

«МАТЕНАДАРАН»
ИНСТИТУТ ДРЕВНИХ РУКОПИСЕЙ имени МАШТОЦА
ПРИ СОВЕТЕ МИНИСТРОВ АРМЯНСКОЙ ССР

МХИТАР ГОШ

СУДЕБНИК

*Сводный критический текст,
предисловие и комментарии*

ХОСРОВА ТОРОСЯНА

«Մ Ա Տ Ե Ն Ա Դ Ա Ր Ա Ն»
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ՄԻՆԻՍՏՐՆԵՐԻ ՍՈՎԵՏԻՆ ԱՌԸՆԹԵՐ
ՄԱՇՏՈՑԻ ԱՆՎԱՆ ՀԻՆ ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՄԻՒԻԹԱՐ ԳՈՇ

ԳԻՐՔ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ

Աշխատասիրությամբ՝
ԽՈՍՐՈՎ ԹՈՐՈՍՅԱՆԻ

Խ Վ Բ ա գ ի ռ ն ե թ՝

Լ. Ս. ԽԱՉԻԿՅԱՆ, Պ. Ս. ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

1. Երկու խոսք	է—ՃԺԸ
2. Առաջարան	1—523
3. Քննադրեր	1—154
Ա խմբագրություն	155—279
Տարբնթերցվածքներ Ա խմբագրության	283—416
Գ խմբագրություն	417—523
Տարբնթերցվածքներ Գ խմբագրության	525—528
4. Հավելված	531—608
5. Մանրթագրություններ	609
6. Ցանկեր	611—612
Համեմատական տախտակ դատաստանադրքի ԱԳ	613—627
և Բ խմբագրությունների	628—629
Առարկայական	630
Անունների	631—642
Առաջարանի	631—637
Դատաստանադրքի գլուխների	637—642
Ա խմբագրության	
Գ խմբագրության	

Ե Ր Կ Ա Ի Կ Ո Ս Ք

Ժամանակակիցներն ու հետագա սերունդները Մխիթար Գոշի անունը նշել են մեծ հարգանքով ու խոր ակնածանքով: Նրան դասել են մերագնյա եռամեծ վարդապետների շարքը, մի մեծարանք, որին արժանացել են շատ էջերը. անվանել են «հռչակավոր», «իմաստուն ու հեզ», «աշխարհալույս» և այլն, որով արժանին են մատուցել արժանավորին: Պատմության գնահատականն է դա, որ հաստատվել է ամեն անգամ, երբ հաջորդ սերունդները արժեքների վերաարժեքավորում են կատարել: Մխիթար Գոշը աշխարհի մեծ օրենսգետներից է, գեղարվեստական արձակի հիմնադիրներից մեկը հայ գրականության մեջ, հասարակական-հաղափական ու հոգևոր-եկեղեցական խոշոր գործիչ, հրմուտ մանկավարժ, կառուցող, կազմակերպող, շինարար:

Պատմիչ Կիրակոս Գանձակեցին՝ Մխիթարի աշակերտի աշակերտը վկայում է, որ մեծ վարդապետը թողել է, որպես հիշատակ և արձան գերեզմանի, իմաստախոհ գրքեր՝ հօգուտ ուսումնասերների: Մխիթար Գոշի հոգևոր ժառանգության մեջ, սակայն, առանձնանում են երկու գործ, որոնք կոթող են դարի համար, նաև՝ որոշ զաղափարների համար, որ այլուր ծագելու էին շատ ավելի ուշ ժամանակներում և որոնք խոր հետք են թողել հայկական հետագա կյանքի ու մտքի վրա: Առակներն են դրանք և, մանավանդ, Դատաստանագիրքը: Սակայն դարի հարթության վրա Մխիթար Գոշը լեռնանում է մեր դեմ ոչ միայն իր գրական-գիտական ծանրակշիռ վաստակով, այլև որպես Հայրենասեր, որպես Քաղաքացի և որպես Մարդ: Նա մարտնչել է իր հայրենիքի անկախության ու միասնության համար, պաշտպանել է, անշուշտ, այն կարգերը, որոնց ծնունդն էր ինքը, բայց և պայքարել է այդ կարգերի որոշ երևույթների դեմ՝ մարդու համար, մարդկայինը մարդու մեջ բարձրացնելու համար: Դրա վառ արտահայտությունն ու վկայությունն է Դատաստանագիրքը:

Դատաստանագրքով Մխիթար Գոշը ընդառաջում էր ցանկալի զալիքին և սահմանում հայկական ապագա թագավորության պետա-իրավական հիմունքները: Սակայն Դատաստանագիրքը մեծ նշանակություն ուներ նաև ներկայի համար: Մխիթարի մտահոգության անմիջական առարկան, այնուամենայնիվ, ներկան է: Երազելի թագավորության վերականգնումը իրական հիմքերի վրա դնելու համար նա շնունդ է բարեփոխել շատ կողմերով խաթարված ներկան: Հրահանգում է, որ եկեղեցական դասը հոգևոր գործերով զբաղվի, ծառայի աստծուն և ոչ մամոնային. փառոգում է, որ աշխարհիկ իշխող դասը չմիջամտի հոգևոր գործերին, չռանձգի եկեղեցու ունեցվածքի դեմ. կարգադրում է, որ շինականները հնազանդ լինեն տերերին, անտուտունջ վրձարեն սահմանված տուրքերը: Բայց Մխիթարը միաժամանակ պահանջում է

նակ, որ հոգևոր և աշխարհական տերերը շափից ավելի շնեղեն շինականներին, շվեցնեն ավելի, քան սահմանված է օրենքով ու սովորույթով, «քանզի թագաւորք էւ իշխանք... յԱստուծոյ կարգեցան ի պահպանութիւն եւ ի փրկութիւն աշխարհի եւ ոչ ի կործանումն»: Եր Դատաստանագրքով Մխիթարը ձգտում է իրավական շրջանակների մեջ առնել պաշտօնեության՝ շարաշանումներով լի գործունեությունը. չանում է օրինական դատարանի ֆենությանը փոխարինել ավատական կամայականության անզուսպ փայլքը, «...զի ուր դատաստանք պակաս է, խռովութիւն բազում է, եւ ուր դատաստանք եւ իրաւունք կայցեն՝ խաղաղութիւն բազում է յաշխարհի եւ յեկեղեցիս»: Միտումը գերագույն այն նպատակն է, որը, դարձի հրամայականը լինելով, իր խօր դրոշմն է դրել Մխիթարի՝ զրանով միայն իմաստավորված գործունեության ու ֆաղափական մտածելակերպի վրա. ապահովել երկրի ներսում արդարադատությունն ու խաղաղությունը, կայունացնել հասարակական ներքին անդորրը, կենտրոնացնել երկրի բոլոր ուժերը մի զսպանակի մեջ, որը միայն կկարողանար հարմար պահին հզոր պոռթկումով դեն նետել կաշկանդող արգելիները և վերականգնել «յանուրջս երեսութացող» թագավորությունը: ԺԲ—ԺԳ դարերի միջակա հիսնամյակում հայ ժողովուրդը լարել էր իր հոգևոր-ֆիզիկական բոլոր ուժերը երկրի անկախությունը վերականգնելու համար: Դատաստանագիրքը այդ լարման հոգևոր կողմի արտահայտությունն էր, որը մեծապես նպաստելու էր այդ նպատակի իրականացմանը:

Դատաստանագիրքն, այսպիսով, ոչ միայն Մխիթարի գրական-գիտական նախասիրությունների արդյունք էր, այլև ժամանակի հրամայական պահանջ, գիտակցված անհրաժեշտություն, որով Մխիթարը իր ժողովրդին ավելց ֆաղափական ամենօրյա պայքարի մի ազդու զենք: Այդ զենքը նվազ հատու չէր, քան սուրը, և գործոն էր ինչպես նպատակը: Դա զենք էր գոյամարտի համար, գոյամարտում հաղթանակելու համար, հարատևելու համար: Դրա մեջ էր Դատաստանագրքի մեծ խորհուրդը ժամանակի հանդեպ և պատմական իմաստը՝ սերունդներին ավանդած:

Ա. Ռ. Ա. Ջ. Ա. Բ. Ա. Ն.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԺԲ—ԺԳ ԴԱՐԵՐՈՒՄ: ՄԻԽՐԱՆ ԳՈՇԻ
ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԺԲ—ԺԳ դարերի միջակա հիսնամյակը պատմա-քաղաքական մեծ հեղափոխումների ժամանակաշրջան էր Հայաստան աշխարհի ու հայ ժողովրդի կյանքում: Մի դարաշրջան էր դա, որ կարիք ուներ մեծութունների և տվեց դեմքի ու մտքի մեծութուններ: Դրանցից մեկը Մխիթար Գոշն էր:

Մխիթար Գոշի ծննդյան թվականը հայտնի չէ: Նրա կենսագիրը՝ պատմիչ Կիրակոս Գանձակեցին, հաղորդում է, որ Մխիթարն ապրել է շատ երկար. «Ե՛հաս ի խորին ծերութիւնն... և փոխեցաւ յաստեացս... ալեւորեալ և լի աւուրբք»¹: Ստույգ է, որ նա մահացել է 1213 թվականին: Կիրակոս Գանձակեցու այս վկայությունների համաձայն Մխիթար Գոշը պետք է ծնված լինի ժԲ դարի 20—30-ական թվականներին, ենթադրելով, որ նա ապրել է 80—90 տարի: Պատմիչը վկայում է. «Հուշակաւորն այն և մեծիմաստն գիտութեամբ՝ էր ի քաղաքէն Գանձակայ, քրիստոնեայ ծնողաց զաւակ, որք ետուն զնա յուսումն գրոց սրբոց»²: Չափահաս դառնալով Մխիթարը ձեռնադրվում է կուսակրոն քահանա: Ստացած կրթությունը, սակայն, չի բավարարում ուսումնատենչ երիտասարդին, և նա ձգտում է խորացնել այն: Որոնումների ճանապարհին Մխիթարը հանդիպում է Հովհաննես Տավուշեցի վարդապետին, որն այն ժամանակ «Երեւելի էր գիտութեամբ»³: Երկար տարիներ աշակերտելով սրան ու այլոց, ինքը Մխիթարն էլ դառնում է վարդապետ, այսինքն՝ արժանանում է ժամանակի ամենաբարձր դիտական կոչմանը: Բայց «և այնու ոչ շատացաւ», դրանով էլ չբավարարվեց, ասում է Կիրակոսը⁴: Իր գիտելիքները առավել հարստացնելու ձգտմամբ Մխիթարը գնում է Կիլիկիա, Սև լեռան հուշակալոր վանքերը և թաքցնելով, որ ինքը վարդապետ է, տեղի համբավալոր վարդապետների ղեկավարութեամբ ավելի ևս խորանում է աստվածաբանութեան ու գիտութեան այլևայլ բնազավառներում: Ուսումնառության վերջում Մխիթարը վարդապետական քննություններ է հանձնում և երկրորդ

¹ Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմութիւն Հայոց, աշխատասիրութեամբ Կ. Մելիք-Օհանջանյանի, Երևան, 1961, էջ 219—220:

² Անդ, էջ 207:

³ Անդ:

⁴ Անդ, էջ 208:

անգամ ստանալով վարդապետի կոչում, վերադառնում է հայրենիք: Վերադարձի ճանապարհին, Կարին քաղաքում, նա ծանոթանում է հայազգի Քուրդ իշխանի՝ Կայեն գավառի տիրոջ հետ, և «սիրեցաւ ի նմանէ իբրև զհայր»⁵: Հայրենիքում նրա ու Աղվանից Ստեփանոս կաթողիկոսի հարաբերութիւնները շուտով լարվում են. վերջինս սկսում է հալածել Մխիթարին: Հավանաբար խորն ու սկզբունքային էին տարաձայնութիւնն պատճառները և անզիջում՝ դիրքերը, որովհետև Մխիթարին հալածելու համար Ստեփանոս կաթողիկոսը չի բավարարվում իր հնարավորութիւններով և առանց խորշելու դիմում է նույնիսկ մահամեղական իշխողների օգնութեանը: «Եւ բազում հնչեաց ի վերայ մեր փորձութիւնք, ներքոյ և արտաքոյ», — դառնութեամբ գրում է Մխիթար Գոշր հետագայում՝ 1187 թ., Երեմիայի մեկնութեան հիշատակարանում⁶: Մխիթարը ստիպված տեղափոխվում է Հաթիրքի իշխան Վախթանգի ու նրա մերձավորների մոտ, «որք բազում պատուով պատուեցին զնա»⁷: Սակայն այստեղ էլ երկար չի մնում նա: Իմանալով, որ Քուրդ իշխանը վերահաստատվել է իշխանութեան մեջ ու վերադարձել իր տիրույթները, Մխիթարը սեղափոխվում է Կայեն գավառ (այժմ ՀՍՍՀ Իշխանի և Ադրբեջանական ՍՍՀ Դաղախի շրջանները) և հաստատվում Գետիկ վանքում:

Սրբ երկրաշարժի հետևանքով կործանվում է Գետիկը, Մխիթարը հիմնադրում է Նոր Գետիկ վանքը, որ և բնակվում է մինչև իր կյանքի վերջը: Նոր Գետիկի կառուցման գործում նրան մեծապես օգնում են Զաքարիան, Իվանեն, Վախթանգը, Քուրդը և այլք:

Հայրենիք վերադառնալուց հետո շուտով տարածվում է «համբաւ իմաստութեան նորա ընդ ամենայն աշխարհս. և բազումք աշակերտէին նմա յուսումն վարդապետութեան»⁸, հաղորդում է պատմիչը:

Աստիճանաբար աճում է Մխիթարի հեղինակութիւնը նաև որպես հոգևոր-քաղաքական գործչի: Նրա ազդեցիկ քաղաքական դիրքի և բարձր հեղինակութեան վկայութիւնն է, անշուշտ, որ նա մեծազոր Զաքարիայի՝ Հյուսիսային Հայաստանի ինքնիշխան տիրակալի խոստովանահայրն էր: Զաքարիան որոշ հարցերում Մխիթարի կարծիքը ավելի կարևոր էր համարում, քան եկեղեցական մի ամբողջ ժողովի կարծիքը:

Այդպստովոր է եղել Մխիթարի գրիչը: Պատմիչը վկայում է. «Եւ եթող նա յիշատակ և արձան գերեզմանի զիրս իմաստախոհս յօգուտ ուսումնասիրաց»⁹: Ասացիք արդեն Դատաստանագրքի ու առակների մասին: Այլևայլ ձեռագրերում Մխիթարի անվամբ հանդիպում են նաև աղոթքներ, ճառեր, քարոզներ, մեկնութիւններ, թղթեր, ժամանակագրութիւն և այլն:

Դարն իր կնիքը դնում է բոլորի վրա. բոլորից վեր բարձրացողը բարձրանում է հենց նրանով, որ նաև իր կնիքն է դնում դարի վրա: Վերջինը, սակայն, պայմանավորված է այն խորքով ու լայնքով, որով ըմբռնվում է դարի պահանջը, և այն ճշտութեամբ ու ուժով, որով արտահայտվում է դարի հրամայականը: Ուրեմն, նախ դարի մասին:

ՃԱ դարի առաջին կեսի վերջերին, ներքին ու արտաքին մի շարք անբա-

⁵ Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմութիւն Հայոց, էջ 208:

⁶ Գաբեգիճ Ա. Կաթողիկոս, Յիշատակարանք ձեռագրաց. հ. Ա, Անթիլիաս, 1951, էջ 521. տե՛ս նաև Կիրակոս Գանձակեցի..., էջ 209, Դ. Ալիշան, Հայապատում, Վենետիկ, 1901, էջ 408:

⁷ Կիրակոս Գանձակեցի..., էջ 209:

⁸ Անդ:

⁹ Անդ, էջ 221:

րենպաստ հանպամանքների հետևանքով, ժողովրդի համառ ու հերոսական դիմադրությունից հետո, Բյուզանդիան գրավեց Անին. ընկավ Բագրատունյաց հարստությունը, և հայ ժողովուրդը կորցրեց իր պետականությունը: Սակայն շուտով Բյուզանդիան իր տեղը զիջեց Ասիայի տափաստաններից հուժկու հորձանքով Անդրկովկաս ու Փոքր Ասիա խուժած սելջուկ-թուրքերին: 1047—48 թթ. առաջին արշավանքից հետո կարճ ժամանակում սելջուկները գրավեցին Անդրկովկասը, այնուհետև մի շարք երկրներ ու հիմնեցին իրենց աշխարհակալությունը՝ Զինաստանից մինչև Եգիպտոս: Հայ ժողովրդի քաղաքական, հասարակական, տնտեսական ու մշակութային զարգացման ընթացքը նորից կասեցվեց, իսկ որոշ բնագավառներում ավելի ետ մղվեց, քան ձեռք բերված մակարդակն էր: Սուլթան Մելիքշահի օրով (1072—1092 թթ.) արդեն երկրի ներքին կյանքն սկսեց աշխուժանալ: «Մելնելով իր պետության շահերից, — գրում է ակադ. Հ. Մանանդյանը, — Մելիքշահը հնարավորություն տվեց նվաճված երկրների ժողովուրդներին մասամբ վերականգնելու իրենց քայքայված երկրներն ու տնտեսությունները»¹⁰:

Հայաստանի ու Անդրկովկասի քաղաքական աշխուժացման համար բարենպաստ պայմաններ ստեղծվեցին, մասնավանդ, Մելիքշահի մահից հետո, երբ սելջուկյան պետությունը, գահակալական կոիվների հետևանքով, մասնատվեց մի շարք ավելի մանր պետական միավորների¹¹: Այդուհանդերձ, օտար բռնատիրությունը դեռ շատ ծանր ուժով իշխում էր Անդրկովկասում: Սելջուկյան տիրապետությունը խիստ ղժգոհություն էր առաջացրել հայկական հասարակության բոլոր խավերում. ուսմիկ-շինականության մեջ՝ հարկերի ծանրության, որը հաճախ վերածվում էր ավարառության, կրկնակի (բնիկ և օտար) շահագործման, անապահով կյանքի ու նման այլ պատճառներով, իշխող աշխարհիկ դասի մեջ՝ նրանց իրավունքներից զրկելու, սահմանափակելու, հալածանքների և այլ պատճառներով: Դժգոհ էր նաև հոգևորականությունը: Ծիշտ է, Եկեղեցին օտար տիրապետությունների ժամանակ էլ պահպանել է իր իշխող դիրքը երկրի ներսում, բայց զգալիորեն արդեն սահմանափակ ձևով: Բացի դրանից, կար կրոնական հալածանքը և հալածանքը հոգևորականների նկատմամբ:

Սելջուկյան պետության թուլացումը մի կողմից, հայ (նաև անդրկովկասյան) հասարակության բոլոր խավերի ղժգոհությունը սելջուկյան լծից՝ մյուս կողմից, միասնաբար նպաստավոր հող էին ստեղծել քաղաքական-ազատագրական բաղձանքներ սնելու համար: Սակայն քաղաքական բաղձանքներից քաղաքական-ազատագրական շարժման անցնելու համար պետք էին այլ բաղադրիչներ ևս: Ծիշտ է, Սելջուկյան պետությունը, մասնատման հետևանքով, զգալիորեն թուլացել էր, բայց տեղերում, մասնավորապես Անդրը-

¹⁰ «Քննական տեսություն հայ ժողովրդի պատմության», հ. 9, Երևան, 1952, էջ 66—67:

¹¹ Դեպքերին ժամանակակից Հովհաննես Իմաստասերը աչապես է ներկայացնում քաղաքական վիճակը Մելիքշահի մահից հետո. «Եւ յետ մահուան նորա անպատմելի եղև իրողութիւն ամենայն ազգաց՝ զամս Գ. զի եղբայր նորա Դրղուշն և որդի նորա Թեքթարուլն զայսոսիկ զամս մարտի պատերազմաց զբարեխարմարութիւն զամենայն ի բաց կտրեցին, վասն զի ոչ ընդ փոյթ միոյ ի նոցանէ տիրելոյ՝ հոսմունս արեանց իրրև զուղիսից լինէր, ոչ միայն զինակիր նահատակացն, այլև առհասարակ ազանց և դաւառաց և նեղութիւնք վշտաց՝ սովու և գերութեան, և այսպէս բարիքն ի բաց վճարեցան ընդ խզման կենաց թազաւորին»: Սամուէլի քահանայի Անեցույ Հոտաքմունք ի վրոց ոլատմագրաց, Վաղարշապատ, 1893, էջ 119:

կովկասում, այն դեռ բավարարչափ ուժեղ էր, և ո՛չ Հայաստանը ինքյամբ, ո՛չ էլ Վրաստանը առանձին չէին կարող իրականացնել քաղաքական-ազատագրական իրենց ձգտումները: Անդրկովկասի մտավոր-քաղաքական իշխող առաջադեմ շրջանակներում ծնվում և հետզհետե սմբապնդվում է սելջուկյան բռնատիրութեանը անդրկովկասյան ժողովուրդների միասնական ճակատ հակադրելու գաղափարը: Մի կերպ իր գոյութունը պահող վրաց թագավորութունն ու հայ իշխանական տները, դատը փորձից խրատված, միացան՝ համատեղ ջանքերով վերջ տալու օտարատիրութեանը: Ստեղծվեց հայ-վիրական գինակցութունը, որն, իրոք, մեծ հաջողութուններ բերեց թե՛ Հայաստանին և թե՛ Վրաստանին:

Արտաքին ռազմա-քաղաքական միասնական ճակատ ստեղծելու հետ միասին ու, թերևս, դրանից էլ առաջ, Հայաստանն ու Վրաստանը առանձին-առանձին պետք է հասնեին նաև ներքին ուժերի համախմբման, ցրված կամ անջատողական միտումներով համակված ավատական ուժերի ռազմա-քաղաքական միավորման ընդհանուր համակարգի մեջ և այս վերջինին խստորեն ենթարկված: Վրաստանում ներքին ուժերի համախմբման գործը, բնականաբար, զլխավորեց թագավորը, որովհետև թագավոր կար: Հայաստանում նույն այդ դերը, իրերի բերումով, կատարեցին Զաքարյանները:

ԺԹ դարի վերջին քառորդից սկսած հայ ժողովուրդը թևակոխում է ազգային-պետական վերականգնման մի նոր շրջան, որն անխզելիորեն կապված է Հայաստանի հարավ-արևմուտքում Ռուսիայան, հյուսիս-արևելքում՝ Զաքարյան իշխանական տների հետ: Արևմուտքում պայմաններն, ըստ երևույթին, ավելի բարենպաստ էին և Ռուսիայան հայկական իշխանութունը շուտով պսակվեց արքայական թագով (1198 թ.), իսկ Զաքարյանները զեռ պայքարելու էին: «Զաքարյանների տոհմի նախահայրերը,— գրում է ակադ. Հ. Մանանդյանը,— որ Կյուրիկյան Բագրատունիների ժամանակ հաստատվել էին Զորագետեում՝ խնամիանալով իշխանական հայ տոհմերի և, հավանաբար, նաև Բագրատունիների հետ՝ հետզհետե զորեղացան և ձեռք բերին Լոռում և Վրաստանում բացառիկ դիրք ու հեղինակություն»¹²: Զաքարյանների բուռն վերելքը սկսվում է ԺԹ դարի 80-ական թվականներից, և հենց այս ժամանակներում էր, որ Մխիթար Գոշը սկսեց մտածել դատաստանադիրք կազմելու մասին ու կազմեց այն. մի ղուգադիպություն, որը դժվար կլինի պատահական համարել: Այն ժամանակ ներքին ուժերի համախմբումը առանցքային նշանակության համար, ցրված-կազմալուծված ղինական ուժերի միավորումից, ավատական անջատողական կամ ինքնագրուխ ներտումների սանձումից բացի, անպայման ենթադրում էր նաև միջդասակարգային հակամարտութունների եթե ոչ վերացում, ապա զոռնե կասեցում, ինչպես և ներդասակարգային հարաբերութունների կայունացում և այդ բոլորը գոյութուն ունեցող սոցիալ-տնտեսական ու քաղաքական համակարգի ստեղծմանն էր, իրերի ավանդաբար սրբագործված շրջանակներում: Անշուշտ, այս խնդրի լուծման գործում ևս առաջին տեղը պատկանում էր հարկադրանքի ամբողջ մեքենային, մասնավորապես ազդեցութեան գինական-ոստիկանական միջոցներին, սակայն նվազ արդյունավետ շպետք է համարել նաև հոգևոր-գաղափարական ազդեցութեան միջոցները: Այս պարագան գիտակցում էին և՛ իշխող քաղաքական խավերը, և՛ առաջադեմ մտավորականութունը: Սուրն ու գրիչը պետք է միանային և, իրոք, միացան հանուն այն նպատակի, որ գերազույնն է որևէ ժողովրդի համար բոլոր մյուս

¹² «Փննական տեսութուն...», հ. Գ, էջ 126:

նպատակներից և որին սկսեք է ենթարկվեն մյուս բոլոր շահերը: Խոսքը վերաբերում է անգլային ազատագրութեանն ու պետականութեան վերականգնումները:

Նախ սրի մասին: Մխիթար Գոշը՝ գեայքերի ժամանակակիցն ու ականատեար, Խոսրով Գանձակեցու վկայաբանութեան մեջ այսպես է ներկայացնում Հյուսիս-արևելյան Հայաստանը ԺԲ դարի 60—70-ական թվականներին. «Ի ժամանակս բռնակալութեանն Անմացուց՝ յորում վաղ ուրեմն բարձեալ էր թագաւորութիւնն Հայոց ի սպառ-սպառ, և անտերուշք շրջէին մնացորդք իշխանաց՝ որ ընդ բնաւ աշխարհս վարատեալք՝ ոչ հնազանդելով միմեանց, մանաւանդ այնորիկ՝ որ բնակեալ էին յամուրս աշխարհին Արցախայ,....», իշխանները «լաւ համարէին ի ստրկութեան կալ ամենայն ազգաց, քան թէ հնազանդել միմեանց և կեալ յազատութեան: Վասն այսորիկ ներեցան և տառապեցան յանօրէն և յամբարիշտ ազգաց, յորդոց Քստորայ և Իմայելի և յՆդեմացուց, ուրոց առաւել ծանր էր քան զերկաթ լուծ անրոյ նոցա ի վերայ ջրիստովնէից.... որ վասն առաւել հարկապահանջութեանն վաճառէին զորդիս իւրեանց և տային ի գինս փրկանաց անձանց. և բազում էր ամպրոպ խոռովութեան ամենայն ուստեք յամենայն տեղիս: Քանզի զաստուածաշէն եկեղեցիս, որ փոխանակ դրախտին տուան մեզ, տապալէին, զվանորայս ի հիմանց քակէին, զմատրուսս վկայիցն անասնոց տեղի պատրաստէին, զպատուական արս անարգէին և իմաստունք յոշինչ համարեալ լինէին...»¹³: Մխիթար Գոշը ընդգծում է, և դա, անշուշտ, գիտակցում էին ժամանակի առաջագոյմ մտավոր և ռազմա-քաղաքական գործիչները, որ Հայաստանի նման վիճակի հիմնական պատճառներից մեկը երկրի գինական ուժերի ցրվածութունն է, իշխանների ներխուժումը իրենց զավառների կամ ամրոցների անձուկ շրջանակներում, որոնք թեև պայքարում էին օտար բռնակալութեան դեմ, բայց պայքարում էին անկաղմակերպ, առանձնական, ուստի և առանց ընդհանուր շոշափելի արդյունքի: Հաջողութեան երաշխիքը միավորվելու մեջ էր: Զաքարյանները, իրենց ռազմական հաջողութուններին զուգընթաց, աստիճանաբար կարողացան իրենց շուրջը համախմբել երկրի ցրված ու անջատ ուժերը: ԺԲ դարի 80-ական թվականների երկրորդ կեսից արդեն Զաքարյանները գլխավորում էին հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարը, որը, ռազմական տեսակետից, հզոր ու կազմակերպված ուժ էր: Քանհինգ տարի տեւած գրեթե անընդհատ ու միշտ հաղթական պատերազմների շնորհիվ հայկական բանակը, Զաքարյաններին առաջնորդութեամբ, ազատադրեց երկրի գալի մասը սելջուկյան տիրապետութունից: Ստեփանոս Օրբելյանի վկայութեամբ, Զարարյանները «բազում ջանիւ թափեցին զաշխարհս Հայոց ի Պարսից. և առին յԱռանայ մինչև ցնեքքին Բասեն և ի Բարկուշատայ մինչ ի Մժնկերտ: Առին զԿարս, զՎաղարշակերտ, զԿաղզվան, զՍուրբ Մարի, զԱնի, զԱնքերդ, զԲջնի և զԳառնի, զԻվին մայրաքաղաք, զԳարգման, զԳանձակ, զՉարէք, զՀերթ, զՇամքոր, զՇաքի, զՊարտու, զՉարաբերդ: Առին ի 660 թուին զՍիւնիս, զՈրոտան, զԲորոտան, զԲղեն, զԲարկուշատ: Եւ թէպէտ յայլ և յայլ թուականս առան, սակայն զհասարակն սոքա առին և որդիքն իւրեանց. և ազատեցին զաշխարհս ի դառն ծառայութենէ Տաճկաց»¹⁴: Ստեփանոս Օրբելյանը նշում է, որ հենց Զաքարյաններն

¹³ «Հայոց նոր վկաները», աշխատութեամբ Հ. Մանանդյանի և Հ. Աճառյանի, Վաղարշապատ, 1903, էջ 23—24:

¹⁴ «Պատմութիւն նահանգին Սխական», Թիֆլիս, 1910, ԿԶ, էջ 391—392:

ու հայկական զորքերն են ազատագրել երկիրը սելջուկ նվաճողներից: Նույն փաստը բնորոշում է նաև դեպքերին ժամանակակից պատմիչը՝ Կիրակոս Գանձակեցին. «Զաքարյանները «բազում մարտս քաջութեան ցուցին, քանզի զբազում աշխարհս հայոց, գոր ունէին պարսիկք և տաճկունք, առին ի նոցանէ յինքնանս... բնորթականցին զսահմանս իւրեանց յամենայն կողմանց»¹⁵: Նույնն են վիճաբերել նաև իրենք Զաքարյանները Հաղարծնի իրենց արձանագրութեամբ¹⁶:

Զաքարյանների իշխանությունը տարածվում էր ոչ միայն նրանց ավատական տիրույթներում՝ Լոռի, Չորագետ և այլն, որ ինքնին հասկանալի է, այլև վերանվաճված ամբողջ Հայաստանի վրա: Արձանագրություններում կարդում ենք. «Ի ՈՒՆԷ (=1198) թիս ես Մխիթար... զԱկանաց ջուրն... մեծ ծախիւք... ածի ի Հոռոմոսի վանս... Եդեւ աչս... ի տէրութեան քաղաքիս եւ բոլոր երկրիս Մեծ Հայոց... Զաքարէի եւ Իւանէի»¹⁷, կամ՝ «Ի տէրութեան բոլոր երկրիս Մեծ Հայոց, Քրիստոսի մեծ զաւրականացս Զաքարէի եւ Իւանէի»¹⁸ և այլն և այլն:

Այսպիսով, կազմակերպելով հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարը բնորոշ սելջուկ նվաճողների, Զաքարյանները, պատմական կարճ ժամանակահատվածում, վերականգնեցին հայկական պետականությունը մի տարածքի վրա, որը, թերևս ավելի մեծ էր, քան Բագրատունյաց Հայաստանը: Թագավորության վերականգնումը Արեւելյան Հայաստանում օրակարգի մեջ էր և օրվա հարց: Զաքարյանները հասել էին դրան. նրանք հավակնում էին դահի, ավատական մյուս ուժերն ու ժողովուրդը բնորոշում էին նրանց հավակնությունը և համարում ոչ միայն բնական, այլև ցանկալի: Հավակնության հիմքը, ամենից առաջ, Զաքարյանների իշխանության ուժն ու ծախալն էր: Հայաստանում նրանց իշխանությունը լիիրավ էր ու ինքնակա և վեր երկրի ներսում եղած ամեն մի այլ իշխանությունից: Ժամանակակիցները այդպես են ընկալել նրանց իշխանության բնույթն ու ծավալը, բնորոշել են այն ու արձանագրել. «Ի թուին ՈՍԵ (=1206) յաշխարհակալ տէրութեան Զաքարէին եւ Իւանէի»¹⁹, կամ՝ «Թուին ՈՍԸ (=1209) յաշխարհակալութեան մեծն շահնշահաց Զաքարէի եւ Իւանէի»²⁰, կամ՝ «ՈՍԹ... ի պետական իշխանութեան շահնշահ»²¹ Զաքարիաի...»²²: Զաքարյան եղբայրներին կոչել են նաև թագավոր, որի մասին վկայում է, օրինակ, Անիի Աղշկաբերդ եկեղեցու 1187 թ. արձանագրությունը. «Սուրբ մեղսաքաիչ պատարագ, որ ի սմա կատարի, Սահա-

¹⁵ «Պատմութիւն Հայոց», Երևան, 1961, էջ 163:

¹⁶ Տե՛ս Ս. Զալալյան, Ճանապարհորդութիւն ի մեծն Հայաստան, մասն Ա, Տիֆլիս, 1842, էջ 131—132:

¹⁷ «Վիճակն տարեկիր. Տուցակ ժողովածոց արձանագրութեանց հայոց», կազմեաց Կ. Կոստանեանց, Ս. Պետերբուրգ, 1913, էջ 39:

¹⁸ Անդ, էջ 42:

¹⁹ Անդ, էջ 47:

²⁰ Անդ, էջ 50:

²¹ Վիճակն տարեկիրում «շահնշահ» բառը հրատարակված է մեծատառով, որով այն պետք է ընկալվի որպես հատուկ անուն և կարող է թվալ, թե խոսքը Զաքարիայի որդու մասին է, որի անունը Շահնշահ էր: Մինչդեռ «շահնշահ» այստեղ հասարակ անուն է, որպես տիտղոս Զաքարիայի, թեկուզ այն պատճառով, որ արձանագրությունը գրված է ի կենդանության Զաքարիայի: Այդպես է նաև նախորդ արձանագրությունում, որտեղ Զաքարիան ու Իվանեն անվանված են շահնշահներ:

²² Անդ, էջ 50, № 1210. տե՛ս նաև էջ 44, 57 և այլուր:

կադիստոյ է, ծնողի Զաքարիայի և Յիւանէ, թագաւորաց Հայոց»²³: Եթե մեկին, որը պաշտօնապես օժտած չէ թագավոր, կոչում են թագավոր և, նույնիսկ, շահնշահ, ապա այդ փաստը վկայում է գոնե այն մասին, որ նրա իշխանութունը, իրականում, բոստ էութեան շի տարբերվել թագավորականից: Հնդհանրապես միջնադարյան, մասնավորապես հայկական միջնադարյան իրավաբանական միտքը մշակել է իշխանութեան գերակայութեան (սուվերենիտետ) իր բմբռնումը: Մխիթար Գոշը, որ արտահայտել է ժամանակի բմբռնումը այդ մասին, այսպես է բնութագրում իշխանութեան գերակայութունը, որը, բնականաբար, պատկերացվում էր թագավորական իշխանութեան ձևով. «Թագաւորք այնոքիկ անուանին, որք ազգաց իւրեանց տիրեն համանգամայն եւ յայոց հարկս առնուն յազգաց, եւ եթէ ոչ՝ ոչ հարկիցին» (Ռատաստանագիրք, հոդվ. 2=Բ, II, Ա): Իշխանութունը գերակա է, եթե այն կրողը «համանգամայն» տիրում է իր ժողովրդին, իր ազգին և ուրիշներից էլ հարկ է վերցնում, իսկ եթե ուրիշներից հարկ չի վերցնում, ապա ինքը, գոնե, հարկ չի տալիս: Գիտենք, որ Զաքարյանները ոչ ոքի հարկ չէին տալիս: Ժամանակի բմբռնումների համաձայն, այդքանը արդեն բավական էր նրանց իշխանութունը գերակա համարելու: Սակայն, բմբռնումը խորանում է, երբ հայտնի է դառնում, որ Զաքարյանները ոչ միայն հարկ չէին տալիս որևէ մեկին, այլ հենց իրենք էին հարկ վերցնում ուրիշներից: Վկայում է դարաշրջանի պատմիչը. Զաքարիան և Իվանեն «հարկատուս արարին և զսուլտանն Կարնոյ քաղաքին»²⁴: նույն պատմիչը շարունակելով խոսքը, դարձյալ գրում է. «Եւ այսպէս յաջողեցաւ նոցա ի վերուստ յաղթութիւն նոցա, գի համբաւ քաջութեան նոցա եւ ընդ բազում գաւառս, և բազում ազգք հարկէին նոցա՝ որ սիրոյ աղագաւ և որ յերկիւղէ»²⁵:

Միով բանիվ, դարի հրամայականը ժողովրդի ազատագրումն էր օտար լծից և պետականութեան վերականգնումը: ԺՌ դարի վերջերից հայ ժողովուրդը լարել էր իր հոգևոր-ֆիզիկական բոլոր կարողութունները այդ նպատակին հասնելու համար և հասավ դրան: Ռատաստանագիրքը այդ լարման հոգևոր կողմի արտահայտութունն էր: Սուրն ու գրիչը գործում էին միասնաբար ու պայմանավորում հաջողութունը փոխադարձաբար:

ՊԱՏԱՍՏԱՆԱԳՐՔԻ ՍՏԵՆՄՄԱՆ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐՆ ՈՒ ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԸ

Այժմ գրչի մասին: Այստեղ, սակայն, զուգորդվում են երկու հարց. ինչպե՞ս արձագանքեց Մխիթար Գոշը, ամենից առաջ իր Ռատաստանագրքով, դարի գլխավոր պահանջին և այս ճանապարհին առանձին ի՞նչ հարցերի լուծման էր ձգտում, որով նպաստելու էր գլխավոր խնդրի իրականացմանը, և ո՞րչափ իրական դարձավ ենթադրականը: Ինքը Մխիթար Գոշը արդեն նախագրութեան Բ գլխում դատաստանագիրք գրելու անհրաժեշտութունը բացատրում է տասներկու պատճառով.

Առաջին, մեզ՝ հայերիս բազում անգամ պարսավել են թե՛ այլադավանները և թե՛ քրիստոնյաները, որ մենք գրավոր դատաստան-դատաստանագիրք չունենք:

²³ Անդ, էջ 41:

²⁴ Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմութիւն Հայոց, Երևան, 1961, էջ 163:

²⁵ Անդ, էջ 163—164:

Երկրորդ, շարությունը մարդկանց մեջ, շարն ընդհանրապես դորացել է և նա հանգցրել է «զբնատրականն ի մեզ արէնս» կամ «զգիտութիւնն, որ ի բնութենէ ունէաք»։ Նույն այդ շարը, որ վերածվել է հոգու անկատարության, վերացրել է կատարելությունը և վշտակցության, սիրո փոխարեն դրել ատելությունը։ Դատաստանագիրքը պետք է նպաստի վերականգնելու բնական օրենքի զգացողությունը, կատարելությունը, և ատելությունը միմյանց նկատմամբ փոխարինի վշտակցությամբ ու սիրով։

Երրորդ, ծովության պատճառով մարդիկ չեն վարժվում օրենսգիտության մեջ, անգիտակ են օրենքներին, հետեապես նրանց որոշումներն էլ ճիշտ չեն կամ շեղվում են օրենքից, ուստի «կամեցաք գրով դատաստանիս զնոսա իբրեւ ի քնոյ զարթուցանել»։

Չորրորդ, Մովսիսական օրենքը, մարգարեների խոսքը և Ավետարանը մեկ անգամ արդեն տրված լինելով, այդպես էլ մնացել են անշարժ, քարացած. մինչդեռ մարդկանց վարքն ու բարքը տարբեր է և փոփոխվում է ըստ ժամանակի, ըստ ժողովրդի և ըստ երկրի։ Նշված օրենքները այդ հանգամանքը հաշվի չեն առել։ Դատաստանագիրք է պետք և այնպիսին, որը նկատի ունենա այդ շատ կարևոր հանգամանքը²⁶։

Հինգերորդ, առաջ սուրբ հոգին, ասել է թե քրիստոնեական կրոնը, ներգործում էր և նպաստում ճշմարիտ դատաստան կատարելուն, կրոնը հենց օրենք էր՝ գրված մարդկանց սրտի մեջ, ուստի գրավոր օրենքի կարիքը չկար։ Այժմ սուրբ հոգին այլևս այն ազգացությունը չունի մարդկանց վրա, «վրիպել ենք» քրիստոնեական եղբայրասիրությունից, ուղղամտությունից և այլն, «վասն այնր պատճառի հարկեցաք գրել»։

Վեցերորդ, դատական գործերը վճռվում են նաև երգմամբ, բայց աճել է շարությունը մարդկանց մեջ, և նրանք, չնայած որ երգումն արգելել է Աստված, տեղի ու անտեղի երգվում են և հաճախ սուտ։ Խախտված այս կարգը կանոնավորելու նպատակով է նաև, որ գրվում է դատաստանագիրքը։

Յոթերորդ, դատաստանագիրքը գրվում է, որպեսզի հայերը այն չունենալու պատճառով չդիմեն այլազգիների, որ մինևույն է թե, մահմեդական դատարաններին։

Ութերորդ և ամենակարևոր պատճառներից մեկը. «Տեսանեմք այժմ,— գրում է Մխիթար Գոշը,— զի բազումք յեպիսկոպոսաց, եւ ի վարդապետաց, եւ ի քահանայից, եւ ի զլխաւոր աշխարհականաց աշառանաւք եւ կաշառաւք բազում անգամ եւ տգիտութեամբ թիրեն գուղիղ դատաստան։ Սակա որոյ յուղղութիւն եւ յանդիմանութիւն սակաւուք այնոցիկ զգիրս զորոշմեցաք դատաստանի»։ Ուշագրավ են նաև մյուս պատճառները։

Եվ այսպես, օտարազգիները պարսավում են հայերին, որ նրանք չունեն դատաստանագիրք, հայերը զգում են դատաստանագրքի պակասը և, այդ պատճառով, իրավացի են համարում հանդիմանությունը։ Իրավական առօրյայի բավարարման համար դատաստանագիրքը անհրաժեշտություն էր դարձել։ Վկայում է նաև Ներսես Լամբրոնացին՝ Տարսնի եպիսկոպոսը. «Յամս քահանայապետութեանն Հայոց Գրիգորի, որ երրորդ էր նախնեացն իւրոց ի Հռոմկիլայն, յաջորդ աթոռոյն, թուին Ոեթ (=1193—ն. թ.), յութեւտաներորդ ամի նորին հայրապետութեան, խնդիր եղև առ նոյն սրբազանն ի քաղաքաց և ի գաւառաց բնակչաց՝ քաղաքական արինացն. զի որք Իսմայելացոց էին

²⁶ Դատաստանագրքի Բ խմբագրության մեջ այդ կետը սահմանված է այլ կերպ։

իշխանք ի քաղաքս և դատաւորք, գոգատ հայաստանեայցս ոչ դատէին. այլ զինդրոզան իրտւանց՝ առ իւրեանց արէնս առաքէին. զի այս էր ի նախդլուս մեկիբացն հրաման առ դատաւորս քաղաքաց՝ յիւրեանց արինացն դատ թողուլ զնոսին: Եւ եկեալ ոսոխք յեկեղեցին՝ հարցանէին արէնս ի քահանայից և ի քահանայապետաց. ոչ ունէին զիրս, որով ընտրեսցեն զիրաւունս. զոր և այլոց աղղաց տեսանէին՝ քրիստոնէից և մսլիմաց. այսինքն հոռմայեցոց, հելլենացոց, ասորոց, եգիպտացոց, արաբացոց, պարսից և այժմու իշխողացս թուրքաց: Ի խնդիր եկին ապա առ հայրապետս ի Հայաստանեայց՝ արթունք, կղերիկոսք և աշխարհականք. խեթկեալք յայլոց ազգաց և նախանձեալք զքարուղծն, և խուզեալ ընդ նա մեր յարկեզս դրոց կաթողիկոսարանին՝ ոչ գտաք արէն. բայց միայն զկանոնականս, որ ի սուրբ հարցն ժողովելոց էլ զրեալ. և որ ի նոյն յարեցաւ ի նոցանէ կանոնս զգուշաւորս եկեղեցւոյ: Իսկ քաղաքի արէնս ոչ գտաւ ի մէջ Հայոց, ոչ յեկեղեցիս և ոչ առ իշխանս»²⁷: Տեսնում ենք, որ ժԲ զարի վերջերին դատաստանագիրք ունենալու կարիքը Հայաստանում խիստ հասունացել էր. դրա պահանջը զգում էին թե՛ վերինները, թե՛ վարինները: Այն պետք է ստեղծվեր, և մտքի ու զրշի ժամանակի երկու մեծերը՝ Ներսես Լամբրոնացին հայաշխարհի արևմուտքում, Մխիթար Գոշը՝ արևելքում, զրեթե միաժամանակ գործի անցան բավարարելու ժամանակի պահանջը: Սակայն Լամբրոնացու ստեղծածը համարյա չունեցավ կյանք, առավելապես մնաց ձեռագրերում ու դուրս չեկավ վանքերից. Մխիթար Գոշի ստեղծածը ձեռագրից անցավ կյանք, մտավ իր ժողովրդի մեջ ու, նույնիսկ, քայլից նրա հետ: Պատճառը այն մեկնակետն էր, որից ելնում էին հեղինակները, և այն վերջնակետը, որին ձգտում էին հասնել նրանք: Ամեն օրենսգիրք, ստեղծվելով իրավական առօրյայի կարիքները բավարարելու համար, այդ անում է ղեկավարվելով իրավական որոշ փիլիսոփայությամբ, գրավելով սոցիալ-դասակարգային նկատելի դիրք և հլնելով իրավա-քաղաքական որևէ տեսությունից հետամտում է քաղաքական որոշակի նպատակներ: Այս ամենը կարող է ուղղակիորեն ասված չլինել օրենսգրքում, ինչպես Լամբրոնացու մոտ է, կամ ասված լինել մասամբ, ինչպես է Մխիթար Գոշի Գատաստանագրքում, սակայն այն անպայման կա, և երևան է հանում գործն իր ամբողջությամբ: Այս տեսակետից նշանակելի տարրերություն կա Ներսես Լամբրոնացու և Մխիթար Գոշի միջև, թեև կա նաև ընդհանրություն: Ընդհանուրն այն է, որ երկուսն էլ տիրապետող դասակարգի ներկայացուցիչներ են ու երկուսն էլ կանգնած են նրա դիրքերում, ձգտում են ամրապնդել տիրող հարաբերությունները և այլն. մի խոսքով, երկուսն էլ ելնում են ժամանակի պահանջից, փորձում են պատասխանել զարի առաջադրած կարևոր հարցերին. ու թեև նույնն է այս վերջինների՝ նրանց ըմբռնումը, բայց սկզբունքորեն տարբեր են այն ուղիները, որոնցով ընթանում են ղեպի այդ հարցերի պատասխանը: Դա առավել նկատելի է Ներսեսի ու Մխիթարի պատասխաններից այն հարցերին, որոնք պատկանում են իրավա-քաղաքական տեսության բնագավառին և գործնական նպատակներ հետապնդելով, էական էին հաջ ժողովրդի քաղաքական հեռանկարի տեսակետից: Ժամանակի մտածողները տարբեր ուղիներ էին տեսնում թագավորության վերականգնման և, մանավանդ, վերականգնածը պահպանելու համար: Պետականության վերականգնման միևնույն վիճակն

²⁷ Ք. Զարբխաճալյան, Մատենադարան հայկական թարգմանութեանց նախնեաց, Վենետիկ, 1889, էջ 754—755:

ադրող մեր հատվածյալ հայրենիքի երկու ծայրերում միաժամանակ մեր գեմ լեռնացող ներսես կամբրոնացին ու Մխիթար Գոշր լավագույնս ցուցադրում են պետականության վերստեղծման ու պահպանման ուղիների տարրնթաց որոնումները: Տարսոնի եպիսկոպոսը զիմորոշված է գեպի լատին արևմուտքն ու Բյուզանդիոնը: Խոսքը, ամենից առաջ, չի վերաբերում ծիսական-գավանարանական այն զիջումներին արևմուտքին, որով արտաքուստ պայմանավորվում էր հայ ժողովրդի գերագույն շահի ապահովումը: Խոսքն այն մասին է, որ գերագանցապես արտաքին ուժերի միակողմանի հաշվարկման վրա կառուցված այդ զիրքորոշումը անտեսում էր արտաքին մյուս գործոնները և, մանավանդ, թերազնահատում ժողովրդի ներքին ուժերի համախմբման ու ամրապնդման հանգամանքը, որը միայն կարող կլիներ թագավորության վերականգնման ու պահպանման համար առավել նպատակալացությանմբ օգտվել արտաքին ազգակից, միաժամանակ զսպելով «բարեկամների» հեռու միտող ձգտումները: Տեսականորեն անընդունելի էր և գործնականում վնասակար նաև քրիստոնեական աշխարհաքաղաքացու ներսխայան ուսմունքը, հենց թեկուզ այն պատճառով, որ նա ծիսական-գավանաբանական ընդհանրություն էր ուզում ստեղծել ոչ թե հավասար փոխզիջումների ճանապարհով, այլ հայկականը հունա-լատինականին ենթարկելու սահուն թեքություն վրա²⁸: Այսպիսով, հունա-լատինական կղերի կողմից առաջ քաշվող ու եռանդով պաշտպանվող ընդհանուր եկեղեցու գաղափարի մեջ սքողված էր քաղաքական ներկլանման գաղափարը²⁹, և կամբրոնացին օրենսդրական իր գործունեությանմբ, կամա թե ակամա, տուրք տվեց այդ գաղափարին: Քաղաքական ընդհանուր իր կողմնորոշմանն էլ համապատասխան, կամբրոնացին ոչ թե փորձեց ազգային օրենսդիրք ստեղծել, այլ հայերենի թարգմանեց հունական օրենքները: Սակայն օրենքն այն ժամանակ նաև կրոն էր, իսկ այս վերջինը ոչ միայն ծես էր ու հավատք, այլև քաղաքական ինքնորոշման ու ազգային ինքնապահպանության հատու զենք: Հունական օրենքների թարգմանությունը կամբրոնացու արևմտյան կողմնորոշման արտահայտություններից մեկն էր ու դրսևորումը նաև, որով նա փորձում էր ժողովրդայնացնել, ուրեմն և, ընդհանուր ուժ տալ այդ կողմնորոշմանը: Ծիշտ է, այդ օրենքներով նա նպաստում էր հայ իշխող խավերի գասակարգային զիրքերի ամրապնդմանը երկրի ներսում, սակայն չէր սատարում ընդհանուր համազգային շահերին՝ հայ ժողովրդի քաղաքական ինքնորոշման ու ազգային ինքնապահպանման գործին: Պատմությունը ցույց տվեց, որ կամբրոնացին ճիշտ չէր: Այդ պատճառով կամբրոնացու թարգմանած օրենքները կյանքի կայուն ուղեղիր շատացան ու մնացին իբրև առավելապես մատենագրական գործ, և եթե գործել են, ապա սահմանափակ կիրառմամբ միայն:

Այլ ուղիներ է ուրվագծում Մխիթարի հեռատես ու խորագնաց միտքը: Նա չի անտեսում արտաքին գործոնները, բայց շեշտը դնում է ներքին ուժերի համախմբման ու գորեղացման ճշմարիտ գաղափարի վրա: Դատաստա-

²⁸ Տե՛ս «Մբրոն ներսէսի կամբրոնացու խորհրդածութիւնք ի կարգս եկեղեցուց եւ մեկնութիւն խորհրդոց պատարագին», Վենետիկ, 1847, էջ 168—192 և այլուր. Տեսոն ներսեսի կամբրոնացու Ատենաբանութիւն, Եւջնի՝ Քուղթ առ քրիստոսագօր իշխողն մեր ինքնակալութեամբ Լեւոն, ի գիրս Տն. ներսեսի կամբրոնացու Ատենաբանութիւն և Քուղթ և ճառք, Վենետիկ, 1865:

²⁹ Տե՛ս նաև Ա. Հովհաննէսյան, Դրվագներ հայ ազատագրական մտքի պատմության, առաջին գիրք, Երևան, 1957, էջ 279 և այլուր:

նագիրքը կազմելուց շուրջ մեկ տասնամյակ առաջ դեռ, Մխիթարը նշավակում է հայ իշխաններին, որոնք ավատական անջատամտության հեցած՝ «լուհամարէին ի ստրկութեան կալամենայն ազգաց, քան թէ հնազանդել միմեանց և կեալ յազատութեան»³⁰։ Սանձել ավատական կենտրոնախույս մղումները, համախմբել ներքին ուժերը, կենտրոնացնել երկրի բոլոր հնարավորությունները մի գապանակի մեջ, որը միայն կկարողանար հարմար պահին հզոր պոսթկոմունով դեն յարտել կաշկանդող արգելքները և ստեղծել «յանուրջս երեսութացող» թագավորությունը։ Ահա Մխիթարի նշած ուղին, նրա քաղաքական կողմնորոշումը։ Պատմությունն ու կյանքը հաստատեցին Մխիթարի ճշմարտացիությունը։ Քաղաքական ընդհանուր իր կողմնորոշմանն էլ համապատասխան, Մխիթար Գոշը ոչ թե օտար օրենքները թարգմանեց հայերենի, այլ ձեռնամուխ եղավ ստեղծելու ազգային օրենսգիրք։ Սեփական ղատաստանագրքի ստեղծումը Մխիթարի ազգային կողմնորոշման արտահայտությունն էր ու դրսևերումը նաև, որով նա ձգտում էր ժողովրդայնացնել, ուրեմն և, ընդհանուր ուժ տալ այդ կողմնորոշմանը։ Իր Դատաստանագրքով նա ամրապնդում էր հայ իշխող խավերի դասակարգային դիրքերը երկրի ներսում, բայց և մեծապես սատարում ընդհանուր համազգային շահերին՝ հայ ժողովրդի ինքնապահպանման ու քաղաքական ինքնորոշման գործին։ Հենց այդ պատճառով էլ Դատաստանագիրքը ոչ միայն հոգևոր մեծագույն արժեք դարձավ իբրև մատենագրական գործ, այլև կյանքի կայուն ուղեգիր ստացավ որպես ամենօրյա կիրառության ուղեցույց և որպես իրավա-քաղաքական ծրագիր։

Մխիթար Գոշն ունի պետա-իրավական իր տեսությունը, որը նրա ընդհանուր քաղաքական տեսության մասն է կազմում։ Դատաստանագիրքը նա կազմել է իր այդ տեսության հիման վրա։

Ներկա կյանքի դիտումների ու անցյալ փորձի ընդհանրացմամբ նա հանգում է այն եզրակացության, որ պետությունն ու եկեղեցին են այն երկու հիմնական սյուները, որոնք պահում են հասարակության ամբողջ շենքը որպես քաղաքական հրողություն։ Այդ երկու սյուների ուժը գումարն է այն գործոնների, որոնք ի հայտ են գալիս հարաբերությունների մեջ-պետության՝ առ եկեղեցին, առ իշխանս, առ ռամիկս. եկեղեցուն՝ առ պետությունը, առ իշխանս, առ ռամիկս. այդպես նաև ավատատերերի ու ռամիկների գծով առանձին-առանձին։ Գումարը մեծացնելու համար Մխիթարը ձգում է ուժեղացնել գումարելիները կամ, գեթ, դրանց մի մասը։ Դատաստանագրքի ամբողջ նյութը հիմնականում ընտրված է այդ հենքին համապատասխան ու հյուսված է այդ հենքի վրա։ Ու նա սկսում է պետությունից, որը պատկերացվում է թագավորության ձևով։ Իր Դատաստանագրքով Մխիթար Գոշը ընդառաջում է ցանկալի գալիքին ու սահմանում ապագա թագավորության պետա-իրավական հիմունքները։ Թագավորության նպատակահարմար կառուցվածքը կենտրոնացված իշխանությունն է՝ միապետի գլխավորությամբ։ Մխիթարը քաջատեղյակ է մեր պատմությանը. անցյալը սոսկ պատմություն չէ, այլև դաս ապագայի համար, ու նա պաշտպանում է Արշակունիների չիրականացած ձգտումը, չկրկնելու համար Բագրատունիների դառը փորձը։ Այստեղ առաջնակարգ նշանակություն է ստանում գահի ժառանգման հարցը։ Մխիթարը գիտի, որ կենտրոնացված կայուն իշխանությունը ենթադրում է գահի ժառանգման կա-

³⁰ «Հայոց նոր վկաները», էջ 24։

յուն կարգ: Նա սահմանում է գահի փոխանցում ուղիղ գծով՝ հորից որդուն: Մխիթարը, սակայն, քարացած չի համարում այս սկզբունքը: Քանի որ պետական մեքենայի մեջ թագավորը կենտրոնական լծակն է, ուստի նա ճկունություն է տալիս այդ սկզբունքին և պահանջում, որ գահը անցնի ոչ թե անպայման անդրանիկ որդուն, այլ որդիներից «անկաւորին», այսինքն նրան, որն առավելագույնս համապատասխանում է այդ բարձր դերին: Մի այլ առիթով Մխիթարը սահմանում է, որ գահը կարող է անցնել թագավորի եղբորը, շրջանցելով նրա որդիներին: Քվում է, որ սա նրբացումն է գլխավոր սկզբունքին տրված այն ճկունության, որի հիմնական նպատակն է ապահովել գահի անցումը «անկաւորին», եթե հարկադիր տուրքը չէ պետական կյանքի նախորդ շրջանի փորձին: Սակայն, թվում է, թե պետք էր նկատի ունենալ, որ Զաքարիայի կողքին կար նաև Իվանեն:

Թագավորը կարգվում է աստծուց և միայն աստված է կարող նրան փոխել: Մխիթարը հայտարարում է թագավորի անձը սրբազան ու անձեռնմխելի: Կենտրոնացված ու խիստ ուժեղ թագավորական իշխանության մեջ է տեսնում Մխիթարը ռադմա-քաղաքական ուժեղ ու կենսունակ պետության զրավականը: Կենտրոնացված ուժեղ թագավորական իշխանության Մխիթարի տեսությունը իր մեջ պարունակում է արդեն ներքին զարգացման այն հակումը, որը պետք է տաներ դեպի բացարձակ միապետության գաղափարը: Գիտենք, որ բացարձակ միապետությունների առաջացումը Եվրոպայում առաջադեմ երևույթ էր, և դրան ձգտում էին բոլոր առաջադեմ ուժերը: Որքան ավելի առաջադիմական կլինեի նույն իրողության հաստատումը Հայաստանում Մխիթարի ժամանակ: Գիտենք նաև, որ այդ բանը Հայաստանում տեղի չունեցավ և չէր էլ կարող տեղի ունենալ այն ժամանակ, որովհետև երկիրը ներքուստ հասունացած չէր դրա համար և որովհետև կար արտաքին խանգարիչ ուժը: Բայց դրանից Մխիթարի տեսության արժեքը չի նսեմանում, որովհետև այն վկայում է քաղաքական հասուն մտքի ու ճիշտ կողմնորոշման մասին: Զափագանցություն չի լինի ասել, որ Մխիթարը գիտակցում է ներքին տնտեսական ընդհանրության անհրաժեշտությունը, որպես ժողովրդի համախմբման էական գործոն ու նախապայման: Սակայն մարմնապես զգալի էր ու առարկայորեն տեսանելի արտաքին ուժը: Եվ հենց սրան հակակշիռ ուժ որոնելու ուղիներում է, որ Մխիթարը հասնում է տեսությանը կենտրոնացված գորեղ թագավորական իշխանության, որը միայն կարող է, ըստ նրա, ապահովել երկրի արտաքին անվտանգությունը: Թերևս կարիք կա նշելու, որ Մխիթարի իրավա-քաղաքական այդ տեսությունը և դրան ենթարկված նրա զրական ու գործնական քայլերը արտահայտում էին հայ ժողովրդի ընդհանուր կենսական շահերը, ճիշտ էին կողմնորոշում նրան գոյամարտի ասպարեզում և հենց այդ պատճառով խորապես առաջադիմական էին:

Մխիթար Գոշը նպատակահարմար առաջարկներ է անում նաև այն բնագավառում, որն արտահայտում է թագավորական իշխանության վերաբերումը երկրի դասային-դասակարգային ու սոցիալ-տնտեսական մյուս ուժերին:

Սակայն այս բոլորը վերաբերում է ապագային, ի դեպ այն իրողության, երբ կստեղծվի թագավորական իշխանությունը: Մինչդեռ, Մխիթարի բուն նրպատակը պետականության վերականգնումն է և ձգտումը՝ ստատարել այն ուժերին, որոնք կարող են ապահովել այդ իշխանության ստեղծումը: Այստեղ առաջնակարգ նշանակություն է ստանում եկեղեցին: Վերջինս, իհարկե, նախ

կրողն էր ծեսի ու կրոնի, որով, անշուշտ, մեծապես նպաստում էր ազգային ինքնապահպանման գործին: Սակայն ազգային ինքնապահպանումը որքան էլ անհրաժեշտ պայման լինի ազգային-քաղաքական կեցութեան համար, այնուամենայնիվ, ինքյամբ ղեռ չի ստեղծում այդ կեցութիւնը և մնում է, թեկուզ և շատ կարևոր, բայց միայն պայման: Սակայն եկեղեցին ծեսի ու հավատամքի կրողը լինելուց բացի նաև կազմակերպութիւն էր: Հայաստանի քաղաքականապես կոտորակված պայմաններում եկեղեցին միակ հաստատութիւնն էր, որ ներքին կապով իրար էր միացնում Հայաստանի բոլոր մասերը, ում և ինչ իշխանութեան տակ էլ նրանք լինեին, և միավորում էր ամբողջ հայ ժողովրդին մի կենտրոնի շուրջ: Համահայկական միակ կենտրոնացված կազմակերպութիւնը լինելով, եկեղեցին մեծ հնարավորութիւն ունեւր հայ ժողովրդին քաղաքական որոշ ընդհանուր գաղափարի շուրջ համախմբելու գործում: Բայց զրա համար պետք էր, որ եկեղեցին ազգային լիներ: Հոգևոր-եկեղեցական իր ամբողջ գործունեութեամբ Մխիթար Գոշր հաստատում էր ազգային եկեղեցին և իր Դատաստանագրքով պաշտպանում էր եկեղեցու ազգայնութիւնը: Հավատացյալի իր նվիրումով քրիստոնեական աստծուն, որ մեկն է բոլորի համար, և հոգևոր-եկեղեցական բարձրադիրք գործչի իր կոչումով, որ ապրում է ընդհանրապես եկեղեցու ներկայով և մտահոգված է նրա ապագայով, Մխիթարը համոզված կողմնակիցն է ընդհանուր եկեղեցու՝ Անօրենները, որ քրիստոնեայի լեզվով նշանակում է այլակրոն, օրավուր գորանում են ու մեծագույն սպառնալիք դառնում ընդհանրապես քրիստոնեական կրոնի ու եկեղեցու բուն իսկ գոյութեան համար: Մխիթարը գիտակցում է, որ մահմեդականութեան հարաճուն ճնշմանը դիմագրավելու իսկական միջոցը քրիստոնեութեան միավորումն է միասնական ճակատի մեջ, որի լավագույն ու ճիշտ ձևը քրիստոնեական բոլոր ազգային եկեղեցիների միավորումն է մեկ ընդհանուր եկեղեցու մեջ, ինչպես էր քրիստոնեութեան առաջին դարերում: Ընդհանուր եկեղեցին, սակայն, Մխիթարը պատկերացնում է հենց առաջին դարերի եկեղեցու նման, երբ ընդհանրութեան գաղափարը հատկանշում էր նաև եկեղեցիների հավասարութիւնը, ուստի չէր հետապնդում որևէ եկեղեցու ազգային-պետական շահ: Հակակա կազմակերպութեան վիճակից բարձրանալով տիրապետող կազմակերպութեան աստիճանին, եկեղեցին, բընականաբար, զարձակ տիրապետող զասակարգի կազմակերպութիւն, ուրեմն և պետական գաղափարախոսութեան կրող ու հաստատութիւն: Ուրպես այդպիսին, եկեղեցին արդեն պետական մեքենայի անիվներից մեկն էր, ըստ որում գլխավոր անիվներից մեկը, և, բնականաբար, նրա պտույտը չէր կարող ունենալ ուրիշ ուղղութիւն, քան ընթացքն էր պետական ամբողջ մեքենայի: Եվ եթե պետութիւնը վարում էր աշխարհակալական, նվաճողական քաղաքականութիւն, նրա հետ քայլում էր նաև եկեղեցին, որը կամ սրբագործում էր այդ քաղաքականութիւնը կրոնի դիրքերից, եթե սլաքն ուղղված էր այլակրոնների

³¹ «Ձի այն էր հաճոյ Աստուծոյ, զի ամենայն ազգ միակրան լինէր», — գրում է Մխիթարը տե՛ս «Թուղթ Մխիթար վարդապետին, որ Գօշն կոչիւր», «Աբարատ», 1900, էջ 497. կամ՝ «Յազգս այնորիկ Քրիստոս՝ սկիզբն բարեաց հաւատացելոց, զիստեարհոթիւնն ետ երանութեամբ, և անտարանան արար մի հաւտ և մի հովիւ, զցրուեալ գորդիսն Աստուծոյ ժողովէ ի մի եկեղեցի», անդ, էջ 498. կամ՝ «Եւ որպէս ցուցաք յառաջագոյն՝ այն էր Աստուծոյ հաճոյ և Քրիստոսի կամբ, զի ամենայն ազգ քրիստոնէից միակրան էին լեալ», անդ, 1901, էջ 126—127 և այլուր:

դեմ, և կամ քողարկում էր այն նույն այդ կրոնի շղարշով, եթե բանակաները շարժվում էին կլանելու քրիստոնյա մի երկիր: Այս պայմաններում նվաճվող երկրները նվաճողին դիմագրավելով զինական ուժով, հակադրվում էին նաև կրոնապես, եկեղեցիներով, առավել ևս երբ շկար զինական հակադրությունը, որովհետև նման դեպքում կրոնն ու եկեղեցին էին դառնում ժողովրդի ինքնապահպանման գլխավոր պատվարը: Մի խոսքով, քրիստոնեությունը պետական կրոն դառնալուց հետո եկեղեցին ևս դարձավ պետական և հետամտում էր ազգային-պետական շահեր: Ընդհանուր եկեղեցին տրոհվել էր գրեթե նույնքան միավորների, որքան պետություն կամ ժողովուրդ էր ներկայացնում քրիստոնեական աշխարհը: Որչափ ընդհանուր եկեղեցին տրոհող պատճառները, ազգային-քաղաքական լինելով, տեականորեն գործող ու կայուն պատճառներ էին, նույնչափ դրանք կայուն արգելքներ էին ընդհանուր եկեղեցու վերականգնման համար: Նախկին ընդհանուր եկեղեցու վերականգնումն, ուստի, ենթադրում էր վերականգնող ուժ, որը կարող էր միայն ազգային լինել: Հենց այդ պատճառով ընդհանրությունը կարող էր լինել միայն այնպիսին, ինչպիսի բնույթ կտար դրան վերականգնող ուժը: Վերականգնվող ընդհանուրը պետք է ենթարկվեր վերականգնող մասնավորին, վերջինիս պետական շահերին: Միխիթարի ժամանակ ընդհանուր եկեղեցու վերականգնման դրոշակակիրները երկուսն էին՝ լատին արևմուտքն ու ուղղափառ Բյուզանդիոնը, մեկը ներկայացված պապով, մյուսը՝ Կ. Պոլսի պատրիարքով: Սրանց զրոշի վրա նույնպես գրված էր ի Քրիստոս եղբայրության ու հավասարության կոչը ու թեև եկեղեցիների միությունը քարոզվում էր հանուն Քրիստոսի, բայց կատարվում էր հօգուտ կամ Բյուզանդիայի, կամ լատինական աշխարհի³²: Թե Արևմուտքը, որ ներկայացնում էր պապը, և թե Բյուզանդիան, որ ներկայանում էր պատրիարքով, միանման կլանիչ ուժ էին՝ ու հավասարապես վտանգավոր փոքր ժողովուրդների համար. մեկը տանում էր դեպի լատինացում, մյուսը՝ հունացում, երկու դեպքում էլ վտանգվում էր կամ վերացվում նշված ժողովուրդների մշակութային ինքնությունը, այն նպատակով, որպեսզի վերացվեր նաև նրանց քաղաքական ինքնությունը կամ հող պատրաստվեր դրա համար: Բյուզանդիան իր օրինակով քիչ դաս չէր տվել հայ ժողովրդին գեթ նկատելու, որ ղավանաբանական-աստվածաբանական վեճերը հաճախ սոսկ քաղաքական վեճերի այլընթացումներն են եղել ու ավելի սրվել են հենց այն ժամանակ, երբ առավել լարվել են քաղաքական հարաբերությունները: Ու այն ժամանակ դավանաբանական-աստվածաբանական վեճերը Քրիստոսի մեկ թե երկու բնության շուրջ ստացել են իրենց իսկական տեսքը՝ հույների հետ ու հույների մեջ, թե հույներից առանձին, և վանքի խցերից փոխադրվելով ռազմադաշտ, լուծվել են ոչ թե պատրիարքին ենթակա վանականների գրշով, այլ կայսեր հնազանդ զորականների նիզակով: Մի խոսքով, եկեղեցիների միության քաղաքականությունը նրբահյուս մի շղարշ էր, որով քողարկվում էր հայ ժողովրդին քաղաքականապես կլանելու գործնական նպատակագրումը: Հենց այս պատճառով Միխիթար Գոշը մերժում է ընդհանուր եկեղեցու գաղափարը³³ և կանգնում ազգային եկեղեցիների սկզբունքի պաշտպանու-

³² «Քի լոյն զինքն կարծէ ճշմարիտ և հոռոմն զինքն», «և ամենքեան խորհին զայս լինքեան դարձուցանել, այլ ոչ զընտրութիւն ճշմարտութեան կամին և զմիաբանութիւն հաճութեամբ», տե՛ս «Թուղթ Միխիթար վարդապետին, որ Գօշն կոչուր», «Արարատ», 1900, էջ 503:

³³ «Եւ վասն այն անհնարին տեսանեմք զգալն ի միաբանութիւն», անդ, 1901, էջ 122. կամ՝ «ոչ է միաբանելոյ հնար», անդ, 1900, էջ 498 և այլուր:

թյան գիրքերում: Հայ ժողովրդի նկատմամբ ընդհանուր եկեղեցու գաղափարն ու քաղաքականությունը նույնքան թշնամական էր, որքան և իսլամը. առաջինը, թերևս, ավելի վտանգավոր էր, որովհետև թշնամությունը բողոքոված էր բարեկամության հրապուրիչ շղարշով: Այդպիսի «բարեկամությունից» ազատվելը պահանջում էր նույնքան ուժ ու շանք, որքան և բացահայտ թշնամիներից պաշտպանվելը: Եվ Մխիթար Գոշը իր Դատաստանագրքով ձրգտում է ամրապնդել հայ եկեղեցին որպես հուսալի պատվար թե՛ ընդդեմ եղբայրների ի Քրիստոս և թե՛ ընդդեմ թշնամիների առ Քրիստոս: Ի տարբերություն Քրիստոսի երկու բնության հավատամքի մարտնչող ներկայացուցիչների, Մխիթարը գեմ է դավանաբանական տարբերությունները ժողովուրդների հարաբերությունների լարման առիթ գարծնելուն ու կոչով գիմում է մյուս ազգերի հոգևորականներին, որպեսզի սրանք զսպեն իրենց և համապատասխան ձևով էլ ներգործեն իրենց ժողովուրդների վրա. «Թէև ոչ է միաբանելոյ հնար, այլ հնար է զհայհոյութիւնն բառնալ»³⁴: Եկեղեցիների միության անհնարինությունը, առավել ևս, չի կարող ու չպետք է վերածվի ժողովուրդների թշնամության. «Այլ թէ ասացեալ հինգ ազգդ (հոռեացիները, հույները, հայերը, ասորիները, վրացիները—Ն. Թ.) ոչ կարեն միաբանել, բայց կարող են թշնամիք միմեանց շիւնել»³⁵: Մխիթար Գոշը ժողովուրդների բարեկամության ջերմ կողմնակիցն է ու համոզված քարոզիչը:

Եկեղեցիների հակամարտության պայմաններում, որ դավանաբանական տարածայնությունների արդյունք լինելով իր հետնախորքում ուներ քաղաքական ոչ պակաս ծանրակշիռ զրգապատճառներ, դարի գլխավոր հարցադրումներից մեկը, որը երկար ժամանակ հուզել էր ու Մխիթարի օրերում էլ շարունակում էր հուզել քրիստոնեական աշխարհը, որոնումն էր այն ուղիների, որոնք ելք էին նշելու ճգնաժամից: Մխիթարը ևս զնում է այդ հարցը. «Արդ, ցուցից թէ որպէս հնար է միաբանել, և կամ որոց ազգաց և զինչ է, որոց ոչ լինի միաբանութիւն և քէ ոչ լինի՝ զինչ առնելի է»³⁶: Հարցը կար, այն գրել էր կյանքը, ուստի կարևորը գրան տրվող պատասխանն էր: Ուրույն դավանանք ներկայացնող բոլոր եկեղեցիները կամ նրանց վարդապետները տվել են դրա պատասխանը. հույնը ճշմարիտ է համարում իր դավանանքը, լատինադավանր՝ իրենը, «նմանապէս և ազգ ամենայն», սակայն մեկ է աստված և մեկ է ճշմարտությունը, ու Մխիթարը հետևելով Ավետարանին ասում է. «Արդ, եղիցի Աստուած ճշմարիտ և ամենայն մարդ սուտ: Թէ այնպիսի ունէաք կամք, որ զբարին յամենայն ազգաց ժողովէաք և զխոտանն ի բաց ընկուաք, Աստուած գործակից լինէր և ուղղէր կարգ եկեղեցույ. զի չիք ազգ, որ բարի կարգ ոչ ունի և խոտան»³⁷: Բոլոր ազգերն էլ ունեն բարի, լավ և ոչ-լավ «կարգեր»: Ժողովուրդները պետք է ձգտեն վերցնել իրարից լավը և մերժել սեփական վատը, բայց այդպես չեն վարվում ժողովուրդներին ուղղություն տվող ուժերը: Այս և մի շարք այլ պատճառներով կամավոր միաբանությունը հնարավոր չէ: Առավել ևս սխալ է բռնի միաբանության ճանապարհը, որով ընթանում են հունա-և լատինադավան եկեղեցիները, որովհետև զբանով ոչ ճշմարտությունն է պարզվում և ոչ խաղաղություն ու բարեկամություն հաստատվում ժողո-

³⁴ Թուղթ Մխիթար վարդապետին..., «Արարատ», 1900, էջ 498:

³⁵ Անդ, 1901, էջ 122:

³⁶ Անդ, 1900, էջ 562:

³⁷ Անդ, էջ 503—504:

վորդների միջև: Ուղին, որ նշում է Մխիթարը, միակ ճշմարիտն է. «Արդ, այլ ինչ հեաւ բառեայոյ զայոյ հակառակութիւնդ ոչ տեսանեմք, բայց թէ միմեանց հաւանելն և կալ յիւրաքանչիւր կարգի ամենայն ազգ»³⁸: Ազգերը պետք է հարգեն իրար, հարգեն միմյանց «կարգերը» և թողնեն, որ չուրաքանչիւր ազգ ապրի այն «կարգով», որ ընտրել է ինքը: Մեծերը, հավանաբար, մեծ են նրանով, որ երբ էլ ապրած լինեն, նրանց խոսքն ու զործը միշտ այժմեական է հնչում: Որքան հարազատորեն են արձագանքում դարերի խորքից եկող այս խոսքերը մեր օրերին և դրանով իսկ պատիվ բերում հայ վարդապետին, որը դեռ այն ժամանակ ճշդակել է ժողովուրդների խաղաղ գոյակցութեան սկզբունքը և ձգտել, որ այն ոչ միայն կոչ լինի, այլև գործողութեան ծրագիր, լինի ժողովուրդների հարաբերութեաննորը որոշող միակ կանոնը:

Եկեղեցին հայ ժողովրդի պաշտոնական գաղափարախոսութեան կրողն ու համահայկական կազմակերպութեան լինելուց բացի նաև ավատական հաստատութեան էր: Ավատատերերի հավաքական շահը հաստատող ու պաշտպանող Մխիթար Գոշը, բնականաբար, չէր կարող անտեսել եկեղեցու ավատական շահերը, և դա նաև այնու, որ ինքը հենց՝ այդ եկեղեցու մեծ ներկայացուցիչն էր: Եկեղեցին իր տնտեսական կարողութեամբ ավելի հզոր էր ու հարուստ, քան առանձին որևէ ավատատեր, իշխան կամ նախարար, նույնիսկ ավելի, քան սրանցից մի քանիսը միասին վերցրած: Բայց եկեղեցու հզորութեան հիմք հանդիսացող տնտեսական մեծ կարողութեանը՝ հողային ընդարձակ տարածութեաննորը, ռսկեղեն, արծաթեղեն մեծաքանակ զանձր և այլն, միաժամանակ նաև խայծ էր, որ ձգում էր դեպի ինքը ընշաքաղց տարրերին, պատճառ՝ լուրջ ոտնձգութեաննորը, որ կատարում էին կամ փորձում էին կատարել իշխաններն ու նախարարները, և հիմք, որ իրավացի դժգոհութեան էր առաջացնում աշխատավոր զանգվածների մեջ և տեղիք տալիս, նույնիսկ, ընդվզումների, որովհետև այդ ամենը կուտակված էր նաև ծանր շահագործման ու հարստահարումների միջոցով: Եվ Մխիթար Գոշն անում է իրենից կախված ամեն բան՝ պաշտպանելու եկեղեցին նաև այդ կողմից և ամբապնդելու նրա դիրքերը նաև այդ բնագավառում: Դատաստանագրքում քիչ չեն հողավածները, որ վերաբերում են եկեղեցու սեփականատիրական իրավունքներին ընդհանրապես, եկեղեցու ունեցվածքի պաշտպանութեանը՝ մասնավորապես: Դատաստանագրքի հողավածները մեկ հորդոր են, խրատ ու քարոզ, այն բարոյախոսութեամբ, որ սրբազան ու անձեռնմխելի է եկեղեցու ունեցվածքը, մեկ սպառնալիք ծանր ու խիստ պատիժներով նրանց հասցնելին, ովքեր կհանդգնեն ոտնձգել եկեղեցու ունեցվածքի դեմ, և այդ բոլորը մի մտահոգութեամբ՝ պաշտպանել եղածը, ապահովել նորի ձեռքբերումը: Նույնիսկ այն դեպքում, երբ հիվանդը, ենթադրելով, որ մոտենում է առաստված երթալու ժամը, կտակ է կազմել և որոշ փոխանցում կատարել եկեղեցու օգտին, հարկավ, անցազրի հուսալիութեանն ապահովելու համար, առողջանալիս նրան իրավունք է տրվել փոփոխութեաննոր մտցնել կտակի մեջ կամ, նույնիսկ, կազմել նոր կտակ, բայց նախկին կտակով եկեղեցուն խոստացածը նա ոչ միայն չէր կարող չեղալ համարել, այլև իրավունք չուներ նվազեցնել: Դատաստանագրքի թույլ է տալիս միայն ավելացնել:

Շայ ժողովրդի ինքնուրույնութեանը՝ թագավորութեան ձևով պատկերաց-

³⁸ Անդ, 1901, էջ 125:

վող պետականութիւնը վերականգնելու և, մանաւանդ, վերականգնվողը ամուր հիմքերի վրա պահելու գործում եկեղեցին, որքան էլ կարևոր, այդուհանդերձ, միակ դործոնը չէր: Հավասարապես կարևոր գործոններ էին նաև ավատական ուժերը մի կողմից և ռամիկ-շինականութիւնը՝ մյուս կողմից: Սրանց հարաբերութիւնները միմյանց և հասարակութեան մյուս ուժերի նկատմամբ որքան էլ էական նշանակութիւն ունենային ապագայում՝ կայուն պետական կյանքի ու վերջինիս քաղաքական գորութեան համար, առավել ևս կարևոր էին ու որոշող ներկայում՝ հենց այդ ապագան նախապատրաստելու համար: Մխիթար Գոշի մտահոգութեան անմիջական առարկան, այնուամենայնիվ, ներկան է: Ապագան երևակվում է Դատաստանագրքում միայն որպես նրանում շոշափված հարցերի հանրագումար, ամեն առանձին դեպքում այդ հարցերը բխում են ներկայից և ուղղված են ներկային: Վերջինս իր բազմաթիվ ու բազմազան բաղադրիչներով հանդերձ ամբողջութիւնն էր երկու հիմնական միակցութեան՝ արտաքին-քաղաքական և ներքին սոցիալ-տնտեսական հարաբերութիւնների: Առաջինի մասին ասացինք, այժմ մի քանի խոսք երկրորդի մասին:

Ինչպես Մխիթարից առաջ ու երկար ժամանակ էլ դեռ նրանից հետո, այնպես էլ Մխիթարի դարում, ամենուր (նաև Հայաստանում) ներքին կյանքի հիմնական զսպանակը դասակարգային, սոցիալ-տնտեսական հարաբերութիւններն էին: Ինչպես նկատել է Ֆր. էնզելսը, ավատականութեան դեմ հեղափոխական հակադրութիւնը անցնում է ամբողջ միջնադարով: Ժամանակի պայմաններին համապատասխան այն հանդես է գալիս կամ խորհրդապաշտութեան ձևով, կամ բացահայտ աղանդի տեսքով և կամ զինված ապստամբութեամբ³⁹: Հայաստանում եղել է թե մեկը, թե մյուսը և թե երրորդը: Մխիթարից առաջ հրեթացս մի քանի դարի ավատականութիւնը Հայաստան աշխարհում ցնցվել էր նախ՝ պավլիկյանների, ապա՝ թոնդրակեցիների հզոր շարժումից:

Հայաստան աշխարհի ավատականութիւնը ցնցող հայ ուժերը մասնակից եղան նաև աշխարհի ավատականութիւնը ցնցող ուժերի գրոհին, անցնելով Բյուզանդիա, ապա Բուլղարիա ու, նույնիսկ, Ֆրանսիա և բողոքականներին ու ալբիգոյցիներին տվեցին թե իրենց դրոշը և թե կոչը: Սակայն, մինչ աշխարհի ընչազուրկների միացումը՝ դեռ դարեր էին անցնելու, այնինչ աշխարհի ընչատերերը միացած էին արդեն դարեր առաջ և նրանք միացյալ ջանքերով խեղդեցին այդ շարժումները թե Հայաստանում և թե Բուլղարիայում ու Ֆրանսիայում: Մխիթարի ժամանակ թոնդրակյան շարժման թույլ արձագանքներ էին միայն մնացել: Ընթացվել էր շարժումը, բայց մնացել էին այն ծնող պատճառները, որոնց հետևանքով դասակարգային հարաբերութիւնները Հայաստանում բավական լարված էին: Մխիթարը չի խուսափում սուր անկյուններից և անդրադառնում է դասակարգային հարաբերութիւնները շիկացնող թե պատճառներին և թե հետևանքներին:

«Ազատ յԱրարչէն եղև մարդայինս բնութիւն,— գրում է Մխիթարը Դատաստանագրքի 21-րդ (=Բ, 11, 3) հոդվածում,— այլ ծառայել տերանց յազգս պիտայից եղև հողոյ և ջրոյ»: Մինչ Մխիթար Գոշը և փրիխտփաները, և աստվածա աններ, և իրավաբանները նույնպես արձանագրել են, որ աստրծու կողմից, ասել է թե բնութիւնից, մարդ ազատ է ծնվում, անա-

³⁹ Փ. Էնգելս, Крестьянская война в Германии, М., 1952, էջ 84.

զատութիւնը առաջանում է հետո. փնտրել են նաև այս վերջինի պատճառը: Ոմանք դա համարել են պատերազմը, որը գերի է բերում և գերեվարվածներին դարձնում անազատ, մյուսները դրա մեջ տեսել են աստծու պատիժը մարդու նախածին մեղքի համար և այլն: Մեծն Արիստոտելը նույնիսկ բնական կարգ էր համարում, որ մարդկանց մի մասը ծնվում է ազատ, մյուսը՝ ստրուկ: Բոլոր դեպքերում անազատութեան հիմքը գտել են արտաքին պատճառների մեջ և չեն փորձել այն որոնել հասարակութեան ներքին կյանքում, այն իրական հարաբերութիւնների մեջ, որ պայմանավորում է այդ կյանքը իր բոլոր կողմերով: Մարդկային մտքի սլատմութեան մեջ մինչև ԺԳ դարը Մխիթար Գոշր մեկն է առաջիններից ու եզակիներից, եթե ոչ միակը, որ անազատութեան հիմքը փնտրել է հասարակութեան ներքին կյանքում ու գտել սոցիալ-տնտեսական պատճառների մեջ: Անազատութեան, ուրիշներին ծառայելու պատճառը հողն ու ջուրն է, երբ հարաբերութիւնները մարդկանց միջև այնպես են դասավորվում, որ դրանից ոմանք զրկվում են, իսկ մյուսները իրենց ձեռքը կենտրոնացնում այն: Շինականի վիճակը ավելի ծանրացել էր, որովհետև ավելի ուժեղացել էր շահագործումը: Հայաստանում, Մխիթարի դարում, որոշ ուժգնութեամբ տեղի էր ունենում սոցիալ-տնտեսական վիճակի բեկոսացում՝ մի կողմից հողային և այլ կարողութեան կենտրոնացում հասարակութեան փոքրամասնութեան ձեռքում, մյուս կողմից՝ շինականութեան որոշ մասի հողազրկում, որ արդյունք էր շահագործման ուժեղացման, առևտրա-վաշխատական կապիտալի աշխույժ գործունեութեան ու ներթափանցման հողային հարաբերութիւնների բնագավառը և այլն: Պատահական չէ, որ Գատաստանագրքում մի շարք հողավածներ կան վարձկանների վերաբերյալ, և դա լավագույն ապացույցն է, որ վարձկանութունը գանգվածային երևույթ էր դարձել: «Յայտ է դի յաղագս աղքատութեան եզու վարձկան եւ ատուրն պիտոյից»,—գրում է Մխիթարը Գատաստանագրքի 126(=Բ, II, 83)-րդ հոդվածում: Հողազրկված շինականը աղքատանում էր և օրվա հացը հողալու համար հարկադրված դառնում վարձկան: Բարվոք չէր նաև վիճակը շինականութեան այն մասի, որ դեռ ուներ իր հողակտորը: Մանրանում էին եղած հարկերը, ավելանում նորերը, քիչ չէին հին ու նոր տուրքերը հօգուտ եկեղեցու, իշխանի, հողատերի, հարկահանի, ոստիկանի և այլն և այլն: Պատկերը կամբողջանա, եթե այս ամենին ավելացնենք նաև շարաշահումները, կամայականութիւնները շինականութեան նկատմամբ, նույնիսկ բացահայտ հափշտակումները, որ նույնպես լինում էին: Բնական է, որ այս ամենը ժայրահեղ դժգոհութիւն էր առաջացնելու շինականութեան մեջ տիրող կարգերի նկատմամբ և սրելու դասակարգային հարաբերութիւնները:

Շինականութեան դժգոհութեան պատճառները բացահայտելով, Մխիթար Գոշր ցույց է տալիս նաև, թե ինչ հետևանքների կարող են հանգեցնել դրանք: Մրա մասին նա շատ պատկերավոր ձևով խոսում է իր առականից մեկում. «Զբոյն մրջեան արջ փորէր, և լեզուաւ ժողովէր և ուտէր: Եւ հնարի մրջին սատակել զնա. երթեալ առ պիծակ և զոռեխ և մժեխ և շնաճանճ և բրէտ և առ նմանք նոցին, և աղաչէ օգնել իբր ազգայինք: Յաւակցեն՝ հարկանեն զաշս և զլսեիս արջուն, և հարկանէ գլուխ գքարի, և նեխի և որդունք ևս ծնանին. և ի սաստկութենէ ցաւոց՝ գբերան բացեալ գոչէր. և նոցա մտեալ յորովայնն՝ խոցոտեն զաղիսն. և նեղեալ դիմէ ի հոսանս ջրոյ, և անշափ ի ներքս մտեալ՝ հեղձանի:

Զօրութիւն առակիս այսպիսի է. զի հզօրք գտկարս արճամարճեն, և ոչ երկնչին. սակայն իմաստովեամբ զօրանան փոքունք, և յաղթեն հզօրաց: Եւ այս իմաստովիւն է՝ ի փոքունց իբրև ի մեծամեծաց երկնչել»⁴⁰: Ակնհայտ է Մխիթարի միտքը. մրջյունները, ասել է թե փոքրերը, տկարները, երբ ծայր աստիճանի հասնի նրանց համբերությունը, կարող են միավորվել և այս դեպքում նրանք այնպիսի ուժ կդառնան, որ կկարողանան վերջ տալ նաև շատ հզօրին և, նույնիսկ, նրանց բոլորին միասին վերցրած: Ակնհայտ է նաև հզօրներին հասցեագրված Մխիթարի հանձնարարականը նրանց սոցիալ-քաղաքական վարքագծի վերաբերյալ տկարների՝ շինականների նկատմամբ. ավատատերերի հավաքականության ընդհանուր շահի տեսակետից անթույլատրելի է, երբ նրանք ավերում են բույնը՝ բնչագրկում և աղքատության աստիճանի հասցնում շինականին: Ավատատերերից յուրաքանչյուրը հետամտում է իր անձնական օգուտը, անդիտանալով իրենց ընդհանուր շահը, որի հենց հիմքերին ծանր սպառնալիք է ստեղծվում այս դեպքում՝ երկու ձևով, երկուսն էլ հավասարապես անցանկալի ու վտանգավոր. նվազում կամ մարում է այն աղբյուրը, որը նրանց գոյության հիմքն է, և վտանգվում է նրանց բուն դասակարգային կեցությունը: Ավատատերերը չպետք է ծայրահեղ վիճակի հասցրնեն մրջյունների նման օրն ի բուն վաստակող աշխատավորներին, սրանց վաստակից պետք է օգտվեն ինչ-որ բանական ու բնական սահմաններում: Իրավա-քաղաքական իր այս առողջ մտածողության համաձայն էլ Մխիթար Գոշը նորմեր է սահմանում իր Դատաստանագրքում, որով ձգտում է հարթել սուր անկյունները և, դրանով իսկ, զեթ մեղմել դասակարգային հակամարտության բողբոջվող կրակը: Եվ հենց այս իմաստով ու այս շարիտով էլ նա պաշտպանում է շինականին ու զսպում ավատատիրոջը: Մխիթար Գոշը իր Դատաստանագրքով սահմանում է հարկերի ու տուրքերի կայուն ու որոշակի չափ, հանդիմանում է վաշխատուններին ու արգելում վաշխը, սաստում է պաշտոնյաներին ու պատիժ սահմանում շարաշահումների համար և այլն. այս հօգուտ շինականի: Նա սահմանում է նաև, որ շինականները հնազանդ լինեն, անտրտունջ վճարեն օրենքով սահմանված հարկերն ու տուրքերը և այլն. այս հօգուտ ավատատիրոջ: Մխիթարը դա է համարում արդար, դեկավարվելով արդարության մասին իր պատկերացումներով, որոնք խաբսխված լինելով բնական իրավունքի տեսության վրա, բնական են համարում տիրող կարգերը և բացարձակ արդարություն՝ այդ կարգերի ծայրահեղություններից գերծ վիճակը: «Աստուած ի սկզբանէ ի բնութիւն մարդոյն սահմանեաց ընտրել զիրաւացին», — գրում է Մխիթարը Դատաստանագրքի Նախագրության արդեն առաջին գլխում: Մխիթար Գոշը ևս բնտրել է իր «իրավացին», արդարության իր գաղափարն ու շարժանիշը: Սակայն առանձին մտքերում ձևավորված արդարության գաղափարը վերջնականապես խմբագրում է տիրող սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունների գորեղ գրիչը և այս վերջինից է կախված՝ կանցնի՞՞ այդ գաղափարը կյանքի տիրող բնագրի մեջ, թե կտարվի տողատակ, սոսկ որպես այլընթեքում: Արդարության մխիթարյան գաղափարը տարբնթերցվածքների բաժնից չի վերցված, այլ՝ բնագրից և, ուրեմն, ուրիշ բան չէ, բան ավատական դասակարգի բմբուսումներով կաղապարված արդարություն: Ըստ Մխիթարի արդար է, որ բերքի մեկ հինգերորդը շինականը տա ավատա-

⁴⁰ Մխիթար Գոշ, Առակներ, Երևան, 1951, էջ 114, առակ ՃԾԳ:

տիրոջը, արդար է, որ շինականը «շաբաթ ի յեւթնէն մին գործիցէ իշխանի եւ տէրունի», արդար է, որ շինականը «ի տարեմուտս ըստ կարի ծառայեսցէ եւ յաւուրս տաւնից» (Գատաստանագիրք, հոգված 2-րդ=Բ, II, 1): Անարդարը միայն այն է, երբ հարկ են գանձում «աւելի, քան զառաջնոցն սովորութիւնս», անարդարը այն է միայն, երբ տերերը ստիպում են շինականին աշխատել ավելի, քան մեկ օրը յոթից, անարդարը միայն այն է, երբ նոր տարվա կամ այլ տոների կապակցութեամբ տերերը պահանջում են շինականներից ավելի, քան նրանք տալիս են կամավորաբար: Մխիթարը միայն այս անարդարութեան դեմ, միայն այն վերացնելու համար է պայքարում: Մխիթարյան բացարձակ արգարութեան գաղափարն, այսպիսով, հավելյալ անարդարութեան վերացման մտքին է հանգում և դրանով սահմանափակվում: Նա պաշտպանում է շինականին և զսպում ավատատիրոջը, բայց շինականութունը զսպելու և ավատականութունը պաշտպանելու համար: Այդուհանդերձ, դա չի նսեմացնում Մխիթարի տեսութեան և դրան համապատասխան նրա ձեռնարկած գործնական քայլերի դրական մեծ նշանակութունը իր ժամանակի համար, որովհետեւ ինքնահաճ շարաշահումներին նա հակադրում է կարգն ու կանոնը, սանձարձակ կամայականութեանը՝ կայուն օրինականութունը:

Երագելի թագավորութեան վերականգնումը իրական հիմքերի վրա դնելու համար Մխիթարը իր Գատաստանագրքով ջանում է բարեփոխել շատ կողմերով խաթարված ներկան: Մխիթարը եկեղեցական դասին հրահանգում է, որ նա հոգևոր գործերով զբաղվի, ծառայի աստծուն և ոչ մամոնային, որը թեև աստված էր նույնպես, բայց ոչ երկնքի, այլ երկրի: Աշխարհիկ իշխող դասին խրատում է չմիջամտել հոգևոր գործերին, եկեղեցու ունեցվածքի դեմ չտոնձգել: Ավատատերերի դասակարգին խրատում է չափից ավելի շինել շինականներին. «դի (տերերը—ն. Թ.) յԱստուծոյ կարգեցան ի պահպանութիւն եւ ի փրկութիւն աշխարհի եւ ոչ ի կործանումն» (հոգված երկրորդ): Շինականներին կարգադրում է, որ հնազանդ լինեն տերերին, անտրտունջ վճարեն օրենքով սահմանվածը: Իր Գատաստանագրքով նա ձգտում է իրավական շրջանակների մէջ առնել պաշտոնեութեան՝ շարաշահումներով լի գործունեութունը և օրինական դատարանի քննութեամբ փոխարինել ավատական ինքնիրավ կամայականութեան անզուսպ քմայքը. «գի ուր դատաստանք պակաս է—խոռովութիւն բազում է, եւ ուր դատաստանք եւ իրաւունք կայցեն—խաղաղութիւն բազում է յաշխարհի եւ յեկեղեցիս»,—գրում է Մխիթարը (Նախադրութիւն, հոգված Գ): Նրա ցանկութունն ու գլխավոր նպատակներից մեկն էր՝ ապահովել իր աշխարհի ներքին խաղաղութունը, որի համար և ձգտում է մեղմել դասակարգային հակամարտութունը, վերացնել կամ կասեցնել դասակարգային բախումները, որպիսզի դրանով իսկ հնարավորութուն ստեղծվի կենտրոնացնելու իր ժողովրդի բոլոր ուժերը ընդդեմ արտաքին թշնամու, հանուն գերազույն նպատակի՝ սլետականութեան վերականգնման:

Երկրի ներսում խաղաղութեան ապահովման հարցը հիմնականում կախված էր, անշուշտ, միջդասակարգային հարաբերութունների լարվածութեան աստիճանից, սակայն երկրորդական չէր նաև ներդասակարգային՝ իշխող դասակարգի երկու հիմնական՝ հոգևոր և աշխարհիկ դասերի հարաբերութեան նշանակութունը: Գիտենք, որ եկեղեցին շատ խոշոր ավատատեր էր և նրա տնտեսական կարողութեան բազմացմանը մեծապես նպաստում էին աշխարհիկ ավատատերերը իրենց փոքր ու մեծ նվիրաբերումներով: Մյուս կող-

մից հենց իրենք՝ ավատատերերը, թվում է՝ առափելապես մանր ազնվականները, պաշարում էին եկեղեցու տնտեսական ուռճացման դեմ և ոտնձգություններ կատարում նրա սեփականության նկատմամբ: Իր տնտեսական կարողությամբ եկեղեցին վտանգավոր էր դառնում նույնիսկ պետության համար և վերջինս երբեմն քայլերի էր դիմում այդ կապակցությամբ. հիշենք Հայր Մարդպետի մտադրությունը և Պասլի վճռական միջոցառումները: Ինչևէ, այդ հողի վրա երկու դասերի հարաբերությունները երբեմն լարվում էին: Տեսանք, որ Մխիթար Գոշը իր Դատաստանագրքով պաշտպան էր կանգնում եկեղեցու սեփականության և այդ առիթով երկու դասերի հարաբերությունները կարգավորող նորմեր սահմանում: Բայց երկու դասերի բախման համար կար այլ հիմք ևս: Եկեղեցին սկզբից ևեթ Հայաստանում քաղաքացիական իշխանություն ուներ: Իր տնտեսական զորության առաջընթացին համեմատ աճում էր նաև եկեղեցու հովակնությունը քաղաքական իշխանության նկատմամբ: Երկրի քաղաքական իշխանության մեջ պետության և եկեղեցու տեսակարար կշիռը հաստատապես որոշված կայուն մեծություն չէր երբեք և միշտ վտիպիսվում էր նրանց ուժերի իրական հարաբերության համեմատ: Դա անդրադառնում էր նաև երկրի ընդհանուր վարչակարգում աշխարհիկ և հոգևոր մարմինների իրավասության շրջանակներին: Կառավարման որոշ բնագավառներ միշտ էլ եղել են եկեղեցու իրավասության ներքո, բայց որոշակի այդ բնագավառներից դուրս աշխարհիկ և հոգևոր մարմինների քաղաքացիական իրավասության սահմանները դարձյալ հեղհեղուկ են եղել: Ընդհատ է, Մխիթարի ժամանակ Ջաքարյան Հայաստանում եկեղեցին քաղաքական իշխանությունը իրեն ստորադրելու հովակնություն չուներ. ուժեղ էր Ջաքարյանների պետությունը, բացի դրանից կաթողիկոսությունը գտնվում էր Կիլիկիայի մոտերքում և եթե կար այդպիսի հովակնություն, այն կարող էր ուղղված լինել Ռուբինյաններին: Բայց աշխարհիկ և հոգևոր մարմինների բախումները իրավասության շրջանակների համար ներքին վարչության համակարգում կային նաև Ջաքարյան Հայաստանում, որովհետև իրերի վիճակը տվյալ ժամանակաշրջանում ևս այնպիսին էր, ինչպես էր և անցյալում: Կար մի էական տարբերություն նախորդ մեկուկես դարի համեմատությամբ: Հայկական ավատականությունն ընդհանրապես և իշխող աշխարհիկ դասը՝ մասնավորապես, մի նոր դարգացում ու վերելք էր ապրում: Հայ ավատատերերը բնաշխարհում ու նրանից դուրս վենքի փայլուն հաղթանակներ էին տանում: Դա չէր կարող շանդրադառնալ նրանց դիրքերի վրա երկրի ներսում: Իշխող դասակարգի երկու դասերի ուժերի հարաբերությունը փոխվել էր և փոխվել էր հօգուտ աշխարհիկ դասի: Աշխարհական մարմինները ոչ միայն վերականգնում էին քաղաքացիական իշխանության իրենց իրավասությունը, այլև անցնում էին կամ փորձում էին անցնել եկեղեցու բուն մենաշնորհը հանդիսացող բնագավառը: Մի խոսքով, իշխող դասակարգի երկու դասերի բախումների համար այս ասպարեզում բավական հող կար և այն ստեղծողը նաև իրավասության սահմանների անորոշությունն էր: Որքան էլ այս դեպքում որոշողը լիներ ուժի օրենքը, այնուամենայնիվ ազդեցիկ գործոն էր նաև օրենքի ուժը, մասնավոր վերականգնվող պետականության ակնկալիք ներքին բարեկարգ վարչության պայմաններում: Եվ Մխիթար Գոշը իր Դատաստանագրքով լուրջ փորձ է անում որոշելու այդ սահմանը: Նա ուրվագծում է կառավարման թե կենտրոնական և թե տեղական մարմինների իրավասության

չրջանակները: Վերջին դեպքում առանձին նշանակություն ունեւ հոգևոր և աշխարհական դատական ատյանների իրավասութեան հարցը: Քանն այն է, որ միջնադարում դատավորի գործունեութեան բնագավառը շատ ավելի լայն էր և չէր սահմանափակվում միայն քրեական և քաղաքացիական դործերով արդարադատութեան իրականացմամբ, այդ պատճառով այս ասպարեգում էլ ավելի լայն էր երկու ատյանների միջև իրավասութեան սահմանային վեճերի հնարավորութիւնը: Մխիթար Գոշր իր Դատաստանագրքում բավական մանրամասն որոշում է նաև հոգևոր և աշխարհիկ ատյաններից յուրաքանչյուրին ընդդատյա գործերի շրջանակը: Որքան թույլ էին տալիս պայմանները կամ որքան կարող էր ինքը, որոշելով իշխանութեան կամ կառավարման հոգևոր և աշխարհիկ մարմինների իրավասութեան սահմանները, Մխիթար Գոշը դրանով իսկ իր զգալի ավանդն էր բերում երկու դասերի շահերի շփման եզրերը հարթեցնելու, ներդասակարգային հարաբերութիւնները կայուն ու ներդաշնակ հունի մեջ դնելու գործին, որով ոչ միայն ապագա պետական կյանքի ներքին վարչութեան նպատակահարմար հատակագիծն էր տալիս, այլև լրջորեն նպաստում էր իր ժողովրդի ուժերի համախմբմանը ներկայում, հենց այդ ապագայի համար:

Արտաքին այդ համախմբմանը ավելի կայուն ու տեւական բնույթ տալու համար Մխիթար Գոշը ձգտում է դրան տալ նաև ներքին միասնականութիւն, որին նա փորձում է հասնել միասնականութիւն ստեղծելով մի կողմից պարտիկուլյար իրավունքի, մյուս կողմից՝ ավատական անջրպետներով մասնատված ներքին շուկայի մեջ: Ենթադրվում է, որ համազգային դատաստանագիրքը լավագույն միջոցներից մեկն է դրան հասնելու համար, և Մխիթար Գոշը իր Դատաստանագրքով հակադրում է տեղական իրավունքին՝ ընդհանուր օրենքը, ավատական-գավառական խոչընդոտներով արգելակվող ներքին առևտրին՝ այդ արգելքներից զերծ շուկան:

Դեռևս հոռմեացի իրավաբաններն էին գրում. «Արժանավորապես պահպանվում է և այն, որ ժողովուրդը առանց որևէ գրառման արտահայտում է իր կամքը իրականում և փաստերով»⁴¹: Առանց գրառման, իրականում և փաստերով արտահայտված ժողովրդի այդ կամքը սովորույթն է: Առանձին գործերով ու փաստերով արտահայտվող ժողովրդի կամքի դրսևորման եղակի երևույթները, առանց որևէ գրառման դրոշմվելու համար, բնական մի եղանակ էր մնում՝ նույն երևույթների պարբերական կրկնութիւնը: Այդպիսով, որևէ դեպքի կապակցութեամբ արտահայտված վարվելակերպը տեւական կրկնութեան հետևանքով դառնում է սովորույթ և վերածվում վարքագծի ընդհանուր նորմի: Սակայն միևնույն վարվելակերպի տեւական կրկնութիւնը անպայման ենթադրում է այդ վարվելակերպը պայմանավորող հասարակական հարաբերութիւնների տեւական նույնութիւն: Հասարակական հարաբերութիւնների պարզ վերարտադրութիւնը տեւականորեն կրկնվող ինքնահավասարութեամբ, ամրապնդում-քարացնում է մի անգամ արդեն յուրացված վարքագիծը և դրանով իսկ հայտնի չափով ավելորդ դարձնում նույն վարքագծի ամրապնդումը գրավոր օրենքով: Եվ եթե մինչև Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը Հայաստանում չի եղել ընդհանուր օրենսգիրք, ապա պատճառը պետք է փնտրել վերոհիշյալ իրողութեան մեջ: Օրենքի և սովորութեական իրա-

⁴¹ „Римское частное право“, М., 1948, էջ 28:

վունքի տեսակարար կշիռը միջնադարյան իրավունքում, որպես կա՛ռն, համեմատական է ուժերի այն հարաբերությանը, որ պատմականորեն դրսևորվում է յուրաքանչյուր պատմաշրջանում տնտեսական-քաղաքական կենտրոնաձիգ և կենտրոնախույս գործոնների միջև: Առաջինի դարդացման համեմատում է օրենքի տեսակարար կշիռը: Հայկական ավատական հասարակարգի տնտեսական ներփակվածությունը բնական պատնեղներով գծագրվող սահմաններում պահպանում էր եղած տեղայնությունն ու ամրապնդում այն: Տնտեսական տարանջատ կացությունը, սակայն, բնականից ավելի զորեղ այն պատնեղն էր, որ դիմակայում էր միասնական իրավակեցությունը: Նման պայմաններում, ղեպի այս մղող գործոն ուժը կարող էր լինել կենտրոնական զորեղ իշխանությունը, իշխանության նույնքան զորեղ կենտրոնացվածությունը: Սակայն միասնական իրավակեցությունը անպայման ենթադրում է նաև ներքին միասնական առևտուր՝ կարգավորող ընդհանուր շահանիշներով ամբողջ երկրի տարածքով մեկ: Եվ Մխիթարը իր Գատաստանագրքում ձևակերպում է նորմեր, որոնք ներքին առևտրի միասնական շահանիշներ են սահմանում ամբողջ երկրի համար. նա արգելում է ավատական սահմաններում գանձվող մաքսը, սահմանում է միասնական շափ ու կշիռ, սննդամթերքների գների որոշումը հայտարարում է կենտրոնական իշխանության մենաշնորհ և այլն: Միշտ չէ, որ Մխիթարը տեղական սովորության իրավունքը փոխարինում է ընդհանուր օրենքով, օրինակ. «Եւ հովիւք եւ անդէրդք բստ սովորութեան գատոաց զանազանին ի վարձս, սակայն ի ճշմարտութիւնն, որպէս կարգեալ եղեն, պահեսցի ի նոսա» (հողված ՄԼԸ) և այլն: Բայց սրանք բացառություններ են միայն, որ զարձայլ հաստատում են նրա ընդհանուր ձրգտումը, որի իրականացման երաշխիքը նա տեսնում է կենտրոնացված ուժեղ իշխանության մեջ: Եվ սա մեկն է հիմնական այն պատճառներից, որը Մխիթարին դարձնում է կենտրոնացված ուժեղ իշխանության համոզված կողմնակից ու ջերմ պաշտպան: Ասացինք, որ Մխիթարը ձգտում է նաև իր ժողովրդի ներքին միասնականության. ղեպի այն տանող մի շարք միջոցներից մեկը նա համարում է տեղական իրավունքի փոխարեն ընդհանուր օրենքի կիրառությունը: Ծիշտ է, այս ընդհանուր օրենքը նա ձևում է տեղական, սովորութական իրավունքից, բայց դրանից էությունը չի փոխվում, որովհետև երբ տեղական իրավունքի տարբերակներից մեկը բարձրացվում է օրենքի աստիճան, այն դադարում է տեղական լինելուց և դառնում է ընդհանուր: Այս հատվածում քննարկվող երկու միջոցներից մյուսը, որի օգնությամբ նույնպես ակնկալվում է ժողովրդի ներքին միասնականության իրականացում, Մխիթարը համարում է ներքին ազատ շուկան: Թե մեկի և թե մյուսի պահովումը Մխիթարը կապում է կենտրոնացված իշխանության հետ: Իհարկե, հարց է, թե որքան կարող է քաղաքական իշխանությունը, թեկուզ և ուժեղ ու կենտրոնացված, ստեղծել այնպիսի պայմաններ, որոնք ստեղծվում են ամենից առաջ տնտեսական աշխարհի առարկայական օրենքների թելադրմամբ, բայց ներկա ղեպքում ընդգծելին հարցի մյուս կողմն է: Հայտնի է, որ ավատականությունը կործանած երրորդ դասը ձևավորվել էր Բաստիլիան գրոհելուց ղեռ շատ առաջ: Ինչպես Եվրոպայում, այնպես էլ Հայաստանում այն սկիզբ է առնում ԺԹ—ԺՊ դարերից: Գիտենք նաև, որ ավատական հասարակության այն ուժերը, որոնք պայքարում էին տեղայնության, քաղաքական անջատողականության ու տնտեսական ներփակվածության դեմ, պայքարում էին հանուն քաղաքական ու տնտեսական

միասնականութիւն, հանուն ավատական արգելքներից գերծ ներքին աղատ շուկայի և այլն, պատմականորեն առաջադեմ ուժեր էին, ինքը՝ բնապատմական այդ պրոցեսը պատմականորեն առաջադիմական էր, որովհետև հեռանկարում տանում էր դեպի մի ավելի բարձր հասարակարգ: Ինքնին հասկանալի է, որ առարկայապես, պատմականորեն յարգութեան առաջընթացի դիրքերն էր անցնում ամեն ոք, ով կանգնում էր այս ուժերի կողմը, սատարում էր դրանց: Ընդգծելի է, որ Մխիթար Գոշր իր ժամանակի Հայաստանի ներքին կյանքի զարգացման բարդ, խճողված ու միահյուսված միտումների մեջ նկատում է հենց պատմականորեն առաջադեմ կողմը և իր Դատաստանագրքով կանգնում է դրա պաշտպանութեան դիրքերում:

Կային Դատաստանագիրքը գրելու այլ պատճառներ ևս, որոնց այստեղ անդրադառնալ չենք կարող, ինչպես օրինակ, քաղաքների աճը, քաղաքային կյանքի աշխուժացումը, առևտրի, վաշխառութեան, արհեստների զարգացումը և դրանց հետ կապված իրավահարաբերությունների կարգավորումը, որոնց զգալի տեղ է հատկացված Դատաստանագրքում և այլն: Սակայն հարկ ենք համարում մի քանի խոսք ասել ևս մի հարցի մասին:

Դատաստանագիրքը գրվում էր մի ժամանակ, երբ Անդրկովկասի քրիստոնեական ուժերը ընդհանրապես և հայկական բանակները՝ մասնավորապես լայն ճակատով հարձակման էին անցել մահմեդական զինական ուժերի դեմ և ազատագրում էին երկիրը օտար բռնակալութունից: Ու թեև ջախջախվում ու երկրից դուրս էին քշվում մահմեդական զինական ուժերը, բայց երկրում մնում էր մահմեդական խաղաղ բնակչություն, աշխատող ու շահագործվող այնպիսի մի տարր, ինչպիսին էին հենց հայ ժողովրդի ստորին խավերը: Դատաստանագիրքը գրվում էր, մանավանդ, ի գործադրություն այնպիսի հանգամանքներում, երբ հայկական գալիսոնի աակ լինելու էին ոչ միայն հայ ու քրիստոնյա ուրիշ հպատակներ, այլև հպատակ մահմեդականներ: Պետք էր որոշել հայկական պետութեան մահմեդական հպատակների իրավական ստատուսը: Հարցը իր ժամանակի համար շատ կարևոր էր ու այժմեական՝ կապված, մանավանդ, մահմեդական պետություններում քրիստոնյա հպատակների, մասնավորապես հայերի իրավական վիճակի հետ: Այնտեղ դաժան շահագործումը, կողոպուտի հասնող ծանր հարկերը և սլաբբերաբար տեղի ունեցող թալանը ուղղակի իմաստով մի կողմից, կրոնական անհանդուրժողականությունը, նույնիսկ մարդկային արժանապատվության սուսկալի ոտնահարումը և այլն՝ մյուս կողմից, քրիստոնյային զրեթե իշեցրել էին իրավազուրկ ստրուկի աստիճանի: Բացի դրանից, ազատագրված հայկական տարածքներում նախկին իրավազուրկ հպատակները՝ հայերը դառնում էին երկրի տեր, իսկ նախկին տերերը՝ հպատակներ: Այս պայմաններում արժեքների վերաբերմբավորումը, թվում է, պետք է կատարվեր նույն դրամով, որ ենթադրել է տալիս, թե հայոց Դատաստանագիրքը հայկական պետութեան մուսուլման հպատակներին պետք է դներ նույն վիճակի մեջ, ինչ վիճակի մեջ որ էին մահմեդական պետութեան հայ հպատակները: Սակայն բոլորովին այլ ու սկզբունքորեն տարբեր է մեր Դատաստանագրքի վերաբերմունքը: Մեր Դատաստանագիրքը հայկական պետութեան հպատակ մահմեդականին չի դնում ստորացված այն վիճակի մեջ, որի մեջ գտնվում էին մահմեդական պետութեան հպատակ քրիստոնյաները: Ընդհակառակը, բայց մեր Դատաստանագրքի հպատակ մահմեդականը դրվում է հպատակ հային հավասար վիճակի մեջ:

ձիշտ է, որոշ սահմանափակումներ կան, բայց, նախ, հարցի լայն դրվածքի դեպքում դրանք կարելի է երկրորդական համարել և, նույնիսկ, անտեսել, որովհետև դրանք վերաբերում են միայն և միայն հանցագործություն կատարած մահմեդականին և չեն վերաբերում սովորական քաղաքացուն, երկրորդ՝ այդ սահմանափակումները միայն և միայն պատասխան միջոցառումներ են: Կրկնություններից խուսափելու համար, այս սահմանափակումների մասին ավելի հանգամանալի խոսք կասվի քիչ հետո:

Ըստ հայոց Դատաստանագրքի մահմեդականի նկատմամբ կրոնական անհանդուրժողականության վերաբերմունք չկա, նրա մարդկային արժանապատվությունը չի ոտնահարվում, մահմեդականը, հենց միայն այն բանի համար, որ մահմեդական է, չլրացուցիչ հարկ ու տուրք չի վճարում, մահմեդականը հայի նկատմամբ նվաստացած դրություն մեջ չի դրվում և այլն: Ընդհակառակը, մահմեդականը վճարում է նույն հարկերը, ինչ և հայը, նրա անձը, կյանքը, գույքը պաշտպանվում են օրենքով և իրավունքով և այլն: Իհարկե, Մխիթար Գոշր որպես քրիստոնյա և բարձրաստիճան հոգևորական չի հանդուրժում մահմեդականությունը որպես կրոն, բայց այս անհանդուրժողականությունը նա չի վերածում անհանդուրժողականության մահմեդականի նկատմամբ, չի վերածում իրավական խտրականության. Մխիթարը հանդես է գալիս մարդու, մարդկայնության դիրքերից և նրա համար մարդ են հավասարապես և՛ քրիստոնյան, և՛ մահմեդականը: Մարդու և անձի պրոբլեմի ոլորտում կրոնական նեղմիտ ելակետին հակադրելով մարդասիրության լայնախոհ գիտակետը, Մխիթար Գոշր կրոնական-քաղաքական հակառակորդներին հակադրում էր ավելի մեծ ու վսեմ գաղափարաբանություն, զինական թշնամիների իրավա-քաղաքական խտրական համակարգին՝ անխտրելի համակեցության մարդամեծար ծրագիրը:

Ահա հիմնականում ու զխավոր գծերով մի քանիսը այն էական պատճառներից, որոնց թելադրմամբ Մխիթար Գոշր գրեց Դատաստանագիրքը, և այն նպատակները, որոնց իրականացմանը ձգտում էր նա սատարել իր Դատաստանագրքով:

ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԳՐՔԻ ԳՈՐԾԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Դատաստանագիրքը զգալիորեն նպաստեց այն նպատակների իրագործմանը, որոնց համար ստեղծվել էր: Այս դիտումը իր հաստատումն է գտնում թեկուզ այն փաստի մեջ, որ Դատաստանագիրքը իր ստեղծումից հետո շուտով կյանք մտավ և գործադրվում էր դատական ատյաններում գրեթե մինչև Հոկտեմբերյան հեղափոխությունը:

Հայագիտության մեջ, սակայն, կարծիք է եղել, թե Դատաստանագիրքը գործնական կիրառություն երբեք չի ունեցել և միշտ մնացել է որպես գիտական հետազոտություն: Այս կարծիքը, թվում է, արդեն կորցնում է իր ուժը՝ տեղը գիշերով այն ճիշտ կարծիքին, որ Դատաստանագիրքը եղել է գործող օրենսգիրք:

Դատաստանագրքի գործնական կիրառության մասին բացասական կարծիքը հիմնված է, ամենից առաջ, արտաքուստ շատ ծանրակշիռ հետևյալ փաստի վրա. Դատաստանագիրքը չի բխել լիազոր իշխանության կողմից, այն

մասնավոր մարդու նախաձեռնության արդյունք է, իսկ այսպիսի աղբյուրից բխող օրենսգիրքը, բնականաբար, չէր կարող ընդհանուր պարտավորիչ ուժ ունենալ: Այս հանգամանքը, անշուշտ, կարելի կլիներ անտեսել, եթե Պատաստանագիրքը հետագայում հաստատվեր ու վավերացվեր ազգային լիազոր իշխանությունների կողմից, մի բան որ չի եղել: Ան այս պետք է դիտել տալ հետևյալը: Պատաստանագրի հեղինակին արդեն մտահոգել է իր օրենսդրի պարտավորիչ ուժի հարցը: Մխիթար Գոշր քաջ զիտակցել է, որ մասնավոր անձից բխող օրենսգիրքը կարող է և շունենալ ընդհանուր ուժ, և միջոցներ է որոնել Պատաստանագրի այդ ուժը հաղորդելու համար. «Եւ քանզի արժանավայելուչ այն իսկ էր, զի ընդ բազումս քննելով յայտոսիկ ձեռնարկէաք, զսոյն զայս բաղձանաւք հայցէի, բայց սակայն ոչ պատահեաց ըստ բազում պատճառի: Զի թէ դատաւորաց երկուց եւ երից ի միասին լինել ի դատելն իրաւունս համարեցաք, որչա՞փ եւ աստ ի դէպ էր լինել բազմաց ի միասին դատել զիրաւացին իրս եւ ապա զրով դրոշմել» (Նախադրութիւն, Ժ. Բ խմբագրութիւնում ձեակերպված է շատ ավելի հստակ. «բայց վայելուչ հղեալ՝ թէ ժողովով կամ ընդ բազումս քննելով էր եղեալ սա. զոր եւ ես ախորժելով խնդրէի, բայց ոչ պատահեաց այս, վասն բազում պատճառի...»),— գրում է Մխիթարը: Այսպիսով, Մխիթար Գոշր «բաղձանքով հայցել» ու «ախորժելով խնդրել» է, այսինքն՝ ճիգ ու ջանք է գործադրել, որ ազգային ժողով զուամրվի և այդ ժողովը հաստատի ու վավերացնի իր Պատաստանագիրքը, որով այն, բնականաբար, կատանար ընդհանուր պարտավորիչ ուժ: Սակայն, ինչ-ինչ պատճառներով այդ ժողովը չի զուամրվել: Այսպիսով, իրեն իսկ հեղինակի խոստովանութիւնից էլ իմանում ենք, որ նրա ժամանակ Պատաստանագիրքը օրենսդրական մեքենայի բովով չի անցել: Սակայն որքան էլ տարօրինակ թվա, անվերապահ բացասական այս փաստից չի բխում նույնքան բացասական այն եզրակացութիւնը, թե Պատաստանագիրքը չէր կարող գործնական կիրառութիւն մեջ լինել: Պատկերացումը, թե Պատաստանագիրքը չէր կարող պարտավորիչ ուժով գործնական կիրառման մեջ լինել, բխում է նոր ժամանակների ու այսօրվա մեր իրավաբանութեանից, ըստ որի չէ թե որևէ օրենսգիրք, այլ, նույնիսկ, մեկ օրենք էլ չի կարող պարտավորիչ ուժով ընդհանուր կիրառութիւն զտնել: Եթե չի բխում իշխանութիւն համապատասխան լիազոր մարմնից: Սակայն այսօրվա մեր իրավաբանութեանը չի կարելի տարածել անցյալի վրա և այն ժամանակվա իրողութիւնները արտարբերել ըստ այսօրվա մեր ըմբռնումների. ըստ այսմ հին աշխարհի ու միջնադարի իրավաբանութեանը նույնական են դառնում մերի հետ, որով խախտվում է պատմականութիւն սկզբունքը: Իհարկե, տարբեր դարաշրջանների, սոցիալ-տնտեսական տարբեր տիպերի արդյունք հանդիսացող որոշ ըմբռնումներ, մասնավորապես իրավաբանութեանը զեթ արտաբուստ կարող են նման և, նույնիսկ, նույնակտն լինել, սակայն նույնութիւնը ըստ էութեան՝ պետք է հաստատվի ամեն առանձին դեպքում և նոր միայն դարձվի եզրակացութիւն հիմք: Մեթոդական այսօրինակ ոչ-ճիշտ կողմնորոշումն էլ դարձել է պատճառ ոչ-ճիշտ եզրակացութիւն: Շոշափովող հարցի տեսանկյունից արմատապես տարբեր են հին աշխարհի ու միջնադարի և մեր իրավաբանութեանը: Հայտնի է, որ հին Հռոմում իրավաբանները օրենսդրական որևէ իշխանութիւն չունեին: Սակայն իրավագետները, մասնավորապես նրանցից առավել աչքի ընկածները, շատ մեծ հեղինակութիւն ունեին (auctoritas iurisprudentium),

որով գործոն մասնակցություն ունին իրավաստեղծման բնագավառում և դրանով իսկ իրավունքի աղբյուր էին: Առաջին դարի իրավաբաններից մեկը՝ Պոմպոնիուսը հանրապետության դարաշրջանի իրավաբաններ էլիոս Պետուս Կատուսի, Մարկուս Մանիլիուսի, Յունիոս Բրուտուսի և Պուբլիուս Մուկիուս Սկեվոլայի մասին ասում է, որ նրանք հիմնադրեցին, ստեղծեցին մասնավոր իրավունքը⁴²: Բայց սա հենց այն իրավունքն է, որ գործում էր թե հանրապետական, թե կայսերական շոտում: Հռոմեական իրավաբանների հեղինակությունը պաշտոնապես ճանաչում գտավ միայն Օգոստոսից սկսած: Վերջինս որոշ իրավաբանների տվեց *ius publice respondendi*: Այս արտոնություն համաձայն, իրավաբանի հայտնած կարծիքը տվյալ գործի կապակցությամբ համարվում էր որպես որոշում՝ տված կայսեր կողմից: Իսկ 426 թ. որոշում ընդունվեց, որով օրենքի ուժ էր տրվում դասական շրջանի հինգ իրավաբանների կարծիքներին: Օրինականների թիվը հռոմեա-բյուզանդական դարաշրջանից կարելի է շարունակել, ներառնելով նաև եկեղեցու իրավասության բնագավառը, որտեղ նույնպես դատական աստիճաններում կիրառվում էին մասնավոր անձանց կողմից կազմված և լիազոր իշխանությունների կողմից չհաստատված ժողովածուներ՝ օրենսգրքեր ու կանոնագրքեր (նոմոկանոններ): Ի դեպ նշենք, որ մինչև Հովհան Օմեյեցու կազմած Հայոց Կանոնագիրքը, արտաքին եկեղեցին ունեցել է կանոնական որոշումների բազմաթիվ ժողովածուներ, որոնց մեջ առանձնանում են Գիոնիսիոս Փոքրի և Հովհան Սքոլաստիկոսի ժողովածուները, 14 տիտղոսից բաղկացած Սինտագման և 50 տիտղոսից կազմված նոմոկանոնը: Այս բոլոր ժողովածուները կազմվել են մասնավոր անձանց կողմից ու թեև կիրառվել են գործնականում, բայց չեն բխել իրավազոր իշխանությունից: Գիոնիսիոս Փոքրի ժողովածուն, լրացված պապերի դեկրետալներով, 774 թ. Ադրիանոս առաջին պապը նվիրեց թագավորին, ապագա կայսր Կառլոս Մեծին: Միայն 802 թ. Ախենի կայսերական հավաքում այդ ժողովածուն հաստատվեց որպես Ֆրանկյան եկեղեցու պաշտոնական կանոնագիրք: Ինչ վերաբերում է Հովհան Սքոլաստիկոսի ժողովածուին, ապա վերջինս կազմվել է այն ժամանակ, երբ պատրիարքը Անտիոքի եկեղեցու երեցն էր Ուստի, մեր կանոնագիրքը որպես ժողովածու, առաջինն է, որ բխում էր անմիջականորեն լիազոր իշխանությունից, հետևապես առաջին պաշտոնական կանոնագիրքն է քրիստոնեական աշխարհում:

Միջնադարում ևս իրավաբանները, մասնավորապես առանձնապես աչքի ընկած գիտնական իրավաբանները, շատ մեծ հեղինակություն ունեին օրենսդրության ու դատական առօրյայի բնագավառում և պատճառներից մեկն էլ դա էր, որ դատավորները հաշվի էին առնում նրանց կարծիքը վճիռ կայացնելիս, նրանց կազմած իրավական ժողովածուները օրենքի ուժ էին ստանում և նրանց իրավադիտական գործերը (տրակտատ), նույնիսկ, տեղ էին գրավում դատավորների սեղանների վրա, օրենսգրքերի կողքին: Հենց Միխիթար Գոշի դարաշրջանին պատկանող բազմաթիվ փաստերից նշենք մի քանիսը: Գիտությունը հայտնի է ժժ դարի կեսերին կազմված *Lo codi ժողովածուն*, որ գործում էր Ֆրանսիայի հարավում: Գլոսատորների դպրոցի վերջին խոշոր ներկայացուցիչը՝ Ակկուրսիուսը շուրջ 1250 թ. հրատարակեց *Glossa ordinaria*, որը ամբողջ դպրոցի կազմած գլոսաներն էին *Corpus juris*-ի վերաբերյալ և որը կիրառվում էր դատարաններում: Պոստգլոսատորներից Բարտոլուսի (1314—

⁴² D. 1. 2. 39. *ius civile fundaverunt.*

1357 թթ.) մեկնությունները մեծ հեղինակություն ունեին դատարաններում և նրանցով էին ղեկավարվում իսպանական դատարանները: Մխիթարին ժամանակակից էր անգլիացի Հենրի Բրակտոնը (+1268), որը ոչ ուշ քան 1256 թ. գրել է մի գործ՝ «Անգլիայի օրենքների ու սովորույթների մասին»: Բրակտոնը դատավոր էր և իր գործը գրել է որպես մասնավոր անձ, շնայած դրան այն լայնորեն կիրառվում էր անգլիական դատարաններում: Նույնը կարելի է ասել նաև Մխիթարի ու Բրակտոնի մի այլ ժամանակակիցի՝ էյկե Ֆոն Ռեպպաուի ու նրա կազմած ժողովածուի՝ «Սաքսոնյան հայելու» մասին: Օրինակների թիվը կարելի է շարունակել, ընդգրկելով միջնադարյան Եվրոպայի բոլոր երկրները, բայց բավականանա՞նք հիշատակվածով: Կարող ենք եզրակացնել, նորից հաստատելով վաղուց հայտնի ու հաստատված ճշմարտությունը. միջնադարում մասնավոր անձի կողմից կազմված օրենսգիրքը կարող էր դատարաններում գործնական կիրառություն գտնել առանց համապատասխան մարմինների կողմից հանրային-իրավական վավերացման կամ հաստատման. այս բանը կատարվում էր լեռնային, իշխանութային մարմինների կողմից ամենօրյա գործնական կիրառման փաստի ուժով, մանավանդ, եթե օրենսգիրք կազմողը ընդհանուր ճանաչման արժանացած ու մեծ հեղինակություն վայելող անձ էր: Տեսանք, որ Մխիթարի ժամանակ օրենսգրքի պակասը խիստ զգալի էր, այն ստիպողաբար պահանջվում էր: Գիտենք նաև, որ այդ օրենսգիրքը կազմեց Հայաստանում լայն ճանաչման արժանացած և, իրոք, մեծ հեղինակություն վայելող մի անձ: Այսքանն էլ արդեն բավական էր, որպեսզի Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը Դասնո անապատի առանձնական խցից անցնելու դատավորի հանրային ատենատեղին:

Ասացինք, որ Մխիթարի դարաշրջանում դատաստանագիրքը անհրաժեշտություն էր, նրա կարիքը զգում էին և՛ վերինները, և՛ վարինները, և այս պայմաններում Մխիթար Գոշը գրեց մի դատաստանագիրք, որ բավարարում էր և՛ վերիններին, և՛ վարիններին: Հայ հասարակության բոլոր խավերի համար ընդհանուր, համազգային շահի վճռական պաշտպանության դիրքորոշմամբ հանդերձ, Մխիթար Գոշը իր Դատաստանագրքով ընդառաջում էր նաև այդ խավերից յուրաքանչյուրի դասային-դասակարգային շահերին, հարկավ, գոյություն ունեցող սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունների թուլատարած սահմաններում: Իր Դատաստանագրքով Մխիթար Գոշը ազդեցիկ մի գեներ էր տալիս իշխող դասակարգին՝ քաղաքական իր դիրքերն ամրապնդելու և սեփական իշխանությունը հաստատելու համար, եկեղեցուն՝ կրոնա-գավառաբանական պայքարում իր կացությունը անվթար պահելու, ազգային ինքնությունը պահպանելու, նվիրապեսությունը սրբազործելու և հոգևորականությանը՝ դասային իր արտոնությունները պահպանելու համար, ավատատերերին՝ իրենց կեցութային հիմքերն ամրապնդելու և սոցիալ-տնտեսական գերիշխող դիրքը անսասան պահելու համար, շինականներին՝ ավատական կամայականություններից, գերկեղեքումից, պաշտոնեական շարաշահումներից պաշտպանվելու համար:

Դատաստանագիրքը մեզ է հասել բազմաթիվ գրչագրերով, որոնք թվագրվում են սկսած Մխիթարի կենդանության ժամանակից և ներառյալ հետագա բոլոր դարերը: Միայն Մաշտոցի անվան մատենադարանում Դատաստանագրքի գրչագրերի թիվը հասնում է շուրջ 40-ի: Իրավացիորեն նկատել են արգեն, որ Դատաստանագրքի մեզ հասած ձեռագրերի բազմաթվությունը նույն-

պես ապացույց է, որ այն գործող օրենսգիրք է եղել: Դատաստանագրքի բովանդակությունը ոչ ժողանքի նյութ է և ոչ էլ հոգեփրկիչ ընթերցանություն, և եթե այն բազմացրել են, ապա պիտի մտածել, որ դա արել են գործնական պահանջմունքին բավարարություն տալու համար:

Դատաստանագրքի խմբագրությունների մասին մանրամասն խոսք կլինի հետագայում, այստեղ նշենք միայն, որ Մխիթարի գործը մեզ է հասել երեք խմբագրությամբ՝ Ա, Բ և Գ: Ինչպես կտեսնենք ստորև, Գ խմբագրությունը զգալիորեն համառոտված է: Համառոտումն իրականացվել է, առաջին հերթին, նորմատիվ նյութը կրոնական հավելումներից թոթափելու հաշվին: Բացի դրանից, Ա խմբագրությունը, որը Դատաստանագրքի բուն հեղինակային օրինակն է, գործող իրավունքը արձանագրելուց բացի, պարունակում է նաև նորմեր, որոնք անցել են հեղինակի հայացքների խառնարանով և որոշ երանգ ստացել: Գ խմբագրությունը, որ ստեղծվել է հետագայում, գրեթե ղերծ է դրանցից: Այստեղ աշխատել են առավելապես հարազատ մնալ գործող իրավունքին: Դատավորին պետք էին ոչ թե այս կամ այն նորմը հաստատող աստվածաշնչային օրինակներ, և ոչ էլ բարոյախոսական խրատ ու քարոզ, այլ կոնկրետ իրավանորմ, որով պետք է կարգավորվեր կոնկրետ իրավահարաբերություն՝ քաղաքացիական վեճ, քրեական գործ: Նկատելի է, որ Դատաստանագրքի հեղինակային սկզբնօրինակը Գ-ում խմբագրվել է հենց այդ տեսանկյունով: Բայց դա մի միջամտություն է, որ գործնական նպատակադրում է հուշում ու կիրառական խնդիրներ հետամտում: Պատահական չէ բնավ, որ Դատաստանագրքի ձեռագրերի ընդհանուր թվի մեջ մեծագույն մասը ընկնում է Գ խմբագրությանը: Մեր Մատենադարանում եղած շուրջ քառասուն ձեռագրերից մոտ կեսը բաժին է ընկնում Ա և Բ խմբագրություններին միասին վերցրած, իսկ կեսը Գ խմբագրության գրչագրերն են: Դատելով ձեռագրացուցակներից, այդպես է իրերի վիճակը նաև Միլյուտքի Մատենադարաններում, այնտեղ էլ Դատաստանագրքի ձեռագրերի մեծագույն մասը ներկայացնում է Գ խմբագրությունը: Պատճառը, թվում է, պարզ է. ամենից շատ բազմացրել են հենց այն գործերը, որ ամենից շատ են օգտագործել, և եթե Դատաստանագրքի խմբագրություններից ամենից շատ բազմացել է Գ խմբագրությունը, նշանակում է գործածության մեջ եղել է առավելապես հենց այդ խմբագրությունը: Հասկանալի է, որ Դատաստանագրքի գործածությունը, ամենից առաջ, դատական գործածություն է նշանակում: Իր տեղին թողնելով հանգամանալի փաստարկումը, այստեղ պարզապես ասենք, որ Գ խմբագրության գոյությունը ուղղակի ապացույց է, որ Դատաստանագիրքը գործող օրենսգիրք է եղել:

Հայտնի է, որ 1265 թ. Կիլիկիայում Մմբատ Սպարապետը գրեց իր Դատաստանագիրքը՝ Կիլիկյան հայկական պետության պաշտոնական օրենսգիրքը: Ցարդ կասկած չի եղել և չի էլ կարող լինել այն մասին, որ Մմբատի Դատաստանագիրքը գործող օրենսգիրք է եղել, որովհետև բխում էր բարձրագույն լիազոր իշխանությունից: Բայց Մմբատ Սպարապետի Դատաստանագիրքը այլ բան չէ, քան Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը որոշ փոփոխություններով ու լրացումներով, որ կատարել է Մմբատը տեղի պայմաններին համապատասխան: Մի կողմից, եթե Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը լայնորեն տարածված ու գործող օրենսգիրք չլիներ, հավիվ թե հենց այդ Դատաստանագիրքը դրվեր Մմբատի օրենսդրության հիմքում, մյուս կողմից՝ Մմբատ Սպարապետի Դատաստանագրքի միջոցով Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը,

արտաբուստ թեև անուղղակի, բայց ըստ էության ուղղակի հաստատվել է ազգային լիազոր իշխանություն կողմից: Այս փաստը իր հերթին ազելի և բարձրացնելու էր Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի հեղինակությունը մայր հայրենիքում: Եվ եթե, այնուամենայնիվ, կարող է կասկած լինել Մխիթարի Դատաստանագրքի գործադրության մասին, ապա դա կարող է վերաբերվել առավելագույնը մինչև 1265 թ. ընկած ժամանակահատվածին, դրանից հետո այդ թերահավատությունը արդեն միանգամայն անհիմն է դառնում, եթե, իհարկե, հիմնավորված համարվի կասկածը նախորդ ժամանակահատվածի վերաբերյալ:

Նույնն է հաստատում նաև լեհահայոց Դատաստանագրքի գոյության փաստը: Երբ լեհահայ գաղութի՝ ներքին ինքնավարության համար մղված երկարատև պայքարից հետո, հարցն հասավ նրան, որ կառավարությունն արդեն պիտի տար դատական ինքնավարություն, գաղութին առաջարկվեց կառավարության հաստատմանը ներկայացնել իրենց օրենքները: 1518 թ. գաղութը, հայերենից լատիններեն թարգմանած, կառավարությանը ներկայացրեց իր ազգային օրենքների հավաքը: Կառավարությունը հաստատեց այն, որից հետո լեհահայ գաղութը ղեկավարվում էր իր ազգային՝ հայկական օրենքներով: Բայց լեհահայոց Դատաստանագիրքը այլ բան չէր, քան Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը, որը, բնական է, համապատասխան փոփոխությունների էր ենթարկվել: Արդ, հայերի հետ Լեհաստան գաղթած Դատաստանագիրքը պետք է որ հայերի մեջ մայր հայրենիքում տարածված, ընդունված ու իրավական կյանքում արմատացած լիներ, հակառակ պարագային դժվար է պատկերացնել, որ այդքան պատասխանատու ու շափազանց կարևոր մի գործի համար, ինչպիսին էր ինքնավարությունը, հայերը կարող էին կառավարությանը ներկայացնել իրենց անծանոթ, կյանքում չփորձված մի օրենսգիրք: Ահնհայտ է, որ Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը հայերի համար կյանքում փորձված, իրավական առօրյայում ստուգված օրենսգիրք էր: Աներկբա է, որ Դատաստանագրքի նկատմամբ այդ փորձը չէր կարող ձեռք բերված լինել Լեհաստանում, ուրեմն, այն գալիս էր մայր հայրենիքից:

Նույնարժեք փաստ է նաև Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի վրացերեն խմբագրությունը, որը ԺԸ դարի սկզբներից գործում էր Վրաստանում վրացական օրենսգրքի հետ միասին ու դրան հավասար ուժով:

Նշենք մի փաստ ևս հօգուտ այն իրողության, որ Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը գործող օրենսգիրք է եղել: Ընդհանրապես՝ Դատաստանագրքի և մասնավորապես՝ նրա աղբյուրների մասին հանգամանալից խոսքը սույն առաջաբանի ճպտակներին դուրս է, և վերջինիս ծավալն էլ այդ թույլ չի տալիս: Նշված հարցերը մանրամասն կրկնարկվեն Դատաստանագրքին նվիրված մեր հատուկ և ընդարձակ ուսումնասիրության մեջ, որը հետևելու է սույն հրատարակությունը, այստեղ նշենք միայն հետևյալը: Դատաստանագրքի աղբյուրներն են Աստվածաշունչը (Մովսիսական իրավունք), Կանոնագիրքը (կանոնական իրավունք) և սովորութական իրավունքը: Վաղուց նշված ու հաստատված փաստ է, մենք էլ ընդգծենք, որ այս աղբյուրներից յուրաքանչյուրը առանձին, դարեր շարունակ մինչև Մխիթարը և Մխիթարի ժամանակ էլ, Հայաստանում գործող ու կիրառվող իրավունք էր: Բնական է, որ գործող իրավունքի աղբյուրներից կազմված օրենսգիրքը նույնպես գործող էր լինելու, որովհետև «ի մի տփի» հավաքվելով այդ աղբյուրները շէին կարող

կորցնել իրենց ուժը, այնքան որքան դրանցից յուրաքանչյուրի աղբյուրը անկախ էր Գատաստանագրքի հեղինակից, վեր նրանից ու հզոր, և վերջապես գումարելիների տեղափոխությունից գումարը չի փոխվում:

Քվարկվածներով շին վերջանում այս կարգի փաստերը, ուստի շարունակենք: Գատաստանագրքի հորինման պատմությանը ծանոթանալու համար ընթերցողին դարձյալ հղելով մեր ուսումնասիրությանը, այստեղ սույն առիթով ու համառոտակի նշենք միայն հետևյալը: Նախադրության Բ գլխից զետեմբ, որ Հայաղվանքի Ստեփանոս կաթողիկոսը զգալիորեն նպաստել է Գատաստանագրքի երևան գալուն. «Հանդիպեցաք առաջի տեառն Ստեփաննոսի՝ շնորհիւ Տեառն Յիսուսի Աղուանից կաթողիկոսի,—գրում է Մխիթարը,—եւ նոյն իրի (խոսքը Գատաստանագրքի մասին է—Խ. Ք.) վերստին չիշատակ եղեւ: Եւ նա յորդորեալ փութացոյց զմեզ ասելով, եթէ շնորհ յոյժ ունիմ իրիդ կատարման: Առաջի եւ մեք զմերս եղաք անկարութիւն, որպէս վերագոյնն: Սակայն չերկրորդելն եւ ի քաջալերելն խորհուրդ իմն ի մեզ եղեւ, եթէ արժան է հոգեւոր հրամանի անսալ»: Սակայն պատմությունը միայն Ստեփանոս կաթողիկոսով չի վերջանում: Մխիթարը հարցը բարձրացրել է ավելի վեր, մինչև Ամենայն Հայոց կաթողիկոսը: Այս մասին ուշագրավ տեղեկություն է պահպանվել Գատաստանագրքի Ա խմբագրության պատկանող մեր Մատենադարանի № 2775 ձեռագրում. Գատաստանագրքի նախադրության կցված Մխիթարի հիշատակարանի «ձեռնատուութեամբ հար Յովսեփայ եւ եղբար Պապուսի յորդորմամբ յառաջարկութիւնս» բառերից հետո ձեռագրում շարունակվում է. «զոր ի խնդրո կաթողիկոսին Աղուանից հրաւիրեցաք ի ձեռնարկութիւնս գրոց դատաստանիս եւ յորդորմամբ ի ձեռն թղտո տեառն Գրիգորիսի հաոց կաթողիկոսի՝ ձեռնարկի եւ սկսա ես՝ տառապեալս Մխիթար, որ եւ Գոշ եւ յետին ի գիտնականս, մտահանալով յաւժընդակութիւն աղաւթից սուրբ հայրապետացն եւ ամենայն սիրողաց Քրիստոսի Աստուծոյ»: Ուրեմն, Մխիթար Գոշը Գատաստանագիրք ստեղծելու իր մտադրության և դրա հետ կապված իր մտորումների մասին նախապես տեղյակ է պահել նաև Հայոց կաթողիկոսին և Ամենայն Հայոց կաթողիկոսը հատուկ թղթով «հորդորել», այսինքն՝ համոզել, քաջալերել, թերևս և առաջարկել-կարգադրել է, որ Մխիթարը գրի դատաստանադիրք: Բերված տեղեկությունը թե ինչպես է հայտնվել № 2775 ձեռագրում, ուրիշ հարց է և ներկա դեպքում կարևոր էլ չէ, կարևորը այն հարցն է, թե հավաստի է, արդյոք, այդ տեղեկությունը: Պատասխանը դրական է, որովհետև այն արձագանքում է մի այլ փաստաթղթի: Խոսքը վերաբերում է Մխիթար Գոշի նամակին, հասցեագրված Ամենայն Հայոց կաթողիկոսին. «Ջսուրք և զաստուածարեալ գլխոյդ եկեղեցեացս Հայաստանեաց... զհարկ հոգևոր հրամանի նուաստս յամենայնի ամենայնի Մխիթար ընկալալ, զոր վասն գրոցս էր դատաստանի, ի ձեռն եղբար եկիւոց ի ձէնջ... Սակայն իրաւացի կարծեցի յապաղել յայս հրաման մնալ և գրոյ, զի մի ցոյց ինչ կարծիցիմ զիմս առնել վաստակաւ սակաւ, այլ փութացայ և անվեհեր կատարել զայս գործ հոգևոր ըստ իմում կարի, խոշոր նիւթով և գրով... Ընդ միտ ածելով և զայս, թէ հաճելի ձեզ լիցի՝ դիւրին է փոխել ի նիւթ մագաղաթեայ գրչաւ ճարտարաւ, ապա թէ ոչ՝ բաւական է և մեզ յաշխատութիւնս սնտախս և այս կորուստ նիւթոյ: Աղաչեմ պարապմամբ և մտադիր ընթերցմամբ քննել զախտաժէտ մտաց իմոց զեկսդ, զի և ես միշտ ընդ կարծիւք քամահանաց լինելով և հալածեալ ի խնդրողէն զդատաստանացդ գիրք՝ փութով և

տառապանաւք գծեալ յանգեցի.... Եւ արդ, եթէ ինչ գտցի հաճելի ձեզ, Տեան շնորհ.... իսկ եթէ ոչ՝ այն մերոյ տգիտութեան է.... Եւ եթէ բնաւին անապուտ յեկեղեցի իցէ և պատճառ գայթակղութեանն, հրոյ տացես ճարակ և հրամայիցես և որ առ մեզ է արիւնակ զնոյն առնել և անխափան ձերդ կացցէ հրաման, թէպէտ և մերքս ընթերցեալ վարդապետք՝ հաճեալ ընկալան....»։ Այս նամակը պահպանվել է Դատաստանագրքի հնագույն ձեռագրերից մեկում, որն այժմ պահվում է Զմամոսի կաթողիկէ հայոց վանքի մատենադարանում։ Նամակը հաշորդում է Դատաստանագրքի վերջին հոդվածին։ Դատաստանագրքի ստեղծման պատմության համար արժեքավոր այս նամակից ընդգծենք խնդրո առարկա հարցին վերաբերող մասը միայն։ Նամակից նույնպես իմանում ենք, որ Դատաստանագիրք գրելու իր մտադրության մասին Մխիթարը նախապես հայտնել է կաթողիկոսին։ Վերջինս հատուկ մարդու միջոցով թուղթ է ուղարկել Մխիթարին, հոգևոր հրաման՝ գրել Դատաստանագիրք։ Մխիթարը շտապել է կատարել կաթողիկոսի հրամանը և գրելով Դատաստանագիրքը, մի օրինակ, սույն նամակի հետ միասին, ուղարկել է նրան ի քննություն, ի հավանություն և ի կարգադրություն առ ի կիրառում։ Ընդդեմ է նաև, որ կաթողիկոսին ուղարկելու ժամանակ Դատաստանագրքից ընդամենը երկու օրինակ կար, մեկը Մխիթարի օրինակը, մյուսը՝ դրանից արտագրվածը՝ կաթողիկոսի համար, այսինքն՝ Դատաստանագրքի ամբողջ «տպաքանակը» հավասար էր երկուսի։ Մխիթարը խնդրում է, որ կաթողիկոսը հանգիստ և ուշադիր կարդա Դատաստանագիրքը և այնպես վճիռ կայացնի։ Եվ եթե կաթողիկոսը կհանգի այն եզրակացության, որ «անօգուտ» գործ է կատարված, Մխիթարը խնդրում է այրել ուղարկված օրինակը և հրամայել, որ ինքն էլ նույն ձևով վարվի իր օրինակի հետ, որով Դատաստանագիրքը ոչնչանալու էր, իբր բնավ չէր գրվել։ Գիտենք, որ կաթողիկոսը շայնք իրեն ուղարկված օրինակը (դա Զմամոսի ձեռագիրն է կամ նույնությամբ կամ ընդօրինակությամբ), նաև՝ որ Մխիթարի օրինակն էլ բազմացավ ու տարածվեց։ Արդ, չի՞ նշանակում այդ, որ կաթողիկոսը հավանել ու ընդունել է Դատաստանագիրքը և իր բարձր ու լիազոր իշխանությամբ հանձնարարել գործադրության։ Եթե սույնպես է, ապա մենք ուղղակի փաստ ունենք այն մասին, որ Դատաստանագիրքը պաշտոնապես հաստատվել է ազգային բարձր իշխանության կողմից։

Սակայն, անկախ վերը բերված նկատումից, ուշագրավ է նաև հետևյալ փաստը։ Նամակից իմանում ենք, որ արևելյան վարդապետները կարդացել են ու հավանություն տվել Դատաստանագրքին («մերքս ընթերցեալ վարդապետք՝ հաճեալ ընկալան»)։

Բացի դրանից, Դատաստանագրքի անդրանիկ օրինակներից մեկը (վենետիկյան հնագույն գրչագիրը) նվիրվել է Վախթանգին, հետևյալ մակագրությամբ. «Տէր Աստուած վայելել տացէ աստուածասէր եւ բարեպաշտ իշխանաց իշխանին Վախտանկայ՝ որդւոյ Հասանա ի կամս իւր գգիրքս դատաստանի անսխալ ուղղութեամբ վարել գպատուիրան սորին» (նույն ձեռագիր, թ. 100դ)։ Վախթանգը Արևելյան Հայաստանի հզոր իշխաններից մեկն էր, Վերին Խաչենի տերը, Մխիթարի հովանավորն ու բարեկամը։ Ինքնին ծագում է ենթադրությունը, որ Վախթանգը, բարեկամի հանգամանքով, նախապես պետք է իմանար Դատաստանագրքի ինչ-րնչոցը, դրական վերաբերմունք ունենար դրա նկատմամբ, որպեսզի հեղինակը կարողանար նման մի հանձնարարականով («անսխալ ուղղութեամբ վարել գպատուիրան սորին») Դատաստանա-

գիրք նվիրել նրան: Մեր ասելիքն այն է, որ թեև չի հաջողվել Դատաստանագիրքը Ազգային ժողովի քննարկման առարկա դարձնել, այնուամենայնիվ ժողովրդի տերերն ու մեծերը՝ կաթողիկոսները, վարդապետները, իշխանները, նրանք, ովքեր հենց կիրառողներն էին օրենքների, հավանել և ընդունել են Դատաստանագիրքը: Այդքանն արդեն լիուլի բավական է անկասկած համարելու, որ Դատաստանագիրքը ընդունվեց ի գործադրություն և գործադրվեց իրականում:

Բերենք ևս երկու փաստ, որոնք արդեն ուղղակի հաստատում են վերնաստծու Գրիգոր Տաթևացին գրում է. «Եւ փոխանակ արտաքին գործեաց՝ ունի և դատաւորն և առաջնորդն գիրս ուսուցութեան դատաստանի և քննութեան կանոնաց և օրինաց»⁴³: Մեր մատենագրության մեջ «Գիր դատաստանի» կամ «Գիրք դատաստանի» կոչվում է Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը (բերված վկայությունը գայթակղում է հասկանալ այն այնպես, որ դատավորը ունեւր գիրք դատաստանի ուսուցութեան և կանոնների ու օրենքների (մովսիսական) քննութեան գիրք, այլ կերպ՝ իրավունքի դասագիրք, ձեռնարկ, որ շատ երևելի փաստ կլինէր հայ իրավագիտության պատմության համար): Ինչպես տեսնում ենք, Տաթևացին ասում է, որ դատավորը և առաջնորդը (հավանաբար պետք է հասկանալ թեմակալ առաջնորդի իմաստով, որը սովորաբար եպիսկոպոս էր) ղեկավարվում են դատաստանի գրով: Նույն միտքը շատ ավելի պարզ ձևով արտահայտված է քարոզի շարունակության մեջ. «Այլ շորս ինչ պիտանի է մարդոյն (դատավորին—ե. Թ.), նախ՝ խոնարհութիւն, զի լսիցէ զգանկատն, երկրորդ՝ հեղութիւն, զի մի բարկասցի. երրորդ՝ համբերութիւն, զի մի շուտափոյթ լիցի. չորրորդ՝ զի զօրութեամբ տացէ զպատիւն և զպատիժն դատախազացն: Իսկ գառաջինն պարտ է ստանալ զիմաստութիւնն: Նախ՝ կրթել և վարժիլ ուսմամբ զգիր դատաստանացն և զկանոնացն և զհոմոսացն թագաւորաց և զՄովսէսին, եւ ապա առնել դատաստան»⁴⁴: Վերջապես, Տաթևացին հանդիմանում է դատավորին, որը «ոչ ընթեռնու զգիրս դատաստանի»⁴⁵: Ինչպես տեսնում ենք, դատավոր դառնալու առաջին պայմանը համարվել է Դատաստանագրքի (և գործող այլ օրենքների) իմացությունը, որպեսզի՝ նրանով «առնեն դատաստան», այսինքն՝ վճիռ կայացնեն:

Վերջապես, մի շատ կարևոր փաստ էլ հրապարակել է պրոֆ. Լ. Խաչիկյանը: Խոսքը վերաբերում է Գրիգոր Մերենց Խլաթեցու (մ.հ. 1425 թ.) մի նամակին, որի մեջ, ի պատասխան հարցումի, ասված է. «Մեր օրէնքս այս է, թէ հարսին զարդերքն ու բաժինքն է, թէ փեսային, թէ տղայ եղեալ է ի միջին՝ այն ամենայն տղային է, և թէ տղայ չէ եղեալ ի մէջ՝ ուրան է զայն՝ գնացելոյ հոգին հոգան: Եւ թէ այլ մնայ՝ փեսային հօր տուածն յիւր տէրն դառնայ և աղջկայ հօր տուածն՝ յիւր տէրն դառնայ, ապա կերածն ու մաշածն չգայ յիշումն: Մեր առաջնորդաց հրամանքն այս է, և որ ռազի չլինի՝ մասն ու բաժին ընդ անհաւատսն դիցէ և դուք ողջ լերուք ի տէր Աստուծով»: Հրապարակելով նամակը, Լ. Խաչիկյանը գրում է. «Այս կարևոր նամակը... հնարավորություն է տալիս պարզելու, որ Մխիթար Գոշի «Դատաստանագիրքը» իրոք գործածություն մեջ է եղել միջնադարյան Հայաստանում»⁴⁶: Ի հաստատումն, ուսում-

⁴³ «Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ամառան հատոր», Կ. Պոլիս, 1741, էջ 458:

⁴⁴ Անդ, էջ 458—459:

⁴⁵ Անդ, էջ 459:

⁴⁶ «Ժն դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ», մասն երկրորդ, կազմեց Լ. Ս. Խաչիկյան, Երևան, 1958, Առաջաբան, էջ LXXXIV:

նասիրողը վկայակոչում է Դատաստանագրքի՝ Վ. Բատամյանցի հրատարակության առաջին մասի ՃԻԱ հոդվածը, որին և, իրոք, վերաբերում է Խլաթեցու՝ «մեր առաջնորդաց հրամանքն այս է» ակնարկը: Այս հոդվածում նշված է, որ կնոջ մահուան դեպքում «թէ մնայցէ զաւակ՝ հոգասցի հոգոյ նորա պէտք և մնացեալն զաւակին լիցին: Իսկ եթէ զաւակ չիցէ մնացեալ... դարձցի անդրէն բաժինն ի ձեռս ծնողացն կամ եղբարցն նորա. և րստ նորին պատուիրելոյ հոգասցին զհոգի գիտութեամբն առնն, և որ սակաւ մնայ, նոցա լիցի» (տե՛ս նաև սույն հրատարակության հհ. ՃԳ, ՃՁԴ և այլն):

Այսպիսով, թվում է, այլևս կասկած չի կարող, որ Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքը միջնադարյան Հայաստանում գործող ու կիրառվող օրենսգրք է եղել: Այս ասելով, նախ, մենք նկատի ունենք Դատաստանագրքն ընդհանրապես, իր ամբողջութիւն մեջ և ոչ այնպէս արձանագրված ամեն մի տառն առանձին: Երկրորդ՝ բնավ չենք պնդում, թէ Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքը եղել է միջնադարյան Հայաստանում գործող միակ օրենսգրքը: Միջնադարում դատավորները ընդհանրապես կաշկանդված չէին հրապարակի վրա եղած օրենքների ու օրենսգրքերի՝ ի ղեկավարութիւն ընտրութիւն հարցում:

Ավելորդ չենք համարում մեջ բերել ևս մի տեղեկութիւն Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի գործադրութիւն մասին արդեն մեր օրերում. «1930-ական թուականներուն հայ փաստաբան մը (Վ. Խրլագեան) գրողիս դիմեց Հալէպ՝ որ իրեն փոխ տամ Մխիթար Գօշի Դատաստանագիրքը, յայտնելով թէ՛ Հնդկաստանի Կալիպա քաղաքին մէջ հանգուցեալ հարուստ հայ մը իր կտակին մէջ լիշած էր, որ իր՝ թողած ժառանգութիւնը բաժնուի Մխիթար Գօշի Դատաստանագրքին օրէնքներուն տրամադրութեամբ: Որոշ երաշխաւորութեամբ յանձնեցի Դատաստանագիրքը փաստաբանին: Վեց ամիս վերջ Գիրքը վերադարձուց Պր. Խրլագեան, յայտնելով որ՝ Հնդկաստանի անգլիական իշխանութիւնները յարգած էին կտակարարին կամքը և դատավարութիւնը տեղի ունեցած էր Մխիթար Գօշի Դատաստանագրքին տրամադրած օրէնքներու համաձայն»⁴⁷:

Հայկական որոշ գաղթօջախներում Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքը գործում է նաև այժմ: Սուրանի հայկական գաղութի վարչական ժողովի առաջին նախագահ Սարգիս Իզմիրլյանի (պաշտոնավարել է 1917—1949 թթ.) ջանքերով գաղութը ճանաչվել է պետութիւն կողմից և ստացել մի արտոնութիւն ևս, որով հայկական համայնքի անդամների՝ ժառանգական իրավունքի բնագավառի դործերը քննելիս Սուրանի դատարանները ղեկավարվում են Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքով⁴⁸:

* * *

Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքը մեր մատենագրութիւնի եզակի հուշարձաններից է: Որպես միջնադարյան սկզբնաղբյուր նա հարուստ նյութ է

⁴⁷ Նշան Պ. Սաարեան, Մխիթար Գօշ Գանձակեցի, «Զարթօնք» օրաթերթ, 9 նոյեմբեր, 1963 թ., № 39:

⁴⁸ Տե՛ս Սարգիս Իզմիրլյան, Դատումներ մեր հարյուրամյա հեղափոխութիւնի մասին (անձնական հուշերու ընդմեջէն), Պելրութ, 1962, էջ 11 (սուրանաբնակ Տիրան Հարութիւնյանի առաջաբանը) և Ռ. Սարտիրոսյան, Սուրանի հայ գաղութը, «Հայրենիքի ձայն», 1970, 9 սեպտեմբերի, № 36:

պարունակում գիտութեան բազմաթիւ բնագավառների համար: Հայտնի է, որ մէր մատենագրութիւնը հարուստ չէ հայ ժողովրդի ներքին կյանքին՝ սոցիալ-տնտեսական հարաբերութիւններին, հասարակական տարբեր խավերի իրավական դրութեանը և նման այլ հարցերի վերաբերող տեղեկութիւններով: Այս տեսակետից Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը բացառիկ նշանակութիւն ունի, որովհետեւ առատ նյութ է պարունակում մեր ժողովրդի ներքին կյանքի նշված բնագավառների ուսումնասիրութեան համար, ավելի, քան իր ժամանակի մեր ամբողջ մատենագրութիւնը:

Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը, սակայն, ամենից առաջ իրավական հուշարձան է և որպէս այդպիսին այն նույնպէս առաջնակարգ տեղ է զբաղում աշխարհի նույնանման հուշարձանների շարքում: Դատաստանագրքի, որպէս ժամանակի գործող իրավունքի և, մանավանդ, որպէս իրավական մտքի հուշարձանի կուլտուր-պատմական արժեքի լրիւ բացահայտումը հնարավոր է միայն նրանում ներկայացված իրավունքի ճշուդերից յուրաքանչյուրի առանձին ուսումնասիրութեամբ, մի բան, որն այստեղ անել չենք կարող: Նշենք միայն, որ Դատաստանագիրքը տիրող սոցիալ-տնտեսական հարաբերութիւնների ամրապնդման, շահագործողական դասակարգի գիրքերի պահպանման ու պաշտպանման գործոն գենք լինելով, պարունակում է նաև իր ժամանակի համար խորապէս առաջադիմական մի շարք գաղափարներ ու մտքեր: Այս բնագավառի փաստերից են հանցանքի ու պատժի համամասնութեան, պատժին ոչ թէ վրեժի ու տանջանքի, այլ դաստիարակիչ դեր վերագրելու, բնական ու դրական իրավունքների հարաբերութեան, մարդու ու անձի պրոբլեմի տեսական լուծման, մարդասիրութեան գաղափարները և մի շարք այլ մտքեր:

Իրավունքի պատմութեան մեջ մինչև Մխիթարը և հենց Մխիթարի ժամանակ էլ օրենքը պաշտպանում էր ոչ թէ մարդուն, այլ անձին, որոշակի մարդուն, կապված նրա սոցիալական դիրքի հետ: Այդպէս էր իրականութիւնը ամենուր, անշուշտ, նաև Հայաստանում, որովհետեւ մարդու և անձի հակադրութիւնը հասարակութեան՝ հակադիր դասակարգերի բաժանվելու արդյունք էր և հարատեւելու էր այնքան ժամանակ, քանի դեռ հասարակութիւնը շարունակելու էր մնալ երկփեղկված հակադիր դասակարգերի: Շահագործողական միեւնոյն հասարակարգի ներքին զարգացմանը զուգընթաց և նոր հասարակարգի առաջամտքը այդ հակադրութիւնը անպայման ենթարկվում է որոշ փոփոխութիւնների, ստանում է նոր երանգ, նոր ձև, բայց ըստ էութեան չի լուծվում և չի կարող լուծվել, քանի դեռ չի վերանում այն տնտեսակարգը, որը հնարավորութիւն է ստեղծում մարդը մարդուն շահագործելու համար:

Միջնադարում (և ընդհանրապէս) մարդու և անձի հակադրութիւնը չէր կարող վերացնել որևէ անհատ, որքան էլ հանձարեղ ու առաջադիմական լիներ նա: Այդ հնարավոր էր միայն աշխատավոր լայն զանգվածների հեղափոխական ելուժի միջոցով և այն դեպքում միայն, երբ հասարակարգը իր ներքին զարգացմամբ արդեն հասունացած լիներ զրա համար, ինչպէս և եղավ 1789 թ.: Այս տեսակետից ու այս թվականի համեմատութեամբ Մխիթարի ժամանակը դեռ խոր միջնադար է, թեև զարգացած ավատատիրութեան զարգացման է ընդգրկում: Բայց, որոշակի արժեք է ներկայացնում նաև այս դարաշրջանում առանձին անհատների արտահայտած վերաբերմունքը մարդու և անձի հակադրութեան հարցին. ներկայացնում է ոչ միայն իրավաբանական մտքի պատմութեան ու դրանում այդ անհատների տեղն ու դիրքը որոշելու

համար, այլև գալիքը նախապատրաստող պատմական հեռանկարի տեսակետից: Մարդու և անձի հակադրության հարցերն ընդգրկող բնագավառում արտահայտված առաջադիմական գաղափարներն են նաև, որ աստիճանական կուտակմամբ տիրապետելով լայն զանգվածներին, հետագայում դառնալու էին նյութական այն հզոր ուժը, որն ընդհանրապես վերացնելու էր մարդու և անձի հակադրությունը:

Գիտենք, որ Մխիթարից դեռ շատ առաջ և՛ փիլիսոփաները, և՛ իրավաբաններն ու աստվածաբանները արձանագրել են, որ ըստ բնական իրավունքի բոլոր մարդիկ հավասար են: Գիտենք նաև, որ նրանք, ըստ բնական իրավունքի, մարդկանց հավասարության գաղափարից եզրակացություն չեն արել նրանց հավասարության մասին նաև ըստ դրական իրավունքի, այդ գաղափարը առաջին իրավունքի մարդից չեն փոխադրել երկրորդ իրավունքի համակարգը:

Մխիթար Գոշի ելակետը նույնպես հավասարությունն է ըստ բնական իրավունքի: Սակայն, ըստ բնական իրավունքի մարդկանց հավասարության գաղափարից Մխիթար Գոշը եզրակացություն է հանում նաև նրանց հավասարության վերաբերյալ ըստ դրական իրավունքի, և մարդկանց հավասարության գաղափարը բնական իրավունքից փոխադրելով դրական իրավունքի համակարգը, սահմանում է մի շարք նորմեր, որոնցով, իրոք, հավասարեցնում է մարդն ու անձը դրական իրավունքում: Անշուշտ, սա չի նշանակում, թե Մխիթար Գոշը վերացնում է մարդու և անձի հակադրությունը ընդհանրապես, թե բոլոր կետերում հավասարեցնում է նրանց, դա անհնար էր և առարկայապես, որովհետև հասարակարգը ներքուստ հասունացած չէր դրա համար և ընդհանրապես դա անհատի գործ չէ, և ենթակայապես, որովհետև ինքը՝ Մխիթար Գոշը ավատական կարգերի ներկայացուցիչն էր ու չէր մտադրվում ավատական մտածելակերպի տիպիկ օրինակը: Այլ հասարակարգ, քան ավատականը, Մխիթարը չի պատկերացնում և չէր էլ կարող պատկերացնել: Սակայն սա նրա թերությունը չէ և ոչ էլ որևէ հիմք կա հանդիմանելու Մխիթարին դրա համար: Ուստի, ստրուկն ու ճորտը նրա համար հենց այդպիսին են: Սակայն, ընդգծելին այն է, որ Մխիթար Գոշը ամբողջովին չի ձուլվում իր հասարակարգի սեղմիչ կաղապարներին և հաղթահարելով դրանց դիմադրական ուժը, վեր է բարձրանում դրանցից, որով վեր է բարձրանում և իր դարից և կանգնելով մարդու պաշտպանության դիրքերում, դարի ամենամեծ հակասությունը բնական ու դրական իրավունքներում լուծում է հօգուտ առաջինի: Մարդու և անձի հակադրության վերացման բնագավառում պատմականորեն առաջին քայլը պիտի լիներ խտրականության վերացումը մարդու և անձի կյանքի հանրային-իրավական պաշտպանության բնագավառից և Մխիթար Գոշը արել է պատմական այդ մեծ քայլը և իրավունքի պատմության մեջ, թերևս, առաջինն է եղել, որ արել է այդ քայլը: Այս կետում է, որ նա վերացրել է մարդու և անձի հակադրությունը և հավասարեցրել նրանց: Սա հսկայական մի առաջընթաց է իր դարի համար: Գործե՞լ են այս նորմերը, ունեցե՞լ են իրական ուժ, թե ոչ, այլ հարց է: Սակայն անկախ դրանից, չի կարելի չընդունել, որ մարդու կյանքը, մանավանդ աշխատանքի ընթացքում նրա կյանքի անվտանգությունը պաշտպանող Մխիթարադիր օրենքները, բխելով աշխատավոր լայն զանգվածների կենսական շահերից, տիրապետելու էին նրանց մտքերին և դրանով իսկ բարոյական մեծ ազդեցություն էին ձեռք

բերելու Անշուշտ, Մխիթար Գոշր չէր կարող անել ավելին, քան թույլ էին տալիս դարի հնարավորութիւններն ու իր ծառայական դիրքը տիրապետող կարգերի նկատմամբ, բայց և այն, ինչ վերցրել է Մխիթարն իր դարից ու տվել մարդուն, մեծ է իր դարի համար համաշխարհի չափանիշով:

Մխիթարի՝ իրավունքի փիլիսոփայութեան ելակետը հանդիսացող մարդասիրութեանն է, որ անցնելով նաև Դատաստանագրքի մեջ, դարձել է այս վերջինս առինքնող ուժերից մեկը և մեկը այն գործոններից, որոնք պայմանավորել են Դատաստանագրքի կիրառումը դարերի ընթացքում ու աշխարհագրական լայն տարածքներում:

ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԳՐՔԻ ԱՏԵՂՄԱՆ ԹՎԱԿԱՆՈՂ

Մխիթար Գոշր Դատաստանագրքի հորինման թվականի շուրջ հայագիտութեան մեջ տարակարծութիւն է եղել: Գոյութիւնն է. ունեցել երկու տեսակետ. ա) Դատաստանագիրքը գրվել է 1184 թ. և բ) 1184 թ. Մխիթար Գոշր միայն սկսել է գրել իր Դատաստանագիրքը և անավարտ թողել: Որպես կանոն, առաջին տեսակետը ներկայացնում են Մխիթարյան ուսումնասիրողները:

Նոր ժամանակի հետազոտողներից առաջինը Միքայել Չամչյանն է, որ անդրադառնում է այս հարցին և գրում. Մխիթար Գոշր «արար և զգատաստանագիրքն՝ խոհական մտօք ի թուին հայոց ՈՂԳ»⁴⁹: Նույնն է գրում նաև Հ. Մատթեոս վ. Մաղաթ-Քեոփիլյանցը 1839 թ.⁵⁰, Այնուհետև, Ղևոնդ Ալիշանը երկու-երեք հոդված⁵¹ նվիրեց Վենետիկի մատենադարանի № 1237 ձեռագրին, որը Մխիթար Գոշր Դատաստանագրքի հնագույն գրչագրերից մեկն է, և փորձում էր հաստատել, որ այդ ձեռագիրը անձամբ Մխիթար Գոշրի ձեռքով գրված բուն օրինակն է: Այս տեսակետը հերքեցին, նախ Վ. Բաստամյանցը⁵², ապա Հ. Ոսկյանը⁵³, Վ. Հացունին⁵⁴ և այլք: Սակայն սխաթ է նշել, որ մինչև Վ. Բաստամյանցը ոչ ոք հատկապես չի քննել Դատաստանագրքի ստեղծման թվականի հարցը և չի հաստատել իր տեսակետը: Առաջին տեսակետի հիմքը, հավանաբար, Դատաստանագրքի նախագրովիցանը Մխիթարի կցած հիշատակարանի հետևյալ հատվածն է. «Բայց ձեռնարկութիւն մեզ յայսմ իրողութեան եղև ի թուականութեանն Հայոց ՈՂԳ» (=1184 — և. թ.): Բայց, ինչպես կտեսնենք ստորև, նույն այս վկայութիւնից Վ. Բաստամյանցը և ուրիշներ այլ եզրակացութեան են հանգել: Վ. Բաստամյանցը Դատաստանագրքի իր հրատարակութեանը կցած ընդարձակ ու արժեքավոր առաջաբանում այս հարցի մա-

⁴⁹ «Պատմութիւն Հայոց», հ. Գ, Վենետիկ, 1786, էջ 96:

⁵⁰ «Կենսագրութիւն երեւելի արանց», հ. Ա, Վենետիկ, 1839, էջ 815:

⁵¹ «Մարաշու վանքին Դատաստանագիրքը», «Բազմավէպ», 1848, էջ 40—44. «Յաղագս իսկագիր և նախագաղափար օրինակի գրոցն Դատաստանի Մխիթարայ Գոշր», անդ, էջ 117—122. «Ձեռագիր Մխիթարայ Գոշր», անդ, էջ 154—155:

⁵² Տե՛ս Դատաստանագրքի «Յառաջաբանութիւն», էջ 111—112:

⁵³ Մխիթար Գոշ, «Հանդէս ամսօրեայ», 1925, էջ 548—564, 1926, էջ 25—35, 129—137, կա նույնի առանձին հրատարակութիւնը:

⁵⁴ «Դատաստանագիրք Մխիթար Գոշրի և հնագույն օրինակները» «Բազմավէպ», 1942, էջ 4—9: Սփյուռքահայ վերջին հեղինակը, որ անդրադարձել է այս հարցին, որքան մեզ հայտնի է, հ. Վ. Հովհաննիսյանն է. տե՛ս «Մխիթար Գոշր Ս. Ղազարու թիվ 1237 ձեռագիրը և 225 կանոնը», «Բազմավէպ», 1960, էջ 266—273:

սին գրում է. Մխիթարը «որոշապէս ասում է թէ սկսել է իւր մեծ գործը հայկական Ուր (633) թուականին որ հաւասար է 1184 թ.: Այդ ժամանակ նա աւարտել է միայն Նախադրութիւնը, և շիմանալով թէ ե՞րբ կ'յաջողի աւարտել բոլոր Դատաստանագիրքը՝ նա ասում է. «Բայց գծագրութիւն յիշատակիս (Յիշատակարան) ի Նախադրութիւնս գրոցս դատաստանի եղեւ, զի կատարած սորա ի ձեռս մեր միանգամայն ոչ է... Եւ արդ՝ որքան է կար ի գործ անկանիմք հիւսել զկնի գիրս դատաստանի»: Այս խոսքերից պարզ երևում է որ Մխիթարը գրել է իւր Դատաստանագիրքը ոչ թէ կանխապէս ժողովելով և պատրաստելով բոլոր աղբիւրները և նիւթերը և ապա ամբողջութիւն տալով նոցա միանգամից, այլ որոշելով յօրինել մի դատաստանագիրք՝ նա գրել է նախ իւր Նախադրութիւնը ամբողջապէս, իսկ Դատաստանագիրքը կազմել է յետոյ՝ ժողովելով հետզհետէ ձեռքին ընկած նիւթերը: Այս հաստատվում է և նորանով որ՝ մինչդեռ Նախադրութիւնը ունի կանոնաւոր շարայարութիւն և ամփոփութիւն, Դատաստանագիրքը թէպէտ և բաժանուած է երկու գլխաւոր մասի՝ Եկեղեցական և Աշխարհական, բայց շունչ կանոնաւոր դասաւորութիւն... Իսկ գալով թուականին թէ երբ աւարտեց Գօշը իւր Դատաստանագիրքը՝ այդ չէ երևում ոչ Յիշատակարանից և ոչ Դատաստանագրքից, բայց որովհետեւ հաստատ կերպով յայտնի է որ՝ նա վախճանուեցաւ 1213 թուին, ուրեմն այդ միջոցներին նա պէտք է աւարտած լինէր իւր աշխատասիրութիւնը: Սակայն՝ նաչելով Դատաստանագրքի ներկայ դրութեան վերայ, որոյ մէջ ոչ Առաջին մասն և ոչ Երկրորդ մասն չունին մի ամփոփ ամբողջութիւն և վերջաւորութիւն, ես կարծում եմ որ՝ այդ Դատաստանագիրքը չէ բոլորովին վերջացրած, և Մխիթարը հարստացնում էր նորան մինչև իւր մահը գրեթէ 25—30 տարու ընթացքում» (էջ 100—101, տե՛ս նաև էջ 111—112): Վ. Բաստամյանցի այս տեսակետը, որ թեև ճիշտ չէ, ինչպես կտեսնենք ստորև, ընդունվեց ուսումնասիրողների կողմից⁵⁵, հավանաբար այն պատճառով, որ արտաքուստ համոզիչ են թվում նրա փաստարկները:

Դատաստանագրքի հորինման թվականի վերաբերյալ Դատաստանագրքի տվյալները բաժանվում են երկու խմբի: Մի խմբի տվյալները վկայում են, որ Դատաստանագրքի շարադրանքը սկսվել է 1184 թ., տվյալների մյուս խումբը հաստատում է, որ Մխիթար Գոշը նույն թվականին էլ ավարտել է իր շարադրանքը: Վ. Բաստամյանցը և նրան հետևողները ուշադրութիւն են դարձրել միայն առաջին խմբի տվյալների վրա և չեն նկատել կամ անտեսել են տրվյալների երկրորդ խումբը: Որ Դատաստանագրքի շարադրանքը սկսվել է 1184 թ., ստույգ է և անվիճելի, ուստի այս խմբի փաստերի մեջբերումը ավելորդ է թվում: Ավելի ուշագրավ են երկրորդ խմբի փաստերը, որոնցից կվկայակոչենք երկու-երեք վկայութիւն միայն⁵⁶: Նախադրութիւն մեջ Մխիթար Գոշը մի քանի անգամ գրում է. «Բայց գիտելի է, զի ոչ միանգամայն պարու-

⁵⁵ Տե՛ս Աս. Նահնգաբոյանց, Ջաբարյան Երկայնաբազուկ տոհմի ծագումը, Շողակաթ, գիրք առաջին, Վաղարշապատ, 1913, էջ 82; Խ. Սամուելյան, Հին հայոց իրավունքի պատմութիւն, հ. 1, Երևան, 1939, էջ 76; Մ. Արեղյան, Հայոց հին գրականութիւնի պատմութիւն, հ. 11, Երևան, 1946, էջ 150; Հ. Անտոյան, Հայոց անձնանունների բառարան, հ. 7, Երևան, 1946, էջ 370 (հենվում է «Շողակաթի» վրա); Ս. Պողոսյան, Հայ ժողովրդի պատմութիւն, հ. 2, Երևան, 1965, էջ 170 և այլն:

⁵⁶ Տե՛ս Խ. Բոռոսյան, Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի հետ կապված մի քանի հարցերի մասին, «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1964, № 4, էջ 149—170:

նակեալ այժմ բաւանդակի գիրքս դատաստանի, զի կանոնական ունի գաւրութիւն, որպէս ասացեալ է յառաջագոյն» (նույնը Բ խմբագրութիւնում. «Բայց պարտ է գիտել, զի ոչ թէ այս միայն է զիրս դատաստանի զոր այժմս գրեմք»), կամ՝ «զի այժմ սկիզբն սորա եղև» (Բ խմբագրութիւն. «զի այժմ ի մէնջ սկիզբն սորա եղև»), կամ՝ «բայտ ցուցելոցս յնգանակի լիցի եւ այս ձեռնարկութիւն տառի, եթէ ի մէնջ եւ ոչ ի միում ժամանակի, եթէ ի բազմաց եւ յայլ եւ այլ եւս ժամանակս...» (Բ խմբագրութիւն. «Ըստ սմին օրինակի այս գիրք որ ի մէնջ սկսեալ եղև...»): Վերջապես, Նախագրութիւնը կցած իր հիշատակարանում Մխիթարը գրում է. «Բայց գծագրութիւն յիշատակիս ի Նախագրութիւն գրոցս դատաստանի եղև, զի կատարած սորա ի ձեռն մեր միանգամ ոչ է, որպէս ասացեալ է կանխաւ զպատճառն: Եւ արդ, որքան է կար ի գործ անկանիմք հիսել զկնի գիրս դատաստանի»: Մխիթարի այս վկայութիւնները իմաստը ճիշտ չի բնկալվել կամ ճիշտ չի բացատրվել: Վ. Բաստամյանցը (Յառաջաբանութիւն, էջ 101) և նրան հետևողները, բերված քաղվածքներից և, մանավանդ, վերջին մեջբերումից եզրակացնում են, թէ 1184 թ. Մխիթարը գրել էր միայն Նախագրութիւնը և այդ թվականին Դատաստանագրքի ավարտի մասին խոսք լինել չի կարող, որովհետև հեգինակն էլ չգիտեր, թէ երբ է ավարտելու Դատաստանագիրքը: Մխիթարը ոչ թէ չգիտեր, թէ երբ է ավարտելու Դատաստանագիրքը, այլ հաստատ գիտեր, որ երբեք չի ավարտելու այն ոչ ինքը և ոչ էլ իրենից հետո որեւէ մեկը, որովհետև ըստ նրա՝ Դատաստանագիրքն առհասարակ ավարտվող գործ չէ. կյանքի զարգացմանը, դատական փորձի հարստացմանը զուգարթաց, ըստ մեր իրավագետի, այն անընդհատ պետք է հարստանա և լրացվի: Բայց սա բնավ ապացույց չէ այն բանի, որ Դատաստանագիրքը տվյալ ժամանակում՝ 1184 թ. մի ամփոփ ամբողջութիւն չէր, ավարտված չէր (պայմանականորեն): Մխիթարը գրում է. «Բայց գիտելի է, զի ոչ միանգամայն պարունակեալ այժմ բաւանդակի գիրքս դատաստանի, զի կանոնական ունի դաւրութիւն, որպէս ասացեալ է յառաջագոյն: Զի զոր արիւնակ ոչ միանգամ եղաւ կանոնք, եւ ոչ ի միում ժամանակի, եւ ոչ ի միողէ, այլ առ սակաւ սակաւ, եւ ի բազում ժամանակս, եւ ի բազմաց: Զի նախ առաքելականն եղաւ, եւ ապա ի Նիկիայ, եւ նախ քան ղնա այլք, և ապա յայլսն ժողով, եւ ի զանազան ժամանակս, եւ ի բազում հարց: Այսպէս ի դէպ է լինել գրոցս դատաստանի: Զի այժմ սկիզբն սորա եղև եւ առ սակաւ սակաւ ի դէպ է աճել ի զանազան ժամանակս եւ այլ եւս կարգել ի բազմաց, եւ այդպէս գալ ի կատարումն ամենատես գիտութեամբ: Քանզի հրաման է կանոնական՝ երկիցս ի տարւոջն ժողով լինել եւ զիրս պատահման սխալանաց աշխարհի քննել եւ կարգել կանոնս եւ ապաշխարութիւնս: Ըստ այսմ պատշաճ է լինել եւ դատաստանիս իրաց, զի որքան նորոգ պատահի իրս, զայն եւս քննել եւ կարգել ի գիրս դատաստանի, զկնի զիրաւունս առնելոյ եւ տեսանելոյ: Եթէ որ միտ գիցէ՝ գտցէ զամենայն իսկ զմատենաս առ սակաւ սակաւ եկեալ ի կատարումն եւ յայլ եւ այլ ժամանակս, եթէ ի միողէ և եթէ ի բազմաց, որպէս Գիրք Արարածոցն ի Մովսիսէ ոչ ի միասին զրեցան եւ ոչ ի միում ժամանակի: Նոյնպէս եւ այլ մարգարէութիւնքն... Ըստ այսմ արիւնակի եւ Աւետարանքն գրեցան ի շորից աւետարանչացն եւ յայլ եւ այլ ժամանակս. նմանապէս շորքտասան թուղթքն առաքելոյն Պաւղոսի, բազում եւ այլ եւս մատենք ի վարդապետաց եւ ի հարց: Ըստ ցուցելոցս յնգանակի լիցի եւ այս ձեռնարկութիւն տառի, եթէ ի մէնջ եւ ոչ ի միում ժամանակի, եթէ ի բազմաց

եւ յայլ եւ այլ եւս ժամանակս...» (Նախադրութիւն, Ժ): Մխիթարի պատկերացմամբ, ուրեմն, դատաստանագիրք զրելլո մի երկարատե, շարունակական, բայց և շավարտվող ու անվախճան պրոցես է: Այդ պրոցեսի սկիզբը ոչ թե Դատաստանագրքի սկիզբն է, այլ Դատաստանագիրքն ամբողջութիւնով է սկիզբ: Այդ պրոցեսն սկսվում է ոչ թե Դատաստանագիրք զրելլու ձեռնարկումով, այլ Դատաստանագիրքն ինչ-որ մի կետում պայմանականորեն ավարտի հասցնելուց հետո: Քանի դեռ Դատաստանագիրքը պայմանականորեն ավարտված չէ, քանի դեռ տվյալ ժամանակահատվածում հեղինակը չի արել այն ամենը, ինչ հնարավոր է համարել և, հետևապէս, Դատաստանագիրքը դեռ շրջանառութիւն մեջ չէ, այդ պրոցեսը չի կարող սկսվել: Մխիթարի խոսքերը վկայում են, որ այդ պրոցեսն է սկսվել: Կանոնագրքի և այլ գրքերի հետ Մխիթարի կատարած համեմատութիւններն էլ այդ են հաստատում և միայն այդ կերպ են իմաստավորվում: Կանոնագրքի սկիզբը զրվեց ոչ թե առաջին կանոնախմբի առաջին կանոնը զրվելիս, այլ առաջին կանոնախումբը կամ կանոնախմբերը զրվելուց հետո: «Զի այժմ ի մէնջ սկիզբն սորա եղև» չի նշանակում, թե Դատաստանագիրքը գրել սկսվեց, նախադրութիւն կամ Դատաստանագրքի առաջին հոդվածի սկիզբը զրվեց, այլ նշանակում է, որ Դատաստանագրքի, որպէս ամբողջութիւն, օրենսդիրք ունենալու սկիզբը զրվեց: Եվ որովհետեւ Մխիթարի համոզմամբ Դատաստանագիրքը ավարտվող գործ չէ, այն անընդհատ պետք է աճի, լրացվի, շարունակվի, հենց այդ պատճառով է, որ նա իր հայտնի հիշատակարանը կցել է Նախադրութիւնը («Բայց գծագրութիւն յիշատակիս ի նախադրութիւն զրոցս Դատաստանի եղև, զի կատարած սորա ի ձեռն մեր միանգամ ոչ է») և ոչ Դատաստանագրքի վերջին, ինչպէս պետք է լիներ ըստ սովորութիւն, որպէսզի «չփակի» Դատաստանագիրքը, հնարավորութիւն տա լրացնելու «այլոց, որք կամին զրել և յաւելու»:

Վերը վկայակոչեցինք Մխիթարի նամակը ուղղված Գրիգոր Տղային⁵⁷, Այժմ ուշադրութիւն դարձնենք այդ նամակի վրա սույն հարցի տեսանկյունից: Մխիթարը գրում է. «...զհարկ հոգևոր հրամանի նուաստս յամենայնի ամենայնի Մխիթար ընկալայ, զոր վասն զրոցս էր դատաստանի ի ձեռն եղբար եկելոյ ի ձէնջ... Այլ փութացայ և անվեհեր կատարել զայս գործ հոգևոր ըստ իմում կարի խոշոր նիւթով և գրով... ընդ միտ ածելով և զայս, թէ հաճելի ձեզ լիցի՝ դիրին է փոխել ի նիւթ մագաղաթեայ զըշու ճարտարաւ, ասլա թէ ոչ՝ բաւական է և մեզ յաշխատութիւնս սնուտիս և այս կորուստ նիւթոյ: Աղաչեմ պարապմամբ և մտադիր ընթերցմամբ քննել զախտսժէտ մտաց իմոց զերկսդ, զի և ես միշտ ընդ կարծիւք քամահանաց լինելով և հալածեալ ի խնդրողէն զդատաստանացդ գիրք՝ փութով և տառապանաւք գծեալ յանգեցի... Եւ եթէ... անաւզուտ յեկեղեցի իցէ... հրոյ տացես ճարակ... թէպէտ և մերքս ընթերցեալ վարդապետք՝ հաճեալ ընկալան»: Նամակից ակնհայտ է, որ այն գրելու պահին Մխիթարը Դատաստանագրքից մի օրինակ ուներ իր համար, մի օրինակ էլ դրանից արտագրելով ուղարկում է կաթողիկոսին: Արդ, ե՞րբ է գրվել նամակը: Գրիգոր Տղան մահացել է 1193 թ., ուրեմն, նամակը գրվել է ամենաուշը 1193 թ.: Նշանակում է, ամենաուշը 1193 թ. Դատաստանագիրքն արդեն ավարտված էր: Միայն այս փաստն արդեն բավական է, որ հերքվի

⁵⁷ Հ. Ոսկյանի կարծիքով նամակն ուղղված էր Աղվանից Ստեփանոս կաթողիկոսին. տե՛ս «Մատենագրական քննութիւններ», Վիեննա, 1926, էջ 147, 148, 154, ծնթղթ. 2:

Վ. Բաստամյանցի տեսակետը: Սակայն նամակից երևում է նաև, որ 1193 թ. առաջ արդեն Դատաստանագիրքը ավարտված էր, որովհետև վարդապետները այն կարգացել ու հավանել էին, որի համար, անշուշտ, ժամանակ էր պետք: Բացի դրանից, շարադրանքն սկսելուց հետո Մխիթարը շուտով վերջացրել է այն («զգատաստանացո գիրք փութով և տառապանաւք գծեալ յանդեցի»):

Այս բոլորից բացի կա Մխիթարի ուղղակի վկայութիւնն այն մասին, որ Դատաստանագրքի շարադրանքն ավարտվել է 1184 թ.: Ահա այն. «Փառք Փրկչին մերոյ Յիսուսի, ընդ նմին Հաւր եւ Հոգւոյն, որ ետ զգադարումն աստանոր տալ գրոցս դատաստանի, զի թէեւ յառաջագոյն ասացաք, գրելով զօսակաւ յիշատակարան, եթէ աւարտումն սորա ոչ է, սակայն այժմ մեք հանգուցանել կամեցաք գրելով ըստ կարի, ոչ խափանել զայլոց, որք կամին գրել եւ յաւելու: Եւ քէպէտ յամի, յորում սկսաք, գրեցաք զեղեալ շափս դատաստանի, սակայն յաղագս հալածանաց, որ եհաս մեզ, ընտանի և ոչ աւտար, յապաղեաց գրել զյիշատակս զայստօիկ»: Այս հիշատակարանը պահպանվել է Վենետիկի և Զմմառի ձեռագրերում և զրված է Դատաստանագրքի վերջում, հետևապէս «զեղեալ շափս դատաստանի» խոսքերը վերաբերում են Դատաստանագրքի այն տեսքին ու ծավալին, որ ներկայացնում են այդ ձեռագրերը: Նշված ձեռագրերում Դատաստանագիրքը կազմված է նախագրութիւնից և Պ51 հոդվածից (Ա խմբագրութիւն): Նշանակում է՝ Դատաստանագիրքը այդ ծավալով 1184 թ. ավարտված էր⁵⁸: Այդ են հաստատում նաև մատենագիտական որոշ ցանկերի վկայութիւնները:

⁵⁸ Այս հիշատակարանի հիման վրա Ալիշանը ևս գրում է. «Կարծածէն՝ շուտ հեղինակն Դատաստանագիրքը գրել կամ շինել սկսած տարին՝ կրքցեր է և աւարտել և ի վերջն յարել այս Յիշատակարանս» (Հայաստանում, Վենետիկ, 1901, էջ 408, մխթ. 1): Վենետիկյան Մխիթարյանները, այդ թվում և Ալիշանը, իրենց № 1237 ձեռագիրը Մխիթար Գոշի ինքնագիր համարելիս, ինչպէս վկայում է Վ. Բաստամյանցը (Յառաջաբանութիւն, էջ 111—112), հիմնվել են նաև այս հիշատակարանի վրա: Սակայն Վ. Բաստամյանցը ընդհանրապես կասկածի տակ է առնում այդ հիշատակարանի վավերականութիւնը. «Բայց նախ՝ մի այսպէսի Յիշատակարան չկայ ոչ էջիսմանի և ոչ Վիեննայի օրինակների մեջ, երկրորդ՝ դժուար է անորոշ խօսքերս՝ քէպէտ յամի յորում սկսաք գրեցաք զեղեալ շափս դատաստանի վերաբերել ամբողջ Դատաստանագրքի աւարտման, մանաւանդ հետեւեալ տողերի մէջ ակնարկած հալածանքները պիտի համարենք այն նեղութիւնները, որը կրեց նա մահմետականներից Գանձակում, ինչպէս յիշում է Կիրակոսը, իսկ դոքա պատահեցան Դատաստանագիրքը սկսելուց առաջ. և երրորդը՝ այդ Յիշատակարանը շուտի թուական, ուստի յայտնի չէ թէ՛ ե՞րբ է գրել այդ տողերը Մխիթարը» (Յառաջաբանութիւն, էջ 112): Նախ, որ այս հիշատակարանի չկա էջմիածնի (= Բաստամյանցի հրատարակած ձեռագրին, մեր Մատենագրարանի № 488) և Վիեննայի (= էջմիածնի ձեռագրին) օրինակներում, ոչ զարմանալի է և ոչ էլ փաստ հօգուտ գրա անվավերականութիւն: Վ. Բաստամյանցի նշած ձեռագրերը ներկայացնում են Բ խմբագրութիւնը. Դատաստանագրքի բովանդակութեան, էութեան համար այդ հիշատակարանը որևէ նշանակութիւն չունի և խմբագիրը կամ խմբագիրները կարող էին դուրս թողնել: Հիշատակարանը չկա Ա խմբագրութեան մյուս ձեռագրերում ևս (ունեն միայն Վենետիկի և Զմմառի ձեռագրերը), դարձյալ զարմանալու չէ, որովհետև այն պատկանել է հեղինակային օրինակին և մյուսներից կարող էր դուրս մնալ, թերևս, հեղինակի իսկ ցանկութեամբ և այլն: Վերջապէս, մեր ձեռագրերի աշխարհում շատ ու շատ են զեպքերը, երբ գրիչները բաց են թողել հեղինակային այս կարգի հիշատակարանները: Արևիկը, ձեպէպէտ յամի յորում սկսաք գրեցաք զեղեալ շափս դատաստանի» խոսքերը, շատ պարզ են և միայն զարմանալ կարելի է, որ Վ. Բաստամյանցը դրանք համարում է անորոշ և դժվար վերաբերելի ամբողջ Դատաստանագրքի ավարտման: Ավելի որոշ ու պարզ դժվար թե կարելի լիներ ասել այն, ինչ ասել է Մխիթարը. թեպետ այն տարում, երբ (որում) սկսեցինք, գրեցինք Դատաստանագիրքը ներկա (զրված-տրված) շափով... Դատաստանագրքի զրված-տրված շափը, բնականաբար այն ծավալն է, որ ունի Դատաստանագիրքը մինչև հիշատակա-

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը ցարդ ունեցել է մի հրատարակութիւն, որը լույս է տեսել 1880 թ.⁵⁹ Վահան Բատամյանցի շանքերով: Հրատարակիչը ընդարին կցել է ընդարձակ ու արժեքավոր առաջաբան և իրավա-

բանը՝ այն է նախադրութիւնը և 251 հոդված, ուստի Դատաստանագիրքը այս շափով ու ծավալով 1184 թ. կար, բայց դա Դատաստանագրքի հենց այն շափն ու ծավալն է, որով հասել է մեկ ու հայտնի է մեզ: Բացի դրանից, Աղվանից Ստեփանոս կաթողիկոսի հայածանքները Մխիթարի նկատմամբ սկսվել են ոչ թե Դատաստանագրքի սկիզբուց առաջ, այլ հետո, ինչպես ակնհայտ է այս հիշատակարանից և, մանավանդ, Մխիթարի նամակից հայոց կաթողիկոսին. «և հալածեալ ի խնդրողէն զգատաստանաց գիրք՝ փութով և տառապանաւք դժեալ յանգեցի»: Համաձայն իր այն համոզման, որ Դատաստանագրքին ընդհանրապես ավարտվող գործ չէ, Մխիթարը մտադրութիւն է ունեցել, 1184 թ. առկա ծավալին հասնելուց հետո էլ, շարունակաբար լրացնել Դատաստանագիրքը, սակայն հալածանքների պատճառով վերջակետ է դրել: Վերջապես երրորդ, հիշատակարանն, իրոք, շունի թվական, բայց կարևորը այն չէ, թե երբ է գրել Մխիթարն այդ տողերը, այլ այն, թե ինչ է գրել այդ տողերում: Քանի որ այդ տողերը կան Ջմամտի ձեռագրում, ուստի կարող ենք ստուգապես սասել, որ գրվել են 1193 թ. առաջ: Սակայն, երբ էլ գրված լինեն այդ տողերը, Մխիթարը, բնական է գիտեր, թե երբ է ավարտվել իր Դատաստանագիրքը, և եթե նա ասում է, որ Դատաստանագրքի սկիզբն ու ավարտը եղել են նույն տարում, ապա ոչ մի հիմք չկա շճավատալու հեղինակին: Մխիթարի այս հիշատակարանի հարազատութիւնն ու վավերականութիւնը ոչ մի կասկած չին հարուցում, որովհետև լիովին համապատասխանում ու հաստատվում են մի շարք այլ տվյալներով՝ Դատաստանագրքում եղած Մխիթարի հիշատակարաններով ու այլ վկայութիւններով, նրա նամակով հայոց կաթողիկոսին, Մխիթարի հիշատակարանով, որ կցված է Երեմիայի մարգարեութան նրա մեկնութեանը, Կիրակոս Գանձակեցու վկայութիւններով և այլն: Վ. Բատամյանցի թեքահավատութիւնը հետվանք է, թեև, նրա այն համոզման, որ 1184 թ. գրվել է միայն նախադրութիւնը, իսկ Դատաստանագիրքը՝ աստիճանաբար մինչև հեղինակի մահը: Տեսանք, որ այդպես չէ: Սակայն, անկախ գրանից, իրոք, կարող է շատ էլ հավանական շթվալ, որ ծավալով այդքան մեծ, արժեքով այդքան բարձր, ըստ էութեան այդքան բարդ ու պատասխանատու, գործնական-գիտական-քաղաքական մեծամեծ դժվարութիւնների հաղթահարման հետ կապված մի գործ, ինչպիսին մեր Դատաստանագիրքն է, գրվեր-ավարտվեր մեկ տարում: Սակայն, այս տարակուսանքն ևս վերանում է մի շարք տվյալներով հաստատվող այն պարզ իրողութեամբ, որ Դատաստանագիրքը կազմելու համար անհրաժեշտ նախապատրաստական ամբողջ աշխատանքը Մխիթարը կատարել է մինչև 1184 թ. և այդ թվականին միայն ի մի է քերել ու թղթին հանձնել կուտակված նյութը:

Քննվող հիշատակարանը կասկածի տակ է առել նաև Հ. Ոսկյանը: Վերը գրվածը ամբողջովին ուժի մեջ թողնելով նաև Հ. Ոսկյանի կասկածի կապակցութեամբ, հատկապես այդ առիթով նշենք հետևյալը. «Փառք Փրկչին մերոյ» բառերով սկսվող Մխիթարի հիշատակարանը, ինչպես նշել ենք, կա միայն Վենետիկի և Ջմամտի ձեռագրերում, ըստ որում վերջին ձեռագրում կա նաև հայոց կաթողիկոսին ուղղված Մխիթարի նամակը, որը հիշատակարանի անմիջական յարժանկութիւնն է և որը չկա Վենետիկի ձեռագրում: Արդ, Վենետիկի ձեռագրի մասին խոսելիս Հ. Ոսկյանը գրում է. «Այս յիշատակարանին հարազատութիւնն երկբայական կը թուի» (Մատենադարանի քննութիւններ, Վիեննա, 1926, էջ 142): Իսկ Ջմամտի ձեռագրի մասին խոսելիս, բերելով հիշատակարանն ու նամակը ամբողջապես, նա գրում է. «Հարազատութեան անհերքելի կնիք մը ունին» (անդ, էջ 154):

Կարտը նշված հիշատակարանը ու շրջանի կեղծիք (Machwerk) է համարում, որի միտումն է եղել, իբր, որքան հնարավոր է, հին ցույց տալ Վենետիկի ձեռագիրը (Grundriß der Geschichte des armenischen Rechtes, Sonderabdruck aus der Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, XIX-Band, Stuttgart, 1906, էջ 57): Բողոքովին անհիմն է և՛ կասկածը, և՛ զիտտարկը, որովհետև առանց այդ հիշատակարանի էլ ստույգ է ու բոլորի կողմից ընդունված, որ ձեռագիրը շատ հին է:

⁵⁹ Մխիթարայ Գոշի Դատաստանագիրք Հայոց, իրաւարանական հետազոտութիւնք հանդերձ ծանոթութեամբք, Վահան ծ. վարդապետի Բատամյանց, միաբանի սրբոյ էջմիածնի ևս վանա-

գիտական, պատմա-բանասիրական ու բնագրագիտական բազմաթիվ հմտա-
լից ժանրագրություններ: Ժամանակի հայկական, ռուսական ու եվրոպական
մամուլն ու գիտական շրջանակները⁶⁰ շատ բարձր են գնահատել Վ. Բաստամ-
յանցի գործը, որն իր արժեքը չի կորցրել նաև այսօր: Բավական է նշել, որ
հայ իրավունքի պատմագիտության հիմքը դրել է Վ. Բաստամյանցը և դրել է
Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի բնագրի հրատարակությունը: Վ. Բաստամ-
յանցի գործը ժամանակին միակն էր իր տեսակի մեջ և եզակիներից է նաև
այսօր: Հայկական միջնադարյան բնագրերի հրատարակությունները մինչև
Վ. Բաստամյանցը դժվար թե կարելի լինի համարել գիտական մեր օրերի շա-
փանիշներով: Հրատարակիչները, որպես կանոն, բնագիրը հրատարակել են մեկ
ձեռագրի հիման վրա և եթե իրենց տրամադրության տակ ունեցել են նաև այլ
ձեռագրեր ու բնագրի մեջ փոփոխություն են մտցրել, ապա սովորաբար չեն
նշել համարը և այլն այն ձեռագրի, որի ընթերցումը վերցրել են, և այլն: Իրա-
վամբ կարելի է ասել, որ Վ. Բաստամյանցի հրատարակած Մխիթար Գոշի
Դատաստանագիրքը միջնադարյան հայկական որևէ բնագրի առաջին գիտա-
կան համահավաք հրատարակությունն է: Վ. Բաստամյանցը իր գործը կատա-
րել է պատասխանատվության բարձր զգացումով, մեծ բարեխղճությամբ ու
զովելի բժախնդրությամբ: Եվ, որպես արդյունք, Վ. Բաստամյանցի գործը մտել
է հայագիտական մնայուն հրատարակությունների գանձարանը: Վ. Բաստամ-
յանցի բնագրագիտական աշխատանքում համարյա չկան թերություններ,
եղածները երկրորդական են, որոնց այստեղ չարժե իսկ անդրադառնալ (դրան-
ցից յուրաքանչյուրը հիշատակված է իր տեղում): Սակայն կա սկզբունքային
վրիպում հիմնական ու գլխավոր մի հարցում, որի քննությանը և նվիրված
են հետագա էջերը:

Բնագիրը կազմելու հանգամանքների մասին Վ. Բաստամյանցը գրում է.
«Մեր մայր Աթոռոյ ... Մատենադարանում ես գտայ ձեռագիր հինգ օրինակ
Գօշ Մխիթարի Դատաստանագրքի հետևյալ համարներով— № № 488, 489,
490, 492 և 749. բացի սորանից՝ էջմիածնի Սինօղում գործածվում է ի վաղուց
անտի... մի... կանոնագիրք, որոյ մէջ կայ և Մխիթարի Դատաստանագիրքը:
Բաղդատելով այս բոլոր օրինակներն՝ ես տեսայ որ սոցա մէջ ընտրելագոյնն
էր № 492. սորա... յիշատակարանից... պարզ երևում է որ սոյն օրինակը
զրված է Հայոց ՉԽԴ (744) թուին, այսինքն Փրկչականի 1295 թուին, ուրեմն

հօր ս. Գայիսիայ վանուց, ի Վաղարշապատ, ի տպարանի սրբոյ կաթողիկէ էջմիածնի,
1880—ՌՅԼ. Գրքի տիտղոսաթերթում թեև նշված է 1880 թվականը, բայց իրականում այն լույս-
է տեսել 1884 թ., ինչպես հաղորդում է ժամանակի մամուլը. տե՛ս, օրինակ. «Юридическое
обозрение», т. XI, 1884, № 187. էջ 213—217. «К этому изданию Бастамянц приступил
в 1880 г., но его смерть приостановила издание. Только летом текущего года вышел в
свет...», նաև նշված հրատարակություն, էջ 27, ծանոթություն տպարանի. «Տպագրութիւն Յա-
սաչարանութեանս սկսեալ յայսմ թերթէ, որպէս եւ տպագրութիւն բնագրին Դատաստանագրոց
Գօշ Մխիթարայ սկսեալ ի 25-րդ թերթէ, լինելով յետ մահուանն Վահան վարդապետի Բաստա-
մանց...»: Վերջապես, ինքը՝ Վ. Բաստամյանցը, ղեկ 1881 թ. ապրիլին, գրում է. «Մենք ար-
դեն սկսեցինք Դատաստանագրքի տպագրութիւնը... որ յոյս ունինք աւարտել մինչև 1881 թ.
այիս ամիսը» — «Փորձ», 1881, № 4, էջ 62, ծանոթգր. № 2:

⁶⁰ Տե՛ս, օրինակ, «Юридическое обозрение», т: XI, 1884, № 187, № 191, 1885,
№ 226 և այլն. Քրիզդիի Մյունխենի գրախոսականը ի Wiener Zeitschrift für die Kunde
des Morgenlandes, 5. Band, Wien, 1891, էջ 52—58. Josef Karst, Grundriß der Ges-
chichte des armenischen Rechtes, I. und 2., Sonderabdruck aus der Zeitschrift für
vergleichende Rechtswissenschaft, XIX Band, Stuttgart, 1906, XX Band, Stuttgart,
1907, մասնավորապես առաջին մասի էջ 56-62, և այլն:

ԽԹ

111 տարի Ռատաստանագրքը սկսելուց յետոյ և միայն 82 տարի Մխիթարի մահից յետոյ... Այս օրինակը գուցէ ամենահին օրինակներից մէկն է կամ զոնեա հնագոյն օրինակից ընդօրինակած ...Միւս օրինակները... շունին յիշատակարաններ, ուստի չէ կարելի որոշել նոցա գրութեան թուականը, բայց սոքա ևս պէտք է բաւականին հին լինին, մասնաւանդ № 488, որը շատ տեղ ցեցր ծակծկոտել է... Այս բոլոր ձեռագիր օրինակները կարելի է բաժանել երկու դասակարգի: № № 488, 489, 749 և Սինօզի օրինակները գրեթէ բոլորովին նման են միմեանց, իսկ № № 490 և 492 օրինակները՝ միմեանց, բայց այս երկու իմքի մեջ մեծ տարբերութիւն կայ բառերի և ոճի կողմից, թէպէտ իմաստը գրեթէ միշտ միևնոյն է: Բաց ի սորանից՝ № № 490, 492 և 749 օրինակների մէջ Ռատաստանագրքի յօդուածները բաժանուած են երկու մասն՝ Եկեղեցական և Աշխարհական, իսկ № № 488 և 489 օրինակների մէջ բոլոր յօդուածները խառնած են միասին, և այն շատ անկանոն կերպով: Այլ և № 489 օրինակը շունի ամենեկին Մխիթարի նախադրութիւնը... Ահա այս բոլոր օրինակներից ևս ընտրեցի տպագրութեան համար իբրև լաւագոյն № 492 օրինակը⁶¹: Եարունակութեան մեջ Վ. Բաստամյանցը հայտնում է, որ № 492 ձեռագիրը էջմիածնի մյուս շրջան ձեռագրերի հետ բաղդատելուց բացի, 1876—1877 թթ. Եվրոպայում ճանապարհորդելիս, Փարիզի Ազգային մասնենագարանում, իր օրինակը համեմատել է ևս շրջան ձեռագրի հետ, իսկ վերագարծին դարձյալ երկու ձեռագրի հետ, որոնք այդ միջոցին մուտք էին գործել էջմիածնի մատենադարան, այն է՝ Կարապետ եպիսկոպոսի և Սարգիս Ջալալյանցի օրինակների հետ: Փարիզի Ազգային մատենադարանի շրջան ձեռագրից երեքը՝ № 104, № 55 և № 111, ինչպես վկայում է Վ. Բաստամյանցը⁶², ընդօրինակված են Բառնաբաս Եսայանի, էզվարդ Դյուլորիեի և էվարիստ Պրյուզոմի կողմից 1857—1861 թթ.: Եսայանը ընդօրինակել է Վենետիկի № 1237 հայտնի ձեռագրից, իսկ մյուսները՝ Եսայանի ընդօրինակութիւնից: Այնպես որ, այս երեք ձեռագրերը կարելի է համարել մեկ ձեռագիր: Իսկ չորրորդ ձեռագիրը Փարիզի մատենադարանին է նվիրել Լազարյան ճեմարանի հայոց լեզվի ուսուցիչ Ոսկան Հովհաննիսյանը: Ինչպես հաղորդում է Վ. Բաստամյանցը, «այս օրինակը շատ թերի է և նման է էջմիածնի մատենադարանի № 488 օրինակին»⁶³: Բացի սրանցից, Վ. Բաստամյանցը օգտվել է նաև Վիեննայի Մխիթարյանների մատենադարանի մի ձեռագրից, որը «ոչ միայն բառ առ բառ, այլ գրեթէ կէտ առ կէտ»⁶⁴ նման է եղել իր № 492 օրինակին և որից լրացրել է № 492 ձեռագրի պակաս տեղերը: Այսպիսով, օգտագործելով տասնմեկ ձեռագիր, ինչպես գրում է աշխատասիրողը. «ես վերականգնեցի, որչափ այդ հնարաւոր էր, մի կատարեալ օրինակ Մխիթարի Ռատաստանագրքի»⁶⁵:

⁶¹ «Յառաջաբանութիւն», էջ 109—110:

⁶² Անդ, էջ 111:

⁶³ Անդ:

⁶⁴ Անդ, էջ 112:

⁶⁵ Անդ, էջ 114: Այս կապակցութեամբ ն. Սամուելյանը գրում է. «Այդ Ռատաստանագրքի գիտական հրատարակութեան ընդլայնումը որոշ շահով հնացել է և չի կարող բավարարել արդէ գիտական պահանջներին»:

Բանն այն է, որ Վ. Բաստամյանը հրատարակութեան համար վերցրել է իրոք միայն մի ձեռագիր, իր կարծիքով համեմատաբար լրիվ օրինակը, կցելով իբրև ծանոթութիւններ մի քանի այլ ձեռագրերի տարբերութիւնները. մինչդեռ գիտական արժեք կարող է ունենալ այն հրատարակութիւնը, որ կազմվում և խմբագրվում է բոլոր ձեռագրերի համեմատութեամբ— Հին հայ իրավունքի պատմութիւն, հ. 1, Երևան, 1939 թ., էջ 17:

Շփոթութիւն ստեղծելու առիթից խուսափելու համար հարկ ենք համարում այստեղ տալ Վ. Բաստամյանցի օգտագործած ձեռագրերի համարները, ըստ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի համարակալութեան.

Գիր	Գրք
488	485
489	209
490	486
492	488
749	657

Կարապետ եպսօ. օրինակ 2593

Բոլոր ձեռագրերը, ինչպես տեսանք, Վ. Բաստամյանցը բաժանել է երկու խմբի՝ № 209⁶⁶, 485, 657⁶⁷ և № 486 ու № 488. առաջին երեք ձեռագրերի խմբին միացնելով «Վեհեատիկ» անվանված Փարիզի ձեռագրերը, Սինոդի և Կարապետ եպիսկոպոսի օրինակները, իսկ վերջին երկուսին՝ Վիեննայի գրչագիրը: Վ. Բաստամյանցի իսկ վկայութեամբ, որ լիովին համապատասխանում է իրականութեան, «այս երկու խմբերի մէջ մեծ տարբերութիւն կա բառերի և ոճի կողմից» և բացի դրանից, մի խմբում Դատաստանագիրքը բաժանված է երկու մասի՝ եկեղեցական և աշխարհական, իսկ մյուս խմբում հոգևածները «խառնված են իրար և այն շատ անկանոն կերպով»: Մասերի բաժանված խմբում Դատաստանագիրքն ունի ևս երեք հոգևած, որոնք չկան միահար համարակալում. ունեցող խմբում: Ինչպես տեսնում ենք, թեկուզ բնութագրման արտաքին հատկանիշների կողմից, զգալի, նույնիսկ, սկզբունքային տարբերություն կա այս երկու խմբերի միջև:

Այս հանգամանքներում, թվում է, բնականորեն հարց պիտի ծագեր՝ ձեռագրախմբերով ներկայացված երկու բնագրերից որն է սկզբնականը, որն է ստեղծվել ավելի առաջ, որը հետո, որն է հեղինակայինը, երկուսն էլ, թե միայն մեկը: Այս հարցերը շատ կարևոր են և որևէ բնագիր հրատարակելիս ամենաառաջնահերթ ու էական հարցերից էլ առաջ դրանք պետք է լուծվեն, խուսափելու համար այնպիսի տհաճ թշուրիմացություններից, երբ որևէ հեղինակի գործ վերագրվում է մի ուրիշի և կամ որևէ հեղինակ հանրավի գրկվում է հեղինակային իր արդար իրավունքից: Այդ հարցերը, ցավոք, Վ. Բաստամյանցի առաջ չեն ծագել, իսկ եթե ծագել են, ապա նա լռելյայն լուծել է հօգուտ այն ձեռագրախմբի, ըստ որի Դատաստանագիրքը բաժանված է երկու մասի: Հրատարակելով երկու մասի բաժանված բնագիրը, Վ. Բաստամյանցը դրանով իսկ սկզբնական ու հեղինակային է համարել հենց այդ բնագիրը:

Հաջորդ հեղինակը, որ հատկապես անդրադարձել է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի ձեռագրերի ու նրանց խմբավորման հարցին, Հովսեփի (Յոզեֆ) Կարստն է: Դատելով նրա աշխատութեան այն էջերից, որ նվիրված են այս

⁶⁶ Այս ձեռագրի մասին Վ. Բաստամյանցը ասում է, թե «չունի ամենևին նախագրութիւնը»: Ձեռագրում նախադրութիւնը կա, սակայն գտնվում է ոչ թե Դատաստանագրքի սկզբում, այլ՝ ձեռագրի տե՛ս թ. 3ա—17բ:

⁶⁷ № 657 ձեռագրում Դատաստանագիրքը բաժանված չէ մասերի:

հարցին⁶⁸, Կարստը ձեռագրերը չի տեսել և զրանց փաստական կողմին վերաբերող բոլոր տվյալները, որ հաղորդում է նա, քաղել է Վ. Բաստամյանցից⁶⁹: Այդուհանդերձ, Ն. Կարստը Վ. Բաստամյանցից մի քայլ առաջ է անցել և ձեռագրերի նրա կատարած դասդասումը ավելի խորն է, քան Վ. Բաստամյանցի խմբավորումը: Ն. Կարստը ևս ձեռագրերը բաժանում է երկու գլխավոր խմբի. առաջին գլխավոր խումբ՝ ձեռագրեր № № 486 և 488, որպես բնագրի գլխավոր ներկայացուցիչներ, և երկրորդ գլխավոր խումբ, որն ընդգրկում է մնացած բոլոր ձեռագրերը: Ն. Կարստը գրում է. «Երկու գլխավոր խմբերի բաժանման հիմքը ամենից առաջ ձևական է, հողվածների շարակարգին վերաբերող. առաջին գլխավոր խմբի ձեռագրերում բնագիրը բաժանվում է երկու մասերի կամ գրքերի — առաջին՝ կանոնական կամ եկեղեցախրավական և երկրորդ՝ աշխարհական կամ քաղաքացիական-իրավական, որոնցից յուրաքանչյուրը իր սեփական դիսակարգությունն ունի: Այս խմբում ներկայացված բնագիրը (Version) քննադրվում է (ընդգծումը մերն է — Խ. Ք.), այնքան, որքան, մասնավորապես առարկայական համակարգման ոչ մի հետք դեռ չկա. ընդհակառակը, երկու գլխավոր մասերի ներսում գլուխների շարակարգին ուղղություն տվողը բացառապես այն աղբյուրներն են, որ դրվել են հիմքում անհրաժեշտության չափով: Նյութը վերամշակված ու շարված է իրար հետևից ճիշտ նույն հաջորդականությամբ, որ աստիճանաբար ստացվում է աղբյուրագրություններում եղած հերթականությունից: Կանոնական և աշխարհիկ իրավունքի բաժանման մաքուր ձևական այս հիմքը երկրորդ գլխավոր խմբում բացակայում է: Հակառակ առաջին վերսիայի երկմասնությունը, երկրորդում բնագիրը միմասնյա է, գլուխների անընդհատ շարակարգով: Առաջինի զուտ արտաքին ձևական բաժանման փոխարեն այստեղ հանդես է գալիս, թեկուզ և փորձի ձևով ու իր մոտեցմամբ, իրավական նյութի ներքին առարկայական համակարգումը: Եվ որպես հետևանք այս ձգտման, որով առարկայապես իրար պատկանող հատվածները միավորված են մի ամբողջության մեջ, առաջին վերսիայի գլուխների հերթակարգը այս խմբում լիովին տեղաշարժված է: Դրանով երկրորդ վերսիան առաջինի համեմատությամբ մատնում է պարզորեն իր կրտսերությունը և արդեն խիստ հիշեցնում Սմբատի Դատաստանագիրքը»: Այնուհետև Ն. Կարստը գրում է. «Երկրորդ գլխավոր խումբը դարձյալ բաժանվում է երկու ենթախմբի.

1. Վենետիկի և 209 ձեռագրերի ենթախումբը,

2. 485 (Կարապետ) և Սինոգի ձեռագրերի ենթախումբը...

486—88-ում ներկայացված վերսիայի համեմատությամբ, որը մենք նշանակում ենք A-ով, առաջին ենթախմբի (խմբագրություն B) և երկրորդ ենթախմբի (խմբագրություն C) խմբագրությունները ներկայացնում են հետագայի վերամշակումներ: Վերջին երկուսից հնագույն խմբագրությանը ամենից մոտ կանգնած է B ...»⁷⁰: Այս հարցին նվիրված գլուխը Ն. Կարստը, ի վերջո, եզրափակում է այսպես. «Բանասիրորեն-բնագրագիտորեն (philologisch-

⁶⁸ Grundriß, էջ 56-62:

⁶⁹ Դա հաստատվում է թեկուզ նրանով, որ Ն. Կարստը ևս կրկնում է ձեռագրերի նկարագրին վերաբերող այն անճշտությունները, որ հաղորդում է Վ. Բաստամյանցը: Այսպես Վ. Բաստամյանցը գրում է, որ Վենետիկի № 1237 ձեռագիրը մագաղաթյա է, նույն է գրում և Ն. Կարստը: Բաստամյանցը գրում է, որ № 209 ձեռագիրը չունի նախադրությունը և որ 749 ձեռագրում Դատաստանագիրքը բաժանված է երկու մասի, նույնը կրկնում է նաև Ն. Կարստը:

⁷⁰ Grundriß, էջ 58-60:

textkritisch) նախապատվութիւնը (Vorzug) պետք է տալ A-ին և ճիշտ է վարվել Բաստամյանցը, որ Դատաստանագրքի բնագիրը ըստ այս վերսիայի հրատարակելով, հիմքում դրել է 488 ձեռագիրը»⁷¹:

Այսպիսով, Հ. Կարստը Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի ձեռագրերը բաժանում է երեք խմբի, որոնցից յուրաքանչյուրը ներկայացնում է մի վերսիախմբագրութիւն: Սա առաջինթաց է Վ. Բաստամյանցի համեմատութեամբ, որովհետև ավելի ճիշտ է արտահայտում իրերի վիճակը: Այս երեք խմբագրութիւն-վերսիայից, ըստ Կարստի, հնագույնը մասերի բաժանվածն է, մյուսները «կրտսեր» են, այսինքն՝ հետագայի վերափոխում-վերամշակում մասերի բաժանված խմբագրութեան: Ըստ Կարստի, ուրեմն, Դատաստանագրքի սկզբնական հեղինակային բնագիրը մասերի բաժանված խմբագրութիւնն է:

Հաջորդ հեղինակը, որ անպայման պետք է նշվի քննվող հարցերի կապակցութեամբ, հ. Վ. Հացունին է, որի հոդվածը⁷² փոքրագույն չափի մեջ մեծ տարողութիւն ապահովելու փայլուն օրինակ է: «Փառք Փրկչին մերոյ...» հիշատակարանի հիման վրա Վ. Հացունին, նախ, հաստատում է, որ Դատաստանագիրը գրվել-ավարտվել է 1184 թ., համոզիչ փաստարկներով ցույց է տալիս, որ Մխիթարի նամակը հասցեագրված է Գրիգոր Տղային, շոշափում է և այլ կարևոր հարցեր, որոնցից յուրաքանչյուրի մասին իր տեղում, այստեղ անդրադառնանք մեզ հետաքրքրող գլխավոր հարցին, որը գլխավոր է նաև Վ. Հացունու հոդվածի համար:

Վ. Հացունին ևս Դատաստանագրքի ձեռագրերը բաժանում է երկու խմբի — խմբագրութեան, զանց առնելով երրորդը՝ համառոտը, որը նրան չի հետաքրքրում: «Ծրկու կարեւոր խմբագրութիւն ունի Մխիթարայ գործը: Առաջնոյն մէջ եկեղեցական և քաղաքական խնդրոց վերաբերեալ կանոնները խառն կը գտնուին... Իսկ երկրորդին մէջ երկու օրէնքները գատուած են իրարմէ... Առաջին խմբագրութիւնն անտիպ կը մնայ, և երկրորդն ի լոյս բնծայեց Վահան Վ. Բաստամեանց՝ 1880-ին: Գօշի վաստակն է այս երկրորդն ալ՝ թէ օտարի, պիտի հետեւեցնենք օրինակաց քննութենէն: Իսկ հրատարակիչը նկատելով հանդերձ այդ երկուութիւնը զանազան օրինակաց մէջ... շուտեց խօսիլ անոնց մէկ կամ երկու ձեռքերէ լինելու մասին»⁷³: Նշելով Դատաստանագրքի երեք հնագույն ձեռագրերը՝ Զմմաոփ, Վենետիկի (№ 1237) և մեր Մատենադարանի № 488, Վ. Հացունին գրում է. «Առաջին երկուքը կը ներկայացնեն նախկին խմբագրութիւնները, և վերջինն՝ երկրորդը: Ո՞րն է օրինակացս մէջ երիցագոյնը, և կրնա՞յ մին կամ միւսն հեղինակին սկզբնագիրը լինել»⁷⁴: Վ. Հացունին սկզբնական հեղինակային է համարում Վենետիկ-Զմմաոփ ձեռագրերով ներկայացված խմբագրութիւնը, իսկ երկու մասի բաժանված խմբագրութիւնը՝ հետագայի գործ, թեև ենթադրաբար՝ դարձյալ Մխիթարի: Հացունու բերած ապացույցը վերը նշված հնագույն ձեռագրերի ծագման ժամանակագրական հաջորդականութիւնն է: Ուշագրավ փաստարկ է, որը, սակայն, համոզիչ չի թվացել հետագա ուսումնասիրողներից ոմանց, որովհետև հենց

⁷¹ Անդ, էջ 61:

⁷² «Դատաստանագիրք Մխիթար Գոշի և հնագույն օրինակները» «Քաղմավէպ», 1942, էջ 4-9:

⁷³ Անդ, էջ 4:

⁷⁴ Անդ:

վերջերս եռանդուն փորձ արվեց հաստատելու, որ սկզբնական հեղինակայինը երկու մասի բաժանված խմբագրությունն է:

Այսպիսին է, ընդհանուր առմամբ, հարցի պատմությունը, որն արձանագրում է երկու կարծիք, երկու իրարամերժ տեսակետներ.

ա) սկզբնական հեղինակային խմբագրությունը մասերի բաժանված բնագիրն է, մյուսները ստեղծվել են հետագայում,

բ) սկզբնականը մասերի շբաժանված, Վենետիկ-Ջեմառյան ձեռագրերով ներկայացված խմբագրությունն է, մասերի բաժանվածն է ստեղծվել հետագայում:

Մաշտոցի անվան Մատենադարանի տնօրենության հանձնարարությամբ, 1961 թ. ձեռնամուխ լինելով Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի գիտական-բնական բնագիրը հրատարակության պատրաստելու գործին, այս պարագաներում, ի շարս առաջնահերթ լուծում պահանջող այլևայլ հարցերի, նախ պետք է որոշվեր նաև խմբագրությունների ժամանակագրական հաշորդակառության և հեղինակային պատկանելության հարցը: Եվ ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ երկրորդ տեսակետը, ճիշտ իրականում, բայց նվազ հիմնավորված ըստ էության և, մանավանդ, շատ ուշ արտահայտված լինելով, մնացել է որպես Դատաստանագրքի խմբագրությունների հեղինակային հարցի պատմության փաստ, այնինչ առաջին տեսակետը, ոչ-ճիշտ իրականում և շատ ավելի նվազ հիմնավորված ըստ էության, դարձել է կյանքի փաստ, այնու, որ Մխիթար Գոշի անունով հրատարակվել է հենց այդ խմբագրությունը, և ընթերցող հասարակության շրջանակներում վերջինիս շուրջ հարյուրամյա շրջանառությունը նաև ավանդույթամբ արդեն իրական փաստի ուժ է տվել այդ տեսակետին. սակայն, ըստ կարգի:

Էջմիածնի, ապա Մաշտոցի անվան Մատենադարանի ձեռագրական հավաքածուի հարստացման հետևանքով, Վ. Բաստամյանցի օգտագործած տասներմեկ ձեռագրի փոխարեն մեր տրամագրության տակ կար արդեն շուրջ 45 ձեռագիր: Այս ձեռագրերի մանրակրկիտ համեմատությունը նորից ցույց տվեց ու հաստատեց, որ Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի գրչագրերը բաժանվում են երեք խմբի, որոնցից յուրաքանչյուրը առանձին խմբագրություն է ներկայացնում: Դատաստանագրքի ձեռագրերի դասդասման հատկանիշները կարող են տարբեր լինել ու բազմաթիվ, բայց դրանք բոլորը դարձյալ միավորվում են երկու խմբի մեջ՝ արտաքին-ձևական հատկանիշներ և ներքին-էական հատկանիշներ: Դատաստանագրքի գրչագրերի ստորաբաժանումը ցարդ կատարվել է միայն արտաքին հատկանիշներով և անտեսվել են ներքին հատկանիշները: Քնավ շանտեսելով արտաքին-ձևական հատկանիշները, շեշտը պետք է դնել ներքին-էական հատկանիշների վրա, որովհետև դրանցով է պայմանավորված խմբագրությունների առկայությունը, և արտաքին հատկանիշները, հիմնական կետում, առաջացել են միայն որպես հետևանք ներքին, ըստ էության տարբերակող հատկանիշների: Դատաստանագրքի խմբագրությունների առկայությունը նախ և առաջ դասային տարբեր շահերի արտահայտման արդյունք է և հետո միայն ձևական հատկանիշներով տարբերակվող փաստ: Յուրաքանչյուր օրենսգիրք անպայման արտահայտում, ամրապնդում ու պաշտպանում է այն հասարակական հարաբերությունները, որոնց ծնունդն է, այն պետա-իրավական կարգը, որ սահմանել է իշխող դասակարգը, որովհետև իրավունքը այլ բան չէ, քան իշխող դասակարգի կամքը բարձրացված

օրենքի աստիճանին: Բայց շահագործողական հասարակարգում, այդ թվում և ավատատիրական կարգերում, իշխող դասակարգը երբեք միատարր, միասեռ չի եղել: Ավատատիրական կարգերում իշխող դասակարգը կազմված էր դանազան դասերից, տարբեր խմբերից, որոնք, ընդհանուր դասակարգային շահերից բացի, ունեին նաև իրենց նեղ դասային, խմբային շահերը: Պատմության մեջ միշտ էլ դիտված երևույթ է իշխող դասակարգի տարբեր դասերի, խմբերի պայքարը հանուն իրենց դասային, խմբային շահերի: Եվ այդ պայքարը, դասային այդ տարբեր շահերը արտացոլվել, արտահայտվել են իրավական միևնույն հուշարձանում: Այլ կերպ նույնիսկ դժվար է պատկերացնել: Բախվող շահերի արդյունքը կարող է լինել մի իրավական փաստաթուղթ, որի մեջ այդ տարբեր շահերը արտահայտվում են ըստ դրանք կրողների ուժերի իրական հարաբերության: Իսկ որ Մխիթար Գոշի ժամանակ հայկական հասարակության իշխող դասակարգի երկու դասերի շահերը ինչ-որ կետերում հակադրվում էին, այդ տեսանք վերը և կտեսնենք ստորև: Ուստի խմբագրությունները բաժանող հիմնական, գլխավոր հատկանիշը ամենից առաջ այն տարբերություններն են, որոնցով բնորոշվում է միևնույն իրավահարաբերության կարգավորումը տարբեր ձևազրախմբերում: Այս կարևոր հանգամանքի անտեսումը նախորդ ուսումնասիրողների կողմից, հավանաբար, ոչ այնքան աշատու վերաբերմունքի հետևանք է, որքան ինքնին արդյունք աշխարհայացքի սահմանափակության:

Ասացինք, որ Դատաստանագրքի ձևազրեքը բաժանվում են երեք խմբի, որոնցից յուրաքանչյուրը ներկայացնում է առանձին խմբագրություն: Այս խմբագրությունները պայմանականորեն նշանակում ենք Ա, Բ և Գ տառերով: Վերջինը կարելի է կոչել նաև համառոտ խմբագրություն: Արդ, ինչ տարբերություններ կան այս ձևազրախմբերի մեջ, որ թույլ է տալիս դրանք առանձին խմբագրություն անվանելու, և ինչով են բնութագրվում խմբագրությունները:

Ա. խմբագրություն—ձևազրական գլխավոր ներկայացուցիչներն են Զրմմատի հնագույն օրինակը՝ կաթողիկոսին ուղարկվածը կամ սրանից կատարված մի ընդօրինակություն, Վենետիկի № 1237 և № 1738 ձևազրերը: Առաջինը Ալիշանի և այլոց կողմից Մխիթարի ինքնագիր օրինակ համարվածն է, երկրորդը ընդօրինակվել է 1238 թ.⁷⁵: Պետք է նշել նաև մեր Մատենադարանի մի քանի ձևազրեր, որոնք ավելի ուշ շրջանի ընդօրինակություններ են:

Բ խմբագրություն—ձևազրական գլխավոր ներկայացուցիչներն են Մաշտոցի անվան Մատենադարանի № 488 գրչագիրը: Այս խմբի ձևազրերի մեջ թվակիր հնագույն ձևազրերն է, ընդօրինակված 1295 թ.: Վիեննայի Մխիթարյան Մատենադարանի № 205 ձևազրը⁷⁶, որը Վ. Բաստամյանցի վկայությամբ՝ տառ առ տառ համապատասխանում է № 488 ձևազրին: Վ. Բաստամյանցի հրատարակությունը այս ձևազրերն են: Մաշտոցի անվան Մատենադարանում այժմ կան այս խմբին պատկանող մի շարք այլ ձևազրեր ևս, որոնք ուշ շրջանի գրչագրեր են և որոնց մի մասը ընդօրինակված է № 488 ձևազրից:

⁷⁵ Տե՛ս Գաբրիել Ա. կաթողիկոս, Յիշատակարանք ձևազրաց, հ. Ա, Անթիլիաս, 1951, էջ 930—932:

⁷⁶ Տե՛ս Հ. Յակովբոս վ. Տաշյան, Ցուցակ հայերէն ձևազրաց Մատենադարանին Մխիթարանց Ի Վիեննա, Վիեննա, 1895, էջ 257—258:

Գ խմբագրություն—բաժանվում է ենթախմբերի. ձեռագրերի քանակով ամենամեծ խումբն է. գլխավոր ձեռագրերն են մեր Մատենադարանի № № 485, 657, 2593, 2776, 3291 և այլ ձեռագրեր. թվակիր ամենահին ձեռագիրը, որ հայտնի է ինձ, № 2593-ն է, ընդօրինակված 1303 թ. (Կարապետ Եպիսկոպոսի օրինակը):

Խմբագրությունները բնօրոշոգ արտափին-ձևական հատկանիշներ.

Ա խմբագրություն—կաղմված է նախադրությունից և բուն Դատաստանագրքից⁷⁷. վերջինս ունի 251 հոդված, թվական շարքի անրնդհատ ու սովորական հաջորդականությամբ: Գիտակ բանասերների կարծիքները լեզվի ու ոճի մասին տարբեր են. բնութագրումների եզրերն են՝ ընտիր և հմուտ—ոչ-կանոնավոր և աղավաղ:

Բ խմբագրություն—կաղմված է նախադրությունից և Դատաստանագրքից, որը բաժանված է երկու մասի՝ Եկեղեցական և Աշխարհական, առաջինը 124, երկրորդը՝ 130 հոդվածով, ընդամենը 254 հոդված. ճշգրիտը, սակայն, 253 թիվն է: Եկեղեցական մասի 124-րդ հոդվածի մասին (Յաղագս դատաստանաց արբեցութեան) Վ. Բաստամյանցը գրում է. «Սոյն ՃԻԴ կանոնը թէպէտ չկայ մեր № 492 և 490 օրինակների մեջ, բայց որովհետև դայ կայ № 488, 489, Սինօդի, Կարապետ եպս. Վենետիկի (ՄԻԴ համարով) օրինակների մէջ, մէնք եւս մէջ բերինք այստեղ» (Դատաստանագիրք, էջ 293, ծանոթգր. 642): Բ խմբագրությունն, ուրեմն, այս հոդվածը չի ունեցել, իսկ Ա-ն չունի այս խմբագրության Եկեղեցական մասի 121—123 հոդվածները: Ուշագրավ է, որ Բ խմբագրության երկու ձեռագրերում նախ Աշխարհական մասն է, հետո Եկեղեցականը: Ա խմբագրության լեզվի ու ոճի մասին ասվածը ընդհանուր առմամբ ուժի մեջ է մնում նաև այս խմբագրության համար, սակայն, այստեղ նկատելի է պարզեցման ձգտումը:

Գ խմբագրություն—նույնանում է Ա-ի հետ. տարբերվում է լեզվով, համառոտությամբ և այլ հատկանիշներով, որոնց մասին ստորև, Եթե նկատի առնվեն միայն արտաքին տարբերությունները, ապա Գ խմբագրությունը կարող է դիտվել որպես ենթախումբ Ա խմբագրության: Այնինչ, Գ-ն զատվում է որպես առանձին խմբագրություն այն պատճառով, որ Ա-ից (նաև Բ-ից) տարբերվում է բառ էություն:

Խմբագրություններ բնօրոշոգ ներփին-էական հատկանիշներ.

Խմբագրությունների միջև եղած քիչ թե շատ էական բոլոր տարբերությունները, յուրաքանչյուր հոդվածի դեպքում, բերված են ծանոթագրություններում, ուստի այստեղ բավականանաք մի քանի օրինակով միայն:

⁷⁷ Նախադրությունը և մյուս օրենքները իրարից անշատելը ճիշտ չէ, որովհետև նախադրությունը Դատաստանագրքի բաղկացուցիչ, օրգանական մասն է, այդ երկուսը միասին են կաղմում Դատաստանագիրքը. ուստի այդպես ենք գրում միայն պայմանականորեն, միայն և միայն խոսքի հարմարության համար:

Այլ քանզի առ մեզ ապականեալ է այսպիսի կարգ, աւանդելի է գիրս եւ զգիրս (Գ՝ շիճ եւ զգիրս) դատաստանի ի ձեռս եպիսկոպոսաց, զի ոչ ոք է ի մեզ (Գ՝ առ մեզ) ըստ արտաքնոցն վարժեալ իմաստութեամբ յաշխարհականաց կամ ըստ Իսրայելի դպիր: Եւ զի այժմ նոցա է (Գ՝ եպիսկոպոսաց է) յանձն (Գ՝ յանձին) հոգք եկեղեցեաց (Գ՝ եկեղեցոյ) եւ աշխարհականաց (Գ՝ աշխարհաց), եւ ըստ պատահմանն (Գ՝ և յետ եպիսկոպոսաց) եղիցի իշխանաց (Գ՝ + ըստ պատահմանն) եւ զլիաւորաց ժողովրդեանն, հմտագունից քահանայից (Գ՝ այլև քահանայից իմաստնոց) եւ վարդապետաց, սակայն աւանդապահ՝ այսմ իրի եպիսկոպոսունք (Գ՝ եպիսկոպոսք) եղիցին:

Եւ արդ՝ մեզ այսպէս լիցի. զի ի տեղոց յորում լիցի քրիստոնեայ թագաւոր կամ իշխան-նոքա զաշխարհի դատաստանս հոգայցնն առենիւ եւ իրաւամբք. իսկ զեկեղեցոյ զատաստան եպիսկոպոսն հոգացէ վարդապետական վարժամբ եւ երկու կամ երեք կա տարեալ արամբք ընդ նմա ի դատաստանի: Եւ ի տեղոց, ուր ոչ իցեն թագաւոր կամ իշխան, պարտ է յեպիսկոպոսն տալ զսա յաւանդ, զի դամենայն դատաստանս նոքա հոգացնն:

Մի դեպքում դատական ամբողջ իրավասութիւնը տրված է հոգևոր իշխանութեանը, մյուս դեպքում այն բաժանված է հոգևոր և աշխարհական իշխանութիւնների միջև: Ինչպես կտեսնենք ստորև, Ա (Գ) և Բ խմբագրութիւնների արտաքին հիմնական տարբերութիւնը (մասերի բաժանվածութիւնը) արդյունք է նաև այս ներքին-էական տարբերութեան:

Հոգված Ա (=Բ, I, 1)

Ձի եթէ ի սեփական վիճակի (կաթողիկոսի) իցէ վախճանեալն անժառանգ, հայրապետին եղիցի ժառանգութիւնն, եւ եթէ ի վիճակի եպիսկոպոսի իցէ՝ յերիս բաժանեցից՝ հայրապետին, եւ եպիսկոպոսին, եւ քահանայից ժողովրդեանն: Եւ եթէ վարդապետ ոք ի նահանգին իցէ եւ զնոյն աշխատութիւն կրէ դատաստանի, մասն լիցի նմա (Բ՝ եւ նմա), նովին շահով (Բ՝ շահելով) այլոցն:

Ձի եթէ ի կաթողիկոսի վիճակ եղիցի անժառանգ վախճանեալն, կաթողիկոսին եղիցի ինչքն, եւ եթէ յեպիսկոպոսի՝ եպիսկոպոսն երեք բաժին առնէ զինչս մեռելոյն և զմինն իւրն առցէ, և զմիւսն կաթողիկոսին տացէ, և զմիւսն այլ քահանայիցն: Եւ եթէ թիմին վարդապետ կայ, ի վեց բաժնն, զմինն նմա տան և զայլսն ապա երեք բաժին արասցեն:

Ըստ ԱԲ խմբագրութիւնների վարդապետը ոչ միայն ստանում է մյուսներից հավասար բաժին, այլև գույքի բաժանման շահիանիշը նրա ստացած մասն է. վարդապետի դերն ու նշանակութիւնը ընդգծված է: Ըստ Գ խմբագրութեան վարդապետի դերը ավելի նսեմացած է. նա պարզապես ստանում է գույքի 1/6-ը ԱԲ-ի 1/4-ի դիմաց: Սակայն, այդ տարբերութիւնը, գուցե, պայմանավորված է նրանով, թե վարդապետը անձամբ մասնակցել է առյանին թե ոչ, որովհետև ԱԲ խմբագրութիւնները շեշտում են այդ հանգամանքը, իսկ Գ՝ ոչ: Բայց այս դեպքում էլ այն հետևութիւնն է բխում, որ ըստ ԱԲ-ի վարդապետը մաս էր ստանում, եթե մասնակցում էր առյանին, իսկ ըստ Գ-ի անկախ դրանից: Բոլոր դեպքերում կարգավորման տարբերութիւնը խմբագրութիւններում առկա է:

Հողված Թ (= Բ, I, 8)

Ա Ք

Գ

Իսկ եթէ ի կնոջէն իցէ մեկնիւն անպատ-
ճատ, յերիցն գմին մասն լիւրոց ընչիցն առն
թողցէ:

Եթէ ի կնոջէն է պատճառն, զկէս ընչիցն
կնոջն տուգանք տացեն յայրն:

Մեկնաբանութիւններն ավելորդ են:

Հողված ԻԱ (= Բ, II, 3)

Ա Ք

Գ

Ազատ յԱրարչէն եղև մարդկայինս բնու-
թիւն, այլ ծառայել տերանց յազաղս պիտո-
յից եղև հողոյ և ջրոյ: Եւ գայս պատշաճ
կարծեմ զատաստան. զի թողեալ զտէրունիսն
ազատ է որ եւ կամեսցի կաշ: Ապա թէ այ-
սըմ ոչ ներէ որ ի տերանցն եւ բռնադատէ
գգնացեալսն անդրէն դառնալ, գինի մահտան
հարն ազատ են որդիքն ծնեալք այլուր և ոչ
անդ:

Ազատ յԱրարչէն եղև մարդկայինս բնութիւ-
նըս, այլ ծառայել տերանց յազաղս պիտոյից
եղև հողոյ և ջրոյ: Եւ որք ոչ ունիցին ջուր և
հող, ազատ է ուր և կամեսցի գնասցէ և բնա-
կեսցէ, և ոչ է իրաւունք թագաւորաց և իշ-
խանաց բռնադատել զոք կենալ ի գեղ մի կամ
ի մի երկիր:

Սա Դատաստանագրքի հռչակված հողվածներից մեկն է, եթև ոչ ամե-
նահռչակվածը. այդ մասին գրվել է շատ, իսկ խոսվել՝ ավելի շատ, որովհետև
իրավա-քաղաքական ու հասարակական-սոցիալական մեծ խորքի ու մեծ հրն-
չեղութեան հողված է, բայց այժմ ընդգծենք մի կետ միայն, որը վերաբերում
է քննվող հարցին: Ըստ ԱՔ խմբագրութիւններին տերն իրավունք ունի վե-
րադարձնելու հեռացած շինականին (կախյալ գլուղացուն և այլն), նույնիսկ
վաղեմութեան ժամկետ չի սահմանված, հետեապես տերը դա կարող է անել
երբ կամենա, քանի տարի էլ անցած լինի: Ըստ Գ խմբագրութեան շինականը
ազատ է և ոչ ոք իրավունք չունի հարկադրելու նրան բնակվել որոշակի վայ-
րում:

Մի օրինակ ևս.

Հողված ԼԱ (= Բ, II, 10)⁷⁸

Ա Ք

Գ

Այլ գետք, յորոց հասին սահմանաց՝ ոչ է,
բայց առ որ հասանեն:

Այլ գետք, ուստի ակն եւանէ՝ նոցա է, և
ոչ առ ուր հասանեն:

Հայտնի է, թև Հայաստանում հողադործութեան համար ինչ նշանակութիւն
ունեն ջուրը, ուստի ջրի կարգավորման հարցը բացառիկ կարևորութիւն ունեն:
Եվ ահա, միևնույն հարցը սկզբունքորեն հակառակ ձևով է կարգավորվում:

Ինչպես տեսնում ենք, Դատաստանագրքի ձեռագրախմբերի միջև կան
ներքին-էական տարբերութիւններ, որոնք վերաբերում են նյութի ոչ թև կամ
ոչ միայն ձևին, այլ բովանդակութեանը, որովհետև միևնույն իրավահարաբե-
րութիւնը տարբեր ձեռագրախմբերում կարգավորվում է տարբեր կերպ. դա-
սային-դասակարգային տարբեր դիրքերից: Հենց այս տարբերութիւններն են,
որ առաջին հերթին պետք է նկատի առնվեն ձեռագրերը դասդասելիս և նաև
դրանք են, որ թույլ են տալիս ձեռագրախմբերը առանձնացնել որպես ուրույն
խմբագրութիւններ: Ընթերցողը, անշուշտ կնկատի, որ վերը բերված օրինակ-

⁷⁸ Տե՛ս մեթոդ., № 65:

ներում միայն մի դեպքում կա տարբերություն մի կողմից ԱԳ և մյուս կողմից՝ Բ խմբագրությունների միջև, մյուս բոլոր դեպքերում հակադրելիները միշտ ԱԲ և Գ-ն են: Սակայն, այս չի նշանակում, թե Ա-ի ու Բ-ի տարբերությունները բոլոր բովանդակության սպառվում են աչդ մի օրինակով. կան ուրիշ տարբերություններ ևս, որոնք ամեն անգամ նշված են ծանոթագրություններում: Ինչպես նաև քիչ չեն դեպքերը, երբ համեմատելիները դառնում են մի կողմից Ա, մյուս կողմից ԲԳ խմբագրությունները: Այդուհանդերձ չի կարելի շնկատել, որ հիմնականում համեմատելիները մի կողմից ԱԲ և մյուս կողմից Գ խմբագրություններն են, որովհետև Գ խմբագրությունը մյուսներից տարբերվում է մի շարք այլ հատկանիշներով ևս:

Գ խմբագրությունում Գատաստանագրքի հողվածների զգալի մասը, ներառյալ Նախադրությունը, այս կամ այն շափով, իսկ երբեմն խիստ, համառոտված են: Այն դեպքերում, երբ բուն հողվածները համառոտված չեն, դրանց վերնագրերը, գրեթե, միշտ համառոտված են: Այս վերջին հանգամանքը նկատի ունենալով, կարելի է ասել, որ Գ խմբագրությունում գրեթե բոլոր հողվածները համառոտված են:

Օրինակ.

Հողված ԺԳ (= Բ, I, 12)

Ա Բ

Գ

Յադագս դատաստանաց, թէ ատելութեան պատճառաւ զմիմեանս թողցեն այր եւ կին եւ այլում զուգիցին, եւ պատահի մեռանել ընդ որ զուգեցաւ, եւ առ միմեանս դարձցին:

Եթէ կին ատելութեամբ յառնէն մեկնեսցի եւ այլում լիցի, եւ պատահի մեռանել զոր էառն եւ հարկատրաբար յառաջինն դարձցի, իբր զի չիցէ առեալ այրն այլ կին, կայցէ զնա զղջացեալ, զոր շէր արժան լինել առն այլում եւ եղև, թէպէտ եւ իշխան է շառնուլ, զի ի կնոջն իցէ պատճառն մեկնելոյ, սակայն շահելոյ աղագաւ զոգի նորա՝ առցէ: Սոչնպէս, թէ առն պատահի առնուլ այլ կին եւ մեռցի զոր էառն եւ զղջացեալ դարձցի յառաջինն, իբր զի այլում չիցէ լեալ կին, առցէ, եւ հաւանեսցի նմա կին յաղաղս զղջմանն եւ ապաշխարութեանն արիեակի երկուցն:

Իսկ եթէ զկնի մեկնելոյն ի միմեանց այրն կին առցէ եւ կինն՝ այր, եւ մեռանիցի կին առն եւ այր կնոջն զոր առին, եւ զի այլ պսակ ոչ է նոցա, հարկատրեալք դառնան առ միմեանս, որ պատճառ մեկնելոյն եղև՝ զապաշխարութիւն նմա տալով միաւորեսցին:

Եւ եթէ այր կնոջն մեռանիցի եւ կին առն կենդանի իցէ, եւ կինն իցէ պատճառ մեկնելոյն, եւ հարկատրաբար զղջացեալ զայրն խնդրէ, շէ արժան առնուլ զնա առնն ըստ իրաւանց, մանաւանդ թէ մանկուք իցեն, եւ այլ այր ոչ հասանիցէ կնոջն, ապա եթէ հասանիցէ՝ իշխան լիցի այր զհարկի վղջացեալ կինն առնուլ եւ կամ ոչ: Նմանապէս, եթէ կին առն մեռանիցի:

Վասն ատելութեան պատճառաւ զմիմեանս թողուլ այր եւ կին:

Այր և կինն, եթէ ատելութեամբ զիրար թողցեն, և պատահի մեռանել զոր էառն, և այրն, զոր թողեալն էր, անայր կայր, պարտ է առնուլ զայն, քանզի այլ պսակ ոչ հասանի նոցա. այլ ոչ բնութեամբ, այլ կամօք վասն Աստուծոյ:

Հատկանշական է, որ Գ խմբագրութիւնում համառոտելու աշխատանքը կատարվել է ոչ թե իրավաբանական միտքը, իրավաբանական բովանդակութիւնը կրճատելու հաշվին, այլ իրավաբանական բովանդակութիւնը կրճատելու տարրերից մասամբ զտելու ուղղութիւնով: Ծիշտ է, Դատաստանագիրքը իր ամբողջ ծավալով չէ, որ Գ խմբագրութիւնում ենթարկվել է մշակման այս դիտակետից, սակայն այդ միտումն առկա է:

Օրինակ.

Նախագրութիւն, է

Ա Բ

...Եւ թէ ընդէ՞ր երկուք կամ երեք ընտրին, ասելի է:

Երկուքն եւ երեքն ոչ վասն առաւելութեան խափանման է, այլ յաղագս զի մի պակաս իցէ. եթէ բազումք իցեն, բարիոք է եւ թէ ոչ՝ մի նուագիցի: Ըստ որում ասէ առաքեալն՝ զերիցունէ կարախաւութիւն մի ընդունիցիս ի միոյէ, բայց եթէ երկու կամ երեք վկայիք: Զի դիւրին է միոյն ախտի ինչ շարախասել, եւ երկուց վկայից ի վեր քան զպատրանս եւ զկաշառս լինել՝ երեքն: Եւ զի ուսցի դատաւորն, եթէ երկուց վկայիցն նման միմեանց իցեն բանքն եւ երիցն ոչ՝ անհաստատ է, որպէս Տեառն վկայիցն աննմանք միմեանց, զոր եւ Պիղատոս երկբայի, սակայն երկուցն հաստատի: Եւ եթէ խարդախանաք բազումք եղեալ վկայ ի պլուխ վարն տարան վճիռ, որպէս Նաբէովթայն եւ սուրբ Նախավկային, այդոքիկ գաւաճանութիւնք դատախազաց են, եւ միշտ զպատրուակեալ շարութիւնն ծածկել ոչ կարեն, այլ ճշմարիտ է երկուքն եւ երեքն ըստ կարգի իրականց, վասն որոյ ամենայն ուրեք այլքան ընտրին: Զի արիւնացն տուչութեան Մովսիսի՝ Ովր, եւ Ահարովն, եւ Յեսու վկային. եւ Աստուծոյ՝ փողքն, եւ ամպն, եւ մէգն, եւ հուր վկային. եւ ծննդեան Տեառն՝ հրեշտակք, եւ հովիւք, եւ մոզք վկային, եւ դարձեալ՝ Յովսէփ, եւ Մարիամ, եւ մարտիրոսն. եւ ի տաճարն՝ Միմէոն, եւ Աննա, եւ դուռնն. եւ յՍփիպտոս՝ հրեշտակքն, եւ ձեռագործքն, եւ նշանքն որ անդ. եւ դարձեալ ի տաճարն՝ Մարիամ, եւ Յովսէփ եւ քահանայքն. եւ մկրտութեանն՝ Ղայր, եւ Հողին, եւ Յովհաննէս: Իսկ ի Քաբովր երկուքն եւ երեքն միանգամայն ի միասին վկային, զի երկու են մարգարէքն եւ երեք՝ առաքեալքն: Ի նշանսն՝ մարմնոցն բժշկութիւնք, եւ դիւացն հալածումն, եւ մեռելոցն յարութիւն. եւ դարձեալ՝ ի ծովու զնալըն, եւ ընդ աղս ընթանալ, եւ հացի կերակրել. եւ շարարանացն եւ մահուն՝ խաւարումն արեղականն, եւ շարժումն երկրի, եւ պատա-

Գ

...Եւ եթէ ընդէ՞ր երկու կամ երեք ընտրեն.

ոչ եթէ գալ շատն խոտեմք, այլ զի մի պակաս իցէ, քան գալս, որպէս եւ դրեալ է.

Եթէ յերկուց եւ յերեք վկայից հաստատի ամենայն բան: Զի դիւրին է մին վկային ախտի սուտ վկայել, իսկ երկու եւ երեքն՝ ոչ: Եւ զի ուսցի դատաւորն, եթէ երկուց վկայիցն նման լիցի բանքն եւ անտի ճշմարտեացի:

ոումն վիմաց, եւ դարձեալ՝ արիւնն, եւ շուրն, եւ վարագոյրն, եւ մեռեալքն. եւ յարութեանն՝ հրեշտակքն, եւ վէճն, եւ պատանքն, եւ վարչամակն, եւ դարձեալ՝ կանայքն, եւ առաքեալքն, եւ պահապանքն. եւ ամբարձմանն՝ առաքեալքն, եւ հրեշտակքն, եւ կանխաւ՝ մարգարէքն:

Եւ թէպէտ եւ միոյ վկայի հաւատարմի ճշմարիտ է վկայութիւնն, սակայն ոչ հաստատի, բայտ Տեառն՝ դուք առաքեցէք առ Յովհաննէս, եւ վկայեաց ճշմարտութեանն, եւ զի ոչ հաւատացին, ասաց՝ այլ հս ունիմ վկայութիւն մեծ քան զՅովհաննէսն՝ զգործսն, եւ դարձեալ՝ ես եմ, որ վկայեմ վասն իմ եւ է Հայր, որ վկայէ. եւ յարէնսն իսկ ձեր գրեալ է, եթէ երկուց մարդոց վկայութիւնն ճշմարիտ է եւ միոյ վասն իւր վկայելն անվանք է, բայտ ասիւոյն հրէիցն Տեառն՝ դու վասն անձին քո վկայես: Եւ թէպէտ տիրապէս ճշմարիտ, սակայն ասացին՝ եւ չէ ճշմարիտ, յաղագս այնորիկ զՀայր եւ զՅովհաննէս կոչէ վկայ: Եւ դարձեալ դառաքեալսն կոչէ վկայ՝ եղիշէք, ասէ, ինձ վկայք յԵրուսաղէմ, եւ ի Սամարիա, եւ մինչեւ ի ծագս երկրի: Ըստ այսմ եւ Պետրոս վկայէ, լուեալ զձայնն եկեալ ի մեծ վայելչութիւնէ փառաց անտի, թէ զա է որդի իմ սիրելի, սակայն ընդ իւր առնու գրանն մարգարէական: Ինքն իսկ ճշմարիտ վկայէ Յովհաննէս, սակայն եւ ասէ՝ երեք են, որ վկայեն՝ արիւնն, եւ շուր, եւ հոգին: Յայսմանէ առեալ կանոնքն հրամայէ վկայիք ձեռնադրել եպիսկոպոսաց, եւ առաքելոցն ընծայական թղթովք շրջէին աշակերտք նոցա: Ըստ այսմ եւ առաքեալն Քաղէոս ի կողմանս զնաց Հայոց նամակաւ թագաւորին Արգարու:

Բայց սակայն երկու լինել արիւնիակ վկայութեանն՝ կամ զի տեսանէ կամ զի լսէ, զոր եւ յոյժ ճշգրտելի է վկայից, զի մի այլ ընդ այլոյ տեսեալն իցէ եւ կամ լուեալն. այլ ճշմարիտ տեսանելն, քան զլսելն է, զոր եւ դատաւորաց ստուգելի է ի ժամ դատին զվկայսն, զի ըստ զրեցելոյն՝ մի ի կարծս դատիցի:

Բայց պարտ է վկայիցն տեսանել և լսել և սպա վկայել, զի լաւ է տեսանելն, քան զլսելն, և վկայել ճշմարիտ առաջի մարդկան, և յԱստուծոյ առջեմ զպարգևսն:

Գ Խմբագրութիւնում վերացված են ԱԲ Խմբագրութիւնի իրավական մի շարք անորոշ սահմանումները:

Հոդված 19 (= Բ, II, 12)

Ա Բ

Եթէ կողմիցին արք եւ մին պատահի անկատար լինել եւ լանդզնեալ փետտիցէ զմորտա կատարելոյն, դատաստան լիցի. կրկին մասամբ զհերան հատանել եւ զանիւ բստ արժանւոյն կակծեցոցանել, մասաւանդ զի զպատուար անարգեաց:

Գ

Եթէ կողմին արք երկու և մինն մալազ լինի և մինն կատարեալ, և ձգէ մալազն և փետէ զմորտա կատարելոյն, դատաստան լիցի, որ կտրեն զմալազին մազն երկու տարպայ, քանզի զկատարելոյն մորտաքն քարչեաց և հհան, և եւթն փայտ ի վերայ թիկանցն տան:

Գ խմբագրութիւնը տարբերվում է ԱԲ-ից նաև մի շատ կարևոր ու էական հատկանիշով. բուն հայկական ազգային իրավունքը, սովորութեական իրավունքը, մյուս խմբագրութիւնների համեմատութեամբ ավելի լայն է ներկայացված Գ խմբագրութիւնում, որի հողվածների որոշ մասը զերծ է Մխիթարի հայացքների երանգավորող խառնուրդից: Այս փաստարկումն այստեղ մեզ շատ հետու կտաններ, ուստի բնթերցողին հղենք մեր ուսումնասիրութեանը, որտեղ ցույց են տրված այդ տարբերութիւնները:

Նշենք, ի վերջո, մի հատկանիշ ևս, որով Գ խմբագրութիւնը տարբերվում է ԱԲ-ից: Ականավոր հայագետ ու հայկաբան Հ. Կարստը վկայում է, որ Գ խմբագրութիւնում Դատաստանագրքի լեզուն փոխել են ու դարձրել ռամկորեն⁷⁹: Ճիշտ է, Դատաստանագիրքը իր ամբողջ ծավալով չէ, որ ենթարկվել է այդ փոփոխութեան և ոչ էլ այդ խմբագրութեան բոլոր ձեռագիրների մասին է խոսքը, բայց և այնպես այդպիսի աշխատանք արվել է: Վերջ բերված լԳ հողվածը օրինակ է նաև այս առումով, բայց բերենք մի նմուշ ևս.

Նախագրութիւն, Ա

Ա Բ

...Եւ զի ինքեանք զայթակղեալք զբազումս զայթակղեցուցանեն սոքաք ի պարզամտացն, որոց եւ զայս նախ ասասցուք....

Գ

... Եւ այս անյարմար մարդոց բանք են, որ ոչ գիրք են կարդացեալ և ոչ ուսեալ: Ապա պարտ է մեզ ասել ըզորդ և գրել.... զայնցեղ մարդն սպաննել արժան է, հայնց պինտ է ու ալլքն...

Ինչպես տեսնում ենք, առկա է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի երեք խմբագրութիւն: Արդ, այս խմբագրութիւններից ո՞րն է սկզբնականը, հեղինակայինը, այն խմբագրութիւնը, որը Մխիթար Գոշը գրել-ավարտել է 1184 թ., ե՞րբ են առաջացել մյուս խմբագրութիւնները, ո՞վ է դրանց հեղինակը, և, մանավանդ, ինչ պատճառներով են կյանքի կոչվել մյուս խմբագրութիւնները: Անցնենք այս կարևոր հարցերի քննութեանը:

Ուսումնասիրութիւնները ցույց տվեցին, որ այն եզանակը, որով Մխիթար Գոշն օգտվել է իր գրավոր աղբյուրներից, առաջնակարգ, վճռական նշանակութիւն ունի Դատաստանագրքի խմբագրութիւնների հաջորդականութիւնը որոշելու համար:

Դատաստանագրքի տպագիր բնագիրը՝ Բ խմբագրութիւնը նկատի ունենալով, հետազոտողներն արդեն նշել են⁸⁰, որ հողվածների հաջորդականութիւնը Դատաստանագրքում համապատասխանում է օգտագործած աղբյուրներում դրանց ունեցած հաջորդականութեանը: Սակայն Դատաստանագրքի Բ խմբագրութիւնում կան այս սկզբունքից զգալի շեղումներ, որոնց վրա հարկ չեն համարել ուշադրութիւն դարձնել նշված ուսումնասիրողները: Սակայն հենց այս շեղումները վճռական ապացույց են դառնում հօգուտ մասերի շրջանված խմբագրութեան սկզբնականութեան: Ակնառու դարձնելու համար ցուցադրենք մեր ասածը համեմատական մի տախտակով, սյունակների հետեւյալ նշանակութեամբ:

⁷⁹ Grundriß, I, էջ 60—61:

⁸⁰ J. Karst, Grundriß, I, էջ 58-62. С. Тигранян, „Судебная книга“ Мхитара и „Книга канонов“, „Известия Кавказского историко-археологического института“, т. III, Тифлис, 1925, էջ 61—72:

1. Դատաստանագրքի հոդվածները ըստ Բ խմբագրություն (Վ. Բաստամյանցի հրատարակություն, առաջին մաս),
2. Կանոնագրքի կանոնախմբերի հաջորդականությունը Դատաստանագրքում,
3. Կանոնագիրք հայոց⁸¹ (հ. Ա, Երևան, 1964),
4. Կանոնախմբերի հաջորդականությունը Կանոնագրքում,
5. Կանոնագրքի կանոնախմբերի կանոնները,
6. Դատաստանագրքի հոդվածները ըստ Ա (Գ) խմբագրություն:

Բ խմբագրություն, I մաս		Կանոնագիրք հայոց			Ա (Գ) խմբագրություն
1	2	3	4	5	6
22	1	Ա. Առաքելական	1	ԻԴ	36
23	2	Կղեմի	2	ԼԸ	39
24		"		ԼԹ	40
25		"		ՄԴ	41
26		"		ԿԱ	42
27		"		ԿԴ	43
28		"		ԿԵ	44
29		"		ԿԸ	45
30		"		ԿԹ	46
31		"		Հ	47
32		"		ՀԵ	48
33	3	Հարանց հետևողաց	3	Ա	51
34		"		ԺԵ	53
—		"			—
44		"		ԺԸ	133
45		"		ԻԵ	134
46	4	Նիկիայի	4	Դ	135
47		"		Ե	136
48		"		Զ, Է	137
49		"		ԺԵ	138
50		"		ԺԸ	139
51	5	Անկյուրիայի	5	ԺԲ	140
52		"		ԺԵ	141
53		"		ԺԸ	142
54		"		Ի	143
55	6	Ն. Կեսարիայի	7	Զ	144
56		"		ժԱ	145
57		"		ժԲ	146
58		"		ժԳ	147
59		"		ժԴ-ժԵ	148
60		"		ժԸ	149
61		"		ժԵ	150
62		"		ժԸ	151
63		"		ժԹ	152
64	7	Գանգրայի	8	Ե	153
65		"		ԻԱ	156
66	8	Անտիոքի	9	Թ	157
67		"		ժԲ	158
68		"		ժԳ	159
69		"		ժԴ	160
70	9	Նիկիական II	34	Զ	161
71		"		Ղ	162
72	10	Հաղեիկիայի	10	ժ	163
73	2	Կղեմի	2	ԶԳ	164
74	11	Աթանասի	15	ժԱ	165
75		"		ժԲ	166
76		"		ԻԱ	167
77		"		ԻԳ	168
78		"		ԻԸ	169

⁸¹ Կանոնագրքի Էրկու հատորների ցանկը՝ համակարգը տե՛ս Ա հատորի էջ 3—4:

1	2	3	4	5	6
79		Աթանասի		ԼԲ	170
80		"		ԼԴ	171
81		"		ՄԲ	172
82		"		ՀԲ	173
83	12	Բարսեղի	16	ԽԴ	176
84		"		ՁԴ	177
86		Բարսեղի		ՄԵ	187
87		"		ՄԸ	188
88		"		ՄԹ	189
90		Բարսեղի		ՄԺ	191
91		"		ՄժԸ	192
92	13	Թադևոսի	26	ԼԱ	193
93	14	Շահապետյանի	18	Դ	195
94		"		Ե	196
95		"		Ձ	197
96		"		Է	198
97	15	Դվինի II	20	Ժ	199
98		"		ժԳ	200
99		"		ժԴ	201
101	16	Պարտավի	25	ժԸ	203
102		"		ժԹ	204
103		"		ԻԱ-ԻԲ	205
104	17	Դվինի V	38	Է	206
105		"		Ը	207
106		"		Թ	208
107		"		Ժ	209

Բ. խմբադր. II մաս		Կանոնադիրք հայոց		Ա(Գ) խմբադրու- թյուն	
15		Ա. Առաքելական		ԻԵ	37
16		"		ԻԶ	38
17		Կղեմի		ՀԶ	49
18		"		ՀԸ	50
19		Հարանց Կեռնողաց		Դ	52
89		"		ժԵ	132
90		Գանգրայի		ժԵ	154
91		"		ժԶ	155
92		Բարսեղի		Ը	174
93		"		ԻԵ	175
94		"		ՁԸ	178
95		"		ՃԵ	179
100		Բարսեղի		Մ	185
101		"		ՄԱ	186
102		Թադևոսի		ԼԳ	194
103		Դվինի		ժԱ	210
104		"		ժԲ	211

Ինչպես երևում է համեմատական տախտակից, Դատաստանագրքում կանոնախմբերի հաջորդականությունը գրեթե նույնն է, ինչ և Կանոնագրքում, բացառելով այն կանոնախմբերը, որոնցից Մխիթարը չի օգտվել: Սակայն Կանոնագրքի համակարգը ըստ Դատաստանագրքի չի նույնանում Կանոնագրքի համակարգին ըստ հրատարակված բնագրի: Այս շեղումները չեն անդրադառնում ընդհանուր սկզբունքի վրա, այլ կարող են վկայել միայն, որ

Մխիթարի տրամադրությունն տակ եղած Կանոնագրքի ձեռագրում կանոնախմբերը ունեցել են, հավանաբար, փոքր-ինչ այլ դասավորություն: Եվ սա կարող է հաստատվել այն փաստով, որ Կանոնագրքի համակարգը տարբեր է տարբեր ձեռագրերում ու ձեռագրախմբերում, ինչպես արդեն հաստատել են ուսումնասիրողները⁸²: Կանոնագրքի համակարգից նկատվող շեղումները առավել ևս կարելի է անտեսել, եթե հաշվի առնենք, որ օգտագործված կանոնախմբերից յուրաքանչյուրի կանոնների հաջորդական կարգը պահպանված է Դատաստանագրքում. ներկա դեպքի համար կարևորը դա է:

Համեմատական տախտակից, ինչպես նաև Դատաստանագրքի Բ խմբագրությունից, հետևում է, սակայն, մի շատ էական խախտում, որն անհարիր է թվում Մխիթարի սկզբունքին, այսինքն՝ այն եղանակին, որով նա օգտվել է իր աղբյուրներից: Քանն այն է, որ Դատաստանագրքի Բ խմբագրությունում որևէ կանոնախմբի ոչ բոլոր կանոններն են կենտրոնացված մի տեղ թվահամարների հաջորդականությամբ, այն շրջանակներում, որով օգտագործվել են: Կանոնախմբերից յուրաքանչյուրի կանոնների հերթականությունը թվահամարների աճող կարգով թեև պահպանված է, բայց ընդհատված՝ կանոնների անմիջականորեն կամ մոտագույնս իրար հաջորդող թվահամարների բացակայությամբ: Բացակայող այդ թվահամարները Բ խմբագրության մեջ տեղաշարժված են և գտնվում են Դատաստանագրքի երկրորդ մասում: Այսպես, Գանգրայի կանոնախմբից Դատաստանագրքում կա չորս կանոն՝ է, ԺԵ, ԺԶ և ԻԱ: Այս կանոններից երկուսը՝ է և ԻԱ գտնվում են Դատաստանագրքի առաջին մասում 64 և 65 հոդվածների ձևով, իսկ մյուս երկուսը՝ ԺԵ, ԺԶ՝ երկրորդ մասում, որպես 90 և 91 հոդվածներ: Ինչպես տեսնում ենք, Դատաստանագրքի առաջին մասում Գանգրայի կանոնների հարաձուռն կարգը, այն սահմաններում, որ օգտվել է Մխիթարը, պահպանված է՝ է-ին հաջորդում է ԻԱ, բայց ընդհատված է կանոնների անմիջականորեն իրար հաջորդող թվահամարներով՝ ԺԵ, ԺԶ, որոնք գտնվում են երկրորդ մասում: Ա Առաքելական կոչված կանոնախմբից Դատաստանագրքում կա երեք կանոն՝ ԻԴ, ԻԵ, ԻԶ: Սրանցից ԻԴ գտնվում է առաջին մասում, որպես 22-րդ հոդված, իսկ ԻԵ՝, ԻԶ՝ երկրորդ մասում 15 և 16 հոդվածների ձևով: Նույնն է նկատվում նաև մյուս կանոնախմբերի և Հնգամատյանի կապակցությամբ: Թվում է, թե սկզբունքը, այսինքն՝ այն եղանակը, որով Մխիթարն օգտվել է իր աղբյուրներից, խախտված է և այնքան հաճախ, որ անկարելի է սկզբունք անվանել: Իրոք, եթե այդպես չէ, ապա միևնույն կանոնախմբի կանոնները, որոնք առկա են Դատաստանագրքում, պետք է կենտրոնացված լինեին մի տեղ իրենց թվահամարների հերթականությամբ: Այս ենթադրությունը հաստատում է Ա (Գ) խմբագրությունը: Նշված սկզբունքի համաձայն Գանգրայի կանոնախմբի ԺԵ, ԺԶ կանոններն արտահայտող Դատաստանագրքի երկրորդ մասի 90 և 91 հոդվածները պետք է լինեին առաջին մասի 64 և 65 հոդվածների միջև: Դիտենք համեմատական տախտակը. Բ խմբագրության առաջին մասի 64-րդ հոդվածին համապա-

⁸² С. Тигранян, Древне-армянская книга канонов, I. Описательная часть, Записки Российской Академии наук, VIII серия, по историко-филологическому отделению, т. XIII, Петроград, № 3, 1918. Կանոնագիրք հայոց, Ա, աշխատասիրությունը՝ Վազգեն Հակոբյանի, Երևան, 1964, Նախաբան. В. Акопян, „Армянская книга канонов“, и ее редакция; Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук, Ереван, 1967.

տասխանում է Ա (Գ) խմբագրության 153-րդ հոդվածը և, համապատասխանաբար 65-րդին՝ 156-րդը: Այս մի կողմից, մյուս կողմից՝ Բ խմբագրության երկրորդ մասի 90 և 91 հոդվածներին համապատասխանում են Ա (Գ) խմբագրության 154 և 155 հոդվածները: Բայց, 64 և 65 կամ 153 ու 156 և 90 ու 91 կամ 154 ու 155 հոդվածները արտահայտում են Գանդրայի կանոնախմբի է, ԻԱ և ԺԾ, ԺԶ կանոնները: Սակայն այս կանոնները իրենց թվահամարների բնական հաջորդականությամբ, այն շարքով, որչափ առկա են Դատաստանագրում, ընթանում են Ա (Գ) խմբագրությունում և ոչ Բ-ում: Նույն ձևով էլ Ա Առաքելական կոչված կանոնախմբի ԻԳ, ԻԾ, ԻԶ կանոնները Ա (Գ) խմբագրությունում կենտրոնացված են մի տեղ և հաջորդում են իրար որպես 36, 37, 38-րդ հոդվածներ: Ասածը սոսկ ակնառու դարձնելու համար ցուցադրենք տախտակի ձևով:

Կանոնախումբ	Կանոն	Դատաստանագրքի Ա(Գ) խմբագրության հոդվածներ	Դատաստանագրքի Բ խմբագրության հոդվածներ
Ա. Առաքելական	ԻԳ	36	1,22
	ԻԵ	37	11,15
	ԻԶ	38	11,16
Գանդրայի	է	153	1,64
	ԺԾ	154	11,90
	ԺԶ	155	11,91
	ԻԱ	156	1,65

Ա (Գ) խմբագրությունում ճիշտ նույն ձևով մյուս կանոնախմբերի կանոններն էլ կենտրոնացված են մի տեղ (վերը ցույց տրված մի բացառությամբ) և հաջորդում են իրար թվահամարների աճող հերթականությամբ, այն սահմաններում, որով առկա են Դատաստանագրում: Ստացվում է այսպես. եթե երկու մասի բաժանված Դատաստանագրքի երկուրդ մասից կանոններ պարունակող հոդվածները փոխադրենք առաջին մաս և տեղադրենք համապատասխան կանոնախմբերի ու դրանց կանոնների հերթականությամբ, ստացվում է Դատաստանագրքի այն համակարգը, որը կա մասերի չբաժանված խմբագրությունում: Նույն օրինաչափությունը դիտվում է նաև Հնգամատյանի կապակցությամբ:

Նշանակում է, Դատաստանագիրքը սկզբում եղել է այն ձևով, ինչ ձևով այն ներկայացված է Ա (Գ) խմբագրությունում: Կանոններ և Մովսիսական օրենքներ արտահայտող հոդվածների ընդհատումները, որ առկա են Բ խմբագրությունում, առաջացել են հետո, երբ Դատաստանագրքի հոդվածների ընդհանուր հաջորդական շարքից որոշ հոդվածներ, հաճախ խմբերով, առանձնացվել են որպես երկրորդ մաս: Նշանակում է, Դատաստանագրքի սկզբնական հեղինակային խմբագրությունը մասերի չբաժանված խմբագրությունն է: Սա հաստատվում է մի շատ կարևոր փաստով ևս. Դատաստանագրքի Բ խմբագրությունից, ճշտության մեծ մոտավորությամբ, կարելի է վերականգնել Ա (Գ) խմբագրության համակարգը, մինչդեռ հակառակն, այնպես, որ ստանայինք Բ խմբագրության ներկա համակարգը, անկարելի է:

Այնուհետև. Բ խմբագրության երկրորդ մասի առաջին հոդվածը սկսվում է այսպես. «Յառաջագոյն գրեցաք զեկեղեցւոյ ղառաստան... իսկ երկրորդ նմին կարգեսցուք զգառաստան թագաւորի եւ իշխանաց...»: Պարզ է ասված՝

«եկեղեցու դատաստանից» հետո (երկրորդ նմին) գրվել է «թագավորի դատաստանը», այնինչ Բ խմբագրությունում «թագավորաց դատաստանը» դրված է «եկեղեցու դատաստանից» 124 (123) հոդված հետո: Այս հոդվածները կարգը ճիշտ և ճիշտ Մխիթարի ասածի նման է Ա (Գ) խմբագրությունում, որտեղ առաջին հոդվածը «եկեղեցու դատաստանն» է, իսկ երկրորդը՝ «թագավորի»: Նշանակում է՝ Դատաստանագիրքը սկզբում ունեցել է այն համակարգը, որը կա Ա (Գ) խմբագրությունում: Ուստի, Դատաստանագրքի սկզբնական հեղինակային խմբագրությունը մասերի շրջանվածն է, Բ խմբագրությունը՝ մասերի բաժանվածը ստեղծվել է հետո:

Վերը տեսանք, սակայն, որ Դատաստանագրքի երեք խմբագրություններից երկուսում՝ Ա և Գ, բնագիրը բաժանված չէ մասերի: Արդ, այս երկուսից՝ Ա և Գ, ո՞րն է սկզբնականը: Հարցը պարզելուն օգնում է արդեն Հ. Ռսկյանի և, մանավանդ, Վ. Հացունու կողմից հաստատված՝ Դատաստանագրքի հնագույն ձևագրերի ծագման ժամանակադրական հաջորդականությունը, որը նաև բնդհանրապես ապացույց է Ա խմբագրության սկզբնականության: Այստեղ դարձյալ պետք է հիշենք Մխիթարի նամակը Հայոց կաթողիկոսին: Ինչպես տեսանք, Մխիթար Գոշր նամակի հետ միասին կաթողիկոսին է ուղարկել նաև Դատաստանագրքի մի օրինակ: Ուշադրություն դարձնենք նամակի հետևյալ տողերի վրա. «Եւ արդ, եթէ ինչ գտցի հաճելի ձեզ, Տեսնո շնորհ... Եւ եթէ բնաւին անազուտ յեկեղեցի իցէ և պատճառ դայթակղութեանն, հրոյ տացես նառակ և հրամայիցես և որ առ մեզ է արիւնակ գնոյն առնել և անխափան ձեռդ կացցէ հրաման»: Եթէ կաթողիկոսը այրեր իր օրինակը և եթէ նույն կերպ վարվեր նաև Մխիթարը, ապա Դատաստանագիրքը ոչնչանալու էր, չբանալու, իբր բնավ չէր եղել: Նշանակում է, ինչպես իրավացիորեն եզրակացրել է Վ. Հացունին, նամակը գրելու ժամանակ Դատաստանագրքից բնդամենք երկու օրինակ կար, Դատաստանագրքի ամբողջ «տպաքանակը» հավասար էր երկուսի՝ Մխիթարի օրինակը և դրանից արտագրված օրինակը կաթողիկոսի համար: Ահա, բուն Մխիթարյան, իրեն՝ Մխիթարի գրչի տակից դուրս եկած անմիջական օրինակից կաթողիկոսի համար արտագրված այդ օրինակը (կամ սրսնից կատարված մի բնդօրինակություն) հասել է մեզ, դա Զմամոսի ձեռագիրն է: Իսկ Զմամոսի ձեռագիրը ներկայացնում է Ա խմբագրությունը: Հետևությունը բխում է ինքն իրեն. սկզբնական, հեղինակային խմբագրությունը Ա-ն է, Բ-ն և Գ-ն կազմվել են հետո: 1184 թ. Մխիթարի կողմից գրված-ավարտված Դատաստանագիրքը Ա խմբագրությունն է: Գ խմբագրության կրտսերությունը հաստատող այլ փաստեր ևս կարող ենք բերել, մասնավորապես այդ են ապացուցում ըստ էության այն տարբերությունները, որ կան Ա-ի և Գ-ի միջև: Այս հարցերի մասին մասամբ գրվել է վերը, իսկ ավելի հանգամանալից խոսք կապի Դատաստանագրքում ներկայացված իրավունքի ձյուղերից յուրաքանչյուրին նվիրված ուսումնասիրության մեջ, ուստի այստեղ թողնենք այդ:

Ե՞րբ, ո՞ւմ կողմից և ինչո՞ւ է կազմվել Դատաստանագրքի Բ խմբագրությունը, մասնավորապես՝ ինչո՞ւ է Դատաստանագիրքը բաժանվել երկու մասի: Բ խմբագրության հեղինակի հարցը պարզելու համար դրական որևէ փաստ չունենք: Անուղղակի որոշ տվյալներից միայն կարող ենք ենթադրել, միանալով Վ. Հացունուն, որ Բ խմբագրության հեղինակը նույնպես Մխիթարն է: Սակայն, սա միայն ենթադրություն է և ավելին չէ, քան հակառակ ենթադրությունը:

Եթե շենք կարող, գոնե առայժմ, պատասխանել առաջին հարցերին, ապա վերջին հարցին, թեկուզ և փորձի ձևով, բացատրություն տալու հնարավորություն կա. և այստեղ դարձյալ պետք է նշվի Վ. Հացունու վերը հիշված հոդվածը:

Վերը համադրվեցին նախադրության Ե գլխի միևնույն հատվածները ըստ Ա և Բ խմբագրությունների: Տեսանք, որ ըստ Ա խմբագրության աշխարհիկ իշխանության մարմիններին չի տրված օրինական ու մշտական դատիրավասություն: Ծիշտ է, հենց Ա խմբագրության մի շարք հոդվածներում, ինչպես կտեսնենք մեր ուսումնասիրության այն բաժնում, որը նվիրված է Դատաստանագրքով ներկայացված դատարանակազմությանն ու դատավարությանը, նշված են համարյա բոլոր այն գործերը, որոնց ընդգատությունը տրված է աշխարհական իշխանությանը, բայց դրանով սոսկ արձանագրված է իրերի փաստական վիճակը, այնինչ ընդհանուր ու սկզբունքային ձևակերպում ստացած հոդվածը իր մեջ արդեն պարունակում է մի ձգտում, որը վաղուց հատուկ էր հայ եկեղեցուն: Նշանակություն չունի, թե Մխիթարը ինչով է բացատրում հոդվածի նմանօրինակ ձևակերպումը: Միտումով, թե ոչ, համենայն դեպս գոնե տեսականորեն, Մխիթարը սահմանում է եկեղեցու դատական մենաշնորհ: Եթե նախորդ շրջանում, պետականության անկման պատճառով, եկեղեցին ազգովին կենտրոնացած միակ իշխանությունն էր, հետևապես հայտնի չափով դատական իրավունքի միակ իրացնողը երկրի այն շրջաններում, ուր չկար ազգային աշխարհիկ իշխանություն, ապա հոդվածի խմբագրման ժամանակ իրադրությունը տրամագծորեն փոխվել էր: Հայկական պետականությունն ընդհանրապես և աշխարհիկ իշխող դասը՝ մասնավորապես, մի նոր զարգացում ու վերելք էին ապրում: Հայ իշխանները բնաշխարհում ու նրանից դուրս զենքի փայլուն ու տևական հաղթանակներ էին տանում, հայկական նոր պետականության հիմքերն էին դնում: Դա չէր կարող չանդրազառնալ նրանց դիրքերի վրա երկրի ներսում: Իշխող դասակարգի երկու դասերի ուժերի հարաբերակցությունը փոխվել էր և փոխվել էր հօգուտ աշխարհիկ դասի: Հայ իշխաններն իրենց զենքի հաղթանակներին, իրենց դիրքերի ամրապնդմանը զուգորթաց, բնականաբար, երկրի ներսում վերականգնելու էին իրենց իշխանությունը ամբողջ ծավալով, որի մեջ անպայման մտնում էր նաև դատական իրավասությունը: Ոչ մի վարդապետ չէր կարող զրկել հզոր Զաքարիային դատական իրավասությունից, մանավանդ ավատատիրական կարգերի այն շրջանում, երբ ապրում էր Մխիթար Գոշր, որովհետև հասարակարգի զարգացման ներքին օրինաչափությամբ ավատատերերի իրավունքները խորանում էին ու զարգանում և ավելանում նոր իրավունքներ: Բացի դրանից, Դատաստանագրքի անդրանիկ օրինակներից մեկը Մխիթարը նվիրել է Վախթանգ իշխանին՝ իր բարերարին ու հովանավորին: Մի օրինակ էլ, հավանաբար, նվիրած կլինեք Քուրդ իշխանին, որի տիրույթներում և որի հովանավորության տակ Գետիկ վանքում ապրում էր Մխիթարը: Թվում է, չէր կարող անտեսվել նաև հեղինակի մեծազոր հոգևոր որդին և այլն. Դատաստանագիրքը նվիրվել է «անսխալ ուղղությամբ դրա պատվիրաններով վարվելու» համար: Ստացվում է մի հակասություն. մի կողմից Մխիթարը Դատաստանագիրք է նվիրում, ասենք, Վախթանգ իշխանին, դրա պատվիրաններով ղեկավարվելու համար, մյուս կողմից՝ նույն Մխիթարը, նույն Դատաստանագրքում սահմանում է, որ Վախթանգը և նմանները դատելու իրավասություն չունեն: Բնական է, որ այս

հսկաստութիւնը պետք է վերացվել: Եվ ահա, հողավածը ի նորո խմբագրվելիս վերականգնվել է աշխարհիկ իշխողների դատական իրավասութիւնը. «Եւ արդ՝ մեզ այսպէս լիցի. զի ի տեղւոջ յորում լիցի քրիստոննայ թագաւոր կամ իշխան—նորա զաշխարհի դատաստանս հոգայցեն ատենիւ եւ իրաւամբբ. իսկ զեկեղեցւոյ դատաստան եպիսկոպոսն հոգասցէ վարդապետական վարժմամբ եւ երկու կամ երեք կատարեալ արամբբ ընդ նմա ի դատաստանի»: Սրանով հարցը շարունակեց: Աշխարհիկ իշխանութիւնների դատական իրավասութիւնը de jure ամրապնդելուց հետո անհրաժեշտ էր նաև Դատաստանագրքի միջոցով ու Դատաստանագրքում որոշել շրջանակը այն գործերի, որոնք պետք է ենթարկվեին նրանց իրավասութեանը: Այս հարցի լուծման ամենահարմար միջոցը համարում են այն, որ Դատաստանագրքի հողվածների ընդհանուր բանակից առանձնացնում են մի ինքնուրույն բաժնի մեջ (թեև ոչ խիստ հետևողականութեամբ) այն հողվածները, որոնցով նախատեսված դիպվածների ենթակա են համարել աշխարհիկ դատարանների իրավասութեանը:

Թվում է, այսպես բաժանվեց Դատաստանագրքը երկու մասի: Դատաստանագիրքը երկու մասի բաժանվելու փաստը տրամաբանական շարունակութիւնն ու ամրապնդումն է հոգևոր դատիրավասութիւնից զատ աշխարհիկ դատիրավասութեան ընդունման սկզբունքի:

Այս եզրակացութիւնը հաստատվում է նաև ձեռագրական փաստով, որն արդեն ոչ թե տրամաբանական, այլ առարկայական ապացույց է. Դատաստանագիրքը բաժանված է երկու մասի միայն և միայն այն ձեռագրերում, որոնց մեջ նախադրութեան Ե զլխի հայտնի հատվածը ընդունում է հոգևոր իշխանութիւնների դատիրավասութիւնից զատ նաև աշխարհիկ մարմինների դատական իրավասութիւնը:

Այժմ անցնենք Գ խմբագրութեանը և փորձենք պարզել, թե ո՞վ է կազմել, ե՞րբ և ինչո՞ւ:

Առաջին հարցին պատասխանելու համար որևէ փաստ չունենք, ուստի հարցը առայժմ բաց է մնում:

Երկրորդ հարցին պատասխանելու համար մատենագրական վկայութիւններ նույնպես չունենք: Որոշումները ցույց տվեցին, որ խնդիրը լուծելու միակ հնարավոր միջոցը հողվածների համեմատական-իրավագիտական վերլուծումների ու բանասիրական պրպտումների ճանապարհն է, որը տվյալ դեպքում տարավ դեպի Մխիթար Գոշի և Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագրքի համեմատութիւնը:

Վաղուց արդեն հաստատված է, և այս պատիվը պատկանում է ամենից առաջ Հ. Կարստին, որ Սմբատ Սպարապետը իր Դատաստանագիրքը կազմելիս լայնորեն օգտվել է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքից, ավելի ճիշտ՝ Սմբատը որոշ փոփոխութիւններով կիլիկյան հայերենի է վերածել Մխիթարի Դատաստանագիրքը: Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի երեք խմբագրութիւնների առկայութեան պայմաններում բնականորեն հարց էր ծագում, թե որ խմբագրութիւնից է օգտվել Սմբատը: Այս հարցը պարզելու մի միջոց էր մնում՝ բնագրային համեմատութիւնը: Եվ իրոք, Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի խմբագրութիւնների և Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագրքի բնագրերի մանրաբնին համեմատութիւնը ուշագրավ շատ փաստեր երևան հանեց: Սակայն պրպտումները ցույց տվեցին, որ կարևոր նշանակութիւն ունի և արդյունավետ հետևութիւնների հիմք կարող է դառնալ նաև Մխիթարի Դատաստանագրքի համեմատութիւնը:

տանագրքի խմբագրութիւնների և Սմբատի Դատաստանագրքի համակարգերի բաղադրատուճը: Գործը ղեկավարանում է նրանով, որ Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագրքում Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի համակարգը մեծապես խախտվել է, հոդվածները վերադասավորվել են: Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագրքի Առաջաբանութիւն մեջ այս մասին ասված է. «Յառաջ պատե՛հ համարեցար զվիճակեալ դատաւորացն գրել. բուն յառաջ զթագաւորացն, վասն զի յԱստուծոյ կարգեցաւ թագաւորութիւն եւ յԱստուծոյ տեղին է համարած ի յերկրի: Եւ զնոցին դատաստանն եւ զիրաւունքն գրեցար. եւ ապա զկարգաւորացն եւ զաշխարհականացն եւ զայլուկնոջն»⁸³: Սմբատը (կամ ով որ է, միևնույն է) ստեղծել է իր սեփական և բավական հաջող համակարգը, որն րեդհանրապես իրավագիտական մտքի նվաճում է իր ժամանակի համար: Բնական է, որ այս նոր համակարգը կարող էր ստեղծվել Մխիթարի Դատաստանագրքի համակարգի խախտումով միայն: Այս պարագային, Սմբատի Դատաստանագրքում, լավագոյն դեպքում միայն հետքեր կարող էին մնալ Մխիթարի Դատաստանագրքի համակարգից, միայն հետքեր: Այդ հետքերը, բարեբախտաբար, կան, բավական ցայտուն են և անշեղորեն տանում են դեպի Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի ԱԳ խմբագրութիւնների համակարգը: Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագրքում Մխիթարի Դատաստանագրքի համակարգից եղած շեղումներն ու խախտումները չէ, որ պետք է հաշվի առնվեն ներկա դեպքում, որքան էլ դրանք նշանակալից լինեն. դա, ինքնին, հասկանալի է, որովհետև Սմբատը գիտակցաբար ու որոշակի նպատակադրութիւնամբ խախտել է այն: Այս պարագային առավել ևս ուշադրով է, որ Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագրքում, զգալի թվով դեպքերում, պահպանվել է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի որոշ հատվածների համակարգը և դա համապատասխանում է ոչ թե Բ, այլ ԱԳ խմբագրութիւնների համակարգին: Ասածը ցուցադրենք համեմատական մի տախտակով, սյունակների հետևյալ նշանակութիւնամբ.

1. Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագրքի հոդվածների հաջորդականութիւնը⁸⁴:

2. Նույն հոդվածների համապատասխանութիւնները Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի ԱԳ և Բ խմբագրութիւններում:

Սմբատ	Մխիթար	
	ԱԳ	Բ
1	2	II 1
2	20	II 2
3	31	II 10
4	32	II 11
5	33	II 12
6	34	II 13
7	35	II 14
8	36	I 22
9	37	II 15

Սմբատ	Միթար	
	ԱԳ	Բ
10	38	II 16
	39	I 23
	40	I 24
11	41	I 25
	42	I 26
12	43	I 27
13	44	I 28
14	45	I 29
15	46	I 30

⁸³ Սմբատ Սպարապետ, Դատաստանագիրք, հրատ. Ա. Փալատյանի, Երևան, 1958, էջ 5. Armentisches Rechtsbuch, erster Band, Sempadscher Kodex aus dem 13. Jahrhundert oder mittellarmenisches Rechtsbuch von Josef Karst. Strassburg, 1905, էջ 14.

⁸⁴ Հ. Կարստի և Ա. Փալատյանի հրատարակութիւններում այս հատվածում հոդվածների հաջորդականութիւնը նույնն է.

Մճբատ	Մխիթար	
	ԱԳ	Բ
16	47	I 31
17	48	I 32
18	49	II 17
19	50	II 18
20	4	I 3
21	157	I 66
22	158	I 67
23	159	I 68
24	160	I 69
	161	I 70
25	162	I 71
26	163	I 72
27	164	I 73
28	170	I 79
	173	I 82
29	173	I 82
30	199	I 97

Մճբատ	Մխիթար	
	ԱԳ	Բ
31	200	I 98
32	201	I 99
	202	I 100
33	Սահակի կանոն.	Սահակի կանոն.
34	Սահակի կանոն.	Սահակի կանոն.
35		
36		
37	203	I 101
38	204	I 102
39	205	I 103
40	206	I 104
41	207	I 105
42	208	I 106
43	209	I 107
44	210	II 103
45	211	II 104

Ուշադրութիւն դարձնենք այս տախտակի հետեյալ հատվածների վրա. հոդվ. 7—9, 10, 16—19, 41—45: Մճբատի Դատաստանագրքի 7-րդ հոդվածը = Բ, II, 14, 8-րդը՝ Բ, I, 22, 9-րդը՝ Բ, II, 15, բայց Մխիթարի Դատաստանագրքի Բ խմբագրութիւնն տարբեր մասերի այդ հոդվածները հավասար են ԱԳ խմբագրութիւնների 35, 36, 37-րդ հոդվածներին:

Այսպէս.

Մճբատի Դատաստանագիրք	Մխիթարի Դատաստանագիրք	
	ԱԳ խմբագր.	Բ խմբագր.
7	35	II 14
8	36	I 22
9	37	II 15

Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի Բ խմբագրութիւնն տարբեր մասերի հոդվածները այնպէս են միացված կամ այնպիսի հաջորդականութեամբ են տեղադրված Մճբատ Սպարապետի Դատաստանագրքում, որ ստացվել է ԱԳ խմբագրութիւնների հերթականութիւնը:

Կամ.

Մճբատի Դատաստանագիրք	Մխիթարի Դատաստանագիրք	
	ԱԳ խմբագր.	Բ խմբագր.
10	38	II 16
	39	I 23

Սիւն ելնենք փաստ համարվող այն ենթադրութիւնից, որ Մճբատ Սպարապետը օգտվել է միայն Բ խմբագրութիւնից, ապա զարմանքով պիտի ար-

ձանագրենք, որ Սմբատը իր ձեռքի տակ ունենալով միայն Բ խմբագրությունը հետևել է հողվածների ԱԳ խմբագրություններում եղած հաջորդականությանը: Դարձյալ.

Սմբատի Դատաստանագիրք	Մխիթարի Դատաստանագիրք	
	ԱԳ խմբագր.	Բ խմբագր.
16	47	I 31
17	48	I 32
18	49	II 17
19	50	II 18

Սմբատ Սպարապետը, դարձյալ, այնպիսի հաջորդականությամբ է տեղադրել Բ խմբագրության տարբեր մասերի հողվածները, որ ստացվել է ԱԳ խմբագրությունների հողվածների շարակարգը:

Մի օրինակ ևս.

Սմբատի Դատաստանագիրք	Մխիթարի Դատաստանագիրք	
	ԱԳ խմբագր.	Բ խմբագր.
41	207	I 105
42	208	I 106
43	209	I 107
44	210	II 103
45	211	II 104

Նորից ու նորից Սմբատ Սպարապետը իր Դատաստանագրքում այնպիսի հերթականությամբ է տեղադրել Մխիթարի Դատաստանագրքի Բ խմբագրության տարբեր մասերի հողվածները, որ ստացվել է ԱԳ խմբագրությունների շարակարգը: Եզրակացությունը, թվում է, բխում է ինքնին. Սմբատ Սպարապետը իր Դատաստանագիրքը կազմելիս օգտվել է ոչ թե (կամ ոչ միայն) Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի Բ խմբագրությունից, այլ (կամ այլև) մի այնպիսի ձեռագրից (կամ ձեռագրերից), որը պատկանում է ԱԳ խմբագրություններին:

Քանի որ Սմբատ Սպարապետը իր Դատաստանագիրքը կազմելիս հետևել է նյութի առարկայական դասդասման սկզբունքին, մի բան, որ նվաճում է իրավագիտության մեջ իր ժամանակի համար, ապա վերը բերված համընկնումները կարող են համարվել հենց այդ աշխատանքի հետևանք, որով նշված համապատասխանությունները դառնում են արդեն պատահականության արդյունք: Այս պատկերացումը, թերևս, ճիշտ կլիներ, եթե Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագրքում պահպանված լիներ Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի հողվածների առանձին խմբերի կարգը միայն և միայն այն դեպքերում, երբ Մխիթարի Դատաստանագրքում, անկախ խմբագրություններից, հողվածները հարմար դասավորություն ունեն և միմյանց հաջորդում են բովանդակությամբ

նման հողվածներ: Սակայն պետք է նշենք, որ Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագրքում հաճախ իրար հաջորդում են Մխիթարի Դատաստանագրքի իրար հետևող այնպիսի հողվածներ, որոնք բովանդակությունով նման չեն:

Օրինակ.

Սմբատի Դատաստանագիրք	Մխիթարի Դատաստանագիրք
հողված	հողված
4 = Յաղագս դատաստանաց գիւտից:	ԱԳ 32, Բ II 11
5 = Յաղագս դատաստանաց կոտուղաց և խլուղաց զմորուս:	ԱԳ 33, Բ II 12
6 = Յաղագս դատաստանաց հորոց սերմանց:	ԱԳ 34, Բ II 13
7 = Յաղագս դատաստանաց վնասելոց շինականաց ի տերանց առանել քան զսովորականն լեալ հրաման:	ԱԳ 35, Բ II 14
8 = Յաղագս դատաստանաց որ շիցեն քա- հանայք եւ իրս ինչ առնիցեն եւ կամ քահանայք անիրաւս ինչ:	ԱԳ 36, Բ I 22
9 = Յաղագս դատաստանաց զքահանայս անարգողաց:	ԱԳ 37, Բ II 15
10 = { Յաղագս դատաստանաց դատաւորաց: Յաղագս դատաստանաց ընչից եկե- զեցւոյն եպիսկոպոսին:	ԱԳ 38, Բ II 16 ԱԳ 39, Բ I 23
Օրինակ.	
15 = Յաղագս դատաստանաց վկայից եպիսկոպոսաց:	ԱԳ 46, Բ I 30
16 = Յաղագս դատաստանաց եպիսկոպո- սաց շձեռնադրել զոք յիւրոցն արտաբոյ կամաց եւ միաբանութեան պլոցն:	ԱԳ 47, Բ I 31
17 = Յաղագս դատաստանաց եպիսկոպո- սաց որ արկանէ զանձն յերկրաւոր հոգս:	ԱԳ 48, Բ I 32
18 = Յաղագս դատաստանաց զժառայս ի ժառանգութիւն անելոյ նշանակ:	ԱԳ 49, Բ II 17
19 = Յաղագս դատաստանաց անարգողաց զթագաւորս եւ զիշխանս:	ԱԳ 50, Բ II 13

Օրինակների թիվը կարելի է շարունակել, բայց այսքանն էլ բավական է թվում: Եթե Մխիթարի Դատաստանագրքի Բ խմբագրությունն տարբեր մասերի բովանդակությամբ նման հողվածները միշտ իրար հետևից շարված լինեին Սմբատի Դատաստանագրքում, ապա վերը նշված ենթադրությունը, թերևս, ճիշտ կլիներ: Բայց, ինչպես տեսնում ենք, Սմբատի Դատաստանագրքում իրար հաջորդում են Բ խմբագրության տարբեր մասերի այնպիսի հողվածներ, որոնք բովանդակությամբ իրար նման չեն, այսինքն՝ առարկայական խմբավորման ենթակա չեն: Սմբատ Սպարապետը, ճիշտ է, ձգտել է առարկայապես նման հողվածները կենտրոնացնել մի տեղ, բայց այդ սկզբունքից շեղումներ կան և քիչ չեն: Սմբատ Սպարապետը իր Դատաստանագրքի առանձին հատվածներում հետևել է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի համակարգին, բայց այս հատվածների առանձին մասերի հիման վրա, թվում է, անկարելի է որոշել, թե Մխիթարի Դատաստանագրքի որ խմբագրության համակարգին է հետևում

Սմբատը: Սակայն, երբ այդ հատվածները դիտում ենք ամբողջությամբ, վերը նշված շեղումներն են հենց (Բ խմբագրության տարբեր մասերի այլաբովանդակ հոդվածների այնպիսի հաջորդականությունը Սմբատի Դատաստանագրքում, որ համընկնում է այդ խմբագրությունների հաջորդականությանը), որ ցույց են տալիս, թե Սմբատի Դատաստանագրքը հետևում է ԱԳ խմբագրություններին: Ուստի, սրանով ևս հաստատվում է, որ Սմբատ Սպարապետը օգտվել է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի ԱԳ խմբագրությունից:

Շարունակելուց առաջ, հենց այստեղ նշենք, որ ներկա դեպքում մեզ չի հետաքրքրում Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագրքի և Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի Ա ու Բ խմբագրությունների առնչակցության հարցը, որովհետև դա չունի որևէ կապ այն խնդրի լուծման հետ, որ հետամտվում է այս դեպքում՝ Գ խմբագրության ծագման ժամանակը որոշելու հետ: Հետևապես երբ ասում ենք, թե Սմբատն օգտվել է Գ խմբագրությունից, նկատի ունենք միայն այս խմբագրությունը:

Անցնենք բնագրային համեմատություններին: Պետք է նշել, սակայն, որ մեզ հետաքրքրող տեսանկյունով գուգահեռներ գտնելը Սմբատի Դատաստանագրքում շատ դժվար է, որովհետև Սմբատի Դատաստանագրքում Մխիթարի Դատաստանագրքի համապատասխան հոդվածները բերված են խիստ համառոտ, կիլիկյան բարբառով և ազատ շարադրանքի ձևով, տրված է ամենաէական, իրավական-նորմատիվ արժեք ունեցող նյութը միայն, «խոսքի սիրտը», ինչպես վկայում է հիշատակագիրը. «Սւ զսիրտ բանիցն առեալ եղի համարոտաբար», կամ՝ «Սւ արդ գրեցի.... համարոտաբար զսիրտ բանիցն»: Մի այլ առիթով Սմբատը դարձյալ գրում է. «Բայց ինչ սսեմ ես՝ որ կու գրեմս, չկարցի այլ ցեղ գրել քան զոր յարինակն գտայ, յանդիմանութիւն առ առաջնորդացն եկեղեցոյ—բայց կարճեցի քանի կարցի....»⁸⁵: Այս պարագաներում, բնական է, որ երկու Դատաստանագրքերում բնագրային բառացի նույնություններ կարող են և չլինել, ուստի պետք է նկատի առնվեն նույնություններն ըստ բովանդակության, ըստ էության, ըստ իրավահարաբերությունների կարգավորման նույնության: Զուգահեռները երկու Դատաստանագրքերում գերազանցապես այս բնույթի են և նվազ խոսուն ապացույցներ չեն, քան բառացի գուգահեռները:

Համեմատենք.

Մխիթարի Դատաստանագրքը	Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագրքը	
Նորված Բ (=Բ, II, 1)	Նորված Ա	
ԱԲ խմբագր.	Գ խմբագր.	
Եւ եթէ շինիցէ քաղաք և կամ դղեակ, և աշխարհագիր եթէ առնիցէ, և եթէ դահեկան և դրամ հաստատիցէ և կամ հաստանիցէ.	Եւ եթէ շինիցէ քաղաք կամ բերդ, և թէ աշխարհագիր առնիցէ, և թէ դահեկան կամ դրամ հաստատիցէ, ինքնիշխան կամօք	Եւ թագաւորն մէն է, որ կարէ դեկան շինել, և քաղաք, և բերդ, և մեծ դեպտոս կանդարայ, և հոգետուն ի մեծ ճանփնի և ի

⁸⁵ J. Karst, Sempadscher Kodex, 1. Band, էջ 40. «Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագիրք», էջ 27: Ետ այսու քաղվածքներն այս Դատաստանագրքից բերվում են միայն ըստ Հ. Կարստի հրատարակության:

իշխանութիւն կալցի ըստ իրաւանց դատաստանի: Այլ իշխանաց ոչ է իրաւացի հատանել դահեկան եւ դրամ, եւ եթէ հատանիցէ, հրամանաւ թագաւորին լինիցի. նոյնպէս՝ շինել քաղաքս եւ բերդս:

Կամուրջս շինել մեծամեծ գետոց՝ թագաւորաց լիցի, եւ պանդոկի եւ իջաւանաց տունս. եւ այնոցիկ՝ հրամանաւ նոցա լիցին:

ԱՐ և Գ խմբագրութիւնները տարբերութիւններն արտահայտող նրբերանգներինց նշենք միայն մեկը: Ըստ ԱՐ խմբագրութեան թագաւորը պարգապես իրավունք ունի քաղաք կառուցելու, դրամ հատելու և այլն: Գ խմբագրութեան համաձայն թագաւորն այդ անում է ինքնիշխան, միահեծան կամքով: Վերջին ձևով է արտահայտվում և Սմբատը (միայն թագաւորն է, որ կարող է...), ուրեմն՝ Սմբատն օգտվել է Գ խմբագրութիւնինց:

Այնուհետև.

Մխիթարի
Դատաստանագիրք

Հոգված Զ (=Բ, 1, 5)

ԱՐ խմբագր.

Եւ եթէ անասուն բերեալ իցէ, զգլուխն տացեն եւ զաճն յերկուս բաժանիցեն, յաղաքս աշխատելոյ ի պահելն:

Գ. խմբագր.

Եւ եթէ անասուն բերեալ իցէ կինն, զգլուխքն առցէ և զկէսն աճոյն և կէսն այրկանն տացի վասն աշխատութեան և ծախիցն:

Սմբատ Սպարապետի
Դատաստանագիրք

Հոգված ԶԲ

Ապա անասուն գինչ որ լինի՝ գլուխքն դառնայ, և այճն ի կէս լինի. ու վասն արծեւոյ կամ ստածելոյ կամ վասն այլ իրաց վարց կամ այլ աւելի պակաս չկայ:

Ամուսինների բաժանման ղեպքում կինն ստանում է իր բերած անասունները լրիվ զլխաքանակով, իսկ այդ անասունների տված աճը ըստ ԱՐ խմբագրութիւնների բաժանվում է երկու մասի, ըստ Գ խմբագրութեան և Սմբատի Դատաստանագրքի կիսվում է: Ուրեմն, ԱՐ խմբագրութիւններում նորմի ձևակերպումը հստակ չէ, իրավական անորոշութիւն է պարունակում, որովհետև չի ասված, թե անասունների աճը ինչ հարաբերութեամբ պետք է բաժանել երկու մասի և ո՞ր մասը պետք է տալ տղամարդուն: Ինքնին հասկանալի է, որ այս անորոշութիւնը պիտի դառնար ամուսինների միջև լրացուցիչ վեճերի առիթ: Գ. խմբագրութիւնում, ամենայն հավանականութեամբ դատական փորձի հետևանքով, այդ անորոշութիւնը վերացված է: Նորմին տրված է հստակ և օրենսդրի դիտավորութիւնինց տարբեր մեկնաբանում բացառող ձևակերպում. աճի կեսը՝ կնոջը, կեսը՝ տղամարդուն: Ինչպես տեսանք, Սմբատի Դատաստանագրքում նորմը սահմանված է ոչ թե ԱՐ, այլ Գ խմբագրութեան սկզբունքով, հետևապես Սմբատ Սպարապետը օգտվել է Գ խմբագրութիւնինց:

Մի փաստ ևս.

Մխիթարի
Դատաստանագիրք

Սմբատ Սպարապետի
Դատաստանագիրք

Հոգված ժն (= Բ, 1, 14)

Հոգված ՀԲ

ԱԲ խմբագր.

Գ խմբագր.

Եթէ դիական ախտի
լցնալ այր զկին իւր անար-
զէ նախատանաւք միշտ,
եթէ խորթք իցեն ևւ այնո-
րիկ ազազաւ մոլի, դա-
տաստան լիցի, թէ յառաջ-
նունն յանձին կալաւ զնո-
սա, համբերել պարտի, ա-
պա թէ ոչ՝ յազց դարձցի
կնոջն:

Եթէ այր զկին իւր անար-
զէ անդադար մախանօք,
եթէ խորթ կայր ի մէջ իւ-
րեանց և վասն այնորիկ
նախատեն զիրեարս, դա-
տաստան լիցի, եթէ պոմ-
նով էառ զկինն և զխոր-
թերն, պարտ է համբերել,
ապա թէ ոչ՝ յազց կնոջն
դարձուցեն զխորթսն:

Եւ թէ անհանգստութիւն
լինի ի յայրուկնաց մէջ, ևւ
վասն խորթերոյ լինի պատ-
ճանն՝ նա պատեճ է որ, թէ
պոմնով շինի շալկել այ-
րիկն զխորթերն՝ ի մարն
տանուլն, նա տան զխոր-
թերն ի յազցն, որ հանգշին:

Առանց մեկնաբանությունների էլ ակնհայտ է, որ Սմբատն օգտվել է Գ և ոչ թե ԱԲ խմբագրություններից:

Ամփոփենք. Սմբատ Սպարապետը իր Դատաստանագիրքը կազմելիս, որը տեղի է ունեցել 1265 թ., օգտվել է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի Գ խմբագրությունից, հետևապես Գ խմբագրությունը կազմվել է 1265 թ. առաջ:

Գ խմբագրությունը կազմվել է գործնական նպատակադրումով, և դատարաններում կիրառվող Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը եղել է առավելապես Գ խմբագրությունը: Այդ է պատճառը, որ ամենից շատ բազմացվել ու տարածվել է Դատաստանագրքի հենց այս խմբագրությունը:

Այսպիսով, տեսնենք, որ Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը ունի երեք խմբագրություն, որոնք իրենց ծագման հաշորդականությամբ նշանակված են Ա, Բ, Գ տառերով: Պետք է ավելացնել նաև Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագիրքը, որը, վերջին հաշվով, այլ բան չէ, քան Մխիթարի Դատաստանագրքի խմբագրություն:

Դատաստանագրքի մեկ հասած երեք խմբագրություններից ցարդ հրատարակվել է միայն մեկը և միայն մեկ անգամ. դա Վահան Բաստամյանցի՝ ամենաբարձր զնահատականի արժանացած հրատարակությունն է, որը ներկայացնում է Բ խմբագրությունը. Ա և Գ խմբագրությունները այստեղ տրված են տողատակում, միայն որպես Բ խմբագրության տարրնթերցվածքներ: Սակայն զբանով Մխիթար Գոշի անվամբ հրատարակվել է մի գործ, որի հեղինակի մասին չենք կարող ստուգապես ասել, թե Մխիթար Գոշն է: Մինչդեռ, Դատաստանագրքի այն բնագիրը, որի հեղինակը ստուգապես ինքը՝ Մխիթար Գոշն է, Ա խմբագրությունը, ցարդ հրատարակված չէ, ինչպես նաև հրատարակված չէ Գ խմբագրությունը, որը, ինչպես քանիցս նշվել է վերը, մեծապես արժեքավոր խմբագրություն է:

Տասը տարվա կարի ծանր ու հոգնաջան աշխատանքի արդյունք հանդիսացող սույն հրատարակությամբ ընթերցող հասարակության տրամադրության տակ է դրվում Դատաստանագրքի՝ իրեն՝ մեծն Մխիթարի կողմից գրված, հեղինակային բնագիրը՝ Ա խմբագրությունը, ինչպես նաև Գ խմբագրությունը, որով ամբողջանում է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի հայկական խմբագրությունների հրատարակությունը:

Մխիթար Գոշի Գատաստանագիրքը հայերեն խմբագրություններից բացի ունեցել է նաև այլալեզու խմբագրություններ և սրանց թարգմանություններ՝ լատիներեն, լեհերեն, ղփչաղերեն, վրացերեն, ռուսերեն: Այս փաստն արդեն, ինքնին, խոսում է Գատաստանագրքի տարածման լայն շրջանակների ու աղ-ղեցության ընդարձակ ոլորտների մասին:

ԼԱՏԻՆԵՐԸ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Մխիթար Գոշի Գատաստանագրքի այլալեզու խմբագրություններից ժամանակով ստաշինը լատիներենն է, կազմված Լեհաստանում: Հայերը Լեհաստան են գաղթել ԺԱ ղարի երկրորդ կեսից սկսած տարբեր ժամանակներում և տարբեր շափերով: ԺԳ ղարում հայերը Լեհաստանում արդեն համայնք էին կազմում⁸⁶ և «կառավարվում էին իրենց տանտերերով, վոյթով ու ավագներով... և ապրում էին իրենց հետ բերած իրավունքով, բարքերով ու սովորություններով»⁸⁷: Լեհաստանի թագավորները ելնելով թե երկրի առևտրա-արդյունապորժական զարգացման և թե իրենց ֆիսկալ շահերից, հայերին պարբերաբար տվել են առևտրա-արհեստագործական, նաև իրավական արտոնություններ: Սակայն հենց այս արտոնություններն էլ հիմքն են դարձել, մասնավորապես Լեմբերգ-Լվովում, հայկական և քաղաքային համայնքի պարբերական բախումների: Այս բախումների պատճառը, ամենից առաջ, տնտեսական էր. տեղի առևտրա-արհեստագործական խավը նեղվում էր հայկական նույն խավի մրցակցությունից: Քաղաքային համայնքը Միգիզմունդ Գ թագավորին ուղղած բողոքագիր-խնդրագրի մեջ տրտնջում է, թե «Հայք այժմ իրենց վաճառականութիւնն ամբողջ թագաւորութեան մէջ, Բրուսիոյ, Լիթուանիոյ և Մոսկուայի մէջ տարածած են, ուր իրենց նախնիքն միայն Արեւելքի վաճառականութեամբ զոհ կ'ըլլային: Այս վճառարէն ի վեր իրենց վիճակն այնպէս երջանիկ եղած է, որ ծով է ծով իրենց առուարուրը կը հասցընեն, առիթ չեն կորսընցներ գեղեր եւ աւաններ վարձելու, իրենց կալուածներն ու պարտէզներն արուարձանէից մէջ կը բազմանան եւ քաղաքին գրեթէ ամէն վաճառատները ձեռք անցուցած են: Ի՞նչ կրնան այլ եւս քաղաքին կաթողիկեայ բնակիչքն յուսալ, եթէ տակաւին Հայոց թողուի՝ որ իրենց տանց եւ շուկայի մէջ կարենան ամէն տեսակ կերպասեղէն մաս մաս վաճառել, կարենան գարեջուր, մեղրաջուր, գինի և օղի ծախել եւ ամէն արուեստ գործաղբել: Կաթողիկեայ քաղաքացեաց վիճակէն վատթարագոյնը չկայ, եւ չկայ քաղաքին Հայոց վիճակէն լավագոյնը»⁸⁸: Իրավական արտոնությունները ևս հայերը ձեռք էին բերում ոչ առանց պայքարի: Պրոֆ. Ֆերդինանդ Քիշոֆը, որ հատկապես ուսումնասիրել է այս հարցը և առաջինն է եղել այդ բնագավառում, գրում է. «Բարձրանալու իրենց ձգտմամբ (Emporstreben) հայերը հաճախ հակասու-

⁸⁶ Տե՛ս Պիշոֆ, Լեհահայոց հին իրաւունքը (Թարգմանեց Գ. Գայէմբերեան), Վիեննա, 1890, F. Bischoff, Das alte Recht der Armentier in Lemberg, Wien, 1862, Յուլյնի՝ Urkunden zur Geschichte der Armentier in Lemberg, Wien, 1864.

⁸⁷ Das alte Recht der Armentier in Lemberg, էջ 255.

⁸⁸ Պիշոֆ, Լեհահայոց հին իրաւունքը, Վիեննա, 1890, էջ 36—37.

Թյան մեջ էին ընկնում տիրապետող գերմանական քաղաքային համայնքի հետ, հատկապես դատիրավասության կապակցությամբ, որի շուրջ թունդ վեճ էր մղվում երկու հարյուր տարի շարունակ: Մինչդեռ հայերը, վկայակոչելով ավանդությունը, չէին ուզում ընդունել ոչ մի այլ դատիրավասություն, բացի իրենց սեփական վոյթից ու ավագներից, քաղաքային համայնքը հիմնված վավերագրերի վրա, պնդում էր, որ հայերը ստորագրվեն քաղաքային վոյթին»⁸⁹, Լեհ թագավորների պարբերաբար քննել են այս վեճերը և իրենց հրամանագիր-հրովարտակներով այս կամ այն ձևով լուծել: 1469 թ. իր մի հրովարտակով Կազիմիր Գ-ն հայերին, դատիրավասության գծով, ստորագրեց քաղաքի վոյթի իշխանությունը, միաժամանակ պարտավորեցնելով վերջինիս, որ հայի դատելիս ատյան հրավիրվեն հայ ավագները և սրանց կարծիքի համաձայն կայացվի վճիռը: 1476, 1510 և 1518 թթ. հրովարտակներով այս որոշումը ավելի ճշտվեց. քաղաքային համայնքի վոյթի ու դատարանի իրավասությունը տարածվեց հայերի վրա միայն որոշակի գործերով՝ անշարժ գույքի, սպանության և մարմնական վնասվածքի, բռնաբարության և զոդության: Այս գործերով դատում էր քաղաքի վոյթը քաղաքի դատավորների հետ միասին, ըստ Մագդեբուրգյան իրավունքի, մնացած բոլոր դեպքերում դատում էր թեև նույնպես քաղաքի վոյթը, սակայն քաղաքի դատավորների փոխարեն հայոց ավագների հետ և ըստ հայկական իրավունքի»⁹⁰: Այս որոշումներից հետո էլ վեճերը քաղաքային իշխանությունների ու հայկական համայնքի միջև չդադարեցին. դրանցից մեկը առիթ դարձավ, որ ստեղծվի Դատաստանագրքի լատինական խմբագրությունը: «Դատական իրավասության վերաբերյալ դեռ 1518 թ. թագավորի առջև հարուցած վեճի առիթով Սիգիզմունդ առաջինը հրամայեց հայերին, որ թարգմանեն իրենց օրենքները (Recht) հայերենից ռուբեներեն կամ լատիներեն և ներկայացնեն իրեն սեյմի առաջիկա նիստի ժամանակ: 1519 թ. Աստվածածնի ավետման օրը, հայերը Կրակովում թագավորին ներկայացրին իրենց օրենքները (Recht) լատիներեն թարգմանությամբ: Նույն թվականի Պենտեկոստեի շաբաթ օրը, թագավորը հաստատեց այն: Հայկական օրենքներն հաստատող իր հրովարտակում թագավորը ասում է, որ իրեն անհրաժեշտ է թվացել, որ հայերեն լեզվով գրված և այդպիսով միայն հայերին հասկանալի օրենքները (Recht) լատիներեն թարգմանվեն, որպեսզի դրանք հասկանալի դառնան նաև քաղաքի վոյթին և այն մարդկանց, ովքեր հայերի հետ իրավական վեճեր կունենան: [Այնուհետև թագավորն ասում է, որ] իր խորհրդականների հետ հասուն կերպով կշռադատելուց հետո նա փոխել ու կատարելագործել է մի քանի հոդված և պետական խորհրդարանի համաձայնությամբ տալիս է այժմ հայոց օրենքներին (Recht) իր հավանությունը և հաստատում է»⁹¹: 1519 թ. Լեհահայ գաղութն այնուհետև ղեկավարվում էր Սիգիզմունդ Մեծի հաստատած հայկական օրենսգրքով: Լեհահայ համայնքի ինքնավարության վերացման և ընդհանրապես գաղութի ուժացման հետ միասին Լեհահայոց Դատաստանագիրքը մոռացու-

⁸⁹ F. Bischoff, Das alte Recht ... էջ 255: Միխիթար Գոշի Դատաստանագրքի լատինական խմբագրության՝ Բիշոֆի հրատարակության առաջաբանը, որից կատարված է մեջբերումը, թարգմանել է նաև Վ. Բատառյանը. տե՛ս «Միխիթարյ Գոշի Դատաստանագիրք Հայոց», Յոռաշարանութիւն, էջ 22—27, ծնթղթ. 19:

⁹⁰ F. Bischoff, Das alte Recht... էջ 256:

⁹¹ Անդ:

Թյան տրվեց: Սակայն, Թերևս, մի դար էլ չանցած, բարեպատե՛հ առիթն օգ-
 նեց, որ նշանավոր այդ հուշարձանը փրկվի կորստից և դառնա հայագիտու-
 թյան, ընդհանրապես գիտության սեփականությունը. դրա համար պարտա-
 կան ենք կեմբերգի Համալսարանի ուսուցչապետ, գերմանական իրավունքի
 հայտնի պատմաբան Ֆերդինանդ Բիշոֆին: Այս կապակցությամբ ինքը Ֆ. Բի-
 շոֆը մի առիթով գրել է. «Երբ ես Ասաուրիական քաղաքային իրաւանց ժողո-
 վածոյիս համար կեմպէրկի քաղաքային դիւանին դիմած էի... գտայ հոն
 կեմպէրկի Հայոց յարաբերութեանց մասին վավերագրերու (Urkunden) մեծ
 քանակութիւն մը, որոնց մէջէն մանաւանդ Սիկկոմունտ Ա-ի մէկ վճիռն իմ
 մտազրութիւնս վերջին աստիճանի գրաւեց: Այս վճիռն, որ քաղաքին վարչաց
 եւ Հայոց մէջ եղած իրաւանց խնդրոյ մ'առթիւ 1523-ին տրուած էր, ի մէջ այ-
 լոց նաեւ միտ դնել կու տար՝ որ Հայոց իրաւունքն թագաւորին հրամանաւ հա-
 յերէնէ լատիներէն թարգմանուած է, եւ չհտոյ բաւական ուղղութիւններէ եւ
 փոփոխութիւններէ ետեւ՝ թագաւորէն հաստատուած է: Ասկէ զբզոնեցայ նոյն
 իրաւունքը փնտռել, մանաւանդ որ կեմպէրկի Հայոց երբեմն սեպհական իրա-
 տնք ունենալուն վրայ յիշատակութիւններ կարգացած էի: Եւ արդեամբք՝ հե-
 տաբարութեամբ փնտռածս շուտով գտայ նոյն դիւանին մէջ: ...Թէեւ կրնամ
 ուրախանալ, որ այս շատ կողմանէ նշանակալից դատաստանագիրքն հրատա-
 րակել պիտի կարենամ, կ'ուզեմ սակայն առ այժմ իմ մինչեւ ցայժմ րրած
 խուզարկութեանցս արդիւնքն հոծ եւ համառօտ կերպով ծանուցանելով՝ նպաս-
 տել նոյն արդիւնքն ամբողջացնելու եւ ուղղելու, եւ կամ նոր ծանօթութիւններ
 տալու՝ որոնք կրնան իրն աւելի կատարելագործել»⁹²: Ֆ. Բիշոֆը կատարեց իր
 խոստումը և հրատարակեց լեհահայոց Դատաստանագիրքը, լատիներէն բնա-
 գրին կցելով փոքրիկ (4 էջ), բայց բովանդակալից առաջաբան⁹³: Ֆ. Բիշոֆը
 իր հրատարակության համար ունեցել է երկու ձեռագիր: Առաջինը պատկանել
 է կեմբերգի քաղաքային դիվանին. «Սա ստորագրված է, — գրում է Ֆ. Բի-
 շոֆը, — լեհական թագավորության փոխկանցչեր՝ Պրեծեմիսլ Պետրոս եպիս-
 կոպոսի կողմից, ունտի վավերական և բնագրի հետ նույն ժամանակ կատար-
 ված ընդօրինակութուն է, հավանաբար քաղաքային դատարանի գործածու-
 թյան համար: Երկրորդը գտնվում է կեմբերգի կայսերական-թագավորական
 համալսարանի գրադարանում»⁹⁴: Այս ձեռագրի ստաջին էջի վրա կա հետևյալ
 վերնագիրը. „Statuta juris Armenici per Sigismundum primum Regem Po-
 lonie pientissimum approbata et confirmata iussuque ac mandato eiusdem
 Regiae Majestatis ex lingua illorum natiua in latinum sermonem trans-
 lata et hic fideliter ex exemplari descripta”⁹⁵:

⁹² Ուսումնասիրութիւնք լեհահայոց դատաստանագրոյն, 1. Պիշոֆ, լեհահայոց հին իրա-
 տնքը (Թարգմանեց Գ. Գալէմբերեան), Վիեննա, 1880, էջ 1—2: Ֆ. Բիշոֆի այս աշխատու-
 թյունը՝ Das alte Recht der Armenier in Polen. Aus Urkunden des Lemberger Stadtar-
 chivs, հրատարակվել է 1857 թ. ավստրիական թերթում՝ Österreichische Blätter für Li-
 teratur und Kunst. Beilage zur Öster.-Kais. Wiener Zeitung, №№ 28, 33, 37, 39.

⁹³ Das alte Recht der Armenier in Lemberg, տպագրված սկզբում՝ Sitzungsberichte
 der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philologisch-historische Klasse B. 40,
 Wien, 1862, որից և շրջանառության մեջ գտնվող առանձնատիպը նույն թվականով:

⁹⁴ Անդ, էջ 257—258:

⁹⁵ Անդ, էջ 258. «Օրէնքներ Հայոց իրաւանց լեհաստանի բարեպաշտ Սիգիսմունդ առաջին
 թագաւորից հաւանութիւն ստացած և նորա հրամանով հաստատած, և նորա թագաւորական
 մեծութեան հրամանով նոցա մայրենի լեզուից լատիներէն թարգմանած և բնագրից ուղիղ ընդ-
 օրինակած». Թարգմանութիւնը Վ. Բաստամյանցի — Յառաջաբանութիւն, էջ 26—27:

Միգիզմունդ Առաջինի կողմից հաստատված Լեհահայոց Դատաստանագիրքը բաղկացած է տասը գլխից, որոնք համարակալված չեն, և 124 գլխից, որոնք և՛ համարակալված են, և վերնագրված (բացի առաջին երեք գլխից)։ Տ. Բիշոֆը ծանոթ չէր ոչ հայ իրավունքին և ոչ էլ նրա հուշարձաններին, նրա գիտելիքները այս բնագավառում սահմանափակվում են իր իսկ հրատարակած բնագրի շրջանակներով։ Ուստի, նրան չէր կարող հայտնի լինել իր հրատարակած օրենսգրքի կապը հայ իրավունքի որևէ առանձին հուշարձանի, մասնավորապես Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի հետ։ Առաջինը Վ. Բաստամյանցն էր, որ ցույց տվեց ու հաստատեց նաև, որ Միգիզմունդ թագավորի կողմից հաստատված և Բիշոֆի հրատարակած՝ Լեհահայոց օրենսգիրքը կազմված է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի հիման վրա։ Վ. Բաստամյանցը մեկ առ մեկ համեմատել է Լեհահայոց օրենսգրքի հոդվածները Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի իր հրատարակած բնագրի հետ և ցույց տվել, որ դրանք, գրեթե բոլորը, ուղղակի թարգմանված են Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի համապատասխան հոդվածներից, որոնցից «մի քանիսը վերցրած են... գրեթե բառ առ բառ, մեծազոյն մասը ենթարկուած է քիչ կամ շատ փոփոխութիւնների, մի քանիսը աւելի համառօտուած են և մի քանիսը ընդհակառակը աւելի ընդարձակուած են։ Սոյն փոփոխութիւններից մի մասը արել են երեկ ինքեանք՝ Լեմբերգի հայերը յարմարացուցանելով իրեանց կեանքին, ժամանակին և դրութեան. միւս մասը արել է Լեհաստանի աէրութիւնը, յարմարացուցանելով իւր պետական օրէնքներին»⁹⁶։

Համադրենք այս օրենսգրքերից մի քանի հոդված

Capitulum primum

Si quis Juris Regii aut domini fuerit excessiws contra Regiam Maiestatem aut dominum suum, demerebitur talis cilum, filij uero eius et fratres lokum paternum non obtinebunt propter excessum criminum patris eorum, pueri uero bona paterna non petdunt, si cum patre in tali consilio criminoso non fuerint, et similiter fratres predicti excessoris si uero fuerint in consilio prefato, tunc quilibet eorum iuxta factum pat debet.⁹⁷

Մխիթար

Մասն Բ, հոդված Բ

Եթէ իշխանք եւ այլք ի թագաւորական տանէ յանցաւորք թագաւորի լիցին, ևւ կամ այլ նուաստք իշխանի, ըստ դատաստանի է զկնի յանցաւորացն մահու զորդիս եւ զեղբարս ի ժառանգութիւն նոցա կացուցանել, եւ մի պատճառաւ հարց որդիք զրկիցին, եթէ հա-

Բիշոֆ

Հոդված Ա

Եթէ որ դուրս կզա թագավորի կամ (իր) տիրոջ իրավունքից ընդդէմ Արքայական Մեծութեան կամ իր տիրոջ, այդպիսին արժանի է մահի, իսկ նրա որդիք և եղբայրները չպիտի ստանան փոխանակ հոր իրենց՝ հոր հանցանքի փոխարենը, և որդիք չպիտի կորցնեն

⁹⁶ «Յառաջաբանութիւն», էջ 31։

⁹⁷ F. Bischoff, Das alte Recht էջ 262։ Վ. Բաստամյանցը համարել է վեց հոդված. բերել է լատիներենը, այնուհետև սրա հայերեն թարգմանութեանը զուգորդել Մխիթարի համապատասխան հոդվածը։ Մեր բերած երեք օրինակներն էլ բաղված են Վ. Բաստամյանցից (տե՛ս ծառայաբանութիւն, էջ 33—36), լատիներենը՝ Բիշոֆի հրատարակութեանից։

մարարոյք նոցա շիցեն, զի իւրաքանչիւր ի սեպս իւր մեռցի բաւ տերունական հրամանի:

հայրական գույքը, եթէ հոր հետ այգպիսի հանցավոր իորհրդի մեջ մասնակից չեն եղել, որպէս և հիշյալ հանցավորի եղբայրները. իսկ ևլի մասնակից լինեն հիշյալ հանցանքին, այն ժամանակ նրանցից ով որ կլինի, գործին համեմատ պիտի պատժվի:

Capitulum secundum

Humanum genus deus liberum creavit et fecit, verum quia necessarij sunt dominis suis serui ad serulendum propter terram et aquam, simile hoc ius est quando aliquis colonus seu Kmeto domino suo nichil mouendo a domino suo ubi vlt trasire potest, si vero aliquis dominorum istud tollerare nollet, scilicet libere emittere eundem subditum suum, volens eundem retinere in sua Jurisdictione tunc pueri post mortem patris si tales pueri in dominio huiusmodi domini non fuerint procreati habent libertatem eundi et se transferendi sub alios dominos ubi uoluerint.

Միւիթար

Մասն Բ, հոդված Գ

Ազատ յարարչէն եղև մարդկայինս բնութիւն, այլ ծառայել տերանց յազազս պիտոյից եղև հոգոյ եւ շրոյ: Եւ զայս պատշաճ կարծեմ գատաստան — զի թողեալ զտէրունիսն ազատ է ուր եւ կամեացի կալ: Ապա թէ այսմ ոչ ներէ որ ի տերանցն եւ բռնադատէ զգնացեալսն անդրէն դառնալ, զկնի մահուան հօրն աղատ են որդիք ծնեալք այլուր եւ ոչ անդ:

Քիշոֆ

Հոդված Բ

Մարդկային աղբը Աստված ազաւ ստեղծեց և արավ, բայց որովհետև հարկավոր են իրենց տերերին ծառաները ծառայելու հոգի և ջրի համար, այսպիսի մի օրենք կա, որ երբ մի գյուղացի կամ կմեթ⁹⁸ իր տիրոջ՝ ուրիշ տեղ փոխադրվի իր տիրոջից, որտեղ կամենա, կարող է փոխադրվել: Իսկ եթե տերը չի կամենում թույլ տալ այդ, այսինքն՝ ազատ թողնել իր ստորագրւալին (ստրուկին) կամենալով պահել նրան իր իրավասութեան տակ, այն ժամանակ որդիք հոր մահից հետո, եթե նրանք նույն տիրոջ իշխանութեան տակ չեն ծնված, ունեն ազատութիւն զնալու և փոխադրվելու ուրիշ տերերի մոտ որտեղ և կամենան:

⁹⁸ «Կմեթ» բառի համար վ. Բաստամյանցը գրում է. «Անծանօթ բառ է և հաւանական է որ հայերէն լինի, բայց իբրև մի գաւառական բառ՝ սա իւր հնչմունքով փոքր-ինչ նման է վրացերէն կմա կամ դմա յոգնակի՝ բառին, որ նշանակում է ստրուկ, ճորտ: Սակայն, կարելի է, որ սա լինի և գաւառական բառ լեհերէն լեզուի» (Յառաջաբանութիւն, էջ 33, ծնթղթ. 24): «Կմեթ» հայերէն չէ և ոչ էլ վրացերեն շո՞ք բառն է: Ակադեմիկոս Բ. Գրեկովը գրում է. «Пронсхождение слова „кмет“ до сих пор точно определить не удалось. Несомненно, что слово это старое славянское... Во всех славянских языках известно это слово, однако в различных значениях: у чехов—это член земского суда (известно baronum); на руси-военный человек, дружинник; у поляков-крестьянин...»: Սլավոնական տարբեր ժողովուրդների մոտ «կմեթ» բառի իմաստի այս տարբերութիւնները Բ. Գրեկովը բացատրում է հետևյալ կերպ. «Կմեթ» բառը սլավոնական ժողովուրդների լեզվում սկզբում նշանակել է մարդ, համայնքի անդամ՝ նախ տոհմային, ապա՝ տերիտորիայի: Դասակարգերի առաջացմամբ այդ բառն արդեն նշանակել է կամ համայնքից բարձրացած մարդկանց, կամ համայնականներին: ի տարբերութիւն բարձր գոտակարգերի, որոնք յուրացրել են նոր անվանումներ. «всякий есть кмет от своих предков» —ամեն ոք կմեթ է ըստ իր նախնիների: Б. Д. Греков, Полница, М. 1951, էջ 46—47:

Capitulum sexagesimum nonum

Si aliquis nouiter vxorem duxerit, tali non licebit ad bellum proficisci, propterea ne sibi ibi aliquid aduersi et nociui contingat, ideo talem nouiter vxoratum ius a bello liberat, ut cum sua vxore noua sponsa gaudeat in domo sua. pauperes enim deus diligit et non sinit deus vt in eorum domo ita cito post nouas nuptias aliquid noui molestie tistitueque emergat, ideo tali nouo vxorio nullus imputare debet.

Մխիթար

Քիշոֆ

Մասն Բ, հոդված Զ

Հոդված ԿԹ

Եւ եթէ անուցու ոք կին նորոգ, մի մտցէ ի պատերազմ եւ մի անկիցին ի վերայ նորա եւ մի ինչ իրք. անպարտ լիցի, ի տան իւրում ուրախ արասցէ զկին իւր զոր էառ:

Մարդասէր է Աստուած, կամի զի մի անկեալ ի պատերազմին՝ սուգ լիցի տարածամ, յաղաքս որոյ անմեղադրելի են միանգամայն. կամ ամբարտաւանեալ՝ յանզգնի ճակատեալ եւ կամ երկրայի՝ զանգիտեալ: Չայս իրաւունս պահելի է զօրավարաց առ զօրս:

Եթե մեկը նոր կին առնի, այդպիսին լպիտի գնա պատերազմ, որ նրան այնտեղ ոչինչ անբախտութիւն եւ վնաս չպատահի, ուստի այդպիսի նոր պահվածին օրենքը ազատում է պատերազմից, որ իր նոր ամուսնացած կնոջ հետ ուրախանա իր տան մեջ, որովհետեւ Աստված սիրում է աղքատներին և չի թողնում Աստված, որ նրանց տան մեջ նոր հարսանիքից հետո այդպես շուտով մի նոր տարաբախտութիւն եւ տրամաթիւն պատահի, ուստի այդպիսի նոր ամուսինը ոչ ոք լպիտի հաշի (զօրքի համար):

Իր համեմատութիւնների արդյունքը Վ. Բաստամյանը ներկայացրել է նաև տախտակի ձևով, որտեղ լեհահայոց Դատաստանագրքի հոդվածների դիմաց նշել է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի համապատասխան հոդվածները ըստ իր հրատարակութեան (Բ խմբագրութիւն)⁹⁹, Վ. Բաստամյանի համեմատական այս տախտակում զգալի թվով անճշտութիւններ կան, որոնց մեծ մասը հետագայում ուղղել է Ֆրիդրիխ Մյուլլերը¹⁰⁰, Նույն աշխատանքը, թվում է Գ. Մյուլլերից անկախ, կատարել է և Հ. Կարստը¹⁰¹, որն ավելի ևս ճշտել է երկու Դատաստանագրքերի հոդվածների համապատասխանութիւնը, թեև մի քանի դեպքում երեք դիտանկաններն էլ Մխիթարի Դատաստանագրքի տարբեր հոդվածներ են նշում լեհահայոց օրենսգրքի միևնույն հոդվածի համար:

⁹⁹ «Յատաշարանութիւն», էջ 29—31: Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի այն հոդվածները, որոնք Առաջին մասից են, ընդգծել է աստղանիշով:

¹⁰⁰ ՏԻՄ Վ. Բաստամյանի հրատարակութեան նրա գրախոսականը ի Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, V Band, Wien, 1891, էջ 52—58: «Յավթը,— որում է Յ. Մյուլլերը,— այս համեմատութիւնը ամբողջովին անճիշտ է և այդ պատճառով՝ անօգտագործելի: Այս տճան փաստի համար մեղքն ընկնում է այն հանգամանքի վրա, որ, ինչպես հետևում է էջ 27-ի ծանոթագրութեանց, հրատարակիչ Վահան Բաստամյանը իր գործի տպագրութեան սկզբում մահացել է և սրբագրիչը հոդվածների թվահամարները չի համեմատել բնագրի հետ: Ես թույլ եմ տալիս ինձ սրանով համեմատութեան սխալները սրբագրել» — անդ, էջ 54: Մենք միանում ենք Մյուլլերին, որովհետև չենք կարող մտածել, որ Վ. Բաստամյանը կարող էր նման անճշտութիւններ թույլ տալ:

¹⁰¹ Grundriß der Geschichte des armenischen Rechtes, Sonderabdruck aus der Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, XIX Band, Stuttgart, 1906, էջ 38—39:

Ստորև տալիս ենք երկու դատաստանագրքերի համեմատության ամփոփիչ տախտակը սյունակների հետևյալ նշանակությամբ.

1. Լեհահայոց Գատաստանագրքի հոդվածների հաջորդականությունը ըստ Քիշոֆի հրատարակության (նշանակում ենք B), Մխիթար Գոշի Գատաստանագրքի համապատասխան հոդվածների թվահամարները՝

2. Ըստ Վ. Բաստամյանցի (նշանակում ենք Բ),

3. Ըստ Ֆ. Մյուլլերի (նշանակում ենք M),

4. Ըստ Հ. Կարստի (նշանակում ենք K) և

5. Երեք ուսումնասիրողների նշանակած հոդվածները ըստ սույն հրատարակության (նշանակում ենք Ա — Ա խմբագրություն)։

Լեհահայոց Գատաստանագրքի առաջին 10-ը շհամարակալված գլուխները նշանակում ենք հոտմեական թվանշաններով։ Մյուլլերը և Կարստը Մխիթարի Գատաստանագրքի առաջին մասը նշանակել են հոտմեական առաջին (I), իսկ երկրորդ մասը՝ առանց որևէ նշանի, այդպես է նաև այստեղ։

B	Բ	M	K	Ա
1	2	3	4	5
I	—		ԱՀ ¹⁰² 44	
II	Նխդր. ¹⁰³ IV		ԱՀ	
III			Նխդր. VI	
IV	Նխդր. VI			
V				
VI	Նխդր. VII		Նխդր. VI	
VII	101		99	
VIII	98, 99, 100 ¹⁰⁴		62—65	
IX	I 121		I 121	
X	I 123		I 122—123	
1	2		2	20
2	3		3	21
3	4		4	22
4	5		5	23
5	6		6	24
6	7		7	25
7	8		8	26
8	9		9	27
9	10	11	10	31, 32
10	12		12	33
11	13		13	34
12	14		14	35
13	15		15	37
14	18		18	50
15	17		17	49
16	20		20	54
17	21		21	55
18	22		22	56
19	23		23	57
20	85		85	128
21	24		24	58
22	25		25	59
23	26		26	60
24	27		27	61
25	28		28	62

¹⁰² ԱՀ = Ասորա-հոտմեական Գատաստանագրքի հայկական խմբագրություն։

¹⁰³ Նխդր. = նախագրութիւն Մխիթար Գոշի Գատաստանագրքի։

¹⁰⁴ Չնզն = Մխիթար Գոշի Գատաստանագրքի զանազան տեղեր։

1	2	3	4	5
26	31		31	65
27	30		30	64
28	32		32	66
29	33		33	67
30	34		34	68
31	35		35	69
32	36		36	70
33	37		37	71
34	34	40	34	68, 74
35	41		41	76
36	42		42	77
37	43		43	78
38	44		44	79
39	44-45		44-45	79-80
40	46		46	82
41	47		47	83
42	48		48	84
43	49		49	85
44	51		51	89
45	52		52	90
46	53		53	91
47	54		54	93
48	55		55	94
49	56		56	95
50	57		57	96
51	58		58	97
52	59		59	98
53	60		60	99
54	61		61	100
55	I 40		I 40	105
56	67	66	66	108, 107
57	68	67	67	109, 108
58	69	68	68	111, 109
59	71	70	70	113, 112
60	72	71	71	114, 113
61	ՀԺ (6 գլխեր. 73 է. թ.)	19	—	115, 52
62	20		I 19, 20	54, 28 է 29
63	74		72	116, 114
64	ԲՃԺ = 210 ¹⁰⁵		73	115
65	75	74	74	117, 116
66	77	76	76	119, 118
67	79	78	78	121, 120
68	80	79	79	123, 121
69	81	80	80	124, 123
70	82	81	81	125, 124
71	83	82	82	126, 125
72	84	83	83	127, 126
73	87	86	86	130, 129
74	89	88	88	132, 131
75	90	89	89	154, 132
76	91, I 93	92, I 93	I 44	155, 195, 174, 195, 133
77	92	90	90	174, 154
78	93	91	91	175, 155
79	94	92	92	178, 174
80	95		95	179
81	100	98	98	185, 182
82	102	100	100	194, 185
83	104	102	102	211, 194
84	105	103	103	214, 210
85	106	104	104	216, 211

1	2	3	4	5
86	107	105	105	217, 214
87	108	106	106	218, 216
88	109	107	107	220, 217
89	98	96	108	182, 180, 218
90	111		109	222, 220
91	19		19	52
92	111		111	222
93	114	112	112	230, 226
94	115	113	113	231, 227
95	117	115	115	233, 231
96	118	116	116	234, 232
97	119	117	117	235, 233
98	120	118	118	236, 234
99	121	119	119	237, 235
100	122	120	120	238, 236
101	123	121	121	240, 237
102	124	122	122	241, 238
103	153		153	142
104	125	123	123	242, 240
105	126	124	124	243, 241
106	127	125	125	244, 242
107	1		130	2, 251
108			ԱՅ 53	
109			—	
110			ԱՅ 27, 97	
111	} <i>Ուրիշ տեղից</i>		ԱՅ 130	
112			—	
113			ԱՅ 145	
114			ԱՅ 149—150	
115 ¹⁰⁶				
116	62		ԱՅ ¹⁰⁷ 1, 142	101
117	1		1	2
118	} <i>ուրիշ տեղից նիդր. VI</i>		—	
119			նիդր. VI	
120			նիդր. VI	
121			նիդր. VI	
122			—	
123	<i>նիդր. VII</i>		նիդր. VII	
124	<i>նիդր. VIII</i>		նիդր. VIII	

Լեզերեն եվ ՂՓՁԱՂԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Լեհահայոց Դատաստանագրքի լատիներեն խմբագրությունը թարգմանվել է նաև լեհերեն, Ֆ. Բիշոֆի, Կ. Վուլցիցիկու, Օ. Բալցերի և այլոց վկայությունք՝ 1601 թ.¹⁰⁸:

¹⁰⁶ 115-րդ հոդվածը Հ. Կարստի աղյուսակում չկա:

¹⁰⁷ Առաջինը Հ. Կոչերեն է ցույց տվել, որ այդ վեց հոդվածի աղբյուրը Ասորա-հռոմեական Դատաստանագրքն է. տե՛ս Das Recht der Armenier, ի Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, Band VII, 1888, էջ 386—436, նույնի հայերեն թարգմանությունը, որ կատարել է Գ. Գալեմբեարեանը, տե՛ս Ուսումնասիրությունը լեհահայոց դատաստանագրոյն, Վիեննա, 1890. մեզ հետաքրքրող տեղեկությունը՝ էջ 31:

¹⁰⁸ Վեհահայոց հին իրավունքը, էջ 27. Das alte Recht... էջ 258, և այլն: Նույնն է գրում նաև Հ. Անասյանը. տե՛ս «Армянский Судебник Мхигара Гоша», Ереван, 1954, էջ 259: Լեհահայ Դատաստանագրքի լեհերեն թարգմանությունը հրատարակվել է մի քանի անգամ, առաջինը՝ К. Wójcicki, Prawa y artykuły ormian lwowskich, łacin'skiego originalu pilute na polski jezyk przetlumaczone roku 1601, ի Biblioteka staroz'ytna pi-

Մխիթար Գոշի Գատաստանագիրքը թարգմանվել է նաև ղփչաղերեն (թյուրք-թաթարական լեզու): Կա երկու թարգմանություն, երկուսն էլ հայատառ ղփչաղերեն: Միայն այս փաստով արդեն այդ թարգմանությունները մեծազույն արժեք են ներկայացնում համաշխարհային լեզվաբանության համար, որովհետև մեռած այդ լեզվի սակավաթիվ հուշարձաններից են և հնագույն փաստաթղթերը: Հայատառ ղփչաղերենով կան նաև լեհահայոց դատարանների բազմաթիվ արձանագրություններ և այլ վավերագրեր, որոնք վերջին տասնամյակներում զարձել են աշխարհի ղփչաղագետների հատուկ քննության առարկա¹⁰⁹:

Մինչև վերջերս հայտնի էր Մխիթար Գոշի Գատաստանագրքի հայատառ ղփչաղերեն թարգմանության երկու ձեռագիր՝ Վիեննայի Մխիթարյանների Մատենադարանի № 468¹¹⁰ և Փարիզի ազգային գրադարանի № 176¹¹¹ ձեռագրերը, իսկ բնագրերը հրատարակված չէին:

№ 468 ձեռագիրը, որ ամբողջովին հայատառ-ղփչաղերեն է, մեզ հետաքրքրող երկու գործ է պարունակում:

Առաջին բնագիրը, որն ղբաղեցնում է ձեռագրի (գրված 1575 թ, Կամենեցում) 1ա—28բ թերթերը, ներկայացնում է Մխիթար Գոշի Գատաստանագրքի նախադրության 1—10 գլուխները և 2-րդ (=Բ, II, 1) հոդվածն ամբողջապես: 2. Տաշյանը գրում է. «Ամբողջ ներածությունն տասն գլուխներով ճշգրիկա՛յ սորկական թարգմանութեամբ, եւ որչափ կրցանք համեմատել առանց մեծ տարբերութեանց այժմու հայ բնագրէն»¹¹²: Այս բնագիրն, ուրիմն, թարգմանություն է ուղղակի Մխիթար Գոշի բուն Գատաստանագրքի և կապ չունի մյուս բնագրի հետ, որը գրավում է ձեռագրի 68բ—126ա թերթերը և ներկայացնում է լեհահայոց Գատաստանագրքի թարգմանությունը ղփչաղերեն: Այս երկու բնագրերը, լուսանկարային վերարտադրությամբ, վերջերս հրատարակեցին լեհ արևելագետներ Մ. Լեիցկին և Ռ. Կոհնովան¹¹³, Վրոցլավի Օսոլինյան հաստատության № 1916 ձեռագրից, ըստ որում լեհահայոց Գատաստանագրքի ղփչաղերեն բնագրից հրատարակվել են միայն առաջին տասը չհամարակալված գլուխները, իսկ բուն օրենսգիրքը (124 հոդվածները) չի հրատարակվել: Մա-

sarzy polskich, tom 1, Warszawa, 1843, էջ 31—137. *այնուհետև՝* S. Barącz, Rys 'dziejów ormian'skich, Tarnopol, 1869, էջ 205—261 (Սաղոկ Բարոնչը՝ դոմինիկյան հայտնի հայ կրոնավոր). այս հրատարակությունները հեռու են գիտական լինելուց: Նշենք նաև մեկը, որ լույս է տեսել Օ. Բայցերի ջանքերով, 25 ձեռագրի հիման վրա՝ Corpus juris Polonici v. III, Cracoviao, 1906.

¹⁰⁹ Տե՛ս Թ. Ի. Грунин, Документы на половецком языке XVI в. (Судебные акты Каменец-Подольской армянской общины), М. 1967. Edward Tryjarski, Dictionnaire arméno-kiptchack, t. Zakład orientalistyki polskiej akademii nauk, tome 1, fascicule 1, Warszawa, 1968, tome 1, fascicule 2, Warszawa, 1968, tome 1, fascicule 3, Warszawa, 1969, տե՛ս նաև Քրանսիացի Ժան Դընիի, հունգարացի էդմունդ Շյուլցի՝ հայտնի ղփչաղագետների աշխատությունները և այլն:

¹¹⁰ Տե՛ս 2. Տաշյան, Տուրակ հայերէն ձեռագրաց մատենադարանի Մխիթարեանց ի Վիեննա, Վիեննա, 1895, էջ 943—945:

¹¹¹ Տե՛ս F. Macler, Catalogue des manuscrits arméniens et géorgiens de la Bibliothèque Nationale, Paris, 1908, էջ 97—98:

¹¹² «Տուրակ ձեռագրաց», էջ 943:

¹¹³ Marian Lewicki, Renata Kohnowa La version turque—kiptchak du Code des lois des Arméniens polonais d, après le ms. № 1916 de la Bibliothèque Ossolineumi t. Rocznik orientalistyczny, tom XXI, Warszawa, 1957, էջ 153—300, բնագիրը՝ էջ 166—252:

կայն, ինչպես երևում է հրատարակիչների առաջաբանից, նրանք այս երկու բնագիրը մի բնագիր են համարում:

Առաջին բնագիրը՝ Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի թարգմանությունը գրադեցնում է ձեռագրի 156բ—193բ թերթերը և ունի հետևյալ վերնագիրը. «Աւարկի բօլօթէնեասի թօրա պիղիբիինկ», որից հետո նախադրութեան 10 գլուխների ցանկն է և ապա բնագիրը: Նմուշի համար բերենք նախադրութեան առաջին գլխի վերնագիրը. «Պուրունկիսի քի բամբասել էդարլար պիզնի քի թօրայլարի եօխդուր» (ձեռագիր № 1916, թ. 157ա. Պատասխանի այնպիսի, որ բամբասեն զմեզ ոչ ունել դատաստան)¹¹⁴, Ուշագրավ է, որ ձեռագրի տարբեր էջերում այս բնագրի հեղինակ է անվանվում Միքայել վարդապետը. «Տաղըտայ եազար Միգաել վարդապետ թօրայ...» (թ. 165բ), «Տաղըտայ Միգաէլ վարդայպետ եազար...» (թ. 187բ և այլուր): Մ. Լեիցկին և Ռ. Կոհնովան շրջանցում են այն հարցը, թե ինչ կապ կա այս Միքայել վարդապետի և Դատաստանագրքի իսկական հեղինակ Մխիթար վարդապետ Գոշի միջև¹¹⁵, այնինչ Հ. Տաշյանը ուղղակի նշում է, որ զփշաղերեն բնագրի Միքայել վարդապետը Մխիթար Գոշն է¹¹⁶:

Երկրորդ բնագիրը, որը միայն հատվածաբար է հրատարակված, ներկայացնում է լեհահայոց Դատաստանագիրքը: Բնագրի հենց սկզբում ասված է թե զփշաղերենը ինչ լեզվից է թարգմանված. «Պաշլանիիրար թորայլարը էրմէնիլարնընկ, էրմէնի դիլինտան տայ պուիրմախընտան եարըխը ուլու պիյնինկ¹¹⁷ տայ պիյնինկ Զիկմունդնունկ բօլաքիյ բօրօյնունկ, բաննընկ տայ տէտիչնինկ. դիլինտան էրմէնինինկ լադինկայ շիխարկան տր, լադինտան բուլաքիլայ, այ բուլաքիտան՝ պիգիմ դիկլայ...» (ձեռագիր, թ. 209ա)¹¹⁸: Ըստ այսմ Դատաստանագիրքը հայերենից թարգմանվել է լատիներեն, լատիներենից՝ լեհերեն, իսկ զփշաղերենը թարգմանվել է լեհերենից:

Ինչպես տեսանք, գիտություն մեջ ընդունված է, որ լեհահայոց Դատաստանագիրքը լատիներենից թարգմանվել է լեհերեն 1601 թ.: Սակայն, և՛ Վիեննայի, և՛ Փարիզի, և՛ մանսվանդ, Մ. Լեիցկու ու Ռ. Կոհնովայի հրատարակած ձեռագրերը, թվում է, հնարավորություն են տալիս վերանայելու ընդունված տեսակետը:

Վիեննայի ձեռագիրը գրված է 1575 թ., Փարիզինը՝ 1568: Քանի որ զրփշաղերենը թարգմանություն է լեհերենից, ինչպես ասված է նաև Վիեննայի ձեռագրում, ապա լեհերենը պետք է գոյություն ունեցած լիներ, բնականաբար, նշված թվականներից առաջ, ուրեմն 1568 (կամ 1575) թվականից առաջ: Օսոլինյան հաստատության ձեռագիրը հնարավորություն է տալիս այդ թվականը ավելի առաջ տանելու: Ձեռագրի 297ա թերթում, ուր շարադրված է Միգիզմունդ առաջինի՝ լեհահայոց Դատաստանագիրքը հաստատող հրովարտակի բովանդակությունը, գրանից անմիջապես հետո կա հիշատակարան, որը վերջանում է հետևյալ բառերով. «եազըլտը թվականընկ ԶԶԲ սինայ», որ նշանակում է «գրեցավ թվականին ԶԶԲ», հայոց 972 թվականին, կամ ըստ մեր թվարկության՝ 1523 թ.:

¹¹⁴ M. Lewicki, Renata Kohnowa... էջ 167. տե՛ս նաև Հ. Տաշյան, Յուցակ... էջ 943, որտեղ և թարգմանությունը:

¹¹⁵ M. Lewicki, Renata Kohnowa... էջ 165:

¹¹⁶ «Յուցակ ձեռագրաց», էջ 943:

¹¹⁷ Բառը կրկնված է:

¹¹⁸ M. Lewicki, Renata Kohnowa... էջ 241, նաև Տաշյան, Յուցակ... էջ 944:

Մ. Լևիցկին և Ռ. Կոհնովան նշում են, որ իրենք մի կողմ են թողնում ձեռագրի լեհերեն բնագիրը, որովհետև զբանով մանրամասն գրադվել է Օ. Բալցհիրը¹¹⁹, ուստի նրանք կարող էին ուշադրություն չդարձնել այս ձեռագրի թվականի վրա՝ կապված Դատաստանագրքի լատիներենից լեհերենի թարգմանության թվականի հետ: Սակայն, վերը բերված հիշատակարանը, ինչպես երեվում է, վրիպել է մյուս ուսումնասիրողների ուշադրությունից: Ինչևէ, լեհահայոց Դատաստանագրքի թարգմանությունը ղփշաղերենի, գրված հայերեն տառերով, գտնում ենք արդեն 1523 թ. գրված ձեռագրում: Քանի որ հենց այս ձեռագրում էլ է ասված, որ ղփշաղերենը թարգմանություն է լեհերենից, ապա ակնհայտ է, որ Դատաստանագրքի լեհերեն թարգմանությունը 1523 թ. արդեն կար: Ինչպես նշում են Մ. Լևիցկին և Ռ. Կոհնովան, Օսոլիսյան հաստատության № 1916, մեզ հետաքրքրող այս ձեռագրում կա նաև Դատաստանագրքի լեհերեն թարգմանությունը: Ձեռագրի 1—155բ թերթերը բովանդակում են լեհերեն թարգմանության բնագիրը, 156բ—319բ թերթերը՝ ղփշաղերենը¹²⁰: Ցավոք, հրատարակիչները նկարագրական անհրաժեշտ տեղեկություններ չեն հաղորդում ձեռագրի առաջին՝ լեհական մասի վերաբերյալ, ուրեմն պետք է ենթադրել, որ նրանց նկարագրությունը վերաբերում է ամբողջ ձեռագրին. եթե այդպես է, ապա 1523 թվականը վերաբերում է ամբողջ ձեռագրին: Սակայն, անկախ վերջին հանգամանքից, վերը նշված փաստն արդեն հաստատում է, որ լեհահայոց Դատաստանագիրքը լեհերեն է թարգմանվել ոչ թե 1601 թ. ինչպես ընդունված է գիտության մեջ, այլ 1523 թ. կամ ավելի ճիշտ՝ 1519—1523 թվականների միջև ընկած ժամանակահատվածում:

Լեհահայ գաղութի լեզուն սկզբում, բնականաբար, հայերեն էր: Սակայն աստիճանաբար մայրենին տեղի է տալիս, և Սիգիզմունդ Մեծի ժամանակ արդեն, գոնե դատարանի համար, հայերի գործածական լեզուն նաև լեհերենն էր ու ղփշաղերենը: Գործնական այս կարիքները բավարարելու համար է, որ լեհահայ Դատաստանագիրքը թարգմանվել է լեհերենի և ղփշաղերենի: Գաղութի դատարանների արձանագրությունները ևս սկզբում եղել են հայերեն, սակայն հետագայում, հայերենից բացի, զրանք կազմվել են նաև լեհերեն և ղփշաղերեն¹²¹: Լեհահայ գաղութի կյանքին վերաբերող փաստաթղթերի, մասնավորապես նրանց Դատաստանագրքի շուրջ հարուստ գրականություն կա հայերեն, ռուսերեն, ուկրաիներեն, լեհերեն և եվրոպական այլևայլ լեզուներով¹²²: Ի մասնավորի այդ բացատրվում է նաև այն նշանակությունը, որ ունեցել է լեհահայոց Դատաստանագիրքը իր տարածման սահմաններում և իրավունքի պատմության մեջ: Այս հարցի վերաբերյալ խոսքն ավարտելով՝ վկայակոչենք համեմատական իրավագիտության մեծանուն ներկայացուցիչներից մեկին՝

¹¹⁹ Marian Lewicki, Renata Kohnowa... էջ 163:

¹²⁰ Անդ, էջ 163:

¹²¹ Ավելի քան 600 հայերեն դատական արձանագրությունների հրատարակությունը, իրականացված առաջին անգամ, գիտական բարձր մակարդակով ու արժեքավոր ուսումնասիրությանը տե՛ս «Կամեննց-Պոդոլսկ քաղաքի հայկական դատարանի արձանագրությունները (XVI դ.)», աշխատասիրության վ. Ռ. Գրիգորյանի, Երևան, 1963 թ.: Նույն քաղաքի դատարանի ղփշաղերեն արձանագրությունները հրատարակվել են 1967 թ. Գրունինի աշխատասիրությանը տե՛ս վերը նշվ. աշխատությունը:

¹²² Մեզ հայտնի վերջին ուսումնասիրությունը՝ В. С. Кульчицкий, Армянский «Судебник» Гоша и его применение во Львове (Исторические связи и дружба украинского и армянского народов, Сборник материалов второй украинско-армянской научной сессии, Киев, 1965, էջ 146—150):

կայն, ինչպես երևում է հրատարակիչների առաջաբանից, նրանք այս երկու բնագիրը մի բնագիր են համարում:

Առաջին բնագիրը՝ Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի թարգմանությունը զբաղեցնում է ձեռագրի 156բ—193բ թերթերը և ունի հետևյալ վերնագիրը. «Աւալիի բօյօժէնեասի թօրա պիղիքինինկ», որից հետո նախադրության 10 գլուխների ցանկն է և ապա բնագիրը: Նմուշի համար բերենք նախադրության առաջին գլխի վերնագիրը. «Պուրունկիսի քի բամբասի էդարլար պիզնի քի թօրալարի եօխուր» (ձեռագիր № 1916, թ. 157ա. Պատասխանի այնոցիկ, որ բամբասեն զմեզ ոչ ունել դատաստան)¹¹⁴: Ուշագրավ է, որ ձեռագրի տարբեր էջերում այս բնագրի հեղինակ է անվանվում Միքայել վարդապետը. «Տաղրտայ եազար Միգաել վարդապետ թօրայ...» (թ. 165բ), «Տաղրտայ Միգաէլ վարդայպետ եազար...» (թ. 187բ և այլուր): Մ. Լեիցկին և Ռ. Կոհնովան շրջանցում են այն հարցը, թե ինչ կասյ կա այս Միքայել վարդապետի և Դատաստանագրքի իսկական հեղինակ Մխիթար վարդապետ Գոշի միջև¹¹⁵, այնինչ Հ. Տաշյանը ուղղակի նշում է, որ ղիշազերեն բնագրի Միքայել վարդապետը Մխիթար Գոշն է¹¹⁶:

Երկրորդ բնագիրը, որը միայն հատվածաբար է հրատարակված, ներկայացնում է լեհահայոց Դատաստանագիրքը: Բնագրի հենց սկզբում ասված է թե ղիշազերենը ինչ լեզվից է թարգմանված. «Պաշլանիիլար թորալարը էրմէնիլարննկ, էրմէնի դիլինտան տայ պուլումախընտան եարըխը ուլու պիյնինկ¹¹⁷ տայ պիյնինկ Ջիկմունդնունկ բօյսքիյ քօրօյնունկ, բանննկ տայ տէտիլինկ. դիլինտան էրմէնիլինկ լադինկայ չիխարկան տր, լադինտան բուպրիյկայ, այ բույսրիտան՝ պիգիմ դիկլայ...» (ձեռագիր, թ. 209ա)¹¹⁸: Ըստ այսմ Դատաստանագիրքը հայերենից թարգմանվել է լատիներեն, լատիներենից՝ լեհերեն, իսկ ղիշազերենը թարգմանվել է լեհերենից:

Ինչպես տեսանք, գիտություն մեջ ընդունված է, որ լեհահայոց Դատաստանագիրքը լատիներենից թարգմանվել է լեհերեն 1601 թ.: Սակայն, և՛ Վիեննայի, և՛ Փարիզի, և՛ մանսվանդ, Մ. Լեիցկու ու Ռ. Կոհնովայի հրատարակած ձեռագրերը, թվում է, հնարավորություն են տալիս վերանայելու ընդունված տեսակետը:

Վիեննայի ձեռագիրը գրված է 1575 թ., Փարիզինը՝ 1568: Քանի որ ղրիշազերենը թարգմանություն է լեհերենից, ինչպես ասված է նաև Վիեննայի ձեռագրում, ապա լեհերենը պետք է գոյություն ունեցած լիներ, բնականաբար, նշված թվականներից առաջ, ուրեմն 1568 (կամ 1575) թվականից առաջ: Օսոլինյան հաստատության ձեռագիրը հնարավորություն է տալիս այդ թվականը ավելի առաջ տանելու: Չեռագրի 297ա թերթում, ուր շարադրված է Միգիզմունդ առաջինի՝ լեհահայոց Դատաստանագիրքը հաստատող հրովարտակի բովանդակությունը, դրանից անմիջապես հետո կա հիշատակարան, որը վերջանում է հետևյալ բառերով. «եազրլար թվականնրնկ ՋՀԲ սինայ», որ նշանակում է «գրեցավ թվականին ՋՀԲ», հայոց 972 թվականին, կամ ըստ մեր թվարկության՝ 1523 թ.:

¹¹⁴ M. Lewicki, Renata Kohnowa... էջ 167. տե՛ս նաև Հ. Տաշյան, *Ցուցակ...* էջ 943, որտեղ և թարգմանությունը:

¹¹⁵ M. Lewicki, Renata Kohnowa... էջ 165:

¹¹⁶ «Ցուցակ ձեռագրաց», էջ 943:

¹¹⁷ Բառը կրկնված է:

¹¹⁸ M. Lewicki, Renata Kohnowa... էջ 241, նաև Տաշյան, *Ցուցակ...* էջ 944:

Մ. Լեիցկին և Ռ. Կոհնովան նշում են, որ իրենք մի կողմ են թողնում ձեռագրի լեհերեն բնագիրը, որովհետև գրանով մանրամասն ղբաղվել է Օ. Բալցերը¹¹⁹, ուստի նրանք կարող էին ուշադրություն չդարձնել այս ձեռագրի թվականի վրա՝ կապված Դատաստանագրքի լատիներենից լեհերենի թարգմանության թվականի հետ: Սակայն, վերը բերված հիշատակարանը, ինչպես երեւում է, վրիպել է մյուս ուսումնասիրողների ուշադրությունից: Ինչևէ, լեհահայոց Դատաստանագրքի թարգմանությունը ղվաղերենի, գրված հայերեն տառերով, գտնում ենք արդեն 1523 թ. գրված ձեռագրում: Քանի որ հենց այս ձեռագրում էլ է ասված, որ ղվաղերենը թարգմանություն է լեհերենից, ապա ակնհայտ է, որ Դատաստանագրքի լեհերեն թարգմանությունը 1523 թ. արդեն կար: Ինչպես նշում են Մ. Լեիցկին և Ռ. Կոհնովան, Օստրիյան հաստատության № 1916, մեզ հետաքրքրող այս ձեռագրում կա նաև Դատաստանագրքի լեհերեն թարգմանությունը: Ձեռագրի 1—155բ թերթերը բովանդակում են լեհերեն թարգմանության բնագիրը, 156բ—319բ թերթերը՝ ղվաղերենը¹²⁰: Ցավոք, հրատարակիչները նկարագրական անհրաժեշտ տեղեկություններ չեն հաղորդում ձեռագրի առաջին՝ լեհական մասի վերաբերյալ, ուրեմն պետք է ենթադրել, որ նրանց նկարագրությունը վերաբերում է ամբողջ ձեռագրին. Եթե այդպես է, ապա 1523 թվականը վերաբերում է ամբողջ ձեռագրին: Սակայն, անկախ վերջին հանդամանքից, վերը նշված փաստն արդեն համատարում է, որ լեհահայոց Դատաստանագիրը լեհերեն է թարգմանվել ոչ թե 1601 թ. ինչպես ընդունված է գիտության մեջ, այլ 1523 թ. կամ ավելի ճիշտ՝ 1519—1523 թվականների միջև ընկած ժամանակահատվածում:

Լեհահայ գաղութի լեզուն սկզբում, բնականաբար, հայերեն էր: Սակայն աստիճանաբար մայրենին տեղի է տալիս, և Սիգիզմունդ Մեծի ժամանակ արդեն, գոնե դատարանի համար, հայերի գործածական լեզուն նաև լեհերենն էր ու ղվաղերենը: Գործնական այս կարիքները բավարարելու համար է, որ լեհահայ Դատաստանագիրը թարգմանվել է լեհերենի և ղվաղերենի: Գաղութի դատարանների արձանագրությունները ևս սկզբում եղել են հայերեն, սակայն հետագայում, հայերենից բացի, գրանք կաղմվել են նաև լեհերեն և ղվաղերեն¹²¹: Լեհահայ գաղութի կյանքին վերաբերող փաստաթղթերի, մասնավորապես նրանց Դատաստանագրքի շուրջ հարուստ գրականություն կա հայերեն, ռուսերեն, ուկրաիներեն, լեհերեն և եվրոպական այլևայլ լեզուներով¹²²: Ի մասնավորի այդ բացատրվում է նաև այն նշանակություններ, որ ունեցել է լեհահայոց Դատաստանագիրը իր տարածման սահմաններում և իրավունքի պատմության մեջ: Այս հարցի վերաբերյալ խոսքն ավարտելով՝ վկայակոչենք համեմատական իրավագիտության մեծանուն ներկայացուցիչներից մեկին՝

¹¹⁹ Marian Lewicki, Renata Kohnowa... էջ 163.

¹²⁰ Անդ, էջ 163:

¹²¹ Ալեյի քան Հայերեն դատական արձանագրությունների հրատարակությունը, իրականացված առաջին անգամ, գիտական բարձր մակարդակով ու արժեքավոր ուսումնասիրությամբ տե՛ս «Կամեննեց-Պոդոլսկ քաղաքի հայկական դատարանի արձանագրությունները (XVI դ.)», աշխատասիրությամբ Վ. Ռ. Գրիգորյանի, Երևան, 1963 թ.: Նույն քաղաքի դատարանի ղբաղերեն արձանագրությունները հրատարակվել են 1967 թ. Գրունինի աշխատասիրությամբ. տե՛ս վերը նշվ. աշխատությունը:

¹²² Թեզ հայտնի վերջին ուսումնասիրությունը՝ В. С. Кульчицкий, Армянский «Судебник» Гоша и его применение во Львове (Исторические связи и дружба украинского и армянского народов, Сборник материалов второй украинско-армянской научной сессии, Киев, 1965, էջ 145—150):

2. Կոհլերին, որը լեհահայոց Գատաստանագիրքը համարում է մի անգին հիշատակարան համեմատական իրավագիտության համար, «յիշատակարան մը՝ որ մեր աշաց առջև լուսաւոր կը դնէ, թէ ինչպէս հայ իրաւանց ձեռօք արեւելեան բան մը յԱրեւմուտս գորացաւ, արեւելեան բան մը՝ որ դարաւոր երկար պատերազմներէ ետեւ արեւմտեան իրաւանց տեղի տուաւ»¹²³: Պարտութեան պատճառը, սակայն, այն չէր, որ հաղթեց իրավունքը իրավունքին, այլ այն, որ բախվեցին մայր հողից կտրված և մայր հողի վրա գտնվող իրավունքներ:

ՎՐԱՅԵՐԵՆ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Մխիթար Գոշի Գատաստանագիրքը ունեցել է նաև վրացերեն խմբագրություն¹²⁴, որը կապված է արքայազն, այնուհետև վրաց արքա Վախթանգ Զ-ի անվան հետ: Ժէ—ԺԸ դարերի միջակա ժամանակահատվածում Վրաստանում ծավալվել էր կուլտուր-լուսավորչական աշխույժ գործունեություն, որի հիմնական կրողը «Իմաստուն արանց» խումբն էր նույն Վախթանգի գլխավորությամբ: Նա եղբայրական վրաց ժողովրդի մեծ լուսավորիչներից է, վրաց լեզվի ու մշակույթի մեծ երախտավորը, որը կորստից փրկեց հոգևոր շատ արժեքներ. նա առաջին տպարանի հիմնադիրն է և «Վագրենավորի» առաջին հրատարակիչը, թագավոր էր ու գիտնական: Վախթանգը միաժամանակ մեծ օրենսդետ էր ու օրենսդիր:

ԺԸ դարի սկզբներին (1703—1709 թթ.) արքայազն Վախթանգը կազմեց իր հայտնի Հավաք օրինաց-ը¹²⁵, որով ձգտում էր կարգ ու կանոն հաստատել

¹²³ Գոլլե, Իրաւունք հայոց, ի հրատարակութեանն Ուսումնասիրութիւնք լեհահայոց Գատաստանագրոյն, Վիեննա, 1890, էջ 9:

¹²⁴ Տե՛ս Խոսրով Թորոսյան, Մխիթար Գոշի Գատաստանագրքի վրացերեն խմբագրությունը. «Բանբեր Մատենագրանի», № 11:

¹²⁵ Վախթանգի Հավաք օրինացը հրատարակվել է Նախ ոտներեն թարգմանությամբ և 135 տարի հետո միայն բնագրի լեզվով՝ Երբ 1801 թ. Վրաստանը միացավ Ռուսական կայսրությանը, նրան թույլատրվեց քաղաքացիական գործերով ղեկավարվել տեղի սովորույթով և Վախթանգի օրենսգրքով: Գործնական այս պահանջը բավարարելու համար ռուսական կառավարության առաջարկով Վախթանգի օրենսգիրքը թարգմանվեց ռուսերեն: Կառավարող Սենատը 1828 թ. հրատարակեց «Сборник законов грузинского царя Вахтанга»: Նույն բնագրի երկրորդ և վերջին հրատարակությունը տեղի ունեցավ Քրիլիսիում, 1887 թ., Ա. Ֆրենկելի ու Գ. Բաքրաձեի ջանքերով: Այստեղ առաջին հրատարակության պաշտոնական բնագիրը թողված է գրեթե անփոփոխ (փոփոխվել է համակարգը), բայց կցված են ուշագրավ առաջաբան և անհրաժեշտ ծանոթագրություններ:

Մինչև 1963 թ. Վախթանգի ժողովածուի միայն առանձին միավորներ են լույս տեսել վրացերեն: Վախթանգի ժողովածուն ամբողջությամբ վրացերեն լեզվով առաջին անգամ հրատարակվել է 1963 թ. վրաց ակնավոր գիտնական, առաջնակարգ իրավաբան-իրավագետ ակադ. Ի. Գոլիձեի աշխատասիրությամբ. տե՛ս յժրոտղւ Նամոտլոն ժեղըղծո, Գրոմո I, յօնԳոնց VI-օն. Նամոտլոն ճոցնո յոնցըղլո, Գրեցըղծո յոնցըղլո, յոնցըղլո յոնցըղլո և յոնցըղլո յոնցըղլո յոնցըղլո յոնցըղլո, 1963, էջը 776. Հայկական օրենքները՝ էջ 223—380, Մխիթար Գոշի Գատաստանագիրքը՝ էջ 267—389: Հրատարակությունն ունի առաջաբան, որը հուշարձան արժեքավորող հակիրճ, բայց բովանդակալից խոսք է, և ընդարձակ հավելված, որտեղ տրված են անհրաժեշտ տեղեկություններ ու դնահատականի խոսք է ասված ժողովածուն կազմող միավորներից յուրաքանչյուրի վերաբերյալ:

Հարկ է նշել, որ մեծաթեք այս հուշարձանը հրատարակված է գիտական բարձր մակարդակով, պատասխանատվության մեծ պատասխանով գործի կարևորության հանդեպ ու գիտական սկզբունքայնությամբ, որով սույն հրատարակությունը դրականապես տարբերվում է նրկու ժ-

ավատական ինքնիրավւոյթյան մեջ, օրինականութիւն սահմանել դատական կամայականութեան առօրյայում և այլն. դրանով իսկ ամրապնդել մայրամուտ ապրող պետականութիւնը: Օրենսդրական իր նախատեսումները Վախթանգն իրականացրեց ընդարձակ ծրագրով, մեծ լայնախոհութեամբ ու արքայական իմաստութեամբ: Նա շահամանախակից բուն իր օրենսդրով և իր Հավաքի մեջ մտցրեց նաև նախորդ դարաշրջաններում ստեղծված և գործող վրաց օրենքները՝ Բեքալի ու Աղբուղայի, Գևորգ Պայծառափայլի և այլն: Նա իր Հավաքի բաղկացուցիչ մաս դարձրեց նաև հարևան ու այլ ժողովուրդների օրենքներ, որոնք գործում էին Վրաստանում Վախթանգից դեռ շատ առաջ, այն է՝ Մովսիսական, Հոնական և Հայկական օրենքները: Ինչպես ասված է Հավաքի Առաջաբանում, Վախթանգը «ցանկացավ, ջանաց ու ժողովեց իրավանց բոլոր գրքերը, որոնք ժամանակի բերումով (չածոս ջոտօճցծոտ) առանձին-առանձին ցրված էին ուրիշ թագավորութիւններում կամ Քարթլիի ներսում: Այսպես բոլորը փնտրեց, գտավ և բազում ջանքով (օծյլլեցծոտ) ու գերագանց աշխատանքով վերցրեց:

... Երրորդ, վերցրեց (ծոալցցծոն) էջմիածնից՝ Մեծ Հայքի հովիվ Գրիգոր Լուսավորչի գերեզմանատեղից բերված հայ թագավորների իրավանց գրքերը, սրանցից թարգմանված...»¹²⁶: Վախթանգի բուն օրենսգրքի առաջաբանում նույնպես ասված է, որ Հոնական և Հայկական օրենքները թարգմանվել են հոնաբանից ու հայերենից¹²⁷: Այսպիսով, Վախթանգ Զ-ն խնդրում է էջմիածնից հայ թագավորների օրենքները. էջմիածինը կատարում է նրա խնդրանքը, և Վախթանգը հայկական օրենքները վրացերեն թարգմանել տալով մտցնում է իր ժողովածուի մեջ:

Հայտնի էր, որ Վախթանգը կազմել է իր Հավաքը այն ժամանակ, երբ ինքը Քարթլիի կառավարիչն էր (1703—1711/12 թթ.): Ըստ այդմ Հայկական օրենքների թարգմանութիւնը ևս կատարվել է նշված ժամանակահատվածում: Հավաքի այն ձեռագրից, որ պատկանել է արքայազն Փառնավապին, հետևում է, որ Հայկական օրենքները թարգմանվել են 1709—1711 թթ.¹²⁸: Նորագույն ուսումնասիրութիւններով¹²⁹ պարզվել է, սակայն, որ Հավաքը կազմվել է 1703—1709 թթ., ուստի Հայկական օրենքները ևս թարգմանվել են այդ ժամանակ:

Ինչպես հայտնի է և ինչպես կտեսնենք սուրիս, էջմիածնից Վախթանգին ուղարկված հայ թագավորների օրենքները Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքն էր և գիտութեան մեջ Ասորա-հոմեակական անունով հայտնի օրենսգրքի հայկական խմբագրութիւնը:

ղովուրդների պատմա-բանասիրութիւնը շրջափող վրացերեն մի շարք այլ հրատարակութիւններից: Ուրախութեամբ նշենք նաև, որ 1963 թ. հետո էլ շարունակվել է պրոֆ. Ի. Դուխիի՝ մեծ գրվատանքի արժանի գործունեութիւնը և արդեն հրապարակի վրա են հրատարակութեան սույն շարքի մյուս հատորները ևս:

¹²⁶ Եւրոպեական Երկրագրութեան օգնութեամբ, Երևան, 1963 թ., էջ 100: Հատվածի ուղեգրերն թարգմանութիւնը շատ անհաջող է. «Сей-то, усердствуя общей пользе, потщился собрать все книги законов, кои по обстоятельствам времени частью увезены были в чужне земли, а частью утеряны в Грузии...» (1867 թ. հրատ., էջ 146):

¹²⁷ Անդ, էջ 478:

¹²⁸ «Законы грузинского царя Вахтанга VI», Тбилиси, 1887, էջ 230, ծանոթագր. 1:

¹²⁹ Յան Երանց Վ, Երևան, 1955, էջ 11—12:

Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի վրացերեն խմբագրությունը բնագրի ստուգազույն-բառացի թարգմանություն չէ: Վրացերեն թարգմանվելիս Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքը որոշ փոփոխությունների է ենթարկվել ըստ բովանդակության՝ կապված տեղի ու ժամանակի պայմանների հետ և ըստ ձևի. որոշ հոդվածներ կրճատվել են, մի քանիսը՝ ընդարձակվել, որոշ հոդվածներ միացված են մեկի մեջ և ընդհակառակը՝ մեկ հոդվածը վերածվել է մի քանի հոդվածի, և այլն¹³⁰: Բոլոր այս փոփոխությունները ամբողջությամբ վերագրվել են թարգմանիչ-խմբագիրներին¹³¹: Այսպես, Ի. Դուլիձեն թարգմանիչ-խմբագիրների գործ է համարում նաև Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի համակարգի խախտումը, որով «Դատաստանագրքի առաջին և երկրորդ մասերի հոդվածները վրացերենում տեղափոխված են մի մասից մյուսը»¹³²: Պետք է նշել, սակայն, որ այդ փոփոխությունների, թե ըստ ձևի, թե ըստ բովանդակության, մի մասը թարգմանիչ-խմբագիրների գործը չէ և գալիս է բնագրից: Բանն այն է, որ վրացերեն խմբագրությունը ուսումնասիրողների կողմից ցարդ համեմատվել է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի այն բնագրի հետ, որը հայտնի է Վ. Բաստամյանցի հրատարակությամբ, այսինքն՝ Բ խմբագրության հետ: Մինչդեռ իրերի վիճակը փոխվում է, երբ վրացերեն խմբագրությունը համեմատում ենք Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի ԱԳ խմբագրությունների հետ: Մեր համեմատությունները ցույց տվեցին հետևյալը: Եթե հաշվի չառնենք հոդվածների միացում-կոտորակումները, ապա վրացերեն խմբագրությունը նույնությամբ հետևում է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի ԱԳ խմբագրությունների համակարգին, ինչպես կտեսնենք սուրբ բերվող համեմատական տախտակից, ուստի վրացերեն թարգմանության մեջ Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի մի մասից մյուսը հոդվածներ չեն տեղափոխված: Այս փաստն ինքնին հուշում էր, որ վրացերեն թարգմանությունը կատարված է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի ոչ թե Բ, այլ ԱԳ խմբագրություններից: Այս մի կողմից, մյուս կողմից հայերեն և վրացերեն բնագրերի համեմատությունն արդեն ըստ բովանդակության դարձյալ ուշագրավ փաստեր տվեց: Պարզվեց, որ Դատաստանագրքի վրացերեն խմբագրության և հայերեն բնագրի Բ խմբագրության միջև եղած տարբերությունները, որ նշվել են ցարդ, չի կարելի ամբողջությամբ վերագրել թարգմանիչ-խմբագիրներին: Այդ տարբերությունների մի մասը հենց այն տարբերություններն են, որ առկա են Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի մի կողմից Գ, մյուս կողմից՝ ԱԲ խմբագրությունների միջև: Սրանից հետևում է, որ վրացերեն խմբագրությունը թարգմանված է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի Գ խմբագրությունից: Համեմատենք.

Ք, տաջի ասամուցճատերտմեղծ

Ք. աճուտա ճամբաճեղլիսաճան յաճտաճանի Եղնեճա, ճաճրամ Յաճրոնյճոճա ամիսա ճոճոճեճոտա յճճնա ճիճիսա ճա ճյճլիսա. ճա ճիսաճ աճա աճյճս ճիճա ճա ճյճա-

¹³⁰ Վախթանյի Հավաքի «Հայկական օրենքները» հրատարակվել են նաև առանձին, հայտնի հայագետ-վրացագետ Լ. Մելիքսեթ-Քեզի աշխատասիրությամբ. տե՛ս սամարտալո լոմճեղրո, յարտեղլո ճերսիսա ճյերսրեղլեղեղլո ճանճանճ ճյ-VI-ոս ճրճանեղլոտա, ճաճոճսճա ճյոճոճ ճյոճեղլո-ճյոճեղլո, ճյոճոճիսոս ճյոճեղլոճյոճեղլոճյոճեղլո ճաճոճյոճեղլո, ճյոճոճսճա ճյոճոճ ճյոճոճ, 1927, էջ 256:

¹³¹ Տե՛ս Լ. Մելիքսեթ-Քեզի հրատարակության առաջաբանը և Ի. Դուլիձեի հրատարակության էջ 596:

¹³² Անդ, էջ 596:

ლი, ის კაცი აზატია, სადაც უნდა წავიდეს, არ არის სამართალი ხელმწიფეთაგან და თავადთაგან ძალად დაჭერა და დაყენება ერთ ადგილს, გინდა და არა იქ იყავი.¹³³

Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրք

Հոդված 21 (=Բ, II 3)

ԱԲ խմբագրություն

Գ խմբագրություն

Ազատ յԱրարչն եղև մարդկային բնութիւն, այլ ծառայել տերանց յաղագս պիտոյից եղև հողոյ և շրոյ և վայս պատշաճ կարծեմ դատաստան. զի թողեալ գտէրունիսն ազատ է ուր և կամեսցի կալ: Ապա թէ այսմ ոչ ներք ոք ի տերանցն և բռնադատէ զգնացեալսն անդրէն դառնալ, զկնի մահուան հարն ազատ են որդիքն ծնեալ այլոր և ոչ անդ:

Ազատ յԱրարչն եղև մարդկային բնութիւնս, այլ ծառայել տերանց յաղագս պիտոյից եղև հողոյ և շրոյ: և ոք ոչ ունիցին շուր և հող, ազատ է ուր և կամեսցի գնացէ և բնակեսցէ, և ոչ է իրաւոնք թագաւորաց և իշխանաց բռնադատել զոք կենալ ի գեղ մի կամ ի մի երկիր:

Վախթանգի Ժողովածու

Հայկական օրենքներ

Գլուխ 171

Ազատ է Արարչից մարդկային բնութիւնը¹³⁴, սակայն սրա ճորտութիւնը¹³⁵ եղավ հողի ու շրի կարիքից: Եվ ով շունի հող ու շուր, այն մարդը ազատ է, ուր ուզում է թող գնա, ոչ է իրավունք թագավորներին և իշխաններին ուժով բռնել և կեցցենել նրան մի անդ, (ասելով) ուզում ես թն ոչ, այնտեղ մնա¹³⁶:

Ակնհայտ է, որ թարգմանությունը կատարված է Գ խմբագրությունից:

Պ. տաճի ասորմոցլադադիլսեմեթի

... և տալ քիրտուպի մոպուլուդեթ, տաճի մտլուց միսցեթ և նաճեթնիս նաճեթարի.

Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրք

Հոդված 6 (=Բ, I, 5)

ԱԲ խմբագրություն

Գ խմբագրություն

և եթէ անասուն բերեալ իցէ, զգլուխն տացեն և դանն յերկուս բաժանիցեն:

և եթէ անասուն բերեալ իցէ կինն, զգլուխքն աուց և զկէտն անուցն, և կէտն այրեանն տացի:

Վախթանգի Ժողովածու

Հայկական օրենքներ

Գլուխ 156

Եվ թն անասուն բերած լինի գլուխն լրիվ տան և աճի կեսը:

Պ. տաճի աստեմոցլադասամի

Պ տալ Մուկիլդոն կազնի, որտի Մեթրիանի և որտի Մեթրիանի, և ման քիրտուպիլման Ստատոս Մեթրիան կազնի և զազնիլուլու Մեթրի, ամիսի Սամարտալի իճնաս ասը, որոմ մուկիլդոնն և Սիրտուպիլուլու,

¹³³ Ժարտուլի Սամարտալի իճնալեթի, Գ, I, էջ 286—Վախթանգի Ժողովածուի «Հայկական օրենքներ» 171 հոդված:

¹³⁴ Պետք է հասկանալ՝ ազատ է ստեղծվել արարչի կողմից:

¹³⁵ Բատրոնյեթա—սորկուլթիւն, ճորտութիւն, կախվածութիւն, ծառայութիւն, հըպատակութիւն:

¹³⁶ Հոդվածի ուսուրեն թարգմանությունը դարձյալ շատ անհաջող է. տե՛ս 1887 թ. հրատ., էջ 277:

დაწვივინონ და მოსჭრან ქოჩორი ორჯელ, დაჰკრან ორჯელვე შვიდ-შვიდი ჯონი ზურგსა.

და თუ დანაშაული უფროს კაცს ჰქონდეს, ერთხელ მოსჭრან ქოჩორი და ჯონიც ვრთხელ ჰკრან, შვიდი, მას პირშიშველსა.

Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրք

Վախթանգի Ժողովածու

Հոդված 32 (=Բ, II, 12)

Հայկական օրենքներ

ԱԲ խմբագրություն

Գ խմբագրություն

Գլուխ 183

Եթէ կոուիցին արք եւ մին պատահի անկատար լինել եւ յանդգնեալ փետտիցէ զմորուս կատարելոյն, դատաստան լիցի. կրկին մասամբ զհերան հատանել եւ զանիւ ըստ արժանւոյն կըսկըծեցուցանել, մանաւանդ զի զպատուաւոր անարգեաց: Ապա թէ բռնազոյն եւ կամ պատուաւոր յանդըգնեալն իցէ, միոյ զգայութեան տուգանի կէան լիցի ի տուգանս: Եւ այդ առայդ լիցի, զի այլոց արիւնակն ցուցեալ է ի կոուց դատաստանաց:

Եթէ կոուին արք երկու եւ մինն մալազ լինի եւ մինն կատարեալ, եւ ձգէ մալազն եւ փետէ զմուրուս կատարելոյն, դատաստան լիցի, որ կտրեն զմալազին մազն երկու տարպայ, քանզի զկատարելոյն մուրուքն քարշեաց եւ եհան, եւ եւթն փայտ ի վերայ թիկանցն տան: Ապա թէ յաւազ մարդոյն եղև պատճառ կուուցի ի փոքերն, զոր ի վերոյ գրեցաք, զի մի այլք այսպիսի իրս դործեացն:

Եթէ կովին մարդ երկու, մեկը մորուքով եւ մեկն անմորուք, անմազ¹³⁷ եւ նա՛ անմազը ձգի ձեռքը մորուքավոր մարդուն եւ պոկի մորուքը, արա դատաստանը այսպես լինի, որ բերեն այն անմազին, պառկեցնեն եւ կտրեն քոշորը¹³⁸ երկու անգամ եւ երկու անգամ էլ յոթ-յոթ փայտ թիկունքին տան:

Ապա թե մեղքը ավազ մարդունը լինի, մեկ անգամ կտրեն քոշորը եւ փայտըն էլ մի անգամ յոթ տան նրան՝ անմազին:

Ակնհայտ է, որ վրացիները թարգմանված է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի Գ եւ ոչ թե ԱԲ խմբագրություններից: Գ խմբագրության եւ վրացիների որոշ տարբերությունները (երկու անգամ յոթ փայտ՝ մեկ անգամ յոթ փայտի փոխարեն եւ այլն) հենց այն փոփոխություններից մեկն է, որ հանդիպում ենք Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի վրացիներն խմբագրության այլևայլ հոդվածներում եւս:

Վ. Բատամյանցն առաջինն էր, որ ցույց տվեց, թե արքայազն Վախթանգի «Հավաք օրինաց»-ում եղած Հայկական օրենքների երկրորդ մասը Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքն է: Նա էլ կազմել է համեմատական աղյուսակ, ուր վրացիներն խմբագրության հոդվածների դիմաց նշված են Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի համապատասխան հոդվածները ըստ իր հրատարակության¹³⁹: Նույն աղյուսակը կազմել են նաև Հ. Տեր-Հովհաննիսյանը¹⁴⁰, Հ. Կարս-

¹³⁷ Բնագրում ձերմիցցելու—մերկ դեմքով, երեսով:

¹³⁸ Երկու—քոշոր՝ (գլխի) մազափունջ, հերափունջ, ցցունք, քյանքուլ:

¹³⁹ Տե՛ս «Մատաղաբանութիւն», էջ 106, ծնթղթ. 68: Սխալաշատ է, ինչպես եւ լատինական խմբագրության աղյուսակը. պատճառը հավանաբար նույնն է, ինչ նշվել է առաջին դեպքի համար:

¹⁴⁰ «Сборник законов грузинского царя Вахтанга VI», Тифлис, 1887, էջ 350—351: Ուզեղ աղյուսակ է. կան միայն մի բանի վերլուծներ:

Վրաց. խմբագր.	Մխիթարի Ղատաստանագիրք		
	Բ. խմբագրութունն		ԱԳ. խմբագր.
	Ա մաս	Բ մաս	
209		25	59
210		26	60
211		27	61
212		28	62
213		29	63
214		30	64
215		31	65
216		32	66
217		33	67
218		34	68
219		35	69
220		36	70
221		37	71
222		39	73
223		40	74
224	35		75
225		41	76
226		42	77
227		43	78
228		44	79
229)		45	80
230)			
231	36		81
232		46	82
233		47	83
234		48	84
235		49	85
236		50	86
237	37		87
238	38		88
239		51	89
240		52	90
241		53	91
242	39		92
243		54	93
244		55	94
245		56	95
246		57	96
247		58	97
248		59	98
249		60	99
250		61	100
251		62	101
252		63	102
253		64	103
254		65	104
255	40		105
256	41		106
257		66	107
258		67	108
259		68	109
260	42		110
261		69	111
262		70	112
263		71	113
264		72	114
265		73	115
266		74	116
267		75	117
268		76	118
269		77	119
270		78	120

Վրաց. խմբագր.	Մխիթարի Ղատաստանագիրք		
	Բ. խմբագրութունն		ԱԳ. խմբագր.
	Ա մաս	Բ մաս	
271		79	121
272	43		122
273		80	123
274		81	124
275		82	125
276		83	126
277		84	127
278		85	128
279		86	129
280		87	130
281		88	131
282		89	132
283	44		133
284	45		134
285	46		135
286	47		136
287	48		137
288	49		138
289	50		139
290	51		140
291	52		141
292	53		142
293	54		143
294	55		144
295	56		145
296	57		146
297	58		147
298	59		148
299	60		149
300	61		150
301	62		151
302	63		152
303	64		153
304		90	154
305		91	155
306	65		156
307	66		157
308	67		158
309	68		159
310	69		160
311	70		161
312	71		162
313	72		163
314	73		164
315	74		165
316	75		166
317	76		167
318	78		169
319	(78)		(169)
320	79		170
321	80		171
322	81		172
323	82		173
324		92	174
325		93	175
326	83		176
327	84		177
328		94	178
329		95	179
330		96	180
331		97	181
332		98	182

Վրաց. խմբագր.	Մխիթարի դատաստանագիրք		
	Բ խմբագրութուն		ԱԳ խմբագր.
	Ա մաս	Բ մաս	
333		99	183
334	85		184
335		100	185
336		101	186
337	86		187
338	87		188
339	88		189
340	89		190
341	90		191
342	91		192
343	92		193
344		102	194
345	93		195
346	94		196
347	95		197
348	96		198
349	97		199
350	98		200
351	99		201
352	100		202
353	101		203
354	102		204
355	103		205
356	104		206
357	105		207
358	106		208
359	107		209
360		103	210
361		104	211
362	108		212
363	109		213
364		105	214
365	110		215
366		106	216
367		107	217
368		108	218
369	111		219
370		109	220
371		110	221
372		111	222
373	112		223
374	124		224
375	113		225
376		112	226
377		113	227
378	114		228
379	115		229
380		114	230
381		115	231
382		116	232

Վրաց. խմբագր.	Մխիթարի դատաստանագիրք		
	Բ խմբագրութուն		ԱԳ խմբագր.
	Ա մաս	Բ մաս	
383		117	233
384		118	234
385		119	235
386		120	236
387		121	237
388		122	238
389	116		239
390		123	240
391		124	241
392		125	242
393		126	243
394		127	244
395		128	245
396	117		246
397		129	247
398	118		248
399	119		249
400	120		250
401		130	251
402	Նախադրութուն, Ը		
403		1	2
404		1	2
405		1	2
406		1	2
407		1	2
408		1	2
409		1	2
410		1	2
411		1	2
412		1	2
413		1	2
414		1	2
415		1	2
416		1	2
417		1	2
418		1	2
419		1	2
420		1	2
421		1	2
422		1	2
423		1	2
424		1	2
425		1	2
426		1	2
427		1	2
428		1	2
429		1	2
430		1	2
431=165			

Վրացերենում չկան Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի նախադրության գլուխները, բացի Ը-ից, և հետևյալ հոդվածները՝ 72 (=Բ, II 38), 168 (=Բ, I, 77) և Բ խմբագրության Ա մասի 121—123 հոդվածները, որովհետև այս երեք հոդվածը չկա նաև ԱԳ խմբագրություններում: Բացի դրանից, Մխիթարի Դատաստանագրքի որոշ հոդվածներ վրացերենում կան մասամբ:

Համեմատական այս աղյուսակը ցույց է տալիս, որ վրացերենում հայերեն բնագրի համակարգը չի փոխված. թարգմանիչ-խմբագիրները նույնու-

Յլամբ հետևել են բնօրինակի համակարգին, և դա Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի ԱԳ խմբագրության համակարգն է, որից հետևում է, որ վրաց հեղինակները օգտվել են Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի ԱԳ խմբագրությունից: Այս եզրակացությունը առավել ևս հաստատվում է, եթե համեմատական տախտակը դիտենք նաև այն եղանակով, որով դիտվել են վերը նման տախտակները Մխիթարի Դատաստանագրքի խմբագրությունների և այս վերջինների ու Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագրքի կառուցվածքում: Այս մի կողմից, մյուս կողմից էլ երկու Դատաստանագրքերի բնագրերի համեմատությունը ըստ բովանդակության ցույց է տալիս, որ վրացերենը թարգմանություն է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի Գ խմբագրությունից:

Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի վրացերեն խմբագրության հետ կապված վերջին հարցը, որ շոշափվելու է այստեղ, վերաբերում է այն բանին, թե կիրառվո՞ւմ էր, արդյո՞ք, այդ խմբագրությունը Վրաստանում, ունե՞ր պարտավորիչ ուժ, և եթե այո, ապա ի՞նչ շահով և ի՞նչ շրջանակներում: Այս խնդրը, սակայն, նույնանման հարցադրմամբ կապվում է արքայազն Վախթանգի ամբողջ ժողովածուի հետ, որն ընդգրկում է հետևյալ միավորները.

1. Մովսիսական օրենքներ,
2. Հունական օրենքներ,
3. Հայկական օրենքներ,
4. Կաթողիկոսների օրենքներ,
5. Գևորգ թագավորի օրենքներ,
6. Բեքայի և Աղբուղայի օրենքներ,
7. Արքայազն Վախթանգի օրենքներ¹⁴⁴,

Այս օրենքները կարելի է բաժանել երկու խմբի, ինչպես արել են Ա. Ֆրենկելն ու Գ. Բաքրաձեն և ինչպես ընդունված է նաև վրացագիտության մեջ, ազգային վրացական օրենքներ՝ օրենսդիրների ազգային պատկանելությամբ և օտարերկրյա օրենքներ: Արքայազն Վախթանգի հավաքի և դրա մեջ մտնող օրենքների այս երկու խմբերի գործադրության ու պարտավորիչ ուժի մասին տարբեր են եղել ուսումնասիրողների կարծիքները: Ոմանք, ինչպես օրինակ՝ Ա. Զամբ.—Օրբելյանը, առհասարակ ժխտել են և՛ ամբողջ Հավաքի, և՛ իր՝ Վախթանգի օրենքների պարտավորիչ ուժը, հետևապես՝ նաև հայկական օրենքների պարտավորիչ ուժը Վրաստանում: Նույն կարծիքին է նաև Կ. Բորոզդինը: Կոմս Բյուզովի, իշխան Բազրատիոն-Մուխրանելու, Գ. Բաքրաձեի և այլոց կարծիքով, Վրաստանում գործող օրենքը եղել է բացառապես Վախթանգի բուն օրենսդիրքը: Հաջատհուդենի ու Հոլդակի կարծիքով՝ պարտավորիչ ուժ ունեն միայն Վախթանգի բուն օրենսդիրքը, իսկ Հավաքում եղած վրացական աշխարհական մյուս օրենքները և օտարերկրյա օրենքները ունեին միայն օժանդակ նշանակություն և օգտագործվում էին այն դեպքում, երբ նրա օրենքները բավարար չէին: Հետաքրքրական է նաև Հ. Կարստի կարծիքը, որի

¹⁴⁴ Արքայազն Վախթանգի «Հավաք օրենսգրք»-ում օրենքներն ունեն նշված հերթականությունը: Սակայն Ա. Ֆրենկելն ու Գ. Բաքրաձեն իրենց հրատարակության մեջ ձեռագրերում եղած համակարգը խախտել են՝ ենթարկելով խմբավորման. 1) վրացական օրենքներ՝ Վախթանգի, Գևորգի, Աղբուղայի և կաթողիկոսների, 2) օտարերկրյա օրենքներ՝ Մովսիսական, Հունական, Հայկական, որով Հայկական օրենքները, որ բոլոր ձեռագրերում հրորդ տեղում են, ընկել են յոթերորդ տեղը:

համաձայն պարտավորիչ ուժ ունեցել է Վախթանգի բուն օրենսգիրքը, իսկ Հավաքում եղած վրաց աշխարհական մյուս օրենքները ունեցել են առաջին կարգի օժանդակ իրավունքի ուժ: Հավաքում եղած օտարերկրյա օրենքները նույնպես օժանդակ իրավունքի ուժ են ունեցել, բայց երկրորդ կարգի:

Արքայազն Վախթանգի Հավաքում եղած օրենսխմբերի զործադրության և նրանց պարտավորիչ ուժի հարցին վրաց սովետական հետապետողներից վերջին տասնամյակներում անդրադարձել են Ա. Վաչեիշվիլին, Ի. Սուրգուլաձեն, Ի. Դոլիձեն և այլք: Առաջինը կանգնած է ճշմարտությանն ավելի մոտ և գտնում է, որ Վախթանգի բուն օրենքները պարտավորիչ ուժ ունեին, սակայն գործող օրենքը միայն Վախթանգի օրենսգիրքը չէր, վերջինն ուներ կիրառության նախապատվություն միայն, որովհետև դատարանն իրավունք ուներ կիրառելու Հավաքում եղած մյուս նորմերը ևս, եթե դրա անհրաժեշտությունը առաջանար: Պրոֆ. Ի. Սուրգուլաձեն հակասական կարծիքներ է հայտնում այս հարցի կապակցությամբ: Նա մեկ գրում է, որ Վախթանգի բուն օրենսգիրքը պարտավորիչ ուժ ուներ ամբողջ Վրաստանում, մեկ էլ թե՛ այդպիսի ուժ չունեի և, բնականաբար, եղրակացնում է, որ եթե Վախթանգի բուն օրենսգրքի պարտավորիչ ուժը պայմանական էր, առավել ևս նվազ պետք է լիներ Վախթանգի Հավաքում եղած մյուս օրենսխմբերի պարտավորիչ ուժը¹⁴⁵:

Բացառելով Ա. Վաչեիշվիլուն և Ի. Դոլիձենին, պետք է ասել, որ մյուս բոլոր ուսումնասիրողների կարծիքները այս հարցի կապակցությամբ կամ ճիշտ չեն, կամ միակողմանի են և չեն հիմնված գիտությանը հայտնի բոլոր փաստերի ամբողջության վրա: Պրոֆ. Ի. Դոլիձեն հիմնավոր փաստերով ցույց է տալիս, որ Վախթանգի բուն օրենսգիրքը գործող և պարտավորիչ ուժ ունեցող օրենսգիրք էր: Բացի դրանից, նա հատկապես քննում է նաև Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի վրացերեն խմբագրության գործադրության և պարտավորիչ ուժի հարցը Վրաստանում, և հայ իրավունքի սլատմաբաններին ևս հայտնի մի շարք փաստերով, համոզել ու անառարկելիորեն ցույց է տալիս, որ «Հայկական օրենքները» Վրաստանում գործադրվում էին մյուս օրենքների հետ միասին ու պարտավորիչ ուժ ունեին: Բերենք այս իրողությունն հաստատող փաստերից մի քանիսը:

Բուն իր օրենսգրքի առաջաբանում արքայազն Վախթանգը դիմում է դատավորներին՝ ասելով, որ իմանան իր ժողովածուի մեջ մտած բոլոր օրենսխմբերը, կշռադատեն դրանք և որը ավելի լավ կհամարեն ու որին իրավունք կտան՝ նրանով էլ դատեն և արդարադատություն անեն¹⁴⁶: Այսպիսով, ինքը օրենսդիրն արդեն պարտավորիչ ուժ է հաղորդել իր ժողովածուի բոլոր օրենսխմբերին, այդ թվում և՛ «Հայկական օրենքներին»:

Որ «Հայկական օրենքները» Վրաստանում գործադրվում էին և պարտավորիչ ուժ ունեին, հաստատում է նաև արքայազն Դավիթը, որ իր հոր՝ Վրաստանի վերջին թագավոր Գևորգ 13-րդի հանձնարարությամբ կազմել է ավելի րնդարձակ օրենսգիրք¹⁴⁷: Ուստի նա քաջ ծանոթ էր իր հայրենիքում գործող

¹⁴⁵ Այս հարցերի մասին մանրամասն տե՛ս Ի. Դոլիձեի ուսումնասիրությունը՝ յարտուլուի սամարտլուի ժեղլեբու, Ժ. I, էջ 637—640:

¹⁴⁶ Եարտուլուի սամարտլուի ժեղլեբու, Ժ. I էջ 478: «Նոլու ցեցա և ցանտ, օջուլլեոտ, ևա օջուլլուսմոլդցինեոտ, ևա ռոմեղլուց ցեցեբոստ ևա շիջոլդցն ցիհնլցեստ, միտ ևջուլլեոտ ևա սամարտալուսա օլլիմոլլեոտ» կամ «ևա ռոմեղլուց ցեցեբոստ մոսսամարտլուցեսա, միտ օլլիմոլլեոտ սամարտալուսա»-անդ էջ 479:

¹⁴⁷ Տե՛ս սամարտալուի Յատրուսիջուլուի ևաջուլլուիսա, Ելլեցլեբու ցամոսցա ևա ցամոլլեղլեոտ: Լաջուրտու ևաջուլլու ֆլլուրլուլլեբու, Ելլեբոլուսու, 1964:

ორბნებნებრინ: «*Վրաստանի պատմություն*» իր աշխատության մեջ նա գրում է, որ *Վրաստանում* „уголовные преступления судимы были особенно по Греческим Уставам“, *აქნობისა*՝ „Царь Вахтанг... управлял кротко и благоразумно Ивернию по законам Греческим, а для купечества по законам Армянским...“¹⁴⁸, *Մի այլ փաստաթղթում կարդում ենք*. «К сему царевич Давид присовокупил, что при царствовании в Грузии родителей его и предков край сей управляем был: 1. Законами пророка Моисея. 2. Законами греческих императоров... 5. Законами армянскими от-носительно торговли».¹⁴⁹

Վախթանգ Զ-ի և արքայազն Գավթի վկայությունները հաստատվում են մի շատ ուշագրավ փաստաթղթով ևս՝ վրաց սովորութեան իրավունքի ժողովածուով, որը կազմվել է ԺԹ դարի սկզբին: Այս ժողովածուի¹⁵⁰ առանձին հոդվածների տակ նշումներ կան, արված կաղմողների կողմից, թե տվյալ հոդվածով նախատեսված իրավահարաբերությունը Վախթանգի ժողովածուի որ օրենսխմբի որ հոդվածով էր կարգավորվում: Սույն ժողովածուի 10-րդ հոդվածում խոսքը անշարժ գույքը գրավ դնելու և դրա հետ կապված այլ հարցերի մասին է: Հոդվածի վերջում նշված է, որ տվյալ իրավահարաբերությունը կարգավորվում է «Հայկական օրենքների 233-րդ հոդվածով»¹⁵¹: Նույնպիսի նշումներ կան նաև 20-րդ, 31-րդ հոդվածների տակ: Ակնհայտ է, որ «Հայկական օրենքները», մասնավորապես Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի վրացական խմբագրությունը, գործադրվում էր Վրաստանում:

Նույն փաստը հաստատում է և դատական պրակտիկան: Այս բնագավառի մի փաստաթղթում կարդում ենք. «Судьи нашли, что по греческим законам малолетние не имеют права продавать имение, а если продадут то братья его имеют право выкупить; грузинские же и армянские законы говорят, что имение только с согласия помещика и родственников может быть продано, а если это при продаже не исполнено, то родственники могут выкупить его»¹⁵²:

«Հայկական օրենքների» վրացական խմբագրությունը ոչ միայն գործող օրենք է եղել Վրաստանում, այլև աղբյուր է դարձել Վախթանգի բուն օրենսգրքի համար: Հայկական և Վախթանգյան օրենսգրքերի մի շարք հոդվածների համադրմամբ պրոֆ. Ի. Դոլիձեն ցույց է տվել և ապացուցել, որ Վախթանգը իր օրենսգրքի 23 հոդված քաղել է «Հայկական օրենքներից», որից 13-ը Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի վրացերեն խմբագրությունից¹⁵³:

Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի այսպիսի արմատական դոլություն ու աղղցություն փաստը Վրաստանում, հարկավ, դժվար կլինի բացատրել միայն

¹⁴⁸ *ქართული სამართლის ძეგლები* Ծ. I, էջ 652: *Տե՛ս նաև Գ. Փուրցելաձեի հրատ. էջ 6204, որից և օգտվել է Դոլիձեն:*

¹⁴⁹ *Անդ, էջ 653:*

¹⁵⁰ *Տե՛ս* „Сборник законов грузинского царя Вахтанга VI“, Тифлис, 1887, էջ 365—382. „Обычаи, введенные при грузинских царях законом“: *Այս հուշարձանի վրացերեն բնագիրը հայտնաբերվել է միայն 1930-ական թվականներին ուսուցչապետ Գ. Գուգուշվիլու կողմից և հրատարակվել հետեյալ ժողովածուում. Զեսոլեծո სიქართველოს და ქვეყნის ისტორიისათვის, ნაკ. III, თბილისი, 1938, էջ 67—90: Երկրորդ անգամ հրատարակել է Ի. Դոլիձեն. օ. Լոლოძე, სიქართველოს ჩვეულებითი სჯული, თბილისი, 1960, բնագիրը՝ էջ 41—80. վրացերեն բնագիրն զուգահեռ տրված է ուսուցչական թարգմանությունը, որը վերցված է Վախթանգի ժողովածուի՝ Ա. Ֆրենկելի և Գ. Բաբրաձեի հրատարակությունից:*

¹⁵¹ *Անդ, էջ 368—369, նաև* *ქართული სამართლის ძეგლები, Ծ. I, էջ 651:*

¹⁵² *ქართული სამართლის ძეგლები, Ծ. I, էջ 651:*

¹⁵³ *Անդ, էջ 657—662:*

ժՐ դարի իրողությունները և ենթադրել է տալիս սլավոնական շատ ավելի մեծ խորք, որտեղից պալիս են երկու բախտակից ու երկրային ժողովուրդների սերտ հարաբերությունները: Այս և պատմական մի շարք այլ փաստերի ամփոփմամբ, ակադեմիկոս Ի. Ջավախիշվիլին, որին միանում է նաև Ի. Գոլիձեն, իրավացիորեն կարակացնում է, որ Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը Վրաստանում գործում էր, բնագրով կամ թարգմանությամբ, Վախթանգից դեռ շատ առաջ և դարեր շարունակ¹⁵⁴:

ԲՆԱԳԻՐԸ ԿԱԶՄԵԼՈՒ ՀԱՆԳԱՄԱՆՔՆԵՐԸ

Վ. Բատամյանցը Դատաստանագրքի Բ խմբագրությունը, որն համարել է սկզբնական հեղինակային բնագիր, իր ուսումնասիրության հետ միասին հրատարակել է հետևյալ վերնագրով. «Մխիթարյ Գոշի Դատաստանագիրք Հայոց»: Այս վերնագրի բաղկացուցիչ բոլոր տարրերը վիճարկվել են, բացի «դատաստանագիրք» բառից¹⁵⁵: Մխիթար Գոշի հեղինակային իրավունքը վավերական է ու ստույգ, ուստի Դատաստանագրքի վերնագրի այդ մասը փոփոխության ենթարկվել չի կարող: Անցնենք վերնագրի հաջորդ բաղկացուցիչ տարրին՝ «դատաստանագիրք» բառին: Այս տարրը ենթակա է փոփոխության, հասկանալի է, ոչ ըստ բովանդակության, այլ ըստ ձևի: Բանն այն է, որ թե ինքը Մխիթար Գոշը և թե ժամանակակիցները նրա աշխատությունը չեն կոչում «Դատաստանագիրք» բարդ բառով: Այդ բառը, սակայն, թվում է թե, ավելի ուշ շրջանի բարդություն է, որին հանդիպում ենք Դատաստանագրքի ժն և հետագա դարերի ձեռագրերի հիշատակարաններում: Մինչդեռ, Դատաստանագրքի բնագրում, բոլոր դարերի ձեռագրերում, գործը կոչված է երկու բառով՝ «Գիր դատաստանի» կամ «Գիրք դատաստանի», որ նշանակում է, թե և՛ հեղինակը, և՛ խմբագիրները գործը կոչել են հենց այդպես: Դատաստանագրքի երեք խմբագրություններում, միասին վերցված, հանդիպում ենք 28 դեպքի, երբ գործածված է աշխատության բնույթն արտահայտող բառը և այն միշտ գործածված է ոչ բարդ ձևով. այսպես՝ «ի ձեռն գրոց դատաստանի», «գգիրս դրոշմեցաք դատաստանի», «յօժարեցաք գրել գդատաստանաց գիրքըս», «պատճառ գրոցս դատաստանի», «գիրս դատաստանի», «գգիր դատաստանի», «դգիր դատաստանիս», «ի պիս դատաստանի», «գրոցս դատաստանի»

¹⁵⁴ օչ. չափնիճցիլո, յարտուլո սամարտոլոս օստորոօ, Մոցնո ձօրցցլո, Եցլոլոսո, 1928, էջ 104, 110. յարտուլո սամարտոլոս օցցլոցնո, Ե. I, էջ 650 և այլուր:

¹⁵⁵ Ն. Ակինյանը իր աշխատություններից մեկում շանցել է հիմնավորել, որ Դատաստանագրքի հեղինակը Մխիթար Գոշը չէ: Այս տեսակետի հանդամանքի բնույթը վերապահելով մեր ուսումնասիրությանը, այստեղ նշենք միայն, որ այն անհիմն է: Վիճարկվել է նաև «Հայոց» բառի առկայության իրավասությունը վերնագրում. տե՛ս Յ. Бунятов, Азербайджан в VII—IX вв., Баку, 1965: Այս գրքի՝ հայ ժողովրդի պատմությանը վերաբերող մասի հակապատմական և հակագիտական կոնցեպցիայի բնագրատությունը, կատարված անհրեքի փաստերի հիմամբ և գիտական բարձր մակարդակով, տե՛ս Ա. Մնացականյան, Ազգային աշխարհի գրականության հարցերի շուրջը, Երևան, 1966. А. Мнацаканян, П. Севак, По поводу книги З. Бунятова «Азербайджан в VII—IX вв.», «Պատմա—բանասիրական հանգես», 1967, № 1, էջ 177—190. К. А. Мелик—Оганджаниян, Историко—литературная концепция З. Бунятова, «Բանբեր հայաստանի արևիկների», 1968, № 2, էջ 169—190. Հ. Անասյան, Նոր հայացք ազգասիրության բնագավառում, Melanges d'etudes armeniennes. Venise, 1969, էջ 289—315. Н. Anasaiian, Une mise au point relative á l'Albanie caucasienne, Revue des études arméniennes, nouvelle série, t. VI, Paris, 1969, էջ 299—330:

և այլն: Ուստի, վերնագրի մեջ «գատաստանագիրք» ձևի փոխարեն պետք է դնել «գիրք գատաստանի» ձևը: Այժմ «Հայոց» բառի մասին: Գիտենք, և այդ մասին հաղորդում է Մխիթար Գոշը թե՛ Դատաստանագրքում և թե՛ Հայոց կաթողիկոսին ուղղված նամակում, որ օտարները հանդիմանում, նախատում էին հայերին Դատաստանագիրք չունենալու համար: Դատաստանագիրք գրելու պատճառներից մեկը ինքը՝ Մխիթար Գոշը համարում է հենց այդ հանդիմանությունը, այլ կերպ՝ Մխիթարը սկզբից ևեթ ձեռնամուխ եղավ գրելու գատաստանագիրք հայերի, հայ ժողովրդի, հայկական պետության համար և գրեց, իրոք, Հայոց Դատաստանագիրք: Ուրեմն, անկախ այն բանից՝ կա՞մ վերնագրում «Հայոց» բառը, թե ոչ, ինքնին հասկանալի է, որ Դատաստանագիրքը հայոց է: Սակայն հարցին նայելով բնագրագիտական տեսակետից, «Հայոց» բառը չենք կարող դնել վերնագրի մեջ, որովհետև ձեռագրային տվյալների այդ հնարավորությունը չեն տալիս: Դատաստանագրքի վերնագրում «Հայոց» բառի առկայությունը համար Վ. Բաստամյանցին քննադատողները չեն կարողացել, թերևս ճիշտ կլինի ասել՝ չեն ուզեցել տեսնել այն ակնհայտ փաստը, որ Վ. Բաստամյանցի հրատարակության մեջ երկու վերնագիր կա. առաջին՝ «Մխիթարայ Գօշի Դատաստանագիրք Հայոց, իրաւաբանական հետազոտութիւնք հանդերձ ծանօթութեամբք» և երկրորդ՝ «Դատաստանագիրք Մխիթարայ Գօշի»: Առաջին վերնագիրը Վ. Բաստամյանցի հետազոտության վերնագիրն է: Ամեն ուսումնասիրող ազատ է իր հետազոտության վերնագիրը դնելու այնպես, ինչպես ինքն է հարմար գտնում: Սակայն, երբ վերջանում է «հետազոտությունը», և սկսվում է բնագիրը, Վ. Բաստամյանցը այն սկսում է նոր էջահամարով և այն վերնագրով, որ ունի բնագիրը՝ «Դատաստանագիրք Մխիթարայ Գօշի»:

Դատաստանագրքի ձեռագրերի մեծ մասում հոգվածները վերնագիր ունեն, սակայն բուն հոգվածները ձեռագրերում, որպես կանոն, անվանում չունեն, սակավ բացառություններով. օրինակ՝ «Նախադրութիւն գրոց գատաստանի. գլուխ առաջին» (ձեռ. № 10311, թ. 263ա): Մի շարք ձեռագրերի ցանկերի սկզբում հոգվածները անվանված են «գլուխ» (տես օրինակ՝ ձեռ. № № 2775, 209, 6890, 2593, 3291 և այլն). այսպես օրինակ՝ «Կատարեցաւ նախադրութիւն գրոցս գատաստանի ի ճառս ԺԱ: Զկնի սորին զհամար եւ թիւ գլխոցն դիցուք, որ է ցանկ» (ձեռ. № 2775, թ. 41ա), կամ՝ «Սկիզբն ամենայնի աստուած, զնոյն և կատարած ամենայնի աստուած: Եւ արդ սկիզբն գատաստանի գրոց ցանկս և թիւ գլխոց ի կարգի» (ձեռ. № 209, թ. 83ա: Այս կա շատ ձեռագրերում): Ինչպես տեսնում ենք, հոգվածը անվանված է գլուխ: Սակայն ցանկերում հոգվածները հաջորդում են իրար թվահամարների հերթականությամբ, և թվահամարներից առաջ չկա «գլուխ» բառը:

Դատաստանագրքի բնագրում Մխիթար Գոշի և խմբագիրների կողմից, որոնք, հավանաբար, անփոփոխ են թողել հեղինակային անվանումները, հոգվածներն անվանված են տարբեր կերպ, ավելի հաճախ՝ դատաստան, ապա նա՝ հինգ անգամ, գլուխ՝ երեք անգամ, վիճակ՝ երկու անգամ, զպլուրիւն՝ երկու անգամ և դուրսիւն: Անտեսում ենք «կանոն», «օրենսդրութիւն» և այլ բառերը, որոնք ավելի շուտ վերաբերում են Դատաստանագրքի աղբյուրներին, քան նրա հոգվածներին: Քանի որ ցանկը առկա է Դատաստանագրքի համարյա բոլոր ամբողջական ձեռագրերում, ապա պետք է ենթադրել, որ այն գալիս է հեղինակային օրինակից: Այս տեսակետից ուշագրավ է ձեռագրերից մեկի հետևյալ վկայությունը, որով եզրափակվում է ցանկը. «Կատարեցաւ ցանկ

գրոց դատաստանիս, որ ըստ Գոշայ վարդապետի» (ձեռ. № 2775, թ. 48բ)։ Այս նախադասությունը, թվում է, կարելի է հասկանալ նաև այնպես, որ «որ ըստ Գոշայ վարդապետի» բառերը վերաբերում են ցանկին։ Սակայն, անկախ դրանից, միջնադարում հոգվածների անվան համար ընդունված ու տարածված էր «գլուխ»—capitulum անվանումը։ Համոզվելու համար բավական է, թեկուզ, թերթեւ Նվրոպայի ավատական իրավունքի հուշարձանները։ Ինչ վերաբերում է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքին, ապա հեղինակը այս կասկածությունից միօրինակ տերմինաբանության չի հետևում։ Ինչպես տեսանք, նա հավասարապես գործածում է «գլուխ», «ճառ», «վիճակ» և այլ բառեր՝ նույն նշանակություններով։ Սակայն, նկատի ունենալով Դատաստանագրքի ձեռագրերի ցանկերի վերը բերված բանաձևերը, այն փաստը, որ ձեռագրերում նախադրույթի անունը հոգվածը և Դատաստանագրքի այլ հոգվածներ կրկնվում են «գլուխ» հենց բնագրում, և մի շարք այլ փաստեր, պետք է ասել, որ հոգվածների անվան համար ավելի տարածված էր «գլուխ» բառը։ Այդ պատճառով, նաև այնու, որ հոգվածները առանց անվան չմնան, և միօրինակություն մտցնելու համար դրանց անվանակոչության մեջ, մենք հոգվածների թվահամարներից առաջ դրինք «գլուխ» բառը։ Սա մեր միակ միջամտությունն է բնագրին, որ արել ենք առանց ձեռագրական բավարարչափ տվյալների։

Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի զգալի թվով հոգվածներից յուրաքանչյուրը արտաքին կառուցվածքի տեսակետից բաժանվում է երկու մասի. առաջին մասը աղբյուրն է, որից օգտվել է հեղինակը, և որը բերվում է, որպես կանոն, բառացի, իսկ հոգվածի երկրորդ մասը հեղինակի սահմանումն է, որով նա աղբյուրի իրավադրույթը կամ հաստատում է, կամ փոփոխում, կամ լրացնում և այլն։ Վ. Բատամյանցը իր հյատարակության մեջ հոգվածի այս երկու մասերը իրարից բաժանելու յուրօրինակ ձև է բնութագրել։ Հոգվածի երկրորդ մասը նա ոչ միայն սկսել է նոր ու կարմիր տողից, որ միանգամայն ճիշտ է, այլև Մխիթարի խոսքը առել է շակերտների մեջ, որը, թվում է, ճիշտ չէ։ Դրանով արհեստականորեն անջատվել են իրարից ներքին միասնություն կազմող ամբողջի մասերը, և այնպես է ստացվել, որ աղբյուրը մղվել է առաջին դիժ, իսկ Դատաստանագրքի հեղինակը՝ երկրորդ։ Մինչդեռ օրենքը մի ամբողջություն է և անկախ նրանից, թե ինչ աղբյուրից է քաղված, այն ամբողջապես պատկանում է օրենսդրին։ Սաղումնային, աղբյուրագիտական տեսակետից ոչ-մխիթարյանը ոչ-մխիթարյան է դարձվել նաև իրավական-օրենսդրական տեսակետից, մի բան, որ ճիշտ չէ։ Պահպանելով հոգվածի շարահյուսական-տրամաբանական-աղբյուրագիտական տարանջատումը (հոգվածի երկրորդ մասը սկսել ենք նոր և կարմիր տողից) մենք, բնականաբար, վերացրինք հոգվածի իրավական-օրենսդրական ամբողջականությունը խախտող տարանջատումը, Մխիթարի խոսքից հանելով շակերտները։

Բնագրերը կազմել ենք հետևյալ ձեռագրերի համեմատությամբ։

Ա խմբագրություն.

Ա—Վեներաբիլի Մխիթարյան մխաբանության Մատենադարանի № 1237 ձեռագիրը։ Դատաստանագրքի հնագույն և ընտիր ձեռագրերից մեկն է։ Ինչպես ցույց է տվել Վ. Հացունին, Դատաստանագրքի շորորդ օրինակն է՝ հաշված հեղինակային օրինակից։ Նվիրվել է Հաթեբքի Վախթանգ իշխանին՝ Մխիթարի բարեկամին ու հովանավորին, «գրա պատվիրաններով ղեկավարվելու համար»։

Ձեռագիրը չինք սուսել և ոչ էլ մանրամասնապալենն էնք ունեցել, սակայն այնպես է ստացվել, որ կարող էնք ասել, թե ձեռագիրը գտնվել է մեր օրամագրոսիցան տակ: Գնահատանքի ամենաբարձր խոսքերով ու երախտապարտութիան ամենախոր զգացումով պետք է ասենք, որ դրա համար պարտական էնք Վենետիկի Մխիթարյան միաբանութիան ընդհանուր քարտուղար՝ հանդուցյալ հայր Եղիա Փեչիկյանին:

ա—Վրացական ՍՍՀ գիտութիւնների ակադեմիայի Կ. Կեկելիձեի անվան Ձեռագրաց ինստիտուտի հայկական ֆոնդի № 14 ձեռագիրը: Չափսը՝ 20×31 սմ, կազմը՝ սովորաբար (սև և կապույտ նախշերով), նյութը՝ թուղթ, գիրը՝ նոր ժամանակի ձեռագիր, թերթերը՝ 146, որոշ թերթեր կամ մաքուր են, կամ զրված են մասամբ (թթ. 55, 91, 98, 99-րդ կրկնված է երկու անգամ): Չունի ցանկը ոչ նախադրութիան և ոչ Դատաստանագրքի: Պահպանակի երկրորդ երեսի վրա. «Մխիթար Գօշի Դատաստանագիրը, ի գրչագրաց. օրինակեալ է ի Վենետիկ ի վանս ս. Ղազարու, 1862»:

Թ. 145-ում գրիչը գրում է. «Յիշատակարան երկաթագիր յաւարտ մատենին» և բերում հետևյալ սկզբնատողով հիշատակարանը. «Յս Քս, յորժամ դաս ի նորոգել...»:

Թ. 146.—«Այլ յիշատակարան, բոլորագիր»—«Փառք փրկչին մերոյ...»:

Թ. 146.—«Յիշատակարան երկաթագիր միջանկեալ»—«Տէր ած տացէ ածասէր...»:

Այս ձեռագրի համեմատութիւնը Վ. Բաստամյանցի հրատարակութիան մեջ «Վենետ.» կամ «Վեն.» նշված ձեռագրի ընթերցումների հետ ցույց տվեց, որ ա-ն ընդօրինակված է Վենետիկի № 1237 (մեր Ա) գրչագրից: Եւ ձեռագիրը մենք ամբողջովին արտագրեցինք և հիմք դարձրինք մեր համեմատութիւնների համար, որովհետև դեռ չունեինք մեր օրամագրոսիցան տակ ոչ Վենետիկի և ոչ Ձմմատի ձեռագրերը: Սակայն և ձեռագրի համեմատութիւնը Վ. Բաստամյանցի հրատարակութիան «Վեն.» ձեռագրի ընթերցումների հետ ցույց տվեց, որ այս երկու ձեռագրերի ընթերցումների մեջ կան տարբերութիւններ, թեև ոչ էական և ոչ շատ: Վ. Բաստամյանցի «Վեն.» նշված ձեռագիրը Փարիզի օրինակն է, որ արտագրել է Բ. Եսայանը Վենետիկի № 1237 ձեռագրից: Փարիզից Վենետիկ գալով՝ Վ. Բաստամյանցը, ինչպես նշում է ինքը, այլևս չի համեմատել իր օրինակը № 1237 ձեռագրի հետ: Այստեղից հետևում է, որ «Վեն.» և Եւ ձեռագրերի որոշ ընթերցումների տարբերութիւնները արդյունք են այն բանի, որ № 1237 ձեռագիրը ոչ-խստագույն ճշգրտութիւնով է ընդօրինակվել կամ Բ. Եսայանի կողմից և կամ Եւ ձեռագրի գրչի կողմից: Քանի որ բնագրի հիմքում, բնականաբար, գրվելու էր նաև № 1237 ձեռագիրը, ուստի պետք է մեր ձեռքի տակ ունենայինք նրա ստուգագույն ընդօրինակութիւնը: 1962 թ. երբ հ. Եղիա Փեչիկյանը գտնվում էր Երևանում, Մատենադարանի տնօրեն Լ. Խաչիկյանի միջոցով դիմեցինք նրան, և նա սիրով հանձն առավ կատարել մեր խնդրանքը: Նույն թվականին Վենետիկ ուղարկեցինք մեր Եւ ձեռագրի մեքենագիր օրինակը (230 էջ) խնդրանքով. համեմատել № 1237 ձեռագրի հետ և նշել բոլոր տարբերութիւնները, նշել № 1237 ձեռագրի էջերը, բոլոր հիշատակարան-հիշատակագրութիւնները և այլն: Հ. Եղիա Փեչիկյանը մեծ բարեխղճութիւնով կատարել էր այդ ամենը: Երբ 1965 թ. Վենետիկից ստացանք մեր մեքենագիր օրինակը, նկատեցինք, որ մահը խանգարել էր հ. Ե. Փեչիկյանին մինչև վերջ հասցնելու գործը, և այն, 147 էջից

սկսած, շարունակել էր, նույն բարեխղճությամբ, հ. Ներսես Տեր-Ներսեսյանը, որին երախտապարտ ենք նույնչափ:

Տարընթերցվածքների բաժնում Ա-ի վերաբերյալ բոլոր ծանոթագրությունները, այսպիսով, պատկանում են հ. Ե. Փեշիկյանին և հ. Ն. Տեր-Ներսեսյանին:

Ա ձեռագրի կարևոր հիշատակարաններն են.

«Տէր աստուած վայելել տացէ աստուածասէր եւ բարեպաշտ իշխանաց իշխանին Վախտանկայ օրդոյ Հասանայ, ի կամս իւր զգիրքս դատաստանի, անխալ ուղղութեամբ վաբել զպատուիրան սորին» (ձեռ., թ. 100բ):

«Յիսուս Քրիստոս, յորժամ զաս ի նորոգել զերկիր, նորոգեա հոգով եւ մարմնով զաստուածասէր իշխանն իշխանաց զՎախտանգ եւ զամուսինն իւր զԱրզովաթուն ի կեանս անմահս: Եւ ի ներկայիս առանց փորձանաց պահեսցես զաւակաւ հանդերձ եւ ամենայն ընտանեաւ: Եւ բազում առատ ողորմութեամբ քո ողորմեսցիս ննջեցելոց նոցա. ամէն: Եւ տառապեալ գրիչս ողորմեա, Քրիստոս Աստուած» (այս և հաջորդ հիշատակարանը բաղում ենք արձանագրութեան տե՛ս նաև Ղ. Ալիշան, Հայաստանում, էջ 407—408, և այլոց մոտ):

«Փառք Փրկչին մերոյ Յիսուսի, ընդ նմին Հաւր եւ Հոգւոյն, որ ետ զդարձումն աստանաւր տալ գրոցս դատաստանի: Զի թե եւ յառաջագոյն ասացաք, զրելով զսակաւ յիշատակարանն, եթե աւարտումն սորա ոչ է, սակայն այժմ մեք հանգուցանել կամեցաք զրելով ըստ կարի, ոչ խափանել զայլոց, որք կամին գրել եւ յաւելոյ: Եւ թեպետ յամի, յորում սկսաք, գրեցաք զեղեալ շափս դատաստանի, սակայն յաղագս հալածանաց, որ եհաս մեզ՝ ընտանի եւ ոչ աւտար, յապաղեաց գրել զյիշատակս զայսոսիկ (այս երկու հիշատակարանները գրված են յաւարտ մատենին):

Բ — Զմմառի միաբանության № 180 (հին № 226) ձեռագիրը (նկարագրությունը տե՛ս Մեսրոպ վ. Քէշիշեան, Յուցակ հայերէն ձեռագրաց Զմմառի վանքի մատենադարանին, Վիեննա, 1964, էջ 414—426): Օգտվել ենք մանրածապավենից, որը սիրով մեզ ուղարկեց Զմմառի միաբանությունը և որի համար խորապես երախտապարտ ենք:

Ձեռագրի բովանդակությունն է. Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրք՝ թ. 1—252ա, Ասորա-հոմեական Դատաստանագիրք՝ թ. 255բ—299բ, Մովսիսական օրենքներ՝ թ. 299բ—308բ: Ձեռագրի վերջում, թ. 308բ, կա հետևյալ հիշատակարանը. «Տէր Յիսուս ի վայելումն տացէ տեանս Վրթանիսի արհիեպիսկոպոսի և հոգևոր վերադիտողի և բազմաց բարիս շնորհողի և մոլորելոց դարձուցչի և մեղուցելոց մխիթարիչի. ՈՁԹ» (=1240 թ.): Մ. Վ. Քէշիշյանը (Յուցակ... էջ 414), Հ. Մ. Մսրյանը (Bulletin Arménologique-Beyrouth, 1947—1948, Mélanges de l' Univ. St. Joseph, t. XXVII fasc. 10, էջ 209—214) և այլք գտնում են, որ ձեռագիրը երկու գրիչ ունի, մեկը գրել է ձեռագրի 1բ—255բ թերթերը՝ Դատաստանագիրքը, մյուսը՝ օտար օրենքները և որ 1240 թ. վերաբերում է ձեռագրի միայն երկրորդ մասին, ուստի առաջին մասը՝ Դատաստանագիրքը, շատ հին ընդօրինակություն է: Հ. Կետիկյանը (Զմմառու ձեռագրի Դատաստանագրքի թուականը, «Բազմավէպ», 1952, էջ 152—154) 1240 թ. վերագրում է ամբողջ ձեռագրին: Գիտենք, որ Մխիթարը Դատաստանագրքի իր իսկ օրինակից արտագրված մի օրինակ, որը ընդհանրապես երկրորդ օրինակն էր Դատաստանագրքի, նամակով ուղարկել է Ամենայն Հայոց կաթողիկոսին: Այդ նամակը կա Զմմառի ձեռագրում: Արդ, եթե Զմմառի ձե-

ուսգիրք կաթողիկոսին ուղարկված օրինակը չէ, ապա ընդօրինակութիւնն է գրանից: Բոլոր գեպքերում Ձմմաստի գրչագիրը Դատաստանագրքի հին և մեծարժեք ձևագրերից է:

Ք. 1բ, ոչ գրչի գրով. «Ի վայելումն Աբրահամ եպիսկոպոսին է: Զգուշ լեր, ով բարեմիտ ընթերցող, զի հերձուածողին է գիրքս այս, և զբազում սխալանս պարունակէ, դարձեալ ասեմ զգուշ լեր»:

Չեռագրի առաջին մասի վերջում, Դատաստանագրքից անմիջապէս հետո, թ. 253ա—255բ կա Մխիթարի հետևյալ հիշատակարանը և նամակը.

«Փառք Փրկչին մերոյ Յիսուսի, ընդ նմին Հաւր և Հոգւոյն սրբոյ, որ ետ գղադարումն աստանաւ տալ գրոցս դատաստանի: Զի թէ և յառաջագոյն ասացաք, գրելով զսակաւ յիշատակարանն, եթէ աւարտումն սորա ոչ է, սակայն այժմ մեք / հանգուցանել կամեցաք գրելով ըստ կաւրի, ոչ խափանելով զայլոց, ուր կամին գրել և յանելով: Եւ թէպէտ յամի, յորում սկսաք (բնագրում՝ սկասք—տ. Ք.), զրեցաք գեղեալ չափս դատաստանի, սակայն յաղագս հալածանացն, որ եհաս մեզ՝ ընտանի և ոչ աւտար, յապաղեաց գրել զյիշատակարանս զայստսիկ:

Զսուրբ և զաստուածաբեալ գլխոյդ Եկեղեցեացս Հայաստանեաց և հանուրց կարգաց պեաի անուանակրօւթեամբ տեսնող մերոյ հոգևորի և Լուսաւորչին մերոյ սրբոյ կոչման և արոող ժառանգաւորի, զհարկ հոգևոր հրամանի նուաստս յամենայնի ամենայնիվ Մխիթար ընկալայ, զոր վասն գրոցս էր դատաստանի, ի ձեռն եղբաւր Եկելոյ ի ձէնջ, որ երբեմն ընդ մեզ սակաւ ինչ դեգերեալ ի վարժս և յիւրոցն շարժեալ փափագանաց ի ձեռ/նադրութիւն տեսչութեան, զոր և բարտաք դատեալ ի կորովի ձեր տեսութենէ, դարձաւ ի ձէնջ, խափանեալ յիւրոց խորհրդոցն, թէպէտ և այլուր զիւրն ելից ախտ: Սակայն իրաացի կարծեցի յապաղել յայս հրաման մեալ և գրոյ, զի մի ցոյց ինչ կարծիցիմ զիմս առնել վաստակ սակաւ, այլ փութացայ և անվեհեւր կատարել զայս գործ հոգևոր ըստ իմում կարի, խաշոր նիրով և գրով, քանզի ժառանգութիւն իմ Եղևս անձեռնհասութիւնն ի սկզբանէ, ընդ միտ ածելով և զայս, թէ հասնելի ձեզ լիցի, դիւրին և փոխել ի նիրմագաղաթեայ գրչաւ նարտարաւ, ապա թէ ոչ՝ բաւական է և մեզ յաշխատութիւնս սնոտիս և այս կորուստ նիրոյ: Աղաչեմ պարապմամբ

և մտադիր ընթերցմամբ բննել զախտածէա մտաց իմոց զերկայ, զի և ես միշտ ընդ կարծիքս քամահանաց լինելով և հալածեալ ի խնդրողէն՝ գղատաստանացի գիրք փութով և տառապանաւ գծեալ յանգեցի: Եւ այնորիկ աղագաս սիրելի եղև ինձ համառօտն բան, իբր պատնառ ինչ տալ իմաստնոց, և հակիրեն բան ամփոփել սովոր է զմիտս յայտնիս, և աշխատասիրաբար Երևելի: լինել: Եւ արդ, Եթէ ինչ գոցի հանելի ձեզ, Տեսոն շնորհ, որ ոչ շիջուցանէ գիպայլակն իմաստից և ոչ ի միում ժամանակի, իսկ եթէ ոչ՝ այն մերոց տգիտութեան է, անպարտ ի պարսաւանաց շնորհն կացցէ, զի և ոչ ես իսկ ձեռնամուխ եղէ արտաբոյ ազդման շնորհին: Եւ եթէ բնաւին անաւգուտ յեկեղեցի իցէ և պատնառ զայրակողութեանն՝ հրոյ տացես նարակ և հրամայի-

թ. 225ա ցես և որ / առ մեզ է արիւնակ զնոյն առնել և անխափան ձերոյ կացցէ հրաման, թէպէտ և մերքս ընթերցեալ վարդապետք՝ հանեալ ընկա-

լան: Աստուծոյ վարկանելի է գներդ վնիւս և մի (մի—սովեյացված է սողամիջում—*հ. Թ.*) անփոյր անհիցէք այլոց վեհից և գայո դնել գործ, զի յոյժ եպերիմք յայլասեոից՝ ոչ ունելով գիրս դատաստանի:

Գրեալ էաք և սակաւ ժամանակագրութիւն բնոյ դատաստանի գրոցս ի մերն յարինակ, գոր անպատշան վարկայ և աստ գրել, զի յատուկ և այդ կացցէ գիրք: Սկիզբն արարաք ի կատարածէ Պատմութեանն Աղուանից զշար հայրապետացն միեռչե ցայն, որ այժմ ունի և գայլ զիրս, որքան լուսաք և տեսաք, զի և այդ այժմ ի մերս շիջաւ յագթ. 255ր գէ. զի թէ ունէաք սովորութիւն գրել զժամանակս իւրաքանչիւր՝ զկնի / եկեալքն ի միասին յարմարելով անէկին լիով պատմութիւն, բայց զի ծովացեալ թողաք, հատաւ և ժամանակաց կարգ, գոր թէ և այժմ կամ ձեզ իցէ և գայս ևս դուք գրել փութայք, գոր ինչ յաւուրս ձերոյ հայրապետութեանդ պատահեաց, զի մերձ էք յամենայնսդ զիտել անբերի, քանզի ձեր է զպատշանն զամենայն լնու իշխանութիւն: Թողութիւն արասցես ներելով և յանդուգն մերոյդ համարձակութեան և յիշատակի ևս արժանի արասցես ի սուրբ ձեր աղաքս նաստատելով և ի յոյսն բարեաց, գոր գանձեալ ունիք ի փառքս Քրիստոսի» :

Գ — № 2577 ձեռագիրը (այստեղ և հետագայում, բոլոր այն ձեռագրերը, որոնց ուր գտնվելու վայրը չի նշվում, Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի զրշագրերն են: Այս ձեռագրերի նկարագրութեանը վերաբերող տեղեկութիւններն ևս չենք բերում, բնթերցողին հղելով Մատենադարանի Ձեռագրաց ցուցակի հրատարակված երկհատորչակին). ԺԴ դար. գրիչը՝ Սիմէոն. գրչութեան վայրը՝ անհայտ. բովանդակութիւնը՝ Դատաստանագիրքը. ուղղագրութիւնը՝ ոչ-միօրինակ. հողվածների հերթակարգը՝ երբեմն խախտված. տեղ-տեղ չի կարդացվում՝ տառերը մաշված կամ քերված, թիւթերը պատուված լինելու և այլ պատճառներով:

Թ. 219 Թ. «ԵՍիմէոն դրիչ չիշեցէք ի տէր աղաչեմ...»:

Սկսած Թ. 212ա գրիչը փոխվել է: Թ. 211ա վերանորոգված մասի վրա 1629 Թ. հիշատակագրութիւն:

Թ. 124բ կա գաղտնագրութիւն, սրբ կարգացվում է «Հարութիւն» եթև գաղտնագրի «եգ» կարդանք «եդ»:

Գ — №6564 ձեռագիրը. ԺԴ դար. գրիչը, գրչութեան վայրը՝ անհայտ. ժողովածու, Դատաստանագիրքը՝ Թ. 2—66, թերի՝ շունի Նախագրութիւնը և հողվածների զգալի մասը. գլխակարգութիւնը սեփական է: ՄԻՆ (բոստ այս ձեռագրի՝ ՃԼԴ) հողվածի վերջում՝ «Ոն գեղեցիկ կարգս խափանեալ». ուղղագրութիւնը՝ ոչ-միօրինակ:

Ե — № 6398 ձեռագիրը. մեր կարծիքով ԺԳ—ԺԴ դար (Ձեռագրաց ցուցակում վրիպակով՝ 1303 Թ.) գրիչը, գրչութեան վայրը՝ անհայտ. ժողովածու, Դատաստանագիրքը՝ Թ. 52—111, շունի Նախագրութեան առաջին երկու գլուխները և մի շարք հողվածներ, մի քանի հողված միացված են. Գ հողվածից հետո գրված է վերնագիր՝ «Յաղագս դատաստանաց առն և կնոջ» և շարունակվում է. «Ղյաղագս քահանայիցն թողել գատաստան սակս կանոնացն դայն յոլով անգամ չեղ. չ եղոյս յարմարապէս առն և կնոջ սակս խաւսէցոյք» և շարունակվում է Զ հողվածի կեսից (Թ. 58ա). ուղղագրութիւնը՝ ոչ-միօրինակ, աղավաղ:

Զ — № 209 ձեռագիրը. Ժէ գար. գրիչը, գրչութեան վայրը՝ անհայտ. ժո-

դովաժու, Դատաստանագիրքը՝ թ. 83—156, Նախադրությունը՝ ձեռագրի սկզբում՝ թ. 2—17. Դատաստանագրքի վերջին երեք հոդվածները շկան, մի քանի անգամ երկու հոդված միացված են մեկի մեջ և մի հոդվածը դարձված է երկու. ուղղագրությունը ոչ-միօրինակ. սղագրությամբ հաճախ գրվում է «օ», երբ անպայման պետք է լիներ «ա»։ 10-լաւ, գրօ-գրաւ, օան-աւան, Գօթիթ-Դաւիթ և այլն։ Այսպես է նաև այլ ձեռագրերում։

Է — № 6890 ձեռագիրք. Ժէ դար. գրիչը՝ Սկանդար. դրչության վայրը՝ անհայտ. ժողովածու, Դատաստանագիրքը՝ թ. 66—114, Նախադրությունը՝ ձեռագրի սկզբում՝ թ. 5—16։ Ինչպես Զ ձեռագրում, այստեղ ևս ԿԵ հոդվածի «իսկ եթէ դժառայ» բառերից սկսած հատվածը անջատվել է որպես առանձին հոդված՝ ԿԶ համարով. շունի վերջին երեք հոդվածը, ինչպես և Զ ձեռագիրը և այլն. հոդվածների միացում-անջատումները մյուս դեպքերում ևս համընկնում են Զ ձեռագրին. բոլոր էական տվյալներով նույնանում է Զ-ի հետ, որից հետևում է, որ այս երկուսը ընդօրինակված են կամ իրարից, կամ ընդհանուր նախազաղափարից։ Թ. 55ա գրչի հիշատակարանը. «Եւ զիս զմեղուցեալ ուրեմայեցի Սկանդար սարկաւազս, որ աշխատեցայ ի ծուռ արիւնակ սորին և զրստոյզն գրեցի, յիշեսչիք մի աստուած ուր»։ Իրոք, օրինակը «ծուռ» է եղել։

Ը — № 3276 ձեռագիրք. 1640 թ. հետո. գրիչը, գրչության վայրը՝ անհայտ. ժողովածու, Դատաստանագիրքը՝ թ. 191—193, ունի միայն Նախադրության երկու գլուխը, Բ (Թերի) և Ը, և վեց հոդված։

Թ. 193ա. «Ի քվին ՈԺԶ (=1167) տէր ներսէս կաթողիկոս նստի և ի ՈԻԲ (=1173) վախճանի. և տէր Գրիգոր նստի, որ կոչի Տղայ, ամս Ի (=20)։ Եւ ՈԿԲ (=1213) վախճանի վարդապետս գրոցս շինօղն Մխիթար, որ է Գօշն»։

Թ. 191բ. «Վատարեցաւ կանոնական գիրքս ի դառն և ի դժնեա ժամանակիս, յորում ոչ գոյր քազաւսր յազգէն նետողաց... ի սոյն ատուր եղև զրաւ սորա ի քազաքս Եղևկայ, ի ձեռն սուտանուն Երիցու Ստեփաննոսի, ընդ հովանեաւ սուրբ տաճարիս, որ Մառով սուրբ Յակոբ կոչի... բայց գրեցաւ սա ՊԳ (=1355) քվին, յամսեանն օգոստոսի Գ (=4)....»։ Ուսուցչապետ Լ. Խոսիկյանը այս հիշատակարանը համարում է նախազաղափար օրինակինը (տե՛ս ԺԳ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, Երևան, 1950, էջ 411)։

Թ — Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության մատենադարանի № 1738 ձեռագիրք. 1238 թ., գրիչ՝ Բարսեղ. ստացող՝ Մարկոս արքեպիսկոպոս. տեղ՝ Հռոմիլա։ Ա խմբագրության թվակիր ամենահին ձեռագիրն է, նույնքան արժեքավոր, որքան և Ա ու Բ ձեռագրերը։ Այս ձեռագրից օգտվել ենք նույն միջոցով, ինչ և Ա ձեռագրից։ Վենետիկ ուղարկված մեքենագիր մեր օրինակի վրա հ. Եղիա Փեչիկյանը և հ. Ներսես Տեր-Ներսեսյանը նշել են նաև այս ձեռագրի տարբնթերցվածքները (առանց Նախադրության)։

Թ. 146—148. «Փառք Աստուծոյ յաւիտեանս, ամէն։ Ի թուիս ՈԶէ (=1238) գրեցաւ Գիրքս Դատաստանաց առ ափն մեծ գետոյս, որ կոչի Եփրատէս, առ ստորոտ Կաստուածապահ՝ դռնիս Հռոմիլայ կոչեցեալ, և հայրապետութեան տեանն Կոստընդնա, ի շար և ի դառն ժամանակի... Եւ արդ գրեցաւ սա ձեռամբ Բարսղի մեղաշարտի և փցուն գրչի, հրամանաւ աստուածապատիւ և առաքելաշնորհ տէր Մարկոսի արքեպիսկոպոսի... Եւ արդ եր սա ի դաւանէն Սուրբ Մարոյ, և բստ խոտորելոյ մեր ի պատուիրանացն տեանն՝ մատնեցաւ աշխարհն Հայոց ի ձեռն խուժադուժ ազգացն, որ կոչի Դադար, քան զի յաւարի եառ զաշխարհն ամենայն առ հասարակ, բազում քաղաքս և աւանս, և բազում

եպիսկոպոսը և վարդապետը և քահանայք և սարկաւազունք և իշխանայք և ազատք և շինականք և բազում այլ եւս կանայք և մանկտիք, գոր ոչ կարէ որ ընդ գրով արկանել, ղոր ըմբռնեցին ընդ ձեռամբ իւրեանց: Եւ արդ եպիսկոպոսս այս, գոր յառաջ ասացաք զանունն, մատնեալ եղև ի ձեռս անաւրինաց, նաև եղբարք իւր եւ ազգատոհմ իւր, և ոչ ուստեք կայր աւգնական գերելոցն, բայց միայն այն, որ ազատեացն զմեզ արեամբն իւրով... Եւ արդ զեպիսկոպոսս զայս իշխան ոմն ի գերելոցն, որոյ անունն Քորդ ասի, յիշատակ նորա՝ արհնութեամբ, ազատեալ յանաւրինացն, և սա ցաւագին սրտիւ և բեկեալ անձամբ դիմեալ յայս աթոռս հայրապետական, ուստի և սրբասնեալ կաթողիկոսս Հայոց, գոր յառաջ յիշատակեցաք զանունն, սիրով ընկալաւ զսա ըստ արժանոյն իւրոյ:

Եւ արդ ցանկացող այսմ տառիս, գոր է հաստատած յաշխարհս Կայենոյ՝ ի մենաստանին Գետիկ՝ ի սուրբ վարդապետաց սահմանած, որոյ անունն Միթթար յորչորչի: Եւ արդ եւ մեղապարտ ծառայս ձեր... աղաչեմ զամենեսեան, որք կարդայք կամ եղանակէք, զսուրբ եպիսկոպոսն զտէր Մարկոս... և զիս զանարժանս... յիշեսցիք ի մաքրափայլ յաղաւթս ձեր...» (Գարեգին Ա. կաթողիկոս, Յիշատակարանք ձեռագրաց, հ. Ա, Անթիլիաս, 1951, էջ 930—932):

Այս ձեռագրերը՝ Ա.—Թ, պատկանում են Ա խմբագրութեան: Բնագրի հիմքում դրված են Ա, Բ և Թ ձեռագրերը: ա, ինչպես տեսանք, ընդօրինակված է Ա-ից: Ա, Բ և Թ ծագում են հեղինակային օրինակից կամ անմիջականորեն կամ, առավելագույնը, մեկ-երկու սերնդի միջնորդավորվածությամբ: Այսպես. Ա-ն ծագում է հեղինակային օրինակից կամ անմիջականորեն (երկրորդ սերունդ), կամ նրա մի ընդօրինակությունից անմիջապես (երրորդ սերունդ): Բ-ն, եթե իր առաջին մասով կաթողիկոսին ուղարկված օրինակը չէ (երկրորդ սերունդ), որը անմիջականորեն ծագում էր հեղինակային օրինակից, ապա ընդօրինակված է կաթողիկոսին ուղարկված ձեռագրից (որով դառնում է երրորդ սերունդ): Թ-ն, քանի որ իր տարբերակվածքներով նույնանում է Բ-ի հետ և գրված է Հռոմկալյում, ընդօրինակված է կաթողիկոսին ուղարկված օրինակից (որով նույնպես դառնում է երրորդ սերունդ), եթե չենք ընդունում, որ հենց Բ-ն է կաթողիկոսին ուղարկված օրինակը: Նշված ձեռագրերն, այսպիսով, հեղինակային օրինակի առաջին կամ երկրորդ սերունդն են, ուստի մեծապես արժեքավոր գրչագրեր են, և, եթե անտեսենք 225-րդ հոդվածի փորձիկ մի հատվածը, կարող ենք ասել, որ հարազատորեն արտահայտում են հեղինակային բնագիրը:

Գ խմբագրություն.

Ժ — № 485 ձեռագիր. ԺԴ դար. գրիչ՝ Գրիգոր. գրչության վայր՝ Քաղեի վանք. ստացող՝ պարոնտէր Ներսէս (Ձեռագրաց ցուցակում՝ Պարոնտէր Ներսէս, որով «Պարոնտէր» հատուկ անուն է, մինչդեռ պետք է լինի «պարոնտէր Ներսէս», որ նշանակում է, թե պարոնր հոգևոր անձ էր, ինչպես հաստատվում է թթ. 16ա, 159ա, 196բ հիշատակագրություններով. «Չստացաւ զիրոցս զտէր Ներսէսն յիշեցէք», «Չտէր Ներսէսն, որ ստացաւ զգիրս դատաստանի... յիշեցէք», «Չստացողի այսմ կտակիս դատաստանի գրոց նոմոսիս՝ զտէր Ներսէս, որ է պարծանք մեր ամենիս... յիշեցէք...» «Պարոնտէր» կամ «պարոնտէր» սոցիալական նոր տերմինի ծագման ու բովանդակության մասին տե՛ս

ժն դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, մասն երկրորդ, կազմեց
Լ. Ս. Խաչիկյան, Երևան, 1958, էջ LXXI—LXIV: Ժողովածու, Դատաստանա-
գիրքը՝ թ. 1—170. շունի ճԶ—ՃԼ է հոգովածները. ձեռագրից պակաս է շուրջ
տասը թերթ. ուղղագրությունը ոչ-միօրինակ, Այս և № 2776 ձեռագրերը բնդ-
օրինակված են կա՛մ իրարից, կա՛մ բնդհանուր նախագաղտվարից:

Թ. 8ա. «Ջատացող զլոցս զպարոն տէր ներսէսն յիշեցէք ի Քրիստոս, բնդ
նմին և ղեղկեյի գծողս Գրիգոր, և որպէս զուր զմեզ յիշէք, աստուած զձեզ
յիշէք»:

Թ. 16բ. «Աղաչեմ զձեզ, ով պատուական եղբայրք, թողութիւն արէք պա-
կասութեան գրոյս»:

Թ. 16բ. «Խիստ տառապանաւք զրեցի. ցաւահար կանայք կակաւեցուցա-
նէին, մեղայ աստուծոյ»:

Թ. 20բ. «Աստուած տէր ներսէսն փառաւորէ, որ այսօր զմեղ մեղրօք կրա-
կրեց»:

Թ. 27ա. «Չմերուկն խիստ առատ է այս տարիս»:

Թ. 48բ. «Մէկ աղբատ երեկ մէկ լաւ բաղարճ եբեր. աստուած իւրան առա-
տութիւն տայ. ամէն»:

Թ. 70ա. «Մէկ այրի կին մի երեկ մեզ եւղով հաց եբեր. աստուած զինքն
աւրհնէ. ամէն»:

Թ. 233ա. «Յիստ է ցուրտ, գրիչս ձեռնէս կընկէ»:

Ի — № 657 ձեռագիրք. տարբեր գրիչներ. Ժողովածու, Դատաստանա-
գիրքը՝ թ. 3—87. ԺԴ դար. գրիչը, գրչութեան վայրը՝ անհայտ. Կանոնագրքի
հատվածի գրիչը՝ Ստեփանոս, գրչութեան վայրը՝ Ջուղա, թվականը՝ 1614. թ.
218. «գրեցօ ի թվականիս հայոց ՌԿԳ (=1614) ի յաստուածախնամ գողա-
քաղաքս Ջուղայ»: Ուղղագրությունը ոչ-միօրինակ. թերի՝ ՃԼԶ հոգովածի կեսից
վերջանում է:

Լ — № 3788 ձեռագիրք. 1825 թ., գրիչը՝ Պետրոս Ավետ Սեթ, գրչութեան
վայրը՝ Մաղրաս. Ժողովածու, Դատաստանագիրքը՝ էջ 188—320:

«Յամին մերդ կենարարին
Հալար ութ հարիւր քսան հինգին,
Չայս գծագրեալ տառս տերունի
Չեռամք Պետրոս Աւետ Սեթին....
Որ և Հնդիկս բնակի,
Մաղրաս քաղաք վերայկոչի....
Եղև աւարտ գրքոյս լրման
Դեկտեմբերի երկոտասան»:

Ընդօրինակված է 1392 թ. մի ձեռագրից, որի հիշատակարանը բերում է
Պետրոս գրիչը. էջ 184. «... Արդ գրեցաւ սա ի վանս Գոփորու սուրբ Քէոզո-
րոսս, բնդ հավանեաւ սուրբ Աստուածածնիս եւ սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչիս եւ
սուրբ Մարգիս զինաւորիս ի թվին հայոց ՊԽԱ (=1392 մեր թվականութեան—
Խ. Թ.) ի մարտի 20, որ է հասարակ գահն: Գրեցաւ սա ի խնդրոյ Յակոբ քա-
հանայի՝ նուաստ կրօնաւորի, զի ի վաղուց հետէ փափագէի այսմ ծաղկաւետ
բուրաստանիս: Զի ի կենդանութեան իմում ով ոք մի իշխանութիւն արասցէ
զրոյս և յետ ելից իմոց տայ պատուէր, զի ի վանս սուրբ Քէոզորոսու դիցեն ի
վայելումն աստուածասէր կրօնաւորաց» (հավանաբար պետք է լինի Գորբբու

կամ Գորոփու վանք՝ համաձայն Ղ. Ինձիճյանի (Ստորաղբութիւն Հին Հայաստանեայց, Վենետիկ, 1822, էջ 21—22). «Սեղեմնուաւ Զոր՝ ուր նահատակեցաւ և թաղեցաւ սուրբն Թէոդորոս շառարս Գրիգորի Լուսաւորչի. յորում ապա շինեցաւ վկայարան ի Լուսաւորչին, և եղև միայնարան, որ և կոչի Գորոփու վանք սուրբ Թորոս... ի յերկրին Եկեղեցաց, որ է յեղբնկա...»): Համեմատությունները ցույց տվեցին, որ այս ձևագիրը ըստ էութեան ոչինչ չի ավելացնում, ուստի և տարբերակները չնշեցինք:

Խ — № 2593 ձեռագիրը. 1303 թ., գրիչը՝ Կարապետ. գրչութեան վայրը՝ Երզնկա. ստացող՝ Յոանկ. Ժողովածու, Դատաստանագիրքը՝ թ. 1—179. ուղղագրությունը՝ ոչ-միօրինակ:

Թ. 30ր. «Զմեղուցեայ գծողս աղաչեմ զԿարապետ (բնագրում՝ զԿր.) երեցս յիշել ի տէր» (թ. 179ր՝ գրիչ անունը՝ լրիվ):

Թ. 231բ—232ա. «... Արդ գրեցաւ սայ ի մայրաքաղա[քս] ||| (կարելի է կարողալ՝ Եզնկայ), ընդ հովանեաւ կաթողիկէ Լկեղեցոյ, ձեռամբ ||| քահանայի, ի թվիս հայոց ԶՄԲ (=1303), ի հայրապետութեան ||| (տեառն—Խ.Թ.) Գրիգորիոսի և յառաջնորդութեան Եզնկայի՝ տեառն ն[երս]ի[սի], [ի թա]գաւորութեան Հեթմոյ աստուածասիրի և բարեպաշտի և [ի ժա]մանակս սշխարհակալ և մեծ դանին Ղազանին...»:

Մ — Լեւինգրադի Սալտիկով-Շչեդրինի անվան պետական հանրային գրադարանի ձեռագրական բաժնի հայերէն ձեռագրերի հավաքածուի նոր շարքի № 39 ձեռագիրը (այս հավաքածուի մասին տե՛ս Լ. Խաչիկյան, Կոստանդին Բարձրբերդցու խրատական թուղթը, առաքված Արևելյան Հայաստան, 1251 թվականին, «Բանբեր Մատենադարանի», Երևան, 1958, № 4, էջ 267—268). օգտվել ենք մանրաթափանցից: Ժամանակ՝ 1404 թ., գրիչ՝ Թումա. ձեռագիրը էջակալված չէ, համեմայն դեպս մանրաթափանցի վրա էջահամարներ չեն երևում. Ժողովածու. սկզբում՝ Ասորա-հոմեական դատաստանագիրքը, ապա՝ Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը. Դատաստանագրքից հետո՝ մի քանի էջ մանր քաներ և ապա. «ԺԱ. յիշատակարան սուրբ վարդապետին, որ դայս գիրքս ասաց...» և հիշատակարանը. ուղղագրությունը՝ ոչ-միօրինակ: Ունի հողվածների և թերթերի ետևառաջություն, այսպես. ԺԱ հողվածից հետո հող. ԺԳ, ԺԲ, ԺԳ. ԻԱ հողվածից հետո հողվ. Գ, Գ և նոր միայն՝ ԻԲ համարով իսկական ԻԲ հողվածը: Իր տեղում «Վասն վարդապետաց» հողվածը կա լրիվ, այստեղ միայն այսքանը. «և վարդապետք եղիցին ըստ իրաւանց նախակերթեալք հին և նոր կտակարանաց և կանոնական հրամանաց աներկիւղ»: ՂԸ հողվածի մի քանի տողով վերջանում է թերթը, և հաջորդ թերթը սկսվում է ՃՀԳ հողվ. կեսից, որին հաջորդում են հ. հ. ՃՀԳ, ՃՀԵ, ՃՀԶ, ՃՄԷ հողվածի կեսից թերթը վերջանում է և հաջորդ թերթը սկսվում է ՂԸ հողվածի ընդհատված կեսից և շարունակվում է ՂԹ, Ճ, ՃԱ: ՃԱ հողվածը վերջանում է նախավերջին բառով, որն անմիջապես շարունակվում է ՃԽԶ հողվածի «ապաշխարութիւն կալցի՝ հինգ ամ արտաքոյ և երկու՝ ի ներքս...» բառերով, մինչև «զգրոցն առնելով անբամբաս զմեզ թողցնն», որով վերջանում է էջը. հաջորդ էջը սկսվում է ՃՄԷ հողվածի կեսից, այնուհետև ՃՄԸ, ՃՄԱ—ՃՀԲ. հաջորդ էջը ՃԲ հողվածն է և հաջորդները մինչև ՃԽԶ հողվածի ընդհատված կեսը և ապա հող. ՃՀԳ:

Դատաստանագրքի ցանկից հետո. «Թվին ՊՄԳ (= 1404) գրեցաւ գիրս

ժն դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, մասն երկրորդ, կազմեց
Լ. Ս. Խաչիկյան, Երևան, 1958, էջ LXXI—LXIV: Ժողովածու, Դատաստանա-
գիրքը՝ թ. 1—170. չունի ՃԶ—ՃԼԷ հոդվածները. ձեռագրից պակաս է շուրջ
տասը թերթ. ուղղագրությունը ոչ-միօրինակ: Այս և № 2776 ձեռագրերը ընդ-
օրինակված են կա՛մ իրարից, կա՛մ ընդհանուր նախագաղափարից:

Թ. 8ա. «Զասացող ղրոցս գպարոն տէր ներսէսն յիշեցէք ի Քրիստոս, ընդ
նմին և ղեղկելի գծողս Գրիգոր, և որպէս ղուք ղմեղ յիշէք, աստուած ղձեղ
յիշէ»:

Թ. 16բ. «Աղաչեմ գձեզ, ով պատուական եղբայրք, թողութիւն արէք պա-
կասութեան գրոյս»:

Թ. 16բ. «Խիստ տառապանաւք գրեցի. ցաւահար կանայք կակաւեցուցա-
նէին, մեղայ աստուծոյ»:

Թ. 20բ. «Աստուած տէր ներսէսն փառաւորէ, որ այսօր ղմեղ մեղրօք կրա-
կրեց»:

Թ. 27ա. «Զմերուկն խիստ սուստ է այս սարիս»:

Թ. 48բ. «Մէկ աղբատ երեկ մէկ լաւ բաղարճ եբեր. աստուած իւրան առա-
տութիւն տայ. ամէն»:

Թ. 70ա. «Մէկ այրի կին մի երեկ մեզ ևւղով հաց եբեր. աստուած գինքն
աւրհնէ. ամէն»:

Թ. 233ա. «Խիստ է ցուրտ, գրիշս ձեռնէս կրնկէ»:

Ի — № 657 ձեռագիրը. տարբեր գրիչներ. Ժողովածու, Դատաստանա-
գիրքը՝ թ. 3—87. ԺԳ դար. գրիչը, գրչության վայրը՝ անհայտ. Կանոնադրքի
հատվածի գրիչը՝ Ստեփանոս, գրչության վայրը՝ Զուղա, թվականը՝ 1614. թ.
218. «գրեցօ ի թվականիս հայոց ՌԿԳ (=1614) ի յաստուածախնամ գողա-
քաղաքս Զուղայ»։ Ուղղագրությունը ոչ-միօրինակ. թերի՝ ՃԼԶ հոդվածի կեսից
վերջանում է:

Լ — № 3788 ձեռագիրը. 1825 թ., գրիչը՝ Պետրոս Ավետ Սեթ, գրչության
վայրը՝ Մաղրաս. Ժողովածու, Դատաստանագիրքը՝ էջ 188—320:

«Յամին մերդ կենարարին
Հազար ութ հարիւր քսան հինգին,
Զայս դժագրեալ տառս տերունի
Չեռամք Պետրոս Աւետ Սեթին....
Որ և Հնդիկս բնակի,
Մաղրաս քաղաք վերայկոչի....
Եղև աւարտ գրքոյս լրման
Դեկտեմբերի երկուսասան»:

Ընդօրինակված է 1392 թ. մի ձեռագրից, որի հիշատակարանը բերում է
Պետրոս գրիչը. էջ 184. «... Արդ գրեցաւ սա ի վանս Գոփորու սուրբ Քէոզո-
րոսս, ընդ հավանեալ սուրբ Աստուածածնիս եւ սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչիս եւ
սուրբ Սարգիս զինաւորիս ի թվին հայոց Պեւկ (=1392 մեր թվականության—
Խ. թ.) ի մարտի 20, որ է հասարակ գահն: Գրեցաւ սա ի խնդրոյ Յակոբ քա-
հանայի՝ նուստ կրօնաւորի, զի ի վաղուց հետէ փափագէի այսմ ծաղկաւէտ
բուրաստանիս: Զի ի կենդանութեան իմում ով ոք մի իշխանութիւն արասցէ
գրոյս և յետ ելից իմոց տայ պատուէր, զի ի վանս սուրբ Քէոզորոսու ղիցեն ի
վայելումն աստուածասէր կրօնաւորաց» (հավանաբար պետք է լինի Գորբորու

կամ Գործփու վանք՝ համաձայն Ղ. Ինճիւնջանի (Ստորագրութիւն Հին Հայաստանեայց, Վենետիկ, 1822, էջ 21—22). «Սեղեմնուա Չոր՝ ուր նահատակեցաւ և թաղեցաւ սուրբն Թէոփորոս յաւարս Գրիգորի Լուսաւորչի. յորում ապա շինեցաւ վկայարան ի Լուսաւորչէն, և եղև միայնարան, որ և կոչի Գորբու վանք սուրբ Թորոս... ի յերկրին Եկեղեցաց, որ է յԾղզնկա...»): Համեմատությունները ցույց տվեցին, որ այս ձեռագիրը ըստ էութեան ոչինչ չի ավելացնում, ուստի և տարընթեքը վաճառքները չնշեցինք:

Խ — № 2593 ձեռագիր. 1303 թ., գրիչը՝ Կարապետ, գրչութեան վայրը՝ Երզնկա. ստացող՝ Ֆռանկ. ժողովածու, Դատաստանագիրքը՝ թ. 1—179. ուղղագրությունը՝ ոչ-միօրինակ:

Թ. 30բ. «Զմեղուցեալ գժողս աղաչեմ գկարապետ (բնագրում՝ գկր.) երեցս յիշել ի տէր» (թ. 179բ՝ գրչի անունը՝ լրիվ):

Թ. 231բ—232ա. «... Արդ գրեցաւ սայ ի մայրաքաղա[քս] ||| (կարելի է կարդալ՝ Եզնկայ), ընդ հովանեաւ կաթողիկէ Եկեղեցոյ, ձեռամբ ||| քահանայի, ի թվիս հայոց ՉՄԲ (=1303), ի հայրապետութեան ||| (տեառն—Ն. թ.) Գրիգորիոսի և յառաջնորդութեան Եզնկայի՝ տեառն Ն[էրս]ի[սի], [ի թա]գաւորութեան Հեթմոյ աստուածասիրի և բարեպաշտի և [ի ժա]մանակս աշխարհակալ և մեծ դանին Ղազանին...»:

Մ — Լեւիեգրադի Սարգիսով-Շչեդրինի անվան պետական հանրային գրադարանի ձեռագրական բաժնի հայերեն ձեռագրերի հավաքածուի նոր շարքի № 39 ձեռագիրը (այս հավաքածուի մասին տե՛ս Լ. Խաչիկյան, Կոստանդին Բարձրբերդցու խրատական թուղթը, առաքված Արևելյան Հայաստան, 1251 թվականին, «Բանբեր Մատենադարանի», Երևան, 1958, № 4, էջ 267—268). օգտվել ենք մանրաժապավենից: Ժամանակ՝ 1404 թ., գրիչ՝ Թումա. ձեռագիրը էջակալված չէ, համեմայն դեպի մանրաժապավենի վրա էջահամարներ չեն երևում. ժողովածու. սկզբում՝ Ասորա-հոռմեական դատաստանագիրքը, ապա՝ Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը. Դատաստանագրքից հետո՝ մի քանի էջ մանր բաներ և ապա. «ԺԱ. յիշատակարան սուրբ վարդապետին, որ զայս գիրքս ասաց...» և հիշատակարանը. ուղղագրությունը՝ ոչ-միօրինակ: Ունի հոդվածների և թերթերի ետևառաջություն, այսպես. ԺԱ հոդվածից հետո հոդ. ԺԳ, ԺԲ, ԺԳ. ԻԱ հոդվածից հետո հոդվ. Գ, Դ և նոր միայն՝ ԻԲ համարով իսկական ԻԲ հոդվածը: Իր տեղում «Վասն վարդապետաց» հոդվածը կա լրիվ, այստեղ միայն այսքանը. «և վարդապետք եղիցին ըստ իրաւանց նախակրթութեալք հին և նոր կտակարանաց և կանոնական հրամանաց աներկիւղ»: ՂԸ հոդվածի մի քանի տողով վերջանում է թերթը, և հաջորդ թերթը սկսվում է ՃԶԳ հոդվ. կեսից, որին հաջորդում են հ. հ. ՃԶԳ, ՃԶԵ, ՃԶԶ, ՃՄԷ հոդվածի կեսից թերթը վերջանում է և հաջորդ թերթը սկսվում է ՂԸ հոդվածի ընդհատված կետից և շարունակվում է ՂԹ, Ճ, ՃԱ: ՃԱ հոդվածը վերջանում է նախավերջին բառով, որն անմիջապէս շարունակվում է ՃԽԶ հոդվածի «ապաշխարութիւն կալցի՝ հինգ ամ արտաքոյ և երկու՝ ի ներքս...» բառերով, մինչև «ղգրոցն աննկրով անբամբաս գմեղ թողցեն», որով վերջանում է էջը. հաջորդ էջը սկսվում է ՃՄԷ հոդվածի կեսից, այնուհետև ՃՄԸ, ՃՄԱ—ՃԶԲ. հաջորդ էջը ՃԲ հոդվածն է և հաջորդները մինչև ՃԽԶ հոդվածի ընդհատված կետը և ապա հոդ. ՃԶԳ:

Դատաստանագրքի ցանկից հետո. «Թվին ՊՄԳ (= 1404) գրեցաւ գիրս

դատաստանի ձեռամբ մեղաւորաբար դրչի թումամի՝ բանի ինդրողի, ընդ հովանեաւ ոտոր Աստուածածնի և Գլորիա զարթարի: Ով սր որ ընթեանու յիշէ ի մարրափայլ յազօթն իւր զհոգեոր հայր մեր զԵրեման կրօնաւոր և զճնաւորն մեր...» Ասորա-հոռմեական դատաստանագրքի վերջում. «Զթումա խնդրող բանի աղաչեմ յիշել ի տէր. թվին ՊՄԿ»:

ՄՍ հոգվածի վերնագրի կողքին. «ՊՄԳ. ասնուսւլը աղեղնաւորն»:

Ձեռագրի վերջում, ուրիշ գրչով. «Ով որ զայս գիրքս հանէ ի դրանէ սուրբ ատաբելոցս կամ գողանա՝ ով յափշտակելով և կամ գրաւ դնելով, զպատիժն Յուդայ առցէ և դիւաշողացն Քրիստոսի. ամէն. Եւ ով զայս թուխթս կտրէ կամ զայս գիրս քերէ՝ և նայ նոյնպէս պատժի որպէս զԿորնի և զԴաւան. ամէն»:
Կս հետագայի այլ հիշատակարան ևս (1622 թվականի):

Կ — № 2880 ձեռագիրը. 1784 թ., Ասորախան, գրիչը՝ Հովհաննէս Փառակեցի. ժողովածու, Դատաստանագիրքը՝ թ. 38—63, Նախադրութիւնը՝ ձեռագրի սկզբում՝ թ. 6—12, որից հետո՝ Ասորա-հոռմեական դատաստանագիրքը. թերի՝ ունի մինչև ճԻԱ հոգվածու: Ընդօրինակված է, հալանաբար, նախորդ ձեռագրից, որի մասին վկայում են ոչ միայն նախագաղափարի հիշատակարանը, այլև նախորդ ձեռագրի հոգվածների ետևառջութիւնն որոշ հետքերը, որ կան նաև այստեղ. այս ձեռագրում ևս ճԱ հոգվածը ճիշտ նույն կեանքի շարունակվում է ճԻԶ հոգվածի ճիշտ նույն բառով:

Մ և Կ ձեռագրերում վարդապետների դերը և նշանակութիւնը ընդգծված է, ինչպէս կարելի է տեսնել տարբերութեան վաճառքից:

Թ. 9, որը ախտոսաթերթն է. «Գիրք դատաստանաց հայոց: Արարեալ ի վաղնջուց ժամանակաց եռամեծար վարդապետաց տանն Աղուանից, ժողովեալ յաստուածային գրոց և յայլ դատաստանական մատենից, որով յայնժամ ազգ մեր վարիւր ի դատողութիւնս հոգեորս և մարմնաւորս:

Այժմ ի բուն իսկ հեղինակէն արտագրեցաւ, որ գրեցեալն էր ի ԸՃՄ և Գ թուականիս հայոց (=1404) ի վայելս հայկազունեաց ժողովրդեան մերոյ և բանասէր մանկանց եկեղեցականաց և աշխարհականաց:

Հրամանաւ սրբոյ Աթոռոյն էջմիածնի ծայրագոյն նուիրակ, Ռուստաց երկրի ամենայն հայոց ազգին առաջնորդ և նոր Նախիջևանաց հիմնադիր՝ Սանահնեցի Երկայնաձեռն Արղութեցի Եհօշբէգի որդի իշխանագնեայ տեսնն Յովսէփայ՝ սրբազան արքեպիսկոպոսին, ի վեհափառ հայրապետութեան Քրիստոսահիմն սրբոյ Աթոռոյն էջմիածնի՝ մօր մերոյ, տեսնն Ղուկասու՝ սրբազնասուրբ կաթողիկոսի ամենայն հայոց, ձեռամբ փառակեցի հանդուցեալ Ոսկանի որդի ընչին Յովհաննէսիս, յամի Տեսնն 1784 և ի թուարեթեանն Հայոց ՌԲՃԷԳ, յերկիրս Ռուստաց, ի քաղաքս Հաշտարխան, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածին Աւագ եկեղեցույս Հայոց»:

Հ — № 8964 ձեռագիրը. ԺԾ դար. գրիչ, գրչութիւն վայր՝ անհայտ. ժողովածու, Դատաստանագիրքը՝ թ. 192—203. թերի՝ ունի միայն Նախադրութիւնն Ա.—է գլուխները:

Թ. 193. «Գիրք դատաստանաց, գոր արարեալ է սուրբ վարդապետին Մխիթարայ Գոշի կոչեցեալ»:

Չ — № 2776 ձեռագիրը. 1335 թ., գրիչ՝ Գրիգոր երեց. գրչութիւն վայր՝ անհայտ. ժողովածու, Դատաստանագիրքը՝ թ. 1—176. ուղագրութիւնը՝ ոչմիօրինակ: Այս և № 485 ձեռագրերը ընդօրինակված են կամ իրարից, կամ ընդհանուր նախագաղափարից, որովհետև նույնական են բովանդակութիւն-

նից սկսած մինչև ամենամանր նշանները և որոշ հիշատակագրությունները: Օրինակ՝ ձեռ. № 485, թ. 219ր, երբ վերջանում է «Համառոտ ժողովումն օրինաց վերստին», կա հեռեկալ հիշատակագրությունը. «Գրչի սորա և սաացողի Քրիստոս գլխածն ողորմեսցի. ամէն»: Նույն հիշատակագրությունը նույն օրենք-նեղի վերջում կա նաև № 2776 ձեռագրում, թ. 223ր, և այլն:

Թ. 260ր. «...Այս ամենայն սբանչելիքս, որ սուրբ գրաւքս մեզ ցուցան,
ի յԱդամայ եղև ըսկիզբն, մինչև ի յայս նոր թվական
Եւթնհարիւր 27 (=1335 թ.) որ գաւրացան յա[զգն
հագարեան]....
Եւ թէ զանունս հարցանես, Գրիգոր շէրէց եմ անարժան,
Որ կարղեցի յայսմն տառի տունըս թվով ձ և քան:

(Ձեռագրի 259—263 թերթերը գրավող այս ընդարձակ ու չափածո հիշատակարանի հրատարակությունը տե՛ս ԺԴ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, կազմեց Լ. Ս. Խաչիկյան, Երևան, 1950, էջ 268—269: Ձեռագրում, ուստի և ԺԴ դարի հիշատակարաններում, չկա վերջին տունը, որը կա № 8245 ձեռագրում: Ուղղանկյուն փակագծի մեջ վերցրածը ուրիշ ձեռք է, հավանաբար վերանորոգողին):

Թ. 32ա. «Ես Դաւիթ երեց անունս ունեմ և զծո||| առի սուրբ զիրքս աստուածային իշատակ ինձ և ծնուղաց իմոց եւ հաւր իմոյ ճահանշային և մայր իմոյ Մուսամփաշային՝ զհանգուցեալ ի Քրիստոս, եւ որդին իմ Հաբբամ և Առատոմ և Մրկրաիշ եւ աւակ որդին իմ Քաթիոս եւ արեան մերձաւորաց իմոց առի իշա[տակ] ինձ, ի վաստա[կոց] իմոց առի ||| Քուրայմի|||ն Փիրիճան ||| էսին ||| ջձ թվիս հա[յոց] (=1531 թ.):»:

Թ. 32բ. «...Արդ, ես՝ Դաւիթ էրէցս սվի իմ սրտի կամաւս զսուրբ զիրքս Յոհանէս վարդապետին իմ հոգոյս անմահ յիշատակ...»:

«...Գրեցաւ թվիս ՌՃԸԲ (=1723), որ մեր խեղճ ազգս քրիստոնէից շատ գոտորվեցան ի ձեռաց ... մահմետականաց ի երկիրս Գեղամայ»:

Թ. 266ա. «...Արդ, ես՝ մեղուցեալ Սարեցի նրաստ Յոհաննէս վարդապետս, որդի Մելքոնին որդոյ Միրզաշանին յորդոյ Զհանշահի, որոյ որդի նորին մեծ վարդապետն Յոհաննէս ի ԶԶ թվին (=1531) ստացեալ էր այս սուրբ Գիրքս դատաստանաց, եւ ես ի Ռ և ի ԽԹ թվիս (=1600) նորոգել սվի զսուրբ մատենանս յիշատակ ինձ և կրկնակի՝ ձնողացն իմոց Մելքոնին և Փիանդին և եղբարցն իմ Քումայ իրիցոյն և նորին որդոյն Ռստակես իրիցոյն և միւս եղբօրն իմ Միրզին և հանգուցելոյն ||| լուխանին և քերքն իմ Փարին, Խանսուլթանին և Ալուլխանին և հօր եղբօրն իմոյ Յաղուլուլին... Արդ, աղաչեմ... յիշո զմեծ վարդապետն Յոհաննէս և զիս՝ զվիճք Յոհաննէսիկս...»:

Նորոգեցաւ սուրբ կտակս ձեռամբ յԱլեքսանտոս կրօնաւորի...», որից հետո՝ ժամանակագրություն, որը հրատարակվել է մի քանի անգամ (բնագիրը, սրա վերաբերյալ անհրաժեշտ տեղեկություններով, տե՛ս Մանր ժամանակագրություններ, XIII—XVIII դդ., հ. II, կազմեց՝ Վ. Հակոբյան, Երևան, 1956, էջ 235—249):

Թ. 264բ. «Զմեծ վարդապետն Յոհաննէս զՁահնշենց կոչեցեալ՝ զստացող զրոցս, յիշեցէք ի Քրիստոս, ով հանդիպողք, և աստուած զձեզ յիշէ, և թէ կամիք՝ զվիճք Յովհաննէսիկս վասն աստուծոյ այլ յիշեցէք աստուած ողորմեսալիս, աղաչեմ»:

Ղ — № 3562 ձեռագիրը. 1597—1599 թթ., գրիչը՝ Արիստակես Տարոնացի. գրչության վայրը՝ անհայտ. ժողովածու, Դատաստանագիրքը՝ թ. 51—172. Նախադրությունը՝ ձեռագրի սկզբում՝ թ. 1—12. ուղղագրությունը՝ ոչ-միօրինակ, աղավաղ: Կազմելու կամ վերակազմելու ժամանակ թերթերը դասավորվել են ետևառաջ, մասնավանդ դա վերաբերում է նախադրությանը:

Թ. 16ա. «Զգործս ձեռաց իմոց ուղիղ արա ի մեզ, աէր, զգործս ձեռաց իմոց աջողեա ի մեզ: Այսօր շորեքշարթի է և յուլիս 6. սկիզբն արարի Ռեշ թվին» (=1597):

Թ. 422բ. «Դաւիթ վարդապետ Ալաւկայ որդին, որ գրեաց զկանոնական օրինադրութիւնս գեղեցկայարմարս և պիտանացոս ի խնդրոյ քահանայի միոջ, որում անուն էր Արքայութիւն, ի քաղաքէն Գանձակայ, և զանպիտան գրիչս զԱրիստակէս Տարոնացիս յիշեցէք ի Քրիստոս և զծնաւոյն իմ, հանգուցեալ ի Քրիստոս, և զհարազատ Էղբարքն իմ՝ գտէր Մարգարէն և զՎարդանն և զԾղիարն և զայլ ամենայն արեան մերձաւորսն իմ: Գրեցաւ ի թվին Ռեշ» (=1599):

Ճ — № 10311 ձեռագիրը. 1637 թ., գրիչը, գրչության վայրը՝ անհայտ. ժողովածու, Դատաստանագիրքը՝ թ. 263—364: Նախադրության Զ հողվածից հետո ձեռագրից պակաս է 12 թերթ, որով չկան Նախադրության է, Ը, Թ, Ժ գլուխները, Ա հողվածը և Բ հողվածի մի մասը:

Թ. 261բ. «Գրեցաւ Կանոնագիրքս և զատաստանագիրքս ի լաւ օրինակէ թվին ՌԶԶ (=1637) ձեռամբ ումեմն մեղապարտի»:

Մ — № 7580 ձեռագիրը. 1651 թ., գրիչը՝ Ազարիա. գրչության վայրը՝ անհայտ. ժողովածու, Դատաստանագիրքը՝ թ. 1—27. թերի՝ սկսվում է ՀԸ հողվածով և շարունակվում մինչև ՂԾ հողվածի կեսը, որից հետո, թերթերի պակասության պատճառով, սկսվում է ՄԶ հողվածի կեսից և շարունակվում մինչև վերջին հողվածը. ուղղագրությունը՝ ոչ-միօրինակ:

Թ. 141բ. «Զմեղաւոր և զպիկար Ազարիայս յիշել մաղթեմ ի տէր: Թվին ՌՃ (=1651) ամին գրեցաւ»: Վերջում ունի չորս հողված, որոնց մասին տե՛ս 3 ձեռագրի նկարագրության մեջ:

Յ — № 3291 ձեռագիրը. 1653—1654 թ., գրիչը՝ Ազարիա քարտուղար (ղպիր). գրչության վայր՝ Նոր Զուլա. ժողովածու, Դատաստանագիրքը՝ թ. 4—124. ուղղագրությունը՝ ոչ-միօրինակ: Նախադրության մի քանի գլուխներ խառնաշփոթ են՝ մի գլխից ամբողջական հատվածներ գտնվում են մյուս գլխի մեջ: Թ. 62ա, ՃԴ համարի տակ կա մի հողված՝ հետևյալ վերնագրով. «Վասն հօրն, որ թաղից է զորդի իւր և ունից թոռն՝ ուստր կամ դուստր և տացի ժառանգութիւն», որը Դատաստանագրքի մեջ է ընկել ուրիշ օրինագրքից: Այս փաստերից պետք է եզրակացնել, որ № 3291-ի նախագաղափարը կազմելու կամ վերակազմելու ժամանակ թերթերը ետևառաջ են դասավորվել, և № 3291-ի գրիչը նույնությամբ ընդօրինակել է, ինչպես արել է նաև № 3059 ձեռագրի գրիչը՝ № 3291 ձեռագիրը ընդօրինակելիս:

Թ. 124ա. «Արդ, յերես անկեալ աղաչեմ հանդիպողացդ և պատահողացդ՝ յիշեցէք ի Քրիստոս զմեղսամած նուաստ քարտուղայր սուտանուն Ազարիայս և զծնողսն իմ և ամենայն արեան մերձաւորսն իմ, և զուք վարձն ի Քրիստոսէ առնուցուք: Ի թուին ՌՃԲ (=1653) գրեցաւ, մարտի ամսոյ 10»:

Թ. 165բ. «Յիշեցէք ի Քրիստոս զփծուն գրիչ սուտանուն Ազարիայս և ծնողսն իմ և ամենայն արեան մերձաւորօք իմովք: Ի թուին ՌՃԲ (=1653) կատարեցաւ»:

Ք. 166ա. «Արդ, յերես անկեալ ազաշեմ հանգիստոցս՝ յիշեցէք ի Քրիստոս ըմբեղասամած նուաստ և անարժան սուտանուն Յոհաննէս քահանայս, որ ևմ ազգաս յԵրևանցի, և զսիրելի եղբայր իմ սրբանուէր՝ զՄկրտիչ քահանայն յիշեցէք»։ Հովհաննէս քահանան Աղարիայի հորեղբայրն է, ըստ այս հիշատակարանի, և կամ նա ունեցել է Հովհաննէս անունով եղբայր ևս, ինչպես երևում է ստորև բերվող հիշատակարանից. Մկրտիչը Աղարիայի հայրն է։

Ք. 471. «...Յիշեցէք և զծնողսն իմ՝ զտէր Մկրտիչ քահանայն... եւ զեղբարքն իմ... զտէր Յոհան քահանայն, որ բազում աշխատեցաւ ի վերայ Կանոնգրքիս. Ե և Չ տետր տէր Յոհանն գրեաց»։

Ք. 470. «Արդ, եղև զրաւ սուրբ զանձարանիս ի թուաբերութեանն հայոց ՌՃԳ (=1654) և մայիսի ամսոյ յոթ և մեհհեկի 30, և ի մարգեղութեանն Քրիստոսի մինչև ցայս ՌՌՄՁ, ձեռամբ մեղսաներկ և անհմտա, անծան և անծող գրչի Աղարիայ սուտանուն դպրի» (այստեղ հայոց ՌՃԳ=1654 և փրկչական ՌՌՄՁ=1656 թվականների միջև հակասութիւն չկա։ 1656 թ. հայոց փրկչական թվականով է, որը երկու տարով առաջ է հռոմեական կամ րնդհանուր քրիստոնեական թվականից, ըստ այդմ հայոց քրիստոնեական 1656 թվականը=րնդհանուր քրիստոնեական 1654 թվականին. տե՛ս ԺԴ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, կաղմեց Լ. Ս. Խաչիկյան, Երևան, 1950, մասնավորապես՝ էջ 174, և Ա. Գ. Աբրահամյան, Ներկա թվականի սկզբնավորութիւնը ըստ հայ տոմարագետների հաշվումների, Պատմա-բանասիրական հանդես, 1970, № 3, էջ 95—108)։

Ձեռագրի վերջում (Ք. 471—472) կա շափածո հիշատակարան, որի առաջին տառերը հոգում են. «Աղարիս գրչես ընկալցիր»։

Ք. 470բ. «...Բայց գրեցաւ սա ի յաշխարհս պարսից ի գեօղաքաղարն Ջուղայու, ընդ հովանեաւ ի դուն սուրբ Յակոբու սքանչելագործին...»։

Այս ձեռագրի վերջում (Ք. 123—124), որպես Դատաստանագրքին պատկանող, կա ևս շորս հոգված.

ՄԾԳ

Վասն իշխանաց տրոց, որ յեկեղեցիս տան

Իշխանք զգեօղս և զգաստակերտս և զգանձս ոսկւոյ և արծաթոյ և այլք յանգաստանաց և ի պատճառաց և ի հանդերձից պատուականաց. ոմանք՝ վասն անձանց փրկութեան, կէսք՝ յաղագս սիրելեաց և ծնօղաց և զվախճանելոց հատուցանել հատուցմունս՝ զարդ և պայծառութիւն կաղմելով հոգոց և մարմնոց։ Քանզի անսայթազ յարդորութեամբ տէրունական բանն զգուշացուցանէ ծառայից և պատուիրանապահաց իւրոց, թէ զանձեցէք ձեզ զանձս յերկինս, ուր ոչ ցեց և ուտիչ ապականեն, և ոչ գողք ական հատանեն և ոչ գողանան, եւ թէ դատարկաձեռն ամենեկին մի երեւեցիս առաջի իմ։ Չեն, ասէ, յերկրիս այգրէն իւրական տուրքդ ձեր, այլ ի կատարս բարձրութեանն երկնից (Մ՝ յերկնից) յանսպառ և յանվրէպ զանձարանին։

ՄԾԴ

Վասն քահանայի, որ գիշերն [] երազի փորձի

Եթէ քահանայ ի գիշերի փորձի յերազի (Մ՝ երազի) և հարկ լինի հաղորդ տալոյ կամ մկրտութիւն առնելոյ վասն երկիւղի մահու, պարտ է առնել (Յ՝ ձժԴ

ազնեւ) զամենայն պէտս (Յ՝ տէտս) քահանայութեան, և մի խղճել, յորժամ քահանայ ոչ գոյ. նոյնպէս և թէ ընդ կնոջն իւրոյ էր ի գիշերի՝ և այսպիսի հարկ հասանէ, բայց քսան օր ապաշխարեսցէ՝ աւուրն հարիւր ծունր և կանոն մի: Իսկ ևթէ ի ժամու (Յ՝ իլմու) հարկ լինիցի և երազախաբ լեալ էր ի գիւէն և տօն մեծ է տէրոնական և ժողովք, և այլ ոք չկայ, արասցէ պատարագ (Յ՝ պատարախ), բայց քառասուն օր կարգ կրեսցէ՝ հարիւր ծունր և օրն կանոն մի և ապա այլ ժամ արասցէ:

ՄԾԵ

Վասն եպիսկոպոսաց և կրօնաւորից,
որ հեծնուն ի ձի

Այլ են ոմանք [յ] եպիսկոպոսաց և կրօնաւորք ձիաբոյժք և վաճառականք և վաշխառուք, որ ոչ է արժան հեծնուլ ձի կամ կէս իշոյ. եթէ տկար է անձամբ, պարտ է հեծնուլ յէշ, յօրինակ (Մ՝ օրինակ) Տեառն մերոյ. փոխանակ կրօնաւորութեան՝ շահաժողովք առնեն: Յայսմ հետէ դադարեսցեն և ապաշխարեսցեն զմեզս, ապա թէ ոչ՝ յանդիման արժանի է գործոցն, դատաստանաւ պատիժ կրեսցեն:

ՄԾԶ

Վասն եպիսկոպոսաց, որ աշխարհի
իշխանօք վարին

Եւ են եպիսկոպոսք ամբարտաւանեալք ի գործս իւրեանց աշխարհական իշխանօք, վարեցեալ նորօք, բուն ի վերայ ժողովրդոց կամ քահանայից կամ եկեղեցոց եղիցի, լուծցի և որոշեսցի, և ամենայնքն (Մ՝ ամենեքեան), որք հաղորդին ընդ նմա, նորա ևս նզովեալք են. եւ որք արասցեն անմեղմաբար՝ ընդ երկոտասան սուրբ վարդապետացն դասակից լիցին: Քրիստոսի փառք (Մ՝ + յաւիտեանս ամէն):

Այս շորս հողվածները կան նաև Մ ձեռագրում: Մ և Յ ձեռագրերը, որպես կանոն, նույնանում են նաև տարբեր թվածքներով: Մ ձեռագիրը գրվել է 1651 թ., Յ՝ 1653 թ. և երկուսի գրիչն էլ Աղարիան է. Արդ, եթե Մ ձեռագրի գրիչ Աղարիան նույն Աղարիան է, որ ընդօրինակել է Յ ձեռագիրը, ապա պետք է ենթադրել, որ Յ-ն ընդօրինակվել է Մ-ից, իսկ եթե նրանք տարբեր Աղարիաներ են, ապա անտարակույս է, որ Մ և Յ ծագում են նույն նախագաղափարից: Հավանաբար, երկու ձեռագրերի գրիչն էլ նույն Աղարիան է:

Յ₂ — № 3059 ձեռագիրը. 1843 թ., գրիչը՝ Հովսեփ Տեր-Հովհաննիսյան Տեր-Հովսեփյան. գրչության վայրը՝ Քավրիզ. ստացողը՝ Մելիք Մեհրաբյան Ավագ խան Տփիսիզեցի, ժողովածու, Դատաստանագիրքը՝ ձեռագրի սկզբում:

Թ. Չբ. «...Անարժան մանկավարժ Յովսեփ դպիրս Տէր Յովհաննեսեան Տէր-Յովսեփեան ծագիւ մատին շնորհաց հաղորդելով՝ ետ զօրութիւն ընդօրինակել զսոյն գիր դատաստանաց և ստիպմանէ և ի յորդորանաց գերագահ բարեպաշտօն Մելիք Մեհրապեան Աւագ խանի, ի օգտութիւն և ի շահ համայն մերազնէից, թողլով անշինջ յիշատակ իւրն բարեհռչակ անուն, զոր և սկսեալ ի 1843 յամի մարդեղութեան Տեառն մերոյ, վեցն փետրվարի և աւարտեալ ի նոյն 1843 յամի և յուլիսի ամսոյ 21-ին ի Դարէժ, առանց յաւելման կամ պակասեցուցման, զի ի յընդօրինակելն մեր տեսաք ինչ-ինչ վրիպակս և սխալանս և ուրեք-ուրեք գեղջկական և աշխարհաբառ բառս ի գործ եղեալ, անպատեհ վարկացեալ՝ ոչ կամեցաք զնոսին ուղղագրել և ըստ կարգի յօրինել, յանիծից և ի նզովից հարցն սրբոց երկնչելով...»:

Այս ձեռագիրը ընդօրինակված է 3 (№ 3291) ձեռագրից, որն հաստատվում է հետևյալ վաստերով.

№ 3291 ձեռագրում, Դատաստանագրքի վերջում (թ. 124ա) գրիչը գրում է. «Ի թուին ՌՃԲ գրեցաւ, Մարտի ամսոյ 10»: Այս ձեռագրում ևս, Դատաստանագրքի վերջում (թ. 109բ) կա նախագաղափարի հիշատակագրութիւնը, որ բերել է № 3059-ի գրիչը. «Ի թուին ՌՃԲ գրեցեալ. ի մարտի ամսոյ 10-ին»:

№ 3059-ի գրիչը ղարձայլ գրում է (թ. 147բ). «Հին գաղափար գրոյս գրեցեալ ի թուին ՌՃԲ»:

Այս ձեռագրում ևս կա № 3291-ում եղած շորս հոգվածը:

№ 3059-ում ևս նախադրութիւնն նշված գլուխները խառնված են իրար ճիշտ և ճիշտ այնպես, ինչպէս № 3291 ձեռագրում, և № 3059-ի գրիչ խոսքերը, թե հին գաղափարից ընդօրինակելիս չի կամեցել «ըստ կարգի յօրինել», վերաբերում են հենց նախադրութիւնն խախտված կարգին:

Համեմատութիւնը ևս ցույց տվեց, որ № 3059 նույնանում է № 3291-ի հետ: Նշված պատճառներով № 3059 ձեռագրին առանձին տեղ չենք հատկացրել, և տարընթերցվածքների բաժնում 3 ձեռագրի հետ միշտ պետք է նկատի ունենալ նաև № 3059 ձեռագիրը:

Ն — № 8938 ձեռագիրը. 1685 թ., գրիչը՝ Ներսես. գրչութիւնն վայրը՝ անհայտ (Պոլիս?), ստացողը՝ Պոլսի Եփրեմ պատրիարք. Ժողովածու, Դատաստանագիրքը՝ թ. 312—414. Մխիթարի հիշատակարանը՝ թ. 487բ—488բ. ուղղագրութիւնը՝ ոչ-միօրինակ:

Թ. 309ա. «Ձմեղաւոր և գանարժան Ներսէս գծողս սորա յիշեա: Ձեռս երթա, գիրս մնա, ով որ կարդա՝ ողորմի տա»:

Թ. 495բ. «Ձայս կանոնգիրքս և ղատաստանի գիրքս է Ըստամպոլու պատրիարք Եփրեմ վարդապետին ի վայելումն իւրում անձին: ՌՃԼԳ (=1685) թուականին»:

Շ — № 2750 ձեռագիրը. Ժէ դար. գրիչը՝ անհայտ (ղուցե՛ Միքայել, որ գաղտնագրված է թ. 148բ—Միքայել). գրչութիւնն վայրը՝ անհայտ. Ժողովածու, Դատաստանագիրքը՝ թ. 29—148. ուղղագրութիւնը՝ ոչ-միօրինակ. հոգվածների համարակալումը՝ խախտված, կրկնված և այլն. շունի «Վասն կարգաց եկեղեցւոյ և տան թագաւորի» հոգվածը, թեև ցանկում կա:

Ո — № 2383 ձեռագիրը. ԺԸ դար (գրված է տպագիր շրջագարդ ունեցող թերթերի վրա). գրիչը, գրչութիւնն վայրը՝ անհայտ. Ժողովածու, Դատաստանագիրքը՝ թ. 1—89. նախադրութիւնը՝ թ. 70բ—89բ. թերի՝ պակասում է, թերթերի կորստյան պատճառով, ավելի քան 100 հոգված. ուղղագրութիւնը՝ ոչ-միօրինակ:

Չ — № 8101 ձեռագիրը. Ժէ դար (ավելի հավանական՝ ԺԸ—ԺԹ դար). գրիչը, գրչութիւնն վայրը՝ անհայտ. ձեռագիրը բաղկացած է ընդամենը 11 թերթից. ունի միայն նախադրութիւնն Ա—Ը գլուխները, վերջինը՝ կիսատ: Գլուխները իրարից անջատված չեն:

Պ — № 8245 ձեռագիրը. 1847 թ., գրիչը՝ Սողոմոն Մանուկյան Տփիսիսեցի. գրչութիւնն վայրը՝ Տփլիս. ստացող՝ Գրիգոր Իվմիրյանց. Ժողովածու, Դատաստանագիրքը՝ թ. 2—66:

Թ. 1ա. «Արդեամբ պարոն Գրիգորի Իվմիրեանց և աշխատասիրութեամբ գաղափարեաց գայս գիրք ընտիր օրինակէ տփիսիսաբնակ Սողոմոն Մանուկյանեանց, յամի Փրկչին 1847, օգոստոսի 12, ի Տփիսիս»:

Բոլոր կետերով նույնանում է № № 485 և 2776 ձեռագրերի հետ, ունի № 2776-ում եղած բոլոր հիշատակաբանները և այլն, ուստի ընդօրինակված է կամ այդ ձեռագրերից, մասնավորապես՝ № 2776-ից, կա՛մ սրա նախագաղափարից:

Ժ—Պ ձեռագրերը ներկայացնում են Գ խմբագրությունը: Այս ձեռագրերը իրենց հեքթին բաժանվում են երկու հիմնական խմբի՝ Ժ, Ի, Զ, Պ՝ մի խումբ և մնացած ձեռագրերը՝ մյուս խումբը: Այս վերջին խումբը դարձյալ կարելի է բաժանել ենթախմբերի (առնվազն՝ երեք), որոնք պայմանականորեն անվանում ենք ի ենթախումբ (№ 2593-ը՝ հարակից ձեռագրերով), Մ ենթախումբ (կենինզրադի № 39-ը՝ հարակից ձեռագրերով) և Ն ենթախումբ (№ 8938-ը՝ հարակից ձեռագրերով): Ենթախմբերի միջև տարբերությունները էական չեն, ուստի այստեղ հարկ չենք համարում կանգ առնել դրանց վրա (կարելի է, օրինակ, նշել, որ Մ ենթախմբում վարդապետների դերն ու նշանակությունը ավելի ընդգծված է և այլն): Սակայն ենթախմբերի առկայությունը երևում է թեկուզ նրանից, որ տարբերակվածքների բաժնում երկրորդ խմբի ձեռագրերը, առնչվազն, երեք խմբավորում են կազմում:

Ավելի զգալի են առաջին և երկրորդ խմբերի տարբերությունները, որոնք չենք վկայակոչում, որովհետև դրանք ցայտուն երևում են տարբերակվածքների բաժնում:

Բնագրի հիմքում դրել ենք ԺԶՊ խումբը, սակայն մեզ չենք կաշկանդել հիմքում դրված ձեռագրախմբով, քանի որ կազմել ենք քննական բնագիր, անհրաժեշտության դեպքում բնագիր ենք տարել մյուս խմբի ընթերցումը:

Խմբագրությունների ներսում չկաշկանդվելով բնագրի հիմքում դրված ձեռագրերով, խիստ ենք եղել մի խմբագրության ընթերցումը մյուս խմբագրության ընթերցմամբ սրբագրելու հարցում. այսպիսի դեպքերը հատուկենտ են և ամեն անգամ նշված են կա՛մ տարբերակվածքներում, կա՛մ ժանտիպագրություններում:

Երկու խմբագրությունների էլ բնագրերը կազմելիս, սրբուկ կանոն, խուսափել ենք բնագիրը սրբագրելուց առանց ձեռագրական տվյալի, իսկ եթե բնագրի ընթերցումը կարևոր նշանակություն է ունեցել, երբեմն անփոփոխ ենք թողել նույնիսկ այն դեպքում, երբ բանասիրտներն միանգամայն հիմնավորվել է առաջարկվող սրբագրումը:

Ա խմբագրության ուղղագրությունը, որպես կանոն, Ա, Բ ձեռագրերի ուղղագրությունն է, սակայն Ա-ն գրեթե միշտ գրում է «թե», «եթե» և այլն, որ մենք դարձրել ենք «թէ», «եթէ» և այլն:

Գ խմբագրության ձեռագրերից և ոչ մեկը հետևողական չէ ուղղագրության հարցում. օրինակ՝ միևնույն ձեռագիրը ունի «ծնաւը», «ծնօղ» և «ծնող» և այլն: Այս խմբագրության ուղղագրությունը տվել ենք սովորական, ընդունված ուղղագրությամբ:

Տարբերակվածքների բաժնում բառը չենք նշել բոլոր այն դեպքերում, երբ բնագրի ընթերցման համեմատ տարբերությունը եղել է միայն սեռականի «» կամ բառավերջի «յ»: Այսպես, օրինակ. Դատաստանագրքում ամենից հաճախ գործածվող բառերից մեկն է «եկեղեցի». այն հանդիպում է համարյա ամեն էջում, իսկ երբեմն միևնույն էջում մի քանի անգամ: Այս բառի նշակի սեռականը գրվում է ավելի քան վեց ձևով. եկեղեցւոյ, եկեղեցո, եկեղեցոյ, եկեղեցո, եկեղեցիո և այլն, կամ՝ ուղւոյ, ուղո, ուղոյ, ուղո և այլն և այլն: Այս կարգի տարբերությունները չենք նշել:

Չեն նշվել նաև այն ընթերցումները, որոնք տարբերվել են միայն աւ-օ-ս գրութայամբ. օրինակ՝ հար, հօր, հոր, կամ՝ ծնաղ, ծնօղ, ծնող և այլն: Սակայն եթե բառը այլ պատճառով պետք է նշվեր տարբերակներում, ապա բերվել է այնպես, ինչպես գրված է ձեռագրում:

Տարբերակներում չենք նշել նաև այն դեպքերը, երբ «օ» գրվել է «աւ»-ի փոխարեն, օրինակ՝ իրօունք փխ իրաւունք, գրօ փխ գրաւ, Գօիթ փխ Գաւիթ և այլն և այլն:

Տարբերակների բաժինը շտանրաբեռնելու նույն այդ նպատակով, այնտեղ բերված ընթերցման ուղղագրութունը, որպես կանոն, տրված է առաջինը նշված ձեռագրի ուղղագրութայամբ:

Շատ բառերի համար, որպես կանոն՝ առաջին հանդիպման դեպքում, բերել ենք ձեռագրերում նրանց ունեցած ուղղագրական բոլոր ձևերը նույն տեղում և, մի անգամ արդեն տալով դրանք, հետագայում այլևս չենք նշել:

Տարբերակների բաժնում երեք փոխադարձաբար զուգահեռ ուղղահայաց գծերը (|||) փոխարինում են ինչ-ինչ պատճառներով (տառերն են մաշված, թուղթն է պատուված, քերված է և այլն) չկարդացվող տառերը կամ բառերը: Օրինակ. Ա խմբագրութուն, էջ 218, տ. 7՝ Գ ||| ադատէ (կամ բռնադատէ) նշանակում է՝ «կամ բռն» չի կարդացվում:

Երբ մի քանի ձեռագրով արտահայտված տարբերակներին հաջորդում է փակագծերի մեջ նշված՝ ձեռագիր նշանակող տառ և «չիք», ապա «չիք»-ը վերաբերում է փակագծին անմիջապես նախորդող բառին միայն: Օրինակ՝ աՁէ բայց սարկաագունք են (Ձ չիք), «չիք»-ը վերաբերում է միայն «են»-ին, և տեղ շահելու նպատակով է, որ չենք գրել (Ձ չիք են):

Այսպիսով, աշխատել ենք, որքան հնարավոր է, իզուր չծանրաբեռնել տարբերակների բաժինը, հակառակ դեպքում այն, թերևս, կրկնակի չափով ավելի մեծ կլիներ, քան է:

Մատենագարանի այլևայլ ձեռագրերում (օրինակ № № 5610, 8901, 10137 և այլն) կան Դատաստանագրքից առանձին հոդվածներ: Այս ձեռագրերի այլ-ընթերցումները, որպես կանոն, տարբերակների բաժիններում չենք նշել, թեև համեմատել ենք բնագրի հետ, որովհետև եղած ընթերցումներին ըստ էության նոր բան չեն ավելացնում:

Նրբ աշխատանքը լիովին ավարտված էր և գործն ուղարկված տպարան, հայտնի դարձավ, որ Մաշտոցի անվան Մատենագարանի № 9513 ձեռագիրը ևս պարունակում է Դատաստանագրքի ամբողջական մի օրինակ (թ. 298ա—417): Բնական է, որ նշված օրինակը ամբողջովին այլևս չէր կարող արտացոլվել աշխատասիրության մեջ, ուստի արեցինք միակ հնարավորը, առանձին դեպքերում մի քանի կարևոր ընթերցումները նշեցինք ծանոթագրութունների մեջ և երկու դեպքում՝ տարբերակների բաժնում: Սակայն համեմատութունը մեր օրինակի հետ ցույց տվեց, որ № 9513 ձեռագրում եղած Դատաստանագիրը, որը պատկանում է Գ խմբագրությանը և օձ դարի ընդօրինակութուն է, չի տարբերվում այս խմբագրության մյուս ձեռագրերից:

ՄԽԻԹԱՐ ԳՈՇ

Գ Ի Ր Ք
Դ Ա Տ Ա Ս Տ Ա Ն Ի

Ա
ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ԳՐՈՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ

Գ Լ Ո Ւ Յ Ա

ՅՈՐՈՒՄ ԿԱՅ ՊԱՏԱՍԽԱՆԻ ԱՅՆՈՑԻԿ, ՈՐՔ ԲԱՄԲԱՍԵՆ ՁՄԵԶ,
ԵԹԷ ՉԿԱՅ ԴԱՏԱՍՏԱՆ Ի ՀԱՅԲ*

- 5 Հանդերձեալ գրել զգիրս դատաստանաց, նախ զընդդիմադրութիւն դիցուք պարսաւողաց զարէնս Տեառն, եթէ դատաստան ոչ է, զի յուրվք քան զսահաա են, որոց գործ եւ բան եղև պատուել զայլասեռս՝ իրաւացի ունել դատաստանս, եւ զի ինքեանք գայթակղեալք՝ զբազումս գայթակղեցուցանեն սոքաւք ի պարզամտացն, որոց եւ զայս նախ ասացուք, եթէ
- 10 բնաւորական է ի մեզ ընտրել զիրաւացին ի սկզբանէ, ըստ որում եւ իմաստունք հեթանոսաց զաստուածանարգս մահուամբ դատեցան եւ զհայրատանջսն՝ ձեռնաւորամբ, եւ զայլսն՝ այսպիսի ուղղացի դատաստանաւ: Իսկ Աւրէնքն⁽¹⁾ առաւելութեամբ վարին, առեալ զպատճառն ի բնաւորական արիւնացն՝ մահու մեռնիլ հայրանարգին՝ եւ յայլսն
- 15 նմանապէս:

- Այլ Աւետարան Փրկչին մերոյ լրումն երկոցունցն է, յաղագս որոյ հրամայէ՝ ասացաւ առաջնոցն այս ինչ, բայց ես ասեմ ձեզ զայս ինչ²: Զի թէպէտ Աւրէնքն եւ Աւետարանն իբր մոռացեալ զբնաւորական արէնսըն յիշեցուցանեն, սակայն զիշխանական կամսն ոչ բառնան, ասելով
- 20 առաջնոցն՝ սիրեացես զընկեր քո իբրեւ զանձն քո³, զի բնաւորական է գիտել զանձին սէր: Եւ երկրորդն, մանաւանդ թէ առաջինն, ի կամս ապաստան առնէ զաշակիրտութիւնն եւ զայլ եւս ուղղութիւնն, որովք հաստատի ի մեզ լինել եւ իրաւամբք առ ամենեսին վարիլ. յաղագս որոյ եւ ոչ Աւետարանն յիսկզբանն գրով աւանդեցաւ:

* Տողամիջում փակագծերի մեջ ասնված թվանշանը հղում է գործի վերջում գտնվող ծանոթագրութիւններին, բառի գլխին զրված թվանշանը՝ էջատակի ծանոթագրութիւններին:

¹ Եւք, ԻԱ, 15

² Մատթ., Ե, 21, 27, 33, 38, 43

³ Ղևտ., ԺԹ, 18: Մատթ., ԺԹ, 19

5 Եւ երկրորդ՝ եկն նա արկանել արկնս կտատարեալս ի մէջ կտատարե-
 լոց, ոչ կամեցաւ գտարկն սնկասարից գրով աւանդել դատաստան⁴),
 ըստ որում խրատէր՝ ի ճանապարհի հաշտիլ ընդ ոսոխի, զի մի՛ ի դա-
 տաստան մատնիցի դատաստարի՛: Եւ երրեմն անիրաւ դատաւորին առա-
 5 կա⁵ յայտնի եցոյց գամենայն ինչ վճարել խղճին մտաց, զոր դատաւոր
 կոչեաց. նմանապէս եւ զիրս դատաստանի: Զսոյն եւ յառակս նշանակեաց
 տնտեսին⁶, թէպէտ եւ յառաջնումն անիրաւ, սակայն յետոյ զովելի՛
 զղջմամբն, որով ոչ եմուտ յատեան դատաստանի տալ գհաշին. ասե-
 լովն, եթէ՛ տուր գհամար տնտեսութեան քո, եցոյց հարկաւոր լինել
 10 դատաստանի, իսկ զովելովն՝ եթէ հնար է ոչ կարաւտանալ դատաստանի:
 Այսորիկ աղագաւ հրաժարեաց առնել զդատաստան այնմ, որ աղաչեաց,
 եթէ՛ ասա եղբար իմոյ բաժանել ընդ իս ժառանգութիւն⁷, իբրու թէ ասի-
 ցէ՛ կրկնապատիկ ունիք զպատճառն ձեզէն ընտրել զիրաւացին, ընդէ՛ր
 այլոյ կարաւտիք դատաստանի: Յայսմանէ ուսաւ առաքեալ ասելով. զի
 15 բնաւ իսկ դատաստանք զոն ի ձեզ, ընդէ՛ր ոչ դուք զրկիք եւ նեղիք, այլ
 դուք զրկէք եւ նեղէք, եւ այդ՝ զեղբարս եւս⁸:

20 Եւ երրորդ՝ կամեցաւ զի մի՛ հարկաւորաբար յիրաւունս կայցեմք
 ընդ միմեանս գրով դատաստանի, այլ սիրով եւ վշտակցութեամբ, ըստ
 զանազան ժամանակի անզիր արկինաք, զարդարադատութիւն պահիցեմք:
 20 Զորրորդ՝ զի բաւական համարեցաւ զորս ըստ Արխնացն եւ Աւետա-
 րանին իբր սերմն լինել յոգիս, եւ նոքաք վարիլ յարժանիս դատաստա-
 նին:

25 Հինգերորդ՝ զի ոչ նման է իրք դատաստանին Արխնաց, կամ
 Մարգարէից, կամ Աւետարանին անշարժութեան, այլ զի միշտ ըստ ազգի
 եւ աշխարհաց փոփոխին հարկաւորաբար՝ իրաւացոյց թողուլ հմտագու-
 նից փորձել ըստ պատահմանն:

Վեցերորդ՝ զրէ, թէ երդմամբ հաստատի դատաստան, եւ Տէր արգել⁹
 կամելով բնաւին գհաւատացեալս զմեզ լինել:

Գ Լ Ո Ւ Ծ Բ

30 **ՅԱՂԱԳՍ ԹԷ ԸՆՌԷՐ ԱՅԺՄ ԿԱՄԵՑԱՔ ԳՐԵԼ ԿԱՄ ՅՈՒՄԷ
 ՇԱՐԺԵԱԼ ՅԱՅՍՈՍԻԿ ԵԿՍՔ ՄԻՏՍ**

35 Զի թէպէտ ասացաւ ոչ լինել հարկաւոր գրով աւանդել մեզ դատաս-
 տան ի Տեառնէ, այլ այժմ կամեցաք, յաղագս զի բազում անգամ լուաք
 պարսաւանս ոչ յայլասեռից միայն, այլ եւ ի քրիստոնէից, եթէ բնաւին
 ըստ Աւետարանին դատաստան ոչ է՝ անգիտանալով զկամս աստուած-
 ախնս, որ ի նոսա, Եւ այսպիսի կարծիք երկուս ախտանայ չարս. մի՛

⁴ Մատթ., Ե, 25: Դուկ., ԺԲ, 58
⁵ Դուկ., ԺԸ, 2 և հաշորդ համարները
⁶ Դուկ., ԺԶ, 1 և հաշորդ համարները
⁷ Դուկ., ԺԲ, 13
⁸ Ա Կորնթ., 2, 7—8
⁹ Մատթ., Ե, 34

գանձամաստութիւն օրինազրին, և երկրորդ՝ ոչ կամել զուգահաւասար կենցաղատարել մտրդկան ազգի:

5 Եւ երկրորդ՝ գի զբնասարականն ի մեկ արկնս շարութիւնն շիշոյց, և զկատարելութիւնն՝ անկատարութիւն հոյոյ, և զվշտակցութիւն սիրոյ՝ ատելութիւն:

Երրորդ՝ գի ի հեղուքենէ անվարժք եղեալ Արինաց, և Մարգարէից. և Աւետարանին, յորոց գաւրութենէ անկարացաք ընտրել զիրս դատաստանի, գոր արժան վարկաք իբր ի քնոյ գարթուցանել ի ձեռն գրոգ դատաստանի:

10 Զորրորդ՝ գի նուագեաց հմտութիւն ի մէնջ փորձել ըստ ժամանակի, և ազգի, և աշխարհաց գիտփոխելն ըստ պատահման, և ոչ նման Արինաց, և Մարգարէից, և Աւետարանին մնալ անշարժ⁽³⁾:

15 Հինգերորդ՝ գի այժմ ոչ ներգործէ Հոգին Սուրբ, որպէս ի Դանիէլ և ի Սողոմոն երբեմն, և կամ որպէս ի Կորնթոս ի հաւատացեալն և յայլս՝ ճշմարտիւ առնել գդատաստան, յաղագս որոյ անկարուտ էին գրոյ արինաց, զի արէնք էին ի սիրտս նոցա, ըստ խոստման մարգարէին: Ըստ որում և առաքեալքն ոչ կամեցան գրով տալ Աւետարան, մինչև այնմ կարաւտացան, ըստ այնմ և ոչ գատաստան գրով աւանդեցին, քանզի փոյթ էր նոցա յաղագս յոյժ հարկաւորացն, թողին և նոքա 20 բնաւորական արինաք, և քաղաքական կրթութեամբ, և այլաւք յառաջագոյն ասացելովք վարիլ պատճառովք: Իսկ գրելն այժմ պատճառս ունի գամենայնի վրիպանն:

Վեցերորդ՝ գի իբր դատաստանի երդմամբ յանկի, և ի Տեառնէ ոչ թողացաւ¹⁰, և այժմ յաճախ, և գործ առ գործով, և վայրապար ի դատաստանի, և առանց դատաստանի լինի ի հաւատացեալս: Նմին իրի կամեցաք ոչ զՏեառն լուծանել զհրաման, այլ լուծելոյն արէնս և կանոնս հաստատել ի դատաստանի, ըստ հարկաւորութեան գրելոյն զդատաստան:

Եւթներորդ՝ գի մի՛ ի պատճառս ոչ լինել գրով դատաստան՝ դիմեալ 30 երթիցեն յայլասեռս, ըստ ամբաստանելոյ մարգարէին՝ առ ի չզոյէ՞ Աստուած ի մէջ Իսրայելի երթան հարցանել ի ճանճիկ¹¹. գոր և առաքեալ յայտնապէս յանդիմանէ, ասելով՝ այլ եղբայր ընդ եղբայր դատի և գայն ի մէջ անհաւատից¹²:

Ութերորդ՝ տեսնեմք այժմ, գի բազումք յեպիսկոպոսաց, և ի վարդապետաց, և ի քահանայից, և ի գլխաւոր աշխարհականաց աշառանաւք և կաշառոււք բազում անգամ և տգիտութեամբ թիրին գուղիդ դատաստան⁽⁴⁾: Սակս որոյ յուղղութիւն և յանդիմանութիւն սակաւուք այնոցիկ զգիրս դրոշմեցաք դատաստանի:

Իններորդ՝ գի արարածական բնութիւնս միշտ ի մոռացման է բարույն 40 ըստ գանազան ախտից հոգոյ և մարմնոյ, և ի ժամանակ դատաստանին թէպէտ և ուղիղ կամիցիմք վճարել, բազում անգամ ի մոռացմանէ սխալիմք և զղջացեալ յետոյ տարակուսիմք՝ էութեան և շէութեան կար-

¹⁰ Մատթ., Ե, 34—36

¹¹ Գթագ., Ա, 3

¹² Ա Կորնթ., Զ, 6

ծեալք շարշարեալք: Այլ զի մի՛ աչս լիցի, զգիրս եղաք դատաստանի ի պատճառս յիշման, զի զոր յայնմ ժամու ոչ կարեմք յիշել՝ ի ձեռն ասու- սւ վերստին յիշեմք եւ ատարաց ցուցանեմք ազգաց՝ գրոց վարիլ դատաստանաւ, որով ըմբերանեալք՝ մի՛ լիցին յանդիմանիչք մեզ:

5 Տասներորդ՝ յստեղծմանն հոգւոյն յտոաջանայր շնորհ պատկերին աղագաւ, եւ յեղիլն ի շար, ասաց՝ ոչ մնալ հոգի ի մարդկանն, իբրու զի եղեն մարմին¹³: Ուստի եւ Տէր, զնոյն վերստին առնուլ մեզ կամե- լով, զհոգւոյն հաստատէ դատաստան, այսինքն է՝ զԱւետարանն եւ զկա- նոնսն, գիտելով, զի հարկաւորաբար մարմնոյ լինի դատաստան ի մարմ- 10 նաւորաց: Եւ քանզի դարձեալ եղեաք մարմին, սպասաւորեսցուք դարձե- ալ մարմնոյ՝ գրութեամբ դատաստանի:

Մետասաներորդ՝ զի դատաւորք միշտ երկիցեն, գիտելով, զի դատա- ւորին առաջի կալոց են երկնաւորի՝ անվրէպ գիտութեամբ արինակաւ գրութեամբ դատաստանի:

15 Երկոտասաներորդ՝ եւ զի դատեալքն նմանապէս զարհուրեսցին, զի թէ զստութիւն արդարացուցանել առաջի մարդկան ոչ կարեն, թէպէտ եւ բազում անգամ պատրեն զդատաւորս, զի՞նչ անդ գործեսցեն, որ զիսորս տեսանէ, որում առաջի՞ն պատրանաւք արդարանալ ոչ է:

Յայտոսիկ երկոտասան գլուխս պարունակեալ եղև պատճառ գրոցս դատաստանի: Զի եւ երկոտասանս բաղկանայ յերկուց վեցեկաց, եւ 20 վեցեակն առաջին կատարեալ թիւ է⁽⁵⁾: Իբրու թէ որպէս.

Առաջին՝ զի երիւքն ի կոճատէ եւ երկական ի դարէ բաղկանայ. եւ ամենայն թիւ դար է եւ կոճատ: Երկրորդ՝ զի քանակ է արարչութեան⁽⁶⁾: Երրորդ՝ զի շափ է շարժման մարմնոյ: Չորրորդ՝ զի թիւ է ներգործութեան մարմնոյ: Հինգերորդ՝ զի ծնանի զայլ երկարսն: Վեցերորդ՝ զի ի կողմանց 30 իւրոց յանգի եւ կրկնելով ծնանի զերկոտասան թիւն, եւ երկոտասանն, ի կողմանց իւրոց զուգեալ, ծնանի զվեշտասանն, զերկուս կատարեալս՝ զտասն եւ զվեց: Եւ է խորհուրդ երկոտասան առաքելոցն՝ դատաւորաց աշխարհի, զի զայս ծնան դատաւորս յեկեղեցի: Եւ զի դար ունի վեցեա- կրն եւ կոճատ, որ է ներգործական եւ կրական: Եւ զի դատաւորաց է ներգործել, եւ կրել՝ դատելոց: Ի սոյն թիւ դատաւորին եղև զալուստ երկնաւորի, զոր եւ ի վեցից վշտաց փրկեաց զարդարն եւ նովին 35 թուով զտանշողսն առաքեաց զԻսրայելի տապարաքն: Այսոքիկ առ այս շատ լիցի, զի ոչ զբնութիւն թուոյ քննել առաջի արկաք, այլ եթէ ոչ վայրապար եղև յերկոտասան գլուխս արարտիլ գրոցս դատաստանի:

Իսկ եթէ յումէ՞ յորդորեալ եկաք ի գրել:

Ի բազում ժամանակաց հետէ տարակուսեալ յաղագս սորին լինէի՝ խոցոտելով ի նախատելն զմեզ մերոց եւ ատարաց ազգաց: Սակայն վստահել ի սոյն ոչ իշխէի՝ գիտելով զանձին տկարութիւն: Յաղագս 40 որոյ զվարանսն ի գրուցատրելն մեր լուաւ եղբայրն Պաղոսս՝ սիրելի աշակերտսն աստուածային զրոց, եւ խոստովան եղև փափագող այնմիկ լինել. առաւել հա սկսաւ շարժել զմեզ հարկեցուցիլ բանիւք: Նաեւ ոչ այնու ձեռնամուխ լինել կամեցաք, այլ խորհէի զայլս աղաչել զարաւորս, որք կարող էին զհարկ վճարել բանին, զի բազումք իսկ էին: Բայց զի

¹³ Մտնողք, 2, 3

զանքնգտնելու՞թիւն ազգիս գիտէի պատճառել՝ եւ այնու ոչ կամեցայ զոք
 առ այս ազերսել. լոնցի ապա այնուհետեւ եւ ես: Եւ զարմացեալ յաղազս
 այսորիկ լինէի, թէ զի՞արդ յառաջնոցն հարանցն մերոց ոչ կարգեցաւ: Եւ
 զնոյն գիտացեալ պատճառ, գի եւ ոչ առաքելոց Տէրն տուաւ, եւ կամ զի
 5 ոչ ոք հրաւիրեաց եւ անձամբ ոչ ետուն՝ զարհուրեալք ի պարսաւադիտաց,
 եւ. կամ ի հալածանաց եւ ի խռովութեանց անպարապ պատահեցան, եւ
 կամ ընդ տէրութեամբ անկեալ այլոց ազգաց՝ նոցունց վարեցան դատաս-
 տանաւ: Եւ թէպէտ ամենայն պատահեաց ըստ ժամանակիս եւ նոյն պատ-
 ճառ, որպէս յաւուրս հարցն մերոց՝ ոչ տանդիլ գրով դատաստան, բայց
 10 ի միոյն, զի եւ ոչ յառաքելոց անտի տուաւ, բայց սակայն հարկաւոր
 եղև գրել, որպէս վերագոյն ցուցաւ: Եւ սկիզբն առնել այսմ իրողութեան
 այսպիսի եղև:

Հանդիպեցաք առաջի տեառն Ստեփաննոսի՞(7) շնորհիւ Տեառն
 Յիսուսի Ազուանից(8) կաթողիկոսի, եւ նոյն իրի վերստին յիշատակ եղև:
 15 Եւ նա յորդորեալ փութացոյց զմեզ՝ ասելով, եթէ շնորհ յոյժ ունիմ իրիդ
 կատարման: Առաջի եւ մեք զմերս եղաք անկարութիւն, որպէս վերա-
 գոյնն: Սակայն յերկրորդելն եւ ի քաջալերելն խորհուրդ իմն ի մեզ
 եղև, եթէ արժան է հոգևոր հրամանի անսալ, զի թէ ի Տեառնէ իցէ,
 բարւոք յանգեալ կատարեսցի իմաստախոհութեամբ, զի թերեւ ի նմանէ
 20 լինի առաջատութիւնս, ապա թէ ոչ՝ պատճառ լիցի կատարելոց ոմանց
 շարժիլ ի սոյն: Զի եւ ոչ գործ ամենայն եւ արուեստ ի միոջէ սկսողէ
 աւարտեալ կատարեցաւ ի սկզբանէ, այլ ի բազմաց, զի մասնաւոր գտե-
 ալքն ժողովեալ գոյացուցին զարուեստն, ըստ առակի ոստայնանկաց:
 Նաեւ պատշաճ ինձ վարկայ ընդոստնու սովաւ, եթէ յատեան մտանելոց
 25 կմ յանկաշաւս եւ յանողոքելի, ըստ որում ձեռամբ իսկ դժեմ զապագայի-
 ցըն նշանակ:

Եւ արդ, մի՛ ոք պարսաւանս դիցէ ասացելոցս, զի եթէ տխմար ոք
 իցէ՛ ուսցի, եւ թէ ամենակատար իմաստուն՝ զթերին լցցէ: Երկաքան-
 չիւրոցն պատրաստ եմք սիրով ընդառաջել:

30

Գ Լ Ո Ւ Ն Գ

**ՆՇԱՆԱԿ ԶԱՓԱԻՈՐԱՊԷՍ ԶԱԻՐՈՒԹԵԱՆ ԱՌԱՋԻԿԱՅ ԻՐՈՂՈՒԹԵԱՆՍ
 ՀԱՆԳԵՐՁ ԱՂԵՐՍԱՔԱՆՈՒԹԵԱՄԲ ԱՌ ՏԷՐ ՍՏԵՓԱՆՆՈՍ ԱՂՈՒԱՆԻՑ
 ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ**

Քանզի հարկաւոր է զկնի այսոցիկ սակաւուք ցուցանել զզարութիւն
 35 առաջիկայ ձեռնարկութեանս, զոր եւ աղաչեմ, ո՞վ պատուականդ գլուխ
 եկեղեցեաց սրբոց տանս Ազուանից, մի՛ վարկպարազի համարել զհար-
 կըս հոգևորս, զոր եղիր, զի եւ կանոնական ունի սահման գիրս դատաս-
 տանի, զոր յարմարել յայնոսիկ պարտիմք, զի յայտ լիցի շափ նորին:

Եւ արդ, այսպէս համեմատեսցուք: Կանոնական սահման հոգւոյ
 40 է ուղղիչ, եւ սա՛ մարմնոյ, եւ թէպէտ բաժանեալք ի միմեանց են, սա-
 կայն ի բազում իրս միաւորին: որպէս ոզի եւ մարմին. բնութեամբ՝ երկու
 եւ անշփոթ խառնմամբ՝ մի, բազում անգամ ի միասին վարին մի կա-

մաւք: Վասն այսորիկ, թէպէտ պատահի միով սահմանաւ վարիլ, ոչ միմեանց լուծիչ են: Եւ զոր արիւնակ անդ հմտադունից է ընտրութիւն առաջիկայ իրին, նմանապէս եւ՝ սատ: Եւ որպէս է անդ պատիժ պատուհասի յանցաւորաց եւ մեղաւորաց՝ ըստ զանազանութեան իրին, նոյնպէս եւ՝ սատ: Եւ որպէս յանդգնելոցն սատ զկնի բանդ է եւ կասկանք, այսպէս եւ անդ բանդ է եւ կասկանք բանադրանքն: Եւ զի ի վերայ արդարոց արէնք ոչ կան կանոնաց, եւ ոչ ի վերայ ուղիղ ընթացողաց ի կենցաղս՝ դատաստանք: Եւ զի այր արդարամիտ ոչ զարհուրի ի դատաւորէ երկնաւորէ, նաեւ՝ ոչ յերկրաւորէ:

10 Հայցեմ եւ ըստ երկրորդ բանի միտ դնել, զի ոչ փոքր-ինչ զմեզ ազտեցուցանէ, քանզի զհամարէն գիրս զուգոնթաց նոցա լինելով ըստ շահու, զի դիտաւորութիւն նոցա ի կարճել զմեզս է, եւ սորա՝ նմանապէս հատանել զչարս: Եւ այսորիկ ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ զի համամիտ եւ համակարիս զմեզ առնիցեն, յորոց եւ հաստատի սէրն՝ զուխն ամենայն

15 պատուիրանաց:

Իսկ ի շորրորդ առաքինութիւնսն համեմատեալ՝ հաւասար է արդարութեան, զի ի վերայ կայ երիցն մասսնց, ըստ որում եւ սա ի վերայ կայ հաւասարել զանհաւասարսն. եւ այդ ըստ երրորդ բանի է:

Իսկ յարհեստս՝ նմանեալ է ոսկեգործաց, որոց ոսկին յառաջագոյն 20 ի նիւթս անյայտ եղեալ կայ եւ դժուարաւ ի գիւտ եկեալ գործի. եւ է ըստ շորրորդ բանի:

Հինգերորդ՝ զքերթողի ունի զաւրութիւն՝ յապաւել եւ քերթել զաւելորդսն զամենայն:

Չափաւորապես յայսոսիկ զուխս, իբր իմաստնոյ, տուաք տեսալս, 25 որովք եւ գիտել ունիցիք, եթէ այսոցիկ հետեւելով՝ որքան ազուտ՝ եւ շահ հասարակաց կենացս իցէ, զի գրէ եթէ ամենայն սլատերազմ եւ ամբոխ խռովութեան ի նուազութենէ սորա իցէ, եւ հաստատելով յեկեղեցի՝ խաղաղութեան իցէ պատճառ եւ բազում բարեկարգութեան, քանչի եւ մի մասն յաստուածային շնորհացն տուեալ յեկեղեցիս, ի հին եւ ի 30 նորս, սա իսկ է:

Գ Լ Ո Ւ Խ Դ

ՅԱՂԱԴՍ ԹԷ ՈՅՔ ԵՆ ԴԱՏԱԻՈՐՔ, ԶԱՆԱԶԱՆԵԱԼՔ Ի ՄԻՄԵԱՆՑ ԻԲՐ ՃՇՄԱՐԻՏՔՆ ԵՒ ՊԻՏԱԿՔՆ

Առաջին դատաւոր ամենեցուն Աստուած է, ըստ այնմ՝ գատի Տէր 35 գժողովորդս իւր¹⁴, եւ այլուր՝ Տէր դատաւոր մեր¹⁵, եւ եթէ՝ քննէ զսիրտս եւ զերիկամունս Աստուած¹⁶, եւ դարձեալ՝ արի, Աստուած, եւ դատեա զդատաստանս քո¹⁷, եւ՝ Աստուած դատաւոր արդար¹⁸, եւ այլք այսպիսիք

¹⁴ Բ օրին., 19, 36: Սաղմ., է, 9. ՂԾ, 13. ՂԷ, 9
¹⁵ Սաայի, 19, 22
¹⁶ Սաղմոս, է, 10
¹⁷ Սաղմոս, 29, 22
¹⁸ Սաղմոս, է, 12

նախանկար տնտեսական զատաստանի, որով յայտ է մարդկան լինել
 զատաստան, զի ոչ անմարմնոց եւ ոչ զգայականաց է զատաստան,
 թէպէտ եւ անասունք՝ սպանողք սպանեալ լինէին՝ յաղագս երկիւղի մարդ-
 կան: Եւ զիւսց եղև անկումն ի զատաստան եւ լինի, այլ ոչ միշտ: Վասն
 5 այնորիկ եւ ի լինելութեանն ի մարդոյն կազմածի ի կիր առեալ եղև
 անուն զատուորութեան, որ է Տէր: Իսկ ըստ տնտեսական նոյն իսկ
 ասաց՝ ի զատաստան եկի յաշխարհս այս¹⁹, եւ թէ՛ Հայր ոչ զոք զատի,
 այլ զամենայն զատաստան ետ Որդւոյ իւրոյ²⁰ եւ՝ այս իսկ է զատաստան,
 զի լոյս եկն յաշխարհ²¹, եւ այլք այսպիսիք: Բայց Աստուածդ անուն
 10 զբնութիւն ոչ որոշէ, զի իբր զատուոր Որդի, զատուոր Հայր եւ Հոգի,
 ըստ վկայութեանցդ եւ բնութեանն: Եւ սակայն ոչինչ դժուարին է զյատ-
 կութիւնն դատողութեան ցուցանել զՀայր եւ զՀոգւոյ, ըստ այնմ՝ դա՛տ
 արա ինձ, Աստուած²², եւ դատեա զայնոսիկ, [ոչք դատեն զիս]²³, զոր
 եւ Հայր պատշաճի, եւ Հոգւոյն: Եւ նա եկեալ յանդիմանեսցէ զաշխարհս
 15 վասն մեղաց, եւ վասն արդարութեան, եւ վասն զատաստանի, եւ որք
 նման սոցունց:

Երկրորդ՝ զանուն զատուորութեան ետ մարդկան, ըստ այնմ՝ դա՛տ
 արարէք որդոյն²⁴, հասարակաբար շնորհելով թաղաւորաց, եւ իշխանաց,
 եւ ծերոց ժողովրդեանն, մարգարէից, եւ քահանայից: Յայտոցիկ տե՛ս
 20 զՍողոմոն²⁵, եւ զորս զկնի Յեսուայ, եւ զորս յանապատին կարգեաց Մով-
 սէս²⁶, զԴանիէլ, եւ զոր ասաց մարգարէն՝ քահանայքն կացցեն ի վերայ
 զատաստանի արեան²⁷: Եւ հանրական ետ, թէպէտ եւ մի է ի շնորհաց ըստ
 հնոյն.

Առաջին՝ զի մի՛, առ ի շոյնէ զատուորին մերձ, անիրաւութիւնքն
 25 վնասեացեն:

Եւ երկրորդ՝ թէպէտ ըստ հարկի պատահի մին(9), ամենեքեան
 զշնորհս վայելեն, զտիպ արինակի առաջնոցն Նլից: Իսկ Տէր ի ձեռս
 առաքելոցն ասելով՝ նստջի՛ք յերկրտասան ամբող դատել զերկրտասան
 ազգն զԻսրայէլի²⁸, զոր ըստ փոխանորդութեան առեալ ունին առաջնորդք
 30 եկեղեցեաց ըստ իպարանչիւր ազգաց: Նաեւ զիրաբանչիւր ոք անձին
 դատուոր եցոյց Տէր յառակս դատուորին անիրաւութեան²⁹, զի ի մեզ
 խորհուրդքն ի վերայ կալով զգայութեանցն՝ նման զատուորաց հաւասար-
 ութեամբ վարեացին, անբժբոնելի անիրաւութեանցն լինելով, եւ լցեալ
 զոգին արդարութեամբ յարդարեալ միշտ անպարսա վարուք:

¹⁹ Յովհ., Բ, 39

²⁰ Յովհ., Ե, 22

²¹ Յովհ., Գ, 19

²² Սաղմոս, է, 9. ԽԲ, 1

²³ Սաղմոս, է

²⁴ Բ օրին., Ժ, 18. Իէ, 18: Սաղմոս, 2Ա, 3

²⁵ Դ. Քաղ., Դ: Բ Մնաց. Ա

²⁶ Ելք, ԺԸ, 25, 26

²⁷ Եզեկիէլ, ԽԴ, 24

²⁸ Մատթ., ԺԹ, 28

²⁹ Գուկառ, ԺԸ, 2—3

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե

ՅԱՂԱԴՍ ԹԷ ԶԻՆՉ Է ԴԱՏԱՍՏԱՆ, ԵՒ ՈՐՈ՞Յ, ԵՒ Ո՞ՒՄ ԱԻԱՆԴԵԼԻ Է ԶԻՐՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻՆ

Բաղկանայ անունդ յիրէ եւ ի տեղւոջէ. յիրէ՛ դատել, որ է քննել, եւ
 5 աստան, որ է տեղի, եւ ըստ փոխման՝ արան, որ է դատարան եւ է զննա-
 րան, զի զննելով լինի իրք դատաստանաց ի դատաւորէ քննաւորէ, դատա-
 խազաց եւ ամբաստանելոց ի տեղւոջ: Զի բազումք են յանուանցդ այսպի-
 սիք, որպէս՝ Հայաստան եւ Ասորեստան, նմանապէս եւ՝ այլքդ:

Իսկ եթէ որոց՝ յառաջ քան զայս ցուցաւ ի ճառի՝ մարդկան լինել
 10 դատաստան ըստ ազգի: Բայց այժմ ասելի է, եթէ որո՞ց մարդկան: Յայտ-
 նապէս բարեաց ոչ է դատաստան մարդկան եւ ոչ երեւելի շարեաց ա-
 րանց, այլ յերկուց անյայտ եղելոց: Զի երեք են, որով վարին մարդիկ՝
 բարի՝ եւ չար, եւ միջակ: Եւ ընտրելի է դատաւորաց ոչ զյայտնապէս
 դողս եւ ոչ զայր, վկայեալ ի բարի դործս, այլ առ որս կարծեալք է
 15 շարն⁽¹⁰⁾: Որպէս Սողոմոն երկուց կանանցն քննէր զկարծեցեալ իրսն³⁰,
 եւ Դանիէլ զստութեամբ ասացեալսն ի ծերոցն յայտնէր³¹, սոյնպէս եւ
 Տէր ի կատարածի ցուցանէ առ բնաւին արդարան, ասելով՝ եկա՛յք,
 աւրհնեա՛լք հար իմոյ³². եւ մեղաւորացն անբաժ յարդարութեանց՝ եր-
 թա՛յք, անիծեա՛լք, ի հուրն³³. յորոց յայտ է միջակացն լինել դատաս-
 20 տան: Եւ աստ միջակքն են ուպաշխարողք, զորոց գործս ապաշխարու-
 թեան կշռելի է ընդ մեղացն, եւ առանելալն տանի զվճիռն: Զերկուս
 առնլով զծայրսն՝ եցոյց առսոնց դատաստանի զոմանս կոչել զովութե-
 ամբ գործոցն եւ զոմանս մերժել պարսաւանաւք գործոցն, յորոց ուս-
 նիմք՝ ընդ ծայրիցն եւ միջակացն լինել դատաստան: Եւ արդ, յայտոսիկ
 25 յոյժ սլէտք են հմտութեան դատաւորաց՝ քաջուսումնութեան, եւ հանճա-
 րոյ, եւ տեղեկութեան աստուածայնոց եւ մարդկայնոց իրողութեանց լինե-
 լոյ, որպէս զի անսխալ գատեանն հատուցէ դատաստանի, նաեւ՝ առու-
 գութեան եւ քաջ զգայութեան, զի մի՛ հարկաւորաբար սխալանս ինլ
 գործիցէ:

Այլ թէ ո՞ւմ ականդելի է: Եւ քանզի ըստ Արիինացն յատուկք էին
 դատաւորք, եւ ըստ պատահման եղեն թագաւորք, եւ իշխանք, եւ մարգա-
 րէք, եւ քահանայք, որպէս ասացաւ յառաջագոյն: Այլ քանզի առ մեզ
 ապականեալ է յայսպիսի կարգ, աւանդելի է զիրս եւ զզիրս դատաստանի
 ի ձեռս եպիսկոպոսաց⁽¹²⁾, զի ոչ ոք է ի մեզ ըստ արտաքնոցն վարժեալ
 35 իմաստութեամբ յաշխարհականաց կամ ըստ Իսրայելի դպիր: Եւ զի այժմ
 նոցա է յանձն հոգք եկեղեցեաց եւ աշխարհականաց, եւ ըստ պատահ-
 մանն եղիցի իշխանաց եւ զլիաւորաց ժողովրդեան, հմտագունից քահա-
 նայից եւ վարդապետաց, սակայն աւանդապահ այսմ իրի եպիսկոպոս-
 ունք եղիցին⁽¹⁾: Բայց մի՛ ոք ինձ ընդդէմ դիցէ զեպիսկոպոսունս

30 Գ թագ., Գ 16—18
 31 Մարգ. Դանիէլի, ԺԳ
 32 Մատթ., Ին 34, 41
 33 Մատթ., Ին, 41

տգէտս եւ արծաթով առեալս զպատիւ, եւ անհանճարս՝ բաւական ոչ լինել այսմ իրի, զի ոչ ինչ անգէտ եմ: Զպատշաճն եւ զյարմարն ցուցար կարգ: Եթէ չիցեն բաւական, զործակցաւք վարեսցին՝ աշխարհականաւք եւ քահանայիւք եւ վարդապետաւք փորձագունիւք: Եւ եղիցի անբասիր 5 այնուհետեւ՝ ամբարշտաւանութեան՝ եւ ամբարտաւանութեան ոչ տալով կարծիս: Եւ պատճառ եւս լիցի նմա վարժման՝ այլոցն ուղիղ հատուցումքն դատաստանի:

Գ Լ Ո Ւ Ն Զ

ՅԱՂԱԳՍ ԹԷ ՈՐՈՊԷՍ ԱՐԺԱՆ Է ԼԻՆԵԼ ԴԱՏԱԻՈՐԱՅ,
ԱՄԲԱՍՏԱՆԱՅ ԵՒ ԴԱՏԱԽԱՉԱՅ

10

Եւ դատաւորացն անկաշառս լինել արժան է, զի ըստ զբեցելոյն՝ կաշառ զաշս կուրացուցանէ քաշատեսս³⁴,—որպէս զի համարձակ լիցի յատենի անդ դատաստանի՝ կաշառ ի վերայ իրաւանց ոչ առնլով եւ զվճիռն ուղիղ ցուցցէ հատանելովն. մի՛ աշառանաւք, ըստ որում Տէր 15 իսկ ասաց, այլ ուղիղ դատաստան արարէք³⁵, զի մի՛ միտք զայթակղեալ խոցոտեսցին տկարագունիցն եւ պատճառաւք յայլազգիս վարեսցին: Այլ զի համարձակ լիցի ասել ըստ Տեառն՝ թէպէտ եւ դատիմ ես, դատաստանըն իմ արդար է³⁶:

Զի մի՛ զանձին խնդրեսցէ զաւգուս, այլ զի զմիտս բազմաց յինքն 20 յանգուսցէ եւ զդատաստանն յորդորեսցէ ճշմարիտ վճռաւ: Եւ թէպէտ յամենայնի զողորմութիւն յիշելի է, այլ սակայն ի դատի զգուշանալի, հարթ եւ արդակ պահել զիրաւացին առ երկաքանչիւր կողմանս, իբրև ոչ խոնարհեցուցանել զանձն յողորմութիւն տղքատին, ըստ այնմ՝ մի՛ ողորմիր որբոյն եւ այլուոյն ի դատաստանի³⁷, զի մի՛ պատճառ զայթա- 25 կղութեան իցէ. դատ առնել որբոյ եւ տալ իրաւունս այլուոյ ի դատաստանի՝ ասացաւ³⁸: Եւ թէպէտ զայս պահելի է դատաւորաց, սակայն ուսուցեն զիրաքանչիւրսն՝ մի՛ անզարմապէս առ միմեանս լինել, այլ կարողաց՝ ողորմութեամբ առ անկարսն խոնարհիլ:

Մի՛ զամբաստանի կամ զդատախազի միայն լուիցէ զբան, եւ եթէ 30 լուիցէ, ուսցի միայն, այլ մի՛ վճիռ հատցէ միւնչ ի միասին կատարելապէս քննեսցի:

Երկուք կամ երկուք վկայիւք զվճիռն հատցէ հաւատարմաւք, ըստ Աւրինացն³⁹: Եւ եթէ զի՞նչ հաւատարմութիւնն իցէ կամ ընդէ՞ր երկուք եւ երեք, ասացուք զկնի այսորիկ ճառի:

Իսկ որոյ վկայ ոչ իցէ, երդմամբ միւսոյ կողմանն հատցի վճիռ: 35 Այլ զերդմունս ոչ հրամայեմք, զի եւ ոչ հրամայեցաւ, բայց սովորու-

34 Եւր, ԻԳ, 8: Բ օրին., ԺԶ, 19

35 Յովհ., է, 24

36 Յովհ., Ե, 30. Ը, 16

37 Եւր, ԻԳ, 3

38 Եսայ., Ա, 17

39 Բ օրին., ԺԷ, 6. ԺԹ, 15: Մատթ., ԺԸ, 16; Յովհ., Ը, 17: Բ Կորնթ., ԺԳ, 1

թեանցն, զոր ունին՝ անարէն եւ անհրաման, կանոնս եւ ապաշխարութիւնս սահմանեմք: Իսկ եթէ ո՞րպէս լիցի կրողմն եւ որո՞ց, ասասցի յիւրում ճառին, ոչ արինադրելով, այլ խրատելով:

Պարտ եւ պատշաճ իսկ է ի ժամ դատաստանի դատաւորաց երկուս կամ
5 երիս ունել արս փորձս, յորոց եւ իցէ կարգաց, վկայս ուղիղ նոցա լինել դատաստանի⁽¹⁴⁾, զի որպէս ոսոխացն հաւատարմանան բանք վկայիւք, սույնպէս եւ դատաւորաց առանց կարժեաց լիցի դատաստանն վկայիւք: Զայս սովորութիւն եւ Հռովմայեցիք կալան յառաջնումն՝ արս եւթանասուն եւ երկուս ընտրեալս միշտ քննութեան սլարապեցուցանել դատաստանի
10 եւ այլոց, զի անվթար եւ յառաջ դատեալքն ի նոցանէ իցեն: Եւ եւթանասուն եւ երկուս ըստ լեզուաց ընտրեն ազգաց, իբրու այն, եթէ զամենայն ազգաց ունել զիմաստութիւնն նոքաւք: Իսկ այժմ երկուսասան, ըստ թուոյ երկուսասան առաքելոցն, կացուցանեն զդատաւորս՝ ոչ միայն ընտրել զիրաւացին եւ անսխալ ունել զարդարն, այլ եւ բազմացն վկայութեամբ
15 ճշգրտել զատեան դատաստանին: Իսկ Յոյնք զերիս կացուցանեն դատաւորս, նմանապէս եւ՝ Վիրք, ուսեալք ի նոցունց, ըստ թուոյ Երրորդութեանն եւ կամ ըստ վկայիցն թուոյ⁴⁰: Զոր եւ մեզ զկարեւրիս զերիսն ընտրելի է, զի ի դատելոյ ժամանակի եպիսկոպոսն, զի նա է դատաւոր, զերկուսն կամ զերիսն առ ինքեան կայլի⁽¹⁵⁾ ոչ միայն վկայ, այլ եւ
20 նոքաւք կրթիլ եւ հմտանալ յամենայն ժամանակի:

Ի զիշերի եւ ի տուրնչեան հարկաւոր է խոկալ դատաւորաց՝ ոչ միայն յընթերցումն բնաբանական գրոց եւ կամ տառից դատաստանաց, այլ եւ որսալ զբանս իմաստուն որանց ըստ իւրաքանչիւրոց ազգաց: Եւ
թէպէտ ոչ պատահի յատուկ իրք դատողական, այլ զարութիւն առեալ
25 համեմատութեամբ բանիցն զարասցի միշտու: Ամենազանս առաքինութեամբ կատարիլ նոցա իրաւացի է յոյժ, յաւէտ անսրտնութեամբ եւ աննախանձ բարութք յամենայն ժամանակի, մանաւանդ ի ժամ դատաստանի, զի մի՛ միտք չարչարեսցին դատելոցն յարկութեան եւ կամ նախանձու աղազաւ թիրել զատաստանին: Երկայնամիտք եւ ներողք լիցին դատողքն: Եւ զի բազում անզամ անյայտ իրքն սլատահին, մի՛ կարճամտեալ
30 լուծցեն, այլ շտեմարանեալ պահեսցեն եւ սլարապով տեսեալ՝ վերստին ատենիլ լուծցեն, որքան եւ իցէ առնուլ զնոյն:

Բանակոտութեան ոսոխաց յատենի անդ սաստեսցին, զի մի՛ ամբողջ լիցի խռովութեան յատենի անդ եւ պատճառ յսափանման դատաստանին:
35 Ուսցին միանգամայն դատախազքն՝ ոչ վիճոյ վասն գալ յատեան, այլ վշտակցաբար զարժանն առնուլ վճիռ:

Ըստ կարգի խաւսել երկաքանչիւրոցն տայցեն՝ լուութեամբ միոյն, զի ստուգեալ ճշմարտին՝ վճիռ նովաւ բերցի:

Զգոյշ դատաւորն եւ յիւրոցն կացցէ յատենախաւսից սպասաւորաց,
40 զի սովորութիւն կալան ամբաստանք եւ դատախազք վարձու խաւսել նոցա յատենի, զի մի՛ կախարդեալ լսելեալք ի բանս նոցա լիցի եւ արտաքոյ անկցի արդարեւ դատաստանին: Անպատիր դատողութեամբ երկնայինն եւ եթ վարի դատարանն, իբր զի զներքին ամենեցուն տեսանէն՝ զխորս, իսկ երկրաւորս՝ անպարսաւ լիցի արտաքոյ կամաւորի

⁴⁰ Բ օրին., ԺԵ, 6. ԺԹ, 15 :Մատթ., ԺԸ, 16: Յովհ., Ը, 17: Բ Կորնթ., ԺԳ, 1

սխալանքն, եւ կամսւորն ընդ վերին դատաստանին դատապարտութեամբ կացցէ:

Մի՛ ամբարհաւաճեալ ղինքեանս մոռացին դատաւորք, այլ պիտասցեն, զի մի է ամենեցուն դատաւոր Աստուած, ըստ գրեցելումն⁴¹, Յամենայն պատրանս իւր ընդ միտ ածցէ զմարդարէին Ամբակումայ կոչել զԱստուած վրէժիւնդիր անիրաւ դատաւորին⁴²:

Բանտ լինել դատաւորին առ ի խրատել նոքաք զստահական: Եւ հրամանք Տեառն զեկուցանէ յասելն՝ եւ դահիճն արկանիցէ ի բանս⁴³, որովք վարելի է հարկաւորապէս: Իսկ ամբաստանաց եւ դատախազաց եւ Տէր իսկ խրատ տայ՝ ի ճանապարհի լուծանել զհաշիւն⁴⁴, զի մի՛ հակառակ ինչ պատահիցի:

Ոչ վայել է Քրիստոսի աշակերտաց նախահոգութեամբ խաւսել սուտ երկաքանչիւր կողմանցն, զի սուտն ի շարէն է: Եւ յորժամ խաւսի սուտ, յիրոց անտի խաւսի, զի սուտ է եւ հայրն նորա՝ սատանայ⁴⁵, եւ կորուսանէ Տէր, որ խաւսին սուտ⁴⁶, եւ՝ մի՛ ստէք միմեանց, եւ խաւսեցի իւրաքանչիւր ոք զճճարտութիւն ընդ ընկերի իւրում⁴⁷, զի բաւական է վրիպանալքն ստութիւն խղճիւն մտաց ի շարշարանս: Ոչ է յարինաց Տեառն որոգայթս միմեանց ղնել բանիւք յատենի անդ որով եւ ըմբռնել ջանացեն, զի որ ղնէ որոգայթ ընկերի, անձամբ զնա լցցէ⁴⁸:

Մի՛ լիցի ի հաւատացեալս յաղթասէր անիրաւութեամբ միմեանց լինել ի հրապարակի անդ, զի եթէ յաղթէ՝ զանձն վրկէ, եւ թէ յաղթի՝ կրէ ամաւթս:

Մի՛ կացուցեն սուտ վկայս ի զլանալն եւ ի ցանկալն ընչիցն ընկերին, զոր ևւ Աւրէնքն գերկաքանչիւրսն արգելու⁴⁹:

Մի՛ բնաւ լիցի ի վարձու ունել զճարտասանս ոմանս ատենախոսսս, որովք զշարն ի գլուխ տանիցեն յաղթութիւն:

Մի՛ բանակոտութեամբ զմիմեանս նախատիցեն եւ հարկանիցեն ի յայանութիւն ստենին:

Մի՛ կաշառիցէ զդատաւորս՝ յափշտակել զընկերին, խտտացեալ զարժաթսիրութիւն, զի արմատ ամենայն շարնաց է: Լուիցէ ևւ այլոր առաքելոյ՝ ընդէ՛ր ոչ գուք զրկիք եւ նեղիք, այլ զրկէք ևւ նեղէք, եւ այդ՝ զեղբարս ևւ⁵⁰, Զարհուրեցին յառաքելական հրամանէ կանոնացն, որ վստն Տեառն գրեալ է, եթէ հարաւ, քան թէ եհար, բամբասեցաւ քան թէ բամբասեաց⁵¹:

Մի՛ վայրապար զհրապարակն լցցեն երդմամբ, մինչև ի վճիռ դատաւորին, զի ոչ հրամայէ բանն երդնուլ⁵²: Գիտացեն զի Տեառնէ զասացե-

⁴¹ Եբր., ԺԲ, 22

⁴² Մարգ., Ամբակ., Ա, 3

⁴³ Մատթ., Ծ, 25: Ղուկ., ԺԲ, 53

⁴⁴ Մատթ., Ծ, 25

⁴⁵ Յովհ., Ը, 44

⁴⁶ Սաղմ., Ե, 7

⁴⁷ Մարգ. Զաբար., Ը, 16: Եփես., Դ, 25

⁴⁸ Գիրք Առակաց, ԻԶ, 27: Ժողովօղ, Ժ, 8: Սիրաք, ԻԷ, 29

⁴⁹ Ելք, Ի, 16—17: Բ օրին., Ծ, 20—21

⁵⁰ Ա Կորնթ., Զ, 7—8

⁵¹ Ա Պետրոսի, Բ, 23

⁵² Մատթ., Ծ, 34

ալն՝ ընդ ամենայն դատարկ բանի համարս տայցեն մարդիկ յաւուրն
 դատաստանի⁵³, եւ յայլսն, եւ եթէ՝ վասն այսր ամենայնի ածցէ գքեզ
 Աստուած ի դատաստան⁵⁴, Խորհիցի եւ զալն, զի լաւ իսկ է ի դատաս-
 տանի աստ զյափշտակութիւն ընչից խնդութեամբ ընդունել եւ անվրէպ
 5 զանձն ունել, քան ազահել եւ ոչ համբերել եւ ի դատաստան անթիրելի
 մտանել դատաւորին ահեղի եւ երկնաւորի: Խրատեսցին եւ յայսմ, զի
 ազալթիւք ի Տեառնէ նախ՝ ազնութիւն հայցեսցեն եւ ապա՝ յատեան
 կացցեն դատաստանի՝ զիրան եւ զարդարն խորհելով: Եթէ տացէ եւ ոչ
 յազլթեսցին իրան, շնորհ նմա կալցին, զի Հոգի Հար նորա ետ բերան
 10 եւ իմաստութիւն: Ապա եթէ րստ նախատեսութեան իրիք Տէր ետ ի ձեռս
 անիրաւին զարդարն, միայն զոհութեամբ համբերիցեն, զի լաւագոյն
 հատուցմանն հասանիցեն եւ զնախանձ վրէժխնդրութեան ի Տէր թողցեն,
 ըստ գրեցելոյն⁵⁵:

Գ Լ Ո Ւ Խ Է

15 **ՅԱՂԱԳՍ ՎԿԱՅԻՑ, ԵԹԷ ԶԻՆՁ Է ՀԱԻԱՏԱՐՄՈՒԹԻՒՆ
 ՆՈՅՍ, ԵՒ ԿԱՄ ԸՆԴԷՐ ԵՐԿՈՒԲ ԵՒ ԵՐԵԲ ԸՆՏՐԻՆ**

Եւ հարկաւորապէս իսկ զվկայսն խնդրէ դատաստանն, զի զհակառա-
 կութիւնսն ձգտեալ եւ յերկարեալ դատախազացն՝ նորովք լուծցէ դատա-
 20ւորն, զի անհաւատալի է դատաւորի հակաճառութիւն նոցա մինչ ի գալ
 նոցա, զի մոռացեալ զԱւրէնս՝ խորհիլ զընկերին եւ ոչ զիրն⁵⁶, եկին
 յայնոսիկ. նաեւ ոսոխքն նորաք առաւել, քան դատաւորան զիշանին,
 յորժամ անկասկած ի վարձկանաց իցեն եւ հաւատալի ատենին դատաս-
 տանն գտանիցի:

Իսկ հաւատարմութիւն նոցա, նախ, ի վարուց ընտրին, իբր զի
 25 ճշմարտախաւսք իցեն եւ շիցեն կաշառուք եկեալ ի տեղի ատենին. եւ զի
 շիցեն մերձաւոր ազգատոհմ դատախազաց, եւ թէ իցեն՝ եւ բազմաց վարք
 նոցա հաւատարիմ իցեն՝ ընկալեալ լիցին: Երկրորդ՝ հաւատարիմն լի-
 նել երկուքն եւ երեքն⁽¹⁶⁾, որպէս արեգակն եւ լուսին, զի հաւատարիմ
 հաստատեալ է վկայ յերկինս⁵⁷: Երրորդ՝ զի կրկին ալեաք պատուեալ
 30 իցեն, որովք առաւել պատիւ նոցա ցուցցի:

Բայց հարկաւոր է եւ զհաւատարմութիւն ժամանակացն յայտնել:
 Եւ է րստ այսմ. զի եռամենի խաւսելն է, եւ ելթնամենի ուսանելն է, եւ
 շորեքտասանամենի՝ սերմանելն, եւ քսանամենի՝ զինուորելն, եւ քսանեւ-
 35 հինգամենի՝ քահանայելն: Արդ, ի դէպ է գրահանայական հասակն
 հաւատարիմ կարծել ի վկայութիւն, զի թէ առաջի Աստուծոյ կալ հավա-
 տարիմ է եւ վկայ ժողովրդեանն լինել զործոց, առաւել հաւատարիմ
 լիցի եւ առաջի մարդկան:

53 Մատթ., ԺԲ, 36
 54 Ժողովող, ԺԱ, 9
 55 Եբր., Ժ, 30: Հոով., ԺԲ, 19
 56 Ա. Կորնթ., Ժ, 24: Փիլիպ., Բ, 4—5
 57 Սաղմ., Ը, 4. 29, 16

Իսկ հասակ որդեճնութեան հաւատարիմ լիցի ի տուրեւառութիւն վաճառաց, զի թէ զանձն եւ զսերմն վաճառել կնոջ եւ զնիլ զկիինն յամուսնութիւն հաւատարիմ է, հաւատարիմ լիցի ի սուրեւառս վաճառաց:

Ապա թէ պատահի միոյ վկայի մանուկ լինելը ըստ հասակին ցուցելոյ, եւ միւսոյն՝ ծեր, ընկալեալ լիցի, ըստ այնմ՝ երիտասարդն ընդ ծերոյն, եւ ուղիղ են ճանապարհք նորա: Եւ եթէ երկուքն կամ երեքն պատահի մանուկ ըստ ասացելոյդ, ընկալեալ լիցի:

Իսկ ըստ ազգաց կրանից՝ ոչ է պարտ զանհաւատից վկայութիւն առնուլ ի վերայ քրիստոնէից, թէպէտ եւ արդարք իցեն եւ բազումք, որպէս եւ ոչ ընկալաւ զգիւացն Տէր⁵⁵, թէպէտ եւ արդար վկայեցին, զի ունէին ընդ ճշմարիտն խառնեալ եւ զսուտն. նաեւ ոչ Պաւղոս ընկալաւ⁵⁹, զի մի՛ միաբանութիւն ինչ կարծիցի. նաեւ ոչ զհերձուածողաց, զի թէ Տեառն ոչ են ճշմարիտ վկայք, զի՛ արդ մեզ եղիցին, բայց զնոցունցն նոցունց ընդունելի է, թէ պատահիցի ինչ այնպիսի հարկաւորութեամբ:

Իսկ զկանայս վկայս ոչ է ընդունելի, բայց արբանեակս վկայից⁽¹⁷⁾, որպէս ի յարութեան Տեառն արբանեկեցին առաքելոցն շորք ի կանանցն, երկուս՝ յառաքելոցն, եւ նոքա հաստատեալք զյարութիւն՝ վկայք եղեն ճշմարիտ յարութեան Տեառն մերոյ⁶⁰:

Այսպէս, եթէ պատահիցի իրիք վկայ լինել ի կանանց եւ ճշմարիտք իցեն եւ վարուք վկայեալք, հաւատարիմ արանց զիրն պատմեսցեն եւ ինքեանք կրկին իցեն, հաւատարիմ լիցի վկայութիւն կանանց ի ձեռն արանց⁽¹⁸⁾: Բայց յատենի մի՛ կացցեն, որպէս ո՛չ է քահանայել նոցա, եւ ո՛չ զինուորել, եւ ո՛չ հնձան հարկանել, եւ ո՛չ ի կապեղայս նստել, եւ ո՛չ առնացի ունել հանդերձ ըստ կանոնաց⁶¹, այսպէս ո՛չ դատել եւ ո՛չ վկայել, բայց միայն ըստ ցուցելոյդ արինակի: Բայց մի՛ ոք ապախտ առնել զվկայութիւն Տեառն կարծիցէ ինձ զկանանց: զի այլազգ Աստուծոյ վկայ լինելն է եւ այլազգ՝ մարդկան. թէ պատահին, որպէս եւ պատահեցան բազումք, ի Տեառնէ ընկալեալք լիցին⁽¹⁹⁾ եւ ի մարդկանէ՝ յաղագս Աստուծոյ, բայց ի մարդկայինս, յաղագս դիւրագրգռութեանն, երկբայելի են:

Այլ զկանանցն ի կանանց ընդունել արժան է, զի բազում անգամ պատահի իրաց նոցա մերձ ոչ լինել արանցն, այլ զկանանց յարանց ընդունել որպէս ցուցաւ: Եւ զի կրկին պարտին լինել յերկաբանչիւր տեղիսն:

Եւ զի որպէս ամենայն հասակ վկայութեան Տեառն ընդունելի է, ըստ որում Բեթղաճէմի մանկունքն, եւ Նիւբալոս սուրբն⁶², եւ Նախավկայն⁶³ եւ այլք, բայց սակայն ի մարդկայինս ցուցաւ ընդունելին հասակ. այսպէս եւ կանանց վկայութիւն ընդունելի է Տեառն, իսկ մարդկան՝ որպէս ասացաւ, զի Աստուած ի սիրտս, որպէս ասացեալ է, հայի, իսկ մարդ՝ յերեսս եւ ի տիս⁶⁴: Վասն որոյ դուն ուրեք է մարզարէանալ նոցա

⁵⁸ Մատթ., Ը, 29: Մարկ., Ա, 24. Ե, 7

⁵⁹ Գործք Առաք., ԺԶ, 16—18

⁶⁰ Մարկ., ԺԶ, 1—13: Յովհ., Ի, 1—18

⁶¹ Բ օրին., ԻԲ, 5: Կանոնք Բազիլի Գիսարացոյ ձեռն, Կանոնադիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 130

⁶² Վարք Սրբոց, Վենետիկ, 1810 թ. հատ. 1, էջ 170—178

⁶³ Գործք Առաք., Զ, է

⁶⁴ Ա թագ., ԺԶ, 7

և ոչ տառնիս, և քարոզեալ ընդ առաքելայն կանանց և ոչ արանց: և եթէ սմանք մարցարկանալով վկայ եղեն հոգւոյն Աստուծոյ, և Մարիամ կոչս տնճառ ծննդեամբ՝ Բանին Աստուծոյ, մանաւանդ ալլաք, քան ինքեամբ եղեն վկայք, և զի ոչ Մարիամայ կուսի ընդ այսասիկ հարցանելի է:

5 Եւ թէ ընդէ՞ր երկուք կամ երեք ընտրին, ասելի է:

Երկուքն և երեքն ոչ վասն առաւելութեան խափանման է, այլ յազագըս զի մի՛ պակաս իցէ. եթէ բազումք իցեն՝ բարիոք է, և թէ ոչ՝ մի՛ նուազիցի: Ըստ որում ասէ առաքեալն՝ զերիցուէ շարախոսութիւն մի՛ ընդունիցիս ի միոջէ, բայց եթէ երկու կամ երեք վկայիւք⁶⁶: Զի դիրքն է միոյն ախտի ինչ շարախաւեւ, և երկուց վկայից ի վեր քան զպատրանս և զկաշառս լինել՝ երեքն: Եւ զի ուսցի դատաւորն, եթէ երկուց վկայիցն նման միմեանց իցեն բանքն և երիցն ոչ՝ անհաստատ է, որպէս Տեառն վկայիցն աննմանք միմեանց, զոր և Պիղատոս երկբայի, սակայն երկուցն հաստատի⁶⁶: Եւ եթէ խարդախանաւք բազումք եղեալ վկայ՝ ի զլուիս զշարն տարան վճիռ, որպէս Նաբէովթայն⁶⁷ և սուրբ Նախավկային⁶⁸, այգորքիկ դաւաճանութիւնք դատախազաց են և միշտ զպատրուակեալ շարութիւնն ծածկել ոչ կարեն: Այլ ճշմարիտ է երկուքն և երեքն բոստ կարդի իրաւանց, վասն որոյ ամենայն ուրեք այսքան ընտրին: Զի Աւրինացն տուչութեան Մովսիսի՝ Ովր, և Ահարսվն, և Յեսու վկայեն⁶⁹:

20 և Աստուծոյ՝ փողքն, և ամպն, և մէգն, և հուրն վկայեն⁷⁰. և ծննդեան Տեառն՝ հրեշտակք, և հովիւք, և մոզք վկայեն⁷¹, և դարձեալ՝ Յովսէփ, և Մարիամ, և մտուրն⁷². և ի տաճարն՝ Սիմէոն, և Աննա, և դուռն⁷³. և յնգիպտոս՝ հրեշտակն, և ձեռագործքն, և նշանքն որ անդ⁷⁴. և դարձեալ ի տաճարն՝ Մարիամ, և Յովսէփ, և քահանայքն⁷⁵. և մկրտութեանն՝

25 Հայր, և Հոգին, և Յովհաննէս⁷⁶: Իսկ ի Թաբոլլր երկուքն և երեքն միանգամայն ի միասին վկայեն⁷⁷, զի երկու են մարգարէքն և երեք՝ առաքեալքն: Ի նշանն՝ մարմնոցն բժշկութիւնքն, և դիւացն հալածումն, և մեռելոցն յարութիւն⁷⁸. և դարձեալ՝ ի ծովու զնալն, և ընդ առջ ընթանալ և հացիւ կերակրել⁷⁹. և շարշարանացն և մահուն՝ խաարումն արեգականն, և շարժումն երկրի, և պատառումն վիմաց⁸⁰, և դարձեալ՝ արիւնն, և ջուրն, և վարագոյրն, և մեռեալքն⁸¹. և յարութեանն՝ հրեշ-

66 Ա Տիմոթէոս, Ծ, 19
 66 Մատթ., Իէ: Մարկ., ԺԵ, 1—15: Յովհ., ԺԹ 1—16
 67 Գ թագ., ԻԱ, 1—13
 68 Գործք Առաք., 2, 8—13
 69 Ելք, ԻԳ, 12—14
 70 Ելք, ԺԹ, 11—19. Ի, 18
 71 Մատթ., Բ, 1—11: Ղուկ., Բ, 8—20
 72 Ղուկ., Բ, 7, 16
 73 Ղուկ., Բ, 25—38
 74 Մատթ., Բ, 19—20
 75 Ղուկ., Բ, 25—38
 76 Մատթ., Գ, 13—17: Մարկ., Ա, 9—11
 77 Ղուկ., Թ, 28—36
 78 Մատթ., Գ, 23—25. Ը, 2—3, 5—16, 30—34, Թ, 2—7, 18—26 և այլն.
 79 Մատթ., ԺԳ, 16—30 և այլն.
 80 Մատթ., Իէ, 51: Ղուկ., ԻԳ, 44—45
 81 Յովհ., ԺԹ, 34

ասկօն, եւ վիմն, եւ սյատանքն, եւ վարշամակն⁸². եւ դարձեալ՝ կանայքն, եւ ասաքեայքն, եւ սյաւհապանքն⁸³. եւ ամբարձմանն՝ առաքեալքն, եւ հրեշտակքն, եւ կանխաւ՝ մարգարէքն⁸⁴:

5 Եւ թլպլա եւ միոյ վկայի հաստարմի ճշմարիտ վկայութիւնն, սակայն ոչ հաստատի, ըստ Տեանն՝ դուք առաքեցէք առ Յովհաննէս, եւ վկայեաց ճշմարտութեանն⁸⁵. եւ զի ոչ հաւատացին, ասաց՝ այլ ես ունիմ վկայութիւն մեծ քան զՅովհաննուսն՝ զգործսն⁸⁶. եւ դարձեալ՝ ես եմ, որ վկայեմ վասն իմ, եւ է Հայր, որ վկայէ⁸⁷, եւ յարէնսն իսկ ձեր գրեալ է, եթէ երկուց մարդոց վկայութիւնն ճշմարիտ է⁸⁸, եւ միոյ վասն իւր վկայելն անվաւեր է, ըստ ասելայն Հրէիցն Տեանն՝ դու վասն անձին քո վկայես⁸⁹: Եւ թէպէտ տիրապէս ճշմարիտ, սակայն ասացին՝ եւ չէ ճշմարիտ⁹⁰, յաղա- 10 գըս այնորիկ զՀայր եւ զՅովհաննէս կոչէ վկայ⁹¹: Եւ դարձեալ զառաքեալսն կոչէ վկայս. եղիջիք, ասէ, ինձ վկայք յԵրուսղէմ, եւ ի Սամարիա, եւ մինչև ի ծագս Երկրի⁹²: Ըստ այսմ եւ Պետրոս վկայէ՝ լուեալ զձայնն 15 եկեալ ի մեծ վայելչութենէ փառաց անտի, թէ դա է որդի իմ սիրելի⁹³, սակայն ընդ իւր առնու զքանն մարգարէականն⁹⁴: Ինքն իսկ ճշմարիտ վկայէ Յովհաննէս, սակայն եւ ասէ՝ երեք են, որ վկայեն՝ արիւնն, եւ ջուր, եւ հոգին⁹⁵: Յայսմանէ առեալ՝ կանոնքն հրամայէ վկայիւք ձեռնադրել եպիսկոպոսաց. եւ առաքելոցն ընծայական թղթովք շրջէին աշակերտք 20 նոցա: Ըստ այսմ եւ առաքեալն Թագէտոս ի կողմանս գնաց Հայոց նամակաւ թագաւորին Աբգարու⁹⁶:

Բայց սակայն երկու լինել արքինակ վկայութեանն՝ կամ զի տեսանէ կամ զի լսէ, զոր եւ յոյժ ճշգրտելի է վկայից, զի մի՛ այլ ընդ այլոյ տեսեալն իցէ եւ կամ լուեալն. այլ ճշմարիտ տեսանելն, քան զլսելն է. 25 զոր եւ դատաւորաց ստուգելի է ի ժամ դատին զվկայսն, զի ըստ դրեցելոյն՝ մի՛ ի կարծս դատեսցի:

⁸² Մատթ., ԻԸ, 2: Մարկ., ԺԶ, 3—7: Ղուկ., ԻԴ, 2—6

⁸³ Մատթ., ԻԸ, 1—7

⁸⁴ Մարկ., ԺԶ, 19: Ղուկ., ԻԴ, 51: Գործք Առաք., Ա, 9

⁸⁵ Յովհ., Ե, 33

⁸⁶ Յովհ., Ե, 36

⁸⁷ Յովհ., Ը, 18

⁸⁸ Յովհ., Ը, 17

⁸⁹ Յովհ., Ը, 13—14

⁹⁰ Յովհ., Ը, 13—14

⁹¹ Յովհ., Ե, 31—37

⁹² Գործք Առաք., Ա, 8

⁹³ Ղուկ., Թ, 28—36: Բ Պետր., Ա, 17—18

⁹⁴ Բ Պետր., Ա, 19

⁹⁵ Ա Յովհ. Առաք., Ե, 8

⁹⁶ Մովսէսի Խորենացւոյ Պատմութիւն Հայոց, Տփղիս, 1913 թ., էջ 148—152

Գ Լ Ո Ւ Խ Ը

ՅԱՂԱԳՍ ԵՐԳՄԱՆ, ԵԹԷ ՈՐՊԷՍ ԼԻՅԻ ԵՒ ՈՐՈ՞Յ, ՈՉ ԱՌԵՆԱԴՐԵՆԻՈՎ,
ՉԻ ՈՉ ՀՐԱՄԱՅՅԵՑԱԻ⁽⁹⁷⁾, ԱՅԼ ԽՐԱՏԵԼ ԵՒ ԿԱՆՈՆՍ ԵՒ ԱՊԱՇԵԱՐՈՒ-
ԹԻՒՆՍ ՍԱՀՄԱՆԵԼ ԱՆԱԻՐԷՆ ՍՈՎՈՐՈՒԹԵԱՆՑՆ

5 Զմեծ եւ զտէրունական պատուիրանս տեսանեմք այժմ կոխան լեալ
ի մարդկանէ, զի վայրապար յաճախեաց երզնուլ, եւ յայն, զոր բնաւին
արգել Տէր, ասելով՝ ամենեւին մի՛ երզնուցուա՞նք: Զի եւ հասարակաբար
բանից կարգ եղև առնուլ յոչինչ պէտս ի գոհոս, եւ ի կապեղայս, եւ ի
բանակոռութիւնս հրապարակաց, ոչ մանկանց, այլ եւ ծերոց եւ կատարե-
10 լոց: Եւ եթէ պատահի դատախազ լինել ոմանց, մինչ ի տեղի անդ
դատաստանի եւ ի հրաման դատաւորի հասանել, բազում անգամ երզնուն
սոսկալի արինակաւ: Եւ եթէ հրամայիցէ դատաւորն ըստ իրաւանց դա-
տաստանին երզնուլ, հակառակին, թէ յաղագս ամենայն շահից աշխարհի
ոչ երզնումք, եւ այնու արինապահս զինքեանս ցուցանեն, այն որ սակաւ
15 մի յառաջ առանց ուրուք հարկի բազում անգամ երզուան: Եւ եթէ ոք յան-
դիմանէ, եթէ չէ արէն, ասեն՝ եւ զի ոչ հաւատան բանից մերոց: Եւ
զՏեառն բամբասեն զարէնս, եթէ ամենեւին մի՛ երզնուլ, նմանեալք կու-
րաց, զի տեսանելն նոցա շաւշափելն է: Որոց ասելի է, թէ արէնք Տեառն
ոչ յանհնարից է, ապա եթէ ոչ՝ ոչ եղեալ լինէր, քանզի կամեցաւ զմեզ բնա-
20 լին հաւատացեալս լինել, որպէս եւ յայլսն՝ կատարեալս: Եւ եթէ ծուլութե-
ամբ վրիպեցաք, անպարսաւ լիցի Աւրէնքն, զի նա համեմատելով առ Աւ-
րէնսն ասաց՝ ոչ եղնուլ, զի այսպէս լրումն է Աւրինացն, ապա եթէ յանցա-
ւոր զտանիցի՛ ոչ լնու զԱւրէնսն, այլ ընդ Աւրինաքն է տակաւին, եւ հարկ
է ապաշխարութեամբ լնուլ: Յաղագս այնորիկ ասացաք, եթէ ոչ հրամայէ՛
25 բանս մեր երզնուլ, զի եւ ի Տեառնէ ոչ հրամայեցաւ: Բայց խրատս եւ
կանոնս սահմանեմք սովորութեանց: Իսկ եթէ ասիցեն՝ անհնարին է
չերզնուլ, եւ յայտ է, զի Աբրահամու երզուաւ Աստուած, ասելով ի ձեռն
հրեշտակին՝ յանձն իմ երզուայ, ասէ Տէր⁹⁸, եւ Աբրահամ ծառային ետ
երզումն⁹⁹, եւ դարձեալ՝ երզուաւ Տէր Դաւթի ճշմարտութեամբ¹⁰⁰, եւ այլս
30 այսպիսիս. եւ երզնու առաքեալն, ասելով՝ ի պարծանս ձեր երզում, եղ-
բարք¹⁰¹: Եւ թագաւորք երզնուն արդարք, նմանապէս եւ՝ իշխանք, որովք
հաստատի հարկաւոր լինել երզմանն, մանաւանդ ի դատաստանի:

Եւ արդ այսոցիկ եղից զլուծումն: Երզնուլ Աստուծոյ Աբրահամու
առաքեալ ուսուցանէ, ասելով՝ ամենայն հակառակութեան մարդկան
35 հաստատուն վճիռ երզումն է¹⁰², զոր եւ կամեցեալ Աստուծոյ երկու ան-
փոփոխելի իրարք միջնորդել, երզմամբն եւ յանձն երզմամբն, խոստանալ
զարհնութիւն: Եւ է այսպէս ասացեալդ. եթէ մարդկան, մանաւանդ, թա-
գաւորաց յանձն երզնուլ սովորութիւն է, որովք զկատարած բանին

97 Մատթ., Ե, 34
98 Մնունդք, ԻԲ, 15—16: Եսայի, ԽԾ, 23
99 Մնունդք, ԻԴ, 2—3
100 Սաղմոս, 2Ը, 50
101 Ա Կորնթ., ԺԾ, 31
102 Եբր., Զ, 16

- անվրէպ կնքեն, նոյնպէս եւ Աստուած զձեւս զայս էտո բանի՝ ոչ երդմամբ, այլ ցուցանելով, կթէ տո մարդկան անստեղի է երդումն, նոյնպէս եւ խոստումն իմ անստեղի է¹⁰³։ այլով է եւ՝ Երջուտ Տէր Գաթի¹⁰⁴ եւ այլն։ Եւ երկրորդ՝ զի Աստուած ընդ Արինաւը ոչ անկանի, զմարդկան սովորութիւն առնաւ, որպէս ի սկզբանէ քաղմարինակ պատճառս առին հաստատութեան բանի։ Տակաւին ըստ Արինաց է եւ Աբրահամուն, որպէս զըրհորն, եւ զկարկառն, եւ զբլուրն¹⁰⁵, զոր եւ Աստուած զաղեղն երյամպս առ Նոյի¹⁰⁶, ըստ որում եւ այժմ Սկիւթացիք զմտրակս առին երիվարաց։ Իսկ առաքելոյ նոյն արինակ է, զի ոչ ասաց՝ երդուայ, այլ՝ երդնում¹⁰⁷, եւ զի ոչ երդուաւ, միայն եցոյց զսովորութեանցն հաստատութիւն, զի առաքելոյ ի տեղի երդմանն է՝ քաւ լիցիւն¹⁰⁸, որ է մի՛ լիցի։ եւ է ըստ Տեառն՝ այոն եւ ոչն, ըստ որում եւ ինքն այլով ասէ՝ զի իցէ ի կողմանէ իմմէ այոն այո եւ ոչն՝ ոչ¹⁰⁹։ Եւ զի թագաւորք երդուան արդարք՝ հաստատուն ցուցանել զուխտ խաղաղութեան ընդ ինքեանս եւ ընդ աշխարհ։ Եւ այս հարկաւորաբար եղեալ, զի հաւատալիք լիցին յայդոսիկ սովորեալք մարդկան։ Նմանապէս եւ իշխանք՝ յիրաքանչիւր ժամանակըս։ Զի թէ Տեառն հրամանի հասարակաբար հնազանդեալ էր մարդկային ազգ, այոն այո լինել եւ ոչն՝ ոչ, այդմ ոչ կարաւտէին։ Բայց արդ, յաղազս սովորութեանց զհրաման Տեառն լուծեալք՝ արք արգարք ապաշխարութեամբ զհրաման Տեառն լնուն, որպէս ասացաւ յառաջագոյն։ Այլ հարկաւոր լինել զերդումն՝ ցուցաւ ոչ լինել, եթէ ըստ հրամանի Տեառն հաւատալիք միմեանց՝ լինէին, եւ մանաւանդ ի դատաստանի լինի հարկաւոր։ Գիտելի է, զի եւ վեցերորդ պատճառ էր ոչ լինել դատաստան¹¹⁰ վասն այդորիկ, զի մի՛ հարկ լիցի երդման։ Եւ եթէ ոք ասիցէ՝ զի ա՛րդ էր հնար ոչ լինել դատաստան։ Եթէ զհրաման Տեառն ընկալեալ էաք ի ճանապարհի տալ զհաշիւն¹¹¹, այնմ ոչ կարաւտէաք, ընդ նմին եւ՝ ոչ երդման։ Եւ զի յայտնապէս յայդմանէ անկաք, ապաշխարութեամբ լնումք զպարտսն, յաղազս որոյ ասացաք, եթէ ապաշխարութիւնս եւ կանոնս սահմանեմք վրիպելոցն եւ խրատս։
- Եւ թէ ո՛րպէս լիցի երդումն, ասելի է։ Երկու արինակ է երդման. մին՝ ուրացութեան եւ միւսն՝ խոստովանութեան։ Եւ ուրացութեան է, յորժամ հրաժարէ ոք՝ ի խաչ կամ յԱւետարանն զձեռն եղեալ, եւ կամ յեկեղեցի, կամ ըստ այլ արինակի, յորժամ այլազգիք ուրացութեան արինակս առաջի դնեն, կամ զլոյս շիջուցանել, եւ կամ ջուր եւ ձէթ բերանաւք փշել, եւ կամ զշան ձետոյ բուռն հարկանել, կամ խաչ ի գետնի նկարել եւ կոխել, եւ կամ ծիրս ինչ յերկրի առնել երկուս եւ ի միոջն ի միւսն անցանել։ Զի այդ ամենայն եւ այդպիսիք ուրացութեան արինակ է, զոր չէ պարտ յանձն առնուլ, թէ եւ մահ հասանիցէ եւ բնաւին տանց քակտումն։

¹⁰³ Մնունդք, ԻԲ 15—16, Եսայի ԽԾ, 23

¹⁰⁴ Սաղմոս, 2Ը, 50

¹⁰⁵ Մնունդք, ԻԱ, 31—32

¹⁰⁶ Մնունդք, Թ, 12—16

¹⁰⁷ Ա կորնթ., ԺԾ, 31

¹⁰⁸ Հռովմ., Գ, 3, 6, 31, 2, 2, 15

¹⁰⁹ Մատթ., Ե, 37

¹¹⁰ Նախադրութիւն, գլուխ Ա

¹¹¹ Ղուկ., ԺԲ, 58

Իսկ խոստովանութիւն է, յորժամ իբր ի սրտադէտ ոք հուստացեալ յկատուած եւ զձեռն եղեալ ի խաչ եւ յԱւետարանն եւ կամ յեկեղեցի, այսպէս ասիցէ՝ գիտէ Աստուած, եւ խաչս եւ Աւետարանս վկայ է սրտիս, զի այսպէս է, որպէս ասեմ, եւ ոչ ստեմ: Եւ կամ ասիցէ՝ փառք սոցա եւ զարութիւն, զի ճշմարիտ է, զոր ասեմ, եւ ոչ ստեմ: Զի այսպիսի ասացեալքս խոստովանութիւն է. զԱստուած սրտագէտ գիտել, եւ զխաչն՝ Քրիստոսի նշան, եւ զԱւետարանն՝ Աստուծոյ բան, եւ զեկեղեցի՝ տուն Աստուծոյ: Արդ, երդումն խոստովանութեան լիցի եւ մի՛ ուրացութեան: Մի՛ ոք աւելի, քան զայդ, երդուիցի: Եւ զի ոչ արիննադրելով ասեմ, այլ խրատ տամ, որպէս բազում անգամ ասացաւ:

Ապա եթէ մի կողմ դատախազին յանհաւատից իցէ եւ հակառակիցի զուրացութեանն տալ զերդումնս, մի՛ յանձն առցէ բնաւ, թէ եւ մահ հասանէ կամ աւեր, որպէս ասացաւ, զի եւ ոչ դատաւոր նոցա աւելի հրամայէ երդնուլ ըստ իրաւանց դատաստանի, քան ի խաչ, եւ յԱւետարան, եւ յեկեղեցի խոստովանութեամբ: Որպէս ասացաւ յառաջագոյն, մի՛ ոք խաբիցի: Ապա եթէ երկաթունչիւրքն քրիստոնեայք իցեն եւ հակառակին միմեանց զշար եւ զուրացութեան զերդումն տալ, հալածեսցին ի սաստէ դատաւորին յատենէ անտի, մինչեւ յանձն առցեն զխոստովանութեան երդումն: Բայց մի՛ փութով երդումն լիցի եւ կամ յաղագս սակաւ ընչից, այլ նախ դատաւորն հնարիցի առանց երդման զբանն հատանել: Եւ եթէ չիցէ հնար, եւ երդմամբ հատանի, նախ զարինակ երդմանն ուսուցէ եւ զծանրութիւն ապաշխարութեանն յայտ արասցէ, եւ ապա զերդումն հրամայիցէ: Եւ ընչիցն չափ այսքան իցէ. որպէս թէ պակաս իցէ՝ տասն դահեկանի չափ եւ այլ նուազ, մի՛ լիցի յաղագս այնորիկ երդումն, զի ոչ վայել է եւ ոչ յաղագս ամենայն ընչից աշխարհիս երդնուլ: Ապա եթէ հակառակին աղքատութեան աղագաւ, զկէսն զին միմեանց տացեն երդման եւ այնպէս ազատիցին, եւ դատաւորն զնոյն արինակ ապաշխարութեան եւ ուսման երդմանն ցուցանիցէ: Եթէ զկէսն յանձն ոչ առնուցուն, եւ այնպէս լիցի երդումն եւ թէ ոչ՝ զապաշխարութիւն առնուն, անպարտ է դատաւորն: Իսկ եթէ աւելի իցէ քան զտասն՝ մինչեւ ի քսան եւ յայլս եւս բազումս, նոյն արինակաւ՝ մի՛ լիցի փութով, այլ աւուրբք յամեցուցէ դատաւորն, զի թերեւ զղջասցին եւ կամ միմեանց զին տալով զերծցին: Ապա եթէ անհնար է առանց երդման լինել, որպէս անդ եւ սստ դատաւորն ցուցցէ, եւ անպարտ լիցի չառնուլ յանձն: Եւ այդ ոչ արիննադրելով, այլ խրատելով ասացաւ:

Եւ եթէ որո՞ց է երդումն, ասելի է: Հասարակաբար առ ամենայն իրս դատաստանի, որոյ վկայ է, ոչ է երդումն նորա, իսկ որոյ վկայ չիցէ, հարկաւոր է երդնուլ⁽²¹⁾:

Ապա եթէ ոք զոք ըմբռնէ ի դատաստան, եւ չիցէ իւր վկայ, եւ ոչ այնմ որ ըմբռնեցաւ, իցէ վկայ, հարկաւոր է երդումն ոչ ըմբռնողին, այլ որ ըմբռնեցաւ. այլ այնմիկ, որոյ չիցէ կասկած ստութեան ըմբռնողին: Ապա թէ կասկածանք ինչ իցէ եւ նմանութիւն ստութեան, ըմբռնողին լիցի երդումն, զի թերեւ զարհուրեալ լուծցի դատաստանն: Ապա եթէ յանդուզն ոք է, զի որպէս զըսպարտեաց՝ նոյնպէս եւ երդնու, ապա հարկ է ըմբռնելու⁽²²⁾ երդնուլ, զի կասկած ճշմարտութեան է ի նմա⁽²²⁾:

Այլ թէ ըմբռնեն զոք ի գողութեան, կամ ի շնութեան, եւ կամ յաւա-

զակաթեան կասկածանս, եւ ըմբոնողքն շունին վկայ, հրդումն է նոցա, զի այնպիսի շարագործքն շղանգիտէն երգնույ: մի տացի նոցա երդումն: Լեպա եթէ աղաղակին եւ զինքեանս անպարտս խոստովանին եւ զըմբոնողս՝ զրպարտողս եւ սուտս, եւ ի դէպ թուի դատաւորին եւ տոնինն:

5 աղաղակ նոցա, նոցա լիցի երդումն եւ մի՛ զրպարտողացն⁽²²⁾:

Իոկ հաւատարիմ հասակ երդմնողի՝ վկային լիցի՝ քսան եւ հինգ ամն:

Հիւանդին մի՛ լիցի երդումն մինչև առողջացի, զի առաջի կայ կասկած մահու, գուցէ անապաշխար ելանէ յաշխարհէ: Մանկան մի՛ լիցի՝ յաղագս խակութեան հասակին եւ ոչ զիտելոյ գահ ու զերկիւղ դատաստանին Աստուծոյ: Նմանապէս մի՛ լիցի եւ ծերոյ, զի ժամանակն գուցէ ոչ ներէ ապաշխարել: Մի՛ լիցի եւ ապաշխարողի, զի մի՛ բեռն ի վերայ գիցէ մեղաց: Եւ կանանց, որ ի հաւատս իցեն⁽²⁴⁾ եւ յապաշխարութեան, կամ յանմաքրութեան, եւ կամ ի ծերութեան, նմանապէս եւ ի մանկութեան, եւ կամ մերձ ի ծնունդս, եւ կամ անմաքուր յետ ծննդեան, մի՛ լիցի: Մաքսաւորի, եւ ամենայն մեղաւորի, եւ արբեցողի, մինչեւ զղջացին, մի՛ լիցի երդումն եւ մի՛ կալցին վկայս: Առ ի խրատ եւ ոչ յարինադրութիւն ասացաւ: Ոչ յարինադրութիւն՝ զի եւ հրաման երդման ոչ է, բայց խրատ զկնի սովորութեանցն յարինադրութիւն լիցի:

Այլ եթէ յառաջագոյն ասացելոցդ, որոց անդէպ ցուցաւ երդումն, եւ իցեն եղբարք, եւ հարք, եւ որդիք, եւ կանանց՝ մայր, եւ դուստր, եւ այր, եւ եղբայր, եւ այլ եւս մերձաւոր արեան, եւ կամ բարեկամ եւ սիրելիք, եթէ հաւատարիմք իցեն, զմիմեանց բեռն բարձցեն երդմանցն, եւ ընկալցին դատաւորք զայդոսիկ:

Կրանաւոր քահանայ եւ մոնազն մի՛ մտցեն ի դատաստան, զի մի՛ հարկ լիցի երդման, այլ զպէտս իւրեանց ազգատոհմիւ լցցեն, որպէս այնորիկ, որոց անդէպ ցուցաւ երդումն, եւ ընկալեալ լիցին ի դատաւորաց: Այլ վճիռ⁽²⁵⁾ ուղիղ բոս հարկի, եւ վկայ, եթէ ճշմարիտք իցեն, համարձակ նոցա լիցի: Սոյն կարգ կացցէ ի վերայ աշխարհական քահանայից: Եւ եթէ ի տեղի երթիցեն դատաստանի, ի ձեռս թողցեն, որպէս ասացաւ, ազգատոհմին եւ ինքեանք անձանց զոյշ կացցեն, գուցէ լիրս ինչ անկարգս անկանխցին եւ ի զայթակղութիւնս:

Եւ արդ, զապաշխարութիւն եւ զկանոնս սահմանելի է զերդմանն, զի թէպէտ յառաջագոյն սահմանեալ է եւ կանոնեալ սրբոցն, սակայն բնաւին լուծեալ է եւ լիրս դատաստանի սովորեալ լինել վայրապար: Եւ որպէս բազում անգամ ասացաւ՝ ոչ արինադրեմք, եթէ արժան է երդնուլ եւ ապաշխարել, այլ զի շար սովորութեանցն դնեմք զապաշխարութիւն եւ զկանոնս, զի մի՛ բնաւին անտես լիցի մեծ արինադրութիւն եւ հրամանն Տեառն: Եւ եթէ սուկա ինչ ներելով գրեմք, ոչ առ ի լուծանել զառաջնոցն, այլ զի ներմամբն թերեւ յառաջինսն եկեսցեն: Եւ դարձեալ՝ զի ոչ դրով արանդեցաւ դատաստան, յաղագս այնորիկ եւ ոչ յատուկ կանոնեցաւ երդման նորա ապաշխարութիւն, թէպէտ եւ հասարակաբար ամենայն երդմանց սահմանեցաւ: Եւ մեք ոչ եթէ կանոնեմք, զի կանոն լինի ի հանդէս ժողովոյ, այլ զդատաստանս գրով դրոշմել յաւթարեցաք, որպէս ցուցեալ է պատճառն, եւ երդմանց նորա, որ լինի սովորաբար եւ անարէն, կանոնս եւ ապաշխարութիւնս զյառաջագոյն սահմանեալսն:

զնեմք ներմամբ, ոչ զբնան, որպէս եւ ցուցաւ եւ այսոցիկ պատճառն: Եւ եթէ ոչ էր զիրք գատասանի եւ ոչ երզման նորա սահման, սակայն զհասարակարար կանոնելոցն առաք զարութիւն զիշմամբ, որպէս ասուցաւ:

- 5 Եւ արդ, այսպէս, եթէ կամի Տէր, սահմանեսցուի: Եթէ որ ճշմարտութեամբ, եւ ոչ յաղագս զոյզն ինչ իրաց, զխոստովանութեան զարինակ եւ ոչ զուրացութեան երզնու, երեք ամ ապաշխարութիւն եպիսկոպոսն սահմանեսցէ, զի նա է գատատր: Եւ եթէ առ այլ ոք գատաստանն լիցի, որպէս ցուցեալ է, ում եւ կամիցի վարդապետաց⁽²⁶⁾, որ զիտակ
- 10 են իրաց գատաստանին, խոստովան լիցի, եւ նա սահմանիցէ: Ապա եթէ ստութեամբ երզնու զխոստովանութեանն՝ եւթն ամ, եւ սահմանողքն տեսցեն ի շատն եւ ի նուազն ընչիցն եւ զինչն աղքատաց տալ հրամայիցեն: Ապա եթէ զուրացութեան երզնու, մինչեւ ի մահ լիցի ապաշխարութիւնն ըստ կանոնաց առաջնոցն, եթէ ճշմարիտ եւ եթէ սուտ, զի աստ ոչ է
- 15 ներել: Բայց իշխանութիւն լիցի սահմանողացն՝ որպէս եւ տեսցեն, զազոտն արասցեն:

- Իսկ եթէ կրանատր իցէ, որոց ոչ հրամայեցաւ, եթէ զխոստովանութեան եւ եթէ զուրացութեան, եթէ սուտ եւ եթէ ճշմարիտ, մինչեւ ի մահ լիցի սահմանն: Բայց իշխանութիւն լիցի տեսանել զիտնականաց
- 20 յամենայնոք եւ այնպէս կանոնել: Եւ քահանայիցն նոյն կարգ լիցի՝ աշխարհականաց եւ վանականաց: Զի թէ երզումն, որ վասն ծառայից⁽²⁷⁾, յետ բազում ջանից, որ ոչ զժողովրդականաց յանձն առնուն այլազգիք, լուծանէ ի քահանայութեան պատուոյն¹¹³, ո՞րչափ եւս աստ: Այլ սակայն իշխան լիցին առաջնորդք ընտրել յամենայնսն, ի սուտն եւ ի ճշմարիտն,
- 25 յառաւել նիթն եւ ի նուազն, ի խոստովանութեան երզումն եւ յուրացութեանն եւ այնպէս կանոնել հաստատութեամբ անեպիբ ի կամս Աստուծոյ, եւ եթէ ի ներքոյ բեմի կարգեալ, եւ եթէ յայլսն ամենայն: Այլ այնքիկ, որ երզնուն յաղագս այնոցիկ, որոց ոչ իցէ ի դէպ երզնու, եւ եթէ ընդ կրանատրի եւ եթէ ընդ քահանայից, ըստ որում արինակի եւ իցէ,
- 30 եւ ինքեանք անգէտ իցեն իմիք պատճառի, նոքա զապաշխարութիւն կրիցեն, յաղագս որոց երզուանն: Եւ թէ որպէս վշտակից եղեն երզմանն, նոյնպէս եւ՝ ապաշխարութեանն, որչափ եւ կամիցին յազոտ ինքեանց զործեն եւ այնոցիկ, ընդ որոց երզուանն: Ապա եթէ ինքեանք զիտակ իցեն իմիք պատճառի եւ յանզգնին, զապաշխարութիւնն, որպէս կամին,
- 35 սահմանեսցեն առաջնորդքն, եւ ընկալեալ լիցին ի կամս Աստուծոյ: Ապա եթէ ոք երզնուցու յարանց կամ ի կանանց, որոց ոչ իցէ պատշաճ, որպէս յառաջագոյն ցուցեալ է արինակն եւ ընտրութիւն նոցա, եւ զայս եւս տեսցեն իմաստուն ուղղիչք եւ որպէս կամին արասցեն, զի ոչ ժամանակն է հաճոյ ապաշխարութեան, այլ ջերմութիւն վարուցն եւ յաւարութիւն եւ յեղանակ դարձին: Զայդոսիկ յամենայնսն տեսցեն եւ կարճել եւ յերկարացուցանել ուսցին, եւ ընկալեալ լիցի ի կամս Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի:

¹¹³ Կանոնք Գաթի որդոյ Ալաւայ, Խճ

Գ Լ ՈՒ Խ Թ

ՅԱՂԱԳՍ ԹԷ ՈՉ Է ՊԱՐՏ ՀԱՒԱՏԱՅԵԼՈՅ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ
ՅԱՏԵԱՆ ԵՐԹԱԼ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ ԱՆՀԱՒԱՏԻՑ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ,
ԲԱԶՈՒՄ ՌԻՆԵԼՈՎ ՄԻՋՈՑ, ՈՐՊԵՍ ՅՈՒՅԱՆԷ

5 Յայտնի է ամենեցուն հեռաւորութիւն հաւատացելոց յանհաւատից։
յասելն առաքելոյ՝ զի՞նչ միաբանութիւն է լուսոյ ընդ խաւարի, եւ կամ՝
զի՞նչ բաժին կայ հաւատացելոյ ընդ անհաւատին¹¹³, եւ այլն այսպիսիք։
Յասացելոցս ուսանիմք անբաւ լինել զմիջոցն, այլ զի ընդել արինակաւն
յայտնիցէ յաղաքս անհնար ելոյն։ Եւ զի երբեմն որդի բարկութեան
10 կոչէ եւ երբեմն՝ խաւարի¹¹⁴, ուսեալ ի Տեառնէ զասելն՝ որ ոչ հաւատայ
յՈրդի Աստուծոյ, բարկութիւնն Աստուծոյ մնայ ի վերայ նորա¹¹⁵, եւ դար-
ձեալ՝ որ ոչ ծնանի ի շրոյ եւ ի Հոգւոյ, ոչ տեսանէ զարքայութիւն Աստու-
ծոյ¹¹⁶։ Նմանապէս եւ Յովհաննէս ի մատենի անդ իւրում ասէ՝ որ ոչ
15 խոստովանի զՈրդին Աստուծոյ մարմնով եկեալ յաշխարհ, նա իսկ է
Նեոնն¹¹⁷։ Զոր եւ մարգարէք ամբարիշտս եւ հեթանոսս անուանեն զհեռա-
ցեալսն յուղիղ հաւատոց։

Զի թէպէտ եւ այժմ մահմետականք զԱստուած խոստովանին Հայր,
այլ զՈրդի արարած ասելով, նոյն է եւ հեթանոս եւ ընդ նոսա անուանեալ
եւ համարեալ յուղիղ գիտողաց¹¹⁸։ Եւ զի չէ պարտ հաւատացելոց
20 դատաստանաւ նոցա վարիլ, յայտնի է յառաքելոյ, զոր գրէ Կորնթաց-
ւոցն, ասելով՝ ոչ ոք է ի ձէնջ այնքան իմաստուն, որ կարիցէ իրաւունս
ընտրել ի մէջ եղբար իւրոյ, այլ եղբայր ընդ եղբար դատի եւ զայն՝
ի մէջ անհաւատիցն¹¹⁹, եւ եթէ՛ զանարգս եկեղեցւոյ զատաւորս նստու-
ցանէք¹²⁰, Զի նոքա ըստ կրանից իւրեանց վարին զդատաստանն։ Թէպէտ
25 եւ սկիզբն յԱրինաց անտի Մովսիսի ունին, բազում ինչ կեղծաւորութե-
ամբ այլալին եւ ըստ արտօմակաց իւրեանց առնեն։ Սուտ վկայիւք
վարին, եւ կեղծաւոր ատենիւ, եւ զրպարտող ճարտարաւք, եւ անգեղջ
երդամար։ Զմեռեալս զրկեն կենդանեացն անուամբ եւ զանժառանգսն
ընաւին աւար հարկանեն բարեգործելոյ պատճառաւ։ Եւ որքոց այցելու
30 լինին ազահելով եւ կանանց վարձս տան անխնայ։ Զամենայն գործեն
չարիս եւ զլուացումն սրբութիւն համարին հոգւոյ եւ մարմնոյ։ Զհեշտու-
թիւն պատուեն մարմնոյ եւ ոչինչ արգելուն, զոր կամին։ Զարքայութիւնն
կանամբք խոստովանին եւ զղրախտն՝ պոռնկանոց։ Աստուծոյ սիրելի
ասեն զմոլար առաջնորդն իւրեանց եւ զբազում շարեաց վկային նորա։
35 ԶԱստուած պաշտել պարծին եւ հայհոյեն զՈրդի նորա։ Յարութիւն խոս-
տովանին եւ ոգւոյ ոչինչ շնորհեն։ Հատուցումն ասին գործոց եւ զշիրի-
մրս զարդարեն։ Զգինի շար ասեն, եւ ոչ ոք է, որ ոչ արբենայ։ Եւ զի մի՛

¹¹³ Բ Կորնթ., 2, 14—16

¹¹⁴ Եփես., Բ, 3; Փիլիպ., Ե, 8 (°)

¹¹⁵ Յովհ., 9, 36

¹¹⁶ Յովհ., 9, 5

¹¹⁷ Բ Յովհ., Ա, 7

¹¹⁸ Ա Յովհ., Բ, 23

¹¹⁹ Ա Կորնթ., 2, 5—6

¹²⁰ Ա Կորնթ., 2, 4

երկայնեցից: Որոց այսքան աւտարութիւն է վարուց եւ հաւատոյ թիրու-
 թիւն, զի՛արդ ի դատաստան նոցա զոցի ուղղութիւն ըստ կրանից մե-
 րոց: Եւ թէպէտ ըստ Աւրինաց բազում ինչ է նոցա, եւ հաւանելի է մեզ
 5 իբր Աւրինաց Աստուծոյ, եւ ոչ նոցա, զի նոցա ոչ ինչ է ի ճշմարտութենէ:
 Իսկ ուղիղ հաւատացելոցս ի Քրիստոս եւ բաժանելոցս ի Հրէից, եւ
 ի բարբարոսաց, եւ ի Սամարացւոց, ի հերձուածողաց եւ յաղանդաւորաց,
 եւ ի մահմետականաց՝ պարտ է վերագոչն, եւ ճշմարիտ, եւ վշտակից
 դատաստանաւ վարիլ: Քանզի մեք խոստովանիմք զԾրրորդութիւնն
 Սուրբ՝ միով աստուածութեամբ, եւ զարութեամբ, եւ փառաւք, եւ զՈրդի
 10 Աստուած ճշմարիտ, որ եղև մարդ ճշմարիտ, եւ անքակ միութեամբ եւ
 յաւիտեան, եւ փութամբ գործոց բարեաց: Եւ թէ պատրիմք ինչ ի ցան-
 կութիւնս աշխարհի՝ ոչ կեղծաւորիմք, այլ խոստովանիմք եւ հաւատամք
 թողութեան: Զմիմեանս սիրեմք եւ յանցաւորաց թողութիւն շնորհեմք:
 Զսրբութիւն կամիմք եւ զարշիմք ի մեղաւորաց: Պահոց եւ աղաւթից
 15 զգոյշ կամք: Ի վերայ հաւատոյ մեռանիմք եւ յարութեան, եւ հատուց-
 ման, եւ արքայութեանն ակն ունիմք: Եւ զի ոչ յաղագս հաւատոյ եւ գոր-
 ծոց է ալժմու ճառս, զի բաւանդակ ինչ զրեսցուք, այլ զի շափաւորապէս
 ցուցցուք, եթէ որպէս հաւատովք եւ գործովք ի բազմաց բաժանեալ եմք՝
 նմանապէս արժան է եւ դատաստանաւ բաժանիլ, Քանզի դատաստան մեր
 20 ճշմարտութեամբ եւ իրաւամբք պարտի լինել, ո՛չ կաշառաւք, եւ ո՛չ սուտ
 վկայիւք, եւ ո՛չ պատրող ճարտարովք, ո՛չ զմեռեալս զրկել, եւ ո՛չ կա-
 նանց վարձանս տալ, եւ ո՛չ զանորդեացն բնախն հանել զժառանգու-
 թիւն, ո՛չ անզեղչ երգմամբ վարիլ, եւ ո՛չ յանձանձիչ լինել սրբոց կեղծա-
 ւորութեամբք:

25 Եւ արդ, որ այսքան հեռաւորութիւն է ի դատաստանի, ոչ է արժան
 ի դատաստան նոցա երթալ քրիստոնէի, ապա եթէ յանդգնի, բազում
 շարեաց պատճառս տայ դայթակղութեան զմէնչ եւ զարինաց մերոց.
 զմէնչ՝ ամենեւին տգէտս լինել եւ կամ բազմաւրինակ ախտաւորս, եւ
 զարինաց՝ եթէ ոչ ճշմարտութեամբ ուսուցանէ, այլ մոլարս եւ խոտոր-
 30 նակս: Եւ կատարի առ նոսա ասացեալն, եթէ՛ վա՛յ ձեզ, զի անուն իմ
 վասն ձեր հայհոյի ի մէջ հեթանոսաց¹²¹: Զբազումս տեսանեմք ի հաւ-
 տացելոց, յորժամ տեսանեն, եթէ յայլազգիս երթալով դատաստան մեր
 յաղթութեամբ վճարի, անդ դիմեն, եւ եթէ առ հաւատացեալս լինի բարիոր
 ըստ կամաց նոցա, առ նոսա իսկ երթան: Զոր չէ պարտ յաղագս ազա-
 35 հութեան եւ յաղթութեան հաւատացելոց երթալ առ անհաւատան, այլ առ
 հաւատացեալս, թէպէտ եւ ուղղութեամբ զրկիցի, զի չիրաւացին կալով
 դատաստան զիտացէ, զի կենաց արժանացի ի Քրիստոս:

Գ Լ Ո Ի Խ Ժ

ՅԱՂԱԳՍ ԹԷ ՅՈՐՈՅ ԱՐԴԵԱԻՔ Ի ԿՐՈՑ ՀԱՆԿԵՐՁԵԱԼ ԵՄՔ ՀԱԻԱՔԵՆԻ
 40 ԶԻՐՍ ԳԱՏԱՍՏԱՆԻ ԵՒ ԿԱՄ ՅԱԶԳԱՅ, ՈՐՈՎՔ ՀԱՍՏԱՏԻ ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆ
 ՄԵՐ, ԵՒ ԵԹԷ ՈՐՊԷՍ ՊԱՐՈՒՆԱԿԻ ՏԱՌՍ ԳԱՏԱՍՏԱՆԻ

Հարկաւոր իսկ է այնմ, որ հանդերձեալ է գրով աւանդել զիրս
 դատաստանի, ցուցանել զգիրս եւ զազգս, յորոց առնուցու, զի յայտ

121 Եսայի, ՄԲ, 5

ճշմարտութիւնն լիցի, եւ մի՛ որ զայթակղիցի մտացածին վարիլ բանիւ։
Արդ, նախ եւ առաջին՝ հաւատարիմ համարիմք առնուլ եւ ի բնաւու-
րական արինաց, որովք վարեցան հեթանոսք, զի զզոզս, եւ զսպանոզս,
եւ զամենայն շարագործս դատել ուսան։

5 Երկրորդ՝ զի մահմետականք առեալ զբնաւորական արինաց, եւ
զգրաւորական առնումք ոչ ի նոցունց, զի ոչ է նոցա, որպէս ցուցեալ է
յառաջագոյն, զի զոր ինչ սեփհական է մերոցս արինաց՝ ընդունիմք, իսկ
զախտատր խառնուածսն ի բաց լուծանեմք, երբեմն իսկ զարինաւորն
լրմամբք ընդունիմք Աւետարանին⁽²⁸⁾։

10 Երրորդ՝ յամենայն ազգաց հաւատացելոց ի Տէր, իբր ի հարազատաց,
պարտիմք հաւաքել, զոր լուաք եւ տեսաք։ Այդոքիկ՝ յազգաց, զի զոր
ինչ անկ մերոց պիտոյիցս իցէ, յամենեցունց հաւաքելի է։

Իսկ ի գրոց. առաջին՝ յԵլից, յԵրկրորդ արինաց եւ յայլոց եւս
զլիսոց, որ է ճշմարիտ աստուածատուր դատաստան, զի ի բազում տեղիս
15 յիշատակէ, ասելով՝ այս են պատուիրանք, եւ վկայութիւնք, եւ դատաս-
տանք, զոր պատուիրեաց ձեզ Տէր¹²²։

Երկրորդ՝ ի կանոնական հրամանաց, զի եւ անդ գտանի ոչ միայն
զարութեամբք ընտրել դատաստան, այլ եւ յատուկ լինել բան դատաս-
տանի։

20 Երրորդ՝ յամենայն իսկ տաւից ի Հնոց եւ ի Նորոց առնլի է զիմաստս
եւ զխրատս, զի եւ ամենայն Կտակարանք զի՞նչ այլ ինչ է, եթէ ոչ խրատ
դատաստանի։

Արդ, այսպիսի հաւաքումն յայտ ճշմարտութիւն մեր առնէ կրկնակի
արինակաւ։

25 Բայց զիտելի է, զի ոչ միանգամայն պարունակեալ այժմ բաւանդակի
զիրքս դատաստանի, զի կանոնական ունի զարութիւն, որպէս ասացեալ
է յառաջագոյն։ Զի զոր արինակ ոչ միանգամ եղաւ կանոնք, եւ ոչ ի
միում ժամանակի, եւ ոչ ի միողէ, այլ առ սակաւ սակաւ, եւ ի բազում
ժամանակս, եւ ի բազմաց։ Զի նախ՝ առաքելականն եղաւ, եւ ապա՝ ի

30 Նիկիայ, եւ նախ բան զնա՝ այլք, եւ ապա՝ յայլսն ժողով, եւ ի զանազան
ժամանակս, եւ ի բազում հարց։ Այսպէ՛ս ի դէպ է լինել գրոցս դատաս-
տանի։ Զի այժմ սկիզբն սորա եղել եւ առ սակաւ սակաւ ի դէպ է աճել ի
զանազան ժամանակս եւ այլ եւս կարգել ի բազմաց, եւ այսպէս գալ
ի կատարումն ամենատես գիտութեամբ։ Քանզի հրաման է կանոնական՝

35 երկիցս ի տարուոյն ժողով լինել¹²³ եւ զիրս պատահման սխալանաց
աշխարհի քննել եւ կարգել կանոնս եւ ապաշխարութիւնս։ Ըստ այժմ
պատշաճ է լինել եւ դատաստանիս իրաց, զի որքան նորոգ պատահի իրս,
զայն եւս քննել եւ կարգել ի զիրս դատաստանի՝ զկնի զիրաւունս առնե-
լոյ եւ տեսանելոյ։ Եթէ որ միտ դիցէ՝ գտցէ զամենայն իսկ զմատեանս առ

40 սակաւ սակաւ եկեալ ի կատարումն եւ յայլ եւ այլ ժամանակս, եթէ ի
միողէ եւ եթէ ի բազմաց, որպէս Գիրք Արարածոցն ի Մովսիսէ ոչ ի միասին
գրեցան եւ ոչ ի միում ժամանակի, եւ երկոտասան մարզարէիցն՝ ոչ ի մի-
ողէ եւ ոչ ի միում ժամանակի։ Նոյնպէս եւ այլ մարզարէութիւնքն, զոր եւ

¹²² Ղևտ., ԻԶ, 46; Թիւք, 1Զ, 13; Բ օրին., Զ, 1 և այլն

¹²³ Կանոնք Նիկիական Ե, Կանոնք Անտիոքայ Ե, Կանոնագիրք Հայոց, Կ. Ա, էջ 119—120, 218

5 յայտ առնէ Եսայիաս յասելն՝ եւ եղեւ յամին, յորում մեռաւ Ոգիա²⁴, նաեւ յայլ եւս թագաւորացն պատմէ ի ժամանակս զմարգարէութիւնսն լինելու Ըստ ալսմ աւրիկանկի եւ Աւետարանքն զրեցան ի շորից աւետարանչացն եւ յայլ եւ ալ ժամանակս. նմանապէս շորեքտասան թուղթքն առաքելոյն

10 Պաւղոսի, բազում եւ ալ եւս մատեանք ի վարդապետաց եւ ի հարց, Ըստ ցուցելոցս յեղանակի լիցի եւ ալս ձեռնարկութիւն տառի, եթէ ի մէնջ եւ ոչ ի միում ժամանակի, եթէ ի բազմաց եւ յայլ եւ ալ եւս ժամանակս, իշխանութիւն լիցի լնուլ միայն զթերին՝ ուղիղ տեսութեամբ եւ անպարսաւ իրավամբք:

15 Եւ քանզի արժանավայելուչ այն իսկ էր, զի ընդ բազումս քննելով յայսոսիկ ձեռնարկէաք, զսոյն զայս բաղձանաւք հայցէի, բայց սակայն ոչ պատահեաց ըստ բազում պատճառի: Զի թէ դատաւորաց երկուց եւ երկից ի միասին լինել ի դատելն իրաւունս համարեցաք, որչափ եւ աստ ի դէպ էր լինել բազմաց ի միասին դատել զիրաւացին իրս եւ ապա

20 զորով դրոշմելու Արդ, զայսոսիկ զտեղի լնումք զրոց վկայութեամբ, զորս ի զարկութենէ նոցա առնումք, եւ զբազումս՝ յեղելոց իրաց դատաստանաց իսկ նոցունց, եւ ի տեսութենէ եւ ի լրոյ քննութեանց հաւաստի իրաւանց՝ ըստ իւրաքանչիւր ազգաց: Եւ յայսպէս անպարսաւ լինիմք:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ժ Ա

ՅԻՇԱՏԱՍԿԱՐԱՆ ՍԱԿԱՍՈՒԹ

20

Եւ զի թէսլէտ բնաւորական է ամենեցուն լաւին ցանկալ եւ անսխալ յիրս ամենայն լինել, սակայն ոչ է հնար, որ ի լինելութեան եւ յասկանութեան է բնութիւնս, եւ ալք՝ յոյժ քաջաբանից, ո՞րչափ եւ մեզ իցէ, որ ամենայն ինչ գործ սխալեալն եղեւ եւ զրեթէ ի սկզբանէ: Վասն որոյ

25 զամենեւեան զկնի մեր եկեալսդ՝ զհարս եւ զեղբարսդ ի զանազան ժամանակս, աղաչեմ մաղթանաւք՝ զյուրով եւ զոչ սակաւ սխալանս ուղղեսցիք պատահեալք յընթերցման տառիս եւ զիրաւացի թերին լըցչիք⁽²⁵⁾, որպէս վերագոյն ծանուցաւ: Զի հասարակ եւ ի վեր քան զհասարակ սխալանացն ունիմ զպատճառ. նախ՝ զբիծս անձին, զոր զներգործութիւն խափանէ զՀոգոյն. եւ ապա՝ զախտս մարմնոյ. եւ զի յայտ

30 անվարժութիւն համարէն է սեռի եւ յստկի. եւ դարձեալ՝ անպարապութիւն, զի ընդ ստեամբք ախտաժէտիւ զմանկունս ունէի բանի. եւ զպանդրխտութիւն եւ զանտեղութիւն. եւ զանտեղեկութիւն զըշտութեան. եւ զհակառակութիւն ներքնոց եւ արտաքնոց. զգայութեանց տկարութիւն եւ զմարտս

35 դիւաց⁽²⁶⁾. եւ զպակասութիւն գործեաց գծագրութեան. եւ զաղքատութիւն մատենից, յորոց զնիւթս հաւաքել ի դէպ էր բանից: Ապա եթէ ընտանի ազգիս բարոյիւք սխալանացն լինիք պարսաւիչ եւ ոչ ուղղիչ, զիտելով զգործ Հայկազնեայցս զայդոսիկ, միանգամայն զչափ անձին, անմեղադիր ձեզ յայդոսիկ լինիմք: Ապա եթէ սիրով մնլոցս պատահիք բանից եւ

40 խնամիչ կամաւք զթերին լնուցիք, ի Տեառնէ զհասուցումնն առջիք բարեաց եւ զգանձս բանից ձերովք երկամբք յեկեղեցիս ամբարեսչիք՝ յիշատակ բարեաց մնալ ձեզ ի նմա:

124 Եսայի, 2, 1

Բայց ձեռնարկութիւն մեզ յայսմ իրողութեան եղև ի թուականութեանն Հայոց ՈՂԳ եւ շրջանին երթալոյ ի բաց ՃԱ, որ կոչի Փոքր, իսկ Հոռոմին՝ ՆԾ⁽³¹⁾, յամս անիշխանութեան թագաւորութեան մերոյ, ի վազընջուց ժամանակի մնացելոց սակաւ իշխանացս ի կողմանս նաչենոյ, ընդ ժամանակս անուանելոյ Հասանայ՝ որդոյ Վախտանկայ կրանաւորեցելոյ, եւ որդոյ նորա Վախտանկայ⁽³²⁾, ի ղղեկին, որ անուանեալ կոչի Հաթերք, գլխաւորի այլոց իշխանացն, եւ կողմանցն Կիւղիկեայ մեծի իշխանին Ռորենի⁽³³⁾, յամի, յորում մեռաւ յաղթող թագաւորն Վրաց Գեարգեհ⁽³⁴⁾, ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի⁽³⁵⁾ Հայոց Մեծաց եւ ի դիտապետութեան տեառն Ստեփաննոսի⁽³⁶⁾ տանս Աղուանից, յաշխարհս Առանայ, ի նահանգիս, որ կոչի մայրաքաղաքին Գանձակայ⁽³⁷⁾, յանապատի եւ յեղբայրանոցիս անուանեալ Դասնոյ, սկզբնաւորեալ ի լեռնակողմն մենաստանին կոչեցելոյ Հոռոմաշէն, ընդ հովանեաւ սրբոց եկեղեցեաց կուսաստանացն յիշեցելոց, ձեռնաւորութեամբ հար Յովսեփայ եւ եղբար Պաղոսի յորդորմամբ յառաջարկութիւնս:

Բայց գծագրութիւն յիշատակիս ի Նախադրութիւն գրոցս դատաստանի եղև, զի կատարած սորա ի ձեռն մեր միանգամ ոչ է, որպէս ասացեալ է կանխաւ զպատճառն: Եւ արդ, որքան է կար՝ ի գործ անկանիմք հիւսել զկնի զիրս դատաստանի: Ընդ որս եւ զայս եւս մարթեմք. եթէ պատահի եւ հաճոյ ոմանց թուի յարինակէ աստի փոխել զիրս դատաստանի, ընդ նմին փոխեսջիք եւ զյիշատակս զայսորիկ, յիշատակել սորաք զմեզ, որով եւ դուք համարէն յիշեալ լիջիք ի Քրիստոս Յիսուս ի Տէր մեր, որում փառք յարիտեանս ամէն:

Կատարեցաւ Նախադրութիւն գրոցս դատաստանի ի ճառս մետասան:

ՍԿԻՋԲՆ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ Ի ԿԱՄՍ ՀԱԽՐ ԵՒ ՈՐԴԻՈՅ ՆՈՐԱ ՅԻՍՈՒՍԻ
ՔՐԻՍՏՈՍԻ, ԶԱԽՐՈՒԹԵԱՄԲ ԵՒ ՇՆՈՐՀՍԻՔ ՀՈԳԻՈՅՆ ՍՐԲՈՅ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա

ՅԱՂԱԳՎ ՎԻՃԱԿԱՅ ԴՍԱՒՈՐԱՅ

5 Եկեացուք այժմ իսկ ի զործ դատաստանի՝ զիտելով, զի ըստ քաղաքաց դատաւորս հրամայէ լինել Մովսէս եւ նոցունց զպիրս¹²⁵, յորոց յայտ է, զի ոչ զամենայն զրոզ աւանդեաց Մովսէս զիրս դատաստանի, այլ տեսակս ետ սակաւս եւ ի դատաւորս ապաստան արար ի զանազան իրս եւ ի ժամանակս: Եւ վասն այնր զզպիրս նոցա կարգեաց, զի զեղեալ
10 դատաստանս գրով պահեսցեն: Ըստ որում եւ մերս եղիցի, որպէս եւ յառաջ իսկ ասացաւ¹²⁶:

Եւ արդ, նախ զայս եւս տեսցուք, զի հարկաւոր իսկ է դատաւորաց յաղագս աշխատութեան դատաստանին թոշակս մտից լինել, զի մի՛ անպտուղ զործն նոցա կարծիցի, եւ տաղտկացեալ ի բաց կայցեն ի դատելոյ: Զի թէպէտ բազում անգամ Մովսէս զդատաւորս յիշատակէ եւ զթոշակս նոցա ոչ առնէ յայտ, զի ոմանք Ղեւտացիք իսկ էին և առանձինն էին, եւ նոցա քաղաքս եւ հասս ի ժողովրդենէ անտի: Եւ որք յայլոց ազգաց ի դէպ է, թէ եւ ի թագաւորաց եւ յիշխանաց կարգեալ իսկ լինէին՝ ոչ առանց վիճակի, եւ եթէ յիշխանաց պատահէին՝ նմանապէս զմասն ունէին
15 դատողութեան: Եւ զի այժմ ոչ ունիմք թագաւոր և իշխան, զի այսպիսի բարեկարգութիւն ի ձեռս նոցա լիցի, զայսոսիկ ի հայրապետէ մերմէ լցցուք, զի նա է զլուխ դատաւորաց և կեղեցուց⁽³⁸⁾:

Եւ այսպէս լիցի. զի թէ մեռանիցի այր ոք, եւ ուստր ոչ իցէ նորա եւ ո՛չ դուստր, եւ ո՛չ այլ ոք ի ցեղէ հարց նորա, ժառանգութիւն նորա
25 դատաւորաց լիցի թոշակ, զի ինքեանք կերակրեսցին եւ հոգեւորապէս ի զործ յեկեղեցի արկանիցեն⁽³⁸⁾: Բայց ըստ այսմ արիւնակի արասցեն. զի եթէ ի սեփհական վիճակի իցէ վախճանեալն անժառանգ, հայրասպետին եղիցի ժառանգութիւնն, եւ եթէ ի վիճակի եպիսկոպոսի իցէ՝ յերիս բաժանեսցի՝ հայրապետին, եւ եպիսկոպոսին, եւ քահանայից ժողովրդեանն: Եւ եթէ վարդապետ ոք ի նահանգին իցէ եւ զնոյն աշխատութիւն կրէ
30 կրէ դատաստանի, մասն լիցի եւ նմա, նովին շափով՝ այլոցն⁽³⁸⁾:

Իսկ աշխարհականաց դատաւորաց մի՛ լիցի մասն, զի ոչ բնաւորականք են դատաւորք, այլ պատահմամբ: Զի թէ ոք զկնի վճարման դա-

¹²⁵ Բ օրին., ԺՁ, 18

¹²⁶ նախադրութիւն, զլուխ Ե, 2

տաստանին, տեսեալ զաշխատութիւն նոցա, տացէ ինչ նոցա, այնու
շատացին, այլ մի՛ ինչ արինաւոր լիցի նոցա, զի առաջնորդաց արինա-
տրն թողացաւ յազազս հոգեւոր հատուցմանն:

5 Ապա եթէ կրանաւոր իցէ վախճանեալն ի վանս, ըստ մարմնոյ եղ-
բայր, եւ այլ ազգատոհմ, եւ կամ հայր մի՛ լիցի՛ նորա ժառանգ, այլ՝
հոգեւոր եղբարք եւ հարք, զի ի մարմնաւորացն վաղ ուրեմն հրաժարեաց:
2 Աի կամ վարդապետ իցէ, եւ կամ աշակերտ նորո, եւ կամ եղբայր հոգեւոր
եւ կամ ուսումնակից՝ դոքա լիցին ժառանգ եւ զհասս մահուանն եւ այլոց
ծախից հարն տայցեն վանաց, զի մոնազն ի նմանէ ձեռնադրի: Յայսմա-
10 նէ մի՛ լիցի դատաւորաց: Այլ եթէ ոչ լիցի յայգցանէ ոք, հայրն լիցի
ժառանգ եւ զհասսն տացէ եպիսկոպոսին:

Իսկ հաւատաւոր կանայք, եթէ յաշխարհական քահանայէ ձեռնա-
դրեսցի եւ մաւտ ի նա վախճանեսցի, նմա լիցի. եւ թէ ի վանս ձեռնադրի
եւ մերձ ի նոսա վախճանի, նոցա լիցի. մի՛ եպիսկոպոսն ազահիցէ ի
15 նոսա:

Իսկ եթէ քահանայ իցէ վախճանեալ կրանաւորն, եւ ժառանգ իցէ
նմա, որպէս ասացաւ՝ զզենմանն հար վանացն տայցեն եւ զայլսն՝
եպիսկոպոսին, զի նա է ձեռնադրող նորա եւ դատաւոր. եւ եթէ չիցէ
ժառանգ, եպիսկոպոսն եղիցի, զի նա է հայր նորա, եւ զընծայս մահուն
20 վանացն տացեն եւ զայլսն՝ կաթողիկոսին:

Այս դատաստան իրաւանց կացցէ եւ յազազս սենեկաւորացն, իսկ
միաբանակեցացն՝ ամենայնի ինքեանք են ժառանգք, բայց զքահանայի
հանդերձն տացեն եպիսկոպոսին, զի նա է ձեռնադրող նորա: Եւ այս
կրկին իրաւունս է յազազս վիճակի եւ դատողութեան:

25 Նմանապէս թէ եպիսկոպոս փոխիցի, եւ ժառանգ իցէ, որպէս ասա-
ցեալ է, զվախճանին հասոյթս, եւ զհանդերձն, եւ զզաւազանն, եւ զմիւ-
րոնն, եւ զայլ ընծայս տայցեն հայրապետին. ապա թէ չիցէ ոք ժառանգ՝
հայրապետն եղիցի, զի նա է ձեռնադրող եւ դատաւոր նորա, եւ զհասս
մահուն տայցէ դրան եպիսկոպոսին, եւ զհանդերձն, եւ զզաւազանն, եւ
30 զմիւրոնն՝ այնմ, որ ձեռնադրիցէ, եւ թէ ում կամեսցի:

Իսկ տան հայրապետին տաւնիցն զենմունքն իւրոյ եկեղեցւոյն
սպասաւորին եղիցի, բայց ննջեցելոյն յիշատակի եւ ազգատոհմին պա-
կի զենմանցն, եւ տոհմին վախճանելոցն զենմանցն, եւ ընծայիցն հա-
սոյթս բաժանեսցի ի դրան եպիսկոպոսունսն եւ ի վարդապետն, որ մերձա-
35 տր իցէ տան հայրապետին: Եւ եթէ այլք ի վարդապետաց ի ժողով անդ
կոչեսցին, նմանապէս մասնաւորեսցին զոյգ:

Ապա եթէ վախճան եւս հայրապետին հասանիցէ, ամենայն զենման-
ցրն հասոյթք եւ այլ եւս ընծայքն ի ժառանգաւորաց նորա հոգեւորաց
զոյգ բաշխիցի, ժողովելոց եպիսկոպոսաց, եւ վարդապետաց, եւ հարց,
40 եւ քահանայից այլ եւս տացի ընծայ:

Այգ լիցի իրաւունս ի դատաւորս եկեղեցւոյ. եւ մի՛ ոք ի վերայ
իրաւանց ընկերին ելցէ, ապա թէ ոչ՝ զդատաստան պարտի անաշառ. եւ
անկաշառ:

Ք Լ Ո Ւ Խ Բ

ՅԱՂԱԳՍ ԹԱԳԱԻՈՐԱՅ ԴԱՍԱՍՏԱՆԻ ԵՒ
ՈՐԲ ԸՆԴ ՁԵՌԱՄԲ ՆՈՅԱ

5 նախ զի եղաք զվիճակ դատաւորաց եւ զգատաստան նոցա, զի առաջին է պատիւ նոցա եւ հարկաւոր: Իսկ երկրորդ զիցուք զգատաստան թագաւորաց, զի թէ եւ մեր ոչ է, յաղագս յարմարութեան եղաք զգատաստան նոցա⁽³³⁾:

10 Բայց զհետելի է, զի թագաւոր տիրապէս Աստուած է, եւ անուանակիր միայն մարդիկ, ոչ ճշմարիտք: Սակայն թագաւորք այնքիկ անուանին, որք ազգաց իւրեանց տիրեն համանգամայն եւ յայլոց հարկս առնուն յաղգաց, եւ եթէ ոչ՝ ոչ հարկիցին⁽³⁹⁾:

15 Եւ եթէ պատահիցի ուստերս լինել նմա եւ զստերս, զոչդ եւ արգար զվիճակ թագաւորութեանն բաժանիցէ⁽³⁹⁾: Զի թէպէտ եւ զանգրանիկն ի դէպ է թագաւորեցուցանել, այլ զյառաջադէմն յաթոռ նստուցէ արքայութեանն: Եւ որքան եղբարք իցեն նորա, որդուց նորա ոչ է իրաւացի առնուլ թագաւորութիւն, եւ ի հատանել եղբարցն սպա նստին որդիքն: Եւ եթէ զուստր իցէ նորա, նահապետութեան տուն կարգեսցէ հանգերձ արամբն, կէս եղբար մասն առցէ⁽³⁹⁾:

20 Եւ եթէ մահուամբ բարձցին թագաւորք, եւ որդուց իցէ որդի եւ զրստեր, որդուց որդին առցէ զաթոռն եւ ոչ զստերն. եւ որքան յորդուցն իցէ ի ծննդոց, զստերն մի՛ առցէ, ապա եթէ առցէ՝ յաւատարս համարեսցի: Զի այդպէս մերն արքայ Աբգարիոս կարգեաց զտուն թագաւորութեան Պարսից⁽⁴⁰⁾: Եւ նահապետն նուց ընդ որդիսն եւ զստերն ետ մասն վիճակի զկողմն հարաւոյ¹²⁷, ըստ որում եւ կանայք թագաւորեն կողմանցն, զոր եւ Սողոմոն⁽⁴¹⁾ երբեմն էած գղջիսոյն հարաւոյ¹²⁸, եւ Տէր իսկ վիկայէ¹²⁹: Սակայն զանգրանիկն պատուէ բնտիր վիճակաւ, զոր եւ Աւրէնքն կրկին հրամայէ տալ¹³⁰: Ի դէպ է թէ եւ զստերն իբր կէս եղբար տուց վիճակ, սակայն թագաւոր է իբր նախնի եղեալ:

30 Իսկ եթէ ուստր ոչ իցէ, եւ զուստր իցէ, տացէ զթագ իւր զստերն: Եւ ունիմք հաստատուն վկայ զԱւրանն. եթէ ոք մեռանիցի, ասէ, եւ զուստր իցէ եւ ոչ ուստր, զժառանգութիւն իւր նմա տայցէ¹³¹: Եւ առեալ այլ՝ զթագ իւր տալ նմա իշխան լիցի, բայց զկնի մահուան նորա իբր յաւատարս համարեսցին ծնունդք նորա: Ապա թէ ոք ասիցէ՝ զիա՞րդ ոչ ըստ արիւնակի կողմանն հարաւոյ իշխան լիցի ինքն թագաւորել, այլ առն

35 տալ, զիտասցէ, զի անդ սովորութիւն գայնսօսիկ յառաջէ, այլ ըստ գրոց գատաստանի գայգոսիկ հաստատուն կարծեմ:

Եւ եթէ կտակ արասցէ արքայ, որքան կենդանի է, իշխան լիցի փոփոխել ըստ արժանուցն, զի կտակ յետ մահու հաստատուն է, ըստ առաքելոյ¹³², որպէս արքայ Կոստանդիանոս կտակաւ թագաւորեցուցանէր

127 Մնունդք, Զ—ԺԱ

128 Գ թագ., Ժ, 1: Բ Մնաց., Թ, 1

129 Մատթ., ԺԲ, 42: Ղուկ., ԺԱ, 31

130 Բ օրին., ԻԱ, 17. տե՛ս նաև հ. ԿԹ

131 Թիւք, Իէ, 8

132 Եբբ., Թ, 17

գորգիս իյր: Եւ զստճմտնան լըրտմբբ եւ գետովք հաստատեսցէ եւ արծա-
նարք, ըստ տոացին թողաւարացն:

5 Կիւ շիցէ բնուին ժտտանդ ի ցեղէ հուրց, իշխան լիցի տալ զթագ
խր ասարի՝ ոչ ըստ կրտանից⁽³¹⁾, սրպէս սրպի թաղաւորին Հնդկաց եւ
Մակեդոնացին Աղեքսանդր, եւ զայլ եւս ժատակարարութիւն թողուլ ի Տէր:
Իսկ եթէ ի տանէ հար նորա իցեն ժառանգք, որք մերձաւորք իցեն՝ նոքա
լիցին: Եւ յորդոց⁽⁴²⁾ թէ իցեն, զմի առ ինքն կայցի, ի բացեայ միշտ եւ
զայլսն, մինչև զմին ժառանգեցուցանէ զանկաւորն, հեոի բնակեցուցլ,
որպէս եւ զայս սովորութիւն կալան ատաշինքն թաքաւորք¹³²: Այս իրաւունք
10 դատաստանի յասացեալս ամենայն եղիցի իշխանաց եւ ազատաց միան-
գամայն⁽³⁹⁾: Բայց ի թաղաւորեցուցանելն մի՛ առանց հրամանի հայրա-
պետին լիցի:

Եւ եթէ շինիցէ քաղաք եւ կամ գղեակ, եւ աշխարհագիր եթէ առնիցէ,
եւ եթէ դահեկան եւ դրամ հաստատիցէ եւ կամ հատանիցէ, իշխանութիւն
15 կայցի ըստ իրաւանց դատաստանի⁽³⁹⁾: Այլ իշխանաց ոչ է իրաւացի հա-
տանել զտհեկանս եւ դրամ, եւ եթէ հատանիցէ, հրամանաւ թաղաւորին
լինիցի. նոյնպէս՝ շինել քաղաքս եւ բերդս:

Կամուրջս շինել մեծամեծ զետոց՝ թաղաւորաց լիցի, եւ սյանդոկի
եւ իջաւանաց տունս. եւ այնոցիկ՝ հրամանաւ նոցա լիցին:

20 Իշխանք զթաղաւորաց մի՛ զպեցցին զգետտ, մինչև նոքա հրամա-
լեսցեն եւ կամ տայցեն պատիւս:

Առաջի արքայլ մեծամեծ իշխանք մի՛ նստցին, բայց եթէ հրամա-
լիցէ: Ի սեղան արքայի, բայց ի հայրապետէ, մի՛ ոք կերիցէ, եւ յորժամ
նա կամիցի:

25 Այլ յարբունիս ինքնիշխան լիցի հայրապետն նստել, այլ ոչ արքայ՝
ի տուն հայրապետի:

Մի՛ լիցի հաւատացեալ ի Տէր թաղաւորի զարէն հեթանոս թաղաւո-
րի հարձաւք վարիլ, այլ արինաւոր լիցի ի կարգ ամուսնութեան, զի
իշխանութիւն է նմա ընդ հայրապետի ի բեմի կալ, այլ զձեւ առցէ
30 բարեպաշտիցն Ովսիայ¹³⁴, եւ Եղեկիայի¹³⁵, եւ զնոյն ինքն Դասթի¹³⁶,
զԿոստանդիանոսի եւ զԹէոդոսի, զՏրդատայ եւ զնմանեաց նոցա:

Դատաստանաւ վարեսցի յամենայն իրս եւ ի գործս հաւատացեալ
թաղաւոր:

Եթէ պատահի պատերազմել ընդ այլազգիս հարկաւորաբար, յորժամ
35 սուրն վերասցի, մի՛ տացէ առնել սպանումն, բայց եթէ որ պատճառ
պատերազմին իցէ յայլազգեացն⁽³⁹⁾:

Եւ եթէ զքաղաք պաշարիցէ այլազգեաց, նախ ի խաղաղութիւն զնոսս
կոչիցէ¹³⁷ մի՛ անգամ, եւ երկիցս, եւ երիցս. եւ եթէ ոչ կամիցին զալ,
եւ բռնաբար առցէ, զընդդիմացեալսն սպանեալ՝ զայլսն ընդ հարկի կալ-
40 ցէ. ապա թէ անձնատուրք լիցին, յայլսն հարկիցին, այլ մի՛ ի զլուխս⁽³⁹⁾:

133 Մովսիսի Խորենացու Պատմութիւն Հայոց, Տփղիս, 1913, էջ 118
134 Դ թագ., Ժէ, 1, 2 և այլն
135 Դ թագ., ԺԸ, 1-6 և այլն
136 Ա, Բ, Գ թագ.
137 Բ օրին., Ի, 10

Եւ զծառաւորնկս ոչ հարկանել ի սլաշարել քաղաքի՝ զպտղաբերս¹³⁸,
 Զբարգաքատուրս եւ զբերդատուրս, եթէ ճշմարիտ իցէ եւ յայլազգեաց,
 մատնիցէ մահուս Ասլա եթէ բարական իցէ փրկել զանձն, գկին եւ զման-
 կունս յարբունիս կալեալ վաճառիցէ եւ տարազիր ի ժառանգութենէ
 5 արասցէ՝ խրատեալ յաշս: Ասլա եթէ շարն ի գլուխ ելանիցէ եւ ընդ ձեռամբ
 զայցէ, մի՛ ապրեցուցէ: Իսկ եթէ քրիստոնեայ եւ հանդերձեալ իցէ
 յայլազգիս մատնել եւ եթէ ի քրիստոնեայս, նոյն դատաստան մահու
 է: Բայց վասն մարդասիրութեան մեր տրինացս խրատեսցի յաշս, կամ
 ի ձեռս, կամ յայլս, զի ապաշխարութեան հասանիցէ եւ մի՛ կորիցէ, թէ ի
 10 գլուխ ելեալ իցէ շարն եւ թէ ոչ:

Այլ զգող զանձուն տէրունի. զայլազգի՝ խրատեալ յաշս կամ ի ձեռս,
 եւ զկին, եւ զորդի, եւ զծառանգութիւն յարբունիս կալեալ տարազիր
 արասցէ, բայց զքրիստոնեայ՝ զգողանն առեալ եւ զինքն, եւ զկին, եւ
 զորդիսն յազգատոհմ եւ ի քրիստոնեայս վաճառեալ, թողցէ: Ասլա թէ
 15 այս ոչ իցէ, խրատիցի յաշս կամ ի ձեռս եւ թողցի⁽³⁰⁾:

Իսկ եթէ սպանանիցէ այլազգի զքրիստոնեայ կամաւ, սպանցի փո-
 խանակ նորա, ապա եթէ ակամայ՝ խրատեսցի ի ձեռս⁽³⁰⁾ եւ զգին
 արեանն տուժեսցի:

Իսկ գին՝ արեան մարդոյ ըստ արժանւոյն գնոյ ոչ է, զի գործ է
 20 Աստուծոյ եւ պատկեր, եւ յարուցանել միայն Աստուծոյ է զմեռեալն: Բայց մի՛ ոք զՅովսեփայ եւ զՏեառն զինն կարծիցէ ճշմարիտ զքսան¹³⁹
 եւ զերեսուն¹⁴⁰, զի գող իսկ էին վաճառողքն: Այլ հանդիպողութեամբ եւ
 ըստ կարի ի դէպ կարծեմ երեքհարիւր վաթսուն եւ հինգ լինել գին
 դահկանի⁽⁴³⁾ ըստ ժամանակի վարման⁽²⁹⁾: Այդ գին ըստ բանականի
 25 շնորհին, եւ ըստ քրիստոնէութեանն կրկին լիցի եւ ըստ աստիճանացն
 յաւելցի, իսկ այլազգեաց՝ յերից մասանցն մինն լիցի, իբրու զի ոչ զբանի
 ունել շնորհ եւ ոչ զքրիստոնէութեանն: Այդ յայդոսիկ լիցի դատումն:
 Ասլա թէ չիցէ կար հասուցանել, վաճառեսցի եւ սպանելոցն հատուցի,
 եւ տունն յաւար յարբունիս լիցի:

30 Այլ թէ քրիստոնեայ զայլազգի սպանանէ կամաւ, զգին արեանն տու-
 ժեսցի ըստ ցուցելոյդ արինակի, եւ եթէ ակամայ՝ զկէս գնոյն, եւ գինն
 յարբունիս լիցի, բայց յերից մասանց զմինն տացի իւրոցն:

Իսկ եթէ քրիստոնեայ զքրիստոնեայ սպանցէ կամաւ, զգինն տու-
 ժեսցի արեան՝ իւրոցն, եւ արքայի տուգանն ըստ կարի լիցի: Եւ թէպէտ
 35 ըստ Արինացն մահու արժան է¹⁴¹, այլ ի ձեռս խրատ առեալ՝ ապաշ-
 խարութեան հասցէ: Եթէ աղքատ իցէ, վաճառեսցի իւրովքն յազգատոհմ
 եւ հատուցէ: Ասլա թէ ակամայ՝ զկէս գնոյն իւրոցն տացէ եւ արքայի՝
 ըստ կարի տուգանք, բայց խրատ մի՛ առցէ: Զայդոսիկ թագաւոր դատի-
 ցի եւ զայլ եւս դատաստան հասարակաց ի դատաւորսն թողցէ⁽⁴⁴⁾, եւ
 40 զանյայտս զբնաւ՝ ի խոստովանութիւն ուղղաց:

Իշխանաց մի՛ լիցի զսպանողսն սպանանել առանց հրամանի թագա-
 ւորին, իսկ զգողսն խրատել իշխան լիցի:

¹³⁸ Բ. օրին., Ի, 19

¹³⁹ Մնունդք, Լէ, 28

¹⁴⁰ Մատթ., ԻԶ, 15

¹⁴¹ Եւր., ԻԱ, 12: Ղեւ., ԻԳ, 17

Եւ ազատ տոանց հրամանի իշխանի մի՛ իշխեսցէ զդողուն խրատել: Բայց ասելի է զարիւնակ բաժանման զերուոյն եւ տարիւն: Եթէ սուսահի թաղարորի երթալ յատր ամենայն զսուրաք, զրոշիւք եւ փողովք յաշխարհ թշնամեաց եւ աւար սուեալ զարձցի, ոսկի դոեալ յաւարին՝ արքայի լիցի: Բայց մի՛ ելզմամբ առցէ, այլ քարոզ լիցի, զի թէ յետոյ առ ոք գտցի, ընդ միւս եւթն տուժեսցի: Բայց տասանորդս յեկեղեցին տացէ⁽³⁹⁾:

Եւ զերուոյն եւ աւարին կէսն արքայի լիցի, եւ տասանորդեսցէ յեկեղեցիս, եւ ի կիսոյն՝ զաւրացն: Իւրաքանչիւր իշխանք զնոյն բաժին արասցեն եւ նոքա եւս նախ տասանորդեսցեն յեկեղեցիս իւրաքանչիւր⁽³⁹⁾:

Իսկ եթէ լիցէ արքայ ընդ զաւրս, եւ իշխանք ինքեանց դրաւշիւք եւ փողովք իցեն, ոսկին նմանապէս արքայի լիցի, եւ ի զերուոյն եւ յաւարէն՝ տասանորդ արքայի, իսկ յեկեղեցիսն՝ յիսներորդիցեն, որ է ըստ Աւրինացն¹⁴²:

Փողս եւ դրաւշս տալ իշխանի՝ ի վերայ զաւառի եւ բերդի լիցի:

Իսկ զողս թագաւորի եւ իշխանի ոչ վայել է, բայց միայն լրտեսս: Ապա թէ արտաքոյ իրաւանց ելցեն եւ առաքեսցեն, վասն հրամանին կէսն նոցա լիցի ի մարդոյ եւ յանասնոյ, իսկ եթէ առանց հրամանի երթիցեն, երկու բաժինն երթովին լիցի, զի կամաւք ի մահ զիմեցին⁽³⁹⁾: Զայս ըստ սովորութեան ասացաք, զի ոչ է հրաման ի զրոց. զի ի պատերազմի զաւրականին մեռանել՝ անպարտ է տէրն: Իսկ զող առաքեալ եւ մեռեալ՝ պարտապան արեան է տէրն, իսկ իւրովի երթողին՝ ոչ: Եւ զոր առաքեսցէ եւ ըմբռնեսցի, զնեսցէ, եւ զոր ոչն առաքեսցէ, ինքնին զնեսցէ զանձն:

Զաւրական ի պատերազմի զոք ըմբռնեալ՝ զգեստն եւ զէնքն ամենայն նորա լիցին, այլ զրահն տեսան լիցի⁽³⁹⁾:

Արծաթ յաւարին իշխանացն լիցի, պղինձ եւ երկաթ եւ նման նոցա՝ զաւրացն: Դիպակ, կերպաս ամենայն արիւնակաւ թագաւորին լիցի, եւ առերեղէն պատուական եւ կտաւ՝ իշխանացն, եւ անարզ ասրեղէն եւ կտաւեղէն՝ զաւրացն⁽³⁹⁾:

Իսկ զհարկս զաւառաց եւ ազգաց թագաւորք եւ իշխանք արդարութեամբ առցեն. մի՛ ինչ աւելի, քան զառաջնոցն սովորութիւնս, կալցեն, զի ընդ ամենայնի համարս ունին տալ, զի յԱստուծոյ կարգեցան ի փրկուցութիւն եւ ի պահպանութիւն աշխարհի եւ ոչ ի կործանումն:

Եւ արդ, այսպէս լիցի: Զանդաստանացն զհինգերորդ մասն առցեն, որպէս Յովսէփ արիւնագրեաց յԵզրիպտոս¹⁴³, զի յորժամ ստացաւ զերկիրն փարաւոնի, յայնժամ զհինգերորդն կարգեաց. յայտ է, զի նախ ինքեանց էր ժառանգութիւն, եւ ոչ էր հինգերորդ: Սոյնպէս եւ այժմ լիցի, զի արծաթազին անդաստան, եւ այգեստան, եւ բուրաստան մի՛ լիցի ընդ հարկաւ հնգեկին, նմանապէս՝ ջրաղաց եւ տուն⁽³⁹⁾: Այլ թէ բնակիչքն ընդ արուեստի եւ կամ ընդ վաճառի հարկիցեն, զի ոչ է հարկ զլիսոյ քրիստոնէից, բայց այլազգեաց, յորժամ բռնի ընդ հարկաւ արասցեն:

Բայց անդաստանք ջրարբիք լիցին ընդ հնգեկաւ, այլ ոստինք՝ տա-

142 Քիւր, Ա, 30

143 Մնունդք, Խէ, 26

տանորդեացին, զի հող միայն է իշխանի և թագաւորի եւ ոչ ջուր: Սոյն-
պէս՝ ոտախնք այդիք եւ ծառաստանք⁽³⁹⁾:

Այսպէս եւ յաւորս շարտթի յեթնէն մին պործիցլ իշխանի եւ
տէրւանի, այլ աւելի աշխատեցն զձեռամբ անկեալն տնիրաւութիւն մեծ է:

5 Եզին առանձին այլ հարկ մի՛ լիցի, զի այն իսկ է, զոր աշխատեալ
հնգեկի:

Կովու լրար եղն միայն լիցի:

Արաւտի հարկ այլ մի՛ լիցի, զի այն իսկ են արաւտականք, որ
հարկին⁽³⁹⁾:

10 Ոչխարք ի գառինսն տասանորդեացին. թէ հաճոյ իցէ տէրունեացն՝
ընդ ոչխարի փոխանակիցէ ըստ արժանւոյն⁽³⁹⁾:

Զիոյ, եւ ջորւոյ, եւ իշոյ մի՛ լիցի հարկ, զի նոքաւք բազում անգամ
ծառայէ զտէրունիսն⁽³⁹⁾:

15 Ի տարեմուտս ըստ կարի ծառայեսցէ եւ յաւորս տաւնից: Մի՛ լիցի
չէքչէք բազում, այլ շիք լիցին անիրաւ սովորութիւնքն, զի եւ սահմանդ ի
բազում եւ յաւելորդ սովորութեանց եղեւ:

Առանց դատաստանի մի՛ տուժեսցի կամ տուգանիցէ, այլ ըստ կա-
րի լիցի՝ յանցաւոր ի տէրունիսն գտեալ, իսկ յայլս յանցաւոր գտեալ՝
դատաւորաւք վճարեսցի:

20 Անդատաստան է իշխանաց հարկել զհաւատացեալս, զոր հարկեն
այլազգիք, զի յայլադրեաց հարկ արժան է առնուլ եւ ոչ ի նոցունց, որպէս
առնեն Վիրք ընդ ձեռամբ անկելոցն:

Թագաւոր իշխանի տուեալ գաւառ, եթէ շինէ ըստ հրամանին նորա
բերդ, եւ կամ աւան վաճառի, եւ կամ աւերակս միոյ նահանգի, ժառան-
25 գութիւնս համարեսցի նմա: Մի՛ լիցի փոխել զնա առանց մեծի եւ իրա-
ւացի յանցանաց եւ զկնի մահու նոցա, որդուց նոցա լիցի՝ հրամանաւ
արքայի: Սոյնպէս ընդ ձեռամբ իշխանաց տգատք լիցին, եւ ընդ ազա-
տաց ձեռամբ՝ շինականք. յորժամ աւերս շինեսցեն եւ հողս հատանիցեն
ի մայրեաց, ստացուած լիցի անփոփոխ եւ որդուց նոցա յետ մահու:

30 Այլ փոփոխումն ի վերայ մեծի յանցանաց եւ իրաւացի լիցի, եւ մի՛ ի
պատճառս զբայարտութեան փոփոխիցեն:

Նոր շինեալ տեղեաց ազատութիւն լիցի, մինչ զի ամենայնիւ հաս-
տատեսցի:

35 Ի շինուած քաղաքի եւ բերդի, թէ պակասիցի զանձ արքայի, ամե-
նեքեան հասարակ նպաստ լիցին:

Արք քաղաքացիք առաւել, քան զգեղջկունս, պատուիցին⁽⁴⁵⁾, եւ
զգեղջկաց նմանապէս առաւել պատիւ լիցի, քան բնակչաց ազարակի:
Սոյնպէս լիցի բերդի բնակչացն եւ աւանի, զի եւ կարգ առաջնոցն է մերոց
թագաւորացն այդոքիկ¹⁴⁴:

40 Հարկաւորք եւ աւգտակարգք յարուեստս հողագործութիւն է, եւ
զարբնութիւն, եւ հիւսնութիւն. եւ բազմաց է հողագործիւ: Առաւել պա-
տուիցի երկաթագործ եւ փայտագործ: Իսկ աւգնական բնութեանս մարմ-
նոյ եւ հարկաւոր յարուեստս է բանական բժշկութիւն, պատուիցի եւ սա:
Եւ թէպէտ ամենայն կարծեալքն նուազունք յոյժ հարկաւորք են, այլ

144 Մովսիսի Խորենացոյ Պատմութիւն Հայոց, Տփղիս, 1913, էջ 117—118

որոց սակաւ դիտան է, յարբունուտա տտաւել ի պէտս հասարակաց պատուիցի: Ստիկան պիտանի եւ հարկատր ի բանական արուեստս եւ փրկական՝ վարդապետութիւն է, նախապատիւ լիցի յիշխանս եւ յարբունիս, զի հասարակաց հայր է եւ բժիշկ հոգւոց:

- 5 Սաղը ամենայն արիւնակաւ զարէնս իրաւանցս արասցեն, որք ընթերցման սորա պատահին, նմանս զմեզ տեսանելով այնոցիկ, որք յանուրջս երեւութանան թագաւորութիւնս եւ բազում ինչ ախորժելիս, եւ զարթուցեալ դատարկս եւ ունայնս յամենայն է իցեն: Բայց զիտասցեն, զի ոչ անգիտանամ, եթէ ամենայն թագաւորութիւն երկրաւոր անցաւոր
- 10 եւ փոփոխելի է, այլ տաւել մերս եղեւ արքայութիւն, զի անցեալն ոչ է ի միջի, եւ ի ներկայս շիք, եւ ապագային ոչ պատահիմ, բայց զփոփագս ձեանալով ընում եւ զյարմարութիւն առաջարկութեանս ամբողջ պահել փութամ: Յաղագս որոյ թողութիւն մեզ յայտսիկ լիցի ի հաւաստի տեսողաց, զի պատրաստ եմ յանխուզ պարսաւողաց զբամբասանս ժողովել,
- 15 եւ ի նոցունց եւս, թէ ի դէպ իցէ եւ ոչ կամիցին թողուլ ազատս:

Գ Լ ՈՒՆ Գ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՀԱՐՑ ԱՆԱՊԱՏԱՑ ԵՒ
ՆՈՅՈՒՆՑ ԵՂԲԱՐՑ

- Կարգ ոգւոց դատաստանաց եւ հրահանգ բարիաց ի սրբոյն, բաւակա-
- 20 նապէս եղբարց եւ նոցունց հարց, եղեալ է ի Բարսղէ: Բայց շափաւորապէս եւ մարմնատեսակ արիւնաց դատաստանի զնշանակս յաւելումք հարկաւորապէս, զի ոչ այժմ ամենեցուն է ըստ հրամանի նորին վարիլ: Նաեւ ոչ հեռի ի դիտաւորութենէ սահմանի սրբոյն ինչ ընդ միտ ածել իշխեմք, այլ յարմար նորին վարիմք շաղաւք:

- 25 Եւ արդ, սկսցուք այսպէս: Զի թագաւորաց եւ իշխանաց, միանագամայն եւ ամենայն հաւատացելոց շինել վանս ոչ յաղագս մարմնաւոր ինչ յուսոյ է, այլ մանաւանդ՝ հոգեւոր, յաղագս այնորիկ ոչ պարտի ժառանգութիւն լինել: Զի որ յառաջնումն հայր եղեւ եղբարց, թէ յիւր շինեալ տեղի եղբարց եւ թէ՛ յայլոց, եւ բարիոք առաջնորդէ, անդատաստան է փոփոխել, ապա թէ հակառակ ինչ գործէ, երկու եւ երեք վկայիւք հարկաւոր է փոխել:

- Եւ եթէ իւրովք ընչիւք ոք գայ յառաջնորդութիւն եղբարց, զառաջին ինչնս վանացն գրով եւ վկայիւք արժան է ի նա տալ: Եւ եթէ պատահի թողուլ եւ զոր երեքն ոչ կամիցի թողուլ յեկեղեցին, իշխան լիցի առ-
- 35 նուզ զիւրն, եւ զոր ինչ յանուն եկեղեցոյն տուեալ եղեւ, անդէն թողուլ:

- Իսկ զկնի մահու հարց մի՛ լիցի իբր ժառանգութիւն առնուլ ազգատոհմին զառաջնորդութիւն եղբարց, եթէ ոչ կամիցին եւ չիցէ ի դէպ¹⁴⁵: Ապա թէ հաճելի հարց շաղաւք իցին ազգայինքն, եւ եղբարքն կամիցին, բարիոք է նոցա լինել, քան աւտարացն, իբր զիտակք իւրոցն վարուց,
- 40 ըստ այնմ՝ փոխանակ հարց եղիցին որդիք¹⁴⁶: Ապա թէ չիցեն ազգայինքն

145 Սաղմոս, ԽԳ, 17

յարմար, հարկաւորարար ընտրիցին յայլ եղբարցն՝ բարիոք հովուել ի կամս Աստուծոյ:

Արտաքսյ իրուանց է իշխանաց կաշառաւք առաջնորդ եղբարցն կացուցանել¹⁴⁶, զոր նոքա ոչ կամիցին, եւ ըստ դատաստանի է կլանել եղբարցն, մինչեւ ըստ կամաց նոցա ընտրիցի լան: Բայց հասարակ լիցի կամքն, եւ եպիսկոպոսունք եղիցին այդոցիկ կարգիչք, եւ մի՛ ոք յաշխարհական կարգաց:

Եւ քանզի են ի գործոց ի վնսն առաւել աշխատելի, եւ ամենեցուն մի է դիտաւորութիւն՝ յոյս կենացն յաւիտենականաց, բայց եթէ կարճամտաբար ոք ոչ զամենայն հոգեւորականին թողցէ հատուցման, տացի ինչ առաւել նմա, զի մի՛ ի պատճառս այնմիկ նուազութիւն ինչ եղբարցն լիցի: Եւ թէ այդոցիկ տրտունջ իցէ, դատաստան լիցի տրտնջողին առնել զգործն: Եւ զայս արտաքսյ կանոնի կամաց սրբոյն եղաք Բարսղի՛ կարճամտելոցն աղագաւ: Բայց զանաւթ ինչ ի գործեացն վնասել, որք մերձ գործաւորքն շիցեն, դատաստան լիցի վնասողին զնա ստանալ:

Այդոքիկ դատաստանի աղադաւ ստիկաւուք եղաւ ի պատճառս բարեկարգութեան: Այլ սահմանք ամենատես ուղղութեանց սրբոց ցուցեալն բաւականացի:

Գ Լ Ո Ւ Յ Գ

20

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՅ

Եւ վարդապետք եղիցին ըստ իրաւանց նախակրթեալք Հին եւ Նոս կտակարանաց եւ կանոնական հրամանաց: Յերկուց եւ յերից վարդապետաց կոչեսցին ի պատիւ հրամանի, թէ եւ պատահի միոյ աշակերտիլ: Եւ եթէ զկամս եպիսկոպոսի եւ կամ եւս առաւել զհայրապետի ընդ իւրեանս առնուցուն, նաեւ՝ զիշխանի, բարիոք եւս գործիցեն, ապա թէ ոչ՝ ըստ աւրինացն յերկուց եւ յերիցն հաստատեսցի: Իսկ ի միոջ զկարգեալսրն եւ անձամբ զընտրեալսն իրաւունք կայցէ դատաստանի լռեցուցանել: Այլ ըստ աւրինացն զկարգեալսն պատուել, իբրու զի երկրորդ է ըստ մարգարէական շնորհին, զի աշխատութեամբ առաքելոցն հաղորդի եւ շնորհաւք՝ մարգարէիցն, ուստի եւ բանիւ ընտրեալ կոչի:

Իսկ նախակրթեալք ի միոջէ վարդապետէ եւ ամբարտաւանեալք՝ յայլմէ առնուցուն պատիւ հրամանի՝ արհամարհելով զիւրն, իրաւունք լիցի դատաստանի՛ ի նմանէ զուսեալն երկրորդել, եւ կամ զղջացեալ արժանաւոր ապաշխարութեամբ՝ իւրոյն հրամանաւ վերստին ուղղիցի: Եւ կոչողն առանց կամաց իւրոյն վարդապետի, հատուցէ պատիժս՝ անզեղչ եղեալ, եւ զղջացեալ ի դէպ ապաշաւանաւք՝ թողութիւն առցէ յայնմանէ, զոր քամահեացն՝ զնորայն առանց նորուն հրամանի կոչել յառաջ:

Եւ եթէ պատահիցի վարդապետի զոք կապել յաշխարհականաց եւ կամ յեկեղեցականաց, այլ ոք վարդապետ մի՛ լուծցէ¹⁴⁷. Թէ ախտաւոր

146 Կանոնք Գունայ Թ, Ժ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 209—211

147 Կանոնք Շահապիվանի ԺԸ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 460, տե՛ս նաև Շնորհալի, Թուրք ընդհանրական, էջմիածին, 1865, էջ 90

իցէ՛ն և կամ տգիտութեամբ՝ միջնորդ լիցի սղոզել դիրաւացին՝ անհպեր, առանց հակառակելոյ, և թէ՛ ոչ անասացէ՛ կապիցի փսխանակ կապելոյն, մինչև գոջացի: Ապա եթէ իրաւացի իցէ, և ոչ անասացէ այլ ոք նմա, դատաստան լիցի՝ և նա ընդ կապելոյն կապիլ, մինչև գոջացի՝ եթէ ի տգիտաց և յամբարտաւանլից իցէ, և եթէ ի վկայելոց՝ առաջի նորա զպատճառ կապանցն ցուցցէ և ի նա թողեալ զպատասխանին՝ անպարտ լիցի:

Եւ եթէ պատահի ի միում եղբայրանոցի երկու լինել վարդապետ և կամ աւելի ևս, զմի, որ յառաջադէմն իցէ, ինքեանց զուխ և սուգ կոչեսցեն՝ ըստ հրամանի առաջնորդաց, զի բարեկարգութիւն և ի նոսա իցէ, և մի՛ պատճառ տայցեն զայթակղութեան՝ իւրաքանչիւր զգահերիցութիւն խնդրելով: Եւ թէ իւրաքանչիւրքն զոյգ կարծիցին, գոր չէ հնար համեմատել զչնորհան, առաւելեալն տարցի զպատիւն, և ըստ հրամանի նորա այլքն զտաւնս զարդարիցեն բանիւ, նաեւ գայլ ևս զհարկս բանից: Եթէ՛ ոք ընդվզեալ լուծցէ զսահման կարգին, դատաստան լիցի միաբանութեամբ եղբարցն՝ ելանել նմա:

Իսկ զաշակիրտս միմեանց, առանց գրոյ և կամաց ինքեանց, մի՛ առցեն. ապա եթէ քամահելով առցէ, դատաստան լիցի՝ որքան ուսեալ իցէ ի նմանէ, վերստին նա ուսցի, և նա ուսուցցէ, և կամ զղջացեալ՝ կամաւք նորա կացցէ, և նա ընկալցի:

Իրաւունք են աւագ վարդապետի ընդ հայրապետի և ընդ եպիսկոպոսի ի վիճակ ելանել ըստ նոցա կամացն, և կամ այլ ոք՝ ըստ կամաց երկոցունց, զի մի՛ արտաքոյ կանոնաց յեպիսկոպոսէ գործիցի ինչ, զի և եպիսկոպոսն միաբանութեամբ վարդապետին զիւրաքանչիւր զկարգն գործիցէ: Եւ եթէ՛ այսմ ոչ անասացէ ոք ի վարդապետացն, ըստ դատաստանի եպիսկոպոսին և առաջին վարդապետին ելցէ ի միաբանութենէ նոցա:

Այլ զայնոսիկ, որ հանդերձեալ իցեն կոչիլ յաստիճան հրամանի, զհամար ուսման գրոցն արժան է պահանջել, թէ՛ ո՛ւր և կամ յումէ՛ զտառս զիւրաքանչիւր ընթերցաւ ուսմամբ: Եւ այս առ այն լիցի, գոր ի բազումս շրջեալ՝ անգիտանամբ ուսման, զի մի՛ պատրեալ անկատարս զպատիւ առեալ՝ բազում վնասս խակութեամբն գործիցեն: Եւ այդ իրաւունք նոցա կացցէ, բայց համարէն ընտրութիւն լիցի: Մի՛ ինքեանց կամաւ գալ յառաջ, այլ զյառաջադիմութիւն նոցա, և գերկիւղ, և զբարիք շինել զոգիս ինքեանց, և զայլոց տեսեալ՝ հարկաւորիցեն, շարժեալք ոգով՝ անստգիտ մտացն խղճիւ կոչիցին ի սպասաւորութիւն բանին:

Այլ վաղվաղկոտացն իրաւունք լիցի և այնոցիկ, որ զայլս աղաչիցեն ի պատիւ ելանել բանին, լոել մինչև յախտիցն նախ բժշկիցին, զի մի՛ հիւանդք ոգով զբազումս ախտացուցեն. և այդ իրաւացի է դատաստան նոցա: Այլ ոչ անվիճակս գնոսա իրաւացի է յամենայն տեղիս արձակել, այլ եթէ՛ ի գաւառի իւրեանց կամիցին և եթէ՛ յայլում պանդխտանալ, եպիսկոպոսաց միաբանութեամբ և հրամանաւ լիցին՝ շրջելով բարեկարգութեամբ. այդոքիկ վկայելոցն լիցին: Իսկ զանշան շրջողսն, և զաւշաքաղս, և որք կամիցին ցուցանել զանձինս հետաքնինք առ ամենայնս գնալով, մշակք եղեալք որովայնի և այլոց ախտից, բանավաճառք և վկայելոց պարսաւաղէտք, զայնպիսիսն լոնցուցեն իրաւացի

դատաստանաւ՝ առեալ ի ձեռանէ զգաւադանն եւ տացեն ցուպ շրջողութեան:

Եւ եթէ պատահի հիւրութեամբ երթալ վարդապետի յայլ վանս, որ վարդապետ իցէ, մի՛ առանց մեծարանաց վարդապետի տեղոյն խաւսեցի, եւ ըստ ամենեցունց հարկի՝ հիրն: Եւ եթէ վկայեալ ոք իցէ հիրն, եւ բնականն նախ նմա կամիցի, ըստ կամաց նորա խաւսեսցի. սակայն մի՛ յաճախիցէ եւ զասպնջականն ամաշնացուցէ, եւ յիւրոցն զնա քամահել տացէ: Ապա եթէ զսահմանս զայս լուծցէ եւ յանդղութեամբ անաղերս խաւսիցի, դատաստան լիցի՝ անպատիւ զնա ի բաց դարձուցանել:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՔԱՀԱՆԱՅԻՑ

Եւ մի՛ լիցի քահանայից՝ ժառանգութիւն առնել զժողովորդն, որպէս տեսանեմք, զի եւ դատերաց ի բաժինս տան ժառանգութեան զզինս արեանն Քրիստոսի: Դատաստան լիցի յեպիսկոպոսաց յայնպիսեացն առնուլ զհատն Քրիստոսի եւ տալ ի ձեռս այնոցիկ, որ Տեառն զտէրունիսն հովուիցէ, եւ պատասխանել նոցա իրաւամբք, եթէ զոր սրով քո գերեսցես¹⁴⁸ եւ զնով քո զնեսցես՝ զնոսա կալցես քեզ ժառանգութիւն եւ մի՛ զլարչարանաքն Քրիստոսի փրկեալսն. եւ եթէ յանդղնի՝ լուեցուցանել եւ ի քահանայութենէ:

Եւ թէ պատահի ժողովրդականաց փոփոխել բնակութեամբ, այնմ քահանայի լիցի ի հատս, որ եւ բնակիցի, եւ մի՛ առաջինն յաղագս յնորիկ հակառակիցի, զի մի է արինակ հովուութեան ընդ ամենայն տեղիս ուղղափառաց. զի այդոցիկ դատաստան լիցի՝ զժամանակ առաջնոյ քահանային առաջինն Տեառն տալ համար եւ զվերջոյն՝ վերջինն: Եւ թէ այդմ հակառակին, իբր անբան ոչխարաց ի վերայ ազահիլ, իրաւացի է լուել եւ ի քահանայութենէ հակառակողին: Այլ այնոցիկ, որ ոչ ունին զպատիւ քահանայութեան եւ հարկիւ զժողովորդ Տեառն ստանան, դատաստան լիցի՝ կամ քահանայանալ եւ կամ լուել ի շար սովորութենէն, եւ եթէ ոչ հնազանդին իրաւանց, որոշեսցին յեպիսկոպոսաց, մինչեւ զզլացցին: Իսկ քահանայից վանականաց ոչ է պարտ ժողովրդականաց լինել հովիւ, այլ կրաւնաւորութեան, զոր ընկալան, պարապիցին եւ զհասս ի ժողովրդենէն ըստ սահմանի կանոնաց սրբոյն կալցեն Սահակայ¹⁴⁹:

Բայց զհոգեհանգիստ ի վանս առնել ոչ է ըստ արինաց դատաստանի գրոց, զի մսակերութիւն ի վանս կուսանաց ոչ է, բայց եթէ զենմունս յաշխարհի առնիցեն, եւ մասն ի վանս, իբրեւ վայել է նոցա, տարցեն: Իսկ եթէ յաղագս անձեռնհասութեան եւ կամ յաղագս յուսոյ ի վանս տարցեն եւ արտաքոյ գրոց դատաստանաց մսակերութիւն անդ աշխարհականաց առնիցեն, մի՛ լիցի հակառակիլ քահանայից աշխարհի յաղագս այնոցիկ, զի ոչ է դատաստան աւելի քան զկարն պահանջել կամ զյոյս

¹⁴⁸ Դ թագ., 2, 22

¹⁴⁹ Կանոնք Սահակայ Պարթեի Խ, ԽԱ, ԽԲ, ԽԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 397—402

հատանել, զի այլոց անկարգութեան պարտին վրէժխնդիր լինել եւ ոչ յաղազս այսոցիկ:

5 Եթէ աղ ոք յաշխարհականաց ի տան իւրում արհնել տացէ, յաղազս անհնազանդութեան իւրում քահանային, այլում քահանայի եւ նմա զմորթ եւ զերի տացէ, դատաստան լիցի՝ իւրում քահանային կրկին տալ, եւ լուծիչ իրաւանց քահանայն արժանապէս դատ առցէ յեպիսկոպոսաց: Այլ եթէ յաղազս յուսոյ ընտրելոց եւ կամ առ ի շոյէ մերձ իւր քահանայի ի տանն արասցէ եւ զմորթ եւ զերի յիւր տացէ յեկեղեցի, մի՛ լիցի ինչ դատ նմա:

10 Եւ եթէ ժողովրդական ոք տրհամարհէ զքահանայ իւր նախատելով, եւ կամ յանդգնի եւ կամ հարկունէ, դատաստան է իրաւամբք հատանել զձեռն Բայց եթէ յոյժ զղջմամբ առաջի անկանիցի եւ աղաչիցէ ապաշխարել, ներեսցէ նմա:

15 Եւ քահանայ եթէ յաղազս սնձին խնդրելով վրէժ զոք կապիցէ ըստ որում եւ իցէ պատճառի, զանձն մանսունդ դատապարտէ, բայց եթէ յաղազս վրէժխնդրութեան արինաց Տեառն իցէ, եւ ի զղջանալն ներիցէ ցաւակցաբար ապաշխարել: Իսկ եթէ յաղազս անձին վրէժխնդրութեան ոչ ներէ ապաշխարողին, դատաստան լիցի յեպիսկոպոսաց՝ կապել զնա, մինչև զղջացեալ՝ թողցէ զղջացելումն: Բայց սակայն որ կապեցաւ, թէ՛

20 իրաւ, թէ՛ անիրաւ, ընդ կապանաւք է, մինչև զղջացեալ թողցէ:

Այլ ամենայն դատաստան ի գրոց ցուցեալ է քահանայից:

Գ Լ ՈՒ Խ Զ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՏԱՆԱՅ ԱՌՆ ԵՒ ԿՆՈՋ, ՈՐՓ ԱՆԿԱՐ ԳՈՆ ԼՈՒՄԱՆՆԵԼ ԶԿՈՒՍՈՒԹԻՒՆ

25 Յարմարումն առն եւ կնոջ ըստ պատշաճի ցուցեալ է՝ ժամանակաւ երէց լինել առն, եւ կրսեր՝ կնոջն, որպէս ի ստեղծմանն ցուցաւ նախաստեղծիցն, զի ամենայնիւ իշխան լիցի այլն ի վերայ կնոջն, որպէս յայլսն, նմանապէս յամուսնանալն:

30 Եւ եթէ պատահի ամուսնութեամբ ոչ տիրել կնոջ առն, ըստ հրամանի կանոնաց ի միասին զժամանակն կացցեն⁽⁴⁷⁾: Եւ թէ դատաստան լիցի բաժանմանն, զամենայն զկնոջն զինչսն զբերեալն ի տուն առն՝ տացէ ի ձեռն կնոջն եւ արձակիցէ լինել առն այլում: Եւ զի թէպէտ ոչ ըստ կանոնաց առաջնոցն է, այլ ըստ վերջնոցն, այնպէս թողացաւ: Բայց մի՛ լիցի յաղազս յայտրիկ տուգանք առն, զի ակամայ է ախտն. եւ ամենայնն տացի, բայց ի հանդերձիցն, զոր արարաւ երկոցունցն ի հարսանիսն: Եւ եթէ

35 անասուն բերեալ իցէ, զզուլսն տացեն եւ զաճն յերկուս բաժանիցեն՝ յաղազս աշխատելոյ ի պահելն⁽⁴⁸⁾: Եւ ծախք եւ միմեանց ազգականաց ընծայք մի՛ չիշեսցին:

40 Զայսոսիկ իրաւունս հաճոյս վարկաք դատաստանի, զի որպէս ոչ տիրէ ամուսնութեամբ կնոջն, մի՛ լիցի իշխան ընչից նորա: Սակայն հաւանութեամբ եւ ըստ կամաց առն լիցի այլում առն, եւ այլն կին արասցէ ամուսնացեալ:

Գ Լ Ո Ւ Յ Է

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԴԱՐՁԵԱԼ ԱՌՆ ԵՒ ԿՆՈՋ, ԵՔԷ ՊԱՏԱՀԻ ՄԻՈՅՆ,
 ԱՅՄԱՀԱՐԻԼ, ԿԱՄ ԱՆՏԱՆԱԼ ՌԻԿՈՒԹԵԱՄԲ, ԿԱՄ ԲՈՐՈՏՈՒԹԵԱՄԲ, ԵՒ
 ԿԱՄ ՀԻՒԱՆԴՈՒԹԵԱՄԲ ՅԵՐԿԱՐԺԱՄԱՆԱԿԵԱՅ, ԿԱՄ ՀԱՇՄՈՒԹԵԱՄԲ
 5 ԵՒ ՈՐ ԻՆՁ ՆՄԱՆ ԱՌՑՈՒՆՑ

Եթէ պատահի առն եւ կամ կնոջ այսահարիլ, քննել արժան է. եթէ
 յառաջ քան զի միասին գալն իցէ եւ ծածկեցաւ խաբէութեամբ ի ծնողա-
 ցրն կնոջ, ի տունս իւրեանց առցեն եւ զքնծայս ուխտից եւ զայլ ծախս
 պիտոյից ինքեանք հոգասցեն եւ մի՛ այրն, զի ոչ ի տան առն, այլ կան-
 10 խաւ ի տան իւրեանց ախտացաւ: Զայդ յամենայնսն⁽⁴⁹⁾ ըստ սահմանի
 կանոնաց արասցեն¹⁵⁰: Եթէ բժշկիցի, յայր իւր դարձեալ տացի, եթէ ան-
 սասցէ այրն, ապա եթէ ոչ՝ իշխան լիցի:

Ապա եթէ ի տան առն լեալ ախտն իցէ, այրն ըստ ցուցմանդ
 հողասցէ մինչ ի սահման բժշկութեան: Ապա եթէ անբժշկելի զկնի եւթն
 15 ամին իցէ, ըստ հրամանի վերջնոցն կանոնաց արձակիցի յառնէն ի տուն
 հաւր իւրոյ հանդերձ իւրովք ընչիւք, եւ այրն այլ կին արասցէ: Եւ եթէ
 մանկունք իցեն, առ իւր այրն կալցի եւ ըստ կարի զկեանս եւս հոգասցէ
 կնոջն, սակայն թողութեամբ ի կնոջէն եղիցի, եւ ապա առցէ այլ կին:
 Իսկ եթէ ի տան հաւր իւրոյ եղեալ իցէ ախտաւոր, իշխան լիցի այրն ի
 20 լնու սահմանի բժշկութեան եւ ոչ բժշկիլ, եւ նախ քան զսահմանն առանց
 կամաց կնոջն առնուլ այլ կին: Եւ իրաւունք դատաստանի բաժանմանն
 նոյն լիցի, որ եւ յառաջագոյն անկարողացն ասացաւ:

Իսկ եթէ առն պատահիցի ախտն ի դիւէ. եթէ նախ քան զպսակն
 առնուլ, իշխան լիցի կինն մնալ սահմանի բժշկութեան եւ կամ ոչ մնալ,
 25 եւ թէ յետ պսակին՝ համբերել բժշկութեան սահմանին արժան է, եւ ըստ
 հրամանի առն լիցի այլում:

Այլ թէ լիցի ուրկութիւն կամ բորոտութիւն, այսոքիկ ախտք դժուարաւ
 ծածկին: Եթէ դիտելով յանձն առ կարծեալք բժշկութեան, իբրու զի չէր
 տարածեալ ախտն, պարտապան է ամենայնի բառնալ եւ ոչ իշխան է թո-
 30 դուլ, ապա թէ զղջացեալ կինն թողութիւն առն արասցէ առնուլ կին՝
 առցէ: Նման այսմ լիցի, եթէ ի տան ոռն ախտն եղեալ իցէ: Իսկ եթէ
 խորամանկեալ գողացան ծնողքն, իշխան է այրն թողուլ զկինն եւ առ-
 նուլ այլ ըստ իւրոց կամացն: Եւ իրաւունք դատաստանի այս լիցի. գիտե-
 լով զախտն յառնուլն եւ ի տան առն ախտանալն, մինչ ի մահ զկեանս
 35 նոցա հոգասցեն եւ զինչսն բաժնի անդրէն դարձուցեն, իսկ ծածկելով
 ծնողացն՝ ինքեանց հոգքն լիցին իւրեանց ընչիւքն: Ապա թէ առն պատա-
 հիցի ախտն. եթէ նախ քան զպսակն կարծեսուք առողջութեան եւ եթէ զկնի
 պսակին, ոչ է իշխան կինն առնուլ այր, բայց եթէ կամաւք առն, ապա
 եթէ խաբէութեամբ ծածկեալ իցէ, իշխան է կինն առնուլ այր արտաքոյ
 40 կամաց նորա:

Եւ եթէ պատահիցի յերկար եւ անբժշկելի հիւանդութիւն, եւ կամ
 հաշմութիւն, եւ կամ այլ ինչ, որով անկար գոյ կնութեան, ի սան առն

¹⁵⁰ Տե՛ս որինակ՝ Կանոնք Բասդի Կեսարացոյ Մեջ և հտգ. Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 168

պատահեալ՝ ոչ է իշխան թողուլ այրն: Ասյա եթէ խղճացեալ կնոջն՝ հրաման տայցի առնն առնուլ կին՝ աոցէ եւ զկեանս նորա հոգասցէ եւ զինչս նորա ի ձեռս նորա տացէ, ըստ դատաստանի իրաւանց: Նոյն եւ պատահման առն լիցի, եւ ըստ հրամանի առն՝ լիցի այլում կինն:

5 **Գ Լ Ո Ւ Խ Ը**

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՌՆ ԵՒ ԿՆՈՋ ԳԵՐԵԼՈՅ

Եթէ ի տանէ առն մատնիցի ի գերութիւն, յառնէն միայնոյ զնկայցի, եւ թէ ի տանէ ծնողացն՝ յերկուցն, յորժամ ոչ ըստ կամաց առն անդ իցէ: Եւ այդ լիցի այդմ դատաստան: Բայց ժամանակն անսալոյ՝ կանոնացն լիցի¹⁵¹. զի եթէ ոչ գոցէ մինչեւ ցեւթն ամն շրջեալ, կին աոցէ կամաւք ծնողաց կնոջն գերելոյ, եւ զինչսն անդէն դարձուցէ գտուեալն ի բաժնի: Եւ առն գերելոյ նոյն լիցի՝ առնուլ այր կնոջն ըստ սահմանի ժամանակի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Թ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՏԵԼՈՒԹԵԱՆ ԱՌՆ ԵՒ ԿՆՈՋ

15 Յորժամ դիակասն ախտիւ զմիմեանս այր եւ կին ատիցեն առանց շնութեան պատճառի, եթէ նախ քան զամուսնութիւն իցէ սկիզբն ախտիցըն եւ յառնէն իցէ, եւ ոչ կամիցի յարմարիլ ընդ նմա, սահման բաժանման այսահարացն լիցի: Զկնի բազում խրատու եւ յանդիմանութեան քակտիցին, եւ ըստ կանոնաց դատաստանի¹⁵² այրն ոչ իշխէ առնուլ կին, 20 եւ կինն լիցի առն՝ տանելով զիրն բաժին եւ յերից զմինն՝ յառնէն, իբր զի անարգեաց զպսակ նորա:

Նոյն դատաստան կացցէ, թէ կնոջն իցէ, եւ ոչ իշխէ առն լինել, բայց եթէ խղճացեալք միմեանց հրամայիցեն: Բայց հրամանաւ եպիսկոպոսին լիցի միմեանց ներելն, յորժամ ի դէպ եւ հաճոյ Տեառն կարծիցէ զներելն: Այսպէս յամենայնսն լիցի ի կամաց առաջնորդին միմեանց հրաման տալն, զի առաջնորդքն եւ ոչ նոքա միմեանց իշխեն: Իսկ տուգանք եւ ապաշխարութիւն ցուցեալ է ի կանոնաց¹⁵³:

Իսկ եթէ զկնի ամուսնութեան եւ որդիս ծնանելոյ ախտն իցէ, ըստ վերագոյն սահմանին խրատիւք եւ յանդիմանութեամբ բազում՝ մեկնիլն լիցի, եւ զկէս ընչիցն կնոջն տացէ, իբր զի միացեալք էին, եւ ոչ իշխէ, բայց եթէ ըստ հրամանի կնոջն, առնուլ կին: Եւ եթէ ըստ իւրոց կամացն որում ակն եղեալ իցէ եւ առնուցու, կանոնքն զայդոցիկ ցուցին զդատաստան, եւ զտուգանս, եւ զապաշխարութիւն¹⁵⁴: Իսկ եթէ ի կնոջն իցէ մեկնիլն անպատճառ⁽⁵¹⁾, յերիցն զմին մասն յիւրոց ընչիցն առն թողցէ⁽⁵⁰⁾

35 եւ մի՛ լիցի առն այլում, բայց եթէ ի հրամանէ առնն:

151 Կանոնք Գունայ է, Կանոնագիրք Հայոց, Կ. Ք, էջ 205—206

152 Կանոնք Նէոկիսարեայ ԺԲ, Կանոնք Շահապիվանի Գ և այլուր, Կանոնագիրք Հայոց,

4. Ա, էջ 183, 432

153 Անդ

154 Անդ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՇՆԱՅՈՂԱՅ ԱՌՆ ԵՒ ԿՆՈՋ

Ծթէ շար յայտոսիկ ախոս գտցի կին ուրուք, իշխան լիցի այրն
 արծակել զնա ըստ հրամանի Տեառն¹⁵⁵, եւ զի ոչ թողացուցանէ զարծակե-
 5 ալ առնուլ¹⁵⁵, զի ընդ առն հաշտեցցի, ըստ առաքելոյ¹⁵⁷, եւ կամ անայր
 մնասցէ, վասն որոյ զղջանալով կնոջն՝ իշխան լիցի դարձեալ առնուլ, եւ
 այդ առանց բանի պոռնկութեան: Նոյն իշխան լիցի շնացող կնոջ այր ի
 զղջանալն առնուլ զնա եւ կամ ոչ: Իսկ կին ոչ լիցի առն, ըստ դատաստա-
 նի կանոնաց¹⁵⁸, բայց այր իշխան է առնուլ կին, եւ կին առն լիցի ըստ
 10 հրամանի առն: Եւ կին ոչ իշխէ ի շնացող առնէ ելանել, բայց վասն
 խրատու առ ժամանակ մի մեկնիլ: Իսկ բաժանման յեղանակ ընչիցն նոյն
 լիցի, որ վասն ատելութեան գրեցաւ:

Գ Լ Ո Ւ Խ ԺԱ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՄՂՈՑ ԱՐԱՆՑ ԵՒ ԿԱՆԱՆՑ

Ամուլ գտեալ կին ուրուք՝ մի՛ լիցի յաղագս այնորիկ արծակել զնա,
 զի Արարչին է զբնութեան տալ զծնունդն: Փորձելի է, զի թէ ի ցաւոց
 իցէ՛ բժշկաւք աւգնեցցի, եւ թէ չիցէ՛ ըստ այսմ, բառնալի է զբնաւորա-
 կան ամլութիւնն:
 Ապա եթէ յաղագս անժառանգութեան տեսանիցէ զայրն տրտմեալ եւ
 20 ցաւակցեալ, ըստ արիւնակին Աբրահամու եւ Սառայի¹⁵⁹, տացէ համար-
 ձակութիւն առնուլ կին՝ առցէ. բայց մի՛ լիցի զամուլն եւ զծննդականն ի
 միասին պահել: Նոյնպէս, թէ առն իցէ անծնունդ լինել, արասցէ: Իսկ
 սահման ժամանակին առաւել քան զանկարողացն լիցի, եւ մի՛ նուազ⁽⁵²⁾:
 Եւ եթէ կինն այլում ոչ կամիցի լինել, զկեանս, իբր այրութեան
 25 յայլում տան, մինչ կենդանի է, հոգասցէ եւ զինչս բերեալ զլնոջն դար-
 ձուցցէ: Իսկ եթէ կանխաւ գիտասցէ զամլութիւն եւ տախանաւք առնուցու
 ցանկութեամբ, մի՛ լիցի մինչև ի մահ մեկնիլ: Զայդ հշմարիտ կարծեմ
 դատաստան:

Գ Լ Ո Ւ Խ ԺԲ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ, ԹԷ ԸՍՏ ՈՐՈՅ ՊԱՏՃԱՌԱՅ ԵԼՅԷ
ԿԻՆ ՅԱՌՆԷ

Յորժամ կին զառն զշար ախոս զիտասցէ զարուագիտութեան, եւ կամ
 զանասնագիտութեան, եւ կամ ընդ այլազգիս պղծիցի, իշխան լիցի
 ելանել, ապա՝ եթէ զղջացեալ՝ զհայր խոստովանութեանն հաւատացուցէ
 35 եւ նովա՛ւ՝ զկինն, մի՛ էլցէ: Բայց զապաշխարութիւն եւ զմիջոց սահմանին
 մեկնելոյն ի կնոջէն ցուցցէ հայր խոստովանութեանն եւ այնպէս խրատե-
 ալ զմիաբանութիւնն հաստատիցէ: Իսկ եթէ մի անգամ եւ երկիցս զայս

155 Մատթ., Ե, 32. ԺԹ, 9
 156 Ղուկաս, ԺԶ, 18
 157 Ա Կորնթ., է, 11
 158 Կանոնք նշովկեսարեայ ԺԱ, Աթանասի ԿԱ, Գունայ է և այլուր:
 159 Մեռնդք, ԺԶ, 1—4 և այլն:

արասցէ եւ ի նոյն կացցէ ախտ, ելցէ իրաւամբք դատաստանի՝ զկէս ընչիցն տանելով յառնէն⁽⁵³⁾:

Գ Լ ՈՒՆ ԺԳ

5 3ԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ, ԹԷ ԱՏԵՆՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՃԱՌԱԻ ԶՄԻՄԵԱՆՍ
ԹՈՂՑԵՆ ԱՅՐ ԵՒ ԿԻՆ ԵՒ ԸՆԴ ԱՅԼՈՒՄ ԶՈՒԳԵՑԻՆ, ԵՒ ՊԱՏԱԶԻ
ՄԵՌԱՆԵԼ ԸՆԴ ՈՐ ԶՈՒԳԵՑԱԻ, ԵՒ ԱՌ ՄԻՄԵԱՆՍ ԴԱՐՁՑԻՆ

Եթէ կին ատելութեամբ յառնէն մեկնեացի եւ այլում լիցի, եւ պատահի մեռանել զոր էառն, եւ հարկաւորաբար յառաջինն դարձցի, իբր զի շիցէ առեալ այրն այլ կին, կալցէ զնա զղջացեալ, զոր չէր արժան լինել առն, 10 այլում եւ եղեւ, թէպէտ եւ իշխան է շառնուլ, զի ի կնոջէն իցէ պատճառքն մեկնելոյ, սակայն շահելոյ աղազաւ զոգի նորա՝ առցէ: Սոյնպէս թէ առն պատահի առնուլ այլ կին, եւ մեռցի զոր էառն, եւ զղջացեալ դարձցի յառաջինն, իբր զի այլում շիցէ լեալ կին, սոցէ, եւ հաւանեացի նմա կինն յաղագս զղջմանն եւ ապաշխարութեանն արիւնակի երկուցն: 15 Իսկ եթէ զկնի մեկնելոյն ի միմեանց այրն կին առցէ եւ կինն՝ այր, եւ մեռանիցի կին սռն եւ այր կնոջն զոր առին, եւ զի այլ պսակ ոչ է նոցա, հարկաւորեալք դառնան առ միմեանս, որ պատճառ մեկնելոյն եղեւ՝ զապաշխարութիւն նմա տալով, միաւորեացին:

Եւ եթէ այր կնոջն մեռանիցի, եւ կին առն կենդանի իցէ, եւ կինն իցէ 20 պատճառ մեկնելոյն եւ հարկաւորաբար զղջացեալ զայրն խնդրէ, չէ արժան առնուլ զնա առնն ըստ իրաւանց, մանաւանդ թէ մանկունք իցեն, եւ այլ այր ոչ հասանիցէ կնոջն, ապա եթէ հասանիցէ՝ իշխան լիցի այր զհարկիւ զղջացեալ կինն առնուլ եւ կամ ոչ: Նմանապէս՝ եթէ կին առն մեռանիցի:

25

Գ Լ ՈՒՆ ԺԳ

3ԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ, ԵԹԷ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՈՒԹԵԱՄԵՐ ԵՒ ԿԱՄ
3ԱՂԱԳՍ ԱՅԼՈՅ ԻՐԻՔ ԱՅՐՆ 3ԱՄԻՑԷ, ԵՒ ԿԻՆՆ ԱՅԼՈՒՄ ԼԻՑԻ

Յորժամ այր վասն պատճառի իրիք եւ կամ յաղագս վաճառի ի ճանապարհ երթեալ յամիցէ, անսալ արժան է կնոջն: Ապա եթէ համբաւ 30 չար գայցէ մահու եւ այլոց կորստեան, մի՛ լիցի այլում առն մինչեւ ստուգիցէ, թէ եւ յամել հասանիցէ ամս քաղումս: Ապա թէ եւ հաւատի յաղագս մահուան բանն, մինչեւ յեթն ամ մի՛ առցէ այր, ըստ սահմանի գերելոցն¹⁶⁰: Իսկ եթէ նախ քան զսահմանն առն լիցի եւ կամ քան զստուգելն, եւ գայցէ այրն, իշխան է առնուլ զկին իւր, թէ եւ աչմ առն պսակ 35 ոչ իցէ, եւ մանկունք իցեն: Ապա եթէ ինքեան պսակ իցէ եւ հաւանիցի աղաշողաց, կամք իւր են հնազանդիլ կամ ոչ:

Ապա եթէ զկնի սահմանին եւ ճշմարիտ կարծեալք սուտ մահուանն գայցէ, մի՛ առցէ զկին իւր, թէ ինքեան պսակ իցէ եւ այնմ առն շիցէ:

ասյո թէ այնմ ատն իցէ եւ իւր շիցէ՝ ասցէ, թէ եւ մանկունք իցեն: Իսկ
 եթէ այնմ շիցէ եւ ոչ իւր, եւ յայնմանէ մանկունք իցեն, մի՛ առցէ, զի զկնի
 սահմանի դարձաւ: Ապա թէ այնմ ոչ անստացէ, հարցեալ զկինն՝ զոր
 ախորժէ՝ նմա լիցի, զի թելուս այդպէս հակառակութիւնն լիցի լուծեալ:
 5 Եւ պատշաճ յաղագս երիտասարդութեանն տեսեալ ի նա յանգեցուցեն
 յերկուցն, եթէ անսան: Զայդ տեսաք յաղագս այդոցիկ իրաւացի դատաս-
 տան:

Իսկ եթէ յամեալ այր յաշխարհ հետի, թե՛ վաճառականութեամբ եւ
 թէ՛ աշուժ պատճառու, եւ կինն անդ առնուցու, եւ թէ շամեալ արասցէ,
 10 կին նորա մի՛ լիցի առն աշուժ մինչեւ ցեւթն ամ, գուցէ զվշացեալ զայցէ:
 Ապա թէ զկնի այնորիկ, իբր ստուգէ զամենայն ի ձեռն քահանայից, լուծ-
 ցի յաւրինաց առն եւ աշուժ լիցի: Այլ մի՛ նախ քան զայստսիկ աշուժ
 պատճառաւ առն լիցի, թէ եւ յամել հասանիցէ բազում ամ, զի պատահի
 քսան ամ յամել նոցա, աւելի եւ պակաս. ստուգիւ եւ փորձիւ լիցի: Իսկ եթէ
 15 զկնի սահմանի գայցէ, յորժամ առն լեալ իցէ կինն. մի իշխեսցէ առնույ
 զնս ըստ դատաստանի, զի անարզեաց զպսակն արհնութեան:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Ե

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ, ԵԹԷ ՄԻՇՏ ԿԱԳԻՑԻ ԱՅՐ ԸՆԿ ԿՆՈՋ ԱՆԱՐԳԵ-
 ԼՈՎ, ԵՒ ՀԱՐԿԱՆԵԼՈՎ՝ ԲԵԿԱՆԻՑԷ, ԿԱՄ ԽԼԻՑԷ ԿԱՄ ԽԵՂԻՑԷ

20 Իթէ դիւական ախտիւ լցեալ այր զկին իւր անարզէ նախատանաբ
 միշտ, եթէ խորթք իցեն եւ այնորիկ աղազաւ մոլի, դատաստան լիցի. թէ
 յառաջնումն յանձին կալաւ զնոսա, համբերել պարտի, ապա թէ ոչ՝ յազգ
 դարձցի կնոջն⁽⁵⁴⁾:

Իսկ եթէ յաղագս ժանդ բարուց գործէ, բեկան՛ կամ խլէ, դատաս-
 տան նոյն լիցի, որպէս ատարուցն՝ հատուցանել զտուգանս, որոց կնոջն
 25 են, եւ կրկին լիցի, զի մի՛ իբրեւ զհարձս կայցին, այլ իբրեւ զմարմին
 ինքեանց. եւ այդ՝ յորժամ զղշացիին⁽⁵⁵⁾: Իսկ եթէ ի նոյն յամառութեան
 կացցեն, երկիւղ է՝ մի գուցէ հարեալ սպանցէ, յետ բազում խրատու եւ
 յանդիմանութեան մեկնեսցի, զի Տէր իսկ սուաց. Մովսէս վասն խտա-
 30 սըրտութեան ձերոյ տասց թողուլ զկանայս ձեր¹⁶¹: Եւ զի մի՛ լոկ պատճա-
 ռաւ խտասիրտք լիցին, յաւել՝ զառանց բանի պոռնկութեանն: Եւ զի
 յկարէնսն հրամայեցաւ թողուլ, զի մի՛ զործիցի մահ: Եւ ի Տեառնէ նորին
 աղագաւ ասացաւ, զոր եւ աստ նորին արինակաւ պատշաճ զմեկնիւն
 դատեցաք: Իսկ ընչիցն բաժանումն գրեալ է յաղագս ստեցողաց⁽⁵⁶⁾:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Զ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ, ԵԹԷ ՈՋ ՅԱՅՏՆԻ ԱԽՏ ԻՑԷ ՈՒՐԿՈՒԹԵԱՆ ԵՒ
 ԿԱՄ ԱՅԼ ԻՆՁ ԱՅՍՊԻՍԻ, ԽԵԼԱԳԱՐՈՒԹԵԱՆ, ՊՈՌՆԿՈՒԹԵԱՆ ԿԱՄ ԱՅ-
 ՍԱՀԱՐՈՒԹԵԱՆ, ՈՐՈՎՔ ՈՋ Է ԹՈՂՈՒԼ ՁՄԻՄԵԱՆՍ ԿԱՄ ԹՈՂՈՒԼ, ԱՅԼ
 ՄԻԱՅՆ ՅԻՄԱՐՈՒԹԵԱՄՔ ՁՄԻՄԵԱՆՍ ԹՈՂՈՒՆ

40 Եթէ այր, անպատճառ, յաղագս պակասամտութեան ընդ վայր յածե-
 լով, թողու զկին՝ ոչինչ զնորա հոգալով, եւ կինն համբերէ ի վեր քան

161 Մատթ., ԺԹ, 7—9

զեւթն ամ, եւ բազում անգամ, որ կնոջն են, յանդիմանեն եւ կոչին, եւ նա ոչ կամի, եւ հաւատեն, թէ ոչ է հնար, ի բերանոյ նորա խնդրիցին՝ կա՛մ առնուլ զկինն եւ կա՛մ հրաման լինել արձակման, եւ զկնաթողացն ապաշխարել. եւ այլ կին ոչ իշխէ առնուլ, որչափ կենդանի է կին նորա⁽⁵⁷⁾,—եւ
 5 այս դատաստան ամենայն անպատճառ կնահանից լիցի,—եւ կամ կին խղճացեալ՝ հրամայիցէ: Նոյն լիցի դատաստան եւ յաղագս կնոջն, եթէ ըստ այդմ ախտի պատահիցի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Է

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՐԱՆՑ ԵՒ ԿԱՆԱՆՑ ՈՒՐԱՑՈՂԱՑ

10 Եթէ պատրեալ ի սատանայէ եւ ի նորին արբանեկաց կամ ի բունութենէ՝ ուրացի այր, մի՛ բնակեացէ կին նորա ընդ նմա, թէ եւ բռնաբարիցէ, զի մի՛ ի մոլորութիւն նորա անկցի: Իսկ եթէ յանձին կալցի յաշխարհ երթալ հեռի եւ անդ ապաշաւանաւք ունել զճշմարտութիւն, յազազս առն փրկութեան ընդ նմա գնասցէ կինն՝ միշտ յորդորելով եւ միխթարելով,
 15 եւ ընդ նմա ըստ կարի ապաշխարել, զի իբր զշահող ոգւոյ նորա վարձս ատցէ: Նոյն լիցի, թէ կնոջն պատահի: Զնոյն իրաւունս պահելի է զխտորեալն յաղանդս եւ ի հերձուածս:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Ը

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ, ԵԹԷ ՔԻՆՈՒ ՎԱՍՆ ԱՅՐ ԿՆՈՋ ԱՆԿՅԻ ՅՈՒՐԱՑՈՒԹԻՒՆ, ԵՒ ԿԱՄ ԿԻՆ ԱՌՆ

20 Իսկ եթէ այր, քինու կնոջ, անկցի յուրացութիւն, զղջացեալ՝ կամատորի ապաշխարութիւն կնոջն լիցի եւ ակամայի՛ առն: Ապա եթէ անզեղջ կացցէ, արիւն նորա, ըստ իրաւանց, ի կնոջէն խնդրեացի դնով, հանդերձ ապաշխարութեամբ, եւ դատաստան նորա Տեառն լիցի: Նմանապէս՝ եթէ
 25 կինն անկցի:
 Եւ եթէ զիրովին երթայցէ, եւ կամ խեղդիցի այր եւ թէ կին, նոյն լիցի դատաստան: Ըստ դատաստանի կանոնաց կարծեմ եւ խափանել զամուսնութիւն զերկրորդ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Թ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՌՆ ԵՒ ԿՆՈՋ ԶՄԻՄԵԱՆՍ ՍՊԱՆՈՂԱՑ

30 Եթէ այր զկին սպանցէ յաղագս պոռնկութեան, արեան դատաստան լիցի բաւանդակ, զի ի Տեառնէ արձակել հրամայեցաւ եւ ոչ սպանանել¹⁶². եւ թէ ըստ այլ պատճառի ի շարութենէ բարուց՝ կրկին տուժիցի: Իսկ եթէ կին զայր դեղաւք սպանանէ եւ կամ այլ արիւնակաւ, նոյն լիցի
 35 դատաստան:
 Բայց մի՛ ոք զապաշխարութիւն հայցիցէ ի դիրս դատաստանի, զի այդ կանոնաց է եւ ոգւոյ, իսկ սա՛ մարմնոյ, եւ ապաշխարութիւն յաղա-

¹⁶² Մատթ., Ե, 32. ԺԹ, 9

զրս տուգանին թեթեւ լիցի: Եւ զի ոչ անըմբոն կարծեմ եւ զոգոյ դնել դատաստան երբեմն, որպէս եւ նա՝ զմարմնոյ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՅԱՆՅԱԻՈՐ ԻՇԽԱՆԱՅ ԱՌ ԹԱԳԱԻՈՐՍ, ԵՒ ԱՅԼՈՑ՝ ԱՌ ՆՈՍԱ

5

Եթէ իշխան եւ այլք ի թաղաւորական տանէ յանցաւորք թաղաւորին լիցին, եւ կամ այլ նուաստք՝ իշխանի, ըստ դատաստանի է զկնի յանցաւորացն մահու զորդիս եւ դեղբարս ի ժառանգութիւն նոցա կացուցանել, եւ մի՛ պատճառաւ հարց որդիքն զրկիցին, եթէ համաբարոյք նոցա շիցեն. զի իւրաքանչիւր ի մեղս իւր մեռցի ըստ տէրունական հրամանին¹⁶³,

10

Գ Լ Ո Ւ Խ ԻԱ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՇԻՆԱԿԱՆԱՅ

15

Ազատ յԱրարչէն եղև մարդկայինս բնութիւն, այլ ծառայել տերանց յաղագս պիտոյից եղև հողոյ եւ ջրոյ: Եւ զայս սլատշաճ կարծեմ դատաստան, զի թողեալ զտէրունիսն՝ ազատ է ուր եւ կսմիցի կալ: Ապա թէ այսմ ոչ ներէ ոք ի տերանցն եւ բռնադատէ զգնացեալսն անդրէն դառնալ, զկնի մահուան հարն ազատ են որդիքն ծնեալ այլուր եւ ոչ անդ⁽⁵⁸⁾:

Գ Լ Ո Ւ Խ ԻԲ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԱՆԿԱՆՅ

20

Սպանութիւն ի մանկունս եղևալ, եթէ որ սպանն ի վեր քան ղերկտասան ամն է, իբր զկատարեալ արիւն լիցի եւ ըստ այնմ տուժիցի, իսկ խոնարհաց քան զայդ, որպէս մետասանից եւ տասնամեկից, կէսն լիցի. իսկ ի վայր քան զտասն՝ յերիցն մին լիցի մասն: Եւ զի թէպէտ յայլ յանցանս հնգետասանից ի խոնարհ հրամայէ զմեղս մանկութեանն մի՛ յիշել կանոնք¹⁶⁴, յաղագս արեան այդպէս իրաւունս համարեցաք:

25

Եւ թէպէտ բնաւ յամենայն դատաստանս ի տեղիս տեղիս կարծի արտաքոյ կանոնաց եւ ընդդէմ, որպէս յաղագս արանց եւ կանանց ի դատաստանս, սակայն ի քննութենէ վարդապետաց զյիշատակն ունելով՝ համարձակեցաք:

30

Գ Լ Ո Ւ Խ ԻԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՄԱՆԿԱՆՅ, ԵԹէ Ի ԽԱՂՍ ՉՄԻՄԵԱՆՍ ԽԵՂԻՅԵՆ, ԿԱՄ ԲԵԿՅԵՆ, ԿԱՄ ԽԼԻՅԵՆ Ի ԶԳԱՅՈՒԹԵԱՆՅ

35

Յորժամ մանկունք ի խաղս զմիմեանս վնասիցեն, թէ՛ պատահամար իցէ եւ թէ՛ ցասմամբ, այդոքիկ դատեալ լիցին նմանապէս եւ ի սպանու-

¹⁶³ Բ օրին., ԻԳ, 16: Դ թագ., ԺԴ, 6: Եղեկ., ԺԸ, 20

¹⁶⁴ Կանոնք Բասդի Կեսարացոյ ՃԼԱ, Կանոնադիրք Հայոց, Կ. Տ, էջ 131—132. տե՛ս նաև Սաղմոս ԻԳ, 7

թիւնս. և ամբն նման սպանութեանն յիցին: և ի զպաշտօթիւնսն համեմատեալ տուգանքն լիցի, և խափանածոյն և բժշկութեանն տուժիցի: Զայլ ըստ մանկանցն իրաւամբ տեսաք զսասատանս:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ի Կ

5 **ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ, ԹԷ Ի ԶՈՒՐՍ ԶՄԻՄԵԱՆՍ ՎՆԱՍԻՑԵՆ ԶՄՆԿՈՒՆԲ**

Ի ջուրս լողալով մանկունք զմիմեանս հեղձուցանիցեն, տեսանելով զատեսցեն՝ և թէ պարզմտաբա՞ր ի խաղս, և և թէ ցասուցեալ՝ քինու, և կամ իւրովի՞ դիմեալ ի խորս և անկար ի բերել արտաքս ալլոց: Այդոքիկ 10 զատեալ համեմատիցի ընդ սպանութեան ամբն և սյնպէս վճիռն տացի իրաւամբը⁽⁵⁹⁾:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ի Ե

15 **ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՄԱՆԿԱՆՑ, ԵԹԷ ԳՐԱՒՈՒ ՊԱՏՃԱՌԱՒ ԶՄԻՄԵԱՆՍ ՇԱՐԺԵՆ Ի ԲԱՐՁԱՆՑ Ի ԽՈՆԱՐՀ ՎԱԶԵԼ, ԵՒ ԸՆԴ ԴԺՈՒԱՐՍ, ԵՒ ԸՆԴ ԶԻՆՍ, ԵՒ ԸՆԴ ԱՅԼ ԻՆՉ ԱՅՍՊԻՍՒՍ ԳՆԱԼ**

Եթէ յասացելոցդ և յայդպիսեացդ պատահի մանկանց, ամբն ըստ սպանմանն դատիցի՝ շարժողին, և կէս վնասու լիցի, թէ մահ լիցի. մանաւանդ թէ վնասեալն առաւել լիցի ամաւքն, ապա թէ խոնարհ՝ կիսու կէս լիցի, որպէս մետասանամենից և տասնամենից. և այլ ևս խոնարհ 20 հազոյնքն նովիմբ դատեսցին: Զի որպէս կանոնք ըստ վարդապետաց շարդարացուցանէ բնաւին զայդոսիկ, նաեւ՝ ոչ դատաստան: Եւ թէ կատարելոց իրդ լիցի, դովիմբ դատեսցի:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ի Զ

25 **ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԵՐԻՏԱՍԱՐԳԱՑ ՎՆԱՍՈՂԱՑ ԶՄԻՄԵԱՆՍ Ի ՊԱՏՃԱՌՍ ՎԱՅՐԱՊԱՐ ԳՐԱԻՈՒՑ**

Սովոր ևն երիտասարդք վայրապար զմիմեանս շարժել՝ բառնալ ինչ ծանոնս, որպէս քարինս և ալլս ալսպիսիս, և վնասիլ և վնասել զմիմեանս: Եթէ որ շարժեացն ինչս եղ ի գրաւու յայտնի, և յայնմանէ որ պատրեալ վնասեցաւ, կէս վնասու արեան լիցի, ըստ որում բանիլ յանցոյց, մանաւանդ թէ պատրեալն ամաւք առաւել իցէ, և խափանածոյն և բժշկութեանն տուժիցի: Եւ զայս եղաք, զի մի՞ վայրապար մահ լիցի:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ի Է

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԳԻՆԱՐԲՈՒԱՑ ԵՒ ՆՈՑՈՒՆՑ ՎՆԱՍՈՒՑ

Ի գինարբուս վնաս ինչ եղեալ, ըստ հոգևոր մեր արինաց¹⁶⁵ մի՞ 35 լիցի յաղազս այնորիկ ինչ ներել, զի նախ արբեցութիւնն դատի: Եւ թէ

¹⁶⁵ Կանոնք Սահակայ է, Յովհաննու Իմաստասիրի Ա և Բ, Կանոնագիրք Հայոց, Կ. Ա, էջ 371, 576—577 և այլուր:

անդ գմբմեանս ի մարտնչեյն բեկանիցեն եւ կամ խեղիցեն, հաւաստի դատ լիցի, եւ բժշկութեանն եւ խափանածոյն տուծիցի. եւ եթէ մահ գործի՝ տեսցի պատահումնն. թէ մտխտանաք, եւ կամ վրիպամբ, եւ կամ այլաբ այլպիսի՞ք իցէ, յերկս՞ւցն շարժեալ եղև, թէ միոյն առաւելաց, 5 եւ այնպէս վճիռն հատցի եւ գին արեանն տուծեսցի: Եւ դէնարբուացն կցորդութիւնն դատիցի հաւաստի, եւ նոցայն ընդ նմին լիցի տոյժն. եւ թէ ի զպայութեանցն ինչ վնասիցի, ըստ այնմ եւ դատն լիցի: Բայց զի ըստ Աւրիւնացն մահու են իսկ արժանի, այլ զի խրատ ի ձեռս առցեն եւ ըստ Աւետարանիս⁽⁶⁰⁾ ապրիցին¹⁶⁶, Զայդ պատշաճ վարկանիմք դատաստան: Եւ զայդ նախախնամաբար գործիցեն, զի թէ չիցէ երկիւղ նոյն 10 գործոյ շարի, մի՛ լիցի խրատ, բայց միայն տոյժ եւ ապաշխարութիւն:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ի Ը

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՇՆԱՅՈՂԱՅ ԵՒ ԱՅԼՈՅ ՉԱՐԱԳՈՐԾԱՅ

Յորժամ յայտնի շար գործ շնացողաց ընդ առնակնոջ, վրէժ լիցի 15 դատաստանաւ: Եթէ կամաբ եւ կոշմամբ կնոջն իցէ, եւ եթէ լըբութեամբ առն պղծի, մի անգամ եթէ բազում անգամ, եւ այսու եթէ պարտաւորի այլն վնասիչ, ըստ Աւրիւնացն մահու արժանի է ¹⁶⁷, այլ ըստ Աւետարանիս փրկանաբ լիցի արիւնն, ընդ [նմին] հարցի եւ կամք կնոջն, եւ այլն: Բայց այլք ի դատաւորաց արժան վարկան հատանել պատկանս այդոցիկ 20 եւ զանասնապղծի եւ զարուպիտի. այլ ներէ արէնք զայդ իսկ զպատուհաս կանոնական եւ փրկանութ: Եւ դոքա լիցին, եթէ հարկ ինչ իցէ դատաստանի:

Եթէ յայլազպեաց պատահի, եւ ընդ ձեռամբ մեր իցեն, հատանելն իրաւացի է:

25 Իսկ եթէ ընդ այրոյ շնայցէ, եթէ խաբիցէ առնուլ կին, եւ կամ ի կնոջէն իցէ պատճառն, եթէ բռնադատելով զայդ դատեալ եւ պարտաւոր ցուցեալ, այլն տուծիցի ըստ արիւնակի կիսոյ խաւսեցելոյ կուսին¹⁶⁸, եթէ առցէ կին եւ թէ ոչ զպարտեալն այլք⁽⁶¹⁾:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ի Թ

30 ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԿՈՒՍԻՑ, ՈՐՔ ԶԻՅԵՆ ԽԱՒՍԵՅՅԱԼ

Զխաւսեալն բռնադատել՝ նոյն կացցէ դատաստան առնակնոջն, ըստ որում արիւնակի եւ իցէ¹⁶⁹:

Ապա եթէ գտանիցէ որ աղջիկ կոյս, որ չիցէ խաւսեալ առն, եւ բռնաբար ննջիցէ ընդ նմա, տացէ այլն, որ ննջեացն ընդ նմա, հար աղջկանն

¹⁶⁶ Մատթ., Ե, 38, 39 և այլն:
¹⁶⁷ Ղևտ., Ի, 10: Բ օրին, ԻԲ, 22
¹⁶⁸ Տե՛ս հոգվ. ԶԱ
¹⁶⁹ Տե՛ս հոգվ. ԻԳ

յիսուն երկգրամեան արծաթոյ, եւ նորա լիցի կին. եւ մի՛ իշխեսցէ արձակել զնա զամենայն ժամանակս իւր¹⁷⁰,

Այդ՝ ըստ Աւրինացն¹⁷⁰. մեզ լիցի՝ անբաժին սուն առնուլ զնա անարձակելի: Ապա թէ ոչ կամեսցին, ըստ խաւսելոյն տոյժն լիցի¹⁷¹,

5

ԳՂՈՒԽ Լ

ՅԱՂԱԳՍ ԳԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԲԱՄԲԱՍԱՆԱՅ ԶԿԱՆԱՅՍ

Եթէ ոք առնուցու կին եւ ատիցէ, եւ ստուժեամբ բամբասիցէ ոչ լինել կոյս, խոստովանութեամբ ճշգրտեալ կնոջն եւ այլոց կանանց դիտութեամբ, խրատիցի այրն գանիւ եւ տուժիցի հարիւր սիկղ ըստ Աւրինացն¹⁷², համեմատեալ ընդ մերս, եւ նորին լիցի կինն, եւ մի՛ արձակիցէ զամենայն ժամանակս: Ապա թէ ճշմարտիցի բանն, եւ ոչ գտցին կուտութիւնք աղջկանն, մահ ըստ Աւրինացն¹⁷³: Եւ առ մեզ լիցի. առնն արձակել, եթէ կամիցի, եւ պահել՝ եթէ հաճոյ իցէ, եւ ոչ հրապարակիցէ, զի բազում ինչ վրիպանաք գործի կուտից, եւ զի ոչ ի տան առն եղեւ անարգութիւնն: Եւ այրն, եթէ արձակէ, իշխան է առնուլ կին, եւ կինն՝ այր, զի ոչ ընդ արինաւք առն շնացաւ: Ըստ լրման եւ ճշգրտելոյ եղիցի մեզ այս դատաստան: Եւ թէ ոչ կամիցի առնուլ ըստ սուտ բամբասանացն, եւ այնորիկ ցուցեալ է տուգանքն յայլսն¹⁷⁴:

ԳՂՈՒԽ ԼԱ

20

ՅԱՂԱԳՍ ԳԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԳԱՒԱՌԱՅ ԵՒ ԳԻՒՂԻՑ ԵՒ ՆՈՑՈՒՆՑ ԻՐԱՅ

Ի գաւառս ոսկեհանս գտեալ յամենայն սահմանս իշխանաց, արքունի լիցի, իսկ արծաթ՝ թագուհեաց. եւ ի կամս նոցա է մասնաւորել նոցա կամ ոչ:

25

Այլ պղինձ եւ երկաթ եւ այլք ի նմանեաց սոցին՝ իշխանաց իցէ մեծամեծաց, պարզեաւք թագաւորաց. նմանապէս եւ՝ աղ եւ բարակ, նաւթ եւ կուպր, ապակի եւ այլ ինչ այսպիսի:

30

Իսկ ակն եւ մարգարիտ արքունի լիցի, եւ այլ ինչ՝ ի պատուաւորաց: Իսկ ձիւթ, եւ խունկ, եւ զնղնախունկ, գղթոր եւ մազտաքէ, զարիկոն եւ սակամոնի եւ այլք այսպիսիք, որք վաճառին եւ շահին, տասանորդիցին իշխանաց⁽⁸⁸⁾:

Իսկ պտուղ ամենայն, դտեալ ի մայրիս իւրաքանչիւր սահմանաց, նոցին լիցի շինականաց: Իրաւացի է տասանորդել ատարացն ի կթել

170 Բ օրին., ԻԲ, 28, 29

171 Տե՛ս հոդվ. ԶԱ

172 Բ օրին., ԻԲ, 13—19

173 Բ օրին., ԻԲ, 20—21

174 Տե՛ս Կանոնք Բառուղի Կեսարացոյ Ժ, Շահապիվանի Դ և այլոր, Կանոնագիրք Հայոց, Կ. Ա. էջ 342, 435

պտղոյն⁽⁶⁴⁾, որ ոչ իւրեանց իցէ, այնոցիկ, որոց իցէ սահմանն, եւ ըստ խնդրոյ նոցին կամաւք եղիցի: Այսպէս եւ՝ փայտ ի շինուած, եւ խոտ յարատ, եւ ի հնձիկ, եւ հող ի վարկլ:

Այլ գետք, յորոց հոսին սահմանաց՝ ոչ է, բայց առ որ հասանեն⁽⁶⁵⁾:
5 Եւ որսք իւրաքանչիւր նոցա լիցին, առ որս անցանեն. եւ յաւտարաց որսացեալ՝ տասանորդիցի, որոյ եւ իցէ սահմանի⁽⁶⁶⁾: Նմանապէս եւ ի մայրեաց հանեալ որս այնոցիկ տասանորդիցի, որոյ եւ իցէ սահմանն: Ըստ այսմ եղիցի եւ ծովու որս, ըստ որում յայլսդ:

Գ Լ Ո Ւ Պ Լ Բ

10 ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԳԻՒՏԻՑ

Եթէ պատահիցի ումեք գտանել յանդաստանի, կամ յայլ ինչ ի կա-
լուած իւր, կամ ի շինել գտուն իւր, ոսկի կամ արծաթ ի գանձուց, եթէ
նմանութեամբ գիտասցեն, թէ յառաջնոց թագաւորաց է, արքունի լիցի⁽⁶⁷⁾
եւ գտողին տասանորդիցի՝ յազազս տեղւոյն եւ գտանելոյն՝ կրկին, ապա
15 թէ գտանելն միայն իցէ, պարզաբար տասանորդիցի, եւ տեղւոյն տեառնն
կրկինն լիցի: Իսկ եթէ կարծիցի նախարարի ուրուք, եւ թէ այլոց փարթա-
մաց, եթէ յազգէ նոցա իցեն, որոց անկ իցէ ժառանգութիւնն՝ նոցա լիցի,
եւ տասանորդիցի արքունի, եւ գտողին, եւ տեղւոյն. թէ չիցէ իւրեանց:
Ապա թէ ի դէպ իցէ իւրոց նախնեացն լինել, տասանորդիցի արքունի: Եւ
20 եթէ ի վարձկանաց ոք իցէ գտողն, ոչ կարծեմ իրաւացի տասանորդել,
այլ մասնաւորել:

Գ Լ Ո Ւ Պ Լ Գ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԿՌՈՒՈՂԱՑ ԵՒ ԽՈՂԱՑ ՉՄՈՐՈՒՄ

Եթէ կռուիցին արք, եւ մին պատահի անկատար լինել եւ յանդգնեալ
25 փետտիցէ զմորուս կատարելոյն, դատաստան լիցի. կրկին մասամբ զհեր-
սքն հատանել եւ զանիւ ըստ արժանւոյն կռկժեցուցանել, մանաւանդ զի
զպատուաւոր անարգեաց⁽⁶⁸⁾: Ապա թէ բռնագոյն եւ կամ պատուաւոր
յանդգնեալն իցէ, միոյ զգայութեան տուգանի կէսն լիցի ի տուգանս Եւ
այդ առ այդ լիցի, զի այլոց արինակն ցուցեալ է կռուոյ դատաստա-
30 նաց¹⁷⁵,

Գ Լ Ո Ւ Պ Լ Գ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՀՈՐՈՑ ՍԵՐՄԱՆՑ

Եւ թէ բացեալ ոք հոր ցորենոյ եւ կամ այլոց սերմանեաց՝ չիւրոց
թէ յաւտարաց ի ներքս թողցէ հանել ի նմանէ, եւ մեռանիցի, մահու

¹⁷⁵ Տե՛ս հոգվ. ԽԲ և Կ

դատաստան լիցի. և թէ ախտացի, բժշկութեանն և խափանածոյն տու-
մեացի, զի պարտ էր թողուլ մինչ յեւանել հոտոյն և այնպէս զգուշանալ:
Եւ այդ ըստ այդմ կացցէ դատաստան: Սակայն վարձու կալեալն և կան-
խաւ զգուշացուցեալն տեսցի ճշգրիտ քննութեամբ, նմանապէս և՛ բռնա-
դատեալն:

5

ԳԼՈՒԽ ԼԵ

**ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՎՆԱՍԵԼՈՑ ՇԻՆԱԿԱՆԱՑ Ի ՏԵՐԱՆՑ ԱՌԱԻԷԼ,
ՔԱՆ ԶՍՈՎՈՐԱԿԱՆՆ ԼԵԱԼ ՀՐԱՄԱՆ**

Եւ թէ աւելի, քան զարէնն, անգթաբար հրամայիցէ գործել, և այնու
վնաս մահու հասցէ ի տերանց ընդ հարկիւ անկելոց, պարտապան լիցի
10 արեան դատաստանի գերագունից տերանց, և ըստ արժանւոյն զապա-
շաւանս ցուցցեն խոնարհութեամբ, և զայլսն ի վնասից՝ զբժշկութեան և
զխափանածոյն հատուցեն, և յանբժշկելացն՝ զտուգանս⁽⁷⁰⁾:

ԳԼՈՒԽ ԼԶ

**ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ, ՈՐ ՉԻՅԵՆ ՔԱՀԱՆԱՅՔ ԵՒ ԻՐՍ
ԻՆՉ ԳՈՐԾԻՑԵՆ, ԵՒ ԿՍՄ ՔԱՀԱՆԱՅՔ՝ ԱՆԻՐԱԻՍ ԻՆՉ**

Կարգեցին առաքեալքն և եղին հաստատութեամբ, եթէ մի՛ ոք յանդըգ-
նեսցի ի մարդկանէ, որոյ շիցէ զաւժումն քահանայութեան ընկալեալ, և
արասցէ իրս ինչ իշխանութեամբ իբրև զքահանայ, և կամ քահանայ
աշառանաւք և ակնառութեամբ գործիցէ ինչ առանց արինաց և իրա-
10 ւանց, այլ արդարութեամբ և անակնառութեամբ¹⁷⁶:

Եւ զայս ահա զառաքելական կանոնի զհրաման այսպէս դատել պար-
տին առաջնորդք, զի զսովորութիւնն չար լուծցեն, զոր աշխարհականք
առնեն արք և կանայք՝ վերակացու լինել եկեղեցւոյ, և զքահանայս
լուեցուցեն զաւշաքաղութեամբ վարեալս և ակնառութեամբ և այլովք
25 ախտիւք: Եւ այդ ճշմարիտ դատաստան է յեկեղեցի անզղշից, իսկ զղշա-
ցելոց՝ ուղղիլ⁽⁷¹⁾:

ԳԼՈՒԽ ԼԷ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԶՔԱՀԱՆԱՅՍ ԱՆԱՐԳՈՂԱՅ

Կարգեցին առաքեալքն և եղին հաստատութեամբ, եթէ մի՛ ոք անար-
30 գեսցէ, և անգոսնեսցէ, և արհամարհանաւք կալցի զքահանայն, թէ եւ
կարի ոք յանարզաց իցէ. զիտասցէ, զի զԱստուած անարգէ, զի Աստու-

¹⁷⁶ Կանոնք Առաքելականք ԻԴ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 43
4-494

ծոյ սպասատր է ձեզ ի բարիս, եւ համարս տացեն ընդ ողոց ձերոց. ո՛չ զրեալ է՝¹⁷⁷ զիշխան ժողովրդեան քոյ մի՛ բամբուսիցես՝¹⁷⁸,

5 Եւ զայս դատաստան եւ որ նախ քան զսա երբեմն թէ եւ սակաւ ինչ գրեցաք՝¹⁷⁹, այլ երկրորդել յստժարեցաք այժմ յառաքելական կանոնաց՝
5 ցուցանելոյ աղադաւ զմեծութիւն պատժոցն անարդողաց քահանայից, զի դատել զոյդ է զնոսա ընդ աստուածանարգս՝ իրաւացի դատաստանաւ. ըստ այնմ՝ որ զձեզ անարգէ, զիս անարգէ՝¹⁸⁰: Եւ որ շիցեն՝ եւ այն իսկ ըստ արժանւոյն ցուցաւ՝¹⁸¹:

ԳՆՈՒԽ ԼԸ

10

ՅԱՂԱԿՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԴԱՏԱԻՈՐԱՑ

Կարգեցին առաքեալքն եւ եզին հաստատութեամբ, եթէ որք են յաշտի-
ճան դատաւորութեան եւ իշխան են առնել դատաստան, եթէ թիրիցէ եւ
աշտիցէ երեսաց, եւ պարտաւորիցէ զարդարն եւ արդարացուցէ յդ-
պարտաւորն, մի՛ եւս կացցէ ի կարգի դատաւորութեանն եւ պատուհասե-
15 ւալ կշտամբիցի, զի ոչ իմացաւ զգրեալսն աստուածային ձեռամբն յԱւ-
րէնսն Մովսիսի՝¹⁸², եթէ մի՛ խոտորեցուցես զիրաւունս ի դատաստանի եւ
կաշառ ի վերայ իրաւանց մի՛ առնուցուս՝¹⁸³,

Ի դատաստանէ դատաւորացս, ի կանոնական հրամանացս ուսաք՝
մի շնորհ յաշտիճանսն լինել եւ եկեղեցւոյ զդատողութիւնն. եւ եթէ ար-
20 տաքոյ իրաւանց եւ աշառանաւք վարիցի, անկցի յայնմ շնորհէ: Զի գոն
եւ դատաստանք դատաւորաց ի վեհիցն քան զնոսա՝ զիտողացն զիրա-
ւունս Աւրինացն⁽⁷²⁾:

ԳՆՈՒԽ ԼԹ

ՅԱՂԱԿՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԸՆԶԻՑ ԵԿԵՂԵՅԻՈՅՆ ԵՒ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ

25 Եղիցին յայտնի եւ եպիսկոպոսին իրք, եթէ առանձին ինչ ունի, եւ
եկեղեցւոյն յայտնի լիցի, զի իշխանութիւն կալցի իւրոցն, վախճանեալ
եպիսկոպոսն, որոց կամի, թողուլ, եւ մի՛ պատճառանաւք եկեղեցական
իրաց անկանել յիւրմէն եպիսկոպոսին, թերեւս կին եւ մանկունս ստացե-
ալ ունիցի, կամ ազգական կամ ծառայս: Զի իրաւացի է Աստուծոյ եւ
30 մարդկան, զի մի՛ եկեղեցւոյն վնաս ինչ կրել անգիտութեամբ եպիս-

177 Եւբ, ԻԲ, 28: Գործք առաք. ԻԳ, 5

178 Կանոնք Առաքելականք, ԻԾ, Կանոնագիրք Հայոց, Կ. Ա, էջ 43—44

179 ՏԵ՛ս հոդվ. Ե

180 Ղուկ., Ժ, 16

181 ՏԵ՛ս հոդվ. ԼԶ

182 Եւբ, ԻԳ, 6, 8: Ղևտ., ԺԲ, 15: Բ օրին., ԺԶ, 19

183 Կանոնք Առաքելականք ԻԶ, Կանոնագիրք Հայոց, Կ. Ա, էջ 44

կոպտսին իրաց, եւ մի՛ զեպիսկոպոսն եւ զազգականնսն իւր պատճառա-
նաւք եկեղեցոյն յամենայնէ՛ գերծանել, եւ կամ յիրս ինչ անկանել նորա
սպգականացն եւ մահու նորա լինել պատճառք հայհոյութեան¹⁸⁴։

5 Ահաւանիկ յանդիմանին բամբասողքն՝ գեկեղեցի, եթէ դատաստան
ուչ ունի, զի այս իրաւունք դատաստանաց նոցունց իսկ է առաքելոցն. զի
եւ զդատաւորս հրամայեն դասել զանիրաւս, եւ զեպիսկոպոսաց եւ
զեկեղեցոյ զընչից ցուցին զիրաւունս։ Յորոց յայտ է, զի ոչ միայն ասան-
դութեամբ վարէին դատաստանաւ, այլ եւ շափաւոր գրեցելովքն՝ իբր
պատկերաւ գրաւանդակն ուսեալք վարէին։ Ըստ այդմ եւ մեզ յոյժ ի դէպ
10 է վարիլ եւ մի՛ այլազգ ինչ։

ԳՆՈՒԽ Խ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԻՇԽԵԼՈՅ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԵՆ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆԱՑՆ
ԻՐԱՑ

15 Հրամայեմք եպիսկոպոսին իշխանութիւն ունել եկեղեցական իրաց,
բանդի թէ զպատուական հոգիս մարդկան նմա հաւատալի է, առաւել եւս
իրաւացի է զիրս կատարել, որպէս զի ըստ իշխանութեան նորա խնամ ու-
նել կարաւտելոց, եւ ի ձեռն երիցանց եւ սարկաւազաց ունել խնամակալու-
թիւն երկիրդիւն Աստուծոյ եւ ամենայն զգուշութեամբ առնել. եւ ինքեանք
իսկ, եթէ կարաւտ ինչ իցեն, եւ յաւտարաց եղբարց ի պէտս, զի մի՛ ինչ
20 իրաւք նոցա պակասութիւն լիցի, վասն զի Աւրէնքն Աստուծոյ հրամայեն՝
որք սեղանոյն պաշտակեայք են՝ ի սեղանոյ անտի կերակրել.¹⁸⁵ ըստ
որում եւ ոչ զինուորն իւրովք թոշակաւք զզէնս զպատերազմացն բերէ¹⁸⁶։

Եւ զի ասաց վերագոյն¹⁸⁷ եպիսկոպոսին իրաց յայտնի լինել եւ
եկեղեցոյն, եւ թէպէտ յաւել զպատճառն, զի մի՛ կարծիցի ոչ իշխել
25 եպիսկոպոսին իրաց՝ եկեղեցոյն, եցոյց զիշխանութիւնն, սակայն եւ
զսահմանն յայտ արար, զի մի՛ վայրապար ինչ գործիցէ, զոր եւ իրաւա-
ցի կարծեցի է ի դատաստանս եկեղեցոյ։

ԳՆՈՒԽ ԽԱ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՑ ԵՒ ՔԱՀԱՆԱՅԻՑ, ՈՐ
ՉՊԷՏՍ ԺԱՌԱՆԳԱԻՈՐԱՑՆ ՈՉ ՏԱՅՑՆ

30 Եպիսկոպոս ոք կամ երէց, ի ժառանգաւորացն, որ կարաւտ իցեն, եւ
ուչ տայցէ նոցա զպէտս, որոշեսցի իբրեւ զսպանող եղբար իւրոյ¹⁸⁸։

Լուիցեն զկանոնականս դատաստան հարք միաբանաց, զի զանգութ
բարսն ընդ սպանողս կարգէ, եւ այդմ դատաստանի բազում կան վկայք։

184 Կանոնք Կղեմայ լԸ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 85—86
185 Ա Կորնթ., Թ. 13
186 Կանոնք Կղեմայ լԹ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 86—87
187 Տե՛ս հոդվ. լԹ
188 Կանոնք Կղեմայ ՄԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 90

Գ Լ ՈՒ Մ Խ Բ

ՅԱՂԱԳՄ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԺԱՌԱՆԳԱՒՈՐԱՅ Ի ԿՐՈՒՄ ԶԱՐԿԱՆՈՂԱՑ

Եթէ ոք ժառանգաւոր ի կոտի զոք հարցէ, եւ ի միողէ հարուածոյն մեոցի, լուծցի վասն յանդգնութեան իւրոյ, իսկ եթէ ժողովրդական ոք
5 իցէ՝ որոշեսցի¹⁸⁹;

Եւ այս կանոնական հրաման ըստ Աւրինացն է¹⁹⁰. զի թէ ոչ մեոցի, այլ ի մահիճս դնիցի, եւ յառնիցէ եւ շրջիցի ի ցպոյ, անպարտ լիցի, որ եհարբն: Սահման եզ, զի թէ զկնի այնր մեոցի. սոյն եւ այս է ի միողէ հարուածոյ: Ապա թէ ոչ մեոցի ի միողէ հարուածոյ, ոչ լուծցի, այլ դատաստան լիցի յուղղութիւնն եւ յապաշխարութիւնն՝ եթէ՝ ժառանգաւոր եւ եթէ՝
10 ժողովրդական:

Գ Լ ՈՒ Մ Խ Գ

ՅԱՂԱԳՄ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԵՐԿՐՈՐԴ ԶԵՌՆԱԴՐԵԼՈՑ

Եպիսկոպոս, կամ երէց, կամ սարկաազ երկրորդ ձեռնադրութիւն
15 ընկալեալ յումեքէ, լուծցի նա, ե՛ւ որ ձեռնադրեացն, քայց եթէ ցուցցէ ի թերահաւատից ունել նմա զձեռնադրութիւնն, քանզի յայսպիսեանցս զմկրտեալն եւ զձեռնադրեալն ո՛չ հաւատացեալս եւ ո՛չ ժառանգաւորս հնար է լինել¹⁹¹:

ձեռնադրեցան, ուստի իրաւացոյց լուծանել զնոսա իրաւամբբ:
20 ի հայրապետէ կամ ի ժողովոյ, այլ զոր տակաւին յաշտիճանի իցէ, այնպիսին ախտացեալ ամբարտաւանութեամբ զործէ, նմանապէս եւ՝ որ ձեռնադրեցան, ուստի իրաւացոյց լուծանել զնոսա իրաւամբբ:

Եւ ի թերահաւատից, այսինքն՝ ի հերձուածողաց, զմկրտեալսն եւ զձեռնադրեալսն հրամայէ երկրորդել:

25

Գ Լ ՈՒ Մ Խ Դ

ՅԱՂԱԳՄ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԳՈՂՈՑ ՅԵԿԵՂԵՑՈՑ

Եթէ ոք ժառանգաւոր կամ ժողովրդական առցէ ի սուրբ եկեղեցոյ մոմեղէն կամ ձէթ, որոշեսցի եւ հնգապատիկ տուժեսցի, որով առն անաւթով ոսկեղինաւ կամ արծաթեղինաւ սրբեցելով: Եւ մի՛ ոք ի պէտս
30 գողացեալ, զի արինազանցութիւն է. ապա եթէ ոք ըմբռնեսցի՝ պատուհասեալ⁽⁷³⁾ որոշեսցի¹⁹²:

189 Կանոնք Կղեմայ ԿԱ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 91

190 Ելք, ԻԱ, 18, 19

191 Կանոնք Կղեմայ ԿԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 91—92

192 Կանոնք Կղեմայ ԿԷ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 92—93

ԳՂՈՒՄ ԽԵ

ՅԱՂԱԳՄ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՑ ԱՄԲԱՍՏԱՆՆԸՆՑ

Եպիսկոպոս ամբաստանեալ առաջի հաւատարմաց ոմանց կամ հաւատացելոց, կարդալ զնա հարկաւոր է եպիսկոպոսաց: Եթէ եկեալ խոստովանեսցի, յանդիմանեալ զնա՝ սահմանեսցի պատուհասն: Ապա եթէ կարդացեալ զնա՝ ոչ լուաւ, կոչեսցի երկրորդ անգամ յառաքելոց առ նա երկուց եպիսկոպոսաց: Ապա թէ եւ այսպէս ոչ լուաւ, կոչեսցի երրորդ անգամ դարձեալ յերկուց եպիսկոպոսաց առաքելոց առ նա: Ապա թէ եւ այնպէս արհամարհեալ ոչ եկեսցէ ի ժողովն, վճիռն հատցի այնպիսոյն՝ որ ինչ արժանն թուեսցի, որպէս զի մի՛ շահել ինչ թուեսցի⁽¹⁹³⁾ փախուցելոյն¹⁹³:

Այդ ճշմարիտ իրաւունք են ամբաստանելոցն առնել ըստ այդմ: Իսկ վճիռն այնպէս ընտրին, զի զպատճառն ստուգագոյն գիտելով հատցի:

ԳՂՈՒՄ ԽԶ

15 ՅԱՂԱԳՄ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՎԿԱՅԻՑ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՑ

Եւ ի վկայութիւն զթերահաւատ ոք մի՛ ընդունել, այլ եւ ոչ զհաւատացեալ զմի, քանզի ի բերանոյ երկուց եւ երից վկայից¹⁹⁴ հաստատեսցի ամենայն բան¹⁹⁵:

ԳՂՈՒՄ ԽԷ

20 ՅԱՂԱԳՄ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՑ ԶԶԵՐԱԿՐԵԼ ԶՈՔ ՅԻՐՈՑՑՆ ԱՐՏԱՔՈՑ ԿԱՄԱՑ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱՅԼՈՑՆ

Զի ոչ է պարտ եպիսկոպոսին եղբաւք, կամ որդոյ, կամ աչունմ ազգականի շնորհել զպատիւ եպիսկոպոսութեան, որպէս ինքն կամի՝ ձեռնադրել ժառանգաւոր եպիսկոպոսութեան իւրոյ: Զէ արժան զԱստուծոյն շնորհել մարդկային սիրոյ, քանզի եւ ոչ զեկեղեցին ընդ ժառանգութեամբ դնել: Ապա թէ ոք արասցէ զայս, անհաստատ լիցի ձեռնադրութիւն նորա, եւ ինքն որոշեսցի¹⁹⁶:

Կանոնականս իրաւունք այսպէս է. զի ոչ իշխէ իւրոցն տալ, եւ ոչ միայն ձեռնադրել, եւ ոչ զեկեղեցին ժառանգութիւն առնել: Ապա եթէ յանվզնի, հոգեւոր դատաստան է. թէ հաճոյ բազմաց թուեսցի՝ արհնութեամբ մասնաւորաւ հաստատել, ապա թէ ոչ՝ նոյն անհաստատ կացէ, եւ ինքն որոշեսցի, մինչև զարժանաւոր զապաշխարանս ցուցցէ:

193 Կանոնք Կղեմայ ԿԸ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 93

194 Բ օրին., ԺԹ, 15: Մատթ., ԺԸ, 16: Ա, Տիմ., Ե, 19 և այլուք:

195 Կանոնք Կղեմայ ԿԹ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 94

196 Կանոնք Կղեմայ Հ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 94

ԳԼՈՒԽ ԽԸ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՑ, ՈՐ ԱՐԿԱՆԷ
ԶԱՆՁՆ ՅԵՐԿԻՐԱՒՈՐ ՀՈԳՍ

Ոչ է պարտ եպիսկոպոսին արկանել զինքն յերկրատր հոգս, այլ պարտպել եկեղեցական պիտոյից, ապա թէ ոչ՝ ի բաց դնիցէ¹⁹⁷, զի ոչ ոք կարէ երկուց տերանց ծառայել¹⁹⁷, ըստ տէրունական բանին¹⁹⁸,

Եւ զայս ոչ յաղագս հոգալոյ զիշխանացն պարտիմք իմանալ միայն, այլ թէ եւ ըստ պայմանի զվիճակ առցէ յայլազգեաց, որպէս եւ այժմ գործեն բազումք յեպիսկոպոսաց եւ ի քահանայից, որոց եւ տէրունականն զարժանաւորն բերէ դատաստան, ասելով՝ ոչ ոք կարէ երկուց տերանց ծառայել: Յայտ է, զի զանգեղջսն հրամայէ լուծանել իրաւամբք:

ԳԼՈՒԽ ԽԹ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԶՄԱՌԱՅՍ Ի ԺԱՌԱՆԳԱԻՈՐՈՒԹԻՒՆ ԱՍԵԼ
ՆՇԱՆԱԿ

Զծառայս ի ծառանգաւորութիւն ընդունել առանց կամաց տերանցն՝ ոչ հրամայեմք, ի տրամութիւն ստացողացն, քանզի տանց կործանումն այս գործէ: Ապա եթէ երբէք արժանի երեւեսցի ծառայն առ ի ձեռնադրութիւն աշախճանի, որպէս Ոնէսիմոսն¹⁹⁹ Երեւեցաւ, եւ թողացուցեն տեարք իւր, եւ ազատեսցեն, եւ ի տանէն ի բաց առաքեսցեն, եղիցի²⁰⁰:

Դատաստան կանոնացս հրամայէ զայնոսիկ պահել անգայթակղ զեկեղեցին, զի մի՛ պատճառաւ բարեպաշտութեան վնաս ինչ գործիցեն եւ տեղի տայցեն շարախաւաց զմէնջ:

ԳԼՈՒԽ Խ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՆԱՐԳՈՂԱՑ ԶԹԱԳԱԻՈՐ ԿԱՄ ԶԻՇԵԱՆ

Եթէ ոք թշնամանեսցէ զթագաւորս եւ զիշխանս անիրաւաբար, պատուհաս կրեսցէ. եթէ ծառանգաւոր է՝ լուծցի, իսկ եթէ ժողովրդական՝ որոշեսցի²⁰¹:

Եւ զայս դատաստան դատել եպիսկոպոսաց եւ վարդապետաց է, զի պատկեր են Աստուծոյ թագաւորք եւ իշխանք: Եւ թէ անզեղջ անարգողն իցէ ծառանգաւոր, իրաւացի է լուծանել, եւ սշխարհական ոք՝ որոշել, մինչեւ զղջացի: Եւ այդ հաստատիցի այժմ:

197 Մատթ., 2, 24, Ղուկ., ԺԶ, 13

198 Կանոնք Կղեմայ 2Ե, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 95

199 Փիլիմ., Կողոս., Դ, 9

200 Կանոնք Կղեմայ 2Զ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 95—96

201 Կանոնք Կղեմայ, 2Ը, անդ, էջ 96

ԳՆՈՒՄ ԾԱ

ՅԱՂԱԳՄ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՀԵՂՁՈՒՑՈՂԱՅ ԶՏՂԱՅՍ

5 Եթէ հեղձուցանէ որ գտղայ իբրեւ զխեղ կամ ի շնութենէ, կամաւ զայն արարեալ՝ փոխանակ ինքն մեռցի, զի որպէս ոչ է հնար ի վեր կացուցանել, նոյնպէս եւ ոչ ապաշխարել²⁰²,

10 Եւ զի ըստ Աւրինացն ակամայիցն եւ ոչ կամաւորացն ապաստանի եղև ի քաղաքսն ապրել²⁰³, եւ զի ըստ Աւրինացն յաղագս հաւատացեալ Հրէիցն վարի, ուստի եւ յետոյ եւ այդմ տուաւ ապաշխարութիւն: Եւ այդոցիկ կամաւոր իտաստովանողացն ապաշխարութիւն, իսկ անզեղչիցն՝ արեան դատաստան:

ԳՆՈՒՄ ԾԲ

ՅԱՂԱԳՄ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԳՈՂՈՑ ԵՒ ԱԻԱԶԱԿԱՅ ԵՒ ՆՈՑՈՒՆՅ ՄԵՍԱՐՈՂԱՅ

15 Գողք կամ ասպնջական իւր, ըստ կամաց եկեղեցւոյն, զնոսա մահու մատնել արժանի լիցի, զի հնացեալ աւազակն եւ իւր հացամեծարքն միշտ լինին ի մահ դատապարտեալք: Զայդր զկնի պարտ է դատաւորին հետեւել²⁰⁴,

Եւ զայս մարդագողոց եւ աւազակաց ասէ եւ ըստ Աւրինացն հրամայէ ի մահ դատապարտել²⁰⁵, նաեւ՝ զկամակից հացտուն. եւ ըստ եկեղեցւոյ արինաց եւս կարգէ:

10 Բայց զկնի կանոնաց եւ այդ եւս ցուցեալ է դատաստան²⁰⁶,

ԳՆՈՒՄ ԾԳ

ՅԱՂԱԳՄ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՌԵՒԱՆԳԱՅ

25 Զանուանգ, թէ եւ որդիս ծնցի, եւ հայր, եւ մայր, եւ աղջիկն շկամիցին, մի՛ ինչ վնաս կրիցէ ի շարագաւաան հոգւոյն, անդրէն դարձուցանել²⁰⁷,

30 Եւ այտ է, թէ պօսակեալ եւ թէ առանց պսակի ընդ բռնապսակսն է արտաքոյ կամաց: Եթէ ձեռնհաս իցեն, անխիղճ է անդրէն դարձուցանել եւ կամաւք պսակել: Իսկ եթէ յետոյ կամեցան, ապաշխարութեամբ կարգեսցի, որպէս եւ զայս ցուցեալ է կանոնաց²⁰⁸: Եւ այդ ճշմարիտ դատաստան է եկեղեցւոյ:

²⁰² Կանոնք Հարանց հետեւողաց Ա, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 103: Տե՛ս նաև Կանոնք Թաղէտի ԻԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 36

²⁰³ Թիւք, ՎԾ, 9—15: Բ օրին., ԺԹ, 2—7: Յետւ, Ի, 2, 3

²⁰⁴ Կանոնք Հարանց հետեւողաց Դ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 104

²⁰⁵ Ելք, ԻԱ, 16: Բ օրին., ԻԳ, 7

²⁰⁶ Տե՛ս հոդվ. ԵԸ

²⁰⁷ Կանոնք Հարանց հետեւողաց ԺԾ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 108

²⁰⁸ Հեղինակն ակնարկում է Գրիգոր Լուսավորչի Թ, Բարսեղ Կեսարացու ՄԺԶ (հ. Բ, էջ 159), ԾԲ (հ. Բ, էջ 115) և Շահապիվանի ժողովի է կանոնները:

ԳՆՈՒՄ ԾԳ

ՅԱՂԱԳՄ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԾԱՌԱՅԻՑ ԱՌՆԼՈՎ ԸՍՏ ԱՌԻՆԱՑՆ

Եթէ պատահի քրիստոնէի գնել ծառայ քրիստոնեայ, ըստ Աւրինացն՝
 վեց ամ ծառայել եւ ելանել յեթներորդ ամին²⁰⁹, Եղիցի մեզ՝ յորժամ ըստ
 5 գնոյ իւր ծառայեսցէ, ելցէ ազատ: Եթէ ինքն միայն մտեալ իցէ, միայն
 ելցէ, եթէ կնաւ հանդերձ մտեալ իցէ, ելցէ եւ կինն ընդ նմա:

Ապա թէ տէր իւր տացէ նմա կին, եւ ծնանիցի նմա ուստերս եւ դրս-
 տերս. կինն եւ որդիքն տեառն նորա եղիցին, եւ նա միայն ելցէ. փրկանաւք
 ելցեն եւ նոքա⁽⁷⁶⁾: Ապա եթէ պատասխանի տուեալ ասիցէ ծառայն՝ սի-
 10 ընցի զտէր իմ, եւ զկին իմ, եւ զորդիս իմ, եւ ոչ զնասցէ յազատութիւն,
 տարցէ զնա տէր իւր յեկեղեցի Աստուծոյ եւ քահանայիւք, եւ հաւատարիմ
 վկայիւք, եւ զրով առցէ զնա ծառայ յաւիտեան²¹⁰: Եւ մի յաղագս այնո-
 ըրիկ փոյթ կալցէ, եթէ եւ կարիցէ ազատ լինել, զի ըստ առաքելոյ՝ Տերամք
 կոչեցեալ ծառայն ազատ Տեառն է²¹¹:

15

ԳՆՈՒՄ ԾԵ

ՅԱՂԱԳՄ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՂԱԽՆՈՅ

Իսկ եթէ պատահի ումեք վաճառել զգուտոր իւր, ըստ որում եւ իցէ
 պատճառի, յաղախնութիւն առն հաւատացելոյ, մի՛ իբրև զաղախին
 վճռաւ վաճառիցէ, զի թէ ոչ իցէ յաշտ տեառն իւրոյ հաճոյ, որում հաստե-
 20 ցան, փրկիցէ զնա հայրն իւր: Բայց յազգ աւտար չէ իշխան վաճառել
 զնա տէր իւր, զի անարգեաց զնա. ապա թէ որդւոյ իւրում հաստիցէ զնա,
 ըստ արինաց դասեր արասցէ նմա: Ապա թէ ո՛չ իւր եւ ո՛չ որդւոյ իւրում
 հաստիցի ի կնուութիւն, ի ընդ ամի սպասատրութեան նորա շափով գնոյ
 իւրոյ՝ ազատ լիցի ձրի: Ապա եթէ կանխաւ հայրն իւր փրկել զնա կարիցէ՝
 25 փրկիցէ²¹²:

ԳՆՈՒՄ ԾԶ

ՅԱՂԱԳՄ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՅԼԱԶԳԻ ԾԱՌԱՅԻՑ, ՆՄԱՆԱՊԷՍ ԵՒ ԱՂԱԽՆԱՅ

Եթէ գնիցէ ոք ծառայ այլազգի եւ կամ աղախին, եթէ յանձն առնուն
 մկրտիլ՝ ընդ փրկանաւք լիցին. զնոյ շափ ծառայեսալք՝ ազատք լիցին.
 30 ապա թէ ոչ կամիցին՝ վաճառել իշխան լիցին: Այլ մի՛ յաղագս ոչ ազատե-
 լոյ հեղգասցին ի մկրտել: Իսկ մկրտելոցն ազատիլ եւ կամ ոչ՝ նոյն լիցի,
 որպէս ի բնէ քրիստոնէից²¹³. նմանապէս եւ՝ աղախնաց:

209 Ելք, ԻԱ, 2, Բ օրին., ԺԱ, 12
 210 Ելք, ԻԱ, 3-6, Բ օրին., ԺԵ, 16-17
 211 Ա Կորնթ., է, 22
 212 Տե՛ս Ելք, ԻԱ, 7-22
 213 Տե՛ս հոգվ. ԾԳ

ԳՆՈՒՄ ԾԷ

ՅԱՂԱԳՄ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՀԱՐԿԱՆՈՂԱՑ ԶՀԱՅՐ ԿԱՄ ԶՄԱՅՐ

Որ հարկանէ զհայր կամ զմայր իւր, մահու մեռցի²¹⁴:

- Այդոքիկ ըստ Աւրինացն²¹⁴, նմանապէս կանոնք լիցին մահու չափ
 5 ապաշխարել: Իսկ դատաստան այս լիցի. եթէ յանզգայութեան եւ ի
 մանկութեան գործէ, ներելի է ծնողացն, ապա թէ յանզգնութեամբ եւ
 արհամարհանաւք՝ իշխան լիցին ծնողքն, յետ բազում անգամ խրատու,
 առաջի քահանայից եւ ծերոց հրաժարիլ ի նմանէ եւ տարագրել ի ժառան-
 10 գութենէ: Ապա թէ զղշացեալ ըստ կամաց նոցա դարձցի ապաշխարու-
 թեամբ արժանապէս, ընկալեալ լիցի դարձեալ⁽⁷⁷⁾:

ԳՆՈՒՄ ԾԸ

ՅԱՂԱԳՄ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՄԱՐԴԱԳՈՂՈՑ

Ով ոք գողացի յորդուցի Իսրայելի եւ վաճառիցէ զնա, եւ գացի առ
 նմա, մահու մեռցի²¹⁵:

- Իսկ մեզ փոխեալ լիցի այսպիսի լրմամբ. եթէ քրիստոնեայ գողացե-
 15 ալ զքրիստոնեայ վաճառէ յայլազգիս, եւ յայտ շար գործն զայցէ, յա-
 զազս ապաշխարութեանն հասանելոյ մի՛ մեռցի մահու, այլ ի բանտ արկե-
 ալ՝ երաշխաւորաւք զառեալ պինն յղիցէ եւ դարձուցէ զվաճառեալն. ա-
 պա թէ չիցէ հնար՝ անզղջիցն լիցի խրատ, զպինն ի գողացելոյն տացնն
 20 տեարս, եւ խրատեալ յաշս՝ արձակիցենն⁽⁷⁸⁾:

ԳՆՈՒՄ ԾԹ

ՅԱՂԱԳՄ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԲԱՄԲԱՍՈՂԱՑ ԶՀԱՅՐ ԿԱՄ ԶՄԱՅՐ

Որ բամբասէ զհայր իւր կամ զմայր իւր, մահու մեռցի²¹⁶:

- Զյայտնի բամբասողաց եւ զյանցանս ծնողացն հրապարակողաց
 25 զմահու մեռանիլն ասէ, այլ ըստ մեզ՝ դատաստանաց հարկանողաց զծը-
 նողան լիցի, որպէս ցուցեալն է²¹⁷:

ԳՆՈՒՄ Կ

ՅԱՂԱԳՄ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԿԱԳՈՂԱՑ

- Եթէ կագիցին արք երկու, եւ հարկանիցէ ոք ի նոցանէ զընկեր իւր
 30 քարիւ կամ բռնցի, եւ ոչ մեռանիցի, այլ զնիցի ի մահիճս, եթէ յառնիցէ

²¹⁴ Ելք, ԻԱ, 15

²¹⁵ Ելք, ԻԱ, 16: Բ օրին., ԻԳ, 7

²¹⁶ Ելք, ԻԱ, 17: Ղևտ., Ի, 9: Մատթ., ԺԵ, 5

²¹⁷ Տե՛ս հոդվ. ԾԷ

այրն եւ շրջի ի ցոյսյ արտաքոյ, անպարտ լիցի՝ որ եհարն, բայց զխախա-
նածոյ նորա եւ զբժշկութեան նորա տուժեսցի²¹⁸;

Այս դատաստան լրմամբ յԱրինացն ասացաւ, եւ մեզ զնոյն ամբողջ
պահելի է: Եւ մեռելոյն ասլաշխարութիւն լիցի⁽⁷⁰⁾:

5

Գ Լ Ո Ւ Ն Կ Ա

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԾԱՌԱՅԻՅ ԵՒ ԱՂԱԽՆԱՅ,
ՍՊԱՆԵԼՈՅ Ի ՏԵՐԱՆՑՆ

Եթէ ոք հարցէ զժառայ իւր կամ զազախին իւր գաւազանաւ, եւ մեռցի
ի ձեռանէ նորա, դատաստանաւ վրէժխնդրութիւն լիցի²¹⁹ ի տերանց:

10 Տեառնն ասէ եւ դատաստան ի գաւազանն, եւ ի սուրն, եւ յայլսն
այսպիսիս, միանդամայն յապստամբութիւն նոցա եւ ի պատճառ լինելն:
Եթէ այլազգիք իցեն եւ եթէ քրիստոնեայք, ըստ այնմ գինք արեանն
տուժեսցին:

15 Բայց եթէ մի ար կամ երկուս կեցցէ, մի խնդրիցի վրէժն, զի գինք
արծաթոյ իւրոյ են²²⁰: Ապաշխարութիւն լիցի:

Գ Լ Ո Ւ Ն Կ Բ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԶՅՂԻ ՀԱՐԿԱՆԵԼՈՅ ԶԿԻՆ Ի ԿՌՈՒԵԼՆ ԱՐԱՆՅ

10 Իսկ եթէ կռուիցին արք երկու եւ հարկանիցեն զկին յղի, եւ ելանիցէ
սաղմնն աննկար, կէս վնասու տուժեսցի, որչափ ինչ արկանիցէ նմա
այր կնոջն, եւ տացէ ազաշելով: Ապա եթէ կերպարանեալ իցէ, տացէ
անձն ընդ անձին²²¹:

25 Յայտնի է եւ դատաստան աստուածային ըստ սահմանի, ապու եթէ
ոչ մի է նկարեալն եւ աննկարն ըստ յուսոյ առնն ծնանիլ կնոջն, զի թէ եւ
բազում միջոց է նկարելոյն եւ աննկարին: Եւ տացէ անձն ընդ անձին.
Եւ այս դատաստան փոխեալ տուգանաւք եւ ապաշխարութեամբ վճարես-
ցի, որպէս յայտնեալ է դատաստանաւք թագաւորացն, համեմատելով ընդ
այնոսիկ:

Գ Լ Ո Ւ Ն Կ Գ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՀԱՐՈՒԱԾՈՅ

30 Ակն ընդ ական, ատամն ընդ ատաման, ձեռն ընդ ձեռին, ոտն ընդ
ոտին, խարան ընդ խարանի, վէր ընդ վիրի. հարուած ընդ հարուածի²²²:

218 ԵԼԹ, ԻԱ, 18, 19

219 ԵԼԹ, ԻԱ, 20

220 ԵԼԹ, ԻԱ, 21

221 ԵԼԹ, ԻԱ, 21, 22

222 ԵԼԹ, ԻԱ, 24, 25: Ղևտ., ԻԳ, 20: Բ օրին., ԺԹ, 21

Եւ այս դատաստան աստուածային, շնորհաւք Աւետարանին²²³, տու-
 դանաւք վճարեացի ընդ բանականի գնոյ արեանն համեմատեալ: Սակայն
 յառաւելն եւ ի նուազն ի զգայութիւնսն քննութիւն լիցի եւ յանդամսն եւ ի
 գործսն, եւ է բաժանումն իրաքանչիւր յանդամսն եւ ի զգայութիւնսն
 5 քսան եւ վեց դահեկան եւ կէս դանգ, գարի պակաս:

ԳՆՈՒՄ ԿԴ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԾԱՌԱՅՈՒՅ ԵՒ ԱՂԱՆՆԱՑ
 ՀԱՐՈՒԱԾՈՑ Ի ՏԵՐԱՆՑ

Իսկ եթէ հարցէ ոք զակն ծառայի իւրոյ կամ զաղախնոյ իւրոյ եւ
 10 կուրացուցէ, արձակեացէ զնոսա ազատս փոխանակ ական նոցա: Եւ
 եթէ զատամն ծառայի իւրոյ կամ զաղախնոյ իւրոյ թափեացէ, արձակեացէ
 զնոսա ազատս փոխանակ ատաման նոցա²²⁴:

Թեհեա եւ աստուածային Արէնքս զայլ եւս զգայութիւնս եւ զան-
 դամս զուգահաւասար սմին հրամայիցէ նմանապէս ելանել ծառայիցն եւ
 15 աղախնաց: Եւ այս դատաստան անփոփոխ կացցէ մեզ յԱւրինացն առ
 հավատացեալս: Իսկ եթէ յայլազգեաց իցէ ծառայն եւ աղախինն, վաճա-
 որիցէ որքան արժէ՝ պակաս եւ կամ ընդ կէս գնոյ, ըստ որում ի դէպ իցէ
 դատաստանի իրաւամբք: Սակայն իշխան լիցի թէ եւ ոչ կամիցի վաճառել:

ԳՆՈՒՄ ԿԵ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ, ԵԹԷ ՀԱՐԿԱՆԻՑԷ ՑՈՒՂ
 ԶԱՅՐ ԿԱՄ ԶԿԻՆ

Իսկ եթէ հարկանիցէ ցուլ զայր կամ զկին, եւ մեռանիցին, ցուլն
 քարկոծ լիցի, միս նորա մի՛ կերիցի, եւ տէր ցլուն անպարտ լիցի²²⁵:

Եւ այս դատաստան ըստ Աւրինացն հաստատուն մեզ կացցէ: Զենեալ
 25 զցուլն՝ զքարկոծելոյ լցցէ տեղի, եւ վաճառեալ յայլազգիս զմիսն՝ զգինն
 յաղքատս տայցեն, եւ հաստատուն լրմամբ իսկ ասացաւ՝ եւ տէրն ան-
 պարտ լիցի:

Ապա թէ ցուլն հարկանող իցէ յերէկն եւ յեռանդն, եւ բողոքեալ իցէ
 տեառն նորա, եւ նորա չիցէ ի միջոյ բարձեալ, եւ սպանանիցէ զայր
 30 կամ զկին, ցուլն քարկոծ լիցի, եւ տէր ցլուն առ նմին մեռցի: Իսկ եթէ
 փրկանք անկանիցի ի վերայ նորա, տացէ փրկանս ընդ անձին իւրում
 ըստ ամենայնի, որչափ ինչ արկանիցեն նմա: Եւ եթէ զուտր կամ զդու-
 տրը հարկանիցէ, ըստ նմին արկանակի արացեն նմա²²⁶:

Եւ այս իրաւունք փրկանուք մեզ սահմանիցի ըստ Աւրինացն եւ ոչ
 35 մահումբ, զի զողորմութիւն պատճառաւ Արէնքն ընդ ստուգութեանն

223 Տե՛ս Մատթ., Ե, 38—41

224 Սլք, ԻԱ, 26, 27

225 Սլք, ԻԱ, 28

226 Սլք, ԻԱ, 29—31

խառնէ: Եւ զի ցուցեալ է փրկանքն իր զինս արեան ի դատաստանս թաղաւորացն:

Իսկ եթէ զծառայ կամ զազտխին հարկանիցէ ցուլն, երեսուն կրկին սատեր արծաթոյ տացէ տեառն նորա, եւ ցուլն կոծ լիցի²²⁷:

5 Զզին ծառային այդոքիւք նշանակէ տալ, եւ ցլուն ցուցեալ է ²²⁸: Սակայն ըստ դատաստանի քրիստոնեայն եւ յայլազգին ընտրութիւն լիցի:

10 Ապա եթէ բեկանիցէ եւ կամ խափանիցէ ի զգայութեանցն, եւ շիցէ զիտակ վնասու ցլուն, անպարտ լիցի տէրն նորա. իսկ եթէ բողոքեալ իցէ, եւ շիցէ ի միջոյ բարձեալ, տուժեսցի զբժշկութեանն եւ զխափանածոյն: Եւ այս յիրաքանչիւրսն լիցի դատողութեամբ:

Գ Լ Ո Ւ Ս Կ Զ

ՅԱՂԱԳՍ ԳԱՏԱՍՏԱՆԱՅ, ԹԷ ԶԱՐԿԱՆԻՑԷ
ՑՈՒԼ ԶՅՈՒԼ ԵՒ ՍՊԱՆԱՆԻՑԷ

15 Իսկ եթէ հարկանիցէ ցուլ ուրուք զցուլ ընկերի եւ սպանանիցէ, վաճառեսցեն զցուլն կենդանի եւ բաժանեսցեն զզինս նորա, եւ զցուլն սպանեալ բաժանեսցեն⁽⁸⁰⁾: Ապա թէ յերէկն եւ եռանդն զիտէին զցուլն, եւ բողոքեալ իցէ տեառն նորա, եւ տեառն շիցէ ի միջոյ բարձեալ զնա, տուժեսցի ցուլ ընդ ցլու, եւ սպանեալն նորա⁽⁸¹⁾ լիցի²²⁹:

20 Եւ այս դատաստան հաստատուն մեզ յԱրինացն կացցէ:

Գ Լ Ո Ւ Ս Կ Է

ՅԱՂԱԳՍ ԳԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՀՈՐՈՑ ԵՒ ԶՐՀՈՐՈՑ, ԵՒ ԹԷ ԱՆԿԱՆԻՑԻ
Ի ԿԵՆԴԱՆԵԱՅ Ի ՆԱ

25 Իսկ եթէ բանայցէ ոք հոր եւ կամ փուրիցէ ջրհոր եւ ոչ խափանիցէ զնա, եւ անկանիցի անդ արջառ եւ կամ էշ⁽⁸²⁾, տէր հորոյն տուժեսցի արծաթ եւ տայցէ տեառն նորա, եւ շաղիղն նուրա լիցի²³⁰:

Եւ զայս դատաստան իմաւամբք պարտիմք պահել: Այլ թերեւս զանսուրբսն իշոպն նշանակեաց եւ զսուրբսն՝ արջառովն:

Գ Լ Ո Ւ Ս Կ Ը

30 ՅԱՂԱԳՍ ԳԱՏԱՍՏԱՆԱՅ, ԵՐԷ ԱՆԿԱՆԻՑԻ ՅԱՐԱՆՑ, ԿԱՄ Ի ԿԱՆԱՆՑ,
ԿԱՄ Ի ՄԱՆԿԱՆՑ Ի ՀՈՐ ԵՒ Ի ԶՐՀՈՐ

Այլ եթէ անկանի այր եւ կամ կին ի հոր բացեալ եւ ի ջրհոր փորեալ, թէ ի տուէ իցէ՝ կէս արեան տուժեսցի, իսկ թէ ի գիշերի՝ բաւանդակ

227 ԵԼՔ, ԻԱ, 32
228 ՏԵ՛ս սույն հոդվածի սկիզբը:
229 ԵԼՔ, ԻԱ, 35, 36
229 ԵԼՔ, ԻԱ, 35, 36
230 ԵԼՔ, ԻԱ, 33, 34

արիւնն: Նոյն լիցի յաղադու կանանց, ծառայից եւ աղախնաց: Դատեալ լիցի բրիստոնեայն եւ ալլազցին: Որպէս ի զիշէրի լիցի կոյրն, եւ արբեալն, եւ մանուկն:

ԳՆՈՒՍ ԿԹ

5 **ՅԱՂԱԳՄ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ, ԵԹԷ ՀԱՐԿԱՆԻՑԷ ՅՈՒԼ Ի ՍՐՐՈՑ ԿԱՄ ՅԱՆՍՐԲՈՑ ԿԵՆԴԱՆԵԱՅ ԵՒ ՍՊԱՆԱՆԻՑԷ**

10 Իսկ եթէ հարկանիցէ ցուլ զկով կամ զոշխար կամ ալլ ինչ ալլապիսի եւ սպանանիցէ, իբր զի ոչ զիտէր զցուլն հարկանող, զկէս զնոյն տուծիցի, եւ փոքրազոյն կենդանի սպանեալն իւրում տեառն լիցի, իսկ մեծն բաժանիցի, յորժամ զոյգ զգինն ունիցին, եւ վաճառիցի հարկատնողն: Իսկ եթէ բողոքեալ իցէ, եւ լիցէ ի միշոյ բարձեալ, զբաւանդակն տուծիցի: Նոյն լիցի եւ յանսորբան, ալլապիսի ի բեռնակիրսն:

ԳՆՈՒՍ Լ

15 **ՅԱՂԱԳՄ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ, ԹԷ Ի ԲԵՌՆԱԿՐԱՅ ԿԱՄ ՀԵՂՁՈՒՑԱՆԵԼՈՎ ԵՒ ԿԱՄ ՈՏԻՒՔ ՀԱՐԿԱՆԵԼՈՎ ՉՄԻՄԵԱՆՍ ՍՊԱՆԱՆԻՑԵՆ ԵՒ ԿԱՄ ՎՆԱՍԻՑԵՆ**

20 Եթէ ձի, կամ էշ, կամ շորի հեղձուցանելով եւ կամ ոտիւք զմիմեանս սպանանիցեն եւ կամ ալլ ինչ վնասիցեն, եթէ զիտելով տեառն զխատութիւն իւրոյն եւ ոչ զզուշացաւ՝ զբաւանդակն տուծեսցի, ապա թէ անզիտանալով՝ զկէս վնասուն: Նոյն լիցի եւ ալլ ինչ ի կենդանեաց, եթէ սպանանիցեն եւ կամ վնասիցեն:

ԳՆՈՒՍ ԼԱ

25 **ՅԱՂԱԳՄ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ, ԹԷ ՅԱՍԱՑԵԼՈՑ ԿԵՆԴԱՆԵԱՅԴ ԿԱՄ ԽԱՄԱՆԵԼՈՎ ԵՒ ԿԱՄ ԸՆԴՈՏԵԼՈՎ ՍՊԱՆԱՆԻՑԷ ՉԱՅՐ ԿԱՄ ԶԿԻՆ, ԶՈՒՍՏՐ ԿԱՄ ԶԴՈՒՍՏՐ, ԶԾԱՌԱՅ ԿԱՄ ԶԱՂԱԽԻՆ**

30 Եթէ բողոքեալ իցէ՝ զբաւանդակն տուծեսցի, եւ կամ ոչ զզուշացոյց. ապա եթէ անզիտանալով եւ կամ զզուշացուցեալ՝ զկէս վնասուն եւ մահուանն: Իսկ թէ ոչ վնասիցի եւ կամ ոչ մեռանիցի, զխափանածոյն եւ զբժշկութեանն տուծեսցի. զիտելով եւ ոչ զզուշացուցանելով՝ զբաւանդակն, եւ ոչ զիտելով եւ զզուշացուցեալ՝ զկէսն:

Իրաւացի կարծեմ յամենայնսն յոչ վնասեալսն եւ յոչ մեռեալսն զխափանածոյն եւ զբժշկութեանն տուծել:

35 Իսկ զապաշխարութիւնսն յամենայնսն տեսցեն վարդապետք, զի աստ միայն զդատաստանին փութամք հատուցանել զիրս, զի հարկաւորաբար զիրն հայցէ զիրս դատաստանի:

ԳՆՈՒՑ ԼԲ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ, Թէ ՏԱՍԱՅՆԻՈՑ ԿԵՆԳԱՆԵԱՑ ՄԵՌԱՒ ՈՔ
ԿԱՄ ՎՆԱՍԵՑԱԻ, ԵՒ ՁԻ ՏԱՐԵՍԱՆ ՈՐՎԱՆ ԿԱՄ ՎՆԱՍԵԱՑ ՅԻՒՐՈՑՆ ԿԱՄ
Ի ՀՈՐ, ԿԱՄ Ի ՋՐՀՈՐ

5 Եթէ ծառայ, կամ աղայխին, կամ ուսուր, կամ դուստր, կամ կին, կամ
ալլ ոք յիւրոցն սպանաւ կամ վնասեցաւ, թէ անգիտանալով կամ զգուշա-
ցոյց՝ անպարտ լիցի ի դատաստանէ: Իսկ թէ իւրքն բողոքիցեն, եւ նա ոչ
հրարձ կամ ոչ զգուշացոյց, դատաստան լիցի ի վարդապետաց՝ զապաշ-
խարութիւնն սահմանել զկամաւորի եւ զակամայի: Եւ այդ այդոցիկ իրա-
10 տունք կարծին: :

ԳՆՈՒՑ ԼԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԳՈՂՈՑ ԱՐՋԱՌՈՑ ԵՒ ՈՉԵԱՐԱՑ, ԻՇՈՑ
ԵՒ ՆՄԱՆԵԱՑ ՆՈՅԱ

Իսկ եթէ զողացի ոք արջառ կամ ոչխար, սպանցէ կամ վաճառիցէ,
15 հինգ արջառ ընդ արջատոյ տուժիցի եւ չորս ոչխար՝ ընդ ոչխարին: Ապա
թէ ոչինչ գտանիցի նորա, վաճառիցի փոխանակ զողութեանն իւրոյ: Իսկ
թէ ըմբռնեսցի, եւ գտցի ի ձեռս նորա զողանն, յարջատոյ եւ յիշոյ մին-
չեւ ցոչխարն կենդանի, կրկին տուժեսցի²³¹:

Յայտնի է այս դատաստանս, զի զկորուսեալսն հինգ եւ չորս հրամա-
20 յէ հատուցանել, եւ զոչ կորուսեալսն՝ միայն կրկին: Եւ զայս իրաւունք
Արինաց ըստ այսմ պահեսցուք:

ԳՆՈՒՑ ԼԴ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԳՈՂՈՑ ԱԿԱՆԱՀԱՏԱՑ

Իսկ եթէ յական գտցի զող եւ խոցեալ մեռանիցի, չէ այն նմա ի
25 սպանութիւն: Ապա եթէ արեղակն ի վերայ նորա ծագեսցէ, մահապարտ
է. փոխարէն մեռցի²³²:

Ընդ խաւար գիշերոյ անգիտացեալ, ոչ համարի մեղս սուրբ
Աւրէնքն, իսկ ընդ լուսոյ ծագիլն՝ իբր կամաւոր սպանող դատի իրա-
ւամբք, զի մարդագողոց հրամայեցաւ մեռանիլ, եւ մեզ կամաւորի եւ
30 ակամայի ապաշխարութիւն սահմանիցի, եւ փրկանք լիցի, որպէս ցուցե-
ալ է²³³: Եւ զողանն կորուսեալ՝ չորրորդ հատուցի, եւ ոչ կորուսեալսն՝
կրկին, որպէս յայլսն²³⁴:

231 Եւք, ԻԲ, 1, 3, 4

232 Եւք, ԻԲ, 2, 3 (Կեսք)

233 Տե՛ս հոգվ. ԾԲ և ԾԸ

234 Տե՛ս հոգվ. ՀԳ

ԳՆՈՒՄ ՀԵ

ՅԱՂԱԳՄ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԳՈՂՈՑ ԵԿԵՂԵՑՒՈՑ

Ջևկեղեցուցն գողացեալ, եւ կորուսեալ եւ կամ վաճառեալ, որ ոչ
իցէ դարձ, հինգերորդ հատուսցէ, եւ զոչ կորուսեալսն՝ կրկին: Եւ զսուղաշ-
5 խարութիւն եցոյց կանոնք:

ԳՆՈՒՄ ՀԶ

ՅԱՂԱԳՄ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԶԱՆԳՄ ԿԵՐՈՂԱՑ

Եթէ արածիցէ ոք զանդ կամ զայգի, եւ թոյլ տացէ խաշին իւրում
արածել զանդ այլոյ, յիւրմէ անդոյ անտի տուժիցի ըստ արդեանն: Ապա
10 թէ զամենայն իսկ զանդն արածիցէ, զընտիր կողմ անդոյ իւրոյ եւ զըն-
տիր կողմ այլոյ իւրոյ տուժիցի²³⁵:

Եւ այս ըստ արդեանն դարձեալ յիցի իրաւամբք, եւ այս հաստա-
տեսցի դատաստան ըստ մէզ:

ԳՆՈՒՄ ՀԷ

15

ՅԱՂԱԳՄ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՀՐԴԵՂԻՑ

Իսկ եթէ ելանիցէ հուր եւ գտանիցէ փուշ եւ ընդ նմին այրիցէ զկալ,
կամ զաւրան, կամ զանդ, տուժելով տուժեսցի՝ որոյ զհուրն հանեալ
իցէ²³⁶:

Եւ զայս դատաստան ըստ քննութեան հրամայէ սուրբ Արէնքն դա-
տել, թէ ո՞ւր արդեալք հանեալ հուրն եղի՝ մե՞րձ թէ հեոի, յանտա՞ռս
20 թէ յանդի, եւ յումէ՞ ի բարեկամէ՞ թէ ի թշնամուոյ, պատահմամբ թէ
կամաւ, մանո՞ւկ թէ ծեր, եւ այլ այսպիսի, զի զայդ յայտ առնէ տուժե-
լով տուժիլն: Եւ մեզ այսոցիկ հետեւելի է: Զի թէ կամաւ իցէ, կրկին
տուժիցի: Ապա թէ մերձ ի կալ կամ յաւրան հանիցէ ոք հուր եւ ոչ զգու-
25 շացեալ շիջուսցէ, զբաւանդակն տուժիցի, իսկ թէ ի հեռաստանէ յանդէ
զայցէ՝ զկէսն նորուն եւ որ ինչ այսոցիկ հետեւին: Նմանապէս եթէ յանաս-
նոց այրիցի եւ կամ ի մարդկանէ, տուն եւ թէ այլ ինչ ի շինուածոյ, եւ
կամ հանդերձ եւ որ ինչ նման սոցին, այնորիւք եւ զայս դատեսցեն:

ԳՆՈՒՄ ՀԸ

30

ՅԱՂԱԳՄ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՒԱՆԴԻՑ

Իսկ եթէ՝ ոք ընկերի իւրում արծաթ տայցէ եւ կամ այլ ինչ կարասի
զիւր յաւանդ, եւ գողանայցին ի տանէ առն, եթէ գտցի որ գողացան՝

235 ԵԼԹ, ԻԲ, 5

236 ԵԼԹ, ԻԲ, 6

կրկին տուժեցի, ապա թէ ոչ գացի որ դողացան, մատիցէ տէր տանն առաջի Աստուծոյ եւ երդութիցի, թէ իւր չէ նենգեալ ամենեւին զաւանդ ընկերի իւրոյ: Ըստ ամենայն վնասակար բանի՝ յարջատոյ, եւ յիշոյ, եւ յոչխարէ, եւ ի հանդերձոյ, եւ յամենայն կորսսենէ, որում վնասակար առնիցեն, որ զինչ իցէ՝ առաջի Աստուծոյ եկեացէ դատաստան երկոցուն, եւ որ ոք ի նոցանէ ըմբռնիցի ի ձեռն Աստուծոյ, կրկին տուժիցի ընկերին իւրում²³⁷:

Անփոփոխի եւ զայս դատաստան պահելի է: Գողն գտեալ՝ կրկին տուժեցի: Եւ երդմանն ցուցեալ է ի մեզ արքինակն. եւ երդուեալ՝ ոչ տուժի: Եւ որ ոք ըմբռնի՝ կրկին տուժի. կամ զի սուտ երդուաւ, եւ յայտ եղև, եւ կամ զի ոչ երդուեալ՝ ցուցաւ սուտ լինել, իսկ միւսն՝ զի զրպարտող եղև սուտ:

ԳՂՈՒՄ ԷԹ

ՅԱՂԱԳՄ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՊԱՀՆՍՄԻՅ

Եւ թէ տացէ որ ընկերի իւրում էշ, կամ եզն, կամ ոչխար, կամ այլ ինչ անասուն ի պահեստ, եւ բեկցի, կամ մեռցի, կամ գերի վարեացի, եւ ոչ որ զիտասցէ, երդումն Աստուծոյ լիցի ի մէջ երկոցուն. եթէ նենգանաւ ինչ շիցէ զնացեալ ամենեւին ընդ աւանդ ընկերի իւրոյ, ապա յանձն առցէ տէր նորա, եւ մի՛ տուժիցի: Իսկ եթէ գողութեամբ գողանայցի ի նմանէ, տուժեցի տեառն նորա: Ապա թէ զազտնաբեկ լինիցի, ածցէ զնա վկայ ի գէշ անդ եւ մի՛ տուժեցի²³⁸:

Յոյժ իրաւամբք եւ զայս կալցուք դատաստան, զի ի պահեստ տալ վարձու է: Յաղապս որոյ զգողանն հրամայէ տուժիլ, իսկ զաւանդն՝ ոչ եւս:

25

ԳՂՈՒՄ Զ

ՅԱՂԱԳՄ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՆՃԻԹ ԱՌՈՂԱՅ

Իսկ եթէ խնորիցէ որ անաւթ⁽²³⁾ յընկերէ իւրմէ, եւ բեկցի, եւ կամ մեռցի, կամ գերի զնասցէ, եւ տէրն նորա ոչ իցէ ընդ նմա, տուժելով տուժեացի, ապա թէ տէր նորա ընդ նմա իցէ, ոչ տուժեացի. ապա թէ ի վարձու առեալ իցէ՝ ընդ վարձուց իւրոց եղիցի նմա²³⁹:

Տուժելով տուժեացի՝ ճշգրտիւ քննութիւն լիցի: Ըստ մերոցս եղիցի եւ այս:

ԳՂՈՒՄ ԶԱ

ՅԱՂԱԳՄ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԶԿՈՅՍ ԽԱՒՍԵՅԵԱԼ ԽՅՐՈՂԱՅ

Իսկ եթէ խաբիցէ որ զկոյս խաւեցեալ⁽²⁴⁾ եւ ննջիցէ ընդ նմա, վարձանաւք վարձեացէ զնա իւր կնութեան: Եթէ ոչ առնու յանձն հայրն

²³⁷ ԵԼԹ, ԻԲ, 7—9

²³⁸ ԵԼԹ, ԻԲ, 10—13

²³⁹ ԵԼԹ, ԻԲ, 14—15

տալ զնա նմա կնութեան, տուծիցի արծաթ հալո նորա, որպէս իցեն վարձանք կուսից²⁴⁰:

- Գիտելի է եւ զայս դատաստան, զի խաբել եւ հաւանել ոչ մեռա-
նին, թէպէտ եւ խաւսեալ, որպէս զայն, որ բռնաբարիցէ զխաւսեալ, այլ
5 հրամայէ վարձանաւք վարձել, զի ոչ հաւանութեամբ եւ խաւսիւք ծնողա-
ցըն վարձելիք, այլ տուրք կամաւք, եւ զոչ հաւանիլ հարն՝ վարձիլ, որպէս
արէն է կուսից հար հայցել. եւ այս է տուծիւն: Իսկ րատ կանոնի²⁴¹ զնոյն
հրամայէ առնուլ կին, ընդ որ հաճեցան: Ապա թէ ոչ հայր եւ կամ մայր
աղջկանն, եւ կամ նոյն կամեացի, ըստ վարձանին, զոր սովոր են առնուլ
10 ծնաւոր կուսից, տուծիցի: Ապա թէ Երիտասարդն եւ կամ իւրքն ոչ կամին
առնուլ, կրկին լիցի տոյժն: Եւ տոյժն՝ ծնողացն եւ ոչ տերանցն՝ ըստ
իրաւանց:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ձ Բ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՓՈՒՈՅ

- 15 Եթէ արծաթ փոխ տացես եղբար քում, որ աղքատ իցէ առ քեզ²⁴²,
մի՛ ճեպեացես զնա եւ մի՛ արկանիցես նմա տոկոսիս²⁴²:

- Հին կտակարանս եւ նորս յայտոսիկ միաբանին՝ ի բաց բառեալ
զվաշխ եւ զտոկոսիս²⁴³: Ոչ աստ զտոկոսիս յիշատակելով՝ զվաշխ թողա-
ցուցանէ, զի զծայրն բառնալով՝ ընդ նմին եւ զարմատն բառնայ: Եւ որ
20 ինչ ի նոր կտակարանս է սաստն²⁴⁴, աւելորդ է, իբր գիտողաց, երկրոր-
դեւ, զի թէ եւ Արէնքն ոչ հրամայէ ճեպել, որչա՛փ եւ նորս: Եւ փոխ
ասացաւ, զի անդրէն հատուցի գլուխն:

- Արդ, իրաւունք դատաստանի լիցին՝ ներմամբ առնուլ զգլուխն, եւ
վաշխ լիցի հատուցումն հանդերձեալ: Ապա թէ կար իցէ փոխառողին,
25 տայցէ փոխատուին զնոյն գլուխն՝ մնալ առ նմա զնոյն շափն. եւ այդ
ըստ կարի լիցի, զի Աստուծոյ ինքն է իսկ դատաստանդ՝ ոչ առնուլ վաշխ
եւ տոկոսիս:

Եւ գիտելի է, զի թէ ոք զդատաստան Աստուծոյ թիւրէ, վնասէ զոգին՝
ի հանդերձեալ հատուցմանէն զրկելով:

- 30 Ապա թէ ոք պատճառ ոչ հատուցանել անվաշխն, դատ լիցի. ի
հատանիլն զլիսոյն՝ թողութիւն լիցի:

Որդուց, զկնի մահուան հարց, մի՛ լիցի զվաշխ հատուցանել, բայց
միայն զգլուխն, զի բնաւին ոչ է ըստ իրաւանց: Եւ այդ արիւնագրութիւն
է, միանգամայն եւ դատաստան:

²⁴⁰ Ելք, ԻԲ, 16—17 (ըստ Ս. Պետերբուրգի 1817 թ. հրատարակութիւնն):

²⁴¹ Տե՛ս Կանոնք Կղեմայ ԿԲ, Կանոնագիրք Հայոց, Գ. Ա, էջ 31

²⁴² Ելք, ԻԲ, 25

²⁴³ Ելք, ԻԲ, 25, Ղևտ., ԻԾ, 36: Բ օրին., ԵՊ, 19 և արևմ. Ղուկ., Զ, 34, 35 և արևմ.:

²⁴⁴ Տե՛ս Ղուկ., Զ, 34, 35:

ԳԼՈՒԽ 29.

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԳՐԱԽԻՅ

5 Եթէ ոք ի դրաւ անուցու զուրուք զտուն, կամ զայդի, կամ զհող, կամ զայլ ինչ այսպիսի, եւ պատահի յամիլ, զզլուխն որքանութեան առե-
 5 ալ անվաշի՝ անդրէն դարձուցանիցէ զգրաւն: Եւ թէ լիցի առլի կերեալ, եւ զայն եւս հատուցէ: Եւ զոր ինչ ծախեալ իցէ ի նմանէ⁽²⁵⁾, ի զլուխ իւր համարիցի, յորժամ յաղագս անձեռնհատութեանն տեառն չիցէ դարմանեալ զգրաւ իւր: Գոյնպէս լիցի, եթէ ինչ ի կենդանեաց իցէ:

10 Եւ թէ ինչ ի հանդերձից իցէ գրաւն եւ ի նմանեաց նորա, եւ մաշիցէ, ի զլուխն իւր լիցի սլակասեայն:

15 Եւ զոսկեղէն եւ զայլ ինչ այսպիսի զզողացեալ եւ զկորուսեալ, եթէ չիցէ իւր նենգեալ եւ երզմամբ հաստատիցէ, իւրում տեառն լիցի, ապա թէ իւր նենգեալ իցէ եւ կորուսեալ՝ շորեքպատիկ հատուցէ: Իսկ եթէ ի ձեռին իցէ, եւ ստիցէ, կրկին տուժիցի: Իսկ յաւարի տարեալն՝ իւրում տեառն լիցի:

Զծառ հատեալ եւ զցանկ այրեալ զայգուոյ, զտան եւ զայլ ինչ զվնասու զգրաւի, եթէ տեառն պատճառաւ իցէ՝ իւրում տեառն լիցի, ապա եթէ առ ում գրաւն է՝ այնմ լիցի:

20 Զվայրապար վնասեայն եւ զբեկեայն յանասնոց՝ ի զլուխ իւր կայցի, եւ զհասարակաց զմեռեայն՝ իւրում տեառն:

Եթէ Աւրէնքն զգրաւ ոչ տայ ալթի²⁴⁵, ո՞րչափ եւս հրաժարեցուցանէ ի վաշխից գրաւից:

ԳԼՈՒԽ 30.

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՅՐԵՅՈՎԱՅ

25 Եթէ կամաւ ոք հուր դիցէ տան եւ ըմբռնիցի որ եզ, տեսցեն՝ զի թէ ի մարդկանէ մեռցի ի հուրն, խրատ առցէ ի ձեռն, թէպէտ եւ մահու արժանի է ըստ Աւրինացն²⁴⁶, թերեւս ապաշխարութեան հասանիցէ: Եւ տոյժ լիցի. թէ կարող իցէ՝ զբաւանդակն պահանջիցի արին, ապա թէ ոչ՝ ըստ կարի լիցի: Եւ տուժին խրատ ոչ է, ո՞չ աստ եւ ո՞չ յայլսն, այլ անառակին խրատ եւ ոչ տոյժ ի դէպ է. ըստ արժանւոյն զպատշաճն արասցեն:

30 Իսկ թէ յանասնոց՝ շորեքպատիկ հատուցէ: Ապա թէ ամբար խոտոյ, կամ արանի, կամ յայսպիսեացս իցէ, կրկին լիցի տոյժն: Նոյն լիցի ցանկոյ կամ նմանեաց նորին: Այսպէս հանդերձից եւ նոցին նմանեաց:

ԳԼՈՒԽ 31.

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՏԵԿԱԶԱՏԻՅ

35 Ծարժեալ ոք սատանայական ցամամբ հատանիցէ զտունկ ուրուք, եւ յայտ ճշգրտիւ զայցէ, դատաստան լիցի. դնել զտունկն հատողին եւ

²⁴⁵ Տե՛ս Ելք, ԻԲ, 26: Բ օրին., ԻԳ, 13
²⁴⁶ Տե՛ս հողվ. 2է

խորոցն՝ զաման, ցորքան անպտուղ իցեն տունկն, տուժիլ նովին շափով, ապա թէ իւր լիցէ՝ քստ պնոյն լիցի: Զի Աւրէնքն եւ ոչ զթշնամեացն հրամայէ զայլազգեաց հարկանել գտունկս²⁴⁷: Եւ այդ այդպէս լիցի իրամբք:

5

ԳՂՈՒԽ ԶԶ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱԻԱՆԴԻՅ ԵՒ ԶՈՎՈՂՈՒԹԵԱՆ, ՅԱՓՇՏԱԿՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՎՆԱՍԵԼՈՅ ԻՆՉ ԶԸՆԿԵՐԻՆ, ԵՒ ԳՏԱՆԵԼՈՅ ԶԿՈՐՈՒՍՏ ԻՆՉ

10 Խաւսեցաւ Տէր ընդ Մովսիսի եւ առէ. անձն որ եթէ մեղիցէ, եւ արհամարհելով արհամարհիցէ զպատուիրանս Տեառն, եւ ստիցէ ընկերի իւրում՝ եթէ յաւանդի, եթէ ի զովողութեան, եւ եթէ ի յափշտակութեան, եւ եթէ վնասիցէ ինչ ընկերի իւրում, եւ եթէ եգիտ կորուստ ինչ եւ ժխտիցէ ի վերայ նորա, եւ երդնուցու սուտ վասն միոյ իրիք, յամենայնէ զոր եւ առնիցէ մարդ առ ի մեղանչելոյ նորա նոքաւք, եւ եղիցի յորժամ մեղանչիցէ եւ յանցանիցէ, հատուցէ զյափշտակութիւնն, զոր յափշտակեաց, եւ զվնասն, զոր վնասեաց, կամ զաւանդն, որ աւանդեցաւ նմա, կամ զկորուստն, զոր եգիտ: Յամենայն իրաց, զոր երդուաւ սուտ, տուժեսցի զգլուխն եւ զհինգերորդ մասն յաւելցէ ի նոյն, եւ ոչր իցէ՝ հատուցէ նմա յաուր, յորում յանդիմանեսցի²⁴⁸:

20 Աստուածխաւտութիւնս դատաստանի հաստատուն եւ յեկեղեցի կացցէ, քանզի նոյն իսկ է Տեառն: Բայց խոյին քաւութեամբն²⁴⁹ եցոյց, եթէ որք միանգամ իրք դատաստանի են եւ տուժին, պէտք են ապաշխարութեանն: Եւ քանզի կանոնք եւ դատաստանք ի միմեանց այնու բաժանին, զի գծածուկ եղեալ յանցանսն, որոց եւ պէտք իցեն տուժի, հրամայէ առնել ողորմութիւն, իսկ դատաստան թէ եւ տուժէ, ոչ բառնայ զապաշխարութիւնն: Սակայն ներմամբ եւ փորձիւ լիցի իմաստնոց, յազազս որոյ յամենայն իրս դատաստանի զապաշխարութիւն ի կանոնսն թողաք:

ԳՂՈՒԽ ԶԷ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԶՊՏՈՒՂ ԵՒ ԶԱՅԼ ՀԱՍՍ ԿԵՐՈՂԱՑ ԶԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

30 Եւ մարդ, որ յանգէտս կերիցէ զսրբութիւնսն, յաւելցէ ի նոյն զհինգերորդ մասնն եւ տացէ զսրբութիւնն ցքահանայն: Եւ մի՛ պղծեսցեն զսրբութիւն սրբութեանցն Իսրայելի, զոր զատուցին նոքա Տեառն, եւ ածիցեն ի վերայ իրեանց անաւրէնութիւն յանցանաց՝ ուտելով իրեանց զսրբութիւն սրբութեանցն, զի ես եմ Տէր, որ սրբեմ զնոսա²⁵⁰:

247 Տէ՛ս Բ օրին., Ի, 19, 20 նաև հոգվ. Բ
248 Ղևտ., Զ, 1—5
249 Տէ՛ս Ղևտ., Զ, 6
250 Ղևտ., ԻԲ, 14—16

Աստուածային դատաստանս նշանակ անփոփոխ մեզ կացցէ յեկեղն-
ցի:

ԳՆՈՒԽ ԶԸ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՆՑ ՀԱՅՀՈՅՉԱՑ ԶԱՆՈՒՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ

5 Եւ ել որդի կնոջ Իսրայելացոյ, եւ նա էր որդի առն Եզրայացոյ
 ի մէջ որդոցն Իսրայելի. եւ կռուեցան ի բանակին՝ որ յԻսրայելացոց ան-
 տի էր՝ եւ այր մի Իսրայելացի: Եւ անուանեալ որդի⁽⁸⁷⁾ կնոջն Իսրայել-
 ցոյ զԱնունն՝ անէծ. եւ ածին առ Մովսէս: Եւ անուն մար նորա Սաղա-
 միթ, դուտոր Դաբբեայ, յազգէ Դանայ: Եւ արկին զնա ի պահ՝ դատել զնա
 10 հրամանաւ Տեառն: Եւ խաւսեցաւ Տէր ընդ Մովսիսի եւ ասէ. հանէ՛ք
 զայրն, որ անէծ, արտաքոյ բնակին, եւ դիցեն, որք լուանն, զձեռս իւրն-
 անց ի վերայ զլիտոյ նորա, եւ քարկոծեսցեն զնա ամենայն ժողովուրդն:
 Եւ ընդ որդիսն Իսրայելի խաւսեսցիս եւ ասացես ցնոսա. այր ոք, որ անի-
 ծանիցէ զԱստուած, մեղս ընկալցի, զի անուանեաց զանուն Տեառն. մա-
 15 հու մեռցի, քարընկեցութեամբ քարկոծեսցեն զնա ամենայն ժողովուր-
 դրն. եթէ՛ պանդուխտ իցէ եւ թէ՛ բնակ, յանուանել նորա զանուն Տեառն՝
 սատակեսցի: Եւ խաւսեցաւ Մովսէս ընդ որդիսն Իսրայելի, եւ հանին
 զայրն, որ անէծն, արտաքոյ բանակին, եւ քարկոծ արարին զնա քա-
 րամբք ամենայն ժողովուրդն: Եւ որդիքն Իսրայելի արարին՝ որպէս եւ
 20 պատուիրեաց Տէր Մովսիսի²⁵¹:

Իրաւացի է զդատաստանս զայս յեղափոխել այսպէս. եթէ ոք, շար-
 ժեալ ի սատանայէ, զանուն Քրիստոսի հայհոյէ, կամ զխաչ, կամ զեկե-
 ղեցի, կամ զքահանայ ի կռին իրեանց, կամ զմկրտութիւն, եթէ մին
 յայլազգեաց իցէ, որպէս եւ անդ պատահեաց, եթէ՛ քարկոծ առնել եւ եթէ՛
 25 այլով արինակալ՝ սպանանել արժան է. ապա թէ քրիստոնեայք՝ մահու
 դատաստան լիցի՝ քննելով զպատահումն:

ԳՆՈՒԽ ԶԹ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՆՑ ՍՊԱՆՈՂԱՑ ԶԱՆԱՍՈՒՆՍ

Եւ որ հարկանէ զանասուն՝ անձն ընդ անձին տուժեսցի²⁵²,
 30 Ըստ իւր յայտնի տեսութեանդ եւ ի մեզ կացցէ դատաստանդ աս-
 տուածային: Սակայն դատաստան կոչի, իբր զի քննիցի մախանաք
 հարկանելն եւ պատահմամբ եւ այլն այսպիսի:

ԳՆՈՒԽ Դ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՆՑ ՎԱՃԱՌՈՂԱՑ ԵՒ ԳՆՈՂԱՑ ԶԵՐԿԻՐ

35 Եթէ աղքատացի եղբայր քո, որ ընդ քեզ իցէ, եւ վաճառիցէ ի կալուա-
 ծոց իւրոց, եւ եկեսցէ մերձաւորիչն, որ մերձաւոր իցէ նորա, եւ փրկիցէ

251 Ղևտ., ԻԳ, 10—16 և 23
 252 Ղևտ., ԻԳ, 18

զվաճառ եղբար իւրոյ: Ապա թէ շիցէ ուրուք մերձաւորիչ, եւ ձեռնհաս
իցէ, եւ գտանիցի նմա բաւական փրկանաց իւրոց, եւ համարիցի զամս
վաճառին իւրոյ եւ հատուցէ կարողն առնն, որում վաճառեաց նմա,
եւ դարձցի ի կալուածս իւր: Ապա թէ ոչ գտցի ի ձեռին⁽⁶⁹⁾ նորա բաւական
5 առ ի հատուցանելոյ նմա, եղիցի վաճառ նորա այնմ, որ ստացան զնա,
մինչեւ յամն թողութեան իւրոյ, եւ ելցէ յամին թողութեան եւ դարձցի անդ-
րէն ի կալուած իւր²⁵³:

Ըստ Աւետարանին հրամանաց առաւելութիւն ի Տեառնէ հրամայեցաւ
յամենայնս, նմանապէս եւ՝ յիւր դատաստանի²⁵⁴, եւ զի ո՛չ առաւելութե-
10 ամբ այժմ եւ ո՛չ հաւասարութեամբ վարիմք, պարտ է մեզ ընդ փրկա-
նաւք լինել: Եթէ վասն աղքատութեան ի կալուածոյ վաճառէ, եղիցին ընդ
փրկանաւք յազգատոհմէ իւրմէ մինչեւ յեւթն ամ: Ըստ Աւրինացն զեւթն
ամն եղաք²⁵⁵, բայց առաւելու որքան կար է՝ արժան է, զի ոչ թողու ազատ
ըստ Աւրինացն, զոր ի դէպ էր թողուլ նման Աւրինացն ազատս: Իսկ եթէ ոչ
15 կարիցէ փրկել յեւթն ամին, եւ անդ հաստատիցի վաճառն: Ապա թէ ըստ
այլոյ պատճառի վաճառն իցէ, ի նմին ամի հաստատիցի:

ԳՂՈՒՈ ՂԱ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՎԱՃԱՌՈՂԱՑ ԵՒ ԳՆՈՂԱՅ ՏԱՆ

Եթէ վաճառիցէ ոք տուն բնակութեան ի պարսպաւոր քաղաքի, եղի-
20 ցին փրկանք նորա մինչեւ ի կատարել տարւոյ ատուրցն վաճառին
իւրոյ. արաթուի լինիցի փրկանք նորա: Ապա թէ ոչ փրկիցի մինչեւ
լնուցու տարի նորա ողջոյն, հաստատիցի տունն, որ իցէ ի պարսպաւոր
քաղաքի, հաստատութեամբ ստացողին իւրոյ յազգս իւր, եւ ելցէ⁽⁹⁰⁾ ի
թողութեանն²⁵⁶:

25 Եւ զվաճառս փարթամաց եթէ ոմանց աղքատաց վաճառէ սահմա-
նաւ, վասն ողորմութեան դարձուցանելի է ըստ պայմանին:

Իսկ տունք, որ յաւանս իցեն, որոց պարիսպ ոչ զուցէ շուրջանակի, ընդ
անդս երկրի համարեսցին, եւ հանապազ ընդ փրկանաւք լիցին, եւ ի
թողութեանն ելցեն²⁵⁷:

30 Եւ զայս դատաստան այսպէս աւցուք. զի թէպէտ եւ ամ թողութեան
ոչ է առ մեզ, սակայն զամսն փրկանաց հաստատուն կալցուք, պակասե-
ալք յառաւելութենէ. նմանապէս եւ՝ զաւուրսն:

ԳՂՈՒՈ ՂԲ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՔԱՀԱՆԱՅԻՑ ՎԱՃԱՌՈՂԱՑ ԵՒ ԳՆՈՂԱՅ

35 ԶՏՈՒՆ ԵՒ ԶԱԳԱՐԱԿ

Եւ ի քաղաքս Ղեւտացւոց տունք, որ ի քաղաքս կալուածոց նոցա ի-
ցեն, ընդ փրկանաւք լիցին հանապազ ի մէջ Ղեւտացւոցն: Եւ որ ոք

²⁵³ Ղև., ԻԵ, 25—28

²⁵⁴ Տե՛ս Մատթ., Ե, 21, 22. է, 2, 3ովհ. է, 24

²⁵⁵ Տե՛ս Բ օրին., ԺԵ, 1, 2, 9, 12 և այլուր: Ելք ԻԱ, 2, 3. ԻԳ, 10, 11: Ղև., ԻԵ, 8—15

²⁵⁶ Ղև., ԻԵ, 29, 30

²⁵⁷ Ղև., ԻԵ, 31

փրկիցէ ի Ղեւտացոց անտի, ելցէ վաճառ տանց քաղաքաց կալուածոց նոցա ի թողութեանն, զի տունք քաղաքաց Ղեւտացոց՝ կալուածք նոցա են այն ի մէջ որդոցն Իսրայելի: Եւ ազարակքն, դատուցեալք ի քաղաքս նոցա, մի՛ վաճառեսցին, զի կալուած յաւիտենական է այն նոցա²⁵⁸:

- 5 Պարտ է եւ դայս դատաստան այսպէս իմանալ. զի քահանայք զտուն բնակութեան իւրեանց վաճառել իշխան լիցին առ քահանայս, եւ միշտ ընդ փրկանաւք լիցին, առաւելութեամբ, քան աշխարհականաց վաճառք: Եւ ազարակք եւ այլ ստացուածք, դատուցեալք յեկեղեցիս, մի՛ վաճառեսցի, զի կալուած յաւիտենական է այն նոցա: Ըստ այսմ եղիցի եւ այս
- 10 իրաւունք, թէ՛ եւ ամ թողութեան առ մեզ ոչ է: Նաեւ յամենայն դատաստանդ ծախք ստացողին տեսցին ի փրկելն:

ԳՆՈՒՄ ՂԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԶՐԱՂԱՅԱՑ

- Եւ յաղազս աղքատութեան վաճառեալ ջրաղացք զամ մի ընդ փրկա-
- 15 նաւք լինիցին ինքեանց եւ ազգականաց, իսկ այլազգ՝ ի նմին ամի հաստատեսցի:

ԳՆՈՒՄ ՂԴ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՆԱՍՆՈՑ ՎԱՃԱՌԱՑ

- Եւ զչորքոտանիս վաճառեալ՝ երից վկայից առաջի հաստատիցէ գայ-
- 20 սոսիկ, զի մի՛ գողան իցէ, եւ մի՛ հնակաղ, եւ մի՛ հնահաղ, եւ մի՛ դիշերակոյր, եւ մի՛ անդնալի ի կամրջի, եւ մի՛ հարկանող ոտիւք: Յայսցանէ դտեալ ի բեռնակիրս²⁵⁹, բայց ի գողանէից, մինչեւ յամ մի անդրէն դարձցի, կամ ի զնոյն անկցի ըստ արժանւոյն, եւ կամ տեառն հաստատիցի: Իսկ գողանն յամենայն ժամ դարձցի. եւ եթէ յայտնեալ՝ առաջինն
- 25 առցէ տէր, եւ գգինն ի վաճառողէն առցէ՝ որ զնեացն: Այլ արտաքոյ այսմ պատճառաց՝ մինչեւ յեթն աւր փորձի, վճիռ հատցի, եւ թէ ոչ դարձուցէ՝ հաստատեալ լիցի վաճառն: Իսկ վաճառողին նոյն կացցէ սահման ըստ արժանւոյն վաճառել: Եւ յայլսն զնոյն պահել ի վաճառան զսահման, որպէս վաճառողին, նմանապէս եւ զնողին:

30

ԳՆՈՒՄ ՂԵ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՎԱՃԱՌԱՑ ԵԶԱՆՑ

Եւ վկայիւք երիւք եւ դայս հաստատիցեն, որ վաճառեն զեզինս, զի փորձ ի հերկ, եւ ի սայլ. եւ ի կալ իցէ, եւ մի՛ հնակաղ, եւ մի՛ հնահաղ,

²⁵⁸ Ղևտ., Ին, 32—34

²⁵⁹ Տե՛ս նաև հոգվ. 2

և մի գիշերակույր և հարկանող իցէ, և մի՛ դողան: Մինչև յամ մի լինել
այդոցիկ փորձի՛ դարձցի, և դողան՝ յամենայն ժամ, և յայլսն եւթն
ար փորձիցի: Իսկ անմղիցն յայլսն՝ դարձցի, բայց ի լծոյ, ի հերկ, և
ի սայլ, և ի կալ, որոց փորձն անյայտ կանխաւ է²⁸⁰:

ԳՂՈՒՄ ՂԶ

5 ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԿՈՎՈՒ Ի ՎԱՃԱՌ

Նմանապէս և յաղագս զկովս վաճառել զայլսն վկայիւք հաստատի-
ցէ ընդ աշտոսիկ, զի ազգաւ յիրաքանչիւր ամի ծնանիցի, և յաղագս
սոցին՝ յամի դարձցի. ըստ արժանւոյն զգինն հաստատելով և կամ տեառն
լինելով: Եւ յայլսն փորձիցի ևւթն ար:

10 ԳՂՈՒՄ ՂԷ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՄԵՂՈՒԱՑ Ի ՎԱՃԱՌ

Եւ մեղուք վաճառեալ յաշնան ըստ մեղեր, զոր ունին, հաստատիցի
սերկանն⁽⁹¹⁾:

15 Իսկ ըստ պիտոյից անկշիռ վաճառեալ և կամ կշուաւ նովին փեթա-
կաւ և առեալ արտաքս և պակաս գտեալ, լցցի կշիռն ի վաճառողն,
ապա թէ ոչ՝ մի՛ լիցի այդ պատիր վաճառ: Իսկ առաւել գտեալն, ո՛չ
յոյժ և ո՛չ խարէութեամբ, մի՛ դարձցի, զի յուսոյ դորին գնէ:

20 Եւ զարնան սերմանոց վաճառեալ և եղեալ ի մեղուոց, մինչ ի
տասն ար կամ քսան փորձի. վճիռ վկայիւք հաստատիցի, որպէս զի
մտանելն և ելանելն ուղիղ ցուցցի, հաստատիցի վաճառն: Ապա թէ
թիւրութեան յաւուրսն վճռին կարծիս լիցի գոգութեան և մահու առաջ-
նորդին, ի վաճառողն դարձցի: Զկնի կարծեացն բառնալոյ աւուրցն՝
ղնողին այդպիսի վնասոյ լիցի: Ի կերակրոյ մեռեալն և յամին անպտուղ
եղեալն՝ գնողին լիցի:

25 ԳՂՈՒՄ ՂԸ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՎԱՃԱՌՈՅ ԱՄԱՆԱՑ

30 Եւ կարաս վաճառեալ և գնեալ՝ հաստատիցի, յորժամ լցեալ ողջ
զարկեալն պահիցէ գինի յամին: Ապա եթէ կարծեալք բեկման ի թրժ-
մանէ իցէ, և զգինին կորուցէ, միմիայն զկարասն գործողն առցէ, այլ
և զկէս վնասուն տուժիցի: Ապա թէ անկարծիս ի բեկմանէ իցէ, և ի
թաղելն եղև կարծիսն, անտոյժ լիցի վաճառողն: Այլ եթէ յայդմանէ
երկբայեացի, զամանն միայն վաճառողն տուժիցի:

Այդ ըստ այդմ լիցի ի փոքունս և ի մեծամեծս:

280 Տե՛ս նաև հոդվ. ՂԴ

ԳՆՈՒՆ ՂԹ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՎԱՃԱՌՈՂԱՑ ԵՒ ԳԵՈՂԱՑ ԶՊՏՈՒՂ ԱՅԳԵԱՑ
ԵՒ ԶԱՅԼՈՑ ԱՐՄՏԵԱՑ

Վաճառել եւ գնել բազմաց պատահի գպտուղս յամի՝ յուսով շահի:
 5 Եթէ լիցի պահասել, արժան է վաճառողին ամբողջ զգլուխն պահել՝
 ոչ միայն յաղագս յուսոյն, այլ եւ վասն աշխատութեանն: Եւ թէ շահիցի,
 որ լիցէ խաբէութեամբ, մի՛ գղջացեալ վաճառողն դարձուցէ, զի վա-
 ճառք յաջողմամբ բազմապատիկ շահս տան: Սակայն աւուրք փորձի
 երեք վկայիք լիցի տասն աւր. եւ կատարածն ցուցաւ ըստ իրաւանց:

10

ԳՆՈՒՆ Ճ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԸՍՏ ԳԼԵՈՑ ՀԱՏՈՒՑՄԱՆՑ ԶՐԱՂԱՅԱՑ
ԵՒ ԱՅԼՈՑ ԱՅՍՊԻՍԵԱՑ

Եւ զայսպիսիս ըստ գլխոյ առեալ՝ վկայիք հաստատիցէ: Շահին
 անգեղջ իցէ տուողին, եւ մի՛ տացէ փոխանակ շահի տուգանս:
 15 Եւ իւր լիցի պատրաստել զկազմածն ամենայն եւ վնասք՝ ըստ կար-
 գի իրացն եղեալ, իսկ յանպատրաստութենէ եղեալ՝ առողին լիցի՝ ի քար,
 ի նաւ, յերկաթ եւ յայլն ամենայն, եւ գողացեալն:
 Իսկ այրեալն, եթէ ի պատճառս տեառն իցէ՝ նմա լիցի, եւ Լթէ ի
 պատճառս արողին՝ նմա լիցի:
 20 Ըստ այդմ դատիցի եւ այլ ամենայն այգպիսիս, որ ինչ միանգամ
 եւ իցէ:

ԳՆՈՒՆ ՃԱ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹԵԱՆ ԱՐԱՆՑ

Եւ մատեան դատերքն Սաղպաազու՝ որդւոյ Ոփերայ՝ որդւոյ
 25 Գաղաազու՝ որդւոյ Մաքիրայ ի գնդէ Մանասէի՝ որդւոյն Յովսեփայ: Եւ
 այս են անուանք նոցա՝ Մաաղա, եւ Նուա, եւ Եզղա, եւ Մեղքա, եւ Թերսա:
 Կացին առաջի Մովսիսի, եւ առաջի Եղիազարու քահանայի, եւ առաջի
 իշխանացն, եւ առաջի ամենայն ժողովրդեանն ի դրան խորանին վկա-
 յութեան եւ ասեն. հայր մեր մեռաւ յանապատին, եւ նա ոչ էր ի մէջ ժողո-
 30 վրդեանն գումարելոցն առաջի Տեառն ի ժողովրդեանն Կորխայ, որ
 վասն մեղաց իւրոց մեռաւ, եւ որդիք ոչ եղեն նորա: Եւ արդ, մի՛ ջնջեսցի
 անուն հար մերոյ ի միջոյ ցեղի իւրոյ, վասն զի ոչ գոյր նորա որդի-
 տո՛ւք մեզ ժառանգութիւն ի մէջ եղբարց հար մերոյ: Եւ մատուց Մով-
 սէս զգատաստանս նոցա առաջի Տեառն: Եւ խաւսեցաւ Տէր ընդ Մով-
 35 սիսի եւ ասէ. ուղիղ խաւսեցան դատերքն Սաղպաազու, տալով տացես
 նոցա կալուած ժառանգութեան ի մէջ եղբարց հար իրեանց, եւ դիցես

զվիճակ հարն իրեանց զնորաբար: Եւ ընդ որդիսն Իսրայելի խաւսեցիս եւ
 ասասցես. այր ոք եթէ մեռանիցի, եւ ուստր ոչ դուցէ նորա, տացէ գժա-
 րանգութիւն իւր դստեր իւրում. եւ եթէ ոչ գուցէ նորա դուստր, տաչիք
 գժառանգութիւն նորա եղբար իւրում. եթէ ոչ գուցեն նորա եղբարք, տա-
 5 չիք գժառանգութիւն նորա հարեղբար իւրում. եւ թէ ոչ գուցին եղբարք
 հար նորա, տաչիք գժառանգութիւն ընտանույ մերձաւորի նորա. ի
 ցեղէ նորա ժառանգեցէ գնորայն: Եւ եղիցի որդուցն Իսրայելի այդ իրա-
 տունք դատաստանի, որպէս հրամայեաց Տէր Մովսիսի²⁶¹:

Անլուծանելի յամենայն հաւատացեալս եւ այս կացցէ վճիռ դատաս-
 տանի, գի իւր իսկ է հաւաստի գիտողին զամենայն իրաւունս: Զի ուստեր
 10 անկ է ժառանգ լինել, թէ իցէ, ապա թէ ոչ իցէ՝ դստերն, որ տակաւին ի
 տանն իցէ: Իսկ արտաքս զնացեալն եւ առն եղեալն՝ երկու դուստր գժիոյ
 դստեր բաժին առցին, այլ ոչ կարեն ժառանգ լինել: Եւ այս յայտ անտի
 է, գի ոչ թողին զդստերսն Սաղապաղու յաւտար ցեղս արանց լինել ,գի
 15 մի՝ ժառանգութիւնն յաւտարս ելցէ:

Ապա թէ շիցէ դուստրտ եղբայրն ժառանգիցէ:

Իսկ եթէ առն լեալ դուստրն կամիցի իւրովք ծննդաւք եւ արամք գալ
 եւ զհայրենիսն ժառանգել, նոցա լիցի եւ մի լիցի եղբարն, եւ յորժամ
 որդի շիցէ եղբարն. ապա թէ ոչ կամիցի դալ՝ գիւր մասնն առեալ,
 20 եղբայրն ժառանգիցէ:

Ապա թէ շիցէ եղբայր, հարեղբայրն ժառանգիցէ: Եւ թէ շիցէ հար-
 եղբայր, այլ ընտանի մերձաւոր ժառանգիցէ ի ցեղէ հարն: Որքան մեր-
 ձաւոր իցէ, հեռաւոր ընտանուցն ոչ հրամայէ. եւ գցեղ հար առնէ ժառանգ
 եւ ոչ մար, մինչ ի դուստրն միայն կացոյց գժառանգ լինելն:

Ապա թէ հարեղբարն հրամայէ ժառանգ լինել, յայտ է, թէ հայր
 25 իցէ, նա ժառանգէ, եւ թէ մայր, եւ քոյր, եւ կին ոչ ժառանգեն, այլ մա-
 սունս առնուն, որպէս եւ ցուցանի⁽⁹²⁾. Կնոջն՝ դանգ, եւ քեռն՝ դանգ եւ
 կէս, եւ մարն՝ երեք թասու:

Այլ ընտանի մերձաւոր համարիմք, գոր Աւրէնքն մինչ ի շորրորդ
 30 գարմն հրամայէ զառականս ոչ յայտնել յառնուլ կինն²⁶². զայս եւ ի ժա-
 ռանգաւորսն պահելի է: Իսկ զկնի այնր ոչ են ժառանգ, այլ ժառանգու-
 թիւնն վիճակ լիցի դատաւորաց, որպէս ցուցեալ է ի գրութիւնս նոցա²⁶³:

Իսկ եղբայրն, որ շիցէ համամայր, կէս դանգ պակաս ընդ համա-
 հարսն եւ ընդ համամարսն ժառանգիցէ: Զայս եւ նահապետն եցոյց Աբ-
 35 րահամ, գի ետ զամենայն ինչս իւր Իսահակայ որդույ իւրոյ եւ որդուց հար-
 ճիցն ետ պարգեւս եւ արձակեաց զնոսա²⁶⁴: Եւ թէ ասիցէ ոք. աստ՝ պակ
 արհնութեան, եւ անդ՝ Քետուրա կին երկրորդ, սակայն անդ՝ տուրս, եւ
 ժառանգութիւն եղիցի աստ, ըստ ցուցելոցդ, սակաւ պակաս. եւ յԱւր-
 40 էնսն անդրանկանն տուաւ իրիցութեան պատիւ²⁶⁵: Ըստ այսմ արիւնա-
 կի եւ հարեղբարքն լիցին:

Յանդիմանին յաստուածային արիւնացս դատաստանէ մահմետակա-

261 Թիւք, Իէ, 1—11

262 Տե՛ս Ղևտ., ԺԸ, 6—18

263 Տե՛ս հոգվ. Ա,

264 Տե՛ս Մնունդք, ԻԱ, 5, 6

265 Տե՛ս Բ օրին., ԻԱ, 16—17

նացն դատաստանք, զի զդատերս ժառանգ ոչ առնեն հարց, այլ ընդ ըն-
տանիս մասնաւորեն, որոց ոչ հետեւելի է, այլ անվրէպ՝ աստուածայինս
դատաստանաց իրաւամբք:

ԳՆՈՒՄ ՄԲ

5 3ԱՂԱԿՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹԵԱՆ, ՈՐՈՑ
 ՈՒՍՏԵՐՍ ԵՒ ԴՍՏԵՐՍ ԻՅԷ

Նախ զայն ասացցուք, զի երկու դուտոր միոյ ուտեր առջէ բա-
ժին²⁶⁵: Եւ այս վկայեալ է ի կանոնաց եւ յԱրիւնաց նշանակեալ ըստ
այսմ:

- 10 Խաւսեցաւ Տէր ընդ Մովսիսի եւ ասէ. խաւսեա՛ց ընդ որդիսն Իսրայելի
 եւ ասացես ցնոսա. որ ոք ուխտիցէ ուխտս՝ տալ զգինս անձին իւրոյ
 Տեառն, եղիցին զինք արուին, ի քսանամենից մինչեւ ցվաթսնամեանս,
 եղիցին զինք նորա յիսուն երկդրամեան արծաթոյ ըստ սրբութեան սկե-
 ղքն, եւ իգին²⁶⁵ լինիցին զինք երեսուն երկդրամեան: Ապա թէ ի հնգամե-
15 նից մինչեւ ցքսանամեանս՝ լինիցին զինք արուին քսան երկդրամեան,
 եւ իգին՝ տասն երկդրամեան²⁶⁶:

Նաեւ ի կազմածն տեսանի, զի կրկին ատուրց կարաւտանայ էզն ի
ծնունդն, ըստ որում թերին առաւ կող²⁶⁷. Եւ անունն իսկ նշանակէ, զի
«կին» ըստ կիսոյն անուանի մտրմնոյն: Եւ թէպէտ եւ ի մի պատուէրդ
20 աւելի հնգիւ է, քան զերկպատիկն զինք իգին՝ յաղագս կատարելութեան
 հասակին եւ կամ յաղագս պիտոցից կարգաց²⁶⁸, սակայն ըստ կազմածին
 ի միւսն ցուցաւ արուին կրկին լինել: Յայդցանէ հաստատի երկու
 դուտոր մի լինել որդի ի ժառանգութիւնս: Բայց գիտելի է եւ զայն եւս, զի
 կարգեալ դստերքն է երկուքն մի որդի, այլ ոչ որ ի տանն է, զի ժառանգ
25 հրամայեցաւ, յորմէ յայտ է, զի զորդոյ ամուս բաժին. եւ այլքն զկէս
 ելլարար առնլով Էլեալքն, նմանապէս զոյգ դտանին եղբարց, ըստ հրա-
 մանի Տեառն՝ եթէ չիցէ որդի, դուտորն ժառանգիցէ²⁶⁸: Այլ այս դատեսլ
 եղև ըստ կազմածին, եթէ զերկուս դստերս մի առնլի է եղբայր, եւ
 ցուցաւ ըստ Տեառն հրամանի, եթէ ժառանգ է նման որդոյ, որ ի տան իցէ:

- 30 Այլ կամ լիցի եւ զայս ըստ հաճոյից եւս բնտրել, եթէ զամենա՛յն դստերս
 զերկուսն մի առնլի է եւ եթէ զելեալսն: Այլ ինձ այսպէս թուի, եթէ իկեա-
 լքն ի տանէ բաժնիւ եւ առն եղեալ՝ զերկուսն մի լեալ, զոյգ ընդ եղբար
 առնու բաժին իւրով կրկին բաժնաւն, ապա որ ի տանն՝ հաւասար եղ-
 բարցն ժառանգէ զհարն: Հոստատի ըստ այսմ ուտերաց եւ դստերաց
35 հաւասար լինել ժառանգութիւնն հար, ըստ որում եւ Աստուած զոյգ էտ
 զժառանգութիւն արքայութեանն արանց եւ կանանց: Սակայն ավանդա-
 պահք կարգաց եկեղեցոյ արք եւ ոչ կանայք են. նմանապէս թէպէտ
 բաժանորդք ընդ եղբարս ժառանգութեան քորք են, այլ ոչ ժառանգա-
 պահք, յորժամ եղբարք իցեն:

266 Ղևտ., Իէ, 1—5
 267 Տե՛ս Ծնունդք, Բ, 21, 22
 268 Տե՛ս Թիւք, Իէ, 8

Եւ եթէ հայր իցէ, կիինն միայն առցէ մասն, եւ ո՛չ մայր եւ ո՛չ քոյր, ապա թէ ոչ իցէ՝ մայր եւ քոյր մասնաւորին⁽²⁶⁹⁾:

Այլ որդի դստեր ո՛չ ժառանգէ եւ ո՛չ առցէ մասն, բայց եթէ մինչ կենդանի իցէ՝ գրով ժառանգ առնիցէ, զի իւր սերմ դուտորն է եւ ոչ որդի դստերն: Նոյն լիցի եւ խորթն, սակայն իշխան է կենաւք ժառանգեցուցանել զնա, թէ կամեսցի, իբրեւ զաւտարս. եւ թէ ի տան հարսուի աշխատեալ իցէ, իբր վարձկանի առցէ վարձ եւ ոչ մասն. նոյնպէս եւ թոռն. զի եւ առաքեալ ոչ ընդ որդիս զնոսա համարի, ասելով՝ խորթք իցէք եւ ոչ որդիք²⁶⁹: Ապա թէ որ զկանոնացն⁽²⁷⁰⁾ բնդդէմ այսմ զիցէ, զի իբր զորզոց՝ զճնունդս նոցա հրաժարեցուցանէ ի խնամութիւնսն²⁷⁰, պիտասցէ, զի պսական ընդ մարն բնտանութիւնն եղեւ, եւ խափանի ամուսնութիւնն, այլ զի սերմ ոչ է հարն, ոչ ժառանգէ. զի թէ Աբրահամ եւ ոչ զիւր ծնունդսն արար արժանի ժառանգ լինել²⁷¹, ո՞րչափ աւտար ծնունդն:

Նաեւ ոչ եղբայր մարն, եւ ո՛չ որդի նորա, եւ ո՛չ որդի քուերն, եւ ո՛չ մարքոյր եւ նորին որդի, կամ հարքոյր կամ ժառանգեն եւ կամ մասնաւորին, բայց եթէ կանխաւ ստանայցէ:

Իշխան է եւ զժառայս ստանալ ժառանգս, թէ կամեսցի, որպէս ի կանոն եպիսկոպոսաց եցոյց²⁷² թերեւ ծառայս ստացեալ իցէ, յայտ է, թէ ժառանգս, որ զինչսն ասաց թողուլ:

Իսկ յորժամ դուտորն ժառանգէ՝ որ ի տան իցէ, հարեղբայրն եւ նորին որդիք ժառանգել ոչ կարեն եւ ոչ մասնաւորիլ. ապա թէ առն լեալ իցէ եւ զայցէ ժառանգ, հարեղբայրն մասն առցէ զանգ, այլ ոչ որդի նորա, բայց թէ պատահի ի հարցն ժառանգութիւնսն զստաստան լինել:

Իսկ եթէ չիցեն ուստերք եւ դստերք մինչ ի շորրորդ զարմն, որ ի հարէն ժառանգիցեն, եւ այլք՝ ոչ եւս, եւ ոչ՝ ի մարցն տոհմէ:

ԳՂՈՒՆ ԺԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՍԱՍՏԱՆԱՅ ԿԱՆԱՆՑ ԺԱՌԱՆԿՈՒԹԵԱՆ ԲԱԺԱՆՄԱՆ

Եւ կանանց մեռելոց նոյն լիցի զատաստան, որպէս եւ արանց զկնի մահուան²⁷³. Եթէ չիցեն ուստերք եւ դստերք, իբրու թէ ծնեալ իցէ ուստերս եւ դստերս, եւ մեռեալ, եւ թէ՛ ի բնէ անժառանգ իցէ եւ թէ՛ ընդ պսակին փութով վախճանեալ կուսութեամբ, սակայն յայդոսիկ զանազանի դատաստանն:

Արդ, ըստ նմանութեան արանց, թէ ուստր իցէ, նա ժառանգիցէ զըմարն, ապա թէ չիցէ՝ դուտորն, եւ թէ չիցէ դուտոր՝ եղբայրն, եւ թէ չիցէ եղբայր՝ հարեղբայրն, եւ թէ ոչ հարեղբայր իցէ, ի ցեղէ հարն ժառանգէ մինչև ի շորրորդ զարմն: Ապա թէ հայր իցէ, հայրն ժառանգէ, եւ այլն՝ զոյգ է միմեանց: Իսկ եթէ ծնունդք իցեն մարն, ամենայն ինչ նոցա է,

269 Տե՛ս Թողթ առ Եբր., ԺԲ, 8
270 Տե՛ս Բասդի Կեսարացուլ Կանոնք ՄԺԴ
271 Տե՛ս Մնունդք, ԻԾ, 5, 6
272 Տե՛ս Կանոնք Կղեմայ ԸԶ
273 Տե՛ս հոգվ. ՃԱ, ՃԲ

որպէս եւ հարն ժառանգութիւնն: Ապա թէ մեռանիցի մանուկն, ժառանգութիւնն հարն եղև, ոչ անդրադարձի առ մայրն իբր ժառանգութիւն:

Ապա թէ մայրն եւս մեռանիցի, եւ հայր իցէ մարն, երկուցն լիցի ժառանգութիւնն՝ հար մանկանն եւ հար մար մանկանն. նախ զպատշաճ հոգոյ նորա տալով՝ յերկուս բաժանիցի:

Իսկ եթէ ի բնէ անժառանգ իցէ, ժառանգութիւնն հարն լիցի, եւ թէ ոչ հայր՝ այլոց ժառանգաւորացն լիցի, որպէս ցուցեալ է²⁷⁴: Իսկ առն դանգ լիցի վասն ի միասին կենակցութեանն: Ապա թէ շիցեն միաւորեալք, եւ մեռանիցի կիսն, մի՛ լիցի առն եւ ոչինչ ի կնոջէ, զի որպէս ոչ է տիրեալ մարմնոյ նորա, նոյնպէս ոչ տիրէ բնչից նորա: Նոյն լիցի եւ կնոջն: Ապա թէ ամուսնացեալ իցէ, թէ եւ սակաւ ժամանակ, նմանապէս դանգ լիցի առն: Եւ զի որպէս զհարն ժառանգելով որդին՝ մայրն դանգ առցէ, նոյնպէս զմարն ժառանգելով որդին՝ հայրն դանգ առցէ:

15

Գ Լ Ո Ւ Պ Ճ Գ

ՅԱՂԱԳՍ ԳԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԲԱԺԱՆՈՂԱԿԱՆ ԱՐՈՒԵՍՏԻ ԸՆԶԻՑՆ Ի ԺԱՌԱՆԳՈՒԹԻՒՆՆ

Ըստ բաժանողական տրուեստի զժառանգութիւնն այսպէս ուղիղս բաժանիցես: Զինչն զամենայն մի համարիցիս դահեկան եւ զգահեկանն՝ վեց դանգ:

Եւ թէ մի որդի լինի եւ մի դուստր, որ ի տանն, յերկուս բաժանիցես. զերկու դանգ եւ կէս՝ եղբարն, եւ զնոյն կողմն՝ քուերն, եւ զգանգն՝ մարն:

Ապա թէ կարգեալ քուերք իցեն, զերկուսն մի եղբայր կալցիս եւ զերկու դանգ եւ կէսն եղբարն տացես, եւ զերկու դանգ եւ կէսն՝ երկու քուերն, եւ զգանգն՝ մարն:

Իսկ թէ մի եղբայր իցէ եւ մի քոյր առնակին, կէս դահեկան եւ չորս գարի եղբարն լիցի, եւ դանգ եւ կէս եւ երկու գարի՝ քուերն, եւ դանգ մի՝ մարն:

Ապա թէ երկու եղբայր եւ մի քոյր իցէ, որ ի տանն, դանգ եւ կէս եւ երկու գարի մի եղբարն լիցի, եւ նոյնչափ միւս եղբարն, եւ նոյնքան՝ քուերն, եւ գանգ՝ մարն: Իսկ թէ կարգեալ քոյրն իցէ, երկու դանգ մի եղբարն լիցի, եւ երկու դանգ՝ մի եղբարն, եւ դանգ՝ քուերն, եւ դանգ՝ մարն:

Ապա թէ մայր ոչ իցէ, ինքեանից միայն բաշխեսցի. երկու դանգ եւ թասու եւ մի գարի եւ չորս դանգ գարոյ եւ երեք թասու գարոյ՝ մի եղբարն, նոյնպէս՝ միւս եղբարն, եւ դանգ եւ երկու գարի եւ երկու գարոյ դանգ եւ կէս դանգ գարոյ՝ քուերն. կէս թասու գարոյ աւելի է քուերն: Եւ զի զայս ցուցաք յայ՛ս առնելոյ աղագաւ, եթէ զիրան եւ զարդարն խնդրէ զդատատանն:

Իսկ եթէ երեք եղբայր եւ մի քոյր իցէ, դանձ եւ կէս եւ երկու գարի
 եւ կէս՝ իւրաքանչիւր եղբար, եւ երեք թասու եւ գարի եւ կէս՝ քուերն: Եւ
 է քուերն դանձ եւ կէս աւելի գարուց: Զի թէ կամ լիցի, աշղպէս տկար
 մասինն սահաւն թողցես աւելի, ապա թէ ոչ՝ եւ զայն եւս հասասարես-
 ցես:

5

Ապա թէ շորս եղբայր եւ մի քոյր իցէ, դանձ եւ թասու եւ մի գարի՝
 իւրաքանչիւր եղբար, եւ կէս դանձ եւ կէս թասու եւ կէս գարի՝ քուերն:

Իսկ եթէ հինգ եղբայր եւ մի քոյր իցէ, իւրաքանչիւր եղբար դանձ
 լիցի եւ մի գարի, եւ քուերն՝ կէս դանձ եւ մի գարի. կէս գարի եւ աստ
 աւելի լինի քուերն:

10

Ապա թէ վեց եղբայր եւ մի քոյր իցէ, երեք թասու եւ երկու գարի
 իւրաքանչիւր եղբար լիցի, եւ կէս դանձ՝ քուերն. կէս գարի եւ աստ
 առաւելեալ է քուերն:

15

Ըստ այսմ արիինակի եւ զայլսն որքան իցէ բաժանեսցես: Նմանա-
 պէս եւ զմարն բաժանիցես զժառանգութիւն:

Իսկ եթէ վեց քոյր եւ մի եղբայր իցէ, ի շորս ժառանգութիւնն բա-
 ժանիցի. երեք եղբայր վեց քոյրն լիցի: Ըստ այսմ արիինակի եւ այլքն
 լիցին: Եւ եթէ մայր լիցի՝ եւ այն ցուցաւ, եթէ ոչ՝ եւ այն: Եւ թէ ի տան
 քոյրն իցէ եւ թէ առն լեալ իցէ, ըստ զանազանութեան նոցա եւ դատաս-
 տանն հաստատիցի, զի սակաւ եւ այդ նշանակ տուաւ: Յորմէ զարժանն
 ոք գտցէ եւ գթերին լցցէ, եւ մի՛ ինչ պարսաւանս դիցէ, զի ըստ կարի
 մեր այդքան ծանուցաւ:

20

ԳՆՈՒՄ ԾԵ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՐՀԱՄԱՐՀՈՂԱՅ ԶՔԱՀԱՆԱՅՍ ԵՒ
 ԶԴԱՏԱԻՈՐՍ

25

Եւ եթէ վրիպեսցի ի քէն բան ի դատաստանի ի մէջ արեան եւ արե-
 ան, եւ ի մէջ դատաստանի եւ դատաստանի, եւ ի մէջ զրդուութեան եւ
 զրդուութեան, եւ ի մէջ հակառակութեան եւ հակառակութեան, բան դա-
 տաստանի ի քաղաքս քո, յուրացեալ ելցես ի տեղին, զոր ընտրեսցէ Տէր
 Աստուած քո անուանել զանուն իւր անդ: Եւ երթիցես առ քահանայս
 Ղեստացիսն եւ առ դատաւորսն, որ լինիցի յաւուրսն յայնոսիկ, եւ քննեալ
 պատմեսցեն քեզ զդատաստանն: Եւ արացես ըստ հրամանին, զոր
 պատմիցեն քեզ, որք ի տեղւոյն իցեն, զոր ընտրիցէ Տէր Աստուած քո. եւ
 զգուշացի՛ր յոյժ առնել ըստ ամենայնի, որպէս արիինադրեսցի քեզ: Ըստ
 Աւրինաց եւ ըստ դատաստանին, զոր ասացեն քեզ, արացես եւ մի՛
 խոտորեսցիս ի բանէն, զոր պատմեսցեն քեզ, մի՛ յաչ եւ մի՛ յահեակ: Եւ
 մարդ ոք, որ առնիցէ հպարտութեամբ առ ի շլսելոյ քահանային, որ կացցէ
 պաշտել յանուն Տեսոն Աստուծոյ քոյ, կամ դատաւորին, որ իցէ յաւուրսն
 յայնոսիկ, մեոցի մարդն այն²⁷⁵:

30

35

40

Տես զի զարհամարհողս քահանայից եւ դատաւորաց զոյգ եցոյց,
 զի մի է զարուսթիւն Աւրինաց եւ դատաստանի, եւ պարտաւորութիւն նոցա

մահ է, զի շանտալ նոցա ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ անհնազանդութիւն Աստուծոյ. եւ արեանն յայտ է գտաւատան:

ԳՆՈՒՄ ԾԶ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՀԱՍԻՑ Ի ԺՈՂՈՎՐԴԵՆԷՔ ՔԱՀԱՆԱՅԻՑ

- 5 Եւ այս են իրաւունք քահանայիցն ի ժողովրդենէն, որք զենուցոմ զենիս. եթէ արշառ իցէ եւ եթէ ոչխար՝ տացէ քահանային զերին, եւ զծնատան, եւ զխախացոցն: Եւ զպտուղս ցորենոյ եւ զգինւոյ քոյ, եւ զհողոյ քոյ, եւ զպտուղս կտրոց խաշանց քոց տացես նմա: Զի զնոսա ընտրեաց Տէր յամենայն ցեղիցն քոց կալ առաջի Տեառն Աստուծոյ քոյ,
- 10 պաշտել եւ արհնել յանուն նորա, նաեւ որդիք իւր զամենայն ատուրս²⁷⁶:
 Զայս զիրաւունս այժմ ոչ տահեն հաւատացեալք, զոր հարկաւոր էր առաւելու քան զԱւրիինացն, զի հասարակաց զենմանն արիւնադրէ իբր զայլ պտուղսն, զի ոչ զընծայից զենմանցն է բանդ:
- Եւ զայդ եղաք, եթէ ըստ դատաստանի իրաւանց է եւ քրիստոնէից
- 15 այդոքիւք զքահանայս պատուել:

ԳՆՈՒՄ ԾԷ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՍԱՀՄԱՆԱՅ ԱՄԵՆԱՅԻՑ

- Մի փոխեսցես զսահմանս ընկերի քոյ, զոր հաստատեցին հարքն քո ի ժառանգութեան քում, զոր ժառանգիցես յերկրին, զոր Տէր Աստուած
- 20 տացէ քեզ ի ժառանգութիւնս²⁷⁷:
- Զանդաստանաց եւ զայլոց ասլ ճառդ. առ եղբարս եւ ազգականս եւ առ ատարս հրամայէ իրաւամբք վարիլ:
- Զոր ի հարէ ունի զսահման ժառանգութեան, ոչ պարտի փոխել զընկերին յափշտակելով, բայց եթէ կանխաւ զրկեալ իցէ, դատ վարիլ:
- 25 Այլ ճշմարտութեամբ ի հարէ առեալ ժառանգութիւնն ոչ է իրաւացի զկնի մահու հարն զղջմամբ փոխել ընդ այլ ժառանգակցաց:

ԳՆՈՒՄ ԾԸ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՎԿԱՅԻՑ ԵՒ ՍՈՒՑ ՎԿԱՅԻՑ

- Ոչ հաստատիցի մի վկայ վկայել զմարդոյ ըստ ամենայն ապիրատութեան, եւ ըստ ամենայն յանցանաց, եւ ըստ ամենայն մեղաց, զոր մեղանշիցէ: Ի բերանոյ երկուց եւ երից վկայից հաստատեցի ամենայն բան: Եւ եթէ կացցէ յառաջ սուտ վկայ զմարդոյ եւ շարախաւսիցէ զըն-

276 Բ օրին., ԺԸ, 3—5
 277 Բ օրին., ԺԹ, 14

մանէ ամբարշտութիւն ինչ, կացցեն երկորքին արքն, որոց իցէ հակառակութիւն, առաջի Տեառն, եւ առաջի քահանայիցն, եւ առաջի դատարացն, որ իցեն յաւորան յայնոսիկ, եւ քննեցեն դատարորքն ճշմարտութեամբ, եւ ահա վկայ անիրաւ վկայեաց զանիրաւութիւն, եկաց հակառակ եղբար իւրում. արասջի՛ք նմա՝ որպէս խորհեցաւ շար տանել եղբար իւրում, եւ բարձջի՛ք զշարն ի միջոյ ձեւմէ՝²⁷⁸:

Աւրինացս դատաստան զերկուց եւ զերից վկայիցն հաստատէ զբան եւ զսուտ վկայն ըստ շար կամացն հրամայէ տանջել: Եթէ արեան կամեցաւ վկայել եւ թէ այլոց՝ նո՛վին դատել:

10

ԳՂՈՒԽ ԾԹ

ՅԱՂԱԿՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ, ԵԹԷ ԳՏԱՆԻՑԻ ՍՊԱՆԵԱԼ Ի ՍԱՀՄԱՆՍ ԴԱՇՏԱՅ

15

Եւ եթէ դտանիցի վիրատր յերկրի քում, զոր Տէր Աստուած քո տացէ քեզ ժառանգել, անկեալ ի դաշտի, եւ ոչ գիտիցեն զայլն, որ խոցեացն զնա, ելցէ ծերակոյտն քո եւ դատարորքն քս եւ շահեսցեն շուրջ զվիրատրան զվայրս քաղաքացն: Եւ եղիցի քաղաք, որ հուպ իցէ ի վիրատորն, առցէ ծերակոյտ քաղաքին այնորիկ հրինչ մի յարջառոց, այլաւքն հանդերձ՝²⁷⁹:

20

Յայսմանէ յայտ է ո՛չ տուգանս լինել այդպիսի սպանման եւ ո՛չ դատաստան արեան, այլ քաւութիւն պատարագաւ՝ անդ եւ աստ՝ ապաշխարութիւն: Այդոցիկ հետեւելի է դատարաց, որքան անյայտ է, իսկ յայտ եկեալն՝ տուգանք՝ հաղորդիցն, եւ արեան դատաստան՝ սպանողացն:

ԳՂՈՒԽ ԾԹ

25

ՅԱՂԱԿՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԳԵՐԵԼՈՅ ԿԱՆԱՆՅ ԱՅԼԱԶԴԵԱՅ

30

Եւ եթէ ելանիցես ի պատերազմ ի վերայ թշնամեաց քոց, եւ մատնեսցէ զնոսա Տէր Աստուած քո ի ձեռս քո, եւ աւարեսցես զաւար նոցա: Եւ տեսանիցես յաւարին կին գեղեցիկ տեսիւամբ, եւ ցանկանայցես նմա, եւ առցես զնա քեզ կնութեան, եւ տարցիս զնա ի տուն քո, եւ գերծցես զզլուսն նորա, եւ սրբեսցես զրզնգունս նորա, եւ հանցես զհանդերձ գերութեան նորա, եւ նստցի ի տան քում եւ լացցէ զհայր եւ զմայր իւր զաւորս ամսոյ միոյ, եւ ապա մտցես առ նա եւ բնակեսցես ընդ նմա, եւ եղիցի քո կին: Եւ եղիցի թէ ոչ հաճեցցիս ընդ նմա՝ արձակեսցես զնա ազատ, եւ վաճառելով մի՛ վաճառեսցես զնա արծաթոյ, եւ մի՛ անարգեսցես զնա, քանզի լիկեցեր զնա՝²⁸⁰:

35

²⁷⁸ Բ օրին., ԺԹ, 15—19
²⁷⁹ Բ օրին., ԻԱ, 1—3, «այլաւքն հանդերձ» բառերով, ինչպես նշել է Վ. Բաստամյանցը, Մխիթարը նկատի ունի շարունակութունը մինչև 9-րդ համարը:
²⁸⁰ Բ օրին., ԻԱ, 10—14

Եւ զայս ըստ Աւրինացն լրմամբ ընկայցին. թէ պատահի քրիստոնէի՝ նախ մկրտել եւ զսուրինակ հնութեանն բառնայ եւ ապա առնուլ կին ըստ կարգի մամուսութեան: Եւ ոչ եթէ յորժամ հաճեսցի ոչ⁽²⁸¹⁾, արձակէ ազատ, այլ եւ ոչ բնու սրձակել, առանց բանի պոռնկութեան, իշխան է:

5

ԳՆՈՒՄ ԾԺԱ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՀԱՐԱՆՑ ԱՆԴՐԱՆԿԱՑՈՒՑԱՆՆԵՆՈՅ ԶՈՐԴԻՍ

Եւ եթէ լինիցին տուն երկու կանայք, մին ի նոցանէ՝ սիրելի եւ մին՝ առելի, եւ ծնանիցին նմա որդիս սիրելին եւ առելին, եւ լինիցի որդի անդրանիկ առելւոյն: Եւ եղիցի յաւուր, յորում ժառանգեցուցանիցէ որդուց իւրոց զինչս իւր, մի՛ իշխեսցէ անդրանկացուցանել զորդի սիրելւոյն, անտես արարեալ զորդի առելւոյն զանդրանիկ, այլ զանդրանիկ առելւոյն ծանիցէ՝ տալ նմա կրկին յամենայնէ, որ ինչ զտանիցի նորա, զի նա է սկիզբն որդուց նորա, եւ նմա անկ է անդրանկութիւնն²⁸¹:

Արդ, զայս զգատաստան ի մեզ այսպէս առցուք: Զի թէ ոչ է ունել քրիստոնէից միանգամայն երկուս կանայս, սակայն ի մի կնոջէ լինի որդիս, եւ թէ երկրորդ առցէ կին եւ յայնմանէ իցէ որդի, մի՛ վասն սիրոյ կրտսերին զնա անդրանկացուցէ եւ կամ աչառեալ կնոջն վերջնոյ՝ զնորայն որդի: Այլ զսկիզբն պատուիցէ զորդուցն, ըստ որում եւ Տէր պատուիրեաց. տալ զառաջին ծնունդն²⁸², առաւել տալ ի ժառանգութեանց²⁸³. բայց եթէ պատահի յազգս անպիտանութեան շառնել արժանի:

ԳՆՈՒՄ ԾԺԲ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՆՉԳԱՄ ՈՐԴԻՑ

Եւ եթէ իցէ ուրուք որդի խեռ եւ անզգամ եւ ոչ լուիցէ ձայնի հար եւ մար իւրոյ, եւ խրատիցեն զնա, եւ ոչ անսայցէ, կայցին զնա հար եւ մայր իւր եւ տարցին առ ծերակոյտ քաղաքին իւրեանց եւ ի դուն տեղւոյն իւրեանց եւ ասացեն ցարս քաղաքին իւրեանց. որդիս մեր այս խեռ է եւ անզգամ եւ ոչ լսէ ձայնի մերում, հանգանակող է եւ արբշխու: Եւ քարկոծեսցեն զնա արք քաղաքին նորա քարամբք, եւ մեռցի, եւ բարձրի՞ք զչարն ի միջոյ ձերմէ. եւ լուեալ այլոցն՝ զահի հարկանիցին²⁸⁴, Զույզ է այս դատաստան այնմ, որ զծնողսն հարկանէ²⁸⁵, զի անդ՝ մահու մեռցի, զի զիւր անարզէ զծնող եւ նովաւ՝ զհասարակացն Աստուած, եւ աստ՝ առանց միջնորդի՝ միայն զԱստուած, լուծմամբ պատուիրանին: Վասն որոյ անդ՝ մահու մեռցի, որ է երկու մահ, եւ աստ՝ պարզաբար

281 Բ օրին., ԻԱ, 15—17
282 Տե՛ս Ելք, ԺԳ, 2. ԻԲ, 29. ԼԴ, 19 և այլուր:
283 Տե՛ս Բ օրին., ԻԱ, 17
284 Բ օրին., ԻԱ, 18—21
285 Տե՛ս հոգվ. ՄԵ, նաև՝ Ելք, ԻԱ, 15, 17: Ղևտ., Ի, 9: Մատթ., ԺԾ, 4 և այլուր:

մեկոցի, որ է միայն առ Աստուած յանցանքն: Այլ որպէս անդ եղաւ իրաւամբք՝ էլլանել ի ժառանգութենէ փոխանակ մահու, նոյն լիցի եւ աստ:

ԳԼՈՒԽ ԾԺԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՄԱՀԱՊԱՐՏԱՅ ՄԵՌԵԼՈՅ

5 Եւ եթէ հասանիցեն ումեք մեղք մահապարտութեան, եւ մեռանիցի, կախեսչիք՝ զնա զփայտէ, եւ մի՛ ազանիցի մարմին նորա ի փայտին, այլ թաղելով թաղեսչիք զնա ի նմին աւուր, զի անիծեալ յԱստուծոյ է ամենայն, որ կախիցի զփայտէ²⁸⁶:

20 Զի թէպէտ ամենայն արիւնադրութիւնս ոչ միայն առ ճառն, այլ եւ առ ի միտսն բազում ունի պատճառս, այլ մեզ որքան հարկաւոր է իրաւանց դատաստանի՝ առնլի է: Եւ զի անդ Իսրայելի զազգայնոցն ասացաւ թաղել զմարմինս, եւ զի մերոց թագաւորաց ոչ հրամայեցաւ զհաւատացեալ սպանանել, բայց միայն իրատել: Իսկ եթէ այլազգի պատահի ի մահ դատապարտեալն, ոչ է արտաքոյ իրաւանց, զբնութիւնս պատուելոյ
15 աղազաւ, թաղել տալ հրաման, յորում աւուր եւ իցէ:

ԳԼՈՒԽ ԾԺԴ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԿՈՐՍՏԷԻՑ

Գուցէ տեսեալ դարջառ եւ ղոչխար եղբար քոյ, մոլորեալ ի ճանապարհի, անտես առնիցես զնոսա, այլ դարձուցանելով դարձուցես զնոսա եւ ածցես առ հղբայրն քո: Ապա եթէ չիցէ եղբայրն քո մաւտ առ քեզ, եւ ոչ ճանաչիցես զնա, ժողովեսցես զնոսա ի տուն քո, եւ հղիցին առ քեզ մինչեւ խնդրեսցէ զնոսա եղբայրն քո, եւ տացես ցնա: Նոյնպէս արասցես զէջ նորա, նոյնպէս արասցէս եւ զհանդերձ նորա, նոյնպէս արասցես զամենայն կորուստ եղբար քոյ. որ ինչ կորնչիցի ի նմանէ, եւ
25 գտանիցես, մի իշխեսցես անտես առնել զայն²⁸⁷:

Գութ եւ խնամ սիրոյ ունել ուսուցանէ արէնքս աստուածային ոչ միայն առ մերձաւորս, այլ եւ առ հեռաւորս. յամենայն կորուստս հաւատարիմ լինել եւ անվարձ, զի արտաքոյ իրաւանց է դատաստանի վարձաւք զկորուստ դարձուցանել:

30

ԳԼՈՒԽ ԾԺԵ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՅԱՐՈՒՅՈՂԱՅ ԶԱՆԿԵԱԼ ԶՈՐՔՈՏԱՆԵՍ

Գուցէ տեսանիցես զլջ եղբար քոյ կամ զեզն նորա անկեալ ի ճանապարհի եւ զանց առնիցես զնոքաւք, այլ յարուցանելով յարուցես ընդ նմա²⁸⁸:

²⁸⁶ Բ օրին., ԻԱ, 22—23

²⁸⁷ Բ օրին., ԻԲ, 1—3

²⁸⁸ Բ օրին., ԻԲ, 4

Անվարձ եւ զայս եւս հրամայէ: Եւ թէպէտ արինադրութիւն, սակայն եւ դատաւորաց է գիտել զայստսիկ եւ խրատել, որ յազազս սորին երթան յատեան:

ԳԼՈՒԽ ԾԺԶ

5

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՀԱՆԴԵՐՁԻՑ ԿԱՆԱՆՑ

Մի՛ եղիցի հանդերձ առնացի զկանամբք եւ մի՛ զգեցցի այլ զգեստ կանացի, զի պիղծ է Տեառն Աստուծոյ քում ամենայն, որ առնէ զայն²⁸⁹:

10

Զի բազում դովաւ լինել շարեաց ի դէպ էր եւ անձեւութիւն իսկ, յազազս որոյ հրաժարեցոյց: Ըստ այսմ խրատելի է դատաւորաց եւ քարոզչաց:

ԳԼՈՒԽ ԾԺԷ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԲՈՒՆՈՑ ԹՈՉՆՈՑ

15

Եւ թէ դիպեցցիս բունոց հատուց առաջի քո ի ճանապարհի, եթէ՛ ի ծառ եւ եթէ՛ ի գետնի, ձագուց կամ ձուոց, եւ մայրն ջեռեալ նստիցի ի վերայ ձուոցն կամ ձագուցն, մի՛ անուցուս զմայրն հանդերձ որդւովքն, արձակելով արձակեսցես զմայրն եւ զորդիսն առցես քեզ, զի բարի լինիցի քեզ եւ բազմաւրեայ լինիցիս ի վերայ երկրի²⁹⁰:

20

Եւ արդ, մի՛ ոք պարսաւանս մեզ դիցէ յայստսիկ, եթէ զի արինադրութիւն է, զի՞ արդ լիցի չիրս դատաստանի, նմանապէս եւ՛ նմանք սոցին: Գիտելի է, զի ամենայն արինադրութիւն լուծեալ եւ զղջացեալ ոչ կարաւտի դատաստանի, իսկ անհնազանդիցն դատաստանի պէտք են: Եւ զայս Տէր յայտ արար, ասելով. ի ճանապարհի զղջացեալ՝ տո՛ւր զհաշին ոսոխի, զի մի՛ ի դատաստան անկցիս²⁹¹:

25

Եւ արդարութեան կատարումն: Իսկ լուծեալ եւ զղջացեալ՝ ի ձեռն վարդապետաց վերստին ուղղութիւն, այլ անզղջից՝ դատաստանաց իրաւունք: Փոքրագոյն արինադրութեամբս տեսցես այժմ եւ զմեծամեծսն սովաւ շափեալս: Եւ զի յայտ արասցէ զհաւս վասն մեր եղեալ, զոր հրամայէ թողուլ զմայրն անկելոյ պատճտուաւ եւ մեզ ի պէտս զձուս եւ զձուսն առնուլ:

30

Եւ սոքաւք վարձս խոստանայ՝ ցուցանելով, թէ որքան պսակին կատարողք մեծամեծաց պատուիրանացն, այլ զղջացեալքն ուղղին, եւ անզեղքն յայսմ՝ դատին: Եւ իրաւացի կարծեմ զոյգ ամաց կենաց թռչնոցն իմանալով ձագուցն խափանման՝ զտուզանսն լինել ի դատաւորաց⁽²⁹²⁾:

289 Բ օրին., ԻԲ, 5
290 Բ օրին., ԻԲ, 6—7
291 Տճ՛ս Մատթ., ն, 25: Ղուկ., ԺԲ, 58

ԳՂՈՒՅ ՃԺԸ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԿՈՐԱՇԷՆ ՏԱՆՑ

5 Եւ եթէ շինեսցես տուն նորաշէն, արասցես պսակ շորջ զտանեաքն եւ մի՛ սպանումն գործեսցես ի տան քում, զի մի՛ անկանիցի, որ անկա- նելոց իցէ, ի նմանէ²⁹²;

Կարծելի է, թէ եւ զայս պատուիրան նման այնմ, որ զվիրաւոր գտե- ցաւ՝ պատարագաւք հրամայէր քաւել եւ ոչ զատաստանաւ արիւն խընդ- րել²⁹³, ոչ տայ ի ձեռս գատաւորաց զպատահեայն: Եւ զի մի՛ այսմ կա- րաւ իցեն, զգուշանալ ուսուցանէ: Իսկ մեզ ապաշխարութիւն լիցի:

10

ԳՂՈՒՅ ՃԺԹ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԾԱՌԱՅԻՑ ՓԱՆՈՒՑԵԼՈՑ

Մի՛ մատնեսցես զծառայ տեառն իւրում, որ յաւելուցու ի քեզ ի տեառնէ իւրմէ: Ընդ քեզ բնակեսցէ եւ ընդ քեզ զհտեղեսցի յամենայն տեղոջ, ուր եւ հաճոյ իցէ նմա. եւ մի՛ նեղիցէք զնա²⁹⁴:

15

Ոչ միայն զայլազգեսց աւէ, այլ եւ զԵբրայեցւոց, որ թէ չանդգնեալ ոչ կամի յեւթն ամին թողուլ զնա, եւ յաղագս այնր փախիցէ, զոր աւէ՛ ընդ քեզ բնակիցէ եւ թէ այլուր հաճոյ իցէ՛ անդ, եւ թէ այլազգ ինչ՝ հաշտեցուցանել եւ ոչ վայրապար տալ ի ձեռս: Զայս եւ մեզ պահել իրաւացի գատաստան է:

20

ԳՂՈՒՅ ՃԻ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՄՏԵԼՈՑ Ի ՀՈՒՆՁՍ

Եւ եթէ մտանիցես ի հունձս ընկերի քոյ, քաղեսցես ձեռաւք քովք զհասկն եւ մանզաղ մի արկանիցես յոճ ընկերի քոյ²⁹⁵:

25

Զի զողորմութիւն ի կամաց առնողին կամի Աւրէնքն եւ ոչ ի կամաց կրողաց, եւ թէ չանդգնի՛ գատաստանաւ է իբր ի յափշտակողէ տոյժ առ- նուլ:

ԳՂՈՒՅ ՃԻԱ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՄՏՈՂԱՑ ՅԱՅԳԻ ԸՆԿԵՐԱՑ

30 Եթէ մտանիցես յայգի ընկերի քոյ, կերիցես խաղող մինչեւ յազենալ անձին քոյ, բայց յամանս մի ամանիցես²⁹⁶:

292 Բ օրին., ԻԲ, 8
293 Տէ՛ս հողմ. ՃԹ, նաև Բ օրին., ԻԱ, 1—9
294 Բ օրին., ԻԳ, 15—16
295 Բ օրին., ԻԳ, 25
296 Բ օրին., ԻԳ, 24

Չափս զնէ եւ իրաւունս ակամայ ողորմութեան ճշմարիտ արինա-
դրութիւնս այգեգործաց, զի մի՛ տաղտկասցին, զի նոցուն կամաք իցէ
ընդ ուտելոյն եւ բառնալն, իսկ ըստ կերողին⁽¹⁰⁰⁾ տոյժ լիցի:

ԳԼՈՒԽ ԾԻԲ

5

ՅԱՂԱԳՍ ԳԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՐՁԱԿԵԼՈՅ ԶԿԱՆԱՅՍ

Եթէ առնուցու ոք կին եւ մտանիցէ առ նա, եւ եղիցի, եթէ ոչ գտանի-
ցէ շնորհս առաջի նորա, զի եզիտ ի նմա իրս անարգութեան, գրեսցէ նա
զիր ապահարզանի եւ տացէ ի ձեռս նորա եւ արձակեսցէ զնա ի տանէ
իւրմէ: Եւ գնացեալ լինիցի առն այլում, եւ եթէ ատիցէ զնա այրն վեր-
ջին, գրեսցէ նմա զիր մեկնելոյ, եւ տացէ ի ձեռս նորա եւ արձակեսցէ
զնա ի տանէ իւրմէ: Ապա թէ մեռանիցի վերջին այր նորա, որ առ զնա
կնութեան, մի՛ կարասցէ այրն առաջին, որ արձակեաց զնա, դառնալ
առնուլ զնա իւր կնութեան յետ պղծելոյ նորա, զի պիղծ է այն առաջի Տե-
առն Աստուծոյ քոյ. եւ մի՛ պղծիցէք զերկիրն, զոր Տէր Աստուած տացէ ձեզ
ի ժառանգութիւն²⁹⁷:

Զայս երբեմն Հրէայքն պատասխանի ետուն Տեառն՝ ասելով. Մովսէս
հրամայեաց զիր գրել մեկնելոյ կանանց. եւ Տէր եցոյց զպատճառն, թէ
յադագս խտտարտութեան ձերոյ թողացաւ²⁹⁸: Զի մի՛ միշտ վայրապար
թողցեն, ասաց յԱրէնս՝ ոչ առնուլ զանարգեալն: Եւ զի ընդարձակ էր
առնուլ այլ, եւ միսնզամայն երկուս ունել ի տան, եւ այն առանց բանի
պոռնկութեան: Եւ զի ըստ մեզ այս ոչ է, եթէ պատահի զկնի թողոյն
եւ մահուն զղջանալ, որ ատելութեամբ մեկնեցան՝ ապաշխարութեամբ
միասցին, բայց եթէ պատահի այնպիսի լինել, որոց միաւորել չիցէ⁽¹⁰¹⁾
արժան:

25

ԳԼՈՒԽ ԾԻԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԳԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՌՈՂԱՑ ՆՈՐՈԳ ԿԱՆԱՅՍ ՉՄՏԱՆԵԼ Ի
ՊԱՏԵՐԱԶՄ

Եւ եթէ առնուցու ոք նորոգ կին, մի՛ մտցէ ի պատերազմ, եւ մի՛
անկցին ի վերայ նորա եւ մի՛ ինչ իրք, այլ անպարտ լիցի, ի տան իւրում
ուրախ արասցէ զկին իւր, զոր էառ²⁹⁹:

Մարդասէր է Աստուած, կամի, զի մի՛ անկեալ ի պատերազմին՝ սուզ
լիցի տարածամ, յադագս որոյ անմեղադրելի են միանգամայն, կամ ամ-
բարտաւանեալ՝ յանգզնի ճակատել եւ կամ երկբայի՝ զանգիտեալ: Զայս
իրաւունս պահելի է զարավարաց առ զարս:

297 Բ օրին., ԻՊ, 1—4
298 Տե՛ս Մատթ., ԺԹ, 8: Մարկ., Ժ, 5
299 Բ օրին., ԻՊ, 5

ԳՂՈՒՆ ԺԻՎ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԳՐԱԻՈՂԱՑ ԶԵՐԿԱՆՍ

Մի՛ գրաւեսցես զվերին եւ զներքին երկանս, զի զոգիս գրաւէ այնպիսին³⁰⁰։

- 5 Ոչ հրամայէ բնաւ չգրաւել, այլ նոցուն ցուցանէ զիրաւունս, զի միովն թերեւս զղջասցի դարձուցանել զմիւսն, ուստի եւ ծանրացոյց զարինակ խղճին՝ զոգիս գրաւէ, ասէ, այնպիսին, զի նոցա սպասաւորութեամբ ոգի մնայ ի մարմին։ Զոր եւ յամենայնսն մեզ պահելի է՝ չգրաւել զյոյժ հարկաւորսն, եւ թէ յանդգնի՝ ի դատաւորաց վրէժ լիցի։

10

ԳՂՈՒՆ ԺԻՆ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՊԱՐՏՈՒՅ ԵՒ ՆՈՐԻՆ ԳՐԱԻՈՒՅ

Եթէ պարտելով պարտիցի ընկեր քո զինչ եւ իցէ, մի՛ մտանիցես ի տուն նորա գրաւել ինչ գրաւ, այլ արտաքոյ կացցես, եւ այրն, առ որում պարտքն քո իցեն, հանցէ զգրաւն արտաքս։ Եւ թէ աղքատ իցէ այրն, մի՛ ազցի ընդ գրաւան իւրով։ Դարձուցանելով դարձուցես զգրաւ նորա ընդ մտանել արեւուն, եւ ննչեսցէ հանդերձին իւրով եւ արհնեսցէ զքեզ, եւ եղիցի քեզ յողորմածութիւն առաջի Տեառն Աստուծոյ քոյ³⁰¹։

15

Զտայ թոյլ մտանել եւ առնուլ գրաւ, զի մի՛ բռնութիւն լիցի, այլ՝ կամաւ. հանեալն, դարձեալ, ոչ ի հարկաւորաց գոյիցն իցէ։ Ապա թէ յազազս աղքատութեան հարկաւորքն իցեն, հրամայէ լաւթեցուցանել, եւ այսու ողորմած կամի զնոսա լինել ընդ իրաւանցն։ Զսոյն զայս եւ մեզ ընտրելի է ըստ դատաստանի։

20

ԳՂՈՒՆ ԺԻԶ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՎԱՐՁԿԱՆԱՅ ԸՍՏ ԱՄԵՆԱՏԵՒ

- 25 Մի զլասցիս զվարձս տնանկին եւ զկարաւտելոյ յեղբարց քոց կամ յեկաց քաղաքաց քոց։ Նոյն արին հատուցես զվարձս նորա, եւ մի՛ մտանիցէ արեգակն ի վերայ այնորիկ, զի տնանկ է եւ այն է յոյս նորա, եւ մի՛ բողոք հարկանիցէ զքէն առ Տէր, եւ լինիցի քեզ այն ի մեղս³⁰²։
- 30 Յայտ է, զի յազազս աղքատութեան եղեւ վարձկան եւ աւուրն պիտոյից։ Զի թէ ոչ հատուցէ յաւուր գործոյն, դատաստանաւ է աւելի, քան որ վարձն իցէ, հատուցանել։

300 Բ օրին., ԻԴ, 6

301 Բ օրին., ԻԴ, 10—13

302 Բ օրին., ԻԴ, 14—15

ԳԼՈՒԽ ԺԻԷ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՈՋ ՄԵՌԱՆԵԼ ՀԱՐՑ ԵՒ ՈՐԴԻՈՑ ԸՆԴ ՄԻՄԵԱՆՑ

Մի՛ մեռանիցին հարք ընդ որդւոց, եւ մի՛ որդիք մեռանիցին ընդ հարանց իրեանց. իւրաքանչիւր ոք ի մեզս իրում մեռցի³⁰³:

5 Եւ զայս ասէ յաղազս այնորիկ, որ թէ պատահի մահապարտ լինել ըստ աւրինացն՝, հարք թէ եւ կամեսցին զորդիս ապրեցուցանելոյ վասն մեռանիլ, մի՛ մեռցին, այլ մեռցի որդին մահապարտ, զի մի՛ թիրեացի դատաստանն: Նոյնպէս եւ մի՛ որդիք ընդ հարանց մեռցին: Նաեւ ոչ դատաւորք, թէ ոչ կարասցեն զորդի մահապարտ ըմբռնել, պարտին զհայր ի
10 մահ դատապարտել: Եւ այս ի մեզ հաստատուն կացցէ:

ԳԼՈՒԽ ԺԻԸ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԽՈՏՈՐՈՂԱՅ ԶԻՐԱՒՈՒՆՍ

Մի՛ խոտորիցես զիրաւունս եկին եւ որբոյ եւ զայրոյ³⁰⁴,

Դատաւորաց զնէ աւրէնս՝ ոչ վարիլ կաշառաւք եւ ալլաւք պատրա-
15 նաւք, որպէս եցոյց յալլսն³⁰⁵. եւ եթէ զայս գործ արասցէ՝ անկցի ի պատուոյն:

ԳԼՈՒԽ ԺԻԹ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԳՐԱՒՈՒ ԱՅՐԻՈՑ

Մի՛ գրաւեսցես զծործս այլուոյն³⁰⁶,

20 Զի թէպէտ յայլս ներեաց ոահմանաւ զգրաւն³⁰⁷, այլ աստ եցոյց հարկաւոր ոչ գրաւել զայրոյ, ուսուցանելով նոցա զխնամակալութիւնն յիւրմէ, որպէս յնգիպտոս ամենազանս, զի եւ արտաքոյ է դատաստանի զզուել զնոսա:

ԳԼՈՒԽ ԺԼ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՐԺԱՆԱՒՈՐԱՅ ԳԱՆԵՑ

25

Յատեան դատաստանի, ըստ որում եւ իցէ, յորժամ արժանի իցէ զանի, եթէ եւ ոչ ըստ Ապրինացն քառասուն³⁰⁸, սակայն անվնաս: Արժան է դատաւորաց վարիլ նովաւ ի խրատ ստամբակաց:

303 Բ օրին., ԻԴ, 16

304 Բ օրին., ԻԴ, 17

305 Տե՛ս նլք, ԻԳ, 8, Ղևտ., ԺԹ, 15. Բ օրին., Ա, 17 և ալլուր:

306 Բ օրին., ԻԴ, 17

307 Տե՛ս Բ օրին., ԻԴ, 10—13 և հողվ. ձիծ

308 Տե՛ս Բ օրին., ԻԵ, 2—3

ԳԼՈՒԽ ԺԱ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԿՌՈՒՈՂԱՑ ՆԻ ԿՆՈՋՆ ԹԱՓՈՂԻ

5 Եւ եթէ կոուիցին սրբ ընդ միմեանս, եւ թափելոյ աղազաւ կին միոյն բուն հարկանիցէ զերկատրեացն յաղթողի առն, ըստ Աւրինացն է հատանել զձեռն³⁰⁹, ալ մեզ՝ զին ձեռինն, որպէս եւ ցուցեալ է իւրաքանչիւր զգայութեանց³¹⁰:

ԳԼՈՒԽ ԺԲ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԴԻԱԿՈՂՈՊՏԻՅ

10 Զդիակողոպուտ եթէ ըմբռնեսցի եւ ապա կամաւք խոստովանեալ՝ ոչ մեռցի⁽¹⁰²⁾, իսկ եթէ որ ոչ սպանցէ, քննեսցէ զնա սուրբ եկեղեցի՝ մինչեւ ի մահ որոշեսցի, քանզի տեղի ապաշխարութեան նորա չիք³¹¹:

Յայտ է յասացելոյս, թէ անզղջիցն մահ որոշեաց, ալ այնպիսեացն արեան լիցի զին ըստ ցուցելոյ արինակին³¹², դարձեալ՝ եւ ապաշխարութիւն պատշաճիւ: Եւ այդ լիցի դատաստան այդոցիկ իրաւացի:

15

ԳԼՈՒԽ ԺԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱԿԱՄԱՅ ՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆՑ

20 Եթէ որ անմեղ գնացէ ուղևոր եւ ոչ զոր ունէր յառաջ թշնամի պատահեալ, ալ թէ որ ամենեցուն զողն եւ աւազակն սմա դիպեսցի, եւ սպանցէ սա զնա, մի՛ իբրև սպանող դատեսցի սուրբ եկեղեցի: Բայց վասն ահադին սեղանոյն սրբեսցէ զանձն աւուրս սակաւ՝ զմտաւ ածեալ, թէ ընդէր իսկ եւ ալկամայք դիպեցան, թէպէտ եւ յԱստուծոյ իցէ մատնութիւնն³¹³:

25 Կարծեցուցանէ եւ յաղագս քահանայից վասն ասելոյն՝ ահազին սեղանոյն, ալ հասարակ ամենեցուն է: Բայց այս դատաստան եկեղեցւոյ դատաւորաց եւ ոչ արտաքնոց է դատել, զիւրաքանչիւրոցն աւզուտ ըստ իրին:

ԳԼՈՒԽ ԺԴ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ

30 Զհիմունս եկեղեցւոյ եպիսկոպոսն միայն իշխեսցէ ծրագրել ուղղափառութեամբ, կամ քորեպիսկոպոս, կամ պերետուտ՝ հրամանաւ եպիս-

309 Տե՛ս Բ օրին., ԻԵ, 11—12

310 Տե՛ս հոդվ. ԿԳ

311 Տե՛ս Կանոնք Հարանց հետևողաց ԺԷ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 108

312 Տե՛ս հոդվ. Բ

313 Կանոնք Հարանց հետևողաց ԺԸ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 108

կոպոսին: Ապա թէ ատանց եպիսկոպոսին կամ քորեպիսկոպոսին ոք յանդգնեսցի՝ քակել զայն հիմունս հրամայեցաք. ապա թէ թողցի՝ երկրորդումն սահմանք կարգեսցին, եւ այնպէս կարգ եկեղեցւոյ լինին անստգտանելի³¹⁴:

5 Գիտեիք է, զի քորեպիսկոպոս երկու են, մի՝ ձեռնադրեալ եւ մի՝ ոչ. եւ պերետուտ է⁽¹⁰³⁾, որ այժմ է բուտ⁽¹⁰³⁾: Եւ թէ ի պատահումն հայիցի եպիսկոպոսն եւ ի գեղջն եւ ոչ քակիցէ, երկրորդել հրամայէ զկարգն: Եւ այդ այդոցիկ դատաստան է հաստատուն:

ԳՆՈՒՄ ԱՆ

10 ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՁԵՌՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ

Ջեպիսկոպոս արժան է, որք յաշխարհին եւ ի վիճակին եպիսկոպոսք իցեն, նոքիմբք նստուցանել յաթոտ. ապա թէ վասն փութոյ ինչ եւ վասն հեռաւորութեան ընկերացն՝ երեք եպիսկոպոսք, կամաւք այնոցիկ, որք հեռի են, թղթովք վկայութեան նստուցեն: Բայց զպատիւ եւ զշնորհս
15 զլիաւորին արժան է տալ, այսինքն է կաթողիկոսին. կամ եղեւ մեծ ժողովոյն³¹⁵:

Կարգաւորապէս զձեռնադրութիւն հրամայէ լինել. նախ ընտրել բազմաց, եւ հաւանութեամբ ամենեցուն ձեռանդրէ կաթողիկոսն եւ կամ հրամանաւ նորա՝ երկուքն եւ երեքն: Այլ անուն կաթողիկոսի աստ
20 ցուցաւ պիսաւոր լինել այլոցն, բայց է այսուհետեւ մամոնայ:

ԳՆՈՒՄ ԱՂԶ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ, ՈՐՔ Ի ԿԱՐԳԷ ԵՒ ՅԱՂԱԹԻՑ ՄԵՐԺԵԱՂ ԻՅՆՆ

Վասն այնոցիկ, որք ի կարգէ եւ յաղաւթից մերժեալ իցեն, կամ ժողովրդական ոք եւ կամ ի կարգէ սլաշտանէիցն, եթէ երթեալ ուրեք զինքն
25 ի կարգ արկցէ, մի՛ ընկալցին: Եւ որ այլոյ վարդապետի բանադրեալ իցէ եւ կամ մերժեալ, այլ վարդապետ մի՛ մերձեցուցէ եւ կամ ի կարգ արկցէ, բայց թէ հաւաստեաւ քննութիւն արասցեն, բանիւ վարդապետութեան բժշկել եւ անդէն հնազանդել ընդ բուն վարդապետան: Ապա թէ վասն մեղաց եւ շար գործոց մերժեալ իցէ յեկեղեցւոյ, զեղաւք ապաշխարութեան բժշկեսցեն³¹⁶:

Եւ այս բարեկարգութիւն աստուածային դատաստանան է. ոչ զոք ատանց գիտութեան ընդունել, եւ վարդապետաց շքամահել զմիմեանս եւ զանկարգսն⁽¹⁰⁴⁾ անդրէն դարձի իմաստութեամբ բժշկել:

³¹⁴ Կանոնք Հարանց հետևողաց ԻԵՄ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 111—112

³¹⁵ Կանոնք Նիկիական. Գ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 119

³¹⁶ Կանոնք Նիկիական Ե, բերված է մի մասը որոշ կրճատումով, տե՛ս Կանոնագիրք Հայոց,

ԳԼՈՒԽ ԾԼԷ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՁՆՌԵԱԿՐՈՒԹԵԱՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱՅ

Նախնեացն սովորութիւն կացցէ յնգիպտոս, զի Աղեքսանդրի կալիսկոպոսն ամենեցուն իշխեսցէ, վասն զի եւ Հռոմայ եպիսկոպոսին այս սովորութիւն է, սոյնպէս եւ Անտիոքացւոց եւ յայլ իշխանութիւնս պատիւ մեծութեանն պահեսցի եկեղեցեաց: Եւ ամենեցուն նմանապէս այն յայտ լիցի, զի թէ ոչ կամաւք կաթողիկոսի լիցի եպիսկոպոս, զայնպիսին մեծ ժողովն որոշեաց, զի մի՛ եւս իցէ եպիսկոպոս: Ապա թէ միաբան ամենեցուն ընտրելով ճշմարտութեամբ ըստ կարգին եկեղեցւոյ արժանի առնիցեն, եւ թէ երկու ուրեք կամ երեք ըստ անձին անզգամութեան կամ հակառակութեան ընդդէմ լինիցին, բազմացն ընտրութիւն հաստատեսցի³¹⁷:

Վասն զի սովորութիւն կալու եւ կարգ նախնեացն, զի երուսաղեմի եպիսկոպոսն պատուեսցի, ընկալցի պատիւ, զի մայրաքաղաքացն ըստ արժանի պատիւն իւր պահեսցի³¹⁸:

Ձոր յառաջ իշատակեաց զանուն կաթողիկոսին³¹⁹, աստ ցուցանէ, զի ըստ նախնեացն սովորութեանց եւ ինքեանց կացցէ: Եւ ըստ շորից աւետարանչացն զայդոսիկ նշնակէ, եւ յայլ իշխանութիւնս նմանապէս, զի թէ իցեն առաքելական աթոռ եւ թէ լիցեն՝ հրամայէ կաթողիկոս լինել: Եւ թէ աթոռն Յովհաննու լեւիտոսէ ի Բիւզանդիա փոխեցաւ՝ պատուոյ աղապաւ, այլ ոչ կաթողիկոսութեան պատճառաւ: Եւ որոշէ, որք կամաւք կաթողիկոսին շնորհադրին, յորոց յայտ է, զի հրամանաւ նորա ձեռնադրին: Թէ պատահի ոչ յիւրմէ, այլ ի բազմացն ընտրութեանէն, ամենայն ուրեք ճշմարիտ է, եւ ի ձեռնադրել կաթողիկոս:

25 ԳԼՈՒԽ ԾԼԸ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՑ ԵՒ ՔԱՆԱՆԱՅԻՑ, ՈՐ ԶԱՅԼՈՑ ՎԻՃԱԿ ԵՒ ԶԺՈՂՈՎՈՒՐԴ ՅԱՓՇՏԱԿԵՆ

Վասն բազում յուզիցն եւ մեծամեծ ամբոխիցն, որ լինին ի կողմանս կողմանս, որք եպիսկոպոսք լինին եւ զայլոյ վիճակ յափշտակել ջանան, եւ որք երիցունք լինին եւ այլոյ քաղաքի եւ ժողովրդեան ցանկան յափշտակել, — կամ եղև մեծ ժողովոյս, զի զայնպիսիսն դադարեցուցեն յիւրաքանչիւր վիճակի: Ապա թէ բռնութեամբ կամ կաշառաւք զգործն զայն յանդգնեսցի գործել եւ ընդդէմ եկեսցէ առաքելական կանոնին, կամ եղև մեծ ժողովոյս, զի զայնպիսին ի բաց ընկեսցեն յաթոռոյն եւ ի կարգէ քահանայութեան եւ բնաւ իսկ ի բաց մերժեսցեն ի պաշտամանէն, եւ այնուհետեւ եղիցի քեզ իբրեւ զմի յանզգամաց, զի³²⁰ որում տուեալն իցէ՝

317 Կանոնք Նիկիական Ձ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 120—121
 318 Կանոնք Նիկիական է, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 121
 319 Տե՛ս հոգվ. ձև
 320 Մատթ., ԺԳ, 12. Ին, 19. Մարկ., Կ, 25. Ղուկ., Ը, 18. ԺԹ, 26

տացի եւ յաւելցի, եւ որ ոչն զիտէ ունել՝ եւ զոր ունին բարձցի ի նմանէ³²¹:
Ոչինչ անյայտ է այս հոգեւոր—կանոնական դատաստան, եւ բազմաց ըստ այսմ մերժելի է այժմ եպիսկոպոսաց եւ քահանայից:

ԳՆՈՒՄ ԾԼԹ

5 ՅԱՂԱԳՄ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՆԿԱՐԳԱՊԷՍ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆԱՑ

Վասն այնոցիկ, որք ի կարգին իցեն եւ ի կանոնին եւ յուխտի եկեղեցոյ, եւ յագահութիւն, եւ ի զաւշաքաղութիւն անկանիցին, զարծաթ իւր ի վարձու տացէ եւ տոկոսեալք պահանջիցէ, եւ մոռանայցէ զբարբառ աստուածեղէն Գրոց, որ ասէ, եթէ՝ զարծաթ իւր ի վարձու նա ոչ տացէ³²², եւ մանաւանդ, զայթ ի գայթ՝ ի պաշտանն եւ թուլասիրտ՝ յաղաւթսն, մեղկ եւ ծոյլ՝ ի հաւատս, այնպիսումն ասէ Գիր. վայ որոց թողեալ իցէ զուսումն մանկութեան եւ մոռացեալ զուխտն աստուածեղէն³²³, Կամ եղև մեծ ժողովոյս զայնպիսին մերժել ի կարգէն եւ կամ բարեսէր կամալք յուղղութիւն ածել³²⁴:
15 Լուիցեն քահանայք զվճիռ կանոնական դատաստանիս եւ զարհուրեւցին, ապա թէ ոչ՝ վերջին եւ անաշառ դատաստանան զատելոց են:

ԳՆՈՒՄ ԾԽ

ՅԱՂԱԳՄ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ, ՈՐՔ ԶԵԱԻՍԵԱԼ ԱՂՋԿՈՒՆՍ ՅԱՓՇՏԱԿԵՆ

Որք միանգամ խաւսեալ աղջկունք են եւ զուգեալ գտանիցին, եւ յետ այսորիկ այլք յաիշտակեսցեն, կամ եղև, զի անզրէն տացեն, որում խաւսեալն էր. թէ եւ ի բռնութիւն ասպատանի՝ մի թողցեն³²⁵:
Մի զզուգեալն եւ զխաւսեալն համարի եւ անզրէն զարձուցանել, թէ եւ պսակիցի ընդ յաիշտակողին: Եւ այդ այդոցիկ ճշմարտիւ է դատաստան:

ԳՆՈՒՄ ԾԽԱ

25 ՅԱՂԱԳՄ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՄՍԱԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ՈՒՆՏԱԿԱՆԱՑ

Որք յուխտի անդ իցեն՝ երիցունք կամ սարկաւազունք կամ այլ ոք ի պաշտանէիցն, եւ հեռի իցեն ի մսոյ, եւ միտք իւրեանց յաւժարիցեն ի ճաշակել, համարձակ կերիցեն եւ մի՛ զաղտաբար, ապա թէ կամեսցին՝ պահեսցեն. ընդունին կանոնք զերկոսին: Ապա թէ ոք պիղծ համարեսցի

321 Կանոնք Նիկիական ժն, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 127—128
322 Տե՛ս Սաղմոս ԺԳ, 5: Եզեկ., ԺԸ, 8
323 Առակք, Բ, 17
324 Կանոնք Նիկիական ժՁ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 128
325 Կանոնք Անկիւրեայ ժԲ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 162—163

կամ զբանջար ևւ զհաց, սր մտտ իցէ, ոչ ընդունին զնա կարգ եկեղեցւոյ³²⁶:

Ուխտական՝ յայտ է, զի դամոսնաշեալս ևւ վիուսանս ևւ որբ միանդամ յեկեղեցի ևն՝ անուանէ: Ասլա ուրեմն վայրապար է ազգացն Յունաց ևւ մեր զմիմեանս բամբասելն, զի զերկոսին, ասէ, ընդունիլ կանոնաց: Աւրգ, բարիոք շուտելն, քան ուտելն է, թէպէտ ևւ ոչ բամբասի, որպէս ի մեզ գտանին բազում պահողք. այլ արտաքոյ դառաստանի է զմիմեանս դատելն:

ԳՆՈՒՄ ՇՈՒՔ

10 ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԸՆԶԻՅ

Վասն ընչից, որ անուանեալ կոչի եկեղեցւոյ, զինչ ևւ իցէ՝ եթէ՛ գեւզ ևւ եթէ՛ այլ ինչ, մինչչև եպիսկոպոսին լեալ էր ի տեղւոջն, ևւ երիցունքն վաճառեցին, իշխան լիցի անդրէն ի նոյն պահանջել. բայց եպիսկոպոսըն կշռեսցէ զիրան ևւ զարժանն, եթէ մարթէ առնուլ զզինն կամ 15 դարձուցանել³²⁷:

Կանոնականս հրաման անվաճառելի լինել զեկեղեցւոյսն կամի ևւ իշխան՝ զեպիսկոպոսն ևւ ոչ զքահանայսն. եթէ առնուլ կամ դարձուցանել՝ եպիսկոպոսն տեսցէ: Այսպիսի է. զի թէ որ զնեացն ամաւք զնոյն շափ կերեալ իցէ՝ զզինն ոչ դարձուցանել⁽¹⁰⁵⁾, ապա թէ չիցէ ինչ շահեալ՝ 20 դարձուցանել: Ըստ այդմ արինակի զկշռելն ասէ: Ի դէպ է ևւ զայս զիտել, զի այլազզ ոչ վաճառի եկեղեցւոյքն, բայց եթէ վաճառեսցէ զանպատշաճան ևւ այլ անկատր զնեացէ նովին զնովն⁽¹⁰⁶⁾: Եւ այդ ընդունելի դատաստան է յեկեղեցիս:

ԳՆՈՒՄ ՇՈՒԳ

25 ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ, ՈՐ ՍՏԷ ԽՈՍՏԱՅԵԱԼ ԿՈՒՍՈՒԹԵԱՆ

Վասն այնոցիկ, որ ի շափ հասեալ իցեն ևւ կուսութիւն խոստանայցեն պահել ևւ ստիցեն խոստմանն՝ ի շնութիւն անկան, կուսան այնուհետև ոչ կարէ լինել, այլ եղիցի նա որպէս զայն, որոյ Երկուս կանայս արարեալ իցէ, ևւ զասհման զնոցին կալցի ևւ զապաշխարութիւն. երկուս ամս առ դրանն ընդ ձեռամբ ևւ ամ մի մտեալ յեկեղեցին ընդ ապաշխարողսն ելցէ: Եւ զքերմութիւն ապաշխարութեանն տեսցեն, ևւ հազորդեսցի արինացն, բայց յաւժումն քահանայութեան մի՛ մերձեսցին³²⁸:

Ձայս յայտնագոյն ի նիկիական յերեսուն զլիին ասէ, այլ աստ՝ որ ամուսնանայ ևւ շնայ: Յայտ է, զի զշնութեանն ապաշխարէ, այլ ամուս-

326 Կանոնք Անկիրեայ ժն, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 163—164

327 Կանոնք Անկիրեայ ժՋ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 164

328 Կանոնք Անկիրեայ Ի, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 166—167. քերված է վերջից որոշ կրճատումով:

նութեանն՝ երկակացն է, ուստի ոչ կարէ լինել քահանայ. եւ թէ երկըրոր
ամուսնանայ՝ իբր զերրորդ համարեալ է: Բայց տեսցեն եւ զհասակ
խոստովանողին եւ այնպէս զատեսցեն: Եւ այդ ըստ այդմ լիցի: Զայս
ևս զտցես ի Լուսաւորչին կանոնսն յերեսուն գլխին, եւ յայլսն եւս:

5

ԳՆՈՒՍ ԺԽԴ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԶՅՂԻ ԿԱՆԱՅՍ ՄԿՐՏԵԼՈՅ

Վասն յդի կանանց. զի արժան է մկրտել՝ յորժամ եւ կամին, զի ոչ
յայսպիսի իրս հաւասարեալ է ծնողն ընդ ծննդեանն, այլ արժան է
ամենայնիւ իւրովք կամաւք զյաւժարութիւնն ցուցանել առ ի խոստո-
վանութիւն ընդունելութեան մկրտութեան³²⁹:

10

Եւ զայս յաղագս երկիւղի մահու, որ յերկունսն է, թողացուցանէ, եւ
յաղագս այնորիկ անխեղճ են մկրտեալն եւ մկրտողն: Եւ զի մի՛ կարծիցի
մանուկն ընդ նմին մկրտիլ, յաւելու զպատճառն: Հաւանելի է այս իրա-
ւունք յեկեղեցի:

15

ԳՆՈՒՍ ԺԽԵ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՐՁԱԿԵԼՈՅ ԶԿԻՆ ՊՈՌՆԻԿ

Իսկ եթէ ոք արձակեսցէ զկին իւր վասն բանի պոռնկութեան եւ կամ
վասն այլ շարագործութեան, որ ոչ միայն այրն, այլ եւ աշխարհ վկայէ
չար գործոց նորա, արձակեսցէ. ընդունի զնա կանոնս: Բայց մի ամ⁽¹⁰⁷⁾
20 ապաշխարեսցէ, ի ձեռն ողորմութեան սրբեսցի եւ հաղորդեսցի արի-
նացն եւ եթէ կամեսցի՝ կին արասցէ. եւ կինն այլ առն չիշխէ լինել,
մինչդեռ կենդանի է այրն նորա³³⁰:

20

Եւ զայս թէպէտ զրեալ է մեր զըատաստան³³¹ երկրորդեցաք, զի ոչ
վասն պոռնկութեան, այլ եւ յաղագս այլ շար գործոց հրամայէ թողուլ՝
25 կախարդութեան, ղեղատուութեան եւ այլոց այսպիսեաց: Եւ զի դարձեալ
միմեանց կամաւք ամուսնանալ, որպէս լուեալ էաք, ասացաք: Եւ զի մի՛
ընդդէմ կարծիցի կանոնաց, որպէս կամեսցին, այնպէս ընկալցին:

25

ԳՆՈՒՍ ԺԽԶ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՐՁԱԿԵԼՈՅ ԶԿԻՆ ԱՏԵԼՈՒԹԵԱՄԲ

Իսկ եթէ ո՛չ վասն պոռնկութեան եւ ո՛չ վասն շար գործոց եթող զկին
իւր, այլ վասն վատաբարութեան, որպէս թէ այլում ակն հոռեալ իցէ,

30

³²⁹ Կանոնք նէոկեսարեայ Զ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 181

³³⁰ Կանոնք նէոկեսարեայ ԺԱ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 183

³³¹ Տե՛ս հոգվ. Ժ

5 պայսպիսիս ոչ ընդունին կանոնք՝ մինչև ցղառնալ նորա յառաջին կինն.
 և ընդ յանցանացն ելին ամ ապաշխարութիւն կալցէ, հինգ ամ՝ արտա-
 քոյ եւ երկու՝ ի ներքս: Ապա թէ ոչ դարձցի առ բուն կին իւր, զկեանս
 10 տան իւրոյ քածանեսցէ. զկէսն կնոջ իւրում տացէ եւ տուգանս՝ յեկեղե-
 ցին, զի զսլակն արհնութեան, զոր ընկալաւ վասն ամուսնոյն իւրոյ,
 անարգեաց: Եւ ինքն զաւուրս կենաց իւրոց պոռնիկ կոչեսցի եւ մի՛ մտցէ
 յեկեղեցի Աստուծոյ, այլ ի դրունս հաւասարեսցի աղաւթից, ի ձեռն
 ողորմութեան տրաւք տնանկաց, ջերմեռանդն արտասուաւք զյետին
 15 թշաղկն առցէ: Ապա թէ կինն մեռանիցի, եւ այրն կին շառնիցէ եւ
 10 յապաշխարութիւն եկեսցէ, հինգ ամ ի դրունս կացցէ եւ երեք ամ ընդ
 ձեռամբ հաւասարեսցի աղաւթիցն, ի ձեռն ողորմութեան քաւեալ՝ հաղոր-
 դեսցի³³²:

15 Նաեւ զայս եւս եղաք յառաջ եղեալս մեր դատաստան³³³, որպէս որ
 նախ քան զայս ի գլխի ցուցաք, եթէ կամաւք միմեանց ամուսնանալ
 ասացաք: Եւ զի ըստ կանոնաց ոչ կարծեցեալ, զոր եղաք ի լրոյ, զկանո-
 նականս առցեն քան եւ այնպէս անկարծիս դատեսցեն:

20 Միանգամայն ի գիրս դատաստանի, որ ինչ ընդդէմ Գրոց կարծի
 հրամանի, զԳրոցն առնելով՝ անբամբաս զմեզ թողցեն, զի ոչ հակառակ
 աստուածական եմ հրամանաց, այլ ի լրոյ զճշմարտիցն եղաք ներմամբ
 20 զբան: Սակայն ի կամս ապաստան է ընդունողաց եւ կամ ոչ, Եւ յաղագս
 այսորիկ սիրով ընդ մեզ լիչիք եւ մի՛ վայրապար զմերս համարեսչիք
 զսակաւս վաստակ:

ԳԼՈՒԽ ԺՅԷ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՍԱՐԿԱԻԱԳԱՅ ԱՐՁԱԿԵԼՈՅ ԶԿԱՆԱՅՍ
ՇՆԱՅԵԱԼՍ

25

25 Վասն որ պատրաստեալն են ի քահանայութիւն եւ ունիցին կանայս,
 թէ մինչև ի քահանայութիւն մերձեալ իցէ, եւ կինն շնայցէ, արձակիցէ
 զկինն, եւ առն շիշխէ լինել, եւ այրն ի քահանայութիւն մատիցէ: Ապա
 30 թէ կամք իցեն նմա կեալ ընդ կնոջն, քահանայ ոչ կարէ լինել, զի ոչ՝
 ընդունի զնա եկեղեցի եւ ոչ՝ կանոնք³³⁴:

Իշխան առնէ յերկաքանչիւրսն. եւ աշխարհական կանանց ամուսնա-
 նալ զկնի մահուան առն կամի, իսկ դոցա՝ ոչ: Բայց տեսցի ընդունելի
 դատաստանաւ:

ԳԼՈՒԽ ԺԽԸ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՔԱՀԱՆԱՅԻՑ ՊՂՇՈՒԹԵԱՆ

35

35 Քահանայ թէ ի պղծութեան գտանիցի, եւ իրքն յայտնեսցին, եւ
 խոստովան ոչ լինիցի, եւ յայտնապէս յանդիմանել ոք ոչ կարէ, ի կամս

³³² Կանոնք նէոկեսարեայ ԺԲ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 183—184

³³³ Տե՛ս Հողվ. Բ, ԺԳ, ՃԻԲ

³³⁴ Կանոնք նէոկեսարեայ ԺԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 184—185

նորա թողցեն լինել և չլինել և եպիսկոպոսին³³⁵ նոյն կանոն և սարկա-
ւազաց է³³⁶։

Երստէ կկեղեցականաց և ժողովրդականաց չինքեանս զայնպիսիսն
15 թաղու և յեպիսկոպոսն, զի նսքս ևն դատաւորք քահանայից և սարկա-
ւազաց։

Գ Լ Ո Ւ Յ Ծ Խ Թ

ՅԱՂԱԳՍ ԳԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԺԱՄԱՆԱԿԱՑ ՁԵՌՆԱԴՐԵԼՈՑ

Կամ եղև մեծ ամենայն ժողովոյն, թէ ցերեանամեանս մի՛ ոք
աւծցի ի քահանայութիւն, զի փորձեսցի և ընարեսցի, պիղծն ի սրբոյն
10 ի բաց պարզեսցի, քանզի և Տէրն մեր հրեանամեայ էր, յորժամ առ
զաւծումն մկրտութեան և սկսաւ զնոյն արիւնակ ուսուցանել ամենեցուն՝
ուխարեայ մկրտել, իսկ հրեանամեայ աւծանել ի քահանայութիւն³³⁷։

Եւ թէ ոչ ըստ այսմ սահմանի, զոր զպատկառելին եզին արիւնակ,
գոնեայ ըստ կանոնի սրբոցն արասցեն հայրապետացն Գրիգորիսի և
15 Ներսիսի⁽¹⁰⁹⁾ վերջնոց, զի զայս սահման լուծանել արտաքոյ համարելի
է գրոց դատաստանի։

Գ Լ Ո Ւ Յ Ծ Մ

ՅԱՂԱԳՍ ԳԱՏԱՍՏԱՆԱՑ, ՈՐՔ Ի ՀԱՐԿԷ Ի ՄԿԻՏՈՒԹԻՒՆ ԿԱՄ
ՅԱՊԱՇԽԱՐՈՒԹԻՒՆ ԳԱՅՑԵՆ ՂՍՏ ՈՐՈՒՄ ԱՐԻՆՅԱԿԻ ԵՒ ԻՑԷ

Վասն որք ի նեղութիւն անկանիցին կամ ի խիստ հիւանդութիւն, և
կամ ըմբռնեսցի ի բռնաւորաց և վասն նեղութեան մկրտեսցի, կամ յա-
ռաչ էր յանուն քրիստոնեայ և զործով՝ վատթար և ապա վասն նեղու-
թեանն ի հաւատս կացցէ, զայնպիսին ընդունի եկեղեցի, այլ ոչ կատարե-
լապէս, զի աւամայութեամբ ևն հաւատքն։ Զայսպիսոյս ասէ Գիր³³⁸
25 միթէ ի հո՞ղ խոստովան առնիցին առ քեզ³³⁹։

Եւ այս մարդասիրութիւն ի Տեառնէ ցուցեալ է առակաւ³⁴⁰, բայց ըստ
դատաստանի է անկատարն։

Գ Լ Ո Ւ Յ Ծ Մ Ա

ՅԱՂԱԳՍ ԳԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԳԱՒԱՌԻ ԵՐԻՑԱՆՑ

30 Գաւառի հրիցունք ի քաղաքի կկեղեցուոչ, իբրև անդ իցէ եպիսկո-
պոս կամ հրէց քաղաքին, չէ պատշաճ նոցա պատարագ մատուցանել կամ
հաց յագայի տալ և ոչ բաժանել յեկեղեցուոչ։ Ապա թէ նոքա շատին⁽¹⁰⁹⁾

335 Կանոնք նէոկեսարեայ ժԳ, կրճատումով. Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 185
336 Կանոնք նէոկեսարեայ ժԵ, միայն այդ նախադասութիւնը. Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա,
էջ 185
337 Կանոնք նէոկեսարեայ ժԶ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 186
338 Սաղմոս, ԻԹ, 10
339 Կանոնք նէոկեսարեայ ժԷ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 186
340 Տե՛ս Ղուկ., ժԵ, 11—32

իցեն, եւ կոչիցի՝ յապուպի տացէ, այլ շահն զինչ եւ իցէ ի նմին յեկեղեց-
տոցն պահեսցի³⁴¹ :

2 Ձի թէ արք քաղաքի պատուի ունին, ո՛րչափ եւս առտուել՝ եպիսկոպոս
և քահանայ: Այլ թէ նոքա այլ ուրեք բաւականեալք իցեն եւ կամ անդ են
5 եւ անպարապք, եւ կոչին, հրամանաւ նոցա պրասցեն: Եւ իրաւամբք է
շահն յեկեղեցւոցն լինել:

ԳՂՈՒՍ ԾԾԲ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՔՈՐԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՑ

Այլ քորեպիսկոպոսք են ըստ արինակի եւ ըստ կարգի եւթանաս-
10 նիցն, իբրեւ յծակիցք եւ գործակիցք վասն փրկութեան⁽¹¹⁰⁾, որ յազբատս
կատարելոց է³⁴²: Գաւառի տեսուչ թարգմանեալ է քորեպիսկոպոսդ եւ
ձեռնադրող է խոնարհազոյն աշտիճանաց, որ ի վայր է քահանայութեան:
Հակառակ է գրոց դատաստանի եպիսկոպոսաց զարս աշխարհականս
քորեպիսկոպոս առնել կամ զտգէտ քահանայ, կոփիչ ազբատաց եւ ոչ
15 տեսուչ, զի եւ եպիսկոպոսդ տեսուչ թարգմանի եւ նոքա՝ գործակիցք
նոցա:

ԳՂՈՒՍ ԾԾԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՊՏՂՈՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

Որք զպտուղ եկեղեցւոյն կամին արտաքս քան զեկեղեցին առնուլ
20 կամ տալ, եւ ոչ կամաւք եպիսկոպոսին կամ որ ձեռնադրեաց զայնպի-
սին յայնպիսի իրս, եւ կամաւք նորա շառնիցէ: Եւ շգործէ, նզովեալ
լիցի³⁴³:

Լուիցեն զլացողք զեկեղեցիս կամ յինքեանս եւ կամ յայլս տալ եւ
զարհուրեացին: Եւ եթէ այսքանեաց նզովք է, ո՛րչափ միանգամ յափըշ-
25 տակողաց զեկեղեցի միմեանց: Եւ աստ դատաստանաւ է նզովս, զի որ
զեկեղեցւոյն ատարացոյց զպտուղ՝ աւտարանալ եւ ինքն յեկեղեցւոյ:

ԳՂՈՒՍ ԾԾԴ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՈՐ ԹՈՂՈՒՆ ԶՈՐԴԻՍ

Ոչք հարկանեն թողուն զորդիս իրեանց եւ ոչ սնուցանեն եւ որչափ
30 ձեռնհաս իցեն՝ ոչ փոյթ առնիցեն վասն Աստուծոյ կարգին եւ սննդեանն
մինչև ի կատարմանն հասակի, այլ որպէս թէ ի պատճառս պահոց եւ

³⁴¹ Կանոնք Նեոկեսարեայ ԺԸ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 187

³⁴² Կանոնք Նեոկեսարեայ ԺԹ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 187

³⁴³ Կանոնք Գանգրայ է, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 194

վանականութեան արհամարհիցէ եւ անփոյթ առնիցէ, նզովեալ լիցի³⁴⁴։
 Եւ զայս սահման կանոնի թէպէտ եւ յաղազս աղանդոյն⁽¹¹¹⁾ կարծեմք
 սաստիւ լինել, որք զանձինս սուրբս քարոզէին եւ բազում նորաձեւութիւնս
 առնէին, որպէս վասն պողոյ եկեղեցւոյ եւ այլոց, այլ սակայն աստուածային
 Գրոց հրաման է ըստ կամաց Աստուծոյ սնուցանել զորդիս³⁴⁵, զի
 մի՛ հեռասցին յԱստուծոյ արինացն։ Եւ թէպէտ ինքեանք այնոքիւք
 կարծին ծերձաւոր լինել Աստուծոյ, զատաստանաւ է որոշիլն, զի պատ-
 ճառք եղեն ծննդոցն հեռանալ ի Տեառնէ։

ԳՂՈՒՆ ԾԾԵ

10 ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՈՐԴԻՈՅ, ՈՐ ԹՈՂՈՒՆ ԶՆՆՈՂՍԻՆ

Եթէ ուրուք որդի, որոյ ծնողն առաւել հաւատացեալ իցէ եւ առաքինի
 ի կարգս Աստուծոյ, հեռանայցէ ի պատճառս աստուածպաշտութեան եւ
 արհամարհիցէ եւ զարժան եւ զիրաւ պատիւ ծնողացն շահատուցանիցէ,
 նզովեալ լիցի³⁴⁶։

15 Եւ այսմ զարձեալ յոյժ պատուէր է ի Գրոց³⁴⁷, թէպէտ եւ յաղազս
 ասացեալ աղանդոյն⁽¹¹¹⁾ առաւել զգուշացուցանէ, որք ի պատճառս
 աստուածպաշտութեան արհամարհել զծնողան տային, յաղազս այնո-
 րիկ գառաւելութիւնն եղ զհաւատոյ ծնողին։ Զի եւ Տէր զխափանիչ
 աստուածպաշտութեան զծնողան հրամայեաց թողուլ³⁴⁸, այլ նորա՛ եւ զը-
 20 լաւան։ Յաղազս այնորիկ զնզովան եղին իրաւացի։

ԳՂՈՒՆ ԾԾԶ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԿԵՐՈՂԱՅ ԶՀԻՆԳՇԱՐԱԹՆ ՄԵԾ

Եթէ ոք զքառասունան պահիցէ սուրբս եւ զատկի հինգշաբաթն արն
 քան զհաղորդել արինացն եւ բաժակին սրբոյ աւելի ինչ համարձակիցի
 25 ուտել, զպահոցն, զոր պահեաց, ընդունայն է եւ ի մեծ ժողովոյն նզովե-
 ալ³⁴⁹։

Զայս եւ ի նիկիայ ժողովն եղին՝ յայնմ արուք սակաւ շորակեր
 լինել։ Լուիցեն Յոյնք եւ Վիրք զղատաստան կերողացն զարն մեծ, զի
 ո՛չ Գանգրայն ժողովեալքն եւ ո՛չ Նիկիայն Հայք էին, այլ յամենայն ազ-
 30 զաց, մանաւանդ Յունաց։ Եւ այս դատաստան անլուծանելի է ի վերայ նո-
 ցա, զի ոչ յարժանաւոր ժողովոյ լուծաւ, այլ ի խոտեալ եւ յանարգեալ ժո-
 ղովոյն Քաղկեդոնի։

344 Կանոնք Գանգրայ ժծ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 196

345 Տե՛ս Եփես., 2, 4: Կողոս, 9, 21

346 Կանոնք Գանգրայ ժԶ, կրճատումով. Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 196—197

347 Տե՛ս Եբբ, Ի, 12: Բ օրին., Ե, 16: Մատթ., ժծ, 4: Մարկ., Է, 10: Եփես., 2, 1—2 և այլուր։

348 Տե՛ս Մատթ., ժԹ, 29, և այլուր։

349 Կանոնք Գանգրայ ԻԱ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 198

ԳԼՈՒԽ ԺԵԷ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՑ ՀՆԱԶԱՆԴԻԼ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱՑ

Որ յիրաքանչիւր իշխանութեան եպիսկոպոսք իցեն, իմասցին, զի մայրաքաղաքաց եպիսկոպոսն թիկունք է նոցա եւ հոգաբարձու, եւ ամենայն ոք, զինչ եւ պատասխանի կամի առնել, առ նա ընթանայ՝ եթէ մուրհակ արքունի եւ իշխանաց վասն իրաց եկեղեցւոյ եւ կարգաց հասարակաց: Վասն այսորիկ կամ եղև, եթէ պատուով յառաջ իցէ, եւ առանց նորա մի՛ իշխեսցէ գործել ինչ, ըստ նախնեացն սովորութեան հարցն մերոց, որ կարգեալ են կանոնք, բայց միայն զայս իշխեսցէ գործել յիրում իշխանութեանն՝ թէ՛ գեղք, թէ՛ գաւառք, թէ՛ աւժումն քահանայութեան եւ կամ զինչ վարք իցեն իւրոյ գաւառին եւ իշխանութեանն, այլ այլոյ ամենեւին մի՛ իշխեսցէ գործել ինչ եւ ձեռնամուխ լինել արտաքոյ, քան զկամս մայրաքաղաքի եպիսկոպոսին: Եւ ո՛չ նմին կաթողիկոսին իսկ առանց հաւասարութեան այլոց եպիսկոպոսաց գործել ինչ³⁵⁰:

Յայտնի է այս դատաստան հոգեւոր եւ բնաւին այժմ լուծեալ: Մի՛ ընդ մեզ զայրացին յեպիսկոպոսաց եւ յեպիսկոպոսապետաց, զի ոչ խնդրեն նոքա զարժանիսն ձեռնադրել, այլ կան մնան, զի զանձն ուրուք շարժեսցէ ախտ, եւ նոքա՝ զայլ ախտաւորս գաւառին, եւ ընծայական թղթիւք ի դիմաց վկայելոցն երթեալք: Թէպէտ եւ յայտնի է հայրապետաց, զի ո՞րք ի լաւացն յանձնէ յայդոսիկ համարձակեաց, կամաւք պատրին: Եւ այդ պատճառ հակառակութեան նոցա ընդդէմ հայրապետաց, զի ո՛չ ի Տեառնէ կոչեցան եւ ո՛չ հաւասարութեամբ եպիսկոպոսաց ձեռնադրեցան:

ԳԼՈՒԽ ԺԵԸ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ, ՈՐՔ ՅԵՊԻՍԿՈՊՈՍԷ ԼՈՒՆԱՆԻՆ

Եթէ ոք յիրմէ եպիսկոպոսէ անկաւ՝ երէց կամ սարկաւազ եւ զեպիսկոպոսին զդատաստան յանձին ոչ կալաւ եւ համարձակեցաւ ձանձրացուցանել զլուր ժողովրդոց բազմաց, որպէս թէ զինչ իրաւունս ունիցի՝ առաջի բազմաց եպիսկոպոսաց ասիցէ եւ ի նոցանէ զարդար դատաստանի վճիռն ահն ունիցի առնուլ: Ապա թէ եւ՛ ի նոցանէ սրտնեղեցաւ եւ անգոսնեաց, եւ համարձակեցաւ առ թազաւոր դիմել եւ ձանձրացուցանել, զայնպիսին մի՛ արժանի առնել թողութեան կամ ընդունելութեան կամ բնաւ յոյս ինչ տալ, զի առ յապայ հաստատեցի ի նոյն տեղի³⁵¹:

Արդար է այս դատաստան, զի յետ մի անգամ եւ երկիցս յանդիմանելոյ յանդգնեցաւ: Զի թէ իւրոյ եպիսկոպոսին կարծի նախանձու լինել, միթէ եւ բազմա՞ցն եւս: Այլ ի զղջանալն՝ այդ եւս տեսցի:

³⁵⁰ Կանոնք Անտիոքայ Թ, Կանոնագիրք Հայոց, Գ. Ա, էջ 220—221

³⁵¹ Կանոնք Անտիոքայ ԺԲ, Կանոնագիրք Հայոց, Գ. Ա, էջ 213

ԳՆՈՒՄ ԺԾԹ

ՅԱՂԱԿՄ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՑ ՉՁԵՌՆԱԿՐԵԼ ՅԱՅԼՈՅ ՎԻՃԱԿԷ

Մի՛ ոք ուրեք յեպիսկոպոսաց իշխեսցէ եւ համարձակեսցի յայլմէ իշխանութենէ յայլ մտանել եւ ձեռնադրութիւն առնել յեկեղեցիս եւ մերձեցուցանել զոք յաշտիճան. եւ ոչ՝ բազմութեամբ մտանել յայլ իշխանութիւն, բայց եթէ համարձակելով եւ թուղթս տալով՝ որ մայրաքաղաքացն է եւ որ ընդ նմա եպիսկոպոսք են՝ մուտ տացեն նմա: Ապա թէ ոչ ուրուք կոչեսցաւ՝ դիմեսցէ ստահակութեամբ ձեռնադրութիւնս առնել ուժեք եւ հաստատութիւն իրաց եկեղեցւոյ, որ ոչ բնաւ անկ իցէ նմա, անհաստատ լիցի, որ ի նմանէ արարեալ գտանիցի, եւ նա պարտաւոր լիցի ստահակութեան իւրում եւ յանմիտ ձեռնադրութեանն զարժան դատաստանն ընկալցի՝ առ հոռոյ մերժեսցի ի սուրբ ժողովոյն³⁵²:

Ի բազում կանոնս եւ գրեթէ յամենայնս այս եղաւ, զի շար է եւ անկարգութեան պատճառ: Անհաստատ լիցի՝ այսպէս է. զի թէ ի նմանէ ձեռնադրեալն արժանաւոր իցէ, զղջացեալ՝ հաստատեսցի արհնութեամբ պատշաճիւ յիւրմէ եպիսկոպոսէն, նմանապէս եւ՝ այլ ինչ կարգեալքն. եւ ինքն եւս հաստատեսցի, ցուցանելով զարժանին ապաշաւանս, ապա թէ ոչ՝ մերժեալ լիցի միշտ:

ԳՆՈՒՄ ԺԿ

ՅԱՂԱԿՄ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՄՐԱՍՏԱՆԵՍԱԼ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՑ

Եթէ յեպիսկոպոսաց յիրս ինչ յանցուածոց եւ մեղադրութեան դատաւարտեսցի, եւ ապա դէպ լիցի վասն նորա ոչ միաբանել, որք յիշխանութեան են եպիսկոպոսք, եւ ոմանք ի նոցանէ անպարտ եւ արդար յայտ առնել կամեսցին, եւ ոմանք ի նոցանէ՝ պարտաւորել, — զի վախճանեսցի ամենայն իրաւք հակառակութիւն կեղծաւորութեանն, — կամ եղև սուրբ ժողովոյն, որ մայրաքաղաքացն եպիսկոպոսն է, զի ի մերձաւոր գաւառաց անտի եւ յիշխանութենէ կոչեսցէ զայլս ոմանս, որ դատեսցեն եւ զհակառակութիւն կեղծաւորութեանն ի բաց լուծցեն. զի հաստատուն է՝ յոր ինչ կարգեսցեն, որ յիշխանութենէ անտի են³⁵³:

Տես, եթէ որքան ստուգիւ հրամայէ դատել կաթողիկոսաց եւ ոչ պատրիլ ի պատճառս ազահութեան եւ թիւրել զճշմարիտ դատաստանս:

ԳՆՈՒՄ ԺԿԱ

ՅԱՂԱԿՄ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՈՉ ՆՈՐԱՁԵՒԵԼ ԶՁԻՆ ՍՈՎՈՐՈՒԹԻՒՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

Ոչ է պարտ զվաղնջուցն սովորութիւնս ի գաւառի եկեղեցեաց նորաձեւել³⁵⁴:

352 Կանոնք Անտիոքայ ժԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 213—214
 353 Կանոնք Անտիոքայ ժԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 214—215
 354 Կանոնք Նրկորոզ Նիկիականք Զ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 74

Զվիճակաց եւ զաթոժոց եւ զժողովրդոց տակ: Եւ եթէ փոխել յասացելոցզ կամի ոք ի հայրապետաց, ժողովաւք պարտի առնել, որ է անվտանգ ըստ դատաստանի գրոց:

Գ Լ Ո Ւ Պ Ց Ծ Կ Բ

5 ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՈՉ ՏԱԼ ՅԱՅԼ ԵԿԵՂԵՑԻՍ ՉՍՐԲՈՒԹԻՒՆՆՍ

Ոչ է պարտ զսրբութիւնսն յարհնութեան կարգի ըստ զատկաց յայլ եկեղեցիս առաքել³⁵⁵:

Զնշխար տալն յայլ եկեղեցիս խափանէ, զի մի՛ պատճառ ամբոխի լիցի, զի յամենայնսն ուղիղ զատաստանել զգուշանան կանոնք:

10

Գ Լ Ո Ւ Պ Ց Ծ Կ Գ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ, ՈՐՔ ԸՆԴ ԱՅԼԱԶԳԻՍ ԽԱՌՆԻՆ ԵՆԱՄՈՒԹԵԱՄԲ

Չէ մարթ, որք յեկեղեցւոյ մերոյ են, ի պէսպէս եւ ի ցովի հարսանիս ալլազգեաց մերձեցուցանել զուտերս եւ զդատերս իրեանց, կին տալ նոցա կամ կին առնուլ ի նոցանէ³⁵⁶:

15

Դատաստան ըստ կամաց կանոնաց այս լիցի այնպիսեացն, զի թէ ի հեթանոս ալլազգիս տան, եւ զրկին ի հաղորդութենէ, զրկեսցին տուողքըն ի հաղորդութենէ իրեանց, եւ եթէ ի հերձուածողս, յորոց մեք ոչ հաղորդիմք, զգատաստան խղճին ծնողքն, որք ընդ նոսա ամուսնացուցին, հատուացեն:

20

Գ Լ Ո Ւ Պ Ց Ծ Կ Դ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՑ, ՈՐ ԶԱՅԼՈՅ ԵԿԵՂԵՑԵԱՑ ԱՌԵԱԼ ԶԻՐՆ ԶԱՐԴԱՐԻՑԷ

25

Սպիսկոպոս ոք, եթէ իցէ զաւառաց բազմաց եւ ունիցի իշխանութիւն ընդ ձեռամբ իւրով, մի՛ իշխեսցէ յայլոյ իշխանութեանց առնուլ եւ զիւրն զարդարել զեկեղեցիսն, զի աշտութեամբ վարեցաւ եւ անձին իւրում դատապարտութիւն: Այնպիսին, թէ շհաւանեսցի դատնալ չիրացն, ի բաց լուծցի. եւ այն, զորոյ առն եւ զայլոյ շինեաց զեկեղեցիսն, մի՛ կոչեսցեն զանուն նորա իրեանց վարդապետ³⁵⁷:

30

Յայտնի է այս հոգեւոր դատաստան եւ պահելի հաւատեալ յեկեղեցի:

³⁵⁵ Կանոնք Երկրորդ Նիկիականք 2Թ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 87 և Կանոնք Լաւորիկեայ ԺԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 232

³⁵⁶ Կանոնք Լաւորիկեայ Ժ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 231

³⁵⁷ Կանոնք Կղեմայ 2Գ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 99

ԳՂՈՒԹ ՄԳԵ

ՅԱՂԱԿՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ, ՈՐ Ի ՄԻՏՍ ՈՉ ԻՑԷ ԵՒ ԶԻՒՐՈՎԻՆ ԵՐԹԱՅՑԷ:

Հարցումն. Որ յիւր միտս ոչ իցէ եւ երթիցէ զիւրովին, այսինքն՝ կամ
զահաժէժ առնի, կամ այլ ինչ մահու մեռանի, պարտ է ի վերայ պատարա-
5 բազ մատուցանել, թէ ոչ:

Պատասխանի. Պարտ է վիճակելոյն քննել, եթէ ճշմարտութեամբ
պահասամիտ էր եւ արար զայս, քանզի բազում անգամ մերձատրին
ախտացելոյն կամելով զիպել, որ ի վերայ նորա պատարագ մատչի,
ստեն, ասեն, թէ չէր յիւր միտս, զի մատուցեն զպատարազն: Արդ,
10 քննել պարտ է, մի զուցէ ի բռնութենէ մարդկան կամ այլապէս արար
զայս, ապա ոչ է պարտ լինել պատարագ ի վերայ նորա, քանզի ինքնաս-
պան եղիւ անձին իւրոյ: Ապա պարտ է քննել զամենայն ճշմարտութե-
ամբ, զի մի՛ ի դատաստան անկանիցի մատուցանողն³⁵⁸:

Արդ, թէպէտ յայտնի է բոս հարցմանն եւ պատասխանիդ, այլ
15 վերակացուքն պարտապան են ապաշխարել ըստ դատելոյ վարդապե-
տաց: Եւ դատաւորաց ոչ է այդ:

ԳՂՈՒԹ ՄԿՁ

ՅԱՂԱԿՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՅՍԱՀՅՐ ԿՆՈՋ

Հարցումն. Եթէ որ կին այսահարիցի յոյժ, որպէս զի երկաթս
20 ազանիցի, եւ այր նորա ասիցէ՝ ոչ կարեմ ծուծկալ լինել, եւ կամիցի
առնուլ այլ կին, աւրէ՛ն է, թէ ոչ:

Պատասխանի. Շնութին միջնորդի յիրսդ. եւ զի՛նչ պարտ եւ արժան
է, ոչ գիտեմ վասն այդորիկ³⁵⁹:

Ըստ ներման եւ զայս զրեցաք երբեմն զդատաստան³⁶⁰. որպէս կամ է՝
25 ընկալցին դատաւորք եւ անպարսաւս զմեզ թողցեն յայդմանէ:

ԳՂՈՒԹ ՄԿԷ

ՅԱՂԱԿՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՆՅՐԵԱՑ

Հարց. Եթէ այր որ ոչ լինիցի ի զործ արութեան, եւ կինն ելանէ
ի նմանէ, եթէ որ զկինն զայն կին առնիցէ, բնդ հանեա՞լ կանայսն պարտ
է համարել զայնպիսին, եթէ անխի՛ղճ ունել: Կամ թէ այրն շարձակէ զը-
30 կինն ի բաց եւ ասէ այսպէս, թէ՛ ինձ մտան հասեալ է յԱստուծոյ, կաց
եւ պաշտեա զիս,—մեք զի՛նչ պատասխանի տացուք:

Պատասխանի. Չէ արժան արձակել եւ ոչ ձեզ թողացուցանել նմա³⁶¹:

358 Կանոնք Աթանասի ԺԱ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 295

359 Կանոնք Աթանասի ԺԲ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 295—296

360 ՏՆ՝ս հոդվ. է

361 Կանոնք Աթանասի ԻԱ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 298—299

Եղեալ է եւ այս դատաստան կանոնական³⁶². ներմամբ ի կամս ապաստան է հաճելն ընդ երկաքանչիւրսն, նմանապէս եւ՝ դատաւորաց եկեղեցոյ:

ԳՂՈՒԽ ԾԿԸ

5

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՀԱՇՄԵԼՈՅ ԿԵՈՁ

Հարց. Եթէ կին ուրուք հաշմիցի եւ ասիցէ ցայր իւր, թէ՛ ես ահաւասիկ շեմ արժանի առնակնութեան, արա դու քեզ այլ կին, որ քեզ պիտանի է եւ զտուն շէն կալցի, եւ ինձ ամ ըստ ամէ հաց եւ հանդերձ տուր, եւ ես նստայց առ եկեղեցոյդ մինչեւ ի վախճան ժամանակի իմոյ, եւ առցէ յանձն առնել զամենայն, ընդ պատուհասի՞ւ ինչ են իրքն, զի այլ կին առնէ, թէ՞ անվնաս է:

10

Պատասխանի. Վնասակար է, ոչ է իշխանութիւն այլ կին առնուլ, մինչեւ այն կինն կենդանի է³⁶³:

15

Ընտրութեամբ զիջանելով եղաւ այս դատաստան կանխաւ³⁶⁴, Ընդ կամս դատաւորաց եկեղեցոյ եղաք եւ զայսոցիկ ընդունելութիւն, միայն զի ի խղճէ ճողոպրիցիմ:

ԳՂՈՒԽ ԾԿԹ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՆԱՍՆԱՊՂՆԱՏ

Հարց. Եթէ այլ ոք ընդ անասնոյ պղծիցի, եւ յետ պղծութեանն զըզջանայցէ եւ ապաշխարիցէ, եւ վաստակիցի յարկանոցի, որպէս եւ հրամայեն վարդապետք, եւ կին նորա յետ յանցանացն շկամի նմա ի կնութեան կալ վասն պղծութեանն, որ եղաւ ի վերայ նորա, եւ այրն այսպէս ասիցէ, թէ՛ կամ կինն առաջին հաւանեսցի կամ այլ կին հրամայեցէք առնել:

20

Պատասխանի. Կինն իշխէ մեկնել, եւ այրն այլ կին⁽¹¹²⁾ առնուլ³⁶⁵:

25

Նշանակեցաւ երբեմն այս դատաստան³⁶⁶, այլ այժմ զսրբոյս եղաք հրաման ի լրումն այնմ:

ԳՂՈՒԽ ԾԷ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՔԱՀԱՆԱՅԻՑ ՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ

30

Հարց. Եթէ ոք ի քահանայից յուղուղ դիպեսցի, եւ աւազակք ի վերայ անկցին, եւ դէպ լիցի քահանային սպանանել զոմանս յաւազակաց եւ

362 ՏԵ՛ս հոգվ. 2

363 Կանոնք Աթանասի ԻԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 299—300

364 ՏԵ՛ս հոգ. է

365 Կանոնք Աթանասի ԻԶ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 301

366 ՏԵ՛ս հոգ. ԺԱ

դանձն իւր եւ զընկերսն ապրեցուցանել, պարտ է նմա ի կարգի քահանայութեանն կալ, թէ ոչ:

Պատասխանի. Ոչ է արժան կալ ի քահանայութեան, վասն զի ոչ է արժան սպանանել քահանայի զմարդ ոք, թէ եւ ինքն մեռանիցի, այլ եւ ոչ զանասուն³⁶⁷:

Յաղագս այսմ դատաստանի լուայ, եթէ վասն անձին շէ պարտ սպանանել, այլ յաղագս ընկերաց լաւ է սպանանել, յորժամ աւազակքն այլազգիք իցեն: Եւ պաշտել զքահանայութիւն կամ ոչ՝ ի դիպուածսն տեսցի ի վարդապետաց³⁶⁸:

10

ԳՆՈՒՅ ԾԷԱ

ՅԱՂԱԳՍ ԳԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՏՍԱՀԱՐԱՅ ԵՒ ԱՅԼ ԽԵՆԱԹԱՓԱՅ ՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ

Հարց. Եթէ ուրուք ի դիւահարիւ իւրում մարդ սպանեալ առ անզգայութեան իւրում, յորժամ սրբեսցի ի դիւն, իբրեւ սպանող պարտ է ապաշխարել, թէ ո՞րպէս:

Պատասխանի. Սակաւ ինչ, վասն զի ի շարէն է գործն³⁶⁹:

Սոյն լիցի եւ յաղագս այլ մտախաբացն: Բայց ըստ հոգեւոր դատաստանի, եթէ ինքեանց վնասիցեն եւ թէ այլոց, առանց ապաշխարութեան մի՞ լիցին տեսողքն: Այլ ըստ մարմնոյ դատաւորաց աստ գործ ոչ է:

20

ԳՆՈՒՅ ԾԷԲ

ՅԱՂԱԳՍ ԳԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՄԼՈՒԹԵԱՆ ԿԱՆԱՆՅ

Հարց. Եթէ ոք վասն ամբողջեան եթող զկին իւր եւ առնէ կին ծննդական եւ ապաշխարութիւն խնդրէ նովին կնամ, զի՞նչ պարտ է առնել:

Պատասխանի. Շնացող է³⁷⁰:

Գրեալ է քննութեամբ եւ այս դատաստան³⁷¹: Այլ դատաւորաց լիցի զսրբոյս մեծարել զհրաման եւ կամ զդատելն զկանխաւ, եւ աղատ զմեզ ի բամբասանաց թողուլ: Ներէ եւ Բարսեղ այսմ³⁷²:

ԳՆՈՒՅ ԾԷԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԳԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՔԱՀԱՆԱՅԻՅ ԵՒ ԱՅԼՈՅ ԱԿԱՄԱՅ ՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆՅ

30

Հարց. Եթէ ոք ի քահանայից սրբէ զանդաստան իւր կամ զպարտէզ եւ քար ընկենու զորմով, եւ դիպի մարդոյ, եւ մեռանի, զի՞նչ պարտ է առնել:

367 Կանոնք Աթանասի լԹ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 303

368 Տե՛ս հոդվ. ձԼԳ, նաև ՃԶԴ

369 Կանոնք Աթանասի ԼԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 304

370 Կանոնք Աթանասի ՄԹ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 315

371 Տե՛ս հոդվ. ԺԱ, նաև ՃԴԶ

372 Տե՛ս Կանոնք Բարսեղի Կեսարացւոյ Գ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 336

վասն կարգի քահանայութեան պաշտամանն: Եւ կամ թէ ումէք յաշխարհականաց նոյնպէս ակամայ սպանութիւն դիպի, ո՞րպէս պարտ է տալ ապաշխարութիւն:

5 Պատասխանի. Սպանող է, ապաշխարեսցէ եւ զքահանայութիւն մի՛ պաշտեսցէ³⁷³:

Նմանապէս եւ՝ ի վարդապետէ վասն խրատու հարեալ եւ մեռեալ ըստ սովորութեան³⁷⁴, նոյնպէս եւ՝ հայր՝ զորդի եւ այլ այսպիսի: Եւ այսպէս է. սաստիւ առաքեալ քահանայն զծառայան զհետ փախուցեալ ծառային³⁷⁵, այլ թէ յամբոխի միջի ձիով ընդ կուռն հարկանէ եւ սպանանէ, ի 10 քահանայութիւն զալ ասէ եւ աստ լուծանէ³⁷⁶, կամ զի շէր քահանայ եւ կամ յամբոխէն եղև, ներէ:

Նման այսմ զակամայ սպանութիւն. Աւրէնքն ուսուցանեն, որպէս ոտաշիլ տապարին, կամ այլ ինչ այսպիսի, զոր յապաստանի, ասէ, անկանիլ ի քաղաքսն՝ եւ ապրել, որ դերկրորդ մահու ունի զտեղիսն³⁷⁷:

15 է կամայ դարձեալ եւ ակամայ, յորժամ նետ որ ձգէ որսոյ եւ կամ զազանի, կամ ըստ այլոյ տարինակի, եւ պատահէ թշնամւոյ, յորոյ վերայ խնդայ, խառն է յերկուցն: Յաղագս այնորիկ ի դատաստանս թագաւորաց, ի սպանանել այլազգւոյ զքրիստոնեայ ակամայ, իբր կամաւորի եղաք զդատաստան, զի բնութեամբ է խնդալ նոցա ի կորստեան մերում: Եւ արդ, քանզի արժան է զակամայ սպանութիւն խոստովանեալ՝ 20 ըստ կանոնական ուղղել դատաստանի, եւ ի ձեռս անկեալ դատաւորացն՝ ճշգրիտ դատել զկամայ եւ զակամայ եւ որ յերկուցն է եւ այնպէս զտոյժսն ուղղել: Այլ զկատարեալ կամայն եւ զակամայն ի կանոնաց ուսցիս սրբոյն Բարսղի³⁷⁸:

25

ԳՂՈՒՍ ԾՁԴ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ Ի ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՍՊԱՆՈՂԱՅ

Իսկ որ ի պատերազմունս մահք դործին, հարքն մեր ամենեւին չհամարեցան զայն ի մեղս. ըստ որում մեզ հաճոյ թուեցաւ սմին խորհրդոյս հետեւել: Բայց վասն զձեռս սրբելոյ բարիոք է այնպիսեացն երեք ամ 30 արտաքոյ հաղորդութեան լինել³⁷⁹:

Այս եւ ոչ ընդ արիւնաւքն եմուտ: Եւ աստ լոկ ի հաղորդութեանէ ասէ արտաքոյ: Յայսմանէ ուսցին դատաւորք, եւ մի վրէժ ինչ լիցի:

373 Կանոնք Աթանասի ՀԲ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 320—321
374 Տե՛ս Կանոնք. Աթանասի ՀԳ
375 Տե՛ս Կանոնք Աթանասի ՀԱ
376 Տե՛ս Կանոնք Աթանասի ԽԳ
377 Տե՛ս Ելք, ԻԱ, 12—13: Թիւք, ԼԵ, 6—23: Բ օրին., Դ, 41—42: Եսու, Ի, 1—9, տե՛ս նաև Հողմ. ՄԼԳ
378 Տե՛ս Կանոնք Բարսղի Կեսարացոյ Ե, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 338—341
379 Կանոնք Բարսղի Կեսարացոյ Ը, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 341

ԳՂՈՒՄ ԾՀԵ

ՅԱՂԱԳՄ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ՈՐԴԻՈՑ

Որդիք որ ոչ հնազանդին ծնողաց իրեանց, որ ինչ եւ հասանէ լընչից իրեանց, տացեն նոցա սիրով եւ նստուցեն զնոսա ուրոյն. գուցէ շարիք ինչ հանդիպեսցին: Եւ որ կանայս առնեն՝ նոյնպէս արասցեն, զի այն է հաճոյ Աստուծոյ, քանզի Պաւղոս զայս այսպէս հրամայեաց³⁸⁰:

Թերեւս այն է, որ ասէ. հարք, սիրեցէք զորդիս ձեր, եւ այլն³⁸¹, Եւ զայս ընտրելով ներմամբ կամի:

ԳՂՈՒՄ ԾԼՁ

10 ՅԱՂԱԳՄ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՆԵՐՔԻՆԵԱՑ ԵՒ ՄԱՐՄՆԱՋԵՂԾԱՑ

Եթէ ոք ներքինի իցէ կամ մարմնազեղծ եւ կեղծաւորութեամբ կին առնիցէ, եւ կնոջն հասեալ ի վերայ գործոցն՝ իշխան լիցի ի կալ եւ ի քակել. եւ եթէ քակեսցի, ում եւ կամի՝ լիցի առն: Եւ զկէսն ընչիցն առցեն եւ տայցեն տուգանս յեկեղեցին վասն անարգանաց պսակին: Եւ երեք ամ ապաշխարեսցէ³⁸²,

ԳՂՈՒՄ ԾԼԷ

ՅԱՂԱԳՄ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ, ՈՐ ՈՒՏԷ Ի ՏԵՂԻՈՑ

Եթէ ոք ուտիցէ ի տեղույ⁽¹¹³⁾, տացէ ընդ միոյն շորս, ապա թէ ոչ՝ ըստ կանոնին ապաշխարիցէ եւ կամ յաղքատս տալ, թէ այն պատահի³⁸³, 20 Եւ այդ լիցի դատաստան այդոցիկ:

ԳՂՈՒՄ ԾԼԸ

ՅԱՂԱԳՄ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՀՐԴԵՀԻՑ

Եթէ ոք հրդեհիցէ զարդար վաստակս, տուծեսցի ընդ միոյն երեք-կին, թէ ոչ՝ ապաշխարեսցէ տասն ամ³⁸⁴, 25 Ցուցաւ այս եւ ըստ Աւրինացն³⁸⁵,

380 Կանոնք Բաղի Կեսարացույ իէ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 107
381 Տէ'ս Եփես., Ե, 31. Ձ, 4: Կողոս., Գ, 21
382 Կանոնք Բաղի Կեսարացույ ԽԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 111—112
383 Կանոնք Բաղի Կեսարացույ ՁԴ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 121 և Կանոնք Գրիգորի Լուսաւորչի է, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 246
384 Կանոնք Բաղի Կեսարացույ ՁԸ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 122
385 Ելք, ԻԲ, 6 և հողվ. Հէ

ԳՂՈՒՆ ԾԸԹ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՅԱՓՇՏԱԿՈՂ ԱՐՈՒՆԵՍՏԱԻՈՐԱՑ

Արուեստաւորք, որք յափշտակեն գինչս այլոց, տայցեն ընդ միոյ շորս, ապա թէ ոչ՝ ապաշխարեսցեն ըստ վարդապետին հրամանի³⁸⁶:

5 Զյայտնեալն եւ ի դատաստան անկեալն հատուցանել ասէ, որք կարողքն են, եւ որ ոչ ունին կար եւ զծածուկսն՝ ապաշխարել:

ԳՂՈՒՆ ԾՁ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ԺԱԹԱՆԳՈՒԹԵԱՆ ՅՈՒՍՏԵՐՍ ԵՒ Ի ԴՍՏԵՐՍ

10 Եթէ ոք վախճանի եւ ունիցի ուստերս եւ դստերս, զինչսն ծնողացն ընդ երկու քորսն մի բաժին եղբար դիցեն հաւասարապէս: Ըստ Աւրի- նացն յառաջագոյն գրեցաք զայս դատաստան եւ եղաք³⁸⁷, զի դուստր ի տան գորդոյ առցէ բաժին, եւ ելեալքն՝ երկուսն զմի եղբար: Եւ այս յայտնի յԱւրիկացն ոչ ասացաւ, եւ աստ կանոնական հրամանս զայս ոչ

15 ընտրեն, եւ ոչ հեթանոսք գանազանեն զսոսա: Այլ ես յիրացն հաւատարիմ զայն իսկ գիտեմ, զի ելանէ դուստր ի տանէ հար բաժնիւ, եւ որ տակաւին ի տան է՝ անբաժին իսկ է: Արդ, զսոսա հաւասարաբաժին զկնի մահուան հարն առնել ոչ է արդարադատութիւն, զի այդպէս գտա- նին կարգեալ դստերքն ընդ եղբարսն առեալ բաժին, եւ որք ի տան՝ եր-

20 կուսն մի: Ապա թէ ոք ասիցէ՝ որդւոցն ծախք լինել ածել կանայս, գիտելի է, զի որքան ծախք իցէ, եւ այնքան աշխատութիւն, իբր զի արու է, եւ բաժին ընդ կնոջ նորա ածաւ: Ըստ այսմ հաւատարիմ երեւի, զի կարգեալքն՝ երկուսն մի լիցին, եւ որք ի տան՝ ընդ որդիս համարեսցին: Եւ այդպէս ամենեցուն հաւասարութիւն եղիցի, եւ տկար ազգն խնամեսցի,

25 եւ մի՛ նուազ լիցի, զի բազում ծնողք զդստերս առաւել պատուեն. եւ զայս նախախնամութեամբ, զի որդւոց դիւրին է ապրել, քան դստերաց: Եւ զայս յայտ արարաք, զի եւ նոյն իրքդ այդպէս պատահի, այլ կամք ընտրեսցեն դատաւորաց՝ զամենայն դստերսն զերկուսն մի ունել եւ կամ ըստ դատմանդ, որպէս գրեցաւ: Նաեւ զայս իրաւունս համարիմ, զի բազում

30 անգամ պատահի զդուստր երկիցս կարգել. այնոցիկ բաւական լիցի այն ի մասն բաժնի, եթէ ըստ ընչիցն ծնողացն եւ առ նա ծախքն ելեալ իցէ, ապա թէ ոչ՝ տեսցի հաւասարութիւն, սակայն մասն լիցի բաւական առելոցն: Եւ յերկրորդ ամուսնութենէ ուստերքն եւ դստերքն նուազ լիցին ի մասն բաժնի, որպէս եւ գրեալ է³⁸⁸:

35 Այլ զտուն հար կրսեր որդւոյն սովոր են սալ, բայց տեսցի՝ անկատրին լինել, որ զտեղի հարն բաւական է ունել: Իսկ անդրանկանն պատիւ լիցի, որպէս ծանուցեալ է³⁸⁹. ըստ այդմ, եթէ հաւասար բաժանիցի ժառանգութիւնն ուստերաց⁽¹¹⁴⁾, առաւել լիցի յաղագս պատուոյ:

386 Կանոնք Բասղի Կեսարացու ձն, Կանոնագիրք Հայոց, Կ. Բ, էջ 126
 387 Տե՛ս հոդվ. ՃԱ, ՃԲ, ՃԴ
 388 Տե՛ս հոդվ. ՃԲ
 389 Տե՛ս հոդվ. ՃԺԱ

ԳՆՈՒՄ ԾՁԱ

ՅԱՂԱԳՄ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ, ԹԷ ԸՍՏ ՈՐՈ՞Յ ԺԱՄԱՆԱԿԱՅ Ի ԺԱՌԱՆԳՄ
ՀԱՄԱՐԵԼԻ Է ՋՄՆՈՒՆԳՄ

Աստուածային արինադրութիւնն եւ կանոնական հրամանն զնկարե-
 5 ալ սաղմնն ի դատաստանս զնէ արեան³⁹⁰, եւ այն, զի առաջի կայր ծնունդն
 յանվնաս լինելն: Բայց զժառանգ լինելն, թէպէտ աշակերտեալքն Մահ-
 մետի սնոտի իմաստասիրելով զտեսանել աստեղաց ասեն մանկանն, այլ
 մեզ հաւատարիմ Տեառն լիցի ասելն՝ ոչ յիշէ զնեղութիւն վասն խնդութե-
 անն, զի ծնաւ մարդ յաշխարհ³⁹¹, եւ դարձեալ՝ ծնեալն ի մարմնոյ մարմին
 10 է³⁹²: Եւ մարմին ծնեալ ի մարմնոյ ժառանգ եղիցի⁽¹¹⁵⁾, որպէս յԱստուծոյ
 ծնեալքն՝ Աստուծոյ:

Ապա թէ յղի կին պատահի ի մեռանիլ առն, ակն կայցեն դատաւորք
 ծննդեանն եւ այնպէս զժառանգութիւնն հաստատիցեն ի ծնանիլն: Եւ եթէ
 ի նմին աւուր, յորում ծնաւ, մեռանիցի՝ մանուկն ժառանգ է. ի մանկանէն
 15 այլք ժառանգիցեն եւ ոչ ի հարէն:

Եւ եթէ մայր մանկանն մեռանիցի, թէ ի ծնունդս, թէ զկնի ծննդե-
 անն, թէ եւ ի նմին աւուր մեռանիցի, մանուկն ժառանգ է մարն, եւ ի
 մանկանէն հայրն ժառանգէ:

Ըստ ասացելոցդ ուստերք եւ դստերք ժառանգ լիցին, ապա թէ չի-
 20 ցնն՝ ում եւ կամի ժառանգեցուցէ՝ արգաստճմի, թէ ծառայի, թէ սիրելի-
 ւոյ, զի ինքնիշխան է զայդոսիկ ժառանգ առնել:

Այլ զկնի մահու, թէ ինքն ոչ հաստատեաց, մերձաւորքն ի տոհմէ
 եւ ոչ հեռաւորքն ժառանգեն, որպէս եւ դատեալ եղև այդ րստ Ալիի-
 նացն³⁹³:

ԳՆՈՒՄ ԾՁԲ

ՅԱՂԱԳՄ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՀԱՇՄԵԼՈՑ ՉԱԻԱԿԱՅ

Եւ եթէ պատահի հաշմ լինել զաւակ, որպէս թէ բնաւ չունել միտս եւ
 իմացուածս, սա ոչ է ժառանգ, զի ոչինչ իմանայ, որով ի գործ արկցէ
 զհայրենիսն, զի ի ծնէ այնպէս պատահեաց: Ապա թէ յետոյ ախտն
 30 եղեալ իցէ եւ կարծիցի բժշկիլ, յայլ ժառանգս աւանդեսցեն. թէ առողջաս-
 ցին՝ ժառանգեն, ապա թէ ոչ՝ որք ժառանգենն ինամ կալցին մինչև ի
 մահ:

Իսկ եթէ այլազգ իցէ՝ կաղ, կամ կոյր, կամ այսահար, որ չիցեն
 անզգայեալ, կամ աւրկոտ, որ չիցէ բնախն ապականեալ, կամ անգամա-
 35 լոյծ իմաստուն եւ այլք այսպիսիք, որ բաւական գոն այլաւք սպասաւորաւք
 զհայրենիս ժառանգել, մի՛ զրկեսցին ի ժառանգ լինելոյ, իսկ անբաւա-

³⁹⁰ Տե՛ս Ելք, ԻԱ, 22—23 և հողվ. 4Բ
³⁹¹ Տե՛ս Յովհ., ԺԶ, 21
³⁹² Տե՛ս Յովհ., Գ, 6
³⁹³ Տե՛ս Թիւք, Իէ, 1—11 և հողվ. ԾԱ

կանքն՝ այլաւք ժառանգորդովք խնամիցին մինչ ի մահ, որովչս ահա ցուցաւ:

5 Եւ զայդ այդոցիկ իրաւամբք դիտեմք դատաստան: Զի եւ ըստ Աւրինացն անարատք ի կենդանեացն ի բազինան Ելանէին Աստուծոյ նուիր, իսկ արատաւորքն հասարակաց էին ղենի³⁹⁴: Այսպէս անարատք հոգւով եւ մարմնով Աստուծոյ լիցին ընծայ ի մարդկանէ եւ ժառանգ, իսկ արատաւորքն մարդկան անխոտելի են ժառանգ:

ԳՆՈՒՄ ԾՁԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԿՏԱԿԱՅ

10 Եւ կտակ լիցի՝ որպէս ուսուցանեն կանոնք. զկնի երից աւուրց հիւանդութեան կոշիցէ հիւանդացեալն զքահանայս եւ զժառանգաւորս եկեղեցւոյն եւ երեք վկայիւք արասցէ զկտակն եւ զամենայն ինչ զտան իւր, եւ զհոգւոյ, եւ զթաղման իւրոյ խաւսեցի ըստ հաճոյից իւրոց: Եւ թէ ի նմին աւուր պատահի մեռանիլ, հաստատուն լիցի կտակն, թէ չիցէ
15 թափեալ ի մտաց. ոչ որպէս Մահմետի անզոյ ասեն իմաստունք՝ յետ քառասուն աւր ապրելոյ հիւանդին հաստատի կտակ:

Բայց հաստատուն կտակ յառողջութեան է, թէպէտ եւ սասցեալդ անխոտելի է, զի կամաւոր՝ այն, իսկ այս խառն տեսանի:

20 Եւ թէ պատահի յառնել հիւանդին եւ փոխել զկտակն, իշխան լիցի, զի կտակ յետ մահու հաստատուն է ըստ առաքելոյ³⁹⁵: Այլ Աստուծոյ եղեալ կտակ հաստատուն կացցէ, մինչեւ կատարեսցէ զոր խաւսեցան բերանովք ի նեղութեան, եւ թէ՛ ուխտս դիք եւ կատարեսցէք³⁹⁶: Զոր ինչ ի դէպ իցէ ընդ յառնելն կատարել՝ կատարիցէ, եւ զոր ինչ զկնի մահու՝ եւ այն անվտանգ է, զկնի կատարիցեն: Եւ եթէ փոխէ յուխտեցելոցն՝ յառա-
25 ւելն իշխան լիցի եւ ոչ ի նուազն: Եւ այդ ճահագոյն այդմ է դատաստան:

ԳՆՈՒՄ ԾՁԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ, ԹԷ ՈՐՊԷՍ ԱՐԺԱՆ Է ԶՄԵՌԵԼՈՅՆ ԱՌՆԵԼ

Եւ թէ ի միասին բազում ժամանակս բնակեալ իցեն այր եւ կին եւ որդիս ծնեալ, որոց ի միասին զանազանութիւն չիցէ. ստացուածոց; ի
30 միաբանութենէ ընչից մեռելոցն լիցի, ապա թէ յայտնապէս կնոջն երեւի ստացուած՝ ժառանգաւորացն լիցի: Եւ թէ ձեռնհաս իցէ՝ այրն զմեռելոյնս արասցէ, եւ թէ ոչ իցէ՝ յիւրոցն, եւ առն ի ժառանգութիւն մի՛ լիցի:

Եւ թէ ամուլ կինն պատահիցէ, եւ բազում ժամանակ ի միասին իցեն,
35 առն լիցի մեռելոցն, եւ մի՛ լիցի մասն ժառանգութիւն առն, այլ որք

³⁹⁴ Տե՛ս Ղևտ., Ա, 10, 9, 1, 6, 7, 14 և այլուր:

³⁹⁵ Տե՛ս Եբր., Թ, 17

³⁹⁶ Տե՛ս Թիւք, Լ, 2: Բ օրին., ԻԳ, 21—23: Ժողովօղ, Ծ, 3

կնոջն են՝ ժառանգեսցեն: Իսկ սակաւժամանակեայ եղեալ կին եւ առանց
ամուսնութեան մեռեալ՝ յիրոցն լիցի, եւ այլոն ոչ ժառանգէ: Ապա թէ որդի
կամ դուստր ծնեալ, թէ կենդանի իցեն եւ թէ մեռեալ, առն լիցի մեռե-
լոցն եւ մասն ժառանգութեան:

5 Եւ այդոքիկ յառաջին եւ յերկրորդ ամուսնութեան միեւնոյն լիցի
աւրինակ:

Իսկ մեռեալ այր՝ յիրոցն լիցի յամենայն ասացեալդ մեռելոցն:

Եւ ծնեալ ուստերս եւ դստերս՝ ի կնոջէն ժառանգէ, եւ ի նորայոցն՝
կինն, իսկ յամուսն ոչ ժառանգէ, բայց սակաւ նշան մասին. այլ կին
10 ամուլ ժառանգէ յառն յազգս տնտեսութեանն:

Եւ փութով մեռեալ այր, եւ կոյս մնացեալ կինն յառնէն ոչ ժառանգէ,
եւ ծնեալ ծնունդ, թէ կենդանի իցեն, թէ մեռեալ, ժառանգէ յառնէն, թէ եւ
սակաւժամանակեայ իցեն ի միասին:

Եւ հանդերձք մաշեալք ի բաժանմունս ոչ յիշին երկաքանչիւր կող-
մանցն, բայց որ ի միջի կացցէ. նոյնպէս եւ՝ պարգեւք միմեանց, թէ
15 մաշեալք իցեն, այլ ոսկի եւ որ ինչ կայուն իցէ, այնոքիկ ըստ իրաւանց
դատեալ վճարեսցին:

Եւ ծախք հարսանեացն նմանապէս ի հաշիւ ոչ գան, զի ի կամաց
այդոքիկ լինին:

20 Բայց գոր ինչ արժան է, իրաւամբք տեսցեն դատաւորք ըստ պատահ-
ման եւ ըստ սովորութեան գաւառին, զի դատաստանս, զոր եզաք, իրա-
ւացի կարծեալք է: Ապա թէ արտաքոյ ըստ ճշմարիտ իրաւանց կարծիսն
իցէ, յիրաւունս դարձուցանեն ուղղութիւն է, միայն զի ներեսցէ մեզ
սիրով եւ թողութիւն ի պակասութեանն արասցէ, կորովի տեսութեամբ
25 գթերին լցցէ:

ԳՆՈՒՅՑ ԾԶԵ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՎԱՃՎՈՒԱՅ ՆԵՆԳՈՒԹԵԱՆ

Եթէ ոք զիր ինչ արատաւորն տայ ընկերի իւրում ի պատճառս վաճառի
եւ նենգութեամբ զրկէ եւ խաբէ սուտ երդմամբ, եւ ինքն գովի յանձին
30 իւրում վասն զրկելոյ զընկերն, նզովեալ եղիցի³⁹⁷:

Եւ զի մի՛ ի նզովս անկցին այնպիսի վաճառողքն, գայտցիկ զիցուք
զդատաստան: Զարատաւորն տալն ըստ այսմ է. թէ հարկանող իցէ, կամ
ի բարս կամ ի մարմին արատ ինչ զուցէ, կամ յանշնչից իցէ վաճառն, եւ
այնպիսոյն բիծն իցէ, թէ վնաս ինչ գործեալ իցէ, դատաստանաւ է
35 վճարել վաճառողին, զի Աւրկնքն ի միջոյ բառնալ եւ ոչ վաճառել հրա-
մայլ³⁹⁸, Ապա թէ այլազգ ինչ իցէ եւ յայտ գայցէ՝ կամ ի պարծիլ եւ կամ
վկայք իցեն, զի գիտակ էր եւ վաճառեաց, անդրէն դարձցի, եւ թէ հա-
ճոյ գնողին իցէ՝ որքան արժան է ուղղիցի: Եւ թէ շիցէ գիտակ եւ անգի-
տանալով վաճառէ, եւ ասպաշաւ գնողն իցէ, հանել գապաշաւանսն արժան
40 է:

397 Կանոնք Բասդի Կեսարացոյ ՄԱ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 155

398 ՏԵ՛ս Ելք, ԻԱ, 29, Կաւ հողվ. ԿԵ

Եւ ի վաճառելն զբիծ դամենայն ասիցէ, որպէս Եպիփան ի վաճառելն զէշն խեղաբարոյ³⁹⁹. Եւ զիտելով զնողին զանվնաս պատճառն՝ ըստ հաճոյից իւրոց որքան արժան է գնեսցէ. եւ այդպէս ի կանոնական նգովիցն ազատիցի, ապա թէ ոչ՝ ընդ դուզսն եւ ընդ յափշտակողսն ասպաշխարութիւնն լիցի:

ԳՂՈՒԽ ԾՁԶ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՍՈՒՏ ՎԿԱՅԻՑ

Եթէ երթայ սուտ վկայ եւ ընկենու զոք յորոգայթ մահու կամ գանի, հինգ ամ ընդ ունկնդիրսն կացցէ եւ մի ամ ընդ ձեռամբ տրաւք տնանկաց, ապա արժանի լիցի արինացն⁴⁰⁰:

Դատաստան այս եղաւ ըստ Արինացն⁴⁰¹, այլ կանոնականս այժմ երկրորդի: Յորոգայթ մահու եւ կամ գանի սուէ, այլ որ ոչ մեռանի՝ կամ զի տուգանաւք ազատի, եւ այսոցիկ դատաստան լիցի՝ որքան վնասեացն հատուցէ, ըստ այնմ, թէ որպէս խորհեցաւ առնել՝ եղիցի նմա⁴⁰². Եւ կամ թէ չիցէ բաւական՝ ըստ հրամանի կանոնացդ ասպաշխարեսցէ:

ԳՂՈՒԽ ԾՁԷ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԿՈՒՍԱՆԻ ԵՒ ԵՐԿԱԿԻ

Իսկ որ մին կուսան է եւ մին երկակ, եւ մին վախճանի, ամուսնանալ անհնար է. եւ թէ ոք յանդգնի՝ ասպաշխարութիւն երեքկնոյն եղիցի, եւ քահանայն լուծցի⁴⁰³:

Երկբայի այս կանոնք սրբոյն լինել Բարսղի, եւ թէ նորա՝ անհնարին է լինել այս կանոնաց: Այլ յուսմանէ ներմամբ այսպէս ծանեաք, զի կրկին ասպաշխարութիւն երկկնոյն այնպիսեացն լիցի:

Եւ քահանային պարտ է զայս ուսուցանել զսահման կանոնի, զի մի՞ դատապարտեսցի յաղազս աշտուելոյն:

Զայդ այդոցիկ գիտացաք լինել դատաստան:

ԳՂՈՒԽ ԾՁԸ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԽԱՒՍԵՅՅԱԼ ԿԱՆԱՆՑ

Իսկ եթէ խաւիցի կին, եւ կամ հաստատեալ իցէ քահանային երկու կամ երեք վկայաւք, մի՞ իշխեսցէ թողուլ զնա եւ այլ կին առնուլ, բայց եթէ վասն պոռնկութեան կամ վասն մարմնազեղծութեան⁴⁰⁴:

399 Տե՛ս Լիակատար վարք և վկայաբանութիւն սրբոց, հ. Գ, էջ 211

400 Կանոնք Բասղի Կեսարացոյ ՄԲ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 155

401 Տե՛ս Բ օրին., ԺԹ, 15—19, հոգվ. ԾԸ

402 Տե՛ս Ելք, ԺԹ, 19

403 Կանոնք Բասղի Կեսարացոյ ՄԸ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 157

404 Կանոնք Բասղի Կեսարացոյ ՄԹ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 157

Ջի խտտեալն բա՛ննայի եւ վկայութ կին՝ իրաշխատորեալ է, եւ վասն սյտոնկութեան իշխոան յիցի, զի ոչ ի սան նորա է յանցումն, առնուլ կամ ոչ: Եւ մարմնագեղծ է՝ մարմնով տարակունեալ, վէրս ունի անբժշկելի, եւ յայսմ իշխոան է, կարծեալք բժշկութեանն, առնուլ կամ ոչ: Իսկ այլաւք սլատաճատնաւք շէ ալման թողուլ զխտտեալն:

ԳՆՈՒՄ ԾՁԹ

ՅԱՂԱԳՄ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱԽՏԱԺԵՏԱՅ ԱՐԱՆՑ ԵՒ ԿԱՆԱՆՑ

Կին կամ սյր ցաւագին, կամ ախտաժէտ, կամ արուագէտ, մի՛ իշխանցն ամուսնանալ եւ անարգել զպսակն արհնութեան: Եթէ ոք յանդգնի՝ 10 զկէս ընչից իւրոց յեկեղեցին տացէ եւ երեք ամ ապաշխարեսցէ⁴⁰⁵:

Եւ զայս յաղագս ծնկեցելոցն յախտս ասէ, զի նախ առողջասցին, կամ հոգեւորաց՝ յաղագս այնորիկ պարապեսցին, արուագիտաց եւ անասնագիտաց՝ զի մի՛ ի պատճառս այնորիկ զապաշխարութիւնն մոռասցին եւ զի միջոցաւք ժամանակաւ մաքրեսցին:

15

ԳՆՈՒՄ ԾՂ

ՅԱՂԱԳՄ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՈՒՐԿԱՅ, ԲՈՐՈՏԱՅ, ԿԱՂԱՑ, ԿՈՒՐԱՅ, ԽԼԻՅ, ՀԱՄԵՐՑ ԱՄՈՒՍՆԱՆԱՂՈՅ ԵՒ ՈՁ

Եւ զայսոցիկ իղից այժմ զդատաստան՝ ամուսնանալ կամ ոչ: Ի կանոնաց յաղագս շնութեան⁴⁰⁶ ուսաք, ուրկաց՝ եթէ ծնունդ նոցա նմանապէս ուրուի լինի, յաղագս այսորիկ արգելցին, զի մի՛ ախտն տարածեսցի ի ծնունդն: 20

Արգելցին եւ բորոտք, զի թէպէտ եւ ի բժշկաց ասի փոխիլ ախտից, յորոց հոտ է, եւ ի բորոտս ոչ լինի, զի ի յուրկոտոս յաղագս վիրաց լինի, եւ անդ վէր ոչ է, սակայն կանոնք փոխելի զախտն ցուցին: Եւ զի 25 մի՛ ի ծնունդսն ախտն լիցի, արգելցին. եւ զի Աւրէնքն ոչ միայն յամուսնանալոյ, այլ եւ ի բանակէ եւս մերժէ⁴⁰⁷: Եւ թէ ոք զԱւրինացն նշանակ ասէ, սակայն ըստ մարմնոյ խտրութիւն էր, որպէս եւ այժմ յաղագս ասացելոյ պատճառիդ:

Իսկ կաղ, թէ չիցէ բնաւին լուծեալ, զի խափանումն իցէ կամ ամուսնութեան, եւ կամ արուեստի, կամ այլոց հարկաւորաց, ամուսնասցի. եւ այդ՝ առն, նմանապէս եւ կնոջ լիցի: 30

Իսկ կուրաց յերկոսին յաշան. կին՝ մի՛ ամուսնասցի, զի ոչ մանկանութիւն մարթ է լինել եւ ոչ այլ ինչ սպասաւորութիւն, իսկ այր՝ թէ ծուծկալ է, բարիոք է, ապա թէ քաւական է զկին եւ զտուն հոգալ, թէ

405 Կանոնք Բաղի Կեսարացոյ ՄԺ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 157
406 Տե՛ս Կանոնք Հարանց հետեւողաց ԺԱ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 106—107
407 Տե՛ս Ղևո., ԺԳ, 46

ընչիք նախնեաց, թէ այլաբ պատճառաւք, ներելի է յաղապս այլոյ վտանգի:

Իսկ կին խուլ, թէ ուշիմ իցէ, եւ ոք հաւանեսցի առնուլ, եղիցի. նմա- նապէս եւ՝ այր:

5 Իսկ համբն, թէ այր, թէ կին, ընդ անատունս համարեալ է. մի՛ լիցի ամուսնանալ:

Ձայրոսիկ զգատումն ես ճշմարիտ կարծեմ: Եւ թէ այլ ոք, ուղիղ ունելով տեսութիւն, պարսաւանս այսմ գիցէ, անխողմ եմ խորհրդով, զի եւ ոչ միոյ դատաստանի վճիռ հատանի լինել եւ կամ կանոնական հրա-

10 մանաց, որ յայտոսիկ ածի դատաստան, զնոյն դատաստանի ունելով զարութիւն, այլ ընդ մերոյն ընտրութեան եւ զկանոնացն երկրորդեցի: Զի թէ ընդդէմ մերն կարծեսցի՝ զսրբոցն պատուեալ զբան ի նոյն, ի նոցունց թողութիւն ինձ խնդրեսցիք, զի ոչ այնքան յանդուգն եմ, թէ զոր ոչ ըստ ներման եւ կամ յայլմէ առեալ զարութիւն համարձակէի դնել:

15 Եւ թէ ոք համարեսցի յանդուգն՝ համարեսցի, միայն զաւղտակարն ընտրելով զատեսցի, եւ ես իսկ զամ դճեա՝ ոչ պարսաւելով, այլ շնորհ ունելով եւ գովելով:

ԳՂՈՒՆ ՇՂԱ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՅԼԱԶԳ ԽԱԽՍԵՅՅԱԼ ԿԱՆԱՆՑ

20 Եթէ ումեք խաւսեալ է կին, եւ նախ քան զմտանել աղջկանն յեկեղեցին շար գործքն յայտնեցան, իշխան է այրն առնուլ եւ շառնուլ: Ապա թէ յեկեղեցի մտեալ իցէ, մի՛ իշխեսցէ արձակել, եւ եթէ արձակիցէ, այրի կոչեսցի եւ երեք ամ ապաշխարեսցէ⁴⁰⁸:

Եւ յայլում գլխի հրամայէ զխաւսեալն թողուլ վասն պոռնկութեան⁴⁰⁹, եւ աստ յաղագս յեկեղեցի մտելոյն՝ ոչ: Սակայն եւ թէ որդիս ծնեալ է, իշխան լիցի թողուլ յաղագս պոռնկութեանն, այլ աստ յաղագս պատուելոյ զեկեղեցի ասէ: Ապա ուրեմն ոչ է պսակ արտաքոյ եկեղեցւոյ եղեալն: Եւ զի ոչ է ի տան առն, առաջի կայ զգաստանալն, ապա թէ ի նոյն իցէ վարքն, իշխան է այնուհետեւ թողուլ:

30 **ԳՂՈՒՆ ՇՂԲ**

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՏՂԱՅՈՅ ՊՍԱԿԱՑ

Տղայոց պսակ մի՛ ոք իշխեսցէ դնել, մինչեւ ի շափ հասեալ՝ զհա- ճոյսն իւրեանց իմասցին, եւ թէ ոք յանդգնի՛ լուծցի ի քահանայութե- նէն ու հարիւր դրամ տուգանս տացէ յեկեղեցին. եւ տղայն ի շափ հասե- 35 ալ՝ ում եւ կամեսցի ամուսնասցի⁴¹⁰:

⁴⁰⁸ Կանոնք Բասղի Կեսարացւոյ ՄԺԱ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 157—158
⁴⁰⁹ ՏՃ՝ս Կանոնք Բասղի Կեսարացւոյ ՄԺ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 157
⁴¹⁰ Կանոնք Բասղի Կեսարացւոյ ՄԺԹ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 160—161

Զոր և յայլում կանոնի ասէ՝ ոչ պատկել ստանց զմիմեանս տեղա-
 նեյոյ⁴¹¹, զի անյայտ է, թէ բնութիւն իսկ ոչ կամին ամուսնանալ և կամ ոչ
 հաւանիլ միմեանց, հրամայէ շահել: Ապա թէ լիցի, և ի շափ հասեալ
 ոչ կամի, անլտանգ առնէ յաղագս ակամայ իրին: Հաւանելի լիցի այս
 5 դատաստան յեկեղեցի Աստուծոյ:

ԳՆՈՒՅԾ ԺՂԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ, ՈՐ ՄԻՈՅ ՄԱԻՐ ԿԱԹԱՄԲ ՍՆԵԱԼ ԻՅՆԵ

Հարց. Որ միոյ մար կաթամբ ոնեալ իցեն ատարբ ի միմեանց,
 յորժամ ի շափ հասանեն, արժա՞ն է ամուսնանալ:
 10 Պատասխանի. Չէ արժան, քանզի ծնողն և ստնտուն ընդ մի համար
 են⁴¹²,

ԳՆՈՒՅԾ ԺՂԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՓՈՆՈՂԱՅ ՉՍԱՀՄԱՆՍ

Հարց. Որ զսահմանս յափշտակէ զընկերին, ո՞րպիսի ինչ է:
 15 Պատասխանի. Զոր գրեաց Մովսէս յԱրէնսն հրամանաւ Աստուծոյ՝
 իջցեն անխօսն այն ի վերայ գլխոց նոցա⁴¹³, և եզիցի նզովեալ ի կեանս և
 ի մահ⁴¹⁴,

Լուիցեն զայս յափշտակողք սահմանաց և զարհուրեսցին, զի դա-
 տաստան աստուածային է: Եւ թէ լիցի հակառակութիւն ինչ անդաստա-
 20 նաց, վկայիւք լուծցի, զի զայն հաւաստի կարծեմ լինել, քան բառնալ
 խաչ և Աւետարան միոյ, զի բազում անգամ խաբէութիւն լինի, և զի
 երդումն է այդմ արինակաւ, զոր ոչ հրամայեցաւ: Եւ թէ այդպէս կատա-
 րի բան դատաստանի, մի բարձող խային լիցի վկայ, և մի՝ երդումն, և
 25 եղև երկու ըստ Աւրինացն⁴¹⁵: Այլ զայս ոչ հրաման տալով ասեմք,
 որպէս յառաջ իսկ գրեցաք յաղագս երդմանն⁴¹⁶, այլ յայտ առնել կամե-
 ցաք, թէ ոք զայտոսիկ առնէ՝ վճարեալ է իրք դատաստանին, որպէս ցու-
 ցալ⁴¹⁷, թէ զերկու վկայի ունի զտեղի: Եւ թէ այս լիցի, զապաշխարու-
 թիւն լցցէ, որպէս ցուցեալ է յերդման ճառին⁴¹⁸:

411 Տե՛ս Կանոնք Սահակայ Պարթևի Իէ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 382 և Կանոնք Ներսէսի և Ներշապհոյ ԻԴ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 487

412 Կանոնք առաքելոյն Թադէոսի Լ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 29

413 Տե՛ս Բ օրին., Իէ, 17, Նաև ԺԹ, 14

414 Կանոնք առաքելոյն Թադէոսի ԼԲ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 39

415 Տե՛ս Բ օրին., ԺԹ, 15 և հոգվ. ՃԸ

416 Տե՛ս Նախադրութիւն, գլուխ Ը

417 Տե՛ս հոգվ. ՃԷ, ՃԸ, ՃՁՁ

418 Տե՛ս Նախադրութիւն, գլուխ Ը

ԳԼՈՒԽ ԾՂԵ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԿՆՈՂԱՆԻԻՑ

Եթէ որ զկին թողցէ՝ զորդեաց մայր, առանց բանի պոռնկութեան, կամ կախարդութեան, կամ թէ արատ ինչ շար ի մարմնի շիցէ, այլ թէ 5 այրն շնաբարոյ իցէ, այլում ահն եղեալ իցէ, դատաստան այս լիցի. զորդիան, եւ զկեանսն, եւ զտունն, եւ զհողն, եւ զըւորն եւ զամենայն ինչ բաժանեացեն հասարակաց եւ զկէսն աղջկանն տացեն⁽¹¹⁶⁾: Եւ թէ կամք են կնոջն զայրն ի տուն ածել յինքն, համարձակ ածցէ: Եւ զբաժինն կալցին եւ զարքունի հարկն ողջ արասցեն: Եւ այրն, որ եթող, եւթն ամ 10 ապաշխարեացէ եւ յեկեղեցին տուզանս տացեն. թէ ազատ է՝ երեքհարիւր դրամ, եւ թէ շինական՝ զանալից լիցի եւ հարիւր դրամ յեկեղեցի տուզանեացի⁽¹¹⁷⁾, փոխանակ զարհնութեամբ զամուսնութիւնն խոտելոյ: Ապա թէ մինչդեռ ի պայքարին եւ ի տուզանին իցեն, եւ կին որ յանդգնեալ կնաթողին կին լիցի, եւ ամ մի շիցէ անցեալ, յայտ եղեւ, թէ զառաջին 15 կինն նա ետ թողուլ, կալցեն զկինն եւ յարկանոցս տացեն, եւ զտարի մի աղասցէ զողեացն. թէ ազատ է եւ յարկանոց չերթայ՝ հարիւր դրամ տուզան տացէ զողեացն¹¹⁸:

Մի անգամ եւ երկիցս զայս եղաք դատաստան¹²⁰. դարձեալ եւ այժմ, զի զանձն յընդդիմադրութենէ կանոնաց կարծեաց ազատիցեմ եւ զյաւել- 20 լուած իւրաքանչիւր հրամանացն դիցեմ, ըստ որում եւ յայսմ կանոնի հանդերձ այլաբն: Եւ զայրն ի տանէ մերժել եւ այլ ի ներքս ածել հրամայէ, որ է առաւելութիւն սաստի:

ԳԼՈՒԽ ԾՂԶ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԿՆՈՂ ԱՄԼՈՅ

Եթէ կին որ արար, եւ ամուլ պատահեաց, եւ այրն հանցէ վասն ամուլութեանն, որ ինչ կնոջն կարասի բերեալ է ի տունն՝ թէ աղախին, եթէ անասուն, եթէ հանդերձ, եթէ արծաթ, առնուլ իշխեսցէ եւ զնալ: Եւ թէ քան զամուլութիւնն այլ ինչ արատ շուրջ է ի կինն, տուզան եւս տացէ կնոջն վասն անարգանացն, եթէ ազատ է՝ հազար եւ երկերիւր դրամ, եւ 30 թէ շինական՝ վեցհարիւր դրամ: Ապա թէ մինչդեռ ի դատաստանին եւ ի տուզանին իցեն, եւ ամ մի ի վերայ շիցէ անցեալ, եւ որ ի կանանց յանդգնեացի եւ առն կին լիցի, կալցեն զկինն եւ յարկանոցս տացեն, քանզի յայտ եղեւ, թէ հանելոյ կնոջն պատճառ նա եղեւ, եւ տարի մի աղասցէ զողեացն եւ յաղախնութեան կացցէ, եւ յեկեղեցի հարիւր դրամ 35 տուզան կալցեն, փոխանակ զի բուն ամուսնութիւնն վասն նորա խոտեցաւ. ապա թէ ազատ է եւ ի գողնոց չերթայ, հարիւր դրամ տացէ զողեացն: Ապա թէ առնն յառաջագոյն խորհուրդ եղեալ է, թէ՛ զիմն թողում եւ զքեզ առնում, կամ պոռնկութեամբ խանձական լեալ իցէ, հարիւր դրամ

¹¹⁹ Կանոնք Շահապիվանի Դ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 435—436

¹²⁰ Տե՛ս հոդվ. Ժ, ԺԷ, Ը, ԺԽԵ, ԺԽԶ, ԺՂԱ

- այրն տուգան տացէ յեկեղեցին, և ասպաշխարութիւն սուն՝ հրեք ամ
 րնդ ունկնդիրսն կացցէ և մի ամ՝ րնդ ձեռամբ և մտցէ յեկեղեցին: Եւ որ
 զորդոց մայր թողցէ, առանց պոռնկութեան կամ այլ արատույ, առն և և
 կնոջ պատուհաս տուգան և ասպաշխարութիւն կանոն այլ կացցէ⁴²¹:
- 5 Եւ որքան կար էր և ի դէպ, զդատաստան այսմ եղաք և մեք⁴²²,
 և զորս ի կանոնսն՝ և զայն ևս դրոշմեցաք, զի յիրաքանչիւրոցն զար-
 ժանն դիւրին լիցի դատաւորաց տալ զվիճիոն ուղղապէս: Եւ զի մեք
 շափաւորապէս զդատաստանն եղաք յիրաքանչիւրսն և զասպաշխարու-
 թիւն ի կանոնս թողաք: Եւ զայս այժմ զեկուցաք, զի գիտասցես, թէ
 10 յամենայն դատաստանս, ուր ասպաշխարութեան պէտք են, ի կանոնս ա-
 պաստան թողաք:

ԳՆՈՒՄ ԾՂԷ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԿԱՆԱՆՑ, ՈՐՔ ԶԱՐՍ ԻՒՐԵԱՆՑ ԹՈՂՈՒՆ

- Եթէ կին ոք յառնէ ելանէ, կալցեն և անդրէն յայրն իւր տայցեն,
 15 և մանաւանդ զոր վարձանաւք իցէ վարձեալ և ոչ բողաբար, թէպէտ և
 վաճառիցէ, թէպէտ և յաղախութիւն կալցի, թէ կամք իցեն՝ հոգեւոր
 և բարի խրատու և սիրով կալցի: Ապա թէ այրն շարաբարոյ իցէ և
 կամ պոռնիկ, կամ հանգանակսզ և արբեցող, և կամ այլ ինչ խեղական,
 գանիւ և խրատու կշտամբեսցեն զայրն և հնազանդեցուցեն զերկուսե-
 20 անն. ապա թէ ազատ է, տուգանաւք և խրատու զայրն ի կարգ ածցեն:
 Ապա թէ դիւափոխի այրն, կինն պաշտեսցէ զնա⁴²³:

- Եթէ որպիսի պատճառաւ կինն ելցէ յառնէ և թէ շեւցէ, և այդ
 նշանակեալ է մեք⁴²⁴ զիջմամբ յազազս երկիւզի մեծագոյն վնասու: Նաև
 կանոնական հրամանաւ յաժարեցաք և այժմ զայս իսկ զսրբոց դնել
 25 զբան, զի զանզգամ խրատել հրամայէ զկին և զայր:

Եւ զի յայտ արասցուք, թէ կամք մեր ոչ հակառակն կամի կանոնաց,
 այլ թէ կամք լիցի դատաւորաց այլոց առնուլ ինչ ի մերոցն՝ առցէ, ապա
 թէ ոչ՝ կանոնք հաստատուն կացցէ:

ԳՆՈՒՄ ԾՂԸ

30 ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՌԵՒԱՆԳԱՑ

Որ առեւանգս առնեն, կալցեն զկինն և անդրէն ցհայր իւր և
 ցմայր իւր տայցեն. և տուգան տայցեն փոխանակ անարգանացն, թէ
 ազատ է՝ հազար և երկերիւր դրամ, թէ շինական է՝ վեցհարիւր: Եւ որք
 հրոս երթեալ էին և ազնականք սուտ փեսային, առ այրն հարիւր դրամ

⁴²¹ Կանոնք Շահապիվանի Ե, վերջում մի բառի տարբերությամբ, Կանոնագիրք Հայոց, Կ.
 Ա, էջ 436—438

⁴²² Տե՛ս հոդվ. ԺԱ, ՃՁԲ

⁴²³ Կանոնք Շահապիվանի Զ, Կանոնագիրք Հայոց, Կ. Ա, էջ 438

⁴²⁴ Տե՛ս հոդվ. ԺԲ

տուգանան տայցեն. եւ զհրոսին դրամն զկէսն յեկեղեցին տայցեն եւ զկէսն՝ կարատելոց: Ապա թէ սուտ փեսայն ընդ սղջկանն պոռնկեցաւ առանց պսակ պնելոյ, յեկեղեցի տուգան կայցին հարիւր դրամ, զի զպսակն արհնութեան անարկեաց, եւ երեք ամ յապաշխարութեան կացցէ: Ապա թէ երիցու ուրուք զաղա պսակ իցէ եղեալ առանց հարս եւ մար աղջկանն, երէցն զքահանայութիւնն շիշխէ պաշտել, եւ հարիւր դրամ տուգան կայցեն եւ կարատելոց բաշխեսցեն, եւ պսակն, զոր եդ, անվաւեր լիցի: Ապա թէ յետ այսր խոտվութեան եւ տուգանաց դարձեալ ի հաւանութիւն գան կամաւք աղջկանն եւ ծնողացն, եւ յառաջ պոռնկեալ են, պսակ մի՛ արհնեսցի, այլ իբրեւ երկակին՝ ուռ տեառնազրեալ դիցեն ի զուլս. ապա թէ կուսանք կացեալ են, ըստ արինին արհնեսցի: Եթէ ազատ, եթէ շինական՝ կանոն այդ կացցէ⁴²⁵:

Թէպէտ եւ այս եղեալ է դատաստան ըստ զանազանութեան⁴²⁶, այլ աստ յոյժ լիով կարգեցաւ, վասն որոյ յաւժարեցաք եւ զայս եւս զրել, զի անտարակոյս լիցի դատաւորաց այդոցիկ պատահումն, եւ զտուգանսրն րստ ժամանակի եւ ըստ կարի համեմատելով արասցեն:

Եւ ուսցին այժմու եպիսկոպոսունք, զի տուգանք պոռնկի յաղքատս հրամայի: Եւ այդոցիկ եւ այլոց զանազանութիւն է, զոր ինքեանց այժմու առնուն պատատրք, որք են եպիսկոպոսք, յորոց զարհուրիլ եւ խորշիլ պարտ էր, զի յաղադս քաւելոյ զյանցանս լինի, եւ մնան այժմ անքաւելի:

ԳՂՈՒԹ ԾՂԹ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՒՅԳ ԵՐԻՅԱՆՑ

Քահանայք զահասիրութեամբ մի՛ հակառակեսցին ընդ միմեանս, զի զոր շնորհն Աստուծոյ ընտրեսց նախ ի քահանայութիւն՝ նա է նախագահ յեկեղեցուջն⁴²⁷:

Եւ զայս ասէ՝ որք կամին զառաջին պատին: Եւ ուղիղ դատաստանաւ է, որ առաջին աւժաւ՝ առաջին լինել, եթէ իցէ յառաջադէմ, ապա թէ չիցէ՝ զոր ընտրեն այլքն, կամաւք եպիսկոպոսին առաջին կացուսցեն, որպէս զի բարեզարդութեամբ լցցէ զեկեղեցին, մանաւանդ թէ հիւրասիրութեամբ վկայեալ իցէ:

ԳՂՈՒԹ Մ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՔԱՀԱՆԱՅԻՑ ԵՒ ՄՏԻՑ ԺՈՂՈՎՐԿԵԱՆ

Եւ ժողովրդականք մի՛ հրապուրեսցին ի նոցանէ ի բաժանումն սրբոյ եկեղեցույ, զի պատճառ խոտվութեան բերէ, այլ զպատուս եւ ըզմուտս ժողովրդականքն միաբանութեամբ ի սուրբ եկեղեցին հատուսցեն ամենայն յաւժարութեամբ անխափան՝ եւ մի՛ ըստ դասուց բաժին արաս-

⁴²⁵ Կանոնք Շահապիվանի է, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 439—440
⁴²⁶ Տե՛ս հոդվ. ԾԳ
⁴²⁷ Կանոնք Ներսէսի եւ Ներշապէոյ ժ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 482

ցեն եւ երգոց, որ եղև վնաս: Եւ քահանայիցն առեալ ի սրբոյ եկեղեցոյն՝
 բաժանեսցին կարգաւորաբար, որպէս եւ արէնն է. զլիաւոր քահանա-
 յիցն՝ երկու մասունք եւ կէս մասին, եւ այլ քահանայքն մէն՝ երկու մա-
 սունս, սարկաւազունքն՝ մի մի մասն, զպիրքն՝ կէս մասն, եւ այլի կա-
 նայքն, թէ իցեն պարկեշտք՝ մի մասն⁽¹¹⁸⁾, առանց ամենայն հակաուկու-
 թեան: Ապա թէ իցէ ոք, որ հակառակիցի եւ առնիցէ խոռվութիւն, այն-
 պիսին դատապարտեալ լիցի յիւր կարգէն, եւ ընկերքն իւր մի՛ իշխեսցեն
 ընդ այնպիսումն հաղորդիլ, եւ ոչ ժողովրդականքն առ քահանայս ունել
 զնոսա⁴²⁸:

10

ԳՂՈՒՅ ՄԱ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՍՊԱՍՅԱՌՐԵԼՈՅ

Պաշտան եւ պատարազիք եւ սպասք սրբոյ եկեղեցոյն ի զլիաւոր
 քահանային տանն եղիցին, որպէս յառաջագոյն կարգեալ է⁴²⁹: Գլխաւոր
 քահանայն զեկեղեցին մի՛ իշխեսցէ թողուլ եւ գործոյ տանն սյարապել,
 15 այլ մշտնջենաւորի սուրբ եկեղեցոյն կացցէ, զի զպաշտանն եւ զաղաւթ-
 սքն տուրնջեան եւ գիշերոյ ժամուցն եւ գտեսչութիւն ժողովրդեանն մի՛
 խափանեսցէ: Իսկ այլ ընկերքն զամառն փոխանակաւ կացցեն ընդ նմա
 անպղերգաբար: Ապա թէ իցէ ոք, որ սխալիցէ ի պաշտամանէն պղերգու-
 թեամբ կամ երկրական հոգովք, ի մտիցն մի՛ իշխեսցէ մասն առնուլ:
 20 Քահանայքն միակամ լիցին յաւրհանելն միաբանութեամբ զժողովուրդն եւ
 որոշել ի սրբոյ եկեղեցոյ⁴³⁰:

Բարեկարգապէս եցոյց զդատաստան հասոյից եւ զսպասաւորութիւն
 քահանայից աստուածային եւ սուրբ կանոնս, եթէ ոք կամեսցի կալ ճրշ-
 մարտութեամբ ի գործ քահանայութեան, ապա թէ ոչ՝ անպարտ լիցին
 25 դատաստանք եկեղեցոյ, եւ զպարտաւորութիւնն առցեն հեղագցեալքն:

ԳՂՈՒՅ ՄԲ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՎԱՆԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԵԱՆ ԵՒ ԵԿԵՂԵՅՅԱՅ

Կամ եղև ինձ եւ յաղագս այսոցիկ սակաւ ինչ գրել, զի ոչ փոքր ինչ
 հակառակութիւն ի մեր իսկ լինի յաշխարհս յաղագս այսոցիկ
 30 աշխարհական քահանայից եւ վանաց: Սակայն ընդ միտ ածի
 եւ յաղագս կանոնաց մեծին Սահակայ⁴³¹, եթէ որքան գեղեցիկ
 եւ ըստ կարգի բաժանէ զվանաց եւ զեկեղեցոյ, որ յաշխարհի, զհասս եւ
 զտանս, եւ այժմ շփոթեալ եւ ապականեալ է այն ամենայն: Վասն այնո-
 րիկ լռեցաք յասոցիկ դատաստանաց, զի թէ ի սրբոյն ոչ պատկառեն ի

428 Կանոնք Ներսէսի եւ Ներշապէոյ ժԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 483—484
 429 Տե՛ս Կանոնք Սահակայ Պարթևի ժԸ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 378
 430 Կանոնք Ներսէսի եւ Ներշապէոյ ժԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 484
 431 Կանոնք Սահակայ Պարթևի ԼԶ—ԽԲ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 386—400

բանից, զի ա՛րդ եւ ի մերոցս: Եւ եթէ վասն սորին դատաստանի կամի
 ոք, զի ուղղիցէ, այնորիւք արժան է վարիլ եւ ոչ այլազգ, զի թէ կայր
 կարծիս՝ այժմու դրեցելովքս դատել, ոչ ի դէպ էր մեզ յանդգնիլ, թող
 թէ բնաւին ոչ է կարծիս: Ըստ այսմ կարծեմ եւ յամենայն ի մեր աշխա-
 5 տութիւնս:

ԳՂՈՒՅ ՄԳ

ՅԱՂԱԿՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՅԻՇԱՏԱԿԻ ՆՆՋԵՑՆԵԼՈՅ

Ի յիշատակս վախճանելոցն յընտանեաց նոցա, որ ինչ ըստ կարգի
 արինաց քրիստոնէութեան, զոր հրամանաւ սուրբ հարցն կատարեն զմխի-
 10 թարութիւն հոգւոց նոցա՝ կամ զքառասունս եւ զապասս ի հանգիստ
 նոցա, կամ զտուրս, զոր ինչ եւ հրամայիցէ վախճանեալն հոգւոյ իւրոյ,
 մի՛ իշխեսցեն յայլ եկեղեցիս կամ ի կրանաւորս տալ, այլ անդէն զեղջն
 եկեղեցւոյն երիցուն լիցին եւ վանաց՝ այնպիսեաց հասք, եւ իւրեանց
 տան երիցուն, ուր շնորհաւք սուրբ աւագանին վերստին եղի ծնեալ եւ
 15 պսակեալ եւ կենաց հացին կերակրեալ, ուստի եւ յղարկեալ առ Աստու-
 ած երթայ: Իսկ յորժամ հարկաւորն յիրում եկեղեցւոջն կատարեալ լինի
 եւ կամեսցի աւելորդս ինչ առնել յայլ եկեղեցիս, կամ ի կրանաւորս, կամ
 յաղքատս, ապա լիցի համարձակ առնել ինչ⁴³²:

Յոյժ ուղիղ է այս դատաստան՝ յետ զհարկաւորն յիրն առնելոյ
 20 եկեղեցւոջ, ապա յայլս կամ ի կրանաւորս տալ: Կամ թէ պատահի
 յաղագս անձեռնհասութեան⁽¹¹⁹⁾ եւ կամ յաղագս յուսոյ ի հեռաւորս եւ
 զհարկաւորն տալ հաւանութեամբ իւր երիցուն եւ հրամանաւ իւր վանացն
 առաջնորդի, զնոսա ըստ կարի շահելով, ներելի են եւ այնքթիկ, յորժամ
 չիցէ յաղագս զիրն արհամարհելոյ: Ապա թէ ոչ կամեսցին նորա, անդէն
 25 որքան կարեն՝ արասցեն. եւ այդ անհակառակ է:

ԳՂՈՒՅ ՄԳ

ՅԱՂԱԿՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԲԱՆԱԴՐԵԼՈՅ

Ժողովրդական ոք, որ յաղագս պէսպէս սխալանաց ինչ բանադրեալ
 լինին յեպիսկոպոսաց, թէ մեռեալ է՝ թող չթաղէ զնա քահանայն, եւ ոչ
 30 երեխայ՝ մկրտել: Եւ թէ դէպ լիցի երեխայ հասանել այնպիսւոյն կամ
 մեռել ոք⁽¹²⁰⁾, քահանայն մկրտեսցէ զերեխայն եւ զմեռեալն թաղեսցէ
 եւ զայլ կարգս բանին պնդութեամբ պահեսցէ անլոյժ⁴³³:

Զինքն իսկ զբանադրեալն հրամայէ չթաղել, թէ մեռանի, եւ թէ
 երեխայ է՝ չմկրտել, այլ զտան նորա մեռեալ թաղել եւ զերեխայ տան
 35 նորա մկրտել: Եւ երկուցն արինադրէ եպիսկոպոսաց, զի մի՛ զբոլոր
 տունն ընդ բանիւ արասցեն, եւ կամ քահանայն անգիտաբար վասն մի-

432 Կանոնք Սիոնի Հայոց կաթողիկոսի (Պարտաի) ժԸ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 14

433 Կանոնք Պարտաի ժԹ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 15

ոյն բանադրանաց զայլսն զրկիցէ: Նաև ոչ քահանայի արէն է յաղագս միոյն զամենեւեան, որ ի տան, ընդ բանիւ առնել, եւ այլ քահանայ, թէ պատահի այդպիսի, թաղեսցէ եւ մկրտեսցէ, բայց զայլ սահման պահեսցէ:

- 5 Եւ թէ առաւելութեամբ իցէ բանադրանքն, աղաչանաբ յայտ ածելի է, զի մի՛ այլքն ընդ բանիւ կացցեն վասն միոյ մեղուցելոյն:

ԳՆՈՒՆ ՄԵ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՓԱԿՈՂԱՅ ԶԴՐՈՒՆՍ ԵԿԵՂԵՑՒՈՅ

- 10 Քորեպիսկոպոստուք մի՛ իշխեսցեն զդուռն եկեղեցւոյ փակել եւ խափանել զաստուածային աղաւթիցն ժամ վասն արբընթրեաց կամ վասն միոյ յանցանաց, բայց զպարտաւորս ընթրեացն եւ զմեղուցելոցն անձինս բանադրեսցեն⁴³⁴:

- 15 Կարծիս տայ, թէ վասն այլոյ յանցանաց հրամայէ փակել: Յայտ է, թէ ոչ վասն միոյ յանցանաց փակել ի դէպ է գեկեղեցիս եւ խափան առնել սպասաւորութեան, այլ սպասաւորացն սաստել յանցաւորաց, թէ փակել տայցեն զեկեղեցիս, բայց թէ պատահի հակառակ շինել եւ առանց հրամանի:

Զսոյն սաստ զնէ եւ գեղջաւագաց՝ հանդերձ նգովիւր⁴³⁵:

ԳՆՈՒՆ ՄԶ

20 ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԳԵՐԵՆՈՅ ԱՐԱՆՅ ԵՒ ԿԱՆՅԱՆՅ

- Յորժամ վասն մեղաց մերոց աշխարհս գերեցաւ, բագում արք եւ կանայք, որ ի գերութեան էին, եւ նոցա ամուսինքն՝ աստ, առանց վարդապետաց հրամանի կանայս առին, եւ արանց եղև: Վասն այնպիսեացն սահմանեցաք այսպէս: Զի թէ յառաջ քան գեւթն ամն⁽¹²¹⁾ ոք յանդգնեցաւ, մինչ զուգակիցքն ի գերութեան էին, եւ այլ առին, այնպիսեացն ի պոռնկութիւն համարեսցի, եւ զան եւ պատուհաս կրեսցեն, եւ յընչից եւ ի ստացուածոցն առնուլ եւ յաղքատս մատակարարել, եւ զատուցեն ի միմեանց, եւ ապաշխարեսցեն գեւթն ամ: Եւ յետ եւթն ամին թէ զառնան ամուսինքն ի գերութենէ, անդրէն դարձցին առ իւրաքանչիւր ամուսինս, ապա թէ ոչ՝ յետ վերագրեալ ապաշխարութեանն կալցին զոր առինն: Եւ նոքա, որք զառնանն յետ եւթն ամին, արհնութեամբ այլ կանայս առցեն, եւ այլ արանց լիցին, եւ կրկնոցից ապաշխարութիւնն ի վերայ եղիցի: Իսկ որ համբերեացն ցեւթն ամն, յետ եւթն ամին այլ առցէ՝ առանց տուգանի եւ պատուհասի, եւ կրկնոցից ապաշխարութիւնն ի վերայ եղիցի⁴³⁶: Նոյնպէս եւ որ յետ եւթն ամին զառնան ի գերութենէ, եթէ կամք իցեն՝ այլ կին

434 Կանոնք Պարտաի ԻԱ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 16

435 Տե՛ս նոյն կանոնը:

436 Կանոնք Գունայ է, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 205—206

առցեն, եւ այլ առն լիցին, եւ նոյնպէս կրկնուցից ապաշխարութիւնն ի վերայ եղիցի:

2 Զայս իսկ առեալ է վերջնոյ կանոնի զհրաման, զոր եւ մեր շախարատրապէս ըստ զանազանութեան եղաք եւ ի մերն⁴³⁷, եւ զսոյն աստ յաւելաք, զի աստ ամենակատար իսկ է այս դատաստան: Եւ թէ ինչ ի մերն հակառակ կարծիցի, այսոքիւք վարելով՝ անբամբաս մեք մնասցուք, զի խնդիր մեր է միայն ճշմարիտն լինել յեկեղեցիս դատաստան:

ԳՆՈՒՄ ՄԷ

ՅԱՂԱԴՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԺԱՌԱՆԳԱՒՈՐԱՅ

10 Եթէ այր ոք կամ կին ի սրբոյ եկեղեցւոյ անորդի մեղցի, ի կենդանութեան իւրում իշխան լիցի ինքն ունել զամենայն ինչ, եւ անցեալ ըստ ինքն՝ ի մերձաւորաց շիշխէ ոք հեռացուցանել զհող, եւ զըլուր, եւ զժողովուրդ: Եւ ի մերձաւորսն, եթէ բազումք են, եւ կամի զմի ոք որդի առնել, իշխան է առնել՝ որ զնա հեշտ ոք կալցի, բայց հեռաւորի մի տացէ: Բայց զշարժուն ինչ եւ զհրիտակ, որում իշխան է, թէ ատարի տայ, թէ որ ոք զնա հեշտ պաշտիցէ, եւ եթէ կամի վաճառել եւ կամ հոգւոյ տալ, իշխան լիցի: Իսկ եթէ ոք յորդեգրացն ի քահանայութիւն ձեռնադրի կամ զեղջն վկայութեամբ կամ յանձնէ, որում շէր անկ քահանայութիւնն, զկէս շնորհին կալցի յաղագս ձեռնադրութեանն յիւր

20 կենդանութեան՝ անհարկ եւ անբեկար⁽¹²²⁾, եւ զկէս շնորհին զհող եւ զըլուր բաւանդակ սրբոյ եկեղեցւոյն յանկաւորսն թողցէ: Եւ անցեալ ըստ քահանայն եւ ըստ կին նորա՝ ամենայն շնորհն իսկ բաւանդակ յանկաւորսն Լրթիցէ, զի չվայելէ զսրբոյ եկեղեցւոյ զժառանգութիւնն յանկաւորացն հեռացուցանել եւ տալ հեռաւորաց եւ ատարաց: Բայց եթէ անկաւորացն

25 կամաւորութեամբ կամ հաճելով տալ՝ թողացուցէ վարդապետն, եւ զայն՝ մի շինականի ումեք, այլ սրբոյ եկեղեցւոյն յուխտէ, թէպէտ եւ հեռաւոր իցէ՝ իշխան լիցի մերձաւորեցուցիչն մերձաւորեցուցանել: Ապա եթէ զիւղ զիւլի, որ իրիցուն ի ժառանգութիւն բարձեալ իցէ, ժառանգութիւն սրբոյ աթոռոյն է, զոր վարդապետն կամի՝ ժառանգեցուցէ, իշխանութիւն է նմա: Եւ այս սահմանադրութիւն Հերակղայ եւ Խոսրովայ ժամանակաւ եւ այսր լիցի: Բայց յառաջ քան զնոցա ժամանակն որ ինչ լեալ է, մի՛ շարժեսցի, զի չզիտէ ինչ հաստատութեամբ, որպէս կալեալ է՝ կալցին: Բայց նոցա ժամանակացն եւ յայսմ հետէ եւ յաւիտեան այս զիր հաստատուն կացցէ եւ մի՛ ոք անցցէ ըստ այսմ սահմանա⁴³⁸:

30 35 Տեսցուք եւ զայս հոգեւոր դատաստան, զի իշխան առնէ՞ իւրոցն տալ ում եւ կամի, իսկ զեկեղեցւոյն շհեռացուցանել յանկաւորացն: Եւ թէ պատահի ի հեռաւոր անկաւորաց եւ կամ յատարաց, զոր որդեգիր արար, քահանայանալ, զկնի իւր ի մերձաւոր յանկաւորսն ասէ թողու. զի թէ պատահի ի նոցանէ քահանայանալ՝ կալցին, ապա թէ ոչ՝ յատարս տալ իշխան լիցի առաջնորդն⁽¹²³⁾, սակայն ի տանէ քահանայութեան իցէ՝ զոր ժառանգ առնեն:

437 Տե՛ս հողք. Ը և ԺԴ

438 Կանոնք Դոմայ Ը, Կանոնադիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 206—209

Յայտոսիկ զայս յաւելույ ի դէպ է, զի ոչ միայն յորժամ ժտտանգա-
 10 տրքն բարձեալ լինին յեկեղեցոյն՝ սուրբ աթոռոյն է, այլ թէ սլատահին
 անկաւորքն անարժան լինել, թէ քահանայք իցեն եւ թէ շիցեն, իշխան
 է զարժանաւորսն ի քահանայից կացուցանել: Եւ այդ ըստ ճշմարտու-
 5 թեան է:

ՊԼՈՒՍ ՄԸ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՏԱՆՑ ՔԱՀԱՆԱՅԻՑ

Ազատք յորժամ զիրեանց զերդ եւ զմարդ բաժանեն, յուրվք շարակ-
 նութեամբ առնեն եւ զմանկունս եկեղեցւոյ ըղձանան ծառայս առնել եւ
 10 ի ստրկութեան ունել, որ շվայելէ քրիստոնէից: Զի երիցս երանելւոյն
 սրբոյն Գրիգորի եւ երանելւոյն Տրդատայ թագաւորի զսրբոյ եկեղեցւոյ
 ծառանգութիւնն ընդ այլ ազատաց տունս կարգեալ է, եւ ազատ էին
 սրբոյ եկեղեցւոյն հողովն եւ ջրովն: Եւ ի Պարսից թագաւորութեան ժամա-
 նակս թէպէտ եւ ի բեկար արկին, սակայն տունն ի դիւանի յայտնի է եւ շէ
 15 խառնեալ ի շինականս, բայց միայն զհարկսն տային յարքունիսն: Արդ,
 եթէ ոք ազահութեամբ ազամբ հայեցի եւ զազատ մանկունս եկեղեցւոյ
 ի բաժին, եւ ի վիճակ, եւ ի ծառայութիւն արկանիցէ, այնպիսին ի մեր
 ժողովոյս աւրհնութենէ հեռի եղիցի, եւ մի՛ եղիցի իշխանութիւն վարդա-
 պետին եւ քահանայից զայնպիսւոյն զպատարագն աւրհնել: Այլ եւ ո-
 20 մանք զմզիայի ախտն ախտանան⁴³⁹ եւ ըստ իւրաքանչիւր կամաց, եւ
 ըստ իւրաքանչիւր վրմի(¹²⁴) բաժանեն զշնորհս սրբոյ եկեղեցւոյն եւ որ-
 պէս կամին մատակարարեն, եւ վարդապետին հրամանի եւ իրաւանց
 ունկն շննեն. այնպիսիքն նոյնպէս ի մեր աւրհնութենէն հեռի եղիցին,
 որք յանդգնին զայնպիսի ինչ առնել⁴⁴⁰:
 25 Լուիցեն ազատք, որք ի Վիրս, զի զայսպիսի լուծին զուղիդ եւ զնա-
 խազոյն կանոնական հրաման:

ՊԼՈՒՍ ՄԹ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՎԱՆԱՅ

Ոմանք տանուտեարք եւ ազատք ի վանաց վերայ իշխանութիւն առ-
 30 նեն եւ վանական՝ զոր կամին հանեն եւ զոր կամին՝ նստուցանեն վասն
 ժլատութեան: Այլ եւ ոմանք իսկ ի վանս նստին եւ ըստ գրեցելումն, որպէս
 թէ շունիցին արգեաւք տուն հաց ուտելոյ, որ զեկեղեցեաւն Աստուծոյ
 արհամարհեն անպատկառելի անամաւթութեամբ: Այնպիսիքն եթէ
 յուզողութիւն գան եւ յեպիսկոպոսն թողուն, որ տեսչութիւն առնէ սրբոցն
 35 լուսոյ եւ պաշտաման եւ զպրոցս կարգաւորելոյ, այնպիսեացն անցելոց
 մեղացն թողութիւն շնորհեալ եղիցի, եւ ի ժողովոյս աւրհնեալ եղիցին:

439 Տե՛ս Բ Մնացորդաց, ԻՁ
 440 Կանոնք Դուեայ Թ, Կանոնագիրք Հայոց, Կ. Բ, էջ 208—210

Սև ժողովրդեամբ, եւ պաշարերովեամբ, եւ ուխտադրութեամբ երթիցեն եւ աղաւթիցեն ի վանորայն, որպէս պարսւ է յիւրեանց հարանց վաստակս եւ յազաւթանոցս, բայց ժլատանալ եւ հանել ինչ մի՛ իշխեսցեն: Ապա եթէ հակառակ ինչ կայցեն հրամանի հարանցն եւ մեր պատուիրանիդ, 5 այնպիսիքն ի մեր արհնութենէ՛ հեռի եղիցին եւ զհատուցումն ի սրբոց վկայիցն ընկալցին⁴⁴¹:

Որպէս եւ գրեալ է, թէ արասցեն վրէժխնդրութիւն յազգս եւ յանդիմանութիւն՝ ի ժողովուրդս⁴⁴²:

Գ Լ Ո Ւ Ն Մ Ժ

10

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՏԿԱՐԱՆՈՅԱՅ

Ոմանք ի տկարանոցս իշխանութիւն առնեն եւ հարկս, եւ նշեմս, եւ կերակուրս, եւ ըմպելիս պահանջեն բռնութեամբ, եւ զիւրեանց զործակալս ի վերայ գումարեն, եւ կոռով⁽¹²⁵⁾ եւ պահակութեամբ նեղեն, եւ զողորմելի եղբարսն շարշարեն անխղճաբար, որում մանաւանդ զարման տանել առաւել պիտոյ է, եւ ամենայն քրիստոնէից պատել զամենայն վէրս նոցա⁴⁴³:

15

Արդ, եթէ ոք յայսմ հետէ յանդգնի զայսպիսի ինչ առնել ի տկարանոցս, անողորմ դատաստանաւ դատելոց են այնոքիկ, որք ոչ առնեն զողորմութիւն:

20

Գ Լ Ո Ւ Ն Մ Ժ Ա

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԻԶԱԽԱՆԱՅ Ի ՎԱՆՈՐԱՅՍ

Ոմանք ազատք եւ հեծեսլք, որ ի գեւղորայս հասանեն, որոց բնաւ ի վանսն տեղի լինի, ի գեւղ շիջանեն, այլ ոմանք կանամբք եւ նաժշտաւք ի վանսն իջանեն եւ այնպէս կոխեն զկանոն հարցն, եւ զուսանաւք եւ վարձակաւք ի սրբութեանց եւ ի պաշտամանց ի տունն ընթրիս ուտեն, որ սոսկալի է քրիստոնէից լսել, թող թէ տեսանել: Արդ, զվերադրեալ կանոնսդ ի լսելիս այնպիսեացն խաւսեցին վանաց երիցունքն. եթէ լինին լսող եւ ի շինին աւթին՝ բարի է, ապա թէ ի նմին անհաւանութեան կացցեն՝ այնպիսիքն նոյնպէս ի մեր արհնութենէ՛ հեռի եղիցին եւ զվրէժխնդրութիւնն ի սրբոցն ընկալցին: Զի վանքդ անուն հանգստարան սրբոց են եւ աւթեվանք եպիսկոպոսաց, եւ քահանայից, եւ աբեղայից, եւ աղքատաց: Եւ ազատք եւ հեծեալք, մինչ կոշելով կոշին արք եւ կանայք, մեծաւ երկհւղիւ պարտ է աղաւթել եւ աղաւթից եւ պաշտաման հաղորդել, որպէս վայել է ի տան Աստուծոյ⁴⁴⁴:

30

Այսոքիկ արինադրական դատաստան յայտնի է ամենեցուն:

⁴⁴¹ Կանոնք Գունայ Ժ, Կանոնապիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 210—211

⁴⁴² Տէ՛ս Միքիէ, Ե, 14 և այլուր:

⁴⁴³ Կանոնք Գունայ ԺԱ, Կանոնադիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 211

⁴⁴⁴ Կանոնք Գունայ ԺԲ, Կանոնադիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 211—213

ԳՂՈՒՆՈ ՄԺԲ

ՅԱՂԱԳՄ ԳԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԲԱՆԻՈՆՈՒԹԵԱՆ ԱԶԳԱԿԱՆԱՅ

- 5 Զի որպէս առ ամենայն մեր աթոռակիցս հարկ եզել զրել ի նոյն
 ութուտասներորդի ամի⁽¹²⁶⁾ տէրութեանն խոսորովայ՝ որդույ Որմզդի, ըզ-
 նոյն եւ առ քո սրբութիւնդ հարկեցաք զրել՝ պինդ ունել զպատուէր Հոդ-
 տյն Սրբոյ ի ձեռն Աւրինաց եւ Մարգարէից, զորս առաքելական կանոնա-
 գրութեամբ հաստատեցին սուրբ եւ ուղղափառ վարդապետքն: Բայց մա-
 նաւանդ առաւելագոյն զգուշանալ յանիծեալ յամուսնութենէ մերձաւո-
 10 րաց, որ ազգաւ մերձաւորութիւն է, եւ կործանին յայնքան շարիս: Քանզի
 ոչ միայն զխառնակութիւն ազգահամարութեան զործեն յայպիսիքն,
 այլ եւ զազահութիւն, զոր արմատ ամենայն շարեաց ասաց առաքեալն⁴⁴⁵,
 զհեթանոս արէնսն անաստուածն լինել, որպէս եւ նախամարդարէիւն
 ծանաթացոյց ամենայն աստուածապաշտաց. եւ բիւր եւ այլ շարիս,
 15 որպէս եւ իմաստնոց յայտնի է: Զի թէ աստուածային բերանն անիծանէ
 զմարդիկ, որ փոխեն զընկերի եղեալ սահմանս⁴⁴⁶, իսկ զԱրարչին
 բոլորեցուն զսահմանադրութիւն եւ զպատուէր առ ոտն հարու եւ
 արհամարհողք լեալք, մեծի բարկութեան ճանաչելի է, այլ վասն
 նոցա եւ այլք: Եւ յայտ անտի է, զի ի հնումն, զորս ըստ էլից,
 20 Աստուած այնպէս ասաց, թէ ըստ կրանից ազգացն Եղիպտացոց եւ
 Քանանացոցն մի՛ երթայցէք, ես եմ ՏէրԱստուած ձեր⁴⁴⁷: Եւ ի կարգ ար-
 կեալ՝ զայսպիսի անկողինս կոչեաց խայտուականաց առականս⁴⁴⁸, որով
 ամպարիշտքն վարէին: Հրաժարեցոյց յառաջին ազգէն եւ ապա՝ յերկրոր-
 25 ղէն եւ հասեալ յայն, զոր մեք խորթս կոչեմք, եւ ասէ՛ մի յայտներ, զի
 համմարեալս⁽¹²⁷⁾ քոյր քո է: Եւ ապա յետ ոչ սակաւ քանից եւս զարմանա-
 լոյ արժանի իմն նշանակէ. քանզի իբր ասաց, թէ համմարեալս⁽¹²⁷⁾ քոյր է,
 զարձեալ երկրորդէ այսպէս, թէ զառականս կնոջ եւ զգտեր նորա, որ
 լինի մին կին, եւ միւսն՝ խորթ, մի՛ յայտնեսցես եւ զգուտար ուտեր նորա,
 այսինքն է՝ զխորթին, եւ կամ զգուտար գտեր նորա մի՛ առնուցուս,
 30 քանզի ամպարշտութիւն է: Ապա վերագոյն քան զայս նշանակէ, որ նոյն
 մեզ երրորդ ազգ կարծի, ըստ յառաջ յայտնագոյնդ առնելոյ մեր, զառա-
 կանս գտեր ուտեր քոյ կամ գտեր գտեր քոյ մի՛ յայտնեսցես⁴⁴⁹: Բայց
 մի՛ ոք կարծեսցէ զասացեալս ի վերայ ծնողին միայն, այլ եւ՝ որք ի նմա-
 նէն, քանզի եւ այս կատարեալ յիմարութիւն է, քանզի ոչ ուրուք եզբայր ա-
 35 ռանց հար եւ կամ քոյր, այլ թէ եւ հարաքեռ որդի եւ կամ մարաքեռ, քան-
 զի ազգակցութիւնն մի է եւ նոյն է եւ որդուց: Զի որպէս առաջին, եւ երկ-
 րորդ, եւ երրորդ՝ ազգ ասին, այսպէս եւ եղբարորդոյն եւ կամ այլոց առ
 միմեանս առաջին ազգն, եւ երկրորդ, եւ երրորդ, եւ քառորդ՝ ազգ ասին: Եւ
 ոչ այսչափ. բայց եւ այլ որոշումն, արժանի զարմանալոյ, ուսուցանէ
 40 աստուածազանն մեզ Աւրէնք. զառականս նուոյ մի՛ յայտնեսցես եւ ըզ-

445 Տե՛ս Ա Տիմոթ., 2, 10

446 Տե՛ս Բ օրին., ԺԲ, 14

447 Ղևտ., ԺԸ, 2—4

448 Տե՛ս Ղևտ., ԺԸ, 6—18. Ի, 11—21

դուտոր դստեր նորա կամ զդուստր ուստեր նորա մի՛ առնուցուս⁴⁴⁹։
 Որ ցուցանէ զայս. իբր թէ մեռեալ որդւոյն, եւ նուոյն առն այլում եղեալ
 եւ ծնեալ ուստեր, եւ նորա կին առեալ այլ դուտոր ծնանիցի՝ մի առնու-
 ցուս զնա կնութեան, զի ամպարշտութիւն է։ Այսու զկատարեալն իսկ
 5 զսահման ցուցանէ եւ եթէ ցո՞ր խորշելի է յամուսնութենէ։ Իսկ Սուրբ
 Հոգին Ովսեաւ մարգարէիւ զամենայն անհնարին եւ զչարաչար
 մեղս փոքր համարեցաւ առ այսու յանցմամբ եւ ամբաստանութեամբ։
 Լո՛ւր որ զսասցեալս նշանակէ. եթէ լոկ անուամբ գոյ, զի՞նչ
 հարազատութիւն ի միջի կայ, ասէ. դատաստան Տեառն է ընդ
 10 բնակիչս աշխարհի, զի ոչ գոյ ճշմարտութիւն, եւ ողորմութիւն, եւ
 զիտութիւն Աստուծոյ ի վերայ երկրի, այլ անէծք, եւ ստութիւն, եւ զոչու-
 թիւն, եւ շնութիւն, եւ սպանութիւն հեղեալ ի վերայ երկրի⁴⁵⁰։ Իսկ աւելի
 ամպարշտութիւն եւ կսկծելի մեղք այն են, որ արիւն ընդ արիւնս խառնեն,
 որ է ազգականաց ամուսնութիւն։ Եւ հատուցումն այնմ զայս պատմէ.
 15 վասն այդր, ասէ, սուգ առցէ երկիր եւ նուաղեսցի սմենայն բնակչաւքն
 իւրովք, այլ եւ զազանք անապատի, եւ սողունք, եւ թռչունք երկնից պա-
 կասեսցին, զի ոչ ոք էր, որ յանդիմանէր եւ դատէր⁴⁵¹։ Արդ, մինչ բանն
 յանդիմանութեան եւ դատելոյ զայնպիսիսն ձեզ հաւատացաւ, եւ անփոյթ
 առնես՝ եւ՛ զանձն դատապարտես, և՛ որոց իշխեսն։ Բայց եթէ արեան
 20 յարիւն ոչ տաս խառնիլ, որ է մինչեւ անուն մերձատրութեանն սպառի,
 արդարութեամբ կատարեալ զարդարես զքո վիճակդ։ Իսկ յանդնեցելոցն
 եւ պատերազմասիրաց ընդ Հոգւոյն Սրբոյ՝ բան կանոնին, զոր երանելի
 հարցն ի Քրիստոս հաստատեալ է եւ մինչեւ ցայժմ իբրեւ զարեգակն
 անշիջանելի պահի, նոցա զայս ատանդեսցես. սկիզբն ի հինգերորդէն
 25 յառաջ, քանզի որ յանասնոցն բնութիւն սիրելի էր անկանել, այնց ողոր-
 մութիւն արարեալ՝ զսահմանն մեղմացուցին, բայց լաւացն բնիկն է,
 որում տեղեակ է եւ քո սրբութիւնդ։

Յամենայն զրեթէ ի կանոնս այսոցիկ եղաւ սահման, այլ լիով աստ.
 զոր առեալ եցոյց յԱրիւնաց և ի Մարդարէից։ Զոր եւ մեզ զայսոսիկ
 30 քննելի է, թէ ո՞ր արդեալք յաւելուած ըստ նորոյս եղև ի ձեռն կանոնաց.
 Քանզի Աւրէնքն հրաժարեցոյց զառ ի հարկ եւ զառ ի մարէ քեռէ, որ է
 ըստ այսմ. թէ պատահի առնուլ կին, եւ նորա իցէ դուտոր եւ թէ զկնի
 առնլոյն ծնանիցի։ Իսկ կանոնք ըստ այսմ. մի՛ տալ զխորթս միմեանց
 եւ մի՛ զառ ի նոցանէ ծնունդս մինչեւ ի զարմն երրորդ, ապա ծնեալ ի
 35 ծնողաց խորթուցն մինչեւ ցորդիսն, որ առանց խորթուցն, որ լինին
 հինգերորդ ազգ, ապա ամուսնասցին⁽¹²⁸⁾։

Զխորթս միմեանց զխորթակիցսն ասէ մինչեւ ցերրորդն, յայտ է, զի
 շորրորդին հրամայէ, եւ ծնեալ ի ծնողաց խորթուցն մինչեւ ցորդիսն՝
 Լորրորդին ասէ, որ խորթովքն լինի շորրորդ և ծնողաւքն՝ հինգերորդ։ Եւ
 40 զայս ասէ, որ թէ պատահի մին ի խորթուցն, եւ մին՝ ի ծննդոց ծնողաց
 խորթուցն, եւ կամ ի խորթուցն ծնողաց՝ շորրորդ, եւ խորթն՝ հինգերորդ,
 ապա ամուսնասցին⁽¹²⁸⁾։

Եւ զի Աւրէնքն զհաւրաքոյր եւ զմաւրաքոյր լիշէ, իսկ կանոնք զծնունդ

⁴⁴⁹ Տե՛ս Ղեւ., ԺԸ, 15

⁴⁵⁰ Ովսէէ, Գ, 1—2՝

⁴⁵¹ Տե՛ս Ովսէէ, Գ, 3—4

սոցա եւ զծնունդ զեղբար մար եւ զայլոց միապէս հրաժարեցուցանէ: Զխորթոցն եւ զթոռանց, որ յորդոյ եւ ի դստերէ, եւ զեղբարց ծնունդս կանոնք եւ Աւրէնք միաւրինակ հրաժարեցուցանեն. նմանապէս եւ՝ զծնունդ, որ ի նուէ:

5

ԳՂՈՒՍ ՄԺԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԳԱՏԱՍՏԱՆԱՅ, ԵԹԷ ԸՍՏ ԱԻՐԻՆԱՅ ԵՒ ԿԱՆՈՆԱՅ ՈՐՊԷՍ
ԶՈՒԳԻՆ, ԵՒ ԹԷ ՈԳ՝ ՈՐՈ՞Ց ՆԵՐԵԼԻ Է ԵՒ ԶՈՐՍ ԲԱԺԱՆԵԼԻ

Գիտելի է, զի կանոնք հրամայէ՝ մի՛ որ իշխեսցէ խնամութիւն առնել մինչեւ ի շորրորդ եւ հինգերորդ զարմ: Զնոյն իսկ զԱւրինացն ասէ, զի զերրորդն զծնունդն, զոր հրամայէ շառնուլ, յայտ է, զի շորրորդին հրամայէ առնուլ, եւ որ առնու՝ լինի հինգերորդ: Եւ զայս յամենայն բնատանութիւնսն է իմանալ, եւ այս է շորրորդն եւ հինգերորդն:

Եւ թէ Աւրէնք եւ կանոնք զխնամիս ոչ յիշեն, յաղագս զմի ցուցանելոյ արինակ՝ նման այլոցն բաժանիլ ծննդովք. զի զայս ասէ Աւրէնքն՝ երկուս քորս ոչ առնուլ, եւ կանոնք զքոյր կնոջն յընտանութիւն առն փոխել ասեն: Ուստի յայտ է, զի այսպէս ամենայն արինակաւ խնամիք յընտանութիւն փոխին, եւ ըստ այլոց մերձաւորաց՝ ծննդաւք զատանին:

Եւ արդ, ըստ Աւրինաց եւ կանոնաց այսպէս զուգին, թէ եղբարց ծնունդք իցեն եւ թէ այլոց, զի առաջին՝ ծնողքն ի թիւ ոչ անկանին, զի վասն այնորիկ զարմ ասէ շորրորդ եւ կամ հինգերորդ: Եւ զարձեալ՝ զի մի՛ խոնարհագոյն քան զայս իցէ, զի շորրորդ ի միոյ կողմանէ ասէ լինել, եւ թէ ի միւս կողմանէ մի պատահի՝ անխորելի է.⁽¹³⁰⁾ եւ այս յայտ յԱւրինացն է՝ զառականս մի՛ յայտնեսցես⁴⁵². Իւրն իսկ ասէ, զի երրորդին ոչ հրամայէ եւ զշորրորդն առնու, եւ առողն է հինգերորդ: Նոյն է ըստ կանոնաց:

Եթէ հինգ պատահի լինել՝ բարի է, եւ զարմիցն հինգ լինել նոյն է. եւ թէ որքան մի կողմն իցէ, եւ միւսն նոյն գտանի՝ առաւելութիւն է, ապա թէ ոչ գտանի՝ լիցի որպէս ցուցաւք:

Եւ թէ երեք ի մի կողմանէ իցեն, եւ երեք՝ ի մի, լինելի է: Եւ եթէ երեք ի մի կողմանէ իցեն, եւ երկու՝ ի մի, եւ այս եւս լինելի է, զի որպէս հրամայեցաւ յԱւրինացն՝ զշորրորդն առնուլ հինգերորդին, զի յորժամ առցէ, մնացէ երրորդն:

Նոյն է, յորժամ երեք ի միոյ կողմանէ իցէ, եւ երկուք՝ ի միւսն, ի լինելն մնայ երեք, զի որպէս որ իւրն առնու ըստ Աւրինացն, եւ մնայ երեք: Նոյն լիցի եւ որպէս, զի մի է հեռաւորութեան արինակն:

Մոյնպէս, թէ երեք ի մի կողմանէ իցէ, եւ երեքն՝ ի մի, ի լինելն մնայ շորրորդ. եւ այդ ըստ հինգերորդ զարմիցն է, որպէս այն՝ ըստ շորրորդին:

Այսպէս յամենայն խնամութիւնս այնորիկ լիցին, զի ի լինելն մնայ երեքն եւ կամ շորքն: Բայց հինգերորդն լիցի քահանայից, շորրորդն՝ աշխարհականաց ամենեցուն:

Իսկ երեք ի մի կողմանէ, եւ մին՝ ի միոյ, ոչ է լինելի. նոյնպէս՝ երկու՝ ի միօջէ, եւ երկու՝ ի միօջէ, զի ի լինելն մնան երկու եւ ոչ երեք: Արդ, այսոցիկ ոչ է համարձակելի, ապա եթէ յանդգին՝ քակեսցեն. ապա թէ ոչ կարասցեն՝ ապաշխարութեամբ ուղղեսցեն: Իսկ եթէ անգիտանալով արասցեն կամ զընտանութիւնն եւ կամ զսաստ պատուիրանին, այլոցիկ այլազգ լինիցի ներելն:

Ապա եթէ երկու ի մի կողմանէ իցէ, եւ մի՝ ի միոյ, բնաւին մի՝ տայցեն թոյլ, ապա թէ յամառեալ արասցեն՝ քակեսցեն. իսկ թէ ոչ կարեն՝ կամ յաղագս յանդնութեան եւ կամ զի իշխանք իցեն, ծանր ապաշխարութեամբ սահմանեսցեն. իսկ թէ անգիտանալով ըստ ասացելոցն իցէ, այլազգ լիցի ներելն: Սակայն իշխանաց այլ աւրինակ լիցի ներման յամենայնսն:

Ապա թէ մի ի միոյ կողմանէ իցէ, եւ մի՝ ի միոյ, բնաւին մի՝ լիցի ներել, թէ զիտելով իցէ թէ անգիտանալով՝ նզովիւք քակեսցին, ապա թէ ոչ կարեն՝ մի լիցի հաղորդիլ ընդ նոսա, այլ լիցին հեռացեալք իբրեւ զպոռնիկս, մինչ զղացեալ քակեսցին եւ ապաշխարութեամբ ուղղեսցին, զի ի լինելն ոչ մնայ եւ ոչ մի, որպէս ի շորրորդին՝ երկուս եւ յերրորդին՝ մի: Եւ այդ է ըստ կանոնաց ներման, որ ասէ. քանզի որ յանասնոցն բնութիւն սիրելի էր անկանել, այնց ողորմութիւն արարեալ զսահմանն մեղմացուցին, բայց լաւացն բնիկն է: Յայտ է, զի զշորրորդէն եւ զհինգերորդէն ասէ:

Զայդ ըստ Աւրինացն եւ կանոնաց դատեցաք, թէ ո՞րպէս զուգին, եւ կամ ներեսցին, եւ կամ բաժսնեսցին: Եւ թէ ունէի յաղագս այլոցիկ այլ ինչ ըստ տեսութեան զնել մտաց, ոչ կամեցայ, զի մի՝ ընդդէմ ինչ կարծիցիմ կանոնաց, այլ որ ոչ թուին ի կանոնաց, ի կենդանի առաք ձայնէ: Եւ թէ վարժ ոք զրոց սովորութեան իցէ, տեսցէ զամենայնսդ հաստատապէս յԱւրինաց եւ ի կանոնաց, զի զբազումս ի գրոց տեսանեմք յարանց անտեղեակս այդմ լինելով, զի որքան ի միոջէ իցէ ի կողմանէ շորրորդն կամ հինգերորդն, զնոյն եւ ի միւսմէն պահանջն ի կողմանէ, որ է դուն ուրեք զտանիլ, զի իւրն ասէ Աւրէնքն՝ զառականս մի՝ յայտնել, եւ զերրորդն թողով ի միջոցին՝ զշորրորդն հրամայէ առնուլ: Նոյն եւ ծննդոցն է ըստ կանոնաց:

Սակայն բազումք ի տգիտաց յառաջ բերեն զՅովհաննու Ոսկեբերանին զասացեալսն, եթէ Աւրէնքն ի մերձաւորաց հրամայէ յազգականաց առնուլ կին՝ ոչ կամել յաւտարս զսէրն տալ, իսկ Աւետարանն՝ առ հեռաւորս զսէրն լինել: Եւ արդ, եթէ այդքան է պատճառն, ընդէ՞ր ճշդիւ խընդրեն ընտանիքն: Գիտեյի է, զի սուրբն ասացուածովն զգաւրութիւն Աւրինացն եւ Աւետարանին ասէ, այլ ոչ զպահպանութիւնն, զի ոչ ասաց, թէ վասն այսորիկ ոչ է խտրելի ազգայինն, այլ գիտէ, զի Աւրէնք է եւ պահելի է, զի ըստ ժամանակաց զանազանեցան այլոցիկ Աւրէնքն, զի ըստ բնութեան ոչ է մեղք, այլ ըստ Աւրինացն դրութեան յայտնելոյ գիտութիւն: Յառաջ քան զԱւրէնս զքոչրս իսկ առնուին, եւ Աւրէնքն հրաժարեցոյց: Աւրէնքն զհարթուեր եւ զմարթուեր եւ զեղբար մարդ զստեքս ոչ հրաժարեցոյց, իսկ կանոնք զայսոսիկ եւ որ նման սոցին իբրեւ զմերձաւորսն հրաժարեցոյց, ասելով՝ մի՞ ոք արասցէ խնամութիւն մինչեւ ի լորրորդ եւ ի հինգերորդ զարմն: Եւ զայս աննշան ասէ, ոչ ըստ Աւրինացն

թուելով, թէ ո՞րոց իցէ եւ ո՞րոց շիցէ, զի յայտ արասցէ ամենայն ընտանութեան ծննդաւ բաժանիլ: Եւ զի Հոգւոյն Սրբոյ է արիւնադրութիւնս, զդուշութեամբ սրահեսցուք, զի մի՛ դատապարտիցիմք:

5 Եւ արդ, եթէ հաճայ թուեսցին այս զատաստան յեկեղեցիս, զի ուրբան կար էր՝ ի գրոց ճշմարտելով եղաք⁽¹³¹⁾, ըստ այսմ վարեսցին, ապա թէ անհաճոյ՝ մի՛ իբր զյանդուզն սագացէ, այլ իբրեւ գտգէտ ելոյ՝ թողութիւն շնորհեսցէ մեզ եւ ուղղիդ դատաստանաւ վարելով ըստ գրոց, որպէս տեսանէ կորովի մտաւք զանձն, եւ զմեզ ազատէ ի մեծէ եւ յանաշառ դատաստանէ: Միայն մի՛ լիցին կաշառաւք կուրացեալք, որպէս զբազումս տեսանեմք, զի այնքան են վրէժխնդիրք այդորիկ արիւնաց, որքան զձեռս լի առնեն կաշառաւք, գորոց զդատն հատուցանելոց են:

ԳՂՈՒՄ ՄԺԴ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՆԱԻԱՅ ԲԵԿԵԼՈՅ Ի ՄՈՎՈՒ

15 Եւ զնաւս բեկեալս ի ծովու մերձաւոր քաղաքն ձեռնատուութեամբ փրկեսցէ, իբրու զի հանդերձեալ էր վայելող շահից նորա լինել. այլ յաւար առնուլ վասն բեկմանն արտաքոյ է գատաստանի: Եւ թէ ձրի ոչ կամին փրկել, որքան հնար է՝ վարձս տուցեն⁽¹³²⁾, եւ զԱրիւնացն ընդ միտ ածել՝ զանկեալ զբաստ յարուցանել ընդ տեսոն իւրում⁴⁵³: Այլ ազահել եւ յափշտակել այսպէս լիցի դատաստան. կամ որպէս որ թափէ զաւար, կամ 20 իբր գտէր, որ ի հնազանդելոց տասանորդէ, եւ կամ ի հնգէ:

Եւ սակաւ գայդ եղաք դատաստան, զի յոյժ ընդդէմ իրաւանց գործեն Հոռմայեցիք այդոցիկ. եւ զի մի՛ այն լիցի, թէ ի մերոց պատահի ազգաց տիրելոց ծովու:

ԳՂՈՒՄ ՄԺԵ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԽԱՐԵԲԱՅԻՅ

25 Եւ զի բազումք շրջին խաբէութեամբ յանուն սրբոց, եւ եկեղեցեաց վանաց եւ այլաւք բազմադիմի պատճառաւք եւ զբազումս պատրեն, մինչ զի ոչ է դիրաւ ի վերայ կալ պատրուակեալ շարեաց նոցա, քանզի հնարին ընծայական ունել թուղթս եւ այլ եւս ձեւս ստանան կեղծաւորութեան: Արդ, յորժամ պատահի ի վերայ կալ նոցա եւ գտանել զխաբէութիւն 30 նոցա, զժողովեալ ինչս առնուլ, որ յայլոյ եկեղեցւոյ յանուն իցէ, եւ թէ կարիս ինչ է՝ անդ առաքել, եւ թէ այս շիցէ՝ յիւրաքանչիւր տեղիս տալ: Եւ թէ շիցէ հնար այսմ լինել, իրաւունտ կարծեմ ըստ պատճառի ժողովելոյն այնպէս մատակարարել եպիսկոպոսաց եւ եթէ այլ ոք իցէ: Եթէ 35 պատճառաւ եկեղեցի շինելոյ իցէ եւ բաւական այսմ իցէ, այնպէս առնել, եւ թէ շիցէ՝ ի պէտս ըստ բաւականին ածել եկեղեցւոյ: Եւ թէ պատճառաւ զերութեան իցէ, յայնոսիկ վարիլ: Ըստ այսմ արիւնակի լիցի եւ այլն ամենայն:

453 Բ օրին., ԻԲ., 1-4, նաև հոգվ. ՃԺԾ

ԳՆՈՒՄ ՄԺՋ

ՅԱՂԱԳՄ ԳԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԳԵՂԻՑ ՆՈՐՈԳԱՊԷՍ ԾԻՆՈՂԱՑ

Յորժամ զատաջինն շինիցի զիւզ, շէ հաստատուն բաժանումն հողոյն
եւ շրին եւ այլոց այսպիսեաց, մինչեւ բաւական բնակիչք ժողովիցին, եւ
5 ապա բաժանումն հաստատիցի:

Ապա թէ աւերակ շինիցի եւ շիցէ բազմաժամանակեայ, մինչ զի
զիտել իւրաքանչիւր զսահման անդաստանաց եւ զայլոց, իւրաքանչիւր
բստ սահմանի նախնեացն կալցին: Իսկ եթէ բազմաժամանակեայ իցէ
եւ անզիտելի, եւ տէրութեան փոփոխումն եղեալ, նորոգ արասցեն բաժա-
10 նումն հաւասարադատութեամբ, նախ՝ եկեղեցւոյն եւ ապա՝ այլոցն, մասն
աւելի տալով որ գլխաւորն իցէ գեղըն՝ վասն հոգալոյ զայս:

ԳՆՈՒՄ ՄԺԷ

ՅԱՂԱԳՄ ԳԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՀԱՄԱԻՐԷՆ ՎԱՃԱՌԱՑ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԵԱՆ

Վաճառք ամենայն հաստատին, յորժամ որք վաճառենն՝ ամենեցուն
15 յանձնառութեան վկայութեան կամքն ընդ նոսա իցէ: Ըստ այսմ՝ եթէ
հայր վաճառիցէ, պարտ է ուստերացն եւ դստերաց կամքն ընդ նմա լի-
նել եւ եղբարց, որք ժառանգ իցեն. նմանապէս՝ թէ որդի վաճառէ՝ հաւրն,
եւ այլ եղբարցն, եւ քերցն. ապա թէ ոչ, յորժամ կամին անդրէն դարձու-
ցանել՝ իշխան լիցին, թէ եւ գրով հաստատեալ իցէ:

20 Եւ թէ ի միասին գրով եւ վկայիք վաճառիցեն, եւ յազապ աղքատու-
թեան պատճառի իցէ, եւ սահմանաւ, զոր դնէ վաճառողն, եւ կամ որպէս
յաւաշ ցուցեալ է⁴⁶⁴, իշխան լիցին դարձուցանել, ապա թէ անպատճառ
իցէ՝ հաստատուն լիցի: Արդ, այդպէս՝ կամ դարձցին եւ կամ հաւանեցին
բստ արժանւոյն:

25 Իսկ զիր հաստատուն՝ նշանաւ դատաւորին լիցի, սակայն նշանն կամ
ճշմարիտ դատաւորին լիցի՝ Քրիստոսի նշան խաչին, եւ կամ պատկեր
եպիսկոպոսին կամ այլոց դատաւորաց, այսինքն՝ հայրապետաց: Եւ թէ-
պէտ այլոց գրին ձեռաւք, նոքաւք նշանակեալ հաստատուն լիցի, որպէս
ի տուն թագաւորաց գրին զիր, սակայն նշանակին արքունի նշանաւ եւ
30 այնպէս հաստատին. նոյնպէս եւ աստ լիցի:

ԳՆՈՒՄ ՄԺԸ

ՅԱՂԱԳՄ ԳԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԲԱԺՆԱՑ ՀԱՐՍԱՆՑ

Եւ յորժամ բաժանիցին եղբարք ի միմեանց եւ բաժանումն արասցեն
հայրենեաց, նախ զհարսանցն բաժինսն յայտ արասցեն եւ իւրաքան-
35 չիւրսն տաջեն, եւ ապա՝ ինքեանց հայրենեացն:

⁴⁶⁴ Տե՛ս հոգվ., 2, ՂԱ

Իսկ եթէ ի մէջ եղբարցն ծախեալ իցէ ուրուք բաժին, յամենեցունց կանգնեացի, զի տէր է իւրաքանչիւր ոք իւրոցն:

Չայգ հասարակ կարծելի է դատաստան ըստ քաղաքավարութեան աշխարհի:

5

ԳՂՈՒՊ ՄԾԹ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ Ի ԾԱՌԷ ԱՆԿԵԼՈՅ ԵՒ ԿԱՄ ԿԱԽԵԼՈՅ, ԵՒ ՅԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԱՆԿԵԼՈՅ ԵՒ ԿԱՄ ՔԱՐԻԻ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՄԵՌԵԼՈՅ

Այլ որ յաղագս ի ծառէ անկեալ մարդոյ մեռելոյ հարցեալ էիր⁽¹³⁸⁾ եւ կամ թէ խեղդով կախեալ զծառէ, շկայ ինչ մեղանս տնկոցն, զի անշունչ եւ անզգայք են, ոչինչ եղեն պատճառք մահունոցա, որ այնպէսն պատահեաց: Այլ թէ առնիցեն ըստ Աւրինացն Մովսէսի, յորում հրամայեաց Աստուած վասն անասնոցն, եթէ եղեւ ի նոցանէ յանաւթ պղծութեան ոգւոց եւ մարմնոց անասնագիտաց մարդոց, զկաթն նորա մի՛ կերիցեն, թէ յայնազգ կենդանեաց իցէ, եւ զանասունն քարկոծ արասցեն, եւ զմիս նորա շունք կերիցեն⁴⁵⁵: Նոյնպէս թէ եղչիւրաւորք հարկանիցեն զմարդ, եւ մեռանիցի, սպանցեն զանասունն եւ մի՛ կերիցեն⁴⁵⁶. ոչ զի մեղանք են, այլ զի անաւթք եղեն մեղականաց պղծութեան եւ սպանութեան: Ըստ այսմ արիւնակի թէ եւ առնիցեն զայս՝ հատանել զտունկն զայն, զի մի՛ կերիցեն ի պտղոյ նորա, բայց եթէ յարմատոյ նորա այլ բուսանիցի եւ եկեսցէ ի հաս, կերիցեն անխտիր եւ մի՛ խտեսցեն, որպէս եւ ծնեալքն յանասնոց աստի անխտիր են⁴⁵⁷:

Չայս հաւաստապէս ըստ Աւրինացն նոյնպէս եւ եկեղեցի ընդունի: Այլ թէ յեկեղեցոյ անկեալ ի խոնարհ, եւ թէ քար զերծեալ եւ անկանիցի ի վերայ մարդոյ, եւ մեռանիցի, անվնաս է եկեղեցին, մատուցի ի նմա պատարագ, որպէս եւ կամի Տէր⁴⁵⁷: Այլ ի դէպ թուի աւուրս ինչ, իբր մաւր՝ ի վերայ ծննդոց, ունել սուգ. եւ զայդ որպէս կամին՝ արասցեն:

ԳՂՈՒՊ ՄԻ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԳՈՂՈՅ Ի ՓԱՅՏ շԱՆՈՂԱՅ

Այլ վասն զոգոց ի փայտ հանելոյ էիր⁽¹³⁴⁾: Եթէ այլազգի իցէ եւ եթէ քրիստոնեայ, եւ քրիստոնէի հրամայիցեն ի փայտ քարշել, եթէ հնար իցէ՝ խոյս տայցէ ի տեղւոջէն, ապա թէ ոչ՝ կաշառով զերծցի: Իսկ եթէ այսոքիկ ոչ աւգնեսցեն, ապա զհրամայեալսն ի տերանց հարկատրաբար պարտ է կատարել, այլ ոչ առաւելութեամբ, որպէս հրամայէ Յովհաննէս զինուորացն, թէ մի՛ տուի քան զհրամայեալսն ձեզ առնի-

455 Տե՛ս Ելք, ԻԹ, 31, Դևտ., Ի, 15 և այլուր:
 456 Տե՛ս Ելք, ԻԱ, 28
 457 Դավիթ Աւովկա որդու կանոնները, ԴԶ, «էջմիածին» 1953:

ցէք⁴⁵⁸, քանզի Աստուած ի սիրտն հայի, եւ մարդ՝ յերեսս⁴⁵⁹, որպէս հրամայեաց Տէր Սամուելի⁴⁶⁰,

ԳՆՈՒՄ ՄԻԱ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՍՊԱՆՆԼՈՑ Ի ԿԵՆԴԱՆԵԱՑ

- 5 Այլ թէ մարդոյ լինիցի ջորի խեռական, եւ կամ ձի կիցսընկէց կամ մարդակեր, որպէս զուարակագլուխ ձին Աղէկսանդրի, եւ կամ եզն հարկանող, եւ նա զիտիցէ, եւ այլք ազդ առնիցեն նմա եւ բողոք բառնայցեն եւ զվնասն ցուցանիցեն, եւ նա յանհոգս կացցէ եւ ոչ հնարեսցէ զնոսա, որպէս արժանն էր, եւ կիցս ընկեցեալ, կամ ատամնացեալ, կամ հարեալ սպանանիցէ զոք, տէր նորա մահապարտ է, եւ անասունն սպանցի, ապա թէ ոչ զիտէր՝ անպարտ է: Եւ թէ յանսուրբ անասնոց իցէ՝ թէ ձի, թէ ջորի, ի մեռելոցն տեարքն տացեն, զի ի պէտս հոգւոյ նորա ծախիցեն⁴⁶¹: Սակայն յայտնիցեն զպատճառն եւ այնոցիկ վաճառիցեն, որ կարողն են խրատել զնոսա:
- 15 Եւ զայս դատաստան եղաք երբեմն ըստ Աւրինացն⁴⁶², այլ հաստատել եւ կանոնաւք կամեցաք՝ մասամբ առաւելեալ⁽¹³⁵⁾:

ԳՆՈՒՄ ՄԻԲ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԶՄԱՐԴ Ի ՃԱՆԱՊԱՐՀ ԵՒ ՅԱՅԼ ԳՈՐԾ ԱՌԱՔՈՂԱՑ ԵՒ ՎՆԱՍԵԼՈՑ ՍՊԱՆՄԱՄԲ⁽¹³⁶⁾

- 20 Այլ վասն զմարդ ի ճանապարհ յուղարկել ումեք բազում արիւնակք տեսանին ի հարցմունս խղճի եւ անխղճի: Զի են ոմանք, որ ի գործ մշակութեան են կարգեալք ի տերանց իւրեանց, եւ կէսք՝ յայդեզործութիւն, եւ այլք՝ ի զինուորութիւն, եւ դարձեալ այլք՝ ի յայլ գործ, որ ի պէտս հասարակաց մերոց կենացս արիւնաւք պատրաստեալ է: Այսոցիկ, որոց ի գործս իւրեանց եկեսցէ որոգայթ մահու, անպարտ են տեարք նոցա, մանաւանդ այնոցիկ, որ զպատրաստութեան պատուէրն հանապազ կացուցանէ ի լսելի հնազանդելոց իւրոց: Ապա թէ հասարակաց միաբանութեան սիրոյ եւ խաղաղական մերոց կենաց զընդդէմսն հրամայիցեն գործել տեարք ծառայիցն, եւ անդ պատահիցէ ումեք մահ կամ սպանութիւն, մահապարտ է տէր նորա: Դարձեալ՝ եթէ ոք ի նոցանէ ծանուցանէ տեսուն իւրոյ զվնասն, որ առաջի կայր, եւ տէրն անհոգացեալ անպատրաստաբար առաքէ ի գործն, եւ պատահի վնասն, յորմէ խիթայր, որ առաքեացն՝ արենապարտ է⁴⁶³:

458 Տե՛ս Ղուկ., Գ, 12—13

459 Տե՛ս Ա թագ., ԺԶ, 7

460 Դավիթ Աւազկա որդու կանոնները, ԽԱ, «Էջմիածին», 1953:

461 Դավիթ Աւազկա որդու կանոնները, ԽԲ, «Էջմիածին», 1953:

462 Տե՛ս Տ. հ. ԿԵ, ԿԶ, ԿԷ, ԿԹ, Հ, ԺԶԵ

463 Դավիթ Աւազկա որդու կանոնները, ԽԳ, «Էջմիածին», 1953:

ԳՆՈՒՆՈ ՄԻԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԳԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՄԱՆԿԱՆՅ ՈՒՍՈՒՅՈՂԱՅ

Ոչ է պարտ վարձու զմանկունս ուսուցանել ըստ կանոնի հրամա-
նաց⁽¹³⁷⁾։

5 Եթէ որք իցեն, զամենայն խնամ տանել նոցս ի դէպ է, ապա թէ չիցեն՝ զկերակուր եւ զհանդերձ միայն իւրքն հոգասցեն։ Եւ թէ կարողք իցեն եւ ըստ ինքեանց յօժարութեան ընծայ ուսուցողացն տացեն, արժան է հոգեւոր սերմանողաց զմարմնաւորսն հնձել, իսկ եթէ աղքատք՝ ոչ պահանջել։

10 Այլ եթէ որ հակառակիցի եւ բռնաբարէ, դատաստանաւ է՝ զոր ինչ ի մանուկն ծախեալ իցէ, զայն միայն հատուցանել, ոչլ ոչ զհոգեւոր շնորհին⁴⁶⁴։

Այդոցիկ զհետ երթալ դատաւորաց արժան է հոգեւորապէս։

ԳՆՈՒՆՈ ՄԻԳ

15

ՅԱՂԱԳՍ ԳԱՏԽՍՏԱՆԱՅ ԱՐԲԵՑՈՒԹԵԱՆ⁽¹³⁸⁾

Եւ զարբեցութեան բազումք անգիտանան դասման յառաջնորդաց եւ ի սպասաւորաց եկեղեցւոյ։ Միայն եթէ ոչ ժայթքեն՝ համարձակին ի գործ եկեղեցւոյ։

Արդ, դնելի է զսահման նորա։ Արբեցութիւն ըստ ստուգաբանութեան
20 յաղեցումն իսկ է, իսկ ժայթքելն եւ կամ ոչ՝ ի կազմածէ բազում անգամ պատահի մարմնոյ։ Իսկ եթէ սահման արբեցութեան յագեցութիւն է, ապա եւ սահման ոչ արբենալոյ անյագեցութիւնն է։ Եւ դարձեալ՝ նշանակ արբեցութեան դեղնումն մարմնոյ է եւ բանի։

Արդ, որ ըստ այսմ սահմանի եւ կամ նշանի իցէ, ի բաց կալ արժան
25 է չիւրաքանչիւր սպասաւորութենէ եւ լնուլ զապաշխարութեան զչափ եւ ապա մատչիլ ի գործ շնորհին, իսկ եթէ անփոյթ արասցեն՝ ընդ դատաստանաւք արբեցողացն են⁴⁶⁵։

ԳՆՈՒՆՈ ՄԻԵ

ՅԱՂԱԳՍ ԳԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԿԱՐԳԱՅ ԵԿԵՂԵՑՈՒՅ ԵՒ ՏԱՆ ԹԱԳԱՒՈՐԻ⁽¹³⁹⁾

30 Զի՞նչ զործ մարդոյ՝ զաստուածուպաշտութիւն ծանեաք։ Ապա արժան է մարդոյս քննել զպաշտանակցաց իւրոց, որով մարթագոյն զինքն շանայցէ առնել մաքուրս եւ զուարթունս՝ առ նոսա նայելով, եւ զկնի այսորիկ հասու լինել կարգաց եկեղեցւոյ եւ թագաւորաց, զոր պաշտեմք։

⁴⁶⁴ Տե՛ս Դավիթ Ալավկա որդու կանոնները, լԵ, «Էջմիածին», 1953։

⁴⁶⁵ Տե՛ս հոգվ. Իէ

Արդ ահա, որպէս սմենեցուն յայտնի է, երկու արարածք եղեն իորհրդականք եւ բանաւորք՝ հրեշտակք եւ մարդիկք. մին՝ ի պարզ եւ յանխառն բնութենէ, իսկ միսն՝ ի բազմաց դոյացեալ: Եւ Մովսէս ի սկզբանն ոչ գրեաց յաղադս հիշատակաց եւ վասն մարդոյն պատմեաց՝

5 ասելով, եթէ սուեղծ Աստուած զմարդն հող յերկրէ եւ փշեաց յերեսս նորա շունչ կենդանի, եւ եղեւ մարդն յոգի կենդանի⁴⁶⁶: Այլ ապուշքն կարծեն զԱստուած բերանով եւ այլաւք գործիք վարիլ եւ զանբաւանդակելին ի զգալութիւն բաւանդակեալ. այլ իմանալի է զփշեալն՝ կենդանացոյց կամ հոգիացոյց: Նոյնպէս գիտեա եւ զհողն յերկրէ՝ ոչ մեկին

10 իմանալ հող, այլ բաւանդակ զշորեսիս բնութիւնսն ունելով՝ զցամաքն եւ զխոնսն, զջերմն եւ զցուրտն, եւ զհողմն: Որպէս բժշկացն մանկունքն բաժանեն զհողոյն զցամաքութիւնն յոսկերսն, եւ զմարմինն՝ ի խոնաութիւն ջուրցն, եւ զջրոյն՝ յարեան երակսն, զցրտութիւն հողմոյն՝ ի շնչերակսն, զջերմութիւն հրոյն խառնեն ընդ ամենայն: Այլ եւ արտականս եւ

15 իբրականս բաժանեն եւ զմիսն եւ զմորթն իզական ասեն: Եւ զայս ամենայն Մովսէս ոչ ասաց եւ ոչ զբնութիւն հրեշտակաց, սակայն լինելութիւն է նոցա:

Իսկ արդ, անե՞ղք իցեն, կամ ինքնե՞ղք, կամ նա՞խ քան զսկսանիլն արարածոց, վասն որոյ ոչ ասաց Մովսէս, եթէ արար Աստուած զհրեշտակս, այլ թէ հրամայեաց սերովբէիցն բոցեղէն սրով պահել զճանապարհոս ծառոյն կենաց⁴⁶⁷: Թէ այդ այդպէս է, ապա անեղ պարտիմք իմանալ եւ զջուրն, քանզի ասաց, եթէ ի սկզբանէ արար Աստուած զերկին եւ զերկիր, եւ ոչ ասաց, թէ՛ զջուրն. այլ թէ երկիր էր աներեւոյթ եւ անզարդ, եւ հողի Աստուծոյ շրջէր ի վերայ ջուրց⁴⁶⁸:

Այլ իմանալի է մեզ ասել, թէ մինչ արար Աստուած զերկին եւ զերկիր, ընդ նմին արար եւ զամենայն զաւրս երկնից, եւ զջուրս, եւ զքարս եւ զամենայն, որ ինչ յերկրի, զի երկիրս հող միայն ասի ըստ Եբրայեցւոցն բարբառոյ: Ապա, ուրեմն, եւ ջուրք ընդ երկրի արարան, որպէս եւ Դաւիթ ասէ՝ նորա է ծով, եւ նա արար զնա⁴⁶⁹: Եւ ընդ երկնի հրեշտակք արարան, ասելով՝ ո՞ր արար զհրեշտակս իւր հոգիս եւ զպաշտամեայսն իւր ի բոց հրոյ⁴⁷⁰: Հրեշտակս եւ պաշտամեայս լսելով՝ դասս ոչ յայտնեն, այլ սեռական անուանեն զանունն: Բայց Մովսէս այսպէս ծածկաբար ոչ միայն զդասն ոչ յայտնեաց, այլ եւ ոչ իսկ յիշեաց զհրեշտակսն ի սկզբանն, այլ յետոյ ասաց առ Աբրահամու, եթէ եղիտ հրեշտակն զՀազար յանապատին⁴⁷¹. եւ դարձեալ ասէ, եթէ եկին հրեշտակքն ի Սոդոմ⁴⁷²: Եւ ոչ կերպարանս ինչ ասաց, այլ իբրեւ զարս երեւեալ. ոչ միայն զսոցա, այլ եւ ոչ զքերովբէիցն եւ ոչ զսերովբէիցն ինչ ասաց զկերպարանս: Իսկ Յակոբ ի տեսեանն ասէ զկերպս հրեշտակացն⁴⁷³, որ-

466 Մնունդք, Բ, 7

467 Մնունդք, Գ, 24

468 Մնունդք, Ա, 1—2

469 Մաղմոս, ԳԳ, 5

470 Մաղմոս, ԾԳ, 4

471 Մնունդք, ԻԱ, 17

472 Մնունդք, ԺԲ, 1

473 Մնունդք, ԻԸ, 12

պէս Ակիւզաս ցուցանէ, սսեւլով. տեսանէր սանդուխտս հաստատեալ
 յերկրի, որոյ զլուին հասանէր յերկինս, և բազմութիւն մարդկան թեա-
 ւորաց, որ ելանէին և իջանէին⁴⁷³. Թուի ինձ՝ և թանասնիցն⁽¹⁴⁰⁾ կարճելով
 վասն բանին, զանունս հրեշտակաց բաւական համարելով, զկերպան
 5 ոչ յիշեն: Սոյն կերպաւ լսեմք և զքերովբէսն, զոր սակի արար Սողովմոն
 և եղ ի տաճարին⁴⁷⁴, զոր արարեալ էր Մովսեսի ի խորանին երկթեւեանս
 և թե ի թե կցող, որք հովանի ունէին ի վերայ քաւութեանն⁴⁷⁵: Դարձեալ և
 ի մեքենովթան լսեմք քերովբք, և առիժունս, և եղինս, և ուսք մարդոյ
 և ձեռս, անիւս՝ որպէս կառաց⁴⁷⁶: Եւ ոչ ասեն ստուգիւ կամ կարեն հասու
 10 լինել դասուցն և ոչ կերպիցն, այլ միայն նմանեցուցանեն, որպէս զթիթե-
 ղունսն թռուցեալս լուսերամս: Իսկ Միքիաս զգարս երկնից ասէ զարա-
 ցուցանել շորջ կացեալ զաթոռովն Աստուծոյ և ոչ զթիւ դասուցն և ոչ
 զանուանան կոչէ: Բայց ծնայիաս ասէ զանուանս սերովբէից և վեցթեւեան
 կերպաւ և զփառաբանութիւնն յայտնէ⁴⁷⁷: Իսկ Եզեկիէլ այլ դասս յայտնէ
 15 և յաւելու շորեքկերպեանս և շորեքթեւեանս⁴⁷⁸. և այս նման է մեքենովթայ
 տաճարին: Բայց փոխանակ նորա արմաւենւոյն՝ սորա արժուին է, թէպէտ
 և ի խորհուրդ առ ի միտս զնոյն բերէ, սակայն կերպան որոշի: Տե-
 սանէ Եզեկիէլ և անիւս այլակերպս և ոչ որպէս մեքենովթայ նման,
 այլ անիւ ի մէջ անուոց⁴⁷⁹, նորոգ և հրաշալի: Այս այլ դասս թուի ինձ,
 20 քանզի առանձնական ասէ զանիւսն, զի ոգի կենդանի գոյր ի նոսա: Եւ
 ասէ այլ դասս, որք բազմաշեայք են, ասէ և հուր ահագին խառնեալ
 և բորբոքեալ⁴⁸⁰. զայս առանձնական ակնարկէ:

Թէպէտ և զայս ամենայն ասացին մարգարէքն, սակայն ծածկա-
 բար և ոչ յայտնապէս զիրաքանչիւր դասս: Նաեւ ոչ Տէրն յԱւետարանի
 անդ այլ ինչ յայտնեաց, բայց միայն զբազմութիւնս հրեշտակաց
 25 զնրացն⁴⁸¹:

Բայց սուրբ առաքեալն Յուզա պարզ և յայտնի ցուցանէ մեզ և թե
 դասք և զանուանս ևս իրաքանչիւրոցն ասէ. Հրեշտակք և Հրեշտակա-
 պետք, Իշխանութիւնք, Զարութիւնք, Աթոռք, Պետութիւնք, Տէրութիւնք,
 30 Սերովբէք և Քերովբէք⁴⁸²:

Իսկ սուրբն Դիոնեսիոս՝ պարծանքն Աթենացոց, Արիսպագացի,
 առաքելոյն աշակերտ և հետեւող⁽¹⁴¹⁾, ինն դասս ասաց. զոր առաքելոյն
 երկու ի մի էր ասացեալ՝ ի զստ ասաց զՀրեշտակապետսն ի Հրեշտակացն
 և զՔերովբէսն՝ ի Սերովբէիցն: Եւ թուեաց զնոսա ինն դասս ստուգու-
 35 թեամբ այսպիսի կարգաւորութեամբ, յորմէ և մեր ուսեալ՝ պատմեմք
 քում հարցասիրութեանդ, որ են.

Ներքին դասք Հրեշտակացն, որք են պատգամաւորք և հրամանա-

474 Գ թագաւ. 2, 23—28

475 Եւթ, ԻԵ, 18—20. Լէ, 7—9

476 Գ թագաւ., Է, 27—36

477 Եսայի, 2, 2—3

478 Եզեկ., Ա, 5 և այլն:

479 Եզեկ., Ժ, 10

480 Եզեկ., Ժ, 1 և այլն:

481 Մատթ., ԻԶ, 53; Յովհ., Ա, 51 և այլուր:

482 Տէս Թուղթ Յուդայի, նաեւ Հոռովմ., Ը, 38—39; Եփես., Ա, 21 և այլուր:

տարք. եւ փառաբանութիւն է նոցա, զոր հովիւքն լուան՝ փառք ի բարձունս Աստուծոյ⁴⁸³,

Երկրորդ դաս Հրեշտակապետացն է. եւ փառաբանութիւն է նոցա՝ Տէր, ողորմեա քո արարածոց, զոր Զաքարիասն լուաւ, թէ՛ մինչև ցն՞րբ ոչ ողորմեսցիս Երուսաղեմի եւ քաղաքացն Յուդայ⁴⁸⁴,

Երրորդ դաս Իշխանութեանցն է, որք են իշխանութեանցն Աստուծոյ փառաբանիչք, ասելով՝ տուաւ քեզ հեթանոսք ի ժառանգութիւն եւ իշխանութիւն քեզ յամենայն ժազս երկրի⁴⁸⁵,

Չորրորդ դաս Զարուփեանցն է, որք զարուփեանցն Աստուծոյ են փառաբանիչք, ասելով՝ Տէր հզար ի պատերազմի⁴⁸⁶,

Հինգերորդ դաս Աթոռոցն է, որք են փառաբանիչք աթոռոցն Աստուծոյ, ասելով՝ աթոռ քո, Աստուած, յաւիտեանս յաւիտենից, գաւազանն զարուփեան՝ գաւազան արքայութեան քոյ⁴⁸⁷,

Վեցերորդ դաս Պետութեանցն է, որք են փառաբանիչք քահանայութեանն Աստուծոյ, ասելով՝ դու ես քահանայ յաւիտեան⁴⁸⁸,

Եւթներորդ դաս Տէրութեանց է, որք են փառաբանիչք տէրութեանցն Աստուծոյ, ասելով՝ արքայութիւն քո՝ արքայութիւն յաւիտենից⁴⁸⁹,

Ութերորդ դաս Սեբովբէիցն է, որք լսին բերանք հրեղէնք, որք երեք-սրբենին են փառաբանիչք, զոր լուան Եսայիաս՝ սուրբ, սուրբ, սուրբ ես⁴⁹⁰,

Իններորդ դաս Քերովբէիցն է, որք լսին վերինք կամ հանճար մեծութեան, որք զովոզք են մեծութեանց Աստուծոյ, ասելով՝ Տէր զարութեանց, լի են երկինք եւ երկիր փառաւք քո⁴⁹¹,

Այս են իններորդ դասք երկնայինք եւ այս է դործ նոցա: Աւելի քան զայս, մի՛ ինչ իմասցուք, որպէս եղկելին Որոզինէս⁽¹⁴²⁾ աւելի, քան զգրեալսն, խմանալով՝ կործանեցաւ անկանգնելի, զերկնային դասսն զանազանելով. հրաշալիս իմն բարբառելով, զպաիբատութիւն ի բարձունս խորհեցաւ՝ այսպիսի ասելով քան, թէ մարդիկ ոչ տեսանեն զհրեշտակս, եւ ոչ հրեշտակապետք՝ զհոգիս մարդկան, եւ Հոգին Սուրբ ոչ տեսանէ զՈրոզին, եւ Որոզին ոչ տեսանէ զՀայր: Բայց մեզ քաւ եւ մի՛ լիցի այսպիսի բարբառել հայհոյութիւն, այլ ասել զերկնային դասսն փառաբանիչս աստուածութեանն:

Եւ կարգաւ կայանին բաժանեն զլուսատրութիւնն եւ ասլա շափով լուսատրութեանն զդասսն առեալ, որպէս անձն է Հար, նոյնպէս եւ անձն Որդոյ եւ Հոգոյն Սրբոյ: Եւ արդ, որ ինչ երկնային դասուցն է, բաւական լիցի այսչափ:

Իսկ եկեղեցի որպէս հարսն մի գեղեցիկ, որ պահի ի համար մեծի փեսային՝ որդոյ թագաւորին եւ զիւր սենեակն յարինէ գեղեցիկ կարգա-

483 Ղուկ., Բ, 14

484 Զաքարեայ, Ա, 12

485 Մաղմոս, Բ, 8

486 Մաղմոս, ԻԲ, 9

487 Մաղմոս, ԽԴ, 7: Եբբ., Ա, 8

488 Մաղմոս, ՃԹ, 4

489 Մաղմոս, ԸԽԴ, 13

490 Եսայի, 2, 3: Յայտն. Յովհ., Դ, 8

491 Եսայի, 2, 3

ւորութեամբ, որպէս զի նմանագոյն ինչ արքունական կարգաց յարդարիցէ զպատիւ որդոց թագաւորին: Սոյնպէս եւ եկեղեցի երկնային դասուցն ընտանութիւն զիրն կարգեաց զնմանութիւնն եւ զդասն ինն թուով, քանզի ի խորանին ինն դասս տեսանեմք զՂեւտացուցն եւ զպաշտանէիցն, 5 քանզի ոչ ամենեքեան միում արժանաւորեցան կայանիւ, այլ ըստ շափոյ արժանաւորութեանն առին սպասաւորութիւն⁴⁹²:

Առաջին դասն՝ Մովսէս եւ Ահարոն եւ որդիքն նորա⁴⁹³:

Երկրորդ դասն՝ զունդն Ամրամայ⁴⁹⁴:

Երրորդ՝ զունդն Սահառայ⁴⁹⁵:

10 Զորրորդ՝ զունդն Քերոնի⁴⁹⁶:

Հինգերորդ՝ զունդն Ոզիէլի⁴⁹⁷⁽¹⁴³⁾:

Վեցերորդ՝ զունդն Ռոբենի⁴⁹⁸:

Եւթներորդ՝ զունդն Սեմէի⁴⁹⁹⁽¹⁴⁴⁾:

Ութերորդ՝ զունդն Մոողի⁵⁰⁰:

15 Իններորդ՝ զունդն Մոռաէի⁵⁰¹:

Ապա թէ ասասցէ ոք, թէ Մովսէս եւ Ահարոն ի նոյն զնդէ իցեն, զիտասցէ, եթէ զատոցց Աստուած զնոսա, զի նոքա էին քահանայք՝ մատուցանել պատարագս, եւ արկանել խունկս քաւութեանն, եւ իշուցանել զխորանն եւ ծածկեալ դնա նուարտանան⁵⁰²: Ապա այլ սպասաւորքն մատչէին եւ բառնային ըստ արժանաւորութեանն, ոմանք՝ զտախտական եւ զքաւութիւնն, եւ ոմանք՝ զցիցս խորանին, եւ զապաւանդական, եւ զկրսերագոյն կահ սպասուն սրբութեան⁵⁰³: Եւ բանակել ոչ ընդ այլ դասս հրամայեաց Մովսեսի, այլ յարեւելից կողմանէ խորանին⁵⁰⁴:

Արդ, ահա յայտնապէս ցուցաք, թէ ըստ երկնային դասուցն ինն 25 Երեւին, եւ ի հնումն՝ զՂեւտացիսն:

Պարզեւս, առաքեալ Սրբոյ Հոգւոյն, համարի. բան իմաստութեան, բան զիտութեան, հաւատս, շնորհս բժշկութեան, աշոգութիւն զարու- թեանց, մարդարէութիւն, ընտրութիւն հոգւոյ, ազգս լեզուաց, թարգմա- նութիւնս լեզուաց⁵⁰⁵:

30 Դարձեալ յայտնապէս ցուցանէ մեզ առաքեալն ինն դաս եկեղեցւոյ, ասելովն այսպէս՝ զորս եղ Աստուած յեկեղեցւոջն, այս են.

նախ՝ զԱռաքեալս,

Երկրորդ՝ զՄարգարէս,

Երրորդ՝ զՎարդապետս,

492 Տե՛ս Թիւք, Գ, Դ

493 Թիւք, Գ, 38

494 Թիւք, Գ, 19, 27

495 Անդ:

496 Անդ:

497 Անդ:

498 Մտնոցք, ԽԶ, 9: Եւթ, 2, 14: Թիւք, Ա, 20. ԻԶ, 3 և այլուր:

499 Թիւք Գ, 21 նաև Եւթ, 2, 17: Թիւք Գ, 18: Բ թագ. ԺԶ, 5, 7, 13 և այլուր:

500 Թիւք, Գ, 20, 33

501 Անդ:

502 Ղևա., Թ: Թիւք, Դ, 5—6 և այլուր:

503 Թիւք, Դ, 25 և այլուր:

504 Թիւք, Գ, 38

505 Ա Կորնթ., ԺԲ, 8—10

չորրորդ՝ զՋարութիւնս,
հինգերորդ՝ Շնորհս բժշկութեան,
վեցերորդ՝ Աւզնութիւնս,
եւթներորդ՝ Վարիշս,
5 ութերորդ՝ Ազգս լեզուաց,
իններորդ՝ Թարգմանութիւնս լեզուաց⁵⁰⁶։
Որք են այսոքիկ։

Առաջին դասք եկեղեցւոյ՝ պատրիարզք, որք Թարգմանին հայրապետք, որք ունին զաթոռ չորից աւետարանչացն։

10 Եւ արդ, տես զգաւրութիւն խորհրդոյն՝ փոխանակ շորեքկերպեան կենդանեացն⁵⁰⁷ եղան սուրբ աւետարանիչքն, որ նշանակէ. դէմք մարդոյն՝ զՄատթէոս⁵⁰⁸, քանզի որպէս զմարդ ծնեալ ասէ զՔրիստոս ի Բեղղեհէմ⁵⁰⁹։

Իսկ Մարկոս դէմք առիւծուն նշանակի⁵¹⁰, քանզի նա ասէ՝ ել Քրիստոս իբրև զառիւծ ի Յորդանանէ ի Դաթան⁵¹¹։ Եւ սատանայ առիւծ ասի⁵¹² վասն շաղղակեցութեանն եւ զազանաբար կապտելոյն եւ գիշելոյն զկենդանիսն։ Այլ Փրկիչն մեր կոչեցաւ առիւծ վասն զաւրութեանն եւ ի վերայ կենդանեացն թազաւորելով։ Չնոյն եւ Մարկոս ասէ՝ ել Քրիստոս իբրև զառիւծ ի Յորդանանէ, այսինքն է՝ թագաւորել։

Իսկ դէմք եղինն նշանակէ զԼուկաս, քանզի նա ասէ՝ որպէս զեզն
20 փոխանակ աշխարհի զենեալ⁵¹³։

Իսկ դէմք արծուոյն նշանակէ զՅովհաննէս, որպէս ասէ զվերստին քարոզութիւնն, եւ ոչ ի յերկրէ եւ ոչ ի մարմնաւորութիւնն սկասնի, որպէս եւ այլքն, այլ նման արազաթիւ արծուոյ սրաթոռիչ լեալ՝ սկիզբն արարեալ ասէ, թէ՛ ի սկզբանէ էր Բանն, եւ Բանն էր առ Աստուած, եւ Աստուած էր Բանն, որով մանայն ինչ եղե⁵¹⁴։ Յիրաւի անուանէ զնա արծուի բարձրաթոռիչ եւ թռչուն երկնից⁵¹⁵։

Արդ, ահա ցուցաք փոխանակ երկնից՝ զեկեղեցի, փոխանակ շորեքկերպեան կենդանեացն՝ զաւետարանիչսն, եւ նոցա փոխանակ՝ զհայրապետացն զասոն եւ զնոցին աթոռսն։ Աւագ եւ մեծ աթոռ⁽⁴⁵⁾ Անտիոքայն՝
30 զՄատթէոսին, Աղէկսանդրուն՝ զՄարկոսին, Հոռոմայն՝ զԼուկասուն, Եփեսոսին՝ զՅովհաննուն։

Այս կարդաւորութեամբ յարեցաւ եկեղեցի մինչեւ յաւուրս թագաւորութեան Յուստիանոսի, ըստ շորեքկերպեան կենդանեացն, շորեքկուսի եղեմական բխմանն⁵¹⁶, ըստ շորեքեզերեան տիեզերաց, ըստ չորից
35 աւետարանչացն բաժանեցաւ աշխարհս յիշխանութիւն չորից աւետարան-

506 Ա. Կորնթ., ԺԲ, 8, 28

507 Յայտն. Յովհ., Գ, 6—7: Եզեկ., Ժ, 14

508 Նույն տեղում։

509 Մատթ., Ա, 16 և այլուր, Բ, 1

510 Յայտն. Յովհ., Գ, 7: Եզեկ., Ժ, 14

511 Այսպիսի նախադասութիւնն Աստվածաշնչի մեջ չի հանդիպում։

512 Ա. Պետրոսի, Ե, 8

513 Յայտն. Յովհ., ԺԳ, 8

514 Յովհ., Ա, 1—3

515 Տե՛ս Եզեկ., Ժ, 14, Յայտն. Յովհ., Գ, 7

516 Տե՛ս Մնունդք, Բ, 10

չացն: Իսկ Յուստիանոս իբրև թագաւորեաց, կամ եղև փոխել զաթոռ
 սրբոյն Յովհաննու յմփեսոսէ ի Կոստանդնուպայիս, եւ հաւանեցուցեալ
 զժողովն՝ եւ զսրբոյն Մատթէոսին՝ յԱնտիոքայ յերուսաղեմ, զի մինչ ի
 նորա ժամանակն ինքնագլուխք էին եպիսկոպոսքն, ոչ ինքեանք՝ ընդ
 5 այլաւք, եւ ոչ այլք՝ ընդ նաքաւք. Կոստանդնուպայիս՝ վասն թագաւորե-
 լոյ քաղաքին, եւ Երուսաղէմ՝ վասն զի քաղաք երկնաւոր թագաւորին է:
 Բայց ի ժողովս հրամայեցին սուրբ հարքն՝ Երուսաղեմի եպիսկոպոսին
 գեր ի վերոյ նստիլ:

Ահա, ասացաք զեկեղեցւոյ առաջին դասն՝ զհայրապետսն, որք
 10 ունին զառաքելական զգեստ եւ զեմիփորոն⁽¹⁴⁶⁾ հինգկրկին: Եւ զործ է
 հայրապետին ձեռնադրել զարհիեպիսկոպոսս, որք են ընդ վիճակաւ ի
 շորս բաժնի տիեզերաց. նա տայ հրաման վասն ժողով առնելոյ:

Երկրորդ դասք եկեղեցւոյ՝ արքեպիսկոպոսք: Սքեմ է նոցա ար-
 կանու⁽¹⁴⁷⁾ պճղնաւոր եւ փիլոն, եւ ի վերայ՝ եմիփորոն շորեքկրկին: Եւ
 15 զործ է նոցա ձեռնադրել մետրապալիտս եւ արհնել ձէթ կնքոյ: Եւ ունին
 իշխանութիւն ձեռնադրել պատրիարզս:

Երրորդ դասք եկեղեցւոյ՝ մետրապալիտք, որ թարգմանին մայրա-
 քաղաքացիք, որք ունին զնոյն սքեմ, բայց եմիփորոն երեքկրկին: Գործ է
 նոցա ձեռնադրել եպիսկոպոսունս եւ արհնել ձէթ կնքոյ վասն յաւելուա-
 20 ծին արկանելոյ յառաքելական ձիթոյն, գոր պահէ եկեղեցի յաւելուածով:
 Եւ երեք մետրապալիտք ունին իշխանութիւն ձեռնադրել իւրեանց արք-
 եպիսկոպոս:

Չորրորդ դասք եկեղեցւոյ եպիսկոպոսունք են, որք ունին զնոյն
 սքեմ, բայց եմիփորոն կրկին: Գործ է նոցա ձեռնադրել զամենայն
 25 վիճակաւորս: Եւ երեք եպիսկոպոսունք ունին իշխանութիւն ձեռնադրել
 իւրեանց մետրապալիտ: Եւ զործ է նոցա սեղան արհնել, եւ աւաղան,
 եւ եւղ աւծութեան:

Հինգերորդ դասք եկեղեցւոյ՝ եոիսունք եւ պապասք, որք են քահա-
 նայք եւ երիցունք: Քահանայք ի քաղաքս լինին, եւ երիցունք՝ ի զելուս եւ
 30 յազարակս. եւ երկոքեան մի են, բայց յաղազս պատուոյն անուանքն
 զանազանին: Բայց սքեմ է նոցա՝ նոցայն, բայց յեմիփորոնէ, զի սոքա
 փակեղն միայն արկանեն ի վերայ երկոցունց ուսոցն, նոքա եւ բաճկոնաւ
 իշխեն կալ ի վերայ բեմին: Եւ զործ է նոցա պատարագ մատուցանել, եւ
 բաշխել զկենդանարար մարմինն, եւ մկրտել, եւ աղաթս մատուցանել,
 35 եւ խաղաղութիւն տալ. եւ ուր եպիսկոպոսն չլինի՝ արհնել զխաշն եւ
 զպատարագն սրբութեան: Եւ թէ հրաման առեալ իցէ յեպիսկոպոսէն, եւ
 զիւղն աւծութեան իշխանութիւն ունի արհնել եւ ձեռնադրել զանագանոսս,
 եւ զփսաղտսն, եւ զկրանաւորսն:

Վեցերորդ դասք՝ սարկաւագունքն: Եւ սքեմ է նոցա նոյն, բայց հո-
 40 լանի կալ, է առանց զաւտոյ միայն, եւ զահեակ ուսովն արկեալ զուրարն:
 Գործ է նոցա Աւետարան կարդալ եւ քարոզել, եւ զմաղզմայն, եւ զսկիհն,
 եւ զքշոցն բերել ի սննեկէն ի սեղանն եւ ի սեղանոյն արտաքս զբաշխումն,
 եւ խունկ ծխել եւ առնել որ ինչ միանգամ սպասաւորութիւն է. եւ նստիլ՝
 ոչ ամենեւիմք, բայց ի գիշերոյն ցժամ առաւառին, եւ եթէ հրամայէ
 45 քահանայն⁵¹⁷: Են եւ ի կանանց սարկաւագունք ձեռնադրեալք⁽¹⁴⁸⁾, որք

⁵¹⁷ Տե՛ս Կանոնք Լաոդիկեայ Ի. Կանոնագիրք Հայոց, Կ. Ա, էջ 234

կոչին սարկաւագուհիք, վասն քարոզելոյ կանանց եւ ընթեռնուլ Աւետարան, զի մի՛ մտցէ անդ այլ, եւ մի՛ նա արտաքս, քան զվանսն, ելանիցէ: Բայց յորժամ մկրտութիւն առնեն քահանայքն, զան յաւաղանն, զի վհանայսն նոքա լուանան ջրով քաւութեանն՝ ներքոյ վարագուրին: Աքեմ է նոցա ամենայն ինչ հաւատաւորաց, բայց ի ճակատն խաշ լինի, եւ քուշկէն ի յաջմէ կողմանէ ի կախ ունելով: Մի՛ ինչ նոր եւ անկարգ վարկցիս գայս, քանզի ի սրբոյ առաքելոյն աւանդութենէ ուսանիմք, քանզի ասէ՝ յանձն առնեմ ձեզ զՓիբէ քոյր մեր, որ է սպասաւոր եկեղեցւոյն⁵¹⁸:

Եւթներորդ զասք⁽¹⁴⁹⁾ եկեղեցւոյ՝ զպիրք, որ են կէս սարկաւագաց: Աքեմ է նոցա պատմութեան երկփեղկեան եւ առանց աւձեաց: Եւ գործ է նոցա հոլանի եւ անգաւտի կալ ի վերայ բեմբի, եւ ունել զքշոցան, եւ արկանել ջուր ձեռաց քահանայից, եւ արկանել խունկս, եւ սպասաւորել զգեստուց քահանայից:

Ութերորդ զասք՝ անագանոսք: Աքեմ է նոցա խզել զվարսսն եւ փոքրել զհերս իւրեանց եւ հոլանի ընթեռնուլ զՄարգարէականսն եւ գառաքելական զգիրս ի մէջ տաճարին եւ արտաքս ի մէջ ժողովրդոցն: Եւ գործ է նոցա կալ առ դրան եւ արգելուլ զանարժանիցն մուտս յեկեղեցի, եւ դարձեալ՝ զերեխայսն եւ որք ոչ են կարող հաղորդիլ՝ արտաքս հանէ, յորժամ սարկաւագն քարոզէ, առ դրունս ելանել եւ աղաթել:

Իններորդ զասք փսաղտք, որ են սաղմոս երգողք: Աքեմ է նոցա ոչ այլ ինչ զգեստու երեւիլ, բայց ի կղերիկոսացն բոլոր պատմութեանաց, եւ սպիտակ ունել պարէգաւտկունս: Եւ գործ է նոցա երգել զսաղմոսս եւ ձայնիւ՝ ստողոգիան:

Արդ, է յետ այսմ եւ այլ գործ հայրապետի, գոր եւ Փռանգք պատմանեն, կարգել եւ զղասս թաղաւորաց: Զի թէ մարդ պատկեր է Աստուծոյ, եւ որք ի Քրիստոս մկրտեալ են՝ զՔրիստոս գգեցեալ են, որչափ եւս առանել թագաւորք հաւատացեալք, որք ի վերայ զխոյն բերեն զնշան տէրունւոյն: Պարտ է նոցա նմանել Քրիստոսի, ոչ միայն խոնարհամտել եւ զարշարանս Քրիստոսի ի մարմնի իւրում կրել, այլ եւ փառացն նմանել, որ ցուցանէ զքաղցրութիւն Տեառն եւ Փրկչին մերոյ, զի եւ հեթանոս թագաւորաց լուեալ՝ յաւժարեցոցին դալ յերկրպաղութիւն Տեառն Աստուծոյ մերոյ:

Եւ այս է նմանութիւն երկնաւոր դասուցն.

Հրեշտակքն՝ առաքելական զգեստիւ յաղաթս.

Հրեշտակապետքն՝ քղամղաւ.

Իշխանութիւնքն՝ գնդաւ առաքելական զգեստիւ յաղաթս.

Ջաւրութիւնքն՝ առաքելական զգեստիւ.

Աթոռքն՝ հրպատիւք.

Պետութիւնքն՝ առաքելական զգեստիւ.

Տէրութիւնքն՝ պսակաւ առաքելական զգեստիւ.

Սերովբէքն՝ վեցթեւանք.

Քերովբէքն՝ ութթեւանք եւ բազմաշեալք:

Չայս ամենայն զմտաւ ածելով սրբոյն Կոստանդիանոսի թագաւորին, որ ըստ դիւթիւթեան կարգ էին հեթանոսաց՝ զայն եղծեալ խանգարեաց եւ

այսպէս գերկնից եւ զեկեղեցւոյ յարմարեաց զկարգս դասուցն ի սլատիւ
 թազաւորութեանն եւ ի պատիւ պաղատանն եւ զտեղիս կայանիցն իւրա-
 քանչիւրոցն որոշեաց եւ զգործս յայտնեաց, որք են այսոքիկ:

Առաջին դաս պաղատանն՝ եղենդիարքն⁽¹⁵⁰⁾, որք են պահապանք ոսկի
 5 վաղարին: Սքեմ է նոցա զրատք մետաքսեայք վզնատին կազմաւ, եւ
 ունին գաւազանս ոսկիս: Եւ գործ է նոցա տանել յառաջ զագաւորողսն⁽¹⁵¹⁾
 եւ զայլսն, զոր խնդրէ արքայն:

Երկրորդ դաս վեստիտորայն է⁽¹⁵²⁾, որք են պսակակապք արքային:
 Սքեմ է նոցա զրատք դիպակք եւ զաղտազէնք ի կոպազս ոսկիս:

10 Երրորդ դաս կանտիտորայն է⁽¹⁵³⁾, որք զոսկէ տէգան ունին: Սքեմ է
 նոցա բեհեզ կտաւ ճամկաւոր եւ մանեակ ոսկի՝ ի պարանոցսն: Եւ յորժամ
 ի ճանապարհի լինի արքայն, գտուրք խաչն ի նոցանէ կրէ: Եւ ի նոցանէ
 լինին սպատխարք⁽¹⁵⁴⁾ շորս արք, որք զզէնսն կրեն:

Չորրորդ դաս պաղատանն պոքքսետորայն է⁽¹⁵⁵⁾, որք զվաղբոսն
 15 ունին եւ ասպարս երկաթիս: Սքեմ է նոցա զրատք կաճէ դիպակաւ: Եւ
 յորժամ վախճանի արքայն, նոքա են, որ զդազազսն եւ զզահոյսն բառ-
 նան:

Հինգերորդ դաս պաղատանն եսկոպոտիրայն է⁽¹⁵⁶⁾, որք լինին
 մեծահասակք եւ ունին վահանս կմբրաւորս⁽¹⁵⁷⁾ եւ ասպարս փոքրս: Եւ
 20 սքեմ է նոցա զրատք կտաւիք ուղղորդք, վարչամակս եւ կարթպատս
 ճարմանդաւ եւ դաւտի ոսկի կրկին: Եւ ի սոցանէ լինին՝ որք սրկբունք⁽¹⁵⁸⁾
 եւ մանդատորք⁽¹⁶⁰⁾:

Վեցրորդ դաս պաղատանն՝ սարատորք⁽¹⁶¹⁾, որք զձին թամբեն եւ
 հեծուցանեն զարքայն: Եւ սքեմ է նոցա ապու կալամին զրատք կազմաւ
 25 եւ կապակք⁽¹⁶²⁾, եւ ի ձեռս իւրեանց՝ միասայրիք եւ ասպարք փոքր:

Եւթներորդ դաս պաղատանն՝ սքողարքն⁽¹⁶³⁾: Եւ սքեմ է նոցա զրատք
 կտաւիք եւ թեզանիքն դիպակաւ: Ունին նիզակս եւ սեաւ ասպարս: Եւ ի
 սոցանէ լինին՝ որք զդրաւսն եւ զվիշապագուխսն կրեն եւ կոչին սիզ-
 նայք⁽¹⁶⁴⁾:

30 Ութերորդ դաս պաղատանն՝ դեկանիոնքն⁽¹⁶⁵⁾, որք են աղեղնաւորքն:
 Եւ ունին կրկին վարոցս եւ ասպարս անկազմս, սատակս: Եւ սքեմ է նոցա
 այծենի դրատք կարմիր, եւ ունին տրեխք: Եւ յորժամ արքայն ի դրամոնի
 լինի, նոքա վարեն զամբոխն: Եւ զսոսա կոչեն Եբրայեցիքն քերեթին⁽¹⁶⁶⁾:

Իններորդ դաս պաղատանն՝ կիւտորքն⁽¹⁶⁷⁾, որք են սուրհանդակք
 35 հետեւակք: Եւ սքեմ է նոցա բամբակէ զրատք կազմաւ ճամկաւք եւ
 զանկապանաւք, ունին հողաթափս: Եւ են սոքա սպասաւորք: Եւ զսոսա
 կոչեն Եբրայեցիք պիւելեթին⁽¹⁶⁸⁾: Եւ ամենեքեան հոլանի կան եւ գաւտիս
 ունին, բայց սոքա միայն են անգաւտի:

Այսոքիկ են դասք պաղատանն պահապանք, զինուորութիւնք որձիք
 40 յիւրաքանչիւր կայեանս, արտաքոյ ոսկի բեղարին, եւ այս է նոցա գործ
 եւ սքեմ:

Են եւ այլ սպասաւորք արքունիք, ոմանք՝ որձիք, եւ ոմանք՝ կուրտք,
 որ ոչ են յինն զինուորութեանցն, այլ արձակք են, ոչ դասք են եւ ոչ
 շափս քանեաց, ոչ կայք տեղեաց պահպանութեան, այլ երբեմն շատ
 45 լինին եւ երբեմն՝ սակաւ:

Առաջին՝ դեմետրիտոսք⁽¹⁶⁹⁾, որք են պատգամասացք:

Երկրորդ՝ ռեքինարքն⁽¹⁷⁰⁾, որք զյայտակարարսն կարդան առաջի արքային:

Երրորդ՝ ասին կրիտքն⁽¹⁷¹⁾, որք են թղթագիրք արքային:

5 Չորրորդ՝ վենետորք⁽¹⁷²⁾ ասին, որք զբաղանիսն կազմեն եւ լուանան գարքային:

Հինգերորդ՝ տոհվլինարք⁽¹⁷³⁾, որք են տաճարապետք, որք զկոչեալսն ի հաց մատուցանեն առաջի արքային:

Իսկ ի կոտորացն լինին ակտարք⁽¹⁷⁴⁾, որք են նշանագիրք:

Եւ սպսիտարք⁽¹⁷⁵⁾ ասին, որք արկանեն ձեռաց շուր արքային:

10 Ապոկրիսիարք⁽¹⁷⁶⁾ ասին՝ սպասաւորք եկեղեցւոյն:

Իսկ փղակոնք⁽¹⁷⁷⁾՝ նոքա են կցորդասացք եւ արձակապաշտանք:

Սպուղէք⁽¹⁷⁸⁾՝ կրանաւորք քաղաքին, որոց գործ է նոցա զգոբողայան, եւ զպաշտանսն, եւ զկանոնսն երգել:

15 Իսկ արասք եւ մոնոզոնք⁽¹⁷⁹⁾, որք խարագնագրեստք են եւ ըստ կամաց իրեանց զան ի պաշտանսն:

Իսկ փղակոնքն եւ սպուղէս մոնաքոսքն⁽¹⁸⁰⁾՝ որք են միաւորք:

Դոմետիկոսք⁽¹⁸¹⁾՝ որք են հաւատագիրք, որք զարտաքնոցն աստուածաբանութիւնսն ուսանին եւ եկեղեցականաւքն վարժին:

20 Այսոքիկ ամենեքեան ոչ են ի յինն դասուէն եկեղեցւոյ եւ ոչ եթէ ի սպասաւորութիւն ինչ հպին, ոչ ի յամբոն ելանեն, եւ ոչ ի բեմն մտեն, այլ են ամենեքեան սպասաւորք եւ փառաբանիչք, կարգեալք ի տան Տեառն Աստուծոյ:

Եւ քանզի վայս ոչ վայրասլար ինչ եղաք ի գիրս դատաստանի, այլ զի դիտասչիք, թէ այսոքիք պարտին Հայք ի Յունաց, որպէս Աղուանիցն ուսուցանէ Պատմութիւն եւ այլք: Վասն որոյ հարկաւոր է այս կարգ յեկեղեցի ի հայրապետաց կարգիլ, եւ անփոյթ արարեալ՝ միշտ պարտաւոր ցուցանին յատեան դատաստանին: Քանզի ի մեր Լուսաւորչէն եւ այս դասք պաշտաման երեւի յեկեղեցի, ըստ որում եւ ի սրբոյն յիշի յնշիշայի Պատմութեանն եւ այս դասք, ասելով՝ ընդ ձեզ կան գրակարգացք եւ 30 սաղմոսասացք: Նմանապէս եւ սարկաւազաց յիշին անուանք եւ ի կանոնս եւ յայս:

Արդ, յայտ է յաւերածոյ եկեղեցեաց խանգարիլ եւ այս կարգի, եւ զկնի՝ ի հեղգութենէ ուղղչաց: Թէպէտ եւ այլ ինչ յաւոհն սլատճառք, սակայն արդարացուցանել ոչ կարեն: Եւ թէ այլազգ այսոքիկ յիշատակին ի սրբոյն Դիոնէսիոսի գիրս եւ աստ՝ այլազգ՝ փոփոխմամբ, սակայն զթիւն ամբողջ պահեն, ուտի ոչ ինչ երկբայելիք են: Եւ արգ, ըստ ճշմարիտ դատաստանի վարելի է զեկեղեցի այսպիսի կարգաւ ըստ երկնայնոցն, զի թէ տուն թազաւորի ըստ այսմ յարինի, ո՞րչափ երկնաւոր թազաւորին Քրիստոսի:

40

Գ Լ Ո Ւ Ն Մ Ի Ջ

ՅԱՂԱՎՄ ԳԱՏԱՍՏԱՆԱՅ, ԵԹԷ ՈՔ ԶՈՔ, ՈՐ ԶԻՅԷ ԻԻՐ, Ի ԳՈՐԾ ԱՌՔԷԷ

Իսկ եթէ ոք զոք, որ շիցէ իւր, ի գործ իւր առաքէ, եւ անդ որոգայթի, արեան պարտ է⁵¹⁹:

⁵¹⁹ Գաղիթ Ալավկա որդու կանոնները, ԽԳ, «Էջմիածին», 1953:

Զգուշանալ հրամայէ կանոնքս⁽¹⁸²⁾՝ ոչ վայրապար զոք, որ շիցէ վարձկան եւ կամ այլ արիւնակաւ իւր, ի գործ առաքել, զի արեան դատաստան հրամայէ վնասելոցն լինել:

5 Եւ այդ ցուցեալ է դատաստան հոգեւորապէս եւ մարմնաւորապէս⁵²⁰: Սակայն քննութիւն լիցի արիւնակի առաքողին երախտեաց եւ պատահման մահուն կամայի եւ ակամայի:

Գ Լ Ո Ւ Պ Մ Ե Ի Ը

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՎԱՐՁԿԱՆԱՅ

10 Այլ եթէ վարձկան ոք լինի եւ ասիցէ ցտանուտէր տանն, թէ առաքեալ զիս եւ կամ տուր ինձ գործ, զի արարից, իսկ նա յառաջապատրաստ ծանուցանէ նմա զորոզայթ վնասուն, եւ վարձկանն առ կարիս հարկին իւրոյ յանձն առնուցու, եւ սա կրկին զանպարտութեան բանն ասէ առ նա, եւ անդ պատահի վարձկանին մահ, անպարտ է, եւ եթէ անզգուշութեամբ ի բազմաց վկայեալ վնասն առաքիցէ կամ զործել հրամայիցէ, եւ անդ
15 հասանիցէ նմա որոգայթ մահու, արեան պարտ է⁵²¹:

Յայտնի է այս դատաստան կանոնական⁽¹⁸²⁾: Զի ըստ կամաց վարձկանին երթալ ի գործ՝ անպարտ առաքողն է, իսկ հարկաւորեալն եւ ի վկայեալ վնասն առաքեալ՝ ընդ դատաստանաւ արեան է, թէպէտ եւ վարձու իցէ:

20

Գ Լ Ո Ւ Պ Մ Ե Ի Ը

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՀՅԿԱՌԱԿ ԵԿԵՂԵՑԻ ԾԻՆՈՂԱՅ

Այլ որ վասն հակառակ եկեղեցի շինելոյ հարցեալ էիր⁽¹⁸²⁾, զրեալ է վասն այսորիկ, թէ՛ որ քակէ զցանկ հայրենի, հարցէ զնա աւճ եւ սպանց⁵²², այսինքն՝ զսահման եւ զկարգ, զոր եղին մարզարէքն, եւ
25 առաքեալքն, եւ վարդապետք եկեղեցւոյ: Արդ, որ ղհարանցն մերոց զեղեալ կարգն խափանէ եւ հակառակ եկեղեցի շինէ յեպիսկոպոսաց կամ յերիցանց, նզովեսցին ի մահ եւ ի կեանս եւ յամենայն քահանայական կարգէն լուծցին. եւ այլք, որ նոցին կամակից եղեն, զնոյն պատիժս կրեսցեն, եւ զշինեալ եկեղեցին ի ժառանգաւորս տեղեացն թողցնն
30 իրաւապէս: Ապա թէ մարդասիրապէս առնիցեն, զզինս աշխատութեան ցնոսա տայցեն, ապա թէ այս ոչ լինիցի, քակտեսցեն հանդարտութեամբ եւ մի՛ այրեսցեն: Իսկ եթէ ամենայն բազմութիւնքն եպիսկոպոսաւք, եւ քահանայաւք, եւ միաբան ժողովրդականաւք զշինեալն կամեսցին, մի՛ ոք հակառակ վիճաբանեսցէ ընդդէմ միաբանական հրամանացն: Ապա թէ
35 յանդգնի ոք եւ հուր դիցէ եկեղեցւոյն կամ յաւագաց կաշառաւք բռնութիւն

⁵²⁰ Տե՛ս մասնավորապէս հոդվ. ԼԾ

⁵²¹ Դատիթ Ալավկա որդու կանոնները, ԽԳ, «Էջմիածին», 1953:

⁵²² Ժողովօղ, Ժ, 8

բերիցէ ի մէջ ն: քակտիցէ գեկեղեցին, աստուածամարտք են այնպիսիքն եւ ընդ խաչահանունն հղիցին, իսկ եթէ զղոյսնայցեն, մինչեւ ցմահ ապաշխարեսցեն⁵²³ եւ յիս կենաց իրեանց յաշխարհէ հաղորդեսցին:

5 Վի ամենայն ճշգրտութեամբ եղևայ և այս դատաստան կանոնական⁵²⁴, զի հակառակ շինելն յաղազս ազահութեան խափանելի է, բայց կամաւք հպիսկոպոսին եւ այլոցն հաստատի, զի մի՛ ժառանգութիւն ոք գեկեղեցի առնիցէ⁵²⁵, եւ այլ եկեղեցի ըստ պատշաճի շտայցէ շինել, զի միշտ հպիսկոպոսաց է ժառանգութիւն եկեղեցի եւ ոչ քահանայից ըստ ինքեան կամաց:

10

ԳՆՈՒՆ ՄԻԹ

ՅԱՂԱԳՍ ԳԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՔՍՈՐԵԼՈՑ

Արդ, եթէ արժանաւոր ոք արքորանաց իցէ, որք միանգամ յեկեղեցական կարգէ իցեն, ըստ իրաւանց այսպէս լիցի. սարկաւազք եւ քահանայք լուծցին յեպիսկոպոսէ, զի նա և ձեռնադրող նոցա . սարկաւազուհիք՝ ի սարկաւազաց. եւ աշխարհականք, եւ հաւատաւորք, եւ կրանաւորք եւ որք միանգամ ի քահանայէ ձեռնադրին՝ ի քահանայէն. հպիսկոպոսունք՝ յիւրաքանչիւր ձեռնադրողաց. եւ կաթողիկոս՝ կամ ի կաթողիկոսէ եւ կամ յիւրոց ձեռնադրողաց հպիսկոպոսաց. իսկ վարդապետ՝ ի վարդապետաց հրամանատուաց: Այլ վարդապետաց ոչ և ըստ իրաւանց զքահանայ արքորել՝ առնլով զկարգն, բայց միայն որոշել. նաեւ զիւրաքանչիւր զղոս խրատել, եւ յանդիմանել, եւ յուղղութիւն ածել իշխան լիցի, իսկ արքորել՝ նոցունց իշխանաւքն, այսինքն՝ ձեռնադրողաւքն, արասցէ, զի բանիւ իշխէ ամենեցունց: Այլ հայրապետք ամենեցունց իշխեն, այլ ոչ ամենեքեան՝ նմա, բայց ձեռնադրողք նորա⁵²⁶:

25

ԳՆՈՒՆ ՄԼ

ՅԱՂԱԳՍ ԳԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՔՍՈՐԵԼՈՑ ԹԱԳԱՒՈՐԻ ԵՒ ՈՐԲ ԸՆԴ ՆԱՂԱԻ

Թագաւորք, կարգեալ յԱստուծոյ, որպէս Իսրայելին, յԱստուծոյ բարձցին եւ կամ արքորեսցին, իսկ ի մարդկանէ կացեալք՝ ի նոցունց արքորեսցին: Եթէ իշխանք թագաւորեցուցեն, եւ ոչ ըստ արժանւոյն վարէ զթագաւորութիւնն, ի նոցունց կարգողացն արքորեսցի. այլ որդոց նոցա ոչ է իրաւացի փոխել:

30

Իսկ թագաւորութիւն սեփական լիցի ի հարկ անկեալ առ որդի:

Իսկ զիշխանս, զոր կարգէ թագաւորն, ի նմանէ եւ արքորեսցին եւ կամ խրատեսցին:

⁵²³ Դավիթ Աշակա որդու կանոններք, ԿԱ, «էջմիածին», 1953
⁵²⁴ Տե՛ս հոգվ. ՃԼԹ, նաև Կանոնք Հարանց հետևողաց ԻՅ
⁵²⁵ Տե՛ս հոգվ. Գ, Ե, Մէ
⁵²⁶ Տե՛ս հոգվ. Դ, նաև Կանոնք Նիկիական Ե, Կանոնք Շահապիվանի ԺԸ

Իսկ զթագաւոր խրատել, թէ այնպէս հարկ լիցի պահել զխաղաղութիւն, կամաւք լիցի այլ թագաւորի եւ հայրապետի, եւ հաւասարութեամբ ամենեկուն:

5 Իսկ եթէ իշխանք եւ ազատք լիքեանց կացուցանեն իշխան, ի նոցունց միաբանութենէ արսորեսցի եւ խրատեսցի: Այլ զթագաւորի կարգեալ իշխան թագաւոր արսորեսցէ եւ խրատեսցէ:

Այլ իշխանաց իշխան՝ զիշխան խրատել եւ կամ արսորել եւ զազատ. թէ ի նոցունց կարգեալ իցէ՝ նոցունց միաբանութեամբ արասցէ, եւ թէ ի թագաւորէ՝ թագաւորին կամաւք արասցէ:

10 Իսկ ազատք զգինուորս ոչ իշխան խրատել, այլ հանել յինքեանց. այլ խրատել իշխանաց լիցի:

Նմանապէս զինուորք զշինականս ո՛չ կարեն արսորել եւ ոչ խրատել, այլ արսորել՝ ազատք, եւ խրատել՝ իշխանք:

15 Զայդ ըստ այդմ կարգի իրաւացի գիտեմ զատաստան ի տունս թագաւորաց:

ԳՆՈՒՅՈ ՄՂԱ

ՅԱՂԱԳՍ ԳԱՏԱՍՏԱՆԱՋ ՎՆԱՍՈՂԱՑ ԶԿԵՆԴԱՆԻՍ Ի ՀԱՆՆԷԼ ԶՆՈՍԱ Ի ՎՆԱՍԷ ԵՒ ԿԱՄ ՈՉ

20 Եթէ ի կենդանեաց, ի սրբոց կամ յանսրբոց, մտեալ յանդաստան, կամ յաջգի, կամ յայլ ինչ այսպիսի, յաւրան կամ ի խոտ դիզեալ, եւ տէր նորա գշարեալ հարցէ եւ սպանցլ, դատաստան լիցի՝ զեղեալ վնասն վճարմամբ հատուցանել, եւ նա զսպանեալ կենդանին, որ հհարն, ըստ իրաւանց լիով հատուցէ, զի պարտ էր ի վնասէն հանել, այլ ոչ սպանանել: Այլ ի հարկանելն բնութիւն լիցի. եւ եթէ խրտուցեալ անկաւ եւ մեռաւ, զի ոչ զմեռանիլ կամէր, այլ զփախուցանել, այդոքիկ յակամայից լիցին,—զկէսն հատուցլ գնոյն. ի հարուածն տեսցին կամքն: Իսկ եթէ բժշկելի հարուածն իցէ, զխափանածոյն եւ զբժշկութեանն տացլ. այլ եթէ անբժշկելի հարուածն իցէ, եթէ ոտից, եւ ի սուրբ կենդանեաց իցէ, զգինն լիով տացէ, եւ նորա շաղիղն լիցի, եթէ յանսրբոց՝ բաւանդակ հատուցի: Եթէ կուրացուցէ, կամ զատամն ընկենուցու, կամ եղջիւր, կամ զկող բեկցէ, թէպէտ եւ բժշկիցի, զգինն ի շորս բաժանեալ՝ մի մասն ընդ միոյ վնասու տացի. եւ այդ ուտելեաց եւ անուտելեաց լիցի: Եւ եթէ զագի կտրիցէ, մի ի շորից մասանցն լիցի:

35 Ապա թէ տեսնն անասնոյն բազում անգամ ասացեալ իցէ վնասն, եւ նա անփոյթ արասցէ, տեսցին այդոքիկ եւ այնպէս դատեսցին:

Իսկ ոտիցն կաղութիւնն մնացեալ՝ մի ի շորիցն լիցի գնոյն տուգանքն:

Այլ ընդ խաղ եւ վայրապար վնասողացն առաւելութեամբ լիցի տուգանքն ի բեկանելն եւ ի հատուցանելն զգինն ի սպանանելն:

ԳՆՈՒԽ ՄԼԵ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆՔՅ, ԵԹԷ ՉԱՐ ԿԱՄԱԻՔ ԵՒ ԿԱՄ ԸՆԳ ԽԱՂ
ԽՐՏՈՒՑԱՆԷ ՈՔ ԶԵՐՈՒԼԱՐ, ԵՒ ԱՆԿԵԱԼ Ի ՆՄԱՆԷ ՈՔ ՄԵՌՅԹԷ ԿԱՄ
ԲԵԿՑԻ, ԵՒ ԵԹԷ ՅԱՅԼ ԻՆՉ ԿԵՆԴԱՆԵԱՑ, ԿԱՄ ՄԻԱՅՆ ԽՐՏՉԻՑԻ
ԱՆՊԱՏՃԱՌ Ի ՏԵՍԱՆԵԼ ԶՈՔ

5

Եթէ կատարեալ ոք իցէ եւ շար կամաւք գործիցէ, եւ անկեալն մեռցի,
արեան դատաստան լիցի, որպէս գրեալն է՝ հատուցի⁵²⁷. Իսկ բեկեալն՝
բժշկութեանն եւ դարմանոյն տացի. իսկ զգալութեանցն վնասելոյ՝ որպէս
եւ գրեալն է, այնպէս հատուցի⁵²⁸. Իսկ ոչ անբիծ բժշկեալն՝ կէս զգալու-
թեանցն հատուցի:

10

Ապա եթէ ընդ խաղ իցէ, նոյն լիցի դատաստան, զի ոչ խաղալ,
այլ զարհուրել արժան էր, սակայն ներեսցի վասն սովորութեան աշ-
խարհի՝ մինչ ի կէսն հատուցանել, եւ կամ յերիցն մի լիցի: Սոյն աւրինակ
եւ ապաշխարութիւնն լիցի, թէ ի դատաստան ոչ մտանէ: Իսկ թէ մանուկ
իցէ, տեսցի հասակն, որպէս յառաջագոյն գրեալն է⁵²⁹, եւ այնպէս դատեսցի,
միանգամայն շարակամութեամբն առնել եւ կամ ընդ խաղ:

15

Եւ յամենայնդ ճշգրտութեամբ տեսցի կամայն եւ ակամայն, զի
կատարեալ ակամայ է, որոց յետոյ զեղջ հետեւի, իսկ կամաւորին՝
ուրախութիւն:

20

Այլ թէ ըստ ինքեան զոք տեսեալ խրոշիցի, եւ այնպէս վնասն լիցի
մահու, թէ ի թշնամեաց յայլազգեաց իցէ, զի բնութեամբ է նոցա ի կո-
րուստ մեր խնդալ, կէս արեան դատաստան լիցի. ապա եթէ քրիստոնեայ
թշնամի իցէ՝ կիսոյ կէս, այլ ըստ ապաշխարութեանն՝ կէսն լիցի: Եւ
բեկելոյն եւ զգալութեանցն վնասելոյն այդոքիւք դատեսցին:

25

Իսկ եթէ շիցէ թշնամի, սակայն յահուր շարժմամբ վնասիցէ, մի՛
լիցի անպարտ յաղազս այլոյ ժամանակի զգուշութեան. քննելով՝ սակաւ
յամենայնսն տուգանք լիցի: Ապա թէ համեստ շարժմամբ եւ ըստ կարգի
զնացն իցէ, սուգանաց դատաստան մի՛ լիցի, բայց ըստ իւրոյ խղճին եւ
ըստ կամաց. նմանապէս եւ ապաշխարութիւնն լիցի:

30

ԳՆՈՒԽ ՄԼԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆՔՅ ԱԿԱՄԱՑ ԵՒ ԿԱՄԱՑ ՈՊԱՆՈՒԹԵԱՆՑ

Եւ ակամայ սպանութիւն լինի բազում սուրինակաւ, սակայն զնշա-
նական տացուք շափաւորապէս: Եւ է այսպէս:

35

Զի ի հարկանել ուրուք փայտ եւ ոստեալ տտապարն ումեք զիպեալ
սպանցէ⁵³⁰:

527 ՏԵՍ հոդվ. 4Ե—ՂԲ
528 ՏԵՍ հոդվ. Բ և ԿԳ
529 ՏԵՍ հոդվ. ԻԲ
530 ՏԵՍ Բ. օրին., ԺԲ, 5

Եւ կամ ի խոնարհ ի բարձանց եւ կամ ի լերանց թողեալ փայտ եւ կամ քար՝ զիպեալ սպանցէ:

Եւ կամ յազգոյ, եւ կամ ի պարտիզէ, եւ կամ յայլ ինչ աշխարհեաց արտաքս ոք ձգիցէ քար եւ սպանցէ⁵³¹:

5 Եւ կամ ի ծառ ձգիցէ քար թափել պտուղ եւ զիպեալ սպանցէ, եւ կամ ի ծառոյ ի խոնարհ թափել պտուղ, եւ քար մնացեալ, եւ կամ դաւազան անկեալ եւ կամ այլ ինչ աշխարհի, ուստի մահ գործիցի⁵³²:

Եւ կամ վարդապետ զաշակերտ վասն խրատու ըստ շափոյ հարկանիցէ⁵³³, եւ կամ հայր՝ զորդի, եւ կամ մայր՝ զղուտոր⁵³⁴, կամ զհարսն՝ սկեսոր, կամ եղբայր՝ զեղբայր, կամ տէր՝ զծառայ, կամ զաղախին՝ տիկին, կամ ոք՝ զոք, ուստի վնաս մահու լիցի⁵³⁵:

10 Եւ եթէ զերիվար ոք ընդ հրապտրակ վարիցէ⁵³⁶, եւ կամ զայլ ինչ ի կենդանեաց, կամ զսայլ, եւ առ ոտն կոխեալ՝ մահ լիցի:

Կամ նեո ոք որսոյ ձգիցէ, եւ կամ ի նպատակ, եւ կամ ի վայրի, եւ

15 պատահիցի ումեք եւ սպանցէ:
Եւ եթէ քար ոք ձգիցէ՝ կարծեցեալ կիսար⁽¹⁸³⁾ գոյ:

Է եւ այլազգ ակամայ, յորժամ զհետ մտանէ եղբայր զեղբայր սպանանել, եւ նա հարկատրաբար դարձցի եւ սպանցէ⁵³⁷, կամ ոք՝ զուրուք:

Եւ կամ յաւազակաց ի մէջ անկեալ՝ ի հարկէ սպանցէ⁵³⁸: Եւ եւ սոքա

20 յակամայէ եւ ի կամաւորէ:
Իսկ ի պատերազմի սպանանելն՝ ի կամաւորէ եւ յակամայէ⁵³⁹:

Եւ եթէ ի գիշերի ոք կարծիցէ զթշնամի հարկանել եւ հարեալ զբարեկամ սպանցէ. եւ է սա ի կամաւորէ եւ յակամայէ:

Եւ թէ նեո ոք ձգիցէ, եւ թշնամու պատահեալ՝ սպանցէ, է յակամայէ

25 եւ ի կամաւորէ:
Իսկ կամաւորն⁵⁴⁰. եթէ ոք հարկանէ խիստ զաւազանաւ զմարդ՝ կարծելով յուղղութիւն ածել զլարագործն, մինչեւ հանել արիւն, յորմէ եւ մեռցի:

Նոյնպէս՝ եթէ քարիւ եւ կամ փայտիւ զոք հարեալ շարչարիցէ

30 առաւել, քան զկարն, ընդ այնոսիկ համարեալ է, որ սրով սպանցէ, կամ այլ ինչ յաշխարհեաց:

Նոյնպէս՝ եւ որ փայտատ ինչ ձգիցէ, եւ ի ծանրութենէ երկաթոյն, եւ ի սրոյն իսկ, եւ ի ձեռացն երեւի հարուածն. ի բազմապատիկ դիմաց հարուածոյն, որ ի վերայ նորա են, գուշակէ զեղեալսն:

35 Նոյն արիւնակաւ՝ առանց իրիք հարկանելոյ կամաւոր շարիք, որ յաւազակաց գործին:
Իսկ կանայք, զեղս արբուցեալ, արանց սովոր են սպանանել.

531 Տե՛ս հոդվ. ՃԸԳ և Կանոնք Աթանասի ԶԲ
532 Տե՛ս Կանոնք Բարսղի Ծ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 339
533 Տե՛ս Կանոնք Աթանասի ԶԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 321
534 Տե՛ս Կանոնք Բասղի ՃԱ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 126
535 Տե՛ս Կանոնք Աթանասի Լ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 303
536 Տե՛ս Կանոնք Աթանասի ԽԲ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 308
537 Տե՛ս Կանոնք Աթանասի ԻԹ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 302
538 Տե՛ս Կանոնք Հարանց հետեւողաց ԺԸ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 108
539 Տե՛ս Կանոնք Բասղի ՂԷ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 124
540 Տե՛ս Կանոնք Բարսղի Ծ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 338—341

նոյնպէս, որ առ նախանձու զեղս տայ մերձաւորի, ընդ մահաւարտս համարեալ է: Եւ արտնց եւ կանանց զոյգ է վճիռն:

Արդ, այսոքիկ են կամաւոր սպանութիւնք եւ նմանք սոցին, եւ ակամայքն եւ խառն յերկոցունց, որպէս ցուցաւ. եւ բժշկել խոստովանութեամբ յայտնի է:

5 Այլ զգատաստանին տացուք զարիւնակ: Զի որպէս գրեցաւ ի գատաստանս թագաւորաց, զի թէպէտ ակամայ այլազգի զքրիստոնեայ սպանցէ, իբրու զի խնդայ, ըստ կամաւորի դատիցի ի գինն արեան: Իսկ քրիստոնէի զքրիստոնեայ սպանեալ՝ կամաւոր:

10 Եւ է կամաւորն, յորժամ վասն նախունձու կնոջ, եւ կամ յաղագս ընչից, եւ կամ փառաց վասն, կամ ըստ այլ պատճառի սպանցէ. լիով, որպէս գրեալն է, դատեսցի: Եւ թէ զայլազգի սպանցէ, որպէս եւ անս գրեցաւ՝ դատեսցի: Իսկ եթէ ակամայ, եւ թշնամի հանդիպի սպանեալն, յորոյ վերայ խնդայ, իբր զկամաւոր դատիցի կամ ըստ ներման՝ ընդ

15 կիսոյ, որպէս ի գատաստանս գրեցաւ թագաւորաց: Իսկ եթէ բնաւին ակամայ իցէ, ըստ այնմ լիցի դատեալ, եւ թէ խառն ի կամաւորէ եւ յակամայէ, ըստ այնմ դատիցի⁵⁴¹:

ԳԼՈՒԽ ՄԼԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՎՆԱՍՈՂԱՑ ԶՐՈՎ

20 Եթէ սպտահի ումեք ջուր բերել առուով ի գործ ինչ կամ յաղագս ոռոգանելոյ եւ վճարեալ զիւր գործն եւ ընդ վայր թողեալ՝ վնաս ընկերի իրոյ յայգի, կամ յանդաստան, կամ ի բնակութիւն ինչ առնիցէ, եթէ զգուշացոյց, եւ ինքն փոյթ կալաւ զգուշանալ, եւ ակամայ վնաս ինչ գործեցաւ, կէս վնասուն դատաստանաւ վճարեսցի. ապա թէ հեղզացեալ

25 անփոյթ արար եւ ոչ զգուշացոյց, եւ ինքն ոչ զգուշացաւ, եղեալ վնաս ինչ՝ բաւանդակն տուծեալ լիցի, մանաւանդ թէ շարակամութեամբ առնիցէ: Սակայն արիւնակն տեսցի, թէ յումէ՞ եղեւ՝ յուրմէ՞ թէ ի վարձկանէ, ի կատարելոյ՞ թէ յանկատարէ, ի գիշերի՞ թէ ի տուրնջեան, եւ այլն այդպէս դատեսցի:

ԳԼՈՒԽ ՄԼԵ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԲԺՇԿԱՑ

30 Բազումք ի բժշկաց բազում վնասս գործեն զեղաւք կամ ի փորձել զդեղս յայլս, եւ կամ շարակամութեամբ սպանանեն զեղաւք, կամ վասն անգիտութեան զվնասակարսն տան ի դեղոց, կամ անվարժ գոլով՝ զցաւս

35 ոչ գիտեն ճանաչել եւ յաղագս այնորիկ մահ գործեն հիւանդաց, կամ հեղգան յաղագս ըստ կամաց զվարձն ոչ տալոյ եւ այնպէս վնասեն, կամ նախանձելով ընդ աշակերտս՝ ոչ ուղիղ ուսուցին, եւ նոքա անգիտանալով՝

⁵⁴¹ Տե՛ս հոգվ. ԸՀԳ

բազում արարին վնասս, եւ եթէ այլ ինչ ախտս ցտուց մուծին՝ եթէ ինքեանք, եթէ աշակերտաւքն, զայսոսիկ զամենեսեան կամաւորս գիտեմք:

Իսկ ահամայք. զոր ի հիւանդին տեսողացն հեղգութենէ լիցի վնասն կամ ի հիւանդին, կամ զի բոս հրամանի նորա գհիւանդն ոչ զարմանիցեն, կամ ի մեծ ինչ հարկէ ոչ Եղեւ հնար գալ բժշկին առ հիւանդն, եւ յազագս այնորիկ մահ եղև, կամ գիտութեամբ դեղ տուեալ կենաց՝ մահու եղև պատճառ: Սոյնպէս հատանելն եւ խարելն այդոքիւք դատիցին:

Արդ, կամաւորացն արեան լիցի դատաստան, եթէ յայտ վնասն գայցէ, ապա թէ խոտտովանութեամբ ծանիցի՝ կամաւորի ապաշխարութիւնն լիցի. իսկ ահամային՝ անպարտ յերկաքանչիւրսն լիցի: Իսկ ի կամաւորէ եւ յահամայնէ եղեալ վնասն՝ մի՛ լիցի անպարտ յերկաքանչիւրսն⁽¹⁸⁴⁾:

ԳՆՈՒՄ ՄԱԶ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆՍՅ ՀԱՐԿՈՂԱՅ ԵՒ ԲՈՆԱԳԱՏՈՂԱՅ ԶՈՔ Ի ԳՈՐԾ ԻՆՁ, ՅՈՐՄԷ՛ ՎՆԱՍՔ ԼԻՅԻՆ ՄԱՀՈՒ

15 Եթէ ոք զսք ի գործ ինչ հարկիւ առաքէ, եւ վնաս լիցի մահու, այսպիսի ինչ. եթէ ի ծառ հարկէ ելանել եւ թափել պտուղ, կամ ընդ դեռանցանել հարկէ, եւ կամ ի ձի, որ խիստ իցէ, հարկէ ելանել, կամ այլ ինչ այսպիսի, կամ բռնադատէ, եւ լիցէ յիւրոց կամ վարձկան, եւ մահ պատահի, արեան դատաստան լիցի ի կամայէ եւ յահամայնէ, առաւել
20 լիցի բռնազատողացն: Իսկ վարձկանին եւ իւրոցն՝ եթէ աւելի քան գտովորութիւնն հարկէ կամ բռնադատէ, ընդ դատաստանաւ է կամաւորի եւ ահամայնի⁵⁴²:

ԳՆՈՒՄ ՄԱԷ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՅԳԵԳՈՐԾԱՅ ՄՇԱԿԱՅ, ԸՆԿԵՐԱՒՈՐ ՄԱՍՆԱՒՈՐԱՅ ՀՍԿԱՐԱՇԱՅ ԵՒ ՎԱՐՁԿԱՆԱՅ

3 Յազագս այգեզործաց եւ այլոցդ ճշգրտել զաւրինակն ոչ կարեմ՝ յազագս զանազան սովորութեանց դաւառաց եւ աշխարհաց, բայց սահալինչ նշանակ տացուք իրաւանց, գի ըստ սովորութեան վճռին այն հաստատուն առ նոսա կացցէ:

30 Արդ, մի՛ ոք անիրաւութեամբ զրկանս ինչ գործիցէ, այլ իրաւամբբ զբաժանումն սրասցէ ընդ ընկերին: Իսկ գող գտեալ ոք ի նոսա, կրկին տուժիցի եւ ոչ շորեքիին՝ բոս Աւրինացն⁵⁴³, զի յիւր վաստական եւ ոչ յաւտարին անիբաւէ, եւ յազագս այնորիկ իրաւացի կարծեմ զնեռելն:

35 Իսկ վարձաւոր մշակացն վարձն ի յեղանակս առատութեան եւ նուազութեանն դատիցի, առաւելեալն՝ ի նուազն լիցի, եւ պակասեալն՝ յառաւելուլն: Նմանապէս եւ յազագս տեղեացն լիցի:

⁵⁴² Տե՛ս նաև հոգվ. ԼԵ, ՄԻԲ, ՄԻԶ, ՄԻԷ

⁵⁴³ Ծլք, ԻԲ, 1

ԳՆՈՒՄ ՄԼԸ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՀՈՎՈՒԱՅ ԵՒ ԱՆԳԷՈՐԴԱՅ

5 Եւ հովիւք եւ անդէորդք ըստ սովորութեան զաւառաց զանազանին ի վարձս, սակայն ի ճշմարտութիւնն, որպէս կարգեալ եղեն, պահեսցի ի նոսա:

Արութեամբ ղգուշացեալք լիցին, եւ եթէ պատահի զազանաբեկ լինել, յորժամ շիցէ ի ծուլութենէ, վկայ ի գէշն ածցէ եւ անպարտ է: Իսկ եթէ շիցէ մերձ, եւ պատճառ անհողութիւնն իցէ եւ կամ այլ ինչ, որ թէ պատահեալ էր մերձ՝ անվնասելի էր, դատաստանաւ է վճարել նոցա՝

10 կամ բաւանդակ, կամ ընդ կիսոյ. բաւանդակ՝ եթէ բնաւին յանփոյթութենէ եղեւ եւ ընդ կիսոյ՝ եթէ խառն ինչ էր:

Յակամայից եղեալ վնաս՝ ի վարձէ մի՛ գրկիցին: Իսկ եթէ ի ծուլութենէ եւ յայլոց աչգպիտեացոյ պատճառանաց զողացցին, դատաստանաւ է վճարել. իսկ ոչ յաչգպիտեացոյ եղեալ եւ բնաւին յակամայիցն՝ անպարտ է:

Իսկ իւր զողացեալ եւ [ի] յայտ կկեալ՝ ըստ Աւրինացն պարտի վճարել⁵⁴⁴:

Այլ հարեալն եւ սպանեալն, վճարեալ լիցի, ի քարէ կամ ի գաւազանէ, նմանապէս եւ՛ բեկանելն կամ գլխի հարկանելն եւ վնասել: Ըստ այնմ

20 լիցի, եթէ ի վայր ելեալ մեղցի, յորժամ անփոյթ արար եւ մերձ ոչ էր: Գոյն լիցի եւ ձիատածիցն եւ այլոցն:

Իսկ զմիմեանս հարեալ եւ սպանեալ՝ ըստ Աւրինացն դատեսցին⁵⁴⁵:

ԳՆՈՒՄ ՄԼԹ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՆՈՒԻՐԱՅ ՅԵԿԵՂԵՑԻ ՀՈՂ, ԿԱՄ ԶՈՒՐ, ԿԱՄ ԱՅԳԻ, ԿԱՄ ԱՅԼ ԻՆՁ ԱՅՍՊԻՍԻ

25 Եթէ պատահի աւեր եկեղեցոյն, յոր նուէրն եղեւ, թէ ի վանս, թէ ի դեղ, եւ աշխարհականք բնակելով առցեն եւ կերիցեն, իշխանք լիցին նուիրողքն առնուլ եւ յայլ եկեղեցիս նուիրել, թէ շիցէ կարծիս շինութեան, ապա թէ իցէ՛ ինքեանք հողելորապէս մատակարարիցեն, մինչեւ շինիցի, եւ ապա անգրէն հաստատիցեն. այլ մի՛ առ իւրեանս կալցին, զի Աստուծոյ է՛ յորմէ հեաէ նուիրեալն եղես:

30 Այլ թէ պատահի զաւերեալ եկեղեցոյ զժողովուրդ առնուլ այլ եկեղեցի, յորժամ շինիցի՝ առանց ամենայն հակառակութեան անգրէն հաստատեսցէ եպիսկոպոսն:

35 Ապա թէ ոք յայլոյ ժողովուրդ կամիցի եկեղեցի շինել հակառակելով, մի՛ տացէ թոյլ եպիսկոպոսն. ապա թէ պահանջիցեն ըստ պիտոյից, ըստ հրամանի եպիսկոպոսին շինեսցի:

544 Տե՛ս Ելք, ԻԲ, 4
545 Տե՛ս Ելք, ԻԱ, 35—36 նաև հողվ. 42

ԳՂՈՒՆ ՄԻՍ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՎԱՃԱՌԱՑ

Եւ վաճառք ըստ հրամանի թագաւորաց կարգեսցին ի քաղաքս կամ յիշխանաց՝ ըստ հրամանի թագաւորաց, եթէ ի քաղաքս, կամ յաւանս, կամ յայլ ինչ տեղիս ի դաւառս: Եւ նախահոգութեամբ զշափս, եւ զկշիռս, եւ զոյգս նոքա դիցեն՝ տեսանելով զգաւրութիւնս վաճառին: Կարգեսցեն եւ կոփիչս միշտ որոնել եւ տեսանել, զի մի՛ նենգութիւն ինչ արասցեն:

Այլ խարդախիցն խրատ ըստ հրամանի իշխանացն լիցի:

Գողիցն ի շափս եւ ի կշիռս հատուցանել շորեքկին եւ յանդիմանութեամբ նշաւակել ի դարհոբումն այլոցն:

Իսկ դահեկանահատիցն եւ դրամակոփիցն զձեռն հատանել հրամանաւ իշխանաց:

Իսկ զմաքսն առնուլ իրաւապէս, յորժամ ի քաղաքս կամ ի գաւառս եկեալ վաճառիցին: Այլ մի՛ լիցի յանցս ճանապարհաց մաքսել, եթէ ոչ վաճառիցեն, բայց վարձս միայն, թէ ի թշնամեաց ընդ նոսա զնալով պահիցեն:

Այլ մաքս հրամանաւ լիցի թագաւորաց, եւ իշխանք նմանապէս ի հրամանս նոցա մաքսեսցեն:

Այլ ի վաճառս խաբողաց զտղէտսն՝ ըստ գողիցն հատուցի:

Իսկ զգին հացի եւ զդինւոյ եւ զայլոց այսպիսեաց, ըստ քաշաբերութեան ամի կամ ըստ այլ իմիք պատճառի, նմանապէս ըստ նուազութեան եւ ըստ այդպիսեացդ պատճառի փոփոխել ի վեր եւ ի վայր՝ թագաւորաց լիցի հրամանաւ եւ իշխանաց, յիշատակելով գաւառապետաց եւ ժողովրդապետաց: Այլ անհաստատ լիցի փոխելն յազքատաց ըստ կարեաց վաճառողաց եւ կամ փարթամաց՝ անկարուտից վաճառողաց: Բայց իշխանք ի վեր եւ ի խոնարհ զգինս առնել՝ ուղիղ տեսլեամբ արասցեն, զի մի՛ մշակք եւ այլ ինչ գործանեայք, նմանապէս՝ վաճառականք, վրիպեալ գրկիցին յիրաքանչիւր յերկանց. կամ դատաւորք ճշդիսս քննութեամբ ըստ հրամանի իշխանաց առնիցեն:

30 ԳՂՈՒՆ ՄԻՍ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԲՆԱԻՑ ԱՐՈՒԵՍԱԿԱՆԱՑ ԽԱՐԴԱՆՈՂԱՑ

Արուեստաւորք ամենայն ըստ որում եւ իցեն արուեստի, եթէ հատուածով գործիցեն եւ եթէ վարձով, յորժամ ոչ ըստ հաճոյից տեսն գործիցեն, այլ եւ զնութն ապականիցեն, դատաստանաւ է ըստ հաճոյից նոցա առնել զարձեալ կամ զպականեայն ի գնոյն ըստ արժանւոյն ընուլ եւ ապա լիով հասանել վարձու, ապա թէ ոչ՝ պականեալ ի վարձէ ըստ արժանւոյն, որպէս տեսանն դատաւորք՝ արասցեն:

Իսկ զողք գտեալ՝ ըստ Աւրինացն⁵⁴⁶ հատուցեն եւ զկորուսեալն վճարեսցեն:

⁵⁴⁶ ՏԵ՛ս ԵԼՔ, ԻԲ, 11—12

Իսկ զվնասեալն ի ցեցէ կամ ի մկանէ, թէ այնպիսի պատահի նիւթ, վասն բազմաժամանակեայ առ ինքեանս պահելոյն, եւ կամ այլ ինչ, որ վնասիցի, հատուցեն դատաստանաւ, զի ի զործիլ եւ ոչ յապականելի տուն:

5 Այլ ի նոցանէ եթէ գողացին եւ գինքեանց եւս, եւ հաւատարմացին, անպարտ լիցին, ապա թէ գզործ առեալն միայն եւ յամբարոյն տեղուջէ առեալ իցէ, բնդ կիսոյ վճար լիցի. իսկ յանզգուշութեան տեղի գեղեալն՝ լիով հատուցեն:

Իսկ յաւարի երթելոցն անպարտք լիցին:

10 Այլ զգրաւ եղեալն եւ զկորուսեալն վճարիցեն:

Իսկ զհրով այրեալն ի հասարակաց թշնամեացն՝ մի՛ հատուցեն, այլ վասն ինքեանց եղեալ՝ հատուցեն, այլ տերանցն ազագաւ՝ մի՛ հատուցի: Զայդ այդպէս դատեսցեն⁵⁴⁷:

ԳՂՈՒՄ ՄԽԲ

15 **ՅԱՂԱԳՄ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՎԱՐՁԿԱՆԱՅ ՎՆԱՍՈՂԱՅ ԶԳՈՐԾԻՄ**

Վարձկանք, որք տերանց գործիւք վարին, որպէս երկրագործք, ի վնասել գգործիսն ըստ սովորութեան, անպարտք են, իսկ յիւրեանց ի գործան վնասելով՝ վճար լիցի տերանցն: Իսկ ինքեանց գործիւք վարելով, որպէս հնձողք, ինքեանց վնասն լիցի, իսկ եթէ զտեառն ի վարձու առցէ, 20 եւ ըստ սովորութեան վնասիցի, տեառն լիցի: Այլ թէ յանաւթ ի տեառնէ առնուցու եւ վնասիցէ, վճար լիցի. եւ շարակամութեամբ վնասելով՝ վճար լիցի:

ԳՂՈՒՄ ՄԽԳ

ՅԱՂԱԳՄ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ

25 Եւ զգատատանս դատաստանի այսպէս սլարտիմք իմանալ, Զի յորժամ սպանողի եւ կամ այլ շարագործի կրկին ցուցանէ պատիժս, քննել արժան է, զի յորժամ զգինն արեան առցեն, թեթեւ ապաշխարութիւն լիցի: Թէպէտ արեամբ զնոյ վճարիլ կարծի, մի՛ արասցեն առանց ապաշ- 30 խարութեան, զի շիք զին մարդոյ, բայց միայն փոխանակ մեռանիլ ըստ Աւրինաց եւ կանոնաց⁵⁴⁸: Այլ զի թէպէտ գիրն զնելով զարիւն՝ զսպանելոյն կարծի, այլ շիք զին մարդոյ, ապաշխարութեամբ լցցի, զի գինն ըստ կարի եղաւ եւ ոչ ըստ արժանւոյն: Այդ բաւական լիցի, թէ շիցէ սովորութեամբ շարն, ապա թէ կարծիս իցէ զարձեալ վնասու, զխրատն առցէ եւ ի ձեռս: Իսկ եթէ ազբատ իցէ, բաւական լիցի խրատն:

35 Իսկ տուգանք յազազս արքունեաց գրեցաւ ըստ կարի⁵⁴⁹, իսկ աւարն՝

⁵⁴⁷ Տե՛ս հոդվ. ձՁԹ

⁵⁴⁸ Տե՛ս Ելք, ԹԱ, 12, Ղևտ., ԻԳ, 17, Հոդվ. Բ

⁵⁴⁹ Տե՛ս հոդվ. Բ

փոխանակ տուգանի, այլ արեան գինն իւրոցն լիցի: Այդ ըստ դատաստանի լիցի յայտ եկելոցն, իսկ անյայտքն խոստովանութեամբ ուղղիցին ըստ իւրոցն սահմանի:

5 Միանգամայն ամենայն դատաստան ըստ իրին քննութեամբ լիցի: Իսկ պատիժն ըստ վնասուն համեմատ լիցի, որպէս շարագործաց դարականն հատանել զանդամ՝ նմանելով աստուածային դատաստանին, ըստ այնմ՝ հատուցել իւրաքանչիւր ըստ գործս, որպէս մեծատանն փոխանակ ոչ արբուցանելոյն՝ պասքումն⁵⁵⁰, եւ ցանկացողաց շարեացն՝ հուր⁵⁵¹, եւ անողորմիցն՝ տանջանք⁵⁵², եւ ատողացն զլոյս գիտութեան՝ խաւար⁵⁵³, եւ որ ըստ այսմ: Այդոցիկ նման լիցի եւ մերս դատաստան:

ԳՂՈՒՆ ՄԽԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ Ի ԶՐԱՂԱՅՍ ԱՂԱԻՆԱԻՐԱՅ

15 Եւ ջրաղացպանք փորձք լիցին արուեստի ամենայն կազմածոյ, զի մի՛ զբազմատանջն⁽¹⁸⁵⁾ ապականեսցեն գկերակուր աներկեղութեամբ: Այնպիսի վնասողացն դատաստանաւ է ոչ վարձել⁽¹⁸⁶⁾, այլ զվնասն եւս տուժել: Ապա թէ պատճառն ի գիճութենէ աղանին իցէ, անպարտք լիցին, իսկ ի ջուր գաղացեալն վճարիցեն: Այլ զգողացեալն՝ շորեքկին, եւ ի կոփողացն յանդիմանութիւն լիցի նշաւակաց: Այլ թէ աղացողն աւելի, քան զպատրաստեալն, ի վեր եւ ի խոնարհ արասցէ զքար ջրաղացին եւ վնաս 20 ինչ արասցէ, վճար առ ի նմանէ լիցի, զի ասել ի դէպ էր պատրաստողին եւ ոչ իւր համարձակիլ:

Այլ վարձն ըստ դաւառաց զանազանին, բայց փոփոխին ի նուազութենէ հացի եւ ի ջրոյ եւ կամ յառաւելութենէ: Եւ այդ անսահման յիրս լիցի դատաստանի:

25

ԳՂՈՒՆ ՄԽԵ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԶՆԻԻՎԱՐՍ ԵՒ ԿԱՄ ԶԱՅՆ ԻՆՉ ԶՈՐՔՈՏԱՆԻՍ Ի ԳՈՐԾ, ԿԱՄ Ի ԶՈՒՐ, ԿԱՄ ՅԱՐԱՒՏ ԱՌ ԺԱՄԱՅՆ Ի ԶՆՈՆ ԱՅՈՅ ԱՌԱՔՈՂԱՅ ԵՒ ՎՆԱՍԵՆՈՅ

30 Զի եւ այս բազում անգամ պատահի լինել՝ տալ գերիվար կամ զայլ ինչ եւ ի գործ առաքել զայլ ոք, եւ անդէն լինել վնաս՝ կամ ի ջուր, կամ յարատ, կամ շրջեցուցանել:

Եթէ խոտերախ իցէ, եւ ոչ զգուշացուց եւ բռնաբարելով առաքեսց, եւ հեծեալ անկաւ եւ մեռաւ, կամաւորի դատաստան լիցի. ապա թէ

550 Տէ՛ս Ղուկ., ԺԶ, 19—31

551 Տէ՛ս Մատթ., Ե, 22. ԺԳ, 40—42. ԺԸ, 8—9 և այլուր:

552 Տէ՛ս Մատթ., ԻԵ, 46

553 Տէ՛ս Յովհ., Գ, 19

զգուշացոյց, եւ շէր խստերախ, եւ ոչ բռնադատեաց՝ ակամայի, զի ոչ էր յիրոց եւ ոչ ի՝ վարձկանաց:

Իսկ եթէ կամաւք ոք շոգաւ վարձ գարշաւանսն առեալ, եւ զգուշացոյց, եւ խստերախ լինելով՝ անկաւ կամ՝ անվարժ գոլով, մանաւանդ թէ կատարեալ հասակաւ իցէ, անպարտ տէր կենդանւոյն իցէ. իսկ թէ մանուկ իցէ, մի՛ լիցի անպարտ: Իսկ թէ անկեալ ոչ մեռանիցի, զգատարկութեանն եւ զբժշկութեանն այդոքիւք դատեալ լցցեն, նաև՝ ոչ զկատարեալ առողջանալն եւ զվնաս զգայութեանն:

Ասլա թէ գիրիվարն կամ զայլ ինչ կենդանի հեծեալքն վնասիցեն՝ կամ բեկանելով, կամ սպանանելով, թէ զսովորական պահեաց հրահանգ ի վարելն, եւ կամ ըստ պատուիրանի առաքողին, յորժամ առաքեաց, վարիցէ, անպարտ լիցի հեծեալն, յորժամ եւ հաւատարմացուցէ: Ասլա թէ արշաւանս արասցէ, եւ ոչ ըստ պատուիրանին վարիցէ, կամ ընդ դժուարինս կազիցէ եւ վնասիցէ, լիով տուժիցի՝ սլակաս ի մասնէ. իսկ կամաւոր տարողացն՝ բաւանդակն:

ԳՂՈՒՍ ՄԽԶ

ՅԱՂԱԳՍ ԿԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՆՈՒԱՆԵՑԱԼ ՀՈՂԱԳՐԱՄԱՑ

Հողագրամդ այժմ անուանեալ ոչ է ի կանոնական հրամանաց, զի կանոնք զանկողին եւ զայլ ինչ աշակիսի, զոր ունի, յիշատակէ⁵⁵⁴: Արդ, յայտ է, թէ դրամդ հողոյ ի կապալաւոր քահանայից եղև վաճառել զգերեզմանս, մինչ զի եւ հագորդի առնուլ զրամ եւ Աւետարանի: Բայց քրիստոնեայք ըստ յստոյ տան զգրամն հողոյ, եւ աշնոքիւք ոչ շատանան, այլ բռնադատեն եւ զայթակղեցուցանեն, որում համար տալոց են, կամ զի այլոց քահանայից ըստ կարի տալ կամեցան, յայնմանէ սուտն եւ իւրբն սահանջել: Այլ չէ պարս այլ քահանայից. եթէ ոչ կոչիցէ քահանայ մեռելոյն, երթալ ի մեռեալ, ապա թէ սիրելի իցէ կամ ըստ այլ պատճառի ի սուգ երթիցէ, մի՛ աոցէ ինչ:

Իսկ քահանայ վախճանեալ, որ յաշխարհի իցէ, եթէ չիցէ ժառանգ, դատաւորաց լիցի, որպէս ցուցեալ է ի վիճակս նոցա⁵⁵⁵, իսկ զհասոյթսն աոցէ իւր եպիսկոպոսն, եւ զհանդերձսն, եւ դանկողինսն, զի նա է ձեռնադրող նորա, եւ զժողովուրդն ըստ կամաց իւրոց տացէ յայլ քահանայ. ապա թէ ժառանգ իցէ եւ արժանի ոք, մի՛ փոխիցէ, իսկ յանարժանից՝ փոխիցէ, զի ժողովուրդ ժառանգութիւն ոչ է. բայց եպիսկոպոսի: Քահանայն է՝ ժողովորդ զոր ձեռնադրէ, այլ ոչ ոք ի տանէ, զի կանոնք ոչ հրամայէ զեղբարս երիցանց ուսել ի ժողովորդին, նոյնպէս ոչ լինել ժողովուրդ եպիսկոպոսին, կամ թէ իցէ կին եւ որդիք միայն: Այսպիսի եւ իւրաքանչիւր ձեռնադրողք զձեռնադրեալն կալցեն:

Իսկ հայրապետ, զի ի բազմաց ձեռնագրի՝ բազումք կալցեն, այլ տունն ի բազմաց վայելէ՝ բազմաց լիցի, որպէս եւ զրեալ է⁵⁵⁶. ապա թէ

554 Տե՛ս Կանոնք Սահակայ Պարթեի և, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա., էջ 398—399.

555 Տե՛ս հողվ. Ա

556 Տե՛ս հողվ. Ա

ոչ կամեսցի հայրապետն՝ իւր լիցի: Իսկ գխաշ, եւ գգիրք, եւ զշուրջառ, գոր տայ հայրապետն եպիսկոպոսին, զնոյն առցէ ի մահուն՝ եպիսկոպոսին, իսկ գոր իւր ստացեալ իցէ եպիսկոպոսին, մի՛ առցէ, այլ նովին գեպիսկոպոսարանն ում կամի՛ շնորհիցէ. այլ զիւրն որպէս եւ կամի՛ արասցէ: Նոյնպէս արասցէ եպիսկոպոսն քահանային, թէ իցէ ժառանգ, թէ ոչ:

ԳՂՈՒՆ ՄԽԷ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՍԱՀՄԱՆԱՑ

Սւ սահմանք գաւառաց լիւրամբք, եւ գետաւք, եւ արձանաւք հաստատեսցին, նմանապէս եւ՝ գեւղից: Սւ գեւղք, ի սահմանս շինեալք յերկուց կամ յերից գաւառաց, զոյգ բաժանիցին՝ առաւելութեամբ եւ նուագութեամբ. նմանապէս՝ անդաստանք եւ այլք ի սահմանս գեւղից, սապէս եւ՝ ծառք բուսեալք ի սահմանս անդաստանաց: Իսկ գմիշոցի ցանկս այգիաց զոյգ երկաքանչիւրքն դիցեն, գի թէպէտ առաջինն իւրոյն աղագաւ եդ, երկրորդին մի՛ լիցի պատճառ՝ միշտ նմա դնել, գի թէ այն ոչ էր, իւրն հարկ էր միանգամայն դնել, կամ որ ստացաւ կամ եդ այգի յաղագս այնր, գի մի՛ դիցէ ցանկ: Ըստ այսմ լիցի եւ տանց որմոց եւ այլոց այսպիսեաց:

ԳՂՈՒՆ ՄԽԸ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՅՍԱՀԱՐԱՑ ԱՆԱՍՆՈՑ

Այսահարութիւն յանասունս գտեալ՝ ոչ ինքեանց լինի աղագաւ, գի ոչինչ անբանն մեղան բնութիւնք: Զի ի խրատ ի մարդիկ մեղանաց աղագաւ պատահի եւ ի նոսա՝ դարձեալ յաղագս մեղանաց մարդկան, որպէս ի խոզերամակն Գերգեսացուոց, գի ուխտ եդին նոքա ոչ տեսանել զՏէր մեր⁵⁵⁷: Արդ, յայտ է, գի անասնոց ոչ իշխէ եւ թողսցուցանէ ի զարհուրումն տերանց: Արդ, յորժամ պատահի ի նոսա, արժան է տերանցն զգուշանալ եւ դիտել, գի խնայելով ի նոսա ոչ ետ թոյլ բարեգութն Աստուած. ապա թէ անփոյթ արասցեն՝ մի գուցէ թէ եւ ի նոսա մացեն: Խոստովան լիցին զմեղս իւրեանց եւ աղաւթիւք եւ պահաւք ըստ կարի երեք ամ զքառասնորդս պահելով եւ խաշիւ եւ Աւետարանաւ կնքելով, թերեւ հաճեսցի Աստուած եւ հալածեսցէ, եւ բանականքն ազատիցին ի կարծեացն: Ապա թէ ոչ բժշկիցի, գենցեն եւ յայլագգիս վաճառեսցեն, մի՛ կենդանի, գի մի՛ դարձեալ ի քրիստոնեայս վաճառեսցի: Ապա թէ բժշկիցին եւ երեք ամս այլ ոչ լիցին, ապա թէ գենեալ կերիցեն եւ թէ ի քրիստոնեայս վաճառիցեն՝ անվնասք են ի կամս Տեառն⁽¹⁸⁷⁾. եւ այդ՝ եթէ ի տանէ պատահի: Իսկ եթէ գնեալ իցեն, եւ այնոցիկ պատահի, հաւատարմացուցանէ վկայիւք, թէ ի տան նորա շիցէ լեալ, ապա թէ ոչ կարէ՛ անդրէն դարձցի: Ապա թէ գկնի գնելոյն իցէ, մի՛ դարձցի:

Այլ ժամանակ դարձին յամենայն ժամ լիցի, թէ ի վաճառողին տանն ախտն լեալ իցէ: Նոյն դատաստան դարձի եւ խելազարիցն լիցի: Իսկ զանուտելիսն՝ անբժշկելի եղեալ, յայլազգիս վաճառիցեն, եւ զբժշկեալն՝ ի քրիստոնեայս. այլ դարձուցանելն նոյն լիցի:

5 Այս դատաստան կանոնական է⁵⁵⁸, Թէ հաճոյ թուեսցի՝ այսպէս հաստատուն կացցէ, ապա թէ ոչ՝ որպէս կամին արասցեն:

Գ Լ Ո Ւ Ս Մ Խ Թ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԶԱՆԿԱՏԱՐՆ ԸՆԴ ԿԱՏԱՐԵԼՈՅ ԶՈՒԳԵԼ ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԵԱՄԲ

10 Կանոնական հրամանաւ է տղայոց պսակ ոչ արհնել մինչեւ ի զիտել զկարիս բնութեանն⁵⁵⁹: Ապա թէ պատահի անկատար լինել կինն, եւ կատարեալ՝ այրն, կրկին շար, զի որպէս ուսաք ի խոստովանութենէ՝ յամուանանալն հատանի կապ միջոցին երկուց վտառացն, յորմէ եւ մահանայ: Արդ, այսպիսի վնասուս կանոնական լիցի դատաստան. 15 զկամաւոր սպանողի զկարգն երիցն դնել՝ ծնողաց հարսինն, եւ փեսային, եւ ծնողաց նորա. եւ քահանային լուծանիլ ի կարգէն. եւ զխաւսողն շառնել անպարտ, այլ յակամայիցն դնել ի կարգն: Եւ յոյժ սաստել եպիսկոպոսացն՝ այնպիսեացն⁵⁶⁰:

Գ Լ Ո Ւ Ս Մ Մ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՈՒՒՍԻՅ

20

Տեղիք ուխտաց, եթէ վկայարանք իցեն եւ եթէ այլ ինչ տեղի շնորհաց աստուածայնոց, եւ կամ նշան խաչի հաստատեալ, յորոյ վիճակի իցէ եպիսկոպոսի՝ զեղջ երիցոյ, որոյ ի սահմանն կացցէ, այնմ տայցէ, զի զզուշութեամբ սպասաւորեսցէ, թէ պատահի ի հեռաւոր տեղիս լինել: 25 Ապա թէ ի մէջ սահմանաց իցէ, զոյգ սպասաւորիցեն քահանայք եւ զհաս շնորհին ի զործ սպասու եւ կազմածոյ ածիցեն, սակայն եւ ինքեանք վայելեսցեն առանց ամենայն հակառակութեան: Այլ մի՛ յաղաղութեան յիցին, զոր վասն բժշկութեան մատուցանեն, պատերազմիցին, այլ յեպիսկոպոսէ ժառանգութիւն այնմ լիցի, որ բարիորքն սպասաւորէ: Ապա 30 թէ ազահեալք զսուրբ տեղիսն ի հարկ արկանիցեն եւ խրատու եպիսկոպոսին ոչ անսան, ունայնանայ աստուածային շնորհն, եւ պարտական այնմ լիցին պակասութեան, որում համար տալոց են, իբր հակառակք

⁵⁵⁸ Տե՛ս Կանոնք Բասղի ՄԽԹ—ՄԿԵ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 167—174. Կանոնք Յովհաննու Մանգակունտոյ Թ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 499 եւ այլուր. Ելք, ԻԱ, 28—32, նաև հոգվ. ԿԵ և հաջորդները:

⁵⁵⁹ Տե՛ս Կանոնք Մահակայ Պարթևի ԻԷ, ԻԸ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 382—383. Կանոնք Ներսէսի եւ Ներշապուհոյ ԻԹ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 487. Կանոնք Բասղի ՄԹԹ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 160—161 եւ այլն:

⁵⁶⁰ Տե՛ս նաև հոգվ. ՃՂԲ

- մարդասիրութեանն Աստուծոյ եւ բարի կամոց սրբոցն, զի ձրի բարեխաւսք լինին միշտ աշխարհի: Այսպիսեացս քարոզ կարգալ արժան է եպիսկոպոսին, զի մի՛ ինչ ընծայ տարցին, այլ զընծայսն ի տունս իւրեանց ազգատաց տացեն եւ ինքեանք երթեալ աղաթեցեն, զի մի՛
- 5 շնորհ եկեղեցւոյն յայլազգիս անցցէ: Քանզի խորհրդականք են ամենայն ընծայք. զի դահեկան, յաղագս անախտ բնութեան ոսկւոյն, խորհուրդ է աստուածութեան Քրիստոսի, իսկ պատկերն յիրկչական՝ մերն պատկեր, զոր էտոն յառաջագոյն շնորհեալն զիւրն պատկեր, ըստ այնմ՝
- 10 տուք գկայսերն կայսեր եւ զԱստուծոյն՝ Աստուծոյն⁵⁶¹, իսկ վեց դանգն՝ խորհուրդ ժամանակացն գալստեանն, իսկ չորս թասուն՝ արինակ չորից տարերց եւ խորհուրդ չորից անտարանչացն, իսկ երկոտասան գարին ի դանգ՝ երկոտասան ասաքելոցն, իսկ եւթանասուն եւ երկու գարին ի դահեկան՝ խորհուրդ եւթանասուն եւ երկու ասաքելոցն, իսկ զրամն՝
- 15 արինակ բնութեանս մերոյ, զի մարդ սառիւքն է անդրադարձութեամբ: Իսկ այլ նիւթք, որպէս ի խորանն նուէրք⁵⁶² եւ ի տաճարն ընծայեալքն⁵⁶³, այսպէս են, իսկ անընծայքն՝ անխորհուրդ: Արդ, ի խորհուրդ եկեալքն մի՛ լիցին ընդ անխորհուրդսն յայլազգիս, սոյա թէ յանդգնին՝ լուծցէ եպիսկոպոսն եւ ի կարգէն:
- 20 Այլ եւ զխաբերայնս բնաւին հալածել, որք գան ձեւաք կրանաւորաց եւ բնակին ի տեղիս ուխտից եւ բազում գայթակղութիւնս ասան լինել սլարգամտաց, մոլեալք յորովայն եւ յայլ ախտս, ստութեամբ պատմիչք լինին երազոց եւ զրազումս մոլորեցուցանեն:

ԳՂՈՒՆ ՄԵԱ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՈՐՔ ՅԱԹԱՐԷ ԳԱՃԱՌԱՅ

- 25 Եւ վաճառեալ եւ դնեալ զսուր՝ ոչ դարձցի անդրէն իբր զգողացեալն, զի այդ արինաւսր զորժ թագաւորաց եւ իշխանաց է⁵⁶⁴, ուստի եւ կանոնք յընծայս ընդունի պատարագի, իսկ զլսողացեալն եւ դյափշտակեալն՝ ոչ եւս:

Կատարեցաւ զիրքս զաստատանի ի փառս Աստուծոյ

⁵⁶¹ Մատթ., ԻԲ, 21 թԲ, 17, Ղուկ., Ի, 25

⁵⁶² Տէ՛ս ելք, ԻԾ, ԻԶ, ԻԷ, ԻԲ, Լ, ԼԱ, ԼԵ եւ այլոր:

⁵⁶³ Տէ՛ս Գ թագ., Զ, է

⁵⁶⁴ Տէ՛ս հոգվ. Բ

ՏԱՐԸՆԹԵՐՅՎԱԾՔՆԵՐ Ա. ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ

1-ԻՆ ԷՁԻ

- 1 Ձէ գիր (է գիրք) դատաստանի ըստ ականբր-կելոյ կամաց տեանն յիտուի բրիտտոսի. նախադրութիւն գրոց դատաստանի (է շիբ)
- 2—4 ԲՁէ դուրս (Ձէ շիբ) յորում ընդդիմադրէ (Ձ ընդդիմա |||) բամբասողաց թէ (Ձէ Լթէ) ոչ Լն դատաստանք
- 5 ԱաՁէ հանդերձեալ եմք, Գ հանդերձեալ մեր, Բ զգիրս զայս
- 6 Գ ||| (գիրք), Գ ||| (դատաստան ոչ է)
- 7 Գ ||| (որոց... Լզեւ), Գ իբրու թէ իբաւացի, Զ իբաւասի
- 8 Գ ||| (ունեւ), Գ ||| (գալթակղեալք), Բ զայթազղեալք
- 9 Բ զայթազղեցուցանեն, Ձէ մուրեցուցանեն փխ զայթակղեցուցանեն, Գ տխմարաց փխ պարզամտացն
- 10 Գ ընտրեալ, Գ շիբ և
- 11 Գ զաստուածանարզան մահուամբ զստուպարտեցան
- 12 Գ զձեռն հատանելով և զայլսն ևս, Ձէ ուզիչ փխ ուղղացի
- 14 Գ յայլս
- 14—15 Ձէ շիբ և յայլսն նմանտպէս

- 15 Գ նոյնպէս
- 16 Գ աւետարանն, Գ Յիսուսի փխ փրկչին մերոյ
- 16—17 Գ վասն որո և հրամաէ ասացաւ
- 17 Ա շիբ հրամայէ, Զ յառաջնոցն, Գ այնպէս փխ այս ինչ, Գ այսպէս փխ զայս ինչ
- 18 Ձէ թէպէտեւ, Գ գրեւտրական մոռացեալսն փխ իբր... արէնսն
- 19 Գ զանձնիշխան փխ գիշխանական, Զ յիշխանական, Գ ասելովն
- 20 Ձ առաջնոյն, Գ առա ||| (առաջնոցն... զընկեր), Է զընկերն, Գ ||| (բնաւորական է գիտել)
- 21 Ձ Երկրորդ, Գ ||| (ե... մանաւանդ), Ձէ Լթէ, Գ կա ||| (կամս... առնէ)
- 22 Գ ||| աշակերտութիւնն, Գ զայլսն, Զ ալլ, ԲՁէ ուղղութիւն, Գ ||| (ուղղութիւնն որովք), Զ որով
- 23 Բ իբաւամբ, Գ ||| ին (իբաւամբք առ ամենեանն), Բէ ամենեանն, Գ վարեալ, Ձէ վարել, Գ վասն
- 24 Գ ||| աւ (որոյ... տանդեցաւ), Ձէ ի ըսկըզբանէ

2-ՐԿ ԷՁԻ

- 1 Գ ||| որդ (և Երկրորդ), Գ ||| (եա), Գ ||| (արէնս կատարեալս)
- 2 Գ ||| (ոչ... զաւրէն), Գ անկատարեցից, Գ ||| (աւանդել դատաւտան)
- 3 Գ շիբ ի ճանապարհի, ԱաՁէ հաշտել, Ձէ ոտիսին
- 3—4 Գ ||| Եւսցի (մի ի դատաստան մատնեցի)
- 4 ԱաՁէ մտնիցի փխ մատնիցի, Բ զատաստրի (առակաւ), Գ առակաւ
- 5 ԲՎ վճարիլ, Ձէ վճարելն, Աա խղճի
- 6 Գ ի տնտեսին յառակսն նշանակեաց, Զ առակս

- 7 Աա շիբ և
- 8 Գ վասն զի փխ որով, ԱաՁէ ասելով, Գ յասկին
- 9 Գ թէ, Գ զհամարն, Գ շիբ անտեսութեան քո
- 10 Է ||| (դատաստանի իսկ... դատաստանի), ԳՁ շիբ իսկ գովելովն... դատաստանի
- 11 Գ վասն այտորիկ փխ Այտորիկ աղագաւ, Գէ դատաստան, Գ այնն որ աղաշեացն
- 12 Ձէ ասաց Երբայրն (է Երբայր) իմ, Ձէ շիբ ընդ իս, Ձէ իբր, Գ Եցոյց Եթէ փխ իբրու թէ ասիցէ
- 13 Ձ զպատճառ, Զ զերացին փխ զիբաւացիսն, Զ ընտէր

- 14 Գ այլում, Զ այլոց, Գ ի սմանէ փխ Յայւ-
մանէ, ԳՁ առաքեալն, Գ յառէն
- 15 Զ դատաստանն, է դատաստան, ԱսԲԳԶէ շիբ
ընդէր... նեղէր
- 16 Գ նեղելով փխ եւ նեղէր, Գ գեղբարսդ, Գ շիբ
եւս
- 17 Գ շիբ եւ, Զ երրորդն, Աս հրկաւոր, ԲԶ
կացցեմք
- 18 ԳՁէ միմեանց փխ ընդ միմեանս, Գ ի փխ ըստ
- 19 Գ ժամանակս, Գ պահիցեմք պատուելով
գիրեարս
- 20 Գ գաւրէնսն եւ գաւետարանն փխ զորս...
աւետարանին
- 21 ԱսԲԶէ նովաւ, Զ դատաստանինս
- 22 Գ է նման իրք դատաստանի, Զէ շիբ է, Գ

- շիբ կամ
- 24 Գ եւ փխ կամ, Գ անշարժութեանն
- 25 Գ հարկաւորապէս, Գ հմտագունիցն
- 26 Գ փորձեալ ըստ պատահմանն քաշ քննու-
թեամբ
- 27 Գ բազում անգամ հանդիպի գի փխ գրէ թէ
- 28 ԲԳէ հաւատացեալս, ԱսԲԶէ շիբ լինել
- 30 ԱսԲԶէ՛՛ յումմէ
- 31 ԳՁէ յայս, Զէ իսկ եկաք, Զ շիբ միտս
- 32 Ը թէպէտ է, Զէ շիբ հարկաւոր, ԲԳՁ տան-
գիւ
- 34 Զէ այլասեօց, Զ շիբ ի
- 35 Բ դատաստանին դատաստան
- 36 Զէ յայսպիսի կարծիս, Բ զերկուս, Զէ եր-
կու, Ը շարն, Զ գի փխ մի

Յ-ՐԳ ԷՋԻ

- 1 Գ կամիլ
- 2 Գ կենցաղավարիլ, Զ կենցաղաւարիլ
- 3 ԳՁէ երրորդ փխ երկրորդ, Գ շիբ գի, Զէ
քնաւորականն, Զէ շիբ արէնս, Աս շա-
րութեան, ԲԳ շարութիւն
- 4 է զկատարելութիւն, Զէ անկատար
- 6 ԳՁէ շարրորդ փխ երրորդ
- 7 Ը անգարացար, Գ ընտրեալ, Գ դատաստա-
նաց
- 8 ԳՁէ շիբ զոր... դատաստանի
- 10 Զէ շիբ շարրորդ, Գ հինգերորդ փխ շարրորդ,
Ը նուազեց, Գ հին հմտութիւնն, Գ որ ի
ստոր հոգւոյն էր փորձեալ փխ փորձել
- 11 Գ ազգաց, Գ զփոխորեակայն, Գ պատահմանց,
Զ ըստ փոխորեակն պատահման, Գ շիբ
նման
- 12 Գ մարգարէից փխ և մարգարէից, Գ աւե-
տարանշաց փխ աւետարանին
- 13 Գ վեցերորդ փխ հինգերորդ, Գ սուրբ հոգին,
Գ Գաւթ փխ Գանիէլ
- 14 Բ Սողոմոնի, է Սողոմոնն, Գ ի Սողոմոնն ի
Գանիէլ և ի սոցին նմանսն փխ և ի Սո-
ղոմոնն երբեմն, Գ նոր հաւատացեալսն
- 15 Գ յայլսն, Ը այս փխ յայլս, Գ վասն փխ յա-
ղագս, Գ ոչ կարաւս
- 16 է գրոց, Գ գի ի սիրտս նոցա էին գրեալ աւ-
րէնքն, Գ Յովելեա մարգարէին, Զէ մար-
գարէիցն
- 17 Գ որպէս փխ ըստ որում, Զէ՛՛ գաւետարանն
- 18 Գ որ փխ այնմ, Զ յայնմ, Գ կարաւտացար,
Զ կամեցան, է՛՛ կատարեցան փխ կարաւ-
տացան, Գ այլ փխ ըստ այնմ, Գ Էտուն
մեզ փխ աւանդեցին
- 19 Գ գի փխ քանգի, Գ շիբ յաղագս
- 20 ԳՁէ բնական փխ բնաւորական, ԱսԳՁէ այլ-
ովք
- 21 Գ ասացիւովքն, ԲԶէ պատճառաւք, Գ պատ-

- ճառաք վարիլ, Գ գրեալքն, Զ գրեալն, Զէ
զպատաճառս
- 22 ԲԶէ գամենայն, Զէ վրիպանս
- 23 Գ Եթեքերորդն փխ վեցերորդ, ԲԶէ յանգի,
Գ վճարի այժմ փխ յանկի, Գ որ փխ և,
Ը շիբ ի
- 24 Գ բայց այժմ փխ և այժմ, Աս և յաճարս,
Գ վճարի այժմ փխ յանկի, Գ որ փխ և,
միայն ի
- 25 Գ այլ յամենայն ժամ յամենայն իրս ան-
պիտան փխ և առանց... հաւատացեալս
- 26 Զէ զպահմանս փխ զհրաման
- 27 Գ միայն երդուել զոր դատաւորք ուսու-
ցանն յասն հարկի հակառակութեան դա-
ղարման փխ ըստ... զղատաստան, Բէ
գրելոցն, Զէ ի դատաստան փխ ըզգատաս-
տան
- 29 Գ ութերորդ փխ Եթեքերորդ, Գ լինելով, Զէ
ինչ լինել փխ ոչ լինել գրով, Գ շիբ գի-
մեալ
- 30 Գ առ այլազգիս փխ յայլատեսս, Գ աստու-
ծոյ
- 31 Գ երթույք առ ճանճիկն ակկարովին, Զէ
երթալ, Գ շիբ հարցանել, Զ հարցանեն, Զէ
ճանճիկն, Գ և առ բահագ զոր եղիս եղով
տայր և պաղտս փխ զոր և առաքեալ
- 32 Գ շիբ այլ
- 33 ԳՁ այն, ԳՁէ անհատիցն
- 34 Ը շիբ սկսած ճեթերորդ՝ տեսանեմք...»
մինչև ճիսկ ճեթ յումէ եկաք ի գրելս, Գ
իննկերորդ փխ ութերորդ, Զ տեսանեն, Զ
շիբ ի
- 35 Զ շիբ ի (քահանայից)
- 36 Գ շիբ և (կաշառաք)
- 36—37 Գ վասն ստատ սիրտ և սնտոի երկիւղի կեղ-
ծաք կատաղութեամբ կորուսանեն զկարգ
կենարարին կատարմանն այլ և տգիտու-

- բնամբ տմարդի տնարկնք տուրալին վիս
- բազում... դատաստան
- 37 Ձէ գատաստանս
- 38 Ձ գգիր, Գ դատաստանաց

- 39 Գ տասներորդ վիս իններորդ
- 40 ԱսբՉէ ախտի, Գ ժամանակի, ԲԳՁէ դատաստանի
- 42 ԲՉէ սխալեմք, Գ սղալեմք, ԲԳ շէտթեանն

4-ԳՎ ԷՋԻ

- 1 Գ և վիս ալլ, Գ եղաք առաջի զգիրս դատաստանաց, Գ շիբ ի
- 2 Ձ ալմմ վիս յայնմ, Ձ կարեմ, ԳՁէ ձևս (Գ ձևն) առեալ գգիրս
- 3 Վիս աւտարաց ցուցանեմք աղզաց Ձէ՛ աւտարացուցանեմք ալլազգաց, Բ՛ հաւատարմացուցանեմք աղզաց (Բ՛-ում գրված է՛ աւտարացուցանեմք և ռղզված՛ հաւատարմացուցանեմք), Ձ դրով
- 3-4 Գ վիս և աւտարաց... դատաստանս, ալսուլէս, և յայոց աւտար աղզաց ցուցանեմք ի գրոց դատաստան մեզ, զի ասէ՛ առնել նոցս դատաստան ի գրոց: Փառք ալս ևն ամենայն սրբոց, ալսինքն է՛ հաւատացելոց, և թէ՛ աստուած դիրաւունս քո արքաի տոր, և զարգարութիւնս քո՛ որդոս թագաւորի և ներկաւորի, և թէ՛ յոզորմութիւն և յիրաւունս հաստատեալ է՛ ամթոս քո, և յոզորմութիւն և յիրաւունս արհնեցից զքեզ, զի մի՛ ասիցէ՛, թէ՛ դատաստան տեանն է՛ քնդ Յուդա ինգրել զլէժ Յակոբա, վասն անիրաւ դատաստանաց, և թէ՛ զերեսս դատաւորաց ծածկեսցէ՛ ամաթ:
- 4 Ձէ քմբերանեմք և
- 5 Գ մետասաներորդ վիս տասներորդ, է յըստեզծմանն, Ձ շնորսս
- 6 Գ ի փոխլիւն վիս յեղիւն, Գ՛ մի մարդիկն, Ձ՛ մարդիք, է՛ մարդիկ վիս մարդկանն, Ձ իբր
- 6-7 Գ վասն լինելո գոցս վիս իբրու զի եզեն
- 7 ԱսԲ եզին վիս հղեն, Ձէ շիբ զնոյն
- 8 Ձ զգատաստանս, Ձէ շիբ է, է գաւետարանս Գ շիբ և, Ձէ զկանոնս
- 9 Ձէ մարմնաւորացս.
- 10 Գ շիբ և, ԳՁէ եղաք, Ձէ շիբ գարձեալ,
- 11 Գ գատաստանիս
- 12 Գ և զարձեալ վիս մետասաներորդ, ԱՐ մետասան, Գ երկիցեն միշտ
- 14 Գ գիտութեամբն, Ձ շիբ արիւնակաւ գրութեամբ
- 15 ԱՐ երկոտասան, Ձէ գատեալք,
- 16 Գ հթէ, Գէ գատութիւն իւր (է շիբ) առաջի մարգկան արգարացուցանել
- 17 Ձէ պարսաւեն վիս պատրեն, Գ շիբ անդ, ԲՁէ գործիցեն, Գ գործիցեն առաջի այնմ

- 18 Գ զխորսն, Ձ խորս, Գ առաջի նորս, Գ խարէութեամբ վիս պատրանաւք, Ա ոչ կարէ
- 19 Ձէ ալսոսիկ յերկոտասան զլուխ, Գ պատճառք, Ձէ պատճառս, է գրոց
- 20 ԲԳԷ երկոտասան, Ձէ վեցից, ԿՁՁ վեցեական
- 22 Ձէ Լրիւր
- 23 Ձէ զի ի, ԲԳ արարչութեանն
- 26 Ձ իւրեանց, Գ երկոտասան (թիւն).
- 27 Ձէ շիբ իւրոց, Բ զիզեալ, Ձէ զվեշտասանսն Ձ զերկուսն, Գ կատարեալ թիւս
- 28 Կ վեց, Գ զվեցն
- 29 Բ զալլսն, Գ գատաւոր, է յեկեղեցիս
- 30 Ձէ ըստ զի, Գ դատաւոր
- 31 Գ ներգործեալ, Գ և զալուտ գատաւորին երկնաւորի
- 32 ԲՁէ վեցից ի, Գ շիբ ի, Ձ վիշաց վիս վշտաց
- 33 Գ առաքեաց գտանչոսն, Ձ առաքեալ, ԲՁէ տապարաւք, Գ տապարաւք և ի վեցերորդում աւոր փրկեաց դաշխարհ և
- 34 Ձ յայս, ԳՁ բնութիւն, Ձէ շիբ թոյլ, Գ թէ
- 35 Աս զլուխ, Գ աւարտել, Ձ յաւարտել, Բ շիբ գրոցս, Ձ գործոց վիս գրոցս, է գրոց
- 36 Բոլոր ձեռ. յումմե, Կ շիբ յորգորեալ, Գ յորգորել
- 37 Գ զի ի, Գ մեր վասն վիս յագազս, Գ շիբ լինէի
- 38 Գ խոցոտէի, Բ խոցոտելուլն, Գ ի մերոց, Գ յաւտարաց, Գ շիբ ազգաց, Գ ալլ վիս սակայն
- 39 Գ վստահանալ, Գ սասեկ անձին տկարութեան, Ը գիտել,
- 40 Գ և վիս որոյ, Գ զվարանս, Գ գրոցեալն, ԳՁ եզբայրն մեր
- 41 ԲՁէԸ աշակերտ, Գ որ էր ի վարժ վիս սիրելի աշակերտն, Ա փափագող լինել այնմիկ առաւել: Եւ սկսաւ, Գ փափագող այնմ լինել ինքն առաւել և շարժել
- 42 Թէ և վիս ևս, ԲԳՁէԸ բարնիւ
- 43 Գ եղէ վիս լինել կամեցաք, Գ զի վիս ալլ, Գ դալլ ոք, Գ զաւրագոյն աղաշիլ
- 44 Գ դալս դերագոյն գործ կատարեալ զի յոլովք գոին վիս զհարկ...էին, Ը ևն վիս էին (զհարկ), Գ շիբ զի

5-ՐԴ ԷՋԻ

- 1 Գ գրեովին, Կ թի պատճառնն, Գ շի՛ք եւ
- 2 Ձէ շի՛ք առ այր, Ը առ այր զոր, Գ աղերսայ, Զ շի՛ք ապա, Գ շի՛ք այնունետե եւ եւ, Ը այիունէա, Գ վասն
- 2—3 Ա յաղագս... լինելի գրված է յուսմնցում
- 3 ԹԸ յառաջնոց, Գ յառաջին, տ՞Ը Հարանց, Գ հարցն, Գ որ կատարեաց զայս փխ կարգեցաւ
- 4 Գ թէ փխ զի, է շի՛ք եւ, ԱսթԳ յառաքելոց, ԹԸԸ տեանն, Գ սուաւ մէզ այս տնարէնութիւն փխ Տէրն տուա եւ
- 5 Գ ինչրեաց փխ հրաիրեաց, Գ երկուցեայր փխ զարհուրեալը
- 6 Ձ շի՛ք ի (խոսվութեանց), Գ նեղութեանց փխ խոսվութեանց, Գ անպարապք, Թ՛ պատահման, Գ՛ եղեն փխ պատահեցան, Գ շի՛ք եւ
- 7 Գ այլազկեաց անդեալ, ա՞՞ զատաստանք, Գ պատաստանաւ նոցին
- 8 Ձէ թէպէտ է, Ձէ պատահեցաւ, Գ ի փխ բոս, Գ շի՛ք եւ (նոյն)
- 8—12 Ը շի՛ք եւ թէպէտ... այսպիսի եզև
- 9 Գ պատճառի, ԹԸ յաւուրնն, ա՞՞է աւանդել
- 10 Գ յառաքելոցն, Գ շի՛ք անտի
- 11 Գ շի՛ք վերադուն, Գ ցուցաքն, Ձէ առեայ, Գ իրի փխ իրողութեան
- 12 Գ այսպէս եղեալ
- 13 ԱսթԸ Ստեփանոսի, Զ Ստեփանի, ԱԳ շի՛ք շնորհի Տեանն Յիսուսի
- 14 Ձէ շի՛ք Յիսուսի, Գ հայրապետին փխ կաթողիկոսի, է կաթողիկոսին, Գ սմին փխ նոյն իրի, Ձէ շի՛ք վերստին
- 15 Գ շի՛ք յորդորեալ, Գ սաէ, Գ թէ, Գ կատարման իրիք (փխ իրիք)
- 16 Գ շի՛ք առաջի, Ը առաջի եղաք ի մեր զմերս անկարութիւն, Գ զմեր, Գ անկարութիւնս սանցաք փխ եղաք... յերկրորդելն, Ձ վերազուն
- 17—20 Գ փխ եւ ի քաջալերելն... լինի առաջատութիւնս, այսպէս. այլ ի ներեալն զմէզ յորդորմամբ հնազանդեցաք, որկուցեալ ի սպատնալեանցն, թէ՛ անհնազանդն ի կորուստ Լիցիի, ասելով, թէ ի տեաննէ

- րարիոր ը ջի (իցի), զի թէ ի նմանէ լինի առաջարկութիւնս:
- 19 Ձ բարուոր, Ը յանկեալ, Աս իմաստախոհութեամբ
- 20 Ձէ իցիք, Զ յառաջատութիւնս, Ը սուաջատութիւնս, Գ լինի
- 21 Ը շարժել, Գ՞Ը շի՛ք է (արուեստ), Գ արուեստի, Գ սկսաւ
- 22 Գ՞Ը շի՛ք աւարտեալ, Գ կատարեալ, Ը շի՛ք սկսած զի մասնաւոր գտեալքն մինչև վերջ
- 23 Ձ ժողովեալը, Թ զարհեստն, Զ արուեստն, Ա զի բաւ, Գ նմանութեան փխ առակի, Զ սուտայն տնկեաց, է սուտայնանկեաց
- 24 Գ պատճաւ փխ պատշաճ, Զ շնորհեաց ինձ, է վարկալ ինձ, Զ շի՛ք վարկայ, Գ թէ, Գ մտլոց
- 25 Գ զրեմ ձեռամբ իմ, Ձէ զծաղրեմ
- 27 Ձէ զնէ, ԹԳ՞Ը թէ, ա՞՞՞՞ թիմար, Գ այսմարք, Գ շի՛ք որ
- 28 Գ իցեն, Գ ուցին ի սմանէ, Գ կատարեալ
- 29 Ձ եմ, ԸԳ՞Ը բնդ յառաջ (է առաջ) ելանել
- 31 Գ զարութեանց, Ը առաջիկայի, Ձէ յառաջակայիս, (է առաջիկայիս) իրողութեանց, Գ իրացս փխ առաջիկայ իրողութեանս
- 31—36 Ե շի՛ք նշանակ չափաւորապէս... տանս Աղուանից (ձեռագրում թերք է պակաս)
- 32 Գ շի՛ք առ տէր Ստեփաննոս, Զ Ըստեփանոսէ, է Ստեփանոսէ
- 33 Գ շի՛ք կաթողիկոս
- 34 Գ շի՛ք Քանգի, ԸԸ՞Ը այնոցիկ, Զ ցուցան.
- 35 Ձէ յառաջիկայ, Ձէ զզուրի
- 36 Գ իկեղեցո, Գ սրբ, Զ Աղուանեաց, է Աղուանեաց, Զ վարկարարի, է վարկանել փխ համարել
- 37 ԹԵ՞Ը Հոգևոր, Գ Լոբի իմում տկարութեանս, Ը կանովեական
- 38 Ե շի՛ք զոր... նորին, Զ յայնոցիկ
- 39 Գ շի՛ք եւ, Ձէ շի՛ք արդ, Ձէ այդպէս, Ձէ կանոնական (է կանովեական), Ե սահմանն
- 40 Ձէ իսկ փխ սա, Ե ես փխ եւ սա, Գ շի՛ք եւ (թէպէտ), Գ թէպէտ են բաժանեալը ի միմեանց, Ե շի՛ք ի միմեանց են,
- 41 Ձէ բազումս, Ձէ շի՛ք իրս, Ե և որպէս, ԸԳԵ՞Ը ճողի

6-ՐԴ ԷՋԻ

- 1—11 Ե շի՛ք մասն այսորիկ թէպէտ... զհամարուն գիրս զուղբեթաց
- 2 Գ ոչ Լն միմեանց շուծիչ, Գ որպէս փխ զոր արիւնակ, Ձէ շի՛ք անդ
- 3 է առաջակալ, Զ նոյնպէս փխ նմանապէս, Ասէ շի՛ք է, Գ պատուհասից

- 3—5 Ձ շի՛ք եւ որպէս է անդ... նոյնպէս եւ աստ
- 5 Գ յանդգնել, Գ՞Ը շի՛ք աստ (զկնի), է բանտ
- 6 Գ և է կապանք այսպէս, Ձէ շի՛ք այսպէս եւ... կապանք, Գ բանդ եւ կապանք եւ բանադրանք, Գ շի՛ք եւ զի

- 7 Գ ի կանոնաց
- 8Գ շիբ ի կենցաղս, Գ շիբ եւ դի, ԲԳՁէ դատա-
ւորէն
- 10 է կորորդ փխ կրկորդ, Ձէ քանի փխ բանի
- 11 ԱԲՁէ՝ քան, Գ՝ գի փխ քանդի, Գ համարին,
Ք գոչդնթաց զարութեանց, Գ նոցա զաւ-
րութեանց, Ե շիբ նոցա... շափու, Ձէ զաւ-
րութեանքն (է դորութեանցն) աստ փխ ըստ
- 12 ԲՁէ շափու
- 13 Աս շիբ դի (համարիտ)
- 13—23 Ե շիբ եւ տչորթիկ... քերթել զաւե-
լորդան զամենայն
- 14 Ձ որոց
- 16 ԲԳ յտարբնութիւնսն, Գ հատասարազատ, է
արդարութեանն
- 17 Գ շիբ եւ (սա), Գ աս փխ ոս
- 18 Ձ արդ փխ ալդ
- 19 Ձէ յարհեստ, Գ նմանել, Ձ յտկին
- 20 Ձ շիբ ի (նիթս), Գ զմտարաղխա փխ
դմտարաւ ի գիտ, Աս շիբ է

- 22 Ձէ զաւորաց, ԲԳՁէ ամենայն
- 24 Ձ տարտիկ, Ձ իբրեւ, Ե շիբ իբր, Ե իմաստ-
նոց, Ձէ աստք տեսակ որով, ԲԳԵ տեսակ
- 25 է կենաց կենացս, ԳՁէ թէ
- 27 Ձ և ի, ԱսԳ նուաստութենէ փխ նուազու-
թենէ, Ձ շիբ եւ, Ե սորա հաստատելով
- 29 ԳՁէ շիբ եւ (մի), Բ մին փխ եւ մի, Ե շիբ
եւ մի, Ե է աստուածային, ԳԵ շնորհաց, Ձ
ասել փխ տունալ, Ե յեկեղեցի, Ե շիբ ի
հին... իսկ է:
- 32 Գ վասն գանազանեալր դատարք փխ Յա-
ղագ... պիտակքն, Ե շիբ Յաղագս, Ե շիբ
զանադտնեալր... իբր
- 33 Ե ճշմարիտ, Ե պիտակք, Ձ պիտականք
- 34 Ա ամենայնի փխ ամենեցուն
- 35 ԲԳԵՁէ զժողովորդ, Գ իւր և զճառացս և, Ե
շիբ ալուր, ԳՁէ թէ,
- 35—37 Ե շիբ կթէ բնէ... զդատատանս քո եւ
- 37 Ձէ արդար հզոր, Ե արդար և բնէ զպիտս
և զերեկամունս և, ԵՁէ ալլ, Գ շիբ եւ ալլք

7-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 Ձ նախանկարք, Ձէ շիբ տնարկութեան, ԲԳՁ
տնարկութեանն, Գ շիբ դատաստանի, ԲԷ՛է
որովք, Ձ յայտնէ
- 2 Ձէ շիբ գի ոչ անամամնոց... դատաստան,
Ք սպայականաց
- 4 Ձ դիւացն, ԲԳՁէ շիբ ի, Ձէ դատաստանի
- 4—16 Ե շիբ դիւաց եղեւ... և որք նմանք
սոցանց
- 5 ԳՁէ ալուրիկ, Գ շիբ և, անէ լինելութեան,
Ձ նկրութեան փխ յինելութեան, ԳՁէ շիբ ի
(մարդոցն), ԳՁ կազմուածի
- 6 ԲԳ դատողութեանն, և դատողութեան, բայց
գրիչն ուղղել է՝ դատաւորութեան, Ձէ իսկ
ի անարկութեանն նոյն ինքն սաց
- 7 Ձ աշխարհ, ԲԳՁէ շիբ ալս, Ձէ շիբ զոր
- 8 Գ դատաստանս, է շիբ ետ, ԱԲԳ շիբ իւրոյ
- 9 Ձ լոյսն, Ձ աշխարհ, Գ յաշխարհս, և յաշ-
խարհ և սիրեցիկ մարդիկ զխաւար (և...
զխաւար բառերը ավելացված են տողի վե-
րևում), Գ ալլ
- 10 ԲԳէ դրնութիւնն
- 11 անՁէ շիբ եւ (բնութեանն), Ձէ շիբ եւ (սա-
կայն)
- 12 ԳՁէ դատողութիւն, Գ դատողութեանն
- 13 բոլոր ձեռագրեում շիբ ոչք դատեն գիս,
վերցրել ենք Գ խմբագրությունից
- 14 ԱսԲՁէ շիբ եւ նա, ԱԲՁէ շիբ յանդիմանես-
ցէ... վասն արդարութեան, Գ զաշխարհ
- 15 Գ ալլ որք
- 17 Ձէ և կրկորդ, ԲԵՁ որում փխ այնմ, և ո-
րում, բայց գրչի կողմից ուղղված է այնմ,
Ե ասէ դատ

- 15 Ե որքոն և ալուրն, Ե շիբ հասարակա-
րար... անս զԱղոմոն
- 20 Գ և զԱղոմոն, է զԱղոմոն, Ե որպէս
փխ զորս (զկնի),
- 20—27 Ե փիւ և զորս յանապատին... իսկ
սէր ի ձեռս այսպէս.
դատաւորաք վարեց գերուսողէմ ալլ քա-
հանայիք ըստ այնմ քահանայքն կացցեն
ի վերս դատաստանի արեան և հանրական
ետ զի մի է և սա ի շնորհաց հոգոյն ըստ
որում և սէր
- 21 Գ նաև դժանիէլ, Ձ մարգարէին
- 22 և հանրական ետ զհրաման (զհրաման
բառը ավելացված է գրչի կողմից տողի
վերևում), Գ շիբ եւ (մի), Ձէ շիբ ըստ
- 23 Ձ հոգոյն փիւ հնոյն
- 24 Ձէ շիբ առ
- 25 Ձ վնասեցիւն.
- 26 Գ շիբ և, Բ հարկին, բոլոր ձեռ. պատահին
փխ պատահի մին, է զմենայնքն
- 27 ԲԳՁէ ի շնորհս (Գ շնորհին), ԲԳՁէ ասաչ-
նայն, Ձ ձեռն
- 28 Ե ասէ, Գ յաթոռ, Ե յաթոռս, է աթոռս,
ԱԳ շիբ զերկոտասան ազգն
- 29 Գ դիւրայել, Ձէ զորս, Ձ ընդ փխ ըստ
- 30 Ե շիբ բոտ իւրաքանչիւր ազգաց... մինչև
նողվածի վերջը
- 31 Ձ ի յառակ, է յառակ.
- 32 Գ իւրհուրդն
- 33 Ձ վարեցան, ԲԳՁէ անիրաւութեանց
- 34 Ձէ հոգին, Ձէ շիբ միշտ անպարսաւ, Ձ վա-
րիք

8-ՐԳ ԷՁԻ

- 2 Գ վասն փխ Յաղագս, և շի՛ք Յաղագս, և շի՛ք
ևւ ս՛ւմ, և աւանդել
- 3 Ե շի՛ք է զիրս դատաստանին, աջէ՛ զգիրս
փխ զիրս
- 4 Է շի՛ք է
- 5 Զ փոփոխման, Զ արար փխ արան
- 6 ԲԳԵՁէ՛ որոնելով փխ զննելով, ԲԵՁէ՛ դա-
տաստանի, Զ շի՛ք ի դատաւորէ, Է շի՛ք դա-
տաւորէ, ԱԳ ի քննաւորէ, Ե քննողէ (փխ
քննաւորէ) և ի
- 7 Ե շի՛ք ևւ ամբաստանելոց, ԳԵ քաղում, Զ
շի՛ք են, ա յանուանցն, ԲԳԵ յանուանող,
Ձէ՛ յօանսդ փխ յանուանցդ
- 8 աԳ այդպիսիք, ԲԵՁէ՛ ալլք
- 9 ԳՁէ՛ թէ, Զ յորոց, Ե շի՛ք ի ճատի
- 10 Ե շի՛ք բոտ ազգի, Ձէ՛ շի՛ք բայց, Ե թէ
փխ է եթէ, ԲՁէ՛ թէ, Գ ասել զորոց փխ ա-
սելի... որոց
- 11 Ե բարեց փխ բարեաց, Գ մարդկան դա-
տատան, Ե շարեց, Ձէ՛ շարաց
- 12 Գ լերկոցունց, Զ մարդիկք
- 13 Բ շի՛ք է.
- 14 Ե գորսն, Ե ի բարի գործս վիայեալ, Զ
աւորս փխ առ որս, ԲԵ կարծիք
- 15 Է Սողովմոն, Գ առ երկուց, ԳՁէ՛ կանանց,
ԲԳ զկարծեցուցեալ, Ե զկարծեալք, ԲԳԷ
իրս
- 16 Ձէ՛ ասացեալս, ԲԳՁէ՛ շի՛ք ի (ծերոցն), Զ
ախպէս
- 17 Զ բնաւորին փխ բնաւին
- 18 ԱԲԵՁէ՛ շի՛ք իմոյ, Գ մեղաւորաց, Բ ար-
դարութեանց, Ե արդարութեան,
- 19 ԳԵ յինէն անիծեալք, ԲԳԵՁէ՛ շի՛ք ի հուրն

- 20 Գ շի՛ք ևւ, ԳՁ միշտեք, Գ զզջացեալ փխ են
Գ աղաշխարհոք են, ԲԳ ապաշխարութեանն
- 21 Ձէ՛ բնորդէմ, Ա բնդ անմեղացն (բայց «ան-ի
վրա դրված է շեղյալ համարելու նշանը»),
աԲԳ մեղանացն, Ե զվճիռն
- 22 Գ աննելովն, Բ և առանց
- 23 Զ գոման (մերժել)
- 24 Ա շի՛ք ևւ (միջակացն)
- 25 Ե շի՛ք հմտութեան, Է դատաւորաց հմտու-
թեան
- 26 Ա աստուածայւտոյ, Զ մարդկան իրողութեան
- 27 Ե անսողլ, ԲՁէ՛ զատեան, Գ շի՛ք զատեանն,
Ե զատենն
- 28 Ե ատոզանութեան, Ե բաշասգութեան, Զ
սգալանս՛, Զ շի՛ք ինչ.
- 29 ԲԳԵ՛ գործիցի
- 30 Ե բայց փխ Ալլ, ԲԳ Էթէ, Գ շի՛ք ևւ, Զ թէև
փխ բոտ
- 30—35 Ե գիրս դատաստանիս ալլ ի փխ ևւ
բանդի բոտ... Իսրայէլի դպիրս Եւ գի
- 31 աԴէ՛ եղին
- 32 Գ շի՛ք Ալլ, Գ զի
- 34 Ձէ՛ շի՛ք ի ձնու, ԲԳՁէ՛ առ փխ ի (մեղ)
- 35 Է աշխարհականաց, Գ շի՛ք ևւ (գի), Ձէ՛ շի՛ք
գի, Ե աջմէն
- 36 Ձէ՛ շի՛ք է, ԳԵ շի՛ք յանձն, Ա հոգ, ԲԳԵՁ պա-
տահման
- 37 Ե և իշխանաց, Գ շի՛ք ևւ (ղլխաւորաց),
ԳԵ ժողովրդեանն
- 38 Ձէ՛ աւանդապահք, Զ Եպիսկոպոսոն,
- 39 Ե շի՛ք բայց մի ոք ինձ... ոչ տալով կար-
ծիս, Ա իցէ փխ գիցէ

9-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 Գ տղւորս, ԱաԳՁէ՛ առեալ, Ա զպատիս
(բայց սառ-և ավելացված է վերևում և հե-
տագլանում), ԲԳՁէ՛ շի՛ք ևւ (անհանճարս)
- 2 Ձէ՛ ևմք, Զ գարմարն
- 3 ԲԳՁէ՛ զկարգ, ԵՁ թէ, Ձէ՛ շնն փխ շիցեն, Գ
բաւական ինքեանք
- 4 Գ բայց փորձագունեալքն, Զ և փորձագիւ-
նիք, Ձէ՛ իրն անբամբաս փխ անբասիր
- 5 Ձէ՛ ամենեկին փխ այնուհետև, Ձէ՛ տալ
- 6 Գ պատճառս, Գ շի՛ք ևւ, Ե ուղիւղ
- 8—20 Ե շի՛ք զուրս Զ, Յաղագս թէ... բազ-
մայ ինքն յանգուցէ
- 9 Գ վասն փխ Յաղագս
- 11 ԳՁէ՛ շի՛ք ևւ, ԱաՁէ՛ զդատաւորս, Բ զդատա-
ւորսն, Գ շի՛ք զի, Ձէ՛ զրեցելումն
- 12 Գ զսրտես աշս, է կուրացուցանէ՛ զաշս,
Բ զքաշատեսս, Գ շի՛ք քաշատեսս, Գ լիցին

- 13 ԲՁէ՛ իրականց նա, Ձէ՛ առնու
- 14 Գ ուղիւղ, Գ ցուցցեն, Ձէ՛ ցուցանէ, ԲՁէ՛ հա-
տանելով, Գ հատուցանելովն փխ հատանե-
լովն, Գ աշառս գատեղ փխ աշառանալք,
Գ աշառաւ, Գ տէրն
- 15 Ձէ՛ մի ոք, Բ դայթազդեալ
- 16 Գ խոցորտիցին, Զ խոտորեցին, Ձէ՛ ի տկա-
րագունից, Բ տկարագունից, ԲԳՁէ՛ պատ-
ճառանալք, Զ ալլազգիս, Բէ՛ վարեցեն
- 17 Գ լիցին, Գ ասելն, Ձէ՛ շի՛ք ևւ, Բ և փխ ևւ,
Գ ևս զոք, Ձէ՛ դատաստան
- 19 Գ և զի, ԲՁէ՛ խնդրիցէ, Գ խնդրիցեն, Գ զաւ-
զուան, Գ շի՛ք զի (միտս), Գ բազմացն, Գ
յինքեան

1 Հետագայում այս կարգի ալլընթերցումն հ-
րը շնն նշվում է:

- 26 Գ յանկուսցեն, Զէ յանդգիցէ, եւ զդա-տարանն փխ զգատաստանն, ա յարգար-եսցէ, ԲԳ յորդորիցէ, Զէ յարգարիցէ, Ե ուղղելի է փխ յորդորեսցէ Գ վճռան
- 21 Ե զողորմութիւն լամենայնի, Զ ողորմութիւն ԲԶէ զբուշալի, Գ Ե զբուշալի է
- 22 աեմէլ արդար փխ արդակ, Ա յերկաքան-չիւր, Աա կողմանն, Ե և փխ իբրու
- 24 ԲԶէ որբոյ, Գ որբոց, Բեմէլ ալրոյ, Գ ալր-եաց, Զ ի յաւար դատաստանի, Ե դատաս-տանն
- 26 Գ դատարացն
- 27 Ե շիբ զիրաքնչիւրսն, Եմ զի փխ մի, Զէ անգթաբար փխ անզարմապէս, Ե մի-մենն, Զ ամենեանս փխ միմեանս, Գ առ միմեանս լինել և ողորմաբար, քանզի ո-ղորմութեամբ և ճշմարտութեամբ պատա-հեսցին, և յողորմութիւն և յիրաւունս արհնեսցի տէր, քանզի ասէ թէ՛ որպէս արասցեն քեզ մարդիկ, նոյնպէս և դուք նոցա արարէք, ալ կարողաց ողորմու-

- թեամբ... Զէ կարողացս (է կարողացո) ողորմութիւն
- 25 Ե անկարս, Գ լինել խոնարհութեամբ և փխ խոնարհիլ, Զէ խորհել
- 29 Ե լսիսէ, Զէ լսիցէ, Գ զբանն, Եմէ թէ
- 30 Գ զվճիւնն հատուցէ
- 31 Գ քննեսցին, Զ կնքեսցի փխ քննեսցի
- 32 ԲԶէ երկու, ԲԳԶէ երեք, Գ և վճիւն հա-տուցէ, է վճիւն, Զէ հատցի
- 33 Զ շիբ հթէ, է թէ, Ե շիբ և թէ զինչ... ալս-որիկ ճառի, Զէ նյան հաւատարմութեան, ԲԳ երկուք կամ, Զէ երկու կամ երիւք
- 34 ԲԳԶէ որ զկեի, Զէ ալսոցիկ
- 35 Գ վկայք, Գ իցին, ԳԶէ միոյ (Գ միոյն) փխ միւսոյ, Զ կողմանէ հատցէ, Գ վճիւն, Բ վճիւն
- 36 Ե շիբ Ալլ զերդմունս... ապաշխարութիւնս սահմանեմք, Զ և զի, ԲԶէ հրամայեցաք, Գ հրամայեցաւ ի տեաննէ, ԲԳԵ սովորու-թեանց, Զ սովորութեան

10-ԲԳ ԷՋԻ

- 2 Գ ապաշխարութիւն, Զէ հրամայեմք փխ սահմանեմք, Ե թէ, Ե երդումն, Գ ասաս-ցեմ
- 3 Գ յիրում, Ե տեղոջ փխ ճառին, Գ խրատ տա-լով
- 4 Գ ալլ պարտ, Բեմէլ պարտ է, Ե դատաւո-րաց փխ իսկ է, ԲԶէ շիբ է, Գ դատաս-տանին, ԲԳ դատաւորացն, Ե շիբ դատա-ւորաց, Զ դատաւորաց պարտ է, Զ երկուս և
- 5 Եմէլ շիբ ունել, Գ արս ունել, Զէ ալլ որոց (է յորոց), Ե կարաց միայն ի հաւատա-ցելոց զի լիցին վկայս, Ե ի փխ նոցա լի-նել, Զէ շիբ լինել
- 6 ԳԵ դատաստանին, Գ բանքն, Զ բան, է բան հաւատարմանն, Գ վկայիքն
- 7 Գ՝ նոյնպէս, Ե՛ ալսպէս, Զէ՛ ալնպէս փխ սոյնպէս, ԳԵ դատաւորացն, ԳԵ լինի, ԳԵ դատաստան, Գ վկանաքն, Ե վկա-լիքն
- 8 Բ հոռմայեցիք, Զէ հոռմայեցիքն, է յա-ուսչնում
- 9 Գ քննութեանն, Զ քննութեամբ
- 10 Գ ալոց զրոց, Գ շիբ և (յառաջ), Բ դատ-եալք, Ե իսկ յորմէ հետէ ի Քրիստոս հաւա-տացին փխ և ևեթանասուն... Իսկ ալժմ Զ ըստ ևեթանասուն
- 11 Զ շիբ ըստ ԳԶէ թէ
- 12 Բ զվիճատութիւն, ԳԶէ զվիճատութիւն
- 15 Բէ երկուտասանիցն (առաքելոցն), Գ մար-գարիցն և տաքելոցն, Գ զգատաւորսն

- 13—14 Ե շիբ ոչ միայն... զարդարն ալլև
- 14 Զ շիբ և (բազմացն), Գ բազմաց ազգացն լեզուցն, Ե բազմաց
- 15 Զ ճշգրտել, Գ ալժմ փխ յոյնք, ԲԳԵմէլ Երիւ-ր զգատաւորս, Գ զգատաւորսն,
- 16 Ե շիբ նմանապէս, Գ վիրացիք, Զ ունեալ, Գ նոցանէ, Ա թուոց
- 16—17 Ե շիբ ունեալք... և կամ, Զ շիբ երրորդ-ութեանն... թուոյ,
- 17 Գ շիբ և (կամ), Բ շիբ կամ, Գ թուոյ և-րից վկայիցն, որ ըստ արիւնացն, Բ թուոյ վկայիցն, Եմէլ շիբ զկարելիս Գ և զայս և զայլսն փխ զերիսն, Զ երիսն
- 18 Գ ժամանակին, Զէ ևպիսկոպոսն զատի և շիբ զի նա է դատաւոր
- 19 Զ զերկուս, ԳԶ և փխ կամ, Ե ինքն փխ ինքեան, Գ վկայս
- 20 ԱաՅԶ կրթել, Ե շիբ և հմտանալ, Գ ժամա-նակի զրոց
- 21 Զ սրբնչեան
- 22 Ե ի փխ ոչ միայն, Զ քննեցման, Ե տա-նից փխ զրոց, Զ շիբ և, Գ շիբ կամ, Ե զրոց փխ տառից (դատաստանաց)
- 23 Ե յիմաստուն, ԲԳԵմէլ իւրաքանչիւր
- 24 Զէ զիրք փխ իրք, Գ դատողական ի նո-ցանէ
- 25 Զէ համեմատական, ԲԳԵմէլ բանից, Գ և և-մենազանս
- 26 Զէ միշտ փխ յոյժ, Գ և յամենայն ժամ ազաթել նախ ըստ խրատու ամենայն սրոց և իմաստնոց .զանգիտութեամբ դա-

- տեղն արաշխարել պիտո է առանձի փխ յաւէտ, Ա անարտնոթեամբ, Զ անորտու- թեամբ, Ե կս անորտնութեամբ
- 27 Բ բարոյիբ, ԳՆՁէ բարոյիբ, Գ և ժա- նաւանդ, Ե դատաստանին
- 28 Ա շիբ մի (միտթ), ԳԵ միտթն, ԲՁէ դա- տակոց, ԳԵՁէ բարկութեամբ, ԳԵՁէ շիբ և
- 29 ԲԳ Թիւրի, Ե Լրկայնամիտ, ԲԵ դատողք, Զէ դատողք
- 30 ԳԵ պատահեն, Ե կարճամտել
- 31 ԵՁէ լուծցին, Գ երկայնամտել փխ բշտե- մարանեալ, Գ պահիցեն, Գ շիբ պարասյով, Ե տեսել
- 32 Գ շիբ ատենիւ, Ե բնէկցեն փխ ատենիւ... առնուլ զնոյն, Գ լուծցեն ուղիւղ, Զ լուծ- ցին, Զէ առցեն
- 33 Գ և բանակոտութեան, Բ բանակոտութեան, Եէ բանակութեան, Զ բանակութեան, ԳՁ ոսո- թացն, Զ սաստեցին, ա ամբոխս
- 34 Զէ շիբ յատենի անդ... դատաստանին Ե շիբ անդ
- 35 Գ այլ ուսցին, Գ որ դատախազքն, Զ դա- տախազք, Գ վասն վիճո և յաղութութեան, Ե աղագաւ փխ վասն, Զ յատեանն

- 36 Գ վճիւռ¹
- 37 Ե երկաքանչիւրոցն իստել տայցեն, Գ լոել
- 38 ԱԲԵէ ստուգել, Գ ի ստուգել, Զ ըստուգել, Զ ճշմարտել, Ե ճշմարտեսցին, Գ հատցի փխ բերցի
- 39 Ե զգոյշ կացցէ դատաւորն և յիւրոց ատե- նախաւարից, Զ զգուշ, Գ շիբ և, Գ իրացն փխ յիւրոցն, Գ այս է յատենախաւարից, Զէ յատենախաւարիցն, Գ դատաւորացն փխ ըս- տաստարաց Զէ պարստնարաց փխ ըս- տաստարաց
- 40 Զէ աղաստամբ փխ ամբաստանք, Գ տալ իստել, Ե նոցա խօսել
- 41 ԴԵ կախարդել, Գ յսելեալքն, Գ տնկցի փխ լիցի, Ե լինիցի
- 42 Գ արդար, ԲԵՁէ դատաստանի, Գ այլ ան- պատիր
- 43 Զ վարքի փխ վարի, աէ դատաստան փխ դատարանն, ԲԵՁ դատարան, Գ որ զեորսն տեսանէ զնեբքինն ամենեցուն փխ իբր զի... զնորս, Զ զամենեցուն
- 44 Զէ շիբ իսկ Ե ներքինս փխ երկրաւորս, Բ անպարսաս, Ե անպարսաւ լիցի երկրա- ւորս, Գ լիցի յորժամ

11-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 Գ սխալանքն իցեն, Ե սղալանաց, Գ զի փխ և Զ ըստ փխ բնդ
- 3 Գ յոյժ մի, ա ամբարճաւաճութեամբ, Գ ամ- բարճաւաճել, Ե ամպարճաւաճեալ
- 3—6 Ե շիբ Մի ամբարճաւաճեալ... սնիրաւ դատաւորին
- 4 Զէ ի վերայ ամենեցուն, Զէ շիբ դատաւոր, Ե դատաւոր ամենեցուն, Գ շիբ ըստ գրե- ցելուժն, ԲՁէ գրեցելոյն
- 5 Աս ի պատրանս Գ կոչելն
- 6 Զէ ի վրէժիսնդիր
- 7 Գ և բանդ, ԲՁէ զստահակս, ԲԵՁէ զի փխ և
- 8 Զ զերկուցանէ փխ զեկուցանէ, Ե յասել
- 9 Ե շիբ իսկ ամբաստանաց և դատախազաց... մինչև հողվածի վերջը:
- 10 ԳՁէ շիբ և (Տէր), ա ինքին փխ իսկ (խը- բատ)
- 11 Գ պատահեսցի
- 12 Գ և տես ոչ վայել է, Ա աշակերտի, Գ ա- շակերտացն, Զ նախ ազահոթեամբ փխ նախահոթութեամբ
- 13 Զէ կողմանց, Բ շիբ խաւի
- 14 Ե շիբ և (հայրն), ԲԳ հայր, ԲԳ շիբ սա- տանայ
- 15 Զէ խաւսին (սուտ), Զէ այլ փխ և (խաւ- սեսցի), Գ խաւսի փխ խաւսեսցի
- 16 ԳՁէ շիբ որ, Զէ զճմարտին

- 17 Զէ վրիպանքն, Զ ստութեամբ, Գ շիբ խղճին մտաց, Գ ի շարքարանս, որ է անգիտու- թեամբ վրիպելն, Գ և ոչ յարինացն, Զ արինաց
- 18 Զ յորողայթս, Զէ շիբ անդ, ԳՁէ շիբ և
- 19 ԲԳՁէ շանասցին, Զ յորողայթ, Գ բնկերին
- 20 Գ և մի, Գ լիցին, Գ նորս որ յազթաւորս, Զէ յազթասէրս,
- 21 ԲԳՁէ թէ, Բ եթէ փխ թէ (յազթի)
- 22 Զ ամաւթ, Ե ամօթ կըրէ
- 23 ա՝ շանայն, Զ՝ շանայն, փխ զանայն, Զէ ցանկանայն
- 24 Զ զիրաքանչիւրսն, ԲՁէ արգելուն
- 25 Զ զի փխ Մի, ԲԵՁ լիցի բնաւ, Զէ շիբ լիցի, Գ զճարտար ասանս
- 26 Զէ որով, Գ տանիցին, Զէ տանիցի, Բ ըզ- յազթութիւն, Գ զյազթութիւնն, Զէ յազթու- թեամբ
- 27 ԲՁէ բանակոտութեամբ ԱսԳ նախատեսցին
- 28 ԲՁէ յայտնութիւնս, Գ մէջ փխ յայտնու- թիւն, Գ յատենին
- 29 Գ զգատաւորսն, ԱսԳ զարժաթախորութիւն, Գ զարժաթախորութիւնն կամ զայլ ինչ շար, Զ զարժաթախորութեամբ
- 30 Գ է նա, Զ առաջո

¹ Հետագայում այս կարգի ալիքները անհրաժեշտ է շտապել

- 31 Զ (դուք) զրկէք, Զ զերբայս փխ զեղբարս
- 32 Գ ի կանոնական հրամանացն առաքելո, ԲԶէ կանոնաց
- 33 ԳԶ Թէ (հարաւ) ա եթէ (եհար), Բ որ եհարն, Զէ եհարն, Բ բանբասեցաւ, Զ բամբասաւ, Աս եթէ փխ քան Թէ, Բ բանբասաց

- 35 Զ լցցին, Զէ դատաստանին փխ դատաւորին
- 36 Զ շիբ ոչ, Գ շիբ հրդնու, Զ երդման, Բէ այլ գիտացեն, Բէ ի տեսնէ, Աս զի ի տեսնէ, Գ զտեսն փխ զի Տեսնէ Զ այլ գիտացեն զասացեալ ի տէառնէ Թէ, ԱսԲԶ զասկեն, Գ ասկն ամենեկին ճի երդնուր եւ Թէ

12-ՐԿ ԷՉԻ

- 1 Զ շիբ ընդ, է Թէ փխ ընդ
- 2 Գ շիբ եւ յայսն, Զ այլն, ԳԶէ Թէ, Զէ այս, Զ զձեզ փխ զքեզ
- 3 է աստուած զձեզ փխ զքեզ Աստուած Բ է իսկ, ԲԶէ դատի (աստ)
- 4 Գ շիբ աստ, Զ զափշտակութիւն
- 5 Զէ շիբ քան ազահել, Զէ շիբ ոչ, է համբարել փխ համբերել, Բ՛ դատարան, Գ՛ դատարանն փխ դատաստան, Զ դատաստանն
- 6 Գ յայսմ ամենեքեան
- 7 Գ աղաւթեալք, Զ շիբ աղաթիւք, ա նախ ի տեսնէ նախ, Գ շիբ ետխ, Զ յօգնականութիւն, է ազնականութիւն, Գ հայցիցեն, Զէ հայցեն, Զ ապ փխ ապա
- 8 Զէ տացէ տէր
- 9 ԲԶէ յաղթիցին, Գ յաղթիցեն նմա Զ իրան, ԱսԲԳէ յիրան, Գ իննել շնորհ, Գ կալցին յաստուծոյ
- 10 ԳԶէ Թէ
- 11 Գ տախի իցին փխ համբերիցեն, Զ համբերեցեն Գ շիբ զի լաւագոյն, Զ լաւագոյ
- 12 ԲԳ վրէժնադրութեանն
- 13 Զէ գրեցելուան
- 15 Գ վասն փխ Յաղաղս, Գ եւ Թէ փխ էթէ, Զ Թէ.
- 15—16 Ե Թէ զինչ է հաւատարմութիւն վկայից փխ Յաղաղս.... ընտրին
- 16 Զէ երկու
- 17 ԳԶէ շիբ եւ, Զէ զվկայն, Զէ դատարն ի փխ դատաստանն զի, Ե զհակառակութիւնս, Զ հհակառակսն
- 18 ա ձգտեալ, Գ շիբ ձգտեալ եւ, Ե ձգտել, Գ յերկարացեալուա, աԳԵԶէ նորօք Զէ լուծանէ
- 18—21 Ե շիբ անհաւատալի է.... յայտոսիկ նաեւ
- 19 Գ շիբ է, Գ դատաւորին, Գ հակառակութիւն փխ հակահաւորութիւն
- 20 Գ վկայիցն փխ նոցա զի, Գ զարէնսն, ԱսԳ խորհել, Գ շիբ ոչ, Գ զիւր
- 21 Զ այտոսիկ, Զէ ե փխ նաեւ, Գ դատախազն

- փխ սոսիքն, Գ դատաւարքն, Թե՛ն շիջանին, Գ հաւանին փխ զիջանին, Զ զիջանիւ, 22—23 Ե շիբ յորժամ անկասկած.... զտանիցի
- 24 Գ վարուցն
- 25 Զէ ոչ իցեն, փխ չիցեն, ԳԵ՛ն կաշառօք, Զ կառօք, ԲԳ եկեալք, Զէ զինչ փխ զի, Գ /// (եւ զի)
- 25 Գ /// (չիցեն), Զէ իցեն փխ չիցեն, Գ ազգատոճմ զատոճմք, Ե ազգատոճմն, ա ազգատոճմ դատախազաց (զատախազաց ավիլացված է լուսանցում), Զ երթիցեն փխ Թէ իցեն, է երթիցեն փխ եւ Թէ իցեն, ԲԳԷ վարքն, Զ վարքը
- 27 ԲԵԶէ հաւատիրիմք (իցեն), Գ հաւատարիմք իցեն վասն վեհազոյն վարուցն, ա ընկալեալ իցեն, Ե ընկալիլ լիցին, Գ ընկալեալ իցին ի վկայս, Բ հաւատարիմ
- 27—29 Ե շիբ հաւատարիմն լինել.... Երրորդ
- 28—29 Գ զի հաստատել են հաւատարիմ վկայք յերկինս նշանատր աստեղաւքն
- 29 Բ երկրորդ փխ երրորդ, Ե պատուել
- 30 Զէ որով, Ե շիբ որովք.... ցուցցի, Բ ցուցի, Զէ ցուցանի
- 31 Ե հարկ փխ հարկատր, Գ շիբ եւ
- 32 Ե շիբ Եւ է բստ այսմ, Ա զի Գ: ամենի, յետոյ ընչէ քեթեալալէս զԳ եւ ի վերոյ զնէ եւ.... եւ ապա՛ է: ամենի. ծանօք. հ. եղիա Փիշիկյաճի), Գ երեք տարեկանին փխ եռամենի, Գ եւթ ամիս, ԲԳԵԶէ ուսանել փխ ուսանելն է
- 33 Գ շորեքտասան ամենին, Գ շիբ եւ (քսանամենի), Գ զինուորեալն, Գ շիբ եւ, Գ լ. ամենի փխ քսանեհինգամենի
- 34 Զ քահանայցեանն ԲԶէ զքահանայականն հասակ
- 35 Գ՛ համարել, Ե՛ կարենլ փխ կարծել, Ե իսկ ի տուրեւտութիւն վաճառաց հասակ որդէծընթեանն հաւատարիմ լիցի փխ զի Թէ առաջի Աստուծոյ.... տուրեւտութիւն վաճառաց
- 36 Գ վկայ լինել գործոց ժողովրդեանն

13-ԲԳ ԷՁԻ

- 1 Բ հասարակ փխ հասակ, Բ որդէնութեանն,
- 2 Զ յորդէնութեան, Զէ և փխ ի, Բ տուրեա-
- նութեան
- 2 Զէ վաճառոց Զէ շիբ թէ, Գ գարութիւնն փխ
- զանձն և սերմն, Ա սերմ, ա սերմն, է ըզ-
- սերմ, Գ կնոջն, Զէ դնել փխ զնել
- 3 Զ է փխ լիցի ի, է շիբ ի, Զ տուրս և առս
- 4 Ե միում, Գ միուսոյն, Զ միուսումն
- 5 ԲԵՁ երիտասարդ
- 6 Գ ճանապարհ, (Ա թուի գրեալ՝ նորա,
- և ապա արբազրեալ՝ նոցա. ծանօթ. Հ. Ս.
- Փ.), ԲԳՁէ թէ, ԳՁէ երկու, Զէ երեք
- 6—8 Ե շիբ և եթէ... պարտ
- 8 Զ որ փխ ոչ Ե իսկ զանհաւատից վկայու-
- թիւն ոչ է պարտ ընդունել Քրիստոնէից....
- է զվկայութիւն
- 9 Է քրիստոնէի, Գ շիբ և (արդարք), Զէ շիբ
- և բազումք
- 10 ԳՅէ տէրն, Ե շիբ և (արդար), Ե շիբ զի
- ունէին.... զստան
- 11 ԳՁէ ճշմարտին, ԲԳՁէ խառնել, Ե շիբ ըն-
- կալաւ, Զէ ընկալաւ զդիւացն, Գ ընկալաւ զի
- զինչ միաբանութիւն է հաւատացելոյն բնդ
- անհաւատին զի թէ....
- 12 Զէ գհերձուածողաց (Զ հերձուածողաց) ըն-
- կալեալ լիցի, Ե որպէս փխ թէ, Զէ շիբ թէ,
- Ե ոչ ճմարիտ վկա ևն
- 13 Ե և ոչ մեզ ընդունելի ևն փխ զհ՛արդ մեզ
- եղիցին ԲԳՁէ մեր իցեն (Զէ ինիցին) փխ
- մեզ եղիցին, Ե թէ իրենց համախոհիցն
- վկայիցն փխ զնոցունցն նոցունց, Զ շիբ
- նոցունց
- 14 ա հարկաւորութիւն, Զէ հարկաւորութեամբ
- ալապիսի
- 15 Ե արբանեակ
- 16 Գ յարութեանն, Զէ արբանեակեցին, Ե շիբ
- արբանեակեցին առաքելոցն, Գ շորս, Ա կա-
- նացն, ԳՅ կանանց
- 17 Բ երկու, Գ երկուց, ԳՁ առաքելոց, Զէ հաս-
- տատեալ, ԳՁէ զյարութիւնն, Զէ վկայ
- 17—18 Ե շիբ և նոքա... Տեսն մերոյ
- 18 Ա ճշմարիտ (յանելեալ է մանրատառ ի վեր-
- ոյն) ծանօթ. Հ. Ս. Փ.), Գ յարութեանն ԲԳՁէ
- շիբ մերոյ
- 19 ԵՁէ թէ, Ա իք, (ապա ի վերոյ յանելալ իր-
- ծանօթ. Հ. Ս. Փ.), ԲԳՁէ շիբ ի, Զ կա-
- նանցն, Զ շիբ և (ճշմարիտք)
- 19—20 Ե վկայել նոցա և վարիւք ճշմարիտք
- իցեն փխ վկայ լինել.... վարուք վկայեալք
- 20 Զէ ևն փխ իցեն, Զ վկայ վարուքն ԳՅ զիր-
- սրն, ԲՁէ պատմիցեն
- 21 Ե ի ձեռն նոցա ընդունելի է փխ ինքեանք....

- կանանց, ԱսԲԳ հաւատարիմ լիցի վկայու-
- թիւն արանցն ի ձեռն կանանց (ԲԳ կա-
- նանցրն), Զէ հաւատարիմ լիցի վկայու-
- թիւն արանց (է արանցն), Բայց.... փխ
- հաւատարիմ.... բայց
- 22 Զ և որպէս, ԲԳՅէ որպէս և
- 23 Գ կապելայս
- 23—24 Ե շիբ և ոչ ի կապելայս.... ոչ դատել
- 24 ԲԳՅէ հանդերձս, Զ շիբ այսպէս ոչ դատել,
- է այսպէս և.
- 25 Գ վկանալ
- 25—29 Ե բայց որք տեսն վկանցին ի կա-
- նանց ընդունելի ևն, այլ ոչ այսպէս է
- մարդկայինս փխ բայց միայն.... բայց ի
- մարդկայինս
- 26 ԲԳ ինչ փխ ինձ, Զէ շիբ ինձ, ԳՁէ զկանանցն,
- Զ շիբ Աստուծոյ
- 27 Զէ մարդոյ
- 28 ԲԳՁէ ևն փխ լիցին
- 29 Գ մարդկանինսս, Զէ մարդկայինսն, Ե այլ
- վասն փխ յաղգաս, Ա ճախ ունի զրոզրոու-
- թեանն, ապա ի վերոյ մանրատառ յա-
- ւելեալ՝ դիրա. ծանօթ. Հ. Ս. Փ., Ե զի-
- րայդրոութեան, Զ զիրազրաութեան, է
- զիրազրաութեանն
- 31 Ե շիբ այլ, Աս զկանանց, Զ շիբ ի կանանց,
- է կանանցն, Ե ընդունելի, Ե շիբ արժան
- 32 Ե շիբ իրաց, ԳՅէ արանց, Ա զկնաց (յա-
- րանց), Զէ զկանանցն յարանցն
- 33 Զէ շիբ և, ԲՁէ յերկաքանչիւրսն տեղի
- 33—35 Ե շիբ այլ զկանանց.... տեղիսն և
- 35 ԲԳՁէ շիբ և, Ա որպէս եղեալ ի յուսացի-
- ծանօթ. Հ. Ս. Փ., Ե շիբ որպէս, Գ հասակի,
- Գ վկութիւնն, Բ ||| (վկայութեան)
- 36 Գ որպէս փխ ըստ որում, Ա Բեթղահմի, Բ
- Բեթղահմի, Գ Բեղղահմի, Զ Բեթղղէմի Ա
- մանկունսն, ա մանկունսն, Ա և Կիրակոս
- և սուրբ, Զէ Կիրակոս, Գ սուրբն Կիրակոս,
- Բ սուրբ
- 36—37 Ե որպէս մանկանց բազմաց այլ ոչ
- այսպէս մարդկան փխ ըստ որում.... և
- այլք
- 37—40 Ե շիբ բայց սակայն.... մարդարէանալ
- նոցա
- 37 Գ այլք և բառասնարեայքն, Գ մարդ-
- կայինսս
- 38 Բ վկայութիւնն Զ շիբ է
- 39 Բ սիրտ, Գ սիրտն, Բ ասացաւ փխ ասացեալ
- է
- 40 Զ շիբ և ի տիս, ա ի տես, Գ հասակն փխ
- տիս, Գ ուր փխ դուն, Բ ||| (դուն ուրէք է
- մար)

14-ՐԳ ԷՁԻ

- 1—4 Ե շիֆ եւ ոչ առննիւ... Հարցանելի է
- 1 ԲԳԷ Էարոզել Չ շիֆ ընդ, Չէ շիֆ եւ ոչ արանց, Գ արանց ընդ կանանց,
- 3 Է ծընդեամբ, աԳ ալուժբ, Չ ալեօթ, Գ ինքեամբբ
- 4 ԲԳՉէ վկայ, Չ ըստ փխ ընդ, Ա ալս փխ ալստսիկ
- 5 Բ ||| (եւ թէ ընդէ՛ր), Չէ երկու, Ե շիֆ աւելի է
- 6 Գ գի երկուքն, Ե զառուելն արգելու փխ վասն... խափանման է, Գ զառուելն փխ առուելութեան, Գ են փխ է Ե շիֆ յարգազս
- 7 Գ իցեն, Ե քան զալս պակաս, Գ թէ եւս փխ էթէ, ԲՉէ բարւօթ, Գ են փխ է, ԲԳԷ կթէ
- 7—31 Ե շիֆ էթէ քազումբ իցեն...եւ յարութեանն՝ հրեշտակքն
- 8 Գ նուազիցին, Չ և ասէ, ԲԳՉէ առաքեալ. ԲՉ զիրիցուէ
- 9 Գ երկուք
- 10 Գ ի վեր քան զպատրանս ի վեր քան
- 11 Գ երեքն լինել, Չէ և երեքն, Չ զատարոս Գ երկուցն, Գ վկայից
- 12 ԲՉէ իցեն (Չ իցին) միմեանց
- 13 Գ միմեանց էին, Գ երկրակաց
- 13—14 Ա սակայն երկուցն հաստատի (ի լուսանցսն ունի, ծանօթ. Հ. Ե. Փ.), Գ շիֆ սակայն երկուցն
- 14 Չ շիֆ եւ, է թէ, Չ խարդահանօթ
- 15 Չ զլուխն շարն ԱԲ նարեութայն, Գ նարէու-

- թայն, Չ նարէոժթան, Բ սուրբն նախավկայի
- 16 Չէ դաւաճանութիւնքդ, Գ են դատախազաց, Ա զպատրուակել (եկի յետոյ յանելեալ ի վերոյ. ծանօթ. Հ. Ե. Փ.)
- 16—17 ա զպատրուակ շարութեանն
- 17 Չէ շարութիւն Գ են փխ է
- 19 ԲՉ տըլութեան, Բ Մովսեսի, Չ Մովսէսի, ԲԳՉէ Ահարոն
- 20 ԳՉէ փողն, Գ ծննդեանն
- 20—21 Չէ շիֆ եւ ծննդեան... մոզք վկայեն
- 21 Գ հրեշտակքն, Գ շիֆ եւ (հովիւք), Գ հովիւքն, Գ մոզքն
- 22 Չ Միմէոժնի, Գ դուռն հարաւո, Չէ դուռն
- 23 Ա յծզպտոս, Աս հրեշտակքն, Չ նշանս.
- 23—24 Չէ շիֆ եւ դարձեալ... քահանայքն
- 24 Գ տաճարին, Աս ի մկրտութեանն, Չ մկրտութեան
- 25 Չէ հոգի Գ Յովանէս, Ա ի թափար, աԲէ ի թարօթ, Չ ի թափօրն
- 26 Գ մարգարէր
- 27 Գ առաքեալք, Գ մարմնոց, ԲՉ բժշկութիւն, է բժշկութիւնն, ա դիւաց, Ա հալածումնն
- 28 Գ յարութիւնն, Չէ ի վերայ, է շիֆ ընդ, Գ ալթս, Չ յօսո, է յալթս
- 29 ԲԳՉէ ընթանայն, ԳՉէ կերակրելն
- 30 Ա արեան, Չէ վիճացն, Գ շիֆ եւ (գարձեալ)
- 31 Չ վարագորն Գ շիֆ եւ (յարութեան) ոՉ յարութեան, Չէ հրեշտակն

15-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 Գ շիֆ եւ (վէմն), Գ շիֆ եւ (պատանքն), Չ շիֆ պատանքն, Բ վարշամակքն, է և վարշամակն և վէմն և դարձեալ պատանքն և կանայքն, Չ դարձեալ պատանքն և
- 1—21 Ե շիֆ եւ վէմն... թազարին Արգարու
- 2 ԳՉ համբարձմանն, Գ առաքեալք
- 3 Բ շիֆ և հրեշտակքն, Գ հրեշտակք, Չ կանխեօ, Ա մարգարեք,
- 4 Չ թէ փխ թէպէտ, ԲԳՉէ շիֆ եւ (միոյ), Չէ վկայութիւն
- 5 ԱԲէ Յովանէս
- 6 Չէ ճշմարտութեան
- 7 ԱԲէ զՅովաննուն, Չ զովհաննու
- 8 Գ շիֆ է, Չ յօթէնս, Չ ձեր իսկ
- 9 ԳՉէ թէ, ԱսԳԷՉէ վկայութիւն
- 10 Գ անհաւատ փխ անվաւեր, Չ անվավեր
- 11 Գ ճշմարիտ է, ԳՉէ թէ փխ եւ (չէ ճշմարիտ), Գ վասն փխ յարգազս

- 12 Գ զովանէս, Չ զովանէս¹
- 13 Չէ շիֆ ասէ, Բ ինձ ասէ, Բ վկայս, Չ վկայ, Չէ շիֆ եւ (միեկե)
- 14 Բէ միեկ, Չ այնմ, Չէ զձայն
- 15 Չէ շիֆ թէ
- 16 ԳՉէ զքան, Գ եւ ինքն
- 17 Չէ շիֆ սակայն, Գ շիֆ եւ (ասէ), ա արիւն, ԲԳՉէ չորսն
- 18 ԲԳՉէ կանոնք, Գ հրամանն
- 19 ա առեկոց, Ա թխթոժք, Բ թլթաւք, Չէ թղթով, Գ աշակերտքն
- 20 Չ այնմ, Գ առաքեալ (Թաղէոս), Չ Թաթէոս
- 22 ԲԳՉէ լինի, Ե է փխ լինել, ԲԳԷՉէ վկայութեան, Ե տեսել իցէ փխ տեսանէ
- 23 Բ և կամ, Չէ շիֆ գի (լսէ), Ե լուել փխ զի լսէ, ԲՉէ որ փխ զոր, ա ալլ ընդ ալլ

¹ Հետազայում այս կարգի ալլքն թերցուցն երբ շեն նշմում:

23—24 Ե շիֆ գոր եւ յոժ.ս. զլսելն է
 24 ԲԳՁէ շիֆ եւ (կամ), Ձէ ճշմարիտ է, Գ տե-
 սանելն է, Ա զլսեալն, աՁ զլուեալն, ԳՁ
 շիֆ է (գոր)

25 ԲԵ շիֆ եւ, Ձէ շիֆ զի, Գ շիֆ ըստ գրեցելոյն
 25—26 Ե շիֆ զի ըստ... դատեսցի
 26 Ա կարծիս, Բ դատիցի, Ձէ դատիցին, Գ դա-
 տիցի ըստ գրեցելոյն

16-ԲԳ ԷՁԻ

2—4 Ե ամբողջ վերեագիրն այսպէս. Յաղազս
 էրդման թէ որպէս լինիցի
 2 Գ լսան փխ Յաղազս, ԲԳ Ե թէ փխ եթէ, է
 թէ, Ձ շիֆ եւ, Ձ արինադրեցաք
 3 Գ եւ դի, Գ արինադրեցաք փխ հրամայե-
 ցաւ, Ասթէ զի ոչ հրամայեցաք, Ձ շիֆ զի
 ոչ հրամայեցաւ. Ձ խրատելով, Ձ շիֆ եւ
 (կանոնս)
 5 Ձ զտէրունակ, Ձէ պատուիրան, Ե լել
 6 Գ լայրապար եւ, Գ ||| (յաճախեաց), Ե
 յաճախեցին, Գ երդնուն, Ձէ երդումն, Ձէ Ի
 փխ եւ, Գ այն փխ յայն, Ե այնքան փխ յայն
 զոր բնաւին
 7 Ե շիֆ արգել... երդնուցոս, Ե շիֆ հասա-
 րակարար
 8 Ե շիֆ առնուլ, Ե փողոցն փխ գոհն, Գ կա-
 պելլայս որ է կուղպակ, Ձ կապերնայս,
 է կապեռնայս,
 9 Ե շիֆ եւ Ի բունակոտութիւնս... այլեւ,
 ԲԳՁէ բանակոտութիւնս, Գ մանկաց միայն
 9—10 Գ կատարելոց եւ քահանայից՝ եւ որ
 քակիչք եղեն քաւութիւնն
 10 ԵՁ թէ, Ե պատահի ուսեք, Ե շիֆ ումանց,
 Ա անդ (գրված է տողի վերեւում ծանո-
 րագր. 2. Ե. Փ.), Ե շիֆ անդ
 11 Ե դատաստանին, Ե շիֆ եւ Ի... հասանել, Գ
 դատաւորին հասանելն
 12 ԵՁ թէ, Ե իրաց փխ իրաւանց
 13 ԲԳՁէ եթէ, Բ յամենայն, Ձէ երկրի փխ աշ-
 խարհի
 13—14 Ե շիֆ թէ յաղազս... զինքեանս ցուցա-
 նեն

14 Գ արինապահ, Բ զինքեան, Գ եւ այն
 15 Ե շիֆ առանց ուրուք հարկի, ԵՁէ թէ
 16 Ե շիֆ եթէ ոչ արին, Ձէ ոչ է, Գ Ե շիֆ եւ,
 Ձէ հաւատաց
 17—էջ 17,29 ԵՁ շիֆ Ե զՏեառն բամբասեն...
 վրիպելոցն եւ խրատս
 17 Ա տեառն, Գ զտեառնն, Բ բանբասեն, Ձ
 բամպասեն, Գ մի երդուլ տասց
 18 ԲԳէ տեառնել, ԲԳ եթէ
 19 Գ անհնարից, ԳՁէ թէ, Ձէ եղեալ հաստա-
 տեալ
 20 Ձ այլն, Գ կատարեալս կամեցաւ, Ձ թէ
 21 Գ արէնքն տեառն, Ձ օքէնս
 22 Գ այսպէս է, Գ արինաց, ԲԳՁէ թէ
 23 Գ զտանիցի որ, Ձէ ընուլ
 24 ԲՁէ թէ
 25 Ե եւ ոչ Ի տեառնէ հրամայեցաւ, Բ հըրա-
 մայեցաք, Գ սահմանեցաք փխ հըրամայե-
 ցաւ
 26 ԲԳՁէ սովորութեանցն, Ասթ տասցեն
 27 Բ շերդնուլն, Բ երդնու
 29 Գ այլ, Ձ այս փխ այլս
 30 Գ երդնու եւ, Ձ երզուալ (ասաքեալն), ԲԳՁէ
 առաքեալ
 31 Ձ որով
 32 Ձ երզամբն
 34 Ա հակառակութիւն
 35 Ձ վճիռն, Ձէ մարդոյ փխ Աստուծոյ
 36 Գ իւրաք փխ իրաւք, Ձ երզմանն փխ (միջ-
 նորդել) երզմամբն, Ձէ երզմամբ
 37 Գ զարհնութիւնն
 38 Ձէ որով, Գ բանի

17-ԲԳ ԷՁԻ

2 Ա անորտելի փխ անտեղի, Գ ցուցանելով ոչ
 երդնու այլ ցուցանէ զսովորութիւն մարդ-
 կան յինքն եւ ոչ
 3 ԳՁէ խոստումդ, ա՛ի անտեղի փխ անտեղի,
 ԱսթՁէ շիֆ եւ (երզուալ), ԱսթԳէ երզու-
 աւն Գաւթի
 4 Ձ շիֆ եւ (երկրորդ), Գ ոչ անկանի տակա-
 փն ըստ արինացն Աբրահամոյն
 5 Գ բազում արինակ, Ձէ բազում արինակս
 (է արինակք), ա պատճառ
 6 Գ հաստատութիւն, է բանին, Գ շիֆ Տակա-
 փն... Աբրահամոն
 7 Է ջրհորն, է բլուրն
 8 Ձէ վասն Նոյի, Բ Նոյի, է Սկիւդացիք, Բ
 մարակս

9 Բէ երիւարաց
 10 Ձէ զսովորութեան, Գ հաստատութիւնն
 11 Գ շիֆ է (քաւ), Ձէ լիցի (որ), Գ եւ որ է
 12 ԱսթԳ այոյն
 12—13 Ձէ շիֆ ըստ որում... եւ ոչն ոչ,
 Գ Պաւղոս փխ ինքն, Բ ստէ այլուր
 13 Ա այոյ այո, ա՛Գ այոյն այո, Բ այոյ այոյն,
 Բ ոչ ոչն, Ձ երդնուն, Ձէ շիֆ արդարք
 14 Բ ||| (հաստատուն ցուցանել), Ձ ցուցանե-
 լով, Բ ||| (խաղաղութեան), Բ աշխարհս
 15 Ձ այսոցիկ, է յայտարիկ
 16 ԲԳՁէ սովորեալ, Ձ իւրաքանչիւր
 17 Գ հրամանին հնազնդել էին հասարակա-
 բար, ԲՁէ էին փխ էր, Ձէ մարդկան

- 16 Աստ այոյ (ա այոն) այու Գ աոն աս, Գ լինէր, Զ շի լինել, Զէ կարօտանային
- 19 ԲԳՁէ սովորութեանցն, Գ զհրամանն, ԱսԶ լուծեալ, Ա արք զգլած է տողի վերեից
- 20—21 Գ ցուցաւ ոչ լինել հարկատր զերդումն փխ Այլ... ոչ լինել
- 21 Զէ հրդումն
- 23 Զէ շի գի, Գ պատճառն
- 24 Զ հրդմանն, Զէ թէ
- 25 Զէ է փխ էր, Գ զհրամանն
- 26 ԲԶ շի ի, Բ շի ճանապարհի... կարաւտէաք, Գ ճանապարհին, Զ զճանապարհ, է ճանապար
- 27 Զէ եւ զի չայդմանէ անկար չայանապէս
- 28 Բ ||| (ասացաք եթէ ապաշխարութիւնս)
- 29 Գ վրիպեցելոցն ի խրատ, Զէ ի փխ եւ
- 30 Ե ալլ փխ եւ, Բէ հրդումն լիցի, Ե՛ր հրդումն լինի, ԲԸ հրդմանն
- 31 ԲԳԵԶԷԸ մի փխ մին, ԲԳԵԶԷԸ միւս, Զէ շի

- Եւ (ուրացութեան), ԲԳ ուրացութեանն, Զէ շի է
- 32 ԲԳԵԶԷԸ և փխ կամ (չաւետարանն), ԲԳԵԷ չաւետարան, Ե՛լ զձեռնն, Ե Եզել, Ե՛՞՞ շի է
- 53 Ա արիւնակս զգլած է տողի վերեից, Ը օրինակ (առաջի)
- 34 Գ զկանթեզան և կամ զմոմեղինի լոյս փշմամբ անցուցանել փխ զլոյս շիրուցանել, Ե շի է եւ (կամ)
- 35 Ե շի է (կամ), Գ ազո, Զ յետոյ փխ ձետոյ, Ը շի է խաշ
- 36 ԲԳԵԷԸ շի է (կամ), Ե ծիր, ԲԷԸ առնել չերկրի, Զ Երկրի, Գ չերկուսս
- 36—37 Ե հանել փխ ինչ լերկրի... ամենայն
- 37 Ը զի այդ ամենայն ուրացութեան օրինակ է զի այդպիսիքոք, Գ ամենայն այդպիսիքոք
- 38 Ե են փխ է, է է արիւնակ, Զէ թլ փխ թէ եւ, Ը հասանէ, Ե տան
- 39 Ե քակումն

18-ԲԳ ԷԶԻ

- 1 Զ խոստովանութեանն, է խոստովանութեան, Զէ շի է, Գ շի է ոք, Ե հաւատացել
- 2 Գ ոչ Եզէալ, Գ խաշն, Ե կամ փխ եւ (յԱւետարանն), ԲԷԸ չաւետարան, Զէ շի է և կամ չեկեղեցի, Ե շի է և (կամ), Ը շի է կամ, Գ ալլ մերձ կայէ հաւատով ի լսելիս հաւատացելոցն ևւ անհաւատիցն երգնու, ասէ՝ զիտէ սրտագէտն աստուած ևւ չեկեղեցին փխ ևւ կամ չեկեղեցի
- 3 Ե և այսպէս, Ը սապէս, Եթէ փխ զիտէ, Զէ սուրբ խաշս, Գ սրտիս իմ
- 4 Ը սապէս, Գ ասեմս, Ե շի է եւ (կամ): Գ սոցա փառքս
- 5 Կ զարութիւնս, Զ զգօրութիւն, ԱսԲԳ զի ճշմարիտ ևւմ, Զէ ճշմարիտ ասեմ զօր ասեմ, Ե շի է ճշմարիտ է զօր ասեմ եւ, Ե և փխ Զի (այսպիսիք), Զէ շի է Զի (այսպիսիք), Գ այսպիսիք
- 6 Ե ասելս, Ը ասացեալք, Ը սրտագէտս, Զէ հաւատալ փխ զիտէլ
- 6—8 Ե շի է զԱստուած... տուն Աստուծոյ
- 7 Գ բրան փխ բան
- 8 Գ խոստովանութիւն, Գ ուրացութիւն, Բ ուրացութեան ևւ
- 9 Զ զայս, Զէ հրդնուցու, Ը հրդուիցէ, Ե շի է ոք... հրդուիցի ևւ, Զէ շի է ևւ, Ե ալլ փխ զի, Ե շի է ասեմ
- 10 Ե փխ խարտ... ասացալ յայսպէս. խրատ տալով ասացաւ: Բայց ուր ոչ իցէ վկա հարկատր է հրդումն կատարելոցն հասակաւ (Ե ձեռագրում սրանով վերջանում է

- այս գլախը):
- 11 ԳԶԷ թէ, Ը շի է Եթէ, ւ կողմն, Զ անհաւատից, Ը չանհաւատ
- 12 ւԶԷ զուրացութեան, Գ խնդրիցէ փխ տալ, ւԲ զերդումնս, Գ զերդումնն, Զէ զԵրդումն, Ը հրդումնս, Զ անձն, ԲԳԶԷ թէ փխ թէ ևւ
- 13 ԳԶԷԸ հասանիցէ, ԶԸ դատաւորն
- 13—16 Գ Թող թէ ալլ ԹԷԹԷ ինչ փորձութիւնք փխ որպէս ասացաւ... մի սք խարիցի
- 14 Ը աւետարանն
- 15 Ը Եկեղեցի
- 16 ԳԶԷ թէ, Ը քրիստոնիս, Զէ ևւ փխ իցեն, Գ հակառակիցին
- 17 Գ խնդրելով ի միմեանց, Բ ի միմեանց, ւԲԶԷԸ հրդումն, Գ հրդումնն, ԲԶԷԸ խնդրել փխ տալ, Գ շի է տալ
- 18 Գ շի է ի սաստէ. զատաւորին, Բ անգի, Գ անտի սաստի զաստի զատաւորին Գ ըզխոստովանութեան հրդումն, ի հինն երդնուին ան ևւ ան արասցէ տէր, ևւ կենդանի է տէր, ևւ անձն իմ: ևւ Գաւիթ ասէ՝ հրդուս ևւ հաստատեցի թէ պահեցից զսով ևւ Թազաւոր յուսացաւ ի տէր. զովհայցին ամենեքեանս որր երդնուն նովաւ ևւ իցցին բերանք, ոչք խարութեամբ երդնուն: Բայց մի փութով...
- 19 ԲԳԶԷԸ փութով ևւ զիւրա (Զ զիրևաւ)
- 20 Զ շի է հրդման, Զ ըսանն, ԲԷ հաստատել, 21 ԲԳԷ թէ, Զ շի է Եթէ, Գ շի է ևւ (հրդմամբ)
- 22 ւԸ զձանթութիւն. փխ զձանթութիւն, Զ զձանթութիւն, ւ ասպաշխարութեան

- 23 Աս զերդումնն, ԲԸ էթէ փխ որպէս թէ, Գ շիք որպէս
- 23—24 Աէ շիք ալբան իցէ... դահեկանի շափ
- 24 ԲԸ պակաս իցէ որպէս թէ (Ը շիք թէ) Գ քան զտաս դահեկան պակաս իցէ եւ փոքր իցէ փխ պակաս իցէ... եւ այլ նուազ
- 25 Գ մի երդնուցու լաղազս այնորիկ, ԲԶԷԸ աշխարհի
- 26 ԲԶԷԸ քէ, ԲԶԷ զկէս, Գ երդման գին
- 27 Գ շիք երդման, Աէ երդմանն, ԱԷԸ ազատեսցին
- 28 Գ սպաշխարութեանն, Գ դուստմն, է ցուցանէ, Գ եւ եթէ
- 29 Ը երդումնն, Գ թէէ, ԲԸ զսպաշխարութիւնն, Գ սպաշխարութիւն, է սպաշխարութիւնն,
- 30 Գ անուն լաննն, Գ յօնի լիցի
- 31 ԲԳՁ մինչ, Գ քսանն, Բ յայլ, ԳԶԸ այլ, Աէ շիք ԼԵՍ
- 32 ԳԷ աւորք, Գ աւորք, Գ շիք եւ Ը շիք եւ կամ միմեանց... միեշէ հողվածի վերջը
- 33 Գ գիր փխ գին, ԲԳՁԷ թէ, ԲԳՁԷ իցէ փխ է
- 34 Գ ասացաք յատաչ փխ անդ եւ աստ, Աէ Լ անդ, Աէ շիք աստ, Բ աստ լիցի, Գ ցուցցէ

- զկարգն, Գ ի շաննուշն
- 35 ԳԷ զայր, Գ զայտ, Գ խրատ տալով ասացաք
- 36 ԳՁ թէ
- 37 Գ որով փխ որոյ (վկայ է), Գ վկայք գո ի միջի փխ վկայ է, Գ ոչ է երդումն նոցա, այլ վկայիցն, Գ ոչ իցեն փխ լիցէ
- 38 ԲԳԷ երդումն
- 38—40 Գ շիք հարկատր է... բմբունեցաւ իցէ վկայ
- 39 Գ շիք սպա, է շիք Ապա էթէ... եւ ոչ Բ թէ, աՁ շիք որ, Գ շիք բմբունէ, Գ ի դատաստան ածէ, Գ վկայք (եւ ոչ)
- 40 Գ ածան փխ բմբունեցաւ, Գ վկայք, Գ ածողին փխ բմբունողին
- 41 Գ ածան ի դատաստան փխ բմբունեցաւ, Գ բմբունելոյն, Գ իցեն
- 42 Գ նմանութեամբ
- 43 Գ զարհուրեալ բունաւն զերծցի ԼԵ, է դատաստան, ԲԶ թէ, ԲԶ յանդուքն
- 44 Գ որ փխ որ, ԳԶԷ իցէ փխ է, ԲԶԷ շիք ԼԵ
- 45 Գ թէ փխ գի, Գ ճշմարիտ
- 46 ԲԳԷ եթէ, Գ գողութիւն, Գ շնութիւն, Գ շիք Լ (կամ), Գ ավազակութիւն

19-ԲԳ Է-ՁԻ

- 1 Գ վկայք, Գ շէ փխ է
 - 2 Գ զգանդիտեն, Գ նմա փխ նոցա
 - 3 Գ ասեն փխ խոստովանին
 - 4 ԸԷ դմբանողան, Գ զմբանողան, Գ բմբունողան, Գ զրպարտողան
 - 5 Գ (սղաղակ) նոց փխ նոցա
 - 6 Ա շիք Իսկ
 - 6—7 Աէ քսան Լ ԼԵԹ ամ, Գ փխ Իսկ հատարիմ... ամն այստիս.
- Եւ թէ երկոքեանն հանապազատութր են եւ շարահճիկք եւ մարգարէ ոչ կա ի միջի սրտազէտ, մճիւս մի աննն դատի, այլ զտէր աստուած թողուն, դի նա է ճշմարիտ դատաւորն, եւ ստույգ հատուցանաւորն ԼԵ ուր նորա ստոր է մինչեւ յորոշումն շնշտ աղո եւ ուղղե քննիչ է խորհրդոց. կտրէ ընդ մէջ ԼԵ յանհատատն դնէ զմասն նոցա: Ասէ իմաստունն, թէ ոչ կարէ ստախաւան ճշմարիտ խաւսել ԼԵ ոչ ճշմարտախաւսն՝ ստու: Մարդիկք ինքնախաւսել, թէ գտախաւան ոչ գտանեն ԼԵ ոչ զնղանեն ԼԵ ոչ տուգանեն. այն է շար իխտ, որ թէեւ մէջ ընդ մէջ ճշմարիտ խաւսի, ոչ հաւատան, զի պիղծ է առաջի տեսնն, թէ եւ վաճառին վկայք ԺԵ ամաց ԼԵ անանոց ԽԵ ամաց, հողք եւ ջրո Լ ամաց. հատարալի վկային հասակն լիցի ԽԵ ամեան:
- 8 ԳԶԷ հիւանդի
 - 9 Գ մահուն, ԲԳՁԷ Ելանիցէ, Գ աշխարհէ, Գ

- յաշխարհէս հնդետասան ամեն շարժուն վաճառի վկա բարոզին Լ ամ: Մանկան տղաո մի լիցի... Աէ մի լիցի երզումն
- 11 Գ շիք ԼԵ, Բ ծերոց
- 12 Աէ Եկելի, Գ սպաշխարողաց (զի)
- 13 ԳՁ դիցի, Աէ բնանց փխ մեղաց, Աս կանայք, Գ շիք Ի, Գ հատարաւոր, Գ սպաշխարութիւն, է յսպաշխարութիւն
- 14 ԲԳՁԷ եւ կամ (յանմաքրութեան), Գ անմաքրութեան
- 15 Աէ ծնընդեանն
- 16 Գ եւ մի լիցի
- 16—17 Աէ շիք մարտաւորի... զղջացին մի լիցի
- 17 Է կայցեն, ԲԶԷ ի վկայս
- 18 Գ արիւնադրութեան, է արիւնադրութիւն (ասացաւ), Գ ստացաւ փխ ասացաւ, Ա ոչ յարիւնադրութիւն տողամբնում, Գ շիք ոչ յարիւնադրութիւն, Աէ շիք ԼԵ
- 19 ԲԶԷ խրատոց, Գ սովորուն, է սովորութեան, Գ զկնի սովորութեանցն ԼԵ մի յարիւնադրութիւն լիցի հնդետասան ամեն մինչ ի Կ ամն է վկայիցն լինելն ԼԵ այլ ոչ: Այլ էթէ...
- 20 Գ որ փխ որոց, Գ երդումն
- 21 Գ շիք ԼԵ (հարք), ԲԶԷ կանանցն, Գ մար, Գ դստեր, Գ շիք ԼԵ (այր)
- 22 Աէ շիք ԼԵ (եղբայր), Գ բարէկամ, Աէ սրբելի

- 23 Ձ բարձնն, Գ զերդմանցն թէ եզբայր կամ այլ մերձաւոր իցէ
- 25 Գ եւ կրոնաւոր, Ձէ մոնոզոն, Գ եւ փխ դի
- 26 Գ ազգատոճմիւն, Ձ լցցին
- 27 Գ որ փխ որոց, Ձէ լիցի
- 28 Բոլոր ձեռագրերը՝ այլ վաճառ ուղիղ ըստ հարկի փխ այլ վճիռ.... Գ վկայք, Ձէ էթէ
- 29 Գ լիցի նոցա, Ձէ լիցին, Ձ կացէ
- 30 Գ եւ ոչ երթիցեն էթէ ի տեղի գատաստանի Ձէ թէ, Ձ իցեն փխ երթիցեն, Գ յազգատոճմին ձեռս
- 31 Գ ասացաւ, Գ շի՛ք ազգատոճմին, ԳՁէ ինքեանց, Ձէ զդուշ, Ձ զուցցէ
- 32 Բ անկանիցեն
- 33 ԲԳ զապաշխարութիւնն, Ձէ զապաշխարութեան, է շի՛ք եւ (զկանոնս), Բ զկանոնս, Գ զկանոնն
- 34 Բ սրբոց

- 35 Գ որ ոչ միայն փխ եւ (չիրս), Ձ իրա, Գ սովորեալ են այլեւ վայրապար ինեւ երդումն յամենայն ժամու եւ որպէս
- 36 Ձէ ալբինակաւ փխ անգամ
- 37 Գ ապաշխարել յերակ ամենայն իրի այլ...., Բ այլեւ, ԲԳ զապաշխարութիւնն
- 38 Գ զկանոնն, ԲԳ ալբինադրութիւնն, Ձէ ալբինադրութիւնս
- 39 Ձէ հրաման, Գ տեառն լուծցի
- 40 Ձէ յատաշինս (եկեսցեն)
- 41 ԲԳՁ ե յաղազս, ԲԳՁէ շի՛ք եւ, Գ շի՛ք յատուկ
- 42 Գ կանոնեցաւ յայտնի
- 43 Գ հաստատեցաւ փխ սահմանեցաւ, Ձ շի՛ք էթէ, ԲԳՁէ կանոնք
- 44 աԳՁէ լիցի, Ձէ շի՛ք ի, է յաժարեցաք դրոշմել
- 46 է կանովս, Ձէ ապաշխարութիւն, Ձ զատաշազոյն, Գ սահմանեալն

20-ԹՅ ԷՁԻ

- 1 Ձ այտորիկ
- 2 ԲՁէ շի՛ք եւ էթէ, Գ ոչ զի ոչ փխ եւ էթէ ոչ, Ձ ի զիրք, է զրեւ փխ զիրք
- 3 Ձէ զի հասարակաբար Ա սկզբում՝ զղջմամբ, նետո ուղղված՝ զիջմամբ
- 5 Գ շի՛ք եւ, Ձէ ալբայէս է թէ փխ այսպէս էթէ, Ձէ սահմանեցաք, Ձ կ է թէ փխ ծթէ (ոք)
- 6 Գ զխոստովանութեանն, Ձէ ալբինակ
- 7 ԲԳ զուրացութեանն, է եպիսկոպոսն ապաշխարութիւն
- 8 Ձ թէ, Ձէ շի՛ք առ
- 9 ԲՁէ կանոնցի, Ձէ գիտակն
- 10 Ձէ դատաստանի, Աս լիցին, ԲԳՁէ սահմանեցէ, ԳՁէ թէ
- 11 է զխոստովանութեանն, Բ հինգ ամ, Գ սահմանեալքն փխ սահմանողքն
- 12 Աս շատ, Աս նուազ, Գ յնչիցն, է յրնչիցն, Ձ շի՛ք զինչսն, Ձէ հրամայեցեն, Գ հրամայեցեն զտու երդմանն
- 13 ԲԳ զուրացութեանն, Ա սկզբնապէս՝ երդումնըն, ապա ուղղված՝ երդումս, բոլոր ձեռագրերը մինչ ի մահ
- 14 Ձ շի՛ք աստ
- 15 Գ ներելի
- 17 Գ թէ ի կրոնաւորաց փխ էթէ.... իցէ, Գ որ փխ որոց, ԲԳէ զխոստովանութեանն
- 18 ԲԳ զուրացութեանն, Գ էթէ ճշմարիտ եւ էթէ սուտ եւ ծանրազոյն, ԲՁ շի՛ք եւ (էթէ ճշմարիտ), բոլոր ձեռագրերը մինչ (ի մահ)
- 20 Ձ ամենայնպէ, Ձ նոյնպէս, ԲԳՁէ քահանայից
- 21 ԲՁէ յերդումն

- 22 Ձ որոց փխ որ ոչ, Գ զժողովրդականացն
- 23 ԲՁէ քահանայական, Գ քահանաութեանէ, Ասէ պատուոյն, Գ պատվո, Գ աստ հաննն ի հատէն
- 24 Ձ շի՛ք իշխան, Ձ լինից, Բ առաջնորդքըն, ԲՁէ յամենայնպէ
- 25 Ձ շի՛ք ի (խոստովանութեան), Ձ յերդումն Բէ յուրացութեան
- 27 ԲԳՁէ շի՛ք եւ (էթէ ի), ԲԳՁ կարգել, Բ շի՛ք եւ (էթէ յայլսն), է թէ (յայլսն), Գ ամենայն անդայթակղելի լիցուք յամենայնի, Ձէ այնորիկ փխ այնոցիկ
- 28 Գ շիցէ փխ ոչ իցէ, Ձէ ոչ ի դէպ իցէ, ԳՁ շի՛ք եւ (էթէ ընդ կրտսնաւորի)
- 29 Ա շի՛ք էթէ (ընդ քահանայից), աԳէ ընդ փխ ըստ (որում)
- 30 Ձ քան փխ նոքա, ԲԳէ զապաշխարութիւնն
- 31 Գ որո, Ձէ երդմանն, Գ բայց փխ եւ թէ, Բ էթէ
- 32 Գ նոյնպէս եւ աշխատութեանն ի յապաշխարելն, է ապաշխարութեան, Ձ որ ոչ փխ որչափ, Ձ օգուտ, Ձէ իրեանց փխ ինքեանց
- 33 Ձ այնորիկ, Ձէ շի՛ք ընդ, ԲԳՁէ թէ, Ձէ զիտակըք
- 34 Գ յանդգինն ոչ առնուլ յանն
- 35 ԲՁէ առաջնորդք, Գ լիցի
- 36 ԲԳՁէ թէ, ԲԳՁէ կ փխ կամ, Գ շիցէ փխ ոչ իցէ Ա սկզբնապէս՝ պատճառ, ապա ռզղված՝ պատշաճ, Ձ պատճառ փխ պատշաճ
- 38 Գ ուղղիչքն
- 39 Գ ապաշխարութեանն, Գ յաժարութիւն սրբոտին, Ձէ յօժարութիւն կամացն

40 Ձ գալղորդիկ, Գ յամենայն ապաշխարողսն փխ յամենայնսն, Ձէ յամենայնսդ

41 Գ ուցցին զժամանակն, Գ շի՛ք եւ (ընկալիսլ)

21-ՐԳ ԷՁԻ

- 2 Գ վասն փխ Յաղաղս, Գ շի՛ք ի, Գ Քրիստոսի
- 3 Ձ ի դատաստան, Գ անհաւատիցն
- 3—4 Ձէ շի՛ք ի Քրիստոս... որպէս ցուցանէ
- 5 Ձէ շի՛ք հեռադրութիւն, Ձէ անհաւատից որոշել
- 6 Գէ շի՛ք եւ
- 7 ԲԳՁէ հաւատացելոցն, Ձէ այլ, Գ այլն որ ի կարգին է, Ձ այսպիսի, է այսպիսիս
- 8 Ձ ասացելոցս, Ձէ միշտցին
- 9 Ձէ անհնար կելոյն
- 11 ԲԳէ յորդին, Ձ որդին, է բարկութիւն
- 12 Բ և դարձեալ և, Ձէ ծնցի, է շի՛ք ի (Հոգւոյ), Գ մտցէ փխ տեսանէ, Գ յարբաութիւնն
- 13 Ձէ շի՛ք անդ
- 14 ԳՁ խոստովանեցի, Ձ աշխարհ
- 15 ԲՁէ նեւն, Գ մարգարէքն, Ձ մարգարէք և արբարիշտք, է ամպարիշտ, Ձ հեթանոսք
- 16 Ձէ ուղիզ, ա հաւատոյ, Ձ հաւատոյ և զի չէ պարտ
- 17 Գ շի՛ք եւ (այժմ), Ձ մահմետականքն, Գ հայր խոստովանին
- 18 Գ ||| (արարած), Ձէ հեթանոսս, Գ համարեալ փխ անուանեալ
- 19 ԲՁէ համարեալ է, Գ անուանեալ է փխ համարեալ, Ձ ուղիզ զիտողացն, Գ զիսացողաց, Ձէ շի՛ք զի
- 20 Ձ շի՛ք նոցա, Ձ առաքելոյ, Գ զրեց

- 21 Գ զո փխ է, Գ այնչափ փխ այնքան, Ձէ շի՛ք այնքան
- 22 Ձէ իւրոց, Ձ ընդ եղբայր
- 23 ԳՁէ անհաւատից, Ձէ թէ, Ա դատաւոր
- 24 ԲԳՁէ վարեն.
- 25 Գ շի՛ք եւ, Ձէ զսկիզբն, Գ յարինացն, Ձ արինաց, Գ շի՛ք անտի, Ձէ անդի, Բ Մովսէսի
- 26 Գ վկահաւք
- 27 Գ առնենաւք
- 28 Գ անուամբն, Ձէ զանժառանգս
- 29 Գ այցելութիւն առնեն փխ այցելու լինեն
- 30 աՁէ լինին (Ձէ լինել) և այրեաց, Բ վարձ, Բ շարիս գործեն
- 31 Ա զվկացումն, Գ ոգո
- 32 Ձէ սիրեն զմարմնոյ փխ պատուեն մարմնոյ, Ձ զարքայի փխ Զարքայութիւնն, է զարքայութիւն
- 33 Ձ կանամք
- 34 է առանցորդս, ԲԳ զնորա, Ձէ զնորայն
- 35 Գ կարծին փխ պարծին, Գ զորդին, է զորդի նոր հայհոյին, Գ նորա զբանն աստուած
- 36 ԲՁէ հոգւոյ, Գ ոգո, Ձէ ոչինչ խոստովանին շնորհել
- 37 Ձ զգինին, Գ արրեանն, Ա մի-ն սողամիջում

22-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 ա որոյ, ԳՁ հաւատոց
- 2 Գ զտանի
- 3 Գ շի՛ք եւ, ԲԳՁէ արինացն, Բ բազում է
- 5 Բ հաւատացելոց
- 6 Ա ի սամարացոց—լուսանցքում, ԲԳ և ի հերձուածողաց, Ձէ շի՛ք ի հերձուածողաց և յապահաւորաց
- 7 է շի՛ք եւ (վշտակից)
- 8 Ձ գատաստանս, Ձ շի՛ք մէք, է զերրորդութիւն
- 9 է շի՛ք եւ (զարտիթեամբ), Ձ փառք
- 10 Ա որ եղև... ճշմարիտ—լուսանցում, Ձէ ճշմարտապէս, ԲԳ միութեամբ է
- 10—11 Ձէ շի՛ք եւ յարտեան
- 11 ԲԳՁէ Լի՛ն, ԳՁ պարտիմք փխ պարտիմք
- 12 ԳՁէ ցանկութիւն, Գ աշխարհիս
- 13 աԲԳէ յանցարացն
- 14 ԲՁէ մեղաց փխ մեղաւորաց

- 15 է զցուշ, ԲԳՁէ հաւատոց, Գ շի՛ք եւ հատուցման,
- 16 է և արքայութեանն հատուցման, Ձ այբայութեան, է հաւատոց
- 17 Գ բարեղիպ, է իսկ փխ ինչ, Ձէ շի՛ք այլ... ցուցցուք
- 18 Գ ցուցուք, Ձ հաւատով, Ա զործարք, Ձ զործով
- 19 Ձ նոյնապէս և փխ նմանապէս, Ձ շի՛ք եւ (դատաստանաւ)
- 20 է իրամբք, Գ պարտ է
- 21 ԲԳՁէ ճարտարաւք, Գ զրկեալ
- 22 Ձ զբծօին, Գ զժառանգութիւնն
- 23 Ձ յանձանցիշ, է յանձանց ի չիենել
- 25 Գ շի՛ք ի, Ձ շի՛ք է (արժան)
- 26 Ձ շի՛ք նոցա, Գ չրիստոնէից, Ձ բրիստոնէ, ԲՁէ թէ, Ձէ յանդգնի որ

- 27 Թ գայթաղութեան¹, Ա զմէնչ... մերոց— լուսանցում
- 28 Գ ամենայնի փխ ամենեւին, Չէ տգէտ
- 29 Գ թէ, ԲՁէ մոլար
- 30 Ձ ուսուցեալս փխ ասացեալն
- 31 Ձ շի՛ վասն ձեր
- 32 Ձ ալլլազգիս
- 33 Գ անդր փխ անդ, Բ քարոք, Ձ բարոք, է բարոք
- 34 Գ ընթանան փխ իո՛կ երթան
- 35 Գ հաւատացեալսն
- 36 ա սկզբում զբված է եղել երկիցի, բայց «ե»-ն վեւեկից դարձվել է «զ» և ըստ այդմ

- բառն ուզղել է զրկիցի
- 39 Գ վասն փխ Յաղագս, Ձ շի՛ թէ, Ձ որոց, Գն շի՛ արդեաւք ի, Ե շի՛ հանդերձեալ եմք
- 39—40ն շի՛ հաւաքել... և
- 40 Ձէ զզիրս փխ զիրս, Ձ ազգաց, Ե շի՛ որովք ԲԳՁէ ճշմարտութիւնն
- 40—41 Ն հաւաքեցաք զզիրս դատաստանաց փխ հաստատի... դատաստանի
- 41 Ձ թէ, Գ դատաստանաց
- 42 Գ շի՛ իսկ, Ե իցէ փխ- է (զրով), Գ աւան- դեալ
- 43 Ձ որոց

28-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 Ձ ճշմարտութիւն, Ե գայթաղեացի, Բէ բա- նիւ վարիլ, Ե բանաւք վարիլ, Գ բանեաւք
- 2 Ձ երբ փխ Արդ, ԲԵՁէ շի՛ և (առաջին), Ձ յառաջին, Ե շի՛ հաւատարիմ... և, Ձ հաւատարիմք, Ձ շի՛ համարիմք, Ձ բանա- տրական
- 3 ԲԵԷ արիւնացն, Ձ օրինացն զգրօականն առ- նումք, Ե որով, Ե շի՛ վարեցան, Ե զսպա- նոսս և զգոզս փխ զի... զսպանոզս
- 4 Գ սպանանել փխ զատել
- 5 Գ առանել փխ առեալ, Գ շի՛ արիւնաց, Ձէ արիւնացն
- 6 Ե զգրատրականն իտանէլ առնումք, Ձէ բզ- գրատրականն, Ե շի՛ ոչ (ի), Ե նոցանէ, Ձ և մեր ի նոցանէ փխ ոչ ի նոցունց, է և մեր ոչ ի նոցանէ, Ե բայց փխ զի, Գ զի է, Ե ցուցաւ փխ ցուցեալ է
- 7 Բ սեփական, Ձ սեփական, Ե շի՛ սեփա- կան, Ե շի՛ է, ԵՁէ մերոց, Ե արիւնացս անգ է, Ձ օրինացն
- 8 Դէ խառնուածն, Ե խառնուածն, Ե նոցա իմացումս փխ խառնուածն, Ե ընկենումք փխ լուծանեմք, Գ շի՛ երբեմն, Ե երբորդ փխ երբեմն, Ե շի՛ իսկ, Ձ զօրաւորսն փխ զարիւնաւորսն, է զօրիւնաւորսն
- 9 ԲԳԵԷ լլմամք, Գ աւետարան, Ե աւետարա- նին ընդունիմք
- 10 Ե Չարորդ փխ երբորդ, Ձ հազարաց փխ հարազատաց
- 10—11ն շի՛ իբր... հաւաքել
- 11 ԲԳ յալոցիկ, Ձէ յալոցիկ, ԳՁէ ազգաց, Ե շի՛ Ալոցիկ յազգաց զի
- 12 փխ անկ—Գ սաշաճ իցէ, Ձ՛ անդ, է՛ անգ, Ձէ մերոյ, ԲԵ է փխ իցէ, Գ շի՛ իցէ, Ե շի՛ յամենեցունց, Ե հաւաքեցուք

- 13 ԲԳԵԷ և յերկրորդ, Գ արիւնացն, Ձ ալլոց, 13—16 Ե շի՛ և յալլոց ևս... ձեզ տէր
- 14 Գ զլսոցն, Ձ շի՛ ի
- 15 Բէ պատուիրանքն և դատաստանքն (է դա- տաստանք) և վկայութիւնքն (է վկայու- թիւնք), Գ դատաստանքն և պատուիրանքն և վկայութիւնքն
- 17 Ե հրամանացն
- 17—18 Ե շի՛ զի և անդ... բան դատաստանի
- 18 Գ ընտրեալ
- 20 Գ շի՛ իսկ, Աս շի՛ ի (հնոց), ԱսՁէ առ- նելի
- 21 Ե շի՛ զիմաստս և զիրատս, է զիրատ, ԲԵ շի՛ և (ամենայն), Գ շի՛ ինչ, Գ ալլ զինչ է
- 23 Ձ Երդ փխ Արդ, Ձ կրակի փխ կրկնակի
- 25 Ե փխ բայց զիտելի է... այսպէս. կա- տարեցաւ նախազրութիւնս զրոց դատաս- տանի ի ճառս ՅԱ, Ձէ միայն այժմ փխ միանգամայն, Ձէ շի՛ այժմ
- 26 ԲԳՁէ զիրք, Գ դատաստանիս
- 27 Ձէ եղան
- 28 Ձէ շի՛ առ
- 29 Ձ առաքելական, Ձ շի՛ (ապա) ի
- 30 Ձէ նիկիականն, ԲԷ յալլս, Ձ ալլս
- 31 Ձ զրոց
- 32 Ա այժմն, Ձ որոյ փխ սորս
- 33 ԲԳԷ կարգիլ
- 35 Ձ՛ երից, է երիցս փխ երկիցս, ԲԳ տար- տոյ, Ձ զիբ
- 36 Գ այս
- 37 Ձ դատաստանիկ,
- 38 Գ շի՛ առնելոյ
- 38 Ձ շի՛ և տեսնելոյ, Գ տեսանել, ԲԳ և և թէ, է և թէ փխ եթէ,
- 40 Ձ ալլ փխ յալլ, ԲԳԷ յալլ փխ ալլ, Գ թէ, Ձ շի՛ եթէ
- 41 Ձ շի՛ ի միոյէ... բազմաց, Գ թէ, Ձէ արա- բածոց, է և ոչ

¹ Այս կարգի տարբերակները հետագա- լում չեն նշվում:

42 Գ նոյնպէս եւ ալլ մարգարէութիւնքն փխ եւ (երկոտասան)

43 ԲԳէ շիբ ոչ (ի միում), Գ սոյնպէս փխ նոյնպէս, ԲՁէ մարգարէութիւնք

24-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 Ձ ասկն, Ձ որում, Ձէ Ողիայ արբայ
- 2 Ձ ալլն փխ յալլ եւ, Ձէ շիբ ի
- 3 Գ ալլնմ, Ձէ ալս, Բ պատմի փխ ալլմ աւ-րինակի, Գ շիբ եւ (յալլ)
- 4 Ձ ալլ փխ յալլ, ԲԳ յալլ փխ ալլ, Ձ թուտն
- 5 Ձ մատեամբ, ա լոտ որում ցուցելոց
- 6 ԲԳէ ցուցելոյս
- 7 ԲԳ և եթէ, Ձէ և թէ փխ եթէ, Ձ ալլ փխ յալլ, Բ յալլ փխ ալլ, Գ շիբ եւ
- 8 Է միայն լնու
- 8-9 Ձէ շիբ եւ անպարսաւ իրաւամբք
- 10 Ձէ շիբ ալլն, Ձ բազումք
- 11 Ձ ձեռնարկաք
- 13 Գ լինելո, Ձէ լինելն, Ձէ շիբ ի դատելն, Գ եւ փխ եւ (առտ)
- 14 Գ լինել փխ դատել, Ձէ շիբ դատել
- 15 Ձէ գրոշմեղով, ԲԳՁէ ալլ փխ արդ, ԱԲԳԷ դայտոցիկ, Բ վկայութեամբք
- 16 ԲԳՁէ յեղելոց, Ա ի յեղելոց
- 17 Գ շիբ իսկ, Ձ շիբ եւ (ի լրոյ)
- 18 Ձէ բազմաց փխ աղպաց
- 20 ԵՁէ շիբ ամբողջ գլուխը, Ը շիբ սկզբից մինչ-ը մայց ձեռնարկութիւն մեզ, որը կա

- 21 Գ շիբ եւ (չի), Գ ցանկանալ
- 22 Բ յամենայն, Գ շիբ ի
- 24 Գ շիբ ինչ, Գ-ից բացի մյուսներ յսկզբանէ
- 25 Բ գեղարարս
- 26 Գ ոչ, ԲԳ գտակաւ, ԱսԳ սխալանս
- 27 Աս ընթերցման, ԲԳ ընթերցմամբ, Գ զգիրգս փխ տառիս, Բ զիրաւացիս թերի
- 28 ԲԳ վերագոյնն
- 29 ԲԳ զսխալանացն, Գ որ
- 30 ԲԳ զներգործութիւնն, Բ հոգւոյն
- 31 ԲԳ անվարժութիւնն, Գ շիբ է
- 32 Բ բտեամբ, Գ ստեամբ, Գ բանից, Գ նանւ փխ եւ, Գ զպանդխտութիւնն
- 33 Գ դանտեղութիւնն, Բ շիբ դանտեղելութիւն
- 36 Գ զնիթս բանից հասարկ արժան էր փխ գնիթս... բանից, ԲԳ թէ
- 37 Բ լինել ինչ փխ լինիք, Գ լինիշիք
- 38 Գ գործ բնական, Գ շիբ զայդոսիկ
- 39 ԲԳ այդոցիկ. ԲԳ թէ, Բ մերոյս
- 40 Բ լցուաչիք, Գ գնատուցումն
- 41 Գ ձերով, Ա երկամբ, Գ յեկեղեցի, Բ ամբարիշիք
- 42 Գ բանից փխ բարեաց

25-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 Գ մեր փխ մեզ, Գ ալլմ, ԲԸ իրողութիւն, Գ իրողութեանս, ԲԳ թուականութեանս, Ը թվականութեան
- 2-3 Գ ի բաց որ կոչի նոր ճԱ փխ ի բաց... նն, Ա իսկ Հոռմին նն լուսանցում
- 3 Ը Հոռմին, Ը յամ
- 4 ԲԳԸ ի ժամանակի, ԲԳԸ իշխանաց, Բ ի փխ ընդ
- 5 ԲԸ շիբ որդոյ վախտանկալ, Գ վաղթանկա, Գ կրտսերորեւո
- 6 ԱԲԸ վախտանգա(ի գղեկին), Բ շիբ անուանեալ, ԳԸ անուանի, ԳԸ շիբ կոչի
- 7 ԲԸ Հայթերք, ԲԳԸ իշխանաց, Ը կողմանց, Ա կիւրիկեա, Բ կիւրիկեա, Գ կիւրիկիա
- 8 ԲԸ Ռուրեհի, Գ յիւրեհի եւ եղբար նորին լեռնի Ը շիբ վրաց
- 9 ա Գէորգէ, Բ Գեւորգի, ԳԸ Գէորգի
- 10 ԲԸ դիտարտութեան փխ դիտարտութեան, Աս դիտարտութեանն, Բ Ստեփանոսի
- 11 Ա Աղանա փխ Առանայ, ԲԸԸ Գանձակ
- 12 ԱսԹ յանապատ, Գ շիբ եւ, բացի Գ-ից մյուսները եղբարբանոցս
- 13 ԲԳԸ լեռնակողմ, Աս կոչելոյ

- 14 Բ ձեռնատրութեամբ
- 15 Գ Յովնիփու, ա եղբայր, Գ յորդորմամբ յառաջարկութիւնս, զոր ի խնդրո կաթողիկոսին Աղուանից հրաւիրեցաք ի ձեռնարկութիւնս գրոց դատաստանիս եւ յորդորմամբ ի ձեռն թշտո տեանն Գրիգորիսի հաց կաթողիկոսի ձեռնարկի եւ սկսա ես՝ տատապեալս Միխիթար, որ եւ Գոչ, եւ յետին ի գիտնականս, վստահանալով յաւժընդակութիւն աղաթից սուրբ հալրապետացն եւ ամենայն սիրողաց Քրիստոսի Սատուոյ, Բայց գծագրութիւն....
- 16 ԲԸ ի նախադրութիւնս
- 17 Գ եղեւ գծեալ, Գ միանգամայն
- 18 Գ էմք փխ է (կանխավ), Ա եւ արդ լուսանցում, ԱԲ անգանիք
- 19 Գ զկնի սորա, ա շիբ եւ
- 20 ԳԸ որ թէ փխ եթէ, Գ շիբ պատահի եւ, Ը թվի, Գ թուի աշխատութիւնս մեր եւ պատահի, Գ գրել փխ փոխել
- 21 Աս սմին փխ նմին, Ը փոխուցիք, Գ գիշատակս զայս գի եւ սորաք յիշատակաք յիշուցիք գմեզ բարեմտութեամբ ի Քրիստոս

22 ԲԳԸ որովք
 23 Գ ընդ որում, հար եւ հոգոյն սրբո փառք
 յախտեանս յախտենից ամէն ամէն, Ը յո-
 րում

24 Ը շի կատարեցաւ... մետասան, ԲԻ նա-
 իաղորութիւնս, Գ մետասան: Զկնի սորին
 զհամար եւ զթիւ զխոցն զիցուք որ է ցանկ

26-ԲԳ ԷՁԻ

1—4 Ե սկիզբն դատաստանի ի կամս հար եւ
 որգոյ եւ շնորհք սուրբ հոգոյն, Զէ Սկիզբն
 դատաստանաց ի կամս հոր եւ որգոյ նորա
 Յիսուսի Քրիստոսի, զօրութեամբ հոգոյն
 սրբոյ եւ յաղագս վիճակի դատաւորաց, Դ
 շի վերնագիր
 1 ա իւրոյ փխ նորա
 2 Ա շի սրբոյ, Բ եւ յաղագս վիճակի դատա-
 ւորաց փխ սրբոյ
 4 Բ շի Յաղագս... դատաւորաց, Գ վասն փխ
 Յաղագս վիճակի, Ա սկզբնապէս՝ դատաս-
 տանաց, ապա ուղղված՝ դատաւորաց
 5 Աս եւ այժմ, Գ այսուհետե փխ այժմ իսկ,
 եւ Զ շի իսկ, Դ գործս, Զէ քաղաքաց քա-
 ղացաց
 6 Ե հրամանց, Զ որոց
 7 Գ յայտնի, Ե ավանդեց
 8 Զ սակաւ
 8—10 Ե շի ի զանազան... զրով պահեցեն
 9 Գ շի Ե (վասն), Գ այնր, Գ գպիրք, Դ
 դպիրս, Ա նոցա առղամիջում, Զ շի նոցա
 10 Գ դատաստանն, ԲԳԴԵԶէ շի (որպէս) եւ
 12 Ե ցայն նախ, Ա զի իսկ է դատաւոր հարկաւո-
 րաց
 12—13 Ե շի դատաւորաց... աշխատութեան
 13 Ե դատաստանաց, Զ դատաւորին փխ դատաս-
 տանին, Զ թօշակս, Գ ինի
 13—14 Ե շի զի մի... կարծիցի եւ
 14 աԲԳԴԶէ գործ, Զ կարծեցի, ԳԴԵԶ կացցեն
 Զ դատելոց
 15 Գ անգամ եւ, Դ Մօվսես
 15—20 Ե շի Զի թլպէտ... դատողութեան
 16 ա նորա (ոչ առհէ), ԲԳԴԶէ շտանէ փխ ոչ
 առնէ, ԲԳԶէ ոմանք եւ, Գ յղեւտացիք, Դ
 զւտացիքն, Զէ առանձին
 16—17 Գ ունէին փխ էին եւ նոցա, Զ շի էին եւ
 17 է շի եւ (նոցա), Զէ ժողովրդեանէն, Դ ան-
 դի, Զէ շի անտի, Զ այլոց, Գ ազգաց ինէին
 18 Զ ե փխ թէեւ, ԳԶ իշխանաց, ԲԳԴ կարգեալք,
 ԲԳԴ շի իսկ
 18—19 Զէ շի կարգեալ իսկ... եթէ յիշխա-
 նաց
 19 Գ թէ, Գ եթէ թաւշակ ի, Դ իշխանաց, Դ
 նմանութեան փխ նմանապէս, ԳԶէ մասն

20 Բ դատողութեանն, Գ վասն դատողութեանն
 21 ա ի ձեռն, Զէ ուզէր փխ լիցի
 22 Դ շի զլուխ, Զ դատաւոր
 23 Գ այսպիսիք, Ե լինիցի, Դ ոչ որդի ունիցի
 փխ ուստր... նորա, Դ նմա
 23—24 Ե սրգի ե գուստր փխ ուստր... զուստր,
 24 Զ ոչ այլ ոչ այլ, Գ հարն ազգէն փխ ցե-
 ղէ... նորա, Զ շի հարց, Ե ինչք փխ ժա-
 րանգութիւն
 25 Գ հասոյթ եւ թողակ եւ, ԲԶէ կերակրիցին,
 Դ կերիցեն, Ե շի ինքեանք կերակրեսցին
 եւ, Դ կերակրեսցին եւ եկքն առնոսս ի դատ
 26 Ե հատուցումն, նմա արասցեն փխ ի գործ
 յեկեղեցի, ԳԴ եկեղեցոյ, Զ եկեղեցի, ԲԴ՝
 ածբան, Զէ՝ ածիցեն փխ արկանիցեն,
 26—28 Ե այլ դատաւորս ասեմ զհայրապետն եւ
 զեպիսկոպոս փխ արկանիցեն... ժառան-
 րութիւնն
 27 ԲԳԶէ թէ, Զ շի ի, ԱԴ սեփական, Գ հայ
 րապետին փխ սեփական, Զ վախճանեալն,
 է անժառանգք
 28 ԲԳԶէ լիցի, Գ միայն լիցի փխ երիցի, Դ
 ժառանգութիւն, ԲԶէ թէ, Դ եպիսկոպոս, Դ
 երիս
 28—30 Ե շի եւ եթէ... քահանայից ժողովրդ-
 եանն
 29 Դ բաժանիցի, Զ ե ժողովրդեանն
 30 ԲԴԵԶէ թէ, Դ վարդապ, Ե շի որ, Գ վալորն
 փխ նահանգին, Դ նահանգ, Դ շի իցէ, Ե
 զնոյնն
 31 Գ կրիցէ ի դատաստան առնելն, Դ դատաս-
 տանին, Գ մասն նմա եւս, Ասեթ շի
 եւ, Ասեթ նորա, Գ նոյն շափ որպէս եւ փխ
 նմա... շափով, Ե որշափ ե փխ նովին շա-
 փով, Զ ե այլոցն
 32 Բ աշխարհականացն, Գ աշխարհական, Զէ
 մի լիցի նոցա
 32—33 Ե շի զի ոչ... պատահմամբ, Դ րնա-
 տրական
 33 Գ դատաւորք մինչ ի վաղճան դատաւոր
 կալով, այլ պատահմամբ եւ փոփոխմամբ,
 Դ բայց եթէ փխ զի թէ, Դ վճարանման
 33—1 Դ դատաւորին փխ դատաստանին, Ե
 դատաստանի տեսել զաշխատութիւնս

27-ՐԳ ԷՋԻ

- 1 ԱՐ՝ տարցի, ԴԷ՝ տարցէ, Ե՝ բերիցէ, փխ տացէ, Ա ինչ տողամիջում, Գ տացէ ինչ նոցա ինքնակամ եւ ոչ հարկաւ
- 1—2 Ձ շիք տացէ ինչ... լիցի նոցա
- 2 Գ բաւականացին փխ շատացին, Գ տարի- նաւոր եւ ծայս դնելով, Ե զի այն
- 2—3 Ե է փխ արինաւորն թողաջաւ, Գ եկեղեցու է արինաւոր զի կարաւղ են հողերո հա- տուցանել փխ արինաւոր... հատուցմանն
- 4 ԲԳԵՁ թէ, Ձ արդ փխ եթէ, Ձէ է փխ իցէ, Ե վաղճանելն, Ե ըստ մարմնի հայր կամ, Գ եղբայր եւ կամ հայր եւ մայր
- 5 Ե կամ փխ և այլ, ԲԳ ազգատոհմն, Գ ազ- գական փխ ազգատոհմ, ԳՆ շիք եւ կամ հայր
- 6 ԲՆէ հոգեւորն, Գ եղբարքն, Գ շիք ի ան մարնաւորաց, է մարմնաւորացս, Ե հրա- ժարեց
- 7 ԳՁէ թէ կամ, Ե այլ թէ փխ զի կամ, Գ նոցա փխ (իցէ) եւ, Ե շիք (իցէ) եւ, Գ շիք նորա եւ, Ե նոցա, Ե շիք (նորա) եւ, Ե շիք (հոգեւոր) եւ
- 8 Գ ուսմանակից եւ կամ հոգեւոր հոգէբար- ձու, ԵՁէ նորա, է ժառանգ լիցին, ԴՁ զհաս, Ձէ մահուն
- 9 Գ զալոց ծառայիցն փխ ծախիցն, Գ վանացն, Գ վանից, Ձէ մոնողոնն
- 10 Ձ թէ և փխ եթէ, ԲԳ յայտցանէ, Ձէ յայս- ցանէ, Գ որ ժառանգող զոր ասացար հայրն վանացն
- 10—11 Ե շիք այլ եթէ... եպիսկոպոսին
- 11 ԲԳԴԷ զհասն
- 12 Ձ իսկ թէ, Ձ աշխարհական, ԲԳԴ ձեռնադրի, Ձէ ձեռնադրին
- 12—15 Ե թէ ի զեւղ ձեռնադրին թէ ի վանք ե՛ առ որս մերձ վախճանին նոցա լիցի փխ եթէ յաշխարհական... եպիսկոպոսն աղա- հիցէ ի նոսա
- 13 ԲՁ ի նա իցէ վախճանն, Գ ի նա նոսա վախճան հանդիպեցի, Գ ի նա իցէ վախ- ճանեալն, է վախճանն, Գ նորա լիցի ինչ- քրն, Բ եթէ, ԲՁէ վանք
- 13—14 Գ շիք եւ թէ ի վանս... նոցա լիցի
- 14 Գ եւ մի, ԲԳԴՁ եպիսկոպոս, ԲԳԴ ազահիցի, Ձ ազահեսցէ
- 16—22 Ե շիք լուկ եթէ քահանայ... են մա- ռանգր
- 16 Գ քահանայից, Ձ վաղճանեալն, է վախճան- եալն՝, Ձէ կրանաւոր
- 17 ԲԳՁ նորա, Գ ասացան, Ձ զգննմանն, Գ որպէս ասաց հոգեւոր հարք եւ եղբարք ու- սումնակիցք եւ խորհրդակիցք խաղաղա-

- բարք զգննմանն, ԳԴ Հարն, Գ շիք վա- նացն, Ձ վանաց, Ձէ զայլն
- 18 ԲԳԴ թէ, Գ լիցի ժառանգ եւ ոչ մարմնաւոր բնդունիք եւ ոչ հոգեւոր
- 19 ԴՁէ եպիսկոպոսին, Ձ լիցի, ԲԳ զնձայս, Ձէ մահունն
- 20 Ձ վանագ, ԲԴ տացէ, Գ զայս, Ձ զայն, Գ ի կաթողիկոսն, Գ եւ այլքն իրն դի մի զայն լիցի թէ մի մնասցէ տղի իմ ի գո- սա վանն լինելո զոցա մարմին եւ այլքն իրն եւ կաթողիկոսին փխ եւ զայսն կա- թողիկոսին
- 21 Գ շիք եւ
- 22 Գ միտարնակեցաց, ԲԴ ժառանգ, Ձէ ժառան- դաւորք, Գ ժառանգք հոգեւոր հարքն եւ այլքն որ ասացաւ
- 23 Գ զհանդերձ, Գ զհանդերձս, Ձէ զհանդերձն, ԲԳ եպիսկոպոսի, է նորին
- 23—24 Ե շիք եւ այս... դատողութեան
- 24 Ձէ իրաւունք, Բ դատողութեանն
- 25 ԲԳԴԵՁ եթէ, Ա եպիսկոպոս, է իցի, Ե շիք եւ ժառանգ... ասացեալ է, Ձ որ փխ որովէս
- 26 Գ հոգեւոր զվախճանին զհատոյթն, Ձէ զհա- տոյթս, Բ զհանդերձս, ԳՁէ զհանդերձ, ԲԴԵ զղաւազան, ԲԵ զմիտոն, ԳՁէ զմեոն, Գ զմե- ոտնն
- 27—30 Ձէ շիք եւ զայլ բնծայս... զզաւազանն եւ զմիտոնն
- 27 Գ բնծայս՝, ԲԳԴ տարցին փխ տայցին, Ե եթէ փխ ապա թէ, Գ եթէ, Ե այլ փխ սք, Գ ժառանգ հոգեւոր
- 28 Ե շիք հայրապետն եղիցի
- 28—30 Ե շիք եւ զհասս մահուն... ում կամեցի
- 29 ԲԳԴ զհանդերձ, ԲԴ զզաւազան
- 30 ԲԳ զմեոն, Գ զմեոնն, ԲՁ եթէ, Գ կամ փխ թէ, ԲԳԴՁէ և կամիցի
- 31 Ա տան տողամիջում, Գ տանից Ձ զեն- մունք, Ե եկեղեցո
- 32—36 Ե շիք բայց ննչեցելոյն... նմանապէս մասնաւորեացին զուրք
- 32 ԲԳՁէ ննչեցելոցն, Գ ի ննչեցելոցն, Ձէ պաակին
- 33 Ձէ զենմանց, ԳԴ շիք եւ տոհմին... զեն- մանցն, Ձէ վաղճանիոց, ԲՁէ զենմանց, Գ բնծայից, Ձ հաս
- 34 Գ բաժանիցէ, ԳՁ շիք ի (ղրան), ԲՁ եպիս- կոպոսունս, Գ եպիսկոպոս, Գ շիք ի,՝ Գ վարդապետնն, Ձէ վարդապետսն

1 Այլ կարգի տարբերությունները հետագա- յում այլեւ շնն նշվում:

- 35 Գ տանն, 2 թէ, 2է անդր
- 36 ԲԳԿէ կոչիցին, 2 կոչեցին, Գ զոյգ նոցա, 2 զոյգ
- 37 ԲԳԿԵՁէ թէ, 2 հարապետին, Գ հասցէ, Գ դիմմանն, 2է զնմանց
- 38 ԲԿԵ հասոյթս, Գ հասոյթքն, է հասոյթ, ԲԿԵ շիք եւ, ԲԵ քնծայիք, ԳՁէ քնծայք, Գ քնծայիքն, ԵՁէ շիք ի
- 39 Դէ բաշխեցի, Ե բաշխիցէ, 2 և բաշխեցի, Գ բաշխիցի եւ հաւատար եւ ժողովուրդն,

- Ե ժողովի իրակոպոսացն, Ա եպիսկոպոսաց, Ա զարդպետաց տողովիում
- 40 Դ քահանայից եւ սարկաւազաց եւ միակեցաց եւ աղբատաց, 2է շիք այլ. Գ քնծայք
- 41 2 արդ փխ Այդ, ԲԳԿԵՁէ իրաւունք, 2է շիք ի (դատաւորս), 2 դատաստանաց փխ դատաւորս, է դատաւորաց
- 42 Գ դատաստանն, ԵՁէ դատաստան
- 42—43 Ե անկաշառ և անաշառ պարտ է,

28-ԲԳ ԷՁԻ

- 2 Գ վասն փխ Յաղագս, ԲԳ դատաստանաց թագաւորաց, Ե շիք դատաստանի
- 2—3 2է շիք վերեւազիւր
- 3 Ասթ նորա, Գ նորա են
- 4 2է թագաւորաց փխ դատաւորաց
- 5 Ե վասն քահանայութեանն փխ եւ հարկաւոր, Ա դիցուց, Ե դիւսց փխ դիցուք, ԲԿԵ զգատաստանս
- 6 2է դատաւորաց փխ թագաւորաց, Բ և թէ, Գ շիք եւ, Գ զո թագաւոր, սակայն վասն ամբուսեան փխ է յաղագս յարմարութեան, 2է յարմար փխ յաղագս յարմարութեան
- 6—7 Ե շիք գի... նոցա
- 8 Ե նախ գիտելի է, Ե իսկապէս փխ տիրապէս
- 9. Գ այլ ոչ, Ե շիք ոչ ճշմարիտք, ԱսԳԵ շիք թագաւորք, Ե շիք այնորիկ անուանին
- 10 ԲԳՁէ միանգամայն, Ե շիք համանգամայն, 2 այլոց, ԳԴՁէ հարկ
- 11 աջ ազգաց, Ե շիք յազգաց, Ե թագաւորք կոչին և զի մահկանացուք են փխ եւ կթէ (ոչ), Գ թէ փխ կթէ (ոչ), աԵՁ շիք ոչ (հարկիցին), Գ հարկանիցին, 2է հարկիցին յայլոց
- 12 Ե թէ պատահիցէ, է թէ (պատահիցի), Գ որդիս, Ե նոցա, 2է կամ գտտերս
- 13 Գ թագաւորութեան, Ե բաժանեցնեն, Գ թէ փխ թէպէտ եւ, ԴԵՁէ շիք եւ
- 14 Ե արժան փխ ի դէպ, 2 ի դէպ է գտտաչինն, Բ թագաւորութեանն, Ե յտուաչ մատուցանել փխ թագաւորեցուցանել, ԳԴ գտտաչաղէմն, 2 գտտաչաղէմն, Ե յաթոն
- 14—15 Բ շիք այլ գլխաւաղէմն... արքայութեանն, 2է նստուցանել արժան է փխ նքատուցել արքայութեանն, Գ թագաւոր փխ արքայութեանն, Ե շիք արքայութեանն
- 15 Գ յոզոց, ԳՁ որոց, Ե որոցն, Ե շիք նորա (ոչ), 2է առնու
- 16 ԳՁէ զթագաւորութիւնն Գ հատաննն ԲԳՁէ եղբարց, Ե զթագաւորութիւնն փխ թագաւորութիւն... նստին որդիքն, ԲԳՁ նստցին, Գ նստցին յաթոն, է նստցին յաթոն, ԲՁէ

- որդիք
- 17 Գ թէ, Ե տան
- 13 ԲԿԿ թէ, 2 բարձին, 2է որոց, 2 դատերն, է ուստերն փխ եւ դատերն, Գ դատեր եւս
- 19—28 Ե շիք եւ կթէ մահուամբ... իբր նախնի եղեալ
- 20 Ո որդիոյ որդիոյն առցէ, Ա՛ յորդոցն, ԲԿԿ՛ յորդոցն, 2՛ որոց, է՛ յորոց փխ յորդուցն
- 21 Գ ծնունդք իցեն, 2է ծնընդոց իցէ, ԲԿԿԵՁէ թէ, Գ ատարս
- 22 Գ եւ փխ 2ի աշպէս, Գ մեր արքայն, Բ Աբգարուս, 2 Արկարիոս, Գ աշպէս կարգեաց, ԲԳԿԵ թագաւորութեանն
- 23 2է մեծ նահապետն, 2է գտտերցն
- 24 ԱԲէ զկողմն, Բ հարաւու, Գ հարու փխ հարաւու, Գ մինչև ցայժմ կանայք, 2 զկողմանն յայնմիկ, ԳԵ կողմանցն այնորիկ (և յայնմիկ)
- 25 բոլոր ձեռագրերք, բացի 2է, Մովսէս փխ Մոզոմոն, ԲԵ հարաւու, 2 զհարաւու
- 26 Գ պատուեաց, 2է ընդ իւր փխ քնտիր
- 27 2է և փխ թէև, 2է դատերն, Գ եղբարն, 2է տալ
- 28 2 շիք է
- 29 Բ որդի շիք փխ ուսար ոչ իցէ, Գ որդի ոչ ունիցի թագաւորն այլ դուստր ունիցի փխ ուսար... դուստր իցէ, Ե նորա փխ եւ դուստր իցէ, 2՛ զթագաւորութիւն, Ե՛ զթագաւորութիւնն փխ զթագ իւր
- 30—35 Ե շիք Ե ունիմբ... հաստատուն կարծեմ
- 30 2է առ այսմ (է այս) փխ եւ (ունիմբ), 2 ունիմ, 2է հաստատադոյն, Գ զարէնքն, 2է շիք (ասէ) եւ
- 30—31 Գ եւ ուսոր ոչ ունիցի եւ դուստր իցէ նմա փխ ասէ... ուսար, 2է շիք դուստր իցէ
- 31 2է ոչ է- 2է տացէ դատեր իւրում փխ նմա տայցէ, 2է նա առցէ փխ առնալ
- 31—32 Գ եւ թէ այլ առնիցէ զթագ իւր տալ եւ շտալ առն իւր փխ Ե առնալ... տալ նմա

- 32 Գ իբր փխ նորա (իբր), Ա իբր առավի-
շում
- 33 Ձ համարիցին, է համարիցեն, Գ ծնունդին,
Ձէ եթէ, Գ ասացէ, Ձ զի փխ զիւրդ
- 34 ԴՁէ կողմանցն, ԱՐԻէ հարաւու, Գ եւ ոչ փխ
այլ (տան)
- 35 Գ տա, Ձէ իշխան լիցի ասցէ փխ զիտասցէ,
Գ հնացեալ սովորութիւնն, Դ սովորութիւն,
Բ յառաջ տան, Դէ յառաջ տանի, Ձ յառաջ
տանին, Գ վարձ փխ յառաջէ
- 35—36 Դ շիբ րստ... դատաստանի

- 37 Ե թէ, Գ անկարձազիբ փխ կտակ, Գ որչափ,
ԴՁէ իցէ փխ է
- 38 Դ ըստ արժանոյն կամաց իրոց, ԳՁ մա-
հուն, Ե շիբ ըստ (առարկելոյ)
- 39 Գ առաքելոյն Պաղոսի, Գ արքայն, Գ կտա-
կագրով
- 39—էջ 29, 10 Ե և ոչ մինչ կտակագիրն կեն-
դանի է: Բայց որդին որ կտակաւ ւաւարաց
կամից տալ որքան ի տան հար նորա իցեն
ժառանք նորա լիցին փխ առաքելոյ... ևւ
ազատաց միանգամայն

29-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 Ձէ գաւազանս, Դ գետաւք, Բէ հաստատիցէ,
Ձէ հաստատիբ, Գ ևւ արձանաւք պարտ է
հաստատել գորդոցն փխ հաստատեցէ ևւ
արձանաւք
- 2 Գ թագաւորացն արիին
- 3 ԲԳԴՁէ ևւ թէ փխ եթէ, Գ հայրենի ազգէն
ոչ արու ևւ ոչ էզ փխ ի ցեղէ հարց
- 4 Գ ւաւարին ում ևւ կամեսցի թէպէտեւ ոչ է
ըստ կրանից
- 5 Ա Ազնկանդր, Ատ՛ի շիբ և (գայլ), ԲԳ
մատակարարութիւնն
- 6 Գ յազգէ հարն իցեն ժառանգ փխ ի տա-
նէ... ժառանգք, Ձ ժառանգ, Գ մերձաւորքն,
Գ առանկ նորա լիցին մանաւանդ գառազա-
ղէմն բնորի
- 7 Գ զմինն, Ա շիբ ի բացեալ, ա ի բացեալ ավի-
լացված է լուսեցում, Գ շիբ ի բացեալ.
- 7—8 ԲԴ կայցի միշտ և զմին (Դ շիբ և զմին) և
գայլն փխ կայլի... զմին, Գ շիբ ևւ գայլն
- 8 Գ մինչև զմինն, Ձ մինչ զմին, է և փխ
մինչ զմին, ԲՁ ժառանգեցուցէ, Դ ժա-
ռանկեցուցէ, Ա գանկաւորն, Գ զպատշա-
ճաւորն փխ զանկաւորն, Դ զանկաւորն,
Ձէ զանկաւորն, Ձէ շիբ հեռի բնակեցուցէ,
Դ բնակեցուցէ, Գ բնակեցուցէ զայլն
- 9 Գ (և) այս, Գ էր փխ կալան, Դէ առաջին, Ձ
առաջի, Գ թագաւորացն, Ձ թագաւորքն, Դ
իրաւունք է
- 10 Գ որ ասացաւ փխ յասացեալս ամենայն
- 11 Դ թագաւորիլ ցուցանեն, Գ մի լիցի, Դ շիբ
հրամանի, Ե հրամանաց,
- 12 Գ շիբ լիցի
- 13 ԲԴՁէ շիբ ևւ (եթէ), ԳՁէ շիբ ևւ (կամ), Գ
բերդ փխ զղեակ, ԲԴՁէ շիբ ևւ (աշխար-
հագիր), Գ Էթէ աշխարհագիր, Ձէ թէ (տո-
նիցէ)
- 13—21 Ե շիբ ևւ եթէ շինիցէ... տայցն պա-
տիւս
- 14 Գ կամ թէ փխ եթէ, Ձէ կամ փխ ևւ եթէ,
Գ կամ դրամ, ԲՁէ շիբ հաստատիցէ ևւ
կամ, Գ հարկանիցէ, Դ հատանիցէ փխ

- հաստատիցէ, Դ շիբ կամ, Դ շիբ ևւ զամ
հատանիցէ, Գ հաստատիցէ փխ հատանիցէ
- 14—15 Գ իշխան է առնուլ փխ իշխանութիւն...
դատաստանի
- 15 Գ արժան ևւ իրաւունք անեւ ևւ փխ իրաւա-
ցի
- 16 ԴՁէ կամ դրամ, Գ թէ
- 17 Գէ լիցի, ԲԴ լիցի թագաւորին, ԲԳԴՁէ քաշաք,
Ձ կամ փխ ևւ, ԲՁէ բերդ ևւ, ԳԴ բերդ
- 18 Դ կամուրջ, Գ շիբ թագաւորաց լիցի, Ձէ է
անգ փխ լիցի, Բ պանդուկ լուսեցում ուղ-
ղված է՛ հոգեւորն, Ձէ պանդուկ
- 19 Դ իշխանաց, Գ իշխանատուն թագաւորաց
լիցի, Ձէ այնորիկ, ԲԳԴ այնորիկ որ (Գ
որք), Դ հրամանաց, Գ նորա շինեն, Ձէ՛
թագաւորին (է թագաւորաց) լիցի փխ նոցա
լիցին, Բ լիցի
- 20 Բ սպեցցին, Դ գզեցցեն, Գ գզեստ մի բզ-
գեցցին, Բ զգզեստ, Ձէ զհանգերձ փխ
գզեստ, Դ մինչ, Ձէ այլ թէ փխ մինչև, ԲԴ
հրամայիցեն
- 21 Ձ պատիւ, Գ կամ խիլա տացն պատուիլով
փխ տայցն պատիւ
- 22 Ե շիբ մեծամեծ, Ձէ արքայ հրամայէ, Ե հրա-
մանացէ, Գ ինքն հրամայիցէ
- 23 Ձէ բաց (ի), Գ նստցի կերիցէ, Գ այն յոր-
ժամ
- 24 ԲԳԴԵՁէ կամեսցի
- 25 Ձ յարբունիւն, ԲԴԵՁէ լիցի ևւ, Գ արքայ ոչ
- 26 Ե հայրապետի, զձև առցէ գարբոյն Կոստան-
դիանոսի, Թէոդոսի և Տրգատայ սբութե-
ամբ, զի իշխանութիւն է նմա բնդ հայրա-
պետի բ բեմբի մայլ
- 27—30 Ե շիբ Մի լիցի... բարեպաշտիցն
- 27 Գ քրիստոնեայ փխ հաւատացեալ ի Տէր,
Ձէ թագաւոր ի տէր, ԳԴ շիբ զարէն, Ձէ
հեթանոսաց
- 27—28 Գ աղախնաւք վարիլ նմա այլազգի
անաւրէն թագաւորի փխ հեթանոս ...վարիլ
- 28 Գ ամուսնութեամբ լիցի վասն փխ լիցի...
ամուսնութեան

- 29 Զ հայրապետին, Գ արինակ փխ զև
- 30 ԲԳ զբարեպաշտիցն, Գ շիբ բարեպաշտիցն,
Գ զվարս բարեպաշտ թագաւորացն Ովսիտի
զեզեկիս եւ զաւաչին թագաւորին փխ
Ովսիայ... ինքն, Զէ զԴաւթի եւ
- 30—էջ 30, 1 Ե շիբ Ովսիայ... թագաբի զպտղա-
բերս
- 31 ԲԳՂէ շիբ եւ (գԹէոզոսի), Զէ շիբ գԹէոզոսի
զՏրդատայ, Ա Տրդատա, Բ զՏրդատոսի,
Գ զՏրդատոսի գԹէոզոսիցն, Գ զՏրտա-
տոսի
- 32 Գ քրիստոնեա թագաւոր դատատանաւ վա-
րեցի, ԳՁէ շիբ հաւատացեալ թագաւոր
- 33 ԲԳ արքայ փխ թագաւոր
- 34 Զէ հաւատացեալ արքայ եթէ պատահեցի,
Զէ ազգիս

- 35 Գ յաղթիցն եւ անցանի պատերազմ փխ
սուրն վերաոցի, Զէ տացէ հրաման, Գ
սպանութիւն անել, Զ յոր, Զէ պատճառաւ
- 36 Զ այլազգացն
- 37 Զէ շիբ Եւ եթէ... այլազգեաց, Գ (պաշարի-
ցէ) զայլազգեաց, Գ յայլազգեացն, Գ իա-
զազութեան, Զ շիբ զնոսա
- 38 Զ կոշեցէ, է կոշեցի, ԴՁէ շիբ եւ Երիցս,
Գ սպա փխ (երիցս) եւ, Գէ թէ, Ա կամեո-
ցին, Զ կամին, Գ գալ ի հնազանդութիւն
- 39 Գ բռնութեամբ, Գ զնդդիմադարձն, ԴՁէ
սպանանել, Զ շիբ ընդ, Զէ հարկաւ, ԲԳ Էալ-
ցի, Գ արկցէ, Զէ կացուցանել փխ կայցէ
- 40 Գ եթէ կամաւ տացին քաղաքն փխ թէ... լի-
ցին, ԲԳ լինցին, Գ յայլ ինչսն փխ յայլսն,
Զ հարկիցն, Գ և փխ այլ, ԲԳ զլուսն,
Գ զլուսն

30-ՐԴ Է-ՁԻ

- 1 ԲԳՁէ հատանել, ԱսԳ պաշարեալ, Ա եւ զճառա-
տունկա... զպտղաբերս լուսանցում, Գ ոչ
է պարտ հարկանել զպտղաբերս ի պաշարել
քաղաքի փխ Եւ զճառատունկա... զպտղա-
բերս
- 2 Բ և զքաղաքատուրս, ԵՁ ճշմարտիցէ, Գ
այլազգեաց, Զէ այլազգաց, Ե շիբ և յայ-
լազգեաց
- 2—3 Գ որ զքաղաք կամ զքերզ ի դուս տայցէ
ի յայլազգիս եւ ինքն այլազգի իցէ և
ճշմարտի հաւատեցի, մահու մատնիցէ,
այպ թէ կարաւանս փխ Ջքաղաքա-
տուրս... բաւական իցէ
- 3 Ե մատնեցէ, Զէ մահու մատնեցի և ինչն,
Ե շիբ ապա եթէ բաւական... միեշե հոդ-
վածի վերջը. ձեաւգում բերքեր են պա-
կաս: Գ զկինն, Զէ զմանկունն
- 4 Զ արբունիս, Զէ շիբ կալեալ, Զէ վաճառեո-
ցն)
- 4—5 Գ հանցէ ի հայրենեացն փխ տարագիր...
արացէ
- 5 Զէ արացեան, Զէ շիբ խրատեալ յաշն, Գ
յաշն, ԲԳԴՁէ թէ, ԲԳԷ ի զլուս շարն
- 6 Գ ածցէ փխ զայցէ, Զէ ապրեցի, Գ ապրե-
ցուցէ զայրն, ԳՁէ քրիստոնեայ իցէ, Գ
կամիցի փխ հանդերձեալ իցէ, Զ լիցէ
- 6—7 Գ շիբ քրիստոնեայ... եւ եթէ ի
- 7 Գ տալ զքաղաքն եւ զքերդն փխ մատնել, Զէ
թէ, Գ կամ թէ փխ եթէ, Ա ի քրիստոնէն-
այս, Գ մահու է և սմա, ԱսԲԳ մահու է և
այլոց
- 8 ԲԳ արբինաց, Բ խրատեալ
- 9 Գ շիբ ի, Գէ յայլ անդամս, Զ այլ անդամս
- 9—10 փխ թէ ի զլուս... եւ թէ ոչ այլպես. Աս
յանգելոյ շարին եւ ոչ (Ա եւ ոչ ետին ժա-

- մանակի հասարակ գրով), Բ շարին յան-
դուելոյ, Գ շարին յանգեալ կոշելո, Զէ
շարին ոչ յանգ ելեալ
- 11 Զէ եւ փխ Այլ, Զէ գանձուց, Գ զայլազգին,
ԴՁ խրատել, ԲԳ և կամ, Գ և փխ կամ
- 12 Գ զորդիս, Գ ի յարբունիս առեալ հանցն ի
զաւանդն, փխ կալեալ... արացէ
- 13 Զ աոցն, է՝ անուլ փխ արացէ, Գ բայց
թէ քրիստոնեա իցէ զգողացեալ ինչսն առ-
ցն փխ բայց... առեալ, Ա քրիստոնեա,
Զ քրիստոնէ, է զքրիստոնէի, Գ զզաւղան,
Զէ զգողանս, Զէ անուլ, Գ զկինն
- 14 ԲԳ զորդիս, Զ յազգատոհմն, Գ կամ փխ և
(ի), Գ վաճառեցն, Զէ վաճառել, ԳՁէ շիբ
թողցէ
- 14—15 Զէ ողորմութիւն լիցի փխ թէ... իցէ
- 15 Զէ խրատեցի, Գ եւ կամ, ԲԳՁէ և փխ կամ
- 16 Զէ եւ փխ իսկ, Զէ սպանցէ (այլազգի)
- 17 ԲԳԴՁ թէ, Զ յակամայ, Բ խրատիցի
- 18 Զ արեան, Բ բուծիցի, Գ աոցն, փխ տուժեցի
- 19 Գ մարդոյն ոչ գո, Գ շիբ զնոյ ոչ է
- 20 Զ շիբ է... պատկեր եւ, Զ զի պատկեր փխ
միայն, Գ է աստուծոյ զմեռեալ, Բ մեռեալ,
Զէ զմեռեալս
- 21 Գ զՂովսեփա, է զՅովսեփայն, Գ զինսն
զին, Գ ճշմարտիւ
- 22 Գ զերեսունն, Զէ զերեսուն զահեկան, ԲԳԴՁէ
զողք, Գ շիբ իսկ, Գ վաճառողօքն, Զ վա-
ճառողք
- 23 Գ շիբ ի
- 24 Դէ ժամանակին, Գ ժամանակի տարո արուրց,
ԳԷ բանահանին, Զ բաւականի փխ բանա-
կանի.
- 25 Գ իսկ փխ եւ, ԲԳԴՁ քրիստոնէութեան, Գ
աստիճանաց պատուո, ԴՁէ աստիճանաց

- 26 Ասթ չալազգեաց, Դ ալազգաց, Ձէ չիբ խկ... մինն լիցի, Գ բաժանեն մին, Բ մին, Դ բնաին փխ գրանի, Ձէ ըստ բանի
- 27 Ձ շնորհին, Ձէ իսկ ալազգաց յերից մասանցն մի փխ եւ ոչ... յայդոսիկ, ԲԳ ըզբրիստոնէութեան, Դ բոս քրիստոնէութեան, Գ գասասան փխ դասումն
- 28 Գ կարազ փխ կար, ԲԴ վաճառիցի, Գ սպանկոյն տերանցն, Ձէ սպանկոյց
- 29 Դ յարափ եւ յաւար, Ձէ չիբ յաւար, Ձ՝ առցէն, Է՝ առցէ փխ լիցի
- 30 ԲԳԻ եթէ, Դ զալազգիս, ԲԳԻ սպանցել, Բ զղինն
- 30—32 Ձէ չիբ այլ Թէ... գինն յարբունի» լիցի
- 31 ԲԳԻ ցուցնոյ, ԲԴ արիւնակին, Գ արիւնակիզ
- 32 ԲԴՁէ մասանցն, ԲՁէ մին, ԳԻ մինն, Ձ առցի փխ տացի, Ձ յիւրայնոցն, Է իւրայնոցն
- 33 Դ զբրիստոնեալս (սպանցել), Գ զղին. ԲԴ տուծիցի, Դ արեանն տուծեսցի
- 34 Ձէ աղգականին սպաննոյ փխ իւրոցն, ԲԴ

- տուգանք, Դ տուգանք, Ձէ տուգան
- 35 ԲԳԻ արժանի, Դ ձեռնն իւրատեալ
- 36 Բ սպխարութեան, ԲԳԻ ապա թէ փխ եթէ, Դ իւրաբն, ԳԻ յագատոճն
- 36—37 Ձէ չիբ եթէ աղքատ... հաստուցէ
- 37 Բ անկամայ, Ձ յակամայ, Գ ակամայ ևսպան, Դ գնոցն, Ձէ իւրայնոցն
- 38 Ձէ տուգան (է տուգանս) ըստ կարի, Ձ զայստիկ
- 38—39 Ա Ձայդոսիկ... զատիցի լուսանցում, Ձէ զատեսցի
- 39 Դ դատասանս ի հասարակաց, Գ թողցն, Ձէ թողցի
- 40 ԳՁէ զանյայտան, ԲԷ զբնաւն, Ձ ի բնաւն, Դ զբնաւ վարդապետաց, Դ չիբ ի, Բ խոստովանութիւնս, Գ ի խոստովանահայրն թողցն փխ ի... ուղղաց, Ձէ ուղղացն,
- 41 Ձ սպանողն, Դ սպանել, ԲԴՁէ թագաւորաց, Գ թագաւորի,
- 42 Ձէ գրող, Ձ իշխանին

81-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 Ձէ զըդս
- 2 Ձէ եւ արդ փխ բայց, աՌԻէ զորօրինակ, Դ աւարտն, ԲՁէ պատահիցի, ԳԻ պատահիցէ
- 3 ԲԷ երթալ յաւար թագաւորի, Ձ աւար, Գ գաւրաբն, Դ դրաշեալք, Ձ փոզօք
- 4 Ձէ աւարաւ փխ աւար առեալ, Գ աւար եւ ալարի, Ձ աւարին
- 5 Գ արքայն, Գ որ զի, Ա յետոյ տողամբշում
- 6 Գ միոյն, Գ հինդ փխ եւթն, ԲԳԴՁէ յեկեղեցիս
- 8 ԲԴ տասնորդիցէ, Ձէ չիբ եւ տասնորդեսցել յեկեղեցիս
- 9 Է չիբ ի, ԲԴԷ իշխանքն, Ձ բաժանեսցն փխ բաժին արասցեն
- 9—10 Գ թագաւորն եւ իշխանն եւ զգտան բոս չափոյն: Եւ ի յաւարէ զարացն կէսն իշխանին լիցի եւ իշխանք եւս տասնորդեսցն յեկեղեցիս փխ եւ ի կիսոյն... իւրաքանչիւր, Է բաժանեսցն և տասնորդեսցին և նոքա փխ բաժին... տասնորդեսցեն
- 10 Ձ չիբ եւս նախ, Բ տասնորդեսցին
- 11 Ձէ արքայն, Դ գարս իւր, Գ իշխանք միայն, Ձ իւրեանց, Ա դրաշալք
- 12 Ձէ չիբ ոսկին, Բ չիբ ի, Ձ աւարէն
- 13 Ձէ տասնորդեսցի փխ տասնորդ արքայի, Գ արքայի լիցի, ԲԴԷ յեկեղեցիս, Գ յեկեղեցի, Է եկեղեցո, Ա յիսն տողամբշում, Բ յիսնորդիցն, Դ չիբ որ է
- 15 Գ և փողս, Դ իշխանին. Ձէ չիբ լիցի
- 16 Ձ գողոյ, ԴՁ լրտես
- 17 Ձէ իցն փխ ելցն
- 18 Դ չիբ ի

- 19 Ձէ գնացեն փխ երթիցեն, ԴՁէ բաժին
- 20 ԲԳԻ սովորութեանն, Գ այլ փխ զի (ոչ)
- 21 Դ գարուն, Աս մեռանելն, Գ առաքել
- 22 Ձէ պարտական փխ պարտապան, Դ տէրն արեանն, իսկ որ իւր կամաւ երթիցէ, անպարտ է տէրն փխ տէրն... ոչ, Ձէ տէր նորա, Ձ երթողի
- 23 ԲԴՁէ առաքիցէ, Է բմբունիցի, ԲԴՁէ ոչ, ԲԴ առաքիցէ, Ձէ առաքեսցէ և բմբունիցի, Ձ ինքն
- 25 Դ զարարականն, Գ բմբունել, Գ սգեստն, Բ զէնք, Գ սլեհն փխ զէնքն
- 26 Գ ինքեան փխ նորա, ԴՁ լիցի, ԲՁէ գրաս, Գ գրահ եւ ձի
- 27 Ձ աւարի, Է յաւարի, Գ յաւարին առեալ, ԲԴՁէ իշխանաց, ԲՁ պղինձ, Գ և որ սողին նմանք, Ձէ նմա սոցին
- 28 Ձէ գորացն լիցի, ԱԹ չիբ դիպակ, Դ դիպակն, կեր պան, Գ Ռպիսի եւ իցէ փխ կերպաս... արեանկաւ, Ձէ և կերպաս և այլ ամենայն այսու օրինակաւ, ԲԳԴ թագաւորի, Ձէ արքայի փխ թագաւորին, Ձէ չիբ և (տօրեղէն)
- 29 Գ չիբ արեղէն, Ձ և պատուական, Դ բրդեղէնք փխ և կտաւ, ԲԴ իշխանաց, Գ իշխանաց եւ պատուական կտաւք, Ձէ իշխանաց լիցի (է եղիցի), Գ սարեղէնք, Գ կտաւեղէնք
- 31 Ա սպգաց լուսանցում և կիսովին եղծված
- 32 Ձէ սովորութիւն կայիցն, Գ չիբ կայցեն
- 33 Է չիբ զի բնդ... ունին տայ, աՁ ըստ փխ բնդ, Ձ տայոց են փխ ունին տալ, Գ տալոց են

- անկղ դատաւորին եւ անձահ իշխանին աստուծոյ, զի նմանէ փխ ունին տալ։...
- 45 Կ շիֆ եւ, Ձէ այսպէս եղիցի (է լիցի) իրաւունք սոցայ (է նոցա), է զանդատանց
- 36 Կ Մոզլէս փխ Յոզլէփ, Գ զԵգիպոսս, Գ շիֆ զի, Ա յորժ փխ յորժամ
- 37 Կ շիֆ նախ
- 38 Կ իբրեւ ժառանգութիւն էր ինքեանց, Ա իբր փխ էր ժառանգութիւն, Ձէ ընդ հարկաւ փխ հինգերորդ, Ձէ շիֆ սոյնպէս.... լիցի, Ձէ շիֆ զի

- 39 Կ շիֆ եւ այդեւտան եւ բուրստան, Ձէ այդի փխ այդեւտան, Ձ շիֆ ընդ
- 40 Բ հընգէկի, Գ հնկեկի, Ձէ հնգեկի, ԲԳԴՁ նմանապէս ե, Բ շիֆ Լե (սոն), Ձ բնակչիբ
- 41 Ձէ շիֆ Լե, Գ շիֆ կամ, ԲՁ հարկիցին, Գ բանեցուացն ծառայիով փխ հարկիցեն, Ձ շիֆ զլիսոյ
- 42 Գ շիֆ բայց (այլազգեաց), Ձ այլ ազգաց, Ձ բմբոնի
- 43 Ձէ մի լիցին ընդ հարկաւ այսինքն ընդ հընկեկաւ, Գ հարկաւ փխ հնգեկաւ, Գ անշրդիբ փխ ոստիբ, Ձ աստանորդին

32-ՐԴ ԷՃԻ

- 1 է թագաւորի ե իշխանի, Գ այլ փխ եւ (ոչ)
- 2 Կ անշրդիբ փխ ոստին, Ա՝ ծառատունգը, Գ՝ դրամաբ, Ձէ՝ ծառատունք, փխ ծառատունք, Գ այսպէս ե ոստինք այզիբ ե ծառատանք այսպէս ե
- 3 Կ յաւուրս, ԲԳԴ շարաթու, ԲԳԴ յևեթնէ, Բ զործիցի, Գ զործիցեն կոռ (կոռ ալեկացված է լուսանցեում), Գ զործի, Գ իշխանին
- 3-4 Ձէ շիֆ այսպէս և... անիրաւութիւն մեծ է
- 4 Կ արկեալսն փխ անկեալն
- 5 Ձէ շիֆ առանձին այլ, Գ այլ աւելի
- 5-9 Ձէ շիֆ զի այն իսկ է... որ հարկին
- 5-6 Կ բաւական է որ զհնկեակն առնու ի նորա վաստակոցն փխ իսկ է...հնգեկի
- 6 ԲԳ հնկեկի
- 7 Կ լիտր եզ
- 8 ԲԳԵ այլ հարկ
- 9 Կ յար եղովն հարկին
- 10 Կ և փխ ի, ԳԵ դատինս, Գ դատինք, Ձ դատահնս փխ գատինսն, Աս(ԲԳՁէԹ տասնորդեացին, Բ տէրունեանցն
- 10-11 Ձէ շիֆ թէ հաճոյ... ըստ արժանտն
- 12 Կ շիֆ եւ, Լե, Գ շիֆ եւ իշոյ
- 14 Կ կարողութեանն, Ձէ ըստ կարի նուիրաբ ծառայեցէ տէրանց, Գ շիֆ ծառայեցէ
- 14-16 Ձէ շիֆ եւ յաւուրս... սովորութեանց եղն
- 15 Կ չէբ չէբ Ե բունդատիչբ բազումբ, Ա բազրազում, Գ շիֆ եւ սահմանդ, Գ սահմանքդ, ԲԳ շիֆ ի
- 16 Կ շիֆ Լե (յաւելորդ), Գ եղիւ սահմանդ եղեալ
- 17 Ձէ մի ոք, Բ՝ տուգանեցէ, Գ՝ պատժեցէ տուգանաբ, Գ՝ տուժեցէ փխ տուժեցի կամ տուգանիցէ, ԱԹՁէ շիֆ կամ տուգանիցէ
- 18 Կ լիցի տուգանբ, ԲԳՁէ թէ յանցաւոր, ԲԳՁէ ի տէրունիսն (Ձ տերունիս) գացի

- (է զտանիցի), Ա իսկ այլս... գտեալ չուսանցում, Ձէ իսկ էթէ, Գ յայլսն, Բ յանցաւոր, Ձ գօտ փխ գտեալ, է գտաւ
- 19 ԳՁէ դատաստանաբ փխ դատաւորաբ
- 20 ԲԳ՝ անդատան, Ձէ՝ յանդատանէ փխ անդատաստան, Ձէ ոչ հարկեւ, Գ հարկեալ, Գ գորիստոնեայս փխ գհատասացնայս
- 21 Կ այլազգեաց, Ձ այլ ազգաց, Գ արժան է հարկս առնուլ, Բ հարկ է արժան է, Գ հարկ և արժան է, Գ նոցունց հատատացելոց, Գ նոցունց հարկիւ, ԲԳԴԵ որպէս և
- 22 Կ զիրգը
- 23 Ձ թագաւորի, Ձ տընալ, Բ զգաւառ, Ձէ շիֆ ըստ, ԲԳԴ հրամանի, Ձէ հրամանաւ նորա շինէ
- 24 է շիֆ (բերդ) եւ, ԲԿ շիֆ վաճառի, Ձէ շիֆ վաճառի եւ, ԲԳ՝ ի նոյն սահման, Գ՝ ի փխ միոյ նահանգի, Ձէ աւերակս ի նոյն սահման միոյ...
- 24-25 ԲՁէ ի ժառանգութիւնս
- 25 Կ շիֆ նմա, Ձէ նմա փխ զնա, Գ մեծ, Ձ մեծի հրամանի, Գ շիֆ եւ, Գ ստոյգ փխ իրաւացի, Գ իրաւանցի
- 26 Կ շիֆ Լե
- 27 Ձ թագաւորին փխ արքայի
- 28 Կ աւերակս, Գ Լե կորդ հոզս, Ձ հոդ, Գ կորիցեն փխ հատանիցեն
- 29 Ձ ստացուածս, Ձէ նոցա փխ Լե, Ձէ մահու լիցի
- 30 Կ փոփումն, Ձ անցանաց, Ձէ շիֆ Լե (իրաւացի), Ձ շիֆ ի
- 31 ԲԿ փոփոխիցին, Գ փոխեցեն կամ իլիսցեն, Ձէ փոփոխիցի
- 32 Ձ տեղիացն, է տեղաց, Գ մինչև, ԲԳ հաստատիցի
- 34 Ձ շիֆ Ի, ԲԳԴՁէ էթէ, ԱՁէ պակասի, Գ պակասեցի, ԲԳԴՁէ արքունի փխ արքայի, Գ ամենիքեան
- 35 Ձէ առհասարակ, Բ վճարիցեն փխ նպաստ լիցին

- 36 Ա արդ փխ Արք, ԱԹ գեղչուկն, ա զգեղչուկն, Գ զգեղչից, Ձ զգեղչկաց, ԳՁ պատուեսցին
- 37 Ձ զգեղչաց, Ա Է իմանապէս, Ա Է զարակար
- 38 Ա Է նոյնպէս, Թ Է բերդի, Ձ շիբ բերդի, ԲԳՁ Է բնակչաց, Աա աւանից, Ա Է շիբ (գի) Է, Գ Տնոցն փխ առաջնոցն, Ձ առաջնոց
- 38—39 Գ առաջին մեր թագաւորքն այլզպէս էին կարգեալ փխ կարգ... արդորիկ
- 39 Ա Է թագաւորաց, Ա Է շիբ այդորիկ
- 40 ԲԳԳ ազատարք, Ը յազտակարք, Ա Տողազործութիւն լուսանցում, Բ Տողազործութեան, Բ շիբ է
- 41 Ձ Տուանութիւն, Գ Տողազործելն, ԳՁ

- պատուեսցի
- 42 Գ Տիւանութիւն Է զարբնութիւն, Գ երկրագործ փխ երկաթագործ, Ա Է Տուագործն Է երկրագործն փխ երկաթագործ Է փայտագործ, Գ իսկ Տարկաւոր մարմնո մերս բնութեանս Է աւանական, Ա՝ մերոյ է, Է՝ մերոյ փխ մարմնոյ
- 43 Ա Է շիբ Է Տարկաւոր, Ա Է շիբ յարուստս, ԳՁ շիբ է, Ձ բաւական փխ բանական, Գ բժշկութիւնն է, ԳՁ Է պատուեսցի, Ա Է աւայ Էս առանկ
- 44 Գ շիբ Է (Թէպլտ), Գ փոքր Է անպէտ կարծին փխ ամենայն... նուազութ, Գ Տարկաւորք Էն, ԱաԲՁ Է շիբ Էն

38-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 Գ որք փխ որոց, Ա Է սակաւագիւտն, Ա Է Տարկաւորաց փխ Տասարակաց, ԳՁ պատուեսցի
- 1—3 Գ սակաւք Էն ի գիւտք Է պատուականք Է Տասարակաց յազուտ, յարքու... նուտ առանկ պատուեսցի, նաեւ Տարակաւոր Է պիտանի ի բանական արուստս վարդապետութիւնն է Է փրկական ողոց փխ սակաւ գիւտն... վարդապետութիւն
- 2 Գ Տարկեւոր, Գ շիբ Է (փրկական)
- 2—3 Ա Է ի փրկական վարդապետութիւնն է (վարդապետութիւնն է)
- 3 Աա շիբ է
- 4 Գ որոց
- 5 Գ Ձեմ անզլտ զի ծաղր, Գ արինական արասացն, Ա Է իրաւանց
- 5—6 Գ զոր եղաքս որք Տանդիպին ընթերցմամբ գրոցս մանաւանդ ի մերոցս ազգէ փխ արասցեն... պատահին
- 6 Ձ ընթերցման, Ա Է պարապին փխ պատահին, Ա նմա փխ նմանս, Է նման, Գ Տամարելով փխ տեսանելով, Ա Է շիբ այնոցիկ, Գ այնց, Ա Է որ
- 7 Բ պաղատութիւնս, Ա Է թագաւորութիւն
- 7—8 Գ երազի զնքնանս թագաւոր տեսանիցն Է բազում ախորժելիս իրս ունելով Է յորժամ զարթնուցուն զատարկս փխ երեսութեանն ... զատարկ
- 8 Ա ամենայնէ, Գ որ իցնն
- 9 Ա Է անգիտանամբ, Ա Է թէ, ԱաԹ աղցաւոր, Բ աղցաւոր, իսկ լուսանցում ցուց տրված, որ պետք է լինի անցաւոր, Գ անցաւոր է Է փոփոխելի
- 10 Ա Է փոփոխական, Բ շիբ է, Գ շիբ այլ, Գ որ առանկ Է
- 11 ԱաՁԹ շիբ ի (ներկայիս), Ա ապայգիցն, Ա Է պատահմբ, Ա Է փափաղմամբս

- 11—12 Գ զփափականալովն զլրումն փխ զփափազս... լնում
- 12 Բ ձեանալով, Ա Է շիբ ձեանալով, Ա Է լնում Գ զլրամարութիւնս, Ա զլրամարութիւն, ԳՁ յատաշարկութեանն, Բ ամաղոց
- 13 Ա Է փոխամբ
- 14 Է եմբ, Գ յանՏանՏար Է անխուղ, Գ պարասաւորիտաց, Գ զբանբանան փխ զբամբասանս
- 15 ԲԳՁ Է թէ, Գ շիբ ի (ղէպ), Ա Է ազատս (Ա ազատ) թողցէ Է նոցս տէր
- 17 Գ վասն փխ Յուդազ, Գ շիբ զատատանաց, Աա Տարք զատատանաց, Ա Է շիբ վերեւգիր, Ե շիբ ամբողջ հողվածք. ձեւագրում բերբեր Էն պակաս
- 17—18 Գ Տաղազս զատատանաց Տարք անպատականաց Է եղբարց նոցունց
- 19 Գ բանից փխ բարեաց, աՁ Է ի սրբոցն, Գ սրբոցն Բարսղէ, Ա բանականպէս
- 20 Գ Տարք Է նոցունց եղբարց, Ա նոցին, Գ եղեալ, Ա Է շիբ է, Գ շիբ ի Բարսղէ, Ա Է Բարսղէ, Ա Է շիբ բաց, Ա փատաւորապէս փխ շափաւորապէս
- 21 Ա մանտրտեսակ փխ մարմնատեսակ
- 22 Բ ամենեցունց, Գ սրբոցն փխ նորին, Գ նորա, Գ վարիլ կանոնի
- 23 Ա զիտաւորութեան, Ա Է սահմանէ, Գ շիբ ամեն
- 25 Ա ըսկոցոր, Գ ի փխ գի
- 26 Է վասն ոչ, Ա Է շիբ յաղազս
- 27 Ա Է շիբ ինչ, ԱաԹ շիբ է
- 28 Գ յառաջն, Ա Է շիբ կեան, Գ Է եղբարցն, աԳՁ իր
- 29 Գ շինել, Ա այլոց, Ա Է թէ փխ Է (բարիք), Գ բարք, Ա բարութք, Է բարութք, Գ անդատաստան Է անիրաւունք, Ա Է անդատան փխ անդատաստան, ԱԹ սկզբեալսն ան-

- դաստան, ապա ուղղված անդատատան
- 30 է կամ փխ եւ.
- 30—31 Զ շիւ ասա թէ... փոխել
- 31 Գ հարկ փխ հարկատր
- 32 Զ թէ, Գ իրաւք փխ իւրովք, Գ գայ ոք, Զէ շիւ ոք, Զ զառայ
- 33 ԲԳԳԻ ինչս, ԲԳԻ ի նա արժան է տալ, է ի նա տալ արժան է, ԳԶէ թէ
- 34 ԱւրԳԶէԹ թողուլ զոր եքերն եւ ոչ կամիցն՝ թողուլ, Գ շիւ եւ, Գ եւ թէ, Զ է կամ թէ
- 35 Զ անուն, Զէ առեալ փխ տուեալ, Գ եղև

- յումեքէ, է անդրէն
- 36 Զէ ի փխ իբր
- 36—37 ԲԳԳԷ ազգատոհմի
- 37 Ա սկզբնապես առաջնութիւն ապա ուղղված գառաշնորդութիւն, Զէ է թէ փխ եթէ, ԲԳԳԶէ շիցեն, է շիւ ի
- 38 Բ հաճելի է, Գ շաղուաւք, Զ շողուաւք, Զ ազգայինք
- 39 ԲԶ բարուք, է բարուք¹, ԲԳԳԶէ ատարաց, Գ գիտեալ, Գ իւրոյն
- 40 Գ հարցն, Գ շիցէ, Զ ազգայինք

84-ՐԳ ԷԶԻ

- 1 Զ ընտրեցին, Գ որ բարիք կարողացի, Գ հովել, Զ հովելել
- 2 Զ կաման
- 3 ԲԳԳԶէ առաջնորդս, ԳԶէ եղբարց
- 4 Գ կարգել փխ կացուցանել, ԳԶէ զորս, Գ շիւ զոր նոքա... ելանել, Գ շիւ է
- 5 Գ շիւ եղբարցն, ԳԶ մինչ, Գ շիւ նոցա, Գ հասարակաց
- 5—6 Զէ եղբարցն կամացն եղիցի փխ լիցի կամքն
- 6 Ա եպսկոպոսունք¹, Գ շիւ աշոցիկ, Զէ այսորիկ փխ աշոցիկ, Զ աշխարհականաց, է յաշխարհականաց
- 7 Զէ շիւ կարգաց
- 8 Զէ շիւ եւ
- 9 ԲԳ գիտատրութիւնն, է գիտատրութեան
- 10 ԲԳ վամենայնն, Զէ հոգևորին
- 11 Զէ պատճառս ինչ, Գ շիւ ինչ, Զ շիւ ինչ եղբարցն, Ա ինչ (եղբարցն) տողամիջում
- 12 Գ եթէ փխ եւ թէ, Զ վասն աշոցիկ, Զէ (տրտունջ) լիցի, Գ դատաատանաւ
- 12—13 Զէ շիւ առնել զգործն
- 13 Զ կանոնին, Գ Բարադի եզաք, Զ ի Բարսեղէ
- 14 Ա սկզբնապես ի գործելն, ապա ուղղված՝ ի գործեացն, Զէ ի գործոց, ԲԳԳԶէ վայրապար վնասել
- 15 Գ գործաւորքն մերձ, Գ ի տեղն զնել փխ զնա ստանալ, է զնոսա փխ զնա ստանալ, Զ զնոսա փխ զնա
- 16 Գ՝ բարեգործութեան, Զէ՝ բարեգործութեան փխ բարեկարգութեան
- 17 Գ ի սրբոց, Զ սրբոցն, Ա ցուցեալ
- 19 Ն շիւ սկզբից մինչև զի մի հիւանդք ոգով գրազուն ախ [տացուցեն] (էջ 35, տող 39), ձեռագրում քերթեր եւ պակաս

- 20 Աս Յաղագս վարդապետաց դատաատանաց, Գ շիւ դատաատանաց, Զէ շիւ վերնագիր
- 21 ԳԶէ շիւ եւ (վարդապետք), Գ եկեղեցւոյն փխ եղիցին, Զ շիւ եղիցին
- 22 Զ կանոնաց, է կանոնական, Գ երից
- 23 Գ միոյ վարդապետի, Ա աշակերտել
- 24 ԲԳԳԻ թէ, Զէ կամ թէ փխ եթէ, Գ զհայրապետին նաեւ գիշխանին (բնդ)
- 25 Գ շիւ նաեւ գիշխանի, Գ իշխանի, Գ գործեացն, Զ գործեցին, Գ եթէ
- 26 Զ երկուց, Գ յերից, Զ երից, ԲԳ հատատիցի, Գ հաստատեցի ամենայն բան նոյնպէս եւ սա յերից վարդապետաց, Զ շիւ ի, Զ զմիոջէ
- 27 ԲԳԶէ զանձամբ ընտրեալսն իրաւունս կացցէ, Գ կացցէ, Զէ լցուցանել փխ լոկոցանել
- 28 Զ գկարգեալս, Զ իբր
- 29 Գ հաղորդեսցի
- 30 Զ շիւ եւ բանի, Գ ընտրել, Զ ընդրեալ
- 31 Գ ամբարտաւանեալքն, Զ անպարտաւանեալք
- 32 ԳԶէ որ յալմէ
- 33 Թէ լիցին, Զ ոսեալն, Զէ շիւ եւ, Ա կամ տողամիջում
- 34 ԲԳԳԶէ ուղղեսցի
- 35 Գ վարդապետին իւրո
- 36 ա է եղեալ փխ եղեալ, Գ եղեալն եւ շարաշխարհեալն արժանատր եւ թէ զզչացի, Զ ապաշխարհաօք փխ ապաշխարհաօք
- 37 Գ քամահարեացն, ԲԳԳԶէ նորին փխ նորուն, ԲԳԶէ կամաց փխ հրամանի, Գ հրամանի եւ կամաւ
- 38 Գ շիւ եւ (եթէ), ԲԳԶէ թէ, Գ պատահեցէ, Գ ընդ կապանաւք արկանել փխ կապել, Զ աշխարհականաց, ԳԶէ շիւ եւ (կամ)
- 39 Զ եկեղեցականաց, Գ եւ թէպէտ ախտատր եւ մարմնական իցէ կապաւոն փխ թէ ախտատր իցէ

¹ Այդ կարգի տարբնթերցումները հետագայում ալեւս չեն նշվում:

85-ՐԴ ԷԶԻ

- 1 ԴՁ շիֆ եւ, Ձէ տգէտ
- 2 Գ եւ առանց, Ձէ անասայցէ, Գ եւ ինքն կապիցի, Ձէ արծակելոյ փխ կապելոյն
- 3 Բ թէ, Գ իցէ կապեալն, Բ անսացէ, Գ բարեխաւի որ կապեաց իրաւամբ փխ այլ ոք նմա
- 3—4 Ձէ շիֆ Ապա եթէ... մինչև զղշասցի
- 4 Գ նա եւ, Գ զղշասցին, Ձէ և թէ փխ եթէ, Դ շիֆ ի
- 5 Գ տգիտաց է, Դ յանպարտաւանից, Ձ անբարտօանից, ԲՁէ թէ, Գ վկայելոց իցէ
- 6 ԲԳՁէ անպարտաւ փխ անպարտ
- 8 ԲԳՁէ թէ, Գ պատահիցի, Գ վարդապետի, Ձ վարդապետս, Ձէ շիֆ (վարդապետ) եւ
- 9 Գ գմին, Ձէ յառաջադէմ
- 10 ԲԳՁէ կոշիցեն, Ձ բարեկարգութեամբ, Գ շիֆ եւ (Ի)
- 11 Բ գալթազդութեան, ա գահերեցութիւն, Գ զգահերեցութիւնս, Ձ զգահերեցութիւն
- 12 Դ կարծիցեն, Ձէ արծան փխ հնար
- 13 Դ զշնորհն եւ գալթան, Ձ առանելեալքն
- 14 Բ՝ յայլքն, Ձ՝ այլ, է՝ այլք փխ այլքն, Բ զտանան, Ձէ զարդարեացեն, Գ բանի եւ արդեամբ, Ձէ շիֆ եւ, ԳՁէ հարկս, Գ բանից եւ գործոց
- 15 ԳՁէ եւ թէ փխ Եթէ, Դ եւ եթէ, Ա սկզբնապես ցուցցէ, ապա ուղղված լուծցէ, Ձէ գտանան բանի կարգիս
- 16 Գ ելանել նմա, զի գալթակղեցուցիչ է եւ խոտվարար այնպիսին եւ ամպարտաւանութեամբն է սատանաի, Ձ միմիանց
- 17 Ձէ շիֆ եւ, Ձ կամաց իրենանց, է կամանց
- 18 ԲԳԴՁէ թէ, Ձէ ուսեալք լինի, Բ ի նմանէ իցէ
- 19 Գ շիֆ նա (ուցի), Ձէ շիֆ նա ուցի, Բ շիֆ ուցի եւ նա
- 21 Դ շիֆ քնդ հայրապետի... եպիսկոպոսի
- 22 Գ կամաց նոցա, Դ կամաց
- 22—23 Ձէ շիֆ եւ կամ... երկոցունց
- 23 Ձէ կամաց փխ կանոնաց, Գ յեպիսկոպոսն, Ձ եպիսկոպոսէ զործիցի
- 25 ԲԴՁէ թէ, ԳՁէ անսայցէ, Ձէ վարդապետաց
- 28 Ա սկզբնապես են, ապա ուղղված իցեն, Ձէ են փխ իցեն, ԱԲԳԴԹ կոշել, Ա աշտիճան, ԲԹ յաշտիճան, Թ ի հրամանի

- 29 Գ գրոց, Գ պահանջել ոչ միայն վարդապետաց ալլե երիցանց եւ ամենայն ժառանգաւորաց եկեղեցոս, Դ ուր է, ԱսԲԴԷԹ յումմէ, Դ յում, Ձ յորմէ
- 30 Գ զտառ, ԳՁէ իւրաքանչիւր, Ձ քնդերձաւ, Ձ առ այս այն, Բ այնք, Դ այնք փխ այն
- 31 Ձ անգիտանամբ, է անգիտանամբք, ԲԳԴ ուսմանն, Ձ ուսմամբք, է ուսմամբ, Ձ պարտեալ, Գ անկատարքն
- 32 Ձ զպատիւս, ԲԳԴ վնաս, Ա սկզբնապես խակութեանն զործիցէ, ապա ուղղված խակութեամբ զործիցէն, ԳՁէ խակութեամբ, Ձէ զործիցէ
- 33 է կայցէ, Ձ ինքեան
- 34 Գ գալ յառաջ, զի տգէտ ի տուն տեան մի մտցէ, եւ այլ թէ վասն տգիտութեանն եւ վասն կուրութեան սրտից նոցա եւ թէ զու որ մերծեցեր զգիտութիւն իմ ի քէն, մերծեմ եւ ես զքեզ ի քահանա լինելոյ ինձ, աւտ, տէր, այլ զյառաջադիմութիւն, ԴՁԹ գառաջադիմութիւն, Բ զերկեղ, Դ զերկեղ, Դ բարիոր
- 35 Դ շինեալ, Ձէ զինքեանց, Դ այլոց, Գ հարկիցեն, Ձ հարկօտրեցին, Ձէ շարժել հսկով
- 36 ԲԹ հոգով, Դ հոգով, Գ հոգովն սրբոյ, Ձէ անըստողւտ, Դ առանց խզճի, Ձէ խզճի, Ձ կոշեցին, է կոշիցեն, Ձ բանի
- 37 Գ որք գայլքն
- 37—38 Ձէ աղաչեցին
- 38 Ձէ շիֆ ի պատիւ... բժշկիցին
- 39 Ա մի տողամիջում, Գ հիւանդ, Բ հոգով, ԴՁէ հոգով, ԲՁէ արտաբուցանեն, Ե [ախ]տացուցեն, Ձ այտ, Ձէ շիֆ է
- 40 Ա գնոսս տողամիջում, Ե իրաւացի է զնսսա, Ե շիֆ յամենայն տեղիս
- 41 ԵՁէ թէ (Ի), Ձէ գաւտն, ԲԴԵՁէ թէ
- 42 Ձէ շիֆ միարանութեամբ եւ, Ե շիֆ եւ հրամանան
- 43 Դ այլոցիկ վկանեցիցն
- 44 ԲԵ զգաւաբարա, ԴՁ զաւաբարան, է զգաւաբարան, Ձէ հետաքննիք
- 45 Աս ամենայնսն, Աս եղեալ, Ե եղելք, Ձէ շիֆ եղեալք, Ձ յորովայնի
- 46 Գ վկայելոցն, Դ պարաւազէտք, Ձէ պարաւազէտք, ԲԴԵՁէ յոցուցանեն

86-ՐԴ ԷԶԻ

- 1 Ե առել, Ձ ի ձեռանէ նորա, ԳԴԵՁէ շիֆ եւ
- 3 ԲԳԴԵՁէ թէ, Բէ վարդապետի երթալ հիւրութեամբ, Ե վարդապետի երթալ, Ե շիֆ հիւրութեամբ, է այլ

- 4 Դ իցէ տեղոյն, Աս խաւսիցի, Ե խաւսեցի, Գ խաւսեցի սակայն մի յանախիցի եւ զասպնշականն ամաշեցուցէ
- 5 ԲԵ նախ նա, ԲԴԵԹ քատ տեղոյն սովորից

- (Ք սովորիցն) ընդ կըբարն, Գ սովորից, 2 շի սովորութեան, ԳԴՁ խաւսեցի, Ե խաւսեցի, Զէ ամենեցուն
- 6 Գ հիւրն հարկիցի, Ե շի Եւ եթէ... հիւրն եւ, ԲԴՁԷԹ թէ, 2 վկայեալն, Ք վկայի, Ա հիւրն տողամիշում, Բէ հիւրն իցէ, Զէ բնակն փխ բնականն
- 7 Ե կամէցի, Գ խաւսիցի, Գ յաճախեցի, Դ յաճախեցէ, 2 յաճառեցէ
- 7—8 Զէ շի Եւ դասպնջականն... քամա՛նկ տացէ
- 8 Դ ամաշեցուցէ, Ե ամաշեցուցէ, աԳԵՁ իւրոցն, Դ քամահարեալ
- 9 ԲԴԴՁ Թէ, Զէ լուծցէ ոք, Զէ յանդգնութիւնդ, ԳՁէ խաւսեցի, Ե խաւսեցի
- 12 Ե ամբողջ հողվածք գրիչք բաց է բողիւ: Այդ մասին եւ գում է. եզՅաղագս քահանայիցն թողէլ գատաստան, սակա կանոնացն դայն յլով անգամ յեղ... յ եղոյս, յարմարապէս առն և կնոջ սակա խաւսեցուք» (թ. 58ա), ԱսԹ Յաղագս քահանայից դատաստանի (Ք դատաստանաց), Գ վասն փխ Յաղագս, Գ դատաստան, Դ դատաս, Զէ շի վերեալիւ
- 13 ԳԴՁէ շի Եւ
- 14 Դ դատերացն, ԴՁէ շի ի, Ա տա, ա տայ, Գ ժառանգութիւն, Զ գժառանգութիւնս, է գժառանգութիւնն, Զէ շի զգինս արեանն
- 15 Բ տեառն բայց յուանցում եղված է, որ պետք է լինի Քրիստոսի, ԴՁ եպիսկոպոսաց, Զէ յայնպիսեաց
- 16 ԲԴԹ այնորիկ, Գ որ վասն, Զէ շի Տեասն
- 17 ԲԴԹ հովուեցէ, 2 հովուեցնն, է հովուեացն, Գ հովիցենն, Եւ վասն անձանց Եւ սզզաց իւրեանց, գի այնոք կատարի գայլարար յարձակին, հանն յարձան է զայնպիսին և զարձանին զնէլ, Գ իրաւամբք, ԲԳԴՁէ թէ, ա բով
- 18 Դ գերեցեր, ա բով, Բ զնեցես, Դ զնեցեր, ԱսՁ կայցիս
- 19 Է զշարշարանաւք, ԲԴՁԷԹ գփրկեալսն, ԲԴԴՁէ թէ
- 20 ԲԴԴՁէ շի Եւ, Գ քահանայութենէն
- 21 2 և մի, ԲԴԷ ժողովրդականացն, Ա լիոփոխեալ, Գ այնք
- 22 Գ ժողովուրդ փխ ի հաստ, Զէ շի ի, Բ շի ի Եւ (բնակիցի), ԶէԹ բնակիցէ

- 22—23 2 յաղագս այսոցիկ առաջին, է յաղագս այնորիկ առաջինն
- 23 Դ հակառակ մի լիցի, Զէ հակառակեցի, Բ հովուութեանն, ԴՁ հովութեանն, է հովութեանն
- 24 ԱԿ առաջնոյն
- 25 2 առաջին, Դ տալ համար տեառն, Բ համան, Զէ հրաման փխ համար եւ վերջնոյն
- 26 ԴԴ եթէ, Գ հակառակիցին, Զ շի ի
- 27 2 շի է, Գ լոկցուցանել ի քահանայութենէն զհակառակողն, Զէ շի Եւ, է Ե փխ ալլ
- 28 ԲԳԴՁէ պատիւ, Դ զժողովուրդս, Դ շի աւանն, Բ սրտանան, 2 բտանան
- 29 Դ լիցի նոցա, Զէ շի Եւ, ԲԴ սովորութեանց, 2 սովորութիւնէ, է սովորութեանէ
- 30 ԲԳԴ թէ, Զէ որ փխ եթէ
- 32 ԲԳՁէ կրանաւորութեանն, Ք կրանաւորութիւն, Ա ընկալաւ, Զէ պարպակ, Գ պարպիցին բտ այնն, թէ պարպեց խփանեցեք եւ ապա կարէք ծանեալ Եւ տեսանել, թէ ես եմ աստուած եւ ոչ գո ալլ աստուած բայց յինն, ալլաւքն հանդերձ
- 33 2 շի ի, ԴՁէ ժողովրդենէ, Գ է հրամանի փխ սահմանի, Զէ շի սրբոյն, ԴԷ Սահակա կայցին, 2 կայցին
- 34 ԲԴ զոգնհանգիստ, Զէ զհոգնհանգիստն, Ք զոգնհանգիստ, Դ շի առնկ
- 35 Զէ շի գրոց, Գ կուսանաց ոչ է հասարակ առողջաց եւ հիւանդաց, ծերոց Եւ երիտասարդաց ի միասին միս ուտել ոչ է իրաւ ի վանս, ալլ ի հարկէ հիւանդաց ալիւսրաց ոչ վասն անարեւոթեան, ալլ վասն տասնել ուժոյն պակասութեան Եւ համեղասիրութեան, որ կորցատեան որ տանք ընկենո ի խորտարատն ամենայն անարեւոթեան ղժուար էլանելի կամ անելանելի է աներկեղիցն
- 36 Զէ աշխարհի, Գ և ի վանսն մասն տարցեն որպէս Եւ վայել է նոցա, Զէ ի վանս մասնաւորեցեն զնոսայն (է զնոցայն) թէ ասուիս և թէ զրամս վիս Եւ մասն... տարցեն, ԲԴ իբր
- 38 ԲԴԴ դատաստանի, 2 շի վատաստանաց
- 39 Գ աշխարհականաց փխ աշխարհի
- 40 Գ այնորիկ, է այնորիկ, Ք շի է, ԲԴԷ դատաստանաւ, Բ զկար և, ԴՁԷԹ զկար, ԳԴՁէ և կամ

87-ԲԴ ԷՁԻ

- 1 Դ անկարգութեանց, Ք անկարգութիւն, ԲԴՁէ վրէժ խնորհի, ԲԴՁէ շի լինիլ
- 3 Բ և թէ փխ ծթէ, ԳԴՁԷԹ Եւ եթէ, աՁէ ալլ փխ ազ, 2 աշխարհականաց, Դ իւր
- 4 ԲԴՁԷԹ իւրոյ, Դ և ալլում, Ա ալլում քահանայի տողամիշում, ԲԴՁէ զժորթն

- 5 ԲԴՁէ գերին, Զէ քահանայի
- 6 Գ իրաւանցն, Զ՝ զանեցէ, է՝ զանեցի փխ դատ առցէ, ԳԷ յեպիսկոպոսէն, 2 եպիսկոպոսէն

- 7 Ձէ թէ, Գ ընտրելեաց, Ձ ընդդիւոց, Ա առ առ-
գամիշում, Բ շիբ առ, Գ ի իւր, ԲԳՁէ իւրն,
ԲՁ բահանայ, Գ բահանայն, ԷԹ բահանա,
- 8 ԲԳՁէԹ շիբ ի, ԲԳՁէ Թ տան, ԲԳԹ յիւրն, Ձ
իւր, Ձ եկեղեցի, Գ եկեղեցին եւ իւր բահա-
նայն տացէ փխ տացէ յեկեղեցի
- 10 ԲԳՁէ թէ, Գ զիւր բահանայն
- 11 Ձ շիբ եւ կամ (յանդգնի), ԲԳՁէ շիբ կամ
(հարկանէ)
- 12 ԲԳՁէ անկցի, Ձ աղաշխարհ
- 13 ԷԹ ներեսցեն, Ձ ներեսցես
- 14 Ձէ թէ, Գ յանձնա, Ձէ անձին իւրոյ, Գ
խնդրել, Ձէ խնդրեսցէ, Գ վրէժխնդրութեան
- 16 Գ ի զղջանալն առ ի յապաշխարհի, ԳՁէ
ներեսցէ
- 17 Գ շիբ ցաւակցաբար ապաշխարել, Ձէ մինչ
ապաշխարեցէ փխ ապաշխարել
- 18 Գ ապաշարողին փխ ապաշխարողին, Ձ ե-
պիսկոպոսաց, Գ կապեալ
- 19 Ձէ զղջացելոյն, Գ կապեցան
- 20 Ձ ե փխ թէ (անիրաւ), Է (թէ իրաւ) և թէ, Ձէ
թողցի
- 21 Ձէ և ալլ, Գ զատաստան բահանայից, Գ
շիբ բահանայից
- 23—24 Աս Յաղագս առն և կնոջ զատաստա-
նաց..., Գ վասն փխ Յաղագս, Գ շիբ զա-
տաստանաց Թ շիբ որք, Գ ոչ փխ անկար
Բ զոլ, Գ կարեն փխ զոն, Գ զկուսութիւնն
Գ Յաղագս ներքինեց որ ոչ լուծանէ
զկոյս կին զատաստան, Ե Յաղագս զա-
տաստանաց առն և կնոջ, Ձէ շիբ վերնազիր
- 25—29 Ե շիբ Յարմարումն... յամուսնանալն
եւ

- 26 Բ էրէց, Գ աւագ փխ էրէց, Բ կրտսեր,
Ձ կնոջ, Ձ նախատեղծիցն
- 27 Գ եւ յալլ իրան, Ձ ալլան
- 28 ԳՁէ նմանապէս և, Ձ ամուսնութիւն փխ
յամուսնանալն
- 29 Ձ թէ, Ե ոչ տիրել ամուսնութեամբ, Գ ալլան
մարմնո կնոջն փխ կնոջ առն, ԳՁ կնոջն, Ձէ
առնն
- 30 Գ ի միասին բազում ժամանակս, ԲԳԷ կայ-
ցեն, Ձ շիբ եւ, ԲԳ շիբ թէ, ԳՁ եթէ
- 31 ԳՁէ բաժանման, Բ զինչս, Գ ինչսն, Գ ինչսն
կնոջն որ էրեր, Ձէ տան, Գ առն իւրո տա-
ցեն
- 32 Գ շիբ Եւ (գի)
- 33 Ձ ալլապէս
- 34 Ձէ տուգանս, Ձէ արդ փխ եւ, Ձէ ամենայն,
Գ ամենայն յետս տացի կնոջն
- 35 Է բաց, Ձէ հանդերձէն, ԲՁէ արարան, Գ
արարան երկուցն, ԳԷ թէ
- 36 Ձ է փխ իցէ, ԲՁէ տացէ, ԲԷ յերկուսն, Ձ էր-
կուս, Ձէ բաժանեցեն
- 37 Գ աշխատելոյ առն, Գ ի փխ (ծախք) եւ, Ձէ
շիբ (ծախք) եւ, Ձէ աշխատանաց փխ ազգա-
կանաց
- 38 Գ ընծայք եւ տուրս, ԲԳՁէ յիշեցի
- 39 ԲԳՁէ զայդոսիկ, Ձէ շիբ հաճոյս, Գ Ջայդոսիկ
երատուն համարեցաք եւ հաճո դատաստան
Ձ շիբ զի
- 40 Ձ կնոջ, Գ կնոջն մարմնո նոյնպէս
- 41 ԲՁէ առն ալլում, Գ առն ալլումն, Ձ՝ առ,
Է՝ առն փխ ալլան, Գ ալլ, Ձ կինն, ԲԳՁէԹ
տացէ փխ արասցէ
- 42 Գ ամուսնացել

88-ՐԴ ԷՁԻ

- 2 Ե շիբ ամբողջ հողվածք, Ձէ շիբ վերնազիր,
Աս Յաղագս առն եւ կնոջ դարձեալ զա-
տաստանաց...
- 2—5 Գ Գարձեալ վասն առն եւ կնոջ եթէ
պատահի միոյն զիւհահարիլ, և կամ ախ-
տանալ պիտակ, կամ բոր, կամ հիւանդու-
թիւն յերկարժամանակեայ, կամ կաղու-
թեամբ, կամ կուրութեամբ եւ ալլ որ ինչ
սոցին նման, Գ Յաղ[ազս] զատ[ատաս-
նաց] առն և կնոջ թէ պատահի ալլահա-
րիլ կամ ախտանալ որկութեամբ և կամ
հիւանդութեամբ յերկար ժամանակէ
- 3 ԲԹ որկոտութեամբ, Թ շիբ կամ բորոտու-
թեամբ, ԲԹ և կամ
- 5 ԲԹ սոցունց է
- 6 Գ թէ (պատահի), Գ ալլ, Գ շիբ եւ, Ձէ
շիբ կամ, Գ կին, Գ զիւհահարիլ, ԳՁէ թէ
(յատոջ)
- 7 ԳԹ շիբ զի, ԳԹ զմիասին, Գ ծածկիցէ,

- Գ ծնողաց, Գ ծնողաց, Ձ ծնողացն
- 8 ԳԹ կնոջն, Ձէ զկինն, Ձէ տոցեն ծնողքն,
Գ յուրտից
- 9 Գ պիտոյից եւ բժշկաց յինքեանց
- 10 Ձէ իւրեանց էր, բացի Գ-ից մյուսները շիբ
ախտացաւ, Ձէ շիբ Ջայլ յամենայնսն,
ԱԹ յամենափխ յամենայնսն, Գ ի տարիսն
բոստ կանոնաց սահմանաց փխ յամե-
նայնսն... կանոնաց
- 11 Ձէ ալլ պէս արասցեն Բ և թէ, ԳԹ և եթէ
(բժշկիցի), Ձ ալլ, Ձէ շիբ դարձեալ, ԳՁէ
տացեն, ԳՁէ անսայցէ
- 12 ԲԳՁէ թէ (ոչ)
- 13 ԳՁէ թէ (ի), Գ թէ փխ եթէ ի, Գ ախտն
լեալ: Գ ախտիցն է, Է իցէ ախտն, Գ ծախսն
հոգացէ բոստ ցոցմանդ
- 14 Ձէ մինչև, ԲԹԷ բժշկութեանն, ԲԳՁէ թէ
- 15 Ձէ ամի, ԳՁէ վերջոց, Գ վերջոցն, Գ կա-
նոնացն

- 16 Բ իւր փխ իւրոյ, Դ իւրաբն, Զէ իւրով, ԲԳԵ ընչիւրն, ԲԳԵ անցէ փխ արասցէ, ԲԶ թէ
- 17 Գ կայցի այրն, ԳԴԶէ շիք եւ, Թ իւր փխ եւ, Գ Տոգա,
- 18 ԳԶԹ զկնոջն, ԲԳԴԶէ շիք եղիցի եւ ապա
- 19 ԲԴԶէ թէ, ԲԴԹ ի տուն, Բ Տարոյ փխ Տար իւրոյ, Դ է փխ իցէ, է իցէ եղեալ
- 20 Գ սահմանին, ԲԴԵ բժշկութեանն, Գ բժշկութեան ամացն, Զէ անույ կամ այլ ոչ փխ եւ ոչ բժշկիլ, Զ զսահման
- 21 Զէ շիք Եւ (իրաւունք), ԲԳԴԶէ բաժանման
- 22 Գ վասն անկարողացն
- 23 ԲԴԶէ պատահի, Դ ախտ, Գ զդասակ անույն եղև
- 24 Գ անույն, Զէ շիք սահմանի, ԲԴ բժշկութեանն, Զէ շիք եւ (կամ), Զէ շիք մնալ
- 25 Գ Եթէ, Գ պատկին եղև, Գ Տարբերիլ արժան է, Դ սահմանի, Գ շիք արժան է
- 26 Զէ անն լինի անն այլում
- 27 Գ եթէ փխ Այլ թէ, ԲԴ եթէ, Բ որկոտութիւն է, Գ որկոտութիւն է, ԴԹ որկոտութիւն, ԴԵ ախտ
- 27—28 Գ զժուար ծածկին զախտն եւ
- 28 Գ կարծաբ, Գ գի զևն փխ իբրու գի
- 29 Զ ախտն բառնալ, Զէ պարտական, Զ շիք ամենայնի բառնալ, է լամենայնի, ԲԳԴ է իշխան, Զէ է իշխանութիւն
- 30 Գ եթէ, Գ արասցէ անն այլ կին տոնուլ, Գ

- շիք անույ կին անցէ
- 31 Զ նմա փխ նման, ԲԳԴԶէ այսմիկ, Գ թէ, Զ է թէ փխ եթէ, Զէ շիք անն, Դ լեալ, Դ Էլեալ փխ եղեալ
- 32 Զ խորամանգեալ, Գ թագուացն զոգարար ծնողքն զախտն
- 33 Գ կամաց իւրոց, Զ իրաւունս զատաստանին
- 34 Գ եթէ գիտէր զախտն եւ էառ զկինն փխ գիտելով... լանույն, բացի է-ից մյուսնեցը անույն, Զէ շիք եւ ի... ախտանայն, Գ ախտանայն այսորիկ մի են, ԳԶէ մինչև
- 35 Զ շիք նոցա, է նորա, Զէ Տոգասցէ Գ զբաժինս փխ զինչսն բաժնի, Զ զինչս, Դ անդրէն դարձուցանել, Գ շիք դարձուցան, Զէ կարծելով փխ ծածկելով
- 36 Դ ինքեանք Տոգասցեն, ԲԴԶէ Տոգն (Զէ Տոգ) լիցի, Դ ընչիւրն, Ա նչիւրն
- 37 Զ պատահի, Ա զպատկին սաղամիջում, Բ կարծիք, Դ կարծաբ, Գ բժշկութեանն փխ առողջութեան, Զ թէ (զկնի)
- 38 Գ այր այլ, Դ թէ (կամաբ)
- 38—39 Զէ շիք բայց եթէ կամաբ... անույ այլ
- 39 Բ թէ
- 40 Գ անն փխ նորա
- 41 Զէ թէ, Գ պատահացի, Բ Հիանդութիւնն
- 42 Է Տաշմութիւնն, Դ թէ ի տան ան պատահալ իցէ

30-ԻՊ ԷԶԻ

- 1 ԱսԲԹ պատահել, ԲԳԶ այրն թողուլ, ԲԴԶէ թէ, Դ զղջացեալ, Զ խղթացեալ փխ խղճացեալ
- 2 Բ էտացէ, ԲԳԴԶէ անն, Գ իւր կինն, Զ շիք եւ զկեանս նորա Տոգասցէ
- 4 Գ Տրամանաց, Զէ անն այլում փխայլում կինն
- 6 Աս Յաղագս անն եւ կնոջ գերելոց զատաստանաց, Գ վասն կնոջ գերելոց, Ե ի զատաստան, Դ գերելոց, Զէ շիք վերեագիւր
- 7 Զէ տան, ԲԴ՝ վարիցի, Գ՝ կինն վարիցի, Ե՝ վարեացի, ԶԵ՝ վրիպիցի, Թ՝ վարիցի փխ մատնիցի, Ե գերի փխ ի գերութիւն, ԲԴԶէ ի գերութիւն կինն Դ կինն), Ա զնացն փխ զեւցի, Թ՝ զեւցէ
- 8 ԳԵ եթէ, ԴԵ յերկոցունց, Զ երկոցունցն, Ե անն կամաց, Ե երթիցէ փխ իցէ
- 9 Զ շիք Եւ այդ լիցի այլմ, է է փխ լիցի այլմ, Ե ըստ կանոնացն
- 9—12 Զէ այրն խնդրիցէ զկինն (է զկինն) մինչև ի է ամն շրջեալ, յետ այնր կամօք ծնողացն է ծնաւուցն) կինն անցէ, և զինչս (է զինչսն) անդրէն զարձուցէ գտեալն ի բաժնի: Եւ թէ գերեաց (է այլր զերեցի) ի (է շիք ի) նոյն լիցի զկինն է

- ամի այլ այլ անույ կնոջն ըստ սահմանի ժամանակի (է ժամանակին) փխ բայց ժամանակն... ըստ սահմանի ժամանակին:
- 10 ԲԴԴԵ թէ, ԴԵ գտցի, ԲԴ յեթն ամ, Դ մինչ ի է ամ, Ե շրջել, Ե ըստ կամաց
- 11 Գ շիք կնոջն, ԲԴ՝ զինչս, Գ զբաժինսն փխ զինչսն, ԲԵ անդրէն, Գ անդրէն առ ծնաւուսն
- 11—12 Գ Եւ թէ այրն գերեացի, նոյն լիցի զկնի եւթն ամին չդտանելոյ այլ այր անույ կնոջն փխ սրտեալն... ժամանակին, Ե դտուելն Էթէ սրդիս ոչ է նոցա: Եւ թէ այլր գերեացի նոյն լիցի և կնոջն սահման փխ զտուեալն... ժամանակին
- 14 Ասք Յաղագս ատելութեան անն եւ կնոջ զատաստանաց, Դ վասն փխ Յաղագս, Գ շիք զատաստանաց, Դ զատաստան, Ե զատաստան ատելութեան անն և կնոջ, Զէ շիք վերեագիւր
- 15 ԳԵ ատիցեն այր եւ կին
- 16—25 Գ շիք շնութեան պատճառի... առջնորդին միմեանց, Էլի կեար պատուած է

- 16 ԲԳԵ՛ պատճառի շնորթեան, Գ՛ է զամուսնութիւնն
- 17 Զէ եթէ փխ եւ (յառնէն), Զէ կամի, ԲԶէ սահմանք
- 18 ԳԵ եւ զկնի
- 19 Գ քակտեցիքն ի միմեանց, Ե քակտեսցեն, Զէ քակտեցիքն, Ե շիբ ըստ կանոնաց զատաստանի, Ե շիբսէ
- 20 Գ՛ն բայց փխ եւ (կինն), Գ՛ն առն լիցի, Գ զիւր բաժինքն զհետ իւր, ԵԶ զիւր բաժինն, Զէ շիբ եւ, ԲԵ զմի, Գ զմի, Գ յառնէ ընչիցն, Ե վասն փխ իբր զի
- 21 Ե անարգանաց պատկի
- 22 Գ իցէ փխ կացցէ, ԲԳ Էթէ, Բ իցէ պատճառն (վերջին բարձր գրված է լուսանցում), Գ կին որ ատէ զիւր այր, ոչ կարէ այլում լինել մինչ զարձցի առ իւրն եւ թէ ոչ՝ շուն կոչի եւ յեկեղեցի մի թողցի, եւ յետին թաշակէն զրկեսցի, եւ յետ մահու ինչք նորա յեկեղեցի մի թողցի, այլ յայլ ինչ պետս, վասն այնր փխ եւ (ոչ իշխէ)
- 22—23 Ե շիբ եւ ոչ իշխէ.... հրամայիցեն
- 23 Զ թէ, Գ՛ն իղճացեալ, Գ հրաման տայցեն, Զ հրամայեցին, Բ հրալիցեն փխ հրամայիցեն
- 23—26 Ա Բայց հրամանաւ եպիսկոպոսին... և ոչ նորա միմեանց իշխեն—լուսանցում
- 23—25 Բ շիբ Բայց հրամանա.... կարծիցէ զնեղեցին
- 24 Ե միմեանց, Գ թուղուն փխ ներկն

- 25—35 Ե շիբ զնեղեցին... ի հրամանէ առնն
- 25 Գ զնեղեցին միմեանց այնպէս եւ, Զ ամենայնսն, Բ առաջնորդաց փխ առաջնորդին
- 26 ԲԳԶէ առաջնորդք, Գ առաջնորդքն իշխեն, Գ շիբ իշխեն, Զէ տուգանս
- 27 Գ ապաշխարութիւնք, ԱսԲԳՊ շիբ ի, Գ ի կանոնսն
- 28 Գ զիպիցի փխ իցէ
- 29 ԲԳ խրատութ, Զէ խրատութ, Զ յանդիմանութեանն, Գ բազմաւ, Գ մեկնեցեն, Զէ մեկնեցին
- 30 Գ շիբ լիցի, Գ նոցա ի միմեանց փխ լիցի եւ, Գ տայցեն, Զէ տացեն, է միանցեալք, Զէ իցեն փխ էին, Գ ոչ իշխէ առնուլ կին, Զէ ոչ իշխէ կին առնուլ
- 31 Գ՛ն շիբ առնուլ կին, Գ թէ (ըստ իւրոց), Զէ շիբ իւրոց
- 32 Գ ցանկացեալ փխ սկն եղեալ, Զէ էր փխ իցէ, ԲԳԶէ կանոնք, Գ զայլոսիկ, Գ ցուցին զայլոցիկ
- 32—35 Գ շիբ զդատաստան.... ի հրամանէ առնն
- 35 Գ զապաշխարութիւնն :
- 33—36 Գ իցէ պատճառս մեկնելուն, անպատճառ յիւրոց բնիցն զմի մասն յերկնսն առն թողցէ եւ մի լիցի առն այլում, բայց եթէ հրամանաւ առն իւրո փխ իցէ մեկնիլն... առնն
- 34 Զէ զմի, Բ զմասն մի
- 35 ԲԶէ առն

40-ԲԳ ԷԶԻ

- 2 ԱսԲՊ ճաղագո շնացողաց առն եւ կնոջ զատաստանաց, Գ վասն առն եւ կնոջ շնացողաց, Ե զատաստան շնացողաց առն և կնոջ, Զէ շիբ վերճազիւր, Գ շիբ նոցվածք. ձեռագրում քերթի կեսը պատրված է
- 3 Ե թէ ի փխ եթէ, Գ շար ախտս յայտոսիկ, Բ յայտոցիկ, Զ յայտոցիկ, Զէ ախտ գտանիցի, բացի Գ-ից մյուս ձեռ. շիբ այրն
- 4 Զէ նա այր իւր, Գ ըստ բանի եւ, Բ զյարձակեալն, Գ՛ն զարձակեալն, Ե զարձակելն
- 5 Ե զի անդրէն ընդ առն իւրում, Ե շիբ ըստ առաքելոյ... մնացէ, Գ եւ կամ անայր մնացէ: Այր որ ոչ ունի զարութիւն գործ պարթեանն, թէ կինն էլյան էլ նմանէ, թէ այլ որ առնու զնա, շուն կոչեսցին երկուքինն: Թէ այրն ոչ կամի յարձակելն եւ ունէ, թէ ինձ մասն հասեալ եւ յատուծոյ, արժան է կալ առ նա եւ պարտել: Եւ թէ յանդգնի առանց կամաց առն իւրո այլ առն լինել, նզովեսցի, ապա Էթէ առ այր իւր խիղճ համարի, որպէս արժան է հա-

- մարել, զի կուսն ի կամաց է եւ ոչ մուսնութեամբ, որպէս տէրն հրամանաց եւ Պաղտս վկանաց, կուսութեան հրաման ի տեառնէ ոչ ոսնիմք, այլ խրատ տամք վասն սրոյ....
- 6 Գ ի զճանեալ, Զ կնոջ, Գ այրն զարձեալ,
- 6—12 Ե զարձել առնուլ կամ ոչ, և թէ ոչ առցէ, անայր մնացէ, և այր իշխան է առնուլ այլ կին, իսկ կին ոչ իշխէ ի շնացող առնէ Էլանել, բայց թէ առ ժամանակ մի, զի խրատեցի այրն փխ զարձեալ.... ատկութեան գրեցաւ
- 7 Զ այր փխ այլ, Բէ լիցի և, Զ շիբ կնոջ, Բէ այրն, Գ ի զըջանալ կնոջն փխ շնացող.... զըջանայն
- 8 Գ շիբ զնա, Զէ շիբ, և, Զէ կինն, Գ կինն ոչ առցէ իւր այր
- 9 Գ այրն, Զէ առն փխ այր, է իշխէ, Գ իշխէ առնուլ իւր այլ կին եւ կինն եթէ լիցի առն փխ իշխան է.... լիցի, Զէ շիբ եւ կին առն.... հրամանի

- 10 Գ առն լիցի, Զէ շիք առն, Գ՝ ալլ, Զէ՛ բայց փխ Եւ, Զ կինն, Զ առնէն, Գ՝ բայց եթէ
- 11 Բ մեկնիցի, ԶԶէ մեկնեցի, ԲԳ՝ բաժանմանն, ԲԶէ ընչից, Գ՝ յնչիցն
- 12 ԲԳ՝ ատելութեանն, Գ՝ կանխաւ գրեցաւ
- 14 Աս Յաղագս ամլոց արանց եւ կանանց դատաստանաց, Գ՝ վասն, Ե՛՝ դատաստան փխ յաղագս, Գ՛Գ՝ շիք դատաստանաց, Գ՝ կանաց, Զէ շիք վերեւագիր
- 15 Ե եղիցի, Զէ ախմ Զէ գնա ըստ հրամանի տեսնն,
- 16 Գ՝ աստուծոյ է ծնունդ տալ բնութեանս, Գ՝ տալ բնութեան զծնունդ, Զէ գրեութեանս, Բ՝ զծնունդ, Ե՝ ծնունդ, է զծնունդ, Գ՝ շիք ի
- 17 ԲԳ՝ բժշկաբն աւգնիցին (Բ՝ բնագրում աւգնիցեն, լուսնեցում ուղղված է աւգնիցին), Ե՝ բժշկաբն աւգնիցին, Զ՝ բժշկ, Գ՝ յաւգնեցեն, Զէ տեսցեն փխ աւգնեցի, Գ՝ ի ցառոց փխ ըստ այսմ, Ա՝ ըստ այս, Ե՝ այն համբերիչ է վիս ըստ... բառնալի է, Ե՝ այն բնատրական
- 18 Ան ամլութեանն, ԳԶէ ամլութիւն
- 19 ԳԵԶէ թէ, Զէ շիք յաղագս, ԲԳ՛Գ՝ անժառանգութեանն, Զէ վասն տեսեալ, Ե՝ արտմել
- 20 Ե՝ ցառակցի, Զէ՛ ցառակցեալ (փխ ցառակցեալ) ըստ արիւնակի, Գ՝ Սասաթ Արքաճամուէ
- 21 ԲԳ՝ զամուլ, Զէ զամուլ կին, Գ՝ զերկօսին փխ զամուլն եւ զծննդականն, Բ՛Գ՛ զծննդականն, Զ՝ ծննդական
- 22 ԲԳ՛Ե՞, Լթէ, Գ՝ եթէ այրն, Գ՝ կինն այր արաոցէ կամաւ տոն փխ լինել արաոցէ, Զէ շիք արաոցէ
- 23 Գ՝ զանկարողաց լուծանել զկուսութիւն լիցի, Ե՝ եղիցի փխ լիցի
- 24 ԵԶէ թէ, Գ՝ զկեանս նոցա, Ե՝ զկենսն

- 24—25 Գ՝ յայրութեան յայլում տան, հոգացէ մինչև կենդանի իցէ եւ զբաժինսն, զոր բերեալ իցէ, յինքն տացէ, Ե՛՝ յայրութեան յայլում հոգացէ ի տան, ցորեափ կենդանի իցէ եւ զինչսն բերելուն կնոջն դարձուցէ առ նա փխ յայրութեան... բերեալ.
- 25 ԱսԹ՝ կենդանին, Զէ շիք հոգացէ... բերեալ, ԲԳ՝ զինչսն զբերեալսն, Բ՛Գ՝ կնոջն, ԳԵԶէ շիք զկնոջն դարձուցէ
- 26 Ե՝ թէ, Ե՝ գիտիցէ, ԲԳ՛Գ՝ զամլութիւնն
- 26—27 Գ՝ տափանալք ցանկութեան անուուցու կին, Ե՝ տափանալք ցանկութեան առ գնա
- 27 Բ՝ մեկնել, Զէ՛ այս է փխ զայդ, Գ՝ դատաստան կարծեմ ճշմարիտ, Գ՝ գիտեմ փխ կարծեմ, Զէ շիք կարծեմ
- 30—31 Աս Յաղագս դատաստանի, թէ յորո՞ց պատճառի էլցէ կինն յառնէ յիրմէ, Գ՛Գ՛ վասն (Գ՛ աղ) թէ ըստ որոց պատճառաց էլցէ կին (Գ՛ կինն) յառնէ (Գ՛ յառնէն), Ե՝ դատաստան տոն եւ կնոջ, թէ՛ զինչ պատճառաւ էլցէ կինն յառնէ, Զէ շիք վերեւագիր, Բ՝ յառնէն
- 32 Է շիք կին, ԲԳ՛ԵԶԹ՝ շիք ախտ, Զ՝ գիտիցէ, է՛ գիտիցէ կին, ԵԶէ շիք եւ
- 33 Զէ շիք եւ, ԲԳ՛Գ՛ կամ թէ, Զ՝ շիք ընդ, է՛ թէ փխ ընդ, Գ՝ ալլագիր, Զ՝ զալլագիրս
- 34 Գ՝ էլանել ի նմանէ, ԲԳ՛ԵԶԹ՝ թէ, Գ՝ զիւր խոստովանեալսն, Գ՝ խոստովանութեան, ԲԵ՛՛ հավանեցուցէ, Գ՛՝ հանանեցուցէ, Զ՛՝ հանանեցէ փխ հատաստացուցէ
- 35 Գ՝ զկինն իւր, ԲԳ՛Գ՛ զտպաշխարութիւնն, Զ՝ զմիջոյ, Բ՝ սահմանաց, Գ՛ԵԶԹ՝ սահմանի
- 36 Ե՝ մեկնելոյ, Ե՝ շիք ցուցցէ... եւ, Գ՝ խոստովանեալսն, Զէ խոստովանութեան, Ե՝ խրատել
- 37 ԵԶէ հատաստուցէ, Գ՝ կամ փխ եւ, Զ՝ երկրոյ փխ երկրոյս

41-ԲԳ՝ ԷՏԻ

- 1 Գ՝ ախտն կացցէ սովորաբար, էլցէ իրաւաբք դատաստանի յառնէն՝ իւր բաժնարն եւ զառն զկէս ընչիցն տանելով էս, զի անարգեաց զպատուական ամուսնութիւնն, Գ՝ ախտն, Գ՝ եւ զկէս
- 1—2 Ե՝ իրաւամբ դատաստանի զօրոյցն իւր եւ վարձ անկուսութեան զկէս ընչից առն տանելով ի նմանէ
- 2 Զ՝ ընչից
- 4 Զէ շիք վերեւագիր, Գ՝ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, ԱսԹ՝ զատաստանի, Բ՝ եթէ, Գ՝ պատճառի
- 4—6 Գ՝ աղագս դատա թէ ատելութեամբ պատճառաւ թողցեն այր եւ կին զմիմեանս
- 5 Ե՝ զուղեցեն ընդ այլում, Գ՝ ում փխ այլում,

- Գ՝ ամուսնացին փխ զուղեցին, Ե՝ զուղեցան
- 5—6 Գ՝ մեկանի լիտոնյն եւ զարձեալ ի միասին զայցեն փխ մեկտանել... զարձցին
- 6 Ե՝ շիք եւ... զարձցին
- 7 Զ՝ շիք կին, Գ՝ ատելութեամբ կին, Գ՛Ե՛ յառնէ, ԲԳ՛Գ՛ մեկնիցի, Գ՝ ալլում առն, Զէ շիք եւ այլում լիցի
- 8 Գ՝ մեկանել յետոյն, Զէ՛ հարկատրութեամբ, Զ՝ յատարին դարձի, է՛ թէ փխ զի, Զէ՛ չէ փխ չիցէ
- 8—9 Գ՝ ալլ այր ախամ յառաջինն զառնա, որ ալլ կին գնա ոչ իցէ առեալ, առցէ գնա, թէ՛ զղջմամբ զարձցի փխ եւ հարկատրաբար... զղջացեալ

- 9 ԲԿԷ այրն առեալ, Ե այրն առել, Աէ կայցի, Ե զղջացել, Աէ զի փյա զոր
- 9—10 Ե շիբ լինել... եղև
- 10 Եէ թէպէտ, Գ ի՛նչու (շահու), է զի և, Աէ է փյա իցէ
- 10—11 Ե շիբ զի Ի... մեկնելոյ, Գ պատճառ մեկնելոցն սակայն վասն շահելո զոգի կնոջն
- 11 Ա յողազաս, Գ սոյնպէս լիցի, Աէ սոյնպէս փյա Սոյնպէս, Ա շիբ թէ
- 12 Աէ պատահէ, Ա շիբ առնու, Ե շիբ (լաւն) և, Ա զարձի
- 12—14 Գ շիբ զոր է էառն... երկուցն
- 12—24 Ե շիբ զղջացեալ գարձցի... մինչև հողվածի վերջը
- 13 Աէ յառաջին կինն, Ա ալլոց, է ալլոյ, Աէ կինն
- 13—14 Աէ շիբ ասցէ... նմա կինն
- 14 Գ ապաշխարութեան, Գ երկուցն
- 15 Աէ թէ, Գ ալլ կին, Աէ արասլէ փյա սոցէ Գ ալլ ալլ
- 16 Ա կինն, Գ առնն, ԳԱէ շիբ զի, ԲԿԷ իցէ փյա է
- 17 Գ նոցա պսակ մին է և ոչ երկու և այն կուսիցն և ոչ շնացելոցն յառաջ հարկաւորեալը, Աէ և որ, Գ պատճառն
- 18 ԲԱէ զապաշխարութիւնն, ԲԿ Ե միարորիցնն, Գ միարորեացն, Ա միարորեցի, է միարորիցին
- 19 Աէ շիբ և, ԲԿ թէ, Գ շիբ եթէ, ԲԿԷ մեռանի
- 20 Գ բաժանելոցն և ի հարկէ զայրն խնդրիցէ զղջացեալ փյա մեկնելոցն... խնդրէ, Գ շիբ զղջացեալ
- 21 ԲԿ առն, ԳԱէ շիբ առնն, Աէ շիբ թէ
- 22 Բ հասանիցի (կնոջն), ԲԿԿԱէ թէ, ԲԿԱէ այրն
- 23 Գ զի հարկէ փյա զհարկի, Աէ զհարկաւ ԳԿ զղջացեալն կին, Գ նոյնպէս, ԳԱէ թէ
- 24 Աէ մեոցի
- 26 Գ վասն թէ փյա Յաղազս... եթէ
- 26—27 Բ կամ յաղազս ալլու իրիք որ յամիցէ, Գ աղա թէ վաճառականութեամբ կամ յալլ պատճառի յամէ այր ի ճանապարհի, Ե դատաստան յաղազս կնոջ վաճառականի, Աէ շիբ վերեակիր
- 27 Գ շիբ յաղազս, Գ ալլ, Բ այր, Գ իրիք պատճառաւ, Գ ալլ այր առնիցէ
- 28 Գ շիբ այր, ա պատճառոյ, Գ իրիք պատճառանաց, Ե յաղազս վաճառականութեան և կամ ալլ պատճառի փյա վասն... վաճառի, Աէ յաղազս պատճառի վաճառաց, Գ վաճառականութեան փյա վաճառի, ԲԿ շիբ ի
- 29 Կէ երթալ, Ա երկալ փյա երթեալ, Գ անուալ

- և մնալ, Ա արժանի, ԲԿԿԵԱէ թէ
- 30 Ե կամ փյա և, ԳԵԱէ ալլ, Ե կորստեան, ԳԿ առն այլում, Ե ալլ փյա այլում
- 31 Գ ստուգի զիտասցէ, Ե ստուգեցի, Աէ ստուգիցի, Ե բազում, Գ բազումս ամս, ԳԱէ թէ փյա թէ և (հաւաստի), Գ հաւաստիցի, Աէ հաստատի
- 31—32 Ե շիբ ամս բազումս... բանն
- 32 ԲԿԿԱէ մահու, Ա մինչ, Գ ևիթ, ԳԵ ամեն, Ե շիբ մի սոցէ այր
- 32—33 Գ ըստ սահմանին որ յաղազս զերկուցն ասացաւ
- 33 Բէ զերեցելոցն, Գ զրոցն փյա զերկուցն, Ե թէ, Գ նախ բան ևիթն ամին այր առնիցէ, Աէ լինիցի, Ե շիբ և կամ բան զստուգելն, Գ զստուգել մահուանն, Գ ստուգելն, Ա զստուգիլն
- 34 Գ զկինն, Ա ըզկինն, Ե թէ նմա փյա թէ և... առն
- 34—էջ 42, 6 Գ այն առն ալլ պսակ ոչ հասանիցի և մանկունք ևս իցեն ի նմանէ: Ապա թէ այն առն, որ զայցէ ի ճանապարհէ, պսակ հասանիցէ, և ալլը աղալիցեն զնա թոյլ տալ, յիւր կամսն է հաւանել և ոչ հաւանել: Ապա թէ զկնի ևիթն ամին և կարծեալը ստու մահուանն զայցէ, մի սոցէ զկին իւր, թէ իւր պսակ հասանիցէ և միուսոյն ոչ հասանիցէ: Ապա թէ այն առն հասանիցէ պսակ և իւրն ոչ, սոցէ զկինն, թէ և մանկունք իցեն այնմ առն: Իսկ եթէ ոչ այնմ առն պսակ հասանիցէ և ոչ իւրն և յայնմ առն մանկունք իցեն, մի սոցէ, զի զկնի սահմանի ևիթն ամին դարձաւ: Ապա թէ այսմ ոչ հաւանիցի, զկինն հարցեալ՝ զոր արտոբնցէ և կամիցի՝ նմա լիցի, զի թերեւս այդպէս հակառակութիւնն լուծեալ լիցի, և որ երկուստարն իցէ՝ պատշաճասլես ի նա տացնն, թէ երկուքինն հաւանիցին փյա այնմ առն... եթէ անսան
- 35 Ա շիբ և մանկունք... պսակ իցէ, է մանկունք իցեն, և ալլ ալլ ոչ հասանիցէ կնոջն, ԲԿԿԵԱէ թէ, Ե նմա փյա ինքեան, Ե հաւանեցի
- 36 Ա աղալուցան, Աէ իցեն փյա ևն, ԲԿԿԵԱէ հնազանդել
- 37 Գ կարծեալն, Աէ կարծեալ, Աէ մահու
- 37—էջ 42, 7 Ե իսկ թէ երկուցն պսակ ոչ իցէ հարցել զկինն զոր արտոբէ նմա լիցի փյա ապա եթէ... իրաւացի դատաստան
- 38 Ա պակաս փյա պսակ

42-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 Ձէ շիբ ապու թէ այնմ առն իցէ
- 2 ԲԳ թէ, Դ շիբ գի
- 3 Բ սահմանին, Դ շիբ դարձաւ, Ձէ այնմ վիսայամ, ԴՁէ անսայցէ, Դ հարցին
- 4 Ձէ ախորժեաց, Ձ այրպեսի, է այրպեսի, Դէ հակառակութիւն, Դ լուծանել
- 5 ԲՁէ երիտասարդութեան, Ձ հագեցուցեն փխյանզեցուցեն
- 6 Ձէ թէ, Ձ դայտ, Ձէ այտորիկ փխյայրոցիկ Ձէ շիբ իրաւացի, ԲԳ դատաստանս
- 8 Բ շիբ էթէ, Ե թէ, ԴԵ յամել, Գ էր փխյայտ, Ձ աշխարհ, ԲԳ էթէ.
- 8—8 Ե շիբ թէ վաճառականութեամբ.... պատճառաւ
- 9 Գ էթէ փխյայթէ (այլով), Ձէ այլ, Դ պատճառով, Գ անդ կին, Ե շիբ անդ, Ձէ ոչ յամէ, Գ շլամեալ, Ե կին, Ե շիբ Ե թէ շլամեալ արասցէ, Ձէ շիբ արասցէ
- 10 Ե յէամն, Գ զղշասցի Ե դարձցի, Ե զղշացել
- 11 Ե ոչ զկին այտորիկ, Դ իրբն գայցէ ստուգի գիտասցէ, Ձ բտուզէ, Ե շիբ իրբ ստուզէ... քահանայից, Դ քահանայի, Ձէ շիբ լուծցի
- 12 Ձէ Ի յարիւնաց, Ե առն Ի ձեռն քահանայից, Ե շիբ Այլ մի նախ... մինչէ հողվածի վերջը, Ձէ շիբ նախ, Ձէ գայտ նախ փխյայտասիկ
- 13 Գ աստիճանաւ փխյայտճառաւ, է Ե թէ, Գ պատահի փխյայմել հասանիցէ, Ձ հասանիցի, Գ ամս յամել, Գ հանդիպի փխյայտահի
- 13—14 Ձէ շիբ գի... փորձիւ
- 14 Գ ամս, Գ Ե կամ, Դ կամ փխյայ Ե (պակաս), Գ Ե կամ, Ձէ շիբ լիցի, Դ թէ
- 15 Գ սահմանին, Բ լինալ
- 16 Գ իրաւանց դատաստանի
- 18 Գ վասն փխյայ Յաղագս դատաստանաց էթէ, Աա դատաստանի, Գ կոտիցի փխյայ կագիցի, Թ կագիցէ
- 18—19 Դ աղ թէ կագիցէ այր ընդ կնոջ անարգել Ե հարկանել, Ե դատաստան յաղագս առն շարի, որ միշտ հարկանէցէ զկին, Ձէ շիբ վերնագիր
- 19 Գ Ե կամ խլիցէ դաշտ կամ ինզիցէ
- 20 է թէ, Ե զկինն, ԲԻԵՁէ շիբ իւր, Բ նախատանաւտ
- 21 Ձ խորթ, Գ խորթիցիցէ Ի միշի Ե այնր աղագաւ, Թ մորթիցեն փխյայ խորթիցեն, Ձ շաղաղաւ, Գ էթէ

- 22 Ձ անձին, Ձէ շիբ դնտա, Գ համբերեալ, Գ ապա թէ ոչ կալաւ յանձին Ի կնոջ ազգն դարձուցեն, ԱԹ յագգս, Ե յագգն
- 23 Ձ դարձի
- 24 Գ պեղծ Ե մաշուծ փխյայ ծանդ, Ձէ գործ գործէ, Ե հարկանել կամ խլէ կամ բեկանէ
- 25 Գ կնոջն ազգը
- 26 Ե շիբ Ե կրկին լիցի, Բ գհարճս կալցին այլ բառերը սովեացված Են լուսանցում, ԴԳԹ կալցեն, Դ գմարմինս
- 27 Ե ինքեց, Ձ շիբ Ի, Դ յամտութեանն, է յամտութիւն
- 28 ԴՁէ կայցեն, Ե կացցէ, Ե հարկել, Գ Ե յնս
- 29 ԱԴ մեկնիցի, Գ տէրն
- 30 Ձէ շիբ ճւ
- 30—33 Ե շիբ Ե մի գի լու... նորին աղագաւ սասցաւ
- 31 Բ իցեն, ԳԴ լինիցին, ԳԷ պրոնկութեանն, Դ պրոնկութեան
- 32 Ձ արէնս, է յորէնս, Գ հրամաեալ է, Ձէ շիբ Ե (Ի)
- 33 Ձ յաղագաւ, Դ յաղագաւ փխյայ արինակաւ, Դ գմեկնիլն պատշաճ, ԵՁէ գմեկնելն
- 34 Գ տեսաք, Ձէ հրամայեցաք փխյայ դատեցաք, Դ ընչից, Ձէ զընչից, Գ Ի միւս ճառքն որ վասն ատեցողացն է փխյայ յաղագս ատեցողաց, Ե շիբ յաղագս ատեցողաց
- 36 Բ թէ, ԱաԹ շիբ ոչ (ա գրված է Ե վրան զիծ քաղված), Բ որկութեան
- 36—39 Գ վասն թէ ոչ յայտնի ախտ իցէ պիտակութեան, Ե բորտութեան, Ե խելարութեան, պրոնկութեան Ե կամ զիւահարութեան, Ե կամ այլ ինչ այպիսիք, որովք ոչ է պարտ թողուլ գմիմեանս կամ թողուլ, այլ միայն յիմարամտութեամբ գմիմեանս թողուն, Դ աղ դատաս թէ ոչ յայտնի ախտից խելագորութեան, յայտահարութեան պրոնկութիւն, Ե դատաստան, որ ոչ Ի պատճառէ այլ յիմարութեամբ ||| (տառերը մաշված են), Ձէ շիբ վերնագիր
- 37 Բ Ե կամ
- 38 Բ Ե կամ, ԱաԹ կամ շթողուլ
- 39 ԲԹ յիմարամտութեամբ
- 40 Ձ էթէ Ե, Ձէ այրն, Դ պակասամտութեանն, ԳԷ սճելով
- 41 Ձէ թողուլ, ԴՁ զկինն, Բ զկին իւր, Դ զկեանս նորա, Ե գորա փխյայ գնորա, Ձէ գնորայն, Գ շիբ Ե, ԲԴ կին, Ձէ քան զարծանն

43-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 Ե ամն, Գ ազգականք կնոջն փխ որ կնոջն էն
- 1-2 Ե շի՛ք և րազում... ոչ է հնար
- 2 Գ կամիցի և Նուստէ, Զ բերանս, Գ բան առցեն վկահար փխ խնդրիցեն, է խնդրիցին
- 3 ԳԵՁէ շի՛ք և (կամ), Բ լինեք, Գ նմա զկնաթողացն, Զ կնաթողացն ապաշխել
- 4 ԳՔ առնել, Գ իցէ փխ է
- 5 Գ շի՛ք և այս... կնահանջ լիցի, է անպատճառ ամենայն, Ե կնահանջ, Գ շի՛ք և (կամ), ԳԵՁէ կինն
- 6 Ե խղճացել, Գ հրաման տացէ, Զ և նոյն, Գ շի՛ք դատաստան, Ե շի՛ք յազագս, Ե կնոջ, Ե շի՛ք էթէ, Զ թէ
- 7 ա այսմ փխ այդմ, ԲՁէ պատահի, Դ հանդիպի փխ պատահիցի, Ե պատահեալ, Գ պատահի այս դատաստան ամենայն անպատճառ կնաթողացն լիցի
- 9 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Գ ապարանց և կանանց ուրացողաց դատաստան, Ե դատաստան ուրացողաց, Զէ շի՛ք վերնագիր
- 10 Զ թէ, ԲԳԴԵ և կամ
- 11 ԴԵԹ բնակիցէ, Գ բռնադատիցէ փխ բռնաբարիցէ, Ե շի՛ք թէ և բռնաբարիցէ
- 12 Գ մուրթիւն, Զ անձին, Զ աշխարհ, Ե կրթալ յաշխարհ
- 13 Գ Ի հեռի աշխարհ երթալ, ԲԳԵՁէ հեռաւոր, Զ ապաշխարանար, Գ՞ զճշմարտութիւնն, Բ զճշմարտութիւն ըստ Պաղոսի հրամանին, թէ սուրբ է կինն անհատ ալամբն և սուրբ է յաղագս
- 14 Ե վերկոթենն, Ե շի՛ք միշտ... մխիթարելով
- 15 Ե շի՛ք և ընդ նմա... ապաշխարել, ա հոգոյ, Ե ոգոյն
- 16 Զ Եթէ, ԳԴԵՁէ կնոջ, Զ պատահէ, Բ՛՛՛ զրտոյնս, Զէ՛՛՛ զայս, Թ՛՛ զայն փխ Զնոյն
- 16-17 Ե շի՛ք Զնոյն... Ի հերձուածս
- 18 Թ կնոջն, Գ աղա դատա թէ, Գ շի՛ք վասն
- 19-20 Գ Թէ վասն քինու կնոջն այրն անկցի յուրացութիւն, և կին՝ վասն անն, Ե դա-

- տաստան, թէ կնոջ քինու վասն այր, կամ կին վասն անն անկցի յուրացութիւն
- Զէ շի՛ք վերնագիր
- 20 Դ շի՛ք և
- 21 Ե շի՛ք խկ, Զէ թէ այր անկցի յուրացութիւն վասն կնոջ և, Գ կնոջն, Գ և յետ զղացալ
- 21-22 Ե զղացել ապաշխարութիւն կամաւորի
- 22 Զ լինի, Զէ ախմայ (է ախմա) աննն ԲԳԴԵՁէ թէ
- 23 Բ կայցէ, Դ իւրաւանց, է իւրաց, Թ իրաւացի ր փխ իրաւանց Ի, ԲԳԴԵԹ խնդրիցի, Ե խնդրեսցի
- 24 Ե շի՛ք և դատաստան... լիցի, Ե և թէ փխ էթէ
- 25 ԲԳԵ կին, է անկցի կինն
- 26 ԳԶէ թէ, Ե կամ փխ էթէ, ԲԳԴԶէ զիրովի երթիցէ, Ե երթիցէ, Զէ շի՛ք և (կամ), Զէ կամ փխ և թէ
- 27 Ե շի՛ք Ըստ դատաստանի... կարծեմ, է կանոզնաց, Զէ շի՛ք և
- 28 Ե զաճնաութիւն, Դ երկրորդ
- 30 ԲԹ Յաղագս դատաստանաց զմիմեանս անն և կնոջ սպանողաց, Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Գ շի՛ք դատաստանաց, Ե շի՛ք հոյվածն ամբողջապես, Զէ շի՛ք վերնագիր, Գ սպանողաց դատաստ
- 31 Զ ըսպանցէ, է սուրբնկութեան
- 32 ԲԳԴԵԹ բովանդակ, Բ հրամայեցաւ արձակել
- 33 ԲԳԴ Եթէ, Դ շարութեան, Դ տուժեսցի
- 34 Զ կինն, Թ շի՛ք դար, է սպանանէ զկոջ, Զ ըսպանանէ, ԲԳԵ շի՛ք սպանանէ, Գ իրիք փխ ալրինակաւ
- 35 ԲԳ դատաստան և ապաշխարութիւն յաղագս տուղանին թէթև լիցի, բայց..., Գ դատաստան և յաղագս տուղանին ապաշխարութիւն թէթև լիցի բայց....
- 36 Գ խնդրեսցէ փխ հայցիցէ
- 36-37 Ե շի՛ք Բայց մի որ... սա մարմնոյ
- 37 ԲՁ է և է, Գ շի՛ք է, Թ ոգոց, Գ հոգոց, Զ ոգոց, ԲԳԴ շի՛ք և ապաշխարութիւն... թէթև լիցի

44-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 է թէ և (փխ թէթև) լիցի, բայց մի որ դապաշխարութիւն հայցիցէ Ի զիրս դատաստանի, զի այդ կանոզնաց է և է ոգոց, իսկ սա՛ մարմնոց: Ե և զի և, ԳԶ՝ անպատահէ, է՛ անպատահ փխ անբժրոն, ԲԳԴ կարծեմ երբեմն, է կարծեմն, Գ զոգս ||| (զոգոց), Գ զոգիոց

- 2 ԲԳԴԶէ շի՛ք երբեմն, Զ մարմնոյ
- 4 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Ե դատաստան յաղագս, Գ անցաւոր, Ե տերս փխ թագաւորս
- 4-5 Գ աղ յանցաւոր իշխանաց և թագաւորաց, Զէ շի՛ք վերնագիր

- 5 Գ այլ
- 6 ԳՆ իշխանք, Գ յանցատր, Զ անցատրք, ԲԳՆԷ Թագաորի, Զ Թագաոր
- 7 ԶԷ շի՛ և, ԶԷ նուստր իշխանք, Թ նուստ
- 8 Զ անցաւորացն, Զ զեղարարս և զորդիս, Թ ի ժառանգութեան
- 9 Գ վասն վնասու փխ պատճառաւ, ԲԳՆԷ որդիք, Գ որդիք նոցա, Զ զորդիք, Ե զբհէսցիկն, Զ զրկիցիկն, Գ նման փխ համարարոյք, ԶԷ համարարոյք
- 10 Գ բարութն յիցեկն, ԳԶԷ իւրաքանչիւր (Զ զիւրաքանչիւր) որ
- 13 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Ե շի՛ Յաղագս, ԲԹ դատաստանի, Ե դատաստան, ԶԷ շի՛ վերեացիր
- 14 Գ յարարչն ազատ եղև մարդկային քնութիւնս, ԶԷ մարդկային
- 15 Զ շի՛ Եւ (զայս), Ե շի՛ պատշաճ, Գ գիտեմ փխ կարծեմ
- 16 Ե Թողիլ, Գ գտերուի Շողի. Ե որ փխ ուր, ԲԳԶԹ կամեսցի, Է կամեսցին, ԶԷ կեալ, Ե շի՛ ապա.... մինչև հողավածի վերջը
- 17 Թ շի՛ որք, ԶԷ շի՛ ի տերանցն և, ԲԳԹ տերանց, Գ տերանց, Գ անդէն
- 18 Գ հար, Գ որդիք ծնել, ԶԷ որդիք ծնեալք, ԶԷ շի՛ այլուր և ոչ անդ
- 20 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Բ դատաստա, Ե դատաստան յաղագս, ԶԷ շի՛ վերեացիր
- 21 Զ Արարկանութիւնս փխ սպանութիւն, Թ շի՛ ի (մանկունս), Գ եղեալ ի մանկունս, Ե եղել թի՛

- 22 Գ՛՛՛ ա՛մ, Ե զկատարել արիւնն, Գ այն, ԲԳԶԷԹ տուժեսցի, Ե տուժեսցի
- 23 Ե զայս փխ զայց, Զ զայտ, Գ թէ փխ մեղասանից և
- 23—24 Ե իբր թէ ժ աննից փխ որդէս մեղասանից.... բան դուսան
- 24 ԶԷ զայս փխ զտանն, ԳԵԹ յերից, Գ յերից մի մասն լիցի, ԲԳԶԷԹ մի փխ մին, ԶԷ շի՛ մասն, Գ շի՛ Եւ, ԶԷ թէպէտև, Զ անդանս
- 25 ԲԳԶ Շեզհտասան, Ե բան զԺեկն փխ Շեզհտասանից, Թ հրամէ, ԲԳԳԵԶԷ մանկութեան
- 26 Գ այլ յաղագս, Ե արեն Զ՛ այսորիկ, Է՛ այսորիկ փխ արեան ալզպէս, Գ այդ փխ ալզպէս, Գ յիրաւունս, Ե տեսաք փխ իրաւանս համարեցաք.
- 27 Զ զատաստան
- 27—28 Ե շի՛ Եւ թէպէտ.... մինչև հողավածի վերջը
- 28 Է կանոնաց, Գ և ընդդէմ կանոնաց, ԶԷ շի՛ որպէս ԲԳԳԷ դատաստանն
- 29 Զ ինքնութեան փխ ի բնութեան, Թ շի՛ ի, Գ բնութեան, Գ բնութեան և, Զ զիշատակն
- 32 Ե շի՛ ԷԳ—ԼԷ հողավածեւր, Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Գ թէ
- 32—33 Գ ալ զատ թէ մանկունք ի խաղ զմիմիանս բնկեսցեն, ԳԷ շի՛ վերեացիր
- 35 ԱԹ յզգայութեանց, Գ զմի ի զգաութեանցն
- 34 Է զմիմեանս ի խաղս, Զ վնասեսցեն
- 35 ԳԶԷ բնեալ փխ դատեալ, Բ դատաքնեալ, Զ իցեն, Թ դատել լիցեն, Աս յսպանութիւնս, Գ սպանութիւնս

45-ՌԳ ԷԶԻ

- 1 Գ տարիքն, Զ՛ ա՛մենհերան, Է՛ ա՛մենայնքն փխ ամբն, ԶԷ յար փխ նման, ԲԳԶԹ սպանութեան, ԱսԳ լիցի, ԱսԳԻ շի՛ ի, ԱսԳ յզգայութիւնս, Բ զգայութիւնս, Գ յիզգայութիւնս, Թ ի յզգայութիւնս
- 2 Բ տուգանին, ԳԶ տուգանք, Է տուգանս, ԳԻ լիցին, ԲԳԶ զխափանածոյն, Գ բժշկաց և դեղոց ծախքն վճարիցի փխ բժշկութեանն տուժիցի, ԳԶԷ զբժշկութեանն, ԶԷ տուժեսցի
- 3 ԶԷ մանկանց, ԳԳԶԷ իրամարք
- 5 Ե շի՛ տարող հողավածք, Գ վասն փխ Յաղագրս դատաստանաց, Բ Էթէ, Գ չուր
- 5—6 Գ սպանցեն զմիմեանս մանկունք փխ զմիմեանս.... զմանկունք, ԶԷ շի՛ վերեացիր
- 6 ՌԳ մանկունք
- 7 ԱԳ լուղալով, Գ՛ լեալ խաղով, Է՛ զօղալով փխ լուղալով, Թ լեղանալով, ԶԷ մանկանց թէ, ԶԷ հեղձուցանեն
- 8 ՌԳ բնեացեն փխ դատեսցեն (Բ ձեռագրի բնագրամ բնեացեն, լուսանցում ցույց է

- տուլած, որ պեալ է լինի՛ դատեսցեն), ԶԷ դատեսցին, ԳԻ ոյարդամաբար, Զ զպարդամաբար, Է զպարզմաբար, Զ շի՛ ի, Զ զխաղս, ԲԳԶ թէ (ցատուցեալ), ԲԳԳԶԷ շի՛ և (կամ)
- 9 Գ անկար լիցի այլոց ի դուրս բերեալ, Զ այլոցիկ .
- 10 Թ դատել, Զ ||| մեմատեսցի (համեմատիցի), Գ ամբն ընդ սպանութեանն, Գ ամբքն, Զ վճիւր
- 11 Է իրաւամբ
- 13 Ե շի՛ ամբողջ հողավածք. Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Գ ի պատճառս գրաւու, ԶԷ շի՛ վերեացիր
- 13—15 Գ ալ թէ գրաւու պատճառաւ վնասն զմիմեանս
- 15 Թ դժբարս, Թ այսպիսի
- 16 Գ Էթէ յայդպիսի յասացելոց պատահիցի, ԶԷ թէ, Գ շի՛ մանկանց, Գ ամբք, ԶԷ ամբք,
- 17 Զ շի՛ ըստ, ԶԷ սպանողի (Է սպանութեան)

- զատեցի, Բ Հորդորողին (լուսանցում ցույց է տրված, որ պետք է լինի շարժողին), Ք շարժողին յորդոր (վերջին բառը տողամիջում), ԲԳԴՁէ հթէ
- 18 ԳՁ ամաւր, է ամօր, Գ կիսո, Ձ կիսոյ
- 19 Գ տասն եւ մեկից, Ձ մեծասանից, Դ Ժամենիցն, Դ շիբ հւս
- 20 ամԳ նովիմք, Ձ նորին, է նովին, Դ դատիցին, Ձէ շիբ բստ
- 21 ԲԳԴՁէԹ ոչ արդարացուցանէ, Ձ բնութիւնն փխ բնաւին, Դ գայրոցիկ, Ձ դատաստանն, Գ հթէ փխ եւ թէ, ԲԳԴէ կթէ, Ձ կատարելոցն
- 22 Դ շիբ զովիմք, Ձ զովիմք է զովիմքը, ԳԳԹՔ զատիցի, Դ դատաստան փխ դատեցի, Ձէ դատեցին
- 24 ԴԵ շիբ ամբողջ հողվածք, Ձէ շիբ վերնագիր, Գ վասն փխ Յաղազս դատաստանաց

- 26 Ձ վայրաբար, Գ զմիմեանս վայրապար, Ձ հնչս
- 27 Ձէ այլ, Ձ այսպիսի, Ձ շիբ եւ վնասիլ եւ, է շիբ հւ (վնասիլ)
- 28 Ձէ շարժեաց, Բ գրաւ, Ձէ գրաւի, Ձէ որ փխ որ
- 29 Գ պատրեալ որ
- 30 ԲԳ կթէ, Ձ աւել, ԳՁէ շիբ հւ (խափանածոյն)
- 31 Ձէ տուժեցի, Ձէ շիբ հւ, Գ վասն սյնոր կղաք զայս փխ զայս եղաք, ա զի վայրապար մահ լիցի
- 33 Գ վասն փխ Յաղազս դատաստանաց, ԴԵ շիբ ամբողջ հողվածք, Ձէ շիբ վերնագիր
- 34 ամ ԳԻՆԵՐԵՈՒՄ, ա ի ԳԻՆԵՐԵՈՒՄ, Գ մեր Հոգեւոր
- 35 Ձ՝ այսոցիկ, է՝ այսորիկ փխ այնորիկ, Բէ շիբ ինչ, Ձ շիբ ներուլ, Ձէ արբեցութիւն, Գ հթէ

46-ԲԳ ԷՁԻ

- 1 Գ ի կոտելն վեասիցեն բեկանելով, Դ շիբ հւ, Գ զաշս խլելով փխ խեղիցեն, Թ խլիցեն փխ խեղիցեն
- 2 Ձէ բժշկութեան, Գ տուժեցի, Ձէ տուժի, Ձէ թէ
- 3 ԳՁէ պատահումն, Ձէ շիբ հւ (կամ վրիպմամբ)
- 4 ԳՁէ այսպիսեալ, Թ այսպիսաւ, Ձէ շիբ կղեւ, Ձ միտն, Ձէ առաւելաւ
- 5 Աս շիբ հւ (զին), ԲԹՔ տուժիցի, Գ վճարիցի փխ տուժեցի, ա զինքերուացն, Ձէ զինարբուաց, Գ որք մերձ կցորդ էին փխ կցորդութիւնն
- 6 Ձէ դատեցի, Ձ Հաւաստիւ, Ձ նոցա այն փխ նոցայն բնո, Գ նմայն փխ նմին, Թ կղիցի, Ձ տուժն
- 7 ԱսԹ յզգայութեանցն, Ձ ի սպայութեանց Ձէ վնասեցի, Բ ալմն, Ձէ շիբ զի
- 8 ԲԳ են իսկ, Ձէ շիբ իսկ, Ձէ շիբ զի
- 9 ԳՁէ անտարանին, Ձէ ապրեցին, Ձ զաւտ՝
- 10 Ձ նախախնամաբար, Ձէ գործեացեն
- 11 Գ տուգանք, Ձէ տուժ
- 13 Գ վասն փխ Յաղազս դատաստանաց, Դ աղ շնացողաց փխ Յաղազս... շարագործաց, Ե շիբ ամբողջ հողվածք, Ձէ շիբ վերնագիր
- 14 Ձէ շարագործացն փխ շար գործ, Գ շնացողին, Դ շնացողացն, Դ շիբ ընդ, Դ վրկման
- 15 Դ դատաստանաց, ԲՁէ թէ (լրբութեամբ), Ձ շիբ կթէ (լրբութեամբ)
- 16 Գէ եւ թէ փխ կթէ (բազում), Դ կամ փխ կթէ (բազում), ԲԳ շիբ անգամ, Ձ շիբ հւ,

- Ձէ բէ (պարտաւորի)
- 17 Դ վնաս ինչ փխ վնասիչ, Ձ արինաց, ԴՁէ արժան
- 18 Գ տուգանաւր փխ փրկանաւր, Ձ արին, Դ փրկելի բնեացին փխ ընդ (նմին) Հարցի, Թ ըստ Հարցի, բոլոր ձեռագրերը չունեն նմին. ավելացրել ենք ըստ իմաստի, համաձայն Վ. Բատաւմյանցի:
- 19 Ձէ Համարեցան փխ վարկան, Դ դառականող, Դ դառակս, ա գանասնագիտի փխ գանասնապղծի
- 20 Դ արկնբո
- 20-21 Գ մեր զայդոսիկ կանոնաւր եւ փրկականաւր լինել փխ զայդ իսկ... գորա լիցին
- 21 Ասք լիցի, Ձէ թէ (Հարկ).
- 23 ԳՁէ եւ (Ձէ թէ) փխ կթէ (յայլաղոցաց), Ձ այլաղոցաց, Ձէ սյատահիցի, Ձէ են փխ իցեն
- 25 Դ այրո իցէ շնալն, Ձ արու փխ այրուոյ, Ձ շնան, է շնաց, Ձէ թէ խարիցի (է խարիցի), Դ կամ թէ
- 26 ԲԳԴ է կթէ, Ձէ է թէ փխ կթէ, Ձէ բոնազատեալ, Ձէ այրն փխ զայդ դատեալ, Գ բնեւէ փխ դատեալ, Դ դատել, Ձէ սյարտաւորեալ փխ պարտաւոր ցուցեալ
- 26-27 Գ եւ այրն պարտաւոր գտեալ տուգանիցի
- 27 Դ տուժի, Գ կիսոյն, Ձէ խօսելոյ կուսի
- 28 Ձէ թէ, Դ իբ կին, Ձէ զկինն, Ձ շիբ հւ, ԲԳ կթէ, Գ զպատրեալն այրին եւ կթէ ոչ
- 30 Գ վասն կուսից, որք իցեն խաւեցեալ եւ խարիցեն, Դ աղ կուսից, որ իցեն խաւեցեալ, Թ խաւեալ, Թ խաւեալ, Ձէ շիբ վերնագիր, Ե շիբ ամբողջ հողվածք

1. Այս բնութիւն տարբերութիւններն հետազայում այլևս չեն նշվում

31 Բ զխաւսեցեալն, Գ որպէս առնակնոջն, Զէ
կնոջ փխ առնակնոջ
33 ԲԳԳԶէ թէ, Դ խաւսել

34 Գ բռնութեամբ, Դ ննչէ փխ ննչեցէ, Զ շիբ
տացէ... ընդ նմա, ԲԳԳԷ՛ ննչեաց

47-ՐԴ ԷՁԻ

1 ԲԳ յտուն, Թ յըսուն, Դ գրամեան ԱտԹ որ
1 իշխեսցէ
3 Զէ արիւնաց, Գ արիւնացն է այլ, Գ անբա-
ժիւք, Զէ շիբ անբաժին, Դ շիբ առն,
Գ առնուլ առն, Բ առնելով,
4 ԲԳԳԶէ կամիցին, Գ տուծն եւ տուգանքն, Զ
տուծ, Թ տուծիցի փխ տոյժն լիցի
7 Գ կին առնուցու, Բ բանբասիցէ, Զ բամբա-
սողաց կուսից փխ յաղագս... զկանայս,
Ե շիբ ամբողջ հողվածք, Զէ շիբ վերեւագիր
7 Գ կին առնուցու, Բ բանբասիցէ, Զ բամբա-
սէ, Գ թէ ոչ է փխ ոչ լինել
8 Գ ճշգրտել, ԱԹ կանաց
9 Գ տուգանիցի փխ տուծիցի, Դ սկիւղ, Զէ
սկիւղ արծաթուլ
10 Զ համեմատել, Զ մերոյ, Զէ կին, Գ արծա-
կեսցէ
11 Գ քնա մինչ ի մահ փխ դամեանայն ժամա-
նակս, ԲԳԳԹ ճշմարիտ իցէ, Զ ճշմարիտ է
12 Զէ մահապարտ է փխ մահ, Գ ըստ արի-
ւացն մահ հրամանաւ է, Գ իսկ փխ եւ, Զէ
շիբ առ մեզ լիցի, ԲԳԷ՛ առն, Գ շիբ առնն,
Զ այրն, Զէ արծաղէ
13 Գ շիբ եթէ կամիցի եւ պահել, Զ թէ, Զէ և
(է շիբ և) թէ հաճոյ է պահեսցի (է պա-
հեսցէ), Զէ հրապարակել
14 Գ այնէ որ խափանաւք փխ վրիպանաւք, Զէ

շիբ եւ զի... անարգութիւնն, Դ անարգու-
թիւն
16 Գ կատարման փխ լրման
17 ԲԴ՛ եթէ, Զ առնել, ԲԴ՛ բանբասանաց, Գ՛
այնոցիկ, Զ՛ այտորիկ փխ այտորիկ
18 Զէ տուգանն
20 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, ԱԲ
զեղից, Թ՛ զեղից, ԴԵ՛ շիբ ամբողջ հողվա-
ծք, Զէ շիբ վերեւագիր
22 Զէ զնոսա փխ (մասնաւորել) նոցա
24 ԲԶէ պղինձ, Զէ նմա փխ ի նմանաց, Գ
նոցին, Զէ լիցի փխ իցէ
25 Գ բորակ, Զ բարակ
26 Զ նաջտ, է նաջթ, Զէ շիբ ինչ, Գ այսպիսիք,
Զէ այսպիսիս
27 Գ իսկ ակն եւ մարգարիտ եւ այլ ինչ
ի պատուարաց արքունի լիցի
28 ԱԹ խոճոց, Բ զեղնախունկ, Թ՛ զեղնախունկ,
ազ գլտոր, ԳԷ՛ եւ գլթոր, ԲԳ՛ եւ զարիկոն,
Զ և խարիկոն, է խարիկոն
29. ա սակամուք, Զ սակամուքի ե զագլէ և այլ
ինչ սոյնպիսիք, է սակամանի և զագլէ, է
այլ, աԲԳ՛ տասնորդիցին, Զ տասնորդիցի, է
տասնորդիցէ
31 Գ ամենայն պտող, Զէ շիբ ամենայն
32 ԲԶէ նոցա, Բ լիցին, Զէ օտարաց, Գ ի կիկել
եւ քաղել

48-ՐԴ ԷՁԻ

1 ԳԹ պտողոցն, ԱտԹ ոչն, Զէ իւր, Զէ սահ-
մանք պողարեւրացն փխ այնոցիկ... սահ-
մանն
2 Գ կամար նոցին, ա փայտք
3 Գ շիբ ի (հնձել), Զէ հունձ, Զ շիբ ի (վա-
րել)
4 Զ որոց, Գ սահմանաց եւ հոսին ոչ է նոցա,
այլ առ որ ստանեն եւ անցանեն եւ որք...
5 Զ շիբ եւ որք... յաւտարաց, է շիբ իւրա-
բանչիւր... յաւտարաց, ԲԳ՛ լիցի, Գ շիբ առ
որս անցանեն
6 Զ եւ ոստք որսացեալ, Զէ սահմանն
7 Գ հանել, ԱԹ տասնորդիցի, Զէ տասնորդես-
ցի, է սահմանքն
8 Գ այլագ է, Զ և այլագ է և յայլագ
10 Գ վասն զիտից ընչից, ԴԵ՛ շիբ ամբողջ հող-
վածք, Զէ շիբ վերեւագիր
11 Զէ թէ, Զ պատահեսցի, Թ լիցի փխ պատա-
հիցի, ԳԶ այլ, Զէ կալուածս

12 Զ ձեր փխ իւր (կամ), Զ տանց, է տան, Զէ
շիբ իւր (ոսկի)
13 Բ եթէ, Գ առաջնոց, Զէ թագաւորացն իցեն
14 Զէ շիբ եւ, Զէ յաղագս տեղոյն գտողին տասա-
նորդիցի (է տասնորդիցի) և գտնույն
կրկին
15 է տեսն
16 աԶէ կրկին, ԲԳ՛ եթէ, Գ փարթամաց եւ
17 Զ նորա (իցեն), Գ իցէ (որոց), Բ որոյ
(անկ), ԱԶէ անգ, Գ՛ անկանիցէ փխ անկ
իցէ, Զ ժառանգութիւն
18 ԱտԹ յարքունիս, Զէ իւր
19 Գ դէտ փխ գէպ, Զէ է փխ իցէ, Զէ տաս-
նորդի, Գ միայն արքունի
20 ԲԴԶէ թէ, Գ տասնորդել նմա
23 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Դ
շիբ եւ... զմորու, Թ՛ զմորու, Ե շիբ ամ-
բողջ հողվածք, Զէ շիբ վերեւագիր,

- 24 Ա՛լ կոտիցեն, Գ՛ն մինն
- 25 Գ՛ն փեհոցէ, Ա՛թ զմորուս, Գ՛ն զմորուսն,
Գ շի՛ք կրկին, Ա՛լ մասամբք, Ա՛լ զ՛Ներն
- 26 Գ գանիւ եւ ծծե՛ր, Ա՛լ թէ փխ գի
- 27 Գ դպարտաւորն փխ զոյատուաւոր, Ա՛լ զպա-
տուաւորս, Ա՛լ շի՛ք էւ, Գ՛ն պատուաւորն
յանդգնեալ
- 28 Գ կէս

- 29 Թ է աչք առ այս, Գ կոտոց, Ա կոփոյ, Ա
դասաստանցն
- 32 Գ վասն սերմանց Հորոց դասաստանաց, Գ
աղ փխ Յաղագս, Թ դատաստան, Գ շի՛ք
դասաստան, Գ հորոց է, Թ սերմոց, Ե
շի՛ք ամբողջ հողվածք, Ա՛լ շի՛ք վերեազիր
- 33 Գ շի՛ք Եւ (Թէ), Թ՛ն Ա՛լ էթէ փխ Եւ թէ, Գ
այլ, Ա՛լ սերմանց
- 34 Ա՛լ կամ փխ թէ, Գ ատարաց

49-ՐԴ ԷՋԻ

- 1 Գ՛ն էթէ, Գ Հիւանդասցի փխ տխտասցի,
Ա՛թ տուծիցի
- 2 Գ էլանիցէ
- 3 Գ Ի վարձու, Ա կանխեալ
- 4 Ա՛լ զգուշացեալն, Գ սեոցէ, Գ՛ն ճշգրտիւ,
Ա՛լ ճշմարիտ, Գ բոնարատելն
- 6 Գ՛ն շի՛ք ամբողջ հողվածք, Ա՛լ շի՛ք վերեազիր,
Գ վասն փխ Յաղագս դասաստանաց, Գ
վնասելո, Գ շի՛ք Ի
- 7 Գ զսովորական, Թ հրամանն, Գ հրաման էւ
զծնան
- 8 Ա՛լ շի՛ք Եւ (Թէ), Գ էթէ փխ Եւ թէ, Թ էթէ,
Ա՛լ առանկ թան զկար
- 10 Ա ստեան փխ արևան, Գ գերադոյնից, Թ՛ն
զապաշխարանան, Ա՛լ զապաշխարութիւնան
փխ զապաշաւանս, Գ զապաշաւանսն
- 11 Գ ցուցեն, Ա՛լ ցուցանեն, Ա՛լ զայլս, Ա՛լ
վնասիցն, Գ զբժշկութիւնան
- 12 Գ զխափանասո, Թ՛ն յանբժշկելեաց, Գ ան-
բժժելիկեաց, Ա զսուգան
- 14 Գ վասն փխ Յաղագս զատաստանաց
- 14—15 Գ աղ սուտ բու՛սանայից է անիրաւաց,
Ե շի՛ք ամբողջ հողվածք, Ա՛լ շի՛ք վերեազիր
- 15 Թ՛ն առնիցեն փխ գործիցեն

- 17 Աս՛ որ, Գ՛ն որո՛ւմ փխ որոյ, Գ քահանա-
ութեանն
- 18 Գ շի՛ք էւ (կամ)
- 19 Ա աշխոթ, է զործէ
- 20 Ա՛լ արդարութեամբ է իրաւամբք, Թ անխ-
ոութեամբ (Եւ զայս)
- 21 Ա դատիլ
- 22 Թ՛ն զսովորութիւն. Գ սովորութիւն, Գ շար
զսովորութիւնն, Ա լուծցին
- 23 է վերակացու լինել կեկոնցոյ արք է կա-
նայք, Թ՛ն վերակացուք, Թ՛ն լինին, Գ շի՛ք
(զքահանայս)
- 24 է լուծուցանեն, Ա՛լ զօշքազու, Ա դահնա-
ոութեամբ, Թ այլաք, Գ այլաքն, Ա այլօք,
է այլօք, Գ այլիւք եւ տխտաւք
- 25 ա՛ր յեկեղեցիս, Գ յեկեղեցոյ
- 26 Ա՛լ ողիք փխ ուղղիլ
- 28 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Գ շի՛ք
Յաղագս դատաստանաց, Գ քահանայս, Ե
շի՛ք ամբողջ հողվածք, Ա՛լ շի՛ք վերեազիր
- 29 Ա կարկեցին
- 30 Ա՛լ զքահանայս
- 31 Գ յանցաւորաց վր յանրագաց, Ա՛լ անար-
գաց, Գ անարգէ այնպիսին

50-ՐԴ ԷՋԻ

- 1 Գ՛ն տալոց են, է շի՛ք ընդ
- 1—2 Ա՛թ հա՛՛ ոչ գրեալ է, Գ ոչ գրեալ է չա-
րէնան թէ
- 2 Գ գիշխանս, Գ բամբասեցեն, Ա՛լ բամբասեր
- 3 Գ թէն տակաին ոչ փխ երբմիս.... Ինչ,
Աս՛ թէ փխ թէ էւ
- 4 Գ երկրորդ, Ա առաքելական
- 5 Ա՛լ պատոց
- 6 Գ արժան փխ գոյք, Գ աստուածանարզսն,
Թ աստուածանարզանս, Ա իրափ
- 7 Գ այնձ թէ, Ա շի՛ք գիս անարգէ, Ա՛լ քահա-
նայ փխ էւ այն իսկ
- 7—8 Գ դատաստանաւ պարս է զլեզուն հա-
տանիկ է տուգանաւ տուծել քստ կարոյն
է ապաշխարութիւն դնել իբր զանարգոյ
աստուծոյ փխ Եւ որ.... ցուցաւ

- 10 Գ՛ն վասն դատաւորաց դասաստան, Ե դա-
տաստան վասն դատաւորաց, Ա՛լ շի՛ք վեր-
եազիր
- 11—17 Ե շի՛ք կարգեցին.... անուցոս
- 11 Գ թէ, Գ շի՛ք են, Գ չաստիճան ի, Գ՛ն չաս-
տիճան, Ա աստիճան
- 12 Ա՛լ առնեն, Աս՛ թէ թիւրեցի
- 13 Գ աշտոնցէ, Գ պարտաւորեցէ, Ա արդարա-
ցուցանէ
- 14 Ա՛լ դատաւոր փխ Ի.... դատաւորութեանն,
Գ դատաւորութեան
- 15 Ա՛լ կշտամբեցի, Գ յիմացաւ զգրեալն չաս-
տուածային, Ա յորէնս
- 16 Թ Մովսէսի, Գ՛ն Մովսէսի, Ա՛լ թէ
- 17 Գ կաշառս
- 18 Ա՛լ դատաստանի, է դատաւորաց, բոլոր ձեռ..

- բացի և չիք ի (կանոնական), Աէ կանանո-
կանաց, Աէ հրամանաց
- 18—19 Ե ի կանոնական հրամանաց ուսաբ, որ
վասն դատաստանի դատաւորաց, շնորհ մի
մեծ յաշտիճանսն եկեղեցոյ լինել գդատո-
ղութիւնն
- 19 Աէ շնորհս, Գ յաստիճանսն, ԳԱէ յաստի-
ճանս, Աէ չիք լինել և, ա զգատողութեանն, Ձ
գատողութեան, է գգատողութեան, ԵԱէ
թէ
- 20 Գ իրաւանցն, Ե չիք և (աշտոնաւոր), Ե
դատէցիք փխ վարիցի, Գ չիք անկցի, Ձ
այնմ, Ե շնորհաց, Գ գոյ
- 21—22 Ա չիք զիրաւունս արինացն

- 22 Դ չիք Աւրինացն
- 24 Գ վասն փխ Յաղազս դատաստանաց, Գ
յնչից, Ե կանոնք յաղազսփխ Յաղազս դա-
տաստանաց, Գ չիք հողվածն ամբողջու-
րեամբ, Աէ չիք վերեագիր
- 25 ԱԳԱ եղիցի, Գ չիք և (եպիսկոպոսին), է և
թէ փխ եթէ, ա առանձինն, ԳԱէ ունիցի
- 26 է եկեղեցուն, Գ իւրոյն, Ե վախճանել, Աէ
ի վաղճանի (է վաղջանի) իւրում
- 27 Աէ չիք եպիսկոպոսն, Գ կամեցի, Գ պատ-
ճառաբ, Ե պատճառ, Ա եկեղեցականաց
- 28 Ե իրացն, Գ չիք եպիսկոպոսին, Աէ եպիս-
պոսն, ԵՂ թեթև փխ թերես, Ե ստացել
- 30 Ե եկեղեցոյ, Աէ ղեպիսկոպոս

51-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 Աէ չիք և, Ե զազգականսն իւր զրկել ի
պատճասն եկեղեցոյն, ԳԱէ զազգականս
- 2 Ե չիք յամենայնէ, Ա բնագրում ղերծանել,
յուսանցում ուղղված է գրկել, ԳԱէ զրկել
փխ զերծանել, Ե չիք զերծանել
- 3 Աէ ազգականաց, ԵԱէ պատճառ, Գ պատճառք
հայտնութեան և մի ինքն կամ իւրքն զե-
կեղեցին զրկիցեն յայտնի և կամ ի ծա-
ծուկ: Ահաւանիկ....
- 4 Ե ահավանիկ, Աչ ահաւանիկ յանդիմանեն
բամբասողքն, ԱսԲԳԵԹ բամբասողքն, ԵՂ
թէ, Բ դատաստանք, Ե դատաստանս (ոչ)
- 5 Աէ դատաստանի (նոցունց)
- 6 Գ ղի և զանիբաւ դատաւորս դատել հրա-
մայեն, Աէ դատաւորք, Ե զեպիսկոպոսի
- 7 ԱԹ զնչից, Ա ընչից
- 8 Գ դատաստանաւ վարկին, Աս զրկեցելաբն
- 9 աեՂ զբովանդակն, Գ բաւանդակ, Բ ուսե-
ալքն, Գ ուսամբքն, Ե ուսելքն, ԲԱէ՝
այնմ, Ե՝ այմն փխ այդմ, Ե չիք և
- 12 Դ պիսկ իշխելո ընչից եկեղեցոյ փխ Յաղա-
զս.... իրաց, Ե չիք դատաստանաց, Ե ե-
կեղեցական, Աէ չիք վերեագիր
- 13 Ա և հրամայէ եպիսկոպոսաց, է հրաման է
եպիսկոպոսաց, Գ եկեղեցականաց, Ե իրա-
ցըն
- 15 Գ զի, ԲԳԵԵԵ ոգիս, Աէ չիք մարդկան, Ա և
առուել ևս, Ե չիք ևս
- 16 Դ սկսած՝ իրաւացի է զիրո.... մինչև հող-
վածի վերջը համառոտված է այսպիս. Ի-
րաւացի է ղիրս մարմնո ունի. բայց այն-
ոցիկ, որք զերկիւղն աստուծոյ լինով ունին
իմաստութեամբ հանդերձ և ոչ զայլաբարս
տղէտ մարդեացն, զի ունիւղն իշխանու-
թիւն իրացն այնու ինամ ունիցի կարաւ-
տելոցն և ոչ իւրոցն միայն, զի այնպի-
սիքն, որ զիրոն միայն հոգան, տակաւին
աշխարհականք են, զի այսպէս լսեմք յա-

- մենայն զրոց աստուծայնոց, որ և ի
ձեռն երթցանց և սարկաւազք հաւասա-
րապէս սպասաւորել ընդհանուր հաւասա-
ցելոց, այլև արտաքնոցն, զի մի պատ-
ճառք զայթակղութեան լինիցին հրկից և
հեթանոսաց, զոր և իրաւացի կարգելի է ի
գատաստանս եկեղեցոյ
- Աէ չիք ըստ, Գ իշխանութեանն, Աէ նմա
- 17 Ա կատարելոց փխ կարաւտելոց, ԲԵԱէ իրի-
ցանց, Ե սակաւազաց, Աէ խնամս կարո-
ղութեան փխ խնամակալութիւն
- 18 Գ երկիրդին, Ե երկեղին, Ե իեքինք
- 19 Աէ չիք իսկ, Գ ընչից ևն փխ ինչ իցին, Ա
իցէ, Ա աւարբաց
- 20 Աէ չիք նոցա, ԳԱէ արէնք
- 21 Ե որ, Գ պաշտամայքն, Ե պաշտանէլայքն,
Աէ իցին, Գ անդի, Գ վայելեն փխ կերա-
կըրել, Աէ կերակրել
- 22 Գ զինորք, Աէ զինորն իսկ, Բ իւրաւք, Բ
թաւաղակաւքն, Գ թոշակօքն, Ե թաւաղաւքն,
Աէ թաւաղաւքն, Գ զգէնսն, Ե զգենսն, Աէ
զէնս պատեքազմաց, Աէ պատաստել փխ
բերէ
- 23 Աէ չիք և (եկեղեցոյն)
- 24 Ա զոք փխ ոչ, Ե եպիսկոպոսին իշխել
- 25 Աէ ղիշխանութիւն
- 26 Բ գործիցի
- 27 Աէ չիք կարծելի, Աէ չիք ի
- 29—30 Գ պի և բահանայից փխ Յաղազս....
տայցեն, ԵԱէ չիք վերեագիր
- 30 ԲԳ ծառանգաւորաց
- 31 Աէ եթէ եպիսկոպոս, ԲԳԵԵԹ եթէ որ եպիս-
կոպոս, Աէ չիք որ
- 32 ԲԳԵ տայցեն, Աէ տայցեն, Ե չիք նոցա, Աէ
որպէս փխ նոցա, Բ իբր, Աէ որպէս փխ
իբրն, Գ սպանող, Ա զսպանող, Գ եղբարց
իւրոց

33 Ձ որպէս զկանոնական զդատաստան, Գ զկանոնական դատաստանս, ԲԳԳՁէ և հարք, Ձէ միարանի ց

34 Ե բարս, Դ բանն փիւ բարն, Գ սպանաղան, Դ սպանողն, Ձէ սպանողի, Ձէ դատէ փիւ կարգէ, Ե շի՛ք և... վկայք

52-ՐԴ ԷՁԻ

- 2 Ին շի՛ք ամբողջ հողվածք, Գ վասն փիւ Յազազս դատաստանաց, Ձէ շի՛ք վերնագիր
- 3 Գ շի՛ք ոք, Ձէ և հարկանէ զոք, ԲԳ հարկանէ, Ձ միջոյ փիւ միոջէ, Գ հարուածոցն, Ձէ հարուածոյ
- 4 Ձ անղղութեանն
- 5 Ա որոշեցիին
- 6 Գ շի՛ք հրաման, Գ բոտ արինացն է թէ յերկից և յերից կամ յուղից ևս է անարէնութիւնն, Ձէ շի՛ք ոչ, Ձէ շմեոցի
- 7 Ձ մահիճ, Ձէ զիցի, Ձ շի՛ք և յանիցէ և շրջիցի, Ա շրջիցի ցրտով
- 8 Գ ալրս փիւ ալնր, ամ ալն փիւ սոլն, Ձ շի՛ք ի
- 9 Ա Ապա թէ... հարուածոյ լուանցում, Ձէ շի՛ք Ապա... հարուածոյ
- 10 Ձ յուղղութիւն, Ձ և թէ փիւ եթէ, ԳՁէ սանգաւոր իցէ (Ձէ է), ԳՁ թէ
- 13 Ե շի՛ք ամբողջ հողվածք, Գ վասն փիւ Յազազս դատաստանաց, Դ ազ երկրորդ ձեռնադրութեան դատաստան, Ձէ շի՛ք վերնագիր
- 14 Է էրէց
- 15 Ձ յումմէլէ, Դ ցուցէ
- 16 ԱսԿԳՁէԹ Թերեհաւտից, ԳՁէ զձեռնադրու-

- թիւն, Գ ալսպիսեայս
- 17 ԳԴ զմկրտեալսն, ԲԳԴ զձեռնադրեալսն, Բ հաւատացեալ
- 17—18 Թ շի՛ք և ոչ ծառանգաւորս... լինել
- 19 Ձէ շի՛ք ընդ, Ձէ դատաստանաւ կանոնի
- 20 Ձէ շի՛ք ի (հայրապետէ), Գ ժողովէ, Դ յաստիճանի, Ձէ յաստիճան
- 21 Դ անպարտաւանութեամբ, Ձէ անհաւատութեամբ փիւ ամբարտաւանութեամբ
- 22 Ձէ իրաւացի է փիւ իրաւացոյց, Գ իրաւամբբ զնոսա
- 23 Ձ շի՛ք ի (հերձուածողաց), Դ զմկրտեալն
- 24 Դ շի՛ք հրամայէ երկրորդել, Ձէ մեկրտել փիւ երկրորդել
- 26 Դե շի՛ք ամբողջ հողվածք, Գ վասն փիւ յազազս դատաստանաց, Գ եկեղեցու, Ձէ շի՛ք վերնագիր
- 27 Բ եկեղեցոյն
- 28 Ձ ոսկեղինեաւ, Ձ շի՛ք կամ... սրբեցելով, Գ և կամ, արծաթաղեհաւ, է շի՛ք սըրբեցելով, Գ ի պէտս իբ
- 30 է թէ, ան շի՛ք ոք
- 30—31 Գ և արժանի պատուհասի և սրոշման փիւ ապա եթէ... որոշեցի

53-ՐԴ ԷՁԻ

- 2 ա շի՛ք ամբաստանելոց, Գ վասն եպիսկոպոսաց ամբաստանելոց, Դ շի՛ք ամբողջ հողվածք, ԵՁէ շի՛ք վերնագիր
- 3 Ե ամբաստանել
- 3—4 Ե շի՛ք կամ հաւատացելոց
- 4 Ե կոշէլ փիւ կարգալ, Ե շի՛ք է, Ե Եկէլ
- 5 Ե յանդիմանել, ԲԵԷ թէ, Ձ շի՛ք եթէ
- 6 բալու ձեռ. և Կանոնագիրք ատաբելոյ, սրբազրել Եճբ բոտ Բ խմբագրաթյան
- 6—8 Ե երկիցս և երիցս անգամ ատաբեցելու առ նա երկու եպիսկոպոսաց փիւ երկրորդ անգամ... առ նա (Ապա թէ), Ձ շի՛ք յատաբելոց առ նա... երրորդ անգամ
- 7 ԱսԵԹ շի՛ք և (ալսպէս)
- 8 ԱսԲԵՁԹ երկուց, ԵՁէ շի՛ք և (ալսպէս)
- 9 Ե արհամարհել, ԵՁէ վճիռ
- 10 Ձէ արժան, Թ արժանն է, Ձէ շի՛ք որպէս զի... Թուեցի
- 10—11 Բ ի փախուցելոյն
- 10—13 Ե ոչինչ շահել ի փախբստենեն փիւ որպէս զի... զիտելով հատցի

- 12 Թէ ամբաստանելոց, Ձ ամպաստանելոց, Ձէ եպիսկոպոսաց անել
- 13 ան ընտրեն, Ձէ ստոյգ
- 2—13 Գ հողվածք խմբագրված է ալսպէս. Եպիսկոպոս ամբաստանեալ առաջի հաւատարմաց արանց, կոշէլ զնա արժան է սրբոց եպիսկոպոսաց, զի եկեալ խոստովանեցի: Եթէ գտցի վնաս ի նա պատուհասի ապաշխարութեամբ հանդերձ, ապա թէ ի կոշելն ոչ զայցէ՝ երեք եպիսկոպոսաւք երրորդ անգամ կոշեցին: Ապա թէ արհամարհն ոչ զայցէ ի ժողովն, վճիռ հատցեն նմա որպէս արժան թուիցի, որպէս զի մի անշահել ինչ Թուիցի փախուցելոյն: Այդ ճշմարիտ իրաւունք են ամբաստանելոցն, և վճիռն ընտրութեամբ լիցի, զի մի զրպարտութիւն ինչ լիցի: Բայց երիցս անգամ կոշելովն, և նորա ոչ գալովն՝ զամբաստանութիւնն ամբարտաւանութեամբն իբրով ստուղեաց:
- 15 Գ վասն փիւ Յազազս դատաստանաց, Դ

- չիք ամբողջ հողվածք, ԵՁէ շիք վերեւագիր
- 16 Եէ շիք Եւ, Ձ շիք Եւ ի, Ձ զվկայութիւն, Ք ի վկայութեան, Ե շիք որք, Ե և փխ ալլ ևւ
- 16—17 Ե գհաւատացել, Ձ գաւատացեալ, Գ Ձթերահաւատան ի վկայութիւն մի բնդունիցին, զի զթերահաւատն անհատատ ասել ոչ որ սղալէ, ալլեւ ոչ զմի հաւատացեալ քան-գի Ի...
- 17 Ե շիք ի բերանոյ, Ե յերկուց, Ք հաստատեցի
- 20 Ե շիք Եէ—Մ հողվածները, Գ վասն փխ Յաղազս դատաստանաց, Դ աղ փխ Յաղազս, Դ շիք դատաստանաց
- 20—21 Ձէ շիք վերեւագիր
- 21 Դ յիւրոց, Գ առանց կամաց Էղբարցն ի վանս փխ արտաքայ... ալլոցն, Դ շիք արտաքայ... ալլոցն

- 22 Գ շիք Ձի, Գ որդոց, Ձէ ալլ
- 23 ԲԳԳ Եպիսկոպոսութեանն, Դ ինքնակամ փխ ինքն կամի
- 24 Ձէ ժառանգաւորութեան, Գ դի շէ, Գ՝ զամենայնն, ԴՁ՝ զայն փխ զԼատուծոյն, Ք շիք զԼատուծոյն
- 25 Դ շիք քանդի, ԲԿ՝ զԵկեղեցին աստուծոյ (Դ Քրիստոսի), ա զԵկեղեցի, ԴՁէ զԵկեղեցի Քրիստոսի, Ձ ժառանգաւորութեան
- 26 Ձէ դնեն, Ձ անհաւատ փխ անհատատ
- 28 Ձ կանոնական, Ձէ իրաւունս, Ձէ իւրայնոցն
- 29 Ձ զԵկեղեցի, ԲԿ՝ ժառանգութիւն զԵկեղեցի, ԲԳԿՁէ թէ
- 30 Ձէ Եթէ փխ թէ, ԲԿ՝ բաղմացն, Ձ թվեսցի
- 32 աԲԿՁէ միշչ, աԴ՝ ապաշխարանն, ԲՁԻՔ՝ զապաշխարութիւնն, Դ զապաշխարութիւնն

54-ՐԿ ԷՁԻ

- 2 Դ վասն փխ Յաղազս դատաստանաց, ԴԵ շիք ամբողջ հողվածք, Ձէ շիք վերեւագիր
- 4 Գ Եպիսկոպոսին և քահանայից ևւ սարկաւազաց, Գ՝ զանձն, Ք՝ զանձն իւր փխ զինքն
- 5 քուր անագրեբը իրաւացի փխ ի բաց, Բ շիք որք
- 7 Աս միայն փխ յաղազս, Ք շիք յաղազս, Ձէ հոգոյ փխ հոգայտոյ, Ձ զիշխանաց, Ձ միմեանց փխ միայն
- 8 Ձէ թէ փխ ևւ, ԲՁէ վիճակ, Ձ ալլ աղգաց
- 9 Եպիսկոպոսաց
- 11 Ք հրամէ
- 13 Գ վասն փխ Յաղազս դատաստանաց, Դ ժառանգութիւն, Դ [վ]ասն ժառանգից փխ Յաղազս... նշանակ, Ե շիք ամբողջ հողվածք, Ձէ շիք վերեւագիր
- 15 Ձ ժառայ, է զծառայ, ԳԿ՝ ժառանգութիւն, ԲԿՁէ բնձեռել, Գ՝ բնձեռեալ Ք՝ ածել բնձեռեալ փխ բնդունել, է տերանց կամաց, ԴՁ տերանց, Ք շիք տերանցն
- 17 Է զործէ ալս, Դ մեծ է փխ զործէ, ԲԳՁէ թէ, Ձ բերէք փխ Էրբիք, Ձէ համարիցի փխ Էրեւեսցի, Ձէ շիք ի
- 18 ԴՁէ աստիճանի, է թողացուցանեն զնա, Ձ

- թողացուցեն զնա, Գ տեարքն, Դ տէրքն
- 19 Ձէ իւրեանց, Ձ տանէ, ԱսԲԳԹ Էղիցին, Դ շիք Էղիցի
- 20 Բ անգայթագղ, ԲՁէ զԵկեղեցի, Դ զԵկեղեցի սուրբ, Դ յԵկեղեցի
- 21 ԱԲԳԿՁէ պատճառի, Ձէ զործիցի
- 22 ԲԿ՝ շարախաւուցն, Ձ շարախաւուցս
- 24 ԴԵ շիք ամբողջ հողվածք, Գ վասն փխ Յաղազս դատաստանաց, ԲԳԹ՝ զթաղաւորս և զիշխանս, Ձէ շիք վերեւագիր
- 25 Աս Եթէ թշնամանիցէ որք, Ձէ զթաղաւոր կամ զիշխան
- 26 Գ ևւ Եթէ ժառանգաւոր, ա իգէ փխ է, Ձէ շիք իսկ
- 27 Գ հալածեսցի փխ որոշեսցի
- 28 Գ Եպիսկոպոսաց է ևւ վարդապետաց
- 29 է աստուծոյ ևւ, ԲԳՁէ Եթէ փխ Եւ թէ, Գ անարգողն անզեղչ, ԲՁէՔ՝ շիք անզեղչ
- 30 է ժառանգաւոր իցէ, Գ ևւ թէ, Աս զաշխարհականք, ԲՁէՔ՝ զաշխարհական, ԱսԿ՝ շիք որք, Գ հալածել փխ որոշել, Ձ որոշեսցի
- 51 է զղչացցին, Ձէ շիք Եւ, Ձէ հաստատեսցի, Ձէ դատաստան փխ այժմ, Գ հաստատիցի այժմ իրաւացի դատաստանս

55-ՐԿ ԷՁԻ

- 2 Դ շիք ամբողջ հողվածք, ԵՁէ շիք վերեւագիր
- 3 Ե որ հեղձուցէ, ԲՁէ շնութեան
- 4 Ե շիք փոխանակ, Ձէ փոխանակ նորին, Ձ շիք որպէս, Ե յարութանն փխ կացուցանել
- 6—10 Ե ալլ վասն հրէիցն հաւատացելոց աւսացաւ, բայց յետո տուաւ և ալլմ ապաշխարութիւն զղչացելոցն, իսկ անզղչիցն՝ արեան դատաստան փխ ևւ զի ըստ... ա-

- րեան դատաստան
- 6 Բ՝ ալլամայից
- 7 Ձէ շիք ի, Ձ քաղաքն, Ձէ ապրելոյ
- 8 Ձէ շիք Եւ (ալլմ)
- 9 Ձէ ալլորքիկ, Ձ խոստովանացն, Բ՝ ապաշխարութիւնն, Ձէ անզղչիցն
- 2—10 Դ հողվածք խմբագրված է այսպիսի

Վասն հեղձուցողաց զտղայս
 Եթէ հեղձուցանէ որ զտղայ իբրև տխել
 կամ ի շնութենէ, կամ ի նախանձուէ,
 բայց յայնցանէ, որք յանհաւատ հասնուցն
 իցէ յղութիւնն, ըստ այնմ, թէ երանի որ
 կայաւ զմանկունս քո եւ եհար զքարի, եւ
 կամաւք տեստն ժողովեցան ազգն իսրայէլի
 եւ սատակեցին զժողովս իբրևանց, զորս յայ-
 լազգէացն ծնան. իսկ զժողովս քրիստոնէից
 թէպէտ ի շնութենէ եւ ի պտուղնկութենէ
 կամ այլ ինչ ի շարապատճառ պատահ-
 մանէ, թէ յորովայնին իցէ տակաւին, կամ
 չար ծնընդեանն, կամ յետ ատուց ինչ
 խնդիրցէ, կամ այլ ինչ նենգութեամբ բս-
 պանցէ, փոխան նմա ինքն մեղցի, զի
 որպէս ոչ է հնար յարուցանել նմա զնա,
 նոյնպէս եւ ոչ ապաշխարել, զի ըստ արի-
 նացն ազատահից սպանաւորացն եղև ապրել
 ի բաղաքան սպաստանից եւ ոչ կամաւ
 սպանողացն, եւ զի ըստ արիւնացն յա-
 զազս հաւատացեալ հրէիցն վարի, ուստի
 եւ յետո եւ այսօրիկ տուաւ ապաշխարու-
 թեան անդի կամաւ երկեղիւ եւ արտասու-
 աւք խոստովանողացն, իսկ աներկիւղ ան-
 ղեղջ անամաւթիցն՝ արեան դատաստան
 լիցի:

- 12 Ե շի՛ ԾԲ—ՁԻ հողվածները, Գ [վ]ասն
 զողոջ դատա փխ Յաղագս... մեծարողաց,
 Զէ շի՛ վերեւագիր
- 13 Զէ զողք Ե սասկնճականք (Ե սասկնճականք)
 նոցին
- 14 Զէ արժան է, Դ աւազակին, Դ սասկնչա-
 կանին փխ հացամեծարքն
- 15 Դ գատապարտել, Զ զալը, Է պարտ է զկնի
- 15—18 Դ շի՛ք Զայր... դատապարտել
- 17 Զ մարդուղողոջ, Թ մարդագողաց
- 18 Զ դատապարտեալ
- 20 Է դատաստանաւ ցուցեալ է

- 12—20 Դ հողվածը խմբագրված է այսպես.
 Վասն գողոջ եւ աւազակաց եւ նոցունց
 մեծարողաց
 Գողք յափշտակաւորք, աւազակք եւ սս-
 պրնչականք իբրևանց ըստ կամաց սուրբ
 եկեղեցո ի մահ մատնել արժան է զնոսաւ
 Այսօրիկ պարս է դատարրին հետեւիլ
 Աստ զմարդագողաց աւազակաց եւ մար-
 դելուզաց ստէ, եւ ըստ արիւնացն հրամաէ
 մահ, այլեւ՝ հացտուացն եւ հացակցացն.
 Եւ ըստ եկեղեցո արիւնաց եւս կարգէ մահ,
 Բայց զկնի կանոնաց այլ եւս ցուցեալ է
 դատաստանաւ:
- 22 Դ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, ԲԹ
 առեանկաց, Դ առուզնահից, Դ [վ]ասն առն
 Ե կնոջ առեանկալք զա, Ե շի՛ ամբողջ հող-
 վածք, Զէ շի՛ վերեւագիր
- 23 ԲԳ Զ առեանկան, Դ առեանկան, Զ առե-
 վանգս, ԷԹ զառեանկան, Աս շի՛ եւ (սր-
 դիս), Դ ծնեալ իցեն, բոյս ձեռագրերը
 շի՛ եւ (հայր), Դ մայրն, Թ շի՛ անիցի
- 23—26 Դ զարձուցեն յինքեանս, բայց թէ աղ-
 չիկն ոչ կամիցի, պակաւ յետ զարձու-
 ցեն, զի մի շար ինչ պատահիցի նմա եթէ
 փխ եւ աղչիկն... պակաւ եւ թէ
- 24 ԲԶէ կրեացէ, Զէ ոգոյն, Դ դարձուցել
- 26 Դ պակակել
- 26—27 Դ առանց կամաց կնոջ փխ արտաքոյ
 կամաց
- 27 Դ իցեն ծնաւորքն, Դ անխեղջ, Զէ անխեղճ,
 Դ Լն փխ է, Դ շի՛ անղբէն, Դ քարձուցա-
 նել յինքեանս
- 28 Դ ապաշխարութեան կարգին, Զ ապաշխու-
 րութիւն, Դ կարգիցի, Զէ կարգեացին
- 29 Զ զայլս փխ զայս, Դ կանոնք ցուցանեն փխ
 զայս... կանոնաց եւ, Դ շի՛ է (կանոնաց),
 Զէ եւ այլ է
- 30 Զ շի՛ է (եկեղեցոյ)

56-ԲԳ ԷԶԻ

- 2 Դ շի՛ ԾԲ—ԿԱ հողվածները, Ե շի՛ ամբողջ
 հողվածք, Դ վասն փխ Յաղագս դատաս-
 տանաց, Դ առնիւ, Զէ շի՛ վերեւագիր
- 3 Դ շի՛ քրիստոնէի, Թ քրիստոնէն (ըստ)
- 3—4 Դ վից ամ ըստ արիւնացն ծառաէ նմա
 եւ էլանէ, այլ մեզ եղիցի փխ քրիստո-
 նեալ... եղիցի մեզ
- 4 Է է.
- 5 Դ գնոյն իբր, Զէ իբր, Զէ ազատս, Դ է
 փխ իցէ
- 6 Դ եթէ կնոյ՛ Լ Կաւակաւք՝ նոքիմբք փխ եթէ
 կնաւ... բնզ նմա, Զ Ե թէ փխ եթէ, Է Ե
 եթէ

- 7 Է Եթէ
- 7—14 Դ փխ Ապա թէ... ազատ տեստն է այս-
 պես.
 Ապա թէ տէրն իւր տվեալ է կին նմա, եւ
 ծնեալ ի նմանէ ի տան տեստն ուստերս
 Ե դատերս, կինն եւ զաւակքն տեստն լի-
 ցին կամ իրկանաւք Լիցեն: Ապա թէ ծա-
 տայն սրբեացէ զտէրն, զկին եւ զաւակն, եւ
 ոչ կամիցի ազատ Էլանել, տէրն տարցէ զնա
 չիկեղեցի՛ աստուծոյ, քահանայիւք եւ հա-
 ւատարիմ վկայիւք գրով առցէ զնա ծառա
 իւր յաւիտեան, եւ ծառայն այնուհետեւ մի
 փոյթ արասցէ անձին ինչ ազատ լինել:

- Քէն կարիցէ, զի ի տէր կոնցեալ ծառայըն ազատ է տեանն որդէզրու՞թեամբն:
- Բայց տէրն իբրև զեղբարս ունիցի զինքն պակասիք իբրովք, եւ ոչ իբրև զծառաւատար համարեսցի, այլ իբր զորդի սիրեսցէ:
- 8 Ա՛ է կին, Բ որդիք տեսանն
- 9 ԲՁէ թէ
- 10 Ա ազատութիւն
- 12 Ա՛ ծառայեսցէ փխ անցէ զնա ծառայ
- 13 ԲՁէ թէ, Բ՛ է ի տեանէ, Ա՛ ի տէր փխ Տերամբ
- 14 Ա շի՛ ծառայն ազատ Տեանն
- 16 Պ վասն աղախնաց դատաստան, Բ աղախնաց, Դե շի՛ ամբողջ հողվածը, Ա՛ շի՛ վերեացիք
- 17 Ա շի՛ իսկ
- 17—18 Պ շի՛ բոս որում... պատճառի
- 18 Ա աղախնութիւն, Պ յաղախնութիւն հատարիմ առն կամ կնոջ բրիտանէի զինչ եւ եւ իցէ պատճառու, ԲՁէ իբր, Ա շի՛ դազակին
- 19 Ա շի՛ վճուտ, Ա վաճառեսցէ, Պ հաճոյ յաշն, Պ շի՛ իբրոյ հաճոյ, է հաճոյ յաշու տեսան իբրոյ, ա յաշն, Պ վաճառեցաւ փխ հաստեցան, Թ հաստատեցան
- 20 Պ փրկեսցեն, Բ հայր, Պ ծնաւորք վիս հայրն, Ա յօտար
- 21 Պ անարդէ զնա եւ դատարած նորա, Ա յորդոյ, Պ հաստատեսցէ, Ա՛ հաստատիցէ
- 22 Բ որդուն, Բ շի՛ իբրում, է նորա փխ իբրում
- 23 Պ առցէ զնա փխ հաստիցի, է հաստատեսցէ զնայ, Թ սպասարութիւն
- 23—24 Պ ամաց սպասարութեան նորա բոս

- զնո շափի իբր ձրի եւ ազատ էլցէ ի նմանէ
- 24 ԲԳՁէ թէ, ԲՁէ հայր, Պ հայր իբ կարէ փրկել զնա փրկեսցէ յորում ամի կարիցէ
- 25 է փրկեսցէ
- 27 Ա՛ շի՛ վերեացիք
- 28 Ա զնեսցէ, Ա՛ տեսու
- 29 Ա շի՛ զնոյ շափ... լիցին
- 30 Ա՛ մի ոչ յաղագս
- 31 Ա՛ շի՛ ի, Ա՛ շի՛ Իսկ, Ա՛ շի՛ ազատիլ եւ կամ ոչ
- 27—32 Պ ամբողջ հողվածն այսպէս.

Վասն ծառայից ալլազգիաց եւ աղախնաց Բրիտանեա եթէ զնեսցէ ծառա կամ աղախին ալլազգի եւ նորա թէ յանձն տեսան յաժարութեամբ եւ երկայն աւուրբք քրննութեամբ զի ուսանիցին զհաստն հաստատուն եւ զզործս գովելիս, սիրով եւ միամտութեամբ կամին մկրտիլ՝ մկրտեցին զնոսա խնտութեամբ եւ միշտ ընդ փրկանար լիցին, զնոյն շափ ծառակար ազատ լիցին: Ապա թէ ոչ կամիցին տեւքն կամ ծառայքն ազատել կամ ազատիլ, բարիոք առնեն, զի տեսարք զողորմածութիւնն ցուցանեն եւ ծառայքն՝ զսէրն: Այլ մի վասն ոչ ազատելոյն հեղգացին տեսարքն ի մկրտել, որք կատարեալ հատարով եւ ամենայն միամտութեամբ կամին լուսաւորիլ ի լաւ անդր. եւ որ լինէ փրկութեամբ եւ սրպէս ի բնէ քրիստոնէիցն ծառայիցն եւ աղախնացն, առաւել սոցա է տրաման առնել ընդանութիւն:

57-ԲԳ էՁԻ

- 2 Աս Յաղագս դատաստանաց զհայր կամ զմայր հարկանողաց, Պ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Թ հարկանողաց փխ դատաստանաց, Դե շի՛ ամբողջ հողվածը, Ա՛ շի՛ վերեացիք
- 3 Ա՛ շի՛ իբր, Ա՛ վաղճանեսցի, է՛ վաղճանեսցի փխ մեղցի
- 4 Ա նոյնպէս կանոնքն իցեն, Աս լիցի (մահու շափ)
- 5 Ա լիցին
- 6 Ա ծնողաց
- 8 Ա շի՛ առաչի, ԱսԹԹ հրամարել, Ա տարազրբի, Ա ժառանգութեան
- 9 Ա՛ նորա դատնալ
- 3—10 Պ հողվածն այսպիսի է խմբագրված.
- Վասն զհայր կամ զմայր հարկանողաց Բո հարկանէ զհայր կամ զմայր իբր մահու հեոցի: Բայց արէքն շնորհացս մահու շափ ապաշխարել ցուցին, այլ ընդ-

- րութիւն լիցի. եթէ յանզգայութեան եւ ի մանկութեան՝ զանեսցին մի անգամ թէ երկիցս կամ երկուս, ի զայրացմանէ ծնողացն եղև շարն, Թ՛ է ուսուցանելու գերկիւղ տեսան եւ զարէնս ատուծոյ, եւ նոցայ ոչ հնազանդելն յանդճնութեամբ հարին, եթէ յանզգայութեանն եւ ի տղաութեանն եղև շարն՝ ներեսցեն ծնաւորքն, ապա թէ կատարեալ հասակաւ եւ խելաք՝ յետ բաւում անգամ իբրատելո, իշխան լիցին առաջի բահանաից եւ ծերոց հրամարել ի նոցանէ եւ հանել ի հայրենեացն: Ապա թէ զղրացին բոս կամաց ծնողացն եւ արասցեն սպառն արժանի ապաշխարութեան, ընդալցին անորակալութեամբ եւ ծառանդ արասցեն:
- 12 Թ մարդագողաց, Դե շի՛ ամբողջ հողվածը Ա՛ շի՛ վերեացիք
- 13 Բ յորդոցն, Ա՛ շորդոցն, Ա՛ վաճառեսցէ

- 15 Աս այսպէս, Ձէ շիք լրմամբ, Թ հիէ քրքիստովնէ, Ձէ գողանայ
- 16 Ձ շիք քրքիստոնեայ, Աս եւ վաճառեալ, Ձէ՞ և վաճառէ, Ձ այլազգիս, Ձ այս փխ յայտ Ձ գործս
- 17 ԲՁէ ապաշխարութեան, Ա ի բանդ արկեալ լիցի (ապա ջերված է վերջին բառը), Ձէ արկանեւ
- 18 Ձ շիքէ յեղեալ հնար, Թ շիք անզղջիցն լիցի, Ձէ շիք անզղջիցն լիցի խրատ, Ձէ շիք ի
- 19—20 Թ ապա թէ շիքէ հնար՝ գգինն ի գողացելոյն տայցեն տեառս և խրատեալ յայտ արձակիցեն, անզղջիցն լիցի խրատն: Ձէ արձակեացեն (է արձակիցեն) կամ նշան դիցի անզղջիցն ի խրատ, Թ խրատել յայտ կամ նշան դիցեն և արձակիցեն անզղջիցն լիցի խրատն
- 13—20 Գ հողվածն այսպես է խմբագրված.

Վասն մարդագողոց

Որ ոք գողացի յորոքն իսրայելի և վաճառեսցէ զնա, ևթէ յայտնեսցի՝ մահու մեռցի: Իսկ առ մեզ՝ հիէ քրքիստոնեայ քրքիստոնեան գողացի և վաճառեսցէ յայլազգիս և շար գործն յայտ պայցէ, յազազս ապաշխարութեանն հասանելո մի մեռցի, այլ ի բանտ արկեալ երաշխաւո-

- րաբ և զանեալ զինն յղեսցէ յայլազգին, որ գգրին ունի, զարձուցանել զնա առ իւրսն, եւ թէ շիքէ ձեռնհաս՝ գգինն ի գողացելոյն տէրսն տացէ և հանել զաշտ նորա՝ արձակիցեն, յորժամ տեսցեն, թէ անզղջ իցէ ի զարձ ապաշխարութեանն:
- 22 Բ և փխ կամ, Գն շիք ամբողջ հողվածը, Ձէ շիք վերեացիր
- 23 Ձէ շիք իւր, Ձէ շիք իւր

Գ ՄԹ հողվածը խմբագրված է այսպես.

Վասն բամբասողաց զծնաւոց

- Որ բամբասէ գճար կամ գմայր՝ գյայտնի խայտառակողացն զյանցանս ծնողացն սաէ, ի մահ մտանել. այլ մեք գճարկանողացն զծնողսն ղնեմք սոցին պատիժ, թէ ոչ արասցեն պտուղ արծանի ապաշխարութեան:
- 28 Գն շիք ամբողջ հողվածը, Ձէ շիք վերեացիր Թ կազողաց բառի կազող կաղակցուրյան վրա որպես ուղղում գրված է կոռուղ
- 29 Ձ կազցիցին, Թ կազիցիկն բառի զլլիմ կազ կաղակցուրյան համար որպես ուղղում գրված է կոռ, է երկու արբ, Ձէ հարկանէ, Թ զնկեր իւր ի նոցանէ, Ձէ՞ շիք ի նոցանէ
- 30 է բերքցի, Ձ զնիցէ Ձ սանիցէ

58-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 Բ շրջիցի, Աս՞ շիք ի (ցպոյ), Ձէ շիք արտաքոյ, ԲՁէ՞ հճարն մեռելոյն ապաշխարութիւն (Թ ապաշխարութիւնն) լիցի, բայց...
- 2 Ձէ շիք նորա (տուժեսցի)
- 3 Ձ անբողջ
- 4 ԲՁէ՞ շիք եւ մեռելոյն... լիցի

Գ հողվածը խմբագրված է այսպես.

Վասն կոռուղաց

Եթէ կոռուցին արբ երկու կամ յոլովք, եւ հարկանիցէ ոք զեղբայր իւր քարամբր, կամ փայտիւ, կամ բռամբ, կամ ոտիւք, կամ սրով, և մեռանի՝ մահու շափ ազաշխարէ, և թէ ոչ մեռանի, այլ յանկողինս ղնի՝ զբժըշկացն և զղեզսն, զկերակուր և զմբիկն զիւրն և զբժըշկին և զխափանման աւուրցն վաստակոցն լիով տացէ, որ հճարն: Եւ թէ յանիցէ յանկողնոցն և շրջիցի ցպով աւուրց շարաթու կամ աւելի և ապա մեռցի, ներնն արէնքն հարկանողին և զապաշխարութեանն ի խիղճ մըտաց իւր թողցեն: Այս դատաստան և առ մեզ անփոփոխ լիցի:

- Ը Թ ի տերանց, ԴԵ շիք ամբողջ հողվածը Ձէ շիք վերեացիր,
- 8 Ձ շիք իւր (զաւագանա)
- 10 ԱսՁէ՞ տեան, Թ տեանքն, Ձ շիք զատաս-

- տան ի, Ձ սուրս, է սուր, Ձէ յայլս
- 11 է յայսպիսիս, Ձ պատճառս
- 12 Բ և եթէ, Ձէ և թէ փխ եթէ, Ձէ թէ (քրքիստոնեայք), Ձ արեան
- 13 ԲԹ սուժիցին, Ձէ տուժեսցի
- 14 Ձէ երկու, Ձէ կացցէ, Ձ խնդիր իցէ
- 15 Ձէ այլ ապաշխարութիւն
- 6—15 Կ հողվածը խմբագրված է այսպես.

Վասն ազանաց և ծառայից

սպանելոց ի տերանց

Եթէ ոք հարցէ զծառա կամ զաղախին զաւագանա և մեռցի, վրէժխնդրութիւն լիցի ի տերանց: Տեսնանք յէ դատաստան ի զաւագանն, ի սուրն, և յայլսն յայսպիսիս և յապըստամբութիւնն նոցա և յայլ պատճառս լինելն ստոյցն քննեսցի: Թէ այլազգիք իցին, թէ քրքիստոնեայք ըստ զանազանութեանն զինք արեանն տուժին: Բայց թէ երկու շարաթով՝ կամ երեք ապրին և ապա մեռնին, մի խնդրեսցին վրէժ արեան, զի զին արծաթո իւր է, այլ ապաշխարութիւն լիցի, ըստ զրեցելոցն և իւրոյ խղճէ մտացն:

¹ Այդ բառի զլլիմ գրիչը նշան է դրել և լուսանցեցում ծանոթագրել. թար կամ Գ ապրին. յայտ էր արիւնակ, այլ ստոյցն քննելի է զանազանութեամբ:

- 17 Աս յդի, Աս զկինն, Բ իւրեանց փխ արանց,
Կ վասն զյդի կին հարկանելո, Կ յվասն
հարկանելո զկին յդի զատաստան, Ե շիբ
ամբողջ հողվածը, Աէ շիբ վերեացիր
- 18 Աէ շիբ Իսկ, Կ կոտիցեն, Ա կոտին
- 19 աԳԱէ սաղմն
- 20 Ատէ տացի, ԲԳԱէ թէ
- 22 Կ զատաստանս, Աէ շիբ աստուածային, ԲԱէ
թէ
- 23 Աէ առն, Կ և փխ թէև
- 24 ԲԳԱէր նկարելոյ, ԲԳԱէ աննկարի, Աէ տար-
ցէ փխ տացէ
- 25 Աէ թագաւորաց
- 27 Կ այսոսիկ
- 17—27 Կ հողվածը խմբագրված է այսպէս.
Վասն զյդի կին հարկանելո
Ի կոտել արանց երկուց կամ յւրովից

59-ԲԳ ԷՁԻ

- 2 Ա վճարեսցէ
- 3 Աս յզգայութիւնսն, Կ յիզգայութիւնսն, Ա
զգայութիւնսն, Ա քնութեան
- 4 Կ շիբ գործան եւ է, Կ բաժանումսն, Ա լան-
դամս, ԱսԹ յզգայութիւնսն, Կ յիզգայու-
թիւնս, Ա ի զգայութիւնս
- 5 Աէ շիբ քսան եւ վեց զահեկան... սլակաս
ԲԳ դանկ
Կ հողվածը խմբագրված է այսպէս.
Վասն հարկանելո գմիմեանս եւ
վնասելո

Ակն ընդ աղան, ատամն ընդ ատաման,
վեր ընդ վերի, խարան ընդ խա||| (խա-
րան), հարուած ընդ հարուածի: |||սին
(աստուածային) զատաստանս այժմ, շնոր-
հաւք աւետարանի, ապաշխարութեամբ եւ
տուգանաւք վճարեսցուք, փոխանակ արեան
բանականի գնո համեմատեալ: Սակայն
յառուելն եւ ի նուազն ի սգաութեանցն, եւ
յանգամոցն, եւ նոցին գործոցն եւ է բա-
ժանումն յիրաքանչիւր զգաութիւնսն եւ
յանդամսն ԽՁ դահեկան եւ կէս դանկ, գա-
լի մի սլակաս, եւ բւոյրն երեք հարիւր եւ
կն դահեկան, Եւ ոչ եթէ այդ զին է սպա-
կերի աստուծոյ եւ նմանութեանն, այլ սա-
կաւ թուով գնովզ զանթիւն եւ զանգրինն
իմանամբ: Այլ ի հաւատացեալն եւ յան-
հաւատն յայտնի է առաւելութիւնն եւ սլա-
կասութիւնն, այլ ի հաւատալն եւ ի մկրտիւն
ոչ մնա ի սպառկերն եւ ի նմանութիւնն, այլ
իշխանութիւն տա որդիս աստուծոյ լինել, որ
անասելի է զն||| (զնո) եւ վերադոյն քան
զվաճառ: Ըստ այնմ |||է (որ ասէ)՝ ոչ
ոսկեղինաւք եւ արծաթեղինաւք |||սկանա-
ցուաւք, այլ գին եւ անասլ|||ն (անա-

- եւ հարկանեն զկին յդի, թէ ելցէ սաղմն
աննկար՝ կէս վնասու տուփի տացէ, աղա-
շել յար կնոջն: Ապա թէ նկարեալ է մա-
տուկն՝ անձն ընդ անձին տուփի Յայտնի է
աստուածային զատաստան ըստ սահմանի,
այս թէ ո՛չ մի է նկարեալն եւ աննկարն
բոտ յուտ անն ծնանելո նորա զաւակ, թէ-
պետ միջոց է նկարելոյն եւ աննկարին:
Եւ տացէ անձն ընդ անձին նկարելոյն՝ այս
զատաստան փոխեցաւ առ մեզ տուգանաւք
եւ ապաշխարութեամբ վճարել, որպէս
յայտնեալ է զատաստանաւ թագաւորացն,
համեմատելով ընդ այնոսիկ:
- 29 Կ Յ|աղագս կողոպց զատաս, Ե շիբ ամբողջ
հողվածը, Աէ շիբ վերեացիր
- 30 Ա և ատամն
- 31 Ա խարանին, Ա վերն, Բ վերի, Ա հարուածն

- սլական) արեամբն Յիսուսի, որ սրբէ զմեզ
յամեն||| (յամենայն) |||դաց (մեղաց): Ի
վերա այսր ամենահարշ բանիցս փառք
Քրիստոսի ամենազար տերութեան:
- 7 Ե շիբ ամբողջ հողվածը, Աէ շիբ վերեացիր
- 9 Աէ շիբ Իսկ, Ա ծառային, ԲԱէ և կամ, Ա
աղախնոյ, Աէ շիբ իւրոյ (եւ)
- 10 Աէ կուրացուցանէ
- 11 Ա ատամն, Բ և կամ, Աէ կամ գատամն ա-
ղախնոյ իւրոյ, Բ աղախնոյ
- 12 Աէ ատամնաց
- 14 է է լինել փխ ելանել, ԲԷ ծառայից
- 15 Ա աղախնեաց
- 16 Ա այլազգաց, է վաճառիցի
- 17 Ա որչափ արժան է, Թ արժան է, Աէ շիբ եւ
(կամ), Ա շիբ ընդ, Աէ զնոր, Աէ զիպցի փխ
ի զէս իցէ
- 18 Աէ իրաւանց, ԲԱէ կամի, Թ վաճառեալ
- 7—18 Կ հողվածը խմբագրված է այսպէս.

Վասն ծառայից եւ աղախնաց
հարուածոց ի տերանց
Եթէ որ գատամ կամ դանկ ծառաի եւ
աղախնո հարցել, եւ կուրացել, արծաղեցել
զնոսա ազատս փոխանակ ատամնաց նո-
ցաւ: Թերեւս աստուածային արէնքս զայլ եւս
զգաութիւնս եւ զանդամս զուզահաւասար
սմին հրամայցէ նմանասլս ելանել ծա-
ռայից եւ աղախնաց ազատս: Այս արիւնաց
զատաստանս առ մեզ անփոփոխ կացցէ:
Եւ թէ յայլազգեաց իցէ ծառայն եւ աղա-
խինն, որ վնասեաց զգաութիւնն, վաճառէ
սլակաս ընդ կէս զնոյն իւրո: Եւ թէ ոչ կա-
մի վաճառել՝ իշխան է, զի գին արծաթս
եւ յուժո իւրո է: Թէ վասն անհնազանդու-
թեան եհար աղամա, զի հակառակ եւ ա-

պըստամբ կամ ունի կամ փազնի կամ էր, թէ յետ այնորիկ հնազանգեցաւ միամտութեամբ՝ արժան է գնա սիրով և ողորմութեամբ իբր զվերձաւոր մարմնո ընդունի և ինքն ճշմարիտ խոստովանեալ խրատու հարն և ի խիղճ մասց իւրոց աղաւառելով ապաշխարէ և սրտի մասարնդունելով, զոր վնասանցն զգայթակղութիւն նոցա և զբազմաց բառնա, և մինչ շար մահուան իւրո պատրաստ լիցի երկիւղի, զի մի վնասն այն այլ պատահի նմա, և լինի յետինն շար, քան գառաշինն, ոչ միայն մարդոյ, այլ և անասնո անգամ շինասիցէ այնպէս:

- 20 Ե շի՛ ամբողջ հողվածը, Զէ շի՛ վերեազիր
- 22 Զէ շի՛ Իսի, Զէ միտանիցի
- 23 Զէ ուտիցի, Զէ զլոյն փխ ցլուն

- 24 Զ իրաւանց փխ արինացն, Բ զենեայն, Զէ զենեկ
- 25 Աս լցէ, ԲԶէ զտեկի, Զ վաճառել, Զ և զգինս
- 26 Զէ շի՛ և (հաստատուն), Զէ որպէս ասացան, Զէ շի՛ և (տէրն)
- 28 Զ հարկանող լիցի, բուլս ձեռ յերկն, Զ ևսանդն, Զէ (բողոքեալ) իցեն
- 29 Զէ նա փխ նորս (չիցէ), Զէ սպանցէ
- 30 Զ կին, Զէ ցլոյն ընդ նմին
- 31 Բ անկանիցին, Բ անգանիցին, Զէ շի՛ բնդ, Զէ իւրոյ
- 32 Է բնդ փխ բոս
- 34 Զէ շի՛ փրկանաւք, ա սահմանեցի, Զէ հաստատեցի փխ սահմանեցի, Զէ իրաւանց փխ Արինացն
- 35 Զ ստուգութիւն, Է ստուգութիւն

60-ԻՆ ԷՋԻ

- 1 Զէ շի՛ Ե, Զէ արեանն, Բ դատաստան
- 2 Զէ թագաւորաց
- 3 Զ ծառայ
- 4 Զէ շի՛ ստեղծ, ԲԷԹ տացի
- 5 Է ցլոյն
- 6 Զ քրիստոնեան, Զ այլազգին
- 8 ԲԶէ թէ, Զէ շի՛ և կամ խափանիցէ, ևս յրդպաութեանցն, Թ շի՛ ի
- 9 Զէ վնասուց ցլոյն, ԲԶէ տէր
- 9—10 Զէ բողոքեալ իցեն տեանն և նա չիցէ
- 10 ա զքժղութեամբն
- 11 Զ իւրաքանչիւրսն

Գ հողվածը խմբագրված է այսպէս.
 Վասն թէ հարկանիցէ արչառ ումեք զայր կամ զկին և մեկոցի
 Թէ հարկանիցէ ցույ զք ի սոցանէ, և մեկունի, ցույն քարկոծ լիցի, և միսն ոչ ուտի: Եւ թէ տէր ցլուն ոչ գիտեր յառաջ զհարկանողութիւնն ցլոյն, անպարտ էլից, բայց ի կամաց և ըստ խեղճմտաց ինքն իւր դատար է. թէ որպէս հանէ զխիղճմտաց իւրոց: Թէ զենցեն ղցույն ըստ քարիսծելոյն և վաճառեն այլազգեաց և զգինն տան աղքատաց, ոչ սխալեն: Ապա թէ ցույն հարանկաղ էր յերկն և յիտանդն, և բողոք բարձին առ տէրն, թէ վնասակար է, և նա անփութ արար, և ոչ էրարձ ի միջո փութով, և հարել ցլուն էսպան զք, ցույն քարկոծ լիցի, և տէր ցլոյն առ նմին մեղցի: Եւ թէ փրկանք ածեն ի վերա նորս, աացէ զգինս փրկանաց անձին իւրո, որչափ դատարոքն հասուցանեն նմա իրաւամբբ: Եթէ զուտը կամ զգուտը հարկանէ ցույն մահու, բոս նմին արինակի արացեն և նմա: Այս իրաւունք փրկա-

նաւք մեղ հաստատի բոս արինացն և ոչ մահուամբ, զի գողորմութիւնն արէնքն պատճառաւ բնդ ստուգութեանն խառնէ, Եւ ցուցեան փրկանքն ի դատաստանս թագաւորաց ի գինս արևանն Եւ թէ ըզծառս կամ զաղախին հարկանէ ցույն մահու, Երեսուն սատեր արծաթո կրկին տացէ տէր ցլուն ի տէր ծառայից և աղախնաց: Զգինք ծառայիցն ալոքքիկ տալ նըշանակէ, և ցլուն ցուցեալ է: Բայց դատաստանաւ բնութիւն պիտո է հաստացիւրց ի Քրիստոս և անհաւատին զին, ուղղափառին և հերձուածողին հրէին, և հազարացոյն զին: Ապա թէ բնկանի կամ ի զգաութեանցն խափանին, և լիցէ փրտակ տէր ցլոյն հարողութեանն, անպարտ է, բայց յէր խղճմտանացն զինչ արացէ իրաւունք: Եւ թէ գիտակ էր և ոչ էրարձ ի միջո՝ զքժղութեանն, զխափանածոյն և զսակասութեան զգաութեանցն հատուցէ: Այս իրաւունք յիւրաքանչիւրսն լիցի բնութեամբ:

- 13 Բ և՛ փխ թէ, Բ զույ փխ զցույ, Բ սպանցէ, Ե շի՛ ամբողջ հողվածը, Զէ շի՛ վերեազիր
- 15 Զէ շի՛ ուրուք, Ա ուրուք լուսանցում, Ա րնկերի սողումբըսմ, ԲԶէ րնկերի իւրոյ և մեղցի, Թ ցույ զցույ ուրուք (ուրուք աղաւմիքում) րնկերի իւրոյ և մեղցի
- 16—17 Զէ շի՛ զգինս նորս... բաժանեցեն
- 17 Բալոք ձեռ, բացի Գ, յերկն, ա զիտէրն, Զէ զցույն հարկանող
- 18 Զէ նա փխ տեանն (չիցէ)
- 19 Զէ ցլոյն փխ ցլու
- 20 Զէ հաստատ

Գ հողվածը խմբագրված է այսպես.

Վասն թէ հարկանիցէ արշառ
զարշառ եւ սպանանիցէ

Թէ հարկանիցէ ցուլ զցուլ ընկերի իւրո
եւ մեղցի, վաճառեն զհարկանաւոյն եւ
բաժանեն զգին նորա, եւ զլաշակ սպանե-
լոյն նոյնպէս բաժանեն: Ապա թէ երէկն
եւ յոռանքն զիտէր եւ անհոգացաւ՝ զցուլն
վճարէ եւ սպանեալն իւր լիցի, որ ոչ զգու-
շացաւ:

- 22 Ե շի՛ ամբողջ հողվածը, Զէ շի՛ վերեւագիր
- 24 Զէ շի՛ Իսկ, Զ շի՛ եւ կամ... շրհոր, Է շի՛
- փորիցէ, Զէ խփիցէ փխ խափանիցէ
- 25 Զէ շի՛ եւ (կամ)
- 26 Զէ տացի, Զ շաղիխն
- 27 Զ իրաւամբ
- 28 Բ գանսորբ, Զէ՛ զանսորբն, ԲՁէ զսորբն
- 29—28 Գ հողվածը խմբագրված է այսպէս.

Վասն հորոց եւ շրհորոց թէ
անկանիցի ի կենդանեաց ի նա
ի սրբոց կամ յանսորբոց

Թէ բանայցէ որ հոր կամ փորիցէ շրհոր
եւ ոչ խփի, եւ անկանի անդ անդանաւուն
եւ մեղցի, գտլր նորա վճարէ, եւ լաշակն
ոչ խփողին լիցի: Զայս եւ մեր միշտ ա-
բասցաւք: Իշով եւ արշառով զսորբն եւ
զանսորբն կցոյց:

- 30 Ե ամբողջ հողվածը, Զէ շի՛ վերեւագիր,
ԱՅ՛ կանաց
- 31 Բ կամ փխ եւ (Ի)
- 32 Զէ շի՛ Այլ, Է թէ, ԲՁէ անկանիցի, ԲՁէ շի՛
- եւ (կամ), Զ շի՛ Է (Ի), Է կամ փխ եւ
- (Ի), Զ շի՛ Ի (շրհոր) Զ շի՛ փսրեալ
- 33 Զէ եթէ (Ի տուլ), Բ տուժիցի, Ք տուժեցի,
- Զէ եթէ, Զ բովանդակ, Ք բաւանդակ

Յ1-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 Զ ե կանանց, Զ ազախնեաց, Զ գատկ
 - 2 Զ շի՛ Ի
 - 3 Ք մանուկն
- Գ հողվածը խմբագրված է այսպէս.
- Վասն թէ անկանիցի յարանց կամ ի
կանանց ի հոր եւ ի շր ի՛ (շրհոր)
- Թէ մարդ անկանիցի ի հորն եւ ի շր-
հորն եւ մեռանիցի, թէ ի ցերեկի՝ էէս
արեան տուժի, թէ ի գիշերի՝ ողջն նոյն
է դատաստան կանանց, ծառայց եւ տե-
րանց, բայց ի հատաստեցից եւ անհաւա-
տիցն, յուրդափառաց եւ շար հերձուածո-
ղաց: Այլ իւրբ եւ տհաս տղայք, դիւա-
հորբ, եւ խնլազարբ, եւ արբաժք, նոցա
մի է գիշերն եւ ցերեկն անկանիլ յորո-
գայթ:

- 5 Ե շի՛ ամբողջ հողվածը, Զէ շի՛ վերեւագիր
- 6 Բ սպանցէ
- 7 Զէ շի՛ Իսկ, ԲՁէ զայլ, Բէ ալսպիտիս, Զ աւս-
պիտեացս
- 8 Զէ սպանցէ, Զէ Է փխ իրբ զի, Զէ հարկա-
նող տէրն նորա, Զէ տուժեցի
- 9 Զէ՛ Կենդանին, Զէ բաժանեցի
- 10 Ք ունին, Զ վաճառեցի
- 11 Զէ բողոքիցէ տէրն (է տեառն) նորա, Զէ րդ-
րովանդակն, Զէ տուժեցի
- 12 Զէ յանբանս փխ յանսուրբն, Զ Է ի

5—12 Գ հողվածը խմբագրված է այսպէս.
Վասն թէ հարկանիցէ արշառ
Թէ հարցէ ցուլ զկով, զէջ կամ զուխար,
կամ այլ ինչ յանբանից, թէ ոչ զիտեր
տէրն զցուլն իւր հարկանաւո՛ զկէս զնոյն
վճարէ, եւ թէ փոքր իցէ սպանեալն՝ իւր
տեառն լիցի, եւ մեծն ընդ երկուսն բաժա-

- նի, այլեւ զհարկանաւոյն վաճառեն եւ ըզ-
գինն ընդ երկուսն բաժանեն: Եւ թէ բողոք
բարձին, եւ նա անփոյթ արար, զսպանողին
զինն, զոր վաճառեցին, զողջ տա ի տէր
սպանեցի: Նոյն լիցի եւ անարքոցն:
- 14 Ե շի՛ ամբողջ հողվածը, Զէ շի՛ վերեւագիր
Բ եթէ
- 15 Բ սպանիցին, Զ շի՛ Է
- 16 Զէ սպանցեն, Զէ վնասեցեն, Զէ թէ, Զէ
տեառն
- 19 Զ զբովանդակն, ԲՔ տուժիցի
- 20 Զէ սկէս վնասուն սուժիցի, ԲՁէ թէ փխ եւ
ԲՁէ շի՛ Էթէ, սպանցեն
- 21 Զէ շի՛ Է, Զէ հաշորդ 2Ա հողվածը փոք-
իւնչ նամատուված ձևով միացված է այս
հողվածին, որպէս անմիջական շարունա-
կություն.

Յաստեցից կենդանեաց զվնասեալն,
զիտելով տեառն իւրոյ (է շի՛ իւրոյ) զքո-
վանդակն սուժեցի (է սուժիցի) եւ կամ
ի՛ և՛ (է գողեացոյց զկէս վնասուն և մա-
հուանն տուժեցի, իսկ Էթէ վնասեցի և
Է կամ թէ ոչ) մեռանիցին ըստ (է շի՛
ըստ) խափանածոյն (է զխափանածոյն) և
զրժշկութեանն սուժեցի: Իրաւացի կար-
ծեմ յամենայն ոչ (է յոչ) վնասեալն
զխափանածոյն և զբժշկութեանն սուժիլ,
իսկ զապահարութեանն յամենայնս տես-
ցեն վարդապետք, զի սատ միայն զգա-
սատանին փութամք հատուցանել զիրս
զատաստանի:

- 14—21 Գ հողվածը խմբագրված է այսպէս.
Վասն բեռնակիր գրաստոց
զմիժեանս սպանելո

Քէ ձի, կամ էշ կամ այլ ինչ յանտուրր բեռնակրաց զրնկերին զրաստն սատակեաց, թէ խեղդելով կամ այլ ինչ պատահմամբ, թէ գիտէր տէրն զիւր զրաստուն շար սովորութիւնն՝ սպանելոցն զողջ գինն վճարէ, եւ թէ ոչ գիտէր՝ զկէսն վճարէ: Եւ թէ ոչ սատակեցաւ, այլ վնասեցաւ ինչ, զբժշկութեանն: Եւ ի զգաութեանցն զպակասութիւնն եւ զխախտանքոյն լինով վճարեսցէ:

- 23 Ե շիբ ամբողջ հոգվածը, Զէ հոգվածը միացված է նախորդին
- 24 ԲԹ սպանանքիցէ կամ վնասիցէ
- 26 ԲԹ տուժիցի
- 27 Բ թէ
- 28 Բ էթէ
- 29 Թ տուժեցի
- 33 Բ զսպաշխարութեանն

2—13 Գ հոգվածը խմբագրված է այսպես.

Վասն զրաստուց թէ սպանանէ մարդ կամ այլ ինչ

Քէ յանտուրրոց զեռնակրաց մարդ սպանցէ զինչ եւ իցէ պատահմամբ, թէ գիտէր եւ ոչ զգուշացաւ՝ զկատարել մահուն տուժի, եւ թէ ոչ՝ զկէս արևան, Ասլա թէ ոչ մեռաւ եւ ոչ վնասեցաւ, զբժշկութեանն եւ զխափանածոյն տուժի: Եոյնպէս եւ աստ ի գիտելն եւ ոչ գիտելն, եւ թէ վնասեցաւ եւ թէ պակասեցաւ յանդամոցն եւ ի ըզգաութեանցն, զբժշկութեանն եւ զխափանածոյն տուժի: Իսկ զսպաշխարութիւնն յամենայնսն տեսցեն վարդապետք, զի աստ միայն ըզգատաստանին հատուցմունքն ցուցաք եւ ոչ զկանոնաց, զի դատաստանագիրս գիրն հայցէ:

62-ԲԳ ԷՁԻ

- 2 Բ կենդանեաց
- 2—4 Գ վասն թէ մեռաւ որ յասացել փխ Յադագս... ի շրճոր, Ե շիբ ամբողջ հոգվածը, Զէ շիբ վերնագիր
- 3 Բ վնասեացն
- 5 Գ թէ
- 6 Զէ ինչ փխ որ, Զ յիւրայնոց, է իւրայնոցն, Գ յասացելոց կենդանեաց փխ յիւրոցն, Զ շիբ կամ վնասեցաւ, Գ թէ ոչ գիտէր զրվնասակարութիւնն կամ գիտէր եւ յատուց զգուշացոց
- 7 Ե Զէ շիբ ի, Զէ դատաստանի (Իսկ), ԲԳՁէ էթէ, ԲՁէ բողոքեցին, Գ բողոքեցին զվնասակարութիւնն
- 8 Գ երարձ ի միջո եւ կամ, ԲՁէ և կամ, Զէ զսպաշխարութիւն
- 9 Գ զկամար, Զէ զկամաւոր, Զէ շիբ եւ այդ, Գ գայդ, Զ այգոքիւք, էԹ այգոքիկ
- 10 Գ՝ գիտեմ զատաստան, Զէ՝ պատեհագոյն է փխ կարծիք
- 12 ԲԹ արշտուց, Ե շիբ ամբողջ հոգվածը, Զէ շիբ վերնագիր
- 14 Զէ շիբ իսկ, Զէ վաճառեսցէ
- 15 Բ արշտու, Զէ տուժեացի, Զէ ոչխարի
- 16 Զէ ոչ փխ ոչինչ, Զէ վաճառեսցի, Բ զողութեան, Զէ շիբ իւրոյ, Թ նորայ փխ իւրոյ
- 17 Զէ էթէ, Զէ ձեռն, ԱսՁ նոցա, ԶէԹ զողանն, Զ արջատոյ, Զ իոյց
- 18 ԲՁէ ցոշխար, Թ տուժիցի
- 19 Զ զկարուսեայն
- 20 Աս զլիորուսեայն, Զէ ոչխար (է զոչխար) կորուսեայն փխ զոչ կորուսեայն, Զէ իրատունք դատաստանի ըստ օրինաց
- 12—21 Զ հոգվածը խմբագրված է այսպես.

Վասն զողոց արշտոց, ոչխարաց եւ այլ ինչ

Եթէ զողացի որ արշտաւ եւ ոչխար եւ մորթէ կամ վաճառէ, ընդ միո Ս արշտաւ եւ ոչխարին՝ չորս: Եւ թէ իւրն ոչ իցէ, որ զտուգանսն վճարէ, զինքն վաճառէ փոխանակ իւր զողութեանն. այս է վաճառել՝ որ զինքն վարձու տա, մինչ զամենայն տուժն հատուցել: Եւ թէ գտանի առ նմա զողացածն կենդանի, չոր եւ իցէ անասնոց, կրկին տուժի . զի կենդանի է տակափն: Ասլա թէ ի զլուխ տարոյն կամ յետ ամաց գտանի կամ երևի, աճուփն եւ աշխատութեան վարձովն եւ կթոյն հատուցէ, եւ բրդոյն իրաւունս արասցեն դատաւորք: Բայց զողորմութիւն ընդ իրաւունս խառնել մի մտացին, ըստ այնմ, թէ իշխանքն բարկասիրտքն են, զինի մի արբեն, զի մի զդատաստանն թեալիցեն: Թեալքէ դատաստանն անոնց ողորմութեան եւ ողորմութիւնն ատենց դատաստան ի վայր դատապարտէ, բան թէ ի վեր դարձուցանէ. ի դատութեանցն յողորմութեանն է ուսանել, զի ասէ. յողորմութիւն եւ իրաւունս արճնեցից գրեղ, եւ թէ յողորմութիւն եւ իրաւունս հաստատեալ է աթոռ նորա. որպէս մարդ, որչափ հոգի եւ մարմին խառնեալ է ընդ մի մեանս, կենդանի է եւ կենդանարար, նոյնպէս ողորմութիւնն եւ իրաւունքն աստուծոյ խառն են միշտ, վասն այնորիկ կենդանի են եւ կենդանարար, յարածամ որպէս ինքն տէրն արարիչն եւ արարչութիւնն իւր կենդանի են եւ կենդանարար յարածամ:

- 23 Ե չի ամբողջ հողվածք, Զէ չի վերնագիր, Թ գողաց, Թ ականահաստաց բառի համար լուսանցում որպես բացատրություն գրված է՝ «որ գտուն պատահել»
- 24 Զէ չի Իսկ, Զ ական, ա գտցէ, Զէ մեղոցի
- 25 ԲԶէ քէ արևն, Թ արիւնն (որ երևի աղավաղումն է արևն-ի) փխ արեգակն, Զէ ծագէ
- 26 Զէ չի փոխարէն մեղոցի
- 27 Թ ըստ, Զէ ի մեղս
- 28 Է օրէնքն սուրբ, Զ ի փխ ընդ, Զ ըստանող
- 29 Զ մարդագողաց, Զ մեռանել
- 30 Զ սահմանեցի, Զ չի և (փրկանք)
- 31 Զ գողան, ԲԶ (ոչ) կորուսանի
- 32 Զ և այլան, է և յայլան
- 23—32 Գ հողվածք խմբագրված է այսպես.

Վասն գողոց ականհաստաց
 Թէ ի տան, ի կրպակի եւ յայլ ինչ շինուածս գտցի գող ականահաստ եւ ի գիշերի խոցեալ մեղոցի, չէ ինչ այն խոցուիլն ի սպանութիւն, բայց եթէ ինքն ի խցէժմտաց

68-ՐԴ ԷԶԻ

- 2 Ե չի ամբողջ հողվածք, Զէ չի վերնագիր
- 3 Զ եկեղեցոյսն, Զէ չի և (կամ)
- 3—4 Զէ որոյ չիցէ, Բ չիցէ փխ ոչ իցէ
- 4 ԱսԲԶԹ հնգերորդ, Զէ հաստացի, Զէ կորուսեալ
- 4—5 Բ գազաշխարութիւնն, Զ ազաշխարութիւնն
- 5 Զ կանովքն, է կանովքն
- 2—5 Գ Հն հողվածք խմբագրված է այսպես.
- Վասն գողոց եկեղեցո
- Ղեկեղեցոյսն գողացեալ եւ վաճառեալ, որ ոչ իցէ հնար դառնալո, հինգերորդ հատուցանէ, եւ գոչ կորուսեալուն՝ կրկին: Այլ դազաշխարութիւնն կանոնքն ցուցանէ:
- 7 Ե չի ամբողջ հողվածք, Զէ չի վերնագիր
- 8 Զէ Թէ, Զէ գանդ սրտոք, Զէ իւրոյ
- 9 Աս այլում փխ այլոյ, Զէ այլոց, Զ յանդոյ, Զէ չի անտի, Զ տուծեսցի, Զէ արդարութեան փխ արդանն
- 10 Զ յանդն փխ գանդն, Զ գընդիբ¹, Զ յանոյ փխ անդոյ
- 11 ԲԶէ տուծեսցի
- 12 Զէ արդանցն, Թ հաստատեսցէ.
- 13 Աս չի ըստ, Զէ ընդ փխ ըստ
- 7—13 Գ հողվածք խմբագրված է այսպես.

Վասն թէ արածիցէ որ
 Թէ արածիցէ որ գանդ եւ գայլի, եւ թոյլ տա խաշին իւրո ուտել գայլոցն, լիւրոյն

իւր հախ ի գործ իւր: Ապա թէ արեգակն ծագեալ է՝ մահապարտ է. փոխան նմա մեղոցի, գի ընդ մութն եւ ի խաւար սպանակն ոչ համարի ի մեղս արէնքն, եւ ընդ լուսո ծագիլն իբր կամաւոր սպանալո դատի իրաւամբ, գի մարդագողոց հրամանեցաւ մեռանիլ եւ մեզ կամաի եւ յակամաի յազաշխարութիւնն ապաստան եւ տուգանաք փրկանք, որպէս ցուցեալ է: Եւ կերեալ, եւ կորուսեալ, եւ վաճառեալ գողութիւնն հատուցանի շորքիկն եւ հընգեկին եւ վեցերորդ, յայտնի յափշտակեալն յանդգնութեամբ եւ խլեալն յորութեամբ՝ երկոտասաներորդ հատուցանի, որպէս գրէ Ռսկէրերանի մեկնութեան աւետարանին. եթէ որ միտ դնէ, նման նմին բազում գտանէ գրել յամենայն գիրս աստուածաինս: Եւ զորս ի միջէ նն, կրկին հրամայէ հատուցանել, բայց եթէ յետ չերիս եւ շորս ամաց եւ աւելի՝ աճողն եւ ազաշխարութեամբն:

- տուծեսցի ըստ շափոյն եւ ըստ արդանցն: Ապա թէ գամենայն անդն ուտէ, գիր ընդիւր անդտ եւ այլտ տուծի: Եւ այս ըստ արդեանն եւ ըստ շափոյն լինի իրաւամբ: Զայս եւ աս մեզ հաստատուան կալցուր:
- 15 Ե չի ամբողջ հողվածք, Զէ չի վերնագիր, ԱսԹ հոգէից
- 16 Զէ չի Իսկ, Զէ կալ
- 17 Զէ դօրայ, Ա տուծեսցին, ԲԹ տուծիցի (որոյ), Զ որոց, Զէ գհրեհն
- 19 Զ դատաստանն, Զէ չի սուրբ
- 20 Բ արդեք, Զ հանել
- 21 Զ և թէ, ԹԶէ յումմէ, ա ի բարեկամոյ, Զ թշնամոյն
- 22 Թ յանտ փխ յայտ
- 22—23 ա տուծելովն
- 21 Զ՝ յաւարայ, է յարա փխ յարան
- 25 Զէ գբովանդակն, ԲԶէ եթէ, ԱսԲԶԹ չի ի Թ անտէ փխ յանդէ
- 26 ԲԶէ գկէս
- 27 Բէ արիցէ, Զ յայլիցէ, ԲԶէ չի և (կամ), Զէ կամ տուն, Զէ կամ փխ և (թէ), Բ էթէ, է յայլ, Բ շինուածոց
- 28 Զէ այնպէս փխ այնքիւք, Զ գայլո դատեսցին, Թ գատեսցին, Գ հողվածք խմբագրված այսպես.

Վասն հրայրեցաց
 Թէ ելանիցէ հուր եւ գտանիցէ փուշ, ընդ նմին այրէ զկալ կամ զայլ արդիւնս, տուծելով տուծի՝ որ գհուրն եհանն: Ես գայս դատաստան քննութեամբ հրամայէ սուրբ

¹ Այս բնույթի տարբերութեամբն հետաքայտմ այլևս չեն հղվում:

աւրէնքն դատել, թէ ո՞ր հուրն հանաւ՝
 մե՛րձ թէ՛ հեռի, յանդաստան թէ՛ յայգի,
 թէ՛ յանտա՛ն, թէ՛ ի մարգ, թէ՛ ի մայրի՛,
 ի ճաղագ, թէ՛ ի ծաղկո՞ց, յատարա՞ց թէ՛
 լեղանկաց, ի բարկկամէ՛ թէ՛ ի շարակամէ,
 կամա՛ւ թէ՛ ակամա, որտո՞հմամբ տղա՞
 տհաս, թէ՛ ձե՛ր կատարեալ, եւ այլ այսպիսի
 ստուգիւ քննէ եւ ի վերա հասեալ ամենայն
 որոյքսուքեամբ տուժելով տուժի: Մեղ
 այսոցիկ արժան է հետեւիլ. եթէ կամաւ
 է՛ կրկին, եւ թէ մերձ ի կալ կամ յարան
 հատուցէ որ եւ ոչ շտապով շիշոյց՝ զսղշի

տուժ, թէ՛ հեռաստանէ յանդէ՛ գա՛ զկէտն,
 եւ որ ինչ այսոցիկ՝ հետեւին, Տուն կամ
 այլ ինչ շինուած եւ որ ինչ ի նոսա, մարգ
 կամ անասուն այնորիք եւ զայս դատեա-
 ցին:

30 Ե շի՛ մմբողջ հողվածը, Զէ շի՛ վերեացիր
 31 Զէ շի՛ Իսկ, Թ տայցէ արծաթ, Զէ տացէ
 յաւանդ արծաթ, Զէ շի՛ Ե
 32 Թ ձեռագրում յաւանդ, լուսանցում երված
 է, որ պետք է լինի ի պահ, Թ յաւանդ,
 տողամքում վերեցի ի պահ, Զէ շի՛ յա-
 ւանդ, Զէ գողացի

64-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 Է՞ Թ տուժցի, Զէ շի՛ որ գողացան, ա շի՛
- որ, Զ մարտիցէ
- 2 Զէ երդնուցու որ, ա շի՛ թէ, Թ եթէ (իւր),
- ԲԶ շիցէ
- 3 Զ յառաջտոռոյ, Զէ կամ վիս Լւ, Զէ կամ
- փխ եւ
- 4 Զէ կամ վիս եւ (ի), Զէ հանդերձ, ԱսԹ՞
- յորում, Զէ վնասակարք,
- 5 Զ զոր և ինչ և իցէ, Բէ զինչ և, Թ զոր զինչ,
- Զէ երկոցունցն
- 6 Զէ շի՛ բմբռնեացի, Զէ ձեռս, Զէ տուժեացի,
- ԲԶէ ընկերի, Թ ընդ ընկերի
- 8 Զէ այս, Զէ պատուելի վիս պահելի, Զէ գող
- 9 Թ՞ տուժցի, ԲԶէ՞ երդման, ա՞՞Զէ շի՛ ի,
- Զէ որ երդնու վիս եւ երդուեալ
- 10 Զէ տուժցի
- 11 Զէ շի՛ Լւ, Զ զբարտեալ

Գ հողվածը խմբագրված է այսպէս.
 Վասն աւանդից

Թէ որ տա ընկերի իւրում սովի կամ այլ
 ինչ ի պահ եւ զողանուի առ նմա, թէ գտցի
 գողն՝ կրկին տուժի եւ թէ ոչ՝ որ էտո զա-
 ւանդն երթա աւալի սատուժոյ եւ երդնու
 զնե՛րելի երդումն, թէ՛ ես ոչ եմ գողացեալ
 ըստ ամենայն խորհրդոց եւ բանից եւ
 գործոց, զոր ինչ առի յաւանդ բնաւ ոչ եմ
 նենգեալ, Գան երկոքեանն առաջի սատու-
 ժոյ եւ երկոցունց, որք հետոց եւ հետա-
 մուտք են, որ ոչ նենգեալ են եւ ոչ զբր-
 պարտեն, եւ թէ որ բմբռնի ի նոցանէ
 յատուժոյ կամ այլ որ արտաքս. այս է
 բմբռնի ի ձեռն սատուժոյ, որ սուտ
 երդնու, եւ սատուած խաչատաւակ զնա,
 կամ թէ ի խղճմտաց իւրոց հարեալ՝ ոչ
 կամի վստահ երդնու, եւ այնու տէր
 յմբռնեաց զնա, եւ տէր աւանդին, թէ
 զբարտեալով երդնու եւ յայտնի զբար-
 տուժիմն՝ կրկին տուժի, կամ ողորմելով
 մեկին, Եւ սահման երդման ցուցեալ է:

- 15 ԲԶէ հի՛ փխ եւ թէ, Զ շի՛ որ, ա շի՛, Զ
- Եզ
- 16 Զէ վարիցի
- 17 Զէ երկոցունցն, Զ թէ
- 18 ա շի՛ ինչ, Զէ նենգաւ ինչ, Թ երթեալ,
- Զէ ընկերին, Աս իւրում, Զէ շի՛ իւրոյ
- 19 ԲԶէ տէրն, Թ տուժեացի, Աս՞ գողանայցէ,
- Զէ գողացի
- 20 Զէ լիցի
- 21 Զ շի՛ զնա, Աս՞ զիւր Զ՝ գէղ, փխ գէղ
- 22 Զ կացցուք
- 23 Զ աւանդ վիս վարձու, Թ գգաւդանն, ԱսԶէ՞
- տուժէ, Զ յանդ, մյուս օրինակներ յա-
 ւանդ. սրբագրել են ըստ Քաստամյանցի:
- 14—24 Գ հողվածը խմբագրված է այսպէս.

Վասն պահեստից

Եթէ տացէ որ աւանդ ընկեր իւր էչ,
 կամ եզն, կամ այլ ինչ անասուն, թէ բեկ-
 ցի, կամ ի զգաութեանցն վնասեալ պա-
 կասի, կամ մեղցի, կամ զերի վարի, եւ ոչ
 որ փախ զստոյգն, երդումն սատուժոյ յի-
 ցի ի մէջ երկոցունցն: Եթէ լիցեն նենգել
 պահեստիցն ամենայն պատճառաւ, ապա
 երդմանն հաւատալ պարտ է եւ ոչ տու-
 ժել: Բայց ներքին երդմանն աւրինակն
 ցուցեալ է յառաջ. Եւ թէ գողացու որ ի
 տանէ նորա գաւանդն միայն կամ յանդէ՛
 վճարէ, ապա թէ զազանութեկ եղեւ, եւ
 վկայք հաւատարիմ ունի եւ նշան ցուցցէ՛
 ոչ վճարէ: Եւ թէ ի վարձու ետ զպա-
 հեստն եւ վկա ունի ստոյգ, թէ որպէս
 վնասեցաւ անդ, բնութիւն արեւ վասն վար-
 ձուն զվճարելն եւ զոչ վճարելն, եւ զան-
 վարձն վճարէ գողացեալն զվարպար,
 եւ զանիդէպ բեկեալն, եւ զվնասեալն ի
 զգաութեանցն, եւ զտարապարտ սպանեա-
 լըն: Բայց փիւր մահով մեռեալն ոչ վճարէ
 եւ ոչ՝ գակամա պատահմամբ բեկեալն
 եւ ի զգաութեանց պակասեալն, Զայս դա-

14 Ե՞ թ շի՛ մմբողջ հողվածը, Զէ շի՛ վերեացիր

- տաստան յարինացն ի մեզ իրաւացի է պահել:
- 26 Ե շիբ ամբողջ հողվածը, Զէ շիբ վերնագիր
- 27 Զ բնկերէ, Թ՝ յնկերն, Զէ իւրմէ ինչ, ԲԶէ շիբ և (կամ)
- 28 Զ և փխ կամ, Զէ տէր
- 29 Աս՝ տուծիցի, Թ՝ տուծիցի (ապա թէ տէր), Թ՝ ոչ տուծիցի
- 30 Թ՝ շիբ իւրոց
- 31 Բէ տուծիցի, Զ քննութեամբ, Բ մերոյդ, Զէ մերոց, Բ հզին, Զ հզիցին
- 32—32 Գ Զ հողվածը խմբագրված է այսպէս. Վասն անաթ ի բոն առողաց

- Եթէ որ անաթ խնդրէ յրնկերէ, բեկանի, կամ մեռանի, կամ գերի վարի, և տէր նորա ոչ իցէ ընդ նմա՝ վճարէ ոչ խնդրեացն, բայց տէրն իւր բնդ նմա իցէ ոչ: Ապա թէ ի վարձու առնալ է՝ ոչ, ապա թէ անվարձ, և տէրն ոչ ի հետ և մերձ՝ վճարէ: Ճշգրտա քննութեամբ լիցի այս: Եւ առ մեզ նոյնս կացցէ:
- 32 Ե շիբ ամբողջ հողվածը, Զէ շիբ վերնագիր
- 33 ԲԶԹ՝ ներեսցէ, է ներչեսցէ
- 36 Թ՝ վարձկանաւք, Ա վարձեցի, ԲԶէԹ՝ առնուցու

65-ԻՊ ԷՁԻ

- 1 ԲԶ տուծիցի
 - 3 Ա շիբ է է շիբ և հաւանեալ, Զ մեռանիցին
 - 4 Թ՝ բոնարար ներցիցէ փխ բոնարարիցէ Զէ խօսեալ
 - 5 ԶԹ՝ վարձկանաւք, Թ՝ վարձեալ, ԲԶէ՝ զի և ոչ, Ա խաւսեք
 - 6 Զ գոք փխ դոչ
 - 8 Ասէ՞՞ հաճեցաւ
 - 9 Զ հայրն ոչ կամի կամ մայր, ԲԶէ՞՞ կամիցի, Զ վարձկանին
 - 10 Զ ծնողքն
 - 11 Զ տուծն՝, Զ ծնողացն լիցի, Բ և ոչ է տերանցն, է տերանցն լիցի
 - 12 Զ ծնողացն լիցի, Բ և ոչ է տերանցն, է տերանցն լիցի
- Գ հողվածը խմբագրված է այսպէս.
 Վասն խարման կուտի խաւսեցիք
 Թէ որ խարձ զխաւսեցեալ կոյս և վրնասէ զնա, վարձէ զնա և զնէ իւր ի կրնութիւն: Եթէ ոչ առնուն յանձն ծնաւոր կնոջն տալ նմա ի կնութիւն, տա արծաթ ծնողաց նորա, որչափ և են վարձանք կուտից: Եւ զայս պարտ է զիտեղ դատաստան, զի միոյն խարձի և միւսոյն հաւանել ոչ մեռցի, թէպէտ խաւսեցեալ է, և զտուզանքն ոչ լիով տացէ, զի ոչ բոնարար ներեաց, այլ հաւանութեամբ կամացն, թէ կամի կոյսն և ծնաւոր իւր: Եթէ ոչ հաւանն ծնաւորն վարձիլ, որպէս արէն է ծնաւորացն հայցեալ, այս է տուզանքն իսկ կանոն զնոյն հրամանն առնուլ, ընդ որ հաճեցան: Ապա թէ ոչ ծնաւորն և աղչիկն կամին, ըստ վարձանին, զոր վարձ առնուն ծնաւոր կուտից, տուծիցի: Եւ թէ երբտասարդն և իւրքն ոչ կամիցին առնուլ կին, կրկին տա տոյժ: Ըստ իրաւանց՝

- ծնաւորացն տա զտոյժն և ոչ տերանց:
 - 14 Ե շիբ ամբողջ հողվածը, Զէ շիբ վերնագիր
 - 15 ա տացէ, Զ՝ ընկերին, է՝ ընկերի փխ եղբար
 - 16 աԹ՝ ճեպիցես, Թ՝ տոկոսին
 - 17 Ա կտարանս
 - 18 ԲԶէ՝ զտոկոսի, Թ՝ տոկոսի (ՈՆ), ԱսԲէ՞՞ ըզտոկոսի, Զ և զվաշխ
 - 19 Զ զծանտր փխ զծայրն
 - 20 Զ իբրև
 - 21 Աս արէնքս, Զ շիբ և (Նորս)
 - 22 ԲԶ՝ զզուլին
 - 25 Զ շափդ
 - 26 Բէ իսկ է
 - 27 ԲԶէ՞՞ տոկոսի
 - 28 ԱսԹ՝ շիբ է, Զ շիբ որ
 - 30 Բ հատուցանիլ
 - 31 Բէ հասանելն փխ հատանիլն, Զ հատանելն
 - 32 Զէ հատուցանել որդոց
 - 33 ԱսԶէ՞՞ զզուլիս, Զ օրինաց փխ իրաւանց
- Գ հողվածը խմբագրված է այսպէս.
 Վասն փոխոց

Թէ տացես արծաթ փոխ եղբար քո, որ ազրատ իցէ առ քեզ, մի վաղվաղակի խնդրամբ խնդրել ի նմանէ և մի շահ զնէ ի սիրա: Հին կտակարանք, հին արէնք և նորս միաբան ի բաց ձգեն զվաշխ: Փոխ վասն այն ասաց, որ զզուլին միայն առնուն: Զի թէ հինն այսպէս, առաւել ևս նորս: Եթէ ոչ առաւելուցու արգարութիւնն ձեր քան զզուլիսն, որք են Մովսէս և Ահարոն և նմանք նոցին, և ոչ թէ զայնոսիկ ասաց, որ զատապարտեալն կին ի դատաստանի և ի նոյն մնացին: Մեզ իրաւունք դատաստանի լիցի՝ ներմամբ առնուլ միայն զզուլին և փոխանակ շահ՝ երկնից արքաութիւնն: Եւ թէ կրաւ իցէ փոխառուն, տացէ փոխատուին զնոյն զզուլին, և աղբստ կարի իցէ, և աստուծոյ է դատաստան:

¹ Այս կարգի ալլընթերցումները (տոյժ-տուծ) հետազարում այլևս չեն նշվում:

տանդ ոչ առնուլ շահ: Որ թիւրէ զգատաստան տեառն, նախ իւրն վնասէ եւ զրկէ զինքն ի հանդերձեալ հատուցմանէն: Եւ թէ որ պատճառն ոչ հատուցանել զգլուխն՝ դատաստան լիցի, եւ ի հասանել զլիտոյն, թողութիւն լիցի: Որդիք, յետ մահուան հար իւրեանց, մի իշխեսցեն շահ առնուլ. այլ զգլուխն. նոյնպէս եւ հարք՝ յետ որդեակաց: Ասէ տէրն, մեղատրք մեղատրաց փոխ տան եւ անդէն առնուն զկշիւնն: Աստ մեղատր զանհաւատս ասէ, որ ոչ հաւատացին լինքն: Հեթանոսք բնական եւ բարոական արինաւք եւ հրեայքն՝ զբարոական, ոչ առնուին շահ ձեք, յիս հաւատալով, զմեղքն թողի, որ կոշիք այտուհետեւ մեղատր, այլ հրեշտակք եւ ոչ մեղատր կամ հրեշտակ, այլ որդիք աստուծոյ են աստուած: Եթէ դուք զայն աւնոյք, զոր անհաւատ մեղատրքն ոչ իշխեն առնուլ

յնկերացն եւ չեզբարցն, ձեզ քանի առաւել պատիժ պատուհասի պատրաստեալ է, բան անհաւատ մեղատրաց, որ ոչ կարէք նոցա արդարութեանն հաւատարիլ, այլ ատանախ եւ հրեշտակաց նորա, որ ի սկզբանէ մարդասպան է: Եւ դուք վաշխով, եւ աղագակիւ, եւ տոկոսիւ տապարաւ տապաստ արկանէք. ասէ տէր՝ տուք փոխ, ուստի ոչ ակն ունիք առնուլ: Նա զլիտոյն շունել ակն ասաց, եւ դու ընդ միտ զլիտ հարիւր զլիտ զողանաւ, այլեւ լայտնի զայլաբար չավերջտակես խաղաղութիւնն, եւ տուաւ խաղաղութեանն, որ խնորէ ի քէն՝ տուր զքոյն: Դու խաբէութեամբ խուն՝ տաս ինչ խնկարտ խեղութեամբ, եւ խոտվութեամբ, եւ խայտառակութեամբ յուրլս խուզելով խվես խարամանիդ յայնմանէ, որ խաղաղութեամբ եւ խնդութեամբ է ընդ քեզ խորհրդով եւ խաւսիք:

66-ՐԳ ԷՁԻ

- 2 Ե շի՛ ամբողջ հողվածք, Զէ շի՛ վերեւագիր, Աս զբաւաց
- 3 Զ աոցէ, Թ տուն
- 4 Զ այսպիսեանցս, ա զգլուխ, ԱսԲԹ՝ որբանութեանն
- 5 ԲԶԷԹ զարձուցէ, Զ աւել, Թ կիսեալ վիս կերեալ, Զ շի՛ և (զայն)
- 6 Թ ծախելի, ԱսԲԹ՝ ի նա, Զէ՛ նմա վիս ի նմանէ, Զ շի՛ ի
- 7 ԲԷԹ՝ հաշուցի, Զ՝ հաշուեսցի վիս համարիցի, ԲԷ՛ անձեռնհասութեան, Զ անձեռնհասութիւն
- 8—9 Զ շի՛ ինչ ի... թէ
- 9 ԲԷ՛ եթէ վիս եւ թէ, Ա ի հանդերձից իցէ զբրաւ բառերից հետո ձեռագրում մի տողի շափ ինչ-որ բան է գրված ու ջնջված: Զ շի՛ ի (նմանեաց), ԲԹ՝ շի՛ նորա, Զէ նոցին վիս նորա
- 10 ԲԶԷԹ պակասեալ
- 13 Է շի՛ Թէ, Ա հատուցի
- 14 Զ շի՛ և
- 16 ա զցանկ հատեալ, Զ և զտան, Զ վնասու
- 17 աթ պատճառ, ԲԶԷ՛ թէ
- 18 Զէ առն վիս առ, ԲԶԷ՛ որում վիս ում, ԲԶԷ՛ իցէ վիս է
- 20 Է տեառնն
- 21 Զ և վիս եւս, Զէ հրաժարեցուցանէ և
- 22 ԱսԹ՝ ի վաշխից եւ ի գրաւից, Գ ԶԳ հողվածք խմբագրված է այսպէս.

Վասն գրաւականաց

Թէ որ յանդգնի անագորոյն եւ անզուժ զունով եւ առնու գրաւ զումէք զայլի կամ զանդատան, զտուն կամ զայլ ինչ եւ իցէ,

թէ մնա առ նմա յուրով ամս, զգլուխն որբան եւ էր միայն առնու եւ առանց վաշխի եւ տոկոսեաց ի տէրն տա: Վաշխն վաստուգարանի վատշվէր վատթարացն եւ ի վայն վանճողացն զանձինս իւրեանց, եւ թէ աւելի ինչ քան զգլուխն կերեալ է, եւ զայն եւս տա ի տէրն, եւ զոր ինչ մսխիւ ծախեալ է ի գրաւն, եւ զլուխն հաշուի, զոր տէրն ոչ կարաց դարմանել զգրաւն իւր: Նոյնպէս թէ ինչ ի կենդանեաց եւ ի հանդերձից իցէ գրաւն, թէ վաստակիցէ եւ մաշիցէ՝ ի գլուխն իւր համարի պակասեալն ի հանդերձէն եւ վաստակք անսոնոց: Զուկիդէնն եւ սոցին նմանս զզողացեալն, զկորուսեալն, թէ զզուլութեամբ որպէս զիւր պահեալ է եւ ինքն ոչ է նենդեալ՝ երդմամբ հաստատէ անպարտ լինել, իւր տիրոջն համարի վնասն: Ապա թէ ինքն նենդեալ է զզուլութեամբ կամ կորուսեալ անհոգութեամբ՝ շորեքկին հատուցէ, Իսկ եթէ ի ձեռին իցէ եւ ստիցէ՝ կրկին տուիցի: Իսկ յաւարի տարեալն եւ ոչ անպատրաստապէս, ըստ այնմ, թէ պատրաստեցա եւ ոչ խոտվե, իւրում տեառն համարեացի: Զծառ հատեալ եւ զցանկ այրեալ զայգո, զտան, եւ զայլ ինչ վնասու զգրաւի, եթէ տեառն պատճառաւ իցէ՝ տեառն համարեացի վնասն, ապա թէ առ որում գրաւականն է՝ նմա: Զվայրապար վնասեալն յանանոցն, ի զլուխ իւր կալցի, եւ զհասա-

1 Լուսանցքում գրիւք ծանոթագրել է. «խուն փոքր ասի»:

բակաց մահով մեռան՝ իւրում տեանն
 հաշտիցի: Թէ արէնքն զգրակականն դի-
 շերի մի ոչ տա թոյլ յամել, որչափ եւս
 հրաժարեցուցանէ է վաշխից զբարից:
 24 Ե շիք ամբողջ հողվածը, Ան շիք վերեւագիր
 25 Բե՛ Ըմբռնեսցի, Ա Ըմպոնեսցի
 26 Ա մարդկանէ է, Ան հորն ե թէ ոչ, Ա ար-
 ժան
 27 Ան հասցէ
 28 Ան է փխ իցէ, Ան զբովանդակն¹
 29 Ա յայնն փխ յայլնն
 30 Ան զպատշաճս
 31 Ան էթէ (յանսանոց), Ան հատուցեն, ԲԱն
 ամբար, Ա անբար
 32 Ան արայի փխ արանի, Ան կամ այլ, ամբ
 յայլոյիսեայս, Ան շիք իցէ
 33 Ասա՛ ցանկոյն, է ցանգոյ, Ա ցայգոյն փխ
 ցանկոյն, Ան է փխ կամ, Ա նորին փխ
 նոցին, է է նմանեաց նորին
 24—33 Գ հողվածը խմբագրված է այսպես.

Վասն այրեցողաց
 Թէ ոք հոր զիցէ տան կամաւ, Թէ յըմ-
 բռնեն՝ հատանեն զձեռն: Թէ մարդ այ-
 րեցմամբ մեռաւ, բայտ արիւնացն մահու
 արժանի էր, բայց վասն ապաշխարու-
 թեան՝ ձեռն միայն եւ տուգանք բատ կարի.
 Թէ կարաւ զ՝ զբովանդակ արեան զին
 առցեն, եւ յորժամ տուծին, խրատ մի
 առցեն ոչ ի ձեռն եւ ոչ յայլ իրս ինչ: Թէ
 ամաշեղով եւ երկեղիւ զղշացաւ՝ խրատեն
 եւ ոչ տուծեն, զի այն ի դէպ է, որ բատ
 արժանոյն զպատշաճն արացեն: Եւ թէ
 յանսանոց այրիցէ, յորեքիկն տուծիցի:
 Նոյն լիցի եւ հանդերձից եւ ցանկո եւ որ
 ինչ սոցին նման են:
 35 ԵԱն շիք վերեւագիր
 36 Բ ի սատանայական, ԲԵԱն հարկանիցէ փխ
 հատանիցէ: Ա գտունգ¹ Ե գտունկ ուրուք
 կամ զայգի.
 37 Ե ճշմարտի, Ա գտուն հարկանողին փխ
 գտունկն հատողին

67-ՐԴ ԷՁԻ

1 Ե տուծիլ փխ զամսն, Ե շիք տունկն տուծիլ,
 Ա տունքն փխ տունկն, է տունկքն
 2 Ե գթշնամեցն, Ան դթշնամոյն
 3 ԲԱն զայլազգեացն, Ե շիք զայլազգեաց, Ե
 հատանել փխ հարկանել, Թ գտունկն, Ե
 շիք Ե այդ... իրաւամբբ
 Գ հողվածը խմբագրված է այսպես.
 Վասն տնկահատաց
 Շարժեալ ոք ի սատանական ցասմամբ
 եւ քինու հարկանէ զտունկ այլո, Թէ յայտ
 գայցէ ճշգրտիւ, զտնկահատին՝ որքան ան-
 պտուղ՝ յիւրոց տնկոցն տունկն տուծիլ
 նովին շափովն զպտուղն, ապա թէ իւրն
 չիցէ ծառք՝ զգինն տացէ, զի արէնքն եւ
 ոչ զայլազգեացն հրամաէ հարկանել եւ
 հատանել զտունկս: Այդ իրաւացի դա-
 տառան է:
 6 Ե շիք ԶԱ—ՂԱ հողվածնեբը, Ան շիք վեր-
 նագիր
 6—7 Բ ՚՚՚ (եւ զովողութեան... վնասելոյ ինչ)
 8 ԲԱ Մովսէսի, Ա քո փխ ոք, Ա մեհիցէ փխ
 մեհիցէ
 9 Բ զարէնս փխ զպտուիրանս
 10 Ա զրկողութեան փխ զովողութեան, Ա թէ
 (իւսիւրտակութեան), բոլոր ձեռ. շիք ի-
 ստբագրել Են բատ Աստվածաշնչի
 11 Ան շիք եւ (Եթէ վնասիցէ), Աս իւրոյ, Ա թէ
 (Եգիտ)

12 Բ ժխտեսցէ, Թ ժխտեցէ
 13 Ան շիք եւ (տունիցէ)
 14 Ա հատուցէ փխ հատուցէ, Ա զափշտակու-
 թիւն
 15 Ա զոր փխ որ
 17 Ան որ, Բ հատուցի
 19 Ան շիք եւ, Ան յեկեղեցի աստուծոյ
 20 Է տեառն է, Ա խոյն
 21 Ա ոք փխ որք, Ա պէտք են, է ապաշխարու-
 թեան
 23 ԲԱն յանցանս
 24 ԲԱ զապաշխարութիւն
 26 Ան զամենայն, Բե զապաշխարութիւնն, է
 կանոնս, Գ հողվածը խմբագրված է այս-
 պես.
 Վասն աւանդից զովողութեան
 զավութեան եւ զրպարտութեան
 զովողութեան, որ է զրպար-
 տութիւն, եւ զտանելո զկո-
 բուտ ինչ ումեք
 Խաւսեցաւ տեր Մովսէսի եւ ասէ. անձն
 որ ինչ եւ մեղիցէ, արհամարհելով զպա-
 տուիրանս իմ, արհամարհէ եւ ստէ ընկերի
 իւրոս, Թէ յաւանդի որ է ամանաթ, Թէ ի
 զրկողութեան՝ ի ծածուկ, Թէ յափշտակու-
 թեան յայտնի եւ թէ այլ ինչ արիւնակաւ
 զրկէ զընկեր իւր, Թէ եգիտ ինչ ումեք եւ
 ազահեաց եւ երդնու ստտ, վասն միո իրիք
 յամենայնէ, զոր անէ մարդ առ ի մեղան-

¹ Այս բնույթի տարբերութիւնները (բա-
 ւանդակ-բովանդակ) հետագայում այլեւս չեն
 նշվում
 14—494

¹ Այս կարգի տարբերութիւնները հետա-
 գայում այլեւ չեն նշվում:

չկըս նոքաւք ընկերի իւրո մարդոս, հատուցէ. եւ եղիցի յորժամ մեղանչիցէ, հատուցէ՛ զամենայնն զոր զրկեաց՝ զապըշտակութիւնն, զզողութիւնն, զգիւտն, զոր եղիւտ: Յամենայն իրաց, զոր երդուաւ սուտ, հ[ատուցէ]՝ տուծելով զըլուխն եւ զհինգերորդ մասն յաւելցէ եւ ի վերա, ոյր եւ իցէ՝ նմա հատուցէ, յորժամ յայտնեացի: Աստուածխաւսութեան դատաստանս եւ առ մեզ հաստատուն կացցէ, քանզի նոյն տեանն է Քրիստոսս՝ զըլխոյն կկնդեցու Քայց իտին քաւութեամբն եցոյց, թէ ամենայն իրք, որ դատաստանի են տուծին, այլեւ ապաշխարութեան ոյէտք են: Կանոնք և դատաստանք այսու բաժանին ի միմեանց, որ զժամուկ գործեալ

մեղքն, որոց պէտք են եւ տուծի, հրամայէ ողորմութիւն առնել, իսկ դատաստանն թէև տուծէ, զապաշխարութիւնն ոչ բաւնաւ: Սակայն ներամաք եւ փորձի իմաստոցն լինիցին, վասն որո յամենայն իրս դատաստանի զարժանի ապաշխարութիւնն ի կանոնս ապաստան թողաք:

28 Ե շիք ամբողջ հողվածը, Զէ շիք վերնագիր, Բ հաս, Գ վասն զպտուղ եկեղեցո կերողաց եւ զայլ հասս յանդէ

30 ԳՁէ շիք Եւ, Գ մարդ որ, Զէ զսրբութիւնս

31 ԲԳՁէ մասն, Գ զսրբութիւնսն, Զ զսրբութիւն, Գ ի քահանայսն, Զ քահանայ

33 Գ անձն

34 Զէ զարդարութիւն փխ զսրբութիւն

68-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 Զէ զատաստան, Գ այսու արինակաւ փխ նշանակ, ԳՁէ շիք մեղ, Գ կացէ, Զէ յկկեղեցի աստուծոյ
- 4 Ը զանուն, Գ վասն հաշոյաց զանուն աստուծոյ, Ե շիք ամբողջ հողվածը, Զէ շիք վերնագիր
- 5 Աթ իսրաեկացոց, Զ իսրաէլացոց, Բ նստեր փխ նա էր
- 6 Բ յիսրաէլացոյ, Է յիսրաէլացոյ, Գ յիսրաէլի փխ որ... անտի էր
- 7 Բ անդի, Զէ է փխ էր, Զ իսրաէլացոյ փխ իսրաէլացի, Գ անուանել, բոլոր ձեռ. շիք որդի, ավելացրել ենք ըստ Աստվածաշնչի (վեճեաթիկ, 1860, 4. Պոլս, 1895) և վ. Բաստամյանցի:
- 8 Գ շիք և (ածին), Գ ածին զնա, Զ Սաղամիդ
- 9 Բ Գաբրէա, Գ Քթաբրէա, Գ ի պահ ի, Գ շիք (զատել) զնա
- 10 Գ տեանոն զնա, ԲԳՁէ Մովսէսի
- 11 Գ եւ որք լուանն դիցեն, ԲԶ որ փխ որք, ԲՁէ զձեռն
- 12 Զ ժողովուրդքն, Գ ժողովուրդքն եւ խաւեաց դու
- 13 Գ որդիսդ, Գ շիք խաւեացիս, Գ ասա փխ ասացես ցնոսա
- 13—14 ԲԳՁէ անիծանէ
- 14—17 Գ մեղք մեծ զործէ և քարկոծելով մեղքի ի ձեռաց ամենայն ժողովրդոց, թէ եկք, թէ բնալք, թէ աղքատ, թէ մեծատուն, յանուանեալ նորա զանուն տեանն. վասն աչնր սատակեացի փխ մեղս բնկալցի... սատակեացի
- 14 Զէ բնկալցիս
- 15 Զէ քարկոծեն, Բ ժողովուրդքն
- 16 Զ եթէ փխ եւ թէ, Բէ եթէ

- 17—18 Գ քարկոծելին փխ Ե... քարամքք
- 19—20 Գ որպէս հրամանաց փխ եւ որդիքն... պատուիրեաց, ԲԶ շիք և (պատուիրեաց)
- 21 Բ Մովսէսի, Մովսէսի¹
- 21 աթ զպատասանն, Գ զայս դատաստան փոխել առ մեղ այսպէս զի թէ որք, Թ եզափոխել
- 22 Գ և զանուն, Գ հաշոյէ
- 23 Գ կամ զքահանան զհաղորդ, զհատա և զմկրտութիւն ի կոիւն իւրեանց, Զէ կրտուելին, Զէ մինն
- 23—25 Գ մինն յայլազգեաց իցէ որպէս և հանդիպի, որք անդ պատահիցեն և լսիցեն, Լթէ քարկոծ առնիցեն և թէ սպանցեն՝ արժան է սպանանել որով արինալաւ եւ իցէ, իսկ Լթէ քրիստոնեայք իցեն փխ մին... քրիստոնեայք
- 24 Զ այլ ազգաց
- 25 Զ թէ (այլով)
- 26 Բ զպատահումնն
- 26 Ե շիք ամբողջ հողվածը, Զէ շիք վերնագիր
- 29 Զէ շիք և, Առ տուծիցի, Թ տուծեցի
- 30 Բ տեսութիւնդ, Զէ տեսութեանն, Զ ի մեզ յայտնի կացդ
- 31 Զէ իբրև
- 32 ԲԶէ հարեայն, Զէ պատահմամբն, Զէ շիք և այլն այսպիսի
- Գ հողվածը խմբագրված է այսպէս.
Վասն սպաննողաց զանասուն
Թէ որ հարկանէ զանասուն և սպանցէ, անձն ընդ անձին տուծեցի: Ըստ այսմ եւ մեզ կղիցի դատաստանս աստուածափն:

¹ Այս կարգի տարբերութիւնները (Մովսէս-Մովսէս-Մովսիսի - Մովսէսի-Մովսէսի...) հետագայում չեն նշվում:

Սակայն դատաստան կոչի, իբր զի քննիցի, թէ մախանաբ կամ քինու եւ թշնամու-
թեամբ եհար եւ սպան, թէ պատահմամբ,
յակամա եւ այլն այսպիսիս:

34 Գ վանն զնոշաց եւ ծախողաց զերկիր եւ
զանդաստան, եւ շիբ ամբողջ հողվածք, Զէ
շիբ վերնագիր

35 Բ եւ եթէ, Գ թէ, Զ շիբ որ, Զէ է փխ իցև,
Զ վաճառեսցէ

36 Բ եկիցէ, ԲԶէ ազգական փխ մերձաւորիչն,
Գ շիբ մերձաւորիչն որ, Զէ մերձ իւր փխ
մերձաւոր, Գ շիբ իցէ, Զէ շիբ նորա ԳԶ:
փրկեսցէ

80-ՐԴ ԷԶԻ

1 Գ կղբար իւրս դարձուցեն անարգել ի նա,
այպա թէ շիցեն նորա մերձաւոր եւ ինքն
ձեռնհաս... Զէ մերձօր ինչ

2 Աս նորա, ԳԶէ ի նմա:
Ստորե բերում ենք հ. Ե. Փ. ծանոթա-
գրությունը. «Գիտելի է զի յէջ 286—287
յԱ օրինակէ (քիւ ձեռագրին 1237) քերք
մի անկեալ է, որպէս նշանակէ հ. Գրիգոր
վ. Սարգսեան միաբան Մխիթարեան Ուփ-
տիս եւ եղեալ է անդաճօր ի լրումն շեղագիր
քերք մի գրելով «Թուրքս պահելի է յէջ
286—287 ձեռագրին (թ. 1237) յորմէ թուրք
մի անկեալ է, գոր ի հեազոյն եւ յընտիր
օրինակաց մերոց (թթ. 1738 եւ 1253) զա-
ղափարեալ լրացուցաք»:

Լրացված էջը պարզակալում է այն հատ-
վածք, որն ընկած է Ղ հողվածի «այպա թէ
շիցէ ուրից մերձաւորիչ եւ ձեռնհաս իցէ
եւ դտանիցի նմա բաւակ[ան]» եւ ՂԱ հող-
վածի «... ի սարսպաւոր քաղաքի, եղի-
ցին փրկանք նորա» բառերի միջև:

3 աԳ կարող, Զէ կարողն անն, Գ է աննույ
փխ աննն, Գ զնա փխ նմա

4 Զ դարձի, Զէ կալուած, ԱաԹ շիբ ի (ձեռին),
Զէ շիբ ի ձեռին նորա, ԲԳԶէ բաւականն

5 է ստացաւ

6 Զէ շիբ իւրոյ ե... թողութեան, Գ շիբ իւրոյ,
Գ էլլցէ ազատ, Զ դարձի

7 աԳ ի կալուածս

8 Գ քայց ըստ, Գ աւետարանիս, Զէ արի-
նին փխ աւետարանին, Զէ առաւել

8—Յ Գ պահանջեցաւ ի մէնջ, ըստ այնմ՝ եթէ ոչ
առաւելուցու արդարութիւնն ձեր, քան
զդարացն եւ զփարիսեղոցն, ոչ մտանեք
յարբարութիւնն աստուծոյ, եւ որպէս յա-
մենայն իրս պահանջեցաւ փխ հրամայեցաւ
յամենայնս

9 Զէ յամենայնսն, Զ զինչ փխ զի ոչ

10 ա շիբ (մեզ) բնդ, Գ մեզ միշտ

10—11 է շիբ ընդ փրկանաբ... եղիցին

11 Գ որ ի կալուածոյ հայրենեաց իւրոց վաճառէ

12 ա յեօթն, Զ ցեւթ, է ցեւթն

12—16 Գ յազգատոճմէ իւրմէ, որ կարաւոյն
իցէ, մինչև ցեւթն ամն: Իսկ եթէ ոչ կա-
միցի փրկել եթն ամին, այնուհետև հաս-

տատեսցի մինչև յամն թողութեան: Թէ ան-
դէր իստուն ամին էր ազատութեանն, աստ
յինն եւ ի տասն ամին, այպա թէ ոչ՝ ոչ
կարեն մտանել յարքարութիւնն աստուծոյ:
Ապա թէ ոչ կամեսցի եւ յամին թողու-
թեան, հաստատեսցի վաճառն: Ըստ արի-
նաց զեւթն եղար, բայց առաւելույ ի վեր
եւ ի վայր արժան է, որքան եւ կար է,
վանն զի ոչ թողուց ազատ ըստ արի-
նացն, զոր ի դէպ էր մեզ առաւել քան
զարիւնացն թողույ ազատս, փխ ըստ Աւ-
րինացն... նմին ամի հաստատեսցի

13 Զ ամ, Զէ շիբ զի, Զէ թողույ

14 Զ նմալ փխ նման

15 Զ կացցէ փխ կարիցէ, Զէ եթն, ԱաԹ ամէ
փխ ամին, Զէ հաստիցի փխ հաստատիցի

16 Զէ այլ, Զ ամին

18 ե շիբ ամբողջ հողվածք, Զէ շիբ վերնագիր

19 Զ վաճառեսցէ, Զէ եղիցի

20 Զէ տարոյն ատուրց

21 ԲԶ լիցի

22 Զէ տարին, Զէ շիբ նորա, Զէ շիբ իցէ, Զ
շիբ ի

24 Զէ թողութեան ամին

25 ԲԶէ վաճառ, Թ փարթամացն, ԲԶէ թէ, Զէ
վաճառի

27 ԱաԹ իսկ եթէ տունք, ԲԶէ իցէ փխ զուցէ

28 Զ համարեսցի

29 Զէ թողութեան ամին

30 աԶԹ ամենայն փխ ամ

30—31 է է առ մեզ ամ թողութեան փխ ամ... մեզ

31 Զ շիբ ոչ, Զ զա [//] (զամն), Զէ պահանաւ
32 Զէ զօուրս

18—32 Գ հողվածը խմբագրված է այսպես.

վանն ծախողաց եւ զնողաց տանց
Թէ վաճառեսցէ որ տուն բնակութեան ի
պարսպաւոր քաղաքի, եղիցին փրկանք եւ
եւ դարձ նորա մինչ ի կատարումն տարոյն
ատուրց վաճառին իւրո, արահաշիւ եւ
թուով եղիցին փրկանք նորա: Ապա թէ ոչ
փրկիցի մինչև ցլնույ տարոյն, այնուհե-
տև հաստատեսցի տունն, որ զնեսցն իւր
ի պարսպաւոր քաղաքին, յազգէ յազգ:
Այլ զվաճառ փարթամացն, որք յաղթա-

տացն զննն տուն կտրմամբ, եւ եա ոչ կարէ մինչ ի ընու սահմանին յետս դարձուցանել, թէպէտ սահման եւ կտորն անցեալ լինի, ալ վասն սիրո եւ ողորմութեան, յորժամ կարողացի յետ զնել, յառաջ բան զեւթներորդ ամն թողութեան եւ կտրմանն՝ արժան է զարձուցանել ըստ սարկնացն, զի վասն աղքատութեան վաճառեաց եւ չիւր կամաց: Իսկ տունք, որ յաւանս են, որոց պարիսպ ոչ է բոլոր, ընդ անգատանս երկրի համարեացին, եւ հանապաղ ընդ փրկանաւք լիցին, եւ յամին թողութեան ելցեն: Եւ զայս զատաստան

այսպէս անցուք. զի թէպէտեւ ամ թողութեան ոչ է առ մեզ, սակայն զամսն փրկանաց հաստատուն կալցուք. նմանապէս եւ՝ զաւուրսն, թէպէտեւ պակասեալ եմք յառաւելութենէն:

- 34 Գ վասն փխ Յաղազս զատաստանաց
- 35 ԲԳ կամ փխ եւ, Գ զազարակս, Ե շիք ամբողջ հողվածք. Զէ շիք վերնագիր
- 36 Գ շիք Եւ, Զ զբազարս զետացոց, Բ զետացոցն, Գ յղետացոց, Բ քաղաքսն, Գ շիք որ ի քաղաքս, Գ որ նոցա
- 37 Բ զետացոց, Գ յղետացոց, Զէ զետացոց, Զ շիք եւ որ... ի Ղետացոց

70-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 Աս շիք ի, Աս յղետացոց, Բ ի յղետացոց, Գ անդի
- 2 Գ յամին փխ ի, Գ թողութեան, Զէ թողութեան ամին, Բ զետացոցն, Գ յղետացոցն, Զէ զետացոցն
- 3 Զէ շիք այն, Զէ քաղաքի
- 6 Ա վաճել, Գ վաճառել
- 7 Բ վաճառել, Զէ վաճառաք
- 8 Զ այլք, Գ վաճառիքի
- 10 Գ թէպէտեւ փխ թէ եւ, ԱսԹ զատաստանք
- 11 Գ զնորին փխ ստացողին, Զ տեսցեն, Գ տեսցին եւ վճարեցին, Գ փրկել
- 13 Ե շիք ամբողջ հողվածք, Զէ շիք վերնագիր:
- 14 Զէ շիք Եւ, Զէ չրաղացաց վաճառել, Թ չրաղաց
- 15 Բ լիցինին, Զէ լիցի, Զէ այլագորչն ի նմին ամին հատուցի, ա իսկ այլագորչն նմին ամի, Բ հաստատիցի
- 13—16 Գ հողվածք խմբագրված է այսպես.
Վասն ջրաղացաց
Յաղազս աղքատութեան վաճառելու գործացք, զի եւթն ամ ընդ փրկանաւք լիցին, թէ ինքեանք փրկեն եւ թէ ազգական նորա որ: Այլով պատճառաւ, որ է իւր կամաւ, վաճառեալն ի նոյն ամին հաստատիցի:
- 18 Ե շիքամբողջ հողվածք, Զէ շիք վերնագիր:
- 19 Զէ վաճառել, Զ առչել, Զ հաստատի, է հաստատեացի
- 19—20 Զէ շիք զայսուրիկ
- 20 Զէ գողունի
- 21 Ա սկզբնապես զետակոյր, ապա ուղղված գիշերակոյր, Զէ՞ գետակոյր փխ գիշերակոյր, Զէ կամորչս
- 22 Զ բաց ի, Զ ամ
- 23 Զ դարձի, Զէ զնոյ, Զ անցի փխ անկցի, Զէ հաստատեացի
- 24 Զ գողուն, Զ դարձի, Զէ շիք եւ, Զէ թէ

- 25 Զ շիք ի
- 26 Զէ յայսմ պատճառի, Զէ փորձելով, Բ եթէ
- 28 Զ գայսն, Բ շիք ի
- 29 Զէ սահման, Զէ Նոյնպէս
Գ հողվածք խմբագրված է այսպես.
Վասն անանոց վաճառողաց եւ զնողա[ց]
Զորքոտանիս վաճառելն՝ երկից վկայից առաջի հաստատիցէ գայսուիկ, զի մի զողացած իցէ, մի հնակաղ, եւ մի հնահազ, եւ մի գիշերակոյր, եւ մի հնակոյր, եւ մի անգնալի ի կարմնչի, եւ մի հարկանող ոտեալք, եւ մի խածանող, եւ այլ որ ինչ սոցին նման: Եթէ յայսցանէ՝ երեւեսցի ի բեռնակիրս, մինչև ցտարի մի փորձեալ, բայք ի զողացածէ, չիւր տէրն հասուցէ, եւ կամ ի գնոյն պակասեցուցեն ըստ արժանոյն: Իսկ զողացածն յամեւնայն ժամ զարձացի, յորժամ գիտացել: Եւ թէ տէրն իւր յայտնեսցի՝ յինքն առցէ գիրն, եւ որ զնեացն՝ ի վաճառողէն առցէ զգինն իւր: Այլ զատ այսց պատճառաց, զոր ասացաք, մինչև ցեւթն ար փորձեսցի վճռաւ, եւ թէ ոչ գարձուցէ յեւթներորդէն եւ անոր, ինքեան հաստատեացի որ զնեացն, իսկ վաճառաղին նոյն կացցէ սահման ըստ արժանոյն վաճառել: Եւ յայլսն գնոյն պահել սահման ի վաճառսն՝ որպէս վաճառողին, նմանապէս եւ զնորին, եւ ամեւնայն վաճառ ըստ պոմանին զարձացի կամ հաստատեացի:
- 31 Ե շիք ամբողջ հողվածք, Զէ շիք վերնագիր
- 32 Զէ շիք Եւ (վկայիք), ԲԶէ ե փխ երիւք, աԲԶէ շիք եւ, Զէ հաստատեացն, ԲԶէ որք
- 33 Զ հերկ ե ի լուծ, ԲԶէ շիք եւ (ի սալլ), Զէ շիք իցէ, ա շիք ւ մի հնահազ

71-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 Բ շի՛մ մի (գիշերակոյր), Զէ կամ փխ ևւ (հարկանող), Զէ լիցի
- 2 Զ այդոքիկ, Զէ փորձիւ դարձ, Զէ շի՛մ ևւ գոզան... փորձիցի Բ զաւզանն
- 3 Բայր ձեւ., բացի Գ, փորձիցէ, Զ յանձեղիցն, է յանձեղ իցին, Զէ տեսցի փիւ դարձցի, Զէ շի՛մ բայց ի լծոյ
- 4 Զէ դարձցի, Զ ||| ևւ ի կալ, Զէ շի՛մ կանխաւ, Թ կանխաւ է, Գ հողվածք խմբագրված է այսպես.

Վասն եղանց

Վկաիւք երեք հաստատիցն ևւ զայս, որք վաճառն ընդինս, զի փորձիւ իցէ ի հերկ, ի սալլ ևւ ի կալ, ևւ մի հնակաղ, ևւ մի հնասաչ, մի հնակոյր, ևւ մի գիշերակոյր, մի հարկանաղ, ևւ մի գոզան: Մինչև ի մի ամ փորձեսցեն, ևւ թէ լիցի յայդ պատճառաց՝ անդրէն դարձցի, իսկ գողանն յամենայն ժամ դարձցի, իսկ որո շիցէ այդոքիկ պատճառաւ, մինչև ցեւթն ար փորձիցի ևւ զկնի այնորիկ հաստատիցի վաճառն: Իսկ որ առանց մըղիւ իցէ յայլս՝ դարձցի, բայց ի լծո, ի հերկ, ի սալլ ևւ ի կալ, որոց փորձն զեռանչայտ է:

- 6 Ե շի՛մ ամբողջ հողվածք, Զէ շի՛մ վերնագիր, Թ կոտչ վաճառս
- 7 Բ վաճառելոյ, Զէ ևւ կովոց վաճառեալ, է վաճառել) վկայիւք հաստատեսցի, զի աղազաւ իւրով իւրաքանչիւր...
- 8 աԶէ այնոսիկ, ԱսաԶէԹ աղազաւ փիւ աղազաւ
- 9 ա յամենայնի փիւ յամի, Զ ամին, է յամին, Զ դարձի, Զէ արժանեաց, Զէ հաստատեսցի

- 10 Զ յայլս փորձեսցի, է զեւթն
- 5—10 Գ հողվածք խմբագրված է այսպես.

Վասն կովաց

Նմանապէս ևւ զկովս վաճառել զայլսն վկաիւք հաստատիցէ ընդ այնոսիկ, զի աղազաւ իւրաքանչիւր ամի ծնանիցի, ևւ թէ պատճառաւոր լիցի յայսցանէ, ի նոյն ամին դարձի ևւ կամ բոտ արժանոյն զգինն հաստատելով, ապա թէ ոչ՝ իւրով տեսոն լիցի: Իսկ յալլ պատճառսն իմանալ զեւթն ար փորձիցի:

- 12 ա մեղոյ, ԲԹ ի վաճառս նոցա, ԳՅ վասն (Ե յաղազս) մեղուաց ի վաճառս նոցա, Զէ շի՛մ վերնագիր
- 13 Զէ շի՛մ ևւ, Ե վաճառելք, Ե պողովն փիւ ըստ մեղեր, Ե հաստատեսցի, Զէ հաստատեսցի

- 15—16 Գ Մեղուք վաճառեալք յաշնան բոտ մեղրին, զոր ունիցի սակա սերմանոցի, ըստ այնմ ևւ վաճառն հաստատիցի, իսկ ի պիտոյս ինչ ամել հարկի անկշիւս վաճառեսցի ևւ կամ կշուս նովին փեթական ևւ իբրև ի դուրս հանցն զմեղրն ևւ պակաս գտեալ քան զկշիւտն, լցցի բոտ կշոյն փիւ ևւ մեղուք... լցցի կշիւտն

- 14 Ե սերական, Զէ սերականն
- 15—19 Ե շի՛մ իսկ ըստ պիտոյցի... դորին զնէ
- 16 Զէ փեթակով, ա պակասն, Զ շի՛մ ի
- 17 Գ առաւել գտեալ քան զկշիւտն
- 18 Զ դարձի, Գ դարձցի լետս, Գ գնեաց
- 19 Բ անսերմանոց, Զ սերմանոց, է սերմանոց, Ե վաճառել, Ե եղել, Զէ մինչև, Ե կամ ի
- 20 Գ փորձելով, Զէ վճուր (Զ վ|||իւ) ևւ, Գ վկաւք, Ե վկաւք, ԵԶէ հաստատեսցի, է և որպէս
- 21 Գ ի մտանելն, Ե ևլ փիւ մտանելն, Ե մուս փիւ ևլանելն, Զէ ուղղեալ, Գ ցուցցի վաճառն ևւ հաստատիցի, Զէ ցուցցի ևւ, Թ ցուցի, Ե հաստատեսցի

- 21—25 Գ Ապա թէ թիրութեան կարծիս, յատուրս վճուր, լիցի զթութեան ևւ առաչնորդին սատակման, ի վաճառողն դարձցի, իսկ անպատճառն զկնի վճուր աւուրցն, ի կերակրո մեռելն ևւ յամին անպտուղ եղեալն, զնողին լիցի վնասն ևւ ոչ ծախողին:
- 22 Զէ թիրութիւն, Ե յաւուրս, ա՛ր՝ վճառին Ե՛ պայմանին, Զէ՛ լիցի վաճառն (Զ վճառին) փիւ վճուրն

- 23 աԲԵԶ դարձի, ԲԶ կարծեացն, աԲ կարծեսցն այն
- 24 Զէ կերակրելոյ
- 27 Գ վասն դատաստանաց վաճառո ամանաց, ԵԶէ շի՛մ վերնագիր, աԲ ամանաց
- 28 ԳԶէ շի՛մ ևւ (կարաս), ա լցէ
- 28—29 Գ լցցեն ևւ ողջ պահիցէ զգինին արկեալն ի ներքս ի նոյն ամին, Ե ևւ կարաս վաճառեալ՝ ԵԹէ յամին ողջ պահիցէ զգինի, զնաղին լիցի, իսկ թէ բեկման կարծիք իցեն ի թրծմանէ

- 25 ԲԳԶԷ թէ, Բ կարծիւք, Աս թրծանէ, Գ թրծմանէն, Զէ թուրծն
- 30 Գ յետ աոցէ
- 31 ԳԵԶԷ տուժեսցի, Ե յայդմանէ անկարծիս իցէ ի բեկմանէ, Գ ի թրծելոյն բեկմանէ, ա շի՛մ ի (թաղելն)
- 35 Զէ թէ, ԱսԹԹ երկբայեսցէ, Գ երկբայիցէ ԳԵ տուժիցի (Ե տուժեսցի) վաճառողն, Զէ տուժի
- 34 Զէ շի՛մ Այդ, Բ յայմն, Զէ այնմ, Բ լիցին ևւ, Թ լիցին, Ե շի՛մ այդ ըստ... մեծամեծս

1 Բառամիջի է—է տարբերութիւնը հետագայում այլևս չի նշվում:

Ձ մեծամեծ, Գ ի մեծամեծս եւ յամենայն վաճառ ի մասնաւոր տունել, որ կոչի առհաւատչեա, այսինքն՝ նշան վաճառի, ոչ

հաստատէ զվաճառ, այլ պամանն, այսինքն կտուր, որպէս ցուցեալ է, բայց զվաճառին հակառակն լուծանէ միայն:

72-ՐԳ ԷՋԻ

- 2 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց
- 2—3 ԲՁէ շիֆ վերճագիր
- 3 Գ արմտեց
- 4 Ե կամ փխ եւ, Ե զպտուղ այգո կամ դրախտի, Գ տարոյն փխ յամի
- 5 ԲԳԵՁէ Ե թէ փխ եթէ, Ե վաճառողաց, ԲԳ զզուխն ամբողջ, Ե զզուխն պահել ամբողջ
- 6 Ե յաղագս փխ վասն, ԳԵ աշխատութեան, ԲՁէ եթէ
- 7 Ձ խափէութեամբ, Ե զղջացել, Ձ վաճառ
- 8 Ե ստանան փխ տան, ա փորձին
- 9 Գ Ժ ար լիցի երիւք վկաիւք
- 11 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց
- 11—12 ԵՁէ շիֆ վերճագիր
- 12 Գ այսպիսեացս
- 12 Բ զայսպիսիսս, Ե ջրաղաց ե զայլ հայրենիս փխ զայսպիսիս, Ե առեալ ի կապալ, Ե հաստատիցի, Բ լուսանցում գրիչը ցույց է սովել, որ հաստատիցէ բառից հետո պետք է ավելացնել՝ որ ի կապալ տանն, Գ ի շահիլն
- 14 Թ անզեղից տուողին, Ե լիցի փխ իցէ
- 15 Բ զկազմած, Գ զկազմուածն
- 16 ԲԵՁէ իրաց, Գ եղեալք, Գ եղեալ վնասք, Ե եղել, Ե ի փայտ ի քար, Գ ի քարն
- 17 Գ ի նան, Ձ յայլսն, Թ յայլ, աԲէ շիֆ եւ (զողացեալն), Գ եւ զողացեալն եւս, Ե Ե զողացելն
- 18 Ե այրելն, Գ թէ, ԳՁէ թէ
- 19 ԲԵՁէ շիֆ (առողին նմա) լիցի
- 20 Գ քննութեան լիցի փխ զատիցի, Ե զատեացի, Ձէ զատիցէ, ԳԵՁէ այլն, ԲԳՁէ այդպիսի, Ե այդպիսիք, Ե շիֆ միանգամ եւ

- 23 Թ շիֆ դատաստանաց, ա շիֆ ժառանգութեան, Գ վասն բաժանմա ն ժառանգութեանց, Դ [3]աղագս դատտերաց բաժանման ընչից դատ
- 23—էջ 73,8 Ե շիֆ Յաղագս դատաստանաց... հրամայեաց տէր Մովսիսի
- 24 Գ շիֆ եւ, Ձ զստերք, ա Սաղպաղու, ԲՁէԹ Սաղպաղու, Գ Սաղպաղու
- 25 ԱԲՁէԹ Գաղաղու, Գ Գաղու, Գ Գաղաթղու, սրբաբեւ եւն ըստ Աստվածաշնչի Ե ԲԳ խմբագր. ԳԴ գեղէն, Ձ գետէ, Գ որդոյ փխ որդոյն
- 26 Գ շիֆ ճն, ԱսԳԴԹՍ Մայաղա, Բ Մաղաղայ, Ձ Մաղաղայ, Ձ Մաղաղայ, սրբաբեւ եւն ըստ Աստվածաշնչի Ե ԲԳ խմբագրութունների. ԱսԹ նուայ, ԱՁԹ Եզզայ, աէ Եզզայ, Գ էզզա. սրբաբեւ եւն ըստ Աստվածաշնչի Ե ԲԳ խմբագրութունների. Գ Մեղգա, ԱսԹ Մեղգայ եւ Թեքսայ
- 27 Գ շիֆ առաջի (Եղիաղարու), Գ իշխանացն առաջի
- 28 Գ շիֆ առաջի, Ձ ժողովրդոցն, ա ի դրանն. Դ վկաութեանն
- 29 ա ասէր, Գ յանպատիս, Գ ժողովրդեանն կորիսա
- 30 Ձ շիֆ գումարելոցն... ժողովրդեանն, Գ ի գումարելոցն, Գ շիֆ ի ժողովրդեանն Կորիսայ, Գ ժողովրդեանէն
- 32 Ա ի միջոյ, Գ ի միջոյ ցեղի նորա
- 34 ԱսԹ նորա, Ձ շիֆ նոցա
- 35 Ա ուզել, Գ ուզիւղ Գ զատեցան փխ խասեցան, ա խասեցանք, ԲՁէԹ Սաղպաղու, ա Սաղպաղու, Գ Սաղպաղու
- 36 Ձ կալուածս, Գ ժառանգութեանց

78-ՐԳ ԷՋԻ

- 2 Գ մեռանիցէ, Գ որդի փխ ուստր, Գ իցէ փխ գուցէ, Ձ նմա փխ նորա, է տացչիք, ԳԴ զժառանգութիւնն
- 2—3 ա շիֆ տացէ զժառանգութիւն... նորա դուստր
- 2—4 Ձ շիֆ տացէ զժառանգութիւն... ոչ գուցեն նորա եզրարք
- 3 Գ դատերաց, Գ գտերն, Գ իցէ փխ գուցէ
- 4 Գ հար եզրարք փխ եզրարք. է նմա փխ նորա (եզրարք), Գ եզրարք, Ձ տացիք, է տացչիք
- 5 ԲԳԴԷ Եթէ, Գ իցէ փխ գուցեն, ԱսՁ եզրարք

- 6 Թ իւրոյ փխ նորա, է տացչիք, Գ ըզժառանգութիւնն, ԲԳԴ ընդանոյ
- 8 Գ դատաստանաց, Գ որպէս եւ
- 9 Գ նոյնպէս առ մեղ հաւատացեալս անլուծանելի կացցէ այս վճիւր դատաստանաց, Ե անլուծանելի կացցէ սահման բաժանման ըստ արինացն յամենայն հաւատացեալս Ե այս վճիւ
- 10 Ձ գիր, Ձ դիտողին փխ դիտողին, Բ որդոյ փխ ուստեր, Գ՝ որդու իրաւունք է, Ե որդո արժան է փխ ուստեր անկ է
- 11 Գ անգ, ա էր, Գ շիֆ իցէ (դատերն)

- 11—12 Զ շիբ ապա թէ... տանն իցէ
- 12 ԲՅԷԹ ի տան, Դ ի տանէն, ա՛ն զնացեալ, ԲԳԵՁ շիբ եւ, ԱսԹ եղեալ, Դ դստերն, ԲԳԵՁԷ միոյ
- 13 Ե ուստեր փխ դստեր (բաժին), Դ դստերն, ԲԳՁ դրաժին, Դ յայտնի փխ յայտ անտի
- 14 Դ են փխ է, Դ գոտերն, Դ Սալպասադո, Զ Սազրայադու, է՞՞ Սաղպայադու
- 15 ԴՁ ժառանգութիւն, Ե արտաքս փխ յատարս, Դ իցէ փխ էլցէ
- 17 Դ աննատեր փխ աոն լեալ, Զ շիբ դուստրն ԲԳՁԷ իբաւք, Գ իբազ, Դ ձնընդոզքն, Ե ձնդոզքն, Զէ ձնընդաքն, ԲԳԳԵՁԷ արամբըն, Դ գնալ փխ գալ
- 18 Աս մի լիցի եղբարն, ԲԳԵՁԷ շիբ եւ (յորժամ), Դ շիբ եւ յորժամ... եղբարն
- 19 ԲԳԵՁԷ մասն, Ե ժառանգել փխ առեալ
- 22 Բ բնդանի, Զէ մերձատրն (ժառանգիցէ), ԳՁ ի ցեղն, Ե որչափ փխ Որքան, Գ մերձատրն
- 23 Բ ընդանույ, ԲԳԵ չարն, ԴՁԷ չօրն, Զ շիբ ժառանգ
- 24 ԲԳԵԷ դմարն, Դ մօրն, Զ գարն փխ մար, Զ դուստր, Դ լինել ժառանգ
- 25 Գ շիբ թէ, Ե չրաման է
- 27 Ե առցնն, Ե այսպէս փխ որպէս եւ ցոցանի Դ շիբ եւ (ցոցանի), Զէ ցոցանէ, Բ ցուցանի, ոսկի դեկանն Զ դանկ է, պատաս դեկանն Գ դանկ է, թասուն ի դանկին չորիցն մին է, ԲԴ դանկ, Դ դանկ մի կնչըն, Գ քուերն դանկ, ԲԴ դանկ, Դ ու փխ

- եւ (կէս)
- 28 ա շիբ եւ (մարն), Զ երեք թասու Դ գարէ՛նատ, է երեք թասու եւ է ամէն թասու Գ գարէ՛նատ
- 29 Բ ընդանի՛, Ե մերձատրք
- 30 Ե ազն փխ գարմն, Զէ գարմս, Գ՛՛՛ գառականն, Ե գառական, Զ գառական, Թ յայտնեալ, Գ ի կին յանուլն, Զէ աոնուլ, Գ ժառանգատրն
- 31 ԴՁԷ ժառանգութիւն
- 32 Ե ցուցել, Բ գարութիւնս փխ դրութիւնս, Դ դրութիւն
- 33 Դ եղբայր, Գ՛՛՛ դանկ, Զ տանկ փխ դանգ, Դ պաս փխ պակաս, Զէ շիբ ընդ չամահարն եւ, Թ ընդ չամահարն... չամամարն
- 34 Զէ ժառանգէ, Գ եցոյց եւ նահապետն, է Աբրահամ եցոյց
- 35 ԱսԶԹ շիբ իւր, Դ Սահակա, Դ որդո փխ որդոց
- 36 Գ պարգեա միայն, Ե արձակեց, Գ եթէ փխ եւ թէ, ԲԳՁԷ Էթէ, Դ ասասցէ, Զ ածիցէ փխ ասիցէ, Ե Էթէ աստ
- 37 Գ անտ, Աս կինն, ԳԵ եւ աստ
- 38 ԳԵ շիբ աստ, Զէ եղիցի և, Գ սակաւ պակաս ըստ ցոցելոյզ արիւնակի, Դ ցոցանելոյզ
- 39 ա՛՛՛ երիցութեան, Թ իրիցութիւն, ԲԴԷ ոլատիւն, Դ այնմ
- 40 Գ չար եղբարքն, Բ եղիցին
- 41 Ե արիւնաց, Բ մահճողականացն, Զ մահճանականացս

74-ԲԳ ԷՁԻ

- 1 Ե դատ ||| շիբ այդ բառի կեօցի մինչև հողվածի վերջը. ձեռագրում բերքեր են պակաս, Գ գզատերսն, Գ ոչ ունին չարն ժառանգորդ, Դ շիբ ընդ, Թ ընտ, ԴՁԹ ընտանիսն
- 2 Դ ոչ է հետեւի, Գ որոց ոչ հետեւի է մեզ, այլ անուտ աստուածային իբրանցս դատաստանաց
- 5 Գ վասն բաժանմանց փխ Յաղպու... բաժանման, Թ բաժանմամբ, Դ որ, Ե շիբ հողվածը. ձեռագրում բերքեր են պակաս, Զէ շիբ վերեցաիք
- 5—6 Դ Վ/աոն ժառանգատրութիւն բաժանելու որոց եւ դստեր
- 6 Գ դո ||| (դատերս), Դ շիբ իցէ
- 7 Զէ եւ նախ, ԳԴՁԷ գայս, Դ շիբ զի, Դ եղբարք փխ ուստը
- 9 Գ այնմ
- 10 Գ որդիսզ
- 11 Դ շիբ ցնոսա, Դ ս՛ ուրտիցէ ոք, Գ գզին
- 12 Զ մէնց փխ մինչեւ, Գ զվաթսնամեանն, Դ ցԿ ամն

- 13 Դ շիբ նորա, Դ ՍԲ դրամ, Զ Կ, ԲՁ երկդրամեանս, ԱսԳԴԷԹ սկեղրն
- 14 Գ գինք իգին լիցին, ԴՁ լիցին, Դ երկդրամեանս արծաթոյ, Զ շիբ ի, ԲԴ չինգ ամենից
- 15 Զ քսանամեանս, Թ քսանամենս, ԴՁ լիցին
- 16 Դ իգին լիցի գինք
- 17 Գ կազմուծն
- 18 Դ կողմ ի թերի յԱղամա փխ թերին աոտ, կող, Դ՛ առ Ձ՛ արաւ փխ աոտս,
- 19 Դ կեանս փխ ըստ կիսոյն, Գ մարոնո, Դ մարմին, ԲԳԴԷ թէպէտ, ԱսԹ շիբ ի
- 20 Դ կատարելութեանն
- 21 Դ աղպս, Թ պիտոից, Դ ընդ
- 22 Ա բնագրում յայդանէ. բայց ի վերուտ ավելացված է «ս» ուրեմէ՛ յայդմանէ, Գ յայդմանէ, Զ յայոցանէ, ԲԴՁԷ չաստատին
- 23 Դ դուստրն, Զ շիբ մի, Դ մի որդի չամարել

1 Այս կարգի տարբերիքումնեքը (ընտանի-ընդանի...) ձեռագրայում այլևս չեն նշվում:

- ի ժառանգութիւնս հարց, Դ ի ժառանգութիւն,
- Թ ի ժառանգութիւնս, Չ շի՛ք զի
- 24 Գ կարգել զստերն, Ձ զկարգեալ զստերք,
- ԲԴ մի երկուքն է, Գ դստերքն են երկուքն
- մի որդի համարել ի ժառանգութիւնս, Ջէ
- երկուքն մի որդի է, Թ կարգեալք զստերքն
- է մի երկուքն է որդի, Ջէ շի՛ք ոչ, Գ որ
- դեռ, Ջէ տանն է շի ալնպէս
- 25 Գ զորդո շափ, ԲԳՁԹ գրածին, Դ դրածինն
- 26 Գ եղբօրն, Դ շի՛ք անկող, Ձ անկող, Գ
- շի՛ք էլնալքն
- 27 Գ թէ շիցեն որդիք, Ձ դուստր, Ջէ այդ փխ
- այս
- 28 Դ երկու, Դ աննէլի
- 29 ԲԿԻՁԵԹ ի տանն (Գէ տան) է (Դ՛ իցէ)
- 30 Գ զայն, Ջէ շի՛ք եւս, Դ ընտրեալս, Թ րնտրե-
- ալ
- 31 Դ երկուս, Գ համարեալի փխ անլի, ԴՁ առ-
- նելի, Ջէ են փխ է, Գ շի՛ք եւ, Դ շի՛ք եթէ
- (զելնալսն), Ձ զեղեալսն փխ զելնալսն, Դ
- թփի թէ

- 32 Դ տանէն, Գ եւ բաժնիւ, ԲՁԵԹ եղեալն, ԳՁԵ
- երկուսն, Ձ լեալն, ԲՁԵԹ եղբայրն
- 32—33 Դ շի՛ք զերկուսն մի լեալ... կրկին բաժ-
- նան
- 33 Գ բաժնին, ԳԴ տանն իցէ, Ջէ տանն է դուս-
- տըր (է դուստրն)
- 34 Դ եղբօրն իցէ ժառանգ հօրն, Ջէ ըզհայրե-
- նիբքն փխ զհայրն, Դ այս փխ ըստ այսմ
- Դ ուստերացն, Դ դստերացն
- 35 Դ հաւասար լինել ժառանգ հօրն բորքն, ՋԹ
- ժառանգութեան հօրն, է ժառանգութիւն, Դ
- հարց
- 35—38 Դ շի՛ք ըստ որում... բորք են այլ
- 36 Ա արքայութիւնն, Գ յարքաութեանն, Թ շի՛ք
- արքայութեանն
- 37 Գ շի՛ք կարգաց
- 38 Գ բաժանորդք ժառանգութեանց հարց ընդ
- եղբայրս բորք են, Ջէ բաժանորդք են եղ-
- բարք
- 39 Դ ժառանգապահք իցեն յորժամ եղբայր լի-
- նիցի

75-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 Ջէ եւ եթէ հայրն կենդանի է, Գ այլ փխ եւ
- (ոչ մայր), Ջէ մայրն, Ջէ բոյրն
- 1—2 Դ շի՛ք Եւ եթէ հայր... մասնաւորին
- 2 ԲՁԵԹ շի՛ք ապա թէ... բոյր, Գ (մայր եւ)
- բոյրն
- 4 Դ շի՛ք գրով ժառանգ անիցէ, Գ ժառանգ
- անիցէ իբր զաւտար թէ որ կամի եւ ոչ
- հարկու իբր արինաւք, ԲԴՁԵԹ սերմն
- 5 Դ նոյնպէս փխ նոյն, ԲԿԻՁԵ Կենալքն, Դ ի
- կեանս իր փխ կենալք
- 6 ԲԴ՛ զնոսս ե, ԳՁԵԹ՛ զնոսս փխ զնա, Դ
- կամիցի. ԲԿԻՁԵ իբր, Գ հարութին եւ պա-
- պին, Դ հօրուին
- 7 Դ իցեն, Գ վարձս տացեն, Դ այսպէս փխ
- նոյնպէս, Գ թոռնն
- 8 Դ շի՛ք եւ, Դ առաքեալն, Դ որդիսն, Գ հա-
- մարի զնոսս, Բ զնոցա, Ջէ համարէ, Գ
- ասելովն, ԲԿԻՁԵ էիք փխ իցեք
- 9 Գ յասմ րնդդէմ, Գ իբրեւ
- 10 Դ ծնունդս, Գ խորթուցն փխ նոցա, Ձ հրա-
- ժարէ, Գ խնամութիւն անեալք, Դ խնամու-
- թիւնս, ԱսԲՁԵԹ զի զիտասցէ զի
- 11 ԳՁ րնդանութիւն, Դ ընտրութիւն փխ րնտա-
- նութիւնն
- 12 Գ հարն ոչ է սերմ, Ձ իր
- 13 Աս ժառանգս, Գ որչափ եւս առանկ
- 14 Դ որդիք (նորա), Դ քվերն, Ձ քերն,
- Գ ոչ որդի բուեր, այլ ժառանգ է հար եղ-
- բայրն եւ որդի նորա եւ որդոյ որդիք նո-
- րա, մինչ ի վեցերորդ ծնունդն, որ լինին
- խնամութիւնք, զի թէպէտ այլուր յարորդ

- ազդ է դրած, զառաջին եւ զվերջինն, որք
- միանան, ոչ են համարեալ, զի վեցերոր-
- դին ամանանան
- 15 Գ մարբուր, ԴՁ մօբբոյրն, Դ որդի նորա,
- Ջէ որդին (է որդի) ե, Գ հարբուր եւ նո-
- րին որդի, Ջէ շի՛ք կամ (ժառանգեն), ԴՁԵ
- շի՛ք եւ (կամ)
- 16 Գ կանխեալ
- 16—25 Դ շի՛ք բայց եթէ... ոչ ի մարցն տո՛ճ ի
- 17 ԳՁ եթէ, Ջէ շի՛ք ի
- 18 Գ կպիսկոպոսացն, Ձ ըստացեալ
- 19 ԱսԲԿԻՁԵԹ զոր փխ որ, ա զինչս, Ջէ ինչ
- փխ զինչսն
- 20 Ձ դուստր, Գ շի՛ք որ ի տան իցէ, ԲՁԵԹ ի
- տանն, ԲԿԻՁԵ հաւեղբայր
- 21 ԲԿԻՁԵ որդի, Ա մասնաւորել, ա մասնաւորեն,
- Գ եթէ
- 22 Ջէ է փխ իցէ, Ջէ ոչ գուցէ փխ զայցէ, ԴՁ
- դանկ
- 23 Ջէ ժառանգութիւն
- 24 ԲՁԵ թէ, Ձ մինչեւ, է զարմ
- 25 ԱսԴԹ այլ, Գ շի՛ք եւ (ոչ), Գ մարցն տո՛ճ-
- մէ այլ ի հարցն ժառանգիցեն
- 27 Բ ժառանգութեան կանանց, Ա բաժանմանց,
- Դ [Վ]սան կանանց մեռելոց զատա, Թ
- Յազազս ժառանգութիւն կանաց բաժան-
- մամք, Ե շի՛ք հողվածք, Ջէ շի՛ք վերեւալի
- 28 Ջէ շի՛ք Եւ (կանանց), ԴՁ արանցն
- 29 ԴՁԵ մահուանն
- 30 Ձ շի՛ք ընդ

- 31 Ձէ վաղճանեալ իցէ, Ձէ այտորիկ փխ յայ-
գոսիկ, Ձէ դատաստան
- 33 ԲԳՁէ ժառանգէ
- 34 Ձ շիբ գմարն, Ձ և փխ ապա, է ոչ է փխ
չիցէ (գուտորն), Բ ուտորն փխ դուտորն
(եւ թէ). ձեռագրում եղևի է դուտորն,
«գ»-ն ջնջվել է հավանաբար գրչի կողմից
և դարձվել է ուտորն, Գ դուտոր, է դու-
տորն ժառանգէ և թէ, ԳՁ շիբ և թէ շիցէ

- դուտոր, Ձէ եզբայրն ժառանգէ, է ոչ իցէ
փխ շիցէ
- 35 ԱաԹ եզբայրն, Ձէ հորեղբայրն ժառանգէ,
ԲԳ շիբ իցէ, Ձ շիցէ եզբայր հար, Գ ցե-
զեղէն
- 36 Ձէ շիբ մինչև ի... հայրն ժառանգէ, ԲԹ
գարմ
- 36—37 Գ շիբ և ալն... միմեանց
- 37 Աա իսկ ծնեալքն իցեն

76-ԲԳ ԷՁԻ

- 1 ԳՁէ ժառանգութիւն, ԳՁէ ժառանգութիւն
- 2 ԲԳՁէ և ոչ, Գ անդրդարձի, ա մայր, Գ շիբ
իբր ժառանգութիւն
- 3 ԲԳ թէև, Գ շիբ և ա
- 4 Ձէ ժառանգութիւն
- 5 Բ ոզոյ, Գ ոզո, Ձէ ոզոյ, Ձէ բաժանեացի
- 6 ԳՁէ ժառանգութիւն, ԲԳ եթէ
- 7 Ձէ շիբ ոչ է որպէս և, Ձ առ փխ առն
- 8 Գ դանկ, Ձէ անգ փխ դանգ, Գ շիբ լիցի, ԳԷ
կենակցութեան, ԲԳՁԹ ոչիցեն
- 9 Գ շիբ և (ոչինչ), Ձէ շիբ և ոչինչ ի կնոջէ,
ԲԳ կնոջէ. Գ տիրէ, Ձէ տեսեալ փխ տիրե-
ալ
- 10 ԲԳՁէ և ոչ, Ձ իշխեսցէ փխ տիրէ, է տիրեսցէ,
Ձէ կնոջ նորա
- 11 Աա թէ սակաւ, Գ դանկ, Ձէ անգ փխ դանգ
- 12 Գ առնկ, Ձ շիբ եւ զի, է շիբ զի, Ձ և հայրն,
է գհայրն, Աա ժառանգելով որդւոյն, Ձ
հայրն փխ մայր, Աա մայր, Գ դանկ
- 13—13 է շիբ մայրն դանգ... դանգ առցէ, Ձ
շիբ նոյնպէս... դանգ առցէ
- 13 Գ դանկ, Գ հողվածք խմբագրված է այսպես.
Վասն բաժանման ժառանգութեան

նլիցի ժառանկն, ժառանգութիւնն հարն լի-
ցի և ոչ անդրդարձի առ մայրն իբր ժա-
ռանգութիւն: Ապա թէ և մայրն և ա մե-
ռանիցի, և մարն հայր իցէ, երկուցն
լիցի ժառանգութիւնն՝ հար մանկանն և
հար մար մանկանն, բայց յատուց պարտ
է զայնմ ինչն, որ անժառանգ մեռանիցի,
գրածին ոզո նորա ի գատ դնել, եթէ
մատաղ իցէ, և գթաղմանն, և զգահա-
նայիցն, և զժամուցն, և ապա զմնա-
ցեալն բաժանիցեն, զի թէպէտեւ մարմինն
մեռաւ, հողին կենդանի է առ աստուած և
կարեաւք, զի զոր մարմնով ոչ վանիւաց
լիբոց ժառանգութեանցն, պայն հոգւովն
վաւելեսցէ, զի մարմինն հող էր՝ դարձաւ
լիբիբ, ուտտի էրն, և հողին զնաց առ
աստուած, որ և ա զնա: Արդ, ըստ այսմ
գհոզի նորա հոգացեն և զմնացեալն յեր-
կու բաժանիցեն՝ հայր մանկանն և հար
մար մանկանն: Իսկ եթէ ի բնէ անժառանգ
իցէ, ժառանգութիւնն հարն իբր լիցի:
Եւ թէ հայրն լիցէ կենդանի, այլոց կա-
րեւորացն լիցի, որ արեան և սերման հա-
րըն մատաղք իցեն: Իսկ առն իբր դանկ
լիցի, վասն ի միասին կենակցելոյն: Ապա
թէ լիցեն միատրեալք, և մեռանիցի կինն,
մի լիցի առն մասն ի յնչից կնոջն, զի որպէս
ոչ էր տիրել մարմնո նորա, նոյնպէս ոչ
տիրէ յնչից նորա: Նոյն լիցի և կնոջն ի
մեռանել առն: Ապա եթէ ամուսնացեալ
իցէ, թէև սակաւ ժամանակք իցեն կեցեալ
առ միմեանս, նմանապէս դանգ առցէ մա-
տրն եւ զի որպէս զհարն ժառանգելով որ-
դին՝ մայրն դանկ առցէ, նոյնպէս զմարն
ժառանգելով որդին՝ հայրն դանկ առցէ:

- 15 Գ վասն իխ Յաղազ դատաստանաց, Աա
ի բաժանողական, ԲԳ արուեստից, Թ
արուեստիցն, Գ յնչիցն, Թ շիբ ընչիցն,
Գ շիբ ամբողջ հողվածք, Ձէ շիբ վեհագիր
- 15—32 Ե շիբ Յաղազ դատաստանաց... դանկ
բուրն և դանկ ձեռագրում քերթու են
պակաս
- 16 ԲԹ ժառանգութիւն

Կանանց մեռելոց նոյն լիցի դատաստան,
որպէս և արանց զկին մահուան. թէ շի-
ցեն ուտտրք և գտտրք, որպէս թէ մե-
ռեալ իցեն և կամ բնաւ թէ շիցեն ծնեալ,
և անժառանգ իցեն և թէ գհետ պսակին
փութով մեռցի կուտութեամբ. սակայն
յայտարիկ գանգաւանի և քննի դատաս-
տանն: Արդ, ըստ նմանութեան արանց,
թէ որդի իցէ՝ նա ժառանգիցէ զմարն,
այպ թէ շիցէ՝ դուտորն, և թէ դուտոր շի-
ցէ՝ եզբայրն, և թէ շիցէ եզբայր՝ հար-
եզբայր, և եթէ ոչ հարեղբայր՝ ի յագ-
զէ հար իւրեանց ժառանգեացեն, որ մա-
տարքն իցեն մինչ ի շորս ազգի, որ
է շորս գլուխ թոռանցն և ծնընդոցն: Ապա
թէ հայր իցէ՝ հայրն ժառանգիցէ, և ալն
զոյգ է միմեանց: Իսկ եթէ զաւակք իցեն
մարն, ամենայն ինչ նոցա է, որպէս և
հարն ժառանգութիւնն: Իսկ եթէ մեռա-

- 17 ԲԳՁԷԹ գժտոանգութիւնս
- 18 Գ բաժանեացեն, Զ բաժանեացին, է բաժանեացես, Զէ գամենայն ինչսն, ա ամենայն, Գ մի դահեկան հաշուեսցես, Զէ համարեսցիս, Զ դղահեկանս, է դահեկանս
- 19 Զ այս էջում միշտ դանկ
- 20 ԲԿՁԷԹ իցէ փխ լինի, Զ չիք որ, Գ տանն իցեն, ա յերկու, Զ երկու, Գ բաժանեացես զինչսն, Զէ բաժանեացես
- 21 Բ այս էջում այտուհետեւ միշտ դանկ, ԱԲԿ կէսն, ԶԷԹ զկէսն, Գ նոյն շափ փխ զնոյն կողմն, Զ բրեւերն՝ Գ գմի դանկն փխ թգդանզն
- 22 Գ բուերքն, Թ բուերն, Գ զերկու բոյրսն փխ զերկուսն, Զ զերկուքն, է կալցիս եղբայր Գ հաշուեսցիս փխ կալցիս, Զ կալցես:
- 23 Գ դանկ (եւ կէսն եղբայրն), Զ չիք եղբայրն տացես, Գ չիք եղբայրն տացես... կէսն
- 24 Գ գմի դանկն փխ գղանզն.
- 25 ԲԳ էթէ, Զ չիք մի (եղբայր), ա՞ Զ չիք եւ մի բոյր առնակին... եղբայրն լիցի, Գ առնատեր փխ առնակին
- 27 Գ մի դանգ

- 28 ԲԶԷԹ չիք մի
- 29 Գ էթէ, Գ որ դեռ անայր ի տանն իցէ
- 30 Գ չիք եւ (նոյնշափ), ԲԶԷԹ մի փխ միս, Գ միուս, Գ նոյնշափ
- 31 Գ մի դանգ, ԲԳՁԷ էթէ, Գ կարգած իցէ բոյրն, Զէ բոյր
- 32 Գ եւ երկու դանգ միուս եղբայրն, Գ նոյնշափ փխ դանգ (բուերն), Գ մի փխ դանգ (մաւրըն)
- 33 Ե բաշխեսցի, Գ բաշխիցի այսպէս հաշուել արասցեն որպէս ցուցաք էթէ բազում եղբարք եւ բուերք իցեն արդ, Զէ դանգ եւ թասու բասուն Գ. գառէնատէ (է ընդզոված բառերը աճիլացված են լուսանցեալ)
- 36 Գ տացի եւ նոյն շափ միս եղբայրն, Գ եւ դանգ մի Զէ չիք գարոյ (դանգ եւ կէս), ԲԳԵ Բ. դանկ զարոյ
- 37 Զէ չիք եւ, Գ չիք գարոյ (աւելի), Ե թաս փխ թասու
- 38 Զ յայս, Գ վասն յայտ առնելու, Գ չիք ադագաւ
- 39 Զէ դատաստան

77-ԲԳ ԷԶԻ

- 1 ԲԵ թէ
- 2 Գ եղբայր տացես, ԱաԲԵԶԷԹ եւ երեք թասու՝ բուերն եւ գարի եւ կէս, Զ ու փխ եւ (կէս), Գ չիք եւ է
- 3 ԲԳԵԹ բուերդ, Զ տանկ փխ դանգ, Գ գարո աւելի է, է գարոյ աւելի
- 4 Գ մասին կեռչն դահկան, ԲԵԷԹ զսական, Զ չիք եւ
- 6 Գ շորք, Զէ երեք փխ շորս, Թ իցես
- 6—7 ԲԳԵԷ դանկ ե թասու եւ մի գարի իւրարանչիւր եղբայր ե կէս դանկ ե կէս թասու ե կէս գարի բուերն
- 8 Գ հինգ եղբայր իցէ եւ մի բոյր, է հարթն փխ հինգ, Գ դանգ մի (լիցի)
- 73 Բ աւելիալ
- 14 Գ եւ եղբարք իցեն եւ բոյր փխ իցէ, ԲԹ բաժանիցես, Թ չիք նմանապէս... բաժանիցես
- 15 Զ բաժանեացես դժտոանգութիւնն, Ե բաժանեացես
- 16 Զ բոյր իցէ, Գ գժտոանգութիւնն, Ե՞ Զ մատանգութիւն
- 16—17 Գ բաժանեացես, Ե բաժանեացի, Զ բաժանեացի

- 17 Զ եղբայրն, Գ զվեց, ա բոյր, Գ կալցես փխ լիցի, Զ չիք եւ
- 18 Զէ թէ փխ էթէ (մայր), ԲԵԶԷ եւ էթէ (ոչ), Զէ այն է
- 19 ա՞ Զ բոյր, Զէ էթէ, Ե չիք իցէ (բաս), Բէ գանգաւտութեանն, ա չիք (նոցա) եւ
- 20 Ե հասարակեացի, Զ նշանակի տըլու որմէ
- 21 Ե չիք եւ մի ինչ... դիցէ
- 22 Զ այսբան
- 18—22 Գ եւ էթէ մայր լիցի եւ էթէ ոչ լիցի. եւ այն եւս ցուցաւ: Եւ թէ դեռեւ ի տան բոյր իցէ, հաւասար եղբայրն առցէ, եւ էթէ առն սուեալ իցէ՝ զկէս եղբայրն. ըստ դանազանութեան նոցա եւ դատաստան լիցի. զի զայդ սակաւ նշանակ տուաք, լորմէ դիրաւ որ զպատշաճն գիտասցէ եւ արասցէ, եւ թէ թերի իցէ՝ լցցէ, եւ մի ինչ պարտաւանս մեզ զիցէ, զի ըստ կարի մեր այդքան ծանոցաւ: Եւ զի սասցաք էթէ զիրս դատաստանաց զկանանկան ունի գարութիւն, զի որպէս ի կանոնն ի միոյն գարութեանն եւ այլքն յայտնին, նմանապէս եւ ի դատաստանս իմանալի է:
- 24 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց
- 24—25 Գ Վ Վասն արհամարհելու զբահանայս, Զէ չիք վերեագիր
- 25 Գ զդատաոթ
- 26 ԳՁԷ չիք եւ, Բ վրիցէ, ԳԵՅ վրիպեցէ, Զէ վրիպիցէ, Թ վրիպեցես, ԳԵ չիք եւ արեան

1 Այս կարգի տարբերակները (բուերն-բուերն-բիւրն...) հետագայում այլևս չեն նշվում

- 27 Դ շիբ եւ դատաստանի, Չ գոգոութեան, Կ շիբ եւ գրգոութեան
- 28 Դ շիբ եւ հակառակութեան
- 29 Ե յարուցել
- 30 Չ գանուն իւր սուրբ, Թ երթիցիս, Ե քահանայսն
- 31 Գ յղեւտացիսն, Կ շիբ ղեւտացիսն, Ձէ ղեւտացիս, Կ դատաւորս, ԳԻԵ լինիցիսն, Կ յաւարսն այնմիկ, Չ այնոսիկ, ԿԵ քննել
- 32 ա պատմեացես
- 33 ԳԵՁէ պատմեացեն, Կ քեզ զդատաստանն, Կ տեղին, ԿԷ բնորեացէ, Չ բնորեացի
- 34 Կ զգուշացիր, Կ զգոյշացիր, Չ զգուշացիր, Կ ուշ փխ չոյժ, Թ առնել չոյժ, Ձէ շիբ քեզ
- 35 ԳԿ արիւնացն, ԱսԹԳԻԹ զորս
- 36 Կ խորտեացն, Կ պատուիրեացեն փխ պատ-

- մեացեն, Ա զոր պատմեացեն քեզ լուսեցեցում, Ձէ և մի յաշ, Կ շիբ մի յաշ... յահեաճ ԿԵ յահեկ
- 37 ԴՁ հպարտութիւն, Գ եւ ոչ լսիցէ փխ առ ի շտեղոյ
- 37—38 Ե պաշտիցէ փխ կացցէ պաշտել, Գ եւ փխ որ կացցէ... քոյ կամ
- 35 Չ գանուն, Կ դատաւորից
- 38—39 Կ մեղքի փխ որ իցէ... մարդն այն
- 39 Չ այնոսիկ
- 40 Կ գարհամարհողսն, Ձէ արհամարհողս, Գ միապէս փխ զոյգ, Կ կցոյց պատմիլ
- 41 Կ արիւնացն, Կ դատաւորին փխ դատաստանի, Գ ի մահ պարտաւորել զանպիսիսն զի շտեղ փխ եւ պարտաւորութիւն... շանսալ

78-ՐԳ ԷՁԵ

- 1 Ձէ քէ
- 2 աԿ արեան, Ձէ արեանն յայտնի է
- 4 Կ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Կ [Վ]ասն հասից քահանայից ի ժողովրդեանէն
- 5 Կ շիբ եւ, է շիբ են, Կ քահանայից, ԵՁԷ քահանային
- 6 ԳՁէ շիբ եւ, Կ տացեն, Ձէ շիբ քահանային, ԹԵԵՁԷԹ զերին աշոյ, Կ զյաշո այրին փխ զերին
- 7 Կ զմորթն փխ եւ զծնաւուն եւ, Ա խախացուցն, Կ զխախացուցն, ԿԵ զխաղացուցն, Չ զխախացուցն, է զխաղացուցն, ԵՁԷ զինոյ, ԹԿԵՁԷ շիբ բո, Կ ցորենո քո եւ զգինո :
- 8 ԹԿԹ զկողոյ, Ե ղկլտ, Ձէ իւղոյ, ԳԿՁէ շիբ բո, Կ խաշանց քոց կորոց, Ձէ նսցա
- 9 Ե բնորեց, ԳԻ ցեղից
- 10 Է պաշտել զնա, Կ յարհնեայ, Ե շիբ եւ արհնել, Չ օրհնել զնայ, Ձէ շիբ նաեւ... ատորս
- 11 Ձէ եւ փխ Ձայս, Կ Ձայս իրաւունս քահանայից որ ըստ արիւնացն կր, Կ իրաւունքս, Ե իրաւունս, է այժմ իրաւունս զայս, Կ ճաւատացեալ քրիստոնէւայք, Ե հաւատացեալք, Ձէ է փխ էր
- 12 Կ առաւել, Ձէ զենման, Ե արիւնակլ փխ արիւնաղբէ, Կ արիւնիղբէ տալ, Ձէ իբրե
- 13 Կ ստուգն, Կ ընծայից եւ պատարագաց, Ձէ ընծայիցն, ԿԵ ղենմանց
- 14 Թ Էղաք դատաստան կլլ ըստ դատաստանի, Կ թէ
- 15 ԳՁէ այղորիկ, ԿԹ քահանայս, Չ զքահանայսն, Կ պատուել զքահանայս
- 17 Կ վասն ամենայնի սահմանաց
- 18 ԹԿԵՁ զսահման, Ե ընկերին քոս

- 19 Ձէ ժառանգութիւն, Ձէ քո և փխ քում, ԿԵ ժառանգեացես, Ձէ աստուած քո
- 20 Կ զի որ քակէ զցանկ հայրենի, հարցէ զնա անձ դարանակալ. կամ յայտնի լրտութեամբ, կամ զաշտնի զոգութեամբ, կամ խաբէութեամբ, որ է եւս զարշի զոգութիւն եւ մեղք անթողլի կամ դժուարաթողլի եւ թէ զընկերին յափրշաակեալն, այս է վճիւտն, որ գաստուած գրկէ, որ է եկեղեցոյն, զոր պատիժ պատժի բնդ իժոյն եւ բնդ աւճին կամակորին Այլ ճշմարիտ հար մէր Քրիստոս է եւ ցանկ՝ աւետարանն, արիւնաքն եւ մարգարէիսն հանդերձ, զորս մեք այսար քակեալ պատասնցաք զամէնն փխ ի ժառանգութիւն
- 21 Կ գանդատանացն, Կ զայլոցն, է զայլոյ, բոլոր ձեւագրեւոմ առ ճաող (Ձէ շիբ ճաող)
- 22 Կ շիբ առ (ատարս)
- 23 Չ զի որ փխ զոր, Ե զսահմանս, ԹԿԹ ժառանգութեանն
- 24 Կ յափրշաակութեամբ, Չ թէ, Ե զըկել, է վարկ, Թ վարեալ
- 24—25 Կ շիբ բայց կթէ... առեալ ժառանգութիւնն
- 25 ԹԵՁԷ ժառանգութիւն, Կ իրաւունք փխ իրաւացի
- 26 ԳՁէ մահուան, Կ շիբ զղջմամբ, Չ զղջման, ԹԵՁԷ ժառանգակցացն, Թ ժառանգակցացն, Կ ժառանգակցաց օգգականաց, Կ ժառանգութիւնն Սահման ի նոյն կացցէ անփոխ փխ բնդ այլ ժառանգակցաց
- 28 Կ վասն վխ Յաղագս դատաստանաց, Կ [Վ]ասն սուտ վկայից
- 29 Կ Ոչ է հաստատուն եւ իրաւ մլոյ վկայութիւն ըստ ամենայն անիրաւութեան, Չ Մի հաստատել վկայութիւն վկայել մարդոյ մի

վկայելով ըստ ամենայն, է Մի հաստատեցի վկայել զմարդոյ մի վկայով ըստ ամենայն, և հաստատեցի, Գ մին
 30 Գ շիբ ըստ ամենայն (յանցանաց), Գ շիբ ըստ (ամենայն մեղաց), Գ շիբ ըստ ամենայն
 31 Զ մեղանշիցի մարդ այլ, է մեղանշիցե

մարդ այլ, Գ մեղանշիցե ոք այլ, Գ բերանոց, ա կամ փխ եւ (երից), Բ հաստատեցի
 32 Դ կայցե, Գ յառաջ կացցե, Գ յառաջի, Ե շիբ յառաջ, Գ վկա ոք, Գ շիբ զմարդոյ, Զ մարդոյ, ԳԳԵՁ չարախաւսեցե, Գ զմարդոյ փխ զմամնէ

79-ՐԳ ԷՁԻ

1 Գ զամբարըշտութիւն, Թ ամբարըշտութեան ԳԻ երկորեան, Դ արք, Զէ որ փխ որոց, Գ որ հակառակ կացիին
 2 Դ շիբ առաջի (դատաւորացն), է դատաւորաց
 3 Զէ և որ, Զ շիբ (յայնտօրկ) և, Դ շիբ դատաւորքն
 4 Գ եւ ահա յորժամ յայտնի զի վկայն անիրաւութեամբ վկանաց զանիրաւութենէ, Ե վկանց, ԱսԻ եւ կաց փխ կկաց
 5 ԱսԹ առասշիթ փխ արասշիթ, Զէ շիբ արասշիթ... եղբօր իրում և, Ե անել շար
 6 ԱսԲ իւրոյ, Գ բարձջիթ, Զ բարձիթ
 7 Գ արինացն դատաստանս, Դ արինաց դատաստանն, ԲԻՆ վկայից, Զէ շիբ վկայիցն, Թ վկայիցս, Զ հաստատեցի ամենայն բան և ըստ սուտ, է հաստատեցե զամենայն բան, Գ զբանս, Դ զբանն
 8 Գ սուտ, Դ շիբ ըստ, ԷԹ հրամէ, Զէ շիբ էթէ արեան... վկայել, Բ կամեցի, Ե կամիցի
 8—9 Գ Թէ մահու վկա է կամ այլ չարեաց նոյնի դատեցեն անխեղջ է
 9 Գ էթէ այլոց ինչ իրաց նոյնի դատել հրաման նոյնպէս և մեզ իցի, ԱԲ դատիլ
 11 Գ վասն փխ Յաղազս դատաստանաց, Ե Թէ, Բ գտանի, Ե սպանել
 11—12 Դ [Վ]յասն սպանողաց դատաստան
 13 Գ Թէ փխ Նւ էթէ, Զէ շիբ Նւ, Ե և զիրաւոր յերկրի քում էթէ զտանիցի
 13—14 Դ շիբ զոր Տէր... ժառանգել
 14 Զէ շիբ բեզ, Զէ շիբիցեն, Գ զայն փխ զայրն, Թ զայրն լուսնեցում, Գ խոցեաց, Ե խոցեց
 15 Դ էլցեն ձերքն, Դ շիբ քո, Դ դատաւորք, Գ շիբ քո, Զէ շափիցեն, Զ զվիրաւորոյն
 16 Գ քաղաքն
 16—23 Դ սպանածն, աղցեն քաղաքն երինչ

մի յաչոոց և հանցեն արին մեռելոյն: Ոչ տուգանք լինի այդպիսեացդ և ոչ դատաստան արեան, այլ քաւութիւն պատարազաւ անդ և ապաշխարութիւն: Այդպիսեաց դատաստան այտ է, իսկ յայտ էկելոցն տուգանք և մահ արեան սպանողաց անխեղճ է փխ (որ հուպ իցէ ի) վիրաւորն... դատաստան սպանողացն
 17 Գ այնմիկ, Զ այլեաքն
 18 ԲԶէ շիբ հանդերձ, Ե հանդ փխ հանդերձ
 19 Զէ Յայմանէ փխ Յայմանէ, ԵՁ այսպիսի փխ այդպիսի
 20 Ե արեան
 21 Դ այսոցիկ փխ Այոցիկ, Զ յայտ փխ անյայտ, Դ իցէ փխ է (խկ)
 22 Զէ տուգան, Գ հաղորդիցն վնասուն, Աս դատաստանք, Ե դատաստան արեան, ԲԳԵԹ սպանողին
 25 Գ վասն կանանց գերելոց յայլազգեաց, Դ շիբ ամբողջ եողվածք, Զէ շիբ վերեւադիր
 26 ԳԶէ շիբ եւ (էթէ), է պատերազմի, Ե Թըընամեց
 27 Զէ շիբ զնոսա, Զէ աւարեացեն
 28 Ե կին զեղեցիկ յաւարի անդ, Ե շիբ տեւեամբ
 29 Զէ ի կնութիւն, Գ շիբ և, ԳԵԶէ տարցես, Ե զերձեցես, է զերձեցես
 30 Դ սրբես, ԱԳ զանզգունս, ԲԹ զոանզունս, Ե զորնզունս, Զէ զորնզունս
 31 Զ նստիցի, Ե զհայր իւր և զմայր, Զ կամ փխ և (զմայր)
 32 Թ բնակիցիս, Զէ առ նայ փխ ընդ նմա
 33 ԳԵ էթէ, Ե արձակեաց, Զ զնոսա
 34 Դ շիբ վաճառելով, ԲԵԶԷԹ մի վաճառեցի, ԲԵԶԷԹ ընդ փխ զնա, Դ ընդ արձաթն և մի ընդ ոսկո, Բ անարգես
 35 Բ լկեցիր, Եէ լրկեցեր

80-ՐԳ ԷՁԻ

1 Դ այսպէս լիցի, Զ՝ այլ փխ և զայս, է այս Գ առ քրիստոնեանս փխ ընկալցին, Դ էթէ պատահեցի, Դ շիբ քրիստոնեի
 2 Գ հնութեանն և անհաւատութեանն, Զէ լուսնալ փխ բառնալ

3 Զ ամուսնութեանն, ԳԶէ արձակեցե (ազատ)
 4 է պորոնկութեանն, Զէ արժան փխ իշխան
 6 Գ վասն փխ Յաղազս դատաստանաց, Ե անդրանկացուցանել, Դ [Վ]յասն հարց մեծուցանելո զորդիս դատա, Զէ շիբ վերեւադիր

- 7 Զէ շիք Եւ (Էթէ), Դ թէ փխ Եւ Էթէ, Դ լինի, Եթէ լինիցի, Դ կին, ԳԵԶԷԹ միեն (ի), Գ միեն, Ե՛ ձիւն, Զ միուան
- 8 ԳԵԶԷԹ ծնանիցի, Գ Եւ Երկոթին ծնանիցին, Գ շիք սիրելին Եւ ատելին, Դ Եղիցի
- 9 Գ ատելոյն որդի անդրանիկ, Դ անդրանիկ որդի, Զ ատելուն, Դ յորժամ փխ Էզիցի... յորում, Զէ յայնմիկ յորում, ԳԴԶԷ Ժանակեցուցանէ
- 10 Դ շիք որդւոց իրոց, Գ զորդիսն իւր յինչս, Ե իշխիցէ, Զ իշխեցուցանէ
- 11 Դ շիք անտես... ատելոյն զանդրանիկ
- 12 Զէ ածիցէ փխ ծանիցէ, Դ նմա տալ, Գ յամենայն ընչից իրոց փխ յամենայնէ... Եորա, Զէ գոր, Դ շիք ինչ, Դ գտանի, Թ գտանիցէ նմա, Եթէ նմա փխ Եորա
- 13 Դ շիք գի նա է... անդրանկութիւնն, Եթէ անդրանկութիւն
- 14 ԹԶԷ զատաստան, Գ դատաստանս, Դ շիք ի, Գ թէպէտ, Զ ոչ ոնէր, Գ պահել փխ ոննել
- 15 Ե քրիստոնէից ոննել, Դ ի քրիստոնէից, Դ ի միասին փխ միասնամայն, Դ Երկու կին, Ե Երկուս կանայս միանգամայն, Գ միտէ փխ մի, Զէ կնոջէն, Դ լինին որդիք բազումք, Զէ լինել
- 16 Դ շիք Եւ թէ, Գ շիք Երկրորդ... իցէ որդի, Զ Երկրորդ, Ե շիք կին, ԱսԹԹ յայնման, Ե իցնն որդիս,
- 17 ա կրտսերին, Գ կրտսերոյն, Զէ կրտսերոյն Զէ շիք զնա, ԳԶԷ անդրանկացուցանել, Թ անդրանկացուցիս, Ե աշուել, Զ վերջոյն
- 17—20 Գ զանդրանիկն խոտեսցէ. Եւ պատահի, Գ Երկրորդ անու կին Եւ յայնմանէ Եւ իցէ որդի, մի աշուել կնոջն վերջոյ՛ զնորա որդին անդրանկացուցէ Եւ զառաջնուն Եւ զսկիզբն որդւոց իրոց անպատուեսցէ, բստ որում աստուած պատուեսց զնա տալ զառաջին ծնանիին, նոյնպէս առուել տալով ի հայրենի ժառանգութեն պատուեսցէ զնա, բայց Եթէ պատահեսցի անպիտան Եւ անհնազանդ լինել ծնողաց. շաննել արժանի անդրանկացուցանել իշ-

- խան է փխ Եւ կամ աշուել... շաննել արժանի
- 18 Զ սկիզբն, ԱսԹԹ զորդւոց, Ե շիք Եւ, Ե պատուեսց
- 19 Դ ծնունց, Զէ շիք առուել... ժառանգութեանց, Ե առավել
- 19—20 Դ շիք բայց Եթէ... արժանի
- 20 Զէ թէ, Թ անպիտանութեանն, Զ արժան
- 22 Գ վասն անբազմ Եւ անհնազանդ որդոց, Դ [Վ]ասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Զէ շիք վերնագիր
- 23 ԳԶԷ շիք Եւ, Գ թէ, Գ ունէք, Զ շիք ուրուք, Գ անհնազանդ, Ե ստամբակ փխ անդգամ, Դ որ փխ Եւ (ոչ)
- 24 Զէ խրատեսցեն, է զնա Ե նա, Զ ոչ նայ, ԴԶԷ կայցեն, Զ հայրն
- 25 Զ մայրն, ԴԶԷ տարցեն, Գ ծերակոյտն, Դ ծերս, Դ շիք իւրեանց, Ե իւրենց, Դ զատն փխ զուոն
- 25—26 Զէ շիք Եւ ի զուոն տեղոյն իւրեանց
- 26 Դ տեղին, Ե իւրենց (Եւ), Դ ցծերն փխ ցարս, Դ շիք քաղաքին, Դ թէ փխ իւրեանց, Դ շիք այս
- 27 Ե է խեռ, Դ շիք Եւ (անզգամ), Գ անբազմ Եւ անհնազանդ, Գ լուսոց, Գ խրատու փխ ձայնի, Դ մեզ փխ ձայնի մերում, Բ հանկանկող, Դ հակառակօց, Զ հարկանաւզ փխ հանգանակօց, Դ մեր փխ Եւ արբշիռ, Դ արբեցող Եւ վայրագնաց փխ արբշիռ
- 28 Զէ քարկոծ արացցեն, Դ շիք արք քաղաքին Եորա, ԲԵ քաղաքի, Զէ շիք Եորա, Դ քարամք, Ե քարամք, Դ շիք Եւ մեղիք
- 29 Դ բարձցեն, Դ շիք ի, Դ շիք ձերմէ, Ե ձերս, Դ Ե լուիցին այլքն Ե հարճուրիցեն, Գ այլոցքն լուեալ զարճուրեսցին Եմանէ, Ե լուել, Զ զայլոց, Ե զարճուրեսցին փխ զահի հարկանիցեն
- 30 Գ շիք Զոյգ է, Դ Ե այս դատաստանս զծնօզս անարգողաց փխ այս... հարկանէ
- 31 ԳԷ ծնալոն (է ծնալոս) անարգէ, Ե զծնալոսն, Զ ծնալոսն, Դ հասարակացն
- 32 Զէ մեռանիցի, Գ իսկ փխ Եւ, Գ միայն թէ փխ պարզաբար

81-ՐԳ ԷԶԻ

- 1 Ե շիք միայն, Ե յանցանքս միայն, Զ անցանք, է յանցանք, Ե Ե փխ Ալլ, Ե իրաւամք
- 2 Դ Եորա փխ նոյն
- 4 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Դ [Վ]ասն մահապարտ մեռելոց դատա, Զ շիք վերնագիր
- 5 ԳԶԷ շիք Եւ, Գ թէ, Զ հասանիցի ուրուք, է ուրուք, Զէ մեղիք
- 6 Աս ընդ փայտէ, Զ ի փայտէ, Զ շիք մի, Գ ազանիցին

- 7 Դ զնոսա, Ե անիծել, Գ է յատուծոյ
- 8 Դ շիք ամենայն, ԱսԹԹ կախեսցի, Դ կախեալ իցէ, Զէ կախեալ կացցէ
- 9 Դ շիք թէպէտ, Զ արիւնադրութիւնն, Դ շիք առ, Դ անճառն, Զէ ճառն
- 9—10 Զէ շիք այլե... պատճառս
- 10 ԳԵ շիք ի, Ասն պատճառ, ԲԳԿԵԶ հարկաւորն
- 11 Թ աննելի է, Զ առնի է, Գ շիք Եւ, Զէ շիք զի, Ե անտ, Գ զիսրաէլի Բ զաղգայնոյն,

- ԳՊ ազգայնոցն, Ե չազգայնոց, Ձէ զազգանոցն, ԵՁէ ասաց
- 12 Ձէ շի՛ք զի, Ձէ դմկրոց, Գ զբրիստոնկայս փխ զհաւատացեալ, ԳՁ զհաւատացեալս, Ե շի՛ք զհաւատացեալ
- 13 Ե սպանանկ զբրիստոնկայս, Ե սպանանկ զհաւատացեալս, Գ այլազգի և անհաւատ
- 14 Աս դատապարտեալ, Ե դատապարտին, Գ իրաւանցն, Ձէ արիւնաց փխ իրաւանց, Գ յազազս զբնութիւնս
- 15 Գ շի՛ք ազագաւ, Գ հրաման տալ թաղեալ յորում աւուր իցէ կախեալ և սպանեալ, Ձ տայ, Գ յաւուր, Գ որ փխ և, Ե շի՛ք և
- 17 Գ վասն կորսակից, Ե կորցուակից, Գ շի՛ք ամբողջ հողվածք, Ձէ շի՛ք վերեւագիր
- 18 Գ մի գուցէ, Ե մոլորել, Աս ի ճանապարհին
- 19 Ձ մի անտես, բոլոր օրինակները տանիցէք, սրբագրել ենք ըստ Աստուծաշնչի և ՔԳ խմբագրութեան, Ձ գնայ փխ զնոսա (այլ), Ձէ գնայ փխ զնոսա
- 20 ԵՁ եղբայր, Աս Ապա էթէ իցէ
- 21 Ձէ շի՛ք զնա (ժողովեացես), բոլոր ձ. բացի Ե-ից գնա փխ զնոսա (ի տուն բո), Ե սան բում, Ձ բում, Գ շի՛ք բո, Ձ եղբի

- 22 ԱսԲԵԹ խնդրիցի, ԵՁէ զնա (եղբայրն), Ձ եղբայր, Բ շի՛ք նոյնպէս
- 23 ԲԵՁէ շի՛ք արասցես, Ձէ շի՛ք և, ԵՁ բզանդերն, ԵՁէ և փխ նոյնպէս արասցես (զանկեայն)
- 23-24 Գ գլշ նորա և զձի նորա, և զամենայն հանդերձ նորա և զամենայն կորուստ...
- 24 ԲԵ եղբայրն, Ձէ բում
- 25 Ձ գտնիցիս, Ե շի՛ք զայն, Ձէ զնայ փխ զայն, Գ զայն և կամ թագուցանել
- 26 Ձ շի՛ք սիրոյ, Ձ արէնս, Բ ատուծայինս
- 27 Գ կորուստ պարտ է, Ձ կորուստ
- 28 Ձ արտաքս, ԲԵՁէ զատաստանի է, Ձ վարձուր, Ե վարձուր, Գ ոչ է իրաւամբք զատաստանի զկորուստ եղբայրն վարձով տալ ի նա փխ արտաքս... զարձուցանել
- 31 Գ վասն յարուցողաց զանկեալ շորքոտանիս ումէք, Ե գանկել, Ձէ շի՛ք վերեւագիր
- 32 Ե անկել
- 32-33 Գ գուցէ տեսանիցես զեղբայր բո զզրատուն, որ անկեալ ի ճանապարհին կամ զեզն կամ զայլ ին շորքոտանիս և զանց...
- 33 Ձէ յարուցանես (Ե յարուցես) զնոսա, Գ շի՛ք բնոց
- 34 Գ զնայ փխ նմա

82-ԲԳ ԷՁԻ

- 1 ԲԵԹ և թէպէտև, Գ արիւնդրութիւն է, Ե յարիւնդրութիւն
- 2 Գ որք
- 3 Գ յատան զատաստանի, Ե յատան
- 5 Գ վասն հանդերձից կանանց, Գ շի՛ք ամբողջ հողվածք, Ե շի՛ք կանանց, Ձէ շի՛ք վերեւագիր
- 6 Ա սգեցցի, Բ սգեցցի, Թ բագեցցի, ԱԲ սգեստ, Թ ըգեստ, Ձէ հանդերձ փխ զգեստ
- 7 Ձ կանանց, Գ պիւղծ, Ե պիւղծ, Ե շի՛ք ամենայն, Ե անիցէ
- 9 Գ ձի ի գէպ է զովաւ բազում լինել շարիս, Ե լինել զովաւ շարից, Ե շի՛ք լինել, Ձ յանձնութիւն, ա շի՛ք յազագս
- 10 Գ հրաժարեցոյց արէնքն, Ձէ բստ որում զատելի է
- 13 Գ վասն բունոց թունոց, Ձէ շի՛ք վերեւագիր
- 14 ԳՁէ շի՛ք և, ԲԳԵ Եթէ, Ե բունոյ, Ձէ թունոց փխ հաւուց, Ե և Եթէ, Ձ թէ
- 15 ԳՁէ շի՛ք և (Եթէ), Ձ թէ, Ե նստիցի չեռել
- 16 Գ շի՛ք ձուոցն կամ ձագուցն, Բ ձագուցն կամ ձուոցն, Ե ձագուց կամ ձուոց, Ձ ձուոց, Ձ ձուոց, Ձ ձուոց, Ձ ձագուցն, ԲԹ որզուովն
- 17 Ձ որդին, Ե անցես զորդին, ԲԳԵԹ ի բնոց, ԳՁէ լիցի
- 18 Ձէ լիցիս, Ձ լիցի

- 19 Ձ զստուիրանս փխ պարսաւանս, Գ՛է դիցի մեզ, Ե զնիցէ մեզ, Ձէ թէ
- 20 ԵՁէ լինիցի, Ձ ոմանք փխ նմանք
- 21 Ե լուծել, Ե զղչացել
- 23 Ե զղչացել, ԲԳԵ՛է զհաշի
- 24 ԲԳԵՁէ ոտոսին, Ձէ շի՛ք և (գի)
- 25 Գ արզարութեանն, Ե լուծել, Ե զղչացել
- 26 Ե շի՛ք վերստին, Ե ուղղեցի, Գ իսկ փխ այլ Գ անզղչիցն, Գ իրաւունք զատաստանի. Ե ուղղութիւն իրաւանց փխ իրաւունք փոքրագոյն
- 27 Գ տացն փխ տեսցես, ԲԵՁէ շի՛ք և
- 28 Գ շափել, Ե շափելս, Ձէ շափեալ, Գ գհաւ և զթուղուս, Ե կել, Թ հրամէ
- 29 Գ զմայրն թողուլ վասն անելո, Ե զմայր, Գ շի՛ք պատճառաւ, Ձ պատճառ, Բոլոր ձեռ. ի պետա, ԲԳԵ՛է զձագս, Ձ զձագն, ԳԵՁէ զձուս
- 30 Ձէ շի՛ք և սորաք վարձս խոստանալ, Ձէ պակասին փխ պակասին, Ձէ ոչ կատարողքն (Ե կատարողքն), Բ կատարողքն,
- 31 ԳԵ մեծամեծ, ԲԳ պատուիրանաց, Ձէ այլն Ե զղչացելքն, Ձ յանզեղչքն
- 32 Գ բստ շափոյ փխ զոյգ
- 33 Գ զստափանումն ձագուցն, Ձ տուգանս, Ե զատարարացն

88-ՐԴ ԷՁԻ

- 2 Գ վասն նորաշէն տանց ոչ դնելո պասկ, Գ շիք ամբողջ հողվածք, Զէ շիք վերեւագիր
- 3 ԳՁէ շիք Եւ, Գ թէ, ԶէԹ շինիցես, Զ ասասցես փխ արասցես, ԲՁէԹ գտանաւքն
- 4 Զ գործիցես, Գ գտանեալքն այսինքն փայտակապ կամ տախտակամած գի մի անկեալ որ ի վայր սպանումն գործեսցես ի տան քում
- 4-5 Գ շիք դի մի... ի Եմանէ
- 5 ԲՁէ անկանելոցն, Զէ է փխ իցէ
- 6 Զէ շիք Եւ, Ե շիք Եման, Աա զվիրատորն, Զ վիրատոր, Ե զվիրատրն գտել
- 6-7 Գ հրամայէ որ զվիրատր ևս կամ գսպանեալ դաշտի պատարագաբ բաւել
- 7 Ե հրամայէ
- 8 Գ և ոչ, Գ Ե գպատահին, Գ շիք Եւ, ԵԹ սյնմ, Զ այն, ԳՁէ կարատիցին
- 9 Գ հրամայէ փխ ուսուցանէ, Գ իսկ առ մեզ ապաշխարութեամբ բանացի
- 11 ԳՎ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Զ շիք վերեւագիր
- 12 ԲԳ մատենա, Ե իւրո, Զ յաւելուց, բարո ձեռ. շիք ի (թեզ). ավելացրել ևճ բոտ Աստուածաշնչի և Բ խմբագր. Զէ շիք թեզ ի
- 12-13 Գ փախուցեալ առ թեզ ապախնեացի փխ յաւելուցու... իւրմէ, Ե շիք ի տեաննէ իւրմէ
- 13 Զէ տեանն իւրում, Գ ձեզ փխ թեզ (բնակեացէ), ԲԳՁէ բնակիցէ, ԱԲԳԻԵՁԵԹ ձեզ փխ թեզ (գետեղեացի), Գ տեղի առջէ փխ գետեղեացի
- 14 Զէ է փխ իցէ

- 14-15 է շիք և մի նկիցէք... այլիս
- 15 Զ շիք ոչ միայն... ասէ, Գ հարմայէ աւրելեքն փխ ասէ, Գ զեղարց փխ զերբայեցուց, Ե թէ, Զէ յանդգնի և, մյուս օրինակներ յանդգնել, սրբագրել ևճ համաձայն ԲԳ խմբագրութունների
- 16 Գ ||| ցի (կամիցի), ԱաԵԹ յԵթն, Գ է. բարո օրինակներ, բացի Գ, աժի, Գ այրն փխ այնք, Գ ասէ թէ
- 17 ԲԳԻ բնակեացէ, Ե բնակեացի, Զէ այլ փխ այլագգ, Գ և թէ այլ ինչ պատճառաւ իցէ փախուցեալ հաշտեցուցանել պարտ է
- 19 Զէ իրաւանց գատաստան պահելի է
- 21 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Գ շիք ամբողջ հողվածք, Զէ շիք վերեւագիր
- 22 Գ շիք Եւ, Զ շիք Եթէ, ԳՁ քում, Ե քում, Զէ քո, Թ քով
- 23 ԳԵՁ մանկաղ
- 24 Զէ ողորմութիւն, Զ յորէնքն
- 24-25 Զէ շիք և ոչ... կրողաց
- 25 Գ ստողաց փխ կրողաց, Գ Եթէ, Զէ յանդգնի որպէս իբր, Զ իբրն, ԲԵ ի յափշտակողէ, Գ իբր յափշտակողէ և յափշտակութիւն դատաստանաւ տոյժ լիցի փխ դատաստանաւ... անուպ, ԱաԶէ շիք ի
- 28 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Զէ շիք վերեւագիր
- 29 Ե ընգրի, Գ ցյազեանալ
- 30 Գ թեզ փխ անձին քո, Զէ քում, Գ զիցես, Զէ ժողովեսցես փխ ամանիցես, Գ յամանիցես

84-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 ԲԳՁ ողորմութեանն, Ե ողորմութեանա, Ե շիք ճշմարիտ արիւնադրութիւնա, Զ ողորմութիւն, Ե ողորմութիւնա փխ արիւնադրութիւնա
- 2 Զ յայգէզործաց, Զ տաղակացիս, Զէ նոցունց, Ե կամալքն
- 3 Գ շիք ընդ, Գ շիք Եւ, ԳԵ բառնալոյն, Զ ընդ բառնալոյն, Գ և տանել ընդ ինքեան իսկ ակամայն փխ իսկ բոտ կերողին, Զ կերողի, Ե մի լիցի
- 5 Գ վասն արձակելոյ գլանայս, Գ [վ]ասն կանանց Եթէ արձակէ որ դատ, Զէ շիք վերեւագիր
- 6 ԳՁէ թէ (առնուցու)
- 6-7 ԱաԹ գտանիցի, Գ հաճիցէ ընդ նայ փխ գտանիցէ... նորա
- 7 Գ նայ փխ նմա, Գ իրս ինչ, Գ շիք նա
- 8 Գ գիրս, ԱԲԹ ապահարձանի, Գ ապահար-

- ցանի, Զէ արձակիցէ
- 9 Ե գնացել, ԳՁէ լիցի, ԲԳԵԶէ թէ, ԳԵԶէ ատեսցէ, Գ այր
- 10 Ե շիք գրեացէ... ձեռս նորա, Զէ նայ փխ նմա, է գիր նա, Գ շիք և տացէ... նորա
- 10-11 Զէ շիք և արձակեացէ... իւրմէ
- 11 Գ շիք ի տանն իւրմէ, Գ Եթէ, Զ մեռանիցէ, Գ վերջի այրն, է այրն վերջին, ԳՁ այրն, ԳՁէ շիք նորա
- 12 Զէ ի կնութիւն, Ե արձակեց, Գ շիք դառնալ, Զ դարձեալ փխ դառնալ
- 12 Գ զնա դարձեալ, Զէ ի փխ իւր, ԳՁէ կնութիւն, Գ պիւղծ, Գ պիւղծ, Գ այրն առաջին փխ այն առաջի, Զ շիք այն
- 14 Ե պղծեցէք, Զէ ետ փխ տացէ, Ե թեզ

1 Այս կարգի տարբերութեանց (պիւղծ-պիւղծ-պիւղծ...) հետազարտում այլևս չեն նշվում:

- 15 Զ շիբի
- 17 ԲԳԿԵՁԷ հրաման ես, Ասթ մեկնել, Կ արձակելոյ փխ մեկնելոյ, Կ մեկնելոյ և արձակելոյ, և կանանց մեկնելոյ, Գ տէրն Կ զպատճառ, և զպատճառն ասելով, ԲՁԷ կթէ, Գ կթէ նա
- 18 Բ ձերոց, Կ թողացոյց և, է թողացաւ և, Զ շիբի
- 19 Գ ասաց Մովսէս ոչ առնույ վերջոտին զանարգեալսն արձակմամբ, Թ յարէնսն, և զանարգելն, Կ շիբի զի ընդարձակ էր
- 20 Կ ասէ մի թողացցի փխ առնույ... և այն, Բն առնույն, Գ այլ առնույ, Զ շիբի առնույ
- 21 Է պորքնկոթեան, Զէ շիբի զի, Կ շիբի այս, ԱսԹԳԶԷԹ շիբի է, Գն թէ, և զկիմի
- 22 և առնույ փխ զղջանալ, Թ զոր, Գ մեկնեցաւ

- 23 Կ զղջացին փխ միացին, Աս թէ, Զէ այնպիսին, Կ միատրին, Կ միատրին
- 26 Աս և մտանել փխ շմտանել
- 26—27 Գ վասն որք նոր կին արտրեալ իցն շմտանել ի պատերազմ, Զէ շիբի վերնագիր Կ շիբի ձԿԿ-ձԷ հողվածները
- 28 ԳնՁԷ շիբի, Կ թէ, է կին նորոգ, Կ նոր, Զ և փխ մի (մտցէ)
- 29 և անգանդցին, Զէ իւր փխ իրը
- 30 Զէ առն փխ էսո
- 31 Գ պատերազմի
- 32 և վանն
- 33 Եթ ճակատեալ, Զէ ճակատել, Զէ շիբի և, ասթ զանգիտելն, Կ երկուցեալ փխ զանգիտեալ, ԵՁԷ զանգիտել

85-ՐԿ ԷՁԻ

- 2 Գ վասն զրաւողաց զերկանս, Կ շիբի ամբողջ հողվածը, Զէ շիբի վերնագիր
- 3 և զոգին
- 5 Կ նոցունց
- 6 Ա զմեան, ԳՁԷ զմիտուն, Զ շիբի և, Զ ծանտրացոյց
- 7 և խղճույն, Գ ասելովն զոգիս զրաւէ
- 7—8 Զ պատասաղորեթեան
- 8 Գ ոգին, Եէ մնալ ոգի, Կ մարմինն
- 9 Թ զյոյժ, Գ հարկատրն, Զ կթէ փխ և, Թէ, Կ յանգզի որ, է դատաստանաց փխ դատաւորաց, Գ աոցի ի նմանէ փխ լիցի
- 11 Գ վասն փխ Յաղապս դատաստանաց, Թ շիբի դատաստանաց, Ա զրաւաց, Կ շիբի ամբողջ հողվածը, Զէ շիբի վերնագիր
- 12 և պարտեացն, ԱսԲԳԷԹ պարտիցէ, Կ ինչ
- 13 Է կայցես, Զէ առն, Զէ շիբի առ, Զէ որոյ
- 14 Կ շիբի քո, Զէ իցէ, Ե նա հանցէ, ԲԳԷ կթէ
- 15 ասթ անգցի, Գ յագցի, Զէ շիբի ընդ... իւրով, Կ ընդ մտանել արեւուն զարձուցանելով զարձուցէ, անէ զարձուցէ, Թ զարձուցես, և զզրան, և շիբի նորա
- 16 Գէ արեւոյն, և արեւզականն, Զ քեզ
- 17 Զ յորդմութիւն, Կ եղիցի քեզ այն, ԵՁԷ շիբի տեանն, Զէ շիբի քո

- 18 Է թույ փխ թոյլ, Գ արեւնքն մտանել
- 18—20 և շիբի ջտայ թոյլ... շաթեցուցանել և
- 19 ասԹԳԶԷԹ հանելն, Գ հարկատրացն լիցի գոլիցն, Զէ է փխ իցէ, Գ կթէ
- 20 Կ շաթեցանել
- 21 Զէ շիբի զնոսա, ան շիբի զայս
- 22 Կ յիրս փխ ըստ, Բ շիբի ըստ դատաստանի
- 24 Գ վասն վարձկանաց ըստ ամենայնի դատաստանի, Կ շիբի ամբողջ հողվածը, Զէ շիբի վերնագիր
- 25 Զէ տալ զվարձ, ԱսԲԹ կարատելոյց, Կ զկարատելոյցն, և կարատելոց, Զէ զկարատելոց, ԲԳԵԶԷԹ հղբարց
- 26 Կ արիեակ փխ արիեակ, Զէ ար, Թ արեակ փխ արիեակ, ԲԳԵԶԷԹ նոցա
- 27 Կ նորայ թէ ոչ վճարես փխ այնորիկ, և այնորիկ, Ա անանկ
- 28 Զէ բողբուցէ, Բ հարկ արկանիցէ փխ հարկանիցէ, Զէ շիբի հարկանիցէ զթէն, Կ մեզս մեծ
- 29 և կթէ փխ է զի, Զ շիբի յաղապս, Զ յաւուրն
- 30 Զէ շիբի թէ, Զ հատուցէ փխ հատուցէ, Կ հատուցէ զվարձն ի նոյն յաւուրն, և զաւուր, Գ անելի կրկին, Զէ զոր
- 31 Զէ է փխ իցէ, Կ հատուցանել նմա

86-ՐԿ ԷՁԻ

- 2 Գ վասն, Կ ոչ է, Թ շիբի ոչ, Կ փոխանակ փխ քնդ, Կ շիբի ամբողջ հողվածը, Զէ շիբի վերնագիր
- 3 Բ հարքն, Կ որոյց, և որդիոց, է մեռանիցին որդիք, Կ մեռքն
- 3—4 և ընդ հարանց մեռանիցին
- 4 ԲԳԵԶԷԹ շիբի իւրեանց, և իւրաքանչիւրում,

- ևՁԷ շիբի որք, ԱսԳԵԶԷ իւր փխ իւրում, և շիբի իւրում, և մեռանիցի
- 5 Կ շիբի ասէ, Աս այնորիկ, Կ այնորիկ ասէ, Կ շիբի թէ, և պատահի որք
- 6 Բ արեւաց, ԳՁԷ հարքն, Զէ թէպէտև, ԲԳԵԶԷԹ կամիցին վասն զորդիս (Կ զորդիսն) ասրեցուցանելոյ, է կամիցին, աս ասրեցուցա-

- ենի, է՞՞ շի՛ք վասն
- 7 ԱսԳԵՂէ մեռանել, ԱսՁէ մի մեոցի (այլ) Գ մահապարտ որդին մեոցի, Զ որդին իւր
- 8 Ձէ փոխանակ փխ ընդ, Ե հարց, Ձէ հարց, Գ ընդ հարանց մեոցին, բայց եթէ վասն հաւատոյ պատահման որ ընդ ումեք մեռանի, իրաւ է եւ ի կոխն թափել զոք յինքն ոչ խնակ վասն սիրոյ, նահատակ է թէ ոչ ակնառութեամբ չինի, Ե շի՛ք ոչ (դատաւորք)
- 9 ԲԵՁԷԹ զորդիս, ԲԵՁԷԹ մահապարտ, Գ ըզհայրն ոչ պարտին, Ե ոչ պարտին, Ձէ ոչ է պարտ զհայրն
- 10 Թ ոչ դատապարտել, Գ եւ այս դատաստան առ մեզ, Գ կացցէ իյարիկացն, Զ կացցէ դատաստան
- 12 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Գ շի՛ք ամբողջ հողվածք, Ձէ շի՛ք վերեւագիր
- 13 Ե խոտորեցուցես, ԱՁէ խոտորեցես, Թ խոտորեցես, Ե էկին, Ե որրոյն, Գ եւ զայրոյ է զորբոյ, Բ զայրոյն, Ե այրոյն, Ձէ այրոյ
- 14 Ձէ դատաւորացն, Գ առնել փխ վարիլ, Ձէ շի՛ք եւ... պատրանաւք, ԱԲԵԹ այլաւք, Գ պատրանաւք եւ երեսաւք զդատաստանն

- որպէս եւ
- 15 ԱսԳՁ շի՛ք զայս, Գ արասցէ իւր
- 16 ԱսԵԹ պատուցն, Բ պատուիոյն
- 18 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, ԱԵԿ՝ զբաւոյ, ԲԵԹ այրոյն, Գ շի՛ք ամբողջ հողվածք, Ձէ շի՛ք վերեւագիր
- 19 ԲԹ զբաւեցես, Թ զձորս փխ զձորս
- 20 Է և թէպէտ, ԳՁ թէպէտեւ, Գ յայլսն, Ե ներեց, Զ սահմանաւն, Թ զրկան փխ զգրան ԶԹ ազդեցոյց փխ աստ եցոյց
- 21 Գ զայրոյն, Է զայրոյն, Զ նմա, ԲԳԵՁէ ըզխրնամակաւութիւն, Ե իւր փխ իւրմէ
- 22 Գ որպէս արար, ԱԲ յեղպտոս, Զ եղպտոս Ե զամէնազանս, Ձէ շի՛ք ամենազանս, ԳԵ է դատաստանի է
- 25 Գ վասն արժանաւորաց զանից զանհնազանդ զաւակսն, Գ շի՛ք ամբողջ հողվածք, Ձէ շի՛ք վերեւագիր
- 26 Գ քարկոծել հրամաէր յորժամ արժան իցէ
- 26—27 ԲՁէ զանի իցէ, Ե գտանիցէ փխ իցէ զանիք
- 27 ԱսԳԹ զանից, ԲԳԵՁէ թէ, ԵՁէ շի՛ք եւ
- 28 Ձէ շի՛ք վարիլ, ԲԵԹ՝ ստահակաց, Ե՛ սահակաց, Զ՛ քստահակաց, Գ՛ յանդգնելոցն փխ ստամբակաց

87-ՐԴ ԷՁԻ

- 2 Բ [վ]ասն կոտորաց դատ, Թ շի՛ք կոտորաց եւ, Թ կնոջ, Ձէ շի՛ք վերեւագիր
- 3 Ձէ շի՛ք եւ, Ե թէ, Զ կոտորեցն, Աս արքն, Ե միմէնս, Թ թաղելո փխ թափելոյ
- 4 Գ շի՛ք միոյն, ԲԴԵՁԷԹ հարկանէ, ԲԴ զերկաւորաց, Զ զերկորուաց, Է զերկուորաց, ԲԴ առնն, Ե շի՛ք առն, Ձէ արիկացն արժան է
- 5 Գ այլ ի մերս զգին, Զ զմեզ, ՁէԹ զգին, ԲԵ զձեռնն, Ձէ ձեռին հատուցանել, Գ ձեռինն առնուլ, Զ և որպէս, ԲԴԵԹ շի՛ք եւ
- 2—6 Գ հողվածք խմբագր ամ է այսպէս.
 վասն դատ. կոտորաց եւ կնոջ
 թափելնական մտանելոյ
 Թէ կոտորին արք երկու ընդ միմեանս, եւ թափելն ականութեամբ կին միոյն բունն հարկանիցէ զերկաւորաց եւ զաղարփէ զմիոյն, որ յաղթիցէ առն իւրում, քստ աւրինացն է հատանել զ[[[զձեռն], մեզ՝ զին ձեռինն, որպէս եւ ցուցեալ է [Ի]րաքանչիւր զգալութեանց:
- 8 Գ վասն որք զմեռեալս կողոպտեն, Գ շի՛ք ամբողջ հողվածք, Ձէ շի՛ք վերեւագիր
- 9 Գ Որք զմեռեալս կողոպտեն եթէ ըմբոնեսցին, Զ զիակողոպտու, Ե ըմբոնեսցեն, Բ խոստովանեալ կամաւք, Գ խոստովանեսցին, ԱսԵԹ խոստովանել

- 10 Գ մեոցին, Գ եւ մինչեւ
- 11 Ձէ նոցա
- 12 Ձէ յայտ ասացելոցս (Է յասացելոցս) Է, ԲԳ յասացելոցս, ԲԳ եթէ, Ե զի փխ թէ, Զ անզղչից, Գ սահմանեաց փխ որոշեաց, Ե այնպիսեցն արին
- 13 Գ զին լիցի, Ե դարձել
- 14 Գ քստ արժանոյն փխ պատշաճիւ, Ձէ պատշաճի
- 16 ԳԴ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, ԳԹ սպանութեան, Ե շի՛ք ձԼԳ—ձԼՁ հողվածներք. ձեռագրում բերբեր են պակաս, Ձէ շի՛ք վերեւագիր
- 17 Գ ուղեորութեամբ, Գ ուղեւոր, Ձէ ի ճանապարհ փխ ուղեւոր
- 18 Գ պատահել, Ձէ շի՛ք պատահել, ԳՁ շի՛ք որ, ԲԹ աւազակ, Գ աւազակն իցէ, ԲՁԷԹ նմա, ա հանդիպեցի, Ձէ զիպիցի
- 19 ԱսԲԳԴԹ զնոսա, ԳԴ զպանող, Զ զսպանուղ, Է զսպանուղ, Գ դատեսցի [[/ս] (հաւանբար՝ զնա) սուրբ, Ձէ ի սուրբ
- 20 Գ զանձն իւր, Գ սակաւ. բոլոր ձեռ. ածել սրբազել կեն քստ ԲԳ խմբագր. և Կանուագրքի
- 21 Գ ընդ ընկեր փխ ընդէր, ԳՁէ շի՛ք եւ, Գ յակամաւք, Ձէ ակամայ զիպեցաւ
- 21—22 Բ մատնութիւն, Ձէ իցէ իսկ մատնութիւն

- 23 ԱսԹ շիֆ եւ, Գ յահագին
- 24 Գ հասարակաց, Գ դատաւորաց է
- 25 Գ արտաբնոյ, Դ՛կ արտաբնոցն, Գ աշխարհականաց փխ է, Զէ շիֆ է, Զէ զիրաքանչիւր Գ յաւգուտ, Գ աւգուտն
- 26 Գ զործոյն փխ իրին
- 28 Գ վասն հիմնարկութեան եկեղեցոյ, Գ [Վ]ասն հիմնարկութեան եկեղեցոյ դատաւ.

- Ե շիֆ ամբողջ նողվածը, Զէ շիֆ վերնագիր
- 30 ԳՁէ և կամ, Բ թորհակոպոսն, Գ թորհակոպոս, Զ թորհակոպոսն, Գ շիֆ կամ պերետուտ, ԲԹ պերետուտն, Զ պլքէտուտ, Գ եպիսկոպոսին եւ կամ վարդապետ հրամանաւ եպիսկոպոսին, Զէ եպիսկոպոսին և կամ վարդապետ

88-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 Թ շիֆ Ապա թէ... եպիսկոպոսին, Գ եթէ, Գ եպիսկոպոսին, ԳԳՁ շիֆ կամ թորհակոպոսին
- 2 Գ անդգնեցի, Զ յանդգնի, է յանդգնիցի ԲԹ հիտմանն, ԳՁէ քակել հրամայեցաք զհիմն գայն
- 3 ԳՁէ սահմանք (Զ սահմանս) և կարգ (Դ կարգք) կարգեցին Գ կարգք
- 3—4 ԳՁէ անբուստանեկիք (Զէ անստգրտանեկիք) լիցին
- 5 Գ թորհակոպոս, Գ մին ձեռնադրել, ԲԹ ձեռնադրեալն, Գ ձեռնադրելն, Զէ միտուն (է միան) ոչ, Գ շիֆ (ոչ) եւ
- 6 Գ որ պերետուտ, Գ պերետուտն, Զ պերետուր, ԳՁէ ասի փխ է (որ), Գ շիֆ որ այժմ է բուտ, ԳՁէ շիֆ է (բուտ), ԳՁէ բուտ կոչի, ԲԹ՛է եթէ, Գ եպիսկոպոսն ի պատահումն հայեցի, Բ պատահումն
- 7 է շիֆ եպիսկոպոսն ԲԳԳՁէ քակեցէ, Գ հրամայեցէ
- 10 ԳԳ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Գ եպիսկոպոսաց դատաստան, Ե շիֆ ամբողջ հողվածը, Զէ շիֆ վերնագիր
- 11 Զ աշխարհին և միճակին, Գ եպիսկոպոսըն
- 12 ԳՁէ ընկերացն պատճառ իցի, Գ եպիսկոպոս, Գ եպիսկոպոս, Զէ որ
- 14 ԱսԹԳԹ հեռին են, ԳՁէ իցեն փխ են, է վրկայութիւն, ԳՁէ նոցա նստուցեն, ԴԹ նստուցանեն

- 15 Գ շիֆ է (կաթողիկոսին), ԳՁէ զի այսպէս կամ եղև, Թ եղել
- 17 Բ զձեռնադրութիւնն, Գ ընդրեալ
- 18 Զէ շիֆ եւ, ԳՁէ ձեռնադրել կաթողիկոսին (Զ կաթողիկոսին)
- 19 Թ երկունքն փխ երկունքն, Գ կամ փխ եւ, Գ կաթողիկոսի, Զ կաթողիկոսին, է կաթողիկոսին
- 20 Զ այլոց, Գ այսուհետ, Գ մամոնա արծաթ եւ ոսկի, Զէ մամոնայն արծաթն և ոսկին
- 22 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Գ կարգաց, Դ [Վ]ասն աբտից մերժեալ իցեն, Ե շիֆ ամբողջ հողվածը
- 23 ԳԳՁէ այնորիկ
- 24 ԲԹ պաշտանէից
- 25 Զ անցցէ փխ արկցէ, Գ ընգալցին, Զ այլոց, է վարդապետին
- 26 Գ վարդապետի, Գ մերձեցուցէ
- 27 Զ անցէ փխ արկցէ, ԲԳԿ եթէ, Զ քննութեամբ, Աս արագցէ, ԳՁէ վարդապետութեամբ
- 28 ա շիֆ հնազանդել, ԳՁէ վարդապետան որոյ մերժեալ իցէ
- 29 ԲԹ շիֆ վասն, Գ մեղացն, ա սուաշխարհութեամբ
- 31 Գ դատաստանաւ
- 32 Դ շքամահարել միմեանս, Բ շքամայել
- 33 ԱսԹԳԹ՝ զանհարկան, Զէ՝ զանհրահանգան փխ զանկարգան, է դարձցի

89-ՐԳ ԷՁԻ

- 2 Գ վասն ձեռնադրութեան կաթողիկոսաց, Գ շիֆ Յաղագս դատաստանաց, Գ ձեռնադրութիւն, Ե շիֆ վերնագիր. ձեռագրում բերբեր են պակաս, Զէ շիֆ վերնագիր
- 3 ԴՁ նախնեաց, ԳՁէ կացցէ հաստատուն, ԱԲ յեզպոսոս, Զէ Եզիպոսոս
- 3—4 Գ Աղեկասնզրու եպիսկոպոսն իշխեսցէ ամենեցունն
- 4 Զ իշխեսցէ ամենեցուն, Զ շիֆ զի եւ, է շիֆ եւ, ԳԵ Հոռվմայ, Ե ա||| (այս)
- 5 ԳՁէ նոյնպէս, Գ անտիոքացցն

- 6 ԲԹ՛ն մեծութեան, Ե կացցէ փխ պահեսցի, Ե եկեղեցեց, Թ յեկեղեցեաց
- 7 ԲԳԿԵՁ կաթողիկոսին, է կաթողիկոսին, ԲԵ լինիցի, Գ լինիցին, Գ եպիսկոպոս, ԱԿ եպիսկոպոսն
- 7—8 Զ շիֆ գայնպիսին... եպիսկոպոս
- 8 Գ ժողովս, Գ ժողով, Ե որոշեց, Գ եպիսկոպոս
- 10 բացի Գ-ից մյուս օրինակներում շիֆ եւ թէ Գ անձինն, Բ անազամութեան
- 10—11 Զէ և թէ հակառակութիւն ոչ երեեսցի

- րազմացն ընտրութեամբ փխ Երկու ուրեք...
- 11 Գ բազմաց, Ե ընտրութիւնն
- 13 Ե նահանգն
- 14 Գ Լսիսկոպոսն, Թ պատուիցի
- 15 Զ արմանի պատվոյն, է պատոյն, Զ շի՛ Խբ, է Խբոյ
- 16 Աս յառաջն, Ե յիշատակնց, ԲԳԹ կաթողիկոսի, Գ է կաթողիկոսի
- 17 ԵԹ ի նահանգն
- 18 Ե աւետարանաց, Ե զայսոսիկ, Զ զայսոցիկ: ԳԶ ալլ, Գ իշխանութիւնն, Թ յիշխանութիւնս
- 19 Գ աթուր, Ե Եթէ (չիցեն)
- 20 Զէ յաթոն (Յովհաննու), ԳԵ Բիւզանտիա
- 21 Զ յաղազա, Գ կաթողիկոսութեան, Զ կաթողիկոսական, է կաթողիկոսական, Զ շի՛ որոշէ որք, Ե որ, է որք կաթողիկոսական պատճառաւ և կամաբ
- 22 Գ կաթողիկոսին, Գ Ընտնադրին, Զ որոց, Գ յայտն, Ե նորին
- 23 Զէ որոց (է յորոց) թէ պատահին, Գ թէն, ԲԳԵ պատահին, ԱսԳ շի՛ Ի (բազմացն), Գ ի բազմաց, Գ ընտրութիւն, Ե ընտրութիւնէ, Զ ընտրութիւնէ, Թ ընդրութեան
- 24 Ե շի՛ է, Զէ շի՛ Ե, Գ կաթողիկոս, Զ կաթողիկոսին, է կաթողիկոսի

- 26 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, ԲԳ զայլոյ
- 26—27Գ [վ]ասն ժողովրդեան դատաս... Զէ շի՛ վերճագիր
- 27 Գ յափշտակել ջանայ, Ե յափշտակէ
- 28 Զ բազմաց, Գ հակառակութեանցն փխ յուզիցն, Ե ամբոխից, Զ ամպոխից, Աս որք, ԲԳ ինի
- 29 Գ շի՛ կողմանս, Գ Լսիսկոպոսք, ԵԶէ Լսիսկոպոս, ԱսԳ որ փխ Ե (ալլոյ), աԶէ զալլոց, Գ զալլ, Զ ջանայ
- 30 ԳԵԶ իրիցունք, Գ երիցունք Ե քահանայք, Աս ալլոց, Թ զալլոյ, Ե շի՛ Ե, Ե ժողովրդեն
- 31 աԶ ժողովոյն, է ժողովուն, Զէ զաղաբեցուցանեն
- 32 Զ իւրաքանչիւր, Զէ վիճակս, Ե Եթէ
- 32—33 Գ յանդէն արասցէ փխ զգործն... զործել
- 33 Գ յանդէնութեամբ կամի գործել, Զէ կամ փխ Ե, ԳԶէ կանոնիս
- 33—34 Գ շի՛ կամ Եղև յճժ ժողովոյն զի
- 34 աԳԶ ժողովոյն, ԲԳԳԶէ զայնպիսին, Գ շի՛ Ի (բաց), Զ կարգէն
- 35 ԳԵ քահանայութեանն, Գ քահանայ, Գ մերժեն, Զ ի կարգէն Ե ի պաշտամանէն
- 36 Ե տունին

90-ԻՊ ԷԶԻ

- 1 Գ մարթիցէ փխ զիսէ, Գ ունիցին, Գ ունի, Ե ի բաց բարձրի, ԳԶ բարձի, ԲԳԵ նմանէն
- 2 Գ աշուհեռու փխ այս հոգևոր, Զէ շի՛ այս, Զ հոգևորական, ԱսԳԵ Ե (Գ որ փխ Ե) կանոնական, Զէ դատաստանի
- 3 ԳԶէ շի՛ աշմ, Գ քահանայից որք կան Ե յափշտակեն զմիմեանց վիճակ
- 5 ԳԵ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Գ շի՛ անկարգապէս, Զէ շի՛ վերճագիր
- 6 Զէ շի՛ վասն այնոցիկ, Գ այսոցիկ, ԲԵ այնորիկ, ԳԵ որ, Զ զոր, Գ շի՛ Ի (կարգի), Զէ ի կարգի, Թ շի՛ Ի (կանոնին), Զ յուսու, Ե Եկեղեցոյն
- 7 Զէ շի՛ Ե (յազահութիւն), ԲԳԶԹ յազահութեան և զօշաքաղութեան, Աս Ե շի՛ Ի (զաւշաքաղութիւն), Զէ անկցին
- 8 ա շի՛ Ե (տոկոսեալք), աԳԶէ տոկոսիք, Գ տոկոսեալք Ե վաշխեալք, ԲԳ զբարբար, Զ զբարբարս
- 9 Գ անտուածային, Գ շի՛ Եթէ, Զէ թէ, Զէ տայ
- 10 ԳԶէ կաղս ի կաղս և ժոյլս (Գ Ե ժոյլ) փխ զայթ ի զայթ, ԲԳԵԹ ի (Թ շի՛) պաշտամանն, Գ թոյլասիրտ, ԲԳԵԶէ յաղաթս
- 11 Գ թերի փխ ժոյլ, Գ շի՛ (ժոյլ) ի, Գ յաղա-

- չանս փխ հաւատաս, Ե թողել
- 12 Ե մոռացել, ԳԵ ժողովոյն
- 13 Ա զայնպիսին, Գ ի կարգէ, Գ շի՛ կամ, Ե բարէսք
- 13—14 Զ ուղղել փխ յուղութիւն ամել
- 14 Գ ամել թէ զղաղցի
- 15 ԳԵ յուիցին, Զ քահանայք, Գ շի՛ զվճիտ, ԲԳ զկանոնական, ԲԳԵԶէ դատաստանաւ
- 15—16 Գ դատաստանին փխ զարհուրելոցին
- 16 ԱԲԹ դատելոցն են
- 18 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Գ զխաւսեցեալ, Ե զխաւսել, Գ [վ]ասն խաւսել կնոջ յափշտակելո
- 19 Ե խաւսել, Գ իցեն փխ են, Բ զիւղեալ, Ե զուգել
- 20 Ե այնորիկ, Գ ալլ, Զէ կամ Եղև սուրբ ժողովոյն, Զէ զարձի փխ տացեն
- 21 Ե խաւսելն, Զ խօսեցեալն, Թ ի բնութիւն փխ ի բնութիւն, Գ ի բնութիւնն ապաստանիցէ, ԱսԲԳԵԹ ապաստան, Զէ զի փխ մի
- 22 Ե զուգարն, Գ մի համարիք Ե զպսակեալն, ալլ անդրէն դարձուցեն փխ մի զզուգեալն... զարձուցանել, Ե զխաւսելն, Զ խաւսեալն, Զէ հրամայի փխ համարի, Զէ շի՛ Ե (անդրէն), Գ զարձուցանեն

- 23 Գ պսակեալ իցէ, Ձ պակաս իցէ փխ պսակիցի, Գ եւ այդ ճշմարտիւ է այրոցիկ, Գ և առ այդպիսեացն ճշմարտիւ է դատաստանս, Ձ այրոցիկ, Ձէ ճշմարիտ, Ձէ չիք է
- 25 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Գ [Վ]ասն ուխտից, Ձէ չիք վերնագիր, Թ մասկերութիւն
- 26 Գ յուխտից, ԱՁ իրիցունք, ԲԳԵ և կամ (այլ)

Յ1-ՐԴ ԷՋԻ

- 1 Ձէ չիք կամ, Ա բաննար, Գ զհաց եւ կամ որբանջար, Ձէ կամ փխ եւ, Ձէ ընդունի, և դնոսա, Գ կարգք, Ձէ կանոնք փխ կարգ
- 3 Է ուխտականն, Գ դամոսանացեալան, Ձէ չիք (որք)
- 4 Գ յեկեղեցոյ, Գ ազգն Յունաց եւ վրաց
- 5 Ձ չիք եւ, ԱաԹ մեզ փխ մեր, ԲԳԴԵՁէ բամբասել, ԲԳԵՔ զերկոսիսն, և զերկոսեանն, Ձ երկոսիսն, Գ ընդունել, ԳՁէ ընդունելի
- 6 ԲԳԴՁէ բարիօք է, Ձ շուտել ԳՁէ զուտելն, ԲԳԴԵՁէՔ չիք է, Գ բանբասին, Գ բամբասի որ ուտէ, Ձ բամպասի, Գ որպէս եւ
- 7 Գ բազումք, Ձէ ապալ փխ այլ, Գ կանոնաց ե դատաստանի, Գ զմիմեանսն, և զմիմենս, Ձ միմեանս
- 8 ա առեկն փխ դատելն, Գ դատել
- 10 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Գ [Վ]ասն ընչից եկեղեցոյն դատաստան, Ձէ չիք վերնագիր
- 11 և անուանել, ԲԳԴԵԹ՝ իցէ, Ձէ՝ է փխ կոչի, Գ թէ, աՁէ զբւղ, ԳԴԵ զեղ
- 12 Գէ չիք եւ (եթէ), ԲԳԵ թէ, և իրք փխ ինչ, աՁ ինչն, ԲԳԵՁէ եպիսկոպոս, Գ եպիսկոպոս կամ հայր, ԲՁէ չիք էր, Գ չիք էր ի, ԵՁ իրիցունքն
- 13 Ասեթ վաճառիցին, Բ վաճառիցեն, և իսկուկոպոսն
- 14 Գ թէ եւ փխ եթէ, Ձէ իցէ փխ է
- 16 և կանոնական, Ձէ ինչն ասէ
- 16-17 Գ չիք կանոնականս... կամ դարձուցանել
- 17 Գ զչիխան, և կպիսկոպոսն, Գ զբահանան, Ձ թէ
- 18 և զի այսպիսի է թէ, ԲԳԵՁէ զնեաց
- 19 և կերել, ԲԵ Էթէ, ԳԴԵԵ շահել
- 19-20 Ձ չիք ապա թէ... դարձուցանել
- 20 Գ դարձուցանելի է թէ աւելի է կերեալ առնուն, Գ այնմ, Ձէ այսմ փխ այդմ, Գ

- 27 ԵՁէ պաշտանէից, և եղէն փխ իցեն ԱաԲԳԴՁէՔ իւր, ԲԳԵՁէՔ յաժարեցին
- 28 ԲԳԴԵՔ կերիցէ, և ոչ կամեսցին, Գ կամեսցին պահել պահեսցեն
- 29 և ընդունի զնոսա կանոնք, ԱաՁԹ կանոն, Աա զերկոսիսն, և զերկոսեան, ԵՁէ համարիցի

- զկշոնեալն, Գ դէմ փխ դէպ, Գ ի վայրս փխ զայս
- 21 Գ վաճառել, ԵԹ վաճառէ, Գ եկեղեցոյսն Գ վաճառեսցեն, Ձ զանպատշաճն
- 22 ԲԳԵՁէՔ և այլ ևս, Աէ անզարտ, Գ պատշաճարս փխ անկատր, Գ անկանատր, Ձ զանգոտր, Գ զնեսցին, Գ զնան, և այդ ևս
- 23 Ձ չիք է, ԲԵ յեկեղեցի, Գ եկեղեցոյ, Գ յեկեղեցի զի ընդ աստուածայծախանէ որ զատայս քր[կու] պատճառէս ծխէ անիծեալ է կամ հաւատոյ և արեան դին տացեն զգինն վաճառին:
- 25 Գ վասն որ ասէ խոստացեալ կուտութեանն, Գ [Վ]ասն կուսից դատաստան, ա խոստացեալն, և խոստացել կուտութիւն, Ձէ չիք վերնագիր
- 26 Ձէ այնորիկ, և հասել, և խոստանայցել, Ձէ խոստանան
- 27 Գ չիք պահել... խոստմանն, ԳԴԵՔ և ի շնութիւն
- 28 և ինչն ոչ կարէ, Ձէ կարէն, Գ ինչն և կոչիլ, Ձէ չիք նա, ԱաԹ թէ փխ որոյ, Ձէ որ, ԱաԳԴՔ երկու, Ձ կանայր փխ կանայս
- 29 և արարել, Թ առեալ փխ արարեալ, ԲԳԵՁէՔ սահման, Գ զնոցին սահման, Ձէ կայցին ԳՁէ և երկու (Ձ երկուս) ամ
- 30 Գ ընդ ձեռամք առ դրանն, ԲԳԴԵԵ մի ամ, և տեալ փխ մտեալ, Գ յեկեղեցի ԲԳԵՁէ ապաշխարողս
- 31 Ձ չերմութիւն, Գ ապաշխարութեան, Աա հաղորդեսցին
- 32 է բահանայութեանն, Գ մերձեսցի
- 33 և յայտնագոյնին, Ձ չիք ի, Գ ի նիկիա Գ յլ., Ձ Գճ., է Գճ. և լ., է զուխին
- 34 Ձ ամուսնանան, Գ կամ փխ եւ, Գ շնութեանն. Ձ շնութեան, Թ զշնութիւնն, Գ ամուսնութիւնն, ԳԵ ամուսնութիւն, Ձէ ամուսնութեան

Յ2-ՐԴ ԷՋԻ

- 1 Ձէ միտ է (ուտի), Գ եթէ
- 1-2 Ձէ չիք եւ թէ... ամուսնանայ
- 2 ԲԳՁէ իբրեւ
- 3 Գ խոստացողին փխ խոստովանողին, ԲԳԵԹ՝ այդպէս, Ե՝ այսպէս, Ձ՝ այսպէս փխ

- այնպէս, Գ քննեսցին փխ դատեսցեն, Ձէ դատեսցին, Գ զայդ, և ինի
- 4 Ձ լուսանային կանոնն, է կանոնս, Գ կանոնքն, ԲԳՁէ երեսուն, ԲԳԵՁէՔ չիք եւ... ևս, Գ յայնն ևս, զի սուրբն Բարսեղ ասէ,

- թէ ինչ նալ զհանգիւրծն կուսանի զգեցաւ եւ ուխտեց կուսութեանն եւ զամուսնութեանն, աւէ, թէ մինչեւ բարձցի անուն կարենորութեանն, բայց ոչ եթէ սուրբքն միմեանց հակառակ խորհին կամ խաւսին, զի ի միոյ հոգւոյն խաւսին:
- 6 Կ' վասն, Կ' լլին (վասն) փխ Յաղագս դատաստանաց, Կ' յղի, Եթ մկրտել, Աէ շիք վերնագիր
- 7 Կ' Ձյլի կանայս մկրտել արժան է յորժամ, ԱԿԹ կանայս
- 8 Կ' այսպիսի, Ե հաւասարել, ԲՁէ ծնալդին, Ե ծննդեանն
- 9 Կ' իւրօքն, Թ իւրաւք, Ե իւրով կամարն, Աէ զյօժարութիւն
- 9—10 Բ խոստովանութիւնն
- 10 աԹ ընդունելութիւն, Կ' եւ մկրտութեան, Ե մկրտութեանն
- 11 Ա երկիւղին, Կ' երկեղին, Կ' մահուանն, ԱԹ յերկուսն է փխ յերկուսնն, է, Կ' ի ծնանելն հանգիպի փխ յերկուսնն է, Կ' յերկուսն, Ա յերկուսն
- 12 Ա այնոցիկ, ԱսԳէ անխիղճ, Ա խղճեն փխ անխիղճ են, Բ մկրտեալ, Ե մկրտելն, Աէ շիք Եւ (զի)
- 13 աԵ մկրտել, Կ' մարն մկրտիլ
- 14 Կ' յեկեղեցիք, Աէ եկեղեցոյ
- 16 Կ' վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Կ' [Վ]ասն պոռնիկ կնոջ արձակելոյ դատաստ.

- 17 Աէ շիք Իսկ, ԳԿ շիք ոք, Ա արձակէ, Կ' պոռնկութեան
- 18 Կ' շիք վասն, Կ' շարեաց գործոց, Կ' շիք այրն, Ա ե այլ, Կ' վկայեն
- 19 Կ' վասն շար գործոց, Ա արձակէ, Ե արձակեցի, Կ' կանոնքս, Կ' կանոնական դատաստանս փխ կանոնս
- 20 ԳԵէ Ե Ի, Կ' ողորմութեանն
- 21 Աէ թէ, Աէ կին (այլ), Ա այր, Կ' մի իշխեսցէ
- 22 Ե այրն, կենդանի, Ե շիք է այրն, ԳԵԱ այր
- 23 Կ' շիք զայս, Ե գրել, Կ' մեզ փխ մեր, Կ' զայս դատաստան, Կ' դատաստան, Կ' յառաջ այլ երկրորդեցաք
- 24 Կ' պոռնկութեան, Կ' վասն փխ յաղագս, Աէ շիք այլ (շար), Կ' գործոց եւս, Թ հրամէ, Կ' թողուլ ինքն
- 24—25 Կ' շիք յաղագս... զեղատուութեան եւ
- 25 ԲՁէ զեղատուութեան, Աէ այլն այլոց, Ե Ե յաղագս այլոց, Կ' այլոց եւս, Կ' այսպիսեացս, Ե այսպիսեց, Աէ շիք զի, Ե գարծել միմեանց
- 26 Ե լուել
- 27 Կ' շիք ընդդեմ, ԲԵԱԹ' կայցին, Կ' կայցեն փխ ընկայցին
- 29 Կ' վասն արձակելոյ զկին ատելութեամբ, Թ շիք դատաստանաց, ա ատելութեան, Աէ շիք վերնագիր
- 30 Ա թէ, Կ' բանի պոռնկութեան, Կ' պոռնկութեան
- 31 Աէ վատարարոյց, Կ' այլում ցանկացեալ եւ, Ե Եղել, Ա է փխ իցէ

ՅՅ-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 ԱսԹ զայսպիսս, Կ' ընդունի, Աէ դառնալ, Կ' կինն իւր
- 2 Ա անցանացն, Կ' ապաշխարեսցի, Ա յապաշխարութեան, ԲԳԱԹ' կայցի, Կ' շիք կայցէ
- 3 ԲԳԵԹ' երկու ամ ի ներքս, ԱսԳԹ ի ներքս, Ա զարձի, Ե ի փխ առ, ԲԳԿԵ կինն
- 4 Կ' բաժանեսցէ, ԲԿ' կնոջն, Աէ շիք զկէսն... տացէ, Աէ տուական տացէ յեկեղեցիս, ԲԳԵ յեկեղեցի, Կ' ի յեկեղեցին
- 5 Կ' ամուսնանալոյ իւրում, Աէ ամուսնութեան, Թ ամուսնի իւրո, Աէ շիք իւրոյ
- 6 Ե արհամարհեց փխ անարդեաց
- 7 Ե առ փխ ի (զրոնս), Աէ հաւասարեսցէ, Թ հաւասարեցի, Կ' աղաթից եւ
- 8 Կ' շիք ողորմութեան, Կ' տնանաց, Կ' եւ շերմոսնդն, Կ' Ե շերմեանաղ, Ա շերմեանաղ, Ա զետին
- 9 ԲԿԵԱԹ' ընկայցի, Կ' ընկայցի փխ առցէ, Ե եթէ, Կ' շառնէ, Կ' շիք եւ (յապաշխարութիւն)
- 10 Ա ապաշխարութիւն, Կ' Ե. փխ հինգ, Կ' շիք ամ, ԲԿԵԱԹ' շիք կացցէ, Աէ շիք ամ (ընդ)

- 12 Կ' եւ ապա հաւասարեսցի աղաթից եւ, ԲԿԵԱԹ' աղաթից, ԳԵ քաւել
- 13 ԱսԿ զյառաջ, Աէ յառաջի, ԲԿԵ եղեալսն, Ե եղելսն, Ա յեղեալսն
- 14 Կ' զուխն էր փխ ի գլխի, Ե միմեանց
- 15 Ե կարծեցի, Կ' ասացաք փխ եղաք, Կ' ըզկանոնական դրանս առցեն
- 17 Ե ընդեմ կարծիցի գրոց
- 17—18 Կ' հրամանի գրոց կարծի, զգրոցն առցեն հրաման եւ մեզ անբամբաս թողցին
- 18 աԱ տանելով, Բ անբանբաս, Կ' անբանբասանս, Ա անբամբաս զմերս
- 19 Աէ աստուածային, Կ' եմ աստուածական, Կ' է փխ եմ, Աէ շիք եմ, Ե զճմարիտն
- 19—20 Կ' զբան ներմամբ, Աէ շիք ներմամբ զբան
- 20 ԲԿԵ կամսն, Կ' սակայն ընդունողաց եւ ոչ ի կամս ապաստան արարաք եւ կամ ոչ, Աէ շիք եւ կամ ոչ, Ե շիք եւ (յաղագս)
- 21 Ա այնոցիկ, Կ' անպարսաւ եւ սիրով, Ե լիւնիչիք, Կ' համարիչիք
- 21—22 Կ' համարեսցիք զմեր սակաւ վաստակս

- 22 Ե զսակաւ զվաստակ
- 24 Գ վասն փխ Յաղագս զատաստանաց, Գ [Վ]ասն՝ սարկաւագաց կանանց զատա. Գ ԱԹ՝ սարկաւաց, Ե շնացելա, Զէ շիֆ վերնագիր
- 26 Զէ եթէ ոք (է որք) փխ վասն որ, ԳԹ՝ որոյ, Ե պատրաստելն էն, Գ իցեն փխ են, Գ ի քահանայութիւն գալ, Զէ շիֆ եւ
- 27 Ե մերձել, Զէ մերձեցեալ, ա՛ր արձակեցէ
- 28 Բ առնն, Գ մի իշխեսցէ, Զէ լինել կինն, Գ իսկ փխ եւ (այլն)
- 29 ԲԵ եթէ, Զ կալ, է ընդ կնոջն կալ, Գ քնակել փխ կեալ, Գ ոչ կարէ քահանայ
- 30 Գ սուրբ եկեղեցի եւ ոչ կանոնք եւ ոչ դատաստան իշխան տոնէ յերկոսին կողմ յոր եւ կամեսցի իսկ աշխարհական
- 31 Զէ է երկուսին (է յերկոսին) փխ առնէ

- յերկաքանչիւրսն, Ե .//]անց (կանանց), Թ կանաց, Գ ամուսանանալ հրամաէ զկնի տն մահու
- 32 ԲԳԵԹ՝ մահու, Գ շիֆ կամի, ԳԵ սոցա, Զ տեւի, Գ իրաւացի փխ ընդունելի
- 33 Գ դատաստանաւ արժանն, Զ դատաւորաւ փխ զատաստանաւ
- 35 Գ վասն փխ Յաղագս զատաստանաց, Գ [Վ]ասն քահանայից զատաստան, Ե պղծութեանն, Զէ շիֆ վերնագիր
- 36 Ե պղծութիւն, Ա գտանիցին
- 37 Գ նալ խոստովան, Զէ առանց խոստովանութեան փխ եւ խոստովան ոչ լինիցի, Ե որ յայտնապէս, ԳԵ շիֆ որ, է ոչ որ, Գ ոչ որ կարիցէ թէ խոստովանի եւ թէ ոչ ի կամս

94-ԲԳ ԷՁԻ

- 1 Զէ և ոչ լինել նան, Գ շիֆ եւ (եպիսկոսին), ԲԵ յիպիսկոպոսին, էԹ՝ յեպիսկոպոսին Գ սարկաւագացն, Զէ սարկաւագաց իցէ: Ի (է շիֆ ի) խրատ եկեղեցականաց
- 3 ԲԵԷԹ՝ զայնպիսին, Գ զայդոսիկ
- 4 Զ շիֆ եւ, Ե յիպիսկոպոսին, Զէ ի կամս եպիսկոպոսին, Գ հոքա և նոցա զատաւորք քահանայից եւ սարկաւագաց յանդիմանել եւ խրատել, ա՛ր շիֆ սարկաւագաց, Ե սարկաւագաց
- 7 Գ վասն փխ Յաղագս զատաստանաց, Գ շիֆ վերնագիր. Զեռագրի էջի մի մասը պատուած է, Զէ շիֆ վերնագիր
- 8 Գ ամենամեծ փխ մեծ ամենայն, Զէ շիֆ ամենայն, ԲԳ՝ եթէ, ԱԹ՝ ցերեանմեանս, Գ մինչև ցերեան ամն, Ե ցերեանամեանս, Զէ երեսնամեալ, Զէ շիֆ մի
- 9 Զէ շիֆ ի, Զէ քահանայ, ԳԶէ եւ ընտրեսցի եւ, ԱԹ՝ պեղծն, Գ պեղծ
- 10 ԲԳԲԶԷ՛ Ե՛ ա՛ր, ԱԹ՝ երեսնամեան, Ե շիֆ առ
- 11 Ե մկրտութեանն էսո, ա՛ր սակաւ փխ սկսու, Գ նոն, Ե արքիսկին, ԳԶէ ցուցանել փխ ուսուցանել, Ե մարդկան փխ ամենեցուն
- 12 Գ մկրտեալ, ԲԹ՝ երեսնամեան, ԱԹ՝ աւանիլ
- 13 ա շիֆ թէ, Զէ շիֆ քստ, է յայսմ, է սր, Գ զպատկառուլին, Գ պատկառելին, Գ աւրինակ գփրկիչն Քրիստոս
- 14 Բ գոնէ, Զ կանոնին, Գ սրբոց հայրապետացն արացեն, ԲԵ հայրապետաց

- 15 Զէ վերջնոյն, Զէ այս, Ա սկզբնապէս հրրաման, ապա ուղղված սահման, Գ համարիայի, ԲԵԷԶԷ՛ շիֆ համարելի
- 18 Գ վասն փխ Յաղագս զատաստանաց, Թ՝ որ 1Ե—19 Գ [Վ]ասն հարկի մկրտութիւն գալոյ Ե շիֆ ամբողջ ճողվածը, Զէ շիֆ վերնագիր
- 20 Զէ շիֆ վասն, ա ի նեղութեան, Գ անկանին և, Բ և կամ, Գ կամ որք ի, Զէ և կամ ի, ԱԹ՝ շիֆ ի (խիստ)
- 21 ԲԳԶԷ՛ և կամ, ԲԳ՝ էր յառաջ
- 22 ԲԳԶԷ՛ շիֆ յանուն, Գ անուամբ, ԲԳ՝ գործք, Գ գործարք, է զրոծովք, Բ վատթարք, Գ վատթար, Գ վատթարք, ԲԳԶԷ՛ նեղութեան
- 23 Գ եկեսցէ եւ կայցցէ
- 24 Զ սկիւմայութեան, Զ հաւատն զի այսպիսոյս, Թ՝ զանպիսոյս
- 25 ա շիֆ ի (հոգ), ԲԳ՝ առնիցեն, Զ առնին
- 26 է ցուցելն է ի տեւանէ, ԲԳ՝ ցուցելն
- 27 Գ է անկատարն լինել, Գ է անկարն, Զ է անկատար, ա շիֆ է
- 29 Գ՝ վասն, Գ՝ //] [վասն] փխ Յաղագս զատաստանաց, Բ՝ գաւառաց, Ե իրիցանց, Զէ շիֆ վերնագիր
- 30 ԱԹԳԵԶԷ՛ իրիցունք
- 31 Գ ոչ է, է շիֆ նոցա, ԲԳԵԶԷ՛ պատարազ
- 32 Գ տալ որ է մատուղոյ, Զ շիֆ եւ, ԲԳ՝ յեկեղեցոյն, Գ՝ եթէ, Ա սկզբից շատ, ապա ուղղված շատին, Գ՝ շիցեն մերձ փխ շատին իցեն, Գ շատ
- 32—էջ 95,2 Զէ շիֆ ոչ բաժանել... պտճեցի

95-ԲԳ ԷՁԻ

- 1 Գ կոչեցից ի գաւառի երէցն փխ կոչիցի, Գ տացէ ի մատաղն, ԳԳ՝ եկեղեցոյն, Գ կացէ փխ պահեսցի

- 3 Զէ շիֆ թէ, ԳԳ՝ քաղաքին, ԲԳԵ շիֆ եւս
- 4 Գ երթեալ փխ բաւականաւոր, ԲԳ՝ անդէն, Գ անդէն իցեն

- 5 Գ բայց անպարպօր իցեն փխ եւ անպարպօր, Զէ շիբ եւ (անպարպօր), Գ անպարպօր փխ անպարպօր, Գ կոշին սոբայ, Զէ նորա փխ նոցա
- 5—6 ԲԻԵԼԹ և շահն յեկեղեցոյն (Գ յեկեղեցին) լինել իրաւամբք (Ե իրաւամբք) է
- 6 ԶՁ եկեղեցոյն
- 8 Գ վասն բորիսկոպոսաց, Գ[Վ]ասն բորիսկոպոսաց դատաստան, Ե Յաղազս բորիսկոպոսաց, Զէ շիբ վերնագիր
- 9 Թ շիբ այլ, Ե բորիսկոպոսոբ, Զէ շիբ են, Գ՝ գործի, Զ՝ կարի փխ կարգի
- 10 Զէ և վասն
- 11 ԳԹ կարաւեկոց փխ կատարելոց, ԲԹ Թարգմանէ, Դեձէ Թարգմանի, ԲԳԵՁԵԹ շիբ է (բորիսկոպոսոբ), Գ բորիսկոպոսոբ, Ե բորիսկոպոսոբ
- 12 ԱԿԵՁԵ աստիճանաց, Գ ներքոյ են փխ ի վայր է
- 13 Ե շիբ զարս, Բ զաշխարհականս, Ե զաշխարհական
- 14 Ա բորեկոպոսոբ, Գ բորիսկոպոսոս, Ե բորիսկոպոսո, ԲԳԴԵՁԵ և կամ, ԲՁ զտգէտս, Գ բահանայս, ԱԲԹ գոփիշ, Գ զոփիշս, Գ զորիշ, Զէ շիբ եւ ոչ տեսուչ
- 15 աեձէ շիբ եւ (եպիսկոպոսոբ), ԲԴԵԹ եպիսկոպոս, Ե իպիսկոպոս, Զ իպիսկոպոսն, Գ անոն տեսուչ, Գ վկա տեսուչ, Զ անուանի փխ Թարգմանի, Զ գործակիցքնեբ
- 16 Զէ շիբ նոցա, է նորա փխ նոցա
- 18 Գ վասն փխ Յաղազս դատաստանաց, ԴԵ

- [Վ]ասն (Ե Յաղազս) պտղոց եկեղեցոյ, Զէ շիբ վերնագիր
- 19 Զ զպտուզս, ԵՁէ եկեղեցոյ, Ե շիբ կամին, Ե առնու կամին
- 20 Գ եւ կամ (որ), Ե ձեռնադրեց, Գ զնա փխ զայնպիսին, Զէ շիբ զայնպիսին
- 21 Զ այսպիսի, Զէ ոչ առնիցէ և ոչ գործէ, Ե նզովել
- 22 Գ եղիցի
- 23 աԹ լուիցին, Գ զյացողք եւ կողոպտաւորք, Դ եկեղեցիս, Զէ զեկեղեցոյն, Ե յինքննս, Զ յիննանս, ԳԵՁԵ շիբ եւ (կամ)
- 24 ԴՁ Թէ, Գ այսչափ իրաց փխ այսքանաց, Ե այսքանց, Զէ եւ փխ է, Գ որչափ եւս, է շիբ միանգամ
- 25 Գ զեկեղեցոյն, Ե միմենց, Զէ ի միմենց
- 26 Դ զեկեղեցոյն, Բ զեկեղեցոյն, Գ պտուղ, Գ աւտարացեալ է, Զէ աւտարանայոց է, ԲՁէ յեկեղեցոյն, Դ յեկեղեցոյ աստուծոյ
- 28 Դ վասն որ Թողու զորդիս, ԲԹ Թողու, ԴԵ որ (Դ ի/ը) Թողու զորդիս, ա Թողուն զեկեղեցիս. նոյն զրշ կողմից աղղված է Թողուն զորդիս, Զէ շիբ վերնագիր
- 29 ԴԵ որք, Զէ հարք են և փխ հարկանեն, Գ հարկանեն և
- 30 բոլոր ձեւ. ձեռնահաս, Զ ձեռն հասուցանեն փխ ձեռնահաս իցեն, Ե սնրնդենն, Զ սնրնդենն.
- 31 ԴՁէ կատարման, բացի Զէ ից մյուսները հասակ, ԲԴԵԹ Թէ որպէս

ՊԵՐՎ ԷՁԵ

- 1 Գ վանականութեան եւ լուստ զնայոյ, Ե նզով
- 2 Գ շիբ եւ
- 3 ԱԳՁ որ, Աան յանձինս, Զէ կարծէին փխ քարոզէին
- 5 Զ հրամայէ, Գ աստուծոյ կամացն, Գ զորդիս և զդուտարս, Զ զորդի
- 6 Գ յարիւնացն աստուծոյ, Ե ինքննք, Թ այնորիկ
- 7 Ե կարծեն լինել մերձաոր, Զէ կարծեն մերձաորք
- 8 Զ շիբ եղին, Զ ձեռնդոցն
- 10 Դ վասն որդոց որ Թողուն զձեռնոց, Դ շիբ Յաղազս դատաստանաց, աԲԴ Թողու, Զէ շիբ վերնագիր
- 11 Զէ Թէ, Դ եթէ Թողուն, ԲԴՁԵ որոց, Ե հաստացել
- 12 ԱաԹ աստուածպաշտութեանն, Զ աստուածպաշտութենէ
- 13 ԲԳԴԵՁԵ զարժանն, ԳԵ գիրան, ԱաՁէ շահուցանէ
- 14 Գ՝ որոշեցի ի տեաննէ, Ե՝ նզովէ փխ նզո-

- վեալ լիցի, Բ եղիցի փխ լիցի
- 15 Ե զարձել, Գ պատուիրէ, Ե պատվերէ փխ պատուէրէ է, Գ վասն
- 15—16 Թ շիբ եւ այնմ զարձեալ... զգուցացուցանէ
- 16 Ե ասացել
- 17 Դ արհամարհեալ
- 18 ԲԴԵՁԵ զաստուածութիւն, Բ զհաստուոյն, Դ շիբ զհաստուոյ
- 18—20 ա շիբ ձեռնդին գի և Տէր... եղին իրաւացի
- 19 Ե ձեռնը հրամանց, Զ շիբ հրամայեաց, Զ լուան
- 20 ԳԵՁ վզնոզս
- 22 Գ վասն կերողաց զաւազ հինգշարաթ զատկին, Դ ի Յաղազս կերողաց զմեծ հինգշարաթին, Զէ շիբ վերնագիր
- 23 ԲԵՁԵԹ պահեսցէ, ա շիբ պահեսցէ, Դ զթոստունքն աղուցացիցն պահեսցէ, ԳՁԵ սուրբ, Գ զպատկին, ԴՁ հինգշարաթի, Զէ շիբ աքի

24 ԱսԳԹ շիբ բան, Գ զհաղորդ առնուլն փխ զհաղորդել... սրբոյ, ԲԳԾ համարձակեսցի
 24—25 Աէ նախ Թուլի մի ինչ համարձակի ուսել պահքն (Ձ պահքն)
 25 ԳԵ պահքն, Գ զոր պահքն սուրբ մինչեւ ցայն ընդունայն է եւ սուտ եւ ի մեծ ժողովոյն նզով, Ե պահքն, Աէ լիցի փխ է, Բ շիբ ի (մեծ) գրված է եւ ճետո քերված, Բ ժողովն նզովէ, Գ նզովել, Ե նզովել է, Աէ նզովեալ է

27 Աէ շիբ (Ձայս) եւ, ԲԵ շիբ (Ձայս եւ) ի, է նիկայ, ա լաուրս
 28 Գ լուրցնն զայս, ԲԳԾ կերողաց, Գ զայսզ հինգչարթն փխ զարն մեծ, Ե զի ոչ ի
 28 Գ գանբայ, ԱԹ զանբան, ԲԳ ժողովեալք. Ե ժողովելք, Աէ ժողով, Ա ամենայն
 30 Թ ի յամաց փխ Յոնաց, Գ անլուծանել
 31 Ա ժողովու, է ժողովելոյ, ԲԱէ խոտորեալ, Ե խոտորել, Աէ շիբ եւ յանարգեալ, Գ անարգեալ, Ե յանարգել
 32 Գ Քաղկեղովնի

97-ԲԳ ԷՁԻ

2 Գ վասն եպիսկոպոսաց հնազանդել կաթողիկոսաց եւ սոցին հրամանաց, Գ [վ]ասն եպիսկոպոսաց հնազանդելո, Գ շիբ կաթողիկոսաց, Ե իպիսկոպոսաց, Աէ շիբ վերեագիր
 3 ա Որք, Ա իշխանութիւն, աք իշխանութիւն, Թ իշխանութեան, Ե իպիսկոպոսք
 4 Ե մայրաքաղաք, ԲԱ կախկոպոսքն, Ե իպիսկոպոսն, ԵԱէ հոգէքարձու
 7 Գ Թէ, Գ շիբ եւ, Ա Ե Թէ
 8 ԲԳԾ իշխեսցեն, Ա իշխեսցէն ի զործ, Ե նախնեցն, Գ սովորութեանց, Աէ շիբ մերոց
 9 Ե կարգել, Գ որ կարգեալ են կանոնք հարցն մերոց եւ եղեալ, Աէ իշխէ, Ա զործէ, ԲԳԱէ իշխանութեան
 10 ԲԳԾ Էթէ, ԲԹ գեղք, Գ գիւղ, ԳԵ գեղք, Աէ զիւղք իցեն, ԲԳԾԱէ եթէ (գաւառք), Գ գաւառ, ԲԳԾԱէ եթէ, Աէ շիբ կամ
 11 Աէ Ե իցեն, Աէ շիբ եւ, ԲԳԱէ իշխանութեան, Ե իշխանութեան, Աէ այլոյ իշխանութեան
 12 Է Ե կամ, Գ արտաքոյ կամաց մայրաքաղաքն
 13 Ե իպիսկոպոսին, է կաթողիկոսին, ԲԳԳԾԱէ շիբ իսկ, Թ այլ փխ իսկ
 14 Ե իպիսկոպոսացն, Ա զրոծոց, Ա շիբ ինչ
 15 ԲԵ հոգեւոր դատաստան, Գ հոգեւոր այս դատաստան, Ե լուծել, Գ լուծեալ է
 16 Գ եպիսկոպոսք, Ա եպիսկոպոսաց, Գ կաթողիկոսք փխ յեպիսկոպոսապետաց, Բ յեպիսկովպոսապետաց, Ա եպիսկոպոսապետաց
 17 ԲԳԾԱէ զարծանիս, Գ զարծանն, Ե շիբ ուրուք
 18 Գ շարժիցէ
 19 ԲԳԳԾ Թղթովք, Աէ Թղթով, Թ Թխտովք, Թ վկայեցելոցն, ԲԳԳԾԱէ շիբ եւ
 20 Գ շիբ ի, Ա լուսացն, Գ յանձէ, Թ ի լուսաց անձնէ, Ա այդոսիկ, Ե համարձակեց, Գ այլ կամաք պատրին եւ պայքարին, Աէ շիբ

կամաք պատրին, Թ պատրին, Գ պարտին փխ պատրին
 21 Աէ այս, Ե ընդեմ, Ա հայրապետացն
 22 Բ եպիսկովպոսաց
 25 Գ վասն փխ Յազազս դատաստանաց, ԲԵԹ իպիսկոպոսաց, Գ շիբ Յազազս դատաստանաց, Գ [ո]րք եպիսկոպոսաց լուծանին, Աա լուծան, Աէ շիբ վերեագիր
 26 ԲԳԳԾ եպիսկոպոսէն, ԳԱէ լուծալ փխ անկաւ, Թ էրէց, Գ Ե զիւրոյ եպիսկոպոսին զհրաման, Բ զեպիսկոպոսին, Ե զիպիսկոպոսին
 27 Ե զդատաստանն, Աէ դատաստան, Գ չկայալ յանձին, ԲԳԾ չկալաւ, է ոչ յանձին կայալ
 28 Գ զլսելիս ժողովողեանն փխ զլուր... քաղմաց, ԲԳԾԱէ ժողովոց փխ ժողովրդոց, Աէ ունի
 29 ԲԳԳԾ քաղուտ, ԳԵ ասացէ, Աէ դատաստանին զվճիռն
 30 Թ զվճիռն, ԱաԹ եթէ փխ Թէ եւ, Աէ շիբ Ե (ի), Գ նոցանէ եւ
 31 ԲԹ անկոսնեաց, Գ անզոսնէ, Ե անկոսնեց, Գ շիբ համարձակեցաւ, Ա առ Թազաւորն, Թ առ Թազաւորի, Գ զիմեալ
 31—32 Գ առ Թազաւորն զիմեաց է Ե առ բրոնաւորս, ձանձրացուցանէ զնոսա, զայնպիսին մի արասցեն արժանի
 32 ԱԲԳԾԱէԹ զայնպիսիան, Աէ առնէր, Ա ընդուսելութիւն Ա կամ ընդունելութեան լուսանցեալս
 33 ա Ե կամ բնաւ, ԲԳԱէ հաստատեցի, Ե հաստատեցի, Ա հաստատեցի... տեղի-լուսանցեալս
 34 Ա միանգամայն, ԳՁ յերկիցս
 34—35 Գ շիբ արդար է... յանդգնեցաւ
 35 Ա եպիսկոպոսն, Գ կարծիցի
 36 Աէ ի փխ եւ, Ե Ե ի (քաղմացն), Գ Ե այդ եւ, ԲԳԹ տեցին, Ե տեցեն, Ա տեցել

98-ՐԴ ԷՋԻ

- 2 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, ա՛ր զձեռնադրել, Գ ոչ եւս ձեռնադրել
- 3 ԲԳԵՁԷՔ շի՛ք ուրեք, Գ եպիսկոպոսաց, Ձէ կամ փխ եւ, Ե համարձակեցել
- 4 Գ իշխանութեանն եւ ի դաւառէ, Ձէ ձեռնադրութիւնս
- 5 Ձէ կամ մերձեցուցանել զոր ի (է շի՛ք ի) յատիճան քահանայութեան, Գ՛ն յատիճան, Գ բազմութեամբ եւ ք/ն/նութեամբ
- 6 ԲԳԵՁԷ իշխանութիւնս, Գ իշխանութիւն եւ կամ առաջնորդական խաշիւ, Գ համարձակեցուցանելով, ա թուղթ, ԳՁԹ թուխտս, Կ թոխթս, Ե թուխթս, Կ մայրաքաղաքին
- 7 Ձէ եպիսկոպոս փխ է, ԲԳԳ եպիսկոպոսքն, Ե իպիսկոպոսքն, Ձէ շի՛ք են մուտ տացնն նմա
- 8 Թ Էթլ, Ձ շի՛ք ոչ, Գ՛ ումէք Գ՛ ուրեք փխ ուրուք, Ե կոչեցել, Ե դիմ/լ/լ (բառի շարունակութեանց մինչև հողվածի վերջը շի՛ք. ձեռագրում թերթեր են պակաս), Գ եւ նա գիմեալ եկեցէ փխ դիմեցէ, Ձ դիմեցի, Աստահակութեան, Ձ ձեռնադրութիւն
- 9 Գ Հիմնարկութիւն առնէ եւ հաստատութիւն, Գ շի՛ք իրաց, Ձ որոց փխ որ ոչ, Գ անկ իցէ եւ պարտաճ նմա
- 10 ԲԳԷ պարեալն, Գ արարեալքն ի նմանէ փխ որ... գտանիցի
- 11 ԱաԹ ի ստահակութեան, Գ ի ստահակութեանն, Ձ անմիտ, ԲԳԹ ձեռնադրութեանէ, Գ ձեռնադրութեանն է, է ձեռնադրութեանն է, Գ զարժանատր
- 12 Է զատաստան, Գ Էւ փխ առ ետեղ, Ձէ շի՛ք առ ետեղ
- 13 ԲԳՁԷՔ ամենայնս, Գ յամենայնս, Գ եղաւ դատաստան
- 14 Գ ապա փխ այսպէս է զի, Ա թէ եւ
- 15 Գ եւ զղչացի, ԲԳ՛ հաստատեցի
- 16 Ձ իրմէ, ԲԳԳ եպիսկոպոսէ, է յեպիսկոպոսէ

- 17 ԱաԳՁէ հաստատիցի, Գ հաստատեցի, Ձէ ցուցանել, ԲԳՁէ զարժանի, Գ զարժանն, Բ՛ ապաշաւան, Գ՛ ի պաշտանն, Գ՛ ապաշխարողսն փխ ապաշաւանս, Ձ ապաշաւելն
- 18 Գ միշտ որպէս ասացաք
- 20 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Գ յ/յ/աղագս, Գ շի՛ք դատաստանաց, Գ ամբատանել, Ե շի՛ք ձԼ—ձԿԳ հողվածները Է ձԿԳ հողվածի վերեւագիրն ու սկզբի մի քանի բառերը. ձեռագրում թերթեր են պակաս. Ձէ շի՛ք վերեւագիր
- 21 Գ յեպիսկոպոսաց, Գ անցուածոց, ԳՁ շի՛ք եւ, Գ մեղադրութեամբ, Ձէ դատապարտութեան
- 22 Ձ որ, Գ իշխանութեանն
- 23 Գ եպիսկոպոսք
- 23—24 Ձ շի՛ք անպարտ եւ... ի նոցանէ
- 24 ԳԳԷ պարտաւորեալ, Ձ պարտաւորեալք
- 25 Գ կեղծաւորութեան, Ձէ կեղծաւորութիւն, Թ հակառակութեան կեղծաւորութիւն
- 26 ԲԳԳԷ մայրաքաղաքաց
- 27 ԲԳ՛ անդի, ԲԳ՛ դատեցիքն, Գ քննեցնն փխ դատեցնն
- 28 ԳՁէ կեղծաւորութեան, Գ հաստատուն է ի բազմացն, Ձ որ, ԲԳԷ որ ինչ
- 29 ԲԳՁԷՔ կարգեցիքն, Գ որք, Ձ յոր ինչ, Գ՛ անդի
- 30 Գ տեսանես թլ, Գ ստոյղիւ, է կաթողիկոսաց
- 31 է ի պատճառս ազահութեան պատրիլ, Ձ շի՛ք թիւրէլ... դատաստանս
- 33 ԳԳ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Գ սովորութիւնսն, Ե շի՛ք ամբողջ հողվածը, Ձէ շի՛ք վերեւագիր
- 35 Գ վաղնչուցն, Ձէ զվաղնչուց, Բ սովորութիւնն, ԳՁէ սովորութիւն, Աս նորոգածեկ, Կ նորածեկալ

99-ՐԴ ԷՋԻ

- 1 Գ ասէ եւ զնոցնն նմանս, Ձ թէ փխ եւ Էթէ, ԲԳՁէ փոփոխել
- 2 Գ կամեցիք, Ա Էջի ստորին մասը պատրոված է, այդ պատճառով շի՛ք ի հայրապետաց, Աս ծողովութք, Ձէ ծողովք, Գ են փխ է, Ձէ վտանգ
- 5 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Գ շի՛ք Յաղագս դատաստանաց, ԲԹ՛ եկեղեցի, Աս զարրութիւնքն, Թ զարրութիւնս, Գ թ/թ/չ նորածեկ զՀին սովորութիւն եկեղեցու, Ե շի՛ք ամբողջ հողվածը, Ձէ շի՛ք վերեւագիր
- 6 Ձէ շի՛ք յալլ

- 7 Ձէ յեկեղեցիս, Թ՛ առաքեալ
- 8 Գ դնշխարք, Ձէ խափան ածէ, ԱաԹ պատճառս, Ձ անփոխի, է ամփոխի փխ ամբողջի
- 9 Գ շի՛ք զի, Գ զամենայնս ըստ, Ձ ամենեքեան փխ յամենայնս, Գ ուղեղ
- 11 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Գ [Յ]աղագս այլազոյց խնամութեան, Ե շի՛ք ամբողջ հողվածը, Ձէ շի՛ք վերեւագիր
- 12 Ձէ թլ փխ ՁԼ, Ձ մարդ փխ մարթ, աՁԷՔ որ, Գ մեքոյ են եւ ի հաւատոց, Ձ շի՛ք եւ, ԲԳ՛ շի՛ք ի (ցոփ), Գ յատար փխ ի ցոփ
- 13 Ձ այլազոյցաց, Գ զորդիս փխ զուտերս

- 14 Գ նոցա ևս փեսայ ևս կամ, Գ շիբ կին
- 16 ԱՌԳՁ Հեթանոսս, Գ սովորքն, Զ տըրտըքն
- 17 Գ թէ ի Հերձուածողս տայցնն որոց ոչ մէք
ԲՁԷ յոր, Գ յումէք փխ յորոց մեք
- 18 ԲԳՂԵԹ որ փխ որք, ԶԷ շիբ ընդ, ԶԷ զնոսս,
Ա ամուսնացուցին
- 21-22 Գ վասն եպիսկոպոսաց որ զայլ եկեղեցոյ
զարդս առնալ զիրն զարդարէ, Գ եպիսկոպոս
որ այլոց ընչօք զարդարէ զեկեղեցի, ԶԷ շիբ
վերեւագիր
- 21-23 Ե շիբ Յաղագս... իշխ[անութիւն] ձե-
ռագրում քերթեր եւ պակաս
- 23 Զ եպիսկոպոսք, ԶԷԹ ի գաւառաց

- 24 Զ շիբ ընդ, Գ շիբ իւրով, ԳՁ այլոց, Է յայ-
լոց, Գ եկեղեցեաց փխ իշխանութեանց,
- 24-25 ԲԳՂԵԹ զիր եկեղեցին (է յեկեղեցին)
զարդարի
- 25-26 Գ ևս իւրոյ անձին ի դատապարտութիւն
- 26 ԶԷ դատաստանի դատապարտ լիցի փխ դա-
տապարտութիւն, ԳՁԷ եթէ ոչ հաւանիցի,
ԱՌԵ եթէ, ԲԷԹ շահանիցի, ԶԷ յիւրոցն
կամաց փխ յիւրացն
- 27 Գ որ փխ զորոյ, Գ զայլուն, Ե շինեց, Գ
զեկեղեցին ևս զարդարեաց
- 29 ԵԹ հաւատակ, Գ յեկեղեցոյ մերում

100-ՐԳ ԷՁԻ

- 2 ԳԻ շիբ Յաղագս դատաստանաց, Գ իւր փխ
ի, Գ միտան, ԱԵ շիցէ, Ե զիւրովն, ԲԹ
Երթիցէ, Ե իրթիցէ, Գ երթացէ որ յուշին
շինի, ԶԷ շիբ վերեւագիր
- 3 Զ շիբ Հարցումն, ԿԲԳՊԵ իւր, Աս միտն,
Գ միտան, Գ շիցէ, ԳԵ զիւրովին երթիցէ,
- 4 Գ ի քար ի վայր ընկննու զինքն կամ ի զևտ
փխ կամ զահագլէժ առնի, Գ զահագլէժ, Ե
լինի փխ առնի, ԶԷ առնէ, Գ որ փխ մահու,
ԲԷԻԹ մահ, Գ մեռանիցի, Ա ի վերոյն,
Գ նմայ փխ ի վերայ, ԶԷ ի վերայ նորս
- 6 ԶԷ պատասխան է, Գ ճշմարտի, Ե թէ
- 7 Գ պակասամիտ էր ևս խելտո ևս վասն այն
արար, Գ շիբ զայս
- 7-9 Գ բազում անգամ ընտանոյ մերձաւորի
նորայ վասն կամելոյն որ պատարագս
մատի ի վերայ նորս ստեն ևս առն
- 8-9 Է պատարագ մատչի չէր յիւր միտան
- 9 ԵՁ ստեն և, ԲԳՊԵ շիբ թէ, Ե շեճ, Զ իւր,
ԲԷԶԹ միտան, Գ վասն այն եղև փխ զի...
զպատարագն, ԶԷ շիբ զի... զպատարագն,
Աս զպատարագն
- 10 Գ արժան փխ պարտ, Գ ի քինու ընդանոյ
փխ այլապէս
- 11 Գ պատարագ առնել, Գ զի
- 12 Կ նորս փխ իւրոյ, Ե իւրում, Թ շիբ է, Գ
ստուգի փխ ճշմարտութեամբ
- 13 Գ դատաստանն աստուծոյ, Թ մատուցողն
- 14 Գ հարցմանց
- 15 Գ պարտապանք, Թ պարտապ ևն, Գ քննու-
թեան փխ դատելոյ
- 16 ԳՁԷ շիբ ոչ է այդ
- 18 Գ [վ]ասն այսահարութեան կնոջ, Ե շիբ
դատաստանաց, ԶԷ շիբ վերեւագիր
- 19 ԳՁԷ շիբ հարցումն, Ե շիբ կին, Ե այսա-
հարիցէ Զ այսահարեացի, ԱսԷԹ թէ փխ
զի, Զ երկաթ

- 20 ԲԷ անգանիցի, Ե ազանիցէ, Ե կամիցէ
- 21 ԱսԲՁ առնել
- 22 Ե պատասձանի, Զ յիւրոյ այտ
- 18-25 Գ հողվածք խմբագրված է այսպէս.
Վասն զիւահար կնոջ
Եթէ ուրաք կին այսահարեացի յոժ, որ-
պէս զի ևս երկաթ դնիցեն, ևս այր նորս
ասիցէ՝ ոչ կարեմ ծուծել, ևս կամիցի առ-
նուլ այլ կին, այնպիսոյն շնութիւն մտանէ
յիւրոյ, եթէ՝ ո՛չ առնուցու այլ կին: Բայց
ներել ևս անսալ արժան է մինչև ցնաթն ամ
ևս շրջացուցանել յուխտս պահաւք ևս ընծայ-
իւր: Ես թէ ոչ լիցի հնար բժշկութեան, եթէ
կամիցի առնել կին, յիւր կաման է ||| կա-
րացէ կալ ընդդէմ շնութեան Խախցի զկնի
երից ամաց, այլ որպէս կամեացին՝ ընկալ-
ցին զբանս զայս դատաւորք, ըստ քննու-
թեան վարդապետաց ևս անպարտաւս զմեզ
թողցեն յայսմանէ:
- 27 Գ վասն անարեաց որ ասին շուկուկ, Գ
[վ]ասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Ե
շիբ դատաստանաց, ԶԷ շիբ վերեւագիր
- 28 ԲԳՂԵԹ շիբ Հարց, Զ որ շինիցի, Գ ի զործս
այրութեան կարաւզ, ԶԷ այրութեան, Գ
կլանիցէ
- 29 Զ ոչ փխ որք, Բ ասոցէ, Ե հանել, Գ հանեալ
ևս բաժանել
- 30 Գ զայն, Ե թէ, ԲԳՊԵ անխելճ
- 31 Գ շիբ զկինն, Գ զնա, փխ զկինն Զ շիբ ասէ,
ԲԷԻԷ եթէ, Գ հանեալ փխ հասեալ, Ե հա-
սել, ԳԵ ևս փխ է
- 32 Ե շիբ մեք, Գ շիբ մեք... սացորք, Զ սացորք
նմա
- 33 Գ շիբ ոչ, Գ ՁԷ պարտ արձակել զնայ ևս
ոչ թոյլ տալ առն այլում առն լինել կնոջն
փխ Զէ... նմա, ԶԷ թողացուցանեմ

101-ՐԴ ԷՋԻ

- 1 Ե կղև
- 2 Զ ապաստանի, Զէ շիբ է, Գ հաճել
- 3 Գ վասն հաշմել կնոջ դատաստան, Գ լվյա-
ւըն փխ Յաղագս դատաստանաց, Գ հաշմե-
լոց, Ե շիբ դատաստանաց, Զէ շիբ վե-
նագիր
- 6 Բն հարցումն, ԳՂԶէ շիբ Հարց, Գ շիբ կին,
ԳՁ հաշմեցի, Ե հաշմիցէ, ԳՅԶէ էթէ (ես),
ան շիբ էս,
- 6-7 Զ աւասիկ, ԳՌ ահաւասիկ էս
- 8 Գ իցէ փխ է, Ա զտունն, ԳՁէ զտուն քո, Գ
տուր ինձ
- 9 ԲԳՎԻԵՁԹ մինչ
- 10 Գ նայ առցէ, Զ ինչք
- 10-11 Գ շիբ ընդ պատուհասի... անվնաս է
- 11 Թ շիբ կին, ԳԷ էթէ
- 12 Գ վնասակար և ընդ պատուհասի են իբրն,
ԱսԲԳՅԷԹ առնել
- 13 Ե մինչ, Գ որչափ փխ մինչև
- 13-16 Գ կենդանի իցէ: Այլեւ ընտրութեամբ
զիշանելով եղար կանխաւ դատաստան
զայս, որ յաղագս այսահար կնոջն էր, զի
ի կամս դատաւորաց եկեղեցոյ եղար և
զայտոսիկ զհրաման և զտալ և զոչ, այլ
քննութեամբ յոյժ, զի զանձն իմ ի խղճէ
ազատ արարից:
- 14 Գ ըտ փխ ընդ
- 15 ԳՁ զայտոսիկ
- 16 Գ ճողորիցեմ

- 18 ԳՎ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Ե
շիբ դատաստանաց, Գ անասնապղծոց, Զէ
շիբ վեռնագիր
- 19 Բ հրացումն, ԳՁԷԹ շիբ Հարց, ա՛ԳՁ պղծու-
թեան
- 20 Զէ վաստակիցէ, ԱսԹ յուրկանոցս, Գ աբր-
կանոցի, Զէ յուրկանոցի
- 21 Զ անցանացն, ԲԳԵՁԷԹ շիբ միցի, Գ ոչ կա-
միցի կալ, բարձր ձեռ. նորա փխ նմա.
սրբագրել ենք ըտ Կանոնագրքի, Բ շիբ ի
- 22 Բ կնութիւն, Գ շիբ կալ, ԵԹ պղծութեան
- 23 Զ ասացէ, Ե շիբ ԲԵ, Զէ կամ թող կինն զա-
ռաչին (է առաչին կինն), ԲԳՎԵԷԹ և կամ
այլ, Գ հրամայիցէք, ԵԹ հրամայիցէք
- 24 Զ ինչ տանել, Գ առնել ինձ
- 25 Զ պատասխան է, Գ մեկնել իշխեսցէ,
ԱսԲԳՅԷԹ առնել, Գ մի առնել
- 26 Զ սրբոյս, Գ հրամանս եղար
- 27 Ե շիբ հրաման, Զէ դատաստան փխ հրաման
Գ այնիկ
- 29 ԳՎ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, ԲԹ
դատաստանն, Ե շիբ դատաստան, Զէ շիբ
վեռնագիր
- 30 Բն հարցումն, Գ հարցու, ԳՁԷԹ շիբ Հարց,
Գ ի ճանապարհի փխ յուրոց, Զ զդպիցի,
է դպիցի
- 31 Զ ի փխ և (դէպ), ԱսԹ սպանանիլ, ԵՁէ
զոք փխ զոմանս, ԲՎԵ յաւաղակացն, Զ
աւաղակաց, Թ ի յաւաղակաց

102-ՐԴ ԷՋԻ

- 1 Զէ շիբ իւր, Զ զնկերն, Թ զընկերս, ԲԳՎԵԹ
ապրեցուցէ, Գ շիբ ի, Թ ի կարգի տալ
- 1-2 Գ քահանայութեան կարգի, ԳՁԹ քա-
հանայութեան
- 3 Զ շիբ արժան, է արժանի
- 4 Զէ արէն փխ արժան ԳՅ քահանայի սպա-
նանել, Գ զոք մարդ, Զէ շիբ զմարդ, Զէ
զոք, Ա էթէ և, Զէ Բէնդէտն, է շիբ և (ոչ)
- 6 Ե այդմ փխ այսմ, Գ յուր, Զէ Բէ, Գ անձին
իւրոյ
- 7 Զէ սպանանել զոք, ԲԳԵՁԷԹ ընկերացն, ԳԵ
արժան փխ յա, Գ աւաղակ
- 8 Զ այլազգի, Զէ դիպեացին փխ իցեն, ԲԵ
զքահանայութիւնն, Թ զքահանայութեան, Գ
հանդիպումն փխ ի (դիպումսն)
- 9 Գ տեսցի քննութեամբ, ԵՁէ շիբ ի (վարդա-
պետաց)
- 11 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Գ շիբ
ամբողջ հողվածը, Ե շիբ դատաստանաց,
Զէ շիբ վեռնագիր, Թ իւնդիպից սպանու-
թեանն

- 13 Բ հարցումն, ԶԷԹ շիբ հարց, Ե ոք փխ
ուրուր, Գ դիւահարելն, Ե դիւահարել, Ե
սպանել
- 13-14 Գ յանըստութեանն, է անզգամութեան
- 14 Ե շիբ իւրում, Զ դիւէն իւրմէ, Զէ իբր, Ե
որպես փխ իբրեւ, ԳԵՁ զսպանող, Զ պարտ
է տալ
- 15 Գ և կամ Բէ, Ե էթէ, Զէ ոչ փխ որպէս
- 16 ԵՁէ շիբ վասն, Թ զի ոչ արէն փխ վասն...
չարէն
- 17 ա շիբ այլ, ԲՁէ մտախաբաց, Ե մտախա-
բիցն, Գ դատաստանաց Թէ
- 18 Ե ինքննց վնասիցին, Ե էթէ
- 19 Գ այլ ոչ, Զէ այս փխ աստ, Գ դատել զն-
սա փխ աստ ... ոչ է
- 21 ԳՎ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Գ
ամուլ կանոնց, Ե շիբ դատաստանաց, Ե
ամուլ, Զէ շիբ վեռնագիր
- 22 Բ հարցումն, Գ հարցում, ԳՁԷ շիբ Հարց,
Զ շիբ վասն, Գ թողոցու, Ե թողու գկինն,
Ե այլ փխ կին, Գ և այլ ճնրնդկան կին

- անէ, Ան ծնընդական
- 23 Թ ապաշխարութեան, Գ խնդրէ դտանել, Ա կանոնաւն փխ կնաւն
- 24 Գ Շնացոյ||| (Շնացող է գրեալ է)
- 25 Գ քննութեամբ յտաշարոյն, ա դատաստան փխ դատաւորաց
- 26 Գ հրաման մեծարել սրբոյս, Թ մեծարեալ, Գ շիք կամ, Ե գրասեակն, Գե կանխաւ, Ա կանխեաւ
- 27 Ա բամպասանաց, Ան շիք ներէ... այսմ, Գ

- ներէ եւ այսմ սուրբն Բարսեղ, Բեթ այսմ սուրբն
- 29 ԳԳ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, ԲԿ շիք եւ այսոց, Գ սպանութեան, Ան շիք վերեացիր
- 30 Թ հարցումն, ԳԱն շիք Հարց, Գ սրբելով, Կ դանդատունն, ԱԹ սլարսեղ, Գ դպարտէզ իւր
- 31 Գ բնկենուցու, Ա ընկեսցէ, ԲԳԵԹ զորմովն, Գ դիպիցի, Գ մեռանիցի, Թ պարտի

103-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 ԱսԳ քահանայութեանն, Գ սաշտելոյ Ա աշխարհականաց
- 2 Ան սպանութեան, ԳԱն դիպիցի
- 3 ա դապաշխարութիւն, Գ ապաշխարութիւն դեկ
- 4 Ե ապաշխարիցէ, Գ եւ քահանայն գրահանայութիւնն, ԲԵ գրահանայութիւնն
- 5 Թ սաշտիցէ
- 6 Ան նոյնպէս, ԵԹ Ե որ, Ե հարել է Ե մեռել, ԲԳԱԹ հարեալ է
- 7 Գ աշակերտ փխ բտտ սոյորութեան ԳԵ սովորութեանն, ԲԳԵԱն նմանպես, Գ զորդի եւ տէր զծառայ, Գ այսպիսիք, Ան այսպիսիս, Ան Ե այսպիսի է
- 8 Ան շիք է, ԵԱն առաքել, Ե քահանա, Ան շիք քահանայն, Ե փախուցել ծառայ, Գ փախուցել, Ան ծառայիցն մալ
- 9 ԳԱն Ե փխ ալլ, Ա յամպոխտի, Թ ամբոխի, Ե սպանանէ զոր
- 10 Ե քահանայութեան, Գ կալ փխ դալ, ԵԱն շիք Ե (կամ)
- 11 Ասե յամբոխի, Գ ի յամբոխի, Ե դի յամբոխի, Ա յամպոխի, Գ ներէ նմայ
- 12 Ա նմա փխ նման, ԵԱն այսմ Ե, Գ ակամա, ԲԵ սպանութիւնն, Գ սպանութեանն, Գ եւ արէնքն, ԱսԳ ուսուցանէ
- 13 Գ ուտիլ, Թ տապարոյն, Ան յապաստանիս, Գ ի քաղաքն ապաստանի սաէ անկանիլ, ԱԲԳԵԹ անկանել
- 14 ԱսԳԵԹ շիք ի, Ան ապրիլ, ԲԳԵԱԹ մահուն, ԲԳԵԱն գտեղի, Գ տեղիսն, Թ գտեղին
- 15 Գ կամայ է, Գ է փիւ է, Ե ակամա փխ կամայ, Ան կամաւ, Ե շիք Ե ակամայ, Ան Ե է ակամայ, Գ ձգեալ, ԳԵ շիք Ե (կամ)
- 16 Ա շիք Ե, Թ յորս փխ յորոյ
- 17 Աս յերկունն, Ան յերկոցունցն, Գ ի կամայէ

- Ե կակամայէ վասն փխ Յաղագս, Ա այնոցիկ
- 18 ԲԳԵԹ Թաղաւորացն, ԱսԱ շիք ի (սպանանել), ԳԹ յսպանանել, Գ այլագոյն, ԲԹ գրբիստոնէ, Ե գրբիստոնա, Ան գրբիստոնեայս, Ան իրբե, ԲԳԵԱԹ զկամաւոր, է զկամաւորի
- 19 Գ զդատաստանն, Ե կորբստեանն, Ան կորուստ մեր
- 20 ԳԳԵ սպանութիւնն, Ա սպանութեան, ԱսԳԵԱ ԵԹ խոստովանել
- 21 Գ կանոնի, ԳԱն ուղիղ Գ ձեռն, Գ անդեալ, Ե անկել
- 22 Գ ճշգրտի, Ա ճշմարիտ փխ ճշգրիտ, Ան զակամայն, Ան յոր երկուցն, Գ յերկուցն խառն լինի
- 23 Գ դտոյմն, Ան դտուս, Թ ուղղեալ, ԳԵ զկատարել, Ան շիք զկատարեալ, Ան զկամայն Ա շիք Ե զակամայն
- 24 Աս ուսցի, Գ ի սրբոյն Բարսեղի կանոնաց ուսցի
- 26 Գ վասն ի պատերազմի սպանողաց դատաստան, Գ շիք ամբողջ հոգիվածք, Ե ի կանոնաց դատաստանաց յաղագս ի պատերազմ սպանողաց, Բ սպանողաց ի կանոնաց, Ան շիք վերեացիր
- 27 Ան շիք Եսկ, Ան որք, Գ պատերազմի, Ան մահահ զործեն ոմանք հրաք (է հարքն)
- 27—28 Ան չհրամայեցան փխ չհամարեցան
- 28 ԲԳԵԱԹ ինչ գայն, Գ Ե մկ, Ե սորին փխ ամին, Գ այսմ խորհրդոյ
- 29 ԳԱն զձեռն, Թ զձեռն
- 31 Ե լոկ սաէ, Ա շիք ի, Ա հարորդութեան, Աս ասի, Ե շիք սաէ
- 32 Ե արտաքս լինել. Գ լիցի նոցա

104-ՐԳ ԷՁԻ

- 2 ԳԳ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Գ բամանեղո, Ան շիք վերեացիր
- 3 Ա իւրոց որ Ե ինչ որ հասանէ ընչից, ԱԹ ինչից

- 4 Ե իրենց, Ե նմա փխ նոցա, Զէ շիբ նոցա,
- 5 Դէ նստուցանեն, Զ նստուցանել, Թ նստուցեն, Գ որիշ փխ ուրոյն, Գ մի զուցէ
- 6 Գ շիբ ինչ, Գ աղցեն, Զ առնեն փխ արասցեն
- 7 Առ Գ զոր ասէ, Առ շիբ ձեր
- 8 Գ կամի որպէս և Տրամայէ, Գ կամիմ
- 10 Գ՛ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Ե ներքենց, Գ շիբ և մարմնազեղծաց, Զէ շիբ վերնագիր
- 11 Բ և կամ
- 12 Գ աղցէ, Զէ առնուցու, Ե հասել, Գ և կնոյն ի վերայ հասնալ իրացն, Ե զործոյն, ԲԳԵԶԷԹ է փխ լիցի, Զէ կանալ կամ քակել, Առ ԶէԹ շիբ ի (քակել)
- 13 Գ ի բաժանել փխ քակել, Զէ թէ, Զ ուր փխ ում, ԳԳԵ կամեսցի, Գ առն լիցի, ԲԳԵԶԷԹ զկէս, Գ ընչից առն
- 14 ԲԳԷ շիբ յեկեղեցիին, Գ անարզելո, Բէ պսակին յեկեղեցիին
- 14—15 Գ և յեկեղեցոյն երեք ամ
- 15 ԳԵԹ ապաշխարիցէ, Բ ապաշխարեսցէ: Ի

- դէպ իսկ է դիտել, դի և այդ ևս լիցի դատաստան այրոցիկ իրաւացի և հաստատուն, Գ ապաշխարեսցէ յայտնի ահայ աս է զարժանն
- 17 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Գ շիբ դատաստանաց, Ե տեղիոյ, Զէ շիբ վերնագիր
- 18 ԲԳԵԶԹ ուտէ, է ուտէ ոք, Ե տեղիոյ, Գ միոյ, Գ Գ. փխ շորս, Գ եթէ
- 19 Զ կանոնի, Գ ապաշխարեսցէ, Զէ ապաշխարէ, Թ ապաշխարիցէ, Զէ այնպէս փխ այն
- 20 Գ շիբ այրոցիկ
- 22 Գ՛ վասն (Գ // //) փխ Յաղագս դատաստանաց, Զէ շիբ վերնագիր
- 23 Ա հողիցէ, Գ հողեհիցէ և այրիցէ, Գ վաստակս ումէք, Զ վաստակ իւր, Գ վճարեսցէ փխ տուեսցի, ԲԵԷԹ միոյ, Գ՛ շորս և, Գ՛ երեք ապա փխ երեքկին
- 24 Ե Լթէ, Զէ և թէ, ԴՆ ապաշխարիցէ, Զէ ապաշխարէ
- 25 Գ շիբ և, ԴՆ և այս, Զէ շիբ ցուցաւ... արիւնացն

105-ՐԴ ԷԶԻ

- 2 Գ [վ]ասն փխ Յաղագս... յափշտակող, Գ արուեստորաց
- 3 ԲԳԵԶԷԹ որ, Ա որք որ, Ե զայլոց ինչս
- 4 Ե ապաշխարից, Զ ընդ փխ ըստ, Գ ընդ այնր ըստ հրամանի վարդապետին, Զ հրամանաւ
- 5 Ե զայտնելոյ, Գ դատ եկեալ փխ դատաստան անկեալն, Զ դատաստանի, Զէ կալն փխ անկեալն, Գ հատուցանել փխ հատուցանել, Զ հատուցել, ԲԳԶԷԹ և որք, Գ որ, ԲԳԵԶԷԹ կարողն
- 6 ԵԶԷ որք, Ե ոչն, Գ իսկ զծածուկսն խոտովանելո և ապաշխարելոյ, Զ շիբ և, ԲԳԵԶԷԹ զծածուկն, Գ ապաշխարեն
- 8 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Ե ժառանգութիւն
- 8—9 Գ [վ]ասն ժառանգութեան բաժանելոյ
- 9 Գ դատ(երս), Զէ շիբ վերնագիր
- 10 Գ թէ, Գ վախճանեսցի, Գ ունի, ԲԳԵԶԷԹ զինչս
- 11 Զէ քորս, Թ մին
- 11—14 Գ մի եղբար բաժին տացեն հաւասարապէս: Յառաջագոյն ըստ արիւնացն զրեցաք զայս դատաստանս և այսպէս եղաք. զի դուտորն, որ զեռես ի տանն իցէ և առն շիցէ, հաւասար եղբար աղցէ բաժին, և առն եղեալք՝ զմի եղբար բաժին: Ե աս յայտնի ոչ առաջաւ յարիւնացն
- 13 Աս երկու, Գ երկուս, Զ զի մի փխ զմի, Զէ եղբոր բաժին
- 14 Գ՛ օրինացն, Զ զոր փխ ոչ, Գ և ոչ աստ,

- Ե հրամանքս, Զ հրամանացս, Աս ոչ ընտրէ, Գ ոչ ընտրէ յայտնի
- 15 Գ զնոսա յայտնի
- 16 Զէ զայս, Գ զայնոսիկ փխ զայն իսկ
- 17 Աս շիբ է (անբաժին), Գ ի տանն իցէ, ԲԳԵԶԷԹ ևս փխ իսկ, Զէ և արդ, Գ հաւասարաբաժին առնել զկնի մահուան ծնաւդացն ոչ է արդար դատաստան
- 18 ԲԳԵ մահու, Գ առնեն, Բ արդարութիւն
- 19 Զէ ևս փխ զտանին, Գ որ կարգած, Ե կարգել, Զ զտեքք, Գ և զբայրս, Գ առնու, Գ բաժին հաւասար, իսկ այլ ոք ի տաննիցեն դեռ, երկուսն զմի եղբար ոչ է պարտ, այլ հաւասար, ապա թէ
- 20 Զէ ասէ, Ե որդիոցն, Գ եղեն փխ լինել, ԳՆ յածել
- 21 Զէ քանզի, ԲԳԵԶԷԹ շիբ և, Թ նոյնքան փխ այնքան, Զ աշխատութիւնն, Գ կանայս նոցա ըստ շափոյ բաժնեաց լինի և զի որչափ ծախք լինի և այնքան աշխատութիւն զոյ ի վերայ նորայ, զի արու է նայ, զի և կինն բաժնաւ եկն, նմայ ևս պիտոյանայ բաժին ի բաժնին ի ծնաւդացն իւրոց: Ըստ այսմ...
- 23 Գ զմի եղբար աղցեն բաժին փխ մի լիցին, Գ մին լինիցի, Գ տանն, ԳԶԷ որդիսն, Գ հաւասարեսցին, Գ համարիցի, Զէ համարիցին
- 24 ԲԳԵ ամենեցունց
- 25 Զէ նուազեսցի փխ նուազ լինցի, Գ նուազ

- լիցի, զի Քրիստոս Յիսուս ոչ է խտիր արուհի եւ իգի, այլ մի են մամնայնքն, Գ զգտերուն, Զ ըզգտերս, Գ առանկ սիրեն եւ պատուեն, Գ զլատուեն վիս պատուեն
- 26 ԱՌԴԹ ապրիլ
- 27 Դ այտ, ԴԵ շիֆ եւ (նոյն), Զէ այսպէս վիտ ալլպէս
- 28 Թ ընդրսին, Գ րէ դամենայն, Դ դատերս, Զէ դատերն, Դ ունելով, Ե լինել վիս ունել
- 30 Դ զդուտերն, Գ երկու կրկին վիս երկրցս, Թ կարգեալ, Ե այն վիս այնոցիկ, Ե նոցա վիտ այն, Զ շիֆ ի
- 31 Գ շիֆ բատ, ԲԳՁէ ընչից, Գ յրնչիցն, Գ շիֆ եւ, ԴՁ ծախք, ԳՁ եղեալ իցեն, Է իցեն

- 32 ԻՆ Հաւասարութիւնն, Գ Հաւատարութեամբն, աթ սանլոցն վիս առնելոցն, Զէ առնելոցն
- 33 Զէ յերկրորդումն, ԱՌԿ յամուանութենէ, Դ յամուանութենէ ծնեալքն, Զ ուստերք, Զ դատերք, Դ լինին
- 34 Զ ի բաժնի, ԴԵԹ շիֆ եւ, ԲԳԻԵ գրեալն է
- 35 Զ Հարսն, Է կրտսեր, Գ որդոյ, Դ յառաջողէմն եւ պատշաճաւորն վիս անկաւորին լինել, Ա անկաւորն
- 36 Դ տալ վիս լինել, Դ բաւականիցէ ի պինդ ունել եւ ընուլ
- 37 Գ որպէս եւ, Դ այսմ, Դ թէ, Ե բաժանէսցի, Զէ ժառանգութիւն
- 38 Գ եւ ուստերաց

106-ՐԴ ԷՁԻ

- 2 Աս վասն վիս յալազս
- 2 Գ վասն վիս Յալազս... թէ, Դ շիֆ դատաստանաց, ա ի ժառանգութիւնս, Դ ի ժառանգութիւն, Թ ի ժառանգ
- 3 Գ զծնունդն, Դ շիֆ համարելի է զծնունդո, Զէ շիֆ վերեւադիւր
- 4 Դ շիֆ Աստուածային, ԴՁԹ արքինադրութիւն
- 5 Ե զնկարեւ, Գ սաղմն յորովայնիս, Զէ սաղմն, Ե զնկարեւ, Գ |||(դնէ), Ե արնն, Դ ||| (եւ), Գ |||սն (վասն) այն, Զ կայ վիս կայր, լՐ ծնունդ
- 6 Դ ի յանվեանս մեալն, Զ շիֆ բայց... լինելն
- 7 Աս իմաստասիրելոց, Զ իմաստասիրել, Զ ըզտեսանել
- 8 Գ լիցի տեառն, Զէ շիֆ տեառն, ԲԳԵ զնեղութիւնն, ԵՁէ շիֆ վասն խնդութեանն
- 9 Աշխարհ, Ե դարձել ծնելն, Դ մարմնոյն
- 10 Դ մարմնոյ վիս եւ, ԲԵՁԹ մարմնոյ ծնեալ, ԲԳԵԶԹ շիֆ ի
- 11 Ե ծնելքն, Զէ ծնեալն, Գ աստուածոյ ժառանգ են եւ ասն
- 12 Գ կրնն, ԴՁ շիֆ ի, ԱսԲԳԵԶԹ մեռանել, Զէ կայցին
- 13 Զ ծնընդեանն, ԶԹ զժառանգութիւն, Եէ Հաստատեցնն, Զ Հաստատեցին ԱսԲԵ ի ծնանելն, Գ ի ծնանել մանգանն ԲԳԵԶԹ թէ
- 14 Ա յաւուր, Զէ յորժամ վիս յորում, Գ ծնանիցի, Գ շիֆ մեռանիցի, Զէ մեռցի, Ա ի ժառանգ է, Գ նոյն ժառանգ է հայրենեացն, Դ ժառանգիցի, Դ շիֆ է, Զ է եւ, Գ նմանէ վիս մանկան էն,
- 15 Թ այլքն, Զէ ժառանգեցնն, Դ շիֆ ոչ, Գ ոչ թէ
- 16 Զէ թէ, Զէ Եթէ ի ծնունդն, զկնի
- 17 Զէ շիֆ եւ, Դ շիֆ ի (նմին)
- 19 Զէ առացելոյց, Գ թէ չիցեն դաւակք, Զէ թէ չիցեն ուստերք և (ե կամ) դատերք
- 20 Գ կամիցի, Զ ժառանգեցուցանէ, Գ թէ ազգատոհմի, ԲԳԵԹ Եթէ (ժառայի), Զ և վիս

- թէ (ժառայի), ԲԳԵԶԹ Եթէ
- 21 Զ ինքզ իշխան, Զէ զայդոքիկ, Զէ շիֆ ժառանգ, Թ ժառանգել
- 22 Դ Եթէ, Ե Հաստատեց, Դ որ իցեն յալղէն վիս ի տոհմէ
- 23 Զ Հեռոտք, Գ ժառանգիցնն, Դ շիֆ որպէս... այգ, Դ նախ զհոգոյն նորայ լցուցանելով զպէտոսն եւ ապա զմնացեալսն ինքեանց եւ ըստ արինացն եւս այլպէս դատեալ եղեւ վիս որպէս... Արինացն
- 26 ԳԻ վասն վիս Յաղազս դատաստանաց, Զէ շիֆ վերեւադիւր, Թ Հեշմեղոց
- 27 ԴԵԶԹ շիֆ եւ, Աէ թէ, Գ պատահի ումէք, ԴԹ հաշմն, Թ դաւակի, Գ շունիցի, Դ շունի
- 28 Գ իմացուածս խելաց, Գ մի լիցի, Դ չէ վիս ոչ է
- 29 Ե պատահեց
- 30 Դ եղել, Գ թէ բժրշկիցի, Զ այլ, ԱսԿ աւանդիցնն
- 30—31 Գ դբաժին նորայ զի այնու խնամիցի վիս թէ... ժառանգեն
- 31 աթ ժառանգին, Զէ շիֆ ապա թէ... ժառանգենն, Աս որ, Դ որք ժառանգեն նորայ խնամակալցին նմայ մինչ ի մահ նմայ, Է կալցեն, ԲԵԶԹ մինչ
- 33 Գ այլ ինչ վիս այլազգ, ա կամ կալ, Դ դիւահար վիս այսահար, Դ որո չիցէ բնաւ, Ե որո չիցէ, ԲԳՁէ չիցէ
- 34 Զէ անզայացեալ, Թ անզպանեալ, Զէ շիֆ կամ արկոտ, Դ ուկոտ, Բ զոցի (ձեռագրում գրված է որկոտ ռակայն գրիչը լուսանցում ցույց է տվել, որ պետք է լինի գոգի), Դ շիֆ կամ սարկոտ... ապականեալ
- 35 Զէ և որ, Գ իմացուն վիս իմաստուն, ԴԵ այլ, Զ այլազգք և վիս այլք այլպիսիք, Դ որք, Դ կարիցեն վիս բաւական գոն, Զէ գոչ այլովք
- 36 ԳՁ զհայրենիսն, Գ մի զրկիցին ի հայրենեաց իւրեանց, իսկ որք չիցեն բաւական, ԲԹ զրկիցին, ա շիֆ ի, Է ի ժառանգն

107-ԲԴ ԷՋԻ

- 1 Զէ այլովք, Բե՛ Ժառանգորդաբ, ԳՁէ ժառանգաւորաբ, Ասե՛ Ինամեցին, Զ ինամեացեն, Գ շի՛ օրպէս... եւ, Դե շի՛ ասա
- 3 Ե շի՛ եւ գայր... զատաստան, ա այ՛, Գ իրաւամբ, Աս գիտե՛մ, Թ զատաստանբ, Գ շի՛ եւ ըստ, Գ արինաւքն
- 4 Գե անարատքն, Գ շի՛ ի կենդանեացն... բագինան, Ե սեղանս փիս կենդանեացն... բագինան, Թ շի՛ ի (բագինան), ԳՁէ՛ սեղանն, Բ՛ սեղանն փիս բագինան (ձեռագում գրված է բագինան օակայն գրիչը լուսանցնում ցույց է տվել, որ պետք է լինի սեղանն, Գ ելանէին ի սեղանն, Զէ նուէրք, Գ նուէր անան լանանոցն
- 5 Գ՛ լինէին, Զէ՛ է փիս էին, Գ լենիք փիս գենիք, Գ անարատքն ի մարդկանէ
- 6 ԳՁէ լինին, Գ շի՛ ի, Գ շի՛ մարդկանէ, Զ շի՛ եւ ժառանգ, ԲԿԵ ժառանգք, Գ եւ փիս իսկ
- 7 Գ ոչ կարեն լինել փիս մարդկան... են, ա խոտելի են, Ա ունի խոտելի, Բայց գրիչն եւայն մեկնով և գիտով անլցուցած է ան և եղած անխոտելի, Զ խոտորելի, ԲԿԵՁէ ժամկար
- 9 Գ Վյան կտակաց աննելոյ գատաստան, Զէ շի՛ վերեագիր
- 10 Զէ եթէ փիս ևւ, Թ շի՛ կանոնք, Ե իրից, Զէ երից, մյուսներ՝ երեք, Գ ճիվանդութեանն
- 11 Ե կոչեցէ, Թ ճաւատացեալն փիս հիւանդս. ցեալն, ԲԿԵՁէ՛ գբահանայն, Աս շի՛ եկեղեցուն
- 12 Զէ շի՛ եւ (զամենայն), Գ ինչ տան իւրո
- 13 Ե զթաղամանն, Ե իւր (խաւսեցի), Թ իւրո (եւ թէ), է եթէ
- 14 ԱսԴԵԹ՝ մեռանել, Զ թէ ոչ իցէ
- 15 Ե թափել, Զէ իրրե փիս օրպէս, ԱՐ Մահեղի, Զ զՄահմէտի, Գ անգոյն, Թ ասեն անգոյ, Ե իմաստունքն ասեն, Զ անցին, Զէ իմաստունք
- 16 ԳԵԶԵ՛ ատրք, Զէ արքիլ որ Գ կտակն
- 17 Զ շի՛ բայց... կտակ, ԲԵԷ յառողջութեանն, Թ յառողջութեան կտակ հաստու ն է, Զ շի՛ է (թէպէտ եւ), Ե՛ շի՛ եւ
- 18 Եէ այն կամաւոր, Թ կամաւորացն փիս կամաւոր այն
- 20 ԳՁ ճահուն, է լինալ փիս եղեալ
- 20—21 Զ շի՛ ըստ առաքելոյ... կացցէ մինչեւ
- 21 ԲԿԵԹ՝ կտակն, ԲԿԵԷ լիցի փիս կացցէ մինչեւ, Աս կատարիցէ, Զ կատարեցի, ԲԿԵԷ խաւսեացաւ, Ե խաւսեաց փիս խաւսեացան

- 22 ԲԵԹ՝ բերանաւք, Զէ բերանովն, Զէ ուխտաց փիս թէ... կատարեցէք, Ա կատարիցեք, Զ զինչ
- 23 ԲԵԶԹ՝ աննելն, Զէ շի՛ կատարել, Ե կատարեցէ, Զէ կատարէ, Զէ զկնի լետ մահուն (է մահուն)
- 24 Գ մտանգ, Զէ շի՛ զկնի կատարիցեն, ԲԿԵԶԹ՝ թէ, աԴԷ յուխտելոցն, Զ յուխտելոյն
- 25 Զ այդ այդ է, Գ շի՛ ճահագոյն, Զ ճահագոյն, Զէ շի՛ այդմ է զատաստան, Գ զատաստան է, Գ հողվածը խմբագրված է այսպէս. Վասն կտակաց որ են անդարձք Կտակը լինին, որպէս ուսուցանեն կանոնք, որ ի նոյն արքն հիւանդն կամ յերկրորդին կամ յերրորդին կամ յերրորդին, բայց պարտ է ի նոյն արքն լինել հիւանդութեանն, զի կոչիցէ տկարացեալն զբահանայն, և զժառանգաւորան, և զամենայն ազգականս իւր, թէ իցեն, և նախ խոտորելի զմեղսն իւր ստուգապէս, յուսով, և երկիդի, և արտասուաբ և ապա՛ երեք վկայաւք ճաւատարմաբ, որք արժանի են վկայ կոչիլ, և գրեացեն կտակ անդարձի և զամենայն ինչ զտան իւրոյ ըզգաւակաց և զկնոջ, զթաղմանն և զմասն ողոյ իւրոյ, թէ ազբատի, թէ ի վանս, թէ ի գեղջ յեկեղեցին, զայս ամենայն խաւսեցի խելամտութեամբ, ոչ միայն ըստ կամաց իւրոց, այլև խորհրդակցութեամբ խոհական և խաղաղար քահանային և ճաւատարմ վկայիցն, զորս կոչեաց առ ինքն Եւ թէ ի նմին ատր մեռանի, ճաստատուն լիցի [կտակ]ն: Բայց այնց հիւանտաց, որ ի խելաց թափեալ լինին, և խորհրդակիցքն ոչ են խոհական խաղաղարաբք, այլ մանաւանդ խոտարաբք և վկայք ստութեան, որպէս ասէ. վկայք միշտ գմարտս գրգռեն և ինքեանք առանց պատժոյ պատուհասի ոչ ապրին աստ, և յաւուրըն յայցելութեան թէ վասն կաշտաց կամ սնտի երկիդի և մարդահաճութեան, կամ այլ ինչ ակնառութեան և յաշտանց խոտութեան և նախանձու փոխոխեն զվկայութիւնն, նորին առաջի վեհոյն և վերոնցն վատթարք երեւացին և վարար տականձ ի վաղակէ նորայ վրաւորեալք, զի բանն աստուծոյ ստր է, բան զամենայն ստր երկայորի, կարեացէ զստու վկայսն ընդ մէջ և զմասն նոցայ ընդ կեղծաւորս և ընդ անճաւատս դիցել: Լուարուք զայս վատշուէր վկայք վայրապայրք և վայ տուք անձանց, մինչդեռ այս արս առաջի կայ այսար, և թէ ձայնի նորայ լուիցիք, մի

խտացուցանէք զսիրտս ձերս Բայց հաստատուն կտակ առուել յառողջութեանն է, թէպէտ ասացեալք անխոտեչի են, զի կամաւոր՝ յառողջութեանն լինի, իսկ ի հիւանդութեանն՝ խոտե տեսնի, իբր ակամայ Եւ թէ պատահի յառնել հիւանդին և փոխել գկտակն, իշխան է, զի կտակ յետ մահու է հաստատուն: Բայց աստուծոյ եղեալ այս ուխտն տեսնէ փութով է, կտակըն անփոփոխ կատարեսցի, զոր բերանով իբրով խոտացաւ ի նեղութեանն. ուխտս զիք, ասէ, և կատարելցք ընդ դնելն, զի որ ինչ ի դէպ ընդ յառանկն իւր, լիով կատարեսցէ զայն և զոր ինչ գկնի մահու՝ և այն անվտանկ է, կատարեն զայն հոգայբարձութիւն: Եւ թէ փոխեսցեն ինչ յուխտելոցն, զլաւն ունին իշխանութիւն փոխել և ոչ զվաթարն: Այդ իբրաւացի է դատ: Մահամեականքն ասեն ժտացածին ||| քառասուն ատուր ապրելոյ հիւանդին ապա լիցի

հաստատուն կտակն:
 27 Դ [Վ]յան մեռելոց աննկոյ փխ ծաղագս... աննել, Զէ շիք վերնագիր
 28 Զէ կթէ փխ Եւ թէ, ԲԻ ժամանակ, Ե բնակել, Զ Են փխ իցեն
 29 Ե միասին են ինչքն և, Ե ստայուածոցն
 30 Ե կրկի կնոցն
 30—31 Դ շիք թէ... ժառանգաւորացն լիցի
 31 ԲԶէ ստացուածն, Ե ստացուածքի
 31 Զէ լիցի հայրն (է գհայրն) փխ իցէ ալրն, Դ գմեռելոցն թսն, Զ գմեռելոցն, է գմեռելոցն նիւթն, Թ մեռելոցն ոյթսն
 32 Բ կթէ փխ և թէ, Զէ իցեն լիւրայոցն, Զ ալրն
 34 Ե կթէ, ԲԻԵԶէ կին, Աս պատահիցի, Դ հանգիպիցէ փխ պատահիցէ, Զ պատահիցէ, ԴԶէԹ բազմածամանակայ, Բ ժամանակայ, Ե ժամանակք, Ե են փխ իցեն
 35 ԲԹ ի մասն, Զէ ի փխ մասն, ԲԻԵԶէԹ ժառանգութեան, Զէ որ

108-ՐԴ ԷԶԻ

- 1 Ասք ժառանգիցեն, Զ ժառանգեն, Թ սակաւածամանակեա, Զէ եղեալն
- 2 Ե ամուսնութեանն, Զ եղեալ փխ մեռեալ, Ե իրոցն, ԲԵԹ և կամ, Զ և փխ կամ
- 3 Է ծնեալ իցէ, Զէ շիք թէ կենդանի... մեռեալ, Դ շիք և (թէ), Ա և կթէ, Դ մեռած, Ե մեռելոցն փխ մեռելոցն, Զէ մեռելոյն
- 4 Զէ շիք և մասն ժառանգութեանն
- 5 Զէ յերկրորդ (Զ երկրորդին) ժառանգութեան, Բ ամուսնութիւնն, Դ ամուսնութիւն
- 6 Ա բնագրում դատաստան, Բայց գրիչը լուսանցում ցայց է տվել, որ պետք է լինի սարկակ
- 7 Ե մեռել, Զ ամենայն, ԲԻԵԶէ ասացեալք, Ե մեռելոցն, Զ մեռելոյն
- 8 ԲԵԶէ ի կնոջէ, Թ ի կնոջի
- 9 Զէ ամուսն, ԴԶէ ժառանգ, Զ իսկ փխ ալլ
- 10 Զէ յառնէ իւրմէ, ԵԶէ տեստութեան
- 11 Դ ալրն, Ե և կին կոյս մնացեալ, Զէ կին, Զէ շիք յառնէն
- 11—12 Դ շիք մնացեալ կինն... ժառանգէ յառնէն
- 12 Զէ զաւակ փխ ծնունդ, Զէ թէ կեդանի է և թէ մեռեալ, ԱսԴ եթէ կեդանի, Բ և թէ (մեռեալ), Դ և թէ սակաւ ժամանակեա
- 14 ԵԲԶ բաժանմունն, Դ բաժանմանն, Թ յիշեն
- 14—15 Զէ ոչ չիշեն իւրաքանչիւր կողմանցն որ տրեալ իցէ միմեանց բաշխ
- 15 ԲԻԵԶէԹ պարզերն
- 16 Զէ շիք թէ մաշեալք իցեն, ԴԵԹ մաշելիք,

- Զ ոչ փխ որ, Զ և փխ ըստ
- 17 ԲԴԵ դատեալք, Թ դատել, Զէ լիցին վճարմամբ փխ վճարեսցին
 Զ ոչ փխ որ, Զ և փխ ըստ
- 18 Ե հարսանեցն,
- 19 Զէ ալլոցիկ լիցի
- 20 ԵԴԶԷԹ որ, Եէ իրաւամբ, Զ իրօամբ, ԲԻԵԶէ պատահմանն
- 21 Ե սովորութիւն
- 22 ԴԵԹ կարծիք, Զէ շիք կարծեալք, Ե շիք ըստ, Զէ շիք ըստ ճշմարտ
- 23 Զ իրաւունս, ԲԻԵԶէ զարձուցանել
- 23—25 ԴԵ շիք միայն... զթերին լցէ
- 24 Թ ի պակասութիւն
 Դ ճՁԻ հողվածը խմբագրված է այսպիսով:
 Վասն, թէ ո՞րպէս արժան է
 գմեռելոցն աննել
 Թէ ի միասին լեալ իցեն բազում ժամանակ այր և կին և որդիս ծնեալ, և զանազանութիւն չիցէ ստացուածոցն, ի միասին յրնչիցն մեռելոցն լիցի Ապա թէ որոշ իցեն ստացուածք կնոջն, ժառանգաւորացն լիցի: Եւ թէ ձեռնհաս լիցի ալրն, գմեռելոցն արասցէ, և թէ ոչ իցէ՝ չիւրոցն արասցէ կինն, և ստն ի ժառանգութիւն միլիցի ինչք կնոջն: Եւ թէ ամուլ կինն պատահիցի, և բազում ժամանակս ի միասին լեալ իցեն, յառնէն լիցի մեռելոց ծախքն, և մի լիցի մասն չնչից կնոջն ասն ի ժառանգութիւն, այլ ազգ կնոջն ժառանգեացեն: Իսկ սակաւ ժամանակս կեցեալ կինն ընդ

առնն եւ առանց ամուսնութեան մեռեալ; յիւր յնչիցն լիցի ծախք մահուն իւր, Ապա թէ զաւակ ծնեալ իցէ, թէ կենդանի իցեն զաւակն եւ մեռեալ, յառնէն լիցի ծախք մեռելոցն, եւ մասն ժառանգութեանն առցէ աչրն ի կնոջէն: Այդորիկ յառաջին եւ յերկրորդ ամուսնութիւնն միեւնոյն լիցի: Եւ թէ աչրն յառաջ մեռանի, յիւր յնչիցն լիցի ա՛մնեալն ծախքն: Եւ կինն, որ ծնաւ զաւակք ի նմանէ, ժառանգէ առն մեռելո յնչիցն, բայց ամուլքն ոչ ժառանգին ի միմեանց, ալլ սակաւ մասն ինչ նշան բաւ կամաց իւրեանց. կին ամուլ ժառանգէ յառնէն յազազ տնտեսութեանն: Աչրն թէ փութով մեռաւ, եւ կինն կոյս մնաց, յառնէն ինչ ոչ ժառանգէ, բայց եթէ ըստ խորհրդեան պատկին մասն ինչ տացէ, ըստ կամաց, եւ թէ կամիցի կինն կոյս մնալ, աւելի մասն ինչ տացնն յաւազոյն . եւ առնենն եւ թէ ծնունդ ծնեալ իցէ կինն, թէ կենդանի իցէ ծնունդն եւ թէ մեռեալ, կինն ժառանգէ յառնէն, թէպէտ սակաւաւոր կեցեալ են առ միմեանս: Ալլ հանդերձ մաշեալք ի բաժանումն մի յիշին յերկոցունց կողմանց, բայց այնք, որ ի միշի իցեն, ալլեւ տուրք իւրեանց մաշելիք եւ ուտելիք մի յիշեսցին, ալլ ոսկի եւ որ ինչ կայուն իցէ այնորիկ ըստ իրականց դատաստանի վճարեսցին: Եւ ծախք հարսանեացն ի հաշիւ ոչ զան, զի ի կամաց այդորիկ լինին: Բայց զոր ինչ

արժանն, է իրաւամբք տեսցեն դատարար ըստ պատահմանն եւ ըստ սովորութեան զաւառին, զի դատաստանս, զոր եղաք, իրաւացի կարծիք է: Ապալ թէ արտաքոյ ճշմարիտ իրականց կարծիցի, ուղիւ արժան է եւ մեզ սիրով ներեալ եւ կորովի տեսութեամբ զթերին լցցեն ճշմարտելով: 27 Դ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Զէ շիք վերեւգիր 28 է շիք ոք, Զէ շիք զիւր, Դն զարատուոր, Զէ զարատուորն ինչ (Զ շիք ինչ), Ե վաճառու: 29 Դ յանձնի փխ յանձին 30 Թ յիւրում, ԱՐԴ զնկերն, Ե ընկերն, ա զինքըն փխ զընկերն, ՌԿԶԷԹ է փխ եղիցի 31 Բ ի ինչ նզովս, Թ ինչ ի նզովս, Ե այնպիսիքն փխ այնպիսի վաճառողքն, Զ դայնոսիկ 32 Զէ տալ, Զէ շիք (իցէ) կամ 33 ԲԶԷ՝ իցէ, Ե՛ կայցէ փխ զուցէ, Զ յանշրնիդ փխ յանշնչից, է է փխ իցէ, Դ վաճառեալ: 34 Բ այնպիսիոյն, Ե՛՛ Բիծ, Զ շիք թէ, Ե գործել 35 Զ շիք եւ ոչ վաճառել, Ե վաճառեալ հրամայիցին, Թ հրամէ 36 ԱաԹ ալլազգի, Դ այտ փխ յայտ, Զ պարծել, Ե շիք կամ (վկայք) 37 Ե թէ փխ զի, Զ դարձի, Աս թէ եւ փխ եւ թլ 38 Զ որք արժանն է, Դ իցէ փխ է, Դ ուղղիցէ, Դ ազիտանով 39 Դ զաւաղաւանս

109-ՐԴ ԷՋԻ

- 1 Զ զբիծն, է զբիծան, Դ եպիփանու, Դ շիք ի, Զէ շիք ի վաճառելն, ԱՐԳ ի վաճառել, Ե ի վաճառեալ
- 2 Ա խեղաբարտոյ, Զ վաճառն զայն փխ պատճառն
- 3 Աա զնիցէ, Զէ այնպէս
- 4 Դ ազատիցէ, Ե՛՛ Զ ազատեսցի, Ե եթէ, ԲԴԵԷ զողս, ԲԴԵԷ յափշտակողս, Զ ափշտակաւոր
- 5 Ե՛՛ Զ պպաշխարութիւն, Դ [ապ] աշխարիցէ, Դ՛՛ շիք լիցի, Դ հողվածք խմբազրված է այսպէս.

Վասն վաճառաց նենդութեան
 Եթէ քո զիւր ինչ զարատուորն տա ընկերի իւրոյ ի պատճառս վաճառի եւ ոչ վաճառի, որ է յարեութիւնն եւ նենդութիւն, զրկէ սուտ երդամբք եւ զովէ զիւր ոչ զովելին, տայ զվաթարն եւ առնու զլւանն եւ յետ այնորիկ պարծանաւք զինքն զովէ վասն զրկելոյն զեղբայրն, նանրախաւտ

նանրախաւտ նանրախաւտն այն ընդ նզովաւք լիցի մինչեւ զղղամբք դարձուցէ, զիւր յինքնէ կամաւ եւ ապաշխարութեամբ զղղանալ, զնոյնն հատուցանէ եւ ակամայն՝ շորեքպատիկ, եւ զխարէութիւնն յոստովանի նմայ, զոր զրկեսցն: Զայս դատաստան վասն այն եղաք, զի մի ոք ընդ նզովաւք անկցի զարատուորն տալ, թէ ի բարքն կամ ի մարմինն արատ ինչ իցէ, կամ յանշնչից է վաճառն, եւ այնպիսոյն բիծ ինչ իցէ, եւ թէ ի շնչաւորացն, զոր վաճառէ, վնաս ինչ գործել իցեն, եւ որք առին՝ եւ առ նոսա վնաս ինչ գործեսցին, դատաստանաւ վճարէ զվնասն, է քր կրկին եւ երեքկին, եւ է որ շորեքկին, եւ է որ զզլովսն հինգերորդ մասամբն, եւ է որ մահու վճիւռ տացէ վաճառաւորն, զի աւրեւնքն զայնպիսի շորոտանիս [|| (Ե միշոյ) բառնալ հրամային եւ ոչ վաճառեն ի վնաս ինքեանց եւ այլոց եւ ի վերայ այս վնասիցս վաշվաշ կարդան ինքեանց: Ապա

- Քէ չիցէ զհտակ եւ վաճառե, եւ զնաւոյն ապաշաւիցել, հանել արծառն է զապաշաւանսն եւ զտրտմութիւն նոցայ փարատել եւ ուրախ անել զտրտմեալն, պակասեցուցանել ի գնոյն, զի ի վաճառելն զամենայն արատն ասել պարտ է, որպէս Եպիփան ի ծախել զիր էչն խոնարարու, եւ զհետելով զնոդին, թէ անարատ է, ըստ հաճոցի իւրոց, որքան արժէ, զնեցել ի վաճառողն ուղիղ, եւ թէ ոչ՝ ընդ յառաջ զիրեալսն պատժի, եւ այլպէս ի կանոնական եկովիցն ազատ եղիցի:
- 7 Գ՛ Վասն (Գ ՚//ն) փխ Յաղագս դատաստանաց, Ձէ չիք վերեալիր
- 8 Ե ընգնեու
- 8—9 Գ՛ եթէ որ սուտ վկայ երթայ ումեր եւ ընկնեու զայն յորողայթ մահու, ընթեամբ կամ զանի եւ բանդի է. ալ ընդ ունկնդիրս կացցի...
- 9 է ունկնդիրս, Ե տնանդաց
- 10 Ձ արժան, ԳեՁէ աւրինաց
- 10—11 Գ՛ եւ արինացն արժանացի այս դատաստան ըստ արինացն եղաւ
- 11 ԳեՁէ դատաստան, ԳՁ չիք այս, Գ կանոնս
- 12 Թ՛ չիք եւ կամ, ԲեՁէ չիք կամ, Գ չիք կամ գանի, Ձէ ե փխ այլ, Գ որդայթ գանի եւ մահու այլ որ մեռանի եւ կամ
- 12—13 Ե այլ փխ կամ զի
- 13 Գ չիք եւ, Ե վնասեցն
- 14 Գ՛ զնայ տուգանաբ հատուցել, Գ անել ալլուր կղիցի, Թ՛ խաւեցաւ փխ խորհեցաւ, ե չիք եւ
- 15 Գ քաւական հատուցանել զամէնն ըստ կանոնաց ապաշխարել, Գ կանոնացն ապաշխարիցէ զամենայն
- 17 Գ՛ չիք ամբողջ եողվածը, Ձէ չիք վերեալիր
- 18 Ձ մինն, ա՞յ միւսն (Ձ միւսն) փխ մին (կրկակ)

- Ձէ երկեակ, ե՞՞ չիք եւ (մին) Ձէ մինն
- 19 է զերեկնոյն զիցեն, Բե չիցի փխ եղիցի
- 20 Ձէ քահանայ
- 21 Ձէ չիք երկբայի, Ձ կանոնքս, Ձէ չիք լինել, Բ լինի, Ձէ Բարսղի է, Ձէ չիք նորա
- 22 Ե կանոնացս, Թ՛ յուսմանն
- 23 Ե անպիսեցն, Ձէ աշպէս փխ այնպիսեացն
- 24 Ձէ սահման
- 26 Ձէ չիք Ջայդ, Ձ Ջայդոցիկ յաղագս աշտուլոյն զայդոցիկ զիտացար լինել դատաստան
- 17—26 Գ՛ հողվածը խմբագրված է այսպես.

Վասն կուսի ամուսնացելոյ

Որ մինն՝ կոչս եւ միւսն՝ երկակ, թէ մինն վաղշանի, միւստոյ՞ն անհնար է ամուսնանալու: Այլն թէ քո յանդգնի, ընդ երեքնոյն ապաշխարեացէ եւ պսակադիրն լուծցի, զի պսակն մի է եւ այն կուսանացն եւ ոչ երկակացն: Երկբայի այս կանոնք սրբոյն Բարսղի լինել, եւ թէ նորա է, անհնար է կատարել այս ատուրցս այս կանոնացս. այլ յուսմանէն է ներմամբ աշպէս ծանեար, զի ապաշխարութիւն այնպիսոյն երեք կենեացն լիցի: Եւ քահանային պարտ է զայս ուսանիլ եւ ուսուցանել զսահման կանոնիս եւ զայլ կանոնաց, զի մի ի դատապարտութիւն անկցի վասն մարդահաճութեան եւ՝ սնտոի երկիդի կամ կաշտոաց եւ այլ ոչէսպէս պատրողական պատճառաց: Ջայս այդոց զիտացար լինել դատաստան:

- 28 Գ [Վ]ասն խօսեցեալ կանանց դատաստ., Ե խաւեցել, Թ՛ կանաց, Ձէ չիք վերեալիր
- 29 Ձէ չիք իսկ, ԲեՁէ՞ խաւեցի, Բ՛ԳեՁէ չիք կամ (հատատեալ), Ե լինի փխ իցէ, Ձ ե երկու
- 30 ԱսԲԳԵԹ՛ անեւ
- 31 է պոռնկութեան, Թ՛ մարմնո զեղծութեան.

110-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 Ե խաւելն, Գ քահանաիւր, Ձէ քահանայիւր, Գ՛ վկաիւ, Ե՛ վկայաւր
- 2 Բ՛Գ պոռնկութեանն, Ձէ որ առէ փխ նորա է, Ե յանցումնն, բոլոր ձեռ., բացի Ձէ, առնել (Ձէ առաւել) փխ առնու
- 3 Գ՛ ապականել, ե՞՞՞՞ ապականեալն, բոլոր ձեռ., չիք ունի, ավիսուցրել Ենք ըստ ԲԳ խմբագր.
- 4 Գ՛ այսմ, Թ՛ կարծէք, Գ՛ կարծօք բժշկութիւն, Ձէ բժշկութեան, Ձ այլեօք, է՛ այլովք
- 5 Գ՛ զխօսեցեալն, Ե՛ զխաւելն
- Գ՛ հողվածը խմբագրված է այսպես.
- Վասն խաւեցեալ կանանց
- Եթէ խաւեցեալ լինի կին եւ հաստատել քահանային երկուր եւ երեք վկայիւր, մի

իշխեսցեն թողուլ եւ այլ առն եւ կնոջ լինել, բաց վասն պոռնկութեան եւ մարմնագեղծութեան թէ յետոյ իմացն, զի խոսեալն քահանայի եւ հատատարիմ վկայիւր կին եւ այր երաշխարեալ է, այլ վասն պոռնկութեան եւ շնութեան, որ յետոյ զիտացին, ի կամս է առնելն եւ շտանելն երկուցունց, զի ոչ ի տանն իւրեանց եղև վնասն: Ենոյն եւ մարմնագեղծն, ի կամս իւրեանց է վասն յուսոյ բժշկելոյ. մարմնագեղծ այն ասի, որ մարմնովն ապականեալ լինի վերաբ դժուարաբժշկելի կամ անբժշկելի: Իսկ վասն այլեալն պատճառաց չէ արժան թողուլ զխաւեցեալն առն եւ կնոջ:

- 7 Գ [Վ]ասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Ձէ

- չիք վերճագիր, Թ կանայց
- 8 Է չիք կամ ախտածէտ... արուզէտ
- 9 Բ անարցեն, ԲԳԵ և Էթէ, Չէ և թէ փխ Էթէ
- 10 ԲԳԵՁէ ընչիցն, ԲԳԵՁէ՞ չիք իւրոց, ԲԵ յե-
կեղեցի, Բ Էկեղեցին, ԲԹՔ տացեն, Չէ տան,
Ե սպաշխարհացին, ԱԲԳՁէ ապաշխարհացեն
- 11 Ե ծնկելոցն, Չէ ծնկելոցն, Զ յաղխտս ասի
- 12 Գ ախտրիկ, Չէ ախտրիկ, Չէ անանագի-
տաց կանոն այս լիցի
- 13 ԱԲԵԹՔ զապաշխարութիւնն
- 14 ԲԳԵՔ ժամանակաբ, Չէ ժամանկաց
- 7—14 Գ հողվածը խմբագրված է այսպես.
Վասն ախտածէտաց առն և կնոջ,
արանց և կանանց
- Կին կամ այր ախտածէտ, արուզէտ,
անանագէտ մի իշխեսցեն ամուսնանալ և
արհամարհել զեկեղեցի և զպսակն արհնու-
թեան: Եւ թէ ոք յանդգնի՝ զկէս ընչիցն աղ-
քատաց տացեն ի ձեռն առն իմաստնոյ և
կրթք ամ ապաշխարեսցեն: Զայս վասն
ծնկելոցն յախտն ասէ, զի նախ առողջա-
ցին կամ հոգիտրացն պարապին, զի տկար
են մարմնով. [արտա] գիտացն և անաս-
նագիտացն՝ զի մի ի պատճառս ամուսնու-
թեան զապաշխարութիւնն մոռացին ան-
հոգութեամբ և աներկիւղ մտաբ, զմի-
ջոցաբ յովովաբ ժամանակաբ մաքրես-
ցին ի մեղացն մեծամեծաց:
- 16 Գ [Վ]ասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Ե
կուրաց կազաց
- 17 Ե համարից, Բ կամ փխ և, Թ ամուսնացելոյ,
Չէ չիք վերճագիր .

- 18 Գ զայտոսիկ, Գ չիք Էդից
- 18—19 Չէ չիք Ե զայտոցիկ... ուսաբ
- 19 Գ [//]կաց (ուրկաց), Չէ չիք Էթէ, Չէ հանա-
պազ փխ նմանապէս !
- 20 Չէ ձեցի փխ լինի, Չէ արգելցին (Չ արգե-
ցին) յամուսնութենէ, Չէ ախտն այն
- 21 ԲԵ և ի, Ե ծնունդն
- 22 Չէ չիք արգելցին և բորոտբ, Գ բորոտքն,
Ե չիք ի, Չէ փոփոխիլ, Ա ախտն, ա յախ-
տքն
- 23 Չէ չիք յորոց հոտէ, Թ հեռէ փխ հոտ է
Չ չիք և, ԲԳԵ բորոտ, Չէ ոչ լինի այս, ԳԵ
չիք ի (յուրկոտս), ԱԲՔ յուրկոտս, Զ ուրուկ,
է յուրուկս, Չէ վասն փխ յաղագս, ԲԳԵՁէ
վիրացն
- 24 Գ կանոնքն, Ե փոխիլի, Չէ փոփոխելի, Զ
չիք և,
- 25 Չէ ծնունդս, ԲԵ՞ զի, և, ԳՁ չիք և, Զ աւ-
րէնք, Գ վասն ամուսնանալո, Զ ամուսնա-
ցելո
- 26 Չէ մերծեն, Աս չիք ոք
- 28 ԳԵ լուծել, ԳԵ չիք կամ (ամուսնութեան),
Զ՝ հուսնութեան, Է՝ հիւսնութեան փխ ա-
մուսնութեան և
- 30 Չէ և կամ այլ, Չէ չիք կամ այլոց
- 31 Ե չիք առն նմանապէս... միեշէ հողվածի
վերջը. ձեռագրում բերքեր են պակաս:
- 32 Զ կուրացն երկու այն, ԳԷ աչն, Չէ տացի
փխ ամուսնացի, Ա մանգանութիւն
- 33 Չէ մարթի, Չէ չիք է, Զ սպասաւորութեան,
Թ չիք այր, ԶՔ Եթէ (ժուկալ)
- 34 Թ յոյժալ

111-ԲԳ ԷՁԻ

- 1 Գ նախնեացն, Զ այլեօք, ԲՁէ պատճառա-
նաբ, Բ երեւի փխ ներելի, Գ վասն, Թ
այլ
- 3 Զ և փխ թէ, Ա հաւանիցի, Չէ հաւանիցի
առնով՝ առցէ, ԱսԲԳՔ առնել
- 5 Զ համր, աՁէ և թէ (Չէ չիք թէ) կին, Գ
չիք թէ այր թէ կին, Զ անասունն, Գ
համարեալ է թէ այր Էթէ կին
- 7 Չէ զայրոցիկ, Չէ չիք և, Գ ուղեղ
- 8 Չէ Էթք փխ Էմ, Չէ չիք խորհրդով, Բ չիք
զի
- 9 Չէ միով, Ա հատի
- 10 Գ դատաստան
- 11 Չէ զպարութիւն այլ բոս (է ընդ) մերում.
Թ ընտրութիւն, Չէ չիք և զկանոնացն երկ-
րորդեցի, Գ երկրորդեցի
- 12—17 Գ չիք Ձի թէ... գովելով
- 12 Է մերն ընդդէմ, ԲՁէ՞ կարծիքի, Չէ զորոցն
փխ զսրբոցն
- 13 Չէ իցի փխ խնդրեսչիք, Չէ յանդուրն (Զ

- դուրն)
- 14 Չէ յայլ մեռել փխ յայմէ առեալ
- 15 Չէ համարձակեցի փխ համարեսցի, Չէ
յանդուրն (է յանդուրն) համարել համա-
րեսցի
- 16 Ե չիք իսկ, Զ պարատրելով, Չէ շնորհելով
փխ շնորհ ունելով
- 17 Գ հողվածը խմբագրված է այսպես.
Վասն բորոտաց, կազաց, կուրաց, խից,
մնչից ամուսնանալոյ կամ ոչ
- Զայտոսիկ Էդից այժմ զդատաստան: Ձի
ու միայն ի կանոնաց Էկեղեցոյ ուսաբ,
այլևս յարտաքնոցն արինադրաց՝ այն-
պիսիքն նոյնպէս ծնանին զաւակք զազրա-
լիք: Վասն այնորիկ արգելին յամուսնա-
նալոյ, զի մի ախտ նոցայ աճեսցին ի ծը-
նունդն: Այլևս բորոտք, զի թէպէտ ի բժրշ-
կաց ոչ փոխիլ ասի ախտին, յորոց հոտ է,
բորոտ ոչ լինի, այլ զի յուրկոտս վասն
վիրացն լինի, և անդ վեր ոչ է: Այլ կա-

նոնք զախտն փոխել ցուցին, զի արեանքն ոչ միայն յամուսնանալու, այլև ի բանակն մերժեր: Եւ թէ որ զարինացն նշանակասէր, թէ այն մարմնոյ ||| էր, եւ մեք վասն նոյն պատճառի աստ ասեմք, զի մի բազմացի շարն: Իսկ կարքն, թէ շիջեն բնաւ լուծնալը, որ խափան լինի ամուսնութեան, կամ արուեստի ապրանաց, եւ այլ հարկատր գործոց կենդանութեան, թող ամուսնացին՝ այր եւ կին: Եւ կոչը երկու աշարքն կին մի ամուսնացի, զի ոչ կարէ զմանուկսն սնուցանել եւ այլ ինչ սպասարութիւն առնել: Եւ արն, եթէ բաւական է զկինն, եւ զմանկունսն, եւ գտունն հոգալ, թէ բնշիբ, կամ հայրենաբ, կամ արուեստի, ներքի է յաղազս այլոյ վտանկի: Եւ կին խուլ, թէ ուշիմ իցէ, եւ որ կամի կին առնուլ հաւանութեամբ, եղիցի. նոյնպէս եւ՝ արը: Իսկ համր եւ մուճ ար եւ կին ընդ անասունս համարեալ է, մի ամուսնացին: Զայս քննութիւն ճշմարիտ կարծեմ: Եւ թէ այլ որ ուղիղ տեսութիւն ունի եւ մեզ պարտասան զնէ, անխող եմ, զի աշ եթէ այլ զարարտը երկուք կամ երեք, քան զիս լեալ լին յայս մեծ գործառնութեանս, որ ի վեր է, քան զամենայն գործ գործ գովելի, զի լիբից զերպզունից քայլաց քննողաց ընդ միմեանս ի միասին պարապկելով քացատրել լամենայն, որ ի բարձրելոյն բերանոյն բարի տուրք մեզ քացատրեցաւ յերրորդութեանն: Երեք արժան էր լինել, զի յերկն ամենայն ինչ հաստատէ, բայց որ ոչ երեք եղաք, զպատճառն ասացաք յառաջն եւ զմխիթարչութիւնն զհին եւ նոր կտակարանս, որ առ մեզ էին առաջնորդեալք մեզ եւ վկայք վհատելոյս ի վեհագոյն վարդապետէն, զի ոչ միոյ դատաստանի վճիռդ զայլսն արզելու եւ կամ կանոնաց հրամանաց, որ յայտարիկ ամի զատաստան, թէ ոչ զնոյն դատաստանի ունի զարութիւն, այլ ընդ մերոյն ընտրութեան եւ զկանոնացն երկրորդեցի: Զի թէ մերն ընդ զմեզ կարծիցի, զսրբոցն իրաւունս պատուեալ ձեր եւ ի նոյն, ի նացունց թողութիւն ինձ խնդրեալք, զի ոչ ալիքան յանդուզն եմ, թէ զոր ոչ ըստ ներման կամ յայլմէ ոչ համարեացի բանդուզն, յանձն առնում, միայն զուկըտակարն ընտրեալ դատեցէք, զի եւ ես զամ զհետ ձեր, ոչ պարտաւելով, այլ շնորհ ունելով եւ զովելով:

19 Դ [Ա]յլազգ խոսեալ կնոջ փխ Յաղազս... կանանց, Զէ չի վերնագիր

- 20 Զէ որ ումեք, ԴՁԹ չիք եւ, ԱսորԳԴԹ չի լեկեղեցին
- 21 Զէ գործն, Զէ յալտնեցաւ, Զ չիք այլն, ԱսորԳԹ առնել, Զէ կամ փխ եւ (շառնուլ), ԱսորԳԹ շառնել
- 22 Զ յեկեղեցին, Զէ է փխ իցէ, Զէ թէ, Զէ արձակեցէ
- 23 Ասէ ապաշխարիցէ
- 24 Թ այլում, Թ հրամէ, Դ զխաւսելն
- 25 Զ եկեղեցի, Զէ մտանելու, Թ մտանելոյն, Զէ սակայն եւ այր, Զէ չիք է
- 26 ԲԳՁԹ է փխ լիցի, Զէ վասն փխ յաղազս, ԴՁԹ պոռնկութեան
- 27 Զ պակաս փխ պսակ, Դ եղելն, Զէ չիք եղեալն
- 28 Զ առն ե, Բ սպաստանայն, Դ չիք ի, Զ լիցի փխ իցէ
Գ հողվածը խմբագրված է այսպիս.
Վասն այլազգ խաւսեցեալ կնոջ
Եթէ ումեք խաւսեցեալ է կին, եւ նախ քան զմտանել կնոջն շար գործքն յայտնեցան, իշխան է այրն առնել եւ շառնել զնա կին: Ապա թէ յեկեղեցին մտեալ է, եւ անտ յալտնի կամ յետ ատուրց ինչ, մի իշխեսցէ արձակել, եւ թէ արձակէ՝ այրի մնացէ եւ երեք ամ ապաշխարէ: Յայլում զլիք հրամայէ զխաւսելն լիբ կամսն թողու, եւ աստ վասն յեկեղեցին մտելոյն ոչ ի կամսն սպաստան առնէ, այլև ||| (պատուհաւէ)՝ ապաշխարութեամբ, որ իւր տանն վնասեալ է, թէ եւ որդիս ծնեալ է. իշխան է թողուլ վասն բանի պոռնկութեանն: Եւ աստ վասն զեկեղեցին պատուելոյ ոչ տայ թոյլ թողուլ: Ապա յայտ է, թէ պսակն արտաբոյն եկեղեցոյ ոչ է պսակ, այլ՝ պատիւր եւ պատիժ պոռնկութեան: Եւ զի ոչ է լեալ շարն ի տան առն, այլև առաջի կայ զզատաստանն, ապա թէ ոչ զզատաստանայ, այլ ի նոյնն մնայ յետ այնքան ներմանն, իշխան է թողուլ զնայ:
- 51 Գ վասն փխ Յաղազս դատաստանաց, Դ [Տ]դայոց պսակաց անկատարից փխ Յաղազս... պսակաց, Ե չիք հողվածը. ձեռագրում քերթեր են պակաս, Զէ չիք վերնագիր
- 32 Զ չիք որ իշխեսցէ, Գ մինչ, Զ հասակի լեալ փխ հասեալ, ԲԳԴ զհաճոյս
- 33 Զ իւր փխ իւրեանց, Գ ընդրեսցեն փխ յոսացին, Դ եթէ, Դ չիք որ
- 34 Գ ճԾ. փխ հարիւր, Զ եկեղեցին, է լեկեղեցի, Գ տղայքն
- 35 Զէ չիք եւ, Գ կամի, Զէ կամիցի, Գ ամուսնացին

112-ՐԴ ԷՋԻ

- 1 Զէ յայլում ժամանակի ի կանոնք ասի (է ասէ), Զ պահասել փխ պասակել
- 1-5 Գ եւ թէ կարեն կուսան լինել՝ լիցին, զի ի կամս եւ ի կարս իւր եանց է: Զոր եւ յայլ կանոնի ասէ. ոչ է պարտ առանց զմիմեանս տեսանելոյ խասել յամուսնութիւն, զի մի լլխիս զըշապցին: Եւ ազմուկ եւ ոճիր մեծ լինիցի ի տան հաշտութեան խնդութեան եւ խաղաղութեան խորհրդական: Այս դատաստան յեկեղեցի հաստատ եւ անփոփոխ մնասցէ, զի թէ ի ստուերն այսմ կարատ էր, որչափ եւս ի ճշմարտութիւնս փխ Զոր եւ յայլում.... յեկեղեցի աստուծոյ
- 2 Թ և զի, Զէ շիֆ իսկ, Զ շիֆ եւ (կամ)
- 3 Զէ հաւանել, Թ միմեաց, Թ հրամէ, Զ յիցէ փխ լիցի
- 5 Գ եկեղեցո, Գ շիֆ Աստուծոյ
- 7 Գ լվխան երեխայից փխ Յաղագս.... իցեն, Ն շիֆ ամբողջ հողվածք. ձեռագրում բերբեր են պակաս, Զէ շիֆ վերնագիր
- 8 Բ հարցումն, Գ շիֆ հարց
- 9 Բ Կ հասանիցեն, Գ հասանին, ա ամուսնանալ թէ ոչ
- 10 Բ արժանի, Բ ստեղծն, Գ ստեղծուն
- 7-11 Գ հողվածք խմբագրված է այսպես. Վան որք միոյ մար կաթմբ սնել են Յալլ եւ յայլ մարէ ծնեալք յորժամ ի շափ եկեացեն, ոչ է արժան ընդ միմեանս ամուսնացուցանել. ոչ է տարակուսելի այս դատաստան: Զէ հողվածք խմբագրված է այսպես. Որք զմի մար կաթն կերակ իցեն ատարք ի (Զ շիֆ ի) միմեանց, յորժամ ի շափ հասանեն, ոչ է արժան ամուսնանալ, քանզի ծնողն (է ծնալ) և սնուցողն (է սնուցալ) մի են:
- 13 Գ լվխան փողոցաց սահմանաց փխ Յաղագս.... զսահմանս, Ե շիֆ ամբողջ հողվածք. ձեռագրում բերբեր են պակաս. Զէ շիֆ վերնագիր
- 14 ԲԿԶԹ շիֆ Հարց, Զ զսահման, ԱԹ զեկերին, Զ ընկերին
- 14-15 Զէ շիֆ Դրպիսի.... պատասխանի
- 15 ԱԹ յարէնս
- 16 ԲԿԶԹ իցցէ, Զ անէժք, Թ շիֆ այն, ԲԳ եղի-

- ցին, Զ նզովեալ ի
- 19 Թ շիֆ է, Աս ի մէջ փխ ինչ
- 20 Թ զբառնալ
- 22 բոլոր ձեռ. այդ, սրբագրել ենք ըստ Գ խմբագրութեան, է որ, Զ շիֆ զոր ոչ հրամայեցաւ
- 23 Գ լինիցի
- 24 Գ երկրորդ, Զէ ոչ ըստ, Զ հրամանո, է տալոյ, Զ ալլոյ փխ տալով
- 25 Գ յայտն
- 26 Զէ որ փխ որպէս
- 27 Գ թէ զի երկու վկա, Զ շիֆ թէ, Զ զայս, Բ զպաշտարութիւնն, Զէ զպաշտարութեան
- 28 Զէ լցցէ զտեղի, Գ շիֆ որպէս.... ճառին, Զ ճառի
- 2-16 Գ հողվածք խմբագրված է այսպես. ՃՂԹ Վան փոխողաց գահմանն Որ գահմանն ընկերին յափրջտակէ, անիծեալ լիցի ի կանս եւ ի մահ, որպէս զրեաց Մովսէս հրամանաւ աստուծոյ: Լուիցեն զայս յափրջտակալք սահմանաց եւ եւ զարհուրեացին, դի աստուածային է զատաստանս: Եւ թէ լիցի ինչ հակառակութիւն անդատանաց, վկայեալք լուծցին եւ ընական արիւնակաւ տեղեացն եւ զբաղանցեալքն, զի այդ հուսաստի է, քան միոյ խաչ բառնալ եւ անտարան, զի բազում անգամ խարուսթիւն լինի եւ երկումն, զոր ոչ հրամայեցաւ: Եւ թէ աբղէս կատարի բան դատաստանի, մի բառնայցեն խաչ եւ երդումն: Ալլ զայս ինչ որ հրաման տալով ասեմք, որպէս յառաջ զրեցաք վան երդմանն, այլ յայտ առնել կամեցաք, թէ որք զայստեղի անէ, վճարեալ է իրք դատաստանին, որպէս ցուցաւ, թէ զերկու եւ զերեք վկայի ունի տեղի: Եւ թէ զայս առնեն, զպաշտարութիւնն լցցեն, որպէս ցուցեալ է յերդման ճառին: Մեղք մեծամեծք են այս, որ այսալք պարժանալք եւ խորխտալով զործեն եւ ուրախ են: Եւ ոչ միայն այս, այլ եւ ամենայն շարք այսպէս լինի այսալք: Նոյն զարուսթիւն եւ յնայոյն ունի եւ առանկ յանլով. վայ որ վարէ տուն ի տուն եւ ազարակ առ ազարակ, զի ղնկերին զրկէ: Եւ վայն յանթից տեղի է, որ զամենայն պատիժ պատուհասի յինքն ունի:

113-ՐԴ ԷՋԻ

- 2 Գ լվխան կհահանից փխ Յաղագս.... կհահանից, Ե շիֆ ամբողջ հողվածք. ձեռագրում բերբեր են պակաս, Զէ շիֆ վերնագիր
- 4 ԲԿԶԹ և կամ, Թ և կամ թէ, Գ արար փխ արատ

- 4-5 Զէ շիֆ այլ.... շնաբարոյ իցէ
- 5 Բ շնաբարոյ, Զէ և այլում, Գ եղել, Զէ եղեալ իցէ շնաբարոյ կամալք
- 6 Գ զորդես, Զէ զհանս, ԳԶԹ գտուն, ԳԶԹ զՏող, ԱսԿԶ շիֆ եւ (գշտորն), ԲԶԹ զշոր
- 7 Գ բարձանեացն, Ա աղճկանն

- 8 Գ գրածինն
- 9 Ձ հարկան, Թ էթող, է հինգ ամ
- 10 ԲԳԹ ապաշխարիցէ, է ապաշխարէ, ԲԳՁէ յեկեղեցի, Գ տուգան, Կ՛ քիսուն փխ երկք հարիր
- 11 Դ շի՛ եւ, ԳՁէԹ շինական է, Թ տուգանեցի, Աէ տուգանեցի եկեղեցի աստուծոյ փոխանակ զամուսնութեան պսակն եւ զաւրհնութեան խոտելոյ
- 12 Դ զօրհնութեան պսակն խոտելո
- 13 Թ ի տուգան
- 14 Բ շի՛ կին (իցի), Բ շիցեալ
- 15 Բէ յուրկանոց, ԳԹ յօրկանոց, Ձ յուրկանոցն, Ձ տարի
- 16 ԱԲԳԹ աղացէ, Աէ աղայցէ, Ձ յուրկանոցն, է յուրկանոց, Աէ ԲՁ, փխ հարիր, Ձ տրամ
- 17 ԳՁէ տուգանս
- 18 Ա երկիրց
- 19—22 Դ շի՛ դարձեալ... սաստի
- 19 Աէ ազատիցեմք, Ձ յաւելուած, Թ դանելուած
- 20 Աէ դիցեմք, Աէ այսմ
- 21 Ա՛ հանդերձեօք, է՛ հանդերձելուաքն փխ հանդերձ այլաքն, ԱսԿ այլովքն, Ձ ի ցեղէ է ի տանէ, ԱէԹ մերձեալ, Աէ ածեալ, Աէ շի՛ հրամայէ
- 22 Թ սաստի փխ սաստի

Գ հոգվածք խմբագրված է այսպէս.
 Եթէ որ գկին թողցէ զորդեաց մայր
 Եթէ որ գկին թողցէ զորդեաց մայր ատանց բանի պոռնկութեան եւ կախարհութեան, եւ շար հերձուած հաստութեան, ուրացութեան, դեղատուութեան, դեղատութեան, զողութեան, արբեցութեան կամ արատ ինչ շար ի մարմինն շիցէ երեւեալ, այլ այրն շնաբարու իցէ եւ այլում ակն եղեալ է, եւ վասն այն թողցէ, իրաւունք այս է. ըզաւակնն, զտունն, գհողն եւ զըւորըն եւ զամենայն զկեանս բաժանեն հասարակաց, զգէսն կնոջն տան: Եւ թէ կամք է կնոջն զայրն ի տունն ածել՝ ածցէ: Եւ գրածինն կալցին եւ զարքունի հարկան ողջ պահեն: Եւ յեկեղեցին տուգանք տայ, թէ ազատ իցէ՝ յիրամ, թէ շինական՝ զանալից լիցի եւ ձ. դրամ յեկեղեցին եւ եթն ամ ապաշխարէ չերմեռանդն սրտի եւ այլ պատհնութեամբ ապաշխարութեանն փոխանակ, գի խոտեաց զաւրհնութեամբ ամուսնութիւնն: Եւ թէ մինչ ի պայքարին են ի տուգանին է, այլ կին լրբեալ կին լինի կնահանին, մինչ ամ մի չէ անցեալ, յայտ հղի, թէ նայ ետ թողուլ զառաջի կինն, կալցեն զնայ եւ յուրկանոց տացեն զերիս ամս ծառայել զոթեացն, թէ ազատ է եւ ոչ մտանէ ի բանդ զոթեացն փախչելով ի զազարալի տեսիցն եւ ի դժնդակ հոտոցն՝ 3. դրամ տուգանք տայ զոթեացն: Մի ան-

- զամ եւ երկիրս զայս եղաք զատաստան, զի զանձն իմ լընդդիմադրութենէ կանոնաց կարծեաց ազատեմ. եւ զյանելուած իւրաքանչիւր հրամանացն կարգեմ, որ եւ յայսմ կանոնի հաներձ այլաք պատժեալք: Զայրըն ի տանն մերձեալ եւ այլ ի ներքս ածել հրամայէ, որ է առակուլթիւն սաստի: Տես զգործն բան ասէ 3իսուս եւ զբանն՝ զործ, ոչ միայն սաս, այլեւ յայլ տեղիս. որ միտ դնէ՝ գտանէ: Թաթարն ոչ զլուր ականջացն հաւատայ, այլ զիւր աշաց տեսանեն զիւր կնոջն զործն շնութեան:
- 24 Գ վասն ամուլ կնոջն, Բ ամլոց, Գ շի՛ ամբողջ հողվածք, Աէ շի՛ վերնագիր
- 25—32 Ե շի՛ Եթէ կին որ... կալցեն զկինն ձեռագրում քերքեր են պակաս
- 25 Աէ որ կին
- 25—28 Գ հանցէ զնայ վասն ամուլեանն, կինն զոր ինչ երկր ի տանէ իրմէ՛ աղախին թէ ծառայ, զմեծ եւ զփոքր, զյաւ եւ զվաթար, զհանդերձն անզամ զիւրն եւ յայպէս զնայ: Եւ թէ բան զամուլեանն այլ ինչ արատ ոչ զոր ի նայ, տուգանք տայ փխ հանցէ... եւս տացէ
- 26 ԱԹԹ ամուլեանն
- 27 Աէ թէ (անասուն), Աէ թէ (հանդերձ), Ձ թէ (արծաթ)
- 28 Աէ զամուլեանն, Ձ կացէ փխ տացէ
- 29 ԳՁէ թէ
- 30 Աէ շորհարիր փխ վեցհարիր, Գ շի՛ դրամ, Գ եւ փխ ապա, Գ մինչ, Ձ զատաստանս, է զատաստան
- 31 Ա տուգանն, է տուգանս, Գ են փխ իցեն, է շի՛ մի, Թ ոչ իցէ
- 31—էջ 114, 1 Գ այլ կին յանդգնել կին լինի նրմայ, որ եհան զամուլն, ըստ այլ կնահանիցն արասցեն: Ապա թէ յառաջագոյն խորհեալ է ընդ նմայ զիւրն թողուլ եւ առնուլ զնայ եւ կամ յառաջագոյն պոռնկեալ է ընդ նմայ, 3. դրամ տուգանք տայ եկեղեցին ապաշխարութիւն փխ եւ ամ մի... անն (երեք ամ)
- 32 Աէ յուրկանոց
- 33 ԲԹ Եթէ, Աս պատհաք
- 34 Բ աղայցէ, Ե զողեցն Աէ յաղանութիւն, Ձ յեկեղեցիս
- 35 ԵԱէ տուգանս, Ե կալցին, Աէ կալցի, Աէ զբան փխ բուն, Աէ ամուսնութիւն, Աէ խոտեաց
- 36 Աէ ե փխ ապա, Ձ զողեացն, է զողեացն տացէ, Ե զողեցն
- 37 ԵԱԹԹ անն
- 38 Բ առում, ԲԱԹԹ ե կամ, ԱսԲԹ խաժական, Ե խաժան, Ա՛ ծանօթ, է՛ ծանաթք փխ խանձական, Աէ է փխ իցէ

114-ԲԴ ԷԶԻ

- 1 ԵՂԷ ԼԿԵՂԵՅԻ
- 2 Զ շԻՖ ԸՆԴ, ԶԷ ունկնդիրս, ԶԷ շԻՖ Ե (Մտցէ), Գ Ե ապա մտցէ, ԲԳԵՂԷ յեկեղեցի
- 3 Է պոռնկութեան, ԱաԶԹ արատարոյ փխ արատոյ
- 4 Գ տուգանաց Ե ապաշխարութեան, Գ կանոնդ, ԵՂԷԹ կանոնացդ, ԵՂԷԹ շԻՖ այդ, Գ կայցէ
- 5 Գ կարացար փխ կար էր Ե, Բ շԻՖ էր, ԶԷ շԻՖ Ե (Մեք), Ե մէնք
- 6 Գ կանոնս, ԵՂԷԹ շԻՖ Ե, ԱԲԵ զայնս, Գ զայս, ԱաԹ զիրաքնաշիրոցն, Զ իրաքանշիրոց, Գ շԻՖ զարժան
- 7 Գ դատատարացն ուղիդ վճիռ տալ, Զ զվճիռ, Գ շԻՖ Ե գի, Ե մէնք
- 8 ԶԷ զգատատանս, Գ դատաստան կարգեցար, ԲԳԵ զապաշխարութիւնն, ԶԷ զապաշխարութիւնս
- 9 ԲԳԵ կանոնսն, Գ ծանուցար փխ զեկուցար
- 10 Զ ամենայն, Գ կանոնսն
- 11 Գ շԻՖ ապատան, ԶԷ արարարք փխ թողար
- 13 Գ [վ]ասն կանանց կանկնոյ յանէ փխ Յաղագս... թողուն, Թ կանաց, Ե շԻՖ իրեանց, ԶԷ շԻՖ վերեագիր
- 14 Է Լանէ յանէ իւրմէ, ԶԷ շԻՖ անդրէն, ԲԳԵ ԷԹ յայր
- 15 Զ որ, Գ վարձկանօք, Է վարձեալ իցէ, ԵԹ վարձել, Ե որ փխ ոչ
- 16 ԶԷ շԻՖ Ե, ԲԳԵԹ յաղախնութեան կայցէ, Է թէն, Բ Տոգնորաբար ի փխ Տոգնոր Ե բարի
- 17 Բ շարարարոյ, Ե շԻՖ Ե (կամ)
- 18 Թ Ե կամ (Տանգանակող), ԲԵ Տանկանակող, Զ Տանգանող, Զ կամ փխ Ե (արբեցող), ԶԷ խնական փխ խնական
- 19 Զ Տանգանդեցուցսն, Բ զերկուսեան, Ե զերկուսին, Թ զերկուսին
- 20 Ե Եթէ, Ե կարգն
- 21 ա զիրարխի, ԶԷ այրն փոխի ի շար զնացիցն փխ Ապա թէ... այրն Թ կին
- 22 ԶԷ Լ թէ փխ Եթէ, ԲԵԹ կին, աԹ յանէն, Ե կամ թէ, ԶԷ կամ ոչ փխ թէ շեցէ, Ե զայդ
- 23 Գ երկեղի, ԶԷ շԻՖ մեծագոյն
- 24 Ե զայս այժմ, ԶԷ զայստիկ փխ զայս, ԵՂԷ շԻՖ իսկ, Գ ի սրբոց, ԶԷ զսրբոցն, Թ սրբոց
- 25 Աա զբանս

- 26 ԶԷ շԻՖ Ե (գի), Ե ոչ են, ԳԹ զՏակառակն, Ե Տակառակ, Զ Տակառական, Ե շԻՖ կամի, ԷԹ կամին
- 27 Զ մերոց
- 28 Զ կացեն, ԷԹ կացցան
Գ հողված խմբագրված Լ այսպես.
վասն կանանց, որ զարս
իրեանց թողուն
Կին Եթէ ելանէ յանէ իւրմ||| (իւրմ, կայցին) Ե յայր իւր տացեն, Եա որ վարձանաւք է վարձեալ Ե ոչ բողաբար, թէ վաճառէ, թէ յաղախնութիւն ունի, թէ կամք իցեն՝ Տոգնոր Ե բարի խրատու Ե սիրով կայցի, Ե Եայ կացցէ: Ապա թէ այրն շարարարոյ է Ե պոռնիկ, Տանկանակաւչ Ե Տարկանաւղ, արբեցաւղ կամ արուագլտ, կամ այլ ինչ արատարոյ, զանի խրատու կշտամբեցսն զայրն Ե Տնագանդ առնեն Լկեղեցոյ Ե միմեանց զերկուսեանս. ապա թէ ազատ է տուգանաւք Ե խրատիւ զայրն: Ի կարգ արկցեն: Ե Եթէ զիւսփոխի այրն Ե ոչ զայ ի լատութիւն, կինն պաշտեսցէ զնայ: Ե Եթէ որպիսի պատճառաւ կինն կցէ յանէն կամ ոչ, Ե զայդ ցուցար զիցմամբ, վասն երկիւղի մեծագոյն վնասու, այլ Ե կանոնական Տբամանաւ յաւժարեցար Ե զայս Եա սրբոցն դնել այժմ զբան, զի զանցագամ կինն Ե զայրն խրատել Տբամային: Ե Ե զայս առեմք, թէ մեր կամքս ոչ է Տակառակ Տբամանաց կանոնաց. Ե Եթէ կամք լիցի այլոց դատարարաց առնուլ ինչ ի մերոցս՝ առցեն ապա թէ ոչ՝ կանոնքն Տաստատուն կացցէ:
- 30 ԲԵ առևանկաց, Գ շԻՖ ամբողջ հողվածը, ԶԷ շԻՖ վերեագիր
- 31 ԲԵ առևանկս, ԶԷ առևանկ արասցէ, Ե զՏայր
- 32 ԶԷ զբամ տացէ Ե, ԲԹ Լ թէ
- 33 ԵՂԷ շԻՖ է, Զ, վեցՏարիս զբամ տացէ
- 34 Զ Տբոսս, Է ձեռագրում՝ Տբոս, Բայց զԻձը յաւանցում ցույց է ալվել, որ պետք է լինի Տոս, Ե Լրթել, ԲԵՂԷԹ իցեն փխ էին, ԶԷ շԻՖ Ե, ԶԷ բարեկամք փխ աւգանականք. ԶԷ այր

115-ԲԴ ԷԶԻ

- 1 ԲԵԹ տուգան, ԶԷ տուգանս, ԵՂԷ յեկեղեցի
- 3 Է տուգանս կայցին յեկեղեցի, Զ տացեն փխ կայցին
- 4 Ե անարգեց, ԶԷ արՏամարՏեաց փխ անարգեաց, ԶԷ շԻՖ Ե, ԵԹ յապաշխարութիւնն,

- ԶԷ ապաշխարեցէ, ԶԷ շԻՖ կացցէ
- 5 ԱԵԶ իրիցու, Ե Եղի, Զ Տայր Ե մայր
- 6 Զ երեց, Է էրեցն, ԶԷ զբՏանայութիւն, Թ զբՏանայութեան, Զ մի իշխեսցէ, ԶԷ շԻՖ Ե (Տարիւր)

- 7 Ձե տուզանս, Ձ բաշխեցեն
- 8 Ձ շիբ յետ, Ծ դարձել
- 10 Ե գերկակին, Ձ գերկակի, Բ տեսանադրեալ, Ձե տեսանագրեն և
- 11 Աս ի գլուխս, Ձե ի գլուխն, է իցեն փխ են
- 12 ԲՅէ ազատ է, Թ ենթն ազատ է, ԲՅէԹ կանոնք, Ձե լիցի փխ կացցէ
- 13 է եղեալ փխ եղեալ
- 14 Ձե շիբ յոյժ, Ծ գրեալ
- 16 Ձ կարգի փխ կարի
- 17 է պտուղի
- 18 Բ հրամայիցի, Ձե հրամայի տալ, Ձե այլ փխ այլոց, Ձե որ
- 19 Ե խիսկոպոսք, Ձ եպիսկոպոստեց որոց
- 20 Բ յաղարս, Ծ գլանցանն, Թ գանցանս, Ձե լիցի, Ձե շիբ և մնան... անբաւելի Գ հոգվածը խմբագրված է այսպես.

Որ ատուզնայք առնեն

Որք ատեսանկս առնեն, կայցեն զկինն, ի հայր և ի մայր իրեանց տան, և տուզանս առցին լսոնէն և ի ծնաւզն տան, փոխանակ անարգանացն, այլև զանկեաց առնեն բրով, և բանի, և բանտի. թէ ազտ է՝ ՌՄ. դրամ և թէ շինական՝ Ո.։ Եւ որք յուզարկաւորք կրթան սուտ փեսային, Ճ. դրամ տուզանս. հրոսին զկէսն յեկեղեցին և զկէսն՝ կարատեւոց. այլև սայ բրալից բրով և բանի, այլև բանդիւ։ Ապա թէ սուտ փեսայն ընդ աղջկան պտուղեցաւ առանց յեկեղեցոյ պսակի, Մ. դրամ տուզանս առցէ, զի զպսակն արճնութեան արճամարհնաց, և յեկեղեցոյն արտաքս բնկեց զինքն. Գ. ամ ապաշխարէ բստ արծանոյն, Եւ թէ է սուտ փեսայն ընդ աղջկանն պտորնկեցաւ առանց յեկեղեցոջ պսակ զնելոյ, տուզանս առցեն Ճ. դրամ, զի գպսակն արճնութեան անարգեաց. և երեք ամ ապաշխարիցէ։ Եւ թէ երէց որ զաղտ պսակեալ իցէ առանց ծնաւզաց աղջկանն, երեցն լուծցի, և, Ճ. դրամ տուզանս առցեն և կարատեւոց բաշխեսցեն, և պսակն, զոր եղ, անճաստատ լիցի։ Ապա թէ յետ այսք խոռվութեան ի հաւանութիւն զան կուսվք աղջկանն և ծնողացն և յառաջպտունկալ իցեն, պսակ մի դիցեն, այլ իբրև երկակին՝ ուտ տեսանադրեալ դիցեն ի գլուխ նորայ. և թէ կոյս անացեալ են՝ բստ արինաց զինն պսակ արճնութեան։ Թէ ազատ և թէ շինական կանոն այս կացցէ։ Թէպէտեւ այսմ եղեալ է դատաձտան զանապանութեամբ, այլ աստ յոյժ լիով կարգեցար։ Վասն որո յաժտաքեցար զայս հս զրել, զի անտարակոյս լիցի դատաւորաց յաղոցիկ պատահումն, և գտուզանն ի ժամանակին և բստ կարի համձատեւելով առնեն, Ուցին այժմ ուր՝ յափըշտակաւ

- եպիսկոպոսք, զի տուզանք պտուղաց յաղարտս հրամայեն տալ և ոչ ազահութեամբ իրաւունս ինքեանց համարեալ պատճառելով աթոռահակ և եկեղեցոյ բաժին։ Եւ այլ պէսպէս պատճառս պատճառին զպատրանս և զպայքարանս խառնեն ընդ իրելարս, երբեմն իբր զզագանս արեւարքու խրոխտան և երբեմն իբր զաղունս քննին քաղցրագունաւք, երբեմն փաղաղեն և երբեմն փաղաղըն և իբրև զզայլ զիշտոնն, և զայլ սոցին նման անաւրէնութիւնս, և շատ շոպլութիւնս, և զկեղծեալք կատաղութիւնս յիրեանց խճճտաննս թողցար։ Բայց որպէս զամենայն աստուածային իրաւունս անբեցին, այսպէս և զիրեանց մտաց խիղճն. կոխեցին, որ խոցէր և խղիւայթեր ամբարտաւանութեամբ, որպէս Եփրեմ կախեաց զիրն, որ է դատաւոր իր խիղճմտացն, զի այսպիսի կաշտակրծութեանց և յանագորոյն ազահութեանց և ի տապալիչ տանց տուզանեաց զարճուրելով զատիլ արծան էր, իբր ի զագիր զզուանաց, զի տուզանք պտուղացն և շնացելոցն՝ տկարացն և տնակաց և տհասիցն, զի զին մեղաց է, զի զնոցին կարինս բառեա, և նոքայ ազաւթիք զմեզս նոցայ սրբեն, բստ այժմ, թէ՛ ձեր առաւելութիւնդ ի նոցայ նուազութիւնն։ Եւ ահայ այսար մեղք նոցայ անբաւելի մնան, զի ափշու եպիսկապոսք առնոն և ախու յամենայն ինչ կաւորուար վարին յուտել, յմբել և զարդարիլ ի զարտոխան և շարտնալ յայլիս և յանդաստանս, յերկարս և յանկողինս, և յամենայն անկողոյս, որ երկայն կարատանայ բանից բանդագուշ բլլեաց բեւաբարոյիցս զաստուծոյ մեզ մարդւ զմարգելուզացս և մուրացիկ մորոսացս և խեղարարոյ խողացս և խարամանի խոռվարարացս։
- 22 Գ շիբ գատաստանաց, Բ իրիցանց, Ձե շիբ վերնագիր
- 23 Ձե շիբ ընդ, Ձե միմեանց
- 24 Ե ընտրեց, Թ ի քահանայութեան
- 25 ԲԳԵԹ յեկեղեցոջ, Ձ յեկեղեցին, է յեկեղեցի
- 26 Աս առ է որք, Ձ որ, Գ ուղեք
- 27 Ե իշէ փխ իցէ, Ձ առաջադէմ, է շիբ ապա թէ շիցէ, Ձ թէ իցէ յառաջադէմ
- 28 Ձե կացցեն
- 29 Թ բարիեզարգութեամբ, Ա լցէ, Թ լցե, Ձե զեկեղեցի, Գ շիբ թէ
- 30 Ե վկայել
- 22-30 Գ հոգվածը խմբագրված է այսպես.

Վաքն առաջ երիցանց
 Բահանայք զահրիցուլեամբ մի հակառակեացին՝ ընդ միմեանս, զի զոր նախ ընտրեաց ի քահանայութիւն շնորհն աստու-

ծոյ, նայ է նախագահ յեկեղեցին: Ձայս ասէ այնոցիկ, որ կրսեր են եւ կամին զառաջին պատիւն: Ուղիւզ դատաստան է, որ յառաջ աւծաւ՝ առաջին լինի, թէ յառաջադէմ է եւ կատարեալ յամենայն իրս, եւ թէ ոչ՝ զոր ընտրեն այլքն իրաւամբք՝ ուղիւզ կամակցութեամբ կպիսկապոսին, զնայ զնեն առաջին, որ կարաւոյ է բարեկարգութեամբ լնուլ զեկեղեցին, առաւելեալ իցէ իմաստութեամբ, աղքատստիրութեամբ, հիւրասիրութեամբ, եղբայրսիրութեամբ եւ ատարբնեալ:

32 Դ շի՛ք դատաստանաց, ԲՓ՝ ժողովրդեանն, Գ՝ վասն քահանայից փխ Յաղագս... ժողովրդեանն, Ե շի՛ք հողավածի կետք սկզբից

մինչև մէն երկու ներառյալ. Ա՛ շի՛ք վերձագիր

33 Գ՛Ձէ շի՛ք Եւ, Գ՛ հրապուրեն, Գ՛Ձէ շի՛ք ի նոցանէ, մյուս ձեռ. ի նոսա փխ ի նոցանէ, սրբազնէ կեն ըստ կառնեագրէի և Բ խմբագրութեան, Գ՛ բարձանումսն

34 Գ՛ լինի փխ բերէ, Գ՛ շի՛ք այլ... զմուսս, Ա՛ զպտուղ

35 Գ՛Ձէ ժողովրդականք, Գ՛ շի՛ք միաբանութեամբ, Ա՛ կեկեղեցի, Գ՛ հասուցանեն, Գ՛ հասուցանեն փխ հասուցանեն

36 Գ՛ զամենայն ամենայն, Գ՛ յամենայն ժամ փխ անխափան, Ա՛ զստեբաց փխ ըստ զասուց, Գ՛ եւ եղոց բաժանեն փխ բաժին... երդոց

116-ԻՎ ԷՁԻ

1 Ա՛ զէ որոց փխ երդոց, Ա՛ է փխ եղև, Ա՛ քահանայից, Գ՛Ձ սուրբ

2 Ա՛ բաժանեցին, Գ՛ բաժանեն բանաւոր եւ բարեկարգ որպէս արեւքն է, Ա՛ արէն, Գ՛Ձ քահանայից

3 Գ՛Ձէ մասն փխ մասունք, Գ՛Ձէ շի՛ք մասին, Գ՛ այլոցն փխ այլ քահանայքն, Ա՛ մի բաժին փխ մէն, բոլոր օրհնակներում մէն եւ երկու, Գ՛ շի՛ք մասունս, Գ՛նէ մասն, Ա՛ մասունքն է

4 Ե՛ սարկաւազունքն, Գ՛Ձէ շի՛ք մի, Գ՛ մին, Գ՛ մին, Գ՛ շի՛ք մասն, Ա՛ է զպիրք, Ե՛ շի՛ք զպիրքն... մասն, Գ՛Ձէ շի՛ք կէս (կէս), ԱսԹ՛ կէս կէս մասին, Գ՛ շի՛ք մասն եւ, Գ՛Ձ կանայք, Գ՛ կանայքն եւ կուսանքն

5 Ա՛Ձէ պարկեշտ, Գ՛ պարկեշտք եւ պատկառութք, ոչ պատրուղք, այլ պատուիրանին պահողք մի մասն առցեն առանց... Ա՛ն՝ շի՛ք ամենայն

6 Դ՛ եւ փխ Ապա, Աս Էթե, Գ՛Ձէ հակառակի, Ե՛ հակառակ իցէ, Գ՛ խոզութիւն առնէ

7 Ե՛ զատապարտեի, Ա՛ է փխ լիցի, Ե՛ ի յիւր, Գ՛Ձէ ընկերք, Ե՛ ընկերքն, Գ՛ շի՛ք իւր

8 Դ՛ այնպիսին, Բ՛ԿԵՓ՝ հազորդէ, Դ՛ քահանայսն

7-9 Գ՛ մի իշխեն հաղորդիլ ընդ նմայ և ժողովուրդքն ի քահանայս մի հաշտին զնայ

11 Դ՛ ի՛Յ յաղաղս՝ սպասուց եկեղեցո, Ա՛ շի՛ք վերձագիր

12-Ա՛ պատարագ, Թ՛ սուրբ, Ա՛ կեկեղեցոյ

12-13 Աս՝ Պաշտան եւ պատարագիք ի զլիաւոր քահանային տանն եղիցի եւ սպասք սրբոյ եկեղեցոյն, որպէս...

13 Ա՛ն՝ եղիցի, Բ՛ՅԱ՛ որպէս է, Ե՛ կարգել

14 Ա՛ զեկեղեցի

15 Դ՛ մշտնջատուր, Բ՛ կեկեղեցոյն, Ա՛ կեկեղեցին, Ա՛ զպաշտօն, Բ՛ԿԵՓ՝ զաղաւթքն

16 Բ՛ն տուրնչեանն, Ա՛ շի՛ք տուրնչեան եւ, Ա՛ զիշեբրային ժամու, Բ՛ԿՁԻՓ՝ ժողովրդոց, Ե՛ ժողովրդոցն

17 Ա՛ այլք, Ե՛ ընգերքն, Աս զամանն, Է՛ կայցեն

18 Ա՛ առանց պղերգութեան, Բ՛Փ՝ սխալեցէ, Դ՛ն սղալեցէ, Դ՛ պաշտմանէն, Ա՛ պաշտպանէն փխ պաշտմանէն

19 Դ՛Ձ հոգաք, Ա՛ մտոցն, Ա՛ իշխեցեն

20 Ա՛ միաբան փխ միակամ, Ա՛ միակամութեամբ փխ միաբանութեամբ

21 Դ՛ որոշեալն, Ե՛ որոշեալ, Է՛ որոշելի, Ա՛ սուրբ, Դ՛ եկեղեցոյն, Ա՛ կեկեղեցոյ մի լիցին

22 Դ՛ բարեկարգութար, Դ՛ զզատաստանն

24 Թ՛ լիցի

25 Ե՛Ձէ զպարտաւորութիւն, Ե՛ հեղապցելքն, Դ՛ հողավածը խմբագրված է այսպես.

Վասն սպասաւորելոյ
 Պաշտան եւ պատարագիք եւ սպասք սուրբ եկեղեցոյն ի զլիաւոր քահանային տանն լիցի, որպէս եւ յառաջագոյն կարգեալ է: Եւ զլիաւոր քահանայն զեկեղեցին մի իշխեցէ թողուլ եւ իւր տանն գործոյ պարապիլ, այլ միշտ ի սուրբ եկեղեցոյն կայ, զի զպաշտանն եւ զաղաւթն ամենայն ժամուց եւ զտեսչութիւն ժողովրդեանն մի խափանեցէ: Եւ ընկերքն զամանն փոխանորդելով զմիմեանս կացցեն առ նմայ առանց ծորութեան եւ երկմտութեան, առանց նենգութեան եւ խորթանկութեան, առանց պատրանաց եւ խաբէութեան, այլու զսոցին հակառակն հաստատ հատուկ եւ գովելի գործովք: Ապա թէ իցէ ոք, որ սխալիցէ ի պաշտմանն պղերգութեամբ, կամ երկրային գործով, կամ աշխարհական շահիւք ըռայլ, շուայտ շլացութեամբ

և Ժյատիւնեամբ, ի մտոցն մի իշխեսցէ առնուլ: Քահանայքն միարան և միակամ լիցին յարհնել զժողովորդն և անել յեկեղեցի, այլև միարան և միակամ որոշեն զորոշելոյսն ի սուրբ եկեղեցոյ:

Բարեկարգապէս եցոյց զդատաստան մտոցն և սպասաւորութիւն քահանայից սուրբ և աստուածային կանոնական դատաստանս, եթէ ոք կամեսցի կալ ճշմարտութեամբ ի զործ քահանայութեան, եւ թէ ոչ՝ անպարտ լիցին դատաստանք եւ դատասարք եկեղեցոյ, եւ զդատապարտութիւն յիրաւի առցեն հեղզացեալքն ի հաստատ հաստատունս, հեղքն եւ հերատուկքն յայս-

պիսի հարսանեացս հալածին, որպէս այժմ զմեզ տեսանեմք:

- 27 Դ [Վ]յան ժողովորդեան և եկեղեցո, Ե ժողովորդն, Զէ շիբ վերնացիք
- 28 Ա շիբ ինձ, Ասմէ շիբ և, Զ յայտորիկ, է այտորիկ
- 29 Զէ այտորիկ
- 30 ԴՁէ վանականաց փխ վանաց, Ե անէի, Թ անին
- 31 Բ Իսահակայ, ԲԴԵՁէ թէ
- 32 ԲՁէ՞ զհաս
- 33 Զէ է շիբեալ, Ե՞ շիբ է, ԴՁէ շիբ այն, Զէ այտորիկ (լեռացաք)
- 34 ԱՐԵ՛ յայտորիկ, Զ՛ այտորիկ փխ յայտորիկ

117-ԲԴ ԷՁԻ

- 1 ԲԴԵՁէ թէ
- 2 Զ որ փխ զի, Դ ուղղեսցէ, Զէ ուղիղ իցէ, Թ այնորիկ, ԲԴԵ՞ թէն
- 3 ԲԴԹ զըրեցելաւս, Զէ զըրելովքս, ԲԴԵ՛ ոչ էր ի դէպ, Զէ յանդղնել
- 4 Զէ շիբ և յամենայն, Զ մեղս փխ մեր, է մերս, Զէ աշխատութիւն

Դ հողվածը խմբագրված է այսպես.
Վասն վանաց ժողովորդեանն
և զեղջ եկեղեցոյ

Կամ եղեւ և ինձ յաղազս այտորիկ սակա ինչ զրել, զի ոչ փոքր ինչ հակառակութիւն լինի ի մէջ վանից և աշխարհական քահանայից: Ընդ միտ անի զկանոնքսն մեծին Սահակայ, թէ որքան վայելուող եւ ըստ կարգին բաժանել զվանաց և զաշխարհի եկեղեցոյ զհասս և զտանս տրաւք իւրաքանչիւրաք, որ այժմ շիբեալ և ապականեալ է ամենեւին ամենայն: Վասն այտորիկ ոչ զըրեցաք յայտորիկ դատաստան, զի թէ ի բանից սրբոյն ոչ պատկաւին, զիս՝ որք ի մերոցս ամաշին: Եւ թէ վասն սորին դատաստանի կամի ոք զսողորթիւնն, սրբոյն սահմանաւ արժան է վարիլ և ոչ այլազգ. զի թէ կայր կարծիս, որ այժմու զըրեցելովս վարել որ յաւուրս յայս և զատեր ուղիղ, ոչ էր ի դէպ մեզ յանդղնել, թող թէ ոչ է քաւարի կարծիս: Թէ կամիմք մեր կալ և մնալ ի կանոնաց կարգի քահանայքս և քահանայապետքս քաւիչքս, որ եմք այսաւր քակիւր, այսպէս կարծեմ և յամենայն աշխատութիւնս մերո Բայց փոքր մի յուսով ոգի կրանեմ այնու, որ ասէ, թէ անհնարինքն ի մարդկանէ հնարաւորք են աստուծոյ: Բայց սահման մի հին հասկացուցանեմ ստուգապէս, որ ոչ ըստզտանէ զսրբոյն Սահակայ սահմանն և ոչ ի ստոյգ սահմանէ նորա ստտ գտանի, զի վաշ էր վա-

նականացս, թէ ոչ յաշխարհ երթեանակ անէաք յաճախ, ոչ տանաւք և ոչ տմարդի տրաւք առ իրեարս, և ոչ զնոսս յարածամ առ մեզ կոշկաք կողաւք կատաղութեամբ, և ոչ վասն հասից հէղութեամբեան և հերատկութեամբ ընդ նոսս ի հաշիւ համարձակէաք հակառակութիւնք, այլ զամենայն հաս բովանդակ յաշխարհի քահանայսն թողուաք, թերես այնու նոքայ ժրաչան աշխատութեամբ զամենայն հոգս ժողովորդեանն, որպէս սարժանն է, հոգային և ոչ երկրաէին, թէպէտ և ոչ այս պատճառաւ ժպիրճքն ժրանան, թէ զհանուրց հաս եկեղեցոյ ի մի հերատուկ հասուցանեն: Եւ հաւատա հասուցանան հէղքն, զի ազահութիւնն անազորոյն և անհաւատ անել գանձիտն, որ տեսանի այսաւր պատճառ. թէ զմուտքն վանականքն անուն, մեք ընդէր ի վերայ ձեր ի վարդապետութիւն վաստակելով կամ այլ ինչ զործառութիւն զովելի, զոր արժան է զործել զեղջ եկեղեցականաց ի ժողովուրդն: Բազում անգամ նոքայ զայս պատճառն պատրանաւք և պայքարումք և վասն այս որ զիման ի ժողովուրդն, և ժողովուրդն երկմտին և զայժակեղեալ յնրկոցունց կողմանց ի տանն և յանունն ամարդութեամբ, և առանել ի մեր և ի զեղջ քահանայից կոիւն զայթակդին, և թէ զտանից երթեանակն սո միմեանս: Ահայ այնու գտուն տեսան տապալեմք, քան տեսարինեմք կամ տրնարինիմք, այլև տնազ յինիմք դիւաց և մասխարայ՝ հրէից և հեթանոսաց: Իմաստնոցն թողից զմել խիղճմտացն քննել և զյայտնի և զձաժուկ զործ զարշելի և զի կամեր և աշխարհի ամիշեւոց, որովհետեւ հեռացաք ի ամանէ և մեռաք ամայ, ընդէ՞ որ միայն սրտի, այլև ոտաւք և անաւրէն արդեամբք

դառնամք յնգիպտոս: և թէ ասիցէ որ, թէ զայդ ոչ առնեմք մեք, զի՛արդ կարենք ապրիլ: Զայդ ոչ յինէն արժան է ուսանել, այլ ի սրբոց հարցն հին սահմանացն, որ յորով եւ յայտնի են՝ որք կամին հետեւիլ Նաւատով, եւ թէ հակառակութեան հետեւիլ՝ Պաղտայ հանդիպին, որ ասէ, թէ մեք ոչ առնիմք սովորութիւն, եւ ոչ եկեղեցիքն աստուծոյ:

7 Կ [Յ]աղագս ննչեցելոց դատաստան, Աս յիշատակին, Զէ շիբ վերահար

8—18 Ե շիբ ի յիշատակս... համարձակ առնել ինչ

8 Զէ Զիշատակս ննչեցելոց ընդանեաց, ԲԻԹ ննչեցելոցն փխ վարձանելոցն, ԱԹ յետանեաց

9 Զ արիւնացն

10 Աս ոգոց, ԲԻԹԹ գբառասուն, Զ դագապսն, է զագարս, Զ հանիստ փխ հանգիստ

11 Զէ հրամայէ, Թ վարձանելն ԱսԶէ իւրում

12 Կ իշխեսցէ, Բ ի գեղչն, Կ գեղչն, Զ գեղչ

13 Ա իրիցոյն, Զ իրիցուն լիցի, ԷԹ լիցի, Զ աքպիսի, ԿՊ հասկ փխ հասք, Կ իւրեան

14 ԱԹ իրիցուն, Զէ իրիցուն (է երիցուն) լիցի, Զէ սուրբ Հոգոյն յաւազանէն

15 Թ կերակրել, Զ յուղարկեալ

16 ԲԻԹ յեկեղեցւոջն, Զէ եկեղեցին, Զէ լիցի և կամիցի

17 Զ յանլորդս

18 Զէ շիբ լիցի, Զէ համարձակեցի, Զէ շիբ ինչ

19 Կ ուղևոյ, Զ շիբ այս, Զէ դատաստանաց, Զէ շիբ յետ, ԲԻ առնելոյն յերն, Զէ առնել իւր եկեղեցին

19—20 Ե Յոյժ հարկաւոր է այն դատաստան յետ զհարկաւորան կատարելոյ ննչեցելոյն ի հմին տեղոյն եկեղեցոջ ուր վաղջանելն է ապա այլս կամ....

20 Զ և փխ կամ

21 Կ անձնոհաստութեանն, Զէ շիբ և

22 աթ զհետաւորն փխ զհարկաւորն, Զէ շիբ իւր, ԱԹԿԶԹ իրիցուն, Ե երեցուն

23 ԿԶէ վանաց առաջնորդին, Ե կարգի փխ կարի, Զ շիբ և

24 Զէ շիբ յաղագս, Զէ արհամարհելով, Բ անդրէն

25 Զէ կարասցեն, Զ շիբ արասցեն, Բ առանց հավակառութեան փխ և.... է

Կ հողվածը խմբագրված է այսպիս.

Վասն յիշատակի ննչեցելոց

Յիշատակս ննչեցելոց ընդանեաց և ոգերաբձաց, որ ինչ ըստ կարգի արիւնաց քրիստոնէութեանն է, զոր հրամանաւ սուրբ հարցն կատարեն գմիթխորութիւն մեռելոյն, գբառասնաւոր յիշատակն եւ գագարս և զայլ ինչ, զոր կարեն ողորմութիւն

առնել ի տնանկս աղաթաւք և պատարագաւք ի հանգիստ նոցայ, զոր ինչ անդարձով վճիտ հատանէ վարջանեալն, թէ յիցէ թափել ի խելաց, առնեն զհրամանալան. ապա թէ թափեալ իցէ կամ անգիտութեամբ, կամ նախանձու այլ ընդ այլոյ ասիցէ, տեսցեն զայն բարեկամքն և սիրելիք նորայ և այլ որ մերձ են. թէ փութով ոչ վաղջանի՝ խրատելով և յանդիմանելով գարձուցանեն և իւր բերանովն ուղիղն և անխեղճն դարձուցանեն զանգարծրս: Ապա թէ առժամայն լեզու կապի և հոգին աւանդի, ինքեանք ի դատաստանն աստուծոյ հայն և յիւրանց հոգին և ի բարեկամութիւն և ի սէր մենելոյն զանխիղճն և զանխալատն առնեն, առանց նախանձու ակնառութեան և անագահութեան, առանց կոտայ, և հակառակութեան, և զբոտութեան և մի իշխեսցեն յայլ եկեղեցի կամ ի յատար կրօնաստանս, այլ անղէն գեղչն եկեղեցոյ երիցոյն լիցի, որ շնորհաւ սուրբ հոգոյն աւազանաւ վերստին ծնաւ յորդէզորութիւն արարչին, և կենաց հացին կերակրեցաւ յարժամ, զի ոչ հացիւս այս միայն կեա մարդ, այլ ամենայն բանիւ, որ կայն է ի բերանոյ աստուծոյ, որսէլս ասէ. զհաց մեր հանապազորդ սուր մեղ. ոչ միայն զմարմին տեան, այլև զսուրբ հոգոյն շնորհան ասէ: Տես՛ զի յեկեղեցոյն, ասէ, յուղարկել ի գերեզմանն և ոչ ի տանէ կամ յայլ տեղեաց: Զվաղջանեալն յորժամ լուսնան, յեկեղեցին արժան է տանել և անդ զթաղումն առնել և ոչ անդ խայտաւակել կամ ձայն ձաղանց արձակել, այլ ընթերցուածոց ասուածխաւատութեան ոճկն զնել և անդ, ուր զպսակ արհնութեանն ընկալաւ, և վաղջանելն անդի ուղարկել առ աստուած երթալ: Ե յորժամ հարկաւորն յիւր եկեղեցին և յիւր վանքն, յորում հաս է, կատարեալ լինի և կամի գլխելորդան յայլ եկեղեցիս և ի կրօնաստանս հետաւոր և ի տնանկսն, ապա համարձակ է առնել յայլսքն զինչ կամի և կարէ վասն առաւել յուսոյ և հաւատոյն ի հետաւորան հաստացանել, յորժամ հաւանութեամբ զիւրան ասանց տրտընչելոյ ըստ կարին իւր շահեցաւ և ապա իւր վանքն առաջնորդին հրամանաւ զինչ առնէ յայլսն, ներկի է, յորժամ ոչ վասն իւրոցն արհամարհանացն առնէ: Ապա թէ ոչ կամիցին իւրքն, անդրէն ի տեղոյն արասցեն որքան կար է, զի մի հակառակութիւն լիցի: Գլուխ և զարտութիւն դատաստանիս այլ է, զի մի վանակաւորն և զեղջ քահանայքն ընդ միմեանս մարտընչին իբր զգայք ի վերայ գիշոյ, այլ զոր

- արժանն է՝ խաղաղութեամբ եւ առանց արտորշելոյ եւ զրթմնջիոյ զիրեանց հասն միայն առնուն: Եւ թէ ձեռնհաս է հիւանդն, յալլ եկեղեցիս եւ ի վասն մասն ինչ յուղարկէ նոցին հրամանաւ եւ կամակեցութեամբ, յորժամ զիրեանց հասն լիով տուեալ լինի, նորայ այլոց տալոյն կամակից լինին: Մի վասն պահուիթեան եւ ամբարտաւանութեան եւ նախանձու պրզելուն շտալ ուրեք. եւ թէ նոքա հակառակին, հիւանդին ոչ է արժան, այլ խաղաղութեամբ չիբսն թողուլ, զի մի իւրոցըն արհամարհութիւն լիցի: Զխեղճն եւ զարդարութիւնն ի նոցին պրզվան հանել եւ ինքն խաղաղութեամբ ննջել ի Քրիստոս Յիսուս Ի տէր մեր:
- 27 Դ Յաղագս բնադրելոց դատաս, Զէ շիվ վերնագիր
- 28 Ե ժողովրդականք, Ե շիվ ոք, Ե պեսպես սխալմանց, Դ սխալման, Ե Զէ շիվ ինչ, Դ ԹՔ բանադրել

- 29 Զ լիցին, Զ եպիսկոպոսաց, Թ յեպիսկոպոսն, Ե մեռանի, Ե շիվ է
- 29—30 Զէ շիվ թէ մեռեալ... մկրտել
- 30 Դ Երախս, Ե թէ Երախս մկրտէ, ԱսԹՔ շիվ թէ, Ե և թէ ղէս լիցի ի տանէ նորա երախս, Դ Երախս, Զէ երեխայի, Բ այնպիսիոյն, Ե շիվ այնպիսույն, Ե կամ մեռել ոք, Զէ շիվ հասանել... կամ
- 31 Զէ մեռանել, ԱսԹԿ մեռելոյ, Է շիվ քահանայն, Բ Զէ մկրտէ, ԴՔ գերեխայն, Զէ շիվ գերեխայն, Ե գմեռելն, Զէ գմեռեալս թաղէ
- 32 Զ շիվ բանին, Զէ պահէ, Զէ շիվ անլոյծ
- 33 Զ բանադրեալն, Ե գրանադրելն, Զ թաղել փխ լիթղել, Է ոչ թաղել, Դ եթէ (մեռանի)
- 34 ԴՔ Երախս, Զ Երայ փխ Երեխայ, Թ շիվ է, Ե գտանն, Ե մեռի, Զ գերեխայն, Թ գերախս, Զէ շիվ տան նորա
- 35 Ե իպիսկոպոսաց
- 36 Դ արասցէ, Զէ շիվ է, Դ շիվ կամ, Զէ շիվ անգիտարար, Զէ միոյ

118-ՐԿ ԷՋԻ

- 1 Զէ գայլն, Ե Զէ գրկեսցէ, Զէ քահանային, Դ սահման փխ արէն, Ե վասն միոյ զամէնիսնն
- 2 Է շիվ գամենեսեան, ԲԳԵ տանն, Զ տանն են, Է տանն են գամենեսեան, Զէ քահանայք, ԲԿԵ Զէ եթէ
- 3 Զէ պատահին այդպիսեաց թաղեսցին (Է թաղեսցեն) և մկրտեսցին (Է մկրտեսցեն), ԱսԹԵ գահման, Դ սահմանս, Զէ պահեսցեն
- 5 ԲԿԵ յայդ
- 6 Ե կայցեն, Թ միում, ԳՁԷ մեղուցելոյ
Դ հողվածք խմբագրված է այսպէս.
Վասն բանադրելոց
Ժողովրդական ոք, որ վասն սխալանաց ինչ իրաւացի բանադրեալ լինին յեպիսկոպոսաց, թէ Երախայ է՝ մի իշխեսցէ մկրտել քահանայն, կամ հաղորդել զմկրտելն, կամ պսակել, եւ թէ մեռանի՝ թաղել զինքն, եւ ոչ թէ զգաւակնն իւր եւ ոչ զոր ի տան նորայ են ընդ հարս բանադրեսցէ ընդ ձեռամբ եւ ղայլ կարգս պնդութեամբ պահել անլոյծ: Զերկուսն արիւնադրէ գեպիսկոպոսն, զի մի զբոյր տունն բանադրէ, եւ քահանայն, զի մի անգիտարար, վասն միոյն բանադրանաց, գայլսն գրկիցէ, զի ոչ քահանայից արէն է, զորս ի տանն իցին, ընդ բանադրիւ անեն, թէ ոչ են կամար բանադրելոյն. եւ այլ քահ[անայն] թէ [պ]ատահի այդպիսոյ, մի իշխեսցէ մկրտել եւ թաղել, բայց գայլ սահմանն պահեսցէ: Եւ թէ սուսկութեամբ է բանադրանքն,

- աղաչանաւք յայն ամեն, զի մի այլքն ընդ բանիւ կայցեն վասն միոյն մեղուցելոյն:
- 8 Թ փակելո, Աս գեկեղեցույ զրունս, Դ [Յ] աղագս փակողաց եկեղեցո փխ Յաղագս... զրունս, Զէ շիվ վերնագիր
- 9 Ե Քորիպիսկոպոսոնք, ԴՔ զրունս, Դ իսփանեսցեն
- 10 Դ աղօթից գծման, Դ օրընթեացն, Ե արընթից
- 11 Ե ընթրելն
- 13 Զ շիվ տայ, Ե փակեալ, Զէ թէ և (ոչ)
- 14 Ե շիվ է (վասն), Ե մի փխ միոյ
- 15 ԲԿԵ Զէ սպասարութեանն
- 15—18 Ա այլ սպասարացն սաստել յանցատրաց, բայց թէ պատահի հակառակ շինել եւ առանց հրամանի: Զսոյն սաստ զնն եւ գեղաւազաց հանդերձ նգովիք, թէ փակել տայցեն զեկեղեցիս (թէ փակել... բառերը գրված են լուսանցքում և նշանով ցույց է տրված, որ այնտեղ է ավելցնցել նգովիք բառից հետո):
- 16 Զ տան, ա Զէ լինել փխ շինել
- 18 Զ գնէ փխ զնէ, Դ գեղաւազաց, Զէ դիւղաւազաց, Թ գեղաւազաց
Դ հողվածք խմբագրված է այսպէս.
Վասն փակողաց զզրունս
Եկեղեցոյն
Քորիպիսկապոսք մի իշխեսցեն զզրունս եկեղեցոյն փակել վասն միոյն յանցատրի կամ վասն արընթիւնաց եւ խափանել զընդ աստուածախաւս աղաթիցն ժաման,

բայց զպարտաւորս ընթրեացն եւ զմեղաւ-
ցեալսն միայն բանադրել եւ ոչ խափան
առնել սպասաւորութեանն, ալլ յանցաւո-
րաց սպասաւորաց եկեղեցոյն միայն սաս-
տեչ, բայց թէ պատահի հակառակ եկեղեցի
շինել առանց հրամանի, զայն փակել: Ըր-
տոյն սաստ զնէ եւ զեղջաւազացն երիցանց
հանդերձ նորովար, թէ փակել տացեն զե-
կեղեցիս:

- 20 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց Դ շիբ
դատաստանաց, Ա կանաց, Աէ շիբ վերճագիր
- 21 Է աշխարհս հայոց, Ա զերեցաւ հայոց
- 22 Գ որք փխ որ
- 23 Գ այսպիսեանցս
- 24 ԱսԲԻԹ զե.թն ամ է եւ որ, ԵԱէ ամ, Ե և
որ
- 25 Ե որոյ փխ մինչ, ԵԱէ զուգակիցն, ԵԱէ ևր
փխ էին, Ա շիբ ալլ, Գ ամուսին առին, Աէ
առ փխ առին Ե առ այր կին, կամ կին
այր փխ առին, Ե այնպիսեցն, Աէ շիբ Ի
- 26 Է պոռնկութիւն, Թ Ի պոռնկութեան, Դ
համարեցին, ԱԹ յնչից, Եէ յնչիցն, Ա
ընչիցն, Գ շիբ յնչիցն եւ
- 27 Ա շիբ Ի, ԲԴ ստացուածոց, Գ ստացուածոց
յնչից, Ա յլստացուածոցն, Թ մատակարա-

- րեալ
- 28 Դ եւթ, ԲԿ Եւթ, Աէ եթլ, Թ դառնա
- 29 ԴԱէ գելութեանն, Ե շիբ Ի գերութեանն, Եէ
ամուսինն, Ա ամուսինն
- 30 Աէ վերոյգրեալ, Թ վերագրել, Դէ կալցեն,
ԳԻ առին
- 31 ԱէԹ որ, ԳԴԱէ դառնան, Ե դառնան Ի զ-
րութեանն, Դ եւթ, Ե շիբ արհնութեամբ, Դ
առնեն
- 32 Դ շիբ ալլ (արանց), Ե կանայք փխ ալլ
(արանց), ԲԵԱ լինին, Դ լիցի, Գ կրկնո-
ցիցն, Աէ կրկնոցաց, ԴԷ ապշխարութիւն,
Ա ապշխարեացիցն, Ա շիբ Ի վերայ եղի-
ցի, Է լիցի փխ եղիցի
- 32—34 Թ շիբ իսկ որ համարեալացն... Ի վերայ
եղիցի
- 33 ԱԲԴԱ համարեցան, Ե համարեցն, Դ
մինչեւ ցեւթն ամն, Դ եւթ, ԵԱ զեւթ (ամն),
Աէ ամ, Դ շիբ յետ... ամին, Գ ամի
- 34 Աէ կրկնոցաց ապշխարութիւն, ԳԴ շիբ եւ
կրկնոցից... եղիցի, Աէ լիցի փխ եղիցի
- 34—էջ 119,2 Ե շիբ եւ կրկնոցից... Ի վերայ
եղիցի
- 35 ԳԱ շիբ եւ, ԲԿ շիբ եւ որ, Դ եւթ, ԲԳԱէ զե-
րութեանն, Աէ թէ, Գ շիբ կին

119-ԲԿ ԷՁԻ

- 1 Գ առցն ինքեանց, Ա առ փխ ալլ, Դ ար-
անց լինին, Աէ լինիցին, Աէ շիբ եւ (նոյն-
պէս), Գ շիբ կրկնոցից, ԲԱէ զկրկնոցացն,
Դ կրկնոցացն, ԲԳԴԱէ ապշխարեացն
- 1—2 ԲԳԴԱէ շիբ Ի վերայ եղիցի
- 3 Գ զայսոսիկ փխ Ջայս իսկ, Աէ առի փխ
առեալ է, Աս եւ փխ է, Գ առեալ է ըզ-
համան կանոնի վերջոյ, Դ զվերջոյ, Դ
հրաման
- 4 Դ զանպատեանն, Գ զսոյն իսկ, Ե դար-
ձեալ փխ աստ (յաւելար), Ա յօելեար
- 5 Ա ամենակարատ, Ե շիբ իսկ, Գ շիբ է
- 5—7 ԴԵ շիբ եւ թէ... դատաստան.
- 6 Ա այսոցիկ, ԱսԳԱԹ անբանբաս, Ա և մեր,
Է մնացուր և մեր
- 7 Դ այն է միայն, ԲԳ յեկեղեցի, Աէ յեկե-
ղեցի աստուծոյ
- 8 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Բ ժա-
ռանգաւորաց եկեղեցւոյ, Դ [Յ]աղագս եկե-
ղեցոյ ընչից ժառանգութեան դատ, Աէ շիբ
վերճագիր
- 10 ԳԱէ թէ
- 10—11 Գ կենդանութեանն
- 11 Ե ինքնիշխան, Ե շիբ ինքն, Ե անցել
- 12 ԳԱ ընդ փխ ըստ, ԵԱ շիբ Ի, Գ իւրոց մի իշ-
խեսցէ հանել կամ փխ շիշխէ որ, ԲԳԵԱԹ
շիբ որ, Գ շիբ եւ (զտոր)

- 13 Գ շիբ զմողմորդ եւ Ի, Աէ շիբ Ի, ԳԷ մեր-
ձաւորեն, Ա զմերձօրբեն, Գ իցեն փխ են,
Ե շիբ եւ, Դ զմի որ Լթէ կամի
- 14 Աէ շիբ առնել որ զես... կալցի, Գ հանկու-
ցանել մարթասցէ Ի կենդանութեանն զմար-
մինն եւ Ի մահուանն զհոգին փխ հեշտ որ
կալցի, Գ հեռաւորի ումէք
- 15 Դ ալլ փխ Բայց, Աէ շիբ Բայց, Գ զարժումն,
Ե հրեշտակ փխ զհրեշտակ, Աէ շիբ Ե զհրե-
տակ, Աէ յորում, Ա շիբ թէ աւտարի տայ
- 16 ԲԿԷ իշխան է փխ թէ, ԳԵ շիբ թէ, Դ նմա
փխ զնա, Աէ պատուով փխ հեշտ, ԲԳԵԷ
պաշտէ, Գ սպասաւորէ, ԱԹ պահէ փխ
պաշտիցէ, Աէ թէ, ա շիբ կամ
- 16—17 Գ կամ հոգւոյ իւրոյ տալ իշխան եղիցի
- 17 ԲԿԵԷ յորդէգրաց, Ա Ի քահանութիւն, Ե քա-
հանայութիւնն
- 18 ԱԲԿ զեղչն, Ե զեաղչն, Գ կամ լիւր անձնէ,
Դ ահն, Աէ անդ փխ անկ
- 19 ԲԵ քահանայութիւն, ԴԷ քահանայութեան,
Ա զքահանայութեան, Ա կալցին, Թ ընկալ-
ցի փխ կալցի, Աէ ձեռնադրութեան, ԲԿԵԱԹ
շիբ լիւր կենդանութեան
- 20 Գ կեղանութեանն, Դ անբեկալոր, Աէ պեկալ
փխ անբեկալոր, Դ շիբ եւ (զկէս), Աէ շիբ
եւ զկէս շնորհին, Դ կալցի զհոգն և զտորն
- 21 Դ քաւական փխ քաւանդակ, Աէ քովանդակ,

- Չ յանգործն, է յանգաւորսն, և անցել
- 22^Գ շիբ եւ ըստ.... նորա, Չ կինն, Չէ շնորհսրն, Չէ բովանդակն յանգաւորս, և բովանդակ, Գ յանկաւորսն եւ ի պատշաճաւորսն
- 23 Չէ ոչ վայել է, Գէ զժառանգութիւն, Չ յանգործաց հեռացուցանել յանգործացն
- 24 Չէ շիբ եւ տալ.... բայց եթէ, և շիբ հեռաւորաց եւ, Չ շիբ անկաւորացն, է անգաւորացն, Գ ժառանգաւորաց եկեղեցոյն կամակցությամբ փխ անկաւորացն
- 24—25 և նոցին կամակցութեամբ ապա փխ անկաւորացն.... տալ
- 25 Գ եւ փխ կամաւորութեամբ, Չ հաճութեամբ, Գ թող փխ տալ, Չէ թողացուցանել
- 26 Գ շինականի եւ շախարհահականի ումէք ալլ ի, Գ շիբ սրբոյ, Չէ որդոյ փխ սրբոյ, Գ իկեղեցոյն, Չէ կեկեղեցոյ, Գ յուխտէն, Չ ուխտէ
- 27 և մերձաւորին, Գ մերձեցուցանել, և մերձացուցանել
- 28 ԲԳԿԵԹ Թէ, ԲԳԿԵ զեւաղ, Թ զհաւղն, Գ զբայիցի, Չէ լիցի փխ զբայի, ԳԿ երկցուն, ԱսԿ շիբ ի, Աս ժառանգութիւնն, ԳԹ ի ժառանգութիւնն, և հասել փխ բարձնալ
- 29 Չէ շիբ է, Գ է այն, Գ ժառանգեցուցանել
- 30 ԹՔ Հերակղեա, Գ ի Հերակղայ, ԳԵ Հերակղեալ, Չ է Հերակղեալ, Գ խոտորովա, Չէ խոտորովա, Գ թագաւորութեանն փխ ժա-

- մանակաւք
- 31 Չէ ան յիս փխ ալսբ, Ա լիցին, Գ լից, Չ զնոցայն, է զնոցայն, Գ զնոսա, Ա ժամանակս, Գ զնոսա ժամանակս
- 32 և իցէ փխ է
- 33 Գ են վիս է, ԳԹ ալսմ, Չէ շիբ հետև, է շիբ եւ, Գ ի նոցանէ յայս կոյս եւ աստի մինչև յախտեանս փխ նոցա.... յախտեան
- 34 Գ զիրբ, Գ շիբ զիրբ, Չ հաստատութեան, Գ սահմանաւս, Գ սահմանիս
- 35 Գ դատաստանս, Գ զի ինքնիշխան աննէ տալ իւրոցն
- 36 և զեկեղեցոյն, Գ ոչ հեռացուցանել, Գ շինացուցանելն, և զհեռացուցանել, Չէ յանգաւորացն
- 37 Գ շիբ ի, Գ յանկաւորացն, Չ յանգաւորաց, է անգաւորաց, Գ օտարաց, Չ յորդեգիր
- 38 Չ շիբ արար, Գ իւրն թահանալանալ նմալ, և թահանալալ, Չէ շիբ ի, Թ յանգաւորն, Թ ասի
- 38—էջ 120,5 Գ թահանանալ՝ կալցին, ապա թէ ոչ՝ նոցին կամօքն փխ թողուլ զի թէ.... ըստ հշմարտութեան է
- 39 ԲԳԿԵԹ Թէ ոչ նոցին կամաւք, Չ թէ ոչ նոցին կամաւք յայսն տալ իշխանութիւն լիցի...., Գ յատարան
- 40 Գ առաջնորդն եւ վարդապետն
- 41 Գ լիցի փխ իցէ, Չէ ժառանգին փխ ժառանգ աննն, Գ տոնիցն

120-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 ա շիբ Յայտոսիկ, Չ շիբ զայս, Չէ շիբ յորժամ
- 2 և բարձել, Չէ շիբ լինին, Գ իկեկեցոյն, մյուս օրինակներ՝ կեկեղեցոյն, և աթոռն, ԳԵ թէև
- 3 Բ անգաւորսն, Գ անարժան լինել անկաւորսն, Չէ ժառանգաւորսն փխ անկաւորսն, Գ ոչ փխ լիցեն, Չէ արժան փխ իշխան
- 4 ԲԿԵ հշմարտութեանն
- 7 Գ վասն փխ Յաղազս դատաստանաց, Գ [Յ]աղազս տանց թահանալից դատաստ., Չէ շիբ վերնագիր
- 8 Չ Ազատ սբ, Չէ. մուտս փխ զերգ Չ բաժանացեն, Թ յորով
- 9—10 Գ աննն եւ շանան զմանկունս կեկեղեցոյ ընդ հարկիւ աննն եւ ցանկան ժառայս եւ ի շինականութեան կալուլ, որ ոչ վայել է զայս քրիստոնէից աննն, զի երիցս...
- 10 ԱսԹԿԵԹ ուննն, Չէ շիբ որ, Չէ ոչ վայել է, թահանալից կամ քրիստոնէից, Գ իսկ քրիստոնէիցն, ԱսԹԿԵԹ երից, Չէ երիցս երանալ
- 11 Գ շիբ երանելոյն, Չ երանել, Գ Տրտատա,

- ԱսԳԿԵԹ Թագաւորին, ԲԿԵԹ զսուրբ, Չ կեկեղեցոյն
- 12 Բէ զժառանգութիւն, Գ զժառանգութիւն, և զժառանգութիւնն, և կարգել, է են փխ է, Գ ալլե ի պարսից թագաւորութեանն ժամանակս փխ եւ
- 12—13 Չ շիբ ժառանգութիւնն.... կեկեղեցոյն
- 13 Գ շիբ սրբոյ, Գ կեկեղեցո, Գ հող եւ շուր, Գ շիբ ի պարսից.... ժամանակս, Թ թագաւորութեանն, և թագաւորութեանն, Չէ թագաւորաց
- 14 Թ շիբ եւ (ի), ԳԹ բեկ փխ բեկար
- 15 ԿԵԹ խաննել, Չ իշխանականս փխ ի շինականս, և յարբունիս
- 16 ԿԵ յազահութեան, Չ յազահութեամբ, ԲԵԹ հայիցի, Գ հայիցի
- 17 Գ իւր փխ ի. (բաժին), Գ իւր ի ժառայութիւն, և ժառանգութիւն փխ ժառայութիւն, և այնպիսիցն
- 15 Գ օրհնութեանէս, ԱԹԿԵԹ եղիցին, Չէ (մի) եղիցին, Չ իշխանութեամբ
- 18—19 Գ վարդապետաց
- 19 ԲԿԵԹ զպատարագս
- 20 Գ զողիս

- 21 Գ հրամանի վիս (կամաց եւ) ըստ հւ-
խարանչիւր վրմի, Գ շիֆ (կամաց) եւ ըստ
խարանչիւր վրմի, ԲՁԷՔ վրմի, Ե Ֆրմի,
Ա ձեռագիրը այս բառին տեղը պարագայ ձը-
գած պիտի ըլլայ և ապա նույն մեկանով,
բայց տարբեր գիրով պարագայութիւնը լե-
ցուցած է և գրած՝ վրմի, Գ զմուտս եւ
զշնորհ, Աա զշնորհ, Դ եկեղեցո
- 22 Ձ մատակարարին, Գ վարդապետաց, Ե երի-
ցանց փխ իրականց
- 23 Գ ոչ զնեն, ԲԴԵՁէ արհնութենէ, Դ արհնու-
թենէս
- 24 Գ շիֆ որբ յանգզներն... առնել
- 25 աՐ լուիցին, աԵԹ որ, Գ Ի Վիրս են, Ե շիֆ
զի, Դ զուղիղ
- 25—26 Գ զի լուծին եւ լուծանեն զայսպիսի
զուղիղ եւ զնախնազոյն եւ զկանոնական
հրամանս

- 28 Գ վանն փխ Յաղագս դատաստանաց, Գ [Վ]
անաց փխ Յաղագս... վանաց, Ձէ շիֆ
վերեագիր
- 29 Գ սզատը եւ ձեռնաւորը, Գ իշխանութեամբ,
Ե իշխանութիւնս
- 29—30 Գ շիֆ տունեն և
- 30 Գ զվանական, Բ մտուցանեն փխ նստուցա-
նեն
- 31 Ե Ի վանս իսկ, Դ վանս
- 32 Գ շիֆ արդեաւը, Ե արդեր, Թ արդեր, Ե
գեկեղեցեն
- 33 ԵՁ Բէ
- 34 Գ շիֆ և... Թոչուն, Ե յեղիսկոսոսն
- 35 Աա կարգելոյ, Գ կարգաւորելոյ հիւրանոցս
եւ հիւանդանոցս, Ե նոցա փխ անպիսեացն,
ՃԸ Ե շնորհել, Է եղիցին, Ձ շիֆ Ի ժողովոյս...
եղիցի, Դ սուրբ ժողովոյս, Ե ահհրենի,
Աաէ եղիցի

121-ԲԴ ԷՁԻ

- 1 Գ ժողովրդականութեամբ
- 2 Գ շիֆ և ազաւթիցեն, աԵՁ ազոթիսցեն, Բէ
վանորայս, Ձ վանորայս, Ե իրենց, Ձ
իրեանց, ԲԴԵՁէ հարանցն, Ե վաստակ
- 3 ԳՁէ լաղօքս նոցա փխ յազաւթանոցս, Ձ
ժայտանան, Ձ շիֆ ինչ, Գ ինչ Ի վանացն
- 4 ԲԴԵՁԷՔ Բէ, ԴԹ կապցեն, Գ պատուիրանիս
- 5 ԱաէԹ այնպիսիք, Դ օրհնութենէն, Ե հա-
տուցումն
- 6 Բ Ի Ի կայցին փխ ընկալցին
- 7 Գ արասցէ, աԲԵՁէ յաղագս փխ յազս
- 10 Գ վանն փխ Յաղագս դատաստանաց, Դ Յա-
ղագս տկարանոցաց դատաստ, Ձէ շիֆ
վերեագիր, Թ տակարանոցաց
- 11 Ե շիֆ և նշմս
- 12 Աա կերակոր, Գ լմբելիս, Դ շիֆ և (զիւ-
րեանց)
- 13 աԻ կոռով փխ կոռով, Թ պահարկութեամբ
- 14 Դ եղարս, Ձ եղբայրս
- 15 ԳԹ շիֆ առաւել, ԲԴԵ առաւել դարման տա-
նել պիտի, Ձէ առաւել դարմանել պիտի,
ԳԹ պիտի, Ձ շիֆ և
- 17 Ձէ զայնպիսին
- 18 ԱաԲԴԷՔԹ դատաստան, ԱաԳԵՁէ զատեւ-
ցին փխ դատելոց են, ԳԴԵՁէ որ փխ որբ,
Ե առնիցեն
- 19 Դ ողորմութիւն
- 21 Գ վանն փխ Յաղագս դատաստանաց, Ձէ շիֆ
վերեագիր, Թ շիֆ ամբողջ հոգվածը
- 22 ԱաԹ գեաւորայս, ԲԴ գեւորեալ, Գ գեղո-
րայս, Ե գեղորէայս, Ձէ գիւղս ևս, Ձ հա-
սանիցեն
- 23 Գ վանն, Գ շիֆի, ԱաԹ գեաւղ ԳԵ գեղ,
ԳՁէ գիւղ՝, Դ իշանեն, Ձ ոչ իշանեն, Է

- ոչ իջավանեն փխ շիջանեն, Գ շիջանեն
ուր պատշաճ է, Գ շիֆ ոմանք, Ձէ կա-
նամբ և նաժտով Ի վանս, Գ ազախար
փխ նաժտար
- 24 Ե վանս, Ձէ իշեանս (է իջավանս) առնեն
փխ իջանեն, Ե զլանտնս, Ձէ սուրբ հարցն
- 25 Ձէ վարձկականաւը փխ վարձակաւը, Դ շիֆ
Ի, ԲՁէ սրբութեան, Դ սրբութիւնս,
Ե պաշտաման, ԳՁէ շիֆ Ի (տանն), Ձէ
առնեն փխ ուտեն
- 26 Դ քրիստոնէի, Ձ շիֆ Թոզ, Դէ զվերոյդրեալ,
Ե զվերադրել, Ձ վերոյդրեալ
- 27 Ձէ կանոնը, Գ այնպիսեաց, Ե այնպիսեցն. Բ
խասիցին, Ձէ խասեացի, ԱԲ իրիցունքն,
ԴԵՁ իրիցունք, Է երիցունք, Բ իրիցին, Ձէ
եղիցին
- 28 Բ լսաւը, ԳՁ լսաւը, Է լսող, ԲԴԵՁէ
շինի, Ձէ բայց փխ ապա, Գ եթէ, ԲԵ ան-
հաւանութեանն, Գ անհաւատութեանն, Ձէ
անհաւատութեան, Դ կայցեն
- 29 աԵԵԷԹ և Ի մեր, ԲԴ արհնութենէն, Գ ա-
րհնութենէն, Ե արհնութիւնեն, Ձէ արհնու-
թենէս անբաժին իցին, Դ վրէժխնդրութիւն,
Ե զվրէժխնդրութիւն
- 30 Բ սրբոց, Գ անուն վանացը հանգստարան
ասի, Դ վանքն, Ձ հանգստեան, Ձ սրբոցն
- 31 Գ և եղիսկոսոսաց փխ են, բոլոր ձեռ. ա-
թեանք, Գ շիֆ եղիսկոսոսաց, Ե իպիսկո-
սոսաց, Ե շիֆ և սքեղայից... մինչեւ վերջ.
ձեռգրում քերքեր են պակաս
- 32 Ձէ այլ փխ Ե (ադատը)

1 Այս կարգի տարբերակները (գեաւղ-
գեւղ-գիւղ-գեղ) հետագայում այլևս չեն նշվում

33 Թ՛ էրկեղիս, Գ պարտ է երթալ եւ, Զ սաշտ-
ման

34 Զէ շի՛ Ի, Գ տեանս փխ աստուծոյ
35 Գ յայտ է

122-ՐԴ ԷՁԻ

2 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Գ
ազգական, Գ [Յ]աղագս ամուսնութեն փխ
Յաղագս... բանիտնութեան, Զէ շի՛ վերեա-
լիւր

2—39 Ե շի՛ Յաղագս դատաստանաց... եւ
ոչ [այս] չափ

4 ԿՊՁէ շի՛ առ, է գրել Ի նոյն հարկ եղև

5 ԲԹ ութուտասան, Գ ութուտասնեբրոզի, Զ
և յութետասն, է և յութուտասն, Գ տերու-
թեան, Զէ շի՛ տերութեանն, Գ Խոստորվա,
Զէ Խոսորվու, Գ Մգդի, Զէ Որմզդայ

6 Գ սրբութեանդ

7 ԳՁէ զոր

8 Զ շի՛ եւ, Զէ վարդապետք

9 ԳՁէ ամուսնութենէ

10 ԲՁԹ՛ մատաւորութիւն, Գ՛ մատաւորագոյն
փխ մերձաւորութիւն, Բ ախբան, բացի Զէ
վյաւեներ՛ շի՛ շարխ, Գ որ փխ Քանդի

11 ԲԳՎ ազգահամարութեանն

12 Զ որ, Զէ շի՛ արմատ, Զ զամենայն, Գ
առաքեալ

13 ԲԴՁէ արէնս, Գ արէն, Զէ և (Զ շի՛ և)
անաստուած, Գ նախամարգարէին

14 Զէ ծանոյց, Զէ աստուածպաշտից

15 ԳՁէ շի՛ և (իմաստնոց), Գ յայտնի է այ-
լու վասն զեղոյ Ի ցաւ ցանկութեան, որ
շար է, բան ընդ աստարսն պոսքեկութեան,
զի թէ... Զ անիծէ

16 Գ սահմանն, Զէ սահման, Զէ իսկ որ

17 Բ գրորեցունն, Գ բորորեցունց, Գ բզ-
րորեցուն, Զէ ամենեցուն, Գ սահմա-
նադրութիւնս

18 Գ արհամարհիցէ, Գ շի՛ լեայք, Զէ արհա-
մարհօղ լեալ, Բ եղեալք, ԲԹ բարկութեանն,
Գ արժանատր փխ ճանաչելի

19 Գ անդի, Գ և փխ զի, ԲԳՎԶԹ՛ շի՛ բստ

20 ԲԹ աշպէս, Գ ազգաց, Գ շի՛ ազգացն, Բ
Ծգպացւոց, Գ Եզիպտացւոցն

21 ԳՁէ անկեալ փխ արկեալ

22 Գ զայնպիսի, Գ շի՛ խայտադականաց

23 Զ ամբարիշտք, է ամբարիշտքն, Զէ վարին,
Զէ յայնմանէ առաջին (է յառաջին), ԲԹԹ
յազգէն, Զ շի՛ և ապա յերկրորդէն

24 Զ որ, Զ խորս, Զէ մի յայտնեք գառականս

25 Գ համայմար փխ համամարեայ, Գ քոյր է
քո, Գ յետոյ փխ յետ ոչ, Զէ յետ ոչ բա-
նից սակաւոց

26 ԳՁէ իբրև, Գ համամար փխ համամարեայ,
ԲԹՁէ քոյր քո, Գ քոյր է քո

27 ԱսԲԹ գառակս փխ գառականս, Գ շի՛
(կնոջն) եւ, Գ դատեր, Գ զդատերս

27—28 Է շի՛ որ լեհի... ուստեր նորա

28 ԳՁէ միւնն, Զ միւսն խորդ, Գ յայտնեցես
ասէ

29 Զէ շի՛ է, Զ գխորդին՛

30 Զէ ամբարշտութիւն, է շի՛ բան

31 ԿՁԹ՛ երկրորդ, փխ երրորդ, Զէ կոչնցի
փխ կարծի, բոյւր ձեւ. յայտնազոյն դառ-
նայոյ (Զէ ցոցեիոյ). սրբազնի եւն բստ Բ
խմբագրութեան, Զէ շի՛ մեր

32 Զէ ուստեր գառեր քո

33 Գ կարծիցէ, Զէ շի՛ Ի վերայ, Զ շի՛ այլ

34 ԲԳՎԶէ շի՛ և (այս), Գ շի՛ է, Զէ ուրէք

35 ԳՁէ շի՛ և (կամ քոյր), Գ հարաբուեր, Գ
շի՛ և (կամ), Գ մարաբուեր, Գ շի՛ բան-
զի, ԲԹՁԹ՛ բանզի և

36 ԳՎԶէ ազգակցութիւն, ԳՁէ շի՛ և (նոյն),
Գ որոցց նոցա, Գ առաջինն, Գ երկրի փխ
և երկրորդ, ԲԹ երկրի, Գ երկրորդն

37 ԲԹԹ երկր փխ երրորդ, ԳՁ երրորդն, Գ ասի
նոյնպէս, Գ եղբաւ որդին, Զէ եղբոր որ-
դոցն, Զէ շի՛ և, Զէ ալլոցն

38 ԲԴՁէ երկրորդն, Գ շի՛ և երկրորդ, ԲԹՁէ
երրորդն, ԳԹԵ՛ չորրորդն, Զ՛ չորրորդ
փխ բառորդ

39 Ե [այս] չափ, Գ միայն ալլ փխ րայց, Զէ
շի՛ արժանի, Ե ուսուցանէ արժանի դար-
նանայոյ

40 Գ աստուածական արկէնքն մեզ, Զ և մեզ, Գ
հարսնոյ փխ նուոյ, Զէ նուոյ քոյ, Թ նուոյ

123-ՐԴ ԷՁԻ

1 Գ և կամ, Գ զորդոյ փխ զգուտոր ուստեր
Գ զուտոր փխ (կամ) զգուտոր, Զէ շի՛ կամ
զգուտոր ուստեր նորա

2 Ե մեռել, Գ մեռցի որդին և իւր հարսն
ալլում ան եղեալ, Զ որդուն, Զ նունոյն,

է եղեալ ան ալլում
3 Ե Ե մեռել, Գ որդի փխ ուստոր, Գ շի՛ ալլ, Գ
ծնցի, Թ անուս

1. Այս կարգի տարբերութեան ծրար (խորթ-
խորդ) հետազգայում ալլես չեն նշվում

- 4 Ձէ ամբարշտութիւն (է ամպարշտութիւն) է ալս, Ձ շիք իսկ
- 5 Ձէ ցոցանէ զսահման, ԲԳԿԵՁէ թէ, Գ որքան փխ ցոր, Գ յամուտութենէ մերծաւորաց
- 6 Ե Ի ձեռն Ովսեա մարդարէի, Դ Ովսէի, Ձէ շիք և
- 7 Ձ յանցման, Գ ամբաստանութեան
- 9 Դ՝ ալս, Ձէ՝ ալդ փխ ասէ
- 11 Դ ՚՚՚ Էժք (անէժք)
- 12 Գ շիք և շնութիւն, Ե հեղալ է, է աւելի է
- 13 Ձ ամբարշտութիւն, Ձ սկծելի փխ կսկծելի
- 14 Ձէ պատէ փիւ պատմէ
- 15 Ե ալնը, Ձ՝ ալտ, է՝ ալդ փխ ալդը, Դ ալդոցիկ փխ ալդը ասէ, ԱսԳԴէ նուազեսցէ Բ նվազեսցէ, Ե նուազէցի, ՁԹ նուազեսցէ, ԳԴ բնակչաք
- 16 Թ իւրաք, Ձ յանապատի
- 17 ԱՅԳԴէ պակասեցեն, Թ շիք որ
- 18 Գ յանձնեցաւ փխ հաւատացաւ
- 19 Գ՝ առնէք, Գ դատապարտեք, Թ որո շիշխանն, Գ իշխէքն, Ե թէ արեն
- 20 Ե շտաս, ԳԵ խառնել, Գ շիք է, Ե մինչև, ԳԴ մերձաւորութեան, ԵԹ մերձաւորութիւն, Դ սպառնի փխ սպահ
- 21 ԵՁէ կատարես փխ կատարեալ զարդարես, Դ շիք կատարեալ, ա յանդգնելոցն, ԲԳԴէ յանդգնելոց, Թ յանդգնելոց
- 23 Ե շիք, Ի Քրիստոս, Գ ցայժմն Ե շիք իբրև զարեգակն, Դ զարեգակն
- 25 Ձ շիք որ, ԲԵ անգանել, Գ անկանեալ, Ձ՝ յանդգնելն, է՝ յանդգնել փխ անկանել

- 26 Ձէ զսահման, Ձէ մեղացն (է մեղաց) ցուցին փխ մեղմացուցին
- 27 Դ սրբութեանդ
- 28 Ձէ շիք Յամենայն, Ե զոյ եթէ փխ զրեթէ, աԹ ի կանոնն, ԴԵԹ ալնոցիկ Ձ՝ ալսպես, է՝ ալսպիսի փխ ալնոցիկ, Դ աստ եզաւ
- 29 Ձ արինաց, Գ շիք Ձոր
- 30 Բ արդեւք, Գ յաւելած, Գ շիք ըստ, ԲԳԵ նորոյն, Ձէ նորին փխ նորոյս
- 31 Ձէ ի մօրէ և զոր ի քեռէ և զառ (է շիք և դառ), Գ քուրէ
- 32 Ե Եթէ, Ձ շիք առնուլ, Ձէ իցէ դուստր և զկնի ծնանցի յետ առնելոյն զկինն զայն, ԲԳԴԵ Եթէ (զկնի)
- 33 Բ առնելոյն, Աա զխորթ, Ե միմեց
- 34 Ե մինչ, ԲՁէ զարմ, Ե ծնել, Դ ի ծնելալ
- 35 Դ ծնաց փխ ծնողաց, Ձէ շիք խորթուց.... առնաց, Դ ցորդին, ԴՁ լինի
- 36 Գ և ապա
- 37 Ձ խորոս, Ե միմեց, Ձէ զխորթակիցս, Ձէ զի ի
- 38 Ե ծնել, Ձէ յորդին
- 38—Էջ 124,4 Դ շիք և ծնելալ... ի նուէ
- 39 ԲԳԵԹ խորթաքն, Ձ խորդունք լինին, Դ լինին
- 40 ԲԵՁ ասլը, ԲԵՁէԹ շիք որ, Թ և մինն, ԲԳԿԵՁէԹ շիք ծնողոց, ԲԵԹ ծնաւդացն, Ձէ ծնողացն խորթուց
- 41 ԳԵ ծնողաց խորթուցն, Ե՛
- 42 Գ և ապա
- 43 ԲԵ արէնք, Ձէ զհօրաքորն և զմօրաքորն, Ձէ զծնունդս, նոցա

124-ՐԿ ԷՁԻ

- 1 Գ նոցայ փխ սոցա, Ձէ զծնունդս ելբօր, Ե երբար Ձէ զալստսիկ փխ զալոց
- 2 ԲԵՁէ զխորթուց, Գ զխորթոց, Ձ շիք և (զեղբարց), է ծնունդ
- 3 Ձէ կանոնք հրաժարեսցուցանէ միաբնակ նոյնպես և արէնք, Գ զմարինակ, Դ շիք և
- 4 ԲԵԹ զծնունդս, Ձ մի նմանապէս և ի ծրնունդս որ ի նուէ, Գ ի նուէ որ է ի հարսնէ
- 6 Գ վասն փխ Յաղազս դատաստանաց, ԴԵ թլ
- 6—7 Դ [3]աղազս օրինաց կանոնաց առն և կնոջ, թէ զորս ներեն և զորս բաժանեն դատաստան, Ձէ շիք վերեալիք
- 7 Դ շիք ոչ, Աա և կամ զորս
- 8 Գ կանոնք հրամայէ ասէ, Թ հրամէ
- 9 ԳԴԹ զարմն, Գ նոյն, Ձ զարինաց
- 10 ԳԵ զբորորդ, Ձէ ծնունդն, Դ հրամանաց, է շիք (է) զի, է զբորորդին
- 10—11 Ձ շիք յալս է... առնուլ
- 17—494

- 11 Դ հրաման փխ հրամայէ, Թ հինգերորդն, ԴՁ ամենայն
- 12 Գ լընգանութիւնն, ԴԵ ընտանութիւնս, Ե շորրոք
- 13 Ձէ շիք Ե (թէ), Գ Եթէ, Ձ արեն, Դ լշխեն, Գ վասն փխ յաղազս, Թ զի մի փխ զմի, Գ արինակ ցուցանելոյ և
- 14 Ձէ զարինակ, ԱաՁէ ծնընդոք, Բ ծծղաւք, ԳԴԵԹ ծնընդաւք, Ե շիք ասէ
- 15 Գ զերկուս, ԴՁ Բ., Ձ առնել, Ե կանոնքն, է զբուք, Թ զբոր, ԲԿԵ կնոջ, ԱԹ յնտանութիւն
- 16 Ձ ալնպէս
- 17 Գ և ալ ըստ ալոց արեան մերձաւորաց,

1. Ե ձեռագիրը կազմելու ժամանակ թերթերի հաջորդականութիւնը խախտուել է. ալդ պատճառով հողվածի վերջին մասը սկսած սեւ խորթն հինգերորդս բառերից գտնվում է 92 ա թերթում:

- 9 զ ծննդօք
- 18 Գ շի՛ք և
- 19 Ձ ծնունդ, Ձ յառաջին, Գ անկանի, Գ ոչ անկանին և շին ի հաշուի
- 20 ԲԳԳԶԷԹ ասյն իսկ փխ ասնորիկ, Բ ասի, Ասա՞ շի՛ք կամ, Ե դարձել, Ե գմի փխ գի մի
- 21 Ձ միուս, Գ կողմանէն մին
- 22 Գ ասն խորելի է, Գ անխոտելի փխ անխորելի
- 23 Ձէ արինացն, Գ յայտնես, Գ յայտնիցես, ԵՂէ գիրն
- 24 Ձէ առնուլ հրամայէ, Գ առնողն, է հինգերորդն
- 25 ԲԳԵ կանոնացն
- 26 ԴԵՂԷԹ և թէ փխ Եթէ, Ձ հինգերորդն փխ հինգ, Ասա՞ զարմից, աԳՁ հինգերորդ փխ հինգ, Ձէ շի՛ք նոյն է
- 27 Ե կողմնն, Ձէ կողմ, Ե միուսն, Աս նոյնպէս իցէ փխ նոյն գտանի, Գ նոյնչափ գտանի, Գ բարի փխ առանելութիւն, Գ առանելութիւն է և լաւ
- 27—28 Գ շի՛ք ապա թէ... լիցի
- 28 Գ որպէս ցուցաւդ արնպէս լիցի
- 29 Ե կողմն, ԲԳԴԵ իցէ, Ձէ է փխ իցեն, Գ միւսն փխ մի (լինելի), ԲԳՁէ թէ, Գ շի՛ք

- Էթէ
- 30 ԲԹ իցէ, Ձէ շի՛ք իցեն, Ձէ շի՛ք ևս, Աս գոր փխ գի
- 31 Գ արինացն, Գ յորինաց, Թ հինգերորդ
- 32 Ձէ առնու, Գ մնաց, Գ երրորդն և մէջն
- 33 ԳԳՁէ մի փխ միոյ, Ձէ իցեն, ԳԳՁէ երկու, ԲԳԹ ի միւս, Գ ի միամէ, Ե ի միուս, Ձ ի միուսն
- 34 ԳՁէ նմա փխ մնայ, Ձ յարն
- 34—35 Գ շի՛ք գի որպէս... և որպէս
- 35 Ձէ որդոցն, Գ շի՛ք է, Թ հեռաւորութիւն, Ե հեռաւորութեանն արինակ
- 36 Թ նոյնպէս փխ Սոյնպէս, Գ Էթէ, Գ մի կողմանն, ԳԳ երեք
- 37 ԳՁէ նմա փխ մնայ, Ձ այս փխ այդ, Ձէ երեք (է հինգ) կարգ փխ հինգերորդ
- 39 Գ Այսպէս լիցին և, ԲՁ խնամութիւնսն, Գ խնամութիւն, Ե խնամութիւն, Թ ասնոցիկ Գ շի՛ք լիցին, Ե լինել, Ե նմա փխ մնայ, Ձ շի՛ք մնայ
- 40 Ձէ երիսն, ԳՁէ շի՛ք և, Ձէ կամ չորս կամ հինգ, Գ չորսն ԳԳՁէ քահանայիցն և, ԲԵԹ և չորրորդն, Ձէ չորսն
- 41 Գ աշխարհականացն

125-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 ԳԵ մի, է մինն, և միոյն, Գ միւսոյն փխ միոյ, Ձէ լինելոյ, Թ երեք փխ երկու
- 2 Ձէ շի՛ք և երկու ի միոյէ, Գ նմայ փխ մնան, Եէ մնայ
- 3 Ձ շի՛ք արդ, է և փխ Արդ, Ձէ այսորիկ, ԲԳԴԵԶԷԹ թէ, Գ յանդգնի, ԳԷ քակեսցին
- 4 Ձէ և փխ ապա (Թէ), Ձէ շի՛ք թէ ոչ կարացեն, Գ կարացեն քակել, է ուղղեսցին, Գ անգիտանով, Թ շի՛ք իսկ Էթէ անգիտանալով... մինչև հողվածի վերջը:
- 5 Ա գնդանութիւն, ԴԵԷ գրնտանութիւն, Ձ գնտանութիւն, ԳԵՁէ շի՛ք և, Ե զաստ պատուհասի
- 6 ԳՁ լիցի, Ե լինի, Գ ներեալն
- 7 ԲԳԴԵԷ թէ, Գ մին փխ ի մի, Գ մին փխ միոյ, Գ շի՛ք բնախն
- 7—8 Ձ շի՛ք ի մի կողմանէ... տայցեն թոյլ
- 8 Գ տացէ ամենեկին, է միմեանց փխ թոյլ, Գ յանդգնի փխ յամտեալ, Ձէ քակեսցին, ԳԳՁէ Էթէ, Գ կարացեն, Ձէ կարեն քակել
- 9 Գ յանդգնութեանն, Ձ անդգնութեան, Գ յանդգնութեան և կաշառելոյ դիշխանս, ԳԵՁէ շի՛ք և, ԳՁէ թէ փխ գի, Գ իշխանք և ապաք, Գ ծանոք, Ձ ձանոր
- 10 ԳՁէ Էթէ
- 11 Գ իշխանացն, Գ ներմանն, Ձ ամենայնսն
- 12 Ե ապա Էթէ մին ի մի, ԲԷ մին փխ (և) մի,

- Ձէ միոյն
- 14 Ձ լիցի մի ներել, ԳՁէ և թէ (գիտելով), ԵՂ քակեսցեն
- 15 Ձ ոչ ոք, Գ կարացեն, Ձէ կարեն քակել, ԱԵ հաղորդի, Ասա՞ հեռացեալս, է հեռացելաբ և գատեալք, ԵՂէ իբր, Գ իբր ի պոռնկէ
- 16 Ձ քակեսցեն, Ձ ուղղեսցեն
- 17 Գ մնան, Ձ շի՛ք (որպէս) ի, Գ շի՛ք և ոչ մի որպէս ի... մինչև հողվածի վերջը, Ձ երկու
- 18 Ձ շի՛ք որ (յանասնոցն), Գ անասնոցն
- 19 Ձէ յայնց, ԲՁէ զսահմանն, Ե զսահմանս
- 20 Ասե՞՞ մեղմ ասացին փխ մեղմացոցին, Ա չորրորդն և հինգերորդն, Ձ ի հինգերորդն
- 21 ասն լալը
- 22 Ձ գալա, ԲԳԴՁէ արինաց
- 23 Գ շի՛ք կամ (բաժանեսցին), Գ շի՛ք Ե, Գ Էթէ
- 24 Գ և այլ, Գ մտաց դնել
- 25 Ե թուիցիմ փխ կարծիցիմ, Ձ կարծիցի, է կարծի, Ձ շի՛ք ի (կենդանի)
- 26 Ձէ ձայնէն, ԲԵՂ Էթէ, Գ շի՛ք սովորութեան, Ձէ դամենայն հաւատապէս
- 27 Ձ արինաց, Ձ ի բազումս, Գ շի՛ք ի գրոց, Ե տեսանմիք
- 28 ԲԳԵՂ անտեղեակ, Գ գրոց լինել փխ այդմ լինելով, Ձ՛ լի լեալ, է՛ լինալ փխ լինելով,

- 29 Գ շորրորդ կամ հինգերորդ նշնչափ եւ ի միումէ կողմանէն պահանջեն, Բ միումէ, Ձէ միումէ կողմանէ պահանջեն, ԱսԳԵԹ շիբ (պահանջեն) ի
- 30 Ե՛ հզուն, Ձ՛ դուն փխ դուն, Գ ուրեք եւ դժուարաւ գտանել մանաւանդ յայսմ յանցեալ ժամանակիս, յորում ամենայն կողմանք եւ ազգք խառնակեալ են ընդ միմեանս ազգազոտութեամբ, զի իւրն... Ե՞՞ զտանել, Ձ գիւրն, Ձէ օրենք, ԲԵՂԷ յայտնեք
- 31 Ձ շիբ ի, Ձ գմիշոցին Է, Ձէ ունել փխ առնուլ
- 32 Ձէ ի ծննդոցն, Գ ըստ կանոնացն բանի
- 33 Ձ բերին, ԳԵԷ Ուկէբերանի
- 34 Բ զաւացեալն, Գ ասացածն, ԵՂԷ ասացեալն, Ձ թէ օրէնք, Գ արէնքն հրամայէ ի մերձաւորաց ազգականաց, Ձ ազգականաց

- 35 Գ կամելով զիրն յաւտարս, Ե յաւտարսն, ԲԳԵ աւտարանս, Ձ յաւտարանսն, Է յաւտարանս, Ձ ամենայն փխ առ
- 36 Ե լինել կամի, Ա ճօղիւ, ԲԳ խնդրին
- 37 Գ սուրբն Յոհանն, Ձ զարութիւն
- 38 Ձ զաւտարանին, Բ պահպանութիւնն, ԵՂԷ զպահպանութիւն
- 39 ԱսԹ խնդրելի փխ խտրելի, Գ ազգակիցն
- 40 ԳՂԷ այդոքիկ, ԳԵՂԷ արէնք
- 41 ԲԳԵՂԷ արինաց, Ձ դիտութեան
- 42 Ձ գրոյր, Ե անոնին, Գ շիբ եւ... հրաժարեցոյց, Ե (եւ) արենք
- 43 ԱսԹ շիբ մար, Ե զքեռոյ փխ զկարար մար, Ձ զուստր
- 44 ԳԵ զայտոցիկ, Ձէ սոցին նմա, ԲԵ իբր, Ե զմերձաւորս
- 45 Գ հրաժարեցուցանեն աւելովն, ԱԲԵ միշէ, Ձ շիբ ի
- 46 Ձ շիբ ի (հինգերորդ), Ե զարմ

126-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 Ձ յամենայն, ԲՂԷ ընտանութեանն, Գ ընդանութեամբ
- 2 Ե ծննդովք, Ձէ զհոգոյն, Է շիբ Սրբոյ, Ձ շիբ է, Գ թուիցին, ԵՂԷ դատաստանք, ԲԳԵԷ լեկեղեցի, Ձ եկեղեցի, Գ զորեւրան փխ զի որբան
- 5 Ձէ կար մէք
- 6 ԲՂԷ իբրեւ, ԲԷ յանդուզն, Գ զանդուրն, Ե յանդունդն, Ձ յանդուրն, Ա սզրոցէ, ա սզրոցէ, ԳԵ ըստզոցէ, Ձէ ընտզտանէ որ զմեզ, ԲԳԵ իբր, ԲԳԵՂԷ տգէտ, Գ եղելոյ
- 8 Գ իր զանձն, ԳՂԷ ազատեցէ, Ձէ շիբ ի մեծէ, եւ, Գ անաշատ
- 9 Ձէ դատաստանէն, ԳԵ լիցի, Բ կաշաուոր, Ե կաշաուանաք
- 10 Գ վրէժխնդիր արինացդ ալոցիկ, Ձ վրէժխնդիր, ա՛ն ալոցիկ, Ձէ ալոքբիկ արիանացն
- 10—11 Գ որբան միայն կարացեն զձեռս լի առնել կաշաուաք, զորոց զգատաստանն հատուցանելոց են յաւուրն առնելի
- 11 Աս զլորոյ, Ձ որոց, Ձ հատուցանելոցն, Ձ շիբ են
- 13 Բ նաաբեկելոց, Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Գ շիբ ՄԺԳ-ՄԻՒ հոգվածենբ, ԵԹ շիբ ամբողջ հոգվածք, Ձէ շիբ վերեւզիր
- 14 ա ԵԹէ փխ Ե, ԳՂԷ շիբ Ե, Բ քաղաք, ԲՂԷ ձեռնատութեամբ
- 15 Ձէ որպէս փխ իբրու, Ձէ վաշիւն ի, Բ շահիցն, Ձէ շիբ լինել, Գ վաշիւող լինել բարութեանցն որ ի նմանէ
- 16 Ձ աւար, Ձէ բեկման

- 17 Ձէ շիբ կամին, Ձէ իրկեցցեն, բոլոր ձեռ. շիբ վարձս տացեն, Ձէ շիբ եւ, Գ շիբ ընդ
- 18 Գ իւրում եւ մի զանց առնել այլ կամիցի ազահել
- 19 Գ շիբ կամ (որպէս), Գ եւ կամ
- 20 ԳՂԷ իբրեւ, Գ ի հնազանդելոց իւրոց, Ա տասներորդեւ, Գ հեկէ
- 21 Է դատաստան
- 22 ՁՂ Հոռմայեցիքն, Ձէ այնպէս փխ այն
- 23 Ձէ տիրոհելոյ
- 25 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Գ շիբ ամբողջ հոգվածք, Ձէ շիբ վերեւզիր
- 26 ԳԵ շիբ եւ զի, Գ խաբեբայութեամբ, Ձէ եւ զայնոսիկ որ խաբեութեամբ շրջին, Ձէ եկեղեցեաց Է, Գ եկեղեցեաց շինութեան
- 27 Ձ ալլովք, Գ բազմաւք արատաւք եւ պատրաստաւք փխ բազմադիմի, ԳՂ պատճառանաւք, ա միշէ
- 28 Գ լինի փխ է, Է շիբ է, Գ գիրաւ, Ձ գիրեաւ, Ե շարեց
- 29 Թ ընձաական, Գ շիբ ունել, Ա թուխթս, Ե թուխթ, Ձ թուզաս, Թ թուխտս, Գ թուղթս առնուլ, Ձ ձեռս փխ ձեռս, Գ ստանալ, ԵԹ կեղծաւորութեամբ, Ձէ կեղծաւորութիւն
- 30 Գ ելանել փխ կալ, Ձէ սոցայ փխ նոցա (եւ), Գ զխաբեբայութիւն
- 31 ԵԹ զմողովել, Ձէ ինչս նոցա, Գ ինչսն արժան է առնուլ, Ե ինչսն առնուլ պարտ է, ԲՂԷ անուն, Թ անուան, Ձ է փխ իցէ, Գ իցէ ժողովալ, Գ ԵԹէ փխ եւ թէ
- 32 ԳԵՂԷ իցէ փխ է, ԳԵ առաքեալ, Գ շիբ այս, Գ ոչ իցէ, ԲԹ ի տեղիս
- 33 Գ յորում փխ ըստ, Գ պատճառաւ ժո-

դովալն է յայնմ պետան մատակարարել
 34 ԱնՔ մատակարարեալ, ԳեՋէ թէ (այլ), Բ
 իցէ և, Ջէ և փխ էթէ, Գ թէ
 35—38 Գ էկեղեցի շինելոյ պատճառաւ իցէ և
 թէ վասն զերոյ և թէ այլ այսպիսիս, ըստ
 այնմ արինակի ինիցի և այլն ամենայն

և զկարգն առնուլ, զի մի այլ խաբէ փխ
 պատճառաւ... ամենայն
 35 է իցէ այսմ, Ջէ աշպէս
 36 Ջէ շիք ամէլ
 37 Ջ պատճառ, Ջ այնուսիկ, ԵՋէ վարել

127-ՐԳ ԷՁԻ

2 Գ վասն փխ Յաղաքս դատաստանաց, ԳՔ
 շիք ամբողջ հողվածք, Ջէ շիք վերնագիր
 3 Ջէ զառաջին, Ե շինեցի
 4 ԳեՋէ շրոյն, Ե այսպիսեց, Ե ժողովեցին
 5 Ջէ հաստատեցի
 6 Ե շինեցի, Ջ հաստատեցի փխ շինիցի
 7 Ջ սահման (անդատանաց)
 8 ԱնՔ (ըստ) սահմանին, է սահման, ԱնՔ
 նախնեաց, Ե նախնեցն, ԱնՔ ընկալցին
 փխ կալցին, Ջ է փխ իցէ
 9 Գ սերանցն փխ տէրութեան, Գ եղեալ և
 բնակչաց
 10 Գ նախ զլան, Ջէ այլն փխ այլոցն
 10—11 Գ և մասն աւելի տալ, Ե մասնաւորել
 և տալ փխ մասն աւելի տալով
 11 Գ վասն հաստատութեան այլոցն հոգալ, ԵՋէ
 զայլսն
 13 Գ վասն փխ Յաղաքս դատաստանաց, Գ
 վաճառացն, Գ շիք ամբողջ հողվածք, Ջէ
 շիք վերնագիր
 14 Ջէ պատճառք փխ վաճառք, Գ յամենեցուն
 15 Ջէ յանձնառութեամբ վկայութեամբ, ԵՋ
 կամք, ԲԳԵՋէՔ թէ
 16 Ե ամենեցուն փխ պարտ է, ԲԵՋէՔ ուտե-
 րաց, Գ որոտց փխ ուտերացն, Ջէ կա-
 մօք, Ք կամք, Ջէ շիք բնդ նմա
 17 Ջէ հօրն կամօք լիցի
 18 Ջ եղբարց և քերան, Գ թէ ոչ այսպէս լինի
 Գ կամիցին, է կամի, Գ դարձուցանէն
 19 Ե լիցի
 20 Ջէ գրովք (և), Ե վկայաւք, Գ շիք և (յա-
 զագս), Ջէ և թէ (յաղագս)

21 Գ վասն փխ պատճառի իցէ և, Գ վաճառողն
 և ոչ գնաւորն
 22 ԲՋՔ լիցի, Գ անպատճառ իցէ և իւրեանց կա-
 մաւ
 23 Ե կացցէ այդ այդպէս փխ լիցի... այդպէս,
 ամբՋէ այսպէս,
 Գ ի գլուխ տարուն կամաւ վաճառողացն
 և գնողացն, զի մի տարին բաւական է
 ընդրութեամբ բննեալն և հաւանելն և
 ոչ հաւանելն. իսկ ակամայ վաճառողաց
 և գնողաց՝ յայտնի ցուցաք, արինաւքն
 և աւետարանաւս, զառաւելոյն և զպա-
 կասն ի վեր և ի վայր ամացն փխ Արդ
 այդպէս, Ջ դարձին, Ջէ շիք և
 25 Ջ դատաստանի փխ դատարրին
 26 Ջ ճշմարտիւ, Ջէ դատաստանաւ փխ դա-
 տարրին
 27 Ջէ շիք Ե, Գ և կամ
 28 ԲԵՔ ձեռամբ, Ջէ ձեռաց, Գ ձեռաք գրին ի
 թագաւորացն և թէ այլոց նորաք նշանեալ
 հաստատուն լիցին, Ջէ նշանակել, ԲԵՋէ
 լիցին, Ք որպէս թէ
 29 Ջ գրեն, Գ նշանն փխ նշանակին, ԲԵՋէ ար-
 քունի նշանաւ (Ե նշանան) նշանակին, Գ
 մատանեաւ փխ նշանաւ
 30 Ջ լիցին
 32 Գ վասն փխ Յաղաքս դատաստանաց Գ շիք
 ամբողջ հողվածք, Ջէ շիք վերնագիր
 33 ԳՋէ շիք Ե, Ե միմէնց
 34 Ե հայրենեց, Ջ զհարանցն փխ զհարանցն,
 Ջէ բաժինն, Ջ իւրաքանչիւրսն

128-ՐԳ ԷՁԻ

1 Ե ծախել, Ջէ շիք ուրուք բաժին, Ե բաժա-
 նին փխ բաժին, Ջ ամենեցունց
 2 Բ կանգնեցցին, Ք իւրաքանչիւրոցն փխ իւ-
 րաքանչիւր ոք իւրոցն
 3 Թ քաղաքավարութիւն
 6 Գ վասն փխ Յաղաքս դատաստանաց, Գ շիք
 կամ, Գ շիք ամբողջ հողվածք, Ջէ շիք
 վերնագիր
 8 Ջէ շիք Այլ ոք, Գ Ջոր վասն փխ Այլ...
 յաղագս, Ջ ծառոյ, Գ անկելոյ, Ջէ շիք
 մարդոյ, Գ հարցեալ էիր մեկելոյ, Ե հար-

ցել, Ջէ շիք և
 9 ԳՋ շիք թէ, Ե կախել, Ե զծառոյ, Ջ ի ծա-
 ւէ, Գ անշունչք
 10 Բ անսգայք, Ջ անզգացք, է մահու պատ-
 ճառք, Ե պատահեացն
 11 Ջ ըստ Մովսէսի, Ջ գոր փխ յորում, Ե հրա-
 մանց
 12 ԵՋ անաթ, ա հոգաց
 13 Գ զկաթն նոցա մի կերիցէ թէ ի սուրբ ան-
 սանոց իցէ
 14 Ջ և թէ այն ազգ, Ք յանազգ փխ յայնազգ,

- Թ քարկոծեսցեն
- 15 Ե կրիցեն, Ասթեթ նոյնպէս թէ եւ, Բ եղ-
ջերաւորք
- 16 Գ մեռցի, Ձէ մեռանիցէ, Գ բոս այսմ արաս-
ցեն փխ սպանցեն... կերիցեն, Գ իցեն
նմայ փխ են
- 17 Ձ շիբ դի, Բ պղծութեանն
- 18 Ձ զտունզն
- 19 Ա էթե
- 20 Գ բեր փխ հաս, Բ և կերիցեն, Ե կերիցեն
պատուղ նորա, Ե շիբ եւ մի խոտեսցեն,
Աս խոտեսցին, Գ խոտիցեն, Ասթ շիբ և,
Ե ծնելցն, Ձ ծնելք, Ձէ յանասնոցն
- 22 արՁ հաստատապէս փխ հաւաստապես, Գ
բնդանիցի
- 23 Գ Ե եթէ, Բ յեկեղեցիոյ, ԲՁէթ եթէ, Ե զեր-
ծել, Բ անկեալ
- 26 ԲԵՁէթ որպէս փխ իբր, Գ սուզ ունել

- 27 Ձ ասացին փխ արացին, Գ արացեն բոս
վարդապետաց հրամանի
- 29 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Ե հա-
նելոյ, Գ շիբ ամբողջ հողվածք, Ձէ շիբ
վերեալիք
- 30 Գ Հարցեալ էիր վասն գողոց ի փայտ հա-
նելոյ, Թ գողից, ԲԵՁէ էիր, Ե հարցել
- 31 Գ քէ, Բ քրիստոնէ փխ քրիստոնեանայ, Թ
քրիստովնէ և քրիստովնէի, Ձէ շիբ եւ, Ե
հրամանցին, Ձ հրամայեցեն, Թ քաշել
- 32 Ձ տոր փխ տայցէ, ԵՁէ կաշտաւք
- 33 Ե սպա թէ փխ Իսկ եթէ, Գ ոչ այսու զեր-
ծանիցի փխ այսոքիկ ոչ ազնեսցեն, Ձէ
այսոքիք, է ապա և, Գ զհրամայելսն, ԲԵ
տերանացն, Ձէ տերանցն
- 34 Գ առաւելութեամբ շարշարել
- 35 Ձէ շիբ թէ, Ե զհրամայելսն, Ձ ձեր

120-ԲԳ ԷՁԻ

- 1 Ձէ սիրոս, Ե յերեսն, ԲԳ որպէս և
- 2 Ե հրամանց, Ձ շիբ Տէր
- 4 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Ասթ
սպանելոյ, Ե կենդանեց, Գ շիբ ամբողջ
հողվածք, Ձէ շիբ վերեալիք
- 5 ԳՁէ շիբ Այլ, Ձէ եթէ, Ձէ լինի, Թ լիցի, Գ
չորի կամ էշ, է խեռական չորի, ԳԵՁէ
շիբ եւ, Բ կիցսանկեց, Գ քացող փխ կից-
սանկեց, Ձէ կիցրկեց
- 6 Ձ զուարտակազուխ, Ձ ձի, ա Աղէքսանդ-
րին, Բ Աղէքսանդրի, Գ շիբ եւ, Ձէ շիբ
կամ, Գ եզն իցէ
- 7 Ձէ գիտացէ, Ե ալլ, Գ ալլք եւ, Ձէ ազ-
դիցեն, Գ առնեն, Ձ բարձեն, է բարձցեն
- 8 Ձէ ցուցանեն, է յանհոզս, մյուսները ան-
հոզս, Գէ հնարեսցի, Ձ հրարեսցէ, Ձէ շիբ
զնոսա
- 9 Ձէ հնար է փխ արժանն էր, Ե արժան, Գ
է փխ էր, Ձ և նայ, Գ քացեալ փխ կիցս
ընկեցեալ, Ձէ հանեալ փխ ընկեցեալ, Աս
ատամնեցեալ, Ձէ առամնեցի խածանիցէ,
Ե հարել սպանանիցեն
- 10 ա տէրն, Գ սպանանիցի
- 11 Գ ոչ գիտեր եւ ոչ որ իմացոյց, ԵՁէ շիբ նւ,
ԲԳ եթէ փխ նւ թէ, Ձ անսուրբ, Ձէ է փխ
իցէ, Գ եթէ, Ե շիբ թէ, է ի ձի, Գ եւ եթէ
(չորի), Աս եթէ (չորի), ԵՁէ կամ փխ թէ
- 12 Գ մեռելոյն, Գ Ե տերքն, ԲԵՁէթ հոգոց նո-
ցա, Գ ծախեսցեն
- 13 Ե յայտնեսցեն, Ձէ յայտնի ցուցանեն, Ե
վաճառէցեն, Գ կարող իցեն, Ե կարող
- 14 ԳՁ զնայ
- 15 Ձէ շիբ ալլ
- 16 Աս կանոնիք, Ձէ առաւելոյ

- 18 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Ե
կամ փխ եւ
- 19 Բ վնասել, Գ վասն ասողաց փխ վնասելոց,
Գ շիբ ամբողջ հողվածք
- 20 ԳՁէ շիբ Այլ վասն, Ե Արդ փխ Այլ, Բ յղար-
կել, Ձ ուղարկել, Թ յղարկեալ, ԲՁ արի-
նակ
- 21 ԱսթԳԵթ ի հարցմանս, Ձ շիբ են
- 22 Գ մշակութեանն, Ձէ շիբ են, Ե կարգելք, Ձէ
առաքին փխ եւ (կէսք)
- 23 Ե կէսք փխ դարձեալ ալլք, Ձէ շիբ դարձեալ
ալլք, Գ շիբ ի (յալլ), ԳՁէ գործս
- 24 Ձէ կենաց, Ե պատրաստել
- 25 Ձէ գործ, Ե իրենց, Ա է կենցէ, ԲԹ արո-
զայթ, Ձ յորոզայթ, ԲՁԹ տեարքն, Ե տերք
- 26 ԱսթԳԵ նորա, Ե այնոքիկ, ԲԵՁէ որք փխ
որ
- 27 Գ կացուցանեն, Ե տայցէ, Ձէ՝ զեկուցանէ
փխ կացուցանէ, ԱԳՁ հնազանդելոցն, Գ
իւրեանց
- 28 Ե գիտաղաղական, Գ կենացս, ԵՁ հրամա-
նցին
- 28—33 Գ շիբ հրամայեցին գործել... արենա-
պարտ է. ձեռագրում քերքեր ԵՆ պակաս
- 29 Ե տերքն, ԲԵԹ ծառայից, Թ պատահիցի,
ԵՁէ սպանումն
- 30 Ձէ թէ, Ձէ շիբ ձանուցանէ
- 31 Թ շիբ տեառն իրոյ, Ձ զվնաս, Ձէ շիբ որ.
Ձէ զնէ փխ կալք, Բ կալ, Թ կա, Ե անհո-
գացել
- 32 Ձ յումմէ փխ յորմէ, Ձէ խիթայրն
- 33 Ե առաքեցն, Ձէ արեան պարտական փխ
արենապարտ

130-ԲԳ ԷՋԻ

- 2 Գ շիք ՄԻԳ-ՄԻԿ հողվածները. ձեռագրում քերքեր են պակաս, Գ շիք ամբողջ հողվածը, Ձէ շիք վերեւագիր
- 3 Ձ Ի վարձու, է զմանկունս Ի վարձու, Ձ կանոնաց, է կանոնական
- 5 Ձ թէ, Ե՛ Իւրք Թ՛ որք փխ որք, Ձէ Ինամս, Ձէ նոցա տանել
- 6 Ձէ շիքն որք, Ե՞ շիք միայն, Ձ հոգան, է հոգայցեն, Ձ կթէ փխ Եւ թէ, ԲՅէ կթէ
- 7 Ձէ շիք Ե (ըստ), Ձէ յօժարութեանց, Ե ընձա յաւածարութեան, Ձ ուսուցանողացն, Ե զի արժան է, Ձ արժանի է
- 8 ԲԵՁէ սերմանողացն, Ձէ զմարմնաւորն, Ձ հընծել, Բ թէ
- 10 Ե հակառակիցէ, Ձէ հակառակի, Ձէ ընդ դատաստանաւ է, Բ շիք Ի
- 11 Ե ծայսել, Ձէ է փխ իցէ
- 13 Ե արժան է դատաւորաց հոգևորապէս
- 15 Գ՛ շիք ամբողջ հողվածը, Ձէ շիք վերեւագիր
- 16 Ձէ շիք Եւ, Թ գարբեցութիւն, Ձէ սահման, Ձ առաջնորդաց
- 17 Ձ Ի սպասաւորութեան, է Ի սպասաւորաց, մյուսները յսպասաւորաց, Ձէ արդ միայն, Ձ ծայթեն
- 19 Թ դնէի փխ դնելի է, Ձ սահման, Ձէ նո-

- ցա, Ձէ շիք ըստ, Ձ ստորագրանութեան, Թ ստուգաբանութիւն
- 20 ա շիք (յանգեցումն) իսկ, Ձ ծայթումն, է ծայթումն, ԲՁէ շիք Եւ, Աս Ի կազմածի, Ձ Ի կազմուածէ, է Ի կազմուածէ, Ձէ շիք անգամ
- 21 Ձէ մարմնոյն, Թ արբեցութիւն
- 21-22 Ե շիք ապա Եւ... անյազեցութիւնն է
- 22 Թ անյազեցութիւն, Ձէ անյազութիւն, Ձ շիք Եւ, Ե դարձել
- 23 Թ արբեցութիւն, Ձ դեզուումն
- 24 Թ շիք այսմ, Ձ շիք Եւ
- 25 Ձ Իւրաքանչիւր, Թ յիւր փխ յիւրաքանչիւր, Թ գաղաշխարութիւն, Ձէ շափ
- 25-27 Ե շիք գլաշփ... արբեցողացն են. ձեռագրում քերքեր են պակաս, Ձ դատաստանաց
- 29 Թ Եկեղեցւոց կարգաց, Գ թագաւորաց, Ձէ շիք վերեւագիր
- 29-էջ 131,4 ԳԵ շիք Յաղագս դատաստանաց... ոչ գրեան յաղաղս. ձեռագրերում քերքեր են պակաս:
- 30 Գ դաստուածապաշտութիւնն, Թ ընդ (կամ ըստ) աստուածապաշտութիւն
- 32 Ձէ շանայ, Ձ մարտը
- 33 Ձ այստիկ, Ձէ պատուէք փխ պաշտմէք

131-ԲԳ ԷՋԻ

- 1 Թ ապայ փխ ահա, Գ շիք որպէս, Բ յամենեցուն, Աս՛ յամենեցունց
- 2 Բէ մարդիկ, Գ մարդիք, ԳՁէ՞ միւնն, Ձէ պարզե փխ պարզ Եւ
- 3 Ձ անխառն, Բ ընտիճանն է, Ձ միտան
- 4 Թ յիսկզբանն, Թ հրըշտակաց
- 4-17 Գ շիք հրեշտակաց Եւ վասն... լինելութիւն է նոցա. ձեռագրում քերքեր են պակաս:
- 4-27 Ե շիք հրեշտակաց Եւ վասն... Եւ զբարս Եւ զամենայն. ձեռագրում քերքեր են պակաս:
- 5 Ձ բստեղծ, Բ տէր աստուած, Ձ երկրէ, Գ յերես
- 6 Ձ շունչ, Գ շիք Եւ Եղեւ... կենդանի, Ձ ողի, Բ ձեռագրում գրված է այլազէտքն, բայց լուսանցում գրիչը եղել է, որ պետք է լինի ապուշքն, Թ ապուշքն բառի վերելից գրված է տեղիքն, Ձէ անմիտքն փխ ապուշքն
- 7 Ձէ շիք կարծեն, Ձ բերանովք, է բերանաւք, ԲՁէ այլովք գործովք, Թ այլովք, Գ գործօք, Ձէ զանբովանդակելին
- 8 Գ բաւաղակել, Ձէ բովանդակեն, Գ փշեպն,

- Ձէ գփշելն
- 9 Ձէ Ե կամ, Բ հոգւացոյց, Ձէ շիք Եւ, Ձէ զհոգն
- 10 Ձէ բովանդակ, Թ գրաւանդակ, Ձ զշորեքին, ԳՁէ ընտիճանս
- 11 Ձ զբունան, է զշերմ, է զհոգմ, Ձէ մանկունք
- 12 Ձ բաժանին, Ձ Ի հոգոյն փխ զհոգուն, Ձէ՞ ցամաքութիւն, ԲԳՁէ՞ յոսկերս, Գ ըզմարմին Ի խոնարութիւնն Ի, Թ զմարմին
- 13 Ձէ շորք, Գ զհոգոյն փխ զշորոյն, Ձ արեան, Ձ Ե զօր փխ զցրտութիւն, է Ե զցրտութիւն, Թ հողմո
- 14 է ամենայնսն
- 15 Թ զմիւ Եւ զմարթսն, Ձէ իրական փխ իգական, Ձէ շիք Եւ (զայս)
- 16 Թ հրըշտակաց, ԱսՁէ՞ լինելութիւն, Գ լինելութենէ
- 17 Գ շիք է
- 18 Ձ շիք արդ, Աս Ինքնեղ, ԳՁէ զսկասենին, Գ զլինելութիւն փխ զսկասենին
- 19 Գ արարածոցս, Թ շասաց, ԲԳԳՁէ՞ թէ
- 20 Գ հրամայէ, Գ սրովբէիցն, Գ սերովբէիցն, է սերովբէից

- 21 Զէ շիֆ և
- 22 Զէ զչուր, ԲԳԴԶէՔ Թէ, ԲԹ զերկիր և զերկին, Աա՛ԴԶէ զերկինս
- 22—24 Գ զերկինս և զերկիր և երկիր էր աներեսոյթ և անպատրաստ, որ է անզարդ, և ոչ ասաց Թէ զչորն, այլ Թէ հոգի աստուածոյ...:
- 23 Զէ զչուր
- 25 Գ զերկին, Աա՛ԲԳԹ զերկինս, Զէ շիֆ զերկին և
- 27—էջ 132,1 Ե շիֆ զամենայն որ ինչ... ցուցանէ սակեղով. ձեռագրում քերքեր են պակաս:
- 27 Գ ինչ որ, Թ զոր, Զ երկրի
- 28 ԲԹ երբայցոց, Դ երբակցոց, Զէ երբայցոց, ԲԳԶէՔ բարբառոց, Դ բարբառովն, Թ շիֆ ուրեմն և
- 30 Թ հրրշտակը¹, Դ ասեղովն, Դ զհրեշտական, Զ ոգիս, է յոգիս, Դէ զպաշտօնեայս

- 30—31 Զ շիֆ և զպաշտօնեայս... հրեշտակս
- 31 Դ պաշտօնայս, Դ ասեղով փխ լսելով, Զ զդասս
- 32 Դ անուան զանուն, Զէ շիֆ այսպէս
- 33 Դ զդասան, Զէ շիֆ ոչ (յայտնեաց), է շիֆ իսկ, Զ զբանն յիշեաց, Գ յայտնեաց փխ յիշեաց, Թ յիշեց
- 34 Զ զհրեշտակս, Զ շիֆ ի սկզբանն, է ի սկզբանն յիշեաց զհրեշտական, ԲԴ ասացաւ, ԲԳԶէ շիֆ առ, Դ Թէ, Զ զհրեշտակն
- 35 Զ շիֆ և (դարձեալ), Զէ շիֆ հթէ, Զէ հրեշտակն
- 36 Սողովն, է Սողովմ, Զ ի կերպանս
- 37 ԱԳԴԶէ զսոսայ, Զ շիֆ զքերովբէիցն և ոչ, Դ զքերովբէիցն, Դ շիֆ և ոչ... ինչ, Զ ասաց և, է ինչ ասաց ինչ
- 38 Դ կերպարանս, ԳԹՅ Յակովբ, Դ զկերպարանս փխ զկերպս

182-ԲԴ ԷԶԻ

- 1 Թ Ակեղաս, ԲԳԹ ասեղովն, Դ տեսան, Ս |||եր (տեսաներ), Ե սանդուխս հաստատեալ
- 2 Ե հասաներ մինչև, Թ բազմութեան
- 3 է շիֆ որ, Թ կարծ
- 4 ԲԳԴԶէՔ զանունն, Զ զանուն նոցա, ԲԶէ հրեշտակացն, Զէ բուսականս համարեցան զկերպարանս
- 5 է Զսոյն, Զէ կերպիւ, Զէ յիշեն փխ լսեմք, Դե՞՞ զքերորեսն, Դ շիֆ ոսկի, Դե՞՞ Սողոմոն
- 6 Ե արարել, Զէ շիֆ ի խորանին, Թ երկթեանս
- 7 Զ և Թ և Թ, Դ կցեալ, Զէ քառութեան, ա շիֆ դարձեալ
- 8 Զէ շիֆ ի, Ա մենքնաւթսն, ա մենքնաւթսն, Բե՛Թ մենքնովթսն, Գ քերովփս, Դ քերորեք, Ե քերորք, է քերովբէս, Զ սերովբէս փխ քերովբք
- 9 Թ շիֆ և (ձեռս), Զէ ձեռս և պարանոցս, ԳԹ և անիւս, Զէ շիֆ ասեն... կամ, Զէ կարեմք
- 10 Զէ նմանեցուցանեմք, Դ որ փխ որպէս, Գ Թիթիզուսն, Դ զԹիթիզուսն, Ե՞՞ զԹիթիզուսն, է զԹիթիզուսն, Դ լուսերամբս
- 11 Ե լուսամս, Բ զչուրս փխ զզարս, Թ զարս
- 12 Ե կացել, Դ շիֆ ոչ (զթիւ), Աա՛Թ շիֆ և ոչ (զանուանսն)
- 13 Աա՛ԳԹ զանունն, Դե՛՛ զանունն, Զ զանունն (կոչէ), ԴԶէ սերովբէիցն, Դ սերովբէիցն,

- Ե սերովբէից, Ե վեցթեան կերպիւ
- 14 Զէ կերպից, Դ զփառաբանութիւնն, Զ զփառաբանութիւն, է զփառաբանութիւն, Ե Ե յայտ աննէ, ԳԹ շիֆ իսկ... յայտնէ, Բ դաս
- 15 Գ և յայս նմանի, Ա մենքնովթայ, Բ մենքնովթայ, ԳԴԹ մենքնովթայ, Զէ մենքնեալթայ
- 16 Զէ արմառնեացն
- 17 Գ՞ շիֆ և, Զէ խորհորդս, Դ և՛ առ, Զէ շիֆ ի (միտս), Զէ կերպարանան փխ կերպան
- 18 Թ ձեռագրում անիւս, սակայն գրքը նշել է լուսանցում, որ պետք լինի սալլս, ԱԴ մենքնաւթեայ ա մենքնովթայ, ԴԴԵ՛ մենքնովթայ, Գ նմանս, Զ նմա փխ նման
- 19 ԲԴ անուաց, Դ հրաշի փխ հրաշալի, Զ այլ այս այլ, անէ դաս
- 20 Գ զի փխ քանգի, ԲԴԹ անձնական փխ անանական, Զէ զանիւն, Զ հոգի
- 21 Զ այս փխ այլ, Ե որ փխ որք, Դ բարդաշայք, Թ բազմաշայք էին, Ե խսունել
- 22 Զէ շիֆ զայս... անհարկէ
- 23 ԳԵ շիֆ և (զայս), Դ մարզէքն փխ մարզաբէքն
- 25—37 Դ շիֆ մի||| (միայն) զբազմութիւնս... պատգամատորք և. ձեռագրում քերքեր են պակաս:
- 25 Ե յայտնեց, Ե բազմութիւնս, Աա՛ԴԹ հրեշտակացն
- 26 Զէ շիֆ գնդացն
- 27 Ե յայտնապես փխ պարզ և յայտնի, Դ եցոյց, է և՛
- 28 Ե դասս, Զէ դասս հրեշտակաց, Դ զանու-

¹ Այս կարգի տարրնթերցվածքները հետազարում այլևս չեն նշվում:

- անան, ԲԳԵՁԷԹ շի՛ք էւս, Ա զիւրաքանչիւ-
- րոցն, ԱսԹ հրեշտակքն
- 29 Ձէ և զօրութիւնք
- 30 Դ սերօրէք, Դ շի՛ք էւ, Դ քերօրէք
- 31 Ձ սուրբ, Դ Դիտնէսիտն, Ձ Դէտնէսիտս, ԴԵՁէ
- պարծանք, Ե արթնացիոց, ԲՁէ արիսպա-
- դացին
- 32 Ձէ Պետրոսի աշակերտ, Դ աշակերտն, ԲԹ
- դաս, Ձէ դասուց փխ դասս. ասաց, ԲԴՁԷԹ

- առաքեալն, Ե առաքել
- 33 Է և փխ ի (մի), Թ ասացել, Աս շի՛ք ասաց,
- Ձ ըզհեշտակսն փխ զՀրեշտակապետն,
- ԵՁէ հրեշտակաց
- 34 Դ զքերօրեան, Ե Թուեց, Թ զնսսին, ԲԵԹ դաս.
- Ձ ստուրթեամբ փխ ստուգութեամբ
- 35 Թ շի՛ք աշպիտի կարգաւորութեամբ
- 36 ԲԵՁԷԹ է փխ էն
- 37 ԵՁէ դաս, Ա սլատղաւորք

188-ՐԳ ԷՁԻ

- 1—39 Գ շի՛ք հրամանատարք... զեղեցիկ
- կարգաւորութեամբ. ձեռագրում քերքեր ԵՆ
- պակաս:
- 1 Ե այն զոր հովիվքն, Ձ հովուիւքն
- 3 Ձ հրեշտակն փխ Հրեշտակապետացն, ԴՁէ
- շի՛ք է
- 4 Ե ողորմա, Դ արարածոցս, Ե արարածո-
- ցոց, ա Ձարարիայն, Ձէ Ձաքարիաս, Ձէ
- յերբ
- 5 ԲԴՁԹ ողորմիս, Ձ յժրուսաղէմի
- 6 Ձ երրորդն, Ձ դաս հրեշտակաց, Ձ շի՛ք է,
- Ձէ անուանն փխ իշխանութեանցն (Աստու-
- ծոյ)
- 6—13 Ե շի՛ք ծրրորդ... արքայութեան քո
- 7 Ձ հեթանոսս
- 8 Դ իշխանութիւնք, Թ շի՛ք և իշխանութիւն...
ծագա երկրի, Դ շի՛ք քեզ, Ձ ամենայն, է
- զամենայն
- 9 Դ դասս, Ձէ շի՛ք է, ԴՁ զարութեանց, է
- զարութեան (աստուծոյ)
- 11 Ձէ շի՛ք է, ա շի՛ք էն, ԴԹ արթոտն, Ձէ շի՛ք
- արթոտն
- 12—13 ԲԴՁԷԹ շի՛ք զաւազանն... քոյ, Թ շի՛ք
- յաւիտենից զաւազանն... քոյ
- 13 Ա շի՛ք զարութեան... քոյ
- 14 Ե երրորդ փխ զեցեցորդ, Ձէ շի՛ք է, Աս քա-
- հանայութեանցն, ՁԷԹ քահանայութեան
- 15 Ե յաւիտեն
- 16 Թ տէրութեան է, Ձէ շի՛ք է
- 16—17 Ե շրրորդ դաս իշխանութեանցն է, որք
- էն իշխանութեանն աստուածոյ փխ Եթ-
- նեբորդ... Աստուծոյ, ԲԴ տերութեանն,
- Ձէ տերութեան
- 17 Թ արքայութեան քո արքայութեան, Թ շի՛ք
- յաւիտենից

- 18 Ձ սերովբէից, աՁԷԹ շի՛ք է Դ որ փխ որք, Ձ
- հրեղէնս
- 19 Աս Եսայիս
- 20 ԲԹ Ես տէր, Դ տէր փխ Ես, Ձէ տէր զօրու-
- թեանց փխ Ես
- 21 Դ ինն դաս քերօրէիցն, Ձէ շի՛ք է, Ձ որ
- լահն
- 22 Դ մեծութեանց, Ձէ մեծութեանն
- 24 Ձ շի՛ք իննեբորդ, Ձէ աւելի ինչ
- 25 Ձ շի՛ք որպէս
- 26 Դ դանն
- 26—27 Ձէ շի՛ք կործանեցաւ... զանազանելով.
- 27 Թ զանաղելով
- 27—28 Ձէ և հրաշայի (է հրաշայիս) իմն բար-
- բառէլ կամեցաւ՝ զապիրատութիւն ի բար-
- ձունս խաւսելով՝ աշպիտի
- 28—էչ 134,20 Ե շի՛ք ասելով, բան... մատչէին.
- ձեռագրում քերքեր ԵՆ պակաս:
- 26 Թ տեսանելով
- 29 ԱսԴՁէ զօղիս
- 30 Ձէ զօրդի (Ե), Ձ մեր փխ մեզ, Ձէ շի՛ք Ե
- մի, Ձէ աշպէս
- 31 Դ դանն, Ձէ դասս, Աս Կառաբանիչք
- 32 Աս մեծութեանն փխ աստուածութեանն, էԹ
- աստուածութեան
- 33 Թ շի՛ք Ե կարգաւ... զլուսաւորութիւնն, Դ
- կանին, Ձէ զլուսաւորութիւն, Թ լուսա-
- ւորութիւն, Ձէ շափաւորութեան փխ շափով
- 34 Ձէ շի՛ք լուսաւորութեանն, Դ՛է զգնան, Ձ
- զդասս, Ձէ շի՛ք է, Ձէ և անն հոգոյն
- 36 ԲԴԹ աշղշափ, Ձէ շի՛ք աշղշափ
- 37 Ձ շի՛ք մի
- 38 ԴՁԷԹ շի՛ք զեղեցիկ, Գ ///թեամբ (կարգա-
- ւորութեամբ)

184-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 Թ նոյնպէս փխ որպէս, Ձէ շի՛ք ինչ, ԲԴՁԷ
- յարբունական, Ձէ կարգաւորութեանց փխ
- կարգաց
- 2 ԲԴԴՁԷ նոյնպէս

- 3 աԲԴՁԹ քնտրութիւն փխ քնտանութիւն, ԴՁԷ
- զնմանութիւն, ԱսԲԴԹ զդանն
- 4 Դ զի փխ բանզի, Ձէ շի՛ք ի, Ձ խորինն փխ
- խորանին, ԱսԲԴԹ շի՛ք ինն, Ձէ դաս

- 5 Գ զի փխ քանզի, Ա ամենիքեան, Աէ ի մի-
ում արժանացան կայանի, Գ կայանի, աբ
կայանին
- 6 ԴՁ արժանաւորութեան, ԲԳԻ զսպասաւորու-
թիւնն, Ա զսպասաւորութիւն, Խ սպասա-
ւորութիւնն
- 7 Ա որդիք
- 8 Գ շիք դասն, Ա երկրորդ գունդն դասն
- 9 ԳԻԱէ երրորդ դասն գունդն, Դ Սահակայ
փխ Սահառայ
- 10 Է Չորրորդն, Դ Չորրորդ դասն գունդն
Քերովնի, ԲԹ Քերովնի
- 11 Գ Տինգ, Է Տինգերորդն, Դ Տինգերորդ դասն
գունդն, Ա՛ Եզեկիէլ, Վյուս ձնազբեբը՝
Եզեկիէլի փխ Ազիէլի
- 12 Գ Վեց, ԱսԲԹ դասն փխ գունդն (Ռորենի),
Դ շիք գունդն, Դ դասն գունդն, ԲԷԹ Ռու-
րենի, Ա Ռուրեն
- 13 Գ Եփն զասն գունտն Աստեի, Դ Եփներորդ
դասն գունդն, Աէ դասն փխ գունդն, Ա՛
ստեի, աԲԻԹ՛ ստեի, Աէ տըսեի փխ
Սեմէի
- 14 Գ ութ դասն գունտն, Ա ութն, Դ ութերորդ
դասն գունդն Մոյողի
- 15 Գ ինն դասն գունդն, Դ իններորդ դասն
գունդն Մոյուէի, Ա ինն, Ա Մասի, Է Մոսի

- 16 Ա սասցէ, ԳԻԱ սարցէ, Աէ կին փխ իցեն
- 17 Աէ թէ, Է զնսա սատուած
- 18 Գ զպատարագս, Դ զպատարացս, Դ արկա-
նեն, Աէ քառութեան, Դ իջուցանեն
- 19 Դ ծածկեն, Ա զնսա Ա Նուարակօք, ԲԹ
բնագում՝ նուարակեան, լուսնցբում
բացատրված է՝ սեկն ծածկոց, Աէ և սպա
- 20 ԴԱԷԹ արժանաւորութեան
- 21 ԴԱԹ զբաւութիւն, Դ զգիցան
- 22 Աս զկրտսերազոյն, Դ զկրտսերազոյն կահս
սրբութեանն սպասուն և բնակել ոչ ընդ....,
Աս դասն
- 23 Ե Տրամակց, Ա արեկից կողմանէն
- 25 Աէ ի Ղևտացիսն, Ե զՂևտացիսն կարգա-
ւորեալ
- 26 Դ զպարգեւ, Աս բանն, Աէ բանս, Թ
իմաստութիւն
- 27 Գ աշողութիւնք, Խ առողջութեան
- 28 Ե րնտրութիւնք, ԲԳԻԷԹ թարգմանութիւն
- 30 Ե դարձել, Դ շիք մեզ, ԵԱԷ առաքեալ, Է
դասս
- 31 ԲԳԻԵԱԷ սանդղ, Ա շիք զորս ևզ... այս են,
ԲԵԷ յեկեղեցոջ
- 32 ԲԱԷԹ զառաքեալսն
- 33 Աէ զմարգարէսն

185-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 ԳԵԱ զարութիւնս, Թ զզարութիւն
- 2 Գ բժշկութեանց, Դ բժշկութեանն
- 6 ԱԳ թարգմանութիւնք
- 8 ԲԹ պատրիարք որ, Դ պատրիարք, ԴԷ
պատրիարք որ, Ե կաթողիկոսք որ են Տայ-
րպակոս և կոչին պատրիարքք, Ա պատրի-
արք որ թարգմանի, Թ թարգմանի
- 9 Թ ունի
- 10 Ե զարութիւն, Ե շորեգկերպեն կենդանեցն
- 11 Ա զմարդոյ
- 12 Ա Մաթէոս, ԳԵԱ զՄաթէոս, Գ զի փխ քան-
զի, ԱսԲ մարդ, Բ Բեզգեէմ, Գ Բեթղէմն,
Ե Բեզգահն, Ա Բեթղէմ, Է Բեզգէմ, Թ
Բեզգէմ
- 13 Ա զէմ, ԴԱԷ առիժոս Է՛ առիժոս, ԴԵ նշանա-
կէ, Դ իսկ զէմք առիժոսն նշանակէ րզ-
Մարկոս Դ զի փխ քանզի, Դ Յիսուս փխ
Քրիստոս
- 14 Է որպէս փխ իբրեւ, Ա զստեաւ, Ե առեւ
(ասի), Ա սաէ
- 15 Դ շաղակերութեան, Ա շաղակերութեան, Դ
զիշատելոյն, Դ զիշորին, Ա զիշորոյն փխ
զիշելոյն
- 15—18 Է շիք վասն շաղակերութեան... զա-
ռիժ ի
- 16 Ե զկենդանիս, Ա առեաւ, Ե զարութեանն, Թ

- զարութեանց
- 17 Գ բանական կենդանեաց, Ե կենդանեց, Դ
թաղարիւոյ, Ե թաղարութեանն, Ե
զնոյնն, Դ Յիսուս փխ Քրիստոս
- 18 Ա որպէս փխ իբրեւ, Ա առեաւ, Ա առիժ,
Թ զառեւ, Ա շիք է
- 19 Դ Եզին, ԲԵԱԷ՛ վասնզի, Գ՛ զի փխ քան-
զի
- 20 ԵԹ զենել, Դ զենեալ իսկ զէմք առիժոյն
վասն այն սաէ իսկ զէմք
- 21 ԴԱԷ արժուի, Դ արժուոյ, Դ շիք նշանակէ,
Դ զՅոհաննես այսինքն թէ թաղարէ, Է՛
շիք սաէ, Դ զվերին, Դ վերստին, Ե վեր-
ստին, Աէ զի վերստք (Է վերստ) փխ
զվերստին
- 22 ԴԱԷ քարոզութիւն, Աէ շիք ի (յերկրէ), Դ
մարմնաւորութեանն, Դ մարմնաւորութեանն,
ԵԱԷ մարմնաւորութիւն
- 23 Գ արուժոյ արգալթեւ և, Է արժուոյ, Է լիեալ,
Ե արարել
- 24 Աէ շիք թէ, Է բան (և)
- 24—25 Ա շիք և բանն էր առ... բանն, Ա շիք
և սատուած... ինչ ևզի
- 25 Ա շիք զնա
- 27 Ե շիք ահա, ԳԵԱ զեկեղեցի և, Ե շորեք-
կերպն

- 28 ԲԿ կենդանեաց, Ե կենդանեցն փոխանակ նոցայ, Զ զճայրապետաց
- 29 ԱաԳԵ դասք, ԲԹ դասքն, ԶԷ դասս, Ա շի՛ Էւ (ձեծ), ԲԹ Անդիոքայն
- 30 ԳԶԷ զՄաթէոսին, Գ Աղեկսանդրին, ԶԷ Աղէքսանդրոյն, Է զՄարկոսի, ԳԷ Հոովմայն
- 31 Զ զՅովհանու, Է զՅովհաննու

- 32 ԶԷ փոխեցաւ փխ վարեցաւ, ԶԷ յեկեղեցի. Զ յօւրսն, ԲԳԵԷ Թազաւորութեանն, Թ Թազաւորութիւն
- 33 Զ Ուտոխնոսի
- 34 Զ բրդիմանն, Թ բրդիմանն, Գ շորեքզրկան
- 35 Ե բարժանեցաւ, Զ իշխանութիւն, Գ շի՛ շորեք, Գ նոցայ փխ շորեք աւետարանչացն

186-ԲԿ ԷՁԻ

- 1 Զ Ուտոխնոսս, Ե Թազաւորեց, Ե փոխել նմայ
- 2 ԱԹ Կոստանդինուպոլիս, Գ Կոստանդինուպոլիս, Գ Կոստանդինուպոլիս, Ե Կոստանդինուպոլիս¹, Ե հաւանեցուցեցի, Թ հաւանեցուցանել
- 2—5 ԶԷ շի՛ Էւ հաւանեցուցեալ... Կոստանդինուպոլիս
- 3 Բ Մաթէոսին, ԳԵ Մաթէոսի, Գ զՄաթէոսի, Բ յանդիոքա, ԲԵԹ մինչև
- 4 Գ ժամանակն, Ե ժամանակս, ԲԿԵ Էպիսկոպոս, Գ Էպիսկոպոս, Ե ինքեներ ընդ ալլովք
- 5 Գ շի՛ Էւ ոչ... նոքաւք
- 6 Գ Ծրուաղէմին, մյուսներ՝ Ծրուաղէմի սերտգեղ ԷՆԸ ըստ Վ. Թասաւմյանցի, Գ բաղաւք է Թազաւորին երկնատր, Թ շի՛ է
- 7 Գ Երուաղէմա, Զ յԾրուաղէմի
- 8 ԱաԲԳԵԹ նստել, Գ նստեալ
- 9 Թ ասաց, ԶԷ գառային (Զ գառաշ) դասս Էկեղեցոյ զճայրապետս, Ե զճայրապետս
- 10 ա շունին, Բ սզեստ, ԳԵ գզեստս, սզեստն, Զ զբզզեստն, Գ զսզեստ, Թ զսզեստս, ԲԿ զեմափորան, Ե զեմափորանն, Զ զեմափորանն, Է զեմափորանս, ԱաԹ զեմափորան
- 11 աԳԷԹ զարհիւկսկոպոսս, Ե զարհիւկսկոպոսս, Զ զարհիւկսկոպոսն, ԱաԷ ընդ փխ ի, Ե շի՛ ի
- 12 ԲԹ բաժանի փխ բաժնի, Գ Էւ նա, Թ հրամ, ԶԷ շի՛ վասն, Ե առնելոյն
- 13 ԳԶԷ դաս, Գ արքեպիսկոպոսք Էւ, Զ արքեպիսկոպոսս սղճղնատր
- 14 ԲԳԵ Էմափոր, Գ Էմափորան, ԶԷ Էմափորան, աԱ Էմափոր, աԶԷ շորեքեկին, ԲԳԵԶԷԹ շի՛ Եւ (գործ)
- 15 ԲԵ մետրապոլիս փխ մետրապոլիտս, Զ մետրապոլիտն, ԱԲԳԵԶԷԹ ձէթ կնքոյ որք (Գ որ) Էն արքեպիսկոպոսունս (Գ արքեպիսկոպոսունս, ԶԷ արքեպիսկոպոսք)
- 16 Ե Է պատրիարքս
- 17 Աա գաս, Բ շի՛ որ, ԳԲԹ որք, Զ Թարքմանին

- 18 ԲԵԹ Էմափորտ, Գ Էմափորտն, ԱաԳ Էմափոր, ԶԷ Էմափորտ փխ Էմափոր, ԱաԳԵ երեքեկին, Գ երեքին, Գ Էւ գործ է
- 19 Զ ձեռնադրեալ, Գ Էպիսկոպոսունս, ԶԷ աւելուածին
- 20 Զ անկանելոյ, ԶԷ աւելուածով
- 21 Գ ձեռնադրելոյ, Ե շի՛ ձեռնադրել, Բ իւրեան, Ե իւրենց, ԱաԲ արքեպիսկոպոսք, Գ արքեպիսկոպոսս, Գ արքեպիսկոպոսք, Ե արքեպիսկոպոս, ԶԷ Էպիսկոպոս փխ արքեպիսկոպոս
- 21—26 Թ շի՛ արքեպիսկոպոս: Զորրորդ... ձեռնադրել իւրեանց
- 23 Գ դաս, Գ Էպիսկոպոսունք¹
- 24 Ա Էմափոր, աԲԳԵԹ Էմափոր, Զ Էմափորանն, Գ Էւ գործ
- 25 Զ վիճօրս փխ վիճակաւորս, Զ Էպիսկոպոսք
- 26 Ե իւրենց, Գ մետրապոլիտս, մյուսները մետրապոլիտք
- 27 ԳԶԷ իւր, ԳԵ Էղ, Գ օժուքեանն
- 28 ԱաԲԳԵԹ դաս, Ե Էկեղեցոյ, Աա Էոստոնք, Գ Էրիտունք (գրված է Էրիցունք, բայց ուղղված է), Զ՝ իրիցունք, Է՝ Էրիցունք փխ Էրիտունք, Թ Էոհիտոնք
- 29 ԲԵԶ իրիցունք, Բ բաղաբրին. Գ շի՛ ինին, ԶԷ շի՛ բաճանաչք... Էրիցունք
- 30 Ե Էրիտոնքն, Բ պատուփոյն, ԲԳԵԹ Է անուանքն, ԶԷ անուանքն նոցա
- 31 ԶԷ սքեմ նոյն է նոցա, Ե սոցա փխ նոցա, ԶԷ շի՛ նոցայն, Գ Էւ սքեմ նոյն է նոցայ՝ փխ փխ բայց... նոցայն, ԶԷ շի՛ բայց, Գ բաց Էմափորնէ, Ա յէմափորէ, ա Էմափորէ, ԲԵ յէմափորտէ, ԶԷ յէմափոր, Թ յէմափորտէ
- 32 Ե ուրար փխ փակեղն, Է Էրկուցունց, Գ ռուսուցն, Ե շի՛ նոքա
- 33 Ե. բեմքին, Ե ունին փխ է նոցա
- 34 Գ շի՛ Էւ բաշխել... մատուցանել, ԶԷ մարմինն (Զ մարմին) տեառն
- 35 Զ Է ուր, Ե ԲԳԵԶԷԹ Էպիսկոպոս, Զ ոչ ի-

¹ Այս կարգի տարբերակները հետագայում ալլէա շին նշվում:

¹ Այս կարգի տարբերակները (Էպիսկոպոս-Էպիսկոպոս-Էպիսկոպոս... հետագայում շին նշվում:

- նել, է ոչ լինի, Գ արհնեն, Ե զիաչ, Աէ խաչ
- 36 Աէ պատարազ, Գ սրբութեանն, Գ եթէ, Ե աննել, Ա է փխ իցէ, Ե իպիսկոպոսէ, Ա եպիսկոպոսէն
- 37 ԲՔ զեւզն, Ե զեղն, Ա զիւղ, Գ զիւղ օծութեանն, Գ ունել, է ունին, Գ շիբ եւ ձեռնաղբի, ԱՔ զանողոս, ա զանապանոս, Գ զանողոսոս, Գ անողոս, Ե զանաղոս, Ա զանազանոս, Թ զանաթոս
- 38 ԱՐԳԻԹ զփաղատան, աՁ գփողատան, է բգփողատան, Ե գգրանատոս
- 39 ԱսԲԻԵԹ զաս, աԳ զաս (Գ զասք) եկեղեցոյ, աՁ սարկաւազունք են (Ա շիբ)
- 40 Գ կալցէ փխ կալ է, Ե Ե առանց, Ե միայն զիւրբաց, Գ արկել, ԱՐՔ զորարն

- 41 Ե քարոզեալ, ԴԵ զմաղապմայն, Ա զմաղաբման, Գ զսկիւն, Ա զըսկիւն
- 42 Ե զըջոցան, Ե Ի սենեկին, Թ շիբ եւ Ի սեղանոյն, ԲԳ զբաշխումնն, Գ զբարձումն փխ զբաշխումն, Աէ բաշխումն
- 43 Գ նորին փխ որ ինչ, Ա շիբ որ ինչ, Բ սպասարութիւնն, Գ շիբ է
- 44 ԴԵ ամենկին, Գ բաց փխ բայց, Գ գիշերին, Գ մինչ Ի ժամու ժամն փխ ցժամ, Գ ցայժ փխ ցժամ, Աէ առաւատուն, Աէ Բէ ԲԻԵԹԻՆ Նրամայիցէ
- 45 ԲՈՂՐ ձեռագրերը եւ Ի կանանց սարկաւազունս (Ա սարկաւազունք) ձեռնաղբի, որք կոչին... սրբագրել ենք համաձայն ԲԿ խմբագրաբյուռնների. Գ որ

197-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 Գ սարկաւազոհիք, Ե սարկաւարզոհիք, Ա սարկաւարզոհիք, Գ քարեզո, Ա ընթեռնելոյ զանտարան
 - 2 Գ շիբ նա, Գ զվանքն, Ա ելանիէ
 - 3 Բացի Աէ մշտաները շիբ քահանայքն, ԳՁ գկանայս
 - 4 Գ յուացեն, ԱէՔ քառութեան, Գ Ի ներքոյ, Գ Ե սքեմ
 - 5 ԲԻԵԹ Ի ձախտան, Ա քաւչկէն
 - 6 Աէ շիբ Ի, ԳԵՔ Ի յարոյ, Ե ունել, Ա յարկիցիս
 - 7 Գ զի փխ քանզի, Գ սրբոցն, ԳՁ առաքելոցն, է առաքելոց, Աէ ունիմք զայս փխ ուսաւիմք, Ե ուսանիմք զայս, Գ զի փխ քանզի, ԲԳՁԵՔ աւէ Թէ
 - 8 աԲԳԻԵԱԷ թեզ փխ ձեզ, Ե գփերե, Ա զրիփէ, ԲԵՔ զքոյր, Աէ եկեղեցոյ
 - 9 Ե զաս
 - 10 Ե աւձեց
 - 12 Ե սպասել փխ սպասարորի
 - 17 Ե զարձել
 - 20 Ե զաս, Ե փսաղաք
 - 23 Ե բաւ ուղղողինն Ե յետ կատարման պատարագին աննել... տես ծանոթազր. № 149):
- ԲՈՂՐ ձեռագրերում (բացի Ե-ից) է—Ք դասերը այսպէս.
- Եւթներորդ (Գ Եթն) զասք (է զաս) եպիսկոպոսք (է եպիսկոպոսնք) են՝ զլխաւորք (ԲԻ են զլխաւորք են) սարկաւազաց (Գ զլխաւորք եւ երկցանց եւ սարկաւազաց): Սքեմ (Գ Ե սքեմ) ունին զնոյնն (ԳՁ զնոյն), նոյնպէս Տոլանի եւ անզատի, եւ փակեղն զերկոսեան (Ա զերկոսեան, Գ զերկոսին, Գ զերկոսին, Ա երկոսեան) ուսողքն (Գ յուսողքն, ԳՁ ուսողքն): Ե

- իշխանութիւն ունին (Աս ունի) ձեռնաղբի զքահանայս եւ արհնել զեկեղեցիք (Աէ եկեղեցիք, Թ զեկեղեցիքս), եւ Թէ Տրաման առնու Ի կաթողիկոսէն՝ եւ զեւզն (աՊԱէ զեւզն, Գ զեւզն) ւածութեան:
- Ութերորդ զաս (ԲԳԻՔ զասք, Աէ զասն)՝ զլխաւորք (Ա զլխաւոր) եպիսկոպոսաց՝ կաթողիկոսք (Ա կաթողիկոսուն), որք ունին զպատուականազոյն (Բ զպատուականազոյն, Գ զպատուականազոյն, Գ զպատուականազոյն) աթոռ (Գ աթոռն)՝ նմանեալ (Գ նմանել) սերովբէից: Սքեմ է նոցա նոյնպէս Տոլանի եւ անզատի եւ փակեղն (Աէ փակեղ) զերկոսին ուսալն (Բ զուսալն, Գ ուսողքն, Ա ուսողքն, Ա ուսողքն): Բայց (Գ Ե փխ բայց, Աէ շիբ) զործ է նոցա ձեռնաղբի զեպիսկոպոսունս (ԳՁ եպիսկոպոսունս, Գ եպիսկոպոսանս) եւ ինքնակամ (Գ ինքակամ) արհնել զեւզն (աՊԱէ զեւզն, Գ զեւզն) ւածութեան:
- Իններորդ զաս (Ա շիբ)՝ վերադոյն քան զամենեանն (Թ զամենեանն) պատիաւ աԳ պատիոս, Գ պատիոս, նմանեալ (Աէ շիբ, Գ նմանել) քերովբէից (Աէ շիբ): Սքեմ է նոցա նոյն (Գ սքեմ նոյն է, ԲԳՁԵՔ շիբ նոցա, Գ շիբ նոյն)՝ Տոլանի եւ անզատի (Գ անզատի, Գ անզատի եւ փակեղն զերկոսին յուսողքն): Եւ (է շիբ) գործ է նորա (Աէ նոցա) կարգել (Թ կարգեալ) գլխոս Թաղաւորաց (է զղասս Թաղաւորաց կարգել)....
- 25 ԲԳՁԵՔ մարդս
- 26 Գ որ փխ որք, ԲԳԵԱԷԹ մկրտին, ա շիբ են (ԳՔրիստոս), ԱԹ սեպեալ, Ե զեպեալ
- 27 Գ շիբ Եւ, Ա Տաւատացեալ, Թ որ փխ որք, Թ շիբ Ի

- 28 Ձէ տէրունական
- 29 Ձէ դշարշարանն, Դ շիֆ կրել
- 30 ԱսԳ շիֆ եւ (փրկչին)
- 31 Ձեժ հեթանոսաց, Թ յաւժարեցին
- 33 Գ Արդ փխ Եւ, ԲԳՆԹ են փխ է, Ե դասուց
- 34 Ձէ հրեշտակք, ԱԲԳԹ սզեատիւ, Ձէ գգեստիւն
- 34—37 Ձ շիֆ յաղաթու: Հրեշտակապետքն... Զարութիւնքն առաքելական գգեստիւ
- 35 Է շիֆ Հրեշտակապետք քղմադու, բացի Ե-ից Մյուսները քղանդու
- 36 ԱԲԳԹ սզեստիւ, ԲԳԳԷԹ յաղաթու
- 37 ԱՐԳԹ սզեստիւ՝
- 38 Բեժ հիւպատիք, Գ հիւպատք, Ձէ հիւպատիւքն

- 38—39 Դ շիֆ Աթոքն... առաքելական ըզգեստիւ
- 39 Ե աւետարան, բացի Թ-ից Մյուսները աւետարանական փխ առաքելական, Ձէ ըզգեստիւքն
- 40 Ձ ըզգեստիւն
- 41 Դ սերօբէքն, Ե սերօբէքն վեցթեանքն
- 42 Դ քերօբէքն, Ե քերօբէքն, Ձ քերօբէք, Դ քազմաշայքն
- 43 Ձէ ածեալ, Եէ թագաւորի
- 44 Թ դիթուիւնն, Բ կարգք, Գ կարգն, Ե կարգի, Ձ ||| (չարգ) Ձէ էր փխ էին, Ե շիֆ հեթանոսաց, Ե կզծել խանգարեց, Գ իսանկարեաց

188-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 Է և զերկնից և զեկեղեցոյ ախպէս, Ե յարմարեց
- 2 Ձէ թագաւորութեան, Դ պալատանն, Ե գաղատանն, Ե գաղատանն, Ձ գտեղի, ա կայանաց, Թ կայանիս, Գ իւրաքանչիւրոց
- 3 ԲԳԳԵ գզորձան, Ձէ որ փխ որք
- 4 ԱսԳ դասք, Գ պալատանն, Ձ եղեն դիւրքն, Դ պահապան
- 5 Ձ Ի փխ է, Ձ գրաստք փխ գրատք, ԱԲԳԳԵԷԹ վզնատիւն
- 6 ԳՁ գաւազան, ԳՁէ ոսկի, Ձ՝ գթագարաւդն, է՝ գթագարաւդն փխ գազարաւդան
- 7 ԱսԲԵԹ՝ զայս, Դ՝ զայն փխ զայլսն, Ձէ արթայ
- 8 Ձէ զանն, ա շիֆ են, Ձ պակակապ, Թ շիֆ նրկրորգ դաս... Մինչև էջ 139 ա. 22- ի տան Տեանն Աստուծոյ:
- 9 Ձ գրաստք փխ գրատք, Գ դիպակ
- 10 Դ կանտիստարայն, ԲԳԷՁ գոսկի, Գ գտեզան ոսկի, Ձ տէքսն
- 12 ԳՁ ճանապարհ, է արթա, Դ Ի նոցանէն, Ե կրի
- 12—13 Ձ ||| (լինի արթայն... զգնան կրեն)
- 13 Ե լինին շորս արթ սպատիսարք, է շորք, ԳԳ զլնսն, է զզնս
- 14 Ձ Զորս փխ Զորրորդ, Ձ սյաղա||| (պաղատանն), Դ պալատանն՝, Աս սյոճքսէտորայն, Գ է պոքոնետորայն, ԱԲԳԵ զվազեանն, Ձէ զվազեան
- 15 ԲԳԳԵԷ և սքեմ, Ե շիֆ գրատք, Դ կարճէ դիպակով
- 16 Ձէ արթայ, ԱսԲԵԷԹ որք փխ որ, Գ ըզ-

- դազազն
- 18 Գ Հինգ փխ Հինգերորդ, Դ եսկուպտորայն, է շիֆ է, Ձէ որ փխ որք
- 19 Գ մեծահասակ, Ձէ մեծահասակք փխ մեծահասակք, Գ որք եւ (ոճին), Դ զվահանս, ԲԳԵ կմբարաւորս, Դ սապարս
- 20 ԳՁէ ուղորդք, Դ կարթապարտս
- 21 Գ ճամանդու, Ձէ ճարմանգու, Ձէ շիֆ և (Ի), ԳՁէ նոցանէ, Ձէ սրունք փխ որք սրկրունք և, ա սկրունք են
- 22 ԱսԲԹ մանգատորք, Դ մանդանտորքն, Ձէ մատատորք
- 23 Գ վեց փխ վեցերորդ, ԲԳ դասք, Ձ պաղատիւն, ԲԳԵ ստրատորքն, Ձ ստատորքն, է ստատորքն, Ձէ զճին արթային (է արթայի), ԳՁ թամպն
- 24 Գ գթագաւորն փխ զարթայն, Ձէ զարթայ, Դ շիֆ և (սքեմ), Ձէ զպուկալամին փխ ապուկալամին
- 25 Ձ կապաք, Ե իրենց, Ձէ նոցա փխ իրենանց, Ձէ միայրիք, Դ ասպար, Ե փոքր ասպար
- 26 Դ եւթն, Ձ որդարքն, Գ կտախք գրատք, Ձ զըրաք
- 27 Դ զիպակով, Ձ զինգակս, Գ նիգակս եւեւասպարս, Ե սև
- 28 ա զփրչապազուիսն
- 30 Գ Ութ փխ Ութերորդ, Դ զեկանիտքն, Ձ դեկանիտքն, Ձէ շիֆ են, ԲԳԳԵՁէ ազեզնատորք
- 31 Աս ստտակս փխ ստտակս
- 32 Ձ զրակք փխ գրատք, Դ կամիր, Ձէ դրսումն փխ դրսումի
- 33 Ձ զամպոխն, Ձ գնոքա փխ գոսա, Ե երբաիցիքն, Ձէ քերթիս
- 34 Գ ինն, Գ կիստորքն, Ձէ կոխտորքն
- 35 Դ հետեակքն, Ձ շիֆ հետեակք, Ձ բամպակէ, Ձ գտաք փխ գրատք, Ձէ ճամար

1 Այս կարգի տարբերութիւնները (ըզգնոտ-սզնոտ) հետազայում այլևս չեն նշվում:
 2 Այս կարգի տարբերութիւնները (պատատ-պալատ) հետազայում չեն նշվում:

- 36 Ե զանդապանաբ, Զէ զանկակաբ, Ե շիք
հն, ԱԳ զսորա, Զ նորա
- 37 ԳԳՁէ կրթայեցիբն, Գ ամենեքին, Գ Ե ամե-
նիքեան, Բ հովանի փխ հոլանի, ԲԳԳԵԶէ
զատիս (Գ գատի) ոսկով
- 38 ԲԳԵ սա փխ սորա, ԲԳԵ է փխ են
- 39 Զէ զինուորութիւնս

- 40 Զ իւրաբանչիւր, ԳԵԶէ կայունս, Գ բելարին,
Զ զործք
- 42 ԱսԲԵԶ ործրիւր, է ործք, Զ կուրտ
- 43 Գ յինն դատուէ և Ի, Ե զինուորութիւնցն,
ԲԵԶէ շիք և
- 44 Գ շափ, Զ կեայք փխ կայք, Գ սահապանու-
թեանն

139-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 Աս ուրբէնարքն, Գ ռեզէնարքն, Զ ռետի-
նարք, Գ զայտակարարան, Զ զյայտակա-
րանան
- 3 Գ Էրրորդն, Բ զասին փխ ասին ԲԳԵԶէ
կրիտք
- 4 Ա վինէտոսք, ԳԵԶէ վինէտորք, Զ վինէտ-
քորք
- 6 ասԲԵ տոհղիլինարք, ԳԶէ առիղիլինարք, Ե
զիտչեալս
- 9 Զէ ոսպիկարք, Գ շուր ձեռաց
- 11 ԳԵԶէ փզակոնքն, Գ Ֆլակոնքն, ԱսԶէԹ
կցորդասացք
- 12 Ե սպուղէք նորա են, Զ սպուղէք կրանա-
ւոր
- 13 Գ զպաշտանս, Զ երգեն
- 14 Ե արազք, ԱսԲԷԹ խարազանազգեստք
- 14—16 Զ շիք որք... Իսկ փզակոնքն
- 15 Ե իւրենց
- 16 Գ Ֆլակոնքն, Գ մոնարքոք
- 16—17 Գ շիք որք... Դոմեաիկոսք
- 17 Ե զոմեպիկոսքն, Գ որ փխ որք. բոլոր օրի-
նակներու աստուածաբանականութիւնան
- 18 Զ եկեղեցականաբ
- 19 Ա Ե ամենիքեան, Զէ շիք Ի, Գ դասէն, Ե դա-
սուէ, Զէ դասու
- 20 Գ հպպին, Գ յամբիտն, ԳԷ յամբիտն, Զ
յամպիտն, Գ շիք և ոչ... մտեն, Ե բեմք,
Ե յիլին (մտանեն), Զ մտանեն, է՝ մտա-
նեն փխ մտեն
- 21 Ա ամենիքեան, Ե ամէնիքեան, Ե շիք և
- 23 Գ շիք քանդի, Ե շիք զայս, Ե եզար զայս,
Ե դատաստանաց

- 24 Զ զիտոցչիք, ԲԳԶէ և՛թէ, Գ զի փխ թէ, Գ
այտքիկ, Գ յունացն, Գ յաղուանիցն
- 25 Գ ցուցանէ փխ ուսուցանէ, Զ այլ, Զ եկե-
ղեցի
- 26 Գ կարգիկ, Ե արարիկ
- 27 Աս դատաստանի, Գ զի և փխ քանդի,
Զէ և փխ Ի, Գ շիք և
- 28 Գ կայր կարգեալ փխ երեւի, Թ երև, ԲԳԵԶէԹ
յեկեղեցիս, ԲԳԵԶէԹ շիք և, Գ սրբոյս, Բ
Նղիշայի, ԳԶէ Եղիշէի պատմութիւնն (է
պատմութեանն) յիշէ (Զ յիշէ)
- 29 Ա պատմութիւնն, Թ պատմութեան
- 30 Թ յիշէ, ԲԳԳԵԶէԹ շիք և (Ի)
- 32 Գ Ի յաւերածոյ, Ե եկեղեցոյ, Գ խանկարիլ,
Գ այսմ
- 33 Ե հեղգութիւնէ, Գ ուղլաց. Ա թեպետ, Գ
պատճառք
- 34 Ե այլազգք, ԲԳԵԶէԹ յիշատակի
- 35 Գ շիք Ի, Զ Դէնէսիտի, Թ Դիտիսիտի,
ԳԵԶէԹ զիտն
- 36 Գ շիք Ե
- 57 Աս եկեղեցի
- 38 Գ այս, ԳԹ՝ արիւնք, ԳԶ՝ օրինակի փխ յա-
րինի, Գ ևս առանկ երկնաւորին փխ երկ-
նաւոր թագաւորին
- 41 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Գ թէ,
Գ շիք ՄԻԶ-ՄԻԷ հոգվածները, Զէ շիք վեր-
նազիր
- 42 Զէ շիք Իսկ, Գ շիք որք, Զէ շիք որ շիցէ իւր,
Զէ շիք իւր, Գ ուղարկէ փխ առաքէ, Գ
որդայթ պատահի
- 43 Զէ պարտական է

140-ՐԳ ԷՁԻ

- 2 Գ ընդ իւր ձեռամբ փխ իւր, Զէ յիւր, Զէ
շիք Ի, Գ գործ իւր
- 3 Ե վնասելոյն
- 4 Գ և այդ դատաստան ցուցեալ է, Ե շիք դա-
տաստան, Զ հոգևորապէս դատաստան,
ԱսԲԳԵԶԹ մարմնապէս
- 5 Ե զի առաքողին, Ա էրախտեաց, Գ Էրախ-
տեացն

- 6 Բ պատահան
- 8 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Զէ
շիք վերնագիր
- 9 ԳԶէ շիք Այլ, Թ այդ, ԲԳԹ թէ, է որ վարձ-
կան, Զէ իցէ փխ ինի, Գ ասէ, ԵԶ և՛թէ
- 10 Զէ զիս Ի գործ, Զէ շիք և, Ե շիք կամ, Թ
սայ փխ նա, Ե առաջապարտաստ
- 11 Գ Իսկ փխ և, Զ շիք առ, Գ իւրոյ հարկին,

- ԲԵ Նարկի
- 12 Գ առնու, Գ նա եւս փխ սա, ԲԵՁԷ. ստիցէ նմա փխ սաէ առ նա
- 13 Գ պատահիցի, Գ մահ կամ վնաս ինչ անպարտ է տանուէրն, ԳԵՁԷ թէ, է անգամ մութեամբ փխ անզգուշութեամբ
- 14 ԳԵԹ վկայել, Զէ ի վնաս (է վնասն), ԱսԹ առաքեսցէ, Թ գործեալ
- 15 Գ պատահի փխ հասանիցէ, Զէ չիք նմա, Գ պարտ է թէպէտ եւ վարձանաւ իցէ
- 16 Զէ չիք է (այս), Գ դատաստան կանոնական արդարապէս բննողաց
- 16—19 Գ չիք Զի բատ կամաց... վարձու իցէ
- 17 Զ վարձկականին, արՊՊ կրթեալ, Ե հարկաւորելն
- 18 Թ վկայել, ԲԹ առաքել, Զ չիք եւ
- 19 Զէ վարձկան փխ վարձու
- 21 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Բ եկեղեցոյ, Գ Յաղագս հակառակ եկեղեցի շինելոյ դատաստան
- 22 Զէ չիք այլ որ, Թ այլ, Թ չիք որ, Ե հարցել, Զէ չիք հարցեալ էիր
- 23 Զ այնորիկ, է զցանգ, Գ հարցցէ, Գ ոճն
- 24 ԲԳԿ մարգարէք

- 25 ԲԳԿԵԶԹ առաքեալք, է առաքեալ, ԵՁԷ զհարանց
- 26 ԲԳԿԵԹ կարգ, Զէ եղեալ կարգ խափանեսցէ, Գ խաբանէ, Թ չիք եւ հակառակ... շինէ, Գ եպիսկոպոսաց
- 27 Ան լիրիցանց, ԱսԹԳԵԷ նզովեսցի, Զ ի մահրս, Են նզովեսցի ի կեանս ե ի մահ, ԱսԹ Կ կանք
- 28 ԲԳԵԷԹ կարգէ, Զ զործէ փխ կարողն, Գ լուծցի, ԳԵԶԹ կամակիցք
- 29 ԲԳԷԹ չիք եւ, Ե զշինել, Զ տեղեաց
- 30 ԲԳԵ աշխատութեանն, Զէ աշխատութեանցն
- 31 Զէ ի նոսա տացն, Գ իցէ փխ լինիցի, Զէ լինի, ԲԳ քակեսցն, Գ հակեսցն փխ քակեսցն, Զէ քակեսցի
- 32 Զէ այրեսցի, ԲԵԷ թէ, Զէ բազմութիւնք, Աս եպիսկոպոսաւքն
- 33 Ե քահանայք, Աս ամենայն փխ միաբան, ԱսԿ Ժողովրդականաւքն, Գ Ժողովրդովք, ԳՁԷ զշինելն
- 34 Գ հակառակեսցի, Գ չիք վիճաբանեսցէ, Գ միաբանութեանն փխ միաբանական հրամանացն, Զ հրամանին
- 35 Զ չիք որ, Զ աւուպաց

141-ՐԳ ԷԶԻ

- 1 Զէ բերէ, ԳԵՁԷ քակիցէ, Գ քակեսցէ, Աս աստուածամարտ, Գ այսպիսիքն
- 2 Ե խաչահանուան, Զէ խաչահանուան, Ե եղեցին, Զ զղշասցնն, Ե ի մահ
- 3 ԲԹ ապաշխարիցեն, Զ յել փխ յելս, Զէ չիք յաշխարհէ, Գ հաղորդեսցին խորհրդոցն կենաց
- 4 ԳՁԷ ճշմարտութեամբ փխ ճշգրտութեամբ
- 5 Զէ հակառակս շինել, Գ շինեալն, Ե շինել, ԲԳ պահուութեանն, Գ խափանեալ է
- 6 Գ հաստատեսցի, ԳԹ ոք ժառանգութիւն, Գ զեկեղեցի որ, Գ չիք զեկեղեցի, Թ եկեղեցոյ
- 7 Ե շինեալ
- 8 ԲԵՁԷ եկեղեցոյ, Գ եկեղեցոյն, Գ այլ փխ եւ, Զէ բատ քահանայից, Գ իւրեանց փխ ինքեան
- 11 Թ աքորելոյ, Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Գ [վ]ասն աքորելոց դատա, Զէ չիք վերճազիր
- 12 ԳՁԷ չիք Արդ, Գ թէ արժանի իցէ որ արտրանաց, Գ արժանաւորք, Գ չիք որ, Զէ որ արժանաւոր, Գ չիք իցէ, Գ չիք միանգամ
- 12—13 Գ յեկեղեցոյ կարգաց
- 13 Զ սարկաւազունք
- 14 Ասն քահանայ, ԱսԶ լուծցի, Զ եպիսկոպոսէն, Գ նոցին, ԱԲԵԹ սարկաւազոհիք

- 14—15 Գ չիք սարկաւազոհիք ի սարկաւազաց
- 15—16 Զէ չիք եւ կրանաւորք եւ որք
- 16 Զ միայնգամայն փխ մի անգամ, արԳ չիք ի քահանայէ, Գէ միանգամ ի քահանայ (Գ քահանայից) ձեռնադրին ի քահանայէ (Գ քահանայից) լուծցին, Զ ձեռնադրին ի քահանայէ ե ի քահանայէ լուծցին, արԳԵ չիք ի քահանայէ, ԲԳ քահանայէ
- 17 Զ իւրաքանչիւր ձեռնադրաց, Գ կաթողիկոս, Զէ կաթողիկոսն, Գ կաթողիկոսէ
- 18 ԳԵՁԷ չիք եւ, Գ յիւր, Զ իւրոց, ԱսԳ յեպիսկոպոսաց, Զ կամ փխ իսկ, ԳԿ վարդապետք
- 19 Զ հրամատարուաց, Զէ վարդապետ (ոչ է), Բ արիւնաց փխ իրաւանց
- 20 Զէ առնելով, Աս զկարգ, Գ առնելով զկարգ առանց եպիսկոպոսին հրամանի որոյ վիճակն իցէ, Գ չիք առնելով... որոշել, Գ որոշել եւ ընդ բանին կապել, Ե որոշեալ, Զէ ե փխ նաեւ, Զ չիք զիւրաքանչիւր... իրաթանել, է չիք զիւրաքանչիւր զղաս, Գ իւրաքանչիւր
- 21 արձ զղաս, Գ դաս, Բ զղաս ե, արԳԶԷ չիք եւ (յանդիմանել), Ե յանդիմանեալ, Թ ածեալ
- 22 Ե նոցա փխ նոցունց, Զէ իշխանքն, Զէ ձեռնադրաւքն
- 22—23 Զէ չիք արասցէ... ամենեցունց

- 23 ԳՔ ամենեցուն, Գ հայրապետն, Ե ամենի-
քեան, Ան ամենեցուն, Գ իշխէ, Ան իշխան
են
- 24 Ա ամենիքեան, Աս այլ փիլ քայց, Ան ձեռ-
նադրաւոյ, Գ նոցին ձեռնադրաւոյն իշխեն
նմայ
- 26 Գ վասն փիլ Յաղագս դատաստանաց, Գ շի
ՄԼ-ՄԽԹ հողվածները, Ան շիք վերնագիր,
Ք շիք ամբողջ-ճողվածը
- 27 Ա յիզին (= յերուսաղէմին) փիլ յիեղին

- (= յիւրաեղին), աեՔ յիւրայլին, Դն իզին
- 28 Ա արտորեացի (եթէ), Ա թագաւորեացին, Ան
արժանեացն
- 30 Գ վարեացէ, Ան զթագաւորութիւն, Ե որգիոց
- 31 Գ ՎՎայ (նոցայ), Ա շիք է, Ա իրուացի
- 32 Ա յինի, Ա շիք ի, Ե անկեալ ի Տօրէ, Ան որ-
դիս
- 33 Ե զիշխաննս, Ա իշխանս, Գ զորս, Ա որ Բ
նմանէն, Դնէ շիք էս (արտորեացին)
- 34 Գ շիք կամ

142-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 Ա զթագաւորն, Գ իրատելի է, Ան եթէ
- 2 Ան շիք էս (հաւասարութեամբ)
- 4 Ան շիք եթէ, Ե ինքեց, Ան իշխանս
- 5 Ե միարանութիւնէ, Ե և կամ, Գ իսկ փիլ
Այլ
- 6 Ե և կամ
- 7 Ե շիք իշխան, Ան շիք էս (կամ), Ե շիք կամ
- 8 Ան նոցանէ, Ե կարգել Ան արտորեաց փիլ
արասցէ
- 9 Գ թագաւորէն, Ան իցի փիլ արասցէ
- 10 Գ ըզինուորս, Ե զինուորս, ԳՁԷ՝ և, Ե՝
իսկ փիլ այլ (հանել)
- 12 Գ շիք ոչ (խրատել)
- 13 Գ արտորեն ազատք և իրատեն իշխանք,
Ան արտորել ազատաց է և իրատել իշ-
խանաց
- 14 Ան Այդ փիլ Ջայդ, Ան զիտեմք, Ե Ջայդ
բստ այդ իրաւացի կարծեմ կարգ ի տունս
թագաւորաց
- 17 Գ վասն փիլ Յաղագս դատաստանաց, Գ
զանատունս փիլ զգննղանիս, Ե շիք ի (հա-
նել)
- 18 Դն շիք էս, Դ շիք ամբողջ ճողվածը, Ան շիք
վերնագիր
- 19 Գ թէ, Ե կենդանեց, ԳՁԷ շիք ի (սրբոց), Ա
անսրբոց
- 20 Ա այգի, Ք ի յայգի, Ե շիք յայլ ինչ յայս-
պիսի, Ա այսպիսեացս, է յայսպիսեաց, Ա
յօան փիլ յարան, Ա շիք ի, Ա խիստ փիլ
խոտ, Ե զիզել
- 21 Ե շիք զչարեալ, Ա և հարցէ զնայ և դա-
տաստան, է հարցէ զնա, Ե զեղել
- 23 ԳՁ և փիլ այլ, Բ շիք՝ այլ ոչ սպանանել, Գ
սպանանել կամ հարկանել

- 24 Ե հարկանեալն, Ա զի փիլ էս, Գ շիք էս, ԵՁԷ
թէ, Ե իրտուցել
- 25 Ե զմեռանել, ԱՅՁԷՔ մեռանիլ, Գ կամը
զմեռանիլն, Գ զփախուցանելն, Ան փախու-
ցանել, Ա այդոցիկ, Գ ազամայից, Ան
ազամայիցն
- 26 Ա իցի, ԲԵՁԷՔ զգէս, Գ շիք զգէսն... ի, Բ
զգնոյն, է գնոյն հատուցէ, Գ հարուածքն,
Ա տեսին
- 27 Ան հարուածս, Ե շիք հարուածն, Ք զիտափա-
նածին և զբժշկութեան
- 27-28 Ան շիք զիտափանածոյն... Եթէ ոտից
- 27-38 Ե շիք իցէ զիտափանածոյն... զգինն ի
սպանանելն. ձեռագրում քերքեր՝ են պա-
կաս:
- 29 Գ միսն նմա փիլ նորա շաղիզն, է նորա լի-
ցի շաղիին, Ա զշաղիին, է և եթէ, Ա և թէ
փիլ եթէ, Ա անսրբոց, Գ բարեղազն, Ան
բողանղան
- 30 ԱՔ հատուցէ, Ան և թէ փիլ եթէ, Ա ըն-
կենու, Բ զեղչեր, Ա զեղչոր
- 31 Գ կող բեկիցէ, Ան բեկանիցէ, Ք բժշկեցի,
ԱնՔ բնղ փիլ ի, ԱսԲԳՁԷ բաժանել
- 32 Ա վնասի, Բ տացէ
- 33 ԳՁ թէ, Ա մասնանց, Ք մասն
- 35 ԱԳ տեսցեն
- 36 Գ ոտից, ԲՁԷ ոտից կազութիւն, Գ մին, Ա
չորից, Ան տուզան (է տուզանս) լիցի փիլ
լիցի... տուզանքն
- 37 Գ շիք էս վայրապար, Ա բնղ խաղ և բնղ,
է վնասողաց
- 37-38 Ան տուզանն նոյնպէս (Ա այնպէս) լի-
ցի փիլ առանելութեամբ... տուզանքն
- 38 Ան և ի սպանանելն հատուցի տուզանս,
ԱսԲՔ յսպանանելն փիլ ի սպանանելն

143-ՐԴ ԷՁԻ

- 2 Գ վասն փիլ Յաղագս դատաստանաց, Գ թէ
- 2-3 Գ խաղս իրտուցէ
- 3 Ք իրտուցէ, Գ շիք ի նմանէ ոք, Ե և կամ թէ

- 4. Գ, թէ, Գ շիք ինչ, Գ և թէ փիլ կամ...
- իրտուցիցի
- 5 Գ անպատճառ ինքն, Դն շիք ամբողջ ճող-

- վածք. ձեռագրում բերբեր են պակաս, յի շիք վերնագիր
- 6 Գ թէ, Ձ կամօքն
- 7 Գ եւ որպէս, Բ որպէս և
- 8 ԲՁէՔ բժշկութեան, Գ գրժշկութեան, Գ զդարմանոյն, Ձ դարմանին, Գ տացէ
- 9 Գ հատուցէ, Գ անարատ փխ անբիծ Ձ ամբիծ, Գ զկէս, Աս զգայութեանն
- 11 ԳՁէ թէ
- 14 Աս յապաշխարութիւնն, Ձէ ապաշխարութիւն, Գ շիք Ժսկ, Ձ եթէ (մանուկ)
- 15 Գ դատեսցեն
- 17 Գ շիք Եւ (յամենայնդ), Գ ճշմարտութեամբ փխ ճշգրտութեամբ, Ա կամա փխ ակամայ, Գ յակամայն
- 20 Ձ շիք թէ, Ձէ բստ (Ձ բնդ) ինքեանց, Աս իցէ փխ լիցի
- 21 Գ ալլազգեաց, Ձ ալլազգաց
- 22 ԲՁէ թէ
- 23 Գ թշնամին, Ձ կիտակէս, ՁՔ ապաշխարութեան

- 24 Աս զգայութեամբ, Գ զգայութեան, Ձ րդսզայութեան, Թ ալլորքիկ
- 25 ԱՌՔ յարհուր, Գ արհուր շարժմամբ շորտի շորտ
- 26 Ձէ մի լիցի անպարտ լիցի և, Գ վասն փխ յաղագս, Ձ զգոշութեամբ, է զգոշութիւն
- 27 ԲՔ յամենայնի, Ձէ յամենայն, Գ տուղան, Ձէ ի տուղանս
- 28 Գ գնացքն, Ձէ գնացիցք Ձէ մտացն խզճի
- 29 ԳՁ կամացն, ԲՁէՔ ապաշխարութիւն
- 31 Գ վասն կամայ և ակամայ սպանութեանց, Գ շիք ամբողջ հողվածը, Ձէ շիք վերնագիր
- 31—էջ 144,4 Ե շիք Յաղագս դատարանաց... ձգիցէ քար և սպանցէ
- 32 Ձէ շիք Եւ, Բէ բաղմարինակ, Ձ բազմարինակաւ, Թ արինակ, ԲՁէՔ զնշանակս, Գ զնշանան
- 33 Գ շիք շափաւորպէս
- 34 Գ հարկանելն, Ձէ շիք ուրուք, Գ շիք և, Թ զիպէլ

144-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 ԳՁէ շիք ի (խոնարհ), Ձէ շիք (փայտ) և
- 1—3 Թ շիք ի խոնարհ... սպանցէ և կամ
- 3 Ձէ շիք Եւ, Ձ շիք ի, Ձ բատիշէ փխ պարտիզէ, Թ ի պարտիզի, Ձ շիք և, ԳՁէ ալլ, ԱսՁ ալլապիտեացս
- 4 Գ ձգելով, Գ դիպելով փխ և (սպանցէ), Ե (լլանցէ (սպանցէ))
- 4—5 Ձ շիք և սպանցէ... քար թափել
- 5 է ոք ձգիցէ, ԲԵՔ ձգիցէ ոք, Գ թափելով
- 5—6 ԲԵՁէ շիք պտուղ և... ի խոնարհ
- 6 Գ և կամ քարն ի վերա ծառին մնացեալ և յետոյ անկեալ փխ և կամ... քար մնացեալ, ԲԵՔ շիք թափել, Ձէ քարն, Ե քարն մնացել
- 7 Գ շիք անկեալ, Ե որով փխ ուտի Թ գործիցէ
- 8 Ձէ շիք վասն խրատու, Գ շափ շափու փխ բստ շափոյ, Ե շափու
- 9 ԲԵ և կամ (զհարսն), Ձ շիք կամ, է և փխ կամ (զհարսն), ԳՁէ սկետոր զհարսն (Ձ զհարս)
- 9—11 Թ և կամ... և կամ... և կամ... և կամ... և կամ
- 10 ԲԵՔ ոկետոր և, ԲԵՔ և կամ (տէր), Գ և փխ կամ (տէր), ԲՁէ և կամ (ղաղախին)
- 11 ԲԵՁէ և կամ (ոք), Գ տիկին կամ դայեակ և դատարակ և կամ ոք, Ձ ոչ փխ ոք, Ձ սուտի փխ ուտի, Ե լինիցի
- 12 Ե կամ ևթէ (գիրիվար), Ձ թէ
- 13 Ե կենդանեց, Գ և կամ (զսալլ), Ձ շիք և, Գ կոխել զոք, Ե կոխել, Ե լինիցի
- 14 Գ և կամ (նեա), Ձէ նետք, Ձէ շիք ոք,

- Ե շիք և (կամ ի նստաակ), Գ ի նստաակ և ի նշանակ, Գ ի վայրի վայրապար, Ձ շիք և
- 15 Ձ պատահի
- 16 ԳԵ թէ, Թ և կարծեցեալ, Ձէ կարծեցեալ է ի սար, Ե կեսար
- 17 Գ յակամայ, Գ ի հետ, Ե մտել փխ մտանէ, Գ հղար փխ զեղբայր
- 18 Ձ դարձի, Ե դարձիցի յետս, ԲԳԵՁէ սպանցէ և
- 19 Ձ առազակաց, Ե անկիլ, Ձ անկեալ և հարկէ սպանցէ և կամ ոք զուրուք և ևն սոքա ակամայ և ի...
- 20 Բ ակամայէ, Գ ի կամաւորէ և յակամայէ
- 21 Ձ շիք իսկ ի պատերազմի... յակամայէ, Թ շիք իսկ ի պատերազմի... ի կամաւորէ, Գ յակամայէ և ի կամաւորէ
- 22 Գ թէ, Ձ շիք ի, Գ կարծիցէ ոք զթշնամին¹
- 22—23 Ե շիք Եւ եթէ... և յակամայէ
- 23 Գ զբարեկամն
- 24 Գ թշնամոյն, աս պատահոյ, Ե ի յակամայէ, Ձ յակամաւորէ փխ յակամայէ
- 26 Ե հարկանէ ոք, Բ զառազանան
- 27 Ձ զարագործան, Աս հանեալ
- 28 Գ նոյն թէ փխ նոյնպէս ևթէ, Ձ և որ փխ

¹ Գ ձեռագիրը կազմելու ժամանակ թերթերը ետևառաջ դասավորելու պատճառով շրջաթշնամին բառից սկսած հողվածի շարունակութիւնը զտնվում է ձեռագրի 220 ա-ր և 212 ա էջերում:

- հիէ, Բ հիլի որ, Ե շիֆ եւ, Գ շիֆ կամ, Գ շիֆ հարեալ, Ե հարել
- 30 Թ շիֆ առաել, Ե համարել
- 31 Գ յալլ, Գ յայսպիսեանցս, Ե յայսպիսեց
- 32 Գ Սոյնպիւ, Ե շիֆ եւ (որ), Զէ փայտ, Ե ծանրութիւնէ, Զ ծանրութիւնէ, Աս երկաթոյ

- 33 Ե շիֆ Ի (ձեռացն), Գ շիֆ դիմաց
- 34—35 Գ ||| (չեղեկացն նոյն)
- 35 աջ հրիք փխ իրիք, Գ |||ոյ (հարկանելոյ), Աս որք փխ որ
- 36 Զ լինին փխ գործին
- 37 Գ զեղ, Բէ սպանանել և

145-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 Զ նոյնպէս և, Գ մերձաւորին
- 1—2 Գ շիֆ ընդ մահապարտս... է վճիռն
- 3 Բ է փխ են, ԱսՔՁէԹ կամաւորն, ԱսՔէԹ սպանութիւն, Զ սպանութեան, Գ և որ նմանք
- 4 Բէ ահամայնքն, Գ և յերկոցունց խառն ի կամայէ և յակամայէ, Ե յերկոցունց
- 5 Գ յայտնի է ի կանոնսն այլ մեք զգատատանին տացուք զարիւնական
- 6 Գ ի դատատան
- 7 ԵԹ թագաւորացն, Աս զքրիստոնէ
- 8 Գ շիֆ իբրև զի ինդայ, Գ դատեսցի Զէ շիֆ ԿԵ գին արեանն
- 9 ԱսՔէ զքրիստոնէ, Ե քրիստոնէ, Ա սպանցէ, Թ սպանել
- 10 Գ կամաւոր (յորժամ)
- 11 ԲԵՁէ շիֆ կամ (փառաց), Գ կամ վասն փառաց, ԳՁ և փխ վասն, Եէ վասն և Ե շիֆ ըստ, Գ շիֆ այլ, Աս պատճառանաց
- 12 Գ գրեալ, Ե գրելն, Զ շիֆ Եւ, ԲԳԵՁէԹ ըստ որում փխ որպէս և
- 13 Գ գրեցան, Ե գրեալն, ԲՁէԹ դատիցի, ԲԳՁէԹ սպատահի փխ հանդիպի, Ե սպանելն
- 14 Թ որտ, Զ իբրև, Գ ||| (իբր զկամաւոր), ԵՁ դատեսցի, Թ ըստ փխ ընդ, Գ ||| (ընդ կիսոյ)
- 15 Զ՝ դատաւորսն, Է՝ դատանս փխ դատատանս, ԲԵՁէ թագաւորացն
- 16 ԲԳՁէԹ թէ, ԲԳԵՁէԹ դատատան (Ե դատատանն) փխ դատեալ, Գ Եթէ փխ և Ե թէ, ԲԷԹ Եթէ
- 17 Զ ընդ փխ ըստ, Ե դատէսցի, Գ արասցեն զիրաւունս փխ դատիցի
- 18 Զէ շիֆ վերնագիր

- 20 Գ շիֆ Եթէ... ումեք, Բ բերեալ, Գ բերեալ առով, Ե շիֆ առուով
- 21 Ե վճարել
- 22 Գ առնիցէ յայդի, ԲԳՁէԹ և կամ (Ի), Գ շիֆ առնիցէ, Զ թէ
- 23 Բ զգոյշացոյց
- 25 Գ գգուշացուց, Ե ինք, Գ շիֆ Լոդեալ, Գ և վնաս ինչ լիցի բաւանդակ, Ե եղի
- 26 ԲԳՁէԹ՝ վճարեալ, Ե՛ վճարել փխ տուեալ, Բ շարկամութեամբ, Թ առնիցի
- 27 ԲԵՁէ Էթէ, բացի Ե-ից մյուսներ յումմէ, Զ իւրմէ, Թ Եթէ յումմէ, Ե շիֆ Ի (վարձկանէ)
- 28 Զ և փխ թէ, Զ անկատարէ, Գ ||| (Ի գիշերի), Զ և փխ թէ, Գ շիֆ (թէ) ի Գ սպանելն, Ե տուրելն, ա՞ջ շիֆ այլն, ԱսԳՁ ալնպիս
- 31 Գ ||| (Յազագս դատատանաց), Դ շիֆ սմբուղ հողվածը, Զէ շիֆ վերնագիր
- 32 Զ բազում, ԳԹ վնաս
- 33 Զ շարկամութեամբ, Գ սպանեալ, ԲԳԵՁէԹ և կամ (վասն)
- 34 Գ անդիտութեամբ, Գ զվնասակարն, Գ անվարձ և անուսուսն, ԲԳԷԹ զցաւսն, Զ՝ զցաւն
- 35 Գ գիտիցին, Զ շիֆ և, Գ գործեսցեն, Գ և կամ
- 36 Զէ հեղգանան, Զ շիֆ յազագս ըստ, Գ ոչ տարով զվարձն ըստ կամաց նոցա, Բ վարձն, Զ զվարձս
- 37 Գ և կամ նախանձելով վարդապետին ընդ աշակերտն ոչ ուսուց ուղեղ զարվուեստն, Զ շիֆ ուղիղ
- 37—էջ 146,1 Գ և նայ անգիտանալով դարուեստն բազում արար վնաս

146-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 Զէ վնաս, ԲԵԷԹ թէ (այլ), Թ շիֆ ինչ, ԳՁ թէ
- 2 Ե ինքներ, Գ և թէ այլք աշակերտաբն, Զ աշակերտօք զայնոսիկ զամենեսեանսն, Ե կամէնիսեն
- 3 Գ ակամայքն, Ե ամայքն, Զ ակամօք, Գ հիւանդաց, Զէ գործին փխ լիցի վնասն

- 4 Գ և կամ, Աս կամ ի հիւանդին, կամ գիտութեամբ զեղ տուեալ կենաց մահու եղև պատճառ, Գ կամ ի հիւանդնն, զի ըստ հրամանի բժշկին ոչ պատրաստեցաւ ի կերակրոց, ||| (կամ զի ըստ), Զէ զհիւանդսն, Զ դարմանեցին, Է՝ դարմանեցեն, Գ դարմանիցեն հիւանդակալքն և

- 5 Աէ շիբ ինչ, Ձ հիւանսն
- 5—6 Աէ շիբ եւ յաղագս... Էղեւ
- 6 Ե տեղ փխ դէշ
- 6—7 Աա շիբ կամ դիտութեամբ... Էղեւ պատճառ
- 7 ԲՅԷԹ պատճառք, Բ Անպէս, Գ Նոյնպէս, Թ Սոյնպէս եւ, Գ կորեալն փխ խարեւն, Թ հատեալն եւ խաբեալն, Ե խարեալն, Գ աչոքքիկ, ԲԵՁԷ դատեսցին
- 8 Գ թէ վնասն ի յալտ դայցէ, Աէ Էրբ վնասն յայտնին
- 9 Գ ծանիցէ, Աէ ծանուցի, ԳԵՁԷԹ ապաշխարութիւն
- 10 Բ յիւրաքանչիւրսն, Աէ յերկաքանչիւրս
- 11 ԱաԲԹ շիբ անպարտ
- 13 աԹ գոր փխ գոք
- 14 Ե վնաս, Ե շիբ լիցին, Գ շիբ ամբողջ հոգվածը, Աէ շիբ վերեագիր
- 15 Գ շիբ հարկիւ, Ձ առաքեսցէ
- 15—16 Ձ ալտպէս
- 16 Գ թէ, Գ հարկիւ, Է հանէ փխ հարկէ, Գ հանիցէ, Ձ հանէ փխ Էլաննի, Թ հարկաննի փխ հարկէ Էլաննի, Է շիբ Էլաննի եւ, ԳՁ շիբ եւ, Աա զպտուղ, ԲԳԵԹ Է կամ, Է հարկէ կամ, Ձ շիբ զեռ
- 17 Ձ անցեալ, Գ հարկիւ, Աէ շիբ հարկէ (եւ), Է խոտ ձի, Գ շիբ կամ ի ձի... Էլաննի, Աէ հեծուցէ փխ որ... Էլաննի, Բ Էլան
- 18 Գ յալտպիսեաց, Բ Է կամ (բոնազատէ), Աէ վարձան (Է վարձկան) ի բան զրկել ի հերկէ Է կամ փխ բոնազատէ... եւ մահ, Գ իլադատէ (կամ բոնազատէ), Գ իւրոց,

- ԲԳ Է կամ, Ե վարձկան կամ յիւրոց, Բ յիւր վարձկան, Գ վալլ (վարձկան)
- 19 Աէ պատահի աչոքքիկ, Բ յանկամայէ, Ձ ազամայէ
- 20 Աէ աւելի եթէ լինի, Ե առ աւելի
- 21 Գ զտվորութիւն, Աա հարկեալ, Ձ դատէ փխ հարկէ, Է քան զտվորութիւնն դատէ կամ հարկանէ, Է շիբ կամ բոնադատէ, Ձ հարկանէ փխ բոնադատէ, ԵՁԷ կամայի
- 24 Գ շիբ մշակաց, Ե մասնաւորաց Է
- 24—25 Գ հարկողոցաց փխ մասնաւորաց հարկարաշաց, Գ շիբ ամբողջ հոգվածը Աէ շիբ վերեագիր
- 26 ԵՁԷ ալոց
- 27 Աէ շիբ յաղագս, Գ զանազանութեան, Գ շիբ սովորութեանց, Աէ շիբ եւ աշխարհաց
- 28 Գ արինակ փխ Էշանակ, Աէ շիբ Էշանակ, Բ սովորութեանց, Աէ վճարեն փխ վճոհն
- 29 Ե ի փխ առ, Գ նոցա, Է կայցէ
- 30 Գ ինչ զրկանս, Աէ գործեսցէ, Է իրաւամբ
- 31 Ա բաժանումն, Գ ի նոսա ոք, Բ կրկինս, Գ շիբ կրկին
- 32 ԵՁԷԹ տուժեսցի, Ձ իւր
- 33 ԱաԳ անիրաւի, Գ զի փխ եւ, Աէ շիբ եւ յաղագս... զներկն, Գ անիրաւացի փխ իրաւացի, Գ զներեալն
- 34 Աէ վարձաւ, Գ իլլցն (մշակացն), ԲԵՁԷԹ վարձ, Գ յեղանական, Ե յեղակս փխ յեղանակս
- 35 Ե նուազութեանն Աէ դատեսցի, Ե առաւելել, Աէ առաւելեալ, ԲԷԹ պակասեալ, Ե պակասել
- 36 Ե տեղեցն

147-ԲԳ ԷՁԷ

- 2 Գ շիբ հովուաց եւ, Ե հովվաց, Գ շիբ ամբողջ հոգվածը, Աէ շիբ վերեագիր
- 3 Աէ շիբ Եւ (հովիւք), Ա հովիվք, աՅ անդերորդիք, Գ անդերորք, Աէ անդապահք, Թ ըստ սովորութիւն, Ձ դաւառացն
- 4 Գ ի ճշմարիտն, Ե եղանն, աԳ պահեսցին, Թ պատահեսցի փխ պահեսցի
- 6 Աա արութեամբք, Ձ արիացեալք Է, Է արիութեամբ, Գ թէ, Ձ պատահեսցի
- 7 ա ի ծուլութեան, Ե ի ծուլութիւնէ, Գ զեզն փխ զէշն, Գ ածիցէ, Գ լիցի փխ է, ԲԵՁԷԹ Է փխ Իսկ, Ձ թէ
- 8 ԳԹ անհոգութեան, Ե անհոգութիւնն, Թ եւ թէ կամ, Թ շիբ թէ
- 9 Ձ պատեալ փխ պատահեալ, Գ ի մերձ, Ե անվնասելի էր լեալ, Գ վճարեալ
- 10 ԲԳ Է կամ (րնդ), Գ շիբ րնդ, Գ կիսով, Աէ բնաւ, Ե յանփութեանն, Ձ անփութութիւնէ, Թ անփութութեանն

- 11 Աէ շիբ ընդ, Գ եւ թէ փխ եթէ
- 12 Գ վարձեն, Աէ զրկեսցին
- 13 Ձ ալոց, ԲԵԷ յաչոքպիսեացդ, Գ իլլացդ (ալոքպիսեացդ), ԲԳԵ պատճառաց
- 14 Գ վճարեալ, Ե յաչոքպիսեացդ, Գ յազամայիցն Էղեալ
- 14—15 Աէ շիբ իսկ ոչ... անպարտ է
- 16 ԲԵՁԷԹ իսկ եթէ, Աէ յալտ եկեալ միոյն շորս Է հինգ վճարեսցէ
- 16—17 Աէ շիբ պարտի վճարել
- 17 ԳԵ վճարեալ
- 18 Ձ սպանեալ, Գ ի դաւազանէ կամ ի քարէ վճարեալ լիցին
- 19 ԳԵ բեկանեալն, Ձ շիբ զլիբ, ԳԵ հարկանեալն, Է նմանպէս Է հարկանեալն Է բեկանեալն կամ հարցէ Է վնասեսցէ ըստ ալնմ... Ձ կամ հարցէ Է վնասեսցէ փխ եւ վնասել, Գ վնասեալ, Ե վնասել
- 20 Աա յորժամ փխ եթէ, Գ թէ, Աէ անկեալ փխ

- հելադ, Ձէ և ինքն փխ լորժամ, Ձէ արարի-
ալ, Ձէ շիֆ ևւ (ժեքձ), Ձէ իցէ փխ էր
- 21 Գ շիֆ Դոյն լիցի... ևւ ալլոցն, Բ ձիաաւթաժ-
ից, Ե ձիաաաժից, ԲԵ ալլոց
- 21—22 Ձէ կամ յղի (է զյզի) հարկանել զոյն
լիցի և որք զձիս և զորիս արածեն և (Զ
շիֆ և) փոյթ ոչ առնեն և կամ ձերձ ոչ լի-
նին զձիմեանս հարկանեն (է հարեալ) և
սպանեալ ըստ օրինացն դատեսցի
- 22 Ե զձիմենս, Գ զիտացից և ալլոց լորքո-
տանեաց դատեսցի ըստ արինաց փխ
ըստ... դատեսցին, ԲԵ դատիցի
- 24 Գ հողվածի սկիզբը ձեազրի էջ 214 Բ, ԳԵ
եկեղեցոյ, Գ և փխ կամ
- 25 Գ որպեսի փխ ալսպիսի, Գ շիֆ ամբողջ
հողվածը, Ձէ շիֆ վերեացիք
- 26 ԱԹ ևւ եթէ, Գ եկեղեցոյ
- 27 Գ զեղս, Գ բնակելով ի նմալ; Ե կիրիցին
- 27—28 Ձէ իշխան լիցիս այնորիկ որ (է որք)
նուիրեցին

- 28 Ա յեկեղեցիս, Գ յեկեղեցիս նուիրեալ, Գ
տալ փխ նուիրել
- 29 Ձ շիֆ իցէ, Ձէ սպասաւորեսցեն փխ հող-
ւորապէս մատակարարեցեն, Գ մատակա-
րարեսցեն, ԲԳԵՁէԹ շինեսցի
- 30 Ձէ շիֆ ապա... ալլ, Գ՛ հալլ (հաստատի-
ցեն ալլ մի), Ե հաստատեսցեն, Ձ միմեանս
փխ իւրեանս, ԱաԲԳ կայցեն
- 31 Ձէ է բաժին, Գ յլլիրեալս (հետէ նուիրեալն)
- 32 Եէ զաւիրեալ, ԳՁ զժողովորդն, Ձէ և առ-
նուլ, Ձէ եկեղեցոյ տալ
- 33 Ձէ շինեսցի, Ձ հակառակութեանց, ԲԳԹ
անղէն
- 34 ԲԳԹ հաստատիցէ, Ձէ դարձուցէ փխ հաս-
տատեսցէ
- 35 Գ շիֆ ոք, Թ ալլ ոք, Ձէ կամեսցի
- 36 Ա եպիսկոպոսոսն, Ձէ պահանջեսցեն
- 37 Ա եպիսկոպոսոսն, ԲԵԹ շինիցի, Գ շինեսցի
և ապա հաստատ լիցի, Ձէ եղիցի շինեալ

148-ՐԴ ԷՁԻ

- 2 Գ շիֆ ամբողջ հողվածը, Ձէ շիֆ վեր-
եացիք
- 4 Ձ իշխանաց, ԲԳԵՁէԹ թէ, Ա ի բաղաք, Գ
թէ փխ կամ
- 5 Ձ ալլ Ե տեղի, Գ որ ի, Ե զաւառսն, Գ
զկշեոս
- 6 Ե շիֆ ևւ (զոյզս), Ձ զոյզ, Ձէ նորա փխ
նորա, Գ տեսանեն, ԵՁ զարուժինս
- 7 Գ կորիշս փխ կոփիշս, Ձ նենկութեամբ, Գ
արացեն ի վաճառն
- 8 Գ յլլ (ըստ հրամանի)
- 9 Գ զողից, Ձ զողացն, ԲԵԵ լափսն, Գ լալլ
(լափսն ևւ ի կշիոս), ԲԵԵ ի կշիոսն, Ձ ի
կշիոսն
- 10 Ձ նաշառակեալ, Աա առ ի, Ձ շիֆ ի
- 11 ա դրամափոփիցն փխ դրամակոփիցն, Գ
զձեոս, Ձ զձեոն
- 12 Ե իշխանացն
- 13 Գ իսկ զմական և զհարկն, Գ շիֆ առնուլ, Գ
և փխ կամ
- 14 Գ վաճառեսցեն, Թ յանց, Գ բաժ առնուլ թէ
փխ մաքսել եթէ
- 14—15 Ձ շիֆ ալլ մի... վաճառիցեն
- 15 Թ զվարձս, Գ թէ ընդ նոսա զնալով ի
թշնաժեաց, Ե եթէ, Ե թշնամեց
- 16 Ե պահեսցեն
- 17 Գ Ալլ բաժ առնուլ հրամանաւ թազաւորի
լիցի
- 17—18 Գ ըստ հրամանաց թազաւորաց առցին
զհարկն փխ ի... մաքսեսցեն
- 18 ԲԵՁէԹ մաքսիցեն

- 19 Գ վաճառ, Ձ պատճառս փխ վաճառս, Գ
զխաբողացն, Ե խաբողացն, Ե զտպլատս,
աւ հատուցին
- 20 Գ իսկ զպին և զնիհր ԳՁ զինոյ, Թ զալլո,
Ձ ալսպիսեացս, Ձ ալլ ըստ
- 21 Աա իրիք
- 21—22Ձ ալլ իրիք փխ նուազութեան... ալսպի-
սեացը
- 22 Ե նալսպիսեցը, ՁէԹ փոխել, ԲԵՁէ խոնարճ
փխ վալլ, Թ ի վերեր և ի խոնարճ
- 22—23 Գ ի վալլ և ի վեր հրամանաց թազա-
որաց լիցի
- 23 Գ յլլ (յիշատակելով), աԳԵԹ զզաւատակե-
տաց, Ձէ շիֆ ևւ ժողովորդապետաց
- 24 Գ լաղբատաց փոխեալսն անհասլլ (անհաս-
տատ) լիցի, Ե կարեց
- 26 ԲԵՁէԹ զպինն, Գ առնեն ուղղը, Թ առե-
ալ, Ե տեսլեմք
- 27 Գ զորժանալք, Ձ զորժանեալք
- 28 Ձ զրկիցեն իւրաքանչիւր, Թ զրկեցին, Գ՛
վաստակոց, Ե՛ յերկոց փխ յերկանց, Թ
երկանց, ԲԳԵՁէԹ և կամ
- 29 Գ իշխանացն
- 31 Գ շիֆ բնաւից, Գ խարդախողաց նենզողաց,
ԳԹ շիֆ ամբողջ հողվածը, Ձէ շիֆ վեր-
եացիք
- 32—33 Գ թէ հատուածով ևւ կտրով զորժիցեն
- 33 Ձ շիֆ ևւ, Ձէ թէ

1 Գ «ևւ ապա» բառերից սկսած հողվածի շարունակութունը ձեռագրի 221 ա էջում:

- 34 Ձ նիթն, Գ ապահանհացն, Ձ շիբ է
- 35 Ե դարձել, Գ զպակասել, Ե զպակասելն, Ձ
ի պակասեալն, Գ արժանին
- 36—37 Գ ||| (բոտ արժանոյն որպէս)

- 37 ԱսԳ տեսցեն, Գ դատաւորք այնպէս, Գ
||| (արասցեն)
- 38 ԲԳԵՁէ գող, Ե գտել
- 39 ԱսԳԹ վճարիցեն, Ձ վճարեն

149-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 Ե զմնասելն, Ձ ալսպիտի, Գ նեթն պահիցի
- 2 Ե բաղմիժամանակեա, Ե ինքենս
- 3 Ե վնասիցին, Ձ վնասիցէ, Ձ ապականել
- 5 Ե ինքենց, Ձ շիբ (եւս) եւ, Ձ հատաւար-
մեսցեն
- 6 ԲԵՁէ զի գործ, Ե միայն գողացան, Ե
լարմագոյն փխ յամբագոյն
- 7 Ե առել, Գ բնդ կիսով վճարիցէ, Ե ապա թէ
փխ իսկ, Ե յանգզուշագոյն, Գ տեղոջ, Ե
եղել
- 8 Գ հատուցէ, Ե հատուցի
- 9 Ձ յօտարի փխ յաւարի, աԲԹ երթալոցն
- 10 ԳՁ գկորուեսալն, ԳՁ վճարեսցին, Ե վճար-
էսցեն
- 11 Գ և փխ իսկ, Ձ գհով փխ դհրով, ԲՁէ ալ-
րին, ԲԳՁէ թշնամեաց, Ե թշնամեց
- 12 Ե ինքենց, Գ եղել, Ձ տերանց, Գ պատ-
հաւաւ փխ աղաղաւ
- 15 Գ շիբ ամբողջ ետղվածը, Ձէ շիբ վերեագիր
- 16 Ե գործովք, Գ ||| (գործիք վարին), Գ
կրկրագործ, Ե կրկրագործք վարին
- 16—17 Գ ||| բժան (ի վնասել գգործիսն)
- 17 ԲԵՁէԹ վնասելն գգործիս Գ ||| (անպարտք
են իսկ), Ձէ շիբ են, Ձ ի փխ իսկ, Ե յիւ-
րենց, Գ շիբ ի
- 18 Գ վնասել Գ ||| (վճար լիցի), Ե տերանց,
Ձ յինքեանց, Ե գործովք, Գ ||| (վարե-
լով)

- 19 Գ ||| (վնասն), Ձէ համարեսցի փխ լիցի,
Գ թէ, Ձ տեառն, Ձ շիբ ի
- 20 Ե սովորութեանն, Գ վնասեսցի, ԵԹ վնա-
սիցէ, Գ լիցի վնասն, Ձ ապալ փխ ալլ,
Գ անաւթ
- 20—21 Ե ի տեռնէն առնու
- 21—22 Գ շիբ եւ շարակամութեամբ... լիցի
- 24 Գ [վ]յասն զատաստանի դատաւորաց, Ձէ
շիբ վերեագիր
- 26 Գ սպանողին, ԳԵ շիբ եւ, Գ շիբ եւ կամ, Գ
շար գործի, Գ շիբ կրկին ցուցանէ ըզ-
պատիժս
- 27 Գ գգին, ԲԳԵՁէ գգին արեանն, Գ առնուցու
- 28 Գ թէ փխ Թէպէտ, Ձ արեան, Ե արեան
գնով, Գ վճարեալ, Թ վճարել, Գ կարծիցի,
Ձ գործի փխ կարծի
- 29 Գ շիբ փոխանակ, Ձէ մեռանել
- 30 ԳԵԹ արիւնացն, Գ կանանց փխ կանոնաց,
ԳՁ շիբ գի, Գ ||| ին (գարին), Ձ սպա-
նելոյն
- 31—33 Գ ||| (մարդոյ... կարծիս)
- 32 Թ արդ փխ այդ
- 33 Ե կարծիք
- 34 Գ իցէ փխ լիցի
- 35 Ե արքունեց, ԳՁ գրեցան, Գ կարգի փի
կարի
- 35—էջ 150,1 է շիբ իսկ աւարն... այլ

150-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 Ե արեն, Թ գին, Ձէ իւրոյն, Գ սպանելոյն
||| փխ իւրոցն
- 2 ԳՁ անյայտք, Գ ուղղեսցի, Ե ուղղեսցին
- 3 Գ ուղղութեամբ փխ սահմանի
- 4 Ձ շիբ բոտ իրին, Ե բնտրին փխ բոտ իրին,
ԱԹ թնրութիւն Թ բնութեան, Գ բննեսցի,
Գ շիբ լիցի
- 5 ԱսԳ պատիժքն
- 6 ԲԳԵՁէԹ զարականսն, Գ զարական, ա ան-
դամ, ԳՁէ զանդամն, Ձ դատաստանի
- 7 Ե այնմն, Գ գգործս իւր փխ բոտ գործս,
Ձ շիբ բոտ, Ձ զգործս, Գ մեծատունն, Ձէ
մեծատուն
- 8 Ձ ցանկացողացն, Ե շարեցն, Ձ շիբ շարե-
ացն
- 9 ԳՁ անողորմիցն հօպ և (Գ շիբ և), Բ ըզ-

- լոյսն, Գ լոյս, Ե գիտութեանն
- 9—10 Գ ||| (եւ ատողացն... մերս դատաս-
տան)
- 10 ԲԵՁէԹ խաւարն, Գ մեր
- 12 Թ ի չըողաց, Գ շարակաւորաց, Ձէ շիբ
վերեագիր, Գ շիբ ՄԵԳ-ՄՄԱ ետղվածները
- 13 Ձէ շիբ Ե, ԱԵ չըողացապանք, աՁէ փորձ, Ձ
լիցի, Գ լիցի||| ենայն (լիցին արուեստի
ամեհան), Աս արուեստին, Գ կազմուածոյ

1 Կազմելու ծամանակ թերթերը ետեւաւջ
դատավորելու պատճառով վերջին մի քանի հոդ-
վածներէ հերթականութիւնն ընդհանրապէս, և
առանձին հոդվածներէ շարունակութիւնները
ծամնավորապէս, չեն համապատասխանում ձե-
ւագրի թերթերի հարթականությանը:

- 14 Զէ բազմատանչն, Բեժ ապականեն, Զէ ապականէ, ԲՁէժ զկերակուրն
- 16 Եէ գրչութենէ, Գ աղունին, Զ աղունից, Զէ անպարտ
- 17 Զէ անցեալ զայիրն փխ զաղացեալն, ԳԶ վճարեսցեն, Ե վճարիցին, ԲԵ զգողացեալ, ԳԶԷ շորեքկին հատուցեն
- 18 ԲԹ կոփողաց, Գ կոփուողաց, Ե կոփոխաց, Զէ կոփողաց այսինքն մուհթախաց, Ե նշանակեալ փխ նշանակաց, է աղացողացն
- 19 Ե զպատշաճեն փխ զպատրաստեալն, Ե է փխ և (ի)
- 19—20 Զ շիբ զքար... ինչ արասցէ
- 20 ԳԶԷ նմանէն, Զ պտտողին փխ պատրաստողին
- 20—21 է շիբ պատրաստողին... համարձակիլ
- 21 ԲԵԶ համարձակեալ, Թ համարձակիլ
- 22 Գ վարձ, Թ զանազանի, Գ փոխին

- 23 Գ հացոյ, ԲԳԵ է շիբ ի (չրոյ), Զէ շիբ և (կամ), Զ առաւելութենէ, Զէ լիցի լիրս
- 25 Գ ձեռագրի քերքը նորոզված է, բայց այնպես, որ հողվածից հազիվ մի քանի տող է կարդացվում:
- 27 Բ կամ անժամայն յարատ ի, Բ այոյ
- 27—28 Ե կամ առ ժամայն յարատ առաքել ի ձեռն այլոց վնասել
- 28 Գ շիբ ամբողջ հողվածը, Զէ շիբ վերհագիր
- 28 Զ Մի և փխ Զի և
- 30 Զէ այլազգ գրաստ փխ զայլ ինչ, ԲԵԶԷժ շիբ զայլ, ԲԵԶԷժ գոր, Զէ անտի լինի վնաս
- 31 Զ արատ
- 32 Զ ապա եթէ, Ա՛ խոտերախ, ԲԶԷժ՝ ապերախտ, Ե՛ ապերախ փխ խոտերախ, Բ՛ զգոյշացոյց, Ե առաքից
- 33 Ե հեծել, Զ անկեալ, ա կամաւոր, Զ թլև

151-ՐԳ ԷԶԻ

- 1 Զէ խոտերախտ, Թ խիտերախ, Ե բոնադատ|| (բոնադատեաց), Զէ ակամայի լիցի
- 3 ԲԵԶԷ թէ, Զ շորաւ, ԶԹ զարշաւանս, Թ առնել
- 4 Աա կամ փխ և (խոտերախ), Զ խիտերախտ, է խիտերախ, Ե կատարել
- 5 Զէ անպարտ է, Զէ շիբ իցէ (իսկ)
- 7 Թ այդորիկ, Ե գատիլ, Թ լցցին, Ե զկատարել
- 9 Բ զերիւարն, ԲԵժ զկենդանի, Զ հեծեալք
- 10 Ե պահեց
- 11 Զ պատուիրողի փխ պատուիրանի, ԲԵԶԷժ յորժամ նա, Ե առաքից
- 12 Ե ան|| (անպարտ... յորժամ և), Ե հեծեն, Զ հաւատ արմատացուցէ
- 13 Զ արշաւան, ԵԶ վարեսցէ
- 14 Զ վարիցէ փխ կագիցել, Ե տուժացի, Զ տուժիցէ, Զէ մասն
- 15 Գ տանողացն, Ե բովանդակն
- 17 Գ շիբ անուանեալ, Ե անուանել, Գ շիբ ամբողջ հողվածը, Զէ շիբ վերհագիր
- 18 Զէ գողագրամզ փխ Հողագրամզ, ԳԵ անուանել, ԲԵ ոչ ի կանոնական (Ե կան) հրամանաց է, Ա շիբ է, Թ ոչ ի կանոնական է հրամանաց, Գ կանոնաց է հրամանաց է, Աա հրամանէ
- 19 Գ զանկողիք, ԲԳԵԶԷ այսպիսիս, Թ զայսպիսի, Գ ունիցի
- 20 Գ հողմաղորամզ

- 21 ա շիբ գի, ԳԶ շիբ և (հաղորդի), Գ և առնել գրամ, Ե աւետարանի փխ Աւետարանի
- 22 Ե քրիստովեայք, Գ ||| (բատ յուսոյ), Գ զհողագրամ, Զ հողագրամ, ԲԶԷ շիբ և, Գ ||| (ոչ շատանան)
- 23 Գ համարս տայցեն
- 25 ԲԵԶԷ շիբ այլ (քահանայից), Գ թէ, Գ կոչիցեն, Ե կոչեցէ
- 26 ԳԵ մեռեալն, Զ շիբ թէ, Գ սիրելի իցլ մեռելոյն, ԲԳԶԷժ և կամ, Գ շիբ այլ
- 27 Զ և մի
- 28 Գ քահանայք, Զ աշխարհի, ԲԳԵԶԷ թէ
- 29 Ե ցուցել, Գ զհասոյթն
- 30 Գ զհանդերձ և զանկողինս նորա
- 31 Գ զժողովուրդս նորայ, Գ իւրոյ, Զ այլ, Գ քահանայս
- 32 Գ եթէ, Գ իցեն, Աա արժան, Գ արժանաւոր, ԲԳԵԶԷժ շիբ ոք, ԲԵԶԷժ փոխեցէ, Գ փոխիցեն, Գ թէ փխ իսկ
- 32—33 Գ անարժանք փոխիցեն, է յանար||-գութիւն (յանարժանից... ժառանգութիւն)
- 34 Զ քահանայ, Գ ձեռն ||| (ձեռնադրէ այլ ոչ), ԳԵ տանեն փխ տանէ, Զ կանոն
- 35 Ե հրամէ, Գ |||արս (զեղբարս), Գ նոյնպէս և
- 36 ԲԳԵԶԷ եպիսկոպոսի, Թ այնպէս
- 37 ԳԵ շիբ և, ԳԵԶԷ զձեռնադրեալսն, Եէ կայցին
- 38 ԲԳ հայրապետք, Ե Թ կայցին
- 39 Գ տուն, Գ շիբ որպէս և, ԶԷժ շիբ և

152-ՐԴ ԷՋԻ

- 1—2 ա շիֆ իւր լիցի... հայրապետն եպիսկոպոսին
- 2 Ա շիֆ եպիսկոպոսին (գնոյն), Ե զնոյնն, Գ գնոյնն է, ԲԵՁԷԹ շիֆ եպիսկոպոսին
- 3 Ձ որ զիւր, ԳԵ է վիս իցէ, Գ եպիսկոպոսն
- 4 Գ կամիցի, Ե շնորհեսցէ, Գ իսկ փխ ալլ, Գ զիւր, ԲԳԵՁԷ շիֆ Ե
- 5 Գ եպիսկոպոս, Գ ժառանգ վաղշանէլոյնն է Բէ ոչ
- 6 Ե է Բէ ոչ, Թ շիֆ Բէ ոչ
- 8 Գ շիֆ ամբողջ հողվածը, Ձէ շիֆ վերնագիր
- 9 Ձ շիֆ (չկրամբբ) Ե, Ձ գետեւար, Գ հաստատիցին, Ե հաստատեցի
- 10 Ե շինեալ, Թ շիֆ Ե զեւրից... մինչև հողվածի վերջ. շիֆ հակ Ե. ՄԽԹ. ՄԽԹ. ձեռագրից պակաս է երկու բերք:
- 11 Ձ րժաճեցցին, Գ շիֆ Ե նուագութեամբ
- 12 Ձ ալլ, Ձէ նոյնպէս փխ սապէս
- 13 Ա ցանգ, Գ ցանցս փխ ցանկս
- 14 Գ կրկաթանչիւր, Գ իւր
- 14—15 է ալլ (աղագաս... մի լիցի)
- 15 Գ դեհալ, Գ շիֆ հարկ էր
- 16 Գ գի փխ կամ, Ե շիֆ կամ (որ), Գ ասացան է փխ ստացաւ, Գ ոչ յաղագս, Գ այնորիկ փխ այնր
- 16—17 Ե շիֆ յաղագս... ցանկ, Ձ շիֆ զի մի... ըստ ալսմ
- 17 ԱԲ ցանգ, Գ ալղմ, ԱԳ որմոյ
- 19 Ե այսահար, ԳԹ շիֆ ամբողջ հողվածը, Ձէ շիֆ վերնագիր
- 20 Գ գտեւ, ԳԵ աղագս լինի
- 21 ա անբան, Ձէ անբան, Գ մեղան անբան անստունքն բնութեամբ, Ե մեղաւ բնութիւն,

- Ձէ բնութեամբ, Ե շիֆ ի (խրատ), Ե որ ի մարդիկ, Գ խրատ մեղանաց մարդկան աղագս Բ մեղանացն
- 21—22 Ե լինի փխ աղագս պատահի
- 22 Ե վասն փխ յաղագս, ԳՁէ մեղաց, Ե մարդկան մեղաց
- 23 Գ շիֆ երջն նորա... մինչև հողվածի վերջը. ձեռագրում բերք է պակաս: ԲՁէ շտեսանել, Ե ոչ հլանել տեսանել
- 24 Ձ զի արդ այդ է
- 25 Ե Բէ է փխ տերանց, Ձէ տերանց
- 26 է բարեգոյթի
- 27 ԵՁէ շիֆ Բէ (Ե)
- 29 ԲԵՁԷ գրառասնորդսն, Բ պահեսցան, Ե կնքել
- 30 Ձէ բանակից փխ բանականքն, ԵՁէ աղատեցցին
- 31 Ե կարծեաց, Բ բժշկիցին, Ձէ բժշկեցի, Ձէ գնեսցան, Ձ ալլագգիս, Բ վաճառիցեն
- 32 Ձէ շիֆ մի կենդանի... վաճառեցի, Բ վաճառիցեն, Ե վաճառեցեն
- 33 Ձէ բժշկեցցին, Ձէ շիֆ Ե, Ձէ ամ, ԲԵ էթէ փխ ապա Բէ, Ձէ շիֆ ապա, է էթէ (զենեալ), ԲԵՁԷ էթէ
- 34 Բ վաճառեցան, Ե վաճառիցին, Ձ վաճառեցցին, է շիֆ վաճառիցեն... ի կամս, Ձ անվնաս, Ձ արդ փխ այդ
- 35 Ձէ գնացեալ փխ գնեալ, ա հաւատարմացուցանել, ԲԵՁԷ հաւատարմացուցէ
- 36 է լինալ
- 37 Ձ դարձի, Ձ շիֆ Ապա Բէ... մի դարձցի. է անդրէն ոչ դարձցի փխ մի դարձցի, Բ (մի) դարձցին, Ե դարձի

153-ՐԴ ԷՋԻ

- 1 Բ դարձցի, Ձ լիցին
- 2 Ձ դատաստան լիցի է, Բ շիֆ դարձի, է դարձցի, Ձէ գեղագարիցն փխ խելագարիցն
- 3 Ձ այլագգիս, Բէ վաճառեցեն, Ե վաճառեցցլլան (վաճառիցեն է գրժշկեալն)
- 4 Բ բժշկեալն
- 5—6 Ձ շիֆ Բէ հանոյ... արացեն
- 8 Գ հողվածի սկիզբը շիֆ՝ բերքերի պակասութեան պատճառով. մնացած մասը չի կարդացվում անխնամ նորգվա պատճառով: ԳԹ շիֆ ամբողջ հողվածը, Ձէ շիֆ ՄԽԹ՝ ՄՄԱ հողվածները, Ե զանկատար
- 9 Բ ամուսնութիւն
- 13 Բ կամ փխ կապ, Բ միջոցի
- 16 ԱԲԵ զխատողսն
- 17 Ե լլլնել (չառնել), ԲԵ անպարտս, Աա ի կարգէն, ԲԵ ի կարգէ, սքազցել էճֆ հա-

- մաձայն իմաստի:
- 18 ԲԵ եպիսկոպոսաց
- 20 Գ շիֆ ամբողջ հողվածը
- 20—21 Թ շիֆ Յաղագս դատաստանաց... ալլ ինչ տեղի շնորհաց
- 21 ԳԵ Բէ, Գ Բէ, Գ շիֆ ինչ, Ե շիֆ տեղի
- 21—22 Ե աստուածայնոց շնորհաց
- 22 Գ հաստատել, Թ որո
- 22—23 Գ եպիսկոպոսի վիճակի է իցէ
- 23 Գ գեղչն, Ա իրիցո, ԲԵ երիցուն, Գ իրիցու, Թ իրիցուն, Ե յորոյ, ԳԵԹ սահմանս, Գ կացէ
- 24 ԲԳԵ սպասարորիցէ, Թ հեռաւորս
- 25 Գ սպասարորեն
- 26 ԲԹ գհասս, ԲԵԹ կազմածի, Գ կազմածու, Գ լլլ (ածիցեն)
- 27 Գ վայելիցեն, Գ լլլց ամլլլ (տոանց ամեն-

այն), Գ հակառակութեամբ
 28 Գ /// (ընծայիցն), Թ պատերազմիցն, և
 պա///ն (պատերազմիցին)

28—էջ 154,1 Գ /// (զոր վասն... մարդասիրու-
 թեանն)
 32 ԱաԹ հակառակ

154-ԲԳ ԷՁԻ

1 Գ բարեկամաց փխ բարի կամաց, ԲԳԹ
 սրբոց, Գ բարեխաւս
 2 Գ Այսպիսեաց
 3 Գ զընծայս
 4 Գ շի՛ է, և /// (երթալ), Բ միշտ փխ մի
 5 Բ շնորհք, Գ Էկեղեցոյ ի տ[ո]ւնս այլազգաց,
 և ///նզի (անցցէ քանզի)
 6 և ///ղազս (դահեկան յաղագս), Գ յաղա///
 ութեան (յաղագս անախտ բնութեան), և
 բնութեան անխախտ
 7 Բ աստուածութեանն, Գ /// (Քրիստոսի իսկ),
 Գ Քրիստոսի փխ փրկչական
 8 ԲԵԹ էառ, Գ ///գոյն (յառաջագոյն), և
 զյառաջագոյն, Թ շնորհին, ԳԹ զիւր, ԲԳԹ
 պատկերն
 9 Գ /// (զկայսերն... իսկ), Բ դանկն
 10 և ժամանակաց, Գ դալստեան, և ///րստենն
 (զալստեանն) Քրիստոսի, Գ դալստեանն
 Քրիստոսի, Բ թանասուն, փխ թասուն
 11 ԲԹ աւետարանացն
 12 ա դանկ, և դանգն
 13 ԲԵ դահեկանն, ԲԵԹ շի՛ խորհուրդ
 14 Թ բնութեանն, ԲԵԹ մեր փխ մերո, Գ և
 պատկերի զի յորժամ անդրադարձես ըզ-
 տառսն մարդասիրի դրամն փխ զի մարդ...
 անդրադարձութեամբ
 15 ԲԳԵ նիւթքն

15—16 Գ արդ զայս ունին խորհուրդ ընծան-
 ալքն փխ ընծայեալքն... են
 16 ԳԵ անխորհուրդք, Աա ի խորհուրդս
 17 Գ լիցի, Գ անխորհուրդն, և անխորհուրդ/ն/,
 և ///լազգիս (յայլազգիս)
 18 և 4///ն (կարգէն)
 19 ԲԳԵԹ շի՛ է, Գ և հայածեւլ, և հայածեալ,
 Թ որ, աԳԵ ձևոք փխ ձեւաւր, և կրո///րաց
 (կրանաւորաց)
 20 Գ բազումս գայթակղութիւն, Բ գայթազղու-
 թիւնս, Գ շի՛ է լինել
 20—21 և ///զամտաց (տան... պարզամտաց)
 21 Բ պարզամտացն, Բ ալլ, ա ստութեամբք, Գ
 /// (ստութեամբ), և /// (պատմիչք)
 22 և մոլորեցուցան, Գ մոլորեցուցանեն իա-
 բութեամբ
 24 Գ հլաւարի
 25 Գ վաճառել, ԳԵ դնել, Գ ոչ դարձցի աւար
 անդրէն, Թ դարձի
 26 Գ շի՛ է, Գ զի փխ ոտսի
 27 Գ ընծայս, Գ ընդանին, և բնդ/// (ընդու-
 նի), Գ զապըշտակեալն, և զյափըշտու-
 կեալն
 28 և /// (եւս), Բ ոչ եւս Գոհութիւն և փոքր
 հար և որդուր և սուրբ հոգւոյն. աւէն:
 29 ԲԳԵԹ շի՛ կատարեցաւ... Աստուծոյ

ՄԽԻԹԱՐ ԳՈՇ

ԳԻՐՔ

ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ

Գ

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ն Ա Խ Ա Գ Բ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Գ Լ Ո Ի Խ Ա

ՅՈՐՈՒՄ ԿԱՅ ՊԱՏԱՄԵԱՆԻ ԱՅՆՈՑԻԿ, ՈՐ ԲԱՄԲԱՍԵՆ ԶՄԵԶ, ԵԹԷ ԶԿԱՅ ԴԱՏԱՍՏԱՆ Ի ՀԱՅՔ

5 Հանդերձեալ զրել զգիրս դատաստանաց, բայց պատշաճաւորաբար նախ զընդդիմադրութիւն դիցուք պարսաւողաց զօրէնս Տեառն, եթէ
դատաստան ոչ է, զի յլուովք քան զսակաւս են, որոց գործ և բան եղև
պատուել զայլասեռս՝ իրաւացի ունել դատաստանս, և զի ինքեանք
զայթակղեալք՝ զբազումս զայթակղեցուցանեն սոքօք ի պարզամտացն,
10 որոց և զայս նախ ասացուք, եթէ բնաւորական է ի մեզ ընտրել զիրաւացին
ի սկզբանէ, ըստ որում և իմաստունք հեթանոսաց զչաստուածանարգս
մահուամբ դատեցան և զհայրատանջսն՝ ձեռնատմամբ և զայլսն՝ այսպի-
սի ուզողացի դատաստանաւ, Իսկ անօրէնքն⁽¹⁾ առուելութեամբ վարին,
ստեալ զպատճառն ի բնաւորական օրինաց՝ մահու մեռանիլ հայրանտը-
15 դին՝ և յայլսն նմանապէս:

Այլ Աւետարան Փրկչին մերոյ լրումն է ամենայնի երկոցունցն,
յազազս որոյ հրամայէ՝ ասացաւ յառաջնոցն այս ինչ, բայց ես ասեմ ձեզ
զայս ինչ² Զի որպէս Օրէնքն և Աւետարանն հրամայել են, մարդիք
մոռացեալ զբնաւորական օրէնսն կատարել են, սակայն զիշխանական
20 կամսն ոչ բռնան, ասելով առաջնոցն՝ սիրեսցես զընկեր քո իբրև
զանձն քո³, զի բնաւորական է զիտելով զանձն քո ի սէր: Եւ երկրորդն,
մանաւանդ թէ առաջինն, ի կամս ապաստան անէ զաշխատութիւնն և
զայլ ևս ուղղութիւն, որովք հաստատի ի մեզ լինել իրաւամբք առ ամե-
նեսեան վարիլ, յազազս որոյ ոչ Աւետարանն ի սկզբանն զրով աւանդե-
25 ցաւ:

Եւ երկրորդ է՝ արկանել օրէնս կատարեալս ի մէջ կատարելոց և ոչ
կամեցաւ զօրէնս կատարեալ զրով աւանդել դատաստան⁽²⁾, ըստ որում
խրատէր՝ ի ճանապարհի հաշտիլ ընդ ոսոխի, զի մի՛ ի դատաստան մտա-
նիցի դատաւորին՝ Եւ երբեմն անիրաւ դատաւորին առակա՞ յայտնի

¹ Եւք, ԻԱ, 15

² Մատթ., Ե, 21, 33, 38, 43

³ Դևտ. ԺԹ, 18: Մատթ., ԺԹ, 19

⁴ Մատթ., Ե, 25: Դուկ., ԺԲ, 58

⁵ Դուկ., ԺԸ, 2 և հաջորդ համարները:

եցոյց զամենայն ինչ վճարել խղճին մտաց, զոր դատաւոր կոչեաց. նմանապէս և՛ զիրս դատաստանի: Զսոյն և յառակսն նշանակեաց տնտեսին⁶, թէպէտ և յառաջնումն անիրաւ, սակայն յետոյ զովելի՛ զղջմամբն, որով ոչ եմուտ յատեան դատաստանի տալ զհաշիւն. ասելովն, թէ՛ տուր 5 զհամար տնտեսութեան քո, եցոյց հարկաւոր լինել դատաստանի, իսկ զովելովն՝ և թէ՛ հնար է ոչ կարօտանալ դատաստանի: Այսորիկ աղագաւ հրաժարեաց ասնել զդատաստան այնմ, որ աղաչեաց, և թէ՛ ասա եղբօր իմոյ բաժանել ընդ իս զժառանգութիւն⁷, իբրու թէ ասիցէ՛ կրկնապատիկ ունիք զդատեալսն ձեզէն ընտրել զիրաւացին, ընդէ՛ր այլոյ կարօտիք 10 դատաստանի: Յայսմանէ ուսաւ առաքեալն՝ ասելով. զի բնաւ իսկ զատաստան գոն ի ձեզ, ընդէ՛ր ոչ գուք զրկիք և նեղիք, այլ գուք զրկէք և նեղէք, և այդ՝ զեղբարս ևս⁸:

Եւ երրորդ՝ կամեցաւ Քրիստոս, զի մի՛ հարկաւորաբար յիրաւունս կայցեմք ի միմեանս զրով դատաստանի, այլ սիրով և վշտակցութեամբ, 15 ըստ զանազան ժամանակի անզիր օրինօք, զարդարութիւն պահիցեմք:

Զորրորդ՝ զի բաւական համարեցաւ, զի զբանս օրինացն Մովսիսի և զիւր Աւետարանին իբր սերմն լինել յոգիս մեր, և նովաւ վարիլ յարժանիս դատաստանին:

Հինգերորդ՝ զի ոչ նման է իրք դատաստանին Օրինաց, կամ Մարգարէից, կամ Աւետարանին անշարժութեան, այլ զի միշտ ըստ ազգի և աշխարհաց փոփոխին հարկաւորաբար՝ իրաւացոյց թողուլ հմտազունից փորձել ըստ պատահմանն:

Վեցերորդ՝ զրէ, եթէ երզմամբ հաստատի դատաստան, և Տէր արգել⁹, կամելով բնաւին հաւատացեալս զմեզ:

25 **Գ Լ Ո Ւ Յ Բ**

ՅԱՂԱԳՍ ԹԷ ԸՆԴԷ՛Ր ԱՅԺՄ ԳՐԵՑԱՔ ԿԱՄ ՅՈՒՄՄԷ ԾԱՐԺԵԱԼՔ

Զի թէպէտ ասացաւ ոչ լինել հարկաւոր զրով աւանդիլ մեզ դատաստան ի Տեառնէ, այլ այժմ կամեցաք, յաղսպս զի բազում անգամ լուաք պարսաւանս ոչ յայլտեսեոից միայն, այլ և ի քրիստոնէից, եթէ բնաւին 30 ըստ Աւետարանին դատաստան ոչ է՝ անգիտանալով զկամս աստուածայինս, որ ի նոսա: Եւ այսպիսի կարծիւք երկուս տխտանայ շարս. մի՛ զանիմաստութիւն օրինադրին, և երկրորդ՝ ոչ կամել զուզահաւասար կենցաղավարել մարդկան ազգի:

Եւ երկրորդ՝ զի զբնաւորականս ի մեզ օրէնս շարութիւնն շիջոյց, և 35 զկատարելութիւն՝ անկատարութիւն հոգոյն, և զվշտակցութիւն սիրոյ՝ ատելութիւնն:

Երրորդ՝ զի ի հեղգութենէ անվարժք եղեալք Օրինաց, և Մարգարէից, և Աւետարանին, յորոց զօրութենէ անկարացաք ընտրել զիրս զատաստան:

⁶ Գուգ., ԺԶ, 1 և հաջորդ համարները:
⁷ Գուգ., ԺԲ, 13
⁸ Ա Կորնթ., Զ, 7—8
⁹ Մատթ., Ե, 34

տանի, զոր արժան վարկաք իբր ի քնոյ զարթոցանել ի ձեռն գրոց դատաստանի:

Զորորդ՝ զի նուազեաց հմտութիւն ի մէնջ փորձել ըստ ժամանակի, և ազգի, և աշխարհաց զփոփոխելն ըստ պատահման, և ոչ նման Օրինաց, և Մարգարէից, և Աւետարանին մնալ անշարժ⁽⁹⁾:

Հինգերորդ՝ զի այժմ ոչ ներգործէ Հոգին Սուրբ, որայէս և ի 'Իանիէլ և ի Սողոմոն երբեմն և կամ որայէս ի Կորնթոս ի հաւատացեալսն և յայլս՝ ճշմարտի ունել զդատաստանն, յազազս որոյ անկարօտ էին գրոյ օրինաց, զի օրէնք էին ի սիրտս նոցա, ըստ խոստման մարգարէին: Ըստ որում և առաքեալքն ոչ կամեցան գրով ալ Աւետարան, մինչև այնմ կարօտացան, ըստ այնմ և ոչ դատաստան գրով աւանդեցին, քանզի փոյթ էր նոցա յազազս յոյժ հարկաւորացն, թողին և նոքա բնաւորական օրինօք, և քաղաքական կրթութեամբ, և այլօք յառաջագոյն ասացելօք վարիլ պատճառօք: Իսկ գրելն այժմ զպատճառս ունի զամենայն վրիպանն:

Վեցերորդ՝ զի իբք դատաստանի երգմամբ չանգի, և ի Տեառնէ ոչ թողացաւ¹⁰, և այժմ յաճախ, և զործ առ զործով, և վայրապար ի դատաստանի, և առանց դատաստանի, լինի ի հաւատացեալս: Նմին իրի կամեցաք ոչ զամենայն լուծանել զհրաման, այլ լուծելոյն օրէնս և կանոնս հաստատել ի դատաստանի, ըստ հարկաւորութեան ներելոյն զդատաստանի:

Եւթներորդ՝ զի մի՛ ի պատճառս ոչ գրով լինել դատաստան՝ դիմեալ երթիցեն յայլասեռս, ըստ ամբաստանելոյ մարգարէին՝ առ ի շքոյէ՞ Աստուած ի մէջ Իսրայէլի երթան հարցանել ի Ճանճիկ¹¹. զոր և առաքեալն յայտնապէս յանգիմանէ, ասելով՝ այլ եղբայր րնդ եղբօր դատի և զայն՝ ի մէջ անհաւատից¹²:

Ութերորդ՝ տեսանեմք այժմ, զի բազումք յևպիսկոպոսաց, և ի վարդապետազք, և ի քահանայից, և ի զլիաւոր աշխարհականաց ընդ երեսաց և վասն կաշառոց և տգիտութեամբ թիրեն զդատաստանս ճշմարիտս⁽¹³⁾: Եւ վասն այնորիկ յօժարեցաք զրել զդատաստանաց զիրքս:

Իններորդ՝ զի մարդոյ բնութիւնս ի շատ հոգոց և ի գրադանաց և ի ցնորից, թէ կամենամք ևս զրզորդ դատաստանն առնել, ոչ կարեմք ի մոռացմանէ, ապա յետոյ դառնամք ապաշաւեմք և ասեմք՝ միթէ արարաք ըզո՞րդ, թէ ոչ: Այլ զի մի՛ այս լիցի ի միջի մերում, վասն այնորիկ զրեցաք զզիր դատաստանիս, զի մի՛ կարծեօք դատիցիմք և մի՛ դիմևցուք յայլազգիս ի դատաստան, այլ կարկեսցուք զբերանս նոցա, զի մի՛ դարձեալ հերձուածս խօսին մեզ, թէ ոչ ունիմք զիր իրաւանց: Եւ զի նոքա ի մէնջ են ուսեալ և զրեալ, ապա զբարիոք զրեալսն շարաշար րնթիւնուն:

Տասներորդ՝ քանզի յորժամ ստեղծ Տէր Աստուած զԱզամ, շնորհք Սուրբ Հոգոյն գորանայր ի մեզ օր աւուր վերայ: Իսկ սատանայ ասաց, թէ ոչ մնաց հոգի Աստուծոյ ի մարդիկ¹³ վասն յանցանացն, որ մեղան ի

¹⁰ Մատթ., Ե, 34—36

¹¹ Գ թագ., Ա, 3

¹² Ա Կորնթ., Զ, 6

¹³ Ենանդք, Զ, 3

դրախտն Աստուծոյ: Եւ վասն այսորիկ Քրիստոս մարմնացաւ ի կուսէն և զրեաց մեղ զԱւեսարանն փրկութեան և կանոնս ի ձեռն սուրբ հարցն մերոց, որք ի Հոգոյն Սրբոյ զիտացին գմարմնոյ կիրք և զբիծ և զբեցին զՏոգևոր դեղն:

5 Մետասաներորդ՝ զի դատաւորք միշտ երկիցեն յԱստուծոյ՝ զիտելով, զի կալոց են ասաջի դատաւորին երկնաւորի, և ճշմարիտ և ուղիղ զրով արասցեն զդատաստան մարդկան:

Երկոտասաներորդ՝ զի մարդիկ, որ զան առաջի դատաւորաց, երկիցեն յԱստուծոյ և ոչ կաշառեն զդատաւորս և թիրել տայցեն ղճշմարիտ դատաստանն, քանզի ծածկագէտն Աստուած տեսանէ զգործս նոցա, և առաջի նորա կալոց եմք ի դատաստան: Եւ որք այժմ թիրեն կաշառօք դատաւորք և դատաստանաւորք, առաջի Քրիստոսի կալոց են, և նա սնէ զերեսս նոցա, որ թիրեն զԱստուծոյ գրեալ դատաստանն:

Յայսոսիկ երկոտասան զլուխս պարունակեալ եղև պատճառ գրոցս դատաստանի: Եւ զի երկոտասանն բաղկանայ յերկուց վեցից, և վեցն կատարեալ թիւ է⁽⁵⁾: Եւ թէ որպէս լինի վեցն կատարեալ թիւ.

Առաջինն՝ զի երիւթն ի կոճատէ և երկական ի դարէ բաղկանայ. և ամենայն թիւ դար է և կոճատ:

Երկրորդ՝ զի ժամանակ է արարչութեան⁽⁶⁾:

20 Երրորդ՝ զի շափ է շարժման մարմնոյ:

Չորրորդ՝ զի թիւ է ներգործութեան մարմնոյ:

Հինգերորդ՝ զի ծնանի զայլ երկարսն:

Վեցերորդ՝ զի ի կողմանց իւրոց յանկի և կրկնելով ծնանի զերկոտասան թիւն, և երկոտասանն, ի կողմանց իւրոց զուգեալ, ծնանի զվեցտասանն, զերկուս կատարեալս՝ զտասն և զվեց: Եւ է խորհուրդ երկոտասան առաքելոցն՝ դատաւորաց աշխարհի, զի նոքա զայլս ծնան դատաւորս եկեղեցոյ: Զի և դար ունի վեցեակ և կոճատ, որ է ներգործական և կրական: Եւ զի դատաւորաց է ներգործել, և կրել՝ դատելոց:

Ի սոյն թիւ եղև զալուստն Քրիստոսի՝ դատաւորին երկնաւորի, 30 զոր և ի վեցից վշտաց փրկեաց զարդարն, և նովին թուով զտանջողսն առաքեաց Իսրայէլի տապաօք:

Այսօքիկ առ այս շատ լիցի, զի ոչ զբնութիւն թուոյ առաջի արկաք քննել, այլ եթէ ոչ վայրապար եղև յերկոտասան զլուխս աւարտիլ գրոցս դատաստանի:

35 Իսկ եթէ յո՞ւմմէ յորդորեալ եկաք ի գրել:

Ի բազում ժամանակաց հետէ տարակուսեալ յաղագս սորին լինէի՝ խոցոտելով ի նախատեին զմեզ մերոց և օտարաց ազգաց: Սակայն վրստահանալ ի սոյն ոչ իշխէի, քանզի գիտէի զանձին իմոյ տկարութիւնս: Իսկ այրումն, Պօղոս ասեն, հմուտ աստուածային օրինացն, լուաւ զայս 40 խորհուրդ յինէն, և նա ևս առաւել յորդորեցաւ ի սմին, և սկսաւ յորդորել զմեզ իՔրոց Սրբոց: Եւ ես ոչ այնու կամեցայ ձեռնամուխ լինել, այլ սկսայ զայլս աղաչել, որք կարողք էին և գիտակբ օրինացն Աստուծոյ, քանզի բազումք էին, որ զայսպիսի խորհուրդս ի գլուխ հանէին: Բայց զի զանընդունելութիւն ազգիս գիտէի, և վասն այնր ոչ առնուի յանձն և 45 ոչ զայլ ոք կամէի աղերսել. լոնցի ապա այնուհետև և ես: Եւ զարմացեալ յաղագս այսորիկ լինէի, թէ զիա՞րդ յառաջնոց հարանցն մերոց

ոչ կարգեցաւ: Եւ զնոյն գիտացեալ զպատճառ, և զի ոչ առաքելոց Տէրն տուաւ, և կամ զի ոչ ոք հրաւիրեաց և անձամբ ոչ ոք իշխեաց՝ զարհուրեալք ի պարսաւանաց և կամ ի հալածանաց ժամանակին, և կամ ընդ տէրութեամբ անկեալ այլոց ազգաց՝ նոցունց վարեցան զատաստանաւ:

5 Եւ թէպէտ ամենայն պատահեաց ըստ ժամանակիս և նոյն պատճառ, որպէս յաւուրսն հարցն մերոց՝ ոչ աւանդիլ զրով զատաստան, բայց յԱւետարանէն, զի և ոչ յառաքելոց անտի տուաւ մեզ, բայց սակայն հարկատր եղև զրել մեզ, որպէս վերագոյն ցուցաք: Եւ սկիզբն առնել այսպիսի բանիս այսպէս եղև:

10 Հանդիպեցաք առաջի տեառն Ստեփաննոսի (1) Աղուանից,(2) կաթողիկոսի, և ամին իրի յիշատակ եղև առաջի նորա, Եւ նա յորգորեաց գմեղ՝ ասելով, թէ և ես փափագեմ այդմ բանի: Ձնոյնն և մեք ասացաք նմա գմեր անկարութիւնս: Սակայն ի յորգորելն և ի քաջալերելն նորա՝ խորհուրդ իմն ի Հոգոյն Սրբոյ եղև ի մեզ, և թէ արժան է հոգևոր հրամանի անսալ, զի և յԱստուծոյ լիցի կատարումն սորա, զոր խորհիմք, զնոյն և սկիզբն, ապա թէ ոչ՝ պատճառ լիցի կասարելոց սմանց շարժիլ ի սոյն:

15 Ջի և ոչ զորժ արուեստ ամենայն ի միոջէ՝ սկսողէ աւարտեցաւ ի ըսկրգբանէ, այլ ի բազմաց, զի մասնատր զտեալքն ժողովեալք՝ զոյացուցին զարհեստն, ըստ փոակի ոստայնանկաց: Նաև պատշաճ ինչ վարկայ ընդոստնուլ սովաւ, և թէ յատեան մտանելոց եմ յանկաշառ և յանողքելի, ըստ որում ձեռամբ իսկ զրեմ զապաղայիցն նշանակ:

Եւ արդ, մի՛ ոք պարսաւանս դիցէ ասացելոցս, զի թէ տխմար ոք իցէ՛ ուսցի, և թէ ամենակատար ոք և իմաստուն՝ զթերին լցցէ: Երկաքանչիւրոցն պատրաստ եմք սիրով ընդ առաջ ելանել:

25 **Գ Լ Ո Ւ Ն Գ**

ՆՇԱՆԱԿ ԶՅՐՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԻՆ ՀԱՆԴԵՐՁ ԱՂԵՐՍԱՐԱՆՈՒԹԵԱՄԲ ԱՌ ՏԷՐ ՍՏԵՓԱՆԵՆՈՍ ԱՂՈՒԱՆԻՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆ

Քանզի հարկատր է զկնի այսոցիկ սակաւուք ցուցանել զզօրութիւն առաջիկայ գործոյս, զոր և աղաշեմ, ո՛վ պատուական զլուխ եկեղեցեաց սրբոց տանդ Աղուանից, մի՛ վարկպարագի համարիք զհարկս հոգևորս, զոր եզերլ մեզ, զի և կանոնական ունի սահման գիրս զատաստանի, զոր յարմարել յայնոսիկ պարտիմք, զի յայտ լիցի շափ նորին:

Եւ արդ, այսպէս համեմատեցուք: Կանոնական սահմանն հոգոյ է ուղղիչ, իսկ սա՞՛ մարմնոյ, և թէպէտ բաժանեալք ի միմեանց են, սակայն ի բազում իրս միատրին, որպէս հոգի և մարմին բնութեամբ՝ երկու և անշփոթ խառնմամբ՝ մի, բազում անզամ ի միասին վարին մի կամօք: Վասն այսորիկ, պատահի թէպէտ միով սահմանաւ վարիլ, ոչ միմեանց լուծիչ են: Եւ զոր օրինակ ունդ հմտազունից է ընտրութիւն ստաջիկայ իրին, նմանապէս և՛ աստ: Եւ որպէս է անդ պատիժ պատուհասի յանցաւորաց և մեղաւորաց՝ ըստ զանազանութեան իրին, նոյնպէս և՛ աստ: Եւ որպէս յանդգնելոցն աստ զկնի բանդ է և կապանք, նոյնպէս և անդ բանդ է և կապանք բանազրանքն: Եւ զի ի վերայ արդարոց օրէնք ոչ կան կանոնաց, և ոչ ի վերայ ուղիղ բնթացողաց ի կենցաղս՝ զատաստանք: Եւ

40

զի այր արդարամիտ ոչ զարհուրի ի դատաւորէն Լրփնաւորէ, նաև՝ ոչ յերկրաւորէ:

2 Զայցևմ և զի երկրորդ բան ի միտ դնել, զի և ոչ փոքր ինչ զմեզ օգտեցուցանէ, քանզի համօրէն է դիրս զուղղնթաց զօրութեան նոցա, 5 լինելով ըստ շափոյ, զի դիտաւորութիւն նոցա ի կարճել զմեզս է, և սորա՝ նմանապէս հատանել զշարս: Իւ այսոքիկ ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ զի համամիտ և համակարիս զմեզ անխիցեն, յորոց և հաստատի սէրն, որ է զլուսն ամե-

10 րանսն պատուիրանաց: Իսկ ի շորրորդ առաքինութեան համեմատեալ՝ հաւասար է արգարու-

թեանց, զի ի վերայ կայ երիցն մասանց, և այդ ըստ երրորդ բանի է: Իսկ յարուեստաւորս՝ նմանեալ է ոսկեգործաց, որոց ոսկին յառա-

15 ջագոյն ի նիւթս գործաւորի անյայտ եղեալ կայ և դժուարաւ ի գիւտ հղեալ գործի. և է ըստ շորրորդ բանի:

20 Զինզերսորդ՝ զի զքերթողի ունի զօրութիւն՝ յապաւել և քերթել զա- լելորդսն ամենայն: Զափաւորապէս յայսոսիկ զլուսն, իբր իմաստնոյ, տուաք տեսակս, որով և զիտել ունիցիք, եթէ այսոցիկ հետեւելով՝ որքան օգուտ և շահ հասարակաց կենացս իցէ, զի գրեթէ ամենայն պատերազմ և ամբոխ խռովութեան ի նուազութենէ սորա իցէ, և հաստատելով յեկեղեցի՝ խաղա-

20 գութեան իցէ պատճառ և բազում բարեկարգութեան, քանզի մինն յաստուածային շնորհաց տուեալ յեկեղեցիս, ի հին ի նորս, սա իսկ է:

Գ Լ Ո Ւ Ն Դ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ, ԹԷ Ո՞ՅՔ ԵՆ ԴԱՏԱԻՈՐՔ ԶԱՆԱԶԱՆԵՍԱԼՔ

25 Առաջին դատաւոր ամենեցուն Աստուած է, ըստ այնմ, թէ՛ դատի Տէր զժողովուրդ իւր¹⁴, և ծսայի այլուր ասէ՛ Տէր դատաւոր մեր¹⁵, և թէ՛ քննէ զսիրտս և զերիկամունս Աստուած¹⁶, և զարձեալ՝ արի, Աստուած, և դատեա զդատաստանս քո¹⁷, և՛ Աստուած դատաւոր արդար¹⁸, և այլ այսպիսիք նախանկար տնօրէնութեան դատաստանի, որովք յայտ է մարդկան լինել դատաստան, թէպէտ և գրեաք Աստուած ի ձեռն Մովսիսի, եթէ անասուն, 30 որ հարկանէ զանասուն, փոխանակ նորա և նա սպանցի, և այս՝ ի խրատ մարդկան: Եւ դիւաց եղև դատաստան, քանզի երբ ամբարտաւանեցան, բնկեաց Աստուած զսատանայ յերկնից, զնոյն և յերկրորդ զալուստն Քրիստոսի դատել ունի զսատանայ: Վասն այսորիկ ի լինելութեան մար-

35 դոյն բնութեամբ եղաւ անունն Տէր, որ կոչի դատաւոր: Իսկ Քրիստոս ասաց, եթէ՛ ի դատաստան եկի յաշխարհս յայս¹⁹, և թէ՛ Զայր ոչ դատի գորք, այլ զամենայն դատաստան ետ Որդոյ իւրոյ²⁰, և՛

14 Բ Օրին., 14, 36: Սաղմ., է, 9. 26, 13. 2է, 9
15 Ծսայի, 19, 22
16 Սաղմ., է, 10
17 Սաղմ., 29, 22
18 Սաղմ., է, 12
19 Յովհ., Թ, 39
20 Յովհ., Ե, 22

այս իսկ է դատաստան, զի լոյս եկն յաշխարհ, և սիրեցին մարդիկ զիսաւար²¹, և այլ այսպիսի բազում:

Բայց Աստուած անուն զբնութիւն ոչ որոշէ, զի իբր դատաւոր Որդի, դատաւոր Հայր և Հոգի, ըստ վկայութեանցդ: Եւ սակայն ոչ ինչ դժուարին է ցուցանել զպատկութիւն դատողութեան Հօր և Հոգոյ, ըստ այնմ՝ դատ արա ինձ, Աստուած²², և դատեա, Տէր, զայնոսիկ, ոչք դատեն զիս²³, զոր և Հօր պատշաճի այս: Եւ Հոգին եկեալ յանդիմանեսցէ զաշխարհս վասն մեղաց և վասն արդարութեան, և վասն դատաստանի և այլ բազում բանս նման սոցին:

Իրկրորդ՝ քանզի Աստուած ետ զանուն դատողութեան մարդկան, ըստ այնմ, եթէ՛ դատ արարէք որբոյն և այրոյն²⁴, Հասարակաց ասէ զբանս առ թագաւորս, և առ քահանայս, և առ իշխանս, և առ ծերս ժողովրդոց: Յայսոսիկ տես զՍողոմոն²⁵, և զորս զկնի Յեսուայ, և զորս յանապատին կարգեաց Մովսէս²⁶. զնոյն և Դանիէլ, և զորս ասաց մարգարէն՝ քահանայք, կացէք ի վերայ դատաստանի արեան²⁷: Եւ հասարակաց ետ զհրամանս, թէպէտ և մի է ի շնորհաց ըստ հնոյն:

Առաջին՝ զի մի առ ի շնորհ դատաւորին մերձ, դատախազքն զիրեարս վնասեսցեն:

Եւ երկրորդ՝ թէպէտ և դատաւոր մի լինի ի քաղաքի, բայց ամենեքեան պատուականքն պատիւ ունիցին: Իսկ Քրիստոս ասաց ընդ առաքեալսն՝ նստջիք յերկոտասան աթոռս դատել զերկոտասան ազգն Իսրայելի²⁸, զոր և ունին քրիստոնեայք մինչև ցայսօր՝ երկոտասան դատաւորս նստուցանեն ի դատարանի իւրեանց:

Իսկ Աստուած դամենայն ոք անձին իւրոյ եցոյց դատաւոր յառակս դատաւորին անիրաւութեան²⁹, զի ի մեզ խորհուրդն ի վերայ կալով՝ ամենայն ոք իւր դատաւոր լիցի մտօք և ոչ թիրեացի ի հոգևոր դատաստանաց:

Գ Լ Ո Ւ Ս Ե

ՅԱՂԱԳՍ ԹԷ ԶԻՆՁ Է ԴԱՏԱՍՏԱՆ, ԵՒ ՈՐՈՅ, ԵՒ ՈՒՄ ԱՒԱՆԴԵԱԼ Է ԶԻՐՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ

Թարգմանի դատաստանարանդ՝ դատել, որ է քննել, աստան, որ է տեղի, արան, որ է դատարան կամ զննարան, զի քննելով վճարի դատաստան յիմաստուն դատաւորաց ի մէջ անուղղայ մարդկան: Զի բազումք են յանուանսդ այդպիսիք, որպէս՝ Հայաստան կամ Ասորիստան, նմանա-

²¹ Յովհ., Գ, 19

²² Սաղմ., է, 9. ԽԲ, 1

²³ Սաղմ., է

²⁴ Բ Օրին., Ժ, 18. Իէ, 18; Սաղմ., 20, 3

²⁵ Գ թագ., Գ, 7

²⁶ Ելք, ԺԸ, 25, 26

²⁷ Եզեկ., ԽԴ, 24

²⁸ Մատթ., ԺԹ, 28

²⁹ Դուկ., ԺԸ, 2, 2

Եւ արդ ցուցցուք, թէ որք են դատաւորք: Զի երեք կերպիւ վարին մարդիկ՝ բարի, և շար, և միջակ: Եւ սլարտ է բնորել զդատաւորս ոչ յոր-
 5 սոր ի շարս⁽¹⁰⁾: Որպէս Սողոմոն երկուց կանանցն արար դատաստան և քննէր զկարծեցուցեալ իրս³⁰, և Դանիէլ ծերոցն զստուրթեամբ զասացեալ-
 սրն յայտնէր³¹, այսպէս և Քրիստոս յերկրորդ զալտեանն իւրում առնե-
 10 լոց է. ասէ առ արդարսն՝ եկա՛յք, օրհնեալք Հօր իմոյ³², և ցմեղաւորսն ասէ՝ երթա՛յք լինէն, անիծեալք³³, յորոց յայտ է միջակացն լինել դա-
 տաստան: Եւ աստ միջակք են ապաշխարողք, զորոց զզորսն ապաշխարու-
 թեան կշռելի է բնդ մեղացն, և առաւելեալն տանի զվճիոն: Զերկուսն
 15 առնելով զծայրսն՝ եցոյց առանց դատաստանի զոմանս կոչել զովու-
 թեամբ զործոցն և զոմանս մերժել պարսաւանօք զործոցն, յորոց ուսա-
 նիմք՝ ընդ ծայրիցն և միջակացն լինել դատաստան:

Եւ արդ, այսոցիկ յոյժ պէտք են իմաստունս լինել դատաւորաց
 ուսման և հանճարոց, զի Աստուծոյ կամացն կատարողք լիցին ի հողե-
 15 ւորս և ի մարմնաւորս, որպէս զի րդորդ արասցեն զդատաստանս, այլ և
 բարեմիտս՝ զի մի՛ առ երեսս առնէ ամաշխելով և կամ ի հարկէ:

Այլ եթէ ո՛ւմ սուանդելի է: Եւ քանզի բստ Օրինացն յատուկք էին
 դատաւորքն, և բստ պատահման եղեն թագաւորք, և մարդարէք, և քահա-
 20 նայք, որպէս սսացաւ յառաջագոյն: Այլ քանզի առ մեզ ապականեալ է
 այսպիսի կարդ, աւանդելի է զիրս դատաստանի ի ձեռս եպիսկոպոս-
 սաց⁽¹²⁾, զի ոչ ոք է առ մեզ բստ արտաքնոցն վարժեալ իմաստութեամբ
 յաշխարհականաց կամ բստ Իսրայէլի դպիր: Եւ զի այժմ եպիսկոպոսաց
 է յանձին հողք եկեղեցոյ և աշխարհաց, և յետ եպիսկոպոսաց եղիցի
 25 իշխանաց՝ բստ պատահման, և զլիսաւորաց ժողովրդեան, այլ և՛ քահա-
 նայից իմաստնոց և վարդապետաց, սակայն աւանդապահ այսմ իրի
 եպիսկոպոսք եղիցին⁽¹¹⁾: Բայց և ոչ եպիսկոպոսք տգէտք և արծաթա-
 սէրք, այլ զիտունք և ճշմարիտք բստ օրինացն և պատուիրանացն Յիսուսի
 վարժեալք: Եւ եթէ պատահի եպիսկոպոս տխմար այսմ իրի, վարդապե-
 30 տունք լիցին ուսման աստուածայնոյ, և անբամբաս մնացէ ի հերձա-
 ծողաց ամենեկին:

Գ Լ Ո Ի Ս Զ

ՅԱՂԱԳՍ ԹԷ ՈՐՊԷՄ ԱՐԺԱՆ Է ԴԱՏԱԻՈՐԱՅՆ ԼԻՆԵԼ Ի ՎԵՐԱՅ ԱՆԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԵՒ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ

35 Եւ դատաւորացն անկաշառս լինել արժան է, զի կաշառ զաշս
 իմաստնոց կուրացուցանէ³⁴,—որպէս զի համարձակ նստիցի յատեան
 դատաստանի, որպէս և դրեալ է, թէ կաշառ ի վերայ իրաւանց նա ոչ

³⁰ Գ թագ., Գ, 16—18

³¹ Դանիէլ, ԺԳ

³² Մատթ., ԻԾ, 34

³³ Մատթ., ԻԾ, 41

³⁴ Եւք, ԻԳ, 8: Բ Օրին., ԺԶ, 19

առնու. որ զայս արասցէ, նա մի՛ սասանեսցի յաւիտեան³⁵: Եւ Քրիստոս հրամայէ, թէ մի՛ աշառանօք, այլ ուղիղ և իմաստուն դատաստան արարէք³⁶:

5 Եւ արդ, ոչ է պարտ թիւրել զդատաստանս արդար վասն կաշառոյ, զի մի՛ զայթակղեսցին տխմարք և երթիցեն առ այլազգիս ի դատաստան, այլ զի համարձակ լիցին ասել, որպէս և Քրիստոս ասէ՝ թէպէտ և դատիմ, բայց դատաստանն իմ արդար է³⁷:

Եւ ոչ է պարտ զանձին միայն խնդրել զօգուտն, այլ զի բազումք հաւատասցեն ի նա և զդատաստանն ուղիղ արասցեն: Եւ թէպէտ յամենայնի զողորմութիւն չիշել պարտ է, այլ ի դատաստանի ոչ միայն առ աղբատս, այլ առ ամենեսեան միապէս, ըստ այնմ՝ մի՛ ողորմիր որբոյն և այրոյն ի դատաստանի³⁸, զի մի՛ պատճառ զայթակղութեան լիցի. դատ արարէք որբոյն և տուք իբաւունս այրոյն³⁹ ի դատաստանի՝ ասացաւ: Եւ թէպէտ և դատաւորաց զայս պահելի է, սակայն ուսուցանեն զիրաքանչիրսն՝ մի՛ անզարմապէս առ միմեանս լինել, այլ կարողաց՝ ողորմութեամբ առ անկարսն խոնարհիլ:

Մի՛ զամբաստանի կամ զդատախազի լուիցեն զբան և եթէ լուիցեն, ուսցին միայն, այլ մի՛ զվճիռ միայն հատցէ, մինչև ի միասին կատարելապէս քննեսցի:

20 Երկու կամ երեք վկայիւք զվճիռն հատցէ հաւատարմօք, ըստ օրինացն⁴⁰: Եւ եթէ զի՞նչ հաւատարմութիւն է կամ ընդէ՞ր է երկու կամ երեք, ասացուցուք ի միւս ճառիդ, որ յառաջիկայդ գրելոց եմք:

Իսկ որոյ վկայ ոչ իցէ, երդմամբ միւսոյ կողմանն հատցի վճիռն: Այլ զերդմունս ոչ հրամայեմք, և զի ոչ հրամայեցաւ⁽¹³⁾, բայց սովորութեանցն, զոր ունին՝ անօրէն և անհրաման, կտնոնս և ապաշխարութիւնս հրամայեմք: Իսկ եթէ ո՞րպէս լիցի երդումն և որո՞ց, ասացի յիրում ճառին, ոչ օրինադրելով այլ խրատելով:

Պարտ և պատշաճ իսկ է դատաւորաց ի դատաստանի երկու կամ երեք ունել արս փորձեալս, հաւատարիմս յամենայն կրօնս աստուածայինս, վկայեալս յամենայն բնակչացն⁽¹⁴⁾, զի որպէս ոսոխացն հաւատարմանան բանք վկայիւք, սոյնպէս և դատաւորացն առանց կարծեաց լինի դատաստանն վկայիւք զայս:

Չայս սովորութիւն և շոտմայեցիք կալան յառաջնումն՝ արս եւթանասուն և երկու ընտրեալս միշտ քննութեամբ պարապեցուցանել դատաստանի և այլոց, զի անվթար և յառաջ դատեալքն ի նոցանէ իցեն: Եւ եւթանասուն և երկու ըստ լնզուաց և ազգաց ընտրեն, իբր թէ զամենայն ազգաց իմաստութիւն ունել այնոքիւք: Իսկ այժմ երկոտասան թուով, երկոտասանից առաքելոցն օրինակաւ, կացուցանեն զդատաւորս՝ ոչ միայն ընտրել զիրաւացին և անսխալ ունել զարդարն, այլ և բազմացն
40 վկայութեամբ ճշգրտել զատեան դատաստանին: Իսկ Յոյնք երիս կացու-

³⁵ Մաղմ., ԺԳ, 5

³⁶ Յովհ., է, 24

³⁷ Յովհ., Ե, 30. Ը, 16

³⁸ Եւթ, ԻԳ, 3

³⁹ Եսայի, Ա, 17

⁴⁰ Բ Օրին., Ժէ, 6. ԺԹ, 15: Մատթ., ԺԸ, 16: Յովհ., Ը, 17: Բ Կորնթ., ԺԳ, 1

ցանենն զդատաւորս, նմանապէս և՛ Վիրք, որ ևն Վրացիք, ուսեալք ի նոցունց, ըստ թուոյ Երրորդութեանն և կամ ըստ վկայիցն թուոց⁴¹: Զոր և մեք վկայեմք և զնոյն պատուիրեմք դատաւորաց մերոց և եպիսկոպոսաց մերոց, զի միշտ առ ինքեանս պահեսցեն ի հաւատարիմ քահանայից երկու կամ երեք⁽¹⁵⁾՝ ոչ միայն վկայ, այլև և նորօք կրթիլ և հմտանալ ի գիրս աստուածայինս, և ի գիրս դատաստանի և իմաստութեան, այլ և որսալ զբանս իմաստունս յամենայն ազգաց՝ յասել և ի լսել, ի դատել, և ի վճիռ, ի ճանապարհի և ի տան:

Այլ և յերկարողի լինել ի դատաստանի, և աննախանձ, և անոխակալ, և անլիշաշար, զի նման Աստուծոյ դատաւոր է, պարտ է, որ զԱստուծոյ նմանութիւն բերել մարդասիրութեամբ յամենայն ժամանակի, ևս առաւել՝ ի ժամ դատաստանին:

Երկայնամիտք և ներողք լինիցին դատաւորք: Զի քաղում անգամ անյայտ իրքն պատահին, մի՛ կարճամտեալ լուծցեն, այլ շտեմարանեալ պահեսցեն և պարապով տեսեալ՝ վերստին ատենիւ լուծցեն, որքան և իցէ առնուլ զնոյն:

Բանակոտութեան օտոխացն յատենի ստատեսցեն, զի մի՛ ամբոխ խրոտովութեան լիցի յատենի անդ և պատճառ խափսնման դատաստանին: Ուսցին միանգամայն դատախազքն՝ ոչ վասն վիճոյ գալ յատեան, այլ վշտակցաբար զարժանն առնուլ վճիռ:

Ըստ կարգի խօս, երկաքանչիւրոցն լուրթեամբ, սացեն միայն միոյն և ապա՝ միւսոյն, զի որ ճշմարիտն է՝ երեսնցի:

Զգոյշ կացցէ դատաւորն ի սպասաւորաց իւրոց, զի մի՛ վարձ առցեն և զթիրն խօսեսցին, զի սովորութիւն կալան այնոքիկ, որք զան ի դատաստանի, զի վարձու առցեն զոք ի սպասաւորաց դատաւորին, զի խօսեսցի ոչ զճշմարիտն վասն իւր: Արդ, պարտ է դատաւորին զճշմարիտն լսել և մի՛ երեսս առցէ ի սպասաւորաց իւրոց, պատրելով ի խօսից նոցա և արդար դատաստան ոչ առնէ, քանզի երկնայինն դատաստան, որ է աստուածային, ոչ պատրի յումեքէ և ոչ ամաշէ, քանզի արդար է: Իսկ երկրաւոր դատաւորք պարտին այնմ նման լինել, և որք ոչ լիցին, մնայ նոցա դատաստան առ Աստուած:

Մի՛ հպարտացցին դատաւորք ի վերայ մարդկան, քանզի մի է դատաւոր ամենեցուն՝ Աստուած, որպէս և զրեալ է⁴²: Թէ՛ հպարտանայ դատաւոր ոք մտօք, զմտաւ ածէ զբանս Ամբակումայ մարդարէին՝ կոչել զԱստուած վրէժխնդիր անիրաւ դատաւորաց⁴³:

Պարտ է բանտ ունել դատաւորաց առ ի խրատել նովաւ զանիրաւան, զի և Քրիստոս հրամայէ, թէ՛ և դահիճն արկանէ ի բանտ⁴⁴: Զնոյն և դատախազաց խրատ տայ Քրիստոս՝ ի ճանապարհի տալ զհաշիւն⁴⁵ և հաշտիլ ընդ միմեանս, զի մի՛ հակառակ ինչ պատահի:

Ոչ վայել է Քրիստոսի սուղակերտաց խօսել սուտ, զի զստախօսին ըզհայրն դատանայ ասաց Քրիստոս, զի որ խօսի սուտ, յիւրոց անտի խօսի,

⁴¹ Բ Օրին., Ժէ, 6. ԺԹ, 15: Մատթ., ԺԸ, 16: Յովհ., Ը, 17: Բ Կորնթ., ԺԳ, 1
⁴² Եբբ., ԺԲ, 22
⁴³ Ամբակ., Ա, 3
⁴⁴ Մատթ., Ե, 25: Ղուկ., ԺԲ, 58
⁴⁵ Մատթ., Ե, 25

զի սուտ է և հայրն նորա՝ սատանայ⁴⁶, և թէ կորուսանէ Տէր զայնոսիկ, ոչք խօսին սուտ⁴⁷. զայս Դաւիթ ասէ: Մի՛ ստէք միմեանց, և խօսեսցի իւրաքանչիւր ոք զճշմարտութիւն ընդ ընկերի իւրում⁴⁸: Եւ արդ, եթէ ստախօսին հայրն սատանայ է, ոչ է պարտ թողուլ զԱստուծոյ հայրու-
 5 թիւնն և լինել որդի սատանայի, զի ոչ է յօրինաց Աստուծոյ որողայթս դնել ընկերի սուտ բանիւք առաջի դատաւորաց, և այնու ջանան իրաւացուցանել զզատաստանս իւրեանց: Զի գրեալ է իմաստունն Սողոմոն, թէ որ դնէ ընկերի իւրում որողայթ, անձամբ իւրով լցցէ դնա⁴⁹, և Դաւիթ զնոյն ասէ՝ գուրն, զոր փորեաց և պեղեաց, անկցի ի նա, որ զնա փորեաց⁵⁰:

Մի՛ լիցի դատաւորաց սիրել զանիրաւութիւն, և մի՛ լիցի հաւատացելոց սիրել զյաղթութիւն անիրաւաբար առաջին դատաւորաց, զի թէ յաղթէ՝ զանձն գրկէ, և թէ յաղթի ի սուտ բանից՝ կրէ ամօթ ի մարդկանէ, իսկ առ Աստուած՝ պարզ երեսօք:

15 Մի՛ կացուցեն սուտ վկայս, զի զընկերին զինչսն յափշտակեն, զի գրեալ է յօբէսնս Աստուծոյ, թէ մի՛ ցանկար ընչից ընկերի ք⁵¹: Արդ, եթէ ցանկալն պեղծ է, որչափ ևս առաւել յափշտակելն:

Մի՛ վարձէք ճարտարասանս և ճարտարախօսս ի դատաստանի, զի զչարն ի զլուխ հանիցէք:

20 Մի՛ կովուեալ նախատէք զմիմեանս յատենի:

Մի՛ կաշատէք զդատաւորս՝ յափշտակելով զինչս ընկերին՝ խիտացեալ զարծաթսիրութիւն, որ է արմատ ամենայն շարեաց: Լուարուք ստաքելոյն Պօղոսի, որ ասէ՝ ընդէ՞ր ոչ դուք պրկիք և նեղիք, այլ զրկէք և նեղէք և այդ՝ զեղբարս ևս⁵²: Արդ, զարհուրեսցին յառաքելական հրամանէն կանոնաց, որ վասն Տեառն գրեալ է, թէ լաւ է, որ հարաւ, քան թէ եհար, և բամբասեցաւ, քան թէ բամբասեաց⁵³:

Մի՛ վայրապար երդուիցեն յատենի, յառաջ քան զհրամայել դատաւորին, զի Աստուած ոչ հրամայէ երդնուլ⁵⁴, այլ գիտացեն զասացեալն ի Տեառնէ, եթէ ընդ ամենայն դատարկ բանից համարս տալոց են յաւուրն դատաստանի⁵⁵, և թէ՛ վասն այսր ամենայնի ածցէ Աստուած զքեզ ի դատաստան⁵⁶: Խորհեսցի և զայն, զի լաւ իսկ է ի դատի աստ զյափշտակութիւն ընչիցն ինդութեամբ ընդունել և անվրէպ զանձն պահել, քան ազահել և յափշտակել և ոչ ինչ համարել և ի դատաստան անթիրելի մտանել դատաւորին ահեղի և երկնաւորի: Խրատեսցին և յայսմ, զի
 30 աղօթիք ի Տեառնէ նախ՝ օգնականութիւն հայցեսցեն և ապա յատեան կայցեն դատաստանի: Եւ երբ ի բարին աւարտի իրաւացի դատաստան

46 Յովհ., Ը, 44
 47 Սաղմ., Ե, 7
 48 Զաք., Ը, 16: Եփես., 7, 25
 49 Առակք, ԻԶ, 27: Սիրաք, ԻԷ, 29: Ժողովօղ, Ժ, 8
 50 Սաղմ., Է, 16
 51 Ելք, Ի, 16—17: Բ Թրին., Ե, 20—21
 52 Ա Կորնթ., Զ, 7—8
 53 Ա Պետրոսի, Բ, 23
 54 Մատթ., Ե, 34
 55 Մատթ., ԺԲ, 36
 56 Ժողովօղ, ԺԱ, 9

- նոցա, զայն Աստուծոյ համարեսցին, քանզի նա ետ բերան և իմաստութիւն: Ապա թէ ընդ յանցանել իրիք Տէր ետ ի ձեռն անիրաւին զարդարն, զայն զոհութեամբ համբերեսցեն, զի լաւազոյն հատուցմանն հասանիցեն և զնախանձ վրէժխնդրութեանն ի Տէր թողցեն, քանզի
- 5 Աստուած է վրէժխնդիր⁵⁷:

Գ Լ ՈՒ Խ Է

ՅԱՂԱԳՍ ՎԿԱՅԻՅ, ԹԷ ԶԻՆՉ Է ՀԱԽԱՏԱՐՄՈՒԹԻՒՆ ԵՆՅԱ,
ԵՒ ԿԱՄ ԸՆԴԷ՞Ր ԵՐԿՈՒ ԿԱՄ ԵՐԵՔ ԸՆՏՐԻՆ

- Եւ հարկաւորապէս իսկ զվկայսն խնդրէ դատաստանն, զի զհակա-
- 10 ոակութիւն դատախազացն նոքօք լուծցէ դատաւորն, զի անհաւատալի է դատաւորացն մատնութիւն դատաստանաւորացն, քանզի թէ հնար զտանէին նոքա, զմիմեանս ի հուր մատնէին: Նաև ոսոխքն նոքօք առաւել, քան դատաւորան, շիջանին, յորժամ վկայքն չիինին վարձած կաշառօք, և դատաւորն առաւել հաւատարիմ գտանիցի նոքօք:

- 15 Իսկ հաւատարմութիւն վկայիցն, նախ, ի վարուցն ընտրին, զի ճշմարտախօսք իցեն և շիցեն կաշառօք եկեալ ի տեղի առենին. և շիցեն ազգականք դատախազացն, և թէ իցեն ազգականք, և ի բազմաց վկայեալք իցեն հաւատարմութիւնք նոցա, հաւատարիմ լինել երկու և երեք⁽¹⁸⁾, որպէս արեգակն և լուսին, զի հաւատարիմ վկայ է. հաստատեալ յերկինս⁵⁸:
- 20 կինս⁵⁸:

Երկրորդ՝ զի կրկին ալեօք պատուեալ իցեն, որովք առաւել պատիւ նոցա լինի:

- Քայց պարտ է ցուցանել, թէ քանի ամաց լինի վկայն: Զի երբ երեք տարոյ լինի տղայն՝ խօսի, և եւթ տարոյ յուսումն տան, և շորեքտասան տարոյ՝ սերմանեն, և քսան տարոյ՝ գինուորելն, և քսան և հինգ տարոյ քահանայ ձեռնադրի: Արդ, պարտ է զքահանայականն հասակ ընդունել ի վկայութիւն, զի թէ առաջի Աստուծոյ հաւատարիմ է կալ և վկայ լինել զործոց մարդկան բարոյ և շարի, ևս առաւել հաւատարիմ լիցի առաջի դատաւորաց:

- 30 Իսկ քսան տարոյ է հասակ որդէծնութեան՝ հաւատարիմ լիցի ի տուրևառութիւն վաճառաց, զի թէ զանձն և զսերմն վաճառել կնոջ և զնել գկինն յամուսնութիւն հաւատարիմ է, հաւատարիմ լիցի ի գնել և ի ծախել:

- Ապա թէ պատահի մին վկայն մանուկ լինել քսանհինգ տարոյ և միւսն՝ ծեր, հաւատարիմ լիցին, բստ այնմ՝ երիտասարդ ընդ ծերոյն, և ուղիղ են ճանապարհք նորա: Եւ թէ երկու կամ երեք պատահեսցին մանուկ քսանհինգ տարոյ, ընկալեալ լիցին:

- Իսկ ըստ ազգաց կրօնից՝ ոչ է պարտ զանհաւատից վկայութիւն առնուլ ի վերայ քրիստոնէից, թէպէտ և արդարք իցեն և բազումք, որպէս և ոչ ընկալաւ զդիւացն Քրիստոս⁵⁹ և ոչ ընդունեցաւ, թէպէտ և արդար
- 40 ոչ ընկալաւ զդիւացն Քրիստոս⁵⁹ և ոչ ընդունեցաւ, թէպէտ և արդար

⁵⁷ Եբր., Ժ, 30: Հոով., ԺԲ, 19

⁵⁸ Սաղմ., Ը, 4. 29, 16

⁵⁹ Մատթ., Ը, 29, Մարկ., Ա, 24. Ե, 7

վկայեցին, զի ունէին ընդ ճշմարիտն խառնեալ և զսուտն. նաև ոչ Պօղոս ընկալաւ⁶⁰, զի մի՛ միաբանութիւն ինչ կարծիցի. նաև՝ ոչ զհերձուածոգաց, զի թէ Տեառն ոչ են ճշմարիտ վկայք, զի՛արդ մեր իցեն, բայց նոցայն ի վերայ իրեանց ընդունելի է, թէ պատահի այնպիսի ինչ հարկաւորութեամբ:

5 Իսկ զկանայս վկայ ոչ է ընդունելի, բայց արբանեակս վկայից⁽¹⁷⁾, որպէս ի յարութեան Տեառն արբանեկեցին առաքելոցն շորք ի կանանցն, երկու՛ յառաքելոցն, և նոքա հաստատեալք զյարութիւն Տեառն՝ վկայք եղեն ճշմարիտ յարութեանն Տեառն⁶¹:

10 Այսպէս է. թէ պատահեսցի իրիք վկայ լինել կանանց և ճշմարիտք իցեն վարուք, հաւատարիմ արանց զիրան սլատմեսցեն և ինքեանք կրկին իցեն, հաւատարիմ լիցի վկայութիւն կանանց ի ձեռն արանց⁽¹⁸⁾:

Բայց յատենի մի՛ կայցեն կանայքն, որպէս և ոչ է քահանայել նոցա, և ոչ նուիրել, և ոչ հնձան հարկանել, և ոչ ի իւսնութ նստել, և ոչ աշրական հանդերձ ազանել ըստ կանոնաց⁵², այսպէս ոչ զատել և ոչ վկայել, բայց զոր ցուցաք յառաջդ: Բայց մի՛ ոք ապախտ սունել զվկայութիւն Տեառն կարծիցէ ինձ զկանանց, զի այլազգ Աստուծոյ վկայ լինելն է և այլազգ՝ մարդկան արբանեակ. թէ պատահին, որպէս պատահեցան բազումք, ի Տեառնէ ընկալեալք են⁽¹⁹⁾ և ի մարդկանէ՛ յաղագս Աստուծոյ, բայց ի մարդկայինս, յաղագս դիրազրգոթեան կանանց, երկբայելի է:

20 Այլ զկանանցն ի կանանց ընդունել արժան է, զի բազում անզամ պատահի իրաց նոցա մերձ ոչ լինել արանց: Եւ զի պարտին կրկին լինել՝ երկուք ընդ միոյ յամենայն տեղիս:

25 Զի որպէս ամենայն հասակ՝ եթէ ծեր, և եթէ երիտասարդ, և եթէ մանուկ վկայեսցէ զԱստուծոյ՝ ընդունելի է, որպէս Բեթզեհէմի մանկունքն, և սուրբ Կիրակոս⁶³, և սուրբ Ստեփաննոս Նախավկայն⁶⁴ և այլք բազումք, բայց սակայն ի մարդկայինս քսան և հինգ ամենիցն. վկայութիւն, այլ ևս ծերացելոցն ընդունելի է, զի Աստուած հայի ի սիրտս, իսկ մարդ՝ յերեան և ի տեսն⁶⁵:

30 Եւ եթէ ընդէ՛ր երկու կամ երեք ընտրեն. ոչ եթէ զայլ շատն խտտեմք, այլ զի մի՛ պակաս իցէ, քան զայս, որպէս և գրեալ է, եթէ յերկուց և յերից վկայից հաստատի ամենայն բան⁶⁶: Զի դիրին է մին վկային ախտի սուտ վկայել, իսկ երկու և երեքն՝ ոչ:

35 Եւ զի ուսցի դատաւորն, եթէ երկուց վկայիցն նման լիցի բանքն և անտի ճշմարտեսցի:

Բայց պարտ է վկայիցն տեսանել և լսել և ասլա վկայել, զի լաւ է տեսանելն, քան զլսելն, և վկայել ճշմարիտ առաջի մարդկան, և չԱստուծոյ առցեն զպարզւան:

60 Գործք Առաք., ԺԶ, 16—18
 61 Մարկ., ԺԶ, 1—13, Յովհ., Ի 1—18
 62 Բ Օրին., ԻԲ, 5: Բարսեղ Կես. Կանոն ճիւն
 63 Վարք Սրբոց, Վենետիկ, 1810, հ. 1 էջ 170—178
 64 Գործք Առաք., Զ, է
 65 Ա թագ., ԺԶ, 7
 66 Բ Օրին., ԺԹ, 15 և այլուր

Գ Լ Ո Ւ Ռ Ը

ՅԱՂԱԳՍ ԵՐԴՄԱՆ, ԹԷ ՈՐՐՊԷՍ ԼԻՑԻ ԵՒ ՈՐՈՑՑ,
ՈՉ ՕՐԻՆԱԴՐԵԼՈՎ

Արդ, զմեծ և զտէրունական հրամանն և զպատուիրանն տեսանեմք
 5 այժմ կտխան լեալ ի մարդկանէ, քանզի ոչ ունիմք հրաման ի Քրիստոսէ
 երզնու⁶⁷, Եւ այժմ յամենայն ոչինչ քանս և կարի յաճախապէս երզնուն
 յանուն Աստուծոյ մարդիկ ի փողոցս, ի շուկայս, ի տունս, ծերք և տղայք,
 քահանայք և ժողովուրդք, զիտնականք և անզէտք: Եւ եթէ պատահի
 դատաստան լինել ոմանց, և հրամայէ դատաւորն երզնու ի վերայ
 10 իրաւանց, հակառակին և ասեն, եթէ Քրիստոս ասէ՝ ամենևին մի՛ երզ-
 նուլ, և այլ շատ պատուիրանացն Քրիստոսի միտ ոչ զնեն ամենևին:
 Իսկ եթէ ասիցէ որ՝ անհնարին է երզնուլ, և յայտ է, զի Աբրահամու
 երզուաւ Աստուած, ասելով ի ձեռն հրեշտակին՝ յանձն իմ երզուայ, ասէ
 Տէր⁶⁸, և Աբրահամ ծառային ետ երզումն⁶⁹, և դարձեալ՝ երզուա Տէր
 15 Դաւթի ճշմարտութեամբ⁷⁰: Եւ թագաւորք երզնուն միմեանց, և խաղաղու-
 թին աշխարհի լիցի երզումն նոցա. նոյնպէս և՛ իշխանքն: Արդ, եթէ
 այսոքիկ երզնուն, պարտ է երզնուլ յարգար դատաստանս:

Եւ արդ, այսպէս երզնուլ պարտ է. զիցէ զձեռն ի վերայ Աւետարանին
 և ասիցէ՝ գիտէ Աստուած, և խաշս և Աւետարանս վկայ է սրտիս, զի
 20 այսպէս է, որպէս ասեմս, և ոչ ստեմ: Եւ կամ ասիցէ՝ փառք սոցա և
 զօրութիւն, զի ճշմարիտ է, զոր ասեմս, և ոչ ստեմ: Արդ, այսպիսի
 ասացեալքս խոստովանութիւն է. զԱստուած սրտագէտ գիտել, և զխաշն՝
 Քրիստոսի նշան, և զԱւետարանն՝ Աստուծոյ բան, և զեկեղեցին՝ Աստու-
 30 ծոյ տուն: Եւ եթէ հանդիպի որ առաջի դատաւորաց անօրինաց և այլցեղ
 երզումն տացեն քրիստոնէի, եթէ ուրացիր զքո խաշն և զԱւետարանն,
 ամենևին մի՛ առնուցուն յանձն, թէ և մահ հանդիպի:

Եւ դատաւորք մի՛ շուտով տացեն երզումն և կամ յաղագս սակաւ
 րնչից, այլ շանք զնեն և թողուլ տան զկէսն և զկիսոցն վճարն և եթէ ոչ
 երզնուն:

30 Եւ երզման կարգն գրեալ է ի կանոնսն, թէ որչափ ասլաշխարեսցեն,
 Իսկ եթէ կրօնաւոր իցէ և հարկ ունի երզման կամ երէց, բնաւ մի՛
 երզնուցուն:

Եւ որո՞ց է պարտ երզնուլ: Ամենայն ոք, որ ոչ իցէ իւրն վկայ կամ
 զիր գրեալ վկայիւք, երզումն կայ ի միշի⁽²¹⁾:

35 Ապա թէ ոք զոք ըմբռնիցէ ի դատաստան, և շիցէ իւր վկայ և ոչ
 այնմ, որ ըմբռնեցան, հարկ է երզնուլ ոչ որ ըմբռնեացն, այլ այնմ, որ
 ըմբռնեցաւ: Այլ և տեսցեն, թէ սուտակ ոք իցէ, չտացեն նմա երզումն, այլ՝
 ճշմարտախօսին, զի թերևս վախելով երկնչեսցի յԱստուծոյ և ոչ երզնու,
 և դատաստանն կատարի առանց երզման⁽²²⁾.

67 Մատթ., Ե, 34
 68 Մնունդք, ԻԲ, 15—16, Եսայի, ԽԵ, 23
 69 Մնունդք, ԻԴ, 2—3
 70 Սաղմոս, 2Ը, 50

Եւ թէ ըմբռնեն զոք ի գողութեան կամ ի բողոքեան, և ըմբռնողքն շունին վկայ, երգումն է նոցա, որք ըմբռնեցին, զի չարագործաց երգումն ոչ կայ: Ապա եթէ գիտիցեն զատուորքն և կամ այլք ի դատուորաց կողմանէն և կամ այլ ատեանն ատենի վկայեացեն, եթէ սուտ ըմբռնեալ
5 իցեն ի գողութեան կամ ի շնութեան, երգումն լիցի այնպիսի գողոցն⁽²³⁾:

Եւ թէ ոչ է պարտ ամենայն հասակի երգնուլ, այլ քսան և հինդ ամաց և ի վերայ այնոցիկ է երգումն:

Եւ հիւանդաց ոչ է պարտ երգումն տալ և կամ երգնուլ, զի մահու կասկած ունին, դուցէ անապաշխար մեռանիցին:

10 Մանկան մի՛ լիցի երգումն վասն խակութեանն:

Ապաշխարողաց մի՛ լիցի երգումն, զի մի՛ մեղս ի վերայ մեղաց դիցէ: Մաքսուորաց և արքեցոդաց և այլոց այսպիսեաց մի՛ լիցի երգումն:

Եւ արդ, զրեցաք զայս զիր երգման, այլ ոչ ոք դիւրաշարժ լիցի երգնուլ կամ սուտ, զի մի՛ դատապարտութիւն կրեսցէ յԱստուծոյ դատաստանին:
15

Եւ այս սակաւս, զոր զրեցաք, վասն չարութեան ժամանակիս է: Եւ զի անօրէնք բազմացան ի վերայ մեր և նոքա դիւրաւ են յերգնուլ, վասն այնորիկ ուսուցաք ձեզ, թէ ո՞րպէս սլարտ է երգնուլ, որպէս և զրեցաք ի ճառս, և մի՛ այլ կերպ, զի մի՛ դատեսչիք յԱստուծոյ:

20

Գ Լ Ո Ւ Խ Թ

ՅԱՂԱԳՍ ԹԷ ՈՉ Է ՊԱՐՏ ՀԱՒԱՏԱՅԵԼՈՑ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ ՅԱՏԵԱՆ ԵՐԹԱԼ ԳԱՏԱՍՏԱՆԻ ԱՆՀԱԻԱՏԻՑՆ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ. ԲԱԶՈՒՄ ՈՒՆԵԼ ԱԵՋՈՑՍ

Յայտնի է ամենեցուն հեռաւորութիւն հաւատացելոցն յանհաւատիցն, յասելն առաքելոյն՝ զի՞նչ միաբանութիւն է լուսոյ ընդ խաւարի, կամ՝
25 զի՞նչ բաժին կայ հաւատացելոյն ընդ անհաւատիին⁷¹: Եւ Տէրն ասէ, թէ՛ որ ոչ հաւատայ յՈրդին Աստուծոյ, բարկութիւն Աստուծոյ մնայ ի վերայ նորա⁷², և եթէ՛ որ ոչ ծնանի ի ջրոյ և ի Հոգոյ, ոչ տեսանէ զարքայութիւն Աստուծոյ⁷³: Եւ Յովհաննէս առաքեալն ասէ՛ որ ոչ խոստովանի զՈրդին Աստուծոյ մարմնով եկեալ յաշխարհ, նա իսկ է նեռն⁷⁴: Եւ ամենայն
30 մարգարէքն ուրացողք ասեն զհեռացեալսն յուրիւ ճանապարհէն: Զի թէյլէտ և այժմ մահմետականք զԱստուած խոստովանին Հայր, այլ զՈրդի և զՀոգի ուրանան, և այս մեծ ուրացութիւն է:

Եւ արդ, եթէ յաստուածալաշտութեանն մեզ ընկերակիցք չեն, ոչ է պարտ առ նոսա ի դատաստան երթալ, զի զհին ատելին նոր սիրելի
35 դժուար է առնել, զսր և զրէ առաքեալն Կորնթացոցն, ասելով. ոչ ոք է ի ձէնջ այնքան իմաստուն, որ կարիցէ իրաւունս ընտրել ի մէջ երբօր իւրոյ, այլ եղբայր ընդ երբօր դատի և զայն՝ ի մէջ անհաւատից⁷⁵, և եթէ՛ զանալզս եկեղեցոյ դատաւոր նստուցանէք⁷⁶: Զի նոքա ըստ կրօնից

71 Բ Կորնթ., 2, 14—16

72 Յովհ., 9, 36

73 Յովհ., 9, 5

74 Բ Յովհ., Ա, 7

75 Ա Կորնթ., 2, 5—6

76 Ա Կորնթ., 2, 4

իրեանց առնեն դատաստան, զի զինչ իրեանց զործքն է և հաւատն, նոյն և դատաստանն: Թէպէտ և սկիզբն յօրինաց անտի Մովսիսի ունին, բազում ինչ ալլալսն և ըստ շար մտաց իրեանց առնեն: Մուտ վկայիւք վարին, և կեղծատր ատենիւ, և զըպարտ ճարտարօք, և անզեղչ երգմամբ: Զմեռեալս զրկեն և զինչսն առնուն, թէ որրօց կու պահեմք, մեռեալք ի՞նչ առնեն: Եւ այս այնոր նշան է, որ ոչ հաւատան, թէ բարի կամի առնել Աստուած մեռելոց, հայնց և նորա ոչ տան մասն իրեանց մեռելեացն: Եւ զորբա և զայրիս, որք անժառանգ են, բնաւին զրկեն, թէ առնումք զիրբս և զզանձս պահեմք, և երբ մեծանան որբերն՝ տամք, և յետոյ սուտ գտանին ի խօսս իրեանց:

Զկանայս ի վարձու ունին, և երբ զմտաւ ածեն զշար զործս իրեանց, տան զվարձս զինչ գտան մի և թողուն և զորդիսն այլոց թողուն: Անսահման և անխնայ զործեն զամենայն շարիս, զոր պատահի նոցա:

Եւ զլուացումն մարմնոյ սրբութիւն հոգոյ համարին, զհեշտութիւն մարմնոյ պատուեն և յոչինչ շարեաց յետ շղան:

Զարքայութիւն Աստուծոյ կանամբ ասեն առնուլ և զգրախտն՝ սղոնկանոց:

Աստուծոյ սիրելի ասեն զմոլորեցուցիչ առաջնորդն իրեանց, զայն որ զարուպիտութիւն և զանասնապղծութիւն քարոզեաց:

ԶԱստուած ասեն պաշտեմք և զրան նորա Դորանան: Յարութիւն խոստովանին և հոգոյ բաժին ոչ տան: Հատուցումն ասեն զործոց և զամենայն մեղս զործեն և միայն զղերեզմանս զեղագործեն: Զզինի հարամ ասեն և ամենքին արբենան, և զի մի՛ երկայնեցից զշարիս նոցա:

Եւ արդ, եթէ այսպիսի օտարութիւն է ընդ մեզ և ընդ նոսահաւատոց և զործոց, զի՞ ի դատաստան նոցա լիցի ըզորդութիւն մերոց օրինօք: Եւ թէպէտ ըստ օրինացն ըստում ինչ է նոցա, և հաւատամք օրինացն Աստուծոյ և ոչ նոցա:

Իսկ ուղիւ հաւատացելոցս ի Քրիստոս ոչ է պարտ դատաստանալ նոցա վարիլ, քանզի մեք խոստովանիմք զԵրրորդութիւն սուրբ միով աստուածութեամբ և զօրութեամբ, որում փառք յախտեանս ամէն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ

ՅԱՂԱԳՍ ԹԷ ՅՈՐՈՅ ԳՐՈՅ ՀԱԻԱՔԵՄՔ ԻՒ ԳՐԵՄՔ ԶԳԻՐՍ ԳԱՏԱՍՏԱՆԻՍ, ԵՒ ԿԱՄ ՅՈՐ ԱԶԳԱՅ ՀԱԻԱՔԵՑԱԻ: ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ՍԱԿԱՌՈՒՔ

Հաւաքեցաք յառաջ յօրինացն Աստուծոյ, որ ետ Մովսիսի. առաջին՝ յնից, յԵրկրորդ օրինացն և յայլոց. դիտոցն, երկրորդ՝ ի կանոնաց սուրբ հարցն և յԱւետարանէն, երրորդ՝ յամենայն սուրբ տառից ի հնոց և ի նորոց:

Եւ արդ, թէպէտ և համարձակեցաք մեք և զընցաք զգիրս, սակայն եթէ հանդիպի որ իմաստուն և թիւրութիւն զտցէ ի սմա, աղաչեմ, զի լցցէ զպակասն, քանզի ամենայն զիրք ոչ եթէ ի միում ժամանակի զրեալ են, այլ յայլ և այլ ժամանակս: Զնոյն և այս սկիզբն եղև իմաստնոց՝ յաղագս զմեզ յիշելոյ ի ըստիս:

ՍԿԻԶԲԵՆ ԿՈՏԱՍՏԱՆՆԱՑ Ի ԿՈՄՍ ՆՕՐ ԵՒ ՈՐԿՈՑ ՆՈՐԱ
ՅԻՍՈՒՍԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ, ԶՕՐՈՒԹԵԱՄԲ ԼՈԳՈՑՆ ՍՐԲՈՑ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա

ՎԱՍՆ ՎԻՃԱԿԻ ԿՈՏԱԽՈՐԱՅ

5 Եկեսցուք այժմ իսկ ի զորձ դատաստանի՝ գիտելով, զի ըստ քաղա-
քաց դատաւորս հրամայէ լինել Մովսէս և նոցունց զպիրս⁷⁷, յորոց յայտ
է, զի ոչ զամենայն պրով աւանդեաց Մովսէս զիրս դատաստանի, այլ՝
տեսակս սակաւ, և ի դատաւորս ապաստան արար ի զանազան իրս և
10 ի ժամանակս: Եւ վասն այն զգպիրս նոցա կարգեաց, զի զեզեալ զատաս-
տանս նոցա գրով պահեսցեն: Ըստ որում և մերս եզիցի, որպէս յառաջ
իսկ ասացաւ:

Եւ արդ, նախ զայս ևս տեսցուք, զի պարտ է, որ դատաւորք հոռք
և պարզեք ունիցին ի թազաւորաց, զի մի՛ ձանձրացցին ի զատելոյն-
զնոյն և եկեղեցոյ դատաւորքն, որ են եպիսկոպոսք, պարզևս մեծամեծս
15 կալցեն ի կաթողիկոսէն լիապէս, զի մի՛ յազազս ազքատութեան թիրես-
ցեն զուզիզ դատաստանս Աստուծոյ⁽³⁵⁾:

Եւ արդ, այսպէս լիցի: Եթէ մեռանիցի այր ոք և ուստր ոչ ունիցի, և
ոչ դուստր, և ոչ այլ ոք ի ցեղից հարց նորա, ժառանգութիւն նորա եպիս-
կոպոսաց լիցի⁽³⁶⁾: Բայց այսպէս արասցեն. զի եթէ ի կաթողիկոսի վիճակ
20 եզիցի անժառանգ վախճանեալն, կաթողիկոսին Լզիցի ինչքն, և Լթէ
յեպիսկոպոսի՝ եպիսկոպոսն երեք բաժին սունէ զինչս մեռելոյն և զմինն
իւրն առցէ, և զմիւսն կաթողիկոսին տուցէ, և զմիւսն այլ՝ քահանայիցն:
Եւ թէ թիմին վարդապետ կայ, ի վեց բաժնեն, զմինն նմա տան և զայլն
այպա երեք բաժին արասցեն⁽³⁷⁾:

25 Իսկ աշխարհական դատաւորաց ոչ տան մասն, վասն զի այսօր են
և վազն շեն: Ապա եկեղեցոյ դատաւորք հայրք են հոգոց և մարմնաց
և նոքա պարտին հատուցումն առնել ննչեցելոց: Իսկ սիրոյ ազազաւ,
վասն աշխատութեան դատաստանին, տացեն մասն ինչ մարմնաւոր
դատաւորաց, այլ ոչ օրինօք, այլ ըստ պատահման:

30 Ապա թէ կրօնաւոր վախճանի ի վանքն, զիւր իրքն իւրքն առցեն՝
զինչ մարդոյ որ ընկերակից էր, և թէ աշակերտ ունի՝ նա ժառանգէ, և թէ
վարդապետ՝ նա, և մի՛ մարմնաւոր ազգն՝ Լզրայր, կամ հայր, կամ

ազգական, այլ հոգևորքն, և զմատղենիքն և զայլ մահու իրաւունքն հօր վանացն տացեն, զի մոնոզոնքն ի նմանէ ձեռնադրին, և վասն այսորիկ նա ժառանգէ, զի իւր ձեռնադրեալն է: Ի՛նչ թէ շունենայ մոնոզոնն, որ մեռանի, մօտ ի յինքն աշակերտ կամ վարդապետ, հայր վանացն ժառանգէ զինչս նորա, և զմատղին իրաւունքն և զմահուն և պիսկոպոսին տան:

Իսկ հաւատաւոր կանայք, թէ յաշխարհական քահանայէ ձեռնադրի և մօտ ի նա վախճանի, նա ժառանգէ զինչս նորա. և եթէ ի վանք ձեռնադրի և մօտ ի նոսա վախճանի, նոքա ժառանգեն զնա, և մի՛ եպիսկոպոսք արկցեն ձեռն ի նոսա:

Իսկ եթէ օրհնած երէց է արեղայն, որ վախճանի և ոչ ունենա վարդապետ կամ աշակերտ, որ ի կենդանութեանն մի էին, և պիսկոպոսն ժառանգէ, և զմատղենիքն հօր վանացն տացեն, և թէ իցէ հոգևոր ժառանգ՝ զինչսն նմա տացին և զմատղենին և զմահուն իրաւունքն՝ և պիսկոպոսին:

Այս դատաստան հաստատուն կացցէ և սենեկատրացն, իսկ միայնակեացք միաբանք իրեանք զիւրեանք ժառանգեն: Բայց եթէ երէց արեղայ հանդիպի ի միջի նոցա, զհանդերձն և զմատղենին և պիսկոպոսին տացեն և զայլ ստացուածսն ի մէջ եղբարցն հաւասար բաժանեն:

Նմանապէս եթէ եպիսկոպոս փոխեսցի մահուամբ առ Քրիստոս և ունիցի աշակերտ ժառանգ կամ այլ հոգևոր եղբայր, ընդ որ ինքն կամեսցի և հպճեսցի՝ նա ժառանգեսցէ զինչս նորա, իսկ զհանդերձսն, և զզաւազանն և զմեռոնն, և զայլ ընծայա տացեն կաթողիկոսին, զի նա է ձեռնադրող նորա և դատաւոր, և զմատղենին և զմեռելոյթսն տացեն զրան եպիսկոպոսին:

Իսկ ի կաթողիկոսի դարպասն զինչ մատաղ առնէ ի տօնս տէրունականս, իւր եկեղեցականուն լիցի: Իսկ թէ հանդիպի, որ մեռանի յիւրոց ազգականացն, և կամ մատաղ առնէ իւր ննջեցելոցն, և կամ պսակէ յիւրոց ազգականացն, այսոցիկ իրաւունքն յիւր զրան եպիսկոպոսացն վերայ բաժանեսցի և ի վերայ վարդապետացն:

Իսկ եթէ վախճան հանդիպի կաթողիկոսին, իւր ամենայն ստացուածք և զանձք եկեղեցոյն և կաթողոյն մնացէ անփոփոխ, և զենմունք և այլ հոգոյ ընծայք բաշխեսցեն առհասարակ ի վերայ եկեղեցականաց ըստ արժանեացն:

Այս եղիցի իրաւունք ի դատաստանս եկեղեցոյ. և մի ոք ի վերայ իրաւանց ընկերին ևլցէ, զի մի՛ մնացէ ի ներքոյ անաշառ դատաւորին մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե

ՎԱՍՆ ԹԱԳԱՒՈՐԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ ԵՒ ՈՐՔ ԸՆԴ ՁԵՌԱՄԲ ՆՈՅԱ

Նախ զի եղաք զվիճակս և զդատաստանս եպիսկոպոսաց, զի առաջին է պատիւ նոցա և հարկաւոր: Իսկ երկրորդ ղիցուք զդատաստանս թագաւորաց⁽³⁹⁾:

Բայց զհտելի է, զի թագաւոր տիրապէս Աստուած է, և մարդիկ՝
անուամբ միայն:

Արդ, եթէ պատահի թագաւորի մեռանել և ունիցի ուստերս և դրս-
տերս, պարտ է զինչսն հաւաւար բաժանել⁽³⁰⁾ և անդրանկին տալ
5 զթագաւորութիւնն, իսկ որ յառաջադէմ լիցի և իմաստուն յորդիսն,
յաթոռն նստուցանեն:

Իսկ եթէ եղբայրք ունի թագաւորն, նոքա նստցին, մինչև այլ ոչ
իցեն, քանզի ոչ է իրաւացի, զի մինչ եղբայրքն կենդանի իցեն, որդիքն
նստցին, այլ՝ յետ մահուան եղբարցն: Եւ եթէ դուստր իցէ նորա, կէս
10 եղբոր մասն առցէ հանդերձ արամբն⁽³¹⁾:

Եւ եթէ մահուամբ բարձցին թագաւորք և սրղիք նոցա, և որդիք
լիցին որդոյն և դստեր որդիք, որդիք որդոյն ժառանգեսցեն զաթոռն և
ոչ որդի դստերն, և որքան յորդոցն իցէ ի ծննդոց, դստերն մի՛ առցէ,
ապա թէ առցէ՝ յօտորս համարեսցի: Զի այդպէս մեծն արքայ Աբգարիոս
15 կարգեաց զտուն թագաւորութեանն Պարսից⁽⁴⁰⁾: Եւ նահապետն Նոյ րնդ
որդիսն և րնդ դստերն ետ մասն վիճակի զկողմն հարաւոյ⁷⁸, ըստ որում
և կանայք թագաւորեն կողմանցն, զոր և Սողոմոն⁽⁴¹⁾ էած երբեմն
զղշխոյն հարաւոյ⁷⁹, զոր և Տէրն իսկ վկայէ⁸⁰ յԱւետարանի անդ: Սա-
կայն զանդրանիկն իսկ պատուէ րնտիր վիճակաւ, զոր և Օրէնքն կրկին
20 հրամայէ տալ⁸¹: Ի դէպ է, թէ և դստերն իբր զկէս եղբոր տայ վիճակ,
սակայն թագաւոր է իրր նախնի եղեալ:

Իսկ եթէ ուստր չիցէ, և դուստր իցէ, սացէ զթագ իւր դստերն: Եւ
ունիմբ հաստատուն վկայ դՕրէնսն. եթէ որ մեռանիցի, ասէ, և դուստր
իցէ նմա և ոչ ուստր, զժառանգութիւն իւր նմա տացէ⁸²: Եւ առեալ այր՝
25 զթագ իւր նմա տացէ՝ իշխան է դուստրն, բայց զկնի մահուան նորա իբրև
յօտարս համարեսցի ծնունդք նորա: Ապա թէ ոք ասիցէ՝ զիա՞րդ ոչ ըստ
օրինաց կողմանցն հարաւոյ իշխան լիցի ինքն թագաւորել, այլ առնն տալ,
զիտասցէ, զի անդ սովորութիւնն զայնոսիկ յառաջէ, այլ ըստ զրոց
դատաստանի զայդպիսիդ հաստատուն կարծեմ:

Եւ եթէ կտակ արասցէ արքայ, որքան կենդանի է, իշխան լիցի
փոխել զնա ըստ արժանոյն, զի կտակ յետ մահու հաստատուն է, ըստ
առաքելոյն⁸³, որպէս արքայ Կոստանդիանոս կտակաւ թագաւորեցուցա-
նէր զորդիս իւր և զսահմանս լերամբք և զետօք հաստատէր և արձանօք,
ըստ առաջին թագաւորացն:

Եւ թէ չիցէ բնաւ ժառանգ ի ցեղէ հարց մինչև ի շորրորդ զարմն,
իշխան լիցի տալ զթագ իւր օտարի՝ ոչ ըստ կրօնից⁽³²⁾, որպէս որդի
թագաւորին Հնդկաց և Մակեդոնացին Աղէկսանդր, և զայլ ևս մատակա-
րարութիւն թողուլ ի Տէր: Բայց ի թագաւորեցուցանելն մի՛ առանց
հրամանի հայրապետին լիցի:

Եւ եթէ շինիցէ քաղաք կամ բերդ, և թէ աշխարհագիր առնիցէ, և թէ

⁷⁸ Ծնունդք, 2—ԺԱ

⁷⁹ Գ թագ., Ժ, 1: Բ Մնաց., Թ, 1

⁸⁰ Մատթ., ԺԲ, 42: Գուկ., ԺԱ, 31

⁸¹ Բ Օրին., ԻԱ, 17, տե՛ս նաև հորդ. ԿԹ

⁸² Թիւք, Իէ, 8

⁸³ Եբր., Թ, 17

դահեկան կամ դրամ հատանիցէ, ինքնիշխան կամօք արասցէ, ըստ օրինաց դատաստանի⁽³⁹⁾։

Այլ իշխանաց ոչ է պարտ դահեկան կամ դրամ հատանել և եթէ հատանիցէ, թազաւորին կամօք լիցի։

5 Նոյնպէս շինել կամուրջ ի վերայ մեծամեծ դետոց՝ թազաւորաց լիցի։

Իշխանք զթազաւորաց զգեստ մի՛ զզեցցին, մինչև նոքա հրամայիցեն կամ պարգևեցեն։

10 Առաջի արքայի մեծամեծ՝ իշխանք մի՛ նստցին, բայց եթէ հրամայեցեն։

Ի սեղանն արքայի, բայց ի հայրապետէ, մի՛ ոք նստցի, առանց հրամանի նորա։

Ի յարքունիս արքային մի՛ ոք նստցի, բայց ի հայրապետէն։ Իսկ արքայ ի տունս հայրապետի ոչ նստցի, միայն հրամանաւ։

15 Մի՛ լիցի քրիստոնեայ թազաւորի հարձօք վարիլ, որպէս անօրէն արքայ, զի իշխանութիւն է նմա ընդ հայրապետին ի բեմն ելանել։

Դատաստանաւ վարեցի յամենայն իրս և ի զործս արքայն։

Եթէ պատահի պատերազմել ընդ այլազգիս հարկաւորաբար, յորժամ սուրն վերացի, հրաման մի՛ տացէ այլ սպանութիւն առնել⁽³⁹⁾։

20 Եւ եթէ պաշարեցէ զքաղաք այլազգեաց, նախ ի խաղաղութիւն կոչեցէ զնոսա⁸⁴ մի անգամ, և երկիցս, և երիցս. և թէ ոչ կամիցին գալ, և բռնաբար առցէ զքաղաքն, զայնոսիկ, որ ոչ կամէին զխաղաղութիւն, սրով սպանանէ և զայլսն ընդ հարկիւ ածցէ, ապա թէ և նոքա հակառակին, սատակեցէ զնոսա, իսկ զզլխաւորսն ոչ ևս⁽³⁹⁾։

25 Եւ ի պաշարել արքայի զքաղաքս ոչ է պարտ զծառս պտղաբերս կտրել⁸⁵։

Զքաղաքատուրս և զբերդատուրս, եթէ յառաջ քան զշարն ի գլուխ հանելն յայտնեցցին իրքն, մահու մատնեցցին, իսկ եթէ գնով զնեցէ զանձն իւր, փրկեցցի, ապա զաշան հանիցեն և գկինն և գորդիսն յարքունիսն ծառայ առցեն և զինքն յայլ աշխարհ վարեցցեն մերկ և անաշբ։ Ապա թէ զշարն ի գլուխ հանիցէ, և ընդ ձեռամբ ածցեն զնա, անողորմ սպանցի. այս դատաստանս այլազգոյ է, թէ հանդիպի։

30 Իսկ եթէ քրիստոնեայ իցէ և մատնիցէ քաղաք կամ բերդ ի ձեռս անօրինաց կամ ի ձեռս քրիստոնէից, գնոյն արասգեն. զկին և զորդիսն և գատացուածս առցեն և գինքն յաշան խրատեցցեն և յայլ աշխարհ վարեցցեն և մի՛ սպանցեն վասն մարդասիրին Քրիստոսի։

Եւ զզող զանձուն տէրունի. զայլազգիսն՝ հանցեն զաշան կամ կտրեցցեն զձեռսն և գկինն, և զորդիսն, և գինչսն առցեն յարքունիս և գինքն տարագիր արասցեն, և զքրիստոնեայ զողն՝ առնուն յիւրմէն զոր գողացեալն է, և զաունն, և գինչսն, զսր ունի, և զանձն իւր ծախեցցեն և զգինսն առցեն և զբերդիսն և գկինն ագատեցցեն⁽³⁹⁾։

40 Իսկ եթէ սպանցէ այլազգի զքրիստոնեայ կամաւ, սպանցի փոխանակ նորա, ապա թէ ակամայ՝ կտրեցցեն զաջ ձեռն⁽³⁹⁾ և զգին մարդոյն առցեն ի նմանէ։

⁸⁴ Բ Օրին., Ի, 10

⁸⁵ Բ Օրին., Ի, 19

Իսկ գին մարդոյ ըստ արժանոցն գին ոչ գոյ, քանզի գործ է Աստուծոյ և պատկեր, և յարուցանել զմեռեալս միայն կարողութիւն է Աստուծոյ: Բայց մի՛ ոք զՅովսեփայն կամ զՔրիստոսի գինն կարծիցէ: Ճշմարիտ քսան⁸⁶ կամ երեսոմ⁸⁷, զի գողք իսկ էին վաճառողքն: Այլ գին մարդոյ ըստ թուոյ աւուրց տարոյ կարծեմ երեքհարիւր վաթսուն և հինգ դահեկան ոսկի(⁸⁸), և դեկանն՝ երեքտասան դրամ արծաթ(⁸⁹):

Այս գին ըստ բանականին շնորհի, իսկ քրիստոնէին՝ կրկին և ըստ աստիճանաց յաւելցի, իսկ ալլազգեաց՝ յերից մասանց մինն լիցի՝ հարիւր քսան և երկու դեկան և երկու քարտէզ, քանզի ոչ ունին զշնորհս աւազանին: Ապա թէ շիցէ կարողութիւն հատուցանել, վաճառեսցեն զսպանողն և զգինն յարենտէրքն տան և զտունն յաւար առնուն յարքունիսն:

Եթէ քրիստոնեայ զալլազգի սպանանէ կամաւ, զգին արեանն աոցեն՝ հարիւր քսան և երկու դահեկան, և թէ ակամայ՝ վաթսուն և մի դահեկան և զգինսն յարքունիսն առցեն, բայց յերից մասանցն զմինն իւրոցն տալցեն:

Իսկ եթէ քրիստոնեայ զքրիստոնեայ սպանանէ կամաւ, զգինն յարենտէրքն տան և արքայի տուգանքն ըստ կարողութեան աոցեն: Եւ թէպէտ ըստ Օրինացն մահու արժան է⁸⁸, ալլ զձեռն հատեալ՝ ապաշխարութեան հասցէ. ապա թէ աղքատ է, վաճառեսցի իւրովքն յազգս իւր և հատուցէ: Ապա թէ ակամայ՝ զկէս դնոյն աոցեն և տան յարենտէրքն, և արքային՝ ըստ կարոյն տուգանք, բայց զձեռն մի՛ հասցեն: Զայդոսիկ թագաւորն դատիցի և զալլ ևս դատաստանսն ի դատաւորսն թողցէ (⁸⁹), և զձածուկ մեղսն զամենայն՝ յառաջնորդսն:

Իշխանաց մի՛ լիցի զսպանողսն սպանանել առանց հրամանի թագաւորին, իսկ զգողսն խրատել իշխան լիցի:

Ապառք առանց հրամանի իշխանաց մի՛ իշխեսցեն զգողսն իւրատել:

Եթէ պատահի երթալ թագաւորի յաւալ զօրօք և աւար առեալ զարձցի, ոսկի զտեալ՝ արքային լիցի: Բայց մի՛ երդամբ աոցէ, ալլ քարոզ կարդասցէ ի ժողովն, զի թէ յետոյ առ ոք զտցի, ընդ միոյ եւթն տուժեսցի: Բայց թագաւորն ի տասնէն զմինն կաթողիկոսին տացէ յամենայնէ(⁸⁹):

Գերոյն և աւարոյն կէսն արքային լիցի, և կէսն՝ զօրացն: Իւրաքանչիւր իշխանքն զնոյն բաժին արասցեն և տասանորդս տացեն յեկեղեցին(⁸⁹):

Իսկ եթէ շիցէ արքայ ընդ զօրսն, ալլ իշխանք միայն՝ զօրօք իւրեանց, նոյնպէս ոսկին արքային լիցի, և զերին և աւարն՝ տասանորդս արքայի, իսկ յեկեղեցի՝ ի յիսնէն մինն ըստ Օրինացն⁸⁹:

Փողս և դրօշս պարտ է տալ իշխանի ի վերայ զաւարի և բերդի:

Գողս և աւազակս ոչ վայել է թագաւորի և իշխանի, բայց միայն լրտեսս, որ է շաշուշ:

⁸⁶ Մնունդք, 1է, 28
⁸⁷ Մատթ., 12, 15
⁸⁸ Եւք, ԻԱ, 12: Ղևտ., ԻԴ, 17
⁸⁹ Քիւր, 1Ա, 30

Ձօրք և իշխանք, եթէ հրամանաւ արքայի յաւար երթիցեն ըստ պատահման անկասկած, կէս աւարոյն և զերոյն արքային լիցի, և կէսն՝ զօրացն, իսկ եթէ սուանց հրամանի երթիցեն՝ երկու բաժին երթողին լիցի, քանզի կամօք ի մահ զիմեցին⁽³⁰⁾: Ձայս ըստ սովորութեան ասացաք, զի ոչ է հրաման ի գրոց. զի ի պատերազմի զօրականի մեռանել՝ անպարտ է աւրն, որ առաքեացն զնա: Իսկ եթէ զող առաքեսցէ, և մեռանիցի, պարտապան արեան նորա նա եղիցի, որ առաքեացն զնա: Իսկ եթէ զողն հրամանաւ իւրով երթիցէ ի զողութիւն և մեռանի, արիւն նորա ի զլուխ նորա: Եւ զոր առաքեսցէ արքայ կամ իշխան ի զողութիւն, և ըմբռնեսցի, որ առաքեացն զնա, նա զնեսցէ, իսկ եթէ կամաւ իւրով երթիցէ առանց հրամանի, ինքն զինքն զնեսցէ:

Ձօրական եթէ ի պատերազմի զոք ըմբռնեսցէ, զզեստն, և զէնքն, և երիվարն նորա լիցի, իսկ զրահն՝ թագաւորին⁽³⁰⁾:

Ոսկի, ակունք և կերպաս ամենայն կերպիս, զորս առցեն յաւարի, թագաւորաց բաժին է, իսկ արծաթ և մարգարիտ՝ իշխանաց, նոյն և ասրեղէն պատուական. իսկ անարգ ասրեղէն, և կտաւ, և պղինձ, և երկաթ և այլ այսպիսի, զօրացն լիցի⁽³⁰⁾:

Իսկ զհարկս զսուտաց և ազղաց թագաւորք և իշխանք արդարութեամբ առցեն և մի՛ ինչ աւելի, քան զառաջնոցն սովորութիւն, կալցնն, զի բնղ ամենայնի համարս ունին տալ Աստուծոյ, զի յԱստուծոյ կարգեցան ի պահպանութիւն և ի փրկութիւն աշխարհի և ոչ ի կործանումն:

Եւ արդ, այսպէս լիցի: Ձանդաստանացն զհինգերորդ մասն առցեն, որպէս օրինադրեաց յԵգիպտոս⁹⁰, որ կոչի մինչև ցայսօր հնկակ, զի յորժամ ստացաւ զերկիրն փարաւոնի, յայնժամ զհինգերորդն կարգեաց. յայտ է, զի յառաջ ոչ էին հնկակ, այլ հայրենի կտուր, սակաւ եղեալ ունէին արծաթ համարով: Սոյնպէս և այժմ լիցի, զի արծաթագին անդաստան, և այգի, և դրախտ մի՛ լիցի ի նմանէ հնկակ, նմանապէս և՛ ջրաղաց, և տուն, և խանութ⁽³⁰⁾: Այլ թէ բնակիչքն արուեստաւորք են, իրաւամբ լիցի, որ ինչ պարտ իցէ, զի ոչ է հարկ զլիսոյ քրիստոնէից, բայց միայն այլազեաց:

Արտորայք ջրարբիք ընդ հնկեկիւ լիցին, իսկ դրախտք՝ տասանորդեսցին, զի հոզ միայն է թագաւորի և իշխանի և ոչ ջուր: Սոյնպէս՝ այդիք և ծառատունկք⁽³⁰⁾:

Այսպէս և յաւորս շարաթու յեւթն, մինն թագաւորաց և իշխանաց վատակեսցեն շինականք:

Եզին առանձին այլ հարկ թագաւորի և իշխանի մի՛ լիցի, զի այն է իսկ, զոր աշխատեալ է հնկեկիւ:

Կովու հարիւր դրամ կշիւ եղ տացեն:

Ոչխարք ի գառինս տասանորդեսցեն⁽³⁰⁾:

Ձիոյ, և ջորոյ, և իշոյ մի՛ լիցին հարկք, միայն պատահմամբ՝ ծառայել նոքօք զտէրունիսն⁽³⁰⁾:

Ի տարեմուտս ըստ կարողութեան լիցի ծառայել, նոյնպէս և յաւորս տօնից: Ձէքչէք բազում մի՛ լիցի ի վերայ քրիստոնէից, զի և սահմանքդ բազում և յաւելորդ կարգեցաւ:

⁹⁰ Մնունքք, Խէ, 26

Առանց դատաստանի և բազում բնութեան մի՛ տուգանեացն զայնոսիկ, որ տէրունի իրաց յանցաւոր լեալ իցեն, և այն՝ ըստ կարողութեան, իսկ յայլս յանցաւոր գտեալ՝ զատաւորք վճռեացեն:

5 Թագաւոր իշխանի տուեալ գաւառ, եթէ շինէ ի նմա բերդ՝ հրամանաւ թագաւորին, կամ գեղ, կամ ագարակ, կամ հոգէտուն և կամ այլ ինչ նոր շէն, ի ժառանգութիւն նորա համարեսցի ազգէ յազգ: Սոյնպէս ընդ ձեռամբ իշխանաց ազատք լիցին, և ընդ ձեռամբ ազատացն՝ շինականք: յորժամ աւերս շինեացեն և հողս հատանիցեն ի մայրեաց, ստացուածս լիցի նոցա անփոփոխ և որդոց նոցա յետ մահու: Այլ փոփոխումն

10 ի վերայ մեծի յանցանաց և իրաւանց լիցի:

Նոր շինեալ տեղեաց ազատութիւն լիցի, մինչ զի ամենայնիւ հաստատեսցի:

Ի շինուածս քաղաքի և բերդի, եթէ պակասեսցի գանձ արքունի, ամենեքեան առահասարակ ռգնեսցեն՝ զեղացիք և քաղաքացիք:

15 Արք քաղաքացիք առաւել պատուեսցին, քան զգեղացիս, և զեղացիք՝ քան զագարակցիս: Սոյնպէս լիցի բերդից և աւանից⁽⁴⁵⁾:

Հարկաւորք և օգտակարք յարուեստս հողագործութիւնն է, և դարբնութիւն, և հիւնութիւն. եւս բազմաց է հողագործել: Առաւել պատուեսցի երկաթագործ և փայտակոփ: Իսկ բժիշկք ևս առաւել պատուեսցին:

20 Եւ վարդապետք գերագոյն պատուեսցին ի թագաւորաց և յամենեցունց, զի բժիշկ և հայր է հոգոց:

Գ Լ ՈՒՆ Գ

ՎԱՍՆ ՀԱՐՑ ՎԱՆԻՑ ԵՒ ԱՆԱՊԱՏԱԿԱՆԱՑ

25 Կարգ ոգոց դատաստանաց և հրահանգ բարեաց հարանց և եղբարց ի սրբոյն Սահակայ և ի սրբոյն Բարսղէ եղեալ են: Բայց շափաւորապէս և մարմնատեսակ օրինաց դատաստանի զնշանակս յաւելում հարկաւորապէս, զի ոչ այժմ ամենեցուն է ըստ հրամանի նորին վարիլ: Նաև ոչ հեռի ի դիտաւորութենէ սահմանի սրբոյն ինչ ընդ միտս ածել իշխեմք, այլ յարմար նորին վարիմք շաւղօք:

30 Եւ արդ, տյսպէս սկսցուք: Զի թագաւորաց և իշխանաց, միանգամայն և ամենայն հաւատացելոց շինել վանս ոչ յաղագս մարմնաւոր ինչ յուսոյ է, այլ մանաւանդ՝ հոգևոր, յաղագս այնորիկ ոչ պարտի ժառանգ լինել: Զի որ յառաջնումն հայր եղև եղբարց, թէ յիւր շինեալ տեղի եղբարց և թէ յայլոց, և բարիոք առաջնորդէ, անդատաստան է

35 փոխել, ապա թէ հակառակ ինչ գործէ, երկու և հրեք վկայիւք հարկաւոր է փոխել:

Եթէ դիցեն վանաց հայրպետ, յառաջ զամենայն ինչսն վանացն գրով ի նա տան, նոյնն և զիւր ինչսն անցուցէ, որ թէ պատահի նմա ելանել ի վանացն, զիւրն առցէ, և զոր յանուն եկեղեցւոյն տուեալ եղև, 40 անդէն թողցէ:

Իսկ զկնի մահու հարց մի՛ լիցի իբր ժառանգութիւն առնուլ ազգատոհմից, միայն եթէ պատահի վարուքն բարի և հաճութեամբ եղբարց՝

նասցի⁽⁴⁶⁾, ըստ այնմ՝ փոխանակ հարց եղիցին որդիք⁹¹, Ապա թէ շիցէ որ յագրատոհմից հօրն, զայլ որ իմաստուն յեղբարցն ընտրեսցեն հայր վանացն:

Իշխանաց ոչ է օրէն կաշառօք հայր դնել վանաց առանց կամաց եղբարց⁹²: Եւ եպիսկոպոսունք եղիցին այդոցիկ կարգիչք և այն իրաւամբք և ոչ կաշառօք:

Եւ քանզի են ի վանս զործ քան զգործս աւելի աշխատութեամբ, և ամենեցուն յոյս և հատուցանող Քրիստոս է, բայց եթէ կարճամիտ որ հանդիպի ի զործաւորսն, տացի նմա առաւել վարձ վասն ծանրութեան զործոյն, զի մի՛ ի պատճառս այնմիկ նուազութիւն եղբարցն լիցի: Եւ թէ այդոցիկ տրտունջ իցէ, դատաստան լիցի տրտնջողին առնել զգործս: Եւ զայս արտաքոյ կանոնի կամաց սրբոյն Բարսղի եղաք կարճամտելոցն աղաղաւ:

Բայց զանօթ ինչ գործելիաց եթէ վայրապար վնասիցեն, նորա վճարիցեն, իսկ եթէ պատահմամբ՝ ոչ վճարեսցեն:

Գ Լ Ո Ւ Ք Դ

Վ Ա Ս Ն Վ Ա Ր Դ Ա Պ Ե Տ Ա Յ

Եւ վարդապետք եղիցին ըստ իրաւանց նախակրթեալք Հին և Նոր կատակարանաց և կանոնական հրամանաց: Յերկուց և յերից վարդապետաց կոչեսցին ի պատիւ հրամանի, թէ և պատահի միոյ վարդապետի աշակերտի: Եւ թէ զկամս եպիսկոպոսի և կամ առ առաւել զհայրապետի ընդ իրեանս ունիցին, նաև զիշխանի, բարիք ևս գործիցեն, ապա թէ ոչ՝ ըստ Օրինացն յերկուց և յերից վկայից հաստատեսցի: Իսկ ի միոջէ զկարգեալսն և զանձամբ եկեալսն լռեցուցեն: Այլ ըստ օրինացն զկարգեալսն պատուել, իբրու զի երկրորդ է ըստ մարգարէական շնորհին, զի աշխատութեամբ առաքելոցն հաղորդի և շնորհօք՝ մարգարէիցն, ուստի և բանիւ ընտրեալ կոչի:

Իսկ նախակրթեալք ի միոջէ վարդապետէ և ամբարտաւանեալք՝ յայլմէ առնուցուն պատիւ հրամանի՝ արհամարհելով զիրն, իրաւունք լիցին դատաստանի՝ ի նմանէ զուսեալն երկրորդել, և կամ զղջացեալ արժանաւոր ասյաշխարութեամբ՝ իւրոյն հրամանաւ վերստին ուղղեսցի: Եւ կոչողն առանց կամաց իւրոյն վարդապետի, հատուցէ պատիժս՝ անզեղջ եղեալ, և զղջացեալ ի դէպ ապաշաւանօք՝ թողութիւն առցէ յայնմանէ, զոր քամահեսցն՝ զնորայն առսնց նորին կամաց կոչել յառաջ:

Եւ թէ պատահեսցի վարդապետի զսք կապել բանիւն Աստուծոյ յաշխարհականաց, կամ ի վանականաց, կամ յեկեղեցականաց, այլ ոք վարդապետ մի՛ լուծցէ⁹³. Թէ ախտաւոր իցէ և կամ տգիտութեամբ՝ միջնորդ լինել ուղղել զիրաւացին՝ անեպեր, առանց հակառակելոյ, և թէ ոչ

⁹¹ Սաղմոս, ԽԴ, 17

⁹² Կանոնք Դունայ Թ, Ժ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 209—211

⁹³ Կանոնք Շահապիվանի ԺԸ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 460—461, տե՛ս նաև Շնորհալի, Թուղթ ընդհանրական, էջմիածին, 1865, էջ 90

անսայցէ՝ կապեսցի փոխանակ կապելոյն, մինչև զղջասցի: Ապա թէ իրաւացի իցէ, և ոչ անսայցէ այլ ոք նմա, դատաստան լիցի՝ և նա ընդ կապելոյն կապիլ, մինչև զղջասցի՝ եթէ ի տգիտաց և յամբարտաւանից իցէ, և թէ ի վկայելոց՝ առաջի նորա զպատճառ կապանացն ցուցցէ և ի նա թողեալ զպատասխանին՝ անպարսաւ լիցի:

Եթէ պատահի ի միում եղբայրանոցի երկու լինել վարդապետ և կամ աւելի ևս, դմի, որ յառաջադէմ իցէ, ինքեանց զլուխ և աւագ կոչեսցեն՝ ըստ հրամանի առաջնորդաց, զի բարեկարգութիւն և ի նոսա իցէ, և մի՛ պատճառ տայցեն գայթակղութեան: Եւ թէ իւրաքանչիւրքն զոյգ կարգիցին, զոր չէ հնար համեմատել զշնորհան, աւուելեայն տարցի ըզպատիւն, և ըստ հրամանի նորա այլքն զարդարեսցեն զտօնս բանիւ, նակ դայլ ևս հարկս բանից: Եւ եթէ ոք ընդվզեալ լուծցէ զսահման կարգին, դատաստան լիցի միաբանութեամբ եղբարցն՝ ելանել նմա:

Իսկ զաշակերտս միմեանց, առանց գրոյ և կամաց ինքեանց, մի՛ առցեն, ապա թէ քամահելով առցէ, դատաստան լիցի՝ որքան ուսեալ ի նմանէ իցէ, վերստին նստցի և ուսուցէ, և կամ զղջացեալ՝ կամօք նորա կացցէ, և նա ընկալցի:

Իրաւունք են աւագ վարդապետի ընդ կաթողիկոսի և ընդ եպիսկոպոսի ի վիճակ ելանել ըստ նոցա կամաց, և կամ այլ ոք՝ ըստ կամաց երկոցունց, զի մի՛ արտաքոյ կանոնաց յեպիսկոպոսէ գործիցի ինչ, զի և եպիսկոպոսն միաբանութեամբ վարդապետին զիւրաքանչիւր կարգն զործիցէ: Եւ թէ այսմ ոչ անսայցէ ոք ի վարդապետացն, ըստ դատաստանի եպիսկոպոսին և աւագ վարդապետին ելցէ ի միաբանութենէ նոցա:

Այլ զայնոսիկ, որ հանդերձեալ իցեն կոչիլ յաստիճան հրամանի, զհամար ուսման արժան է պահանջել, թէ ո՛ւր և յումմէ՞ զտառս զիւրաքանչիւր ընթերցաւ ուսմամբ: Եւ այս առ այնք լիցի, զոր ի բազումս շրջեալ՝ անգիտանամբ ուսմանն, զի մի՛ պատրեալ անկատարս զպատիւ առեալ՝ բազում վնասս խակութեամբն գործիցեն: Եւ այդ իրաւունք նոցա կացցէ, բայց համօրէն ընտրութիւն լիցի: Մի՛ ինքեանց կամօք զայցեն յառաջ, այլ զառաջադիմութիւն նոցա, և զերկիւղ, և զբարիոք շինել զոգիս զինքեանց, և զայլոց տեսեալ՝ հարկաւորիցեն, շարժեալ հոգով՝ անստգիւտ մտացն խղճիւ կոչիցին ի սպասաւորութիւն բանին:

Այլ վաղվաղկոտացն իրաւունք լիցի և այնոցիկ, որ զայլս աղաչիցեն ի պատիւ ելանել բանին, լուել մինչև յախտիցն նախ բժշկիցին, զի մի՛ հիւանդք հոգով զբազումս ախտացուցանեն. և այդ իրաւացի է դատաստան նոցա: Այլ ոչ անվիճակս զնոսա իրաւացի է յամենայն տեղիս արձակել, այլ եթէ ի զաւառի իւրեանց կամիցին և թէ յայլում պանդխտանալ, եպիսկոպոսաց միաբանութեամբ և հրամանաւ լիցին՝ շրջելով բարեկարգութեամբ. այդոքիկ վկայելոցն լիցին: Իսկ զաննշան շրջողս, և զօշաքաղս, և որք կամիցին ցուցանել զանձինս գիտունս առ ամենայն ոք, մշակք եղեալք որովայնի և այլոց ախտից, բանավաճառք և վկայելոց պարսաւադէտք, զայնպիսին լուեցուցանեն իրաւացի դատաստանաւ և առցեն ի նոցանէ զգաւազանն և տացեն ցուպ շրջողութեան:

Եւ թէ պատահի վարդապետի երթալ հիւրութեամբ յայլ վայրս, ուր վարդապետ իցէ, մի՛ առանց մեծարանաց վարդապետի տեղոյն խօսեսցի,

այլ զի նախ նա ըստ սեղոյն սովորութեան ընդ եղբարսն խօսեսցի, և
 ապա ըստ ամենեցուն կամաց հարկի՝ հիւրն: Եւ թէ վկայեալ ոք հիւրն իցէ,
 և բնականն նախ նմա կամիցի, ըստ կամաց նորա խօսեսցի. սակայն մի՛
 յաճախեսցէ և զսասնջականն ամաշեցուցէ և յիւրոցն զնա քամահել
 5 տացէ: Ապա թէ զսահմանս զայս լուծցէ և յանդգնութեամբ անաղերս
 խօսեսցի, դատաստան լիցի՝ անսպասիւ զնա ի բաց դարձուցանել:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ե

Վ Ա Ս Ն Ք Ա Հ Ա Ն Ա Յ Ի Յ Դ Ա Տ Ա Ս Տ Ա Ն Ա Յ

Եւ մի՛ լիցի քահանայից ժառանգութիւն առնել զժողովուրդն Քրիս-
 10 տոսի, որպէս տեսանեմք, զի և դատերաց ի բաժինս տան ժառանգութեան
 զզինս արեանն Քրիստոսի: Պարտ է եպիսկոպոսին յայնպիսոյն առնուլ
 զհօտն Քրիստոսի և տալ ի ձեռս այնոցիկ, որ Տեառն զտէրունիսն հովու-
 եացեն, և սլատասխանել նոցա իրաւամբք, թէ զոր սրով քո զերեցեք՞⁹⁴ և
 զնով քո զնեցեր, զնոսա կայցիս քեզ ժառանգութիւն և մի՛ զշարչարանօքն
 15 Քրիստոսի զգնեալսն և զփրկեալսն. և թէ յանդգնի՝ լռեցուցանել և ի
 քահանայութենէն:

Եւ թէ պատահի ժողովրդականացն փոփոխել բնակութեամբ թաղէ
 ի թաղ, այն իրիցուն լիցի ծովս, յոր թաղ բնակեսցի և մի՛ առաջնոյն,
 քանզի մի և օրինակ հովուութեան ընդ ամենայն տեղիս ուղղափառաց:
 20 Զի են ոմանք յազգէ քահանայից աշխարհականք, զի յորժամ մեռա-
 նի երէցն, նա իւրեանք ուտեն զծուխ, և զմուխ, և զմոխիր կրակացն և
 իւրեանց դրան երէց դնեն. և այս մեծ անիրաւութիւն է: Արդ, սլարտ է
 այնպիսեացն, թէ սարկաւազունք իցեն՝ քահանայ լինել, և թէ աշխար-
 հականք՝ խափանեսցին ի ծխի ուտելոյ. և թէ յանդգնին՝ նզովեսցին
 25 յեպիսկոպոսէն, մինչև զղջացին:

Իսկ քահանայից վանականաց ոչ է սլարտ ծխակերութիւն առնել:
 Աշխարհական ոք, թէ մատաղ առնէ, իւրում քահանային տացէ զե-
 րին և զմորթն և մի՛ վասն շորութեան այլ քահանայի տացէ. և թէ
 յանդգնի՝ կրկին առցէ եպիսկոպոսն ի նմանէ և տացէ յիւր քահանային:

30 Եւ եթէ ժողովրդական ոք նախատէ զքահանայ կամ հարկանէ, ար-
 ժան է հատանել զձեռն, որով եհարն, և կամ զնեսցէ զձեռն իւր յեպիսկո-
 պոսէն և բազում ապաշխարութեամբ թողութիւն արասցէ նմա:

Քահանայ, թէ վասն անձին խնդրելոյ վրէժ բանադրէ զոք, զինչ և իցէ
 պատճառ, զանձն իւր դատապարտէ. և զղջացեալ յետոյ սլարտ է նմա
 35 եպիսկոպոսին խրատով ապաշխարել: Եթէ զոր կապեացն ոչ արձակեսցէ,
 կապեսցէ զնա եպիսկոպոսն, մինչև զղջացցի և արձակեսցէ զոր կապեացն:
 Բայց սակայն ոք կապեցան, թէ իրաւ է, թէ անիրաւ, ընդ կապանօք է,
 մինչև զղջացեալ թողցէ:

⁹⁴ Դ թառ., 2, 22

Գ Լ Ո Ւ Խ Զ

ՎԱՍՆ ԱՌՆ ԵՒ ԿՆՈՋ ԱՆԿԱՐՈՂԱՅ: ԱՅՐԻԿՆ ԵԹԷ ԶԿԻՆՆ
ԻՐ ԶԿԱՐԷ ՅԱՆՁՆԷ ՀԱՆՆԼ, ԱՅՍ Է ԴԱՏԱՍԱՆ

3 Զարմարումն առն և կնոջ ըստ պատշաճի ցուցեալ է՝ ժամանակաւ
5 երէց լինել առն, և կրսեր՝ կնոջն, որպէս ի ստեղծմանն ցուցաւ նախաստեղ-
ծիցն, զի ամենայնիւ իշխան լիցի այրն ի վերայ կնոջն, որպէս յայլսն,
նմանապէս և յամուսնանալն:

Եւ թէ պատահի, որ այրն չկարէ զկինն ի կուսութենէ հանել, թէ կամ
լիցի կնոջն, որ ի միասին կենան՝ կացցեն առ իրարս, ապա թէ ոչ կամ՝
10 բաժանեացին⁽⁴⁷⁾, և առնու կինն զիւր պոռոյգն զամենայն և ելանէ և առնու
իւր այլ այր, զոր և կամեացի: Բայց մի՛ լիցի յաղազս այսոցիկ տուգանք
առն, զի յոչ կամաց է ախտն. և ամենայն ինչ տացի ի կինն, բայց ի
հանդերձիցն, զոր արարաւ երկոցունցն ի հարսանիսն:

Եւ թէ անասուն բերեալ իցէ կինն, զզրութիւն ատցէ և զկէսն աճոյն,
15 և կէսն այրկանն տացի վասն աշխատութեան և ծախիցն⁽⁴⁸⁾:

Եւ օժիտք և ծախք, զոր արարեալ են միմեանց ազգն և ազգայինքն
չերկուց կողմանցն, մի՛ չիշեցիին, և ոչ ծախք հարսանեացն:

Սակայն հաւանութեամբ առն լիցի առն այլում. և այրն առցէ կին,
որ այլ այր լինի առեալ, և մեռեալ իցէ այր կնոջն, զայն առցէ:

20

Գ Լ Ո Ւ Խ Է

ՎԱՍՆ ԱՌՆ ԵՒ ԿՆՈՋ ԶԱՆԱԶԱՆ ՊԱՏԱՀԱՐԱՅ

Եթէ պատահի առն և կնոջ դիւահարութիւն, քննել արժան է. թէ յա-
ռաջ քան զպսակն էր և ծածկեցաւ խաբէությամբ ծնողաց կնոջն, ի սու-
նրս իրեանց առցեն, մինչև բժշկեսցի, և զամենայն ծախք ինքեանք
25 վճարեսցեն, մինչև բժշկեսցի և ապա դարձցի յայրն իւր, եթէ կամեսցի
այրն, ապա թէ ոչ՝ իշխան լիցի արձակել զկինն:

Ապա թէ ի տան առն պատահի դիւահարիւ, այրն հոգասցէ, մինչև
բժշկեսցի կինն, և զամենայն ծախսն: Ապա թէ յետ եւթն ամի ոչ բժշկես-
ցի, իշխան լիցի այրն արձակել զնա և առցէ այլ կին: Եւ եթէ մանկունք ի-
ցեն, առ իւր հայրն թողցի, և կինն ընչիւք իւրովք ելցէ, և այրն, հրամա-
նաւ կնոջն, այլ կին արասցէ, բայց ըստ կարողութեան հոգասցէ զկեանս:
30 Իսկ եթէ ի տան ծնողացն է դիւահարել, առանց հրամանի կնոջն արասցէ
կին, առանց լնուլ եւթն ամացն կանոնացն. բայց կինն ընչիւք իւրովք
ելցէ, և ծախքն և հանդերձն, որ ի պսակին, մի՛ չիշեցիին:

35

Նոյն դասաստան այսպէս լիցի, թէ առն պատահի ախտն գողի կամ
պիտակութիւն. եթէ յառաջ քան զպսակն էր, և ծածկեցին ծնողքն, իշխան
է այրն թողուլ զկինն, նոյնպէս և այրն թէ իցէ այսպիսի ախտիւ, իշխան
է կինն թողուլ զայրն և լինիցի այլում: Իսկ եթէ յետ պսակին հանդիպի
ախտքս այսոքիկ, ոչ է պարտ ննջել առ իրարս, այրն և կինն հայեացին
40 ի կեանս իւրեանց և ցուցցեն բժշկաց հողևորաց և մարմնաւորաց. եթէ
դոյ հնար բժշկութեան՝ համբերեսցեն, ապա թէ ոչ՝ հրամանաւ առն և

կնոջն արձակեսցիին ի միմեանց: Եւ որ առողջն իցէ, ամուսնասցի այլում, և մինչև ի մահ հողասցեն զկեանս իւրեանց, և զպտոյզն անդրէն դարձուցեն:

5 Եւ եթէ պատահի յերկար և անբժշկելի հիւանդութիւն առն կամ կնոջն, ոչ ունին իշխանութիւն արձակիլ ի միմեանց, միայն թէ խղճասցեն միմեանց՝ արձակեսցիին. և որ առողջն իցէ, ամուսնասցի, և զինչսն հիւանդին անդրէն դարձուցէն, և մինչև ի մահ զիրարս հողասցեն, բայց ի տունս ծնողացն և ոչ երկուքինն ի մի տուն:

Գ Լ Ո Ի Խ Ը

10

Վ Ա Ս Ն Ա Ռ Ն Ե Ի Կ Ն Ո Ջ Գ Ե Ր Ե Լ Ո Ց

Եթէ ի տանէ առն զերի վարեսցի կինն, այր իւր զնեսցէ զնա:

Եւ եթէ խռովեալ էր կինն և ի տունս ծնողացն զնացեալ էր և զերի վարեսցի, այրն և ծնողքն զնհսցեն: Նոյն լիցի և այրն, եթէ զերի վարեսցի:

15 Եւ երբ զերեսցին, շրջելով խնդրեսցեն Եւթն ամ, և թէ ոչ գտցեն, որ աղատն մնաց՝ ամուսնասցի հրամանաւ ծնողաց զերելոյն:

Եթէ իրբ մնացեալ կայ ի զերելոյն բաժնէ, անդրէն դարձուցեն ի ծնողան զերելոյն:

Գ Լ Ո Ի Խ Թ

Վ Ա Ս Ն Ա Տ Ե Լ Ո Ի Թ Ե Ա Ն Ա Ռ Ն Ե Ի Կ Ն Ո Ջ

20

Կան ոմանք, որ ախտիւ ատելութեանն զմիմեանս ատիցեն այր և կին, առանց բանի պտոնկութեան: Եթէ յառաջ քան զպսակն էր ատելութիւնն, և այրն ատիցէ զկինն և կամենայ զբաժնիլն ի կնոջէն, բաժանեսցէ եպիսկոպոսն յետ բազում խրատու, և այսոց բաժինքն որպէս զիւսհարացն լիցի: Եւ ըստ կանոնաց զատաստանի⁹⁵ այրն ոչ իշխէ սունու կին, և կինն առցէ իւր այր, առցէ և զպտոյզն և յերից զմինն յայրկան իրացն՝ տուգանք, վասն զի անարգեաց զպսակն օրհնութեան:

25

Նոյն զատաստան և կնոջն լիցի, և ոչ առցէ այր, բայց եթէ զղջացեալ միմեանց տացեն թողութիւն իրերաց՝ ամուսնասցին: Բայց հրամանաւ եպիսկոպոսին լինիցի ամենայն ինչ: Իսկ այսոցիկ տուգանք և ապաշխարութիւն գրեալ է ի կանոնս սուրբ⁹⁶:

30

Իսկ եթէ յետ պսակին ատիցեն զիրար այր և կին և որդիս ծնեալ իցեն, խրատիւ և տանջանօք և շատ ժամանակաւ՝ մեկնեսցին: Եթէ ի կնոջէն է պատճառն, զկէս ընչից կնոջն տուգանք տացեն յայրն⁽⁹⁰⁾, վասն զի միացեալք են, և եթէ յառնէն՝ նոյնպէս, և ոչ իշխեն ամուսնանալ, բայց

35

հրամանաւ միմեանց:

⁹⁵ Կանոնք Նեոկեսարեայ ժԹ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 133—134

⁹⁶ Անդ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ

ՎԱՍՆ ՇՆԱՑՈՂԱՑ ԱՌՆ ԵՒ ԿՆՈՋ

Եթէ կին ումեք շնասցի, արձակեսցէ զնա այլ իւր և ինքն այլ կին՝ արասցէ: Եւ եթէ հաճոյ է առն, զի բնակեսցեն ի միասին, բարիոք է, զի պարտ է ի վերայ կնոջ իւրոյ⁹⁷:

Եւ ընչիցն դարձն՝ որպէս յինն կանոնին գրեցար՝ վասն ատելութեանն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Ա

ՎԱՍՆ ԱՄԼՈՑ ԱՌՆ ԵՒ ԿՆՈՋ

Ամուլ կին մի՛ արձակեսցէ զնա այլ իւր, զի Աստուծոյ է տալ գորդիս: Փորձել պարտ է, զի թէ ի ցաւոց իցէ՝ բժշկօք առողջասցին:

Ապա թէ վասն ժառանգութեան տեսանիցէ կինն զայլ իւր տրամեալ, ըստ օրինակին Աբրահամու և Սառայի⁹⁸, տացէ կինն հրաման արձակման. բայց մի՛ լիցի զամուլն և զծննդականն ի միասին պահել: Նոյնպէս, և թէ այլն իցէ անծնունդ, արասցէ, ըստ գրելոյդ:

Իսկ սահման ժամանակին եթն ամ իցէ, եթէ ի պսակն ազգիկն հնգետասան տարոյ էր, և կտրիճն՝ ութուտասան. իսկ եթէ այլ պակաս էին՝ զնոյն, և համբերութեան ժամանակն առաւել լիցի⁽⁵²⁾:

Իսկ եթէ կինն այլ այլ շկամենայ առնուլ, զնէ զնա այլն իւր յայլ տուն և անդ հողասցէ զկեանս նորա մինչ ի մահ, և զինչս կնոջն տացէ ի կինն լիով, և ինքն առցէ այլ կին ծննդական, հրամանաւ կնոջ իւրոյ: Բայց եթէ յառաջ զիտէր զամուլութիւնն, և տրփանօք զիրար տոբին, մի՛ լիցի մեկնիլ մինչ ի մահ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Բ

ՎԱՍՆ ՈՐՈՒՅ ՊԱՏՃԱՌԻ ԵԼԱՆԷ ԿԻՆՆ ՅԱՌՆԷՆ

Յորժամ կինն տեսանէ զայլ իւր յարուագիտութեան, կամ յանասնապղծութեան, կամ թէ ընդ անօրինի պղծի կամ պղծեսցէ, կամ ի մարդասպանութեան, յայս պատճառանացս ի վերայ իշխան է կինն թողուլ զայլ իւր և լիցի առն այլում: Եւ զկէս ընչից առն առցէ կինն, ապա եթէ կամեսցի կինն թողուլ և ոչ⁽⁵³⁾:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Գ

ՎԱՍՆ ԱՏԵԼՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՃԱՌԱԻ ԶՄԻՄԵԱՆՍ ԹՈՂՈՒԼ ԱՅՐ ԵՒ ԿԻՆ

Այլ և կինն, եթէ ատելութեամբ զիրար թողցեն, և պատահի մեռանել գոր էառն, և այն, զոր թողեալն էր, անայր կայր, պարտ է առնուլ զայն,

⁹⁷ Ա Կորնթ., է, 3
⁹⁸ Մնունդք, ժՁ, 1-4 և այլուր:

քանզի այլ պսակ ոչ հասանի նոցա. այլ ոչ բռնութեամբ, այլ կամօք վասն Աստուծոյ:

Գ Լ Ո Ւ Պ Ժ Դ

5 ՎԱՍՆ ԵԹԷ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՈՒԹԵԱՄԲ ԵՒ ԿԱՄ ԱՅԼ ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴ ԻՅԷ ԱՅՐՆ ԵՒ ՅԱՄԵՆԱՅ, ԵՒ ԿԻՆՆ ԱՅԼ ԱՅՐ ԱՌՆՈՒ

30 Յորժամ այր ոք գնայ ի ճանապարհ և յամիցէ, պարտ է կնոջ նորա համբերել: Ապա եթէ լսէ վասն մահու ստուգիւ, մի՛ աոցէ այր մինչև յեւթն ամն, ըստ սահմանի դերելոցն⁹⁸: Իսկ եթէ յառաջ քան զսահմանն առն լիցի և կամ քան զստուգելն մահու, և գայցէ այրն, իշխան է առնուլ
10 զկին իւր, թէ և այնմ առն պսակ ոչ հասանի, թէ և որդիս ծնեալ իցեն: Ապա թէ այլ պսակ հասանի այս ճանապարհորդ այրկանս, իւր հրամանաւ լինի թողուլն և ոչ թողուլն:

Ապա թէ չետ եւթն տարոյն և սուտ մահուանն գայցէ յետոյ, մի՛ աոցէ զկինն իւր, թէ այլ պսակ հասանի իւր, և այրկանն, որ զկինն առեալ
15 էր, ոչ հասանի պսակ. թողցի կինն այնմ, որ ոչ հասանի պսակ: Ապա թէ այնմ առն իցէ պսակ և իւր շիցէ, աոցէ զկինն իւր, թէ և որդիս ծնեալ իցեն: Իսկ եթէ այնմ ոչ իցէ պսակ և ոչ իւր, մի՛ աոցէ, զի զկին սահմանին դարձաւ: Ապա թէ այսմ ոչ անսայցէ, հարցանեն ընդ կինն, և կինն ում կամիցի՝ լինի:

20 Իսկ եթէ գնայ մարդ յաշխարհ հեռի և կին արասցէ, կին նորա մի՛ լինիցի այլում մինչև յեւթն ամ, եթէ զղջացեալ դարձցի: Ապա թէ չետ այնորիկ ոչ գայ, և կինն ստուգեսցէ զզգալն, օրինօք աոցէ իւր այր: Իսկ եթէ զկին եւթն ամին գայցէ, ոչ կարէ առնուլ զկինն, քանզի անարգեաց զպսակն օրհնութեան:

25 Գ Լ Ո Ւ Պ Ժ Ե

ՎԱՍՆ ԹԷ ԿՌՈՒՒ ԱՅՐ ԸՆԴ ԿԻՆ ԵՒ ՎՆԱՍԵՍՅԷ ԶՆԱ

Եթէ այր զկին իւր անարգէ անդադար մախանօք, եթէ խորթ կայր ի մէջ իւրեանց և վասն այնորիկ նախատեն զիրարս, դատաստան լիցի-
30 եթէ պոմնով էառ զկինն և զխորթերն, պարտ է համբերել, ապա թէ ոչ՝ յազգ կնոջն դարձուացեն զխորթսն⁽⁵⁴⁾:

Իսկ եթէ աներկեղութեամբ և ժանդ բարուք այր զկին իւր հարկանէ, ձեռն կտորէ, կամ աչք հանէ, կամ ատամն կամ ոտն կտորէ, աոցեն ի նմանէ երկու հազար դեկան, այսինքն՝ դրամ արծաթ, կրկին, քան զոր օտարն հարկանէ, քանզի թէ օտարն այդպիսի վնաս գործէ ընկերի՝ հա-
35 զար դրամ տուգանք է ձեռացն, կամ ոտիցն, կամ ատամանն, կամ աչացն: Այս շորս անդամքս ի մարմին մարդոյ մի է համարեալ զինն, վասն զի մարդոյ զինն, երբ կամաւ զիրար սպանեն, շորս հազար դրամ արծաթ է. և այս շորս անդամս ի շորս բաժնէն մի է համարած:

⁹⁸ Կանոնք Դոմայ է, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 205—206

Իսկ իբրև այր զկնոջն հատանէ զձեռն, կամ զոտն, կամ զաչքն, կամ զատամն, կրկին տուգանք առցեն ի նմանէ, զի մի՛ իբրև զբող մի կալցէ զկինն իւր այրն, այլ իբրև զանձն իւր, և զկինն դարձեալ յայրն տացեն, որ զցաւսն առողջացուցանէ բժշկօք: Եւ թէ կամք իցէ կնոջն՝ բնակիցէ առնա, և այրն ի զզջումն դայցէ. իսկ զտուգանքն ի կինն տացեն⁽⁵⁵⁾: Եւ եթէ ի նոյն աներկեղութեան կացցէ այրն, մեկնել ի միմեանց արժան է, զուցէ մահ գործիցի ի միջի նոցա, և Տէրն իսկ ասաց. Մովսէս վասն խտասարտութեան ձերոյ ասաց թողուլ գկանայս ձեր¹⁰⁰: Եւ զայս ոչ վայրապար ասաց Տէրն, քանզի յայլում վայրի վասն պողոնկութեան միայն ասաց, և աստ՝ վասն խտասարտութեան: Եւ զի խտասարտութիւն բազում շարիս գործէ, լաւ է բաժանել զկինն և զայրն, քան թէ զիրար սպանեն, քանզի և Քրիստոս զնոյնն ասաց:

Իսկ ընչից բաժանումն զրեալ է որ վասն ատեցողացն⁽⁵⁶⁾:

Գ Լ Ո Ւ Խ Թ Զ

15 **ՎԱՍՆ ԱՌՆ ԵՒ ԿՆՈՋ, ՈՐՔ ՅԻՄԱՐՈՒԹԵԱՄԲ ԹՈՂՈՒՆ ՉՄԻՄԵԱՆՍ**

Եթէ այր, առանց պատճառի, զկինն իւր թողցէ չիմարութեամբ, և կինն համբերէ եւթն ամ, և բազում սնգամ յանդիմանեն զնա ազգ կնոջն և դատաւորքն, և ոչ լսէ և ոչ ամաչէ, կոչեն զկինն և զայրն առ իրարս և ի բերանոյ նորա ստուգեն՝ առնուլ և կամ հրաման տալ կնոջն առնուլ այր: Եւ այրն ոչ առնու կին, քանի կենդանի է կին նորա. և ապաշխարութիւն կնաթողացն լիցի⁽⁵⁷⁾:

Եւ այս դատաստանս ամենայն անպատճառ կնաթողացն լիցի. իսկ եթէ կինն խղճացեալ հրաման տացէ: Նոյն՝ և թէ կինն թողցէ զայրն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Թ Է

25 **ՎԱՍՆ ԱՐԱՆՑ ԵՒ ԿԱՆԱՆՑ ՈՒՐԱՅՈՂԱՅ**

Եթէ այրն կամ կինն, վասն նեղութեան կամ վասն տուգանաց, ուրացի զՔրիստոս, մի՛ բնակեացէ կին նորա ընդ նմա, զի մի՛ ժողորութիւն նորա անկցի: Իսկ եթէ զղջասցի այրն և ասիցէ ցկինն, թէ եկ գնամք յայլ երկիր և դարձեալ դաւանեմ զՔրիստոս, պարտ է կնոջն գնալ և շահել զայր իւր վասն Քրիստոսի: Նոյնպէս եթէ կինն լիցի՝ այսպէս լիցի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Թ Ը

**ՎԱՍՆ ԹԷ ԱՅՐՆ ԵՒ ԿԻՆՆ ԿՌՈՒԻՆ ՀԵՏ ԻՐԵՐԱՅ ԵՒ ՈՒՐԱՆԱՆ
ԶՔՐԻՍՏՈՍ ԵՒ ԶՀԱՒԱՏՆ**

Իսկ եթէ այր, վասն քինու կնոջն իւրոյ, ուրանայ զՔրիստոս, կինն ունի զմեղս նորա, եթէ ի կնոջէն էր պատճառն: Իսկ եթէ ուրացաւ զՔրիստոս կաման իւրով, ինքն տացէ պատասխանի Աստուծոյ: Ապա թէ ի

¹⁰⁰ Մատթ., ԺԹ, 7—9

կնոջէն եղև պատճառն, և անդարձ մնաց այրն, արիւն նորա ի կնոջէն խնդրեսցի իրաւամբ գնով՝ հանդերձ ապաշխարութեամբ, և դատաստան նորա Տեառն լիցի: նմանապէս՝ եթէ կինն անկցի յայսմ:

5 Եւ եթէ զհարովին երթայցէ այր կամ կին, և կամ ի գետ անկեալ խեղդիցի և կամ՝ շվանով, կամ ընդ քար ի վայր անկանի և մեռանի, յումմէ պատճառ կորստեանն եղև՝ նմա և զինք արեսն լիցի վճարել:

Ըստ դատաստանի կանոնաց կարծեմ և զերկրորդ ամուսնութիւնն խափանել:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Թ

10 ՎԱՍՆ ԱՌՆ ԵՒ ԿՆՈՋ, ՈՐ ԶԻՐԱՐ ՍՊԱՆԱՆԵՆ

Եթէ այր զկին իւր սպանանէ վասն սլոռնկութեան, արեան դատաստան լիցի ի լման, քանզի արձակել ասաց Աստուած և ոչ սպանանել¹⁰¹, Իսկ եթէ զայր իւր սպանանէ կինն դեղօք կամ այլ ցաւօք, նոյն դատաստան է:

15

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի

ՎԱՍՆ ՅԱՆՅԱՒՈՐ ԻՇԽԱՆԱՑ ԱՌ ԹԱԳԱՒՈՐՍ ԵՒ ԱՅԼՈՅ՝ ԱՌ ՆՈՍԱ

Եթէ յիշխանաց և այլոց ի թագաւորական տանէ թագաւորին իրեանց յանցաւորք զսանիցին, և կամ այլ նուստ՝ իշխանի, ինքեանք տացեն վասն անձանց իրեանց պատասխանի և ոչ որդիքն նոցա: Այլ և զժառանգութիւն հօրն թողցեն որդոցն, և մի՛ պատճառաւ հարց որդիք զրկիցին, 20 զի իւրաքանչիւր ի մեղս իւր մեղցի ըստ օրինաց¹⁰²: Ապա թէ համախոհք իցեն միմեանց եղբարք կամ որդիք՝ կորսցեն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Ա

ՎԱՍՆ ՇԻՆԱԿԱՆԱՑ

25 Ազատ յկարարէն եղև մարդկային բնութիւնս, այլ ծառայել տերանց յազազս պիտոյից եղև հողոյ և ջրոյ: Եւ որք ոչ ունիցին ջուր և հող, ազատ է, ուր և կամեսցի գնացել և բնակեսցէ, և ոչ է իրաւունք թագաւորաց և իշխանաց բռնազատել զոք կենալ ի գեղ մի կամ ի մի երկիր⁽³³⁾:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Բ

30 ՎԱՍՆ ՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԱՆԿԱՆՑ

Սպանումն եթէ լինիցի ի մէջ մանկանց, տեսցեն, թէ որ սպանեացն ի վեր քան զերկոտառան ամն իցէ, արեան պարտական է և այնպէս

¹⁰¹ Մատթ., Ե, 32. ԺԹ, 9

¹⁰² Բ օրին., ԻԳ, 16: Դ թագ., ԺԴ, 6: Եզէկ., ԺԸ, 20

տուժեսցի, իսկ եթէ մետառան և տասն՝ զկէսն տուժեսցեն, իսկ ի վայր
քան զտասն՝ յերից մինն լիցի:

Եւ թէպէտ և յայլ մեղս զհնգետասան ամացն յիշէ¹⁰³, սակայն
մեղք արեանն են այսոքիկ:

5

Գ Լ ՈՒ Պ Ի Գ

ՎԱՍՆ ՄԱՆԿԱՆՅ, ԹԷ Ի ԽԱՂԱՎ ՎՆԱՍԵՆ ԶԻՐԱՐ

Յորժամ մանկունք ի խաղս զմիմեանս վնասիցեն, թէ՛ պատահամբ,
թէ՛ ցասամբ, որ կոտորեաց՝ պարտ է տալ զվարճս բժշկացն և զխա-
փանման բանիցն, և թէ ոչ բժշկի՝ զգինս զգայութեանցն, և թէ մեռանի՝
10 զգին արեանն: Ապա պտարիքն ի սպանութեան կանոնս քննեսցեն, ի քսան
և երկու համարն:

Գ Լ ՈՒ Պ Ի Գ

ՎԱՍՆ ՄԱՆԿԱՆՅ, ԹԷ Ի ԶՈՒՐՍ ԽԵՂԴԵՆ ԶԻՐԱՐՍ

Ի ջուրս լողալով մանկունք զմիմեանս խեղդեն, եթէ պարզմտա-
15 բար ի խաղս և եթէ քինու ցասամբ. եթէ կամսու առնիցեն՝ զինք արեան
լիցի, և եթէ ակամայ՝ կէսն: Իսկ տարիքն քննեսցի այնմ ,որ խեղդեացն
վնա(⁵⁹):

Գ Լ ՈՒ Պ Ի Ե

ՎԱՍՆ ՄԱՆԿԱՆՅ, ՈՐ Ի ԳՐԱԻՍ ՍՊԱՆԱՆԵՆ ԶԻՐԱՐՍ

Եթէ մանկունք զրաւ դնեն բնդ իրար, թէ վազէ ի վայր և կամ ընդ
20 զժարս և բնդ ձին սահելով և այլ այսպիսի, եթէ պատահի մեռանել՝
քննեսցեն զամբն, որ զգրաւն եղ, և կէս տուզանք լիցի ի վերայ նորա,
թէ վնասեալն աւելի ամօք իցէ, քան զայն, որ զգրաւն եզ, ապա թէ այլ
պակաս՝ կիսոյ կէսն, որպէս տասն տարոյ կամ պակաս: Եւ եթէ կատա-
25 բելոց իրդ դիպեսցեն, նովիմբ գատեսցին:

Գ Լ ՈՒ Պ Ի Զ

ՎԱՍՆ ԵՐԹՏԱՍԱՐԿԱՅ, ԹԷ ՎԱՅՐԱՊԱՐ ԳՐԱԻ ԳՆԵՆ

Սովոր ևն երիտասարդք ոմանք զմիմեանս վայրապար շարժել՝ բառ-
նալ ինչ ծանունս, որպէս քարինս և այլ այսպիսիս, և վնասիլ և վնասել
30 զմիմեանս: Եթէ որ շարժեացն ինչս ևտ ի զրաւու յայտնի, և յայնմանէ
որ պատրեալ վնասեցաւ, կէս վնասու արեան լիցի, բստ որում բանի:

¹⁰³ Կանոնք Բաղի Կեսարացոյ ճլմ, Կանոնս.գիրք շալոց, հ. Բ, էջ 131—132, տե՛ս
ևաև Սաղմոս, ԻԳ, ?

յանցոյց, մանաւանդ թէ պատրեալն աւելի ամօք իցէ, և խափանածոյն և բժշկութեանն տուծեսցի:

Եւ զայս եղաք, զի մի՛ վայրապար մահ գործեսցի յոմանց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Է

5 ՎԱՍՆ ԳԻՆԱՐԲՈՒԱՅ ԵՒ ՆՈՑԻՆ ՎՆԱՍՈՒՑ

Ի մէջ գինեխում մարդկան եթէ ընդ միմեանս կռվին, և կոտորի ձեռն կամ այլ անդամ, պարտի բժշկել և զպակասութիւն բանիցն լնուլ, և թէ մահ հանդիպի կամաւ՝ արեան գինք առցեն անպակաս. և այլ ընկերքն, որ անդ էին, նոքա այլ տուգանօք են ըստ շափոյն: Եւ թէ ակն կամ ատամն 10 խլեսցի, զգինն առցեն հազար դրամ. և թէ ուն և ձեռն կոտորի և անբրժը- կելի մնայ, նոյն հազար դրամ և այս⁽⁶⁰⁾:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Ը

ՎԱՍՆ ՇՆԱՑՈՂԱՅ ԵՒ ԱՅԼՈՑ ՉԱՐԱԳՈՐԾԱՅ

Յորժամ շնայ ոք ընդ կին, որ այր ունի, եթէ կամաւ կնոջն է և եթէ 15 լրբութեամբ առն, ըստ Օրինացն մահու արժանի է: Եւ այլք ի դատաւորաց զայսպիսեաց զձեռն և զժածուկ մարմինն կտրեն, և կարգ արուազիտացն և անանապղծացն է. եթէ ի դատաստան գայ՝ տուգանօք փրկեսցին և մի իրատիւ:

Եթէ այլազգի հանդիպի յայս գործս հետ քրիստոնէի կնոջ, առանց 20 ամենայն պատճառի հատանեն զժածուկն և զկինն խրատեսցեն զքիթն կտրելով:

Իսկ եթէ քրիստոնեայ մարդ զայրի կին խաբեսցէ և պղծեսցէ զնա, կամ առնու կին զնա, կամ տայ հարիր դրամ արծաթ կնոջն, երբ այլ կին ոչ ունենայ այն մարդն, որ շնացաւ:

25 Նա թէ և այլ մեծատուն իցէ այրն և կինն՝ նոյն, և տուգանքն յա- ւելցին⁽⁶¹⁾:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Թ

ՎԱՍՆ ԿՈՒՍԻՑ, ՈՐ ՉԻՑԻՆ ԽՕՍԵԱԼ

2 Ղկոյս աղջիկ, որ խօսալ լինի առն, և այլ ոք զայ և բռնութեամբ 30 պղծէ զնա, դատաստան տոնակնոջն է,՝ ըստ որում օրինակի և իցէ:

Ապա թէ զսանիցէ ոք աղջիկ կոյս, որ լիցէ առն խօսեալ, և բռնաբար ննջիցէ ընդ նմա, տացէ այրն, որ ննջեացն ընդ նմա, հօր աղջկանն հարիր դրամ արծաթ, և նորա լիցի կին. և մի՛ իշխեսցէ արծակել զնա¹⁰⁴:

35 Այդ ըստ Օրինացն է, զնոյն և մեզ լիցի՝ անբաժանելի առնուլ զնա, ապա թէ ոչ կամեսցի՝ ըստ արժանեացն և տուծն լիցի:

104 Բ Օրին., ԻԲ, 28, 29

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ

Վ Ա Ս Ն Ո Ր Ք Զ Կ Ա Ն Ա Յ Ս Բ Ա Մ Բ Ա Ս Ի Ց Ե Ն Ս Ո Ւ Տ, Թ Է Զ Կ Տ Ա Ի Կ Ո Յ Ս

Եթէ որ առնուցու կին և ատիցէ զնա և ստուժեամբ բամբասիցէ, թէ կոյս չէ աղջիկն, քննեսցեն ի ձեռն կանանց՝ եթէ ստի այրն, խրատեսցեն
 5 զայն գանիւ և տուգանեն հարիւր դրամ արծաթ՝ ըստ Օրինացն¹⁰⁵. զնոյն և մեք միարան այնմ, և նմին եղիցի կինն, և մի՛ արձակիցէ: Ապա թէ ճշմարիտ իցէ այրն, աղջիկն մահու արժան է ըստ Օրինացն¹⁰⁶, և մեք տամք այնպիսոյն՝ արձակիլ ի նմանէ առնն, և թէ կամք իցեն՝ բնակիցեն, զի բազում ինչ վրիպանօք գործի կուսից, և զի ոչ ի տան առն եղև անար-
 10 գուժիմն: Եւ այրն, թէ արձակէ՝ ամուսնացի այլ կնոջ, և կինն այր առցէ, զի ոչ ընդ օրինօք առնն էր, երբ շնացաւ. և եթէ ոչ կամեսցի առնուլ վասն իւր սուտ բամբասանացն, տուգանք դիցեն ի վերայ նորա, որպէս և զրեալ է ի գիրս, որ վասն արանց և կանանց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Ա

Վ Ա Ս Ն Գ Ա Ի Ա Ռ Ա Յ Ե Ի Գ Ե Ղ Ի Ց Ե Ի Ն Ո Յ Ո Ւ Ն Ց Ի Ր Ա Յ Ն

Ի յամենայն երկիր, ուր ոսկի ելանէ, թագաւորաց է իրաւունք, իսկ արծաթն՝ թագուհեաց:
 Իսկ եթէ չերկիր իշխանաց զտցի ոսկի կամ արծաթ, թէ կամք իցէ թագաւորին՝ մասն տացէ նմա, ապա թէ ոչ՝ ի կամս իւր մնացէ:
 20 Պղինձ, և երկաթ, և կաշեկ և այլք յայսպիսեաց՝ իշխանաց լիցի մեծամեծ, պարզևօք ի թագաւորաց⁽⁶²⁾. նմանապէս և աղ, և բորակ, և նաւթ, և կուպր և այլ ինչ այսպիսի՝ իշխանաց լիցի:
 Իսկ ակն և մարգարիտ արքունեաց է, և այլ ինչ՝ ի պատուարաց:
 Իսկ ձիւթ, և խունկ, և դեղին խունկ, և մազտաքէ, և զխտոր, դարիկոն
 25 և սակամունի և այլք յայսպիսեաց, որք վաճառին և շահին, տասանորդեսցեն իշխանք⁽⁶³⁾:
 Իսկ պտուղք ամենայն, գտեալ ի մայրիս, շինականացնն եղիցի յիրարաբանչիւր սահմանս:
 Իրաւացի դատաւտանաւ տասանորդել օտարացն ի կթել պտղոցն,
 30 վասն զի դան և կթեն, և վարձս առնուն ի տասնէն զմինն, և դեղջին կամօք լիցի, յորում սինօս պտուղն էր: Այսպէս և՛ շինոյ վայտ, և խոտ յարօտ և ի հնձել, և հող ի վարել: ...
 Այլ և գետք, ուստի ակն ելանէ՝ նոցա է, և ոչ տո ուր հասանեն⁽⁶⁵⁾:
 Որսք վայրիք, ով որսայ, նորա լիցի: Եւ թէ այլք յայլոց սինօս որ-
 35 սան, յամէն տասնէ զմէկն գեղջին տիրոջն տան⁽⁶⁶⁾: Եւ թէ որ ի մայրիս որս առնէ, յամէն տասնէ զմինն յայն տայ, յոյր սահմանքն լիցի: Նոյնպէս և ծովու որսք տասանորդեսցեն՝ ում և իցեն սահմանքն:

105 Բ Օրին., ԻԲ, 13—19
 106 Բ Օրին., ԻԲ, 20—21

Գ Լ Ո Ւ Ն Լ Բ

Վ Ա Ս Ն Դ Ա Տ Ա Ս Տ Ա Ն Ա Ց Գ Ի Ի Տ Ի Ց Գ Ա Ն Ձ Ի

5 Եթէ շինէ որ տուն, կամ վարէ օրտ, կամ փորէ հող և գտանէ գանձ կա-
րասով կամ այլ փոքր ամանով, այն թագաւորաց է իրաւունք⁽⁶⁷⁾, և ի տաս-
նէն մինն գտողին է, երբ իւրն շինի տեղիքն, ուր զանձն գտաւ. ապա թէ
10 յիւր տունն կամ յիւր արտն և յայգին գտանէ, ի հնգէն մինն գտողին է,
վասն զի իւրն է տեղն: Ապա թէ որ գտաւ, իւր ազգին և իւր հարսնցն լեալ
էր զանձն, և հաստատէ վկայիք, նմա լիցի, որ եզիտն, և ի տասնէն մինն
10 արքային բաժին է: Եւ թէ ի վարձկանաց իցէ գտողն ոչ կարծեմ իրաւացի
տասանորդել, այլ մասն ինչ:

Գ Լ Ո Ւ Ն Լ Գ

Վ Ա Ս Ն Ո Ր Ք Կ Ռ Ո Ւ Ն Ե Ի Չ Ի Ր Ե Ր Ա Ց Մ Ո Ւ Ր Ո Ւ Ք Փ Ե Տ Ե Ն

15 Եթէ կուտին արք երկու⁽⁶⁸⁾, և մինն մաւազ⁽⁶⁹⁾ լինի, և մինն՝ կատա-
րեալ, և ձգէ մաւազն և յիեռէ զմուրուք կատարելոյն, դատաստան լիցի, որ
կտրեն զմաւազին մաղն երկու՝ տարպայ, քանզի զկատարելոյն մուրուքն
քարշեաց և հհան, և եւթն վայտ ի վերայ թիկանցն տան: Ապա թէ յաւաղ
մարդոյն եղև պատճառ կուտոյն, կէս վրիժուցն խնդրեսցի ի փոքերն, զոր
ի վերոյ գրեցաք, զի մի՛ այլք այսպիսի իրս գործեսցեն:

Գ Լ Ո Ւ Ն Լ Դ

Վ Ա Ս Ն Հ Ո Ր Ո Ց Ս Ե Ր Մ Ա Ն Ց

20 Եթէ բանայ որ հոր ցորենոյ կամ այլ սերմանց, յիւրոց և թէ յօտարաց
ի ներքս՝ ի հորն իջուցանէ, թէ մեռանի՝ արիւն նորա ի ձեռաց նորա
խնդրեսցի, և թէ հիւանդանայ՝ զղեղագիւնն և զիւսփանումն վճարեսցէ, զի
պարտ էր զգուշանալ մինչև հորին հօտն ելանէր և ապա մարդ ի ներսն
25 էր կախեալ: Ապա թէ վարձեաց զմարդն և յառաջն ասաց, թէ խիստ է
հարոյն հօտն, և նա էջ ի ներս, արիւն նորա ի զուխն իւր:

Գ Լ Ո Ւ Ն Լ Ե

Վ Ա Ս Ն Վ Ն Ա Ս Ե Լ Ո Ց Շ Ի Ն Ա Կ Ա Ն Ա Ց Ի Տ Ե Ր Ա Ն Ց

30 Իշխանք և այլք, եթէ յաւելի դատելն զպարտկոսս, որ ընդ ձեռամբ
իւրեանց իցեն, և հանդիպի մեռանել, արեան զինք աւոցեն ի նմանէ և տա-
ցեն յորդիս կամ յազգայինս. և թէ ձեռն կտրեն կամ ոտն, կամ ատամն
խլն կամ ախն, զգինս տան. և թէ բժշկօք լիցի՝ զվարձս բժշկին և զիւս-
փանումն վճարէ⁽⁷⁰⁾:

Գ Լ Ո Ւ Ն Լ Զ

Վ Ա Ս Ն Ո Ր Ք Ս Ո Ւ Տ Ք Ա Հ Ա Ն Ա Ց Ք Լ Ի Ե Ի Ն Ե Ի Կ Ա Մ Ք Ա Հ Ա Ն Ա Ց Ք Ա Ն Ի Ր Մ Ի Գ Ո Ր Մ Ե Ն

35 Կարգեցին առաքեալքն և եղին հաստատութեամբ. եթէ մի՛ որ
յանդգնեսցի ի մարդկանէ, որոյ լիցէ զօժումն քահանայութեան ընկա-

լեալ, և արասցէ իրս ինչ իշխանութեամբ իբրև զքահանայ, և կամ քահանայ աշառանօք և ակնառութեամբ զորժիցէ ինչ առանց օրինաց և իրականց, այլ արդարութեամբ և սնականառութեամբ¹⁰⁷;

5 Եւ զայս ահա զառաքելական կանոնի զհրաման այսպէս գատել պարտին առաջնորդք, զի զլար սովորութիւն լուծցեն, զոր աշխարհականք առնեն արք և կանայք՝ վերակացուք լինին եկեղեցոյ Աստուծոյ և զմուտրս և զպտղիս ուտեն: Արդ, պարտ է ասել, զի լոեսցեն յայնպիսի սովորութեանց: Նոյնն և ընդ քահանայս հրամայէ եպիսկոպոսն, որք անկարգք և անուղղայք իցեն, կերողք և արբեցողք, զի մի՛ այնպէս վարեսցին, այլ սրբութեամբ և առաքինասէր վարուք: Եւ որք ոչ կայցեն ըստ
10 խրատու օրինացն Քրիստոսի, լոեսուցէ ի կարգէն քահանայութեան⁽⁷⁾:

Գ Լ Ո Ւ Ն Լ Ե

Վ Ա Ս Ն Ո Ր Ք Զ Ք Ա Հ Ա Ն Ա Յ Ս Ա Ն Ա Ր Գ Ե Ն

15 Կարգեցին առաքեալքն և եղին հաստատութեամբ, թէ մի՛ ոք անարգեսցէ և անգոսնեսցէ և արհամարհանօք կալցի զքահանայս, թէ և կարի ոք յանարգաց իցէ. գիտասցէ, զի որ անարգէ զայնպիսին՝ զԱստուած անարդէ, զի Աստուծոյ սպասաւոր է ի բարիս, և համարս տայցեն ընդ հոգոց ձերոց. ո՛չ զրեալ է¹⁰⁸, զիշխան ժողովրդեան քոյ մի՛ բամբասիցես¹⁰⁹;

20 Եւ զայս դատաստան և որ նախ քան զայս երբեմն թլ և սակաւ ինչ զրեցաք¹¹⁰, այլ երկրորդել յօժարեցաք այժմ յառաքելական կանոնաց՝ ցուցանելոյ աղազաւ զմեծութիւն պատժոցն անարգողաց քահանայից, զի գատել զոյգ է զնոսա ընդ աստուածանարգս՝ իրաւացի դատաստանաւ, ըստ այնմ՝ որ զձեզ անարգէ, զիս անարգէ¹¹¹: Եւ որ շիցեն՝ և այն իսկ
25 ըստ արժանոյն ցուցաւ¹¹²:

Գ Լ Ո Ւ Ն Լ Ը

Վ Ա Ս Ն Դ Ա Տ Մ Ի Ո Ր Ա Յ

30 Կարգեցին առաքեալքն և եղին հաստատութեամբ, եթէ որք են յատիճան դատաւորութեան և իշխան են առնել դատաստան, եթէ թիւրէ և ընդ երեսաց առնէ, և պարտաւորեսցէ զարդարն և արդարացուցցէ զպարտաւորն, մի՛ ևս կացցէ ի կարգի դատաւորութեան և պատուհասեալ կըշտամբեսցի, զի ոչ իմացաւ զզրեալսն աստուածային ձեռամբն յօրէնսն Մովսիսի¹¹³, եթէ մի՛ խոտորեցուցես զիրաւունս ի դատաստանի և կաշառ ի վերայ իրաւանց մի՛ առնուցուս¹¹⁴:

107 Կանոնք առաքելականք ԻԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 43
 108 Ելք, ԻԲ, 28: Գործք առաքելոց, ԻԳ, 5
 109 Կանոնք առաքելականք ԻԾ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 43—44
 110 ՏՆՍ հոգվ. Ե
 111 Ղուկաս, Ժ, 16
 112 ՏՆՍ հոգվ. Ա, 12
 113 Ելք, ԻԳ, 6, 8: Ղևտ., ԺԹ, 15: Բ Օրին., ԺԶ, 19 և այլուր.
 114 Կանոնք առաքելականք ԻԶ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 44

Ի դատաստանէ դատաւորացս, ի կանոնական հրամանացս ուսաք, զի որք եկեղեցական դատաւորքն են՝ մի՛ զոմն քան զոմն պատուեսցեն ի դատաստանի, այլ թէ գայցէ իշխան ի դատաստան, և աղքատ ոմն՝ զկնի, կանգնեցնեն զերկորեանն ի միասին և օրինօքն Աստուծոյ դատ արասցեն

5 ի միջի նոցա, այլ արծաթ մի՛ առցեն և թիւրեսցեն զդատաստանս ճշմարիտս, քանզի Աստուած վրէժխնդիր է դատաւորաց վասն օրինացն իւրոց⁽⁷²⁾:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Թ

Վ Ա Ս Ն Ը Ն Ձ Ի Ց Ե Կ Ե Ղ Ե Ց Ո Յ Ե Ի Ե Պ Ի Ս Կ Ո Պ Ո Ս Ի Ն

10 Եպիսկոպոս, որ գայ նոր յաթոռ եպիսկոպոսութեան նստի ի քաղաքի, զրո՞վ և թղթով յայտնեսցէ զինչսն, զոր ունի: Նոյնպէս և զեկեղեցոյն զրո՞վ առցէ յինքն, զի ի մեռանելն իւրում իշխան լիցի ի վերայ ընչից իւրոց միայն և ում կամեսցի տացէ զինչսն իւր, և զեկեղեցոյն ոչ կարէ: Եւ մի պատճառանօք եկեղեցական իրացն, անկանել յիւրմէն Եպիսկոպոսին, թերևս կին և մանկունս ստացեալ ունիցի, կամ ազգական, կամ ծառայս: Զի իրաւացի է Աստուծոյ և մարդկան, զի մի՛ եկեղեցոյն վնաս

15 ինչ կրել անգիտութեամբ եպիսկոպոսին իրաց, և մի՛ զեպիսկոպոսն և զազգականսն իւր պատճառանօք եկեղեցոյն յամենայնէ զերծանել, և կամ յիրս ինչ անկանել նորա ազգականացն և մահու նորա լինել պատճառօք հաշոյութեան¹¹⁵:

Ահաւասիկ յանդիմանին բամբասողք զեկեղեցի, թէ դատաստան ոչ ունի, զի այս իրաւունք դատաստանաց նոցունց իսկ է առաքելոցն, զի և զդատաւորս հրամայեն դատել զանիրաւս, և զեպիսկոպոսաց և զեկեղեցոյ զընչից ցուցին գիրաւունս: Յորոց յայտ է, զի ոչ միայն աւանդութեամբ վարէին դատաստանաւ, այլ և շափաւոր գրեցելովքն, իբր պատկերաւ զբաւանդակ ուսեալ վարէին: Ըստ որում և մեզ յոյժ ի դէպ է վարիլ և մի՛ այլազպ ինչ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ

Վ Ա Ս Ն Ի Շ Ե Ն Լ Ո Յ Ե Պ Ի Ս Կ Ո Պ Ո Ս Ի Ն Ե Կ Ե Ղ Ե Ց Ա Կ Ա Ն Ի Ր Ա Ց

30 Հրամայեմք Եպիսկոպոսին իշխանութիւն ունել զեկեղեցական իրաց, քանզի եթէ զպատուական հոգիս մարդկան նմա հաւատալի է, առաւել ևս իրաւացի է զիրս կատարել, որպէս զի ըստ իշխանութեան նորա խնամ ունել կարօտելոց, և ի ձեռն երիցանց և սարկաւազաց ունել խնամակալութիւն եկեղեցոյն Աստուծոյ և ամենայն զպուշտութեամբ առնել:

35 և ինքեանք իսկ, եթէ կարօտ ինչ իցեն, և յօտարաց եղբարց ի պէտս, զի մի՛ ինչ իրօք նոցա պակասութիւն լիցի, վասն զի օրէնքն Աստուծոյ հրամային՝ որ սեղանոյն պաշտօնեայքն են, ի սեղանոյ անտի կերակրել¹¹⁶. ըստ որում և ոչ զինուորն իւրովք թոշակօքն զզէնս պատերազմացն բերէ¹¹⁷:

Եւ ասացաք վերագոյնն՝ եկեղեցոյն իրաց յայտնի լինել և եպիսկո-

115 Կանոնք Կղեմայ լԸ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 85—86
 116 Ա. Կորնթ., Թ, 13
 117 Կանոնք Կղեմայ լԹ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 86—87

յոսին, և թէպէտ յաւել զպատճառան, զի մի՛ կարծիցի ոչ իշխել եպիսկոպոսին իրաց եկեղեցոյն, եցոյց զիշխանութիւնն, սակայն և զսահմանն յայտ արար, զի մի՛ վայրասպար ինչ գործիցէ, զոր և իրաւացի կարծելի է դատաստան եկեղեցոյ:

5

Գ Լ ՈՒ Ն Խ Ա

Վ Ա Ս Ն Ե Պ Ի Ս Կ Ո Պ Ո Ս Ա Ց Ե Ի Ք Ա Ն Ա Ն Ա Ց Ի Ց, ՈՐ Զ Պ Է Տ Ս Ժ Ա Ռ Ա Ն Գ Ա Ի Ռ Ա Ց Ո Չ Տ Ա Ց Ե Ն

Եթէ որ եպիսկոպոս կամ երէց, ի ժառանգաւորացն, որ կարօտ իցեն, և ոչ տացէ նոցա զպէտս, որոշեսցի իբր զսպանող ելքօր իւրոյ¹¹⁸:

10

Լուիցեն զկանոնական դատաստանս և հարք միաբանաց, զի զանգուժ բարսն ընդ սպանողսն կարգէ, և այսմ դատաստանի բազում կան վկայք:

Գ Լ ՈՒ Ն Խ Բ

Վ Ա Ս Ն Ժ Ա Ռ Ա Ն Գ Ա Ի Ռ Ա Ց Ի Կ ՈՒ Ռ Ի Հ Ա Ր Կ Ա Ն Ո Ղ Ա Ց

15

Եթէ որ ժառանգաւոր ի կոտի զոր հարկանէ, և ի միոջէ հարուածոյն մեռցի, լուծցի վասն յանդգնութեան իւրոյ, իսկ եթէ ժողովրդական որ իցէ՝ որոշեսցի¹¹⁹:

20

Եւ այս կանոնական հրաման ըստ Օրինացն է¹²⁰. զի թէ ոչ մեռցի, այլ ի մահիճս զնիցի և յառնիցէ և շրջեսցի, անպարտ լիցի, որ եհարն: Սահման եղ, զի թէ զկնի այնր մեռցի. նոյն և այս է ի միոջէ հարուածոյ: Ապա թէ ոչ մեռցի ի միոջէ հարուածոյ, ոչ լուծցի, այլ դատաստան լիցի յուղղութիւն և յապաշխարութիւն, եթէ ժառանգաւոր է և եթէ աշխարհակուն:

Գ Լ ՈՒ Ն Խ Գ

Վ Ա Ս Ն Ե Ր Կ Ի Ր Ր Դ Զ Ե Ռ Ն Ա Գ Ի Ե Լ Ո Ց

25

Եպիսկոպոս, կամ երէց, կամ սարկաւազ երկրորդ ձեռնադրութիւն ընկալեալ յումեքէ, լուծցի նա, և՛ որ ձեռնադրեսացն, բայց եթէ ցուցցէ ի թերահաւատից ունել նմա զձեռնադրութիւնն, քանզի յայսպիսեացս զրմկրտեալն և զձեռնադրեալն ոչ հաւատացեալս և ոչ ժառանգաւորս հնար է լինել¹²¹:

30

Յայտնի է ընդ դատաստան կանոնիս, զի որ ձեռնադրէ ոչ զլուծելոցն ի հայրապետէ կամ ի ժողովոյ, այլ որ տակաւին յաստիճանի իցէ, այնպիսին ախտացեալ ամբարտաւանութեամբ գործէ, նմանապէս և՛ որ ձեռնադրեցան, ուստի իրաւացոյց լուծանել զնոստ իրաւամբք:

¹¹⁸ Կանոնք Կղեմայ ՄԴ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 90
¹¹⁹ Կանոնք Կղեմայ ԿԱ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 91
¹²⁰ Ելք, ԻԱ, 18, 19
¹²¹ Կանոնք Կղեմայ ԿԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 91—92

Եւ ի թերահաւատից, աշխնքն՝ ի հերձուածողաց, զմկրտեալսն և դձեռնադրեալսն հրամայէ երկրորդել:

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ Դ

Վ Ա Ս Ն Գ Ո Ղ Ո Ց Ե Կ Ե Ղ Ե Ց Ո Ց

5 Եթէ ոք ժառանգաւոր կամ ի ժողովրդականանց առցէ յեկեղեցոյն մոմեղէն կամ ձէթ, որոշեսցի և հնագապատիկ տուժեսցի, որով էառն անօթով ոսկեղինաւ կամ արծաթեղինաւ սրբեցելով: Եւ մի՛ ոք ի սէտս գողացեալ, զի օրինազանցութիւն է. ապա թէ ոք ըմբռնեսցի՝ պատուհասեալ⁽⁷³⁾ որոշեսցի¹²²:

10

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ Ե

Վ Ա Ս Ն Կ Ա Ր Ա Ս Ա Ն Ե Ա Լ Ե Պ Ի Ս Կ Ո Պ Ո Ս Ա Ց

Եպիսկոպոս ամբաստանեալ առաջի հաւատարմաց ոմանց կամ հաւատացելոց, կարդալ զնա հարկաւոր է եպիսկոպոսաց: Եթէ եկեալ խոստովանեսցի, յանդիմանեալ զնա՝ սահմանեսցի պատուհասն: Ապա թէ կարգացեալ զնա՝ ոչ լուաւ, կոշեսցի երկրորդ անգամ՝ առաքելով առ նա երկու եպիսկոպոսունք: Ապա թէ և այսպէս ոչ լուաւ, կոշեսցի երրորդ անգամ՝ դարձեալ երկուց եպիսկոպոսաց առաքելով առ նա: Ապա թէ և այնպէս արհամարհեալ՝ ոչ եկեսցէ ի ժողովն, վճիռ հատցի այնպիսոյն՝ որ ինչ արժան թուեսցի, որպէս զի մի՛ շահել ինչ թուեսցի⁽⁷⁴⁾ ի փախուցելոյն¹²³:

20

Այդ ճշմարիտ իրաւունք են ամբաստանելոց առնել ըստ այդմ: Վճիռն այնպէս ընտրին, զի զպատճառն ստուգագոյն գիտելով՝ հատցի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ Զ

Վ Ա Ս Ն Վ Կ Ա Յ Ի Ց Ե Պ Ի Ս Կ Ո Պ Ո Ս Ա Ց

25 Եւ ի վկայութիւն գթերահաւատ ոք մի՛ ընդունել և ոչ զհաւատացեալ զմի, քանզի ի բերանոյ երկուց և երից վկայից¹²⁴ հաստատեսցի ամենայն բան¹²⁵:

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ Է

Վ Ա Ս Ն Ե Պ Ի Ս Կ Ո Պ Ո Ս Ա Ց Զ Ձ Ե Ռ Ն Ա Դ Ի Ր Ե Լ Զ Ո Ք Յ Ի Ի Ր Ո Ց Ն Ա Ռ Ա Ն Ց
Կ Ա Մ Ա Ց Ե Կ Ե Ղ Ե Ց Ա Կ Ա Ն Ա Ց

30 Զի ոչ է պարտ եպիսկոպոսին՝ եղբօր, կամ որդոյ, կամ այլում ազգականի շնորհել զպատիւ եպիսկոպոսութեան, որպէս ինքն կամի՛

122 Կանոնք Կղեմայ Կէ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 92—93

123 Կանոնք Կղեմայ ԿԸ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 93

124 Բ Օրին., ԺԹ, 15: Մատթ., ԺԸ, 16: Ա Տիմ., Ծ, 19 և այլուր:

125 Կանոնք Կղեմայ ԿԹ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 94

ձեռնադրել ժառանգաւոր եպիսկոպոսութեան իւրոյ: Չէ արժան վայն շնորհել մարդկային սիրոյ, քանզի և ոչ զեկեղեցիս Քրիստոսի ընդ ժառանգութեամբ զնել: Ապա թէ ոք արասցէ զայս, անհաստատ յիցի ձեռնադրութիւն նորա, և ինքն որոշեսցի¹²⁶:

5 Կանոնական իրաւունքն այսպէս է. զի ոչ իշխէ իւրոցն տալ, և ոչ միայն ձեռնադրել, և ոչ զեկեղեցի ժառանգութիւն առնել: Ապա թէ յանդրզնի, հոգևոր դատաստան է. թէ հաճոյ բազմացն թուեսցի՝ օրհնութեամբ մասնաւորաւ հաստատել, ապա թէ ոչ՝ նոյն անհաստատ կացցէ, և ինքն որոշեսցի, մինչև զարժանաւոր ապաշխարութիւնն ցուցցէ:

10

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ Ը

Վ Ա Ս Ն Ե Պ Ի Ս Կ Ո Պ Ո Ս Ի, ՈՐ ԱՐԿԱՆԷ ԶԱՆՁՆ ԻՒՐ ՅՆՐԿՐԱԻՈՐ ՀՈԿՍ

Ոչ է պարտ եպիսկոպոսին արկանել զինքն յերկրաւոր հոգս, այլ պարապել եկեղեցական պիտոյից, ապա թէ ոչ՝ ի բաց զնիցէ⁽⁷⁵⁾, զի ոչ ոք կարէ երկուց տերանց ծառայել¹²⁷, ըստ տէրունական բանին¹²⁸:

15

Եւ զայս ոչ յազազս հոգալոյ զիշխանացն պարտիմք իմանալ միայն, այլ թէ և ըստ պայմանի վիճակ առցէ յայլազգևոց, որպէս և այժմ գործեն բազումք յեպիսկոպոսաց և ի քահանայից, որոց և տէրունականն զարժանաւորն բերէ դատաստան, ասելով՝ ոչ ոք կարէ երկուց տերանց ծառայել¹²⁹: Յայտ է, զի զանզեղջսն հրամայէ լուծանել իրաւամբք:

20

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ Թ

Վ Ա Ս Ն Զ Ս Ա Ռ Ա Յ Ս Ե Ր Է Ց Օ Ր Հ Ն Ե Լ Կ Ա Ս Ս Ա Ր Կ Ա Խ Ա Գ

Զծառայս ի ժառանգաւորութիւն ընձեռել ստանց կամաց տերանց ոչ հրամայեմք, ի տրամութիւն ստացողացն, քանզի տանց կործանումն այս գործէ: Ապա թէ երբէք արժանի երեսցի ծառայն առ ի ձեռնադրութիւն աստիճանի, որպէս Ոնէսիմոսն երեսցաւ¹³⁰, և թողացուցեն տեարքն իւր և ազատ ի տանէն ի բաց առաքեսցեն, եզիցիս¹³¹:

25

Դատաստան կանոնացս հրամայէ զայսոսիկ պահել անզայթակղ զեկեղեցի, զի մի՛ պատճառաւ բարեպաշտութեան վնաս ինչ զործեսցեն և տեղի տայցեն շարախօսացն զմէնչ:

30

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ Ր

Վ Ա Ս Ն Ա Ն Ա Ր Գ Ո Ղ Ա Ց Զ Թ Ա Գ Ա Ի Ո Ր Ս Ե Ի Զ Ի Շ Խ Ա Ն Ա Ս

Եթէ ոք թշնամանեսցէ զթագաւորս և զիշխանս անիրաւաբար, պատուհաս կրեսցէ. եթէ ժառանգաւոր է՝ լուծցի, իսկ եթէ ժողովրդական՝ որոշեսցի¹³²:

126 Կանոնք Կղեմայ 2, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 94

127 Մատթ., 2, 24, Ղուկ., ԺԶ, 13

128 Կանոնք Կղեմայ 2Ծ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 95

129 Մատթ., 2, 24: Ղուկ., ԺԶ, 13

130 Կողոս., Գ, 9: Առ Փիլիմոսին

131 Կանոնք Կղեմայ 2Զ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 95—96

132 Կանոնք Կղեմայ 2Ը, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 96

Եւ զայս դատաստան դատել հովիտկողոսաց եւ վարդապետաց է, զի պատկեր են Աստուծոյ եւ թագաւորք, եւ իշխանք: Եթէ, անարգողն ժառանգաւոր իցէ, իրպւացի է լուծանել, եւ աշխարհական ոք՝ որոշել, մինչև զղջասցի: Եւ այդ հաստատեսցի այժմ:

5

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ա

ՎԵԱՍՆ ՈՐ ՏՂԱՅ ԿՈՐՈՒՍԱՆՆԵՆ ԿԱՆԱՅՔ

Եթէ հեղձուցանէ ոք զտղայ իբրև զխեղ կամ ի շնութեան, կամ աւզայն արարեալ՝ փոխանակ ինքն մեացի, զի որպէս ոչ է հնար ի վեր կացուցանել, նոյնպէս եւ ոչ ստաշխարել¹³²:

10

Եւ զի ըստ Օրինացն սկամայիցն եւ ոչ կամատորացն ապաստանի եղև ի քաղաքսն ապրել¹³⁴, եւ զի ըստ Օրինացն յաղագս հաւատացեալ Հրէիցն վարի, ուստի եւ յետոյ եւ այլմ սուաւ ապաշխարութիւն: Եւ այդոցիկ կամաւոր խոստովանողացն՝ ապաշխարութիւն, իսկ անղեղջիցն՝ արևան դատաստան:

15

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Բ

ՎԱՍՆ ԳՈՂՈՅ ԵՒ ԱՍՊՆՋԱԿԱՆԱՅ ՆՈՅՍ

Գողք կամ ասպնջականք նոցին, ըստ կամաց եկեղեցոյն զնոսա մասո մատնել արժանի լիցի, զի հնացեալ աւաղակքն եւ իւր հացամեծարքն միշտ լինին ի մահ դատապարտեալք: Զայդր զկնի պարտ է դատաւորին հետեւել¹³⁵:

20

Եւ զայս յաղագս մարդագողաց եւ աւագակաց տսէ եւ ըստ Օրինացն հրամայէ ի մահ դատապարտել¹³⁶, նաև՝ զկամակից հացտուն. եւ ըստ եկեղեցոյ օրինաց եւ կարգէ:

Բայց զկնի կանոնաց այդ եւ ցուցեալ է դատաստան¹³⁷:

25

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Գ

ՎԱՍՆ ՈՐ ԱՌՈՒԳԵԱՅՔ ԱՌՆԵՆ

Զառեանկան, թէև որպի ծնցի, եւ հայր եւ մայր եւ աղջիկն շկամիցին, մի՛ ինչ վնաս Կրեացէ ի շարագագան հողոյն, անդրէն դարձուցանել¹³⁸:

30

Յայտ է, թէ պսակեալ եւ թէ առանց պսակ ընդ բռնապսակն է արտաքոյ կամաց:

Եթէ ձեռնհաս իցեն, անխեղճ է անդրէն դարձուցանել եւ կամօք պսակել:

¹³² Կանոնք Հարանց հետեւողաց Ա, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 103

¹³⁴ Քիւր, ԼԵ, 9—15: Բ Օրին., ԺԹ, 2—7: Յեսու, Ի, 2, 3

¹³⁵ Կանոնք Հարանց հետեւողաց Գ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 104

¹³⁶ Ելք, ԻԱ, 16: Բ Օրին., ԻԴ, 7

¹³⁷ Տե՛ս հոգվ., ԾԸ

¹³⁸ Կանոնք Հարանց հետեւողաց ԺԵ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 108

Իսկ եթէ յետոյ կամեցան, ապաշխարութեամբ կարգեսցին, որպէս և գայս ցուցեալ է կանոնաց¹³⁹:

Եւ այդ ճշմարիտ դատաստան է յեկեղեցի:

Գ Լ ՈՒ Խ Ե Դ

5 ՎԱՍՆ ՄԱՌԱՅԻՅ ԱԶԱՏԵԼ ԸՍՏ ԱԻՐԻՆԱՅՆ

Եթէ պատահի քրիստոնէի գնել ծառայ քրիստոնեայ, ըստ Օրինացն՝ վեց ամ ծառայել և յեւթն ամին ելանել¹⁴⁰: Եղիցի մեզ՝ յորժամ ըստ գնոյ իւրոյ ծառայեսցէ, ելցէ ազատս: Եթէ ինքն միայն մտեալ իցէ, միայն ելցէ, եթէ կնաւ հանդերձ մտեալ իցէ, ելցէ և կինն ընդ նմա:

10 Ապա թէ տէրն իւր տացէ կին նմա, և ծնանիցի նմա ուսուերս և զըստերս, կինն և որդիքն տեառն լինին, և նա միայն ելցէ փրկանօք⁽⁷⁶⁾: Ապա եթէ պատասխանի տուեալ ասիցէ ծառայն՝ սիրեցի գտլը իմ, և զկին իմ, և զորդիս իմ, և ոչ գնացէ յաղատութիւն, տարցէ զնա տէրն իւր յեկեղեցի Աստուծոյ և քահանայիք, և հաւատարիմ վկայիք, և գրուլ առցէ զնա ծառայ յաւիտեան¹⁴¹: Եւ մի՛ յաղագս այնորիկ փոյթ կալցէ, թէ և կարիցէ ազատ լինել, զի ըստ առաքելոյ՝ ի Տէր կոչեցեալ ծառայն ազատ Տեառն է¹⁴²:

Գ Լ ՈՒ Խ Ե Ե

ՎԱՍՆ ՈՐ ԶԴՈՒՄՍԲ ԻՒՐ ՎԱՃԱՌԷ ՅԱՂԱԿՆՈՒԹԻՒՆ

20 Իսկ եթէ պատահի ումեք վաճառել գոյուտը իւր, ըստ որում և իցէ սլատճառի, յաղախութիւն ասն հաւատացելոյ, մի՛ իբրև զաղախին վճռաւ վաճառիցէ, զի թէ ոչ իցէ յաչս տեառն իւրոյ հաճոյ, որում հաստատեցան, փրկեսցէ զնա հայրն իւր: Բայց յազգ օտար չէ իշխան վաճառել զնա տէր իւր, զի անարգեաց զնա. ապա թէ որդոյ իւրում հաստատեսցէ զնա, ըստ օրինաց դատերս արասցէ նմա: Ապա թէ ոչ իւր և ոչ որդոյն հասանի ի կնութիւն, ի լնուլ ամի սպասաւորութեան նորա շափով գնոյ իւրոյ՝ ազատ լիցի ձրի: Ապա թէ կանխաւ հայր իւր կարիցէ փրկել զնա, փրկեսցէ¹⁴³:

Գ Լ ՈՒ Խ Ե Զ

30 ՎԱՍՆ ԱՅԼԱԶԳԻ ՄԱՌԱՅԻՅ ՆԻ ԱՂԱԿՆՆԱՅ

Եթէ գնեսցէ ոք ծառայ կամ աղախին այլազգի, եթէ յանձն առնուն մկրտիլ՝ ընդ փրկանօք լիցին, զնոյ շափ ծառայեալք՝ ազատք լիցին, ապա թէ ոչ կամիցին՝ վաճառել իշխան լիցին: Այլ մի՛ յազագս ոչ ազատելոյ

¹³⁹ Տէս Գրիգոր Լուսավորչի Թ, Բարսեղ Կեսարացու ՄԺՆ, ՍԲ, Շահապիլանի է կանոնեբլր:

¹⁴⁰ Ելք, ԻԱ, 2: Բ Օրին., ԺԵ, 12

¹⁴¹ Ելք, ԵԱ, 3—6: Բ Օրին., ԺԵ, 16—17

¹⁴² Ա Կորնթ., է, 22

¹⁴³ Տէս Ելք, ԻԱ, 7—11

հեղզասցին մկրտել: Իսկ մկրտելոցն ազատիլ և կամ ոչ՝ նոյն լիցի, որպէս ի բնէ քրիստոնէից. նմանապէս և՛ ազախնեացն¹⁴⁴:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Է

ՎԱՍՆ ԱՆԱՐԳՈՂԱՑ ԶԶԱՅՐ ԿԱՄ ԶՄԱՅՐ

5 Եթէ որ անարգի յորդոյ իւրոյ, և կամ թէ այլ անօրէնութիւն զործեն որդիքն առ օտարս, վասն անարզանացն հրաման տայ Օրէնքն, զի իշխանութիւն ունի հայրն տանել զորդին իւր առաջի դատաւորաց, զի թէ յանձին կալնու զմեղանս իւր և այլ ոչ արասցէ՝ խրատեսցի և արձակեսցի, ապա թէ ոչ՝ պատժեսցի, զի ի հնումն, ըստ Օրինացն, զհայր և զմայր անարզողսրն զերկճդի փայտէ կախէին¹⁴⁵:

10 Այլ վասն շար դործոց, զոր արարին առ օտար մարդիկ, ոչ տայ նմա հրաման Օրէնքս բամբասել զորդիսն առաջի դատաւորին⁽⁷⁷⁾:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ը

ՎԱՍՆ ՈՐՔ ԶՏՂԱՅՍ ԳՈՂԱՆԱՆ

15 Որ որ զողացի յորդոցն Իսրայէլի և վաճառիցէ զնա, և առ ով որ գտցի գողութիւնն, մահու մատնիցի¹⁴⁶:

Իսկ մեզ փոխեալ լիցի լրմամբ. եթէ քրիստոնեայ զքրիստոնեայ գողացեալ վաճառէ յայլազգիս, և ի յայտ եկեսցէ շար գործն, յաղագս ապաշխարութեան հասանելոյ մի՛ մեոցի մահու, այլ ի բանտ արկեալ՝ երաշխաւորօք զառեալ զինն յղիցէ և զարձուցէ զվաճառեալն. ապա թէ շիցէ հնար՝ զզինն ի գողացելոյ տէրն տացեն և խրատեալ յաշնն՝ արձակիցեն, և կամ նշան դիցեն. իսկ անզղջիցն լիցի իւրսաւ⁽⁷⁸⁾:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Թ

ՎԱՍՆ ԲԱՄԲԱՍՈՂԱՑ ԶԶԱՅՐ ԿԱՄ ԶՄԱՅՐ

25 Որ բամբասէ զհայր կամ զմայր իւր, մահու մեոցի¹⁴⁷:

Զյայտնի բամբասողաց և զյանցանս ծնողացն հրապարակողաց բզմահու մեռանիլն ասէ, այլ ըստ մեզ՝ դատաստանաց հարկանողաց բզծնողսրն լիցի, որպէս ցուցեալն է¹⁴⁸:

Գ Լ Ո Ւ Խ Կ

30 ՎԱՍՆ ՈՐՔ ԿԱՏԱԿՈՎ ՎՆԱՍՆ ԶԻՐԱՐ

Եթէ կազիցեն արք երկու, և հարկանէ որ զրնկեր իւր քարիւ կամ բռնցի, և ոչ մեռանիցի, այլ զնիցի ի մահիճս, եթէ յառնիցէ այրն և

¹⁴⁴ Տե՛ս հոգվ. ԾԳ

¹⁴⁵ Տե՛ս ԵԼԹ, ԻԱ, 15

¹⁴⁶ ԵԼԹ, ԻԱ, 16: Բ Օրին., ԻԳ, 7

¹⁴⁷ ԵԼԹ, ԻԱ, 17: Ղևտ., Ի, 9: Մատթ., ԺԵ, 5

¹⁴⁸ Տե՛ս հոգվ. ՍԷ

շրջեսցի արտաքս ի ցպոյ, անպարտ լիցի՝ որ հհարն, բայց զխափանածոյն
և զբժշկութեանն տացէ¹⁴⁹, իսկ եթէ մեռանի՝ զգինն առնունլ:

Այս դատաստան լրմամբ յՕրինացն ասացաւ, և մեզ զնոյն սմբողջ
պահելոյ արժան է⁽⁷⁸⁾:

5

Գ Լ Ո Ւ Խ Կ Ա

Վ Ա Ս Ն Ծ Ա Ռ Ա Յ Ի Յ, Զ Ո Ր Ս Պ Ա Ն Ե Ն Տ Ե Ա Ր Ք Ն Ի Ր Ե Ա Ն Ց

Եթէ որ հարցէ զծառայ իւր կամ զաղախին իւր զաւագանաւ, և մեռցի
ի ձեռանէ նորա, դատաստանաւ վրէժխնդրութիւն լիցի¹⁵⁰ ի տերանց:

Տեռանն ասէ և դատաստանն ի զաւագանն, և ի սուրն, և յայլսն այս-
պիսիս, միանգամայն յապստամբութիւն նոցա և ի պատճառն լինելլ թէ
այլազգիք իցեն և թէ քրիստոնեայք, ըստ այնմ զինք արեանն տուծեսցի:

Բայց եթէ մի օր կամ երկու կեցցէ, մի՛ խնդրեսցի վրէժն, զի դինք
արծաթոյ իւրոյ են¹⁵¹, այլ ապաշխարութեամբ լիցի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Կ Բ

15

Վ Ա Ս Ն Ո Ր Զ Յ Ղ Ի Կ Ա Ն Ա Յ Ս Ի Կ Ռ Ո Ւ Ե Լ Ա Ր Ա Ն Ց Հ Ա Ր Կ Ա Ն Ե Ն

Եթէ կոռիցեն արք երկու և հարկանիցեն զկին յղի, և ելանիցէ սաղմն,
որ ի յանձն կայր, կէս վնասու տուծեսցի, որչափ ինչ արկանիցէ այրն
այնմ կնոջն և տացէ աղաչելով: Ապա թէ կերպարանեալ իցէ, տացէ անձն
ընդ անձին¹⁵²:

20

Յայտնի է և դատաստանն աստուածային ըստ սահմանի, ապա թէ ոչ
մի է նկարեսլն և յանձն որ կայրն, ըստ յուսոյ առնն ծնանիլ կնոջն,
զի թէ և բազում միջոց է նկարելոյ և աննկարի: Այլ տացէ անձն ընդ ան-
ձին. և այս դատաստանն վոտիեալ տուգանօք և ապաշխարութեամբ վը-
ճարեսցի, որպէս յայտնեալ է դատաստանօք թագաւորացն, համեմատե-
լով ընդ այնոսիկ:

25

Գ Լ Ո Ւ Խ Կ Գ

Վ Ա Ս Ն Հ Ա Ր Ո Ւ Ա Մ Ո Ց

Ակն ընդ ական, ատամն ընդ ատաման, ձեռն ընդ ձեռին, ոտն ընդ
ոտին, խարան ընդ խարտնի, վէր ընդ վիրի, հարուած ընդ հարուածի¹⁵³:

30

Նւ այս դատաստանն աստուածային, շնորհօք Աւետարանին¹⁵⁴, տուգա-
նօք վճարեսցի ընդ բանականի զնոյ արեանն համեմատեալ: Սակայն յա-
ռուելն և ի նուազն ի զգայութիւնսն քննութիւն լիցի և յանդամսն և ի
զործան, և ի բաժանումն յիրաքանչիւր անդամսն և զգայութիւնսն քսան
և վեց դահեկան և կէս դսնդ, զարի մի պակաս:

¹⁴⁹ Ելք, ԻԱ, 18—19

¹⁵⁰ Ելք, ԻԱ, 20

¹⁵¹ Ելք, ԻԱ, 21

¹⁵² Ելք, ԻԱ, 21, 22

¹⁵³ Ելք, ԻԱ, 24—25: Ղևտ., ԻԴ, 20: Բ Օրին., ԺԹ, 21

¹⁵⁴ Տե՛ս Մատթ., Ե, 38—41

Գ Լ ՈՒՅ Կ Գ

ՎԱՍՆ ԾԱՌԱՅԻՑ ՀԱՐՈՒԱԾՈՑ Ի ՏԵՐԱՆՑ

Ծթէ հարցէ որ զակն ծառայի իւրոյ և կամ զաղախնոյ իւրոյ և կուրացուցէ, ազատեսցէ զնա ազատս փոխանակ ահան նորա: Եւ եթէ զատամն
 5 ծառայի իւրոյ կամ զատամն աղախնոյ թափեսցէ, ազատեսցէ զնոսա ազատս փոխանակ ատաման նոցա¹⁵⁵:

Թերևս աստուածային Օրէնքս զայլ ևս զգայութիւնս և զատամն միահաւասար համարեցաւ, նմանապէս և ելանել հրամայէ ծառայից և աղախնեաց վասն խլելոյ ատամանց նոցա: Եւ այս դատաստան անփոփոխ
 10 կացցէ մեզ յՕրինաց առ հաւատացեալս: Իսկ եթէ յայլազգեաց իցէ ծառայն և աղախինն, վաճառիցէ որքան արժանն է՝ պահաս և կամ ընդ կէս զնոյ, ըստ որում ի ղէպ իցէ դատաստանն իրաւամբք: Սակայն իշխան լիցի թէ և ոչ կամի վաճառել:

Գ Լ ՈՒՅ Կ Ե

15 ՎԱՍՆ ԹԷ ՀԱՐԿԱՆԻՑԷ ՅՈՒԼ ԶԱՅՐ ԿԱՄ ԶԿԻՆ

Ծթէ հարկանէ ցուլ զայր կամ զկին, և մեռանիցին, ցուլն քարկոծ լիցի, և միսն մի՛ կերիցի, և տէր ցլոյն անպարտ լիցի¹⁵⁶:

Եւ այս դատաստան ըստ Օրինացն հաստատուն մեզ կացցէ: Զենուլ զցուլն՝ զքարկոծելոյն լցցէ զտեղի, և վաճառել յայլազգիս զմիսն, և զգինն
 20 յաղքատս տացեն, և հաստատուն լրամամբ ասացաւ, թէ՛ և տէր նորա անպարտ լիցի:

Ապա թէ ցուլն հարկանող էր յերէկն և յեռանդն, և բողոքեալ էին առ տէրն իւր, և նա անփոյթ արար, և սպան զոք, ցուլն քարկոծ լիցի, և տէր ցլոյն մեռցի: Իսկ եթէ փրկանք անկանիցին ի վերայ նորա, տացէ
 25 փրկանս ընդ անձին իւրում ըստ ամենայնի, որչափ ինչ արկանիցի նմա, և տէր նորա փրկեսցի: Եւ եթէ զուստր կամ զզուստր հարկանիցէ, ըստ նմին օրինակի արասցեն¹⁵⁷:

Եւ այս իրաւունք փրկանօք մեզ սահմանեսցի ըստ Օրինացն և ոչ մահուամբ, զի զողորմութիւն պատճառաւ Օրէնքն ընդ ստուգութեանն
 30 խառնէ, և զի ցուցեալ է փրկանքն ի գինս արեան ի դատաստանս թաղաւորացն:

Իսկ եթէ զծառայ կամ զաղախին հարկանիցէ ցուլն, երեսուն կրկին սատեր արծաթոյ տացի տեանն նորա, և ցուլն քարկոծ լիցի¹⁵⁸:

Իսկ զգին ծառային այդոքիկ նշանակէ տալ, և ցուլն ցուցեալ է:
 35 Սակայն ընդ դատաստանի ի քրիստոնեայն և յայլազգին ընտրութիւն լիցի:

Ապա թէ բեկանիցէ կամ խափանէ ի զգայութեանցն, և շիցէ զիտակ վնասու ցլոյն, անպարտ լիցի տէրն նորա, իսկ թէ բողոքեալ իցին, և շիցէ

155 Եւթ, ԻԱ, 26—27

156 Եւթ, ԻԱ, 28

157 Եւթ, ԻԱ, 29—31

158 Եւթ, ԻԱ, 32

ի միջոյ բարձեալ, տուժեացի բժշկութեանն և զխտփանածոյն տացէ: Եւ այս յիւրանքանչիւրսն լիցի դատողութեամբ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Կ Զ

ՎԱՍՆ ԹԷ ՀԱՐԿԱՆԻՑԷ ՅՈՒՎ ԶՅՈՒՎ

- 5 Իսկ եթէ հարկանիցէ ցուլ գցուլ ուրուք, և մեռանիցի, վաճառեսցեն ղցուլն կենդանի և բաժանեսցեն գգինս նորա երկու տէրքն, և ղցուլն սպանեալ վաճառեսցեն և բաժանեսցեն⁽⁶⁰⁾: Ապա թէ գիտէր տէրն նորա, որ վնասարար էր, և նմա բողոքեալ էին, և նա անփոյթ արար, տուժեացի ցուլն ընդ ցլի⁵⁹:
- 10 Այս է տուժիլն. ցլոյն փոխան ղցուլն կենդանի տացեն, և մեռեալ ցուլն սպանողի տիրոջն փոխան լիցի⁽⁶¹⁾: Եւ այս ղասաստան հաստատուն մեզ յՅրինացն կայցէ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Կ Է

ՎԱՍՆ ՀՈՐՈՑ ԵՒ ԶՐՀՈՐՈՑ, ԵԹԷ ԱՆԿԱՆԻՑԻ Ի ԿՆՆԴԱՆԵԱՑ

- 15 Եթէ բանայցէ ոք հոր կամ ջրհոր և ոչ խփէ, և անկանիցի անդ անասուն գինչ և իցէ⁽⁶²⁾, ի տիրոյ հորոյն տուժեացի արծաթ, և տացեն տեառն նորա, և մեռեալ անասունն նորա լիցի⁶⁰:
- Եւ զայս դատաստան իրաւամբք պարտիմք պահել: Այլ թերևս զանսորբն իշովն նշանակեաց, զսուրբն՝ արշառովն:

20

Գ Լ Ո Ւ Խ Կ Ը

ՎԱՍՆ ՀՈՐՈՑ ԵՒ ԶՐՀՈՐՈՑ, ԵԹԷ ԱՆԿԱՆԻՑԻ ՄԱՐԳ Ի ՆԱ

- Եթէ անկանիցի այր կամ կին ի հոր բացեալ կամ ի ջրհոր և մեռանիցի, թէ ի տուէ իցէ՝ կէս արեան տուժեացի, իսկ եթէ ի դիշերի՝ բաւանդակ արինն: Նոյն լիցի յաղազս կանանց, ծառայից և ազախնից: Դատեալ լիցի քրիստոնեայն և այլադդին: Որպէս ի դիշերի՝ լիցի կոյրն, և արբեալն, և մանուկն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Կ Թ

ՎԱՍՆ ԹԷ ՀԱՐԿԱՆԻՑԷ ՅՈՒՎ ՅԱՆԱՍՆՈՑ

- 30 Եթէ հարկանիցէ ցուլ զկով կամ զոչխար կամ զայլ ինչ յայսպիսեաց և սպանանիցէ, իբր գի ոչ ղիտէր գցուլն հարկանող, կէս գնոյն տուժեացի, և փոքրագոյն կենդանին սպանեալն իրում տեառն լիցի, իսկ մեծն բաժանեսցի, յորժամ գոյգ զգինսն ունիցին, և վաճառեսցի հարկանողն: Իսկ եթէ բողոքեալ իցեն, և շիցէ ի միջոյ բարձեալ, զբաւանդակն տուժեացի: Նոյն լիցի և յանսուրբն, այսինքն՝ ի բեռնակիրսն:

159 Ելք, ԻԱ, 35—36

160 Ելք, ԻԱ, 33—34

Գ Լ Ո Ւ Խ Է

ՎԱՍՆ ԳՐԱՍՏԻՑ, ԵՔԷ ԶՄԻՄԵԱՆՍ ՀԱՐԿԱՆԵՆ

5 Եթէ ձի, կամ էշ, կամ ջորի հեղձուցանելով կամ ուտիւք զմիմեանս սպանանեն և կամ այլ ինչ վնասս առնեն, եթէ զիտելով տեսոն զխաստոթիւն անասնոյն և ոչ զգուշացաւ՝ զբաւանդակն տուժեսցի, ապա թէ անզիտանալով՝ զկէս վնասուն: Նոյնդ լիցի, եթէ այլ ինչ ի կենդանեաց սպանանիցի կամ վնասեսցի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ը Ա

ՎԱՍՆ ԳՐԱՍՏԵՆՈՅ, ԹԷ ՀԱՐԿԱՆԵՆ ԶՄԱՐԳ ԵՒ ՎՆԱՍԵՆ

10 Եթէ զբաստ հարկանէ զմարդ և վնասէ, եթէ բողոքեալ իցեն, և նա ոչ զգուշացոյց՝ զբաւանդակն տուժեսցի, ապա թէ անզիտանալով և կամ զգուշացուցեալ՝ զկէս վնասուն և զմահուանն:

15 Իսկ եթէ ոչ վնասեսցի և ոչ մեռանիցի, զխալիանածոյն և զբժշկութեանն տուժեսցի. զիտելով և ոչ զգուշացուցանելով՝ զբաւանդակն, և ոչ զիտելով և զգուշացուցանելով՝ զկէսն:

Իրաւացի կարծեմ յամենայն ոչ վնասեալսն և ոչ մեռեալսն զխալիանածոյն և զբժշկութեանն զի տուժեսցի:

20 Իսկ զապաշխարութեանն յամենայնսն տեսցին վարդապետք, զի աստ միայն զդատաստանին փութամք հատուցանել զիրս, զի հարկաւորաբար զիրն հայցէ զիրս դատաստանի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ը Բ

ՎԱՍՆ ԳՐԱՍՏԻՑ, ԹԷ ՀԱՐԿԱՆԵՆ ԶՈՔ ՅԻՐՈՑՆ

25 Եթէ ծառայ, կամ կին, կամ աղախին, կամ ուստր, կամ դուստր և կամ այլ ոք յիրոցն սպանաւ կամ վնասեցաւ, թէ անզիտանալով և կամ զգուշացոյց՝ անպարտ լիցի ի դատաստանէ: Իսկ եթէ իւրքն բողոքեցին, և նա ոչ եբարձ ի միջոյ և ոչ զգուշացոյց, դատաստան լիցի ի վարդապետաց՝ զապաշխարութիւն սահմանել զկամաւորի և զակամայի:

Ս: այդ այդոցիկ իրաւունք կարծին:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ը Գ

30 ՎԱՍՆ ԴՈՂՈՑ ՈՉԵԱՐԱՑ ԵՒ ԱՅԼՑԵՂ ԱՆԱՍՆՈՅ ԶԻՆՉ ԵՒ ԻՑԷ

Իսկ եթէ զողասցի ոք արջառ կամ ոչխար, թէ սպանցէ կամ վաճառեսցէ, հինգ արջառ ընդ միոյ արջառոյն տուժեսցի, և շորս ոչխար՝ ընդ միոյ ոչխարին: Ապա թէ ոչինչ գտանիցի առ նմա, վաճառեսցի փոխանակ զողութեան իւրոյ: Իսկ եթէ ըմբոնեսցի, և զտցի ի ձեռս նորա յարջառոյ 35 և յիշոյ մինչև ցոշխար կենդանի, կրկին տուժեսցի¹⁶¹:

¹⁶¹ Եւր, ԻԲ, 1, 3, 4

Յայտնի է դատաստանս, զի զկորուսեալս հինգ և շորս հրամայէ հատուցանել, և զոչ կորուսեալս՝ միայն կրկին: Եւ զայս իրաւունք Օրինացս ըստ այսմ սլահեսցուք:

Գ Լ Ո Ւ Խ Հ Գ

5 ՎԱՍՆ ՈՐ ԶՏՈՒՆ ՊԱՏԱՌԵՆ ԳՈՂՔ

Իսկ եթէ յական գտցի զոդ և խոցեալ մեռանիցի, շէ այն նմա ի սպանութիւն: Ապա թէ արևն ի վերայ նորա ծագեսցի, մահապարտ է, փոխարէն մեռցի¹⁶²:

10 Զի ընդ խաւար զիշերոյ անգիտացեալ, ոչ համարի մեղս սուրբ Օրէնքն, իսկ ընդ լուսոյ ծագիլն՝ իբր կամաւոր սպանող դատի իրաւամբք, զի մարդագողաց հրամայեցաւ սպանանիլ, և մեզ կամաւորի կամ ակամայի ապաշխարութիւն սահմանեսցի, և փրկանք լիցի, որպէս ցուցեալ է¹⁶³: Եւ զողունն կորուսեալ՝ շորրորդ հատուցի, և ոչ կորուսեալն՝ կրկին, որպէս յայլսն¹⁶⁴:

15 Գ Լ Ո Ւ Խ Հ Ե

ՎԱՍՆ ԳՈՂՈՅ ԵԿԵՂԵՑԵԱՅ

Զեկեղեցոյսն զողացեալ և կորուսեալ կամ վաճառեալ, որոց ոչ իցէ դարձ, հինգերորդ հատուցէ, և զոչ կորուսեալն՝ կրկին: Եւ զապաշխարութիւնն եցոյց կանոնք:

20 Գ Լ Ո Ւ Խ Հ Զ

ՎԱՍՆ ՈՐ ԶԱՐՏ ԵՒ ԶԱՅԳԻ ԱՐԱԾԵԼ ՏԱՆ ԱՆԱՍՆՈՅ

Եթէ արածել տայ ոք զսուր կամ զայգի խաշանցն, յիւրմէ անդոյ անտի տուժեսցի ըստ արդեանն: Ապա թէ զամենայն իսկ անդսն արածիցէ, զընտիր կողմն այդոյ խըոյ տուժեսցի¹⁶⁵:

25 Եւ այս ըստ արդեանն դարձեալ լիցի իրաւամբք, և այս հաստատեսցի դատաստան ըստ մեզ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Հ Է

ՎԱՍՆ ՈՐՔ ԱՅՐԵՆ ՀՐՈՎ ԶՎԱՍՏԱԿԱՍՆ

30 Իսկ եթէ ելանիցէ հուր և գտանիցէ փուշ և ընդ նմին զվաստակ այրիցէ՝ կամ զկալ, կամ զօրան, կամ զանդ, տուժելով տուժեսցի՝ որ զհոպն հանեալ իցէ¹⁶⁶:

162 Ելք, ԻԲ, 2, 3
163 Տե՛ս հողվ. ՄԲ, ԾԸ
164 Տե՛ս հողվ. ՀԴ
165 Ելք, ԻԲ, 5
166 Ելք, ԻԲ, 6

Եւ զայս դատաստան քննութեամբ հրամայէ սուրբ Օրէնքս Աստուծոյ դատել, թէ ո՛ր արդեօք հանեալ հուրն եղև՝ մե՞րձ թէ հեռի, յանտա՞ռս թէ ի դաշտի, և յումմէ՛ ի բարեկամէ՞ թէ ի թշնամոյ, պատահմ՞ամբ թէ կամաւ, ման՞ուկ թէ ծեր, և այլ այսպիսի, զի զայս յայտ առնէ տուժելով տուժիլն: Եւ մեզ այսոցիկ հետեւելի է: Զի թէ կամաւ իցէ, կրկին տուժեսցի: Ապա թէ որ մերձ ի կալ կամ յօրան հանիցէ հուր և ոչ զգուշացեալ շիջուցէ, զբաւանդակն տուժեսցի, իսկ եթէ ի հեռաստանէ ի դաշտէն զայցէ՛ զկէս վնասուն և որ ինչ այսոցիկ հետեւին: Նմանապէս թէ յանասնոց այրիցի, կամ ի մարդկանէ, կամ տուն, կամ այլ ինչ ի շինուծոց, կամ հանդերձ և որ ինչ նման սոցին, այնսքերք և զայս գատեսցեն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Է Ը

ՎԱՍՆ ՈՐ ԻՐՔ ՏԱՆ ՊԱՀ Ի ՄԱՐԴ, ԵՒ ԿՈՐՈՒՅԱՆԷ ԿԱՄ ԳՈՂԱՆԱԼ ՏԱՅ

Իսկ եթէ որ ընկերի իւրում տացէ արծաթ կամ այլ ինչ կարասի զիւր յաւանդ, և զողացցի ի տանէ՛ առն, եթէ գտցի սր զողացան՝ կրկին տուժեսցի, ապա թէ ոչ գտցի որ զողացան, մատիցէ տէր տանն աւաջի Աստուծոյ և երդուիցէ, թէ իւր շիցէ նենգեալ ամենեկին զաւանդ ընկերի իւրոյ: Ըստ ամենայն վնասակար բանի՛ յարջառոչ և չիշոյ, յաշխարէ և ի հանդերձոյ և յամենայն կորստենէ, յորում վնասակարութիւն առնիցեն, որ զինչ և իցէ՛ առաջի Աստուծոյ եկեսցեն ի դատաստան երկոցունց, և որ սք ի նոցանէ լմբռնեսցի ի ձեռն Աստուծոյ, կրկին տուժեսցի ընկերի իւրում¹⁶⁷:

Անփոփոխ և այս դատաստան պահելի է: Գողն դոեալ՝ կրկին տուժեսցի: Եւ երզման ցուցեալ է օրինակն մեզ, և երպուեալ՝ ոչ տուժի: Եւ որ սք ըմբռնի՛ կրկին տուժի, կամ զի սուտ երգուաւ՝ յայտ եղև, կամ զի ոչ երգուեալ՝ ցուցաւ սուտ լինել, իսկ միսն՝ զի կրպարասոզ եզև սուտ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Է Ք

ՎԱՍՆ ՊԱՀԵՍՏԻՑ ՉՈՐՔՈՏԱՆԵԱՅ

Եթէ տացէ որ ընկերի իւրում էշ, կամ եզն, կամ սշխար և կամ այլ ինչ անասուն ի պահեստ, և բեկցի, կամ մեռցի, կամ գերի վարեսցի, և ոչ սք պիտասցէ, երդումն Աստուծոյ լիցի ի մէջ երկուցն. եթէ նենգանօք ինչ ոչ իցէ ևրթեալ ամենեկին ընդ աւանդ ընկերի իւրոյ, ապա յանձն առցէ սէրն նորա, և մի՛ տուժեսցի: Իսկ եթէ զսղութեամբ զողացցի ի նմանէ, տուժեսցի տեառն նորա: Ապա թէ զազանաբեկ լիցի, ածցէ գտէրն ի գէշ անդ և մի տուժեսցի¹⁶⁸:

Յոյժ իրաւամբք և զայս կալցուք զատաստան, զի ի պահեստ տալ վարձու է: Յաղագս որոյ զգողօնն հրամայէ տուժել, իսկ զաւանդն՝ ոչ ևս:

¹⁶⁷ Ելք, Իբ, 7—9.

¹⁶⁸ Ելք, Իբ, 10—13.

Գ Լ ՈՒ Խ 2

ՎԱՍՆ ՈՐ ԱՌՆՈՒ ԻՐՔ Ի ԲԱՆ ԵՒ ՎԼԱՍԷ

5 Եթէ խնդրէ որ անօթ¹⁶⁹ յընկերէ իւրմէ և վնասուցէ, կամ մեղցի և կամ դերի գնացէ, և տէր նորա ոչ իցէ ընդ նմա, տուժելով տուժեցցի, ասլա թէ տէրն նորա ընդ նմա եղիցի, ոչ տուժեցցի. ասլա թէ ընդ վարձու տուեալ իցէ, ընդ վարձուց իրոց եղիցի նմա¹⁶⁹:

Տուժելով տուժելն ճշգրտիւ քննութեամբ լիցի: Ըստ մեղոց եղիցին և այս:

Գ Լ ՈՒ Խ 2Ա

10 ՎԱՍՆ ՈՐ ԶԿՈՅՍ ԽՕՍԵԱԼ ԽԱՐԵՍՅԵՆ, ՄԱՍՁԳ

Եթէ խարեացէ որ զկոյս խօսեցնալ¹⁷⁰ և ննջեցէ ընդ նմա, վարձանօք վարձեցէ զնա ի կնութիւն իւր: Եւ եթէ ոչ առնուցու յանձն հայրն սալ զնա նմա ի կնութիւն, տուժեցցի արծաթ հօր նորա, որպէս իցեն վարձանք կուսից¹⁷⁰:

15 Գիտելի է և դայս դատաստան, զի խարեալ և հաւանեալ ոչ մեռանին, թէ ոչ և խօսեալ է, որպէս զայն, որ բռնաբարիցէ զխօսեալ, այլ հրամայէ վարձանօք վարձել, զի և ոչ հաւանութեամբ և իօսիւք ծնողացն է վարձելիք, այլ տուրք կամօք, և զոչ հաւանիլ հօրն՝ վարձիլ որպէս օրէն է կուսից հօր հայցել. և այս է տուժիլն:

20 Իսկ ըստ կանոնաց¹⁷¹ զնոյն հրամայէ առնուլ կին, ընդ որ հաճեցան: Ասլա թէ ոչ է աղջկանն հայր կամ մայր և կամ նոյն կամիցի, ըստ վարձանին, զոր սովոր են առնուլ ծնուրք կուսիցն, տուժեցցի:

Ասլա թէ երիտասարդն կամ իւրքն ոչ կամին առնուլ, կրկին լիցի տուժն: Եւ տուժն՝ ծնողացն և ոչ տերանցն՝ ըստ օրինացն:

25 Գ Լ ՈՒ Խ 2Բ

ՎԱՍՆ ՈՐ ԻՐՔ ՏԱՆ Ի ՓՈՆ

Եթէ արծաթ փոխ տացես եղբօր քում, որ աղքատն իցէ առ քեզ¹⁷², մի՛ ճեպիցես զնա և մի՛ արկանիցես նմա տոկոսիս¹⁷²:

30 Հին կտակարանքն և նորս յայտասիկ միաբանին՝ ի բաց բառնալ զվաշխ և զտոկոսիս¹⁷³, Ոչ թէ աստ զտոկոսիս յիշատակելով՝ զվաշխ թողացուցանէ, զի զծայրն բտոնալով ընդ նմին և զարմատն բառնայ: Եւ որ ինչի նոր կտակարանքս է սաստն¹⁷⁴, աւելորդ է, իբր դիտողաց, երկրորդել, զի թէ Օրէնքն ոչ հրամայէ ճեպել, ո՛րչափ և նորս: Եւ փոխ ասացաւ, զի անդրէն հատուցի:

169 Ելք, ԻԲ, 14—15

170 Ելք, ԻԲ, 16—17 (ըստ Ս. Պետրբուրգի 1817 թ. հրատարակութեան)

171 Տե՛ս Կանոնք Կղնմալ ԿԲ, Կանոնագիրք Հայոց, Կ. Ա, էջ 91

172 Ելք, ԻԲ, 25

173 Ելք, ԻԲ, 25: Ղևտ., ԻԵ, 36: Բ Օրին., ԻԴ, 19 և այլուր: Ղուկ., 2, 34—35 և

այլուր:

174 Տե՛ս Ղուկ., 2, 34, 35

Արդ, իրաւունք դատաստանի լիցին՝ ներմամբ առնուլ զգլուխն, և վաշխ լիցի հատուցումն ի հանդերձեալն: Ապա թէ կար իցէ փոխառողին, տացէ փոխատուին զնոյնն՝ զլուխն մնալ առ նմա զնոյնչափ. և աստ բստ կարի լիցի, զի Աստուծոյ իսկ ինքն է դատաստանդ՝ ոչ առնուլ վաշխ և տոկոս:

5 Եւ զիտելի է, զի թէ ոք զդատաստանն Աստուծոյ թիւրէ, վնասէ զհոգին՝ ի հանդերձեալ հատուցմանէն զրիւնով:

Ապա թէ ոք պատճառէ ոչ հատուցանել անվաշխն, դատ լիցի, ի հասանելն զլիւտն՝ թողութիւն լիցի:

10 Եւ որդոց, զկնի մահուան հարցն, մի՛ լիցի զվաշխ հատուցանել, բայց միայն զզուլսքն, զի բնաւին ոչ է բստ իրաւանց: Եւ այլ օրինադրութիւն է, միանգամայն և դատաստան:

Գ Լ Ո Ւ Ն Զ Գ

Վ Ա Ս Ն Դ Ր Ա Ի Յ Ց

15 Եթէ ոք ի զրաւ առնուցու զուրուք զտուն, կամ զայգի, կամ զհող, կամ զայլ ինչ աշխարհի և պատահի յամել, զզլուխն որքանութեան առեալ անվաշխ՝ անդրէն դարձուցէ զգրաւն: Եւ թէ լիցի աւելի կերեալ, և զայս ևս հատուցէ: Եւ զոր ինչ ծախեալ իցէ ի նմանէ, ի զլուխ իւր հաշուեսցի, յորժամ յաղագս անձեռնահասութեան տեառն շիցէ դարձանեալ զգրաւ իւր: Դոյնպէս լիցի, թէ ինչ ի կենդանեաց իցէ:

20 Եթէ ինչ ի հանդերձից իցէ գրաւն և ի նմանեաց սոցին, և մաշիցէ, ի զլուխն իւր լիցի պակասեալ:

Եւ զոսկեղէն և զայլ ինչ աշխարհի զգողացեալ և զկորուսեալ, եթէ շիցէ իւր նենգեալ և երդմամբ հաստատիցէ, իւրում տեառն լիցի, ապա թէ իւր նենգեալ իցէ և կորուսեալ՝ շտրեբպատիկ տուժեսցի: Իսկ եթէ ի ձեռին իցէ և ստիցէ, կրկին տուժեսցի: Իսկ յաւարի տարեալն՝ իւրում տեառն լիցի:

25 Զծառ հատեալ և զցանկ աշրհալ զայգոյ, զտան և զայլ ինչ զվնասու զրաւի, եթէ տեառն պատճառաւ իցէ, իւրում տեառն լիցի, ապա թէ առ որում գրաւն իցէ՝ այնմ լիցի:

30 Զվաշխապար վնասեալն և զբեկեալն յանասնոց ի զլուխ իւր կալցի, և զհասարակաց զմեռեալն՝ իւրում տեառնն:

Եթէ Օրէնքն զգրաւ ոչ տայ օթել¹⁷⁵, ո՛րչափ ևս հրաժարեցուցանէ և ի վաշխից գրաւից:

35

Գ Լ Ո Ւ Ն Զ Գ

Վ Ա Ս Ն Ա Յ Ր Ե Ց Ո Ղ Ա Ց Տ Ա Ն

Եթէ կամաւ ոք հոր դիցէ տան և ըմբռնեսցի, որ եղն զհուրն, տեսցեն՝ զի թէ ի մարդկանէ մեռցի ի հուրն, խրատ աոցէ ի ձեռն, թէպէտ և մահու արժանի է ըստ Օրինացն¹⁷⁶, թերևս ապաշխարութեան հասանիցէ:

¹⁷⁵ Տե՛ս Ելք, ԻԲ, 26: Բ Օրին., ԻԳ, 13

¹⁷⁶ Տե՛ս հոգվ. 2է

Եւ տուժ լիցի. թէ կարող իցէ՝ զբաւանդակն պահանջեացի արիւն, ապա թէ ոչ՝ ըստ կարի լիցի: Եւ տուժին խրատ ոչ է, ոչ աստ և ոչ չալսն, այլ անատակին խրատ և ոչ է տուժն ի դէպ. ըստ արժանոյն զխրատն արասցեն, այսինքն՝ ըստ պատշաճին:

5 Իսկ թէ յանասնոց իցէ, շորեքպատիկ հատուցցի: Ապա թէ ամբար խոտոյ, կամ օրան կամ յայսպիսեացս՝ կրկին լիցի տուժն: Նոյն լիցի ցանկոյ և նմանեաց նորին: Այսպէս՝ հանդերձիցն և նոցին նմանեացն:

Գ Լ ՈՒ Խ Զ Ե

Վ Ա Ս Ն Տ Ն Կ Ա Ն Ա Ս Ա Յ

10 Շարժեալ ոք սատանայական ցասմամբ հարկունիցէ զտունկ ուրուք, և յայտ ճշգրտիւ զայցէ, դատաստան լիցի. դնել զտունկն հատանողին և յիրոցն զամսն, ցորքան անպտուղ իցէ տունկն: տուժիլ նովին շափովն, ապա թէ իւր շիցէ՝ ըստ գնոյն լիցի: Զի Յրէնքն և ոչ զթշնամեացն հրամայէ, այսինքն՝ զայլազգեացն, հատանել զտունկն¹⁷⁷: Եւ այդ այսպէս լիցի իրամբք:

Գ Լ ՈՒ Խ Զ Զ

Վ Ա Ս Ն ՈՐ Ի Պ Ա Ն Ի Ր Ք Տ Ա Ն, ԵՒ Զ ՈՒ Ղ ՈՒ Թ Ե Ա Ն, ԵՒ ՈՐ Խ Է Է
Զ Ը Ն Կ Ե Ր Ի Ն, Կ Ա Մ Գ Տ Ա Ն Է Զ Կ ՈՐ ՈՒ Ս Տ ԵՒ Կ Ա Մ Կ Ո Տ Ր Է

10 Խօսեցաւ Տէր ընդ Մովսիսի և ասէ. անձն ոք եթէ մեղիցէ և արհամարհելով անարգիցէ զպատուիրանս Աստուծոյ, և ստիցէ ընկերի իւրում, և եթէ եզիտ կորուստ ինչ, և ժխտիցէ ի վերայ նորա և երդնուցու սուտ վասն միոյ իրիք յամենայնէ, զոր և անիցէ մարդ առ ի մեղանշելոյ նորա նօքօք, և եզիցի յորժամ մեղանշիցէ և յանցանիցէ, հատուցէ զյափշտակութիւնն, զոր յափշտակեաց, և զվնասն, զոր վնասեաց, կամ 25 զաւանդն, որ աւանդեցաւ նմա, կամ զկորուստն, զոր եզիտ: Յամենայն իրաց, զոր երդուաւ սուտ, տուժեացի զգլուխն և զհինգերորդ մասն յաւելցէ ի նոյն, և ոչր իցէ՝ հատուցէ նմա յաւուր, յորում յանդիմանեացի¹⁷⁸:

Աստուածախօսութիւնս դատաստանի հաստատուն և յեկեղեցի կացցէ, քանզի նոյն իսկ է Տէառն: Բայց խոյին քաւութեամբ¹⁷⁹ եցոյց, եթէ որք 30 միանգամ իրք դատաստանի են և տուժին, պէտք են և ապաշխարութեան: Եւ քանզի կանոնք և դատաստանք ի միմեանց այնու բաժանին, զի ծածուկ եղեալ յանցանս, որոց և պէտք իցեն տուժի, հրամայէ առնել ողորմութիւն, իսկ դատաստան թէ և տուժէ, ոչ բառնայ զապաշխարութիւն: Սակայն ներմամբ և փորձիւ լիցի իմաստնոց, յադադս որոյ յամենայն իրս դատաստանի զապաշխարութիւն ի կանոնս թողաք:

177 Տե՛ս Բ Օրին., Ի, 19, 20, ևսև հոդվ. Բ
178 Ղևտ., 2, 1—5
179 Տե՛ս Ղևտ., 2, 6

Գ Լ Ո Ւ Խ Զ Է

ՎԱՍՆ ՈՐ ԶԵԿԵՂԵՑՈՅ ՊՏՈՒՂ ԱՐԳԵԼԵՆ ԵՒ ՈՉ ՏԱՆ

Եւ մարդ, որ յանգէտս կերիցէ զսրբութիւնսն, յաւելցէ ի նոցն զհինդ-
 երորդ մասն և տացէ զսրբութիւնն ցբահանայն: Եւ մի՛ պղծեսցէ զսրբու-
 5 թիւնն Իսրայէլի, զոր զատուցին նոքա Տեառն, և ածիցեն ի վերայ իւրեանց
 անօրէնութիւն յանցանաց՝ ուտելովն իւրեանց զսրբութիւն սրբութեանցն,
 զի ևս եմ Տէր, որ սրբեմ զնոսա¹⁸⁰:

Աստուածային դատաստանս նշանակեալ անփոփոխ կացցէ յեկեղեցի
 սուրբ:

10

Գ Լ Ո Ւ Խ Զ Ը

ՎԱՍՆ ՅԻՇՈՑՆԱՏՈՒԱՅ

Եւ ել սրդի կնոջ Իսրայէլացոյ, և նա էր որդի առն Եգիպտացոյ ի
 մէջ որդոցն Իսրայէլի, և կոուեցան ի բանակին՝ որ յԻսրայէլացոյ անտի
 էր՝ և այր մի Իսրայէլացի: Եւ անուանեալ որդի⁽³⁷⁾ կնոջն Իսրայէլացոյ
 15 զԱնունն՝ անէծ. և ածին առ Մովսէս: Եւ անուն մօր նորա Սաղամիթ,
 դուստր Դաբբեայ, յազգէ Դանայ: Եւ ածին զնա ի պահ՝ զատել զնա
 հրամանաւ Տեառն: Եւ խօսեցաւ Տէր ընդ Մովսիսի և ասէ, հանէք զայրն,
 որ անէծ, արտաքոյ բնակին, և դիցեն, որք լուանն, զձեռս իւրեանց ի
 վերայ զլիտջ նորա, և քարակոծեացեն զնա ամենայն ժողովուրդքն: Եւ ընդ
 20 որդիսն Իսրայէլի խօսեցցիս և ասացիս ցնոսա. այր ոք, որ անիծանէ
 զԱստուած, մեզս ընկալցի, զի անուանեաց զանուն Տեառն, մահու մեռցի,
 քարընկեցութեամբ քարկոծեացեն զնա ամենայն ժողովուրդքն. եթէ պան-
 դուխտ իցէ և ևթէ բնիկ, յահուանել նորա զանուն Տեառն՝ սատակեացի:
 Եւ խօսեցաւ Մովսէս ընդ որդիսն Իսրայէլի, և հանին զայրն, որ անէծն.
 25 արտաքոյ բանակին, և քարկոծ արարին զնա ամենայն ժողովուրդքն
 քարամբբ: Եւ որդիքն Իսրայէլի արարին՝ որպէս պատուիրեաց Տէր Մով-
 սիսի¹⁸¹:

Իրաւացի է զզատաստանս զայս յեղափոխել աշտպէս. եթէ ոք, շար-
 ժեալ ի սատանայէ, զանունն Քրիստոսի հայհոյէ, կամ զխաչ, կամ զեկե-
 30 ղեցի, կամ զքահանայ ի կոիւն իւրեանց, և կամ զմկրտութիւն, ևթէ միւսն
 յաչազգեաց իցէ, որպէս և անդ պատահեցաւ, եթէ քարկոծել և եթէ աչտով
 օրինակաւ սպանանել արժան է. ապա թէ քրիստոնեայք՝ մահու զատաս-
 տան լիցի, քննելով զպատահումն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Զ Թ

35

ՎԱՍՆ ՈՐ ՍՊԱՆԱՆԵՆ ԶԱՆԱՍՈՒՆ

Եւ որ հարկանէ զանասուն, անձն ընդ անձին տուծեսցի¹⁸²:

Ըստ իւր յայտնի տեսութեանն և ի մեզ կացցէ զատաստանդ աստուա-
 ծային: Սակայն դատաստան կոչի, իբր զի քննեսցի մախանօք հարեալն:

180 Ղևտ., ԻԲ, 14—16

181 Ղևտ., ԻԳ, 10—16, 23

182 Ղևտ., ԻԳ, 18

Գ Լ Ո Ւ Խ Ղ

Վ Ա Ս Ն Վ Ա Ճ Ա Ռ Ո Ղ Ա Ց Ե Ի Գ Ն Ո Ղ Ա Ց Ջ Ե Բ Կ Ի Բ

5 Եթէ աղքատացի եղբայր քո, որ ընդ քեզ է, և վաճառեսցէ ի կալուածոց իւրոց, և եկեսցէ մերձաւորիչն¹⁸³, որ մերձաւոր է նորա, և փրկեսցէ զվաճառն եղբոր իւրոյ: Ապա թէ չիցէ ուրուք մերձաւորիչ, և ձեռնհաս իցէ, և գտանիցի նմա բաւական փրկանաց իւրոց, և համարեսցէ զամս վաճառին իւրոյ, և հատուցէ կարողն առն, որում վաճառեաց նմա, և դարձցի ի կալուածս իւր: Ապա թէ ոչ գտցի ի ձեռին¹⁸⁴ նորա բաւական առ ի հատուցանելոյ նմա, եղիցի վաճառ նորա այնմ, որ ստացան զնա, մինչև յամն թողութեան իւրոյ, և դարձցի անդրէն յամին թողութեան իւրոյ և եկեսցէ ի կալուած իւր¹⁸⁵:

15 Ըստ Աւետարանին հրամանի առաւելութիւն ի Տեառնէ հրամայեցաւ յամենայնս, նմանապէս և՛ յիրս զատաստանի¹⁸⁶: Եւ զի ոչ առաւելութեամբ այժմ և ոչ հաւասարութեամբ վարիմք, պարտ է մեզ փրկանօք լինել: Եթէ վասն աղքատութեան ի կալուածոց վաճառէ, եղիցին ընդ փրկանօք յազգատոհմէ իւրմէ մինչև յեւթն ամ: Ըստ Օրինացն զեւթն ամն եղաք¹⁸⁷, բայց առաւելու որքան կար է՝ արժան է, զի ոչ թողու ազատ բոտ Օրինացն, զոր ի դէպ էր թողուլ նմա ազատս ըստ Օրինացն: Իսկ եթէ ոչ կարիցէ փրկել յեւթն ամին, և անդ հաստատեսցի վաճառն: Ապա թէ ըստ այլոյ 20 պատճառի վաճառն իցէ, ի նմին ամին հաստատեսցի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ղ Ա

Վ Ա Ս Ն Վ Ա Ճ Ա Ռ Ո Ղ Ա Ց Ե Ի Գ Ն Ո Ղ Ա Ց Ջ Տ Ո Ւ Ն

25 Եթէ վաճառիցէ որ տուն բնակութեան ի պարսպաւոր քաղաքի, եղիցին փրկանք նորա մինչև ի կատարել տարոյ ատուրցն վաճառին իւրոյ: օրաթուի լիցի փրկանք նորա: Ապա թէ ոչ փրկեսցի մինչև ընուցու տարի նորա ողջոյն, հաստատեսցի տունն, որ իցէ ի պարսպաւոր քաղաքի, հաստատութեամբ ստացողին իւրոյ յազգս իւր և ելցէ¹⁸⁸ ի թողութեանն¹⁸⁶:

Եւ զվաճառ փարթամաց թէ ոմանց աղքատաց վաճառէ սոհմանաւ, վասն ողորմութեան դարձուցանելի է ըստ պայմանին:

30 Իսկ տունք, որ յաւանս իցեն, որոց պարիսպ ոչ իցէ շուրջանակի, ընդ անդս երկրի համարեսցին և հանապազ ընդ փրկանօք լիցին և ի թողութեանն ելցեն¹⁸⁷:

35 Եւ պայս զատաստան այսպէս առցուք. զի թէպէտ և ամ թողութեան ոչ է առ մեզ, սակայն զամսն փրկանաց հաստատուն կալցուք, պակասաւր յառաւելութենէ. նմանապէս և՛ զաւուրսն:

183 Ղևտ., ԻԵ, 25—28

184 ՏԵ՛ս Մատթ., Ե, 21, 22. է, 2: Յովհ. է, 24

185 ՏԵ՛ս Բ Օրին., ԺԵ, 1, 2, 9, 12 և այլուր: Ելք, ԻԱ, 2, 3, ԻԳ, 10, 11: Ղևտ, ԻԵ, 8—15

186 Ղևտ., ԻԵ, 29—30

187 Ղևտ., ԻԵ, 31

Գ Լ Ո Ւ Խ Ն Ղ Բ

ՎԱՍՆ ՔԱՀԱՆԱՅԻՑ, ՈՐ ԳՆԵՆ ԵՒ ԾԱԽԵՆ ՏՈՒՆ

Եւ ի քաղաքս Ղևտացոցն տունք, որ ի քաղաքսն կալուածոց նոցա
 իցեն, ընդ փրկանօք լիցին հանապազ ի մէջ Ղևտացոց: Եւ որ որ փրկեսցէ
 5 ի Ղևտացոց անտի, ելցէ վաճառ տանց քաղաքաց կալուածոց նոցա ի թո-
 ղութեան, զի տունք քաղաքաց Ղևտացոց՝ կալուածք նոցա են ի մէջ Իսրա-
 յէլի որդոցն: Եւ ազարակքն, զասուցեալք ի քաղաքս նոցա, մի՛ վաճառես-
 ցին, զի կալուած յաւիտենական է այն նոցա¹⁸⁸:

Պարտ է և զայս զատաստանս այսպէս իմանալ. զի քահանայք զտուն
 10 բնակութեան իւրեանց վաճառելիշխան լիցին առ քահանայս, և միշտ ընդ
 փրկանօք լիցին առաւելութեամբ, քան աշխարհականաց վաճառք: Եւ
 ազարակք և այլ ստացուածք, զասուցեալք յեկեղեցի, մի՛ վաճառեսցին,
 զի կալուած է յաւիտենական այն նոցա: Ըստ այսմ եղիցի և այս իրա-
 տունք, թէ և ամ թողութեան առ մեզ ոչ է: Նաև յամենայն զատաստանսդ
 15 ծախք ստացողին տեսցին ի փրկելն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ն Ղ Գ

ՎԱՍՆ ԶՐԱՂԱՅԱՅ

Եւ յադագս աղքատութեան վաճառեալ ջրաղացք զամ մի ընդ փր-
 կանօք լիցին ինքեանց և ազդականաց, իսկ եթէ այլազո՞ ի նմին ամի
 20 հաստատեսցի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ն Ղ Դ

ՎԱՍՆ ՈՐՔ ԳՆԵՆ ԱՆԱՍՈՒՆ ԵՒ ԿԱՄ ԾԱԽԵՆ

Եւ զչորքոտանիս վաճառել՝ Երից վկայից սուաջի հաստատեսցի
 այսոքիկ, զի մի գողունի իցէ, և մի հնակազ և հնահազ, և մի գիշերա-
 25 կոյր, և մի անդնալ ի կամրջի, և մի հարկանող ոտիւք: Յայսցանէ զտեալ
 ի բեռնակիրս¹⁸⁹, բայց ի գողունէից, մինչև յամ մի անդրէն դարձցի կամ ի
 զնոյն անկցի ըստ արժանոյն և կամ տեսուն հաստատեսցի: Իսկ գողունին
 յամենայն ժամ դարձցի. եթէ յայտնեալ՝ առաջինն առցէ տէրն, և զզինն ի
 վաճառողէն առցէ՝ որ զնեացն: Այլ արտաքոյ տայմ պատճառաց՝ մինչև
 30 յեւթն օր փորձի և վճիռ հատցի, և թէ ոչ դարձուցէ՝ հաստատեալ լիցի
 վաճառն: Իսկ վաճառողին նոյն կացցէ սահման ըստ արժանոյն վաճա-
 րու: Եւ յայսն զնոյն պահել ի վաճառսն զսահման, որպէս վաճառողին,
 նմանապէս և զնողին:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ն Ղ Ե

ՎԱՍՆ ՈՐՔ ԵԶԻՆՍ ԾԱԽԵՆ

Եւ զայս ևս վկայիւք հաստատեսցեն, որք վաճառեն զեղինս, զի փորձ
 ի հերկ, և ի սայլ, և ի կալ իցէ, մի հնակազ, և հնահազ, և գիշերակոյր,

¹⁸⁸ Ղևտ., ԻԵ, 32—34
¹⁸⁹ Տե՛ս նաև հոդվ. 2

և հարկանող, և մի գողունի: Մինչև յամ մի լինել այդոցիկ փորձի՝ դարձցի, և գողունին՝ յամհնայն ժամ. և յայլսն եւթն օր փորձեսցի: Իսկ անմղիցն յայլսն՝ դարձցի, բայց ի լծոյ, ի հերկ, և ի սայլ, և ի կալ, որոց փորձն անյայտ է կանխաւ¹⁹⁰:

5

Ք Լ Ո Ւ Խ Չ Զ

Վ Ա Ս Ն Ո Ր Կ Ո Վ Ծ Ա Խ Ե Ն

Եմանապէս և յաղաղս զկողմս վաճառելոյ զայլսն, վկայիք հաստատեսցէ ընդ այնոսիկ, զի ազգաւ յիրաքանչիւր ամի ծնանիցին, և յաղաղս սոցին յամի դարձցին՝ ըստ արժանոյն զգինն հաստատելով և կամ
10 տեառն լինելով: Եւ յայլսն փորձի եւթն օր:

Ք Լ Ո Ւ Խ Չ Է

Վ Ա Ս Ն Ո Ր Ք Զ Մ Ե Ղ Ո Ւ Ք Ծ Ա Խ Ե Ն Փ Ե Թ Ա Կ Ո Վ

Եւ մեղուք վաճառեալ յաշնան ըստ մեղեր, զոր ունի, հաստատեսցի սերկանն⁽⁹¹⁾:
15 Իսկ ըստ պիտոյից անկշիռ վաճառեալ կամ կշռաւ նովին փեթակաւ և առեալ արտաքս և պակաս գտեալ, լցցի կշիռն ի վաճառողէն, ապա թէ ոչ՝ մի՛ լիցի այդ պատիր վաճառ: Իսկ առաւել գտեալն, ոչ յոյժ և ոչ խաբէութեամբ, մի՛ դարձցի, զի վասն յուսոյ զորին զնէ:
Եւ զարնան սերմանոց վաճառեալ և եղեալ ի մեղուց, մինչև ի սասն
20 օր կամ քսան փորձի. վճիռ վկայիք հաստատեսցի, որպէս զի մտանելն և ելանելն ուղիղ ցուցցի, հաստատեսցի վաճառն: Ապա թէ թիրութեամբ յաւուրսն վճոին կարծիս լիցի՝ գողութեան և մահու առաջնորդին, ի վաճառողն դարձցի: Զկնի կարծեացն բառնալոյ սուրօցն՝ զնողին այդպիսի վնասդ լիցի: Ի կերակրոյ մեռեալն և յամի անպտուղ ելեալն՝
25 զնողին լիցի:

Ք Լ Ո Ւ Խ Չ Ը

Վ Ա Ս Ն Ո Ր Կ Ա Ր Ա Ս Ծ Ա Խ Ե Ն Կ Ա Մ Ա Յ Լ Յ Ե Ղ Ա Ն Օ Թ

Իսկ կարաս վաճառեալ և զնեալ հաստատեսցի, յորժամ լցեալ ողջ զարկեալն պահիցէ յինքն զգինին: Ապա թէ կարծիք բեկման ի թրծմանէ
30 իցէ, և զգինին կորուսցէ, միմիայն զկարասն գործողն առնու, այլ և զկէս վնասուն տուժեսցի: Ապա թէ անկարծիս իցէ ի բեկմանէ, և ի թաղելլն եղև կարծիսն, անտոյժ լիցի վաճառողն: Այլ եթէ յայդմանէ երկբայեսցի, զամանն միայն վաճառողն տուժեսցի:

Այդ ըստ այդմ լիցին ի փոքունսն և ի մեծամեծսն:

190 Տե՛ս նաև հոգվ. ՂԳ

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ Թ

ՎԱՍՆ ՈՐ ԱՅԳԻ ԵՒ ԴՐԱՆՏ ԿԱՊԼԵՆ

Վաճառել և գնել բազմաց հանդիպի զպատուդ յամի՝ յուսով շահի:
 Եւ թէ լիցի պակասիլ, արժան է վաճառողին ամբողջ զզուլին պահել,
 5 ոչ միայն յաղագս յուսոյն, այլ վասն աշխատութեանն:
 Եւ եթէ շահիցի, որ շիցէ խաբէութեամբ, մի՛ զղշացեալ վաճառողն
 զարձուցէ, զի վաճառք յաջողմամբ բազմապատիկ շահս տան:
 Սակայն աւուրք փորձի երեք վկայիք լիցի տասն օր. և կատարածն
 ցուցաւ ըստ իրաւանց:

10

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ

ՎԱՍՆ ԶՐԱՂԱՅԱՅ ՎԱՐՁԵԼՈՅ

Եւ զայսպիսիս ըստ գլխոյ՝ առեալ՝ վկայիք հաստատեսցի: Շահին
 անզեղջ իցէ սուողին, և մի՛ տացէ փոխանակ շահին տուգանս:
 Եւ իւր լիցի պատրաստել զկազմուածն ամենայն և վնասք՝ ըստ կարգի
 15 իրաց եղեալ, իսկ յանպատրաստութենէ եղեալ՝ առողին լիցի՝ ի քար, ի
 նաւ, յերկաթ և յայլսն ամենայն, և զողացեալն:
 Իսկ այրեալն, եթէ ի պատճառս տեսոն իցէ՝ նմա լիցի, և թէ ի
 պատճառս առողին՝ նմա:
 Ըստ այսմ զատեսցի և այլն ամենայն այդպիսի, որ ինչ միանգամ և
 20 իցէ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ա

ՎԱՍՆ ՈՐՔ ՀԱՅՐԵՆԻՔ ԲԱԺԱՆԵՆ ՈՐԴՈՅ

Եւ մատեան դատերքն Սաղպաադու՝ որդոյ Ռփերայ՝ որդոյ Գաղաադու՝
 որդոյ Մաքիրայ ի գնդէ Մանասէի՝ որդոյն Յովսեփայ: Եւ այս են անու-
 անք նոցա՝ Մաաղա, Նուա, Եղղա, Մեղքա և Թերսա: Եւ կացին առաջի
 25 Մովսիսի և Նղիազարու քահանայի և առաջի իշխանացն և ամենայն
 ժողովրդեանն ի զրան խորանին վկայութեան և ասեն. հայր մեր մեռաւ
 յանպատի անդ և նա ոչ էր ի մէջ ժողովրդեանն զումարելոցն առաջի
 Տեառն ի ժողովրդեանն Կորխայ, որ վասն մեղացն իւրոց մեռաւ, և որդիք
 30 ոչ եղեն նորա: Եւ արդ, մի՛ շնջեսցի անուն հօր մերոյ ի միջոյ ցեղի իւրոյ,
 վասն զի ոչ գոյր նորա որդի. տուք մեզ ժառանգութիւն ի մէջ եղբարց
 հօր մերոյ: Եւ մատոյց Մովսէս զղատաստանս նոցա առաջի Աստուծոյ:
 Եւ խօսեցաւ Տէր ընդ Մովսիսի և ասէ. ուզիդ խօսեցան դատերքն Սաղպաա-
 դու, տալով տացես նոցա կալուածս ժառանգութեան ի մէջ եղբարց հօր
 35 իրեանց, և շիցես զվիճակ հօրն իւրեանց զնոքօք: Եւ ընդ որդիսն Իսրայէլի
 խօսեսցիս և ասացես. այր ոք՝ եթէ մեռանիցի, և ուստր՝ ոչ է նորա, տա-
 ցէ զժառանգութիւն իւր դատի իւրում. եւ եթէ ոչ զուցէ գուստր, տաջիք
 զժառանգութիւն նորա եղբօր իւրում. եւ եթէ ոչ զուցէ եղբայր, տաջիք
 զժառանգութիւն նորա հօրեղբօրն իւրում. եւ թէ ոչ զուցեն եղբարք հօր

նորա, տաշիք զժառանգութիւն ընտանոյ մերձաւորի իւրոյ. ի ցեղէ նորա ժառանգեացէ զնորայն: Եւ եղիցի որդոցն Իսրայէլի այդ իրաւունք դատաստանի, որպէս հրամայեաց Տէր Մովսիսի¹⁹¹:

5 Անլուծանելի յամենայն հաւատացեալս եւ այս կացցէ վճիռ դատաստանի, զի իւր իսկ է հաւաստի գիտողին զամենայն իրաւունս: Զի որդոյ պարտ է ժառանգել, թէ իցէ, ապա թէ ոչ իցէ որդի, զուստրն ժառանգէ զհայրենին, այն, որ ի տանն իցէ անկարգ: Իսկ կարգեալ աղջիկն՝ երկու քոյրն մին որդոյ բաժին առցեն և ոչ կարեն ժառանգ լինել: Եւ այս յայտ անտի է, զի ոչ թողին զգաստերս Սաղպատադու յօտար ցեղս արանց
10 լինել, զի մի՛ ժառանգութիւնն յօտարս էլցէ:

Ապա թէ շիցէ զուստր, եղբայրն ժառանգէ:

Իսկ եթէ կարգած աղջիկն կամեսցի իւրովք որդովքն և արամբն գալ և զհայրենիսն ժառանգել, նոցա լիցի և մի՛ եղբօրն, յորժամ որդի չիցէ եղբօրն, ապա թէ ոչ կամիցի գալ՝ աոցէ զբաժինն իւր և եղբայրն ժառանգեացէ:
15

Ապա թէ չիցէ եղբայր, հօրեղբայրն ժառանգեացէ:

Եւ թէ չիցէ հօրեղբայր, որ ժառանգեացէ, այլ ընտանի մերձաւոր ժառանգեացէ ի ցեղէ հօրն: Որքան մերձաւոր իցէ, հեռաւոր ընտանոյ ոչ հրամայէ. եւ զցեղս հօրն առնէ ժառանգ և ոչ զմօրն, մինչ ի դուստր միայն կացոյց զժառանգ լինելն:
20

Ապա թէ հօրեղբօրն հրամայէ ժառանգ լինել, յայտ է, զի թէ հայր իցէ, նա ժառանգէ, և թէ մայր, և քոյր, և կին ոչ ժառանգեն, այլ մաստնս առնուն, որպէս և ցուցանի⁽⁹²⁾. կնոջն՝ դանգ, և քվերն՝ դանգ և կէս, և մօրն՝ երեք թասու:

25 Այլ ընտանի մերձաւոր համարիմք, զոր Օւէնքն մինչև ցշորրորդ զարմն հրամայէ զառականս ոչ յայտնել յառնուզ կին¹⁹². զայս և ի ժառանգաւորսն պահելի է: Իսկ զկնի այնր ոչ են ժառանգք, իբրև անցանի զշորրորդ զարմն, այլ ժառանգութիւնն վիճակ լիցի զատաւորաց, որպէս և զրեալ է ի ճառս զատաւորացն ի գիրս¹⁹³:

30 Իսկ եղբայրն, որ չիցէ համամայր, կէս դանգ պակաս աոցէ, ընդ համահայրսն և ընդ համամայրսն ժառանգեացէ: Զայս զնոյնս և նահապետրն Աբրահամ եցոյց, զի ետ զամենայն ինչսն իւր Իսահակայ որդոյ իւրոյ և որդոց հարձիցն ետ պարգևս և արձակեաց զնոսա¹⁹⁴: Եւ եթէ ասիցէ ոք. աստ՝ պսակ օրհնութեան և անդ՝ Քետուրս կին երկրորդ. սակայն անդ՝ տուրս, և ժառանգութիւն եղիցի սաստ, բոտ ցուցելոյդ, սակաւ պակաս. Եւ յՕրէնսն անզրանկանն տուաւ երիցութեան պատիւն¹⁹⁵: Ըստ այսմ օրինակի և հօրեղբայրն լինիցի:

35 Յանպիմանին յաստուածային օրինացս դատաստանէ մահմետականացն դատաստանք, զի զգաստերս ժառանգ ոչ առնեն հարց, այլ որպէս ընտանիս մասնաւորեն, որոց ոչ հետեւիլի է, այլ անվրէպ՝ աստուածային օրինացս դատաստանաց իրաւամբք:

¹⁹¹ Թիւք, Իէ, 1—11

¹⁹² Ղևտ., ԺԸ, 6—18

¹⁹³ Տե՛ս հօղվ. Ա.

¹⁹⁴ Տե՛ս Մնունդք, Ին, 5—6

¹⁹⁵ Տե՛ս Բ Օրին., ԻԱ, 16—17

Գ Լ ՈՒ Խ Ծ Ֆ

ՎԱՍՆ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ՈՒՍՏԵՐԱՑ ԵՒ ԴՍՏԵՐԱՑ

Եւ նախ զայս ասասցուք, զի երկու դուստր, որ այր առեալ իցեն, մի որդոյ բաժին առցեն⁽⁹³⁾: Եւ այս վկայեալ է ի կանոնաց և յօրինաց նշանակեալ:

5 Խօսեցաւ Տէր Մովսիսի և ասէ. խօսեաց ընդ որդիսն Իսրայէլի և ասասցես ցնոսա. որ ոք ուխտիցէ ուխտս՝ տալ զզին անձին իւրոյ Տեառն, եղիցին զինք արուին, ի քսանամենից մինչև ցվաթսնամեանս, և եղիցին զինք նորա չիստն երկգրամեանս արժաթոյ ըստ սրբութեան սկեդն, և 10 իզին⁽⁹⁵⁾ լիցին զինք երեսուն երկգրամեան: Ապա թէ ի հինգամենից մինչև ցքսանամեանս՝ լինիցին զինք արուին քսան երկգրամեան, և իզին՝ տասն երկգրամեան¹⁹⁶:

Նաև ի կազմածն տեսանի, զի կրկին աւուրց կարօտանայ էզն ի ծնունդն, ըստ որում թերին առաւ կող¹⁹⁷. և անունն իսկ նշանակէ, զի 15 «կին» ըստ կիսոյն անուանի մարմնոյն: Եւ թէպէտ ի մի պատուէրդ աւելի հնզիւ է, քան զերկպատիկն զինք իզին՝ յաղազս կատարելութեան հասակին և կամ յաղազս կատարելութեան պիտոյից կարգաց⁽⁹⁶⁾, սակայն ըստ կազմածին և ի միան ցուցաւ արուին կրկին լինել: Յայցցանէ հաստատին երկու դուստր մին լինել որդի ի ժառանգութիւնս: Բայց գիտելի է և զայն ևս, զի կարգեալ դստերքն երկուսն է մին որդի, այլ ոչ որ ի տանն է, զի ժառանգ հրամայեցաւ, յորմէ յայտ է, զի զորդոյ առնու զբաժին, և այլքն զկէս եղբօր առնելով ելեալքն, նմանապէս զոյզ զտանին եղբարցն, ըստ հրամանի Տեառն՝ եթէ չիցէ որդի, դուստրն ժառանգիցէ¹⁹⁸: Այլ այդ դատեալ եզև ըստ կազմածին, եթէ զերկուս դստերս մին առնելի է 25 եղբայր, և ցուցաւ ըստ Տեառն հրամանի, եթէ ժառանգ է նման որդոյ, որ ի տանն է: Այլ կամ լիցի և զայս ըստ հաճոյից ևս ընտրել, եթէ զամենա՞յն դստերս զերկուսն մի առնելի է և եթէ զելե՞ալսն: Այլ ինձ այսպէս թուի, եթէ ելեալն ի տանէն բաժնիւ և առն եղեալն՝ երկուքն մին լեալ, զոյզ ընդ եղբօրն առնու բաժին իրով կրկին բաժնսուն, ապա որ ի տանն՝ 30 հաւասար եղբարցն ժառանգէ զհօրն: Հաստատի ըստ այսմ ուստերաց և դստերաց հաւասար լինել ժառանգութիւն հօր, ըստ որում և աստուած զոյզ ետ զժառանգութիւն արքայութեան արանց և կանանց: Սակայն աւանդապահք կարգաց եկեղեցոյ արք և ոչ կանայք են. նմանապէս թէսլէտ բաժանորդք ընդ եղբարս ժառանգութեանն քոյրք են, այլ ոչ ժառանգա- 35 պահք, յորժամ եղբարք իցեն:

Եւ եթէ հայր իցէ, կինն միայն առցէ մասն, և ոչ մայր և ոչ քոյր մասնաւորին⁽⁹⁴⁾, որ և այս իսկ է:

Զի և որդի դստեր ոչ ժառանգէ և ոչ առցէ մասն, բայց թէ մինչ կենդանի իցէ՝ զրով ժառանգ առնիցէ. նոյնդ լիցի և խորթն: Սակայն 40 իշխան է կենօքն ժառանգեցուցանել զնոսա, թէ կամեսցի, իբրև զօտարս: Եւ թէ խորթն և կամ որդի դստերն ի տանն իւրում աշխատեալ իցեն, իբր վարձկանի առցեն վարձ և ոչ մասն, զի և առաքեալն ոչ ընդ որդիս համա-

¹⁹⁶ Ղևտ., Ին, 1—5

¹⁹⁷ Տե՛ս Մնունգք, Թ, 21, 22

¹⁹⁸ Տե՛ս Թիւք, Իէ, 8

րի զնոսա, ասելով՝ խորթ էիք և ոչ որդիք¹⁹⁹: Ապա թէ որ զկանոնացն⁽⁹⁷⁾ ընդդէմ այսմ լիցէ, զի իբր զորդոց՝ զծնունդս նոցա հրաժարեցուցէ ի խնամութիւնս²⁰⁰, զիտասցէ, զի պսական ընդ մօրն ընտանութիւն եղև, և խափանի ամուսնութիւնն. այլ զի սերմ ոչ է հօրն, ոչ ժառանգէ. զի թէ
 5 Աբրահամ և ոչ զԻր ծնունդան արար արժանի ժառանգ լինել²⁰¹, ո՞րչափ օտար ծնունդն:

Նաև ոչ եղբայր մօրն, և ոչ որդի նորա, և ոչ որդի քուերն, և ոչ մօրքոյրն, և ոչ նորին որդին և կամ հօրքոյր ոչ ժառանգեն և ոչ մասնաւորին, բայց եթէ կանխաւ ժառանգեցուցանէ:

10 Իշխան է և զծառայս ստանալ ժառանգս, թէ կամեսցի, որպէս ի կանոնսն եցոյց²⁰². Թերևս ծառայս ստացեալ իցէ, յայտ է, թէ ժառանգս, որ ինչսն ասաց թողուլ:

Իսկ յորժամ դուտարն ժառանգէ՝ որ ի տանն իցէ, հօրեղբայր և նորին որդի ժառանգել ոչ կարեն և ոչ մասնաւորիլ. ապա թէ առն լեալ իցէ և ի ժառանգ գայցէ, հօրեղբայրն մասն առցէ դանգ, այլ ոչ որդի նորա, բայց թէ պատահի ի հարցն ժառանգութիւնսն դատաստան լինել:

15 Իսկ թէ շիցեն ուտերք և դատերք մինչ ի շորորդ զարմն, որ ի հօրէն ժառանգեսցեն, և այլք՝ ոչ ևս, և ոչ՝ ի մարցն տոհմէ:

Գ Լ Ո Ւ Ն Մ Գ

20 ՎԱՍՆ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ԿԱՆԱՆՑ ԶԻՐՍ ՈՐԴՈՑ ԻՐԲԱՆՑ

Սու կանանց մեռելոց նոյն լիցի դատաստան, որպէս և արանցն գկնի մահուան²⁰³. Եթէ շիցեն ուտերք և դատերք, իբրու թէ ծնեալ իցէ ուտերս և դատերս, և մեռեալ իցեն, և թէ ի բնէ անժառանգ իցէ, և թէ ընդ պսակին փութով վախճանեալ կուսութեամբ, սակայն յայդոսիկ զանազանի դատաստանն:

25 Արդ, րստ նմանութեան արանց, թէ ուտար իցէ, նա է ժառանգ մօրն, ապա թէ շիցէ ուտար կամ դուտար՝ եղբայրն, և թէ շիցէ եղբայր՝ հօրեղբայրն, և թէ շիցէ հօրեղբայր, ի ցեղէ հօրն ժառանգէ մինչև ի շորորդ զարմն: Ապա թէ հայր իցէ, հայրն ժառանգէ, և այլն՝ գոյգ է միմեանց:

30 Իսկ թէ ծնեալք իցեն մօրն, ամենայն ինչ նոցա է, որպէս և հօրն ժառանգութիւնն: Ապա թէ մեռանիցի մանուկն, ժառանգութիւնն հօրն եղև և ոչ անդրադարձի առ մայրն իբր ժառանգութիւն:

35 Ապա թէ և մայր ևս մեռանիցի, և հայր իցէ մօրն, երկուցն լիցի ժառանգութիւնն՝ հօր մանկանն և հօր մօր մանկանն. նախ գպատշաճ ոգոյ նորա. տալով՝ չերկուս բաժանեսցի:

Իսկ եթէ ի բնէ անժառանգ իցէ, ժառանգութիւնն հօրն լիցի, և թէ ոչ է հայր, այլոց ժառանգաւորացն լիցի, որպէս ցուցեալ է²⁰⁴: Իսկ առն մի դանդ լիցի վասն ի միասին կենակցութեան: Ապա թէ ոչ իցեն միաւորե-

199 Տե՛ս Թուղթ առ Սբբ., ԺԲ, 8
 200 Բասդի Կեսարացոյ Կանոնք ՄԺԳ
 201 Տե՛ս Սնունդք, ԻԾ, 5, 6
 202 Տե՛ս Կանոնք Կղեմայ 2Զ
 203 Տե՛ս հոգվ. ՃԱ, ճԲ
 204 Տե՛ս հոգվ. ՃԲ

ալք, և մեռանի կի՛նն, մի՛ լիցի աոն և ոչինչ ի կնոջէն, զի որպէս ոչ է տիրեալ մարմնոյ նորա, նոյնպէս և ոչ տիրէ՝ ընչից նորա: Նոյն լիցի և կնոջն: Ապա թէ ամուսնացեալ իցէ; թէ և սակաւ ժամանակ, նմանապէս դանգ մի լիցի առնն: Եւ զի որպէս զհօրն ժառանգելով որդին՝ մայրն մին դանգ առցէ, նոյնպէս և զմօրն ժառանգելով որդին՝ հայրն մին դանգ առցէ:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ը Դ

ՎԱՍՆ Թէ Ո՛ՐՊԷՍ ԲԱԺԱՆԵՆ ԶԿՈՒՄԱՇՆ ՈՒՍՏԵՐՔ ԵՒ ԴՍՏԵՐՔ

Ըստ բաժանողական արուեստի զժառանգութիւնս զայս այսպէս ուղիղս բաժանեսցես: Զինչսն զամենայն մի համարեսցիս զահեկան և զդահեկանն՝ վեց դանգ:

Եւ թէ մին որդի իցէ և մին զուստր, որ ի տանն, յերկուս բաժանեսցես. զերկուս դանգ ու կէսն՝ եղբօրն, և զնոյնս՝ քուերն, և մին դանգ՝ մօրն:

Ապա թէ կարգեալ քոյրք իցեն, զերկուսն մին եղբայր համարեա և զերկուս դանգ ու կէսն եղբօրն տացես, և զերկուս դանգ և կէսն՝ երկու քուերն, և զմին դանգն՝ մօրն:

Իսկ եթէ մին ևղբայր իցէ և մին քոյր առնակին, կէս զահեկան և շորս գարի եղբօրն լիցի, և դանգ և կէս և երկու գարի՝ քուերն, և մին դանգ՝ մօրն:

Ապա թէ երկու եղբայր և մին քոյր իցէ, որ ի տանն, դանգ և կէս և երկու գարի մին եղբօրն լիցի, և նոյնչափ՝ միւսոյն, և նոյնքան՝ քուերն, և մին դանգ՝ մօրն: Իսկ թէ կարգեալ քոյրն իցէ, երկու դանգ մին եղբօրն լիցի, և երկու դանգ՝ միւս եղբօրն, և մին դանգ՝ քուերն, և մին դանգ՝ մօրն:

Ապա թէ մայրն ոչ իցէ, ինքեանց միայն բաշխեսցեն. երկու դանգ և թասու և մին գարի և շորս դանգ գարոյ և երեք թասու գարոյ՝ մին եղբօրն, նոյնպէս՝ և միւսոյն, և մին դանգ և երկու գարի և երկու դանգ գարոյ և կէս դանգ գարոյ՝ քուերն: Կէս թասու գարոյ աւելի է քուերն: Եւ զի զայս ցուցաք յայտ առնելոյ աղագաւ, եթէ զիրաւն և զարղարն խնդրէ դատաստան:

Իսկ եթէ երեք ևղբայր և մին քոյր իցէ, դանգ և կէս և երկու գարի և կէս՝ իւրաքանչիւր եղբօր, և երեք թասու և գարի և կէս՝ քուերն: Եւ է քուերն դանգ և կէս աւելի գարոյ: Զի թէ կամ լիցի, այդպէս տկար մասինն զսակաւն թողցես աւելի, ապա թէ ոչ՝ զայն ևս հաւասարեսցես:

Ապա թէ շորս ևղբայր և մին քոյր իցէ՝ դանգ և թասու և մին գարի՝ իւրաքանչիւր եղբօր, և կէս դանգ և կէս թասու և կէս գարի՝ քուերն:

Իսկ եթէ հինգ եղբայր և մին քոյր իցէ, իւրաքանչիւր եղօր մին դանգ լիցի և մին գարի, և քուերն՝ կէս դանգ և մին գարի: Կէս գարի և աստ աւելի լինի քուերն:

Ապա թէ վեց եղբայր և մին քոյր իցէ, երեք թասու և երկու գարի իւրաքանչիւր եղբօր լիցի, և կէս դանգ՝ քուերն:

Ըստ այսմ օրինակի և զայլսն սրբան իցէ բաժանեսցես: Նմանապէս և զմօրն բաժանեսցես զժառանգութիւն:

Իսկ եթէ վեց քոյր իցեն և մին եղբայր, ի շորս բաժին զժառանգութիւնն բաժանեացես՝ երեք եղբայր ի վեց քոյրն լիցի: Ըստ այսմ օրինակի և այլքն լիցին: Եւ եթէ մայր իցէ՝ և այն ցուցաւ, և եթէ ոչ՝ և այն: Եթէ ի տան քոյրն իցէ և եթէ առն լեալ իցէ, ըստ զանազանութեանն նոցա և դատաստանն հաստատեսցի, զի սակաւ և այդ նշանակ տուաւ:

Յորմէ զարժանն նորա դոցեն և զթերին լցցեն, և մի՛ ինչ պարսաւանս դիցեն, զի ըստ կարի մեր այդքան ծանուցաւ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ե

ՎԱՍՆ ՈՐ ԶՔԱՀԱՆԱՅ ԵՒ ԶԴԱՏԱՒՈՐ ԱՆԱՐԳԷ

10 Եթէ վրիպեսցի ի քէն բան ի դատաստանի ի մէջ արեան և արեան, ի մէջ դատաստանի և դատաստանի, ի մէջ զրգոութեան և զրգոութեան, ի մէջ հակառակութեան և հակառակութեան, բան դատաստանի ի քաղաքս քո, յարուցեալ երթիցես ի տեղին, զոր ընտրեսցէ Տէր Աստուած քո անուանել զանուն իւր անդ: Եւ երթիցես առ քահանայս Ղևտացիս և սոռ դատաւորսն, որ լինիցին յաւորսն յայնոսիկ, և քննեալ պատմեսցեն քեզ զդատաստանն: Եւ արասցես ըստ հրամանին, զոր պատմեսցեն քեզ, որք ի տեղոյն իցեն, զոր ընտրեսցէ Տէր Աստուած քո, և զգուշացիր ատենել ըստ ամենայնի, որպէս օրինադրեսցի քեզ: Ըստ օրինացն և ըստ դատաստանին, զոր ասացեն քեզ, արասցես և մի՛ խոտորեսցիս ի բանէն, զոր պատմեսցեն քեզ, մի՛ յաջ և մի՛ յահեակ: Եւ մարդ որ, որ ատնիցէ հպարտութեամբ առ ի շլտելոյ քահանային, որ կայցէ պաշտել յանուն Տեառն Աստուծոյ քոյ, կամ դատաւորին, որ իցէ յաւորսն յայնոսիկ, մեռցի մարդն այն²⁰⁵:

25 Տես զի զարհամարհոքս քահանայից և դատաւորաց զոյգ եցոյց, զի մի է զօրութիւն Թրինաց և դատաստանի, և սրարտաւորութիւն նոցա մահ է, զի և շանալ նոցա մահ է, այսինքն՝ ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ անհնազանդութիւն Աստուծոյ. և արեանն յայտ է դատաստանն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Զ

ՎԱՍՆ ՊՏՂՈՅ ՔԱՀԱՆԱՅԻՑ Ի ԺՈՂՈՎՐԴՈՑ

30 Եւ այս են իրաւունք քահանայիցն ի ժողովրդենէն, որք զենուցուն զենլիս. եթէ արչառ իցէ և եթէ ոչխար՝ տացէ քահանային զաջոյ երին, և զծնօտն, և զխախցոցն: Զպտուղս ցորենոյ, և զզիւնոյ, և զհիւզոյ քոյ և զպտուղս կտրոցաց խաշանց քոց տացես նմա: Զի զնոսա Տէր Աստուած ընտրեաց յամենայն ցեղիցն քոց կալ առաջի Աստուծոյ քոյ, և պաշտել և օրհնել զանուն նորա, նաև որդիք իւր զամենայն աւուրս²⁰⁶:

Զայս իրաւունս և այժմ՝ ոչ պահեն հաւատացեալք, զոր հարկաւոր է առաւելուլ քան զՕրինացն, զի հասարակաց զենմանն օրինադրէ իբր զայլ պտուղսն, զի ոչ զընծայից զենմանն է բանդ:

205 Բ. Թրին., ԺԷ, 8—12

206 Բ. Թրին., ԺԲ, 3—5

Եւ զայդ եղաք, եթէ ըստ դատաստանի իրաւանց է և քրիստոնէից այդոքիւք զբահանայս պատուել:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Է

Վ Ա Ս Ն Ս Ա Հ Մ Ա Ն Ա Յ, Թ Է Ո Ր Պ Է Ս Ս Ի Ե Ո Ւ Ե Ն

5 Մի՛ փոխեսցես զսահմանս ընկերի քոյ, զոր հաստատեցին հարքն քո ի ժառանգութեան քում, զոր ժառանգեսցես յերկրին զինչ և իցէ, զոր Տէր Աստուած տացէ քեզ ի ժառանգութիւն²⁰⁷:

Զանդատանաց և զայլոց ասէ ճառդ. առ եղբարս, և առ ազգականս, և առ օտարս հրամայէ իրաւամբք վարիլ:

10 Զոր ի հօրէ ունի զսահման ժառանգութեան իւրոյ, ոչ սլարտի զընկերին յափշտակել, բայց եթէ կանխաւ յափշտակեսու և զրկեալ իցէ, դատ վարել: Այլ ճշմարտութեամբ ի հօրէ առեալ ժառանգութիւն ոչ է իրաւացի վկնի մահուան հօրն զղջմամբ փոխել ընդ այլ ժառանգակցացն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ը

15 Վ Ա Ս Ն Ո Ր Ս Ո Ւ Տ Վ Կ Ա Յ Ո Ւ Թ Ւ Ի Ն Տ Ա Ն Ի Դ Ա Տ Ա Ս Տ Ա Ն Ի

Ոչ հաստատեսցի մին վկայ վկայել զմարդոյ ըստ ամենայն ապիրատութեան, և ըստ ամենայն յանցանաց, և ըստ ամենայն մեղաց, զոր մեղանչէ: Ի բերանոյ երկուց և երկից վկայից հաստատեսցի ամենայն բան: Եւ եթէ կացցէ յառաջ սուտ վկայ զմարդոյ և շարախօսեսցէ զնմանէ 20 ամբարշտութիւն ինչ, կացցեն երկոքին արքն, որոց իցէ հակառակութիւն, առաջի Տեառն, և առաջի քահանայիցն և դատաւորացն, որ իցեն յաւուրսն յայնոսիկ, և քննեսցեն զատաւորքն ճշմարտութեամբ. և ահա վկայ անիրաւ վկայեաց զանիրաւութիւն, և կաց հակառակ եղբօր իւրում: Արանջիք նմա՛ որպէս խորհեցաւ շար առնել եղբօրն իւրում, և բարձջիք 25 զշարն ի միջոյ ձերմէ²⁰⁸:

Օրինացս դատաստան զեկուցանէ զերկուց և զերկից վկայից հաստատէ զբան, և գտտոտ վկայս ըստ շար կամացն հրամայէ տանջել: Եթէ արեան կամեսցի վկայել և թէ այլոցն՝ նովին դատել:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Թ

30 Վ Ա Ս Ն Թ Է Գ Տ Տ Ի Ս Պ Ա Ն Ա Ս Ս Ի Դ Ա Շ Տ Ի

Եւ եթէ գտանիցի վիրաւոր ի դաշտի յերկրին քում, զոր Տէր Աստուած տացէ քեզ ժառանգել, անկեալ ի դաշտի, և ոչ դիտիցեն զայրն, որ խոցեացն զնա, էլցէ ձերակոյտն քո և դատաւորքն քո և շափեսցեն շուրջ զվիրաւորան զվայրս քաղաքացն: Եւ եղիցի քաղաք, որ հուպ իցէ առ 35 վիրաւորն, ասցէ ձերակոյտ քաղաքին այնորիկ երինչ մի յարջառաց, այլօքն²⁰⁹:

²⁰⁷ Բ Օրին., ԺԹ, 14

²⁰⁸ Բ Ղրին., ԺԹ, 15—19

²⁰⁹ Բ Օրին., ԻԱ, 1—3. «այլօքն» բառերով ակնարկվում է Մովսիսական օրենքի շարունակությունը մինչև 9-րդ համարը:

Յայսմանէ յայտ է ո՛չ տուգանս լինել այսպիսի սպանման և ո՛չ դատաստան արեան, այլ քառութիւն պատարագօք՝ անդ և աստ՝ ապաշխարութիւն: Այդոցիկ հետեւիլ է դատաւորաց, որքան անյայտ է, իսկ յայտ եկեալն՝ տուգանք՝ հաղորդիցն, և արեան դատաստան՝ սպանողին:

5

Գ Լ ՈՒՆ ԾԺ

ՎԱՍՆ ԳԵՐԵԼՈՅ ԿԱՆԱՆՑ ԱՅԼԱԶԳԵԱՅ

Եթէ ելանիցես ի պատերազմ ի վերայ իշնամեաց քոց, և մատնեսցէ զնոսա Տէր Աստուած քո ի ձեռս քո, և աւարեսցիս զաւար նոցա: Եւ տեսանիցես յաւարին կին գեղեցիկ տեսեամբ, և ցանկանայցես նմա, առցես զնա քեզ կին, և տարցես զնա ի տուն քո, և գերծցես զպլուխ նորա, և սրբեսցես զրդեգունս նորա, և հանցես զհանդերձ գերութեան նորա, և նստցի ի տան քում և լացցէ զհայր և զմայր իւր զաւուրս ամսոյ միոյ, և ապա մտցես առ նա և բնակեսցես ընդ նմա, և եղիցի քեզ կին: Եւ եղիցի եթէ ոչ հաճեսցիս ընդ նմա՝ արձակեսցես զնա ազատ, և վաճառելով մի՛ վաճառեսցի ընդ արծաթիւց, և մի անարգեսցես զնա, քանզի լլկեցեր զնա²¹⁰,

Եւ զայս ըստ Օրինացն լրմամբ ընկալցին. ի՞նչ սլատահի քրիստոնէի՝ նախ մկրտել և զօրինակ հնութեանն բառնալ և սույա առնուլ կին ըստ կարգի ամուսնութեան: Եւ ոչ եթէ յորժամ ոչ հաճեսցի⁽⁹⁸⁾, արձակէ ազատ, այլ և ոչ բնաւ արձակել, սուանց բանի սլոռնկութեան, իշխան է:

20

Գ Լ ՈՒՆ ԾԺԱ

ՎԱՍՆ ՀԱՐԱՆՑ ԱՆԴՐԱՆԿԱՅՈՒՅԱՆԵԼՈՅ ԶՈՐԳԻՍ

Եթէ լինիցին առն երկու կանայք, մինն ի նոցանէ՝ սիրելի, և մինն՝ ատելի, և ծնանիցին նմա որդիս սիրելին և ատելին, և լինիցի որդի անգրանիկ ատելոյն: Եւ եղիցի յաւուր, յորում ժառանգեցուցանէ որդոց իւրոց զինչս իւր, մի՛ իշխեսցէ անգրանկացուցանել զորդի սիրելոյն, անտես արարեալ զորդի ատելոյն զանգրանիկ, այլ զանգրանիկ ատելոյն ծանիցէ՝ տալ նմա կրկին յամենայնէ, որ ինչ գտանիցի նմա, զի նա է սկիզբն որդոց նորա, և նմա է անգրանկութիւնն²¹¹:

25

Արդ, զայս դատաստանս ի մեզ այսպէս առցուք: Զի թէ ոչ է քրիստոնէից ունել միանդամայն երկուս կանայս, սակայն ի մի կնոջէ լինիցի որդիս, և թէ երկրորդ առցէ կին, և յանմանէ իցէ որդի, մի՛ վասն սիրոյ կրսերոյն զնա անգրանկացուցէ և կամ աշատեալ ի վերջի կնոջէն՝ զուրդի նորա: Այլ զսկիզբն որդոց իւրոց պատուեսցէ, ըստ որում և Տէր պատուիրեաց՝ տալ զառաջին ծնունդն²¹² և առաւել տալ ի ժառանգութեանցն²¹³, բայց եթէ պատահի յազադս անպիտանութեան շատնել արժանի:

35

²¹⁰ Թ Օրին., ԻԱ, 10—14

²¹¹ Թ Օրին., ԻԱ, 15—17

²¹² ՏԼ՛ս ԵԼՔ, ԺԳ, 2. ԻԲ, 29, 1Գ, 19 և այլուր:

²¹³ ՏԼ՛ս Թ Օրին., ԻԱ, 17

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ժ Բ

Վ Ա Ս Ն Ա Ն Զ Գ Ա Մ Ո Ր Գ Ո Ց

Եթէ իցէ ուրուք որդի խեռ և անզգամ և ոչ լուիցէ ձայնի հօր և մօր իւրոյ, և խրատեսցեն զնա, և ոչ անսայցէ, կայցին զնա հայր և մայր
 5 իւր և տարցին առ ձերակոյտս քաղաքին իւրեանց և ի դուռն տեղոյն իւրեանց և ասացեն ցարս քաղաքին իւրեանց. որդիս մեր այս անզգամ է և ոչ լսէ ձայնի մերում, հարկանող է և արբշիւ: Եւ քարկոծեսցեն զնա արք քաղաքին իւրեանց, և մեռցի, և բարձջիք զշարն ի միջոյ ձերմէ, և լուեալ ալլոցն զահի հարկանիցին²¹⁴:

10 Զոյգ է այս դատաստան այնմ, որ զծնողսն անարգէ²¹⁵, զի անդ՝ մահու մեռցի, զի զիւրն անարգէ զծնողսն և նովալ՝ զհասարակացն Աստուած, և աստ՝ առանց միջնորդի՝ միայն զԱստուած, լուծամբ պատուիրանին: Վասն սրոյ անդ՝ մահու մեռցի, որ է երկու մահ, և աստ՝ պարզարար մեռցի, որ է միայն առ Աստուած յանցանքն: Այլ որպէս անդ եղաւ
 15 իրաւամբք՝ ելանել ի ժառանգութենէ փոխանակ մահուն, նոյն լիցի և աստ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ժ Գ

Վ Ա Ս Ն Մ Ա Հ Ա Գ Ա Ր Տ Մ Ե Ռ Ե Լ Ո Ց

Եթէ հասանիցեն ումեք մահապարտութիւն, և մեռանիցի, կախեսջիք զնա զփայտէ, և մի՛ ազանիցի մարմին նորա ի փայտին, այլ թաղեսջիք
 20 զնա ի նմին ատուր, զի անիծեալ է յԱստուծոյ ամենայն, որ կախեալ կայցէ զփայտէ²¹⁶:

Զի թէպէտ ամենայն օրինադրութիւնս ոչ միայն առ ճառսն, այլ և առ միտսն բազում ունի պատճառս, այլ մեզ որքան հարկաւորն է իրաւանց դատաստանի՝ առնլի է: Եւ զի անդ զԻսրայէլացոցն ասացաւ թաղել զմարմին, և զի ի մերոց թագաւորաց ոչ հրամայեցաւ սպանանել, բայց միայն խրատել: Իսկ թէ այլազգի պատահի ի մահապարտութիւն, ոչ է արտաքոյ իրաւանց, զընութիւնս պատուելոյ ազագաւ, թաղել տալ հրաման՝ յորժամ մեռանի, ուր և իցէ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ժ Դ

Վ Ա Ս Ն Կ Ո Ր Մ Տ Ի Ց

Գուցէ տեսեալ զարջառ և զոչխար եղբօր քոյ մոլորեալ ի ճանապարհի, մի՛ անտես առնիցես զնոսա, այլ դարձուցես՝ զնոսա և ածցես առ եղբայրն քո: Այսլ թէ չիցէ եղբայրն քո մօտ առ քեզ, և ոչ ճանաչիցես զնա, ժողովեսցես զնոսա ի տան քում, և եղիցին առ քեզ, մինչև խնդրեսցէ զնոսա եղբայրն քո, և տացես ցնա: Նոյնպէս արասցես զէշ նորա, և զհանդերձ, և զամենայն կորուստ եղբօր քոյ, որ ինչ կորնչիցի: Մի՛ իշխեսցէ եղբայր ոք անտես առնել զինչս եղբօր իւրոյ²¹⁷:

214 Բ Օրին., ԻԱ, 18—21
 215 Տէ՛ս հողվ. Սէ, նահ Ելք, ԻԱ, 15, 17. Ղևտ., Ի, 9. Մատթ., ԺԵ, 4 և ալլուր:
 216 Բ Օրին., ԻԱ, 22—23
 217 Բ Օրին., ԻԲ, 1—2

Գութ ե խնամս ունելով ուսուցանէ Օրէնքս յատուածայինս ոչ միայն առ մերձաւորս, այլ և առ հեռաւորս յամենայն կտրուասու հաւատարիմս լինել և անվարձս, զի արտաքոյ իրաւանց է վարձանօք ղկորուստ ընկերին դարձուցանել:

5 **Գ Լ ՈՒ Խ Ծ Ժ Ե**

Վ Ա Ս Ն Յ Ա Ր ՈՒ Յ Ա Ն Ե Լ Ո Յ Զ Ա Ն Կ Ի Ե Ա Լ Զ Ո Ր Ք Ո Տ Ա Ն Ի Ս

Գուցէ տեսանիցես զէջ կամ զեզն հղբօր քոյ անկեալ ի ճանապարհի, մի՛ դանց առնիցես զնոքօք, այլ յարուցես ընդ նմա²¹⁸:

10 Անվարձ և զայս ևս հրամայէ: Եւ թէպէտ և Օրինադրութիւն է, սակայն և թազաւորաց և դատաւորաց է գիտելի զայսոսիկ և խրատել, որ յաղագս սորին երթան յատեան:

Գ Լ ՈՒ Խ Ծ Ժ Զ

Վ Ա Ս Ն Հ Ա Ն Կ Ի Ե Ր Զ Ի

15 Մի՛ կղիցի հանդերձ առնացի զկանամբք, կամ զզեցցի այլ զզեսս կանացի, զի պեղծ է Տեառն Աստուծոյ քում ամենայն, որ առնէ զայն²¹⁹:

Զի բազում դովաւ լինել շարեաց ի դէպ էր և անձեութիւն իսկ, յաղագս որոյ հրաժարեցոյց: Ըստ այսմ խրատելի է դատաւորաց և քարոզչաց:

Գ Լ ՈՒ Խ Ծ Ժ Է

Վ Ա Ս Ն Բ ՈՒ Ն Ո Յ Թ Ռ Զ Ն Ո Յ

20 Եթէ դիպեսցիս բունոց հաւուց առաջի քո ի ճանապարհի, և թէ ի ծառ և թէ ի գետնի, ձագուց կամ ձուոց, մի՛ առնուցուս զմայրն հանդերձ ձագօք, այլ արձակեսցես զմայրն, և զորդիսն առցես քեզ, զի բարի լինիցի քեզ, և բազմօրեայ լինիցիս ի վերայ երկրի²²⁰:

25 Եւ արդ, մի՛ որ պարսաւանս դիցէ մեզ յայսոսիկ, եթէ զի Օրինադրութիւն է, զի՞ արդ լիցի յիրս դատաստանի, նմանապէս և՛ նմանք սոցին: Գիտելի է, զի ամենայն օրինադրութիւն լուծեալն և զղջացեալն ոչ կարօտի դատաստանի, իսկ անհնազանդիցն դատաստանի պէտք են: Եւ զայս Տէրն յայտ արար, ասելով՝ ի ճանապարհի զղջացեալ տուր զհաշիւ ուխտին, զի մի՛ ի դատաստան անկցիս²²¹: Եւ զի այս Օրինադրութիւն է և արդարութեան կատարումն: Իսկ՝ լուծեալ և զղջացեալ՝ ի ձեռն վարդապետաց վերստին ուղղութիւն, այլ անզղջից՝ դատաստանաց իրաւունք: Փոքրազոյն օրինադրութեամբս տեսցես ալժմ զմեծամեծսն սովաւ շափեալս: Եւ զի յայտ արասցէ զհաւս վասն մեր եղեալ, զոր հրամայէ թուղուլ՝

218 Բ Օրին., ԻԲ, 4
219 Բ Օրին., ԻԲ, 5
220 Բ Օրին., ԻԲ, 6—7
221 Տե՛ս Մատթ., Ե, 25. Ղուկ., ԺԲ, 58

զմայրն աճելոյ պատճառաւ և մեզ ի պէտս զձագս և զձուս առնուլ: Եւ սորօք վարձս խոստանայ՝ ցուցանելով, թէ որքան պոսակին կատարողքն մեծամեծաց պատուիրանաց, այլ զղշացեալքն ուղղին, և անզեղջքն յայսմ՝ զատին: Եւ իրաւացի կարծեմ զոյզ ամաց թռչնոցն իմանալով ձագուցն խափանման՝ զտուգանս լինել ի թագաւորաց⁽⁹⁰⁾:

Գ Լ Ո Ի Խ Ծ Ժ Ը

Վ Ա Ս Ն Ն Ո Ր Ա Շ Է Ն Տ Ա Ն

Եթէ շինեսցես սուս նորաշէն, արասցես պսակ շուրջ զտանեօքն, և մի՛ սպանումն զործեսցի ի տան քում, զի մի՛ անկանիցի, որ անկանելոցն
10 իցէ, ի նմանէ²²²:

Կարծելի է, թէ և զայս պատուիրան նման այնմ, որ զվիրաւոր գտեալ՝ պատարագօք հրամայէր քաւել և ոչ զատաստանաւ արիւն խնդրել²²³, ոչ տայ ի ձեռս դատաւորաց զպատահեալն: Եւ զի մի՛ այնմ կարօտ իցեն, զգուշանալ ուսուցանէ: Իսկ մեզ ապաշխարութիւն լիցի:

15

Գ Լ Ո Ի Խ Ծ Ժ Թ

Վ Ա Ս Ն Մ Ա Ռ Ա Յ Ի Ց Փ Ա Խ Ո Ւ Ց Ե Լ Ո Ց

Մի՛ մատնեսցես զժառայ տեառն իբրում, որ յաւելուցու առ քեզ ի տեառնէ իրմէ: Ընդ քեզ բնակեսցէ և ընդ քեզ զետեղեսցի յամենայն անդոջ, ուր և հաճոյ է նմա, և մի՛ նեղիցես զնա²²⁴:

20

Ոչ միայն զայլազգեաց ասէ, այլ և զԵբրայեցոց, որ թէ յանդղնեալ ոչ կամի յեւթն ամի թողուլ զնա, և յաղագս այնր փախիցէ, զոր ասէ՝ ընդ քեզ բնակեսցէ և թէ այլուր հաճոյ իցէ՝ անդ, և թէ այլազգ ինչ՝ հաշտեցուցանել և ոչ վայրապար տալ ի ձեռս: Զայս և մեզ պահել իրաւացի զատաստան է:

25

Գ Լ Ո Ի Խ Ծ Ի

Վ Ա Ս Ն Մ Տ Ե Լ Ո Ց Ի Հ Ո Ի Ն Ձ Ս

Իսկ եթէ մտանիցես ի հուսնս ընկերի քոյ, քաղեսցես ձեռօք քովք զհասկն և մանգալ մի՛ արկանիցես յոճ ընկերի քոյ²²⁵:

Զի զողորմութիւն ի կամաց առողին կամի Օրէնքն և ոչ ի կամաց կրողացն, և եթէ յանդղնի՝ զատաստանաւ է իբր ի յափշտակողէ տոյժ առնուլ:

²²² Բ Օրին., ԻԲ, 8

²²³ Տե՛ս հոգվ. ձԹ, Կաև Բ Օրին., ԻԱ, 1—9

²²⁴ Բ Օրին., ԻԳ, 15—16

²²⁵ Բ Օրին., ԻԳ, 25

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ի Ա

Վ Ա Ս Ն Մ Տ Ո Ղ Ա Ց Յ Ա Յ Գ Ի Ը Ն Կ Ե Ր Ի Ն

Իսկ եթէ մտանիցես յայգի ընկերին քոյ, կերիցես խաղաղ, մինչև յաղեսցես, բայց յամանս մի ամանեսցես²²⁶;

5 Չափս ոնէ և իրաւունս ակամայ ողորմութեան ճշմարիտ Օրինադրութիւնս այգեգործաց, զի մի՛ տաղտկասցին, զի նոցունց կամօք իցէ բնդ ուսելոյն և բառնայն, իսկ ըստ կերողին⁽¹⁰⁰⁾ տոյժ լիցի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ի Բ

Վ Ա Ս Ն Ա Ր Ձ Ա Կ Ե Լ Ո Յ Չ Կ Ա Ն Ա Յ Ս

10 Եթէ առնուցու որ կին և մտանիցէ առ նա, և եղիցէ, թէ ոչ դստանիցէ շնորհս առաջի նորա, զի եգիտ ի նմա իրս անարգութեան, զրեսցէ նմա զիր ապահարզանի և տացէ ի ձեռս նորա և արձակեսցէ զնա ի տանէ իւրմէ: Եւ գնացեալ լինիցի առն այլում, և թէ ատիցէ զնա այրն վերջին, զրեսցէ նմա զիր մեկնելոյ և տացէ ի ձեռս նրա և արձակեսցէ զնա ի տանէ իւրմէ: Ապա թէ մեռանիցի վերջին այրն, մի՛ կարասցէ այրն առաջին, որ արձակեաց զնա, զառնայ առնույ զնա ի կնութիւն, զի պիղծ է այն առաջի Աստուծոյ քոյ. և մի՛ պղծիցէք զերկիրն, զոր Տէր Աստուած տացէ ձեզ ի ժառանգութիւն²²⁷:

15 Զայս երբեմն Հրէայքն պատասխանի ետուն Տեառն, ասելով. Մովսէս հրաման ետ զիր զրել մեկնելոյ կանանց, և Տէր եցոյց զպատճառն, եթէ յաղագս խստասրտութեան ձերոյ թողացաւ²²⁸: Եւ զի մի՛ միշտ վայրապարթողցեն, ասաց յՕրէնսն՝ ոչ առնույ զանարգեալն: Եւ զի ընդարձակ էր առնույ այլ, և միանգամայն երկուս առնույ և կեալ ի մի տուն, և այն առանց բանի պրոնկութեան: Եւ զի ըստ մեզ այս ոչ է, եթէ պատահի զկնի թողլոյն և մահուն զղջանայ, որ ատելութեամբ մեկնեցան՝ ազաշխարութեամբ միասցին, բայց եթէ պատահի այնպեսի լինել, որոց միատրեւ շիցէ⁽¹⁰¹⁾ արժան:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ի Գ

Վ Ա Ս Ն ՈՐ ԱՌԵՆՈՒ ՆՈՐ ԿԻՆ, ՉԷ ՊԱՐՏ Ի ՊԱՏԵՐԱԶՄ ԵՐՔԱԼ

30 Եթէ առնուցու որ կին նորոգ, մի՛ մտցէ ի պատերազմ, և մի՛ անկցին ի վերայ նորա ինչ իրք, այլ անպարտ լիցի ի տան իւրում, և ուրախ արասցէ զկին իւր²²⁹:

35 Մարդասէր է Աստուած, կամի, զի մի՛ անկեալ ի պատերազմին՝ սուղ լիցի տարածամ, յաղագս որոյ անմեղադրելի են միանգամայն, կամ ամբարտաւանեալ՝ յանդգնի ճակատեալ և կամ երկբայի՝ զանգիտեալ: Զայս իրաւունս պահելի է զօրավարաց առ զօրս իւր ամենայն:

226 Բ Օրին., ԻԳ, 24
227 Բ Օրին., ԻԳ, 1—4
228 Տե՛ս Մատթ., ԺԹ, 8. Մարկ., Ժ, 5
229 Բ Օրին., ԻԳ, 5

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե Ծ Ի Գ

ՎԱՍՆ ՈՐՔ ԳՐԱԻԱԿԱՆ ԴԵՆՆ ԿԱՄ ԳՐԱԻ ԱՌՆՈՒՆ ԶԵՐԿԱՆՔ

Մի՛ գրաւեսցես գլիերին կամ գնհրքին երկանք, գի գոգիս գրաւէ
այնպիսին²³⁰,

5 Ոչ հրամայէ բնաւ չզրաւել, այլ նոցունց ցուցանէ զիրաւունս, գի
միովն թերեւս զըջասցի դարձուցանել զմիւսն, ուստի և ծանրացոյց զօրի-
նակն խղճին՝ գոգիս գրաւէ, ասէ, այնպիսին, գի նոցա սպասատրու-
թեամբ ոգի մնայ ի մարմին: Զոր և յամենայնսն մեզ պահելի է՝ չգրաւել
զյոյժ հարկատրքն, և թէ յանդգնի՝ ի դատատրաց վրէժ լիցի:

10

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե Ծ Ի Ե

ՎԱՍՆ ՊԱՐՏՈՒՅ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆԵՐՈՅ

Եթէ պարտիցի ընկեր քո զինչ և իցէ, մի՛ մտանիցես ի տուն նորա
առնուլ ինչ գրաւ, այլ արտաքոյ կայցես, և այլն, առ որում պարտքն
քո իցեն, հանցէ զգրաւն արտաքաւ: Եւ եթէ աղքատ իցէ այլն, մի՛ ազցի
15 գրաւն ի տուն քո, այլ դարձուցես զգրաւ նորա ընդ մտանել արևուն, և
ննչեսցէ հանդերձին և օրհնեսցէ զքեզ, և եղիցի քեզ յողորմածութիւն
առաջի Տեառն Աստուծոյ քոյ²³¹,

Զտալ թոյլ մտանել և առնուլ գրաւ, գի մի՛ բռնութիւն լիցի, այլ՝
կամաւ. հանեալն, դարձեալ, ոչ ի հարկատրոսց գոյիցն իցէ: Ապա թէ
20 յազազս աղքատութեան հարկատրքն իցին, հրամայէ շօթեցուցանել և
այսու ողորմած կամի գնոսա լինել լնդ իրաւանցն: Զսոյն զայս և մեզ
ընտերելի է:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե Ծ Ի Զ

ՎԱՍՆ ՈՐ ՎԱՐՁԷ ԳՐԱՍՏ ԵՒ ԱՅԼ ԻՆՁ ԵՒ ՎՆԱՍԷ

25 Մի՛ զլասցիս զվարձս տնանկին և գկարօտելոյն յեղբարց քոց կամ
յեկաց քաղաքաց քոց: Այլ նոյն օր հատուցես զվարձս նորա, և մի՛ մտա-
նիցէ արեգակն ի վերայ այնորիկ, գի տնանկ է, և այն է յոյս նորա, և մի՛
բողոք հարկանիցէ առ Տէր, և լինի քեզ այն ի մեղս²³²:

30 Զայտ է, գի յազազս աղքատութեան եղև վարձկան և աւուրն պիտո-
լից: Զի եթէ ոչ հատուցես յաւուր գործոյն, դատաստանաւ է ատկի, քան
որ վարձեցան, հատուցանել զվարձսն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե Ծ Ի Է

ՎԱՍՆ ՈՉ Է ՊԱՐՏ ՄԵՌԱՆԵԼ ԶԱՐՑ ՎԱՍՆ ՈՐԳՈՅ, ԵՒ ՈՉ
ՈՐԳԻՔ՝ ՎԱՍՆ ԶԱՐՑ

35 Մի՛ մեռանիցին հարք ընդ որդոց, և մի՛ որդիք՝ ընդ հարց, այլ ի-
րաբանչիպ ոք ի մեղս իւր մեռանիցի²³³:

230 Բ Օրին., ԻԳ, 6
231 Բ Օրին., ԻԳ, 10-13
232 Բ Օրին., ԻԳ, 14-15
233 Բ Օրին., ԻԳ, 16

Եւ զայս ասէ յաղագս այնորիկ, որ թէ պատահի մահապարտ լինել ըստ օրինաց, հարք եթէ կամիցեն վասն զորդիսն ապրեցուցանելոյ մեռանիլ, մի՛ մեռցին, այլ մեռցի որդին մահապարտ, զի մի՛ թիրեացի դատատանն: Նոյնպէս և մի՛ որդիք ընդ հարց մեռցին: Նաև դատաւորք, թէ ոչ կարասցեն զորդիս մահապարտս ըմբռնել, ոչ պարտին զհայր ի մահ դատապարտել: Եւ այս ի մեզ հաստատուն կացցէ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ի Ը

Վ Ա Ս Ն Ո Ր Ք Չ Դ Ա Դ Ա Ր Ի Ն Յ Ի Ր Ա Ի Ո Ւ Ն Ե Ս

Մի՛ խոտորեսցես զիրաւունս եկին և որբոյն և այրոյն²³⁴,
 10 Դատաւորաց զնէ օրէնս՝ ոչ վարիլ կաշառօք և այլօք պատրանօք, որպէս եցոյց յայլսն²³⁵, և եթէ զայս արասցէ՝ անկցի ի պատուոյն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ի Թ

Վ Ա Ս Ն Ո Ր Զ Ա Յ Ր Ի Մ Ա Ր Դ Ո Յ Ի Ր Ք Գ Ր Ա Խ Կ Ա Ն Ն Ե Ն

Մի՛ զրաւեսցես զգրաւ այրոյն զձորձս նորա²³⁶,
 15 Զի թէպէտ և յայլսն ներեաց սահմանան զգրաւն²³⁷, այլ աստ եցոյց հարկաւոր ոչ զրաւել զայրոյ, ուսուցանելով նոցա զխնամակալութիւն յիւրմէ, որպէս յնզիպոտս ամենազանս, զի արտաքոյ է դատաստանի զգուել զնոսս:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Լ

20 Վ Ա Ս Ն Ա Ր Ժ Ա Ն Ա Ի Ո Ր Ա Յ Գ Ա Ն Ի Յ

Յատեան դատաստանի, ըստ որում և իցէ, յորժամ արժանի զանի իցէ, եթէ ոչ ըստ Օրինացն քառասուն²³⁸, սակայն անվնաս: Արժան է դատաւորաց վարիլ նովա ի խրատ ստահակաց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Լ Ա

25 Վ Ա Ս Ն Թ Է Կ Ռ Ո Ւ Ի Ն Ե Ր Կ Ո Ւ Մ Ա Ր Գ, Ե Ի Կ Ի Ն Ն Թ Ա Փ Է, Ե Ի Վ Ե Ա Ս Ի

Եթէ կոուիցին երկու արք, և թափելոյ աղագաւ կին միոյն բուռն հարկանէ զյաղթողի առն, ըստ Օրինացն է հատանել զձեռնն²³⁹, այլ մեզ՝ զիսն ձեռինն, որպէս ցուցեալ է իւրաքանչիւր զզայութեանցն²⁴⁰:

²³⁴ Բ Օրին., ԻԳ, 17

²³⁵ ՏԷ՛ս ԵԼԲ, ԻԳ, 8: Ղևտ., ԺԹ, 15: Բ Օրին., Ա, 17 և այլուր:

²³⁶ Բ Օրին., ԻԳ, 17

²³⁷ ՏԷ՛ս Բ Օրին., ԻԳ, 10—13 և ՃԻԾ հոգվածը:

²³⁸ ՏԷ՛ս Բ Օրին., ԻԾ, 2—3

²³⁹ ՏԷ՛ս Բ Օրին., ԻԾ, 11—12

²⁴⁰ ՏԷ՛ս հոգվ. ԿԳ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ո Ճ Լ Բ

ՎԱՍՆ ՈՐ ԶԳԵՐԵԶՄԱՆՍ ԵՒ ԶՄԵՌԻՆԱԿԱՍ ԿՈՂՈՊՑԵՆ

2 Ձդիակողողուտս եթէ քմբունեսցի և ապա կամօք խոստովանեալ՝ ոչ մեղցի⁽¹⁰²⁾, իսկ եթէ ոք ոչ սպանցէ, քննեսցէ զնա սուրբ եկեղեցի՝ մինչև ի 5 մահ որոշեսցի, քանզի տեղիք ապաշխարութեան չիք նմա²⁴¹։

Յայտ է յասացելոցս, թէ անզղջիցն մահ որոշեաց, այլ այնպիսեացն արեան լիցի զին ըստ ցուցելոյ օրինակին²⁴², դարձեալ և՛ ապաշխարութիւն պատշաճիւ։ Եւ այդ լիցի դատաստան այդոցիկ իրաւացի։

Գ Լ Ո Ւ Խ Ո Ճ Լ Գ

ՎԱՍՆ ԱԿԱՄԱՅ ՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆՑ

10 Եթէ ոք անմեղ զնասցէ ուղևոր և ոչ զոր ունէր թշնամի յատաչ պատահեալ, այլ թէ որ ամենեցուն գողն և աւազակն նմա դիպեսցի, և սպանցէ սա զնոսա, մի՛ իբրև սպանող դատեսցէ զնա սուրբ եկեղեցի։ Բայց վասն ահագին սեղանոյն սրբեսցէ զանձն աւուրս սակաւ՝ զմտաւ 15 ածեալ, թէ ընդէ՞ր իսկ և ակամայ դիպեցան, թէպէտ և յԱստուծոյ իցէ մատնութիւնն²⁴³։

Կարծեսցուցանէ և յաղսզս քահանայից վասն ասելոյն՝ ահագին սեղանոյն, այլ հասարակ ամենեցուն է։ Բայց այս զատաստան եկեղեցոյ դատաւորաց և ոչ արտաքնոց է դատել, զիրաքանչիւրոցն օգուտ ըստ 20 իրին։

Գ Լ Ո Ւ Խ Ո Ճ Լ Գ

ՎԱՍՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ ԵԿԵՂԵՑՈՑ

25 Զհիմունս եկեղեցոյ եպիսկոպոսն միայն իշխեսցէ ծրագրել ուղղափառութեամբ, կամ քորեպիսկոպոսն, կամ պերետուան՝ հրամանաւ եպիսկոպոսին։ Ապա թէ առանց եպիսկոպոսին կամ քորեպիսկոպոսին ոք յանդրգնեսցի՝ քակել զհիմունսն հրամայեցաք. ապա թէ թողցի՝ երկրորդումն սահմանք կարգեսցին, և այնպէս կտրղ եկեղեցոյն լինի անըստգտանելի²⁴⁴։

30 Գիտելի է, զի քորեպիսկոպոսք երկու են, մին՝ ձեռնադրեալն և մին՝ ոչ. եւ պերետու է⁽¹⁰³⁾, որ այժմ է բուտ⁽¹⁰³⁾։ Եւ եթէ ի պատահումն հայիցի եպիսկոպոսն և ի զեղջն և ոչ քակեսցէ, երկրորդել հրամայէ զկարգն։ Եւ այդ այդոցիկ զատաստան է հաստատուն։

241 Կանոնք Հարանց հետևողաց Ժէ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 108
 242 Տի՛ւ հոգի. Բ
 243 Կանոնք Հարանց հետևողաց ԺԸ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 108
 244 Կանոնք Հարանց հետևողաց ԻԾ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 111—112

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Լ Ե

Վ Ա Ս Ն Չ Ե Ռ Ն Ա Դ Բ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Ե Պ Ի Ս Կ Ո Պ Ո Ս Ա Ց

5 Զեպիսկոպոս արժան է, որք յաշխարհին և վիճակին եպիսկոպոսք իցեն, նորքիմբք նստուցանել յաթոռ. ապա թէ վասն փութոյ ինչ և վասն հեռաւորութեան ընկերացն՝ երեք եպիսկոպոսք կամօք այնոցիկ, որք հեւի են, թղթովք վկայութեան նստուցանեն: Բայց զպատիւ և զշնորհս զխատորին արժան է տալ, այսինքն՝ կաթողիկոսին. կամ եղև մեծ ժողովոյն²⁴⁵:

10 Կարգաւորապէս զձեռնադրութիւն հրամայէ լինել. նախ ընտրել բաղմաց, և հաւանութեամբ ամենեցուն ձեռնադրէ կաթողիկոսն, կամ հրամանաւ նորա՝ երկուքն կամ երեքն: Այլ անուն կաթողիկոսի աստ ցուցաւ զլիաւոր լինել այլոցն, բայց այսուհետև մամսնայ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Լ Զ

Վ Ա Ս Ն Ա Յ Ն Ա Յ Ի Կ, Ո Ր Ք Ի Կ Ա Ր Գ Է Ե Ի Յ Ա Ղ Օ Թ Ի Յ Մ Ե Ր Ժ Ե Ա Լ Ե Ն

15 Որք ի կարգէ և յաղօթից մերժեալ են, կամ ժողովրդական ոք կամ ի կարգէ պաշտօնէից, եթէ երթեալ ուրեք զինքն ի կարգ արկցէ, մի՛ ընկալցին: Եւ որ այլոյ վարդապետի բանադրեալ իցէ և կամ մերժեալ, այլ վարդապետ մի՛ մերձեցուցէ կամ ի կարգ արկցէ, բայց եթէ հաւաստեալ քննութիւն արասցեն, բանիւ վարդապետութեան բժշկել և անդէն հնազանդել ընդ բուն վարդապետան: Ապա թէ վասն մեղաց և շար
 20 գործոց մերժեալ իցէ ի սուրբ եկեղեցոյ, դեղօք ապաշխարութեան բժշկեսցեն²⁴⁶,

Եւ այս բարեկարգութիւն աստուածային դատաստանաւ է. ոչ զոր առանց գիտութեան ընդունել, և վարդապետաց շքամահել զմիմեանս և ղանկարգան⁽¹⁰⁴⁾ անդրէն դարձի իմաստութեամբ բժշկել:

25

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Լ Է

Վ Ա Ս Ն Չ Ե Ռ Ն Ա Դ Բ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Կ Ա Թ Ո Ղ Ի Կ Ո Ս Ա Ց

30 Նախնեացն սովորութիւն կացցէ յնգիպտոսս, զի Աղեքսանդրի եպիսկոպոսն ամենեցուն իշխեսցէ, վասն զի Հռոմայ եպիսկոպոսին այս սովորութիւն է, նոյնպէս և Անտիոքացոց և յայլ իշխանութիւնս պատիւ մեծութեան պահեսցի եկեղեցեաց: Եւ ամենեցուն նմանապէս յայտնի լիցի, զի
 35 թէ ոչ կամօք կաթողիկոսին լիցի. եպիսկոպոսս, զայնպիսին մեծ ժողովն որոշեաց, զի մի՛ ևս իցէ եպիսկոպոս: Ապա թէ միաբան ամենեցուն ընտրելով ճշմարտութեամբ ըստ կարգի եկեղեցոյ արժանի առնիցեն, երկու կամ երեք ըստ անձին անզգամութեան կամ հակառակութեան ընդդէմ
 լինիցին, բազմացն ընտրութիւն հաստատեսցի²⁴⁷:

²⁴⁵ Կանոնք Նիկիական Գ, Կանոնադիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 119
²⁴⁶ Կանոնք Նիկիական Ե, բերված է մի մասը որոշ կրճատումներով, տե՛ս Կանոնա-
 վիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 119—120
²⁴⁷ Կանոնք Նիկիական Զ, Կանոնադիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 120—121

Վասն զի սովորութիւն կալաւ և կարգ նախնեացն, զի Երուսաղէմի եպիսկոպոսն պատուեացի, բնկալցի պատիւ, զի մայրաքաղաքացն ըստ արժանի պատուին իւր պահեսցի²⁴⁸:

2 Զոր յառաջն յիշատակեաց զանուն կաթողիկոսի²⁴⁹, աստ ցուցանէ, զի
5 ըստ նախնեացն սովորութեանց և ինքեանց կացցէ: Եւ ըստ շարից աւետարանչացն զայդոսիկ նշնակէ, և յայլ իշխանութիւնս նմանապէս, զի
թէ իցեն առաքելական աթոռ և թէ չիցեն՝ հրամայէ կաթողիկոս լինել. և
թէ աթոռն Յովհաննու յեփեսոսէ ի Բիւզանդիա փոխեցաւ՝ պատուելոյ
աղաղաւ, այլ ոչ կաթողիկոսութեան պատճառաւ. Եւ որոշէ, որք հրամանաւ
10 կաթողիկոսին չձեռնադրին, յորոց յայտ է, զի հրամանաւ նորա ձեռնադրին: Եւ թէ պատահին ոչ յիւրմէ, այլ ի բազմացն ընտրութենէ,
ամենայն ուրեք ճշմարիտ է, և ի ձեռնադրելն կաթողիկոս:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Լ Ը

15 ՎԱՍՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ ԵՒ ՔԱՀԱՆԱՅԻՑ, ՈՐ ԶԱՅԼՈՑ ՎԵՃԱԿ
ԵՒ ԶԺՈՂՈՎՈՒՐԴ ՅԱՓՇՏԱԿԵՆ

Վասն բազում յուզիցն և մեծամեծ ամբոխիցն, որ լինին ի կողմանս
կողմանս, որք եպիսկոպոս լինին և զայլոյ վիճակ չափշտակել շանան, և
որք երիցունք լինին և այլոյ քաղաքի և ժողովրդեան ցանկան յափշտա-
կել, — կամ եղև մեծ ժողովոյս, զի զայնպիսին դատարեցուցանեն յիւրա-
20 քանչիւր վիճակի: Ապա թէ բռնութեամբ կամ կաշառօք զգործն զայն յան-
դրղենացի գործել և ընդդէմ եկեսցէ առաջնորդական կանոնին, կամ եղև
մեծ ժողովոյս, զի զայնպիսին ընկեսցեն յաթոռոյն և ի կարգէ քահանա-
յութեան և բնաւ իսկ ի բաց մերժեսցեն ի պաշտմանէն, և այնուհետև եղիցի
քեզ իբրև զմի յանզղամաց, զի²⁵⁰ որում տուեալն իցէ՝ տացի և յաւելցի,
25 և որ ոչն գիտէ ունել՝ և զոր ունի բարձցի ի նմանէն²⁵¹:

Ոչինչ անյայտ է այս. հոգևոր կանոնական դատաստան, և բազմաց
ըստ այսմ մերժելի է այժմ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Լ Թ

ՎԱՍՆ ԱՆԿԱՐԳԱՊԷՍ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆԱՅ

30 Վասն այնոցիկ, որ ի կարգին իցեն և ի կանոնին և յուխտի եկեղեց-
ոյ և յազահոութիւն և ի զօշաքաղութիւն անկանիցին, զարծաթ ի վարձու
տան և տոկոսեօք պահանջեն և մոռանան զբարբառ աստուածային Գրոցն,
որ ասէ՝ զարծաթ իւր ի վարձու ոչ տայ և այլն²⁵², և, մանաւանդ, ծոյլ
և պղերգ՝ ի պաշտմանն և թուլասիրտ՝ յազօթս, մեղկ և ծոյլ՝ ի հաւատս,
35 այնպիսոյն ասէ Գիր՝ վայ որ թողեալ իցէ զուսումն մանկութեան և

248 Կանոնք Նիկիական է, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 121
249 Տե՛ս հոգվ. ՃԼԵ
250 Մատթ., ԺԳ, 12. ԻԵ, 29: Մարկ., Դ, 25: Ղուկ., Ը, 18. ԺԹ, 26
251 Կանոնք Նիկիական ԺԾ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 127—128
252 Տե՛ս Սաղմ., ԺԳ, 5. Եզեկ., ԺԸ, 8

մոռացեալ զուխտն աստուածեղէն²⁵³: Կամ եղև մեծ ժողովոյս՝ զայնպիսին մերժել ի կարգէն և կամ բարեսէր կամօք յուզղութիւն ածել²⁵⁴:

Լուիցեն քահանայք զվճիռ կանոնական դատաստանին և զարհուրեացին, ապա թէ ոչ՝ վերջին և անաշառ դատաստանաւ դատելոց են:

5

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Խ

ՎԱՍՆ ՈՐ ԶՁԵՌՆ ՏՈՒԵԱԼ ԱՂՋԻԿ ՅԱՓՇՏԱԿԻՑԷ

Որք միանդամ խօսեալ աղջկունք են և զուգեալ գտանիցին, և յետ այսորիկ այլք յափշտակիցեն, կամ եղև, զի անդրէն տացեն, որում խոսեալն էր. թէ և ի բռնութիւն ապաստանի՝ մի թողցեն²⁵⁵:

10

Մի զզուգեալն և զխօսեալն համարի և անդրէն դարձուցանել, թէ և պատկեացի ընդ յափշտակողին: Եւ այդոցիկ ճշմարիտ է դատաստան:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Խ Ա

ՎԱՍՆ ՄՍԱԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆԱՑ

Որք յուխտի անդ իցեն՝ երիցունք, կամ սարկաւագունք, կամ այլ ոք ի պաշտօնէից և հեռի իցեն ի մտոյ, և միտք յօժարեսցին ի ճաշակել, համարձակ կերիցեն և մի՛ զաղտաբար, ապա թէ կամեսցին՝ պահեսցեն: Այլ թէ ոք պիղծ համարեսցի զբանջար կամ զհաց, որ մտտ իցէ, ոչ ընդունին զնա ի կարգ եկեղեցոյ²⁵⁶:

20

Ուխտական՝ յայտ է, զի զամուսնացեալս և զկուսանս և որք միանգամ յեկեղեցի են՝ անուանէ: Ապա ուրեմն վայրապար է ազգացն Յունաց և մեր զմիմեանս բամբասել, զի զերկուսինն, ասէ, ընդունիլ ի կանոնաց: Արդ, բարիոք է շուտելն, քան ուտելն, թէպէտ և ոչ բամբասի, որպէս ի մեզ գտանին բազում պահողք. այլ արտաքոյ դատաստանի է զմիմեանս դատելն:

25

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Խ Բ

ՎԱՍՆ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԸՆԶԻՑ

Վասն ընչից, որ անուանեալ իցէ եկեղեցոյ, զինչ և իցէ՝ եթէ գեղ և եթէ այլ ինչ, մինչև եպիսկոպոս լեալ ի տեղոջն և երիցունք վաճառիցեն, իշխան լիցի անդրէն ի նոյն պահանջել. բայց եպիսկոպոսն կշռեսցէ զիրան և զարժանն, եթէ մարթ է առնուլ զգինն կամ դարձուցանել²⁵⁷:

30

Կանոնականս հրաման անվաճառելիս լինել զեկեղեցոյսն կամի և իշխան՝ վեպիսկոպոսն և ոչ զքահանայս, եթէ առնուլ կամ դարձուցանել եպիսկոպոսն տեսցէ: Այսպիսի է. զի թէ որ գնեաց՝ ամօք զնոյն շափ

253 Առակք, Բ, 17

254 Կանոնք նիկիական ժՁ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 128

255 Կանոնք Անկիւրեայ ժԲ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 162—163

256 Կանոնք Անկիւրեայ ժԵ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 163—164

257 Կանոնք Անկիւրեայ ժԶ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 164

կերեալ իցէ՝ զգինն ոչ դարձուցանել⁽¹⁰⁵⁾, ապա թէ շիցէ ինչ շահեալ՝
 դարձուցանել: Ըստ այսմ օրինակի զկշռելն ասէ: Ի դէպ է և զայս գիտել, զի
 այլազգ ոչ վաճառի եկեղեցոյքն, բայց եթէ վաճառեսցի զանպատ-
 2 շաճսն և այլ ևս անկաւոր գնեսցէ նուիրն զնուրն⁽¹⁰⁶⁾: Եւ այդ ընդունելի
 5 դատաստան է յեկեղեցի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Խ Գ

ՎԱՍՆ ՈՐ ԿՈՒՍՈՒԹԻՒՆ ԽՈՍՏԱՆԱՅ ԵՒ ՍՏԷ

Վասն այնոցիկ, որ ի շափ հասեալ իցեն և կուսութիւն խոստանան
 պահել և ստիցեն խոստմանն և ի շնութիւն անկանին, կուսան այնուհետև
 10 ոչ կարէ լինել, այլ եղիցի նա որպէս զայն, որ երկուս կանայս առեալ
 իցէ, և զասման նոցին կալցի, և զապաշխարութիւն՝ երկու ամ առ դրանն
 ընդ ձեռամբ և մի ամ մտեալ յեկեղեցին ընդ ապաշխարողսն ելցէ: Եւ
 զշերմութիւն ապաշխարութեանն տեսցեն, և հաղորդեսցի օրինացն, բայց
 յօժումն քահանայութեան մի՛ մերձեսցին²⁵⁸:
 15 Զայս յայտնագոյն ի նիկիական յերեսուն զլիսին ասէ, այլ աստ՝ որ
 ամուսնանայ և շնայ, Յայտ է, զի զշնութեան ապաշխարէ, այլ ամուսնու-
 թեանն երկակացն է, ուստի ոչ կարէ լինել քահանայ. և թէ երկրորդ
 ամուսնանալ՝ իբր զերրորդ համարեալ է: Բայց տեսցեն և զհասակ խոս-
 տովանողին և այդպէս դատեոցեն: Եւ այդ ըստ այդմ լիցի: Զայս ևս զրտ-
 20 ցես ի Լուսաւորչին կանոնսն յերեսուն զլիսին:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Խ Գ

ՎԱՍՆ ԶՅՂԻ ԿԱՆԱՅՍ ՄԿՐՏԵԼ

Զյղի կանայս արժան է մկրտել՝ յորժամ և կամին, զի ոչ յայսպիսի
 իրս հաւասարեալ է ծնողն ընդ ծննդեանն, այլ արժան է ամենայն իրօք
 25 և կամօք զյօժարութիւնն ցուցանել առ ի խոստովանութիւն ընդունելու-
 թեան մկրտութեանն²⁵⁹:
 Եւ զայս յսղազս երկիւղի մահու, որ յերկունսն է, թողացուցանէ, և
 յաղազս այնորիկ անխեղճ են մկրտեալն և մկրտողն: Եւ զի մի՛ կարծիցի
 մանուկն ընդ նմին մկրտիլ, յաւելու զպատճառն: Հաւանելի է այս իրա-
 30 տունք յեկեղեցի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Խ Ե

ՎԱՍՆ ԱՐՉԱԿԵԼՈՅ ԶԿԻՆ ՊՈՌՆԻԿ

Եթէ ոք արձակեսցէ զկին իւր վասն բանի պոռնկութեան և կամ այլ
 շարագործութեան, որ ոչ միայն այրն վկայէ, այլ և բրազումք վկայեն վասն

²⁵⁸ Կանոնք Անկիւրեայ Ի, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 166—167. Բերված է վերջից որոշ կրճատումով:
²⁵⁹ Կանոնք Նեոկեսարեայ Զ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 166—167

չար գործոց նորա, արձակեսցէ. ընդունի զկանոնս: Բայց մի՛ ապաշխարեսցէ²⁶⁰), այլ ի ձեռն ողորմութեան սրբեսցի և հաղորդեսցի օրինացն և եթէ կամեսցի՝ կին արասցէ, և կինն այլ այր շիշխէ առնուլ, մինչ կենդանի է այր նորա²⁶⁰,

5 Եւ զայս թէպէտ և գրեալ է մեր զդատաստան²⁶¹, երկրորդեցաք, զի ոչ վասն պոռնկութեան, այլ և յաղազս այլ շար գործոց հրամայէ թողուլ՝ կախարհութեան, դեղատուութեան և այլոց այսպիսեաց: Եւ զի դարձեալ միմեանց կամօք ամուսնանալ, որպէս լուեալ էաք՝ ասացաք: Եւ զի մի՛ ընդդէմ կարծեսցի կանոնաց, որպէս և կամեսցին, այնպէս կալցին:

10

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Խ Զ

Վ Ա Ս Ն Ա Ր Չ Ա Կ Ե Լ Ո Յ Զ Կ Ի Ն Ա Տ Ե Լ Ո Ւ Թ Ե Ա Մ Բ

Իսկ եթէ ոչ վասն պոռնկութեան և ոչ վասն շար գործոց եթող զկին իւր, այլ վասն վատաբարութեան, որպէս թէ այլում ակն եղեալ իցէ, զայսպիսիս ոչ ընդունին կանոնք, մինչև ցդառնալ նորա առ կինն. և ընդ յանցանաց եւթն տմ ապաշխարութիւն կալցի, հինգ ամ՝ արատաբոյ, երկու՝ ի ներքս: Ապա թէ ոչ զարձցի առ բուն կինն իւր, զկեանս տան իւրոյ բաժանեսցէ. զկէսն կնոջն տացէ և տուղանս՝ յեկեղեցի, զի զպսակն օրհնութեան անարգեաց: Եւ ինքն զաւուրս կենաց իւրոց պոռնիկ կոչեսցի և մի՛ մտցէ յեկեղեցի Աստուծոյ, այլ ի դուռն աղօթեսցէ, ողորմութեամբ տրօք տնանկաց և ջերմեռանդն արտասուօք գլխոյն թօշակն ընկալցի: Ապա թէ կինն մեռանիցի, և այրն կին շառնիցէ և յապաշխարութիւն եկեսցէ, հինգ ամ ի դրունս և երեք ամ ընդ ձեռամբ հաւասարեսցի աղօթից, ի ձեռն ողորմութեան քաւալ՝ հաղորդեսցի²⁶²:

25 Եւս և զայս ևս եղաք յառաջ եղեալսն մեր դատաստան²⁶³, որպէս որ նախ քան զայս ի գլխի ցուցաք, եթէ կամօք միմեանց ամուսնանալ ասացաք: Եւ զի ըստ կանոնաց ոչ կարծեսցեալ, զոր եղաք ի լրոյ, զկանոնականս առցեն քան և այնպէս անկարծիս դատեսցեն:

Միանգամայն ի դիրս դատաստանի, որ ինչ ընդդէմ գրոց կարծի հրամանի, զգրոցն առնլով՝ անբանբաս զմեղ թողցեն, զի ոչ հակառակ էմք աստուածական հրամանացն, այլ ի լրոյ զճշմարտիցն եղաք ներմամբ զբան: Սակայն ի կամսն սպաստան է ընդունողաց և կամ ոչ, և յաղազս այսորիկ սիրով ընդ մեղ լիջիք և մի՛ վայրապար զմերս համարեսցիք զսակաւ վաստակ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Խ Է

35

Վ Ա Ս Ն Մ Ա Ր Կ Ա Ե Լ Ա Գ Ա Յ Ա Ր Չ Ա Կ Ե Լ Ո Յ Զ Կ Ա Ն Ա Յ Ս

Վասն որ պատրաստեալ են ի քահանայութիւն և ունիցին կանայս, թէ մինչև ի քահանայութիւն մերձեալ իցէ, և կինն շնայցէ, արձակիցէ զկինն,

260 Կանոնք Նէոկեսարեայ ԺԱ, Կանոնադիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 183
261 Տե՛ս հոգվ. Ժ
262 Կանոնք Նէոկեսարեայ ԺԲ, Կանոնադիրք Հայոց, հ. էջ 183—184
263 Տե՛ս հոգվ. Թ, ԺԳ, ԸԻԲ

և առն շիշխէ լինել, և այրն ի քահանայութիւն մատիցէ: Ապա եթէ կամք իցեն կեալ ընդ նմա առն, քահանայ ոչ կարէ լինել, զի ոչ ընդունի զնա եկեղեցին և ոչ կանոնք²⁶⁴:

Իշխան առնէ յերկաքանչիւրսն. և աշխարհական կանանց ամուսնա-
5 նալ զկնի առն մահուանն կամի, իսկ դոցա՝ ոչ: Բայց տեսցի ընդունելի դատաստանաւ:

Գ Լ Ո Ի Խ Ժ Խ Ը

Վ Ա Ս Ն Ք Ա Ն Ա Յ Ի Յ Պ Ա Մ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն

Քահանայ թէ ի պղծութեան գտանիցի, և իրքն յայտնեսցին, և խոս-
10 տովան ոչ լինիցի, և յայտնապէս յանդիմանել ոչ կարեն, ի կամս նորա թողցեն լինել և շիինելն և յեպիսկոպոսին²⁶⁵: Նոյն կանոն և սարկաւազացն է ²⁶⁶,

Խրատէ եկեղեցականաց և ժողովրդականաց յինքեանս զայնպիսին
15 թողուլ և յեպիսկոպոսն, զի նոքա են դատաւորք քահանայից և սարկաւա-
զաց:

Գ Լ Ո Ի Խ Ժ Խ Թ

Վ Ա Ս Ն Թ Է Ք Ա Ն Ի՞ Ա Մ Ա Յ Օ Ր Հ Ն Ե Ն Զ Ե Ր Է Յ Ն

Կամ եղև մեծ ամենայն ժողովոյն, եթէ մինչև յերեսուն տարին մի՛
օծցի ի քահանայութիւն, զի փրճեսցի և ևս ընտրեսցի պիղծն ի սրբոյն և
20 ի բաց պարզեսցի, քանզի և Տէրն մեր երեսնամեայ էր, յորժամ աւ զօ-
ծումն մկրտութեան և սկսաւ զնոյն օրինակ ուսուցանել ամենեցուն՝ ութ-
օրեայ մկրտիլ, իսկ երեսնամեայ օժանիլ ի քահանայութիւն²⁶⁷:

Սև եթէ ոչ ըստ այսմ սահմանի, զոր զպատկառելին եղին օրինակ,
զոնեայ ըստ կանոնի սրբոցն արասցեն հայրապետացն Գրիգորիսի և
25 Ներսիսի⁽¹⁰⁸⁾ վերջնոց, զի զայս սահման լուծանել արտաքոյ է զրոց դա-
տաստանի:

Գ Լ Ո Ի Խ Ժ Խ Ծ

Վ Ա Ս Ն Ո Ր Ք Ի Զ Ա Ր Կ Է Գ Ա Ն Ի Մ Կ Ր Տ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ե Ի Յ Ա Պ Ա Շ Ե Ա Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Վասն որք ի նեղութիւն անկանիցին և կամ ի խիստ հիւանդութիւն,
30 կամ ըմբոնեսցին ի բռնաւորաց և վասն նեղութեան մկրտեսցին, և կամ էր յառաջ քրիստոնեայ և զործովք՝ վատթար և ապա վասն նեղութեան ի հաւատս կացցէ, զայնպիսին ընդունի եկեղեցին, այլ ոչ կատարելա-

²⁶⁴ Կանոնք Նէոկեսարեայ ժԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 184—185
²⁶⁵ Կանոնք Նէոկեսարեայ ժԳ, կրճատումներով. Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 185
²⁶⁶ Կանոնք Նէոկեսարեայ ժԵ, միայն այդ նախադասութիւնը. Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 185
²⁶⁷ Կանոնք Նէոկեսարեայ ժԶ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 186

պէս, զի անկամայութեամբ են հաւատքն: Զայսպիտոյ ասէ Գիր²⁶⁸. միթէ
ի հո՞ղ խոստովան առնիցի առ քեզ²⁶⁹:

Եւ այս մարդասիրութիւն ի Տեառնէ ցուցեալ է առական²⁷⁰, բայց բոս
դատաստանի է անկատարն:

5

Գ Լ ՈՒ Ն Ծ Ծ Ա

Վ Ա Ս Ն Գ Ա Ի Ա Ռ Ի Ե Ր Ի Յ Ա Ն Յ

Գաւառի երիցունք ի քաղաքի եկեղեցոջ, իբրև անդ իցէ եպիսկոպոս
կամ երէջ քաղաքին, չէ պատշաճ նոցա պատարսուզ մատուցանել կամ հաց
յազապի տալ և ոչ բաժանել յեկեղեցոջն: Ապա թէ նոքա շատին⁽¹⁰⁹⁾ ինչ
10 իցեն, և կոչիցի՝ յազապի տացէ, այլ շահն զինչ և իցէ ի նմին յեկեղեցոջն
պահեսցի²⁷¹:

Զի թէ արք քաղաքի պատիւ ունին, որչափ ևս առանել՝ եպիսկոպոսք
և քահանայք: Եւ թէ նոքա այլուր բաւականեալք իցեն և կամ անդ են և
անպարապք, և կոչին, հրամանաւ նոցա արասցեն, և շահն յեկեղեցոջն
15 լինել իրաւամբք է:

Գ Լ ՈՒ Ն Ծ Ծ Բ

Վ Ա Ս Ն Ք ՈՐ Ն Պ Ի Ս Կ Ո Պ Ո Ս Ա Յ

Եւ քորեպիսկոպոսք են բոս օրինակի և բոս կարգի եւթանասնիցն,
իբր լծակիցք և դործակիցք վասն փրկութեան⁽¹¹⁰⁾, որ յաղքատս կատար-
20 բելոց է²⁷²:

Գաւառի տեսուչ թարգմանի քորեպիսկոպոսն և ձեռնադրող է խոնար-
հագոյն աստիճանաց, որ ի վայր է քահանայութեան: Հակառակ է զբոց
դատաստանի եպիսկոպոսաց զարս աշխարհակաւնս քորեպիսկոպոս առնել
կամ զտգէտ քահանայ՝ կոփիչ աղքատաց և ոչ տեսուչ, զի և եպիսկոպոսն
25 տեսուչ թարգմանի, և նոքա՝ դործակիցք:

Գ Լ ՈՒ Ն Ծ Ծ Գ

Վ Ա Ս Ն Պ Տ Ղ Ո Յ Ե Կ Ե Ղ Ե Յ Ո Յ

Որք զպտուղս եկեղեցոյ կամին արտաքս քան զեկեղեցին առնուլ կամ
տալ, և ոչ կամօք եպիսկոպոսին կամ որ ձեռնադրեաց զայնպիսին յայն-
30 պիսի իրս, և կամօք նորա շառնիցէ և չպործիցէ, նզովեալ լիցի²⁷³:

Լուիցեն զլացողք զեկեղեցիս կամ յինքեանս և կամ յայլ ոք տալ և
զարհուրեսցին: Եւ թէ այսքանեաց նզովք է, ո՞րչափ միանգամայն յա-
փրշտակողաց զեկեղեցի միմեանց: Եւ աստ դատաստանաւ է նզովս, զի որ
զեկեղեցոյն օտարացոյց զպլտուղ, օտարանայ, և ինքն յեկեղեցոյ:

268 Սաղմ., ԻԹ, 10
269 Կանոնք նէոկեսարեայ ժէ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 186
270 Տէ՛ս Ղուկ., ԺԵ, 11—32
271 Կանոնք նէոկեսարեայ ժԸ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 187
272 Կանոնք նէոկեսարեայ ժԹ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 187
273 Կանոնք Գանգրայ է, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 194

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Մ Դ

Վ Ա Ս Ն Ո Ր Ք Զ Ո Ր Դ Ի Ս Թ Ո Ղ Ո Ւ Ն Հ Ա Ր Ք

Որ հարկանեն և թողուն զորդիս իրեանց և ոչ սնուցանեն՝ որչափ
 5 մեռնաւ իցեն, և ոչ փոյթ առնիցեն վասն Աստուծոյ կարգին և սննդեանն,
 մինչև ի պատճառս պահոց և վանականութեան արհամարհիցէ և անիոյթ
 առնիցէ, նզովեալ լիցի²⁷⁴։

Եւ զայս սահման կանոնի թէպէտ և յազազս աղանդոյն⁽¹¹¹⁾ կարծեմք
 սաստիւ լինել, որք զանձինս սուրբս քարոզէին և բազում նորաձևութիւնս
 առնէին, որպէս վասն պաշոյ կեղեցոյ և այլոց, այլ սակայն աստուածա-
 10 յին Գրոց հրաման է բոս կամացն Աստուծոյ սնուցանել զորդիս²⁷⁵,
 զի մի՛ հեռացին յԱստուծոյ օրինացն։ Եւ թէպէտ ինքեանք այնքորք
 կարծին մերձաւոր լինել Աստուծոյ, դատաստանաւ է որոշին, զի պատ-
 ճառք եզեն ծննդոցն հեռանալ ի Տեառնէ։

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Մ Ե

Վ Ա Ս Ն Ո Ր Դ Ո Ց, Ո Ր Թ Ո Ղ Ո Ւ Ն Զ Հ Ա Յ Ր Ն

Եթէ սուրբ որդի, որոյ ծնողն առաւել հաւատացեալ է և առաքինի ի
 կարգս Աստուծոյ, հեռանայցէ ի պատճառս աստուածպաշտութեան և
 արհամարհիցէ և զարժանն և զիրաւ պատիւ ծնողացն շհատուցանիցէ,
 նզովեալ լիցի²⁷⁶։

Եւ այսմ դարձեալ յոյժ պատուէր է ի Գրոց²⁷⁷, թէպէտ և յազազս
 ասացեալ աղանդոյն⁽¹¹¹⁾ առաւել զզուշացուցանէ, որք ի պատճառս
 աստուածպաշտութեան արհամարհել զծնողսն տային, յազազս այնորիկ
 դառաւելութիւն եղ զհաւատոյ ծնողին։ Զի և Տէր զխափանիչ ստուած-
 15 պաշտութեան զծնողսն հրամայեաց թողալ²⁷⁸, այլ նորա՛ զլաւոն։ Յազազս
 այնորիկ զնզովսն կրին իրաւացի։

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Մ Զ

Վ Ա Ս Ն Կ Ե Ր Ո Ղ Ա Յ Զ Ա Խ Ա Գ Հ Ի Ն Գ Շ Ա Ր Թ Ի Ն

Եթէ սք զբառասունսն պահեսցէ սուրբս և զատկի հինգշաբաթ օրն
 քան զհազորդէլ օրինացն և բաժակին սրբոյ աւելի ինչ համարձակեսցի ու-
 30 տակ, զպահոցն, զոր պահեսց, ընդունայն է և ի մեծ ժողովոյս նզովեալ
 կղիցի²⁷⁹։

Զայս և ի նիկիայ ժողովն կրին՝ յայնմ աւուր շորակեր լինել սակաւ
 լուիցին Յոյնք և Վիրք զդատաստանս կերողաց զօրն մեծ, զի ոչ Գան-
 դրայն ժողովեալք և ոչ նիկիայն Հայք էին, այլ յամենայն ազգաց, մա-

274 Կանոնք Գանդրայ ժԵ, կրճատումով. Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 196
 276 Տե՛ս Եփես., 2, 4. Կողոս, 9, 21
 276 Կանոնք Գանդրայ ժԶ, կրճատումով. Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 196—197
 277 Տե՛ս Ելք Ի, 12; Բ Թրին., Ե, 16; Մատթ., ԺԵ, 4; Մարկ., է, 10; Եփես., 2, 1—2 և այլուր։
 278 Տե՛ս Մատթ., ԺԹ, 29, և այլուր։
 279 Կանոնք Գանդրայ ԻԱ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 198

նաւանդ ի Յունաց: Եւ այս դատաստանս անլուծելի է ի վերայ նոցա, զի ոչ յարժանաւոր ժողովոյ լուծաւ, այլ ի խոտորեալ և յանարգեալ ժողովոյն Քաղկեդոնի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ծ Է

5 Վ Ա Ս Ն Ե Պ Ի Ս Կ Ո Պ Ո Ս Ա Ց Հ Ն Ա Զ Ա Ն Դ Ի Լ Կ Ա Թ Ո Ղ Ի Կ Ո Ս Ի Ն

Որ յիւրաքանչիւր իշխանութեան եպիսկոպոսք իցեն, իմասցին, զի մայրաքաղաքաց եպիսկոպոսն թիկունք է նոցա և հոգեբարձու, և ամենայն ոք, զինչ և պատասխանի կամիցի լսոնել, առ նա ընթանան՝ և թէ մուրհակ արքունի և իշխանաց վասն իրաց եկեղեցոյ և կարգաց հասարակաց: 10 Վասն այսորիկ կամ եղև, թէ պատուով յառաջ իցէ, և առանց նորա մի՛ իշխեսցեն գործել ինչ, ըստ նախնեացն սովորութեան հարցն մերոց, որ կարգեալ են կանոնք, բայց միայն զայս իշխեսցեն գործել յիւրեանց իշխանութիւնսն՝ եթէ զեղք, եթէ զաւառք, եթէ օծումն քահանայութեան և կամ զինչ վարք իցեն իւրոյ գաւառին և իշխանութեան, այլ այլոյ ամենե- 15 վին մի՛ իշխեսցէ գործել ինչ և ձեռնամուխ լինել արտաքոյ, քան զկամս մայրաքաղաքի եպիսկոպոսին: Եւ ոչ նմին կաթողիկոսին առանց հաւասարութեան այլոց եպիսկոպոսաց գործել ինչ²⁸⁰:

Յայտնի է այս հոգևոր դատաստան և բնաւին այժմ լուծեալ: Մի՛ ընդ մեզ զայրասցին յեպիսկոպոսաց, զի ոչ խնդրեն նոքա զարժանիս ձեռնա- 20 դրել, այլ կան մնան, զի զանձն ուրուք շարժեսցէ ախտ, և նոքա՝ զայլ ախտաւորս գաւառին, և ընծայական թղթովք ի դիմաց վկայելոցն երթան: Թէպէտ յայտնի է հայրապետաց, զի ո՞ ոք ի լաւացն յանձնէ յայգոսիկ համարձակեաց, կամօք պատրին: Եւ այդ պատճառ հակառակութեան նոցա ընդդէմ հայրապետաց, զի ոչ ի Տեառնէ կոչեցան և ոչ հաւասարու- 25 թեամբ եպիսկոպոսաց ձեռնադրեցան:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ծ Ը

Վ Ա Ս Ն Ո Ր Յ Ե Պ Ի Ս Կ Ո Պ Ո Ս Է Բ Ա Ն Ա Դ Բ Ե Ա Լ Ե Ն

Եթէ ոք յիւրմէ եպիսկոպոսէն անկաւ՝ երէց կամ սարկաւազ, և զեպիսկոպոսին զդատաստան յանձին շկալաւ և համարձակեցաւ ձանձրա- 30 ցուցանել զուր ժողովոց բազմաց, որպէս թէ զինչ իրաւունս ունիցի՝ առաջի բազում եպիսկոպոսաց ասասցէ և ի նոցանէ զարդար դատաստանի զվճիռն ակն անխցի տոնուր: Այդ թէ ե՞ ի նոցանէ սրտնեղեցաւ և անգոսնեաց, և համարձակեցաւ առ թագաւոր դիմել և ձանձրացուցանել, զայնպիսին մի՛ արժանի տոնել թողութեան կամ ընդունելութեան կամ 35 բնաւին յոյս ինչ տալ, զի առ յապայ հաստատիցի ի նոյն տեղի²⁸¹:

Արդար է այս դատաստան, զի յետ մի անգամ և երկիցս յանդիմանելոյ յանդգնեցաւ: Զի թէ իւրոյ եպիսկոպոսին կարծի նախանձու լինել, միթէ և բազմօացն ևս: Այլ ի դրջանալն՝ այդ ևս տեսցին:

²⁸⁰ Կանոնք Անտիոքայ Թ, Կանոնագիրք Հայոց, Կ. Ա, էջ 198
²⁸¹ Կանոնք Անտիոքայ ԺԹ, Կանոնագիրք Հայոց, Կ. Ա, էջ 213

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ծ Թ

Վ Ա Ս Ն Ե Պ Ի Ս Կ Ո Պ Ո Ս Ա Ց Զ Ձ Ե Ռ Ն Ա Դ Ի Ր Ե Լ Յ Ա Յ Լ Ո Յ Վ Ի Ճ Ա Կ Է

Մի՛ ոք յեպիսկոպոսաց իշխել համարձակեսցի յայլմէ իշխանութենէ յայլ մտանել և ձեռնադրութիւն առնել յեկեղեցիս և մերձեցուցանել զոք
 5 յաստիճան, և ոչ բազմութեամբ մտանել յայլ իշխանութիւնս, բայց եթէ համարձակելով և թուղթս տալով՝ որ մայրաքաղաքացն է և որ ընդ նմա եպիսկոպոսքն են՝ մուտ տայցեն նմա: Ապա թէ ոչ ուրեք կոչեցեալ՝ զիմեսցէ ստահակութեամբ ձեռնադրութիւնս առնել ումեք և հաստատութիւն իրաց եկեղեցոյ, որ ոչ բնաւ անկ իցէ նմա, անհաստատ լիցի, որ ի
 10 նմանէ արարեալն գտանիցի, և նա պարտաւոր լիցի ստահակութեանն իւրում և յանմիտ ձեռնադրութենէ զարժանն զատաստան ընկալցի՝ առ ետեղ մերժեսցի ի սուրբ ժողովոյն²⁸²:

Ի բազում կանոնս և գրեթէ ամենայնս այս եզաս, զի շար է և անկարգութեան պատճառ: Անհաստատ լիցի՝ այսպէս ասէ. զի թէ ի նմանէ ձեռնադրեալն արժանաւոր իցէ, զզջացեալ՝ հաստատեսցի օրհնութեամբ
 15 պատշաճի յիւրմէ եպիսկոպոսէն, նմանապէս և՛ այլ ինչ կարգեալքն, և ինքն ևս հաստատեսցի՝ ցուցանելով զարժանի ասյաշաւս, ապա թէ ոչ՝ մերժեալ լիցի միշտ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Կ

Վ Ա Ս Ն Ա Մ Բ Ա Ս Տ Ա Ն Ե Ա Լ Ե Պ Ի Ս Կ Ո Պ Ո Ս Ա Ց

Եթէ ոք յեպիսկոպոսաց յիրս ինչ յանցուածոց և մեղադրութեան գատասպարտեսցի, և ապա զէպ լիցի վասն նորա ոչ միաբանել, որք յիշխանութեան են եպիսկոպոսք, և ոմանք ի նոցանէ անպարտ և արզար յայտ առնել կամեսցին, և ոմանք ի նոցանէ՝ պարտաւորել, զի վախճանեսցի
 25 ամենայն իրօք հակառակութիւն կեղծաւորութեան, կամ եղև սուրբ ժողովոյս, որ մայրաքաղաքաց եպիսկոպոսն է, զի ի մերձաւոր գաւառաց անտի և յիշխանութենէ կոչեսցէ զայլս ոմանս, որ դատեսցեն և զհակառակութիւն կեղծաւորութեանն ի բաց լուծցեն, զի հաստատուն է՝ յոր ինչ կարգեսցեն, որ ինչ յիշխանութենէ անտի են²⁸³:

30 Տե՛ս, թէ որքան ստուգիւ հրամայէ զատել կաթողիկոսաց և ոչ պատրիլ ի պատճառս ազահութեան և թիւրել զճշմարիտ դատաստանս:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Կ Ա

Վ Ա Ս Ն Ո Չ Փ Ո Ն Ե Լ Ո Յ Զ Հ Ի Ն Ս Ո Վ Ո Ր Ո Թ Ի Թ Ի Ի Ն, Ո Ր Բ Ա Ր Ի Ն Է, Յ Ե Կ Ե Ղ Ե Ց Ո Յ Ս Ր Բ Ո Յ

35 Ոչ է պարտ զվաղնչուցն սովորութիւն ի գաւառի եկեղեցեաց նորաձևել²⁸⁴:

²⁸² Կանոնք Անտիոքայ ժԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 213—214
²⁸³ Կանոնք Անտիոքայ ժԴ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 214—215
²⁸⁴ Կանոնք Երկրորդ Նիկիականք Զ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 74

Զվիճակաց, և դաթոռոց, և դժողովրդոց ասէ: Եւ թէ փոխակ յասացելոցդ կամի որ ի հայրապետաց, ժողովօք պարտի առնել, որ է անվտանգ ըստ դատաստանի գրոց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Կ Բ

5 **ՎԱՍՆ ՈՉ ՏԱԼ ՅԱՅԼ ԵԿԵՂԵՑԻ ԶԱՅԼ ԵԿԵՂԵՑՈՅ ՆՈՒԼՐ**

Ոչ է պարտ դարբութիւնսն յօրհնութեան կարգի ըստ դատկաց յայլ եկեղեցիս առաքել²⁸⁵:

Զնշխար տալն յայլ եկեղեցիս խափանէ, զի մի՛ սլատճառ ամբոխի լիցի, զի յամենայնսն ուղիղ դատաստանի զգուշանան կանոնք:

10 **Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Կ Գ**

ՎԱՍՆ ՈՐ ԸՆԳ ԱՅԼԱԶԳԻՍ ԽԱՌՆԱԿԻՆ ԽՆԱՄՈՒԹԵԱՄԲ

Զէ մարթ, որ յեկեղեցոյ մերոյ են, ի պէսպէս և ի ցոփ հարսանիս ալլազգեաց մերձեցուցանել զուստերս և զդատերս իւրեանց, կին տալ նոցա կամ կին առնուլ ի նոցանէ²⁸⁶:

15 Գտաստան ըստ կամաց կանոնաց այս լիցի այնպիսեացն. զի թէ ի հեթանոս ալլազգաց տան, և զրկին ի հաղորդութենէ, զրկեսցին տուողքն ի հաղորդութենէ իւրեանց, և եթէ ի հերձուածողս, յոր մեք ոչ հաղորդիմք, զգատաստան խղճին ծնողքն, որ ընդ նոսա ամուսնացուցին, հատուցեն:

20 **Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Կ Գ**

ՎԱՍՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ, ՈՐ ԶԱՅԼ ԵԿԵՂԵՑԻ ԿՈՂՈՊՏԷ ԵՒ ԶԻՒՐՆ ԶԱՐԴԱՐԷ

25 Եսլիսկոպոս որ, եթէ իցէ գաւառաց բազմաց և ունիցի իշխանութիւն ընդ ձեռամբ իւրով, մի՛ իշխեսցէ յայլոց իշխանութեանց առնուլ ինչ և զիւր եկեղեցին զարդարել, զի աշառութեամբ վարեցաւ և անձին իւրում դատապարտութեամբ: Այնպիսին, եթէ շհաւանիցի դառնալ յիրացն, ի բաց լուծցի. և այն, զոր սու յայլոց և շինեաց զեկեղեցին, մի՛ կոչեսցեն զանուն նորա իւրեանց վարդապետ²⁸⁷:

Յայտնի է այս հոգևոր դատաստան և պահելի հաւաստեալ յեկեղեցի:

30 **Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Կ Ե**

ՎԱՍՆ ՈՐ Ի ՄԻՏՍ ՈՉ ԻՅԷ ԵՒ ԶԻՒՐՈՎԻՆ ԵՐԹԻՅԷ

Հարցումն. Որ յիւր միտս ոչ իցէ և զիւրովին երթիցէ, այսինքն՝ կամ գահապէժ առնի, կամ այլ ինչ մահու մեռանի, պա՛րտ է ի վերայ պատարագ մատուցանել, թէ ոչ:

²⁸⁵ Կանոնք Երկրորդ Նիկիականք ԶԹ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 87: Կանոնք Լատղիկեալ ժԹ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 232

²⁸⁶ Կանոնք Լատղիկեալ ժ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 231

²⁸⁷ Կանոնք Կղեմայ ԶԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 99:

Պատասխանի. Պարտ է վիճակելոյն քննել, եթէ ճշմարտութեամբ պակասամիտ էր և արար զայս, քանզի բազում անգամ մերձաւորին ախտացելոյն կամելով դիպել, որ ի վերայ նորա սլատարագ մատչի, ստեն և ասեն՝ շէր չիւր միտան, զի մատուցեն զպատարագն: Արդ՝ քննել պարտ է, մի գուցէ ի բռնութենէ մարդկան կամ այլապէս արար զայս, ապա ոչ է պարտ լինել պատարագ ի վերայ նորա, քանզի ինքնասպան եղև անձին իւրոյ: Ապա պարտ է քննել զամենայն ճշմարտութեամբ, զի մի՛ ի դատաստան անկանիցի մատուցանողն²⁸⁸:

Արդ՝ թէսլէտ յայտնի է ըստ հարցմանն և պատասխանիդ, այլ վերակացորն սլարտասլան են տպաշխարել ըստ դատելոյ վարդապետաց: Եւ դատաւորաց ոչ է այդ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Կ Զ

Վ Ա Ս Ն Գ Ի Ի Ա Հ Ա Ր Կ Ն Ո Ջ

Հարցումն. Եթէ ոք կին այսահարիցի յոյժ, որպէս զի երկաթս ազանիցի, և այր նորա ասիցէ՝ ոչ կարեմ ժուժկալել, և կամիցի առնուլ այլ կին, օրէ՞ն է, թէ ոչ:

Պատասխանի. Շնութիւն միջնորդի յիրսդ, և զինչ՞ պարտ և արժան է, ոչ գիտեմ վասն այդորիկ²⁸⁹:

Ըստ ներման և զայս զրեցտք երբևմն զդատաստան²⁹⁰. որպէս կամ է րնկալցին դատաւորք և անպարտաւ զմեզ թողցեն յայդմանէ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Կ Է

Վ Ա Ս Ն Ո Ր Ա Յ Ր Չ Լ Ի Ն Ի

Հարցումն. Եթէ այր ոք ոչ լինիցի ի գործ այրութեան, և կինն ելանէ ի նմանէ, եթէ ոք զկինն զայն կին առնիցէ, րնդ հանե՞ալ կանայսն պարտ է համարել զայնպիսին, եթէ անխե՞ղճ ունել: Կամ թէ այրն շարձակ է և ասէ այնպէս, եթէ՞ ինձ մասն հասեսուլ է յՍտտոժոյ, կաց և պաշտեա զիս, մեք զի՞նչ պատասխանի տացուր:

Պատասխանի. Չէ արժան արձակել և ոչ ձեզ թողացուցանել²⁹¹:

Եղևալ է և այս դատաստան կանոնական²⁹². ներմամբ ի կամս ապաստան է հաճելն ընդ երկաքանչիւրսն, նմանապէս և՛ դատաւորաց եկեղեցոյ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Կ Ը

Վ Ա Ս Ն Հ Ա Շ Մ Ե Լ Ո Յ Կ Ա Ն Ա Ն Յ

Հարցումն. Եթէ կին ուրուք հաշմիցի և ասիցէ ցայր իւր, եթէ՞ Ես 35 ահաւասիկ շեմ արժանի առնակնութեան, արա դու քեզ այլ կին, որ քեզ

²⁸⁸ Կանոնք Աթանասի ԺԱ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 295

²⁸⁹ Կանոնք Աթանասի ԺԲ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 295—296

²⁹⁰ Տե՛ս հոդվ. է

²⁹¹ Կանոնք Աթանասի ԻԱ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 298—299

²⁹² Տե՛ս հոդվ. Զ

պիտանի է և զտուն ըս շէն կալցի, և ինձ ամ ըստ ամէ հաց և հանդերձ տուտ, և ես նստայց առ եկեղեցոյդ մինչ ի վախճան ժամանակի իմոյ, և այրն առնու յանձն առնել զամենայն, ընդ պատուհասի՞ւ ինչ են իրքն, զի այլ կին առնէ, թէ՛ անվնաս է:

5 Պատասխանի. Վնասակար է, ոչ կարէ այլ կին առնուլ, սրչափ կենդանի իցէ կինն իւր²⁹³:

Ընտրութեամբ զիջանելով եղաւ այս դատաստան կանխաւ²⁹⁴: Ընդ կամս դատաւորաց եկեղեցոյ եղաք և զայսոցիկ ընդունելութիւն, միայն զի ի խղձէ ճողոպրիցիմ:

10

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Կ Թ

Վ Ա Ս Ն Ա Ն Ա Ս Ն Ա Պ Ղ Մ Ա Յ

Հարցումն. Եթէ այր ոք ընդ անասնոյ սլղծիցի և յետ սլղծութեանն զղջանայցէ և ապաշխարիցէ և վաստակիցի յօրկանոցի, որպէս և հրամայեն վարդապետք, և կին նորա յետ յանցանացն շկամիցի ի կնութեան կալ վասն պղծութեանն, որ եղաւ ի վերայ նորա, և այրն այնպէս ասասցէ, թէ՛ կամ կինն առաջին հաւանեացի, կամ այլ կին հրամայիցէք առնել:

15

Պատասխանի. Կինն իշխէ մեկնել, և այրն այլ կին⁽¹¹²⁾ առնուլ²⁹⁵:

Նշանակեցաւ երբեմն այս դատաստան²⁹⁶, այլ այժմ զսրբոյս եղաք հրաման ի լրման այնմ:

20

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Է

Վ Ա Ս Ն Ք Ա Հ Ա Ն Ա Յ Ի, Թ Է Ս Պ Ա Ն Ա Ն Է Ջ Ո Ք

Հարցումն. Եթէ ոք ի քահանայից յուղտոջ դիպեսցի, և աւազակք ի վերայ անկցին, և դէպ լիցի քահանայի սպանանալ զոմանս յաւազակացն և զանձն իւր և զընկեր իւր ապրեցուցէ, պա՞րտ է նմա ի կարգի քահանայութեան կալ, թէ՛ ոչ:

25

Պատասխանի. Չէ արժան կալ ի քահանայութեան, վասն զի ոչ է արժան քահանայի սպանանել զոր, թէ՛ և ինքն մեռցի, այլ և ոչ զանասուն²⁹⁷:

Յաղագս այսմ դատաստանի լուայ, եթէ վասն անձին շէ պարտ սպանանել զոր, այլ վասն ընկերացն լաւ է սպանանել, յորժամ աւազակքն այլազգիք իցեն: Եւ պաշտել զքահանայութիւն կամ ոչ ՚ի դիպուածսն տեսցի ի վարդապետաց²⁹⁸:

30

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Է Ա

Վ Ա Ս Ն Դ Ի Ի Ա Հ Ա Ր Ա Յ Ե Ի Ա Յ Լ Խ Ո Ւ Մ Ա Ր Ն Ո Ւ Ս Պ Ա Ն Մ Ա Ն

Հարցումն. Եթէ ուրուք ի դիւահարիւն իւրում մարդ սպանեալ առանց զզայութեան իւրում, յորժամ սրբեսցի ի դիւէն, իբրև սպանող պարտ է ապաշխարել, թէ՛ ո՞րպէս:

35

²⁹³ Կանոնք Աթանասի ԻԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 299—300

²⁹⁴ Տե՛ս հոգվ. է

²⁹⁵ Կանոնք Աթանասի ԻԶ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 301

²⁹⁶ Տե՛ս հոգվ. ԺԱ

²⁹⁷ Կանոնք Աթանասի ԼԲ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 303

²⁹⁸ Տե՛ս նաև հոգվ. ՃԼԳ և ՃԶԳ

Պատասխանի. Սակաւ ինչ, զի ի շարէն է գործն²⁹⁹:

Սոյն լիցի և յաղագս այլ մտախաբացն: Բայց ըստ հոգևոր գատաստանի, եթէ ինքեանց վնասիցեն և թէ այլոց, առանց ապաշխարութեան մի՛ լիցի տեսողքն: Այլ ըստ մարմնոյ գատաւորաց աստ գործ ոչ է:

5

Գ Լ Ո Խ Խ Ծ Է Բ

Վ Ա Ս Ն Ա Մ Լ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Կ Ա Ն Ա Ն Ց

Շարցումն. Եթէ ոք վասն ամլութեան եթող զկին իւր և առնէ կին ծննդական և ապաշխարութիւն խնդրէ նովին կնան, զին՛չ պարտ է առնել:

10

Պատասխանի. Շնացող է³⁰⁰:

Գրեալ է քննութեամբ և այս գատաստան³⁰¹: Այլ գատաւորաց լիցի զսրբոյս մեծարել զհրաման և կամ գատեկն զկանխաւ, և ազատս զմեզ ի բամբասանաց թողուլ: Ներէ և այսմ սուրբն Բարսեղ³⁰²:

Գ Լ Ո Խ Խ Ծ Է Գ

15

Վ Ա Ս Ն Ք Ա Հ Ա Ն Ա Յ Ի Ց Ե Ի Ա Յ Լ Ո Ց Ա Կ Ա Մ Ա Ն Ս Ս Պ Ա Ն Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Ց

Շարցումն. Եթէ ոք ի քահանայից սրբէ զանդաստան իւր կամ զպարտէզ և քար ընկենու զորմովն, և գիպի մարդոյ, և մեռանի, զին՛չ պարտի առնել վասն կարգի քահանայութեանն և պաշտմանն: Կամ թէ ումեք յաշխարհականաց նոյնպէս ակամայ սպանութիւն գիպի, ո՞րպէս պարտ է տալ ապաշխարութիւն:

20

Պատասխանի. Սպանող է, ապաշխարեսցէ և զքահանայութիւն մի՛ պաշտեսցէ³⁰³:

Նմանապէս և՛ հայր՝ զորդի և այլ այսպիսի, նմանապէս և՛ որ ի վարդապետէ վասն խրատու հարեալ է և մեռեալ, ըստ սովորութեան³⁰⁴: Եւ այսպէս է. սաստիւ առաքեալ քահանայ զծառայսն զհետ փախուցելոյ ծառային³⁰⁵, այլ թէ յամբոխի միջի ձիով ընդ կուռն հարկանէ և սպանանէ, ի քահանայութիւն դալ ասէ և աստ լուծանէ³⁰⁶, կամ զի շէր քահանայ, կամ յամբոխէն եղև, ներէ:

25

Նման այսմ և զակամայ սպանութիւն Օրէնքն ուսուցանեն, որպէս ոստչիլ տապարին, կամ այլ ինչ այսպիսի, զոր յապաստանի, ասէ, անկանել ի քաղաքսն և ապրել, որ զերկրորդ մահուն ունի զտեղին³⁰⁷:

30

է կամաւ գարձեալ և ակամայ, յորժամ նետ ոք ձգէ որսոյ, կամ գահանի, կամ ըստ այլոյ օրինակի, և պատահի թշնամոյ, յորոյ վերայ խնդայ,

299 Կանոնք Աթանասի ԼԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 304

300 Կանոնք Աթանասի ՄԹ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 315

301 Տե՛ս հոգվ. ԺԱ և ՃՂԶ

302 Տե՛ս Կանոնք Բարսղի Գ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 336

303 Կանոնք Աթանասի ՀԲ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 320—321

304 Տե՛ս Կանոնք Աթանասի ՀԳ

305 Տե՛ս Կանոնք Աթանասի ՀԱ

306 Տե՛ս Կանոնք Աթանասի ԽԳ

307 Տե՛ս Ելք, ԻԱ, 12—13: Թիբ., ԼԵ, 6—28: Բ Օրին., Գ, 41—42: Եսու, Ի, 1—9

խառն է յերկուցն: Յաղագոս այնորիկ է դատաստանս թագաւորացն, ի սպանանել այլազոյ զքրիստոնեայ ահամայ իբր զկամաւոր եղաք զդատաստան, զի բնութեամբ է խնդալ նոցա ի կորստեան մերում: Եւ արդ, քանզի արժան է զահամայ սպանութիւն խոստովանեալ՝ ըստ

5 կանոնական ուղղել դատաստանի, և ի ձեռս անկեալ դատաւորացն՝ ճշգրրիտ դատել զահամայ և զկամայ և որ յերկուցն է և այնպէս զտուժսն ուղղել: Այլ զկատարեալ կամայն և զահամայն ի կանոնաց ուսցիս ի Բարսղի սրբոյն³⁰⁸:

Գ Լ ՈՒ Խ Ծ Է Գ

10 Վ Ա Ս Ն Ի Պ Ա Տ Ե Ր Ա Ջ Մ Ի Ս Պ Ա Ն ՈՒ Թ Ե Ա Ն

Իսկ որ ի պատերազմունս մահք գործին, հարքն մեր ամենեկին չհամարեցան ինչ զայն ի մեղս, ըստ որում և մեզ հաճոյ թուեցաւ սմին խորհրդոյս հետեւել: Բայց վասն զձեռս սրբելոյ բարիոք է այնպիսեացն երեք ամ արտաքոյ հաղորդութեան լինել³⁰⁹:

15 Այս և ոչ ընդ օրինօքն հմուտ: Եւ սատ լոկ ի հաղորդութենէ ասէ արտաքոյ: Յայսմանէ ուսցին դատաւորք, և մի՛ վրէժ ինչ լիցի:

Գ Լ ՈՒ Խ Ծ Է Ե

Վ Ա Ս Ն ՈՐ Դ Ո Ց Բ Ա Ժ Ա Ն Մ Ա Ն

Որդիք որ ոչ հնազանդին ծնողաց իւրեանց, որ ինչ և հասանէ յընչից

20 իւրեանց, տացեն նոցա սիրով և նստուցանեն զնոսա ուրոյն. գուցէ շարիք ինչ հանդիպեսցին: Եւ որ կանայս առնեն՝ նոյնպէս արասցեն, զի այն է հաճոյ Աստուծոյ, քանզի Պօղոս այսպէս հրամայեաց³¹⁰:

Թերևս այն է, որ ասէ՝ հարք, սիրեցէք զորդիս ձեր, և այլն³¹¹: Եւ զայս ընտրելով ներմամբ կամի:

Գ Լ ՈՒ Խ Ծ Է Զ

Վ Ա Ս Ն Ն Ե Ր Ք Ի Ն Ե Ա Ց Ե Ի Մ Ա Ր Մ Ն Ա Ջ Ե Ղ Ն Ա Ց

Եթէ ոք ներքինի իցէ և կամ մարմնազերծ և կեղծաւորութեամբ կին առցէ, և կնոջն հասեալ ի վերայ գործոյն՝ իշխան է քակտել և թէ կալ. և թէ քակեսցի, ում և կամի՛ լինիցի: Եւ զկէս ընչիցն. առցեն յառնէն և տացեն տուգանս, վասն անարզանաց պսակին, յեկեղեցին, և երեք ամ ապաշխարեսցէ այրն պիղծ³¹²:

25

30

308 Տե՛ս Կանոնք Բարսղի Կեսարացոյ Ե, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 338—341
 309 Կանոնք Բարսղի Կեսարացոյ Ը, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 341
 310 Կանոնք Բարսղի Կեսարացոյ ԻԷ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 107
 311 Տե՛ս Եփես., Ե, 31. Զ, 4: Կողոս., Գ, 21
 312 Կանոնք Բարսղի Կեսարացոյ ԽԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 111—112

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Է Է

Վ Ա Ս Ն ՈՐ ՈՒՏԷ Ի ՏԵՂՈՅ

Եթէ որ ուտէ ի տեղոյ⁽¹¹³⁾, տացէ ընդ միոյն չորս, ապա թէ ոչ՝ ըստ
 կանոնին ապաշխարիցէ, կամ յաղքատս տալ, թէ այն պատահի³¹³;
 5 Եւ այդ լիցի դատաստան այդոցիկ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Է Ը

Վ Ա Ս Ն ՀՐԳԵՀԻՑ

Եթէ որ հրդեհիցէ զարդար վաստակս, տուժեսցի ընդ միոյն երևք, թէ
 ոչ՝ ապաշխարեսցէ տասն ամ³¹⁴;
 10 Ցուցաւ այս և ըստ Օրինացն³¹⁵:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Է Թ

Վ Ա Ս Ն ՀԱՓՇՏԱԿՈՂ ԱՐՈՒԵՍԱՒԻՐԱՑ

Արուեստարք, որ յափշտակեն զինչսն այլոց, տացեն ընդ միոյն
 չորս, ապա թէ ոչ՝ ապաշխարեսցեն ըստ վարդապետին հրամանի³¹⁶;
 15 Զյայտնեալն և ի դատաստան անկեալն հատուցանել ասէ, և որք կա-
 րողն են, և որք շունին կար և զժածուկն՝ ապաշխարել:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Զ

Վ Ա Ս Ն ԲԱԺԱՆՄԱՆ ՀԱՅՐԵՆԵԱՑ ՅՈՒՍՏԵՐՍ ԵՒ Ի ԴՍՏԵՐՍ

Եթէ որ վախճանի և ունիցի ուստերս և դստերս, զինչսն ծնողացն
 20 ընդ երկու քոյրսն մին եղբօր բաժին դիցեն հաւասարապէս: Ըստ Օրինացն
 յաճախագոյն զրեցաք զայս դատաստան և եղաք³¹⁷. դուստր ի տան աոցէ
 դեղբօր բաժին, և ելեալք՝ երկուսն զմին եղբօր: Եւ այս յայտնի յՕրինաց
 ոչ ասացաւ, և աստ կանոնական հրամանս զայս ոչ ընտրեն, և ոչ հեթա-
 25 նոսք զանազանն զսոսա: Այլ ես յիրացն հաւատարիմ զայն իսկ գիտեմ,
 զի ելանէ դուստր ի տանէ հօր բաժնիւ և որ ի տան է՝ անբաժին ևս է: Արդ,
 զսոսա հաւասարաբաժին զկնի մահուան հօրն առնել ոչ է արդարադա-
 տութիւն, զի այդպէս գտանին կարգեալ դստերքն ընդ եղբարսն առեալ բա-
 ժին, և որք ի տանն՝ երկուսն մի: Ապա թէ որ ասիցէ՝ որդոցն ծախք լինել
 աժել կանայս, զիտելի է, զի որքան ծախք իցէ, այնքան աշխատութիւն, իբր
 30 զի արու է, և բաժին ընդ կնոջ նորա ածաւ: Ըստ այսմ հաւատարիմ երևի,
 զի կարգեալքն՝ երկուսն մին լիցին, և որք ի տան՝ ընդ որդիս համարես-

313 Կանոնք Բասղի Կեսարացոյ ԶԴ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 121 և Կանոնք Գրիգորի
 Լուսաւորչի է, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 246
 314 Կանոնք Բասղի Կեսարացոյ ԶԸ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 122
 315 Տե՛ս Ելք, ԻԲ, 6 և հոդվ. 2է
 316 Կանոնք Բասղի Կեսարացոյ ԶԵ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 126
 317 Տե՛ս հոդվ. ԶԱ, ԶԲ, ԶԴ

ցին: Եւ այդպէս ամենեցուն հաւասարութիւն եղիցի, և տկար ազգն խնամեացի, և մի՛ նուազ լիցի, զի բազում ծնողք զդատերս առաւել պատուեն. և այս նախախնամութեամբ, զի որդոց դիւրին է ապրել, քան դատերաց: Եւ զայս յայտ արարաք, զի և նոյն իրքդ այդպէս պատահի, այլ կամք ընտրեսցեն դատաւորաց՝ զամենայն զդատերսն զերկուսն մին ունել և կամ ըստ դատմանն, որպէս զրեցաւ: Նաև զայս իրաւունս համարիմ, զի բազում անզամ պատահի զդուստր երկիցս կարգել. այնոցիկ բաւական լիցի այն մասն ի բաժնի, եթէ ըստ ընչից ծնողացն առ նա ծախքն լեալ իցէ, ապա թէ ոչ՝ տեսցի հաւասարութիւն, սակայն մասն լիցի բաւական առելոցն: Եւ յերկրորդ ամուսնութենէ ուստերքն և դատերքն նուազ լիցին ի մասն բաժնի, որպէս զրեալ է³¹⁸:

Այլ զտուն հօր կրտսեր որդոյն սովոր են տալ, բայց տեսցի անկաւորին լինել, որ զտեղի հօրն բաւական է ունել: Իսկ անդրանկանն պատիւ լիցի, որպէս ծանուցեալ է³¹⁹. ըստ այդմ, եթէ հաւասար բաժանեսցին ժառանգութիւնն ուստերաց⁽¹⁴⁾, առաւել լիցի յաղազս պատուոյն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ձ Ա

Վ Ա Ս Ն Թ Է Ք Ա Ն Ի Տ Ա Ր Ո Յ Լ Ի Ն Ի Տ Ղ Ա Յ Ն, ՈՐ Բ Ա Փ Ի Ն Ա Ռ Ն Ո Ւ

Աստուածային օրինադրութիւնն և կանոնական հրամանն զնկարեալ սաղմն ի դատաստան դնէ արեան³²⁰ և այն, զի առաջի կայր ծնունդ յանվնաս լինելն: Բայց ժառանգ լինելն, թէպէտ աշակերտեալք Մահմետի սնոտի իմաստասիրելով զտեսանել աստեղաց ասեն մանկանն, այլ մեզ հաւատարիմ Տեառն լիցի ասելն՝ ոչ յիշէ զնեղութիւնն վասն խնդութեանն, զի ծնաւ մարդ յաշխարհ³²¹, և դարձեալ՝ ծնեալն ի մարմնոյ մարմին է ³²²: Եւ մարմնոյ ծնեալն մարմնոյ ժառանգ եղիցի⁽¹⁵⁾, որպէս յԱստուծոյ ծնեալն՝ Աստուծոյ:

Ապա թէ յդի է կինն, և պատահի մեռանել առնն, ակն կալցեն դատաւորք ծննդեանն և այնպէս զժառանգութիւնն հաստատեսցեն ի ծնանելն: Եւ թէ ի նմին ատուր, յորում ծնաւ, մեռանիցի՝ մանուկն, որ ժառանգ է, ի մանկանէն ժառանգիցին այլք և ոչ ի հօրէն:

Եւ եթէ մայր մանկանն մեռանիցի, թէ ի ծնունդն, թէ զկնի ծննդեանն և թէ ի նմին ատուր մեռանիցի, մանուկն ժառանգ է մօրն, և ի մանկանէն հայրն ժառանգէ:

Ըստ ասացելոյդ ուստերք և դատերք ժառանգ լիցին, ապա թէ չիցին՝ ում և կամի ժառանգեցուցէ՝ սզգատոհմի եթէ ծառայի, զի ինքնիշխան է զայդոսիկ ժառանգեցուցանել:

Այլ զկնի մահուն, թէ ինքն ոչ հաստատեաց, մերձաւորքն ի տոհմէ և ոչ հեռաւորքն ժառանգեն, որպէս և դատեալ եղև այդ ըստ Օրինաց³²³:

318 Տե՛ս հոդվ. ճԲ

319 Տե՛ս հոդվ. ճԺԱ

320 Տե՛ս ՅԼԲ, ԻԱ, 22—23 և հոդվ. ԿԲ

321 Տե՛ս Յովհ., ԺԶ, 21

322 Տե՛ս Յովհ., Գ, 6

323 Տե՛ս ԹԻԲ, ԻԷ, 1—11 և հոդվ. ՃԱ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Զ Բ

Վ Ա Ս Ն Հ Ա Շ Ա Մ Ե Լ Ո Յ Զ Ա Ի Ա Կ Ա Յ

Եթէ պատահի հաշմ լինել զաւակ, որպէս թէ շունել բնաւ միտս և
 իմացուածս, սա ոչ է ժառանգ, զի ոչինչ իմանայ, որով ի գործ արկցէ
 5 զհայրենիսն, զի ի ծնէ այնպէս պատահեաց: Ապա թէ յետոյ ախտն եզեալ
 իցէ և կարծիցի բժշկիլ, յայլ ժառանգս աւանդեսցեն. թէ առողջացի՝ ժա-
 ռանզէ, ապա թէ ոչ՝ որք ժառանգենն խնամս տարցին մինչ ի մահ:

Իսկ եթէ այլապէս իցէ՝ կաղ, կամ կոյր, կամ այսահար, որ շիցէ ան-
 զգայեալ, կամ բորոտ, որ շիցէ բնաւին ապականեալ, կամ անզամալոյծ
 10 իմաստուն և այլք այսպիսիք, որ բաւական զոն այլօք սպասարօք
 զհայրենիսն ժառանգել, մի՛ գրկեսցին ի ժառանգ լինելոյ, իսկ անբաւ-
 կանքն՝ այլօք ժառանգորդօք խնամիցին մինչ ի մահ, որպէս ահա ցուցաւ:

Սւ զայդ այդոցիկ իրաւամբք գիտեմք դատաստան: Զի և ըստ Օրի-
 նացն անարատք ի կենդանեացն ի սեղանն ելանէին Աստուծոյ նուէր,
 15 իսկ արատարքն հասարակաց էին զենլի³²⁴: Այսպէս, անարատք հողով և
 մարմնով Աստուծոյ լիցին ընծայ ի մարդկանէ և ժառանգք, իսկ արատա-
 ւորքն մարդկան անխոտելի են ժառանգք:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Զ Գ

Վ Ա Ս Ն Կ Տ Ա Կ Ա Յ; Ա Ր Է Տ Ի Ա Ք Ի Կ

Սւ կտակ լիցի՝ որպէս ուսուցանեն կանոնք. զկնի երկից աւուրց հիւան-
 դութեան կոչէ հիւանդն զբահանայն և զժառանգաւորս եկեղեցոյն և երեք
 վկայիւք արասցէ զկտակն և զամենայն ինչ զգհոգոյ, և զթաղմանն, և
 զտան խօսեսցի բոտ կամաց իւրոց: Սւ եթէ ի նմին աւուր պատահի մեռա-
 25 մետի անգոյ իմաստունքն ասեն՝ չետ քառասուն աւուր ապրելոյ հիւանդին
 հաստատի կտակն: Բայց հաստատուն կտակ յառողջութեանն է, թէպէտ
 և ասացեալն անխոտելի է, զի կամաւոր՝ այն, իսկ այս խառն տեսանի:

Սւ եթէ պատահի յառնել հիւանդին և փոխել զկտակն, իշխան լիցի,
 զի կտակ յետ մահու հաստատուն է ըստ առաքելոյն³²⁵: Այլ Աստուծոյ
 30 եղեալ կտակն հաստատուն լիցի, կատարեսցէ գոր խօսեցաւ բերան նորա
 ի նեղութեանն, և թէ ուխտս զիք և կատարեսցէ³²⁶: Ինչ ի դէպ իցէ ընդ
 յառնելն կատարման կտակին՝ տեսցէ, և զոր ինչ զկնի մահու զրեալ է,
 զկնի կատարեսցին: Սւ թէ փոխէ՝ յայլ առաւելն իշխան լիցի և ոչ ի նուա-
 զեցուցանելն:

35 Սւ արդ, այսմ այդ է դատաստան:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Զ Գ

Վ Ա Ս Ն Թ Է ՈՐՊԷՄ ԱՐԺԱՆ Է ԶՄԵՌԵԼՈՅ ԽՕՍՔՆ ԸՆԴՈՒՆԵԼ

Եթէ ի միասին բազում ժամանակք կեցեալ իցեն այր և կին և որդիս
 ծնեալ, որոց ի միասին զանազանութիւն շիցէ ստացուածոց, ի միաբանու-

³²⁴ Տե՛ս Ղևո., Ա, 10. Գ, 1, 6. Դ, 14 և այլուր:
³²⁵ Տե՛ս Եբբ., Թ, 17
³²⁶ Տե՛ս Քիբ., լ, 2: Բ Օրին., ԻԳ, 21—23: Ժողովուրդ, Ե, 3

Թեև ընչից մեռելոցն լիցի, ապա թէ յայտնապէս կնոջն երևի ստացուածն՝ ժառանգաւորացն լիցի: Եւ թէ ձեռնհաս իցէ՝ այրն զմեռելոյթան արասցէ, և թէ ոչ իցէ՝ յիրոցն, և առն ի ժառանգութիւն մի՛ լիցի:

5 Եւ թէ ամուլ կին պատահի, և բարձմաժանակեայ ի միասին իցեն, առն լիցի մեռելոյթան, և մի՛ լիցի ի մասն ժառանգութեան առն, այլ որք կնոջն են՝ ժառանգեսցեն: Իսկ սակաւաժամանակեայ եղեալ կին և առանց ամուսնութեան մեռեալ՝ իւրքն ժառանգեն և ոչ այրն: Ապա թէ որդի կամ դուստր ծնեալ, թէ կենդանի իցեն և թէ մեռեալ, առնն լիցի մեռելոցն և մասն ժառանգութեան:

10 Եւ այդոքիկ յառաջին և յերկրորդ ամուսնութիւնն միևնոյն լիցի օրինակ:

Իսկ մեռեալ այր՝ յիրոցն լիցի յամենայն ասացեալսդ մեռելոցն:

15 Եւ ծնեալ ուստերս և դստերս՝ ի կնոջն ժառանգէ, և ի նորայոցն՝ կինն, իսկ յամուլոյն ոչ ժառանգէ այրն, բայց սակաւ նշան մասին. այլ կին ամուլ ժառանգէ յառնէն յաղագս անսուսնութեանն:

Եւ փութով մեռեալ այր, և կոյս մնացեալ կինն յառնէն շժառանգէ. և ծնեալ ծնունդ, թէ կենդանի իցեն, թէ մեռեալ, ժառանգէ յառնէն, թէ և սակաւաժամանակեայ իցեն ի միասին:

20 Եւ հանդերձք մաշեալք ի բաժանումն ոչ յիշին երկաբանչիւր կողմանցըն, բայց որ ի միջի կացցէ. նոյնպէս և՛ պարգևքն ի միմեանց, թէ մաշեալք իցեն, այլ ոսկի և որ ինչ կայուն իցէ, այնոքիկ ըստ իրաւանց դատեալք վճարեսցին:

Եւ ծախք հարսանեաց ոչ յիշին, գի ի կամաց այդոքիկ լինին:

25 Բայց որ ինչ արժան է, իրաւամբք տեսցեն դատաւորք ըստ պատահման և ըստ սովորութեան գաւառին, գի դատաստանս, գոր եղաք, իրաւացի կարծիք է: Ապա թէ արտաքոյ ըստ ճշմարիտ իրաւանցն կարծիքն է, յիրաւունս դարձուցանել ուղղութիւն է, միայն գի ներեսցէ մեզ սիրով և թողութիւն ի պակասութեանն արասցէ, կորովի տեսութեամբ ղթերին լցցէ:

30

Գ Լ ՈՒ Խ Ծ Զ Ե

ՎԱՍՆ ՎԱՃԱՌԱՅ ՆԵՆԿՈՒԹԵԱՆ

Եթէ ոք զիւր ինչ զարատաւորն տայ ընկերին ի պատճառս վաճառի և նենգութեամբ գրկէ և խաբէ սուտ երգմամբ և ինքն գովի յանձին իւրում՝ վասն ղրկելոյ գրնկերն, նղովեալ եղիցր³²⁷:

35 Եւ գի մի՛ ի նգովս անկցին այնպիսի վաճառողքն, զայսոցիկ ղիցուք գդատաստան: Զարատաւորն տալ ըստ այսմ է. թէ հարկանող իցէ, և կամ ի բարս կամ ի մարմինս արատ ինչ գուցէ, կամ յանշնչից իցէ վաճառն, և այնպիսոյն բիծն իցէ, թէ վնաս ինչ գործեալ իցէ, դատաստանաւ է վճարել վաճառողին, զի Օրէնքն ի միջոյ բաճնալ և ոչ վաճառել հրամայէ³²⁸:
40 Ապա թէ այլազգ ինչ իցէ և յայտ գայցէ՝ կամ ի պարծիլ կամ վկայք իցեն, ղի դիտակ էր և վաճառեաց, անդրէն դարձցի, և թէ հաճոյ իցէ գնո-

³²⁷ Կանոնք Բաղդի Կեսարացոյ ՄԱ, Կանոնագիրք Զայոց, Գ. Բ, էջ 155

³²⁸ Տե՛ս Ելք, ԻԱ, 29 և հոգվ. ԿԵ

ղին՝ որքան արժան է ուղղեսցին: Եւ թէ չիցէ գիտակ և վաճառէ, և ապա շաւ գնողն իցէ, հանել զապաշաւն արժան է:

5 Եւ ի վաճառելն զբիծն զամենայն ասասցէ, որպէս Եպիփան ի վաճառելն գէշն խեռաբարոյ³²⁹, և գիտելով գնողին զանվնաս պատճառն՝ ըստ հաճոյից իւրոց որքան արժան է գնեսցէ. և այդպէս ի կանոնական նզովիցն ազատի, ապա թէ ոչ՝ ընդ գողսն և յափշտակողսն ապաշխարութիւն լիցի:

Գ Լ Ո Ի Ն Ծ Զ Զ

Վ Ա Ս Ն Ս Ո Ւ Տ Վ Կ Ա Յ Ի Յ

10 Եթէ ոք երթայ սուտ վկայ և ընկենու զոք յորոգայթ մահու կամ գանի, հինգ ամ ընդ ունկնդիրսն կացցէ և մի ամ ընդ ձեռամբ՝ տրօք տնանկաց, ապա արժանի լիցի օրինաց³³⁰:

15 Դատաստան այս եղաւ ըստ Օրինաց³³¹, այլ կանոնականս այժմ երկրորդի: Յորոգայթ մահու և զանի ասէ, այլ որ ոչ մեռանի կամ տուգանօք ազատի, և այսոցիկ դատաստան լիցի՝ որքան վնասեացն հատուցէ, ըստ այնմ, թէ որպէս խորհեցաւ առնել՝ եղիցի նմա³³². և կամ թէ չիցէ բաւական՝ ըստ հրամանի կաճոնացդ ապաշխարեսցէ:

Գ Լ Ո Ի Ն Ծ Զ Է

Վ Ա Ս Ն Կ Ո Ւ Ս Ա Ն Ի Ե Ի Ե Ր Կ Ա Կ Ի

20 Իսկ որ մինն կուսան է, և միւսն՝ երկակ, և մինն վախճանի, ամուսնանալ անհնար է. և թէ յանդգնի ոք՝ ապաշխարութիւն երեքկնոյն լիցի, և քահանայն լուծցի³³³,

25 Երկրայի այս կանոնք սրբոյն լինել Բարսղի, և թէ նորա՝ անհնարին է լինել այս կանոնաց: Այլ յուսմանէ ներմամբ այսպէս ծանեաք, զի կրկին ապաշխարութիւն երկուցն այնպիսեացն լիցի:

Եւ քահանային պարտ է ուսուցանել զայս սահման կանոնի, զի մի՛ դատապարտեսցի յաղագս աշառելոյն:
Զայդ այդոցիկ գիտասցուք լինել զատաստան:

Գ Լ Ո Ի Ն Ծ Զ Ը

Վ Ա Ս Ն Խ Օ Ս Ե Ա Լ Կ Ա Ն Ա Ն Յ

30 Իսկ եթէ խօսեսցի կին, և հաստատեալ իցէ քահանային երկու կամ երեք վկայիւք, մի՛ իշխեսցէ թողուլ զնա և այլ կին առնուլ, բայց եթէ վասն սրոնկութեան կամ վասն մարմնազեղծութեան³³⁴,

329 Տե՛ս Լիակատար վարք և վկայներանութիւն սրբոց, հ. Գ, էջ 211
330 Կանոնք Բասղի Կեսարացոյ ՄԲ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 155
331 Տե՛ս Բ Օրին., ԺԲ, 15—19 և հոգվ. ԸԸ
332 Տե՛ս Բ Օրին., ԺԲ, 19
333 Կանոնք Բասղի Կեսարացոյ ՄԸ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 157
334 Կանոնք Բասղի Կեսարացոյ ՄԲ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 157

2 Զի խօսեալն քահանայիւ և վկայիւք կին երաշխատրեալ է, և վասն պոռնկութեանն իշխան լիցի, զի ոչ ի տան նորա է յանցումն, առնուլ կամ ոչ: Եւ մարմնագեղծ է մարմնով ապականեալ, վէրս ունի անբժշկելի, և յայսմ իշխան է, կարծեօք բժշկութեան, առնուլ կամ ոչ: Իսկ այլօր
5 պատճառանօք չէ արժան թողուլ զխօսեալն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Զ Թ

Վ Ա Ս Ն Ա Ն Տ Ա Ժ Է Տ Ա Ց Ա Ր Ա Ն Ց Ե Ւ Կ Ա Ն Ա Ն Ց

10 Կին կամ այր ցաւազին, կամ ախտաժէտ, կամ արուազէտ, մի իշխեսցեն ամուսնանալ և անարգել զպսակն օրհնութեան. և թէ որք յանդրգնի՝ զկէս ընչիցն յեկեղեցի տացեն և երեք ամ ապաշխարեսցեն³³⁵:

Եւ զայս յաղագս ծնկելոցն յախտս ասէ, զի նախ առողջացին, կամ հոգևորաց՝ յազագս այնորիկ պարապեսցին, արուազիտաց և անասնագիտաց՝ զի մի՛ ի պատճառս այնորիկ գտարաշխարութիւնան մոռացին և զի միջոցօք ժամանակօք մաքրեսցին:

15

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Դ

Վ Ա Ս Ն Գ Ո Դ Ե Ա Ց Ե Ւ Պ Ի Ս Ա Կ Ա Ց, Խ Լ Ի Ց Ե Ւ Հ Ա Մ Բ Ի Ց, Ե Ւ Կ Ա Ղ Ա Ց Ա Ռ Ն Ո Ւ Կ Ե Ն Թ Է Ո Չ

20 Եւ զայսոցիկ եղից այժմ զդատաստան՝ ամուսնանալ կամ ոչ: Ի կանոնաց յաղագս շնութեան³³⁶ ուսաք, ուրկաց՝ եթէ ծնունդնոցա նմանապէս ուրուկ լիցի, յազագս այսոցիկ արգելցին, զի մի՛ ախսն տարածեսցի ի ծնունդն:

Արգելցին և բորոսք, զի թէպէտ և ի բժշկաց ասի փոխի ախտից, յորոց հոտ է, և ի բորոտ ոչ լինի, զի յուրկոտս յաղագս վիրացն լինի, և անդ վէր ոչ է, սակայն կանոնք փոխելի զախտն ցուցին: Եւ զի մի՛ ի ծնունդս ախտն լիցի, արգելցին. զի և Օրէնքն ոչ միայն յամուսնանալոյ, այլ և ի բանակէ ևս մերժէ³³⁷: Եւ թէ որ զՕրինացն նշանակ ասէ, սակայն ըստ մարմնոյ խտրութիւն էր, որպէս և այժմ յաղագս տացելոյ պատճառիդ:

30 Իսկ կազ, թէ շիցէ բնաւին լուծեալ, զի խափանումն իցէ կամ ուսման կամ այլոց մասնատրաց, ամուսնացի. և այդ՝ առնն է, նմանապէս և կնոջն լիցի:

Իսկ կուրաց յերկոսին աշնն. կին՝ մի՛ ամուսնացի, զի ոչ կարէ սնուցանել զմանկունսն և ոչ այլ ինչ սպասաւորութիւն, իսկ այր՝ թէ ժուժկալ է, բարւոք է, ապա թէ բաւական է գիին և զտուն հոգալ, թէ ընչիւք նախնեացն և թէ այլ իրօք, ներկի է յաղագս այլոյ պատճառի և վտանգի:

35 Իսկ կին խուլ, թէ ուշիմ իցէ, և որ հաւանեացի առնուլ, եղիցի. նոյնպէս և՛ այր:

Իսկ համրն, թէ այր է, թէ կին, ընդ անասունս համարեալ է. մի՛ ամուսնացիլ:

³³⁵ Կանոնք Բաղդի Կեսարացոյ ՄԺ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 157

³³⁶ Տե՛ս Կանոնք Հարանց հետեւողաց ԺԱ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 106—107

³³⁷ Տե՛ս Ղևա., ԺԳ, 46

Զայդոսիկ զգատումն ես ճշմարիտ կարծեմ: Եւ թէ այլ ոք, ուղիղ ունելով՝ զտեսութիւն, պարսաւանս այսմ դիցէ, անխոռով եմ խորհրդով, զի ե ոչ միոյ դատաստանի վճիռ հատանի լինել ե կամ կանոնական հրամանաց, որ յայտոսիկ ածի դատաստան, զնոյն դատաստանի ունելով

5 զօրութիւն, այլ ընդ մերոյն ընտրութեան ե զկանոնացն երկրորդեցի: Զի թէ ընդդէմ մերն կարծիցի՝ զսրբոցն պատուեալ զբան ի նոյն, ի նոցունց թողութիւն ինձ խնդրեսցիք, զի ոչ այնքան յանդուգն եմ, թէ զոր ոչ ըստ ներման ե կամ յայլմէ առեալ զօրութիւն համարծակէի դնել: Եւ թէ ոք համարեսցի յանդուգն՝ համարեսցի, միայն զօգտակարն ընտրիցէ ե դատիցէ, ե ես իսկ գամ զհետ՝ ոչ պարսաւելով, այլ շնորհ ունելով ե զովելով:

10

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ղ Ա

Վ Ա Ս Ն Ա Յ Ի Ա Ջ Գ Խ Օ Ս Ե Ա Լ Կ Ա Ն Ա Ն Ց

Եթէ ումեք խօսեալ է կին, նախ քան զմտանել աղքկանն յեկեղեցին շար գործքն յայտնեցան, իշխան է այլն թէ առնուլ թէ ոչ: Ապա թէ յեկեղեցի մտեալ իցէ, մի՛ իշխեսցէ արձակել, ե թէ արձակեսցէ, այրի կոչեսցի ե երեք ամ ապաշխարեսցէ³³⁸,

15

Եւ յայլում զլիսի հրամայէ զխօսեալն թողուլ վասն պոռնկութեան³³⁹, ե աստ յաղազս յեկեղեցի մտանելոյն՝ ոչ: Սակայն ե թէ որդիս ծնեալ է, իշխան է թողուլ վասն պոռնկութեան, այլ աստ յաղազս պատուելոյ զկեղեցին ասէ: Ապա՝ ոչ է պսակ արտաքոյ եկեղեցոյ եղեալն: Եւ զի ոչ է ի տան առն, ե առաջի կայ զգաստանալն, ապա թէ ի նոյն իցէ վարքն, իշխան է այնուհետեւ թողուլ:

20

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ղ Բ

Վ Ա Ս Ն Տ Ղ Ա Յ Ո Ց Պ Ս Ա Կ Ո Ջ Գ Ն Ե Լ

Տղայոց պսակ մի՛ իշխեսցէ ոք դնել, մինչև ի շափ հասեալ՝ զհաճոյս իւրեանց իմասցին, ե թէ ոք յանդգնի՝ լուծցի ի քահանայութենէն ե հարիւր զրամ տուգան տացէ յեկեղեցին. եւ տղայն ի շափ հասեալ՝ ամուսնացի ընդ որ ե կամեսցի³⁴⁰,

25

Եւ յայլում կանոնի ասէ՝ ոչ պսակեալ առանց զմիմեանս տեսանելոյ³⁴¹, զի անյայտ է, թէ բնաւին ոչ կամին ամուսնանալ ե կամ ոչ հաւանիլ միմեանց, հրամայէ շառնուլ: Ապա թէ լիցի, ե ի շափ հասեալ ոչ կամի, անվտանգ առնէ յաղազս ակամայ իրին: Հաւանելի լիցի այս դատաստան յեկեղեցի Աստուծոյ:

30

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ղ Գ

Վ Ա Ս Ն Ո Ր Զ Մ Ի Ն Մ Օ Ր Կ Ա Ք Ն Կ Ե Ի Բ Ա Լ Ի Ց Ե Ն

Հարցումն. Որ միոյ մօր կաթամբ սնեալ իցեն օտարք ի միմեանց, յորժամ ի շափ հասանիցեն, արժան է ամուսնանալ, թէ ոչ:

35

³³⁸ Կանոնք Բազիլի Կեսարացոյ ՄԺԱ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 157—158
³³⁹ Տե՛ս Կանոնք Բազիլի Կեսարացոյ ՄԺ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 157
³⁴⁰ Կանոնք Բազիլի Կեսարացոյ ՄԺԹ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 160—161
³⁴¹ Տե՛ս Կանոնք Սահակայ Պարթևի Իէ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 382. Կանոնք Ներսէսի ե Ներշապհոյ ԻԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 487

Պատասխանի. Զէ արժան, քանզի ծնողն և ստնտուն ընդ մի համարեալ են³⁴²:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ղ Դ

ՎԱՍՆ ՓՈՆՈՂԱՅ ԶՍԱՀՄԱՆՍ

5 Լարցումն. Որ զսահմանս յափշտակէ զընկերին, ո՞րպիսի ինչ է:
 Պատասխանի. Զոր զրեաց Մովսէս յՕրէնս հրամանաւ Աստուծոյ՝ իջցէ անէծքն այն ի վերայ գլխոց նոցա³⁴⁵, և եղիցի նզովեալ ի կեանս և ի մահ³⁴⁴:

10 Լուիցեն զայս յափշտակող սահմանաց և զարհուրեսցին, զի զատաստան աստուածայինն է: Եւ թէ լիցի հակառակութիւն ինչ անզատանաց, վկայիւք լուծցի, զի զայն հաւաստի կարծեմ լինել, քան բառնալ խաչ և Աւետարան միոյ, զի բազում անգամ խաբէութիւն լինի, և զի երդումն է այդմ օրինակաւ, զոր ոչ հրամայեցաւ: Եւ թէ այդպէս կատարի բանդ զատաստանի, մի բարձող խաչին լիցի վկայ, և մի՝ երդումն, և եղև երկու

15 քստ Օրինացն³⁴⁵: Այլ զայս ոչ հրաման տալով ասեմք, որպէս յառաջդ իսկ գրեցաք վասն երդմանն³⁴⁶, այլ յայտնել կամեցաւք, թէ ոք զայսպիսի առնէ՝ վճարեալ է իրք զատաստանին, որպէս ցուցաւ³⁴⁷, թէ զերկու վկայի ունի զտեղի: Եւ թէ այսպէս լիցի, զապաշխարութիւնն լցցէ, որպէս ցուցեալ է յերդման ճառին³⁴⁸:

20

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ղ Ե

ՎԱՍՆ ԿՆԱՀԱՆԱՅ

Եթէ ոք թողցէ զկին՝ զորդոց մայր, առանց բանի պոռնկութեան, կամ կախարդութեան, կամ թէ արատ ինչ ի մարմին չիցէ, այլ թէ այրն շնաբարոյ իցէ և ակն եղեալ իցէ այլում, զատաստան այս լիցի. զորդիսն

25 և զամենայն ինչ որ ունի բաժանեսցեն հասարակաց⁽¹¹⁶⁾: Եւ թէ կամք են կնոջն զայր ի տուն ածել յինքն, համարձակ ածցէ: Եւ զբաժինն կալցին և զարբունի հարկն ողջ արսուցին: Եւ այրն, որ եթող, եւթն ամ ապաշխարեսցէ և չեկեղեցի տուգանս տացէ. թէ ազատ է՝ երեքհարիւր դրամ, և թէ շինական՝ զանալից լիցի և հարիւր դրամ տայ յեկեղեցին⁽¹¹⁷⁾, փոխանակ զօրհնութեամբ զամուսնութիւնն խտտելոյ: Ապա թէ մինչդեռ ի պայքարին և ի տուգանին իցեն, և կին ոք յանդընեալ կնաթողին լիցի կին, և ամ մի չիցէ անցեալ, յայտ ևզև, յէ զառաջին կինն նա ետ թողուլ, կալցեն զկինն և յօրկանոց տուցեն, և զտարի մի ադասցէ զողեացն. թէ ազատ է և յօրկանոց չերթայ՝ հարիւր դրամ տուգանք տայ զողեացն³⁴⁹:

342 Կանոնք առաքելոյն Քաղէոսի Լ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 39
 343 Տե՛ս Բ Օրին., ԻԷ, 17, նաև ԺԹ, 14
 344 Կանոնք առաքելոյն Քաղէոսի ԼԲ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 39
 345 Տե՛ս Բ Օրին., ԺԹ, 15 և հոգվ. ԾԸ
 346 Տե՛ս նախադրութիւն, Ը
 347 Տե՛ս հոգվ. ԾԷ, ԾԸ, ԾՁԶ
 348 Տե՛ս նախադրութիւն, Ը
 349 Կանոնք Շահապիվանի Գ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 435—436

Մի անգամ և երկիցս զայս եղաք դատաստան³⁵⁰. դարձեալ և այժմ, զի զանձն լընդդիմադրութենէ կանոնաց կարծեաց ազատիցեմ և զյաւելումս իւրաքանչիւր հրամանացն դիցեմ, ըստ որում և յայսմ կանոնի հանդերձ այլօք: Եւ զայրն ի տանէ մերժել և այլ ի ներքս ածել հրամայէ, որ է առաւելութիւն սաստի:

Գ Լ Ո Ի Խ Ծ Ղ Զ

Վ Ա Ս Ն Ա Մ Ո Ի Լ Կ Ա Ն Ա Ն Յ

Եթէ ոք արար կին և պատահեցաւ ամուլ, և այրն հանցէ վասն ամուլութեան, որ ինչ կնոջն կարասի բերեալ է ի տունն՝ թէ աղախին, թէ անասուն, թէ հանդերձ, թէ արծաթ, իշխան է առնուլ և զնալ: Եւ թէ քան զամուլութիւնն այլ արատ չգուցէ ի կինն, տուգան ևս տացէ կնոջն վասն սնարզանացն. թէ ազատ է՝ հազար և երկուհարիւր դրամ, թէ շինական է՝ վեցհարիւր դրամ: Ապա թէ մինչդեռ ի դատաստանին և ի տուգանին իցեն, և ամ մի ի վերայ շիցէ անցեալ, և ոք ի կանսնց յանդանի և առնն կին լիցի, կայցեն զկինն և յօրկանոց տացեն, քանզի յայս եղև, թէ հանելոյ կնոջն պատճառ նա եղև, և տարի մի աղասցէ զողեացն, և յապիւնութեան կացցէ, և եկեղեցի հարիւր դրամ տուգանք կայցեն, փոխանակ զի բուն ամուսնութիւնն վասն նորա խոտեցաւ. ապա թէ ազատ է և չերթայ ի գողենոց, հարիւր դրամ տուգանք տացէ զողեացն: Ապա թէ յառաջագոյն խորհուրդ եղեալ էր առն, թէ՛ զիմն թողում և զքեզ առնում, և կամ պոռնկութեամբ խաժական յեայ իցէ, հարիւր դրամ այրն տուգան տացէ յեկեղեցին և ապաշխարութեամբ երեք ամ ընդ ունկնդիրսն կացցէ և մին ամ՝ ընդ ձեռամբ և ապա մտցէ յեկեղեցի: Եւ որ զորդոց մայր թողցէ առանց պոռնկութեան կամ այլ արատոյ, առն և կնոջ պատուհաս տուգան և ապաշխարութիւն ի կանոնացդ կացցէ³⁵¹:

Եւ որքան կար եղև՝ ի դէպ զդատաստան այսմ եղաք և մեք³⁵², և զորս ի կանոնսն՝ և զայնս ևս դրոշմեցաք, զի զիրաքանչիւրոցն զարժանն դիրին լիցի դատաւորաց տալ զվճիռն ուղղապէս: Եւ զի մեք շափաւորապէս զդատաստանն եղաք յիրաքանչիւրսն և զապաշխարութիւնն ի կանոնսն թողաք: Եւ զայս այժմ ծանուցաք, զի զիտուցես, թէ յամենայն դատաստանս, ուր ապաշխարութեան պէտք ևն, ի կանոնսն ապաստան թողաք:

Գ Լ Ո Ի Խ Ծ Ղ Է

Վ Ա Ս Ն Կ Ա Ն Ա Ն Յ, ՈՐ Թ Ո Ղ Ո Ի Ն Զ Ա Յ Ր Ս

Եթէ կին ոք յառնէ ելանէ, կայցեն և անդրէն տացեն յայր իւր, և մանաւանդ զոր վարձանօք իցէ վարձեալ և ոչ բոզաբար, թէպէտ վաճառիցէ, թէպէտ յաղախնութեան կայցէ, թէ կամք իցէ՝ հոգևոր և բարի խրատու և սիրով կայցի: Ապա թէ այրն շարաբարոյ իցէ, կամ պոռնիկ, կամ

³⁵⁰ Տե՛ս հոդվ. Ժ, ԺԸ, Լ, ՃԽԾ, ՃԽԶ, ՃՂԱ.
³⁵¹ Կանոնք Շահապիվանի Ե, վերջում մի բառի սարբերությամբ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 436—438.
³⁵² Տե՛ս հոդվ. ԺԱ և ՃԶԲ

հանգանակող և արբեցող, կամ այլ ինչ խեղական, զանիւ և խրատու կշտամբեսցեն զայրն և հնազանդեցուցեն զերկոսեանն. ապա թէ ազատ է, տուգանօք և խրատիւ զայրն ի կարգ ածեն: Ապա թէ ի բարի շրջի այրն, կինն ծառայեսցէ նմա³⁵³:

5 Եթէ որպիսի պատճառաւ Լլցէ կինն յառնէն և թէ շեցէ, և այդ նշանակեալ է մեր զիրմամբ³⁵⁴ յաղագս երկիրդի մեծագին վնասուս: Նաև կանոնական հրամանաւ յօժարեցար և դայս այժմ դարբոց դնել զբան, զի զանգզամ կինն խրատել հրամայէ, նոյնպէս և՛ զայրն:

10 Եւ զի յայտ արասցուք, թէ կամք մեր ոչ զհակառակն կամի կանոնաց, այլ թէ կամք լիցի դատաւորաց այլոց առնուլ ինչ ի մերոնցն՝ առցէ, ապա թէ ոչ՝ կանոնքն հաստատուն կացցէ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ղ Ը

Վ Ա Ս Ե ՈՐ ԱՌՈՒԳՆԱՅՔ ԱՌՆԷ

15 Որ առեանդս առնեն, կալցեն զկինն և անդրէն ի ծնողքն տացեն, և տուգանք տացեն փոխանակ անարզանացն. թէ ազատ է՝ հազար և երկերիւր դրամ, թէ շինական է՝ վեցհարիւր դրամ: Եւ որք հրոս երթեալ իցեն և օղնականք սուտ փեսային, առ այրն հարիւր դրամ տուգանք տացեն. և դայս տուգանս զկէսն չեկեղեցին տացեն և զկէսն՝ կարօտելոց: Ապա թէ սուտ փեսայն ընդ աղջկանն պոռնկեցաւ առանց պսակ դնելոյ, յեկեղեցի տուգանք առցեն յի նմանէ, զի զպսակն օրհնութեան ընկեաց, և երևք ամ յապաշխարութեան կացցէ: Ապա թէ երէց զաղտ պսակ իցէ եղեալ առանց հօր և մօր աղջկանն, երէցն դքահանայութիւն շիշխէ պաշտել և հարիւր դրամ տուգանք առցէ, և կարօտելոց բաշխեսցեն, և պսակն, զսր ԼՂ, անվաւեր լիցի: Ապա թէ յեւ այսր խոսովութեան և տուգանաց 25 դարձեալ ի հաւանութիւն զան կամօք աղջկանն և ծնողացն, և յառաջ պոռնկեալ են, պսակ մի՛ օրհնեսցի, այլ իբրև երկակին՝ ուռ տեառնագրեալ զիցեն ի զլուխ նոցա. ապա թէ կուսանք կացեալ են, ըստ օրինին օրհնեսցի: Թէ ազատ է, թէ շինական՝ կանոնք այդ կացցէ³⁵⁵:

30 Թէպէտ և այս եղեալ է զատաստան ըստ զանազանութեան³⁵⁶, այլ աստ յոյժ լիով կարգեցաւ, վասն որոյ յօժարեցար զայս ևս գրել, զի անտարակոյս լիցի դատաւորաց այդոցիկ պատահումն, և զտուգանսն ըստ ժամանակի և ըստ կարի համեմատելով սրացեն:

35 Եւ ուսցին այժմու եպիսկոպոստոնք, զի տրուանք պոռնկի յաղքատս հրամայի: Եւ այդոցիկ և այլոց զանազանութիւն է, զոր ինքեանց այժմ առնուն դատաւորք, սրք են Լպիսկոպոսք, յորոց զարհուրիլ և խորշիլ պարտ է, զի յաղադս քուսելոյ զյանցանս լինի, և մնան այժմ անբաւելի:

353 Կանոնք Շահապիվանի Զ, Կանոնագիրք շալոց, հ. Ա, էջ 438
 354 Տե՛ս հոգվ. ԺԲ
 355 Կանոնք Շահապիվանի Է, Կանոնագիրք շալոց, հ. Ա, էջ 439—440
 356 Տե՛ս հոգվ. ԾԳ

ՎԱՍՆ ԱԻԱԳ ԵՐԻՑԱՆՑ

Քահանայք զահասիրութեամբ մի՛ հակառակեսցին ընդ միմեանս, զի զոր շնորհն Աստուծոյ ընտրեաց նախ ի քահանայութիւն՝ նա է նախագահ յեկեղեցոյ³⁵⁷;

5 Եւ զայս ասէ՛ որք կամին զառաջին պատիւն։ Եւ ուզիլ զատաստանաւ է, որ առաջին օծաւ՝ առաջին լինել, եթէ իցէ յառաջագէմ, ապա թէ լիցէ՛ զոր ընտրեալ են այլք, կամօք եպիսկոպոսին առաջին կացուցեն, որպէս զի բարեզարդութեամբ լցցէ զեկեղեցին, մանաւանդ թէ՛ հիւլասիրութե-
10 ամբ վկայեալ իցէ։

Գ Լ Ռ Ի Խ Մ

ՎԱՍՆ ՔԱՀԱՆԱՅԻՑ ԵՒ ՄՏԻՑ ՃՈՂՈՎՐԻՅԱՆ

Եւ ժողովրդական ոք մի՛ հրապուրեսցին ի նոցանէ ի բաժանումն սրբոյ եկեղեցոյ, զի պատճառ խոռովութեանն բերէ, այլ զպտուզս և զմուտս
15 ժողովրդականն միաբանութեամբ ի սուրբ եկեղեցին հատուցեն ամե- նայն յօժարութեամբ անխափան և մի՛ ըստ զասուց բաժին արասցեն և երզոց, որ եղև վնաս։ Եւ քահանայից առեալ ի սրբոյ եկեղեցոյն՝ բաժա- նեսցեն կարգատարար, որպէս և օրէնն է. գլխաւոր քահանայիցն՝ երկու մասն և կէս, և այլ քահանայիցն՝ երկու մասունս, և սարկաւագունքն՝
20 մին մին մասն, զպիրքն՝ կէս կէս մասն, և այրի կանայքն, թէ իցեն պար- կեշտք՝ մին մասն⁽¹¹⁸⁾, առանց ամենայն հակառակութեան։ Ապա թէ իցէ ոք, որ հակառակեսցի և առնիցէ խոռովութիւն, այնպիսին զատասպար- տեալ լիցի յիւր կարգէն, և ընկերքն իւր մի՛ իշխեսցեն ընդ այնպիսին հազորդիլ, և ոչ ժողովրդականն առ քահանայս ունել զնոսա³⁵⁸։

Գ Լ Ռ Ի Խ Մ Ա

ՎԱՍՆ ՍՊԱՍԱՒՈՐԵԼՈՅ ԵԿԵՂԵՑՈՅ

Պաշտօն և պատարագիք և սպասք եկեղեցոյն ի գլխաւոր քահանա- յին տանն եզիցին, որպէս և յառաջագոյն կարգեալ է³⁵⁹։ Գլխաւոր քահա- նայն զեկեղեցին մի՛ իշխեսցէ թողուլ և գործոց տան իւրոյ պարապել, այլ
30 մշտնջենաւոր ի սուրբ եկեղեցոյն կացցէ, զի պաշտօնն և զագօթքն տուրն- ջեան և զիշերոյ ժամուցն և զտեսչութիւն ժողովրդեանն մի՛ խափանես- ցէ։ Իսկ այլ ընկերքն զամառն փոխանակաւ կացցեն ընդ նմա անպղերգա- րար։ Ապա թէ իցէ ոք, որ սխալեսցի ի պաշտմանէն պղերգութեամբ կամ երկրական հոգովք, մի՛ իշխեսցէ ի մտիցն մասն սոնուլ։ Քահանայքն
35 միակամ լիցին յօրհնել միաբանութեամբ զժողովուրդն և որոշիլ ի սրբոյ եկեղեցոյ³⁶⁰։

357 Կանոնք Ներսէսի եւ Ներշապհոյ Ժ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 482
358 Կանոնք Ներսէսի եւ Ներշապհոյ ԺԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 483—484
359 Տե՛ս Կանոնք Աահակայ Պարթևի ԺԸ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 378
360 Կանոնք Ներսէսի եւ Ներշապհոյ ԺԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 484

Բարեկարգապէս եցոյց զդատաստան հասոյից և զսպասաւորութիւն քահանայից աստուածային և սուրբ կանոնս, և թէ ոք կամեացի ճշմարտութեամբ կալ ի գործ քահանայութեան, ապա թէ ոչ՝ անպարտ լիցին դատաստանք եկեղեցոյ և զպարտաւորութիւնն առցեն հեղգացեալքն:

5

Գ Լ ՈՒ Խ Մ Բ

Վ Ա Ս Ն Վ Ա Ն Ա Յ ԵՒ Ն Ո Ց Ի Ն Ե Կ Ե Ղ Ե Ց Ե Ա Յ Ն

Կամ եղև ինձ և յազազս այսոցիկ սակաւ ինչ գրել, զի ոչ փոքր ինչ հակառակութիւն ի մեջ մեր լինի յաշխարհի յազազս այսոցիկ աշխարհական քահանայից և վանաց: Սակայն ընդ միտ ածի և վասն կանոնաց մեծին Սահակայ³⁶¹, թէ որքան գեղեցիկ և ըստ կարգի բաժանէ զվանաց և զեկեղեցոյ, որ յաշխարհի, զհասս և զտօնս, և այժմ շփոթեալ և ապահանեալ է այն ամենայն: Վասն այնորիկ լոեցաք յայսոցիկ դատաստանաց, զի թէ ի սրբոյն ոչ պատկառեն ի բունից, գիւրդ և ի մերոց: Եւ թէ վասն սորին դատաստանի կամի ոք զի ուղղիցէ, այնոքիւք արժան է վարի և ոչ այլազգ, զի թէ և կայր կարծիս՝ այժմու գրելովքս դատաստան դատել, ոչ էր ի դէպ մեղ յանդգնիլ, թող թէ բնաւին ոչ էր կարծիս: Ըստ այսմ կարծեմ և յամենալն ի մեր աշխատութիւնս:

10

15

Գ Լ ՈՒ Խ Մ Գ

Վ Ա Ս Ն Յ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ի Ն Ե Ղ Ե Ց Ե Ա Յ Ն

Ի յիշատակս ննջեցելոցն յրնտանեաց նոցա, որ ինչ ըստ կարգի օրինաց քրիստոնէութեան, զոր հրամանաւ սուրբ հարցն կատարեն զմխիթարութիւն հոգոց նոցա՝ կամ զբառասուն և զազապս ի հանգիստ նոցա, կամ զտուրս, զոր ինչ և հրամայիցէ վախճանեալն հոգոյ իւրոյ, մի՛ իշխեսցեն յայլ եկեղեցիս կամ ի կրօնաւորս տալ, այլ անդէն գեղջի երիցուն լիցի և վանաց՝ այնպիսեաց հասք, և իւրհանց տան երիցուն, ուր շնորհօք սուրբ աւազանին վերստին եղև ծնեալ և պսակեալ և կենաց հացին կերակրեալ, ուստի և յգարկեալ առ Աստուած երթայ: Իսկ յորժամ հարկաւորն յիւրում եկեղեցոջն կատարեալ լինի և կամեացի աւելորդս ինչ առնել յայլ եկեղեցիս, կամ ի կրօնաւորս, կամ յազբատս, ապա լիցի համարձակ առնել ինչ³⁶²:

25

30

Յոյժ ուղիղ է այս դատաստան՝ յետ զհարկաւորն առնելոյ յիւրն եկեղեցոջ, ապա յայլս կամ ի կրօնաւորս տալ: Կամ թէ պատահի յազազս անձեռնհասութեան⁽¹¹⁹⁾ և կամ յազազս յուսոյ ի հեռաւորս և զհարկաւորն տալ հաւանութեամբ իւր տան երիցուն և հրամանաւ իւր վանաց առաջնորդին, զնոսա ըստ կարի շահելով, ներելի են և այնքիկ, յորժամ շիցէ յազազս զիւրն արհամարհելոյ: Ապա թէ ոչ կամեացին նոքա, անդէն որքան կարեն արասցեն. և այդ անհակադակ է:

35

361 Տե՛ս Կանոնք Սահակայ Պարթեի ԼԶ—ԽԲ, Կանոնադիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 386—400
 362 Կանոնք Սիոնի հայոց կաթողիկոսի (Պարտարի) ԺԸ, Կանոնագրքը Հայոց հ. Բ, էջ 14

Գ Լ ՈՒ Ն Մ Դ

Վ Ա Ս Ն Բ Ա Ն Ա Դ Ի Բ Ե Լ Ո Ց

Ժողովրդականն որ, որ յաղսպս պէսպէս սխալանաց ինչ բնագրեալ լինիցին յեպիսկոպոսաց, թէ մեռանի՝ ոչ թաղէ քահանայն, և ոչ երեխայ մկրտել: Եւ թէ գէպ լիցի երեխայ հասանել այնպիսոյն կամ մեռել որ⁽¹²⁰⁾, քահանայն մկրտեսցէ զերեխայն և զմեռեալն թաղեսցէ և զայլ կարգս բանին պնդութեամբ պահեսցէ անլոյծ³⁶³:

Զինքն զբանագրեալն հրամայէ շթաղել, թէ մեռանել հասանել, և թէ երեխայ է բանագրեալն՝ շմկրտել, այլ զտան մեռեալն թաղել և զերեխայն մկրտել: Եւ երկուցն օրինադրէ եպիսկոպոսաց, զի մի՛ զբոլոր տունն ընդ բանիւ արասցեն, և կամ քահանայն անգիտաբար վասն միոյն բանագրանաց զայլսն զրկեսցէ: Նաև ոչ քահանայի օրէն է յաղսպս միոյն զամենայն տունն բանագրել, և այլ քահանայ, թէ այդպիսի պատահի, թաղեսցէ և մկրտեսցէ, բայց զայլ սահման պահեսցէ: Եւ թէ առաւելութեամբ իցէ բանագրանքն, աղաչանօր յայտ ածելի է, զի մի՛ այլքն ընդ բանիւ կացցեն վասն միոյ մեղացելոյն:

Գ Լ ՈՒ Ն Մ Ե

Վ Ա Ս Ն Փ Ա Ն Ո Ղ Ա Ց Զ Ե Ն Ե Ղ Ե Ց Ի

Քորեւիսկոպոսունք մի՛ իշխեսցեն փակել զեկեղեցոյ գտուն և խափանել զաստուածային աղօթից ժամն վասն օրընթրեաց կամ վասն միոյ յանցանաց, բայց զպարտաւորս ընթրեացն և զմեղուցելոցն անձինս բանադրեսցեն³⁶⁴:

Կարծիս տալ, թէ յաղսպս այլոյ յանցանաց հրամայէ փակել: Յայտ է, թէ ոչ և վասն միոյ յանցանաց փակել ի գէպ է զեկեղեցին և խափան առնել սպասաւորութեանն, այլ սպասաւորացն սաստել յանցաւորացն, թէ փակել տան զեկեղեցիս, բայց թէ պատահի հակառակ շինել և առանց հրամանի:

Զսոյն սաստ դնէ և գեզաւագաց՝ հանգերձ նզովիւք³⁶⁵:

Գ Լ ՈՒ Ն Մ Զ

Վ Ա Ս Ն Գ Ե Բ Ե Լ Ո Ց Ա Ր Ա Ն Ց Ե Ի Կ Ա Ն Ա Ն Ց

Յորժամ վասն մեղաց միոց աշխարհս գերեցաւ, քաղում արք և կանայք, որ ի գերութեան էին, և նոցա ամուսինքն՝ աստ, առանց վարդապետաց հրամանի կանայս առին, և տրանց եղին: Վասն այնպիսեացն սահմանեցաք այսպէս: Զի թէ յառաջ քան զեւթն ամ⁽¹²¹⁾ որ յանդրգնեցաւ, մինչ զուգակիցքն ի գերութեան էին, և այլ առին, այնպիսեացն ի պոռնկութիւն համարեսցի, և գան և պատուհաս կրեսցեն, և լընչից և ի

³⁶³ Կանոնք Պարտաւի ԺԹ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 15

³⁶⁴ Կանոնք Պարտաւի ԻԱ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 16

³⁶⁵ Տէ՛ս նույն կանոնք:

ստացուածոց առնուլ և ալքաստաց տալ, և զատուցեն ի միմեանց, և ապաշխարեսցեն եւթն ամ: Եւ յետ եւթն ամին թէ դառնան ամուսինքն ի գերութենէն, իւրաքանչիւր ոք զիւր սամուսինն առցէ, ապա թէ ոչ՝ յետ ապաշխարութեանն կայցին զոր առինն: Եւ նորա, որք դառնան յետ եւթն ամի, օրհնութեամբ այլ կանայս առցեն, և այլ արանց լինին, և կրկնոցից ապաշխարութիւն ի վերայ եղիցի: Իսկ որ հաբերեացն ցեւթն ամն, յետ եւթն ամին այլ առցէ առանց տուգանի և պատուհասի, և կրկնոցից ապաշխարութիւնն ի վերայ եղիցի³⁶⁶: Նոյնպէս սր յետ եւթն ամին դառնան ի գերութենէն, եթէ կամք իցեն՝ այլ կին առցին, և այլ առն լիցին, և նոյնպէս վկրկնոցացն ապաշխարեսցեն:

Զայս իսկ առեալ է զվերջնոյ կանոնի զհրաման, զոր և մեր չափաւորապէս ըստ զանազանութեան եղաք և ի մերն³⁶⁷, և զսոյն աստ յաւելաք, զի աստ ամենակատար իսկ է այս դատաստան: Եւ եթէ ինչ ի մերն հակառակ կարծեսցի, այսոքիւք վարելով՝ անբամբաս մեր մնասցուք, զի խնդիր մեր այն է, զի ճշմարիտ լիցի յեկեղեցիս զաստատան:

Գ Լ Ո Ւ Խ Մ Է

Վ Ա Ս Ն Ե Կ Ե Ղ Ե Ց Ո Յ Ժ Ա Ռ Ա Ն Գ Ա Ի Ո Ր Ա Ց

Եթէ այր ոք կամ կին ի սրբոյ եկեղեցոյ անորդի մեոցի, ի կենդանութեան իւրում իշխան լիցի ինքն ունել զամենայն ինչ, և անցեալ ըստ ինքն՝ ի մերձաւորաց իշխէ հեռացուցանել զհող, և զջուր, և զժողովուրդ: Եւ ի մերձաւորսն, եթէ րսգումք են, և կամի զմի ոք որդի առնել, իշխան է առնել՝ որ զնա հեշտ ոք կալցի: Եւ թէ կամի վաճառել կամ հոգոյ տալ, իշխան է: Իսկ եթէ ոք յորդեզրաց ի քահանայութիւն ձեռնադրի կամ զեղջն վկայութեամբ, կամ յանձնէ, որում չէր անկ քահանայութիւն, զկէս շնորհին կալցի յազազս ձեռնադրութեանն անհարկ⁽¹²²⁾, զկէս շնորհին, զհող և զջուր բաւանդակ սրբոյ եկեղեցոյն յանկաւորսն թողցէ: Եւ անցեալ ըստ քահանայն և ըստ կին նորա՝ ամենայն շնորհն իսկ բաւանդակ յանկաւորսն երթիցէ, զի չվայելէ սրբոյ եկեղեցոյ զժառանգութիւնն յանկաւորացն հեռացուցանել և տալ հեռաւորաց և օտարաց: Բայց եթէ անկաւորացն կամաւորութեամբ կամ հաճելով տալ՝ թողացուցէ վարդապետն և զայն՝ մի շինականի ումեք, այլ սրբոյ եկեղեցոյ յուխտէ, թէպէտ և հեռաւոր իցէ՝ իշխան լիցի մերձաւորեցուցիչն մերձաւորեցուցանել: Ապա թէ գեղ դիպի, որ իրիցուն ի ժառանգութիւն բարձեալ իցէ, ժառանգութիւն սրբոյ աթոռոյն է, զոր վարդապետն կամի՝ ժառանգեցուցանէ, իշխան է: Եւ այս սահմանադրութիւնս շերակլեայ է և հոսորովայ լինելով ժամանակօք և այսր լիցի: Բայց յառաջ քան զնոցա ժամանակն որ ինչ լեալ է, մի՛ շարժեսցի, զի չգիտէ ինչ հաստատութեամբ, որպէս կալեալ է՝ կալցին: Բայց նոցա ժամանակացն և յայսմ հետէ և յաւիտեան այս գիր հաստատուն կացցէ, և մի՛ ոք անցցէ ըստ այսմ սահմանաւ³⁶⁸:

Տեսցուք և զայս հոգևոր դատաստան, զի իշխան առնէ իւրոցն տալ

³⁶⁶ Կանոնք Գունայ է, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 205—206

³⁶⁷ Տե՛ս հոգվ. Ը և ԺԳ

³⁶⁸ Կանոնք Գունայ Ը, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 206—209

ում և կամի, իսկ զեկեղեցոյն շնորհուրացանել յանկաւորացն: Եւ թէ պատահի ի հեռաւոր անկաւորաց կամ յօտարաց, զոր որդեգիր արար, քահանայանալ, զկնի իր ի մերձաւոր յանկաւորսն ասէ թողուլ. զի թէ պատահի ի նոցանէ քահանայանալ՝ կալցին, ապա թէ ոչ՝ նոցին կամօք յօտարս տալ իշխան լիցին առաջնորդքն⁽¹²³⁾, սակայն ի տանէ քահանայութեան իցէ՝ զոր ժառանգ առնեն:

Յայտոսիկ զայս առաւելու ի դէպ է, զի ոչ միայն յորժամ ժառանգաւորքն բարձեալ լինին յեկեղեցոյն՝ սուրբ աթոռոյն է այն, այլ թէ պատահին անկաւորքն անարժան լինել, թէ քահանայք իցեն, թէ ոչ, իշխան է զարժանաւորսն ի քահանայից կացուցել: Եւ այդ ըստ ճշմարտութեան է:

Գ Լ Ո Ւ Խ Մ Ը

ՎԱՍՆ ՔԱԶԱՆԱՅԻՑ, ՈՐ ԱԶԱՏ Է ՅԱՄՆԵՆԱՅՆԷ

Ազատք յորժամ զիրեանց զերդ և զմարդ բաժանեն, յուրվք շարակամութեամբ առնեն և զմանկունս եկեղեցոյ ըղնձանան ծառայս առնել և ի ստրկութեան պահեն, որ շվայելէ քրիստոնէից: Զի երիցս երանելոյն Տրդատայ թագաւորին զսուրբ եկեղեցոյ զժառանգութիւնն ընդ այլ ազատաց տունս կարգեալ է, և ազատ էին որդիք սրբոյ եկեղեցոյ, հոգ և ջուր: Եւ ի Պարսից թագաւորութեան ժամանակին թէպէտ և ի պէկար արկին, սակայն տունն ի դիւանի յայտնի էր և շէր. խառնեալ ընդ շինականսն, բայց միայն զհարկսն տային յարքունիսն: Արդ եթէ ոք սզահութեամբ ակամբ հայեացի և զազատ մանկունս եկեղեցոյ ի բաժին և ի վիճակ ծառայութեան արկանիցէ, այնպիսին ի մեր ժողովոյս օրհնութենէն հեռի եղիցի, և մի՛ եղիցի իշխանութիւն վարդապետին և քահանայից զայնպիսոյն ըզպատարագս օրհնել: Այլ և ոմանք զՈգիայի ախտն ախտանան³⁶⁹ և ըստ իւրաքանչիւր կամաց, և ըստ իւրաքանչիւր ֆրմի⁽¹²⁴⁾ բաժանեն շնորհս սրբոյ եկեղեցոյ և որպէս կամին մատակարարեն, և վարդապետին հրամանի և օրինաց ունին շղնեն, այնպիսիքն նոյնպէս ի մեր օրհնութենէ հեռի եղիցին, որք յանդգնին զայնպիսի ինչ առնել³⁷⁰:

Կուիցեն ազատք ի Վիրս, զի զայսպիսի լուծին զուզիդ և զկանոնական զնախադոյն հրաման:

Գ Լ Ո Ւ Խ Մ Թ

ՎԱՍՆ ՎԱՆԱՑ

Ոմանք տանուտէրք և ազատք ի վերայ վանաց իշխանութիւն առնեն և վանական՝ զոր կամին հանեն և զոր կամին՝ նստուցանեն վասն ժլատութեան: Այլ և ոմանք իսկ ի վանս նստին և ըստ զրեցելումն, որպէս թէ շունիցին արգօք տուն հաց ուտելոյ, որ զեկեղեցեան Աստուծոյ արհամարհեն անպատկառելի անամօթութեամբ: Այնպիսիքն եթէ յուղութիւն զան և յեպիսկոպոսն թողուն, որ տեսչութիւն առնէ սրբոցն լուսոյ և

369 Տե՛ս Բ Մնաց., ԻԶ
 370 Կանոնք Դունայ Թ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 209—210

պաշտման և դպրոցս կարգաւորելոյ, այնպիսեացն անցելոց մեղացն թո-
ղութիւն շնորհեալ եղիցի, և ի ժողովոյս օրհնեալ եղիցին: Եւ ժողովրդի-
ամբ, և օրհնութեամբ, և պաղաքերութեամբ, և ուխտադրութեամբ երթի-
ցեն և աղօթեսցեն ի վանօրեայն, որպէս պարտ է յիւրեանց հարանցն
5 վաստակս և յաղօթանոցս, բայց ժլատանալ և հանել ինչ մի՛ իշխեսցեն:
Ապա թէ հակառակ ինչ կայցեն հրամանի հարանցն և մեր պատուիրանցս,
այնպիսիքն ի մեր օրհնութենէ հեռի եղիցին և զհատուցումն ի սրբոց վկա-
յիցն ընկալցին³⁷¹:

Որպէս և գրեալ է, թէ արասցեն վրէժխնդրութիւն յազգս և յանդիմա-
10 նութիւն՝ ի ժողովուրդս³⁷²:

Գ Լ Ո Ւ Խ Մ Ժ

Վ Ա Ս Ն Տ Կ Ա Ր Ա Ն Ո Ց Ա Ց

Ոմանք ի տկարանոցս իշխանութիւն առնեն և հարկս, և նշեմս, և
կերակուրս, և ըմպելիս պահանջեն բռնութեամբ, և զիւրեանց գործակալս
15 ի վերայ գումարեն, և կոռով⁽¹²⁵⁾ և պահակութեամբ նեղեն, և զողորմելի
եղբայրան շարշարեն անխղճաբար, որում մանաւանդ առաւել դարման
տանել պիտոյ էր և ամենայն քրիստոնէից պատել զամենայն վէրս նո-
ցա³⁷³:

Արդ, եթէ որ յայսմ հետէ յանդգնի զայսպիսի ինչս առնել ի տկարա-
20 նոցս, անողորմ դատաստանաւ դատելոց են այնոքիկ, որ ոչ առնեն զողոր-
մութիւն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Մ Ժ Ա

Վ Ա Ս Ն ՈՐ ԵՐԹԱՆ ԲՈՆՈՒԹԵԱՄԲ Ի ՎԱՆՍ ԻԶԱՆՆՆ

Ոմանք ազատք և հեծեալք, որ ի գեղորեայս հասանեն, որոց բնաւ ի
25 վանսն տեղի լինի, ի գեղ շիջանեն, այլ ոմանք կանամբք և նաժշտօք ի
վանս իջանեն և այնպէս կոխեն զկանոնս հարցն, և զուսանօք և վարձա-
կօք ի սրբութեան և ի պաշտամանց տունն ընթրիս ուտեն, որ սոսկալի է
քրիստոնէից լսել, թող թէ տեսանել: Արդ, զվերագրեալ կանոնսդ ի լսե-
լիս այնպիսեացն ընթերցցին վանաց երիցունքն. եթէ լինին լսող և երթան
30 ի գեղորեայն իջանեն՝ բարի է, ապա թէ ի նմին անհնազանդութեան
կացցեն՝ այնպիսիքն նոյնպէս ի մեր օրհնութենէն հեռի եղիցին և զվրէժ-
խնդրութիւնն ի սրբոցն ընկալցին: Զի վանքդ անուն հանգստարան սրբոց
կոչի և օթեվանք եպիսկոպոսաց, և քահանայից, և արեղայից, և աղքա-
տաց: Եւ ազատք և կանայք, և հեծեալք և արք, մինչ կոչելով կոչին, մե-
35 ծաւ երկիւղիւ պարտ է աղօթել և աղօթից և պաշտաման հաղորդել, որպէս
վայել է ի տան Աստուծոյ³⁷⁴:

Այսոքիկ օրինադրական դատաստան յայտնի է ամենեցուն:

371 Կանոնք Դունայ ժ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 210—211

372 Տե՛ս Միքիէ, Ե, 14 և այլուր:

373 Կանոնք Դունայ ժԱ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 211—213

374 Կանոնք Դունայ ժԲ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 211—213

Գ Լ Ռ Ի Ն Մ Ժ Բ

ՎԱՍՆ ԹԷ ՔԱՆԻ՝ ԱԶԳ ԱՌՆՈՒՆ ԶԻՐԱՐ

Զի որպէս առ ամենայն մեր աթոռակիցս հարկ եղև գրել ի նոյն նիւթիւ տասներորդ ամի⁽¹²⁶⁾ տէրութեան Խոսրովայ՝ որդոյ Որմզդի, զնոյն և
 5 առ քո սրբութիւնդ հարկեցաք գրել՝ պինդ ունել գլխատուէր Հոգոյն Սրբոյ ի ձեռն Օրինաց և Մարգարէից, զոր առաքելական կանոնադրութեամբ հաստատեցին սուրբ և ուղղափառ վարդապետքն: Բայց մանաւանդ առաւելագոյն զգուշանալ յանիծեալ ամուսնութենէ մերձաւորաց, որ ազգաւ մոտաւորութիւն է, և կործանին յայնքան շարիս: Քանզի ոչ միայն զխառնակութիւն ազգահամարութեանն գործեն այնպիսիքն, այլ և վաղահոգութիւն, որ է արմատ ամենայն շարեաց³⁷⁵, ասէ առաքեալն, զհեթանոսաց օրէնս անաստուածս լինել, որպէս և նախամարգարէիւն ծանօթացոյց աստուածապաշտաց. և բիւր և այլ շարիս, որպէս և իմաստնոց յայտնի է: Զի թէ աստուածային բերանն անիծանէ զմարդիկ, որ փոխեն զրնկերի եղեալ սահմանս³⁷⁶, իսկ զԱրարչին զբողոքեցունց զսահմանագրութիւն և զպատուէր առ ոտն կոխել և հարկանել և արհամարհողք լեալք, մեծի բարկութեան ճանաչելի է այս, վասն նոցա և այլք: Եւ յայտ անտի է, զի ի հնումրն, զորս ըստ ելից, Աստուած այսպէս ասաց, թէ ըստ կրօնիցն ազգացն Եզրիպտացոց և Քանանացոց մի՛ երթայցէք, ևս եւմ Տէր Աստուած ձեր³⁷⁷:
 20 Եւ ի կարգ արկեալ՝ զայսպիսի տնկողինս կոշեաց խայտառականաց առականս³⁷⁸, որով ամբարիշտքն վարէին: Հրածարեցոյց յառաջին ազգէն և ապա՝ յերկրորդէն և հասեալ յայն, զոր մեք խորթս կոշեմք, և ասէ՝ մի յայտներ, զի համօրեայ⁽¹²⁷⁾ քոյր է: Եւ տպա յետ ոչ սակաւ բանից ևս զարմանալոյ արժանի իմն նշանակէ. քանզի իբր ասաց, թէ համօրեայ⁽¹²⁷⁾ քոյր քո է, դարձեալ երկրորդէ այսպէս, թէ զառականս կնոջ և զստեր նորա, որ լինի մին կին, և միւսն՝ խորթ, մի՛ յայտնեսցես և զզուտոր ուստեր նորա, այսինքն է՝ զխորթին, և կամ զզուտոր զստեր նորա մի՛ անուցուս, քանզի ամբարշտութիւն է: Ապա վերագոչնս քան զայս նշանակէ, որ նոյն մեզ երրորդ ազգ կարծի, ըստ յառաջ յայտնագոյնդ
 30 առնելոյ մեր, զառականս զստեր ուստեր քոյ կամ զստեր զստեր քոյ մի՛ յայտնեսցես³⁷⁹: Բայց մի՛ ոք կարծեսցէ զասացեալս ի վերայ ծնողին միայն, այլ և՛ որք ի նմանէն, քանզի այս կատարեալ լիմարութիւն է, քանզի ոչ ուրուք եղբայր առանց հօր կամ քոյր, այլ թէ և հօրաբեռ որդի կամ մօրաբեռ, քանզի և ազգակցութիւն մի է, նոյն և որդոց: Զի որպէս առաջին, և երկիր և երիր՝ ազգ ասին, այսպէս և եղբորորդացն և կամ այլոց առ միմեանս առաջին ազգն, և երկրորդն, և երրորդն, և քառորդ՝ ազգ ասին: Եւ ոչ այսչափ. բայց և այլ որոշումն, արժանի զարմանալոյ, ուսուցանէ աստուածազանն մեզ Օրէնք. զառականս նուոյ մի՛ յայտնեսցես և զզուտոր զստեր նորա և կամ զզուտոր ուստեր նորա մի՛ անուցուս³⁸⁰: Որ ցուցանել

375 Տե՛ս Ա Տիմոթ., 2, 10
 376 Տե՛ս Բ Օրին., ԺԹ, 14
 377 Ղևտ., ԺԸ, 2-4
 378 Տե՛ս Ղևտ., ԺԸ, 6-18. Ի, 11-21
 379 Տե՛ս Ղևտ., ԺԸ, 6-18. Ի, 11-21
 380 Տե՛ս Ղևտ., ԺԸ, 15

զայս. իբր թէ մեռեալ որդոյն, և նուոյն անն այլում եղեալ և ծնեալ ուստր, և նորա կին սուեալ այլ դուստր ծնանիցի՝ մի՛ առնուցուս զնա ի կնութիւն, զի ամբարշտութիւն է, այսինքն՝ զկատարեալն իսկ ըզսահման ցուցանէ՝ զի՞ զարշիլի է յամուսնութենէ: Իսկ Սուրբ Հոգին

5 Ովսեաւ մարզարէի զամենայն անհնարին և զարաշար մեղս փոքր համարեցաւ առ այսու յանցմամբ և ամբաստանութեամբ: Լուր որ զասացեալս նշանակէ. եթէ լոկ անուամբ գոյ, զի՞նչ հարազատութիւն ի միշի կայ, ասէ. զատաստան Տեառն է ընդ բնակիչս աշխարհի, զի ոչ գոյ ճրմարտութիւն, և ողորմութիւն, և գիտութիւն Աստուծոյ ի վերայ երկրի.

10 այլ անէծք, և ստութիւն, և զողութիւն և շնութիւն, և սպանութիւն հեղեալ ի վերայ երկրի՞ 381, Իսկ Եւելի ամբարշտութիւն և մեղք կսկծելի այն են, որ արին բնդ արիւնս խառնեն, որ է ազգականաց ամուսնութիւն: Եւ հատուցումն այնմ զայս պատմէ. վասն այդր, ասէ, աոցէ սուգ երկիր և նուազեսցի ամենայն բնակչօք իւրովք, այլ և զազանք անապատի, և սողունք, և թռչունք երկնից պակասեսցին, զի ոչ ոք էր, որ յանդիմանէր և զատէր՞ 382, Արդ, մինչ բանն յանդիմանութեան և զատելոյ զայնպիսիսն ձեզ հաւատացաւ, և անփոյթ առնես՝ և զանձն զատապարտես, և որոց իշխեսն: Բայց եթէ արիւն յարիւն ոչ տաս խառնել, որ մինչև արիւն մերձաորութեանն սպառի, արդարութեամբ կատարեալ զարդարես զքո վիճակդ: Իսկ յանդնելոց և պատերազմասիրաց ընդ Հոգոյն Սրբոյ՝ բան կանոնին, զոր երանելի հարցն ի Քրիստոս հաստատեալ է և մինչև ցայժմ իբրև զարեգակն անշիջանելի պահի, նոցա զայս ասանդեսցես. սկիզբն ի հինգերորդէն յառաջ, բանզի որ յանասնոցն բնութիւն սիրելի էր անկանել, այնց ողորմութիւն արարեալ՝ զսահմանն

25 մեղմացուցին, բայց լաւացն բնիկն է, որում տեղեակ է քո սրբութիւնդ: Յամենայն գրեթէ ի կանոնս այնոցիկ եղաւ սահման, այլ լիով աստ, զոր առեալ եցոյց յՐիհայ և ի Մարգարէից: Չոր և մեզ զայսոսիկ քննելի է, թէ ո՞ր արդեօք յաւելուած ըստ նորոյն եղև ի ձեռն կանոնաց: Քանզի Օրէնքն հրաժարեցոյց զառ ի հօրէ և զառ ի մօրէ քնոէ, որ է ըստ այսմ. թէ պատահի առնուլ կին, և նորա դուստր իցէ և եթէ զկնի առնելոյն ծնանիցի: Իսկ կանոնք հրամայէ ըստ այսմ. մի՛ տալ զխորթս միմեանց և մի՛ զառ ի նոցանէ զծնունդս մինչև ի զարմն երրորդ, ապա ծնեալ ի ծնողաց խորթուցն մինչև ցորդիսն թոռանց որդոցն, որ լինին հինգերորդ ազգ, ապա ամուսնասցին(128):

35 Այլ խորթս միմեանց զխորթակիցսն ասէ մինչև ցերրորդն, յայտ է, զի զլորրորդին հրամայէ, և ծնեալ ի ծնողաց խորթուցն մինչև ցորդիսն՝ Երրորդին ասէ, որ խորթօքն լինի շորրորդ և ծնողքն՝ հինգերորդ: Եւ զայս ասէր, թէ պատահի մինն ի խորթուցն, և մինն՝ ի ճնողաց խորթուցն, և կամ ի խորթուցն ծնողաց՝ շորրորդ, և ծնողքն՝ հինգերորդ, ապա ամուս-

40 նասցին(129):

Եւ զի Օրէնքն զհօրքոյր կամ զմօրքոյր լիշէ, իսկ կանոնք զծնունդս նոցա և զծնունդս զեղբօր մօր և զայլոցն միապէս հրաժարեցուցանէ: Չխորթուց և զթոռանց, որ յորդոյ և ի զատերէ, և զեղբարց ծնունդս կա-

381 Ովսէէ, Գ, 1—2

382 Ովսէէ, Գ, 3—4

նոնք և Օրէնք միօրինակ հրաժարեցուցանեն. նմանապէս և՛ զծնունդս. որ ի նուէ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Մ Ժ Գ

Գ Ա Ր Ձ Ե Ա Լ Ի Ն Ո Յ Ն Ե Ո Ր Հ Ո Ւ Ր Կ

- 5 Գիտելի է, զի կանոնք հրամայէ՝ մի՛ որ իշխեսցէ խնամութիւն առնել մինչև ի շորրորդ և ի հինգերորդ վարմն: Չնոյն իսկ զՕրինացն ասէ, զի գերրորդ զծնունդն, զոր հրամայէ շառնուլ, յայտ է, զի զշորրորդին հրամայէ առնուլ, և որ առնու՝ լինի հինգերորդ: Եւ գայս յամենայն ընտանութիւնս է իմանալ, և այս է շորրորդն և հինգերորդն:
- 10 Եւ թէ Օրէնքն և կանոնք զխնամիս ոչ յիշեն, յազագս զմի ցուցանելոյ օրինակ՝ նման այլոցն բաժանիլ ծննդօք. զի զայս ասէ Օրէնքն՝ երկուս քոյրս ոչ առնուլ, և կանոնք զքոյր կնոջ չընտանութիւն առն փոխել ասեն: Ուստի յայտ է, զի այսպէս ամենայն օրինակաւ խնամիք չընտանութիւն փոխին, և ըստ այլոց մերձաւորաց՝ ծննդօք գատանին:
- 15 Եւ արդ, ըստ Օրինաց և կանոնաց այսպէս զուգին, թէ Եղբարց ծնունդք իցեն և թէ այլոց, զի առաջին՝ ծնողքն ի թիւ ոչ անկանին, զի վասն այնր իսկ գարմ ասէ շորրորդ կամ հինգերորդ: Եւ դարձեալ՝ զի մի՛ խոնարհագոյն քան զայն իցէ, զի շորրորդ ի միոյ կողմանէ ասէ լինել, և թէ ի միւս կողմանէ մին պակաս լինի՝ անխտրելի է⁽¹³⁰⁾. և այս յայտ յՕրինացն է՝ գառականս մի՛ յայտնեսցեն³⁸³. Իւր իսկ ասէ, զի երրորդին ոչ հրամայէ և զշորրորդն առնու, և առնողն՝ հինգերորդ: Նոյն է ըստ կանոնացն:
- 20 Եւ թէ հինգ պատահի լինել՝ բարի է, և գարմիցն հինգ լինել նոյն է. և թէ որքան մի կողմն իցէ, և միւսն նոյն գտանի՝ առաւելութիւն է, և այլմ թէ ոչ գտանի՝ լիցի որպէս ցուցաւ:
- 25 Եւ թէ երեք ի մին կողմանէ իցէ, և երկու՝ ի միւսն, և այս լինելի է, զի որպէս հրամայեցաւ յՕրինացն՝ զշորրորդն առնուլ հինգերորդին, զի յորժամ առցէ, մնասցէ երրորդն:
- Նոյն է՝ երեք ի մին կողմանէ իցէ, և երկու՝ ի միւսն, ի լինելն մնայ երեք:
- 30 Նոյն լիցի և որդոցն, զի մի է հեռուորութեան օրինակն:
- Սոյնպէս, թէ երեք ի մին կողմանէ իցէ, և երեք՝ ի մին, ի լինելն մնայ շորրորդ. և այդ ըստ հինգերորդ գարմիցն է, որպէս այն՝ ըստ շորրորդին:
- Այսպէս յամենայն խնամութիւնսն այնորիկ լիցին, զի ի լինելն մնայ
- 35 երեքն կամ չորսն: Բայց հինգերորդն լիցի քահանայից, և շորրորդն՝ աշխարհականցն ամենեցուն:
- Իսկ երեք ի մի կողմանէ, և մին՝ ի միւսոյն, ոչ է լինելի. նոյնպէս՝ երկու՝ ի միոջէ, և երկու՝ ի միւսոյն, զի ի լինելն մնան երկու և ոչ երեք: Արդ, այսոցիկ ոչ է համարձակելի, և թէ յանդգնի ոք՝ քակեսցի. ապա
- 40 թէ ոչ կարասցեն՝ ապաշխարութեամբ ուղղեսցին: Իսկ եթէ անգիտանալով արասցեն կամ զընտանութիւն և կամ զսաստ պատուիրանին, այդոցիկ այլապզ լիցի ներելն:

Ապա թէ երկու ի մի կողմանէ իցէ, և մի՛ ի միոյ, բնաւին մի՛ տայցեն թոյլ, և թէ չամառեալ արասցեն՝ քակեսցի. իսկ եթէ ոչ կարեն՝ կամ յազազս յանդգնութեանն, կամ զի իշխանք իցեն, ծանր ապաշխարութեամբ սահմանեսցի. իսկ թէ անգիտանալով ըստ ասացելոցն իցէ, այլազգ լիցի ներելն: Սակայն իշխանաց այլազգ լիցի ներումն յամենայնսն:

Ապա թէ մի ի միոյ կողմանէ իցէ, և մինն՝ ի միոյ, բնաւին մի՛ լիցի ներել, թէ գիտելով իցէ, թէ անգիտանալով՝ նզովիւք քակեսցին, ապա թէ ոչ կարեն՝ մի՛ լիցի հաղորդիլ ընդ նոսա, այլ լիցին հեռացեալք իբր զպոռնիկս, մինչև զղջացեալ քակեսցին և ապաշխարութեամբ ուղիսցին, զի ի լինելն ոչ մնայ և ոչ մի, որպէս ի շորրորդին՝ երկու և յերրորդին՝ մին: Եւ այդ ըստ կանոնաց ներման, որ ասէ. քանզի որ յանասնոցն բնութիւն սիրելի էր անկանել, այնց ողորմութիւն արարեալ զսահմանս մեղմացուցին, բայց լաւացն բնիկն է: Յայտ է, զի զշորրորդէն և զհինդերորդէն ասէ:

Չայդ ըստ Օրինաց և կանոնաց զստեցաք, թէ ո՞րպէս զուգին, և ներեսցին, և կամ բաժանեսցին: Եւ թէ ունէի յազազս այդոցիկ ըստ տեսութեան զնել մտաց այլ ինչ, որ կամեցայ, զի մի՛ ընդդէմ ինչ կարծիցիմ կանոնաց, այլ որ ոչ թուին ի կանոնաց, ի կենդանի առաք ձայնէ: Եւ եթէ վարժ ոք գրոց սովորութեան իցէ, տեսցէ զամենայնսզ հաւասարապէս յՕրինաց և ի կանոնաց, զի զբազումս ի գրոց տեսանեմք յարանց անտեղեակ այդմ լինել, զի որքան ի միոջէ կողմանէ իցէ շորրորդն կամ հինգերորդն, զնոյն և ի միւս կողմանէ պահանջելի է, որ է դուն ուրեք գտանիլ, զի զիրն ասէ օրէնքն՝ զառականս մի՛ յայտնել, և զերրորդն թողով ի միջոցին՝ զշորրորդն հրամայէ առնուլ: Նոյն և ծննդոցն է ըստ կանոնաց:

Սակայն բազումք ի տգիտաց յառաջ բերեն զՅովհաննու Ոսկեբերանի պասացեալն, եթէ Օրէնքն ի մերձաւորաց հրամայէ յազգականաց առնուլ կին՝ ոչ կամել յօտուրս զսերմն տալ, իսկ Աւետարանս՝ առ հեռաւորս զսէրն տալ: Արգ, եթէ այգբան է պատճառն, ընդէ՞ր ճշդիւ խնդրին բնասնիքն: Գիտելի է, զի սուրբն ասացուածուլն զգօրութիւն Օրինացն և Աւետարանին ասէ, այլ ոչ զպահպանութիւն, զի ոչ ասաց. թէ վասն այսոսիկ ոչ է խտրելի ազգայինն, այլ գիտէ, զի Օրէնք է և պահելի է, զի ըստ ժամանակաց զանազանեցան այդոցիկ Օրէնք, զի ըստ բնութեան ոչ է մեղք, այլ ըստ օրինադրութեան յայտնելոյ գիտութիւն: Յառաջ քան զՕրէնս զբոյր իսկ առնէին, և Օրէնքն հրաժարեցոյց: Օրէնքն զհօրքոյր և զմօրքոյր և զեղբօր մօր դատերս ոչ հրաժարեցոյց, իսկ կանոնք զայսոսիկ և որ նման սոցին իբր զմերձաւորսն հրաժարեցոյց, ասելով՝ մի՛ ոք արասցէ խնամութիւն մինչև ի շորրորդ և ի հինգերորդ զարմն: Եւ զայս աննշան ասէ, ոչ ըստ Օրինացն թուելով, թէ որո՞ց իցէ և որո՞ց շիցէ, զի յայտ արասցէ տմենայն բնասնութեանն ծննդօք բաժանիլ: Եւ զի Հոգոյն Սրբոյ է օրինադրութիւնս, զգուշութեամբ սրահեսցուք, զի մի՛ դատապարտիցիմք:

Եւ արդ, եթէ հաճոյ թուեսցին այս դատաստան յեկեղեցի, զի որքան կար չր՝ ի դրոց ճշմարտելով հզար⁽¹³¹⁾, ըստ այսմ վարեսցին, ապա թէ անհաճոյ՝ մի՛ իբր յանդուրն ըստգտցէ, այլ իբր տգիտելոյ՝ թողութիւն շնորհեսցէ մեզ և ուղիղ դատաստանաւ վարելով ըստ գրոց, որպէս տեսանէ կորովի մտօք զանձն, և զմեզ ազատ ի մեծէ և յանաչառ դատաստանէ ազատս արասցէ: Միայն մի՛ լիցի կաշառօք կուրացեալք, որպէս զբազումս

տեսանեմք, զի այնքան են վրէժխնդիր այդորիկ օրինաց, որքան զձեռս լի առնեն կաշառօք, զորոց զգաստն հատուցանելոց են:

Գ Լ Ո Ի Ն Մ Ժ Դ

Վ Ա Ս Ն Ն Ա Ի Ա Յ Բ Ե Կ Ե Լ Ո Յ

5 Եւ զնաւա բեկեալս ի ծովու մերձաւոր քաղաքն ձեռնատուութեամբ փրկիցէ, իբրու զի հանդերձեալ էր վայելուլ ի շահից նոցա. այլ յաւար առնուլ յօտար մարդկանէ վասն բեկմանն արտաքոյ է դատաստանի: Եւ թէ ձրի կամին փրկել, որքան հնար է՝ վարձս տացեն, և զՕրինացն ընդ միտ ածել՝ զանկեալ զրատտ յարուցանել ընդ տեառն իւրում³⁸⁴: Այլ ազահել և յափշտակել այսպէս լիցի դատաստան. կամ որպէս թափէ զաւար, կամ իբր տէր, որ ի հնազանդելոց տասանորդէ, և կամ ի հնդէ:

10 Եւ սակաւ զայդ եղաք զգատաստան, զի յոժ ընդդէմ իրաւանց զործեն Հռոմայեցիք այդոցիկ. և զի մի՛ այն լիցի, թէ ի մերոց աւագաց պատահի տիրել ծովու:

15

Գ Լ Ո Ի Ն Մ Ժ Ե

Վ Ա Ս Ն Խ Ա Բ Ե Բ Ա Տ Ի Յ

Եւ զի բազումք շրջին խաբէութեամբ յանուն սրբոյ եկեղեցոյ և վանաց և այլօք բազմադիմի պատճառօք և զբազումս պատրեն, մինչ զի ոչ է գիրաւ ի վերայ կալ պատրուակեալ շարեաց. նոցա, քանզի սովորին ընծայական առնել թուղթս և այլ ևս ձևս ստանան կեղծաւորութեամբ: Արդ, յորժամ պատահի ի վերայ կալ նոցա և գտանել զխաբէութիւն նոցա, զժողովեալ ինչսն առնուլ, որ յայլոյ եկեղեցոյ անուն իցէ, և թէ կարիս ինչ իցէ՝ յիրաքանչիւր եկեղեցի անդ առաքել, յորոյ յանուն ժողովեալ է: Եւ թէ չիցէ հնար այսմ լինել, իրաւունս կարծեմ ըստ պատճառի ժողովել ոչն այնպէս մատակարարել եպիսկոպոսաց և թէ այլ ոք իցէ: Եթէ պատճառաւ եկեղեցի շինելոյ իցէ եւ բաւական այսմ իցէ, այնպէս առնել, և թէ չիցէ բաւական, ի պէտս եկեղեցոյ ածցեն: Եւ թէ պատճառաւ զերութեան իցէ, յայնոսիկ վարիլ: Ըստ այնմ օրինակի լիցի և այլն ամենայն:

Գ Լ Ո Ի Ն Մ Ժ Զ

Վ Ա Ս Ն Ո Ր Ն Ո Ր Գ Ե Ղ Ծ Ի Ն Ն Ը

30

Յորժամ զառաջինն շինեսցի գեղ, չէ հաստատուն բաժանումն հողոյն և ջրոյն և այլոց այսպիսեաց, մինչ բաւական բնակիչք ժողովեսցին, և ապա բաժանումն հաստատեսցին:

35 Ապա թէ աւերակ շինիցի և չիցէ բազմաժամանակեայ, մինչ զի գիտել իւրաքանչիւր զսահման անդաստանի, ըստ սահմանի առաջնոցն կալցին: Իսկ եթէ բազմաժամանակեայ իցէ, և ոչ գիտիցեն զսահմանսն, և տէրութեան փոխումն եղեալ, նորոգ արասցեն քաժանումն հաւասարադատու-

384 Տե՛ս Բ Օրին., ԻԲ, 1-4, նաև հոդվ. ԸԺԾ

թեամբ, նախ՝ Եկեղեցոյն և ապա՝ ալոցն, և մասն աւելի տալով որ գլխա-
տրն իցէ գեղջն՝ վասն հոգալոյ գայլսն:

Գ Լ ՈՒ Խ Մ Ժ Է

ՎԱՍՆ ՈՐ ԳՆԵՆ ԵՒ ԾԱԽԵՆ ԿՈՒՄԱՇ ԵՒ ԱՅԼ ԻՆՉ

5 Վաճառք ամենայն հաստատին, յորժամ որք վաճառենն՝ ամենե-
ցուն յանձնառութեամբ վկայութեան կամքն ընդ նոսա իցէ:

Հստ այսմ լիցի. թէ հայր վաճառիցէ, պարտ է ուստերաց և դստերաց
իւրոց կամօք առնել և Եղբարց, որ ժառանգն իցեն. նմանապէս՝ թէ որդիքն
վաճառեն՝ հօրն, և այլ Եղբարցն, և քերցն կամօք: Ապա թէ ոչ առնեն
10 այնպէս, յորժամ կամին անդրէն դարձուցանել՝ իշխան լիցին, թէ և գրով
հաստատեալ իցէ:

Եւ թէ ի միասին գրով և վկայիւք վաճառիցեն, և յազազս աղքատու-
թեան պատճառի իցէ, և սահմանաւ, զոր զնէ վաճառողն, և կամ որպէս
յառաջ ցուցեալ³⁸⁵ է, իշխան լիցին դարձուցանել, ապա թէ անպատճառ
15 իցէ՝ հաստատուն լիցի: Արդ այդպէս՝ կամ դարձցին և կամ հաւանեացին
ըստ արժանւոյն:

Իսկ զիր հաստատութեան նշանաւ Եպիսկոպոսին լիցի կամ ճշմարիտ
դատաւորին լիցի, սակայն նշանն՝ Քրիստոսի նշան խաչին և պատկեր
Եպիսկոպոսին և կամ ալոց դատաւորաց, այսինքն՝ հայրապետաց: Եւ թէ-
20 պէտ ալոց ձեռամբ գրին, նոքօք նշանակեալք հաստատուն լիցին, որպէս
ի տուն թագաւորաց գրին գիր, սակայն արքունի նշանաւ նշանակին և
այնպէս հաստատին. նոյնպէս և աստ լիցի:

Գ Լ ՈՒ Խ Մ Ժ Ը

ՎԱՍՆ ԹԷ ԻՆՉ ՅԵՂ ԲԱԺՆԻԻ ԵԼԱՆԷ ԶԱՐՍՆ Ի ՏԱՆԷՆ

25 Եւ յորժամ բաժանեցին Եղբարք ի միմեանց և բաժանումն արացեն
հայրենեաց, նախ զհարսանցն բաժինսն յայտ արացեն և չիրաքանչիւր-
սրն տացեն, և ապա՝ ինքեանց հայրենեացն:

Իսկ եթէ ի մէջ Եղբարցն ծախեալ իցէ ուրուք բաժին, յամենեցունց
կանչնեցի, զի տէր է իւրաքանչիւր ոք իւրոցն:

30 Զայդ հասարակ կարծելի է դատաստան ըստ քաղաքավարութեան
աշխարհի:

Գ Լ ՈՒ Խ Մ Ժ Թ

ՎԱՍՆ ՈՐ ԱՆԿԱՆԻՆ Ի ԾԱՌԷ ԿԱՄ ՅԵԿԵՂԵՅՈՅ Ի ՎԱՅՐ

Այլ որ յաղազս ի ծառէ անկեալ մարդոյ մեռելոյ հարցեալ է իր⁽¹³³⁾
35 կամ թէ խեղդելով կախեալ զծառէ, շկայ ինչ մեղանս տնկոցն, զի անշունչ
և անզգայք են, ոչինչ Եղեն պատճառք մահու նոցա, որ այնպէս պատա-
հեաց: Այլ թէ առնիցեն ըստ Օրինացն Մովսիսի, յորում հրամայեաց

³⁸⁵ Տե՛ս հոդվ. 2, 2Ա

- Աստուած վասն անասնոցն, եթէ եզև ի նոցանէ յանօթ պղծութեան ոգոց
 և մարմնոց անասնագիտաց մարդոց, զկաթն նորա մի՛ կերիցեն, թէ յայն-
 ազգ կենդանեաց իցէ, և զանասունն քարկոծ արասցեն, և զմիսն շունք
 կերիցեն³⁸⁶, նոյնպէս և թէ եղջերաւորք հարկանիցեն զմարդ, և մեռանիցի,
 5 սպանցեն զանասունն և մի՛ կերիցեն³⁸⁷. և ոչ զի մեղանք են, այլ զի ան-
 օթք եզեն մեղանաց պղծութեանն և սպանութեանն: Ըստ այսմ օրինակի
 թէ և առնիցեն զայս՝ հատանել զտունկն զայն, զի մի՛ կերիցեն ի պտղոյ
 նորա, բայց եթէ յարմատոյ նորա այլ բուսցի և պտուղ տացէ, կերիցեն
 անխտիր, որպէս և ծնեալքն յանասնոց աստի անխտիր են³⁸⁸:
- 10 Զայս հաւաստապէս ըստ Օրինացն նոյնպէս և եկեղեցի ընդունի:
 Այլ թէ յեկեղեցոյ անկիտլ ի խոնարհ, և թէ քար անկանիցի յեկեղեցոյ
 ի վայր ի վերայ մարդոյ, և մեռանիցի, անվնաս է եկեղեցին, մատուցի
 ի նմա պատարագ, որպէս և կամի Տէր³⁸⁹:
- 15 Այլ ի դէպ թուի աւուրս ինչ, որպէս մօր՝ ի վերայ ծննդոց, ունել սուզ.
 և զայդ որպէս կամին՝ արասցեն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Մ Ի

Վ Ա Ս Ն Գ Ո Ղ Ո Ց Ի Փ Ա Յ Տ Հ Ա Ն Ե Լ Ո Յ

- Վասն զոգոց ի փայտ հանելոյ էիր հարցեալ⁽¹³⁴⁾: Եթէ այլազգի իցէ և
 եթէ քրիստոնեայ, և քրիստոնէի հրամայիցեն ի փայտ քարշել, եթէ հնար
 20 իցէ՝ խոյս տացէ ի տեղոջէն, ապա թէ ոչ՝ կաշառով զերծցի: Իսկ եթէ ալ-
 դոքիկ ոչ օգնեսցեն, ապա զհրամայեսլսն ի տերանց հարկաւորաբար
 պարտ է կատարել, այլ ոչ առաւելութեամբ, որպէս հրամայէ Յովհաննէս
 զինուորացն, թէ մի՛ աւելի քան զհրամայեսլսն ձեզ առնիցէք³⁸⁹, քանզի
 Աստուած ի սիրտս հայի, և մարդ՝ յերեսս³⁹⁰, որպէս հրամայեաց Տէր
 25 Սամուէլի³⁹¹:

Գ Լ Ո Ւ Խ Մ Ի Ա

Վ Ա Ս Ն Ս Պ Ա Ն Ե Լ Ո Ց Ի Կ Ե Ն Գ Ա Ն Ե Ա Տ

- Այլ թէ մարդոյ լիցի ջորի խումար, կամ ձի արհան կամ մարդակեր,
 որպէս զուարակազլուսն ձին Աղէքսանդրի, կամ եզն հարկանող, և նա
 30 զիտացէ, և այլք ազգ առնիցեն նմա և զվնասն ցուցանեն, և նա անհոգս
 արասցէ և ոչ հնարեսցէ զնոսա, որպէս արժանն էր, և կիցս ընկեցեալ, կամ
 խածեալ, կամ հարեալ սպանանիցլ զոր, տէր նորա մահապարտ է, և
 անասունն սպանցի, ապա թէ ոչ զիտէր՝ սնուարտ է: Եթէ յանսուրբ անաս-
 նոց իցէ՝ թէ ձի, թէ ջորի, թէ էջ, ի մեռելոց տէրքն տայցեն, զի ի պէտս

386 ՏԷ՛ս ԵԼՔ, ԲԲ, 31: Ղատ., Ի, 15 և այլոր:

387 ՏԷ՛ս ԵԼՔ, ԻԱ, 28

388 Գալիթ Ալավկա որդու կանոնները, ՂԶ, «Էջմիածին», 1953

389 ՏԷ՛ս Ղուկ., Գ, 12—13

390 Ա թագ., ԺԶ, 7

391 Գալիթ Ալավկա որդու կանոնները, ԽԱ, «Էջմիածին», 1953

հոգոց նոցա ծախիցեն³⁹², Սահայն յայտնեսցեն զպատճառն և այնոցիկ վաճառեսցեն, որ կարող են խրատել:

Եւ զայս դատաստան եղաք երբեմն ըստ Օրինացն³⁹³, այլ հաստատել կանոնօք կամեցաք՝ մասամբ առաւելեալ⁽³⁹⁵⁾:

5

Գ Լ Ո Ւ Խ Մ Ի Բ

ՎԱՍՆ ՈՐ ՂՐԿԷ ԶՄԱՐԳ Ի ՃԱՆՍՊԱՐՀ, ԵՒ ՄԵՌԱՆԻ ԿԱՄ ԱՅԼ ԻՆՉ⁽¹³⁶⁾

Վասն զմարդ ի ճանապարհ զրկել ումեք բազում օրինակք տեսանին ի հարցմանս խղճի և անխղճի: Զի են ոմանք, որ ի զործ մշակութեան են կարգեալք ի տերանց իւրեանց, և կէսք՝ յայգեգործութիւն, և այլք՝ ի զինուորութիւն, և դարձեալ այլք՝ ի յայլ զործ, որպէս հասարակաց մերոց կենացս օրինօք պատրաստեալ է: Այնոցիկ, որոց ի գործս իւրեանց եկեսցէ որոգայթ մահու, անպարտ են տէրքն նոցա, մանաւանդ այնոցիկ, որք զպատրաստութեան պատուէրն հանապազ կացուցանէ ի լսելիս հնազանդելոց իւրոց: Ապա թէ հասարակաց միաբանութեան սիրոյ և խաղաղական մերոց կենաց զընդդէմսն հրամայիցեն զործել տէրք ծառայից, և անդ պատահի ումեք մահ կամ սպանութիւն, մահապարտ է տէրն նորա: Դարձեալ՝ եթէ ոք ի նոցանէ ծանուցանէ տեսառն իւրում զվնասն, որ առաջի կայ, և տէրն անհոգացեալ անպատրաստաբար առաքէ ի զործն, և պատահի վնասն, յորմէ խիթայր, որ առաքեացն՝ արեան պարտ է³⁹⁴:

20

Գ Լ Ո Ւ Խ Մ Ի Գ

ՎԱՍՆ ՈՐՔ ՏՂԱՅ ՈՒՍՈՒՑԱՆՆԵՆ

Ոչ է պարտ վարձու զմանկունս ուսուցանել ըստ կանոնաց հրամանաց⁽¹³⁷⁾:

Եթէ որք իցեն, զամենայն խնամ տանել նոցա ի դէպ է, ապա թէ չիցեն՝ զկերակուր և զհանդերձ միայն իւրքն հոգացեն: Եւ եթէ կարողք իցեն և ըստ ինքեանց յօժարութեանց ընծայ ուսուցողացն տացեն, արժան է հոգևոր սերմանողացն զմարմնաւորսն հնձել, իսկ եթէ ազգատ՝ ոչ պահանջել:

Այլ եթէ ոք հակառակեսցի և բռնաբարէ, դատաստանաւ է, զոր ինչ ի մանուկն ծախեալ իցէ, գայն միայն հատուցանել, այլ ոչ զհոգևորն շնորհի³⁹⁵:

Այդոցիկ զհետ երթալ դատաւորաց արժան է հոգևորապէս:

Գ Լ Ո Ւ Խ Մ Ի Դ

ՎԱՍՆ ԱՐԲԵՑՈՒԹԵԱՆ⁽¹³⁸⁾

Եւ զարբեցութեան բազումք անգիտանան զսահման յառաջնորդաց և ի սպասաւորաց եկեղեցոյ: Միայն եթէ ոչ ժայթքեն՝ համարձակին ի գործ եկեղեցոյ:

³⁹² Դավիթ Ալավկա որդու կանոնները, ԽԲ, «էջմիածին», 1953

³⁹³ Տե՛ս հոգվ. ԿԵ, ԿԶ, ԿԷ, ԿԹ, Հ, ՃԶԾ

³⁹⁴ Դավիթ Ալավկա որդու կանոնները, ԽԳ, «էջմիածին», 1953

³⁹⁵ Տե՛ս Դավիթ Ալավկա որդու կանոնները, ԼԵ, «էջմիածին», 1953

Արդ, դնելի է զսահմանս նոցա: Արբեցութիւն ըստ ստուգաբանութեան յազեցումն իսկ է, իսկ ժայթքելն և կամ ոչ՝ ի կազմուածէ բազում անզամ պատահի մարմնոյ: Իսկ եթէ սահման արբեցութեան յազեցութիւն է, ապա և սահման ոչ արբենալոյ անյազեցութիւն է: Դարձեալ՝ նշանակ 5 արբեցութեան ղեղևումն մարմնոյ է և բանի:

Արդ, որ ըստ այսմ սահմանի կամ նշանի իցէ, ի բաց կալ արժան է յիրաքանչիւր սպասաւորութենէ և ընուլ զապաշխարութեան շափն և ապա մատչիլ ի զորձ շնորհին, իսկ եթէ անփոյթ արասցեն՝ ընդ դատաստանօք արբեցողացն են:

10

Գ Լ Ո Ւ Խ Մ Ի Ե

Վ Ա Ս Ն Կ Ա Ր Գ Ա Ց Ե Կ Ե Ղ Ե Ց Ո Ց Ե Ի Տ Ա Ն Թ Ա Գ Ա Ի Ո Ր Ի⁽¹³⁹⁾

Զի՞նչ զորձ մարդոյ՝ զաստուածպաշտութիւն ծանեալ: Ապա արժան է մարդոյս քննել զպաշտօնակցաց իրոց, որով մարթազոյն զինքն շանայց ցէ առնել մաքուրս և զուարթունս՝ առ նոսա հայելով, և ղկնի աչտորիկ հասու լինել կարգաց եկեղեցոյ և թագաւորաց, զոր պաշտեմք: 15

Արդ ահա, որպէս ամենեցուն յայտնի է, երկու արարածք եղեն խորհրդականք և բանաւորք՝ հրեշտակք և մարդիկք. մինն՝ ի պարզ և յանխառն բնութենէ, իսկ միւսն՝ ի բազմաց զոյացեալ: Եւ Մովսէս ի սկզբանն ոչ զրեաց յաղագս հրեշտակաց և վասն մարդոյ պատմեաց՝ ասելով, եթէ 20 ստեղծ Աստուած զմարդն հող յերկրէ և փշեաց յերեսս նորա շունչ կենդանի, և եղև մարդն հոգի կենդանի³⁹⁶: Այլ ապուշքն, այսինքն՝ տղէտք, կարծեն զԱստուած բերանով և այլովք զործիք վարիլ և զանբաւանդակելին ի զղայութիւն բաւանդակեալ. այլ իմանալի է զփշեալն՝ կենդանացոյց կամ հոգիացոյց: Նոյնպէս զհտեա և զհոգն յերկրէ՝ ոչ մեկին իմանալ հող, 25 այլ բաւանդակ զշորեաին բնութիւնսն ունելով՝ զցամաքն և զխոնանն, զջերմն և ղցուրտն, և զհողմն: Որպէս բժշկացն մանկունք բաժանեն զհոգոյն ցամաքութիւնն յոսկերս, և զմարմինն՝ ի խոնաութիւն ջուրցն, և զջրոյն՝ յարեան երակսն, զցրտութիւն հողմոյն՝ ի շնչերակսն, զջերմութիւն հրոյն խոնանն ընդ ամենայն: Այլ և արականս և իգականս բաժանեն և զմիսն և զմորթն իգական ասեն: Եւ զայս ամենայն Մովսէս ոչ ասաց և ոչ զբնութիւն հրեշտակաց, սակայն լինելութիւն է նոցա:

Իսկ արդ, անե՞ղք իցեն, կամ ինքնե՞ղք, կամ նա՞խ քան զսկսանիլն արարածոց, վասն որոյ ոչ ասաց Մովսէս, թէ արար Աստուած զհրեշտակս, այլ թէ հրամայեաց սերովբէիցն բոցնղէն սրով պահել զճանապարհ ծառոյն կենաց³⁹⁷: Թէ այդ այդպէս է, ապա անեղ պարտիմք իմանալ և զջուրն, զի ասաց, թէ ի սկզբունէ արար Աստուած զերկին և զերկիր, և ոչ ասաց, թէ՛ զջուրն, այլ թէ՛ երկիր էր աներեւոյթ և անդարդ, և հոգի Աստուծոյ շրջէր ի վերայ ջուրց³⁹⁸:

Այլ իմանալի է մեզ ասել, թէ մինչ արար Աստուած զերկին և ղերկիր, ընդ նմին արար դամենայն զօրութիւնս երկնից, և զջուրս, և զբարս

396 Մնունդք, Բ, 7
 397 Մնունդք, Գ, 24
 398 Մնունդք, Ա, 1—2

և զամենայն, որ ինչ յերկրի, զի երկիրս հող միայն ասի ըստ Եբրայեցոց բարբառոյն: Ապա և ջուրք, ուրեմն, ընդ երկիր արարան, որպէս և Դաւիթ ասէ՝ նորա է ծով, և նա արար զնա, և զցամաք ձեռք նորա ստեղծին³⁹⁹, Եւ ընդ երկնի հրեշտակք արարան, ասելով՝ ո՞ արար զհրեշտակս իւր հոգիս և զպաշտօնեայս իւր ի բոց հրոյ⁴⁰⁰: Հրեշտակս և պաշտօնեայս լսելով՝ դասս ոչ յայտնեն, այլ սեռական անուանեն զանունն: Բայց Մովսէս տայպէս ծածկաբար ոչ միայն զդասս ոչ յայտնեաց, այլ և ոչ իսկ յիշեաց զհրեշտական ի սկզբանն, այլ յետոյ ասաց առ Աբրահամու, եթէ եգիտ հրեշտակն զԱգար յանապատին⁴⁰¹. և դարձեալ ասէ՝ եկին հրեշտակք ի Սոդոմ⁴⁰²: Եւ ոչ կերպարանս ինչ ասաց, այլ իբրև զարս երևաւ. ոչ միայն ըզսոցս, այլ և ոչ զքերովբէիցն և ոչ զսերովբէիցն ինչ ասաց զկերպարանս: Իսկ Յակոբ ի տեսեանն ասէ զկերպս հրեշտակաց⁴⁰³, որպէս Ակիւզաս ցուցանէ, ասելով. տեսանէր սանդուխտս հաստատեալ յերկրի, որոյ գլուխն հասանէր յերկինս, և բազմութիւն մարդկան թևաւորաց, որ ելանէին և իջանէին⁴⁰³: Թուի ինձ՝ եւթանասնիցն⁽¹⁴⁰⁾ կարծելով վասն բանին, զանուանս հրեշտակացն բաւական համարելով, զկերպսն ոչ յիշեն: Սոյն կերպիւ լսեմք և զքերովբէսն, զոր ոսկի արար Սոդոմոն և եդի տաճարին⁴⁰⁴, զոր արարեալ էր Մովսէս ի խորանին երկթևեանս՝ և թև ի թև կցող, որք հովանի ունէին ի վերայ քաւութեանն⁴⁰⁵: Դարձեալ և ի մեքենովթան լսեմք քերոքք, և առիծունս, և եդինս, և ուսք մարդոյ և ձեռս, անիս՝ որպէս կանաց⁴⁰⁶: Եւ ոչ ասեն ստուգիւ կամ կարեն հասու լինել դասուցն և ոչ կերպիցըն, այլ միայն նմանեցուցանեն, որպէս զթիթեղունս թռուցեալս լուսերամս: Իսկ Միքիաս զզօրս երկնից ասէ զօրուցուցանել շուրջ կացեալ զաթոռովրն Աստուծոյ և ոչ զթիւ դասուցն և ոչ զանուանս կոչէ: Բայց Եսայի ասէ զանուանս սերովբէիցն և վեցթևեան կերպիւ զփառաբանութիւնն յայտնէ⁴⁰⁷, Իսկ Եզեկիէլ այլ դասս յայտնէ և յաւելու չորեքկերպեանն չորեքթևեանն⁴⁰⁸. և այս նման է մեքենովթայ տաճարին: Բայց փոփանակ նորա արմաւենոյն՝ սորա արծուին է, թէպէտ և ի խորհուրդ առ ի միաս զնոյն բերէ, սակայն կերպիւն որոշի: Տեսանէ Եզեկիէլ և անիւս, այսինքըն՝ սայլս, այլս՝ կերպս և ոչ որպէս մեքենովթայ նման, այլ անիւ ի մէջ անուաց⁴⁰⁹, նորոզ և հրաշալի: Այս այլ դասս թուի ինձ, քանզի անձնական ասէ զանիւսն, զի ոգի կենդանի զոյր ի նոսա: Եւ ասէ այլ դասս, որ բազմաշեպքն են, ասէ և հուր ահագին խառնեալ և բորբոքեալ⁴¹⁰. զայս առոնձնական ակնարկէ:

399 Սաղմոս, ՂԳ, 5

400 Սաղմոս, ՃԳ, 4

401 Մնունդք, ԻԱ, 17

402 Մնունդք, ԺԲ, 1

403 Մնունդք, ԻԸ, 12

404 Գ թագ., Զ, 3—28

405 Եւբ, ԻԵ, 18—20. Լէ, 7—9

406 Գ թագ., է, 27—36

407 Եսայի, Զ, 2—3

408 Եզեկ., Ա, 5 և այլուր:

409 Եզեկ., Ժ, 10

410 Եզեկ., Ժ, 1 և այլուր:

Թէպէտ և զայս ամենայն ասացին մարգարէքն, սակայն ծածկաբար և ոչ յայտնապէս ղիրաբանչիւր դասս: Նաև ոչ Տէրն յԱւետարանի անդ այլ ինչ յայտնեաց, բայց միայն զբազմութիւնս հրեշտակաց զընդացն⁴¹¹:

5 Բայց սուրբ առաքեալն Յուդա պարզ և յայսնի ցուցանէ մեզ և ինն դասք և դանուանս իւրաքանչիւրոցն ասէ՝ Հրեշտակք, Հրեշտակապետք, Իշխանութիւնք, Տէրութիւնք, Սերովբէք, Քերովբէք, Պետութիւնք⁴¹²:

Իսկ սուրբն Դիոննսիոս՝ պարծանքն Աթենացոց, Արիսպագացին, առաքելոյն աշակերտ և հետևող⁽⁴¹⁾, ինն դասս ասաց. զոր առաքեալն երկու ի մի երես ասաց՝ ի զառ ասաց զՀրեշտակապետն ի Հրեշտակացրն և զՔերովբէսն ի Սերովբէիցն: Եւ թուեաց զնոսա ինն դասս ստուգութեամբ այսպիսի կարգաւորութեամբ, յորմէ և մեր ուսեալ՝ պատմեմք բում հարցասիրութեանդ, որ են.

15 Ներքին դասք Հրեշտակացն, որք են պատգամաւորք և հրամանատարք. և փառաբանութիւն է նոցա, զոր հովիւքն լուան՝ փառք ի բարձունս Աստուծոյ⁴¹³:

Երկրորդ դաս Հրեշտակապետացն է. և փառաբանութիւն է նոցա՝ Տէր, ողորմեա բո արարածոցս, զոր Զաբարիասն լուաւ, թէ՛ մինչև ցե՞րք շողորմեսցիս Երուաղէմի և բաղաբացն Յուդայ⁴¹⁴:

20 Երրորդ դաս Իշխանութեանցն է, որք են իշխանութեանցն Աստուծոյ փառաբանիչք, ասելով՝ տուաւ քեզ հեթանոսք ի ժառանգութիւն և իշխանութիւն քեզ յամենայն ծագս երկրի⁴¹⁵:

Չորրորդ դաս Զօրութեանցն է, որք զօրութեանցն Աստուծոյ են փառաբանիչք, ասելով՝ Տէր հզօր ի պատերազմի⁴¹⁶:

25 Հինգերորդ դաս Աթոռոցն է, որք են փառաբանիչք աթոռոյն Աստուծոյ, ասելով՝ աթոռ բո, Աստուած, յաւիտեանս յաւիտենից⁴¹⁷:

Վեցերորդ դաս Պետութեանցն է, որք են փառաբանիչք քահանայութեանն Աստուծոյ, ասելով՝ դու ես քահանայ յաւիտեան⁴¹⁸:

30 Եւ իններորդ դաս Տէրութեանցն է, որք են փառաբանիչք տէրութեանն Աստուծոյ, ասելով՝ արքայութիւն քո՝ արքայութիւն յաւիտենից⁴¹⁹:

Ութերորդ դաս Սերովբէիցն է, որք լսին բերանք հրեղէնք, որք են երեքսրբենին փառաբանիչք, զոր լուան Եսայիաս՝ սուրբ սուրբ, սուրբ⁴²⁰:

Իններորդ դաս Քերովբէիցն է, որք լսին վերինք կամ հանճար մեծութեան, որք գովողք են մեծութեանցն Աստուծոյ, ասելով՝ Տէր զօրութեանց, լի են երկինք և երկիր փառօք քովք⁴²¹:

Այս են իններորդ դասք երկնայինք և այս է զործ նոցա: Աւելի, քան

411 Մատթ., ԻԶ, 53: Յովհ., Ա, 51 և այլուր:

412 Տե՛ս Թուղթ Յուդայի, ևսև Հոովմ, Ը, 38—39. Եվեւ., Ա, 21 և այլուր:

413 Ղուկ., Բ, 14

414 Զաբարեայ, Ա, 12

415 Սաղմոս, Բ, 8

416 Սաղմոս, ԻԲ, 9

417 Սաղմոս, ԽԳ, 8: Եբր., Ա, 8

418 Սաղմոս, ԸԹ, 4

419 Սաղմոս, ԸԽԳ, 13

420 Եսայի, Զ, 3: Յայտն. Յովհ., Գ, 8

421 Եսայի, Զ, 3

զայս, մի՛ այլ ինչ իմաստցուք, որպէս եղկելին Որոզինէս⁽¹⁴²⁾, որ աւելի, քան զգրեալսն, իմանալով՝ կործանեցաւ անկանգնելի, զերկնային դասսն զանազանելով. հրաշալիս իմն բարբառելով, զսպիրատութիւն ի բարձունս խորհեցաւ՝ այսպիսի ասելով բան, թէ մարդիկ ոչ տեսանեն զհրեշտակս, և ոչ հրեշտակապետք՝ զհոգիս մարդկան, և Հոգին Սուրբ ոչ տեսանէ զՅրդի, և Որդին ոչ տեսանէ զՀայր: Բայց մեզ քաւ և մի՛ լիցի այսպիսի բարբառել հայհոյութիւն, այլ ասել զերկնային դասս փառաբանիչս աստուածութեանն:

Եւ կարգաւ կայանին բաժանեն զլուսարութիւնն և ասյա շափով լուսաւորութեանն դասս ատեալ, որպէս անձն է Հօր, նոյնպէս և անձն Որդոյ և Հոգոյն Սրբոյ: Եւ արդ, որ ինչ հրկնային դասուցն է, բաւական լիցի այդչափ:

Իսկ եկեղեցի որպէս հարսն մի զեղեցիկ, որ պահի ի համար մեծի փնասայի՝ որդոյ թագաւորին և զիւր սենեակն յօրինէ կարգաւորութեամբ, որպէս զի նմանագոյն ինչ տրքունական կարգաց յարդարիցէ զզատիւ որդոյ թագաւորին: Նոյնպէս և եկեղեցի երկնային դասուցն ընտանութիւն դիւրն կարգեաց զնմանութիւն և զդասս ինն թուով, քանզի ի խորանին ինն դասս տեսանեմք զՂևտացոցն և զպաշտօնէիցն, քանզի ոչ ամենեքեան միում արժանաւորեցան կայանիւ, այլ ըստ շուփոյ արժանաւորութեանն ատին զսպասաւորութիւնն⁴²²:

Սուաջին դասն՝ Մովսէս և Ահարոն և որդիք նորա⁴²³:

Երկրորդ՝ գունդն Ամրամայ⁴²⁴:

Երրորդ՝ գունդն Սահառայ⁴²⁵:

Չորրորդ՝ գունդն Քերովնի⁴²⁶:

Հինգերորդ՝ գունդն Ոզիէլի⁴²⁷⁽¹⁴³⁾:

Վեցերորդ՝ դասն Ռաբենի⁴²⁸:

Եւթներորդ՝ դասն Սեմէի⁴²⁹⁽¹⁴⁴⁾:

Ութերորդ՝ գունդն Մոզի⁴³⁰:

Իններորդ՝ գունդն Մուսէայ⁴³¹:

Ապա թէ ասիցէ որ, թէ Մովսէս և Ահարոն ի նոյն զնդէ իցեն, զիտասցէ, դի զասոյց զնոսա Աստուած, զի նոքա էին քահանայք՝ մատուցանել պատարագս, և արկանել խունկս քաւութեան, և իշուցանել զխորանն, և ծածկել զնա նուարտանան⁴³², այսինքն՝ սեկէ ծածկոցան: Ապա այլ սպասաւորք մատչէին և բառնային ըստ արժանաւորութեանն, ոմանք՝ ըզտախտակն և զքաւութիւնն, և ոմանք՝ զցիցս խորանին, և զսպասանդակ-

422 Տե՛ս Թիւք, Գ, 7

423 Թիւք, Գ, 38

424 Թիւք, Գ, 19, 27

425 Անդ

426 Անդ

427 Անդ

428 Մետուք, ԽԶ, 9, Ելք, 2, 14: Թիւք, Ա, 20. ԻԶ, 3 և այլուր:

429 Թիւք Գ, 21, Նաև Ելք, 2, 17: Թիւք, Գ, 18: Բ թաղ, ԺԶ, 5, 7, 13 և այլուր:

430 Թիւք, Գ, 20, 33

431 Անդ

432 Ղևտ., Թ: Թիւք, Գ, 5—6 և այլուր:

սըն, և զկրսերագոյն կահ սպասուն սրբութեան⁴³³, Եւ բանակիլ ոչ ընդ այլ դասս հրամայեցաւ Մովսիսի, այլ յարեւելից կողմանէ խորանին⁴³⁴:

Արդ, ահա յայտնապէս ցուցաք, թէ լատ երկնային դասուցն ինն երկին, և ի հնումն՝ զՂևտացիսն:

- 5 Պարզես, առաքեալ Սրբո Հոգոյն, համարի. բան իմաստութեան, բան գիտութեան, հաւատս, շնորհս բժշկութեան, աշողութիւն գորութեանց, մարգարէութիւն, ընտրութիւն հոգոյ, ազգս լեզուաց, թարգմանութիւնս լեզուաց⁴³⁵:

- 10 Դարձեալ յայտնապէս ցուցանէ մեզ առաքեալն ինն դասս եկեղեցոյ, ասելով այսպէս՝ զորս եղ Աստուած յեկեղեցոյ, այս են.

նախ՝ զԱռաքեալս,
 հրկրորդ՝ զՄարգարէս,
 երրորդ՝ զՎարդապետս,
 չորրորդ՝ զԶօրութիւնս,

- 15 հինգերորդ՝ Շնորհս բժշկութեան,
 վեցերորդ՝ Օգնութիւնս,
 եւթներորդ՝ Վարիչս,
 ութերորդ՝ Ազգս լեզուաց,
 իններորդ՝ թարգմանութիւնս լեզուաց⁴³⁶:

- 20 Որքն են այսոքիկ.

Առաջին դասք եկեղեցոյ՝ պատրիարքք, որ թարգմանի հայրապետք, որք ունին զաթոռ չորից աւետարանչացն:

Եւ արդ, աես զգօրութիւն խորհրդոցն՝ փոխանակ չորեքկերպեան կենդանեացն⁴³⁷ եղան սուրբ աւետարանիչքն, որ նշանակէ. դէմք մարդոյն՝

- 25 զՄատթէոս⁴³⁸, քանզի որպէս զմարդ ծնեալ ասէ զՔրիստոս ի Բեթղէհէմ⁴³⁹:

Իսկ Մարկոս՝ դէմք առիժու նշանակի⁴⁴⁰, քանզի նա ասէ՝ և ել Քրիստոս իբրև զառիժ ի Յորդանանէ ի Դաթան⁴⁴¹: Եւ սատանայ առիժ ասի⁴⁴²

վասն շաղղակեցութեան և զազանաբար կապտելոյն և գիշելոյն զկենդանիսն: Այլ Փրկիչն մեր կոչեցաւ առիժ վասն զօրութեանն և ի վերայ կենդանեացն թագաւորելով:

- 30 Զնոյն և Մարկոս ասէ՝ ել Քրիստոս ի Յորդանանէ իբրև զառիժ, այսինքն՝ թագաւորել:

Իսկ դէմք եղինն նշանակէ զՂուկաս, վասն զի նա ասէ՝ փոխանակ աշխարհի զենեալ⁴⁴³:

Իսկ դէմք արժուոյն նշանակէ զՅովհաննէս, որպէս ասէ զվերստին քարոզութիւնն, և ոչ յերկրէ և ոչ ի մարմնաւորութիւնն սկսանի, որպէս և

- 35 այլքն, այլ նման արագաթև արժուոյ արաթոխ լեալ՝ սկիզբն արարեալ ասէ. ի սկզբանէ էր Բանն, և Բանն էր առ Աստուած, և Աստուած էր Բանն.

⁴³³ Թիւք, Դ, 25, և այլուր,

⁴³⁴ Թիւք, Գ, 38

⁴³⁵ Ա Կորնթ., ԺԲ, 8—10

⁴³⁶ Ա Կորնթ., ԺԲ, 8, 28

⁴³⁷ Յայտն. Յովհ., Դ, 6—7: Եզեկ., Ժ, 14

⁴³⁸ Անդ

⁴³⁹ Մատթ., Ա, 16 և այլուր. Բ, 1

⁴⁴⁰ Յայտն. Յովհ., Դ, 7, Եզեկ., Ժ, 14

⁴⁴¹ Այսպիսի նախադասութիւն Աստվածաշնչի մեջ չի հանդիպում:

⁴⁴² Ա Պետրոսի Ե, 8

⁴⁴³ Յայտն. Յովհ., ԺԴ, 8

որով ամենայն եղև⁴⁴⁴։ Յիրուի անուանել զնա արծուի բարձրախոյզ և
թուռն երկնից⁴⁴⁵։

Արդ, ահա ցուցաք փոխանակ երկնից՝ զեկեղեցի, և փոխանակ շորեք-
կերպեան կենդանեաց՝ զշորս աւետարանիչան, և նոցա փոխանակ՝ զհայ-
5 րապետացն դասս և զնոցին աթոռսն։ Աւագ և մեծ աթոռ⁽⁴⁴⁵⁾ Անտիոքայն՝
զՄատթէոսին, Աղէքսանդրուն՝ զՄարկոսին, Հռոմայն՝ զԴուկասուն, Եփե-
սոսին՝ զՅովհաննուն։

Այս կարգաւորութեամբ վարեցաւ եկեղեցի մինչև յաւուրս Յուստիա-
նոսի թագաւորին, ըստ շորեքկերպեան կենդանեացն, շորեքկուի եղեմա-
10 կան բիմանն⁴⁴⁶, ըստ շորեքեզերեան տիեզերաց, ըստ շորից աւետարան-
չացն բաժանեցաւ աշխարհս յիշխանութիւն շորից աւետարանչացն։ Իսկ
Յուստիանոս իբրև թագաւորեաց, կամ եղև փոխել զաթոռ սրբայն Յովհան-
նու յԵփեսոսէ ի Կոստանդինուպօլիս, և հաւանեցուցանել զժողովն՝ եւ ըզ-
սրբոյն Մատթէոսի՝ յԱնտիոքայ յԵրուսաղէմ, զի մինչև ի նորա ժամա-
15 նակն ինքնազուխ էին եպիսկոպոսքն, ոչ ինքեանք՝ ընդ այլօք և ոչ այլք՝
ընդ նոքօք։ Կոստանդինուպօլիս՝ վասն թագաւորելոյ քաղաքին, և Երուսա-
ղէմ՝ վասն զի քաղաք է երկնաւոր թագաւորին։ Բայց ի ժողովսն հրա-
մայեցին սուրբ հարքն՝ Երուսաղէմի եպիսկոպոսին զԵր ի վերոյ նստիլ։

Ահա, ասացաք զեկեղեցոյ առաջին դասն՝ զհայրապետսն, որք ունին
20 զառաքելական զգեստն և զեմիփորոն⁽⁴⁴⁶⁾ հինգկրկին։ Եւ գործ է հայրա-
պետին ձեռնադրել զարհիեպիսկոպոսս, որք են ընդ վիճակաւ ի շորս
բաժնի տիեզերաց։ Եւ նա տայ հրաման վասն ժողով առնելոյ։

Երկրորդ դասք եկեղեցոյ՝ արքեպիսկոպոսք։ Կարգ է նոցա սպիտակ
հանդերձ մինչև ծածկէ գոտս՝ արքականու⁽⁴⁴⁷⁾ պճղնաւոր, և շուրջառ, և
25 եմիփորոն շորեքկրկին։ Գործ է նոցա ձեռնադրել մետրապօլիտս, այսինքն՝
մայրաքաղաքաց եպիսկոպոս, և օրհնել ձէթ կնքոյն։ Եւ ունին իշխանու-
թիւն ձեռնադրել պատրիարգս։

Երրորդ դասք եկեղեցոյ՝ մետրապօլիտք, որ կոչին մայրաքաղաքաց
եպիսկոպոսք, որք ունին զնոյն հանդերձս սպիտակս մինչև ցպճղունսն, և
30 շուրջառ, և եմիփորոն երեքկրկին։ Գործ է նոցա ձեռնադրել եպիսկոպոս
ի վերայ բերդից և գեղից և օրհնել զձէթ կնքոյ վասն յաւելուածին արկա-
նելոյ յառաքելական ձիթոյն, զոր պահէ եկեղեցի յաւելուածով։ Եւ երեք
մետրապօլիտք ունին իշխանութիւն ձեռնադրել իրեանց արքեպիսկոպոս։

Չորրորդ դասք եկեղեցոյ եպիսկոպոսք են, որք ունին զնոյն կարգ։
35 Գործ է նոցա ձեռնադրել զամենայն վիճակաւորս։ Եւ երեք եպիսկոպո-
սունք ունին իշխանութիւն ձեռնադրել իրեանց մետրապօլիտ։ Եւ գործ է
նոցա սեղան օրհնել, և աւագան, եւ իւղ օծութեան։

Հինգերորդ դասք եկեղեցոյ՝ եոիսունք և պապասք, որք են քահա-
նայք և երիցունք։ Քահանայքն ի քաղաքս լինին, և երիցունքն՝ ի գեղս և
40 յազարակս. և երկոքեանն մի են, բայց յաղագս պատուոյն և անուանքն
զանագանին։ Բայց կարգ է նոցա՝ նոցայն, բայց յեմիփորոնէ, զի սոքա
ուրար միայն արկանեն ի վերայ երկոցունց ուսոցն, նոքա և թիկնոցիւ
իշխեն կալ ի վերայ բեմին։ Եւ գործ է սոցա պատարագ մատուցանել, և

⁴⁴⁴ Յովհ., Ա, 1—3
⁴⁴⁵ Տե՛ս Եզեկ., Ժ, 14։ Յայտն. Յովհ., Գ, 7
⁴⁴⁶ Տե՛ս Մեռնդք, Բ, 10

մկրտել, և պսակել, և ուր հպիսկոպոս չլինի, օրհնել զխաչն և զմատաղն: Եւ թէ հրաման առեալ իցէ յեպիսկոպոսէն, և զիւզն օծութեան իշխանութիւն ունի օրհնել և ձեռնադրել զգպիրն, և զզրակարգացն, և զկրօնատրն:

5 Վեցերորդ դասք եկեղեցոյ սարկաւազունք են: Եւ կարգ է նոցա նոյն, բայց հոլանի կայցեն, այսինքն՝ զլիխբաց, և զօտելոյծ և զահեակ ուսովն արկեալ զուրարն: Գործ է նոցա Աւետարան կալողալ և քարոզել, և զսկիթն և զքշոցն բերել ի սենեկէն ի սեղանն և ի սեղանոյն արտաքս զբաշխումն, և խունկ ծխել և առնել, որ ինչ միանդամ սպասաւորութիւն է. և նստիլ՝

10 ոչ ամենեկին, բայց յետ արձակման ժամուն, երբ հրամայէ քահանայն⁴⁴⁷: Են և ի կանանց սարկաւազուհիք, ձեռնադրեալս վասն քարոզելոյ կանանց և կարգալ Աւետարան, զի մի՛ մտցէ անդ այր, և մի՛ նա արտաքս, քան զվանս կանանց, ելանիցէ: Բայց յորժամ քահանայք մկրտութիւն առնեն կատարեալ կանանց, զան սարկաւազուհիքն յաւազանն և ջրով լուսացեն

15 զկանայսն, և քահանայն օծան, ի ներքոյ վարագուրին: Եւ կարգ է սարկաւազուհեացն ամենայն ինչ հաւատաւորացն, բայց ի վարս պինդն, խաչ ունենայ ի վերայ ճակատին և կիսաթիկնոց՝ յաջմէ կողմանէ ուսոցն: Եւ մի՛ նոր ինչ կամ անկարգ համարեսցիք զայս, ով սուրբ եղբարք, այլ ի սրբոց առաքելոցն աւանդութենէ ուսանիմք, քանզի ասէ, թէ՛ յանձն առնեմ ձեզ զՓիբէ զքոյր մեր, որ է սպասաւոր եկեղեցոյն⁴⁴⁸:

Եւթներորդ դասք եկեղեցոյ⁽¹⁴⁹⁾ եպիսկոպոսք են, որ կոչին քորեպիսկոպոսք այժմ, զլիաւոր սարկաւազաց: Եւ կարգ է նոցա նոյն, և ուրար զերկոսին ուսովքն, և կալ զօտելոյծ և զլիխբաց, և իշխանաւ եպիսկոպոսին օրհնեն եկեղեցի և հրաման ունել ի վերայ քահանայից և եկեղեցականաց:

25

Ութերորդ դասք եկեղեցոյ՝ զլիաւորք եպիսկոպոսաց, որք են կաթողիկոսք, որ ունին զպատուականազոյն աթոռն՝ նմանեալ սերսվբէից: Կարգ է նոցա նոյնպէս հոլանի, այսինքն՝ զլիխբաց, և զօտելոյծ և ուրար զերկոսին ուսովքն: Բայց գործ է նոցա ձեռնադրել զեպիսկոպոսունս և ինքնակամ օրհնել զիւզն օծութեան:

30

Իններորդ դասք վերագոյն քան զամենեսեան՝ պապիոս, որ այժմ կոչեն Ֆրանկք պապ, նմանեալ քերովբէից: Կարգ է նոցա հոլանի, այսինքն՝ զլիխբաց, և զօտելոյծ: Եւ գործ է նոցա կարգել զզասս թաղաւորաց. զի թէ մարդն պատկէր է Աստուծոյ, և որք ի Քրիստոս մկրտին՝ զՔրիստոս զգեցեալ են, որչափ ևս առաւել թաղաւորք հաւատացեալք, որ ի վերայ զլիսոյն բերեն զնշան տէրունական: Պարտ է նոցա նմանել Քրիստոսի, ոչ միայն խոնարհամտել և զչարչարանսն Քրիստոսի ի մարմնի իւրում կրել, այլ փառացն նմանել, որ ցուցանէ զքաղցրութիւն Տեառն և Փրկչին մերոյ, զի և հեթանոսաց թաղաւորաց լուեալ՝ յօժարեսցին զալ յերկրպագութիւն

40 Տեառն Աստուծոյ մերոյ:

Եւ այս են նմանութիւն երկնաւոր դասուցն.
 Հրեշտակքն՝ առաքելական զգեստիւ յազօթս.
 Հրեշտակապետքն՝ քղանցիւ.
 Իշխանութիւնքն՝ զնդաւ առաքելական զգեստիւ.

⁴⁴⁷ Տե՛ս Կանոնք լատղիկեայ Ի, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 234
⁴⁴⁸ Հոովմ., ԺԶ, 1

Զօրութիւնք՝ առաքելական զգեստիւ.

Աթոռքն՝ հիւպատիկք.

Պետութիւնքն՝ առաքելական զգեստիւ.

Տէրութիւնքն՝ պսական ստաքելական զգեստիւ.

5 Սերովբէքն՝ վեցթեանք.

Քերովբէքն՝ ութթեանքն և բազմաշեալքն:

Զայս ամենայն զմտաւ ածելով սրբոյն Կոստանդիանոսի թագաւորին, որ ըստ դիւթութեան կարգ էին հեթանոսաց՝ զայն եղծեալ խանգարեաց և այսպէս զերկնից և զեկեղեցոյ չարմարեաց զկարգս դասուցն ի պատիւ
10 թագաւորութեանն և զտեղիս իւրաքանչիւր կայանացն որոշեաց և զգործն յայտնեաց, որ են այսոքիկ.

Առաջին դաս պաղատին, որ է դարպաս, եղենդիարք⁽¹⁵⁰⁾, որ են պահապանք ոսկի վաղարին: Զգեստ է նոցա դիպակ ոսկեթելով կազմաւ, և ունին գաւազան ոսկի: Եւ գործ է նոցա տանել յառաջ զագաւորողն⁽¹⁵¹⁾ և
15 զայլս, զոր խնդրէ արքայն:

Երկրորդ դաս՝ վեստիտորայն⁽¹⁵²⁾, որ են պսակակալք արքային: Զգեստ է նոցա դիպակք արծաթաթելս և զաղտազէնք ի կոպաղս ոսկիս, որ է կիսաթուր՝ ներքև հալաւին:

Երրորդ դաս կանտիտորայն է ⁽¹⁵³⁾, որ զոսկի տէգսն ունին, այսինքն՝
20 զոսկով կազմած խիշտան: Զգեստ է նոցա ծիրանի դիպակ ճամկաւոր և մանեակ ոսկի՝ ի պարանոցսն: Եւ յորժամ ի ճանապարհ ելանէ արքայն, նոքա բառնան զխաչն սուրբ: Եւ ի նոցանէ լինին շորս արք, որք զզէնսն կրեն թագաւորին:

Չորրորդ դաս պոքսետորայն է ⁽¹⁵⁵⁾ որք զվաղերս ունին և ասպարս երկաթիս: Եւ զգեստ է նոցա ապրիշմէ դիպակ: Եւ յորժամ վախճանի արքայն, նոքա են, որ զգազաղսն և զգահոյսն բառնան:

Հինգերորդ դաս եսկոպոտիրայն է ⁽¹⁵⁶⁾, որք լինին մեծահասակք և ունին վահանս կմբրաւորս⁽¹⁵⁷⁾ և ասպարս փոքրս: Եւ զգեստ է նոցա կտասրն ուղորկ, և վարշամակս, որ է փակեղն, և շաղջեր⁽¹⁵⁸⁾ յոտսն, և զօտի
30 ոսկի կրկին: Եւ ի նոցանէ լինին՝ որք սրկբունք⁽¹⁵⁹⁾ և մանդատորք⁽¹⁶⁰⁾:

Վեցերորդ դաս պաղատին՝ սորատորքն⁽¹⁶¹⁾, որք զձին թամբեն և հեծուցանեն զարքայն: Եւ զգեստ է նոցա ուռուռ կապայ⁽¹⁶²⁾, և ի ձեռս իւրեանց՝ թուր միասայրիք և ասպար փոքր:

Եւթներորդ դաս պաղատին սքողարք են⁽¹⁶³⁾: Եւ զգեստ է նոցա գրատր կտաւիք և թեզնէ, բերանն դիպակով: Ունին նիզակս, որ է ումբ, և սև ասպարս: Եւ ի նոցանէ լինին՝ որք զզրոշսն, այսինքն՝ զնշանակն, և ըզվիշապագուլսն կրեն և կոշին սիզնայք⁽¹⁶⁴⁾:

Ութերորդ դաս պաղատին՝ դեկանիոնքն⁽¹⁶⁵⁾, որք են աղեղնաւորք: Եւ ունին կրկին վարոցս և ասպարս լոկ: Եւ սքեմ է նոցա, այսինքն՝ զգեստս, այժեհի գրատք կարմիր, և ունին մուճակք: Եւ յորժամ արքայն ի թամաշա ելանէ, նոքա վարեն զամբոխն: Եւ զսոսս կոշեն Եբրայեցիքն քերեթին⁽¹⁶⁶⁾, այսինքն՝ աղեղնաւորք:

Իններորդ դաս պաղատին՝ կիւտորքն⁽¹⁶⁷⁾, որք են սուրհանդակք հետեակք: Եւ զգեստ է նոցա բամբակէ գրատք կազմաւ ճամկօք և զանկապանօք, ունին հողաթափս: Եւ են սոքա սպասաւորք: Եւ զսոսս կոշեն
45

Եբրայեցիքն օփելեթին⁽¹⁶⁸⁾, այսինքն՝ նետողք: Եւ ամենեքեան զիսիբաց կան և դօտիս ունին ոսկով, բայց միայն սոքա են անգօտի:

Այսոքիկ են դասք թագաւորութեան պահապանք, զինուորութիւնք որձիք յիրաքանչիւր կայանս, արտաքոյ ոսկի բեզարին, և այս է գործ 5 նոցա և զգեստք:

Են և այլ սպասաւորք արքունիք, ոմանք՝ որձիք, և ոմանք՝ կուրտք, որ ոչ են յինն զինուորութեանցն, այլ արծակք են, ոչ դասք են, ոչ շափս քանեաց, ոչ կայք տեղեաց պահպանութեան, այլ երբեմն շատ լինին և երբեմն՝ սակաւ:

10 Առաջին՝ դեմեաիտոսք⁽¹⁶⁹⁾, որք են պատգամաւորք:

Երկրորդ՝ ռիբինարք⁽¹⁷⁰⁾, որք զյիշատակարանքն կարդան ատաջի թագաւորին:

Եւ ոսպիտարք⁽¹⁷³⁾ ասին, որք արկանեն ձեռաց ջուր արքային:

20 Զորրորդ՝ վիննտորք⁽¹⁷²⁾ ասին, որք զբաղանիս կազմեն և յուանան կարքայն:

Հինգերորդ՝ տոիզլինարք⁽¹⁷³⁾, որք են տաճարապետք, որք զկոչեցեալսն ի հաց մատուցանեն ատաջի արքային:

Իսկ ի կոտորոցն լինին ակտարք⁽¹⁷⁴⁾ որք են նշանագիրք:

Եւ ոսպիտարք⁽¹⁷⁵⁾ ասին, որք արկանեն ձեռաց ջուր արքային:

20 Ապօկրիսիարք⁽¹⁷⁶⁾ ասին սպասաւորք Եկեղեցոյ արքային:

Իսկ փղակունքն⁽¹⁷⁷⁾ նոքա են կցորդասացք և արձակապաշտօնք:

Սպուղէք⁽¹⁷⁸⁾ կրօնաւորք քաղաքին, որոց գործ է նոցա զգութեայս, և զպաշտօնն, և զկանոնն երգել:

Իսկ աբեղայք և մոնոզոնք⁽¹⁷⁹⁾, որք խարազնազգեստք են ըստ կամաց իրեանց գան ի պաշտօնն:

25 Իսկ փղակունք և սպուղէս մոնոզոնքն՝ ոչ մոնաքոսքն⁽¹⁸⁰⁾, որք են միայնակեցունք և ապաշխարողք:

Պոմեաիկոսք⁽¹⁸¹⁾ որք են հաւատադիրք, որք զարտաքնոցն աստուածաբանութիւնս ուսին և եկեղեցականօքն վարժին:

30 Այսոքիկ ամենեքեան ոչ են յինն դասուէն եկեղեցոյ և ոչ եթէ ի սպասաւորութիւն ինչ հպին, և ոչ յամբիոն Ելանեն և ոչ ի բեմն, այլ են ամենեքեան փառաբանիչք, կարգեայք ի տան Տեառն:

Եւ քանզի գայս ոչ վայրապար ինչ դրաք ի գիրս դատաստանի, այլ զի գիտասցիք, եթէ այսոքիք պարտին Հայք ի Հոռոմոց և ի Յոանկաց, որպէս

35 Աղուանիցն ուսուցանէ Պատմութիւն և այլք: Վասն որոյ հարկաւոր է այս կարգ յեկեղեցի ի հայրապետաց կարգիլ, և թէ անփոյթ արարեալ՝ միշտ պարտաւոր ցուցանին յատեան դատաստանին: Քանզի ի մեր կուսաւորչէն և այս դասք պաշտման երևի յեկեղեցիս, ըստ որում ի սբբոյն յիշի յնդիշէի Պատմութեանն և այս դասք, սոսկով՝ ընդ ձեզ կան գրակարդացք և սաղմոսասացք: Նմանապէս և սարկաւագաց յիշուին անուանք ի կանոնս և յայս:

45 Արդ, յայտ է յաւերածոյ Եկեղեցեաց խանգարիլ և այս կարգի, և այլ ի հեղգութենէ ուղղաց: Թէպէտ և այլ ինչ յօղեն պատճառք, սակայն արդարացուցանել ոչ կարեն: Եւ թէ այլազգ այսոքիկ յիշատակի ի սբբոյն Դիոնէսիոսի գիրսն և աստ՝ այլազգ՝ փոփոխմամբ, սակայն զթիւն ամբողջ պահեն, ուստի ոչ ինչ երկբայեցիք են: Արդ, ըստ ճշմարիտ դատաստանի

վարելի է զեկեղեցի այսպիսի կարգաւ ըստ երկնայնոցն, զի թէ տուն զերկրաւոր թագաւորի ըստ այսմ յօրինի, ո՞րչափ ևս երկնաւոր թագաւորին Քրիստոսի. և նմա փառք յաւիտեանս ամէն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Մ Ի Զ

5 ՎԱՍՆ ՈՐ ԶՕՏԱՐ ՄԱՐԴ Ի ԲԱՆ ՂՐԿԷ, ԵՒ ՄԵՌԱՆԻ

Իսկ եթէ ոք զոք, որ շիցէ իւրն, ի գործ իւր առաքէ, և անդ որոգայթի, արեան պարտ է⁴⁴⁹,

10 Զգուշանալ հրամայէ կանոնքս⁽¹⁸²⁾ ոչ վայրապար զոք, որ շիցէ վարձկան և կամ այլ օրինակաւ իւր, ի գործ իւր առաքել, զի արեան դատաստան հրամայէ վնասելոյն լինել:

Եւ այդ ցուցեալ է դատաստան հոգեւորապէս և մարմնաւորապէս⁴⁵⁰, Սակայն քննութիւն լիցի օրինակի առաքողին երախտեաց և պատահման մահուն կամայի և ակամայի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Մ Ի Է

15 ՎԱՍՆ ՈՐ ՎԱՐՁՈՎ ՂՐԿԷ ԶՄԱՐԴ Ի ԲԱՆ

Այլ թէ վարձկան ոք իցէ և ասիցէ ցտնատէր տանն, թէ առաքեա զիս կամ տուր ինձ գործ, զի արարից, իսկ նա յառջապատրաստ ծանուցանէ նմա զորոգայթ մահուն, և վարձկանն առ կարիս հարկի իւրոյ յանձն առնու, և սա կրկին զանպարտութեան բանն ասիցէ նմա, և պատահի վարձկանին մեռանել, անպարտ է: Եւ թէ անզգուշութեամբ ի բազմաց վկայեալ վնասն առաքիցէ կամ գործել հրամայիցէ, և անդ հասանիցեն նմա որոգայթք մահու, արեան պարտ է⁴⁵¹:

20 Յայտնի է այս դատաստան կանոնական⁽¹⁸²⁾: Զի ըստ կամաց վարձկանին երթալ ի գործ՝ անպարտ է առաքողն, իսկ հարկատրեալն և ի վկայեալ վնասն առաքեալ՝ ընդ դատաստանաւ արեան է, թէպէտ և վարձաւոր իցէ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Մ Ի Ը

ՎԱՍՆ ՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ ՀԱԿԱՌԱԿ ԵԿԵՂԵՑՈՑ ՇԻՆԷ

30 Եւ վասն հակառակ եկեղեցի շինելոյ հարցեալ էիր⁽¹⁸²⁾, գրեալ է վասն այսորիկ, թէ՛ որ քակէ զցանկ հայրենի, հարցէ զնա օձ և սպանցէ⁴⁵², այսինքն՝ զհրաման և զկարգ, զոր եղին մարգարէքն, և առաքեալքն, և վարդապետքն եկեղեցոյ: Արդ, որ զհարանցն մերոց զեղեալ կարգն խափանէ՝ հակառակ եկեղեցոյ եկեղեցի շինէ յեպիսկոպոսաց կամ յերիցանց, նզովեսցին ի մահ և ի կեանս և յամենայն քահանայական կարգէ լուծցին:

449 Դավիթ Ալավկա որդու կանոնները, ԽԳ, «Էջմիածին», 1953

450 Տե՛ս մասնավորապես հոգվ. ԼԾ

451 Դավիթ Ալավկա որդու կանոնները, ԽԳ «Էջմիածին», 1953

452 Ժողովուրդ, Ժ, 8

և այլք, որ նոցին կամակիցք իցեն, զնոյն պատիժս կրեսցեն, և գշինեալ
 եկեղեցին ի ժառանգաւորս տեղեացն թողցեն իրաւապէս: Ապա թէ մար-
 դասիրապէս արասցեն, զգինս աշխատութեան տացեն ցնոսա, ապա թէ
 5 այս ոչ լինիցի, քակեսցեն հանդարտութեամբ և մի՛ այրեսցեն: Իսկ եթէ
 ամենայն բազմութիւնքն եպիսկոպոսօք, և քահանայիւք, և միաբան ժողո-
 վըրդականօք զշինեալն կամեսցին, մի՛ որ հակառակ վիճարանեսցէ ընդ-
 դէմ միաբանական հրամանացն: Ապա թէ յանդգնի որ և հուր դիցէ եկե-
 ղեցոյն կամ յաւագաց կաշառօք բռնութիւն բերիցէ ի մէջ և քակեսցէ զեկե-
 ղեցին, աստուածամարտ են այնպիսիքն և ընդ խաշահանունսն եղիցին,
 10 իսկ եթէ զղջանայցեն, մինչև ի մահ՝ ապաշխարեսցեն⁴⁵³ և յետի օրն մա-
 հուան հաղորդեսցին:

Լի ամենայն ճշմարտութեամբ եղեալ է այս դատաստան կանոնա-
 կան⁴⁵⁴, գի հակառակս շինել յաղագս ազահութեանն է, խափանելի է, բայց
 կամօք եպիսկոպոսին և այլոցն հաստատի, գի մի՛ ժառանգութիւն որ
 15 գեկեղեցի առնիցէ⁴⁵⁵, և այլ եկեղեցի ըստ պատշաճի շտայցէ շինել, գի
 միշտ եպիսկոպոսաց է ժառանգութիւն եկեղեցոյ և ոչ քահանայից ըստ
 ինքեանց կամաց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Մ Ի Թ

Վ Ա Ս Ն Ա Ք Ս Ո Ր Ե Լ Ո Յ Ե Կ Ե Ղ Ե Ց Ո Յ

Արդ, եթէ որ արժանաւոր արքսորանաց իցէ, որք միանգամ չեկեղեցա-
 կան կարգէ իցեն, ըստ իրաւանց այսպէս լիցի. սարկաւազք և քահա-
 նայք լուծցին յեպիսկոպոսէ, զի նա է ձեռնադրող նոցա. սարկաւազուհիք՝
 ի սարկաւազաց. և աշխարհականք, և հաւատաւորք, և կրօնաւորք և որք
 միանգամ ի քահանայէ ձեռնադրին՝ ի քահանայէ. և եպիսկոպոսունք՝ յիւ-
 25 բեանց ձեռնադրողաց. և կաթողիկոս՝ կամ ի կաթողիկոսէ, կամ յիւրոց
 ձեռնադրողաց եպիսկոպոսաց. իսկ վարդապետք՝ ի վարդապետաց հրա-
 մանատուաց: Այլ վարդապետաց ոչ է ըստ իրաւանց գրահանայ արքսորել
 կամ առնուլ գկարգն, բայց միայն որոշել. նաև զիւրաքանչիւր զդասս
 խրատել, և յանդիմանել, և յուղզութիւն ածել իշխան լիցի, իսկ արքսորելն՝
 30 նոցունց իշխանօքն, այսինքն՝ ձեռնադրողօքն, արասցէ, զի բանիւ իշխէ
 ամենեցունց: Այլ հայրապետք ամենեցունց իշխեն, այլ ոչ ամենեքեան՝
 նմա, բայց ձեռնադրողք նորա⁴⁵⁶:

Գ Լ Ո Ւ Խ Մ Լ

Վ Ա Ս Ն Ա Ք Ս Ո Ր Ե Լ Ո Յ Թ Ա Գ Ա Խ Ո Ր Ա Ց

35 Թագաւորք, կարգեալք յԱստուծոյ, որպէս Իսրայէլին, յԱստուծոյ
 բարձցին կամ արքորեսցին, իսկ ի մարդկանէ կացեալք՝ ի նոցունց ար-
 սորեսցին: Եթէ իշխանք թագաւորեցուցեն, և ոչ ըստ արժանոյն վարէ

453 Դավիթ Ալափկա որդու կանոնները, ԿԱ, «էշմիածին», 1953
 454 Տե՛ս հոդվ. ՃԼԴ, նաև Կանոնք Հարանց հետեւողաց ԻԵ
 455 Տե՛ս հոդվ. Գ, Ե, ՄԷ
 456 Տե՛ս հոդվ. Դ, նաև Կանոնք Նիկիականք Ե, Կանոնք Շահապիվանի ԺԸ

զթագաւորութիւնն, ի նոցունց կարգողացն աքսորեսցի. այլ որդոյ նորա ոչ է իրաւացի փոխել:

Իսկ թագաւորութիւն սեպհական լիցի ի հօրէ անկեալ առ որդի:

Իսկ իշխանս, զորս կարգէ թագաւորն, ի նմանէն և աքսորեսցին կամ
5 խրատեսցին:

Իսկ զթագաւոր խրատել, եթէ այնպէս հարկ լիցի պահել զխաղաղութիւն, կամօք լիցի այլ թագաւորի և հայրապետի, և հաւասարութեամբ ամենեցուն:

Իսկ եթէ իշխանք և ազատք ինքեանց կացուցանեն իշխան, ի նոցունց
10 միաբանութենէ աքսորեսցի և կամ խրատեսցի: Այլ զթագաւորի կարգեալ իշխան թագաւորն աքսորեսցէ և խրատեսցէ:

Այլ իշխանաց իշխան՝ զիշխան խրատել կամ աքսորել և զազատ. թէ ի նոցունց կարգեալ իցէ՝ նոցունց միաբանութեամբ արասցէ, և թէ ի թագաւորէ՝ թագաւորին կամօք արասցէ:

Իսկ ազատք զգինուորս ոչ կարեն խրատել, այլ հանել յինքեանց. այլ խրատել իշխանաց լիցի:

Նմանապէս և զինուորքն զշինականսն ոչ կարեն աքսորել և ոչ խրատել, այլ աքսորել՝ ազատք, և խրատել՝ իշխանք:

Զայդ ըստ այսմ կարգի իրաւացի գիտեմ զատաստան ի տունս
20 թագաւորաց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Մ Լ Ա

ՎԱՍՆ ՈՐ ՀԱՆՆԷ ԱՆԱՍՈՒՆ ԵՒ ՎՆԱՍԷ ԵՒ ՍՊԱՆԷ

Եթէ որ ի կենդանեաց, ի սրբոց կամ յանսրբոց, մտեալ յանդաստան, յայգի, կամ յայլ ինչ այսպիսի, յօրան կամ ի խոտ դիզեալ, և տէր նորա

25 զչարեալ հարցէ և սպանցէ, դատաստան լիցի՝ զեղեալ վնասն վճարմամբ հատուցանել, և նա զսպանալ կենդանին, զոր եհարն, ըստ իրաւանց լիով հատուցէ, զի պարտ էր ի վնասէն հանել, այլ ոչ սպանել: Այլ ի հարկանելն քննութիւն լիցի. եթէ խրտուցեալ անկաւ և մեռաւ, զի ոչ զմեռանիլն կամէր, այլ զփախուցանելն, այդոքիկ յակամայից լինին,—զկէս զնոյն

30 հատուցէ. ի հարուածսն տեսցեն կամքն: Իսկ եթէ բժշկելի իցէ հարուածն. զխափանածոյն և զբժշկութեանն տայցէ. այլ եթէ անբժշկելի իցէ հարուածն՝ թէ ոտից և թէ այլոց, և ի սուրբ կենդանեաց իցէ, զգինն լիով տայցէ, և նորա շաղիղն լիցի, և թէ յանսրբոց՝ բաւանդակ հատուցի:

Եթէ կուրացուցէ, կամ զատամն ընկենուցու, կամ զեղջիւր, կամ զկող բեկցէ, թէպէտ և բժշկեսցի, զգինն ընդ շորս բաժանեալ՝ մի մասն ընդ միոյ վնասուն տացի. և այդ ուտելեաց և անուտելեաց լիցի: Եւ թէ զազի կտրեսցէ, մի ի շորից մասանց լիցի:

Ապա թէ անասնոյ տեսնն բազում անգամ ասացեալ իցէ զվնասն, և նա անփոյթ արասցէ, տեսցին այդոքիկ և այնպէս դատեսցին:

Իսկ ոտից կաղութիւն մնացեալ՝ մի ի շորիցն լիցի զնոյն տուգանքն:
40 Այլ ընդ խոզ և վայրապար վնասողացն ատուելութեամբ լիցի տուգանքն ի բեկանիլն և ի հատուցանելն զգինն ի սպանանելն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ս Լ Բ

ՎԱՍՆ ՈՐ ԽՐՏՅՆԷ ԶԳՐԱՍՏ, ԵՒ ՄԱՐԴՆ ԱՆԿԱՆԻ ԵՒ ՎՆԱՍԻ

Եթէ կատարեալ ոք իցէ և շար կամօք գործիցէ, և անկեալն մեոցի, արեան դատաստան լիցի, որպէս և գրեալն է՝ հատուցի⁴⁵⁷. Իսկ բեկեալն՝

5 բժշկութեանն և դարմանոյն տացի. իսկ զգալութեանցն վնասելոյ՝ որպէս և գրեալն է, այնպէս հատուցի⁴⁵⁸. Իսկ ոչ անբիժ բժշկեալն՝ կէս զգալութեանցն հատուցի:

Ապա թէ ընդ խաղ իցէ, նոյն լիցի դատաստան, զի ոչ խաղալ, այլ զարհուրել արժան էր, սակայն ներեսցի վասն սովորութեան աշխարհի՝

10 մինչ ի կէսն հատուցանել կամ յերիցն՝ մին: Սոյն օրինակ և ապաշխարութիւնն լիցի, թէ ի դատաստան ոչ մտունէ: Իսկ եթէ մանուկ իցէ, տեսցի հասակն, որպէս յառաջագոյն գրեալն է⁴⁵⁹, և այնպէս դատեսցի, միանդամայն շարակամութեամբ առնել կամ ընդ խաղ:

Ճշգրտութեամբ տեսցի կամայն և ակամայն: Եւ զի կատարեալ ակամայ է, որոց յետոյ զեղջ հետևի, իսկ կամաւորին՝ ուրախութիւն:

15 Այլ թէ ըստ ինքեան զոք տեսեալ խրտնչի, և վնաս լիցի մահու, թէ ի թշնամեաց յայլազգեաց իցէ, զի բնութիւն է նոցա ի կորուստ մեր խրնդալ, կէս արեան դատաստան լիցի. ապա թէ քրիստոնեայ թշնամի իցէ՝

կրտոյ կէսն, այլ ըստ ապաշխարութեանն՝ կէսն լիցի Եւ բեկելոյն և զգալութեանցն վնասելոյն այդոքիւք դատեսցին:

20 Իսկ թէ շիցէ թշնամի, սակայն յահուր շարժմամբ վնասիցէ, մի՛ լիցի անպարտ յաղագս այլոյ ժամանակի զգուշութեան. քննելով՝ սակաւ յամենայնի տուգանք լիցի: Ապա թէ համեստ շարժմամբ և ըստ կարգի գնալն իցէ, տուգանաց դատաստան մի՛ լիցի, բայց ըստ իւրոյ խղճին և ըստ կամայ.

նմանապէս և ապաշխարութիւնն լիցի:

25

Գ Լ Ո Ւ Խ Ս Լ Գ

ՎԱՍՆ ԱԿԱՄԱՅ ԵՒ ԿԱՄԱԻ ՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆՑ

Եւ ակամայ սպանութիւն լինի բազում օրինակաւ, սակայն զնշանակս տացուք շափաւորապէս: Եւ է այսպէս:

30

Զի ի հարկանել ուրուք փայտ և ոստեալ տապալուն, որ է կացինն, և ումեք դիպեալ սպանցէ⁴⁶⁰:

Եւ կամ խոնարհ ի բարձանց կամ ի լերանց թողեալ փայտ կամ քար՝ դիպեալ զոք սպանցէ:

Եւ կամ յայգոյ, կամ ի դրախտէ, և կամ այլ ինչ յայսպիսեաց արտարս

35 ձգեսցէ քար և սպանցէ զոք⁴⁶¹:

Կամ ի ծառ ձգեալ ոք քար ի թափել պտուղ, և քարն անկեալ ի վերայ ուրուք սպանցէ, և կամ ի ծառոյ ի խոնարհ թափել սյուուղ, և քար իցէ

457 Տե՛ս հոգվ. ԿԵ-ԶԲ
 458 Տե՛ս հոգվ. Բ և ԿԳ
 459 Տե՛ս հոգվ. ԻԲ
 460 Տե՛ս Բ օրին., ԺԹ, 5
 461 Տե՛ս հոգվ. ՃԶԳ և Կանոնք Աթանասի ԶԲ

մնացեալ ի ծառ կամ գաւազան անկեալ և կամ այլ ինչ այսպիսի, ուստի մահ զործեսցի⁴⁶²։

Կամ վարդապետ զաշակերտս վասն խրատու հարկանէ ըստ շափոյ⁴⁶³, կամ հայր՝ զորդի, կամ մայր՝ զղուստր⁴⁶⁴, կամ սկեսուր՝ զհարսն, կամ եղբայր՝ զեղբայր, և կամ տէր՝ զծառայ, և կամ տիկին՝ զաղախին, և այլ ոք՝ զոք, ուստի վնաս մահու լիցի⁴⁶⁵։

Եւ թէ զերիվար ոք ընդ հրապարակ վարիցէ⁴⁶⁶, կամ զայլ ինչ ի կենդանեաց, կամ զսայլ, և առ ոտն կոխեալ՝ մահ լիցի։

Եւ կամ նետ որսոյ ձգիցէ, և կամ ի նսպատակ, այսինքն՝ ի մողոր, կամ էրէ վայրի, և պատահիցի ումեք և սպանցէ։

Կամ թէ քար ոք ձգիցէ՝ կարծեցեալ քիսար⁽¹⁸³⁾ գոլ։

է և այլազո ահամայ, յորժամ ի հետ մտանէ եղբայր զեղբայր սպանանել, և նա հարկատրաբար դարձցի և սպանցէ⁴⁶⁷, կամ ոք՝ զոք այդպէս։

Կամ յաւազակաց ի մէջ անկեալ՝ ի հարկէ սպանցէ⁴⁶⁸, Եւ են սորս յակամայէ և ի կամաւորէ։

Իսկ ի պատերազմի սպանանելն՝ ի կամաւորէ և յակամայէ⁴⁶⁹։

Եւ եթէ ոք ի գիշերի կարծիցէ զթշնամի հարկանել և հարեալ զբարեկամ սպանցէ. և է սա ի կամաւորէ և յակամայէ։

Եւ եթէ նետ ոք ձգիցէ, և թշնամոյ պատահեալ՝ սպանցէ, յակամայէ և ի կամաւորէ է։

Իսկ կամաւորն⁴⁷⁰, եթէ ոք հարկանէ խիստ զաւազանաւ զմարդ՝ կարծելով յուզողութիւն ածել զչարագործն, մինչև հանեալ արիւն, յորմէ և մեռցի։

Նոյնպէս՝ եթէ քարիւ կամ փայտիւ զոք հարեալ առանել շարշարեսցէ, քան զկարն, ընդ այնոսիկ համարեալ է, որ սրով սպանցէ, կամ այլ ինչ այսպիսեաց։

Նոյնպէս՝ և որ փայտատ ինչ ձգիցէ, և ի ծանրութենէ երկաթին, և ի սրոյն իսկ, և ի ձեռացն երևի հարուածն. ի բազմապատիկ զիմաց հարուածոյն, որ ի վերայ նորա են, զուշակէ զեղնալսն։

Նոյն օրինակաւ՝ առանց իրիք հարկանելոյ կամաւոր շարիք, որ յաւազակացն լինին։

Իսկ կանայք, զեղս արբուցեալ, արանց սովոր են սպանել. նոյնպէս և որ առ նախանձու զեղս տայ մերձաւորի, ընդ մահապարտս համարեալ է։ Եւ արանց և կանանց զոյզ է վճիռն։

Արդ, այլոքիկ են կամաւոր սպանութիւնք և նմանք սոցա, և ակամայքն և խառն չերկոցունցն, որպէս ցուցաւ. և բժշկել խոստովանութեամբ յայտնի է։

Այլ զգատաստան սացուք զօրինակ։ Զի որպէս գրեցաւ ի զատաստան թագաւորացն, զի թէպէտ ակամայ այլազո զբրիստոնեայ սպանանէ

462 Տե՛ս Կանոնք Բարսղի Ե, Կանոնագիրք Հայոց, Կ. Ա, էջ 339

463 Տե՛ս Կանոնք Աթանասի 29, Կանոնագիրք Հայոց, Կ. Ա, էջ 321

464 Տե՛ս Կանոնք Բարսղի ԸԱ, Կանոնագիրք Հայոց, Կ. Բ, էջ 126

465 Տե՛ս Կանոնք Աթանասի Լ, Կանոնագիրք Հայոց, Կ. Ա, էջ 303

466 Տե՛ս Կանոնք Աթանասի ԽԾ, Կանոնագիրք Հայոց, Կ. Ա, էջ 308

467 Տե՛ս Կանոնք Աթանասի ԻԹ, Կանոնագիրք Հայոց, Կ. Ա, էջ 302

468 Տե՛ս Կանոնք Հարանց հետեղաց ժԸ, Կանոնագիրք Հայոց, Կ. Ա, էջ 108

469 Տե՛ս Կանոնք Բարսղի ՂԵ, Կանոնագիրք Հայոց, Կ. Բ, էջ 124

470 Տե՛ս Կանոնք Բարսղի Ե, Կանոնագիրք Հայոց, Կ. Ա, էջ 338—341

իբրու զի խնդայ, ըստ կամաւորի զատեսցի ի զին արեանն: Իսկ քրիստոնեանայ զքրիստոնէ սպանեալ՝ կամաւոր է:

5 Եւ է կամաւորն, յորժամ վասն նախանձու կնոջն, կամ յաղագս ընչից, կամ վասն փառաց, կամ վասն այլ պատճառի սպանցէ. որպէս և գրեալ է՝ լիով դատեսցի: Իսկ թէ ակամայ և թշնամի պատահի սպանեալն, յորոյ վերայ խնդայ, իբր զկամաւոր դատեսցի կամ ըստ ներման՝ ըստ կիսոյ, որպէս ի դատաստանն թագաւորացն գրեցաք:

Իսկ թէ բնաւին ակամայ իցէ, ըստ այնմ լիցի դատաստան, և եթէ խառն ի կամաւորէ և յակամայէ, ըստ այնմ լիցի⁴⁷¹:

10

Գ Լ Ո Ի Ն Մ Լ Գ

Վ Ա Ս Ն Վ Ն Ա Ս Ո Ղ Ա Ց Ջ Բ Ո Վ

15 Եթէ պատահի ումեք ջուր բերել առուով ի գործ ինչ կամ յաղագս ոտզանելոյ և վճարեալ զիւր գործն և ընդ վայր թողեալ՝ վնաս ընկերին իւրոյ լինի՝ յայգի, կամ յանդաստան, կամ ի բնակութիւն ինչ առնիցէ, 20 եթէ զգուշացոյց, և ինքն փոյթ կալաւ զգուշանալ, և ակամայ վնաս ինչ գործեցաւ, կէս վնասուն դատաստանաւ վճարեսցի. ապա թէ հեղզացեալ անփոյթ արար և ոչ զգուշացոյց՝ բաւանդակն վճարեսցի, մանաւանդ թէ թշնամութեամբ արասցէ: Սակայն օրինակն տեսցի, եթէ յումմէ՞ եղև՝ յիւրմէ՞ թէ ի վարձկանէ, ի կատարելո՞յ թէ յանկատարէ, ի դիշերի՞ թէ ի տուրնջեան, և այլն այդպէս դատեսցի:

Գ Լ Ո Ի Ն Մ Լ Ե

Վ Ա Ս Ն Բ Ժ Շ Կ Ա Ց

25 Բազումք ի բժշկաց բազում վնասս գործեն դեղօք կամ ի փորձել զգեղս յայլսն, կամ շարակամութեամբ սպանանեն դեղօք, կամ վասն անզիտութեան վնասակար դեղս տան, կամ անվարժք գոլով՝ զցաւսն ոչ գիտեն, կամ հեղզանան, վասն զի զվարձս ոչ տան, կամ նախանձելով ընդ աշակերտսն՝ ոչ ուղիղ ուսուցին, և նոքա անգիտանալով՝ բազում վնասս առնեն, և թէ այլ ինչ ախտս ցաւոց մուծին՝ և եթէ այլ ընչիւքն և եթէ աշակերտօքն, զայսոսիկ զամենեսեան կամաւոր գիտեմք:

30 Իսկ ակամայք. զոր ի հիւանդին տեսողացն հեղզութենէ գործին կամ ի հիւանդին, կամ զի ըստ հրամանի նորսս զհիւանդն ոչ դարմանեցին, կամ ի մեծ ինչ հարկէ ոչ եղև հնար գալ բժշկին առ հիւանդին, կամ գիտութեամբ դեղ տուեալ կենաց՝ մահու եղև պատճառք: Սոյնպէս հատանելն և խարելն այդոքիւք դատեսցին:

35 Արդ կամաւորացն արեան լիցի դատաստան, երբ վնասն յայտնին, ապա թէ խոստովանութեամբ ծնուցի՝ կամաւորի ապաշխարութիւն լիցի. իսկ ակամային՝ անպարտ յիւրաքանչիւրսն լիցի: Իսկ ի կամաւորէ և յակամայէ եղեալ վնասն՝ մի՛ լիցի սնպարտ յիւրաքանչիւր յիրսն⁽¹⁸⁴⁾:

⁴⁷¹ Տե՛ս նաև հոդվ. Ճ29

Գ Լ Ո Ւ Խ Մ Լ Ձ

ՎԱՍՆ ՈՐ ՀԱՐԿԷ ԶՄԱՐԴ ԵՒ Ի ԲԱՆ ՂՐԿԷ, ԵՒ ՄԱՐԳՆ ՄԵՌԱՆԻ

5 Եթէ ոք զոք ի գործ ինչ հարկիւ առաքէ, և վնաս լիցի մահու, այսպիսի ինչ, եթէ ի ծառ հանէ թափել պտուղ ի հարկէ, կամ ընդ գետ անցանել, կամ ի խումար ձի հեծուցանէ, կամ այլ ինչ այսպիսի, կամ վարձկան ի բան յղեալ ի հարկէ, և մահ պատահի, այդոցիկ արեան դատաստան լիցի ի կամայէ և յակամայէ, առաւել լիցի բռնադատողացն: Իսկ վարձկանին և իւրոցն՝ եթէ աւելի քան զսովորութիւնն դատէ կամ հարկանէ, ընդ դատաստանաւ է կամայի և ակամայի⁴⁷²:

10

Գ Լ Ո Ւ Խ Մ Լ Է

ՎԱՍՆ ՄԱՐԱՊՆԵՐՈՅ ԵՒ ՄՇԱԿԱՑ

Յաղազս այգեզործաց և այլոց ճշգրտել զօրինակն ոչ կարեմ՝ յաղազս զանազան սովորութեանց զաւտաց, բայց սակաւ ինչ նշանակ տացուք իրաւանց, զի ըստ սովորութեան վճռին այն հաստատուն առ նոսա կայցէ:

15

Արդ, մի՞ ոք անիրաւութեամբ զրկանս ինչ գործեսցէ, այլ իրաւամբք զբաժանումն արասցէ ընդ ընկերին: Իսկ զող զտեալ ոք ի նոսա, կրկին սուժեսցի և ոչ շորեքկին՝ ըստ Օրինացն⁴⁷³, զի յիւր վաստակսն և ոչ յօտարին անիրաւէ:

20

Իսկ վարձաւ մշակացն վարձ ի յեղանակս առատութեան և նուազութեան դատեսցի. առաւելեալ՝ ի նուազն լիցի, և պակասեալ՝ յառաւելուն: Նմանապէս և յաղազս տեղեացն լիցի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Մ Լ Ը

ՎԱՍՆ ՀՈՎՈՒԱՑ ԵՒ ԱՆԴՊԱՀԻՑ

25 Եւ հովիւք և անղպահք ըստ սովորութեան զաւտաց զանազանին ի վարձս, սակայն ի ճշմարտութիւնն, որպէս կարգեալ եղեն, պահեսցի ի նոսա:

30

Արիութեամբ զգուշացեալ լիցին, և թէ պատահի գազանաբեկ լինել, յորժամ չիցէ ի ծուլութենէ, վկայ ի գէշն ածցէ և անպարտ է: Եւ թէ չիցէ մերձ, և պատճառ անհոգութիւնն իցէ և կամ այլ ինչ, որ թէ պատահեալ էր մերձ՝ անվնասելի էր, զատաստանաւ է վճարել նոցա՝ կամ բաւանդակ, կամ ընդ կիսոյ. բաւանդակ՝ եթէ բնաւ յանփոյթութենէ եղև, և կիսոյ՝ եթէ խառն ինչ էր:

35

Յակամայից եղեալ վնաս՝ ի վարձէ մի՞ զրկեսցին: Իսկ եթէ ի ծուլութենէ յայլոց այղպիսեաց պատճառաց զողացին, զատաստանաւ է վճարել:

Իսկ եթէ իւր զողացաւ և յայտ եկեալ, միոյն շորս և հինգ վճարեսցէ ըստ Օրինացն⁴⁷⁴:

472 Տե՛ս նաև հողվ. ԼԵ, ՄԻԲ, ՄԻԶ, ՄԻԷ

473 ԵԼԹ, ԻԲ, 1

474 ԵԼԹ, ԻԲ, 4

Այլ հարեալն և սպանեալն, վճարեալ լիցի, ի քարէ կամ ի գաւազանէ, նմանապէս՝ հարկանելն և բեկանելն, կամ հարցէ և վնասեցէ՝ ըստ այնմ լիցի, եթէ ի վայր ելեալ ծնունդն մեռցի, և ինքն անփոյթ արարեալ մերձ ոչ իցէ: Դոյն լիցի և որք զձիս և զջորիս արածեն:

5 Իսկ զմիմեանս հարեալ և սպանեալ՝ ըստ Օրինացն դատեսցի¹⁷⁵:

Գ Լ Ո Ւ Խ Մ Լ Ք

ՎԱՍՆ ՈՐ ԵԿԵՂԵՑՈՅ ՏՈՒՆ ԵՒ ԱՅԳԻՍ ՏԱՆ ԵՒ ԱՅԼ ԻՐՔ

Եթէ պատահի աւեր եկեղեցոյն, յոր նուէրն եղև, թէ ի վանս, թէ ի գեղ, և աշխարհականք բնակելով առցեն և կերիցեն, իշխան լիցին այնոքիկ, որք նուիրեցին, առնուլ և յայլ եկեղեցիս նուիրել, թէ չիցէ կարծիս շինութեան, ապա թէ իցէ՝ ինքեանք սպասաւորեսցեն, մինչև շինեսցի, և մի՛ առ իւրեանս կալցին, զի Աստուծոյ է բաժին, յորմէ հետէ նուիրեալքն եղև:

10 Այլ թէ պատահի գաւերեալ եկեղեցոյ զժողովուրդ առնուլ և այլ եկեղեցոյ տալ, յորժամ շինեսցի՝ առանց հակառակութեան անդրէն դարձուցլ եպիսկոպոսն:

15 Այսա թէ սք յայլոյ ժողովուրդ կամեսցի եկեղեցի շինել հակառակելով, մի՛ տայցէ թոյլ եպիսկոպոսն. ապա թէ պահանջեսցեն ըստ պիտոյից, ըստ հրամանի եպիսկոպոսին եղիցի շինել:

20

Գ Լ Ո Ւ Խ Մ Լ Ս

ՎԱՍՆ ՎԱՃԱՌԱՅ

Եւ վաճառք ըստ հրամանի թագաւորաց կարգեսցին ի քաղաքս կամ իշխանաց՝ ըստ հրամանի թագաւորաց, թէ ի քաղաքս, կամ յաւանս, կամ յայլ ինչ տեղիս ի գաւառս: Եւ նախադրութեամբ զչափս, և զկշիռս, և զոյգս նոքա դիցեն՝ տեսանելով զգորութիւնս վաճառին: Կարգեսցեն և կոփիչս միշտ որոնել և տեսանել, զի մի՛ նենգութեամբ ինչ արասցեն:

25 Այլ խարդախիցն խրատ ըստ հրամանի իշխանացն լիցի: Գողին ի շափս և ի կշիռս հատուցանել շորեքկին և յանդիմանութեամբ նշաւակել ի զարհուրումն այլոցն:

30 Իսկ զահեկանահատիցն և դրամակոփիցն զձեռսն հատանել հրամանաւ իշխանաց:

Իսկ զմաքսն առնուլ իրաւապէս, յորժամ ի քաղաքս կամ ի գաւառս եկեալ վաճառիցեն: Այլ մի՛ լիցի յանցո՝ ճանապարհաց մաքսնլ, եթէ ոչ վաճառիցեն, բայց վարձս միայն, թէ ընդ նոսա զնալով ի թշնամեացն պահիցեն:

35 Այլ մաքս, որ է բաժ, հրամանաւ թագաւորաց լիցի և իշխանաց՝ հրամանաւ թագաւորաց:

Այլ ի վաճառս խարդաց զտգէտսն՝ ըստ գողիցն հատուցի:

Իսկ զգին հացի և գինուլ և զայլոց այսպիսեաց, ըստ քաջարեութեան

¹⁷⁵ Տե՛ս ելք ԻԱ, 35—36, և աև հողվ. 49

ամի կամ ըստ այլ իմիք պատճառի, նմանապէս ըստ նուագութեան և ըստ այդպիսեաց պատճառի փոփոխի ի վեր և ի վայր՝ թագաւորաց հրամանաւ լիցի և իշխանաց, յիշատակելով զաւանակետաց և ժողովրդապետաց, Այլ անհաստատ լիցի վոխելն յաղքատաց ըստ կարեաց վաճառողաց և կամ փարթամաց՝ անկարօտից վաճառողաց: Բայց իշխանք ի վեր և ի վայր գգինս առնել՝ ուղիղ տեսլեամք արասցեն, զի մի՛ մշակք և այլ ինչ գործօնեայք, նմանապէս՝ վաճառականք, վրիպեալք գրկիցին յիւրաքանչիւր յերկանց. և կամ ղատաւորք ճշգրիտ քննութեամբ ըստ հրամանի իշխանաց առնիցեն:

10

Գ Լ Ո Ւ Խ Մ Խ Ա

Վ Ա Ս Ն Գ Ո Ղ Ա Ր Ո Ւ Ե Ս Ա Ի Ո Ր Ա Յ

Արուեստաւորք ամենայն ըստ որում և իցեն արուեստի, եթէ հատուածով գործիցեն և եթէ վարձով, յորժամ ոչ ըստ հաճոյից տեսնն գործիցեն, այլ և գնիւթն ապականիցեն, գատաստանաւ է ըստ հաճոյից նոցա առնել գարձեալ կամ գապականեալն ի գնոյն ըստ արժանոյն լնուլ և ապա լիով հասանել վարձու, ապա թէ ոչ՝ պակասեալ ի վարձէն ըստ արժանոյն, որպէս տեսանեն գատաւորք՝ արասցեն:

Իսկ գող գտեալ՝ ըստ Օրինացն⁴⁷⁶ հատուցեն և զկորուսեալն վճարեսցեն:

Իսկ թէ վնասեալ իցէ՝ կամ ի մկանէ, կամ տյնպիսի պատահի նիւթն, վասն բազում ժամանակեայ առ ինքեանս պահելոյ, կամ ալլ ինչ վնասիցէ, հատուցեն գատաստանաւ, զի ի գործել և ոչ յապականել ետուն:

Այլ ի նոցանէ եթէ գողացին և զինքեանցն ևս, և հաւասարմասցի, անպարտ լիցին, ապա թէ ի գործ տուեալն միայն և յամբազոյն տեղոջէ առեալ իցէ, ընդ կիսոյ վճար լիցի. իսկ յանգղուշութեան տեղի ղեզեալն՝ լիով հատուցեն:

Իսկ յաւարի երթալոյն անպարտք լիցին:

Այլ զգրաւ եզեալն և զկորուսեալն վճարեսցեն:

Իսկ զհրով այրեալն ի հասարակաց թշնամեաց՝ մի հատուցեն, այլ վասն ինքեանց եղեալ՝ հատուցեն, այլ տերանցն սղազաւ՝ մի հատուցի: Զայդ սյղպէս գատեսցեն⁴⁷⁷:

Գ Լ Ո Ւ Խ Մ Խ Բ

Վ Ա Ս Ն Ո Ր Ա Ն Օ Թ Ա Ռ Ն Ո Ւ Ի Բ Ա Ն Ե Ւ Վ Ն Ա Ս Է

Վարձկանք, որք տերանց գործիք վարին, որպէս երկրագործք, ի վնասելն զգործիս ըստ սովորութեան, անպարտք են, իսկ յիւրեանց ի գործարն վնասելով՝ վճար լիցի տերանցն: Իսկ ինքեանց գործիք վարելով, որպէս հնձողք, ինքեանց վնասն լիցի, իսկ եթէ գտեառն ի վարձու առցէ և ըստ սովորութեան վնասիցէ, տեսնն լիցի: Այլ թէ ի բան առեալ ի տեսննէ և վնասեսցէ, վճար լիցի. և թէ շար կամօք վնասելով՝ վճարեսցէ:

⁴⁷⁶ Տե՛ս Ելք, ԻԲ, 11—12

⁴⁷⁷ Տե՛ս նաև հողվ. ճշԹ

Գ Լ Ո Ւ Խ Մ Խ Գ

Վ Ա Ս Ն Դ Ա Տ Ա Ս Տ Ա Ն Ա Ց Դ Ա Տ Ա Ս Տ Ա Ն Ի

2 Ջրատաստանս դատաստանի այսպէս պարտիմք իմանալ: Զի յորժամ սպանողի կամ այլ շարագործի կրկին ցուցանէ պատիժս, քննել արժան է, զի յորժամ զգին արեանն, առցեն, թեթև ապաշխարութիւն լիցի: Թէպէտ արեամբ զնոյ վճարիլ կարծի, մի՛ արասցեն առանց ապաշխարութեան, զի շիբ գին մարդոյ⁴⁷⁸, բայց միայն փոխանակ մեռանիլ ըստ Օրինացն⁴⁷⁹ և կանոնացն⁴⁸⁰: Այլ թէպէտ գիւրն գնելով կարին՝ զսպանելոյն կարծի, այլ շիբ գին մարդոյ, ապաշխարութեամբ լցցի, զի գինն ըստ կարի եղաւ և ոչ ըստ արժանոյն: Այդ բաւական լիցի, թէ շիցէ սովորութեամբ շարն, ապա թէ կարծիս իցէ դարձեալ վնասու, զխրատն առցէ և ի ձեռս: Իսկ եթէ աղքատ իցէ, բաւական լիցի խրատն:

Իսկ տուգանք յաղագս արքունեացն գրեցաւ ըստ կարի⁴⁸¹, իսկ աւարն՝ փոխանակ տուգանի, այլ արեան գինն իւրոցն լիցի: Այլ ըստ գատաստանի լիցի յայտ եկելոցն, իսկ անյայտքն խոտտովանութեամբ ուղղեսցին ըստ իւրոյն սահմանի:

Միանգամայն ամենայն դատաստան ըստ իրին քննութեանն լիցի: Իսկ պատիժն ըստ վնասուն համեմատ լիցի, որպէս շարագործաց զարականսն հատանել զանդամսն՝ նմանելով աստուածային դատաստանին, ըստ այնմ՝ հատուացէ իւրաքանչիւր ըստ գործս, որպէս մեծատանն փոխանակ ոչ արբուցանելոյն՝ պաւքումն⁴⁸², և ցանկացողաց շարեացն՝ հուր⁴⁸³, և անողորմիցն՝ տանջանք⁴⁸⁴, և ատողացն զլոյս գիտութեան՝ խավարն⁴⁸⁵, և որ ըստ այսմ: Այդոցիկ նման լիցի և մերս դատաստան:

Գ Լ Ո Ւ Խ Մ Խ Գ

25

Վ Ա Ս Ն Զ Ի Ա Ղ Ա Ց Ա Ն Ա Ղ Օ Ն Ա Ի Ռ Ո Ա Ց

Զրաղացպանք փորձ լիցին արուեստի ամենայն կազմուածի, զի մի՛ բազմատանջն⁽¹⁸⁵⁾ ապականէ զկերակուրն աներկեղութեամբ: Այնպիսի վնասողացն դատաստանաւ է ոչ վարձել⁽¹⁸⁶⁾, այլ զվնասն ևս տուժել: Ապա թէ պատճառն ի գիշութենէ աղունին իցէ, անպարտ լիցին. իսկ ի ջուրն անցեալ զալիւրն վճարիցեն: Այլ զգողացեալն՝ շորեքկին, և կոփողաց, այսինքն՝ մոխթասպաց, յանդիմանութիւն լիցի նշաւակաց: Այլ թէ աղացողն աւելի, քան զպատրաստեսուն, ի վեր և ի խոնարհ արասցէ գթար ջրաղացին և վնաս ինչ արասցէ, վճարն ի նմանէն լիցի, զի ասել ի զէպէր պատրաստողին և ոչ իւր համարձակիլ:

478 Տե՛ս հոդվ. Բ

479 Տե՛ս Ելք, ԻԱ, 12: Ղևտ., ԻԳ, 17

480 Տե՛ս հոդվ. Բ

481 Տե՛ս հոդվ. Բ

482 Տե՛ս Ղուկ., ԺԶ, 19—31

483 Տե՛ս Մատթ., Ե, 22. ԺԳ, 40—42. ԺԸ, 8—9 և այլուր:

484 Տե՛ս Մատթ., ԻԵ, 46

485 Տե՛ս Ցովհ., Գ, 19

Այլ վարձն ըստ զաւառաց զանազանին, բայց փոփոխին ի նուազութենէ հացի և ջրոյ կամ յառուելութենէ: Եւ այդ անսահման լիցի յիրս դատաստանի:

Գ Լ ՈՒ Խ Մ Խ Ե

ՎԱՍՆ ՈՐ ԶԳՐԱՍՏ Ի ԶՈՒՐ ԵՒ ՅԱՐՈՏ ԵՒ Ի ԲԱՆ
ՏԱՅ ԱՅԼ ՄԱՐԳՈՑ, ԵՒ ՎՆԱՍԻ

5 Զի և այս բազում անգամ պատահի լինել՝ տալ ղերիվար կամ այլ գրաստ և ի զորժ առաքել զոք, և անտի լինի վնաս՝ կամ ի ջուր, կամ յարօտ, կամ շրջեցուցանել:

10 Եթէ խստերախ իցէ, և ոչ զգուշացոյց և բռնաբարելով առաքեաց, և հեծեալ անկաւ և մեռաւ, կամաւորի դատաստան լիցի. ապա թէ զգուշացոյց, և չէր խստերախ, և ոչ բռնադատեաց՝ ակամայի, զի ոչ էր յիրոց և ոչ ի վարձկանաց:

15 Իսկ թէ կամօք շոգաւ վարձ զարշաւանսն առեալ, և զգուշացոյց, և խստերախ լինելով՝ անկաւ կամ՝ անվարժ գոլով, մասնաւոր թէ կատարեալ հասակաւ իցէ, անպարտ տէր կենդանոյն իցէ. իսկ թէ մանուկ իցէ, մի՛ լիցի անպարտ: Իսկ թէ անկեալ ոչ մեռաւ, զգատարկութեանն և զբժշկութեանն այդօրիք դատեալս լցցեն, նաև ոչ զկատարեալ առողջանալն և զվնաս զզայութեանն:

20 Ապա թէ զերիվարն կամ զայլ ինչ զկենդանի հեծեալքն վնասիցեն՝ կամ բեկանելով, կամ սպանանելով, թէ զսովորականն պահելով հրահանգ ի վարելն, կամ ըստ պատուիրանի առաքողին, յորժամ նա առաքեաց, վարիցէ, անպարտ լիցի հեծեալն, յորժամ հաւատարմացուցէ: Ապա թէ արշաւանս արասցէ, և ոչ ըստ պատուիրանին վարիցէ, կամ ընդ
25 դժուարինս կազիցէ և վնասիցէ, լիով տուժեացի՝ պակաս ի մասնէ. իսկ կամաւոր տարողացն՝ բաւանդակն:

Գ Լ ՈՒ Խ Մ Խ Զ

ՎԱՍՆ ՀՈՂԱԴՐԱՄԱՑ ՔԱՀԱՆԱՅԻՑ

30 Հողադրամդ այժմ անուանեալ ոչ է ի կանոնական հրամանաց, զի կանոնք զանկողին և զայլ ինչ այսպիսի յիշատակէ⁴⁸⁶: Արդ, դրամդ հողոյ ի կապալաւոր քահանայից եղև վաճառել զգերեզմանս, մինչ զի և հաղորդի առնուն դրամ և Աւետարանի: Բայց քրիստոնեայք ըստ յուսոյ տան զդրամ հողոյ, և այնօրիք ոչ շատանան, այլ բռնադատեն և զայթակղեցուցանեն, որում համարս տալոց են Աստուծոյ, կամ զի այլոց քահանայից ըստ կարի տալ կամեցան, յայնմանէ ուսան և իւրքն պահանջել: Այլ
35 չէ պարտ քահանայից ատանց կոչման զնալ ի մեռելոյ մահ վասն ինչս՝ առնելոյ, ապա թէ սիրելի իցէ և կամ աղքատ, որ զով ոք ոչ ոմնիցի, երթիցէ առանց կոչման և ըստ այլ պատճառի, ի սուղ երթիցէ և մի՛ առցէ ինչ:

40 Իսկ քահանայ վախճանեալ, որ յաշխարհի իցէ, թէ շունի ժառանգ, եպիսկոպոսաց լիցի, իսկ զհասոյթնս իւր եպիսկոպոսն առցէ և զհան-

⁴⁸⁶ Տե՛ս Կանոնք Սահակայ Պարթևի Խ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 398—399

դերձան, և վանկողինն, զի նա է ձեռնադրող նորա, և զժողովուրդն ըստ կամաց իւրոց տացէ յայլ քահանայ. ապա թէ ժառանգ ունիցի, և արժանի լիցի, մի՛ փոխեսցէ, իսկ յանարժանից՝ փոխեսցէ, զի ժողովուրդ ժառանգութիւն ոչ է, բայց եպիսկոպոսին: Քահանային է ժողովուրդ, զոր ձեռնա-

5 գրէ տամբ իւրով, զի կանոնք ոչ հրամայէ զեղբարս երիցանց ուտել ի ժողովրդեանէ, նոյնպէս և ոչ լինել ժողովուրդ եպիսկոպոսին, կամ թէ իցէ կին և որդիք միայն: Այսպէս և իւրաքանչիւր ձեռնադրողք զձեռնադրեալսն կալցեն:

Իսկ հայրապետք, զի ի բազմաց ձեռնադրին, բազումք կալցին, այլ առնն ի բաղմաց վայելէ՝ բազմաց լիցի, որպէս գրեալ է⁴⁸⁷. ապա թէ ոչ կամեսցի հայրապետն՝ իւր լիցի: Իսկ զխաչ, և զգիրք, և զշուրջառ, զոր տայ հայրապետն եպիսկոպոսին, զնոյն առցէ ի մահուն, իսկ զոր եպիսկոպոսն իւր լիցի արարեալ, նսվիմք զեպիսկոպոսարանն ում կամի՝ շնորհեսցէ: Նոյնպէս արասցէ եպիսկոպոսն քահանային, թէ իցէ ժառանգ:

15

Գ Լ Ո Ւ Խ Մ Խ Է

Վ Ա Ս Ն Ս Ի Կ Ն Օ Ռ Ո Ւ, Ո Ր Է Ս Ա Հ Մ Ա Ն Բ

Սահմանք գաւառաց լիւրամբք, և գետովք, և արձանօք հաստատեսցին, նմանապէս և՛ գեղից: Եւ գեղք ի սահմանս շինեալք յերկուց կամ յերկուց գաւառաց, զոյգ բաժանեսցին առաւելութեամբ և նուազութեամբ. նմանա-

20 պէս և՛ անդաստանք և այլք ի սահմանս գեղից, սոյնպէս և՛ ծառք բուսեալք ի սահմանս անդաստանաց: Իսկ զմիջոցի ցանկս ալդեաց զոյգ երկաքանչիւրքն զիցեն, զի թէպէտ սուաջինն իւրոյն աղագաւ եղ, երկրորդին մի՛ լիցի պատճառք՝ միշտ նմա դնել, զի թէ այն ոչ էր, իւրն հարկ էր միանգամայն դնել, կամ որ ստացաւ կամ եղ այդի յաղագս այնր, զի մի՛ զիցէ

25 ցանկ: Ըստ այսմ լիցի և տանց որմոց և այլոց այսպիսեաց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Մ Խ Ը

Վ Ա Ս Ն Դ Ի Ի Ա Հ Ա Ր Ա Ն Ա Ս Ն Ո Ց

Այսահարութիւն յանասունս գտեալ՝ ոչ ինքեանց լինի աղագաւ, զի ոչինչ մեղան, այլ վասն մեր խրատու, որպէս ի խոզերամական Գերդեսացոց, զի ուխտ եղին նոքա շտեսնել զՏէր մեր⁴⁸⁸, Արդ, յայտ է, զի անասնոցն ոչ իշխէ դէն, այլ թոյլ տայ Աստուած ի զարհուրումն տերանց: Արդ, յորժամ պատահի ի նոսա, արժան է տերանցն զգուշանալ և զիտել, զի խնայելով ի նոսա ոչ ետ թոյլ բարեգութն Աստուած. ապա թէ անփոյթ արասցեն՝ մի գուցէ և ի նոսա մտցեն: Խոստովան լիցին զմեղս իւրեանց և

35 աղօթիւք և պահօք ըստ կարի երեք ամ ղբառասնորդսն պահելով և խաչի և Աւետարանաւ կնքելով, թերևս հաճեսցի Աստուած և հալածեսցէ, և բանականքն ազատեսցին ի կարծեացն: Ապա թէ ոչ բժշկեսցի, զենեսցեն և յայլազգիս վաճառեսցին: Ապա թէ բժշկեսցի և երեք ամ այլ ոչ լիցի, թէ ղենեալ կերիցեն և թէ քրիստոնէից վաճառեսցեն՝ անվնաս լիցին ի կամս

487 Տե՛ս հողվ. Ա

488 Տե՛ս Ղուկ., Ը, 26—35

Տեառն⁽¹⁶⁷⁾. և այդ՝ եթէ ի տանէ պատահի: Իսկ թէ գնեալ իգնն, և այնոցիկ պատահի, հաւատարմացուցէ վկայիւք, թէ ի տան նորա շիջէ լեալ, ապա թէ ոչ կարէ՝ անդրէն դարձցի: Եւ թէ ղկնի գնելոյն իցէ, ոչ դարձցի:

Այլ ժամանակ դարձին յամենայն ժամ լիցի, թէ ի վաճառողին սանն 5 ախտն լեալ իցէ:

Նոյն դատաստան դարձեալ և խելագարիցն լիցի:

Իսկ գանուտելիսն՝ անբժշկելի եղեալ, յայլագգիս վաճառեսցեն, և զբժշկեալն՝ քրիստոնէից. այլ դարձուցանելն նոյն լիցի:

Այս դատաստան կանոնական է⁴⁸⁹. թէ հաճոյ թուեսցի՝ այսպէս հաս- 10 տասուն կացցէ, և թէ ոչ՝ որպէս կամին արասցեն:

Գ Լ ՈՒ Խ Մ Խ Թ

ՎԱՍՆ ՈՐ ԶՓՈՔՐ ԱՂԶԻԿ ՀԵՏ ՄԵՄ ՄԱՐԴՈՅ ՊՍԱԿԵՆ

Կանոնական հրամանաւ է տղայոց պսակ ոչ օրհնել մինչև ի գիտել ղկարիս բնութեանն⁴⁹⁰: Ապա թէ պատահի անկատար լինել կինն, և կատարեալ՝ այրն, կրկին շար է, ղի որպէս ուսաք ի խոստովանութենէ՝ ղի յամուսնանալն հատանի կապ միջոցի երկուց վտառացն, յորմէ և մահանայ: Արդ, այսպիսի վնասուս կանոնական լիցի դատաստան. ղի կամաւոր սպանողի ղկարգն երիցն դնել՝ ծնողոց հարսիսն, և փեսային, և ծնողաց նորա. և քահանային լուծանիլ ի կարգէն. և ղխնամէխօսս շառնել ան- 20 պարտ, այլ յակամայիցն դնել ի կարգն: Եւ եպիսկոպոսաց պարտ է յորժ սաստել այնպիսեացն⁴⁹¹:

Գ Լ ՈՒ Խ Մ Մ

ՎԱՍՆ ՈՒՆՏԻՑ

Տեղիք ուխտից, եթէ վկայարանք են և թէ այլ ինչ տեղիք շնորհաց 25 աստուածայնոց, և կամ նշան խաչի հաստատեալ, յոր եպիսկոպոսի վիճակ իցէ, յորոյ գեղջի իցէ՝ երիցուն տացէ, յորոյ սահման ուխտն իցէ, ղի ղգուշութեամբ սպասատրեսցէ, թէ պատահի ի հեռաւոր տեղիս լինել: Ապա թէ ի մէջ սահմանաց իցէ, ղոյզս սպասատրեսցեն քահանայքն և զհաս շնորհին ի գործ սպասու և կազմուածին ածիցեն, սակայն և ինքե- 30 անք վայելեսցեն առանց ամենայն հակառակութեան: Այլ մի յաղագս ընծայիցն, ղոր վասն բժշկութեան մատուցանեն, պատերազմեսցին, այլ յեպիսկոպոսէ ժառանգութիւն տյնմ լիցի, որ բարիք սպասատրեսցէ: Ապա թէ ազահեալք զտուրք տեղիսն ի հարկ արկանիցեն և խրատու եպիսկոպոսին ոչ անսան, ունայնանայ աստուածային շնորհքն, և պար-

489 Տե՛ս Կանոնք Բաղդի Մեթ—ՄԿԵ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 167—174. Կանոնք Յովհաննու Մանրակունույ Թ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 449, Ելք, ԻԱ, 28—32, նաև հոդվ. ԿԵ և հաջորդները:

490 Տե՛ս Կանոնք Սահակայ Պարթևի Իէ, ԻԸ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 382—383. Կանոնք Ներսէսի և Ներշապհոյ ԻԲ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 487. Կանոնք Բաղդի ՄԺԹ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 160—164 և այլն:

491 Տե՛ս նաև հոդվ. ՃՂԲ

- տական սյնմ լիցին պակասութեան, որում համարս տալոց են, իբր հակառակ մարդասիրութեանն Աստուծոյ և բարի կամաց սրբոց, զի ձրի բարեխօսք լինին միշտ աշխարհի: Այսպիսեացս բարոզ կարգալ արժան է եպիսկոպոսաց, զի մի՛ ինչ բնծայ տարցին, ալլ զբնծայն ի տունս իւրեանց աղքատաց տացցեն և ինքեանք երթեալ աղօթեացեն, զի մի՛ շնորհ յեկեղեցոյն յայլազգիս անցցէ: Քանզի խորհրդականք են ամենայն բնծայք. զի դահեկան, յաղագս անախտ բնութեանն, խորհուրդ է աստուածութեանն Քրիստոսի, իսկ պատկերն փրկչական՝ մերն սլատկեր. զոր էառ զյառաջագոյն շնորհեալն զիւրն պատկեր, ըստ այսմ՝ տուք զկայսերն կայսեր և զԱստուծոյն՝ Աստուծոյ⁴⁹² յիսկ վեց դանգն խորհուրդ է ժամանակաց զալստեանն Քրիստոսի, իսկ շորս թասուն՝ օրինակ շորից տարերացս և խորհուրդ շորից աւետարանչացն, իսկ երկոտասան զարին ի դանգն՝ երկոտասան առաքելոցն, իսկ եւթանասուն և երկու զարին ի դեկանն՝ եւթանասուն և երկու առաքելոցն, իսկ դրամն՝ օրինակ բնութեանս մեր, զի մարդ տառիւքն է անդրադարձութեամբ: Իսկ այլ նիւթքն, որպէս ի խորանն նուէրքն⁴⁹³ և ի տաճարն բնծայեալքն⁴⁹⁴, այսպէս են, իսկ անբնծայքրն՝ անխորհուրդ: Արդ, ի խորհուրդ եկեալքն մի՛ լիցին բնդ անխորհուրդըսն յայլազգիսն, ապա թէ յանդգնին՝ լուծցէ եպիսկոպոսն և ի կարգէն:
- 20 Ալլ զխաբեբայսն բնաին հալածել, որ գան ձեռք կրօնատրաց և բնակին ի տեղիս ուխտից և բազում զայթակղութիւնս տան գործել պարզամտացն, մոլեալք յորովայն և յայլ ախոս, ստութեամբ պատմիչք լինին երազոց և զբազումս մոլորեցուցանեն:

Գ Լ Ո Ի Խ Մ Ծ Ա

25

ՎԱՍՆ ՅԱԻԱՐԷ՛ ՎԱՃԱՌԱՅ

Վաճառեալ և զնեալ զաւար՝ ոչ դարձցի անդրէն իբրև զգողացեալն, զի այդ օրինաւոր գործ թագաւորաց է և իշխանաց⁴⁹⁵, ուստի և կանոնք յրնծայս բնդունի պատարազի, իսկ զգողացեալն և զյափշտակեալն՝ ոչ ևս:

⁴⁹² Մատթ., ԻԲ, 21: Մարկ., ԺԲ, 17: Ղուկ., Ի, 25

⁴⁹³ Տե՛ս Ելք, ԻԵ, ԻԶ, ԻԷ, ԻԸ, Լ, ԼԱ, ԼԵ և այլոր:

⁴⁹⁴ Տե՛ս Գ թագ., Զ, է

⁴⁹⁵ Տե՛ս հողվ. Բ

1-4 ԺԻՆԾԿՁՂՄՇՈ շիք նախադրութիւն....
Հայք

Ֆիլս նախադրութիւն.... Հայք՝ Հ Գիրք դատաստանաց, զոր արարեալ է սուրբ վարդապետին Մխիթարայ Գոշի կոչեցեալ, Ն Երանելի վարդապետին Մխիթարայ արարեալ զգիրս դատաստանի ի խնդրոյ տեսան Ստեփաննոսի Աղուանից կաթողիկոսի,

Ճն նախադրութիւն գրոց դատաստանի Գլուխ առաջին, յորում կայ պատասխանի այնոցիկ, որ բամբասան զմեզ, եթէ կայ դատաստան ի հայք (ն եթէ ոչ ունել դատաստան հայք),

Յ նախադրութիւն գրոց դատաստանի, ըստ ակնարկել կամաց տեսան Յիսուսի Քրիստոս, որ ունի դատաստան արդար Գլուխ. ընդդիմադրութիւն բամբասողացն, որք ասեն, թէ ոչ գոյ դատաստան ի հայք: Եւ մեք կամիմք զրել զգիրս դատաստանաց, նախ զընդդիմադրութիւն դիցուք....,

Զ Գիր դատաստանի ըստ ակնարկելոյ կամաց տեսան Յիսուսի Քրիստոսի: Նախադրութիւն գրոց դատաստանի,

Պ Գիրք դատաստանի ըստ ակնարկելոյ Տեսան մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, յորում ընդդիմադրել բանբասողաց, եթէ ոչ են դատաստանք

5 Ի շիք Հանդերձեալ գրել, ՃնՁ հանդերձեալ Ի և զգիրս, ԻՃնՁ շիք բայց պատշաճաւորաբար

5-17 Ո շիք Հանդերձեալ.... ասացաւ յառաջելոցն

6 Ի պարտողաց փխ պարտողաց

7 Ի զսակաւ

8 ԺԻՁ զայլոց սեռս, Ճ շիք ունել.... և

9 Ձ մուրեցուցանեն փխ զայթակղեցուցանեն

10 Ճ զայլս փխ զայս, Ճ շիք է՛ ի

11 Ձ սկզբանէ, Ճն ընդ, ԺՁՊ զչաստուածս անարգս, ՃՅնՁ զաստուածանարգս

12 ԺԻՁՊ հայրատանջսն, Ճն հատմամբ փխ ձեռնատմամբ

13 Ձ ուղիղ, Յ՛ ալլազգիքն, Ձ՛ օրէնքն փխ անօրէնքն, ՅՆՁ վարի

14 Յ ըզպատճառսն, ՅՆՁ օրինացն, ԺԻ հայրանարգսն,

15 Ն զայլսն, Պ ալլսն, Ձ շիք և.... նմանացէս

16 Պ ակետարանն, ՅՆՁ շիք ամենայնի, ՅՆՁ երկցունց (ն երկոցունցն) է, ԺԻՁ երկոցունցն

17 Ի հրամայեցաւ, Ն շիք հրամայէ, Ի շիք ասացաւ, Պ ասաց առ, ՅՆՁ առաջնոցն

17-18 Ն շիք նս ասեմ.... ինչ

18 ՅՆՈՁ թէպէտ (Ձ թէպէտ և) փխ որպէս, ԻՊ հրամայեալ են, ՅՆՈՁ իրր փխ հրամայել են մարդիկ

19 Ի կատարեալ, ՅՆՁ յիշեցուցանեն փխ կատարել են, Ձ յիշխանական

19-20 Ո շիք կատարել.... բանան, ԺԻՁՊ զիշխանական կարգեալ փխ զիշխանական.... բանան

21 ՅՆՈՁ գիտել զանձին (Ձ զանձինն) սէր, Յ երկրորդ է

22 Ձ եթէ, Յ դատաստան փխ ապաստան, ԺՁ՛ զաշակերտութիւնն, ԻՅՆՈ՛ զաշակերտութիւն փխ զաշխատութիւն

23 Յ հրամայէ փխ հաստատի ի, ՆՁ լինել և, Ո լինեալ և, Յ ի դատաստանն փխ առ ամենեսան, Ձ ամենայնսն

24 Ձ վարիր, Ձ և ոչ, ԺՁՅՆ յիսկզբանէ, Ձ ի սկզբանէ

5-25 ԽԾԿՁՃՇ (Ճ սկսած տ. 13) այսպէս.
Հանդերձեալ եմք գրել զգիրս (ԾԿՁՇ զգիրքս) դատաստանաց (ՀՇ դատաստանիս), յառաջ գրեմք զպատասխանիս այնոցիկ (Շ յայնոցիկ), որ բանբասեն զմեզ, եթէ (ԾԿՁՇ թէ) չկա (Հ ոչ կա) դատաստանք (ԾԿՁՇ դատաստան) ի Հայք, զի յուրվք ի մէնչ պատուեն զայլազգիս, թէ (Շ թէ ի) դատաստանի գիր ունին ու (ՀՇ և) մենք չունիմք (ԾԿՁ մեք ոչ ունիմք): Եւ այս անյարմար մարդոց (Հ մարդոյ) բանք

են, որ (Շ որոց փխ են որ) ոչ գիրք են կարդացեալ (ՄՇ կարգացել) և ոչ ուսնալ (ՄՇ ուսել)։ Ապալ (ՄԿ վասն այն, չ և փխ ապալ) պարտ է մեզ ասել ըրորդ (ՄԿ ուրորդ) և գրել զճըմարիտն յարինացն աստուծոյ, որ կալ յամենայն սուրբ գիրս (Շ գիրքս)։ Ըստ որում և իմաստունք հեթանոսաց, ով զաստուած անարգէ, զայն աստակեն (Մ աստակեն զայն) մահուամբ և որ (Շ ուղ) գիր ծնաւորքն (Մ ծնող, Կ ծնողն, Շ ծնաւորք) անարգէ, զայնոր ձեռն (չ ձեռքն) հատանեն, և ալլ ալլապիտի շատ (ՄԿ շիք և... շատ)։ Ապալ աստուծոյ արէնքն ալլ աւելի դատի, զի (Խ տառեր մաշված են) հրամայեալ է աստուած յարէնքն, թէ որ գիր (ՄԿ շիք) ծնաւորքն (Կ զծնողն) անարգէ (Մ անարգէ զծնողն), զաստուած անարգէ, և որ (չ ով) աստուած (չձՇ գաստուած) անարգէ և գիր ծնաւորքն՝ միապէս է (ՄԿ շիք և որ... միապէս է)։ Զայնցեղ (ՄԿ զայն) մարդն րապանեել (ՄԿձձՇ սպանանել) արժան է հայնց (չ հանց) պիտ (չձ պինդ) է ու (չձՇ և) ալլքն (ՄԿ շիք հայնց... ալլքն)։

Ապա Քրիստոսի աւետարանն կատարումն է ամէն (ՄԿձձՇ ամենայն) արինաց (Շ յարինաց) և դատաստանի (չձ դատաստանաց), զի Քրիստոս ասէ, թէ ասացաւ յառաջի (ՄԿձ յառաջին) արէնքն, թէ մի սպանանէք (ՄԿ սպանաներ) զիրարս (ՄԿ շիք, չձ զիրեարս) և որ սպաննէ (ՄԵ սպանէ, չձՇ սպանանէ)՝ սպանցի, բայց ես ասեմ ձեզ, թէ ամենկին մի կողիք ընդ (չձ շիք) իրար (չ յիրեար, չ յիրար), զի թէպէտ արէնքն և աւետարանն իբր մտացեալ զընառդական արէնքն յիշեցուցանեն (չ յիշեցուցանեն), ապա ոչ բառնան զիշխանական կամքն, զի արէնքն և աւետարանն (Շ յաւետարանն) աստուծոյ հրամանք (չձ հրամանքն) են միապէս. ասելով (ՄԿ ասել) տալնոցն, թէ սիրեսցես զընկեր (Մ զընկեր) քո իբրև զանձն քո, զի որ (Շ չիք)

սիրէ զիր (Կ զիր) անձն, այն չէ յալլոց (Շ ալլոց) շանուց (չձ շանաց), ալլ ինքն յիրմէ (չ յիրմէ, Շ իրմէ) սիրէ զիր (ԿձձՇ զիր) անձն ամ (sic) հայնց (Շ հանց, չ այնպէս) ի (չձ այնպիսի փխ հայնց ի) սրտէ պիտի սիրել (ՄԿ հայնպէս փխ ամ... սիրել) զընկերն (ՄԿ զընկերին), զինչ զիր (չձ զիր, ՉՇ իւր) անձն (ՄԿ շիք զինչ... անձն), Եւ Քրիստոս ասէ, թէ (ՄԿ շիք) այն (Շ յամենայն) ժամ գիտենայ ամենայն (ՄԿ շիք, Շ յամենայն) աշխարհս (ՄԿ աշխարհ), թէ (ՄԿ եթէ) իմ որդիք էք, երբ (ՄԿ եթէ) զիրար սիրէք (ՄԿ սիրեք զմիմեանս) և ալլ շատ բանք (ՄԿ բազում բանս) ալլապիտի (Շ ալլապիտիք), որ գիտենան անմիտ մարդիք (ՄԿ շիք ալլապիտի... մարդիք), որ կա սո մեզ իբրտունք, զի աւետարանն Քրիստոսի չէ թէ (Շ շիք) երբ աստուած զաշխարհս նոր էստեղծ (ՄԿձ ստեղծ, չ էստեղծ, Շ նորաստեղծ) յայն ժամն (ԿՇ ժամ, Մ ի յայն ժամն) զրեցաւ, ալլ յորժամ աստուած պատե՛հ (չձ պատի՛հ) տեսաւ։

- 26 Պ յերկրորդ, ԽՄԿձձՅՆՇՈՁ Եւ երկրորդ եկն Քրիստոս (ՅՆՈՁ նա) արկանել, ԽձձՇ՝ աղէկ հաւատ մարդկան, ԿՄ՝ հաւատարիմ մարդկան փխ կատարելոց
- 26—29 ԽՄԿձձՇ և ոչ կամեցաւ զանխել և զանկարգ մարդոց (Շ մարդոցն) դատաստանք (ՄԿ դատաստան) գրել մեզ իւր (չձ իւրոց) հաւատացելոցս, ըստ որում խրատէ զմեզ՝ զիր (ՄԿ շիք) ժողովուրդս (ՄԿ շիք), թէ երբ (ՄԿ շիք) կողիք ընդ իրար (ՄԿ բարկանայք փխ կողիք... իրար) դարձեալ ճշտիցիք (ՄԿ հաշտիք, չ հաշտեցէք, ճ հաշտեցէք) ու (ՄԿձձ և) մի՛ գնայք առ մարմնաւոր դատաւոր, զի ես եմ ձեր աստուած և ձեր (Մ շիք) դատաւոր։
- 27 ՅՆՈՁ զօրէն անկատարից, Ո ընդ
- 28 ՅՆՈ հաշտել, ԺՁՊ շիք զի, ՅՁ դատաստանն, և մատնեցի, Ո մատնեցի ի
- 29 ԺԻՆՈ դատաւորի (Եւ), ՆՈ երբ, Ձ յայտն

284-ԲԴ ԷՁԻ

- 1 ԽԿՁՅՆՈՁ զճարիւ, ՅՆ խըզճիւ, Ո ի խըճու
- 1—2 ՄԿ շիք գոր... դատաստանի
- 2 ԽձձՇ հանց (չձ հայնց) ու (չձ և) ղուք լիք (Շ լինիք՝ դատաւոր) ձեր (չձ ձերով) սրտովս (չձ սրտովք) ամէն մարդ իր դատաւոր (Շ շիք) փխ եմանապէս... դատաստանի, ՅՆՈՁ յոռակս
- 3 ՆՈ շիք (թէպէտ) և, ԽՄԿձձՇ յառաջ Խ՝ սակայն և, ԽՄԿձձՇ զովեաց (ԽՄԿձձ +

- Քրիստոս), Մ զըմամբ
- 4 Յ զի փխ որով, ԽՄԿձձՇ շիք որով... ըզհաշտելն, ՄձձՇ ասելով, ԽԿձՅՆՈՁ եթէ, չ շիք թէ
- 5—6 ԽՄԿձձՇ շիք իսկ... դատաստանի
- 6 Յ շիք է, ԺԻՁ կարօտանա, Պ կարօտանաս, Ո աղաղակա փխ աղաղաւ
- 7 ԽՄԿձձՇ հրամայեցոց, ԺԻՁ զդատաստանն, Ո զդատաստանն, Ձ դատաստան, Ճ այն,

- 2 յայնմ, Կ ոչ փխ որ, Հ թէ, Չ աստ փխ աստ, ԽԿՀՃՇ ԿՂՐՐԻՆ
- 8 ԾԿՀՃ զժառանգութիւնն
- 9 ՅԿ ընտրեալ, Ո ընդրեւ, Շ ընկեր փխ ընդէ՛ր, Շ այս փխ այլոյ
- 10 ԵՉ յուսա, ՈՉ առաքեալ, Ե առաքեալ զի ԽԾԿՀՃՇ առաքեալն Պաւղոս, ԺԻՉՆ շի՛ք զի
- 11 ՀնՈ զատաստանք, Յ զոյ, բոլոր ձեռ. շի՛ք ընդէ՛ր.... Ենդիք
- 12 Յ շի՛ք և (Ենդիք), Չ արդ փխ այդ, ԺՉ շի՛ք ևս
- 13 Յ շի՛ք ծւ, ՀՃ Կրրորդն, ՈՉ Կրկրորդ փխ Կրրորդ, ԺԻՉՆՈՉՊ շի՛ք Քրիստոս, Յ Հարկաւ Ի, Ե Հարկաւոր
- 14 Խ՛ առ, ՆՈ՛ ընդ փխ Ի, Յ՛ մի միայն, Չ՛ միմեանց փխ Ի միմեանս, ԾԿՀՃՇ Կայցեմք (ԿՀՃ Կացեմք) զատաստանի գրով առ միմեանս այլ, ԺՉ՛ որով, Խ՛ սրով, Յ՛ Ի փխ գրով, Ո զատաստանի, ԽԾԿՀՃՇ ցաւակից փխ վշտակցութեամբ
- 15 Ի շի՛ք ժամանակի, Ի զիբ, ԽԾԿՀՃՇՉ աբի-նաւ զարդարադատութիւն (Չ զարդարադատութիւնն) սահանք, Ե դարդար դատաւորութիւնն, Ո զարդարադատաւորութիւն սահանքիմք
- 16 Ճ Հրամայեցաւ փխ Համարեցաւ, Պ Համարեցաք, ԽԾԿՀՃՇՇ Համարեցաւ Քրիստոս, Շ շի՛ք զի (զբանս), ԺԻՉՆՈՉՊ զորս (Ե շի՛ք) ըստ փխ զի գրանս, Խ Մովսէս, ԺԻՉՆՈՉՊ շի՛ք Մովսէսի
- 17 ԺԻՉԿՆՆՈՉՊ շի՛ք զիւր, Ս զաւետարանին, Հ աւետարանն, Շ Իբրև, ՅՇՉ սերմ, Ո սերման, Հ Ի Հոգիս, ԺԻՉՅՆՇՆՈՉՊ շի՛ք մեր, Շ վարի զարժանիս, Չ արժանիս
- 18 Խ դատաւորին փխ դատաստանին
- 19 Կ շի՛ք նման է, ԽԾԿՀՃՇ զատաստանի, ԽԾԿՀՃ Օրինացն, ՀՃ և փխ կամ (Մարգարէից), ԽՃՃ մարգարէիցն
- 20 ԺՉՉՊ անշարժութեանն, Ճ անարժանութեամբ փխ անշարժութեան, ԺԻՉՊ շի՛ք զի, ԽԾԿՀՃՇ ազգաց

- 21 ԺԻՉ Իրաւացուց, ԺԻՉ Հնդագոյնից, ՀՃ Հմտագոյնիցն, Շ Հմտայգոյնից
- 22 Կ փորձեալ, Ե փորձեր, Ե պատահման
- 23 Ո զբեւ, ԽԾԿՀՃՇՅՆՈՉՊ թէ, ԽԾԿՀՃՇ Քրիստոս փխ Տէր
- 24 Ե արգելոյ, Ո արգելով, ԽԾԿՀՃՇ արգել զերդումն, ԽԾԿՀՃՇ կամեցաւ, ՃՈ զհաւատացեալս, Ե զհաւատացեալ, ՃԻՉ զմեզ Ի կեանս յայս
- 26 Չ շի՛ք վերեւգիր ԺԻԽԾԿՀՉՃՇ շի՛ք Յաղագրս, ՅՆՈՊ Յաղագս թէ ընդէր այժմ կամեցաք զբեւ կամ յումմէ (Ո ումմէ) շարժեալ Կայց յայսսոյիկ (Ե յայսսոյիկ Կայց) Ի (ՆՈ շի՛ք) միտս (Պ շարժեալ յայս Իսկ Կայց միտս), ԽԾԿՀՃՇ թէ ընդէր այժմ գրեցաւ (Հ+այժմ) և կամ ում Հրամանաւ Կդէ (ՀՃ+Ե) կամ յումմէ շարժեցաք (ՀՃ+Ի) յայս (Շ այս) բան (ԿՃՇ բանս)
- 26—էջ 286,30 Պ շի՛ք Յաղագս.... զոր և ձեռագրում թերթեր եւ պալլաս
- 27 ՆՈ թէպէտ և, ՉՊ աւանդել
- 28 ՉՈՊ այժմբ, Չ բազում փխ զի բազում
- 29 Ե այլասեոյից, Ե և այլև, ԺԻՉՆՈՉՊ շի՛ք Ի
- 31 Ո կարծիք, ԺԻՉՊ յերկուս, Պ ախտան, ՆՈ շար
- 32 Յ գայնիմաստութիւնն, ՈՉ զանիմաստութիւնն, Յ շի՛ք և, Չ Կրկու փխ Կրկրորդ, ՆՈ կամելով
- 33 Ո կենցաղավարիլ
- 34 Չ շի՛ք ծւ, ԺԻՉՊ Կրրորդ փխ Կրկրորդ, ԺԻՉՅՉՊ բնաւորականն, Ե զբնաւորական, Ո բնաւորական, ԺԻՉՆՊ շարութեան, ՅՈ շարութիւն
- 35 Չ զկատարելութիւնն, ՅՆ Հոգոյ, Չ Հոգոյս, Չ զվշտակցութիւնն
- 36 Չ առելութիւնն, մյուսեւեր՝ առելութիւն
- 37 ԺՉՊ Չորրորդ փխ Օրրորդ, Յ շի՛ք Ի, Յ Հեղգութիւնէ, Պ Հեղգութեան, Ո՛ ծուլութեանէ. Ե՛ Ի մեր ծուլութեանէ է փխ Հեղգութեանէ, ԺԻՉՅՉ անշարժ փխ անվարժք ՉՅՆՈՉ Կդեալ, Յ օրինաց առաքելոց, Ո շի՛ք և
- 38 ՉՊ որոց, ՉՈ զզօրութեանէ, ԺԻՉՊ սկարացաք

285-ՐՊ ԷՉԻ

- 1 ԺԻՉՊ արար անվարեաք փխ արժան վարկաք, ԺԻՉՊ զոն փխ գրոց, Յ գրոյ
- 3 Պ շի՛ք Չորրորդ, Պ Հմտութիւնն, Չ մէջ փխ մէջ
- 4 Ի զի փոփոխելն, Յ զի փոփոխեալն, Ի պատահմանն
- 5 Յ աւետարանի, Յ անշարժ հաւատով
- 6 ՉՊ շի՛ք Ի, Չ որպէս կանոն դատակաճ բվականեւր Երկու ը-ով, Յ Դանիէլի
- 7 ՉՊ շի՛ք Ի (Սոզոմոն), ՆՈ Կրք փխ Կրքեմն,

- ԺԻՉՊ շի՛ք կամ, Ո Կորնթոսի,
- 8 Ե այլս, Ե առեւել փխ ունել, ՅՆՈ զդատաստան, ԺՉ՛ անկատ, Ո՛ անկատար փխ անկարօտ, Ե էի, Պ գրոց
- 10 Չ աւետարանն, Պ զաւետարանն, ԺԻՉՅՉ և փխ միեշև, ՅՉ յայնմ, Ո այն մի փխ այնմ
- 11 Ո մնա փխ այնմ, Ո դատաստանն, Պ դատաստանն, Ե շի՛ք գրով
- 13 Ո առաջագոյն, ՅՉՊ ասացելովք, ԺԻՉ արպցեալք

- 14 ԺԻՉՅՊ զրեւան, Ո զրել նոցա, ԺԻՉՅՆՈՎ պատճառս, ԺԻՉՅ շիֆ ունի, ԺԻՉ յամեն-ախի, 3 յամենայնի Չ յամենայն, ՅՆՈՎ ի վրիպանս, ԺԻՉ պրիպանս, 3 պրիպանս, Ո գվրիպանս, Պ վրիպանս
- 16 3 հանգի, ՆՈ յանկի
- 17 ՉՉ յայժմ
- 18 ԺԻՉՅՆ դատաստան (լինի), ԺԻՉ շիֆ լինի, ԺՉՊ հաւատացեալս Եօթներորդ
- 19 ՅՆՈՎՊ գտեառն փխ զամենայն, ԺԻՉՅՉՊ կանոն
- 20 ԺԻՉՊ դատաստան, 3Չ հարկաւորութեամբ, ԻՅՆՈՎՊՊ գրելոյն, ՊՊ գրելոցն փխ ներկելոյն, ՅՆՈ գլխատաստան, Չ դատաստան, Պ ի դատաստան
- 22 ԺԻՉ շիֆ 7—8—րդ կեաներ, Պ շիֆ 7—րդ կեանք: 7—8—րդ կեանքը ավելացված են ըստ 3. ձեռագրի, որի հետ և համեմատված են մյուսները:
- 23 Ն յայլ սեռս, ՆՄԿՂՃՇ հողվածք սկզբից այսպես.

Ջի Թէպէտ և զրեցաք յառաջդ, Թէ ոչ (Ճ շիֆ) ւանգեցաւ մեզ ի Քրիստոսէ զրոզ և հարկիւ դատաստան, այլ այժմ կամեցաք (ԿՄ կամեցաւ) հաւաքել ՃՂՂՂՂՂ (ԿՄ ՃՂՂՂՂՂ) յաղազս զի բազում անգամ լուաք պարտաւանս ոչ յայլասեոից (Ճ յայլ սեոից, Ե այլասեոից) միայն, այլ և ի տրգէտ քրիստոնէից, եթէ (ՂՇ Թէ) բնաւին դատաստան չկա առ (ԿՄ շիֆ) քրիստոնէակայս (ԿՄ քրիստոնէից), զատ ի յանտարանէն: Եւ մոռանան զբազում բանս աւկատկարս, որ զրեալ (Ղ շիֆ, Ե զրել) կա յաւետարանն (Ե աւետարանն), զի ոչ կարդան և ոչ (Շ շիֆ) ի միտ առնուն: Եւ երկու կերպիւ մեղանշեն. մէկ՝ զի չկամին ընդ քրիստոնէայս հաւասարել [ՄԿՂՃՇ ա. զի Քրիստոսի (ՄԿՃ Քրիստոսի) արէնքն ուրանան և (ՂՇ շիֆ) բ.] և այլ՝ զի զոր Քրիստոս զմեզ (ՄԿՂՃՇ մեզ) առոյց աւրէնս, զայն մեր մեղաւորն կորուսաք և գիււաւարիութիւնն (Ե գիււաւարութիւն հոգոյ) անկատարութիւն հոգոյ (Ե շիֆ) և զվշտակցութիւն սիրոյ (Ղ շիֆ) առելութիւն (Ղ յատելութիւն, ԿՄ շիֆ և գիււաւարիութիւն... առելութիւն):

Երրորդ՝ զի ի մեր ծուլութենէ անվարժ եղեալ արիւնաց (Ճ օրինացն) և մարգարէից և աւետարանին, կամեցաւ Քրիստոս, զի մի (Ե զի փխ զի մի) հարկաւորաբար յիբաւունս կայցեմք (Ղ կացեմք, Ճ կացցեք) դատաստանի գրով (ՂՃ շիֆ) առ միմեանս, այլ սիրով և ցաւակից. յորոց զաւրութենէ անկարացաք ընտրել զիրս դատաստանի, զոր և պատշաճ համարեցաք զրել (ՂՃ շիֆ) զիրս դատաստանի, զերդ

(ԿՄՇ գերթ) ի ընոյ զարթեաք (ՄԿՂՃՇ զարթեաք):

Երրորդ՝ զի նուագեաց (Ե նուագ առեաց) գիտութիւն (ՂՃ գիտութիւն) ի մէնչ, որ չեմք կարողք (ԿՂՃՇ կարող) իմանալ փորձիւ զարժանն ըստ բերման (Ե բերմանց) ժամանակաց, և ազգաց, և աշխարհաց զփոփոխելն և ոչ նման (Մ մնան) արիւնաց, և մարգարէից, և աւետարանին մնալ (ԿՄ շիֆ) անշարժ հաւատով:

Ղինկերրորդ՝ զի այժմ ոչ ներդրծէ հոգին սուրբ որպէս ի Դանիելի (Ղ Դանիէլէ) և ի Սողոմոնի (Ղ Սողոմոնէ) ժամանակին (Կ ժամանակն) կամ որպէս ի Կորնթոս (ՄԿ Կորնթոսի) ի (Կ շիֆ) հաւատացեալսն և յայլս (Ե այլս) բազում (Ղ բազումս) ճըշմարտիւ (ՄԿ ճշարտ) այրենլ (ՄԿՂՇ առնել, Ճ առնեն) դատաստան, զի (Ղ և փխ զի) մարգարէքն և առաքեալքն անձանց և այլոց բազմաց էին դատաստար որով (Ղ հոգով) և ոչ գրով և այնք աղապա ոչ կամեցան զրել մեզ զիրս դատաստանի, քանզի այլ շատ հարկ ունէին (Ե հարկանէին փխ հարկ ունէին), որ զաշխարհս յատուած պաշտութիւնն ուղղէին, ի բաց թողին զմարմնատր հոգս և զդատաստան (ՂՃ զդատաստանն) առ ատուած թողին զիւր (ՂՃ զիւր) հոգս (Կ շիֆ զմարմնատր... թողին զիւր, Ե շիֆ և զդատաստան... զիւր հոգս) հաւատացեոց, իսկ մեք զրել յաւժարիմք վասն ծուլութեան ժամանակիս և պէտպէս հերձուածողաց (Ճ փորձանաց, Ճ փորձանացս):

Վեցերորդ՝ զի իբք (ՂՃ զիբքս) դատաստանի երդամք վճարի, և (Ե շիֆ) Քրիստոս ոչ (Մ շիֆ) հրամայեաց (Մ+ոչ) երդնուլ և այժմ յաճախ գործ առ գործով և վայրապար ի դատաստանի և (ՄԿ շիֆ յաճախ... դատաստանի և) առանց դատաստանի լինի (ՄԿՇ+երդումն) ի հաւատացեալս երդունս (ՄԿՇ շիֆ): Նմին իրի կամեցաք ոչ գտեառն լուծանել զհրաման (Ղ հրամանս), այլ անուղղայ (ՂՃ անուղայ) մարդոց (Մ մարդոց) արէնս և կանոնս հատուտի ի դատաստանի, ըստ հարկաւորութեան զրեոցն ի դատաստան (ՃՇ դատաստանի):

Եվեքերրորդ, զի մի՛ (Ե գմի փխ զի մի) պատճառ պոցենք քրիստոնէաք (ՄԿՂՃՇ քրիստոնէայք) և առացեն, Թէ չունիմք (Ե չունինք ի) դատաստանի (ՄԿՂ դատաստանաց) զիբք, վասն այնորիկ (Կ յայնորիկ) երթամք յայլազգիս (Ե յայլազգիս) ի դատաստան (Մ ի դատաստան յայլազգիս) ըստ ամբաստանելո մարգարէին...

- 24—25 Կ յայտնապէս յանդիմանէ առաքեալն Պողոս
- 25 Խ (ընդ) հղբարս, ՄԿՆ եղբայրս ճ եղբարս, չ դատիր
- 27 Շ տեսանեմ, Շ աշմն, ՅՊ բազում, Շ եպիսկոպոսաց, Յ շիք ի
- 28 Խ շիք և ի (քահանայից)
- 28—30 ԽՈՉՊ աշխարհականաց առ աշօք (ՉՊ աշառանօք) և (Պ+ի) կաշառաւք բազում անգամ և տղիտութեամբ թիւրնն զուղիղ դատաստան (Պ դատաստանս), սակս որոյ յուղղութիւն (Ո ուղղութիւն) և յանգիմանութիւն (Ո անդիմանութիւն) սակաւաւք յանոցիկ գգիրս գրեցաք (ՉՊ դրոշմեցաք) դատաստանի:
- 29 ԿՇ շիք և (վասն), չ կաշառաց, չճ տիգիտութեան
- 30 Կ այսորիկ, չճ զգիրս դատաստանաց, Կ գիրս
- 31 ԽՉՃՅՇ մարդոյս, Պ արարածական փխ մարդոյ, ՄՉՃՅ գրադմանց, ԽՇ սրադմանց, Կ դրադմանաց
- 32 ԽՇ թէ ու, ԿՄ որ թէպէտ փխ թէ, Յ թէ որ,

- Կ կամենան, ԽՄԿՉՃՅՇ որ փխ ևս, ԽՉՇ ըղբորդ, ՄԿ ուղորդ, Ճ դորդ Յ զուղորդ, Պ զուղորդ, ԽՄԿՉՃՅՇ դատաստան, ԽՇ այրնն, չճ անեմք
- 33 ԺԻՉՃՊ դառնամք և, Կ թէ փխ միթէ, Խ այրարաք, ճ արարէք
- 34 Խ դորթ, Մ ողորդութիւն, Կ շիք ըղբորդ, չճ դորդ, Յ ողորդ, Շ զորդութիւն, Պ զուղորդն, ՄԿ շիք թէ ոչ... մերում (Կ ձեռագրում տեղ է թողնված)
- 35 ԽՈՄՉՃՅՇ զգիրս, Շ շիք կարծեօք, Յ դատիցեմք, Ճ դիպեցուք փխ դիմեցուք
- 36 ՉՇՊ այլազգիս, չճ զընբան, Յ ի բերանս
- 37 Պ հերձուած, ԽՄՉՃՅՇ ի մեզ, չ ոնիք
- 38 ՄՉ ի մէջ, ԽՄ ոսեղ, ԺՄԿ գրել (այպ), Յ բարիտք, Պ արարուք, ՄԿ գրեալն
- 40 ԺԻՉ Տասներորդ բան, ՄԿ զի, ԽՉՃՅՇ երբ փխ յորժամ, չճ շիք յորժամ, չճ և շնորհք, Շ շնորհաւք
- 41 Շ զաւրանի, ԺԽՉճՇ օր յաւուր, ՄԿՅ օր ըստ օրէ, Շ աւոր, Պ յաւուրք, Պ շիք վերայ
- 42 Ի շիք մնաց, չ մնալ, ԺԽՉՃՅՇՉՊ մարդիք, Կ մարդիկք

286-ՐԿ ԷՁԻ

- 1 Մ արախտի
- 2 Շ գեւտարանն, ԽՄՉ զկանոնս ԽԿՃՅՇ զկանոնս, ԺԽՉՊ շիք ձեռն
- 3 Յ զգիծ փխ զբիծ, Շ զիրեցիկն
- 4 Կ գէզկոր, Կ՝ գելն, Շ՝ գեղն փխ գեղն
- 5 ԶԺԻ Բան մետասաներորդ, ԽՄԿՉՃՅՇ շիք յատուծոյ, չ շիք գիտելով
- 6 ՉՊ զալոց, չ կալոցն, չ շիք ևն ԽՄԿՉՃՅՇ առաջի Քրիստոսի (Յ+արդար), Մ ճիշտ, Պ շիք և (ուղիղ), Շ շիք ուղիղ
- 7 ՄԿ առնն փխ արասցեն, Յ զդատաստանս, Մ մարդիկ
- 8 ԺԻՉ Բան երկոտասան, ԺԽՉՃՅՇՊ մարդիկք, ՅՇ որք, ճ որք կան փխ որ գան, ԺԽՉՊ դատաւորին
- 9 չ կաշառեցեն, ՄԿՉՇ զդատաւորն, Խ թեղի, ՄԿ թիւրն, ՄԿ շիք տայցեն, ճ տացեն, Պ տացցեն
- 10 ԽԿՅՇ դատաստանս, Մճ դատաստան
- 11 Կ նոցա, ՉՊ գալոց, Խ այժմն
- 12 ճ դատաստաւորք, Շ դատաստուորք, Պ դատանաւորք
- 13 ՄԿ դատէ գնոսա փխ սեէ... նոցա, Յ սեացուցանէ, ԽՉՃՅՇ յանոցիկ փխ նոցա, չճՅ որք, ՄԿ շիք գրեալ, ԽԿՉՃՅՇ դատաստանս, Մ դատաստան
- ԽՈՉ 9—12 կետերը այսպես.
Իններորդ՝ զի արարածական բնութիւնս միշտ ի մոռացման է բարոյն բոտ զանազան

արտի հոգոյ և մարմնոյ, և ի ժամանակ դատաստանին (Չ դատաստանի) թէպէտ և ուղիղ կամիցիմք վճարել, բազում անգամ ի մոռացմանէ սխալիմք և զըլացեալ յետոյ տարակուսիմք էութիւն և չէութիւն (Չ էութեան և չէութեանն) կարծեալք (Չ կարծօք) շարշարեալք: Այլ զի մի՛ այս լիցի, զգիրս եղաք դատաստանի ի պատճառս լիշման, զի զոր յայնմ ժամու ոչ կարեմք (Ո կարծեմք) լիշել, ի ձեռն առեալ վերրատին լիշեմք և առարացուցանեմք (=օտարաց ցուցանեմք—Խ. Թ.) ազգաց՝ զրոց վարիլ դատաստանաւ, որով ըմբերանեալք՝ մի՛ լիցին յանդիմանիչք (ՈՉ անդիմանիչք) մեզ:

Տասներորդ՝ յըստեղծմանն հոգոյն յառաջանալը շնորհ պատկերին ազազաւ, ի (Ո և) յեղիլն ի խալ ասաց՝ ոչ մնալ հոգի ի մարմնական (Ո մարդկանն, Չ մարդկան), իբրու զի եղն մարմին: Ուստի և տէր, զնոյն վերրատին առնուլ մեզ կամելով, զհոգոյն հաստատէ դատաստան, այսինքն է՝ զաւետարանն և զկանոնն, գիտելով զի հարկաւորաբար մարմնոյ լինի դատաստան ի մարմնաւորաց: Եւ քանզի դարձեալ եղաք մարմին, սպասաւորեցուք դարձեալ մարմնոյ՝ գրութեամբ դատաստանի:

Մետասաներորդ (Չ Տասն և մին)՝ զի դատաւորք միշտ երկիցեն՝ զիտելով, զի

դատաւորին առաջի գալոց (ՈՁ կալոց) են երկնատրին (ՈՁ երկնատրի) անվրէպ դիտութեամբ արհնակաւ զրուեմամբ դատաստանի:

Երկոտասաներորդ (Չ Տասն երկու)՝ և զի դատեալքն նմանապէս զարհուրեսցին, զի թէ զստութիւն արդարացուցանել առաջի մարդկան ոչ կարեն, թէպէտ և բազում անզամ պատրեն զդատաւորս, զինչ անդ կորիցեն (ՈՁ զործիցեն), որ զխորս տեսանէ, որում առաջի պատրանաւք արդարանալ ոչ է (բաւ Ա խմբագրութեայն):

14 ԺԽԶՁՊ զայտրիկ, Ճ Ջայտսիկ, Չ Այտսիկ, ԺԽԵԿԶԶՅՃՅՇՊ զլուսի Չ պատճառս

15 Չ շիբ դատաստանի, ՆՈ շիբ Եւ (զի), ԽԾՃՆՈՁ երկոտասան, Շ երկոտասան, Մ բազման փխ բաղկանայ, ՆՈՁ՝ վեցեկայ, Ճ՝ վեցից փխ վեցից, ՆՈՁ վեցեակն առաջին փխ վեցն

16 ԺԽԶՊ շիբ թէ, Պ որ փխ որպէս, Ճ լիցի, Ժ ի վեցն, ՆՈՁ իբրու թէ (ն շիբ) որպէս է փխ Եւ թէ... թի:

17 Ի շիբ Առաջինն, ՆՈՁ առաջին, ԺԽԶՊ շիբ ի (կոճատէ), Պ կրճատէ փխ կոճատէ, ԺԽԶՊ շիբ է (երկակաւն), ԺԽԵԿԶԶՅՇ իրկեկան, Հ երկեկաւ, ՆՈ երկակաւ, Պ երկերկան

18 ՉՊ կոճատ է

19 Ի շիբ երկրորդ, ԽՃՅՆՁ արարչութեանն, Շ շիբ երկրորդ... արարչութեան

20 ԽՇ շիբ երրորդ, Յ շարժմանն

21 Ի շիբ Չորրորդ, Պ թիւն

22 Ի շիբ Հինգերորդ, Ո զայր փխ զայլ

23 Ի շիբ վեցերորդ, ԺԽԵԿԶՃՇՁ շիբ ի, Ն կողմանցն, ԺԽԶՁՇ յանդէ, ԽԾ յանդէ, Կ յունակէ, Մ հանդի, Ճ յանդէ, ՉՊ յանդի, Ո յենանի փխ ծնանի

23—24 Շ շիբ զերկոտասան թիւն և

24 ՀՃՆՈ թիւ, ՅՁ երկոտասան, Շ զերկոտասանն, ԺԶՁՊ շիբ ի (կողմանց), Ո զվիշտասան, Ժ զվիշտասան, Չ զվիշտասան, Չ զվիշտասանն

24—25 Շ ծնանի զվեցտասան և զվեց փխ ծնանի... և զվեց

25 ՀՃ կատարեալ, ՀՃ շիբ գտասն, Ո շիբ և զվեց, ԺԽԶՅՈՁՊ վեց, Շ շիբ է

26 Ն շիբ առաքելոցն... ծնան, Հ Քրիստոս դատաւորաց, ԽՊ դատաւորացն, ԺԽԶՈՁՊ շիբ և, ՈՁ շիբ նոքա

27 ԽՅՆՇՈ յեկեղեցի, ՄԿՀՃՁ յեկեղեցիս. ՄԿՃՆՈՁ և զի.(դար), Պ շիբ և (դար), ՄԿ է փխ ունի, ԺԽԶԶՃՅՆՇՁ վեցեկան, ՄԿ վեցական, Ն կոճատն

28 Ն կրկնական փխ կրական, Ո և երրորդ և զի, Ն Եւ երրորդ զի, Չ և ութ զի, Պ դատաւորացն, Շ շիբ է, Շ ներգործեալ և զրի, Ն և կրի և դատել և դատելոց են, Ո

դատելոց են
29 ՆՈՁ ի յայն (ՈՁ սոյն) թիւ դատաւորին եղև զալուստն (Ո զալուստ) երկնատրի (Չ երկնատրին) զոր (Չ զոր և)

30 Խ ի վեցից ի, ՂՁ վեցից ի վշտաց, Ժ թվով, ձեռագրեմն ունեն նաև թլուով, թուով, թիւով

31 Ն առ իարայէլի առաքեաց

32 Ճ ալորիկառացն փխ ալորիկ առ այս, ԺԽԶՁ շատ շատ, Չ բնութիւն, Պ շիբ թուոյ, Չ արա փխ արկաք

33 ՀՇ թէ, ՄԿ դարձեալ փխ այլ եթէ, ՃՇ երկոտասան, Յ զլուսի, ՆՈ աւարտել

35 Հ թէ յամէ, ՄԿՂՇ յիբմէ փխ յու՛մմէ, Ի որդորիւ, ԺԽԵԿԶՂՃՅՇ յորդորիւ, Պ շիբ ի զրիւ

36 ՄԿ շիբ հետէ, Ճ հետև, Ո յետէ, Ճ լինէին

36—37 ՄԿ շիբ լինէի... ազգաց

37 ՆՈ խոցոտելովն, Շ խոցոտելով ի նայ խրատելն մեզ, ՀՃ ի մերոց, ՀՃ յաւտարաց, ՅՆԵԿՂՃՇ վատահացեալ, ՆՈՁ վատահիլ

38 ՆՈ շիբ քանզի, ՆՈ գիտել, Շ զիտի, ՆՈ շիբ իմոյ, ՅՆԶՃՆ տկարութիւն, ՄԿՂՇ զտկարութիւն, Ո տկարութեան, Չ տկարութիւնն

39 ՄԿ շիբ ասնն, ՀՃ հար ստոտածական փխ հմուտ ստոտածային, Պ յազգա որոյ զվարանսն ի զրուցատրելն մեր լուա եղբայրն Պաւղոս՝ սիրելի աշակերտն աստուածային գրոց փխ իսկ այր ոմն... լուա, Ի օրինաց, ՅՆՇ զայտրիկ

39—40 ՃՄԶՂ յինէն զայտսիկ (Ս զայս) խորհուրդ

39—45 ՆՈՁ փխ Իսկ այր ոմն Պօղոս... այսպիս. Յազգա որոյ զվարանսն ի գրուցատրելին (Չ զրուցատրեալան) մեր լուա եղբայրն Պօղոս՝ սիրելի աշակերտ աստուածային գրոց և խոստովան եղև փափաքաւղ (Ո փափաքօք) այնմիկ լինել, առաւել ևս սկսաւ շարժել զմեզ հարկեցուցիչ բանիս նաև ոչ այնու ձեռնամուխ լինել կամեցաք, այլ խորհէի (Չ սկսայ փխ խորհէի) զայս (ՈՁ զայլս) աղալել զաւարտութեան, որք (Չ շիբ) կարող (Չ կարողք էին և զիտակք... այնուհետև իճշպես բնագրամ) էին զհարկ վճարել բանին, զի բազումք իսկ էին: Բացի զի զանընդունելութիւն ազգիս գիտեր (Ո գիտի) պատճառել և այնու և (Ո շիբ) ոչ կամեցա առ այս զոք աղերսել (Ո աղերսեալ). լռեցի (Ո բռեցի) այնուհետև և ես:

40 Կ յարցարել փխ յորդորել

41 ՄԿ Եւ ես այնու ձեռնամուխ կամեցայ լինել

41—42 ՂՅՇ Եւ ես այնու կամեցայ ձեռնամուխ լինել, այլ ոչ (Յ շիբ) սկսայ զայլս աղաշել

41—էջ 287,8 ՄԿ շիբ այլ սկսայ զայլս աղաշել... որպէս վերագոյն ցուցաք

42 Շ կարող

43 ԽՀՃՑ որք, ձ գլուխս
 44 Ձ զարհնդունելութիւնն, Հ գիտէին, Յ այն-
 որիկ, Ծ առսկ

45 ՀճԵ աղաչել, Ճ լռելի, Չ շիք աղա, ԵՆՈ
 շիք և (զարմացեալ), Ճ զարմացան
 46 և յառաչնցն, ևՈ հարանց, ՂԵ հարցն

287-ՐԳ ԷՁԻ

1 Ո շիք Եւ (զնոյն), և պատճառ, Ո և պատ-
 ճառ, ԺԻԽԶՅՊ յառաքելոցն, ՀՂՃԵՈ յա-
 րաքելոց
 2 ձեռագրեալում Եան տըլաւ, տաւ, տուալ,
 տաւաւ, դըլաւ, տվաւ, Ե շիք և (կամ),
 ԺԻԶՊ շիք կամ գի, ԺԻԶՊ շիք որ (հրապի-
 բեաց), ՀՃ շիք որ (իշխեաց) ևՈ ոչ ետուն
 փխ ոչ որ իշխեաց
 3 ՅՀՂՃՁ պարսաւողաց, և պարսաւողիտաց,
 Ե պարսաւողաց, Ո պարսաւագիտաց, ևՈ
 կամ ի հալածանաց (Ո հալածականաց) և
 ի խոռվութեանց անպարսպ պատահեցան
 4 ԺԻԶՊ անարգեալ փխ անկեալ, Ղ անգեալ, Ե
 շիք անկեալ, ևՈ նոցուն վարեցաւ, ԺԻԶՅՊ
 դատաստանին
 5 ՀՃ թէ փխ թէպէտ, ևՈ և մանեայն, Պ պա-
 տահեցաւ, Հ՛ պատճառեաց, Ճ՛ պատճառաց
 փխ պատահեաց, ՀՃ շիք բստ
 6 ևՈ յաւորս, ԺԻԶՅԵՊ անաղիւ, Ճ գրոց, Ո
 դատաստանն, ԽՂՃԵ բայց ի, Հ բաց, ՅՁ
 բացի, Պ բայց միայն, ևՈ բայց ի միոյն
 փխ բայց յանտարանէն
 7 ԺՃՈ առաքելոց, ՁՊ առաքելոցն, ԺԻԽԶՂՅՆ
 անդի, ևՈ շիք մեզ (բայց)
 8 ևՈ շիք մեզ, ՅՊ վերագոյնն, ևՈ ցոյցաւ
 8—9 ևՈ և սկիզբն առնել այսմ իրողութեան
 այսպիսի եղև
 9 Ձ սապիսի, ՄԿ և այսպէս
 10 Ո անդիպեաք, ԺԻԶ տէր, մի շաբթ ձեռագրե-
 Ստեփանոսի, ևՈ Ստեփանոսի շնորհի Տե-
 առն Յիսուսի, Ժ աղանից, ՁԻԽՀՂՅԵՁՊ ա-
 ղանից, ԿԵ աղուանեաց, Մ աղանեց, Ճ
 աղուանից, ՁՊ կաթողիկոսին, ԺՁ կաթողի-
 կոսին, Ո կաթողիկոսի
 11 ևՈ նոյն իրի վերստին փխ սմին իրի, Հ
 աճէն փխ սմին, ՄԿ շիք սմին իրի, ՄԿ
 առաջի նորս վասն այս, Խ յորդարեց
 12 ՄԿ շիք ասելով, Ձ թերևս փխ թէ և ես, Ե
 շիք ես, ԿՃ փափագիմ, ԺԻԶ փափակեմ, Ո
 փափաքեմ, Ե փափաքեմն, ՂԵ այդմն, Յ
 բանիդ, ՄԿ շիք զնոյնն, ՀՃՆՈՊ զնոյն, ՄԿ
 շիք մեք, Ո մենք
 13 ԺԻԶՊ անկարգութիւնս փխ անկարութիւնս, և
 անկարատութիւնս, Կ յարդարելն փխ յոր-
 դորելն

14 Յ շիք ի (Հոգոյն), ևՈՁ շիք ի (մեզ)
 15 Ե աստուծոյ, ՁԺԻՊ սոցայ, և՛ որպէս, Ո՛
 սուրբ փխ սորա, ԺՁՊ խորհիմքն, ԽՂՅ
 զնոյնն, ՄԿ շիք զնոյն և սկիզբն
 16 Ձ ի կատարելոց, Հ կատարելոցն, ԺԻԶՊ
 շարժեալ, Ձ շարժել
 17 ԿՀՃ շիք և, ՅԽՄԿՀՂՃՆԵՆՈՁ աւարտեալ կա-
 տարեցաւ, Պ սկզբանէ
 18 ԽՄԿՀՂՃՆԵՆՈՁ ժողովեալ
 19 ՀՈՊ զարուեստն, ԺԽԶՅՁ ընդ, Պ ոստայնան-
 կեաց, ԽՀՃՅԵՆՈՁ ինձ փխ ինչ, Ճ ընդոս-
 տուլ
 20 ԺԻԽՄՀԶՃՆԵՆՈՁՊ մատնելոց փխ մատնելոց,
 Ճ յանողորմելի փխ յանողորմելի, Ո ան-
 ողորմելի
 21 Ո յորում, ՂԵ ում փխ որում
 22 ՃՆ եթէ, ՄԿ տգէտ փխ տխմար
 23 ԽԿՂՃՅՆՈՁ եթէ, Ժ թէ որ, ԻՄԿՁՊ շիք որ, ԺՄԶ
 իմաստ
 24 ԺԻԶՊ ընդ յառաջ
 26 ԺՁ աղերսաբանութեան
 27 ԺԻԶ շիք առ... կաթողիկոսն, Ղ շիք Աղու-
 անից, ՄԿ շիք Աղուանից կաթողիկոսն, Ճ
 կաթողիկոսին, Ո շիք առ տէր Ստեփանոսն,
 Ո կաթողիկոսի, Ձ շիք վերագիր, Պ նըշա-
 նակ շափաւորապէս զօրութեան առաջա-
 կայիս իրողութեանց, հանգերձ աղերսա-
 բանութեամբ առ տէր Ստեփանոսէ Աղու-
 անից կաթողիկոսէ
 28 և շիք ղկնի ախոցիկ, ԿՄ զորութիւն
 29 ՂՃՈՁ առաջակա, Յ յառաջակայ, ևՈՀՈՁ
 պատուականդ, Ճ պատուականք, ՄԿՂԵ
 զլուխդ, Հ եկեղեցոյ սրբոյ
 30 Ո վարկպարզի, ՅԽՄԿՀՂՃՆԵՆՈՁ համարիք Ձ
 համարեր, Կ զհարկաւորս փխ զհարկս հո-
 դեորս
 31 Պ եգիր, Յ ի մեզ, ՄԿ սահմանի ունի, ԽՂՅԵՁ
 ի գիրս
 32 ՁԺԻԽՄԿՂՅԵՆՈՁ յարմարեալ, Ճ յարմարեալ,
 Ո արմարեալ, Ձ յարմրել, ՀՃՆ այտոսիկ,
 Ո այտորիկ, Յ յայս փխ յայտ, Ե ի շափ
 33 ՄՁ սապէս, ՄԿՊ զի կանոնական, ՀՂՃՅԵՆՈՁ
 սահման
 34 ԺԻԶԵՁՊ այս, ՄԿՊ բաժանեալք են ի միմե-
 անց, Ճ բաժանեալք ի միմեանցն են
 35 Ե միաբանին փխ միաբանին
 36 Ճ անըշփոյթ, ՄԿ շիք մի (բազում), Յ վա-
 նին փխ վարին, Պ շիք մի (կամօք)

1 Այդօրինակ տարբերակները հետա-
 գայում այլևս չեն նշվում:

- 38 ԶօՒԾԿՂՇՊ համազոյնից
- 39 Յ ես և (աստ)
- 40 Ի զանազան, Չ զանազանութեանն
- 41 Նո շիբ զգնի, Ո շիբ է, Ի՛ այլ, Յե՛շնձն՝

- այս փխ նոյնպէս, Ծ նմանպէս, Ո այն-պէս, Չ սապէս
- 41—42 ԺՁԵՊ շիբ նոյնպէս.... կապանք
- 42 ԾԿ բանադրանաց, ԶօՒԾՊ կայ, Կ շիբ կան
- 43 Ե ընդացող, Պ ընթացողացն

288-ՐԿ ԷՋԻՒ

- 1 Ե շիբ երկնատրէ
- 3 ԺԻՁ հայցեմք, Ե շիբ զմեզ, Ո մեղ փխ զմեզ
- 4 Ծ աւէտեցուցանէ, ճ աւտեցուցանել, Ո օգտեցուցանէ, Չ շիբ է, Ի և զոյգընթաց, ԶօՒԾՊ զօրութիւն, Չ զօրութեանն
- 5 ԶօՒՊ Ի նոսա փխ նոցա, Ե շիբ և, ԾԿ շիբ սորա
- 6 ՆՇ շիբ զի, ԶօՒՊ համամիտք և համակարիք
- 7 Ն համակարից, ԽԵԿՂՂՃՅՆՇՈՉ շիբ որ է
- 9 Չ շիբ Ի, ԽԿՅ առաքինութիւնսն, Ծ առաքինութիւնն, ՂՂՃՆՇՈՉ յառաքինութիւնսն
- 10 Խ շիբ կայ, ԶօՒԾԿՊ երից, Չ կամիցեն փխ կայ երիցն, Չ մասանց ըստ որում և սա Ի վերայ կայ հաւասարել զանհաւասարն, Ղ՛ այս, Չ՛ արդ փխ այդ, ԶՅՊ բան, ԾԿ շիբ է
- 11 Խ յարուեստաւորն, ԺՁԻՊ յարուեստաւորսն, ՈՉ արուեստաւորս, ԶօՒՊ ոսկէզործացն, ԾԿ շիբ Իսկ յարուեստաւորս.... մինչև հոգվածի վերջը:
- 12 ԽՂՂՃՅՆՇՈՉ շիբ զործաւորի, ԽՂ անյայտս, ԶօՒ սայ փխ կայ, ճ դժուար
- 14 ԽՃՇՈ շիբ զի, ԶօՒՆՊ քերթողի, Ե զթերթողի, ԶօՒՊ զզօրութիւն
- 15 ԶՊ յամենայն
- 16 Ո զլուսի, ԶօՒ տուակք, Պ առաք փխ տուաք, ԶօՒՉ տեսակք, ԽՂՂՃՅՇ տեսակ, ՆՈ տեսաք
- 17 ԽՂՂՃՅՆՇՈՉ որովք, ԶօՒՊ շահաւոր է փխ շահ
- 18 ԽՂՂՃՅՆՇՈ զրէ եթէ, ԶՊ յամենայն, Ե պատերազմն
- 19 ՂՇ նեղութենէ փխ նուազութենէ, Ե լիցի փխ իցէ, Ն շիբ և, Ո սուրբ լիկեղեցի, ԽՂՇ խաղաղութիւն
- 20 Չ բարէկարգութեանն, ԽՂՂՅՇ մին, Չ մին մասսն փխ մին, ճ աստուածային

- 21 Յե՛շնձնՇՈՉ շնորհացն, ճՈ նորոյ, Չ նոր, Ե այս
- 23 ԺԻՁՁ վասն փխ Յաղազս, Յե՛ՍԿՂՃՆՇՈ Յաղազս թէ ով վայել է դատաւոր զանազան կերպիւ, Պ Յաղազս թէ ոյք են դատաւորք զանազանեալք Ի միմեանց իբր ճշմարիտքն և գիտակքն, Չ շիբ վերեւգիւր
- 24 Ո ընդ նմայ փխ ըստ այնմ, Ի շիբ թէ, ԽՂՂՃՅՆՈՉ եթէ, ԽՃՅՆՉ զատէ
- 25 ԽԵԿՂՂՃՅՆՇՈՉ շիբ Ծասյի, Ի շիբ այլուր, ԺԻԽԵԿՂՂՃՅՆՇՈՉ շիբ առէ, ԽՂՂՃՅՆՈՉ եթէ
- 26 Չ զսիրտ, Ո զերիկամուն
- 27 ՆԾԿՂ զդատաստան, Ո զդատաստանսն, Ո այսպիսիկ, Չ սպիսիս, ԾԿ բազում փխ այսպիսիք
- 28 ՂՃՆ տնաւրենութեանն, ՈՆՊ որով, Չ՛ այդ է, Ե՛ յանտն փխ յայտ է
- 29 ԾԿ շիբ և, Ղ թէ
- 30 Ե շիբ որ, Ղ շիբ և (նա), Պ այսու փխ այս Ի
- 31 ԶօՒՊ քանզի և (Ժ շիբ) երբեմն, ԾԿ զի, Ո քանզի և երբ, Չ և փխ երբ, Ո ամբարտանեցան, Պ ամպարտաւանիցան
- 32 ԽՅՆՇ ընկեց, Ծ ընկեց, ԿՂ ընկէց, ճՈ ընկէց՛, Չ զնկեց, Կ շիբ աստուած, Ո ձէլ նոսա փխ զաստանայ, ԶօՒՂՈ երկնից, ԾԿ յաշխարհաց փխ յերկնից, Պ ցերկնից, ԽՂՅ զնոյնն, ԾԿ շիբ զնոյն, Յ զերկրորդ, ԵՈ երկրորդ, Ե զալուստ
- 33 Ղ այնորիկ, ԺԻԽՂՂՃՅՆՇՈ շիբ Ի, ճ լինելութեանն, Չ լինելութեանն, Պ լինելութեամբ, ԶօՒԾՊ մարդոյ
- 34 ԺՁԻՉՊ անուն, ՆՈ շիբ որ
- 35 Ի շիբ եթէ (Ի), Ղ թէ փխ եթէ (Ի), ԽԵԿՂՂՃՅՆՈՉ շիբ յայս
- 36 ԽՆՈ եթէ, ՅՉ զատէ, Չ զամենայն զոք, Ո դատաստանսն, Ե շիբ և

289-ՐԿ ԷՋԻՒ

- 1 Յ լոյսն, ՆՇՈ աշխարհս, ԽՃՅՉ յաշխարհս, Ղ սիրեաց, ԶօՒՂՊ մարդիկք, Չ մարդիք
- 2 ԾԿ շիբ այսպիսի, ԾԿ բազումս
- 3 ԽԿՂՃՈՉ զքնութիւնն, Ո զիբր փխ զի իբր, ԾԿ որպէս իբր, ԿՁ շիբ դատաւոր Որդի : ԾԿՇ վկայութեանց

- 5 Չ դատադութեանն, Ղ այնմն
- 6 Ե տէր փխ աստուած, Յ շիբ աստուած, ԾԿՉ որ, ԽԵԿՂՂՃՅՆՇՈ զատին

1 Այս բնույթի տարբերթիւրջվածքները հետագայում այլևս չեն նշվում:

- 7 ԺԶԵՊ շիֆ հօր, Յ պատշաճի է, Հ գաշխարհ
- 8 Ձ արբարութեանն, Ի այս փխ այլ, ԽՆՅՆՈ այլս
- 9 Զ նմանեցն փխ նման սոցին, ԺԻԶ ասացին փխ սոցին, Ղ շիֆ սոցին: Երկրորդ միեւն հողվածի վերջը. ձեռագրում բերք է պակաս:
- 10 ԺԶԳՊ շիֆ երկրորդ, Հ եղ, Ե շիֆ զանուն, Ձ դատողութեանն, Հ մարդ
- 11 Յ շիֆ այնմ եթէ դատ... միեւն հողվածի վերջը և Ե զլսի սկզբից միեւն սող 33 յիմաստուն դատաւորաց (ձեռագրում բերք է պակաս), ԻՃ թէ, Ո արարէ, Ե այրոյն տնանկի և
- 12 Կ ձերս փխ ձերս, Ո շիֆ ժողովրդոց (ձեռագրում այդ բառի համար տեղ է բողոված)
- 13 ԺԶՅՊ ետես, Կ զՍաղոմօն, Պ Սողովմուն, ԺԶՅՊ ետ փխ զկնի, Ի զհեա
- 14 Ձ կարկեաց, ՆԽԿԶԶՆՆՈ զնոյն, ԽԾ զԴանիել, ԿԶ զԴանիել, Ճ զոր, Ո մարդարէ
- 15 Պ կացցեն, Ո զորամանս փխ զհրամանս
- 16 ԺԿԶՆՆՆՈ շիֆ է ի, ԽԾՃ շիֆ է, Ե շնորհեաց, Պ հոգոյն փխ ըստ հնոյն, Ե հոգոյն փխ հնոյն, Ձ ըստ հոգոյն հնոյն
- 17 ՀՊ շիֆ առ, ԺԿԶՃԶ շրոյ, ԺԶ զատաստանին փխ դատաւորին, Ճ զատախազք, ԶԽԿԵՊ զիրարքս
- 18 Ե վնասցեն, Ձ վնասեցին
- 19 ՀՃՆ լիցի, ՄԿՀՃՆՆՈ քաղաքս, ՄԿՀՃՆՆՈ ամենայն, Պ ամենեքեանքն

- 21 Ե (նստչիք) երկոտասան, ԶԺԿԵՊ աթոռ, Ի յաթոռ
- 22 Հ քրիստոնայք, Ե քրիստոնեաց, Ե դատաւորն
- 23 ՀՃՆՈ Նստուցանել, ԶԺՊ նստուցանեն ըստ թրոյ երկոյտասան առաքելոցն
- 24 Պ եցոյց անձին իւրոյ զու, Պ որպէս յառակս
- 25 ՄԿՆ շիֆ ի (մեզ), Կ գիտորհուրն, ՄԿ շիֆ ի, ՀՃՆՈ շիֆ կայով
- 26 Ձ զգալութեանցն ամենայն, ՆԽԿՀՃՆՈ թիւրեացին
- 29—30 ԺԻԶ շիֆ Յաղագս, ՆԽԿՀՃՆՈ Յարագս թէ զինչ է դատաստան և ում վայել է (ԽԵ շիֆ և... է) և զով (Ո զոր) պարտ է կացուցանել դատաւոր, Ձ շիֆ վերնագիր, Յ շիֆ սկզբից միեւն սող 33 յիմաստուն դատաւորաց, Ղ շիֆ ամբողջ հողվածը, ձեռագրում բերք է պակաս:
- 31 Ո դատաստարանք, Ձ դատել բողկանայ անունը իրէ է ի տեղոջէ, չիբէ՝ դատել որ է...
- 32 Ձ տեղի և ըստ փոփոխման արան, Կ աստանօր է փխ արան, ՆՈ՝ արար, Կ՝ քննիլարան փխ արան, Ձ քննելով և որոնելով, Ո զվճարի
- 33 ԺԻԶՆՊ իմաստուն, ԺԶՅՊ ի մէջ ի, ԺԿԶՅՊ յանուղղա, Ո անուղղ, ԺԿԶՅՊ բազում
- 34 Ի յայդպիսիք, ԽԿՀՃՅԿՆՈ յայպիսիք, ԶԺԻ՝ ւտորեզան, Ո՝ այտանեստան փխ Ատրեստան

290-ՐԳ ԷԶԻ

- 1 ՀՃՆՈ անը փխ արը, ՀՃՆՈ ցուցաք, ԽԾԿԻՆ 3Ե եթէ, Ձ և արը ցուցաք եթէ որոց մարդկան. յայտնապէս բարեաց ոչ է դատաստան և ոչ երևելի շարեաց, այլ յերկուց անյայտ եղելոց, զի երեք...
- 2 ԺԶՊ մարդիկք, ԻՆԶ մարդիք
- 2—3 Ձ ընտրել դատաւորաց ոչ զյայտնապէս գողս և ոչ զայր վկայեալ ի բարի գործս, այլ սոռ որս կարծեօք է շարն, որպէս Սոզումն...
- 3 Ն որդոր, ԺԻԶՊ շար, ՄՅԵ յերկուց, Ձ կանոնաց, փխ կանանց, այստեղ և այլուր ձեռագրերը ունեն Գան կանաց ձեր՝, ՅՆՈ արդար փխ արար, բացի Պ-ից մյուսները դատաստանաւ
- 4 ԶԺԻԶՊ զգիտածեցեալ ՀՃՆՈ իրան, ՀՃ ստութեամբ, ՆՈ ստուգութեամբ փխ դատութեամբ, Ի գասացեալն, ԺԶՊ ասացեալն, ԽԾԿՅՆՁ ասացեալսն

- 5 Պ յայտ աններ, Ո՝ սապլօ, Կ՝ սոսա փխ այսպէս, ՄՅՆՆՈ զայստեան
- 6 ԺԻԶՊ ընդ փխ առ, ԶԿՊ ջմեղաւորս
- 7 ՀՃՆՈ որոց, Ձ յայտն, Ո միջականց
- 8 ՄԿ միջակքն, Ո միջակ, Ձ միջաք, Պ ապաշխարահայք, ԺԻԶՊ զգործսն, Ի ապաշխարութեանէ, ԽԿՃ ապաշխարութեանն, Ձ ապաշխարութիւնն
- 9 ԽՃՅՆՈ Մեզանացն, Ե մեղաւորացն փխ մեղացն, Կ առ առաւելեալն, Խ առ առաւելալն, Ե առաւելան, Ո առօքեալս
- 10 Ե զժայրս, ԺԻԶՊ շիֆ դատաստանի... գոլութեամբ
- 11 Ե պարսաւաք, Ձ որոց
- 12 ՀՃՆՈ ըստ փխ ընդ, Ո ժայրից, Ե և ի
- 13 ՀՃՆՈ շիֆ արք, ԺԻԶՊ դատաւորացն
- 14 Ո զատուծոյ, ԽԾԿՅՆՁ կատարող, Յ լինիցի, Ե լինին, Յ շիֆ ի
- 15 ՃՆՈ շիֆ գի, ԻՅ ողորդ, ԺԶԵ զորդ, ՄԿ ուղորդ, Պ զուղորդ, այլուր ձեռագրերը ունեն Գան՝ զղորդութիւն, ողորդութիւն,

1 Այդպիսի տարբերութեանքն հետագայում այլևս չեն նշվում:

- ուղորդութիւն և այլն, ԽՄԿՀՃՅՆՇՈՉ արասցէ, ՄԿ զդատաստան
- 16 ԽԽՄԿՀՃՅՆՇՈՉ բարեմիտ (մի մասը բարեմիտ), Խ այրնէ, Ո շիբ և
- 17 ՀՅ թէ
- 18 ՄԿ դատարար ժԻՁՊ պատահմանն, Չ թագաւոր և իշխանք
- 19 Յ յուսչնոց յառաջագոյն, Ո առաջագոյն, Չ շիբ Այլ
- 19—20 ՀՃՆՈ շիբ ապահանջուլ... կարգ
- 20 Չ սարգիսի, ԽՅ կարգք, ՄԿ սարտ է աւանդել, Ե՛ գիս, Պ՛ զգիրս փխ զիրս, ժԻՁՅՈՊ ի ձեռն ՄԿ վարդապետաց և եպիսկոպոսաց
- 22 Յ աշխարհականաց, Կ ընդ փխ ըստ, Ո զրպրի, ՄԿՇՉ շիբ Եւ (չի), ՄԿ եպիսկոպոսաց և վարդապետաց
- 23 Ե անձին, ձն Ո Տոց, ԽՅ յեկեղեցոյ, Խ յաշխարհաց, Ո Ետ, ՅՇ շիբ յետ, Ժ իպիսկոպոսաց, ՄԿ վարդապետաց և եպիսկոպոսաց
- 24 Ի պատահմանն, Կ շիբ և (զլիւտորաց), ժԻՁՉՊ ժողովրդեանն
- 24—28 ՄԿ շիբ այլ և բահանայից... Յիսուսի վարժակալք
- 25 Պ աւանդապահ, Ո ամենայն փխ այսմ
- 26 ԽՅՈՉ եպիսկոպոսուք, Ե եպիսկոպոսուքն (եղիցին), Չ որ փխ ոչ

- 27 ԽՀՃՆՇՈՉ շիբ (օրինացն) և, ԽՀՃՅՆՇՈՉ շիբ պատուիրանացն, Ե Քրիստոսի փխ Յիսուսի
- 28 Ո վարժեաք, Ե շիբ Եւ, ԽՀ թէ, եպիսկոպոսն, ԽՄՀՈՉ ախմար
- 29 Պ շիբ և (բահանայիք) ժԻԿՁ քահանայեօք, Հ վարժեացի փխ վարեսցին, Յ այսոքիք, Խ այսոքիք
- 29—31 ՄԿ շիբ և այսոքիք... ամենկին
- 30 Պ լցցին փխ լիցին, Հ ասուածայնոց, ՅՁ մնացեն
- 31 ԽՀՃՅՆՇՈՉ շիբ ամենկին
- 33 ժԻՁ շիբ Յաղագս, ԽՄԿՀՃՅՆՇՈՊ Յաղագս, թէ որպէս արժան է լինել դատաւորաց (Յ և) ամբաստանաց և դատախազաց (Ե շիբ և դատախազաց), Չ շիբ վերեացիր, Ղ շիբ սկզբից մինչև էջ 293 առ լ 19 զլարն ի ձեռագրում բերքեր Են պակաս
- 35 ժԻՁՇՊ իսկ և, ժԻՄՀՁՃՅՆՇ զդատաւորան, ԽԿ զդատաւորն, ՈՉՊ զդատաւորս, սրբագրել Ենք ըստ Ա խմբագրութեան. Ե անկաշառ, ՄԿ կաշառն, ՈՉ կաշառս
- 36 ժԻՁՅ իմաստնոցն, ՄԿ կուրացուցէ, Չ լիցի փխ նստիցի
- 37 ԽՃ Եթէ, Ե շիբ թէ, ժԻՁՅՊ կաշառս, ՄԿՇ շիբ նս

291-ԲԴ ԷՁԻ

- 1 ՄԿՇՉ առնէ, Ո շիբ որ, Յ արասցի, ԽՄԿՅՇՉ շիբ նս
- 2 ձն Ո կու հրամայէ, ԽՃՅՆՇՈ Եթէ, ՄԿ շիբ թէ, Ձն Ո շիբ (թէ) մի, ՄԿՇ աշառութեամբ, ԽՄԿՀՃՅՆՇՈՉ շիբ և իմաստուն
- 4 ԽՅՇՉ արդարս, Մ արդարց, Կ արդարոց, ԽՀՃՆՈ կաշառոց, ՄԿՇ կաշառաց, Չ կաշառոց, Յ կաշառոց և կամ վասն երեսպաշտութեան
- 5 Այստեղ և այլու ձեռագրերը ունեն Եան զայլթագիւն¹, ԽԿՇՈՉ ախմարք, Ո երթիցին, Յ շիբ առ, ժԻՁՅՊ դատաստանս
- 6 Ե շիբ այլ, ԵՈ լինին, Ո աւել փխ ասել, Ե շիբ ասել, Յ դատեմ
- 7 ՄԿ շիբ բայց, ՄԿՀՆՇ դատաստան, Ո դատաստանն
- 8 ՄԿ օղուտն, ԽՀՃՆՈՉ զուզուտ
- 9 ԽՄԿՃՆՇՉ հաւատայցեն, ժԻՁՃՅՆՈՊ ըզդատաստան, Մ զդատաստանն, ԻԽՄԿՁՃՆՈՉՊ ուղիզս, ԽՄԿՀՃՅՆՇՈՉ արասցէ
- 10 ՀՃն դատաստան, Ո դատաստանն
- 10—12 Ե շիբ ոչ միայն... ի դատաստանի

- 11 Ի ամենեօրն, Ո ամենայնսն, ԽՄԿՀՃՅՆՈՉ որբոյ և այրոյ
- 12 Ե դատաստան, Հ լիցին, Յ լիցի զբանն
- 13 ԽՄԿՃՅՆՈՉ որբո, ՁժԻԽՀՊ զատ արարէր որբոյն և այրոյն, տուք իրաւունս
- 13—21 ՄԿ շիբ Եւ թէպէտ և դատաւորաց... զի՛նչ հաւատարմութիւն է
- 14 ԽՀՇ շիբ (թէպէտ) և, Ո շիբ է, ԽՀՃՆՇՈՉ ուսուցանն, Չ զխրաքանչիւր
- 15 ՅՆՇ անդարմանապէս, Խ անդարմապէս, Չ այնդարմապէս, Ո միայն զարմանապէս, Չ անզանգթարմապէս, Պ անգթար փխ անդարմապէս, Ե առ փխ այլ, Պ ողորմութիւն
- 16 Չ անկարն, ՁժԻ անկարոսսն, ՀՊ՛ խորհել, ձ՛ խորհիլ փխ խոնարհիլ
- 17 ՁժԻԽՀՃՅՆՇՈՉ մի զդատ (Չ դատ, Խ դատ) վճռի (Ո վճառի) և զդատախազի (Ո զդատախազաց ի) լուիցեն (Յ լուիցին), Պ միայն լուիցէ փխ լուիցեն (զբան), ՅՆ շիբ զբան... լուիցեն, ՁժԻԽՀՃՇՈՉ լուիցեն (ուսցին)
- 18 ՁժԻՀՃՆՈՉՊ վճռիս, ժԻՁ միայն հասցէ փխ հատցէ, Հ հատցեն, Ո հասցէ փխ հատցէ
- 18—20 Ե շիբ մինչև ի միասին... հատցէ

¹ Այդօրինակ տարբերքը ունենր հետագայում այլևս չեն նշվում:

- 20 Յ և փխ կամ, ՈՊ վճիռն, Ո հասցէ փխ հասցէ, Պ հասցի
- 21 ԵՊ թէ, ԽՀՃՆ հաւատարմութիւնն, ԽՀՃՅՆՇՈՉ՝ ԽԳԷ, Կ՝ և փխ է (կամ), ԽԽԿՀՃՅՇԸ շիֆ է (երկու)
- 22 ԺԽԽՁՃՅՆՇՈՉ ճառող, Հ ճառող, ԿԾՇ ճառող (ՄՇ ճառող) զվկայն (Շ զվկայսդ), ԽՅ յառաջ, ՄԿՀՃՆՇՈՉ յառաջդ
- 23 Մ շիֆ երզմամբ միւտյ, Կ շիֆ միւտյ կողմանն, Պ միտյ փխ միտյ չ զվճիռն
- 24 Ճ զերզումնս, ՅՈ զերզումս, բլուր ձեռագրերը և զի ոչ հրամայեցաք. ուղղել եճֆ համաձայն Ա խմբագրւոյթյաճ, ԽԿՇԸ սովորութեանց, ՀՃՆՈ սովորութեան
- 25 Խ կանոնովս, Յ կանոնս ՄԿՈ կանոն
- 26 ԽԽԿՀՃՅՆՇՈՉ սահմանեմք փխ հրամայեմք, Հ թէ, Շ որպէս փխ և որոց, ՄԿ որպէս սասց փխ և որոց սասացի, ԽՃՈ սասցի, Շ իրում
- 27 ՄԿՇ օրինաբով, ՄԿ իրատել
- 28 Շ շիֆ Պարտ և... դատարաց, ՆՈՉ շիֆ է
- 29 ՀՃՆՈ շիֆ ունել, ՄՇ այրս, ՄԿ հատարիմ, Շ ամենայն, Չ աստուածային
- 29—30 Շ շիֆ կրօնս.... յամենայն
- 30 ԽՀՃՅՆՇՈՉ վկայիայ, Չ ամենայն
- 30—31 բլուր ձեռագրերը հատարմանն բանք վկայիցն (կամ վկայից)

- 31 ԽԽԿՀՃՆՇՈՉ դատարաց, ՄԿ լիցի, Ճ լինի, Չ դատաստան
- 32 ԺԻՉ զկայիքս
- 33 Ի այս, ԽԽԿՀՃՅՆՇՈՉ շիֆ Ջայս, Չ սովորութիւնն, այստեղ և այլուր ձեռագրերը ունենաւ հոռմաւցի, հոռմայեցի, հոռմա[լ]եցի հոռվայեցի, հոռմյեցի, ՄԿ շիֆ կալան
- 34 ԽԽՀՃՆՇՈՉ քննութեան, ՄԿ պարագեցուցեալ
- 35 Ն և փխ զի, Շ վթար, Ո դատեալք, ՉԺԻՊ նոցանէն, ՉԺԻՊ շիֆ ԽԳԵՆ
- 36 ՄԿՅՉ շիֆ եւ (եթեանատուն) Ն շիֆ բստ, ԽԽԿՀՃՅՆՇՈՉ շիֆ և (աղղաց), ԽԽԿՀՅՇՈ Էթէ
- 36—37 Ն շիֆ բնորեն... աղղաց
- 37 Չ իմաստութիւնն, ՆԽՀՃՇՈ այնքաւք, ԿԾՉ նօքօք
- 38 ԺԽԾՅՉՊ Էրկոտասանիցն, Յ դատարաց
- 38—39 ՄԿ շիֆ ոչ միայն ընտրել... մինչև հոգվածի վերջը
- 39 ՀՃՆՈ շիֆ ընտրել, Շ ընգրեն, ՀՃՆՈ դիրաւացիս, ՉԺՇՈՊ զիրաւացին և անսխալ ունել զիրաւացն և անսխալ ունել զարզարն, Յ ալ ևս, ՀՃՆՈ բաղմաց, ՉԺԻՊ բաղմացուցանել փխ բաղմացն
- 40 Ո վկայութեան, այստեղ և այլուր ձեռագրերը ունենաւ ճշկրտել, ճշբրտել, ՇՊ դատեանն, Ո նոյնք փխ Յոյնք, ԺԻ յոյնքն

202-ՐԿ ԷՁԻ

- 1 ՀՃՈ դատարաց, ՉՊ զդատարեն, ԺԽՀՁՃՅՆ ՇՈՉՊ շիֆ և, Յ է փխ են, Յ վրացին
- 2 այստեղ և այլուր ձեռագրերը ունենաւ Թրտ, Թւտ, Թւոյ, Թուտ, Թուոյ, Թվտ, Թվի, Թրվի և այլն, ԺԻՇՈ երրորդութեան, Ժ շիֆ (կամ) բստ
- 3 ԽՀՃՅՆՇՈՉ շիֆ վկայեմք և, Խ զնոյնն Շ պատերեմք եպիսկոպոսաց, Ժ դատար, Շ դատարարացն, ԽԽՀՃՅՆՇՈՉ շիֆ մերոց, ԽՀՅՆՇՈՉ շիֆ և
- 4 ԺԽԽՁՃՅՆՇՈՉ ինքեան, Ո քահանայոց
- 5 Պ Էրկու և, Հ շիֆ և
- 6 Խ ի գործս աստուածայինս, Ո գիր (դատաստանի), ԽՀՃՅՆՇՈՉ դատաստանաց Հ շիֆ և (իմաստութեան), Հ իմաստութեանց, Չ իմաստութեանն
- 7 Ո իմաստուն, ՈՉ ամենայն, Ն աղղ, Ի ասել, ՀՃՅՆՇՈՉ դատ փխ դատել
- 8 Պ վճռել փխ վճիռ, բլուր ձեռ. ի ճանապարհ
- 9 ՅԽՀՃՆՇՈ յերկարողիս, Չ Էրկարողիս
- 10 Ն յանյիշաշար, Յ դատարի փխ դատար է
- 11 ԽՀՃՇԸ նմանութիւնն, Ի նմանութիւն յինքեան, Շ մարդասիրապէս

- 12 ՅԽՀՃՆՇՈՉ ի ժամ դատաստանի, զի մի (Ո շիֆ) միտք (Հն որ, Խ շեղ) շարշարեցին զատելոց բարկութեան (Հ բարկութեամբ) և (Ո շիֆ) կամ նախանձու աղազու թիւրել (ՀՃՈ թիւրել) զդատաստանն (ՀՃՆՇՈՉ դատաստանին)
- 13 Ո շիֆ և, ԽՀՃՇՈՉ լիցին
- 14 ԺԽՉՊ յայտ, Ո յանյայտ, Շ իրք, Ն պարապին փխ պատահին, ՅՉ լուծցին
- 16 ԽՇ զնոյնն
- 17 ՉԺԽՀՅՇ քանակութեան, Չ քանակութեանն, Ճ քանակութեան, Պ քանդարկութեամբ վիս քանակութեան, Ն ատենի, Խ ամսորիս
- 18 Շ լիցին, ՆՉ դատաստանի
- 19 ԽՁՅՇՊ ուտցին, Հ վճռոյ փխ վիճոյ, Պ զալտեանն փխ զալ յատեան, ՀՃՆՈ յատեանն
- 21 ՀՃՆ իսոս, Ո որպէս իսոս, Չ իսունել, Պ իսունել, Յ իսոսի իրաքանչիւրոցն

1 Այդօրինակ տարբնթերցվածքները հետագայում այլևս չեն նշվում:

- 23 ԺեՊ զգուշ, ն և փխ ի, ԽճՅՇՈՁ և ի, ԺԻՀՁՊ վարձս, Ո վախ փխ վարձ
- 24 ՀձՁ զթիւրսն, Ո զթիւրնն խօսեաց, Ձ սո-վորութիւնն, Ո կալ փխ կալան, Պ կան փխ զան, Ձ որ փխ որք, Շ որ
- 25 ԻՃՅ դատաստան, ԻՅ զի ի վարձու, ԽՀՃՆՈՁ զի ի վարձ, ԽՀՅՆՇՈՁ աոցնն իրեանց (Յ իւրոց), ԻՃ զորք զիւրեանց, Պ սպասաւորացն
- 25—27 ն շիբ (ի սպասաւորաց) դատաւորին... ի սպասաւորաց
- 26 ԽՀՃՅՇՈՁ խասեցիսն Ի զսլ, ԽՅՇՁ շիբ ոչ զճճարիտն, ՀձՈ թիւր փխ ոչ... իւր
- 27 Յ էրես, ՀձՈ առ էրեսս, ԻՇՈ շիբ (առցէ) ի, ԺԻՁՅՁՊ պարտելով
- 28 Ձ երկնային դատաստանն
- 25 ն՝ պարտէ, ԽճՇՈ՝ պարտի փխ պատրի, Ձ

- յամայէ
- 30 ն պարտ է, Շ ման փխ նման, ԽՀձՈ նը-մանել փխ նման լինել, Շ ոչ որ փխ որք ոչ
- 31 ԽՀձՈ (ոչ) լինին, Պ նման փխ մնայ, Ո դատաստանան
- 32 Պ հպարտանան
- 33 ՀձՁ և թէ, Շ և եթէ, Ո եթէ, Շ շիբ դատա-ւոր, նՈՊ դատաւորք
- 34 նՈՊ շիբ որք, Պ շիբ մտօք, ԽՀձՆՈ՝ ածցէ
- 36 Այստեղ և այլուր ձեռագրերը ունեն նաև բանդ, պանդ, պանտ...¹, ԺՁՅՊ ի իւրատ
- 37 նՈՊ դահիճ, ԽՁ զնոյնն
- 38 ԽՀՃՆՇՈՁ շիբ տալ զհաշիւն և
- 38 ԽՀՃՆՇՈՁ շիբ տալ զհաշիւն և
- 39 ն շիբ մի, Շ զմի փխ զի մի, Ժ շիբ ինչ
- 40 ճՇՈՁ ստախաւսին, ԻԽՀՃՆՇՈՁ հայր
- 41 ԽՀՆՇՈՁ շիբ սուտ

208-ՐՊ ԷՁԻ

- 1 ԽՀՃՆՇՈՁ հայր, Ձ շիբ նորս, Ձ զստանայ, Հ և է թէ
- 2 ԺԻՁՅՇՁՊ որ փխ ոչք, ՀՈ խասելին, Ձ խօսի, ճՈՁ շիբ զայս, ԻՃՆՇ Գաւիթ ասէ և Պօզոս ասէ, Խ Գաւիթ մարգարէն ասէ և Պազոս ասէ, Ձ Գաւիթ ասէ մարգարէն զայս և Պօզոս ասէ Ոճ Գաւիթ ասէ զայս և Պո-զոս ասէ
- 3 ճ իւրաքանչիւր, Շ իւրաքանչիւրոց, ՇՁ շիբ որ, նՈ շիբ ընդ
- 4 ԽՀՃՆՇՈՁ հայր, ՁՊ զհայրութիւնն, Ի ըզ-հայրութիւն, Ո հայրութիւն
- 5 Ձ զորդի, ն օրինաց, Ձ յատուծոյ
- 6 Ի բնկերին, Ձ ի իրաւացուցանել, Ո իրա-ւացուցանել
- 7 Ժ շիբ Զի գրեալ է, Պ որպէս փխ զի, ՁՇ շիբ Զի Շ զգրեալ, Շ իմաստուն, ԽՃՆՈՁ եթէ
- 8 Հ յցէ
- 9 ԽՀՃՇՈ՝ զնոյնս, Ձ զնոյնն, Ձ զգուրն, ԽՀձՆ ՈՁ պեղեաց այն Պ զոր փխ որ զնա
- 11 ԻԽՀՃՆՇՈՁ շիբ մի լիցի դատաւորաց... և
- 12 Ձ զյաղթութիւնն, Շ արիաբար փխ անիրաւ-բար, Ի որ փխ թէ
- 13 ԺՈ յաղթէ, Ո սուր փխ սուտ
- 15 ԺԻՁՇՊ վկայք, ՇՈ ընկերին, Հ ինչսն
- 16 Շ շիբ է ԽՀՃՇ եթէ, նՈ ցանկանայցես, Ո շիբ ընչից, Ձ զնկերին, ՀձՆՈ քում, Շ շիբ եթէ
- 17 ն ցանկանայն, ՀձՆ պիղծ, Շ պեղ
- 18 ՆՇՈՁ ճարտարախօս, Խ մի ճարտախաւսս, Շ շիբ զի
- 20 ՆՇ կռուելով, ԻՀՂՈՁ մի նախատէք կռուելով (ՂՁ կռուելով, Ո կռուել), Ի ընդ միմեանս

- 21 Ո զդատաւոր, Խճ զինչսն, Շ զինչ, ՂՇ ըն-գերի
- 22 ՂՇ շարութեան. այստեղ և այլուր ձեռա-գրերը ունեն նաև լրւարութք, լարութք, լրւայ, լրւա, լրա և այլն¹
- 23 Ո ով գուտ փխ ոչ գուք, ԻՇ (դուք) զրկէք, ՁԺԻՊ զրկիք և նեղիք և այդ զեղբարս ևս զրկէք և նեղէք
- 24 ՀՂ շիբ Արդ, ՁՇՊ առաքելական
- 25 ԽՀՂՃՇՈ՝ հրամանէ, Ձ հրամայէ, Խ կանով-նաց, Ձ կանոնացն, Շ գրել է, ԻԽՀՂՃՆՇՈՁ եթէ, ԽՀՂՃՆՇՁ շիբ լաւ է որ
- 25—26 Ո հարաւ քան եթէ հար փխ լաւ է... եհար և
- 26 ՀձՆ եթէ, ԽՀՂՃՆՇՁ շիբ և, Ղ բամպասեցաւ
- 27 ն երզնուիցնն, Խ երզուիցին, ԽձՁ յատենին, նՈ յատենին զի, Ի զհրամայելն, ԽՀՂՃՆՈՁ զհրաման, Շ շիբ յառաջ... դատաւորին
- 29 Հ թէ, ՁՊ բանի, ն համար, Շ ևս
- 30 ԻԽՀՃՆՇՈՁ եթէ, նՈ յայտրիկ, Ո ամենայն, ՂՇ շիբ զքեզ
- 31 նՈ լաւին փխ լաւ իսկ, Ձ զյափշտակութիւնն
- 32 ԻՀՃՆՇՈՁ ընչից
- 33 ՀձՆՈ յագահել, ԺՁՈ ափրշտակել, ԺԻՁՊ թիւրեալ փխ անթիւրիթ
- 34 Շ երկրաւորի, Ո երկնաւոր, Ղ յայսմն, Շ այսմն, Ո այսմ
- 35 ԻԽՀՂՃՆՇՈ՝ օգնութիւն, Ձ օգնութիւնն
- 36 ՀձՆՇՈՁ կացցնն, Շ ի դատաստանի

¹ Այդօրինակ տարբնթերցվածքները հետա-գայում այլևս չեն նշվում:

204-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 Ե համարեցեն
- 1—3 Ո շիբ քանզի նա... համբերեցեն
- 2 Չ իմաստութիւնն, ԽՂՃՆՇՁ յանցանաց, Ե շիբ ետ
- 3 Ժ գոհութիւն, 2 համբերեցին, Բացի Լ-ից մյառս ձեռագրերը համարեցին փխ համբերեցեն, Ի հատուցման
- 4 ԻԽՂՃՆՇՈ զրէժինդրութեան, Չ զրէժինդրութեանն, ՂՇ զի փխ քանզի
- 5 Խ շիբ է
- 7 Ե վկայիցն, ԽՂՆ Էթէ, Ե շիբ է, ՄՊ հաւատարմութիւնն
- 8 ՆՈ շիբ է, ԺԻՁՈ էր փխ ընդէր, ԽՂՇ Է փխ (երկու) կամ, Ո շիբ (երկու) կամ, ՆՂՈ ընտրեցեն (Ո ընդորեցեն) վկայս (ՀՈ զվկայս), Չ ընտրին արհեստ է աստուած. Չ շիբ վերահզիր, Ժ շիբ ամբողջ հողվածը. ձեռագրով բերքեր Էն պակաս
- 9 Կ շիբ իսկ, ԽԿՂ զգատատանն, ՄՇ գատատանն, Չ գատատանն ի գատատանն փխ գատատանն
- 9—10 Ե հակառակութիւն, Չ զհակառակութիւնն ձգտեալ և Երկարեալ
- 10 Ո գատարիւզաց, Ե լուծէ, ՆՈ շիբ է
- 11 ԽՄԿՂՇՁ գատատրին, ՀՆՈ գատատրին մատնութեան, Չ հակաճառութիւնն փխ մատնութիւն, Ժ գատատանաւորոցն, 2 գատատանաւորացն, ՂՇ գատատանաւորաց, ՄԿ գատատանաւորաց, Ն՝ գատատարացն, Ո՝ գատատանն արանց, Չ՝ նոցա փխ գատատանաւորացն, ՄԿ զի, Ե շիբ թէ
- 12 ՄԿ շիբ նոքա, Ն շիբ ի, Ե նա փխ նաև, Ն սորինն, ՀՆՈՊ շիբ նոքօք
- 13 ԺԿ գատատրն, Պ գատատրին (շիջանին), ՆՇ զգատատրան, Կ շիջանէին, Ե շիջանէ, Ե շիջանէին, ԽՄԿՂՇՇՈՂ կաշառով, Պ կաշառօքն
- 15 Չ հաւատարմութիւնն, Պ վկայից, Խ նոքիւք փխ նախ ի, Ո է փխ ի, ՄԿՂ վարուց
- 16 ՄԿ լիցին փխ իցեն, ԺՁՊ կաշառիւք, ԽՄԿ կաշառօք, Ե շիբ ի, ՄԿՂ տեղին ատենի Ե տեղիս ատենի

- 17 Ո շիբ թէ իցեն... և, Ի շիբ ազգականք... իցեն, ՂՆՇ ազգականք դատարիւզացն
- 18 ՄԿ շիբ իցին հաւատարմութիւնք նոցա, Ժ հաւատարմութիւնք, ԽՂՆՇՈՂ հաւատարմութիւն, ՄԿ լուրցեն փխ լինել
- 19 ՆՈ արեգակ, ՆՈ լուսին, Չ լուսինն, Չ զհաւատարիմ փխ զի հաւատարիմ, Մ շիբ զի, Մ շիբ վկայ է հաստատեալ, Կ յաշխարհս փխ վկայ է... յերկինս, Ո զերկինս
- 21 ԽՂՇՁ երբորք փխ Երկրորդ ՄԿ շիբ պատուեալ, ՄԿ լիցին փխ իցեն, ՄԿ որ, ՀՆՈ որով, Ո պարտիս փխ պատիւ
- 22 ԻԽՂՆՇՈ լիցի, Չ լինիցի
- 23 ՄԿ և փխ բայց, ԽԿՂՁ լիցի, Ե երկու-երեք
- 24 Պ ապա փխ տարոյ (լինի), Չ շիբ լինի, Ն լինի վկայն, ԺԻՁՊ և խօսի
- 25 ՀՆՈ ի քսան, ՀՆՈ շիբ (քսան) տարոյ, ԽՄԿՈՂ զիւտրեալ, ՀՆՈ ի քսան և հինգ, Ե շիբ քահանայ
- 26 ՀՆՈ ձեռնադրել, ԽՄԿՆ զքահանաականն, ՄԿ հասակն
- 27 Ժ շիբ է, Ո կեալ, Ն եկեալ փխ է կալ
- 28 Ո յառաջի, Պ առաջի աստուծոյ և ի գատատարաց
- 30 Չ շիբ տարոյ է, ՆՈ որդէժնութեան, ԻՁ որդէժնութեան, ՀՆՈ շիբ լիցի
- 31 Խ տարեառատութիւն, Կ վաճառոյ, Ո դթէ փխ զի թէ, Ո վաճառէ (կնոջ), Խ կնոջ, Չ զնեալ փխ զնեալ
- 32 ԺՇ հաւատար (լիցի)
- 34 ՄԿ մի, ԽՈՁ մեկ, Ն լինի
- 35 Ե հաւատար, ՆՁ լիցի, Խ երիտասարդք
- 36 2 նորին, Ո երկուքն կամ երեքն, ԽՄԿՂՆՇՈՂ պատահի, Ի մանուկք
- 37 ՄԿՂ կալեալ փխ ընկալեալ
- 38 Ե ազաց, ՄՁ վկայութիւնն, Չ ընդունել փխ առնուլ
- 39 ՀՆՈ արդար, 2 շիբ (իցեն) և, ՄԿ շիբ և բազումք
- 40 ԺԻՄՁՊ դիւացն, ԽՄՂ շիբ և (ոչ), Չ շիբ ոչ ընդունեցաւ, ՄԿ շիբ և ոչ... վկայեցին

205-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 Ե վկայիցն, Չ ունին, ՁՆՇՊ ճշմարիտ, ՄՁ ճիշտն, Չ խառնել, ՄԿՂՁ շիբ և (զստուն), ԺՁՇՁՊ զստուն
- 2 ՆՇ շիբ մի, Չ միաբանութիւնն, Պ կարծեցի, ՁԺՆՇՇՊ հերձուածողաց
- 3 Չ ճիշտ
- 3—5 ՄԿ շիբ զի թէ տեան... հարկաւորութեամբ

- 4 ԽՂ պատահի ինչ, Ե շիբ այնպիսի
- 6 ՀՆՈ վկայս, ՄԿ ընդունել
- 7 Չ յարութեանն, ԽՈ արբանակեցին, Կ արբանակեցին
- 7—8 ՀՆՈ շիբ շորք... յառաքելոցն
- 8 ԺՁ առաքելոցն, 2 շիբ նոքա, ԺԻՆՈ յարութեան, ԽՂՁ զյարութիւնն, 2 շիբ զյարութիւն Տեան

- 9 ԽՂՆՇՈՉ շիք Տեառն, Հ Քրիստոս փխ Տե-
տոն
- 10 ՄԿ շիք Այսպէս է, ՀԶ շիք է, Շ եթէ, ՄԿ շիք
իրիք, Պ երեք փխ իրիք
- 10—11 ՄԿՂՇ ճշմարիտ (Մ ճիշտ) լինել
- 11 ՆՈ ԵՆ փխ իցեն, ԺԻՀՁՈ վարիւք, ՄԿ շիք և
ինքեանք կրկին իցեն
- 12 ԽՄԿՀՂՆՇՈՉ Հաւատարիմ լիցի (Շ ի) վը-
կայութիւն (ԽԶ վկայութիւն, ՄԿ նոցա,
այսինքն) արանցն ի ձեռն կանանցն (Խ
կնացն, Ո կանոնացն)
- 13 ԽՄՀՈ կացցեն, Շ ի կանայքն, ՀՆՈ քահա-
նայ լինել
- 13—16 ՄԿ որպէս և (Մ շիք) ոչ լինել քահանա,
նմանապէս (Կ նոյնպէս) և վկա, բայց մի-
այն ըստ ցուցելոյք փխ որպէս և ոչ...
ցուցար յառաջ
- 14 Ժ նիիրել, Ն նուերել, Չ զինուորել փխ նու-
իրել, Խ ոչ խանութ, Ի կայեղայս փխ խա-
նութ Շ իշխանութիւն փխ ի խանութ, ԻՆ
այրկան, ԽՇ արկան, Չ առն
- 15 Խ ազանիլ, ՆՈ հազանել, Ի բայց միայն
- 15—16 ՆԽՀՂՇՈՉ բայց միայն ըստ ցուցելոյք
յառաջ (Չ օրինակի փխ յառաջ)
- 16 ԽՂՀՆՇՊ շիք Բայց, Ո և փխ Բայց
- 16—23 ՄԿ շիք Բայց մի ոք... յամենայն տե-
ղիս
- 17 ԺԻԶՊ՝ ինչ, Ո՝ ին փխ ինչ, ԺԻԶՊ շիք Աս-
տծոյ, Շ լինէ փխ լինելն է
- 18 Ի արբանեակք, ԽՀՂՆՇՈՉ շիք արբանեակ, Ն
պատահի նորա, ՂՆՇՉ որպէս և, Խ պատե-
ցան փխ պատահեցան
- 20 Ն զիրազրդոթեամբ, Ի մարդկան փխ կա-
նանց, ԶԺ կանացն, Պ կանանցն

- 21 ՂԶ կանաց (ընդունել), ՇՈ զբազում փխ զի
բազում, Հ շիք զի բազում անգամ... մինչև
հողիսի վերջը
- 22 Շ լինել նոցա
- 23 Չ երկու, ՇԶ ամենայն
- 24 Ո զիր փխ Զի որպէս, Ն շիք (Կ) եթէ, Խ է
երիտասարդ, ԶՊ թէ
- 25 Ն վկայեցի, Շ վկայեցէ փխ վկայեցէ,
ՆՈ Բեթրեանի, Խ Բեթղէմի, Կ Բեթղէմի,
Ղ Բեթրեանի, Շ Բեթղէմի, Չ Բեթղե-
մի, Եսէ՛, Եսէ՛ Բեթղէմի՛...
- 26 Կ Գիրազոս, Կ նախավկա, ՇԶ այլ, Կ շիք և
այլք բազումք
- 27 Ղ շիք քսան և հինգ, Շ ամենից, Ղ զմենից,
ՂՇ վկայութիւնս, Չ վկայութիւնն, ՄԿ
ամաց լիցի վկայն
- 28 ԽՂՆՇՈՉ և այլ ևս, ՄԿ և փխ այլ ևս, ՄԿ
ծերոցն, Չ ծերացելոյն, Չ նայի
- 28—37 ՄԿ փխ զի Աստուած հայի... ճշմարիտ
առաջի մարդկան այսպէս. և վկայիցն պարտ
է տեսնել և լսել և ապա վկանել
- 29 Պ մարդն, Ո մարդկան, Պ յերեսս, Շ յերեսն
- 30 Ն շիք եթէ, Ո ընդրեն, Ո զի փխ ոչ Շ շատ
- 31 Շ շիք այլ, Չ իցէք, Պ երկուց
- 32 Չ երից, Շ վկայի, ԽՆՈ հաստատեցի Շ շիք
հաստատի, ԽՂՆՇՉ մի վկայի, Ո մի վկայիս
- 34 ՂՇ շիք Եւ (զի), Շ ի դատարն, ԺԻԶՆՉՊ
կրկու, ՂՇ բանք
- 34—35 ՆՈ եթէ երկու վկայիցն նմանի (Ո նման
լիցի) բանք և երիցն՝ ոչ, անհաստատ է
- 35 ԽՂՇՉ ճշմարտեցէ
- 36 Շ վկայի, Շ վկայել
- 37 Պ լսելն, Շ վկայ
- 38 ՆՇ զպարզես

206-ՐԿ ԷՁԻ

- 2—3 ԽՄԿՈ՝ Յաղագս երդման, թէ (ԽՈ եթէ)
որպէս լիցի և որոց, Ն՝ Յաղագս երդման,
եթէ որպէս և որոց, Շ՝ յաղագս երդման, Ղ՝
Յաղագս երդման, թէ որպէս լիցի, Պ՝ Յա-
ղագս երդման, թէ որպէս լիցի, որոց ոչ
օրինադրելով, զի ոչ հրամայեցար, այլ խը-
րատել և կանոնս և ապաշխարութիւնս
սահմանել անօրէն սովորութեանց փխ
Յաղագս... օրինադրելով, Չ շիք վեր-
նագիր, ճ շիք ամբողջ հողավածք. ձեռա-
գրում քերթեր են պահաս:
- 4 ԽՄԿՂՆՇՈՉ շիք Արդ, ՇԶ յեծ, ԽՄԿՂՆՈ
զպատուիրանս
- 5 Ղ այժմն, Ղ լսել, ՆՈ քանզի ունիմք հրաման
ի Քրիստոսէ ոչ երզնուլ
- 6 Չ յայժմ, Շ ամենայն, Չ շիք ոչինչ, ԽԿՂՆՇՈՉ
ի կարիս, Մ կարիս, Ն երզնուլ, Չ յերդ-
նուն

- 7 ՄԿ յանունն, Չ շիք յանուն, ՄԿ մարդիկք,
Շ շիք մարդիկ, ԽՄՂՇՈՉ և ի շուկայս (Չ
շուկանս), Չ շիք ի տունս, ՄԿՆՈ և ի տունս,
ՄԿ ծեր
- 8 ՄԿ շիք զիտնականք և անգէտք, Շ անգէտ
- 10 Շ շիք սաէ
- 11 Ժ պատիրանացն, Չ պատուիրանացն, ՆՈ
պատուիրանաց, ԽԶ պատուիրանց, Շ պա-
տուանացն, ՄԿ շիք և այլ շատ... ամենեկն,
Ի սատուծոյ փխ Քրիստոսի Չ շիք ոչ, Ո
զնէին
- 12 ՄԿ եւ փխ Իսկ, Շ շիք ասիցէ ոք, ՂՆՈՉ եթէ
անհնարին է, Մ անհնար, Կ որբան հնար
է փխ անհնարին է

1 Այդ տարբերութիւնները հետազարում
այլևս շեն նշվում:

- 13 ՉՊ անձն իմ երգուաւ, և յանձնին երդում, Ո երդնում
- 14 ՄԿ աստուած փխ Տէր, ՄԿՂԵ երգուա փխ ևս երդումն
- 15 Ո Գաւթթ, Շ շիք երդնուն Ո ի միմեանց, Շ միմիեանց, Չ խաղաղութիւնն
- 16 ԺՁԶՊ լինի, Կ երդում, Ո շիք նոյնպէս, ԽՄԿՂՆՇՈՁ իշխանք
- 17 Խ այսոքիւք, Չ երդնոյն, ՆՈ երդուիլ (չարդար), ԺԻՁ դատաստանն, Պ դատաստանն
- 18 ՆՈ զձեռն իւր
- 19 Չ սրտի
- 19—20 Կ շիք զի այսպէս (այս բառերի համար ձեռագրում տեղ է բողոված)
- 20 ՄՁ սապէս, Չ շիք է
- 20—21 ՆՈ շիք Եւ կամ ստիցէ... և ոչ ստեմ
- 20—22 ՄԿՂԵ որպէս ասեմս (Շ ասեմ) և ոչ ստեմ: Արդ (Շ շիք), այսպիսի ասացեալքս խոստովանութիւն է: Եւ կամ ստիցէ՝ փառք սոցա և զօրութիւն, զի ճշմարիտ է զօր ասեմս և ոչ ստեմ: ԶԱստուած սրտազէտ զիտեի....
- 21 Չ զօրութիւնն, Չ ճշիտ փխ ճշմարիտ, ԽՁ եմ փխ է, Չ սապիսի
- 22 Չ լինել փխ գիտել
- 23 Ժ շիք Քրիստոսի
- 24 Չ անօրէն դատաւորաց, ՄԿ այլազգ փխ այլցիզ
- 25 Շ երդում, ՄԿՇ քրիստոնէից, ՆՈ թէ, ՆՇՈ շիք զօր, ՆՈ զխաչն Քրիստոսի, Շ զխաչն, Ժ գաւետարան
- 25—26 Չ զքո խաչն և զաւետարանն, այսինքն՝ զլուս շիշուցանել, կամ շուր և ձէթ բերանօք, կամ զշան ձեռոյ բուռն հարկանել, կամ խաչ ի գետնի նկարել և կոխել, կամ

- ծիրս ինչ աննել յերկրի երկուս և ի միոջէն ի միւսն անցուցանել, ասեննին մի անցուցն յանձն....
- 26 Շ շիք ամեննին, ԽՂԵ՝ թէ ու, Չ՝ թէ փխ թէ և, ՆՈ մահու, Չ մահու հանդիպին և բնատանց քակումն
- 27 ԻՈ տացեն, Շ երդում, ՄԿ վասն փխ կամ յաղազս
- 28 Ժ ինչիցն, ԻՁԶՊ ընչիցն, Շ և այլ, ԽՄԿՂՆՇՈՁ դնէ, և շանք զնէ տալ թողուլ, Ո տայ թողուլ, ԽՄԿՂ տա Շ տալն, Շ կիսուն, ԽՄԿՂ ՇՁ թէ, Ի շիք ոչ
- 30 ԽՂՆՁ երդմանն, ՆՈ կանոնքն, և Լթէ, ՆՄՈ ապաշխարիցեն, և ապաշխարհիցեն, Շ ապաշխարհ
- 31 Շ շիք եթէ, ՄԿ և կամ, ձեռագրերն ունեննաւ՝ էրէց, էրեց, երեց, երէց՝
- 33 ԽՄԿՂՆՈՁ Եւ Եթէ (Չ թէ), Շ որոյ, Շ շիք իւրն, ԽՂՉ իւր, ՆՈ վկայ իւր, ՄԿ որ ոչ ունի վկայ
- 35 ԽՄԿՂՆՈՁ Լթէ, Ո զօր փխ զօք, ՄԿՂՆՇՈՁ ըմբռնէ, Խ ընպրոնէ, ԺԻՁՊ դատաստանի, ՄԿ շունի փխ շիցէ
- 36 Խ ընպրոնեցաւ, ՄԿՆՈՁ ըմբռնեցաւ, ՇՂ ըմպրոնեցաւ (հարկ է), ՄՈ այն փխ այնմ
- 36—37 ԺԽՁՆՊ շիք հարկ է.... ըմբռնեցաւ
- 37 ՁԻՊ ստուակք, ՁԻՊ շիք ոք, ՄԿ և ստախօսին շտացեն երդումն փխ այլ և տեսցեն.... նմ երդումն
- 38 ՄՆ ճշտախօսին, Խ և թերևս, Ի՝ վախեսցի, ԽՄԿՂՆՇՈՁ՝ վախիցէ փխ վախիտով երկնչեսցի, Պ երկնչեսցի, ԽՄՂՆՇՈՁ երդնուն
- 39 ՄԿ շիք և դատաստանն.... առանց երդման, Շ կարի փխ կատարի

207-ՐԿ ԷՁԻ

- 1 ԽՄԿՂՆՈՁ Եթէ, Խ ընպրոնեկն, Կ ըմբռնն, ՆՈ զողութիւն, Չ զողութեանն, Պ յղութեան փխ զողութեան, ՄՆՈ բողութիւն, Չ բողութեանն
- 2 ԽՄԿՂՆՇՈՁ որոց փխ որք, Ո ըմբռնին, ՄԿ շարագործոցն Չ շարագործեաց
- 2—3 Ի շիք երդումն է նոցա.... ոչ կայ
- 3 ԽՄԿՂՆՇՈՁ զոյ փխ կայ
- 3—5 ԽՄԿՂՆՇՈՁ Ապա թէ (Շ Եթէ) գիտիցեն (Շ գիտացեն) դատաւորքն (Չ դատաւորք) և կամ այլ (Ի շիք կամ այլ) ատեանն, Եթէ սուտ ըմբռնեալ իցեն (Շ շիք, ՆՈ է, ԽՄԿՂՉ են)....
- 5 ԽՄ զողութիւն, ՆՁ զողութեանն, Մ շնութեանն, ԺՄԿՂՉՊ երդում

- 6 ԻՇ Եթէ, ՄԿ Եւ չէ պարտ, Չ երդնուլն, Ո ի քան և հիւր
- 7 ԽՂՆՈՁ ամենից, ՄԿ ամացն, ՄԿ շիք և, ԽՄԿՂՆՇՈՁ այնպիսեացն փխ այնցիկ
- 8 ԽՄԿՂՆՇՈՁ շիք երդումն տալ և կամ
- 9 Շ մեռանիցի
- 10 ՄԿ և մանկան, ԻՆՇՈՁ խաղութեան
- 11 Պ շիք ապաշխարողաց.... երդումն, Շ շիք մի (լիցի)
- 12 ՄԿ նմանապէս (Կ նոյնպէս) մաքսաւորաց, և մաքսաւորաց, մեղաւորաց և, ՄԿՁ մեղաւորաց փխ արքե ցողաց, ՄԿ շիք և այլոց այսպիսեաց, Չ մի լիցի երդումն մինչև զրդապցին
- 13 Ո թիրաշարծ
- 13—17 ՄԿ Եւ արդ, զրեցաք զգիր երդման վասն

1 Այգորինակ տարրնթերջվածքները հետագայում այլևս չեն նշվում:

- չարութեան ժամանակիս, զի անօրէնք...
 փխ Եւ արդ... զի անօրէնք
- 14 Նո երդմանն, ԽՂՆՇՈՁ և կամ, Ո դատապարտութեամբ, Ձ դատապարտութիւնն, ԽՂՆՇՈՁ մնասցէ փխ կրեացէ ԽՂՆՇՈՁ աստուծոյ
- 16 Ն՝ յայս, Ո՛ յայս փխ վասն, ԻԽՂՆՇՈՁ շիբ է, Ձ շիբ ժամանակիս է: Եւ զի անօրէնք... միեչն հողվածի վերջը. սրանով ձեռագիրն ավարտվում է:
- 17 Ո բարձմանն, Մն դիպեալ, ԺՁՂՊ ի յերդնու, Ո յերդնուլն
- 18 ԿՇՈ աշտրիկ
- 19 ԽՄՂՆՇՈՁ ճառիս, Շ ալլայկերպ, Կ շիբ կերպ
- 21 ԺԻՁ շիբ Յաղագս, Ի որ յատեան, ԺԻՁ երթան
- 21—22 ԽՄԿՂՆՇՈՁ Յաղագս (նո+զի) ոչ է պարտ քրիստոնէից (նո քրիստոնէի) առ անարէնք (Շ անօրաւէք) ի (ն շիբ) դատաստան երթալ (Շ շիբ)
- 22 ԺԻՁՊ զգրատաստանի, Ժ անհատարից, Պ բողոք փխ բարեւ, Ի ունել ի, Ճ շիբ ամբողջ հողվածը. ձեռագրում քերթեր են պահաւ:
- 23 Նո ամենեցունց, ԽՄԿՂՆՇՈՁ հաւատացելոց, ԿՆՈ յանհատարից

- 24 Ն յաննիւն փխ յասելն, ԽՄԿՂՇ առաքելոյ, ՂՇ շիբ է, Ո բառ խաւար
- 25 ՄԿ շիբ կայ, Շ անհատարիցն, Պ անհատարից, ԽՂՆՇՈՁ Տէր, ՄԿ քրիստոս փխ Տէրն, ԽՂՆՇՈՁ էթէ, ՄԿ շիբ թէ, Շ շիբ որ
- 26 ՄԿՂ յորդի, Շ որդի, ՈՊ որդիքն Կ քարկութիւնն, Պ նմա փխ մնայ
- 27 ԽՂՆՇՈՁ թէ, ՄԿ շիբ էթէ, ՆՈ շիբ որ, Պ շիբ և (ի), Ձ հոգոք փխ շոքոյ, ՄԿՆՊ զարքայութիւնն
- 28 ՆՈ Յոմաննէս, Կ Յօհան, ՄԿ շիբ առաքեալն
- 29 Շ շիբ է
- 30 Պ ուրացողքս, ԿՇ ռուդդ
- 31 Մ շիբ և այժմ, Կ շիբ այժմ, Ղ այժմն, Ն հայրն
- 33 ԻԽՄՂՆՇՈՁ յաստուածաշարտութիւն, ԺԿ յաստուածաշարտութեան, ԽՄԿՂՆՇՈՁ ընկերակից, Շ շէ փխ ոչ է
- 34 ԽՂՆՇՈՁ նորս փխ նոսա, Ն շիբ ի, Ո քրիստոսի զատարանն փխ նոսա ի զատաստան
- 35 Կ դժար, ՆՈ շիբ և, ԽՇ առաքեալ, Ի առաքեալն ի, ՄԿ Կորնթացոց, Շ Կորնթացիոցն
- 36 ՄԿՂՇ առնել փխ բնարել Ի մէնչ
- 37 ԺԽՄԿՂՆՇՈՁՊ եղբայր ընդ եղբայր
- 38 ԽՄԿՂՆՇՈՁ դատարոս, Ո նստուցանէ, Ո քանչի

298-ՐԴ ԷՋԻ

- 1 ԺԻՁՊ զատաստանս, Ի գործք, Ի հաւատն է
- 2 ԽՂՆՈՁ նոյնն, ՄԿ նոյնպէս և հաւատքն և զատաստան, Ն թէ փխ թէպէտ և, ԽՄԿՂՇՈՁ շիբ և, Խ սկիսքն, ՄԿ յօրինացն, ՄԿ շիբ անտի, ԽՇ Մուսիսի, ՆՈ ունի
- 3 Շ շիբ իրեանց, ՆՈ և սուա
- 4 ԺԻՁՊ ճարտարիք, ՄԿՂՇ շիբ և զրպարտ ճարտարօք, Շ անզեղչ մնան
- 5 ՆՇ զինչս, ՄՂՇՊ պահենք, Ո պատահեմք փխ պահեմք
- 6 ՄԿՆՈՁ մեռեալքն, ԽՄԿՂՆՇՈՁ առնեն (նո կառնէն) զոգո (ն զորբոյ) բաժինն
- 7 Շ այրենն փխ առնել, ՂՆՇՈՁ հանց, Պ յայնց
- 8 ԽՂՆՈՁ մեռելոցն, Շ մեռելն
- 7—8 ՄԿ շիբ հայնց և... մեռելեացն
- 9 ՄԿ շիբ թէ առնումք, ԽՂ առումք, ՆՈ որ փխ (պահեմք) և, ԺԻ մեծնան, Ձ տանք ՆՈ նայ տամք
- 11 ՄՁՊ շիբ և, Շ յար
- 12 ԽՄԿՂՆՈՁ զվարձն, ՆՈ՛ որ տան, Շ՛ տան, Պ՛ զտանն փխ զտան, Ն շիբ և զորդիսն... թողուն, Շ շիբ և (զորդիս), Պ զորդիս
- 13 ԽՂՇ շիբ և
- 15 ՆՈ շիբ սրբութիւն, Շ սրբութեան, ՁՊ զհշտութեան

- 16 Ո այլ ինչ փխ յոչինչ, ԽՂՆՇՈՁ ի յեռ
- 17 ԿՆՊ զարքայութիւնն, ԺՁՊ կանամք, Ո նսուլ, Շ զզրախտ
- 19 ԺՁՊ և Աստուծոյ, Կ առաջնորդ, Ն շիբ զայն
- 19—20 Ո ոչ փխ զայն որ
- 20 Ժ՛ զանդիտութիւն, ԻԽՄԿՂՇ զանասնադիտութիւն, ՆՈ՛ զանասնամոլութիւնն փխ զանասնապղծութիւն
- 21 ԽՄԿՂՆՇՈՁ զքանն աստուծոյ
- 22 Շ զհոգոյ, ՂՇ ոչինչ փխ ոչ, ԽՆՈ ոչ տան ինչ
- 23 ԺՁՊ զզերեզմանն, ԻՆՈ շիբ և միայն... ղեղազործեն, Ժ տեղազործեն, Պ զեղազործեն, ՄԿՆ զգրիսն
- 24 ԺԽՄԿՂ ամենեքեան, Ի ամենիքիս, Ն յամենեքեան, Շ ամենայնք, Ո ամենայնքն, ՆՈ արբենան և միայն զզերեզմանն (Ո զզերեզմանն) ղեղօ (Ո րեղաւ) զծեն (Ո գործեն), ՆՈ այլ փխ զի, Ո երկայնիցից
- 25 ԽՂՇ շիբ է
- 26 ԽՄԿՂՆՇՈՁ լինի, Ն ըզորդութիւնն, Կ շիբ զորդութիւն (ձեռագրում այդ բտոն համար տեղ է բողնված), ԻԽՄԿՂՆՈՁ մերոյ
- 26—28 ՄԿ շիբ Եւ թէպէտ... և ոչ նոցա
- 27 Ի յօրինացն (Աստուծոյ)

- 29 Ե շիք ուղիղ
- 30 ԻՍԿՂՆՆ զերբորդութիւնն
- 31 Ո աստուածութիւն, Ո զաւրութիւն, ն՝ և նմա, ԽՍԿՂՆՆ և փխ որում, Ղ ամմէն
- 33 Ն որոց, Ո շիք գրոց, ԽՍՆ Տաւաքեալ Լմբ, ՍԿ Տաւաքեցաք, Խ զրեւ, ՍԿ շիք և զրեմք, ՍԿ զգիր
- 34 ՆՈ շիք Լ, Ժ որ, Ի շիք յոր, ԽՍԿՆ յորոց, Ն ազգէ, Ո ազգիս, ԽՍԿՆՈ շիք Տաւաքեցաւ.... սակաւութ, Ժ սակաւք
- 33—34 Ե Թէ յորոց զրեցաք Տաւաքեցաք, Պ Յաղագս Թէ յորոց արդեօք ի զրոց հանդերձեալ Լմբ հաւաքել զգիրս դատաստանի և կամ յորոց ազգաց, որովք հաստատի ճրչմարտութիւն մեր, և Թէ որպէս պարունակի տառս դատաստանի ճ շիք ամբողջ գլովար. ձեռագրամ քերքեր են պակաս:
- 35 Պ օրինացն, ԽՍԿՆՆՈ որ Լա Աստուած, ՆՈ ասաղինն
- 35—36 ՍԿ յառաջին ելից
- 36 Ժ ելից, Ի լելիցն, ԽՍԿՆՆՈ և յերկրորդ, ԽՍԿՆՈ արինաց, Ո ալլոց, ՍԿ զլիոց, Կ շիք երկրորդ, Ժ շիք ի
- 37 ԺՈ Լաւտարանէն, Կ շիք երրորդ (ձեռագրամ տեղ է բողեված այդ բառի համար), ՍԵ և երրորդ, Ե ամենայն, ԻՅՁ ի յամենայն
- 39 ՆՈ շիք և զրեցաք
- 41 Ե զպակասունն, Ի շիք ի
- 42 Ո յալլ Խ և յալլ, ՍԿ շիք յալլ, ՍԿ ալլ և յալլ, Ե ալլ և ալլ, ԺԻՅՆՊ յալլ և յալլ, ԽՍՆ զնոյնն, Ե ալլս փխ ալս
Ղ ունի

Գլուխ Ժ. Յաղագս Թէ որոց գրոց հաւաքեցաք և զրեյ զգիր դատաստանիս և կամ յորոց ազգաց

Հարկատր իսկ է ալլմ, որ հանգերձեալ և գրով Լաւնդել զիրս դատաստանի, ցուցանել զգիրս և զազգս, յորոց անուցտւ, զի յայտ ճշմարտութիւնն լիցի և մի որ պայթաղիցի մտացածին բանի վարիլ:

Արդ, նախ առաջին՝ հաւատարիմ համարիմք անուղ և ի բնաւորական արիւնացն, որովք վարեցան հեթանոսք, զի զգողս, և գսպանողս, և զամենայն յարազորօր դատելու ուսան:

Երկրորդ՝ զի մահմետականք անենալ ըզբնաւորական արինաց և զգաւորական անուղք ոչ ի նոցունց, զի ոչ է նոցա, որպէս ցոցեալ է յառաջագոյն, զի զոր ինչ սեպհական է մերոցս արինաց՝ ընդունիմք, իսկ զախտատր խառնուածսն ի բայց լուծանիմք, երբմն իսկ զարիւնատրն լրբմամք ընդունիմք Լաւտարանին:

Երրորդ՝ յամենայն ազգաց հաւատացելոց ի Տէր, իրբ ի հարապատաց, պարտիմք հաւաքել, զոր լուսք և տեսք յայդոցիկ

յազգաց, զի զոր ինչ անկ մերոյ պիտոյից իցէ, յամենեցունց հաւաքելի է:

Իսկ ի զրոց.

առաջին՝ լիցից և յերկրորդ յարինաց և յալլոց ևս զլիոց, որ է ճշմարիտ աստուածատուր դատաստան, զի ի բազում տեղիս յիշատակի, ասելով՝ այս են պատուիրաքն, և դատաստանքն, և վկայութիւնքն, զոր պատուիրեաց ձեզ Տէր,

Երկրորդ՝ ի կանոնական հրամանաց, զի և անդ գտանի ոչ միայն զաւրութեամբ ընդդել դատաստան, և ալլ և յատուկ լինել բան դատաստանի,

Երրորդ՝ յամենայն իսկ տառից ի հնոց և ի նորոց անլի է զիմաստս և զիրատոս, զի և ամենայն կտակարանք զինչ ալլ ինչ է, և Թէ ոչ խրատ դատաստանի:

Արդ, այսպիսի հաւաքումն յայտ ըզճշմարտութիւն մեր անէ կրկնակի արիւնակաւ:

Բայց զիտեղի է, զի ոչ միանդամայն պարունակեալ այժմ բաւանդակի զիրք դատաստանիս, զի կանոնական ունի զաւրութեան, որպէս ասացեալ է յառաջագոյն: Զի զոր արիւնակ ոչ միանգամ եղաւ կանոնք, և ոչ ի միումժամանակի, և ոչ ի միոցէ, ալլ առ սակաւ սակաւ, և ի բազում ժամանակս, և ի բազմաց: Զի նախ առաքելականն եղաւ, և ապա՝ ի Նիկիիս, և նախ քան զնա՝ այլք, և ապա յալլս ժողով, և ի վանազան ժամանակս և ի բազում հորցս, և ի Ասպէո ի դէպ է լինել զրոցս դատաստանի: Զի այժմ սկիզբն սորա եղև և առ սակաւ սակաւ ի դէպ է անել ի գանազան ժամանակս և ալլ ևս կարգիլ ի բազմաց և այսպէս զալ ի կատարումն ամենատես զիտութեամբ: Քանզի հրաման է կանոնական՝ երիցս ի տաւրոց ժողով լինել և զիրս պատահումն սխալանաց աշխարհի քննել և կարգել կանոնս և ապաշխարութիւնս: Ըստ այսմ պատշաճ է լինել և դատաստանիս իրաց, զի որքան նորոգ պատահի իրս, զայն ևս քննել և կարգել ի զիրս դատաստանի, զկնի զիրաւունս ասնելոյ և տեսանելոյ: Եւ եթէ որ միտ դիցէ՝ գոցէ զամենայն իսկ զմատեանս օսկա ոսկաւ եկել ի կատարումն և յալլ և յալլ ժամանակս, եթէ ի միոցէ և եթէ ի բազմաց, որպէս Գիրք Արարածոցն ի Մովսէսէ ոչ ի միասին զրեցան և ոչ ի միում ժամանակի, և երկոտասան մարգարէիցն ոչ ի մոցէ (այլզկես) և ի միում ժամանակի: Նոյնպէս և ալլ մարգարէութիւնք, զոր և յայտ անէ Օսայիաս յասեն՝ և եղև յամին, յորում մեռա Ոգիւս, նաև յալլս ևս պատմէ թագաւորաց ի ժամանակն ըզմարգարէութիւնն լինել: Ըստ այսմ արի-

նակի և Աւետարանը գրեցան ի շորից աւետարանչացն և յալլ և յալլ ժամանակս. նմանապէս և ԴԺ Թուղթքն առաքելոյն Պաղոսի, բազում և ալլ ևս մատենք ի վարդապետեան և ի հարցը Ըստ ցուցելոյս յեղանակի լիցի և յայս ձեռնարկութիւն տառի, եթէ ի մէնչ և ոչ ի միում ժամանակի և եթէ ի բազմաց և յալլ և յալլ ևս ժամանակս, իշխանութիւն լիցի ընու միայն զթերին՝ ուղիղ տեսութեամբ և անպարսաւ իրաւամբք:

Սւ քանզի արժանապալելուչ յայս իսկ էր, զի ընդ բազումս ընկելով յայսոսիկ ձեռնարկեացք, զսոյն զայս բաղձանաւք հայցէի, բայց սակայն ոչ պատահեաց ըստ բազում պատճառի: Զի թէ դատաւորաց երկուց և երկց ի միասին լինել ի գատելն իրաւունս համարեցաք, որչա՞փ և աստ ի դեպ էր լինել բազմաց ի միասին դատել զիրաւացին իրս և ապա գրով դրուշմել: Ալլ զայսոցիկ գտեղի ընումք գրոց վկայութեամբք, գորս ի դատութենէ նոցա պնտումք, և զբազումս յեղելոց իրաց զատաստանաց իսկ նոցումց, և ի անտութենէ և ի լրսյ քննութեանց հաւատի իրաւանց ըստ իւրաքանչիւր ազգաց: Սւ այնպէս անպարսաւ լինիմք:

Սւ զի թէպէտ բնատրական է ամենեցուն լալին ցանկալ և անսխալ յիրս յամենայն լինել, սակայն ոչ է հնար:

Յիշատակարան սակաւք

Սւ զի թէպէտ բնատրական է ամենեցուն լալին ցանկալ և անսխալ յիրս յամենայն լինել, սակայն ոչ է հնար, որ ի լինելութեան և յապապականութեան է քնութիւն, և այդ յոյժ քաջաբանից, որչա՞փ և մեզ իցէ, որ ամենայն ինչ գործ սխալեալն եղև և գրէթէ յրսկգրանէ, Վասն որոյ զամենեսեան զկնի մեր եկեալսդ՝ զհարս և զեղբարս ի զանազան ժամանակս, աղաչեմ մաղթանաւք զյոյով և զոչ սակաւ սխալանս ուղղեալք պատահեալք ընթերցմամբ տառիս և զիրաւացի թերին լցշիք, որպէս վերագոյնն ծանուցա: Զի հասարակ և ի վեր քան զհասարակ զսխալանացն ունիմ զպատճառ: Նախ՝ զրիծս անձին, գոր զենքգործութիւնն խափանէ հոգւոյն. և ապա՝ զախտս մարմնոյ. և զի յայտ անվարժութիւնն համարելն է սեռի և յատիի, և դարձեալ՝ անպարապութիւն, զի ընդ ըստեամբ ախտաժէտի զմանկանս ունէի բանի. և ըզպանզըխտութիւն և զանտեղութիւն. և զանտեղելութիւն զընութեան. և զհակառակութիւն

ներքնոց և արտաքնոց. զգայութեանց տրկարութիւն. զմարտս գիւաց. և զպակասութիւն գործեաց գծագրութեան. և զաղբատութիւն մատենից, որոց զնիւթս հաւաքել ի դէպ էր բանից:

Ապա թէ ընտանի ազգիս բարոյիւք սըխալանցն լինիչիք պարսաւիչ և ոչ ուղղիչ, գիտելով գործ հալկազնեացս զայգոսիկ, միանգամայն զչափ անձին, անմեղազիր ձեզ այլոցիկ լինիմք: Ապա թէ սիրով մերոյս պատահիք բանից և խնամիչ կամաւք ըզթերին ընուաչիք, ի Տեսունէ զհատուցումն առջիք բարեաց և զգանձս բանից ձերովք երկամբք յեկեղեցի ամբարիչիք, իշխատակ բարեաց մնալ ձեզ ի նմա:

Բայց ձեռնարկութիւն մեզ յայսմ իրողութիւն եղև ի թուականութիւն հայոց ՈՊ և շրջանին երթալոյ ի բաց ձԱ, որ կոչի փոքր, իսկ հոռոմին ՆՍ, յամս անիշխանութեան թագաւորութեան մերոյ ի վաղընջուց, ի ժամանակի մնացելոց սակաւ իշխանացն ի կողմանս Խաչենոյ, ընդ ժամանակս անտանելոյ Լասանայ կրանատրեցելոյ և որդւոյ նորա Վախտանգա, ի գլեկին, որ անուանի Լայթերք, զխաւորի այլոց իշխանաց, և կողմանցն Կիլիկիայ մեծ իշխանին Ռուբենի, յամի յորում մեռաւ յաղթող թագաւորն վրաց Գորգի, ի հայրապետութեան տեսուն Գրիգորի հայոց մեծաց և ի դիտապետութեան տեսուն Ստեփանոսի տանս Աղուանից, յաշխարհիս Առանայ, ի նահանգիս, որ կոչի մայրաքաղաքին Գանձակ, յանապատս և յեղբայրանոցս անուանեալ Գասնոյ, սկզբնաւորեալ ի լեռնակողմ մնաստանին կոչեցելոյ Հոռոմաշեն, ընդ հովանեաւ որոցց եկեղեցեաց կուսանացն իշխելոց, ձեռնատուութեամբ հաւր Յովսեփա և եղբարս Պաղոսի յորգործմամբ յառաջարկութիւնս:

Բայց գծագրութիւն յիշատակիս ի նախախաղութիւնս գրոցս դատաստանի եղև, զի կատարած սորա ի ձեռն մեր միանգամ ոչ է, որպէս ասացեալ է կանխաւ զպատճառս:

Սւ արդ, որքան է կար ի գործ անկանիմք հրեան զկնի զիրս զատաստանի: Ընդ որս և զայս ևս մաղթեմք, որ թէ պատահի և հաճոյ տմանց թուի յարիւնակէ աստի փոխել զիրս դատաստանի, ընդ նմին փոխեսչիք և զիշատակս զայսոսիկ, յիշատակել սոքաւք զմեզ, որովք և զուր համարէն յիշեալ յիշիք ի Քրիստոս Յիսուս ի Տէր մեր, որում փառք յախտեանս ամէն:

200-ՐԴ ԷՁԻ

- 1—4 ԻՉՊ Յաղագս ի սկզբան դատաստանին և վիճակի դատաւորացն (Պ դատաւորաց), Ղ սկիզբն դատաստանաց ի կամս հար և որոյն նորա Յիսուսի Քրիստոսի, զարու-թեանմբ հոգոյն սրբոյ, և վասն վիճակի դատաւորաց, Յ և եկեցցուկ ի գործ դա-տաստանի, զոր առնեն դատաւորք ողորդ դատաստանաց, ժեմԿՆՇ շիք վերեացիբ, ճ շիք ամբողջ հողավար. ձեռագրում քեր-բեր են պակաս:
- 5 Յ և արդ եկեցցուք, ՆՇ շիք իսկ, ժԻՉՊ շիք գի, Պ քաղաքական փխ քաղաքաց
- 6 ժՁ դատու, Պ դատաւոր, Ն հրամայեաց, Ն շիք լինի, Շ նոցուն, ժԻեՁՆՅՇՊ դպիր
- 8 Ղ և տ սակաւ, Մ սակաւ, Պ շիք ի (դատա-ւորս), ԽՅՆՇ դատաւորան, Ն ի զանա-զան ժամանակս և ի յիրս
- 9 ԽՂՅՆՇ ալնր, Ղ զեղեալ փխ զեղեալ, ՄԿ դատաւորս փխ գատաստանս
- 10 ժԻԽՍԿՁՆՇՊ նորայ (զրով), Կ եկեղեցի փխ եղիցի, Շ առաջ
- 12 Ն ասասցուք փխ ևս տեպուք, Յ և փխ ևս, ՄԿՇ շիք ևս, Կ շիք որ, ՄԿՂՇ հոռո
- 13 ԽԿ ունիցեն, Խ ձանձրացեն
- 14 Խ զնոյն, Յ և զնոյն, Մ՝ նմանապէս, Կ՝ նոյնպէս փխ զնոյն, ԽՍԿՂՆՇ դատաւորք, Ի որք, Շ շիք են, ՄԿ որ են վարդապետք և եպիսկոպոսք
- 15 ԽԽԿՂՆՇ կաթողիկոսէ, Պ աղքատութեանն, Յ թիրեցիցին
- 16 Ղ զուղեղ
- 17 ԻՍ սապէս
- 18 Շ ի ցեղէ, Ն նոցա, ժՇ շիք նորա (եպիսկո-պոսաց), ԻԽՉՊ նոցա
- 19 ԻՍ սապէս, Կ սոյնպէս, Շ շիք գի, ԽՍԿՂՅՆՇ

- թէ, ժԻՉՊ կաթողիկոսաց
- 19—20 Ն շիք վիճակ... կաթողիկոսին
- 20 ժԻՉ վաղճանեալն, Ղ վաղճանեալն, ԽՇ կա-թողիկոսի, ՄԿՂՇ լիցի, ԽՅՆ և ինչքն
- 21 ժԻՉՊ յեպիսկոպոսին, Ն եպիսկոպոսին (եպիսկոպոսն), ԽՍԿՂՅ յեպիսկոպոսի՝ ե-պիսկոպոսին և, ԻՅ արասցէ փխ առնէ (զինչս), Ն շիք և (զմինն)
- 22 ԽՍԿՂՆՇ իբ ԻՅ զմինն փխ զմիան (կա-թողիկոսին), ԽՇ կաթողիկոսի, ԽԿ շիք տացէ, Ն շիք և, ՄԿՅ՝ զմինն, ԽՂՆ՝ զմին, Շ՝ մի փխ զմիան (ալլ), ԽՂՆՇ ալլն, ՄԿ շիք ալլ, Յ ալլ ի քահանայիցն իբոյ եկեղեցոյն, Կ քահանային, Շ քահանայից
- 23 ժԻԿՁՇՊ և և եթէ (ԿՇ թէ) միս փխ և և թէ թիմին, Ղ թեմին, Ն թէմին, ժԻԽՁՂՅՆՇՊ կենայ փխ կայ, ՄԿ բաժնեն, յամենայն բնչիցն զմէկն, ԽՂՅՆՇ զմէկն, Ն մնա փխ նմա
- 24 Ն ալնեն փխ արասցեն
- 25 Ն դատաւորացն բաժին
- 26 ժԻՉՊ վաղու, Յ վաղու չեն, ԽՍԿՂՅՆՇ հոգ-ւոյ ԽՍՂՆՇ մարմնոյ
- 27 Յ հատումն, ԽՍԿ ներքեցելոցն, ՆՂՇ ներքեցելոյն, Յ ներքեցելոյն պատարագօք, ՄԿ՝ սորա, ժ՝ սիրտ փխ սիրոյ
- 28 Շ դատաստան
- 30 ժԻՉՂՇ վաղճանի, Ն շիք ի վանքն, Մ վանք, ԽՆՇ զիր փխ զիր, ՄԿ ինչքն փխ իբքն,
- 31 Շ զինչ գի, ՂՇ շիք որ, Ն է, ԽՂՅՆՇ և (թէ աշակերտ), ՄԿ զինչ և իցէ փխ զինչ մար-դոյ... էր, և, Ն ունենա փխ ունի նա
- 32 Յ նորա է փխ նա, ԽՍԿՅՇ ազգ, ՆՂ ազգք, Պ եզբայրն

300-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 ՄԿՂ հոգևորք, Ն հոգևորն, Յ մատղեկիքն, Պ զմատաղէնիքն, Յ մահ
- 2 Ն հայր, ԽՍԿՂՅՆ վանիցն, ԽՍԿՂՅՆՇ մո-նոզն, ԽՍԿՂՅՆՇ ձեռնադրի
- 2—4 ՄԿ վասն այսորիկ նա զձեռնադրեալն իբոյն զիրան ժառանգէ և մոնազոնն որ մե-ռանի շունի աշակերտ, ՂՇ վասն այսորիկ նա զձեռնադրելոյն իբոյն զիրան ժառանգէ. և թէ շուննա մոնոզոն
- 3 Ն այնորիկ, Խ շիք գի, Խ զիր, ժԻՉՊ իբն ձեռնադրեալ, ԽՅՆ շիք է, և շուննա, ԽՆ մոնոզոն
- 4 ԽՂՆ մեռնի, Պ ինքն
- 5 ԽՍԿՂՅՆՇ վանիցն, ԽՂ զմատղոն, ՄԿ ըզ-մատղի, Յ զմատղոյն, Ն զմատաղոն, Շ

- մատղոն
- 5—6 Պ և զիրաւմբ զմահուանէ պատասխանի տան փխ և զմատղին... տան
- 7 ԽՍԿՂՅՇ եթէ, աշխարհական
- 8 Ղ վաղջանի, ժԻԽՁՅՇ վաղճանի, ժՇՊ զինչ, ՄԿՂ թէ
- 8—9 Ն շիք նա ժառանգէ... վախճանի
- 9 Շ նա փխ նոսա, Շ նա փխ նորա, Շ ժա-ռանգէ, Յ՝ զիրքն, Շ՝ զինչս նորա փխ զնա, ՄԿ շիք զնա
- 10 ԽՅՆ աճցեն փխ արկցեն, ՄԿ շիք ի նոսա, Ն ի նոսա. և թէ ի վանք ձեռնադրի և մատ ի նոսա վախճանի, նորա ժառանգեն զնա և մի եպիսկոպոսք աճցեն ձեռն ի նոսա (այս տողեր կրկնված են ՂՇ ձե-

- նազում ժառանգեն զնա և բառերից նետո, բառ որում Ղ ձեռագրում լառանցում է)
- 11 Ն շիբ հթէ, ՄԿՂԵ էր (Ղ ձր) փխ երէց է, ԽՂԵ շուննա, ՅՆ շուննալ, ՄԿ շունէր
- 12 Յ և կամ, Ի՞նչ կենդանութեան, ԽՂՆԵ ի մի էին, Յ ի միասին էին
- 13 Ն վանիցն, Ե վանից, ՄԿ հայր վանիցն առցէ (Կ տարէ), Խ հթէ
- 14 ՄԿ զմահու իրաւունք
- 15 ՅՆ կպիսկոպոսին է (Ն տան փխ է)
- 16 ԽՂ կայցէ, ԺԻՄԿՅՅԵՊ կացցեն, ՄԿՂԵ մի-ալնակեցք
- 17 Ն իրենք
- 18 ԺԻՄԿՅՅԵՊ զմատաղենին [ԽՂՅՆԵ+և զայլս (Ն զայս) այսպէս], Մ նմա տան փխ կպիսկոպոսին տացեն, Ղ կպիսկոպոսի, Կ նմա տան փխ տացեն
- 19 ՄԿ շիբ ստացուածն ի մէջ, ԽՂՅՆԵ ստացուածն, Յ ի մէջ, Պ հաւասարաբար բաժանեցեն, Խ բաժնեն
- 20 Կ նոյնպէս, ԽՄԿՂՅՆ թէ, ՄԿ շիբ մահուամբ
- 21 ՄԿ ունի, Ն շիբ աշակերտ, ՄԿ ժառանգ է, ՄԿ շիբ այլ
- 22 ՄԿՅ ժառանգէ, ԽՄԿՂՅՆԵ զհանդերձն
- 23 Ժ զմեռումն, Խ զմիռումն, ԺԻՁ րնձայսն, Խ րնձայս, Պ րնձայսն, Ղ տայցեն, ԽՂԵ կաթողիկոսի
- 24 ԺԻՄԿՅՅԵՊ զմատաղենին, Ղ տայցեն
- 25 Ն դրամ փխ դրամ

- 26 ԿՅ շիբ (Իսկ) ի, Ի կաթողիկոսին, ԽՂ կաթողիկոսի, Խ այրնէ, Ղ արնէ, Ն արն, Յ արնէ այն, Ե տունս փխ տունս
- 27 ԺԻՁՊ իւր Եկեղեցեացն լիցի (Ձ լցի), ՄԿ իւր Եկեղեցեացն առցէ, ԽՂՆԵ Եկեղեցեացն, ՆԵ հթէ, ԺԻՁՊ շիբ որ մեռանի, Պ իւրոց
- 28 ԽՄԿՂՅՆ ազգականաց, Խ այրնէ, ՂՆՆ արնէ, ՄԿՂԵ ննջեցելոց
- 29 ԽՂՂԵ ազգականաց, ՄԿ այսոց, ԽՄԿՂՅՆ իրաւունք, ՄԿ շիբ իւր, ԽՂՅՆԵ ի վերայ
- 30 ԽՂՆԵ շիբ (և ի) վերայ, ՄԿ կպիսկոպոսացն է և (Կ շիբ) վարդապետացն
- 31 Յ թէ, ՅՆԵ կաթողիկոսի, ԽՂ կաթողիկոսի
- 32 Ձ զանձքն, ՄԿ զանձն, Ի շիբ և աթոռոյն, Ձ մնացէ, ՂԵ անփոխ, Ն շիբ և (զենմունք), ՄԿ մնացէ անփոփոխ բառերից անմիջապէս նետո շարձակվում է Գ հոգիածի յերկու և յերից վարդապետաց կոչեսցի... բառերով, իսկ Ք, Գ հոգիածեերը գտնվում են ԻԱ հոգիածից հետո:
- 33 ԽՂՅՆ բաշխեցին
- 34 ԽՂՅՆԵ արժանաց
- 35 Խ այսպէս եղիցի
- 36 Յ էլցին, ԽՂՅ շիբ ի
- 39 ԽՄԿՂՅՆԵ և որոց ընդ ձեռամբ նոցա են, ձ շիբ սկզբից մինչև էջ 302, տող 19 այլ սպանութիւն առնել
- 40 Ն զդատատանն
- 42 Յ թագաւորն

ՅՈՒՐԿ ԷՁԻ

- 3 ՄԿ շիբ պատահի, Ե թագաւոր, ՄԿ թագաւոր մեռանի, ՅՆ մեռանի, ՄԿՂԵ և ունի (ՂԵ ունիցի) թագաւորն, Յ ի դատերս
- 4 Խ բաժնել
- 5 ԺԻԵ զթագաւորութիւն, Ե ստաշագէմ, Յ որդին
- 5-6 Ն շիբ իսկ որ... յաթոռն նստուցանեն
- 6 Ե աթոռն նստուցանել
- 7 ՄԿՆ եղբայր, Յ թագաւորին
- 7-8 ՄԿ նոքա նստցին և երբ վճարին Էղբայրքն, ապա որդիքն նստցին, զի այս է իրաւունք: Եւ հթէ դուտար...
- 7-8 ՅԽՂՆԵ մինչև այլ ոչ իցեն և երբ վճարին Էղբարքն, ապա որդիքն նստցին, քանզի ոչ է իրաւացի
- 8 Ե կենդան, Ն նա որդիքն
- 9 ԺՁՊ Էտ, Ե շիբ նորս, Յ զկէս
- 9-10 Ն շիբ Եւ հթէ դուտար... հանգերձ արամբն
- 11 ԽՄԿՂՅՆԵ թէ, ՄԿ բարձին
- 12 Կ լինիցին, Յ դատերք, ԽՄԿՂՅՆԵ որդի որդայն, ԽՂՅՆԵ ժառանգեցէ, ՄԿ ժառանգէ

- 15 ՄԿ շիբ որդի, Ն իորդոյն, Ե որդոցն
- 13-14 ՄԿ շիբ և որքան... յօտարս համարեցի
- 14 ՂԵ և փխ ապա, ԽՂՅՆԵ մերս փխ մեծն
- 14-15 ՄԿ զի այդպէս զրեաց արքայն մեր Աբգար գտուն (Կ շիբ)....
- 15 ՂԵ զրեաց փխ կարգեաց, Ի՞նչն թագաւորութեան
- 16 ԽՄԿՂՅՆԵ շիբ (և) ընդ, ԺԻՁՊ դատերն, ԺԻ եղ փխ ետ, Ե զկողմ
- 17 բալտ ձեռագրերը Մովսէս փխ Սողոմոն
- 18 ԺԻՁՊ զղշխոյն հարաւոյ, որ և յաւարս (Ձ յաւարս) Սողոմոնի, զոր և Տէրն...., ԽՂՅՆԵ Տէր, ՄԿ շիբ իսկ, Ն յաւետարանի, Ե աւետարանի
- 19 Պ շիբ Սակայն զանդամիկն իսկ, ՄԿ շիբ իսկ, Ն՝ ընդ իւր, Պ՝ ընդ գտեր փխ ընտիր
- 20 ՂԵ հթէ և փխ թէ և, Ե դատեր
- 20-21 ԺԻՁՊ շիբ իբր զկէս Էղբար... թագաւոր է, ՄԿ և դատերն զկէս երբօրն տա վիճակ փխ Ի զէպ է... նախնի եղեալ, Ն իբրևիբրև
- 22 Կ իսկ և

- 23 Յ հաստատադրին, և զարէնս, ԺԻԶՊ շիբ
ոք, ՄԿ մեռանի, Յ մեռանիցէ, Մ շիբ ասէ
- 24 ՄԿ ունի փխ իցէ նմա
- 25 ԽԾԿՂՅՆՇ շիբ զուստոն, ԽԾԿՂՇ իբր
- 26 ԽԾԿՂՅ Համարեցցին, ԽԾԿՂՅՆՇ ծնունդ
- 27 և արիւնացն, Շ հարազատ փխ հարատոյ, Յ
իշխանք, Կ շիբ Թագաւորիւ (ձեռագրում
տեղ է բողեված այդ բառի համար),
ԽԾԿՂՅՆՇ առն
- 28 ԽԾԿՂՆ սովորութիւն, Կ յառաջ, և յալլ
- 29 Պ զայդպէս եղ փխ դատաստանի զայդպիսիդ,
ԽԾԿՂՅՆՇ զայդոսիկ
- 30 Ի Թէ

- 31 ՄԿ շիբ զնա, Պ ետ, ՅՊ մահուն, Կ մահու-
ան
- 32 ԽԾԿՂՅՆՇ առքելո, և արբայն
- 33 և զորդիսն, ԽԿՂՅՆՇ զարհմանսն, ԿԾ լերամբ,
Ղ լերամբ, ԽԾԿՂՅՆՇ հաստատեցէ
- 35 ԽԾԿՂՆՇ բնաւին, ԽԾԿՂՅՆՇ մինչև ցլորորդ
- 37 և շիբ Թագաւորին, ԺԻԶՍ մակետոնացին, և
Աղէքսանդր
- 39 ՄԿՂՇ շիբ հրամանի, Պ ի հայրապետին, և
իհնել
- 40 ԽԾԿՂՆՇ շիբ Եւ (եթէ), ԿՇ շինեսցէ, Ժ
պերտ, ՂՆՇ բերթ, Խ եթէ (աշխարհագիր),
Կն արասցէ, Ղ առցէ, Շ առ արասցէ,
ԽԾԿՂՅ եթէ

302-ՐՊ ԷՁԻ

- 1 ՄԿ իշխանական փխ ինքնիշխան
- 5 Յ որը փխ կամուրջ, ԺԻԶ կամուրջ, Կ կար-
մունք, և շիբ գետոջ, Յ գետերոց
- 7 Պ իշխան, և զգետոս, ԺԽԾՁՂՇ սգեստ՝ և
զգեցցեն, Շ զգեսցին, Ի նոցա, Շ հրամա-
յեսցեն
- 8 Մ պարզենն, Կ պարզենն, Յ պարզենեցին
- 9 ԽԾԿՂՅՇ իշխան, ԿՂՇ նստցի, ԺԽԾԿՂՅՆ
ՇՊ նոթա (և շիբ) հրամայեսցեն, (Կ հրա-
մայեն, ԽՂ հրամայեսցեն, Յ հրամայեսցին.
և հրամայեսցէ)
- 11 Յ իսկ սեղան, ԽԾԿՂՇ սեղանս, ՄՅՆՊ բաց
ի, Պ հայրապետէն, և մի նստցի, միայն
հրամանաւ
- 13 ՂՇ իսկ փխ Ի (յարբունիս), Կ արբունիս,
ԺԽ արբայն (մի ոք), ՂՇ արբաի, Շ մի
ոք նստցի առանց հրամանի նորա, ԿՊ բաց
ի, ԽԾԿՂՅՇ հայրապետէ
- 13—14 և շիբ Ի յարբունիս արբային... միայն
հրամանաւ
- 15 և քրիստոնէեա, Յ օրէն
- 16 ԽԾԿՂՅՇ հայրապետի, ԽԾԿՂՆՇ բեմ
- 17 Շ ամենայն, Խ արբայի, ՄԿՂՅՆՇ արբայ
- 19 ԽԾԿՂՅՆՇ շիբ մի, Յ շիբ ալլ, ԽԾԿՂՅ և
սպանումն, Շ սպանանումն, Խ ալլենդ, և
արնել
- 20 և շիբ Եւ, ձն սլաշարիցէ, Խ շիբ սլաշա-
րեսցէ, և ալլադաց
- 21 ԽԾԿՂՅՆՇ կոչէ, և շիբ զնոսա, և շիբ և
(երկիցս), Պ շիբ և (թէ) ԽԾԿՂՅՆՇՊ եթէ,
Ժ կամին, Կ կամիցեն
- 22 ձն ապա բոնարար, ՄԿ բոնութեամբ, ձն և
փխ զայնոսիկ, ՄԿ զթշնամիսն (Կ զթշնա-
միսն) փխ զայնոսիկ որ... զխաղաղութիւն,
ՂՇ կամենաին

- 23 Յ և սրով, և որով փխ սրով, ՄԿ սպանէ, և
սպանցէ, Շ զալլս
- 24 ՄԿ սատակէ, ՄԿ և փխ իսկ
- 25 Կ բաշարիւ, ԺԻԶՊ զբաղաբան, ԺԽԶՊ ծառս
- 27 ԺԻԶՅՊ զբաղաբա օտարս փխ Զբաղաբա-
տուրս, ԺԻԶՊ զբերդ ամուրս փխ զբեր-
դատուրս
- 28 ԺԻԶՅՊ հանեալ, ԽԾԿՂՆՇ հանել, ԺԶՊ յայտ-
նեսցեն, ձ մատնեսցի, Յ Թէ
- 29 ՄԿ շիբ իւր, ձ ալլ փխ ապա, ձն զալլսն
փխ զաշան, Խ հանցեն, ԽԾԿՂՅՇՇ զկին, և
զկնի փխ զկինն, ԺԻԶՊ շիբ յարբունիսն,
և յարբունիս
- 30 Յ առնիցեն, և շիբ և (զինքն), ՂձՇ զինք,
Շ աշխարս
- 31 Պ հանիցեն, ՄԿՂՇ անիցեն, Ղ անողորմ
- 32 Ին դատաստան
- 33 Յ իսկ քրիստոնէից մատնիցէ, Շ շիբ և
- 34 ձն շիբ կամ ի ձեռս քրիստոնէից, ՄԿՂՇ շիբ
ի ձեռս, ՄԿ նոյնպէս փխ զնոյն, ԽԶ զնոյնն,
ԽՂՅՆ նոյնն, Շ նոյն, ՄԿՂՇ զորդիս, ձն
զորդի
- 34—36 ԺԻԶՊ շիբ զկին և զորդիսն... վարեսցեն
- 35 Խ զստացուածսն, Շ ստացուածս, ՄԿ շիբ
զինքն, ՄԿ զաշան, և շիբ յաշան, Մ խրա-
տեն, Կ խրտեն, ԽՇ ալլ, Շ յաշխարհ
- 36 ՄԿ վարեն, Շ վարեսցին, ՄԿ աստուծոյ փխ
Քրիստոսի
- 37 Շ զոգ, ԽՂՅՆՇ և կամ, ՄԿ կտրեն
- 38 ԽԾԿՂՅՆՇ զկին, ԺՄ զինչս, ԺԻԶՊ ի յարբու-
նիսն (Պ յարբունիս)
- 39 ԽԾԿՂՅՆՇ յիւրմէ, Յ զիւրմէ, ԿՇ գողա-
ցեալ
- 40 ԽԾԿՂՅՇ գտուն, Կ ձախիցեն
- 41 ձ զորդիս, ՄԿ ազատեն
- 42 Շ զքրիստոնէ
- 42 ԽԾԿՂՅՆՇ եթէ, ԺԻԶՊ յանկամայէ, ՄԿ կտրեն
- 43—էջ. 303,1 Շ շիբ առցեն ի... զին մարդոյ

¹ Այս կարգի տարբերակները հետա-
գալում ալլես չեն նշվում:

303-ՐԳ ԷՋԻ

- 1 ԾԿՂՃՆ յարդոյն
- 4 ԺԻԽՍԿԱԶՂՅՇՊ և փխ կամ (Սրեհուն), ՍԿ շիբ իսկ, բոլոր ձեռագրերը գինք
- 5 Յ թուոց, Յ շիբ աուրց, ԺԻՁՊ տարեացն, ՍԿ շիբ կարծեմ, ՍԿ Գ ճ Կ է
- 6 Խ դեկան, ճՅՆ դահեկանն փխ դեկանն, Ի արծաթ է, ճ արծաթոլ
- 7 ՍԿ գին է, ճՆ շիբ ըստ, ԺԻՁՊ բնական
- 8 Ն յաւելցէ, ԽՍԿՂՅՇՇ յին
- 9 ՃՆ դահեկան, ՍԿ գի, ԽՍԿՂՅՇՇ ունի, ԽՍԿՂՇՇ զշնորհ
- 10 ՍԿՂՇՇ սուրբ աւազանին
- 11 ՂՇ զսպաննողն, ԽճՅՇՇՊ յարեան տեարքն, ՍԿՂՆ յարեան տէրքն, Յ տայցեն, Ս զտուն, Կ տուն, ՍԿՃՆ աւար, Կ յարունիս
- 13 ՃՅՆ զայլազգիսն, ՍԿ սպանէ, Յ սպանցէ, ճՆ զգինն, ՍԿ արեան
- 14 Ս դեկան, ԽՍԿՂՅՇՇ Եթէ, ՍՊ դեկան, Յ դահեկան աոցեն
- 15 Յ՝ զինչսն, ճ՝ զգիսն փխ զգինսն, Շ երից, Պ զմին, Կ իրեանցն, ճ յիրոցն
- 16 ՍՃ տացեն
- 17 ՍԿ շիբ Եթէ, Յ թէ, ՍԿ սպանէ, Յ սպանցէ
- 18 ՆԽԿՂՃՇՇ յարեան տէրքն, Յ արեանն տեարքն, ԽՍՃՅՇՇՇ տացեն, ԿՂ տայցեն, ԽՍԿՂՃՇՇՇ տուգանք, Յ տուգան, ճՊ կարողութեանն
- 19 ՍԿ օրինաց, ԽՂՃՅՇՇ արծանի, ճՆ խրատ առեալ փխ զձեռն հատեալ, Կ հատել, Շ հատանեալ
- 20 ԽՂՃՅՇՇՇ իցէ փխ է, ԺԻԽՁՊ իրարքն, Կ յաղազս փխ յաղզս
- 21 Յ տացեն, ԽԿՂՃՇՇ յարեան տերքն, Յ արեան տեարքն

- 22 ԽՍԿՂՃՅՇՇ արքայի, ՍԿ կարի, Յ կարողութեան փխ կարոյն, Յ զայստիկ
- 23 ԽՍԿՂՃՅՇՇ թագաւոր, ԺԻՁՊ դատիցէ, Յ դատեսցէ, ԽՍԿՂՃՅՇՇ դատաստան, Ն դատաստանն, Պ շիբ ի դատատրսն
- 24 Ի զմեղսն, ԽՂՃՅՇՇ մեղս, ԺԻՁՊ յառայնորդքն, Ս յառայնորդն, Ղ յառայնորդք. ԽՃՆ առայնորդք, Յ առայնորդքն
- 25 Խ սպանողն, Ս զսպաննողսն, Յ սպաննողսն ԽՍԿ սպանել, Շ հրամանաց, ԽՍԿՂՃՅՇՇ թագաւորաց
- 26 ԺԻՁՃՊ զզողս, Յ իշխանքն լիցին
- 27 Ն զզողն
- 28 Պ յօր փխ յաւար
- 30 ՆՇ զարձի, ԽՍԿՂՅՇՇ գտեալ յաւարին, ԽՍԿՂՃՇՇ արքայի, Ն շիբ այլ
- 31 Շ զտանիցի
- 32 ԺԻԽՁՇՇ դուծեսցի, ճՆ և փխ բայց, Յ զտասնենն, Ն ի տասն, ԽՍԿՂՆՇ զմէկն, Յ մեկն, ԽՂՇ կաթուղիկուսի, ՍՂ տայցէ, ճՆ տայ, Շ կացէ փխ տացէ
- 34 ՃՆ և զերոյն, ԿՍՂՇ աւարին, ճ կէսք, ԽՂՃՇՇ արքայի, Յ զկէսն (զՕՐացն)
- 35 Պ իրաքանչիւրոց, Ն իշխանք, ճ զնոյնն, ՍՂ տայցեն, ԽՍԿՂՇ յեկեղեցի
- 37 Յ թէ, ՍԿ զօրն, ԽՍԿՂՃՅՇՇՇ իշխանքն, ճՆ շիբ միայն
- 38 ԽՂՃՇՇ արքայի (լիցի)
- 39 Ն ի յեկեղեցի, ԺԻԽՍԿԱԶՊ շիբ ի, Ձ մին, ՂՅ մեկն, ԽՍՃՆ մի
- 40 Ն դրօշսս
- 42 ՍԿՃՆ լրտես, ԺԻՁՇ լրդեսս, ԽՍԿՂՃՇ ճաշուշ, Յ ճաշուշն, Ն ճաշուշ

304-ՐԳ ԷՋԻ

- 1 Ն թէ
- 2 ԺԻԽՁՊ պատահմանն, ԽՍԿՂՃՇՇ արքայի
- 3 ՍԿՃ բաժին
- 4 ՍԿ գի, Ղ և բանգի, Ժ կամաւ, ճ զիպեցին փխ զիմեցին, ԺԻՁՊ զայս սովորութիւն առացաք
- 5 ՍԿՆ պատերազմին, ԽՍԿՂՃՅՇՇ զարականին, Կ մոռանալ փխ մեռանել
- 6 Յ առաքեաց, Յ թէ, Պ առաքեաց
- 7 Ճ՝ պարտական, Ն՝ պատուական փխ պարտական, ՍԿ նա է պարտական արեան նորա, Ն շիբ նորա, Պ լիցի
- 8 ԺՅ թէ, ԽՂՃՅՇՇՇ մեռանիցի
- 9 Կ առաքեաց է, Ն զողութեան
- 10 ԺՁԽՊ շիբ և, ճՆ և որ (առաքեացն), ՍԿ շիբ զնա, Յ զնա ինքն, ճՆ զնեսցէ զնա,

- ՍԿ շիբ իսկ, ԺՊ իւր
- 10—11 Յ Եթէ զողն հրամանան իւրով երթիցէ ի զողութիւն և մեռանիցի, արին նորա ի զլուս նորա
- 12 Յ շիբ Եթէ, Շ շիբ ի, ՍԿ ըմբռնէ, ՍԿ զսպանտն, Խ սպանտքն
- 13 ԺԻՁ էրէվարն, Խ երէվարն, Ն զերիվարն, ԺԻՁՊ իցէ փխ լիցի, ԺԻՁՊ զրեհն
- 14 ՍԿՂՇ զոր, ՍԿՂՇ շիբ յաւարի
- 15 ԺԻՁՊ արծաթք և մարգարիտք՝ իշխանացն, Ն նոյնն
- 15—17 ՍԿ շիբ նոյն և ասրիզէն... զօրացն լիցի
- 16 Ժ արսեղեն, Ժ արսեղէն, ճ պղինձ
- 17 ԽՂՃՇՇ շիբ լիցի, Յ է փխ լիցի
- 18 ՆՃ զօրացն, Ն ազգացն
- 19 ԽՍԿՂՃՅՇՇ շիբ և, ԽՍՂՃՅՇՇՇ կալցին

- 20 ԺԻ ամենայն, Կ յամենայնի, Յ շիբ ունին, ԽճՆ ունի, Շ աստուծոյ
- 21 ԺԻՅ շիբ ի (փրկութիւն)
- 22 ԽՄԿ սոյնպէս, ԻԽ զանդաստանաց, Խ Տինկերորդ
- 23 Ժ արհնադրեացն, Կ օրհնադրաց, Ղ արարինադրեաց, Ճ յարինադրեաց, Ն արհնադրեաց Յովսէփ, Պ օրինատեաց, ՄԿ Տնգայք, ՂՇ Տնգար, Ճ Տնկեակ, Յ Տնգեակ, Ժ որ ժամ
- 24 Խ փարաւովնի, Կ փառաունի, Ժ զըհինկերորդն
- 25 ՄԿՃՆ յառաջն, ՄԿ ոչ կայր Տնգայք, ԽՂՅՆՇ էր փխ էին, ԺԻՉՅՊ Տնկեակ, ՂՇ Տնկար, Կ քուտր, Շ կուտր
- 26 Ի ունէի
- 27 Յ անդաստանն, ՄԿՂ շիբ և դրախտ, Շ շիբ դրախտ մի, ԺԻՉՅՊ Տնկեակ, Մ Տնգակ, Կ Տնգայք, Ղ Տնկար, Կ Նոյնպէս փխ նմանապէս, ՄԿ շիբ և
- 28 ՄԿ շաղաց, ԺԻՉՊ շիբ թէ, Ի բնակիչքն նորա, Պ բնակիչքն սոյնպէս, ՃՆ բնակիչք, ԽՄԿՂՃՆ՝ իցեն, Շ՝ իցին փխ են
- 29 ԺԻՉՅՆՊ իրաւամբք, Ճ շիբ է, Ն շիբ գլխոյ, ԺԻՉՊ քրիստոնէից գլխոյն
- 30 Ն ալլազաց
- 31 ԺԿՉՇ արտորեայք, Ղ արտորեայք, ԺԻՄԿՉՊ

- շիբ ընդ, ԺԻՉՊ Ենկեակաւ, ՄԿՅ Տնգեակի, ՄԿ լիցի, ՄԿՅ դրախտ, ՃՆ ոստինք փխ դրախտք, Մ տասնորդ, Կ տասանորդ, ՅՆ տասանորդեացն
- 32 ՃՆ աշնպէս փխ Սոյնպէս, Շ և այգիք, ՄԿՂ այգի
- 33 ԽՂՇ՝ ծառաստանք, Մ՝ ծառատունք, ՃՆ՝ ծառք ոստինք փխ ծառատունք
- 34 Շ շիբ (Այսպէս) և, Ղ՝ յայգիւրս, Շ՝ յայգիւր փխ յաւուրս, ԺԻՉ յեթնն, ԽՂՃ յեաթնն, Պ յեթննէն, Շ եօթ
- 34—35 ՄԿ շիբ Այսպէս և... շինականք
- 35 ՂՇ շինականքն
- 36 ԺՉՅՊ եգինն, Ի եգինս, Մ անձին փխ առանձին, ՄԿ շիբ ալլ, Ն շիբ դի
- 37 Պ որ, ՄԿ աշխատի Տնգին, Ի Տնկին
- 38 ԺԻՉՊ և կովու, ԻՉՉ դրամակշիռ, ՄՇ դրամակշիռ, Կ դմա փխ դրամ, Ղ կշիռ, Յ իւր, Ղ տայցեն
- 39 ԺԻՉՊ զգառինս, ԽՂՅՆ գառինսն, Ն գառինք, Ժ տասանորդեացէ, ՄԿ տասանորդին
- 40 ԻՉ իշու, ԽՄԿՂՃՅՆՇ մի լիցի հարկ
- 41 Կ ծառայեալ, ՄԿ զտէրունիս
- 42 ՄԿՂՇ ըստ փխ Ի, Կ տէրէմուտս, Կ ծառայեալ
- 43 Ղ շիբ փխ չէք չէք, Ղ շիբ և, ԺԻԿՉՊ սահմանք, Ն գահմանքդ

ՅՕՅ-ՐՊ ԷՁԻ

- 1 Յ տուգանեացին
- 2 ՃՆ շիբ տէրունի, ԽՄԿՂՇ եղեալ, ՃՆ շիբ լեալ, ՉՊ կարողութեանն
- 3 Ճ յալլան, Շ անցաւոր, Շ եղեալ փխ գտեալ, ՄԿՂՃՆՇ դատաւորք, ԽՄՂՃՅՆՇ՝ վճարեացին, Կ՝ վաճառեացին փխ վճռեացն
- 4 Յ թագաւորի
- 5 ԺԻՉՃՆՊ գեաւղ, Մ գեւղ, ԿՂ գիւղ
- 6 ՄԿ շիբ նոր շէն, ՄԿ լիցի փխ համարեցի, ՄԿՂ ազգաց յազգս, ՅՆ յազգէ յազգ, Շ յազգաց յազգս, ՃՆ Նոյնպէս
- 7 Շ իշխանացն, Ն ազատ
- 8 Յ ի հոգս, Պ գհոգս, Շ հաստատիցեն փխ հատանիցեն
- 9 Շ յորդոց, ԺՉ Ես, ՄԿ շիբ Ալլ փոփոխումն... մինչև հողվածի վերջը
- 11 ԽՂՃՅՆ ազատութիւն մի լիցի
- 13 Ն պակասիցէ, ՃՆ յարքունի
- 14 Ի ամենայնքն, ԽՂՃՅՆՇ ազանական լիցին
- 15 Ճ արդ փխ արք, Ն շիբ Արք քաղաքացիք, ԺԻՉՅՊ պատուեացն, Ն պատուեցի, Ն նորա փխ քան, Ն և գեղացիս, ՂՇ զգեղացիք, Ն գեղացին, ԽՂՃՅՆ գեղիցն
- 16 ԺՉ պակարակցիս, ԽՂՃՅՆՇ ազարակից, Ն՝ այնպէս, Շ՝ սոյն փխ Սոյնպէս, Պ շիբ լիցի,

- ԺԻՉ ի բերդից
- 17 Շ հարկաւոր, Ն յարուեստ, ԽՍՂՅՆՇ հողագործութիւն, Յ շիբ է
- 17—18 Ն շիբ և դարբնութիւն... հողագործել
- 18 Ղ հուանութիւն, Ղ պատուեցին
- 19 ԺԻՍՉՂՅՆՇՊ բժիշկ
- 20 Ճ շիբ ի, Ժ ամենեցունց
- 23 ԽՃՅՆ հարանց, ԽՄԿՂՃՆՇ անապատի, Յ անապատաց
- 24 Ի՝ կարգողաց, Շ՝ հարք հոգոց փխ Կարգ ոգոց, Պ պարգ փխ Կարգ, Յ որոց փխ ոգոց, Շ շիբ և հրահանդ... հորարց ի, ԺԻՍՉՅՆ հրահանկ
- 25 Խ շիբ ի, ԽՆՇ Բարսեղէ, ԺՅՇՊ և եղեալ
- 26 Կ յալլում փխ յաւելում
- 27 ՃՆ շիբ է, ՄԿՂՇ նոցա փխ նորին
- 28 Ճ դատաւորութենէ փխ դիտաւորութենէ, ԺԻՉՊ շիբ հնչ, Ի մերս փխ միտս, ԽՄԿՂՃՅՆ միտ, ՄՆ իշխեմ, Ճ իշխան
- 29 Շ շիբ վարիմք, ՄՂ վարին, ԺԿՉՅՆՊ շաղաւար, Ճ շօղօք
- 30 Կ շիբ արդ, Մ սապէս, Կ սոյնպէս
- 31 ԺԻՉՊ շիբ և ամենայն, ՄԿ լինել փխ շինել
- 33 Շ շիբ որ, Կ յառաջնում, ՄՂՇ հարց և եղ-

- բարց, Կ և փխ եղև, ձև եղբարցն, ԺԻՋՊ
- 34 ԺԻԿՋՊ ալլոց, Յ բարի փխ բարիոք, ԺԻՄՋ ՂՇ՝ անդաստան, Կ՝ անտաստան փխ անդատաստան
- 35 ԺԻՄԿՋՂՇ փոփոխել, Կ հարկ փխ հարկատր
- 37 ձև դիցէ, Յ վանանց, ԺԽՄԿՆՇՊ հայրապետ, Յ հարպետ, ԽՄԿՂՇՆՇ Խնշ, ԺԻԽՋՇՇՊ շիֆ վանացն, ՄԿ վանաց

- 38 Մձ տացեն, Կ տացին, ԽՂՆՇ տայցեն, ՅՇ նոյն, ՄԿ և նա փխ նոյնն և, ԻԽՂՇՅՆՇ՝ ցուցցէ, Կ՝ ցուցէ փխ անցուցէ, ԺԻԽԿՋՁՇ ՅՆՇՊ և փխ որ
- 39—40 ՄԿ և զոր եկեղեցոյն (Կ եկեղեցուն) է թողցէ
- 40 Ի թողցին, ԺԽՋՂՇՅՇՊ թողցի
- 41 Մ՝ յետ, Կ՝ հետ փխ զկնի, ձև մահուանն, ձև շիֆ հարց, Յ ն իբրև
- 42 Ղ վարիբն, Ն վարուք, ԽՄԿՂՇՅՆՇ եղբարցն

306-ԲԳ ԷՋԻ

- 1 Ժ նստի, ԺԻԽՋՂՇՊ փոխան, ԺՋՊ հարցն, ԺԻՋՊ նստցին փխ Լդիցին
- 2 Շ շիֆ որ, Ի զալլ որ իմաստուն յազգատոհմից երբարցն և կամ յեղբարցն, ԺԿ եղբարցն
- 2—3 Ն շիֆ դալլ որ... հայր վանացն
- 3 ԺԻՋՊ վանիցն, Խ վանանցն
- 4 ԺԻՋՊ և իշխանաց, ԽՄԿՂՇՆՇ իշխանք, ձև արէնք, ձ ղնեն, ԺԻՋՊ վանացն, ԺԻՋՇՊ եղբարցն
- 5 ԺԻՋՅՊ բայց փխ Եւ, Յ այնոցիկ, ՄԿ կարգիւք և վարդապետք
- 5—6 ԽՄԿՂՇՅՆՇ շիֆ և այն... ոչ կաշառօք
- 7 ԽՄԿՂՇՅՆՇ գգործ (քան)
- 8 ձև շիֆ յոյս և, ՄԿՂՇ թէ, Յ կարճամիտք, ԺԻՋՊ շիֆ որ
- 9 Խ հանդիպիցէ, Խ գործաւորսն, Շ տացին, Ի աւել, Ն աւելի, ԺԻՋՂՊ վարձս
- 10 ՄԿ զի մի (Կ+ի) նուազութեան պատճառ լիցի եղբարցն, Ն եթէ
- 11 ԺԻԽԿՋՇՅՆՇ արտրնչողին, Կ առնուլ
- 12 ԽձՅ կանովնի, Պ ի կամաց, Ն թարսեղի, ձև շիֆ եղաք
- 12—13 Յո եղաք... եղաք աղազաւ
- 14 ՄԿ գործելիացն, Յ թէ, ՄԿ վնասեն, Շ վրնասեսցեն
- 15 Մ վճարեն, Կ վճառեն, Մ վճարի, Կ վճառի, Յ վճարեսցին
- 17 ԺԻՄՋՊ վասն վարդապետաց եղաւ այս բան, Կ շիֆ վերնազիւր
- 18 ձևն նախ կրթեալք
- 18—19 Կ շիֆ Եւ վարդապետք... հրամանաց
- 19 ԺԻՄՋՊ կտակարանաւք, ԺԻՋՊ յերկու

- 20 Յ կոչեսցեն
- 21 ԽՄԿՂՇՅՆՇ և կամ թէ զկամս (Յ շիֆ), ՄԿ շիֆ և (կամ), ԺԻՄՋՈՊ հայրապետի
- 22 ՄԿՂ ունիցի, Պ բարուք, ԺԻՋՊ գործեսցեն
- 23 ձևն երկու, ձևն երեք, ՄԿ հաստատի
- 24 Շ զկարգեալս, Ո զգեցուցեն փխ լսեցուցան
- 24—25 ՄԿՂՇ շիֆ և զանձամբ... զկարգեալսն (Կ ձեռագրում տեղ է թողնված այդ բառերի ձամար)
- 25 Յ պատուեալ, ԽՄԿՂՇՆՇՈ շնորհի
- 26 Յ մարգարէից
- 27 ՄԿՂՇ շիֆ և
- 28 Ն նախակրթեալ
- 30 ձևն լիցի, ԺԻՋՅՊ դատաստանին, ՆՈ շիֆ դատաստանի, Ի զուեալսն, ձ երկրորդ, Շ երկրորդեալ
- 31 ՄԿ նորին փխ իւրոյն, Ղ իւրուն, ՄԿ ուղղեսցէ
- 32 Ն իսկ փխ Եւ, Ո կամ փխ կամաց, ՄԿ իւրոյ, ձ իւրոցն, ՄԿ պատիւս փխ պատիժս
- 33 Ն ապաշխարանաւք փխ ապաշտանօք
- 34 ձՈ որ, Ն որք, Ն ամաչեացն փխ քամահեացն, Ո քանմահեացն
- 35 ՄԿ եթէ փխ Եւ թէ, ԽՂՇՅՆՇՈՈ պատահիցի, Շ կապեալ, ԽՄՂՇՆՇՈՈ բանիւ
- 36 ձ և կամ, Ո շիֆ ի, ՄԿ վանաց փխ վանականաց, ԺԻԽՄԿՋՂՇՇՈՊ շիֆ կամ (եկեղեցականաց), Ն շիֆ կամ ի... կամ եկեղեցականաց
- 37 Կ լուծէ
- 38 ԽՂՇՆՈ լինի, ՄԿՇ լիցի, Յ ուղիղ Ն անբեր

307-ԲԳ ԷՋԻ

- 1 Ի աննացէ, Յ մինչև
- 2 ՄԿ իբաւ, Ղ իբաւց, Յ շիֆ ալլ որ
- 3 ՅՈ կապել, Յ մինչև, Ն և զղջասցի, Ո և թէ փխ եթէ, Յ գիտաց, Ո ամբարտաւան, Ժ ամբարտաւանից

- 4 Ն է փխ իցէ, ԻՋՊ եթէ, Խ վկայեցելոց, Շ զպատճառս, ձ զկապանացն, ՆՇ ցուցէ
- 4—5 ձՈն շիֆ և ի նա... անպարսաւ լիցի
- 6 Յ Եւ թէ փխ եթէ, ԽՄԿՂՇՆՇՈ թէ, Ժ մի փխ միում, ՄԿ տեղոշ փխ եղբայրանոցի

- 7 ՄԿ զայն փխ ևս զմի, ն զի փխ զմի, ժԻՁՅՇՈՊ զի մի փխ զմի, ն աւար փխ աւազ, Յ կոչեացին
- 8 ԺԻՁՊ ևս փխ և (ի նոսա), ՄԿ շիք և (ի նոսա)
- 9 Ն պատճառս, ՄՂձՈՊ տացեն, բոլոր ձեռ., բացի ՄԿ շիք եւ թէ. սրբագրել ենք համաձայն և խմբագրութեան ՄԿ այլ իւրաքանչիւրքն, ն զոյք
- 10 Իձն կարգեցին, ՂՈ կարգեցեն, Յ կարգեցեն, ՄԿ առակին, Պ զարուեստին փխ զպատին
- 11 ՃնՈ նախ փխ նորա, ԺԻՁՅՇՈՊ՝ յայլսն, ՄԿՂՃՆՇՈՊ՝ զայլսն փխ այլքն. սրբագրել ենք համաձայն և խմբագրութեան, ն զարդարեացեն նաև զայլսն զարդարեացեն, ՃնՈ բանիւ զարդարեացեն, ՄԿՂՇ և փխ նաև
- 12 Ն՝ զայն և, Ո՝ զայլսն փխ զայլ ևս, ՃնՈ զհարկս, ԽՄԿՂՃՅՆՇՈՊ թէ, ՆՈ զսահմանս
- 14 Ղ զաշակերտան, ԺԻՁՊ զբրոց
- 15 Ն քամարհերով, Ժ յուսեալ, Ո զասեալ փխ ուսեալ
- 16 ԺԻՁՊ իսկ ի նմանէ և ի նմանէ..., ՃնՈ իցեն, Ի նստի, ԽՄԿՂՃՅՆՇՈՊ նա ուսցի փխ նստցի, Ո յուսուցէ
- 17 Մ կացէ, ՂՅՇ կայցէ
- 18 ԽՂՈ կաթուղիկոսի
- 19 ՆՈ շիք այլ ոք, ն երկուցունց
- 20 ՄԿ յարտաբոյ, Շ եպիսկոպոսէ, ԺԿՆՈ զործիցէ, ՄԿՇ շիք և
- 20—22 Ն շիք ինչ զի և... կարգն գործիցէ
- 21 ԽԿՂՃՇՈ զկարգն
- 22 ՂՃՅՇ յայսմ, Ի ասցցէ փխ անսայցէ, ՅՈ շիք ի
- 25 ՃնՈ զայն նախ փխ զայնոսիկ, ն հարբանալ, ՄԿՂՇ են փխ իցեն, ԽՃՅՆՈ կոչիլ, ն յաստիճանի, Ո աստիճան, Պ զհրաման
- 26 Ճ զհամարս, Շ դրոց փխ ուսման, Ո արժանի, Ո շիք է, Շ պահանջեալ, ՃՇ, շիք և, ՄԿՂՇ յուսէ, Ո ուսմէ, Ի իւրաքանչիւր
- 27 ՄԿ՝ նոսա, ն՝ ալնքան փխ այնք
- 28 Շ շրջել, Ժ անդիտուն, ՄԿՂՇ ուսմամբ, Պ պատառեալ փխ պատրեալ, Ո անկատարող պատիւ
- 29 ՆՊ վնաս, ն խակութեամբ, ԺԻՄԿՁՅՈ զործիցին, Ճ արդ փխ այդ

- 30 ՂՅՇ կայցէ, Ո ընտրութեանն, Պ զայնցեն, Ո բայցեն
- 31 Ի շիք յառաջ այլ, Ո այլ յայլ, Ի յառաջագիտութիւն, ն ն յառաջագիտութիւն, ՄՂՆՈ զերկեզ, ԽՃ զերկեզ, ԽՊ զբարուք, Ո ըղբարութ՝, ՃՆՈ շինեալ ոգիս
- 32 ԽՄՂՃՅՆՇ Տարկատրիցին, ԺԻՁ անսպիւտ, ԽՂՇ անստիւզ, ՅՈ անզգիւտ
- 33 ՄԿ անխիղճ մտաբ կոչին ի..., Ո զխճիւ, ԽՂՅՇ կոչեցին, Ճ կոչիցի, Ժ սպասաւորութիւնն
- 34 ԺԽՄՂՂՃՅՇ վաղվաղկոտացն, Կ վաղվաղվաղկոտացն, Յ զայնոցիկ, ԺԻՁՊ զայն փխ զայլս, ԺԻՁՆՊ աշայեցին
- 35 Պ ի պատուել բանին, Ճ ցախտիցն, ՄԿՂՇ շիք նախ, ԺԻՁՊ բժշկեացին, ն բժշկեցին, Ո զմի փխ զի մի
- 36 ՄԿ հիւանդ, ԽՄԿՂՃՆՇ ախտացուցեն, Յ ախտացուցցեն, Ո շիք զբազումս ախտացուցանեն... միեւն հոգիվածի վերջը, Ժ՝ իրաւ, Խ՝ իրաւաց Շ՝ իրաւաց փխ իրաւացի, Ժ իցէ (դատաստան)
- 37—38 ԺԻՁՊ զնոսայ իրաւացի է յամ առ ի իրեանց կամիցին...
- 38 ՄԿ իւրոց, ԺԻ պահարկետանալ, Ձ պանարխանալ
- 39—40 Ճն շիք և հրամանա... բարեկարգութեամբ
- 40 Ն վկայոցն, Պ վկայելով նոցա իցին, Կ զանշան, ԺԻՁՅՈ շրջաւզան
- 41 ԺՁՊ զղաշայտաղան, Ի զաւաքաղան, ՄԿ և ոքք ցուցանեն, Ղ ցուցանէ, Ճն շիք զիտունս, Յ ամենայն ոք հպարտս և ամբարտաւանս
- 42 Ի եղեալ եալք փխ եզեալք, ՄԿՃՅՆ եղեալ, ՅՇ յորովայնի
- 43 ԺՁ պարսաւապետք, Ճ պարսաւագետք, Պ պարսաւաղէպք, բալուր ձեռ. զայնպիսին. սրբագրել ենք համաձայն նախադասութեան իմաստի և ԱՅ խմբագրութեանն, ն լեռցուցանել, ն իրաւացի է
- 44 ԽՄԿՂՃՅՆՇ առեալ փխ և անցեն, ն զաւազանն փխ զզաւազանն, ԽՄԿՂՃՅ շիք և (տացեն), ԽՄԿՂՃՅՆՇ տացեն նոցա, Կ շրբաշողութեամբ
- 45 Ի երթեալ, ԽՄԿՂՃՅՆ վանս փխ վայրս
- 46 Ճն մեծարանի և հրամանաց, Պ տեղուն

308-ՐՊ ԷՋԻ

- 1 ԺԻՁՊ շիք նախ, Ճն շիք ընդ, Ճն եղբարցն, ԽՄՂՇ իսախիցի
- 2 Խն ամենեցունց, ն հորն փխ հիւրն (Եւ)
- 3 ԽՄԿՂՃՆՇ քնական, ԽՃՅՆ կամիցէ
- 4 Ճն յաճախիցէ, ԺԻՁՊ այլև, ն զաստիճանա-

կանն, ԺԻՁՊ շիք և, ԺԻՁՊ յիւրոցն և զնա (Ժ զայն) քամահել..., Շ քամահելով

1 Այս կարգի տարբերակները հետազոտում այլևս չեն նշվում:

- 5 ՄԿ տա, Յ աայցէ, ձն յանդգնութեան բան ազերս, (ն ձեռագրում յանդգնութեան բան ազերս, որ կարելի է կարգալ նակ՝ յանդգնութեամբ անազերս)
- 6 Մ շիբ զնա
- 8 ԽԿՂՃՅՆԵ շիբ զատաստանաց, Խ վասն քահանայից է բանքս
- 9 ԽԿՂՃՅՆԵ զժողովորդս
- 10 ԺԻՍՁՊ որ փխ որպէս, ձն որպէս և, ն շիբ, Ե բաժիկ
- 11 Ն արեան, ԺԻՁՊ ի յայնպիսոյն, ՄԿ յայնպիսուն
- 12 Ն ձեռն, Ե զտեառն, ՄԿՂԵ հովեացեն
- 13 Խ շիբ նոցա, Խ իրաւամբ, ն շիբ և
- 13—15 ՄԿ շիբ թէ զոր սրով... զփրկեալսն
- 14 Ղ որ փխ քո, ձն ի ծառանդութիւն
- 15 ԽԿՂՃՅՆԵ շիբ զգնեալսն և
- 17 Ե բնականութեամբ
- 18 ՃՊ երբցուն, ԽԿՂՃ լինի, Ե շիբ լիցի, Ի որ, Ե յառաչոյն, ն առաչոցն
- 19 Ղ հովութեան, ԿՊ հովութեան, ձն հովութեանն
- 20 ԽԿՂՃՅՆԵ շիբ Ձի, Յ և փխ Ձի, Պ աշխարհականաց, ԽԿՂՃՅՆԵ իբրև յորժամ, ձն մեռանիցի
- 21 Ի ինքեանք, ՄԿ իրեանքն
- 21—22 ԽԿՂՃՅՆԵ կու ուտին (ՂՃՆԵ կուտեն, ՄԿ ուտեն) զժխերն և իրեանց զրան երեց զենն....
- 22 Ի զենն փխ զենն

- 23 Ն յայնպիսոյն, ՄԿՂ սարկաւազուն իցին (կարելի է կարգալ նակ՝ սարկաւազ ունիցին), Ի աշխարհական
- 23—25 ԽԿՂՃՅՆԵ քահանայ լինել և թէ աշխարհականք՝ (ձն և աշխարհականքն) նստցին ի (Յ շիբ) տունս (Յ շիբ) իրեանց և թէ (ն եթէ) յանդգնին՝ նզովեսցէ զնոսա կպիսկոպոսն....
- 26 Կ շիբ է, Խ ալրնել
- 27 ԺԻՁԾՊ և աշխարհական, ձն աշխարհականք, ձն շիբ որ, ԽԿՂՃՅՆԵ եթէ, Խ ալրնէ, ձն առնեն, ՄԿ իւր, Յ զերինն (այստեղ և այլուր ձեռագրերը ունեն նակ՝ էրի՛)
- 28 ՂԵ շիբ և, Ե զմորթին, Յ շիբ ալլ, Յ քահանային
- 30 Ն շիբ եւ, Յ թէ, Ե շիբ արժան է
- 31 Ն շիբ իւր, ՅԵ կպիսկոպոսէն
- 32 Խ ապաշխարութեան
- 33 ԽԿՂՃՅՆԵ եթէ, ԺԻՁՊ անձինն ձ վրէժխնդիր փխ խնդրելու վրէժ, ՆՊ խնդրելով, Ե ինչ և իցէ
- 34 Ն շիբ և զլրացեալ.... պարտ է
- 34—35 ՄԿ պարտ է նմա իրատող վարդապետին և կպիսկոպոսին....
- 35 ԽԿՂՃՅՆԵ և եթէ, Ե կապեաց
- 36 ԽԿՂՅԵ մինչև զլրացեալ արձակեսցէ, ձն արձակեսցէ զկապեալն իւր
- 37 Կ շիբ սակայն, ձն շիբ որ կապեցան.... թէ անիրաւ

ՅՅՑ-ՐՂ ԷՁԻ

- 2 Ի ալրն, Պ թէ, Պ կնոջն
- 2—3 ԽԿՂՃՅՆԵ վասն առն և կնոջ անկարողաց, որ (Յ շիբ) չկարէ (ն չկար, Յ ոչ կարէ) ալրն (Ե շիբ, ձ ալր) յանձնէ հանել զկոյսն (Ե շիբ, Խձն զկոյս)
- 4 Պ Զարմարումն
- 5 ԺՁՅ առնն, ԽՅԵ կրտսեր, ն կսեր, Պ կրտսէր, ԽԿՂՃՅՆԵ կինն, Յ զկինն
- 6 Ն ամենայն
- 8 ձնն եթէ, Ե ալր, Յ և թէ կամ
- 3 ՄԿ որ առ իրարս կենան, լաւ է, ապա թէ ոչ՝ բաժանին, ԽԿՂՃՅՆԵ որ ի միասին կենան առ իրեարս (Ղ իրարս), թող (Յ ապա թող) կենան, ապա թէ ոչ՝ նա թող բաժանին (Ե բաժնին), ԺԻՁՊ իրեարս՝

- 10 ՄԿ կին, Ի պտոյզն, Խ պտոյքն, ՂՅԵ կլնել, ՄԿ շիբ և առնու, Ի առնէ
- 10—11 Ն շիբ և առնու կինն.... կամեսցի
- 11 ԽՄԿԵ շիբ ալլ, ԽԿՂՃՅՆԵ շիբ զոր և (ՄԿ կա) կամեսցի, ՄԿ շիբ Բայց, Ի շիբ լիցի, ՄԿ շիբ յազազս յսոցցիկ, ն յայսոցցիկ
- 12 Յ ոչ, ն յախտն, ՄԿՂԵ կին, ՄՂՅՆՊ բաց ի
- 13 Յ հանգերձից, ՄԿ արարաւ, ձն արար առն
- 14 ձ եթէ փխ եւ թէ, ԽԿՂՅՆԵ եթէ, ՄԿ ըզդուսին, ձն զզուսին տացէ և զաճին զկէսն առնուն.... Ղ կէս, ՄԿԵ աճին, Խ աճուն
- 15 Յ զկեսն, Պ զկէսն, ՄԿ առն լիցի փխ ալրկանն տացի, ԺԻՁՆՊ ապաշխարութեան փխ աշխատութեան, ձՅ աշխատութեանն
- 16 Ժ ազգնահինքն
- 16—17 ԽԿՂՃՅՆԵ արարեալ են միմյանց ազգայինքն մի լիշեսցին (ն լիշեսցին)
- 18 ԺՁՊ առն (լիցի), ձ կինն
- 19 ԽԿՂՃՅՆԵ որ ալլ ալր առեալ իցէ և մեռե-

¹ Այստեղ և այլուր ձեռագրերը (և նույն ձեռագրերը) ունեն ինչպիս զբարբոյսն իրեար, զիրեարս և այլն, այնպիս էլ ռամկորեն իրար, զիրար, զիրարս և այլն ձեռեր: Ձեռագրերում զերակշռուող ռամկորեն ձեն է: Այդ կորզի տարբերութիւնները հետագայում այլևս չեն նշվում:

¹ Այս կարգի տարբերութիւնները հետագայում այլևս չեն նշվում:

- ալ լիցի այրն փխ որ այլ այր... զայն առցէ
- 21 Ե պատահարեաց, ժիՉՊ պատահարութեան (Ի պատահարաց) դատաստան (Ի դատաստանի) Տեառն (ԻՉՊ շիք)
- 22 ԽԿՂՃՅՆԸ և կամ, Ղ կնոջն, ԽԿՂՃՅՆԸ դիւահարիլ
- 23 Պ էրն, ՆԽՂՃ ծնողացն
- 24 ԺՁ (առցին) մինչ, ՄԿՂԸ բժշկեսցի կինն, ՄԿՂԸ շիք զամենայն, ԽՃՆ ծախքս, ՄԿՂՆ զծախս
- 25 ՄԿ բժշկի կինն, ԿԸ դարձի, ԽԿՂՃՅՆ յայր, Յ առն (Իւր), Ն յամենցի փխ կամեսցի
- 26 Յ առն, Ե յայրն, Ն զնա փխ զկինն, ԽԿՂՃՅՆ շիք զկինն, Յ արձակեալ զկինն՝ եթէ ոչ բժշկեսցաւ կինն, եթէ ողջացաւ կինն՝ ոչ կարէ արձակել
- 27 Յ առն Իւրում, Խ դիւահարիլ
- 28 ԽԿՂՃՅՆԸ և զծախսն (ձն զծախսն) այրն (Յ առն, Ե այր) հանցէ (Յ արասցէ) մինչև (ՄԿՂԸ շիք) բժշկեսցի (ՄԿՂԸ շիք), ապա թէ... Կ հետ, Պ և՛ թի
- 29 Յ առն, ՄԿ զկին փխ զնա, Ե շիք Եւ (եթէ), ԽԿՂՃՅՆ թէ, Ղ մանգունք

- 30 Ե ի փխ իւր, Յ լիցի փխ թողցի, ժիՉՊ ընչօքն, Յ առն
- 31 ԺՁՊ կարողութեան
- 32 ԺԻՉՊ դիւահարեալ
- 33 ԺԻՉՊ շիք լնուլ եթն մամացն, ձն ամի, ձ կին
- 34 ԽԿՂՃՅՆԸ ծախք և հանդերձ (ՄԿՂ անդերձ), ՄԿ շիք որ ի
- 35 Յ և նոյն, ԽԿՂԸՊ նոյնն, ՄԿ նոյնպէս փխ նոյն... լիցի, Ի սապէս, ԽԿՂՃՅՆԸ շիք այսպէս, Յ եթէ առնն, ՆԸ գոթի
- 36 Ժ պիտակութեան, ՄԿՂԸ թէ, Ե առաջի, Ե ծնաւոք
- 37 Յ առն (թողուլ), ՂՃՅՆԸ՝ նոյն, Խ՝ նոյնն փխ նոյնպէս, Խ եթէ, Ի սապիսի, Մ Իշխանն
- 38 Մ կին, ԽԿՂՃՅՆԸ և լիցիցի (Յ եղիցի, Ն լիցի) առն այլում (Յ յայլում), Ե շիք յետ, ԽԿՂՃՅՆԸ իցեն փխ հանդիպի
- 39 Ե ախտք, ժԻՉՊ տրտնջիլ փխ ննչել, ՄԿ միմեանս փխ իրարս, ձ հայեցեն
- 40 Ե ցուցեն, ՄԿ վարդապետաց և բժշկաց, ՄԿ շիք հոգևորաց և մարմնաւորաց, Ն և թէ փխ եթէ
- 41 ԺՅ բժշկութեանն

310-ՐԿ ԷՁԻ

- 1 ձն կնոջ, Պ զնոյն, Ե առաջ, ՄԿՆձ է փխ իցէ, Ե ամուսնացէ, Յ յայլում, ՄԿ շիք այլում
- 2 ԺԽ շիք ի (մահ), ՄՂԸ անդէն
- 4 Ն թէ, Յ ցաւ հիւանդութեան, ԽԿՂՃՅՆԸ յարկան (Ե արկան) կամ (Ն և կամ) կնկան, Պ և փխ կամ, Կ կնոջ
- 5 Ե ունի, ՄԿ՝ ապա, Ն՝ մի այր փխ միայն, ձն խղճացցին, ձ ի միմեանց
- 6 ՄԿ և արձակին, ՄԿ է փխ իցէ, ԽՂՆԸ զինչս
- 7 ՄԿ տացեն փխ անդրէն դարձուցեն, Ն դարձուցին, Ե շիք և
- 7—8 ՄԿ շիք բայց ի տունս ծնողացն
- 8 ԽԿՂՃՅՆԸ և ոչ երկու կին ի մի տուն, Ի ի միասին
- 11 Ղ և թէ փխ եթէ, ԽԿՂՃՅՆ կին, ձ այլ փխ այր
- 12 ԽԿՂՃՅՆԸ թէ, ՄԿ շիք զնացեալ
- 13 ԽԿՂՃՅՆ նոյնը, ՄԿ նոյնպէս և առն փխ նոյն լիցի... վարեսցի, ԽԿՂՃՅՆ այր
- 14 Յ յերբ, ժԻՉՊ՝ զնացէ, Ի՝ զնացցին փխ գերեսցին, ԽԿՂՃՅՆ եթէ փխ և թէ, Կձն եթէ, ժԻՉՊ գտցի, Ն գտցես
- 15 ձն ազատ, ԽԿՂՃՅՆ ապա փխ որ ազատն մնաց, Մ ամուսնացցի, Յ ծնողացն
- 16 ԽԿՂՃՅՆԸ և թէ փխ Եթէ, ձն բաժնէն, ձ անդէն
- 17 ԽԿՂՃՅՆԸ ծնաւոք
- 19 Յ կնոջն

- 20 Ի ատկութեան, ԽԿՂՃՅՆԸ Յորժամ դիւական ախտիլ զմիմեանս առիցեն փխ կան... առիցեն
- 21 ԺԻՉՊ կինն, ժԻՉՃՅՆԸ պողոտայութեան (այս բառը հանախ բերված ընքերցմամբ է հանդիպում), Ե շիք էր, Ի ատկութիւն, ժԽԿ ՁՃՅՆ աղիլութիւնն՝
- 22 Ժ զբաժիլն
- 23 Ժ յետոյ փխ յետ բազում խրատու, ԻՉՊ խրատիլոյ, Խ այստցիկ, ԽձՆԸ՝ զերդ, ՄԿՂ՝ զերթ, Յ՝ զեղ փխ որպէս
- 24 Խ ըզգիւահարացն, ՂԸ զգիւահարաց, Մ զգիւահարացն, Յ զգիւահարացն լինի
- 25 Ե առնու, Ե կին (առցէ) Պ (Իւր) այրն, Ի զպտոգն, Մ զպտոգն, Կ զպտոգն, Ն յերիցն, ձ զմին, ԽԿՂՃՅՆ յարկանն, Յ այրկանն, ՄԿ յառնէն փխ յայրկան իրացն
- 26 Յ իրաց, Յ տուգանք լինի
- 27 Յ եւ նոյն, ՄԿ նոյնպէս փխ նոյն դատաստան, ԽԿՂԸ կնոջ, Ն իւր այր, ԽԿՂՃՅՆ՝ խղճացեայր, ՄԿ՝ խղճացեալ, ձն՝ խղճացցին փխ զզրացեալ
- 27 Ղ տայցեն, Ե հրաման փխ թողութիւն, ժԻՉ կրիբաց, ձն շիք Բայց
- 28—30 ՄԿ տայցեն (Կ տացեն) հրաման փխ

1 Այլ կարգի տարբերութիւնները հետագայում այլևս չեն նշվում:

տացեն թողութիւն... գրեալ է ի կանոնս սուրբ
 26—29 ԽՂՃՅՆԵՐ Բայց հրամանաւ եպիսկոպոսին լիցի. այսպէս և յամենայն (ձամենայն) դատաստանս ի (ն շիբ) կամս (ն շիբ) եպիսկոպոսին լիցի ամենայն ինչ

30 ձն կայ փխ գրեալ է, ԽՂՅԵՐ գրեալ կա, ԽԵ կանոնս, ձն նորա փխ սուրբ
 31 ձ ատեցին, ժՁՊ կինն
 32 Յ շիբ և (շատ), ԺԻՁՅՊ և Լթէ (ի), Յ շիբ ի
 33 Յ շիբ է, Յ տացեն ան
 34 Յ միացեալ, ձն թէ

811-ՐԳ ԷՁԻ

2 ԽՂ շնացող
 3 Ն և թէ փխ Եթէ, ՄԿ արձակեցէ զնա այր իւր, բայց ամի կացցէ և ապա այլ կին արասցէ, և Եթէ հաճոյ իցէ անն բնակիլ ըզգ միմեանս, բարիոք է որ պարտական է...
 4 ԽՂՃՅՆԵՐ Հաճոյ իցէ անն (ԽՂՃՅՆԵՐ այր) նորա զի բնակիին ի միասին, բարիոք է որ պարտկ (ն պարտ) է (Յ պարտակէ) ի վերայ...
 5 ԺԻՁՊ պարտկ է, ձ իւր
 6 ԽԿ Բնչից, Յ լընչից, ՆՃ և Բնչիցն դարձեալ (ձ գարձ) ի կանոնքդ (ձ կանոնդ) ցուցաւ (ձ ցուցաք) վասն ատելութեամբ (ձ ատելութեան), ԽՄԿՂՅԵՆ ...դարձն որպէս (ՄԿ շիբ, Յ որպիտութեան, Ն որպիս) ի (ԽՅ շիբ) Թ (Յ շիբ) կանոնդ գրեցաք վասն ատելութեան, ԺԻՁՊ ինն, Ի ատելութեան
 9 Կ արանց և կանանց, Յ ան, ԽՄՂՃՅՆԵՐ շիբ անն և կնոջ
 10 Յ կինն, Յ յատուծոյ, Ն շիբ է
 11 Ն փորձեալ, ԽՄԿՂՃՅՆԵՐ Եթէ
 12 ԽՄԿՂՃՅ Եթէ, ԽՂ կին
 13 ԺԻՁՊ արինակի, ԽՃՅՆ արձակմանն
 14 ԽՄԿՂՃՅՆԵՐ զամուլ և զծնընդական
 15 ԽՄԿՂՃՅՆԵՐ Եթէ, Ն իցի, ՄԿ շիբ արասցէ, ՄԿ շիբ բսա գրելոյդ, Ի գրելոցդ, ԽՂՃՅՆԵՐ վերոյգրելոյդ, Յ վերոյգրեալսդ
 17 Յ ի հեղետասան, Ղ պսակս փխ պակաս

17—18 ՄԿ շիբ իսկ Եթէ... լիցի
 18 ԽՅ զնոյնն, Ժ անաւ
 19 ԽՃՅԵՐ այր (իւր), ՄԿ շիբ իւր
 20 ԽՄԿՂՃՅՆԵՐ մինչև
 21 Խ հրամաւ փխ հրամանաւ, ձն կնոջն, ձն շիբ իւրոյ
 22 Ինն զամուլութիւն, ԽՄԿՂՃՅՆԵՐ անուցուն
 23 Յ մեկեկ, ԽՄԿՂՅ մինչև
 25 ԽՃՅՆ վասն Եթէ (ձն թէ) որով պատճառաւ թողցէ կինն զայր իւր, ՄԿՂԵ վասն թէ որ պատճառով թողցէ կինն (ՂԵ կին) զայրն (ՂԵ զայր, Ղ + իւր)
 26 ԺԽՄԿՁՂՃՅՆԵՐ յատուցութիւն կամ յանանապղծութիւն (Յ անանապղծութիւն)
 27 Յ շիբ թէ, ՂԵ պղծի և կամ, ՄԿՂԵ և կամ (ի), ԽՄՅ ի մարդասպանութիւն, Կ ի մարդսպանութիւն
 28 ՄԿ վասն այս սյտճատացս, Ն սյտճատացս
 29 ԽՆ լինիցի, ձ լինի, Յ եղիցի, Յ յայլում, ժՁՊ անն (անցէ), ԽՆԵ թէ
 29—30 ՄԿ ապա թէ ոչ կամիցի թողուլ ինքն գիտէ
 30 ձն շիբ կինն (թողուլ)
 32—33 ԽՄԿՂՃՅՆԵՐ վասն անն և (Ն շիբ) կնոջ Եթէ (ձն թէ, Ղ որ) զիրար ատիցին
 33 ԺՁՊ կինն
 34 ԽՄՃՅՆ կինն, ԿՄ թողուն, ԿՅ մեռանիլ
 35 ՄԿՂՅ թողեալ, Ն թողել, ձն թողեալ է, Յ որ անայր, Ի անայլ փխ անայր Ն այն այրն կա փխ անայր կայր

812-ՐԳ ԷՁԻ

1 ՄԿ պի, Պ հատանի փխ հասանի, ՄԿՆ ոչ ոնին փխ ոչ հասանի նոցա, ԽՄԿՂՃՅՆԵՐ ապա փխ այլ (ուչ), ՄԿ կամաւ, Կ շիբ վասն
 4 Ժ ճանախ|||որդ
 4—5 ԽՄԿՂՃՅՆ վասն այնոցիկ որ ի (ձՅՆ շիբ) հետո ճանապարհ երթան (ձ երթալ) և (ձն շիբ) յամին (Կ յամենան, Ղ յամենա) տարիք (ՄԿ շիբ) և կինն այլ (ԽՄԿՂՅ շիբ) այր անցէ, Ն վասն հետո ճանապարհ երթ
 6 Պ ճանապարհս

7 ԽՄԿՂՃՅՆԵՐ թէ լսիցէ, ՄԿ մահուն
 8 ԺԻԽԿՁՅՆԵՐ Եթէ, ՄԿ ամ, ՄՂՃՅՆԵՐ գրելոցն փխ գերիւոցն
 9 Կ իշխանն
 10 Յ զկինն, ԺԻԽԿՁՅՆԵՐ յայնմ, Ի հասանիլ, բոլոր ձեռ. շիբ և (որգիս),
 11 Յ յայլ, ձն շիբ պսակ հատանի այս, ԽՂՆ ճանփորդ, ձ ճանապարհորդս, ՄԿ՝ աննս, Յ՝ մարդոյս փխ այրկանս, բոլոր ձեռ. և իւր
 12 ՂԵ լիցի, ԽՄԿՂՅԵՐ թողուն և շիբողուն
 13 Ն ամացն փխ տարոյն

- 14 ԽԾԿՂՃՅԵ զկին (իւր թէ), Յն հասնի, ժեզՊ
իւրն (և), ԽԽԾԿՂՃՅԵ և այն այրկանն (ՄԿ
առն, Ե արկանն), ԽԾԿՂՃՅԵ զոր կինն
(ՄԿ կին)
- 15 ԽԽՊ հասնի (պսակ թողցի), ԽՂՊ հասնի
- 15—16 ԽԾԿՂԵ շիբ Ապա թէ... իցէ պսակ
- 16 ԽԾԿՂՃՅԵ զկին, ՄԿՂԵ ծնեալ են
- 17 ՄԿ և այնմ, Յ այնմ որո շիցէ, ԽԾԿՂՃՅԵՆ
սահմանի
- 18 ՄԿՂԵ յայտմ
- 18—19 ԽԾԿՂՃՅԵ քնդ կինն և ում կամիցի (ՄԿ
կամի) լիցի կին (Ե կինն)
- 19 Յ լինել
- 20 ժեզԾԵՊ զնաց, Ե աշխարհ
- 21 ԽԾԿՂՃՅԵՆ լիցի առն այլում (Յ յայլում),
ԿՅՅԵՆ էիթն, Ե դարձի, Ճ զացի փխ
դարձցի
- 22 ՄԿ կին, ՄԿԵ ստուգէ, Ի զքզալն, Յ շզալն,
ժեզՊ իւրն
- 23 Յ շիբ էթէ, Ճն շիբ կարէ, և առնու
- 26 ժեզՊ զի փխ թէ, ԽԾԿՂՅԵ վասն թէ (Յ
էթէ) կոտիսն այր և (Ե շիբ) կին (Յ այրն
և կինն) և վնասն (Ղ վնասեացեն, Յ
ատեցեն) զիրար (ՂՅ զիրարս), Ճն վասն
թէ կոտիսն այր և կին ընդ իրար
- 27 Յ զկինն, ժեԽՊ անարթէ, Ճ մաճանաւթ, Յ
և էթէ խորթ, ՄԿ խորս, Ղ խորդ
- 28 ԽԾԿՂՃՅԵՆ յիւրեանց (Ե իւրեանց) մէջն,
Պ շիբ և, Ճն այնացիկ, Ե այնոց, ՄԿ զի-
րար, ՄԿ շիբ դատաստան լիցի

- 29 ՄԿՅ պաշմանով, և ոմնով, ԽՂՃՅԵ զկինն
ու զխորդերն (Ե խորդերն), Մ զխորդերն,
Կ զխորտերն
- 30 Ե ազգ, ՄԿ ի կնոջ ազգն, ժեզՅՊ զխորթն,
Ե զխորդն
- 31 Ճ աներկիզուրեամբ, Յ աներկիզուրեամբ,
ՂԵ ժանդարարիւթ, ԽՃՅ քարիւթ, Պ քար-
ւոթ, ՄԿ այրն, Ճն այրն ի ժիր հարկանէ
- 32 ԽԾԿՂՃՅԵ և ձեռն (ՄԿ զձեռն), Ե զձեռն,
ԽԾԿՂՃՅԵ և կամ աջ (Յն աջն), ԽՂՃՅԵ
և կամ ատամն (և ատամ), ԽՃՅ և կամ
ոտն
- 33 ԽԾԿՂՃՅԵ զեկան կրկին
- 34 ՄԿ զի, ԽՅ շիբ թէ, Ե այդպէս, ՄԿ ընդերի.
և ընդերի փխ ընկերի, Յ ընկերին
- 35 ժեզՅՊ տուգանքն, ժեզՅՅԵՆՊ շիբ է և ձե-
ուաց, ՄԿ և (փխ կամ) ոտից, և ատաման
և աշաց, ՂԵ ոտից, Ղ ատամն, Ե ատա-
ման, ԽՃՅն աշիցն, Ե աշիցս
- 36 և այդ յորս անդամք ի մարդոյն մի է...
Ճ ի մարմնոյն մի է... Յ մարմնոցն, Խ
մարդոյն, Ե համարած
- 37 ԽՂՃՅԵ մարդոյն, Ի սպանանն
- 37—38 ԽԾԿՂՃՅԵՆ զիրար (Յ զիրարս) սպա-
նանն ԴԻ դրամ արծաթ է և ատամն, Լ
աշքն, և ձեռքն, և ոտքն ի յորս բաժնէն
մէկն (ՄՅ մի) է համարած (Յ համարեալ)
զինն (Յ շիբ)
- 38 Ի անդամքս, Պ բաժինէ մի են

Յ18-ՐԿ ԷՁԻ

- 1 ՄԿ իսկ այր որ հատանէ, Պ այրն, ԽՂՃՅԵ
զկին իւր, Ե զկնոջ իւր, ժ առն, ԽԾԿՂՃՅԵՆ
(և և փխ կամ) զակն
- 1—2 ԽԾԿՂՃՅԵՆ և (ԽՂՃՅԵ շիբ) կամ (ՄՂՅԵ
շիբ) զատամն (և զամէն) խլէ
- 2 ԽՅ բոջ
- 2—3 ԽԾԿՂՃՅԵՆ կայցի զկին իւր (և+այր),
ալլ (և շիբ)....
- 3 Ե այրն, Յ առնն
- 4 ՄԿ զցաւս ողջացուցէ, ԽՂՃՅԵՆ առողջա-
ցուցէ, Ճ կամ իցեն, ՄԿ կամք են, ԽՂՅԵՆ
իցեն, ՄԿՂԵ բնակեցէ
- 5 Ե այր, Ե զդրում, ՄԿ զայ, Մ սուգանն, Կ
զտուգանն, Ճն իսկ զտուգանքն ոչ տացէ,
ՄԿ ապա թէ, ԽՂՃՅԵՆ իսկ էթէ
- 6 ԽԾԿՂԵ աներկեզուրեան, Ճ աներկիզուրեանն.
Յ աներկիզուրեան, և աներկեզուրեանն, Կ
կացէ, Ե կայցէ, ՄԿ մեկնն ի միմեանց
զուցէ (Կ զուցցէ)
- 7 ԽԾԿՂՃՅԵ զորժի, ՄԿն ի մէջ, ԽՂՃՅԵՆ տէր,
ՄԿ շիբ իսկ, Ճ Մովաճսի, և Մովաճսի
- 8 և ձեր, Ղ զկանս փխ զկանայս

- 9 ԽՂՃՅԵ տէր, Ե այլում, և վայր, Կ այր փխ
վայրի
- 10 ԽԾԿՂՃՅԵՆ զարձեալ վասն (խոտասրտու-
թեան), ՂՊ խոտասրտութիւնն (բազում)
- 10—12 ԽԾԿՂՃՅԵՆ և (Խ շիբ) զի ի (ԿՅԵ շիբ)
խոտասրտութեան (ԿՅԵ խոտասրտութիւն)
բազում շարս (և շար) զորժի, էտես Մով-
սէս զի խոտասրտութիւնն (Ղ խոտասրտու-
թիւն) մահ զորժի (ՄՃ զորժէ) և լաւ է
բաժանել զկին (ՂՅ զկինն) և զայր (Յ
զայրն) քան թողուլ (Ճն թողուն, ԽՅ թո-
ղուն), որ զիրար (Յ զիրարս) սպանա-
նեն (ՄԿՂԵ սպանանն), քանզի (Ճն շիբ) և
(ՄԿ շիբ) թրիստոս (Կ զթրիստոս) զնոյն
(Յ զնոյնն, Ե նոյն) սասոց
- 11 Պ զիրարս, Ի սպանանն
- 13 ԽՂՃՅԵ ընկիցն, Յ լրնշից, Ե շիբ որ, ԽԿՂ
ստեցողաց, Ե առլեաց
- 15 ժեզՊ առն և կնոջ, ԽԾԿՂՃՅԵՆ որ, ԽԿՅ՝ զի-
րարս, ՄԿՂՃՅԵՆ՝ զիրար փխ զմիմեանս, Ի
զմիմեանս այր և կին

- 16 Ն շիբ այր, ՄԿ պատճառ, ԻեՍԿՂՃՆԵՆ զկին.
Կ հիմարութեամբ
- 17 Յ ազգականքն ամենայն փխ ազգ կնոջն,
Ճ ազգք
- 18 ՄԿ դատաւորն, ԽՍԿՂՅԵ և նա ոչ լսէ, ՃՆ
և թէ ոչ լսէ, Ղ լամաչէ, ԽՂԵ զկին, ՄԿ շիբ
առ իրարս
- 19 Կն նոցա, Կ առնուլ և կամ զկինն և զայրն
և կամ հրաման, ԽՍԿՂՅԵՆԵՆ Հրաման տալ
կինն առցէ այր
- 20 ՂՃՆԵՆ քան փխ քանի, ԽՂՃՅԵՆԵՆ լիցի փխ է,
Յ կինն, ԻՁՊ ապաշխարութեամբ
- 22 ՄԿՂՃՆԵՆ շիբ Եւ այս... կնաթողացն լիցի,
Ն կնաթողաց, ՄԿ ապալ փխ իսկ
- 23 Յ թէ, ՄԿ նոյնպէս կին թէ թողցէ զայրն,
ԺԻՁՅՊ թէ և, ԽՂՃՅԵՆԵՆ կին, ԺԻՁՊ զայրն.
այդպէս (Ի սապէս) է
- 25 ԺԻՁՊ առն, Յ վասն ուրացողացն և կանանց.
ԽՍԿՂՅԵՆ վասն ուրացողաց (ՄԵ ուրա-
ցող) արանց և կանանց (Մ կանաց)
- 26 ԽՍԿՂՅԵՆԵՆ Եթէ այր կամ կին վասն նեղու-
թեան և կամ ՄԿ տուգանացն

- 27 Խ բնակեացի, Յ կինն
- 29 Ժ շիբ դարձեալ, ԽՍԿՂՅԵՆԵՆ դարձեալ պաշ-
տեմ զիմ հաւատն (ԽՅԵՆ զհաւատն, ՄԿ
պաշտեմք զհաւատն մեր), պարտ է...
Ժ պահել փխ և շահել
- 30 Ժ շիբ վասն, ՄԿ նոյնպէս թէ և կնոջն հան-
դիպի, ԽՂՃՅԵՆԵՆ նոյն (Շ Ի նոյն) և Եթէ
կինն զտցի յայսմ, այսպէս լիցի, Ի սապէս
փխ այսպէս
- 32 ԺՁ կրովին հերիբաց
- 32—33 Յ վասն այր և կնոջ, Եթէ ոխանան ընդ
լիրար, և Ժինն զՔրիստոս ուրանայ, Շ
վասն այրկան և կնոջ թէ քինան ընդ իրար,
ԽՍԿՂՅԵՆ վասն առն (ԽՂ այրկան) և կնոջ,
Եթէ (ՄԿ թէ) քինան (Խ քինան, Շ քինա-
նան, Ղ ոխանան) ընդ իրար, և մինն (Ղ
մինն, Ճ զմինն, Մ մին) ուրանա զՔրիստոս
- 34 Պ այրն, ՄԿՂՃՆԵՆ կնոջ
- 34—35 ՄԿ կինն է պարտական մեղաց նորա
- 35 Ճ կնոջն է, Ի շիբ էր, Ղ է
- 36 Խ կամաւ, ՄԿՂՃ Իւր, (ՂՃ Իւրով) կամաւ
(ՂՃ կաման) ուրացաւ զՔրիստոս

Յ14-ՐԿ ԷՁԻ

- 1 Ն շիբ Եղև պատճառն... Ի կնոջէն
- 2 ԽՃՆ իրաւամբք, ՄԿ շիբ իրաւամբ քնով
հանդերձ
- 3 Ժ շիբ նորա, ԽՂՃԵ և նմանապէս, Ն և թէ,
ՄԿ նմանապէս (Կ նոյնպէս) թէ, ԽՅԵՆ կին,
ԺԻՁՂՅԵՆՊ Ի յայսմ
- 4 ԽՍԿՂՅԵՆԵՆ զԻւրովի, Ն երթիցէ, ՄԿ այր և
կին, ԽՍԿՂՅԵՆԵՆ շիբ կամ (Ի գետ), ՄԿ ան-
գեալ
- 5 ԽՍԿՂՅԵՆԵՆ և կամ շուան (Ճ շըւան) կապէ
(Յ կապեալ) և խեղդի և կամ..., Յ շիբ Ի,
ՅՆ անկանալ մեռանի, Մ անգանի
- 6 ԺԽՅԵՆ կորրտեան, Խ զինք փխ զինք, Պ
զինքն ԽՍԿՂՅԵՆԵՆ արեանն
- 7 Ն զերկրորդ, Շ զերրորդ, ԺԻԽՁ ամուսնու-
թիւն
- 8 ԺԻՁՅ Խարանել
- 10 ԽՍԿՂՅԵՆ թէ, ՃՆ՝ Եթէ փխ որ, ԺՄԿ սպա-
նեն, Ղ սպանեն
- 11 ՅՆ զկինն, ՄԿ սպանէ
- 12 Կ շիբ լման (ձեռագրում տեղ է բողբված),
Մ սպանել, Կ սպանել
- 13 ԽԿ սպանել, ՄՂ սպանէ, Ն սպանցէ, ԽՍԿՂՅԵՆ
կին, ԽՍԿՂՅԵՆ և կամ, Ն այր փխ այլ, Յ շիբ
այլ, ԽՅԵՆ՝ արիւնակաւ, ՄԿ՝ իրօք, ՃՆ՝ աւ-
րիւնակաւք փխ ցաւօք, ՄԿ նոյնպէս փխ
նոյն
Ղ նոյն դատաստան է: Բայց մի ոք գա-
պաշխարութիւն հայցիցէ Ի գիրս դատաս-
տանի, զի այդ կանոնաց և կեղեցոյ է, և

- սա՛ մարմնոց: Եւ զի ոչ պատեհ կարծեմք
երբեմն և զոգոյ զենել դատաստան, որպէս
և նա՛ գմարմնոյ
- 14 Յ լիցին փխ է
- 16 ԺԻՁՊ վասն յանցաւոր իշխանաց և այլոց,
Շ վասն յանցաւորաց առ թագաւորս, Յ որ
առ նոսա
- 17 ԽՂՃՅԵՆ իշխանաց
- 17—18 ԽՍԿՂՅԵՆԵՆ յանցաւորք թագաւորի զը-
տանին
- 18 ՃՅ ինքեանց
- 19 Յ շիբ վասն անձանց իւրեանց, ԽՍԿՂՅԵՆԵՆ
որդիք, Ճ զժառանգութիւնն, Շ ժառանգու-
թիւն
- 20 Շ շիբ մի, Յ պատճառ, ՄԿ վասն պատճառի,
ԺԻՁՊ հարցն որդիքն, ՄԿ զրկին, ՃՅ զըր-
կիցին
- 21 Պ շիբ զի, Ժ զի և, ԿՂՃՅԵՆԵՆ օրինացն,
ԽՍԿՂՅԵՆ Եթէ, ՄՂ համախորհք, Կ համա-
խորհուրդք
- 22 ՃՆ Եղբարք, Պ Եղբարքն, ԽՍԿՂՅԵՆԵՆ և փխ
կամ, Ձ որդիքն, Ժ որդիք
- 24 Պ շիբ ամբողջ հողավածք: Ձեռագրում զրված
է վերնագիրը՝ վասն շինականաց, բայց բա-
վանդակութունը հաշորդ՝ Ի՞նչ հողավածիկն է:
- 25 ԺԻՁ ազատք յարարչէն (Ի արարչէն) Եղէն,
ԼՂՃՆԵՆ մարդկայինս բնութիւն, Ճ շիբ այլ,
Կ ժառանգալ
- 26 ԺԻՁ շրոց, Ն և որք ունիցին շուր և հող, Կ
շիբ և հող

- 27 Ս բնակեցցի, լնն շիք է (իրատնք)
- 28 Մի կալի մի (Կ շիք) գեղ կամ ի տուն, լեղձնն ի (ՅՇ շիք) կալի մի գեղ կամ ի մի երկիր
- 30 Ճ սպաննութեան, Ղ մանգանց, Պ վերնագիրը նախորդ նորվածին է

- 31 Շ եւ սպանումն, Ճ սպանումն, ԽԿՂՃՅՆՇ լիցի, ՄՂ մանգանց, ԽԿՂՃՅՆՇ եթէ, Պ որն, ԽԿՂՃ սպանն, Ճ եսպանն, Ն էսպանն, Յ սպանեան, Շ սպաննի
- 32 ՄԿՂՇ ամաց էր

315-ՐԴ ԷՃԻ

- 1 ՄԿ շիք եթէ, բոլոր ձեռ. տասն (Ղ տասնամեկն) և (ՂՇ շիք) այլ պակաս, Ղ լիցի փխ տոճեսցեն, Կ շիք իսկ
- 2 Ղ մի լիցի մասն
- 3 ՄԿՂ շիք և (յայլ), Ճն այլ
- 4 ԽՃՅՆՇ արեան, ՄԿ այս են, ԽՅՆՇ այսք, Ղ և զի թէպէտ յայլ յանցանս ժն ի խնարհ հրամայէ զմեզս մանկութեան մի յիշել կանոնք, յազազ արևան այդպէս իրատուն համանցաք: Եւ թէպէտ բնաւ յամենայն դատաստանս ի տեղիս տեղիս կարծի արտայայտի կանոնաց և ընդդէմ, որպէս յազազ արանց և կանանց ի դատաստանն, սակայն ի քննութենէ վարդապետաց զիշատակն ունելով համարակեցաք:
- 6 ԽԿՂՃՅՆՇ եթէ, ԺԻՁՊ որ (փխ թէ) ի խաղս սպանանն զիրեարսն (Ժ զիրար, Պ զիրեարսն), Մ խաղ
- 7 Ղ մանգունք, ՄՂ զիրարս, ԿՇ զիրար, Յ միմեանս, Ն զիրեարս, Խ սպանեալ վնասիցեն, ՄԿՃն վնասեն
- 8 ԽԿՂՃՅՆՇ և թէ (ցասմամբ), Յ կորեացն, ԺԽԿՂՃՅՆՇՊ պարտի, ԺՄԿ վարձս
- 8—9 ԽԿՂՃՅՆՇ բժշկաց (Յ բժշկացն) և զխափանմանն (ԽԿՂՇ զխափանմանցն, Յ զխափանվանցն) և թէ ոչ բժշկի՝ զգինսն (ՄԿ զգինն, Շ զգինս)
- 9 ՄԿ սղայութեանց, Պ գրայութեանց
- 9—10 ԽԿՂՃՅՆՇ և թէ սպանանն (ՄԿ սպանեն)՝ զգինս (Յն զգինսն) արեանն (Կ արեան)
- 10 Ն կանոնքն, Շ կանոնս
- 10—11 ՄԿ շիք Ապա... համարն
- 13 Շ վասն մանկանց որ ի շուրս վնաս ԽՂՃն եթէ, Յ շուրսն, ԽԿՂՃՅՆ շիք խեղդեն, ԽԿՂՃՅՆ զիրար (Ն զիրեարս) վնասեն,

- ԺԻՁՊ զիրեարսն
- 14 Ճն շուր, Յ շուրսն, Ն լեղալով, Ղ մանգունք, Յ պարզամտաբար
- 15 ՄԿՇ շիք և, ԽԿՂՃՅՆՇ ի բխու
- 16 Յ շիք և, ԺՁՊ թէ, Յ զգէսն, ԽԿՂՃՅՆՇ քննեսցեն
- 17 ԽԿՂՃՅՆՇ շիք զնա
- 19 Խ զիրեարսն, Շ վասն մանկանց թէ գրաս դենն, ԽԿՂՃՅՆ վասն մանկանց (Յ մանկանցն) եթէ գրատու (ՄԿ գրատու) պատճառաւ զմիմեանս սպանանն (Ղ սպանենն)
- 20 Ժն իրևար, Յ յիրար, Ն եթէ, ԽԿՂՃՅՆՇ վազէ ի յայս տեղոյս ի վայր
- 21 Պ ժայրս փխ դժարս, ԽՃՅՆՇ ձիւնս, Ճն և այլ այսպիսեանցս, Ճն շիք եթէ, Ճն պատահմամբ մեռանել, ԺՄԿՊ մեռանիլ
- 22 Յ զամբ նորա, Ն զամենքն (զամենայն) փխ զամբն, Խ նորա փխ որ, ԽԿՂՃՅՆ որո, ԽԿՂՃՅՆՇ գրաւ, ԺԻՁՊ զբարատն Յ զգէս
- 23 ԺԻՁՊ և թէ (վնասեալն), Կ շիք իցէ, ՄՂՇ է փխ իցէ, ԽՇ զգրաւ, ՆՅ գրօ, Ն շիք այլ
- 24 ԽԿՂՃՅՆՇ կիսոյ կէս, Խ շիք տասն, Խ թէ
- 25 Ճ իրքն, Ն իրք, Ն զիպեցցի, Ճ նովիմք
- 27 ԽԿՂՃՅՆՇ վասն երիտասարդաց (Շ երիտասարդացն) գրատուց (Յ գրատուց)
- 28 Ժ երիտասարտք, Ժ բանան
- 29 Ն ինձ փխ ինչ, ԺԻՁՊ շիք որպէս, Ճն այսպիսի, Յ այսպիսի իրս և վնասեալ և վնասեն
- 30 ՄԿ շիք զմիմեանս, ԺԻՁՊ ինչ սեռ փխ ինչս ետ (նոր ժամանակներում մեկը, գուցե Բաստամյանը, Ժ ձեռագրում «ինչ սեռ» դարձել է սովորական բանաձև «ինչս էր», Խ յայտմանէ
- 30—31 ԺԻՁՊ ի յայնմանէ որ վնասեցաւ
- 31 Ճն շիք որ, ԺՁՊ արեանն, Ժ ՚՚՚ում (որում)

316-ՐԴ ԷՃԻ

- 1 ԺԻՁՊ անցոյց, ԽԿՂՃՅՆՇ եթէ
- 2 ԺԻՅՇ բժշկութեան, Մ և բժշկութիւնն և խափանումն, Կ խափանումն
- 3 ՄԿ շիք Եւ զայս եղաք, Ն գործիցի, ԽԿՂՃՅՆՇ շիք յոմանց
- 5 Պ զինարուացն, Խ նոցոնց, Յն վնասաց, ԺԻՁՊ վնասուցն

- 6 Յ զինելուամբ, Շ զինարու, Կ մարդիկ, Խ շիք եթէ
- 7—8 ԽԿՂՃՅՆՇ սլարտի բժշկել (Յ+որ կտորեացն) և զխափանումն կանգնել (Ճ կանկնել) և թէ սպանանն զիրար կամաւ (Ղ սպանեն, ՄԿՂ կամով)
- 8 Խ ընկերք նորա

- 9 ԺԻՉՊ անդրէն փխ անդ էին, ՄԿՂՅ անդր, ԽՄԿՂՃՅՆԵ և նորա տուգանաւք (Յ տուգանաւ) Էդիցիւն ըստ... ԽՄԿՂՃՅՆԵ Էթէ, ԽՃՅՆ և կամ
- 10 ԽՃՅՆ զգիհան, ՄԿՂԵ գիհս, Պ շորս փխ հազար, ԺԻՉՊ շիք կտորի, ԺԻՉՊ ոտն է, Ս անրժիշկ
- 10—11 ԽՂՃՅՆԵ և ձեռն կտորի անրժիշկի, նոյն...
- 11 Ղ Ի նոյն, ՄԿ շիք նոյն, Պ շորս փխ հազար, ՄԿՂՃՅՆԵ շիք և այս, Յ հազար զրամ առցեն և այս է նոցա
- 12 ՄԿՅ շիք այլոց, Ն շար գործոց
- 14 Յ շնասցէ, Ե որ փխ որ, Յ այլ փխ այր, ԺԻՉՊ անն
- 15 Կ արժան, Ն այլ
- 16 ՄԿ զայնպիսեաց, ԽՃՅՆ զայնպիսեացս, Ե զայնպիսեացս, Կ զձեռս, Ի հատանեն փխ կտրեն, ԺԽՉՂՊ կարգք, ԺԻՉ արուզիտացն, ԽՂ արուզիտաց
- 17 ՃՆ՝ զնայ, Ե՛ կայ փխ զայ, ԺԻՉՊ տուգանով
- 19 ԺԻՉՊ Է Թէ փխ Եթէ, Ն Է Էթէ, Ժ այս, ԽՄԿՂՃՅՆԵ քրիստոնէայ
- 20 Ե կտրեսցեն փխ հատանեն, Յ զծածուկ մարմինս նորա, ԽՂՃՅՆ զծածուկս նորա, ՄԿ կտրեսցեն զծածուկս նորա և զկենդ քիթն կտրելով
- 22 Ե կիհն
- 23 ԽՄԿՂՃՅՆԵ և կամ (տայ)

- 23—24 ՃՆ Էրբ այլ շուննայ (Ն շուննա) այրն, որ շնացան, ՄԿ Էրբ այլ կիհ զիհի առն որ շնացաւ ԽՂՅԵ Էրբ այլ կիհ շուննա (Յ շուննայ) այրն, որ շնացաւ (Խ շնացան)
- 25 Յ նաև Թէ, ՃՆ նաև այլ, ԽՅ նոյն, ՃՆ շիք նոյն, Ժ Էս, Ճ տուգանք, ՃՆ յաւելցի, Յ յաւելցեն, ՄԿՂԵ նոյնպէս (Ղ նոյն, Ե նոյն) և (ՄԿ շիք) կիհն յաւելցի տուգանքն
- 28 ՃՆ շիքէ
- 29 Ե Է կոյս, ԽՃՅ Խատած, Ն խօսեալ իցէ, ՄԿ որ շնն խօսեալ, Ղ որ շիցեն խօսեալ, Ս շիք զայ և, Կ շիք (զայ) և, Յ գան, ՃՆ և այլ որ բռնագատեալ (Ճ բռնագատել) պղծէ
- 30 ԺԻՉՅ աննայկնոյ, Պ դատաստան առն այն կնոյն և, ՄԿՂ շիք և
- 31 ԺԻՉՊ Լկայ Էթէ զտանցի որ (Պ + Է զբայր), ԺԻՉՊ որ փխ աղջիկ կոյս... և բռնաբար
- 32 ՄԿ ննջէ, ԽՄԿՂԵ (որ) ննջեաց, ՃՆ շիք տացէ այրն... ընդ նմա, ՄԿ աղջկան Տօրն
- 33 ՃՆ տացէ, Ճ զրամ, Ե շիք և (նորա), ԺԻՉՅՊ կիհն
- 34 ԺԻՉՊ այլ փխ այդ, ԺԽՉՅ զնոյն, ԺԻՉՊ մի փխ մեզ, ԽՄԿՂՃՅՆԵ առն առնուլ (Յ ունել) զնա
- 35 ԽՄԿՂՃՅՆԵ ապա Թէ (ՃՆ Էթէ) ոչ (Ճ որ) կամիցի (ՃՆ կամեսցի)՝ ըստ յանցանացն և (ՄԿ շիք) տոյմն (Ղ տումն) լիցի (ՄԿ տուծեսցի)

317-ՐԿ ԷՉԻ

- 2 ԽՄԿՂՃՅՆԵ վասն բամբասողաց զկանայս Էթէ (ՄԿՂ Թէ) ոչ էր (ՄԿ չէր) կոյս (Ե շիք Էթէ... կոյս)
- 3 ՄԿ առնու, Ն ապիցէ փխ ապիցէ, Պ շիք և (ստութեամբ), ՄԿ բամբասէ
- 3—4 ԽՄԿՂՃՅՆԵ Էթէ (ՄԿՂԵ Թէ) չգտաւ կոյս աղջիկն, ապա քննեսցեն
- 4 ՄԿՂԵ Թէ, Ն և Էթէ, ԽՃՅ և Թէ
- 5 ՄԿ շիք ըստ, ՃՅ զնոյնն
- 5—6 ՄԿ շիք զնոյն և մեք... այնմ
- 6 ՄԿ արձակեսցի, ՂՃՅՆ արձակեսցէ, Ճ Էթէ, Ղ ապա Թէ կիհ
- 7 ԽՂՃՅՆԵ ճշմարիտ իցէ (Ն է) բանն և ոչ զտցի աղջիկն կոյս, մահու արժանի է աղջիկն
- 6—9 ՄԿ ապա Թէ ոչ զտաւ Ի աղջիկն կոյս, մահու արժանի է ըստ օրինացն և առն արձակի Ի նմանէ, Էթէ կամեսցի բնակեսցեն առ միմեանս, գի բազում ինչ...
- 8 Յ հրաման տամք, ՂՃՅԵ արձակել, Ն արձակել առ Ի նմանէ, ԽՂՃՅԵ առն Էթէ, ԽՃՅ բնակեսցեն, ՂՅԵ բնակեսցին

- 9 Ն կոյսից, Պ կուրիցն, Ե շիք և (գի) ԺԽՉՅ ԿՃՅՆԵՊ անարգութիւն
- 10 ԽՉՃՅՆՊ Էթէ
- 11 ԽՄԿՂՃՅՆԵ առն, Ժ և Էրբ
- 12 Ժ շիք իւր, Խ տուգանքն, Յ շիք նորա, Ժ շիք որպէս
- 13 Ղ շիք է, ՃՅՆ շիք որ
- 15 ԽՄԿՂՃՅՆԵ վասն զատառաց և զեղից (Յ զեղից), ԺԻՉՊ զեղոց
- 16 ՁՃ Էրնէ
- 17 Կ շիք արծաթն, ԽՂՃՆ արծաթ
- 18 Ժ յիշխանաց, Ն և փխ կամ, ԽՄՃՅՆԵ իցեն, Կ կամ իցեն, Ղ շիք իցէ
- 19 ՃԵ տացեն, ԺՉՊ կամ փխ կամս
- 20 ՄԿՃ պղիհն, ՄԿ շիք և (Էրկաթ), ԺԻՉՊ կլայիկ, Ժ յայլք, ՅՊ այնպիսեաց, Ն յայսպիսեացս, ԺԻՉՊ լիցիին
- 21 ՅՆ պարզեք, Կ նոյնպէս, Պ նման այսպէս փխ նմանապէս, Պ ու բորակ, ԽՄԿՂՃՅՆԵ և ապիկի և բօրակ
- 22 Ե շիք իշխանաց լիցի, ԺԻՉՊ լիցին
- 23 ՄԿ շիք և այլ... պատուաւորաց

- 24 ԺԻՁ ձոյթ, ԽՂՃՆԵՆ զեղնխոնկ, ՄԿ շիբ
զեղին խոնկ, ԻՇ զըխթոր, ԽՂՄՆ զըթոր,
Կ զըտոր, Ճ զըղթոր
- 25 ԺԻՁՊ առկամունի, ՄԿ սահամունի, ՃՊ ալս-
պիսեաց, ԺԻՁԵՊՊ վաճառեն, Ն շիբ շահին
- 27 ԽՄԿՃՅՆԵՆ պտուղ, Շ շինականաց
- 27—28 Շ Իբաբանչիբ
- 29 Կ Իբաբանչիբ, ԽՄԿՂՃՅՆԵՆ շիբ դատաստանաւ,
Կ գթեն
- 30 ԽՄԿՂՃՆ վարձ, Շ Ի (փխ և) վարձ, Կ շիբ
Ի, ՄԿ տասն, ՃՅՆ զմէկն, ՄԿԵ մի
- 31 Ճ սինաւզ, ԺՁՊ պտղոյն, Ի պտղոյս, Ի սա-
պէս, Յ շինու փայտ, Ի խոտաբոտ, Ձ
խոտայբոտ, Ն արաւո, Պ խոտ և անոտ
- 32 Շ շիբ Ի (հնձի), ՄԿ հունձ փխ հնձի, Ն շիբ
և, ԺԻՁ Ի հող Ի
- 33 ԽՄԿՂՃՅՆԵՆ Ալլ զետթ, ուտի ալն էլանեն՝
նոցա ոչ է (Ճ շիբ, ՄԿՂԵ ևն), այլ առ (ՄԿ

- լ շիբ) ուր հասանեն (ՄԿՆ հասանեն),
ԺԻՁ հասանեն
- 34 ՄԿ վայրի, ԺԻՁ ով որ որ, ՃՆ շիբ նորա, Շ
նոցա, Ճ սինաւզ
- 35 Յ շիբ յամէն, Ն տասնէն, Յ գտասնէն, Կ
մինն, ՄԿ գեղչի
- 36 ԽՇ ալրնէ, Ղ արնէ, Ճ ալնէ ՃՆ շիբ յամէն,
Կ առնէ, յայն տար ում սահմանքն, ՃՆ
առնէ, տասնէն (Ճ Ժ. առ) մին (ն զմին)
յայնմ տացն (Ճ Ժ. ուր) սահմանքն իրնի,
ԽՄՂՅՇ տասնէ զմէկն (Մ մի, Ղ զմի) յայնմ
(ՅՇ ալնմ, Մ յայն) տալ ում (Յ և ում)....,
Ի յոր փխ յոր
- 37 Ն և որսք առնէ, ԽՂՃՅՆԵՆ տապանորդեցին
Ի յայնցանէ, ՄԿ նոյնպէս և ծովու որսք
ունիցեն (Մ ում իցեն) սահմանք, ՂՆ սահ-
մանք

318-ՐՊ ԷՋԻ

- 2 ԽՄԿՂՃՆԵՆ վասն որք (ՄՆԵ որ) իրք գտանեն
(Խ+մարդիկ), Յ վասն իրաց, որք գտա-
նեն
- 3 ԽՄԿՂԵ և թէ շինէ, Ն շիբ որ
- 3—4 ԽՄԿՂՃՅՆԵՆ դտանէ կարասով (Ճ կար-
սով) կամ այլ փոքր ամանով զանձ Ի հին
թագաւորաց Ի վեր, թագաւորաց է (ԽՂՆԵՆ
շիբ) իրաւունք
- 5 ՃՅՆ մէկն, ՅՆ զանողին, ՄԿՂՃՅՆԵՆ շիբ է,
ԽՄԿՂՃՅՆԵՆ իւր, ՂՃ՝ ու, Ն՝ որ փխ ուր,
ԺԻՁՃՅՆՊ զզանեն
- 6 Շ Իւր (տունն), ԽՄԿՂՃՅՆԵՆ տուն (ՄԿՅ
տունն) և կամ, Շ իւր արտ, ԽՄԿՂ արտ,
ՃՆ և կամ իւր (Ճ շիբ) այգին (Ճ յայգի),
ԽՄԿՂՅ յայգի, Շ այգին, Ն շիբ Ի, ՅՇ մէկն,
Ն զտնողին, ՄԿՃՆ շիբ է (վասն)
- 7 ԽՄԿՂՃՅՆԵՆ իւր (Յ իւրն) է տեղին, ԽՄԿՂՃՆԵՆ
գտան, ԽՃՅՆ շիբ և, ԿՂՇ հարցն
- 8 ՃՆ գտան, Մ մի, Ճ մին, Ն մէկն
- 9 ԽՂՅՇ արքայի, ԽՄԿՂՃՅՆԵՆ շիբ է, Յ եթէ,
ՃՆ Ի վարձկան իցէ (կամ՝ Ի վարձկանից
է), Յ Ի վարձանաց
- 10 Պ տասնորդի
- 12 ԽՄԿՂՃՅՆԵՆ վասն կրտողաց (Շ այդքանը, Խ
վնացածը շի կարգացվում. տաներ մաշ-
ված են) որ (Յ շիբ) զմիմեանց (ՂՃ զի-
րաց, ՅՆ զիրար) մուրսս (ԿՆ մորուս, Ղ
մորուք Ճ մուրուք, Յ մորուան) փետեն
Ղ փետեն, ԺԻՁ կովին, Ի մորուք
- 13 ԺԻՁԽՂՅ կովին (այստեղ և այլուր նաև՝
կրովին, կովոյն՝....), Շ շիբ (երկու) և,

- ԽՄԿՂՃՅՆԵՆ մինն մալազ և միւսն կատա-
րեալ (Ճ+մարզ)
- 14 ՃՆ և մալազն փետէ զմորուս կատարելու,
Ի զմուրուքն, ԽՂՅՇ զմորուս, Մ զմուրուս,
Պ զմորուք
- 15 ԽՄՅՆ զմալազուն, ՄԿ զմալազի, ՂՇ զմալ-
զուն, Ժ տապա, ՂՃ քանի փխ քանզի, Յ
կատարելոյն, Խ մարուքն, ՂՃՊ մորուքն,
ՆՇ մորուսն
- 15—16 ՄԿ շիբ քանզի... եհան
- 16 ԽՃՆ քանչեաց, ԽՂՅ հան, Ն թիկնացն, Կ շիբ
տան, Ն աւազ
- 17 Ն մարդն, ՄԿ կէսն, ԽՂՃՅՇ վրիժուցը, Ն
վրիժուցն, ՄԿ շիբ վրիժուցն, ՄԿ Ի փոքունէն
- 18 ԽՄԿՂՃՅՆԵՆ շիբ Ի (վերոյ), Մ գործեն, Կ
գործեն
- 20 ԽՄԿՂՃՆԵՆ վասն հորոց ցորենոյ
- 21 ԽՄԿՂՃՅՆԵՆ քանայ մարդ, Շ ցորենա ԽՂՃՅՆԵՆ
և կամ, ՄԿ և փխ կամ, ՄԿ շիբ սերմանց,
ՄԿ շիբ և, Յ շիբ թէ, Շ աւաւորաց
- 22 ԽՂՃՅՆԵՆ որ (Յ որք) Ի ներք Ի, ՄԿ և գոր
փխ Ի ներքս, ՃՇ մեռնի, Ժ շիբ Ի ձեռաց
նորա, ՄԿ Ի նմանէ փխ Ի ձեռաց նորա
- 23 ԺԻԽՄԿՂՃՅՆԵՆՊ զգեղ (Ն և գեզ, Պ զգեղին)
զինն (ԽՂՇ զինքն), ԽՃՇ զխափանութեան,
ՂՅՆ զխափանութեանն, ԽՄԿՂՃՅՆԵՆ վճարէ
- 24 ԽՂՃՅՆԵՆ հորոյն, ՄԿ շիբ հորին, Պ մարդն
- 24—25 ԽՂՃՅՆԵՆ Ի ներս մարդ կախել էր (ՂՇ
շիբ էր, ՂՇ կախեր), Յ և ապա Ի ներս
մտուցաներ, ՄԿ և ապա մտանէր (Պ մտանէ)
- 25 ԽՄԿՂՃՆԵՆ յառաջ
- 26 ՄԿ շիբ հորոյն, Ճ եջաւ, ԽՄԿՂՃՅՆԵՆՊ Ի
զուխ իւր (Յ նորա)
- 28 Ժ շինականակաց, ՄԿԵ վասն շինականաց,

¹ Ալլգորինակ տարրնթերցումները հետա-
գայում այլևս չեն նշվում:
29—494

- ԽՂՃՅՆ վառն շինականաց, որ առել դատին (ԽՂՃ դատ լինին, Յ դատել) իշխանաց (ԽՂՃՅ յիշխանաց)
- 29 Խ թէ, Ի զպատկոսն, Ե զպատկոս
- 29—30 ԾԿ իշխանք և այլք (Կ այլ) եթէ (Կ թէ) առաւել դատեն զշինականն և հանդիպի մեռանել
- 30 ԵՊ զինքն
- 31 ԽԾԿՂՃՅՆԵ յորդին (Յ յորդիս, Ե որդին) և կամ յազգայինն (Խ յայլ ազգայինն, ԾԿ յազգն)
- 31—32 ԽԾԿՂՃՅՆԵ և թէ (Ճ Եթէ) ձեռն կոտրեն (ԾԿՂԵ կոտրի) և ոտն և կամ (ԾԿ չի) [Ճն ձեռք (Ե ձեռն) և ոտք (Ե ոտն) կոտ-

- րեն] ատամն (Խ ատամ) և ակն խլեն, զզինսն (Ե զլինսն), և թէ...
- 32 Ե լինի, Պ վարձս, ԽՅՆԵ դիպատնութիւն, ՂՃ զխափանութիւն
- 35—36 Ե վառն սուտ իրիցանց, ԽԾԿՂՃՅՆ վառն որ (Ճն չի) սուտ երիցնի (ԾԿՅ էրէց, Ղ իրիցնի, Ճ երէցնի, Ե իրիցն) լինին (ԾՅ լինի, Կ լիցի, Ղ լիցին) եւ կամ իբաւ (Ճն կամաւ) իրիցութիւն (Ճ Երիցութիւն, Ե իրիցութիւնն)
- 38 ԺԻԾԿՁՅԵ որ ոչ իցէ (Կարելի է կարգալ նաւ ճորտ շիցէ), ԺԻԶՊ ընկալեալ զքահանայութեան

810-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 Ե չի իբս, ԺԻԶՊ չի կամ
- 2 Ե առ աչաւք, ԺԻԶՊ մի գործիցէ, ԾԿՂԵ գործէ, Ճ գործիցի, Ճն չի ինչ
- 3 Յ անխառնութեամբ, Ե անախառնութեամբ
- 4 Յն այս, Ճ առաքելական, ԺԻԾԿՁՊ զհրամանս, Ճ հրաման, Յ և հրաման, Ե ի հրաման, ԾԿ սոյնպէս փխ այսպէս
- 5 ԾԿն սովորութիւնն, Ե լուծցին, Յ զոր և
- 6 Ղ այրք, Յ վերակացու, ԾԿՂԵ յեկեղեցի, Ե չի (զմուտս), ԺԻԶՊ զմուտք
- 7 ԾԿՂԵ զպորի, Ի առցն և ուտն, ԻԶՅՊ լուծցին, ԾԿ լուծն, Ե յայսպիսի
- 8 ԺՅԵ նոյն, Ճն զնոյնն, ԾԿ նոյնպէս փխ նոյնն, ԾԿ չի և (րնդ), Ե չի րնդ, Ի անկարք, ԽԾԿՂՃՅԵՊ անկարք
- 9 Ե անուղալք, Պ են փխ իցին, Ե միապէս փխ մի այնպէս
- 10 Ե սրբութիւն, Ձ վարիւթ, Ղն վարիւթ, ԾԿՃն կացցեն
- 11 Ե լուծցէ, Ե ի կարգէ, ԽԾԿՂՃՅՆԵ չի քահանայութեան
- 13 ԽԿՂՃՅՆԵ որ, Ե զքահանա, ԿՅԵ անարգէ
- 14 ԽԾԿՂՃՅՆԵ եթէ, Ե անարգէ
- 15 ԾԿ անկոտնէ, Ղ անկոտնեսցէ, ԺԻԶՊ կալցէ, Պ զքահանայն այս, ԺԻԶՊ և թէ փխ թէ և, Ե կայի փխ կարի
- 16 Յ յանարգանաց, Ե անարգաց, ԽԾԿՂՃՅՆԵ չի որ անարգէ գայնպիսին, Ճ աստուած (անարգէ)

- 17 Ե ի համարս, ԾՃ սացեն, Ե ըստ
- 18 Ե ողոց, ԾԿ զի (փխ ոչ) գրեալ է թէ, Ճն ժողովրդոց քոց (Ե չի), ԺԻԶՊ բամբասէր, Ղ բամբասիցես, Ճն բամբասիցեն
- 20 Ե չի և (որ), ԽԾԿՂՅՆԵ զսա (երբմն), Ե սակայն փխ սակաւ
- 21 ԾՂՃԵ երկրորդ, Ե չի այլ երկրորդն յոժարեցաք, Ղ այժմն, ՅՊ առաքելական
- 22 ՃՅ ցուցանել, ԾԿ չի ցուցանելոյ ազգաւ, ԺԻԶՊ պատժոց անարգողացն, Ե պատժոց, Ե արարողաց
- 23 ԺԽՂԵ գոյք, ԾԿ չի զի դատել... իրաւացի դատաստանաւ, Պ ընդ նոսա, ԺԶՊ աստուած զանարգս, Ճն աստուածանարգ
- 24 ԺԻԶՊ չիցենն, Ճն չի և (այն)
- 24—25 ԾԿ չի եւ որ չիցեն... ցուցաւ
- 28 Ե չի հաստատութեամբ
- 28—29 ԺԻԶՊ որք յատիճան դատաւորութեանդ են, ԾԿ որք յատիճան քահանայութեան և դատաւորութեան և դատաւորութեան և դատաւորութեան
- 29 Ճ զիրէ փխ թիւրէ, Յ էթէ փխ և (րնդ)
- 30 Ճ դատաստանն է փխ երեսաց առնէ, Ե այլնէ, ԾԿ պարտաւորէ
- 31 ԺԽԶՂՅԵ կայցէ, ԺԻԶՊ այլ փխ և (պատուհասեալ), ԾԿ կշտամբի
- 32 Ի յատուածային
- 33 Ի և թէ փխ էթէ, ԾԿՂԵ թէ, Ե չի մի, ԾԿ խոտորիք, Յ խոտորեսցես

820-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 ԾԿ դատաւորաց, Կ կանոնականաց, ԾԿՃն հրամանաց
- 2 ԾԿ չի որք, Ե որք, Ծ դատաւորք, Կ զի փխ են մի, ԾԵ զի փխ մի, ԾԿ պատուեն
- 3 ԽԾԿՃԵ Եթէ, Կ կայցէ փխ գայցէ
- 4 ԺԿԶՅ կանկնէցենն, ԽՂ կանկնեսցեն, ԾՃՆԵ

- կանկնեսցեն, Խ զերկուսեանն, ԾԿ զերկուսեանն, Ե զերկուսեանն, Յ դատեսցին փխ դատ արասցեն
- 5 ԽՅ այլ և, ԾԿ և փխ այլ, Ե արծ, Ճն թիւրեն, Ճ ճշմարիտ
- 6 ԺԶ իւրինացն, ԾԿԵ աւրինաց

- 9 ԽՄԿՂՃՅՆԸ վասն եպիսկոպոսաց և ընչից
եկեղեցոյ (ՄԿՂՇ եկեղեցոյն)
- 10 ՄԿ շիբ գալ, և աթոռ, ԽՂՃՅՆԸ շիբ նստի
- 11 ԽՄԿՅՇ թղթիւ, Ղ թխթիւ, ձ թխտիւ, և թրդ-
տիւ, ԽՄԿՂՃՅՆԸ յայտնեսցէ զինչ իրք (ձ+
որ) ունիցի (ձն ունի), ԽձՅ՝ զնոյնն,
ՄԿՂՆԸ՝ զնոյնն, փխ Նոյնպէս, և եկեղեցոյն
- 13 ԺԻՉՅ իրոցն, ՄԿՂՇ զինչս, և իւր միայն,
ՄԿՂՇ եկեղեցոյն, ձն շիբ կարէ, ԽՄԿՂՅՇ
ևս փխ կարէ
- 14 Յ մի ի, ձ եկեղեցոյն, և եկեղեցոյ, ՄՂ ան-
զանեկ՝, ձնՇ յիրմէ
- 15 ՄԿ մանուկ, ՂՇ մանուկս, ձՅն մանկունք
- 16 ԺԻՉՊ յեկեղեցոյն
- 17 ԺԻՉՊ կրեալ
- 18 ԻՄԿՅ զազգականս, ԺՄԿՂՇՊ զերծանիլ, ձն
շիբ և
- 19 ԺԻՉՆՇՊ իրս, և՝ անարգիւ, Շ՝ ազանել փխ
անկանել, ԺԻՉՇՊ մահուն, ԺԻՉՊ շիբ նո-
րա, ԺԻՉՊ պատճառ
- 20 ԺՁ Հայհոյութեանն
- 21 ՄԿՂՆԸ ահաւանիկ ՄՅ յանգիմանեն, Խ բան-
բասողքն, Ղ բամպասողք, ձ բամբասողքն,
ԺԻՉՊ զեկեղեցիս, ձն եկեղեցոյ, ԽՄԿՂՃՅՆ
եթէ
- 22 ԺԻՄԿՁՂՇՊ ունին, Ի յառաքելոցն
- 23 Ին գատաւորս, ձ զգատաւորսն, ձն հրբա-
մային, ձ անզիրաւս, Շ շիբ և (զեպիսկո-
պոսաց
- 23—26 ՄԿ շիբ և զեպիսկոպոսաց... զբաւան-
դակ ուսեալ

- 24 ԺԻՉՅՊ և զընչից, ձն ընչից, Յ լընչից, Յ
ցուցցին, ձն որոց
- 25 Ձ գրեցեալովն
- 26 և զբաւանդակն, ԽՂՃՅՆԸ ուսեալք
- 28 ԺԻՉՊ վասն իշխելոյ եպիսկոպոսին եկեղե-
ցականացն և իւրոցն (Ժ իւրոց), ԽՄԿՂՃՅՆԸ
վասն դատաստանաց (Շ շիբ) իշխելոյ (Խ
եշխելո) եպիսկոպոսին եկեղեցական իրաց
(Շ միայն եկեղե. ձն ի վերայ եկեղեցա-
կանաց փխ եկեղեցական իրաց)
- 30 ԺԻՉՅՊ իրացն
- 30—31 և իրաց, քան ինեկ պատուական ոգիս
մարդկան...
 - 31 ձ ինեկ փխ եթէ, Ի թէ, ՅՇ պատուական,
ԽՄԿՁ ոգիս, Ղ՝ իդիս, Շ՝ իր ս փխ հոգիս,
բոլոր ձեռ. շիբ է. սբբաբել եեճ բստ ԱՐ
խմբագրութիւնների
- 32 Շ զիւր, ԺԻՉՊ կատարեալ, ՄԿ շիբ որպէս,
ՄԿ շիբ բստ, ՄԿ իշխանութիւն
- 33 Շ շիբ և (ի ձեռն), Շ իրիցանց
- 34 ձ խնամութիւն, Կ եկեղեցեացն
- 35 ԻՄԿՁՂՃՅՆՇՊ եթէ կարօտ ընչից են (Յ
իցեն), Շ պէս փխ պէտս
- 36 ՄԿ շիբ վասն, և աւրէնք
- 37 ԺԻՉՊ եթէ (Ժ թէ) որ, ԽՄԿՁՅն որք փխ որ,
Շ շիբ որ, ևՇ շիբ սեղանոյն պաշտօնեայքն
են, ՄԿ սեղանոյ, ԺԻՄԿՁՇ անդի, ԺԻՄԿՁՊ
կերակրիլ
- 38 ԺԻՄՁՂՅՇՊ իւրաք, Խ իրաք փխ իւրովք
- 39 ԽՄԿՂՃՅՆԸ եւ զի ասաց վերագոյն (Յ վերա-
գոյնն, և վեհագոյն), ԺԻՉՅՊ իրացն, և շիբ
(ինեկ) և, և եպիսկոպոսն

Յ21-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 ձն թէ փխ թէպէտ, ԽՄԿՂՃՅՆ զպատճառն,
և կարծիցէ
- 2 Կ եկեղեցեացն, ԺԻՄԿՁՅՆԸ զիշխանութիւն,
ՄԿ զսահման
- 3 բոլոր ձեռ. (կարծիլի) էր. սբբաբել եեճ
բստ ԱՐ խմբագրութիւնների
- 3—4 ՄԿ շիբ զոր և... եկեղեցոյ
- 4 ԽՂՅՇ դատաստանս, ձն դատաւոր փխ դա-
տաստան, և եկեղեցոյն
- 6 ձն ժառանգաւորացն
- 6—7 Շ վասն եպիսկոպոսի և քահանայից և
ժառանգօ
- 8 ՄԿ շիբ որք, ԽՄՂ կարօտիցին
- 9 ԺԻՉՅՊ տացեն նմայ, և նմա, Մ շիբ զպէտս,
ԺԻՉՊ այնպիսին որողեսցի, Շ իբրև, և
սպաննող, ՄՂ զսպաննող, Կ զսպաննող

- 10 ԽՅ զկանոնականս ՄԿՂՇ կանոնականս, ԺԻՉ
ՅՊ զդատաստան, ԽՄԿՂՇ դատաստան,
ՄԿՂՇ հայրք
- 11 Ղն սպաննողսն, Կ սպաննողսն, ԽՄԿՁՅն
այգմ, ՂՇ այգմն, ՄԿՂՃՅՆԸ բազումք
- 14 ԺԻՉՊ ժառանգաւորացն
- 15 ձ շիբ որ ձն հարուածէ, Պ հարուածոյն
ԺԻՄՁՅ հարուածոյն (ձեռագրելը հաճախ
ուեեն հարած, հարածէ և այլն)
- 16 և լուցի, ՄԿ յանցանաց փխ յանդգնութեան,
և անդգնութեան
- 16—17 և շիբ իսկ եթէ... որողեսցի
- 19 Շ առնիցէ փխ յառնիցէ
- 20 ԺԻՄՁՂՃՅՇՊ զկեր և, Իձն այրն փխ այր,
ՄԿ շիբ զկեր այրն, ՄԿ շիբ նոյն և այս է,
Ղ նոյնն
- 20—21 Շ շիբ Ապա թէ... հարուածոյ
- 21 ձն մեռանի, Ի շիբ մեռցի... հարուածոյ, Մ

1 Այս տարրնթերցումը հետագայում այլևս չի նշվում:

- մի փխ միողէ, ճ հարուածէ, Ժ շիք ոչ (լուծ-ցի), ՄԿՂ յուղղութիւնն
- 21—22 ճն յուղղութիւն ապաշխարութեանն (ն ապաշխարութեանն)
- 22 ՄԿՂ յապաշխարութիւնն, Յ ապաշխարութիւն, ԽՂՆՇ շիք է, Յ շիք է և, Կ շիք եթէ (աշխարհական), ՄԿՂՅՆ՝ ժողովրդական, Շ՝ խորհրդական փխ աշխարհական
- 24 ԺՁ ձեռնադր., Պ ձեռնադրութեան
- 26 ՄԿՂՇ շիք յումեթէ, Յ յումմիթէ, ճ նախ փխ ևա, Խ Թէ, և ցուցէ, ՄԿՂՇ և փխ Ի
- 27 ԺԻՁՊ ղնել փխ ունել, ԻԽՆ զձեռնադրութիւն,

- ՂՇ ձեռնադրութիւն, Ի շիք յապաշխարացս, Յ յապաշխարացս, Պ յապաշխարաց
- 28 ԺԻՁՊ շիք և ղձեռնադրեալն, Պ ոչ հաւատասցէ յայլս
- 30 ճ շիք է, ճն շիք բնդ, Պ յուծելոցն
- 31 ՄԿՂՇ և փխ կամ, ԺՁ ժողով, Յ ժողովու, ԺԻԽՄԿՂՂՇՊ շիք որ, Կ աստիճանի, Յ յաստիճան
- 32 ԺԻԽՄԿՂՁՇՊ անբարտաւանութիւն, ՂՆ ամբարտաւանութիւն, ԺԻՁՇՅՊ ձեռնադրեացն
- 33 ճ ուսցի փխ ուստի, ճն իրաւացոյցն, Ղ նոսա

822-ՐՊ ԷՁԻ

- 1 ԺԻԽՁՂՁՇՆՇՊ ալսիւքն է
- 4 3 Եկեղեցեաց
- 5 Յ Ի ժառանգաւոր, ճն Ի ժողովրդոց, ԽՄԿՂՅՇ կամ ժողովրդական, ՄԿՇ մոմ
- 6 ճ և փխ կամ, ԽՄԿՂՁՇՇՇ առն փխ էառն, և որպէս վասն փխ որով էառն անօթով
- 7 ՄԿ ոսկեղինեաւ, և արծաթեղին, ճ ով փխ որ
- 8 ԺԻՁՇՊ ընդունեացի փխ բմբունեացի
- 11 ԽՄԿՂՁՇՆՇՇ վասն եպիսկոպոսաց ամբաստանելոց
- 12 Շ ամբաստանել, Պ հաւատարմաց
- 13 և կարգալն
- 14 ԺԻԽՁՂՅՇՇՊ յանդիմանել, ԺԻՁՊ ապա Թէ ոչ
- 15—16 ՄԿ երկուց եպիսկոպոսաց ատաբելով առ ևա
- 15—17 Մ շիք առաքելով... դարձեալ
- 16 Շ եպիսկոպոսունս, Կ և փխ ապա, ԺԻԿՁՁՇՇՊ շիք և
- 16—17 Կ շիք ալսպէս ոչ լուաւ... Թէ և ալսպէս
- 17 ճն Բ եպիսկոպոսք
- 17 Մ և Թէ փխ ապա Թէ և ալսպէս
- 18 ճն արհամարհելով, ճ կոչեցէ փխ եկեցէ,

- և վիճիտ, ԺԻՁՊ վճիտ մահու
- 19 ԽՄԿՂՁՇՆՇՇ արծառն, և շիք որպէս զի... Թուեսցի, ՄԿ շիք որպէս զի... Ի փախուցելոյն
- 21 ճ՝ ալլ, և՝ արդ փխ Ալդ, և ճիշտ, Ղ ալդմն, Շ ալմմն, ԽՂՅՇ իսկ զվճիտն, ԺԻՁՊ զվճիտն
- 21—22 ՄԿ շիք ըստ ալմմ... հատցի
- 22 ՂՇ ալդպէս, Ղ բնտերն, ԺԻՁՅ ըստոյդալգոյն, Պ ստուկագոյն, ճն շիք զիտեղով
- 24 ԺԽՁՊ իսկ փխ Եւ (Ի), ԺԽՁՆ շիք Ի, ԺՁՊ՝ ալլ, ԽՂՅՇ՝ ալլ և փխ և, և շիք ոչ, Շ հօտասցեալ
- 25 և զմի որ, Կ մի զի փխ զմի, Մ մի, Մն զի փխ քանցի, ԺԻՁ շիք Ի, ԺԻՁՊ յերից, ՄԿ վկայի, ՄԿՇ հաստատի
- 28 ԺԻՁՊ ձեռնադրել, և ղձեռնադրել, ՂՁՅՆ յիւրոց
- 28—29 Շ վասն եպիսկոպոսաց ձեռնադրել, Յ տանց կամ փխ առանց կամաց
- 29 ՄԿ՝ եկեղեցոյն, Ղ՝ ժողովրդին փխ եկեղեցականաց
- 30 Յ և զի ոչ
- 31 ճ եպիսկոպոսութեանն

823-ՐՊ ԷՁԻ

- 1 ԺԻՁՊ շիք զայն
- 2 Ժ եկեղեցին
- 3 ԺԻՁՊ շիք որ, Պ զայն, Պ անհատաւ փխ անհատաւ, Ի եղիցի
- 5 ԽՄԿՂՁՇՆՇՇ իրաւունք, Մ սապէս, ճն շիք է, Շ շիք ոչ (միայն)
- 5—9 ՄԿ շիք և ոչ միայն... ապաշխարութիւնն ցուցէ
- 6 և անգգնի
- 7 և Թէ ըզմացն
- 8 ԺԻՁՊ մասնաւոր, Շ մասնաւորեացաւ, ՂՇ կայցէ
- 9 ԺԻԽՁՁՅՆՊ միւն, ԺԻԽՁՆ ապաշխարութիւն, ՂՁՅ զապաշխարութիւնն, Շ զապաշխարու-

- թիւն, ճն ցուցէ
- 11 ԺԻԽՁՁՅՆՊ եպիսկոպոսին, ՄԿՂՇ շիք իւր, ԽՅ Ի փխ իւր, Շ երկրաւոր, Խ հոգքս, Յ հոգք
- 12 ԽՂՁՅՆ Ի յերկրաւոր, Շ երկրաւոր, Խ հոգքս
- 13 Կ պարապեալ, ԺԻՁՊ զեկեղեցական պիտոյիցն, Կ զեկեղեցական, և եկեղեցին, ՄԿ շիք ապա Թէ... ղնիցէ
- 14 Կն երկու, ճն հրամանին փխ բանին
- 15 ԺԻ հոգալոյն, Ժ իշխացն, ԻՁՂՊ իշխանացն, Շ իշխանին, ՄԿ շիք Եւ զայս ոչ յաղագս... միեղև հոգվածի վերջը:
- 16 ճնՇ շիք և (ըստ), և սահմանի փխ պալմանի, Շ ալլաղագ, Ղ ալմմն

- 17 ԺՃՊ եպիսկոպոսաց, Շ շիֆ լեպիսկոպոսաց, ձՅ շիֆ Ի, Շ որպէս փխ որոց, ԺԻՋՊ տէրունական զարժանաւորսն, Յ տէրունական
- 18 Ի բերել
- 19 ՃՆ զանխեղճն, փխ զանգեղչսն, Յ լուծանել իրաւաժբբ: Եւ թէ զժողովուրդն իւր ժատնիցէ դատաւորաց կամ զքահանայն իւր, լուծցի ի կարգէն այնպիսի եպիսկոպոսն
- 21 ՃՆ վասն որ, ՃՆ օրհնեն, ՄԿՇ շիֆ կամ սարկաւազ, ԽՂ և (փխ կամ սարկաւազ և այլ (Ղ+խն))
- 22 Բացի Յ-ից մնացած բոլոր Ջ-երը ի ժառանգութիւն, Ճ բնձեռնել, և բնձեռնադրել
- 24 ՄԿ շիֆ երբէք, ՄԿ արժան, և ձեռնադրութիւնն

- 25 ԺԻՋՅՊ աստիճանին, և աշտիճանի, Ժ Ոնէ-սիմոն, ԺԻՋՊ տէրքն, ՄԿ շիֆ Իւր
- 26 ՂՇ ազատեսցեն փխ առաքեսցեն, Խ առաքեն, ՄԿ շիֆ առաքեսցեն
- 27 ԺԻՋՊ դատաստանք, ՄԿ դատաստան կանոնացս է պահել... Ճ անգայթաղ
- 28 ՋՅՊ բարեպաշտութեանն, Ճ բարեպաշտութեամբ, ՄԿ գործեն, ՂՇ գործիցեն
- 29 ՃՆ տացեն, ՄԿ շիֆ և տեղի... գմէնչ
- 32 ՄԿ թշնամանէ, և թշնամեսցէ, Ի անիրաբար, ՄԿ անիրաւ, Շ անիրաւար
- 33 ՄԿ կրէ, Կ լուծցէ, Յ շիֆ Իսկ, ՄԿ և թէ փխ Իսկ եթէ, Յ Ի ժողովրդական, ԺԻՋՃՆՊ ժողովրդական է

824-ՐԳ ԷՋԻ

- 1 ՂՇ դատաւորաց փխ վարդապետաց, ՄԿ և այս դատաստան եպիսկոպոսաց և դատաւորաց է (Կ շիֆ և դատաւորաց է) և վարդապետաց, դի
- 2 ԽՄԿՂՃՅՇ շիֆ և (Թագաւորք), ՄԿ Թագաւորք, վարդապետք և իշխանք
- 2—3 ՃՆ իրաւացի է, թէ անարդողն ժառանգաւոր իցէ, լուծանել և..., ՄԿ ժառանգաւոր է. լուծանել պարտ է, և զաշխարհական՝ որոշել
- 3 Շ լուծանելն, ՃՆ և թէ աշխարհական (ձ զաշխարհական), ԺԻԽՋՂՅՇ զաշխարհական
- 4 Շ շիֆ Եւ, ՄԿ շիֆ Եւ այդ... այժմ
- 6 Յ որք, ՃՆ անցուցանեն փխ կորուսանեն, ԺԻՋՊ տղայք փխ կանայք, Շ շիֆ կանայք
- 7 և որ փխ որ, Ճ զողայս, ՄԿՇ գիտիս, ՄԿՂՇ և կամաւ, Ճ կամ փխ կամաւ
- 8 ԽՂՇ արեալ, ՄԿ առնել փխ արարեալ
- 10 ՄԿ շիֆ ըստ Օրինացն, ԺԻՋՊ կամայիցն փխ ակամայիցն, Ճ կամաւորաց
- 10—11 և շիֆ ապաստանի եղև... ըստ Օրինացն
- 11 ՄԿ շիֆ և (գի)
- 12 ՄԿ շիֆ և (այդմ), Ղ այդմն, ՋՊ ապաշխարութիւնն
- 13 ԽՄԿՋՂՃՆ անգղչիցն, Շ անգղչացն
- 16 և ասիւնչականց. ՄԿ շիֆ նոցա, ՃՅՆՇ նո-

- ցին, և նոցին որ են գող դարան
- 17 ՄԿ և փխ կամ, ԽՄՂՃՅՇ ասպնչական, և ասիւնչական, ՄԿՂՃ եկեղեցոյ, ՃՆ շիֆ մահու
- 18 ՄԿՂՃՆՇ արժան է, ԽՄԿՂՅՆՇ աւազակն, Ճ աւազանն փխ աւազակքն, Յ ացամեծարքն
- 19 Ի դատապարտեալ, ՄԿ այլ փխ Ջայդր, ՄԿ շիֆ պարտ է
- 20 Յ հետևիլ
- 22 և ահամայրէ փխ հրամայէ, Ճ զկամայիցն հացտան
- 23 ԺԻՋՊ եկեղեցոյն
- 24 ԺԻԽՋՂՃՅՆՇ՝ ըստ կնի, ՄԿ՝ ըստ փխ զկնի, ԽՄՂՃՅՆՇ և այդ ևս, Ճ լուծեալ փխ ցուցեալ, Շ ցուցել
- 26 Յ առուգնացք նոր առնեն, Շ առուգնաք, Խ արնեն, և վասն որ առուակըն, ԺԻՋՊ շիֆ ամբողջ հողվածք, թև վերեւագիրը կա ցանկում.
- 27 ՄՂ Յառնանկան, ԽԿՃՆՇ Ջառեակսն, Յ Ջառեանկան, և ծնի, ԽՃՅՆ շիֆ և (հայր), ՃՆ հայրն, ՃՆ մայրն
- 28 և շար գագան
- 29 ԽՂՃՅՆՇ առանց պսակաց (և պսակաց), Յ բունապսական
- 31 Շ իցէ, Յ անխիղճ, Կ դարձեալ փխ դարձուցանել

825-ՐԳ ԷՋԻ

- 1 Բոլոր ձեռագրերը կամաց փխ կամեցան. սքբագրել ԷճՖ ըստ ԱՔ խմբագրութունների. և կարգեսցեն
- 3 ՃՆ հիշտ փխ ճշմարիտ, Կ յեկեղեցուց
- 5 Պ ծառայիցն, ՄԿՂՃՇՊ օրինաց
- 6 ԽՄԿՂՃՅՆՇ քրիստոնէից, Ժ ծառայք
- 7 Ճ եկեալ փխ ելանել, և ելեալ, ԻՇ շիֆ յորժամ
- 8 Ճ գնոյն, և գրոյն փխ գնոյն, ԽՄԿՂՅՆ իւր,

- ՃՆ շիֆ Իւրոյ, ԺԻՋՊ և ելցէ, ՄԿ ազատ, Ճ և եթէ, Յ եթէ և
- 9 Ճ կնան, և և թէ կին ընդ նմա էր հանդերձ կնան ելցէ
- 10 ԽՄԿՂՃՆՇ տէր
- 11 ԽՄԿՂՃՅՆ տեսն նորա լիցին (Ղ լիցի), և լիցին, ԺԽՂՇ փրկանանաւք
- 12 ԽՄԿՂՇ թէ, ԺԻԽՋՊ ասացէ, ՃՆ ապա թէ

- պատասխանիցէ ծառայն և ստէ (ն ասիցէ),
- 7 Շ զկնի փխ զկնն
- 13 ԺԻԶՊ զորդի, ԽՄՂՃՅՆՇ տէր, Շ շիք իւր, Շ հկեղեցիք
- 14 Ի շիք և հաւատարիմ վկայիւք
- 15 Ճն ի տան փխ յափտեան, Ն շիք յաղագս, Պ յայնորիկ
- 16 Ի զծառայն, ԽՃ է տեանն
- 19 Ժ յաղախին, ԽՄԿՂՃՅՆՇ վասն աղախնայից (ՄԿՅ աղախնաց, ՂՇ աղախնից)
- 20 ԺԶՊ թէ, Ի զգինսար փխ զղուտար
- 20—21 ՄԿ գինչ պատճառաւ (Կ պատճառ) և իցէ փխ ըստ որում... պատճառի
- 21 Ն հաւատարոյն, ԺԽ՝ վաճառ, ԻԶՆՊ՝ վաճառաւ փխ վճառաւ
- 22 ՄԿ վաճառի, Շ վաճառեսցի
- 23 ԽՄԿՃՆՇ հայր, Մ օտարաց, ՄԿ շիշիէ
- 24 ԺԻԶՊ յորդո, ԺԻԶՊ հաստատեսցի, ԽՂՃՆՇ հաստիցէ
- 25 ԺԻԶՊ շիք զնա, ԺԻԶՊ աւրինացն, Ճ դստերն, Ի իբր փխ իւր, Ճ որդոյ

- 26 ԶՊ հասնի, ԽՂՃՆՇ՝ հաստիցի, ՄԿ՝ հաստատիցի փխ հասանի, ԺԻԶՊ սրբութեան փխ սպասաւորութեան, Ճն զնոյ
- 27 ՄԿ շիք կանխաւ
- 28 ԺԻԽՆԿԶՂՇՊ փրկեսցի
 3 ամբողջ հոգվածը այսպէս.
 Իսկ եթէ պատահի ուժեք վաճառել ըզղուտար իւր, ըստ որում և իցէ պատճառի, յաղախնութիւն հաւատացելոց, մի իբրև զաղախին վրճառա վաճառիցի, գի թէ ոչ իցէ յաղախնութիւն, այլ ի սպասաւորութիւն, մինչև ի Զ ամ ծառայել և ելանել:
- 30 ԽՄԿՂՆ աղախնայից, Ճ աղախնից, 3 վասն ծառայից գնելոյ, Շ վասն այլազգի ծառայից
- 31 ՄԿՇ և փխ կամ, 3 առնու, Շ առնուլ
- 32 Խ մկրտել, ԺԻԶՅ գոյ փխ զնոյ, ՂՇՊ շիք զնոյ, Պ որշափ, ՄԿ շիք զնոյ շափ... աղատք լիցին, Ն շիք աղատք
- 33 Շ շիք ոչ, 3 կամեսցին, Ն վաճառեալ, 3 յաղագս փխ յաղագս

326-ՐՊ ԷԶԻ

- 1 3Ն մկրտի, ԺԻԶՅՊ ազատել
- 1—2 ՄԿ շիք և կամ ոչ... նմանապէս և աղախնեսցն
- 2 3 քրիստոնեայ, Խ աղախնաց, ՂՇ աղախնայից, 3Ն աղախնաց
- 4 ԻԶՊ և փխ կամ
- 5 Ժ անարգէ, Ի իւր
- 6 Պ զորդի
- 9 Ի ըստ Օրինացն գի ի հնումն
- 12 ԻԶ քանքասել, ԽՄԿՂՃՅՆՇ ամբողջ Մէ հոգվածը այսպէս.
 վասն որ (ն շիք) հարկանէ (3 անարգէ) զհայր (Շ+իւր) կամ (Խ և) զմայր (ԽՂՇ+իւր)
 Որ հարկանէ զհայր կամ զմայր իւր (ՄԿՃ շիք) մահու (3 շիք) մեռանիցի (Մ մեռնի, Կ մեռանի, Ն մեռցի): Այս հրամանք օրինացն (3Շ օրինաց) են. նմանապէս և (ԽՂՃՆՇ շիք) կանոնք լիցին (3Ճ լիցի)՝ մահու շափ ապաշխարելի, Իսկ դատատան այս լիցի [ՄԿ Այս հրամանք Օրինացն են. Իսկ եթէ յանզգայութեան (Կ յանազայութենէ) և...]. եթէ (ն թէ) յանզգայութեան և ի մանկութեան (Կ3 մանկութենէ) գործէ՝ ներելի է ձեռնացն, ապա թէ (Կ շիք) յանզգանութեամբ և արհամարհանօք՝ իշխան լիցին ձեռքն յետ բազում (ԽՆ+անզամ) խրատու (ՄԿ շիք լիտ... խրատու, Ն խրատոյ) առաջի թահանայից և ծերոց հրաժարել (Կ հրաժարել) ի նմանէ և տարազրել ի ժառանգութենէ: Ապա թէ զղացեալ

- ըստ կամաց նոցա (ՄԿ շիք ըստ... նոցա) դարձցի (Շ դարձի) ապաշխարութեամբ արժանապէս (ՄԿ շիք), ընկալեալ լիցի դարձեալ (ՄԿ շիք, 3 դարձոյն):
- 14 ԽՄԿՂՃՆՇ վասն մարդազոզաց, 3 վասն զոզոց
- 15 Ի որք, Ճ որ ով
- 15—16 ԽՂՃՅՆՇ վաճառիցէ (3 վաճառեսցէ) զնա և զտցի առ նամ (3 և առ նմա տցի) մահու մեռանիցի (ՂՇ վաղճանեսցի, 3 մատնեսցի)
- 15—17 ՄԿ վաճառեսցէ, մահու վաղճանեսցի, Իսկ առեղ լիցի (Կ շիք) լրմամբ (Կ շիք)
- 16 ԺԻԶ գոգութիւն
- 17 ԽՂՃՅՆՇ այսպիսի լրմամբ, Մ գրքիստոնէ
- 17—18 ՄԿ շիք զոգացեալ
- 18 Ճ շիք վաճառէ, Ժ յազգիս փխ յայլազգիս, ՄԿՇ այլազգիս, Ճն յայլազգի, ԽՄԿՂՃՅՆՇ և (Ճ+ի) յայտ զայցէ (ՄԿ յայտնի, 3 յայտնեսցի) շար գործն (Շ շարագործն)
- 19 ՄԿ շիք հատանելոյ
- 20 ՄԿ յղէ, Ն վաճառեալն, 3 շիք թէ
- 21 ԽՃն ի զողացելոյն տայցեն տեարս, ՄԿՂՇ զողացելոյն տայցեն ի տեարս, 3 տեարս, ԽՃՅ խրատել, ԽՅ յաշս, Շ աշս, Ճ յարձակիցեն, Ին շիք և
- 21—22 ՄԿ և խրատեն զաշսն և կամ նշան զնեն ի մարմինն փխ և խրատեալ... լիցի խրատ
- 22 Ճ շնան փխ նշան, ԽՂՃՅՆ զնիցեն, ԽՂՅՆ շիք իսկ, Ճն որ փխ իսկ
- 24 ԺԻԶՊ հայր, ԽՇ և փխ կամ

- 25 ԽՂՃՅՆ զհայր իւր և զմայր իւր (Ղ շիբ), ՄԿ շիբ իւր, ձև մեռանիցի
- 26 և դանցանս, ԽՂՃՅՆ ծնաւոզաց
- 27 Ի շիբ րստ, Ղ հարկանոզաց
ՄԿ ամբողջ հռչկածն այսպէս.
Որ բամբասէ զհայր կամ զմայր, մահու մեռցի, և գլանցանս ծնողաց հրապարակէ՝ դամհու մեռնիլն (Կ մեռանիլն) ասէ և հար-

- կանոզացն զծնողսն զձեռն հատանել:
- 30 Խ վասն կայզողաց, ՄԿՆ վասն կարզողաց, Ղ վասն կարողաց, ձև վասն կարողաց, Յ վասն կատակողաց
- 31 ԺԻ կարգեցիլն, ԶՊ կարգեցիլն, Յ կարգեցիլն, ԽՄԿՂՃՅՆՆ հարկանիցէ
- 32 ԺԻԽՂՂՇ բըրքեցի, ՄԿ մեռանի, ձ մեռանի-ցէ, ԺԻԶՊ յարիցէ

827-ՐԳ ԷԶԻ

- 1 Յ շրջիցի, Ի Ի ցպի, ԽՂՃՅՆ Ի ցիոյ, ՄԿ ըզ-խափանումն գործոյն
- 2 ԻԽՆԸ զբժշկութեան, Յ զբժշկութիւն, ՄԿ և թէ, ԽՄԿՂՃՅՆԸ զգիւսն, ԽՄԿՂՃՅՆԸ շիբ առնուն
- 3 Յ Օրիւնացն
- 3—4 ՄԿ շիբ Այս դատաստան.... արժան է
- 4 ԽՂՃՅՆԸ պահելի է
- 6 ԻՊ սպանանեն, ԽՄԿՂՃՅՆԸ վասն ծառայից և (Շ շիբ) աղախնաց (ձև աղախնայից, Յ աղախնեաց, Շ շիբ) սպանելոց (ՄՂՃ սպանելոց, ԿՆՇ սպանանելոց) Ի տերանց
- 7 Ի զծառայս, ԺԻԶՇՊ շիբ իւր (զաւազանաւ), Յ շիբ և, Կ մեռանիցի
- 7—8 Խ շիբ և մեռցի.... դատաստանստ
- 8 ձև շիբ Ի
- 9 ԺԻԶՅՊ զաւազանան, ԺԻԶՊ շիբ և (Ի սուրն), ՄՇ Ի յայսն, ՄԿՂՅՇ յայսպիսի
- 10 Շ շիբ նոցա, ԽՄԿՂՃՅՆ Ի պատճառ իննելն
- 10—11 ԽՄԿՂՃՅՆԸ և եթէ (Յ թէ) ալլազգիք (Խ ալլազգ, և ալզգիք) իցեն և եթէ (ձՅՆ թէ)
- 11 ՄԿ քրիստոնէ, ՄԿՂՆՇ արեան, Յ արեան նորա
- 12 ԺԻՂՇ երկոյ, Խ երկուս
- 13 ԽՄԿՂՃՅՆԸ շիբ այլ, ԽՄԿՂՃՅՆԸ ապաշխարութիւն
- 15 ԽՄԿՂՃՅՆ վասն յղի (ՄԿ զյղի) կանայս հարկանել (Յ հարկանի, և հարկանելոյ) արանց Ի կոռեելն (ՄՂ կոռել), Շ վասն յղի կանանց հարկանել արանց, Պ չղի
- 16 ԽՄԿՂՃՅՆԸ իսկ եթէ, ՄԿ հարկանեն, Յ ղկիւն, ձ ելանիցի, Կ զսաղմն, ՂՅ սաղմնն

- 17 ԽԿՆՇ՝ անկար, ՄՂՃՅ՝ անկար փխ որ Ի յանձին կայր
- 17—18 ԽՄԿՂՃՅՆԸ նմա այր փխ այրն այնմ
- 19 և ըստ փխ ընդ, ԺԻԶՊ անձինն
- 20 ԺԻ Ի դատաստանն, ԽՄԿՂՃՅՆԸ դատաստան
- 21 Ժ շիբ է, ԺԻԶՊ անձն, ԽՄԿՂՃՅՇ աննկարն փխ յանձն որ կայրն, ՄԿՅ առն
- 21—22 և շիբ ըստ յուսոյ.... աննկարի
- 22 Պ իցէ փխ է (նկարեոյ), Ժ անկարի փխ աննկարի, ԽՄԿՂՃՅՆԸ և փխ Այլ, ՄՅՇ զան-ձն (Յ անձին) ընդ, ԺԻԶՊ անձինն, և ըստ փխ ընդ
- 23 Պ դատաստանն, ՄԿ շիբ փոխալ, ձ ապաշխարութիւն
- 24 և և թաղուորացն
- 24—25 ՄԿ շիբ համեմատելով ընդ այնոսիկ
- 28 ԺԻՄԿԶՊ և ատամն ընդ, Կ ատամն ընդ ատամին, Կ շիբ ձեռն ընդ ձեռին
- 29 ՅՊ վէք ընդ վէքի
- 31 ձև ըստ փխ ընդ Կ ընականի, ՅՆ արեան, Յ առաւելն
- 32 Պ շիբ Ի (նուազն), ԺԻ յըստութիւն, ԽՂ յղգայութիւնսն, Զ յըստութիւնն, ձ յըզգայութիւնսն, Յ յըզայութիւնն, ՆՇ զգայութիւնն, Պ յըզայութիւնն
- 33 ԽՄԿՂՃՅՆ է (փխ Ի) բաժանումն, ԽՂՅՇ իւրաքանչիւր, ԺԻՄԿԶՊՃՅՆՇՊ յանդամն ԺԻ Ի զգայութիւն, ԶՊ Ի զգայութիւնն, ձ յըզգայութիւնսն
- 34 ՄՂՇ դահեկանս, ԺԻԶՅՊ Ի կէս, ԺԻՄԿԶՂՇՊ դանկ, ԽՄԿՂՃՅՆԸ շիբ մի

828-ՐԳ ԷԶԻ

- 2 ԶՊ Ի հարածոց, ԽՄԿՂՃՅՆ ծառայից և աղախնայից (Յ աղեկաց), Շ շիբ Ի տերանց
- 3 ԽՄԿՂՃՅՆԸ իսկ եթէ, Ժ շիբ կամ ԺԻԶՊ շիբ իւրոյ (և կուրացուցէ), Խ կուրացուցէ փխ կուրացուցէ
- 4 և ազատըստ, Խ ալկանն
- 4—6 Շ և եթէ զատամն թափեցէ՝ նոյնպէս փխ Եւ եթէ զատամն.... ատաման նոցա

- 5 Յ ծառային, ԽՄԿՂՅ և կամ, ՄԿՂՃՆ շիբ զատամն, ձև զաղախնոյ, Մ զաղախնոյ իւրոյ, Ղ զաղախնաի իւրո, ԽԿՅ աղախնոյ իւրոյ, ԽԿ շիբ թափեցէ, Շ նոյնպէս ազատեցէ, ՄԿ զնա փխ զնսա
- 6 ձՅ ատամանց, ՄԿ նորա
- 7 ԺԻԶՊ այլ և, և զայս և, ԺԻԶ զըզայութիւնս, Պ զգայութիւն, ձև շիբ և զատամն

- 8 ձն միահամուռ փխ միահաւասար
- 8—9 ԽՄԿՂՃՅՆԸ նմանապէս կլանել ծառայից և աղախնայից հրամայէ
- 9 ՄԿ աղախնաց, և շիբ վասն, ԽՄԿՂՅՆ ատաման, ձն ատամանն, ԽՄԿՂՃՅՆԸ շիբ նոցա, ժ անփոխ
- 10 ԽՂՅՆ կայցէ, և կացէ, ԽՂՃՆԸ յարիւնացն, Պ Օրիւնաց, Ճ յայլազգեացն, Պ այլազգեաց
- 10—14 ՄԿ իսկ եթէ այլազգի է ծառայն վաճառիցէ փխ մեզ յՕրիւնաց... ոչ կամի վաճառել
- 11 և վաճառիցի, ԺԻՁՊ զարժանն, ԽՂՃՆ արժան, և որ անարժան փխ որքան արժանն, ձն շիբ և, Յ շիբ կէս
- 12 Ղ ում փխ որում, ԽՂՃՅՆԸ դատաստան, ԽՇ իրաւամբ, ԺԻՁՊ շիբ իշխան
- 13 Շ շիբ և
- 15 Յ որ փխ թէ, ԽՄԿՂՃՆԸՊ հարկանէ, ԽՄԿՂՃՅՆԸ եզն փխ ցուլ, Պ և փխ կամ, Յ կին
- 16 ԽՄԿՂՃՅՆԸ իսկ եթէ, ԽՄԿՂՃՅՆԸ հարկանիցէ, և շիբ ցուլ (զայր), Շ ցուլն, Ղ շիբ ցուլն (քարկոծ)
- 17 ԽՂՃՅՆԸ և միս նորա, ՄԿ և մի կերիցնն զմիս նորա, ԽՄԿՂՃՆ ցլուն, Շ ցլլին
- 18 ՄԿ շիբ դատաստան, ՄԿն շիբ մեզ, ԽՂՇ կայցէ, ԽՄԿՂՃՅՆԸ զենել
- 19 ԽՂՃՅՆ զքարկոծելոյ, և զքարկոծոյն, Շ շիբ զքարկոծելոյն լցցէ (ձեռագրում տեղ 1 բողեված այդ բառերի համար), ՄԿ շիբ զքարկոծելոյն... զտեղի, ԺԻՁՊ և լցցէ, ԺԻՁՊ զտեղին, ԽՂՇ վաճառեալ, Շ շիբ յայլազգիս զմիսն և, ԽՃՆ շիբ և (զգինն), Յ զգինս
- 20 և յարտաքս փխ յաղբատս, Ղձ տայցնն, Յ տէրն, և շիբ նորա
- 22 ԺԻՁՅՊ եթէ, ԺԻՁՊ յէրէկն, ԽՆ յերկն, Խձ յեռանդ

- 23—24 ԽՄԿՂՃՅՆԸ առ տէր իւր, և նա շէր ի միջոյ բարձեալ, և սպանանիցէ (ՄԿ սպանցէ, ձն սպանանէ) զայր կամ զկին, ցուլն (և ցուլ) քարկոծ լիցի և տէր ցլուն (ՅՇ ցլոյն) առ նմին մեռցի
- 24 ՄԿ շիբ կամ փխ իսկ եթէ... ի վերայ նորա, և փրկանաւք, ԺԻՁՊ անկցին, Ղ անզանիցնն
- 25 ՄԿ շիբ ըստ ամենայնի, ԽՂՇ արկանիցէ, ձՅՆ անկանիցէ փխ արկանիցի
- 26 ԽՄԿՂՃՅՆԸ շիբ և տէր նորա փրկանցի, ԺԻՁՊ թէ, ձն հարկանէ, և ընդ փխ ըստ
- 27 և արսացէ
- 28 ՄԿ շիբ իրաւունք փրկանօք
- 29 ՄԿ այլ փխ զի, ՁՊ զողորմութիւնն, և ողորմութիւն, ժ պատճառ, և Օրէնք, ժ շիբ ընդ, ԻՁՃՅՆՊ ըստ փխ ընդ, ժ ըստուգութեան, Խ ստուգութեան, Շ ստուգութիւն
- 29—30 ՄԿ ողորմութեամբ փխ պատճառաւ... և զի
- 30 Ի դատաստանն փխ փրկանքն, ԽՄԿՂՃՅՆԸ արեանն, ՄԿՇ թագաւորաց
- 32 Ի շիբ եթէ, Պ ծառայ, Յ և փխ կամ, ԺԻՁՊ զաղախինս, ԺԻՁՊ ցուլ
- 33 ՄԿՇ սատր, Յ տեսնն
- 34 Յ այդոցիկ, ԺՃՅՆԸ ցուլն, Յ ցուցեալ է ի վեր
- 34—36 ՄԿ շիբ իսկ զգին... ընտրութիւն լիցի
- 35 Պ շիբ Սակալն, ԽՂՆՇՊ ըստ փխ ընդ, Յ ի յայլազգին ձ ընտրութիւն փխ ընտրութիւն
- 37 ԽՂՃՅՆԸ և կամ, ԽՄԿՂՃՅՆԸ շիբ ի, ԽՂ յզգայութեանցն, ՄԿ զգայութիւնն, ձ յրդգայութեանցն, Յ զգայութիւնքն
- 38 ԽՄԿՆԸ ցուլն, Ղձ ցլուն, ԽՂՃՆԸ եթէ
- 38—էջ 329,2 ՄԿ և թէ գիտեր՝ տուժեսցի զրժկութիւնն և զիսփանումն փխ իսկ թէ բողոքեալ... դատողութեամբ

820.ՐՂ ԷՁԻ

- 1 ԽՇ զրժկութիւն, Ղ զրժկութիւնն, Յ զրժկութիւնն, Շ խափանածոյ, ԺԻՁՅ զխաբանածոյն, ԽՂՃՅՆԸ շիբ տացէ
- 2 ԺԻՂՇ իւրաքանչիւրսն, ձն դատողութիւն, Յ դատ ողորմութեամբ
- 4 Շ շիբ վասն, Յ որ փխ թէ, ՄԿՂՃՅՆ հարկանէ
- 5 ԽՄԿՂՃՅՆԸ հարկանէ, ՄԿ մեռանի, ՄԿ վաճառանն
- 6 և զցուլ, ՄԿ բաժանեն, Ի շիբ զգինս նորա, ԽՄԿՂՃՅՆԸ շիբ երկու տէրքն, Ի տեարքն, Պ տեարքն, և զցուլ
- 6—7 ՄԿ նմանապէս և զսպանեալն փխ և զցուլն... բաժանեսցն
- 7 Շ բաժանեալ են փխ սպանեալ... բաժանեսցն, ԽՂՃՅՆ վաճառեսցն, Ղձն շիբ և,

- ԽՄԿՂՃՅՆԸ տէր, ԽՂՃՅՆԸ նորա զցուլ (ԸԿ-ցուլն) իւր
- 8 ՄԿ վնասակար փխ վնասարար
- 8—9 ԽՂՃՅՆԸ վնասակար էր և բողոքեալ էին առ նա, և նա շէր ի միջոյ բարձեալ, տուժեսցի ցուլ (ձն ցուլն) ընդ ցլուն, և սպանեալն (Ղ սպանեալն) նորա լիցի, ՄԿ վնասակար էր և ոչ եբարձ ի միջոյ, տուժեսցի ցուլ ընդ ցլոյն, և սպանեալն տեսնն լիցի
- 10—11 ԽՄԿՂՃՅՆԸ շիբ Այս է... փոխան լիցի
- 11 Ի փոխանակ
- 12 Շ տարիւնացն, ԽՃՅՆ կայցէ
- 14 Յ զբոց, և և եթէ, Մ թէ անգնիցի, ՄԿ շիբ ի, ՄԿ կենդանի, ԽՂՅ ի կենդանեաց ի նա,

- ձև ի կենդանեաց ի ներքս, Շ հորոց և ջր-հորոց փխ վասն... կենդանեաց
- 15 ԺԻՊ շիբ և (ոչ)
- 15—17 ԽՄԿՂՃՅՆԵ Իսկ եթէ բանայցէ ոք հոր կամ փորիցէ ջրհոր և ոչ խափանիցէ (ՄԿՂՅՑ Խփիցէ, Ճ Խըփիցէ, Շ Խփիցի) զնա, և անկանիցի անդ արջառ կամ էշ (Յ+ կամ ալլ ինչ կենդանի), աէր հորոյն տու-ծեսցի արծաթ և տացցէ (ՄԿ տացնն) տեառն նորա և շաղիգն (ձ+տեառն) նորա լիցի
- 18 Ն զայդ
- 18—19 ՄԿ շիբ եւ զայս... արջառովն
- 19 ԽՂՃՆԵ և զսորբն, Ժ յարջառովն
- 21 ԽՄԿՂՃՅՆԵ Վասն թէ անկանիցի (Մ անգա-նիցի) ալր կամ կին ի հոր կամ (Կ և) ի (Յ շիբ) ջրհոր
- 22 ԽՄԿՂՃՅՆԵ ալլ եթէ (ԿՅՇ թէ), Ն իսկ թէ, ԺՁ անկանի, Մ անգնիցի, ԽԿՂՃՅՆԵ և կամ (Յ շիբ) ի (Յ շիբ) ջրհոր փորեալ, Մ ի ջրհոր կամ ի հոր բացեալ և փորեալ, ՄԿ մեռանի
- 23 Շ և փխ թէ (ի տուէ), ԺԽԽՁ տուէ, Մ սվէ. ԿՅ տիւ, ՄԿ շիբ իցէ, ԺԽՄԿՁՊ արեանն, ՄԿ և թէ փխ իսկ ևթէ, ՅՂ շիբ ի (զիշնրի), Յ

- զիշեր և, ԿՊ բովանդակ
- 24 Մ՝ նոյնպէս և, Կ՝ նմանապէս և փխ նոյն... յաղազս, Յ յաղզս փխ յաղազս, ԽՂՃ աղախ-նաց, ՄԿՇ աղախնոց, ՅՆ աղախնեաց
- 25 ԿՄ քրիստոնէն
- 28 ԽՄԿՂՃՅՆԵ Վասն թէ հարկանէ (Ղ հարկա-նիցէ) ցու (Յ շիբ) ի սրբոց կամ յանսրբոց (ՅՇ անսրբոց) կենդանեաց (ՄԿՂՇ շիբ) և սպապնցէ (ՄԿՂՇ մեռցի)
- 29 ԽՄԿՂՃՅՆԵ Իսկ եթէ հարկանէ, ԺԻՁՊ ալլ, Ժ ալսպիսեաց, ՄԿ շիբ յալսպիսեաց, ԽՂՃՅՆ ալսպիսս, Շ յալսպիսիս
- 30 Կ սպանիցէ, ՄՂՇ սպանցէ, Շ իբրև, ՄԿ և փխ իբր զի, Ն զցու, ԽՂՃՅՆ զկէս
- 31 ՄԿ փորբ, Պ փորբազոյնն, Յ սպանանեալն, ԽՂՅ տեառնն
- 32 Շ զզինս, ՄԿ ունի
- 33 ՁՆ հանեալ փխ բարձեալ, Յ զբովանդակն
- 33—34 ՄԿ և թէ գիտէր և ոչ հարած, զբովան-դակն տուծեսցի, նմանապէս և՛ յանսորբն փխ իսկ եթէ... ի բեռնակիրսն
- 34 ԺԻՁՊ անսուրբն, Յ շիբ ի, Ն և փխ ի, Յ արեանակիրսն, Ն բեռնակիրս

330-ՐԿ ԷՁԻ

- 2 ԺԻՁՊ Վասն եթէ զրաստ (Ի զրաստնի՞ Պ զրաստի) լիքնի (ԽՊ շիբ) զբմիմեանս հարկանեն, ԽՄԿՂՃՅՆԵ Վասն (ՄԿ+զի) թէ զրաստ (ՂՇ զը-րաստը) զարկնն (ՁՆ հարկանեն) իրերաց (Յ իբրբաց) և (ձ կամ) սպանանէ կամ (Ղ և փխ կամ, Շ շիբ) վնասէ (Շ շիբ, ՄԿ զը-րաստը զբմիմեանս վնասեն և սպանեն)
- 3 Ն իսկ եթէ, ԽՁ և կամ ոտիւք
- 4 ՄԿ սպանեն, ԽՂՃՅՆԵ՝ վնասիցեն, ՄԿ՝ վը-նասեն փխ վնաս առնեն, Յ թի, ՄԿ գիտէր տէրն
- 4—5 ՄԿ շիբ զխստութիւն անասնոյն
- 5 ԽՂՃՅՆԵ Իբրոյն (Յ իբրոյ) փխ անասնոյն, Կ զբովանդակն, ՄԿ ոչ գիտէր փխ անգիտա-նալով
- 6 Յ զկէսն, ԽՂՅՇ նոյն, ՁՆ նոյն, ԽՂՃՅՆԵ թէ
- 6—7 ԽՂՃՅՆԵ սպանանիցեն կամ վնասիցեն, ՄԿ նմանապէս ընդ ալլ կենդանիսն, փխ նոյնք լիցի... վնասեսցի
- 9 ԽՂՅՇ Վասն թէ զրաստ (Շ զրաստը) զարկն (Յ շիբ, Ղ հարկանէ) մարդոյ (Ղ զմարդ) և սպաննէ (Ղ սպանցէ, Յ սպանանէ, Շ սպանէ) և (Ղ շիբ) կամ վնասէ (Ղ վնասցէ, Շ շիբ) և կամ վնասէ, ՁՆ վասն զրաստի, թէ հարկանեն զոք յաղախնաց (Ն աղախ-նեաց)
- 10 ԽՂՃՅՆԵ շիբ եթէ զրաստ... և վնասէ
- 10—11 ԽՂՃՅՆԵ Եթէ բողբոքեալ իցին՝ զբաւան-

- զակն (Յ զբովանդակն¹) տուծեսցի (Ղ տու-ծեսցեն, Շ տուծեսցին) և կամ ոչ զգուշա-ցոյց (ՂՇ և կամ զգուշացեալ ոչ իցէ)
- 11 ԽՂՃ զգուշացեալ
- 12 Ն մահուանն
- 13 Յ թէ, ՁՅՆ և կամ ոչ մեռցի (Յ մեռանիցի), Ժ զբժշկութեան
- 14 ԺԻՁՊ և թէ գիտելով, ԽՂՃՅՆԵ զգուշացեալ, Շ շիբ և
- 16 Ն իրաւի, ՂՇ զամենայն, ԽՂՃՆ յոչ (վնա-սեալսն), Ղ վնասեալն, ԺԽԽՁՊ յոչ (մեռե-ալսն), ՂՇ մեռեալն
- 17 ԽԽՇ զբժշկութեան, ԽՂՃՅՆԵ շիբ զի
- 18 ԺԻ զապաշխարութեան, ԺՁՃՊ յամենեանս, Ի յամենեանս, Շ ամենայնսն, ԺԻՁՊ վար-զապիսեալսն, Յ վարզապիսեալք
- 19 Ն հատուց, Յ զիրսոյ
- 20 Ժ շիբ զիրս, Խ զիրն, ԻՁՊ զիրս փխ զզիրս ԿՄ ամբողջ հողվածը ալսպնս. Վասն թէ զրաստ հարկանէ զմարդ և վնասեն (Մ վնասէ) և սպանեն (Մ սպանցէ) Եթէ գիտեր՝ զբովանդակն տուծեն և թէ ոչ՝ զկէսն վնասուն և մահուան. և թէ ոչ վնասի և ոչ մեռանի՝ զխափանում և զբժշ-կութիւնն տուծեն: Իսկ զապաշխարութիւնսն

¹ Այդ տարրն թերցումները հետագայում ալլեա շեւ նշվում:

- յաման (Մ յամենայնսն) տեսցեն վարդապետք, զի աստ միայն զդատաստանին փութամբ հատուցանել զիրս, զի հարկատրաբար զիպն հայցէ զիրս դատաստանի:
- 22 Ե շիվ վասն, ԽԿՂՅ գրաստի, Ե գրաստ, Ե որ փխ թէ, ՄԿՂԵ հարկանէ, Յ հարկանիցէ, Ե շիվ զոք, ԽՅ որ, Ժ իւրոցն, Ղ յիւրոց, ՃՆ վասն զողոց, արջաոց և նմանեաց նոցին
- 23 Ե Իսկ Լթէ, ՄԿՂՃ Լթէ ծառայ, կամ աղախին, կամ ուստր, կամ դուստր, կամ կին կամ ալլ որ, ԽՅՆԵ շիվ և
- 24 Ե սղանանէ, Խ վնասեսցի, ԽԽԿՂՃՅՆԵ շիվ և
- 25 Յ շիվ Ի, Ե դատաստանի, Յ իրքն փխ իւրքն, Պ իւրք, Ե բողոքեցին, ՄԿՂԵ բողոքեսցեն
- 26 ԽԽԿՂՃՅՆԵ շիվ Ի միւրոյ, Յ շիվ Ի
- 27 ՄԿՂ զապաշխարութիւն, ԺԽԽԿՂՅՆՊ սահմանեալ, ՄԿ զկամայ
- 28 ՃՆ զայդ, Ճ կարծեցին, Ե կարծիցին, ՂԵ

- գործին փխ կարծին, ՄԿ շիվ և այդ... կարծին
- 30 ԽԽԿՂՃՅՆԵ վասն զողոց արջաոց (Ղ արջաոց) և ոշխարաց և (ԽԽԿՅՆ շիվ) իշոց (Յ շիվ) յալոց (ՄԿՂՃԵ շիվ) և նմանեաց նոցին (ՄԿՅ նոցա, ՂԵ շիվ և նմանեաց նոցին), Ո շիվ վերեագիրը և սկզբից մինչև սուղ ՅՅ վաճառեսցի
- 31 ԺԽՁՊ զողոսցէ, Կ գիտասցէ փխ զողոսցի, Յ և փխ կամ (ոշխար), ԽՅՆ վաճառիցէ
- 32 ԽԽԿՂՃՅՆԵ շիվ միոյ
- 33 ԽԽԿՂՃՅՆԵ շիվ միոյ, ՄԿ շտանիցի նորա, ԽՂՃՅՆԵ նորա փխ առ նմա
- 34 ԺՁՁՊ զողութեանն, ՄԿ նորա փխ իւրոյ, Ո իւրոց, ԽԽԿՂՅԵ թէ, Ո շիվ և գոցի, ԺԽՁՁՊ Ի ձեռն, ԽՂՃՅՆԵՈ նորա զողունն (Յ զողուն), ՅԵ արջաոց, Ո յաղաոցոյ
- 34—35 ՄԿ շիվ յարջաոց... կենդանի
- 35 ՃՆՈ կամ փխ և (յիշոյ), ՅՈ իշոյ, Ե յոշխար

ՅՅ1-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 Ո ալտնի, ԽԽԿ զկորուսեալսն, ՂԵ կորուսեալսն, ՃՅՆ զկորուսեալն (հինգ)
- 2 Ե ոչ, ԽԽԿՂՃՅՆԵՈ կորուսեալսն, ԽՂՃՅՆԵՈ արինաց
- 3 ՄԿ շիվ ըստ այսմ
- 5 ԽԽԿՂՅԵ տուն, Ո զտունն, ԽԵ սլատուհի, ԽԽԿՂՃՅՆԵՈ շիվ գողք
- 6 ԺԽՁՊ յանկեան փխ յական, ԺԽՁՊ զողն, Ո յալացեալ փխ խոցեալ, ԺԽՁՊ՝ այնմիկ, ԽԽԿՂՃՅՆԵՈ՝ այնմ (Ե այնմն) Ի (Ե շիվ) փխ այն նմա Ի. սրբագրել եեմ ըստ Ա խմբագր. և Աստվածաբնշի
- 7 Ժ շիվ. նորա, ԽՂՃՅՆԵՈ ծաղեսցէ, ՄԿ ծաղկ
- 9 ԽԽԿՂՃՅՆԵՈ շիվ Ձի, ԵՈ զիշերոյս, Ե և ոչ
- 10 Ձ ընդ ընդ, Ե շիվ ընդ, Ո ծաղկն, ՄԿ իսկ փխ իբր, ԽԽԿՂԵ սպաննող, Կ սպանանողն, ԺԽՁՊ՝ զատաստանի, ԽԽԿՂՅԵ՝ զատաւոր փխ դատի
- 11 Ո մարդոյ զողաց, Մ սպաննել, ՅՈ սպանանել, Ե սպանանիլն, ԽԽԿՂՃՅՆԵՈ և փխ կամ (սկամայի)
- 12 Ո փրկան բանք լիցին, ԽԽԿՂՃԵ լիցին
- 13 ԺԻ զողութիւն, ՁՊ զողութիւնն, Մ զողուն, Ե հատուցէ, ՄԿ չկորուսեալսն, ՃՆՈ շիվ կորուսեալ... և ոչ
- 14 ՂԵ կրկին և զապաշխարութիւնն (Ե զապաշխարութիւն) եցոյց կանոն, որպէս յալլսն (Ե յալլսն), ՄԿ և զապաշխարութիւնն եցոյց կանոն փխ որպէս յալլսն
- 16 Յ վասն ընդ, ԽԽԿՂՃՅՆԵՈ Լկեղեցոյ
- 17 ԺԽՁՊ կեկեղեցոյսն, Ե կեկեղեցոյսն, ԺՁՅՊ կորուսեալն, Ո զկեկեղեցոյսն կորուսեալ և

- զողացեալ նմա վաճառեալ որ ոչ, ԽԽԿՂՃՅՆԵ և կամ, ԺԽՁՅՊ վաճառեալսն, Ե շիվ կամ վաճառեալ, ԽՂՃՅՆԵ որ, ՄԿՅ որոյ, ՄԿ չիցէ
- 18 ԽՂՃՅՆԵՈ կորուսեալսն
- 19 ԺԽՁՃՅՆԵՈ զապաշխարութիւն, ՃՆՈ կանոնքն, ՄԿ շիվ Ե... կանոնք
- 21 ԽԽԿՂՃՅՆԵՈ վասն որ (ՂՆ շիվ) զանդս (Ե զանդ, Ո զանդեալս) կերիցեն (Յ կերցենն, Ո կերցենն)
- 22—24 ԽԽԿՂՃՅՆԵՈ Լթէ արածիցէ որ զարտ կամ զայդի և թոյլ տացէ խաշին (Ճ խաշին, Յ խաշանց) իւրում արածն (Խ արած) զանդս (ՃՆՈ զանդ) յալոց (ՄԿՃՆՈ այլոյ), յիւրմէ անդոյ (Ղ անտույ, Յ յանտույ, Ե անդույ) անտի (ՄԿ շիվ, ԵՈ անդի) տուժեսցի ըստ արդեանն (Ե արեանն): Աղաթէ զամենայն իսկ (ՄԿ շիվ) զանդսն (ՄԿ անդսն) արածիցէ, զրնտիր (ՄԿ զրնդիր, ԵՈ զնդիր) կողմն (Ո կողմ) անդի (ՃՆՈ շիվ, Խ ազոյ, Յ ազոյ) իւրոյ (ՃՆՈ շիվ) տուժեսցի:
- 24 ԺԽՁ զրրնդիր
- 25 Յ արդեան, Ե արեանն փխ արդեանն, Խ իրաւամբ
- 25—26 ՄԿ շիվ Ե այս... ըստ մեդ
- 26 ՃՆՈ ընդ փխ ըստ
- 28 ԽԽԿՂՃՅՆԵՈ վասն հրդեհից (Յ հրդեհեաց)
- 29 Յ դասնէ, ԽԽԿՂՃՅՆԵՈ շիվ կամ (զկալ), ՄԿ զորան.
- 30 ԽԽԿՂՃՅՆԵՈ շիվ կամ (զկալ), ՄԿ զորան, Ե՝ արան, ԺԽՁՊ՝ զոր փխ զորան, ՃՆՈ շիվ տուժեալով, ԽՃՆՈ որոյ

882-ԲՊ ԷՋԻ

- 1 Շ հրամայել, ՄԿ շիք սուրբ Օրէնքս, և արէնս
- 2 ԵԿՂՃՆԵՆ՝ ուր, Ո՛ ոչրք փխ ուր Մ արդեւք,
ՂՈ յանդառս
- 3 Յ ի դաշտս, Շ յումէ, Ո ումէ, Ո թշնամոյն
- 4 ԵԿՂՇ շիք թէ, Մ սապիսի, Կ յապիսիսն
- 5 Ժ տուծելովն, և ժուծելով փխ տուծելով, և
տուծեսցին փխ տուծիլն, և կամ կամաւ
- 6 ԽԵԿՂՃՅՆՆԱ շիք ոք, ԺՇՈ արան, ԽՂՃՅՆՆՈ
հանիցէ ոք
- 6-7 ևՈ ակն փխ հուր և... զբաւանդակն
- 7 ՄԿ զամենայն փխ զբաւանդակն, ՄԿ տուծեն,
ՄԿ և թէ փխ իսկ էթէ, Պ հետացեալ իցէ փխ
ի հետաստանէ
- 7-8 ՃՈ՛ անտի, և՛ անդի փխ ի դաշտէն
- 8 ՄԿ դաշտէ, Ի վնասոյն
- 9 և ի յանասոց, Ո ի անասոց, Ի այրիցէ, Ճ
այրեսցի, Ո շիք ի (մարդկանէ), ՄԿ մարդ-
ոյ, ՇՈ շիք ինչ, Ո շիք ի
- 10 ՄԿ շիք և որ ինչ նման սոցին, ԺԻՋՅՊ այնո-
քիկ, ԽՇ դատեսցին
- 13 ԽԵԿՂՃՅՆՆԱ վասն աւանդից, Մ շիք վեր-
նագիր
- 14 ՄԿ շիք իօկ, ՄՅ շիք ոք, ԺԽՂՃՆՇՆՈՊ ընդ
ընկերի, ՄՂ ընգերի՛ ՂՃՆՇՆ և կամ, Ի գայլ,
ԺԻՋՊ շիք ինչ, ՄԿ շիք կարասի զիւր
- 15 Ի յաւանդն, Ո յաւանդս, ԽՂՃՄՅՆՆՈ գողա-
նայցէ, ՄԿ գողացեն, ԺՋՊ առնն, Ժ և թէ
փխ էթէ, ԺՅ գողացաւ
- 15-16 Ո շիք որ զողացան... ոչ գացի որ
- 16 ԺՋՊ մատիցի, ՄԿ շիք մատիցէ
- 17 Մ շիք և, ԽՆՈ երդուիցի, ՄԿ երդուի, ԽՃՄՅՆՈ
և թէ, ՄՅ իւրն, ԺԻՋՊ շիք դաւանդ ընկերի
իւրոյ, ՄՅՆՈ զաւանդն
- 18 ՄԿ շիք ըստ ամենայն... բանի, ԿՅՆՇՈ իշոյ.
ԽԵԿՂՃՆՆԱ և յոշխարէ (Ո ոշխարէ), ՄՅ ի

- յոշխարէ, Կ ոշխարէ, ՄԿ հանդերձէ, Մ
հանձերձոյ
- 19 Մ յամենայնէ, Ո ամենայն, ԽԵԿՂՃՄՅՆՆԱ
վնասակար, Ո առիցեն
- 20 ՃՆՈ աստուծոյ կենդանոյ, Ի Եկեսցէ, ՄԿ շիք
Եկեսցեն, ԽՄՅ շիք ի (դատաստան), Ղ եր-
կուցունց
- 21 և տուծիցի, ՄԿ ընգերին, ՄԿ շիք իւրոս
- 23 ՄԿ շիք Անփոփոխ և, ԺԻՋՊ անփոխ, Մ դա-
տաստանս, ԺԻՋՊ շիք կրկին
- 24 Ո շիք Եւ (երդման), ՄԿ երդմանն, ԽԵԿՂՃՄ
ՅՆՆԱ ցուցեալ է ի մեզ Օրինակն, ԺԻՋՊ
երդունալն, ՄԿՂ տուծեսցի, Շ տուծեսցէ
- 25 Կ տուծեսցի, ՄԿ շիք կամ (զի սուտ), ԽԵԿՂ
ՃՄՅՆՆԱ և յայտ (Ո այդ) եղև, ԽՂՃՅՆՆԱ և
կամ (զի ոչ)
- 25-26 ՄԿ շիք կամ դի ոչ... եղև սուտ
- 26 Ո էրդունալ, Շ շիք միւսն
- 28 ԽԵԿՂՃՄՅՆՆԱ վասն պահեստից (Յ պա-
հեստի, Ո պահեստից)
- 29 Ի առցէ փխ տացէ, ՄԿՂՃՄՆՇՆ շիք և
- 30 ՄՅ շիք ի, ՄԿ և փխ կամ (մեղիքի)
- 31 ՄԿ շիք աստուծոյ, Ո շիք ի, ԽՃ երկուցուն,
ՄԿՂՇ երկուցունց, ՄՅՆՈ երկուցունց
- 31-32 ՄԿ շիք էթէ նկնականք... ընկերի իւրոյ
- 32 ՃՆՈ երթալ, ՃՆՈ ընկերին
- 33 Ի շիք և
- 34 ԽԵԿՂՃՄՅՆՈ լինիցի, Շ շիք լիցի, ԽՂՃՄՅՆՆԱ
ղնա վկայ վիս զտէրն
- 34-35 ՄԿ զգէշն ածցէ և մի տուծեսցի
- 36 ԺԻՋՊ յայնժամ փխ Յոյժ, Ո յայնոյժ, ԽՂ
իբաւամք, ՃՆՈ շիք և, ՃՄՅՆՈ շիք ի
- 37 ԺՋՊ զգողանքն, Ի զգալանքն, ԽԵԿՂՇ զգողան,
ՄՅ զողացան փխ զգողոնն, բոլոր օրինակ-
ներք յաւանդն. սրբագրել ենք քստ Քաւ-
տամյանցի:

888-ԲՊ ԷՋԻ

- 2 ԽԵԿՂՃՆՇՆ վասն անաթ տողաց, ՄՅ վասն
որք անօթ առունն ի բան և վնասն
- 3 ԽՂՃՄՅՆՆԱ իսկ էթէ, ԽԽԵԿՂՃՄՅՆՆԱ իւրնդ-
րեսցէ, Ո յրնկնէ փխ յրնկերէ, Պ վնասեսցի,
ԽԵԿՂՃՄՅՆՆԱ ընկցի փխ վնասեսցէ, ԽԵԿ
և փխ կամ (մեղիքի), և շիք կամ մեղիքի և,
ՄԿՂՄՅՇ շիք և (կամ գերի)
- 4 ՄԿ գերեսցի փխ գերի գնացէ, Ո ոչ է
- 5 Ի շիք թէ (տէրն), ՄԿՂՃՆՇՆ տէր, Ո շիք տէ-
րն, ԽԵԿՂՃՄՅՆՆԱ իցէ փխ եղիցի, Ո շիք ոչ
- 5-6 ԽԵԿՂՃՄՅՆՆԱ ապա թէ ի (Շ շիք) վար-

- ձու առեալ իցէ (ՄԿ է)
- 6 ՄԿ շիք իւրոց, ԽՂՃՄՅՆՇՆ եղիցին, ԿՆ շիք
նմա
- 7 Ժ տուծելովն, Կ տուծիլն, Մ՛ ճիշտ, Կ՛ ճըշ-
մարիտ փխ ճշարտիւ, ԽԵԿՂՃՄՅՆՆԱ թնու-
թիւն, Ի շիք լիցի
- 7-8 ՄԿ շիք ըստ մերոց... և այս
- 10 ԽԵԿՂՃՄՅՆՆԱ վասն զկոյս խաւեալ (ԽՄՅ
խաւեղեալ) խարուղաց
- 11 ԽՂՃՄՅՆՆԱ իսկ էթէ, և իաւեսալ, Ի նշիցէ
- 12 ևՈ վարձցէ, ԽԵԿՂՄՅՇ զնա իւր ի (ՄՅ շիք)
կնութեան, ՃՈ իւր ի կնութիւն, ԺԽՂՃՂՃ
ՄՅՆՆԱՊ ասնուցու գնա, Ո անձն, ՄՅ տայ-
րն փխ հայրն, ԺԻՋՈՊ տայ

1 Այս տարրնթերցվածքը հետագայում
այլևս չի նշվում:

- 12—13 Շ շիք յանձն... գնա նմա
- 13 ԽՂՄՅՇ Ի կնուքեան, ԽՂՄՅ Տօրն, ևՈ Իցլ, ՄՅ վարձկանք
- 14 ՆՈ շիք կուսից, ԽՄԿՂՇ կուսից հարիւր դրամ արծաթ ըստ արիւնաց (Խ արի)
- 15 Կ մոռանին փխ մեռանին
- 16 ԽՄԿՂՄՅՇ շիք է, ևՈ շիք է որպէս... զխօսեալ, Կ խօսել (ալլ)
- 17 Կ վարձօք, ԺԻՄՁՊ վարձեալ (զի), ՄՇ հաստատութեամբ փխ հաւանութեամբ, Ո ծոռացն փխ ծոռացն, ԽՄԿՂՄՅՇՆՇՈ շիք է
- 18 ՄՅ վարձեալք, ՆՈ տուք փխ տուրք, Ն զոր փխ զոր, Շ հաւանին
- 19 ԺԻՄԿՁՄՅՇՊ հայեցեալ, ԽՇ հայեցել, Ղ հանցել, ՃՄՅՆՈ տուժիլն (ձՆՈ տուժիլն) վարձանք (ՄՅ վարձկանք) կուսից հարիւր դրամ արծաթ ըստ Օրինացն (Խ նույնը գրված է լուսանցքում)
- 20 Շ շիք ըստ, Շ զկանոնաց
- 21 ԽՄԿՂՄՅՇՆՇ շիք է, ԽՄԿՂՄՅՇՆՇՈ հայր կամ մայր աղքկանն, ՄԿ շիք է, ՄՅ վարձկանին
- 22 ՄԿՂՆՇ ծնողքն, ԽՄԿՂՄՅՇՆՇՈ կուսից
- 23 ԽՄԿՂՄՅՇՆՇՈ և կամ, Շ շիք կամ իւրքն, Շ և փխ ոչ

- 24 ԽՄԿՂՄՅՇՆՇ տոյժն (Եւ), ԽՃՄՆՈ տոյժն (ժընդացն), ՃՆՇՈ տերանց, Ո ընդ, ՄԿՂՅ Օրինաց
- 26 ԽՂ վասն փողոց, ՄԿՃՆՇ վասն փողոց, ՄՅ վասն Ի փոխ իրք տան, Ո վասն փողոց
- 27 ձՆՈ Ի փոխ, ՄՅ տայ, ՄՆ Եղբօրն, Մ որն, ձՆՈ և Էթէ (ձ թէ) փխ որ, ՄԿ աղքատ, Մ ախատ
- 27—28 ՄԿ մի նեղիւր (Կ նեղելը) գնա և մի խնդրիւր տոկոսիս փխ առ քեզ... տոկոսիս
- 28 ՄՅ հարկանիցն, Ժ զնմայ
- 29 Պ նորոյ, ՆՈ աշտոսիկ, Մ միաբանն, Խ Ի բայց, ԽՄԿՂՄՅՇՆՇՈ բառնա
- 30 ՄՅ զվաշխ, ԽՄԿՂՄՅՇ զտոկոսի (Ոչ), ԽՄԿՂՄՅՇՆՇՈ շիք թէ, ԽՄԿՂՄՅՇՆՇՈ զտոկոսի, Ճ ստոկոսի
- 31 Ն զծառն փխ զծայրն, ՄՅ բառնայ
- 32 ՄԿ շիք աւելորդ... երկրորդել, ԺԻՄՁ շիք է (իրք), Ն գիտաց
- 33 ԺԻՄԿՁՄՅՇՆՇՈ թերևս փխ թէ, Ն շիք ոչ, ՄԿ խնդրել փխ ճեպել, ԺԻՄՁ որպէս փխ ո՛րչափ, ԺԻՄՁ ըստացաւ փխ ասացաւ
- 34 Մ անդէն, ԺԻՄՁձՆՈՊ հաստացէ

334-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 Ճ իրաւունքն, Ն դատաստան, ՄԿ համբերութեամբ փխ ներմամբ, ԺԻՄՁ զըզլութեան, ՂՄ զըզլութեան
- 2 ԺԻՄՁ վաշխքն, ձՆՈ Ի հաստուցումն Ի հանդերձեալսն, ԽՄՅ հանդերձեալսն, ԺՆՈ փողատուղին
- 3 Ո փոխադրութիւն փխ փոխատուին, ԽՂՄՅՇՆՇՈ զնոյն, ԺԻՄՁՅՊ զլուխ, ԺԻՄՁ նոյնչափ, ՄԿ նմանապէս փխ զնոյնչափ
- 4 ՄԿ շիք իսկ ինքն
- 5 ԽՄՇ տոկաւս, ձՆՈ տոկոսի
- 6 ԽՄԿՂՄՅՇ զդատաստան
- 7 ԽՄԿՂՄՅՇ զոգին, Ո փրկելով փխ զրկելով
- 8 ԺԻՄԿՁՄՅՇՆՇՈ հատուցանիլ, ձՆՈ այն վաշխն (Ո վաշխն), Յ անվաշն, Ի և անվաշն, Ի ինքի դատաստանդ
- 9 ՄՅՇ հատուցանել փխ հասանելն, ձՆՈ հասանել, Ժ գլխին
- 10 ԽՂՄՅՇՆՇՈ շիք Եւ, ՄՅ որոց փխ որոց, ԺԻՄՁ մահուն, ԽՂՄՅՇՆՇՈ հարց, ձՆՈ վաշխ
- 10—12 ՄԿ շիք Եւ որոց... դատաստան
- 11 ԽՂՄՅՇՆՇՈ զըզլութիս, ԺԻՄՁ արիւնատրաց փխ իրաւանց
- 12 Շ Ի փխ և
- 15 ԺԻՄՁՄՅՇ շիք Ի, Ի շիք կամ զհող, Շ հող
- 16 Պ այլ, ՄԿ շիք աշխարհիս, Կ Ի յամել, Ի յամեալ, ՄԿՈ զըզլութիս, ձՆՈ որբանութեանն
- 17 Ո զարձուցէ, ՄՅ լինիցի, Շ շիք աւելի, Կ

- զրաւել փխ կերեալ
- 18 Շ շիք Եւ, ԺԻՄՁՊ նմա, ԽՄԿՂՄՅՇՆՇ Ի նմա փխ Ի նմանէ, ԽՇ շիք Ի, Ն զլուխն, Ն հաշեացի
- 19 Ո աղազս, Պ անձեռնհասութեանն
- 20 ԽՄՅՆ, սոյնպէս, ՄԿՇ նոյնպէս, ԽՄԿՂՄՅՇՆՇՈ Էթէ, ՄԿ զինչ
- 21 Ն և Էթէ, ՄՅ թէ, ՄԿՂՇ շիք ինչ, Ն հանդերձ, Ո Լ փխ իցէ
- 22 Ն զլուխ, ձՆՈ պակասեալն
- 23 Մ ոսկեղէն, Պ զոսկեղէնն
- 24 ԺԻՄՁՄՅՇՆՇՈ շիք և, ԺԻՄՁՊ հաստատեացի, Մ հաստատեացի
- 24—25 Շ շիք և երդմամբ... իւր նենդեալ
- 25 ԺԻՄՁ շորէքպատկեայ
- 26 Ճ շիք իցէ, ԺԻՄՁ ստեցի, Ժ շիք կրկին տուժեացի, ՆՈ յատարի փխ յատարի, ՄԿ տարեալ, Խ տեանն
- 2Ը Մ արեալ փխ ալրեալ, ՄԿ և զայլոյ, ԽՄԿՂ վնասու
- 29 ԽՃՄՅ զգրաւի, ՄՂՇ զգրաւին, Կ զգրաւութեանն, ՆՈ և զգրաւի, Կ պատճառ, ՄԿ տեանն (լինի)
- 30 Ն այն փխ այնմ
- 31 ԺԻՄՁ Ի զլուխքն կայցին, Ո կայցէ
- 32 ՄԿ մեռեալսն, ԽՄԿՂՄՅՇՆՇՈ տեանն
- 33 ՂՇ՝ յարթել, Ո՛ աղօթել փխ օթել, ձՆՇՈ շիք և

- 33—34 ԾԿ շիբ Եթէ Օրէնքն... գրաւից
- 34 ԺԻԽԶՊ շիբ Ի
- 36 Ն ալրեցողացն, ԽԵՄԿՂՃՄՅՆՇՈ շիբ տան
- 37 ԾԿՄՅ Բմբռնի, ԽԵՄԿՂՃՄՅՆՇՈ շիբ զհուրն,

- Ո տեսն
- 38 Կ Լթէ զի թէ, Ի Ի մարդկանէ որ Կ Ի մարդկանէ է, ԾԿ և հատանի ձեռն, ԺԶՊ Լեռնն
- 39 ԾԿ շիբ ըստ Օրինացն, ձնն հասցէ

385-ՐԳ ԷՋԻ

- 1 ԽձՆՈ տոյժ, ԾԿՂՇ տուժ (Ղ տոյժ) լիցիբ . կէսն և թէ, ձՈ լիցէ փխ իցէ, ԾԿ պահանջի, ձնն արիւնն
- 2 Ո տժիւն, Ո ալսն
- 3 ԺԻ շիբ և, ԽԵՄԿՂՄՅՇՆ և ոչ տոյժ Ի դէպ է, ձնն և որ տուժի (ձ տուժէ) դէպ է (Ո դիպէ), Ի ալլ րատ (արժանոյն), ԺՅ գիւրատ, ձ արասցես
- 4 ԽԵՄԿՂՃՄՅՆՇՈ շիբ ալսիւրն, ԽԵՄԿՂՃՄՅՆՇՈ պատշաճի
- 5 ԻձՈ Լթէ, Ո անասնոց, ԽԵՄԿՂՃՄՅՆՇՈ շիբ իցէ, Խ ամպար, Յ անբար
- 6 ԾԿ և փխ կամ (օրան), ԾԿ շիբ կամ յալսպիսեացս, Ո ալսպիսեացս, ԽԵՄԿՂՃՄՅՆՇՈ տոյժն, Ղ նոյնն, Շ լինի
- 6—7 ԾԿ շիբ նոյն լիցիբ... նմանեաց նորին
- 7 ԺԻ Ի նմանեաց, ԻՈ՝ սապէս, ԾԿ՝ նմանապէս փխ Ալսպէս, ԽԵՄԿՂՃՄՅՆՇՈ հանդերձից, Ն հանդերձեցից, ԽԵՄԿՂՃՄՅՆՇՈ նմանեաց
- 9 ԺԻԶՊ տնկահանաց
- 10 ԺԻԶՊ հարկեալ փխ Շարժեալ, Ի սատանկան, ԾԿՂՇ տուն, Ո ուրոյք
- 11 Ո ալտ փխ յալտ, ԾԿ յալտնեցի փխ յալտ... գալցէ, ԽԿՂՃՄՅՆՇՈ հատողին
- 12 Ո գամտն փխ գամտն, ԶՊ յորքան, Ի որքան, Ո սունգն, ԽԵՄԿՂՃՄՅՆՇՈ շափով
- 13 Ո զՕրէնքն փխ Զի օրէքն, ԽԿՂՃՄՅՆՇՈ գթշնամեաց, Ն թշնամեաց
- 14 ԽԿՂՃՄՅՆՇՈ շիբ ալսիւրն, ԾԿ շիբ ալսիւրն՝ զալսպիսեացն, Ծ գտունկ, Ո գտունգն, Ի սապէս, ԽԿՂՃՆՇ ալսպէս
- 14—15 ԾԿ և ալսպէս իցէ փխ Ե ալս... իրաւամբք
- 17 ԺԻԶՊ գուղղութեան փխ զովղղութեան
- 17—18 ԽԿՂՃՄՅՆՇՈ վասն աւանդից (ՄՅ որ իրք պահ տան փխ աւանդից) և զովղղութեան (Ո զուղղութեան) և վնասելոյ (Նն վասն ա-

- սելոյ) ինչ (ձ շիբ) զընկերին և գտանելոյ (Ո Ի հանելոյ) զկորուստ (Ո զհորուստ) ինչ, Շ շիբ վերնագիբ
- 19 Ղ շիբ ընդ, Շ շիբ և, ԾԿՂ քո փխ որ, ձնն Լթէ անձն մեղիցէ
- 20 ԺԻԶՊ ընկերին
- 21 Ո իգէտ նորուստ փխ եգիտ կորուստ, Ն ժրխտից
- 22 Ղ իրք, Ո իրաց, Ո մեռանչելոյ
- 22—23 ԾԿ շիբ վասն միոյ... նորա նորք
- 23 Ինն շիբ նորա, Շ նորա, Ո անցանիցէ
- 24 ԺԻԶՅՇ զլսափշտակութիւն, Ո զափշտակութիւն, Ո շիբ զոր, Ո զափշտակեաց, Մ վընասն, ձն որ (վնասեաց), ԾԿՇ և կամ
- 25 ԺԻԶՃՄՅՆՇՈ զոր (աւանդեաց), ձնն կամ կորուսեալ էր եգիտ, Ո ամենայն
- 26 Խ եղաւ փխ երդուաւ, ԾԿ զուրն, Շ զերրորդ փխ զհինգերորդ, Ո օկցէ
- 26—27 ԾԿ շիբ յաւելցէ Ի նոյն
- 27 ԾԿՂՇ յաւուրն, Ո աւուր որում, Ծ յանդիմեացի
- 28—35 ԾԿ շիբ Աստուածախօսութիւնս... Ի կանոնս թողաք
- 28 Ն դատատան տեսն Ի, Ո ևս, Ն եկեղեցի, ՂՇ կալցէ
- 29 ԺԻԶՅՊ շիբ է, ԺԻԶՂՅՆՇՈՊ տէրն, ՄՅ՝ խորին, Շ՝ իւրին փխ խոյին, ձ քաւութեանն, Շ շիբ որք
- 30 Մ իսկ փխ իրք, Ո դատատանին, Ո շիբ Են (և տուժին), ԺԶՊ շիբ և (տուժին), ԺԶՂՄՅՈ ապաշխարութեանն
- 31 ՄՅ շիբ ալսու, Շ շիբ զի, ՂՄՅՆՇՈ զժածուկ
- 32 Պ յանցանն, Ժ յորոց
- 33 ԺԻԶՄՅՇՈ տուժի (ոչ), Պ զտպաշխարհութիւնն
- 35 ձՄՆՊ զապաշխարութիւնն, ԽԿՂՃՄՅՆՇՈ կանոնս

386-ՐԳ ԷՋԻ

- 2 ԽԵՄԿՂՃՄՅՆՇՈ վասն էր . (Յ շիբ) զեկեղեցոյ պտղի (ՄՅ պտղին, ձնն շիբ) արգելին (ԽԿՂՆՇՈ արգելին) և (Շ շիբ) շտան (Շ շիբ), Ի շիբ վասն որ գեկեղեցոյ
- 3 ԺԶՊ թէ փխ Ե, Ո անգէտս, ԾԿՂՇ զարբութիւնս
- 4 ԻՈՊ զարբութիւնն Ն զարբութիւնն, ԾԿ Ի քահանայն, ՂՇ ցքահանայն, Մ ցքահանայ,

- և զքահանայն
- 4—5 ԺԻԶՅՈ զարբութիւն
- 5 ԾԿ շիբ զոր... Տեսնն, Ն մատուցին փխ զատուցին
- 6 Խձ անարկելութիւն, Ո շիբ անօրէնութիւն... իւրեանց, ԽԿՂՃՄՅՆՇՈ ուսելով, ԾԿ շիբ իւրեանց, Ժ զարբութիւնն
- 8 ԽԵՄԿՂՃՆՇՈ նշանակ, ՄՅ նշանական, ԽԿՂՃՅ

- Մե՛ն անփոփոխ մեղ (ՄՅ ի մեղ) կացցէ,
- ձն՞ն յեկեղեցիս, Շ եկեղեցի
- 8—9 Կ ի՛ք յեկեղեցի սուրբ
- 9 Խ՛ղձՄՅՆՇՈ շի՛ք սուրբ
- 11 ԺԻԶՊ զման յիշողաց, ՄԿ յիշոց սուաց, Ճ յիշոցնստուաց, ՄՅ յիշոցնստուողաց, Շ յիշոցասուաց
- 12 ԺԻԶՇՊ կնոջն, Խ կնոջ, ՄԿ ի կնոջէ, Մ ի կնոջ, Յ ի կնոջն, Ն իսրայելացոց, Պ իսրայելացոց. Ճն՞Պ եգիպտացոց
- 13 Խ որդոցն, ԺԻԽՄԿԶՃՄՅՆՇՈՊ յիսրայելացոց (անտի), Ն անդի
- 14 Ո է, ՄԿՂՇ շի՛ք Եւ (անուանեալ), Ճ անուանելն, ՄԿ կնոջ
- 15 ՇՊ զանուն, Ճ անէջ փխ անէծ, ՄՅ անէծս, ԺԿԶՄՆՇ յօրն
- 16 Ո ազգէ, Ն՝ ո՛նա, Ո՛ սոնայ մյուսները՝ ունայ փխ Դանայ. սրբագրել եճք ըստ ԱՅ խմբագր.
- 18 ՄԿ գոր, ԽՂՄՇ զձեռն
- 18—19 ԺԻԶՅՊ և զիցնն զձեռն իւրեանց ի վերայ զլիսոյ նորա որք լուանն
- 19 ՄՅՇ ժողովորդն
- 20 Ճ իսուեսցիին և արասցեն ցնոսա, Ո ասես. ՆՈ որ որ, ԺՆ գանիծանէ, ՄԿ անիծէ

- 21 Ո շի՛ք զի, Ճ անարգեաց փխ անուանեաց, Ո զանուանեաց
- 21—22 ՃՆՈ շի՛ք մեղցի քարնկեցութեամբ
- 22 Մ քարնկեցութեամբ, ՄԿ ժողովորդն
- 23 ԽՄԿՂՃՄՅՆՇՈ բնակ, Ո անուանել, Պ յանուան, Շ զանունն
- 24 Շ նորա փխ որ, Ճ յանէջն փխ անէծն
- 25 ՇՈ շի՛ք զնա, ԽձՆՈ ժողովորդն
- 26 Մ որդի, Կ որդիք, Շ հրամայեաց փխ պատուիրեաց, Խ պատուիրեաց նմա
- 28 ԽՂ յապոփեւի, Յ յապոփեւի, Ի սապէս
- 29 ԽՄՃՄՅՆՇՈ զանուն, Ժ հայհոյեացէ, ԻԶՊ հայհոյեացեն
- 30 ՄՅ շի՛ք ի, ՃՈ կոուիս, ՄՅ զկոիս, ԽՄԿՂՃՄՅՆՇՈ շի՛ք և, ՃՄՆ զմկրտութիւնն, ԺԻԶՊ իսկ էթէ, Ո միս
- 32 Մ սպանել, Ո էթէ, Ո քրիստոսայ
- 32—33 Ն շի՛ք ապա թէ.... դպատահումն
- 33 Ձ զպատահումն
- 35 ԽՄԿՂՃՄՅՆՇՈ զման որ զանասուն սոգանանէ (Շ սպանէ)
- 36 Պ էթէ փխ Եւ
- 37 ԺԻ տեսութեան, ԽՄԿՂՃՄՅՆՇՈ տեսութեանդ, ԺԻԶՊ որ փխ և, Խ կայցէ
- 38 Շ քննեացէ, Ո մաղթանօք փխ մախանօք, Շ հարելն, ՃՆՈ հարեալն և պատահմամբն

837-ՐԿ ԷԶԻ

- 3 Շ էթէ որ, բոլոր ձեռագրերը բո՛ւ սրբագրել եճք համաձայն ԱՅ խմբագրութեանի և Աստվածաշնչի, Ժ շի՛ք ընդ, ԽՄԿՂՃՄՅՆՇՈ իցէ փխ է, ՃՆՈ վաճառիցէ
- 4 ԺԻԶՊ որ և (մերձաւոր), բոլոր ձեռագրերն ու՛մ մերձաւոր ինչ փխ մերձաւորիչն, ԽՄԿ ՂՃՄՅՆՇՈ իցէ փխ է
- 5 ՃՆՈ զվաճառեալն, ՃՆՈ իւրում, ՄԿ շի՛ք թէ. ԻՃՆՈ շի՛ք ուրուք, Խ որ փխ ուրուք, ԺԻԽՍ ԿԶՂՆՇՈՊ մերձաւոր ինչ փխ մերձաւորիչ, Շ շի՛ք և (ձեռնհաս)
- 6 Ն գտանիցէ, Ճ բաւանդակ փխ բաւական, ՄԿՇ փրկական փրկանաց, ՃՆՈ շի՛ք և (համարեացէ)
- 7 Ի իւրոց, ՄԿՂ առնն, ՄՅ յորում, Ճ զնմա
- 8 Ժ կալած, Յ դարձցի փխ գոցի, ԺԽՄԿԶՂՃՄՅՆՇՈՊ ի ձեռն, ԽՂՃՄՅՆՇՈ բաւականն
- 9 ՂՈ՛ անն ի, ՄՅ՛ նա հեռի փխ առ ի, Ո այն փխ այնմ
- 10 Ժ շի՛ք յամն, Պ ցամն (թողութեան), ԺԻԶՊ ի յամին, ԺԻԶՊ իւրում
- 10—11 ՄԿՂՃՄՅՆՇՈՐ մի՛նչև յամն (ՆՇՈ ամն) թողութեան իւրոյ (ՄԿՂՄՅՈ շի՛ք, Ճ իւրեանց) և իցէ յամին թողութեան իւրոյ և դարձցի (Ճ դարձի) անդրէն ի կալուած իւր, Խ մի՛նչև յամն թողութեան իւրոյ և դարձ-

- ցի անդրէն ի կալուած իւր
- 12 ՃՆՈ աւետարանական, Ն հրամանի
- 13 ԺԻԶՊ յամնեսեան, ՄՅ յիւրն, ՆՈ յիւր, ԺԻԶՊ շի՛ք զի
- 14 Բոլոր ձեռագրերը բացի Ն, ընդ փրկանօք, ՄԿ իսկ էթէ
- 15 ՄԿ էթէ եղիցիս, ԺԻԶՄՅՈ շի՛ք ընդ
- 16 ԿՇ ԽՄՆ, ՄԿՂՇ ամն
- 18 ԽՄԿՂՃՄՅՆՇՈ թողուլ նման Օրինացն ազատս, Շ շի՛ք ըստ
- 19 Մ փրկիլի, ԿՂՇ ԽՄՆ, Բոլոր ձեռագրերը ամէ. սրբագրել եճք համաձայն Ա խմբագրութեան, ԽՂՃՄՅՆՇՈ հաստատիցի, ՄԿ հաստատի, ՄՅ հաստատի փխ հաստատեացի, ԽՈ շի՛ք ըստ, ԺԿԶՂՃՈՊ ալլոց
- 20 ՄԿ վաճառիցի, Ն վաճառիցէ, ԽՄԿՆՇՈ շի՛ք ի, ՄԿՂՃՄՅՆՇՈ ամի, ՄԿ հաստատիցի
- 22 ՃՆՈ շի՛ք զտուն, ՄԿՂՄՅՈ ամն, Շ տանց
- 24 ՃՆ փրկանաւք, Ի շի՛ք. նորա, ՃՆՈ տունն (Ն տուն) փխ նորա
- 25 Ո՛ ասաթիւ, Կ՛ թողութիւն փխ Օրաթուի, Մ ի փրկանք, Շ շի՛ք ոչ
- 26 ԺԻԿԶՊ հաստատիցէ, Շ տուն, ՄՅ պարսաւոր փխ պարսպաւոր
- 27 Շ ազգս, Ո յոս (յազգս) փխ իւր, ԺԻԿ թողութեան, Մ թողութեանէ

- 28 Ո շիք փարթամաց... աղբատաց վաճառէ
- 29 ՄԻ դարձուցանել
- 30 ԺԻՉՊ տունկը փխ տունք, ԺԻՉՄՅՊ յաւանսն.
Ն որ որ, ՄԿՂՇ է փխ իցէ
- 31 ՄՅ Հանդս, Ն յանդս, ԺԻՄԿՆՇ թողութեան

- 33—35 ՄԿ շիք Եւ դայս... զաւուրոն
- 33 Ն ամ (սո՛նենային) փխ ամ
- 34 Ճ դամս, Մ զամենեւեան փխ զամսն
- 35 Ո առեւլութենէ, Պ յառեւլութենէն

888-ՐԳ ԷՁԻ

- 2 Ո շիք գնեն, Ի շիք տուն
- 3 ԺԻՉՊ զի փխ Եւ, Ժ տունկ փխ տունք, Ի քաղաքս, ՄԿՂՇ քաղաքն (կայրուածոց)
- 3—4 ԺԻՉՊ նայիցին փխ նոցա իցեն, Ճ Ո շիք նոցա իցեն, Ն շիք նոցա իցեն ընդ
- 4 ՃՆՈ դէտացուցն
- 5 Ն դէտաց, Ո անդի, ԺՉ և էլցէ
- 5—6 ԽՄԿՂՃՄՅ թողութեանն
- 6 Ժ տունկ փխ տունք, ԽՄԿՂՃՄՆՈ դէտացուցն
- 7 ՄՇ ազարագն, Կ ազարակն
- 8 Ո յայն
- 9 ԽՂՃՄՅՇ զատաստան, Ի սապէս
- 9—13 ՆՈ շիք Պարտ է... այն նոցա
- 9—15 ՄԿ շիք Պարտ է... Ի փրկելն
- 11 ԺԻ դայշխարհականաց, Ձ զըրշխարհականաց, Ճ աշխարհական, Պ քան զի դայշխարհականաց
- 12 Ճ ազարակ, ՄՅ ազարակը փխ ազարակը, ԺԻՉՊ զատուցեալ, ԽՂՃՇ Ի յեկեղցիս, ՄՅ Ի յեկեղցի
- 13 Ո յափտեմական են այն, ՃՆ այնմ, Ո այժմ փխ այսմ
- 14 ԺԽՁՆՄՈ ամ (ամենայն) փխ ամ, Ո նա փխ նաև, ՄՅՆՇ ամենայն, ՄՅ դատաստանք, Շ դատաստանաց
- 15 ԺԻՉՊ զծախը, Խ՛ ծաղը, ՄՅ՛ ծածը, Ո՛ ծառք փխ ծախը բոլոր ձեռ., բացի Ղ-ից, տեսցեն, իսկ ՃՆ՛ տացին, Ո՛ տացեն փխ տեսցին, Ն շիք Ի
- 17 ԺԻՉՊ վասն ջրաղացաց գրեցաւ սակաւ, ՄՅ վասն ջրաղացաց վաճառել
- 18 Ն աղբատուփեամբ, ԽՂՃՄՅՆՇՈ վաճառել, ԺԻՉՊ վաճառեալ լինին, ԺԽՁՈ զամ (զամենայն) փխ զամ, Ո շիք մի
- 19 ԽՄԿՂՄՅ լինիցին, ՆՈ շիք լիցին, Շ լիցի, ԺՊ ինքեանք, ՆՈ ազգականացն, ՄԿ շիք իսկ էթէ, ԽՂՃՄՅՆՇՈ շիք էթէ, Ի շիք ամի, ՄՅ ամին

- 22 ԽՄԿՂՃՈ վասն որ անասուն գնեն և ծախեն, ՄՅՆ վասն որք (Ն որ) առնուն զնեն և ծախեն, Շ վասն որ անասուն գնեն
- 23 ԺԻՉՊ թէ փխ Եւ, ՄՅ զըրթոտանիսն, Շ չորթոտանիս, ԽՂՃՆՇ վաճառեալ
- 24 ԽՂՃՅՆՈ զողան, Մ զողոնի, Մ զողան, Շ զողոն, ՄԿ լիցի փխ իցէ, ԽՄԿՂՃՄՅՆ ՇՈ մի Հնահազ, ՄԿՂ զիշերակուր, Ճ դիշերացոյր
- 25 ՄՅ անգայլ փխ անգնալ, ԺԻՉՅՇ կամորճի, ԽՄ կարմրջի, Ո կամարարջի, Պ կամորջի
- 26 Ո բեղնակիրս, ՄՃ բաց Ի, Յ մինչև, Ո ամ, ՆՈ դարձիք և էթէ յայտնեալ
- 27 Ո քնոյն փխ գնոյն
- 28 Ն յառաջինն, ԽԿՂՇ տէր, ՃՆՈ շիք և
- 29 ԺԻՉՊ յամս փխ այսմ, ՂՇ այսմն, ՄՅՆ յայսմ, Ժ՛ պաշաճաց, ԻՉՊ՛ պատշաճաց փխ պատճառաց, ՆՈ պատճառանաց, Խ մինչև
- 30 ԿՄՅՇ Ելթն, ՃՆՈ արն, ԽԿՂՃՄՅՆՇՈ շիք և (վճիռ), ԽԿՂՃՅՆՇՈ էթէ, ՃՆՈ Հատուցել փխ դարձուցէ, Ի լինի, Շ լիցի Ի
- 31 ՄԿ նմանապէս իխ նոյն, ՄԿ լիցի փխ կացցէ, ՃՆ՛ վճարել, Ո՛ վճարեալ փխ վաճառել
- 31—33 ՄԿ շիք բատ արժանոյն... գնողին
- 32 Ն յայլ, Ո այլն, Շ շիք գնոյն, ԺԻԽՄԿՂՃՄՅՆՇՈՊ շիք Ի
- 33 ՂՇ զողին փխ գնողին
- 35 ԽՄԿՂՃՇՈ վասն որ եզն ծախէ, ՄՅ որ, ՄՃ եզն
- 36 ՄԿՂՃՄՆՇՈ Եւ վկայիք և դայս Հատաստեսցեն, Յ և փխ ևս, Մ և որք, ԺԻՄԿՂՄՅՊ փորձի
- 36—37 Ն այլ և Կայ փխ գի փորձ... և Ի կայ
- 37 Խ Ի հերկի, ԽՄԿՂՃՄՇՈ շիք և (Ի սայլ), Խ շիք Ի (սայլ), ՂՇ սայլ փխ սայլ, Ճ շիք Ի (կայ), ԺԻՉՊ կայի, ՄՅ Ի կայ կալեալ, ՄԿՄՅ շիք իցէ, ԽՄԿՂՃՄՅՆՇՈ և մի (Հնակաղ) ՄԿՄՅ և մի Հնահազ, ՄՅ և մի զիշերակուր

889-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 ԽՄԿՂՃՄՅՆՇՈ և մի Հարկանող, Ն զողունին, Ի յամի, ԺԻՉՊ շիք փորձի, ՄԿՂՇ փորձի
- 2 Ո դարձի, ԺՉՊ զողունի, Շ յայսն
- 2—4 Մ շիք զողունին՝ յամենայն ծամ... մինչև վերջ. ձեռագրում քերքի եւ պակաս:

- ՄԿ շիք իսկ անմղիցն... կանխաւ
- 3 ԻՉՊ յանմղիցն, ՇՈ անմղիցն փխ անմղիցն, Ճ բաց Ի, Ն Ի հերկս
- 4 ԺԻՉՊ փորձ

- 6 ԵԿԻՃՅՆՇՈՒ ՈՐՔ, ԽՄԿՂՃՅՆՇՈՒ ԿՈՂԵՐ
- 7 Ի ՂԿՕՎ
- 8 ԺԻՆՊ ԻՐԱՔՐԱՆԸԻՐ, Ո ԱՄԻՆԱՅԻՆ ՎԻՍ ԱՄԻ,
- ԽՄԿՂՃՅՆՇՈՒ ԾՆԱՆԻՅԻՒ
- 9 ՃՆՈ ՎԱՃԱՌԵՑՑԵՆ ՎԻՍ յԱՄԻ ՂԱՐՃԵՑԻՆ, ԽՄԿՂ
- ՅՇ ՂԱՐՃԵՐ, Շ ԿԱՄԵՆԱՅԻՆ ՎԻՍ ԿԱՄ
- 12 ԽԿՂՇ ՈՐ, ԽՄԿՂՃՅՆՇՈՒ ՄԵՂՈՐ, Ղ ՄԵՂՈՒ, Պ
- ՂՄԵՂՈՒՍ, ԺԻՉՊ ԿԵՔՔԱՔՈՎ, ԽՄԿՂՃՅՆՇՈՒ
- ՉԻՖ ԿԵՔՔԱԿՈՎ
- 13 ԽԿՂՃՅՆՇՈՒ ՎԱՃԱՌԵԼ, ԽԿՂՅՇ ՈՆԻՆ, Ո ՀԱՍ-
- ՄԱՍՅԻ
- 14 ԿՃ՝ ԵՐԿԱՆԵՆ, ՆՈ՝ ԸՍՏ ՍԵՐՄԱՆԵՆ ՎԻՍ ՍԵՐԿԱՆԵՆ
- 15 ԺԻՄԿԶՊ ՎԱՃԱՌԵԼ, ԽՄԿՂՅՆՈ և ԿԱՄ, Ն ԿՐԶ-
- ՈՐ, ԺԽՄԿԶՂՃՆՇՈՒ ԿԵՔՔԱԿ
- 16 Ո ՎԱՃԱՌՈՂԷ
- 17 Ո ՉԻՖ ՄԻ, Ո ԼՅԻ, ԺՁ ԱՌԱԵ, Պ ԱՌԱԵԼԵՆ
- 18 ՆՈ ԽԱՐԷՆՈՒՄԻՆ, Ո ՂԱՐՃԵ ԵՂ, Ո ՉԻՖ ԳԻ,
- ԽՄԿՂՃՅՆՇՈՒ ՉԻՖ ՎԱՍՆ, Ի ՉԻՖ ԵՍՍՈՅ, Յ՝
- ԴՆԷ, Ո՝ ՔՆԷ ՎԻՍ ԳՆԷ (Ո ԱՅՍԱԿԵՍ. ԵՍՍՈՅՂ
- ՈՐ ԻՆՔՆ Է)
- 19 Ժ ՄԵՐԱՆՈՅ, Խ ՍԵՐՄԱՆԵՆԱՅ, Ո ՍԵՐՄԱՆՅ, Մ
- ՉԻՖ և, ԺԻՉՊ և ԵՍՍՈՅ ԵՂԵԱԼ, Խ՝ ՄԵՂՈՐՈՅ,
- ԽԿՂՇ՝ ՄԵՂՐ, ՃՆՈ՝ ՄԵՂՐՈՅ, Յ՝ ՄԵՐՈՐԵՅ ՎԻՍ
- ՄԵՂՈՅ
- 20 ԻՆՅՆՈ ԿԱՄ Ի, Խ ՎԿԱՍԱՐ, Ժ ՉԻՖ ՈՐՂԵՍ, Ո
- ՉԻՖ ԳԻ
- 20—21 ԺԻՉՅՊ Ի ՄՈՒՆԵԼԵՆ և ԻԵԼԱՆԵԼԵՆ, Ո ԸՂ-
- ՄԱՍՆԵԼԵՆ ՈՒ ԵԼԱՆԵԼԵՆ

- 21 Կ ԵԼԻՄՆԵԼԵՆ, Ն ԾՈՒՅԻ, Կ ՎՃԻՌՆ ՎԻՍ ՎԱՃԱՌՆ,
- ԽԿՂՇ ՔԻՐ
- 22 ԺԻՉՊ և ԵՍՍՈՐԱՆ, ԽԿՂՆՇ ՎԱՃԱՌԻՆ ՎԻՍ
- ՎՃԱԻՆ
- 23 Շ ՂԱՐՃԻ, Ժ ԿԱՐԺԵՆԱՅ, ՆՈ ԿԱՐԺԵՑԵԱԼ, Պ
- ԱՂՂԱԿԵՍ
- 24 Ո ՉԻՖ Ի, Ո ԱՄԵՆԱՅԻՆ ՄԻ (ԱՄ ՄԻ) ՎԻՍ ԵՍՄԻ,
- Ճ ԱՆԱՅՄՈՒՂՆ
- 25 ՄԿ ԵՂԵԱՅ ՎԻՍ ԼԻՅԻ
- 27 ԽՄԿՂՅ ՎԱՍՆ ՈՐՔ (ՄԿ ՈՐ) ԿԱՐԱՍ և ԱՂ
- ԱՆՕՔ ԺԱԽԷ, ՃՆՈ ՎԱՍՆ ՈՐՔ ԿԱՐԱՍ ԺԱԽԵՆ և ԱՂ ԱՆ-
- ՕՔ,
- Շ ՎԱՍՆ ՈՐ ԿԱՐԱՍ ԺԱԽԵՆ,
- Պ և ՎԻՍ ԿԱՄ, ԻՉՊ ԱՆՕՔԱ
- 28 ԽՄԿՂՃՅՆՇՈՒ ԵՒ ՎԻՍ ԻՍԿ, Յ ՂԿԱՐԱՍԻ, ԺԻՉՊ
- ՎԱՃԱՌԵԼ և ԳՆԵԼ
- 29 ԽՄԿՂՃՅՆՇՈՒ ԱՄՏԻՅԷ ՂԻՆԻ (Շ ՂԳԻՆԻ, Ո
- ԳԻՆԻՆԻ) ԵՍՄԻՆ (Շ ԱՄԻՆ, Մ ԳԻՆԻ||ՄԻՆ),
- ԽՄԿՂՃՇ ԿԱՐԺԻՐ, ԽԿՂՃՅՆՈ ՔՐԺԱՆԷ, Շ
- ՔՐՐԺԱՆ
- 30 ԺՊ ՄԻՍԵՆ, ԽՄԿՂՃՅՆՇՈՒ ԱՈՅԷ, ԺՊ և ԱՂԼ
- 31 Ժ ՎԵՍԱՍԵՆ, ԺԻՉՊ ՄՈՒԺԵՑԷ, Յ ԵՍՆԿԱՐԺԻՍ
- 32 Ն ԿԱՐԺԻՍ, ՆՇ ԱՆՍՈՒԺ, ԺԻՉՊ ԵՍՆԻՄԱՆԷ
- ՎԻՍ ԵՍՂՂՄԱՆԷ, Շ ԵՍՂՂՄԱՆԻ, Ո ԵՍՆԻՄԱՆԷ
- 33 ԺԻՆԿԶՅՆՇՈՒ ՄԻՈՅՆ ՎԻՍ ՄԻՍԵՆ
- 34 ՄԿ ԱՂՂԱԿԵՍ ԼԻՅԻ, ԺԻՉՂՇ ԱՂԳԱՆ, Յ ԱՂԺՄ ՎԻՍ
- ԱՂԳՄ, ԽՅ և Ի ԿՐՈՐՈՆՄՆ, ԺԻՉՊ ԿՐՈՐՈՆՍ,
- ՄԿ ՄԵԺԱՄԵԺԱ

Յ40-ՐԳ ԷՋԻ

- 2 ԽՂՃՅՆՈ ՈՐՔ, ԺՄՇ ԿԱՄԵԱԼ ԵՆ, ԿՊ ԿԱՄԱԼ
- ԵՆ, Յ ԿԱՄԵՆ, Ո ԿԱՄԵԼ ԵՆ
- 3 Ն ԳԱՄՈՒՂՈՆ, ՄԿ ԱՄԻ, ԺԻՉՊ ՂԱՏԵՑԻՅԻ
- 4 ԻՉՊ ԵՔԷ, ՄԿ ԳՂՈՒԻ
- 5 ԻՆՇՈՒ ԱՂԽԱՌՈՒՔՆԱՆ
- 6 ԺՆ ՔԷ, ԺՇՈ ՂԱՏԻՅԷ, Ն ԱՄՏԻՅԷ ՎԻՍ ՂԱՏԻՅԷ
- 7 ՃՆՈ ՎԱՃԱՌ, Խ ԵՍՂԱԿՈՂՄԱՄԸ ՎԻՍ ԵՍՂՈՂ-
- ՄԱՄԸ, ՄԿՂ ԵՍՂՈՂԵԱԼ, ՄԿ ՂԱՏ ԱՍՈՒՆԱՆ
- 8 ՃՆՈ ՉԻՖ ԱՌՈՐՔ, Ի ԵՔՆԵՆ ՎԻՍ ԱՍՈՆ
- 11 ԺԻՉՃՆ ՎԱՐՃԵՐՈՅ, ՄԿՇ ՎԱՐՃՈՅ, Ղ ՎԱՐՈՅ,
- Յ ՎԱՐՃԵՐՈՒ
- 12 ԺԽՉՂՇ ՂԱՅԱԿԻՍԻՐՍ, ՄԿՆ ՂԱՏԵԼԵՆ
- 13 Ն ԱՅՆԳԵՂՉ, ՄԿ ՄԱՅԻ, Յ ԱՈՅԷ ՎԻՍ ՄԱՅԷ,
- ԽՄԿՂՃՅՆՇՈՒ ՂԱՏԻ
- 14 ԺԻՆԿԶՇՊ ԱՄԱՐԱՍԱԵԱԼ, ՄՂՃՅՆ ԳԿԱՂՄԱԺՆ,
- ՃՆՈ ՎԵՍԱ
- 15 ՆՊ ԻՐԱՅՆ, Ո ԻՐԱՆՅՆ, ՄԿ ԱՄԱ ՔԷ ՎԻՍ ԻՍԿ,
- Ժ ԱՆԱՅՄՈՐԱՌՈՒՔՆԵՆ, Պ ԵՍՆԱՅՄՈՐԱՍՄՈՒ-
- ՔՆԱՆ, Ո ՉԻՖ Ի (ՔԱՐ) Յ և Ի ՆԱՍ
- 16 Ո ԱՂԵՆ, Ի ԵՍՄԵՆԱՅԻՆ, Ն ԱՄԵՆԱՅԻՆ, ՃՈ Ի
- ՎԻՍ և (ԳՈՂԱՅԵԱԼԵՆ), Ն ՉԻՖ և (ԳՈՂԱՅԵԱԼԵՆ)
- 17 ՆՈ ԱՂՐԵԱԼ, ՄԿՂՇ ՔԷ, Պ ԵՔԷ ՎԻՍ և ՔԷ, Շ
- ԱՄԱՃԱՌ

- 17—18 Ն ՉԻՖ ԱՆԱՌՆ... ԱՄԱՌՃԱՌԱ
- 18 Շ՝ ԱՄԱՌՃԱՌՈՂԵՆ, ՄԿ՝ ԱՄԱՌՃԱՌՈՂԻՆ ՎԻՍ
- ԱՄԱՌՃԱՌԱ ԱՌԱՂԻՆ, ԺԻՉՊ ԱՂՈՂԻՆ ՎԻՍ
- ԱՌՈՂԻՆ
- 19 ՄԿՃՅՇՈՒ ԱՂԳՄ, Ղ ԱՂԳՄՆ, Ո և ԱՅՆ, Յ ՉԻՖ
- (ՄԻՆԱՂԱՄ) և
- 19—20 ՄԿ ՉԻՖ ՈՐ ԻՆԷ... ԻՅԷ
- 22 ԽԿՂՃՅՆՇՈՒ ՎԱՍՆ ՈՐՔ ԿԱՄԻՆ (ԽՈ ԿԱՄԻ, Ղ
- ԿԱՄԵՆ, Շ ՉԻՖ) ԳՏԱՂՐԵՆԻՐ (ՃՆՈ ՀԱՂՐԵՆԻՐ,
- Շ ԳՏԱՂՐԵՆԻՐ) ԲԱԺԱՆԵԼ (Յ ԲԱԺԱՆԻԼ ՀԱՂՐ-
- ԵՆԻՐ) Ի (Յ ՉԻՖ) ՎԵՐԱՅ (Յ ՉԻՖ) ՈՐՈՐԵՅ (Յ
- ՈՐՈՂԻՐՆ)
- 23 Պ ՂԱՍԵՐՔ, ԺԻՆՉՅ ԱՄՂԱՅԱՅՄՈՒ, ՄԿՊ ԱՄՂ-
- ԱՅԱՅՂՈՒ, Ո ԱՄՂԱՅՄՈՒ, Ժ ՈՐԵՐԵԱՅ, ԻՉՊ
- ՈՐԵՐԵԱՅ, ՃՈ ՈՎՔԵՐԵԱՅ, Ն ՈՎՔԵՐԱՅ, ԽՄ
- ԿՂՃՆՈ ԳԱՂԱՂՈՒ
- 24 Ո Ի ԳՆԷՅ Ի
- 25 Յ ՄԵՂՔԵԱՅ, Խ ԱՈՅՅԻՆ
- 26 ԽՄԿՂՃՅՆՇՈՒ և ԱՈՅՅԻ ԵՂԻՂԱՂՐՈՒ (ԽՇ
- ԵՂԻՂԱՂՐՈՒ, ՃՆ ԵՂԻՂԱՂՐ, Ո ԵՂԻՂԱՂՐ),
- ԺՁ ԵՂԻՂԱՂՐՈՒ
- 27—28 ԽՄԿՂՃՅՆՇՈՒ ՉԻՖ Ի ՂՐԱՆ ԽՈՐԱՆԻՆ...
ՈՂ ԷՐ Ի ՄԷՂ ԺՈՂՈՎՈՂԵԱՆԻՆ

- 27—29 ԺԻՁՊ շիբ ի դրան խորանին... առաջի
Տեառն ի ժողովրդեանն
- 28 ՄԿ գումարեալ, ՂՇ գումարել
- 30 Կ անունն, Ո յանուն, Յ ի միջի
- 31 ՆՈ գոյին, Ղ գծառանկութիւն, Յ գծառանգու-
թիւն
- 32 ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ անառն փխ Աստուծոյ
- 33 Խ ուղիւզ, Ն դատերք, ՄԿՂՃՆՈ սաղապայադո,
Յ սաղապայաթու
- 34 ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ կալուած, Յ հօրն
- 35 ՄԿ դիցեհն
- 36 ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ ոչ իցլ
- 36—37 Յ ուսար ոչ ունիցէ դատերն իւրում նորա

- սացէ գծառանգութիւնն իւրոյ
- 37 ԽԾԿ զգծառանգութիւնն, ՄԿՈ շիբ իւր, ՄԿ
դատերն, ՄԿՆ թէ, ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ ոչ գուցէ
(Շ իցէ) նորա գուսար (Ն եղբարք), ԺԻԽՁ
ՃՅՇՊ տացչիք
- 38 ԿՃ գծառանգութիւնն, Ո իւր փխ նորա, Ն
հօրեղբօր փխ նորա եղբօր, Յ իւրոյ փխ իւ-
րում, Կ թէ, ՃՅՈ ոչ գուցէ (Ճ գուցեհն) նո-
րա եղբարք
- 38—39 ԽԽԾԿՂՆՇ շիբ և և եթէ ոչ գուցէ եղբայր...
հօրեղբօրն իւրում
- 39 ՃՈ շիբ նորա (հօրեղբօրն), ՃՅՈՊ հօրեղ-
բօր, Յ իւրոյ, ՃՅՈ եթէ, ՅՊ գուցէ

Յ41-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 ԺԻՁՊ տացչիք, ԺՊ ընդ այնոյ փխ ընտա-
նոյ, ԻԽՁՂՇ ընդանոյ, Մ և ի ցեղէ
- 2 ԺԻԽՁՅՊ գնոսայ փխ գնորայն
- 4 Պ Կամենայն, ԽՂ Կացէ, Շ Կայցէ, Ո գլճիո
- 5 ԺԻՁՆՈՊ գտողին փխ գիտողին, Ո իրաւուն
- 6 Ղ մարդո փխ որդոյ, ՆՈ եթէ (իցէ), Ի դուս-
տր, Ժ ժառանգէսցէ
- 7 ԽՂՃՆՇՈ՝ գհայրն, Յ՝ զհօրն փխ զհայրենին,
ՄԿ շիբ զհայրենին, Ո ան որ ի տան, Շ տան
- 8 ԽՂՃՅՆՇՈ թոյր, ԺԻԽԾԿՁՂՅՇՊ առցէ, Ն
տոցեհն, Յ առցէ եթէ իցէ եղբայր իւր, ԻՊ
կարն, Ո ժառանգն
- 8—9 ԺԻՁՊ և այս անդ յայտնի է, Խ և այս
յայտնի է
- 9 ՄԿ անդի, Ո զոր փխ գի, ԽԾԿՂՅՆՇՈ ըզզըս-
տերսն, Ճ զդատերնն
- 10 ԽՇՈ ժառանգութիւն
- 11 ԽՈ շիբ Ապա թէ չիցէ... ժառանգէ, ՄԿՂՃՅՆՇ
ժառանգիցէ
- 12 ՃՆՈ շիբ կամեացի, ՃՆՅՈ իւրով, Ճ որդովն,
Ո արեամբն փխ արամբն
- 13 Ն նորա
- 14 Ո ի դալ, Ն ապա առցէ, ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ ըզ-
բաժին, Ն գեղբայրն, ՄԿ ժառանգէ
- 16 ՆՇ շիբ Ապա թէ չիցէ... ժառանգեացէ, ՄԿ
և փխ Ապա, Ո և եթէ ոչ իցէ, ՄԿՂ ժառան-
գեացէ զայս
- 17 ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ շիբ որ ժառանգեացէ
- 18 ՄԿ ժառանգէ, Ն շիբ ժառանգեացէ... որքան,
Պ ժառանգիցէ
- 19 Խ շիբ հօրն, ԺԻՁՅՊ մինչև, ՄԿՈ դուստրն
- 20 Յ յինել
- 21 ԺԻՁՊ շիբ Ապա թէ... ժառանգ յինել ՄԿՂՅՈ
հօրեղբայրն, Ճ հարն եղբօրն
- 22 Ո կրկին փխ կին
- 23 Ճ անենն, Խ ցուցանէ, Յ ի կնոջն, ՆՈ կնոջն
դանկ մի (Ո ի մի), այստեղ և այլուր՝ ձե-

- ուագրեը հաեախ ուեեե դանկ՝, ԺԻԾԿՁՂՃ
ՆՇՈՊ թոյրն, Խ քարն, ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ ու
փխ և (կէս)
- 24 Ն թասու բառի «թ»-ի զլիւն ձեռագրում կար-
միր թանախով նշան է դրված և նույն թա-
նախով լուսանցում գրվածէ. «թասուն ի
չորիցն մին է ի դանգեհն»,
Ո թասու բառին ի բացատրությալ հենց
տեսաւում գրված է կարմիր թանախով.
«թասուն ի չորիցն մին էր ի դանգէն»,
իսկ Ճ ուղղակի՝ և մօրն Դ թասու, թա
սուն ի չորիցն մին է ի դանգէն
- 25 Ո համարիք, ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ մինչ (Շ մինչև)
ի շորրորդ
- 26 Շ յայտել, ՄՅ առնուլ, Կ առնող
- 26—27 ՃՆՈ ժառանգորդան
- 27 ԽՃՆ այրն փխ այրն, Շ շիբ են, ՄԿՃՆՇՈ
ժառանգ, ՃՆՈ անցանէ, Ճ զչորս, Յ չոր-
րորդ, ՆՈ չորս
- 28 ԺԻԽՇՁՆՇՈՊ ժառանգութիւն, ՃՆՈ դատա-
ւորացն
- 29 ՃՆՈ կա ի գիրս նոցա փխ գրեալ է... ի
գիրս, ՄԿ շիբ ի գիրս
- 30 ՃՆՈ եղբայր, Ն որ ոչ իցէ, Յ իսկ եղբայրն
ոչ իցէ համամար և, Ն համամարսն, ԿՂՇ
ըստ փխ ընդ
- 30—31 Մ շիբ համամար... համահայրսն և
- 31 Ճ շիբ համահայրսն և ընդ, Ո շիբ համա-
հայրսն, Լ, Յ համահարսն, Ն համա-
մարսն փխ համահայրսն, Ն իբ և ընդ
համահայրսն, ՃՆՈ զայս նոցա, ՆՇՈ ըզ-
նահայեան
- 32 ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ ինչև, Ճ շիբ իւր, Ն իսահակ
- 33 Շ շիբ իւրոյ, Ի թէ, Ո ստիցէ փխ ստիցէ

1 Այդ տարբերութեանցով ճշտագալում
այլևս չի նշվում:

- 34 և պակաս փխ պտակ, ճնՈ երրորդ, ԾՂ անտ (տուրս)
- 35 և տուս փխ տուրս, ևՈ և աստ (ժառանգութիւն) Յ շիբ բաս, և շիբ պակաս
- 36 ԾԿՅ յորէնս, ժիՁ իրիցութեան
- 37 ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ Տօրեղբարքն լինիցին (ԾՂՇ իցին)
- 38 ՅՈ աստուծային, ժիՁՊ օրինացն, ճնՈ դատաստանի, Ո մահմետականաց
- 39 Յ գտեերս, ժիՁՊ հարցն, ԽԾԿՂՃՆ ընդ փխ

- որպէս, ՅՇՈ շիբ որպէս
- 40 ժիՁՊ վրէպ
- 40—41 ճնՈ շիբ այլ անվրէպ... իրաւամբք
- 41 Շ արինացն, ԾԿ դատաստան, Շ իրաւամբ, ԾԿ շիբ իրաւամբք, Կ այս տօղի ճախավերշին բառից անմիջապէս շարունակվում է ճեՁ ճողվածք ճետկալ կետից. ապաշխարութիւն կալցի և ամ արտաքոյ, Բ ամ Ի ներքս. ապա թէ ոչ դարձցի առ բուն կին իր... միեշև ճողվածի վերջը

342-ԲԳ ԷՁԻ

- 2 Շ շիբ վասն, Ղ և դտեերաց և որդոց, Յ ուտաց, ԾԿՇ որդոց, ՁՊ դտեերաց ալապէս
- 3 ԽՂՃՅՆՇՈ զայն, ԾԿ ունիցին փխ ատեալ իցին
- 4 Պ բաժինն, ևՈ յօրինաց և կանոնաց, ԾԿ շիբ նշանակեալ
- 7 Ո նորա, Խ որք փխ որ որք, Յ ոյստս տանալ, ԽԾԿՂՃՅՆՇ զգինս
- 8 ճՇՈ շիբ Ի, ժիՁՂՇՊ ցվաթսունամեանսն, ԾԿ ցվաթսուն ամս, Ո վաթսունամեանաս, ԽԾԿՂՃՅՇՈ շիբ և
- 8—9 և շիբ արուին... եղիցին գինք
- 9 Ո գինգ փխ գինք, և երկդրամեան, Ի բսկեղն, ԾԿՂՇ շիբ սկեղն
- 10 Յ՝ գին, Մյուս ձեռագրերը՝ Ի գին փխ իգին, ԽՂՃՅՆՇՈ լինիցին, Ի շիբ գինք, Խ երկդրամեանս, ևՈ եթէ, ճնՇՈ շիբ Դ
- 11 Ի ցքսանամեանսն, ժիՁՊ լիցին, Խ երկդրամեանս, ճ երկդրամեանս, Շ՝ եգին, Մյուս ձեռագրերը՝ Ի գին փխ իգին
- 12 ճ երկդրամեանս, և երկդրամ
- 9—12 Ո շիբ և իգին... երկդրամեան
- 13 ժիՁՊ շիբ Ի (կազմածն), ժիՁՊ աուր, Ո էրն փխ էգն
- 14 ժ ծերնդունդն, ժիՁՊ թէ երևեցաւ փխ թերին առաւ, Խ կողն, ճ կողմ, և շիբ բստ որում... նշանակէ
- 15 Խ կիսուն, Ո անուան
- 16 ժՁՂՊ է հնգիւ է, բացի ճից Մյուսները Ի գին փխ իգին, Ո կատարելութեանէ, ժիՁՅՊ կատարելութեան նշանակ ալսինքն, Ո կատարելութեան թէ
- 17 ճ հասակի, Յ յաղագս կատարելութեան հասակին և կամ յաղագս պիտոյից, ԽԾԿՂՃՆՇՈ շիբ կատարելութեան, և կարգեաց
- 18 ԾԿՂՃՆՇՈ շիբ և, ևՈ միս, Ի յայսցանէ, ճն հաստատեացին, Ո հաստատեացի
- 19 ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ մի
- 20 ԽՂՇ դտեերքն մի երկուքն է որդի, ԾԿճՆՈ դտեերքն երկուքն (և երկունքն) մի որդի է, Յ մի, Պ մինքն
- 21 ճՈ տան, և շիբ գի, և զժառանգ, Ո ժառանգ,

- և զորդոյն
- 22 և այլք, Ո զայլքն, ևՇ առնելով
- 23 ԽՂՃՅՇՈ դուտար
- 23—24 և շիբ Եթէ շիցէ... բստ կազմածին
- 24 ճնՈ զերկու դուտար, ԽՂՃՅՆՇՈ մի առնլի (Ո ալի), ևՈ շիբ է (Եղբայր)
- 24—25 ԾԿ մի եղբայր է
- 25 ժիՁՊ Եթէ ժառանգէ նա որդոյ
- 26 Մ տունն է, Շ տանէ է
- 27 Խ զերկունս փխ զերկունս, ճն զերկուս, ճն առնլի, Ո առլի, ժՁՊ այս փխ այսպէս, Ո սապէս
- 28 Խ ելան, ճ Էլեալս, Ո Էլեալսն, ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ տանէ, Ղն բաժու, Ո առ, ԽԾԿՆՈ եղեալ, Ղ եղևն, ԽճՅՆՈ երկուս, ԾՂՇ երկու, ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ մի
- 29 Ի զոյգ բնդ հինգ, ժ զոյգ զհինգ բնդ, ԾԿՁՂՇՊ զոյգ հինգ բնդ, Յ զոյգ, է բնդ, ԾԿՂՇ կին փխ կրկին, ևՈ որք
- 30 ԾԿ հաւասար է, Ո հաստատէ, Ո շիբ այսմ
- 31 ԽԾԿ ժառանկութիւնն, Ո ժառանգութեան, ժիՁՊ հօրն
- 32 ՁճՂՊ արքայութեանն, ԾԿՂ կանաց
- 33 ՇՈ շիբ ոչ, Ո զկանայքն, ժիՁՈՊ շիբ են, ԾԿ նոյնպէս փխ նմանապէս, ճնՈ թէպէտ և
- 34 ժիՁՊ բաժանորդք են, ճնՈ եղբարքն ժառանգացն քորքն (ճ քոյրքն), ԻնՁՇ ժառանգութեան, ԽՅ քորք, Շ որք փխ քորք, ճնՈ շիբ են, Յ և փխ այլ, Ի աւանդապահք փխ ժառանգապահք
- 36 ժՁՊ թէ, ԾԿՂՇ առնիցէ, և շիբ մասն, ԾԿ քորքն
- 37 ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ շիբ որ և այս իսկ է
- 38 ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ այլ փխ Ձի և, ԾԿ դտեերն, ԽՂՃՅՆՇՈ Եթէ, ժ թէ մինչ շի կարգացվում. մասամբ քուրքն է պատուած, մասամբ տառեւէ են մաշված, ԾԿ ապա փխ բայց թէ
- 39 ճնՈ կենդանին, ԾԿ է փխ իցէ, ժ ով (զբրով), ժ |||ցէ (առնիցէ), ԽՂՃՅՆՇՈ նոյն, ԾԿ նոյնպէս փխ նոյնը լիցի, ԾնճՈ և, ժ լիցի |||թին (և խորթն), ճ խորթն
- 40 ժ |||պն (իշխան), Յ Եթէ կամիցի, ԾԿՂՅ իբր

41 Ճ խորհն, ԾԿ շիֆ և, ճ թէ փխ կամ, ճնո դատեր, ճնո իբրև

42 Յ զվարձ, Ե շիֆ (զի) և, ԽՂՃՆՈ առաքեալ, 3 ունիս փխ որդիս

343-ՐԿ ԷՋԻ

- 1 ԽԾԿՂՆՈ խորթը, ճ խորդը
- 2 Ղ ալման, ԺԻԶՊ գորդո
- 3 ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ խնամութիւնսն, ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ զի գիտասցէ զի, 3 շիֆ զի, ՂՅ զպսական, 3 ընտրութիւն փխ ընտանութիւն
- 4 Ո խափանէ, ԻԽՇՈ աւանանութիւն, ԽԾԿՅՇՈ սերմն, ԽՂՅՆՇՈ շիֆ է, Ի որ փխ ոչ (ժառանգէ)
- 5 ԾԿՂՅ ծնունդս, Ե ծնունդն
- 6 Յ օտարածունքն, ԺԻՊ ծընունքն, Զ ծընունդքն
- 7 Ո Եղար փխ Եղբայր, Յ որդիք (նորա), ճնո շիֆ ոչ (որդի քուերն)
- 8 ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ մարդոյր, Ժ շիֆ ոչ (նորին), ԾԿՂԵ և ոչ որդի նորա, ճնո շիֆ և ոչ նորին... հորդոյր, ԽԾԿՂՅԵ և (կամ), 3 և ոչ ժառանգան
- 9 Կ ժառանգացնէ, ճնո ժառանգեցուցէ, Պ ժառանգեցուցանեն
- 10 ՆՈ ժառանգ, 3 Եթէ
- 10—11 Ի Ի կանոնս, ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ Ի կանոնսն (ճնո կանոնս) Եպիսկոպոսաց
- 11 Բոյր ձեռագրերը, Բացի Կ-ից, (Ե զի) գոր փխ որ
- 12 ԽԾԿՂՃՅ զիւնսն
- 13 ՆՈ դուտար, ճնո ժառանգեցէ, Ո շիֆ որ
- 14 ՆՈ շիֆ (իցէ) և
- 15 Ճնո շիֆ Ի ժառանգ, ԽԾԿՂՅԵ շիֆ Ի, ճնո զանգ մի
- 16 ԺԶՊ ժառանգութիւնս
- 17 Ն Եթէ, Ժ իցէ, Ե որդիք փխ ուտերք, Պ (մինչ) զի փխ Ի, բոյր ձեռ. շիֆ որ. սրբագրել Ե՛մ ըստ ԱՔ խմբագրութունների, Ղ հարէ
- 18 ԺԻԶՅՇՈՊ ալլ, Ո շիֆ ոչ (ի), Ո մարանց, 3 Ի տոհմէ

- 20 Ե զիւր փխ զիրս, ՆՇՇՈ որդոցն, Ժ և իւրեանց, ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ շիֆ իւրեանց
- 21 ԾԿ նոյնպէս փխ նոյն, ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ արանց
- 22 ԺԻԶՅ մահուանն, Կ մահուն, Ն և Եթէ,
- 23 ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ շիֆ իցեն, Ն իցէ արժան է
- 24 ԺԻԽԶՅՇ վաղճանեալ, Ղ վաղճանեալ¹, Ո ժաճանեալ փխ վախճանեալ
- 25 ԾԿՅ դատաստան
- 26 Ո ալլ փխ Արդ, ԽՃՆՈ դուտար փխ ուտար (իցէ), ԽԾԿՂՃՇՈ Եա ժառանգէ զմարն, 3 զմօրն
- 27 ԾԿՂՃՅՆՇՈ ապա թէ իցէ (ԾԿ ոչ) դուտար (ԾԿ դուտարն) և (Ո շիֆ) թէ (ճնո շիֆ) իցէ ուտար¹ Եղբայրն, Ն շիֆ ուտար կամ, Ե շիֆ և թէ իցէ Եղբայր¹ հօրեղբայրն
- 28 Ճնո շիֆ և թէ իցէ հօրեղբայր, Յ Ի ցեղէն
- 29 Ե զարմն ժառանգէ, Ն հայրն, Ե շիֆ ժառանգէ, Ո զոյք
- 30 ԽԵ Եթէ, ԽԾԿՂԵ ծնեալքն, ԻՇՈ ժառանգութիւն (Ապա թէ)
- 31 ԺԻԽԾՂՅՇՈ ժառանգութիւն, Ն շիֆ ժառանգութիւն
- 32 Ո անդրադարձցի, ճ իբր Ի, Ե իբրև
- 33 ՃնոՊ շիֆ և (մայրն), ԾԿ շիֆ ևս, ԾԿ մեռանի, Ո հայրն, Ն Երկուց, Ն Երկուցունց
- 34 ԺԻԾԿՃՅՆՇՈ ժառանգութիւն, ՅՇ շիֆ և հօր մօր մանկանն, Ղ մանգանն¹, ճ զպատճառ փխ զպատշաճ
- 34—35 Յ զպատշաճագոյն փխ զպատշաճ ոգոյ
- 35 Ե Երկուս
- 36 ԺԻԽԶՇՈՊ ժառանգութիւն, Ո հօր հօրն, ԽՃՅ ՆՈ Եթէ, ԽՃՇՈ շիֆ է
- 37 Ե ժառանգաւորաց, Ի ցուցեալն, ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ շիֆ մի
- 38 ԽԾԿՂՃՅ կենակցութեանն

344-ՐԿ ԷՋԻ

- 1 ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ մեռանիցի, Խ առնն
- 2 ԾԿ նոյնպէս փխ նոյն, ԺԻԶ լինիցի փխ նոյն լիցի և, ԾԿ շիֆ լիցի
- 3 Կ թէ ևս
- 4 ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ շիֆ մի, Ժ շիֆ լիցի, ԽԾԿՂՃՅ ՆՇՈ առն, ԺԻԾՃՈՊ հօրն, ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ շիֆ մին
- 5 ԽԾՂՇՈ շիֆ և, Ո շիֆ որդին, ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ շիֆ մին
- 8 Ե բաժնեն, Ի զկուսաշ, ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ շիֆ ու-

- տերք և դատերք, ԶՊ դատերքն
- 9 Յ և ըստ, Ո զժառանգութիւն, ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ շիֆ զալս, ԻՄՈ սապէս
- 10 Ճն բաժանեցեն, Ե բաժանես, ԺԻԶՊ Ի մի, Ն շիֆ մի, Ն համարեցեն, Ե համարեցի
- 12 Ն Եթէ, ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ մի, Ո շիֆ մին (որդի), Ղ որդ փխ որդի, Ո որդիմ իցի, Ո շիֆ և,

¹ Ալլ տարրնթերցվածքը հետագայում ալլևս չի նշվում:

- ԺԽԿԶՂՃՅՆՇՈՊ մի (դուստր), Ո տաննս, ԺՁ յերկու, Շ երկուս, ԽՅ բաժանիցես, ճՆՈ բաժանեսցի, Շ բաժանեսցիս
- 13 Ժ երկու, ԽՂՅՇ և փխ ու, Ո կէս, ԺԾՁՂՃՅՆՇՈՊ հղբարն, Ի յղբարյն, ՄԿ նոյնպէս և փխ և զնոյնս, ԺԽԿԶՂ քոյրն, ԽՂՇ քարն, Յ քվերն, ԺԽԿԶՂՃՅՆՇՈՊ մի, Ո մօր
- 14 Ո քոյր, Ո երկուսն, ԽՅ մէկ, ՄԿՂՆ մի
- 15 Ն զանկն, ԽԿՂՅՆՇՈՆ և փխ ու, Յ տացեալ, Յ շիֆ (տացես) և, ճՆ ու փխ և (կէսն), ճՆ շիֆ երկու (քուերն)
- 15—16 Ո շիֆ և զերկու զանգ և կէսն երկու քուերն
- 16 Ղ քարն, Յ քվերցն, Խ զմէկ, ՄԿՂՅՆ զմի, ԺՇ զանկ
- 17 ՄԿՂՃՅՆՈ թէ, ԽԿՂՃՆ մի (հղբար), Յ մէկ, Պ շիֆ և (մին), ԽԿՂՃՆ մի, Յ մէկ, Պ քոյր ևս
- 18 Յ հղբօր, ճՆՈ ու փխ և (կէս), ԺԽՁՊ յորս զարի (քուերն), Ո քարիք փխ զարի (քուերն), Մ քուրն, Ղ քարն, ԽԿՂՃՅՆՇՈՆ շիֆ մին
- 19 ԽԿՂՃՅՆՇՈՆ զանկն (մօրն)
- 20 Յ հղբարք, ԽԿՂՅՆ մի, Յ շիֆ որ, ճՆՈ ու փխ և (կէս)
- 21 Ո քարի փխ զարի, ԽԿՂՆՇ մի, Յ մէկ, Յ նոյն չափովն, ԽԿՂՃՅՆՇՈՆ մի (Ն մէկ) հղբօրն փխ միառնն, ԽՂ քարն, Մ քուրն, Շ քարն փխ քուերն
- 22 ԽԿՂՃՅՆՇՈՆ շիֆ մին, ԽԿՂՆՇՈՆ զանկն (մօրն), Ո կարկեալ փխ կարգեալ, ճՅՆՈ քոյր, ԺԽՁՊ յորս զանկ փխ երկու զանգ (մին հղբօրն), ԽԿՂՃՅՆՇՈՆ մի, Յ մէկ
- 23 Ո շիֆ լիցի, ԺԽՁՊ յորս փխ երկու, Ժ միան, ԽԿՂՇ մի, ճՆՈ՝ մի այլ, Յ՝ և մէկ փխ միս, Ո հղբօրն լիցի, ԽՂ քարն, ՄԿ քուրն, Շ քոյրն, ԽԿՂՃՅՆՇՈՆ մի... մի ՆՈ շիֆ զանգ (մօրն)
- 25 ԽԿՂՃՅՆՇՈՆ մայր, Յ ինքեանք, ճՆՈ ինքեանք միայն բաժանեն, ՄԿՂՇ բաշխիցեն, ՄԿ թանկ փխ զանգ, ճ ասպա թէ մայր ու իցէս տողի դիմաց լուսակցում ուրիշ ձեռքով զրլած է. «Թասո Գ զարի է, Բ Թասո Ձ զարի է»
- 26 Շ դասու փխ Թասու, Յ Թասու որ է յորս դարի (և մին), ԽԿՂՆ մի (զարի), Ղ արոյ փխ

- զարոյ (և երկր), ՄԿ շիֆ զարոյ (և երկր), Ժ զարու (մին հղբօրն), ԺՊ՝ մինն, ԽՍԿՂՃՅՆՇՈՆ՝ մի (հղբօրն)
- 27 ԽԿՂՃՅՆՇՈՆ միս (ճ միան) հղբօրն փխ միառնն, ԽԿՂՃՅՆՇՈՆ շիֆ մին, ԺԾ քարոյ փխ զարոյ (և կէս)
- 28 Կ շիֆ և կէս զանգ զարոյ, ԽՂ քարն, Մ քուրն, Շ քոյրն, այստեղ և այլուր Ժ և մյուս ձեռագրերը ունեն նաև՝ քուերն, քուերն, քուերն, քվերն՝, և այլն, ԺԽՁՊ զարի (աւելի), ԽՂ քարն, ՄԿ քուրն, Շ քոյրն, ՄԿ շիֆ գի
- 29 Ն թէ, ՄԿ դաստասան
- 31 ԽԿՂՃՅՆՇՈՆ թէ
- 32 ԺԽՁՊ հղբարյր, Յ հղբարցն, Ո հղբօրն, Ո շիֆ և (երկր), ԽԿՂՃՅՆՇՈՆ երկր Թասու քարն (ՄԿ քուրն, ճ քուեր, Յ քվերն, Ն քուերն, Ո քուերն) և զարի և կէս, ԺԽՁՊ քոյրն, ԺԽՁՊ շիֆ է. Ղ է և
- 33 ԺԽՁՊ քոյրն, ԽՂ քարն, Մ քուրն, ճՆՈ ու փխ և, ճՆՈ շիֆ թէ
- 34 ՃՆՈ թողցեն, ՄԿՂՅՇ և զայն ևս, ՄԿՂ հասարեացն, Շ հասարեացին, Ո հասարեացնս փխ հասարեացնս
- 35 ԽԿՂՃՅՆՇՈՆ մի, Ո շիֆ քոյր, իցէ, ԽԿՂՃՆ մի, Շ շիֆ մին
- 36 Ն հղբարց, Ո հղբօրն, ճՈ շիֆ (Թասու) և կէս, ԽԿՂՃՅՆՇՈՆ զարոյ, Ն և կէս Թասու զարո քուերն, ԽՂ քարն, ՄԿ քուրն, ճ քուերն, Շ քոյրն
- 37 ԿՂՇ թէ, Ի Լ.ԹԵՆ փխ հինգ, ԽԿՂՃՆ մի, ճՈ շիֆ իցէ, Յ հղբարց, ճՆՈ մի, ԽԿՂՅՇ շիֆ մին
- 38 Ո շիֆ (լիցի) և մին, Շ շիֆ (լիցի) մին, ԽԿՂՃՆ (լիցի և) մի, Ո շիֆ զարի (և քուերն), ԽՂ քարն, ՄԿ քուրն, ՆՇՈՆ քոյրն, ԺԽՁՊ շիֆ կէս զարի, Ն և կէս զարի
- 39 ՄԿ շիֆ և աստ, Շ աւելին ի, Շ շիֆ լինի, Պ է փխ լինի, ԽՂ քարն, ՄԿ քուրն, ճՇ քոյրն
- 40 Ի շիֆ թէ, ՄԿՂՇ երկր փխ վից, ԽԿՂՃՆ մի
- 41 Յ հղբարցն, Ն շիֆ հղբօր, ԽՂ քարն, ՄԿ քուրն, Շ քոյրն, Յ քուերն լիցի
- 43 Շ մօրն, ՁՃՅՆՊ զժառանգութիւնն

Յ45-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 ԽԿՂՃՆՈ Վեց քոյր և մի հղբարյր իցէ, Կ շիֆ ի, Ո ի յորս բաժնեն ի ժառանգութիւն, ԺԽՅՇՇ ժառանգութիւն
- 2 ՄԿՂՈՆ հղբարյրն, ՄՂՃ շիֆ ի, ճՆՈ լինիցի
- 3 Ո զայլքն, ԽԿՂ թէ (մայր), Յ լիցի փխ իցէ, ԺԽՁՊ շիֆ (իցէ) և, ԺԽՁՊ շիֆ (ցու-

- ցաւ) և, Շ շիֆ և Լթէ ոչ՝ և այն, ԽԿՂՃՅՆՇՈՆ և (Շ շիֆ) թէ փխ հթէ (ի տան), ՄԿ տանն
-
- 1 Այդ տարբնթերցվածքը հետապալում այլևս չի եղևում:

- 4 Յ քոյր, ԽԿՎՃՅՆՆՈՒ Թէ, ՄԿ շիք Իցէ (ըստ), ՄԿՃՆՈՒ դատաստան
- 5 ՃՆՈ շիք և ալք, Յ անդ փխ ալք
- 6 ՄԿ յորժամ փխ Յորմէ, ԽԿՎՃՅՆՆՈՒ ոք զտցէ և զթերին ւցցէ (Խ Լըցէ, Ն Լցէ), ՆՈՒ պարտասանդ
- 7 ԽԿՎՃՅՆՆՈՒ գիցէ, ՆՈՒ մերում
- 9 ԽԿՎՃՅՆՆՈՒ կամ (ՄԿՃՆՈՒ և) զդատարոյ (Յ զդատարոյ) արհամարհէ
- 10 ԽԿՎՃՅՆՆՈՒ և Եթէ, ԽԿՎՃՆՈՒ վրիպեսցէ, ԺԻՁՊ շիք (բան) Ի, ՈՒ օրինացն փխ արեան (Լ)
- 11 Ճ դատաստան (Լ), Ն դատաստան (Ի)
- 12 ԺՁ Հակառակութեանն (Ե), Յ Հակառակութիւն (բան), Ն Հակառակութեանն (բան)
- 13 Մ ընդրեց, ԿՆ ընտրեաց, Ղ ընդրեաց, ՆՈՒ խնդրեսցէ փխ ընտրեսցէ
- 14 ԺԻՁՆ զանունն, ԺԻՁՊ նստիցես փխ Երթիցես, ԽԿՎՃՅՆՆՈՒ զևտացուցն
- 15 Ի լինին, Ն լինիցին լինի, ՈՒ ալնսիկ
- 15—16 ՃՆՈ շիք զդատաստանն... պատմեսցեն թեզ
- 16 ԺԻՁՊ ոք փխ ոք
- 17 ԺԻՁՊ զորս, ՅՈՒ զուշաջիր, ԽԿՎՃՅՆՆՈՒ յորժ անել
- 18 ԺԻՁՊ ընտրեսցէ փխ օրինադրեսցի, Յ Օրէնսդրեսցէ, ԽԿՎՃՆՈՒ արինաց
- 19 ԺՈՒ արացցէ, ՃՆ արացցեն, ՈՒ բանէ
- 20 Ղ շիք մի (յահեակ), Մ յահեակ
- 21 ՄԿ Հպարտութիւն, ՃՆՈ կացցէ, Յ կայց, ՈՒ անուն
- 24 Ժ սկսած քահանայից և դատարոց զոյգ կցոյց բառերից միեճև ճևէ հողվածը ներառյալ շիք. ձեռագրից պատուած է 10 թերք համարյա ամբողջապէս և մեկ թերք 2/3

- շափով (այս կիսամ էջում են ձև և ձև հողվածները):
- 25 ԺԽԽԿՎՃՅՆՆՈՒ շիք Օրինաց, ՈՒ օրինացն, ՈՒ շիք և (դատաստանի)
- 26 ԽԿՎՃՅՆՆՈՒ շիք Ե (շանաւ), Ն զինչ անաւ փխ զի և շանաւ, ԽԿՎՃՅՆՆՈՒ շիք մահ է, ալսինքն, Ն շիք ոչ (անհնազանդութիւն)
- 27 Խ արեան, Յ դատաստան
- 29 ՈՒ պահոց, փխ պտոց, Ն շիք Ի ժողովրդոց, Պ Ի ժողովրդոյ, Խ Ի ժողովրդոց ոք ունին են քրիստոնեայք, Ժ շիք ամբողջ հողվածը
- 30 ՈՒ և առ այս, ՄՆ քահանայից, Մ Ի ժողովրդոց, ՂՆ Ի ժողովրդոցն, ՈՒ արք փխ ոքք, Կ զենուն
- 31 ՈՒ շինչ և փխ զենիս, Ն զենիս, Կ յարչառ, ՄԿ շիք Իցէ, ՃՆՈՒ տացեն, ԽԿՎՂ զերին աշոյ, Յ զաշ զերինն, Ի Երինն
- 32 Ճ շիք և (զծնտն), ԽԿՎՃՅՆՈՒ զծնաւտն, ԻԿՁՃՆՈՒ զխաղցոցն, Յ զխաղցոցն, և ըզմորթն և զտովինն, ըզգորտտինն, ԽԿՎՃՆՈՒ և զպտուզս, ԽԿՎՃՅՆՆՈՒ զինոյ, ՆՊ Իւղո, ՄԿ շիք քոյ
- 33 ՄԿ շիք քոց (տացես), ՃՆՈ զպտուզս կտրցաց տացեն նմա և զխաշանց, զի (Ն շիք) զնոսա (Ն զանազանս) ընտրեաց (Ճ+տէր) Աստուած
- 34 ԽԿՎՃՅՆՆՈՒ ատաշի տեանն Աստուծոյ, ԽԿՂ ՃՅՆՆՈՒ շիք և (պաշտել)
- 35 ԽԿՎՃՅՆՆՈՒ յանուն, Յ որդիքն
- 36 Ն զայլ փխ զայս, ԽՅ զիրաւունս, ԽԿՎՃՃՆՆՈՒ շիք և
- 37 Ճ ատաւելեալ, ՈՒ զենման և
- 38 Ձ զընծայից, Ճ զենծայից, ԽՅՆՆ զէնման, ՄԿՂՃՈ զենման

346-ՐԿ ԷՁԻ

- 1 Ճ Իրաւանցն է
- 2 ԻԽՁՅՈՒ յայդոթիկ, ԽՂՅՆ քահանայս, Յ պատուելի է
- 4 Յ է սինտն, Ն սինառ, Ճ սինաւղ, Ժ շիք ամբողջ հողվածը
- 5 ՃՆՈ ըում, ՈՒ ոք զհաստատեցին, ՄՂ հայրքն
- 6 ՃՆՈ Ի ժառանգութիւն թեզ, Ն ժառանգեսցեն, ԻՁՊ զերկիր, ԽԿՎՃՅՆՆՈՒ շիք զինչ և Իցէ
- 7 ՄԿ աստուած քո, Ն Ի ժառանգութիւնն, Ն Ի ժառանգութեան
- 8 ՄԿՂՃՆՈՒ ատ ճառդ (Ճ ճառք) ատ, Յ այս է ճառդ, Պ շիք ճառդ, ՃՆՈ շիք ատ (ազգականս), ՃՆՈ զազգական
- 10 Խ զսահմանին, ՄԿՂՅ ժառանգութեանն, ԽԿՂՃՅՆՆՈՒ շիք Իւրոյ, ՃՆՈ ոչ պարտի փոխել
- 10—11 Խ շիք ժառանգութեան Իւրոյ... զընկերին

- 11 ԽԿՂՅՆՆՈՒ յափշտակելով, ԽԿՂՃՅՆՆՈՒ շիք յափշտակեալ և
- 12 ԻՁՊ վարեալ, ՈՒ վայրել, ՄԿՂ ժառանգութիւնն
- 13 Կ մահուն, ՄԿՂ ժառանգացն
- 15 Խ սուռ վկային, ՃՆՈ տայ, ԽԿՂՃՅՆՆՈՒ շիք Ի դատաստանի, Ժ շիք ամբողջ հողվածը
- 16 ԽԿՂՃՅՆՆՈՒ մի, Ի շիք վկայ, ԻՁՈՒ մարդո, Ն ապիրատութիւն, ՈՒ ապիրատութեամբ
- 17 ԻՁՊ շիք և ըստ ամենայն յանցանաց, ՈՒ անցանաց, Ն շիք և ըստ ամենայն մեղաց, ԻՁ մեղացն, Կ մեղանաց, ԽՂՃՅՆՆՈՒ մեղանչիցէ
- 18 Ն Ի բերո, ՄԿ երկու, Ն շիք երկուց, Յ շիք վկայից, ՄԿ հաստատի, ՈՒ շիք հաստատեսցի
- 19 ԻՁՊ կայցէ փխ կացցէ, ԽՂՅՆ կայցէ, ՈՒ վկայէ, Յ զմարք, Ն յարախաւեսցի
- 15—20 ՄԿ Ե Եթէ ոք վկայէ զմարդոյ կացցեն (Մ կացցին) երկոթին արքն

- 20 ԽԾ երկուքին, ճ հակառակութիւնն, Ո հակառակութիւնս
- 21 Ո կ յառաջի քահանայից, Ղն քահանայիցն, Յ որք
- 22 ՄԿ շիք ահա
- 23 ՄԿ վկայ որ, Յ որ վկայեաց, ճ զանիրաւութեամբ, Ն զանիրաւութիւնն, ՄԿ շիք զանիրաւութիւն... հորոր իւրում
- 24 ՆՈ շիք Արասջիք... հորորն իւրում, ԽԾԿՂ ճՅ եղբար, ՄԿ բարձէք, Ե բարձիք
- 25 Ն շիք ի
- 26 ՆՈ արիւնաց, ԻԶՊ զդատատանն, ճՆՈ շիք զեկուցանէ, Ղ զեկուցանէ, ԻԽԾԿՂՅՅՇԿ շիք զերկուց, Ո երկց, ՆՈ հաստատեցէ
- 27 Յ զբանն, ԽԾԿՂՅՅՆՇՈ վկայն, Ն տանդանել, Ո կ եթէ, Յ թէ
- 28 ԻԶՊ արեանն, Ո կամենցի, ԻԶՊ շիք թէ, ՇՈ եթէ

- 30 Ե շիք վասն, ԻԶՊ վասն զի, ԽԾՈ եթէ, Ե թէ որ, ճ սպանեած, Խ սպանած մարդ կամ ալ ինչ ի դաշտս, ՄՂՇ ի դաշտ, ճՆՈ ի դաշտս, Յ ի դաշտի որ, Ժ շիք ամբողջ հողվածը
- 31 Ե շիք վիրաւոր, ԽԾԿՂՅՅՆՈ շիք ի դաշտի, Ե վերա փխ դաշտի, ԽԾԿՂՅՅՆՈ յերկրի, Ե երկրի
- 32 Յն զայն փխ զայրն, Ո զոր խոցեաց, ԻԶՊ կոխեացն փխ խոցեացն
- 33 Յ կ ելցէ, Պ ծերակոյտ, ճՆ շափեացն
- 34 Ն զվիրաւորս, Ո զվիրաւորս, ճՆՇՂ զվարս, ՅՂ զվարս փխ զվարս, ՄԿՂ քաղաքաց, ՄԿ շիք հրիցի
- 35 Պ ծերակոյտս, ճ յարշատոյ
- 36 Պ այլովքն, ճՆՈ այլովքն (ճ այլօրն) հանդերձ

847-ԲԿ ԷՁԻ

- 1 Խ յայնմանէ, ճ շիք է, ԽՂՃՆՈ այլզպիսի
- 2 ԽԾԿՂՅՅՆՇՈ պատարազս.
- 3 Խ այսոցիկ, Ո որք յայտ է, մյուսներ որքան յայտ է կամ որք անյայտ է, ԻԶՊ շիք յայտ (եկեայն)
- 4 Ե տուգանաբ, ԻԶՅՊ հաղորդիցնն, ՆՈ հաղորդիցն (Ո հաղորդից) վնասուն, ճ սպաննորին
- 6 ԻԶՊ յայլազգիս անիրաւս, Խ յայլազգիս զրնան ի զերութիւն, ՄԿՃՆՈ յայլազգիս, ՂՇ շիք այլազգեաց, Ժ շիք ամբողջ հողվածը
- 7 ԽԾԿՂՅՅՆՇՈ կ եթէ, Ն ի պատերազմի վասն թշնամեաց
- 8 Յ շիք զնոսա, Ի շիք քո (ի), Ե աւարտեացն փխ աւարտեացն, ճ տեսանն
- 9 ՄԿ շիք տեսեամբ, Մ ցանկացսն, Կ ցանկացսն, Ո ցանկանայցսն, Յ ընդ նմա, ճ առցնն
- 10 ԽԾԿՂՅՅՆՇ Ի կին, ԽԾԿՂՃՆՇՈ ի տան քում, Յ զերծեսցես, Ե կերծես, Ո զերցծես, Յ ի գրոխ
- 11 ԽՇ զոնկունս, ՄՈ զոնկունս, Կ զրոունզունս, Ձ զըզընկունս, Ղ զըզընկունս, ճ զրոբնկունս, Յ զըրոբնկունս, Ն զրոնկունս, Պ զնկունս, Շ շիք հանցես, Ի շիք զհանգերձ
- 12 Ո լացէ
- 14 ՄԿ շիք հղիցի, Յ թէ եղիցի, ԽԾԿՂՃՆՇՈ թէ, Ո արձակես, ԽԾԿՂՅՅՇ շիք զնա, Ե ազատս, Մ շիք վաճառելով
- 15 ԻԶՊ շիք մի (վաճառեցի), ՄԿ վաճառեցես
- 17 ՆՈ շիք Եւ, ԻԶՊ լրամբն, ՆՈ շիք լրամբ, Մ բնզալցին, Յ քրիստոնէին
- 18 ԻՈ հնութեան, ԻԶ բառնա
- 19 ԻԶՊ արձակեցէ, Յ արձակեա ի դատ, Ո

- ազատս
- 20 Ե շիք է
- 22 ԻՄԿ անդրանկացուցանել, ԻԶՊ զորդիսն, Ղ զորդին, Ե որդիս, Ժ շիք ամբողջ հողվածը
- 23 Պ լինիցի, ՄԿ շիք ի նոցանէ, ճՆՈ միտն փխ (կ) մինն
- 24 ԻԽԶՊ ծնանիցնն, Ե ծնանիցի, Ե շիք նմա... կ լինիցի, ՄԿ կ ծնանիցին (Կ ծնանիցնն) որդիս կ լինի որդի, ՆՈ շիք որդիս, Ե շիք լինիցի, Ո որդին
- 25 ՄԿ շիք եղիցի, Ո որում, ՁԻՊ ժառանկեցուց, Ն ժառանկեցուցանել
- 25—26 Ն շիք որդոց իւրոց... անդրանկացուցանել
- 26 Խ անդրանկացուցանել, ճՈ ժառանկեցուցանել փխ անդրանկացուցանել, ԽՆ զորդիս
- 27 ՄԿ կ անտես առնէ, ԻԶՊ զանդրանիկն (այլ), Խ (այլ) զանտրանիկ
- 28 Յ ծնանիցէ փխ ծանիցէ, Ո ծանիցի, Պ ածիցէ փխ ծանիցէ, Մ յոր, ԻԿԶՊ շիք ինչ
- 28—29 ՆՈ շիք զի նա է... կ նմա է
- 29 ԽՂՃՇ նմա անկ է, ՆՈ անկ է, Յ նմա անկանէ, ԻԽՆՇ անդրանկութիւն, Ո անդրանկութեամբ
- 30 ՂՅՇ զդատատանն, ճՆՈ դատատան, Ի սապէս, ՄԿ շիք Արդ... առցուք, ՄԿ զի թէպէտ, ՂՇ ոչ է ի մեզ քրիստոնէիցս
- 31 ՄԿ շիք միանգամայն, Ո միանգայնս, ՄԿ երկու կին, Յ կանայս ունել, Ե շիք ի մի, ԻԶՊ եղիցի փխ լինիցի, Խ լինի, ՄԿՂՇ լինել
- 32 ՆՈ թէրես փխ թէ, Ո յայ նման փխ յայնմանէ
- 33 ԽԿՅՊ կրտսերոյն, Տ կրտսերին, ՄԿ զնա առնել անդրանիկ, Յ ոչ առեալ փխ աշանեալ, Ղ ի վերջին

33—34 Եւ շիւ կամ... զորդի նորա
 34 ԻՍՁՈՊ սկիզբն, և զսկիբսն, Եւ որդոցն, Եւ շիւ իւրոց, ԻՋՅՊ պատուեցի, Եւ պատուէ, Ո շիւ որում

35 Յ առաջին, ԽՍԿՂՃՅՆՇՈ շիւ Լ, Եւ շիւ առաւել, ԽԿՂՃՅՆ ժառանգութեանց
 36 Եւ ապա փխ բայց, Եւ թէ, ԽԿՂՃՅՆ անպիտանութեանն, Կ արժանի է

348-ՐՎ ԷՋԻ

2 Խ անբազմ, ՂՇ որդոցն, Ժ շիւ ամբողջ հողվածը
 3 ԽԿՂՃՅՆՇՈ և հթէ, ԽՅ շիւ իցէ, Ճ խեղ փխ խեռ, Խ անբազմ, Ե Տօրն
 4 Խ իւրում, Եւ շիւ իւրոյ, Եւ խրատեն, ՃՆՈ անսայ, Եւ և նա ոչ լսէ փխ և ոչ անսայցէ, բոլոր ձեռ. կայցեն. սրբագրել ԵճՖ ըստ ԱԲ խմբագր. և Աստվածաշնչի
 5 Բոլոր ձեռ. տարցեն (ՃՆՈ+զնա). սրբագրել ԵճՖ ըստ ԱԲ խմբագրութիւնների և Աստվածաշնչի, Եւ վարդապետս փխ ժերակոյտս.... դուռն, Ե շիւ և (Ի), Ո Ի դուռս
 5—6 Ե շիւ իրեանց և Ի... ցարս քաղաքին
 6 Յ ցարսն, ԽՍԿՂՃՅՆՇՈ խեռ է և անզգամ
 7 ԽԿՂՃՅՆՇՈ՝ հանգանակող, Խ՝ հանկանակող փխ հարկանող, Եւ քարկոծեն, Յ շիւ զընա, Ո արքս
 8 ԽՍԿՂՃՅՆՈ շիւ իրեանց, ԽՍԿՂՃՅՆՇՈ քարամբք (Ե քարամբ), և մեղքի, ԽՇ բարձիք, Եւ շիւ և բարձիք... ձերմէ
 9 Կ ալլոց, Յ զայլոցն, Խ հարկանեցեն, ԻՍ ԿՁՂՃՅՆՇՈՊ հարկանիցեն
 10 ԽԿՆ զծնողս, Ե զծրնողս, Ո ծնողս
 11 ԽԿ զծնողն իր անարգէ, ԽԿՅՇ զծնաւղ, ՃՆՈ զծնաւղն, ՃՆՈ զհասարակաց աստուածն
 13 Ո որդոյ փխ սրոյ
 14 ՆՈ միայն և, ԽԿՂՇ եղաք, Ո շիւ եղաւ
 15 ԻԽՁՇՊ Ի ժառանգութեանն, ԽԿՂՃՅՆՇՈ մահու, Եւ մահուան, Եւ նմանապէս փխ նոյն լիցի
 17 ԽՍԿՂՃՅՆՈ մահապատրաց, Ժ շիւ ամբողջ հողվածը
 18 ԽՍԿՂՃՅՆՇՈ և հթէ, Խ հասանեցեն, Յ հասանիցէ, Ճ ուրեք, Ե մեղք մահապարտութիւն, Ո օր մեղք մահապարտութեան, Խ մահապարտութեան, Յ կախեցին
 19 ՃՅ Ի փայտէ, Ե փայտէ, ՅՈ անկանիցի, ՁՅՊ մարմինն, ԽԿՂՃՅՆՇՈ թաղելով թաղեսիք
 20 Կ աստուծոյ, Խ շիւ ամենայն, Յ յամենայն,

ԽՃ կախիցէ, ԽԿՂՅՆՇՈ կախիցի
 21 ԽՍԿՂՃՅՆՇՈ շիւ կայցէ, Ե փայտէ
 22 ԿՂՃՅՆ առ ճառն, Խ՝ արբան, Ե՝ պատճառն, Ո՝ անճառն փխ առ ճառն
 23 ԽԿ միտս, ԽԿ առ մեղ, ԻՁՊ հարկաւորս, ՂՆ հարկաւոր
 24 ԻՁՊ դատաստան լի է, Ո դատաստանի առն լիցէ, Խ առնելի, ԽԿՅ շիւ զի, Ճ իւրաւելացոցն, ՆՈ իւրայէլի ազգաց նոյն, ԻՁՊ ասաց, ԻՁՆՊ զմարմինն, Ո զմարմինս
 25 ԽՍԿՂՅՆՇՈ շիւ Ի, ԻՁՊ թաղաւորացն
 26 Խ ապա փխ Իսկ, ԽԿՂՃՅՆՇՈ հթէ, Ե յայլազգի, Եւ շիւ Ի, ԽՍԿՂՅՇ Ի մահապարտեալն, Կ մահապարտելն, ՃՆՈ Ի մահ դատապարտելն, Ո շիւ է
 27 Ե աբիւնաց փխ իրաւանց, ԻՁՊ՝ պատճառի, ԽԿ՝ պատմելոյ, Ե՝ պատելոյ փխ պատուելոյ
 27—28 ԽՍԿՂՃՅՇ՝ յորժամ աւուր և իցէ, ՆՈ՝ յորում աւուր և իցէ փխ յորժամ... իցէ
 30 ԽՍՃՅՇ կորստէից, ԿՂՆՈ կորստէից, Ժ շիւ ամբողջ հողվածը
 31 Յ գուցէ Լ, ԻՁՊ շիւ դարբառ
 32 ԽՍԿՂՃՅՆՇՈ դարձուցանելով դարձուցես (Ս դարձուցանես)
 33 Ո եղբար (քո), ՃՆՈ շիւ քո (Ապա), ԽԿՃՆՈ եղբայր, Յ զեղբայրն (քո մօտ), Ե շիւ մօտ, ԽՅ ճանաչեցես, ԽԿ ճանաչես, Ո ճանաչիցեն
 34 ԺԻՁՊ զնոսա փխ զնա, ԽՍԿՂՃՅՆՇՈ զնա (ԿՅ զնոսա) ժողովես (ՃՆՈ ժողովեսցես, Ե ժողովէ) զնա (նի լիւ) Ի տուն քո
 35 ԽՍԿՂՃՅՆՇՈ զնա (եղբայրն), ՃՆՈ և զէշ
 36 ԽՍԿՂՅՇ զհանդերձ նորա, ԻՁՊ զհանդերձս, ՃՆՈ զհանդերձն, ԽՍԿՂՃՅՆՇՈ եղբարն
 36—37 ԽՍԿՂՃՅՆՇՈ կորնչիցի Ի նմանէ և զբտանիցես, մի իշխեսցես (Ե իշխեսցես) անտես առնել զայն (ՃՆՈ զնա)

349-ՐՎ ԷՋԻ

1 Յ զգութ, Ե զոյթ, ԽԿՂՃՅՆՇՈ խնամ սիրոյ ունել, Ճ ուսուցէ
 1—3 Եւ շիւ Գութ... իրաւանց է
 2 ԻՁՊ հեռաւորսն, Ո ամենայն, ՃՅՆՈ կորուստ, ԽԿՂՃՅՆՇՈ հաւատարիմ

3 Եւ և կամ վարձանօք, Յ վարձկանօք, Ե ըզկորուստն, Ե զերին փխ բնկերին
 6 Ի զմեռեալ փխ զանկեալ, Ե զանգեալից, Խ լորիքոտանիս, Յ լորիքոտանի, Ժ շիւ ամբողջ հողվածը

- 7 Յ եթէ գուցէ, ԽՄԿՂՃ զէշ Էղբար քո կամ զեզն նորա (Մ շիբ) անկեալ, ՆՈ զէշ Էղբոր կամ զեզն անկեալ, Յ զեզն կամ ձի
- 8 ԾԿՂՇ շիբ զնորօք, ԽՄԿՂՃՅՆՇՈՂ յարուսանելով յարուսեա (ՆՈ յարուսանիցես), Ն րնդ նմա զնորօք
- 9 ԾԿ շիբ (թէպէտ) և, ԽՄԿՂՃՅՆՇ շիբ է
- 10 ԽՄԿՂՃՅՆՇՈՂ շիբ և թագաւորաց, ՃՆՈ Ի (փխ և) դատաւորաց է գիտելի է, Կ խրատելոյ, Կ շիբ որ
- 13 Ի վասն Տանդերձից արանց և կանանց, ԽՄ ԿՂՃՅՆՇՈՂ վասն Տանդերձից կանանց (Յ կանանցի), Ժ շիբ ամբողջ հոգիվածը
- 14 Ղ զկանամբ, Շ կանամբ, ԽՅ՝ և, ԾԿՂՃՅՆՇՈՂ՝ և մի փխ կամ
- 15 Ո կանանցի, Ճ պիղծ
- 16 ՂՃՆՈ շարեաց լինել զովաւ, ԾԿ զի բազում շար լինի զովաւ իսկ (Մ շիբ), յազագս որոյ
- 17 ԻՁՊ քարոզչաց աշակերտին
- 20 Ժ շիբ ամբողջ հոգիվածը
- 21 ԽՄԿՂՃՅՆՇՈՂ և եթէ, Ո հօոց, ԾԿՂ Ի ճանապարհին, ԽՄԿՂՃՅՆՇՈՂ եթէ փխ և թէ (Ի ծառ)
- 22 ԽՄԿՂՃՅՆՇՈՂ եթէ, ԽԿՅՇ ձուոցն, ՍՃ ձուոցն,

- Ղ ձվոցն, ՆՈ ձուոց և մայրն շեռալ նստիցի Ի (Ո շիբ) վերայ ձագուցն կամ ձուոցն, ԽՄԿՂՅՇ մի առնիցես, Ճ մի առնիցես, Ճ զհայրն փխ զմայրն (հանդերձ)
- 23 ԽՄԿՂՃՅՆՇՈՂ որդովքն փխ ձագօք, ԽԿՂՅՆՇ շիբ ալլ, ԽՄԿՂՃՅՆՇՈՂ արձակելով արձակեսես, Յ առնիցես, բացի ԾԿ-ից մյուս ձեռագրերը Ի թեզ (զի)
- 25 Յ շիբ զի, Շ զիս փխ զի, Յ դօրինադրութիւն, Շ յարինադրութիւն
- 25—33 ԾԿ շիբ Եւ արդ, մի որ... զհաս վասն մեր Էղևալ
- 26 ԽՃՆ լինիցի, Շ յիս փխ յիրս, բացի ՆՈ, մնացած ձեռագրերը նման
- 27 Ո շիբ զի, Ո զամենայն, Ճ արինադրութեամբ ԽՂՃՅՆՇՈՂ լուծեալ և զղջացեալ
- 28 Ճ ստանալի փխ դատաստանի (պէտք են)
- 29 ԽՂՃՅՆՇՈՂ աէր, Պ Ի ճանապարհին, ԽՂՃՅՆՇՈՂ ոտիսին փխ ուխտին
- 30 Շ շիբ Եւ (զի)
- 31 ԽՂ արդարութեանն, Շ արդարութիւն
- 32 Ի անզլիցն, ԽՂՅՇ անզլիցից, Ն Իբօտնս
- 33 Խ ալժմն, ՆՈ զմեծալոյսն, ՂՃ նովաւ, Ի կալս փխ շափեալս

350-ՐԿ ԷՁԻ

- 1 Ո զմայր, ԻՁՊ պատճառան, ԻԽՁՂՅՇՊ զձագնն, Ճ զձագն, ԻՁՊ զձուն, ԽՃՅ զձուսն, Ճ առնուն, Ն շիբ առնուլ, Ո առնու
- 1—5 ԾԿ և յօտքն մեծ վարձս առնուն յատուծոյ (Կ ատուծոյ) և շիտքն դատին փխ Եւ սորօք... Ի թագաւորաց
- 2 ԻՁՇՊ շիբ վարձս, ԽՆ՝ խոստովանացուցանելով, ԻՁՂՃՅՇՊ՝ խոստովանեցուցանելով փխ խոստանալ ցուցանելով
- 3 Ն զղջացեալք, Ղ յայսմն
- 4 ՆՈ ամաց կենացն թռչնոց
- 5 ՆՈ զտուգանսն, Պ Ի թագաւորացն, Յ շիբ Ի, ԽՂՃՅՆՇՈՂ՝ դատաւորաց, Յ՝ դատաստանաց փխ թագաւորաց
- 7 ԽՄԿՂ վասն նորշէն տանց, Յ վասն նոր շինելոյ տանց, ՃՆՇՈՂ տանց, Ժ շիբ ամբողջ հոգիվածը
- 8 ԿՂՃՅ և եթէ, Ո շինիցես, Ո ցպսակ, ԻՁՊ ինչ (Ձ ինչ գրված է ուրիշ ձեռքով, ճորագիր) փխ շուրջ, ԾԿ զսամբն, ՆՈ զսանեօքն փխ զսանեօքն
- 9 Ձ մի ինուսն, Պ միանում փխ մի սպանումն, Ճ սպանումն, ՆՈ զործեսցես, ՁՊ շիբ Ի (Ձ վերահորզման պատճառով առար շի Էրևում), Յ Ի տանն, Շ և փխ զի,

- Յ անկելոցն
- 11 Կ պատուէրն, Ն պատուան, ԻՁՊ շիբ նման, Ո այն
- 12 Ղ հրամալ
- 13 ԻՁՊ մի այն մեր, ԾԿ կարօտիցին
- 16 Յ փախելոց
- 17 ՆՈ մասնեօ, Ո զծառայ, ԻԽՁՃՅՆՈՂ շիբ առ, Ն շիբ Ի
- 18 Շ զհետեւացէ
- 19 Ո հաճեսցէ, ԽՄԿՂՃՅՆՇ Իցէ փխ է, Ո շիբ է, Խ նեղեցէ, ԾԿ նեղեցէ, ՂՇ նեղացէ, ՃՆՈ նեղիցէք, Յ նեղիցէ
- 21 Ճ յեաթն, ՂՅՇ Եթն, Ո և թշնամի փխ յեթնամի
- 23 Ճ Ի ձեռս նորա, Ո իրաւանցի
- 26 Յ մտանելոց, Ժ շիբ ամբողջ հոգիվածը
- 27 ԽՆՇ շիբ Իսկ, ԾԿՂՃՅՈՂ և փխ Իսկ, Ղ յարգի փխ Ի հունձս, Պ Էղբօք փխ ընկերի, Ճ քուժ
- 28 Ճ ընկերին
- 29 ԾԿՂ որդրութիւն, ՆՈ առնողին, Ո իմաց փխ (ոչ) Ի կամաց, Յ մամաց փխ կամաց
- 30 ԽՄԿՂՅՆՇՈՂ կրողաց, Ճ կարողաց, ԽՄԿՂՃՅՆՇՈՂ թէ, ԻԽՄԿՂՇՊ շիբ Ի, Ն մինչև տուժ. Ո տուժ
- 31 Խ առնու

351-ՐԳ ԷՁԻ

- 2 Ե այգի բնկերի, ՆՈ բնկերաց, ԽԾԿՂ բնկերի
իւր, Ճ բնկերի իւրում, Յ իւր բնկերի, Ժ
չիւ ամբողջ հողվածը
- 3 ԽԾԿՆ շիւ Իսկ, ՂՃՅՇՈ և փխ Իսկ, Ո թէ, Ե
այգի, ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ ընկերի, Ճ իւրում փխ
թոյ, Ճ շիւ կերիցես
- 3—5 ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ մինչև յազեսցի (նՈ յազե-
նալ) անձն (նՈ անձին) թո, բայց յամանս
(ԾԿ յաման, ԵՈ ամանս) մի ամանիցես
(ԾԿ առնուլ): Չափս (Ճ ծափս).....
ՃՅՆ ողորմութեանն, Ո ճիշտ
- 5 ԻԶՊ շափ առնէ փխ Չափս դնէ, ԻԶՊ շիւ և,
Ո իրաուն, Զ անկամայ, ԽԾԿՂՃՅՆ ողոր-
ձՅՆ ողորմութեանն, Ո ճիշտ
- 6 Ն այգիզործեսց, ԽՂՃՆՇՈ նոցուն, ԾԿ նոցա
Ս Ս շիւ ամբողջ հողվածը
- 10 ԽՂՃՅՈ և եթէ, Ն շիւ եթէ, ՆՈ առնիցէ, Ո
եղից, ԽՃՅՆՇՈ Էթէ, Ղ շիւ թէ, ՂՇ ոք փխ
ոչ, ԾԿ շիւ ոչ, ԾԿ գտանիցէ ոք
- 11 Ո Եզին փխ Եզիս, Յ յիրս, ՃՆՈ նա փխ
նմա, Կ սկսած իրս անարգութեան բառերից
չիւ, որոյ և վերաւում է Կատաստահա-
ղիւրէր ձեռագրում:
- 12 ԻԶՅՊ գիրս, ՆՈ ապահարցանի
- 13 Ճ լինի, ԾՈՊ լիցի, Յ յայլում, ԶՊ եթէ, Ս
ասէ, ՃՈ այլ, Ո վերջի
- 14 ԻԶՊ շիւ մեկնելոյ, Խ մեկնելոյ, ԻԾՊՊ շիւ և
- 15 ԻԶՊ վերջի, ԽԾՂՃՅՆՇՈ ապա թէ մեռանիցի
վերջին (Խ վերջի) այլ նորա, որ առ զնա
ի (նՈ շիւ) կնութեան (ԾՂՃ կնութիւն), մի
կարասցէ
- 16 ԽԾՂ արձակեացն, Ս շիւ դառնալ, ԽԾՂՃՅ
ՆՇՈ առնուլ զնա իւր (ԾՅ շիւ) ի (նՈ շիւ)
կնութեան յես պղծելո նորա, զի պիղծ (ԽԾՆ
պիղծ), ԻՊ պիղծ
- 17 ԽԾՂՃՅՆՇՈ տեսուն աստուծոյ

- 20 Ճ շիւ հրաման, Ճ մեկնել, ԾՂՇ շիւ կանանց,
Ս քրիստոս հրամայեաց փխ Տէր Եցոյց,
Խ և թէ փխ եթէ, ԾՂՇ թէ
- 21 Ո աղագս, ՆՈ հրամայեաց փխ թողացաւ, Ո
և զմի միշտ
- 22 ԻԶ յարկնքն, ՆՈ Օրէնսն, Պ Օրէնքն, Ո առ-
նու, ԻԶՊ զանկեայն փխ զանարգեայն, ՃՅ
զանարգեայն, Ո զանարգեայ, Ս յարձակ
փխ բնդարձակ
- 23 ՆՈ առնուլ, Ս միանգամ, ԽԾՂՃՅՆՇՈ երկուս
ուեկ (Յ առնել) ի տան, ԻԶՊ կայ փխ կեալ
- 24 Ս շիւ բոս, ՅՈ մեկացս փխ մեկ այս,
ԽԾՂՃՅՆՇՈ շիւ է
- 25 ԽԾՅ թողուն, Ճ մահու, Ե մերկեցան վիս
մեկնեցան, Ճ ապաշխարութիւն
- 29 Ճ առնուն, ԽԾՂՇՊ շիւ նոր, Պ շիւ ի, ԽԾՊ
ՂՃՅՇՊ ճանապարհ փխ պատերազմ, Խ
զնալ ի ճանապարհ փխ ի պատերազմ Եր-
թալ, ԾՂՃՅՇ զնալ փխ երթալ, ՆՈ վասն
առողադ նորոք (Ո առողացն որ այլ, կա-
ռելի և կարգալ նաև առողաց նոր այլ) կա-
նայս զմտանելի ի պատերազմ:
- 30 ՆՈ և եթէ, ԻԶՊ նոր կին, Ս նոր կին նորոք,
Պ անկցի
- 31 ԽՂՃՅՆՈ և մի ինչ իրք, ԻԶՊ շիւ լիշի,
ԽՂՃՅՆՇՈ շիւ և (որախ), Յ որախասցէ
- 32 ԽԾՂՃՅՆՇՈ զկին իւր զոր կառ (Յ էառն, Ե
առաւ)
- 33 Ն մարդասէ վիս մարդասէր է, ԽԾՂՃՅ կամ
փխ կամի
- 34 Ո լիցի որոյ, Ո շիւ որոյ, Ո որպէս անզա-
մայն փխ միանգամայն
- 35 ԽԾՂՃՅՇ ճակատել, Ճ երկբացի, ՂՇ զան-
դիտել
- 36 Յ դորաւորաց, ԽԾՂՃՅՆՇՈ շիւ իւր ամենայն

352-ՐԳ ԷՁԻ

- 2 ԽԾՂՃՅՇ վասն որք (ՃՇ որ) գրակնեն (Յ
գրաւ առնեն) զերկանք (Ղ զերկայնք), ՆՈ
վասն գրաւորաց զերկանս, Պ որ, Ժ շիւ
ամբողջ հողվածը
- 3 Ճ զի փխ Մի, Խ զվերի, ՆՈ և փխ կամ, ԻԶՊ
զնեքն, ԽԾՂՃՅՆՇՈ երկանս, Ղ զոյգիս, Ճ
զոգին
- 4 Յ այնպիսոյն
- 5 ԽԾՂՃՅՇՊ զրավել, ԽՂՃՆՇՈ նոցուն, Ս
նոցա
- 6 ԻԶՊ զարձուցանելն, Ո զմիայն փխ զմիւսն,
Ճ ծերացոյց փխ ծանրացոյց
- 7 Խ շիւ ասէ
- 8 ԻԶՊ մնաց, Ճ նմա փխ մնայ, ԾՂՇ և փխ

- ի (մարմին): Ճ մարմինն, ԻԶՊ յամենե-
սեան, Ս ամենեսեան, ՂՇ ամենայնսն, Ո
յաման փխ յամենայնսն, ԻԶՂՇՊ ի մեկ, Ո
օրհնելի փխ պահելի
- 9 ԽԾՂՃՅՆՇՈ հարկաւորսն, Ն շիւ ի, Խ ի պա-
տուաւորաց փխ ի դատաւորաց, ԻԶՊ լիցին,
Ո լինի
- 11 Ո վասն պարտեսցի, ԽԾՂՃՅՆՇՈ և նորին
գրակնեքոյ (Յ գրաւակնաց, ՆՈ գրաւուց),
Պ գրաւակնելոյ, Ժ շիւ ամբողջ հողվածը
- 12 Ո և թէ, ԽԾՂՃՅՆՇՈ պարտելով պարտիցի
(նՈ պարտիցէ), ԽԾՂՈ բնկերի, Ե ընկեր փխ
բնկեր, Ո մինչ փխ զինչ, Յ ի տունն
- 13 ԽԾՂՃՅՆՇՈ գրաւել փխ առնուլ, Ս գրաւ ինչ,

Ի արտաքս, ԽՂՅՇ կայցես, ն կացցեն, և առն փխ այրն, Մ առ այրն որ
 14 Մ շիբ բո, Ո գրաւն հանցէ, ն այր, Ո հայրն փխ այրն
 14—15 ԽՄՂՃՅՆՇՈՒ մի ազցի (Մ ազանիցի, Յն անկցի, Ո անզցի) ընդ գրաւան (ճնն զրբաւ) իւրով, դարձուցանելով դարձուցես
 15 ՆՈ զգրոն որ բնդ
 16 ԽՄՂՃՅՆՇՈՒ հանդերձին (Շ հանդերձիս) իւրով, Շ շիբ և եղիցի բեզ, ՄՊ ողորմութիւն, Ղ յողորմութիւն, Ո ողորմութիւն
 18 ՆՈ ոչ տա թոյլ, ՂնՇՈ առնել, ԻՉՊ զգրաւն, ճ բոնութեամբ
 18 ԽՄՂՃՅՆՈՊ հանկի, Պ ոչ ի հարակաւորագունիցն իցէ, Ո ասէ փխ իցէ
 20 Մ շհրամայէ օթեցուցանել
 21 Ճ բստ, փխ ընդ ԻՉՃՅՊ և դայս մեզ
 22 ՄՂ ընդրելի, ՆՈ է բստ դատաստանի
 24 ԽՄՂՃՇ վասն որ գրաստ (Շ գրարտ) վարձէ և այլ ինչ (ճ շիբ), ն վասն վարձկանաց ամենայնի, Ո վասն վարձկանացութեան, Յ շիբ և վնասէ, Ժ շիբ ամբողջ հողվածը
 25 Ո զլացի, Ո տնանդին, ԽՄՂՃՅՆՈ զկարօտելոյ, բոլոր ձեռ. եղբարց. սրբագրել ենք բստ Ա խմբագր. և Ս. գրքի
 26 ԽՄՂՃՅՆՇՈՒ շիբ Այլ, ՆՈ արիւն, ճ հատուտեն, ԻԽՄՁՂՆՊ զվարձ, ճնն նոցա

27 ՄՈ տնանդ. ն անարդ փխ տնանդ, ն այն իցէ յոյս, Խ շիբ է (յոյս), Ո շիբ մի
 28 ՆՈ զբէն առ տէր, Շ և մի լինիցի բեզ, ԽՄՂՃՅՆՈ լինիցի
 29 ՂՇ շիբ յաղապս, Մ վասն փխ յաղապս, Ղ յաղապսութեան, ճ աղապսութեան, Ո շիբ և, ն առն փխ առն
 30 ԽՄՂՃՅՆՈ թէ, ԽՄՂՃՅՆՈ հատուցէ, Շ շիբ Ձի եթէ... գործոյն, ճ յաւորն, ԻՉՊ դատաստանաւ է
 31 Շ վարձեցան, ՆՈ վարձն է փխ վարձեցան, ԽՄՂՃՅՆՇՈՒ շիբ զվարձսն
 33 Պ վասն թէ ոչ է
 33—34 ԽՄՂՃՇ վասն ոչ է (Շ զի շէ) պարտ բոնադատել զհայր ի վերա որդոյ (ճ որդոց) կամ զորդի (ճ զորդիս) ընդ հար, Յ վասն ոչ է պարտ հարց և որդոց մեռանել կամ հօր ընդ որդոյ և որդի ընդ հօր, ՆՈ վասն ոչ մեռանել հարց և որդոց բնդ միմեանս,
 Ժ շիբ ամբողջ հողվածը
 35 ԻՉՊ մի մեռանիցեն, ՄՂ հայրք, ճնն հարքն (ընդ որդոց), ԽՄՂՃՅՆՇՈՒ և մի որդիք մեռանիցին բնդ հարանց, ԽՄՂՃՅՆՇՈՒ շիբ այլ
 36 ԽՄՂՃՅՇ շիբ որ, ն իւրում, Ո իւրո, ճ մեղս փխ մեռանիցի, ԽՄՂՅՆՇՈՒ մեղի

353-ՐԳ ԷՁԻ

2 ՆՈ օրինացն, ԽՄՂՃՅՆՇՈՒ հարք թէ և, Յ թէ, ԻՄՃՅՆ կամիցին, ճ շիբ վասն, ԽՄՂՃՅՇ որդիս, ՆՈ մեռանել, Շ մեռանին
 3 Շ շիբ մի (թիւրեցի)
 4 ԻՉՊ վասն փխ բնդ, ԽՄՂՃՅՆՇՈՒ հարանց (Յ հարանցն) մեղիցին, ԻԽՄՁՂՃՅՇՈՊ նաև ոչ դատաւորք, թէ ոչ
 6 ԽՂՇ կայցէ
 8 Խ շղաղրեն, Շ շղաղրին, ճ դաղրին, ճ իրաւունս, ՆՈ վասն խոտորոցաց զիրաւունս, Ժ շիբ ամբողջ հողվածը
 9 Յ խոտորեացիս, ն եկեղիս, ՄՅ շիբ և (որբոյն), ՆՈ որբո, ՆՈ զայրոյն, Շ շիբ և այրոյն
 10 ԻՉՊ դատարաց է դնել, Յ դատարաց է որ դնէ, ն վարել, Ո վարիլ, ՆՊ շիբ և, ն շիբ այլօք, Պ այլովք
 11 ԻԽՄՁՂՃՅՆՇՈՊ շիբ զայս, ԻՉՊ շիբ անկցի
 13 ԽՅ որք, ԽՄՂՃ զայրոյ, ԽՄՂՃ շիբ մարդոյ, ԽՄՃ գրաւկնէ, Ղ գրաւ դնէ, Յ գրաւ առնեն. Պ գրաւկանեն, ՆՈ վասն գրօտ այրոյն, Շ շիբ վերեագրի, Ժ շիբ ամբողջ հողվածը
 14 Յ և մի, ճ գրաւիցես, Ի գրաւեցին, Ի գրաւ, ԽՂՃՅՇ զգրաւս, ն շիբ զգրաւ, Ո մի գրաւեցին զձորձս այրոյն, ՆՈ շիբ նորա

15 ԽՄՂՃՅՇ շիբ և, ՆՈ յայլս, ԽՄՂՃՅՆՇՈՒ սահմանաւ
 16 Շ գրաւելոյ, ճ զայրոյն, ՉՅՊ զխնամակալութիւնն
 17 ՆՈ շիբ որպէս, Շ եղիպտոս
 20 Մ ձեռնաց փխ զանից, Շ վասն արժանաւոր ձեռնաց, Ժ շիբ ամբողջ հողվածը
 21 ԻՉՇՊ ատեան, ճ շիբ և, Ի շիբ գանի իցէ, Ո շիբ գանի, Յն գանիցէ
 22 ԻՉՊ շիբ եթէ, ԽՄՂՃՅՇ թէ, Ո քսան փխ քառասուն, Յ քառասուն գան հարցեն, Ո շիբ սականի, Մ դատարաց է
 23 ԻՉՊ ի խրատոս Սահակա, ԽՄՂՃՅՇ ի խրատոս
 25 Յ որք, Պ որ փխ թէ, Յ և կին որ, ճ թափէ որ վնասի մին,
 ՆՈ վասն կոտորաց և կնոջն թափողի, Շ թէ կոտին երկու մարդ, և կին թափէ, Ժ շիբ ամբողջ հողվածը
 26 ՆՈ և եթէ, Շ կոտիցեն, ԽՄՂՃՅՆՇՈՒ շիբ երկու, ԽՄՂՃՅՆՇՈՒ արք (ՄՂ այրք) ընդ միմեանս
 26—27 Յ հարկանիցէ զկոտողի, ԽՄՂՃՅՆՇՈՒ հարկանէ զերկաւորաց (Մ զերկաւորաց, ճնն զերկաւորեաց)

- 27 ԽՄՂՃՅՆՇՈ յաղթողի, ԽՃՅՐ առնն, ԽՄՂՃՅ ՆՇՐ զձեռն (ալլ)
- 28 ԽՄՂՃՇ զգին, Ո գինն ձեռին, Ն գինն ձեռին

նորա, Յ զձեռինն, ԽՄՂՆՇՐ զգայութեանց, Յ զգայութեանցն զկարգ համարն տես

354-ԲԳ ԷՁԻ

- 2 ԽՄՂՅՇ որք, ՆՐ վասն դիակողոպտից, Ժ շիբ ամբողջ հողվածը
- 3 Ճ Ի դիակողոպտոս, ՆՈ զդիակողոպտու, Պ զդիակողոպտոս, Ի՛ աստ, ՋՊ՝ ասա փխս ապա, Յ կամօքն
- 4 ԻՋՊ շիբ որ, Ի Եկեղեցին
- 5 Ո քան զտեղի, Ն տեղի, Ն նորայ, Ո որպէս շիբ, Ո շիբ նմա
- 6 ԻԽՍՁՂՈՊ յուսացելոցս, Ճ ասացելոցն, ՅՆ ասացելոցս, ԽՄՂՃՅՆՇՐ Եթէ
- 7 Մ ցուցանելոյ
- 8 Շ շիբ Եւ, Մ շիբ այդոցիկ իցաւացի
- 10 Ղ սպաննութեանց
- 11 ԻՋՆՊ որ փխս Ե, Յ շիբ Ե, ԻՋՊ յառաջն
- 12 ՄՅ շիբ որ, ՆՈ օազակ
- 13 Յ զսա, Ո ալլ փխս սա, ԻՋՊ զսպանող, ՆՈ սպանաւոր, Շ սպաննող, ԻԽՍՁՂՃՅՆՈՊ զատեսցի, ԽՄՂՃՅՆՇՐ շիբ զնա
- 16 Ո ահակին, Խ սրբէ, Շ զանձ, ԻՋՅՊ աւորս, Շ աւորորս, ԽՅ զմաւտ փխս զմաւա
- 15 ԽՄՂՃՅՆՇ ածել, ՅՇ շիբ Ե, ՄՇ ալամայդ, ՆՈ ալամայթ, ՄՂՇ դիպեցաւ, Շ աստուծոյ, Ի շիբ իցէ
- 16 Բացի ձ-ից մյուսները՝ մատնութիւն
- 17 Յ ասելոյ
- 18 Ճ այս փխս հասարակ, ԽՂՃՅՆՇ աստ փխս այս
- 18—19 ԻՄՋՊ շիբ այս... զատաւորաց Ե

- 19 Պ զիւրաքանչիւրոց, Խ այս հողվածի դիմաց լուսացեցում զրված է. տես թէ ինչ ասէ վասն երիցո (Ճ երիցոյ), թէ (Ճ որ) ալամայ սպաննէ զորք, Ճ ձեռագրում նույնը զրված է ախտում Ե սպանցէ սա զնոսա բառերից հետո:
- 22 ԻՋՊ Եկեղեցեաց, Ժ շիբ ամբողջ հողվածը
- 23 Մ զհիմուն, ՆՈ շիբ միայն, Յ իշեսցէ
- 24 Ջ քորիսկոպտան, Ղ քորիսկոպտան, ՆՈ քորեպիսկոպտո, Պ քորեպիսկոպտան, ԻՋՅՊ պերիտուն, ՄՂՃ պերէտուն, Ո պերետուն
- 25 Յ կամք փխս կամ, Յ կամիսկոպտսին փխս քորեպիսկոպտսին, Ղ քորիսկոպտսին, Ճ որ որք
- 26 Ի զհիմունս, ԽՄՂՃՅՆՇՐ զայն հիմունս (ՆՈ հիմունան)
- 27 Ն կարգեցին, Պ կարգեսցեն, Յ կարգք, ՆՈ Եկեղեցո, ԻԽՍՁՂՃՅՆՇՐ լինին, ՆՈՊ անստգտանելի
- 29 ԻՄՋ քորիսկոպտան, ՃՅ քորեպիսկոպտան, Ո քորեպիսկոպտսին, ԽՆՇ քորեպիսկոպտո, Պ քորեպիսկոպտան, ԻԽՍՂՃՅՆՇՐ մի... մի, ՋՊ մի (ոշ)
- 30 ԽՂ պերէտուտ, Շ շիբ Ի (պատահումն)
- 31 ԽՈ շիբ Ի (զեղջն), Ո է (փխս Ի) զեղջ, ԽՄՋ ՂՃՅՇՊ բակտեսցէ, Յ երկրորդ հրամայել, Ո կարգն
- 32 Ղ շիբ այդ, Ճ արդ փխս այդ, Ճ այդորիկ

355-ԲԳ ԷՁԻ

- 3 Յ Ե զԵպիսկոպտոս, Ո Ե Եպիսկոպտո, ՄՂՆՇ Եպիսկոպտո, Պ թէպէտ փխս ԶԵպիսկոպտո, ԽՄՅՐ որ փխս որք, Ղ շիբ որք, Պ աշխարհին, ԽՄՂՃ Ի վիճակին
- 4 Խ նորինքք, Յ նովիմք, Ն յաղթող փխս յաթոս, Ի փոյթոյ, Ի շիբ վասն (Տեառաորութեան)
- 5 Ո շորս փխս Երէք, Ն Եպիսկոպտո, Շ Եպիսկոպտո որք, Ո Եպիսկոպտան, ԻՋՆՈՊ որ փխս որք
- 6 Մ թղտուք, Ղ թխտուք, Յ թղտօք, ՆՈ վկայութեամբ, Ճ նստուցանել
- 7 Ն այսինքն է, Ո նոցա Ե փխս այսինքն, Մ զկաթողիկոսին, Ղ շիբ կամ Եղև... Ժողովոյն
- 8 ՂՃՆ զձեռնադրութիւնն, Ո ընդրել
- 9 ԽՄՃՅՆ Ե կամ
- 10 ԽՄՂՃՅՆՇ Ե փխս կամ (Երեքն), Ի յանուն, Ո

- անաւթ փխս անուն
- 11 Խ այլոց, ՆՈ բայց է, Ն մամոն, Ո մարմնոյ փխս մամոնայ
- 13 ԽՄՂՃՅՆՇՐ շիբ այնոցիկ, ԻՋՅՊ որ, ՅՐ աղօթից, ԽՄՂՃՅՇ իցեն, Ժ ամբողջ հողվածը համարյա անընթեանելի է:
- 14 ԽՄՂՃՅՆՇՐՈ վասն այնոցիկ, որք... Ո աղօթից, ԽՄՂՃՅՆՇ իցեն փխս Են
- 14—15 ԽՄՂՃՅՆՇՐՈ կամ ժողովրդան որ կամ Ի կարգէ (ԽՄՂՃՅՇ շիբ) պաշտանէից, ԻՋՊ կամ ժողովրդօք կամ պաշտօնէիւք. սրբագրել ենք համաձայն ԱԲ խմբագրութեանն:
- 15 Ճ երթալ, ԻԽՍՁՂՇՊ ուրուք, Յ շիբ Ի, Յ ալցէ, Ն արկանիցէ
- 16 Ի ալլով, Ճ ալլոց
- 17 Մ մի իշխեսցէ մերձեցուցել, Շ մերձեցուցէ, Ո մերձացուցէ, ԽՄՂՃՅՆՇՐՈ Ե կամ, Ճ՝

- ածցէ Ո՛ ազցէ փխ արկցէ, Ի շիբ արկցէ, բայց
էթէ... որով և վերջաճում է Պատաստանա-
գիրքը սույն ձեռագրում:
- 18 ՁՊ քննեսցէ և քննութիւն արասցէ, Ո քննու-
թեամբ, Ղ շիբ արասցեն բանիւ վարդա-
պետութեան, Յ բանի, ՁՊ վարդապետու-
թեամբ
- 19 ՁՊ հնազանդ, ԽՁՂՅՇՈՊ վարդապետեան,
Ն վարդապետաւք, ԽՄՂՅՇ շիբ վասն, ՁՊ
ի փխ վասն
- 20 ՆՈ շիբ ի սուրբ, ՆՈ յեկեղէցո, Ո գեղօք,
փխ գեղօք, ՁՂՇՊ ապաշխարութեամբ
- 22 Ո բարեշարժութիւն փխ բարեկարգութիւն, Մ
շիբ այս... դատաստանաւ է, ձ և ոչ
- 23 Ն չքամարհել
- 24 ձ գանհաւատն փխ դանկարդոն, ԽՄՂՇ-ից
բացի մյաւեները դարձցի, ձ բժշկեալ
- 26 ԽՂՅՇ կաթողիկոսի, Ժ բուրբը մաշված է,

- այլ պատճառով հողվածը մասամբ անըն-
քնունքի է, մասամբ՝ դժվարընթեանքի:
- 27 Յ և նախնեացն, Շ եզրպտոս
- 28 Ո շիբ դի, Յ հոռոմայ, Ո զհոռոմայ, ձ հովմայ
- 29 ԽձՅՆՈ սոյնայէս, Ո ալլ, Շ մեծութիւն
- 30 ձ շիբ պահեսցի, ՆՈ պատուեսցի փխ պա-
հեսցի, Ձ յեկեղեցիաց, ԽՄՂձՅՆՇՈ ան-
յայտ լիցի
- 30—31 Ո շիբ դի թէ ոչ կամօք
- 31 Ն շիբ ոչ, ԽՂՇ լինիցի, ՁՊ կպիկոպոսն, Ձ
ժողովեաց, ձ ժողովոյն, Յ ի մեծ ժողովոյն,
Պ ժողովօք
- 32 ՅՊ որոշեսցի
- 32 ԽՄՂձՅՆՇՈ ըստ կարգին, ՆՈ առնեն
- 33—34 Ո ուրեք երկու կամ երեք, Ն երկու
ուրեք կամ երեք
- 34 ՁՊ անձինն, Շ անիս փխ անձին, Խ անըսդա-
մութեան, ՄՂ անսդամութեան, Մ հակա-
ռակութեամբ

356-ՐԿ ԷՁԻ

- 1 Խ կալայ, ՄՂ կալա, Շ կալ, ՁՆՊ շիբ և
- 2 Ն եպիսկոպոս, Ո շիբ դի, ձՅ մայրաքաղա-
քաց, Ո զմայրաքաղաքացն
- 3 ձ շիբ արժանի, Ն պատիւն
- 4 Ղ յոր, ԽՄՂձՅՆՇՈ յառաջ, Ո կաթողիկոսին
- 4—5 Ն՛ զստի, Ո՛ զոր ի փխ գի ըստ
- 5 Շ շիբ և (ինքեանց), Շ ինքեանց
- 5—6 ձ աւետարանացն, Ո աւետարանչանցն
- 6 Ձ նշանակեց, Ո նշանակէր, Պ նշանակեցոյց,
ՁՊ շիբ և, ՁՈՊ ալլ, ձ յատուծոյ փխ յալլ,
Ղ իշխանութիւնն, Ո իշխանութիւն, Շ շիբ դի
- 7 ձ յաթոն, Ո յաթոն
- 7—8 Ո (կաթողիկոս լինել) և թէ... փոխեցաւ
բառերը զրված են հավանաբար ուրիշ ձեռ-
նով. նախապես բաց քղնված տեղում:
- 8 ԽՄՂձՅՇ յոհաննու, Ո յոհմաննու, Շ շիբ յե-
փեսոսէ, Յ իբրու փխ ի, Յ զանտիրոջ փխ
Բիւզանդիա, ՄՂՇ յաղազս պատուելոյ, ՆՈ
պատուոյ
- 9 Ո կաթողիկոսութեանն, Պ որ փխ որք, ԽՄՂ
ՅՇՈ կամար փխ հրամանաւ, Ն շիբ հրա-
մանաւ
- 10 ՁՈ ձեռնարկին, ձՆ կաթողիկոս ինչ ձեռնա-
դրին (տինչ) ստացվել է նախորդ բառի
վերջին երկու և հարորդ բառի առաջին տա-
ռերից):
- 11 ԽՄՂձՅՆՇՈ շիբ եւ, Ո յալլ, Յ բազմաց
- 12 Մ հիշտ, ՆՈ ձեռնարկել, ՁՊ կաթողիկոսն
- 14 ԽՂՆՈ զալլոյ
- 15 ԽՄՂՅՇ շիբ և զժողովուրդ, Ն ժողովուրդ, Ղ
չափշտակել
- 14—15 ձ վասն անկարգապէս եկեղեցականաց
և եպիսկոպոսաց, որ զալլոյ վիճակ յափշ-

- տակեն
- 16 Յ Յաղազս վասն, ձ յուրից նմա, ԺՁՊ ի
մեծայմեծ, ԺՁ լինի, Ո շիբ ի (կողմանս)
- 17 ՆՇՈ շիբ կողմանս, ԺՄՁՇՇՊ զալլոց, Ո ալլո
- 18 Ո իրիցումք
- 19 Շ ժողովելն, Ն զայնպիսիս, Ո զայնպիսին,
Ն զազարեցուցեն, Ո զատարեցուցեն, Պ
զազարեցուցանել, Շ իւրաքանչիւր
- 20 ՆՈ Էթէ, ԺՁՊ ալն
- 21 Մ կացցէ փխ եկեսցէ, ԽՄՂձՅՆՇՈ առաքե-
լական փխ առաջնորդական
- 22 Խ շիբ մեծ, ՄՇ ժողովոյն, ԽՄՂձՅ զայնպի-
սին, ՄՂձՅՆՇՈ ի բաց ընկեսցեն (ձ ընկես-
ցես, Յ ընկեսցին), Շ աթոռոյն, Ժ շիբ կար-
գէ, Ժ քահանայութեանն
- 23 ԺՁՆՊ շիբ և (բնաւ), ԽՂ ի բայց, ձՅ ի
պաշտամանէն, Մ շիբ պանուհետե
- 24 Ո անգամաց փխ յանդամաց, ձ աւելցի
- 25 Ժ շիբ և որ ոչն գիտէ ունել, Ն տանել փխ
ունել, ԽՄՁՅՆՇՈ ունի, ԺՄՁՅՊ բարձի, Ն
բարձիքն, ԽձՅՈ ի նմանէ
- 26 ԺՄ շիբ է, Յ շիբ կանոնական
- 27 ԽՄՂձՅՆՇՈ ալժմ եպիսկոպոսաց և քահա-
նայից
- 29 Ո անկարգ ուղեսցէ փխ անկարգապէս
- 30 Յ և վասն, Ն ի կարգէ, Ո ի կարգէն, ԺՁՊ
շիբ և ի, ՆՈ յուխտին
- 31 ԺՁՊ ի յազահոութիւն, ԽՂձՅՆՇՈ յազահոութեան,
Յ ազահոութեան, ԽՂձՅՆՇ ի զաւշաքաղու-
թեան, Ո ի զօշակաղութեան, Ժ անկցին, ՆՈ
զարծաթ իւր
- 32 ԽՄՂձՅՆՇՈ սացէ, Յ տոկոսիւք, ԽՂձՅՆՇՈ
պահանջիցէ, Մ պահանջէ, ԽՂձՅՆՇՈ մո-

ոսնայցէ, Մ մոռանա, ն և բարբառ, Ս
 զբանս փխ դբարբառ, Խճ աստուծեղէն,
 ԽՄՂՃՅՆՇՈ զրոց
 35 ԽՂՃՅՆՇՈ Էթէ զարծաթ, ԽՄՂՃՅՆՇՈ նա ոչ
 տացէ (Մ տա), Պ ոչ ա:այ և կաշառս ի
 վերայ իրաւանց, ԽՄՂՃՅՆՇՈ շիք և ալլն

33—34 ն մանաւանդ գայթի ի պաշտմանն, Ո
 մանաւանդ գայթ ի գայթ ի պաշտման
 34 ճՅ պաշտամանն, ԺՁՃՅՈՊ թոյլախիւտ, ԽՄ
 ՂՃՅՇ յաղաւթից, ՆՈ մերկ փխ մեղկ
 35 ԽՂՆՇՈ ալնպիտումն, Մ շիք Գիբ, ԽՄՂՅՆՇՈ
 որոց, Յ զի ուսումն, ԺՊ մանկութեանն

857-ՐՊ ԷՋԻ

1 Մ շիք գոխտն աստուածեղէն, Ո շիք եղև,
 ԺՁՅՊ ժողովոյն, Ո ժողովոյն, ՂՅՆՇՈ
 զայնպիսիսն
 2 Ժ մերծեալ, Մ շիք բարեւեր կամօք, ՂՅ յու-
 ղութիւն
 3 ԽՂՇ զկանոնական, ԽՄՂՃՅՇՈ զատաս-
 տանիս
 3—4 ն դատաստանաւ զատել փխ զատաս-
 տանիս... դատելոց են
 4 Ո անաշառ
 6 Խ դձեռնատուած, ՄՂՃ զձեռն տուած, Յ
 ձեռնատուած, Շ ձեռնտուած, ԽՄՂՃՅՇ յա-
 փշտակեն, Պ յափշտակեսցեն, ՆՈ վասն զի
 (Ո որ) զխօսեալ (Ո խօսեալ) աղջկուս յա-
 փշտակել (Ո յափշտակեն)
 7 ԺՁՊ որը, ԺՁՊ զուգեալ փխ խօսեալ, ն զբ-
 տանիցեն
 8 ԽՂՅՆՇՈ յափշտակեսցեն, ՄՃ յափշշ-
 տակեն, Խ կամ եղև մեծ, Մ անգր, Ղ տալ-
 ցեն, Յ յորում
 9 Մ շիք թէ, Ճ բռնութիւնն, ԺՁ ապաստանն,
 ԽՄՂՅՇՊ ապաստան, Ո թողցին
 10 ՃՆՈ զի զուգեալն և զխասեալն (Ճ խա-
 սեալն) մի համարի, Մ դձ փխ դարձու-
 ցանել
 11 ՆՈ պտակիցի, Ո բոտ փաշտակողին, Ճ բնդ
 փաշտակողին, ՆՈ ճշմարտիւ է
 13 ն ուխտակենաց, Ո ուխտականոց փխ եկե-
 ղեցականաց
 14 Յ իսկ որք, Ո ուխտի, ն իրիցունք
 15 ԽՄՂՃՅՇՈ պաշտանէիցն, ԽՄՂՃՅՆՇՈ միտք
 իւր, Մ յօծարի, ՂՇ յօծարեսցի, Յ՝ շիք ի,
 Ո՛ և փխ ի (ճաշակել), Ճ ճակատել փխ
 ճաշակել
 16 ՆՈ կերիցէ, ն գաղտնաբար, Մ և փխ ապա.
 Մ կամիւ, Ղ կամիցին, Յ պահեսցին, ՆՈ
 պահեսցեն, բնդունին կանոնք զերկուսին

(Ո գերկուսին)
 17 ԽՄՂՃՅՆՇՈ ապա փխ Ալլ, ՄՂՆՇՈ պեղծ,
 ԽՄՂՃՅՆՇՈ կամ (Ճ շիք) զբանշար (Ո ըզ-
 բանջ) և (Յ կամ) զհաց, ԺՁՂՇ զբանշար,
 Մ բնդունի
 18 ԽՂՃՆՇՈ շիք ի
 19 ԺՁՊ ուխտականն, Ժ զկուսանանս, Ո շիք և
 (որք)
 20 ՆՈ շիք ուրեմն, Պ են փխ է, Ճ աղզն, Յ յու-
 նացն
 21 Խ մերն, Ո գմիմեանցս, Ղ բամպակել, ԽՄՁ
 ՂՃՆՇ զերկուսինն, ԺՆՍՆՈ բնդունել, ԽՄՁՂ
 ՃՅՆՇՊ շիք ի
 22 Մ շիք Արգ, Պ բարութք, ԽՂՅՇ շիք է, Խ յա-
 սելն փխ շուտելն, ԺՁՃՊ զուտելն, Ղ բամ-
 պակի, Մ որպէս և ի
 23 ՁՊ բարութք
 26 ԽՄՂՃՅՈ Եկեղեցականաց, ԺՆՁՆՊ բնշիցն, Յ
 յընշիցն
 27 Յ և վասն, ԺՄՁՈՊ գեաղն, ն գձաղ փխ գեղ
 28 ԽՄՂՅՇ շիք և (եթէ), ԺՁՊ թէ, բարո ձեռ.
 մինչև փխ մինչև շև, Շ շիք լեալ, ՃՆՈ է փխ
 ի, Ո տեղոք, ՆՈ երիցունքն
 28—29 ՂՆ վաճառիցին, Ո վաճառեսցին և
 29 ԺՁՊ լիցին, Ժ կշոնս, Մ զիտացէ փխ կը-
 շոնսցէ
 30 ՆՇՈ մարդ է, Յ շիք է, Մ դձ փխ դարձու-
 ցանել
 32 Խ կանոնական, ԺՁՅՊ վաճառելիս, ՆՈ ան-
 վաճառելի, ն զեկեղեցոյն, Մ շիք կամի
 33 Մ և իշխան զեպիսկոպոս և զվարդապետս
 լինել, ԽՆՇ զբահանայսն
 34 Մ եպիսկոպոսն և վարդապետն տեսցէ, Մ
 դձ փխ է զի, Մ շիք թէ, Ո ոչ փխ որ, ԽՄ
 ՂՃՅՇ գնեացն
 34—էջ 353,2 ն շիք եպիսկոպոսն... շահեալ դար-
 ձուցանել

858-ՐՊ ԷՋԻ

1 Ո շիք զգինն, ԽՄՂՃՅՇ շահել
 1—2 ԺՁՊ շիք ապա թէ... զարձուցանել
 2 Մ շիք էստ ալամ... սսէ, ՆՈ ալամ, ԺՆՍՁ
 ՂՃՅՇՊ զկշիւն, Ո կշիւն
 3 Յ վաճառ, Մ ինչք եկեղեցոյ, ԺՁՃՊ գան-

պատշաճն
 3—5 Մ շիք բայց Էթէ... յեկեղեցի
 4 Յ շիք և, ԺՁՊ անգառոք, Շ անկառ որոնեսցէ
 փխ անկառոք գնեսցէ, ԺՆՁՂՃ գնացէ փխ
 գնեսցէ

- 5 Ե եկեղեցի
- 7 Ե շիֆ վասն, Ե կուսութեան, ԽԵ ստի, ՆՈ վասն որ ստէ խոստացեալ (Ո խրատացեալ) կուսութեան (Ո կոսութեան)
- 8 ԺԽԵ շիֆ ի, ՆՈ ի շափ հասակի են (Ո էին), ՆՈ խոստանայցեն
- 9 ՄՂ իշխանութիւն անկան, Ճ՝ ի շինութիւն անկան փխ ի շնութիւն անկանին, ԽՅԵ անկան, ՆՈ անզան
- 10 Զ եղեցի, Ճ շիֆ նա, ՆՈ արարեալ փխ առեալ
- 11 Յ իցեն, ԺԶՊ զսահմանս, ՃՆՈ սահման, ԽՂՃՆՇՈ զնոցին, Ճ ընկալցի փխ կալցի, Ո շիֆ և, ՆՈ ապաշխարութիւն
- 12 Ն շիֆ և, ՆՈ ամ մի, ԽՄՂՅՇ տարի, Ե եկեղեցին, Պ յեկեղեցի, ՆՈ ապաշխարողս
- 13 Ժ՝ զբողոսցի, ԽՄՁՂՅՇՊ՝ զգրութիւն փխ ըզբերմութիւն, ԺԽՆՈ ապաշխարութեան, Ե ապաշխարութիւն, ԺԽՄՁՂՅՇՊ շիֆ տեսցեն, Ժ հաղորդեսցին
- 15 ԽՅ յայտնագուն, Ո այտնայդուն, ՅՆՈ երեսուն, ԺԽՄՁՂՃՅՇՊ զլուխն, ԺԶՇՊ րստ փխ աստ
- 16 ԺԶՅՇ ամուսնայ, ՄՃ շնութեանն, ԶՊ ըզշնութեանն, ԽՆՇՈ ամուսնութեան
- 17 ՄՂ երկականց, Ո երկականցն աստ, Ն շիֆ է, Ո շիֆ ոստի
- 18 Ն ամուսնանան, ՆՈ իբրև, ԺԽՄՁՂՃՅՆՈՊ զերկրորդ փխ զերբորդ, ԺԶՃՊ հրամայեալ փխ համարեալ, ԺԶՊ խոստովանութեան խոստովանողին

- տովանողին
- 19 Մ այսպէս, ՆՈ դատեսցին, Մ այդմն, Ո զրտանիցես
- 20 Յ կանոնս, Ե երեսուն զլուխն
- 22 ԶՊ վասն որ, ՅՆՇ յղի, Ո զցղի, Ղ կանայսն, Մ մկրտելոյ
- 23 ԽՄՂՃՅՆՇՈ վասն (Յ և վասն) յղի կանանց զի արժան է, Ժ Յյղի, Ո այսպիսիքս, Պ այսպիսի
- 24 Ո շիֆ իրս, ՆՈ ամենայնի, ԽՄՂՇ՝ իւրաբ, ՆՈ՝ իւրովք փխ իրօք
- 25 ԽՄՂՃՇ շիֆ և, ՆՈ շիֆ և կամօք, Ո զյօարութիւն ՄՂՃՅ ի խոստովանութիւնն, ՄՂՆՇ ընդունելութիւն
- 26 ԽՄՂՃՅՆՇՈ մկրտութեան
- 27 Ժ ազազս, Մ յազակս, ԽՄ երկեղի, Ճ երկիրի, Ո երկիր, ԽՄ՝ յերկուսն, Ե՝ երկուսն, փխ յերկուսն
- 28 Ո յանօրիկ, ԺԽՁԵ անխեղչ, ՅՆՈ անխիղճ
- 29 Խ շիֆ մանուկն... մկրտել, Յ մկրտել, Մ յաւելուլ, Ե յաւելուլ պատճառն, ԺԽԶՊ շիֆ է
- 30 Ե եկեղեցի
- 32 Ո պոռնկիկն, Խ պոռնիկի որ ունենան
- 33 ԽՄՂՃՅՆՇՈ իսկ էթէ, Ն շիֆ որ, ՄՂ արձակիցէ, ՆՈ արձակէ, ՆՈ շիֆ իւր, ԽՄՂՃՅՆՇՈ և կամ վասն այլ
- 34 ԽՄՂՃՅՆՇՈ որ ոչ միայն այրն, այլ և աշխարհ վկայէ, ՆՈ շիֆ վասն

ՅՅԾ-ՐՊ ԷԶԻ

- 1 Ճ արձակեսցէ զնա, ԽՄՂՅՆՈ ընդունի զնա, ԽՄՂՃՅ կանոնս, ՆՈ կանոնքս
- 1—2 ԽՄՂՃՅՆՇՈ բայց մի ամ (Խ շիֆ, Յ լուսանցեալ) ապաշխարեսցէ ի ձեռն ողորմութեան
- 2 ՄՂՇ շիֆ և հաղորդեսցի
- 3 Ղ և թէ կին արասցէ կամեսցի, ԽՄՂՅՆՇՈ այլ ասն չիշխէ լինել մինչդեռ, Ճ մինչ քան
- 5 ԽՄՂՃՅՆՇՈ շիֆ և (զբեալ), Ն մեղ փխ մեր
- 6 Ժ որպէս փխ վասն, ԶՊ պոռնկութեանն, Մ յազակս, Յ շիֆ այլ (շար)
- 7 Ե տեղատրութեան փխ ղեզատութեան, Ժ յայսպիսեանցն, Զ յայսպիսեանց, Պ այսպիսեանցն
- 9 ՆՈ կարծիցի, ԽՄՂՃՅՆՇՈ շիֆ և, ԺՄՅՇՊ կայցեն
- 11 ՄՁ զկինն, Ո ատելութեան
- 12 Ո շիֆ ոչ (վասն), ԺԶՊ այլ փխ շար, Ո շարայգործոց էթող, ԺՄՁՊ զկինն
- 13 ԺԶՊ շիֆ իւր, ԽՃՅ վատաբերութեան, Ե շիֆ ակն
- 14 ՄՅ ընդունի, Ժ՝ ցղառն, Ճ՝ զղառնալ փխ ցղառնալ, ԽՄՂՃՅՆՇՈ յառաջին (Ե առաջի)

- փխ առ
- 15 ԽՄՂՃՅՆՇՈ յանցանացն, Մ ապաշխարիցէ, Ո ապաշխարութեամբ, Մ շիֆ կալցի հինգ, ՃՆՈ և երկու, ԽՄՂՃՅՇ երկու ամ
- 16 ՆՈ էթէ, Ղ զարձցցի, ԺԶՊ զկէս փխ զկեանսս, Ճ տանն
- 17 ԽՄՂՃՅՆՇՈ կնոջն (Ե կնոջ) իւրում, Ե շիֆ զի, ԽՄՂՃՅՆՇՈ զպսակն օրհնութեան, զոր ընկալաւ (Ո ընկօ) վասն ամուսնոյն (ՄՂՇ ամուսնուն) իւրոյ, անարգեսց
- 18 Ժ շիֆ Աստուծոյ, ԽՄՂՃՅՆՇՈ այլ ի դրունս (Խ դուռնս, ՄՂՇ դուռն, Յ դուրսն) հաւասարեսցի (Ճ հաւասարի) աղօթից ի ձեռն ողորմութեան տրօք տնանկայց (Ո տնանկայց)
- 20 ԽՄՅՇՈ շիֆ և, ՄՅՇ չերմեռանդ, Ղ չերմեռանդ, Յ արտասօք, Ն արտասուք, ԺԽՄՁՂՃՇՊ զլետի, Զ թաշակալըն, ԺԶՊ կալցի, Ղ ընկալցի, Ե կին
- 21 ԺԶՊ շարոցէ, ՇՈ ապաշխարութիւն
- 22 Ո յաղօթից
- 24 Ժ և փխ էս, Ն եկեալսն փխ եղեալսն, Ե եղեալ, Ն շիֆ որ

- 25 և յամուսնանալ
- 26 ձ շիբ ոչ, ժՁՊ կարծեցար
- 27 ՅՆՇՈ դատեսցին
- 28 Ո ի գիր, ՄՂՃՇ որ ինչ ի դէմս (ձ ըստ դէմ) գրոց
- 29 Յ գրոց, Ո լգրոցն (առնլով), ՅՆ առնելով, Շ լով փխ առնլով, Ղ անբամպաս, Շ բամբաս, Ո անբանբաս, Ո թողցին
- 29—30 ԽՂՃ Հակառակ աստուածական եմք, Ս ոչ եմք Հակառակ
- 30 ՆՈ չիբ եմք, Մ աստուծային, ՆՈ աստու-

- ծարան եմ (Ո էմ), ԽՃՅՆՈ Հրամանաց, ՄՂՇ Հրամանի
- 31 ՄՂՇ զբանն, Ո զանսական փխ զբան սակայն, ՄՂՇ ամբաստան փխ ապաստան
- 32 ժՁՅՊ լիցիք
- 33 ԽՄՂՆՇՈ զսակաւս, Յ վաստակս, Ճ զսակաւավաստակ
- 35 Ղ զկանայնն, ՆՈ զկանայս շնացեալս (Ո շրնացողաց)
- 36 և պատրաստեալն են, Ո ունիցի
- 37 ՆՇ մինչև, ժ քահանայութիւնն, Յ արձակիցի

860-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 Յ այրն փխ առն, ժՁՊ իշխէ, Ո մատիցի
- 1—2 ԽՄՂՃՅՆՇՈ կամք իցեն նմա կեալ (ՄՂՆՇՈ կալ) ընդ կնոջն (ձ տեղւոջն)
- 2 Ո քահանայ լինել ոչ կարէ լինել
- 3 ԽՄՂՃՅՆՇՈ եկեղեցի
- 4 Ո է փխ առնէ, ժՁ յերկաքանչիւրն, Մ երկաքանչիւրսն, Պ երկաքանչիւրն, ՅՆ յաշխարհական
- 5 ԽՄՂՃՅՆՇՈ զկէի մահու առն, ժ տեսի, Շ տեսցէ, Ն՝ ընտրելի, Ո՝ ընդրելի փխ ընդունելի
- 9 ժՁՈՊ ի պղծութիւն, Յ իւրքն փխ իրքն, Ո խոստովանք
- 10 ՄՂՈ լինիցին, ԽՄՂՃՅՆՇՈ յանդիմանել ոք ոչ (ձ ոչ ոք) կարէ
- 11 ժՁՊ թէ թողցեն, Պ լինելն, ԽՄՂՃՅՆՇՈ շինել, ժԽՁՊ չիբ և (յեպիսկոպոսին), Շ եպիսկոպոսին, Մ նոյնպէս փխ նոյն կանոն, ՃՈ սարկաւազաց
- 13 Ո յեկեղեցականաց, ՃՆՈ զայնպիսիսն, Յ զայսպիսիսն
- 14 ժՁՇՊ չիբ և (յեպիսկոպոսն), Շ եպիսկոպոսն, Ո չիբ զի, Ո զնոքա, ժՁ դատաւոր
- 17 ժՁՊ օրհնել զքահանա զէրէց (Ձ զէրէցն, Պ զէրեցն), ՂՃՇ գերէց, ՆՈ վասն ժամանակ (Ո ժամանակաց) ձեռնադրելոյ (Ո ձեռնադրելոց)
- 18 Պ մեծամեծաց փխ մեծ ամենայն, ՄՂՆՇՈ չիբ ամենայն, Ձ ամենաժողովոյն փխ ամենայն ժողովոյն, Մ թէ, Ղ և թէ փխ եթէ, ՆՈ մինչ, ՅՇ երեսուն ՆՈ յերեսնամանս փխ

- յերեսուն տարին, ԽՂՃՅՆՇՈ մի ոք
- 19 և չիբ ի (քահանայութիւն), Ո ի քահանայութեան, ՅՇ չիբ և (ևս), Ճ ևս և, Ն չիբ և ևս, Ո չիբ ևս, Ճ ընտրեսցէ, Յ ի պիղծն ի սրբոցն, ՄՂՇ պեղծն, Ո չիբ և (ի)
- 20 ՇՈ չիբ և, ԽՄՂՆՇՈ տէր, Յ առաւ, Պ էառ
- 21 ձ մկրտութեամբ, ժՁՊ ցուցանել փխ ուսուցանել
- 22 ԽՄՂՃՅՆՇ մկրտել, ԽՄՂՃՅՆՇՈ արծանել
- 23 Ղ այսմն, ժՁՊ զպատկանունն, Ն պատկանելին
- 24 և զոնէ, Ո զոնն, Շ սրբոցն արասցեն սրբոց հայրապետաց, ԽՄՂՅՆՈ հայրապետաց, Խ Գրիգորիոսի
- 25 Շ վերջնոցն, ժՁՊ չիբ զի, ժՁՇՊ չիբ գրոց
- 2Ը Շ չիբ վասն, ՆՈ չիբ զան, ՄՂ չիբ և, Շ չիբ և յապաշխարութիւն, Մ ապաշխարութեանն, Ղ ապաշխարութեան, ՆՈ կամ (փխ և) յապաշխարութիւն (Ո ապաշխարութիւնն) գայցին ըստ որում արինակի (Ո օրինակ) իցէ
- 29 Յ իսկ որք վասն նեղութեան, ԽՄՂՃՇ. ի նեղութեան, Շ անկանիցեն, ժՁՆՈՊ չիբ կամ, ժ չիբ ի (խիտ), ՅՇ հիւանդութեան
- 30 ԽՂՃՅՆՇՈ և կամ, Խ ընպրոնեսցի, ՄՂՃՅՆՇՈ ըմբռնեսցի, Շ չիբ ի (բռնաւորաց), ԽՄՂՃՅՆՇՈ և կամ, Խ ընպրոնեսցի, ՄՂՃՅՆՇՈ ըմբռնեսցի, Շ չիբ ի (բռնաւորաց), ԽՄՂՃՅՆՇՈ մկրտեսցի
- 31 Մ գործօք, ՆՈ վատթարք, Մ չիբ ասլա
- 32 ԽՄՂՇ կայցէ, Յ գայցէ փխ կացցէ, Ճ ընդունել ի եկեղեցի, ԽՄՂՅՆՇՈ եկեղեցի, Ո ոչ կատարեալ

861-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 Ո ապա զի, ԽՂՃՆՈ ակամայութեամբ, Մ զայսպիսիսն, ՅՆ զայսպիսոյս, Ո զայսպիսայս
- 2 ԽՄՂՃՇ առնիցեն, Ն առն փխ առնիցի, Ո առնին
- 3 ՁՊ առ սակաւ փխ առակաւ (Պ գրված է

- առակաւ բայց ուղղված է առ սակաւ)
- 3—4 Մ չիբ Ծ. այս... է անկատարն
- 4 ձ անկատար
- 6 ձ գաւառաց
- 7 Յ իսկ գաւառի, Մ յորժամ փխ իրբե, Խ՝ անտ, Յ՝ անտի փխ անդ

- 8 և շիբ կամ (երէց), ԽՄՂՃՅՆՈ պատարազս
- 9 ԺՁՊ տակ փխ աալ, 3 աա, և բաժակ փխ բաժանել, Ե կկեղեցուոյն, ճնՈ շատ փխ շատին (ձ գրված է շատին և վերջին ին բերված է, բայց պարզ կարգացվում է), ԽՄՂՃՅՆՇՈ շիբ ինչ
- 10 Ո շիբ և կոշիցի, ԺՁՊ կոշիցին, 3 կոշեացի, և շիբ տացէ, Ո զնասցէ փխ տացէ, Ե կկեղեցուոյն
- 12 ՄՅՊ քաղաքին, ԺԽՍՁՂՃՅՆՊ ունիցին
- 12—13 ՆՈ կպիսկոպոս և քահանայ
- 13 ԽՍՂՃՅՆՇՈ ալլ թէ փխ եւ թէ, ԽՍՂՃՅՆՇՈ ալլուրեք, Մ շիբ բաւականեալք, և անդրէն փխ անդ են
- 14 Մ անպատրաստք փխ անպարապք, Մ և արացեն, 3 յեկեղեցուչ, Ե կկեղեցուոյն
- 15 ձ շիբ է
- 17 Ձ վասն բորիսկոպոսաց է, և բորիսկոպոսաց
- 18 ՆՈ ալլ փխ եւ, ԺՁ քարիսկոպոսի, ԽՂՅՈ բորիսկոպոսք, Պ բորիսկոպոսք, Մ շիբ բատ (կարգի), ձ քահանայիցն փխ եւթանասնիցն
- 19 ԽՃՆՈ իբրև, և շիբ և զործակիցք, Մ զործակիցք, Ե յաղբատր փխ յաղբատս, ձ կարատելոց փխ կատարելոց
- 21 ԺՁՊ տեսուչք, ԽՂՇ բորիսկոպոսղ, ձ կորիսկոպոսղ, ՆՈ բորիսկոպոսղ, ԺՁՈՊ և ի ձեռնադրողէ (Ո ձեռնադրողէ)

- 21—22 Մ խոնարհադործ, ձ խորհրդագոյն
- 22 աշտիճանայ
- 23 Ե դատատեսնաց, ԺՁՊ զայրս
- 24 ԽՄՂՃՅՆՇՈ և կամ, ԺՁՊ սկստ (Պ զզնատ) քահանայի փխ զտգէտ քահանայ, ԽՄՂՅՇ տզլտ, ձ փակիչ, 3 կողիչ փխ կողիչ, ևՈ զտիիչ, ԽՂՅՆՇՈ կպիսկոպոս
- 25 ձնՈ զործակիցք նոցա
- 27 ԽՄՂՃՆ պտղոց, Ո տղոց փխ պտղոյ
- 28 և կկեղեցուոյն, ՄՂՅՆՇՈ կկեղեցուոյն (կամին)
- 29 ԽՄՂՃՅՇ շիբ կամ որ... զայնպիսին
- 29—30 ԺՁՊ և ոչ կամօք կպիսկոպոսին, իսկ որ առանց կպիսկոպոսին կամացն առնէ, նզովեալ լիցի
- 30 Ե այնպիսին, Ո այնպիսի, Ե շիբ իրս, ևՈ շարժէ
- 31 Ժ զբացցողք, Ձ զբացցողք, 3 զբացցողք, ևՈ զբացցողք, Ղ զբացցողք, Ո զկկեղեցիցի, Ո ինքանս, ԽՄՆՇՈ շիբ և (կամ), ԽՍՂՃՅՆՇ յալլս, Ո՛ այրս փխ յալլ ոք
- 32 ՂՃՅՆ եթէ, 3 այսբանեացս, ԽՄՂՃՅՆՇՈ միանգամ
- 33 ԺՁՊ զկկեղեցիս յափշտակողաց զինչսն ի միմեանց, ԺՁՂՃՊ՝ այս, Ո՛ ասայ փխ ասս, ԺՁՊ դատատեսնաց, Ժ զոր
- 34 Մ զկկեղեցիս, ՆՈ զպտուզն, ԽՂՃՅՆՇ աւտարանալ, Ո յինքն, 3Ո յեկեղեցուոյն, Ե կկեղեցուչ

862-ՐԿ ԷՁԻ

- 2 ՁՅՊ հարքն, ՂՇ հայրք, ևՈ վասն որ (և շիբ) թողուն զորդիս
- 3 3 որք, ևՈ ոչք (Ո որք) ոչ հարկանեն թողուն (Ո թողուլ), և շիբ ոչ, և ուսուցանեն փխ սնուցանեն, ԽՄՂՃՅՆՇՈ և որշափ
- 4 3 ձեռնհասան, ԽՄՂՃՅՆՇ շիբ և, Ո շիբ և ոչ (փոյթ), ԺՁՊ առնեն, Մ անդեանն
- 5 ՆՈ մինչև ի կատարմանն հասարակ (Ո հասակ) ալլ թէ որպէս ի պատճառս
- 8 ԺԽՍՁՂՃՅՆՊ սատանայի փխ սաստի, ԺԽՁՅՊ որ փխ որք, Ե սուրբ, ԺՁՊ քարոզեմք, Ո զարողին լին, ԺՁՊ նորաձևութիւնք, 3 նորաձևութիւն
- 9 և յեկեղեցուչ
- 10 ՆՈ սատուածային հրաման է ի սուրբ զրոց, ԽՄՂՅՆՇՈ կամաց, Ո սնուցել
- 11 3 սատուածոյ, Ն՛ սատուածային, Ո՛ յաստուածային փխ յաստուածոյ, 3 այնորիկ
- 12 3 կարծեն, ձՊ կարծէին, Ե գործին փխ կարծին, Ո որողին
- 13 Մ ծնողոցն, Ե ծննդոց, ԺԽՁՂՇ ի տեառն
- 15 և որողոցն, ԽՍՂՃՅՇՈ որք, ձ թողցեն, Ո թողին, ԽՄՂՃ զհայրս, 3 զհայր, ևՈ զմաւղսն

- փխ զհայրն
- 16 ԺՁՊ որ փխ որոյ, Ե որ ոչ փխ որոյ ԽՄՂՃՅՆՈ որոց, սրբագրել եեք համաձայն Ա խմբագրութեան, ՄՂՃՅՇ իցէ փխ է
- 18 ՆՈ արհամարհիցէ (Ո արհամարհիցի) զըծրնօղն, ևՈ պատին, Մ շահատուցանէ
- 20 ԺԽՍՁՂՅՇՈՊ այս
- 21 և ստացեալ փխ ասացեալ, Ո աղանդացն, Ե շիբ առանկ, ԽՍՇ՝ որք, և՛ որ փխ որք, ևՈ ի պատճառ
- 22 Ժ սատուածպաշտութեանն, 3 սատուածութեան, Ժ դային, Ե այնցիկ, Պ այսորիկ
- 23 Պ զհաստս
- 24 Ո ծնողս
- 25 Մ նզովս, ԽՂՃ զնզովս, Ե զնզով, Մ շիբ իրաւացի, ձ իրաւացիս, Ո իրաւացի
- 27 և հինգշաբաթին, Ո հինգշաբաթն, ԺՁՊ վասն կերողաց զարս մեծ զաւազ հինգշաբաթն որ էր (ՁՊ է) մեծ տան
- 28 Մ պահէ, ՄՂՇ շիբ սուրբս, 3 զսուրբս, ԺՁՁՊ զգատիկ, ԽՂ զատիկի, 3 զգատիկի, Ե ի զատիկի ի, ձ ի հինգշաբաթն, ԽՂՇ հինգշաբաթն

- բեան, և ստահակութեամբ, Ե շիբ ստահակութեանն
- 11 ԽՄՂՃՅՆՇՈ զարժան (ձ զարժանն) զատաստանն (Յ դատաստան), Ո առ ի տեղ
- 13 Ե կանոնն, Ո լամենայնս, Պ շիբ է, ԺՁՃՊ շիբ և (անկարգութեան), Ե անկարգութիւն
- 14 Պ պատճառն, Մ սպալես, և է փխ սաէ, Ո շիբ սաէ
- 15 Մ արժան իցէ, Պ է փխ իցէ, ևՈ հաստատիցի, ՄնՈ արհնութեան
- 16 և պատշաճիս, Յ եպիսկոպոսին, ևՈ յեպիսկոպոսէ, Ե կարգեալն
- 16—17 ԺՁՊ ինքեամբ փխ և ինքն ևս
- 17 ևՈ և փխ ևս, ՄՅ սպաշաւանս, ևՈ սպաշաւանսն, ԽՂՇ սպաշաւան
- 18 ԺԽՅ ժերձեալ փխ մերժեալ, Ե մեր|||ել
- 20 Ե ամպաստանել
- 21 ևՈ շիբ որ, Ժ մեղադրութեանն, ձ մեղադրութեամբ, Ե մեղադրութիւն
- 22 ԺՁՅՊ շիբ և, ԺՄՁՃՅՊ յիշխանութեանն, Ղն յիշխանութեանն, Ե իշխանութեանն, Ո յիշխանութեան

- 23 ԺՄՁՂՃՅՆՇՈՊ շիբ ևն, ԺՁՊ ի նոցանէն անպարտք, Ժ յայդ
- 25 Յ իրաւօք, ՈՊ հակառակութեան, ՄՁՂՃՅՊ կեղծատրութեանն, ձՆՈ ժողովոյն
- 26 և մայրաքաղաքացն, և շիբ եպիսկոպոսն, ձ եպիսկոպոս, Յ շիբ ի, Մ անդի
- 27 Ե իշխանութեանէ, ձ շիբ կոչեսցէ, ԺՁՊ զայլ, ԽՄՂՅՇ դատեսցին
- 28 ՅՆՇՈ կեղծատրութեան, ԺՁՊ ի բայց ղնիցեն և լուծցեն, ՅՈ որ, ձ կարգեցին, ԺԽՄ ՁՂՅՇՈՊ կարգեցին
- 29 Ե շիբ որ ինչ, Ե իշխանութեանէ, Ո իշխանութեանն է, ևՈ անդի
- 30 ԽՄՂՃՅՆ եթէ, ձ պարտիլ փխ պատրիլ
- 31 ձ շիբ ի պատճառս, ձ ազահութեամբ, և դատաստան
- 33 ՁՊ սովորութիւն
- 33—34 ԽՄՂՃՅՆՇՈ վասն ոչ փոխել (Յ փոխելոյ, և ոչ նորածնել, Ո ոչ նորածն) զհին (ՄՂՇ շիբ) սովորութիւն (ՄՂՇ զսովորութիւն) եկեղեցո
- 35 Մ զվաղնչուց, և զվաղնչուրցն, ԽՄՆ սովորութիւն

865-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 ԽՄՂՃՅՆՇՈ եթէ, ԽՂՅՇ փոփոխ, Մ փոփոխի, Ո յասելոյդ
- 2 Մ շիբ կամի որ ի, ՂՇ բո փխ որ, ԺՁՊ որ վըտանկ է, ԽՄՂՅՇ շիբ է
- 3 Ո բնդ
- 5 ձ որ փխ ոչ, Ժ դալ, Ե այլ եկեղեցոյ նուէր յայլ եկեղեցոյ, ԺՁՆ յեկեղեցի, Ո եկեղեցիսն, ձՆՈ շիբ զայլ, ՄՂՅ զայլ նուէր եկեղեցոյ, ձ զնուէր միս եկեղեցոյ, ևՈ զարբութիւնսն փխ եկեղեցոյ նուէր
- 6 ԺՁՊ յարհնութիւն, ձ յարհնութեանէ, ՚ արհնութեան, Ե այլ
- 7 ԺՊ յեկեղեցիս
- 8 ԺՁՃՅՊ շիբ յայլ, ԺՁՃՅՊ յեկեղեցիս, Ժ անպատճառ
- 9 ևՈ ինիցի, Ե շիբ զի, ԺՁՊ յամենեսեան, Յ ամենայնսն, ԽՆ յամենայն, Ե զյամենայնսն, Ո ամենայն, և անուղիղ, Ո անուղիղ
- 11 ԺՇ շիբ որ, ԽՄՂՅՆՈ որք, ձ շիբ ընդ, ձ յայլազգիս, ևՈ յայլազգի, և խառնին, Ե խառ
- 12 ԺՆՇ թէ փխ Ձէ, Մ պարտ, ՆՇՈ՝ մարդ փխ մարթ, ևՈ որք, ՄՂՇ իւրոյ փխ մերոյ, Ե շիբ ի (ցոփ), ԺՁՊ շիբ ցոփ, ԽՄՂՅՇ պոփ փխ ցոփ, ԺՁՊ հարսանիսս, Ե հարսանեաց
- 15 ձ եղիցի փխ լիցի
- 16 ԺՄՁՃՅՇՊ հեթանոսս, ևՈ զհին (Ո զրկն) փխ զրկին, ձ և տուաղքն, ևՈ տուաղքն
- 16—17 Յ շիբ զրկեսցին... հաղորդութեանէ

- 17 Յ որ փխ յոր, ձ հաղորդեմ
- 18 Ե դատաստանի, ևՈ խղջին, ևՈ զնոսս փխ ընդ նոսս, ձ նոսին, Ո ամուսնացուցանէին
- 21 ԽՄՂՃՅ եկեղեցիս կողոպտեն
- 22 ՄՅ զիւրսն, Ղ զիւրեանց, ԽՄՂՃՅ զարդարեն
- 21—22 ևՈ վասն եպիսկոպոսաց, որք զայլո (Ո զայլոց) եկեղեցիաց (Ո յեկեղեցիաց) առեալ զիւրեանցն զարդարեն (Ո զարդարեսցեն), Ե վասն որ այլ եկեղեցի կողոպտ
- 23 ԺԽՁՅՆՇՊ եպիսկոպոսք, ԺԽՄՁՂՃՅՆՇՊ շիբ որ, Ո երթիցէ փխ եթէ իցէ, ԺԽՄՂՃՅՇՊ ի զաւառաց, ձ ունի, ԽՁՃՅՊ իշխանութեամբ
- 24 ԽՂՅ յայլոյ, Ե այլոյ, Ո այլոց, Ժ յիշխանութեանց, ԽՄՂՃՅՆՇՈ շիբ ինչ
- 25 Ե շիբ զի, Ե զայառութեամբ, ԺԽՄՁՂՅՇՊ շիբ վարեցաւ
- 26 ԽՄՂՃ զատապարտութեան, ևՈ դատապարտութեան, ևՈ թէ, Յ չհասանիցի փխ չհասանիցի, ԺՂՃՇ յիրանց
- 27 ևՈ զորոյ առն զայլոյ, Ե այլոց, Յ կոչեսցին, Ե կոչեսցի
- 29 Մ շիբ Յայտնի է... յեկեղեցի, Ե դատաստան զի եկեղեցի հաստատեալ, ձ պահելի է, Պ յեկեղեցին
- 31 ձ շիբ վերնազիր, ԺՁՊ ի միտսն, Խ է փխ իցէ, ԽՄՂՈ զիւրովի, ՆՇ զիւրով
- 32 ևՇՈ շիբ շարացումն, ԺՁՊ միտն, և ոչ է, Ո շիբ և, ՄՂՇ երթայցէ, Մ շիբ այսինքն, Ղ այսինք

33 Ո պահապիրժ, Մ լինի փխ առնի, ՄՂ յալլ,
ԽճՅՆՈ յահ, ՄՂԾ շիբ յահու, Ն մեռանի-

ցի, Ժ շիբ Ի
34 ՆՈ եթէ

386-ՐԳ ԷԶԻ

- 1 Ճ հարցումն և պատասխանի, Ե շիբ պատասխանի, Ն վիճարիչոյն
- 1—2 ՄՂ եթէ պակասամիտ է ճշմարտութեամբ
- 2 ԽՅ շիբ էր
- 3 Ո նոր փխ նորա
- 4 ՄՂՃՈ շիբ և, Ն շիբ գի, Ն դամտուցեն
- 5 Յ ալլ ալլպէս փխ ալլպէս, Մ զայն
- 6 Ո շիբ է
- 7 ՃՆՈ իրում, Մ շիբ գամենայն
- 8 Ժ անկցի
- 9 Ե շիբ և պատասխանիդ, ԺՁՊ պատասխանիբ, Ե ալլ Ի
- 10 ԺՈ դատելով, ԽՂ դատելոց
- 11 Խ է ոչ, Ճ ոչ է անպարտ ալլ
- 13 Ե շիբ վասն, ՆՈ ալլահար, Յ կնոջն
- 14 ՄՆՈ շիբ Հարցումն, ԺՁՊ հարց, ԽՆՇՈ ալլահար իցէ, Մ ալլահար լիցի, Ճ ալլահարհացի, Ո որպէս զի էրկաթ ու զան իցի, ԺՁՊ անկանիցի փխ աղանիցի
- 15 Ն ալլ փխ ալլ, Մ ալլն փխ ալլ նորա, ԽՄՂՃՅՆՇՈ ժուծկալ լինել
- 16 ՆՈ շիբ է, ՆՈ եթէ
- 17 ԺՁՂԵ պատասխան, Ճ պատ, Ն միտորդի, Ո յիրս դ (դ պատվով) և գինչ արտ և արծան է, Ճ պարտ է և արծան է
- 19 Յ կամին փխ կամ է

- 20 ՃԵ ընկալցի, ՆՈ դատաստան փխ դատարբ, ԽՂՃՅՇ անպարտաս, ԽՂ յալլամանէ, Մ շիբ յալլամանէ
- 22 ԽճՅՇ ալլիկ շիբի, ԺՄՁ շիբ, ՆՈ վասն անարհաց (Ո անալիցաց)
- 23 ՆՈ շիբ հարցումն, Ճ գործարտութեան փխ գործ ալլուքեան, ԽՆՈ արութեան, Յ արութեան, ԺՁՊ ել փխ էլանէ
- 24 ԺՁՃՅՊ առցէ, ԺՁՃ կանալու
- 25 Ճ և եթէ, ԺՅՈ անխիղճ, Յ շիբ թէ, ԽՄՂՃՅ ՆՇՈ շարձակէ զկինն Ի բաց
- 26 Մ շիբ ալլպէս, Ո սուպէս, Մ թէ
- 27 Մ շիբ մեք
- 28 Ե շիբ Պատասխանի, Խ պատասխանի տալ, ԽՄՂՃՅՆՇՈ թողացուցանել նմա
- 29 Յ և եղիալ է զալս, ՄՂԾ՝ ամբաստանէ, Ո՝ ալլպատանէ փխ ապատան է
- 30 Խ դատարաց է եկեղիցոյ
- 33 ՄՂ վասն անանապղծաց. հարցումն վասն շահմելոյ կանանց, ՆՈ վասն հաշմեալ կնոջ. Ե (շիբ վասն) շահմելոյ կանաց
- 34 ՅՆՇՈ շիբ Հարցումն, ԺՊ հարց, ԺՁՊ ով որ փխ կին ուրբ, ՄՂԾ շահմիցի, Մ թէ, Ո շիբ ես
- 35 Մ շիբ ահաւասիկ, Ե առնակնութիւն, Ե արաբա, Մ շիբ ալլ, ՄՃ շիբ քեզ (պիտանի)

387-ՐԳ ԷԶԻ

- 1 Մ շիբ և զտուն բո շէն կալցի, ՆՈ շիբ բո, ԺՁՊ կալցէ
- 2 ԺՁՊ շիբ Ժամանակի իմոյ
- 2—9 ԽՄՂՃՅՆՇՈ միել է վախճան Ժամանակի իմոյ և առցէ յանձն (Ո զանձն) առնել
- 3 ԵՈ ըստ փխ ընդ, Ո պատուհասիս, Մ է փխ ինչ են, ԺՁՊ շիբ իրբ
- 4 ԺՁՊ թէ փխ գի, ԺՁՊ եթէ, Մ ոչ փխ անվնաս է
- 5 ՄՂ պատասխան, Ե շիբ Պատասխանի, ՆՈ ոչ է իշխանութիւն փխ ոչ կարէ, Յ ոչ կարէ ոչ կարէ, ՆՈ առնել, ԽՄՂՃՅՇ բանի փխ որչափ
- 5—6 ՆՈ միելև ալլ կինն կենդանի է փխ որչափ... Իբ
- 6 ԽՄՂՃՇ կին
- 7 Մ շիբ զիշանելով
- 8 ԺՄՁՊ ընդունելութեամբ
- 9 Ն ճեղճէ փխ խղճէ, ԺՁ ճողպիցիմ, Ե ճողպիցիմ, Ո ճողպիցիմ

- 11 Ե շիբ վասն, Ո վասն անասնոց պղծոց
- 12 ԺՁՊ հարց, ՆՇՈ շիբ Հարցումն, Յ անասուն, Ե պղծիցէ, ՃՇՈ պղծութեան
- 13 ԺՁՊ զղչասցէ, Մ զղչա, Ղ զղչանիցէ, ԽՅՆ ապաշխարիցի, Մ ապաշխարէ, Ո ապաշխարիցեք, Մ շիբ և վաստակիցի յօրկանոցի, Ո շիբ և (վաստակիցի) ԺՁՊ վաստակիցէ, Ո յօրկանանոցի, ՄՇ շիբ (որպէս) և
- 14 ԺՁՊ շիբ և, ԺՁՊ յետոյ յանցանացն կին նորա, Խ անցանաց, Ղ յանցանաց, ԽՄՂՃ ՆՇՈ շխմիցի նորա Ի
- 15 ԽՅՇ կեալ, ԺՆՇՈ պղծութեան, Ճ արասցէ փխ ասասցէ, Ո ասիցէ
- 15—16 Մ շիբ և արն... առնել
- 16 Ե կին, Ճ առաջինն, ԽՂՃՅՇՈ և կամ
- 17 Խ կին, ԺՁՊ իշխել, ՆՈ և ալլն ալլ կին ոչ առնել, ԺՆՄՁՂՅՇՊ առնել
- 18 Ն նշակեցաւ, Մ շիբ երբեմն
- 19 ՆՈ Ի յումն ալլամ
- 21 Յ քահանայից, ԽՃ՝ զմարդ, ՃՅ՝ մարդ փխ

- զոր, նո վասն քահանայից սպանութեան,
- ՂՇ վասն (Շ շիֆ) քահանայի (Շ քահանայ)
- 22 Զ հարց, ՆՇՈ շիֆ Հարցումն, ԺՁ յուղի,
- ԽՂՃՇ յուղիդ փխ յուղուշ, նո յուղուշ, Մ
- ի ճանապարհի փխ յուղուշ, Ժ դեպեսցի
- 23 ՅՈ յաւազակաց, ն աւազակաց
- 24 ԽՄՂՃՅՇՇ զընկերսն, ն զընկերս, ո զնկերս,
- ԽՄՂՃՅՇՇՆՇ շիֆ իւր (ապրեցուցէ), Ժ շիֆ
- ի, ԺՁՇՈՊ կարզ, Մ շիֆ կարգի, ԽՂ քահանայութեանն
- 26 Ժ պատասխան, ն ոչ է արժան, ո ոչ է արժանի քահանայութեան կալ, ԺՁՃՊ կեալ,
- ՂՃ քահանայութեանն
- 27 ՆՈ սպանանել (Ո սպանել) զմարդ որ, Շ սպանել, Յ եթէ, Ճ ինք, ԽՂՃՅՇՇՆՇ մեռանցի,
- Մ մեռնիցի, ն այլոց փխ այլ և ոչ
- 28 Ժ յայսմ, Ճ այս, Մ լուա, ՄՂՇ թէ

- 29 ԽՄՂՃՅՇՇ շիֆ զոր, ն շիֆ զոր... սպանանել,
- ԽՄՂՃՅՇՇ յաղաղս, ո՛ աղաղս փխ վասն, Մ սպանանել (յորժամ)
- 30 ԽՇՈ քահանայութիւն, Ճ ի դիպուածն, ո է փխ ի
- 31 ԺՁՆՊ շիֆ ի
- 33 Շ շիֆ վասն, Մ շիֆ և այլ... սպանման, ԽՅ խումբնս, Ղ խումբնու, Ճ խումբնոց, նո վասն այսահարաց և խելաթափաց սպանութեան (Ո սպանութեան), Ժ սպանման, պատասխան
- 34 Ժ հարցումն է, ՁՊ հարց, ՅՆՇՈ շիֆ Հարցումն, ն եթէ որ ուրուք, նո դիւահարել, Շ սպանանեալ, ն առ փխ առանց
- 35 ն անզգայութեան, Շ զգայութեանց, ՄՂՇ շիֆ իւրում, ո իրարև, ԺՄՊ զսպանող
- 36 ԺՁՊ ոչ փխ որպէս, Մ շիֆ թէ որպէս

368-ԲՊ ԷՁԻ

- 1 Ղ պատասխան, ՆՇՈ շիֆ Պատասխանի
- 2 ԺՁՇՊ շիֆ այլ, ԽՄՂՃՅՇՇՆՇ մտախարաց, ո մտաբախաց
- 3 Յ թէ, Խ ինքեանք, ն եթէ, ՁԺՊ ապաշխար
- 4 Շ շիֆ է
- 6 ո վասն ամլոց և (և պալովով) կանանց
- 7 ԺՁՊ հարց, ՆՇՈ շիֆ Հարցումն, Շ որ փխ որ, ո ամլութեանց, Մ թողու, ԺԽՁՊ առջէ, Մ առնու
- 8 Ժ ապաշխարութիւնն, ո ապաշխարութեամբ, Ճ իւր ընտրէ փխ ինզրէ, ո կնոջն առն
- 10 Ժ պատասխան
- 12 ն զարրոյի, Մ հրաման, ն զգատեալն, ո զդատելսն, Մ կանխաւ, ԺՁՊ ազատեն փխ ազատս, նո ազատ
- 12—13 Մ զմեզ ազատս թողու
- 13 ՂՇ բամպասողաց, ո բամբասանաց, ՂՃՆՈ ներէ և Բարսեղ այսմն (այսմո) սուրբն
- 15 Շ շիֆ վասն, ԽՄՂՃՅՇ և այլոց որք յակամա (Ճ ալամայ) սպանանն, Շ սպանման
- 16 ԺՁՊ հարց, ՆՇՈ շիֆ Հարցումն, Մ զպարտէջ իւր
- 17 ՄՃՆՈ պարտ է
- 17—18 Պ պարտի պատասխանի առնել
- 18 ԽՄՂՃՅՇՇՆՇ քահանայութեան պաշտամանն (նո պաշտման), ԽՄՂՃՅՇՇՆՇ և կամ թէ
- 19 Յ աշխարհականաց, ԺՁՈՊ սպանութեան, ՄՂՇ հանդիպի
- 20 Շ ապաշխարութեան
- 21 Ժ պատասխան, ՄՃ սպանող, Յ ապաշխարեսցի, ԽՂՅ զքահանայութիւնն
- 21—22 Ճ շիֆ ապաշխարեսցէ... մի պաշտեսցէ
- 23—24 ԽՄՂՃՅՇՇՆՇ նմանապէս և որ ի վարդա-

- պետէ վասն իւրատու հարեալ է և մեռեալ, ըստ սովորութեան, նմանապէս (Մ նոյնպէս) և հայր զորդի և այլ յայպիսի (Մ յայպիսիս)
- 24 ԺՁՊ շիֆ վասն, ՁՊ սովորութեանն
- 25 ո ասէ փխ այսպէս է, Յ առաքեալն, ԽՄՂՃ ՆՇՈ քահանայն, Շ շիֆ զժառայսն, ո զժառային ոչ հետ փախուցեալ, ԽՄՂՃՆՇ փախուցեալ
- 26—33 Պ շիֆ ծառային այլ... կամ ըստ այլոյ (ձեռագրի բերքի մի մասը պատուած է)
- 26 ո մէջ, Ժ կուտ
- 27 Ճ քահանայութիւնն, նո և կամ (զի), ո զինչ էր փխ զի շէր, ԽՄՂՃՅՇՇՆՇ և կամ
- 28 Յ շիֆ ներէ
- 29 Մ նոյնպէս փխ նման այսմ, Յ նմանապէս այսմ, ՂՃՅ սպանութիւնն, Մ սպանութիւն, Ճ ուսուցեն
- 30 Խ ուսչին, Մ տպարին, ո տպարինս, ո այսպիսիս, ՅՈ ապաստանի
- 31 ՆՈ շիֆ ի, նո քաղաքն, Շ շիֆ և, ՅՆ ապրիլ, Ճ շիֆ ի քաղաքսն և ապրիլ, ԽՄՂՃՅՇ մահու, ՃՈ զտեղի
- 32 ԺՅԽ է (կրքն) փխ է, ՂՇ շիֆ է, Մ շիֆ է կամաւ և ալամայ, ն ալամա փխ կամաւ, ԽՂՃՇ կամա, ո մեր կամաց դարձ փխ է կամաւ դարձեալ, Մ և յորժամ, Ճ և սայ և փխ որոյ, ԽՅՆՇՈ և կամ
- 32—33 Մ կամա և ալամայ զինչ և իցէ փխ կամ զալանի... օրինակի, Ղ շիֆ կամ զալանի... ըստ այլոյ
- 33 ն և կամ, Յ այլու, ո պատահէ, Ճ թշնամի, ո լոր փխ յորոյ, Պ որով

869-ՐԳ ԷՋԻ

- 1 Յ այսորիկ, Մ ի զատաստան թագաւորաց,
- 3 շիֆ ի (սպանանել)
- 1—2 Մ և թէ սպանանել փխ ի սպանանել
- 2 ԺԶՊ յսպանանել, ԺԶՊ այլազգի, Շ այլազգոյ
- ակամա, ԽճՅ քրիստոնեա, Մ քրիստոնե,
- ԺՄԶՊ յանկամայ, Շ շիֆ ակամայ, ԵՌ իբրև
- 3 Մ ի կորուստ մեր, Պ ի կորստեանն
- 4 ՄՅՈ խոստովանել, Ճ խոստովանիլ
- 4—6 ԺԶՊ շիֆ զակամայ սպանութիւն ...ճշգրիտ
- դատել
- 5 ՄՅՈ ուղիղ, Ճ ճշմարիտ, Յ ճշգրտիւ, Ո
- ճշգրտիտ
- 6 ՄՂՃՈ զկամա և զակամայ, այսպէս, ԽՆՈ
- զտոյժն, Մ գտածիսն, Ճ զտոյժսն
- 7 ԺՁՆՊ զկատարել, ՄՇ շիֆ և զակամայն, Յ
- ուսցի, Մ ի կանոնաց Բարսղիւն տացիս, Յ
- շիֆ ի (Բարսղի), ԽՂՃՆՇՈ ի կանոնաց ուս-
- ցիս (Ճ ուսցին) սրբոյն (ԵՇ շիֆ) Բարսղի
- (Ո քարդի)
- 10 Շ շիֆ վասն ի, Ճ վասն որք, ՂՈ շիֆ ի,
- Ժ սպանութեանն, ՂՃ սպանութեան, ԵՈ
- սպանողաց, Շ շիֆ սպանութեան
- 11 Շ շիֆ ի, ԺԶՈՊ մահ, ԺԶՊ գործի, Շ շիֆ
- մեր, ՄՂՇ շիֆ աճենեկն
- 12 ԵՈ շիֆ ինչ, ՄՂՃՅՆՈ շիֆ և
- 12—13 Յ խորհրդոյն, ԵՈ խորհրդոյ
- 13 ԺԶՅՊ հետեկող, Պ շիֆ զձեռս սրբելոյ....
- մինչև հողովածի վերջը. ձեռագրի թերթի մի
- մասը պատոված է, Ժ զձեզս փխ զձեռս
- (ձեռագրում՝ զձեռս), յա-ի վրա նշան է

- զրված և լուսանցում ցույց է տրված որ
- աւ-ի փոխարեն պետք է լինի «զ»), Յ ար-
- զելոյ փխ սրբելոյ
- 14 Ճ հաղորդել փխ հաղորդութեան
- 15 Շ այլ փխ այս
- 18 ՅՆՈ բաժանմանց, Պ շիֆ հողովածը սկզբից
- մինչև վերջին երկու տողը. ձեռագրի թերթի
- մի մասը պատոված է:
- 19 Ն շիֆ որ (ու), Ն ծնողաց իրոց
- 20 ԵՈ իրոց, Ն նշատացեն, Ո նատացեն, Ճ
- զուցէ և
- 21 Յ և նոյնպէս, Ղ հարացեն փխ արացեն
- 22 ՄՂՃՅՆՇՈ զայս այսպէս
- 23 Շ շիֆ է, Ղ հայրք, Մ գայլն
- 26 ԵՈ մարմնագեղծից, Շ ծառայ փխ մարմնա-
- զեղծաց
- 27 ԺԽՄՂՃՅՇՈՊ շիֆ կամ
- 28 ԽՄՂՃՅՆՇՈ անհիցէ, Ղ հասանել, ԽՄՂՃՅՆՇՈ
- զործոցն, ԽՄՂՃՇ իշխան է ի (Ճ շիֆ) կալ
- և ի քակտել (Ճ քակել), ՅՆՈ իշխան է ի
- քակտել և ի կալ
- 29 ԽՄՂՃՅՆՇՈ էթէ, Ճ քակտի, Յ քակտացի,
- Մ շիֆ և (կամի), Ճ որ փխ և (կամի),
- ԽՄՂՃՅՆՇՈ լիցի (Ճ լինի) անն, Մ զկէսն,
- ԵՈ շիֆ յանէն
- 29—30 ՄՂՅՇ անցն և տացն (Շ շիֆ) տու-
- զանս յանէն (Շ աննն)
- 30 ԺԶՊ շիֆ յեկեղեցին, ՇՈ եկեղեցին, ՄՂՃՆՈ
- սպաշխարիցէ
- 31 ԵՈ շիֆ այրն պիղծ, ՄՂՇ պիղծ

870-ՐԳ ԷՋԻ

- 3 Ո տեղոյն, Պ բնղ միոյ երեք
- 4 ԺԶՊ ապաշխարեցէ, ԽՄՂՃՅՆՈ և կամ, Շ
- աղբատ, Ո յաղբատ, ԺԶՊ շիֆ թէ, Շ պա-
- տուելի փխ պատահի
- 7 Շ շիֆ վասն, Ժ թերթի կեցը պատոված է,
- այդ պատճառով պակասում են ՃՃԸ, ՃՃԹ
- հողվածները և ՃԶ հողովածի սկիզբը:
- 8 ԵՈ միոյ, ԽՄՂՃՅՆՇՈ երեքգին, ԵՈ էթէ
- 9 Շ շիֆ, ոչ, Ո որ փխ ոչ, ԽՄՃՅ ապաշխարէ,
- Շ շիֆ տասն
- 10 Մ ոստ փխ ըստ, Յ օրինացն որ ասացեալ է
- 12 Ո ափշտակող, ԵՈ արուեստականաց, Ժ շիֆ
- ամբողջ ճողվածը
- 13 ԽՄՂՅՇ շիֆ որ, ՃՆՈ որք, Ն յայլոց, ԽՄՂՅ
- ՆՇՈ միո
- 14 ԵՈ հրամանին
- 15 Ո զայտնեալն, Ո ի դատաստանն, Պ կարող
- 15—16 Ն շիֆ և որք կարողն են
- 16 ԽՄՂՃՅՆՇՈ ոչ ունին կար, ՁՊ ապաշխարեն:

- և այս եղաւ որք ուտեն, և որք հրդեհեն, և
- որք յափշտակեն, միապէս զատին
- 18 ԵՈ ծառանգութեան փխ հայրենեաց, ԽՅՈ
- ուստերս, ԽՆ շիֆ ի, Շ շիֆ յուստերս....
- դատերս, Ժ շիֆ վերնագիրը
- 19 ԽՂՃ էթէ այր որք, ՄՂՇ ունի, ՁՊ դի ի փխ
- զինչս
- 19—20 Ժ շիֆ էթէ որք...երկու քոյրսն
- 20 Ճ քոյրն, ԽՄՂՃՅ մի, Ո մին մին
- 21 Ճ յառաջնոյն փխ յառաջագոյն, ԽՄՂՃՅՆՇՈ
- դի զուտոր
- 21—22 ԽՄՂՃՅՆՇՈ զորդո (Յ անցէ փխ զորդո,
- Ն զորո) անցէ բաժին (ՄՂՆՇ զբաժին) փխ
- անցէ.... բաժին
- 22 ՃՅՆՈ երեալքն, ԽՄՂՃՅՆՈ զմի, Ո եղբորն,
- ԽՂՅՇՈ արինացն, ՄՃՆ յօրինացն
- 23 ԺԶՊ հրաման, ԺԶՊ շիֆ ու ոչ (հեթանոսք)
- 24 Ճ զանազան, ԵՇ զնոսա, Ո իրացն, Ն հաւ-
- նատարի փխ հաւատարիմ, Մ գայս

- 25 Նո և որ տակաւին, ԺՁՊ շիբ է (անբաժին),
Ո և ասէ փիւ ևս է
- 26 Ճ գտորայ, Ն զնոսա, Ճ բաժին փիւ հաւա-
սարաբաժին, ԽՄՂՃՅՆՇՈ մահաւ
- 27 ԺՁՊ եղբարքն, Ն եղբորսն, ՄՂՇ եղբարքսն
- 28 Նո ի տան, Ն երդումն փիւ երկուն, Ո երկուն,
ԺՄՁՊ որդոյն, Յ որոցն փիւ որոցցն, Ճ լինի

- 29 Ո ձախք փիւ ծախք (իցէ), Ճ ապաշխարու-
թիւն փիւ աշխատութիւն, Շ իբր թէ
- 30 Շ շիբ և, Մ և բաժին և բաժին, Ճ այս բստ
այսմ, Նո արդ, բստ այսմ
- 31 ԽՄՂՃՅՆՈ մի լիցիսն, ՃՅՆՈ որդիսն, Ճ հա-
մարին

871-ԲԳ ԷՁԻ

- 1 Մ՝ այս, ՂՇ՝ այդ որպէս փիւ այդպէս, Ն
ամենեցունց, Մ տկարն, Մ շիբ ազգն
- 2 Շ շիբ մի, Ն ծնողքն, Ժ առօ
- 3 Նո դայս, Մ նախախնամութեամբ է, Ն ապ-
րեալք, Ն շիբ քան
- 4 Յ յայտդ, Ո այդ փիւ յայտ, Մ շիբ զի և...
պատահի, ԺՁՊ կամքն, Ո բնարեացին
- 5 ԺՁՊ շիբ դամենայն, ԽՂՃՅՆՇՈ դատերսն,
ԽՂՃՅՆՇՈ մի, Պ առնել փիւ ունել
- 5—6 Մ շիբ դրստերսն... որպէս գրեցաւ
- 6 Խ դատմանս, ՂՃՅՆՇՈ դատմանդ, Ն ար փիւ
որպէս Մ այլ և ես փիւ նաև
- 7 Նո շիբ անգամ
- 8 ԽՄՂՃՅՆՇՈ այն ի մասն (Ո իմաստ) բաժինի,
Ն շիբ բստ, ՂՃՇՈ և առ նա
- 9 ԽՄՂՃՇ՝ ելեալ, ՆՈ՝ եղեալ փիւ լեալ, Ղ
տեցցի, ՂՃՅ հաստատութիւնն
- 10 ՅՈ երկրորդ, ՆՈ յամանութիւնէ
- 11 Յ լինիցի, Յ շիբ ի, ՃՅ որպէս և, ԽՂՃՇ
զրեալն
- 12 Ո տուն, ԽՂՅՇՈՊ կրտսեր, ԺՁ անկայուորին,
Մ այն որ փիւ անկայուորին, Շ անկողքն, Պ
անկայուորին
- 13 Ո հօր, ԺՁՊ բաւականացի ունել, Շ բաւակալ
ունին ՆՈ լինիցի
- 14 Մ բստ այսմ, ԽՄՂՃՇ բաժանեացի, ՆՈ բա-
ժանիցի
- 14—15 ԽՆՇ ժառանգութիւն
- 15 ԺՁՊ ուստերացն, Մ յաղակս, ԽՄՃՅՆՇՈ
պատուո, Ղ պատվո
- 17 Շ շիբ վասն, Շ եթէ, ԽՇ տղան, Շ շիբ որ,
Շ առնո բաժին, ՆՈ վասն թէ բստ որոց ժա-
մանակաց ի (Ո շիբ) ժառանգս համարելի
է զծնունդս
- 18 Մ հային փիւ աստուծային, Ղ շիբ Սատուա-
ծային, ԺՆՇՈ արիւնադրութիւն

- 19 Մ սաղմոսն փիւ սաղմն, Ն սաղմոն, Ո սաղ-
մբնն, ՆՈ ծնունդն, Խ յանվնասն, Ո անվնաս
- 20 ՄՅՈ գժառանգ, ՃՆ շիբ բայց ժառանգ լինելն,
ՆՈ աշակերտեալքն
- 21 Ն իմանախրելով, Ղ գտտեսանել, ՂՇ շիբ
աստեղաց ԺՁՊ շիբ ասեն, Ճ ասես, ԽՄՂՅՇ
ան փիւ ասեն, Ճ դմանկանն
- 22 Ղ իշէ, ԺՆՄՂՇՈ զնեղութիւն, ԺՄՂՇՈ խըն-
դութիւն
- 23 ՂՇՈ յաշխարհս, Ն աշխարհ
- 23—24 Ն շիբ մարմին է: Եւ մարմնոյ, Ո շիբ
մարմին է...ծնեալն մարմնոյ
- 24 ՂՃՅՆՇ ծնեալ (մարմնոյ), ՄՂՇ լիցի
- 25 Ն ծնեալքն, Շ յաստուծոյ
- 26 ԽՆՈ շիբ է, ՆՈ կին, ՆՈ շիբ և, Ն ի մեռա-
նել, Յ մեռանիլ, ԽՄՂՃՅՆՇՈ առն իւր (ՆՈ
շիբ Յ իւրոյ), Յ դատարարն
- 27 ԺՁՊ այսպէս, Մ ժառանգութիւնն, Ո դժառան-
գութիւն, ԽՄՂՃՅՆՇՈ հաստատիցեն, Յ հաս-
տատեացին, ՃՅ ծնանիւն, Շ ծնելն
- 28 Ժ մեռանից, ԽՄՂՃՅՆՇՈ շիբ որ
- 29 ՆՈ ժառանգեացեն, Պ ժառանգակից են փիւ
ժառանգիցեն, Խ շիբ այլք, ՄՂՇ շիբ ի
- 30 ՆՇ մանկան, ԽՄՂՅՆՇՈ ի ծնունդս, Ճ և թէ
դկնի
- 31 ՂՇ շիբ և (թէ), ԽՃՆՈ թէև փիւ և թէ (ի
նմին), ՆՈ աւուրն, Ն մայրն
- 33 ԽՄՂՆ ասացելոցդ, Ո ասացելոց, Մ՝ ժառան-
կեացեն, Շ՝ ժառանգիցին փիւ ժառանգ լի-
ցին, Մ ապա և թէ
- 34 ԺՁՊ ում կամին ժառանկեցուցեն, Ճ ում որ
կամի, ՃՇ ժառանգեացէ ԽՄՂՃՅՆՇՈ կթէ
ժառայի եթէ սիրելոյ, դի
- 35 ԽՄՂՃՅՇ ժառանկել, ՆՈ ժառանգ առնել
- 36 ԽՄՂՃՅՆՇՈ մահաւ, Ո հաստատեց, Ժ մեր-
ձաւորք
- 37 Շ հեռոր, բացի ՆՈ մյուսեեր և փիւ եղև

872-ԲԳ ԷՁԻ

- 2 ՂՇ շահմելոյ, Ո հաշմելոց, Յ զաւակացն, Խ
զաւակաց մարդոց
- 3 ՄՂՃՅՆՈ հաշմն, Շ շահմ, Շ զաւակաց, Ո
նորա փիւ որպէս
- 4 Ո իմացուած, ԺՁՊ ի գործս, ՆՈ ասէ փիւ

- արկցէ
- 5 Շ շիբ ի, Մ շիբ թէ
- 6 ԺՁՊ կարծի, Մ կարծիքէ, ԽՃՅՆՈ բժշկել, Ն
այլ, Շ յայս

- 6—7 ԽՄՂՃՅՆՇՈՒ ԲՔ ատողչացիին ժառանգին (ձ ժառանգեսցին)
- 7 Շ ժառանգին, ԽՄՂՃՅՆՇՈՒ խնամ կալցին (ձՆ կալցին), ԽՄՂՃՅ յինչև
- 8 Մ կուր, ՄՂ ասահար, ՆՈՒ քնօրին անզգայեալ, Մ անզգեալ, ձ անբարոյեալ
- 9 ԽՄՂՅՇ՝ որկոտ, ձ՝ արկոտ, ՆՈՒ՝ ուրկոտ փխ բորոտ, Ո չիք որ, ՄՂ անդամալուծ
- 10 Պ իմաստունք, Ն այբ փխ այլբ
- 11 Շ ժառանգին, Ո զի փխ մի, Յ Ղրկեսցին, ԺՁՊ որք են բաւականքն փխ իսկ անբաւականքն
- 12 ՆՈՒ այլուք, Ն ժառանգորդուք, Ո ժառանգորդուքն, ԺՁՊ լինին փխ խնամիցին, ԽՄՂՃՅՇ խնամեսցին, Յ մինչև, ԺՁՊ նախ փխ ահա, ԺՁՆՊ ցուցար
- 13 ԺՁՊ զայստիկ փխ զայդ այդոցիկ, Յ զայս, ՆՈՒ այդոցիկ ահա, ՄՂ՝ ըստացն, Շ՝ ըստացքն փխ ըստ օրինացն
- 13—16 ԺՁՊ անասուն անարատք ի կենդանեացն սացին աստուծոյ նըւեր. իսկ դատաւորքն հայոց անարատք հոգով է մարմնով բնծայ ի մարդկանէ և ժառանգք փխ Ձի և ըստ ... և ժառանգք
- 14 ԽՄՃՅ քաղինս փխ սեղանն
- 16 ՆՈՒ լիցի, ՄՂՅ ընծա, Ն չիք ի, Շ ժառանգ, Ո ժառանգորդք
- 19 Շ կտակացն, ԺՁՊ չիք է, ՆՈՒ չիք որ է տիաթիկ
- 20 ՆՈՒ թէ փխ Ն, ձ ուտոցանէ կանոնքս, Մ զի փխ զկնի, ԺԽՄՂՃՅՆՇՈՒՊ զ ատուր (ՆՈՒ ատուրք)
- 20—21 ՄՂՃՅՊ հիւանդութեանն, Ո հիւանդութեանց
- 21 Ն կոչիցի, Ո կոչիցէ, ՆՈՒ հիւանդացեալն, Յ զբահանայ, Ն ժառանգատուրս
- 22—23 ԽՄՂՃՆՇՈՒ զամենայն ինչ զտան (Մ զտանն) իւրոյ (ԽՄՂՇ իւր, Ո իւրն) և (ՄՅՆՈՒ չիք) զհոգոյ և զթաղման (Մ զթաղմանն)

- մանն) իւրոյ խօսեսցի, Յ զամենայն ինչ զտան իւրոյ և զթաղման և զհոգոյ իւրոյ
- 23 ՆՈՒ հաճոյց փխ կամաց, ԺԽՄՂՃՅՈՒ ԲՔ, Յ մեռանիլ
- 24 Ն Եթէ, ՂՇ թափել, ձ ի մահմետի
- 24—25 Յ՝ մահմետիանքն, ՆՈՒ՝ մահմետականքն փխ Մահմետի անդոյ
- 25 ԺՁՊ իմաստուն, ԽՄՂՃՇ իմաստունք, Յ և իմաստունքն առնն թէ, Ն չիմաստունքն, Ո քսան փխ քառասուն, ՅՈՒ օր
- 26 ԽՂՃՅՇՈՒ կտակ, ԺԽՄՂՅՇ յառողջութեան, ձՆ յառողջութեանէ, ձՆ չիք է
- 27 ԽՄՂՃՅՆՇՈՒ ասացեալք, Մ անխոտանելի, Պ չիք զի, Պ զկամատր, ձ է այն, ՄՂ այն է
- 28 Խ Եթէ, ԺՁՊ չիք հիւանդին
- 29 ՇՊ մահուն, Մ հաստատ լիցի, ԽՂՃՅՆՇՈՒ առաքելոյ
- 30 ԺՄՂՃՇՊ խաւեսցի, ԽՅ խոսեսցէ, ԽՄՂՅՆՇՈՒ՝ բերանօք, ձ՝ ի բերանաք փխ բերանորա
- 31 ԽՄՂՅՆՇՈՒ ի ներութեան, ՁՊ Եթէ, ԽՄՂՃՅՆՇՈՒ զոր ինչ ի զէպ
- 32 Ժ առնելն փխ յառնելն
- 32—33 ԽՄՂՃՅՆՇՈՒ ընդ յառնելն (ձՆ առնելն) կատարել՝ կատարեսցէ (ՆՈՒ կատարիցէ), և զոր ինչ զկնի մահու՝ և այն անվտանգ է, զկնի կատարիցեն (ձ կատարեսցին)
- 33—34 ԽՄՂՃՅՆՇՈՒ և թէ փոխէ յուխեսցելոցն (Մ յուխտէն, Ո յուխտեսցելոց նայ) յառաւելն (Յ յառաւել, ՆՇ յառնելն Ո առաւելն) իշխան լիցի և ոչ նոսազն
- 35 ԽՂՅՆՇՈՒ և այդ (Ո արդ) ճահադոյն այդմ է դատաստան, ՄՃ չիք Ն արդ ... դատաստան
- 37 ԽՃՅ զմեռելոցն, ՂՇ զմեռելին, ՆՈՒ զմեռելոցն առնել փխ զմեռելոյ խօսքն ընդունել
- 38 ԽՄՂՃՅՆՇՈՒ ժամանակ բնակեալ իցեն, ԺՁՆՊ կինն
- 39 Ն որդոց փխ որոց, ձ ժառանգութիւն փխ զանազանութիւն

ՅՏԵՐՈՒ ԷՁԻ

- 1 Յ ընչիցն, ԺՁՃՇՊ մեռանելոցն, ԺՁՊ յայտնի փխ յայտնապէս, ԺՄՂՃՊ էր և փխ երեկ
- 2 Ն ձեռն հասանիցէ, ԺՁՊ առն, ձ զմեռելոյն
- 4 Խ Եթէ, ԽՄՂՅՇ պատահեսցի, ՆՈՒ պատահիցէ, Մ բարդուծ ժամանակ
- 5 Ն լիցի ի (մեռելոյն), ԽՄՂՃՅՆՇՈՒ մեռելոցն, ԺՄՂՃՊ չիք ի (մանն), Ո որ ոք փխ որք
- 6 Մ ժառանգին, Մ լուկ թէ, Ո սակաւ այժմ, Մ սակաւ ժամանակս
- 6—7 ձ չիք և առանց... մեռել
- 7 ՆՈՒ իւրոցն լիցի և այլն ոչ ժառանգէ, ձ ժառանգեսցին, Մ առն, Ղ արն

- 8 ՆՈՒ և կամ, ՆՈՒ Եթէ (մեռեալ), ԽՄՂՃՅՆՇՈՒ առն, Ո լիցի (մեռելոցն), ԺՁՊ չիք մեռելոցն և
- 9 Ժ ժառանգութեանն
- 10 ձ այդոցիկ, Շ առաջին, Ո երկրորդ, Ժ յամուսնութիւնն, ԽՂՅՇ ամուսնութիւն, ՆՈՒ ամուսնութեան
- 11 Մ չիք օրինակ
- 12 Պ յիւրն, ձ ամենայն, ձ մեռելոց
- 13 Յ մեռալս, ՆՈՒ չիք ի կնոջն, ԽՄՂՅՇ ի կնոջն, Պ չիք ի (նորայոցն), Ժ ի նորոցն
- 14 Բացի Յ-ից մյուսներք չիք այլն, ԺՁՊ սակայն փխ սակաւ

- 15 ՆՈ յառևէ, ԽՄՂՅՆՇՈՒ անտեսութեան
- 16 ԽՄՂՅՆՇՈՒ ոչ ժառանգէ
- 17 Պ ծնունդն, ձ եթէ (կենդանի), ձ և թէ (ձեռնակ)
- 18 Ո իցէ
- 19 Մ և մաշեալ անդերծն, Ո հանդերծ, ՆՈ ի բաժանմունան, ժՁՊ յիշին, ԽՂՅՆՇՈՒ յիշեն, ժՄՁՊ յերկու փխ երկաքանչիւր, ձ երկաքանչիւրոց, Ո յերկաքանչիւր
- 20 ժՁՊ, ի միջին, ժՁՂՇՊ կայցէ, ՄՂՇ պարզեք, ԽՂՅՆՇՈՒ շիբ ի (միմևանց)
- 21 ԽՆՈ մաշելիք փխ մաշեալք, Պ կայուն իցէ, մյուս ձեռագրերում կարելի է կարգալ նաև կայ ունիցէ (Մ ունիցի)
- 21—22 ՆՈ դատեալք ըստ իրաւամբք (Ո իրաւանց)
- 22 Մ շիբ վճարեցիկն
- 23 ԽՂՅՆՇՈՒ և ծայր հարսանեաց (ՆՈ հարսանեացն) նմանապէս (ԽՂՅՆՇՈՒ շիբ) ոչ գայցեն ի հաշիւ (ՆՈ ի հաշիւ ոչ զան), Ո շիբ ի, Մ շիբ զի...լինին, Պ լինի
- 24 ԽՂՅՇ շիբ է, ժ իրամբք, Ղ իրաւամբ, ԽՂՅՆՇՈՒ պատահմանն
- 25 ձ դատաստանն
- 25—26 Ո զի դատաստանս իրաւացի է զոր երգաք փխ զի...կարծիք է
- 26 ժՁՊ կարծեալք է, Մ շիբ ըստ ճշմարիտ, ԽՄՂՅՆՇՈՒ իրաւանց, ՄՂՅՆՇ կարծիքն (Մ կարծիք) իցէ, ԽՇ կարծիքն իցէ, ՆՈ կար-

- ծիցի փխ կարծիքն է
- 27 Պ յուղղութիւն, Յ շիբ է
- 27—29 Մ շիբ է միայն զի...զթերին լցեն
- 28 ԺՆՇՇՈՒ ի պակասութեան, ձ զորովի
- 29 Ղ լցենն
- 32 ժՁՅՊ կինչ, Ո զարտաւորան, ԽՄՂՅՆՇՈՒ ընկերի իւրում (ՄՂՇ իւրոյ)
- 33 ժՁՊ զրկէ զնայ և խաբէ զընկերն սուտ երգմամբ, ձ զրկէ և խաբէ և զրկէ և ինքն զովի, ժՁՊ զով, Յ յանձն, Շ անձին
- 34 Ո քննելոյ փխ զընկերոյ, Ն զընկերնն, ՆՈ է փխ եղիցի
- 35 Ն շիբ զի, ՈՊ շիբ ի, Ն անցին փխ անկցին, ձ այսպիսի, ժ դայտսիկ
- 35—36 ձ զայգոցիկ դիցէ որ զգատաստան
- 36 ԽՄՂՅՆՇՈՒ գարտաւոր, ԽՄՂՅՆ տալն, Ն շիբ և կամ, Ո շիբ և (կամ)
- 37 Ո շիբ ի բարս կամ, ՄՂ և կամ (ի մարմինն), ՆՈ ի մարմինն, Ն յանընչից փխ յանընչից, ժՁՈՊ է փխ իցէ
- 38 ԺԽՄՁՂՅՆՇՈՒ վասն փխ վնաս
- 38—39 ժՁՊ դատաստանաւ վճարէ վաճառելոյ, զի օրէնքն
- 39 Ո վասն առողին փխ վաճառողին, Ո ի միոց, ժՁՊ բանան
- 40 ձ ի յայտ, Ո այդ փխ յայտ, ժԽՄՁՊ ի պարծել ԽՄՂՅՆՇՈՒ և կամ (վկայք)
- 40—41 ժՁՅՊ վկայիք իցէ (Յ իցեն)
- 41 Շ դարձի, Մ հանոյ է

374-ՐՊ ԷՋԻ

- 1 Ո որք փխ որքան, Շ արժան իցէ, ԽՄՂՅՆՇՈՒ ուղղեացի, Ն ուղղիցի, Ո ուղղեցի, ԽՄՂՅՆՇՈՒ և թէ չիցէ (Ն չիցի) գիտակ և անզիտակալով վաճառէ (ձ վաճառել, Մ անզիտակալմամբ վաճառեաց), ժՁՊ վաճառ
- 1—2 Մ գնողն ապաշաւ է փխ և ապաշաւ... իցէ
- 2 ժՁՁՊ զնողին, ԽՄՂՅՆՇՈՒ հանել զանպաշաւանն (Մ զանպաշաւանս, ՅՆՈ զապաշաւան)
- 3 ձ շիբ զբիծն, ԽՄՂՅՇ զրիծ, ՆՈ ասիցէ, ԽՄՂՅՆՇՈՒ ի վաճառել
- 4 ձ խեղաբարոյ, ՆՈ զվնասին
- 5 ժ հանոյ, Մ հանոյի յիւրոց, ժՁՒ յայսպիսի, Պ՝ այսպիսի, ՆՇՈ՝ այդպիսի, փխ այդպէս ի
- 6 ՆՈ ազատիցի, ՄՂՅՆՇՈՒ ընդ զորս, ԽՄՂՅՆՇՈՒ և ընդ (ՄՇ շիբ) յափշտակորս, Յ ապաշխարութիւնն
- 10 Յ վկայութիւն, ՄՂՆՈ ընդենու, Ո որոգայթ
- 11 Յ ի (փխ ընդ) ունկընդիրս, ԽՂՅՇ կայցէ, Ղ ձեռաւք, Ղ շիբ տրօք
- 12 Մ լինի, ԽՆ արիւնացն, Յ օրինացն, Էթէ եպիսկոպոս կամ քահանայ լիցի սուտ վկայ,

- լուծցեն ի կարգեն և յօրկանս տայցեն և ամ, այլ ոչ կարասցէ կալ ի կարգին
- 13 ԽՄՂՆ դատաստանս, ԽՅ ըստ իրաւանց (Յ իրաւանցն), ժՁՊ դատաստան այս եղաւ ըստ իրաւանց (ժ իրանց), այլ կանոնակալնրս այս եղաւ ըստ իրաւանց երկրորդի
- 14 Պ և փխ կամ, ՆՈ կամ զի
- 16 Ո մնա փխ այնմ
- 17 Ո կանոնաց
- 19 Շ կուսից, ժՁՊ վասն որ մէկն կոչս լինի և մէկն այլ լինի առեալ
- 20 ԽՆՈ մին (կուսան), Ո մին փխ միւսն, Ն շիբ և միւսն երկակ, ԽՇՆՈ մին (Ո մի) վախճանի (Ո վաղճանի)
- 20—21 Ձ ամուսնանալն հնար է
- 21 Յ անհնարին, Մ որ յանտգին, ձ ապաշխարութեամբ
- 22 Ն քահանա
- 24 ժՁՅՊ յայս (կանոնաց), ՅՈ ուսմանէ, ձ այնպէս
- 25 ԽՄՂՅՆՇՈՒ երկնոյն, Ն՝ երեքնոյն փխ երկուցն
- 26 Ն զայս ուսուցանել զսահման, ձ կանոնաց

28 Ն շիբ Զայդ, Ն զայդոցիկ, ԽՂՃՆՇՈ զիտացար, Շ քննել փխ լինել
 30 Ո վասն ախտից զկանաչս
 31 Ճ խասնալ ի կին, ԺՁՊ քահանայիք կամ փխ քահանային

32 ՄՂՇ վկայիք կինն երաշխաւորեալ է և վասն այն մի իշխեսցէ, ԺԽՁՂՃՅՆՇՊ առնել, Մ շիբ եթէ
 33 Ժ պոքեկութեանն, ԽՂՃՇ և կամ, Մ մարմննդ պոքեկութեան, ՂՇ մարմնապոքեկութեան, Ո մարմնազեղութիւն

375-ՐԴ ԷՁԻ

1 ԺՍՁՊ զի խասնալ է քահանայիք, ՄՂՃՇ քահանայիք, Ճ շիբ և վկայիք, Շ կինն, Ո երեշխաւորեալ
 2 ԽՄՅՆՇՈ պոքեկութեան, Ն անցումն, ԺՁՊ և փխ առնուլ, մյուսները առնել
 3 ԺՁՊ շիբ Եւ (մարմնազեղութիւն), ԽՄՂՃՅՆՇՈ շիբ ունի
 4 ԺՂՃՅՆ բժշկութեանն, ԺՁՊ կամ թէ ոչ, ԺՁՊ այսու փխ այլօք
 7 ՄՂՇՈ ախտածես, ՆՈ և կանանց, որք ի ցաւ (Ո ցաւ) ինչ վիճակին (Ո վիճէին)
 8 Յ եթէ կին, ԺՁՊ ախտածէտք կամ արուզէտք
 9 Ն անարժէլ փխ անարգել, ԽՄՃՅՇ եթէ
 10 Շ եկեղեցին
 11 Մ քնկելոցն փխ ծնկելոցն
 12 ՅՆ այնոցիկ, Ն պարագեցին, Շ շիբ և անասնազիտաց
 13 Յ շիբ մի, Ո այնոցիկ, ՃՆ զապաշխարութիւնն, Ո զապաշխարութիւն
 14 Մ շիբ միցոցօք, ՆՈ մաքրեցի
 16 ԺՁՊ պիտակ
 16—17 ԽՄՂՃՅՇ վասն (Շ շիբ) զողոցաց (Ճ զողոց, Շ զողոց) և պիտակաց և կուրաց և (Ճ շիբ) խից (Ճ շիբ) և (ՄՇ շիբ) կաղաց (ՄՇ շիբ, Ղ կուրաց) առնուլ կին թէ ոչ, ՆՈ վասն ուրկաց, բորոտաց, կաղաց, կուրաց, խից, համրից (Ո համբրց) ամուսնացելո (Ո ամուսնայելոց) և ոչ
 18 ԺՊ զայտոսիկ, Ո երից փիզ եղից, Մ շիբ այժմ, Ճ թէ փխ կամ, ԺՁՊ ոչ է
 19 Ժ շնութեանն, ԺՁ նորուկաց, ՄՂՇ կուրաց փխ ուրկաց, Պ ուրուսկաց, ԺՁՊ ծնունդք
 20 Ո ուրուշկ, ԺՁՊ լիցին, ՆՈ լինի, Մ վասն որոյ փխ յազազս այսորիկ, ԺՁՁՊ ալնորիկ, Խ արգելցեն, Շ արգել, Յ ախտս, Մ տարածի, ՂՆՇ տարածեցին, Յ ստաուածեցի, ԽՂՅ և ի
 22 Խ արգելցեն, Յ արդ եղիցին փխ արգելցին, ԺՁՁՅՊ շիբ և
 23 ՂՇ հետ փխ հոտ, ԺԽՁՂՇ շիբ է, ՃՈ շիբ և (ի բորոտ), ՄՅ հետեի փխ հոտ է և ի, Ն հոգոյ է փխ հոտ է, Ճ հոտ ոչ լինի, ԺՅ

ուրկոտս, ԽՆՇՈ ի (Ո շիբ) յորկոտս, ՄՂՃ ի (Ճ շիբ) յորկոտս, ԺՁՊ վերաւորիլ փխ վիրացն լինի
 24 ԺՁՊ զայն այնպիսին է փխ զախտն ցուցին, Ճ շիբ Եւ ԺԽՁՊ շիբ մի, ԽՄՂՃՅՆՇՈ ի ծնունդն
 25 Մ ախտ, ԺԽՁՂՃՅՇՊ լիցին, Շ շիբ և (օրէնքն), Ո յօրէնքն, Ո ամուսնանալոյ
 26 ԺՁՊ բնակութեան է փխ բանակէ, ԺՁՊ և թէ ոք զնշանակն ստէ զաւրինակ, սակայն
 27 Ն է խարութիւն էր, ՃՅ խարութիւնն, Ո՝ աքխարութիւն, Պ՝ խարութիւն փխ խարութիւն, Շ շիբ այժմ, Մ շիբ որպէս և... պատճառիդ
 28 Ո յաղ փխ կաղ, ԺՁՇՊ՝ փոխումն, Յ՝ փոխումն փխ խափանումն
 28—29 ԽՄՂՃՅՆՇՈ ուսման (Ճ ուսնութեան, ՆՈ ամուսնութեան) կամ արուստի կամ այլոց հարկաւորաց, ամուսնացի
 29 ՃՆՇՈ առն, ԽՂՃՅՆՇՈ շիբ է
 29—30 Մ այդպէս առն և կնոջն փխ այդ առնն... լիցի
 30 ԽՂՅՆՇ Կնոջ
 31 ԺՁՂՃՇՊ յերկուսին, ԽՄՂՅՆՈ յաշսն, ԺՁՊ կինն
 31—32 ԽՄՂՃՅՆՇՈ ոչ մանկասնութիւն մարթ է (ՆՇ մարդ է) լինել (ՆՈ առնել) փխ ոչ կարէ... զմանկունն
 32 Ժ սպասաւորութիւնն, Ճ ի սպասաւորութիւն
 33 ՂՅՆՈ քարիքօք, Ո շիբ թէ (բաւական) Ո զտուտ փխ զտուն, ՆՈ նախնեաց
 34 ԽՄՂՃՅՆՇՈ շիբ և (թէ) ԽՄՂՃՅՆՇՈ թէ այլօք պատճառօք, ներկի է, Շ այլօք, ՆՈ շիբ պատճառի և
 35 Շ կինն, Ո իր նա փխ կին, Ն շիբ թէ, ԺՁՊ յուշի, Ճ ուշիմն, Յ ուշիմաց է, Ո ուշմ, Ո և որք հաւանեցեալ, եղիցի նմա Ն նմանապէս
 36 Յ այրն
 37 Շ համր, ՃՅ եթէ (այր), ԽՃՅՆՇՈ շիբ է, ՄՂ և փխ է (թէ), ԽՃՅ եթէ (կին)
 37—38 ԽՄՂՃՅՆՇՈ մի լիցի ամուսնանալ.

Յ76-ՐԳ ԷՋԻ

- 1 ԺԾԶՃՈՊ զայդոցիկ, Ե զայտոսիկ, Յ դատու- մքն, և զդատաստան, Ո զդատաստանսն, Խ շիբ Ես, Ո և Եթէ ոք, Խ ուղիւղ
- 1—10 Մ շիբ Եւ թէ այլ ոք... գովելով
- 2 Ճ զտեսութիւնն, ևՈ տեսութիւն, և պարսա- նանս, ԺԶՊ դիցեն, Յ դիցի
- 3 Յ շիբ ոչ, Յ միոք, Ժ զվճիո, ԺԶՊ հասանի փխ հատանի
- 4 և շիբ որ, Ո այտոսիկ, ՂԵ ունել
- 5 ԺԽԶՂՅՇՆՈՊ միոյն փխ մերոյն, ԺԶՊ ընտ- րութիւն, Ո զկանոնաց, ԽՅ երկրորդացի, և երկրորդիցի
- 6 ՂԵ ի նոցուն
- 7 Ժ թողութիւնն, Պ զթողութիւն, ԺԶՅ յանդու- քնն, Խ յանդուկն, յ յանդունդն
- 8 Ո համարձակի ի դնելն, ԺԶՊ Եթէ փխ Եւ թէ. Ե և Եթէ
- 9 ԺԶՊ համարձակացի փխ համարեսցի (յան- դունն), Ճ շիբ համարեսցի (միայն), Ո ի միմիայն փխ միայն, ԽՂՃՅՆՇՆ ղոգտա- կարն (Ղ զակտակարն) ընտրելով (ՃՅ շիբ) դատեսցի
- 10 Ժ պատելով փխ պարսաւելով, Յ շնորհս, Ժ կալելով փխ ունելով, ՁՊ շնորհակալելով և գովելով
- 12 ԺԶՅՆՇՆՈՊ այլազգի, ԽՂՃՅՆՈ խօսեցեալ
- 13 Ղ զմտանկն, Յ մտանել, բարբ օրինակները շիբ յեկեղեցին. սբբազել Ենի համաձայն ԱՐ խմբախմբագրութիւնների և կանոնա- գրի:
- 14 ԽՄՂՃՅՆՇՆՈ այրն առնել կամ (նո և փխ կամ) շտանել, ԺԶ շիբ թէ (առնուր), ՁՊ առնու, և Եթէ (յեկեղեցի), Ս եկեղեցի
- 15 ԽՄՂՃՅՆՇՆՈ Եթէ, ԽՄՂՃՅՆՈ արձակիցէ
- 16 ՄՂ ապաշխարիցէ
- 17 Ե այլում, ԽՅ՝ համարէ, Ճ՝ հարամէ, Ո՝

- համարի փխ հրամայէ, Ճ թողուն, Ճ պտորն- կութեանն, Պ պտոնկութեանն
- 18 ՄՂԵ եկեղեցի, Ճ եկեղեցոյն, և յեկեղեցին, Ո եկեղեցին, ՄՂԵ մտելոյն, Ճ շիբ մտա- նելոյն, Մ շիբ Սակայն
- 19 ևՈ յաղագս, ԽՄՂՆՈՊ պոռնկութեանն
- 19—20 ևՈ զեկեղեցի
- 20 ԽՄՂՃԵ ապա ուրեմն, Ս դնելն, ՂԵ դնեալն, Ճ եղեալ
- 20—21 ԺԶՊ ոչ է տուն տեսնն
- 21 Ճ առնն, Ո յառաջակայ փխ առաջի կայ
- 24 ԽՄՂՃՅՆՇՆՈ վասն տղայոց պոակաց (Ղ պաց)
- 25 Յ և տղայոց, ԺԶՊ ի շափ հասակի զի, Յ դհաճոյան
- 26 ԺՊ ի միասցին փխ իմացին, և շիբ ի, ՃՇՈ ի թահանայութենէ
- 27 ԽՄՂՃՅՆՇՆՈ տողանս, ԽՂՅՈ տայցէ, Ո տղայ- քլն, Ճ շիբ ամուսնացի
- 28 ԽՄՂՃՅՆՇՆՈ շիբ ընդ
- 29 ԽՄՂՃՅՆՇՆՈ զոր և, ՇՈ այլում, և միմեանս
- 30 ԽՄՂՃՅՆՇՆՈ բնաւիս իսկ, ևՈ շիբ կամին
- 31 ԽՄՂՃՅՆՇՆՈ շտանել, Յ շիցի փխ լիցի և, Շ շիբ լիցի և ի, ԺԶՊ հասեալ է
- 32 Ո առն վտանդ փխ անվտանդ, ՇԺ կամա փխ ակամայ, ԺԶՊ հասանի լիցի
- 33 Ե եկեղեցի
- 35 ԽՄՂՅ զմի, Ճ զմէկ, Խ կերեալք, Ե կերել, ԽՄՂՅ Են, Շ շիբ իցեն, Ճ կերեալ Են երկու թղո, ևՈ վասն որ միոյ մօր կաթամ (Ո կաթամբ) սնեալ իցեն (Ո իցին)
- 36 ՆՇՈ շիբ շարցումն, Ո կաթամբն սնուցեալ Են, և Են փխ իցեն
- 37 ԺԶ հասիցեն, ևՈՊ հասեալ Են (Պ իցեն), ևՈ շիբ թէ ոչ

Յ77-ՐԳ ԷՋԻ

- 1 ԺԾ Կատասխան, Խ պատասխանի տայ, ԽՄՃ ծնաւըն, ՂԵ ծրնաւըն, Ո զծնողն, ԺԽՄՂՃՅՇՇՊ սնունդն փխ ստտունն, ևՈ զլարտտուն, Խ շիբ ընդ, ԽՄՂՃՅՇ միոյ, ևՈ համար Են
- 4 ԺԶ փոռոցած, Մ փոփոխողաց, Ճ փոփոխե- լոյ, Ղ փոփոխաց, Ե փոփոխաց, Պ զփո- ղոցած, ԺԶՊ զասճման
- 5 ՅՆՇՈ շիբ շարցումն, Պ հարց, Յ և որք, Յ յափշտակեն, ՇՊ ընկերին
- 6 ԺՄ Կատասխան, Ո շիբ Պատասխանի, և շիբ Մովսէս, ՃՆՈ յարէնսն, Յ հրամանանս
- 7 ԽՄՂԵ զլիոյ, ԽՄՂՃՅՇՆՈ երիցին, Ճ նդո- վեալք, Ե կանոնս փխ կեանս

- 9 և յափշտակաւըն, ևՈ շիբ սահմանաց
- 12 ՄՂԵ շիբ զի, ՄՂԵ զերզումն
- 13 ԽՂՆՇ զոր փխ այլում, ՄՃՅՈ այդ, ԺԶՈՊ զի փխ զոր, ԽՄՂՃՅՆՇՆՈ բան
- 14 ԽՄՂՅՇ լիցին, Ճ և ոչ երզումն
- 15 Յ ոչ հրամայելով ասեմք, ՆՇՈ յառաջ
- 16 ևՈ յաղագս, ՄՂՃ երզման, ԽՄՂՃՅՆՇՆՈ այլ յայտ (Ո այդ) առնել փխ յայտնել, ՄՇ որք փխ՝ ոք, ԽՄՂՃՅՆՇՆՈ զայտոսիկ առնէ, Պ զայտախիս
- 17 Ե դատաստանի, Մ երկու, Ե վկա,
- 18 ԽՄՂՃՅՆՇՆՈ այս փխ յայտէս, ԺԶՇՊ զապաշ- խարութիւն, Ո ապաշխարութիւն
- 19 և երզման, Ո ի յերզման, Ճ ճառն

- 21 ԺՁՊ վասն կնահանաց, որ թողուն զկին, և կնահանէից, Ո կնայախնէից
- 22 ԺՄՁՊ զկինն, 3 զկին իւր, ԽՄՂՆՇՈ զորդեաց, և մօր
- 23 Ո շիբ կամ կախարդութեան, ՆՈ և կամ (թէ) ՄՃՇ շիբ թէ (արատ), 3 շիբ ինչ, ՆՈ արատ ինչ շար, ԽՃՅՆՇՈ ի մարմնի, Մ իցէ փխ շիցէ
- 24 3 շնարարոյ ինչ իցէ, ԽՄՂՃՅՇ և այլում ակն եղեալ իցէ, ԺՁՊ ևղեալ է, ՆՈ շիբ և ակն.... այլում, ԺԽՄՂՃՅՇՊ շիբ դատաստան
- 24—25 ԽՄՃՅՆՇՈ զորդիան (ձ զորդի) և զկեանս (Ո զկեանսն) և զտունն (Ո զտուն) և զհոգն (ձ զհոգնն) և զջուրն և զամենայն ինչ բաժանեացեն հասարակաց (ձ հասար) 25 ՆՈ բաժանեացեն հասարակաց և զկէսն աղաքական տացեն
- 26 3 զայրն իւր, ՆՈ զայրն, 3 Ո ինքն, Ո բաժինն, Պ զբաժին, ՃՊ կայցեն, Ո կայցիին
- 27 Ո հարկ, 3 այն փխ այրն, Ո այր, ՃՆՈ արաշխարիցէ

- 28 ԽՂՇ գուգանք, ՃՄ տուգանք, Ո տուգան, ՄՂՇ տացեն, ՆՈ տայցեն
- 29 ԽՄՂՃՅՇ տացէ յեկեղեցին (Շ եկեղեցիին) տուգանք, ՆՈ հարիւր դրամ (և շիբ) յեկեղեցի տուգանեացի
- 30 ԽՄՂՅՇՈ զարհնութեան, ԽՇՈ զամուսնութիւն, ձ ամուսնութիւն
- 29—30 ԺՁՊ զի փոխանակ զօրութեան զամուսնութիւնն (ՁՊ զամուսնութիւն) խոտաց
- 30—31 Ժ ի պատարագին, ԽՄՂՇՈ ի պաքարին, Զ3Պ ի պարագին փխ ի պաքարին
- 31 ԺՁՊ ի տուգանի, ՆՈ շիբ կին (և ամ մի)
- 32 ԽՄՂՃՅՇ շիցէ անցեալ ի վերայ, Խ եղեալ
- 32—33 և շիբ նա ետ.... զկինն և
- 33 ՄՂՃ տարցեն փխ տացեն, Խ աղացէ, ՄՂՃՅՇՈ աղայցէ, և կոթեացն, Ո զոթեացն, Շ և թէ (աղատ)
- 33—34 և շիբ թէ աղատ է.... զոթեացն
- 34 ԺՄՁՊ շիբ և Ո յօրկանանոց, և շիբ շերթալ....դրամ, Ո տուգան, ԽՇՈ տացէ, ՄՂՅՇ տայցէ

978-ՐՊ ԷՁԻ

- 1 և շիբ և, և զերկիցս, ՄՂՇ այմն
- 2 ձՈ շիբ զի, ՆՈ ի դիմադրութենէ, Շ ընդիմադրութենէ, ՄՂՇ աղատեմ, Շ զյաւելած
- 2—3 և շիբ և զյաւելում.... դիցեմ
- 3 ԺՁՁՊ այմ, Ղ յայմն, Շ այմն
- 4 Պ այլովքն, ԺՄՁ շիբ և (այլ), Ո շիբ որ է, ձ շիբ է
- 7 ՆՈ վասն կանանց ամուց
- 8 ԽՄՂՃՅՆՇՈ Եթէ որ արար կին (ՄՂ կին արար, ձՈ կին որ արար) և ամու պատասհաց (ձ պատասհալ), 3 հանիցէ
- 8—9 ՄՁՂՃՅՊ ամուսնեանն
- 9 3 շիբ է, ՆՈ Եթէ (անտուն)
- 10 ՆՈ Եթէ հանդերձ Եթէ, ԽՄՂՃՅՆՇՈ անու իշխանաց և գնալ, Ո Եթէ փխ Եթէ (բան)
- 11 ԽՃՇՈ զամուսնութիւն, ԽՄՂՃՅՆՇՈ այլ ինչ արատ, ձ զարտի փխ զուցէ, ԺՁՁՊ տուգանս
- 12 ՆՈ շիբ և, 3 դրամ տացէ Ո և թէ շինական ԽՄՂՃՅՇՈ շիբ է (վեցհարիւր)
- 12—13 և շիբ թէ շինական է վեցհարիւր դրամ
- 13 3 շիբ թէ (մինչդեռ), ԺՁՁՊ մինչ փխ մինչդեռ, Ժ ի դատաստան, Շ ի տուգան
- 14 ՆՈ ոչ իցէ, Ո որք փխ որք, և յանդանեաց, Ո յանդանեացի, ձ շիբ յանդանի և, ԽՄՂՃՅՆՇՈ ան
- 15 ԺՁՇՊ կինն, ձ կայցեն փխ կայցեն, ՆՈ կայցին, ՄՂՈ տայցեն, ԺՁՊ զի, ԽՄՂՃՅՆՇՈ Եթէ
- 16 Պ պատճառն, ԽՄՂՅՆՇՈ աղայցէ, Ո գոթեացն, ԺՁՊ յաղանութիւն, Ո աղանութեան

- 17 Ո տուգանս, ԽՄՂՇ կայցին, Ո տայցեն փխ կայցին
- 17—19 և շիբ տուգանք կայցին ...տուգանք տացէ
- 18 ԺԽՇՈ ամուսնութիւն
- 18—19 Մ թէ աղատ է ապա և ի գողենոց շերթալ
- 19 Ո զոթեանոց, Ո շիբ տուգանք, ՄՈ տայցէ, և զոթեանոց
- 19—20 ԽՄՂՃՅՆՇՈ ապա թէ այրն (նՈ անն) յառաջագոյն խորհուրդ Եղեալ էր (նՈ է)
- 20 ԺՄՁՊ Եղեալ փխ Եղեալ, Խ շիբ և (զքեղ), ԽՄՂՃՅՇ շիբ և (կամ)
- 21 ԺՁՊ պոռնկութիւն, ԽՄՂՃՅՇ պոռնկութեան, ձ խաժանեալ, ՆՈ ընդ նմ անկեալ փխ խաժանեան լեալ, ձ շիբ լեալ, Պ այր, ԽՄՂՃՅՇ տուգանք, ՄՈ տայցէ
- 22 ձ յեկեղեցի, ԽՄՂՃՅՆՇՈ և ապաշխարութիւն անն, ԽՇ կացէ, ՄՂ կայցէ, ձՅՆՈ մի ամ
- 23 ՆՈ շիբ ապա, ԺՁՊ յեկեղեցիին, Ո զորդոց, և մայրն
- 24 3 անանց բանի
- 25 ԽՄՂՃՆՈ շիբ ի, ԽՁՂՅՇՊ կայցէ
- 26 ՆՈ կար էր և ի դեպ
- 27 ՆՇ կանոնս, ՆՈ շիբ և, ձՅՆՇՈ զայն, ՆՈ յիրաբանչիրոցն
- 28 Մ իւղապէս
- 29 Շ զպատաստան, ԺԽՁՅՆՇՈՊ զապաշխարութիւն, 3 ապաշխարութիւն

- 30 ԵՂՈ այժմն, ն զեկուցաք փխ ծանուցաք, ձ գիտացցեն, նն եթէ, Ո ամենայն
- 31 ձնն որ փխ ուր, ժ ապաշխարութիւնն, Ո ապաշխարութեանն, Ո ի կանոն
- 33 Ե շի՛ գլասն, ԽձՅՆ որք, Ո իրք փխ որ, Մ զայրան, ձ զարս, նն զարսն, Պ զայրն, Յ զայրս իւրեանց
- 34 ԽՄՂձՅՆՈ և անդրէն յայր իւր (Յ առն իւ-

- րում) տացեն (Ո տայցեն)
- 35 Ո վարձկանօք, նն թէպէտ և, Ե վաճառեցաւ
- 36 Ղ ու թէպէտ, նն թէպէտ և, ժ ազախնութեանն, ԵՂՇ յազախնութիւն, Ե կայցեն, ն իցեն, Ո կամիցին փխ կամք իցէ, ԺՁՊ հոգեոր բարու խրատու, Յ խրատի
- 37 ԺՁԵ շարաբարու, նն և կամ պրոնիկ, Մ և կամ (հանգանակող)

ՅԾԹ-ՐՂ ԷՁԻ

- 1 ԺՁՊ հարկանող փխ հանգանակող, Ե հանկանակող, Ո հանգանակող, Մ և թէ արքեցող, Ե շի՛ արքեցող, ԽՂձՅ և կամ այլ ինչ, նն և փխ կամ (այլ ինչ), ձ և կամ խեղական
- 2 նն զերկոտիւն
- 3 Մ տուգանիք, Մ խրատուք, նն խրատու, Մ շի՛ զայրն ձ կարծ փխ կարգ, Խ ածիցեն, նն արկցեն փխ ածեն, նն դիւսփոխի փխ ի բարի շըրի, Ե շի՛ ի
- 4 ԽՄՂձՅՆՇՈ կինն (Ո+որ) պաշտեսցէ (ն ազատեսցէ, Ե կաշտեսցէ, Ղ աշտեսցէ—բառի սկզբից մի տառի տեղ է թողնված) զնա
- 5 ձ և պ եթէ, Մ որպիս, Խն կին, Խնն յառնէ
- 6 ԽՄՂ երկեղի, ձ երկրի, Յ եկեղեցի փխ կրկրի, ձնն մեծագոյն, ԺՁՊ վնասուց
- 7 նն և այժմ զայս (Ո զայլ) իսկ, Խ զարրոցն
- 7—8 ԺՁ զանդագամ, Խ զանքագամ, Մ զգամզըգամ, Ղ զանդագամ
- 8 ԽՄՁՅ կին, ԽՄՂձՅՇ նոյն և զայր, նն զանըզգամ հրամայէ խրատել զկին և զայր
- 9 ն շի՛ մեր, ձ զհակառակութիւն, Ո հակառակն
- 10 նն ի մերոց
- 11 ԽՄՂձՅՆՇՈ կանոնի, ձ կայցեն, ՄՂՇ կայցէ
- 13 ԽՄՂձՅՇ վասն որ առուզնայ (Յ արուզնա, Ե առուզնաք) արասցէ (Ե առնեն), նն վասն առկանգաց
- 14 Յ և որ, նն առկանգ առնէ, նն և անդրէն ցհայր իւր և ցմայր իւր տացեն (Ո տայցեն), Խ ծնաւուս փխ ծնողքն, ՄՂձՇ ծնաւուզն, Յ ծնօղք, ՄՂ տայցեն (և)
- 15 ձն շի՛ և տուգանք տացեն, ԽՄՇՈ տուգան, ՄՂՈ տայցեն, Ձ անարգացն, Ո անարգանայ
- 16 ԽՂձՅՆՈ ևթէ շինական, ԽՂձՅՆՇՈ շի՛ է, Յ հազար փխ վեցհարիւր, Մ խրոս, Ո երկաթեալ փխ երթեալ
- 17 նն այր, ԽՂ շի՛ դրամ, ձ տուգանս, նն տուգան, ՄՂՈ տայցեն (և զայս)
- 18 ձ և զայս զհրոսին դրամ տուգանքս, նն զհրոսին դրամն փխ զայս տուգանս, ԽՄՂձՅՇ տուգանքս, նն յեկեղեցի, Ե եկեղեցին, ՄՂՈ տայցեն

- 19 Ո անանց փխ առանց, ԺՁՊ յեկեղեցին, Յ յեկեղեցիք
- 20 Մ տուգանս, ձնն յեկեղեցի տուգան (ձ տուգանք) կայցին (ձ առցեն) ի նմանէ (նն շի՛) հարիւր դրամ, ԽՄՂձՅՇՈ՝ անարգանց, Յ՝ ապականեաց փխ ընկեաց, ԺՁՊ շի՛ Լ
- 21 Ժ երեք յամ ապաշխար կայցէ, Մ ապաշխարութեամբ, Ձ յապաշխարութիւն, Ո ապաշխարութեան, Պ ապաշխարութիւն, ՄՁ ՇՊ կայցէ, նն երիցու ուրուք, ձնն պսակդ իցէ (Ո պսակ դիցէ) Ե՛ պսակեաց, ՄՂ՝ պսակիցէ փխ պսակ իցէ եղեալ, Յ առանց հրամանի
- 22 ՄՁՅ զբահանալութիւնն
- 23 Յ շի՛ և (հարիւր), ձ տուգանս, նն տուգան կայցեն (փխ տացէ) 4 Մ շի՛ և, Մ շի՛ բաշխեսցեն
- 24 ԺՁՇՊ զոր եղան աւեր (կամ ևզ անաւեր) լիցի, Մ որ եղան արձակեալ լիցի, ն զոր եղան վան եղիցի, Յ եղաւ, Ո եղիցի, ժ յայսր, ԽՅ այր փխ այսր, ՄՂՇ այնր
- 25 Պ հիւանդութիւն փխ հաւանութիւն, Յ յանոցն
- 26 ՄՂՇ արհնեսցէ, Խ արհնեսչ, ԺՁՂՈՊ զերկակին, ն երկային փխ երկակին, ՄՂՇ տուն, Ո տեսն գրեալ
- 27 նն ի դուրս, նն շի՛ նոցա, Խ կացեալ ին, Մ ըստ արիւնացն
- 28 Յ արհնեսցին, ԽՄՂձՅՆՇՈ եթէ...եթէ (ձ և եթէ), ԺԽՁՂՅՇՊ կայցէ
- 29 Ե նն, ժ զանազանութեանն, Յ զանազանութիւն
- 30 Մ յուժ, ձ գրեցաւ փխ կարգեցաւ, ԽՄՂՅՆՇՈ և զայս ևս, ձ ևս և զայս
- 31 ԺՁ անդարակոյս, Մ անտարակուս, Մ պահահումն, Մ զտուգանս, Յ զտուգանն
- 32 Ո կարգի փխ կարի
- 33 ձ ուցցին և այժմուս, Խ եպիսկոպոսանք, ձ պտորնկին, Մ յաղքատան, Ե աղքատս
- 34 Մ տացի փխ հրամայի, ն այժմու
- 35 Ո առնու, ժ շի՛ որք, նն որ, Մ եպիսկոպոսունք, Ե որոց, ՄՂՇ որոշիլ փխ խորշիլ
- 36 նն պարտ էր, ձն զյաֆեցանս, ԺՄՁՊ մնա

880-ՐՂ ԷՁԻ

- 3 3 և քահանայք
- 4 Ժ շիֆ գոր, ԺԽՉՂՃՅՊ շնորհքն, Ո նայհա-
պա
- 5 ԺՁՊ յեկեղեցին
- 6 Ո գյառաշին, ձ պատիւ, ՂՇ ուղեղ
- 7 ՆՈ թէ շիցէ յառաջադէմ
- 8 ՆՈ զոր ընդրեն այլքն, ԺՁՃՅՊ այլ
- 9 ՄՂ բարդութեամբ, Շ բարկութեամբ փխ
բարեկարգութեամբ
- 10 Ժ վկայիցէ
- 12 ՂՆՈ-ից բացի մյաւաները՝ ժտոց, և ժողովրբ,
ձ ժողովրդոց, ՆՈ ժողովրդեանն
- 13 ՆՈ ժողովրդականք, ՆՈ շիֆ որ, ձ հրա-
պուրեսցեն, բոլոր նեռ. Ի նոսա փխ Ի նո-
ցանէ. սրբաբեյ եեք ըստ Կանոնագրքի և
վ. Բատումյանցի:
- 14 Ո յեկեղեցոյ, ձ պատճառք, ԺՁՊ գմուտքս
- 15 ԺԽՉՂՃՅՆՈ միանութեամբ, ձ եկեղեցի
- 16 Ո անխարիան, ՆՈ ընդ փխ ըստ, Յ արասցին
- 17 ԺՁՅՆՊ՝ երգոց, Ո՝ երգոց փխ երգոց, ՆՈ քա-
հանայիցն, ձ Ի սուրբ եկեղեցոյն սեղանոյն
- 18 ԽՄՂՃՅՆՇՆՈ արէն է, Ժ հքայից (հք-ի վրա
պատիվ), ՁՊ քահանայից
- 18—19 Ո երկու մասունք և կէս մասին, Ն շիֆ
քահանայից երկու... և այլ
- 19 ԽՇ քահանայն, Ո քահանայքն, բացի Ժ-ից
մյաւաներ մէն (Մ մի) և երկու, Ն մասունք,
ԽՄՂՃՅՆՇՆՈ շիֆ և (սարկաւազունքն), ԺՅ
սարկաւազունս, ԽՂՃՇ սարկաւազունք, Մ
սարկաւազունք, ՆՈ սարկաւազն
- 20 ԽՄՂՃՅՆՇՆՈ մի մի, Ո մաս
- 21 ԽՂՃՅՆՇՆՈ մի, Մ շիֆ ամենայն

- 22 ԺՅ շիֆ որ, Ձ հակառեսցի, ՆՈ հակառակիցի,
Ժ առիցէ, ՆՈ առնէ
- 22—23 Ն զատապարտեալ է լիցի
- 23 ԺՁ իցի, Ո շիֆ և, Ժ շիֆ իւր (մի), Ո իշ-
խեսցէ, ԽՂՆՇՈ այնպիսուսն, ձՅ այնպի-
սոյն
- 24 ԽՄՂՃՅՆՇՆՈ հաղորդի, Շ շիֆ առ, ԺՁՊ քա-
հանա, ՂՇ քահանայն, Շ գնա
- 26 ԺՁՊ սպասից փխ սպասաւորելոյ
- 27 ԺՁՊ պատարագ, Ո շիֆ և (սպասք) ԽՄՂՅ
ՆՇՈ սրբոյ եկեղեցոյ
- 28 Ն տան, ԺՁՊ եկեղեցին փխ եղիցին ձՇ եղի-
ցի, Շ առաջագոյն, ՄՂՇ գրեալ փղ կարգեալ
- 28—29 Յ քահանա
- 29 ԽՂՅՆՇՆՈ զործոյ, ձ Ի զործս, Ն տանն, Ո
շիֆ տան իւրոյ, ՄՂՇ պարպալի
- 30 ձ շիֆ Ի սուրբ, ձ յեկեղեցոյն, ՄՂ կայցէ,
ԽՂՅ պաշտան, ՄՃՇ զպաշտան, ձ զաղբատն
փխ զաղոթքն ՆՈ զաղոթան
- 31 Մ տունքեան, Պ տնկչեան, ձ զգլխերի, Ժ
ղտեսչութիւնն, Ձ զտեսչութիւն, ԽՄՂՃՅՇ
ժողովրդոց
- 32 ԺՄՆ ընկերէրքն, Ո ընկերք, ՂՇ կացնն,
ԺՄՁՊ կացցեն ընդ պղբաբարբ, Մ շիֆ իսկ
այլ ընկերքն... միեչև հոգվածի վերջը
- 33 ԽՇ սխալեսցէ, ձՂ սղալեսցէ, ՅՆՈ սխալիցէ,
ձ պաշտամանէն, ՂՇ պաշտպանէն փխ
պաշտամանէն, Ն պաշտամէն
- 34 Ղ հոգաւք, ձ հոգումի
- 34—35 Ո քահանայն միակամայ (կամ մի ակա-
մայ)
- 35 Ն լիցի, ՆՈ յարհնելն, ձ յարհնել զժողո-
վուրդն միարան, Ո Ի սուրբ

881-ՐՂ ԷՁԻ

- 1 3 հասուից, Ն հասուիցն, Շ հանոյից, Ո
հասից Պ հասուց, Ո շիֆ և, ԺԽՇՊ զպա-
ւորութիւն, Ն սպասաւորութիւն
- 2 3 շիֆ քահանայից, ԽՂՃՅՇ կանոնն
- 3 ԺՁՃՅՊ կեալ, ԺԽՉՂՃՅՇՊ լիցի, ձ զատաս-
տան
- 4 ԺՁՃՇՈՊ զպարտաւորութիւն, Ղ զպարտու-
թիւնն փխ զպարտաւորութիւնն
- 6 Ղձ եկեղեցոյ, Շ եկեղեցեսց, ՆՈ վասն վա-
նաց ժողովուրդ (Ո ժողովրդեան) և եկեղե-
ցեսց
- 7 Ն ժած, Ո՝ ժամ փխ Կամ, Ո և ինձ և, Ժ
յայտցիկ
- 8 ԽՂՃՅՆՇ հակառակութիւն Ի մեր իսկ լինի
յաշխարհս (Շ աշխարհս), Մ հակառակու-
թիւն լինի ինչ յաշխարհս, Ո հակառակութիւն
իսկ լինի յաշխարհս, ձ աշխարհականաց

- 9 Մ Ի միտ, Մ շիֆ և (վասն), ԽՂՃՅՆՇՆՈ յա-
ղապս փխ վասն
- 10 ձ շիֆ բաժանէ, Յ բաժանի, Ո բաժանի
- 11 ԽՄՂՅՇ զհաս, ՄՂՇ շիֆ և (զտօնս), Ղ ալժմն,
ՆՈ շիֆիցեալ է
- 12 ՆՈ շիֆ է, ԺՁՃՇՊ յայտսիկ, Ն այտցիկ
- 13 Մ Ի սրբոցն, ձ պատկառեսցնն, Մ ոչ պատ-
կառն զատաստանից և բանից, ԺԽՅՇ Ի մե-
րոյ, ձՆՈ Ի մերոցս, Շ եթէ փխ Եւ թէ
- 14 ձՆ շիֆ գի, ԺՁՊ ուղղեսցէ, Յ վարի
- 15 ՆՈ ալժմ, ԽՂՃՅՇ գրելաբս, Մ գրելիտքս,
Պ գրելով քո, ԽՄՂՃՅՆՇՆՈ շիֆ զատաստան
- 16 Ն բնաւ ինչ ոչ է, Ո բնաւի և ոչ է
- 16—17 Մ շիֆ ըստ այսմ... աշխատութիւնս
- 17 Ղ այսմն, Ն յամենայնի, Ո-ից բացի մյաւա-
ններ յամենայնս, Ն շիֆ Ի

- 19 Ղ յիշատակելոյ, Ո յիշատակ, ԺՁՃՈՊ ննջի-ցելոցն
- 20 ԺՄՁՂՆՇՈՊ շիբ ի, Ժ Յիշատակ, ՁՊ Ջիշա-տակ, Խ յրնդանեացն, Ճ յրնտանեացն
- 21 ԺՁՊ քրիստոնէութեանն, Ճ քրիստոնէութե-ամբ, Ժ Վրմխիթարութիւնն
- 22 ՁԺՊ գրազարս
- 23 Մ Վտոր, Ն շիբ զոր, Ո շիբ և, ՄՃ հրամա-յէ, Շ վազրանելն, Յ ի հողոտ, Ճ իշխեսցէ
- 24 ԺԽՁՊ եկեղեցի, Ն յեկեղեցիս, Ճ և փխ կամ, Ն կրօնս աւորս փխ կրօնաւորս, ԺՁՊ անդ-րէն, Ո յանդէն, ԽՂՃՅՇ զեղջին, Յ երի-ցանց, ՆՈ զեաւղջն եկեղեցուն (Ո եկեղեց-ւոյն) իրիցուն (Ո երիցուն), ԺՁՃՊ լինի, Ո լիցին
- 24—25 Նշիբ լիցի և վանաց... երիցուն
- 25 ԺՁՊ այնպիսի, Մ շիբ այնպիսեաց, Ճ այն-պիսեացն, Յ հասկ, ԺՁՊ շիբ իւրեանց, Ո շիբ տան, ԺՁՆՈՊ որ փխ ուր
- 26 ԺՁՊ եղեալ, Ն շիբ և (կենաց), Մ հացին, Ն հացիւ
- 27 Ո կերակրեաց, ԺՁՃՊ յուղարկեալ, Մ յուղ-զարկեալ
- 27—32 ԺՁՊ Յոյժ ուղիղ է այս դատաստան՝ յետ զհարկաւորն (ՁՊ զհարկաւորսն) առնելոյ յիւրն յեկեղեցոյ և ապա յետ այսր թէ կա-մեացի աւելորդս առնել յայլ եկեղեցի կամ ի կրօնաւոր, կամ յաղթատ, ապա լիցի հա-

- մարձակ առնել ինչ փխ իսկ յորժամ... եկե-ղեցոյ
- 27—28 Ո հարկաւորքն
- 28 ԽՄՂՃՅՇ շիբ կատարեալ, Ո յաւելորդս
- 29 Յ յեկեղեցիս
- 31 Ճ և յոյժ, Ղ ուղիղ, ԽՄՃՅՇ զհարկաւորսն, ՃՅ յիւր
- 32 Ճ յեկեղեցոյ, Մ և ապա յայլ կրօնաւորս կա-մի տալ, Ճ յայլսն, Ն յայլս
- 33 Ժ անձեռնհատութեանն, Շ շիբ անձեռնհատու-թեան և կնմ յարագս, Ժ շիբ կամ
- 34 ԽՅ հաւանութեամբ տալ իւր իրիցուն (Յ իրի-ցոյն), ՂՃՆՇՈ շիբ տան, Շ քահանային փխ երիցուն, Յ հրաման, Ղ՝ իւրտ, Ճ՝ իր փխ իւր (վանաց), ՆՈ վանացն, ԽՂՃՆՇ առաջնորդի, Ո յառաջնորդի
- 34—37 Մ հաւանութեամբ իւր երիցուն զթաղման և զհանգստեան, իսկ զպաշտման և զխա-չարհէն ի վանքն տալ ի կրօնաւորսն, որք կարասցեն տալ փխ հաւանութեամբ... և այլ անհակառակ է
- 35 ԺՁՊ կարին, ՂՈ շնորհելով փխ շահելով
- 36 Պ և յարագս, Ճ արհամարհելով, ԺԽՁՂՃՅՇՊ անդրէն, Ո անդրէ
- 37 Պ որք անկար են (որ ազավաղումն է որքան կարեն), Պ և այդքան հակառակ (այդք ան-հակառակ) է

882-ՐԴ ԷՁԻ

- 2 ԺՁՊ վասն բանադրելոց յեպիսկոպոսաց և վասն ի քահանայից բանադրելոց, Խ վասն բանադրելոց զմարդիկ
- 3 Յ եթէ ժողովրդական ոք, Ո որք
- 4 ԽՂՅՆՇՈ լինին, Ճ են փխ լինիցին, ՆՇ. եպիս-կոպոսաց, ԽՂՃՅՆՇՈ թէ մեռեալ է թող շթա-ղէ զնա քահանայն, Ճ (և ոչ) գերեխալ
- 5 ԽՂՃՅՆՇՈ շիբ թէ, Յ երախայն, Ն երեխայն, Ո հաս փխ հասանել, Յ շիբ կամ, Ո մե-ռելոյ, մշտաները մեռանելոյ
- 6 ԺԽՁՂՃՅՇՊ մկրտէ
- 7 ՂՇ բան, Ն բանից, Ճ պնդութեան
- 8 ԽՂՃՅՆՇՈ զինքն իսկ, Ժ մեռանել հասէլ, ԽՂՃՅՆՇՈ թէ մեռանի
- 9 ՆՈ շիբ բանադրեալն, Յ և փխ այլ ԽՂՃՅՆՇՈ զտան նորա, ԽՂՅՇ զմեռեալն, Շ թաղեալ, ՆՈ մեռեալ թաղել թէ զերեխա տան նորա մկրտել
- 10 Ո բոլոր
- 12 Ն զրկիցէ, Յ քահանային
- 12—13 ԽՂՃՅՆՇՈ յազագս (նՈ վասն) միոյն (Խ + զայլսն զրկեսցէ) զամենայնսն (ԽՂՃՆՇ զամենեկսեան) որ (Խ շիբ) ի (Խ շիբ) տանն (Խ շիբ, ՂՅՇ տունն) ընդ բանիւ պո-

- նէլ
- 13 ԺՁՊ թէ քահանայի թէ, ԽՂՃՅՆՇՈ եթէ, Ո և թաղեսցէ և
- 14 Ճ մկրտել, Ճ զայլս, ՆՈ զսահման, ՆՈ պա-տահեսցէ փխ պահեսցէ
- 15 Ն յայդ փխ յայտ, Յ շիբ ընդ, ԺԽՁՂՅՊ կայ-ցեն, Շ կացեն
- 16 Ճ ընդ փխ վասն, ՃՆՈ մեղուցելոյ
Մ ամբողջ ճաղվածք այսպէս.
Ժողովրդական ոք որ յաղագս պէսպէս սխալանաց ինչ բանադրեալ լինին յեպիս-կոպոսաց կամ ի վարդապետաց, թէ մեռ-եալ է թող շթաղէ զքահանայն և ոչ զերե-խայն մկրտել, Նւ չէպ լիցի երեխայ հա-սանել այնպիսոյն կամ մեռանելոյ, քահա-նայն մկրտէ զերեխայն և զմեռեալն թա-ղեսցէ: Իսկ զբանադրեալն թէ մեռանի՝ չհրամայէ թաղել և թէ երախայ է բանա-դրեալն՝ չհրամայէ մկրտել, և որ զբանա-դրեալն մկրտէ և կամ թաղէ, մասն և բաժին չյուզային առցէ և համարի և զամբոսի զհա-կառակացն Մոմփնսի, այլ զտան նորա զմե-ռեալն թաղել և զերախայն մկրտել. և վարդ-ապետք պատուէր տացին եպիսկոպոսաց,

- զի մի զբռնոր տունն ընդ բանիւ արասցեն
- և կամ ինքեանք առնեն և կամ քահանայն
- անկտարար վասն միոյն բանադրանաց
- դալուն զրկեսցէ: Նահ ոչ քահանային ա-
- րէն է յազազս միոյն դամենեսեան, որ ի
- տանն, ընդ բանիւ առնել: և թէ բանադրե-
- ալն ոչ զղջացի, հանել ի ժողովրդենէն և
- հատանեն յեկեղեցւոյ, զի մի այլքն ընդ
- կապանաւք լիցին ըստ տեառն բանին՝ յա-
- է, թէ մի անդամ կորիցէ:
- 18 ԺՁՊ զեկեղեցիին, ՆՈ զեկեղեցիս
- 19 ՁՊ եպիսկոպոսունք, ՅՇ եւ քորեպիսկոպո-
- սունք, ԽՊՂՃՅՆՇՈ զդուռն (Մ զդուռն, Շ
- դուռն ՆՈ զդուռնս) եկեղեցոյ փակել
- 19—20 Շ շիբ խափանել
- 20 Ո աստուածային, ԽՂՃՅՆՈ աղօթիցն ժամ,
- ԽՅ աւուր ընթրեաց, Ո օրընթրեաց և, Մ
- աղօթից զժամ վասն ազահոթեան և կամ
- վասն պատու: և ընթրեաց, Ճ և փխ կամ
- 21 Մ այլ փխ բայց, Ո զպարտաւորսն, ՄՇ զմե-
- ղուցիւոց, Մ բանադրել
- 23 Ո յայլոյ, Ճ ի փակել
- 23—24 Ն շիբ յանցանաց... վասն միոյ
- 24 Ո շիբ է, ՄՂՇ շիբ և (վասն), Ն յանցանաց
- միո, ԽՊՂՃՅՆՇՈ զեկեղեցիս

- 24—26 ՆՈ շիբ և խափան... զեկեղեցիս
- 25 ԽՇ սպասաւորութեան, ԽՊՂՃՅՇ յանցանացն
- յանցարայն (ԽՂՇ յանցարայց)
- 26—28 Մ շիբ թէ փակել ...նզովիք
- 26 ԽՂՅՇ տայցեն, Ճ տացեն, Ճ Էթէ, Ղ զեւ
- 27 Ճ հրաման
- 28 ՅՇ աստ փխ սաստ, Շ զնել, ԺՁՊ զեղջա-
- ւորաց, Ճ զեղջն աւազաց, Ո զեօղջաւազաց
- 30 Շ շիբ վասն, Ճ առն, Մ շիբ սկզբից միեշև էջ
- 383, 5 և կրկնոցից
- 31 Ո յաշխարհս, Ղ այբք, Ո շիբ արք
- 32 ԺՁՊ որ ի զերութիւն էին և նոյն ամի ինքն
- աստ, Մ շիբ աստ, Ն շիբ վարդապետաց
- 33 ՆՈ հրամանաց
- 34 Յ շիբ սահմանեցաք այսպէս, Շ եւթն, ԺԽՄՁ
- ՂՅՆՇՈՊ ամ է, ԺՁՊ և որ, ԽՊՂՃՅՇՈ և որք,
- Ն և որք, Մ յանդունին, ՃՇ յանզգնեցան
- 35 Ո դմինշ, ԺՁՊ զուզակիցն, ՃՅ ի զերութեանն,
- Ո ի Երութեան, Ճ այնպիսիքն, Յ և այն-
- պիսեացն, Ո այնպիսեաց
- 35—36 Մ ի զերութեան են և այլ կին առնեն,
- այնպիսիքն ի պոռնկութեան համարի են
- 36 Ն ի սյոռնկութեան, Ճ համարեցին, Շ ըն-
- չից, Ո շիբ ի

888-ՈՂ ԷՁԻ

- 1 Ո խոստացուած փխ ստացուածոց, Մ տու-
- զան առնուլ, ԽՊՂՃՅՆՇՈ և յաղբատս (ՇՈ
- աղբատս) մատակարարել, Մ բաժանեսցին
- փխ զատուսցեն
- 2 ՆՈ զեւթն
- 3 ԽՊՂՃՅՆՇՈ ի զերութենէն (ՆՈ զերութենէ)
- անդրէն դարձցին առ իւրաբանչիւր ամու-
- սինս (Ճ ամուսինն, ՆՈ ամուսինքն)
- 4 Ժ ապաշխարութեան, ԽՊՂՃՅՆՇՈ վերազրեալ
- (ՃՅՆՈ վերոյզրեալ) ապաշխարութեան (ՄՂ
- ապաշխարութեանն, Ճ ապաշխարութիւնն),
- Մ որ
- 5 ՄՂՇՈ ամին, Շ այլ օրհնութեամբ, Յ լիցին,
- Պ կրկնապէս փխ կրկնոցից
- 6 ԽՊՂՃՅ ապաշխարութիւնն, Պ ի վերայ նո-
- ցա լինի, ԺՁ լինի, Ճ լինիցի, ԺՄՁՊ եւթն,
- Ճ յեւթն
- 7 ՄՇ շիբ և (կրկնոցից), Ճ կրկնոցիկ, Պ կրկին
- 8 ԺՄՂՃՅ ապաշխարութիւն, ԺԽՁՂՄՅՈ շիբ որ,
- ՄՇ և փխ ոչ
- 9 ՄՂՇ ի զերութենէ, Ն ի զերութեանն են, Ժ
- և թէ փխ եթէ, Մ շիբ (լիցին) և
- 10 ՆՈ զկրկնոցն, Ո ապաշխարեացին
- 11 ՆՈ վերջնոյ, ԺՁՊ զոր և մեք ըզմերն
- 12 ԺՁՃՆՊ զայն փխ զսոյն
- 12—13 Ժ շիբ յաւելաք զի աստ
- 13 Մ աստ փխ այս, ԺՁՊ զատաստանս, ԽՂՃՄ

- ՅՆՇՈ թէ
- 13—15 Մ շիբ Եւ Էթէ ինշ...յեկեղեցիս դատաս-
- տան
- 14 ՆՈ կարծիցի, Ղ՝ գործեսցի, Շ՝ գործիցէ փխ
- կարծեսցի, Մ յայտքիկ, ԺՁՂՊ շիբ մեք, ԽՄՅ
- Էմք փխ մեք
- 15 ԺՂ խնամադիր փխ խնդիր, ՆՈ շիբ այն,
- ԽՂՃՄՅՆՇՈ միայն (փխ զի) ճշմարիտն
- (Շ ճշմարիտ) լինել (Ո լինեն) յեկեղեցի
- դատաստան (Շ դատաստան եկեղեցի)
- 18 ԺՁՊ շիբ ոք, Ն շիբ մեռցի, ԺՁՊ և ի (կեն-
- դանութեան)
- 18—19 ՁՁՊ կենդանութեանն
- 19 Ճ ընդ փխ ըստ
- 21 Պ կամ փխ կամի
- 22 ԺՁՊ շիբ առնել, Պ հնչուիք փխ հեշտ ոք,
- ՆՈ որ զնա հեշտ ոք կալցի, բայց հնոօրի
- մի տացէ, Բայց զշարժուն ինշ և զհրիտակ,
- որում իշխան է, թէ աւտարի տա՝ իշխան է,
- որ ոք զնա հեշտ պաշտէ: Եւ եթէ կամի վա-
- ճառել, ԽՊՂՃՄՅՆՇՈ եթէ, ԽՊՂՃՄՅՆՇՈ և
- կամ
- 23 ԽՊՂՃՄՅՆՇՈ լիցի փխ է, ԺՁՊ յորդէգրեսցի,
- ԽՊՂՄՅՆՇ յորդէգրեաց, ԺՁՊ շիբ ի
- 24 Ո շիբ կամ, ՆՈ զեաւղչն, ՄՅ յորում
- 25 Շ կէս, ԽՊՂՃՄՅՆՇՈ անհարկ և անպեկար
- (ՃՆՈ անբեկար), ԽՊՂՃՈ և զկէս

- 26 ձ բաւական փխ բաւանզակ
- 27 ձ ընդ...ընդ փխ ըստ...ըստ, ն որպէս փխ նորա ՄՂԵ շնորհքն
- 27—28 նմ բովանդակ սրբոյ եկեղեցոյն յանկատրան
- 28 Մ շիբ գի, նմ զսրբո, ժԶՊ շիբ զժառանգութիւնն
- 29 ժԾՁՈՊ աւտարացն
- 29—30 Ո անձնաւորացն փխ անկատրացն
- 30 ժ հաճել
- 31 ժԶՊ շինականաց, ժԶՊ շիբ ուժեք, ԽՄՂՃՄ ՅՆՇՈՒ եկեղեցոյն, ժԶՄՊ ուխտէ, Ո շիբ և, Մ հեռաւորի
- 32 Ո շիբ իցէ, ն զեաւղ, Ո զխաղ
- 33 Մ զիպիցի, ՄՂԵ շիբ որ, ՄՃՄՅ Երիցուն, ժԶՊ շիբ ի, ՁՊ ժառանգութիւնն (բարձեալ), ժԶՊ ժառանգութիւնն, Մ շիբ սրբոյ

- 34 ձ աթոռոյն իցէ, ԽՄՂՃՄՅՆՇՈՒ ժառանգեցուացէ իշխանութիւն է նմա
- 35 ԽՄՂՃՄՅՆՇՈՒ սահմանադրութիւն (Մ սահմանադրութիւն) Հերակիւայ (ձ Հերակղա, Մ Հերակլաց) է (ՄՆՈ շիբ) և Խոսրովայ (Մ Խոսրովայ է, ՄՅ Խոսրովայ, ն Խոսրովայ, Ո Խոսրովայ) ժամանակօք և այսր (ՄՅՇ այս) լիցի (Մ շիբ ժամանակօք և այսր լիցի)
- 36 ն ժամանակ, ՆՈ իրեալ է
- 37 Մ չգիտէին, ն չգիտէլ, Ե գիտէ, Ո գիտի, Մ շիբ ինչ, նմ շիբ է
- 37—39 Մ շիբ բայց նոցա... սահմանաւ
- 38 նմ այսմհետէ, ՄՅ մինչև յախտեան
- 39 ՂԵ կայցէ, ԽՂԵՆ անցէ, ժԶՊ շիբ ըստ, ձ ընդ փխ ըստ, Ղ այսմն
- 40 ն իշխան է առնէ

884-ԲԴ ԷՁԻ

- 1 ՄՅԵ եկեղեցոյն, ՄՂԵ ոչ հեռացուցանել
- 2 ձ շիբ ի, ԽՃՄՅ հեռաւոր անկատր անկատրաց (Մ ի յանկատրաց), ն անկոտրացն, նմ և կամ, ՂԵ յայտարաց փխ օտարաց, ձ աւտարաց, ժԽՄՁՂՃՄՅՇԵ շիբ զոր, ժԽՄՁ ՂՃՄՅՇԵ զորդէզիբ
- 3 ձ շիբ ի, Ե մերձաւորս
- 3—4 նմ շիբ գկնի իւր... քահանայանալ
- 4 Ղ քահանայ, ձ կայցեն
- 5 նմ լիցի առաջնորդն, Ե առաջնորդն
- 6 ն առնէ
- 7 նմ վասն յայտրիկ փխ Յայտսիկ, Մ ասելով, ՂՃՄՅՆՇՈՒ յաւելուլ փխ առաւելուլ, Ե ժառանգաւորք
- 8 Մ յեկեղեցոյ այլև, նմ եկեղեցոյն, ԽՂՄՅՇԵ յեկեղեցոյն է, ԽՄՂՃՄՅՆՇՈՒ շիբ այն, ժ պատահի
- 9 ՄՅ արժան, ԽՄՂՃՄՅՆՇՈՒ և թէ շիցեն փխ թէ ոչ
- 10 ժԾՁՂՄՅՈՒ ճշմարտութեանն է
- 12 ԽՂՃՄՅՆՇՈՒ վասն տանց քահանայից, Մ վասն քահանայից տանցն, ժ ամենայնէ
- 13 Մ ազատ, ՄՅ գիրեանցն, ժԶՊ զմարդ փխ զմարդ, Ո բաժանին
- 13—14 ԽՄՂՃՄՅՆՇՈՒ շարակնութեամբ
- 14 Ո ռոնեն փխ առնեն, ձ ընծանան, Մ ըղձայնն, Պ ըղձան, ձ առնեն
- 15 ժՅ սարկութեանն, նմ ունին փխ պահեն, Յ շիբ որ, ՄՅ ոչ վայել է, ՄՂ քահանայից և քրիստոնէից, ՄՄՅ շիբ Ձի
- 15—16 ԽՄՂՃՄՅՆՇՈՒ երիցս (ԽՂԵ երից, ՁՄՅ զերից, Ո երիս) երանելոյն սրբոյն Գրիգորի և երանելոյն Տրդատայ թաղաւորին (Ո թաղաւորի)
- 16 ՄՅ զեկեղեցոյ, ՄՆՇՈՒ ժառանգութիւն, Յ ժա-

- ռանգութիւնն, ձ ազատ, Ղն ազդատաց փխ ազատաց
- 17 Խ տաւա փխ տունս, ժԽՄՁՂՃՄՅՆՇՈՒ կարգեալ են, նմ շիբ որդիք, Ո եկեղեցոյն, նմ հոգովն և շրոզն ձ և հող և շուր
- 18 ՄՅ շիբ ի, Ո պարտից փխ պարտից, ԽՁՂՄՅՆՇՈՒ թաղաւորութեանն, նմ ժամանակս, ժ պէկար կին (=պէկար արկին), ԽՄՂՄՅՇԵ պիկար, Ձ բէգար, Պ բեգար
- 19 ն շիբ ի, ԽՂԵ տիւուանի, Մ դիուանի, ձ ախանի, նմ յայտնի է և չէ, ՅՆՈ ի փխ ընդ, Մ իշխանականս փխ ընդ շինականս, ԽՄՂՃ ՅՆՇՈՒ շինականս
- 20 Խ ալամբք
- 21 նմ հայիցի, նմ և ի ժառայութիւն
- 22 ԽՂՃՄՅ արկանիցեն, Մ արկանեն, ն անկանիցի, Ե արկանիցին, Ո արկանիցէ, ժԶՊ արկցեն, ձ այնպիսիքն, Ո յայնպիսին, ԽՂՃՄՅՆՇՈՒ օրհնութիւնէ, Մ այնպիսի հետի է յարհնութիւնէ մեր ժողովրդոյս եղիցի եղիցի, ժԽՄՁՂՃՄՅՆՇՈՒ եղիցին
- 23 ժԶՊ եղիցին, ժ իշխանութիւնն, Մ քահանայպետից փխ վարդապետին և քահանայից, նմ քահանայիցն, ժ զայնպիսին
- 24 Մ զպատարագն, ժԶՊ զօգրայիցն, նՇՈ զողիս
- 25 ն իւրաքանչիւրեանց փխ իւրաքանչիւր կամաց, ձՈ կամացն, Մ շիբ և ըստ իւրաքանչիւր ֆրմի, նմ փրմի, ՄՈ զշնորհս, ձ զշնորհ
- 26 նմ եկեղեցոյն, Մ վարդապետի, Ո զվարդապետին
- 27 նմ իրաւանց փխ օրինաց, Ե օրինացն, Յ ուկն, ձ ոչ զնեն, ժԾՁՊ շիբ նոյնպէս, Ո նոյնպէս և, ժԶՊ արհնութիւնէս, ՄՄՅ ար-

- 30—31 Մ ապա թէ անհաւան լինին, նոյնպէս ի մեր....
- 31 ԺՄՁՃՊ օրհնութենէս
- 31—32 ԺՃ վրէժխնդրութիւնն, Խ զվրէժխնդրութեան, ՉՊ վրէժխնդրութիւն, ՄՇՈ զվրէժխնդրութիւն, Մ ի սրբոցն պատիժս և անէծս կրեսցեն փխ զվրէժխնդրութիւնն.... րնկալցին
- 32 ԺԽՁՂՃՄՅՆՇՊ վանք, Մ վանքն, Ճ շիք սըրբոց

- 33 Ն են փխ կոչի, Ո շիք կոչի, ԺԶ և ալլբ՝ ալլբևանք, Խ ալլբևանք, Մ և վարդապետաց և եպիսկոպոսաց, ԽՄՄՅ արեղաց, Մ և աղբատաց և ոչ անիրաւաց կամ հեծելոց տեղիք
- 34 ԽՂՃՄՅՆՇՈ և ազատք և հեծեալք, մինչ կոչելով, արք (Ղ ալլբ) և կանայք, մեծաւ կրկիւղիւ
- 34—37 Մ շիք Եւ ազատք.... ամենեցուն
- 35 ԺԶՊ պաշտման, Ճ աղօթիլ փխ հաղորդել
- 36 ԺԶՊ շիք ի

880-ՌԿ ԷՁԻ

- 2 ԽՄՂՃՄՅՇ զասն թէ (ՄՂ+ի) քանի ազոս (ՄՅ ազգ) պարտ է անույ զիրար (Շ ամուսնանալ), ՆՈ զասն ամուսնութեան և քանիօնութեան ազգակցաց
- 3 Ժ մի փխ Ձի, ՄՅ ևւ արղ զի որպէս, Մ զի որպէս ի մեր, ՄՅ ի նոյնու՝ ԽՃՆՈ շիք նիւթիւ, ՄՂՄՅՇ թւոյ փխ նիւթիւ
- 4 ԽՃՆՈ ութուտանն (Ճ ութուտանն) ամի, ՂՃՆ տէրութեանն, Մ Խոսրովի, ՂՄՅ Խոսրովս, Շ Խոսրովս
- 5 Ն ոք փխ քո
- 6 Ո շիք զոր, Ո զատաքնական
- 7 ԺՄՁՆՇ հաստատեսցին, ԺԶՈՊ վարդապետք
- 8—10 ԺԶՊ մերձաւորաց և կործանին յայնքան համարձակութեամբ զոր զործեն յայնպիսիքն, այլև զազահութիւն....
- 9 միայն Ա խմբագր. Ձէ շարիս
- 9—10 ԽՄՂՄՅՇ քանզի զմիայն (ՄՂՄՅ միայն) զազգահամարութեան (Մ զազգահամարութեանն, Ղ զազգահամարութեանն, ՄՅ զազգահամարութիւնն, Շ զազգահամարութեանն) զործեն յայնպիսիքն
- 10 Շ և ալլ
- 11 ԽՂՃՄՅՆՇՈ զոր, ԽՂՃՆՇՈ շիք է, ՄՅ և փխ է, Մ որ արմատ է, ԽՂՃՄՅՆՇՈ ասաց, Մ որպէս ասաց, ԽՂՃՆՇ զհեթանոս, ՄՅ զհեթանոսական, Ո զհեթանոս
- 12 ԽՂՇՈ անաստուածն, Մ որ է անաստուածն, ՄՅ անաստուած, Ն անէծն փխ անաստուած, Մ շիք և
- 12—14 Մ մարգարեին ծանոց և իմաստնացոց՝ Ձի թէ աստուածային....
- 12—13 Ճ աստուածպաշտիցն, ՆՈ ամենայն աստուածպաշտաց (Ո աստուածպաշտացն), ԺԶՊ աստուածպաշտաց որք էին և ալլ ոչ շարիս, ՄՅ աստուածպաշտացն իւրոյ և ալլ ոչ շարիս, որպէս իմաստն (Յ իմաստնոցն) յայտնի է
- 13 ԽՇ շիք և բիւր, Խ ոչ շարիս, Ո շարի, Շ շիք և (իմաստնոց)
- 14 Շ շիք փոխն

- 15 Մ սահման, ԺԶ զրարարչն բոլորեցունց, ՄՆՈ զարարչին զբոլորից (ՆՈ ամենեցուն), ՄՅ զարարչին ամենեցունց զբոլորեցունց, ԺԶՊ զսահմանարութիւնս, ԽՄՇ սահմանարութիւն, ՄՂՃՅ սահմանարութիւնն, Ն զսահմանարութիւնն
- 16 3 զպատուերն, ԽՂՃՄՅՆՇՈ առ ոտն հարու (ՄՅ ոտահարու) և արհամարհողք լեալք, Չ արհամաղք
- 16—18 Մ առ ոտն հարու և արհամարհել զոր բարկութիւնն աստուծոյ իջանէ ի վերայ նոցա, զի ի հնումն այսպէս սաց աստուած, թէ ըստ կրօնից ազգացն....
- 17 Ճ ճանաչողք, Շ ճանաչէի, ՃՇ շիք է (այս), ՃՆՈ ալլ փխ այս, ՃՄՅ և (Ճ+այղ) յայտնի է, զի ի հնումն, Ո զիս փխ զի
- 18 ԺԶՆՈՊ զոր, բոլոր ձեռ. շիք ըստ (էլից). սրբագրել ԼԵԲ ըստ Ա խմբագրութեան, Ժ աստուած յայսպէսաց, Ո ածյ պասաց, ՃՆՈ կրանից
- 19 ԽՂՇ եղիպտոցոցն, Ճ քանացոց, մյուսեւերք՝ քանանացոցն
- 20 Մ շիք և ի կարգ արկեալ, ԺԶՊ ի կարգս, ՄՅ ի կարգեալ փխ ի կարգ արկեալ, ԺԶ անկոխիս, ՆՈ անզողինս, Մ զայսպիսի անզողինս խայտառակ կոչեաց տէրն, Եւ հրաժարեցոց....
- 21 3 վարեն, ԺԽՄՁՃՊ յառաջի, Շ առաջի, ՄՆՈ յազգէն
- 22 Ո երկրորդեն, Պ մերս խորթ
- 22—23 Մ և ասէ, թէ համօրէն քոյր քո է
- 23 Ո յայտնել, Ճ համարեա, ՄՅ համարօքոյր փխ համարեայ քոյր, մյուս բոլոր ձեռագրերը՝ համարեայ, Ո ետ, ՄՈ և փխ ևս
- 24 Մ շիք արժանի իմն.... իբր, Պ քանի փխ քանզի, ՄՈ իբրև, ԺԽՄՁՂՄՅՇՈՊ համարեայ փխ համօրեայ
- 26 ԽՄՂՃՄՅՇՈ զգատէր, ԺՊ որ լինի ի նմին կին, ՂՄՅՇ լինին, Շ շիք կին, Ո միւս, ՃՆ յայտնեացն
- 27 ՄՅ զխորթըն, Ճ շիք և

- 28 Ե շիբ քանդի անբարշտութիւն է, ճնՈ վե-
րագոյն, Մ վերնագոյնս, Մ քանդի փխ քան
դայս ԺԽՂՃՄՅՇՊ դայն
- 29 Ճ նշանակեալ, Ճ շիբ որ, ԺԽՂՃՄՅՇՊ
յերորդ, ՈՆ երբորդ ազգ (ն շիբ) նշանա-
կի, Ո առաջ, բոլոր ձեռ. յայտնագոյն դառ-
նայոյ. սրբագրել եճք ըստ ԱՅ խմբագրու-
րյունների,
- 30 ՄՂՇ մեզ, ԺՁՊ դառականս դատերոյ քո, Ճ
դատեր ուստերոյ քո, ՄՅ դատերք (Յ գրա-
տեր) և ուստեր քո, ՂՇ կամ դատեր քո փխ
դատեր դատեր քոյ, Ճ դատեր զդուստր քո,
ՄՅ դատեր դատերոյ քո
- 31 ՄՅ մնօղի, Ո մնող, ն մի այլ փխ միայն
- 32 Ո ի նմանէ, Մ շիբ միս, ն շիբ քանդի....
յիմարութիւն է
- 33 ԽՄՂՃՄՅՇՈ և կամ, ՄՂՃՄՅՇՈ և կամ (մօ-
րաքն), Ժ մօրաքն որդի

- 34 Ժ ազգակցութիւնն, Ճ ազգակցութիւն է, մի
է. նոյն է և որդոց, ն ազգակցութիւնն մի է
և նոյն է որդոցն, ՄՂՄՅՇՈ նոյն է և որդոց
- 35 Ն յեկիր փխ երկիր, Մ շիբ և (երիր), Ե շիբ
և երիր, ԺՁՊ յերիր, ԽՄՅ երկիր փխ երիր,
ԽՂՆՇՈ եզբօր որդոյն, ԺՁՊ այլոցն, ՄՅ շիբ
առ, ՄՅ զմիմեանս, Ժ առ միմեան
- 36 ԽՄՂՅՇ շիբ և երկրորդն, ԺՁՃՆՊ և երկրորդ,
ԺՁՊ շիբ և երրորդն, Ճ քեռորդ փխ քառորդ,
ՄՅ քաներրորդ
- 37 Ժ աստուածազան, ն աստուածազանց
- 38 Ն օրէնքն, Ճ գառական, Պ գառաքանս, Ո
նուսոյ փխ նուսոյ, ԺՊ յաստեր նորա
- 39 ԽՂՃՄՅՇՈ շիբ և (կամ), ՄՅ կամ գուստր
ուստերաց (Յ ուստերոյ) նորա, Ո կամ ոչ
գուստրն ուստեր նորա

387-ՐԴ ԷԶԻ

- 1 ԺՁՊ եզև եզևալ
- 2 Ո շիբ և (նորա) ՄՅ այլ ուստր մնանիցի,
ԺՁՊ շիբ զնա
- 2-3 ԽՂՆՇՈ զնա կնութեան, Մ զնա ի կնու-
թեան
- 3 ԽՂՃՄՅՇՈ այսու փխ այսինքն
- 3-4 Մ զի անօրէնութիւն է. այսու զսահմանն
ցուցանէ, թէ խորշկլ պարտ է յայս ամուս-
նութենէ....
- 4 ԽՂՃՄՅՇՈ; ցուցանէ և թէ ցոր (ՄՅ ցորբան,
նՈ յոր) խորշկլի է յամուսնութենէ
- 5 Մ Ովսէի, Ճ Ովսէի, ՄՅ Ովսեա, Ե Մով-
սեանաւ փխ Ովսեա, ՄՃ մարդարէիւն, Ճ
չհամարեցաւ
- 6 ԺՁՊ շիբ առ, Ժ յայսու, ՁՊ այսու, ՂՇ յան-
ցամբ, ԺՁՊ՝ անբանամբութեամբ, Խ՝ ամ-
բասամբութեամբ, Ճ՝ անբամբասութեամբ,
ՂՇ՝ անբասամբութեամբ փխ ամբաստա-
նութեամբ
- 6-12 Մ առ այսու յանցամբ, զի քան զա-
մենայն մեզք առաւել ծանր է արիւն ընդ
արիւն խառնելն, որ է ազգականաց ամուս-
նութիւն....
- 7 Ժ հարագատութիւնն, ԽՂՇ հայրագատութիւն
- 8 Յ այս է փխ առէ, ԺՁՊ դատաստանն,
ԺՁՄՅՊ շիբ է, ն ըստ փխ ընդ, Ե յաշխարհի
- 9 Ո շիբ և (գիտութիւն), ԺՁՊ գթութիւն փխ
գիտութիւն
- 10 ԺՁՊ շիբ և գողութիւն, ԽՃՆՈ հեղեալ է
- 11-12 Ճ իսկ անչի ամբարշտութիւն է և կրու-
կրծի մեղք աննն, որ...., Պ այն է
- 12 Մ աշխիւն ընդ աշխիւն, Ե խառնիւն, Ժ ամուս-
նութիւնն, Ո ամուսնութեան

- 13 Մ շիբ ն.... պատմէ, Ժ այն փխ այնմ, Ճ
շիբ դայս, Ե դայսմ, ԺՁՆՊ շիբ առէ
- 13-14 Մ վասն այս մեղացս սուգ առջէ երկիր և
նուադի
- 14 ԺՁՃՄՅՇՈ երկրի, ԺՁՊ նրազեցի, ԽՂՆՇՈ
նուազեցէ, Մ նուազի, ՃՄՅ նուազեցէ.
սրբագրել եճք ըստ Ա խմբագրութեան և
Աստվածաշնչի, ԽՂՃՄՅՇՈ բնակչաբն, Մ
շիբ իրովք ՄՅ իւրօր
- 15 ԺՁՊ պակասեցան, նՈ պակասեցան (Ո քպ
տառի տեղը բաց է թողնված)
- 15-18 Մ պակասեցին և աստուած բարկու-
թեամբ հայի յաշխարհս փխ պակասեցին
....և որոց իշխանն
- 16-17 ԺՁՊ բանն յանդիմանութիւնն (ՁՊ յան-
դիմանութիւն) խրատելոյ զայնպիսիսն
- 17 ՄՅ հաւատեալ փխ հաւատացաւ, Ո հաւա-
տացու, Ճ առնէք, Ճ զանձինսդ
- 18 Ճ դատապարտէք, Ճ իշխէքն, ՃՄ թէ, Մ
արիւն յարեան ոչ խառնես, ԽՂՄՅՇՈ ա-
րեան յարիւն, Ճ ոչ տայք, նՈ խառնիլ
- 19 ԽՂՃՄՅՇՈ որ է, ՄՅ մինչ, ՃնՈ անուն փխ
արիւն, ՄՇՈ մերձաւորութեան, Ո արդարու-
թեան, ն կատարել փխ կատարեալ
- 20 Ն յանդնեցելոց, Ո անդնեցելոց
- 20-23 ԺՁՊ արդարապէս զայս առանդեցես առ
ամենայն քրիստոնէայս, զոր երանելի հար-
ցրն....
- 20-21 Մ զվիճակ քո, իսկ յանդնեցելոցն և լըր-
րոցն կանոնական եղովքն զոր երանելի հար-
ցրն....
- 21 Ճ երանի փխ երանելի, ՄՅ երանելիք ՄՅ
հարանցն, ՄՅ շիբ ի Քրիստոս
- 22 ՄՅ են, Ղ ցալծմն

- 22—28 Մ շիֆ և մինչև ցայժմ.... Ի ձեռն կանոնաց
- 23 Ն աւանդեսցեն, ՄՅ Ի սկիզբն ի, Շ շիֆ որ, ՄՅ յանասնոց, Ժ բնութիւնն
- 24 ԺՁՊ սիրէր փխ սիրելի էր, Մ յանց, Յ յայնց, ԺՁՊ զասհմանս
- 25 Ժն մեղացուցին, ձ մեղկացուցին, Մ լուայցըն փխ լաւացն, Ո լաւազոյն, ՄՅ յորում, Ն տեղեկան փխ տեղեակ, Ո տեղեակն, Խ շիֆ է, ՂՄՇ և փխ է, Յ և բո
- 26 ՄՅ յամենայնի, Ո ամենայն, Ո զիր եթէ, Պ Ի կանոնացս, ԺՁՊ ասայ փխ աստ
- 27 Ն շիֆ ի, ձ շիֆ և (մեզ)
- 28 Ո շիֆ թէ, Ո աւելուած, ԺՁՊ նորուն, ՄՅ նորոյս
- 30 Շ իցէ և թէ իցէ, ճՇ առնլոյ, ՄՅ առնելոյն
- 31 ԽՂՃՄՅՆՇՆ շիֆ հրամայէ, Մ շիֆ բատ ալսրմ, Ղ յայմն
- 32 ձ Ի նոցունց, ԺՁՊ զմտունքն, Մձ ծնունդս, ՆՈ ծնունդան, ՄՅ ծնեայն Ի ծնողացն, Պ ծնողացն
- 33 Ն խորթունցն, Ո Ի տարթունցն փխ խորթու-

- ցրն ԽՄՂՃՄՅՆՇՆՈՐ որ առանց խորթունցն փխ թուանց որդոցն, ճՆՈ լինի, ՄՂՇ ազգս
- 34 ձ ամուսնացիս
- 35 ԽՄՂՃՄՅՆՇՆ շիֆ Այլ, ԽՄՂՄՅՆՇՆ զխորթս, ԺՁՊ ցխորթան փխ ցերբորդն, Մձ ցերբորդան, Ո յերբորդն
- 36 Մ շիֆ զի, Մ զի բատ, ձՈ շորբորդին, ՄՅ ծնեալն, ԺՁՊ Ի ծնելոց փխ Ի ծնողաց, ձ ցորդիս
- 37—39 Ո շիֆ նւ զայս.... Հինգերորդ ապա
- 38 Մ ասէ, ԽՄՂՃՄՅՆՇՆ մին.... մին, ՄՅ խորթոցն, ԺՁ շիֆ և (մինն)
- 39 Ղ խորդոցն (ծնողաց), Խ ծնաւոր, ձ ամուսնացիս, Ո ամուսնասին
- 41 Մ շիֆ զի, Ո օրէնք, Մ զհօրաբոյր և զմօրաբոյրն, Ո հաւաբոյր և զմայրաբոյր, ԽՂՃ և փխ կամ, ՄՂՇ կանոնքն, ՆՈ զծնունդ
- 42 ՆՈ սոցա փխ նոցա, ՆՈ զծնունդ, ԺՁՃՈ երբայր մօր, ԽՄՂՃՆՈ զայլոց, ՄՅ այլոց, Ժ հրաժարեցուցանէն
- 43 Ժ խորթոց, ՆՈ զխորթոց, Ո յոր ձ յորդոց, ՄՅ ուստերէ փխ յորդոյ, ձ դատերաց

888-ՐԴ ԷԶԻ

- 1 Մ միապէս փխ միօրինակ, Ժ հրաժարեցուցանէ, Մ հրաժարեցուցանէ, Ձ հրաժարեցուցանէն
- 2 Մ շիֆ որ Ի նուէ, ՄՅ որ Ի նուէ. աչնպէս է, որ Ի վերոյ գրեցամ
- 4 Խ Ի նոյն խորհուրդ է բանս այս, ՄՂՃՇ շիֆ դարձեալ, Յ և դարձեալ, ՆՈ վասն թէ բատ օրինաց և կանոնաց որպէս զօրին (Ո զուզին) և թէ որոց ներելի է և զորս բաժանելի (Ո + է)
- 5 ՄՅ և զիտելի է, Մ կանոնքն
- 6 ՄՅ մինչև Ի շորբորդն և Ի հինգերբորդումն Ի միոյ կողմանէ առնուն զիրար, որ լինի երկու կողմանէ տասներորդ զարմնն, ՆՇ շիֆ Ի (հինգերբորդ), Ձժ զարմնն, Մ շիֆ զարմն, ԽՄՂՃՅՆ զնոյնն, ՆՈ զնոյնս Ո օրինացն
- 7 ԺՁՊ զերբորդի (Պ զերբորդին) ծնունդն, ԽՆՈ զերբորդին, ԽՄՂՇ շորբորդին
- 7—8 ՆՈ շիֆ յայտ է առնուլ, Յ շորբորդին հրամայ խնամեալ և որդիքն առնուն զիրար որ լինի հինգերբորդ
- 8 ՄՆՇՈՊ ամենայն
- 8—9 ձ և այս զամենայն յրնդանութիւնս է իմանալի, ԽՆՈ ընդանութիւնսն, ՄՅ բնութիւնս փխ բնասանութիւնս
- 9 Ո շորբորդ, Շ շիֆ և հինգերբորդն
- 10 Շ շիֆ նւ (թէ), Ո եթէ, Ղ Ի օրէնքն ԽՄՃՄՅՆՇՆՈՐ աւրէնք, ՆՈ զմիացուցանելոյ փխ զմի ցուցանելոյ
- 11 Մ ծնողք, Ն ծնողք, ԽՂՇ երկոյս

- 12 Ն բորս, Ո բորս, Ն ինչ փխ ոչ, Ո զբոր, Ո առ փխ առն
- 12—13 ԺՁՊ շիֆ առն փոխել յրնասանութիւն
- 14 Ն ալլա, ձ մերձաւորաբ
- 15 ՄՆՈ սապէս, ՄՅ զուզեն, Շ եղբարք
- 16 Ն ծնունդ, ՄՅ թէ և Շ առաջի
- 17 ՄՅ յայնորիկ, ՆՈ յայն, ԽՄՂՄՅՆՈ և կամ
- 17—18 Մ շիֆ նւ դարձեալ.... զայն իցէ
- 18 ՂՃՄՅՆՇՆ զայս, ՆՈ շորբորդն
- 18—19 Ն և թէ Ի միս կողմանէ մի պատահի՝ խտրելի է
- 19 Շ շիֆ մին, ՂՃՄՅՆՈ մի, Մ պսակ փխ պակաս, Ո շիֆ պակաս լինի
- 20 ՆՈ օրինացն, Ո զառական փխ զառականս, Յ յայտանեսցիս, Մ յիւրն ՅՆՈ իւրն, ձ շիֆ իսկ
- 21 ՄՅ խնամեալ փխ առնու, ԽՄՂՃՄՅՆՇՆ և է առնողն (Ո առնող), ձ նոյնն, Մ կանոնաց
- 23 ԺՁՊ իցեն բատ արինացն, Մ իցեն, Խ շիֆ և
- 25 ՆՈ շիֆ թէ, ԽՄՂՃՄՅՆՇՆՈՐ մի, Ն և երեք Ի մի կողմանէ և երեք Ի մի՝ լինելի է, և թէ երեք Ի մի՝ և այս ևս լինելի է, զի որպէս...., Ո և երեք Ի մի կողմանէ և երեք մի՝ լինելի է, և թէ երեք մի կողմանէ իցէ և երկու Ի մի՝ և այս ևս լինելի է, զի որպէս...., ձ կողմն ԽՄՂՃՄՇ և այս ևս, ՁՊ և այս և
- 26 Յ որպէս ևս
- 27 Պ շորբորդն փխ երբորդն
- 28 ԽՂՃ նոյնն է, ՆՈ նոյն է յորժամ, ԽՄՂՃՄՅՆՇՆ Ո (Շ շիֆ) միոյ կողմանէ, ՆՈ միս, Ժ

- չի՛ք ի (լինելն), ՄՅ և ի լինելն, ՄՂԸ ի լինելն մնայ երեք, զի որպէս հրամայեցաւ յաւրինացն զչորրորդն առնուլ հինգերորդին, զի յորժամ առցէ մնասցէ երորդն, զի որպէս որ իւրն առնու և մնա երեք, ԽՃՄՅՆՈ ի լինելն մնա երեք, զի որպէս որ (Ո չի՛ք) իւրն առնու (նՈ քստ օրինացն) և մնայ երեք
- 30 ՄՂ և ոչնէ, ԽՄՂՃՆԸ: որդոց, Ո որդոցս, Ն չի՛ք է, Խ հռուտորութեանն
- 31 ԽՄՂՃՄՅՆՇՈ մի, Խ չի՛ք իցէ, ԺՁՊ մի, Ճ միսն փխ մին (ի)
- 31—32 ՄՂԸ ի լինել նմա չորրորդ
- 32 ԺՁՊ հինկ փխ հինգերորդ, Մ զարմիցն իցէ, Ճ քստ չորրորդին է

- 34 Ո սապէս ամենայն, ՂԸ ամենայն, ՄՅ խնայմութիւնս Մ չի՛ք ի, ԺԽՁՅ ի լինել նմայ
- 35 Շ երեք, ՆՈ և կամ, ԺՁՃՄՊ չորս, ՆՈ աշխարհականաց
- 37 ՆՈ երեքն, ԽՂՃԸ մի, ՆՈ ի միտ, Շ ի միսուն
- 38 ԽՄՂՄՅ ի միսոյ, Շ ի միսու, ՆՈ ի միոջէ փխ ի միսոյն, Ն չի՛ք ի (լինելն), ՄՄՅՇ ի լինել, ՄՅՆՈ մնա, ԺՁՊ մնան երկու և մին երեք
- 39 ՆՈ ապա թէ յանդիմանն քակեսցին, ԺՁՅՄՊ և քակեսցի
- 40 ԽՄՂՃՄՅՇ ռզգեսցի, ՆՈ ռզգեսցին, Մ թէ, Շ անդիսանալ
- 41 Ո զնտանութիւնն, ԺՁ չի՛ք կամ (զսաստ)

889-ՐԿ ԷՁԻ

- 1 Մ չի՛ք մի, ԺԽՁՂՄՅՇ իցն
- 1—2 Ն չի՛ք Երկու ի մի... և թլ
- 2 Ո սապ փխ և, Մ քակեսցի, ՆՈ քակեսցեն, ՄՅ յազբատս փխ յազադս
- 3 ԽՄՂՆՇՈՊ յանդիմութեան, Ճ յանդիմելոյ, ՄՅ յանդիմութեամբ, ԽՄՂՃՄՅՆՇՈ և կամ
- 4 Ճ սահմանի, ՆՈ սահմանեսցեն Ո յանգիտանալով, Ժ անգիտ անգիտանալով
- 5 ՄՂԸ ի շնացողաց փխ իշխանաց, ՆՈ այլօրինակ լիցի, Մ լիցին, ԺԽՁՂՄՅՇՇՈՊ և երման, Ճ, Ներելն, ԺՁՊ յամենեսան, ՄՅ յամենայնս
- 6 Ո չի՛ք մի, Շ չի՛ք (մի) ի, Մ կողման, Շ չի՛ք իցէ, ԽՄՂՃԸ մին, ՆՈ մի, Մ բնաւ
- 7 ՄՂՃՄՅՆՇՈ և թձ (անգիտանալով) ՄՂԸ անգիտութեամբ, Ն անգիտով, Ո անգիտելով, ՄՂԸ քակեսցի, ՆՈ քակեսցեն
- 8 Շ ի հաղորդիչ Ո հաղորդել, Շ այլ լիցի հեզացեալք, ՆՈ իբրև
- 9 Մ զպոռնիկ, ԽՄՂՃՅՇ քակեսցեն
- 10 ԽՄՂՃՄՅՇ ի լինել, Ն ի չորրորդ
- 11 ԽՃՄՅՆՈ մի, Մ արդ փխ այդ, Ն այդ է, ԺՁՊ որ ասէ. քանզի որ ասէ, Ճ բնութիւնն
- 12 Մ անց, Ո յանց, ԺՄՅՆ զքսահմանս, ՄՂԸ չի՛ք մեղմացուցին
- 13 ՄՅ ի լաւացն, Ն լաւանց, ԺՁՆՇՈՊ զչորրորդին և զհինգերորդին
- 15 Մ չի՛ք Ջայդ միելն հողվածի վերջը, ՆՈ և քստ կանոնաց, ԽՂՃՄՅՆՇՈ և կամ ներեսցին (Ո ներեսցեն)
- 16 ՈՊ յադոցիկ
- 16—17 Ճ քստ տնտեսութեան մտաց զնել, ՆՈ այլ ինչ քստ տնտեսութեան զնել մտաց
- 17 Ո ոչ փխ ինչ
- 18 Բուր ձեռ. ինչ փխ ոչ. սրբագրել ենք համաձայն ԱԲ խմբագրութեանն, ԺՁՊ ի կենդան

- 19 ԺՁՊ վարժ ի ոք, Շ վարժեալք փխ վարժ ոք, Ժ սովորութեանն
- 20 ԺԽՁՂՄՅՇՈՊ զբաղում, ԺԽՁՂՄՅՇՈՊ ի գրոց արանց տեսանեք, Ճ անտեղակ
- 21 Ո յայդմ, ՆՈ լինելով, Շ ի լինել, Ն ի միշոց իցլ ի կողմանէ, Ո ի միոջէ իցէ և ի կողմանէ, ՂԸ կողման իցէ, ԺՁՊ երրորդն փխ հինգերորդն, Ն չի՛ք կամ հինգերորդն
- 22 ԽՂՄՅՇ զնոյնն, ՄՅՆ չի՛ք ի, ՄՅ զմիս, Ճ ի միսն, ՆՈ զմիսմէ (Ո ի միսմէ) պահանջին ի կողմանէ, ԺԽՁՇՈՊ որ է զտուն ուրէք, ՃՄՅՆՇՈ զտանել, Ո զմուն փխ դուն
- 23 ՆՈ իւրն, ԺՁ արէնք, ՂՈ զառականսն, ՆՇ մի յայտներ
- 23—24 Ո ի միոջին փխ ի միշոցին
- 24 ԽՂՃ նոյնն, Մ զնոյն, Յ զնոյնն
- 25 յոհաննու, ԽՃՄՅՆՈ ոսկեբերանին, ՂԸ ոսկեբերանոյն
- 26 ԽՂՄՅՇ զասացեալսն, Ճ ասացեալսն, Ն զասացեալնն, ՆՈ թէ, Ո հրամանէ, Շ ազգականաց
- 27 Ժ կինն, ՆՈ զսէրն փխ զսերմն, Մ յնաւորս
- 28 ԽՂՃՄՅՆՇՈ զսէրն լինել, ԽՂՃՄՅՆՇՈ և արդ, ՄՅՆՈ խնդրեն
- 29 Ճ զսուրբն, ՄՅ սրբոց, ՂԸ սուրբ, Ժ զգաւրութիւնն, ԺՁՄՊ աւետարանն, ԽՂՅՇ աւետարան
- 30 ԽՂՃՅ զպահանսութիւնն, Ճ այնորիկ
- 31 Շ խնդրելի փխ խտրելի, ԺՄՅՈ այլ գիտելի է, Խ արէնքն է
- 32 ՃՆ արէնքն
- 33 ՆՈ օրինաց զրութեան, ՄՅ գիտութիւն է
- 34 ՂԸ զքոյրս, ՆՈ զքորս, Ն անուին, Ո անուին, Շ արէնքն, ՂԸ չի՛ք օրէնքն, ՄՅ հօրքոյր և մօրքոյր, ՆՈ զհօրքեր և զմօրքեր
- 35 Ճ չի՛ք մօր, ՄՅ զայսոցիկ

- 36 ձ շիբ իբր, Շ իբրև, ՆՈ շիբ ոք
- 37 ՆՈ միևնչև շորրորդ և հինգերորդ, Մ շիբ ի (հինգերորդ), ՄՅ գարմն առնուն գիրար, ԺԽՁՊ և գայս նշան է ասէ, ՂՄՅՇ աննշան է
- 38 ձ քրտովով, Շ դայզ փխ յայտ
- 39 ՄՆՇՈ քնտանութեան, Ճ ծննդաբն, Պ ծնունդը, ԺՁՄՅՆՈՊ բաժանել
- 41 Խ աճոյ, ՆՈ քունսցի այս դատաստանք
- 42 ԺԽՁՂՄՅՇՊ կար է, Ճ կար են, Ո շիբ ի, Խ այզմ, Ղ այզմն

- 43 ձ իբրև, ձ հեղըստզտցէ գայցէ, ՆՈ ստգտցէ, Խ տգէտեկոյ, ձ տգէտ եղելոյ, ՄՅ գիտեւով փխ տգիտելոյ, Ն տգիտելով, Ո տգեւելով, ԺՁ քողութիւնն
- 44 Խ ուղիւղ, Ղ ուղեղ, ՄՅ վարով փխ վարելով, Ն որոց փխ գրոց
- 45—46 ՆՂՃՇՈ և գմեղ (Շ մեղ) ազատէ ի մեծէ (Շ մեծ, ձ ազատս ի մեզէ) և յանայտ դատաստանէ (Ճ +արասցէ),
- 46 ազատ, ՆՈ մի իցին, ձ կաշառք, Մ զբազում, Ո բազումս

890-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 ՆՈ վրէժխդիրք, ԺՁՄՅՊ այգոքիկ, Ն այգոքիկ
- 2 Ո հատուցանելոց են, Ժ է, ՄՅ հատուցանելոց են դատաստանին
- 4 ԽՃՄՅՆՈ վասն նաւաց բեկելոց (ՄՅ բեկելոյ) ի ծովու (ձ ի ծովս)
- 5 Մ զնազմս, ԺԽՄՁՂՄՅՇՊ ձեռնադրութեամբ
- 6 ԺՁՊ է, Խ վայելովով, ՄՂՃՄՅՇ վայելելովով, Ն վայելող շահից նորա լինել, Ո իբրու զի հանդերձեալ էր բառերով վերջանում է Դատաստանագիրքը սույն ձեռագրում:
- 6—7 ԺԽՄՁՂՄՅՇ շիբ յաւար առնուլ
- 7 Ե շիբ յօտար մարդկանէ, ՄՅ դատաստան
- 8 Շ շիբ ձրի, Ն կամի, Ն շիբ վարձս տացեն, Մ վարձոյ, Մ զօրանացն փխ զօրինացն
- 9 ՄՂՇ աճեալ, Շ յարուցանելն, Շ իւր, ԺՁՊ կամ փխ Այլ, Մ շիբ, Այլ
- 9—10 Ն այլ մի ազահել
- 10 Ն որպէս որ, Պ զօտար փխ զաւար
- 11 Մ որպէս փխ իբր, Ն զտէր, ձ շիբ որ, ԺՁ ի հնանդելոց
- 12 ԺՁՄՇՊ դատաստան
- 12—14 Մ շիբ Ե սակաւ... ծովու
- 13 ԽՂՃՄՅՆՇ թէ ի (ձ շիբ) մերոց ազգաց պատահի
- 14 Ն տիրելոց
- 16 Յ վասն խաբեբայիցն
- 17—18 ԽՂՃՇ յանուն սրբոյ (ձ սրբոց) և եկեղեցեաց վանաց, Մ յանուն սրբոյ վանաց և սրբոց, Յ յանուն սրբոյ եկեղեցեաց և վանաց և սրբոց, Ն յանուն սրբոց եկեղեցեաց և այլօք...
- 18 ԺՁՃՊ պատճառանաւք, Ն ի բազումս
- 19 Յ դիրբաւ, ԺՁՊ շիբ ի, ԺՁ պատեակալ փխ պատրուակեալ, ԽՂՃՄՅՆՇ հնարին փխ սովորին
- 20 Մ ընծայնական, ԽՂՃՇՆ ունել փխ առնել, ՂՇ և այլ անձևս, Ն կեղծաւորութեան, Պ ըստ անկեղծաւորութեամբ
- 21 ձ կալ նոցա կալ
- 21 ՄՅՆ ինչս, Մ յայլոց

- 22—24 ԽՂՄՅՆՇ անուն (Ն յանուն) իցէ և թէ կարիս ինչ իցէ (Ն շիբ և թէ ...իցէ) անդ առաքել, և թէ այս շիցէ՝ չիրաքանչիւր ի (ՂՄՅՇ շիբ) տեղիս տալ, և թէ շիցէ հնար այսմ (Ն այսմ), ձ անուն իցէ անդ առաքալ և թէ կարիս ինչ իցէ չիրաքանչիւր տեղիս տալ և թէ շիցէ հնար...
- 24 Ժ յայսմ, ԺՁՁՊ բստ պատշաճի ժողովոյն, ԽՂՄՅՇ ժողովոյն փխ ժողովելոյն
- 25 Ժ եպիսկոպոս
- 26 ԽՂՃՇ շինոյ
- 27—28 Ն շիբ և թէ շիցէ բաւական... յայնոսիկ վարել
- 28 Յ յայտսիկ, Յ օրինակ
Մ ամբողջ հողվածը այսպես.
Եւ դի բազումք շրջին խաբէութեամբ յանուն սրբոց և վանաց եկեղեցեաց և այլօք պատճառօք և . զբազումս պատրին, բանիդ հնարին ունել թուղթս Ա այլ ևս կեղծաւորութեամբ: Արդ, յորժամ պատահի նոցա գտանել զխաբէութիւն նոցա, զժողովեալ ինչան առնուլ, որ յայլ եկեղեցոյ անուն առեալ է, և յորոյ յանուն առեալ է՝ անդ տացէ և կամ ի պէտս ազբատաց տացէ, և կամ յեկեղեցոյ շէնս, և կամ ի գերեալս
- 30 ԽՇ ի նոր, ԺՁՅ գեաւղ, Պ գիւղ, Շ շինին,
- 31 ՆՊ զաւաչին, Ն շինիցի, ձ ի գեօղ, ԺԽՁՃՆ գեաւղ, Պ գիւղ
- 32 ՄՂՆՇ շրին, Ն անպիսեացս, ԽՄՁՂՃՅՆՇՊ միևնչև, ձ բանկիւքն, ՄՃ ժողովին, ՂՇ շիբ և (ապա)
- 33 ԽՄՂՃՄՅՆՇ հաստատեցի, Ն հաստատիցին
- 34 Խ արիւնակ փխ աւերակ, Ղ աւիրակ, Շ շիւնացի, ձ միևնչև, Մ շիբ գի, Մ ի փխ գի, Յ գետնլ փխ գիտել
- 35 Մ գիրաքանչիւր, ՄՄՅ սահման, ձ զսահմանս, Խ դատաստանաց փխ անդատանի, Մ շիբ անդատանի, ՂՃՄՅՇ անդատանաց, Ն անդատանաց և զայլոց իւրաքանչիւր բստ սահմանի նախնացն կայցին, Մ լի-

ցի փխ կալցին
 36 Մ և փխ իսկ, ԽԾՂՄՅՆՇ թէ, ԽՂՇ բազմա-
 ժամանակ, Մ բազում ժամանակ, ՄՅ ոչ
 զիտնն, Ն և անգիտելի և տէրութեան, ԺՁՃՊ
 գտերութեան, Մ շիք տէրութեան, Ղ տէրու-
 թիւնն, Յ տէրութեանն

37 Մ փոփոխումն, Մ նոր բաժանումն արաս-
 ցեն, Ն արասցես, ՄՅ զբաժանումն հաւա-
 սար արդարութեամբ, Ղ բարժանումն, Ժ
 հաւասարատութեամբ, Մ շիք հաւազարա-
 դատութեամբ

891-ՐԴ ԷՁԻ

1 Ն շիք և (մասն), ԺՁ գլխաւոր
 1—2 Մ շիք և մասն աւելի...զայլսն
 2 Խ շիք իցէ, ՄՅ գեղչին, Ն գեաւղչն, ԽՂՄՅՇ
 հոգայով, Ն հոգայ, ԺՁՊ և զայլսն, Ն
 զայլս
 4 ՄՅ զկումաշ, Շ շիք կումաշ... ինչ, Ն վասն
 հաստատութեան համօրէն վաճառաց
 5 ՄՅ և վաճառք, Մ շիք որք, Շ որ, Ճ յա-
 մենեցուն
 6 ԽՃՄՅՆ յանձնառութեան, Ղ յանձնառու-
 թեան, Ժ վկայութեանն, Մ վկայութեամբք,
 Յ վկայութեամբ, ՃՅ կամք, Ն բստ, Ժ նու
 փխ նոսա
 7 Մ շիք Ըստ, Մ սապէս փխ այսմ, Ն շիք
 Ըստ այսմ...վաճառիցէ, Շ այսմն, Մ վա-
 ճառէ
 8 Ն կամքն ընդ նմա լինել փխ իւրոց...առնել,
 Մ շիք իւրոց, ՄՅ եղբարցն, ԽԾՂՃՆՇ որք,
 ԽՂ ժառանկք, ՄՆՇ ժառանգ, Ճ ժառանգ
 իցքն (ժառանգիցք են), ԺԽԾՂՃՇՊ թէ և
 որդիքն (Ճ որդիք)
 8—9 Ն որդի վաճառէ
 9 Մ շիք վաճառեն, ՂՇ վաճառիցեն, Ն եղբարց,
 ԺՁՊ քեռոցն, Ճ քրեբրցն, Շ քեոցն, Ն շիք
 կամօք
 10 ԺՁՊ յորժամին (Պ յորժամայն) փխ յորժամ
 կամին, ԺՁՊ զարձուցանեն, Մ յետ զար-
 ձուցանել
 12 Ն զրոզք, ԺՁՊ վկայի, Մ վաճառին, Ճ վա-
 ճառեցեն, Ն վաճառիցին, Մ ազբատութիւն
 13 Մ սահման, Ճ զնէ փխ զնէ
 15 ԺՁՃ այդ փխ Արդ, Ճ այսպէս, Խ զարձին
 15—16 Մ շիք Արդ այդպէս...բստ արժանւոյն
 17 ԺՃ հաստատութեանն
 17—18 ԽՂՄՅՆ իսկ գիր հաստատութեան (Ն
 հաստատուն) նշանաւ կպիսկոպոսին (Ն
 զատաւորին) լիցի, սակայն նշանն կամ
 ճշմարիտ զատաւորին լիցի Քրիստոսի նշան
 խաչին և (Ն+կամ) պատկեր...
 Ճ իսկ գիր հաստատութեան նշանաւ և-
 պիսկոպոսին լիցի կամ նշան ճշմարիտ զա-
 տաւորին լիցի Քրիստոսի նշանն խաչին իւ-
 բոյ և պատկեր....

Շ իսկ գիր հաստատութեան նշանաւ և-
 պիսկոպոսին լիցի, սակայն նշան խաչին և
 պատկեր....
 17—22 Մ իսկ գիր հաստատութեան նշանաւ
 վարդապետին և կպիսկոպոսին լիցի կամ
 ճշմարիտ զատաւորին Քրիստոսի նշան խա-
 չին և կամ այլոց զատաւորաց, սակայն ար-
 քունի նշանաւ նշանակին և այնպէս հաս-
 տատին....
 19 Մ ամենայն փխ այսինքն
 20 ԽՂՃՅՇ ձեռամբք, Մ ձեռամբ, ՂՃՆ նշանա-
 կեալ
 21 ՄՅ գրեն
 22 Ժ շիք աստ, ԺՁՊ լիցին, Մ շիք նոյնպէս....
 լիցի
 24 ԽԾՂՃՄՅՆՇ վասն բաժանման հարսանց (ՄՅ
 հարսանաց, Ճ հարսնեբոյ, Մ հարսանեացն,
 Ն եղբարց)
 25 Մ բաժանին, Ն բաժանեցին
 26 Ժ զհարսանեաց, ՁՊ զհարսանեացն, Մ
 զհարսանց, ԺՁՊ բաժինս, Շ շիք և, Շ իւ-
 բաբանչիւրսն, Մ շիք յայտ...իւրաքանչի-
 րոսն
 27 Ճ ինքեանք, Մ առնուն փխ հայրենեացն
 28 ՄՃՅ թէ, Մ ի մէնչ, ԺՂՇ յամենեցուն, Ն յա-
 մենեցունցն
 29 Մ վճարի փխ կանգնեցի, ՄՃ շիք որք, ԺՁՊ
 իւրոց
 30 Մ շիք Ձայդ...է դատաստան, Ժ քաղաքա-
 ւարութեան, ՄՅ քաղաքաւարութեամբ
 33 ԽԾՃՄՅՆ անկանի, Խ ի ծարի, ԺՁՊ և փխ
 կամ, ԺՂՅՇ եկեղեցոյ, Ճ յեկեղեցի,
 Ն վասն որ ծառէ անգելոք և կախելոց և
 յեկեղեցոյ անկելոց կամ քարիւ եկեղեցոյ
 մեռելոց
 34 ՄՅ և որք յաղաք ի ծառէ անկեալ ի վայր
 մարդ որ մեռելոյ հարցեալ էիր, Շ մեռա-
 նել
 35 ԽԾՂՃՆՇՊ և կամ, Մ շիք թէ, ԽԾՂՆՇ խեղ-
 դով, ՄՅ մեղանչումն, Մ տկոցն
 36 Մ որ ինչ
 37 Մ սպա փխ Այլ, Ճ շիք թէ, Մ ունիցեն փխ
 առնիցեն, Մ զոր փխ յորում

892-ԲԳ ԷՁԻ

- 1 Ն թէ, ժ եղ փխ եղև, Շ յամօթ փխ յանօթ, ժ պղծութեանն, Մ հոգոց
- 2 Ճ ուտիցեն
- 2-3 Մ շիք թէ յայն ագգ...իցէ,
- 3 Ճ քարկոծեսցեն, ԽՊՂՃՄՅՆԸ զմիսն (ՄՂՃՄՅ զմիս) նորա
- 4 ԽՂՄՅՆԸ թէև՝ Ճ շիք և, Ս եղչիրաւորքն թէ, ՂՃՅԵ եղչիրաւորք, Մ եղչիրաւորք, ՄՂ հարկանեն, ժՍՁՊ զմարգն, Ս մեռանի
- 5 ԽՊՂՃՄՅՆԸ շիք և (ոչ)
- 6 ԽՂՃՄՅՆԸ մեղականաց, ՄՆԸ պղծութեան և սպանութեան
- 7 ՄՅ շիք թէ, ժՁՊ շիք զայս, ՃԵ հատանեն, Ճ շիք զայն, Ճ զպտուղն փխ ի պտղոյ
- 8 ՄՅ թէ, ժՁՊ շիք նորա (այլ), Շ շիք բայց ...նորա, ԽՊՂՃՄՅՆԸ այլ (ՄՅ շիք) բուսանիցք և եկեսցէ ի հաս (Ս շիք և...հաս), կերիցեն
- 8-9 Ն կերիցեն անխոր և մի խոտեսցեն
- 9 ՄԵ ծնեալք, ՄՅ ի յանասնոց, ՄՃ յանասնոցն
- 9-10 Մ շիք աստի... հաւաստապէս
- 10 ՂԵ շիք ըստ, Ս այս յարիեացն է, ՂԵ յարիեացն, ժՆ շիք և
- 11 Ճ ապալ փխ Այլ, ժՁՊ եկեղեցի անկեալ, Մ շիք ի խոնարհ, ՄՂՃՄՅՆԸ եթէ քար, Ն քար զերծեալ և, Ս անգանի
- 11-12 Ն շիք չեկեղեցոյ ի վայր
- 12 ՄՃ շիք ի վայր, Ս մեռանի, ՄՅ մատուցեն
- 13 ժ շիք նմա
- 15 Ճ ասացեն փխ արացեն
- 17 Մ գողից, ՄՂԵ հանել
- 18 ԽՊՂՃՄՅՆԸ այլ վասն, ժՁԵՊ հարցել
- 18-19 Ս Այլ վասն գողոց ի փայտ հանելոյ հարցումն. եթէ այլազոր և եթէ քրիստոնեալ և հրամայէ քրիստոնի
- 19 ժԵ եթէ քրիստոնեալ իցէ (Շ է), Խ քրիստոնէ, ՅՄ քրիստոնէի (և), ՅՄ քրիստոնէին,

- Ճ հրամայիցէ, ժՁ ի փայտէ, Շ քաշել, ժՁՊ և թէ փխ եթէ (հնար)
- 20 Ս է փխ իցէ, ժՍՁՊ շիք ոչ, ժՍ կաշառելով, ՃՄՅ կաշառաբ, Ս ապա թէ փխ Իսկ եթէ, ՄՂԵ յաղորիբ, Ն յայտքիկ
- 21 Ս շիք ապա, ՄՂԵ գհրամայեալս, Ս շիք հարկաւորաբար
- 22 Ս հրամայից, ժԽՅ յոհաննէս, ՍՁՂԵ յովաննէս, Ճ յովաննէս¹
- 23 Ն յաւելի, ՍՄՅ շիք ձեզ
- 24 Ն ի սիրտն, Մ երծաս
- 25 ՄՅ Սամուէլի անել
- 27 ժՁՄՅՊՎ վասն որ (Մ շիք) կենդանի անսուն (Մ+որ) սպանանէ (Ձ սպանէ, ՄՅ+զմարդ), Ս սպանելոյ, Ճ սպանանելոյ, Շ սպաննելոց
- 28 ՄՅ իսկ փխ Այլ, ՄՅՆ լինիցի, ՃԵ իցէ փխ լիցի, Ն շորի խեղան, ԽՊՂՄՅՆ և կամ ձի, ժՁՊ ազհան, ԽՂ աքհան, Ս աքցան, Ճ աքցհան, ՄՅ աքքիհհան, Ն կիցսրնկեց
- 29 ԽՊՂՃՄՅՆԸ և կամ եզն
- 30 Ն դիտիցէ, Մ և այլ ազգ անիցին, Յ անիցին Ս և այլք ասն նմա, Ն և բողոք բանայցեն, վնասն ցուցանիցեն, Ճ ցուցուցանեն
- 30-31 Ս և նա անփոյթ անէ
- 31 ԽՃՄՅՆ՝ կացցէ, ՂԵ՝ կայցէ փխ աւրացէ, Ս հնարի, Ս շիք որպէս արժանն էր, ժՁՊ կիցս ընկեսցէ, Մ կիցսն կեցեալ, Ս և կամ (խածեալ)
- 32 Ճ խաջեալ, Ն ատամն ածեալ փխ խածեալ, ՄՂԵ սպանցէ, ՄՅ տէրն
- 33 Ն անասուն, Շ շիք ոչ, ՍՄ թէ, Յ անսորբ, Մ անսորբ փխ յանսորբ, ժ անասնոյ, ԽՂՆԸ յանասնոց
- 34 Ն շիք թէ էջ, ԽՆ ի մեռելոցն, ՂՄՅՆ ի մեռելոյն, ԽՃ տեարբ, ՍՂՄՅՆԸ տեարբն

398-ԲԳ ԷՁԻ

- 1 ՄՅ նորա, Ն յայտնիցեն, Մ զպատճառնն, Յ զպատճառն
- 2 Ն վաճառիցեն, ԽՂՃՄՅՆԸ խրատել զնոսս (Յ զնա)
- 1-2 Ս շիք և այնոցիկ...խրատել
- 3 Պ զատաստանեցաք փխ զատաստան եղաք, Ս շիք երբմն, ժ հաստատեալ
- 3-4 Ս շիք այլ հաստատել...տաւելեալ, ԽՂՃՄՅՆԸ հաստատել և (ՂՄՅ շիք) կանոնաւ բասամբ (Յ մասամբք, Շ մասամ) տաւելեալ
- 4 ժ կանոնաւք, ժՁՊ տաւելիլ

- 6 ԽՊՂՃ վասն որ յարկէ (Ս յուարկէ, Ղ յուարկէ, Ճ զրկէ) զմարդ ի ճանապարհ՝ (Ճ ի բան կամ ի գործ) և (Խ շիք) կամ յայլ գործ (Ճ շիք և...գործ) և մեռնի (ՍՃ մեռանի),
- ՄՅ վասն մարդոյ որ ողորկէ ի ճանապարհ՝ կամ այլ ինչ տեղ որ մեռանի,
- Ն վասն զմարդ ի ճանապարհ և այլ

¹ Այս բառի տարբնիքը վաճառելու հետազարում այլևս չեն նշվում:

- գործ առաքողաց և վնասելոց սպանմամբ, Ե վասն որ ի մարդ ճանապարհ՝ ուր
- 7 ԽՂՃՆԵ ալլ վասն, ՄՅ Եթէ որ գալլ ու գմարդ ի ճանապարհ՝ յուրարկէ յումէք, Մ Ալլ վասն յուրարկելոյ գմարդիկ ի ճանապարհ, բա- յումէ... ԽՂՇ յղարկել, ձն յուրարկել, ՄՅ տեսաննն, Ե տեսանէին
- 8 Մ ի հարցումս, Ն ի հարցմանցս, ԺՁՂՇՊ մշակութեանն
- 9 ԺԽՁՂՃՇՊ շիբ ի, Ժ ալգէգործութեանն, Ձ ալգէգործութեան Պ յալգէգործութեան, ՄՂՇ շիբ և (ալլք)
- 9—10 Ն շիբ և ալլք ի դինուորութիւն, Ժ ի դինուորութեանն, ԽՄՁՂՇՊ ի դինուորութեան
- 10 Մ շիբ դարձեալ, ԽՄՂՃՆԵ որ (ն շիբ) ի պէտս փխ որպէս
- 11 Մ Լենաց մերոց, Մ շիբ օրինօք պատրաստեալ է, ձ որ փխ որոց
- 12 ՄՅ յորողայթ, ՄՅ անպարտք, ԽՄՂՇ տեսարն, ՃՄՅՆ տեսարք, ԺԽՁՂՄՅՆՇՊ նորս
- 13 Ժձ պատէն փխ պատուէրն, Խ պատվէրն, Ն պատէր, ՄՇ և փխ ի, Մ հնազանդելոցն
- 14 Յ իւրոցն, ԺՁՊ միաբանութեամբ, Ն միաբանական, Ղ խաղական
- 15 ՄՂՇ զգէման, ՄՅ զընզգէմն, Մ հրամայեսցեն, Մ հրամայիցն, Յ հրամայիցին, ԽՄՂՃՆԵ տեսարք, ՄՅ տեսարք
- 16 Ն պատահիցէ, Ն և փս կամ, ՄՂՇ սպաննութիւն, Ն սպանութեան, ԽՂՇ տէր
- 17 ՄՂ թէ Ն իւրոյ, ԽՄՂՇ զվնաս, Ե յառաջի

- 18 ՄՇ շիբ և, Ե անպատրաստ, ԺԽՁՂՃՄՅՇՊ ի գործս
- 19 Ն պատահէ, Մ խիթայլն, ՄՅ խիթ առ այլն, Մ արենպարտ է, ձ արենն պարտական է, ՄՅ արենն պարտ է. Եթէ քարագործ և ալլ ինչ արուեստաւոր ի գործս իւր անպատրաստութեամբն իւրով վնասեցի կամ թէ մեռանի և տէրն իւր անպարտ է:
- 21 ԽՄՂՃՄՅՆՇ վասն (Ե շիբ) մանկանց ուսուցողաց (ձ ուսուցանողաց, Ե ուսուցո)
- 22 ՄՅ Ջի շէ (Յ ոչ է) պարտ, Ն վարձով, ԽՄՂՃՆԵ ըստ կանոնի
- 24 ԺԽՁՂՃՄՅՇՊ որք փխ որքք
- 25 Ժձ իւրաւք, ՁՊ իւրաւքն, Ն հողայցեն, ԺՁՊ թէ
- 26 ԽՃՄՅՆ յօժարութեան, Մձ ուսուցանողացն, ձ զի արժան է
- 27 Ն հողն, ԽՄՂՃՄՅՇՇ սերմանողաց, Ն բնձել, ԽՃՄՅ թէ, ՄՅ աղքատ է, Ն Եթէ աղքատ ոչ պահանջն
- 29 ՄՅ թէ, Ն հակառակիցէ, Ն ի փխ և, ձ բնաբարեացէ
- 30 ԺԽՁՃՄՅՊ ի մանուկ, ԽՄՂՃՄՅՆՇ զհողեւոր (Մ զհողեւորն, Ն հողեւոր) շնորհին
- 32 ԺՁՃՇՊ երթեալ
- 34 Ե շիբ վասն, Մ արբեցութեանց
- 35 Ժ դարբեցութեանն, Ե սահման, ՄՅ անաշ- նորդաց
- 36 ԽՄՅՆ շիբ ի, Խն յսպասաւորաց, ՄՅ զըսպասաւորաց, ԺՁՊ թէ, ՄՂՃՄ ժայտքեն

394-ԲՊ ԷՁԻ

- 1 ՄՂՇ շիբ է, Ն դահման, ձն նորս, Մ շիբ, ըստ, ԺՁ ըստուգարանութեանն
- 2 ՂՃՆԵ ժայտքելն, Մ տլժքելն, Յ տալժքելն, ՄՂՄՆԵ ի կարմածէ
- 3 Մ մարմնոցն
- 3—4 ԺՁՊ շիբ արբեցութեան... սահման
- 4 Մ անյաղութիւն է, Մ շիբ է
- 5 Ե արբեցութիւն է, ՂՄՅՆ թեթևումն, ԺՁՄՅՊ շիբ է
- 6 ԽՂՃՄՅՇՇ և կամ, Ն սահմանի և նշանի, Մ և կամ նշանակ
- 7 Մ իցլ փխ է, Ե իւրաբանչիւր, ՄՅ ի սպասաւորութեանէ, Ժ զապաշխարութեանն, ԽՄ ՂՃՇ զշափ, ՄՅ զշափն, Ն զշար փխ շափն
- 8 Ն մատչել, ԺՁ ընդ դատապարտանաւք դատաստանաւք
- 8—9 ՄՅ ընդ դատաստանօք արբեցողացն են դատաստանք
- 9 ձ արբեցողին են
- 11 Ղ թագաւոր, Ե շիբ ամբողջ հողավածք
- 12 ՄՅ Ե ինչ է գործ մարդոյս՝ զաստուած-

- պաշտութիւնն և ծանեաք զնա, զի նա միայն է աստուած: Ապա... ձն դիւն է, ձ դաստուածպաշտութիւնն
- 13 Մ մարդոցն, ՄՆ մարդագոյն
- 14 Պ զուարթս, ՄՂ պահելով փխ հայելով, Ն նայելով
- 16 ՄՅ շիբ ահա, ՄՂ խորհրդականքն
- 17 Մ բնաւորք, Մ հրեշտակ, ԽՄՂՃՆ մին, ԺԽՄ ՋՂՊ պարզ փխ պարզ և,
- 17—18 ՄՅ անխառնութեանէ փխ յանխառն բնութեանէ
- 18 ԺՁՆՊ և փխ ի (բարմաց), ՁՊ յիսկզբանն, ՄՅ յիսկզբան
- 20 Ն զերեսս
- 21 ձ մարդ, ԽՄՁՂՃՆ յոգի, Ժ աշուքն փխ ապուշքն, Մ ամենայն փխ յայինքն Ն շիբ ալիքն տղէտք, Մ տղէտքն, Մ տղէտ
- 22 Ն բերանովք, ՄՂՄՆ ալլօք, ԺԽՁՂՊ գործաւք ՄՆՊ զանբովանդակելին
- 23 ԺՁՊ ի զգաստութիւն, ՄՂՃ ի սղայութիւն, Մ

- ի գայութիւն, ԽՄՅԵՊ բովանդակել, ձ ալլ
- և, և զփշեալ
- 24 Մ և փխ կամ, Ժ և զհտեայ և, Մ շիբ և
- 25 ՄՅ բովանդակ, ԵՊ բովանդակ, և բնութիւնս
- 25—26 Մ շիբ ունեւորմ... և զհողմն
- 26 ԺՁՊ զշերմնն, բալոր ձեւ. զհողն փխ զհողմն,
- Մն բժշկաց, ԽՄՂՃՄն մանկունքն
- 27 ԺՁՊ զհողոյ, Ղ զհողուն, Ժ ցամաքութիւն,
- Մ և ցամաքութիւն, և յոսկէր, ՄՅ զմար-
- մին, Ժ խոնաւութիւնն, և խոնարհութիւն
- փխ խոնաւութիւն, ձ և զշրոցն
- 28 ՄՅ արեան, Մ երկան փխ երակսն, ԺԽՄՁ
- ՂՄՅՆՊ հողոյն փխ հողմոյն
- 29 և շիբ հրոյն, ձ խառնել, ԺՁՁՊ արականս,
- Մ ալրականս
- 30 Մ իգականս (ասեն)

- 31 և շիբ ոչ (զբնութիւն)
- 32 ձ զսկսանիլ
- 33 Մ շիբ վասն որոյ ոչ սասց... միեւն հողովծի
- վերջը
- 34 Ղ սրովբէիցն, և որով փխ սրով, ԽՂՃՄՅ
- ղճանապարհս
- 35 ձ և թէ այդ, ԽՂՄՅ անեղք, ձ շիբ և
- 36 ԽՂՃՄՅն քանզի, ՄՅ շիբ թէ (ի սկզբանէ),
- ԺՁՂՃՄՅՊ զերկինս
- 37 ԽՂՄՅ թէ ու զշուրս, և զշուրն, մյուսները
- զշուրս, ՁՊ շիբ թէ (երկիր), ՄՅ շիբ էր,
- Մ աներևութ, և հողին
- 39 ԺՁՆՊ զերկինս
- 40 և և զամենայն, և զօրս փխ զօրութիւնս, և
- զբար

395-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 ԽՁՊ յերկիր, ձ Երկինս փխ երկիրս
- 2 ԺՁՆՊ բարբառովն, ձ բարբառին, ԽՂՃՄՅՆ
- սպա ուրեմն (ՄՅՆ շիբ) և, ԺՁՊ չուր, Ղ
- շիբ և (Դաւիթ)
- 3 ՄՅ նա փխ նորա, ԽՂՃՄՅՆ շիբ և զցամաք
- ...ստեղծին
- 5 ԺՅ հողին, Ձ հողի, Ղ յողիս, և զպաշտօնայս
- (լսելով)
- 6 Յ զղասս, Ժ սեռակ, ԽՂՃՅ զանուն
- 7 Մ՝ սոյնպէս, Յ՝ սապէս փխ ալսպէս, և զզա-
- սըն
- 8 ՄՅ զհրեշտակն, Մ ի սկզբան, ձ յայլ, Մ
- յետու, ձ սասցաւ Արարհամու
- 9 և զհարարս ԽՂՃՆ եթէ եկին, ԽՁՅ հրեշ-
- տակրն, Մ հրեշտակն
- 10 Ղ զայլս
- 11 Ղ զսերովբէիցն...զբերովբէիցն, և զկերպա-
- բան
- 12 ԽՂՆ յակովբ, Մ յակովբայ, Յ յակոբայ,
- ԽՂՃՅ հրեշտակացն
- 13 և ասելոյն, ԺՄ երկրի, ձ որոց
- 14 Խն մարդկանն
- 15 Ղձ կարճելովփխ կարծելով,
- 16 ԽՄՅ զանուանն, ձ զանասունն փխ զա-
- նուանս, և զանունս, Ղձ հրեշտակաց, ձ
- բաւականս, Մ՝ բովանդակ, Յ՝ բովանդակ
- փխ բաւական
- 17 Ղն կերպաւ, ԺՁՊ շիբ և (զբերովբէն), Պ
- զբերորէն
- 18 Ժ զշարարեալ, Ղ Մովսիսի, Մն Մովսէսի,
- Ղ ի տաճարին փխ ի խորանին ՄՅ կցեալ,

- ՄՅ որ
- 19 Մն քառութեան, և-ից բացի մյուսները շիբ
- (և) ի, ԺՁՊ մենքենովթան, Ղ մենքենովթան,
- ձ զմենքենովթան, ՄՅ մեքայնովան, և մեքլ-
- նովթան, և բերովբ, ձ բերովբ, ՄՅ շիբ
- բերորբ, և բերովբէս
- 20 ԽՂ առիծուն, ՄՅ առիծոյն, ՄՅ և ուր
- մարդոյ և արծուոյն և..., և կարաց փխ
- կառաց
- 21 ձ ստուցիւ
- 22 ՂՄ զթիթղուն ձ լոյսերամս, Մ զստսերամս
- 23 ԺՁ միբխա, Պ միբխայ, և զօրս
- 24 ձ զանասունն փխ զանուանս, և զանունս,
- և ևսայիաս
- 25 Ղն կերպաւ, ԽՂՄ զփառարանութիւն
- 26 ձ յայտէ (և յաւելու), ձն շորեքկերպեանս
- 27 ԽՂՃՆ շորեքթեկէանս, ԺՁՊ մենքենովթայ, ձ
- մենքենովթայից
- 28 և տէր փխ սորա, Ժ թէ դեպ փխ թէպէտ,
- ԺԽՁՃՄՅՆՊ շիբ ի (խորհորդ), Ղ ի միս
- փխ ի միտս
- 29 ԽՂՃՆ կերպաւն, և տեսանէ և
- 30 և ալլս փխ ալսիւքն սալլս, ձ ալլ աննման
- փխ ալլակերպս
- 31 ձ անուոցն, Մ անուոց
- 32 ԺԽՁՂՄՅՊ անձնական է, ասէ, ՄՅ հողի,
- Պ զոյ
- 33 և որբ, ԽՁՂՁՊ բազմաշեք, և բազմա-
- շայթ, ԺՁ շիբ և (հոր), Ժ հոր և, Ղ ուր
- փխ հոր
- 34 և ակնարկես

306-ԲՊ ԷՋԻ

- 1 և ասացից
- 2 և յիւրաքանչիւր, Մ աւետարանի
- 3 և շիֆ այլ ինչ, ձ գրազմութիւն, և զրազմութիւնսն, ձ հրեշտակացն զնդաց
- 5 ձ բայց միայն սուրբ, ՄՅ ինն փխ եւթն
- 6—7 ԽձՄՅՆ հրեշտակք (Յն+Լ) հրեշտակապետք, իշխանութիւնք (ն+Լ), զուարթունք (ն զօրութիւնք), աթոռք, պետութիւնք, տէրութիւնք, սերովբէք, քերովբէք, Ղ հրեշտակք, հրեշտակապետք, իշխանութիւնք, պետութիւնք, տէրութիւնք, սերովբէք, քերովբէք
- 8 Ժ ոնէսիոս, ԽՁՂՄՅՊ դիոնէսիոս, և դէոնէսիոս, և պարծանք, ԽՂՃՄՅՆ արիսպագացի
- 9 Մ առագիւղցն, ձ աշակերտն, ԽՂՃ դաս, ՄՅ դասուց, ՄՅ շիֆ ասաց
- 10 ԺՁՃՄՅՊ երկու ի մի (ՄՅ մեր) երեսաց, և երկու ի մի էր ասացեալ, ՄՅ զհրեշտակապետն, ՄՅՆ ի հրեշտակաց
- 11 և ի սերոբէից, ՄՅ ի նոսա
- 12 ԺՁՃՊ ուսեալք
- 13 ՄՅ սոյնպէս (Յ սապէս) առաջին որ են ի, և շիֆ են
- 14 Ղ շիֆ ներքին, և դաս, Ղ որ, Խ հրամատարք
- 15 ԺՃՅ հիվիւքն
- 17 ՄՅ և յեկրորդ դասք, Ղ դասք, և շիֆ դաս, Յ փառաբանութիւնք նոցա
- 18 և արարածոց, ձն յերբ, ԽՂՃՄՅՆ ոչ ողորմիս
- 19 ձ քաղաքաց
- 20 ՄՅ դասք, ԺՁՊ իշխանութիւն (Պ իշխանութիւնն) են, Մ իշխանութիւնէ, Յ իշխանու-

- նեանն է, ԺՁՊ իշխանութեան (աստուծոյ), և իշխանութեանն
- 20—21 Պ իշխանութիւնք
- 23 Ժ երրորդ փխ Չորրորդ, ՄՅ դասք, ԺՁՊ ասէ փխ է (որք), ՄՅ շիֆ է, ձ՝ զարութեանն, և՝ զօրութեանն (Աստուծոյ)
- 25 ՄՅ դասք, ՄՅ շիֆ է, ԺՁՂՄՊ աթոռոցն (Աստուծոյ), ձ շիֆ Աստուծոյ
- 26 և շիֆ ասելով
- 27 ԺՁ դասապետութեանցն փխ դաս պետութեանցն, ԽՂՄՅՆՊ դասք, Ղ պետութեանն փխ քահանայութեանն, Մ քահանայութեան
- 29 ԺՁՂՃՄՅՊ դասք, ԺՁՄՆՊ տերութեան (Աստուծոյ)
- 30 և յարքայութիւն (յաւիտենից), Պ յաւիտենաց
- 31 Ժ եւթերորդ փխ ութերորդ, Ձ դաս փխ դաս, ՄՆ դասք, ձ շիֆ է, ԺՁՊ բերանաւք, Խձ շիֆ են
- 32 Ղ երեքսրբեանին, ՄՅ երեքսրբեան, և լուան, ՄՅ հասլայաս, ԺՁՊ հասլիաս ասելով, ԽՂՂ սուրբ, սուրբ տէր, ձՆ սուրբ, սուրբ, սուրբ հս (ձ շիֆ) տէր, ՄՅ սուրբ, սուրբ, սուրբ տէր զօրութեանց լիներ (Մ լի են երկինքն)
- 33 Պ իններորդն, ՄՅ դասք, ձ քերոբէից են, և լսեն, և վերին
- 34 ՄՅ մեծութեանս, և որ զովոպք են մեծութեան, ԺՁՊ շիֆ Աստուծոյ
- 35 ձ լինեն փխ լի են, ԽՂՃՄՅՆ րո
- 36 և դաս

307-ԲՊ ԷՋԻ

- 1 ԽՂՃՄՅՆ շիֆ այլ, ՁՂՄՅՊ յիմացուք, և իմաստունք փխ իմացուք, և շիֆ որ
- 2 ԺՁՊ դասքն, ՂՃՄՅՆ դասն, և դասնն
- 3 ՃՄՅ հրաշայի, և ի բարձուն
- 5 և զհրեշտակապետք զողի
- 6 ԽՂՃՄՅՆ գորդին, Մ հայր, և շիֆ մեզ, ՄՅ քաւ լիցի և մի լիցի
- 7 Մ հայհոյութիւնք, ԺՁՊ դասքն, և դասն, ՄՆ աստուածութեան
- 9 Ժ կայիս փխ կայանին, ԺՁՄՅՊ բաժանին
- 10 ԺՁՊ (չափով) լուսաւորութիւն, ձ զլուսաւորութեանն, Մ լուսաւորութեան, և լուսօրեն, ԽՂՄՅՆ դասն, ձն զդասն
- 11 ձ ինձ փխ ինչ
- 12 Մ .այլապի
- 13 և շիֆ որպէս
- 14 ԽՂՃՄՅՆ փեսային, ձն թագաւորի և սինեակն, Մ կարգաւորութիւն

- 15 բոլոր ձեռագրեր յարքունական
- 16 Ժ բնդ նմանութիւն փխ բնտանութիւն, ձ զընդանութիւն
- 17 ԽՂՃՅ զնմանութիւնն, ձ շիֆ և, ԽՆ զդասն, Ղ զդասն (ինն), ԺՁՊ շիֆ ի
- 18 ԺԽՁՂՄՅՊ շիֆ ինն (դասս), և դաս, Ժ զղեկնդացոցն, և որ փխ ոչ
- 19 ՄՅ ի միում, ԺԽՁՊ արժանացան (կայանիւ), ձ կանայիւ
- 19—20 և ըստ շափոյ արժանաւորեցան, առին զսպառազիրնութիւնն
- 20 Ժ զսպառազիրնութիւն, Ղ զսպասաւորութիւն, ՄՅ զասաւորութիւն փխ զսպասաւորութիւն
- 21 Պ առաջինն, Պ շիֆ և (Ահարոն), ԽձՅՆ որդիքն
- 22 և երկրորդ դասն զունդն, ԺԽՁՂՃՄՅՊ արամա
- 23 ԺՁՄՊ ահառա

- 24 ԺԶՊ բերովմի, ձ բերսոնի
- 25 բալար ձեռագրերը՝ եզեկիկի փխ Ոզիկի, ձ առգամիշում եզեկիկի, բայց բառի վրա նշան է դրված և լուսանցում ցույց տրված, որ պետք է լինի ուղևի, № 9513 ուղևի և եզեկիկի
- 26 Խ դասն, ՂՅՆՊ ոտրենի, ՃՄ ըոոբենի
- 27 ԽՂՃՄՅՆ գունդն փխ դասն, բալար ձեռագրեր տեստի (ն տեստի) փխ Սեմէի, ձ և № 9513 ձեռ. սէմէնի
- 28 ԺԶՊ մոյոդայ, ձ մոյոդի, Մ մոյոդի, Ն մոյոդի
- 29 ԺԽԶՂՄՅՊ Մովսէսի, Ն Մոյոսէի, ձ տաղա-

- միջում Մովսէսի, լուսանցում սղղված է՝ Մոյոսի, Ս. Գիրք՝ Մուսի, Մուսեայ
- 30 ձ գիտացցին
- 31 Ն եթէ փխ գի (դատոյց), ԽՂՃՄՅ քանդի (նոքա)
- 32 ԽՂ արկան, ԽԶՂՃՊ քառութեանն
- 33 ձ նրաբարանաւ, ձ ի սեկէ, ԽՂՃՄՅ ծածկոցաւ, Ն շիք ալսինքն ...ծածկոցան, ԽՂՄՅՆ սպասարքն
- 34 ՄՅ արժանաւորութեան, ՄՅ գի ոմանք
- 35 ձ գտախտական դտապան, Ն գտախտական, ԽՂ զքալութիւնն, ՄՆ զքալութիւն, Պ դապաւանդակն

398-ՐԴ ԷԶԻ

- 1 Ն դկսերադոյն, Պ դկրտներագոյն, ՄՅ կահն, Ժ սպասուն փխ սպասուն, ձն բնակել
- 2 Ն հրամանաց, Պ խորանի
- 4 ԺԶՃՊ շիք և, Ժ զըդեռնտացիան, ձ դետացիս
- 5 Ն պարզս, Ժ հանգոյն փխ Հոգոյն Մ հոգուն
- 6 ԺԶՃՆՊ առողջութիւն փխ աջողութիւն
- 7 ԺԶՂՄՅՊ ի հոգոյ, Խ շիք հոգոյ, Խձ Թարգմանութիւնք, Յն Թարգմանութիւն
- 9 ՄՅ դառաքեալն, ԽՂն դաս
- 10 Ժ ևա, ՄՅ յեկեղեցոյն
- 11 ԺԶԽՊ դառաքեալն, Ղ դառաքեալն
- 12 ԺԶ դմարգարեսս
- 14 Խձ զգարութիւնն, Ն զօրութիւնս
- 15 Ժ բժշկութեանն
- 19 ձ Թարգմանութիւնք, Ն Թարգմանութիւն
- 21 ԺԶՊ առաջին դասքն եկեղեցոյ ալս են. նախ՝ պատրիարքք, Ղ պատրիարք, ՄՆ գպատրիարք, ԽձՄՅՆ որք Թարգմանին, ԶՊ Թարգմանին
- 22 Մ դաթտք

- 23 ԽՂՃՆ իտրհոդոյն, ԽՅ զչորեքկերպան, Պ շորեքկերպան աթոռոցն կենդանեացն
- 24 ՄՅ աւետարանիչք
- 25 ԺԶՃ Մաթէոս
- 26 ՄՅ առիժոյ, ԺԶՂՄՅՆՊ նշանակէ, ՄՆ շիք և (ել)
- 28 ԽԶՂՃՊ շաղպակերութեանն, ՄՅ շաղպակերութեանն, Ղ կապելոյն, ԺԶՆՊ գիշերոյն փխ զիշերոյն
- 29 Խ առեւծ, Մ գօրութեան
- 30 ԽՂՅ գնոյն
- 31 ձ ալսինքն է, ԽՆ Թաղաւորեալ
- 32 Ն աւէ որպէս դեշն
- 33 ձ դենա
- 34 ԺԶՄՅ արծուոյն, Խ արծուուն, ձ արծուին
- 35 Ժ քարգութիւն, ձ իք և (ոչ յերկրէ) Ն ի յերկրէ, ԺՆ մարմնաւորութիւն
- 36 ԺՄՅ ի սկիզբն
- 37 Ն աւէ թէ, Ժ ի սկզբան

399-ՐԴ ԷԶԻ

- 1 Ն ամենայն ինչ
- 2 ՄՅ յերկնից
- 3 ՂՃՄՅՆ շիք և (փոխանակ)
- 4 ԽՂՃՄՅՆ կենդանեացն, Ն շիք զչորս, Ն դաւետարանիչն
- 4-5 ՄՅ դհայրապետաց
- 5 Ն դասքն, ՂՄՅ աթոոս, Ն աթոոքն
- 8 ԽՂՃՄՅ կարգաւորութեամբ, Ն յաւորս Թաւորութեանն
- 9 ԽՂ Թաղաւորի, Ն շիք Թաղաւորին, Խ շորեքկերպան կուի
- 10 ԺԶ բախմանն փխ բխմանն, ՂՅ բղխմանն, ԺԶՊ շորեքկերպան տիեզերաց
- 12 Ժ Թաղաւորաց, ՄՅ փութով տալ փխ փոխել
- 13 Ղ կոստընդինուպալիս, Մ կոստանդնուպօլիս

- 14 ԺԽԶՂՊ Երուսաղէմ, Ն ժամանակն,
- 15 ՂՃՆ ինքնագլուխք, ԽՂՃՄՅ եպիսկոպոսք, Պ այլովք
- 17 Ն քաղաք երկնաւորին Թաղաւորին է, Ն ի ժողովն, Ղ հրամանց, Մ հրոսմայեցին փխ հրամայեցին
- 18 Ղ շիք սուրբ հարքն, ԽՂՄՅ նստել
- 19 ԺԶՊ ասաց, Ն յառաջին, Խ դասն
- 20 ԺԶ սղեստն, Խ զգեստն, ՂՃՄՅ զգեստս, Ն սղեստս, ԺԶՂՅՆՊ զեմափորտն, Խ զեմափորտան, Մ զեմափորան
- 21 ԺԶՊ զարհիպիսկոպոսն, ՄՅ զարհիպիսկոպոս
- 22 ԽՂՄՆ շիք Եւ
- 23 Ն կարգ սքէմ է նոցա

- 23—24 ԽՆ շի՛ արիտակ ...դոտոս
- 24 Ղ ղոտն ճ՛ ղոտան, ԺՁ սղզհղնաւոր, Ղ շի՛ արակահու սճհնաւոր
- 24—25 Ն և փիլոն (փիլս շորչաւո) և ի վերա հմափոր, ճ՛ շի՛ արականու ...շորհրկրկին
- 25 Մ հմեփորոն, Ն մետրապոլիտ
- 25—26 Ն շի՛ արայսինքն... եպիսկոպոս
- 26 ԽՂճ մայրաքաղաքացի (ճ՛ մայրաքաղաքի) եպիսկոպոս (Ղ եպիսկոպոսը), Խճ գճէթ, ՄՅ գճէթն, Մ կնքուն, Ն ձէթ կնքո, որք են արքեպիսկոպոսունս և ունին
- 28 ԺՁ դաս, ՄՅ մետրապոլիտ, Ն մետրապոլիտք, որք քարթմանին Մայրաքաղաքացիք, ԽՂ մայրաքաղաքցի, ճ՛ մայրաքաղաքացի, Մ ճախ՝ Խրոտրզ դասը, Կնտո՝ Խրկոտրզ
- 29 Ն որ, ԽՂճՄՅ հանդերձ, Ն սքեմ փիլս հանդերձ ՄՅ ցպճողունքս
- 29—30 Ն շի՛ արիտակ... շորչաւո
- 30 Ն բայց (փիլս) հմափորոտ, Խ հմեփորոն, Ղ էմեփորոն, ճ՛ շորակրկին, ԽՂճՅ եպիսկոպոսս, Ն եպիսկոպոսունս, Մ եպիսկոպոսը, որք ունին զնոյն, ի վերայ
- 31 Ն շի՛ ի վերայ... գեղից, Ղ շի՛ և (օրհ-

- եւ), ՄՅ գճէթն, Ն ձէթ, Ժ կնքոյ Մ կրնրոցն, Յ կնքոյն, ճ՛ աւելուածին
- 33 ԽՂ արքեպիսկոպոսս, Ն արքեպիսկոպոսը
- 34 Ն եպիսկոպոսունք են, Յ որ, Յ կարգք Ն զնոյն սքեմ, բայց հմափորտ կրկին
- 35 Ն վիճակաւորան, Ժ շի՛ Եւ (Խրեթ), ԽՂ եպիսկոպոսքն, ճ՛ՄՅ եպիսկոպոսը
- 36 ԺՁՄՅճՊ մետրապոլիտս, Ն մետրապոլիտք
- 37 ՄՅ Եւղ, Ժ աճուքեանն
- 38 Ն դաս է, ԺՁՊ Խրիցունք փիլս Կոխունք, ճ՛ Կոխուն
- 39 Ն Խրիցունք: Քահանայք ի քաղաք լինել և Խրիցունք, բացի ԽՂ-ից մյուսները գեաւոս
- 40 ԽՂ Խրկոքեան, Ն Խրկոքին
- 41 Ն սքեմ փիլս կարգ, ԽՂ յեմեփորտէ, ճ՛ յեմեփորտէ, Մ յեմեփորտէ, Ն յեմեփորտէ
- 42 Ն ուրար փակեղն, ԺՍՄՅՆՊ Խրկոպոսնց ԽՄՅ ուսուցն, Ն շի՛ և (թիկնոցի), ԽՂճՄՅ թիկնոցով, Ն թիկնոց և բաժկոնօ
- 43 ԽՂճՄՅ նոցա, ճ՛ շի՛ և (ճկոտեւ), Ն պատարագ մատուցանել և բաշխել գկննդանաւոր մարմինն և աղօթս մատուցանել և խալաղութիւն տալ և ուր եպիսկոպոս...

400-ՐԿ ԷՋԻ

- 1 ճ՛ եպիսկոպոսը, ՄՅ շի՛նել (Մ շի՛նի) մկրտել օրհնել, Ղ խաշ, ճ՛ ղխաշ, Ղ մատաղ, ՄՅ մատաղն, Ն զպատարագն սրբութեան փիլս գմատաղն
- 2 ՄՅ շի՛ Եւ, Ն Եթէ, ՄՅ եպիսկոպոսէն, Ժ աճուքեանն
- 3 Ն գանգոտս փիլս զգլխին, Ն զփղօտսն փիլս զգրակարգացն, Ն զկրօնաւորան
- 5 Ն դաս, Ն շի՛ կկեղեցոյ, ԽՂՄՆ սարկաւագունքն են (Ն շի՛)
- 5—6 Ն և սքեմ է նոցա նոյն, բայց հոգմանի կալէ առանց գօտոտ միայն և գահեակ ուսողն...
- 6 ճ՛ կացցեն, Յ գլխէ ի բաց
- 7 ճ՛ն և գմաղղման (Ն գմաղղմայն) և զսկիճ (Ն զսկիճն) և զքոչցն, Խ զսկիկքն
- 8 Ժ ի սենեկն, ճ՛ ի սենեկին, ճ՛ ի սեղանոյ
- 9 ԺՁՊ ծխելն, Ն շի՛ և առնել, Պ շի՛ միանգամ, ԽՂՊ սպասատրութիւնն է, Պ շի՛ և (նստի), ԽՂճՄՅՆ նստել
- 10 Ն ոչ ամենեկմբ, բայց ի գիշերոյն ցժամ առօտիս և Եթէ հրամայէք քահանայն
- 11 ԺՁՊ շի՛ և, Խ ի կանոնաց փիլս ի կանանց, Պ ի կանանցն, Խ սարկաւագութիւնք՝, Ն սարկաւագունս ձեռնադրել որք կոչին սարկաւագութիւք

- 12 Ն ընթեռնուլ փիլս կարգալ, ճ՛ և մի կցեն արտաքս
- 13 Ն շի՛ կանանց
- 13—15 Ն բայց յորժամ մկրտութիւն առնեն գան յաւազանն, ղի գիանայան նոքա լուանան շրով քաւութեան ներգոյ վարագուրին
- 14 ԽՂ սարկաւագութիւնքն՝, Ժ աւաղանն, ԺՁՊ լուսացեն յաւազանն ղկանայան
- 15 ԺՍՂճՊ շի՛ ի, ԽՂճՄՅՆ շի՛ Եւ,
- 15—16 Ն սքեմ է նոցա փիլս կարգ է սարկաւագութեանցն
- 16 ԽՂճՄՅ հաւատաւորաց, ՄՅ ի վայրոս
- 16—19 Ն հաւատաւորաց, բայց ի ճակատն խաշ ինի, և քոչկեն ի յաշմէ կողմանէ ի կախ ունել: Մի ինչ նոր և անկարգ վարկցիս զայս, քանզի ի սրբոտ առաքելոյն...
- 17 Ղ ունեա, Պ կիսաթիկնոր, ճ՛ կիսաթիկնոց որ է կոչկէն, ԽՂճՄՅ ի ուսուցն (ՂճՅ ուսոցն)
- 18 ՄՅ անկարգք, Ղ համարեցիք, ճ՛ Եղբայր
- 19 ճ՛ սուրբ, ԽՂճ առաքելոյն,
- 20 ԽՂ զթիբէ, Ղ քոյր
- 21 Մ որք, ԽՂՄ կոչի, ԺՍՂ քարեպիսկոպոսը, Պ քորեպիսկոպոսը
- 21—22 Յ եպիսկոպոսը են, որք կոչին քորեպիսկոպոսը են որք կոչեն կորեպիսկոպոսը այժմ
- 21—25 Ն Եթեւերորդ՝ եպիսկոպոսը են, զլիսօրք սարկաւագաց: Սքեմ ունին զնոյն, նոյնպէս հոլանի և անգօտի, և փակեղն գերկոսին յատվքն, և իշխանութիւն ունին ձեռ-

1 Այլուր ևս. այս տարբերութիւնը հետազարում այլևս չի նշվում:

- նադրել զքահանայս, և արհնել ղեկեղեցի, և թէ հրաման առնու թ կաթուղիկուսէն՝ և ղեղն օծութեան:
- 22 ԽՂՄՅ գլխաւորք
- 23 Ճ զերկուսին, ԺԽԶՊ ուսուի, ԺԶՊ կեալ, ԺԶ գաւառիում
- 24 Ճ օրհնէ
- 26 Ն շիբ կեկղեցոյ, ՄՅ գլխաւոր, ԽՂՃՄՅՆ, շիբ որք են
- 27 ՃՆ որք, ԽՂՃՄՅՆ աթոռ
- 28—29 Ն սցեմ (փխ կարգ) է նոցա այնպէս հոլանի և անգոտի և փակեղն զերկուսին ուսուի
- 29 ԺԶ զերկուսին, ԺԶՊ ուսաբն, ՄՅ յուօքն, Ն Եպիսկոպոսուս
- 30 ԺԽԶՄՊ գիւղ օծութեանն (ԽՄ արծութեան)
- 31 ԺԽԶՂՃՆ դաս, ՄՅ վերնագոյն, Ղ ալժմն, ԺԶՄՅՆՊ կոշիկն

- 31—33 Ն վեհագոյն (փխ վերագոյն) քան զամենեան քոզանք պապիօս, նմանեալ քերովրէից: Սքեմ է նոյն՝ հոլանի և անգոտի: Եւ զործ է նորա կարգել զգասս...
- 32 Ղ ֆրանկք, Ճ ֆրանկ, ՄՅ ֆրանցք, ՄՅ փափ, ԽՂ շիբ նոցա
- 33 ԽՂՃ նորա, ԺԶՊ զգասս
- 34 ԽՂՄՅ մարդ, ՃՆ մարդս
- 35 ՃՆ որք
- 36 Ճ զտէրունական նշանն, ԽՂՅՆ տէրունոյն, Մ տէրունուն, Ճ ի քրիստոսի
- 37 ՄՅ խոնարհամտեալ և շարշարանն
- 38 Ն հեթանոս, Ճ յաւթարեցին
- 41 Ճ Երկնայիկն
- 42 ԺԽԶՂ սգեստիւ, ՄՅ կան յաղօթս
- 43 ԺՅ հրեշտակապետն, Ճ հրեշտակապետք, ԽՂՃՄՅ քղանդաւ, Ն քղանդեաւ
- 44 ԺԶՅՆՊ իշխանութիւնք, ԺԽԶՆ սգեստիւ՝

401-ՐԴ ԷՋԻ

- 1 Ժ Զարք, Ճ նախ՝ աթոռքն, ապա՝ դարու-թիւնքն
- 2 ՄՅ աթոռք, Ն հիւպատիք
- 3 ԺԶՄՆՊ պետութիւնք, Ն-ից բացի մյուսները անտարանական փխ առաքելական
- 4 ԺԶՄՆՊ տէրութիւնք
- 5 ԽՂՄՊ վեցթեանքն, Ն վեցթեան, Ճ քերութեան փխ Սերովրէքն
- 6 Ճ սերովրէքն (փխ Քերովրէքն) ութթեանք, ԽՂ ութթեանք, Պ ութթեանքն, ԺԶՄՆ բազմաշեանքն, Խ բազմաշեանք, Ղ բազմաշեանք, Յ բազմաշեանքն
- 8 Մ շիբ ըստ, Ժ խանկարեցիկն, Զ խանկարեաց
- 9 Ն սապէս, Մ յարմարեալ
- 10 Ն Թաղաւորութեանն և ի պաղատանն և ղտեղիս կայանիցն իւրաքանչիւրոցն որոշեաց և զգործեն..., ԽՂՃՄՅ կայանիցն
- 11 ԽՂՃՄՅ որք են
- 12 Պ դասք, Ն պաղատանն, Ճ դարպասն, Ն շիբ որ է դարպաս, ԺԽԶՂՄՅ որ է, դարպասեղէն դիարք, Ճ Եղբնդիարք, Ն դիարքն, Ճ պահապան
- 13 Ն շիբ ոսկի, ԺԶՄՊ ոսկի և վաղարիկն, Ն սքեմ (փխ Զգետ) է նոցա գրատք մետաքսեայք վզնատիկն (կարելի է կարդալ նաև վզնատիկն) կազմեա, ՃՄՅ կազմած
- 14 ԽԶՂՄՅՆ ոսկիս, ԺԶՊ շիբ է, Պ շիբ յառաջ
- 15 Ժ զայս փխ զայլս, Խ զայլսն
- 16 ՄՅ դասք, Ղ վնտիտորեայն, ՄՅ վնտիտորեայն, ՃՆ վնտիտորեայն է, Ն որք, ԺՂ պսակեալք, Ն՝ պսակեակապք փխ պսակակալք
- 17 ՂՃՄՅՆ գրատք դիպակք, Ն շիբ արծաթաթեալ

- 17—18 Ն շիբ որ է... հալալիկն
- 18 Ճ ի ներքե, ՂՃՄՅ հալալիկն
- 19 ՄՅ դասք, ԺԶ կանտիտայն է, Ղ կանդիտորայն է, Ճ կանդիտորայն է, Պ կանտիտայն է, ԽՃՆ որք, ՄՅ տէգս, Ն տէգսն բառի համար յուսանցեալմ գրված է խիշտ
- 19—20 Ն շիբ այսինքն...խիշտսն
- 20 ՄՅ զոսկէ, ԺԶՂՃՊ խիշտն, Ն սքեմ (փխ Զգեստ) է նոցա բեհեղ կտաւ ճամկաւոր, Մ դիպակք
- 21 ԺԶՅՆ շիբ ի (պարանոցսն), ԺՊ ործամ, ԺԽԶՂՃՊ լինի փխ Ելանէ
- 21—22 Ն ի ճանապարհի լինի արքայն խաշն զսուրբ ի նոցանէ կրէ
- 22 Ճ դառնան փխ բառնան, Մ բառնայն, ԽՂՃ զսուրբ խաշն, Ն և որ ի նոցանէ լինին սպատիարք շորս արք զկէսն կրեն, Ճ լինի, ՄՅ շիբ որք, ԽՊ զէնսն
- 23 Ն շիբ Թագաւորիկն
- 24 ԺԽԶՂՃՄՅՊ դասք, Ն դաս պաղատանն, ԽՄ պոռքստորայն է, Ն զվաղերսն
- 25 Ն և սքեմ (փխ զգեստ) է նոցա տրկաճէ նշանով յուսանցեալմ ցայց է տրված, որ պետք է լինի ապրիշում) դիպակաւ, ՄՅ ապրիժէ դիպակա
- 26 ԽՂՄՅ որք
- 27 ԺԽԶՄՅՊ դասք, Ն դաս պաղատանն, ԺԶՊ Եսկոպոսորեայն է, Ն Եսկոպոսորայն է, որ
- 28 ԺԶՊ վահան, Ն վահան բառի վրա նշան է դրված և յուսանցեալմ ցայց է տրված, որ

1 Նշված է մյուս ձեռագրերում այլուր ևս սգեստ, այս տարբերակներումը հետագայում այլևս չի նշվում:

- պետև է լինի ասպար, ԺՁՊ կարմրաուրս փխ կմրբաուրս, ԽՂ կմրբաուրս, ձ կմրբաուրս, ՄՅ կմրբաուրս
- 28—29 ԽՂՃՄՅ կառ նսնուի (Ղ նսուի, ձ նըսուի, ՄՅ նըսուի) ուղորկ (Ղ ղորկ, ձ ըորորկ, ՄՅ ըղորկ), և և սքեմ (ֆխ զգեստ) է նոցա գրատք կտախք ուղորդք, վարչամակս (լուսանցում նշված է փակեղն) փակեղն և կարթապատս ճարմանդաւ
- 29 Ղ վարչամակ, Ժ փակեղն, ԺՁ շաղչերս, ՄՅ շաղչերս, Պ շաղչերս
- 30 ԽՂՃՄՅ ի սոցանէ, ԽՄՅ սանտատորք, ձ մանկդատորք, և մանդակորք, մյուսներ սանդատորք
- 31 ՄՅ դասք, Ղ պաղատն, ձն պաղատանն, ՄՅ ստարատորքն
- 32 ձնՂ և զգեստ (ն սքեմ) է նոցա սպու կալամին գրատք կազմաւ և կապայք (ն կապակք, Ղ ապակալամի գրատք դուռ կապա), ձ շիբ և (ի ձեռս)
- 33 Ղձն շիբ թուր
- 34 ՄՅ դասք, և պաղատանն սքողարքն և սքեմ է նոցա, ԺՊ գրատք և
- 35 և և թեզանիքն դիպակաւ, ՄՅ և թեզնի բե-

- րանն, Ժ բերանս, Պ զնիզակս, և շիբ որ է ուումբ, Խ բոումբ, ԺՊ ուումպ, ԽՂ սեաւ, ձն սեաւ
- 36 ԽՂՃՄՅն ի սոցանէ, ձ որ, և շիբ այսինքն զնշանակն, Մ զնշանակն
- 37 ՄՅ զվիշազուխան, ԺՁՊ սինիզնացիք, ԽՂՃ ՄՅ սինիզնայք, և սինիզնայք
- 38 և պաղատանն, ՄՅ դիկանիոնքն, և դեկանիոնք, Ղ շիբ են
- 39 ձ շիբ կրկին, ԺՁՊ ի վարուցս փխ վարոցս, և անկազմս փխ լուկ, Ժ և գքեմ է, Պ և գքեմանաց և շիբ այսինքն զգեստս
- 40 և այծեն զտակք, ԺՁՊ գրաստ փխ գրատք, և տրեխք փխ մուճակք, Ժ այն փխ արքայն, ԽՂՃՄՅ արքայն ի դուրս ի թամաշայ, և արքայն ի դրամունի լինի
- 41 ԽՂ Ելնէ, ձ գտքա, ԺՁ կոչէ, ԺՁՊ քերթի
- 42 և շիբ այսինքն աղեղնաուրք
- 43 Խձ ինն, ՄՅ դասք, և շիբ դաս պաղատին, ձ կիպտորքն, Մ սուրհանդեակ
- 44 և սքեմ փխ զգեստ, ՂՄՅ բամպակէ, ԺՁՂՆՊ գրատք փխ գրատք, ԺՁՊ կազմաճամկաւք, ԽՄՅ կազմած
- 45 ձ սպասաուր, ձ դնոսա, Յ գոսա

402-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 ձ ովէլէթին, Ղ ոփլթին, ԺՊ այսինքն է տողք (կառնիլ է կարդալ նաւ՝ այսինք նէտողք), և շիբ այսինքն նետողք, և Տոլանի փխ զլիւրաց
- 2 և սքեմ փխ միայն է անզօտի
- 3 և դասն, և պաղատանն փխ թազաուրութեան, Մ շիբ պահապանք զինուորութիւնք, ձ և զինուորութիւնք
- 4 ԺՁՊ որք ձիքք փխ որձիքք, Յ որձիքք, Պ իւրքաբանչիւր, ՄՅՆ կանայս փխ կայանս, ձ գործք
- 5 և սքեմ փխ զգեստք
- 6 Պ շիբ և (այլ), և արբունին, ԺՁՄՅՊ որձիքք, ԺՁՊ որկուրատք, ԽՂՄՅ կուրատք, ձ որք
- 7 ձՄՅ և ոչ շափս
- 8 Ղ կարեաց փխ քաննաց, ձ քաննաց, ԺՁՁՊ ոչ կեայք տեղեակք պահպանութեանն
- 10 Խն զմետրիտուք, Ղ զէմէտրիտուք, ձ զեմետրիտոք, ՄՅ զեմետրիտոս, և պատգամասացք
- 11 ԽՄՅ ռեքինարք, և սեռիքարք, ԽՄՅ զյատակարարս, Ղ զատակարարն, ձ զկտակարարան, և զյայտակարանս, և արքայի, և արքային
- 13 ԺԽՁՂՄՅՆ զաս ինկրիտք, Պ ինկրիտերք, ՂՄՅ արքաի
- 14 ՄՅ վենիտորք, ձ շիբ ասին, ձ զբազանիսն
- 16 Ժ սոփիլինարք, ձ տըլիզիլինարք, Մ արթիզ-

- լինարք, մյուսներ՝ տոփիլինարք, և զկոչակքն
- 17 ՄՅ մատուցանել, ԽՂՃ արքայի
- 18 և շիբ Խսկ, ԽՂՃՄՅ ի կոտորացն, և նշանզիրք
- 19 ՄՅ վեցերորդ փխ Եւ, ԽՂՃ ոպսիտաբք, և տփսիտարք
- 20 ՄՅ Եւթներորդ ապոկրիսիարք, և ապոկրիտիարք, ԽՂՄՅՆ Եկեղեցույն, ԽՂՄՅ արքայի, և շիբ արքային
- 21 ՄՅ իսկ ութներորդ և, և փղակոնքն, Պ փղակոնքն, Ժ կցորդք սասցաք, Ձ կցորդք սասցք, ՄՅՆ կցորդասացաք, ձ կցորդասացքն, Պ կցորդքսաց
- 22 ՄՅ իններորդ սպուղէք, ձ զզուրդայն
- 22—23 և զգորդայն և զպաշտօնան և զկանոնն
- 24 ՄՅ Են և իսկ, ձն արասք փխ արեղայք Ժ մոտոնք, ՄՅ խարազնագգեստ
- 25 Ղ կամաւք
- 26 և փղակոնքն, ԺՁՆ ըսպուտէս, Պ սպուղէզ, ԽՂՃՄՅՆ շիբ մոնոգոնքն ոչ, ՁՊ ոչ այլ մոնարոսքն
- 27 ԽՂՃՄՅ միակեցունք, և միաուրքի փխ միայնակեցունք, և շիբ և ապաշխարողք
- 28 ձ դեմէտիկոսք, ՄՅ դարտաքինն և աստուածարանութիւնն

- 29 Ղ աստուածաբանականութիւնսն, ձ աստուածաբանականութիւնսն
- 30 ԺԶՂՄՅՆՊ ոչ են (ՂՆ+ի) յինն (ՄՅ ինն) դասուն (Ղ դասէն, Ն դասու), ԺԶ շիբի (սպասաւորութիւն)
- 31 ԽՂՃՊ շիբի և (ոչ յամբիոն), ՂՄՅՆ ի յամբիոն (ՄՅ յանբոն), Խ յամպոն, Պ համպիոնն, ԺԶ յամպիոնն, ԺԶ ի բեմբն, ԽՂ ՃՄՅՆ ի բեմն մտեն (ՂՆ մտանեն, ձ մտանեն ՄՅ մտանոն)
- 32 Ն սպասաւորք և փառաբանիչք, ԽՂՃՆ տեառն աստուծոյ (ձ+մերոյ), ՄՅ աստուծոյ փխտեառն
- 33 ՄՅ քան փխ քանզի, ՂՃՆ եղաք
- 34 Ն թէ, Ն յունաց փխ Հոռոմոց, Խ փոանկաց, ՄՅ ֆոանկաց
- 35 ձ պատմութիւնն

- 36 Յ կարգք, Ն եկեղեցի, ԽՂՃՄՅՆ շիբի թէ
- 37 Ն շիբի ի
- 38 Ն պաշտաման, Ժ յերիբի, ձ և ի սրբոյն յիշէ ԽՂ Եղիշայի, ՃՄՅ Եղիշէի, Ն յեղիշայի
- 39 ԽՂՃՆ պատմութեան, Մյուսեհեր՝ պատմութիւնն, ձ գրականագր և սաղմոսասացք,
- 40 ԽՂՃ յիշին, ՄՅ յիշեն
- 42 ԺԶՄՅՊ խանգարեալ
- 42—43 ԺԶՊ և այս կարգի (Պ կարգ ի) յեկեղեցականութենէ ուղղաց, Ն և այս կարգի և զկնի ի հեզուսենէ ուղղաց
- 44 ԺԽԶ արդացուցանել, Ն այլազգք, Ղ այսօրիք, ձ յիշատակին, ԺՃ շիբի սրբոյն
- 45 Մ դինոնէսիոսի, Ն գիրս, ձ փոխելմամբ, ԺԶՊ շիբի զթիւն
- 46 Մ ազգ փխ ինչ, ԺԶՊ է փխ են, ԽՂՃՄՅՆ և արդ

408-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 ԺԶՊ վարկի է որք այսպիսի կարգաւ ըստ երկնայնոցն, զերկրաւոր թաղաւորի բառ այսմ...., ՃՄՅ եկեղեցի, Յ երկնայնոցն
- 2 ԽՂՃՄՅՆ շիբի զերկրաւոր, ՂՄ բառ այսմն (Մ յայսմ), Ն օրինի, ձ ըստ այսմ արիւնակի որչափ առ առաւել, Ն շիբի ևս, ԺԶՊ երկնից թաղաւորին
- 3 ՄՅ շիբի Քրիստոսի և, ԽՂ շիբի և, ձ որում փխ և նմա, Մ յաւիտեանս յաւիտենից, Ն շիբի և նմա.... ամէն, ձ շիբի յաւիտեանս ամէն, Ղ շիբի ամէն
- 5 ՆԽՂՃՆՇ վասն էթէ (ՃՇ շիբի) ոք (Շ շիբի) զոք, որ շիցէ իւր, ի գործ առաքէ, ՄՅ շիբի ի, ՄՅ ողորկեն
- 6 ԽՄՂՃՄՅՆՇ իւր (ի), ԽՄՆՇ շիբի իւր (առաքէ) ՄՅ յորոգայթի
- 7 Մ արեն
- 8 Ն վայր փխ վայրապար
- 9 Ժ արիւնակ, ԺՄՂՆՇՊ շիբի իւր (ի գործ), ԽՂՃՄՅ շիբի իւր (առաքել)
- 10 Ն վնասելոցն
- 11 ԺԽՄՂՃՄՅՆՇՊ արդ փխ այդ, Մ ցուցեալ է ի մին այլ դատաստանն, ԽՃՆ մարմնապէս, Ղ մնապէս
- 11—13 Մ շիբի հոգեւորապէս և.... ակամայի
- 12 ԺԽԶՂՃՄՅՆՇՊ արիւնակ
- 13 ՄՅ կամաւ, Ն յակամայի
- 15 ԽՄՂՃՄՅՆՇ վասն վարձկանաց
- 16 Ն էթէ, Շ շիբի թէ, ԽՄՂՃՄՅՆՇ շիբի փխ իցէ, Մ առէ, Չ ցտանուտեր, Ն տանուտեր
- 17 ԽՄՂՃՄՆ և կամ
- 18 Ն վնասուն փխ մահուն, ԽՇ վարձկան, ԽՄՂ

- ՃՄՅՆՇ առնուցու
- 19 ԺԶՊ տայ փխ սա, ԺԶՊ զանպարտութիւն, ՅՄՂՄ զանպարտաստութեան, Ն և անդ պատահի
- 20 ԽՄՂՃՄՅՆՇ մահ փխ մեռանել, Ղ մահապարտ է փխ մեռանել, անպարտ է, ԽՄՂՃՄՅՆ էթէ, Շ շիբի թէ
- 21 Յ վնաս, ԽՂՇ գործեալ, ՄՃՆ հասանիցէ, ՄՄՅ շիբի նմա, ՄՂՃՆՇ որոգայթ, ՄՅ յորոգայթք
- 23 Մ շիբի կանոնական
- 24 Շ շիբի (և) ի
- 25 Ն վկայեալն, ԽՃՇ առաքել, ԺԽՄՂՃՆՊ բառ փխ ընդ, Ժ արեանն փխ արեան է, ԽՂՃՄՅՆ ՆՇ վարձու, Շ իցեն, Մ շիբի թէպէտ և ...իցէ
- 28 ԽՄՂՃՄՅՆՇ վասն հակառակ եկեղեցի (ՂՄՅ եկեղեցոյ) շինողաց
- 29 ԽՄՂՃՄՅՆՇ Այլ որ վասն, Ժ հակառակութեան եկեղեցի, Մ շիբի հարցեալ էիր, Ն գրեալ էիր
- 29—30 Մ շիբի վասն այսորիկ
- 30 Ն էթէ, ձ հարցեցէ
- 31 ՄՅ՝ զհամբար, Ն՝ զսահման փխ զհրաման, Ն մարգարէք և առաքեալք և վարդապետք, Մ առաքեալն
- 32 ԺԽՄՂՃՆՇՊ վարդապետք, Մ Արդ, որ կարգն հարանց խափանէ, ձ զոր, Ն զհարանց մերոց զկարգ եղեալ
- 33 Ն շիբի եկեղեցոյ, Շ եպիսկոպոսաց, Խ և փխ կամ, Ն երիցանց
- 34 Ն եղովեացի, ձՆ ի կեանք, Մ ի փխ յամենայն, Ն յուծցի

404-ԲՂ ԷՋԻ

- 1 ԽՄՅ որ ի նոցին, ԽՄՂՃՄՅՇ՝ եղեն, Ն՝ հն փխ իցեն, Մ կրեսցին, ԽՄՂՃՄՅՆՇ շիբ և (զշինեալ)
- 2—3 Մ և փխ Ապա թէ... արասցեն
- 3 և առնիցեն փխ արասցեն, Ճ ապաշխարութեան փխ աշխատութեան, Մ զգինս աշխատութեան ի նոսա տացեն, որալ և վերջանով է հողվածը
- 4 ԺԵՋՆՇՊ ոչ այլ լինիցի, Մ այրեսցին, ԽՂՃ ՄՅ թէ
- 7 Ն շիբ և, Ղ զիցէ որ
- 8 ԺԽՁՂՇՊ յաւազ, ՄՅ աւազ, ԺՁՊ բռնութեամբ, Ն քակիցէ, ԺՁՊ զեկեղեցի, ԽՂՄՅՇ զեկեղեցիք
- 9 Ն աստուածամարտք, Խ այնպիսիքս, ՂՇ աշտոքիկ փխ այնպիսիքն
- 10 ՄՅ թէ, Ճ զզշասցին, ԽՂՃՄՅՆՇ մինչև ցմահ
- 10—11 ԽՂՃՄՅՆՇ և յելս կենաց իրեանց յաշխարհէ (Ն յաշխարհի) հաղորդեսցին
- 12 ՄՅ լի է ամենայն ճշմարտութեամբ և եղևալ այս զատաստան, ԽՂՃՆՇ ճշգրտութեամբ փխ ճշմարտութեամբ
- 13 ՆՇ հակառակ, ՃՆ շինելն, ՁՄՇՊ ազահութեան, ԽՂՃՄՅՆՇ շիբ է (խափանելի)
- 14 Ճ հաստատեսցի, Ն զի մի ժառանգութիւն եկեղեցոյն և որ զեկեղեցի...
- 15 Ճ տացէ շինել
- 16 Ն եկեղեցոյն
- 17 Ն ինքեան
- 19 ԽՄՂՃՄՅՆՇ վասն արտորելոյ (Շ արտորանաց)
- 20 ՄՅ եւ արդ, ԺԽՅՆ արժանաւոր որ, Մ արտորածիցէ, Ն որ, Մ շիբ միանգամ
- 21 ԺԽՄՁՃՄՅՊ իրեանց փխ իրաւանց, Մ սա-

- պէս, Ն լիցին, Յ քահանայք կամ սարկաւազ ՄՇ սարկաւազ, Մ կամ փխ և
- 24 ԺՁՄՅՊ շիբ ի քահանայէ, ՄՁՂՃՆՇ շիբ և (եպիսկոպոսոսնք), ԽՄՂՃՄՅՆՇ յիւրաքանշիւր փխ յիւրեանց
- 25 ՄՂՇ շիբ և, Ժ շիբ ի, Ն և կամ իւրոց, Մ իւրոց
- 25—26 Պ շիբ կամ յիւրոց...եպիսկոպոսաց
- 26 ՄՆ շիբ ի
- 27 Ճ ոչ է պարտ
- 27—28 Մ ոչ է ըստ իրաւանց առնուլ զկարդ քահանայից, բայց միայն որոշել յեկեղեցոյ, ԽՂՃՄՅՆՇ զքահանայ արտորել առնելով (ՃՄՅՆՇ առնելով) զկարգն
- 28 Ն և նա փխ նաև, ՂՄՅՆՇ զդաս
- 28—32 Մ նաև զիւրաքանշիւրսն խրատել զկաթողիկոս և զամենայն կարգաւորս և յուղղութիւն ածել իշխան է ի վերայ ամենայնի փխ նաև... նորա
- 29 Մ խրատելոց, Յ խրատելոյ, Շ ուղղութիւն, Ն արտորել
- 30 ԺՁՊ այսինքն ձեռնադրողացն, զի բանիւ..., ՆԽՂՃՇ ձեռնադրողքն, ՄՅ ձեռնադրողն, Ճ արատցեն, ԺԽՁՂՃՄՅՇՊ իշխան է
- 31 Ն ամենեցուն,
- 32 Յ բաց, Ճ ձեռնադրողքն, Ն նմա
- 34 Շ թազաւորի, ԽՄՂՃՄՅՆ վասն արտորելոյ թազաւորի (ՄՅ թազաւորին) և (ՄՅ շիբ) որք (ՄՅ որ) ընդ նմա (Ն նովաւ, ՄՂ աշտոց փխ որք... նմա)
- 35 Ն կարդեալ, ՄՇ աստուծոյ (որպէս), ԽՄՂՄՅՆՇ աստուծոյ (բարձրին)
- 36 ԽՄՂՃՇ և կամ, Ն և փխ կամ
- 37 Ն ըստնէր փխ ըստ կամ ներարժանոյն փխ արժանոյն

405-ԲՂ ԷՋԻ

- 1 ԺՇ զթազաւորութիւն, ԺՁՊ ի նոցունց ի կարգողացն արտորեսցին, ՄՇ յորդոյ, ՃՆ որդոց, ԽՄՇՄՆՇ նոցա
- 3 ԺՁՇ սեփհական
- 4 Ն զիշխանս զոր, ՄՇ ի նմանէ, Ճ շիբ և, ԽՂՄՅՆՇ և կամ, Մ ի նմանէ խրատին և արտորին
- 6—20 Մ նոյնպէս ազատք յազատաց. այսպէս և ամենայն փխ Իսկ զթազաւոր... ի տունս թազաւորաց
- 7 ԺՁՊ կամաւք նորա լիցի այլ հայրապետի և թազաւորի
- 8 Ն ամենեքեան
- 9 Ճ իւրեանց, ԺՁՊ կացուցանին իշխանս
- 10 ԽՂՃՄՅՆՇ շիբ կամ, Շ թազաւորի,

- 11 Ն շիբ իշխան, ԽՃՄՅՆՇ թազաւոր
- 13 Ճ շիբ ի (նոյունց)
- 14 ՁՊ ի թազաւորէ իցէ, Մ ի թազաւորին, Ն կամօքն
- 15 ԽՂՃՄՅՆՇ զիւնուորս ոչ իշխան խրատել
- 16 ԺՁՄՅՊ խրատ, Շ զիշխանաց
- 17 ԽՂՃՄՆՇ նմանապէս զիւնուորք, ԽՂՅՆՇ զշինականս, Մ զիշխանականս փխ զշինականս, ՇՊ շիբ ոչ (խրատել)
- 19 Ղ այդ, Ճ այժմ փխ այսմ, ԽՆՇ այդմ, Ղ այդմն, Յ իրաւանցի, ՄՅ ի տուն
- 22 Շ շիբ և սպանէ, ԽՄՂՃՄՅՆ վասն վնասողաց (Ն վնասելոց) զկենդանիս ի հանել զնոսա սպաննէ (ՄՂ սպաննէ, ՄՅ սպանանէ, Ն ի վնասէ կամ ոչ փխ սպաննէ)

- 23 Ն շիֆ որ, և և ի սրբոց, Շ անսրբոց, ԺՁՊ յանդաստանս, Մ յանդս
- 24 Ն կամ յալգի, Շ ալգի, ՄՂՇ շիֆ կամ ալլ ինչ յայսպիսի, ԺՁՂՃՄՅՆՇՊ ալլ, ԽՃ յայսպիսի, ՄՂ ի խոտ դիզեալ կամ զալլ (Ղ յալլ) ինչ
- 25 Մ հանցէ փխ հարցէ, Ճ հարցցէ
- 26 Ճ հատուցանէ, ԽՄՂՃՄՅՆՇՊ որ
- 26—27 Ղ շիֆ րստ իրաւանց... հատուցէ
- 27 Ժ պարտ է, Շ հանել, Ճ և փխ ալլ (ոչ), ԽՄՂՄՅՆՇՊ սպանանել, ԺՁՊ ալլ և հարկանելն, և ի հարկանել
- 28 Շ և հթէ, ԽՅ խրատուցեալ, և զմեռանիլ
- 29 ՄՂՆՇ զփախուցանել, ՄՅ փախուցանել, Մ ալգոցիկ, Ժ յակաից, և ակամաից, Ճ լի-նիցիս, և լիցիս
- 30 Մ հացուցէ, Ճ ալլ ի հատուածսն, ՄՅ ի հարուածս, ԽՄՂՃ տեսցին, Ճ բժշկելի է
- 31 Մ բժշկութիւնն, ՄՅ անբժշկելի է
- 32 ԽՄՂՃՄՅՆՇՊ հթէ (ոտից), ԽՄՂՃՄՅՆՇՊ շիֆ և թէ ալոց, ՁՊ թէ ի ալոց

- 33 Մ շաւեղն, և-ից բացի մյուսեւերը շաւեղն, ԽՄՂՃՄՅՆՇՊ հթէ փխ և թէ, Մ բովանդակ, Յ բովանդակ, ՄՃ հատուցէ, և հատուցի
- 34 ԺՁՊ և թէ փխ ծթէ, ԺՁՃՇՊ ընկեսցէ, և ընկենուցի, Ղ ընկենուցէ, ԽՂՄՅՆՇՊ զեղջիւրն, Ճ զեղջիւրն, և եղջիւր, ՄՅ զկողն, Ճ կող
- 34—35 Մ շիֆ կամ զատամն... զկող բեկցէ
- 35 և թեպէտ բժշկիցի զի զինն ընդ շորս բա-ժանիլ
- 36 ԽՄՂՃՄՅՆՇՊ մնասու (Ճ մնասոյ) տացէ, Մ շիֆ Եւ (թէ), ԽՄՂՃՄՅՆՇՊ հթէ, ԺՁՂ զալ-գի, ՂՂ զազգի, փխ զազի, ՄՅ զազին
- 37 և կարիցէ
- 38 ԽՄՂՃՄՅՆՇՊ տեսն անասնոյն (Մ անաս-նուն), ԽՄՂՃՄՅՆՇՊ մնան
- 39 Ճ անփոյթ արարեալ, ՄՆ տեսցեն, Շ յան-բիկ
- 40 Մ ի շորից գնոյն լիցի, ՂՇ մի ի շորիցն ի զնոյն լիցի, Ճ ի զնոյն
- 41 ԺԽՁՃՊ ընդ վայրապար, Ճ առաւել
- 42 ԽՄՂՃՄՅՆՇՊ շիֆ (զգիսն) ի, ԽՄՅՆ լըսպա-նանին, Մ յսպաննելոյն, ՂՃ յսպաննելն

406-ՐԿ ԷՋԻ

- 2 Ն վերահարի տեղը բողկած է, բայց չի գրված, ԽՄՂՄՅՆՇՊ վասն որ խրոցնէ (Մ խրոցանէ) զգրատ (ՄՅ զգրատն) և անկցի մարզն որ ի վերա նորա (Մ+իցէ, Ղ+կա, ՄՅ+է, Շ շիֆ նորա) կամ (ՂՇ և, ՄՅ շիֆ) մեոցի (Մ մե[ոան]իցէ, ՄՅ մե-ոանի) կամ (Մ+թէ) բեկցի (Շ շիֆ կամ բեկցի), Ճ վասն որ խրոցնէ զգրատ և որ ի վերայ է անկցի կամ բեկցի և կամ մեո-ցի
- 4 ՄՂՄՆՇ շիֆ և, Մ հատուցէ
- 5 Ճ զբժշկութեանն, Շ բժշկութեանցն, Մ տացի նմա, Շ շիֆ և զարմանոյն... մնասելոյ, ԺՃ զգայութեանն, ՁՊ զգայութեան, ՄՇ մնա-սել, Ճ մնասելոց
- 6 Ն շիֆ և, ՄՅ գրեալ է, Մ շիֆ է, և ամբիծ
- 8 Ն նոյն իցէ
- 9 Ճ զարհուրիլ, ՄՅ ներեսցէ
- 10 Շ միսն, Ճ ի կեանսն փխ ի կէսն, ԽՄՂՃՆՇՊ և կամ, Շ յերկնից փխ յերկցն, Ժ երկցն, և յերկցն մի լիցի
- 11 ՄՅ թէ (մանուկ), և շիֆ հթէ, և տեսց
- 12 Ճ որպէս և, ԺՁՊ գրեալն էր
- 13 Ն առնելն, ԽՂՃՄՅՆՇՊ և կամ, Մ և փխ կամ
- 14 Ն և յամենայնդ ճշգրտութեամբ, Մ առնել տեսցի, և յակամայն, ԽՄՂՃՄՅՆՇՊ շիֆ Եւ, ԺՁՊ ակամայն էր
- 15 Ն որ Ետոյ, ԺՁՊ զղչեալ
- 16 Ճ շիֆ թէ, Ճ րստ ինքեանց զոր տեսեալ, ԽՄՂՄՅՆՇՊ խրոյի, Ճ խրոյի, և խրուիցի,

- ԽՄՂՃՄՅՆՇՊ և այնպէս, Շ շիֆ թէ ի
- 17 ՄՃ և (Ճ և թէ) յալլազգեսց, ՄՂՃՄՅՆՇՊ բնութեամբ է
- 18 Մ շիֆ թէ, Ճ թշնամանի, Շ թշնամին
- 19 ԽՄՂՄՅՆՇՊ կիսոյ կէս, ԺՁՄՅՆՇՊ ապաշխարու-թեան
- 21 Ճ իսկ թէ իցէ, ԺԽՄՁՂՄՅՆՇՊ յարհուր, Ճ յանհուր, և զարհուր
- 22 Մ ալոց, ԺՁՊ ստուգութիւն փխ զգուշու-թեան, Խ զգուշութեանն, ՄՂՇ զգուշանալոյ, Ճ զգուշութեանն, ՄՅ զգուշութիւն, ԺԽՁՊ սակայն փխ սակաւ
- 23 Ն զնացն իցէ
- 24 Մ տուգանքաց, Ժ տուգանաց դատաստան մի դատաստան մի լիցի (մի դատաստան բա-նեի վերկից կետեր են դրված, որ նշա-նակոււմ է թէ դրանք նաեւված են), ԺՁՊ շիֆ րստ (խրոյ), և շիֆ րստ (կամաց)
- 25 Մ նոյնպէս, ԺԽՄՅՆՇՊ ապաշխարութիւն
- 27 ԺՁՊ վասն յակամա սրանութեանէ (Պ սպանու-թեանն է), ՄՅ վասն որ, ՄՃ կամայ և ակամա, և կամայ, ՄՃՇ սպանութեան
- 28 Մ և կամա և ակամա, և բազմաբիւսակ, Մ նշանս, Ճ զնշանակսն
- 30 ՄՂՇ շիֆ Ձի, ՄՅ շիֆ ի, ՄՂՇ զփայտ ԽՄՂՃՄՅՆՇՊ ալսիքսն փխ որ է, և շիֆ որ է կացիսն, ԽՄՂՃՄՅՆՇՊ շիֆ և (ումեք)
- 32 Մ շիֆ խոնարհ, ԽՄՂՃՄՅՆՇՊ և կամ (ի լի-րանց), Մ զփայտ, ԽՄՂՄՅՆՇՊ և կամ
- 33 Ն շիֆ զաք

- 34 Շ այգոյ, ԽՄՂՃՄՅՆԸ և կամ, Ն պարտիզէ փխ դրախտէ, ԽՄՂՄՆ յայլ, ԽՄՂՃՄՅՇ յայպիսեաց
- 35 ԽՄՂՃՄՅՆԸ ձգիցէ (ՄՇ ձգեսցէ) ոք (ԽՂ շիք), Ն գթար, Ն շիք գոթ, Մ 34—35 առ- ղերը կրկնվում են
- 36—37 ԽՄՂՃՄՅՆԸ և (Ն շիք) կամ ի ծառ

- ձգեալ ոք (Մ շիք) քար (Յ+ի) թափել (Մ շիք, ՄՅ թափեալ) պտուղ և (Ն+քար մնացեալ և) դիպեալ սպանցէ (Մ+գոթ)
- 37 ԺՁՆՊ շիք ի (ծառոյ), ԺՁՄՅՊ թափեալ
- 37—էջ 407,1 ԽՄՂՃՇ պտուղ և քար մնացեալ և կամ գառազան, Ն շիք ի խոնարճ թափել.... ի ծառ

407-ՐՊ ԷՋԻ

- 1 Ն և կամ, Շ յայսպիսի, ձ ուստեր
- 2 ձՆ գործիցէ
- 3 ԽՄՂՃՄՅՆԸ և կամ վարդապետ զաշակերտ (Մ զաշակերտան, Յ զաշակերտն) վասն խրատու հարկանիցէ ըստ շափոյ (ՄՅ շա- փու, Ն ըստ շափու հարկանիցէ)
- 4 ԽՄՂՃՄՅՆԸ և կամ հայր, ՄՂՆԸ և կամ մայր, Խձ և կամ սկեսուր, Մ հարսն զկե- սուր, Ղ զհարսն սկեսուր, Ն զկեսուր, ԽՄ ՂՃՄՅՆԸ և կամ եղբայր
- 5 Ն շիք զեղբայր, Մ շիք և (կամ տէր), ձ շիք կամ (տէր), ՄՅ զծառայ իւր, ՂՃՇ շիք և (կամ տիկին)
- 5—6 ԺՁՊ այլ ոք զով ոք, ԽՂՃՄՅՆԸ և կամ ոք գոթ, Մ սկսած և այլ ոք բառերից մինչև ա. 13 հարկաւորաբար բառը ներառյալ միկրոծապավեճը շի կարդացվում, ձեռագրի տվյալ էջի վրա ինչ-որ բան է թափված:
- 6 ԺՁՊ իցէ փխ լիցի
- 7 ԽՂՃՄՅՆԸ և հթէ.... և կամ,
- 8 ԽՂՃՄՅՆԸ և կամ (զսայլ)
- 9 ԽՂՃՄՅՇ շիք եւ (կամ նետ), Ն շիք կամ (նետ), ԽՂՃՄՆԸ նետ ոք, ձ որսայ, Ղ որ- սոյ ոք, Յ ձիգիցէ, Ն շիք այսինքն ի մո- ղոք, ԽՂՄՅՇ մոզաք
- 10 ԽՂՄՆԸ և կամ, ԽՂՃՄՅՆ ի (փխ էրէ) վայ- րի, Շ շիք էրէ
- 11 ԽՂՃՄՅՇ և կամ, Ն հթէ փխ կամ թէ, ԺՁՊ կարծեցեալք ի սար զու, ԽՂՃՄՅՇ կիսար, Ն կարծիցէ ալկիսար
- 12 Ն յործամ զհետ մտանէ, Ն զեղբոր
- 13 ԺՁՊ շիք նա, ՄՇ դարձի, ԽՄՂՃՄՅՆԸ և կամ, Շ շիք ոք, Ն զուրուք փխ գոթ այգպէս, ՄՄՅ յայպէս

- 14 ԽՄՂՃՄՅՆԸ և կամ, Շ աւաղակաց
- 15 ԺՁՊ կամ փխ և
- 16 ՄՅ շիք Իսկ.... ի կամաւորէ
- 17 Ն թէ, Մ զքարէկամս
- 19 ՄՅ նետք, ՄՅ շիք ոք, Ն ի թշնամո, ԺՁՊ ի յակամայէ
- 19—20 ԽՂՄՅՆԸ է յակամայէ և ի կամաւորէ
- 20 Մձ շիք է
- 22 ձՄ զշարգործն, Ն զշարագործ, ՄՃՄՅՇ հա- նել, Ն շիք յորմէ
- 23 Շ նոյնպէս և քարի հթէ կամ, ձ-ից բացի մյուսները շարշարեսցի, Ն շարշարիցէ
- 24—25 Մ շիք կամ.... յայսպիսեաց
- 25 Մ այսպիսեաց
- 26 Մ շիք ինչ, ԽՄՂՃՄՅՆԸ երկաթոյն
- 27 Ն եղև փխ էրևի, Ն շիք հարուածն.... զիմաց
- 29 Ղ կամաւոր
- 30 Ն գործին փխ լինին
- 31 Մ և փխ Իսկ, Մ արբուցանեն արանց և սպա- նեն, Ղ արբուցանեն, Շ արբուցանել, ԽՂՃ ՄՅՆԸՊ սպանանել
- 32 Մ ի փխ առ, ՄՅՆ տան, Մ շիք ընդ
- 33 Մ մի փխ զոյգ
- 34 Մ այս փխ այդոքիկ, Ն կամօրն, ԽՄՇ սպա- նութիւնքն, Մ սպանութիւնն, Ղձ սպանու- թիւնքն, Ն սպանութիւն, ձ նման, ԽՄՂՃՄ ՅՆԸ սոցին, ձ և ալկամա սպանութիւնքն
- 35 ԽՂՆ յերկուցուցն, Մ յերկուցն, ՄՅ յերկո- ցունց
- 36 ԺՁՊ յայտնի են
- 37 Մ շիք Այլ.... Ջի, ձ այլ տացուք զօրինակ դատաստանի, Ն զգատաստանին
- 37—38 Ն ի դատաստանն թագաւորաց
- 38 ԽՂՇ զքրիստոնէ, Մ սպաննէ, Ն սպանցէ

408-ՐՊ ԷՋԻ

- 1 Ն դատիցի, ԽՄՂՃՄՅՆԸ ի գինն (Մ գինս) արեան (ՄՇ արեանն)
- 1—2 ԽՂՃՇ քրիստոնէի զքրիստոնէ (ՂՃՇ զքրիստոնեայ), Մ քրիստոնէ զքրիստոնէ, ՄՅՊ քրիստոնեայ զքրիստոնեայ, Ն իսկ քրիստոնեա սպանեալ
- 2 ԺՁՄՅՊ սպանանեալ, Մ սպանէ, ձ սպան-

- նեալ, Շ սպանանել, ԽՄՂՃՄՆԸ շիք է
- 3 ՄՄՅ շիք յործամ, Խ կնոջ, ՄՂՃՄՅՆԸ կնոջ և կամ
- 4 ԽՄՂՃՄՅՆԸ և կամ.... և կամ ըստ (Մ շիք) այլ պատճառի (Շ պատճառիս)
- 4—5 Ն ընդ որում անդ գրեցաւ դատիցի փխ որպէս.... գատեսցի, ԽՄՂՃՄՅՇ և լիով (ՂՇ

- (ի որ ով) որպէս և գրեալ է դատեսցի (Մ գատեսցի որպէս գրեալ է): Եւ թէ զայլազգի (Մ ալլազգի) սպանցէ, ըստ որում անդ գրեցաւ դատեսցի (Մ դատեսցի որպէս գրեցաւ)
- 5 ԽՍՂՃՄՅՆԷ ԵԹԷ, Շ Բշնամին, ԺՁՊ սպանանեալն, ՂՃԵ սպաննեալն
- 6 Եւ վասն փխ վերայ, Մ որպէս փխ իբր, և դատիցի, Մ շիբ բստ ներման, Ճ շիբ ըստ (կիսոյ)
- 7 Եւ գրեցաւ
- 8 ԽՂՃՆԸ ԵԹԷ, ԽՂՃՄՅՆ ԵՆ
- 8—9 Մ շիբ Իսկ թէ... ըստ այնմ լիցի, Շ և Էթէ թողուն և կամաւորէ յակամայէ փխ և Էթէ... յակամայէ
- 9 Ճ յակամա, և դատիցի փխ լիցի
- 12 ԺԽԾՁՊ առուսով, ՄՅ առ յուսով, ԺԽԾՁՂՄ ՅՇՊ շիբ ի գործ
- 13 ԺԽՁՃՅՊ առողանելոյ, Շ վճարել, Ճ վճարեալ զգործն ինչ, ԽՍՂՃՄՅՆԸ ընկերի
- 14 ԽՍՂՃՄՅՆԸ շիբ լինի, ՄՅ անդատան, և և կամ (ի)
- 15 Ճ անփոյթ կալաւ, և կալեօ
- 17 Ճ բաւականն փխ բաւանդակն, ՄՅՊ բովանդական
- 17—18 և և ոչ զգողացոյց և ինքն ոչ զգուշացաւ, եղեալ վնասն ինչ բաւանդակն վճար լիցի, մանաւանդ թէ շարկամութեամբ առնիցէ
- 18 ՄՂԵ թէ, և շիբ Եթէ, և յորմէ է
- 19 Ճ անկատարէ, Շ շիբ թէ (ի)
- 20 Պ տնեցեան
- 23 ՄՅ ԵՆ Բազումք, Շ վնաս, ՄՂՃԵ ղեղովք, ՄՅ շիբ ի (փորձել)
- 24 ԽՍՂՃՄՅՆԸ յայլ և կամ, և դեղօք և, Պ կամ անզիտութեամբ

- 25 և զվնասակարսն տան ի դեղոցն և կամ անվարժ, Ձ և կամ
- 25—26 և զցաւան ոչ գիտեն ճանաչել և յաղագս այնորիկ մահ գործեն հիւանդաց և կամ հնդգանան յաղագս ընդ կամաց զվարձն ոչ տալոյ և այնպէս վնասեն կամ նախանձելով...
 - 26 Շ վարձս, և աշակերտս
 - 27 ԽՂ ոչ ուղիւր, ՄՅ ուսուցանեն, Ճ անզիտաւալ և Բազում արարին վնասս, ՂՄՅՇ վնաս, և այրնեն
 - 28 ՄՅ Էթէ, և ախտ, ԽՍՂՃՄՅՆԸ մուծցին (ՄՅ մուծցեն, և մուծին) և (ՄՂՆԸ շիբ) Էթէ (Ճ թէ) ինքեանք և Էթէ (ՃՄՅ թէ) աշակերտօքն, Պ ընչիւքն քրիստոսի,
 - 29 ԽՂՃՄՅՆԸ կամաւորս, Մ կամաւորապէս
 - 30 Շ ամայք փխ ակամայք, ՄՅ գործեն, և լիցի վնասն փխ գործին
 - 30—31 և շիբ կամ ի հիւանդին... ոչ դարմանեցին
 - 31 ԽՍՂՃՄՅՆԸ զհիւանդսն ոչ դարմանեցեն (Մ դարմանեցին)
 - 31—32 ՄՅ կամ զի մեծ
 - 32 ՄՂԵ շիբ ինչ, և շիբ ոչ, Մ առ հիւանդսն, և առ հիւանդին և յաղագս այնորիկ մահ եղև
 - 33 Մ հատուցանելն փխ հատանելն
 - 34 Մ խարեալն, ԺՁՄՅՇՊ այդքիկ, Մ այդպէս փխ այդքիւք, և դատիցին
 - 35 Յ յերբ, և Էթէ յայտ վնաս դայցէ
 - 36 Ճ յալտեսցի փխ ծանուցի, և ծանիցի
 - 37 ՄՃՅՇ յերկաքանչիւրսն, Պ յիրաքանչիւրսն
 - 38 Խ յերկաքանչիւր իրսն, Մ մնա յերկաքանչիւրսն, ՂՃԵ յերկաքանչիւրսն, ՄՅ յիրաքանչիւրսն լիցի (3+ դատաստան), և յիրաքանչիւրսն, ՄՂՃՄՅՆԸ շիբ յիրսն

400-ՐԴ ԷՁԻ

- 2 Շ շիբ զմարդ... մեռանի, ԽՍՂՃՄՅ վասն որ հարկէ (ՄՅ հարկանէ) զմարդ և (Ղ շիբ) ի (Մ շիբ) բան յղէ (Մ յուղարկէ, ՄՅ որդիկէ) որ (ՄՂՄՅ և փխ որ) մահ գործի (ՄՅ գործէ, ՄՅ +ինչ), և վասն հարկուց և բռնադատողաց, զոր ի գործ ինչ, յորմէ վնասք մահու լինի
- 3 Ճ շիբ ինչ, Ճ հարկի, ԺԽՁՃՆԸՆՈ այնպիսի
- 4 և ի ծառ հարկէ ելանել և թափել, Ճ հանէ հարկիւ, Պ հանեալ, ՃՆ շիբ ի հարկէ, Խ անցեալ, և անցանել հարկէ
- 5 ԽՍՂՃՄՅՆԸ և կամ (ի խումար), ԽՍՂՃՄՅՆԸ հեծուցէ
- 5—6 և և կամ ի ձի, որ խիստ իցէ, հարկէ ելանել, կամ այլ ինչ այնպիսի և կամ բրտնանա դատէ և շիցէ իւրոց և կամ վարձկան

- և մահ պատահի, արեան դատաստան...
- 6 ԽՃՄՅ յղել, Մ յարկել, ՂԵ ղրկել, Ճ շիբ և մահ պատահի
- 7 Մ ղոնադատողացն
- 8 ՄՅ առաւել, և Էթէ աւելի քան զսովորութիւնն հարկէ կամ բռնադատէ, ընդ դատաստան է կամօր և ակամայի
- 9 ՄՂ անկամայի, ՄՅ ակամայի որդրկողն
- 11 ԺՁՊ վասն որ մարապան մտնն մշակ այլ մարդոյ (Ժ շիբ հողվածի կեսը սկսած կրկին տուծեսցի և ոչ շորեկքին... ձեռագրում քերք է պակաս), Շ շիբ վասն, Խ մարաթեւոյ, ՄՅ մարապան մտնելոյ, և վասն այդգործաց, մշակաց, ընկերօր մասնօրոց, հարակալաց և վարձկանացն
- 12 և այլոցդ, Մ ճշմարտել, ՄՅ ոչ կարհմ տալ,

- ն կարծեմ փխ կարեմ, ժեՄՁՂՃՄՅՇՊ շիֆ յազազս
- 13 Ն զաւառաց և աշխարհաց, ժեՄՁՂՃՄՅՇՊ շիֆ նշանակ
- 14 Շ սովորութեանց, ՄՃն կացցէ
- 15 Ճն գործիցէ, ՄՂՇ իրաւամբ
- 16 Մ բաժանումն, Ճ ընդ ընկերի իւրում, Ն զգող, Ճ շիֆ ոք, Ն կրկինս
- 17 Մ իւր, Ն գի յիւր վաստակս և ոչ յօտարին անիրաւէ և յազազս այնորիկ իրաւացի կարծեմ զնեքնն
- 19 Մ վարձած մշակն, ՄՅ վարձու, Ն վարձաւոր, Շ առատութեամբ
- 20 Ճ դատեսցին, ՋՊ և առաւելիալ, Մ առաւել (ի նուազն), Մ շիֆ ի նուազն... պակասեալ
- 21 Մ լիցի այս ամենայն
- 23 Ժ շիֆ ամբողջ հողվածք. ձեռագրից բերք է պակաս, Մ հովեաց, Ջ անդիաց, ՄՅ անդապահից, Ն անդէորդաց, Շ անդապահաց
- 24 Ն անդէորդք
- 25 Ճ ի ճշմարտութեանն, Ն ի ճշմարտութեան նորա, Խ են լին փխ հղեն
- 27 ՂՃնՇ արութեամբ, ՄՅ արգարութեամբ փխ

- Արիութեամբ, ԽՄՂՃՄՅՆՇ զգուշացեալք, Մ լինին, ԽՄՂՃՄՅՆՇ եթէ
- 28 Ն ի գիշն, ՄՅ շիֆ և (անպարտ), Մ շիֆ է, ԽՄՂՃՄՅՆՇ եթէ
- 29 Ն անպատճառ անհոգութիւն իցէ, ՋՄՇՊ անհոգութեան, Յ անհոգութեանն, ՋՊ՝ պատրաստեալ, ՂՄՅ՝ պատեալ փխ պատահալ
- 30 Մ սգուշութեամբ փխ մերձ, ՄՄՅՆՊ բովանդակ
- 31 Ն և փխ կամ, ՄՅ ընդ կիսու, ՄՅՆՊ բովանդակ, ՄՇ շիֆ բնաւ, Ն բնաւին, Մ յանփոթութեանէ եղև լինել, Ն յանփոթութեանէ եղև և ընդ կիսոյ
- 32 ՄՅ թէ, Պ է
- 33 Ճն եղեալն, Մն վնասն, Ճ ի վարձու, Ն մի գրկիցին
- 34 Ղ ծուլութեանն, է, ԽՂՃՄՅՇ յայդպիսեացդ, Մ այդպիսի, Ն այդպիսեացդ, Մ պատճառացդ, ՋՊ պատճառաւ
- 35 ՄՅ շիֆ է, Ն վճարել ոչ յայդպիսեացդ եալ և բիօին յակամայիցն՝ անպարտ է
- 36 ՄՅ թէ, Ճ շիֆ իւր, Ն շիֆ միոյն ... վճարեսցէ
- 37 Ն բոտ օրինացն պարտի վճարել

410-ՐԿ ԷՁԻ

- 1 ՋնՇ շիֆ ի (զաւազանէ), ՄՅ ի զազանէ փխ ի զաւազանէ
- 2 ԽՄՂՃՄՅՆՇ նմանապէս և, Ն վնասելն փխ հարկանելն, ՋՄՅՊ րեկեալն, Ն շիֆ կամ.... վնասեսցէ
- 3 Ն շիֆ ծնունդն, Ն յորժամ փխ և ինքն, Մ արասցէ, Ն արար և
- 4 Մ ոչ լիցի, Ն ոչ է, Խ դոյնք, Մ այդ, փխ դոյն Ն դոյն լիցի ձիարածից և այլոց
- 5 ՋՊ սպանանեալ, Ն լիցի փխ դատեսցի
- 7 Ժ շիֆ սկզբից մինչև թէ ի վանս թէ ի գեղ. ձեռագրում բերք է պակաս, Պ շիֆ տուն և, ԽՄՂՃՄՅՆՇ վասն նուիրաց (Մ նուիրացն որ, ՄՅՇ նուիրանաց) յեկեղեցի (ՃՄՅ եկեղեցոյ, Շ եկեղեցի) հող և (ԽՄ ՂՄՅՇ շիֆ) կամ (ՄՃՇ շիֆ) շուր, կամ (ՄՇ շիֆ) այգի, կամ (ՄՇ շիֆ, Ճ և փխ կամ) տուն (ՄՆ շիֆ) և այլ ինչ (Շ շիֆ, Մ և այլ որ տուն, ՄՅ կամ այլ ինչ տան, Ն կամ այլ ինչ այսպիսի)
- 8 ԽՄՂՃՄՅՆՇ եւ եթէ պատահի, ՋՊ եթէ ոք պատահի, Շ նուիրեալ է
- 9 Մ ի գեղս, ՃՄՅՆ ի գեաւղ, Մ և կամ կերիցեն, Պ կերցեն, ՄՅՆ իշանք փխ իշխան
- 9—10 Ն նուիրողքն փխ այնորիկ որք նուիրեցին, Խ այնորիք
- 10 Շ այլ, Մ լեկեղեցիս
- 11 Ն շինութիւն

- 11—12 Ն աղա թէ իցեն ինքեանք հոգևորապէս մատակարարիցեն մինչև շինեսցի և ապա անդրն հաստատիցեն, այլ մի առ իւրեանս կալցեն
- 12 ՄՅ կալցեն, Ն շիֆ բաժին, Ճ յորմէ հետև նուիրեցաւ
- 14 Ճ ապա փխ Այլ (թէ), Մ դաւեր ՃՄ ժողովորդ
- 14—15 Ն առնուլ այլ եկեղեցի, յորժամ շինիցի
- 15 ԽՃՄՅՆ առանց ամենայն, Մ դարձուցանել, Ն հաստատիցէ փխ դարձուցէ
- 16 Մ շիֆ եպիսկոպոսն
- 17 Շ այլոյ, Ն կամիցի
- 18 ՄՅ եպիսկոպոսին, Ճ պահանջեն, Ն պահանջիցեն
- 19 Մ իշխանաւորին փխ եպիսկոպոսին, Մ եկեղեցի փխ եղիցի, Ն շինիցի փխ եղիցի շինել
- 21 Ն վասն վաճառողաց
- 22—23 ԺՋՊ շիֆ կամ իշխանաց.... ի թողաքս
- 23 Շ իշխանաց, Ճ և փխ կամ (յաւանս), ԺՋՊ ի յաւանս
- 24 ԺՄՁՃՄՅՆՇ այլ, Ն տեղ, ժեՄՁՂՃՄՅՇՊ ի պատուաց, ՄՂ՝ նախագահութեամբ, Ճ՝ նախահոգութեամբ, ՄՅ՝ նախազուշութեամբ, ՆՇ՝ նախազահոգութեամբ փխ նախադրութեամբ, Մ զոյգսն
- 24—26 Ն զչափս.... ինչ արասցեն հատվածք

- յի կարգացվում. բաճաբը գունաբարփված է.
- 25 ՄՂ նոքօք փխ նոքա, Մ ղօրութին, ժՁՄՊ կարգեսցին, Ղ կոփիճս, ճ ղկոփիչս, Յն կոփիչս
- 26 ՂՄՅՆՆ նենզութին
- 27 Ն խրատ ինչ, ՄՅ հրամանացն, ժՁՊ լիցին
- 28 ժՁՊ և գողին, Ն գողիցն, ՄՅ շիֆ ի (շափս), Մ ի շափ, Ն-ից բացի մյուսները ի շափն, ժիՁՊ ի կշիռն, Ն ի կշիռսն, Շ շիֆ և (յան-դիմանութեամբ)
- 29 ժՄՁՄՅՊ նշաւակեալ, Ն նշաւակելի է, Ն շիֆ ի
- 30 ժՇ դահեկանհատիցն, ժ գրամկոփիցն, Շ գրամկոփիցն, Մ շիֆ և գրամակոփիցն
- 31 ճ շիֆ իշխանաց
- 32 Մ և փխ իսկ
- 32—33 Մ շիֆ յորժամ...վաճառիցեն

- 33 ճ վաճառեսցեն
- 33—37 Մ շիֆ եթէ ոչհրամանաւ թագաւորաց
- 34—35 ճ թէ ի թշնամեաց ընդ նոսա պահիցեն գնալով, ՂՄՇ թէ ի թշնամեաց ընդ նոսա գնալով պահիցեն (Շ պահեսցեն)
- 36 ժՁՊ ալլ մաքսատրք ի բաժին, Ն շիֆ որ է բաժ, ՄՅ որ է բաժին, ճ և իշխանաց ևս
- 36—37 ժՁՄՅՇՊ շիֆ և իշխանաց.... թագաւորաց, Ն և իշխանք նմանապէս ի հ[ր]ա-մանս նոցա մաքսիցեն
- 37 ճ թագաւորին
- 38 ժիՄՁՂՃՄՅՇՊ ի վաճառ, Մ ղգէտան, Մ ըստ գողիցն
- 39 ՄՅ գգինն, ԽՄՅ ալլոց, ժՁՄՅՆՊ քաշքերութեան, ճ քաշքերութեամբ, Մ շիֆ իսկ ղգին հացի.... միեշև հողվածի վերջը

411-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 ճ ղըստ (ալլգլխեսաց)
- 2 ԽՁՂՆՇ ալլգլխեսացդ, ԽՂ փոփոխ (կարելի է կարգալ նաև փոփոխի վեր), ճ փոփոխ, Ն փոփոխել, ԽՂՃՄՅՆՇ ի խոնարհ փխ ի վայր
- 4 ժՁՊ անհաստ փխ անհաստատ, Ն փոփոխել, Շ աղքատաց
- 6 ԽՂՃՄՅՆՇ ի խոնարհ (փխ ի վայր) ղգինն
- 7 Ղ գործանաւք, Շ գործօք, Պ գործունեալք, ԽՂՃՄՅՆՇ վրիպեալ, Խն ղրկիցեն
- 8 ժՁՄՅՊ ճշգրդի, Շ քննութիւն
- 9 Ն արացցեն փխ առնիցեն
- 11 ԽՄՂՃՄՅՇ վասն ամենայն արուեստաւորաց խարդախողաց (Մ խարդաց, Մ խրաղախողաց), Ն վասն բնօրց արուեստականաց խարդախողաց
- 12 ժ իրում փխ որում, ժՁՊ յարեստի, Ն արուեստ
- 13 Ն շիֆ և եթէ վարձով... գործիցեն, ՄՅ թէ, ժՁՊ շիֆ տեան
- 14 ՄՂՇ շիֆ և, Մ նիւթն, Շ ապականեսցեն, Մ դատաստան է
- 15 Շ յառնել, ՄՅ շիֆ կամ, Ն գպակասեալսն փխ գպականեալն, Ն ըստ արժանելոյն, Շ շիֆ և,
- 15—16 Մ շիֆ և ապա.... վարձու
- 16 ՂՇ հասանել գնոյն և, ԽՄՂՃՄՅՆՇ ի վարձէ
- 17 Ն ասէն փխ տեսնեն, Մ արացցեն
- 18 Մ գողոցն փխ գող գտեալ
- 20 ԽՄՂՇ շիֆ թէ (մնասեալ), ԽՂՇ ղվնասեալն, Մ վնասեալն, ճ իսկ որ վնասեալն իցէ կամի կանէ (կամ ի մկանէ), Շ շիֆ իցէ, Մ շիֆ իցէ կամ, ՄՅն իսկ վնասեալն (ն գվնասեալն) ի ցէցէ կամի, ԽՂՃՄՅՆՇ թէ փխ կամ (ալլգլխի), Մ շիֆ կամ (այն-պիսի), Շ շիֆ պատահի, ԽՄՂՃՄՅ Նիւթ, Ն

- շիֆ նիւթն
- 21 Ն բազմածամանակեալ, Մ առ ինքն պատահի սոյն և, ԽՂՃՄՅՆՇ պահելոյն, ԽՂՃՆՇ և կամ, ԽՄՂՃՄՇ ինչ որ Ն, վնասիցի
- 22 ժ շիֆ ի, ժՄՇ ապականել, ԽՄՂՃ յապականեալ
- 23 ԽՄՂՃՅՆՇ ղինքեանց, ԽՄՂՃՆՇ հաստարմացցին
- 24 Մ և անպարս լիցին, ապա թէ ղոր ի գործ, ճ ապա թէ ղործն միայն առեալ, ժՁՊ շիֆ ի, ԽՂՄՅՆՇ գի գործ, ԽՄՂՃՇ յարմարոյն, ՄՅ յամմադոյն ի
- 25 Ն լիցի փխ իցէ, Մ վճարեսցի, ճ իսկ եթէ, ՄՇ անգղաշութեան, ճ եղեալ
- 27 ժ հաւարի, ԽՂՃՄՅՇ երթելոցն, Մն երթալոցն, ՃՄՅ անպարտ, ճ իցեն փխ լիցին
- 28 ժՁՇՊ գրաւ, Ն կորուսեալն, Մ վճարեսցին, Ն վճարիցեն
- 29 ՄՅ հրով
- 30 Մ շիֆ վասն, ժՁՊ ըստ փխ վասն
- 31 Ն շիֆ Ձայր...դատեսցեն, ժ մի դատեսցեն, ճՇ դատեսցին
- 33 ԽՄՂՃՄՅՆՇ վասն (Շ շիֆ) վարձկանաց վնասողաց ղգործիս (ն գործիս, Շ գգործ)
- 34 ժ բարձկանք, ՄՂՇ որ
- 35 ԽՄՂՃՄՅՇ վնասեալն, ՄՅ գործիս, ՄՆՇՊ իրեանց, ՄՄՅ շիֆ ի, Ն ի գործն
- 36 ԽՄՂՃՄՅՇ տերանց, ժՁՊ իսկ իրեանց գործիս վարելով, ՄՅ իւրոց (Յ իւրեանց) գործիք, Ն վարելովք
- 37 ՄՅ վնաս, ՄՅ ղտէրն ի վարձու տացէ
- 38 Ն վնասիցի, ԽՂՃՄՅՇ շիֆ թէ
- 38—39 Ն ալլ թէ յանօթ ի տեաննէ առնուցու և վնասիցէ՝ վճար լիցի և շարակամութեամբ վնասելով վճար լիցի
- 39 Մ վնասեսցի, Մ շիֆ և թէ շար....վճարեսցէ

412-րդ էջի

- 3 Մ Ջրատաստանի դատաստանս այսպէս պարտ է իմանալ, ՂՄՅՆ եւ զդատաստանս, ճի դատաստանս դատաստանի
- 4 Ճ սպանողի, և ե կամ, ժՁՊ ցուցանեն, ժ պատի են փխ պատիծս, ճ չիք պատիծս
- 5 ՄՅ զգինն արեան, ճ արեան, ժԽՉՂՄՅՆՉՊ թէ և փխ թեթև.
- 5—7 ժՁՊ թէպէտ արեամբ զեռչ վճարեալ կարծի, այլ չիք զին մարդոյ, և մի արասցեն առանց ապաշխարութեան, բայց միայն փոխանակ մեռանիլ...
- 6 ՂՄՅ զեռչ, և զեռց, ՄՅ վճարեալ, Շ ապաշխարութիւն
- 7 Ճ մեռանել, Մ արիւնաց, ԽՂՃՄՅՆՇ կանոնաց
- 8 ՄՂՃՄՅՆՇ այլ զիս Մ զսպաննելոյն, ճն զսպաննելոյն, Շ սպաննելոյն
- 9 Ճ մարդոյն, Մ բայց ապաշխարութեամբ, ժՄՁՂՃՇՊ լիցի փխ լցցի, և զին
- 10 և այլ փխ Այդ
- 11 Շ կարծ, ճ չիք դարձեալ, ժՁՊ վնասուն, Ղ վնասիւ, Մ չիք իսկ
- 12 Մ թէ
- 13 Ճ տուգայք, ԽՂՃՄՅՆՇ արքունեաց, ճ զրեցան, Շ օտին փխ աւարն
- 14 Ճ արեանն, ժ իւրեանն, ԽՂՃՄՅ իւրոյն, ՁՊ իւր արեանն փխ իւրոցն ժՄՁՄՆՇՊ այլ փխ այդ
- 15 ժ չիք լիցի, Մ ուղևացին, և ուղևիցին
- 17 ԽՂՃՄՅՆ թննութիւն, ևՊ թննութեան
- 18 ժ շարագործոցն, Շ շարագործ
- 19 Ճ զայրական, ՄՅ զարական, Մ հատանեն, ԽՂՃՄՅՆ զանդամն, ՄՅ անդամն, և մնալով փխ նմանելով, Մ զաստուածային
- 20 Ղ այնմն, և հատուցել զիրաքանչիւր զգործսրն
- 20—23 Մ չիք Ըստ այնմ... մերս դատաստան
- 21 Շ արրեցելումն, ժՁՇՊ ցանկացող
- 22 ՃՇ հուրն, և տանջանքն
- 23 Պ խոստման փխ նման, Շ մերոյ

- 25 ԽՂՃՄՅՆ վասն որք (ճ որ) աղան (ՄՂՇ աղուն) տանին (Ղ տանեն) ի շաղացքն (Մ շաղաց, Ղ շրաղաց, ճ շրաղացն, ՄՅ շաղացն), և վասն ի շրաղացս աղօնաւորաց
- 26 և են շրաղացապանք, Շ որաղացպանք, ԽՂՃՆ կազմածոյ, ՄՅՊ կազմածի, Շ կազմուածոյ
- 26—27 ժՁՊ զի մի բազմատանջ զջրաղացի քարերոյն վնասել, բազմատանջն ապականէ զկերակուրն...
- 27 Խ բազմատանջն բառի վրա նշան է զրված և լուսանցում նույն նշանով ինչոր բան է գրված, որք մաշված է և չի կարգազվում. ընթեռնելի է միայն առաջին բառի մի բանի տառը՝ բամ, ԽՆ զբազմատանջն, ճ բազմատանջն՝ որ քարերն, ճն ապականեն, Մ զկերակուրան, ՄՄՅ աներկիւղութեամբ, ճ աներկիւղութեամբ, ՄՅ այնպիսոյն
- 28 ժՁՊ՝ ոչ փորձել, ճ՝ անվարձել փխ ոչ վարձել, Շ ոչ վարձիւ, Մ վնասն, Մ չիք ևս
- 29 ԽՂՃՄՅՆՇՊ զթնութեան, ժ աղունն փխ աղունիս, ԽՂՃՄՅՆՇ աղանին, Մ լինի փխ իցլ, և անպարտք, ժՁՊ չիք ի, ԽՂՃՄՅՆ ի շուր
- 29—30 Մ և զջրով տարեալն վճարիցեն, և զաղացեալն փխ անցեալ զալիւրն
- 30 ԽՃՄՅ զալուրն, ՂՇ զալուրն, Մ չիք Այլ, Խ շարեքրկին ԽՂՃՄՅՆՇ ի կոփողաց, Մ չիք և կոփողաց միեւն հոգավածի վերջը. դրա փոխարեն. թէ յակամ լիցին, սոքայ անմեղադրելիք են
- 30—31 Ճ այսինքն ի մուխթասպաց, և չիք այսինքն՝ մուխթասպաց
- 32—33 ժՁՊ չիք զքար... ինչ արասցէ
- 33 ԽՂ շրաղցին, ԽՂՃՄՅՆՇ վճար (ՄՅ վճարն) առ ի նմանէ լիցի (ՄՅ ելցէ)
- 34 Ճ ինքն փխ իւր, ժԽՁՄՅՆՊ համարձակել, ՂՇ համարձակեալ

418-րդ էջի

- 1 և անվարձն փխ Այլ վարձն
- 2 և և կամ, և չիք Եւ (այդ), Շ անդ փխ այդ, ՃՄՅ սահման լիցի
- 5—6 ԽՂՃՆ վասն դատաստանաց (և չիք, Մ որ փխ դատաստանաց) զերիւար (ՄՂ զերիւվար, և զերիւարս) և (ՄՃՆ չիք) կամ զայլ ինչ շորքտանիս (Մ չիք) ի (Մ չիք) գործ (Մ չիք) կամ (Մ չիք) ի շուր կամ առ (ՄՃ չիք) ժամայն (Մ չիք, ճ ժամ) յաբաւտ ի ձեռն այլո (ճ ալո, և այլոց) առա-

- բողաց և վնասելոց (ճ վնասողաց)
- 6 ՄՅ տանի այլ մարդ և վնաս հանդիպի, Շ չիք տայ...և վնասի
- 7 ՄՅ և զի և, Շ չիք և, Մ չիք լինել, Շ տանել ի վայր փխ տալ զերիվար,
- 7—8 և և կամ զայլ ինչ և ի գործ..., ԽՂՃՄՅՆ այլազգ գրաստ, Մ զգրաստ փխ այլ գրաստ
- 8 Մ չիք զոք, և և անդին լինել վնաս, ՄՅ չիք ի (շուր), և յարտտ

- 9 Ծ յայլ ինչ փխ շրջեցուցանել
- 10 Բոլոր ձձ. ապերախտ փխ խստերախ որբա-
գեւի ենք ըստ ԱՔ խմբագրությունների, Մ
է փխ իցէ, Մ բռնաբար
- 11 ՄՅ անգամ փխ անկաւ, Մ տուծեսցի փխ
կամաւորի... լիցի
- 12 ԺՁՊ խստերախտ, Մձ խիստ երախ, Մ շիբ
ակամայի
- 14 Մ և փխ իսկ, ձ շիբ թէ, ն եթէ, ԽՂՆՇ կա-
մաւք որ, ձՄՅ կամաւք ոչ
- 14—16 Մ և զգուշացոյց և նա ոչ լվաւ, ան-
պարտ է (շիբ հողվածի մնացած մասը
մինչև վերջ)
- 15 ԺՁՊ խստերախտ, ԽՂձՄՅՇ խստախտ
- 16 Ն հասակա, ԽՂձՄՅ անպար տէր (կամ ան-
պարտ էր, ձ ան պարտէր), ՄՅ կենդան
ՆՊ շիբ թէ
- 17 ԺԽՁՂՄՅՇՊ անարատ փխ անպարտ, ն եթէ
անգեալ ոչ մեռանիցի, ԽՂձՄՅՇ ոչ մե-
ռանիցի, Շ զղատարկութիւն
- 18 ԺԽՁՄՅՇՊ այդքիկ, ձՆ դատեալ, Շ շիբ ոչ,
ն ոչ կատարեալ
- 20 Շ այլ, ՂձՇ վնասեսցեն
- 21 Շ թէ փխ կամ (բեկանելով), ԺԽՁՂՄՅՇՊ
վնասելով փխ բեկանելով, ձ շիբ կամ բե-
կանելով կամ, ՂՇ սպանելով, ձ սպանա-
նիցեն, ձ շիբ թէ, ձ սովորականն, ն պահ-
եաց
- 22 ԽձՄՅՆՇ և կամ, ԺՁՊ պատերազմի փխ պա-
տուիրանի, ՄՅ շիբ նա
- 23 ԽՂձՄՅՆՇ յորժամ և
- 25 ԺՂՄՆՇՊ կարդիցէ փխ կարդիցէ, Մ տու-
ծեսցէ, ԺՁՊ ի նմանէ փխ ի մասնէ
- 26 ՂՇ տանողացն, ձ է բաւանդական, ՅՄ րո-
վանդական լիցի, Շ բաւականն
- 28 ԽՄՂձՇ շիբ քահանայից, ն վասն անուա-
նեալ հողադրամաց
- 29 ԺՁՊ հողադրամ այժմ անանի ոչ ի կանո-
նական, Մ շիբ այժմ անուանեալ, Շ անուա-
նել, ն յոչ ի կանոնական է հրամանաց,

- ԽՂձՄՅՇ շիբ է, ձ կանոնաց փխ կանոնա-
կան
- 29—38 Մ զի կանոնք զանկողին... և մի առցէ
ինչ, այս ամբողջ հատվածը ձեռագրում
պարունակված է 5—6 առիթ մեջ, որը շի
կարդացվում, որովհետև էջի վրա ինչ-որ
սև բան է բացված.
- 30 ՂձՄՅ այսպիսիս, ն զայսպիսիս զոր ունի,
ն արդ յայտ է թէ, Պ դրամահողոյ
- 31 ԽՅ կապուոր, ՂՇ կապվոր, ձ կապընդոր,
Մ կապրոր, Բոլոր ձեռագրերը, բացի ն-ից,
այսպէս. ... վաճառել զգրքներդ մեկի կող-
մանաց գինս ասէ վարդապետս և ոչ զշա-
փաւոր հողադրամս մինչ զի և հաղորդի...
Այդ առիթ համաւերելով գրքներից մեկի կող-
մից արված ընդմիջուակում, որը նետագա-
լում մտել է բնագրի մեջ, հանեցին, ձՆ
շիբ և
- 32 ՂՆՇ առնուլ, ԺՁՊ դրամս, Շ դրամս, Շ
քրիստոնեանք, Մ շիբ ըստ, Ժ ուտ, Մ
դոստոյ
- 33 ԽՂ զդրամս, ձՄՅՇ զդրամդ, ն զդրամն,
ԽՂձՄՅՆ շիբ և (այնքորք)
- 34 Մ յորում, ՄՅ առաջի աստուծոյ, ն շիբ աս-
տուծոյ
- 35 Ժ յուսան
- 36 ԺՁՊ շէ պարտք, ՄՅ քահանայի
- 36—37 ն այլ շէ պարտ քահանայից կթէ ոչ կո-
չիցէ քահանայ մեռելոյն երթալ ի մեռեալ,
ապա թէ... ԽՂձՄՅՇ շիբ վասն ինչս առ-
նելոյ
- 37—38 ԽՂձՄՅՆՇ շիբ և կամ ազբատ... կոչ-
ման
- 38 ն և կամ ըստ
- 39 Մ իսկ թէ աշխարհի քահանա վախճանի, ն
աշխարհի, Մ և փխ թէ, ն շիբ փխ շունի
- 40 ն դատարարաց (փխ եպիսկոպոսաց) լիցի,
որպէս ցուցեալ է վիճակս նոցա, ձ զհա-
սոյթն, Մ շիբ իր եպիսկոպոսն, Ղ շիբ առ-
ցէ, Մձ շիբ և (զհանդերձսն), ձ զհանդեր-
ձքն

414-ԲԳ ԷՁԻ

- 1 Մ զանկողինս, ՆՇ զանկողինսն, ՆՇ շիբ է,
Մ նոցա, ՄՇ ժողովուրդն
- 2 Շ այլ, ձ քահանայս, ՄՅ քահանայի, Մ
յայլ քահանայ ով և կամի, ն իցէ փխ ու-
նիցի
- 3 ձ է փխ լիցի, ն շիբ լիցի, ձ փոխիցէ, Շ
փոխեսցի, ն մի փոխիցէ, ի յանարժանից'
փոխիցէ, ՄՅ անարժանից
- 4 Մ Բայց քահանայն ժողովուրդ է եպիսկոպո-
սին, ձՆ բայց եպիսկոպոսին (ն եպիսկոպոս
ի) ժողովուրդ քահանայն է, ԽՂՄՅՇ եպիս-

- կոպոսի, ԽՂՄՅ քահանայն է
- 4—5 Շ զոր ձեռնարդէ տաս բիրով (որ աղա-
վաղումն է տամբ իւրով), ն զոր ձեռնարդէ,
այլ ոչ որ ի տանէ, զի կանոնք..., Բոլոր
ձեռագրերը (ն-ի տարբերությունը տե՛ս վե-
րը) զոր ձեռնարդէ տամբ իւրով, այլ և (ԽՄ
ՂձՄՇ այլ) ոչ քրիստոնեայ (Մ քրիստո-
նեայքն) զի կանոնք...
- 5 ԽՇ զհըբար, ԽՆ իրիցանց, Շ սիրանց փխ
երիցանց
- 6 ԽՄՂձՄՅՆ շիբ և, ԽՄՂձՄՅՆՇ եպիսկոպոսի

- 7 Մ սապէս փխ Այսպէս, Մ զծննադրեալն
- 9 Մ հայրապետն, Ղ հայրապետ, Շ շիբի, ԺԽԶՂՄՅՊ ձեռնադրի, Ճ բազում (կալցին), Ն կալցնն
- 9-10 Շ շիբի ձեռնադրին... Ի բազմաց
- 10 ՄՅ Ի տունն Ի, Ճ որպէս և
- 10-11 Ճ շիբի ապա թէ... Իր լիցի
- 11-12 Ն շիբի հայրապետն իր ...զոր տայ
- 12 Մ զնուն փխ զնոյն
- 12-14 Ն զնոյն առցէ Ի մահուն, Իսկ զոր իր ստացեալ իցէ եպիսկոպոսին, մի առցէ, այլ նովին զեպիսկոպոսարանն ում կամի՝ շնորհիցէ. ալլ զիւրն որպէս կամի՝ արասցէ, նոյնպէս արասցէ եպիսկոպոսն քահանային՝ եթէ իցէ ժառանգ, թէ ոչ
- 13 Ճ իր իցէ, Ճ նովիմբ
- 14 ՄՅ ժառանգ նորա
- 16 Ձ սինսունու, ԽՄՂՃՄՅՆ Վասն (Շ շիբի) սահմանաց որ է սինսուն (ՄՅՆ սինսուն), Ն վասն սահմանաց
- 17 ՄՅ Ձսահմանք, Ն Ե սահմանք, ԺՄՁԳ լերամբ, Ղ լերամբ, ԺՁՊ զետով, Ն գետաք, ԺՄՁՂՇՊ շիբի և (արձանօք)
- 18 Ն և զեղիւր Ե զտօր
- 19 Ն Իսթանիցին, Մ շիբի առաւելութեամբ և նուազութեամբ, Մ նոյնպէս
- 20 Մ շիբի և այլք, Շ շիբի սահմանս զեղից, ԽՂ սաապէս, ՁՃՆ սարպէս, ՄՅՆ սալապէս
- 21 Շ ցանկու, ՄՇ երկաքանչիւրն
- 22-25 Մ շիբի զի թէպէտ...մի զիցէ ցանկ
- 23-24 Ն շիբի զի թէ այն... միանգամայն զնկ
- 25 Մ նոյնպէս վիս քստ այսմ լիցի, Ղ քստ այսմբն

- 27 Շ շիբի վասն, ԽՄՂՃՄՅՆՇ ալսահար փխ զիւսահար
- 28 Ն ալսահարս Ղ անասունս, Յ յանասուն, Մ շիբի գտեալ, ՄՂՃ լիցի
- 29 Ն ոչինչ անբանն մեղան բնութիւնք զի Ի իրատ Ի մարդիկ մեղանացն ազազա պատահի և Ի նոսա դարձեալ յազազա մեղանաց մարդկան որպէս Երամակն գերգնացոց
- 30 Ճ ուխտեցին նորա, ՄՂՇ նմա փխ նորա, Մ այդ փխ Արդ, ԽՄՂՃՄՅՆՇ անասնոց
- 31 Ն և թողացուցանէ փխ զնն... Աստուած, ԽՄՂՃՄՅՆ և փխ այլ
- 32 Մ շիբի յորժամ...ի նոսա
- 32-33 Մ շիբի և գիտել... Աստուած
- 34 Մ շիբի մի, Ն մի գուցէ թէ, Շ և որ Ի նոսա, Մ այլ խոստովանութիւնն
- 35 Մ շիբի ըստ կարի, ՄՆ կարգի փխ կարի, Ն խաշի
- 36 Շ թերև, Շ հալեսցէ փխ հալածեսցէ
- 36-37 Մ շիբի և բանականքն... կարծեացն
- 37 ԽՄ զինչէն, ՄՅ զննցին
- 37-38 ՃՆ զննցն և (Ն շիբի) յայլազգիս (Ն այլազգիս) վաճառեսցեն. մի կենդանի, զի մի դարձեալ Ի քրիստոնեայս վաճառեսցեն (Ն վաճառիցեն)
- 38 Շ այլազգիս վաճառեսցին, Մ վաճառնն, ԽՂՃՅ բժշկեսցին, Մ բժշկեսցին, Ն բժշկիցնն, Ն ամս, ՂՇ լիցին, Ն իցին փխ լիցի, ԽՂՃՄՅՆՇ եթէ (զինչնալ)
- 38-էջ 415, 1 Մ շիբի Ապա թէ բժշկեսցի և...ի տանէ պատահի
- 39 ԽՂՃՄՅՆՇ և եթէ (Ն թէ) Ի (Յ շիբի) քրիստոնեայս, Ն վաճառիցեն, ԽՂՃՄՅՆՇ անվրնասք ևն

415-ՐԳ ԷՋԻ

- 1 Ն արդ փխ այդ, ՄՅ թէ, Ճ Ի տան ԽՂՄՅՆՇ Լթի, Ճ Լթէ Ի, ԺՃՇ զնալ փխ զնեալ, Մ նոցա փխ ալնոցիկ,
- 1-10 Մ միեւն և ողովածի վերջը այսպէս. Իսկ Լթէ զնեալ իցնն և նոցա դիտացնն վկայիւր, թէ Ի տան նորա իցեն լեալ, դարձուցնն, և թէ ոչ՝ դարձի, և զանսուրբ անասունս յայլազգիս վաճառնն:
- 2 Ճ Լթէ, Շ և փխ թէ
- 3 Շ կան փխ կարէ, ՆՇ դարձի, ՂՃՄՅՆՇ ապա փխ Ե, Ն շիբի Ե: թէ գկնի... ոչ դարձի, Ժ զնալոյն փխ զնեւոյն, ՂՃՄՅՆՇ անգրնն ոչ դարձի (Շ դարձի), Ն մի դարձիին
- 4 Շ շիբի ժամանակ, ԽՂՄՅՆՇ ժամանակ դարձիին (Ն դարձի), Մ յայն փխ յամենայն, Ճ և լիցի, Ն շիբի թէ, ՄՅ շիբի տանն
- 6 Ն դատաստանն, ԽՂՃՄՅՆՇ՝ դարձի, Շ՝ դարձի փխ դարձեալ, Ն շիբի դարձեալ և

- 7 Ն վաճառիցեն
- 8 Ճ զբշկեսցիս, ԽՂՃՄՅՆՇ Ի (Շ շիբի) քրիստոնեայս, Շ շիբի այլ
- 9 Շ հայհոյ փխ հաճոյ, Ճ թուիցի
- 10 Ղ կացէ, ԽՂՃՄՅՆՇ ապա թէ ոչ, Պ եթէ փխ և թէ, Ճ որպէս և
- 12 Մ վերեալիւր շի կարգացում, ԽՂՃՄՅՆՇ վասն որ (ՄՅ շիբի) տղա (ՂՃ զտղա) աղչիկ, Ժ գորք, Ժ շիբի հետ, Շ որ հետ, Ն վասն գանկատարն ընդ կատարելո զուգել ամուսնութեամբ
- 13 ՄՄՅ հրաման է, Պ տղոց, Մ զնկ փխ օրհնել, Պ շարեւ, Մ դիտաց
- 13-14 Շ շիբի մինչև...բնութեանն
- 15 Ն շիբի է, Շ կրկին շար է, Մ շիբի զի որպէս... Ի խոստովանութիւնն, Ն շիբի զի (յամուսնանալն)
- 16 Ն կամ փխ կապ, Շ կապ մի շիբի, Ժ Ի

- միջոցի, ձ չիք միջոցի, և յերկուց, Ժ՝ վտակացն, ԽՂՄՅՅԵՊ՝ վտակացն փխ վտա-
 17—21 Մ փխ Արղ՝ այսպիսի... այնպիսեացն, այսպես. զի զկամաւոր սպաննողի կարգն պարտին զնել վարդապետք ծնողաց հարսինն և փեսային ծնողաց, և զքահանայն լուծաննն ի կարգէն, և զխնամախօսն ընդ նշովիւք առնել և յոյժ սպանալիօք սաստեղ եպիսկոպոսացն:
- 17 Յ դատաստանս, և չիք զի, և զկամաւոր
 18 Շ զի կարգն, Պ երեցն փխ երիցն
 18—19 ձ չիք և ծնողաց նորա
 19 Շ չիք և (քահանային), ՄՅ քահանայն լուծանել, Յ զխնամախօսն, և զխօսօղս, ԽՂՃ ՅՆՇ անպարտս
- 20 և յակամայիցն, բոլոր ձեռ. ի կարգէն կամ ի կարգէ. որքացել ենք համաեան իմաստի, և չիք պարտ է
- 20—21 ՂՃՆՇ եւ յոյժ սաստեղ եպիսկոպոսաց այնպիսեացն
- 23 ԺՁՊ վասն որ իրք խոստանայ (Պ խոստանայ) աստուծոյն սրբոց, ձ վասն ախտից
 24 ՄՅ Զտեղի, և իցեն փխ են, ԽՄՂՃՄՅՆՇ և եթէ, և տեղի շնորհաց

- 25—27 և յորո վիճակի իցէ եպիսկոպոսին զեղջ իրիցուն, որ ի սահմանն կայցէ, այնմ տայցէ, զի զգուշութեամբ
- 26 ԽՄՂՃՄՅՅԵ իւրոյ (և իւրու) զեղջի երիցուն (ՄՅ իրիցուն) տացէ, ՁՊ զեղջ, Շ յոր սահման, ԺՁՊ ուխտին
- 27 և սպասաւորիցէ, Ճ և թէ
 28 Շ և փխ Ապա, ՄՃՄՅՆՇ զոյզ, և սպասաւորիցեն, ՄՆ քահանայք
 29 և զհասս, Շ շնորհի, ԽՃՄՅ կազմածին, և կազմածի
- 29—30 Մ չիք սակայն... հակառակութեան
 30 Ժ վայեցեն, և վայելիցեն, Ժ հակառակութեան, Մ և փխ Այլ
- 31 և պատերազմիցեն
 32 Շ եպիսկոպոսէ, ԽՄՅ յայնմ, ԽՄՂՃՄՅՅԵ բարիքն, և բարեքն, և սպասաւորէ
- 33—էջ 416, 2 Մ և խրատու վարդապետին և եպիսկոպոսին ոչ անսան, ընդ նշովիւք եղիցին, և ունայնանայ աստուծային շնորհքն, և ընդ պարտականս համարս տալոց են, զի հակառակ են...
- 34 ձ ոչ անսայցեն, ՄՅ ոչ լուիցեն փխ ոչ անսան, և շնորհն

416-ՐԴ ԷՋԻ

- 1 ՄՅ յորում, և համար, և հակառակք
 2 ՅՇ քարեկամաց փխ բարի կամաց
 2—3 Մ չիք և քարի կամաց...աշխարհի
 3 ԺԽՂՄՅՅԵՊ լիցին, Շ այսպիսեաց, ԺՁՄՇՊ և քարոզ, Ե կարող փխ քարոզ
 3—4 և միշտ արժան է եպիսկոպոսին
 3—5 Մ Այսպիսեացս պարտ է քարոզել վարդապետին, եպիսկոպոսաց զի մի տարցեն զընծայս ի տունն իւրեանց, այլ յազգաստ տացնն, զի մի շնորհ
- 4 ԽՂՃՄՅՅԵ եպիսկոպոսին, և զընծայս, Շ զնտիրսն փխ զընծայսն, ՄՅ տարցեն
 5 Շ ազգաստաց տարցեն, Շ չիք զի, ՃՆ շնորհք
 6 ԽՄՂՃՄՅՅԵՆ եկեղեցւոյն, ՄՅ այլազգիս, ԺՍՁ ՂՅՊ անցէ, Շ չիք անցցէ
 7 ձՇ դահնդանն, և անլատ, ԽՄՂՃՄՅՅԵՆ բնութեան (ձ+սկոզն, և+ոսկոն), ՄՂՇ չիք է, և անախտ բնութեանն փխ աստուածութեանն
- 8 Շ պատկեր
 9 Մ չիք գլառաշագոյն, Մ զիւրն շնորհեալ, ձ զիւր ՁՂՃՅՇ այնմ, Մ որպէս ասէր փխ բստ այսմ
- 10 ՂՇ դանկ, և դակն, և խորհուրդ ժամանակացն գալստեան, Մ չիք ժամանակաց
 11 և չիք Քրիստոսի, և տարերց, բոլոր ձեռագրերը, բացի և-ից, այսպես. իսկ (Յ չիք)

- չորս թասուն օրինակ (Մ չիք) շորից տարեբացս (ԽՄՁՂՃՁ տարեբացս). թասուն (ձ և թասուն) ի (Մ չիք) շորսէն մինն (ԽՃ մէկն, Մ մէկ, Յ մին) ասի, զոր և այժմ ոռուպի (ԽՂՃՄՅՅԵ ըռուպ, ՁՊ ոռուպ) կոչեն (ՄՅ կոչին, Մ որ է ըռուպ փխ թասուն ի շորսէն...կոչեն). այս նախադասությունը համաբերով ընդմիջաբերայուն, որք ենտապայում մտել է բնագրի մեջ, հանեցինք, ԺՁՃՁ ի փխ և (խորհուրդ)
- 12 Մ որ է մի յաւտարանչացն փխ և խորհուրդ ...իսկ, Շ զարի դանկն
- 13 ԽՄՂՃՄՅՅԵՆ ի զահեկանն
 14 Մ և փխ իսկ (զրամն), Շ բնութեան, ՄՅ մերոյ, Շ չիք մեր
- 14—15 և զմարդ փխ զի մարդ, Մ չիք զի մարդ... անզրազարձութեամբ
- 15 Յ մարթ, Շ անզրանկութեամբ փխ անզրազարձութեամբ, ՂՇ այլն, ԺՁՊ չիք ի (խորանն), ՄՅ ի խորանի
- 15—16 Շ աննուէրքն փխ խորանն նուէրքն
 16 և նուերք, ՄՅ ի տաճար, ՄՇ ընծայքն փխ ընծայեալքն, Մ չիք այսպէս են
- 16—17 Շ իսկ անընծական
 17 ԺՁ խորհուրդ փխ անխորհուրդ, Շ չիք անխորհուրդ: Արդ ի, Պ չիք անխորհուրդ: Արդ, Ձ՝ արք, Ս՝ իսկ փխ Արդ, ձ մի լիցի,

- 17—18 Ն ընդ այն խորհուրդսն
 18 ԺեՄՅ յայլազգիես, Ն յայլազգիս, Մ լուծցեն
 գլխատրթն, Մձ շիբ և
 28 Մ և փխ Այլ, Մ հալածեն, Ն որք, ԺՁ՝ գան-
 ձաւք, ձՄՅՊ՝ գանձիւք փխ գան ձեօք,
 ԺՁՊ շիբ և (բնակին)
 20—21 Մ բնակեալ են ի տնդիս ուխտից փխ
 գան... ուխտից, Խ ի բնակին ի
 21 ԺՁՊ գայթակղութիւն ըստանան գործել, Ն
 լինել փխ գործել, ՄՅ տան այնոց գործել,
 ԽՄՂՃՄՆՇ պարզամտաց
 22 ՁՊ մտեալքն, Ղ մուրեալք, ԺՁՊ յորովայ-
 նէ, ձ յորովայնի, Շ այլ
 23 Շ երազոյ
 25 ԺՁՊ վասն որ զայլոց իբք յայլ մարդո զնէ,
 ԽՄՂՄՅՆ վասն որք (ՄՂՄՅ որ), Մ յաւար,
 Շ յաւարի
 26 Ն եւ վաճառեալ, ԺՄՁՊ վաճառել և զնել,
 ՆՇ ոչ դարձի, ԽՄՂՃՄՅՆ իբր Շ իբր զգող
 27 Ն արդ փխ այդ, ՄձՄ շիբ է, Մձ գործ թա-

- գաւորաց և իշխանաց է, Ղ գործ թագաւո-
 րաց է և իշխանաց է, ՅՄ գործ է թագաւո-
 րաց է (Մ շիբ) և իշխանաց, Շ շիբ և իշ-
 խանաց, Մ քանզի փխ ուստի, ԺՁ յընձայսն,
 Շ ընծայ, Պ ընծայսն
 28 Մն ընդունին, Շ ունի փխ ընդունի, Շ շիբ
 և, ձ զյափշտակացեալսն, Շ յափշտակեալն,
 Խ է փխ ևս, ՄՅ ոչ ևս ընդունի օրէնք դա-
 տաստանաց, Ժ ոչ ընդունի (այս բառերը
 գրված են ոչ-գրչի կողմից),
 + Խ և քրիստոկի մարդասիրնի փառք յա-
 փտեան,
 + Մ զթում խնդրող բանի աղաչեմ յիշել
 ի տէր, և դուք յիշեալ լիշիք յառատ ողոր-
 մութիւնն ազտութոյ,
 + ՁՊ և քրիստոսի փառք յափտեանս
 ամէն,
 + Շ երրորդութեան երկից և միաստուա-
 ծութեան հօր և որդոյ:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ

Հ Ա Վ Ե Լ Վ Ա Մ

Դատաստանագրքի Բ խմբագրությունը կազմելիս ավելացվել է երեք հոդված՝ Առաջին մասի ՃԻԱ, ՃԻԲ և ՃԻԳ¹, որոնք շկան ԱԳ խմբագրություններում: Այս հոդվածներից ՃԻԱ-ի կիրառության մասին վկայություն ունենք ժե դարի սկզբների մի հիշատակարանում²: Մտորև բերում ենք այդ հոդվածները:

ՃԻԱ

Յաղագս դատաստանաց անճակնոջ մահուան եւ
անդրէն դառնալոյ բաժնի ետա, որ կոչի
պոռոյգ

Այլապէս լինի առ մահմեկանան գոգումն ամուսնութեան, զի հատանեն նախ զին անձին կնոջն, որ կոչի մահր, նոյն եւ այս առ հոռովմա եցիսն տուայր կոչի, ապա սահմանեն եւ գրածին կնոջն ի հայրենի իրաց, որ կոչի պոռոյգը: Եւ ի տիրել անն ամուսնութեամբ անձին կնոջն, յայնմհետէ մահրն անդառնալի կնոջն մնայ: Իսկ յորժամ մանուկ ծնանի, յայնժամ ապա հասանեն ձեռք առնն ի պոռոյգ կնոջն, բայց ի մահրն բնաւին ոչ: Վասն այնր սահմանեցին, որ թէ ծնցի կինն եւ զձայն նորա լսէ որ, յայնմհետէ պոռոյգքն մնայ ի կամս անն, զի թերեւս ունիցի փոխարէն մահրին եւ տուայրին, զոր ետ կնոջն: Իսկ ժեզ ոչ է այդպէս: այլ այրն ոչ տային անձին կնոջն, բայց սակաւ իրս, զոր եւ երեսաց տեսոյ անուն կոչեն, եւ կին իւր քածինն դայ ի տուն անն եւ լինի ի ձեռս անն: Վաս որոյ պատշաճ համարիմք, զի ի մահուն, թէ մնայցէ զաւակ, հոգասցի հոգոյ նորա պէտք եւ մնացեալն զաւակին լիցին: Իսկ թէ զպակ լիցէ մնացեալ, թէ եւ երկուս կամ երես ծնեալ իցեն, դարձցի անդրէն բաժինն ի ձեռս ծնողացն կամ եղբարցն նորա: Եւ ըստ նորին պատուիրելոյ հոգասցին զհոգի գիտութեամբ անն, եւ որ սակաւ մնայ՝ նոցա լիցի:

Իսկ վճար պոռոյգացն այսպէս լիցի. ոսկեղէն կամ արծաթեղէն՝ նոյն իրքն դարձցին կամ զինք նորին, իսկ կենդանիք՝ կամ անաճ եւ անմահ համարեցին եւ կամ թէ անճալ իցէ եւ ոչ պակասեալ՝ գլուխն առցէ և զկէս աճին, եւ կէս աճին անն լիցի: Իսկ հանդերձեղէն իրք, զոր ի միւսին մաշեալ են, նոյն այն դարձցի, բայց օժիտ, զոր արարեալ իցէ, մի իշեցցի: Եւ եթէ ի միասին յամեալ իցեն ժամանակս, պարտ է անն յիւրմէ իրաց բաժինս հանել ի վերայ մահու նորա իրրեւ տան տիկնոջ:

Եւ զայս այսպէս վարկար լինելի դատաստան:

ՃԻԲ

Յաղագս դատաստանաց անճակնոջ, յորժամ
այրն վախճանի անզաւակ

Իսկ թէ պատահի անն մեռանիլ ի տան հօր իւրոյ կամ բաժանեալ ի հօրէ, արասցէ իւրոց ստացուածոց խօսս որպէս եւ կամի, բայց զկնոջն բերեալն դարձուցէ, որպէս վերոյ գրեցաւ: Եւ զոր վասն երեսաց տեսոյ ետ նմա, նոյն կնոջն լիցի այն, եւ մանաւանդ թէ գրով եւ վկայիւք տուեալ իցէ, զի այն է զին անձին նորա: Իսկ զկերակուրն ըստ ոգոց բաժանեցեն յամենայն տանց բաժին ի մահու եւ ի կենաց:

¹ Բերում ենք ըստ Վ. Բաստամյանցի հրատարակության, էջ 283—293:

² Տես Առաջաբան էջ 10—11:

ՃԻՊ

Յաղագս դատաստանաց կնոջ կամ առն մեռանելոյ եւ
նոգարարն դնելոյ զմիմեանս յորժամ անգաւակի քցեն

Հանապաղ սովորութիւն է մարդկան, զի կին իւրով բաժնիւն առ այրն երթայ, ի հայրենիս
սոնն, եւ սակաւք գտանին արտաքոյ այսմ: Արդ, որ ոք զնայ կին իւրով բաժնիւն առ այրն, կամ
այրն մտանէ ի սոնն կնոջն, եւ սպա մահ պատահէ առնն եւ յանձնէ զհոգաբարձութիւն ի ձեռս
իւրոյ ազդատոճմին, եթէ անզաւակ քցեն՝ ելցէ կինն ի տանէն իւրով բաժնիւն, եւ զոր
երեստեսէք կոչեն՝ հանցէ ընդ ինքեան, մանաւանդ եթէ զրովք կամ վկայիւք հաստատեալ է,
չի այն է զինք անձին նորա: Իսկ եթէ վստահանայ զհոգաբարձութիւն ի կին իւր վկայիւք, հո-
գասցէ զայն կինն եւ ծնողք եւ եղբարք առնն ըստ հրամանի նորա: Իսկ եթէ կինն մեռցի եւ
վստահացի զհոգաբարձութիւն ոչ ի ծնողս իւր, այլ յայրն, սակայն հոգասցէ այրն եւ ծնողք եւ
եղբարք կնոջն: Բայց մի ազահեսցեն այրն կամ կինն չիրս մեռելոյն, այլ ի վերայ ողորչ նորա
հանցեն եւ զսակաւ մնացեալն ծնողք կնոջն եւ այրն ի միասին ժառանգեսցեն:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Մ Ա Ն Ո Ք Ա Գ Ր Ո Ի Թ Յ Ո Ի Ն Ն Ե Ր

Սանոթագրութիւնները վերաբերում են Ա և Գ խմբագրութիւններին (հաճախ նաև Բ խմբագրութիւնը)։ Սակավաթիվ են դիպքերը, երբ ծանոթագրութիւնը վերաբերում է խմբագրութիւններից միայն մեկին։ Այն դեպքում, երբ ծանոթագրութիւնը վերաբերում է Ա և Գ խմբագրութիւնը, համապատասխան տեղերում դրված է ծանոթագրութիւն նշող միեւնոյն թվանշանը։ Բացի դրանից, ծանոթագրութիւնից առաջ փակագծերի մեջ դրված են այն խմբագրութիւնների տառանշանները, որոնց վերաբերում է ծանոթագրութիւնը։

Գատաստանագիրքն օգտագործող մասնագետների և ընդհանրապես ընթերցողի աշխատանքը դյուրացնելու և խմբագրութիւնների միջև եղած տարբերութիւնները ավելի ակնառու դարձնելու նպատակով, ծանոթագրութիւններում ամեն անգամ համադրվում են խմբագրութիւնների այն համապատասխան հատվածները, որոնք ըստ բովանդակութիւնի էական քիչ թիւ շատ տարբերվում են, շատ ակնառի է, այն դեպքերում, երբ խմբագրութիւնների տարբերութիւնները թեև ակնհայտ են ու հաճախ խիստ զգայի, բայց ունեն միայն լեզվային-ոճական բնույթ և բովանդակութիւնը չեն վերաբերում, չեն համադրվում։ Այս համադրումների և ընդհանրապես վկայակոչումների դեպքում, երբ խմբագրութիւնները հանդես են գալիս միասին, բնագիրը բերվում է ըստ այն խմբագրութիւնի, որի տառանշանը դրված է առաջին տեղում, իսկ մյուս խմբագրութիւնի ընթերցումները չեն նշվում (սակավ բացատրութիւններով)։ Սանոթագրութիւններում Բ խմբագրութիւնը վկայակոչվում է միշտ ըստ Վ. Բաստամյանցի հրատարակութիւնի։

1 Ա Բ Գ

Իսկ Աւրէնքն առաւելութեամբ վարին, առեալ զպատճառն ի բնաւորական արիւնացն՝ մահու մեռանիլ հայրանարգին (էջ 1)։

Բայց Մովսիսի օրէնքն առաւելութեամբ վարեցաւ առեալ զպատճառն ի բնաւորական օրինացն թէ՛ որ անարգէ զհայր կամ զմայր՝ մահու վախճանեսցի (էջ 6)։

Իսկ անօրէնքն առաւելութեամբ վարին, առեալ զպատճառն ի բնաւորական օրինաց՝ մահու մեռանիլ հայրանարգին (էջ 283)։

«Շարանարգի» վերաբերյալ բնական իրավունքից վերջված պատժի խստացումը վերագրված է Ա խմբագրութիւնում «արէնք»-ին, Բ խմբագրութիւնում՝ Մովսիսական օրինագրութիւնը, Գ խմբագրութիւնում՝ «անօրեններին», այսինքն՝ ոչ-քրիստոնյաններին, մասնավորապես՝ մահմեդականներին։ Ուշագրավ է նաև հետևյալը. «օրենք» բառը մեր մատենագրութիւնի մեջ մի քանի իմաստ, մասնավորապես՝ կրոն՝ քրիստոնական կրոն, Մովսիսական իրավունք, սովորութեական իրավունք և այլն։ Ա խմբագրութիւնի նշված հատվածում «օրենք» բառի անորոշութիւնը, որ կարող էր հատկացվել նաև այնպես, թե պատիժը խստացրել է քրիստոնական կրոնը, Բ խմբագրութիւնում ճշգրտված է։

3 Ա Բ Գ

Եւ երկրորդ՝ եկն նա արկանել արէն կատարեալս ի մէջ կատարիւոց, ոչ կամեցաւ զարէն անկատարից գրով անանդէլ դատաստան (էջ 2)։

Եւ երկրորդ՝ եկն Քրիստոսու ուսուցց կատարել օրէնս մարդկան, եւ ոչ կամեցաւ ըստ մասնութեան անկատարից գրով դատաստան տալ (էջ 7)։

Եւ երկրորդ է՝ արկանել արէն կատարեալս ի մէջ կատարիւոց և ոչ կամեցաւ զօրէնս կատարեալ գրով անանդէլ դատաստան (էջ 283)։

Այստեղ ևս գրեւորված է խմբագիրների տարբեր վերաբերմունքը նույն հարցի կապակցութեամբ: Ա խմբագրութուն. Քրիստոսը եկավ տարածելու «կատարյալ օրենքը», «կատարյալների մէջ» և չկամեցավ «անկատարների» ոչ-քրիստոնյաների սուղորութեան համաձայն «գրով ասեղի դատաստան»: Այլ կերպ է բնութագրւած Քրիստոսի դերն ու առաքելութունը Բ խմբագրութեանում. Քրիստոսը եկավ և «ուսուցց կատարել օրէնս»-կատարել արդեն եղած օրենքները, այդ պատճառով հարկ չկար «գրով դատաստան տալ»: Ըստ Գ խմբագրութեան Քրիստոսի օրենքները կատարյալ են, ուստի հարկ չկար «գրով ասեղել դատաստան»:

<p>3</p> <p>ԱԳ</p> <p>Զորորդ՝ զի նուազեաց հմտութիւն ի մէնջ փորձել ըստ ծամանակի, եւ ազգի, եւ աշխարհաց զփոփոխելն ըստ պատահման, եւ ոչ նման Արիւնաց, եւ Մարգարէից, եւ Աւն տարանին մնայ անշարժ (Ա՛ էջ 3, Գ՛ 285):</p>	<p>Բ</p> <p>Զորորդ՝ զի այժմ պակասեաց ի մէնջ գիտութիւնն, որով կարող լինէաք փորձել ընտրել զգառաստանն ըստ ծամանակի եւ ազգաց եւ աշխարհաց. կամեցաք ի զրոց հաւաքամար գրել զդատաստան, զի լիցի անշարժ ըստ նմանութեան օրինաց եւ մարգարէից եւ աւտարանին (էջ 10):</p>
---	---

<p>4</p> <p>ԱԳ</p> <p>Ութերորդ՝ տեսանեմք այժմ, զի քազումք չեպիսկոպոսաց, եւ ի վարդապետաց, եւ ի քահանայից, եւ ի զիխաւոր աշխարհականաց աշառանաւք եւ կաշառաւք բազում անգամ եւ տգիտութեամբ թիրքն զո:ղիղ դատաստան (Ա՛ էջ 3, Գ՛ 285):</p>	<p>Բ</p> <p>Ութերորդ՝ տեսանեմք զի այժմ ոմանք չեպիսկոպոսաց եւ ի վարդապետաց եւ ի քահանայից եւ ի զիխաւոր աշխարհականաց եւ ի խաւանաց... (էջ 12):</p>
--	--

5. (ԱԳ) Զի եւ երկուստան բազկանայ յերկուց վեցեկաց, եւ վեցեակն աւաչին կատարեալ բիւ է (Ա՛ էջ 4, Գ՛ էջ 286):

Թվերի գանազան հատկութիւնների ուսումնասիրութիւնը սկսվել է դեռ հին Բաբելոնում ու Եգիպտոսում: Հին Հունաստանում Պտլեագորականները մշակեցին թվերի հատկութիւնների մի չորօրինակ տեսութիւն (տե՛ս օրինակ՝ Э. Кольман, История математики в древности, Москва, 1961):

Պտլեագորականները թվերը խմբավորում էին մի քանի եղանակով, որոնցից մեկի հիմքը թվի և երա քանորդների գումարի հարաբերութիւնն էր նույն թվի հետ: Ըստ այսմ թվերը կոչվում էին կատարյալ, գերակատար և անկատար: Թվերի պտլեագորական տեսութիւնը իր արտահայտութիւնն է գտել նաև միջնադարյան հայկական համաստեղիական-քննադատական աշխատութիւններում: (տե՛ս օրինակ՝ Դուխր Անջաղթ, Մամուլեք իմաստասիրութեան, համահավաք Բենեդեան քննադրը, քարգմանութիւնը գրաբարից ուսերեն, առաջաբանը և ծանոթությունները Ս. Ս. Արեշայանի, Երևան, 1960, էջ 54):

Ըստ այսմ և ինչպես ցուցց են տվել հետագայի մեր թվաբաններն (տե՛ս օրինակ՝ Սուրբաս, Վ. Ազամալեանց, Քուարանութիւն, Վենետիկ, 1781, էջ 302 և 445) ու Վ. Բաստամյանցը (տե՛ս ծանոթագր. 18), կատարյալ թիվն այն է, որ հաւասար է ամենայն մասանց իւրոց քանորդականաց ի միասին առելոց» (Աղամայանց): Այսպես. 6:2=3, 6:3=2, 6:6=1. 3+2+1=6; Թվական շարքում առաջին կատարյալ թիվը 6-ն է, հաջորդը՝ 28-ը. 28:2=14, 28:4=7, 28:7=4, 28:14=2, 28:28=1. 14+7+4+2+1=28

Գերակատար թիվն այն է, որի ամենայն մասանց իւրոց քանորդականաց՝ գումարը ավելի է բուն թվից: Այսպես. 12:2=6, 12:3=4, 12:4=3, 12:6=2, 12:12=1. 6+4+3+2+1=16

Անկատար թիվն այն է, որի քանորդների գումարը փոքր է բուն թվից: Այսպես. 8:2=4, 8:4=2, 8:8=1. 4+2+1=7

- 6. (ԱԳ) Երկուրդ՝ զի Բանակ (Գ՛ ծամանակ) է արաշապետան (Ա՛ էջ 4, Գ՛ էջ 286): Անկարկում է Սենդոց Գիրքը, որի համաձայն աստված ստեղծեց աշխարհը վեց օրում: Վեց թվի մասին ընդհանրապես տե՛ս Անանիայի Հայոց վարդապետի տակա բացայայտութեան թուղ. Ա. Արաբամյան, Անանիա Երակացու Մատենագրութիւնը, Երևան, 1944, էջ 244:
- 7. (ԱԳ) Հանգիսեցաք առաջի տեսուն Ստեփանեասի՝ շնորհիւ Տեսան Յիսուսի Աղուանից կարողիկոսի (Ա՛ էջ 5, Գ՛ 287):

Ք. Հարությունյանը Մխիթար Գոշի Գատաստանագրքի ռուսերեն հրատարակության (տե՛ս Արмянский Судебник Мхитара Гоша, перевод с древнеармянского А. А. Паповяна, редакция, вступительная статья и примечания Б. М. Арутюняна, Ереван, 1954, էջ 299) իր ծանոթագրություններում՝ նշված Ստեփաննոսին նույնացնում է Աղվանից Ստեփանոս անունով կաթողիկոսներից երկրորդի հետ, ի տարբերություն Վ. Բաստամյանցի (տե՛ս ծանոթագր. № 131), որը նույնացնում է նրան Ստեփանոս երրորդի հետ։ Ք. Հարությունյանը Ստեփաննոս երկրորդի, իսկ Վ. Բաստամյանցը Ստեփանոս երրորդի համար նշում են գահակալման միևնույն ժամանակահատվածը՝ 1155—1195 թթ.։

Մխիթար Գոշը գրել է մի կարևոր գործ կա՝ «Կաթողիկոսի եւ դէպք Աղուանից աշխարհին ի մէջ ժբ դարուն» (հրատարակված՝ Ալիշան, Հայապատում, Վեներիկ, 1901, էջ 384—391), որով շարունակել է «Աղուանից աշխարհի պատմությունը» Մովսես Գախուրանեցուց մինչև իր օրերը, Վինչիե ի 1161 տարին», ինչպես գրում է Ալիշանը (Հայագատում, էջ 102)։ Մխիթար Գոշի գործում հիշատակված են Աղվանից երկու Ստեփանոս կաթողիկոսներ, երրորդի մասին խոսք չկա, հավանաբար այն պատճառով, որ, ինչպես վկայում է դարձյալ Ալիշանը, «պակասին ձեռագրաց ետքի թղթերն» (Հայապատում, էջ 102), որտեղ, թվում է, պետք է նշված լիներ նաև Ստեփանոս երրորդը։ Մխիթար Գոշը գրում է. «Եսկ զկնի Մովսեսի կալաւ զաթոռ հայրապետութեան այլն Աստուծոյ Տէր Մարկոս. և յետ նորա Տէր Յովսէփ. և ապա միւս Տէր Մարկոս. և զկնի նորա Տէր Ստեփաննոս. և ապա Տէր Յովհաննէս. և ապա Տէր Ստեփաննոս կոչեցաւ ի կաթողիկոսութիւն ի տիս պատանեկութեան, որ և կալաւ զաշտիճան հայրապետութեան ամ մի և կէս։ Ապա յետ վախճանելոյ նորա զամս ութ առանց հայրապետի եկաց նահանգս Աղուանից... Իսկ յետ անցանելոյ ութ ամացն՝ ի ՇՁԸ (=1139-տ. Ք.) թուակ. Հայոց (եկն) ի Հայոց Սահակ աստուածընկալ եպիսկոպոս ի դրանէ սրբազան հայրապետին Տեառն Գրիգորիսի Հայոց կաթողիկոսի» (Հայապատում, էջ 385), որը և Աղվանից նահանգի մեծամեծների հավանութեամբ կաթողիկոս է ձեռնադրում Ստեփանոսի հորեղբոր որդի Գրիգորիսին։ Ինչպես տեսնում ենք երկու Ստեփանոսներն էլ իշխել են 1139 թ. առաջ կամ մինչև 1139 թ.։

Կիրակոս Գանձակեցի. «Տէր Մովսէս, ամս վեց... Ապա տէր Մարկոս... և յետ նորա Յովսէփ և ապա միւս տէր Մարկոս և զկնի նորա տէր Ստեփաննոս. և ապա տէր Յովհաննէս ամս յիսուս, և ապա տէր Ստեփաննոս ամ մի և կէս, ի տիս պատանեկութեան վախճանելաւ։ Յամի ՇՁԸ թուականին Հայոց, յաւուրս տեառն Գրիգորիսի մեծի հայոց կաթողիկոսի առաջնորդ ոչ զոյջ տանն Աղուանից զամս քսան և հինգ» (Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմութիւն Հայոց, աշխատասիրութեամբ Կ. Ա. Մելիք-Օհանջեանցի, Եւեան, 1961, էջ 199)։ Անկասկա այս վկայութունների միջև եղած որոշ հակասություններից, որոնք կարող ենք անտեսել անմիջականորեն հետաքրքրող հարցին շանջվելու պատճառով, կարելի է ստույգ համարել, որ երկու Ստեփանոսները իշխել են մինչև 1139 թ., որովհետև Գանձակեցին ևս նույնն է վկայում։ Ուստի, Գատաստանագրքում հիշատակվող Ստեփանոս կաթողիկոսը չի կարող լինել Ստեփանոս երկրորդը։

Հաջորդ Ստեփանոսի մասին Գանձակեցին գրում է. «Եւ ապա տէր Քեծգէն, որ եթող զկարգն և առ կին. և յետ նորա տէր Ստեփաննոս ամս քառասուն, և զկնի նորա տէր Յովհաննէս ամս քառասուն... աս որ եհաս յաւուրս մեր։ Եւ ապա տէր Ներսէս, եղբայր նորին... որ ձեռնադրեալ էղ և ի ՈՂԳ թուականին հայոց» (Պատմութիւն էջ 201)։ Այս վկայության համաձայն տեղի ներսեր ձեռնադրվել է 1235 թ.։ Եթե ընդունենք, որ ներսեր կաթողիկոս է դարձել նույն տարում, երբ մահացել է տեղի շահանները, ապա վերջինս իշխել է 1195—1235 թթ.։ Ըստ այսմ Ստեփանոս Երրորդը իշխել է 1155—1195 թվականներին։ Հաջորդ Ստեփանոսը, այսինքն՝ Ստեփանոս Զորրոզը Աղվանից կաթողիկոսի պաշտոնը վարել է 1262 թ. հետո (տե՛ս Մ. Բախտատաբեանց, Պատմութիւն Աղուանից, Բ. Ա. Վաղարշապատ, 1902, էջ 203, և Արցախ, Բագրս, 1895, էջ 229, 233), Մխիթար Գոշի մահվանից 50 տարի անց։ Ուրեմն ակնհայտ է, որ Գատաստանագրքում հիշատակված Ստեփանոսը Աղվանից Ստեփանոս Երրորդ կաթողիկոսն է, որը գահակալել է 1155—1195 թթ.։

Հայագրտության մեջ իշխում է այն տեսակետը, որի համաձայն Մխիթար Գոշը իր Գատաստանագրքի ստեղծել է Աղվանքի վերահիշյալ Ստեփանոս կաթողիկոսի «խնդրանքով», «հորդորմամբ», նրա «առաջարկութեամբ» և նույնիսկ «հրամանով»։ Ըստ այսմ՝ հայաշխարհի համար դատաստանագրքի ստեղծելու նախաձեռնությունը վերագրվում է Ստեփանոս կաթողիկոսին։ Աղվանքի եկեղեցին սկզբից ևեթ հայկական եկեղեցու թեմերից

մեկն էր, ստորագրված Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի իշխանութիւնը ճիշտ այնպես, ինչպես Գուգարքի, Մյունիքի, Վասպուրականի և Հայաստան աշխարհի մյուս նահանգների ու գավառների թեմերը: Հետևապես, ոչինչ զարմանալու չէ և շատ քննական պետք է համարել, եթե հայ եկեղեցու պետերից մեկը նախաձեռնել համազգային լուրջ նշանակություն ունեցող այնպիսի մի մեծ ու ծանրակշիռ գործ, ինչպիսին լինելու էր Հայոց Դատաստանագիրքը: Այդուհանդերձ, նշված տեսակետը իրականութեան չի համապատասխանում: Գիտենք, որ Մխիթար Գոշր Դատաստանագրքի շարադրանքը սկսել է 1184 թ. և նույն թվականին էլ ավարտել է այն: Ակնհայտ է, որ այդպիսի մեծ, խիստ պատասխանատու և կարի ծանրակշիռ գործը մի տարում չէր կարող իրականանալ, եթե նախապատրաստված չլինել անհրաժեշտ ու տեղական աշխատանքով: Մխիթարն է վկայում այդ մասին. «Ի բազում ժամանակաց հետ է տարակուսեալ յաղագս սորին լինէի»: Ուրեմն, դեռ 1184 թ. շատ առաջ Մխիթարի մեջ միտք է ծագել համահայկական դատաստանագիրք ստեղծելու մասին և նա սկսել է աշխատել այդ ուղղութեամբ՝ նյութեր հավաքել, սկզբունքներ մշակել և այլն: Բայց իրեն թույլ չի տվել ամփոփել իր պրպտումները և հրատարակ հանել արդյունքը. «Սակայն վստահել ի սոյն ոչ իշխէի»: Պատճառները մի քանիսն են. «զանձին տկարութիւն», մտավախութիւն, թե ինքը չի կարող այնպես լավ անել գործը, ինչպես մյուսները, որ ավելի «գաւաւոր» են իրենից, որ դատաստանագիրք ստեղծելը օրենսդրական մարմնի գործ է և ոչ՝ անհատի և այլն: Ստեփանոս կաթողիկոսի հետ հայտնի հանդիպումից դեռ առաջ այս վարձանումների մասին «ի գրուցատրեկն մի լուաւ եղբայրն Պաւղոս՝ սիրելի աշակերտն աստուածային գրոց»: Պողոսը ևս խոստովանում է «խափազող այնմիկ լինել» և սկսում է ոգևորել, հորդորել, պարտավորեցնել Մխիթարին. «առաւել ևս սկսաւ շարժել դմեզ հարկեցոցիչ բանիւք»: Բայց «նաև ոչ այնու ձեռնամուկ լինել կամեցաք», ասում է Մխիթարը: Ահա այս բոլորից հետո է, որ Ստեփանոս կաթողիկոսի հետ հանդիպումներից մեկի ժամանակ խոսք է բացվում դատաստանագրքի մասին, և կաթողիկոսը ոչ միայն հավանութիւն է տալիս Մխիթարի մտահոգացմանը, այլև անհիմն համարելով նրա վարանումները «հորդորում, քաջալերում և հարկադրում» է գրել: Մխիթարը իրավացիորեն դա ընկալում է որպես «հոգեւոր հրաման», Սակայն Մխիթարը դրանով էլ չի քաջարարվում: Առայժմ դժվար է ասել՝ Ստեփանոս կաթողիկոսի հետ այդ հանդիպումից առաջ թե հետո, Մխիթարը նամակ է գրում նաև Կիլիկիա, Ամենայն Հայոց կաթողիկոսին և վերջինին հավանութիւնն էլ ստանալուց հետո միայն նոր սկսում է շարադրել Դատաստանագիրքը: Ինչպես տեսնում ենք, Դատաստանագրքի ստեղծման և՛ մտահղացումը, և՛ նախաձեռնութիւնը պատկանում է Մխիթար Գոշրին: Որքան մեղ հայտնի է, հայագիտության մեջ ցարդ միայն է. Խայրիկյանն է, որը թեև չի փաստարկել, քայց դրականապես արտահայտել է նույն կարծիքը, որի համաձայն Դատաստանագիրքն ստեղծվել է Մխիթար Գոշրի անհատական ջանքերով ու ձեռնբրկցութեամբ (տե՛ս Գլանդրյան համալսարանը և ճրա սանէրի ավարտական ամենախոսքը: Ներսէսի համալսարանի գիտական աշխատություններ, Ե. XXIII, 1946, էջ 423): Այնուհանդերձ լրիւրք է ո՛չ անտեսել և ո՛չ էլ թերազնահատել Պողոսի, Հայոց կաթողիկոսի, Ստեփանոս կաթողիկոսի և այլոց դերը, որոնք, մանավանդ վերջին երկուսը, իրենց բարձր դիրքին արժանի կերպով գիտակցել են ամբողջ հայ ժողովրդի համար էական նշանակություն ունեցող այդ գործի կարևորությունը և բարոյական խիստ նշանակալի նեցուկ դարձել Մխիթարին, օգնել նրան, օգնություն որը բխելով հոգևոր բարձր իշխանավորներից, կարող էր ունենալ նաև այլ երանգ, քան միայն բարոյականը: Առանց այդ ամենի Դատաստանագիրքը, թերևս, կմնար որպես գեղեցիկ զաղպար:

8. Աղվանք, Աղվանից աշխարհ (Ա՝ էջ 5, Գ՝ էջ 287):

Կովկասով, Կասպից ծովով և Կուր գետով սահմանագծվող տարածքը, որը մասամբ կամ ամբողջովին զբաղեցնող 26 գեղերը կռվում էին աղվաններ: Աղվանքի քաղաքական-էթնիկական սահմանները տարափոփելի են եղել, ինչպես միջնադարյան-ավատական ամեն մի քաղաքական գոյացության սահմանները: Սակայն Աղվանքի սահմանների ու հետագա ճակատագրի համար շրջադարձային կետ դարձավ 387 թ.:

Հայաստանը Անդրկովկասի սոցիալ-քաղաքական ամենահզոր ուժն էր շատ երկար ժամանակ և էթնիկական-մշակութային ամենազորեղ գործոնը՝ միշտ: Անդրկովկասին տիրելու պարսկա-բյուզանդական զինական և ոչ զինական՝ հարատև ձգտումների ճանապարհին կանգնած էր Հայաստանը, որը պաշտպանում էր ոչ միայն իրեն, այլև ամբողջ

պատվար էր եղջարական վրաց և աղվանից ժողովուրդների համար՝ Վերջիններև տիրելու համար Պարսկաստանը կամ Բյուզանդիան կամ երկուսը միասին նախ պետք է տիրեին կամ թուլացնեին Հայաստանը, Հայկական Արշակունյաց թագավորության վերացումից որոշ ժամանակ անց վերացան նաև վրացական և աղվանական թագավորությունները, որոնք վերականգնվեցին միայն այն ժամանակ, երբ վերականգնվեց հայկական թագավորությունը Քազարատունյաց գլխավորությամբ: Պարսից հզոր հազարապետ Միհրնեսուհը ասում է Հազկերտ արքային . «Վասն զի դուք ինքեին գիտէք և ամենայն Արթը՝ գաշխարհն Հայոց, թէ որպէս մեծ է և պիտանի... եւ իթէ և մերոց օրինաց ընտանեցուցանէք զնոսա... և լինի ասնուհետև աշխարհն ընդ մեր սերտ սիրով և միաբանությամբ: Եւ յոտած Հայք սերտի մեր լինի՝ Վիրս և Աղուանէր այնունետև մեր իսկ եմ (Ղազարայ Փարպեցուց Պատմութիւն Հայոց, Տիփլիս, 1904, էջ 42—43): Հայաստանը թուլացնելու-մասնատելու պարսկա-բյուզանդական պայքարը հանդուրժան հասավ 387 թ.: Բուզանդը հաղորդում է. «Եւ այնուհետև առնէ խորհուրդ միաբանութեան հաւանութեան ընդ միմեանս թագաւորն Յունաց և թագաւորն Պարսից. և լաւ համարեցաւ զաշխարհն Հայոց նախ ընդ երկուս ի մէջ իւրեանց բաժանել. զի ասէին՝ թէ ի միջի մերում բնակեալ է այս հզօր և հարուստ թագաւորութիւն, լաւ է զի այսու եղծանել և խանկարել կարացաք զայս թագաւորութիւնս նախ ընդ երկու բաժանել երկու թագաւորօք Արշակունօք՝ զորս կացուցաք, ապա և ընդ նոսա կրծն շանասցուք, աղբատացուցանել, եւ մէջ արկանել ի ծառայութիւն, զի մի կարացան ի մէջ մեր բաժանալ գրուխս: Եւ հաստատեցին զայս խորհուրդ. ընդ երկու զաշխարհն բաժանեցին: Բաժինն կողմանն Պարսից էր թագաւորին խորովու, և բաժին մասին Յունաց էր թագաւորին Արշակայ: Բայց և ի նոցանէ բազում զատաք կրծեալք հատեալք այսր աեղք... Եւ բազում զատաք յերկացունցն հատան» (Փաւստոսի Բուզանդացուց Պատմութիւն Հայոց, Վեներտիկ, 1889, էջ 270—271): 387թ. Պարսկա-բյուզանդական պայմանագրով երկու մասի բաժանված Հայաստանից «կրծեալք և հատեալք» բազում զավաններից Գուգարքը միացվեց Վրաստանին, Ուտիքն ու Արցախը՝ Աղվանքին, Փայտակարանն ու Պարսկահայքը՝ Ատըր-պատականին (H. Adoni, Armenia en epoque Юстиниана, СПб., 1908, էջ 230. տե՛ս նաև Հ. Մանանդյան, Քենեակա տեսություն հայ ժողովրդի պատմության, Բ. Ռ., Ման Ա, Երևան, 1957, էջ 240—241): Մինչ 387 թ. Աղվանքի տերիտորիայի ընդհանուր տարածությունն էր շուրջ 23 հազար կմ²: 387 թվականից պաշտոնապես ճանաչվեց Ուտիք և Արցախ նահանգների միացումը Աղվանքին, որից հետո Աղվանքը պարունակում էր արդեն ավելի քան 45 հազար կմ² տարածություն: 510 թ. վերջնականապես վերացվեց Աղվանից թագավորությունը և երկիրը սկսեց կառավարվել մարզպաններով, որոնց կենտրոնը դարձավ նոր հիմնված Պարտաւ քաղաքը: «Այնուհետև Աղվանից մարզպանությունը հետզհետև միացվեցին՝ Ռոտրստակ զավառը (Փայտակարանի Հոթրոտ-Պերոտ զավառը), Բազկանը, Խարուանը, Երուանը, Գողոն, Ղեկաց և Քավասպարների ազգազավանները և, վերջապես, Դարբանդ քաղաքը իր ամրություններով: Այս տերիտորիալ աճից հետո Աղվանից մարզպանությունը ընդգրկում էր 72.204 կմ² տարածություն» (Ս. Տ. Երևմյան, Հայաստանը ըստ «Աղխարհագրցոյ-ի», Երևան, 1963, էջ 34):

Միևիթար Գոշի ժամանակ Աղվանքը որպես քաղաքական միավոր այլևս գոյություն չուներ, իսկ աղվանները որպես ժողովուրդ համարյա վերացել էին: Սրանց մի մասը, արաբական զավթիչների վարած բռնի մահմեդականացման դաժան քաղաքականության հետևանքով, ընդունելով իսլամը և խառնվելով սելջուկ-թուրքերի հետ, թրքացել էր, իսկ մյուս մասը, պահպանելով իր հավատը՝ քրիստոնեությունը, հայացել: Աղվանների աստիճանական և ինքնարժու հայանալու իրողությունը սկսվել էր դեռ շատ առաջ, որպես պատմականորեն օրինաչափ մի երևույթ, շնորհիվ հայկական բարձր քաղաքակրթության բարերար ազդեցություն:

387 թ. հետո Աղվանք է կոչվել ոչ միայն բուն Աղվանքը, այլև սրան միացված հայկական զավանները՝ Արցախը, Ուտիքը: Այս զավանները Մեծ Հայքի և ընդհանրապես հայաշխարհի արևելյան կողմում գտնվելու համար մեր մատենագրության մեջ սկզբից ևեթ կոչվել են նաև «Աղխարհ արևելից, Կողմանք արևելից, Կողմանք արևելից հիւսիսոյ»: Ինչպես տեսանք, Աղվանքին միացված հայկական զավանները իրենց տարածությամբ հավասար էին բուն Աղվանքին, իսկ բնակչության քանակով, ինչպես պետք է ենթադրել, կից չէին գերազանցում, ապա առնվազն հավասար չէին նրան: Այդ պատճառով, Արցախն ու Ուտիքը Աղվանքին անցնելուց հետո, վերջինիս է անցնում նաև այդ զավանների վերահիշյալ անունը՝ «Կողմանք հայոց Արևելից», բնական այն հիմքով, որ 387 թ. ստեղծված Աղվանքը Աղվանք էր

նույնքան, որքան և Հայաստան (այս հարցերի մասին ավելի մանրամասն տե՛ս Ա. Մեմ-
ցակեցյալի Աղվանքի աշխարհի գրականության հարցերի շուրջը, Երևան, 1966 թ. մեծ-
արժեք աշխատություն)։ Դատաստանագրքում հիշվանից կաթողիկոսը հայ-
աշխարհի մի մասի՝ հայոց Արևելից կողմանց կաթողիկոսն էր։

9. (Ա) Եւ երկրորդ՝ թէպէտ ըստ հարկի պատանի մին, ամենեւեմ զընտրես վայելեմ, ՚ գտիպ
տարինաի առաջնոցն Ելից (էջ 7)։

Ա խմբագրությունն բոլոր ձեռագրերը ունեն «...քստ հարկի պատանին ամենեքան։...»։
Ուղղել ենք Շ. Կարստի առաջարկության համաձայն։ Վերջինս գրում է. „Statt des hand-
schriftlich korrupten պատահին its zu lesen: պատահի մին“ (Armenisches Rechts-
buch Sempadscher Kodex aus dem 13. Jahrhundert, zweiter Band; Kommentar,
Strassburg, 1905, էջ 344, ծանոթ.։ Այսուհետև՝ Kommentar)։

Բացի նրանից, որ հատվածի իմաստը ևս պահանջում է այդ ուղղումը, նման րնթերցումը
հաստատվում է նաև Բ և, մանավանդ, Գ խմբագրություններով։ Բ-ն ունի. Եւ դարձեալ՝
զի մի ի պակաս լինել զատուորացն զրկեսցեն զմիմեանս» (էջ 23)։ Գ. «Եւ երկրորդ՝ թէ-
պէտ և դատուոր մի լինի ի բաղաբի, բայց ամենեքան պատուականքն պատիւ ունիցին»
(էջ 289)։

10. (ԱԳ նաև Բ) Յայտնապէս բարեաց ոչ է դատաստան մտողման և ոչ երեւիլ շարեաց
առանց, այլ յերկուց անյայտ եղելոց։ Չի երեւ եմ, որով վարին մտողիկ՝ բարի, և շար,
և միշակ։ Եւ ընտրելի է դատուորաց ոչ զյայտնապէս զողս և ոչ զայր վկայեալ ի բարի գործս,
այլ առ օրս կարծեալ է շարն... յորոց յայտ է միշակացն լինել դատաստան (Ա՝ էջ 8, Բ՝
էջ 24, Գ՝ էջ 280)։

Բոլոր մարդկանց բոլոր տեսակ գործերը Մխիթարը բաժանում է երեք խմբի՝ բարի, շար,
և միշակ, ընդ որում դատարանին ենթակա չի համարում բարի և շար գործերը, այլ միայն
միջակները։ Վ. Բաստամյանցը իրավացիորեն նկատում է, որ մարդկանց գործերի այս-
օրինակ բաժանումը «ավելի փիլիսոփայական է, քան թե իրավաբանական» (Յառաջաբա-
նութիւն, էջ 129)։ Ասենք՝ կրօնական-ատվածաբանական է, քան թե իրավաբանական։
Որ բարի մարդիկ ենթակա չեն դատի՝ իրավաբանական իմաստով, ինքնին հասկանալի է,
որ գործերով «առ որս կարծեալք է շարն» պետք է դատ, պարզ է նույնպես։ Անհասկանալի է,
ու սարօրինակ կարող է թվալ Մխիթարի միտքը, թե շար գործերին, նույնիսկ հայտնապէս
չար, դատաստան պետք չէ։ Արտաքուստ կարող է եզրակացություն արվել, թե Մխիթարը
անպատժելի է հայտարարում քրեական ծանր հանցագործություններ՝ զողություն, ավա-
զակություն, և այլն, նույնիսկ այն դեպքում, երբ ստուգապես հայտնի է հանցագործը։
Բայց այսպիսի եզրակացությունը հակասում է Մխիթարի կողմից դատաստանագիրքը գը-
րելու բուն փաստն արդեն, նրանում այդ հանցագործությունների համար սահմանված պա-
տիժները և այլն։ Մխիթարի խոսքերից հետևում է միայն, որ «յայտնի շարք», օրինակ՝
հանցանքի պատիժն բռնված հանցագործը, անշուշտ պետք է պատժվի, բայց կարելի է և ա-
ռանց դատաքննություն, ինչպես նշել են նաև Վ. Բաստամյանցը և Խ. Սամվելյանը։ Բայց
Վ. Բաստամյանցը դրա մեջ տեսնում է «հեղինակի իրավաբանական զարգացման անկա-
տարությունը» (Յառաջաբանութիւն, էջ 129), իսկ Խ. Սամվելյանը կարծում է, որ այդ դեպ-
քում հանցագործները պատժվում էին «անկասկած առանց որևէ դատի, հենց վնաս կրող-
ների կողմից», որը «վրեժխնդրության գաղափարի հետևանք» է (Արյան վրեժ և փրկանք,
«Ազգագրական հանդես», 10-րդ գիրք, 1903, էջ 294—295)։

Ավելի ուշագրավ է, սակայն, Շ. Կարստի բացատրությունը։ Նախագրության քննվող հատ-
վածից նա եզրակացնում է, որ Հայաստանում այդ ժամանակ կար արտակարգ կամ, այս-
պես կոչված, կրճատ դատավարություն։ Ըստ Կարստի, սովորական դատավարությունը են-
թակա էին այնպիսի քրեական գործերը, որոնցով լիովին պարզ ու ակնհայտ չէր մեղա-
վորը, իսկ երբ պարզ, ակնհայտ ու անվիճելի էին և հանցագործության փաստը, և հանցա-
գործը, ապա վերջինս դատապարտում էր պարզեցված, համառոտված դատավարությամբ
և ոչ թե ընդհանրապես առանց դատի (Kommentar, էջ 372—373)։ Իհարկե, Մխիթարի ժա-
մանակ էլ կարող էին մնացած լինել (մինչև այժմ էլ դեռ կան) արյան վրեժխնդրության
վերապրուկներ, բայց նկատի ունենալով պետականության զարգացածության բարձր աստի-
ճանը Հայաստանում, պետք է ճշմարիտ համարել Շ. Կարստի բացատրությունը։ Մանավանդ
եթե հաշվի առնենք, որ ժամանակի մի շարք երկրներում էլ (օրինակ՝ Ֆրանսիայում) դա-
տական իրավունքը զարգանում էր հանցանքի պահին բռնված հանցագործին դատելու արարո-

դեթյունը պարզեցվելու և համառոտվելու ուղղությամբ (տե՛ս օրինակ Մ. Ա. Чельцов-Безуглов, Очерки по истории суда и уголовного процесса..., Москва, 1957, стр. 203—205).

11.

ԱԳ

Բ

Այլ բանցի առ մեզ ապականեալ է այսպիսի կարգ, աւանդելի է գիրս եւ ղգիրս (Գ՝ չիք եւ ղգիրս) դատաստանի ի ձեռս եպիսկոպոսաց, զի ոչ որ է ի մեզ (Գ՝ առ մեզ) ըստ արտաքնոցն վարժեալ իմաստութեամբ յաշխարհականաց կամ ըստ Եսրայելի ղպիր: Եւ ղի այժմ նոցա է (Գ՝ եպիսկոպոսաց է) յանձն (Գ՝ յանձին) հոգք եկեղեցեաց (Գ՝ եկեղեցոյ) եւ աշխարհականաց (Գ՝ աշխարհաց), եւ ըստ պատահմանն (Գ՝ ե յետ եպիսկոպոսաց) եղիցի իշխանաց (Գ՝ + ըստ պատահմանն) եւ ղխաւորաց յողովորեանն, հմտագունից քահանայից (Գ՝ այլե քահանայից իմաստնոց) եւ վարդապետաց, սակայն աւանդապահ այսմ իրի եպիսկոպոսունք (Գ՝ եպիսկոպոսք) եղիցին (Ա՝ էջ 8, Գ՝ էջ 290):

Տե՛ս Առաջարան, էջ ԾԷ, ԿԷ-ԿԹ:

Եւ արդ մեզ այսպէս լիցի. զի ի տեղուոյ յորում լիցի՝ քրիստոնեայ թագոր կամ իշխաննոքա զաշխարհի դատաստանս հոգայցնն առնելու եւ իրաւամբք, իսկ գեկեղեցոյ դատաստան եպիսկոպոսն հոգասցէ վարդապետական վարժմամբ եւ երկու կամ երեք կատարեալ արամբք ընդ նմա ի դատաստանի եւ ի տեղուոյ, ուր ոչ իցին թագաւոր կամ իշխան, պարտ է յեպիսկոպոսն տալ զսա յաւանդ, զի ամենայն դատաստանս նոքա հոգասցնն (էջ 26):

12. (ԱԳ) «...Աւանդելի է ղիրս եւ ղգիրս դատաստանի ի ձեռս եպիսկոպոսաց...» (Ա՝ էջ 8, Գ՝ էջ 290, տե՛ս նաև Բ՝ էջ 26):

Այս և մի բանի այլ տվյալների հիման վրա հայագիտության մեջ հաստատվել է այն տեսակետը, թե Հայաստանում դատիրաբանությունը հոգևոր դասի մենաշնորհն էր (տե՛ս օրինակ Վ. Բաստանեանց, Յառաջարանորին, էջ 126. Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, СПб., 1908, էջ 447. J. Karst, Kommentar, էջ 341. և Ասամանյան, Մխիթար Գոշի Դատաստանագրի մասին հայոց լաղաբացիական իրավագիտության մասին, Վիեննա, 1911, էջ 121 և այլն):

Սակայն դատիրաբանության իրական վիճակը այսպես էր. Հայկական պետականության սլայմաններում դատական իրավասության բարձրագույն կրողը երկրում եղել է մարմնավոր գերագույն իշխանավորը՝ թագավորը: Հոգևոր ատյաններից զատ եղել է աշխարհական դատարանների համակարգը սրան ընդդատյա գործերի որոշակի շրջանակով, որն ընդգրկում էր քրեական արդարադատության համարյա ամբողջ բնագավառը և քաղաքացիականի մեծ մասը:

Օտար տիրակալության ժամանակ, եթե սակայն պահպանվել է աշխարհական համագային իշխանությունը, կամ երկրի այն շրջաններում, որտեղ մնացել են հայկական իշխանություններ, դատական իրավասությունը բաժանված է եղել սրանց և հոգևոր մարմինների միջև, ինչպես նախորդ դեպքում, թեևս կաթողիկոսի գերի որոշ ուժեղացմամբ և երկուսի համար էլ այն ընդհանուր սահմանափակումով, որ պայմանավորված էր օտարատիրությանը:

Հայկական իրավունքի պատմության մեջ հոգևորականությունը եղել է դատական իրավասության միակ կրողը այն շրջաններում և այն ժամանակ, որտեղ և երբ ազգային մարմնավոր իշխանություն չի եղել և որքանով այդպիսի իրավասություն արտոնվել է տիրողների կողմից:

Ինչ վերաբերում է Մխիթար Գոշին ու նրա Դատաստանագրին, ապա պետք է ասել հետևյալը: Վիճարկվող կարծիքի հիմքը Դատաստանագրի Բ խմբագրությունն է: Բայց, առավել ևս անտեղի էր այն հիմք դարձնել, որովհետև հենց այդ խմբագրությունն է սահմանազատում երկու բնույթի ատյանների դատիրաբանությունը, ըստ որի՝ մարմնավոր իշխանություններ պետք է թաշխարհի դատաստանս հոգայցնեն», իսկ հոգևոր իշխանությունները՝ «գեկեղեցոյ դատաստանս»: Հ. Կարստի այն կարծիքը, թե ըստ Դատաստանագրի հոգևոր իշխանությունն է դատիրաբանության իսկական ու միակ օրինական կրողը, կարող էր իր հիմնավորումը գտնել, թեևս, Դատաստանագրի ԱԳ խմբագրությունների

վերջ բերված հողավանդակում, որը իրոք, արտաքուստ նման եզրակացութեան հնարավորութիւնն առաջ է բաց դա միայն արտաքուստ իրականում այս խմբագրութեաննոր համաձայն էլ եպիսկոպոսը, այսինքն՝ հողերը իշխանութիւնը, միայն «աւանդապահն է այսմ իրի», այլ կերպ դատարարութիւնը նրան է հանձնված «յաւանդ» ի պահ այնքան ժամանակ, քանի դեռ ռաւ մեզ ապականեալ է այսպիսի կարգը՝ քանի դեռ չկա թագավորական իշխանութիւնը: Իսկ երբ այն կա կամ երբ ստեղծվի, եպիսկոպոսը պետք է միայն «զեկեղեցուց դատաստանն հոգւացէ», իսկ թագավորը՝ «գաշխարհի դատաստանն»: Դատաստանագրքի անդրահիկ օրինակներէց մեկը Մխիթարը նվիրել է Վախթանգ իշխանին՝ հայկական մարմնավոր իշխանութեան խոշոր նեկայացուցիչներէց մեկին, հետեւյալ մաղթանքով. «Տէր Աստուած վայելի տացէ իստուածասէր եւ բարեպաշտ իշխանաց իշխանին Վախտանգիւ» որդւոյ Հասանա ի կամս իր զգիրքս դատաստանի անխախտ ուղղութեամբ վարել զպատմիրան սորին» (Մատենադարան Մխիթարյան ի Վենետիկ, ձ. № 1237, ք. 100): Անկասկած է, որ Մխիթարի համար էլ մարմնավոր իշխանները նույնքան իսկական է օրինական դատավորներ են, որքան և հողերը իշխանները, որովհետեւ նրանց է նվիրում Դատաստանագրքը՝ վերջինիս պատվիրաններով ղեկավարվելու համար: Վերջապես հենց ինքը Մխիթարն է սահմանել Դատաստանագրքի շատ ու շատ հողավանդակներ, որոնցով նախատեսված հանցադէպերը կամ արարքները ընդդատյա է համարել աշխարհական առյուծներին՝ թագավորին, իշխաններին ու դատավորներին, որով սրանք ևս համարված են դատական իշխանութեան օրինական ներկայացուցիչներ: Ուստի, նախագրութեան 6 զլիթ համապատասխան հատվածը չպետք է հասկանալ ոչ այն իմաստով, թէ աշխարհական իշխանութեան դատարարական շատնախուստը իրականում երկրորդական էր, և ոչ էլ այն իմաստով, թէ այդ վերջինն է Մխիթարի համար ցանկալի կարգը (տե՛ս նաև Առաջաբան, էջ ԻԷ-ԻԹ, ԿԷ-ԿԹ, ծանոթագրութիւններ 38, 44 նաև Խ. Թորոսյան, Ընդդատութիւնը միջնադարյան Հայաստանում, «Բանբեր Մատենադարանի», № 8, Երևան, 1967, էջ 79—91):

13. (Գ) Այլ գերմանուս ոչ հրամայեմք և զի ոչ հրամայեցաւ (էջ 291):

Այս խմբագրութեան բոլոր ձեռագրերն ունեն՝ և զի ոչ հրամայեցաւ: Ուղղի ենք համաձայն Ա խմբագրութեան: Պատճառաբանութիւնը հետևյալն է: Ըստ ձեռագրերի, Մխիթարն ասում է. «Երբովի շինք հրամայում, որովհետեւ շինք հրամայելու: Ըստ այսմ՝ երդումն արգելուր Մխիթարն է, բայց ինքը՝ Մխիթարն է նաև արգելքի սկզբնական ու գերագոյն աղբյուրը: Մրբագրված ձեռն համաձայն, տվյալ ղեկորում երդումն արգելուր թեև դարձյալ Մխիթարն է, բայց արգելքի աղբյուրը այլ է: Հայտնի է, որ դա Ավետարանն է (տե՛ս օրինակ՝ Մտտթ., Ե, 33—37), որի հիման վրա երդումն արգելի են ինչպես արտաքին, այնպես էլ մեր եկեղեցու հայրերը (տե՛ս օրինակ՝ Յովնանու Ոսկերեանի Յուստուսուհարցի Մատթէոս, Վենետիկ, 1826, էջ 279, Կանոնք Աթմասի Ալեքսանդրացու, Կանոն Խէ ի Կանոնգիրք Հայոց, Հ. Ա, էջ 309—310, Յովնանու Մանդակունոյ Ճառք, Վենետիկ, 1860, էջ 121, Գովթի ԶԲ Կանոնք բոտ Ա. Աբրահամյանի ճատաբանագրութեան և այլն): Մխիթարը ևս երդումն արգելում է նույն հիմամբ, որն ակնհայտ է Դատաստանագրքի մե շարք այլ հատվածներէց (տե՛ս մասնավորապես նախագրութիւն, Ը): Այդ պատճառով «ոչ հրամայեցաք» ձեռն համարեցինք աղճատունք» «ոչ հրամայեցաւ» ձեռն:

14. (ԱԳ) Պարտ եւ պատշան իսկ է ի ժամ դատաստանի դատուուրաց երկուս կամ երիս ունել արս վարձս, յարց եւ իցել կարգաց, վկայս ուղիղ նոցա լինել դատաստանի (Ա՝ էջ 10, Գ՝ էջ 291):

Դատական առյուծը միանձնյա չէ: Իհարկէ, դատարանը կարող էր և իրականում, հավանաբար, հանդես է եկել նաև ի դեմս մեկ անձի՝ իշխանի, եպիսկոպոսի և այլն, բայց սովորականն այն է, ինչպես հետևում է Դատաստանագրքից և այլ տվյալներից, որ դատարանը բաղմանձնյա է: Մխիթար Գոշը ևս դեմ է միանձնյա առյուծին: Մխիթարի այս դիրքորոշումը, անշուշտ առաջադիմական է և իր հետեմախորքում պայմանավորված է ոչ միայն նրա ընդհանուր իրավափիլիսոփայութեամբ, այլև ժողովրդավոտ հայացքներով:

Միջնադարյան մտածողութեան համաձայն, մարդու բնութեանը հատուկ է սխալվելը՝ կամս թէ ակամա Դրա հավանականութիւնն ավելի է մեծանում, մասնավոր, դատական գործերի ընկնութեան ժամանակ, որովհետեւ, նախ, կողմերից մեկը, որպես կանոն, շահագրգռված է, որ ճշմարտութիւնը հանդիս չկա իր իսկական տեսքով, և աշխատում է թշուրիմացութեան մեջ գցել դատավորին, երկրորդ՝ ինչ-ինչ պատճառներով ինքը դատավորը կարող է սխալվել կամ անախառ շլինել: Սխալվելու հավանականութիւնը ավելի մեծ է, երբ որոշողը մեկ անձ

է: Ատյանի բազմանձնութեան անհրաժեշտութեանն ի նպաստ Մխիթարյան գիրքորոշումը հիմնոված է այս իրավամտածողութեան վրա:

Դատական ատյանը կազմված է նախագահից (ատաշին դատավորից) և ատենակալներին: Նախագահի հարցը պարզ է. նա իշխանութեան այն աստիճանի ներկայացուցիչն է, որի անունով, սովորաբար, կոչվում է դատական տվյալ օդակը (Քրազավոր, կաթողիկոս, իշխան, եպիսկոպոս և այլն. տե՛ս ծանոթագրութուն Ս 44): Այդպես պարզ չէ, սակայն ատենակալներին հարցը:

Համաձայն Դատաստանագրքի

Ա խմբագրութեան

Բ խմբագրութեան

Գ խմբագրութեան

Պարտ և պատշաճ իսկ է... դատաւորաց երկուս կամ երիս ունել արս վորձս, չորոց և իցէ կարգաց (էջ 10):

և դատաւորին պարտ է... երկուս կամ երիս արս փորձած գիտնականս ունել ի դատաստանին (էջ 30):

Պարտ և պատշաճ իսկ է դատաւորաց... երկու կամ երեք ունել արս փորձեալս, հաւատարիմս յամենայն կրօնս աստուածայինս, վկայեալս յամենայն բնակչացն (էջ 291):

Բ խմբագրութեան համաձայն, ատենակալները պետք է լինեն փորձառու գիտնականներ, Ա խմբագրութունից իմանում ենք, որ փորձառու այդ գիտնականները կարող են լինել «չորոց և իցէ կարգաց», այսինքն՝ աշխարհական, և՛ հոգևորական: Վերջապես, Գ խմբագրութունը նշում է, որ նրանք պետք է «վկայված» լինեն ժողովրդի կողմից, այսինքն՝ լինեն լավ համարում ունեցող մարդիկ: ԱԳ խմբագրութունները մի այլ առիթով նշում են. «Ենթ շիցին բաւական (Բ՝ և թէ պատահի եպիսկոպոս տիմուր ալամ էրի), գործակցաբ վարեսցին, աշխարհականաբ և քահանայիբ և վարդապետաբ փորձողունիբ» (Նախագրութիւն, 6, էջ 9): Ըստ այսմ՝ հոգևորականներից ատենակալներ կարող են լինել միայն վարդապետներն ու քահանաները: Բ խմբագրութունն էլ իր հերթին օգնում է պարզելու, թե ովքեր կարող էին լինել ատենակալ աշխարհականներից. «Եւ վերադոյն ասացաւ զի վարդապետօք արասցեն դատաստան. և և թէ այս ոչ իցէ, արասցեն գիտնական քահանայիբ և տանուտէրօք» (էջ 27): Ուրեմն, աշխարհականներից ատենակալներ կարող էին լինել տանուտերերը: Այսպիսով, եպիսկոպոսական դատարանի ատենակալներ կարող էին լինել վարդապետները, քահանաները և տանուտերերը: Առաջինների հարցը պարզ է. վերջիններիս՝ ոչ, որովհետև «տանուտեր» բառը մի բանի նշանակութունն ունի, և Դատաստանագրքում էլ չի բացատրված, թե ինչ իմաստով պետք է հասկանալ այդ բառը: «Տանուտեր» բառը ունի երեք իմաստ. 1) տեր տանն, գլուխ քուտանչաց, գյուղի մեծավոր կամ կառավարիչ: Վ. Բատաստանցնցը (Յատաշարանութիւն, էջ 133) և Խ. Սամուելյանը (Մխիթար Գոշի Գատաստանագիրքն ու երեք հալոց քաղաքացիական իրավունքը, Վիեննա, 1911, էջ 130—131) ենթադրում են, որ «տանուտեր»-ի տակ, որպես եպիսկոպոսական դատարանի ատենակալ, Մխիթարը նկատի ունի նախարարներին կամ իշխաններին: Թվում է, սակայն, որ խոսքը գեղջավազի մասին է, որովհետև միշտ չէ, որ իշխանը կարող էր գյուղում լինել, և ամեն գյուղում չէ, որ կարող էր իշխան լինել, այնինչ գեղջավազ կար յուրաքանչյուր գյուղում (քննվող դարաշրջանին ժամանակամերձ հայկական իրականություն մեզ «տանուտեր» հասկացութեան և առհասարակ տանուտերերի իրավունքների մասին մանրամասն տե՛ս Լ. Խաչիկյան, «XIV—XV դարերի հայկական գյուղական համայնքի մասին», տպ. «Պատմա-բանասիրական հասցեագր», 1958, № 1, էջ 110—133): Բացի դրանից, իշխանն ինքը դատավոր էր, նման եպիսկոպոսին և հավասար նրան, ընդդատյա գործերի շատ ավելի լայն շրջանակով, քան եպիսկոպոսը: Իշխանը չէ, որ պետք է եպիսկոպոսական դատարանի ատենակալ լիներ. այն էլ խորհրդակցական ձայնի իրավունքով: Սա բնոգնանոր կարգն է, որով, իհարկե, չի բացառվում, որ երբևէ իշխանը կարող էր մասնակցել եպիսկոպոսական դատարանին, ճիշտ այնպես, ինչպես որ եպիսկոպոսը՝ իշխանականին:

և. Սամուելյանը արդեն ցույց է տվել (տե՛ս նշված աշխ.), որ եպիսկոպոսական դատարանը շարժական բնույթ ուներ: Եպիսկոպոսի կենտրոնատեղում միշտ էլ կլինեին վարդա-

պիտաներ կամ քահանաներ, այնպես որ տանուտեր ատենակալի կարիք չէր գգացվի: Կենտրոնից հեռու տեղերում է, որ կարող էին չլինել վարդապետներ կամ գիտնական քահանաներ, որոնց և փոխարինելու էր տանուտերը: Հիրավի, եկեղեցական կանոնների համաձայն, եպիսկոպոսը պարտավոր էր տարին երկու անգամ շրջել թեմում: Այս շրջագայությունների ժամանակ նա իրականացնում էր նաև արգարադատությունը:

Ի՞նչ իրավասություն ունեին եպիսկոպոսական դատարանի ատենակալները, վճռահատությունը մասնակցում էին որոշիչ, թե խորհրդակցական ձայնի իրավունքով: Այս հարցին որոշակիորեն պատասխանելու համար Դատաստանագրքերը բավարարալից ավյալներ չի տալիս:

Ա խմբագրություն

Եպիսկոպոսն, զի նա է դատար, զհրկուսն կամ զերխն առ ինքեան կալցի (էջ 10):

Բ խմբագրություն

Եպիսկոպոսն, զի նա է առաջին դատար, երկու կամ երեք առ ինքն կալցի (էջ 31):

Գ խմբագրություն

Պատուիրեմք դատարաց մերոց և եպիսկոպոսաց մերոց, զի միշտ առ ինքեանս պահեսցեն ի հաւատարիմ քահանայից երկու կամ երեք (էջ 292):

Այս և նման մի շարք վկայություններից ակնհայտ է, որ ատենակալներին ընտրում էր ինքը՝ դատարանի նախագահ ու առաջին դատավոր եպիսկոպոսը: Այս հանգամանքն արդեն, ինքնին, ինչ-որ շահով սահմանափակում է ատենակալների իրավունքը և հատկանշում նրանց կախվածությունը եպիսկոպոսից: Բացի դրանից, ատենակալներին իր հայեցողությամբ ընտրելու հնարավորությունը եպիսկոպոսին թույլ է տալիս նախապես արդեն բարենպաստ պայմաններ ստեղծել իրեն ցանկալի վճիռ կայացնելու համար: Անուհետև, ատենակալները մասնակցում են, որպեսզի դատավորը «ի նոցա վճռէն ուսցի զդատաստանն» (Բ, էջ 27), «զի եւ ինքն ի նոցանէ ուսցի զդատաստան» (Բ, էջ 31), «նոքաւք կրթի եւ հրմտանալ յամենայն ժամանակի (Ա, էջ 10 Գ՝ + ի գիրս աստուածայինս, և ի գիրս դատաստանի, էջ 292): Ատենակալների իրավունք-կոչում-պարտականություններից զոնե մեկը, Դատաստանագրքի երեք խմբագրությունների միաձայն այս վկայություններից, պարզվում է: Եպիսկոպոսը պետք է գիտուն ատենակալների կողմից կրթվի և հմտանա «ի գիրս աստուածայինս և ի գիրս դատաստանի»: Բայց սա զեռ ոչինչ չի պարզում, որովհետև այս կարգի հորդոր-պահանջներ մեծերի կողմից ուղղված եպիսկոպոսներին միշտ էլ եղել են: Շնորհալին, օրինակ, նույնպես գրում է. «Եւ թէ որք զեպիսկոպոսութեանն ունիցին ստորճան, և ոչ իցեն վարժեալք վարդապետական բանիւ, պարտ է յայնցանէ՛ որք կրթեցան յայս շնորհ աստուածային, մերձ առ ինքեանս ունիլ. զի տացեն ծառայակցացն յւրաքանչիւր ժամուրբանին աստուծոյ գկերակուրս» (Թուրք ընդհանրական, էջմիածին, 1865, էջ 64): Կարող է ուշադրավ թվալ «ի նոցա վճռէն ուսցի զդատաստան» արտահայտությունը (մանրամասն տե՛ս Յառաջաբանափոխ, էջ 134), բայց սա էլ չի օգնում հարցը պարզելուն, որովհետև «վճիռ» բառը տարբեր նշանակություն ունի: Անկախ դրանից, վերը բերված բոլոր քաղվածքներն էլ վերաբերում են այն դեպքին, երբ եպիսկոպոսը «տգէտ» է, «տխմար այսմ իրի», այսինքն՝ անգործ դատավորական գործում: Հակառակ դեպքի համար ուշադրավ են հետևյալ վկայությունները:

ԱԳ խմբագրություն

Վկայս ուղիղ նոցա լինել դատաստանի, զի որպէս քառասնց հաւատարմանան բանք վկայիւք, սոյնպէ՛ս եւ դատաւորաց առանց կարժեաց լիցի դատաստանն վկայիւք (Ա՛ էջ 10, Գ՛ 291):

Բ խմբագրություն

Մի՛ զի իրաւամբք լիցի դատաստանն, եւ երկրորդ՝ զի եւ նոքա վկայք լիցին իրաւանց դատաստանին (էջ 30):

Այս և նման վկայությունների համաձայն, ատենակալների իրավունքներն ու պարտականությունները հանդում են երկու կետի: Նրանք մասնակցում են առյայտին, որպեսզի ա) «իրաւամբք լիցի դատաստանն», և բ) «վկայք լիցին իրաւանց դատաստանին»: Վերջի՛ կետի բովանդակությունը Հ. Կարստը մեկնում է այսպես. «Վկտ լինել դատավարություն ազնվությանը, որի վրա նրանք պետք է հսկին և որի ճիշտ ընթացքը հրաշխավորեն»:

(Kommentar, էջ 362): Ավելացնենք. «իրաւանց դատաստանին» վկա լինել, հավանաբար, նշանակում է նաև անհրաժեշտութեան ղեկորում հավաստել, որ տվյալ գործը դատաքննութեան առարկա է եղել և վճիռ կայացվել, վերհիշել վճիռի բովանդակութունը, նաև՝ հաստատել կողմերի կամ վկաների որևէ գործողութիւնը կամ ցուցումները և այլն: Ինչու՞ և հավանական են թվում հետևյալ երկու պատճառները. նախ՝ որպէսզի մեկ անգամ արդէն լրացած գործը երկրորդ անգամ դատաքննութեան առարկա չըստնա: Կողմերից մեկի նման փորձը (օրինակ՝ ի դեպ դատավորի փոփոխութեան) կարող էր խափանվել ատենակալներին վկայութեամբ, և այլևս հարկ չէր լինի մի երկրորդ դատավարութեամբ ապացուցել, որ գործն, իրոք, քննվել է և վճիռ կայացվել: Երկրորդ՝ դատական նիստը միշտ չէ, որ արձանագրվում էր, ուստի վերադաս ատեսներ գործը վերանայելիս իր տրամադրութեան տակ համապատասխան նյութեր կարող էր և չունենալ: Ատենակալները, որպէս «իրավանց դատաստանի վկաներ»: անհրաժեշտութեան ղեկորում լրացնելու էին այդ բացը:

Ավելի ևս մշուշոտ է առաջին կետի իմաստը: «Իրաւամբ լիցի դատաստանն» արտահայտութիւնը ևս կարելի է հասկանալ մի քանի իմաստով: Ի միջի այլոց, սա նշանակում է նաև գործը վճռել զոյութիւն ունեցող օրենքով: Միջնադարում, ինչպէս վկայում է Մխիթարը և ինչպէս գծվար շէ համոզվել թերթելով օրինակ, Կանոնագիրքը, միևնույն խնդրի վերաբերյալ կային դարերով կոտակված օրենք-կանոններ, երբեմն հակասական ու իրարամերձ: Այսպիսի պայմաններում անհրաժեշտ օրենքն ընտրելը այնքան էլ դյուրին գործ չէ, և ատենակալները կարող էին օգնել դատավորին այս հարցում: Թերևս պատճառներից մեկն էլ այդ է, որ Գատաստանագիրքը պահանջում է ատենակալներից օրենքների գիտակցութիւն և այլն: Ըստ այսմ, ատենակալները միայն խորհրդակցական ձայնի իրավունք ունեն: Բայց, «իրաւամբ լիցի դատաստանն» նշանակում է նաև, որ գործը վճռվի օրենքով, սովորութեական իրավունքի համապատասխան երբեմով կամ ընդունված իրավարմբուման համաձայն և ոչ կամայականորեն: Ըստ այսմ, ատենակալներն ունեն վճռական ձայնի իրավունք: Եթէ նկատի առնվի, որ դատարանի նախագահը, այնուամենայնիվ, եպիսկոպոսն է, թէմում նա է ամենարարձը հողերը պաշտոնյան, որից շատ բանով կախված են մյուս հողերականները, այդ թվում և ատենակալները, ապա առանձին ղեկպերում եպիսկոպոսը, իհարկէ, կկարողանար կայացնել իր ուզած վճիռը: Բայց և այնպէս չպետք է կասկածել, որ ատենակալները, մանավանդ եթէ նրանք հեղինակավոր անձինք էին, կարող էին ազդել եպիսկոպոսն՝ վրա, զսպելով միանձնյա որոշողի կամայականութիւնները, և նպաստել, որ այնուամենայնիվ, «իրաւամբ լիցի դատաստանն»:

Ասվածը վերաբերում է նաև աշխարհական դատարանին: Այս դատարանը ևս միանձնյա չէ: Գատարանի նախագահն է թագավորը (իշխանապետը), իշխանը կամ պաշտոնյա-դատավորը, Սրանք ևս զգալիաբար դատաստան հոգացնեն ատենի և իրաւամբ» (Բ, էջ 26): Դժվար չէ կռահել, որ օրինակ թագավորական դատարանի ատենակալներ կարող էին լինել թագավորի անմիջական շրջապատի բարձրաստիճան իշխանավորներն ու բարձրատոհմիկ ազնուականները, իշխանական դատարանի ատենակալներ՝ համապատասխան աստիճանի ազնուականներն ու պաշտոնյաները և այլն: Ատենակալների իրաւունքներն այս ղեկպերում էլ նույնն են, ինչ որ նախորդ ղեկպերում էր: Թագավորը (իշխանապետը), որպէս իշխանութեան բարձրագոյն կրող, իրավականորեն միշտ էլ կայող է իր ուզած վճիռն արձակել: Ինչ վերաբերում է իշխանին և ստորին դատավորին, ապա առանձին ղեկպերում թէև սրանք էլ կարող են իրենց կամքը թելադրել, բայց, ընդհանուր առմամբ, գործը վճռվում է «ատենի»:

15. (ԱՊ) Զի՛ ի դաւելոյ ծամանակի Եպիսկոպոսն, զի ես է դատաւոր (Բ՝ զի ես է առաջին դատաւոր), գերկուսն կամ գերիսն առ ինեբան կայցի... (Ա՛ էջ 10, Գ՛ էջ 292):

Այս (և նման մի քանի այլ) փաստի հիման վրա, ինչպէս տեսանք (տե՛ս ծանոթագր. 12) Շ. Կարստը եզրակացրել էր, որ ըստ Գատաստանագրքի «ոչ թէ թագավորը այլ ի դէմս եպիսկոպոսի ներկայացրված հողեր հաստատութիւնն է դատական իշխանութեան իսկական ու միակ օրինական կրողը», որ «հողերը դուրսը՝ եպիսկոպոսը... օրենքն ուժով առաջին դատավոր է, որպէս երկնային դատավորի անմիջական ժառանգորդ ու տեղապահ» (Kommentar, էջ 34): Բայց այս հատվածում խոսքն այն մասին չէ, թէ երկու բնույթի իշխանութիւններից՝ հողերը և մարմնավոր, ուժ է պատկանում դատիրավասութիւնը, ով է դատական իշխանութեան կրողը՝ ընդհանրապէս և դատական աստիճանակարգութեան գլուխը՝ մասնավորապէս: Այս հատվածում եպիսկոպոսը դատավոր (առաջին դատավոր) է անվանված միայն և միայն եպիսկոպոսական դատարանի առնչութեամբ, որտեղ եպիսկոպոսն, իրոք, առաջին դատավոր է որպէս այդ դատարանի նախագահ:

16. (ԱՔԳ) Երկրորդ՝ հաստատարման լինել երկուսն է երեքն (Ա՛ էջ 12, Բ՛ 36, Գ՛ 294):

Դատաստանագրիքը սահմանում է, որ վկաների թիվը երկուսից պակաս լինել չի կարող։ Ըստ Դատաստանագրիքի դատական ասպացույցների շարքում ամենակարևոր վկաներն են ու նրանց ցուցմունքները, ուստի հատուկ ուշադրություն է դարձված այդ հարցի վրա։ Դատաստանագրիքում վկաների վերաբերյալ արված դատողությունների՝ հանրագումարը տալիս է դրական և բացասական հատկանիշների մի շարք, որով պայմանավորված է վկա լինելը չլինելու իրավունքը։ Ավելանում է արտաքին մի պայման. վկաների թիվը, որը չի կարող երկուսից պակաս լինել։ Այս իրողությունը հայագիտության մեջ բացատրված է որպես փոխառություն Մովսիսական իրավունքից (Karst, Kommentar, էջ 382, Մամուելյան, Մխիթար Գալի Դատաստանագրիքն ու հին հայոց փառապատկան իրավունքը, Վիեննա, 1911, էջ 154)։ Նախ, փոխառության տեսակետի ներկայացուցիչները, եթե ընդունենք, որ սովյալ դեպքում սուկա է փոխառություն, արձանագրում են միայն վաստի, ստանց բացատրելու այն։ Մինչդեռ բացատրությունն անհրաժեշտ էր, թեև ուղի ցույց տալու համար, թե ինչու փոխառված է հենց սովյալ իրավադրույթը և իրավունքի հենց սովյալ համակարգից։ Այնուհետև, հայտնի է, որ իրավական բաղձաթիվ իրողություններ նույն ձևով հանդիպում են իրավունքի տարբեր համակարգերում և տարբեր իրավակարգերում։ Այս բոլորը փոխառությամբ բացատրել, անշուշտ, դուրիս է, բայց ոչ միշտ ընդունելի կամ ճիշտ։ Վկաների նվազագույն թիվը ընդունված է եղել տարածությունը ու ժամանակով իրարից շատ հեռու օրենսդրություններում՝ հին հեթանոսական, հին հնդկական, գերմանական և այլն։ Հռոմեական իրավունքի համաձայն testis unus-testis nullus-մեկ վկան վկա չէ։ Այս դեպքերում Մովսիսական իրավունքի ազդեցությունը բացատրում է։ Ուրեմն, պետք է ընդունել, որ այդ օրենսդրությունները իրավական սովյալ դրույթին են հասել իրարից անկախ, սեփական իրավական կյանքի փորձն ամփոփելով։ Թվում է, որ Մխիթարն էլ հասել է նույն մտքին հայկական և, ընդհանրապես, իրավական կյանքի փորձն ամփոփելով։

Մխիթարը բացատրում է, թե ինչու չի ընդունում երկուսից պակաս վկա, և հենց այդ պատասխանն է նաև հաստատում, որ ընդունելի վկաների նվազագույն երկու թվի անցումը Դատաստանագրիք փոխառությունների տեսության տրորված ուղիներում շարտք է որոնել։ Մխիթարը գրում է. «Եւ թէ ընդէր երկուք կամ երեք ըստրին, ասելի է։ Երկուքն եւ երեքն ոչ վասն տուսելութեան իսփանման է, այլ յաղագս դի մի՛ սյակաս իցէ. եթէ բազումք իցէն՝ բարիոք է, եւ թէ ոչ՝ մի՛ նուագրցի... Աի դիւրիւն է միայն ախտի ինչ շարախաւսել, եւ երկուց վկայից ի վեր քան զպատրասն եւ զկաշառ լինել՝ երեքն» (Ա՛ էջ 14, Բ՛ 42, Գ՛ 295)։

«Չարախոսության» տակ պետք չէ անպայման հասկանալ շահագիտական միտումով ոչ-ճիշտ ցուցմունք տալու Ամենաբարեխիղճ վկան էլ կարող է ոչ-ճիշտ ցուցմունք տալ միանգամայն բարեխիղճ մոլորության հետևանքով, «վասն ախտի ինչ»։ Բարեխիղճ մոլորությունը մարդկային է, մարդկային է նաև միտումնավոր «չարախոսությունը», բայց մարդկային չէ, անարդարացի է մոլորության կամ շարախոսության վրա հիմնված դատապարտող վճիռը։ Մարդիկ դա նկատել են վաղուց, շատ վաղուց և վճռի արդարացիությունը ապահովող ուղիներ են որոնել։ Վճիռը ասպացույցների հանրագումարն է, վճռի որակը, հայտնի շարտքով, արդեն կանխորոշված է ապացույցների որակով։ Եվ որովհետև վկայությունը ասպացույցների շարքում, որպես կանոն, միշտ էլ առաջնակարգ տեղ է զբաղվել, այդ պատճառով իրավունքն ու իրավագիտությունը սկզբից ևեթ շահանիշներ են որոնել վկաների ցուցմունքները արժեքավորելու համար։ Նկատած լինելով, որ մեկ վկային «դիւրին է վասն ախտի ինչ շարախասել» և որ իր հիմքում այդպիսի ասպացույց ունեցող վճիռը նվազ համոզիչ է, իրավունքն ու իրավագիտությունը այլ միջոց չեն գտել (և հազիվ էլ կարողանային գտնել այն ժամանակ), քան այն, որ վճռի հավաստիության աստիճանը մեծացնելու համար մեծացրել են վկաների թիվը։ Հավասարաբար, իրավական կյանքի սկզբից շարունակ դիտվող այս փորձն է ընկած բոլոր այն հին օրենսդրությունների հիմքում, որոնք չեն ընդունում երկուսից պակաս վկաների ցուցմունքը։ Այս նույն փորձն է ընկած նաև Դատաստանագրիքի և Մխիթարի հայաբնիկ հիմքում։ Վկաների և նրանց ցուցմունքների մասին Մխիթարի դատողությունների հանրագումարը հայացքների մի համակարգ է, որը կարելի է անվանել վկաների ցուցմունքների գեներալացի ֆունկցիոնալ-որակային շահանիշների տեսությամբ։ Իրոք, եթե վերհիշենք Մխիթարի դատողությունները վկաների վերաբերյալ, ապա դժվար չի լինի նկատել, որ դրանք պատվում են հիմնականում երկու հարցի շուրջ՝ վկաների թիվը և վկաների անձը, հանդամանքներ, որոնցով, ըստ Մխիթարի, ի վերջո պայմանավորված է վատահունքը նրանց ցուցմունքների նկատմամբ։ Մեկ անձի վկայությունը Մխիթարը չի ընդունում, ենթադրելով, որ մի շարք պատճառներով՝

առարկայական թև ենթակայական, գրական թև բացասական, Իրա ցուցմունքը կարող է ճիշտ չլինել: Բայց վկայի ցուցմունքի նկատմամբ վստահությունը մեծանում է և այն արմանահավատ դառնում, եթե նույն փաստը վկայում են շատերը: Ըստ Մխիթարի, ուրեմն, վկայության արժանահավատությունը համեմատական է վկաների քվին: Մխիթարը ցանկալի է համարում յուրաքանչյուր դեպքի համար ունենալ վկաների առավելագույն թիվ. «քի թէ բազումք իցեն, բարիոք է»: Բայց պատկերացնելով, որ դա անհնար է, հարցին մոտենում է գործնականորեն և վկայություն հավաստության բանակային շափանիչի ստորին սահմանը համարում է վկաների երկու-երեք թիվը: Բայց, հարցը դրանով սպառված չի համարում: Նա գիտակցում է, որ վկաների առավելագույն թվի գործնական անհնարինությունը մի այլ դրժվարություն է ստեղծում իրականում: Երկու-երեք վկաների ցուցմունքների համաձայնությունը կարելի է բացատրել նրանով, որ նրանց կողմից վկայվող փաստը, դեպքը, իրոք, տեղի է ունեցել, և դա է պատճառը, որ ցուցմունքները նույնանում են: Իրա երաշխիքը այն է նաև, որ «եթևուցն կամ երիցն ոչ է այնպես դիրի»՝ «վասն արտի ինչ շարախասել»: Մխիթարը, սակայն, հասկանում է, որ երկու-երեք կողմից շարախոսելը սոսկ «այնքան էլ հեշտ չէ», ուրեմն, գուցե և դժվարությամբ, բայց և այնպես «իհանգամայն հնարավոր է: Այդ դեպքում երկու-երեք վկաների ցուցմունքների համաձայնությունը կարելի է բացատրել և այլ պատճառներով, օրինակ՝ շահախնդրություն, անձնական նկատառումներ և այլն: Այստեղ, ահա, ըստ Մխիթարի, վճռական նշանակություն է ստանում վկայի անձը: Եթե վկան որպես մարդ ճշմարտասեր է, անշահախնդիր, անձնական նկատումներից վեր և այլն, ուրեմն նրա ցուցմունքները արժանի են վստահության: Ըստ Մխիթարի, ուրեմն, վկայության արժանահավատությունը համեմատական է վկայի անձնական-բարոյական նկարագրին:

Մխիթար Գոշն, այսպիսով, վկաների ցուցմունքների գնահատման երկու շափանիչ է սահմանում. քանակային՝ վկաների թիվը և որակային՝ վկաների բարոյական գրական նրկարագրը: Այդ շափանիչները առանձին-առանձին կիրառվել չեն կարող և կազմում են մի ամբողջություն. շափանիչը իր իսկական իմաստով այդ երկուսի միասնությունն է:

Վկաների թիվը և բարոյական նկարագիրը սոսկ միջոց է, որով Մխիթար Գոշը որոշում է վկայության որակը:

17. (ԱԲԳ) Իսկ զհանայս վկայս ոչ է ընդունելի, բայց արբանակս վկայից... Ա՛ էջ 13, Բ՛ էջ 41, Գ՛ էջ 295):

Մինչևդարձում կանանց իրավունքները շատ սահմանափակ էին, մասնավորապես նրանք զրկված էին վկա լինելու իրավունքից: Բայց կանանց վկայությունն իրավունքը, այնպես ինչպես ձևակերպված է Գոտտաստանագրքում, որոշ հարցերում, թերևս, կրում է մուսուլմանական իրավունքի ազդեցությունը (նորագույն ուսումնասիրություններից տե՛ս, օրինակ, Ք. Շարլ, Мусульманское право, пер. с французского, Москва, 1959, стр. 119, М. В. Вагибов, Ислам и женщина, Москва, 1968, стр. 27):

18. (Ա) Հաստատում լիցի վկայութիւն կանանց ի ձեռն արանց (էջ 13):
ԱԲԳ ձեռագրերն ունեն. «Հաստատում լիցի վկայութիւն արանցն ի ձեռն կանանց (ԲԳ կանանցն)»:

ԱԲԳ ձեռագրերի ընթերցումը համարելով զբնական վրիպակ՝ Իրբագրել ենք համաձայն Գ խմբագրության (էջ 295), մանավանդ որ այդպես է պահանջում հողվածի իմաստը:

Ըստ արբագրվող ընթերցման, տղամարդկանց վկայությունն է, որ հաղորդվում է կանանց միջոցով: Մինչդեռ հողվածը պահանջում է, որ կանայք դատարան չներկայանան, այլ դեպքի մասին պատմեն տղամարդկանց, և սրանք նույնը հայտնեն դատարանին: Հետևապես, կանանց վկայությունն է, որ հաղորդվում է տղամարդկանց միջոցով:

19. (ԱԳ)... բէ պատահին, որպէս եւ պատահեցան բազումք, ի Տեառնէ ընկալեալք լիցին... (Ա՛ էջ 13, Գ՛ էջ 295, Բ՛ էջ 42, տարբ. թ. ա):

Վ. Բաստամյանցը ստորակետը դրել է «պատահեցան» բառից հետո, որով նշանակալիորեն փոխվում է հատվածի իմաստը: Ըստ այդմ՝ վկա կանանց թիվը պետք է շատ լինի, բազում, որպեսզի «բնկալեալ» լինեն: Մինչդեռ, խոսքը կանանց վկայության օրինակների «բազում»-ութիւն մասին է:

20. (Ա) Յաղագս երդման, եթէ ո՛րպէս լիցի եւ որո՞ց, ոչ արիւնօդրելով, զի ոչ հրամայեցաւ... (էջ 16):

ԱԲԹէ ձեռագրերն ունեն զի ոչ հրամայեցաւ: Արբագրման պատճառաբանությունը տե՛ս

ժանոթազր. 13: Եսան՝ Ա խմբագրութիւնը (նախագրութիւն, 2, էջ 12) ուրիշ դեպքերում տալիս է ճիշտ բնթերցում. օրինակ՝ «այլ գերդումս ոչ հրամայեմք, զի եւ ոչ հրամայեցաւ»:

21

ԱՔ

Պ

Հասարակաբար առ ամենայն իրս դատաստանի, որոյ վկայ է, ոչ է երդումն նորս, իսկ որոյ վկայ չիցէ, հարկաւոր է երդնուլ (էջ 18):

Ամենայն ոք, որ ոչ իցէ իւրն վկայ կամ զիր գրեալ վկայութ, երդումն կայ ի միջի (էջ 296):

22. (Ա) Ապա եթէ ո՛ք զո՛ք ըմբռնէ ի դատաստան, եւ չիցէ իւր վկայ, եւ ոչ այնմ, որ ըմբռնեցաւ, իցէ վկայ, հարկաւոր է երդումն ոչ ըմբռնողին, այլ որ ըմբռնեցաւ. այլ այնմիկ, որոյ չիցէ կասկած ստուրեան ըմբռնողին: Ապա թէ կասկածանք ինչ իցէ եւ նմանութիւն ստուրեան, ըմբռնողին լիցի երդումն, զի թերեւ զարհուրեալ լուծցի դատաստանն: Ապա եթէ յանդուգն ո՛ք է, զի որպէս զւարտեաց՝ նայնպէս եւ երդնու, ապա հարկ է ըմբռնելոյն երդնուլ, զի կասկած նշմարտուրեան է ի նմա (Ա՛ էջ 18, Բ՛ էջ 54, Գ՛ էջ 296):

Այս սահմանումը, որը հիմնականում նույնն է երեք խմբագրութիւններում էլ, իրավաբանական տեսակետից որքան ուշագրա՞վ ու հետաքրքրական, նույնքան էլ հեղհեղուկ է ու ոչ հետևողական: Այնուհանդերձ ԲԳ խմբագրութիւններում իմաստը պարզ է, ինչ չի կարելի ասել Ա խմբագրութիւն մասին:

Խոսքն այստեղ քաղաքացիական գործերով վեճերի մասին է: Դա երևում է, նախ հաշորդ պարբերութիւնից, որտեղ խոսքը վերաբերում է քրեական գործերին, երկրորդ՝ Բ խմբագրութիւնից, որն ուղղակի նշում է այդ. «եւ թէ ոք զոք ըմբռնէ ի դատաստան իրրեւ պարտական կամ այլ ինչ» (էջ 54):

Երեք խմբագրութիւնների համար հիմնական նույնութիւնն այն է, որ քաղաքացիական գործերով երդման նախապատմութիւնը տրվում է պատասխանողին (այնուհետեւ արված լրացում-ճշտումներով), իսկ քրեական գործերով՝ մեղադրողին (նույնպիսի լրացում-ճշտումներով):

Քաղաքացիական և քրեական իրավահարաբերութիւններին վերաբերող այս սահմանումներին առաջին մասերի համադրութիւնը երդման նախապատմութիւն իրավունքի առումով տալիս է այն. խիստ ուշագրա՞վ պատկերը, որն իրավական նույն դրութիւնն է նշում մի կողմից՝ պատասխանողի ու մեղադրողի, մյուս կողմից հայցվորի ու մեղադրալի համար:

Ա

Բ

Պ

23. Այլ թէ ըմբռնեն զոք ի գողութեան, եւ կամ ի շնութեան, եւ կամ յաւազակութեան կասկածանս, եւ ըմբռնողին շունիս վկայ, երդումն է նոցա, զի այնպիսի շարագործքն շանգիտեն երդնուլ. մի տացի նոցա երդումն: Ապա եթէ աղաղակեն եւ զիե՛քնանս անպարտս խստովանին եւ զմբրոնզով՝ զպարտողս եւ սուտս, եւ ի դէպ թուի դատաւորին եւ ատենին աղաղակ նոցա, նոցա լիցի երդումն եւ մի՛ զպարտողացն (էջ 18—19):

Ապա թէ ոք ըմբռնի ի գողութեան, կամ մի ի շնութեան, կամ ի սպանութեան, կամ յաւազակութեան կասկածանս, և չիցէ բանն յայտնի, եւ որ ըմբռնեացն վկայ ոչ ունի, պարտ է ըմբռնողին տալ գերդումն, զի այնպիսի շարագործքն ոչ զանգիտեն երդնուլ: Ապա թէ ըմբռնեալքն աղաղակեն եւ ատեն թէ՛ ոչ եւ զոր ատենք եւ սուտ է բանք զվեճը, զուր պարտաւորեն զվեզ, այնպիսի բանիւք որ՝ զատաւորին եւ ամենայն ատենին ի դէպ թուին բանք նոցա եւ աղաղակեն, յայնժամ նոցա լիցի երդումն եւ մի՛ զպարտողին (էջ 54):

Եւ թէ ըմբռնեն զոք ի գողութեան կամ ի բողոթեան, և ըմբռնողքն շունիս վկայ, երդումն է նոցա, որը ըմբռնեցին, զի շարագործաց երդումն ոչ կայ: Ապա եթէ զիտիցեն դատաւորքն և կամ այլք ի դատաւորաց կոզմանէն և կամ այլ ատեանն ատենի վըկայեցեն, եթէ սուտ ըմբռնեալ իցեն ի գողութեան կամ ի շնութեան, երդումն լիցի այնպիսի գողացն (էջ 297):

24. (Ա) «Եւ կանանց, որ ի հաւատս իցեն... մի լիցի» երդումն (էջ 19):

«Հատաւոր կանայք կողմում են վանքի նուանքը, որք զեռ շնն սարկաւազուհիներ, և կամ այն կանայքը, որք հրաժարվելով աշխարհից՝ ապրում են վանքի մեջ իբրև ապաշխարողներ, հոգու համար» (Բատումյանց, ժանոթազր. № 141):

25. (Ա) Այլ վճիռ ուղիղ քստ հարկի (էջ 19):

Բոլոր ձեռագրերն ունեն. Այլ վաճառ ուղիղ քստ հարկի: Ուղղել ենք համաձայն հաս-
վածի իմաստի, մանավանդ, որ Բ խմբագրությունում ևս այդպես է:
Սխալը կարող է առաջացած լինել «վճիռ» բառի ձայնավորների սղված գրելու և հե-
տագայում ոչ ճիշտ վերականգնելու պատճառով:

26. (Ա) Ում եւ կամիցի վարդապետաց... (էջ 20):

Քերես ավելի ճիշտ կլինենք. ում եւ կամիցի ի վարդապետաց

27. (Ա) Զի քէ երգումն, որ վասն ծառայից... (էջ 20):

Նույն հատվածի Բ խմբագրության կայացնությունը վ. Բաստամյանցը գրում է. «Մի
աչապիսի կանոն շատանք ոչ Հայոց և ոչ արտաքին կանոնագրքերի մեջ: Բայց մեր հնդի-
նակը գոցեի ի նկատի ունի Ս. Աթանասի ՀԱ. կանոնը... որ խոսում է փախած ծառաների
սպանության մասին քահանայի հրամանով» (էջ 58, ծանոթագր. № 106):
Աթանասի նշված կանոնում հրքման մասին խոսք չկա, ուստի հնդինակի ակնարկը չի
կարող վերաբերել դրան:
Ինչպես կտեսնենք ստորև, Մխիթարը ակնարկում է Ալավիկի որդի Գավթի ԽԾ կանոնը
(ըստ Ա. Աբրահամյանի հրատարակության), Մխիթարը վերցրել է նաև Գավթի ԽԱ, ԽԲ,
ԽԳ, ԿԱ, ԶԶ կանոնները և, զուցե, մեկ-երկու այլ կանոն ևս: Բոլոր այս դեպքերում Բաս-
տամյանցը տալիս է վերը բերվածի նման ծանոթագրություն:

28. (Ա) Իսկ գախտաւոր խառնուածն ի բաց լուծանեմք, երբեմն իսկ զարեւատն լրմամբ
ընդունիմք Անտարաւնին (Ա՛ էջ 23, Բ՛ էջ 65, տարրնթ. ք):

Վ. Բաստամյանցը ստորակետը դրել է «երբեմն» բառից հետո, որով լրջորեն փոխվում է
հատվածի իմաստը: Ըստ այդմ, մահմեդական իրավունքում արտաքս ու Գրքից հղած
զգախտաւոր խառնուածն» Մխիթարի «ի բաց է լուծանում» երբեմն, մինչդեռ նա քա մեր-
ժում է միշտ Ուստի, «երբեմն»-ը վերաբերում է մահմեդական իրավունքում ու Գրքից
հղած «արիքնաւորը» ընդունելուն, երբեմն Ավետարանով լրացված:

29. (Ա) Վասն որոյ զամենեւեան զկնի մեր եկեալս՝ զհաւս եւ զեղբարսոյ ի զանազան մա-
ւանակս, աղաչեմ մաղթանաւ՝ զյոյզվ եւ զոչ սակաւ սխալանս ուղղութից պատահեալք
լընթերցման տառիս եւ զիրաւացի բերին լցիւիք (էջ 24): Զեռագրերն ունեն՝ ընթերցման կամ
ընթերցմամբ տառիս: Բ խմբագրությունն ունի՝ պատահեալք ընթերցման Բ տառիս (= եր-
կու տառիս, էջ 69):

Քանի որ խոսքը Գատաստանագրքի ընթերցանության ժամանակ նկատվող սխալների ու
դրանք ուղղելու մասին է, ուստի արտահայտությունը սրբագրեցիցնք համաձայն նախագա-
սություն իմաստի՝ «լընթերցման տառիս»:

30. (Ա) եւ զպանդխտութիւն եւ զանտեղութիւն. եւ զանտեղելութիւն գրչութեան. եւ զհակա-
նակութիւն ներհնոց եւ արտահնոց, զգայութեանց տկարութիւն եւ զմարտս դիաց... (էջ 24):

(Բ) եւ զպանդխտութիւն. եւ զանտեղութիւն եւ զանտեղելութիւն գրչութեան. եւ զը-
հակառակութիւն ներհնոց, եւ արտահնոց զգայութեանց տկարութիւն. եւ զմարտս դիաց...
(էջ 69):

Վ. Բաստամյանցը կետադրությունը կատարել է այլ կերպ, որով զգախորեն փոխվել է
իմաստը: Այսպես. «զանտեղութիւն» բառը «զպանդխտութիւն» բառի հետ կապվելու փո-
խարեն կապվել է «անտեղելութիւն» բառի հետ: Առավել նշելի է հաջորդ կետադրական
անձշտությունը. քստ Վ. Բաստամյանցի Մխիթարը իր սխալների պատճառ է համարում
յուրայինների (ներքեց) հակառակությունը և իր արտաքին «զգայությունների» տկարու-
թյունը: Այնինչ, «արտաքնոց»-ը պետք է կապել «ներքեց»-ի հետ, որովհետև խոսքը ոչ
միայն յուրայինների, այլև օտարների հակառակության մասին է: Յուրայինների կողմից
«հակառակություն»-ը վկայված է ոչ միայն այստեղ, այլև Մխիթարի մի այլ հիշատակա-
րանում, որ հասել է մեզ Վենետիկի և Ջամատի ձեռագրերում. «Սակայն յազգաս հայա-
ժանց, որ հհաս մեզ՝ ընտանիս և ոչ աւտար, յայպաղեաց դրել զյիշատակս զայստիկ»,
կամ՝ «և հայածնայ ի խորոզէն զգատաստանացը գիրք՝ փոթելու և տառայանաւք զը-
ժեալ յանգեցիք»: Օտարների՝ «արտաքնոց» հակառակության մասին վկայում է Կիրակոս
Գանակեցին. «Եւ այսպէս նեղելի ի տաճկաց՝ ի սագրելոյ կաթողիկոսին Աղտանից Ստե-
փաննասի, և եկեալ նորա յաշխարհն հալեհոյ առ Վախթանկ... և սնդ դադարեալ ամս

ինչ» Պատմություն Հայոց, աշխատասիրությունքսմբ Կ. Մեյիֆ-Յեանճեանյանի, Երևան, 1961, էջ 209)։

Վերջապես ինքը Մխիթարը դեռ 1187 թ. գրում է իր կրած հայածանքների մասին թե՛ յուրայիններից և թե՛ օտարներից. «... և բազում հնչեաց ի վերայ մեր փորձութիւնք, ներքայ և արտաքոյ...» (Գարեգին Ա կաթողիկոս, Յիշատակարանք ձեռագրաց, Ե. Ա. Աճրիկիաս, 1951, էջ 521)։

31. (Ա) Բայց ձեռնարկուրիւմ մեզ յայսմ իրողութեան եղև ի բուսկանուրեանն Հայոց Ուր և շրջանին երբայլս ի բաց ձԱ, որ կոչի Փոբր, իսկ Հոռոմիե՛ նՅ (էջ 25)։

Հայոց թվականության սկիզբը 551—552 թ. է, ուրեմն, հայկական Ուր թվականը հավասար է մեր 1184 թ. (633+551=1184)։

Հայկական փոքր թվականը, որ գործածության մեջ դրեց Հովհաննես Սարկավազը և այդ պատճառով կոչվում է նաև «Սարկավակադիր», սկսվում է 1084 թվականից։ Քանի որ այդ թվականությունը հիմնված է ՇԼԲ աղյուսակի կամ 532 տարեշրջանի վրա, ապա հայկական փոքր թվականության ճԱ (=101) թվականը ստանալու համար պետք է 101 գումարել 551 (մինչ հայոց մեծ թվականության տարիները) և գումարել 532 տարեշրջանը, որը կտա դարձյալ 1184։ Այս թվականը կարելի է հաշվել և այլ կերպ, ուղղակի ավելացնելով 1083 կամ 1084. դեպքը «եթե տեղի է ունեցել օգոստոսի 11-ից մինչև դեկտեմբերի 31-ը, ավելացվում է 1083, իսկ եթե տեղի է ունեցել հունվարի 1-ից մինչև օգոստոսի 10-ը՝ 1084» (Ա. Աբրահամյան, Հայ գրի և գրչության պատմություն, Երևան, 1959, էջ 269)։

Իսկ Հոռոմիե՛ նՅ։ Անշուշտ հռոմեական թվականությունն է, որը մեզանում կոչվել է նաև հունական։ Ինչպես հայտնի է, հռոմեացիները իրենց թվարկությունը սկսում էին Հռոմի հիմնադրման տարեթվից, որը, ըստ Վարրոնի (116—27 մ. թ. ա.) հաշվումների, տեղի է ունեցել 753 մ. թ. ա.։ Հռոմի հիմնադրման հազար տարին լրացավ մ. թ. 247 թ.։ Դրանից հետո հաշվարկումը սկսել են 248 թվականից, այն համարելով առաջին տարի (երկրորդ հազարամյակի)։ Եկեղեցու կողմից այնքանադրյան կամ ՇԼԲ (532) տարեշրջանի ներմուծումից հետո հաշվարկը կատարվում էր այսպես. 248 թ., այսինքն՝ երկրորդ հազարամյակի առաջին տարին, համարվում էր ՇԼԲ տարեշրջանի սկիզբը։ Ըստ այսմ շեշտումիս 405 թվականը հավասար է 247 (մինչև ՇԼԲ-ի սկիզբը) + 532 տարեշրջանը և + 405 = 1184 թ. մեր թվարկության (տես Վ. Քաստամյանց. Ժանոթագր. 123, Ա. Աբրահամյան, Նշված աշխ. էջ 255—256, Армянский Судебник Мхитаря Гоша, Ереван, 1954, ծանոթագր. 7, էջ 228—229)։

32. (Ա) Ընդ ժամանակս անուանելոյ Հասանայ՝ որդոյ Վախտանկայ կրանաւորեցելոյ. և որդոյ նորս Վախտանկայ, ի դղեկին, որ անուանեալ կոչի Հարբեբ (էջ 25)։

(Բ) Ընդ ժամանակս անուանելոյ Հասանայ կրօնաւորեցելոյ և որդոյ նորս Վախտանկայ, ի դղեկին որ անուանի Հայրբեբ (էջ 71—73)

ԺԲ դարի կեսերից սկսած (զուցե և ավելի վաղ) նաչենում շատ տարածված էին Վախտանգ և Հասան անունները, և իշխանական տարբեր րնտանիքներում շատ երկար ժամանակամիջոցում սերունդները հաջորդում են իրար Վախտանգ-Հասան-Վախտանգ կամ Հասան-Վախտանգ-Հասան անուններով։ Այս պարզան հայտնի շափով դժվարություններ է բուսեղծում որոշելու Մխիթարի նշած Վախտանգին և, ինչպես կտեսնենք, շփոթություններ է առաջացրել։

Ա և Բ խմբագրություններից ակնհայտ է, որ մեզ հետաքրքրող Վախտանգի հոր անունը Հասան է եղել, Ա խմբագրությունից իմանում ենք նաև, որ Վախտանգի պապի անունը նույնպես Վախտանգ է եղել։ Ըստ այսմ փնտրելի է Վախտանգ-Հասան-Վախտանգ սերունդը։ Ոչ քիչ թվով նույնանման գծերից մեզ հետաքրքրող պարզելուն օգնում է նաև «կրօնաւորեցեալ» բառը։ Սակայն ըստ Ա խմբագրության «կրօնաւորեցեալ» էր Վախտանգի պապ Վախտանգը, ըստ Բ խմբագրության՝ Վախտանգի հայր Հասանը։ Մխիթարն հայտնում է այսքանը։

Վիրակոս Գանձակեցին գիտի երկու Վախտանգ, երկուսն էլ Հայկական Աղվանքի նաչեն գավառից։ Առաջին. Վախտանգ, տեղ Հաթեբեի, որի եղբայրներն են Գրիգոր, Գրիգորիս, Խոլյան, Վասակ. և որի կինն էր Արգոնիսթունը՝ Քուրդ իշխանի դուստրը (Պատմություն հայոց, Երևան, 1961, էջ 209, 215)։ Պատմիրը չի նշում այս Վախտանգի հոր անունը և ոչ այն, թե նա ուղաներ ուներ թե ոչ։

Երկրորդ. Վախտանց «զոր Տանկիկն կոչիին»: Սա ունիւր էրեք տղա՝ Հասան, «զոր Զալան կոչիին», Զաքարէ և Իվանն: Սրա ամուսինն էր մեծ Զտբարեի և Իվանեի թույրը՝ Խորիշահը (Պատմութիւն հայոց, էջ 268 և այլուր):

Վարդան Պատմիչը ևս երկու Վախտանց գիտի. «Ե 663 թուին (1214) զՀայթերք յԼանէ տոհմն տեարք նորա-զի մեռա Վախթանկ բուն տէր նորա և որդիքն իւր տարածամ, և ի միա Վախթանկն Սակոեանց՝ փեսայն Իւանէի, տէր Ներքին Խաչնոյ՝ թողով երկու տղայս՝ զՀասան, որ և ի գգուանաց Զալատաւէ, և Զաքարէ, որ և Նասրատաւէ, զոր խրեմարկէր Բուանէ մարքն իւրեանց՝ Խորիշահի» (Պատմութիւն տիեզերակեան, Մտակվա, 1861, էջ 184): Այս Վախտանգներն են Մխիթարի ժամանակակիցը, որովհետև մահացել են 1214 թ., մի տարի ուշ Մխիթարից, ուստի փնտրելի Վախտանգը նրանցից մեկն է: Ակնհայտ է, որ Կիրակոսի նշած Վախտանց Տանկիկը և Վարդանի հիշած Վախտանց Սակոեանցը նույն անձն են:

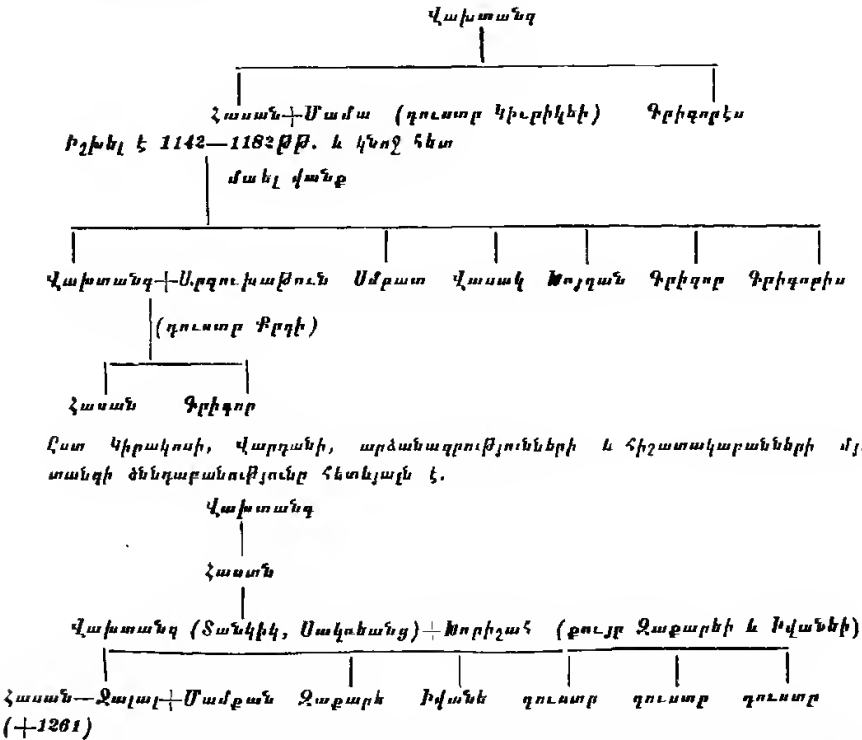
Մատենադարանի ձեռագրերից մեկում կա հետևյալ հիշատակարանը. «Աստանար յանկ ելեալ կատարեցաւ հրաշապատում մատենիս այսորիկ սրբոյ աւետարանիս հրամանաւ և ծախիւք բարեւէր և աստուածահաճոյ առն Վախտանգա որդու շասանա որդոյ Վախտանգա և քրիստոսաւէր ամուսնոյ նորա Խորիշահի՝ դուստր մեծ սպարապետին Սարգսի...» ձեռագիր № 378, ք. 308 ա. արաբիկ անգամ հրատարակել է Հ. Օրբելին, տԻՍ, Асан Джалал, князь Хаченский, Известия Императорской Академии Наук, СПб, 1909, էջ 408—409): Այս Վախտանգի հոր անունը ևս Հասան է, իսկ պապի անունը նույնպէս Վախտանգ: Թերևս այդ է պատճառը, որ ակադ. Հ. Օրբելին բուլղարովից չփոխել է այս երկու Վախտանգներին: Ըստ Հ. Օրբելու «1142 թվականից Խաչնը զլիսավորում էր Հասանը, Սակո Վախտանգի որդին... Այդ Հասանը 1152 թ. ամուսնացավ Մամախաթունի՝ Կյուրիկի թագավորի դստեր հետ... 1182 թ. Հասանը կնոջ հետ վանք մտավ, թողնելով վեց տղա... Նրա տղաներից մեկը՝ Վախտանգը, կոչված Տոնկիկ կամ Տանկիկ, Ներքին Խաչնի տերը, ամուսնացավ Խորիշահի՝ Սարգիս մեծի դստեր հետ... (նշվ. աշխ. էջ 406—407):

Այստեղ տարբեր մարդիկ են համարված Վախտանց Սակոեանն ու Վախտանց Տանկիկը, և վերջինը համարվել է առաջինի թոռը, ըստ որում պապին և թոռին կապող հայր Հասանն էլ ներմուծվել է բուլղարովից այլ բնականից: Ըստ Հ. Օրբելու, որ ճիշտ չէ, Մխիթարին հյուրընկալող ու հովանանավորող Հասանն ու Վախտանգը եղել են Տանկիկն ու նրա հայրը (նշվ. աշխ. էջ 408):

Վախտանգներից մեկը տերն էր Հաթերքի (վկայում են Մխիթարը, Վարդանը և այլ փաստեր), մյուսը իշխում էր Ներքին Խաչնում: Առաջին Վախտանգը, որ շօնի մականուն, ամուսնացել է Արզուխաթունի հետ, փեսան էր Քրդի, մյուսը, որի մականունն է Տանկիկ կամ Սակոեանց, ամուսնացել էր Խորիշահի հետ, փեսան էր Զաքարեի և Իվանեի:

Դարի վանքի 1182 թ. արձանագրութուններից մեկը վկայում է. «Կաանա աստուծոյ ևս Հասան որդի Վախտանկայ տէր Հաթերքու և Հանդարերդու, Խաչնաբարդու և Հաւքայաղացի, կացի յապուտեան ամս Խ. շատ պատերազմաւ յաղթեցի թշնամեաց իմոց օգնութեամբն Աստուծոյ, և եղին ինձ վեց որդի. զրեղերս և զգաւառս ետու նոցա և ես եկի ի վանքս մաւտ իմ եղբայր պարոն տէր Գրիգորէս և եղէ կրանատր...» (Շանխարունյան, Ստորագրութիւն..., հ. Բ, էջ 361—362, Զալայանց, Ճանապարհորդութիւն, մասն Ա, էջ 205): Նույն վանքի նույն թվականի մի այլ արձանագրութիւն. «Ես՝ Մամայ թագուհի, ամուսին Հասանայ, դուստր Կուրիկայ թագաւորին, կացաք յաւազութեան ամս է: Ես և այլ իմ թողեալ զհայրենիքս որդոց մերոց եկաք ի վանքս մաւտ տէր Գրիգորիս և որդին մեր համանուն նորին և զզեցաք զձև միանձանց...» (նշված աշխատութիւններ, էջ 362, էջ 205): Այս Հասանն, որքեմն, իր կնոջ՝ Մամայի հետ վանք է մտել: Քանի որ Դատաստանագրքի հիշատակարանը զրվելու ժամանակին նախորդող մտակա տարիներին վանք մտած ուրիշ Հասան հայտնի չէ, ուստի հիշատակարանում նշված «կրօնաւորեցեալ» Հասանն ու այս Հասանը պետք է նույն անձը լինեն (հիշատակարանի համապատասխան հատվածի Ա խմբագրութիւնում, հավանաբար շիոթմամբ, «կրօնաւորեցեալ» է անվանված ոչ թե Հասանը, այլ նրա հայր Վախտանգը): Մեզ հետաքրքրող Վախտանգի ծննդաբանութիւնը պարզելու առումով արձանագրութուններից առնչվում է նոր Գետիկի մի արձանագրութիւն. «Ե ՈՒ (1191) զվնի Գ ամաց առնլո զժրուսաղէմ Սալահոնին սկսեալ եկեղեցիս սուրբ ի նորս Գետիկ և կատարի յամս Ե...» ձեռամբ վարդապետին Մխիթարա... ձեռնադրութեամբ բարեպաշտ իշխանի Վախտանգա և նորին զուգակցի Արզու Խաթունի և նորին եղբարցն Սըմ-

պատա, Վասակա, Խոյրիս, Գրիգորիսի և նոցին զաւակացն լիցի նոցա պատարագ... յԴ աւուրսն բայց զԱ շասանա հար Վախտանգա և զԱ մար նոցին Մամին...» (Հ. Զաւա-
 փաղաղյան, Մխիթար Գոշը և Նոր Գետիկ վանքը, Աշխատություններ Հայաստանի պետա-
 կան պատմական քանդաւանի, Ե. Ա. Երևան, 1948, էջ 157—158. տե՛ս նաև Զաւալյանց,
 մ. Ա, էջ 140): Այս արձանագրութիւնները, Գանձակեցու հաղորդած տեղեկութիւնները
 և այլ փաստերի հիման վրա կարող ենք կազմել Վախտանգեանցի մեկի ծննդաբանութիւն
 հետևյալ հատվածը:

Այս Վախտանգեանցի ընտանիքն է հիշատակարանում նշվածը: Առ այդ ուշադրութեամբ են ար-
 ժանի հետևյալ փաստերը: Դատաստանագրում հիշված Վախտանգը Հաթերքի տեղն է:
 Գիտենք արդեն, որ նշած Վախտանգեանցի Հաթերքի տեղը առաջինն է, ոչ Տանկիկը: Գի-
 տենք նաև, որ Նոր Գետիկի Ս. Աստվածածնի եկեղեցին Մխիթարը կառուցել է Վախտանգի,
 նրա եղբայրների և կնոջ՝ Արղուխաթունի «ձեռնառուութեամբ»: Այս Վախտանգը ևս առաջին
 Վախտանգն է, ոչ Տանկիկը կամ Սակոնանցը: Գանձակեցին շի նշում առաջին Վախտանգի
 տղաներին: Պատճառը, թերևս, այն է, որ ինչպես ասում է Վարդանը, նրա որդիք մահա-
 ցել էին տարածամ: Դա հաստատվում է Արղուխաթունի 1214 թ. արձանագրութեամբ.
 «... Ես Արղու խաթուն... ամուսին Վախտանգայ թագաւորազնոյ տեառն Հաթերքոյ և
 ամենայն վերին խաչնոյ... շինեցի զուրբ կաթողիկէս ի տիղոշ հանգստարանի առն
 իմոյ և զաւակաց իմոց Հասանայ սնդրանկին իմոյ և Գրիգորի՝ որ ի Տէր կէսաւրեայ
 վաղճանելոյ... Զի անդրանիկն իմ Հասան սպանաւ ի թուրքաց պատերազմին... և զկնի
 երկց ամաց գիրտսէր որդին իմ գրիգորն... փոխեցաւ առ Քրիստոս» (Քաղաքագրա-
 անց, Արցախ, էջ 204, տե՛ս նաև Շահխաթունյան, Բ, 356—358): Հիշատակարանից զի-
 տենք, որ Վախտանգի հայր Հասանը «կրօնատրեցեալ» էր: Դա հաստատվում է Հասանի ու
 նրա կնոջ՝ Մամայի արձանագրութիւններով: Բայց այս Հասանը առաջին Վախտանգի
 հայրն է և ոչ Տանկիկ Վախտանգի: Դատաստանագրի վեներտիկում պահվող հնագույն օր-
 նակը նվիրվել է սիլխանաց իշխանին Վախտանգայ՝ որդւոյ Հասանայ: Նույն ձեռագրի
 վերջում կա հետևյալ հիշատակարանը. «Յս. Քս, յորժամ զաս ի նորոգել զերկիր, նորոգեա
 հոգով եւ մարմնով զաստուածաէր իշխանն իշխանաց զՎախտանգ և զամուսին իւր
 զԱրղու խաթունն ի կեանս անմահս, և ի ներկայիս ւսոսնց փորձանաց պահեսցես զա-

ակաւք հանդերձ...»: Գառաստանագիրքը նվեր ստացած և այս հիշատակարանում նշված Վախտանգը Արզուխաթունի ամուսինն է, հետևապես ոչ Տանկիկը: Բերված և մի քանի այլ փաստեր, թվում է, հաստատապես վկայում են, որ Գառաստանագրքի հիշատակարանում նշված Վախտանգը՝ Մխիթարի հովանավորողներից մեկն ու բարեկամը, Վերին Խաչենի տեր, Արզուխաթունի ամուսին, Քրդի փեսա Վախտանգն է և ոչ թե Զալալյանների տոհմի հիմնադիր Հասան Զալալի հայր, Խորիշահի ամուսին, Զաքարի ու Իվանների փեսա Վախտանգ Տանկիկը, ինչպես ոչ Ճիշտ նշում է Ն. Օրբելին: Հիշատակարանում նշված Վախտանգին Ճիշտ են որոշել Վ. Բաստամյանը (Ժանդիթագր. № 126), Բարխուդարյանը (Արցախ, Բաքու, 1895, էջ 426), Ն. Աճառյանը (Անձնանունների բառարան, հ. V):

33. (Ա) Եւ կողմանցն կիւղիկեայ մեծի իշխանին Ռուբենի (էջ 25)՝
(Բ) մեծի իշխանին Ռուբէնին (էջ 73)

Վ. Բաստամյանը այս Ռուբենի մասին գրում է. «Ռուբեն Բ մեծ իշխան հայոց» (Ժանդիթագր. 128, էջ 73): Նա հավանաբար հաշվի չի առել իրական Ռուբեն երկրորդին, որովհետև նա անշահաճապ էր երբ անցավ իշխանությունը զուլփ և իշխեց միայն մեկ տարի (1169—1170) և 1170 թ. էլ մահացավ: Հիշատակարանում նշվածը Ռուբեն երրորդն է, որ իշխել է 1175—1185 թթ. 1185 թ. Անտիոքի իշխան Ռեյնալդը ուխտադրժորեն նրան գերի վերցրեց: Բայց շուտով նա ազատվեց գերութունից և իշխանությունը հանձնելով իր եղբայր Լևոն երկրորդին՝ թագավորության հիմնադրին, մտավ վանք և մեռավ 1187 թ. (տե՛ս Դ. Գ. Микаелян, История Киликийского армянского государства, Ереван, 1952, էջ 130, 140):

34. (Ա) ...յամի, յորում մեզաւ յաղբող քաղաւորն Վրաց Գեաւրգն (էջ 25):

Թագավորել է 1156—1184 թթ. Թամար թագուհու հայրն էր: Մեծապես հարգում էր ժամանակի աշխի բնկնող հայ մտավորականներին, մանավանդ՝ խաչատուր Տարոնացուն (Կիրակոս Գանձակցի, Պատմություն Հայոց, 1961, էջ 211):

35. (Ա) Ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի Հայոց Մեծաց (էջ 25):

Գրիգոր Տղա կաթողիկոսն է, որը զահակալել է 1173—1193 թթ.

36. (Ա) Ի դիապետութեան տեառն Ստեփաննոսի տանս Աղուանից, չաշխարհիս Առանայ (էջ 25):

Տե՛ս Ժանդիթագր. № 7,8:

37. (Ա) Ի ճահանգիս, որ կոչի մայրաֆղաֆին Գանձակայ, յանապատի եւ յեղբայրանցու անուանեալ Գասնոյ, սկզբնաւորեալ ի լեռնալոյմն մեծաստեղին կոչեցելոյ Հոռոմաշէն (էջ 25):

Գանձակ նահանգը այդպես է կոչվել Հայաղվանքի հին Գանձակ քաղաքի անունով և բնդգրկում էր պատմական Արցախ և Ուտիք նահանգների որոշ մասերը: Գասնո և Հոռոմաշեն անապատները գտնվում էին նահանգի՝ հետագայում Այրում կոչված գավառում տե՛ս Ա. Ալիշան, Տեղեկագիր Հայոց Մեծաց, Վենետիկ, 1855, էջ 95):

38. Ա հողավճօր բստ խմբագրութունների ուշագրավ տարբերություններ ունի՝ մասնավորապես դատավորների վարձատրման սկզբունքների, աղբյուրների և շահերի վերաբերյալ, որ բերում ենք ստորև:

ԱՐ

Զի հարկաւոր իսկ է դատաւորաց յազգրս աշխատութեան դատաստանին թողակրս մտից լինել, զի մի՛ անպտուղ գործն նոցա կարծիցի, եւ տաղտկացեալ ի բաց կայցեն ի դատելոյ:

Եւ զի այժմ ոչ ունիմք թագաւոր եւ իշխան, զի այսպիսի բարեկարգութիւն ի ձեռքս նոցա լիցի, զայտոսիկ ի հայրապետէ մերմէ յցոյս, զի նա է զլուս դատաւորաց եկեղեցւոյ (Ա՛ էջ 26, Բ՛ էջ 82):

Գ

Զի պարտ է, որ դատաւորք հոռք և պարգնք ունիցին ի թագաւորաց, զի մի ձանձրացին ի դատելոյն. գնոյն և եկեղեցոյ դատաւորքն, որ են եպիսկոպոսք, պարգևս մեծամեծ կայցին ի կաթողիկոսէն լիապէս, զի մի յազգաւ աղբատութեան թիւրեցեն զուղիղ դատաստանս Աստուծոյ (էջ 299):

ԱԲ

Ձի թէ մեռանիցի այր ոք, և ուստր ոչ իցլ նորա, և ոչ դուստր, և ոչ այլ ոք ի ցեղէ հարց նորա, ժառանգութիւն նորա դատաւորաց լիցի թողակ, զի ինքեանք կերակրեսցին և հոգեւորապէս ի գործ յեկեղեցի արկանիցեն (Ա՛ էջ 26, Բ՛ էջ 82):

ԱԲ

Ձի եթէ ի սեփհական վիճակի իցէ վախճանիս անժառանգ, հայրապետին եղիցի ժառանգութիւնն, և եթէ ի վիճակի եպիսկոպոսի իցէ՝ յերիս բաժանեսցի՝ հայրապետին, և եպիսկոպոսին, և բահանայից ժողովրդեանն: Եւ եթէ վարդապետ ոք ի նահանգին իցէ և զնոյն աշխատութիւն կրէ դատաստանի, մասն լիցի և նմա, նովին շարիով՝ այլոցն (Ա՛ էջ 26, Բ՛ էջ 82—83):

Դատաստանագրքի այս հորվածի համաձայն դատավորը պետք է վարձատրվի: Վարձատրման ընդհանուր սկզբունքը հետևյալն է. եկեղեցական դատավորները պետք է վարձատրվեն հոգևոր իշխանութիան կողմից, աշխարհական դատավորները՝ մարմնավոր:

Հոգևոր դատավորներին ի վարձատրութիւն հատկացվում է անժառանգ մեռնողների գույքը: Դժվար չէ նկատել, որ եկեղեցու դատավորներին հատկացվող այդ եկամտւոր ոչ միայն դիպվածային էր, այլ և աննշան և եթե հնարավոր էր դրանով հոգևոր-եկեղեցական որոշ կարիքներ հոգայ, ապա անհնար էր գոյությունը ապահովել: Ուրեմն, պետք է ընդունեն, որ եկեղեցու դատավորների ապրուստի միջոցը տիրազուրկ ժառանգությունը չէր, շիրավի, գիտենք, որ եկեղեցու դատավորներն էին կաթողիկոսը, եպիսկոպոսը (նաև վարդապետը), քահանան (տե՛ս ժանոթագր. № 44): Սրանք միայն դատավորներ չէին, այլ ընդհանրապես հոգևոր սպասավորներ, եկեղեցու պաշտոնյաներ միաժամանակ և որպես այդպիսիք նյութապես ապահովված էին եկեղեցու միջոցների-եկամուտների հաշվին: Եթե դատավորների վարձատրութիան տակ Դատաստանագրքում նկատի են առնված եկեղեցու ընդհանուր եկամտների հաշվին հայթայթվող գոյամիջոցները, ապա ավելորդ էր այն կողմ վարձատրութիւն հատկապես դատավորական պաշտոնակատարութիան համար, իսկ եթե դատավորների վարձատրութիւն է համարվել տիրազուրկ ժառանգությունը, ապա Դատաստանագրքի հեղինակի համար էլ ակնհայտ էր, որ այն չէր կարող լինել գոյութիան հիմնական միջոց: Ուրեմն, մնում է ենթադրել, որ եկեղեցու ընդհանուր պաշտոնյաների համար եղել է վարձատրութիան հատուկ աղբյուր հատկապես նրանց դատավորական ծառայությունների համար:

Դատաստանագրքի ԱԲ խմբագրություններից արտաբուստ այն տպավորությունն է ըստացվում, որ վարձատրութիւն չի սահմանվում աշխարհական դատավորների համար. «Իսկ աշխարհականաց դատաւորաց մի լիցի մասն, զի ոչ բնաւորականք են դատաւորք, այլ պատահամար»: Այս փաստը հիմք է դարձել հայագիտութիան մեջ ընդունված մի տեսակետի և, որը չի համապատասխանում իրականութիւն: Քաղվածքից Վ. Բաստամյանցը (Յառաջաբանութիւն, էջ 124—126, 131 և այլուր), Հ. Կարսաը Kommentar, էջ 34), Խ. Սամուելյանը (Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքն ու հին հայոց փառագիտական իրավունք, Վիեննա, 1911, էջ 121 և այլուր) և այլք եզրակացրել են, որ Մխիթարի համար թագավորն ու իշխանները պատահական, ոչ-սկզբնական դատավորներ են, որոնց ինչ-որ շարիով միայն լրացուցիչ, օժանդակ դատական դեր է տրված, որ աշխարհիկ դատավորների դերը հայ իրավունքում ու կյանքում երկրորդական է եղել: Քաղվածքում, սակայն, խոսքը ոչ թե անհասարակ աշխարհական դատավորների՝ թագավորի, իշխանների, տանուտերերի կամ աշխարհականներից հատկապես նշանակված պետական-պաշտոնական դատավորներին մասին է, այլ աշխարհականներից ընտրվող այն դատավորների, որոնք իրավունքի պատմութիան մեջ հայտնի են միջնորդ դատավոր անունով: Մխիթարի համար թագավորն ու իշխանները նույնքան իսկական ու բնական դատավորներ են, որքան և հոգևոր դատավորները: Որ ԱԲ խմբա-

Գ

Եթէ մեռանիցի այր ոք և ուստր ոչ ունիցի, և ոչ դուստր, և ոչ այլ ոք ի ցեղից հարց նորա, ժառանգութիւն նորա եպիսկոպոսաց լիցի (էջ 299):

Գ

Ձի եթէ ի կաթողիկոսի վիճակ եղիցի անժառանգ վախճանեալն, կաթողիկոսին եղիցի ինչքն, և եթէ յեպիսկոպոսի՝ եպիսկոպոսն երեք բաժին առնէ զինչս մեռնուցն և զմինն իւրն առցէ, և զմիւսն կաթողիկոսին տացէ, և զմիւսն այլ՝ քահանայիցն: Եւ թէ թիմին վարդապետ կայ, ի վեց բաժնեն, զմինն նմա տան և զայլըն ապա երեք բաժին արացցեն (էջ 299):

Դատաստանագրքի այս հորվածի համաձայն դատավորը պետք է վարձատրվի: Վարձատրման ընդհանուր սկզբունքը հետևյալն է. եկեղեցական դատավորները պետք է վարձատրվեն հոգևոր իշխանութիան կողմից, աշխարհական դատավորները՝ մարմնավոր:

Հոգևոր դատավորներին ի վարձատրութիւն հատկացվում է անժառանգ մեռնողների գույքը: Դժվար չէ նկատել, որ եկեղեցու դատավորներին հատկացվող այդ եկամտւոր ոչ միայն դիպվածային էր, այլ և աննշան և եթե հնարավոր էր դրանով հոգևոր-եկեղեցական որոշ կարիքներ հոգայ, ապա անհնար էր գոյությունը ապահովել: Ուրեմն, պետք է ընդունեն, որ եկեղեցու դատավորների ապրուստի միջոցը տիրազուրկ ժառանգությունը չէր, շիրավի, գիտենք, որ եկեղեցու դատավորներն էին կաթողիկոսը, եպիսկոպոսը (նաև վարդապետը), քահանան (տե՛ս ժանոթագր. № 44): Սրանք միայն դատավորներ չէին, այլ ընդհանրապես հոգևոր սպասավորներ, եկեղեցու պաշտոնյաներ միաժամանակ և որպես այդպիսիք նյութապես ապահովված էին եկեղեցու միջոցների-եկամուտների հաշվին: Եթե դատավորների վարձատրութիան տակ Դատաստանագրքում նկատի են առնված եկեղեցու ընդհանուր եկամտների հաշվին հայթայթվող գոյամիջոցները, ապա ավելորդ էր այն կողմ վարձատրութիւն հատկապես դատավորական պաշտոնակատարութիան համար, իսկ եթե դատավորների վարձատրութիւն է համարվել տիրազուրկ ժառանգությունը, ապա Դատաստանագրքի հեղինակի համար էլ ակնհայտ էր, որ այն չէր կարող լինել գոյութիան հիմնական միջոց: Ուրեմն, մնում է ենթադրել, որ եկեղեցու ընդհանուր պաշտոնյաների համար եղել է վարձատրութիան հատուկ աղբյուր հատկապես նրանց դատավորական ծառայությունների համար:

գրութիւններում խոսքը ոչ թէ «բնական», այլ միջնորդ դատավորների մասին է, հաստատում է, ի թիվս այլ փաստերի, նաև ԱԲ և Գ խմբագրութիւնների համադրութիւմը:

ԱԲ

Գ

Իսկ աշխարհականաց դատաւորաց մի լիցի մասն, զի ոչ բնաւորականք են դատաւորք, այլ պատահմամբ: Զի թէ ոք զըզկնի վճարման դատաստանին, տեսեալ զաշխատութիւն նոցա, տացէ ինչ նոցա, այնու շատացին, այլ մի ինչ արիւնաւոր լիցի նոցա, զի առաջնորդաց արիւնաւորն թողացաւ յաղագս հոգեւոր հատուցմանն (Ա՛ էջ 26—27, Բ՛ էջ 83):

Իսկ աշխարհական դատաւորաց ոչ տան մասն, վասն զի այսօր են և վաղն շին: Ապա եկեղեցոյ դատաւորք հայրք են հոգոց և մարմնոց և ետքս պարտին հատուցումն անել ննջեցեաց: Իսկ սիրոյ աղագաւ, վասն աշխատութեան դատաստանին, տացեն մասն ինչ մարմնաւոր դատաւորաց, այլ ոչ օրինօք, այլ ըստ պատահման (էջ 299):

Ակնհայտ է, որ ԱԲ խմբագրութիւնների խոսքը՝ «զի ոչ բնաւորականք են դատաւորք, այլ պատահմամբ վերաբերում է ոչ թէ ընդհանրապես աշխարհական դատավորներին, այլ միջնորդ դատավորներին, որովհետև Գ խմբագրութիւնում ուղղակի ասված է, որ վարձատրութիւն չպետք է տրվի աշխարհական պատահական դատավորներին և ոչ թէ աշխարհական օրինական դատավորներին: Այլ կերպ՝ Գ խմբագրութիւնը որոշակիութիւն մըտցընելով ԱԲ խմբագրութիւնն ձևակերպման մեջ, հստակորեն զանազանում է մարմնավոր, աշխարհական երկու տեսակ դատավոր՝ օրինական և պատահական: Թվում է, կասկած չի կարող լինել, որ «բնաւորական», «օրինօք» դատավորը թագավորն է, իշխանը կամ նա, ով կոչված է ի դատավորութիւն օրնքով, իշխանութիւն կամքով և ոչ թէ երկու մարդու ցանկութիւմը: «Ըստ պատահման» դատավորները նրանք են, ովքեր «այսօր են և վաղն չեն», սրանք հենց միջնորդ դատավորներն են: Հնում եղած սովորութիւն համաձայն վիճող կողմերը կարող էին և երբեմն դիմում էին, ոչ թէ ի պաշտոնն դատավորներին, այլ փոխադարձ համաձայնութիւմը իրենց համար դատավոր էին ընտրում տեղի մարդկանցից: Այս անձը դատավոր էր միայն սովյալ գործով և վեճը լուծելուց հետո ինքնաբերաբար պաշտօնաթղ էր լինում: Սրանք «բնաւորական» դատավորներ չէին, այլ՝ «պատահական», և Գ խմբագրութիւնը ճշտադուրս բնութագրել է նրանց որպէս դատավորներ, որ «այսօր են և վաղը չեն»: Միջնորդ դատավորները իրենց ծառայութիւնների համար պաշտօնապէս չէին վարձատրվում ո՛չ իշխանութիւնների և ո՛չ էլ ընտրողների կողմից: Ուստի պատահական չէ, որ մեր Դատաստանագիրքը ևս նրանց վարձատրութիւն չի սահմանում:

Դատաստանագիրքը վարձատրութիւն է սահմանում աշխարհական պետական-պաշտօնական դատավորների համար: Աշխարհական այս դատավորները՝ թագավորը, իշխանը, գեղջավազը նյութապէս ազատված իին անկախ դատավորի համար սահմանված վարձատրութիւնից: Բայց, եթէ Դատաստանագիրքը վարձատրութիւն է սահմանում հատուկպէս նրանց դատավորական ծառայութիւն համար, պետք է որ նկատի ունեցած լինի վարձատրութիւն որոշ աղբյուր: Այս հոգովանում այդ աղբյուրը չի նշված: Բայց հաջորդ հոգվածք և որոշակի տեղեկութիւններ, որոնք վերաբերում են մի փոքր ավելի ուշ ժամանակաշրջանի, թույլ են տալիս նշելու այդ աղբյուրը:

Բ հոգվածքը թագավորական դատարանին ընդգատյալ գործերով սահմանում է տուգանք դատապարտալից հօգուտ թագավորի: Դրանով փոխհատուցվում էր թագավորի այն ծառայութիւնը, որ նա մատուցում էր արդարատեղի իրականացմանը:

Քանի որ հայկական դատարանային համակարգի առաջին դատարանի համար դատավորի վարձատրութիւն սկզբունք վերահիշյալ էր, ապա այդպէս պետք է լինէր նաև հաջորդ օղակների դատավորների համար: Դատաստանագրքում թեև չկան փաստեր այդ մասին, բայց Հովհաննես Մործորեցին և Գրիգոր Տաթևացին հաղորդում են անհրաժեշտ տեղեկութիւններ:

Հովհաննես Մործորեցին, մեկնելով Մատթեոսի Ավետարանի հայտնի հատվածք, որտեղ կոչ է արվում վիճող կողմերին հաշտվել և զործը շհասցնել դատարան, բացատրում է, որ հակառակ դեպքում պատասխանողը «բնավին կաղքատանա» «մինչև ցնտին դանգև տուգանս տալով զիրաւուն սոսիսին, զոր ոչ խորհեցար նախ, և զդատաւորին և զպատաւորաց նորին» (Մեկնութիւն Սուրբ Անտառապետի որ ըստ Մատթեոսի... Կ. Պոլիս, 1825, էջ 116): Ըստ այսմ՝ դատարանի կողմից անիրավացի ճանաչված կողմը, մյուս կողմի վնասը փոխհատուցելուց բացի, տուգանք էր վճարում նաև դատավորին:

Գրիգոր Տաթևացին իր քարոզներից մեկում ասում է. «Եւ զինչ իցէ հնար գողին: Այն՝

զոր յօրէնսն հրամայէ աստուած. եթէ գտցին զողունիքն ի ձեռս զողին և բմբոսն, միոյն կրկին առնուն ի զողէն և տան զմին ի տէր ընշիցն և զմին՝ իշխանին և զանեալ թողցեն: Իսկ թէ կերեալ լինին զողունիքն, և զտանի գողն, միոյն շորս կամ հինգ առնուն ի զողէն և տան ի տեսարս և իշխանն» (Պիտի Բարոզութեան որ կոչի Ամառան ճատոր, Կ. Պոլիս, 1741, էջ 26): Տաթևացին ևս վկայում է, որ դատապարտալից զանձվում էր հատուկ տուգանք հօգուտ իշխանի:

39. Բ հողվածք ևս ըստ խմբագրութիւնների բազմաթիվ ու կարևոր տարբերութիւններ ունի, որոնք վերաբերում են, մասնավորապէս, պետական և քրեական իրավունքներին և որոնք բերում ենք ստորև:

Ա	Բ	Գ
Իսկ երկրորդ դիցուք զըզատաստան թագաւորաց, զի թէ եւ մեր ոչ է, յաղագս յարմատեթեան եղաք զըզատաստան նոցա (էջ 28):	Իսկ երկրորդ նմին կարգեսցուք զըզատաստան թագաւորի եւ իշխանաց եւ ամենայն աշխարհականաց (էջ 299):	Իսկ երկրորդ դիցուք զըզատաստանս թագաւորաց (էջ 300):

Պ	Պ
Սակայն թագաւորք այնոքիկ անուանին, որք ազգաց իւրեանց տիրեն համանգամայն (Բ՝ միանգամայն) եւ յայլոց հարկս (Բ՝ հարկ) առնուն յազգաց, եւ եթէ ոչ՝ ոչ հարկիցին (Ա՝ էջ 28, Բ՝ էջ 300):	Պ

ԱԲ	Պ
Եւ եթէ պատահիցի ուստերս լինել նմա եւ դատերս, զոյգ եւ արդար զվիճակ թագաւորութեանն բաժանիցէ (Ա՝ էջ 28, Բ՝ էջ 300):	Արդ, եթէ պատահի թագաւորի մեռանել և ունիցի ուստերս և դատերս, պարտ է զիւնչսն հաւասար բաժանել (էջ 301):

ԱԲ	Պ
Եւ եթէ դուստր իցէ նորա, եւ հասպտութեան տուն կարգեսցէ հանդերձ արամբն, կէս եղբարւ մասն առցէ (Ա՝ էջ 28, Բ՝ էջ 300):	Եւ եթէ դուստր իցէ նորա, կէս եղբոր մասն առցէ, հանդերձ արամբն (էջ 301):

ԱԲ	Պ
Եթէ շիցէ բնաւին ժառանգ ի ցեղէ հարց, իշխան լիցի տալ զթագ իւր արտարի... (Ա՝ էջ 29, Բ՝ էջ 303):	Եւ թէ շիցէ բնաւ ժառանգ ի ցեղէ հարց մինչև ի շորբորդ զարմն, իշխան լիցի տալ զթագ իւր օտարի... (էջ 301):

ԱԲ	Պ
Իսկ եթէ ի տանէ հարւ նորա իցեն ժառանգք, որք մերձաւորք իցեն՝ նոքա լիցին: Եւ յորդուց թէ իցեն, զմի առ ինքն կալցի, ի բացեալ միշտ եւ զայլսն, մինչ զմին ժառանգեցուցանէ զանկաւորն, հետի բնակեցուցէ, որպէս եւ զայս սովորութիւն կալան ատաշխնքն թագաւորք: Այս իրաւունք դատաստանի յապացեալս ամենայն եղիցի իշխանաց եւ ազատաց միտնգամայն (Ա՝ էջ 29, Բ՝ էջ 303—304):	Պ

ԱԲ	Պ
Եւ եթէ շինիցէ քաղաք և կամ դղեակ, և աշխարհազիր եթէ առնիցէ, և եթէ դա-	Եւ եթէ շինիցէ քաղաք կամ բերդ, և թէ աշխարհազիր առնիցէ, և թէ դահեկան կամ

հեկան եւ զրամ հատանիցէ եւ կամ հատանիցէ, իշխանութիւն կալցի ըստ իրականց դատաստանի (Ա՛ էջ 29, Բ՛ էջ 304):

ԱՐ

Եթէ պատահի պատերազմել ընդ այլազգիս հարկաւորաբար, յորժամ սուրն վերասցի, մի տացէ առնել սպանումն, բայց եթէ որ պատճառ պատերազմին իցէ յայլազգացն (Ա՛ էջ 29, Բ՛ էջ 307):

ԱՐ

...եւ եթէ ոչ կամիցին գալ, եւ բռնաբար առցէ, զընդդիմացեալսն սպանեալ՝ զայլսն ընդ հարկիւ կալցէ. ապա թէ անձնատուրք լիցին, յայլսն հարկիցին, ալ մի ի գլուխս (Ա՛ էջ 41, Բ՛ էջ 307):

ԱՐ

...բայց զբրիստոնեայ՝ զըղզանն առեալ եւ զինքն, եւ զկին, եւ զորդիսն յազատոհմ եւ ի քրիստոնեայս վաճառեալ, թողցէ: Ապա թէ ալ ոչ իցէ, խրատիցի յաշքս կամ ի ձեռս եւ թողցի (Ա՛ էջ 30, Բ՛ էջ 308):

ԱՐ

Իսկ եթէ սպանանիցէ այլազգի զբրիստոնեայ... ազամայ՝ իրատեսցի ի ձեռս (Ա՛ էջ 31, Բ՛ էջ 312):

Ա

Այլ հանդիպողութեամբ եւ ըստ կարի ի զէպ կարծեմ երեքհարիւր վաթսուն եւ հինգ լինել զին զահեկանի ըստ ժամանակի վարման (էջ 30):

ԱՐ

Բայց տասանորդս յեկեղեցին տացլ (Ա՛ էջ 31, Բ՛ էջ 312):

ԱՐ

Եւ գերոյն եւ աւարին կէսն սրբայի լիցի, եւ տասանորդեսցէ յեկեղեցիս, եւ ի կիսոյն՝ զաւրացն: Իւրաքանչիւր իշխանք զնոյն բաժին արասցեն եւ նոքա եւս նախ տասանորդեսցեն յեկեղեցիս իւրաքանչիւր (Ա՛ էջ 31, Բ՛ էջ 312):

ԱՐ

Իսկ զողս թագաւորի եւ իշխանի ոչ վա-

զրամ հատանիցէ, ինքնիշխան կամօք արասցէ, ըստ օրինաց դատաստանի (էջ 301—302):

Գ

Եթէ պատահի պատերազմել ընդ այլազգիս հարկաւորաբար, յորժամ սուրն վերասցի, հրաման մի տացէ ալ սպանութիւն առնել (էջ 302):

Գ

...եւ թէ ոչ կամիցին գալ, և բռնաբար առցէ զթաղաքն, զալոստիկ, որ ոչ կամէին զլաւազաղութիւն, սրով սպանանէ և վայսն ընդ հարկիւ ածցէ, ապա թէ և նոքա հակառակին, սատակեսցէ զնոսա, իսկ զգլխաւորսն ոչ ևս (էջ 302):

Գ

...և զբրիստոնեայ գողն՝ առնուն լիւրմէն զոր գողացեալն է, և զտունն, և զինչըսն, զոր ունի, և զանձն իւր ծախեսցեն և զզինան առցեն և զորդիսն և զկիսն ազատեսցեն (էջ 302):

Գ

Իսկ եթէ սպանցէ այլազգի զբրիստոնեայ... ազամայ՝ կտրեսցեն գաշ ձեռն (էջ 302):

Բ

Այլ հանդիպողութեամբ եւ ըստ կարի ի զէպ կարծեմ երեքհարիւր վաթսուն եւ հինգ լինել զին զահեկանի, ոսկի զահեկան, որ լինի երեքասասն զրամ արծաթ ըստ ժամանակին վարման (էջ 309):

Գ

Այլ զին մարդոյ ըստ թուոյ աւուրց տարոյ կարծեմ երեքհարիւր վաթսուն եւ հինգ զահեկան ոսկի, և զեկանն՝ երեքասասն զըրամ արծաթ (էջ 303):

Գ

Բայց թագաւորն ի տասնէն զմինն կաթողիկոսին տացէ յամենայնէ (էջ 303):

Գ

Գերոյն և աւարոյն կէսն արքային լիցի, և կէսն՝ զօրացն: Իւրաքանչիւր իշխանքն զնոյն բաժին արասցեն և տասանորդս տացեն յեկեղեցին (էջ 303):

Գողս և աւազակս ոչ վայել է թագաւորի

յիչ է, բայց միայն լրտեսու Ապա թէ արտաքոյ իրաւանց կեցնն եւ առաքեսցնն, վասն հրամանին կէսն նոցա լիցի ի մարդոյ եւ յանասնոյ, իսկ եթէ առանց հրամանի երթիցնն, երկու բաժին երթողին լիցի, զի կամաւք ի մահ գիմեցին (Ա՛ էջ 31, Բ՛ էջ 312—313):

և իշխանի, բայց միայն լրտեսու, որ է շաշուշ: Զօրք և իշխանք, եթէ հրամանաւ արքաչի յաւար երթիցնն ըստ պատահման անկասկած, կէս աւարոյն և գերոյն արքային լիցի, և կէսն՝ զօրացն, իսկ եթէ առանց հրամանի երթիցնն՝ երկու բաժինն երթողին լիցի, քանզի կամօք ի մահ գիմեցին (էջ 303—304):

Ա

Բ

Գ

Զարական ի պատերազմի զոք ըմբռնեալ՝ զգեստն եւ զէնքն ամենայն նորա լիցին, ալլ զբահն տեառն լիցի (էջ 31):

Զօրական ի պատերազմի զոք ըմբռնեալ, զգեստն եւ երիվարն եւ զէնքն ամենայն նորա լիցին, ալլ զբահն տեառն լիցի (էջ 313):

Զօրական եթէ ի պատերազմի զոք ըմբռնեսցէ, զգեստն, և զէնքն, և երիվարն նորա լիցի, իսկ զբահն՝ թագաւորին (էջ 304):

Ա

Բ

Գ

Արծաթ յաւարին իշխանացն լիցի, պղինձ և երկաթ և նմանք նոցա՝ զաւրացն: Գիպակ, կերպաս ամենայն արինակաւ թագաւորին լիցի, եւ ասրեղէն պատուական և կտաւ՝ իշխանացն, և անարգ ասրեղէն և կտաւեղէն՝ զաւրացն (էջ 31):

Արծաթ և մարգարիտ յաւարին իշխանաց լիցի, պղինձ և երկաթ և նմանք նոցա՝ զօրացն: Ոսկի, ակունք և դիպակ ամենայն օրինակաւ թագաւորի լիցի, և ասրեղէն պատուական և կտաւ իշխանաց, և անարգ ասրեղէն և կտաւեղէն՝ զօրացն (էջ 313—314):

Ոսկի, ակունք և կերպաս ամենայն կերպիւ, զորս առցնն յաւարի, թագաւորաց բաժին է, իսկ արծաթ և մարգարիտ՝ իշխանաց. նոյն և ասրեղէն պատուական. իսկ անարգ ասրեղէն, և կտաւ, և պղինձ, և երկաթ և ալլ այսպիսի, զօրացն լիցի (էջ 304):

Ա

Բ

Գ

Զի արծաթադին անդաստան, և այզեստան, և բուրաստան մի լիցի ընդ հարկաւ հնգեկին, նմանապէս՝ ջրաղաց և տուն (էջ 31):

Զի արծաթադին անդաստան և այզեստան և բուրաստան մի լիցի ընդ հարկաւ հնգեկի, նմանապէս և ջրաղաց և տուն և խանութ (էջ 314):

Զի արծաթադին անդաստան, և այզի, և դրախտ մի լիցի ի նմանէ հնկակ, նըմանապէս և՛ ջրաղաց, և տուն, և խանութ (էջ 304):

ԱՐ

Գ

Առնպէս ոստինք, այգիք և ծառաստանք (Ա՛ էջ 32, Բ՛ էջ 315):

Առնպէս այգիք և ծառաստանք (էջ 304):

ԱՐ

Գ

Արաւտի հարկ ալլ մի լիցի, զի այն իսկ են արաւտականք, որ հարկին (Ա՛ էջ 32, Բ՛ էջ 315):

ԻԲ

ԱՐ

Գ

Ոշխարք ի գառինսն տասանորդեսցին. թի հաճոյ իցէ տէրոմեհացն՝ ընդ ոշխարի փոխանակիցէ ըստ արծանուոյն (Ա՛ էջ 32, Բ՛ էջ 315):

Ոշխարք ի գառինս տասանորդեսցեն (էջ 304):

ԱՔ

Գ

Զիռոյ, և չորոյոյ, և իշոյ մի՛ լիցի հարկ, զի նոքաք ըստում անգամ ծառայէ զըտերունիսն (Ա՛ էջ 32, Բ՛ էջ 316):

Զիռոյ, և չորոյոյ, և իշոյ մի լիցին հարկք, միայն պատահմամբ ծառայել նոքօք զըտերունիսն (էջ 304):

40 (ԱԳ) Զի այդպէս մերև (Գ՛ մեծն) արքայ Աբգարիոս կարգեաց զուռն քաթսուտարեան Պարսից (Ա՛ էջ 28, Գ՛ էջ 301):

Մխիթարը վկայակոչում է Խորենացու Պատմութիւնը. «Աբգարն արևելք գալով գտնում է, որ Պարսից վրա թագավորել է Արտաշեսը, Արշավիրի որդին և եղբայրները նրան ընդդիմանում են, որովհետև նա կամենում էր ժառանգաբար նրանց վրա թագավորել, իսկ նրանք չէին համաձայնում: Ուստի Արտաշեսը նրանց պաշարել էր և մահվան սպառնալիք արել և այս պատճառով գորթի և մյուս ազգականների մեջ մեծ երկպառակութիւնն և հակառակութիւն էին ծագել: Որովհետև Արշավիր թագավորը երեք որդի և մի դուստր ուներ. մեկն ինքը, Արտաշես թագավորը, երկրորդը Կարեն, երրորդը Արտրեան, իսկ նրանց թուրքը, որ Կոշմ էր կոչվում, կին էր բոլոր արջաց զորավարին...»

Աբգարը նրանց համոզում է խաղաղանալ և բոլորի մեջ այս կարգն է սահմանում.—կրթագավորն Արտաշեսը իր զավակներով հանդերձ, ինչպէս մտադրվել էր, իսկ եղբայրները կկոչվեն Պահլավներ՝ իրենց քաղաքի և մեծ ու պտղաբեր շախարհի անունով և կհամարվեն Պարսից բոլոր նախարարութիւնների մեջ ամենապատվավորները և առաջինները՝ ինչպէս իսկական թագավորական սերունդներ: Նաև երգումով դաշինք է հաստատում (Աբգարը) նրանց մեջ, որ էթե Արտաշեսի ցեղից տղամարդիկ սպառովին, թագավորութիւնը նրանց կանցնի» (II, ԲԼ, քաղվածուրյունը Ստ. Մալխասյանի, 1940, էջ 55—56):

41. (ԱԳ)զոր և Սաղմուն երբեմն էած զղշտյն հաբաւոյ, և Տէր իսկ վկայէ (Ա՛ էջ 28, Գ՛ 301):

ԱԳ խմբագրութիւնների բոլոր ձևագրերը, բացի Զէ, ունեն «զոր և Մովսէս...»: Բաստամյանը (ժանոթագր. 650) հիմնվելով Զ ձևագրի վրա (նրան հայտնի չէր է ձևագրերը) ուղղել է Սողմուն: Իրավացի է ուղղումը, որովհետև դեպքը, որի մասին պատմվում է. կապված է Սողմունի հետ (տե՛ս Գ թագ. Ժ, 1. Բ Մնաց., Թ, 1): Ավետարանի վկայակոչումն էլ նույնն է հաստատում (տե՛ս Մատթ., ԺԲ, 42. Ղուկ., ԺԱ, 31):

ԺԶՊ ձևագրերն ունեն. «....զոր և Մովսէս էած երբեմն զղշտյն հարաւոյ, որ և յաւուրս Սողմունի, զոր և Տէրն իսկ վկայէ...»: Ըհշտ է, այստեղ Մովսէսն ու Սողմունը դարձել են ժամանակակիցներ, բայց խմբագիրը (զրիշր) ինչ-որ ձևով դեպքը դարձյալ կապել է Սողմունի հետ:

42. (Ա) Եւ յարգաց թէ իցեն, զմի առ ինքն կայցի, ի քացեայ միշտ և զայսն, մինչ զմին ժառանգեցուցանել զանկաւառն, հեռի բնակեցուցել, որպէս և զայս սովորութիւն կայան առաջինն քաղաւոբ (էջ 29):

Մխիթարը դարձյալ ակնարկում է Խորենացու պատմութիւնը. «Եվ որովհետև շատ որդիներ ուներ (Վաղարշակը, ըստ Խորենացու Արշակունյաց հարստութեան հիմնադիրը.—Խ. Թ.), հարմար գտավ, որ բոլորն էլ միասին իր մոտ շման Մծրինում, այլ նրանց ուղարկում է բնակվելու Հաշտենից գավառը, և նրան սահմանակից ձորը, որ Տարունից դուրս է գտնվում, նրանց է թողնում բոլոր պուղերը, ավելացնելով նաև առանձին եկամուտներ և ուտեստ արթունի (գանձարանից): Միայն իր առաջին որդուն, որ կոչվում էր Արշակ, պահում է իր մոտ, իբրև թագավորութեան հաջորդ, նաև նրա որդուն, որին կոչեց Արտաշես... Եվ այս բանն այնուհետև մինչև վերջը օրենք դարձավ Արշակունի թագավորների համար, որ մի որդին ապրի թագավորի հետ՝ թագավորութեան փոխանորդ լինելու համար, իսկ մյուս որդիներն ու դուստրները զենև Հաշտենից կողմերը, իբրև ցեղի ժառանգներ» (II, Ը, քաղվածուրյունը Ստ. Մալխասյանի, 1940, էջ 76): Ըստ Խորենացու, Արշակունյաց հարստութեան մեջ գահը ժառանգաբար անցնում էր հորից որդի, հարստութեան հիմնադրման սկզբից: Բայց ինչպես նշում է Հ. Մանանդյանը, «Տրդատ Ա-ի (այսինքն՝ Արշակունյաց հարստութեան հիմնադիրը.—Խ. Թ.) և նրա հաջորդների ժամանակ Հայոց թագավորութիւնը շարձավ ժառանգական նրանց շառավիղների գծով: Արշակունյաց հարստութեան հաստատումը Հայաստանում, այսինքն՝ նրանց թագավորումը որդեցորդի... ըսկըսվել էր միայն երկրորդ դարի վերջերում, և Հայ Արշակունիների զինատախաչի հիմնադրն է Վաղարշ Բ-ը: Կարելի է, ուրեմն, ենթադրել, որ Խորենացու Պատմութեան Վաղարշակը,

որը հայ Արշակունիների նախահայրն էր, հիշողություն է ոչ թե Տրդատ Ա-ի կամ պարթև-վական թագավոր Վաղարշ Ա-ի... այլ նորով Ա-ի հայր Վաղարշ Բ-ի» (Քենակաճ տեսու-րյուն հայ ժողովրդի պատմության, հ. Բ, մասն Ա, Երևան, 1957, էջ 58):

43. (ԱԲԳ, էջք 30, 309, 303) Մարզու կյանքի, արյան գինը Դատաստանագիրքը սահմանում է 365 դահեկան: ԱՐ խմբագրությունները չեն բացատրում, թե որտեղից են վերցրել այդ թվով: Կ խմբագրությունը դա կապում է տարվա օրերի թվի հետ: Թվում է, որ այդ թիվը պետք է կապել մարդու մարմնի բաղադրուցիչ մասերի քանակի մասին հետո պատկերացումների հետ: Գրիգոր Տաթևացին այս կապակցությունը տրված հարցին պատասխանում է. «Ասեն բժշկը թէ, 248 ոսկր է մարդուն. շլօք պնտեալ և կապեալ ի մի մարմին... Ոմանք ասեն, 17 գրխա-տոր ջլօքն որ կապին սոքա՝ լինին 365 զօղուածք: Կամ զօղուածք ներքին գլխաւոր անդա-մացրն և արտաքին մարմնոն, որ մորթ և միս և արիւն և ալլքն առ միմեանս յօղին՝ լի-նին նոյնքան: Եւ դարձեալ՝ թիւ ոսկերացն 248 և 12 անդամքն և 5 զգայարանքն յօղեալ առ միմեանս, լինին 365 զօղուածք» (Գիրք հարցմանց, Կ. Պոլիս, 1729, էջ 243—244, տե՛ս նաև Բաստամյանց, ծանոթագր. 669): Հին բնագետների պատկերացմամբ, ուրեմն, մարդու մարմինը կազմված է 365 մասերից: Մխիթարը շատ լավ գիտակցում է, որ «գին արեան մարդոյ ըստ արժանույն զնոյ ոչ է», որ մարդու կորուստը ոչ մի գումարով չի կարելի ոչ վերադարձնել և ոչ փոխհատուցել, դի «յարուցանել միայն Աստուծոյ է գմեռեալն»: Բայց գործնական անհրաժեշտությունը պարտադրում է որևէ գին սահմանել մարդու կյանքի հա-մար «Հանդիպողութեամբ ևւ ըստ կարի ևւ ըստ ժամանակի վարման»: Մխիթարը գիտնա-կանի օգտին է խոսում և այն, որ նա մարդու արյան գինը սահմանելիս ցուցաբերում է ոչ թե ենթակաշական մոտեցում, այլ առարկայական հիմքեր է փնտրում: Ընդ է, այդ հիմքը այսօրվա ըմբռնմամբ կարող է թվալ ոչ-գիտական, ոչ-իրավագիտական, բայց ժամա-նակի պատկերացումների համաձայն այն լիովին գիտական էր և միանգամայն առարկա-յական: Ըստ այդմ, նա մարդու մարմնի մասերից յուրաքանչյուրը զնահատում է մեկ դու-հեկան և արյան գինը, այդ մասերի գումարով, 365 դահեկան:

Արդ, փորձենք պարզել դահեկանի արժեքը և իրական գնորունակությունը Մխիթարի ժամանակ, որովհետև միայն այդ կերպ հնարավոր կլինի պատկերացնել, թե որքան բար-ձր էր զնահատվում արյան գինը: Վ. Բաստամյանցը այսպես է որոշել դահեկանի ար-ժեքը. «Արդ թե մեր հայոց հին դրամը հավասար համարենք հունաց դրամին, որ մոտա-վորապես հավասար է այժմյան ֆրանսիական մեկ ֆրանկին կամ ռուսաց 24 կոպեկին, հողվածին մեզ հիշած ոսկի դահեկանը հավասար կլինի... 13 ֆրանկին կամ... 312 կո-պեկին... իսկ եթե ըստ այլոց հաշվենք դրամը հավասար ֆրանսիական 40 սանտիմին, դա-հեկանը հավասար կլինի... 5 ֆր 20 սան.» (Ծանոթագր. 669): Բայց, ինչպես ճիշտ կեր-պով նշում է Թ. Ավարբեկյանը, «թանկագին մետաղների միջնադարյան ու այժմյան կր-չիտներն արևելքի տեսակետից նույնացնելը տեսակետորեն սխալ է: Անհրաժեշտ է հաշ-վի առնել թանկագին մետաղների արժեքի փոփոխությունները, որոնք նրանց արտադրու-թյան ասպարեզում կիրառվող աշխատանքի արտադրողականության այս կամ այն աս-տիճանի հետևանք են: Միջնադարում ոսկու և արծաթի հարաբերությունը եղել է 1 առ 10: Նոր դարում արծաթի արժեքն ընկել է, այսինքն՝ քիչ աշխատանքով ավելի շատ արծաթ է արտադրվել: Այս նշանակում է, որ միջնադարի 1 գրամմ արծաթն այժմյան արծաթի 1 գրամմին չէ հավասար, այլ ավելի շատ արծաթի: Փրիդըիխ Էնգելսի ասելով XIX դարի վերջին տասնամյակում արդեն ոսկու և արծաթի հարաբերությունը հասել էր 1 առ 22-ի: Ուրեմն միջնադարյան 1 գրամմ արծաթը հավասար էր 2,2 գրամմ արծաթի» (Մի գաղտնիք հայ վիճակաճ արձանագրությունների մեջ ու նրա նշանակությունը Հայաստանի տրեռն-սական զարգացման պատմության համար, Հ. Ս. Խ. Հ. Գիտության և Արվեստի ինստի-տուտի Տեղեկագիր, № 2, Երևան, 1927, էջ 71): Այս տարբերությունը նկատի ունենալով հանդերձ, այնուամենայնիվ նպատակահարմար չէ դահեկանը վերածել այսօրվա ռուբլու, դոլլարի կամ ֆունտ ստեյնիգի, որովհետև դրանով ղեռ հատակ պատկերացում չի ըստեղ-ծովի դահեկանի գնորունակության մասին Մխիթարի ժամանակ: Այդ պատճառով Հայաս-տանում գործող դահեկանը պետք է համեմատվի ժամանակին այլ երկրներում գործող ոսկե-դրամների հետ և, որ մանեից կարևորն է, ոչևտք է փորձ արվել պարզելու, թե ինչ կարելի էր գնել մեկ դահեկանով:

Դատաստանագրքի Բ խմբագրության հողվածներից մեկում (II, 62) ասված է. «Ոսկի դե-կանն վեց դանգ է. պօպատ դեկանն երեք դանգ. թասուն ի դանգին շորիցն մին»: Այս հատ-վածը եթե նույնիսկ ընդմիջարկում համարենք, միևնույն է այն մնում է որպես ԺԲ-ԺԳ դա-

րերի փաստը, ուստի կարող է կարեոր կովան դառնալ Դատաստանագրքում նշված դահեկանի արժեքը որոշելու համար: «Պօպատի»-ի հիման վրա դահեկանի արժեքը պարզելու փորձ են արել Ք. Ավդալբեկյանը և Ն. Մանանդյանը (Բաստամյանց Ն: 784 ծանոթագրության մեջ առում է, որ այդ բառն իրեն անհասկանալի է):

Մեր Մատենադարանի Ն: 7735 ձեռագրում, ընդօրինակված 986 թ., որը հայտնի է Սանատարյան ազիտարան անունով, խիստ արժեքավոր վկայություններ են պահպանվել «պատատ»-ի մասին (տե՛ս Ն. Աճառյան Յուզակ հայերեն ձեռագրաց Սանատարյան վարժարանի Կարին, Վիեննա, 1900, էջ 1—3):

Այդ ձեռագրի այլևայլ էջերում պահպանվել են գրառումներ, իրոք, «գեշ գրված և դրժվարքնթեռելի ու սխալագիր, բայց համենայն դեպս հին, և կերևա թե թորթումն են» (Ն. Տաշյան, Հայ քննադպրուցը Սև ծովեն մինչև Կարին, Վիեննա, 1921, էջ 66): Դրանք գործարքների գրառումներ են, որոնք կարելի է թվագրել Մխիթարի ժամանակաշրջանով (մեր ձեռագրերում գրառված գործարքների մասին տե՛ս 1. Նաչիկյան, Տեսնակական գործարքների մասին գրառումները հայերեն ձեռագրերի մեջ և հրանց աղբյուրագիտական եղանակույթյունը, Բաքեր Մատենադարանի, Ն: 5, էջ 212—243): 1. «որ այլ առևլ ո (պետք է կարդալ ու, ինչպես որիշ դեպքերում է- ի. թ.) լսեր կպոստիմու տամ (՛) ճ. պոտ» 2. Մանանդյանը իրավացիորեն ուղղում է՝ լսեր է պոստիմոն տամ): 2. «ճ: պոտատ լումն եզ: տայ որ առևլ ու լսեալ էր»: 3. «Գ: մաղ: հաց: տվաք: Բ: կապին: ի պատատնէր: ու մարգերս առաք:» (Ն. Մանանդյանը ուղղել է՝ ի պատատնէր, թեև կարելի է կարդալ նաև Ի պատատնէր-ի. թ.): 4. «Գ: պատատ փողոցին արտին ենք տվել» (Ք. Ավդալբեկյանի հոդվածի մեջ տպված է՝ պոտատ, որ նշել է նաև Ն. Մանանդյանը): 5. «Զ: պատատի դեղին ենք տվել (Ք. Ավդալբեկյանը ուղղել է՝ ի Դեղիկն, որը Ն. Մանանդյանը համարում է հնարավոր, բայց ոչ անվիճելի իր հերթին Ք. Ավդալբեկյանը ընդօրինակել է՝ պատատ, որը նշել է նաև Ն. Մանանդյանը): 6. «Ն: պատատ ի Վասին ենք տվել» (Ք. Ավդալբեկյանը զարձալ ընդօրինակել է որպես պատատ, որը նշել է նաև Ն. Մանանդյանը): 7. «առ առաք: Թ: պատատ արտին ու մարգին» (Ք. Ավդալբեկյանը ընդօրինակել է՝ պատատ, որը նշել է նաև Ն. Մանանդյանը): 8. «Սախէցի զարտս ծանխու ու: ծ: ա: պատատ»: 9. Ն. Մանանդյանը իր կողմից ավելացնում է մի փայտ ևս. «Ապա դատարը քաղաքին ձեռք յառաջ տարեալ՝ պոր պատճառանօք բանս ի վերայ եղեալ թէ հինգհարիս պատարս մեաց ինձ առ Աստուճատուն» (Ալիշան, Հայագրություն, էջ 448):

«Պատատ» բառի ուղղագրությունը (և կան նշանակությունը է ունեցել նրա ստուգաբանության համար: Դատաստանագրքի նշված հոդվածում բառն ունի «պօպատ» ձևը: Բայց դա պետք է համարել տպագրական վրիպակ, որովհետև թե Վ. Բաստամյանցի համար հիմք ծառայած ձեռագրում և թե մյուս բոլոր գրչագրերում, որոնք պարունակում են այդ բառը, այն ունի «պատատ» ձևը: Ք. Ավդալբեկյանը, վերջ նշված իր շատ արժեքավոր հոդվածում, այսպես է մեկնում «պատատ»-ը: Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի համապատասխան հատվածի դիմաց Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագրքը ունի, «Սու ընդհանուր գին արևան քրիստոնէին ԳՃ (= 300)–ի. թ.) դեկան պեոպեոտ է» (հրատարակութուն Ա. Գալստյանի, Երևան, 1958, էջ 10): Այս պեոպեոտ «բյուզանդական այն ոսկի փողն է, որ ծանոթ է yperperorum sive Bysantiorum, uyperperus կամ սոսկ besand (=բյուզանդ կամ բիզանդ) անուններով: Այս yperperorum-uyperperus-besand ոսկին է հենց, որ դարձել է պերպիրատ (=իլլպիրպիրատ), ապա հավանորեն պեպատ (պիլր]պիլիրատ), հետո հավատի պոպոտ-պօպոտ-պատպատ ու ամենից վերջն էլ պոտատ-պոտատ-պատատ» (Ք. Ավդալբեկյանի նշված աշխ. էջ 49): Ըստ Ավդալբեկյանի, դահեկանը ունի երկու զբլխավոր տեսակ, որոնցից մեկը նա պայմանականորեն անվանում է մեծ, սա հենց Մխիթարի նշած ոսկի դահեկանն է, մյուսը՝ պոպատ կամ պոտատ, որը առաջինի կեսին է համասար: Արդ, եթե Ք. Ավդալբեկյանի պոտատ դահեկանը պեպեպեոտ է, ապա սա պարունակում էր, ըստ Սերաստյանի (Description general des munnaills byz., I, 55) 4,49—4,53 գրամ ոսկի, բոտ այլոց՝ 4,26—4,54 (տե՛ս Ալիշան, Սիսուան, էջ 378—385, Մանանդյան, ստորև նշվող հոդված, էջ 70, E. A. Пахомов, Монетные клады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавказа, выпуск VI, Баку, 1954, էջ 37—44): Ուրեմն, մեծ դահեկանը պարունակում էր շուրջ 9 գրամ ոսկի: Բայց, Մխիթարի դարաշրջանում (և դրանից առաջ ու հետո էլ) այդ կշռով բյուզանդական ոսկեդրամ չի հատվել: Այս մի կողմից: Մյուս կողմից. Ք. Ավդալբեկյանի բացատրությունը՝ պեպատ < պերպիրատ, թերևս, հիմք կունենար, եթե այդ բառը մեզ հայտնի դեպքերից գոնե մեկում ունե-

նար պեղպատ, կամ պոպատ, կամ պապատ ձևը, մինչդեռ բոլոր դեպքերում, այդ թվում և Գատաստանագրքի բոլոր ձևագրերում, որոնք ունեն այդ բար, այն հանդես է գալիս. գործարքների զբաղումներում՝ պապատ, պոպատ, պատատ, իսկ ձևագրերում՝ միշտ պապատ ձևով: Այս հանգամանքները նկատի ունենալով Հ. Մանանդյանը վճռականապես առարկել է Թ. Ավդաբեկյանին և առաջարկել իր բացատրությունը (տե՛ս, Նյուքեթը հին Հայաստանի տնտեսական կյանքի պատմություն (II), ՀՍԽՆ Պետական համալսարանի գիտական տեղեկագիր, Երևան, 1928, № 4, էջ 43—72, մեկ հետաքրքրող մասը՝ էջ 65—72): Հ. Մանանդյանը նշում է, որ եթե Մխիթարի «ոսկի դահեկանի» դիմաց Սմբատ Սպարապետը դնում է «պոպպետ դեկանը», ապա զրանից կարելի է թեքես եզրակացնել միայն, որ պոպպետ դեկանը համապատասխան է եղել «ոսկի դահեկանին»: Այստեղից հետևում է, որ պերպպետը ոչ թե՛ զահեկանի կենս էր, այլ պոտատն էր, այլ երկուսից յուրաքանչյուրի կենսը: Հ. Մանանդյանը, այնուհետև, հենվում է Մ. Բրոսսեյի վրա (Histoire de la Géorgie, Introduction et Tables des matières, St.-Petersbourg, 1858, էջ 88, 177—179, 212 և Additions et éclaircissements à l'histoire de la Géorgie, St.-Petersbourg, 1851, էջ 233) րատ որի ԺԱ-ԺԵ դարերում Վրաստանում տարածված է եղել botinat գրամը, որը Գալիթ Ծինարարին վերաբրված կտակի մեջ անվանվում է potonat, Սամադալի-Գադիանի 15-րդ դարի վճռագրում՝ patinat՝ Այդ փողը, ինչպես ուղիղ դիտել է Բրոսսեն, Նիկեփոր 3-րդ Բատանիատի (1078—1081 թթ.) գրամն է, որը նրա անունով կոչվել է botinat (Հ. Մանանդյան, նշված հոդվ. էջ 68, տե՛ս նաև Դ. Գ. Капанадзе, Грузинская нумизматика, Москва, 1955, էջ 140): Հ. Մանանդյանը եզրակացնում է. «Հայերեն «պոտատ» կամ «պատատ»-ը, իմ կարծիքով, հենց այս potonat կամ potinat փողն է: Ինչպես բյուզանդական «դոկատը»-ը ծագել է բյուզանդական կայսրների Dukas ազգանունից..., նույնպես և «պոտատ» կամ «պատատ» գրամի անունը... առաջ է եկել, ինչպես տեսնում ենք, Նիկեփոր 3-րդի Botaniates մականունից (նշված հոդվ. էջ 68): Հ. Մանանդյանի հաշվումներով պոտատը կշռում էր 2,26²/₃ գրամ ոսկի, հետևապես Գատաստանագրքում հիշված դահեկանը հավասար էր 4,53¹/₃ գրամ ոսկի: Մոտավորապես նույն կշիռն ունեին նաև Հայաստանին հարևան երկրների ոսկեգրամները, որոնք ընդհանուր անունով կոչվում էին Bisantius sarracenus. էյուբյանը՝ 4,54 գրամ, ֆաթիմյանը՝ 4,10 գրամ, առարականը կամ սուրին՝ 3,93 գրամ (տե՛ս Ալիշան, Սիսուան, էջ 385), վենետիկյան լիբան՝ 33,65 գրամ (տե՛ս Дж. Луццато, Экономическая история Италии. Античность и средневековые Москва, 1954, էջ 49):

Մանասարյան Ավետարանում գրանցված գործարքներից, որոնք ամենայն հավանականությամբ Մխիթարի դարաշրջանին են վերաբերում, գիտենք, որ մի դեպքում արտ են գնել 4 պոտատով, այսինքն 2 դահեկանով և ուրեմն՝ 365 դահեկանով կարելի կլիներ գնել 170—180 այդպիսի արտ, մի այլ դեպքում մի արտ ու մի մարզ վաճառվել է 9 պոտատի, այսինքն 4,5 դահեկանով, ուստի 365 դահեկանով կարելի կլիներ գնել շուրջ 80 այդպիսի արտ ու մարզ և այլն (Ս. Բարխուդարյանի շատ արժեքավոր մի հոդվածից գիտենք-Մի քանի դիտողություններ Երևանի կաթողիկե եկեղեցու արձանագրությունների վերաբերյալ, Տեղեկագիր ՀՍՍՌ ԳԱ, Հասարակական գիտություններ, Երևան, 1947 թ. № 5, էջ 69—70-րդ 14—15 դարերում Հայաստանում փողի գինը խիստ բնկել էր կամ, որ միևնույնն է, ապրանքի՝ հողի և անասունի գինը բարձրացել էր-մի կողմն ու մի եզր վաճառվել է 600 դահեկանով—եթե դահեկանն այստեղ արծաթ չէ: Ժժ դարի տարբեր տասնամյակներում որոշ ապրանքների, մասնավորապես՝ հացի գինը, հիշատակարանների բնձնածո սովյալներով, որոշել է կալադ. Լ. Նալիկյանը—տե՛ս Ե. Ե. Կարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ մասն Բ, Երևան, 1958, էջ CXXIV—CXXVII, որտեղ, 1407 թ. վերաբերյալ բերված մի փաստից իմանում ենք, որ մեկ կապիճ (3 փութ) հացն արժեցել է 34 գրամ արծաթ: Հատ Գատաստանագրքի ընդունելով ոսկու և արծաթի հարաբերությունը 1:13, ԺԳ դարի համար, ուրեմն, կարող ենք ասել, հայտնի վերապահումներով, որ մեկ դահեկանով կարելի կլիներ գնել մոտ 5 փութ հաց, ուստի 365 դահեկանով՝ շուրջ 1800 փութ): Բերված փաստերից երևում է, որ մարդու արյան գինը Մխիթարի ժամանակ շատ բարձր էր (այդպես էր նաև Բյուզանդիայում-Յ. 4.5.1., Սերբիայում և այլուր): Տե՛ս նաև հոդված 63 ԱԳ խմբագրությունների, 15 և 27 Գ խմբագրության, Բ խմբագրության I, 14, II, 9, 29 հոդվածները և ծանոթագրություն № 56:

44. (ԱԲԳ) Զայդուպի բագատը դատիցի եւ զայլ եւս դատաստան հասարակաց ի դատատուն բողէ... (Ա՛ էջ 30, Բ՛ էջ 311, Գ՛ էջ 303):

Խոսքը թագավորական և իշխանական դատարանների մասին է: Դատաստանագրքում, առհասարակ, բազմաթիվ են վկայությունները ինչպես Նշված, այնպես էլ կաթողիկոսական, եպիսկոպոսական և այլ դատարանների մասին: Այս կարգի վկայությունների ամփոփման հիման վրա հայկական դատարանային համակարգը, բառ Դատաստանագրքի, ներկայանում է հետևյալ կերպը:

Ա. Պետական դատարաններ

- ա. թագավորական
- բ. իշխանական
- գ. ստորին

Բ. Ավատատիրական դատարաններ

- ա. դասային
- բ. տերունական

Գ. Հոգևոր-եկեղեցական դատարաններ

- ա. եկեղեցական ժողով (դատաժողով)
- բ. կաթողիկոսական
- գ. եպիսկոպոսական
- դ. քահանայական

Թագավորական դատարանի մասին խոսքը Դատաստանագրքում չպետք է տարօրինակ թվա այն պատճառաբանությամբ, թե Մխիթարի ժամանակ Մայր Հայրենիքում հայկական թագավորություն չկար, իսկ Կիլիկյան թագավորությունը ստեղծվեց Դատաստանագիրքը գրվելուց հետո: Իրականում թագավորություն չկար, բայց հայոց աշխարհի երկու ժայրերում ներքին և արտաքին իրադարձությունները զարգանում էին այն ուղղությամբ, որ կարող էին տանել և Կիլիկիայում, իրօք, տարան դեպի թագավորական իշխանության վերականգնում: Մխիթարը կանխում է երկար սպասված ու վերջապես երևացող գալիքը, սահմանելով նաև թագավորական իշխանության դատա-իրավական հիմունքները:

Իշխանական դատարանները շունեն մահվան դատապարտելու իրավունք, այդ իրավունքը նրանց տայիս է թագավորը: Այս և նման մի շարք փաստերից հետևում է, որ իշխանների դատական իրավասությունը հիմնված էր ոչ թե նրանց տահմական-ժառանգական իրավունքների, այլ բարձրագույն իշխանության կողմից տրված լիազորությունների վրա: Սա նշանակում է, որ իշխանները որպես դատավորներ պետական թագավորական պաշտոնյաներ էին, ուստի նրանց դատարաններն էլ՝ պետական դատարաններ: Նույնը վերաբերում է նաև աշխարհական ստորին դատարաններին: Սրանք կամ հատուկ պաշտոնյաներ էին, առավելապես քաղաքներում, կամ գյուղական տանտուներն էին, որոնք որպես զեղչավագներ նաև դատավորներ էին:

Ավատատիրական դատարանների վերաբերյալ վկայություններից հետևում է, որ դրանք երկու տեսակի էին՝ դասային և տերունական: Դասային դատարանը կազմված էր միայն ազնվականներից, հավասար կամ ավելի բարձր աստիճանի, քան այն ազնվականը, որի գործը քննում էին: Այս դատարանը քննում էր գործեր, որոնք վերաբերում էին, օրինակ՝ ազնվականների դահին ու բարձին, ավատատիրական բարոյա-իրավական որոշ նորմեր խախտելուն և այլն:

Տերունական դատարանը քննում էր այն վեճերը, որոնք ծագում էին զուտ ավատատիրական հարաբերությունների հողի վրա, ենթաավատատերերի միջև, ավատատիրոջ և շինականների միջև և այլն. օրինակ՝ ենթաավատատերերի սահմանային վեճերը, հարկ չվճարելու, այս կամ այն պարտավորությունը չկատարելու վերաբերյալ վեճերը և այլն (տերունական դատարանի վերաբերյալ մի կարևոր փաստաթուղթ՝ դատական նիստի արարձանագրությունը և վճիռը տե՛ս Ս. Հայալյան, Ճանապարհորդություն ի Մեծն Հայաստան, մասն Բ, Տիփլիս, 1858, էջ 243—244, Մ. Բարխուտարյան, Արցախ, Բագու, 1895, էջ 187, Լ. Խաչիկյան, Ժե զարի հայերեն ձեռագրերի նիշատակաբաններ, մասն Բ, Երևան, 1958, էջ LXX): Դիտելի է, որ տերունական դատարանը իր ընդլծով մեկ էր, անկախ այն բանից, թե ով էր հանդես գալիս դատավորի դերում՝ թագավորը, իշխանը, կամ եկեղեցին որպես ավատատեր, թե զուտ ավատատերը:

Միջնադարյան Հայաստանում ընդհանրապես և Մխիթարի ժամանակ՝ մասնավորապես, դատարանի դեր էին կատարում երբեմն-երբեմն հրավիրվող եկեղեցական ժողովները ևս, որոնք իրենց հիմնական աշխատանքներից բացի, ի դեպ քննում էին նաև դատական գործեր, կամ զտնաբերում էին հատկապես դատական գործեր քննելու համար: Այդպիսի ժողով-

ները, որոնք քննվող հարցի տեսանկյունից հորմար է կոչել դատաժողովներ, գումար-վում էին կամ կաթողիկոսի նախագահությանը՝ կարևոր գործերով, կամ եպիսկոպոսի նախագահությանը՝ Բենուս, տեղական գործերով: Սակայն, պետք է նկատի ունենալ, որ դատաժողովները մշտապես գործող ստյաններ չէին:

Երկու խոսք նաև վարդապետների մասին որպես դատավորների: Դատաստանագրքի սովյալներից հետևում է, որ վարդապետական դատարանը առանձին, ինքնուրույն օղակ չէր հոգևոր-եկեղեցական դատարանների շղթայում, ինչպես եպիսկոպոսականը: Վարդապետական դատարանը այն իրավասությունը չուներ, ինչ՝ եպիսկոպոսականը. նա գործը քննում էր այն շահով միայն, որ շահով անհրաժեշտ էր որոշելու ապաշխարության շահն ու բնույթը կամ զանցառու հոգևորականին իր դբադեցրած պաշտոնում թողնելու հարցը և այլն: Ուրեմն, վարդապետական դատարանի, բուն իմաստով դատարանի մասին, դժվար է խոսել, խոսք կարող է լինել վարդապետի որպես դատավորի մասին: Եվ իրոք, վարդապետները մասնակցում են, իրավունք ունեն և սովորաբար հրավիրվում են մասնակցելու եկեղեցական, մանավանդ, եպիսկոպոսական դատարանի աշխատանքներին: Վարդապետները դատավորական իրավունքներ ունեն: Վարդապետների դերը, սակայն, հայկական իրավունքի պատմության մեջ առավել մեծ է ու նշանակալից որպես հմուտ օրենսգետ-օրենսմեկնիչ-ների և խորհրդատուների իրավական հարցերում: Մեծ է եղել վարդապետների դերը, մանավանդ, հայկական իրավունքի զարգացման գործում: Իրավաստեղծման բնազավառում վարդապետը մեզանում խաղացել են նույն դերը ինչ՝ իրավաբանները Հոռում:

Պետք է հիշտակվի մի դատարան ևս, որը թեև կար իրականում, բայց չի արտահայտվել Դատաստանագրքում: Խոսքը «ծերոց ատյանը» մասին է: Մեզ հայտնի միակ փաստը, որով վկայված է «ծերոց ատյանը» իրեն Մխիթար Գոշի առականներից մեկն է. «Պղնձադոծ և երկաթագործ ի խնամենայն՝ արուեստի ճորտարանէին. և ի ինչև հակառակութեանն շատեան ևս երթային ծերոց: Եւ նոքա մեծարգոյ ցուցին դերկաթագործ սաելով, թէ հասարակաց օգտակարն պատուական է» (Առականք, բնագիրը՝ ձեռագրերի համեմատությամբ և հերածությունը էմ. Պիվազյանի, Երևան, 1951, էջ 122): Առականք, նաև համարությունների ամբի ու շրջանին վերաբերող աղբյուրներից, հայտնի է, որ ծերոց ատյանը քննում էր միայն այն վեճերը, որոնք ծագում էին համարությունների կամ համարականների միջև և որոնք կապված էին բացառապես արհեստի հանգամանքների հետ (տե՛ս С. А. Егiazаров, Исследования по истории учреждений в Закавказьи, ч. II, городские цехи, Казань, 1891): Մերոց ատյանը համարական հաստատություններից մեկն էր: Քաղաքացիական-իրավական և քրեա-իրավական ընդհանուր ու սովորական վեճերի կարգավորումը այդ ատյանի իրավասության սահմաններից դուրս էր գտնվում, ուստի ինքը՝ ատյանն էլ պետք է դուրս մնա պետական-ավատատիրական դատարանների ընդհանուր համակարգից:

Ի վերջո պետք է նշել նաև, որ պետական բարձրագույն իշխանությունը, հանձինս թագավորի կամ իշխանապետի, քացադիկ նշանակության որևէ գործ քննելու համար կարող էր կազմել և հատուկ դատարան հատկապես նշանակված անձանցից: Գործը քննելուց հետո այդ դատարանը ինքնաբերաբար լուծվում էր (այդպիսի մի դատարանի մասին տե՛ս Ստեփանենուի Սիւնեաց եպիսկոպոսի Պատմութիւն Տաւն Սիսական, ի լոյս ընծայեաց Մըկրտիչ Էմին, Մոսկուա, 1861, էջ 259—261, և Ն. Մեխիսեք-բեկ, Մի վկայություն գերագույն դատակազմության և դատավարության մասին Զաւարյան Հայաստանում, Տեղեկագիր, 1945 թ., № 3—4, էջ 73—79):

Այս հոդվածում նշված հարկերի մասին տե՛ս Հ. Մանանդյան, ֆեոդալիզմը հին Հայաստանում, Երևան, 1954 թ., Բ. Ավդալբեկյան, վերը նշված աշխատությունը և այլուր:

45. (ԱԲԳ) Արժ Բաղաբաղի առաւել Բան գրեղնուոն պատուիցիւն. (Ա՛ էջ 32, Բ՛ էջ 318, Գ՛ էջ 305):

Ակնաբղկում է Խորենացու Պատմությունը, ըստ որի Վաղարշակը «հրաման է տալիս, որ քաղաքացիների հարգն ու պատիվը ամբի լինի, քան գյուղացիներիը. որ գյուղացիները պատվեն քաղաքացիներին, ինչպես իշխանների, բայց որ քաղաքացիները շատ չգոռոզանան գյուղացիների մոտ, այլ եղբայրաբար վարվեն...» (Հայաց Պատմություն, Երևան, 1961, էջ 159):

46. (ԱԲԳ) Իսկ գեղի մանու հարց մի լիցի իբր ժառանգութիւն առնուլ ազգատոմիւն գառաշնորդութիւն եղբարց, եթէ ոչ կամիցիւն և լիցի ի դիպ (Ա՛ էջ 33, Բ՛ էջ 86, Գ՛ էջ 306):

Մխիթարի ժամանակ այս սովորությունը լայնորեն արդեն տարածված էր Կիլիկիայից մինչև Արցախ: Լամբրոնացիին դատնությանը գրում է. «Ճրէջն մատուռ մի շինէ, և գժրիտոսի ժողովարդն վասն այսորիկ որդեացն և կնոջն ծառայ թողու յախտեան, թէ հովուեն և թէ ոչ. և արեղայն վանք շինէ, և զեղբայրութիւնն որ ի Քրիստոսի անունն ժողովին՝ բուերորդացն ի գերութիւն մատնէ, և զայն իրաւամբք ատնել համարի.... Եպիսկոպոսք զվիճակս, հարք զվանորայս, քահանայք զեկեղեցիս՝ մարմնական ընտանեացն զրեն որպէն զմարմնական ժառանգութիւն. և բարձաւ աստուածային ընտրութիւնն (Նարեքաժոնութիւնն ի կարգս եկեղեցայ եւ մեկնութիւն խորհրդայ . պատարագիւն, Վեճեմիկ, 1847, էջ 524, 535—536): Լամբրոնացիին, այնուհետեւ, գրում է նաև, որ «այս շարիք շունչ բազում ինչ ծամանակ, զի սկսաւ ընծիւղել. զրեթէ հարբար ամ աւելի կամ պակաս՝ յորմէ հետէ տասպայեցաւ իշխանութիւնն, օր ըստ օրէ սկսու զարգանայ, և բնաւ փոյթ ումեք շնդև առ ի կարճել զըսոյն աշխատել» (անդ, էջ 526): Բայց պետք է նկատել, որ վանահոր պաշտոնի ժառանգական փոխանցման այս սովորությունը, որ դատապարտում են և Լամբրոնացիին, և Մխիթարը, իր արմատներն ունեն, թերևս, այն փաստի մեջ, որ Հայաստանում հնուց ի վեր քահանայի սերունդը նախապատվության իրավունք ունեն քահանայությունը ժառանգելու գործում: Այս վերջին սովորությունը, որպէս եկեղեցու ընդհանուր կարգերին հակառակ, դատապարտվել է Տրուլի ժողովում (692 թ.), որի 33-րդ կանոնը ասում է. «Այդպես էլ հայերի մյուս սովորությունը, որով հոգևորական են օծում միայն քահանայական ընտանիքի սերունդից» Hefele, Conciliengeschichte, dritter Band, Freiburg, 1877, էջ 355). Կանոնների ոռուսւղանական հրատարակության համաձայն. «Ինչպէս մենք տեղեկացանք, հայոց երկրում միայն նրանք են ընդունվում կղերի մեջ, ովքեր քահանայական ծագում ունեն— из священнического рода—որով հրեից սովորություններին են հետևում» Книга правил святых апостол, святых соборов вселенских и поместных и святых отец, Москва, 1893. տ՛ս նաև Վ. Բաստամյանց, ծանոթագր. 164:

Ա

Բ

Գ

47. Եւ եթէ պատահի ամուսնութեամբ ոչ տիրել կընոջ առն, ըստ հրամանի կանոնաց ի միասին գրծամանակն կացցեն (էջ 37):

Եւ եթէ պատահի ամուսնութեամբ ոչ տիրել կնոջ առն, ըստ հրամանի կանոնաց թէ կամ լիցի կնոջն ի միասին զծամանակն կայցեն. եւ թէ ոչ-դատաստան լիցի բաժանմանն (էջ 37):

Եւ թէ պատահի, որ այլն չկարէ զկինն ի կուսութենէ հանել, թէ կամ լիցի կնոջն, որ ի միասին կենան՝ կացցեն առ իրարս, ապա թէ ոչ կամ՝ բաժանուցին (էջ 309):

Ա

Բ

Գ

48. Եւ եթէ անասուն բերնալ իցէ, զգլուխն տացեն եւ զաճն յերկուս բաժանիցեն՝ յաղազս աշխատելոյ ի պահելն (էջ 37):

Եւ եթէ անասուն բերնալ իցէ կինն, զգլուխն տացէ եւ զաճն յերկուսն բաժանիցեն յաղազս աշխատելոյ ի պահելն (էջ 38):

Եւ թէ անասուն բերնալ իցէ կինն, ըզգլուխքն առցէ և զկէսն աճոյն, և կէսն այրկանն տացի վասն աշխատութեան և ծախիցն (էջ 309):

Դատաստանագրքի ուսերեն հրատարակության մեջ հատվածը ճիշտ չէ թարգմանված. «Если жена привела в дом мужа скот, возвращается ей основное, прилод же делится между ними поровну за груды по уходу за скотом»—Армянский Судебник Мхитара Гоша, Ереван, 1954, էջ 43—44: Բնագրում չի ասված, թե աճը պետք է հավասար չափով բաժանել ամուսինների միջև, այլ՝ աճը բաժնավում է երկու մասի (տե՛ս Առաջաբան, էջ 26):

49. Զայդ յամենայնեւ ըստ սահմանի կանոնաց արացցեն (Ա՝ էջ 38, Բ՝ էջ 99):

Վ. Բաստամյանցը գրում է. «Թե մեր և թե մյուս բոլոր օրինակների մեջ զրված է յամեն և միայն Սարգիս եպիս. օրինակի մեջ՝ այսմ, իսկ 489 օրին. մեջ չկա զայդ յամեն: Բայց որովհետև յամեն իբրև ամ (տարի) բառից ամենեկին հարմարություն չունի նախադասության մեջ, մենք, ենթադրելով որ, ընտրինակողի անսովորությունից պակաս է մի

պատիվ՝ յամեն որով կըստնա յամենայնսն և հարմար է իմաստին, այդպես սրբազրեցինք, թեպետ այսմ ևս կարող է հարմարվել» (Ժանոթագր. 170): Ուրախությամբ նշենք. ձեռագրերը, որ կան այժմ մեր տրամադրության տակ և որոնք չունեն Վ. Բաստամյանցը, հաստատում են նրա ենթադրությունը:

Որ հեղինակագիր օրինակում եղել է «յամենայնսն» կամ «յամանս» (պատվով) հաստատվում է Չմամտի ձեռագրով (Բ): Սա կամ սրա նախագաղափարազիրը ընդօրինակված է, ինչպես և վենետիկյան հնազույն գրչագիրը, հեղինակագիր օրինակից: Բայց վենետիկյան օրինակի զրիչը մոտացել է «յամանս» բառի զլիթին դնել պատիվը: Անմիջականորեն կամ միջնորդաբար սրանից ծագող մի քանի ձեռագրերում ևս («երինակ՝ ԳԹ») ունենք յամեն, որը պետք է կարդալ հենց այդպես կամ ի տարին և ահա Գ-ի գրիչը այդպես էլ կարողացել է. «Չայդ ի տարինն ըստ կանոնաց սահմանաց սրտացեն»:

ԱՔ

Գ

50. Իսկ եթէ ի կնոջէն իցէ մեկնիլն անպատճառ, յերիցն զմին մասն յիւրոց ընչիցն առն թողցէ (Ա՝ էջ 39, Բ՝ էջ 104):

Եթէ ի կնոջէն է պատճառն, զկէս ընչից կնոջն տուգանք տացեն յայրն (էջ 310):

51. (ԱՔ) Իսկ եթէ ի կնոջէն իցէ մեկնիլն անպատճառ, յերիցն զմին մասն յիւրոց ընչիցն առն թողցէ եւ մի լիցի առն այլում, բայց եթէ ի հրամանէ առնն (Ա՝ էջ 39, Բ՝ էջ 104):

Վ. Բաստամյանցը իրավացիորեն նշել է, որ այս հատվածում ստորակետը մեծ նշանակություն ունի և տեղը փոխելով կարող է բոլորովին փոխել ամբողջ նախադասության իմաստը: Այսպես. եթե ստորակետը դնենք «անպատճառ» բառից առաջ, ապա կստացվի՝ կիրն իր գույքի մեկ երրորդը անպատճառ պետք է թողնի տղամարդուն: Իսկ եթե ստորակետը դրվի «անպատճառ» բառից հետո կստացվի՝ եթե կիրն հեռանա ամուսնուց առանց պատճառի: Հենվելով Գ խմբագրության ձեռագրերի վրա, Վ. Բաստամյանցը այստեղ «անպատճառը» հասկացել է «առանց պատճառի» և ստորակետը զրկել է «անպատճառ» բառից հետո (տե՛ս Ժանոթագր. 182): Մենք ևս ստորակետը զրկել ենք «անպատճառ» բառից հետո, զա միանգամայն ճիշտ համարելով, բայց «անպատճառ»-ը հասկանում ենք ոչ թե «առանց պատճառի» բնո՞հանրապես, այլ՝ «առանց շնութեան պատճառի»: Հողվածի սկզբում խոսքն այն դեպքի մասին է, երբ տղամարդն է թողնում կնոջը՝ առանց շնութեան պատճառի, իսկ վերջում դարձյալ նույն դեպքի մասին, բայց կնոջ անընդամյամբ, ուստի հողվածի սկզբի «առանց շնութեան պատճառի» հավասար է հողվածի վերջում եղած «անպատճառի»-ին, հետևապես ստորակետը պետք է զրվի «անպատճառի»-ից հետո:

Ա

Բ

Գ

52. Իսկ սահման ժամանակին առուել քան զանկարողացն լիցի: եւ մի նուազ (էջ 40):

Իսկ սահման ժամանակին՝ եօթն ամ է սահման անսարոյն երբ ի պսակն աղջիկն հնգետասան ամաց էր եւ կրտրիճրն ութնտասան .և թէ պակաս էին, աւելի համբերեսցեն. առուել քան զանկարողացն լիցի եւ մի նուազ (էջ 106):

Իսկ սահման ժամանակին եւթն ամ իցէ, եթէ ի պսակն աղջիկըն հնգետասան տարոյ էր, և կտրիճն՝ ութնտասան. իսկ եթէ այլ պակաս էին՝ զքնոյն, և համբերութեան ժամանակն առուել լիցի (էջ 311):

ԱՔ

Գ

53. Յորժամ կին զառն զչար արտ գիտացէ զարուագիտութեան, և կամ զանասնագիտութեան, եւ կամ ընդ այլազգիս պղծիցի, իշխան լիցի ելանել, ապա թէ զղացեալ՝ զհայր խոստովանութեանն հատուցուցէ եւ նովմ՝ զկիրն, մի ելցէ: Բայց զապաշխարութիւն եւ զմիշոց սահմանին մեկնելոյն ի կնոջէն ցուցցէ հայր

Յորժամ կինն տեսնէ զայր իւր յարուագիտութեան, կամ յանասնապղծութեան, կամ թէ ընդ անօրինի պղծի կամ պղծեսցէ, կամ ի մարդասպանութեան, յայս պատճառանցս ի վերայ իշխան է կինն թողուլ զայր իւր և լիցի առն այլում: Եւ զկէս ընչից առն առցէ կիրն, ապա եթէ կամեսցի կինն թողուլ և ոչ (էջ 311):

խոստովանութեանն եւ այնպէս իրատեալ զմիբանութիւնն հաստատիցէ: Իսկ եթէ մի անգամ եւ երկիցս զայս արասցէ եւ ի նոյն կացցէ ախտ, ելցէ իրաւամբք դատաստանի՝ զկէս ընչիցն տանելով յառնէն (Ա՛ էջ 40—41, Բ՛ էջ 107):

Ա

Գ

54. Եթէ դիւական ախտիւ լցեալ այր զկին իւր անարզէ նախատանաւք միշտ, եթէ խորթք իցեն եւ այնորիկ աղազաւ մոլի, դատաստան լիցի. թէ յատաշնումն յանձին կալաւ զնոսա, համբերել պարտի, ապա թէ ոչ՝ յազգ դարձցի կնոջն (Ա՛ էջ 42, Բ, էջ 111):

Եթէ այր զկին իւր անարզէ անդադար մախանօք, եթէ խորթ կայր ի մէջ իւրեանց եւ վասն այնորիկ նախատեն զիրարս, դատաստան լիցի. եթէ պոմնով էառ զկինն եւ զխորթերն, պարտ է համբերել, ապա թէ ոչ՝ յազգ կնոջն դարձուցեն զխորթսն (էջ 312):

Ա

Բ

Գ

55. Իսկ եթէ յաղազս ծանդ բարոց զործէ, բեկանէ կամ խլէ, դատաստան նոյն լիցի, որպէս ատարացն՝ հատուցանել զտուգանս, որոց կնոջն են, եւ կըրկին լիցի, զի մի իբրեւ զհարճս կալցին, այլ իբրեւ զմարմին ինքեանց. եւ այդ՝ յորժամ զղչասցին (էջ 42):

Իսկ եթէ յաղազս ծանդ բարոց զործէ, ոտն բեկանէ կամ ձեռքն, կամ խլէ աչք կամ ատամն, կամ խեղէ, դատաստան նոյն լիցի որպէս օտարացն՝ հատուցանել զտուգանս որոց կնոջն են. եւ կըրկին լիցի, զի մի իբրեւ զհարճս կալցին, այլ իբրեւ զմարմին ինքեանց. եւ այդ՝ յորժամ զղչասցին (էջ 111):

Իսկ եթէ աներկեղութեամբ եւ ծանդ բարոց այր զկին իւր հարկանէ, ձեռքն կոտորէ կամ աչք հանէ, կամ ատամն կամ ոտն կոտորէ, առցեն ի նմանէ երկու հազար դեկան, այսինքն՝ դրամ արծաթ, կըրկին, քան զոր օտարն հարկանէ, քանզի թէ օտարն այդպիսի վնաս գործէ ընկերի՝ հազար դրամ տուգանք է ձեռացըն, կամ ոտիցն, կամ առամանն, կամ աչացն: Այս շորս անդամս ի մարմին մարդոյ մի է համարեալ զինն, վասն զի մարդոյ զինն, երբ կամաւ զիրար սպանեն, շորս հազար դրամ արծաթ է. եւ այս շորս անդամս ի շորս բաժնէն մի է համարած:

Իսկ իբրեւ այր զկնոջն հատանէ բզձեռն, կամ զոտն, կամ զաչքն, կամ զատամն, կըրկին տուգանք առցեն ի նմանէ, զի մի իբրեւ զբոզ մի կալցէ զկինն իւր այրն, այլ իբրեւ զանձն իւր, եւ զկինն զարձեալ յայրն տացեն, որ զցասն առողջացուցանէ բժշկօք: Եւ թէ կամք իցէ կնոջն՝ բնակիցէ առ նա, եւ այրն ի զղշումն զայցէ. իսկ տուգանքն ի կինն տացեն (էջ 312—313):

56. ԱԳ խմբագրութիւն այս ժծ հողվածք հավասար է Բ խմբագրութիւն առաջին մասի ԺԳ հողվածին: Բ խմբագրութիւն հնազույն ձեռագիրք, ընթօրինակված 1295 թ., որը պահվում է Մատենադարանում 488 համարի տակ (= Բաստամյանցի նշումով 492) այս հողվածի դիմաց (Թ. 21 ր) ունի հետևյալ լուսանցագրութիւնը, որը հետագայի գրիչներինց մեկը անվանում է լուծմունք (ձեռագրի էջը վերանորոգելիս եզրը կտրել են, դրա հետևանքով որոշ բառեր կամ բառերի մասեր շկան կամ շեն կարդացվում. այդ պատճառով լուծմունքը ընթօրինակելիս միշտ նկատի ենք ունեցել Բաստամյանցին— տե՛ս ծանոթագր. 197—Թեև պետք է նշել, որ արդեն Բաստամյանցի ժամանակ էլ որոշ բառեր շեն կարդացվել, հավանաբար էջի եզրի մաշվածութիւն պատճառով). Եւ առցեն ի նմանէ հազար դրամ արծաթ, կըրկին քան զոր օտարն հարկանէ, զի երբ օտարն կտրէ ձեռն կամ ոտն, խլէ աչք կամ ատամն եւ անդամոցս, իւրաքանչիւր անդամոյ հազար դրամ է տուգանքն, եւ որ կամօք

զմարդ սպանէ շորս հագար զրամ է գինն, եւ որ յայս շորս անգամոցս վնասէ, ամէն մէկի հագար տուգան է: Իսկ երբ այլն զգինն վնասէ յայտոց, կրկին տուծեսցի. զի մի իբրև զբող մի կալցի զգինն, այլ իբրև զանձն իւր, եւ կինն դարձաւ յայլն տացեն գցաան բուծել բժշկօք. եւ թէ այլն ի զղջումն գայցէ եւ կամք իցէ կնոջն, բնակիցէ առ նմա. իսկ զտուգան ի կինն տացեն»:

Մեր Մատենադարանի ՔՔ 795, 2635, 2655, 6496, 8926 ձեռագրերում, որոնք չեն եղել Վ. Բաստամյանցի տրամադրութիւն տակ և Ք 3497 գրչագրում, որը ծանոթ է Վ. Բաստամյանցի (նշում է «Սարգիս եպիսկոպոսի օրինակ» անուամբ, որը Զաւալյանցն է) այս լուծմունքը մուծված է Տողվածի մեջ: Բերում ենք ըստ Ք 2655 ձեռագրի (բայ թողջ կնոջն), փակագծերի մեջ նշելով տարրիթերգվածքները ըստ մյուս ձեռագրերի. «Իսկ քէ յաղագս ծանդ բարուց գործէ, ոտն բեկանէ կամ ձեռն, խլէ աչի կամ ատամն, կամ խնդէ, դատաատան նոյն լիցի» (2635, 6496 չի գատաստան նոյն լիցի, 795 լից) արեւն (795 աշ են, 2635 արէն, 3497 օղնն, 6496, 8926 առցեն) ի նմանէ Ս. Ղրամ արծաթ, կրկին քան գոր աւտարն (6496 աւտարացն) հարկանէ, զի երբ աւտարն կտրէ (2635, 6496 կտարն, 8926 կտրէ բայց վերեց գրված է «ո») ձեռն (3497 զձեռն) կամ ոտն (3497 գոտն), խլէ աչք (3497 աչքն) կամ ատամն և (2635, 6496 այս, 8926 ինչ-որ բան քերված-չնչված է հավանաբար «և») ու տողամիչում ավելացված է «այս») անդամնոցս (3497, 2635 անդամնոցս) իւրաբանչիւր անդամնոց (2635, 3497 անդամոյ) Ռ. Ղրամ (2635, 6496, 8926 + է, 8926՝ տողամիչում) տուգանքն (ոմանք՝ տուգանքն, 3497 փակագծում նույն գրչից՝ շերմէ) և որ կամաւ գմարգ սպանէ (3497 սսլանսէ) ԴՌ զրամ է զինն և յոր (2635, 3497, 6496, 8926 որ) այս (2635, 6496, 8926 յայս, 8926 առաջին «յ» տողամիչում) շորս անդամնոցս (ոմանք՝ անդամնոցս) վնասէ, ամեն մեկի Ռ. տուգանք (ոմանք՝ տուգանք) է, իսկ երբ այլն զկինն վնասէ յայտոց (3497 այտոց), կրկին տուծեսցի (3497 բ. տակ տայ), զի մի իբրև զբող մի կալցի զգինն, այլ իբրև զանձն իւր և զկինն (6496 գինն) դարձաւ յայլն տացեն գցաան բուծել (6496 բժշկել) բժշկով և քէ այլն ի զղեցումն (2635, 6496, 8926 ի զղջումն, 8926 զղաջումն, բայց «աց» քերված է) զայլց և կամ իցէ կնոջն՝ բնակիցէ առ նմայ. իսկ զտուգանքն (ոմանք՝ գտուգանքն) ի զինն (2635, 3497, 6496, 8926 ի կինն, 8926 ի գինն, բայց «գ» դարձված է «կ») տացեն. նոյն լիցի (2635, 6496 դատաստան նոյն լիցի, 8926 «նոյն լիցի» քերված է) որպէս աւտարացն, հատուցանել՝ գտուգանս (ոմանք՝ գտուգանս) որոց կնոջն (6496 կնոց կնոջն) եւ և կրկին լիցի, զի մի իբրև բգ-հարեւր կալցին, այլ իբրև զմարմին ինքեանց. այդ (795, 2635, 6496, 8926 և այդ)՝ յորժամ զղաջացին: Իսկ եթէ ի նոյն յամառութեան կացցեն...

Անչնայտ է, որ այս հատվածը անցել է Բ խմբագրությունից Գ խմբագրությունից, սկզբում որպես լուսանցարություն՝ լուծմունք, ինչպես Ք 488 ձեռագրում է, այնուհետև մտել է բնագրի մեջ: Դա հաստատվում է նաև Ք 8926 ձեռագրով: Այստեղ, առաջին տողի առաջին (աւշեն) և վերջին տողի «տացեն» բառերի վրա գրված է նշան և 234 բ թերթի ստորին լուսանցքում գրված է. «ՅԱյս նշանէս մինչև ցմիւս նշան, ոչ է ի բնաբանէն. այլ լուծմունք էր որ ի լուսանցն էր գրեալ. իսկ գրին ոչ գիտենալով ի կարգ բնաբանին է գրեալ: Եվ այսպիսի ի յոլով տեղիս արարեալ է. իսկ ես նշանեալ եմ» (կետագրությունը ձեռագրի նրն է—Ն. Ք.): Այս տողերի հեղինակը Ք 8926 ձեռագրում եղած Դատաստանագրքի բնագիրը համեմատել է, հավանաբար, Ք 488-ի հետ և նշումը կատարել ըստ այդմ: Այդպես է թվում, որովհետև Դատաստանագրքի Բ խմբագրության մեջ հայտնի ձեռագրերից միայն Ք 488-ում է, որ Գ խմբագրությունից անցած այս հատվածը գտնվում է լուսանցքում: Բ խմբագրության մյուս ձեռագրերի մեր Մատենադարանի Ք 486, Վիեննայի օրինակը (տե՛ս Բաստամյանց, Ժաննթագր. Ք 197) այս հատվածը չունեն ոչ լուսանցքում և ոչ բնագրում:

	Ա	Բ	Գ
57.	Ի բերանոյ նորա խընդրիցեն՝ կամ առնուլ զգինն եւ կամ հրաման լինել արձակման, եւ զկնաթողացն ապաշխարել. եւ այլ կին ոչ իշխել առնուլ, որչափ կենդանի է	Ի բերանոյ նորա խընդրիցեն՝ կամ առնուլ զգինն եւ կամ հրաման լինել արձակման, եւ կնոջն առնուլ այլ. եւ առնն զկնաթողացն ապաշխարել, եւ այլ կին ոչ իշխել	Ի բերանոյ նորա ստուգեն՝ առնուլ և կամ հրաման տայ կրնոջն առնուլ այլ: Եւ այլն ոչ առնու կին, քանի կենդանի է կին

կին նորա (էջ 43):

առնուլ որչափ կենդանի է կին նորա (էջ 113):

նորա. և ապաշխարութիւն կնաթողացն լիցի (էջ 313):

ԱՐ

Գ

58. Ազատ յԱրարչէն եղև մարդկայինս բնութիւն, ալլ ծառայիլ տերանց յաղագս պիտոյից եղև հողոյ և ջրոյ: Եւ զայս պատշաճ կարծեմ դատաստան. զի թողեալ զտէրունիան ազատ է ուր և կամիցի կալ: Ապա թէ այսմ ոչ ներէ ոք ի տերանցն և բռնադատէ զգնացեալսն անզրէն դատնալ, զկնի մահտան հաւրն ազատ էն որդիքն ծնեալք այլուր և ոչ անդ (Ա՛ էջ 44, Բ՛ էջ 320—321):

Ազատ յԱրարչէն եղև մարդկայինս բնութիւնս, ալլ ծառայիլ տերանց յաղագս պիտոյից եղև հողոյ և ջրոյ: Եւ որք ոչ ոմնիցին ջուր և հող, ազատ է, որ և կամեսցի զընասցէ և բնակեսցէ, և ոչ է իրաւունք թազաւորաց և իշխանաց բռնադատել զոք կենալ ի գեղ մի կամ ի մի երկիր (էջ 341):

ԱՐ

Գ

59. Ի ջուրս լողալով մանկունք զմիմեանս հեղձուցանիցեն, տեսանելով դատեսցեն՝ եթէ պարզմտաբա՛ր ի խաղս, և եթէ ցատուցեա՛լ քինու և կամ իւրովի՛՞ դիմեալ ի խորս և անկար ի բերելլ արտաքս այլոց: Այլորքիկ դատեալ համեմատիցի ընդ ըսպանութեան ամբն և այնպէս վճիռն տացի իրաւամբք (Ա՛ էջ 45, Բ՛ էջ 322):

Ի ջուրս լողալով մանկունք զմիմեանս խեղդեն, եթէ պարզմտաբար ի խաղս և եթէ քինու ցամամբ, եթէ կամաւ առնիցեն՝ զինք արեան լիցի, և եթէ ակամայ՛ կէսն: Իսկ տարիքն քննեսցի այնմ, որ խեղդեացն զնա (էջ 315):

ԱՐ

Գ

60. Եւ թէ անդ զմիմեանս ի մարտնչելիլն բեկանիցեն և կամ խեղդիցեն, հաւաստի դատ լիցի, և բժշկութեանն և խափանածոյն տուժիցի. և եթէ մահ զործի՛ տեսցի պատահումն. թէ մախանաք... իցէ... զին արեանն տուժեսցի: Եւ զինարբուացն կցորդութիւնն դատիցի հաւաստի, և նոցայն ընդ նմին լիցի սոյմն. և թէ ի զգայութեանցն ինչ վնասիցի, ըստ այնմ և դատն լիցի: Բայց զի ըստ Աւրինացն մահու են իսկ արծանի, ալլ զի խրատ ի ձեռս առցեն և ըստ Աւետարանիս ապրիցին (Ա՛ էջ 45—46, Բ՛ 324—325):

Ի մէջ զինեխում մարդկան եթէ ընդ միմեանս կռվին, և կտորի ձեռն կամ ալլ անդամ, պարտի բժշկել և զպակասութիւն բանիցն լնուլ, և թէ մահ հանդիպի կամաւ՝ արեան զինք առցեն անպակաս. և այլ ընկերքն, որ անդ էին, նորա ալլ տուգանօք են ըստ շափոյն: Եւ թէ ակն կամ ատամն խլեսցի, զգինն առցեն հազար դրամ. և թէ ոտն և ձեռն կտորի և անբժշկելի մնայ, նոյն հարար դրամ և այս (էջ 316):

Դատաստանագրքի Բ խմբագրութիւն Ն 488 ձեռագրում այս իէ հողվածի (= II, 9) «Եւ թէ ի զգայութեանցն ինչ վնասիցի, ըստ այնմ և դատն լիցի» բառերի դիմաց լուսանցքում գրված է «Ռ. դրամ տուգանք ընդ միոյ միոյ»: Սրանով դարձայլ հաստատվում է, որ Բ խմբագրութիւն (հատկապես Ն 488 ձեռագրի) այս լուսանցագրութիւն-լուծմունքը կատարված է Գ խմբագրութիւն շիման վրա (տե՛ս նաև ծանոթագր. 56):

ԱՐ

Գ

61. ...ալլ ըստ Աւետարանիս փրկանաւր լիցի արիւնն, ընդ [նմին] հարցի և կամք կնոջն, և այլն: Բայց ալլք ի դատարարաց արժան վարկան հատանել գտողական այդոցիկ և զանասնապղծի և զարուպիտի. ալլ ներէ արէնք զարդ իսկ զպատուհաս կանոնական և փրկանաւր... Եթէ յայլ-

Եւ ալլք ի դատարարաց գայսպիսեաց ըզձեռն և զծածուկ մարմինն կտրեն, և կարգ արուագիտացն և անասնապղծացն է. եթէ ի դատաստան գայ՛ տուգանօք փրկեսցին և մի խրատիւ: Եթէ ալլազգի հանդիպի յայս զործս հետքրխատունէի կնոջ, ատանց ամենայն պատ-

ազգեաց պատահի եւ ընդ ձեռամբ մեր իցեն, հատանեն իրաւացի է: Իսկ եթէ ընդ այլոյ շնայցէ, եթէ խարխել առնուլ կին, եւ կամ ի կնոջէն իցէ պատճառն, եթէ բրոնադատելով զայդ դատեալ եւ պարտաորցոցեալ, այլն տուժիցի բստ արինակի կիտոյ խաւացեալոյ կուտին, եթէ առցէ կին եւ թէ ոչ զպարտեալն այլի (Ա՛ էջ 46, Բ՛ էջ 116):

ճառի հատանեն զծածուկն և զկինն խրատեսցեն զբիթն կտրելով:

Իսկ եթէ քրիստոնեայ մարդ զայլի կին խաբեսցէ և պղծեսցէ զնա, կամ առնու կին զնա, կամ տայ հարկիւր դրամ արծաթ կրնոջրն, երբ այլ կին ոչ ունենայ այն մարդն, որ շնացաւ:

Նա թէ և այլ մեծատուն իցէ այլն եւ կինն՝ նոյն, և տուգանքն յաւելցիին (էջ 316):

62. (Գ) Պիղնձ, և երկաթ, և կլայել և այլ յայսիպիսեաց՝ իշխանաց լիցի մեծամեծ, պարզօգի ի քազաւուց (էջ 317):

Առաջին հայացքից թվում է, որ այտեղ ստորակետը պետք է դրվի «լիցի» բառից հետո, որով «մեծամեծ» կվերաբերի ոչ թե «իշխանաց», այլ՝ «պարզօգի» բառին, որովհետև «իշխանաց»-ին վերաբերելու համար սպասելի էր, որ «մեծամեծ» բառը լինի հոլոված՝ «մեծամեծաց», որպես ածականի ետագաս գործածութեան դեպք, ինչպես որ է Ա՛ Խմբագրութուններում: Բայց դրոջ լեզվի անկման, միջնադարյան աշխարհաբարի ձևավորման ժամանակաշրջանի լեզվի առնչությամբ, ինչպիսին է Գ խմբագրութեան լեզուն, նման դեպքերում պետք է ղեկավարվել ավելի շուտ նախադասութեան բովանդակությամբ, հողվածի ընդհանուր իմաստով և այլն, քան թե դասական դրաբարի կանոններով (թեև այս դեպքում էլ ետագաս ածականը երբեմն կարող է շոյուղվել): Եթէ ստորակետը դրվի «լիցի» բառից հետո, կտաքվի. պղինձը և այլն իշխաններին է հանդերձ թագավորի կողմից տրվող մեծամեծ պարգևներով: մի բան որ անիմաստ է: Մինչդեռ խոսքն այն մասին է, որ պղինձը (հանքերը) և այլն մեծամեծ իշխաններինն է և դրանց մշակման արտոնութունը նրանց պարգևում, շնորհում է թագավորը:

ԱՐ

Գ

63. Իսկ ձիւթ, եւ խունկ, եւ դեղնախունկ, զգթոր եւ մազտաքէ, զարիկոն եւ սակամունի եւ այլք այսպիսիք, որք վաճառին եւ շահին, տասանորդիցին իշխանաց (Ա՛ էջ 47, Բ՛ էջ 326—327):

Իսկ ձիւթ, և խունկ, և դեղին խունկ, և մազտաքէ, և զխոտը, զարիկոն և սակամունի և այլք յայսպիսեաց, որք վաճառին և շահին, տասանորդեսցեն իշխանք (էջ 317):

64. (Ա) Իսկ պտուղ ամենայն, գտեալ ի մայրիս իւրաբանչիւր սահմանաց. ևսցին լիցի շինականաց: Իրաւացի է տասանորդել ատարացն ի կրել պտղոցն... (էջ 47):

Վ. Բաստամյանցը կետագրութունը կատարել է այսպես. «Իսկ պտուղ՝ ամենայն գտեալ ի մայրիս իւրաբանչիւր սահմանաց ևսցա լիցի:

Շինականաց իրաւացի է տասանորդել օտարացն ի կրել պտղոցն... (էջ 327), որով զգալիորեն փոխվել է հատվածի իմաստը:

ԱՐ

Գ

65. Այլ գետք, յորոց հոսին սահմանաց՝ ոչ է, բայց առ որ հասանեն (Ա՛ էջ 48, Բ՛ էջ 327):

Այլ և գետք, ուստի ակն էլանէ՝ նոցա է, և ոչ առ ուրհասանեն ն (էջ 317):

ԱՍ հողվածի գետերին վերաբերող հատվածի խմբագրութուններից Խ. Սամուելյանը գերադասում է խմբագրութունը, «ընդունելով այն ավելի ճիշտ ու հարադատ, մանավանդ որ Սմբատ Գունդատաբի Դատաստանագիրքը, կազմված լինելով Մխիթար Գոշի Գատաստանագրից, յուրացրել է հենց այդ վերջին վարիանտով, որն անշուշտ ավելի հին է ու հարադատ: Տպագրված օրինակի իմաստը միանգամայն հակասում է № 488 և 749 (= մեր №№ 485, 657 ձեռագրերին, Գ խմբագրութուն-Խ. Թ.) ձեռագրերին և ամենայն հավանականությամբ հետնազույն ժամանակի դիտավորյալ փոփոխութուն է, կամ թե արտագրող գրիչների անգիտակ աղավաղումն» (2ին հաշ իրավունքի պատմություն, հ. I, Երևան, 1939 էջ 330. ժանդար. 96, տե՛ս նաև էջ 204): Խ. Սամուելյանն, այսպիսով, հատվածի Բ (հետևագրես և Ա, որովհետև երկուսն էլ բառացիորեն նույնն են) խմբագրութունը համարում է հետնազույն և դիտավորյալ փոփոխութուն կամ գրիչների անգիտակ աղավաղումն և,

ընդհակառակը, Գ խմբագրութիւն ընթերցումը՝ ավելի հին, ավելի ճիշտ ու հարազատ Նախ, այստեղ չկա գրիչներէ աղջկադման և ոչ էլ ճշտի ու ոչ-ճշտի հարց: Արկու ընթերցումն էլ անաղարտ են, երկուսն էլ ճիշտ: Քանի որ Ա խմբագրութիւն ընթերցումը ունեն այդ խմբագրութիւն թուր ձեռագրերը, ուստի այն հեղինակային է, հետևապէս բնագրային առումով հինը դա է. բնագրային առումով հետևագույնը Գ խմբագրութիւն ընթերցումն է, որքանով որ Գ խմբագրութիւնը ընդհանրապէս հետևագույն է: Երկրորդ, բայտ էութիւն երկու ընթերցումն էլ ճիշտ են, որովհետև արտահայտում են կամ սովորութեան իրավունքի տեղային տարբեր դրսևորումները, կամ միևնույն փաստի տարբեր իրավարմբանումը և կամ միևնույն իրականութեան զարգացման երկու կողմերը:

Ըստ ԱՐ խմբագրութեան գետը նրանք չէ, ում սահմաններէջ հոսում է, այլ նրանք, ում սահմաններին հասնում է, այսինքն՝ նրանն է, ով ջրանցքների, արհեստական առուների և այլնի միջոցով ջուր հասցնում է իր սահմաններին՝ հողերին: Ըստ Գ խմբագրութեան գետը նրանն է, ում սահմաններում այն բխում է: Գ խմբագրութեան ընթերցումը Խ. Ամստեռնայնը մեկնում է այսպէս. «Ըստ այս իրավարմբան՝ գետի ակունքը պատկանում է կալվածատիրոջն, իսկ այդտեղից բնական հոսող ջուրը՝ ոչ ոքի» (նշված աշխ. էջ 204): Այս բացատրութիւնը թերի է կալվ տատաճառով ոչ ճիշտ: ԱՐ և Գ խմբագրութիւնների հիմնական տարբերութիւնն այն է, որ Գ հակառակ ԱՐ-ի ջուրը չի համարում նրանք ճառ ուր հասանի»: Եթէ բնական հոսող ջուրը ոչ ոքի չի պատկանում, նշանակում է ամեն մեկը կարող է օգտվել նրանից, այդ թվում և ջրանցքի, արհեստական առվի միջոցով ջուրը սեփական հողը հասցնելու միջոցով, այս իմաստով պետք է հասկանալ «առ ուր հասանի» արտահայտութիւնը: Բայց Գ խմբագրութիւնը ջուրը չի համարում նրա սեփականութիւնը, ով առու կամ ջրանցք է անցկացրել: Նկատի ունենալու է, որ այս հողվածում «գետ» պետք է հասկանալ լայն առումով, ոչ միայն գետը սովորական իմաստով, այլև աղբյուրները, մանր գետակները և այլն: Այս հատվածի երկու խմբագրութիւնները հիմնված են իրավական երկու տարբեր սկզբունքների վրա: Ըստ ԱՐ խմբագրութեան, գետը բոլորին է, հետևապէս ոչ ոքի մասնավոր սեփականութիւնը չէ: Երբ մեկը առու կամ ջրանցք է անցկացնում այդ գետից տանելով ջուր, վերջինս դառնում է մասնավոր սեփականութիւն այդ առվի կամ ջրանցքի շահով: Այս դեպքում իրավանորմի հիմքում ընկած է աշխատանքի ըսկզբունքը. աշխատանքով ձեռք բերվածը աշխատանք թափողին է, Բերք այս կարգի բազմաթիվ օրինակներից մեկը. «Ե իմ թողիկոսութեան Հայոց Տեառն Սարգսի, և ի թագաորութեանն Գագկայ՝ որդու Աշոտի... հայր Սարգիս... արարեալ բազում արդինս, և ամեալ զուրն ի լեռնէն ի մեծ դիտատր սարն, ուր ակունքն են քաղցրահամ գետոյն որ Զկնարած կոչն... բազում ջանի և մեծամեծ ծախիք բերեալ յանդաստան վանիցն, և զանհուն առապարն անջրդի արար ջրարբի և զամենայն լեռնակողմն. յորում ոչ գոյ ումեք հաշիւ՝ ոչ Պրակնցեաց և Կեչուեցեաց և ոչ այլ սահմանակից զիւրօրէիցն և ոչ այլ ումեք. և այս ի թուականին 457 (= 1008 թ. - Խ. Ք.), և զրէ ինքեան արծան ի վերայ եկեղեցույն սևադեղով. և հազարն և մեծամեծ նդովիք փակէ վասն ջրոյն զի մի ոք իշխեացէ կտրել դնա և կամ հարակաջ գոյ և քածինս անուով, բայց միայն թէ ըմպեն ի մատակէն մարդ և անասուն» (Ստեփանոս Օրբելլյան, Պատմութիւն Լուսնակցի Սիսական, Թիֆլիս, 1910, էջ 262—263, տե՛ս նաև էջ 253—255): Աս սոցիալական և այնուհետև իրավական շատ հին սկզբունք է: Գ խմբագրութեան սկզբունքը հատուկ է ավատատիրութեանը, մանավանդ դարգացած ջրանում:

Երկու՝ դատողութիւնն է: Այս դեպքում Սմբատն օգտվել է ոչ թէ Գ այլ ԱՐ խմբագրութիւններից («Եւ չէ այն ջուրն՝ քանց այնոր որ տարաւ դայն ջուրն՝ հայրենիք իւր սեփական» հողվ. 3): Եվ որովհետև Սմբատի Գատատանագրքի այս հողվածում ցայտուն ձևով ընդգծված է նաև սերվիտուտային իրավունքը, ուստի պետք է ենթադրել, որ ԱՐ խմբագրութիւնը ևս պարունակում են այդ իրավունքը: Երկրորդ՝ բացի ԺԻՁԳ ձեռագրերից, Գ խմբագրութեան մյուս ձեռագրերում հատվածը նույնական է ԱՐ խմբագրութիւններին: Ն՝ 9513 ձեռագրի ընթերցումը (Ք. 336 ա) նույնական է ՄԿ ձեռագրերի ընթերցմանը:

ԱՐ

Գ

66. Եւ որք իւրաքանչիւր նոցա լիցին, առ որս անցանն. և յատարաց որսացեալ՝ տասանորդիցի, որոյ և իցէ սահմանի (Ա՝ էջ 48, Բ՝ էջ 327):

Որսը վայրիք, ով որսայ, նորս լիցի: Եւ ի՛նչ այլք յայոց սինօս որսան, յամէն տասնէ զմէկն զեզչին տիրոջն տան (էջ 317):

Ա.Բ

67. Եթէ պատահիցի ումեք զտաննի յան-
դատանի, կամ յայլ ինչ ի կարուած իւր,
կամ ի շինել զտուն իւր, ոսկի կամ ար-
ծաթ ի գանձուց, եթէ նմանութեամբ զի-
տասցեն, թէ յառաջնոց թագաւորաց է,
արքունի լիցի (Ա՛ էջ 48, Բ՛ էջ 328):

Ա.Բ

68. Եթէ կոռփցին արք, եւ մին պատա-
հի անկատար լինել եւ յանդգնեալ փետ-
տիցի զմորուս կատարելոյն, դատաստան
լիցի. կրկին մասամբ զճերսն հատանել եւ
զանիւ ըստ արժանւոյն կսկծեցուցանել.
մանաւանդ զի զպատուաւոր անարգիաց
(Ա՛ էջ 48, Բ՛ էջ 329):

69. (Գ, էջ 318) Մալազ: Հ. Աճառլանը համարում է «նորազուտ բառ, որ երեք անգամ զտնում եւ՛
զործածված Մխ. դատ.» Արմատական բառարան, հ. Գ, էջ 728): Նույն հեղինակը. «Մալազ
բառին իբրև հոմանիշ են դրված «անկատար, փոքր». իսկ իբրև հակահիշ «կատարեալ եւ
աւագ»: նկատելի է նույնպես, որ մալազը կը փետտէ կատարեալին մօրոքը, եւ թէև պատ-
ծին մէջ ակն ընդ ականի սկզբունքը կը պահպի, բայց մալազին մազը միայն կը կտրեն
եւ ոչ մօրոքը: Ասկէ կը հետեի, որ մալազ կը նշանակէ «ոչ-շափահաս, դեռ մօրոք շեկած
մարդ» (Հայերեն նոր բառեր հին մատենագրորայն մեջ, հ. Ա, Վեներիկ, 1913, էջ 65—66):
Ծագած է համարում ասարբ. malas հոմանիշ ձևից, որ թեև ճիշտ այս ձևով չկա կամուսի
մեջ... բայց նույնից են imlās տշխարի բուրդը թափիւ», ... malasa «հարթ ու ողորկ դառ-
նալ», ... almas «հարթ, ողորկ» (Արմատական բառարան, հ. Գ, էջ 729). տե՛ս նաև Հայե-
րեն նոր բառեր..., հ. Բ, Վեներիկ, 1926, էջ 290):

Լ. Մեխրեսիթ-բեկը (Христианский Восток, т. II, вып. III, СПб, 1914, էջ 389, «По
поводу термина малазэн malazən в армянском») գրում է, որ հայերեն մի ձևուպարում,
1480 թ. գրութիւմը «встречается термин малазэн malazən в значении, несомненно,
монаха» և այս դեպքում բառը համարում է հունագուն ձևը հունարենից փոխառված μοναχός
բառի Սրա հետ է կապում նաև Դատաստանագրքի «մալազ» բառը, (տե՛ս նաև Մ. Մ.—Բ.
Христианский Восток, т. III, вып. 2, Петроград, 1914, էջ 200): Գ խմբագրութիւն
ՉԱ հոգովածի վերնագրին է: «Վասն որ զկոյս խօսեալ խաբեսցեն մալազը» Հոգվածի վերջում
ասված է. «Ապա թէ երիտասարդն կամ իւրքն ոչ կամին առնուր...»: Ըստ այսմ՝ մալազ = երի-
տասարդ:

Ա.Բ

70. Եւ թէ աւելի, քան զաբէնն, անզը-
թաբար հրամայիցէ զործել, եւ այնու վնաս
մահու հասցէ ի տերանց ընդ հարկու ան-
կելոց, պարտապան լիցի արեան դատաս-
տանի զերագունից տերանց, և ըստ ար-
ժանւոյն զապաշաւանս (Բ՛ զապաշխա-
րանսն) ցուցցեն խոնարհութեամբ, եւ
զայլսն ի վնասից՝ զբժշկութեան եւ բղխա-
փանածոյն հատուցեն, եւ յանբժշկելիացն՝
գտուզանս (Ա՛ էջ 48, Բ՛ էջ 330):

Ա.Բ

71.զոր աշխարհականք առնեն արք
եւ կանայք՝ վերակացու լինել եկեղեցույ,
եւ զբահանայս լռեցուցեն զաւշաբաղու-

Գ

Եթէ շինէ որ տուն, կամ վարէ արտ, կամ
փորէ հող և զտանէ գանձ կարասով կամ
այլ փոքր ամանով, այն թագաւորաց Լ
իրաւունք (էջ 318):

Գ

Եթէ կոռփն արք երկու, և մինն մալազ
լինի և մինն՝ կատարեալ, և ձգէ մալազն
և փետէ զմորուք կատարելոյն, դատաս-
տան լիցի, որ կտրեն զմալազին մազն եր-
կու տարպաշ, քանզի զկատարելոյն մու-
րուքն քարշեաց և եհան, և եւթն փայտ
ի վերայ թիկանցն տան (էջ 318):

Գ

Իշխանք և այլք, եթէ յաւելի դատելն
զպատիկոսս, որ ընդ ձեռամբ իւրեանց իցեն,
և հանդիպի մեռանել, արեան գինք առցեն
ի նմանէ և տացեն յորդիս կամ յազգայինս.
եւ թէ ձեռն կտրեն կամ ոտն, կամ ատամն
խլեն կամ ակն, զգինս տան. և թէ բժշկօք
լիցի՝ զվարձս բժշկին և զխափանումն վը-
ճարէ (էջ 318):

Գ

....զոր աշխարհականք առնեն արք և
կանայք՝ վերակացուք լինին եկեղեցույ Աս-
տուծոյ և զմուտս և զպտղիս ոտեն: Արդ,

թեամբ վարեալս եւ ակնառութեամբ եւ ալ-
ովք ախտիք: Եւ այդ ճշմարիտ դատաս-
տան է յեկեղեցի անզղջից, իսկ զղջացելոց՝
ուղղիլ (Ա՛ էջ 49, Բ՛ էջ 120):

ԱԲ

72. Ի դատաստանէ զատուորացս, ի
կանոնական հրամանացս ուսար՝ մի շնորհ
շաշտեմանս լինել եւ եկեղեցւոյ ըզդա-
տողութիւնն. եւ հթէ արտաբոյ իրաւանց եւ
աշառանայք վարիցի, անկցի յայնմ շնորհ:
Ձի գոն եւ զատաստանք զատուորաց ի վե-
հիցնն բան զնոսա՝ գիտողացն զիրաւունս
արինացն (Ա՛ էջ 50, Բ՛ էջ 332):

73. ԽԴ հողվածը ամբողջովին կգնմ ես հայր.սպետին վերագրվող կանոնների 67-րդ կանոնն
է ըստ հայոց Կանոնագրքի: Բայց այս կանոնը այնպես, ինչպես կա Դատաստանագրքում,
զգալիորեն տարբերվում է Կանոնագրքում հրատարակվածից: Համադրենք.

Դատաստանագիրք

Եթէ որ ժառանգատը կամ ժողովրդական
առցէ ի սուրբ եկեղեցւոյ մոմեղէն կամ ձէթ,
որոշեսցի եւ հնգապատիկ տուժեսցի, որով
առն անաթով ոսկեղինաւ կամ արծաթեղինաւ
սրբեցելով: Եւ մի որ ի պէտս գողացեալ,
զի արինազանցութիւն է. ապա եթէ որ
ըմբոնեսցի՝ պատուհասեալ որոշեսցի:

Կանոնագիրք

Եթէ որ ժառանգատը կամ ժողովրդական
առցէ ի սուրբ եկեղեցւոյ մոմեղէն կամ ձէթ՝
որոշեսցի. եւ հինգապատիկ տուժեսցի, հան-
դերձ որով առն:
Անաթով ոսկեղինաւ կամ արծաթեղինաւ
սրբեցելով մի որ լիւր պէտս գողացեալ, զի
արինազանցութիւն է. ապա թէ որ ըմբո-
նեսցի՝ պատուհասի որոշեսցի:

Կետադրութիւնն այստեղ կական նշանակութիւն ունի, ուստի այն պետք է զննել քննու-
թիւնից հետո Բայց դա կապվում է նաև այս կանոնի հունական բնագրի հետ, որին նույնա-
կան է ուսու-սլավոնական կանոնը.

Կանոն 72. «Եթէ որ կղերականներից կամ աշխարհականներից գողանա (пачитит) մոմ
կամ ձէթ թող մերժվի (Да будет отлучен) եկեղեցացական հաղորդութիւնից եւ հնգապա-
տիկ ազկիացնի նրան, ինչ վերցրեց:

Կանոն 73. Անոթ ոսկեղեն կամ արծաթեղեն սրբեցյալ կամ վարագույր թող ոչ որ ի պետս յոր
չլուրացնի՝ անօրենութիւնն է: Եթե որ անի այդ՝ պատժվի մերժումով (отлучением)» (Кни-
га правил...): Ինչպես նշում է Կանոնագրքի հրատարակիչը (Կանոնագիրք հայոց, հ. Ա.
էջ 555—556), հայերենում այս երկու կանոնները միացվել են: Կանոնագրքում այս կանոնը
հրատարակվել է երկու պարբերութեամբ, հարմարեցվելով հունական բնագրի երկու կանոն-
ներին: Հունարենում, նաև ուսներենում, խոսքը, իրոք. Երկու հարցի մասին է. ա) Էթե
գողացվում է մոմ կամ ձէթ եւ բ) եթե գողացվում է անոթ կամ վարագույր:

Դատաստանագրքի եւ Կանոնագրքի մեկական ձեռագիր ըստ բովանդակութեան համընկնում
են հուն-սլավոնական կանոնին: Ձեռագիր № 486 (= Բատաստանացի նշումով 490, Բ
խմբագրութիւն, թ. 111 Բ, Կահագծերում նշում ենք նաև ոչ-ուղղարական տարբերներով ձեռ-
ները ըստ № 659 ձեռագրի. բացի կանոնի երկրորդ մասից, որը բերված է Կանոնագրքի
ծանոթագրութիւններում՝ էջ 556). «Եթէ որ ի ժառանգատրաց կամ ի ժողովրդականաց ի

սրբոյ եկեղեցոյ անու զողոթնամբ մոմեղին կամ ձեթ ի բաց որոշեսցի. և հնգապատիկ տուժեսցի որով անն անաթով. կամ թէ անաթ ինչ ոսկեղէն կամ արծաթեղէն որ բերու յեկեղեցին և սրբեցաւ և (թէ չիլ և) յիւր (չիք) պետա առ կամ զողացեալ թարուցէ այս արհնայլանցութիւն (անարեւութիւն) է և թէ որ ուրոնեսցի այսպիսի (այսպիսի) իրս պատուհանեսցի և ի բաց որոշեսցա՞ (ուղազարութունը և կետաղութունը ձեռագրինն է) :

Դատաստանագրքի ու Կանոնագրքի մնացած բոլոր ձեռագրերում խոսքը միայն մեկ հարցի՝ մոմ կամ ձեթ զողանալու մասին է: Կանոնագրքի այն ձեռագրերը, որոնք զրովել են բնագրի հիմքում, հնարավորութուն են տալիս հրատարակչին կանոնը կետադրելու և պարբերութունների վերածելու այնպես, ինչպես արված է և այդ դեպքում կանոնը լիովին իմաստավորված է: Առաջին մաս. եթե վերջում են մոմ կամ ձեթ, մերժվում են եկեղեցոց և վճարում հնգապատիկը՝ հանդերձ անոթով, որով վերցվել է: Երկրորդ մաս. եթե եկեղեցում եղած սրբեցյալ ոսկեղեն կամ արծաթեղեն անոթով ձեթ զողացվի՝ «այստուհասի որոշեսցի»: Դատաստանագրքի ձեռագրերը հնարավորութուն չեն տալիս կանոնը կետադրելու և պարբերութունների վերածելու այդպես «Որով անն» բառից հետո վերջակետ դրնելուն խանգարում է արծաթեղենի սրբեցելով» բառից հետո եղած «եւ»-ը, որը թելադրում է վերջակետը դնել հենց այդ «եւ»-ից առաջ, ինչպես վարվել է նաև Վ. Բաստամյանցը ձերտ է, այս դեպքում կանոնի իմաստը այնպես չէ, ինչպես Կանոնագրքում է, բայց մենք իրավունք չվերապահեցինք մեզ սրբագրելու կանոնը առանց ձեռագրական տվյալների:

74. Վ. Բաստամյանցը (ձանոթագր. 228) նշելով, որ ինչ հողվածը Կրեմի Կը կանոնն է, ավելացնում է. «Բայց մեր հեղինակը կանոնի վերջում կցել է մի տող՝ ուսլես զի մի շաճել... և այլն, որ սկիզբն է Կրեմի հետևյալ ԿՔ՝ կանոնի»: Վ. Հակոբյանը իրավացիորեն գրում է. «Այս հողվածի վերջին մասը «որսլես զի մի շաճել ինչ թուեսցի ի փախուցելոյն» բոլոր ձեռագրերում (Կանոնագրքի—հ. Ք.), բացի ձեռագրերից, սխալմամբ անշատել և դրել են հաջորդ՝ ԿՔ հողվածի սկզբի մասում: Այդ ձևով միտքը մնում էր արավազված, ուստի այն ուղղեցինք համաձայն հունարենի և վերևում նշված ձեռագրերի» (Կանոնագրի՝ Լալոց, հ. Ա, էջ 556): Այդ ուղղումը հաստատում է նաև Դատաստանագրքը, որի մեջ Կանոնագրքը պահպանված է ավելի հարազատ ձևով:

75. (ԱԳ) Բոլոր ձեռագրերը ունեն. «Ոչ է պարտ կայսկոպոսին աբկանել զինքն յերկաուր հոգս, այլ պարապել եկեղեցական պիտոյից, ապա թէ ոչ՝ իւրացի դեիցէ (Գ գիտասցէ)... (Ա, էջ 54, Գ՝ էջ 323):

Վ. Բաստամյանցը իրավացիորեն «իրաացի դեիցէ» ուղղել է ըստ Կանոնագրքի՝ «ի բաց դեիցի» (տե՛ս ձանոթագր. № 231), որին հետևեցինք և մենք, բայց թողեցինք «դնիցէ» և ոչ «դիցի», որովհետև և՛ Կանոնագրքի և՛ Դատաստանագրքի ձեռագրերը՝ չունեն «դրնիցի»:

ԱԲ

76. Ապա թէ տէր իւր տացէ նմա կին, եւ ծնանիցի նմա ուստերս եւ դատերս, կինն եւ որդիքն տեսոն նորա եղիցին, եւ նա միայն ելցլ. փրկանաք ելցին եւ նորա (Ա, էջ 56, Բ, էջ 335):

Գ

Ապա թէ տէրն իւր տացէ կին նմա, և ծնանիցի նմա ուստերս և դատերս, կինն և որդիքն տեսոն ինիին, և նա միայն ելցլ փրկանաք (էջ 325):

Գ

77. Որ հարկանէ զհայր կամ զմայր իւր մահու մեռցի: Այդորիկ բոս Արքինացն և մանապէս կանոնը լիցին մահու շափ ապաշխարել: Իսկ դատաստան այս լիցի. եթէ յանրդալուժեան և ի մանկութեան զործէ, ներելի է ծնողացն, այսպ թէ յանդնութեամբ և արհամարհանաք՝ իշխան լիցին ծնողքն, յետ բազում անգամ խրատոն, առաջի բահանայից և ծերոց հրաժարիլ (Բ հրրաժարել) ի նմանէ և տարագրել ի ծառան-

ծիլ, որ անարգի յորդոյ իւրոյ, և կամ թէ այլ անօրէնութիւն գործեն որդիքն առ օտարս, վասն անարգանացն հրաման տայ Օրէնքն, զի իշխանութիւն ունի հայրն տանել զորդին իւր առաջի դատաւորաց, զի թէ յանձին կայնու զմեղանս իւր և այլ ոչ արտոցէ՝ խրատեսցի և արձակեսցի, այսպ թէ ոչ՝ պատժեսցի, զի ի հնումն, բոս Օրինացն, զհայր և զմայր անարգողսն զերկեզի փայտէ կախէին:

գուժենէ: Ապա թէ զղացեալ շատ կամաց նոցա դարձցի ապաշխարութեամբ արժանապէս, ընկալեալ լիցի դարձեալ (Ա, էջ 57, Բ, 337—338):

Այլ վասն շար գործոց, զոր արարին առ օտար մարդիկ, ոչ տայ նմա հրաման Օրէնքս բամբասել զորդիսն առաջի դատաւորին (էջ 326):

Ա

Բ

Գ

78. Ապա թէ շիցէ հնար՝ անզղշիցն լիցի խրատ, զգինն ի գողացելոյն տացեն տեսաբա, եւ խրատեալ յաւս՝ արձակեցեն (էջ 57):

Ապա թէ շիցէ հնար, զգինն ի գողացելոյն տայցեն տեսաբա. եւ խրատեալ յաւս արձակեցեն, կամ նշան դիցի. անզղշից եղիցի խրատն (էջ 338—339):

Ապա թէ շիցէ հնար՝ զգինն ի գողացելոյ տէրն տացեն և խրատեալ յաւսն՝ արձակեցեն, և կամ նշան դիցեն. իսկ անզղշիցն լիցի խրատ (էջ 326):

Ա

Բ

Գ

79. Եթէ յառնիցէ այրն եւ շրջի ի ցպոյլ արտաքոյ, անպարտ լիցի՝ որ եհարն, բայց զխափանածոյ նորա եւ ըզբըժըղիութեան նորա տուժեսցի:

Այս դատաստան լրմամբ լիւրինացն ասացաւ, եւ մեղ զնոյն ամբողջ պահելի է: Եւ մեղելոյն սպաշխարութիւն լիցի (էջ 57—58):

Եթէ յառնիցէ այրն եւ շրջի ի ցպոյլ արտաքոյ, անպարտ լիցի որ եհարն: Մեռելոյն սպաշխարութիւնն լիցի: Բայց զխափանածոյ նորա եւ զբժըղութեան նորա տուժանեսցի. և թէ մեղցի՝ զգինն:

Այս դատաստան լրմամբ յօրինացն ասացաւ. և ի մեղ զնոյն ամբողջ պահելի է (էջ 340):

Եթէ յառնիցէ այրն և շրջեսցի արտաքս ի ցպոյլ, անպարտ լիցի՝ որ եհարն, բայց ըզխափանածոյն և ըզբըժըղութեան տացէ, իսկ եթէ մեռանի՝ ըզգինն առնուն:

Այս դատաստան լրմամբ յօրինացն ասացաւ, և մեղ զնոյն ամբողջ պահելոյլ արժան է (էջ 326—327):

ԱԲ

Գ

80. Վաճառեսցեն զցուլն կենդանի և բաժանեսցեն զգինս նորա, եւ զցուլն ըսպանեալ բաժանեսցեն (Ա՝ էջ 60, Բ՝ էջ 346):

Վաճառեսցեն զցուլն կենդանի և բաժանեսցեն զգինս նորա երկու տէրքն, և ըզցուլն սպանեալ վաճառեսցեն և բաժանեսցեն (էջ 329):

ԱԲ

Գ

81. Տուժեսցի ցուլ ընդ ցլու, և ըսպանեալ նորա լիցի (Ա՝ էջ 60, Բ՝ էջ 346):

Տուժեսցի ցուլն ընդ ցլի: Այս է տուժիլն. ցլոյն փոխան զցուլն կենդանի տացեն, և մեռեալ ցուլն ըսպանողի տիրոջն փոխան լիցի (էջ 329):

Ա

Գ

82. Եւ անկանիցի անդ արշառ եւ կամ էջ (Ա՝ էջ 60, Բ՝ էջ 346):

Եւ անկանիցի անդ անասուն զինչ և իցէ էջ 329):

83. (ԱԲԳ) Իսկ եթէ խնդրիցէ ոք անաւր յրեկերէ իւրմէ... (Ա, էջ 64, Բ, 355, Գ, 333):

Վ. Բաստամլանցը գրում է, որ Գատաստանագրքի վրացերէն թարգմանութեան մեջ «անօթ» բառը թարգմանված է «ուշաղի», որ նշանակում է էջ (ավելացնում է. Երեւանի նահանգում, և Տաճկաստանի շատ տեղերում նոյնպէս գործածում են ուշաղ բառը էջ, մասաւկ ձի, զորն նշանակութեամբ): Մուլն հողվածում «անօթ» բառը նա հասկանում է «թե հատկապես անօթ, զօ. աման, կաթնաս, կուժ, կարաս կլն, որոց համար գրած է՝ բնկցի, և թե բնտանի անասուն, զօ էջ, եզն, ձի կլն., որոց համար գրած է՝ մեղցի կամ զերի գնասցէ» (ծանոթագր. 764):

ն. Մառը նշում է, որ «издателем это выражение не понятно, судя по примечанию 764» և իբր վայցիորեն «յանաւթ տալ» հասկանում է «одолжить (в противоположность (յ)անաւթ խնդրել или առնուլ» (Сборник притч Вардана, часть I, СПб 1899, էջ 55—56): Մակայն Հայկազյան նոր բառարանն արդեն նշում է, որ «յանաւթ առնուլ» նշանակում է «անաւթ ինչ և զղործի ի փոխ և ի պետս առ ժամանակ մի առնուլ»:

84. (ԱԲԳ) Եսկ էքէ խարիցէ ոք զկոյս խաստեցեալ եւ ներիցէ ընդ նմա... (Ա՛ էջ 64, Բ՛ էջ 130, Գ՛ էջ 333):

Այս հոդվածի առաջին մասը բառացի նույնն է Ելք, ԻԲ, 16—17, այն տարբերությամբ, որ Ելք-ում խոսքը «ոչ խօսեալ» կույսի մասին է, այստեղ՝ «խառնեցեալ»: Առաջին հայաբոլից կարող է թվալ թի «ոչ»-ը պատահական գրչագրական վրիպակ է և, ուրեմն, հոդվածը պետք է սրբագրել բառ Ելք-ի Բայց, այս դեպքում, թվում է, խոսք չի կարող լինել զբրչագրական վրիպակի մասին, որովհետև այդ «ոչ»-ը չկա Դատաստանագրքի և ոչ մի ձեռագրում: Երկրորդ՝ այլ դեպքերում էլ Մխիթարը փոխում է Մովսիսական օրենքները, երբեմն արմատապես, և այս հոդվածը պատկանում է դրանց թվին: Բացի դրանից, «ոչ խօսեալ» կույսի բնաբարմանը Մխիթարը նվիրել է առանձին հոդված՝ ԱԴ 29 (= Բ, I, 20), որտեղ բերված են Բ Օրին. 28—29 հոդվածները, որոնք նույնպես վերաբերում են այդ հարցին (աշխիհ մանրամասն տե՛ս Խ. Քոռոսյան, Մխիթար Գործի Դատաստանագրքի առեղծվածաբանությունը Աստվածաշունչը գրոց հետ, ՀՄՄԻ ԳԱ Տեղեկագիր, Հասարակական գիտություններ, 1963, № 4, էջ 61—74):

85. (ԱԲԳ) Հրատարակված բնագիրը (= Բ խմբագրություն) ունի. «որ աղբառ իցէ և բնակեսցի առ քեզ...» (Ա, էջ 65, Բ, 365, Գ, 333):

Հոդվածի առաջին մասն է Ելք, ԻԲ, 25: Դատաստանագրքի ոչ մի ձեռագիր չունի «և բնակեսցի»: Դա նշում է նաև Վ. Բատամյանցը և ավելացնում. «բանի որ Աստվածաշնչի մեջ կա այդ բառը և «ենթադրելով, որ այդ պատահական սխալ է գրչի, գուցե նույնիսկ Մխիթարի աչքի տակից փախած, մենք ավելացրինք իմաստի պարզության համար» (ծանոթագր. № 767):

Մեր ստուգած հայերեն Աստվածաշնչից «և բնակեսցի» չունեն Ջոհրայյան հրատարակությունը (Վենետիկ, 1805), Վենետիկի 1860 թ. հրատարակությունը, Կ. Պոլսի 1895 թ. հրատարակությունը. ունի Պետերբուրգի 1817 թ. հրատարակությունը. չունեն նաև Պետերբուրգի 1912 թ. և Մոսկվայի պատրիարքարանի 1956 թ. ուսերեն հրատարակությունները: Նշանակում է Ելք-ի այդ հոդվածը հնուց արդեն երկու ընթերցում է ունեցել՝ Պետք է, ուրեմն, ենթադրել, որ Մխիթարի ձեռքի տակ եղած օրինակը ևս չի ունեցել «և բնակեսցի» ընթերցումը: Այդ պատճառով հոդվածը թողինք բառ Դատաստանագրքի ձեռագրերի:

86. Եւ զոր ինչ ծախեալ իցէ ի նմանէ, ի զլուխ իւր համարիցի... (Ա, էջ 66):

Ա խմբագրության ձեռագրերն ունեն. ԱԲԹ՝ ի նա, ԱԷ՛ նմա: Գ խմբագրություն. ԺԻՁՊ՛ նմա, ԽԵԿՂՄՅԵ՛ ի նմա և ՃՆՈ՛ ի նմանէ (էջ 334): Բ խմբագրությունն ունի՝ ի նմա (էջ 358): Քանի որ հոդվածում խոսքը գրառվ դրված ապրանքի կամ այդ ապրանքի մի մասը ծախելու մասին է, ուստի Ա խմբագրությունը ևս սրբագրեցինք համաձայն Գ խմբագրության ՃՆՈ ձեռագրերի, որոնց ընթերցումն ունի նաև № 9513 ձեռագիրը (թ. 348 ա):

87. (ԱԲԳ) Եւ անուանեալ որդի կնոջ Խուայելցոց (Ա, էջ 68, Բ, էջ 132, Գ, էջ 336):

Դատաստանագրքի ոչ մի ձեռագիր չունի «որդի»: Վ. Բատամյանցը ավելացրել է իր կողմից, որովհետև նախադասության իմաստը ակնհայտորեն պահանջում է այդ Բայց Վ. Բատամյանցը ավելացնում է նաև, որ Աստվածաշունչը ևս չունի «որդի» (էջ 132, տարբերակներ էջ Ը): Նշենք, որ մեր ստուգած Աստվածաշնչից «որդի» ունեն, օրինակ՝ Վենետիկի 1860 և Կ. Պոլսի 1895 թթ. հրատարակությունները, այդ պատճառով մենք ևս ավելացրինք բնագրում:

88. (Գ) ... և եկեսցէ մերձաւորին, որ մերձաւոր է նորա... Ապա քէ շիցէ ուրում մերձաւորիչ, և նևնհաս իցէ... (էջ 337):

Առաջին դեպքում բոլոր ձեռագրերն ունեն «մերձաւոր ինչ», երկրորդ դեպքում, բացի ՃՄՅ-ից, մյուս բոլոր ձեռագրերը դարձաւ ունեն «մերձաւոր ինչ»: Սրբագրել ենք համաձայն ՃՄՅ ձեռագրերի, որովհետև այդպես է Աստվածաշնչում, մանավանդ որ սովորական

Յշուրատեսությամբ (աչքի խաղող) «մերձաւորիչ»-ը հեշտությամբ կկարդացվեր նաև «մերձաւոր ինչ»։ ՃՄՅ-ի ընթերցումն ունի նաև № 9513 ձեռագիրը (թ. 350 ր)։

89. (ԱԿ) Ապա թէ ոչ զագի ի ձեռին Ետա... (Ա՛ էջ 69, Գ՛ էջ 337)։

Բ խմբագրութիւնը ինչպես և ԱԿ խմբագրութիւնների բոլոր ձեռագրերը ունեն՝ ձեռն, կամ ի ձեռն, կամ ի ձեռս։ Սրբագրել ենք համաձայն Աստվածաշնչի, ինչպես վարվել է նաև Բաստմյանցը։

90. եւ ելցէ ի բողոքեանն (Ա՛ էջ 69, Գ՛ էջ 337)։

Բ խմբագրութիւնը ունի. «եւ ոչ ելցէ» (էջ 364)։ Վ. Բաստմյանցը ծանոթագրում է. «Թեպետ մեր և մյուս բոլոր օրինակների մէջ չկա ոչ և դրած է միայն ելցէ, բայց որովհետև նախ նույն իսկ նախադասութեան իմաստը պահանջում է, որ լինի՝ ոչ ելցէ, երկրորդ՝ Աստվածաշնչի մէջ, որտեղից հանած է սույն կտորը, կա այդ ոչ և դրած է՝ ոչ ելցէ, և երրորդ՝ չէ կարելի կարծել որ Մխիթարը կամենար մի այլպիսի մեծ փոփոխութիւն աւելնի աստվածային օրենքի մէջ... ուստի մենք ենթադրում ենք որ այդպէս մասնիկի պակասութիւնը աղելի պատահական է և գրիչների սխալ, թերևս նույնիսկ Մխիթարի աչքից փախած, վասն որո և դնում ենք ոչ ելցէ համաձայն Աստվածաշնչին, մանավանդ որ այդպիսի է դրած և հունարեն ու սլավոներեն Աստվածաշնչի մէջ» (ծանոթագր. № 785)։ Մեր ըստուգած հայերեն շորս Աստվածաշնչերը տալիս են հետևյալ պատկերը.

Պետերբուրգի 1817 թ. հրատարակութիւն—«եւ ոչ ելցէ»,

Կ. Պոլսի 1895 թ. հրատարակութիւն—«եւ մի ելցէ»,

Վենետիկի 1805 թ. հրատարակութիւն (Ջոհրապլան)—«եւ ելցէ»,

Վենետիկի 1860 թ. հրատարակութիւն—«եւ ելցէ»։

Ակնհայտ է, որ առկա է Աստվածաշնչի, գոնե Ղես., 2Ե, 30 հոդվածի, երկու խմբագրութիւն։ Այս պայմաններում իրականութեան համապատասխան կարելի է համարել, եթե մտածենք, որ Մխիթարի ձեռքի տակ եղած Աստվածաշնչը ունեցել է վերջին ընթերցումը և բոտ այդ էլ ընդօրինակվել է Մխիթարի կողմից։ Այդ պատճառով քննարկը թողինք անփոփոխ։

91. (ԱԲԳ) եւ մեղու վանտեալ յաշնան բոտ մեղեւ, գոր ունին, հաստատիցի սերկանն (Ա՛ էջ 71, Բ՛ էջ 367, Գ՛ էջ 339)։

«Սերկան» բառի դիմաց ձեռագրերը ունեն նաև սերական, սերականն, բոտ սերմանն, տէր կանն։ Վ. Բաստմյանցը ծանոթագրում է. «Բայց մենք շունչիս սերկան բառ. վասն որո պետք է լիներ Սերականն, ինչպես գրած է № 489 (= № 209, Ա խմբագր. 2—Ե. Թ.) մեջ, և որին փոքր ինչ հարմարում է Սինոդի օրինակի՝ բոտ սերմանն, այսինքն՝ վաճառելով աշնանը մեղուները պիտի տրվի նոցա հետ և գարնան սերունդը կամ ծնունդը. և կամ պետք է լինի՝ սերկանն, այսինքն վաճառելով աշնանը մեղուներ՝ պիտի տրվի այն, ինչ որ կար նույն օրը, վաճառման օրը» (ծանոթագր. № 791)։

Հ. Կարստը թարգմանել է. «Betreffend Bienenkauf, der im Herbste geschieht, so erfolgt der Abschluss des Kaufvertrages nach Massgabe des Honigs, den sie haben» (Armenisches Rechtsbuch, zweiter Band, Strassburg, 1905, էջ 227) «Մեղուների գնման մասին, որ տեղի է ունենում աշնանը. գնման պայմանագիրը կնքվում է բոտ մեղրի այն շափի, որ նրանք ունեն» և ծանոթագրել է. քննարկ «սերկանն» պետք է կարդացվի «ասհմանն»—die Kaufbestimmung (անդ, էջ 227)։ Կարստը, թվում է, ճիշտ է թարգմանել, հետևապես, ճիշտ է ընկալել հոդվածի իմաստը։ Ըստ այսմ նա հետևել է Բաստմյանցի երկրորդ առաջարկությանը՝ «սերկան» սերկան ընկալելով, բայց հենց այդ պատճառով անհաջող է թվում «ասհմանն» նրա առաջարկությունը։ Այդպես է հասկացել նաև Սմբատ Սպարապետը. «Եւ որ մեղուք վաճառեն, նա թէ մեղուն լինի՝ նա մեղրովն ցեղ որ կայ ծախեն...» (բոտ Ա. Գալստյանի հրատ. հոդված 138, բոտ Կարստի՝ 110)։

Գատաստանագրքի ձեռագրերից մեկը նկատի ունենալով (ձեռ. Գ, Ա խմբագրութիւն) «սերկանն» հավանաբար աղավաղումն է «սակս սերմանն» ընթերցման։ Զեռագիր Գ. «Մեղուք վաճառեալը յաշնան բոտ մեղրին, գոր ունիցի սակս սերմանոցի, բոտ այնմ եւ վաճառն հաստատիցի...»։ Ուստի, «սերկանն» պետք է կարդալ «սակս սերմանն», բայց հենց այսպիսի ընթերցում չունենալու պատճառով քննարկը թողինք անփոփոխ։

92. ԱԳ խմբագրութիւնների (էջ 73 և 341) «այլ մասունս անուն, որպէս եւ ցուցանի» բա-

ներից հետո Բ խմբագրութիւնը (էջ 372) ունի. «Յսկի գեկանն վից դանգ է, պօպաս¹ գեկանն էրեր գանգ. Թասուն ի դանգին շորիցն մին» և այնուհետե ինչպիս ԱԳ խմբագրութիւններում:

Ա

Բ

Գ

93. Նախ զայն ասասցուք, զի երկու գուտար միոյ ուտեր աոցէ բածին (էջ 74):

Եւ նախ զայն ասասցուք զի երկու գուտար առն եղեալքն միոյ որդւոյ աոցէ բածին (էջ 374):

Եւ նախ զայս ասասցուք, զի երկու գուտար, որ այր առեալ իցեն, մի որդոյ բածին աոցեն (էջ 342):

Ա

Բ

Գ

94. Եւ եթէ հայր իցէ, կինն միայն աոցէ մասն, եւ ոչ մայր եւ ոչ քոյր, ապա թէ ոչ իցէ՝ մայր եւ քոյր մասնաւորին (էջ 75):

Եւ եթէ հայր իցէ, կինն միայն աոցէ մասն, եւ ոչ մայր ոչ քոյր մասնաւորին (էջ 376):

Եւ եթէ հայր իցէ, կինն միայն աոցէ մասրն, եւ ոչ մայր եւ ոչ քոյր մասնաւորին, որ և այս իսկ է (էջ 342):

95. Բ խմբագրութիւնն հրատարակված բնագրում այս հոգվածի մէջ էր՝ քանզմ «իգին» բառը տպագրված է «ի գին» ձևով, որը անպայման վրիպակ է (զուցեց տպագրական), որովհետե խոսքը էգի (կնոջ, աղջկա) գնի մասին է, ինչպես ակնհայտ է հոգվածի իմաստից, ինչպես է Աստվածաշնչում և ինչպես հասկացել է նաև ինքը Վ. Բաստամյանցը իր № 805 ծանոթագրութիւն մէջ (Ա, էջ 74, Գ, էջ 342):

96. (ԱԲ) կամ յաղագս պիտոյից կարգաց (Ա, էջ 74, Բ, 374):

Վ. Բաստամյանցը ծանոթագրում է. «Թերևս պետք է լիներ՝ կարգած, որ ավելի հարմար է» (ծանոթագր. № 802):

Գ խմբագրութիւնն ընթերցումը (էջ 342) պարզում է հարցը. «յաղագս կատարելութեան հասակին և կամ յաղագս կատարելութեան պիտոյից կարգաց»:

97. (ԱԳ) Ապա քէ ոք զկանոնացն ընդդիմ այսմ դիցէ... (Ա, էջ 75, Գ, էջ 343):

Բ խմբագրութիւնն ունի զկանոնցն (էջ 376), որն ակնհայտորեն սխալ է (կամ զուցե վրիպակ է):

98. (ԱԳ) Եւ ոչ էրէ յորժամ հաննցի ոչ, արձակէ ազատ, այլ եւ ոչ բեաւ արձակել, առանց բանի պտեկութեան, իշխան է (Ա, էջ 80, Գ, էջ 347):

Վ. Բաստամյանցը կետադրել է. «Ոչ եթէ յորժամ հաննցի՝ ոչ արձակէ ազատ, այլև ոչ բեաւ արձակել... իշխան է »էջ 138), որով էական փոխվել է հոգվածի իմաստը: Որ տրոճման նշանը պետք է դրվի (հաննցի) «ոչ»-ից հետո և ոչ թէ դրանից առաջ, հաստատվում է և հոգվածի իմաստով և մանավանդ Գ խմբագրութիւնն ընթերցումով. «Եւ ոչ եթէ յորժամ ոչ հաննցի...»:

ԱԲ

Գ

99.զտուգանս լինել ի դատարացզտուգանս լինել ի թագարաց (էջ Ա, էջ 82, Բ, էջ 309): 350):

100. (ԱԲԳ).... զի նոցուն կամաւ իցէ ընդ ուտելոյն եւ բառեալն, իսկ քստ կերողին տոյժ լինի (Ա, էջ 84, Բ, էջ 392, Գ, էջ 351):

Հ. Կարսոբ (Armenisches Rechtsbuch, 2. Band, էջ 282, ծանոթագր. 2) առաջարկում է «կերողին» ուղղել «կրողին» ինչպես է նախորդ՝ ճի հոգվածում. «Զի զորոմութիւն ի կամաց անողին կամի Արէնքն եւ ոչ ի կամաց կրողաց...»: Ըստ այսմ Հ. Կարսոբ «կերողին» համարում է աղճատումը «կրողաց» ձևի, կոնտեքստում անիմաստ կամ, գոնէ, ոչ հարմար:

Ա խմբագրութիւնն Գ ձևազրի գրիւը ճի հոգվածի «կրողաց» սրբագրել է «տառղաց», իսկ սույն հոգվածի «իսկ քստ կերողին տոյժ լիցի»՝ «եւ տանել ընդ ինքեան իսկ կամայն տոյժ լիցի»: Գ ձևազրի գրիւ համար ևս «կերող» բառը անհասականալի է եղել, ուստի ընկելի հատվածը սրբագրել է քստ հոգվածի իմաստի, կամ եթե ինքը իմացել է բառի իմաստը, ենթադրել է, որ շատերի համար անհասականալի է, այդ պատճառով սրբագրել է ընդհանուրին ըմբոնելի ձևով:

¹ Տես ծանոթագրութիւն № 43:

որովհետև մահից ալիլի ծակը պատիժ չկա, որեմն վերապահությունից առաջ նախա-
 նախած պատիժը ալիլի մեղմ է եղել՝ «ոչ մահ»: Ըստ այդմ եկեղեցիի է, որ Կանոնա-
 գրքում կանոնը սկզբնապես եղել է այնպես, ինչպես է Դատաստանագրքում. «ապա կա-
 մաք խոստովանեալ՝ ոչ մեղքի», որովհետև միայն այս դեպքում հասկանալի կդառնա վե-
 րապահությունը՝ «եթէ մարդ չի սպանել»: Նաև՝ եթե սկզբնապես եղել է «մեղքի», ապա
 միանգամայն ալիլեորդ է դառնում «մինչև ի մահ որոշեցի». հանցագործը պետք է կեն-
 դանի մնար, որ հնարավոր լիներ «մինչև մահ որոշել»:

103. (ԱԲԳ) Եւ պերետուտ է որ այժմ է բուտ (Ա, էջ 88, Բ, էջ 141, Գ, էջ 354):

Հայերենում անգործածական բառեր: Ըստ Վ. Բաստամյանցի. 2. Կարսոյի, 2. Աճառ-
 յանի և այլոց, առաջինը վկայված է միայն կանոնում և Մխիթարի ու Սմբատի Դատաստա-
 նագրքերում, երկրորդը՝ միայն Դատաստանագրքերում, իսկ որպես հատուկ անուն՝ նաև
 այլուր:

«Պերետուտ» հունարեն բառ է և նշանակում է պարետ, տեսուչ, դետ: «Բուտ» այստեղ
 կապ չունի ևույնահնչյուն բառի հետ, որ նշանակում է անասնակեր, կեր: «Բուտ» Վ. Բաս-
 տամյանցը (տե՛ս ծանոթագր. № 265) համարում է ժողովրդական աղճատմուկը հայերեն
 «պարետ» բառի, որ նույնպես նշանակում է «տեսուչ, վերակացու»: 2. Տաշյանը (Վարդա-
 պետություն առաջինը անվավերական կանոնաց մատյանը, Վիեննա, 1896, էջ 51—52)
 մերժում է այդ բացատրությունը և համարում է բառատարբեր bud—կեղեցիացական տեսուչ, որ
 ընդունում է 2. Աճառյանը (Արմատական բառարան, հ. Ա, էջ 1212—1213), Տե՛ս նաև
 ՆՃԲ, համապատասխան բառերը, J. Karst, Armenisches Rechtsbuch, 2. Band, էջ 82,
 И. Орбели, Помнальная надпись Бута в Багаране, Христианский Восток, т. III, вып.
 I, Петроград, 1914, էջ 76—77, Н. Марр, Имя Бут или Буд, Записки Восточного от-
 деления Императорского русского археологического общества, т. VII, էջ 322—325
 և Գ. Ջահուկյան, Հայերենը և փոյուզերենը, ՊՔԸ, 1968, № 5, էջ 133, ծանոթագր. 49:

104. (ԱԳ).... եւ զանկարգս անդէն դարձի իմաստորեամբ բժշկելի (Ա, էջ 88, Գ, էջ 355):

Բ խմբագրությունն ունի՝ զանհրահանգս: Զեռագրերն ունեցել է զանհարկս, բայց Վ.
 Բաստամյանցը իրավացիորեն նշել է «որ դա անհարմար է և իմաստը պարզ չէ» այդ պատ-
 ճառով սրբագրել է համաձայն № 489 (= մեր 2) ձևագրի՝ զանհրահանգս: Վ. Բաստամ-
 յանցը նշում է նաև, որ Սարգիս եպ. օրինակի զանչարգս նույնպես հարմար է (ծանոթագր.
 № 273):

Ա խմբագրության ձևագրերն ունեն. ԱսԲԳ՝ զանհարկս, Գ՝ զանկարգս, ԶԷ՝ զան-
 հրահանգս: Գ խմբագրության բոլոր ձևագրերը ունեն զանհարկս, բացի Ճ-ից և № 9513:
 ձևագրից (թ. 364 բ), որ ունեն զանհաաան և որը բնավ հարմար չէ հոգվածի իմաս-
 տին, «Անհրահանգ» նշանակում է անկիրթ, անվարժ, անփորձ (ըստ ՆՃԸ), Ակնհայտ է, որ
 Կանոնում խոսքը այսպիսի մեկի մասին չէ, այլ այնպիսի անձի, որը խաբուս է, խախ-
 տում կարգը, գործում ընդդեմ կարգի: Այսպիսի անձը, անշուշտ, նաև անհարգ մեկն է
 (զակայրգս), բայց կանոնի և հոգվածի իմաստին շատ ալիլի հարազատ է «զանկարգս»,
 ուստի ԱԳ խմբագրությունները սրբագրեցինք համաձայն Գ ձևագրի ընթերցման:

105. (ԱԲԳ).... զի քէ որ գենացն ամաւ գնոյն շափ կերեալ իցէ՛ զգինն ոչ դարձուցեանել....
 (Ա, էջ 91, Բ, էջ 153, Գ, էջ 358):

Այս հոգվածի առաջին մասը Անկյուրիայի ժողովի ԺԶ կանոնն է: Բայց ինչպես նշում է
 նաև Վ. Բաստամյանցը (տե՛ս ծանոթագր. № 288) վերը բերված ստոր չկա Հայոց Կանոնա-
 գրքում, մինչդեռ այն կա հունարեն, լատիներեն և ռուս-սլաւոնական կանոնագրքում և
 հանդիսանում է կանոնի անմիջական շարունակությունը:

Հունական

Ռուս-սլաւոնական

διά τὸ πῶλλάκις τὴν πρόσοδον τῶν πετρα-
 μένων αποδεδομένα αὐτοῖς τούτοις πλείονα
 τὴν τιμὴν (տե՛ս Կանոնագիրք հայոց, Բ.
 Ա, էջ 572):

Понеже часто бывает, что доходы
 от проданного с избытком уже возвра-
 тили купившим цену онаго (Книга пра-
 вила...стр. рмв):

Հայերենը, սակայն, ոչ թե բնագրի ճշտագույն թարգմանություն է, այլ ազատ և տրամա-
 բանական շարադրակը: Ուշագրավ է, որ քննելի տողը Մխիթարը բերել է ոչ թե կանոնում,
 այլ՝ իր բացատրության մեջ, ուստի զժվար է վստահարար աշել, թե Մխիթարի ձևագրի տակ

եղած Կանոսագրքում այդ տողը եղել է: Ննարավոր է և այդ, որովհետև, ինչպես ցույց է տալիս մանրակրկիտ համեմատութունը, Մխիթարի օգտագործած Կանոսագրքը եղել է ավելի անաղարտ և սկզբնականին ավելի հարազատ, քան մեզ հասածը. հնարավոր է և այն, որ քննելի տողը Մխիթարի տրամաբանական սահմանումն է:

106. (ԱԳ) Ե դէպ է եւ զայս զիտել, զի այլազգ ոչ վաճառի եկեղեցոյնքն, բայց եթէ վաճառեսցէ զանպատշաճն եւ այլ անկատար գնեսցէ նովին գնովն (Ա, էջ 91, Գ, էջ 358):

Բ խմբագրությունն ունի. «... զի յայլազգ ոչ վաճառին...» (էջ 153):

Այստեղ «այլազգ», մանավանդ Բ խմբագրության ձևով՝ «այլազգ» կարող է հասկացվել «այլազգի»-ի, «ոչ-քրիստոնյա»-ի իմաստով և Դատաստանագրքի թարգմանողը ուստի անպակաս էլ հասկացել է. «Необходимо знать и то, что церковное имущество не подлежит продаже неверным... (Армянский Судебник Мхитара Гоша, Ереван, 1954, էջ 74): Բայց այստեղ «այլազգ» չի նշանակում «այլազգի», «ոչ-քրիստոնյա», այլ՝ «այլազան», «այլ», «այլաբար», «այլ կերպ» և այլն: Ըստ այդմ հատվածի իմաստն այս է. եկեղեցու ինչքը չի կարելի վաճառել, բայց եթե վաճառվում է, ապա միայն ոչ-պիտանին, ոչ-հարկավորը, ըստ որում վաճառվածի գնով պետք է գնել հարակավորը՝ պիտանին, արժանավորը և այլն:

ԱԲ

Գ

107. Բայց մի ամ ապաշխարեսցէ, ի ձեռն որդրմութեան սրբեսցի եւ հաղորդեսցի արհանցն (Ա, էջ 92, Բ, էջ 156):

Բայց մի ապաշխարեսցէ, այլ ի ձեռն որդրմութեան սրբեսցի եւ հաղորդեսցի օրինացն (էջ 359):

108. (ԱԲԳ)... Գունայ ըստ կանոնի սրբոցն առացնն հայրապետացն Գրիգորիս եւ ներսիսի վերջնոց... (Ա, էջ 94, Բ, էջ 161, Գ, էջ 360):

Ներսեսը ներսես Շնորհալիս է (1166—1173):

Մխիթարի ժամանակ կաթողիկոսական գահը զբաղեցրել են չորս Գրիգոր. Գրիգոր Պահլավունի (Գ)—1113—1166, Գրիգոր Տղա (Դ)—1173—1193, Գրիգոր Քարավճժ (Ե)—1193—1194 և Գրիգոր Ապիրատ (Զ)—1194—1203: Վ. Բաստամյանցը Մխիթարի ակնարկած Գրիգորին համարում է Պահլավունուն (ժանոթագր. № 303): Բայց քանի որ Մխիթարը իր ակնարկած Գրիգորին համարում է վերջինը Գրիգորների մեջ, ուստի պետք է նկատի ունենալ Տղալիս, որովհետև Դատաստանագրքը՝ գրվելու ժամանակ՝ 1184 թ. վերջին Գրիգորը Տղան էր: Այս դատողությունները ավելորդ են դառնում, եթե հատվածում եղել է ոչ թե «վերջնոց» այլ «վերջնոյ»:

109. (ԱԳ) Ապա բէ նոքա շատին իցեն (Գ ինչ իցեն) եւ կոչիցի (Գ կոչիցեն)՝ յագապի տացէ... Ա, էջ 94—95, Գ, էջ 361):

Բ խմբագրությունը՝ «Ապա թէ նոքա երամայիցեն...» (էջ 162), Ձեռագիրը ունեցել է ԱԳ խմբագրությունների ընթերցումը, բայց Վ. Բաստամյանցը սրբագրել է ըստ Կանոսագրքի (տե՛ս ծանոթագր. № 312):

Ձեռագրերն ունեն. Ա՝ սկզբում շատ, ապա ուղղված շատին, Դձն՝ շատ, բայց որում ձ՝ սկզբում դրվել է շատին, ապա վերջին «ին» թերվել, թեև պարզ կարդացվում է, Գ՝ շիցեն մեծ ժողանակ շատին իցեն: № 9513 ձեռ. (թ. 369 ա) ունի. «ապա թէ նոքայ շատ քիշ (շ՝) են», ըստ որում սկզբնապես գրված է եղել այլ բան, ապա շնջվել է:

«Շատին» «շատի» բայն է, որ նշանակում է՝ շատանալ, բավականանալ- «Պալարակերք լինին, եւ դուզնաքեօքն շատին» (ՆԲՀ): Դա հաստատվում է նաև նույն հոդվածի կանոնական և մխիթարական մասերի համապատասխան հատվածների համադրությամբ.

Կանոն

Մխիթար

Ապա թէ նոքա շատին իցեն եւ կոչիցի՝ յագապի տացէ:

Այլ թէ նոքա այլ ուրեք բաւականեալք իցեն եւ կամ անդ են եւ անպարապք եւ կոչին, հրամանաւ նոքա արասցեն:

Այստեղ շատին իցեն = բաւականեալք իցեն: Հոդվածի իմաստն է. եթե քաղաքի եպիսկոպոսը կամ երեսը զբաղված են ուրիշ տեղ կամ թե եկեղեցում են, բայց դարձյալ զբաղված, քաղաք եկած գավառի երեսը նրանց հրամանով, թույլատվությամբ կարող է ազապի տալ և այլն:

110. (ԱԳ).... վասն փրկութեան, որ յաղհասու կատարելոց է (Ա, էջ 95, Գ, էջ 861):

Բ խմբագրութիւնն ունի վասն փութութեան (էջ 162—163):

Վ. Բատումայանցը ծանոթագրում է (№ 314), որ իր տրամադրութիւնն տակ եղած բոլոր ձեռագրերն ունեն փրկութեան, բայց զա համարելով կանոնի իմաստին անհարմար կամ գրչի, գուցե և Մխիթարի, պատահական սխալ, սրբագրել է համաձայն Կանոնագրքի Վերջինի տպագիր բնագիրն, իրոք, ունի փութութեան (տե՛ս Տ Ա, էջ 187), բայց Կանոնագրքի QTVX ձեռագրերը ունեն փրկութեան, ուստի պետք է ենթադրել, որ Մխիթարի ձեռքի տակ եղած Կանոնագիրքը ևս ունեցել է վերջին ընթերցումը Անշուշտ, ճիշտը տվյալ դեպքում փութութեան ընթերցումն է, բայց քանի որ տպագրի հիմքը, ԱԳ խմբագրութիւնների բոլոր ձեռագրերը և Մխիթարի օգտագործած Կանոնագրքերը ունեցել են փրկութեան, մենք նրապատահանարմար չգտանք սրբագրել բնագիրը:

111. (ԱԲԳ) ՃԾԴ—ն զայս սանման կանոնի թէպէտեւ յաղագս աղանդոյն կարծեմք սաստախի լինել (Ա, էջ 96, Բ, էջ 400, Գ, էջ 362):

ՃԾԵ—.... թէպէտեւ յաղագս սասցեալ աղանդոյն առաւել զգուշացուցանէ (Ա, էջ 96, Բ, էջ 401, Գ, էջ 362):

IV դարի կեսերին Եգիպտոսում սկսվեց մի շարժում, որը կոչվում է անապատականների շարժում (հիմնադիրը՝ Անտոն, մհ. 357.) և որը տարածվեց նաև այլ երկրներում. այդ թվում և Հայաստանում:

Սերաստիայի հայ եպիսկոպոս Եմբատաթիոսի գլխավորութիւնամբ Փոքր Հայքում այդ շարժումը ժամանակավորապես այլ ուղղութիւն ստացավ՝ վերածվելով սոցիալական շարժման: Եկեղեցու հայրերը, մանավանդ Բարսեղ Կեսարացին, Եմբատաթիոսի դեմ անհաջող պայքարից հետո Գանգրայում հատուկ ժողով գումարեցին և դատապարտեցին նրա գլխավորած աղանդը: Ժողովի գումարման տարեթիվ մասին տարբեր կարծիքներ կան, հավանականը 380-ական թվականների սկիզբն է (այս շարժման, ժողովի ու նրա կանոնների մասին մանրամասն տե՛ս Լ. Խաչիկյան, Փոքր Հայքի սոցիալական շարժումների պատմությունից, Երևան, 1951): Այս աղանդին հարողները արտաքուստ հենվելով նաև Քրիստոսի հետևյալ խոսքերի վրա. «Ով սիրէ զհայր կամ զմայր առաւել քան զիս՝ ոչ է ինձ արժանի. եւ որ սիրէ զուստր կամ զղուստր առաւել քան զիս՝ չէ ինձ արժանի» (Մատթ. Ժ, 37), թողնում էին՝ ծնողները իրենց զավակներին, զավակները՝ իրենց ծնողներին և քաջվում անապատները: Ծանոթագրվող հողվածներում բերված Գանգրայի ժողովի կանոնները ուղղված են այդ երևույթի դեմ, իսկ հողվածներում ակնարկվող աղանդը ժողովի կողմից դատապարտված աղանդն է: Ուշագրավ է, որ Գ խմբագրութիւնն ձեռագրերի մեծ մասը Գանգրայի ժողովի ԺԵ կանոնի մասին ասված «Եւ զայս սահման կանոնի թէպէտ և յաղագս աղանդոյն կարծեմք սաստախ լինել» բառերի փոխարեն ունեն. «Եւ զայս սահման կանոնի թէպէտ և յաղագս աղանդոյն կարծեմք սատանայի լինել»:

112. (ԱԳ) Պատասխանի. Կի՛նք իշխէ մեկնել, եւ այրն այլ կի՛ն առնուլ (Ա, էջ 101, Գ, էջ 367):

Բ խմբագրութիւնն ունի. «Եւ այրն այլ կի՛ն ոչ առնել» (էջ 178):

Այս հողվածը Աթանաս Ալեքսանդրացու ԻԶ կանոնն է: Տպագիր Կանոնագրքը իր բոլոր ձեռագրերով (բացի մեկից) այնպես է, ինչպես Բ խմբագրութիւնը՝ արգելում է տրդամարդուն ամուսնանալ: ԱԳ խմբագրութիւնն ձեռագրերից այսպես են միայն երկրորդը: Գ՝ այրն այլ կի՛ն մի առնել», ՆՄ՝ այրն այլ կի՛ն ոչ առնել»:

Այս ապարագային հնարավոր է ենթադրել, որ ԱԳ խմբագրութիւնն ձեռագրերի մեծ մասի ընթերցումը աղճատումն է, վրիպակ: Բայց մենք, այնուամենայնիվ, շտրագրեցինք բնագիրը, հետևյալ պատճառներով:

ԱԳ խմբագրութիւնների ձեռագրերի մեծագույն մասը և հնագույնները (վիեննայից, դմաուպան օրինակները) շունեն «ոչ»-ը, որիմն հնարավոր է նաև ենթադրութիւնը, որ այդ ձեռագրերը (ԳՆՈ) սրբագրվել են կամ ըստ Բ խմբագրութիւնն կամ ըստ Կանոնագրքի:

Արդեն առիթ է եղել համոզվելու, որ Մխիթարի ձեռքի տակ եղած Կանոնագրքը տարբերվել է մեզ հասածից, ուստի հնարավոր է ենթադրել, որ այդ «ոչ»-ը չի եղել նաև հենց Մխիթարի օգտագործած Կանոնագրքում: Այդ ենթադրութեան օգտին է խոսում նաև Կանոնագրքի ձեռագրերից մեկը, որը բոլորովին այլ պատասխան է տալիս հարցին. «Կի՛նք իշխէ մեկնել այրէն, ոչ է պարտ այլ կի՛ն կամ այր առնել երկոթին» (տե՛ս Կանոնագիրք հայոց, հ. Ա, էջ 609):

113. (ԱՔԳ) Եթէ ոմ ուտիցէ ի տեղոյ, տացէ ընդ միոյն շոռս... (Ա՛ էջ 104, Բ՛ էջ 184, Գ՛ էջ 370):

«Տեղի» — նոր Հայկազյան բառարանը տալիս է այս բառի հայտնի ու սովորական իմաստները: Որքան մեզ հայտնի է, առաջինը Ն. Ման էր, որ բացատրեց այս բառի մի նոր իմաստ, Տեկորի տաճարի կառուցողական արձանագրությունը նկատի ունենալով, որտեղ առաջին տողի «վայաբան»-ին համապատասխանում է երկրորդ տողի «տեղը-ն» (К датировке ктиторовской надписи Текорского храма, Христианский Восток, т. III, вып. I, Петроград, 1914, էջ 71): Այս, ինչպես և Բագավանի արձանագրության (И. Орбели, Багаванская надпись 639 г., Христианский Восток, т. II, вып. I, СПб, 1913, էջ 106—142, արձանագր. էջ 122. այստեղ Ն. Օրբելին «տեղի» թարգմանել է «местный». Մանի այս հոգովածից էետո ուղղել է՝ «обитель». տե՛ս Христианский Восток, т. III, вып. I, էջ 87) և այլ փաստերի հրման վրա Ն. Մառը «տեղի» համարում է «Освященным термином для обозначения определенного религиозного или церковного учреждения, средоточия культа св. мученика, епископской кафедры, монастырского установления». (նշված աշխ. էջ 83, ծանոթագր. 1):

Ս. Տիրանյանը նշում է, որ Բարսեղ Կեսարացու 84-րդ կանոնը, որ դառել է ծանոթագրավող հոգովածը, Կանոնագրքի որոշ ձևագրերում ունի «ի տեղույ», մյուսներում՝ «եկեղեցույ» («Судебная Книга» Мхитаря и «Книга канонов», Известия кавказского историко-археологического института, т. III, Тифлис, 1925, էջ 67), որ հաստատվում է Կանոնագրքի բնագրով—Տ. Բ, 121, որտեղ «ի տեղույ»-ի փոխարեն ունի «եկեղեցույ», Ըստ այսմ՝ «եթէ որ ուտիցէ ի տեղույ» նշանկում է. եթե որ ուտի, յուրացնի, հասշտակի, վատիսի եկեղեցու, որն է որբաղան հաստատության, վայրի, ինչ-որ բան (զույք, արծեք ընդհանրապես) և այլն, փոխհատուցելու է չորեքդասիկ Դատաստանագրքի ուստերեն հրատարակության մեջ (էջ 90) «ի տեղույ» ձեռք չի թարգմանված. «Если кто расточит (чужое добро)» Կանոնագիրքը չուշի. «Եւ կամ յազաբոս տալ, թէ այն պատահի»:

114. (ԱՔԳ) Ըստ այդմ, եթէ հաւասար բաժանիցի ծառանդութիւնն ուստերաց, առանկ լիցի յաղազս պատուոյ (Ա, էջ 105, Բ, էջ 405, Գ, էջ 371):

Վ. Բաստամյանը իբրավացիորեն ստորակետը դրել է «ուստերաց» բառից հետո, նշելով, որ այս դեպքում «առանկ լիցի» կվերաբերի «անդրանկանն», հսկ եթե ստորակետը դրվի «ծառանդութիւնն» բառից հետո, ինչպես հարամար է երևում առաջին հայացքից, ապա «առանկ լիցի» կվերաբերի «ուստերաց» (տե՛ս ծանոթագր. № 393):

Ստորակետը պետք է դրվի «ուստերաց» բառից հետո և շարունակությունը պետք է կարգացվի «անդրանկանն առանկ լիցի յաղազս պատուոյն», որովհետև դրանից մի տող առաջ Մխիթարն ասում է. «Իսկ անդրանկանն պատիւ լիցի, որպէս ծանուցեալ է»: Սրանով հղում է ՃԺԱ (= Բ, II, 69) հոգովածին, որտեղ ասված է. «Ըստ որում եւ Տէր պատուեաց՝ տալ զառաջին ծնունդն, առանկ տալ ի ծառանդութեանց»: Այս վերջին տողում էլ Մխիթարը հղում է Աստվածաշնչին, որտեղ (Ք օրին., ԻԱ, 15—17) ասված է. «Տալ նմա (անդրա-նկին—Ն. Ք.) կրկին յամենայն է որ ինչ գտանիցի նորա. զի նա է սկիզբն որդոց նորա»:

Ա Բ Գ

115. Եւ մարմին ծնեալ ի մարմնոյ ծառանգ եղիցի (էջ 106): Եւ մարմնոյ ծնեալն մարմնոյ ծառանգ եղիցի (Բ, էջ 405—406, Գ, էջ 371):

Ա Բ Գ

116. ...զորդիսն, եւ զկեանսն, եւ զտունն, եւ զհողն, եւ զջուրն եւ զամենայն ինչ բաժանեացեն հասարակաց եւ զկէան աղջկանն տացեն (Ա, էջ 113, Բ, էջ 194): ...զորդիսն և դամենայն ինչ որ ունի բաժանեացեն հասարակաց (էջ 377):

117. (ԱՔԳ) ...թէ ազատ է՝ երեքհարիւր դրամ, եւ թէ շինկան՝ ...հարիւր դրամ յեկեղեցի տուցանեսցի... (Ա, էջ 113, Բ, էջ 194, Գ, էջ 377):

Այս հոգովածի առաջին մասը Շահապիվանի ժողովի Դ կանոնն է, Կանոնագրքի բուրջ ձևագրերը, ըստ այդմ և Դատաստանագիրքը, ունեն երեք հարիւր (3) դրամ:

Ակադ. Հ. Մանանդյանը առաջին անգամ տե՛ս (Դիտողություններ հին Հայաստանի շինա-

կանների դուրսյան մասին մարզպետության շրջանում, Երևան, 1925, նաև Ֆետիպովը հին Հայաստանում, Երևան, 1934, մասնավորապես՝ էջ 183, ծանոթագր. 1), իսկ այնուհետև Ք. Ավդալբեգյանը, ցույց է տվել, որ ըստ Շահառիվանի կանոնների աղատների և շինականների վճարապարտության և վճարագանձման հարաբերությունը երկու առ մեկ է: Միակ դեպքը հրք այդ հարբերությունը հրքք առ մեկ է, վերոհիշյալ Գ կանոնն է: Այդ պատճառով Ք. Ավդալբեգյանը այս միակ ու անհավանական բացառությունը՝ համարում է յ ու մ տառերի շփոթման հետևանք (տե՛ս Թաղ. Ավդալբեգյան, Հայագիտական հետազոտություններ, Երևան, 1969, էջ 285):

118. (ԱԹԳ) Կանոնական այս հոդվածը Դատատանագրքում տարբեր է Կանոնագրքից.

Դատատանագիրք

Գլխաւոր քահանայիցն՝ երկու մասունք
 եւ կէս մասին, եւ այլ քահանայքն մէն՝
 երկու մասունս, սարկաւազունք՝ մի մի
 մասն, դպիրքն՝ կէս կէս մասն, եւ այրի
 կանայքն, թէ իցեն պարկեշտք՝ մի մասն....
 (Ա, էջ 116, Բ, էջ 202—203, Գ, էջ 380):

Կանոնագիրք

....Գլխաւոր քահանայիցն՝ Բ մասունք
 եւ կէս մասին, եւ այլ քահանայքն՝ մէն
 Բ մասունս, եւ սարկաւազունքն՝ մի մասն
 եւ կէս մասին. եւ դպիրքն եւ այրի կա-
 նայքն թէ իցեն պարկեշտք՝ մի մասն....
 (Հ. Ա, էջ 483):

119. (ԱԳ) Կամ թէ պատահի յաղագս աճծեռնհասութեան... (Ա, էջ 117, Գ, էջ 381):

Բ խմբագր. ունի յաղագս ձեռնհասութեան (էջ 206):

Վ. Բաստամյանցը ծանոթագրում է, որ ձեռնհասութեան ընթերցումը ունի միայն № 490 (= 486) ձեռագիրը, մյուսները՝ աճծեռնհասութեան և որ ինքը սրբագրել է բնագիրը համաձայն № 490 ձեռագրի, դա համարելով «ավելի համար կանոնի իմաստին» (ծանոթագր. № 403):

ԱԳ խմբագրությունների բոլոր ձեռագրերը, բացի Գ ձեռագրից, ունեն աճծեռնհասութեան: Մենք անփոփոխ թողինք բնագիրը ոչ միայն այն պատճառով, որ բոլոր ձեռագրերը (բացի մեկից) ունեն այդ ընթերցումը, այլև հետևյալ պատճառով: Կանոնի վերջում արդեն ասված է, որ իր եկեղեցուն «ճարկատրն» տալուց հետո հանգուցյալի ազգականները կարող են ուրիշ եկեղեցու կամ այլոց ևս տալ: Կանոնին հաջորդող Մխիթարի խոսքի հենց առաջին տողում եռյակաւ հաստատված է այդ իրավունքը: Ակնհայտ է, որ այդ հրահարան-վորությունը տալիս է «ձեռնհասութեան» վիճակը, որի դեպքում, իրոք, չի կարող արգելք լինել իր ծխի եկեղեցուն, քահանային և այլն բավարարելուց հետո, մաս հանել նաև այլոց: Կարգավորման առավել անհրաժեշտություն ունի «անձեռնհասութեան» վիճակը, որովհետև այս դեպքում է, որ «ուրիշ» եկեղեցու որևէ բան տալու մեծ ցանկությունը ինչ-որ շահով բավարարվելու է «իր» եկեղեցուն տրվելիքներից: Այս դեպքն է, որ Մխիթարը թույլատրելի է համարում: Համենայն դեպս քննելի հատվածի «աճծեռնհասութեան» բառը իմաստավորված է, ուստի թողինք անփոփոխ:

120. (ԱԿ) Եւ թէ դէպ լիցի Երեխայ հասանել այնպիսոյն կամ մեռել ո՞ք... (Ա, էջ 117, Գ, էջ 382):

Բ խմբագր. ունի. կամ մեռեալ (էջ 207):

Վ. Բաստամյանցի տրամադրության տակ եղած ձեռագրերը ունեցել են՝ մեռելոյ, մեռանելոյ, գմեռալու: «Մենք դրինք մեռեալ իմաստի պարզության համար»,— գրում է Վ. Բաստամյանցը (ծանոթագր. № 404): ԱԿ խմբագրությունների ձեռագրերը ունեն մեռելոյ, մեռանել, մեռանելոյ և միայն մի ձեռագիր՝ Ե, ունի մեռել ո՞ք: Վ. Բաստամյանցի ուղղումը ճիշտ է, բայց որովհետև ձեռագրերը այդպիսի ընթերցում չունեն, մենք սրբագրեցինք համաձայն Ե ձեռագրի, որը եռյակաւ ճիշտ է:

Կանոնագրքում հատվածի շարադրանքը ավելի ազավաղ է. «... Ապա թէ դէպ լիցի երախայի հասանել այնպիսոյն մեռանելոյ, քահանայն միկրտեսցէ զերախայն եւ թաղեսցէ զմեռալն...» (Հ. Բ, էջ 15):

121. (ԱԳ) Աի թէ յառաջ քան զեւթն ամն ո՞ք յանդգնեցաւ (Ա, էջ 118, Գ, էջ 382):

Բ խմբագր. ունի. «Ձի թէ յառաջ քան զեօթն ամ է եւ որ յանդգնեցաւ» (էջ 209): Բ խմբագրերը ընթերցումն ունեն Գ խմբագրության բոլոր ձեռագրերը, բացի մեկից՝ Ծ, և Ա խմբագրության ձեռագրերի մի մասը: Բ խմբագր. ընթերցման մասին Վ. Բաստամյանցը իրավացիորեն գրում է. «Եսրթ է ռճս. լավ է ասել՝ զի թէ յառաջ քան զեօթն ամ որ յանդգրգ-

նեցաւ (ժանոթագր. № 411): Ճիշտ այս բնթերցումն ունեն ԳՁէ և նՅ ձեռագրերը (Ձէ՛ ամ, իՃ՛ և ոք տարբերութեամբ), որը և տարանջք բնագիրս

Ա

Բ

Գ

122.զկէս շնորհին կալ-
ցի յաղագս ձեռնադրութեանն
իւր կենդանութեանն՝ ան-
հարկ եւ անբեկար.... (էջ
119):

....զկէս շնորհին կալցի յա-
ղագրս ձեռնադրութեանն ան-
հարկ և անպեկար.... (էջ
212):

....զկէս շնորհին կալ-
ցի յաղագս ձեռնադրու-
թեանն անհարկի.... (էջ
383):

Ա

ԲԳ

123.զի թէ պատահի ի
նոցանէ քահանայանալ՝ կալ-
ցին, ապա թէ ոչ՝ յատարս
տալ իշխան լիցի առաջնոր-
դրն.... (էջ 119):

....զի թէ պատահի ի նոցանէ քահանայանալ-կալցին,
ապա թէ ոչ՝ նոցին կամօք յօտարս տալ իշխան լիցի
առաջնորդն.... (Բ՛ էջ 214, Գ, էջ 384):

124. (ԱԲԳ)ե ըստ իւրաբանչիւր կամաց, եւ ըստ իւրաբանչիւր վրմի (Բ՛ վրմի, Գ՛ ֆրմի) բաժանեն զչնորես սրբայ եկեղեցոյն ե որպէս կամի՞ն մատակարարեն (Ա, էջ 220, Բ, 216—217, Գ, էջ 384):

Վ. Բաստամյանցը ընտրել է վրմի ձևը և իր բացատրության մեջ ենթադրում է, որ դա վերցված է լատինական forma կամ ֆրանսիական forme բառից, որ նշանկում է ձև, եղանակ, կաղապար և այլն, և ըստ այսմ՝ քննելի արտահայտությունը նշանակում է ըստ յուրաբանչուր ձևի, եղանակի, կերպի և այլն (ժանոթագր. № 422): Շատ անհավանական է թվում, որ մեր Գատաստանագրքում տեղ գտած լիներ լատ. կամ ֆր. forma կամ forme բառը, մանավանդ որ ունենք նաև վրմի ձևը:

Նշելի է, որ որոշ ձեռագրերում (օրինակ՝ ա) վրմի գրված է պատվով՝ վրմի, որ նշանակում է, թե ձայնավոր կամ ձայնավորները սղված են: Ակնհայտ է նաև, որ բառը սղված է թեք ձևով, ուստի առաջին ենթադրելի ուղիղ ձևը հավանաբար վարմ է: ՆՃԲ գրտի այս բառը և նշանակում է ցանց, թակարդ, որոգայթ: Բայց այս իմաստը անընդունելի է քննվող բառակապակցության համար: Գուցե բառն ունի մի այլ իմաստ ևս՝ մեհենայություն, որ հարամար է նախադասության բովանդակությանը, կամ վարմունք բառն է: Մի բան ակնհայտ է, ըստ իւրաբանչիւր վրմի պետք է արտահայտի նույն կամ մտավորապես նույն իմաստը, ինչ և ըստ իւրաբանչիւր կամաց: Հանգուցեալ ՚. Ե. Փելիչիկանը ժանոթագրքում է. «Ա ձեռագիրն այս բառին տեղը պարապ ձգած պիտի ըլլայ և ապա՝ նոյն մեկանով, բայց տարբեր գիրով պարապութիւն լիցուցած է և գրած՝ վրմի»:

Կանոնագիրքը ունի. «Այլ և ոմանք յազատաց ըստ իւրաբանչիւր կամաց բաժանեն զչնորես եկեղեցոյ և գառաշնորդաց գիշխանութիւն եւ գործ յափշտակեն...» (Ն. Բ, էջ 210):

125. Այս հոդվածը Դվինի Ե ժողովի ԺԱ կանոնն է: Սակայն կանոնի բովանդակությունը ըստ Գատաստանագրքի շատ էական մի կետում տարբեր է նույն կանոնի բովանդակությունից ըստ Կանոնագրքի: Համադրենք.

Գատաստանագիրք

Կանոնագիրք

ԱԲԳ

Ոմանք ի տկարանոցս իշխանութիւն առ-
նեն եւ հարկս, եւ նշմս, եւ կերակուրս,
եւ բմպելիս պահանջեն բռնութեամբ, եւ
զիւրեանց գործակալս ի վրայ դումարեն,
եւ կոռով եւ պահակութեամբ նեղեն... (Ա,
էջ 121, Բ, էջ 412, Գ, էջ 385):

...կոռով և պատուհասի նեղեն... (Ն.
Բ, էջ 211):

Վ. Բաստամյանցը գրում է. «Միայն մեր օրինակի մէջ եւ № 489 (= մեր 209—Խ. Թ.) Կարապ. (= մեր № 2593—Խ. Թ.) մէջ կոռով, իսկ միւս օրինակների մէջ եւ կանոնի մէջ՝ կոռով» (ժանոթագր. № 321): Սակայն պետք է նշել, որ ԱԳ խմբագրությունների բոլոր ձեռագրերը, բացի երկուսից, ունեն կոռով, և միայն Ա խմբագրության ա՛ր՝ ձեռագրերը. որոնք Վ. Բաստամյանցի տրամադրության տակ շին եղել, ունեն կոռով: Իսկ Ե և № 9513 ձեռագրերը (Թ. 388 Բ) ունեն. «և կոռովութեամբ պահակութեամբ նեղեն»:

2. Մանանդյանը, համադրելով այս հողվածները, ենթադրում է, որ «Դվինի կանոնում բնագիրը աղճատված է և սկսում է և պատուհասիս խոսքերը... ծագել են սկսում է պահակութեամբ ուղիղ ընթերցվածի աղավաղումից: Մխիթար Գոշը, անկասկած, ունեցել է ձեռքի տակ Դվինի կանոնի բնագիրն առանց այդ աղճատման» (Ֆեոդալիզմը հին Հայաստանում, Երևան, 1934, էջ 209): Վ. Հակարյանը գտնում է, որ ճիշտը Կանոնագրքի ընթերցումն է, Դատաստանագրքի ընթերցումը Մխիթար Գոշի խմբագրությունն է (Կանոնագիր Հայոց, Բ. Թ, էջ LXXVII):

Ա Բ Գ

- 126. Ա Ձի որպէս առ ամենայն մեր աթոռակիցս հարկ եղև գրել ի նոյն ութուտասներորդի ամի տէրութեանն Խոսրովայ... (էջ 122):
- Բ Ձի որպէս առ ամենայն մեր աթոռակիցս հարկ եղև գրել ի նոյն ութուտասն ամի տէրութեանն Խոսրովայ... (էջ 219):
- Գ Ձի որպես առ ամենայն մեր աթոռակիցս հարկ եղև գրել ի նոյն նիւթի տասնկորոգ ամի տերութեանն Խոսրովայ... (էջ 386):

Հնարավոր է, որ Գ խմբագրության «ի նոյն նիւթի տասնկորոգ ամի» դր: ի թյուրընկալումն է «ի նոյն ութուտասներորդ ամի» ԱԲ խմբագրության բառակապակցության, պայմանով, որ այս վերջինում եղել է ութուտասն» և ոչ «ԺԸ»: № 9513 ձև. (Թ. 389 ա) ունի. «ի նոյն ութ և Ժ ամի»:

- 127. (ԱԳ) ...զի համմարեայ Բոյր Բո է... քէ համմարեայ Բոյր Լ (Ա, էջ 122, Գ, էջ 386):

Բ խմբագրություն՝ համհօրեայ ...համհօրեայ (էջ 220):
Վ. Բաստամյանցը նշում է, որ իր տրամադրության տակ հղած ձեռագրերը, բացի մեկից, որ երկրորդ դեպքի համար ունի համմօրեայ, մնացած բոլորը՝ համմօրեայ:

Ա և Գ խմբագրությունների բոլոր ձեռագրերը, բացի ԳՃՆ-ից, երկու դեպքում էլ ունեն համմարեայ: Գ ձեռագիրը մի դեպքում ունի համայնվայր, մյուս դեպքում՝ համմար: Հ-ն երկու դեպքում էլ, իսկ Ն-ն միայն երկրորդ դեպքում ունեն համմարեայ:

Քանի որ ձեռագրերից ոչ մեկը չունի համհօրեայ և, ընդհակառակը, ունենք համմարեայ ընթերցումը, ուստի բնագիրը սրբագրեցինք ըստ այդմ:

ԱԲ Գ

- 128.այսպ ծնեալ ի ծնողաց խորթուցն մինչև ցորդիսն, որ առանց խորթուցն, որ լինին հինգերորդ ազգ, այս ամուսնասցին (Ա, էջ 123, Բ, էջ 224):
-այսպ ծնեալ ի ծնողաց խորթուցն մինչև ցորդիսն թոռանց սրդոցն, որ լինին հինգերորդ ազգ, այս ամուսնասցին (էջ 387):

Տպագրի (=Բ խմբագրություն) հիմքը հանդիսացող ձեռագրում (№ 438, Թ. 38 բ) ամբողջ հատվածը այսպես է. «Իսկ կանոնք ըստ այսմ. մի տալ գխորթս միմեանց. և մի գառ ի նոցանէ ծնունդս. մինչև ի գարմն խորթուցն. մինչև ցորդիսն. որ առանց խորթուցն, որ լինին հինգերորդ ազգ. այս ամուսնասցին... (տե՛ս նաև Վ. Բաստամյանց, ծանոթագր. № 459, որտեղ «գարմն» վրիպակով տպագրված է «վարմն»):

Ա Բ Գ

- 129. Ա Եւ գայս ասլ, որ թէ պատահի մին ի խորթուցն, և մին՝ ի ծննդոց ծնողաց խորթուցն, և կամ ի խորթուցն ծնողաց՝ շորրորդ, և խորթն՝ հինգերորդ, ապա ամուսնասցին (էջ 123):
- Բ Եւ գայս ասէր՝ թէ պատահի մին ի խորթուցն և մին ի ծնողացն խորթուցն, և կամ ի խորթուցն ծնողաց շորրորդ և խորթն հինգերորդ, ապա ամուսնասցին (էջ 224):
- Գ Եւ գայս ասէր, թէ պատահի մինն ի խորթուցըն, և մինն՝ ի ծընողաց խորթուցն, և կամ ի խորթուցն ծընողաց շորրորդ, և ծընողքըն՝ հինգերորդ, ապա ամուսնասցին (էջ 387):

ԱԲ Գ

- 130.զի շորրորդ ի միոյ կողմանէ ասէ լինել, և թէ ի միւս կողմանէ մի պանել, և թէ ի միւս կողմանէ մին պակաս

- 135. (ԱԳ, էջ 129, 393) Վ. Բաստամյանցը նշելով, որ ըստ Մխիթարի հողվածը բաղված է կանոններից, ավելացնում է. «Սակայն ոչ մեր և ոչ արտաքին կանոնագրքերի մեջ չգտանք մի այսպիսի կանոն» (Ժանոթագր. № 938): Հողվածը Դավթի եմ կանոնն է, բայց գգալի մանրամասներով ընդարձակված, ինչպես և նշում է Մխիթարը. «այլ հաստատել եւ կանոնաբ կամենցար՝ մասամբ առաւելելայ»:
- 136. (ԱԳ, էջ 129, 393) Վ. Բաստամյանցը (տե՛ս էջ 419—420) այս հողվածը սկզբից և վերջից վերցրել է շակիրտների մեջ, որով ասել է տալիս, թե հողվածը ամբողջովին Մխիթարի հորինածն է: Բայց այս հողվածը ամբողջովին Դավթի եմ կանոնի մասն է:
- 137. (ԱԳ, էջ 130, 393) Այս հողվածի առաջին պարբերության (առաջին տողի) վերաբերյալ Վ. Բաստամյանցը գրում է (Ժանոթագր. № 449), որ Մխիթարը ակնարկում է Սահակ Պարթևի Ժ, ԺԳ և ԺԷ և Դվինի V ժողովի ' կանոնները: Չբանցում թեև խոսք կա մանուկների ուսուցման մասին, բայց ոչ ձրի ուսուցանելու մասին: Բացի դրանից, ամբողջ հողվածը Վ. Բաստամյանցը վերցրել է շակիրտների մեջ և 450-րդ ժանոթագրության մեջ էլ նշել, որ այն «հորինել է ինքը Գոշր»: Հողվածը, սակայն, Ալավիկի որդի Դավթի Ա կանոնն է, որը ինչ-որ շափով փոփոխել է Մխիթարը և ավելի պարզ ու հստակ ձևակերպում տվել:
- 138. (ԱԳ, էջ 130, 393) Բ խմբագր. հիմքը հանդիսաբող ձեռագրում ՄԻԿ հողվածը չկա: Վ. Բաստամյանցը ինչպես նշում է և ինքը (տե՛ս ժանոթագր. № 642), հողվածը վերցրել է ԱԿ խմբագրություններից և տեղադրել առաջի մասի վերջում, որպես 124-րդ կանոն:
- 139. ՄԻՆ հողվածի Գ խմբագրությունը մի շարք դեպքերում բառացի համապատասխանում է Բ խմբագրությանը, որով դարձյալ հաստատվում է, որ վերջինս եղել է առաջինի հեղինակի կամ հեղինակների ձեռքի տակ: Այդ համապատասխանությունները ավելորդ համարեցինք բերել, որովհետև նախ՝ շատ տեղ կգրադեցնեն, երկրորդ՝ վերաբերում են երկրորդական նշանակություն ունեցող հարցերի:
- 140. (ԱԳ, էջ 132, 395) «Եւթանասնից թարգմանութիւն», կամ Septuaginta, կամ Ալեքսանդրյան է կոչվում Ս. Գրքի թարգմանություններից մեկը: Ինչպես բացատրում են, Ալեքսանդրիայում ապրող հրեաների մի ավանդության համաձայն այդ անվանման պատմությունը հետևյալն է: Եգիպտոսի թագավոր Պտղոմեոս Փիլադելփոսը (287—247 թթ. մ. թ. ա.) խնդրում է հրեաների հոգևոր պետից իրեն ուղարկել հրեական սուրբ գրքերից մի օրինակ և գիտնականներ, որ թարգմանեն դրանք հունարենի: Հոգևոր պետը Երուսաղեմից ուղարկում է անհրաժեշտ գրքերը և 72 գիտնական վարդապետներ, մեկնիչներ, որոնք և թարգմանում են Հին կրտակարանը (կամ Հնգամատյանը միայն) հունարենի: Թարգմանիչների քանակը ցույց տվող այս 72 թվից էլ առաջացել է «Եւթանասնից թարգմանութիւն», կամ յոթնասուս մեկնիչների թարգմանություն» անունը: Թարգմանությունը կոչվում է նաև Ալեքսանդրյան այն պատճառով, որ թարգմանական աշխատանքը կատարվել է Եգիպտոսի մայրաքաղաք Ալեքսանդրիայի մոտ գտնվող Փարոս կղզում: Սա համարվում է Ս. Գրքի լավագույն թարգմանություններից մեկը:
- 141. (ԱԲԴ) Իսկ սուրբ Դիոնեսիոս՝ պարծանքն Արեւացոց, Արիսպագցի, առաւելոյն աշակերտ եւ հետեւող (Ա, էջ 132, Բ, էջ 240, Գ, էջ 396):
Առաջին դարի երևելի աթենացիներից էր, Արեւոպագի անդամ: Պոզոս առաքյալի քարոզելից մեկի ժախնակ «ոմանք արք անկեալք ի նա՝ հաւատացին, ընդ որս էր եւ Դիոնեսիոս Արիսպագացի» (Գործք Առաւելոց, ԺԷ, 34): Դարձավ Աթենքի առաջին եպիսկոպոսը, հետո նահատակվեց: Քրիստոնեական աշխարհում, մինչև ուշ միջնադար, լայնորեն հայտնի էր գործերի մի խումբ, այդ թվում «Յաղագս երկնային քահանայապետութեան» և «Յաղագս եկեղեցական քահանայապետութեան», որոնց հեղինակ էր համարվում այս Դիոնեսիոսը: Այդպես գիտի և Մխիթարը, որ վկայակոչում է նրա աշխատություններից առաջինը: Միջնադարում սրան շփոթել են Գալիլայում քրիստոնեություն քարոզող Դիոնեսիոսի հետ: Լորենցո Վալլան և էրազմ Ռոտերդամցին առաջինն էին, որ պարզեցին երկու Դիոնեսիոսների շփոթման հանգամանքը և կասկածեցին, թե այդ գործերի հեղինակ կարող է լինել առաջին դարի Դիոնեսիոսը: Դրանից հետո մինչև մեր օրերս այդ հարցի շուրջ գգալի գրականություն է ստեղծվել և այժմ արդեն հաստատված են համարում հետևյալը. գործերի նշված խումբը ստեղծվել է հինգերորդ դարի երկրորդ կեսից ոչ վաղ, բյուզանդացի մի անհայտ հեղինակի կողմից, որը դավանաբանական վեճերում իր խոսքին ավելի ծանրա-

կրչիո արծիք տալու համար դրանք վերագրել կամ հրապարակել է եկեղեցական աշխարհում մեծ հեղինակություն ունեցող առաջին դարի Գիոնեսիոսի անվամբ՝ (տե՛ս Скворцов К., Исследование вопроса об авторе сочинений, извдстных с именем Св. Дионисия Ареопажита, Киев, 1871, Koch, H., Pseudo-Dionysius Areopagita in seinen Beziehungen zum Neuplatonismus und Mysticismus, Mainz, 1900, Даниелиа С., К вопросу о личности Псевдо-Дионисия Ареопажита, Византийский восточник, т. VIII; 1956, և այլն)։

142. (ԱԲԳ) Աւելի քան զայս մի ինչ իմաստոյ, որպէս եղկելին Որոզիսէս... (Ա, էջ 133, Բ, էջ 242, Գ, էջ 397)։

Վաղ քրիստոնեութիան մեծագոյն դեմքերից մեկն է .ծնվել է 185 կամ 186 թ. Ալեքսանդրիայում, մահացել է 255 թ.։ Ապրել է նոր հավատին նվիրված, բայց և դառն ու փոթորկալի կյանքով։ Արդեն 18 տարեկան հասակում տնօրինում էր Ալեքսանդրիայի հայտնի դպրոցներից մեկը։ Միշտ ունեցել է բազմաթիվ ունկնդիրներ։ Եկեղեցու հռչակված հայրերից ոմանք նրա աշակերտներն են հղել։ Բեզոն է եղել նրա գրիչը, նրան է պատկանում շուրջ 6000 գրվածք։ Նրա վարքի առանձին կողմերի և առանձին հարցերի շուրջ նրա արտահայտած մտքերի կապակցությամբ եկեղեցու հայրերից ոմանք, նաև ինքը՝ եկեղեցին մի քանի անգամ դատադատել են նրան և՛ կենդանության ժամանակ, և՛ հետմահու։ Թերևս այդ է պատճառը, որ Միսիթարը անվանում է նրան եղկելի։

Նույն ժամանակներում ապրում էր մի Որոզիսես ևս, նույնպես եգիպտացի։ Գտնում էր, որ ամուսնությունը եկեղեցու խորհուրդը չէ, բարոզում էր ազատություն ամուսնության հարցերում և այլն։ Սա, որ բազմաթիվ կողմնակիցներ ուներ և էլ ավելի հետևորդներ, շուրջ հակադրության մեջ էր եկեղեցու հետ տե՛ս Վ. Բաստամյանց, ծանոթագր. № 484, Շ. Մատրևոս Վ. Մաղաբ-Քիլիկիիանց, Կենսագրութիւն երեմյի արմց, Բ. Ք, Վենետիկ, 1839, էջ 117—119, Փ. В. Фаррар, Жизнь и труды святых отцов и учителей церкви, пер. с английского, СПб, 1891, էջ 218—246, Дж. С. Робертсон, История христианской церкви, от апостольского века до наших дней, т. I, СПб, 1890, էջ 89—103 և այլն)։

143. (ԱԲԳ) Հինգերորդ գունդն Ոզիլի (Ա, էջ 134, Բ, էջ 245, Գ, էջ 397)։

Դատաստանագրքի բոլոր ձեռագրերում՝ Եզեկիէլի փխ Ոզիլի։ Եզեկիէլը հայտնի մարդարեն է (IV դ. մ. թ. ա.), որը թեև բահանյալական ցեղից էր, բայց ցեղի, «զնդի» հիմնադիր չէր։ Գ խմբագրության ճ ձեռագրում ևս Եզեկիէլի, բայց գրիչը լուսանցքում ցույց է տվել, որ պետք է լինի Ոզիլի։ Այս ճիշտ ընթերցումը տալիս են նաև մեր Մատենադարանի № 2020 (թ. 41 ր) և 2678 (թ 336 ր) ձեռագրերը (սրանց մասին տե՛ս ծանոթագր. № 149), որոնք համաձայն են Աստվածաշնչին։ № 9513 ձեռ. (թ. 400 ա). ողիլի և եզեկիէլի։ Այս ձեռագրերի համաձայն էլ սրբագրել ենք բնագիրը։

144. (ԱԲԳ) Երևեւորդ գունդն Սեմի (Ա, էջ 134, Բ, 245, Գ, էջ 397)։

Դատաստանագրքի բոլոր ձեռագրերում (բացի մեկից) այս անվան տարբերակներն են՝ Տսեուէի, Տըսեուի, Տեսուէի, Տսէուէի, Տսէուեի, Ասեսուէի։ Վ. Բաստամյանցը գրում է (ծանոթագր. № 494), որ «որչափ և շատ է որոնել», այնուամենայնիվ այդպիսի մի անուն չի գտել ոչ Աստվածաշնչում և ոչ այլուր։ Հենց դա էլ լավագույն ապացույցներից մեկն է, որ տվյալ անունը Դատաստանագրքի ձեռագրերում ազավաղված է։ Ուղիղ ընթերցումը տալիս են Մատենադարանի № 2020 և 2678 (սրանց մասին տե՛ս ծանոթագր. № 149), ինչպես և Գ խմբագրության ծ և № 9513 ձեռագրերը. Ճ և №9513 (թ. 400 ա)՝ Սեմէնի, № 2020, թ. 41 ր՝ «Եւթներորդ գունդն Սեմէի» № 2678, թ. 336 ր՝ «Եւթներորդ դաս գունդն Սիմէի»։ Այս անունը լայնորեն վկայված է Աստվածաշնչում. տե՛ս օրինակ՝ Ելք, 2, 17. Թիւք, Գ, 18, 21. Բթագ., Ժ2, 5, 7, 13. ԺԹ 16, 18. Գ, Թագ., Բ, 39 և այլուր։ Դատելով նշված ձեռագրերից «Սեմէնի», «Սեմէի» կամ Սիմէի» թեք ձևն է (սեւ. հոլով), մինչդեռ «Սեմէի» ուղիղ ձևն է. օրինակ՝ «Եւ այս են որդիք Գերսոնի՝ Լորենի և Սեմէի» (Ելք, 2, 17 և այլուր)։ Սեուականն է՝ «Սեմեայ»։ ինչպես օրինակ՝ «Գունդն Ղոբենեայ և գունդն Սեմեայ» (Թիւք, Գ, 21) կամ «Փարեան ծառայք երկու Սեմեայ» (Գ թագ. Բ, 39), «Եւ ազդ եղև Սեմեայ» (անդ)։ Բայց մենք թողնք անփոփոխ № 2020 ձեռագրի ընթերցումը։

145. (ԱԲԳ, էջ 135, 248, 399) Պատրիարքական աթոռների ավագության կամ պատվի առումով Կեթաղատության հարցը եկեղեցու քննարկման առարկա է դարձել մի քանի անգամ։ 325 թ. Նիկիայում գումարված առաջին տիեզերական ժողովն արդեն իր 2 և է կանոններով սահմանել էր, որ

ճգիւտտուամ «Աղեքսանդրի եպիսկոպոսն ամենացուն իշխեսցէ, վասն զի եւ Հոռոմայեաց եպիսկոպոսին այս սովորութիւն է, նոյնպէս եւ Անտիոքացաց» և «Յրոսաղէմի եպիսկոպոսն պատուեսցի»։ Ընդհանուր պատճառաբանութիւնն այն է, զգի մայրաքաղաքացն ըստ արժանին պահեսցի պատինն իւր»։ Պատրիարքական աթոռներն սկզբում ընդհանրապես իրավահասար են եղել, տարբերվել են միայն «պատուի աղազաւ»։ Անտիոքի աթոռը Միխիթար ավագ է անվանում, հավանաբար, նկատի ունենալով 381 թ. Կոստանդինուպոլսում գումարված երկրորդ տիեզերական ժողովի երկրորդ կանոնը։ Բայց յայտեղ, ինչպես և Նիկիական կանոններում, խոսքը ոչ թէ պատրիարքական աթոռների ավագութեան մասին է միմյանց նկատմամբ, այլ յուրաքանչյուրի մասին իր աշխարհում մյուս եպիսկոպոսութիւնների համեմատութեամբ։ Իսկ Անտիոքի աթոռը ընդհանրապես ավագ չի եղել, նրա համեմատութեամբ ավագ էր Ալեքսանդրիայի աթոռը (տե՛ս Երիսակ՝ Дж. С. Робертсон, История христианской церкви, т. 1, СПб, 1890, էջ 284)։ Միխիթար Գոռը կարծում է, որ Յուստինանոս կայսրն է Կ. Պոլսում հաստատել պատրիարքական աթոռ, իսկ Հովհաննէս Դրասխանակերտցին, օրինակ, հայտնում է, որ դա կատարել է «Կոստանդոս որդի մեծին Կոստանդինոսի» (Պատմութիւն հայոց, Մոսկվա, 1853, էջ 28)։ Համենայն դեպս արդեն երկրորդ տիեզերական ժողովը (381 թ.) սահմանեց, որ «Կոստանդնուպոլսացոյ եպիսկոպոսին ոմնել զպատիւ աւագութեան չես Հոռոմայ եպիսկոպոսին, վասն զի է եւ սա նոր Հոռոմ (Վանենագիրք հայոց, Կ. Ա, էջ 276, կանոն Գ, ըստ հունա-սլավոնական կանոնագրքի կանոն Բ տե՛ս Книга правил...»։

Այս կարգը հաստատեց նաև Քաղկեդոնի ժողովը (կանոն 28) և 692 թ. գումարված Տրուլլի կամ Հինգ-վեցյան ժողովը (կանոն 36)։ Այս նույն կանոնով հաստատվել է պատրիարքական աթոռների ավագութեան հետևյալ կարգը. Հոռոմ, Կ. Պոլիս, Ալեքսանդրիա, Անտիոք, Երոսաղէմ (տե՛ս Книга правил... էջ 7a)։

146. (ԱԲԳ) ...որք ունին գառաբնական զգեստ եւ զեմիփոսոն հինգերկին (Ա, էջ 136, Բ, էջ 251, Գ, էջ 399)։

Գրվում է նաև եմփոռ, եմփոռոն, եմփոռոտ, եմեփոռ, էմփոռ, էմփոռոտ և այլն, Բառ՝ հունարենն՝ εμφορον կամ εμφορος որ նշանակում է ուսանոց, սի վերայ ուսոց կրելի» (ՆՁԲ)։ Իրավունք ունեին հագնելու միայն եպիսկոպոսները և ավելի բարձր աստիճանի հոգևորականները։ «Եմիփոռոն հինգերկին»—ն. Համբրոնացին բացատրում է. «Սուքա ունին զգեստ զառաքելականն, որ եմիփոռոնն է հինգերկին՝ հինգերկին խաչիւր զարդարեալ» (Խորհրդածութիւնք ի կարգս եկեղեցւոյ եւ մեկնութիւն խորհրդոց պատարագին, Վենետիկ, 1847, էջ 82, տե՛ս նաև Վ. Բաստամյանց, ծանոթագր. № 520)։

147. (ԱԳ) Սքեմ է նոցա աբականու պնդնատր (Ա, էջ 136, Գ՝ 399)։

Աբականու—Վ. Բաստամյանցը բացատրում է. «Թերևս հունական բառ է, բայց աղճատված և պետք է նշանակէ մատաշապիկ (ծանոթագր. № 522)։ Ըստ Հ. Աճառչանի. «Հատվածը ճիշտ տպված չէր, պետք է սրբագրել այսպես. «...աքական ու պնդնատր և շուրջատու...» (Հայերեն բնո բառեր հին մատենագրութեան մեջ, Վենետիկ, 1913, էջ 57)։ Հ. Աճառչանը բառավորի ու-ն անջատել և դարձրել է շաղկապ, անտեսելով, որ բոլոր ձևագրերը ունեն աբականու, իսկ մի ձևագիր՝ Ջ, աբականու։ Այս և մի քանի այլ պատճառներով Գրիգոր Վ. Սարգսյանը իրավացիորեն մերժել է այս բացատրությունը, իր հերթին բացատրելով. «Ա՛հ, մեկի ծանոթ հայերեն ոտք բառն է. Աբականն ալ, ընականաբար, ոտքի հետ կապ մ՝ ունեցող (ոտնական)։ Բայց հոս խոսքն է եկեղեցական զգեստի մը վրա. ուրեմն աբական կը նշանակէ մինչև ոտքը հասնող զգեստ մը։ Արդ այն զգեստին որ մինչև ոտքը կը հասնի, լատիները կ'ըսեն ոտնական = Talaris (tallo, onis), այսինքն զգեստ մը որ մինչև tallo = կրունկը կը հասնի. կը հետևի ուրեմն որ անոնց vestis Talaris բաժը՝ մեր աբականն է. և բնագրի իմաստն յայտնի է որ բառին իմաստն է ներքապոյն օրրազան զգեստ, այսինքն շապիկ...»։ Գրիգոր Վ. Սարգսյանը աբականու համարում է գործիական հոլով և բառակապակցությունը թարգմանում է «պնդնավոր արականով» (Գիտողություններ «Հայերեն բնո բառեր»-ուն, Բազմավեկ, 1927, էջ 15—16)։

Այս բացատրությունը հաստատվում է նաև ԲԳ խմբագրություններով. Բ՝ «կարգ է նոցա աքականու պնդնատր (սպիտակ հանգերձ մինչև ծածակ գոտս.)» (էջ 253), Գ՝ «կարգ է նոցա սպիտակ հանգերձ մինչև ծածակ գոտս՝ աքականու պնդնատր» (էջ 399). Հին հայ զգեստների մասին տե՛ս Նեքեսա Լամբրոնացի, Խորհրդածութիւնք ի կարգս եկեղեցւոյ եւ մեկնութիւն խորհրդոց պատարագին, Վենետիկ, 1847, մասնավորապես՝ էջ 145—153, և Վարդան Վ. Հացունի, Պատմութիւն հին հայ տարագին, Վենետիկ, 1923)։

148. (Ա) Են եւ ի կանանց սարկաւազով ձեռնադրեալ, որք կաշին սարկաւազունի (Ա, էջ 136, Բ, էջ 257, Գ, էջ 400):

Ա խմբագրութեան բոլոր ձեռագրերը ունեն եւ ի կանանց սարկաւազուն (Զ սարկաւազունք) ձեռնադրելու...

Քանի որ այս տողից առաջ բնագրում խոսքն այն մասին է. թե ինչ է սարկաւազների «գործը» իրավունք-պարտականութիւնները, այլապէս ստացվում է, որ սարկաւազները սարկաւազուհի ձեռնադրելու իրավունք ունեն, մի բան որ սկիզբատրեան ճիշտ չէ: Այդ պատճառով բնագիրը սրբագրեցինք համաձայն ԲԳ խմբագրութեան, նկատի ունենալով նաև Զ ձեռագրերը:

149. (ԱԲԳ, էջք 137, 253—259, 400) Դատաստանագրքի բոլոր ձեռագրերում, բացի մեկ գրչագրից եկեղեցու դասերի հերթականութիւնը, սկսած յոթերորդ դասից, խախտված է: Եկեղեցու դասերը ստեղծվել են աստիճանաբար և հասել կանոնիկ թվին III—IV դարերում: Եկեղեցական կանոնական գաղափարի մեջ եկեղեցու դասերի դասական շարակարգը իր վերջնական՝ ձեռնկերպումն է ստացել ամենուրեք IV դարում: Մեր մատենագրութեան մեջ էս, սկսած Մովսէս Կաղանկատվացուց մինչև Գրիգոր Տաթևացին, արտահայտվել է այդ դասական շարակարգը. միակ շեղումը Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքին էր: Այսպես.

Կաղանկատվացի ¹	Դատաստանագրքի ²	Անանիա Մոկացի ³	Լամբրոնացի ⁴	Օրբելյան ⁵	Մխիթար Գոշ	Գոշ ձեռ. Ե	ձեռ. № 2678 ⁶ № 2717 ⁷	ձեռ. № 2020 ⁸ № 2118 ⁹	Գրչագրի տեսակ
Գործարար Արքեպսկի	Գործարար Արքեպսկի	Գործարար Արքեպսկի	Գործարար Արքեպսկի	Գործարար Արքեպսկի	Գործարար Արքեպսկի	Գործարար Արքեպսկի			Գրչագրի տեսակ
Մտրպալտ Եպս Բհն	Մտրպալտ Եպս Բհն	Մտրպալտ Եպս Բհն	Մտրպալտ Եպս Բհն	Մտրպալտ Եպս Բհն	Մտրպալտ Եպս Բհն	Մտրպալտ Եպս Բհն			
Սրկվզ Կեսարկվզ Ընթրցող Փաղաք	Սրկվզ Կեսարկվզ Վրժնդ սղմս երգու.	Սրկվզ Կեսարկվզ Կոկիլ	Սրկվզ Կեսարկվզ Ընթրցող փալտ	Սրկվզ Կեսարկվզ Ընթրցող փալտ	Սրկվզ Կեսարկվզ Ընթրցող փալտ	Սրկվզ Կեսարկվզ Ընթրցող փալտ			

Նույն շարակարգն է տալիս նաև Հովհան Արճիշեցին (ԺԴ դար, տե՛ս Մեկնութիւն աճաւոր խորհրդոյ սբոյ պատարագին, էջմիածին, 1860, էջ 20—21 և այլուր): Ինչպես տեսնում ենք, եկեղեցական դասերի շարակարգը, բոլոր դեպքերում, ընթանում է բարձրագույն դասից հետի ցածրագույն, աստիճանական նվազմամբ: Երբեք սրբագրող կարող է ընթանալ նաև Տալաթի ուղղութեամբ՝ ցածրից բարձր, բայց դարձյալ աստիճանական հերթականութեամբ: Ամեն պարագայի, շարակարգը, լինի վայրենիաց թե վերջնից, միշտ կազմում է ուղիղ դիմ: Միակ բացառութիւնը Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքին է, որտեղ շարակարգը ոչ թե ուղղագիծ է, այլ՝ կորագիծ: Դատաստանագրքում շարակարգը սկսվում բարձրագույն դասից և ընդունված ու ընդհանուր ձևով իջնում է մինչև վջերորդ դասը՝ սարկաւազը, բայց սկսած յոթերորդ դասից հաջորդականութեամբ խախտվում է և հաջորդ երեք ցածր դասերի տեղ նշվում են. կես սարկաւազի փոխարեն եպիսկոպոսը, գրակարգացի՝ կաթողիկոսը և սաղմոսերգուհի՝ պարզ, ըստ որում վերջինը համարվում է «վերագոյն քան գամենասան, նմանակ թերովբէից»:

Հայագիտութեան մեջ այս հարցի շուրջ եղած տեսակետները բաժանվում են երկու խմբի: Մի խմբի համար բնագրի եղծման հարց չկա, եկեղեցական դասերի շարակարգը համարվում է հեղինակային՝ մխիթարյան, և նշվում է, որ թե հայ եկեղեցին և թե Մխիթար Գոշը

1 Գատմութիւն Աղուանից աշխարհի, Թիֆլիս, 1912, էջ 309:
 2 Գատմութիւն Հայոց, Թիֆլիս, 1912, էջ 47—48:
 3 Թուրք ընդդէմ Խոսրովու Անձևացուց, ձեռ. № 3062, Թ. 212 ա:
 4 Խորհրդածութիւնք ի կարգս եկեղեցույ... Վենետիկ, 1847, էջ 82—85:
 5 Գատմութիւն նահանգին Սիսական, Թիֆլիս, 1910, էջ 108—111:
 6 Թ. 335ա—335բ
 7 Թ. 40բ—41բ
 8 Թ. 40ա—44բ
 9 Թ. 310բ—313ա

ընդունում են պապի գերիշխանությունը և նրան համարում են ընդհանուր քրիստոնեական եկեղեցու գլուխ (տե՛ս օրինակ՝ Ս. Գր. Սարգսյան, Գրիգոր կաթողիկոս Անավարզացի, Բագմավէպ, 1949, էջ 116, 119, Ռ. Ս. Կոզյան, Հայոց եկեղեցին, Քեյրուք, 1961, մասնավորապես՝ էջ 427—432, այս գրքի մասին տե՛ս Գր. Ծառ, Անդրադարձություններ (Տ. Ս. Կոզյանի «Հայոց եկեղեցին» գործին առիթով), Նրուազեմ, 1963 թ., Ն. եպ. Մովսիսյան, «Սիռն» 1963, հունվար, էջ 14—15): Գիտնականների մյուս խումբը գտնում է, որ բնագործ եղծված է, շարակարգը Դատաստանագրքում առկա ձևով հեղինակյին չէ. եղծումը կատարվել է պապի գերիշխանությունը շեշտելու նպատակով (տե՛ս Երինակ՝ Վ. Բաստամյանց, ծանոթագր. № 540, Յ Կարստ, Kommentar, էջ 65—75): Այս եզրակացությունը հանում են շարակարգի ըստ էության քննությունից: Սկզբից եթե սահնք, որ մենք եղծումը չենք տեսնում նրանում, որ ընդգծված է պապականության գաղափարը: Եղծումը կայանում է հենց նրանում, որ դա արված է անգիտակ ձևով, ոչ-գիտականորեն. մի բան, որ բնավ չի կարելի վերագրել Մխիթար Գոշին:

Հարցն ունի երկու կողմ՝ եկեղեցական-քաղաքական և բնագրագիտական՝ նախ՝ առաջին կողմի մասին: Առաջին տեսակետի ներկայացուցիչները շեշտը դնում են հարցի եկեղեցական-քաղաքական կողմի վրա և այն հիմամբ, որ Դատաստանագրքում մի անգամ խոսք կա պապի գերադասության մասին, Մխիթար Գոշը հայտարարվում է պապականության գաղափարի կրողը Ըստ որում անտեսվում է այն շատ կարևոր փաստը, որ այդպիսի եզրակացություն չի բխում ոչ Դատաստանագրքից իր ամբողջությամբ մեջ, ոչ Մխիթարի մյուս գործերից (մասնավոր «Քուղժ»-ից) և ոչ էլ նրա հոգևոր-եկեղեցական գործունեությունից, որոնք հակառակն են հաստատում: Բայց, ենթադրենք, հակառակ իրականության, որ Մխիթար Գոշը ընդունում է պապի գերիշխանությունը քրիստոնեական եկեղեցու մեջ, և նրա եկեղեցա-քաղաքական կողմնորոշումը պապական է: Դա հաստատելու համար բնավ հարկ չկար եկեղեցու դասերի շարակարգը ներկայացնել այդպես անհմուտ ձևով՝ օտարկազդից հետո նշել մի անգամ արդեն իր տեղում՝ հիշված եպիսկոպոսին և գրակարգային ու սաղմոս-երգերի փոփարեն դնել կաթողիկոսին ու պապին: Ինչպես իրավացիորեն նկատում է Յ. Կարստը (Kommentar, էջ 67), Մխիթարի նման մեծ եկեղեցականն ու խորիմաց կանոնագետը չէր կարող չիմանալ, որ պապն ու կաթողիկոսը առանձին դասեր չեն կազմում: Պայր պարկանում է պատրիարքական դասին, կաթողիկոսը՝ կամ պատրիարքականին, եթե ընդունենք, որ հայ եկեղեցին ևս պատրիարքություն է կազմել, կամ արքեպիսկոպոսականին. ինչպես նշում են Կաղանկատվացին, Լամբրոնացին, Օրբելյանը: Բացի դրանից, եկեղեցու դասերի՝ Դատաստանագրքում տեղ գտած շարակարգի վերջին երեք կետերում արտահայտվել է հայ եկեղեցու ձևեր, մասնավորապես պատարագի արարողության որոշ կողմերի չիմացություն, որին չենք անդրադառնում, որովհետև այդ մասին խոսել են Վ. Բաստամյանցն ու Յ. Կարստը և որը անկարելի է վերագրել հայ եկեղեցու մեծագույն վարպետներից մեկին՝ Մխիթար Գոշին: Կա շատ կարևոր մի փաստ ևս: Գիտենք, որ Ներսես Լամբրոնացին եկեղեցա-քաղաքական իր կողմնորոշմամբ հակված էր դեպի յատին արևմուտքը և պապականությունը: Այդ պատճառով սպասելի էր, որ հենց Ներսես Լամբրոնացին կդնի պապին առաջին տեղում եկեղեցական դասերի իր շարակարգում կամ հենց այդտեղ նրան կհայտարարի «վերագոյն քան զամենեսնան»: Մինչդեռ, Լամբրոնացին այդտեղ պապի անունը իսկ չի տալիս և թվարկում է եկեղեցու դասերը այն հերթականությամբ, որ շատ վաղուց ընդունված ու հաստատված էր քրիստոնեական եկեղեցում՝ թե Արևմուտքում և թե Արևելքում: Եթե դասաշարքում պապին առաջին տեղը չի տվել ինքը Լամբրոնացին, ապա առավել ևս նման բան անել չէր կարող Մխիթար Գոշը, որը ինչպես հայտնի է, դեմ էր միաբարբական նկրտումներին և հայկական եկեղեցու անկախության ու ինքնուրույնության մեծ մարտիկներից էր: Ամեն պարագայի դիտելի է, որ եկեղեցա-քաղաքական կողմնորոշումը, պապի գերիշխանության ընդունումը և եկեղեցու դասերի շարակարգը բոլորովին տարբեր հարցեր են, ու մեկով չի կարելի արտահայտել մյուսը: Այդպիսի ամեն փորձ ակրնհաստարեն բնագրի խաթարում է հատկանշում, մասնավորապես այնպիսի դեպքում, երբ բոսագրի հեղինակը մեծ հոգևորական ու քաջամուտ կանոնագետ է: Բնագրի եղծվածությունը նկատել են, նույնիսկ, գրիչները, որովհետև նրանցից ոմանք, Դատաստանագիրքը ընդօրինակելիս, չեն արտագրել 7, 8, 9-րդ կետերը և տեղը բաց են թողել: Եղծումը հաստատվում է նաև հետևյալ փաստով: Հայտնի է, որ եկեղեցու դասերի շարակարգը մեր մատենագրության մեջ մանրամասն նկարագրել են Լամբրոնացին, Մխիթարը և Օրբելյանը, որոնց զուգադրությունը շահեկան կլինի հարցի համար, ուստի համեմատենք.

ՅԱՂԱՎՅԱՄ ՍՄՏԻՃԱՆԱՅ ԵՆԵՂԵՑՐՈՑ

Մխիթար Գոշ Ա խմբագրություն	Ներսես Լամբրոնացի	Ստեփանոս Օրբելյան
<p>Իսկ եկեղեցի որպէս հարան մի գեղեցիկ, որ պահի ի համար մեծի փեսային՝ որդւոյ թագաւորին եւ գիւր սենեակին լապիսնէ գեղեցիկ կարգաւորութեամբ, որպէս զի նւանազոյն ինչ արքունական կարգաց յարգարկեմ գպատիւ օրդւոյ թագաւորին: Սոյնպէս եւ եկեղեցի երկնային գասուցն ընտանութիւն գիւրն կարգեաց զնմանութիւնն եւ զգրասն ինն թուով, քանզի ի խորանին ինն դաս տեսանեմք զընտացուցն եւ զպաշտանէիցն, քանզի ոչ մտնեցեան միում արժանաւորեցան կայանիւ, այլ ըստ շափոյ արժանաւորութեանն առին զպատաստութիւն....</p>	<p>Եկեղեցի քրիստոնէից առաքելական խօսիւք հարնացեալ երկնաւոր փեսային խրոյ Քրիստոսի՝ յօրինեաց զենեակ իւր պէտէս սպասաւորաց պատմունճաք ի պատիւ եւ ի փաստ արքային իւրում Քրիստոսի: Եւ զոր օրինակ խօսեալ ոք ի հարսնութիւն որդւոյ թագաւորի՝ հարկաւորապէս նման թագաւորական ապարանիցն պահունէ գտագաստ իւր, այսպէս եւ սա խօսեալ երկնաւոր արքային որդւոյ, և սպասեալ մտանել յառաջատու նորա, այժմ ի դասակարգութիւն համեմատութեան երկնաւոր բաճանայագիտութեանցն ուղղեաց գկտանն և զաստիճան պաշտօնէից իւրոց. քանզի նոքա՝ որպէս այնորիկ խորհրդագացքն պատմեցին մեզ, ոմանք անընդմեջարար են շուրջ ըզկեստունով....</p>	<p>Արդ՝ ի գալ բանին Աստուծոյ և անճառ մարգեղութեամբ յազատելն զքնութիւնս մարգկային ի գորութեանէ նախաշարին, ըստաւորեալ երկնահարանէր անտարանան, եւ վերստին ժնւնդեամբ աւազանին որդիացուց չօրն երկնաւորի. և զանճառելին հրեղինաց և հորեղինաց շնորհս ետ եւ պարգեացաց առատապէս մարգկան զմարմին իւր եւ գարին ի կիրակուր, որով միացեալք ինին ընդ Աստուծո՛ւմ և աստուծանցալք: Եւ կողմ գազգս մարդկան յերկնաւոր քաճանայութիւնն տալով իշխանութիւն աստուծանաբար կապել և արձակել....</p>
<p>Անուշին գասք եկեղեցու՝ Պատրիարք, որք թարգմանին հայրապետք, որք ոմնիկ զաթո շորից անտարանացն, Եւ արք, տես զգարութիւն խորհրդոյ՝ փոխանակ շորեկերպէան կենդանեացն երան սուրբ անտարանիչքն, որ նշանակէ. դէմք մարդոյն գՄատթէսու....</p>	<p>Ան արդ՝ այսպէս լինելը երկին ի վերայ երկրի կատարեցալ.... ապա պատշաճ էր երկնաւորացն դասու և սահմանաւ կարգաւորել ի մէջ եկեղեցու ըստ երկց քաճանայագիտութեանցն եւ ինն դասուցն.... և որ ոմնի օրինակ զայս.</p>	<p>առաջին դաս եկեղեցու՝ որք անընդմեջարար հուպ են յաստուածայինս՝ հայրապետք, որ կողմն պատրիարքք որք բազմեալ կան ի վերայ շորից այնոց անտարանացեալ. եւ ոմնին սոքա մն զտաքելականն բուր նախորդումար ըզգիտաստորել և արկանել եմբորոն հինգ կրկին, և զործ է նոցա մեռնադրել արքայիսկոպոս ընդ շորս բաժինս աշխարհի. եւ հրաման տան աշխարհագումար ժողովոց:</p>
<p>Անուշին գասք եկեղեցու՝ Պատրիարք, որք թարգմանին հայրապետք, որք ոմնիկ զաթո շորից անտարանացն, Եւ արք, տես զգարութիւն խորհրդոյ՝ փոխանակ շորեկերպէան կենդանեացն երան սուրբ անտարանիչքն, որ նշանակէ. դէմք մարդոյն գՄատթէսու....</p>	<p>Ան արդ՝ այսպէս լինելը երկին ի վերայ երկրի կատարեցալ.... ապա պատշաճ էր երկնաւորացն դասու և սահմանաւ կարգաւորել ի մէջ եկեղեցու ըստ երկց քաճանայագիտութեանցն եւ ինն դասուցն.... և որ ոմնի օրինակ զայս.</p>	<p>առաջին դաս եկեղեցու՝ որք անընդմեջարար հուպ են յաստուածայինս՝ հայրապետք, որ կողմն պատրիարքք որք բազմեալ կան ի վերայ շորից այնոց անտարանացեալ. եւ ոմնին սոքա մն զտաքելականն բուր նախորդումար ըզգիտաստորել և արկանել եմբորոն հինգ կրկին, և զործ է նոցա մեռնադրել արքայիսկոպոս ընդ շորս բաժինս աշխարհի. եւ հրաման տան աշխարհագումար ժողովոց:</p>
<p>Անուշին գասք եկեղեցու՝ Պատրիարք, որք թարգմանին հայրապետք, որք ոմնիկ զաթո շորից անտարանացն, Եւ արք, տես զգարութիւն խորհրդոյ՝ փոխանակ շորեկերպէան կենդանեացն երան սուրբ անտարանիչքն, որ նշանակէ. դէմք մարդոյն գՄատթէսու....</p>	<p>Ան արդ՝ այսպէս լինելը երկին ի վերայ երկրի կատարեցալ.... ապա պատշաճ էր երկնաւորացն դասու և սահմանաւ կարգաւորել ի մէջ եկեղեցու ըստ երկց քաճանայագիտութեանցն եւ ինն դասուցն.... և որ ոմնի օրինակ զայս.</p>	<p>առաջին դաս եկեղեցու՝ որք անընդմեջարար հուպ են յաստուածայինս՝ հայրապետք, որ կողմն պատրիարքք որք բազմեալ կան ի վերայ շորից այնոց անտարանացեալ. եւ ոմնին սոքա մն զտաքելականն բուր նախորդումար ըզգիտաստորել և արկանել եմբորոն հինգ կրկին, և զործ է նոցա մեռնադրել արքայիսկոպոս ընդ շորս բաժինս աշխարհի. եւ հրաման տան աշխարհագումար ժողովոց:</p>

Մտեփանոս Օրբելյան

Ներսես Համբարձումի

Մխիթար Գ. 2
Ա. Խմբագրություն

Արդ, ահա, ցուցաբերում ենք քեզին՝ զԷկեկեղեցի, փրկանակ շորթկերպեան կենդանացը՝ զանտարանիչսն, և նոցա փոխանակ՝ զաշխարհպետացն դասն և զնոցին աթոռն: Ահա և մեծ աթոռ Անտիոքայն՝ ըզՄատթէոսին, Ազէկանոսիցուն՝ զՄարիոսին, Հերոնայն՝ զՂուկասուն, Եփեսոսին՝ զՅովհաննուն:

Այս կարգադրութեամբ վարեցաւ եկեղեցի մինչև յաւուրս թագաւորութեան Յուստինոսի, ըստ շորթկերպեան կենդանեացն, շորթկուտի նոցնական բխմանն, ըստ շորթկերպեան տիեզերաց, ըստ շորթց անտարանչացն բաժանեցաւ աշխարհս յըշխանութիւն շորթց անտարանչացը: Իսկ Յուստինոս իբրև թագաւորեաց, կամ եղև փոխել զաթոռ սրբուն Յովհաննոս յեկեղեցու ի կոստանդնուպոլիս, և հաւանեցոցեալ զժողով և զարքուն Մատթէոսին՝ յնտիոքայն՝ յերուսաղէմ, զի մինչ ի նորա ժամանակս ինքնապիտիւք էին եպիսկոպոսքն, ոչ ինքեանց՝ ընդ այլաբ և ոչ այլք՝ ընդ նոքաբ: Կոստանդնուպոլիս՝ վասն թագաւորելոյ քաղաքին, և Երուսաղէմ՝ վասն զի քաղաք երկնատր թագաւորին էր Բայց ի ժողովս հրամայեցին սուրբ հարգել՝ Երուսաղէմի եպիսկոպոսին գեր ի վերո, նառել:

Ահա, առաջաբերում ենք քեզին՝ զհայրապետան, որք ունին զառաքելական ըզգեստ և զեկեղեցուն հինգ կրկին:

Կատարելի թէպէտ և զարութեամբ առաջին, այլ Յովհաննէս հուսկ յետոյ յեփեսոս գրեաց. որ նորայն եղև պատրիարք, վերջին էր աթոռով քան զերրոն:

Այս կարգադրութեամբ վարեցաւ եկեղեցի տիեզերաց մինչև ի ժամանակս Յուստինոսի թագաւորի, ըստ շորս անտարանչացն ընդ շորս բաժանեցաւ աշխարհս յըշխանութիւն շորթց հայրապետացն. բայց Յուստինոս իբրև թագաւորեաց, կամ եղև նմա փոխել զաթոռ սրբուն Յովհաննոս յեփեսոսէ ի կոստանդնուպոլիս, և հաւանեցոցեալ զժողով եպիսկոպոսցն կատարեաց զնոյնն, և Երուստինոս դարձեալ փորեաց զաթոռն Մարիոսի յԱղեքսանդէ յերուսաղէմ. քանզի մինչև ի սորա ժամանակն՝ Կոստանդնուպոլիս և Երուսաղէմի եպիսկոպոսք ինքնապիտիւք միայն էին, այսինքն ոչ ինքեանց ընդ այլոք և ոչ այլք ընդ նոքաբ: Կոստանդնուպոլիս վասն թագաւորեալ քաղաքին, և Երուսաղէմին՝ վասն զի քաղաք է երկնատր թագաւորին. ըստ այլմ և ի նիկիայ ժողովոյն սահմանս գտցես:

Արդ ահա առաջաբերում ենք քեզին՝ զհայրապետան, որք ունին զառաքելական ըզգեստ և զեկեղեցուն հինգ կրկին:

Միկիթար Գոշ
և խմբագրություն

Եւ գործ է հայրապետին ձեռնադրել զարհիսպիակոպտոս, որք են ընդ վիճակաւ ի շորս բաժնի տիեզերաց. նա տայ հրաման վասն ժողով անձնելոյ:

Երկրորդ դասք եկեղեցւոյ՝ արքեպիսկոպոսք:
Մքեմ է նոցա աքալանու պճընաւոր ևւ փլղոն ևւ ի վերայ՝ եմիփորոն չորեքերկին: Եւ գործ է նոցա ձեռնադրել մետրապոլիտոս եւ արհնել ձէթ կնքոյ: Եւ ունին իշխանութիւն ձեռնադրել պատրիարքա:

Ենկրորդ դասք եկեղեցւոյ՝ մետրապոլիտք, որ քարգամանին մայրաքաղաքացիք, որք ունին զնոյն սքեմ, բայց եմիփորոն երեքերկին: Գործ է նոցա ձեռնադրել եպիսկոպոստոս եւ արհնել

Ներսես Լամբրոնացի

կանն, որ եմիփորոնն է հինգ կրկին՝ հինգ կըրկին խաշիւք զարդարեալ: Իսկ նափորտ քգգնու բազմախաշ, ի վերոյ որոյ արկանէ քգգատուական եմիփորոնն: Եւ գործ և իշխանութիւն է պատրիարքին ձեռնադրել զարքեպիսկոպոս, որք են ընդ իւր վիճակաւ. և ի շորս բաժնն տիեզերաց նորա տան հրաման վասն ժողով լինելոյ:

Երկրորդ դաս աստիճանի եկեղեցւոյ ևն արքեպիսկոպոսք, որ քարգամանին եպիսկոպոսապետ կամ առաջին եպիսկոպոսք. և գրեալ է նոցա նոյն նափորտն բազմախաշ, և ի վերայ եմիփորոն չորեքերկին. և գործ է նորա ձեռնադրել զմետրապոլիտոս, և օրհնել զմեռոնն սուրբ. և երեք արքեպիսկոպոսքն ունին իշխանութիւն ձեռնադրել զպատրիարքն իւրեանց:

Ի սոյն աստիճան ևն կաթողիկոսք, որ քարգամանին ընդհանրականք. բայց ունին առանելութիւն պատուոյ քան զարքեպիսկոպոս, զայս՝ զի ոչ նթէ իւր վիճակին սիւսն, այլ ընդ ամենայն տեղիս՝ որ արգքն իւր և համացեղքն են, ունի իշխանութիւն ձեռնադրել նոցա եպիսկոպոս ևստալ զմիտոնն, վասն այնորիկ անուանի և կաթողիկոս:

Երկր դաս աստիճանի եկեղեցւոյ մետրապոլիտք, որ քարգամանին մայրաքաղաքացիք, և զգնեոս նափորտ միայն՝ առանց խաշի, և ի վերայ եմիփորոն երեք կրկին. և գործ է նորա

Ստեփանոս Օրբելյան

Երկրորդ դաս եկեղեցւոյ՝ արքեպիսկոպոսք, այսինքն եպիսկոպոսապետք որ կրկին կաթողիկոսք ևւ սքեմ է նոցա պճընաւոր փլղոն որ է բազմախաշ. և ի վերայ եմիփորոն չորեքերկին. և գործ է նոցա ձեռնադրել մետրապոլիտոս և օրհնել զաստուածագործ մեռոնն: Իսկ ի վաշխանել պատրիարքին երեք արքեպիսկոպոսք այլովք եկեղեցական դասուք ձեռնադրեն պատրիարք:

Երկրորդ դաս եկեղեցւոյ՝ մետրապոլիտք, որ մայրաքաղաքաց և ասալագոյն արհուոցն լինին տեսուչք: Եւ սքեմ է նոցա նափորտ. և որքան եպիսկոպոս ընդ ձեռնալք ունի, նոյն

Մխիթար Գոռ
և խմբագրություն

Ներսես Լամբրոնացի

Ստեփանոս Օրբելյան

սաւորք և քողածիգք, այսինքն սարկաւազք-
իսկ կէս սարկաւազքն զքահանայականեանն
առհնգն զսպասարարութիւնն և սոթաւ երմմ ժա-
հանային ջորտ առ ի լուանայ՝ լուրդամ շտառ քան ըզ-
լորհուրդ պատարարանն, քահանային ընթն կալ
և մտնելն ունել, և յորժամ սարկաւազ օրհնեն,
կողել, և քահանայականային անսասնութիւն կա-
տալ ստատարութիւնն:

նն և և ի կանանց սարկաւազունք ձեննա-
զրդնալք, որք կոչին սարկաւազունչիք, վասն
քարտզելոյ կանանց և քնքեանոյ Անտարտան, զի
մի մտնէ անդ այլ, և մի նա արտաքս, քան
զվանսն, ելանիգէ՛ բայց յորժամ մկրտութիւն
առնեն քահանայան, զան յաւազանն, զի ըզ-
կանայուն նոքա լուանան ջրով քառութեանն՝
նեղբոյ վարագորդին: Մթնմ է նոցա ամենայն
ինչ Նաւասարտաց, բայց ի ճակատն խաշ լի-
նի, և քուշին ի յաջմէ՛ կողմանէ ի կախ ունե-
լով: Մի ինչ նոր և անկարգ վարկիցս գայս,
քանզի ի սրբոյ առաքելոյն աւանդութենէ ուսա-
նիմք, քանզի ասէ՛ յայնն առնեմ ձեզ զՓրէք
ժոյր մեր, որ է սպասարար եկեղեցւոյն:

Եւթներորդ գասք՝ եպիսկոպոսք են՝ զլի-
խասորք սարկաւազաց: Մթնմ ունին զնոյնն,
նոյնայն Նոյանի և անգլատի, և և փակեղն
զմկրտեան ուսովն, և ի շնանութիւն ունին
ձեննազրել զքահանայս և և այրհնել զեկեղեցի,

իսկ ի կանանց սարկաւազունք լինին զի
ի կանանց վանս քարտզեն, զգնատ է նոցա
Նաւասարտացն, փիլոն արկանել և և փ
Խոսի ունել և փոթովի սոսնն յամ ի նիգոս
բազկին զհանգնիքին կամ զգօտտօն
ունելով ելանէ ի բնան և քատեղէ և և և և և և
աւետարան ոչ յամբողջին ի վերայ բնայն, ալ
աւանդին կամ յանկիան ուրեք, բայց ի սուրբ
խորհրդոյն սրաստարութիւնն ընալ ս
Յի որպէս արտ սարկաւազանքն:

Եոթներորդ գաս կեկեղեցւոյ՝ զպիլք որք են
կէս սարկաւազանք, և ունին զգնատ ըզսարկա-
ւազաց. բայց ուրար յահեակ բազունք ի վերայ
արմկանն, և կան Նոյանի քօտելով. և և և և և
է սոցա ընթեանով գասարկաւազան գրեանս ի-

Միջնալ Գոշ
Ա խմբագրութիւն

Ներսես Լամբրոնացի

Ստեփանոս Օրբելյան

և թէ հրաման առնու ի կաթողիկոսէն՝ եւ գիւղն աւտութեան:

կին, և գործ է նոցա առաջնալ կարգալ, և գիւաշագործի գաւազանն կրել և զմտմեղէնան, և գեկեղեցին նոքա զարդարեն և զգրունան պահեն:

կեղեցին, և սպասաւորել տաճարին, կրել մի- մեղէնս և գիւաշագործի վարոցն, և պահել ըզ- դրունս եկեղեցւոյն:

Ութնորդ դասը՝ զխաւորք եպիսկոպոսաց՝ կաթողիկոսք, որք ունին գալատուականագոյն աթոս՝ նմանեալ սերովջէից: Սքեմ է նոցա նոյնպէս հոլանի եւ անգլատի և հիակեղն գեր- կոսին ուսաքն: Յայց գործ է նոցա ձեռնագրել զեպիսկոպոսանս եւ ինքնակամ աւրհնել գիւղն աւտութեան:

Ութնորդ դաս եկեղեցւոյ՝ անագանոսք, որ թարգմանին ընթերցողք. և ունին զնոյն ըզ- դեանս պատմութեանի հոլանի, բայց յուրարեն, և սոքա ոչ առանց գօտլոյ, այլ գօտի կապեն ի վերայ պատմութեանին, որք արտաքոյ եկե- ղեցւոյն կ'եալ, թէ կաթին՝ մեկնակս զգնուլ մարթ է. և գործ է սոցա ընթեանուլ ըզմար- դարէս և գրնագիրս և զվարդապետականս:

Ութնորդ դաս եկեղեցւոյ՝ անագանոսք որ կողին զրակարգացք. ունին գրեանտ զնոյն եւ աղաբարեն, բայց ուրար ոչ և արտաքոյ եկե- ղեցւոյն գրեանտ մեկնակ կտապիս. և կան հո- լանի. և գործ է նոցա ընթեանուլ մարգարէական եւ վարդապետական գրեանս:

Ինննորդ դաս՝ վերագոյն քան զամենե- սեան՝ պապիւսո, նմանեալ քերովբէից: Սքեմ է նորա նոյն՝ հոլանի եւ անգլատի: Եւ գործ է ճորա կարգել գրաստ թագաւորաց:

Ինննորդ դաս եկեղեցւոյ՝ փաւլոսք, որ թարգմանին երգեցողք. և գրեանտ որպէս գրն- թեւրցողքն. իսկ գործ է նոցա կանգնել և մի- այն երգել զալէլուն և զմեսեդին:

Ինննորդ դաս եկեղեցւոյ՝ փաւլոսոսք որք են սաղմոսներգողք. և զգեանտ և սքեմ է նոցա նոյն. և գործ է սաղմոսել և եղանակօք պաշ- տել յեկեղեցին զձայնատարս և զարուեստիս այլ- լուփա և մեսեդի և որ ինչ այլ ինչ են:

Այս համադրութիւնը կատարել է ղեկ Ծ. Կարստը (տե՛ս Kommentar, էջ 65—75, 132-րդ ծանոթագրութիւնն ամբողջապէս) և իրավագիտոհն եկել այն եզրակացութեան, որ համադրված հեղինակները, այլալ ղեպքում, իրարից չէ որ քաղում են: Երեք ղեպքում էլ բընագրերը իրենց մեծագուն մասով նույնն են ըստ էութեան, իսկ հաճախ նույնութիւնը բառացի է: Բայց, որոշ հատվածներ ունեն Մխիթարն ու Օրբելյանը, և շունի Լամբրոնացին, կամ ունեն Լամբրոնացին ու Օրբելյանը, և շունի Մխիթարը, կամ ունեն Լամբրոնացին ու Մխիթարը, և շունի Օրբելյանը: Կան այլ կարգի նույնութիւն-տարբերութիւններ ևս (օրինակ՝ բառերի, տերմինների և այլն): Այս փաստերից հետևում է, որ համադրված բնագրերը ծագում են ոչ թէ մեկը մյուսից, այլ յուրաքանչյուրն առանձին ծագում է երեքի համար էլ ընդհանուր նույն աղբյուրից, որով, իհարկե, չիք բացառում, որ Մխիթարը կարող էր իր ձեռքի տակ ունենալ Լամբրոնացու գործը, իսկ Օրբելյանը՝ երկուսին էլ: Դասերի հերթականութիւնը երեք բնագրում էլ մինչև վիցերորդ դարս ներառույլ ընթանում է նույնութեամբ. սկսած յոթերորդ դասից Լամբրոնացին ու Օրբելյանը դարձյալ շարունակում են նույնութեամբ՝ համապատասխան դասական շարքին, և միայն Դատաստանագիրքն է, որ շեղվում է թէ այլ շարքից, թէ Լամբրոնացուց ու Օրբելյանից և թէ ընդհանուր աղբյուրից: Ակնհայտ է, որ այդ շեղումը հեղինակային չէ, հենց թեկուզ այն պատճառով, որ Մխիթարը իր աղբյուրների մեջ միջամտութիւն անելու սովորութիւն չուներ. նա բերում է աղբյուրը այնպէս, ինչպէս կա, և հետո միայն արտահայտում իր վերաբերմունքը:

Որ Դատաստանագրքի ցայլ հայտնի ձեռագրերում եկեղեցական դասերի շարակարգը, այնպէս, ինչպէս հասել է մեզ, հեղինակային չէ և ազավաղվել է հետագայում, հաստատվում է նաև ձեռագրական ծանրակշիռ փաստով՝ Դատաստանագրքի Ե (=Մաշտոցի անվան Մատենադարանի № 6398) գրչագրով: Այս ձեռագիրը ընդօրինակված է 1425 թ. առաջ, վատահարք կարելի է ասել՝ ԺԳ դարում, իսկ որոշ սովյալներ կարող են հիմք դառնալ նույնիսկ ենթագրելու, որ ԺԳ դարի ընդօրինակութիւն է. գրչագիրը պատկանում է Ա խմբագրութեան: Դատաստանագրքի ցարդ հայտնի ձեռագրերից սա միակն է, որտեղ եկեղեցու գասերը թվարկված են ընդունված դասական հերթականութեան (նման Լամբրոնացուն, Օրբելյանին և այլոց) և, № 6398 ձեռագիրը մուտք է գործել Մատենադարան 1920—30 թթ. ժամանակահատվածում (տե՛ս Օ. Եզանյան, Մատենադարանի ձեռագրական հավաքածունները, Յուզակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի, Է. Ա. Սեւան, 1965, էջ 123—124, 128), ուստի Վ. Բաստամյանցը չէր կարող օգտագործել այն Դատաստանագրքի բնագիրը, մասնավորապէս եկեղեցու դասերին վերաբերող քննիչ հատվածը, կագմելու: Ուսումնասիրողները, ի մասնավորի Մխիթարյան հայրիքը ևս, չէին կարող եկատի ունենալ այս ձեռագիրը վերը բերված իրենց տեսակետների համար, որովհետև № 6398 գրչագիրը նոր միայն լրվում է շրջանառութեան մեջ: Քանի որ շարակարգը № 6398 ձեռագրում եղծված չէ, այդ պատճառով սույն հրատարակութեան համապատասխան հատվածում եկեղեցու դասերի 7, 8, 9-րդ աստիճանները սովել ենք ըստ է ձեռագրի և Իններորդ դարս ըստ ձեռագրի այսպէս է. «Իններորդ դաս փսաղաք որ են սաղմու երգողք սեմ է ճոցս ոչ այլ ինչ զգեստու երևիլ քայց ի կղերիկոսացն բոլոր պատմութեանց և սպիտակ ունել պարէգատկունս կգործ է ճոցս երգել գաղմոսս և ձայնիլ ըստ ուղղոցիս և յես կատարման պատարագիկն առնել սկիկն եղբ գեացն սրբութեան մատուցանել քանանայիկ առ ի յարհեռուկ և երգել տանլով արհեհեցից գուէր յամենայն ժամ արհեհեցէք և դուք մանկունք գուէր եղիցի անուն տեանն արհեհել յայսմ հետ է մինչև յայիտեն և բնկալալ արհեհուքիս արձակին յեկեղեցիս: Արդ է յես այսմ և այլ գործ հայրագրի գոր և փռանգք պապ անուանե...»: Այստեղ հատվածը՝ «արհեհեցից գուէր... զի բաղր է տը» և դրան նախորդող (և յես կատարման») ու հաջորդող («արձակին յեկեղեցիս») սողերը Պատարագամատուցից են (տե՛ս Զ. Յ. Գաբրելյան, Սբբազան պատարագամատուցից Հայոց, Վիեննա, 1897, էջ 568 և այլուր, Խորհրդատետր սբբազան պատարագի ըստ արարողութեան Հայաստանեայց առաքելական սուրբ եկեղեցույ, 1927, Նրուսաղեմ. նաև Սաղմու ԼԳ, ԺԶԲ. Ա. Պետր. Բ, 3 ժամագիրք, 1886. էջ 151—2, 202—203, 260 և այլուր), որ ակնհայտորեն գրչի ներմուծութիւնն է, ուստի դուրս թողինք բնագրից: Այս առիթով ուշագրութեան արժանի է երկու շատ կարեոր հանգամանք:

Առաջին. ընթերցողը հավանաբար կնկատի, որ Ե (= № 6398) ձեռագրում 7 և մանավանդ 8, 9-րդ կետերի շարադրանքը (չեզուն, նկարագրութիւնը և այլն) տարբերվում է մյուս կետերի (ն առհասարակ Դատաստանագրքի) շարադրանքից, որով այն, թվում է,

հեղինակային չէ: Այս պարագային կարող է առհասարակ անիրավացի համարվել բնագրի համապատասխան կետերը ծ ձեռագրի համաձայն սրբագրելու փորձը: Առ այդ պետք է դիտել հետևյալը. եթե ծ ձեռագրում շարադրանքը տարբերվեր բնագրից միայն նշված կետերում, կասկածանքը, թերևս, իրավացի կլիներ: Սակայն այս ձեռագրի դրվելը, այդ առումով, ինչ-որ շահով ազատ է վարվել ամբողջ բնագրի հետ, տեղ-տեղ իրար է միացրել մի քանի հոդված, տեղ-տեղ հոդվածներ է բաց թողել, լեզվական առումով՝ բնագիրը ընդօրինակել է ոչ թե տառացի հարազատության, այլ յուրովի և այլն, բայց բոտ էություն, բովանդակության առումով միշտ հարազատ է մնացել բնագրին: Այս հիմամբ, եթե ընդունելու էլ լինենք, որ քննելի կետերի շարադրանքը (չեզուն, ինչ-ինչ հավելումներ, որի օրինակը տեսանք Պատարագամատուցից ներմուծված հատվածով, և այլն) հեղինակային չէ, ապա դրանց բովանդակությունը բոտ էության և, մանավանդ, դասերի հերթականությունը պետք է հեղինակային լինի:

Նրկրորդ. խոսքը Դատաստանագրքի Ա խմբագրության ձեռագրերի ճյուղագրության մասին է ընդհանրապես և հնագույն գրչագրերի մասին՝ մասնավորապես Դեռևս 1848 թ. Դ. Ալիշանը (Յաղագս իսկազիր և նախագաղափար օրինակի գրոցն Դատաստանի Մխիթարայ Գոշի, Բազմավէպ, 1848, էջ 117—122. Ջեռագիր Մխիթարայ Գոշի, Բազմավէպ, 1848, էջ 154—155) այն հաստատ համոզումն էր հայտնել, որ Դատաստանագրքի վենետիկյան հնագույն գրչագիրը՝ № 1237 (= մեր տարընթերցվածքերում Ա) Մխիթար Գոշի ինքրեագիրն է: Այս պարագային, բնական է, եկեղեցական դասերի շարակարգը ևս պետք է հեղինակային համարվի: Բայց հետագայում նախ՝ Լ. Ոսկյանը (Մխիթար Գոշ, Հանգչես ամսագրից, 1926, էջ 25—35), ապա՝ Վ. Հացունին (Դատաստանագիր Մխիթար Գոշի և հրճագույն օրինակներ, Բազմավէպ, 1942, էջ 4—9) հիմնավորապես փաստարկեցին, որ վենետիկյան հնագույն ձեռագիրը (№ 1237) հեղինակի ինքնագիր օրինակը չէ: Նույնաման մի վաճակ էր ստեղծվել նաև Զմմառի հնագույն գրչագրի առնչությամբ: Թեև 1926 թ. Լ. Ոսկյանը ցույց էր տվել, հիմնվելով ձեռագրի հիշատակարանի վրա, որ այն 1240թ. ընդօրինակություն է (նշված աշխ. էջ 32), բայց Վ. Հացունին (նշվ. աշխ.) համոզում հայտնեց, որ Զմմառի ձեռագիրը Դատաստանագրքի երկրորդ օրինակն է հեղինակի ինքնագրից հետո, ընդօրինակված անմիջականորեն այս վերջինից: Լ. Մարյանը Զմմառի ձեռագրի մեջ երկու տարբեր գրչություն է տեսնում՝ առաջին մասը հնագույն քան 1240 թվականը, և միայն երկրորդ մասը գրված 1240 թ. (Լ. Մարյանի աշխատությունից օգտված ենք Վ. Հովհաննիսյանի ստորև հիշատակվող հոդվածի միջոցով): Սակայն Լ. Կետիկյանը ևս աչն կարծիքին է, որ Զմմառի ձեռագիրը մի գրչի գործ է, ընդօրինակված 1240 թ. (Զմմառու ձեռագիր Դատաստանագրքի քվակաճը, Բազմավէպ, 1952, էջ 152—154): Նշենք նաև, որ խնդրո առարկա հարցին հատուկ հոդվածով անդրադարձել է Վ. Հովհաննիսյանը (Մխիթար Գոշի Ս. Ղազարու թիվ 1237 ձեռագիրը և 225-րդ կանոնը, Բազմավէպ, 1960, էջ 266—273): Բայց հոդվածը մնացել է շարունակելի իր այն մասով, ուր խոսք պետք է լիներ քննարկվող հարցի մասին: Այսպիսով, թվում է, թե հարցը լուծվում է և եկեղեցական դասերի շարակարգը իր քննելի մասով չի առնչվում անմիջականորեն հեղինակի՝ Մխիթար Գոշի հետ, ինչպես իրավացորեն նշել է նաև Աս. Մնաջականյանը (Գրական թերթ, 8 փետրվար, 1963 թ.): Այս հարցի շուրջ նոր նյութեր գտնելու մեր որոնումները որոշ արդյունք տվեցին: Մատենագրանի ձեռագրաց ցուցակների Ա և Բ հատորների միջոցով մենք ծանոթացանք մեր № 1—6000 ձեռագրերի բովանդակությունների նկարագրությանը և, որքան թույլ էր տալիս այս վերջինը, առանձնացրինք շուրջ 100 ձեռագրեր, որոնց մեջ ենթադրվում էր ակրկալվող նյութի առկայություն: Սանթրությունը այս 100 ձեռագրերի հետ ցույց տվեց, որ զրանցից միայն շորսն են պարունակում քննվող հարցին վերաբերող նյութ. այդ ձեռագրերն են՝ № 717, 2020, 2118, 2678, ըստ որում անտեսում ենք այն ձեռագրերը, որոնցում եկեղեցու դասերի շարակարգը քաղված է ներսես Լամբրոնացուց: № 717 ձեռագրում (ԺԸ դար ըստ ցուցակի, թ. 40բ—41բ) հետաքրքրող նյութի վերնագիրն է «Վասն ինն դասուց եկեղեցու», № 2678 ձեռագրում (1426—1476 թթ. բացուցակի, թ. 335ա—335բ)՝ «Տոմար եկեղեցոյ աստուծոյ»: Այս ձեռագրերում շարակարգը դասականն է: Սրանք ծագում են կամ մեկը մյուսից, կամ ընդհանուր երրորդ աղբյուրից, որովհետև բառացիորեն նույնական են: Այս աղբյուրը կամ համառոտություն է նույն այն աղբյուրի, որից քաղել են Լամբրոնացին, Մխիթարն ու Ստեփանոսը և կամ, որ շատ աղելի հավանական է, № 2678 (նաև 717) ձեռագրի բնագիրը համառոտություն է Լամբրոնացուց կամ Մխիթարից, աղելի շուտ վերջինից:

Ծնթագրութիւնը, որ № 2678 ձեռագրում եղած այս բնագիրը համառոտութիւն է ոչ թե լամբրոնացու դործից, այլ Մխիթար Գոշի Դասատանագրբից, շահում է նաև հետևյալ փաստից: № 2678 ձեռագրում եկեղեցական դասերի շարահարգից անմիջապես հետո, «վասն երկնաւոր քահանայապետութեանցն. Գարբիէլէ իմաստնոյ» վերնագրով կա հետևյալ բնագիրը, որի սկզբնատողն է. «Առաքելական տրւոյնքիննն պարզ և յայտնի մեզ ցուցանէ է դաս և զանուանն իւրաքանչիւրոցն սսէ. Հրեշտակ և Հրեշտակապետ...»: Այս բնագիրը բառացիորեն նույնական է Մխիթար Գոշի Դասատանագրբին սկսած էջ 132 տող 27-ից մինչև էջ 134 տող 11: Տարբերութիւնը Դասատանագրբի և այս ձեռագրի միջև այն է, որ Դասատանագրբում նախ՝ երկնային քահանայապետութիւնն է, հետո՝ եկեղեցականը, իսկ № 2678 ձեռագրում հակառակն է: Արդ, եթե երկնային քահանայապետութիւն մասին բնագրի հեղինակը Գարբիէլ իմաստունն է, ինչպես նշված է վերնագրում, ապա մեր ձեռքի տակ է Մխիթար Գոշի աղբյուրը, իսկ եթե Գարբիէլը հեղինակ չէ, ապա Դասատանագրբից քաղվածք կատարողն է: Երկու դեպքում էլ № 2678 ձեռագիրը տալիս է և իրավունք և հնարավորութիւն զուգարելու Դասատանագրբի համապատասխան հատվածը այս բնագրի հետ և անհրաժեշտութիւն դեպքում ճշտել-սրբագրել առաջինը: Այս հանգամանքը եթե նույնանման հնարավորութիւն չի տալիս եկեղեցու դասերին վերաբերող հատվածի նկատմամբ, որովհետև № 2678 ձեռագրում տվյալ բնագիրը համառոտված է, ապա գոնե թույլ է տալիս մտածելու, որ № 2678 ձեռագրում հերթականութիւնը արտահայտում է եկեղեցու դասերի հաշորդականութիւնը այն ձևով, որ սկզբնապես եղել է Դասատանագրբում որպես հեղինակային շարահարգ: Քանի որ № 2678 ձեռագրում շարահարգը դասական է, դասերի վերից-վար ընթացող ուղղված հաշորդականութիւնը, ապա ակնհայտ է, որ դասերի հաշորդականութիւնը այդպիսին պետք է լիներ և այն բնագրում, որի համառոտութիւնն է № 2678 ձեռագրի հատվածը, և որի հաստատումը տալիս է մեզ նաև № 6398 ձեռագիրը:

№ 2118 ձեռագրում (ԺՂ դար բստ ցուցակի, ք. 310բ—313ա) եղած բնագրական միավորը արտահայտում է Դասատանագրբի հետյալ հատվածը. սկսած էջ 135, տող 8 (տպագրով 246)—«Առաջին դասը եկեղեցոյ՝ Պատրիարք...» մինչև ՄԻԵ հողվածի վերջը, որ է այսպես. «զի թէ տուն թագաւորի բստ այսմ աւրիանակի վարի, որչափ ստանել տուն երկնաւոր թագաւորին Քրիստոսի=աստանօր աւառեցաւ գիրս յիշեցաւ զանուն»: № 2118 ձեռագրի բնագրական միավորը քաղված է Դասատանագրբի Ա խմբագրութիւնից, թվում է՝ այս վերջինի ձեռագրերի այն ենթախմբից, որին պատկանում են 2 և է վրչագրեր: Եկեղեցական դասերի շարահարգը եղծված ձևով է, և առահասարակ այս ձեռագիրը էական բան չի տալիս:

Ավելի ուշագրավ է № 2020 ձեռագիրը (ԺՂ դար բստ ցուցակի, ք. 40ա—44բ): Մեզ հետաքրքրող բնագիրը վերնագիր չունի և սկսվում է այսպես. «Եւ երիցս երեք են երկնային զարութիւնքն. առաջինն՝ աթոռք, և քրտրէք, և սերուրէք՝ առաջին քահանայապետութիւն գումլ. Եւ երկրորդ՝ տերութիւնք, զարութիւնք, և իշխանութիւնք. Եւ երրորդն՝ պետքն, հրեշտակապետքն և հրեշտակքն: Եւ երեք շարժումն են հրեշտակաց՝ զնդածն, և շրջազայաբար, և ուղղակի: Իսկ սուրբն Դիոնեսիոս պարծանքն աթենացոց արիսպազացի...» սկսած Դասատանագրբի էջ 132 տող 31-ից (տպագիրը 240 էջից) մինչև էջ 137 տող 36: Ձեռագրում վերջին տողն է. «և զտեղիս իւրաքանչիւր կայանիցն որոշեաց և զգործն յայտնեաց ինն դասս ևս ի պաղատան իւր, որ կա մինչև ցայաւոր, զոր ոչ է պատշաճ աստղընելու: Բնագիրը այսձեռագրում, ի տարբերութիւն № 2118 ձեռագրից, ընդօրինակված է Բ խմբագրութիւնից (նույնութիւնը Գ խմբագրութիւն հետ այնքան է, որքան այս վերջինը համապատասխանում է Բ խմբագրութիւնը): № 2020 ձեռագրում ևս եկեղեցական դասերի շարահարգը եղծված է, և եթե այս տեսակետից նշված ձեռագիրը ոչինչ չի տալիս, ապա ընդհանրապես հաստատում է, որ Դասատանագրբի հեղինակային օրինակից ծագել են այլ ձեռագրեր ևս, բացի գլուխնուն ունեցող հնագույն ձեռագրերից: Տեսանք, որ № 2020 ձեռագրում մեզ հետաքրքրող բնագրի սկիզբը տարբերվում է Դասատանագրբի բոլոր ձեռագրերից: Մի օրինակ ևս. Դասատանագրբի բոլոր ձեռագրերում հետևյալ տողը այսպես է. «Եւ Բնեւորդ՝ զունդն Տեստէի» կամ՝ Աստէի. Տրեստի, Տեստէի: Ասացինք որ Աստվածաշնչում այսպիսի անուն չկա, հետևապես բնագիրը զարձայլ աղավաղված է: Ճիշտ ընթերցումը տալիս են № 2020 և 2678 ձեռագրերը. «Եւ Բնեւորդ՝ զունդն Սեմէի» (Միմէի): Քանի որ այս ձեռագրերի օգտագործվող բնագրական միավորները ընդօրինակված են Դասատանագրբից (№ 2678 ձեռագրի համար վերը նշված վերապահութիւնը), որի ցարգ հայտնի

ձեռագրերը, այդ թվում և հեղինակային գրչապրից ընդօրինակված համարվողները, շունեն «Սեմէի», նշանակում է № 2020 և 2678-ի բնագրերը գաղափարված են հեղինակային օրինակից ծագող մի այնպիսի ձեռագրից, որը կազմում է այլ չլուր, քան այն չլուրը, որից բնձնուղվել են Դատաստանագրքի հնագույն ձեռագրերը: Ամփոփելով վերը բարադրվածը՝ պետք է ասենք, որ Դատաստանագրքի հեղինակային օրինակից ձեռագրերը բազմացել են մի քանի ճյուղով: Վենետիկ-Ջամադյան ճյուղ՝ ազավաղված շարակարգով, № 2020 ձեռագրի ճյուղ—թեև աղավաղված շարակարգով, բայց այլ դեպքերում ուրիշ և ճիշտ բնթերցումներով, քան ունի նախորդ ճյուղը, № 2678 ձեռագրի ճյուղ—դասական շարակարգով և այլ ճիշտ բնթերցումներով, որ դարձյալ լուսի առաջին ճյուղը, և վերջապես № 6398 ձեռագրի ճյուղը (եթե սա պետք է առանձին ճյուղ համարվի՝ № 2678-ի համեմատությամբ) դարձյալ դասական շարակարգով: Հենց այս երկու ձեռագրեր, փոխադարձաբար իրար հաստատելով, միաժամանակ հաստատում են նաև, որ եկեղեցական դասերի շարակարգը Դատաստանագրքի հնագույն ձեռագրերում հեղինակային չէ, եղծված է, և իբրավունք ու հնարավորություն են տալիս սրբապրել բնագրի՝ վերականգնելով հեղինակայինը: Կա մի հանգամանք ևս: Մխիթարը գրում է. «Արդ, յայտ է յաւերածոյ եկեղեցեաց խանգարիչ եւ այս կարգի, եւ զկնի՝ ի հեզգութենէ ուղղաց»: Այդ պատճառով «զայս ոչ վայրապար ինչ եղաք ի գիրս դատաստանի», որովհետև այդ բարեկարգության խախտվածության պատճառով «պարտին Հայր Յ Յունաց, որպէս Աղուանիցն ուսուցանէ Պատմութիւն ևւ այլք»: Ուստի Մխիթարը պետք է անպայման ճիշտ շարակարգը դնել և բոս այդմ ներկայացնել նվիրապետությունը, որպեսզի հայերը այլևս չպարտվեին «Ի Յունաց և ի Փոանդաց»:

Ի մեքագրության մեջ եկեղեցու դասերի շարակարգում 7, 8, 9-րդ կետերը թողեցինք այնպես, ինչպես են այս խմբագրության ձեռագրերում:

150. (ԱԳ) Առաջին դաս պաղատանն (ԳԿ որ է դարպաս) եղենդիարհ... (Ա, էջ 138, Գ, 401); Վ. Բատամյանցը հրատարակել է. «Առաջին դաս պաղատանն, որ է դարպասն, եղեն՝ դիարհ...» (էջ 261) և բացատրել այսպես. «դիար, յատիներեն Tiera, որ նշանակում է խոյր, գլխարկ, գլխի ծածկոց, փոխաբերաբար՝ հովանոց, ամպշովանի (բալզաքին), որ հանդեսների ժամանակ բռնում են թագավորի, կաթողիկոսի գլխին, և այլն: Այստեղից՝ դիարհ իբրև դիար, թագ, վաղար... պահողներ կամ բռնողներ» (ծանոթագր. № 544): Յ. Կարստը համարում է հունարեն σελεντιάριος կամ սելենտարիոս բառը (տե՛ս Armenisches Rechtsbuch, I, էջ 88, II, էջ 75—76):

Բյուզանդական կայսրության մեջ բարձր պաշտոններությունը բաժանված էր երկու մասի, յուրաքանչյուրը իր դասերով բոս աստիճանակարգ-պատվակարգի. մեկը ընդհանուր պետական վարչության պաշտոններությունն էր, մյուսը՝ արքունիքի պաշտոններությունը: Դատաստանագրքում խոսքը արքունիք-պալատի պաշտոններության դասերի մասին է: Ու թեև Դատաստանագրքում թվարկված են պալատի ոչ բոլոր դասերը, սպասավորները, թրվարկվածները ներկայացված են երբևեմ ոչ այն հերթականությամբ, որ մեզ հայտնի է սկզբ-նաղբյուրից և այլն, այնուհանդերձ Մխիթարը քաջատեղյակ է բյուզանդական արքունիքի պաշտոններության-ծառայության կառուցվածքին: Այս վերջինին գիտական աշխարհը ծանոթ է, հաճախ մեծ մանրամասնություններով, հիմնականում Կոստանդին Սիրանածինի մեծարժեք գործից, նվիրված բյուզանդական արքունիքի հանդիսակարգին (Constantini Porphyrogeniti imperatoris De cerimoniis aulae Byzantinae, libri duo, հրատարակություն Նիբուրի, Բունն, 1829): Դատաստանագրքում նշված՝ պալատի դասերի կարգը տեղ-տեղ համընկնում է Սիրանածինի գործով մեզ հասած De cerimon., էջ 702 և հետև.) և J. B. Bury-ի կողմից հատուկ ուսումնասիրությամբ առանձին հրատարակված՝ Փիլոթեոսի «Կլետորոլոգիոնին» (գահնամակ): Ըստ այսմ՝ սյուլանում չկար դիարք-դիարաց դաս: Եվ այն, ինչ Մխիթարն ասում է դիարհ դասի մասին, համընկնում է սիրենտարիոսների պարտականություններին, այդ պատճառով մենք, նախ, «...եղեն՝ Դիարք» սրբագրեցինք «Սեզնդիարք» և բնդունեցինք Յ. Կարստի բացատրությունը, բոս որի եղենդիարհ կամ եղենտիարհ = սելենտիարիոս կամ սելենտիարիոս: Ըստ Փիլոթեոսի Կլետորոլոգիոնի՝ սիրենտարիոսները պալատի ոչ թե առաջին դասն էին, ինչպես նշում է Մխիթարը, այլ՝ երկրորդ տես De cerimon., էջ 708, The Imperial Administrative System in the Ninth Century with a Revised Text of The Kletorologion of Philotheos by J. B. Bury, London, 1911, էջ 134. Տարբեր մամանակներում տարբեր է եղել սիրենտարիոսների դերն ու կշիռը պալատում. մեզ հետաքրքրող ժամանակաշրջանում ու դրանից էլ առաջ

այն շատ մեծ էր: Սրանք հսկում էին կայսեր ու պալատի անդորրին. «Ակախուսի որդի ծագումով հայ Աղոլիսին, որ մշտապես ծառայում էր կայսեր արքունիքում որպես նրա անդորրին նկար (այս պաշտոնն ունեցող մարդկանց հռոմայնացիները անվանում էին սիլենտիարիոս), հրամայեց...» (Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին, բյուզանդական աղբյուրներ, Ա, Պրոկոպիոս Կեսարացի, քարգմանություն բնագրից, առաջաբան և ծանոթագրություններ Հրաչ Բարթիկյանի, Սեւան, 1967, II, 21, էջ 131), պրեպոզիտոսի գլխավորությամբ վարում էին հանդիսակարգը պալատում, կայսեր ունկնդրությունը հայցողներին նրան ներկայացնելու ծրարակարգը և այլն (նշված աշխատություններից բացի տե՛ս Սիրանաձնի De caerimoniis-ի վերաբերյալ Յակովբոս Ռայսկիի գրած ծանոթագրությունների խիստ մեծարժեք ու ստվար հատորը, J. Joc, Betski Commentarii ad Constantinum Porphyrogenitum De caerimoniis aulae Byzantinae, Bonnae, 1830, էջ 77, Les institutions de l'empire Byzantin par Louis Bréhier, Paris, 1949. էջ 132, ընդհանրապես V և VI գլուխները, Д. Беляев, Byzantina. Очерки, материалы и заметки по византийским древностям, книга первая, Обзор главных частей Большого дворца византийских царей, приложение: материалы и заметки по истории византийских чинов, СПб, 1891, книга вторая, Ежедневные и воскресные приемы византийских царей и праздничные выходы их в храм св. Софии в IX—X вв., СПб, 1893, J. Karst, Armenisches Rechtsbuch, zweiter Band, Kommentar, Strassburg, 1905. հետագայում ևս օգտվում ենք նշված աշխատություններից):

151. (ԱՔԳ) Եւ գարձ է նոցա տանել յառաջ զագաւորոզան... (Ա, էջ 138, Բ, էջ 262, Գ, էջ 401):

Նույն այս հատվածը ըստ Մմբատ Սպարապետի Գատաստանազարի յայսպես է. «Եւ տանին յառաջ զթագաւորական հագնելիքն՝ գոր խնդրէ արքայն» (Տ. ԿԳ, ըստ Կարտի հրատ՝ Կ): Երկու գատաստանազարների համադրությունից՝ ագաւորոզ = թագավորական հագնելիք տանող: Սրանից ինչնելով և վերապահություն անելով, թե ուղիղ է Մմբատի թարգմանությունը, Վ. Բաստամյանցը ագաւորոզ բառը համարում է ծագած ագանի բառից, «որ նշանակում է շորեր հագնել. ուրեմն ագաւորոզ պիտի նշանակէ շորեր հագցնող կամ պահող, հանդերձապետ» (Ժանոթագր. № 546): Ը. Աճառյանը տալիս է այլ և, ինչպես կրտսենները, միանգամայն ճիշտ բացատրություն. «Ագաւորոզ կը ծագի ագաւորել բայէ մը, որ է ագւորել կամ այգորել «թագաւորին քով ունկնդրութեան երթալ», ագաւորոզ «թագաւորին ներկայացող անձը՝ խնդիրք մը մատուցանելու համար» «Հայերէն նոր բառեր հին մատենագրութեան մէջ, Վեհեմիկ, 1913, էջ 55): Ը. Աճառյանի բացատրությունը հաստատվում է ոչ միայն բնագրի ուշադիր ընթերցմամբ, այլև սիլենտիարիոսների պաշտոնական պարտականություններով, որոնց մեջ, ինչպես տեսանք, մտնում էր նաև կայսեր ունկնդրությունը հայցողներին նրան ներկայացնելը:

152. (ԱՔԳ) Նրկորդ դաս վեստիտորայն է, որի պսակակալ է արքային (Ա, էջ 138, Բ, էջ 262, Գ, էջ 401):

Վ. Բաստամյանցը հրատարակել է՝ «վեստի տորայն է» և բացատրել լատիներեն vestitor բառով, որ նշանակում է դերձակ, հանդերձապետ, հանդերձ հագցնող կամ դնող, փոխաբերաբար՝ պսակակալ կամ պսակակալ... այսինքն՝ թագ բռնող, թագը գլխին հագցնող. և հասկանում է թագադիր խորհնացու գործածած իմաստով, ինչպես Բազատանոնի նախարարները հայոց թագավորների թագադիրն էին (ծանոթագրություն № 547): Ըստ Փիլիթոսի «Վիստորոգիոնի» պալատի երրորդ դասն էր. «ρίτρος ἢ τῶν βεστυτορων ὄψια...» (Bury էջ 134): Սրանք արքունիք-պալատի այն ծառայողներն էին, որոնց հիմնական պարտականությունը կայսրին հանդիսավոր հանդերձանք հագցնելն էր գանազան հանդիսություններից առաջ: Բայց պետք է նշել, որ վեստիտորները չէին, որ թագը դնում էին կայսեր գլխին: Կայսրին հագցնելուց հետո վեստիտորները դուրս էին հրավիրվում և պրեպոզիտոս (praepositus sacri cubiculi) ինքն էր թագը դնում կայսեր գլխին: Վեստիտորների ներկայությամբ երբեք թագը չէր դրվում կայսեր գլխին, որովհետև նրանք ներքինիներ չէին, այլ մորտրավորներ, իսկ մորտրավորների ներկայությամբ թագը ոչ դրվում էր և ոչ էլ հանվում կայսեր գլխից (տե՛ս Ը. Беляев, Byzantina, I, էջ 167, որտեղ և համապատասխան մեջբերումներն են Սիրանաձնից): № 488 ձեռագրում, ինչպես նշում է նաև Վ. Բաստամյանցը, «վեստիտոր» բառին ի բացատրություն լուսանցում գրված է «խագիկդար ջամալա», իսկ-

զինգար պարսկերեն է և նշանակում է զանձապահ, ժիսկ ջամալա բառը ոչ բառարաններում գտանք և ոչ պարսիկ միրզաները կարողացան բացատրել մեզ նշանակությունը,— գրում է Վ. Բաստամյանցը (ծանոթագր. № 547): Ծիփոթեցնողը հավանաբար պարսկերեն ջամն բանն է, որ նշանակում է հագուստ և շամհար—հանդերձապահ: Բայց այստեղ, հավանաբար, ֆրանսերեն chambre—սենյակ բանն է, որ արևելահայերենում դառնի է ջամբո: Բառի ձևին նայելով ջամալա հիշեցնում է ֆր. chambellan—սենեկապետ (արքունի) և chambrier—զանձապահ-զանձապետ (արքունի): Պաշտոն էր կրիկյան հայոց արքունիքում:

153. (ԱԲԳ) Երբորդ դաս՝ կանտոնացյն է... (Ա, էջ 138, Բ, էջ 263, Գ, էջ 401):

Ըստ Փիլոթեոսի՝ պալատի հինգերորդ դասն էր: Ինչպես նշում է Լուի Բրեյին, պալատարքունիքի հանդիսակարգ-ծիսակարգը իրականացնողների, այսպես կոչված՝ Բագավորի կամ Թագավորական մարզկանց—δασικαιοί ἀνδραποιοί—մի մասը, ի տարբերությամբ կայսեր անմիջական-անձնական սպասարկության իրականացնող ծառայողների (οικειαστοι, serviteurs intimes), ունենր զինվորական, բայց միայն զեղազարդային բնույթ (décoratif): Պաշտոնյաների այս մասը ըստնշվում էր հինդ դասի, որոնցից մեկը կանդիդատների (κандιδάτοι—լատ. candidatus բառից) դասն էր, որ ստեղծվել էր Գորդիանոս III-ի ժամանակ (238—244 թթ. տե՛ս Les Institutions., էջ 132—133, նաև Վ. Բաստամյանց, ծանոթագր. № 551, J. Karst, Armenisches Rechtsbuch, I, էջ 87):

154. (Ա) Եւ ի նոցանէ լինին սպախաւր չորս արի, որի զզէսն կրեն (էջ 138):

Սպախաւր— հավանաբար սպարաւն է, հունարեն σπαθή—սուր բառից, որ նշանակում է սուսերավոր: Սպաքանների դասը նախորդ ծանոթագրություն մեջ նշված հինգ դասերից մեկն էր, ըստ Փիլոթեոսի «Կլետորլոգիոնի»՝ ութերորդ դասը դասային ընդհանուր աստիճանակարգության մեջ:

155. (ԱԲԳ) Չորրորդ դաս պաղատանն պոստետարայն է (Ա, էջ 138, Բ, էջ 263, Գ, էջ 401):

Վ. Բաստամյանցը բացատրում է լատիներեն portitor բառով, որ նշանակում է նաև տանող, կրող և այլն, ու այդ պատճառով հայերեն մի շարք տարրնիքվածքներից ավելի ուղիղ է համարում պոստետար (տե՛ս ծանոթագր. №552): Գ. Կարստը բերում է լատ. prosecutores, proexitores, proquisitores և ղծվարանում է ճշտությամբ որոշել թե զրանցից որն է բնագրայինը, թեև դրանցիցի մեկը՝ τροσεκουτορες հանդիսում է Բասիլիկայում (Armenisches Rechtsbuch, I, էջ 76): Ը. Աճառյանը բացատրում է լատիներեն prosequi բառով, «որ ի մէջ այլոց կը նշանակէ ամենի մի յուզարկաւոր ըլլալ, որմէ prosquator «մեռելի յուզարկաւոր» (Հայերէն նոր բառեր հին մատենագրության մէջ, Վնենտիկ, 1913, էջ 69), և առաջարկում է բնագրի ուղղել պոստետար: Ը. Աճառյանի բացատրության դեմ շտապելով հանդերձ, շեք կարող ընդունելի համարել բնագրի սրբագրելու նրա առաջարկը, որովհետև ձեռագրերից և ոչ մեկը չունի պոստետար:

156. (ԱԲԳ) Չինգերորդ դաս պաղատանն՝ եսկպաութիւրայն է (Ա, էջ 138, Բ, էջ 263, Գ, էջ 401):

Վ. Բաստամյանցը ղծվարացել է ստուգաբանել այս բառը (տե՛ս ծանոթագր. № 552): Ը. Աճառյան. «Թերևս կարելի ըլլայ ուղղել եսկպոստերոս, իբր յն. εὐσχοπιώτερος «լուս նշանառու» (Հայերէն նոր բառեր... էջ 59):

Թ. Կարստը վկայակոչելով Const. Porph. II, 52 (հրատ. Երբոր, I, էջ 737—738 որք= Փիլոթեոս, Կլետորլոգիոն, հրատ. Bury, էջ 154) համարում է բյուզանդական οἱ εὐσχοπιώτεροι: Այս վերջինը ծագում է լատ. excubare բառից, որ նշանակում է, ի միջիայլոց, առթուս լինել, նսկել, պահակություն անել. այստեղից՝ excubitor—նսկիչ, պահակ: Բյուզանդական արքունիքում, իրոք, կար մի խումբ ծառայող-պաշտոնյաների, որոնք կոչվում էին եքսկուբիտորներ և որոնց պարտականությունն էր հսկել պալատ-արքունիքի ներքին անդրրին, կարգավանսներն: Այս պատճառով կարծում ենք, որ բնագրի եսկպաութիւրայն լատինա-հունական excubitor—εὐσχοπιώτερος-ն է և ոչ εὐσχοπιώτερος-ը:

157. (ԱԲԳ) Եւ ունին վաճանս կմբաւորս (Բ, կմբաւորս, Ա՝ էջ 138, Բ՝ էջ 264, Գ՝ էջ 401):

Վ. Բաստամյանցը համարում է կմբեայ բառը, որ նշանակում է գործնական վահան (ծանոթագր. № 554): ՆՃԲ գրի միայն կմբեայ բառը նույն նշանակությամբ և առաջարկում է կմբաւոր ուղղել կմբաւոր:

158. (Գ)... և շաղջեր յոսուն (էջ 401), Բ-ն գաղղեր (էջ 264), որ համապատասխանում է յուս ձեռագրերի կարթապատ-իւն, որից Վ. Բատամյանցը իրավացիորեն ենթադրել է, որ շաղջեր = կարթապատ = պաճույճ (տե՛ս ծանոթագր. № 556):

159. (ԱԲԳ) Եւ ի սոցանէ լինին որք սկիւրով (Ա՛ էջ 138, Բ՛ էջ 264, Գ՛ էջ 401):
 Ինչպես և բացատրում է Վ. Բատամյանցը, սկիւրով հավանաբար աղավաղված ձևն է լատ. scriptor բառի, որ նշանակում է գրագիր, քարտուղար, արձանագրող (տե՛ս ծանոթագր. № 557): Եվ իրոք, բյուզանդական արքունիքում կար գրագիր-քարտուղարների մի խումբ:

160. (ԱԲԳ) Եւ ի սոցանէ լինին... մանդատորք (Ա՛ 138, Բ՛ էջ 264, Գ՛ էջ 401):
 Բ խմբագր. սանտատորք, այդպես են նաև Գ խմբագրութիւնն երեք ձեռագիր (ԽՄՅ), մյուսները՝ մանկրատորք մանդատորք, սանդատորք. Ա խմբագր. ձեռագրերն ունեն՝ մանգտտորք, մանդանտորք, մատատորք, բացի ԳԵ, որոնք ունեն մանդատորք. համաձայն այս ընթերցման էլ սրբագրեցինք Ա՞ խմբագրութիւնները: Բյուզանդական պալատում կար մանդատորների դասը, ինչպես վկայում է Const. Porph. II, 52a (նաև Bury, էջ 139 և այլուք). τεράρτη ἡ τῶν βασιλικῶν μανδατόρων ἀξία: Ծագում է լատիներեն mandare բառից, որից mandator, որ նշանակում է հետճճարարույ, հանճճարարուբյոււն տվող:

161. (ԱԲԳ) Վեցերորդ դաս պաղատանն՝ ստրատորք, որք զծին քամբն Եւ նեծուցանն զարւայն (Ա, էջ 138, Բ՛ էջ 265, Գ՛ էջ 401):
 Ըստ «կերտառդիոնի» նույնպես վեցերորդ դասը պալատի. «ἕκτα ἡ τῶν στρατόρων ἀξία» (Bury, էջ 134, տե՛ս նաև Const. Porph. De cerimon. էջ 452): Հունարեն տրածար—ἰπποκράτος բառն է, որ նշանակում է ձիապան, տիրոտապան:

162. (Ա) Եւ սեմն է նոցա ապու կալամին գրատք կագմա Եւ կապակ (էջ 138):
 ԲԳ՛ Եւ գեստ է նոցա ուտետ կապայ (Բ՛ էջ 265, Գ՛ էջ 401):
 Ինչպես բացատրում է Յ. Կարստր (Kommentar, էջ 77) ապու կալամին արբար-պարս. բառ է abn qalmūn և նշանակում է նախշազարդ արժեքավոր կտոր հագուստի: Գրատ կամ գրատ նշանակում է ընդհանրապես հագուստ, մասնավորապես՝ զինվորական վերարկու: Կապակ նշանակում է կապայի մի տեսակ, կարճ պարեզոտ:

163. (ԱԲԳ) Երեւերորդ դաս պաղատանն՝ սողարւն (Ա, էջ 138, Բ՛ էջ 266, Գ՛ էջ 401):
 Վ. Բատամյանցը և հունագետ-լատինագետները, որոնց դիմել նա, դժվարացել են բացատրել այս բառը (տե՛ս ծանոթագր. № 561): 2. Աճապանք առաջարկում է սողար «սողղել սողար, իր լատ. scularius «վահանակիր. ազնվական՝ որ կ'ընկերանար ասպետին և անոր վահանը կր կրէր. écuyer» (Հայերեն նոր բառեր... Վենետիկ, 1913, էջ 70): Ժիշտ բացատրությունը տվել է Յ. Կարստր (Kommentar, էջ 78) հենվելով Ռայսկիի ծանոթագրությունների վրա (Comment. ad Const. Porph. de Cerimon. հրատ. Nibuhr, հ. I, էջ 60): Հունարեն σολάρειος բառն է: Այսպես էին կոչվում պալատական պահակախմբի զինվորները: Պրոկոպիոսը վկայում է. «Սկզբում պալատի պահպանութիւն համար առանձնացվել էին երեք հազար հինգ հարյուրից ոչ պակաս ստրատիոտներ, որոնց սրիտլարիոս էին անվանում: Ի սկզբանե անտի պետությունը սրանց վճարում էր շատ ավելի բարձր ուճիկ, քան մնացած բոլոր (ստրատիոտներին): Անցյալում կալուրերը սրանց ընտրութիւն ժամանակ նկատի ունէին մարդկանց արժանիքները և հայերին էին տալիս նախապատվութիւնը», հետո, մանավանդ, Հուստինիանոսի ժամանակ դրամով, նույնիսկ, ստրուկները կարող էին դառնալ սխոլարիոս (Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին, Բյուզանդական աղբյուրներ, Ա, Պրոկոպիոս Կեսարացի. բարգմանւթյունը բեազրից, առաջաբանը և ծանոթագրւթյունները Հրաչ Բարթիկյանի, Երևան, 1967, էջ 296): VII դարում Բյուզանդիայի ապրած ճգնաժամից հետո կալուրութիւն մեջ մեծ վերափոխումներ կատարվեցին: Այս նոր կարգը իր բարձրակետին հասավ IX—X դդ.: Այս ժամանակ կար շորս տաճա, որոնցից մեկը սքոլարների տաղման էր: Սրանք՝ և՛ հետակ, և՛ ձիավոր, մըշտապես ապրում էին պալատին կից զորանոցներում (տե՛ս Louis Bréhier՝ Les institutions... էջ 353, նաև էջ 78, 94, 120 և այլն):

164. (ԱԲԳ) Եւ ի սոցանէ լինին, որք գգրալան Եւ զվիշապալուխան կրեն Եւ կոշին սիգնայ (Ա՛ էջ 138, Բ՛ էջ 266, Գ՛ էջ 401):

Սիգնայի Վ. Բաստամյանցը համարում է «լատինական բառ signarius, որ նշանակում է նշանակիր, գրողակիր» (ծանոթագր. № 563): Բայց, որքան մենք փնտրեցինք լատիներեն բառարաններում, որ կարելի էր ձեռք բերել, (օրինակ՝ Латинско-русский словарь Անանևի և այլոց, Մոսկվա, 1883) signarius բառ չգտանք, լատիներեն բոլոր բառարաններում գրողակահիրը signifer է. ձագում է signum նշան, զոռը բառից: Այս signum բառը մտել է հայերենի մեջ (տե՛ս նՆԲ, II, էջ 213)—սիգնոն ձևով, հոգն. սիգնայք նույն՝ նշան, նշանք, դրոշ իմաստով. «նաչ աստեղեայ, զոր արարեալ սիգնոն և յատաշաբերիալ՝ յաղթեաց պատերազմացն: Ի բոլոյ նշան զեղերփնեալ զուղչ սիգնոնի բում շառաւիղի: Գու. նագեդ գնդօք տպագրոնօք, սիգնայօք խոռոսեփայլօք» (նՆԲ): Բնագրում, ուրևմն, սիգնայի վերաբերում է ոչ թե «զգրուչն և զվիշապագլուխն» կրողներին, այլ գրողին և նշանին: Աստի բնադիրը պետք է ըմբռնվի կամ Թարգմանի ոչ թե. «եվ սրանցից են լինում նրանք, որոնք գրողներն ու վիշապագլուխներն են կրում և կոչվում են սիգնայք», ինչպես հասկացել է Վ. Բաստամյանցը և ինչպես Թարգմանել է Ա. Պապովյանը (Армянский Судебник Мхитаря Гоша, Ереван, 1954, էջ 127), այլ այսպես. «եվ սրանցից են լինում կրողները գրողների ու վիշապագլուխների, որոնք կոչվում են սիգնայք»:

165. (ԱԲԳ) Ուքեռոդ դաս պաղատանն՝ դեկանոնն (Ա՝ էջ 138, Բ՝ էջ 266, Գ՝ էջ 401):

Վ. Բաստամյանց. «լատինական բառ է Decanus, որ նշանակում է տասնապետ իբրև գինգորական ստիճան» (ծանոթագր. № 564): Այս բացատրությունը ինքնին ճիշտ լինելով հանդերձ, ներկա դեպքի համար թերի է: Բնագրի դեկանոնն բյուզանդական արքունիքի δεκανος, δεκανοι կոչված ստորին ծառայողներն էին: Սրանք հիշվում են V դարից: Կրում էին զավգան, որ կոչվում էր դեկանիկոն—δεκανικον և ծառայում էին որպես զոնապան, սուրհանդակ (զրադրություն տանող-բերող), ոստիկան և այլն, կրում էին նիզակ, գուռով Ըստ Միրանածիների (Const. Porph. de Cerimon., էջ 81 և այլուր) կայսեր հանդիսանքների ժամանակ, պալատի այլ զասերի հետ, սրանք քայլում էին կայսեր առջևից: Իսկ «ամբոխին վարելու» պարտականությունը դրված էր հատկապես սրողարների վրա:

166. (Ա) եւ զնոսա կոչեն նբրայեցիքն քեքթին (էջ 138):

Ըստ նՆԲ բառ եբրայական-աղեղնատրք:

167. (ԱԲԳ) Իններոդ դաս պաղատանն՝ կիոսուր, որ էն ուսեմանգակ և նետակ (Ա՝ էջ 138, Բ՝ էջ 267, Գ՝ էջ 401):

Ինչպես նշում է Վ. Բաստամյանցը (տե՛ս ծանոթագր. № 568) կիոսուր լատ. cursor բառն է, որ նշանակում է ի միջիայլոց նաև սուրհանդակ: Const. Porh. de Cerimon., էջ 81. «οὶ δὲ κοῦρτορες».

168. (ԱԲԳ) Եւ զոսա կոչեն նբրայեցիքն ովելեքին (Ա՝ էջ 138, Բ՝ էջ 267, Գ՝ էջ 402):

Ըստ նՆԲ բառ եբր.-պարսուտրք ի զօրու:

169. (ԱԲԳ) Առաջին՝ դեմետրիոսով, որ էն պատգամասաց (ԲԳ՝ պատգամատրք, Ա՝ էջ 138, Բ՝ էջ 267, Գ՝ էջ 402):

Վ. Բաստամյանցը (ծանոթագր. № 571) և Յ. Կարստը (Kommentar՝ էջ 80) համարում են լատ. dimitto, dimissus բառը (dimittere բառից), որ նշանակում է ի միջիայլոց ուզուելի, առաքել:

170. (ԱԲԳ) Երկրորդ՝ ուկիմարն, որ է պայտակարարն կարգան առաջի արեային (Ա՝ էջ 139, Բ՝ էջ 267, Գ՝ էջ 402):

Վ. Բաստամյանցը համարում է լատ. require բառը, որ նշանակում է լ քննել և այլն (ծանոթագր. № 572):
Ճիշտ պետք է համարել Յ. Կարստի (Kommentar, էջ 80) և Ն. Աճառյանի (Նոր բառեր... էջ 69—70) բացատրությունը, բոտ որի ուքեքին=լատ. recitator բառին, որ նշանակում է անձ, որը ուրիշների ներկայությամբ (սրանց համար) բարձրաձայն կարդում է, հատկապես անձը, որ դատարանում կամ որևէ ատյանում կարդում էր փաստաթղթերը, ապացուցները և այլն:

171. (ԱԲԳ) Երրորդ, ասին կրիտն, որ էն թղթագիր արեային (Ա՝ էջ 139, Բ՝ էջ 268, Գ՝ էջ 402):

Վ. Բաստամյանցը ենթադրում է «հունական կամ լատինական criticus բառից, որը նշանակում են դատավոր, քննող գրավոր շարադրությունների և այլն.գուցե և համառո-

տուժյան է scriptor բառի, որ հատկապես նշանակում է քարտուղար, նոտար, գրագիր և այլն» (Ժանոթագր. № 573):

Յ. Կարսուե գրում է միայն

Krit	}	—xριτής, bzw. actarius (Kommentar, էջ 80.)
Akrar		

 xριτής կոչվում էր դասավորը հատկապես դասական ժամանակաշրջանում: Բյուզանդական շրջանում xριτής էին կոչվում դատական և ոստիկանական բարձրագույն պաշտոնյաները: Արքունի և քաղաքացիական բարձր պաշտոնյաներից հայանի էին թեզաբի կրիտես (xριτάι τοῦ βήλου) և գերատեսչությունների կրիտես (xριτάι τοῦ σεκρέτου), հասարակաց կրիտես (xριτάι τοῦ δημοσίου) և այլն (տե՛ս Μεγαλη ελληνική εγκυκλοπαίδεια): Բայց կարելի է ենթադրել (ենթագրությունը Հ. Բարթեկյանին է), որ ընագրի ասիե կրիտք երկու բառը աղավաղումն է հունարեն մեկ ասչարիչի բառի: Քանի որ միջնադարում հունարեն Կ կարգացվում էր ւ, ապա բառը հնչելու էր որպես ասիկրիտիս, վերջավորությունը հոնած՝ ասիկրիտ, որը հեշտությամբ կարող էր զանազան հայերեն ասիկրիտ և ապա ասիե կրիտ(ք): ասչարիչիս—ասչարիչիս—ասչարիչիս—լատ. a secretis.

Բարք (պաշտոնը) վկայված է թե Սիրանածնի դործում (De cerimon. էջ 155), թե Փիլոթեոսի «Կլետորուգոնունում» (Bury' էջ 142, 150, 151 և այլուր), և, իրոք, նրանակում էր սփյթագիր արքային: Ասիկրիտեսները գրում էին կայսր գրությունները, հաճախ կազմում ու գրում էին նրա ճառերը և կարդում հավաքվածներին և այլն (տե՛ս Reiske, Comment. ad Cerimon., էջ 231, Д. Беляев, Byzantina' II, 252 և այլուր):

Գ խմբագրության ձևագրերի մեծագույն մասը ունեն՝ երեռոդ դաս ինկլիտ: Կարծում ենք, որ դա աղավաղումն է երեռոդ ասիե կրիտ բառակապակցություն:

172. (ԱԲԳ) Չորրորդ՝ վեներտը ասիե, որի զբաղանիս կազմեն և լուսնան գարնայն (Ա՛ էջ 139, Բ՛ էջ 268, Գ՛ էջ 402): ԲԳ՛՝ վեներտը):

Վ. Բաստայանցի ճիշտ է բացատրում վեներտ որպես լատ. balneator՝ որ նշանակում է բաղնիսպան, լողացնող (տե՛ս ժանոթագր. № 574):

173. (ԱԲԳ) Հինգերորդ՝ տոբիլիտը, որի են տանարուտը, որի զկոչեալսն ի հաց մատուցանեն առաջի արժային (Ա՛ էջ 139, Բ՛ էջ 268, Գ՛ էջ 402):

Վ. Բաստայանցի համարում է լատ. triclinarius բարք, որ նշանակում է սպասավոր սեղանի ճաշի ժամանակ (ժանոթագր. № 575): Մագում է հուն. τριχλινος—եռեմ բախտով բառից, որից τὸ τριχλινος —ճաշասեղան երեք թախտով վեց մարդու համար և այն սենյակը, որտեղ դրված էր դա, ճաշասենյակ: Այս բառերը իրենց իրական բովանդակությամբ անցան նաև հռոմայեցիներին, որոնց մոտ սակայն triclinium-ը ինք մարդու համար էր: Triclinarius-ները շարքային սպասարկողներն էին, նրանց գլխավորը տաճարապետը կոչվում էր tricliniarcha, ուստի կարծում ենք, որ ընագրի տոբիլիտը ոչ թե triclinarius-ն է, այլ tricliniarcha-ն:

Բ խմբագր. և ԱԳ խմբագրության բոլոր ձևագրերը, բացի երկուսից, ունեն տոբիլիտը, միայն ԱՄ՝ ձևագրերը ունեն տոբիլիտը: Ճիշտը համարում ենք վերջին ընթերցումը, ոչ այն կամ ոչ միայն այն պատճառով, որ դա հնագույն ձևագրերից մեկի (Ա) ընթերցումն է, այլ և այնու, որ լատ. c (կ) = հայերեն կ կամ զ և ոչ ր:

174. (ԱԲԳ) Իսկ ի կուտոցն (Գ՛ կուտոցն) լինին սկուտը, որի են եշանգիր (Ա՛ էջ 139, Բ՛ էջ 268, Գ՛ էջ 402):

Կուտոց—կուտոց. դժվարանում ենք բացատրել: Վ. Բաստայանցի ենթադրում է, որ կարող է լինել լատ. cautor բարք, որ նշանակում է նաև պահպան և, թիկնապահ (ժանոթագր. № 576):

Ակուտրք-ակնահայտորեն լատ. actarius-ն է, որ նշանակում է քարտուղար, ղեկավանգետ և այլն (տե՛ս նաև Վ. Բաստայանց, ժանոթագր. № 577):

175. (ԱԲԳ) Եւ ոպիտարը ասիե, որի արկանեն ձեռաց չուր արժային (Ա՛ էջ 139, Բ՛ էջ 268, Գ՛ էջ 402):

Ձեռագրերն ունեն նուս ոպիտարը, ոպիկարը, սփսիտարը: Վ. Բաստայանցը ենթադրում է, թե լատիններն obsecundator բառն է, որ նշանակում է ի միջի այլոց ծառայ, սպասավոր թագավորական պալատի մեջ (ժանոթագր. № 578):
Յ. Կարսուր համարում է լատիններեն hospitarius բարք (Kommentar, էջ 80): Բայց

Աբաս, արբաս, արբայ—բառ սեմական (եբր. ասոր. և այլն), որ նշանակում է հայր, մասնավորապես՝ վանական, միանձն, կրոնավոր, վանահայր (ՆՆԲ):
 Մոնողոն—բառ հունարեն μοναχός. μοναχός. որ նշանակում է մենակյաց, կրոնավոր, արհազա (նՆԲ):

- 180. (ԱԲԳ) Մոնախոս (Ա՝ էջ 139, Բ՝ էջ 270, Գ՝ էջ 402):
 Հունարեն μοναχός—կրոնավոր, վանական և այլն:
- 181. (ԱԲԳ) Դոմեոկոսոս, որք են հաւատադիրք (Ա՝ էջ 139, Բ՝ էջ 270, Գ՝ էջ 402):
 Հունարեն δογματισμός. δογματιστής, որ շատ լավ փոխադրված է հաւատադիր բառով:
- 182. (ԱԲԳ, էջք 140, 420, 403) Վ. Բաստամյանցը ծանոթագրում է (ծանոթագր. № 939), որ այս հոդվածի ազբուրդը իրեն չի հաշտղվել գտնել: Այս, ինչպես և մի քանի այլ դեպքերում, օրինակ՝ հաջորդ ՄԻԷ հաղվածում ևս, Մխիթարը օգտվում է Ալլադիկի որդի Գավթի ե՞՞ կահաննից, որը վերածվել է մի քանի հոդվածի: ՄԻԷ հոդվածը ևս քաղված է Դավթի ԿԱ կահանից:
- 183. (Ա) Եւ երէ քար ոք ձիցի՛ կարծեցեալ կիսար զոլ (էջ 144), Գ՝ ...կարծեցեալ քիսար զոլ (էջ 407), Բ՝ ...կարծեցեալ քէ չէ քար (էջ 247):
 Ի խմբագրութիւնից ակնհայտ է, որ կիսար կամ քիսար մի այնպիսի բան է, որ թեև քար չէ, բայց նման է դրան, այնպես որ քարն ու կիսար-քիսարը կարելի է շփոթել: Ըստ բերված նորմի՝ ակամա սպանութիւն շարքն է դասվում այն դեպքը, երբ մեկը մյուսին հարվածելիս համոզված է, որ հարվածում է կիսար-քիսարով, բայց պարզվում է, որ այն քար է: Ըստ այսմ կիսար-քիսարը քարի նման լինելով հանդերձ թեև մի բան է և նրանով հասցված հարվածը մահացու չպետք է լինի:
 Պարսկերենում կա քիսար—փշուր, մաս, մանրուք, բեկոր. խսար—ճղվող, փշրվող որևէ բան (հուդ). քիսար—բեկոր: Ասորենում կա քիսարա—սունկ (քար), քեսար (հուն. χιτισματισμα)—պեմպա: Մեզ թվում է, որ Դատաստանագրքի կիսար-քիսարը ասորական այս բանն է:
- 184. (ԱԲԳ, էջք 140, 430, 408) Բժիշկ Պ. Միսաքյանը այս հոդվածի վերջին մասը աղավաղված է համարում (տե՛ս Բաղմվէպ, 1950, № 9—10, էջ 201—206): Համեմատաբար կատարված է Սմբատի Դատաստանագրքի հոդվածի հետ (ՃՆԹ՝ բառ Ա. Գալստյանի հրատ., ՃՄԱ՝ բառ Յ. Կարասի), որը սրբագրման որոշ հիմք է տվել, ուստի համադրենք.

Մխիթար Գոչ

Սմբատ Սպարապետ

Արդ, կամաւորացն արեան լիցի դատաստանն, եթէ յայտ վնասն գայցէ, ապա թէ խոստովանութեամբ ծանիցի՝ կամաւորի ապաշխարութիւնն լիցի. իսկ ակամային՝ անպարտ յերկաքանչիւրսն (Գ՝ յիւրաքանչիւրսն) լիցի: Իսկ ի կամաւորէ (Բ՝ հոր. II, ճԺԹ, ի ակամաւորէ) և յակամայն եղեալ վնասն՝ մի լիցի անպարտ յերկաքանչիւրսն (Գ՝ յիւրաքանչիւր յիրսն):

Եւ յայս ամէնիս վերայ փնդոել պիտի եւ հշմարտել, որ թէ կամաք լինի սղալն եւ կամ վանս պզման՝ նա զէր մահապարտ զինքն սպանեն: Ապա թէ ի յոչ կամաց լինի, որ ինք խոստովանի՝ նա այն ապաշխարութիւն քաշէ: Եւ թէ ի դարպաս րնկնի, եւ կեցցնվի, որ ոչ ի կամացն է և ոչ յակամայն՝ և միշակ լինի սղալանքն՝ նա տուգանաւք եւ զնդանով դատեն զինքն ըստ արժանեացն, որ եւ այլքն խրատվին ի զգաստութիւն:

Հոդվածագիրը, նախ, առեղծվածային է համարում հետևյալ նախադասութիւնը (բերում ենք այնպես, ինչպես հոդվածում է). «Ապա թէ խոստովանութեամբ ծանիցի կամաւոր ապաշխարութիւն լիցի: Իսկ ակամային անպարտ յերկաքանչիւրսն լիցի»: Այնուհետև շարունակում է. «Իսկ «չերկաքանչիւրսն» բառը, պատահական կերպով եկած հոն դիրքը զբրա-

1 Պ. Միսաքյանի հոդվածում (էջ 202)՝ «Եւ կեցցնվի որ ի կամայէ [է] և յոչ կամայն միշակ լինի սղալն, նա տուգանօք և զրնդանով դատեն զինք՝ ըստ արժանեացն, որ այլքն խրատուին»: Պ. Միսաքյանը հայտնում է, որ քննվող հոդվածները քաղել է Ղ. Հովհաննիսի «Հետազոտութիւնք Եփեսոսաց Խաչատրեանի վրա» (մ. Ա. Վիեննա, 1897, էջ 215) աշխատութիւնից, որտեղ հոդվածի վերջը յիշող, այդպես է:

լած րլլալուն, պէտք է առանց որ և է խղճահարութեան այդ տեղէն դուր նետել» (էջ 203): Այս և նման որոշ դատողութիւններէրց հետո հեղինակը առաջարկում է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի քննելի հողվածի վերջին հատվածի հետևյալ ընթերցումը:

«Ապա թէ խոստովանութեամբ ծանիցի, կամաւորն՝ ապաշխարութիւն լիցի, իսկ ակամային՝ անպարտ լիցի:

Քէ մեղանշականէ շխոստովանեսցի և դատաստանօք հաստատեսցի մեղապարտութիւն մտա, ի կամաւորէ և յակամայէ եղող վնասն մի լիցի անպարտ յերկախանչիւրան» (էջ 202):

Մխիթար Գոշի կամայական խմբագրում է սա: Ըստ հողվածագրի այսպես է . հրք բըծիշկր սպանել-մեղքրել է հիվանդին—եթե արել է դիտավորութեամբ և խոստովանել է՝ ապաշխարութիւն, իսկ եթե արել է ակամա և խոստովանել է՝ անպարտ է բոլորովին:

Ըստ Մխիթարի այսպես է, երբ բժիշկը սպանել-մեղքրել է հիվանդին—եթե արել է դիտավորութեամբ ու խոստովանել է՝ ապաշխարութիւն, որը սահմանվում է կամաւոր սպանութեան համար, իսկ եթե «արել է» ակամա՝ անպարտ է, անկախ նրանից՝ խոստովանել է թե ոչ:

Հողվածագրի ընթերցմամբ հատվածի միայն առաջին պարբերութիւնը ենթարկվել է երկու խոշոր աղավաղման: Առաջին . «առանց որևէ խղճահարութեան դուրս է նետվել» պատժաշափն ու կոնկրետ պատժատեսակը (որ գիտենք այլուստ, որովհետև սա հողող հողված է), որը կա բնագրում (կամաւորի ապաշխարութիւն լիցի): Երկրորդ . «լերկաթանչիւրան» բառը դուրս նետելով ստացվել է այսպես, որ այն դեպքում, երբ հիվանդը մասցի է անկախ բժշկից և հակառակ նրա շանքերի, ապա վերջինս անպարտ է միայն այն ժամանակ, երբ խոստովանել է (ի բ մեղքր՝), որով ենթադրվում է, որ եթե չի խոստովանել «պարտավոր» է: Մինչդեռ, ըստ բնագրի, այս դեպքում բժիշկը անպարտ է անկախ նրանից, թե հիվանդի մահվան փաստը ինչ ճանապարհով է հայտնի դարձաւ համապատասխան մարմիններին:

Սմբատ Ապարապետի Դատաստանագիրքը, անշուշտ, երբեմն օգնում է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի այս կամ այն հողվածը, նախադասութիւնը հասկանալուն, բայց այդ հանգամանքը դեռ բավարար հիմք չէ վերջինի մէջ առաջինի հիման վրա բնագրային ներմուծումներ կատարելու համար, որովհետև Սմբատը Մխիթարից վերցրել է ոչ թե բրնագրային բառացիութեամբ, այլ միայն «զսիրտ բանիցն», այն էլ հաճախ ազատ շարադրակցով, երբեմն փոփոխութիւններով, նորամուծութիւններով և այդ բոլորը կիրկյան խոսակցական հայերենով: Այդ պատճառով մերժելի է նաև հողվածագրի այն փոքր, որով նա կամենում է Մխիթարի բնագիրը ներմուծել հետևյալ բառակապակցութիւնը. «թէ մեղանշականն շխոստովանեսցի և դատաստանօք հաստատեսցի մեղապարտութիւն նորա», որովհետև սա չկա Դատաստանագրքի և ոչ մի ձեռագրում:

185. (ԱԹԳ) Եւ ջրաղացպանք փորձք լիցին արունստի ամենայն կազմածոյ, զի մի զբազմատանջն ապականեսցեն զկերակուր աներկեղութեամբ (Ա՛ էջ 150, Բ, էջ 439, Գ՛ էջ 412):

Տպագիրը (Բ՛)՝զի մի զբազմատանջն ապականեսցէ զերկերակուրն Գ՛՝զի մի բազմատանջն ապակտնէ զերկերակուրն....

Այս ընթերցումը ունեն նաև Ա խմբագր. Զէ ձեռագրերը:

ՆՁԲ մեջ բերելով իրենց հնագույն ձեռագրից (= Ա) քննվող նախադասութիւնը, բացարձակ է. «իմա զցորեանն ծեծեալ, կամ ստացեալ բազում աշխատութեամբ»: Ըստ այսմ՝ բազմատանջ = ցորեն:

Բ խմբագրութիւնից դժվար է որոշակի եղրակացութեան դալ, սակայն Գ խմբագրութիւնից ակնահայտ է, որ բազմատանջը ջրաղացաքարն է: Դա առավել ևս հաստատվում է ԺՁԳ ձեռագրերով, որոնք ունեն «զի մի բազմատանջ զջրաղացի քարերոյն վնասել բազմատանջն ապականէ զկերակուրն....» ընթերցումը և, մանավանդ, Ճ և Ռ 5913 ձեռագրով, որ ունեն՝ «բազմատանջն որ քարերն»:

186. (ԱԳ) Այսիսի վնասողացն դատաստանաւ է ոչ վարձել, այլ զվնասն եւս տաւծիլ (Ա՛ էջ 150, Գ՛ էջ 412):

Այստեղ «ոչ վարձել» = վարձ շտալ, ինչպես ակնահայտ է նախադասութեան իմաստից, որը հաստատվում է նաև Բ խմբագր. ընթերցումով՝ «ոչ տալ վարձ»:

187. (ԱԲԳ) Ապա թէ բժշկիցին եւ երեւ ամս ալլ ոչ լիցին, ապա թէ զենեալ կերիցեն եւ թէ ի քիստոնեայս վանառիցեն՝ անվնասք են ի կամս Տեառն (Ա՛ էջ 152, Բ՛ էջ 284, Գ՛ էջ 415):

Վ. Բաստամյանցի բացատրում է (ժանոթագր. № 616). «Այս խոսքերը՝ անվնասք են ի կամս Տեառն կարելի է երկու կերպով հասկանալ—կամ թե անասունի տերը հանցավոր չէ, և կամ թե աստուծո ատաշ մեղք չի համարվի: Նայելով կանոնիս ընդհանուր ոգուն մենք ավելի հակվեցանք դեպի երկրորդ իմաստը, վասն որո Տեառն զրինք զլիազորով»: Վ. Բաստամյանցի բացատրությունը համարելով ճիշտ, մենք ևս այդպես վարվիցինք:

Յ Ա Ն Կ Ե Ր

Մ Խ Ի Թ Ա Ր Գ Ո Շ Ի Դ Ա Տ Ա Ս Ա Ն Ա Գ Ր Ի Ի
 Ա Գ Ե Կ Բ Խ Մ Ր Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն Ն Ե Ր Ի Հ Ո Դ Կ Ա Մ Ն Ե Ր Ի
 Հ Ա Մ Ե Մ Ա Տ Ա Կ Ա Ն Տ Ա Խ Տ Ա Կ

Ա Գ Խ Դ Ր Գ Ր	Բ Խ Դ Ր Ա Գ Ր		Ա Գ Խ Դ Ր Գ Ր	Բ Խ Դ Ր Ա Գ Ր		Ա Գ Խ Դ Ր Գ Ր	Բ Խ Դ Ր Ա Գ Ր	
	Ա ժ ա ս	Բ ժ ա ս		Ա ժ ա ս	Բ ժ ա ս		Ա ժ ա ս	Բ ժ ա ս
1	1		60		26	119		77
2		1	61		27	120		78
3	2		62		28	121		79
4	3		63		29	122	43	
5	4		64		30	123		80
6	5		65		31	124		81
7	6		66		32	125		82
8	7		67		33	126		83
9	8		68		34	127		84
10	9		69		35	128		85
11	10		70		36	129		86
12	11		71		37	130		87
13	12		72		38	131		88
14	13		73		39	132		89
15	14		74		40	133	44	
16	15		75	35		134	45	
17	16		76		41	135	46	
18	17		77		42	136	47	
19	18		78		43	137	48	
20		2	79		44	138	49	
21		3	80		45	139	50	
22		4	81	36		140	51	
23		5	82		46	141	52	
24		6	83		47	142	53	
25		7	84		48	143	54	
26		8	85		49	144	55	
27		9	86		50	145	56	
28	19		87	37		146	57	
29	20		88	38		147	58	
30	21		89		51	148	59	
31		10	90		52	149	60	
32		11	91		53	150	61	
33		12	92	39		151	62	
34		13	93		54	152	63	
35		14	94		55	153	64	
36	22		95		56	154		90
37		15	96		57	155		91
38		16	97		58	156	65	
39	23		98		59	157	66	
40	24		99		60	158	67	
41	25		100		61	159	68	
42	26		101		62	160	69	
43	27		102		63	161	70	
44	28		103		64	162	71	
45	29		104		65	163	72	
46	30		105	40		164	73	
47	31		106	41		165	74	
48	32		107		66	166	75	
49		17	108		67	167	76	
50		18	109		68	168	77	
51	33		110	42		169	78	
52		19	111		69	170	79	
53	34		112		70	171	80	
54		20	113		71	172	81	
55		21	114		72	173	82	
56		22	115		73	174		92
57		23	116		74	175		93
58		24	117		75	176	83	
59		25	118		76	177	84	

ԱԳ Խմբեր.	Բ Խմբեր.		ԱԳ Խմբեր.	Բ Խմբեր.	
	Ա մաս	Բ մաս		Ա մաս	Բ մաս
178		94	215	110	
179		95	216		106
180		96	217		107
181		97	218		108
182		98	219	111	
183		99	220		109
184	85		221		110
185		100	222		111
186		101	223	112	
187	86		224	124	
188	87		225	113	
189	88		226		112
190	89		227		113
191	90		228	114	
192	91		229	115	
193	92		230		114
194		102	231		115
195	93		232		116
196	94		233		117
197	95		234		118
198	96		235		119
199	97		236		120
200	98		237		121
201	99		238		122
202	100		239	116	
203	101		240		123
204	102		241		124
205	103		242		125
206	104		243		126
207	105		244		127
208	106		245		128
209	107		246	117	
210		103	247		129
211		104	248	118	
212	108		249	119	
213	109		250	126	
214		105	251		130

Ա Ռ Ա Ր Կ Ա Յ Ա Կ Ա Ն Ց Ա Ն Կ *

- Աբաա**—139
Աբելա—121, 385, 402
Ազահոթին—22, 90, 98, 120, 122, 141, 356, 364, 384, 386, 404
Ազարակ—32, 69, 70, 136, 305, 338, 399
Ազարակցի—305
Ազատող—138, 401
Ազատ—29, 31, 113, 114, 115, 120, 121, 142, 303, 305, 325, 377, 378, 379, 384, 385, 405
Ազատութիւն—32, 56, 305, 325
Ազգ—2, 3, 4, 5, 7, 8, 10, 13, 17, 22, 23, 24, 26, 28, 31, 42, 48, 56, 69, 71, 91, 96, 105, 121, 122, 123, 126, 134, 135, 284, 285, 286, 287, 289, 291, 292, 294, 312, 313, 318, 325, 336, 337, 339, 357, 298, 299, 303, 304, 305, 308, 309, 312, 313, 318, 325, 336, 337, 339, 357, 362, 371, 385, 386, 387, 398
Ազգակաւ—33, 37, 38, 50, 51, 53, 70, 122, 123, 125, 294, 300, 320, 322, 338, 346, 387, 389
Ազգակցութիւն—122, 386
Ազգահամարութիւն—122, 386
Ազգային—125, 309, 318, 389
Ազգատոհմ—12, 19, 27, 30, 33, 69, 106, 305, 306, 337, 371
Ալափ—178^{29,4}
Ալիւր—412
Ախտ—2, 3, 14, 22, 24, 35, 37, 39, 97, 106, 110, 120, 146, 153, 154, 284, 295, 307, 309, 310, 363, 372, 375, 384, 408, 415, 416
Ախտաժէտ—24, 110, 375
Ախտաւոր—34, 97, 306, 363
Ակն—47, 304, 317
Ակտար—139, 402
Աղ—37, 47, 317
Աղախին—56, 58, 59, 60, 61, 62, 113, 144, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 378, 407
Աղախնութիւն—56, 113, 114, 325, 378
Աղանդ—43, 96, 362
Աղանդաւոր—22
Աղան—150, 412
Աղանաւոր—150, 412
Աղջիկ—46, 47, 55, 65, 90, 111, 113, 115, 311, 316, 317, 324, 333, 341, 357, 376, 379, 415
Աղբատ—9, 20, 30, 59, 65, 69, 85, 95, 104, 117, 118, 121, 130, 148, 149, 154, 291, 303, 320, 328, 333, 337, 352, 361, 370, 379, 381, 383, 385, 393, 411, 412, 413, 416
Աղբատութիւն—18, 69, 70, 85, 137, 299, 337, 338, 352, 391
Ամ դարձի—70, 71, 338, 339
Ամ ելանելոյ—56, 325
Ամ թողութեան—69, 70, 83, 337, 338, 350
Ամ փրկութեան—69, 70, 337, 338
Ամանաթ—209²⁶
Ամբաստան—9, 10, 11, 291
Ամբաստանետալ—8, 52, 98, 322, 364
Ամբաստանութիւն—123, 387
Ամլութիւն—40, 113, 311, 338, 378
Ամուլ—40, 113, 311, 373, 378
Ամուսին—118, 382, 383
Ամուսնալուծութիւն—37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 47, 92, 93, 101, 102, 104, 108, 122,

* Քանի որ տարբնթերցվածքների էջերը բնագրի էջերի բաղկացուցիչ մասն են կազմում, աչգ պատճառով դրանք առանձին չեն նշված: Յուրաքանչյուր բառի համար բնթերցողը միշտ պետք է նկատի ունենա նաև այդ էջերը: Սույն ցանկում հատկապես նշված են տարբնթերցվածքների բաժիններից այն բառերը միայն, որոնք բնագրում չեն հանդիպում, մի քանի բացառութամբ:

Առարկայական ցանկում տեղ են գտել այն կզրերն ու բառերը, որոնք կապված են իրավունքի, իրավահարաբերութիւնների, սոցիալ-տնտեսական հարաբերութիւնների, միջնադարյան բարոյա-էթիկական բմբնումների ու կենցաղի հետ և մի քանի այլ բառեր:

- 124, 309, 310, 311, 312, 313, 317, 359, 367, 368, 369, 373, 389
- Ամուսնություն**—13, 29, 37, 39, 43, 75, 80, 91, 105, 108, 110, 112, 113, 122, 123, 153, 294, 310, 314, 343, 347, 358, 371, 373, 375, 377, 378, 386, 387
- Այգեգործ**—84, 146, 351, 409
- Այգեգործություն**—129, 393
- Այգեստան**—31
- Այգի**—32, 63, 66, 72, 83, 142, 144, 145, 147, 152, 304, 318, 331, 334, 340, 351, 405, 406, 408, 410, 414
- Այլազգի**—9, 17, 20, 22, 29, 30, 31, 32, 40, 46, 54, 56, 57, 53, 59, 60, 61, 67, 68, 79, 81, 83, 99, 102, 103, 128, 143, 145, 152, 153, 154, 285, 290, 302, 303, 304, 316, 323, 326, 327, 328, 329, 335, 336, 347, 348, 350, 365, 367, 369, 392, 406, 407, 414, 415, 416
- Այլասեր**—2, 3, 283, 284, 285
- Այսամար**—39, 100, 102, 106, 152, 372
- Այսամարություն**—38, 42, 152, 414
- Այր**—8, 10, 13, 14, 17, 19, 20, 26, 28, 32, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 68, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 82, 84, 85, 87, 92, 93, 95, 100, 101, 104, 106, 107, 108, 110, 111, 113, 114, 118, 119, 121, 123, 124, 125, 137, 144, 145, 153, 286, 288, 291, 295, 299, 301, 311, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 337, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 351, 352, 353, 358, 359, 360, 361, 366, 367, 369, 371, 372, 373, 375, 376, 377, 378, 379, 382, 383, 385, 387, 388, 389, 395, 400, 401, 407, 415
- Այրի**—9, 40, 46, 86, 111, 116, 289, 291, 298, 353, 376, 380
- Անագամոս**—136, 137,
- Անապատական**—305
- Անանագետ**—110, 128, 375, 392
- Անանագիտություն**—40
- Անասնամուրություն**—432²⁰
- Անասնապիղծ**—46, 101, 316, 367
- Անասնապիղծություն**—298, 311
- Անատուն**—7, 31, 37, 64, 66, 68, 70, 101, 111, 113, 123, 125, 129, 152, 288, 309, 329, 330, 331, 332, 334, 335, 336, 338, 367, 375, 378, 387, 389, 392, 405, 414
- Անարի**—100
- Անապ**—34, 52, 64, 149, 306, 322, 333, 339, 392, 411
- Անարեւ**—10, 16, 19, 283, 291, 296, 297, 302
- Անարեւնություն**—67, 326, 336
- Անդ**—63, 69, 331, 337,
- Անդաստան**—48, 78, 102, 112, 127, 142, 145, 152, 304, 346, 368, 377, 390, 405, 408, 414
- Անդապան**—տե՛ս Անդապան
- Անդարձ**—239²⁵, 251²⁵
- Անդարձագիր**—176³⁷
- Անդերդ**—147
- Անդապան**—409, 517²³
- Անդրանկություն** իրատուք—73, 80, 105, 301, 341, 347, 371
- Անճառանգ**—21, 298, 299
- Անճառանգություն**—40
- Անհրատ**—2, 11, 12, 284, 292, 294
- Անհրատություն**—7, 11, 32, 289, 293, 308
- Անկարող**—38, 40, 309, 366
- Անկարողություն**—38
- Անկողիւ**—122, 151, 386, 413, 414
- Անհատաւ**—3, 13, 18, 21, 22, 285, 294, 297
- Անգարտ**—18, 19, 129, 140, 147, 149, 150, 151, 153, 403, 409, 411, 412, 413, 415
- Անտառ**—63, 332
- Անվաներ**—115, 379
- Աշակերտ**—4, 11, 15, 27, 35, 132, 144, 145, 292, 299, 300, 307, 396, 407, 408
- Աշակերտություն**—1
- Աշխարհ**—2, 3, 7, 16, 17, 19, 22, 23, 31, 36, 42, 43, 88, 92, 106, 116, 118, 123, 128, 135, 141, 143, 146, 154, 284, 285, 286, 288, 289, 290, 296, 297, 302, 304, 312, 355, 371, 381, 382, 387, 391, 393, 399, 406, 413, 416
- Աշխարհագիր**—29, 301
- Աշխարհական**—8, 9, 34, 36, 37, 49, 54, 70, 93, 95, 103, 116, 124, 141, 147, 290, 299, 300, 306, 308, 319, 321, 324, 338, 360, 361, 368, 388, 404, 410
- Աչք իյանել**—302, տե՛ս նաև Խորատել, Հատանել բառերը:
- Ապակի**—47
- Ապանաբզան**—84
- Ապաշխարություն**—8, 10, 16, 17, 18, 19, 20, 23, 30, 34, 37, 39, 40, 41, 43, 46, 52, 53, 55, 57, 58, 61, 62, 63, 66, 67, 79, 83, 84, 87, 88, 91, 93, 94, 102, 103, 104, 105, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 118, 119, 125, 130, 141, 143, 146, 149, 290, 291, 296, 303, 306, 308, 310, 313, 314, 321, 323, 324, 325, 327, 330, 331, 334, 335, 347, 350, 351, 354, 355, 358, 359, 360, 366, 367, 368, 369, 370, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 383, 388, 389, 394, 404, 406, 408, 412
- Ապոկրիփսար**—139, 402
- Աստամբություն**—58, 327
- Առաջնորդ**—7, 20, 21, 27, 34, 35, 39, 49,

- 71, 117, 118, 130, 298, 303, 307, 319, 339, 381, 384, 393
- Առաջնորդութիւն—33**
- Առևանգ—55, 114, 324, 379.տե՛ս նաև Առնոցնա**
- Առիծ—132, 135, 395, 398**
- Առնաատչեալ—214**
- Առու—145, 408**
- Առուգնա—324, 379, տե՛ս նաև Առնանգ**
- Ասպնջակն գողի—55, 324**
- Աստուածամարտ—141, 404**
- Աստուածանարգ—1, 50, 283, 319**
- Ասրելէն—31, 304**
- Ատեան—2, 5, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 18, 19, 21, 82, 86, 284, 287, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 297, 298, 349, 353, 402**
- Ատեմախաս—10, 11**
- Արատ—32, 48, 150, 317, 413**
- Արբանեակ մարդկան—295**
- Արբանեակ վկայի—13, 295**
- Արբեալ—61, 329**
- Արբեցող—19, 114, 130, 297, 379, 394**
- Արբեցութիւն—45, 180, 393, 394**
- Արդար(ք)—4, 6, 8, 9, 10, 12, 13, 16, 17, 50, 76, 97, 98, 286, 287, 288, 290, 291, 292, 294, 296, 319, 344, 363, 364**
- Արդարադատութիւն—2, 105, 370**
- Արդարութիւն—6, 7, 8, 31, 49, 82, 123, 284, 288, 289, 304, 319, 349, 387 ;**
- Արեմապարտ—129**
- Արեմապարտութիւն—139, 140, 393, 403**
- Արեմտէր—303**
- Արծաթ—9, 31, 47, 48, 60, 65, 74, 79, 90, 113, 303, 304, 312, 316, 317, 320, 328, 329, 332, 333, 342, 347, 356, 378**
- Արծաթագին—31, 304**
- Արծաթսիրութիւն—11, 293**
- Արծոի—132, 135, 395, 398, 399**
- Արձան—29, 152, 301, 414**
- Արուագետ—46, 110, 316, 375**
- Արուագիտութիւն—40, 298, 311**
- Արուեստ—5, 6, 31, 32, 33, 76, 110, 149, 150, 287, 305, 344, 411, 412**
- Արուեստատր—105, 148, 288, 304, 370, 411**
- Արջատ—60, 62, 64, 78, 79, 81, 329, 330, 332, 345, 346, 348**
- Արտ—304, 318, 331**
- Արքայ—28, 29, 30, 31, 32, 138, 139, 301, 302, 303, 304, 318, 401, 402**
- Արքայութիւն—28, 33, 74, 133, 297, 298, 342, 396**
- Արքեպիսկոպոս—136, 399**
- Արբունի(ք)—29, 30, 33, 47, 97, 113, 120, 127, 138, 149, 302, 303, 305, 317, 363, 377, 384, 391, 395, 402, 412**
- Աւագ—35, 115, 135, 140, 307, 318, 380, 390, 399, 404**
- Աւագակ—55, 87, 101, 102, 144, 303, 324, 354, 367, 407**
- Աւագակութիւն—18**
- Աւան—32, 69, 148, 305, 337, 410**
- Աւանդ—63, 64, 67, 332, 335**
- Աւանդութիւն—51, 137, 320, 400**
- Աւար—21, 30, 31, 79, 126, 149, 154, 303, 304, 334, 347, 390, 411, 412, 416**
- Աւծ—140, 403**
- Աւրան—63, 142, 331, 332, 335, 405**
- Աւրելք—1, 2, 3, 6, 8, 9, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 21, 22, 23, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 36, 37, 42, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 65, 66, 67, 69, 73, 74, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 86, 87, 91, 92, 96, 100, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 112, 116, 117, 122, 123, 124, 125, 126, 128, 129, 146, 145, 148, 149, 283, 284, 285, 286, 287, 290, 291, 293, 298, 299, 301, 302, 303, 305, 306, 312, 314, 316, 317, 319, 320, 321, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 331, 332, 333, 334, 335, 337, 341, 342, 345, 346, 347, 349, 350, 351, 353, 358, 359, 362, 366, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 377, 379, 380, 381, 382, 384, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 393, 400, 410, 411, 412**
- Աւրինադիր—3, 284**
- Աւրինադրել—3, 10, 16, 18, 19, 31, 291, 296, 304, 345, 382**
- Աւրինադրութիւն—19, 65, 81, 82, 84, 106, 121, 126, 334, 348, 349, 351, 371, 389**
- Աւրինազանցութիւն—52, 322,**
- Աւրինապան—16**
- Աւրկանոց—113, 367, 377, 378**
- Աւրկոտ—100**
- Աքական—136, 399**
- Աքսոր—141, 142, 404, 405**
- Բաժ—410**
- Բաժին(ք)—36, 39, 74, 105, 113, 120, 127, 128, 310, 342, 370, 371, 377, 391**
- Բանապրանք—6, 287**
- Բանտ—6, 11, 51, 287, 292, 326**
- Բատիշ—272₃**
- Բարբարոս—22**
- Բարեկամ—19, 63, 332**
- Բարակ—47, 317**
- Բեկար—119, 120, 384**
- Բերդ—29, 30, 31, 32, 301, 302, 303, 305, 399**

Բերդատոր—30, 302
 Բժիշկ—33, 40, 110, 131, 145, 146, 305, 309,
 311, 313, 315, 318, 375, 394, 408
 Բժշկութիւն—14, 32, 38, 45, 49, 110, 134,
 151, 152, 153, 309, 316, 327, 329, 330,
 375, 398, 405, 406, 413, 415
 Բնակիչ—31, 123, 127, 291, 304, 387, 390
 Բոզ—313
 Բոզաբար—378
 Բոզութիւն—297
 Բորակ—տե՛ս Բարակ
 Բորոտ—110, 372, 375
 Բորոտութիւն—38
 Բոտ—88, 354
 Բորատում—31
 Բոնութիւն—85, 89, 90, 100, 121, 352, 356,
 357, 366, 385

 Գազան—123, 387
 Գազանաբեկ—147, 409
 Գազպէ—193₂₉
 Գանահիրութիւն—115, 380,
 Գաներիցութիւն—35
 Գանահարութիւն—48, 86, 318, 353
 Գանձ—30, 32, 48, 298, 300, 302, 305, 318
 Գառ—32, 304
 Գարի (դրամական միավոր)—59, 76, 77,
 154, 327, 344, 416
 Գաւտ—31, 32, 35, 47, 94, 95, 97, 98, 99,
 108, 146, 147, 148, 150, 152, 303, 304,
 305, 307, 317, 361, 363, 364, 365, 373,
 409, 410, 413, 414
 Գատտապետ—148, 411
 Գեղ—տե՛ս Գեղ
 Գեղացի—305
 Գեղջառագ—118, 382, տե՛ս նաև Գլխավոր
 գեղջն, ժողովրդեան
 Գեղջին տէր—317
 Գեղջուկ—32
 Գետ—29, 48, 152, 301, 302, 314, 317, 409,
 414
 Գերեզման կողոպտել—354
 Գերի—31, 39, 41, 79, 118, 303, 304, 310,
 312, 347,
 Գերութիւն—79, 118, 126, 347, 382, 383, 390
 Գեղ—47, 91, 97, 117, 119, 121, 127, 136,
 147, 152, 153, 305, 314, 317, 357, 363,
 381, 383, 385, 390, 391, 399, 410, 414,
 415
 Գիւն անձին—56, 57, 59, 60, 74, 302, 304,
 325, 326, 330, 342
 — անասնոյ—60, 61, 142, 329, 405
 — մասանց մարմնոյ անասնոյ—142,
 405
 — արեան—30, 36, 43, 46, 58, 59, 60,

87, 145, 149, 150, 303, 308, 314, 315,
 316, 318, 327, 328, 329, 335, 354, 408,
 412
 — Գիւնոյ—148, 410
 — Երդման—18, 296
 — զգալութեան—45, 59, 315, 327
 — ծառայի—59, 328
 — հացի—148, 410
 — մարդոյ—30, 149, 302, 303, 312,
 412
 — մասանց մարմնոյ մարդոյ—42, 46,
 87, 143, 308, 312, 316, 318, 353, 406
 — մեղաց—248₂₀
 — նիւթոյ—148, 411
 Գինարբու—45, 46, 316
 Գինի—21, 73, 298, 339, 345
 Գիր ապահարզանի—84, 351
 — գրեալ վկայիւք—296
 — դատաստանի—1, 3, 4, 5, 8, 20, 23,
 25, 28, 36, 48, 61, 93, 94, 95, 99, 139,
 154, 283, 284, 285, 286, 287, 292, 298,
 301, 330, 359, 360, 361, 365, 402
 — իրաւանց—285
 — մեկնելոյ—84, 351
 Գիւղ—տե՛ս Գեղ
 Գլխատր աշխարհական—3, 285
 — գեղջն—127, 391
 — ժողովրդեան—8, 290
 Գլխոր—47, 317
 Գնել—294, 308, 338, 340, 391, 415, 416
 Գնող—68, 69, 70, 71, 108, 109, 337, 338,
 339, 373, 374
 Գողենոց—113, 378
 Գողի—113, 309, 375, 377, 378
 Գողութիւն—339
 Գող—3, 23, 30, 31, 52, 55, 62, 63, 64, 87,
 109, 128, 146, 148, 297, 302, 303, 304,
 322, 324, 330, 331, 332, 354, 374, 392,
 409, 410, 411
 Գողան—30, 62, 64, 70, 71, 331, 332, 338,
 339
 Գողութիւն—18, 62, 64, 123, 147, 149, 150,
 297, 304, 326, 330, 332, 334, 387
 Գողուն } տե՛ս Գողան
 Գողունի }
 Գործակալ—121, 385,
 Գործակից—9
 Գործամեկալ—148, 411
 Գործատր—34, 288, 306
 Գործի—24, 149, 394, 411
 Գուսան—121, 385
 Գտանքի իրաւունք—48, 318
 Գրակարդաց—139, 400, 402
 Գրատտ—126, 330, 390, 406, 413
 Գրաւ—45, 66, 85, 86, 149, 315, 334, 352,
 353, 411

- Գրական—352
 Գրականել—352, 353
- Դահեկան—18, 29, 30, 59, 76, 154, 302
 303, 327, 344, 416
- Դահեկանահատ—148, 410
- Դահիճ—11, 292
- Դանգ—59, 73, 75, 76, 77, 154, 327, 341,
 343, 344, 416
- Դատ—37, 46, 65, 78, 289, 291, 293, 320,
 334, 346, 390
- Դատախազ—8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 16,
 18, 291, 292, 294
- Դատատան—1 և հետագա բոլոր էջերում,
 բացառությամբ Գ խմբագրության մի
 քանի էջի:
- Դատատանաբան—298
- Դատատանաւոր—286, 294
- Դատարան—8, 10, 289
- Դատարկություն—151, 413, տե՛ս նաև խա-
 փանձայ
- Դատար—2, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14,
 15, 16, 18, 19, 20, 21, 24, 26, 27, 28,
 30, 32, 46, 50, 51, 55, 73, 77, 79, 82,
 83, 85, 86, 87, 94, 100, 101, 102, 103,
 105, 106, 108, 114, 115, 127, 130, 148, 151,
 233, 284, 286, 288, 289, 290, 291, 292,
 293, 294, 295, 296, 297, 299, 300, 303,
 305, 313, 316, 319, 320, 324, 326, 341,
 345, 346, 347, 349, 350, 352, 353, 354,
 360, 366, 367, 368, 369, 371, 373, 378,
 379, 391, 393, 411
- Դատուորություն—7, 50, 319
- Դատող(ք)—10
- Դատողություն—7, 10, 26, 27, 50, 60, 289,
 329
- Դարբնություն—32, 305
- Դարպաս—300, 401
- Դեկան—303, 312, 416
- Դեկանիոն—133, 401
- Դեղատոություն—92, 359
- Դեղնախոնկ—47, 317
- Դեմետրիաոս—133, 402
- Դիակողոպոտ—87, 354
- Դիակակ—31, 401
- Դիտապետություն—25
- Դիւանար—310, 366, 367, 414
- Դիւանարություն—309
- Դիւան—120, 384
- Դոմետիկոս—139, 402
- Դուտր—19, 26, 28, 36, 56, 59, 61, 62, 72,
 73, 74, 75, 76, 99, 105, 106, 108, 122,
 123, 124, 125, 127, 144, 299, 300, 308,
 325, 328, 330, 336, 340, 341, 342, 343,
 344, 365, 370, 371, 373, 386, 387, 389,
 391, 407
- Դպիր—8, 26, 116, 137, 290, 299, 380, 400
- Դպրոց—120
- Դրախտ—304, 340, 406
- Դրամ—29, 111, 113, 114, 115, 151, 154,
 301, 303, 304, 312, 316, 317, 376, 377,
 378, 379, 413, 416
- Դրամագլուխ—334
- Դրամակոփ—148, 410
- Եզ—32, 64, 70, 81, 129, 132, 135, 304, 332,
 333, 349, 392, 395, 398
- Եկեղեցական—34, 90, 94, 300, 306, 322,
 356, 357, 360, 400
- Եկեղեցի—4, 5, 6, 7, 8, 17, 18, 21, 24, 25,
 26, 27, 31, 33, 37, 49, 50, 51, 52, 53,
 54, 55, 56, 63, 67, 68, 70, 74, 87, 88,
 89, 90, 91, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 101,
 104, 107, 110, 111, 112, 113, 114, 115,
 116, 117, 118, 119, 120, 126, 127, 128,
 130, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139,
 140, 141, 147, 154, 286, 287, 288, 290,
 296, 297, 299, 300, 303, 305, 319, 320,
 321, 322, 323, 324, 325, 331, 335, 336,
 338, 342, 354, 355, 356, 357, 358, 359,
 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367,
 369, 372, 375, 376, 377, 378, 379, 380,
 381, 382, 383, 384, 389, 390, 391, 392,
 393, 394, 397, 398, 399, 400, 401, 402,
 403, 404, 410, 416
- Եկեղեցական—300
- Եղ—տե՛ս եղ
- Եղբայր—2, 3, 4, 11, 16, 19, 21, 24, 27, 28,
 33, 34, 35, 44, 51, 53, 65, 68, 69, 72,
 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 81, 85, 105,
 121, 122, 124, 125, 127, 128, 144, 151,
 284, 285, 293, 297, 299, 300, 301, 305,
 306, 307, 308, 314, 320, 321, 322, 333,
 337, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346,
 348, 349, 352, 370, 385, 386, 387, 388,
 389, 391, 400, 407, 414
- Եղբայրանոց—35, 307
- Եղբարորդի—122, 386
- Եղեճդիար—133, 401
- Եմիփորոն—136, 399
- Եպիսկոպոս—3, 8, 10, 15, 20, 26, 27, 34,
 35, 36, 37, 39, 50, 51, 52, 53, 54, 75,
 87, 88, 89, 90, 91, 94, 95, 97, 98, 99,
 115, 117, 120, 121, 126, 127, 136, 140,
 141, 147, 151, 152, 153, 154, 285, 290,
 292, 299, 300, 306, 307, 308, 310, 319,
 320, 321, 322, 323, 324, 354, 355, 356,
 357, 360, 361, 363, 364, 365, 379, 380,
 382, 384, 385, 390, 391, 399, 400, 403,
 404, 410, 413, 414, 415, 416
- Եպիսկոպոսարան—152, 414

- Եպիսկոպոսապետ—07
 Եպիսկոպոսութիւն—53, 320, 322, 323
 Եոթսուն—136, 399
 Եսկոպոսիր—138, 401
 Երաշխատոր—57, 323
 Երդ—116, 120, 384
 Երդում—2, 3, 9, 10, 11, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 31, 64, 66,, 67, 108, 112, 284, 285, 291, 293, 296, 297, 298, 303, 332, 334, 335, 373, 377
 — խոստովանութեան—17, 18, 20, 296
 — ուրացութեան—17, 18, 20, 296
 Երեթա—117, 137, 382
 Երկ—14, 51, 52, 89, 90, 91, 94, 97, 115, 117, 119, 121, 136, 140, 151, 153, 296, 300, 308, 320, 321, 323, 356, 357, 360, 361, 363, 379, 380, 381, 383, 385, 399, 403, 414, 415
 Երեքին—109, 374
 Երի—37, 308, 345
 Երինջ—79, 346
 Երիվար—17, 143, 144, 150, 151, 304, 407, 413
 Երիտասարդ—13, 45, 65, 294, 295, 315, 333
 Երկար—31, 47, 72, 100, 304, 317, 340, 366, 407
 Երկաթագործ—32, 305
 Երկակ—92, 109, 358, 374
 Երկակին—109, 115, 379
 Երկան—85, 352
 Երկդրամեան—47, 74, 342
 Երկկին—տե՛ս Երկակին
 Երկրագործ—149, 411
 Եւդ—32, 78, 136, 104, 345, 399, 400

 Զաւակ—106, 372
 Զարավար—84, 351
 Զար(ք)—31, 34, 132, 303, 304, 351, 395
 Զարական—31, 304
 Զգեստ—29, 31, 82, 136, 137, 302, 304, 349, 399, 400, 401
 Զեւ(ք)—31, 51, 304, 320
 Զինուոր—51, 128, 142, 320, 392, 405
 Զինուորութիւն—129, 138, 398, 402
 Զիրովին երթալ—43, 100, 314, 365
 Զնդանել—168:7
 Զովդութիւն—67, 335
 Զրահ—31, 304

 Էշ—32, 60, 61, 62, 64, 81, 109, 304, 320, 329, 332, 348, 349, 374
 Էրե—407

 Ըմբռնեալ—18, 296
 Ըմբռնող—18, 19, 296, 297

 Ընծա—27, 38, 153, 154, 300, 345, 372, 393, 415, 416
 Ընկեր—1, 11, 12, 27, 57, 63, 64, 67, 78, 83, 85, 88, 102, 108, 112, 116, 122, 145, 146, 283, 293, 312, 316, 326, 332, 333, 335, 346, 349, 350, 351, 352, 355, 367, 373, 377, 380, 386, 408, 409
 Ընտանի(ք)—73, 117, 126, 135, 341, 381, 389
 Ընտանութիւն—75, 124, 125, 134, 343, 383, 389, 397

 Թագաւոր—7, 8, 15, 16, 17, 24, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 44, 47, 48, 54, 58, 60, 81, 97, 103, 120, 127, 130, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 145, 148, 154, 289, 290, 296, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 314,, 317, 318, 323, 324, 327, 328, 348, 349, 350, 363, 369, 384, 391, 394, 397, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 407, 408, 410, 411, 416
 Թագաւորութիւն—25, 28, 33, 120, 141, 301, 384, 401, 405
 Թագուհի—47, 317
 Թաղ—308
 Թաստ—73, 76, 77, 154, 314, 344, 416
 Թիկնոց—400
 Թշնամի—31, 63, 67, 79, 87, 103, 143, 144, 145, 148, 149, 332, 335, 347, 354, 368, 406, 407, 408, 410, 411
 Թոշակ—26, 51, 93, 320, 359
 Թոռ—75, 124, 387
 Թուր—401
 Թռչուն—82, 123, 135, 349, 350, 387, 399

 Ժամանակ դարձի—153, 415,
 Ժառանգ—27, 29, 73, 74, 75, 106, 107, 119, 127, 151, 152, 301, 305, 341, 342, 343, 371, 372, 384, 390, 413, 414
 Ժառանգակից—78, 346
 Ժառանգաւոր—27, 51, 52, 53, 54, 73, 76, 107, 119, 120, 140, 321, 322, 323, 324, 341, 343, 372, 373, 388, 384, 404
 Ժառանգաւորութիւն—54, 323
 Ժառանգորդ—107, 372
 Ժառանգորդիւն—22, 26, 30, 31, 32, 33, 36, 44, 48, 53, 57, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 84, 85, 106, 107, 108, 119, 120, 141, 151, 153, 284, 299, 301, 305, 308, 311, 314, 323, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 351, 371, 373, 383, 384, 396, 404, 414, 415,
 Ժողով—19, 23, 27, 52, 53, 88, 89, 90, 94, 96, 98, 99, 120, 136 303, 321, 322, 355, 356, 357, 360, 362, 363, 364, 365, 384, 385, 399

- Փողովորդ— 6, 7, 36, 50, 68, 72, 78, 89-
99, 115, 119, 121, 147, 151, 288, 289,
296, 308, 319, 336, 340, 345, 356, 365,
380, 383, 385, 410, 414
- Փողովրդական—36, 37, 52, 54, 88, 94, 115,
116, 117, 140, 308, 321, 322, 323, 355,
360, 380, 382, 404
- Փզովրդական—143, 411
- Ինչք—11, 12, 18, 20, 33, 37, 38, 39, 40, 41,
42, 45, 50, 51, 73, 75, 76, 80, 91, 104,
105, 107, 110, 111, 113, 118, 126, 145,
293, 296, 298, 299, 300, 301, 302, 305,
309, 310, 311, 313, 320, 341, 343, 344,
347, 348, 357, 369, 370, 371, 373, 375,
382, 390, 408, 413
- Ինքնասպան—100, 366
- Իշխան—7, 8, 16, 17, 20, 25, 26, 28, 29, 30,
31, 32, 33, 34, 37, 44, 47, 50, 54, 72,
97, 125, 141, 142, 148, 154, 289, 290,
296, 302, 303, 304, 305, 306, 314, 317,
318, 319, 320, 323, 324, 340, 357, 363,
389, 404, 405, 410, 411, 416
- Իշխանաց իշխան—142, 405
- Իշխանություն—20, 24, 29, 49, 51, 89, 97,
98, 99, 101, 119, 120, 135, 137, 302,
319, 320, 321, 326, 355, 356, 363, 364,
365, 384, 385, 396, 399, 400
- Իջանանատում—29
- Իրատներ— 2, 9, 14, 16, 18, 21, 23, 24, 27,
29, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 41,
43, 44, 45, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 59,
62, 64, 65, 67, 70, 72, 73, 74, 78, 81,
82, 84, 85, 86, 92, 97, 105, 107, 108,
120, 126, 141, 142, 146, 284, 290, 291,
296, 297, 300, 305, 306, 307, 308, 314,
317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 328,
330, 331, 332, 334, 335, 338, 340, 341,
345, 346, 348, 349, 351, 352, 353, 358,
361, 363, 371, 373, 390, 405 409
- Իղ—տե՛ս Էղ
- Լաշակ—203²⁰, 22—29
- Լեզու կտրել—194—8
- Լնռ—29, 152, 301, 414
- Լիսոր—32
- Լիրբ—499^{20—21}
- Լրտես—31, 303
- Խաբերատ—126, 154, 390, 416
- Խարող—148, 410
- Խաղաղություն—6, 17, 29, 142, 288, 296,
302, 405
- Խաղող—83, 351
- Խանութ—295, 304
- Խաչն—63, 78, 331, 345
- Խարդախ—143, 410
- Խարդախող—148
- Խափանծոյ—45, 46, 49, 58, 60, 61, 142,
315, 316, 318, 327, 329, 330, 405, տե՛ս
Ճակ դատարկություն
- Խելագար—153, 415
- Խելագարություն—42
- Խելարափ—102
- Խիլա—176²¹
- Խնամակալություն—51, 320
- Խնամեխօս—415
- Խնամի—124, 388
- Խնամություն—75, 99, 124, 125, 343, 365,
383, 389
- Խոզերմակ—152, 414
- Խոյ—335
- Խոտ—48, 335
- Խորթ—42, 75, 122, 123, 124, 312, 342, 343,
356, 387
- Խորթակից—387
- Խոլ—110, 111, 375
- Խունկ—47, 317
- Խումար—367
- Խոռվություն—5, 6, 10, 288, 292, 380
- Խրատ—16, 17, 18, 19, 23, 30, 31, 39, 42,
46, 47, 57, 66, 81, 103, 114, 141, 142,
148, 149, 152, 153, 288, 308, 310, 316,
326, 334, 353, 368, 379, 407, 410, 412,
414, 415
- Խրատել—11, 12, 30, 47, 57, 80, 82, 129,
141, 142, 291, 292, 293, 302, 303, 317,
326, 348, 349, 393, 405
- Մախել—294, 338, 339, 391, 393
- Մախք—37, 70, 105, 108, 309, 338, 370, 371,
373
- Մառալ—16, 20, 50, 54, 56, 58, 59, 60, 61,
62, 75, 83, 103, 106, 120, 129, 144,
296, 302, 320, 323, 325, 327, 328, 329,
330, 343, 350, 368, 371, 384, 393, 407
- Մառալել—32, 44, 54, 304, 314, 323
- Մառալություն—32, 120, 384
- Մառաստան—32
- Մառասունկ—304
- Մեր—8, 13, 16, 19, 63, 289, 290, 294,
295, 296, 332
- Մերակոյտ—79, 80, 346, 348
- Մերք ժողովրդեան—7
- Մխակերություն—308
- Մնող—33, 39, 57, 65, 80, 92, 96, 99, 104,
105, 112, 115, 122, 123, 124, 153, 308,
310, 330, 348, 358, 362, 365, 369, 370,
371, 376, 379, 386, 387, 388, 415

- Մով—14, 48, 126, 131, 317, 390, 395
 Մոխ—308
- Կաթողիկոս—27, 88, 89, 97, 98, 141, 287, 299, 300, 303, 307, 355, 356, 363, 364, 400, 404
- Կաթողիկոսութիւն—89, 356
- Կալ—63, 331, 332, 338, 339
- Կալուած—48, 68, 69, 70, 72, 337, 338, 340,
- Կախարդութիւն—92, 113, յ 359, 377
- Կաղ—106, 110, 372, 375
- Կամ(ք)—1, 2, 5, 20, 30, 31, 34, 35, 36, 37, 41, 47, 54, 55, 63, 65, 74, 77, 79, 83, 84, 85, 87, 88, 92, 93, 95, 96, 97, 99, 100, 101, 103, 105, 108, 113, 114, 115, 116, 118, 120, 139, 140, 141, 142, 143, 151, 152, 154, 283, 284, 287, 290, 302, 303, 304, 306, 307, 308, 309, 312, 313, 317, 323, 324, 332, 333, 342, 344, 346, 350, 351, 352, 354, 355, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 365, 366, 367, 369, 371, 372, 373, 377, 378, 379, 380, 381, 383, 384, 402, 403, 404, 405, 406, 411, 413, 414, 415, 416
- Կամակից—55, 324, 404,
- Կաշար—154, 416
- Կանոն—3, 4, 6, 10, 11, 13, 15, 16, 17, 19, 20, 23, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 43, 44, 45, 49, 50, 52, 54, 55, 57, 63, 65, 67, 74, 75, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 97, 98, 99, 104, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 119, 121, 123, 124, 125, 129, 130, 139, 140, 149, 151, 154, 285, 286, 287, 291, 293, 295, 296, 298, 306, 307, 309, 310, 314, 315, 319, 321, 323, 324, 325, 331, 333, 335, 342, 343, 356, 357, 358, 359, 360, 362, 363, 364, 365, 369, 370, 372, 374, 375, 376, 378, 379, 381, 383, 385, 387, 388, 389, 393, 402, 403, 412, 413, 414, 416
- Կանոնադրութիւն—122, 386
- Կանտիտոր—138, 401
- Կաշառ—9, 11, 12, 14, 22, 34, 50, 86, 89, 126, 128, 140, 285, 286, 290, 291, 294, 306, 319, 353, 356, 389, 390, 392, 404
- Կապա—401
- Կապալ—214,₃
- Կապանք—6, 35, 287, 307, 308
- Կապեալ—35, 307, 308
- Կապել—35, 37, 306, 307, 308
- Կապեղա—13, 16, 430,₁₄
- Կապելլա—166
- Կապեռնա—166₅ } Կապեղա
- Կապերնա—166₈ }
- Կապել—340
- Կարասի—63, 332, 339, 378
- Կարգ—9, 10, 14, 16, 19, 20, 29, 32, 34, 35, 74, 80, 88, 89, 90, 91, 95, 96, 97, 99, 102, 103, 114, 116, 117, 122, 130, 133, 134, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 153, 154, 290, 292, 305, 307, 316, 319, 342, 348, 354, 355, 356, 357, 361, 362, 363, 365, 367, 368, 379, 380, 381, 382, 386, 391, 394, 397, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 406, 415, 416
- Կացիւն—406
- Կեանք—113, 359
- Կերակոր—150, 385, 393,
- Կերող—84, 351
- Կերպաս—31, 304
- Կին—13, 14, 15, 19, 20, 22, 27, 28, 30, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 49, 50, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 65, 73, 74, 75, 76, 79, 80, 82, 84, 87, 91, 93, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 114, 116, 118, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 136, 137, 144, 145, 151, 153, 290, 294, 295, 298, 300, 301, 302, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 316, 317, 319, 320, 324, 325, 327, 328, 329, 330, 333, 336, 341, 342, 343, 344, 347, 349, 351, 353, 358, 359, 360, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 377, 378, 379, 380, 382, 383, 385, 386, 387, 388, 389, 400, 407, 408, 414, 415
- Կիսաթիկնոց—400
- Կիւտոր—138, 401
- Կլազեկ—317
- Կղերիկոս—137
- Կնաթող—43, 113, 313, 377
- Կնահան—43, 113, 377
- Կնութիւն—56, 64, 65, 79, 84, 101, 123, 325, 333, 351, 367, 387
- Կոյս—46, 47, 64, 65, 91, 108, 286, 316, 317, 333, 357, 358, 373, 374
- Կոյր—61, 106, 110, 329, 372, 375
- Կոռ—121, 173,₃, 385
- Կով—32, 61, 71, 304, 329, 339
- Կորդ—179₂₈
- Կուղպակ—166
- Կումաշ—344, 391
- Կուպր—47, 317
- Կուսան—36, 109, 115, 379
- Կուսութիւն—37, 75, 91, 309, 349, 358
- Կովիշ—148, 150, 361, 410
- Կուփող—412
- Կտակ—23, 107, 301, 372
- Կտաւ—31, 304
- Կտուր—212, 214, 275_{32—33}, 304

Կտրել ձեռն—տե՛ս Զեռնատումն
 Կտրիճ—311
 Կրում—13, 21, 22, 29, 122, 291, 294, 297, 301, 386
 Կրամատր—27, 36, 117, 136, 141, 154, 296, 299, 381, 400, 402, 404, 416
 Կրամատրութիւն—36
 Կրիտ—139, 402
 Կրկնոց—118, 119, 383
 Կրպակ—205²³—³²
 Կցորդաաց—402

Հալալ—401
 Հակարազ—146
 Համահայր—73, 341
 Համամայր—73, 341
 Համմարեալ—122, 386
 Համր—110, 111, 375
 Հայր—19, 24, 26, 27, 29, 33, 40, 44, 46, 55, 56, 57, 64, 65, 73, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 86, 97, 103, 104, 105, 106, 114, 115, 117, 120, 121, 122, 123, 127, 133, 140, 141, 144, 286, 287, 292, 293, 298, 299, 300, 301, 305, 306, 309, 314, 318, 321, 324, 325, 326, 333, 334, 342, 343, 344, 346, 347, 348, 352, 353, 362, 363, 368, 369, 370, 371, 379, 381, 385, 386, 387, 391, 399, 403, 404, 407
 Հայրանարգ—1, 283, 326
 Հայրապետ—26, 27, 29, 34, 35, 52, 94, 97, 99, 127, 135, 136, 137, 139, 141, 142, 151, 152, 301, 302, 306, 321, 360, 363, 365, 391, 398, 399, 402, 404, 405, 414
 Հայրատանջ—1, 283
 Հայրենի(ք)—73, 106, 127, 340, 341, 370, 372, 391
 Հայրենի կատր—տե՛ս Կատր
 Հայրութիւն—293
 Հայրպետ—305
 Հանդերձ—13, 27, 37, 63, 64, 66, 79, 81, 82, 85, 101, 108, 113, 130, 151, 295, 300, 309, 332, 334, 335, 347, 348, 349, 352, 367, 373, 378, 393, 399, 413
 Հաշմ—372
 Հաշմութիւն—38
 Հաս—27, 36, 78, 116, 117, 153, 381, 415
 Հասակ երդմնողի—12, 294
 — զինուորելոյ—12, 294
 — խօսելոյ—12, 294
 — որդէճնութեան—13, 294
 — ուսանելոյ—12, 294
 — սերմանելոյ—12, 294
 — վկայութեան—13, 294
 — քահանայելոյ—12, 294
 Հասոյթ—27, 116, 151, 381, 413

Հատանել արականն—46, 150, 316, 412
 — ձեռն—տե՛ս Զեռնատումն և Խրատել
 Հատուածով գործ—143, 411
 Հատուցում—տե՛ս Վճառի հատուցում
 Հարկ—4, 28, 29, 31, 32, 35, 49, 113, 119, 120, 121, 153, 287, 302, 304, 377, 384, 385, 415
 Հարճ—29, 42, 73, 302, 341
 Հարս—133, 144, 153, 391, 397, 407, 415
 Հարսանիք—37, 309, 365, 373
 Հաց—14, 150, 367, 384, 413
 Հացակից—198¹²—²⁰
 Հացտու—198¹²—²⁰
 Հաւ(ք)—82, 349
 Հաւասարադատութիւն—127, 390
 Հաւասարութիւն—105, 371
 Հաւատադիր—139, 402
 Հաւատացեալ—11, 16, 18, 21, 22, 23, 32, 33, 52, 53, 56, 59, 73, 78, 81, 284, 285, 293, 297, 298, 305, 321, 322, 324, 325, 328, 341, 345, 362, 400
 Հաւատաւոր—141, 300, 404
 Հարաքոյր—75, 122, 123, 125, 386, 387, 389
 Հարեղբայր—73, 75, 340, 341, 343
 Հարու—75
 Հարքոյր—տե՛ս Հարաքոյր
 Հեթանոս—1, 21, 22, 23, 29, 99, 105, 122, 133, 137, 233, 365, 370, 386, 396, 400, 401
 Հեծեալ—121, 150, 151, 385, 413
 Հերձուած—43, 285
 Հերձուածող—13, 22, 52, 99, 290, 295, 322, 365
 Հիմզերորդ—304, 390, տե՛ս նաև Հնզեկ, Հնկակ
 Հիւանդ—19, 107, 297, 372
 Հիւանդութիւն—32, 38, 107, 310, 360, 372
 Հիւանդութիւն—32, 305, Հնզեկ—31, 32, 126, 304, 390
 Հնկակ—տե՛ս Հնզեկ
 Հնձան—13, 295
 Հնձող—149, 411
 Հոգեւորում—305
 Հող—32, 44, 48, 66, 113, 119, 120, 127, 130, 147, 304, 305, 314, 317, 318, 334, 337, 383, 384, 390, 394, 395, 413
 Հողագործութիւն—32, 305
 Հողադրամ—151, 413
 Հովիւ—14, 147, 296, 409
 Հռոք—299
 Հրահանգ—151, 305, 413
 Հրամայել—1, 9, 11, 16, 18, 20, 26, 51, 52, 54, 59, 63, 73, 74, 78, 81, 82, 85, 88, 89, 92, 101, 104, 108, 111, 114, 117, 124, 125, 128, 129, 131, 134, 140, 283,

- 291, 292, 293, 299, 320, 322, 323, 328, 332, 341, 342, 346, 348, 349, 352, 355, 356, 359, 364, 367, 369, 373, 376, 379, 382, 388, 389, 391, 392, 393, 394, 398, 399, 400, 403, 414
- Հրաման**—1, 3, 5, 9, 11, 16, 17, 19, 23, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 43, 49, 50, 52, 63, 69, 74, 77, 81, 87, 89, 91, 93, 95, 96, 101, 102, 105, 106, 109, 111, 112, 113, 114, 117, 118, 119, 120, 121, 130, 136, 140, 146, 147, 148, 151, 285, 287, 289, 293, 296, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 309, 310, 311, 313, 319, 320, 321, 326, 336, 337, 342, 345, 348, 351, 354, 356, 357, 359, 361, 362, 367, 368, 370, 371, 374, 376, 377, 378, 379, 381, 382, 383, 384, 385, 393, 399, 400, 403, 404, 408, 410, 411, 418
- Հրապարակ**—11, 16, 407
- Հրդեհ**—63, 104, 370
- Հրիտակ**—119
- Հրոս**—114, 115, 379
- Զագ**—82
- Զեք**—52, 136, 322, 399
- Զեռնատումն**—1, 37, 66, 87, 148, 149, 283, 302, 303, 308, 313, 316, 334, 353, 410, 412
- Զի**—32, 61, 62, 103, 129, 138, 146, 304, 330, 368, 392, 401, 409, 410
- Զիատան**—147, 275₂₁
- Զիարան**—517₄
- Զիւր**—47, 317
- Ղարիկոն**—47, 317
- Ճառ**—8, 9, 10, 22
- Ճարտասան**—11, 293
- Ճարտարախօս**—293
- Ճշմարիտ**—13, 14, 15, 18, 19, 20, 22, 28, 30, 84, 98, 103, 111, 127, 139, 285, 286, 290, 293, 295, 296, 317, 351, 364, 373, 376, 391, 402
- Ճշմարտութիւն**—11, 15, 16, 18, 20, 22, 23, 78, 89, 100, 116, 120, 123, 141, 147, 293, 296, 346, 355, 386, 381, 334, 387, 404, 409
- Մագտաբէ**—47, 317
- Մաղազ**—318, 333
- Ման**—1, 17, 18, 19, 20, 30, 31, 32, 44, 46, 47, 48, 55, 57, 59, 62, 65, 66, 68, 77, 78, 80, 81, 86, 87, 129, 145, 149, 283, 296, 302, 303, 304, 316, 317, 324, 326, 328, 334, 336, 345, 348, 352, 354
- Մանապարտ**—86, 343, 353, 392, 393, 407
- Մանապարտութիւն**—81, 331, 348
- Մանացոյ դեպք**—43, 44, 45, 48, 52, 58, 59, 61, 62, 63, 87, 100, 128, 129, 139, 150, 151, 153, 314, 316, 318, 321, 328, 329, 330, 334, 365, 391, 392, 393, 403, 406, 409, 415
- Մանմետական**—21, 22, 23, 73, 297, 341
- Մահու իրաւունք**—300
- Մայր**—19, 55, 57, 65, 73, 75, 76, 77, 79, 80, 82, 106, 112, 113, 114, 115, 123, 124, 125, 128, 144, 324, 326, 333, 336, 341, 342, 343, 344, 345, 347, 348, 349, 350, 371, 376, 377, 378, 379, 387, 389, 391, 407
- Մանգաղ**—83, 350
- Մանդատոր**—133, 401
- Մանուկ**—13, 16, 19, 24, 41, 42, 44, 45, 50, 60, 61, 63, 76, 92, 106, 120, 130, 131, 143, 151, 294, 295, 297, 309, 314, 315, 320, 329, 332, 343, 358, 371, 375, 384, 393, 394, 404, 418
- Մանաւոր**—375
- Մատաղի իրաւունք**—300
- Մարաբներ**—516₁₁
- Մարապան**—409, 516₁₁
- Մարգարիտ**—47, 304, 317
- Մարդ**—3, 4, 7, 8, 12, 15, 17, 22, 28, 30, 31, 67, 77, 102, 106, 107, 120, 122, 123, 129, 131, 135, 137, 141, 144, 152, 154, 283, 284, 285, 286, 288, 289, 290, 292, 293, 295, 296, 299, 301, 312, 316, 318, 320, 326, 329, 330, 332, 334, 335, 336, 345, 346, 353, 366, 368, 372, 384, 386, 390, 392, 393, 394, 395, 397, 398, 400, 403, 406, 407, 409, 413, 415, 416
- Մարդագող**—55, 62, 324, 331
- Մարդասիրութիւն**—30, 154, 292
- Մարդասպանութիւն**—311
- Մարդկուզ**—198_{12—20}
- Մարմնագեղծ**—104, 110, 369, 375
- Մարմնագեղծութիւն**—109, 374
- Մարտաբոյր**—75, 122, 123, 125, 346, 386, 387, 389
- Մարտոյր**—տե՛ս **Մարտաբոյր**
- Մաքս**—148, 410
- Մաքսատոր**—19, 297
- Մեծատուն**—150, 316, 412
- Մեղ(ք)**—6, 8, 19, 44, 78, 86, 88, 103, 123, 125, 128, 152, 288, 289, 290, 297, 298, 303, 313, 314, 315, 326, 331, 340, 346, 352, 355, 369, 382, 385, 387, 389, 391, 414
- Մեղադրութիւն**—98, 364

- Մեղանկ—285
 Մեղաւոր—6, 8, 19, 22, 287, 290
 Մեղու—71, 339
 Մեռելոյք—107, 108, 300, 373
 Մեռելոց—տե՛ս Մեռելոյք
 Մետրապոլիտ—136, 399
 Մերձատրեցոցիչ—119, 383
 Մերձաւորիչ—69, 337
 Միջակ—8, 290
 Մշակ—35, 146, 148, 357, 409, 411
 Մշակութիւն—129, 393
 Մոզ—14
 Մոմեղէն—52, 322
 Մոնազն—19, 27
 Մոնաչոս—139, 402
 Մոնոզոն—139, 300, 402
 Մորուս—48, 318
 Մոլիսասիպ—412 Գաւ
 Մոլիթասիպ—277, 16
 Մունակ—401
 Մուտ—115, 116, 319, 380
 Մուրհակ—97, 363
 Մուրուք—տե՛ս Մորուս
 Մտախար—102, 368

 Յանցանք—32, 57, 67, 78, 81, 93, 101, 115, 118, 285, 326, 335, 336, 346, 348, 359, 367, 379, 382
 Յանցաւոր—6, 16, 22, 32, 44, 118, 287, 305, 314, 382
 Յափշտակել—11, 78, 89, 90, 112, 126, 154, 293, 346, 356, 357, 390, 416
 Յափշտակող—83, 105, 109, 112, 350, 361, 370, 374, 377
 Յափշտակութիւն—12, 67, 293, 335
 Յիշոցնատու—336
 Յոյի—58, 92, 106, 327, 358, 371

 Նախագահ—115, 380
 Նախարար—48
 Նահանգ—26, 32
 Նահապետ—28, 301, 341
 Նահապետութիւն—28
 Նամիշտ—121, 385
 Նաւ—72, 126, 340, 390
 Նաւթ—47, 317
 Նենգութիւն—148, 373
 Ներքինի—104, 369
 Նիւթ—6, 20, 24, 149, 154, 288, 411, 416
 Նշան դնել—326
 — վաճառի—214
 Նշեմ—121, 385
 Նու—122, 123, 124, 386, 387, 388
 Նուարտան—184, 397

 Նուր—107, 149, 154, 365, 372, 410, 416
 Շահ—47, 72, 91, 95, 126, 317, 340, 358, 361, 390
 Շէն—305
 Շինական—32, 44, 47, 49, 113, 114, 115, 119, 120, 142, 304, 305, 314, 317, 318, 377, 378, 379, 383, 384, 405
 Շինափայտ—317
 Շնաբարոյ—113, 377
 Շնանալ—46, 47, 93, 311, 316, 317, 359
 Շնացող—40, 46, 102, 311, 316, 368
 Շնութիւն—18, 39, 91, 93, 100, 110, 123, 297, 324, 358, 366, 375, 387,
 Շուկա—296
 Շում—17, 392
 Շորջառ—152 399,

 Ոչխար—32, 36, 61, 62, 64, 78, 81, 304, 329, 330, 332, 345, 348
 Ռպիտար—139, 402
 Ռսկեգործ—6, 288
 Ռսկեհան(ք)—47
 Ռսկի—31, 48, 108, 154, 288, 303, 304, 317, 334, 373
 Ռտխ—2, 10, 12, 82, 283, 291, 292, 294
 Ռտապնանկ—5, 287
 Ռտտիմք—31, 32
 Ռրբ—7, 9, 21, 86, 130, 289, 291, 298, 353, 393
 Ռրդեգիր—119, 383, 384,
 Ռրդի—19, 28, 29, 30, 32, 33, 39, 44, 53, 55, 56, 57, 65, 68, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 80, 82, 86, 95, 96, 103, 104, 105, 107, 108, 111, 113, 114, 119, 122, 123, 124, 127, 133, 134, 141, 144, 151, 293, 298, 301, 302, 305, 306, 310, 311, 312, 314, 318, 322, 324, 325, 326, 334, 336, 338, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 347, 348, 349, 352, 353, 362, 363, 369, 370, 371, 372, 373, 376, 377, 378, 383, 384, 386, 387, 391, 397, 405, 407, 414
 Ռրս—43, 103, 114, 317, 368, 407
 Ռփեղեթիւն—138, 402
 Ռվատ—17, 74, 90, 107, 119, 152, 153, 342, 356, 357, 372, 383, 414, 415
 Ռվատական—91, 357
 Ռուտր—26, 28, 56, 59, 61, 62, 73, 74, 75, 99, 105, 106, 108 122, 123, 127, 299, 300, 325, 328, 330, 340, 342, 343, 344, 365, 370, 371, 373, 386, 387, 391
 Ռրար—399, 400
 Ռրացող—43, 297, 313
 Ռրացութիւն—43, 297
 Ռրկութիւն—38, 42
 Ռրուկ—110, 375

- 2ար—2, 4, 6, 8, 11, 14, 18, 19, 21, 22, 30,
 149, 150, 153, 284, 288, 290, 293, 294,
 298, 302, 319, 326, 348, 355, 359, 364,
 368 369, 376, 386, 390, 392, 406, 411,
 412, 415
 2արագործ—19, 23, 144 149, 150, 297, 316,
 407, 412
 2արագործություն—92, 358
 2արություն—3, 14, 284, 297, 308
 2էքէք—32, 304
 2որքստահ—70, 81, 150, 332, 338, 349
 2ուկուկ—234²⁷
- Պակասամիտ—100, 385
 Պակասամտություն—42
 Պակասություն բանիցն—316, տե՛ս Խափա-
 ցածույ
 Պահակություն—121, 385
 Պահեստ—64, 332, 335,
 Պայման—54, 69, 323, 337
 Պանդուկ—29
 Պաշտան—116, 139, 380, 402
 Պաշտանակից—130, 394
 Պաշտանենայ—51, 88, 90, 131, 134, 320,
 355, 357, 395, 397
 Պապ—137, 400
 Պապս—136, 399
 Պապիոս—400
 Պատիկոս—318, 450²⁹
 Պատերազմ—6, 29, 31, 51, 84, 103, 133,
 144, 288, 302, 304, 320, 351, 369, 396,
 407
 Պատիժ—6, 140, 149, 150, 287, 306, 319,
 326, 404, 412
 Պատիւ—9, 12, 20, 28, 29, 32, 34, 35, 36,
 73, 86, 88, 89, 95, 96, 97, 105, 115,
 134, 136, 138, 289, 294, 300, 306, 307,
 322, 353, 355, 356, 361, 362, 363, 371,
 380, 397, 399, 401
 Պատուիրան—6, 16, 23, 67, 80, 82, 121, 125,
 151, 288, 290, 296, 335, 348, 350, 385,
 388, 413
 Պատրիարկ—135, 136, 398, 399
 Պարզեւ—47, 73, 108, 299, 302, 317, 341,
 373
 Պարտական—31, 304
 Պարտեզ—102, 144, 368, տե՛ս նաև Բատիշ
 Պարտք—17, 85, 352
 Պատատ—215²⁷
 Պերեսուտ—87, 88, 354
 Պեկար—384, տե՛ս Բեկար
 Պիսակ—375
 Պիսակություն—309
 Պիղնճ—31, 47, 304, 317
 Պիլան—212²⁹, նաև
- Պոմն—312
 Պոռնիկ—92, 93, 114, 125, 358, 359, 378,
 379, 389
 Պոռնկանալ—379
 Պոռնկանոց—21, 298
 Պոռնկություն—40, 42, 43, 80, 84, 92, 109,
 110, 111, 113, 114, 115, 118, 310, 313,
 314, 347, 351, 358, 359, 374, 375, 376,
 377, 378, 382
 Պոռոյգ—309, 310
 Պոռքետոր—138, 401
 Պսակ—38, 41, 42, 55, 73, 75, 83, 93, 104,
 110, 111, 115, 153, 309, 310, 311, 312,
 324, 341, 343, 359, 369, 375, 376, 379,
 415
 Պտուղ (Պտղի)—95, 96, 115, 319, 336, 345,
 361, 362, 380
- Ջաղջեր—401
 Ջաշուշ—(=լոտես)—303
 Ջորի—32, 61, 129, 304, 330, 392, 410
 Ջուր—32, 44, 113, 119, 120, 127, 130, 145,
 147, 150, 297, 304, 314, 383, 384, 390,
 394, 395, 408, 412, 413
 Ջրադաց—31, 70, 72, 150, 304, 338, 340,
 412
 Ջրադացյան—150, 412
- Թեքիմար—139, 402,
 Թուպի—522¹
- Սակամունի—47, 317,
 Սահման—5, 6, 16, 20, 28, 29, 31, 32, 34,
 35, 39, 42, 78, 112, 122, 127, 150,
 152, 153, 287, 301, 304, 305, 307, 308,
 311, 312, 317, 321, 327, 337, 338, 346,
 353, 354, 358, 360, 362, 374, 377, 382,
 383, 386, 387, 389, 390, 391, 393, 394,
 414, 415
 Սահմանադրություն—119, 122, 383, 386
 Սաղմն անկար—58, 327
 — կերպարանենայ—327
 — կարենայ—58, 106, 327, 371
 Սաղմոսասաց—139, 402,
 Սատեր—60, 138, 328
 Սարկաւազ—51, 52, 90, 93, 94, 97, 116, 136,
 137, 139, 141, 308, 320, 321, 323, 357,
 359, 360, 363, 380, 400 402, 404
 Սարկաւազունի—137, 141, 400, 404
 Սեներկատր—27, 300
 Սիգնոն—138, 401
 Սիկո—47
 Սիգոն—317, 346, 414

Սլեն—178²⁵

Սկեսոր—144, 407

Սովորութիւն—9, 10, 16, 17, 19, 28, 29, 31, 32, 36, 49, 89, 97, 98, 103, 108, 143, 146, 147, 149, 291, 292, 301, 304, 308, 319, 355, 356, 363, 364, 368, 373, 389, 406, 409, 411, 412

Սոս—11, 13, 19, 20, 23, 47, 64, 78, 108, 109, 114, 292, 293, 295, 297, 298, 317, 318, 332, 346, 373, 374 379

Սոտակ—296

Սոր—29, 36, 58, 144, 302, 308, 327, 407

Սպանել—7, 30, 58, 79, 87, 101, 102, 103, 143, 144, 288, 302, 318 327, 346, 347, 348, 354, 367, 389, 406, 407

Սպանող—7, 23, 30, 51, 79, 87, 102, 103, 149, 153, 303, 321, 331, 347, 354, 367, 368, 412, 415

Սպանութիւն—29, 30, 44, 45, 62, 79, 83, 87, 101, 102, 103, 123, 128, 129, 142, 143, 144, 145, 147, 149, 151, 302, 303, 312, 314, 315, 324, 327, 331 336, 346, 347, 350, 354, 367, 368, 369, 387, 392, 393, 405, 406, 407, 408

Սպասար դատարի—292

Սպաշխար—138

Սպուղէս—139, 402

Ստացուած—32, 107, 118, 300, 302, 305, 338, 372, 373, 383

Ստնտու—112, 377

Ստութիւն—4, 8, 11, 18, 20, 47, 123, 200, 317, 387

Ստրատոր—138, 401

Ստրկութիւն—120, 384

Սրկբուն—138, 401

Սրողար—138, 401

Վանառ—13, 31, 41, 69, 70, 71, 72, 79, 108, 109, 127, 148, 151, 152, 154, 294, 317, 325, 326, 328, 337, 338, 340, 347, 357, 358, 373, 374, 378 391, 410

Վանառական—148, 411

Վանառականութիւն—41, 42, 312

Վանառել—69, 70, 71, 72, 108, 119, 127, 151, 152, 153, 154, 338, 339, 340, 373, 383, 391, 393, 413, 414, 415, 416

Վանառող—30, 68, 69, 70, 71, 72, 108, 127, 148, 153, 303, 337, 338, 339, 340, 373, 391, 411, 415

Վանական—20, 36, 120, 306, 308, 384

Վանականութիւն—96, 362

Վանրեայ—121

Վանք—14, 27, 33, 34, 36, 116, 117, 120, 126, 137, 147, 299, 300, 305, 306, 381, 384, 385, 390, 400, 410

40—494

Վաշխ—65, 66, 333, 334,

Վարդապետ—3, 8, 9, 20, 24, 26, 27, 34, 35, 36, 44, 45, 54, 61, 62, 82, 88, 99, 100, 101, 102, 103, 105, 118, 119, 120, 122, 134, 140, 141, 144, 285, 290, 299, 300, 305, 306, 307, 324, 330, 349, 355, 365, 366, 367, 368, 370, 382, 384, 386, 403, 404, 407

Վարդապետութիւն—33, 355

Վարձ—11, 43, 64, 126, 130, 140, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 292, 298, 306, 306, 315, 317, 318, 332, 333, 342, 350, 352, 356, 390, 393, 403, 408, 409, 410, 411, 412, 413

Վարձակ—121, 385,

Վարձամք—22, 64, 65, 114, 333, 349, 378

Վարձատր—403

Վարձել—64, 293, 294, 333, 340, 352

Վարձկան—12, 48, 49, 75, 85, 140, 145, 146, 149, 151, 318, 342, 352, 403, 408, 409, 411, 413

Վարչամակ—15, 401

Վարք—12, 13, 20, 22, 97, 111, 294, 295, 305, 319, 363, 376

Վեճետոր—139, 402

Վեստիտոր—138, 401

Վիճակ—26, 27, 28, 35, 54, 73, 88, 89, 93, 99, 120, 123, 136, 151, 153, 299, 300, 301, 307, 329, 340, 341, 355, 356, 364, 365, 384, 387, 399, 415

Վիճակատր—399

Վկայ—9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 18, 19, 21, 22, 33, 51, 53, 56, 64, 70, 71, 72, 78, 79, 107, 108, 109, 110, 112, 127, 147, 152, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 301, 305, 306, 318, 321, 322, 325, 338, 339, 340, 346, 372 373, 374, 375, 377, 385, 391, 415

Վկայութիւն—12, 13, 15, 23, 53, 119, 127, 289, 291, 294, 295, 322, 340, 346, 383, 391

Վճիռ—8, 9, 10, 11, 14, 16, 19, 45, 46, 53, 56, 70, 71, 73, 90, 97, 111, 114, 145, 146, 290, 291, 292, 322, 333, 339, 341, 357, 363, 376, 378, 385, 407, 409

Վճասի հատուցում—42, 45, 46, 52, 63, 64, 66, 67, 69, 70, 71, 104, 108, 109, 142, 143, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 152, 312, 315, 316, 322, 331, 332, 333, 334, 335, 338, 339, 370, 373, 374, 405, 406, 408, 409, 410, 411, 412, 413

Տանար—14, 154, 395, 416

Տանարապետ—402

Տանուտէր—120, 140, 384

- Տասանորդ**—31, 32, 47, 48, 126, 303, 304, 317, 318, 390
Տարագրություն—30, 302
Տեղի—33, 80, 104, 153, 154, 348, 370, 415, 416
Տեղ—44, 49, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 64, 65, 66, 70, 71, 72, 83, 126, 128, 129, 142, 144, 148, 149, 151, 152, 287, 304, 314, 318, 323, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 332, 333, 334, 338, 339, 340, 350, 390, 392, 393, 405, 407, 411, 413, 414
Տերություն—122, 127, 133, 137, 287, 386, 390, 396, 401
Տերունական—296, 323,
Տերունի—32, 36, 44, 302, 304, 305, 308
Տիպիկ—372
Տիկից—144, 407
Տկարանց—121, 385
Տղա—55, 111, 153, 204, 296, 324, 326, 371, 376, 393, 415
Տնանկ—33, 109, 352, 359, 374
Տնատեղ—403
Տնկահատ—66, 385
Տնես—2, 284
Տնտեսություն—2, 284
Տոկոս—65, 90, 333, 334, 356
Տոհմ—106, 343, 371
Տոյծ—32, 46, 47, 52, 65, 66, 67, 83, 103, 104, 145, 151, 315, 316, 322, 324, 327, 329, 330, 332, 333, 335, 339, 350, 351, 361
Տուգանք(ք)—30, 32, 37, 39, 42, 44, 45, 48, 49, 58, 59, 72, 79, 82, 104, 109, 111, 113, 114, 115, 113, 142, 143, 149, 150, 303, 305, 309, 310, 312, 313, 315, 316, 317, 327, 340, 347, 350, 359, 369, 374, 376, 377, 378, 379, 389, 405, 406, 412
Տուն—17, 18, 27, 28, 29, 30, 31, 37, 38, 39, 40, 44, 47, 48, 54, 63, 64, 66, 69, 70, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 81, 83, 84, 85, 93, 101, 105, 107, 110, 111, 113, 116, 117, 119, 120, 121, 127, 130, 139, 140, 142, 151, 152, 153, 154, 287, 292, 296, 301, 302, 303, 304, 309, 310, 311, 314, 317, 318, 323, 331, 332, 334, 337, 338, 341, 342, 343, 344, 345, 347, 348, 350, 351, 352, 359, 367, 370, 371, 372, 375, 376, 377, 378, 380, 381, 382, 384, 385, 391, 394, 402, 403, 405, 410, 414, 415, 416
Տոբեատություն—13, 294
Տոկիխնար—139, 402
Յանկ—66, 140, 152, 334, 335, 403, 414
Յեղ—29, 72, 73, 78, 299, 301, 340, 341, 343, 345
Յորեց—48, 78, 318, 345,
Յոլ—59, 60, 61, 328, 329
Փայտ—48, 348, 406, 407
Փայտագործ—32
Փայտակոփ—305
Փայտատ—144, 407
Փարթամ(ք)—48, 49, 143, 337, 411
Փեսա—114, 115, 133, 153, 379, 397, 415
Փղակոն (փղակոն)—139, 402
Փոխ—65, 333
Փոխառող—65, 334
Փոխատու—65, 334
Փաղաղ—136, 137,
Փրկանք—56, 59, 60, 62, 69, 70, 331, 335, 337, 338
Քահանայ—3, 7, 8, 9, 14, 19, 20, 26, 27, 36, 37, 42, 49, 50, 51, 54, 56, 57, 67, 68, 69, 70, 72, 77, 78, 79, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 101, 102, 103, 107, 109, 110, 115, 116, 117, 118, 120, 121, 124, 133, 134, 136, 137, 141, 151, 152, 153, 285, 289, 290, 292, 296, 299, 300, 308, 318, 319, 321, 323, 325, 336, 338, 340, 345, 346, 354, 356, 357, 358, 360, 361, 367, 368, 372, 374, 375, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 388, 396, 397, 399, 400, 404, 413, 414, 415
— կապալատր—151, 413
Քահանայություն—36, 49, 89, 91, 93, 94, 95, 97, 102, 103, 111, 115, 116, 119, 133, 308, 318, 319, 356, 358, 359, 360, 361, 363, 367, 368, 376, 379, 380, 381, 383, 384, 396
Քաղաք—26, 29, 30, 32, 55, 69, 70, 77, 79, 80, 85, 89, 94, 95, 97, 98, 103, 126, 133, 136, 148, 289, 299, 301, 302, 305, 320, 324, 337, 338, 345, 346, 348, 352, 356, 361, 368, 390, 396, 402, 410
Քաղաքատուր—30, 302
Քաղաքաւարություն—128, 391
Քաղաքացի—32, 305
Քարագործ—505₁₉
Քարընկեցություն—68, 336
Քարկոծություն—68, 336
Քարտեզ—303
Քերեթից—133, 401
Քերթող—6, 288

Քիթ կտրել—316	128, 143, 145, 151, 152, 153, 284, 289,
Քոյր—73, 74, 75, 76, 77, 105, 122, 123,	294, 296, 302, 303, 304, 316, 325, 326,
124, 125, 127, 137, 341, 342, 343, 344,	327, 328, 329, 336, 346, 347, 360, 369,
370, 386, 387, 388, 389, 391, 400	384, 385, 392, 406, 407, 408, 413, 414,
Քորեպիսկոպոս—87, 88, 95, 118, 354, 361,	415
382, 400	Քրիստոնեութիւն—30, 117, 381
Քրիստոնեայ—2, 13, 18, 22, 30, 31, 55, 57,	
58, 60, 61, 68, 78, 80, 94, 103, 123,	Օժիտ—309

Ց Ա Ն Կ
ԱՆՈՒԱՆՑ, ՏԵՂԱՑ, ԺՈՂՈՎՐԴՈՑ

- Աբգար—15, 28, 301, 395
Աբրահամ—16, 17, 40, 73, 75, 131, 296,
311, 341, 343, 395
Աթենացի—132, 395
Ակիդաս—132, 395
Ահարոն—14, 134, 397
Աղեքսանդր Մակեդոնացի—29, 129, 301,
392
Աղեքսանդրիա—89, 135, 355, 399
Ադուանք—5, 25, 139, 287, 402
Ամբակում—11, 292
Ամրամ—134, 397
Աննա—14
Անտիոք—135, 136, 399
Անտիոքացի—89, 355
Առան—25
Ասորեստան—8, 298
- Բարսեղ—33, 34, 102, 103, 109, 305, 306,
368, 369, 374
Բեթլանեմ—13, 135, 295, 398
Բիզանդիա—89, 356
- Գանգրա—96, 362
Գաղաղ—72, 340,
Գանձակ—25
Գեարգէ—25
Գերգեսացի—152, 414
Գրիգոր Լուսավորիչ—92, 120, 139, 353, 402
Գրիգոր Տղա—25
Գրիգորիս կթղկա—94, 360
- Դարբիա—68, 336
Դաթան—135, 398
Դան—68, 336
Դանիէլ—3, 7, 8, 285, 289, 290
Դասնոյ անապատ—25
Դաւիթ—16, 17, 29, 131, 293, 296, 395
Դիոնիսիոս—132, 139, 395, 402
- Եբրայեցի—83, 130, 138, 350, 395, 401, 402
Եգիպտացի—68, 122, 336, 336
Եգիպտոս—14, 31, 86, 89, 304, 353, 355
Եգլա—72, 340
Եզեկիա—29
Եզեկիէլ—132, 395
Եղիազար—72, 340
Եղիշէ պատմիչ—139, 402
Եպիփան—109, 374
Եսայի—24, 132, 133, 288, 395, 396
Երուսաղէմ—15, 89, 133, 136, 356, 395, 399
Եփեսոս—89, 135, 136, 356, 399
- Զաքարիա—133, 396
- Թարովր—14
Թաղէոս—15
Թաթար—246₂₂
Թերաս—72, 340
Թէոդոս—29
- Իսահակ—73, 341
Իսրայէլ—3, 4, 7, 8, 57, 67, 68, 70, 73, 74,
81, 141, 285, 286, 289, 290, 326, 336,
338, 340, 341, 342, 404
Իսրայելացի—68, 336, 348,
- Խաչեն—25
Խոսրով—119, 122, 333, 386
- Կիլիկիա—25
Կիրակոս—13, 295
Կոստանդինուս—23, 29, 137, 301, 401
Կոստանդնուպոլսիս—136, 399
Կորիս—72, 340,
Կորնթացի—21, 297,
Կորնթոս—3, 285

- Հագար—131
 Հաբերք—25
 Հադաստան—8, 289
 Հայկազնա—24
 Հայք—1, 15, 25, 96, 139, 283, 362, 402
 Հասան—25
 Հերակլ—119, 383
 Հեղիկ—29, 301
 Հոռոմ—25, 402
 Հոռոմաշէն (մեհաստան)—25
 Հոռոմ—89, 135, 355, 389
 Հոռոմայեցի—10, 126, 291, 390
 Հրէա—15, 22, 55, 84, 324, 351
- Ղետացի—26, 69, 70, 77, 134, 338, 345, 397, 398
 Ղուկաս—135, 398, 399
- Ծագճիկ—3, 335
- Մաադա—72, 340
 Մահմետ—106, 107, 371, 372
 Մանասէ—72, 340
 Մասթէոս—135, 136, 398, 399
 Մարկոս—135, 398, 399
 Մաքիր—72, 340
 Մեղքա—72, 340
 Միքիաս—132, 395
 Մոողի—134, 397
 Մոոսէ—134
 Մովսէս—7, 14, 21, 23, 26, 42, 50, 67, 68, 72, 73, 74, 84, 112, 128, 131, 132, 134, 284, 288, 289, 298, 299, 313, 319, 335, 336, 340, 341, 342, 351, 377, 391, 394, 395, 397, 398
 Մուսի—397
- Յակոբ—131, 395
 Յեսու—7, 14, 289
 Յոյնք—10, 91, 96, 139, 291, 357, 362, 363
 Յովհան (Ոսկեբերան)—125, 389
 Յովհան—136, 399
 Յովհաննէս—14, 15, 21, 89, 128, 135, 297, 298, 356, 392
 Յովսէփ—14, 30, 31, 72, 303, 340
 Յովսէփ—25
 Յորդանան—135, 298
 Յուդա—132, 396
 Յուդա—133, 396
 Յուստիանոս—135, 136, 399
- Եսթեովթ—14
 Ենթաէս (Կթոս)—94, 360
- Եիկիա—23, 91, 96, 358, 362
 Եոյլ—17, 28, 301
 Եռա—72, 340
- Ոգիա—24, 120, 384
 Ոգիէլ—134, 397
 Ոճէսիմոս—54, 323
 Ովիա—29
 Ռզսէ—123, 387
 Ռվր—14
 Ռոմիզո—122, 386
 Ռոզիհէս—133, 397
 Ռփեր—72, 340
- Պարսք—28, 120, 301, 384
 Պաւղոս—4, 13, 24, 104, 293, 295, 369
 Պաւղոս—25, 286
 Պետրոս—14
 Պիղատոս—14
- Ռոբէն—25
 Ռոբէն—134, 397
- Սահակ Պարթէւ—36, 116, 305, 381
 Սահառ—134, 397
 Սաղամիթ—68, 336
 Սաղպատո—72, 73, 340, 341
 Սամարացի—22
 Սամարիա—15
 Սամուէլ—129, 392
 Սարա—40, 311
 Սեմէի—134, 397
 Սիմէոն—14
 Սկիւթացի—17
 Սողոմ—131, 395
 Սողոմոն—3, 7, 8, 28, 132, 285, 289, 290, 293, 301, 395
 Ստեփանոս (Կթոկս)—5, 25, 287
 Ստեփանոս—13, 14, 295
- Վախտանկ—25
 Վիրք—10, 25, 32, 96, 120, 292, 362, 384
 Վրացի—292
- Տրդատ—29, 120, 384
- Փիլէ—137, 400
 Փռանգ—137, 400, 402
- Քաղկեդոն—96, 363
 Քանաճացի—122, 386
 Քեսոսք—73, 341
 Քերոն—134, 397
 Յոսանկ—տէս Փռանգ

Յ Ա Ն Կ . Ա Ռ Ա Ջ Ա Ր Ա Ն Ի

Հայաստանը ժԲ—ժԳ դարերում: Մխիթար Գոշի կենսագրությունը	է—ժԳ
Գատաստանագրքի ստեղծման պատճառներն ու նպատակները	ժԳ—լԱ
Գատաստանագրքի գործադրության մասին	լԱ—ԽԳ
Գատաստանագրքի ստեղծման թվականը	ԽԳ—ԽՀ
Գատաստանագրքի խմբագրությունները	
Հայկական խմբագրություններ	ԽԸ—ՀԶ
Լատիներեն խմբագրություն	Հէ—ՁԵ
Լեհերեն և Ղփչաղերեն թարգմանություն	ՁԿ—ՁԹ
Վրացերեն խմբագրություն	ՁԹ—Ճ
Բնագրիը կազմելու հանգամանքները	Ճ—ՃԺԸ

Յ Ա Ն Կ

ԳԼՈՅ ԳՐՈՅ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ

Ա. ԽՐԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՆԱԽԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

Գլուխ Ա Յորում կայ պատասխանի պնդիկ, որք բամբասեն զմեզ, եթէ չկայ դատատան ի Հայք	1—2
Գլուխ Բ Յաղագս թէ ընդէ՛ր այժմ կամեցաք գրել կամ յումէ շարժեալ յայտուիկ եկաք միտս	2—5
Գլուխ Գ Նշանակ չափաւորապէս զարրութեան առաջիկայ իրողութեանս հանդերձ ազերաբաւութեամբ առ տէր Ստեփաննոս Աղուանից կտթողիկոս	5—6
Գլուխ Դ Յաղագս թէ ո՛չք են դատաւորք, զանազանելք ի միմեանց իբր ճշմարիտքն եւ պիտակքն	6—7
Գլուխ Ե Յաղագս թէ զինչ է դատատան, եւ որո՞ց, եւ ո՞ւմ աւանդելի է զիրս դատատանին	8—9
Գլուխ Զ Յաղագս թէ ո՞րպէս արժան է լինել դտաւորաց, ամբաստանաց եւ դատախազաց	9—12
Գլուխ Է Յաղագս վկայից, եթէ զի՞նչ է հաստարմութիւն ճոցա, եւ կամ ընդէ՛ր երկուք եւ երեք ընտրին	12—15
Գլուխ Ը Յաղագս երդման, եթէ ո՞րպէս լիցի եւ որո՞ց, ոչ արինդրելով, զի ոչ հրամայեցաւ, այլ խրատել եւ կանոնս եւ ապաշխարութիւնս սահմանել անարեւն սովորութեանցն	16—20
Գլուխ Թ Յաղագս թէ ոչ է պարտ հաւատացելոց ի Քրիստոս յատեան երթալ դատատանի անհատսից ի Քրիստոս, բազում ունելով միջոց, որպէս ցուցանէ	21—22
Գլուխ Ժ Յաղագս թէ յորո՞ց արդեաւք ի գրոց հանդերձեալ ենք հաւաքել զիրս դատատանի եւ կամ յազգաց, որովք հաստատի ճշմարտութիւն մեր, եւ եթէ ո՞րպէս պարունակի տառս դատատանի	22—24
Գլուխ ԺԱ Յիշատակարան սակաւուք	24—25

ԳՐՔ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ

Գլուխ Ա Յաղագս վիճակաց դատաւորաց	26—27
Գլուխ Բ Յաղագս թագաւորաց դատատանի եւ որք ընդ ձեռամբ ճոցա	28—33
Գլուխ Գ Յաղագս դատատանաց հարց անապատաց եւ ճոցունց եղբարց	33—34
Գլուխ Դ Յաղագս դատատանաց վարդապետաց	34—36
Գլուխ Ե Յաղագս դատատանաց քահանայից	36—37
Գլուխ Զ Յաղագս դատատանաց առն եւ կնոջ, որք անկար գոն լուծանել զկուսութիւն	37
Գլուխ Է Յաղագս դատատանաց դարձեալ առն եւ կնոջ, եթէ պատահի միոյն այսահարիի, կամ այխտանալ ուրկութեամբ, կամ բորոտութեամբ, եւ կամ հիւանդութեամբ չերկարժամանակեայ, կամ հաշմութեամբ եւ որ ինչ նման սոցունց	38—39

Գլուխ Ը Յաղագս դատաստանաց առն եւ կնոջ գերելոց	39
Գլուխ Թ Յաղագս դատաստանաց ատելոյթեան առն եւ կնոջ	39
Գլուխ Ժ Յաղագս դատաստանաց շնացողաց առն և կնոջ	40
Գլուխ ԺԱ Յաղագս դատաստանաց ամլոց արանց եւ կանանց	40
Գլուխ ԺԲ Յաղագս դատաստանաց, թէ ըստ որո՞ց պատճառաց ելցէ կին յառնէ	40—41
Գլուխ ԺԳ Յաղագս դատաստանաց, թէ ասուլոյթեան պատճառաւ զմիմեանս թողցն այր եւ կին եւ ընդ այլոս զուգիցին, եւ պատահի մեռանել ընդ որ գուգեցաւ, եւ առ միմեանս դարձցին	41
Գլուխ ԺԴ Յաղագս դատաստանաց, եթէ վաճառականութեամբ եւ կամ յաղագս այլոց իրիք այրն յամիցէ, եւ կինն այլոս լիցի	41—42
Գլուխ ԺԵ Յաղագս դատաստանաց, եթէ միշտ կազիցի այր ընդ կնոջ անարգելով, եւ հարկանելով՝ բեկանիցէ, կամ խլիցն կամ խեղիցէ	42
Գլուխ ԺԶ Յաղագս դատաստանաց, եթէ ոչ յայտնի ախտ իցէ որկութեան եւ կամ այլ ինչ այսպիսի, յերկարութեան, պոռնկութեան կամ այսանարութեան, որովք ոչ է թողուլ զմիմեանս կամ թողուլ, այլ միայն յիմարութեամբ զմիմեանս թողուն	42—43
Գլուխ ԺԷ Յաղագս դատաստանաց սրանց եւ կանանց ուրացողաց	43
Գլուխ ԺԸ Յաղագս դատաստանաց, եթէ քինու վասն այր կնոջ անկցի յուրացութիւն, եւ կամ կին առն	43
Գլուխ ԺԹ Յաղագս դատաստանաց առն եւ կնոջ զմիմեանս սպանողաց	43
Գլուխ Ի Յաղագս դատաստանաց յանցաւոր իշխանաց առ թագաւորս, եւ այլոց՝ առ նոսա	44
Գլուխ ԻԱ Յաղագս դատաստանաց շինականաց	44
Գլուխ ԻԲ Յաղագս դատաստանաց սպանութեան մանկանց	44
Գլուխ ԻԳ Յաղագս դատաստանաց մանկանց, եթէ ի խաղս զմիմեանս խեղիցեն, կամ բեկցեն, կամ խլիցեն ի զգայութեանց	44—45
Գլուխ ԻԴ Յաղագս դատաստանաց, թէ ի ջուրս զմիմեանս վնասիցն զմանկունք	45
Գլուխ ԻԵ Յաղագս դատաստանաց մանկանց, եթէ գրաւու պատճառաւ զմիմեանս շարժեն ի բարձանաց ի խոնարհ վագել, եւ ընդ դժոռարս, եւ ընդ ձիւնս, եւ ընդ այլ ինչ այսպիսիս գնալ	45
Գլուխ ԻԶ Յաղագս դատաստանաց երիտասարդաց վնասողաց զմիմեանս ի պատճառս վայրասպար գրաւոց	45
Գլուխ ԻԷ Յաղագս դատաստանաց գինարբոսաց եւ նոցունց վնասուց	45—46
Գլուխ ԻԸ Յաղագս դատաստանաց շնացողաց եւ այլոց չարագործաց	46
Գլուխ ԻԹ Յաղագս դատաստանաց կուսից, որք չիցեն խասեցեալ	46—47
Գլուխ Լ Յաղագս դատաստանաց բամբասանաց զկանայս	47
Գլուխ ԼԱ Յաղագս դատաստանաց գաւառաց եւ գիւղից եւ նոցունց իրաց	47—48
Գլուխ ԼԲ Յաղագս դատաստանաց գիւտից	48
Գլուխ ԼԳ Յաղագս դատաստանաց կրուողաց եւ խլուղաց զմորսս	48
Գլուխ ԼԴ Յաղագս դատաստանաց հոլոց սերմանց	48—49
Գլուխ ԼԵ Յաղագս դատաստանաց վնասելոց շինականաց ի տերանց առաւել, քան զտվորականն լեալ հրաման	49
Գլուխ ԼԶ Յաղագս դատաստանաց, որ չիցեն քահանայք եւ իրս ինչ գործիցեն, եւ կամ քահանայք՝ անիրաւս ինչ	49
Գլուխ ԼԷ Յաղագս դատաստանաց զքահանայս անարգողաց	49—50
Գլուխ ԼԸ Յաղագս դատաստանաց դատաւորաց	50
Գլուխ ԼԹ Յաղագս դատաստանաց ընչից եկեղեցւոյն եւ եպիսկոպոսին	50—51
Գլուխ Խ Յաղագս դատաստանաց իշխելոց եպիսկոպոսին եկեղեցականացն իրաց	51
Գլուխ ԽԱ Յաղագս դատաստանաց եպիսկոպոսաց եւ քահանայից, որ զպէտս ժառանգաւորացն ոչ տայցեն	51
Գլուխ ԽԲ Յաղագս դատաստանաց ժառանգաւորաց ի կողի հարկանողաց	52
Գլուխ ԽԳ Յաղագս դատաստանաց կրկնորդ ձեռնադրելոց	52
Գլուխ ԽԴ Յաղագս դատաստանաց գողոց յեկեղեցոյ	52
Գլուխ ԽԵ Յաղագս դատաստանաց եպիսկոպոսաց ամբաստանելոց	53
Գլուխ ԽԶ, Յաղագս դատաստանաց վկայից եպիսկոպոսաց	53

Գլուխ 10Է	Յաղագս դատաստանաց եպիսկոպոսաց չձեռնարել զոք յիրոցն արսաբոյ կամաց եւ միաբանութեան պլոցն	53
Գլուխ 10Ը	Յաղագս դատաստանաց եպիսկոպոսաց, որ արկանէ զանձն յերկրա-տոր հոգս	54
Գլուխ 10Թ	Յաղագս դատաստանաց զծառայս ի ժառանգաւորութիւն անել նշանակ	54
Գլուխ Ծ	Յաղագս դատաստանաց անարգողաց զթագաւոր կամ զիշխան	54
Գլուխ ԾԱ	Յաղագս դատաստանաց հեղձուցողաց զտղայս	55
Գլուխ ԾԲ	Յաղագս դատաստանաց զողոց եւ ատգակաց եւ նոցունց մեծաթողաց	55
Գլուխ ԾԳ	Յաղագս դատաստանաց առեւանգաց	55
Գլուխ ԾԴ	Յաղագս դատաստանաց ծառայից առնելով ըստ արիւնացն	56
Գլուխ ԾԵ	Յաղագս դատաստանաց աղախնոյ	56
Գլուխ ԾՁ	Յաղագս դատաստանաց պլազգի ծառայից, նմանապէս եւ՝ աղախնաց	56
Գլուխ ԾԲ	Յաղագս դատաստանաց հարկանողաց զհայր կամ զմայր	57
Գլուխ ԾԳ	Յաղագս դատաստանաց մարդագողոց	57
Գլուխ ԾԴ	Յաղագս դատաստանաց բանբարտղաց զհայր կամ զմայր	57
Գլուխ Կ	Յաղագս դատաստանաց կազողաց	57—58
Գլուխ ԿԱ	Յաղագս դատաստանաց ծառայից եւ աղախնաց, սպանելոց ի տե-րանցն	58
Գլուխ ԿԲ	Յաղագս դատաստանաց զլի հարկանելոյ զկին ի կոռելն արանց	58—59
Գլուխ ԿԳ	Յաղագս դատաստանաց հարուածոց	59
Գլուխ ԿԴ	Յաղագս դատաստանաց ծառայից եւ աղախնաց հարուածոց ի տերանց	59
Գլուխ ԿԵ	Յաղագս դատաստանաց, եթէ հարկանիցէ ցույ կայր կամ զկին	59—60
Գլուխ ԿԶ	Յաղագս դատաստանաց, թէ հարկանիցէ ցույ զցույ եւ սպանանիցէ	60
Գլուխ ԿԷ	Յաղագս դատաստանաց հորոց եւ ջրհորոց, եւ թէ անկանիցի ի կեն-դանեաց ի նա	60
Գլուխ ԿԸ	Յաղագս դատաստանաց, եթէ անկանիցի յարանց, կամ ի կանանց, կամ ի մանկանց ի հոր եւ ի ջրհոր	60—61
Գլուխ ԿԹ	Յաղագս դատաստանաց, եթէ հարկանիցէ ցույ ի սրբոց կամ յանաբր-բոց կենդանեաց եւ սպանանիցէ	61
Գլուխ Լ	Յաղագս դատաստանաց, թէ ի բեռնակրաց կամ հեղձուցանելով եւ կամ ոտիք հարկանելով զմիմեանս սպանանիցեն եւ կամ վնասիցեն	61
Գլուխ ԼԱ	Յաղագս դատաստանաց, թէ յստացելոց կենդանեացոյ կամ խծանե-լով եւ կամ ընդոտնելով սպանանիցէ զայր կամ զկին, զուտոր կամ զդուտոր, զծառայ կամ զաղախն	61
Գլուխ ԼԲ	Յաղագս դատաստանաց, թէ յստացելոց կենդանեաց մեռաւ որ կամ վնասեցաւ, եւ ձի տարեալ սպան կամ վնասեաց յիրոցն կամ ի հոր, կամ ի ջրհոր	62
Գլուխ ԼԳ	Յաղագս դատաստանաց զուրոց արջտոց եւ ոչխարաց, իշոց եւ նմա-նեաց նոցա	62
Գլուխ ԼԴ	Յաղագս դատաստանաց զողոց ականահատաց	62
Գլուխ ԼԵ	Յաղագս դատաստանաց զողոց եկեղեցոյ	63
Գլուխ ԼԶ	Յաղագս դատաստանաց զանդս կերողաց	63
Գլուխ ԼԷ	Յաղագս դատաստանաց հրդեհից	63
Գլուխ ԼԸ	Յաղագս դատաստանաց ատանդից	63—64
Գլուխ ԼԹ	Յաղագս դատաստանաց պահեստից	64
Գլուխ Լ	Յաղագս դատաստանաց անարթ առողաց	64
Գլուխ ԼԱ	Յաղագս դատաստանաց զկոյս խաւսեցեալ խարողաց	64—65
Գլուխ ԼԲ	Յաղագս դատաստանաց փոխոց	65
Գլուխ ԼԳ	Յաղագս դատաստանաց գրաւից	66
Գլուխ ԼԴ	Յաղագս դատաստանաց այրեցողաց	66
Գլուխ ԼԵ	Յաղագս դատաստանաց տնկահատից	66—67
Գլուխ ԼԶ	Յաղագս դատաստանաց ատանդից եւ զովողութեան, յափշտակութեան եւ վնասելոյ ինչ զընկերին, եւ զտանելոյ զկորուստ ինչ	67
Գլուխ ԼԷ	Յաղագս դատաստանաց զարտող եւ զայլ հաւս կերողաց զեկեղեցոյ	67—68
Գլուխ ԼԸ	Յաղագս դատաստանաց հայրիչաց զանունն Աստուծոյ	68
Գլուխ ԼԹ	Յաղագս դատաստանաց սպանողաց զանատուն	68

Գլուխ Գ	Յաղագս դատաստանաց վաճառողաց եւ գնողաց գերկիր	68—69
Գլուխ ԴԱ	Յաղագս դատաստանաց վաճառողաց եւ գնողաց տան	69
Գլուխ ԴԲ	Յաղագս դատաստանաց քահանայից վաճառողաց եւ գնողաց գտուն եւ զագարակ	69—70
Գլուխ ԴԳ	Յաղագս դատաստանաց ջրաղացաց	70
Գլուխ ԴԴ	Յաղագս դատաստանաց անասնոց վաճառաց	70
Գլուխ ԴԵ	Յաղագս դատաստանաց վաճառաց եզանց	70—71
Գլուխ ԴԶ	Յաղագս դատաստանաց կովու ի վաճառ	71
Գլուխ ԴԷ	Յաղագս դատաստանաց մեղուաց ի վաճառս	71
Գլուխ ԴԸ	Յաղագս դատաստանաց վաճառոյ ամանաց	71
Գլուխ ԴՁ	Յաղագս դատաստանաց վաճառողաց եւ գնողաց զպտուղ այգեաց եւ զայլոց արծուեաց	72
Գլուխ Ծ	Յաղագս դատաստանաց ըստ գլխաց հատուցմանց ջրաղացաց եւ այլոց սպալիսեաց	72
Գլուխ ԾԱ	Յաղագս դատաստանաց բաժանման ժառանգութեան արանց	72—74
Գլուխ ԾԲ	Յաղագս դատաստանաց բաժանման ժառանգութեան, որոյ ուստերս եւ դստերս իցէ	74—75
Գլուխ ԾԳ	Յաղագս դատաստանաց կանանց ժառանգութեան բաժանման	75—76
Գլուխ ԾԴ	Յաղագս դատաստանաց բաժանողական արուեստի ընչիցն ի ժառանգութիւնս	76—77
Գլուխ ԾԵ	Յաղագս դատաստանաց արհամարհողաց զքահանայս եւ զդատաւորս	77—78
Գլուխ ԾԶ	Յաղագս դատաստանաց հասից ի ժողովրդենէ քահանայից	78
Գլուխ ԾԷ	Յաղագս դատաստանաց սահմանաց ամենայնի	78
Գլուխ ԾԸ	Յաղագս դատաստանաց վկայից եւ սուտ վկայից	78—79
Գլուխ ԾԹ	Յաղագս դատաստանաց, եթէ գտանիցի սպանեալ ի սահմանս դաշտաց	79
Գլուխ ԾՃ	Յաղագս դատաստանաց գերելոց կանանց այլազգեաց	79—80
Գլուխ ԾԾԱ	Յաղագս դատաստանաց հարանց անդրանկացուցանելոյ զորդիս	80
Գլուխ ԾԾԲ	Յաղագս դատաստանաց անզգամ որդոց	80—81
Գլուխ ԾԾԳ	Յաղագս դատաստանաց մահապարտաց մեռելոց	81
Գլուխ ԾԾԴ	Յաղագս դատաստանաց կորստից	81
Գլուխ ԾԾԵ	Յաղագս դատաստանաց լարուցողաց գանկեալ չորքտանիս	81—82
Գլուխ ԾԾԶ	Յաղագս դատաստանաց հանդերձից կանանց	82
Գլուխ ԾԾԷ	Յաղագս դատաստանաց բունոց թռչնոց	82
Գլուխ ԾԾԸ	Յաղագս դատաստանաց նորաշէն տանց	82
Գլուխ ԾԾԹ	Յաղագս դատաստանաց ծառայից փախուցելոց	83
Գլուխ ԾԻ	Յաղագս դատաստանաց մտելոց ի հունձս	83
Գլուխ ԾԻԱ	Յաղագս դատաստանաց մտողաց լայգի ընկերաց	83—84
Գլուխ ԾԻԲ	Յաղագս դատաստանաց արձակելոյ զկանայս	84
Գլուխ ԾԻԳ	Յաղագս դատաստանաց ստողաց նորոգ կանայս չմտանել ի պատերազմ	84
Գլուխ ԾԻԴ	Յաղագս դատաստանաց գրաւողաց գերկանս	85
Գլուխ ԾԻԵ	Յաղագս դատաստանաց պարտոց եւ նորին գրաւոց	85
Գլուխ ԾԻԶ	Յաղագս դատաստանաց վարձկանաց ըստ ամենայնի	85
Գլուխ ԾԻԷ	Յաղագս դատաստանաց ոչ մեռանել հարց եւ որդոց ընդ միմեանց	86
Գլուխ ԾԻԸ	Յաղագս դատաստանաց խտորողաց զիրաւունս	86
Գլուխ ԾԻԹ	Յաղագս դատաստանաց գրաւու այրոյ	86
Գլուխ ԾԻ	Յաղագս դատաստանաց արժանաւորաց գանից	86
Գլուխ ԾԻԱ	Յաղագս դատաստանաց կտուղաց եւ կնոջն թափողի	87
Գլուխ ԾԻԲ	Յաղագս դատաստանաց դիակողոպտից	87
Գլուխ ԾԻԳ	Յաղագս դատաստանաց ակամա սպանութեանց	87
Գլուխ ԾԻԴ	Յաղագս դատաստանաց հիմնարկութեան կեղեցոյ	87—88
Գլուխ ԾԻԵ	Յաղագս դատաստանաց ձեռնադրութեան եպիսկոպոսաց	88
Գլուխ ԾԻԶ	Յաղագս դատաստանաց, որք ի կարգէ եւ յաղաթից մերժեալ իցեն	88
Գլուխ ԾԻԷ	Յաղագս դատաստանաց ձեռնադրութեան կարողիկոսաց	89

Գլուխ ԾԼԸ	Յաղագս դատաստանաց եպիսկոպոսաց եւ քահանայից, որ զայլոց վիճակ եւ զժողովուրդ յափշտակին	89—90
Գլուխ ԾԼԹ	Յաղագս դատաստանաց անկարգապէս եկեղեցականաց	90
Գլուխ ԾԼԽ	Յաղագս դատաստանաց, որք զխաւսեալ տղչկունս յափշտակին	90
Գլուխ ԾԼԽԱ	Յաղագս դատաստանաց մասկերութեան ուխտականաց	90—91
Գլուխ ԾԼԽԲ	Յաղագս դատաստանաց եկեղեցական ընչից	91
Գլուխ ԾԼԽԳ	Յաղագս դատաստանաց, որ ստէ խոտաւցեալ կրտսթեան	91—92
Գլուխ ԾԼԽԴ	Յաղագս դատաստանաց զյղի կանաչս մկրտելոյ	92
Գլուխ ԾԼԽԵ	Յաղագս դատաստանաց արձակելոյ զկին պոռնիկ	92
Գլուխ ԾԼԽԶ	Յաղագս դատաստանաց արձակելոյ զկին ատելութեամբ	92—93
Գլուխ ԾԼԽԷ	Յաղագս դատաստանաց սարկաւազաց արձակելոյ զկանաչս շնացեալս	93
Գլուխ ԾԼԽԸ	Յաղագս դատաստանաց քահանայից պղծութեան	93—94
Գլուխ ԾԼԽԹ	Յաղագս դատաստանաց ժամանակաց ձեռնադիրոց	94
Գլուխ ԾԼԽՐ	Յաղագս դատաստանաց, որք ի հարկէ ի մկրտութիւն կամ յայպշխարութիւն զայցեն ըստ որում արիւնակի եւ իցէ	94
Գլուխ ԾԼԽՍ	Յաղագս դատաստանաց գաւառի երիցանց	94—95
Գլուխ ԾԼԽՏ	Յաղագս դատաստանաց քրեպիսկոպոսաց	95
Գլուխ ԾԼԽԿ	Յաղագս դատաստանաց պտղոյ եկեղեցոյ	95
Գլուխ ԾԼԽԿԱ	Յաղագս դատաստանաց որ թողուն զորդիս	95—96
Գլուխ ԾԼԽԿԲ	Յաղագս դատաստանաց որդոց, որ թողուն զծնողսն	96
Գլուխ ԾԼԽԿԳ	Յաղագս դատաստանաց կերողաց զհինգշաբաթսն մեծ	96
Գլուխ ԾԼԽԿԴ	Յաղագս դատաստանաց եպիսկոպոսաց հնազանդի կաթողիկոսաց	97
Գլուխ ԾԼԽԿԵ	Յաղագս դատաստանաց, որք յեպիսկոպոսէ լուծանին	97
Գլուխ ԾԼԽԿԶ	Յաղագս դատաստանաց եպիսկոպոսաց չձեռնադրել յայլոյ վիճակէ	98
Գլուխ ԾԿ	Յաղագս դատաստանաց ամբաստանեալ եպիսկոպոսաց	98
Գլուխ ԾԿԱ	Յաղագս դատաստանաց ոչ նորաձեւել զհին սովորութիւն եկեղեցոյ	98—99
Գլուխ ԾԿԲ	Յաղագս դատաստանաց ոչ տալ յալլ եկեղեցիս զբարութիւնսն	99
Գլուխ ԾԿԳ	Յաղագս դատաստանաց, որք թնդ այլազգիս խառնին իմանութեամբ	99
Գլուխ ԾԿԴ	Յաղագս դատաստանաց եպիսկոպոսաց, որ զայլոյ եկեղեցեաց անեալ զիրն զարդարիցէ	99
Գլուխ ԾԿԵ	Յաղագս դատաստանաց, որ ի միտս ոչ իցէ եւ զիրովին երթայցէ	100
Գլուխ ԾԿԶ	Յաղագս դատաստանաց այսահար կնոջ	100
Գլուխ ԾԿԷ	Յաղագս դատաստանաց անարեաց	100—101
Գլուխ ԾԿԸ	Յաղագս դատաստանաց հաշմելոյ կնոջ	101
Գլուխ ԾԿԹ	Յաղագս դատաստանաց անամապղծաց	101
Գլուխ ԾԿՁ	Յաղագս դատաստանաց քահանայից սպանութեան	101—102
Գլուխ ԾԿՁԱ	Յաղագս դատաստանաց այսահարաց եւ այլ խելաթափաց սպանութեան	102
Գլուխ ԾԿՁԲ	Յաղագս դատաստանաց ամբութեան կանանց	102
Գլուխ ԾԿՁԳ	Յաղագս դատաստանաց քահանայից եւ այլոց ակամայ սպանութեանց	102—103
Գլուխ ԾԿՁԴ	Յաղագս դատաստանաց ի պատերազմի սպանողաց	103
Գլուխ ԾԿՁԵ	Յաղագս դատաստանաց բաժանման որդոց	104
Գլուխ ԾԿՁԶ	Յաղագս դատաստանաց ներքինեաց եւ մարմնագեղծաց	104
Գլուխ ԾԿՁԷ	Յաղագս դատաստանաց, որ ուտէ ի տեղոյ	104
Գլուխ ԾԿՁԸ	Յաղագս դատաստանաց հրդեհից	104
Գլուխ ԾԿՁԹ	Յաղագս դատաստանաց յափշտակող արտեստաւորաց	105
Գլուխ ԾՁ	Յաղագս դատաստանաց բաժանման ժառանգութեան յուստերս եւ ի դատերս	105
Գլուխ ԾՁԱ	Յաղագս դատաստանաց, թէ ըստ որո՞ց ժամանակաց ի ժառանգս համարելի է զծնունդս	106
Գլուխ ԾՁԲ	Յաղագս դատաստանաց հաշմելոց զաւակաց	106—107
Գլուխ ԾՁԳ	Յաղագս դատաստանաց կտակաց	107
Գլուխ ԾՁԴ	Յաղագս դատաստանաց, թէ ո՞րպէս արժան է զմտկոյցն աննել	107—108
Գլուխ ԾՁԵ	Յաղագս դատաստանաց վաճառաց նենգութեան	108—109

Գլուխ ԾԶԶ Յաղագս դատաստանաց ստոյ վկայից 109

Գլուխ ԾԶԷ Յաղագս դատաստանաց կուսանի եւ երկակի 109

Գլուխ ԾԶԸ Յաղագս դատաստանաց խառնեցեալ կանանց 109—110

Գլուխ ԾԶԹ Յաղագս դատաստանաց ախտածեռաց արանց եւ կանանց 110

Գլուխ ԾՂ Յաղագս դատաստանաց ուրկաց, բորոտաց, կաղաց, կուրաց, իլից, համերց ամուսնանալոյ եւ ոչ 110—111

Գլուխ ԾՂԱ Յաղագս դատաստանաց այլազգ խառնեցեալ կանանց 111

Գլուխ ԾՂԲ Յաղագս դատաստանաց տղայոց պատկաց 111—112

Գլուխ ԾՂԳ Յաղագս դատաստանաց, որ միոյ մար կարթամբ սնեալ իցեն. 112

Գլուխ ԾՂԴ Յաղագս դատաստանաց փոխողաց զսահմանս 112

Գլուխ ԾՂԵ Յաղագս դատաստանաց կնահանգից 113

Գլուխ ԾՂԶ Յաղագս դատաստանաց կնոջ ամոյ 113—114

Գլուխ ԶՂԷ Յաղագս դատաստանաց կանանց, որք զարս իրեանց թողուն. 114

Գլուխ ԾՂԸ Յաղագս դատաստանաց առեանգաց 114—115

Գլուխ ԾՂԹ Յաղագս դատաստանաց աւագ երիցանց 115

Գլուխ Մ Յաղագս դատաստանաց քահանայից եւ մոյից ժողովորեան 115—116

Գլուխ ՄԱ Յաղագս դատաստանաց սպասարեղոյ 116

Գլուխ ՄԲ Յաղագս դատաստանաց վանաց ժողովորեան եւ եկեղեցեաց 116—117

Գլուխ ՄԳ Յաղագս դատաստանաց իշատակի ննջեցելոց 117

Գլուխ ՄԴ Յաղագս դատաստանաց բանադրելոց 117—118

Գլուխ ՄԵ Յաղագս դատաստանաց փակողաց գործոս եկեղեցոյ 118

Գլուխ ՄԶ Յաղագս դատաստանաց գերելոց արանց եւ կանանց 118—119

Գլուխ ՄԷ Յաղագս դատաստանաց եկեղեցոյ ժառանգաւորաց 119—120

Գլուխ ՄԸ Յաղագս դատաստանաց տանց քահանայից 120

Գլուխ ՄԹ Յաղագս դատաստանաց վանաց 120—121

Գլուխ ՄԺ Յաղագս դատաստանաց տկարանոցաց 121

Գլուխ ՄԺԱ Յաղագս դատաստանաց իշտանաց ի վանորայս 121

Գլուխ ՄԺԲ Յաղագս դատաստանաց ամուսնութեան եւ քանիոնութեան ազգականաց 122—124

Գլուխ ՄԺԳ Յաղագս դատաստանաց, եթէ ըստ արիճաց եւ կանոնաց ո՞րայէս զսոցին, եւ թէ ոչ՝ որո՞ց ներելի է եւ զո՞րս բաժանելի 124—126

Գլուխ ՄԺԴ Յաղագս դատաստանաց նաւաց բեկելոց ի ծովս 126

Գլուխ ՄԺԵ Յաղագս դատաստանաց խաբէբայից 126

Գլուխ ՄԺԶ Յաղագս դատաստանաց գեղից նորոգապէս շինողաց 127

Գլուխ ՄԺԷ Յաղագս դատաստանաց համարեմ վաճառաց հաստատութեան 127

Գլուխ ՄԺԸ Յաղագս դատաստանաց բաժնաց հարսանց 127—128

Գլուխ ՄԺԹ Յաղագս դատաստանաց ի ծառէ անկելոց եւ կան կախելոց, եւ յեկեղեցոյ անկելոց եւ կան բարիս եկեղեցոյ մտելոց 128

Գլուխ ՄԻ Յաղագս դատաստանաց գողոց ի փայտ հանողաց 128—129

Գլուխ ՄԻԱ Յաղագս դատաստանաց սպանելոց ի կենդանեաց 129

Գլուխ ՄԻԲ Յաղագս դատաստանաց զմարդ ի ճանապարհ եւ յայլ գործ առաքողաց եւ վնասելոց սպանմամբ 129

Գլուխ ՄԻԳ Յաղագս դատաստանաց մանկանց ուսուցողաց 130

Գլուխ ՄԻԴ Յաղագս դատաստանաց արբեցութեան 130

Գլուխ ՄԻԵ Յաղագս դատաստանաց կարգաց եկեղեցոյ եւ տան թագաւորի 130—139

Գլուխ ՄԻԶ Յաղագս դատաստանաց, եթէ ոք գոք, որ չիցէ իւր, ի գործ առաքէ 139—140

Գլուխ ՄԻԷ Յաղագս դատաստանաց վարձկանաց 140

Գլուխ ՄԻԸ Յաղագս դատաստանաց հակառակ եկեղեցի շինողաց 140—141

Գլուխ ՄԻԹ Յաղագս դատաստանաց արքորելոց 141

Գլուխ ՄԻԱ Յաղագս դատաստանաց արքորելոց թագաւորի եւ որք ընդ նովս 141—142

Գլուխ ՄԻԱ Յաղագս դատաստանաց վնասողաց զկենդանմիս ի հանել զնոսս ի վնասէ եւ կան ոչ 142

Գլուխ ՄԻԲ Յաղագս դատաստանաց, եթէ չար կամաւոր եւ կան ընդ խաղ խըր տուցանէ ոք զերիվար, եւ անկեալ ի նմանէ ոք մնցի կան բեկցի, եւ եթէ յայլ ինչ կենդանեաց, կամ միայն իւրտչիցի անպատճառ ի տեսանել գոք 143

Գլուխ ՄԻԳ Յաղագս դատաստանաց ակամայ եւ կամաց սպանութեանց 143—145

Գրույն ՄԼԳ Յաղագս դատաստանաց վնասողաց ջրով	145
Գրույն ՄԼԵ Յաղագս դատաստանաց բժշկաց	145—146
Գրույն ՄԼԶ Յաղագս դատաստանաց հարկողաց եւ բռնադատուլաց գլոք ի գործ ինչ, յորմէ վնասք լիցին մահու	146
Գրույն ՄԼԷ Յաղագս դատաստանաց այգեգործաց մշակաց, ընկերատր մասնու- տրաց հակարաշաց եւ վարձկանաց	146
Գրույն ՄԼԸ Յաղագս դատաստանաց հովուաց եւ անդէորդաց	147
Գրույն ՄԼԹ Յաղագս դատաստանաց նոփրաց յնկնդեցի հող, կամ ջուր, կամ այգի, կամ այլ ինչ աշայիսի	147
Գրույն ՄԽ Յաղագս դատաստանաց վաճառաց	148
Գրույն ՄԽԱ Յաղագս դատաստանաց բնտից արուեստականաց խաղողախուղաց	148—149
Գրույն ՄԽԲ Յաղագս դատաստանաց վարձկանաց վնասողաց գործիս	149
Գրույն ՄԽԳ Յաղագս դատաստանաց դատաստանի	149
Գրույն ՄԽԴ Յաղագս դատաստանաց ի ջրաղացս աղանաւորաց	150
Գրույն ՄԽԵ Յաղագս դատաստանաց զերիվարս եւ կամ զայլ ինչ չորքստանիս ի գործ, կամ ի ջուր, կամ յարստ առ ժամայն ի ձեռն այլոց ստաքողաց եւ վնասելոց	150—151
Գրույն ՄԽԶ Յաղագս դատաստանաց անուանեալ հողադրանաց	151—152
Գրույն ՄԽԷ Յաղագս դատաստանաց սահմանաց	152
Գրույն ՄԽԸ Յաղագս դատաստանաց այսահարաց անանոց	152—153
Գրույն ՄԽԹ Յաղագս դատաստանաց զանկատարն ընդ կատարելոյ գուգել ստուանութեամբ	153
Գրույն ՄԾ Յաղագս դատաստանաց ոխտից	153—154
Գրույն ՄՄԱ Յաղագս դատաստանաց որք յաւարէ վաճառաց	154

Գ ԽՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԵԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Գրույն Ա Յորում կայ պատասխանի այնոցիկ, որ բամբասէն գմեզ, եթէ չկայ դատաստան ի Հայք	283—284
Գրույն Բ Յաղագս թէ ընդէ՛ր այժմ գրեցսք կամ յամնէ շարժեալք	284—287
Գրույն Գ Եշանակ գորութեան հորին հանդերձ աղերսարանութեամբ առ ՏԼՐ Ստեփաննոս Աղոտանից կաթողիկոսն	287—288
Գրույն Դ Յաղագս դատաստանաց, թէ ո՛րք են դատաւորք զանազանուորք	288—289
Գրույն Ե Յաղագս թէ զի՛նչ է դատաստան, եւ որոց եւ ում աւանդեալ է զիրս դատաստանի	289—290
Գրույն Զ Յաղագս թէ ո՛րպէս արժան է դատաստանացն լինել ի վերայ անդս- տաստանաց եւ դատաստանաց	290—294
Գրույն Է Յաղագս վկայից, թէ զի՛նչ է հաւատարմութիւնն ճոցս, եւ կամ ընդէ՛ր երկու կամ երեք ընտրին	294—295
Գրույն Ը Յաղագս կրոման, թէ ո՛րպէս լիցի եւ որո՞ց, ոչ օրինադրելով	296—297
Գրույն Թ Յաղագս թէ ոչ է պարտ հաւատացելոց ի Քրիստոս յատեան կրթալ դատաստանի անհաւատիցն ի Քրիստոս, բազում ունել միջոցս	297—298
Գրույն Փ Յաղագս թէ յո՛րոց գրոց հաւաքեմք եւ գրեմք զգիրս դատաստանիս, եւ կամ յո՞ր ազգաց հաւաքեցաւ: Տիշատակարան սակաւորք	298

ԳՐՔ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ

Գրույն Ա Վասն վիճակի դատաստանաց	299—300
Գրույն Բ Վասն թագաւորաց դատաստանի եւ որք ընդ ձևտար ճոցս	300—305
Գրույն Գ Վասն հարց վանից եւ անապատականաց	305—306
Գրույն Դ Վասն վարդապետաց	306—308
Գրույն Ե Վասն քահանայից դատաստանաց	308

Գլուխ 2	Վասն առն եւ կնոջ անկարողաց: Այրիկն եթէ զկինն իր չկարէ յանձնել հանել այս է դատաստան	309
Գլուխ Է	Վասն առն եւ կնոջ զանազան պատահարաց	309—310
Գլուխ Ը	Վասն առն եւ կնոջ գերելոյ .	310
Գլուխ Թ	Վասն ատելութեան առն եւ կնոջ	310
Գլուխ ժ	Վասն շնացողաց առն եւ կնոջ	311
Գլուխ ժԱ	Վասն ամլոց առն եւ կնոջ	311
Գլուխ ժԲ	Վասն որո՛յ պատճառի ելանել կինն յառնէն	311
Գլուխ ժԳ	Վասն ատելութեան պատճառաւ զմիմեանս թողոյ այր ու կին .	311—312
Գլուխ ժԴ	Վասն եթէ վաճառականութեամբ եւ կամ այլ ճանապարհորդ իցէ այրն եւ յամենայ, եւ կինն այլ այր առնու	312
Գլուխ ժԵ	Վասն թէ կոռի այր ընդ կինն եւ վնասուցէ զնա .	312—313
Գլուխ ժԶ	Վասն առն եւ կնոջ, որք յիմարութեամբ թողուն զմիմեանս	313
Գլուխ ժԷ	Վասն արանց եւ կանանց ուրացողաց	313
Գլուխ ժԸ	Վասն թէ այրն եւ կինն կոռին հետ իրերաց եւ ուրանան զՔրիստոս եւ զհատան	313—314
Գլուխ ժԹ	Վասն առն եւ կնոջ, որ զիրար սպանանեն	314
Գլուխ Ի	Վասն յանցատր իշխանաց առ թագաւորս եւ այլոց՝ առ ճոսա .	314
Գլուխ ԻԱ	Վասն շինականաց	314
Գլուխ ԻԲ	Վասն սպանութեան մանկանց	314—315
Գլուխ ԻԳ	Վասն մանկանց, թէ ի խաղս վնասեն զիրար	315
Գլուխ ԻԴ	Վասն մանկանց, թէ ի ջուրս խեղդեն զիրարս .	315
Գլուխ ԻԵ	Վասն մանկանց, որ ի գրաս սպանանեն զիրարս	315
Գլուխ ԻԶ	Վասն երիտասարդաց, թէ վայրապար գրաւ դնեն .	315—316
Գլուխ ԻԷ	Վասն զինարքոաց եւ ճոցին վնասուց	316
Գլուխ ԻԸ	Վասն շնացողաց եւ այլոց չարագործաց .	316
Գլուխ ԻԹ	Վասն կուսից, որ չիցեն խօսեալ .	316
Գլուխ Լ	Վասն որք զկանայս քամբասիցեն ստտ, թէ չգտաւ կոյս .	317
Գլուխ ԼԱ	Վասն զատուաց եւ գեղից եւ ճոցունց իրացն .	317
Գլուխ ԼԲ	Վասն դատաստանաց գիտից զանձի	318
Գլուխ ԼԳ	Վասն որք կոռին եւ զիրերաց մուրուք փետեն .	318
Գլուխ ԼԴ	Վասն հորոց սերմանց .	318
Գլուխ ԼԵ	Վասն վնասելոյ շինականաց ի տերանց	318
Գլուխ ԼԶ	Վասն որք ստտ քահանայք լինին եւ կամ քահանայք անիրաւ գործ գործեն	318—319
Գլուխ ԼԷ	Վասն որք զքահանայս անարգեն	319
Գլուխ ԼԸ	Վասն դատաւորաց	319—320
Գլուխ ԼԹ	Վասն ընչից եկեղեցոյ եւ եպիսկոպոսին .	320
Գլուխ Խ	Վասն իշխելոյ եպիսկոպոսին եկեղեցական իրաց .	320—321
Գլուխ ԽԱ	Վասն եպիսկոպոսաց եւ քահանայից, որ զպէտս ժառանգաւորաց ոչ տացեն	321
Գլուխ ԽԲ	Վասն ժառանգաւորաց ի կոռի հարկանողաց	321
Գլուխ ԽԳ	Վասն երկրորդ ձեռնադրելոց	321—322
Գլուխ ԽԴ	Վասն գողոց եկեղեցոյ	322
Գլուխ ԽԵ	Վասն ամբաստանեալ եպիսկոպոսաց	322
Գլուխ ԽԶ	Վասն վկայից եպիսկոպոսաց	322
Գլուխ ԽԷ	Վասն եպիսկոպոսաց չձեռնադրել գոք յիրոցն առանց կամաց եկեղեցականաց	322—323
Գլուխ ԽԸ	Վասն եպիսկոպոսի, որ արկանէ զանձն իր յերկատր հոգս	323
Գլուխ ԽԹ	Վասն զծառայս երեց օրհնել կամ սարկաւազ .	323
Գլուխ Ծ	Վասն անարգողաց զթագաւորս եւ զիշխանս .	323—324
Գլուխ ԾԱ	Վասն որ տղայ կորուսանեն կանայք	324
Գլուխ ԾԲ	Վասն գողոց եւ ասպնջականաց ճոցա .	324
Գլուխ ԾԳ	Վասն որ արուգանայք առնեն	324—325
Գլուխ ԾԴ	Վասն ծառայից ազատել ըստ արիւնացն .	325
Գլուխ ԾԵ	Վասն որ գրուստր իր վաճառէ յաղախնութիւն	325

Գլուխ ԾԶ	Վասն այլազգի ծառայից եւ աղայինսց	325—326
Գլուխ ԾԷ	Վասն անարգողաց զհայր կամ զմայր	326
Գլուխ ԾԸ	Վասն որք գողայս գողանան	326
Գլուխ ԾԹ	Վասն բամբասողաց զհայր կամ զմայր	326
Գլուխ Կ	Վասն որք կատակով վնասեն զիրար	326—327
Գլուխ ԿԱ	Վասն ծառայից, զոր սպանեն տեարքն իրեանց	327
Գլուխ ԿԲ	Վասն որ զլոյի կանաչս ի կոռել արանց հարկանեն	327
Գլուխ ԿԳ	Վասն հարուածոց	327
Գլուխ ԿԴ	Վասն ծառայից հարուածոց ի տերանց	328
Գլուխ ԿԵ	Վասն թէ հարկանիցէ ցուլ զայր կամ զկին	328—329
Գլուխ ԿԶ	Վասն թէ հարկանիցէ ցուլ զցուլ	329
Գլուխ ԿԷ	Վասն հորոց եւ ջրհորոց, եթէ անկանիցի ի կենդանեաց	329
Գլուխ ԿԸ	Վասն հորոց եւ ջրհորոց, եթէ անկանիցի մարդ ի նա	329
Գլուխ ԿԹ	Վասն թէ հարկանիցէ ցուլ լանանոց	329
Գլուխ Լ	Վասն գրաստից, եթէ զմիմեանս հարկանեն	330
Գլուխ ԼԱ	Վասն գրաստնոյ, թէ հարկանեն զմարդ եւ վնասեն	330
Գլուխ ԼԲ	Վասն գրաստից, թէ հարկանեն զոք յիրոցն	330
Գլուխ ԼԳ	Վասն գողոց ոչխարաց եւ այլցեղ անասնոց զինչ եւ իցէ	330—331
Գլուխ ԼԴ	Վասն որ գտուն պատստեն գողք	331
Գլուխ ԼԵ	Վասն գողոց եկեղեցեաց	331
Գլուխ ԼԶ	Վասն որ զարտ եւ զայգի արածել տան անասնոց	331
Գլուխ ԼԷ	Վասն որք այրեն հրով զվաստական	331—332
Գլուխ ԼԸ	Վասն որ իրք տան պահ ի մարդ, եւ կորուստանէ կամ գողանալ տայ	332
Գլուխ ԼԹ	Վասն պահեստից չորրորտանեաց	332
Գլուխ Ծ	Վասն որ ամուս իրք ի բան եւ վնասէ	333
Գլուխ ԾԱ	Վասն որ զկոյս խօսեալ խաբեսցեն մալազք	333
Գլուխ ԾԲ	Վասն որ իրք տան ի փոխ	333—334
Գլուխ ԾԳ	Վասն գրաւից	334
Գլուխ ԾԴ	Վասն այրեցողաց տան	334—335
Գլուխ ԾԵ	Վասն տնկահատաց	335
Գլուխ ԾԶ	Վասն որ ի պահ իրք տան, եւ զովորոյթեան, եւ որ իւլ զընկերին, կամ գտանէ զկորուստ եւ կամ կորսէ	335
Գլուխ ԾԷ	Վասն որ զեկեղեցոյ պտուղ արգելեն եւ ոչ տան	336
Գլուխ ԾԸ	Վասն յիշոցնատուաց	336
Գլուխ ԾԹ	Վասն որ սպանանեն զանասուն	336
Գլուխ Ղ	Վասն վաճառողաց եւ գնողաց զերկիր	337
Գլուխ ՂԱ	Վասն վաճառողաց եւ գնողաց գտուն	337
Գլուխ ՂԲ	Վասն քահանայից, որ գնեն եւ ծախեն տուն	338
Գլուխ ՂԳ	Վասն ջրադացաց	338
Գլուխ ՂԴ	Վասն որք գնեն անասուն եւ կամ ծախեն	338
Գլուխ ՂԵ	Վասն որք եզինս ծախեն	338—339
Գլուխ ՂԶ	Վասն որ կով ծախեն	339
Գլուխ ՂԷ	Վասն որ զմեղոք ծախեն փերակով	339
Գլուխ ՂԸ	Վասն որ կարսս ծախեն կամ այլ ցեղ անօթ	339
Գլուխ ՂԹ	Վասն որ աչգի եւ դրախտ կապլեն	340
Գլուխ Ճ	Վասն ջրադացաց վարձելոյ	340
Գլուխ ՃԱ	Վասն որք հայրենիք բաժանեն որդոց	340—341
Գլուխ ՃԲ	Վասն բաժանման ուտերաց եւ դստերաց	342—343
Գլուխ ՃԳ	Վասն բաժանման կանանց զիրս որդոց իրեանց	343—344
Գլուխ ՃԴ	Վասն թէ ո՞րպէս բաժանեն զկուսաշն ուտերք եւ դստերք	344—345
Գլուխ ՃԵ	Վասն որ զքահանայ եւ զղատարու անարգէ	345
Գլուխ ՃԶ	Վասն պտղոց քահանայից ի ժողովրդոց	345—346
Գլուխ ՃԷ	Վասն սահմանաց, թէ որպէս սինոն են	346
Գլուխ ՃԸ	Վասն որ սուտ վկայութիւն տան ի դատաստանի	346
Գլուխ ՃԹ	Վասն թէ գտցի սպանած ի դաշտի	346—347
Գլուխ ՃԺ	Վասն զերկոյ կանանց այլազգեաց	347

Գլուխ ԾԺԱ	Վասն հարանց անդրանկացուցանելոյ զորդիս	347
Գլուխ ԾԺԲ	Վասն անզգամ որչոց	348
Գլուխ ԾԺԳ	Վասն մահապարտ մեռելոց	348
Գլուխ ԾԺԴ	Վասն կորստից	348—349
Գլուխ ԾԺԵ	Վասն յարուցանելոյ զանկեալ չորքոտանիս	349
Գլուխ ԾԺԶ	Վասն հանդերձի	349
Գլուխ ԾԺԷ	Վասն բունոց թռչնոց	349—350
Գլուխ ԾԺԸ	Վասն նորաշէն տան	350
Գլուխ ԾԺԹ	Վասն ծառայից փախուցելոց	350
Գլուխ ԾԻ	Վասն մտելոց ի հունձս	350
Գլուխ ԾԻԱ	Վասն մտողաց յայգի ընկերին	351
Գլուխ ԾԻԲ	Վասն արձակելոյ զկանայս	351
Գլուխ ԾԻԳ	Վասն որ առնու նոր կին, չէ պարտ ի պատերազմ երթալ	351
Գլուխ ԾԻԴ	Վասն որք գրասական ղենն կամ գրաւ առնուն զերկանք	352
Գլուխ ԾԻԵ	Վասն պարտոց եւ գրաւկաներոյ	352
Գլուխ ԾԻԶ	Վասն որ վարձէ գրաստ եւ այլ ինչ եւ վնասէ	352
Գլուխ ԾԻԷ	Վասն ոչ է պարտ մեռանել հարց վասն որդոց, եւ ոչ որդիք վասն հարց	352—353
Գլուխ ԾԻԸ	Վասն որք չդադարին յիրաւունս	353
Գլուխ ԾԻԹ	Վասն որ զայրի մարդոյ իրք գրասկանեն	353
Գլուխ ԾԼ	Վասն արժանատրաց զանից	353
Գլուխ ԾԼԱ	Վասն թէ կոտին երկու մարդ, եւ կինն թափէ, եւ վնասի	353
Գլուխ ԾԼԲ	Վասն որ զգերեզմանս եւ զմեռեալս կողպտեն	354
Գլուխ ԾԼԳ	Վասն ակամայ սպանութեանց	354
Գլուխ ԾԼԴ	Վասն հիմնարկութեան եկեղեցոյ	354
Գլուխ ԾԼԵ	Վասն ձեռնարկութեան եպիսկոպոսաց	355
Գլուխ ԾԼԶ	Վասն այնոցիկ, որք ի կարգէ եւ յաղօթից մեղծեալ են	355
Գլուխ ԾԼԷ	Վասն ձեռնարկութեան կաթողիկոսաց	355—356
Գլուխ ԾԼԸ	Վասն եպիսկոպոսաց եւ քահանայից, որ զայլոց վիճակ եւ զժողովորդ յափշտակեն	356
Գլուխ ԾԼԹ	Վասն անկարգապէս եկեղեցականաց	356—357
Գլուխ ԾԼՁ	Վասն որ զձեռն տուեալ աղջիկ յափշտակիցէ	357
Գլուխ ԾԼՂ	Վասն մտակերտութեան եկեղեցականաց	357
Գլուխ ԾԼԲ	Վասն եկեղեցական ընչից	357—358
Գլուխ ԾԼԳ	Վասն որ կուսութիւն խոստանայ եւ ստէ	358
Գլուխ ԾԼԴ	Վասն զլղի կանայս մկրտել	358
Գլուխ ԾԼԵ	Վասն արձակելոյ զկին պոռնիկ	358—359
Գլուխ ԾԼԶ	Վասն արձակելոյ զկին ատելութեամբ	359
Գլուխ ԾԼԷ	Վասն սարկատագաց արձակելոյ զկանայս	359—360
Գլուխ ԾԼԸ	Վասն քահանայից պղծութեան	360
Գլուխ ԾԼԹ	Վասն թէ քանի՞ անաց օրհնեն զերեցն	360
Գլուխ ԾՄ	Վասն որք ի հարկէ գան ի մկրտութիւն եւ յապաշխարութիւն	360—361
Գլուխ ԾՄԱ	Վասն զաւատի երիցանց	361
Գլուխ ԾՄԲ	Վասն քորեպիսկոպոսաց	361
Գլուխ ԾՄԳ	Վասն պտղոյ եկեղեցոյ	361
Գլուխ ԾՄԴ	Վասն որք զորդիս թողուն հարք	362
Գլուխ ԾՄԵ	Վասն որդոց, որ թողուն զհայրն	362
Գլուխ ԾՄԶ	Վասն կերողաց զաւագ հինգաբարձի	362—363
Գլուխ ԾՄԷ	Վասն եպիսկոպոսաց հնազանդի կաթողիկոսին	363
Գլուխ ԾՄԸ	Վասն որ յեպիսկոպոսէ բանադրեալ են	363
Գլուխ ԾՄԹ	Վասն եպիսկոպոսաց չձեռնարել յայլոց վիճակէ	364
Գլուխ ԾԿ	Վասն ամբաստանեալ եպիսկոպոսաց	364
Գլուխ ԾԿԱ	Վասն ոչ փոխելոյ զհին սովորութիւն, որ բարին է, չեկեղեցոյ սրբոյ	364—365
Գլուխ ԾԿԲ	Վասն ոչ տալ յալ եկեղեցի զայլ եկեղեցոյ նուէր	365
Գլուխ ԾԿԳ	Վասն որ ընդ այլազգիս յառհնակին խնամութեամբ	365

Գլուխ ԾԿԴ Վասն, եպիսկոպոսաց, որ զայլ եկեղեցի կողոպտէ եւ զիւրն զար- դարէ	365
Գլուխ ԾԿԵ Վասն որ ի սխտ ոչ իցէ եւ զիւրովին երթիցէ	365—366
Գլուխ ԾԿԶ Վասն դիւահար կնոջ	366
Գլուխ ԾԿԷ Վասն որ այր չլինի	366
Գլուխ ԾԿԸ Վասն հաշմելոյ կանանց	366—367
Գլուխ ԾԿԹ Վասն անասնապղծաց	367
Գլուխ ԾՀ Վասն քահանայի, թէ սպանանէ զոք	367
Գլուխ ԾՀԱ Վասն դիւահարաց եւ այլ խումարնու սպանման	367—368
Գլուխ ԾՀԲ Վասն ամուսնեան կանանց	368
Գլուխ ԾՀԳ Վասն քահանայից եւ աչից ակամայ սպանութեանց	368—369
Գլուխ ԾՀԴ Վասն ի պատերազմի սպանութեան	369
Գլուխ ԾՀԵ Վասն որդոց բաժանման	369
Գլուխ ԾՀԶ Վասն ներքինեաց եւ մարմնազեղծաց	369
Գլուխ ԾՀԷ Վասն որ ուսէ ի տեղոյ	370
Գլուխ ԾՀԸ Վասն հրդեհից	370
Գլուխ ԾՀԹ Վասն յախշտակող արուեստաւորաց	370
Գլուխ ԾՁ Վասն բաժանման հայրենեաց յուսերս եւ ի դասերս	370—371
Գլուխ ԾՁԱ Վասն թէ քանի՞ տարոյ լինի տղայն, որ բաժին առնու	371
Գլուխ ԾՁԲ Վասն հաշմելոյ զաւակաց	372
Գլուխ ԾՁԳ Վասն կտակաց, որ է տխաթիկ	372
Գլուխ ԾՁԴ Վասն թէ ո՞րպէս արժան է զմեռելոյ խօսքն ընդունել	372—373
Գլուխ ԾՁԵ Վասն վաճառաց նենգութեան	373—374
Գլուխ ԾՁԶ Վասն սուտ վկայից	374
Գլուխ ԾՁԷ Վասն կուսանի եւ երկակի	374
Գլուխ ԾՁԸ Վասն խօսեալ կանանց	374—375
Գլուխ ԾՁԹ Վասն պետածէտաց արանց եւ կանանց	375
Գլուխ ԾՂ Վասն գողեաց եւ սխաակաց, խից եւ համից, եւ կաղաց առնու կին թէ ոչ	375—376
Գլուխ ԾՂԱ Վասն ալլազգ խօսեալ կանանց	376
Գլուխ ԾՂԲ Վասն տղայոց պակ ոչ դնել	376
Գլուխ ԾՂԳ Վասն որ զմին մօր կարն կերեալ իցեն	376—377
Գլուխ ԾՂԴ Վասն փոխողաց զասնման	377
Գլուխ ԾՂԵ Վասն կնահանաց	377—378
Գլուխ ԾՂԶ Վասն ամու կանանց	378
Գլուխ ԾՂԷ Վասն կանանց, որ թողուն զայրս	378—379
Գլուխ ԾՂԸ Վասն որ առուզնայք առնէ	379
Գլուխ ԾՂԹ Վասն աւագ երիցանց	380
Գլուխ Մ Վասն քահանայից եւ մտից ժողովրդեան	380
Գլուխ ՄԱ Վասն սպասարեւոյ եկեղեցոյ	380—381
Գլուխ ՄԲ Վասն վանաց եւ նոցին եկեղեցեացն	381
Գլուխ ՄԳ Վասն յիշատակի ննջեցելոց	381
Գլուխ ՄԴ Վասն բանադրելոյ	382
Գլուխ ՄԵ Վասն փակողաց զեկեղեցի	382
Գլուխ ՄԶ Վասն գերեւոց արանց եւ կանանց	382—383
Գլուխ ՄԷ Վասն եկեղեցոյ ժառանգաւորաց	383—384
Գլուխ ՄԸ Վասն քահանայից, որ ազարտ է յամենայնէ	384
Գլուխ ՄԹ Վասն վանաց	384—385
Գլուխ ՄԺ Վասն տկարանոցաց	385
Գլուխ ՄԺԱ Վասն որ երթան բռնութեամբ ի վանս իշանելու	385
Գլուխ ՄԺԲ Վասն թէ քանի՞ ազգ առնուն զիրար	386—388
Գլուխ ՄԺԳ Դարձեալ ի նոյն խորհուրդ	388—390
Գլուխ ՄԺԴ Վասն ճաւաց բեկեղոց	390
Գլուխ ՄԺԵ Վասն խաբէրայից	390
Գլուխ ՄԺԶ Վասն որ նոր գեղ շինեն	390—391
Գլուխ ՄԺԷ Վասն որ գնեն եւ ծախեն կումաշ եւ այլ ինչ	391

Գլուխ ՄԺԸ Վասն թե ինչ ցեղ բաժնի կլանէ հարսնի ի տանէն	391
Գլուխ ՄԺԹ Վասն որ անկանին ի ծառէ կամ յեկեղեցոյ ի վաչք	391—392
Գլուխ ՄԻ Վասն գողոց ի փայտ հանելոյ	392
Գլուխ ՄԻԱ Վասն սպանելոց ի կենդանեաց	392—393
Գլուխ ՄԻԲ Վասն որ դրկէ գմարոյ ի ճանապարհ, եւ մեռանի կամ այլ ինչ	393
Գլուխ ՄԻԳ Վասն որք տղայ ուսուցանեն	393
Գլուխ ՄԻԴ Վասն արքեպոստոսեան	393—394
Գլուխ ՄԻԵ Վասն կարգաց եկեղեցոյ եւ տան թագաւորի	394—403
Գլուխ ՄԻԶ Վասն որ զօտար մարդ ի բան դրկէ, եւ մեռանի	403
Գլուխ ՄԻԷ Վասն որ վարձով դրկէ գմարոյ ի բան	403
Գլուխ ՄԻԸ Վասն որ եկեղեցի հակառակ եկեղեցոյ շինէ	403—404
Գլուխ ՄԻԹ Վասն արտորելոյ եկեղեցոյ	404
Գլուխ ՄԼ Վասն արտորելոյ թագաւորաց	404—405
Գլուխ ՄԼԱ Վասն որ հանէ անասուն եւ վնասէ եւ սպանէ	405
Գլուխ ՄԼԲ Վասն որ խրոցնէ զգրաստ, եւ մարդն անկանի եւ վնասի	406
Գլուխ ՄԼԳ Վասն ակամայ եւ կամաւ սպանութեանց	406—408
Գլուխ ՄԼԴ Վասն վնասողաց ջրով	408
Գլուխ ՄԼԵ Վասն բժշկաց	408
Գլուխ ՄԼԶ Վասն որ հարկէ գմարոյ եւ ի բան դրկէ, եւ մարդն մեռանի	409
Գլուխ ՄԼԷ Վասն մարտականոյ եւ մշակաց	409
Գլուխ ՄԼԸ Վասն հովուաց եւ անդպահից	409—410
Գլուխ ՄԼԹ Վասն որ եկեղեցոյ տուն եւ այգիս տան եւ այլ իրք	410
Գլուխ ՄԼԻ Վասն վաճառաց	410—411
Գլուխ ՄԼԻԱ Վասն գող արունստաւորաց	411
Գլուխ ՄԼԻԲ Վասն որ անօթ առնու ի բան եւ վնասէ	411
Գլուխ ՄԼԻԳ Վասն դատաստանաց դատաստանի	412
Գլուխ ՄԼԻԴ Վասն ջրադացաց աղօժաւորաց	412—413
Գլուխ ՄԼԻԵ Վասն որ գրաստ ի ջուր եւ յարօտ եւ ի բան տալ այլ մարդոյ, եւ վնասի	413
Գլուխ ՄԼԻԶ Վասն հողադրամաց քահանայից	413—414
Գլուխ ՄԼԻԷ Վասն սիւնօռու, որ է սահմանք	414
Գլուխ ՄԼԻԸ Վասն դիւանար անասնոց	414—415
Գլուխ ՄԼԻԹ Վասն որ զփոքր աղջիկ հետ մեծ մարդոց պսակեն	415
Գլուխ ՄԼԻԺ Վասն ուխտից	415—416
Գլուխ ՄԼԻԱ Վասն յարտ վաճառաց	416

ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

1. Երկու խոսք	է—ՃԺԸ
2. Առաջարան	1—523
3. Քննադրեր	1—154
Ա խմբագրություն	155—279
Տարբնթերցվածքներ Ա խմբագրության	283—416
Գ խմբագրություն	417—523
Տարբնթերցվածքներ Գ խմբագրության	525—528
4. Հավելված	531—608
5. Մանրթագրություններ	609
6. Ցանկեր	611—612
Համեմատական տախտակ դատաստանադրքի ԱԳ	613—627
և Բ խմբագրությունների	628—629
Առարկայական	630
Անունների	631—642
Առաջարանի	631—637
Դատաստանադրքի գլուխների	637—642
Ա խմբագրության	
Գ խմբագրության	

ՄԻՆԻՍՏՐ ԳՈՇ
МХИТАР ГОШ

ԳԻՐՔ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ

Տպագրվում է Մաշտոցի անվան Մատենադարանի
գիտական խորհրդի որոշմամբ

Հրատարակչական խմբագիր
Փ. Հ. ՄԱԿԱՆՅԱՆ
Կազմը Հ. Ն. ԳՈՐԾԱԿԱԼՅԱՆԻ
Տեխնիկական խմբագիր Մ. Ա. ԿԱՓԼԱՆՅԱՆ
Սրբագրիչ Ա. Գ. ԱՎԱԳՅԱՆ

ՎՖ 05496

Հրատ. 3876

Պատվեր 494

Տպագրանակ 2000

Հանձնված է շարվածքի 29.6.1973 թ., ստորագրված է տպագրության 26.12.1974 թ., տպագր.
48,0 մամուլ, հրատ. 63,62 մամուլ, պայման. 67,2 մամուլ, թուղթ № 1, 70×108¹/₁₆՝
Գինը 6 ո. 12 կ.:

ՀՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչություն, Երևան—19, Բարեկամության 24:

ՀՍՍՀ ԳԱ հրատարակչության էջմիածնի տպարան:

ՅԱՆԿ ՆԿԱՏՎԱԾ ՎՐԻՊԱԿՆԵՐԻ

Եջ	տող	Տպագծ է	Պետք է լինի
1	2	3	4
ԻԱ	16	հոռմեացիները	հոռմեացիները=կաթուղիկները
ճԶ	18	2577	2775
15	10	ասելայն	ասելոյն
18	39	այնմ	այնմ,
52	19	ձեռնադրեցաւն, ուստի իբա- ւացոյց լուծանել զնոսա իբաւամբբ:	Յայտնի է ընդ դատաստան կա- նոնիս, զի որ ձեռնադրէ ոչ զը- լուծելոցն
71		խախտված տողանամարնե- րով	
111	14	զաւրութիւն	զաւրութիւն,
116	4	կէս	կէս կէս
141	26	ննվՍԻ	ննվՍԻ
145	27	յուրմէ՞	յուրմէ՞
191	32—33	Քի	Չէ
196	2—13	զնաս ի նա	զնաս ի նա՝
207	33	եւ թէ կրաւոյ	եւ թէ կարոյ
223	12	Աստվածաշնչի	Աստվածաշնչի
241	30	յիւրում	յիւրում
	5	եթէ քո	եթէ որք
245	2—16	Այլ զայս ինչ որ	Այլ զայս ինչ ոչ
248	20	կաւալք	կամաւք
251	25	հաճակառութեան	հաճառակութեան
267	35	երկու	երկու,
293	12	առաջին	առաջի
317	27	շինականացի	շինականացն
320	9	ՅԵԿԵՂԵՅՈՅ	ԵԿԵՂԵՅՈՅ
324	6	ՎԱՄՆ	ՎԱՄՆ
352	18	Չասյ	Չասյ
353	13	ՉԱՅՐ Ի	ՉԱՅՐԻ
361	34	Օտարանայ,	Օտարանայ
369	1	է դատաստանս	ի դատաստանս
370	12	ՀԱՓՇՏԱԿՈՂ	ՅԱՓՇՏԱԿՈՂ
372	2	ՀԱՇԱՄԵՆՈՅ	ՀԱՇՄԵՆՈՅ
375	9	որք	որք
376	29	պսակել	պսակել
383	6	համբերացն	համբերացն
	32	ւոր իցէ	ւոր իցէ
385	6	պատուիրանցս	պատուիրանացս
399	17	որ կամեցայ	ոչ կամեցայ
402	13	եւ սպիտաբք ասին, որք արկանեն ձեռաց ջուր՝ ար- քային:	երբորդ՝ ասին կրտիք (171) որք են թղթաղիբք արքային:
403	28	ԵԿԵՂԵՅՈՅ	ԵԿԵՂԵՅՈՅ
409	34	ձուլութենէ	ձուլութենէ և
412	15	արեանն,	արեանն
	5	անյայտքն	անյայտքն՝
523	28	քրիստոսի	քրիստոսի
590		ի վերոյ	ի վերոյ
593		Յրյոյդ սյունակի առաջին տողը պետք է լինի երկրորդ սյու- նակի վերջին տողը:	